

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

- + *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
- + *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
- + *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
- + *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at <http://books.google.com/>

3 2044 012 543 948

Q 450.1

*

HARVARD
COLLEGE
LIBRARY

PATROLOGIÆ

CURSUS COMPLETUS,

SEU

BIBLIOTHECA UNIVERSALIS, INTEGRÆ, UNIFORMIS, COMMODA, OECONOMICA,
ANNUUM SS. PATRUM, DOCTORUM, SCRIPTORUMQUE ECCLESIASTICORUM,

SIVE LATINORUM, SIVE GRÆCORUM,

QUI AB ÆVO APOSTOLICO AD ÆTATEM INNOCENTII III (ANN. 1216) PRO LATINIS
ET AD PHOTII TEMPORA (ANN. 891) PRO GRÆCIS FLORUERUNT :

RECUSIO CHRONOLOGICA

OMNIUM QUÆ EXSTITERE MONUMENTORUM CATHOLICÆ TRADITIONIS PER DUODECIM PRIMA
ECCLESIAE SÆCULA ET AMPLIUS,

JUXTA EDITIONES ACCURATISSIMAS, INTER SE CUMQUE NONNULLIS CODICIBUS MANUSCRIPTIS COLLATAS,
PERQUAM DILIGENTER CASTIGATA ;

DISSERTATIONIBUS, COMMENTARIIS, VARIISQUE LECTIIONIBUS CONTINENTER ILLUSTRATA ;
OMNIBUS OPERIBUS POST AMPLISSIMAS EDITIONES QUÆ TRIBUS NOVISSIMIS SÆCULIS DEBENTUR ABSOLUTAS
DETECTIS AUCTA ;

INDICIBUS PARTICULARIBUS ANALYTICIS, SINGULOS SIVE TOMOS SIVE AUCTORES ALICUIUS MOMENTI
SUBSEQUENTIBUS, DONATA ;

CAPITULIS INTRA IPSUM TEXTUM RITE DISPOSITIS, NECNON ET TITULIS SINGULARUM PAGINARUM MARGINEM SUPERIOREM
DISTINGUENTIBUS SUBJECTAMQUE MATERIAM SIGNIFICANTIBUS, ADORNATA ;

OPERIBUS CUM DUBIIS, TUM APOCRYPHIS, ALIQUA VERO AUCTORITATE IN ORDINE AD TRADITIONEM
ECCLESIASTICAM POLLENTIBUS, AMPLIFICATA ;

DUCENTIS ET AMPLIUS INDICIBUS LOCUPLETATA ; SED PRÆSERTIM DUOBUS IMMENSIS ET GENERALIBUS, ALTERO
SCILICET RERUM, QUO CONSULTO, QUIDQUID NON SOLUM TALIS TALISVE PATER, VERUM ETIAM UNUSQUISQUE

PATRUM, ARSQUE ULLA EXCEPTIONE, IN QUODLIBET THEMA SCRIPSERIT, UNO INTUITU CONSPICIATUR ;

ALTERO SCRIPTURÆ SACRÆ, EX QUO LECTORI COMPERIRE SIT OBVIUM QUINAM PATRES ET
IN QUIBUS OPERUM SUORUM LOCIS SINGULOS SINGULORUM LIBRORUM SCRIPTURÆ VERSUS,

A PRIMO GENESEOS USQUE AD NOVISSIMUM APOCALYPSIS, COMMENTATI SINT :

EDITIO ACCURATISSIMA, CÆTERISQUE OMNIBUS FACILE ANTEPONENDA, SI PERPENDANTUR CHARACTERUM NITIDITAS,
CHARTÆ QUALITAS, INTEGRITAS TEXTUS, PERFECTIO CORRECTIONIS, OPERUM RECUSORUM TUM VARIETAS

TUM NUMERUS, FORMA VOLUMINUM PERQUAM COMMODA SIBIQUE IN TOTO PATROLOGIÆ DECURSU CONSTANter

SIMILIS, PRETII EXIGUITAS, PRÆSERTIMQUE ISTA COLLECTIO, UNA, METHODICA ET CHRONOLOGICA,

SEXCENTORUM FRAGMENTORUM OPUSCULORUMQUE HACTENUS NIC ILLIC SPARSORUM,

PRIMUM AUTEM IN NOSTRA BIBLIOTHECA, EX OPERIBUS ET MSS. AD OMNES ÆTATES,

LOCOS, LINGUAS FORMASQUE PERTINENTIBUS, COADUNATORUM.

SERIES GRÆCA,

IN QUA PRODEUNT PATRES, DOCTORES SCRIPTORESQUE ECCLESIAE GRÆCÆ
A S. BARNABA AD PHOTIUM.

ACCURANTE J.-P. MIGNE,

Bibliothecæ Cleri universæ,

SIVE

CURSUM COMPLETORUM IN SINGULOS SCIENTIÆ ECCLESIASTICÆ RAMOS EDITORE.

PATROLOGIA, AD INSTAR IPSIUS ECCLESIAE, IN DUAS PARTES DIVIDITUR, ALIA NEMPE LATINA. ALIA GRÆCO-LATINA.
LATINA, JAM PENITUS EXARATA, VIGINTI-QUINQUE ET DUCENTIS VOLUMINIBUS MOLE SUA STAT, MOXVE POST
PERACTOS INDICES STABIT, AC QUINQUE-VIGINTI-CENTUM ET MILLE FRANCIS VENIT. GRÆCA DUPLICI EDITIONE
TYPIS MANDATA EST. PRIOR GRÆCUM TEXTUM UNA CUM VERSIONE LATINA LATERALIS AMPECTITUR, ET AD DUO-
DECIM ET CENTUM VOLUMINA UNA CUM INDICIBUS PERVENIET ; POSTERIOR AUTEM HANC VERSIONEM TANTUM EXHI-
BET, IDEOQUE INTRA OCTO ET QUINQUAGINTA VOLUMINA RETINETUR. UNUMQUODQUE VOLUMEN GRÆCO-LATINUM
OCTO, UNUMQUODQUE MERE LATINUM QUINQUE FRANCIS SOLUMMODO EMITUR : UTROBIQUE VERO, UT PRETII HUIUS
BENEFICIO FRUATUR EMPTOR, COLLECTIONEM INTEGRAM SIVE GRÆCAM SIVE LATINAM COMPARET NECESSE ERIT ;
SECUS ENIM CUIUSQUE VOLUMINIS AMPLIUTUDINEM NECNON ET DIFFICULTATES VARIA PRETIA ÆQUABUNT. ATTAMEN,
SI QUIS EMAT INTEGRÆ ET SOBRIAM COLLECTIONEM GRÆCO-LATINAM, VEL EANDEM EX GRÆCO LATINE VERSAM, TUM
QUODQUE VOLUMEN PRO NOVEM VEL PRO SEX FRANCIS OBTINEBIT.

PATROLOGIÆ GRÆCÆ TOMUS CII.

PHOTIUS CONSTANTINOPOLITANUS PATRIARCHA.

EXCUDERATUR ET VENIT APUD J.-P. MIGNE EDITOREM,
IN VIA DICTA D'AMBOISE, OLIM PROPE PORTAM LUTETIÆ PARISIORUM VULGO D'ENFER
NOMINATAM, SEU PETIT-MONTROUCE, NUNC VERO INTRA MŒNIA PARISIENSIA.

C 550.4

WILMINGTON COLLEGE LIBRARY

1863, July 8.

Wilmington, N.C.

1261-
43-91
14-4

SÆCULUM IX, ANNUS 891.

ΦΩΤΙΟΥ,

ΠΑΤΡΙΑΡΧΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ.

ΤΑ ΕΥΡΙΣΚΟΜΕΝΑ ΠΑΝΤΑ.

PHOTII,

CONSTANTINOPOLITANI PATRIARCHÆ,

OPERA OMNIA

IN CLASSES QUINQUE DISTRIBUTA :

EXEGETICA, DOGMATICA, PARÆNETICA, HISTORICA, CANONICA,

CURIS VARIORUM, NEMPE :

CHRISTOPHORI WOLFII, ANG. ANT. SCOTTI, FRANC. COMBESISII, CARD. BARONII, STEWARTII, RICHARDI MONTACUTII, ANTIMII REMNICENSIS EPISCOPI, FR. SCORSI, JOANN. BAPT. COTELERII, JUSTELLI, VOELLI, FONTANI, CORDERII, ANDRÆ SCHOTTI, CRAMERI, CARD. ANG. MAII, JAGERI, EMMANUELE BEKKERI, JOSEPHI HERGENROTHER,

JAM ANTEA LUCE DONATA, PARTIM NUNC PRIMUM EDITA;

ACCURANTE ET DENUO RECOGNOSCENTE J.-P. MIGNE,

Bibliotheca Cleri universae,

SIVE

CURSUUM COMPLETORUM IN SINGULOS SCIENTIÆ ECCLESIASTICÆ RAMOS EDITORE.

TOMUS SECUNDUS.

VENIUNT 4 VOL. 52 FRANCIS GALLICIS.

EXCUEBATUR ET VENIT APUD J.-P. MIGNE EDITOREM,
IN VIA DICTA D'AMBOISE, OLIM PROPE PORTAM LUTETIÆ PARISIORUM VULGO D'ENFER
NOMINATAM, SEU PETIT-MONTROUGE, NUNC VERO INTRA MOENIA PARISIINA.

1860

ELENCHUS

AUCTORUM ET OPERUM QUI IN HOC TOMO CII CONTINENTUR.

PHOTIUS CONSTANTINOPOLITANUS PATRIARCHA.

OPERUM PARS II. — DOGMATICA.

Contra Manichæos libri quatuor, ex editione J. Christophori Wolfii.	col. 9
De Spiritus sancti mystagogia lib. r, quem primus edidit et notis illustravit J. Her- genrœther, in universitate Wirceburgensi theologiæ doctor.	263
Homiliæ, ex editione Franc. Combefisii.	547
Carmina, ex Junio Bollandiano et Ang. Maio.	575
Epistolarum libri tres, ordine novo dispositi, ex Baronio, Montacutio, Combefisio, Franc. Scorsi, Cotelerio, Ang. Maio, Jagero.	585

LECTORI.

Post absolutum volumen venit in manus nostras diu frustra undequaque conquisitus liber cui titulus, **TOMOE XAPAE**, Athenis a viro docto Sgouta nobis transmissus. Continet Photii Epistolam ad Ecclesiam Antiochenam quæ alibi non exstat impressa : eam ad calcem hujus tomi cum interpretatione nostra ad-
dendam curavimus. Ait Photius, se onus archiepiscopale impositum ægre suscepisse ; orthodoxæ fidei professionem emitit.

PHOTII

PATRIARCHÆ CONSTANTINOPOLITANI

OPERUM PARS SECUNDA.

—
DOGMATICA.
—

PRÆFATIO

J. CHRISTOPHORI WOLFII IN LIBROS IV CONTRA MANICHÆOS

Sisto tibi, erudite lector, novam monumentorum, adhuc non editorum, collectionem, in posterum si Deo O. M. visum fuerit, per fasciculos aliquot continuandam. Nata mihi illa est tum aliunde, tum ex itineribus, quæ ante hos sedecim annos litterarum causa suscepisse me, cum voluptate recordor. Accipis itaque hic specimen duplex, alterum ad sacram, alterum ad profanam litteraturam magis pertinens. Ita enim hujus iustituti rationes formandas esse putavi, ut ad novitatem accederet varietas. Agmen ducit Photius, patriarcha quondam CPolitanus, non minus de re sacra et ecclesiastica, quam litteris politionibus, apud æquales et posteros commentationibus suis, quæ ætatem tulerunt, præclare promeritus. Hujus libri IV *Contra Manichæos* veteres et recentiores exarati, lucem, qua tamen omnino digni erant, adhuc non viderunt. Primus eorum, fateor, a præstantissimo et supra laudes meas posito Bernardo de Montfaucon cum Latina versione insertus est *Bibliothecæ Coislinianæ*, quam indefessæ viri industriæ ab anno 1715 debere cœpimus, pag. 349 seqq. At cum egregium illud Opus in oris nostris rarius obvium sit, ista vero Photianæ commentationis pars inter tot alia præclara, quæ ibidem occurrunt, opuscula, quasi sepulta videatur, non solum consultum putavi, sed et necessarium, ut idem ille liber primus cum cæteris tribus hic recuderetur. Hujus consilii hanc præterea habeo rationem, quod intellexi, beneficio codicis nostris Hamburgensis, quem in editione hac potissimum secutus sum, varia loca male accepta integritati suæ vindicari posse, quod ipsum mihi occasionem suppeditavit, interpretationem Latinam, alioquin optimam, hinc inde emendandi. Ne quid de notis dicam, quibus indigere videbatur egregia narratio, quæ cæteris omnibus, ad hoc argumentum spectantibus, et brevitate, et dictionis nitore, et rerum copia merito præfertur. Laudatissimus Montfauconius libri hujus primi editionem ex duobus codicibus, *Coisliniano* altero, altero *Colbertino*, procuravit, quorum alter alteri interdum suppetias tulit. Num in utroque tres reliqui libri desiderati sint, dicere non habeo. Certe id suspicor, non sine veri specie, quia doctissimus editor, quod alias facere consuevit, illorum in codicis Coisliniani descriptione non facit mentionem. Fortasse omissioni in utroque codice occasionem suppeditavit argumenti diversitas, cum liber ille primus tantum ad historiam Manichæismi, tres vero reliqui ad confutationem doctrinæ, quæ jam ab aliis suscepta erat, et qua proinde forte non adeo opus videbatur, spectent. In nostro Holsteniano integra commentatio, sine interrupto ordine, exstat. Nec dubitari potest, ab eodem auctore libros singulos esse profectos, cum in calce primi spes diserte fiat cæterorum, qui confutationem errorum exhibitura sint, ac præterea ipsa scribendi commentandique ratio Photium referat. At librum 1, Photium auctorem habere, præter constans codicum mss. testimonium, dubitare non sinit Euthymius, qui parte 11 *Panopliæ* suæ, titulo 21, compendium narrationis Photianæ totidem ut plurimum verbis exhibet, et diserte Photio tribuit, iis verbis, quæ in notis ad p. 1 attuli.

Atque hæc quidem causa est, cur totam hanc scriptionem in lucem proferendam censuerim, nactus inprimis in ipsa hac urbe tam insignem opportunitatem. Bibliotheca enim nostra publica inter Græcos codices, quos liberalitati præstantissimi Lucæ Holstenii, civis nostri, debet, exhibet insigne volumen ordinis majoris, quod, præter Serapionis et Titi Bostrensis contra Manichæos scripta, Photianas illas curas complectitur. Monumenta illa singula, quemadmodum et pleraque eorum quæ Holstenius biblio-

theçæ nostræ legavit, ἀπόγραφα exhibent, ex bonæ antiquissimæque notæ codicibus, a recentiori manu diligenter exarata, et ab Holstenio, ceu ex notulis quibusdam marginalibus patere videtur, recognita. Fortasse illorum copiam ipsi fecit bibliotheca Vaticana, cujus curam agebat. Hujus conjecturæ hanc causam habeo Cl. Laurentius Alexander Zacagnius, ejusdem bibliothecæ quondam præfectus, et an. 1712, 26 Febr. cum litterarum jactura fatis functus, ex libro 1 Photii, tum non edito, affert locum illustrem, quo præsul diligentissimus Archelai, Carcharorum episcopi, industriam in compescendis Manichæorum veterum conatibus collocatam laudat. Eum infra in notis monui cum apographo Holsteniano ita convenire, ut nulla prorsus differentia nisi in unius litteræ scripture observetur. Hinc conjectura mihi sit Holstenium nostrum eodem, quem is habuit, codice usum fuisse. Quanta vero cura exemplum illud Holstenianum, ex primitivo non minus castigato, descriptum sit, vel ex eo patet quod illud unum semper bene habeat, ubi duo, Coislinianus et Colbertinus, ex quibus Cl. Montfauconius suam editionem curavit, dissentiant; passim vero etiam utriusque, ubi labes est, succurrat, et vix una alterave vice necessitate mihi imposuerit, a lectione ipsius recedendi. Exempla hujus assertionis in notis, lector, invenies, quæ effecerunt, ut nostro potissimum codici putaverim insistendum. In quo tamen negotio ita versatus sum, ut non negligerem auctoritatem duorum illorum Parisiensium, quos (I. Montfauconius secutus est. Istis vero adjunxi compendium Euthymianum, prout l. c. in *Panoplia* exstat Tergobysti Græce an. 1710, fol. edita, et a me olim, quod ad hanc partem spectat, descripta. Hæc enim summa passim nostri codicis lectiones asseruit et vindicavit. Præsidio porro mihi fuit Petri Siculi *Historia* (Manichæorum) ex ms. codice bibliothecæ Vaticanæ Græce cum Latina versione edita per Matthæum Raderum, Ingolstadii 1604, in-4. Cum enim, quod subinde in notis ostendi, insignis inter Photii et Petri Siculi commentationes affinitas intercedat, quia in recensendis veterum Manichæorum rebus eosdem auctores, in novorum autem eandem uterque rationem secuti sunt, fieri non potuit, quin sæpe is genuinam lectionem confirmaret, corruptam autem confingeret. Quemadmodum vicissim is, qui istam Petri Siculi *Historiam* recognitione et versione nova, quam omnino requirit, dignari velit, non parum subsidii ex Photiana hac scripture sibi cum ratione promittet.

Quæ dum memoro, non possum non significare dubitationem, quam in notis meis professus sum, et in qua me adhuc hæere fateor, uter scilicet horum alterum in scribendo imitatus videatur. Alterum alterius vestigia pressisse non dubitabit, qui utrumque scriptum comparaverit, et vel ea legerit, quorum indicium ipse feci. Proferam hic unum convenientiæ argumentum, idque meo judicio luculentum, ex num. VI (col. 25). Ibi potiores Manichæorum recentiorum errores ad sex capita revocantur. Totidem constituit Petrus Siculus p. 17 seq. Hoc a nemine veterum fieri memini. Et si factum esset, vel sic tamen rationi huic suum constaret pondus, quia utrinque idem ordo, et eædem interdum phrases observantur. Compara, quæso, quæ de primo Paulicianorum errore apud nostrum leguntur, cum his, quæ ex Siculo Latine proferam: « Primum illorum axioma est, duo rerum esse principia, Deum malum et Deum bonum: aliumque hujus mundi conditorem ac principem, et alium futuri ævi. — Age dic, inquit, quid nos a Romanis secernit? seipsos enim exsecrati illi, et nefarii prorsusque ingrati et perfidi Christianos nuncupant, nos autem vere Christi, veri Dei nostri cognomines, Romanos, ethnico nomine proprium permutare conati, appellant. — Asserunt autem sejunctionem suam a nobis in hoc consistere, quod ipsi quidem alium aiant esse Deum mundi conditorem, et alium, quem Patrem cælestem vocabant, exclusum a mundi administratione, solaque in æternitate dominantem. » Uter hic utrum duxerit, aut secutus sit, arduum fuerit definire. Etatis investigatio hic rem non confecerit. Fuerunt enim æquales, et sæculo IX medio claruerunt. Photium, A. C. 858, patriarcham CPoli constitutum esse et A. 891 obiisse constat. Lege hanc in rem doctissimi amicissimique nobis Jo. Alberti Fabricii *Bibliothecam Græcam*, tom. IX, p. 369 et 370. Petrum Siculum eodem tempore vixisse ex calce *Historiæ* ejus apparet. Referam argumentum verbis Matthæi Raderi, editoris ejus, quæ in limine libelli ita leguntur: « Vixit Petrus Siculus A. P. C. N. præter propter 870, quo tempore ex imperio Basilii et filiorum Constantini et Leonis, imperatorum Orientis, legatus Tibricam, Armeniæ civitatem, ut de captivorum permutatione ageret, missus est; causamque feliciter, ut ipse extremis narrat paginis, cum novem Tibricæ menses moratus esset, transiit. » Itaque uterque provocare potuit in scripto suo ad ea, quæ a Manichæis sua ætate gesta vel viderit, vel audiverit. Cl. Montfauconio, p. 349 *Bibliothecæ Coislinianæ* narrationis illius Photianæ pars maxima ut plurimum desumpta videtur ex historia de ortu progressu et casu Manichæorum a Petro Siculo descripta. In eandem sententiam penitus concederem, nisi obstaret, quod Photius in limine narrationis suæ varios alios allegans, quorum opera usus sit, Siculum nostrum tacet, ad quem tamen pro candore, qui alioquin in eo observatur, hoc magis, siquidem ea usus fuisset, provocaturus fuisse videtur, quod ipsum rebus contra Manichæos gestis interfuisse ex ipsa commentatione nosset. Vicissim vix veri videtur simile, Petrum Siculum Photii forulos compilasse, in primis in iis, quæ ad recentiorum Manichæorum, seu Paulicianorum, historiam spectant. Ad eam enim scribendam invitatum et permotum se ait legatione regia, qua in oris, his hominibus refertis, perfunctus sit. Verba ita habent Latine, p. 3: « Ergo vero inductus rei necessitate hoc munus suscepi, quando regia legatione perfuncturus ad ea loca accessi, ipso excidio imperii Basilii Magni imperatoris nostri, a Deo delecti, etc. Porro legatus ibam, ut de captivorum permutatione agerem, etc. Tibricæ igitur legationis obeundæ causa apud Paulicianos diu

moratus, sæpe disputando cum illis sum congressus, illorumque arcana omnia per Catholicos etiam ibi degen-
tentes curiose investigavi, & etc. Hic clarum est, Petrum videri velle eorum narratorem, quæ vel gesta ipsa
viderit, vel ex æqualibus et Manichæis audiverit. Fortasse itaque sic statuendum fuerit, Petrum Siculum
Photii commentationem ante oculos habuisse in enarranda veterum Manichæorum historia et doctrina, de-
inde, vero ubi ad recentiorum res (nam et horum doctrinas eodem modo, quo Photius, recenset) pervene-
rat, proprium fundum consuluisse. Et sane minorem in extrema narratione inter utrumque scriptorem con-
venientiam deprehendisse mihi videor, quam quæ in limine et continuatione operis apparet. Veri quoque
est similis, Petrum Siculum, scriptorem cætera incognitum, peritum ducem, quem sequeretur, elegisse,
quam Photium, hominem in scribendo exercitatissimum. Monere denique et hoc liceat, Siculum æque,
ac Photium, p. 17 et 21 *Historiæ* suæ promittere confutationem Manichæismi, imo eadem perfunctum
esse, ea, quæ Photio se probavit, ratione. Raderus enim, § 4 Præmonitionis suæ ad Siculi libellum, ex
Jac. Sirmundi fide refert, duorum capitum, ex sex illis, de quibus modo diximus, refutationem
existare in bibliotheca Vaticana manu exaratam, eamque ex nudis prope divinarum Litterarum
testimoniis contextam. Idem hoc Photio curæ potissimum fuisse non negabit, qui librum ejus n vel obiter
inspexerit.

Quidquid hujus erit, eruditorum non unus dignum censuit hoc opus, quod in lucem ederetur. Ita
Abrahamus Hinckelmannus, ὁ μακαρίτης, prædecessor meus, de Græcis libris non minus præclare quam
de Orientalibus, promeriturus, luci id cum versione sua Latina, cujus partem perfecerat, destinabat. Vide
Detectionem fundamenti Böhmiæ, p. 52 et 123. Illius ἀπόγραφον una cum Serapionis et Titii Bostrensis
commentationibus supra memoratis, devenit postea in manus Sebast. Gottfridi Starckii, professoris quon-
dam linguarum Oriental. Gryphiswaldensis ac deinde scholæ equestris Brandenburgensis moderatoris,
qui telam ab Hinckelmanno cœptam pertexturus erat, si per fata licuisset. Lege illius præfationem ad
librum *Kelila Wadimna*, Græce ab ipso editum, in calce, et confer Cl. Martini Dieterich *Programma*
singulare, Berolini an. 1711 vulgatum, et memoriæ viri optimi destinatum. Idem animus fuit Laurentio
Alexandro Zacagnio supra laudato, quod ex Præfatione ejus ad tomum I *Collectaneorum Monumentorum*
veterum Ecclesiæ Græcæ, p. 15, intelligitur: « Sed ut ad Archelaum, inquit is, redeam, reperto hoc
vetustissimo adversus Manichæos Opere, ad nefariæ eorundem hæreseos historiam conscribendam animum
admovi, eique non modo integram Archelai disputationem, sed et Photii patriarchæ CP. libros IV adversus
Manichæos suo tempore iterum exortos, aliaque multa adhuc inedita magnique facienda veterum
auctorum scripta, appendicis loco subjungere decreveram: sed doctissimorum virorum consilio factum
est, ut in antecessum acta ista in primo Collectionis nostræ tomo ederentur. » Horum itaque exemplo
adductus de perficiendo hoc negotio jam ante aliquot annos, consilium cepi, nuper vero serio cogitavi,
postquam vidi Cl. Jacobum Basnag., in Specimine novæ, quam suscepit, editionis *Antiquarum lectionum*
Canisii, Serapionis et Titii Bostrensis scripta contra Manichæos ex apographo codicis Holsteniani, quod
a S. Rever. Jo. Friderico Wincklero, collega meo conjunctissimo, accepit, Græce edidisse, cum antea
ibi Latine tantum legerentur. Consultum itaque putabam, efficere, ut triumviri isti, quos eodem volu-
mine ms. junctos videbam, publice in posterum non essent disjuncti, in primis cum viderem, Photium
in Confutatione sua duorum istorum laborem supplere. Illi enim, ut de historia hæreseos pestilentis-
simæ tacent, erroresque ipsos argumentis, ex ratione et philosophia petitis, oppugnant; ita Photius
narratione historica egregie perfungitur, ac furem illorum hominum ex Scriptura diviniore compe-
scendum sumpsit.

Ita enim rationes suas in toto opere hoc instituit Photius, ut lib. I tantum historiam tradat, reliquis
vero potiores eorum errores profliget; atque adeo, lib. II, contra eos evincat, Deum eundem et
animas et corpora et cætera sensibus subjecta condidisse; lib. III, Veteri Testamento originem divinam
vincat; IV, denique varia repetat, ad eadem argumenta pertinentia, et exceptionibus Manichæorum
nonnullis satisfaciatis. De titulo, quem libro II præfixum videbis, ita habe. Is non tam proxime et sigil-
latim ad librum illum quam ad reliquos duos pertinet, et generalem operis inscriptionem, ab alia manu
profectam, sistit, docetque quod illud in oppugnandis Manichæis eorumque exceptionibus repellendis
occupetur. Promittit enim Ἄπορίας καὶ λύσεις τῶν Μανιχαίων; hoc est, *Dubia Manichæorum eorumque*
solutiones.

De notis, quas addidi, ita existima. In lib. I illustrando diffusior, in altero parcius fui, in reliquis
idem futurus. Historica enim illa hinc inde vel luce ex antiquitate, vel robore ex consentientibus aliorum
testimoniis indigere, vicissim vero dogmatica sua radiare luce mihi videbantur.

ΤΟΥ ΑΥΤΟΥ (1) ΑΓΙΩΤΑΤΟΥ ΦΩΤΙΟΥ

ΑΙΓΡΗΣΙΣ

ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΜΑΝΙΧΑΙΩΝ ΑΝΑΒΛΑΣΤΗΣΕΩΣ.

EJUSDEM SANCTISSIMI PHOTII

NARRATIO

DE MANICHÆIS RECENS REPULLULANTIBUS.

SERMO PRIMUS.

I. Cum multis ignotum esse videamus, undenam exsecrandus ille nuper exortus Paulicianorum cœtus hoc nomen acceperit, ac varias ea de re nec sibi mutuo consentaneas opiniones circumquaque sparsas esse sciamus, non abs re fore duxi, quæ narratu eorum accepi, qui hujusmodi defectio- nis scelus detestati fuerant, pœnitentiæque la- crymis abluerant, populari brevique sermone de hoc argumento recensere, eaque addere, quæ præter priscorum Manichæorum sententiam a posteris eorum novata et adinventæ fuerunt.

II. Samosata urbs est Syriæ, ubi olim Manichæo-

Α

ΛΟΓΟΣ ΠΡΩΤΟΣ.

Α'. Πολλοῖς ὀρώντες (2) ἀγνοούμενον, ὅθεν δὴ τὴν ἐπωνυμίαν τὸ βδελυκτὸν τοῦτο καὶ νεοφανὲς τῶν Παυλικιανῶν ἐκλήρωσαστο σύστημα, καὶ πολλὴν ἐσκεδασμένην ἀνακόλουθόν τε καὶ διάφορον τὴν περὶ τοῦτο συρομένην εἰς πάντας ὑπόνοιαν· οὐκ ἀκαι- ρον (3) ἡγησάμην βραχεία τινα καὶ ἀπερ ἀνεπιθύμητον παρὰ τῶν βδελυξαμένων καὶ μετανοίας δάκρυσι τὸ τῆς ἀποστασίας ἀποπλυναμένον ἀγαθ., καθωμιλη- μένω (4) καὶ συντόμω λόγῳ περὶ ταύτης διαλαθεῖν τῆς προθέσεως, καὶ εἰ τι ἄλλο παρὰ τὰ γάλαι δό- ξαντα τοῖς ἀπὸ Μάνεντος (5) ἐνεωχμώθη τε καὶ συγκατεσκευάσθη τοῖς ὕστερον.

Β'. Σαμόσατα πόλις ἐστὶ τῆς Συρίας, ἐν ἣ πάλαι

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(1) Τοῦ αὐτοῦ, etc. Ita habet titulus apographi Holsteniani, quamvis in eo volumine, quod in bibliotheca nostra publica existat, nihil quidquam Photii præterea legatur, sed Serapionis et Titi Bostrensis contra Manichæos commentationes proxime antecedant. Hinc forte non præter rem colligas, in codice Vaticano, ex quo Holstenius Pho- tiana hæc describi forte curavit, alia ejusdem lecta fuisse. Codex Coislinianus titulum nonnihil, sed vocibus tantum diversum, exhibet ita: Φωτίου τοῦ ἀγιωτάτου ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως ἐν συνάξει διήγησις τῶν νεοφανῶν Μανιχαίων ἀνα- βλαστῆσεως. Cæterum ipsum hoc Photii opus edi- turi erant, si per fata licuisset, viri præstantissimi, de quibus in præfatione diximus. Photii genuinum esse opus, tum dictionis genus tum in primis lucu- lentiam Euthymii, sæc. xii scriptoris, testimonium in *Panoplia dogmatica*, tit. 20, contra Paulicianos exstans, ubi is copiosa excerpta ex his Photii libris affert, eaque ipsius nomini inscribit. Afferam hic verba, prout in editione Operis Euthymiani Tergo- bystensi Græce leguntur: Χρὴ δὲ γινώσκαι, inquit, ὡς ὁ ἐπιλεξιμὸς ἐγὼ τὰ τε ἤδη ρηθέντα καὶ τὰ ἀφεξῆς ὑποτεταγμένα τῷ παρόντι τίτλῳ κεφάλαια, τὰ μὲν καθ' ὁλόκληρον τέθεικα, τὰ δὲ καθ' ἐπιτόμην, τὸ μῆκος ἐκκλίνας. Τινὰ δὲ τῶν ἐν τοῖς συγγράμ- μασι τοῦ δηλωθέντος πατριάρχου καὶ πάντη παρ- ἔδραμον, ὅσα διὰ βαθύτητα νοημάτων ἦ καὶ διὰ τὸ λίαν ἐμπερίβολόν τε καὶ ἐγκατάσκευον ὀλίγοις μὲν ἦσαν προστά καὶ εὐάρεστα, εἰ καὶ δι' ἄλλων παριστῶν ἐννοίας τοῖς ἐκλεγεῖσιν, εἰ καὶ δι' ἄλλων λέξεων καὶ ἑτεροτρόπων ἐπιχειρημάτων συνεπεραι- νοντο. Quæ quidem Franc. Zinus tomo XIX *Biblioth. Patrum*, p. 206, ita Latine convertit: *Illud*

sciendum est me, qui capita hæc, quæ in hoc titulo continentur, collegi, partim integra posuisse, partim, ut longitudinem evitarem, compendio comprehendisse, et ex patriarchæ, quem ante commemoravi, scriptis ea prætermisisse, quæ vel profundiora vel imperfe- ctiora paucis essent profutura, aut placitura, sen- tentias tamen easdem, licet aliis verbis, altisque di- cendi rationibus retinui.

(2) Ὀρώντες. Ὀρών τε Colbertinus, male.

(3) Οὐκ ἀκαιρον. Coislinianus præmittit καὶ, quo opus non est, unde nec in Hamburgensi legitur.

(4) Καθωμιλημένω. Per populari reddendum censui, cujus in versione eruditissimi interpretis non habita erat ratio. Brevem quidem narrationem hanc suam de Paulicianis appellat Photius, ex qua tamen plura discas, quam ex reliquis omnibus, qui huc curas suas retulerant, ipso etiam Petro Siculo non excepto, cujus Historia de ortu, progressu, et occasu Manichæorum, sæculo ix fere inclinante scripta, et Ingolstadtii a Matthæo Radero Græce et Latine an. 1604, in-4, edita est.

(5) Τοῖς ἀπὸ Μάνεντος id est, *Manetis assecla*. Ita enim Græci passim. Sic Apollonius, epist. 16, οἱ ἀπὸ Πυθαγόρου καὶ ἀπὸ Ὀρφείως, id est, *philosophi Pythagoram vel Orpheum secuti*. Diversæ nonnihil notionis phrases sunt ὁ ἀπὸ φιλοσόφων, ὁ ἀπὸ νοτα- ρίων, id est, *qui philosophus vel notarius fuerat*. Non opus est, ut moneam de diversa nomen Manetis apud Græcos et Latinos flectendi ratione: apud illos enim nunc Μάνου, nunc Μάνεντος, apud hos vero *Manæ, Manetis et Manis* formam legas, Si tamen *Suidam* audias, tom. II, p. 492, Μάνεντος de- clinandum fuerit.

τὸ Μανιχαίων θεοστυγὲς ἐπεκώμασε (6) φρόνημα. Ἀ
 Ἐν ταύτῃ γυνή τις ὀνόματι Καλλινίκη (7) τῆς
 τσαύτης αἰρέσεως ὄλον ἐν ἑαυτῇ συλλαβοῦσα τὸν
 βόρβορον, δύο τίκει παιδας, ὡς εἶθε μὴ ὤφαιλεν,
 ὧν ὁ μὲν Παῦλος, τὸν δὲ Ἰωάννην ὀνόμαζον. Οὗτοι
 παῖδες οὐδὲν ἤττον τῆς γαστρὸς ἢ τῆς αἰρέσεως
 ἐκείνης (8) γενόμενοι τῆς κακοδαίμονος, ἔκρατον (9)
 τὸν ἴον τῆς ἀποστασίας εἰσεδέξαντο. Καί γε τῶν
 ἄλλων ἐπὶ τῇ δυσσεβείᾳ διαφέροντας καὶ ἔραστη-
 ρίους ὄντας τὸ κακοποιῆσαι κήρυκας τῆς ἀνομίας
 τοῦ τοιοῦτου μύσους οἱ μύσται (10) καὶ μυσταγωγοὶ
 εἰς τὴν τῶν Ἀρμενιακῶν (11) οὕτω νυνὶ καλούμενην
 χώραν ἐξέπεμψαν. Φανάρεια δὲ αὐτοὺς ἐπιχωρίῳ
 γλώσσῃ τὴν κλήσιν ἢ κώμη λαβοῦσα πρὸ τῶν ἄλλων
 ὑπεδέξατο, καὶ τὰ τῆς ἀσεβείας ἐνεκυμόνητε σπέρ-
 ματα, ἐξ οὗ καὶ τὴν προσωνομίαν ἐν τι τῶν περι-
 εχομένων αὐτῇ χωρίων Ἐπίσπαρις (12) ἐκλήρω-
 σατο. Ἐκ θατέρου τούτων τῶν εἰρημένων, ὅτε
 Παῦλος ἦν ὄνομα, ἀντὶ τοῦ γινώσκασθαι διὰ τῆς τοῦ
 Χριστοῦ παρουσίας τῶν τῶν Παυλικιάνων (13)
 κλήσιν οἱ τῆς ἀποστασίας ἔρασαι μετελλάξαντο, οἱ
 δὲ οὐκ ἐκ θατέρου φασίν, ἀλλ' ἐξ ἑκατέρου (14)
 συναφθέντων ἀλλήλοις τῶν ὀνομάτων εἰς ἐκβαρβαρωθεῖσαν ἐπέκλησιν σύνθετον, καὶ ἀντὶ τοῦ (15)
 Παυλοϊωάννην καλεῖσθαι αὐτοὺς ὅπερ νῦν ὀνομάζονται.

Γ'. Χρόνου δὲ διαβρύντος ἕτερον αὐτοῖς τὸ τῆς
 ἀποστασίας συνέδριον χειροτονοῦσι διδάσκαλον, ὃς
 ἐκ τῶν γεννησαμένων Κωνσταντίνος ἔλκων τὴν κλή-
 σιν εἰς Σιλουανὸν ἑαυτὸν μετωνόμασε (16). Καί γε

A rum doctrina Deo perosa floruit. Ibi erat mulier
 quædam nomine Callinice, quæ totum hujus hæ-
 resis cœnum in se collegerat. Hæc duos parit filios,
 quod utinam Deus avertisset : alium Paulum, alium
 Joannem appellarunt. Hi non minus infaustæ illius
 hæresis, quam uteri proles, defectionis virus sine
 ullo temperamento acceperunt. Illos vero utpote
 impietate alios præstantes et actuosos, maloque
 fovendo natos, qui tum detestandæ sectæ præfecti
 et mystagogi erant, in regionem Armeniacorum,
 ut nunc vocant, ad prædicandam impietatem mi-
 serunt : Phanarea, vicus sic ab incolis dictus, eos
 ante alios omnes excepit, impietatisque semina fo-
 vit ; unde etiam unus ex circumpositis vicis *Epi-
 spar*is nomen sortitus est. Ex prædictorum igitur
 altero, cui Paulo nomen, defectionis amatores,
 mutata ea, quæ a Christo derivatur, nomenclatura
 Pauliciani appellati sunt. Alii dicunt non ex altero,
 sed ex utroque conjunctis nominibus denominationem
 accepisse barbaram, et pro eo, quod Pau-
 loioannes dici debebant, appellari ita, ut nunc
 vocantur (id est, Pauliciani).

B
 III. Elapso tempore defectionis venatus ille alium
 sibi constituit doctorem, qui a parentibus Constan-
 tinus appellatus, hoc nomen mutavit in *Silvanum*.
 Et quidem hunc multo pluris habent defectionis tri-

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(6) Ἐπεκώμασε. Ita scribendum censeo pro
 ἐπακώμασε Coisliniani. *Euthymius* tit. 20 Panopliæ,
 ubi excerpta ex Photiano scripto exhibet, quæ
 subinde cum nostris his ex editione Græca Tergo-
 bysti an. 1710, fol. curata comparabimus, habet
 eodem sensu ἐπακώμασε.

(7) De Callinice lege Cedreni *Annales* p. 358.

(8) Ἐκείνης, *illius*, ex ms. Hamb. addidi.

(9) Ἄκρατον, purissimum, non mutatum :
 confer de vocis hujus notione erudite exponentem
 Thom. Catakærum in *Adversariis Miscellan.* cap. 5,
 p. 42, edit. Loadinens.

(10) Μύσται καὶ μυσταγωγοί. Per illos discipuli
 et initiati ; per hos doctores et ad sacra illa sa-
 cerrima duces proprie indicantur, phrasi, nostro
 et aliis ecclesiasticis scriptoribus, inque his Gre-
 gorio Nazianzeno, perfamiliari.

(11) Ἀρμενιακῶν. Ita Coislin Noster Ἀρμενιά-
 κων. Malim prius.

(12) Ἐπίσπαρις. Ab ἐπισπάρω, disseminatio.

(13) Παυλικιάνων. Ita noster : Coislinianus ha-
 bet Παυλικιάνων· malim priorem flectendi ratio-
 nem, quam et in Euthymio observatam vidi, et res
 ipsa commendat, si ex duobus Pauli et Joannis
 nominibus eam appellationem constatam credamus.
 Interim diversimode hæretici illi apud veteres vo-
 cantur, quod pridem observavit Jo. Baptista Cote-
 lerius ad totum I *Monumentorum Ecclesiæ Græcæ*,
 p. 758, b, nempe Παυλικιάνοι, Παυλικιάνοι et Παυλι-
 κιάνοι, item Παυλιανιστᾶι. Videatur idem ad tom. III,
 p. 638. Paulus ille, a quo nomen ferunt, ne cum
 Samosatensiano, sæculi III hæresiarcha, confunde-
 retur, a veteribus Μελανού, id est *Nigri*, cognomine
 insigniri solet, v. e. a Timotheo, presbytero CPo-
 litano, de receptione hæreticorum, tom. III *Monu-
 mentorum Cotelierianorum* et Sophronio Hierosoly-
 mitano, act. 41 synodi vi : Παῦλος ὁ Μελανός, οὗ
 μόνον δὲ λεγόμενος, ἀλλὰ καὶ γενόμενος κατὰ ἀλή-

C
 θειαν. Id est, *Paulus Niger*, non solum nomine,
 sed et ex rei veritate. Ex quo intelligitur, non con-
 fundendos esse utriusque factionis homines, quod
 usu venit Theodoro Balsamoni in Canonem Nica-
 num 19.

(14) Ἐκατέρου. Ita statuit et Anna Comnena,
 p. 450 Alexiados, Paulicianos dici scribens quasi
 Παῦλος καὶ Ἰανούς. Sic et Zonaras, ubi de Mi-
 chaele : Κατὰ τὴν Ἐφᾶν δὲ τὸ τῶν Μανιχαίων πλη-
 θος ἦν πολὺ, οἱ καὶ ἀγροικότερον παρὰ τοῦ δημόδους
 ὄχλου καλοῦνται, ἐκ Παύλου καὶ Ἰωάννου τῆς κλή-
 σεως συγχευμένης αὐτοῖς. Id est, *In Oriente vero
 Manichæorum magna erat copia, qui et minus ele-
 ganter a vulgo nomine ex Paulo et Joanne conflato
 appellantur.* Παυλοϊωάνους vocat Blastares. *Publica-
 nos* imo et *Populicianos* inferiori ætati dictos monuit
 Carol. Dufresn. ad Alexiam p. 412. Abrahamus ille,
 qui in Syria, revocata ex orco Paulianistarum hæresi,
 asseclis suis Abrahamitarum nomen paravit, non
 D recentioris illius Pauli, sed antiquioris doctrinas
 defendit. Vide Barthol. Herbeloti *Bibliothecam
 orientalem*, p. 46 b.

(15) Καὶ ἀντὶ τοῦ. Ita hæc vertenda putavi, pro
 eo, quod vir doctus : « et Paulojoannes illos etiam
 nunc appellari. » Photius enim id sibi vult, hæreti-
 cos hos pro eo, quod vi originis suæ vocandi erant
 Paulojoannes, barbære, id est, minus ad hanc origi-
 nem accommodate vocari Paulicianos. Ita omnino
 cepit mentem Photii Euthymius, hoc loco ita scri-
 bens : Ἀπὸ τούτων δὲ τῶν δύο, Παύλου καὶ Ἰωάννου
 τοῖς μαθηταῖς αὐτῶν ἢ προσωνομίᾳ τῶν Παυλικιάνων
 ἐπετέθη συντεθειτὰ βαρβαρικώτερον, καὶ ἀντὶ τοῦ
 Παυλοϊωάννοι Παυλικιάνοι κατονομάζονται : id est,
*A duobus vero istis, Paulo et Joanne, eorum disci-
 pulis, Paulicianorum nomen illis barbara quadam for-
 matione, impositum est, atque sic pro Paulojoanne
 vocantur Pauliciani.*

(16) Μετωνόμασε. Metonomasia scilicet antiquis-

mipitares quam Callinices fillos. Hic itaque, hic, inquam, ad nefaria et non audenda perpetranda promptissimus, hæretica tamen illa dogmata scripto tradere non ausus est. Moribus autem ac frequenti doctrina impietatis Orgia discipulis suis firmiter tenenda tradit. Evangelium quidem et Apostolum quæ divinus Christianorum cætus complectitur et honorat, descripta ipsis tradidit, nulla facta in verbis et nominibus alicujus momenti mutatione, neque adulterata verbi forma, ut Valentinus et alii fecerant; sed pio sensu penitus subverso atque corrupto, nihil non agens, ut omnia ad defectionis suæ sententiam pertraheret. Et verba quidem divini Evangelii, ut dictum est, tradebat, nullis parenthesisibus vel additionibus aperte vitata, sed iis sensa subjiciebat, cum quibus sacra eloquia nihil affinitatis habent; nulla inter hæc convenientia perspicitur, imo illæ inter se pugnant, et ab his omnibus magis ostenditur apostolicorum et evangelicorum verborum consensus, His itaque constitutis decretum ponit, nihil ipsis esse legendum præter Evangelium et Apostolum: sed ille quidem, elapso quodam tempore, magis anima, quam corpore, periit.

δὴ οὖν παρακαταθέμενος, μηδὲν ἕτερον αὐτοῖς ἀναγινώσκειν παρά τε (27) τὸ Εὐαγγέλιον καὶ τὸν Ἀπόστολον δόγμα τίθειαι. Ἄλλ' ὁ μὲν μετὰ χρόνον ἀπεφθάρη τὴν ψυχὴν πλεόν τοῦ σώματος.

VARIE LECTIONES ET NOTÆ.

simis quoque hæreticis recepta fuit, nominatim Ebionitibus, et ætate illis proxima, de quibus lege Mich. Siricii *Ἀσκημα De Ebionitibus*, p. 6, 7. Adde Cl. Jo. Molleri, *Homonymoscoptian*, p. 764. Manetis vero assectæ recentiores hunc morem commendatum sibi habuerunt, exemplo Manetis ipso forte adducti.

(17) *Παρακατατίθειαι*. Ita recte Coislinianus, cujus lectionem confirmat Euthymius: noster mendose habet *περικατατίθειαι*, errore admodum obvio, cum nihil frequentius sit, quam ut præpositiones *παρὰ* et *περὶ* secum invicem permulentur. Vide, quæ huc exempla afferit diligentissimus Cotelerius ad tom. II *Monumentorum Ecclesiæ Græcæ*, p. 655 et ad tom. III, p. 531, 532.

(18) *Ὅργια*. Cum Orgiis, Eleusiniiis aliisque gentilium sacris, quæ præ cæteris celari homines non initiatos solebant, hæreticorum disciplinam comparare conseruerunt scriptores Græci veteres, Irenæus in primis et Origenes. Confer etiam auctoris τῶν φιλοσοφουμένων, quæ Origenis nomen falso præferunt, præfationem, et quæ ad eam in notis dixi, p. 6 et 7. Quemadmodum enim Gregorius Nazianzenus, orat. 39, eorum sacra *σιωπώμενα* καὶ *σιωπῆς ἄξια* vocat, ita Pseudo Origenes l. c. scite observat, quod hæretici διὰ τοῦ σιωπῆν καὶ ἀποκρύπτειν τε τὰ ἑρόρητα ἑαυτῶν μυστήρια ἐνομισθησαν πολλοῖς Θεοῦ σέβειν.

(19) *Ἀπόστολος*. Id est scripta apostolica, præter epistolas Petrinas, quam in rem lege infra § 8. Interim Augustinus, lib. ix, *Contra Faustum*, hanc eorum sententiam referens: « Verumtamen si ejus est et prior illa sententia, nunc emendata est: sin fas non est, Paulum inemendatum dixisse aliquid unquam, ipsius non est; » satis innuit, quomodo dictionum Paulinorum atque adeo et cæterorum auctoritatem, ubi libuerit, subterfugere consueverint.

(20) *Ἄ καὶ*. Ita restitui ex nostro, pro *et καὶ*, quod habet Coislin. Certe Euthymius eandem lectionem exhibet.

(21) De Valentinianorum aliorumque hæreticorum studio Scripturas canonicas cum apocryphis permixtandi, vel interpolandi, lege vel Philastrium *De*

τούτον πολλῶν τῶν Καλλινίκης παιδῶν οἱ τῆς ἀποστασίας ὑπασπισται ἐπιπροσθεν ἄγουσιν. Οὗτος δὲ, οὗτος ὁ δεινότητος κακουργῆσαι τὰ ἀτόλμητα τὰ μὲν αἰρετικὰ φρονήματα γραφῆ παραδοῦναι οὐκ ἐθάμβησεν. Ἐθεὶ δὲ καὶ συνεχεῖ διδασκαλίᾳ κατασφαλισάμενος τοῖς μυσταγωγηθεῖσι κατέχει ἀπαράτρωτα τὰ τῆς ἀσεθείας παρακατατίθειαι (17) ἕργια (18). Τὸ μὲν τοι Εὐαγγέλιον καὶ τὸν Ἀπόστολον (19) ἔ καὶ (20) τὸ θεῖον τῶν Χριστιανῶν περιπτύσσεται καὶ τιμᾶ σύνταγμα, ἐγγράφως τούτοις παρέθετο, τοῖς ῥήμασι μὲν καὶ ὀνόμασι οὐδὲν μέγα παραλλήλων, οὐδὲ κατακιθνηλεύων τοῦ λόγου τὸ σχῆμα, καθάπερ Οὐαλεντινός (21) καὶ ἕτεροι, ὅλον δὲ τὸν νοῦν τῆς εὐσεθείας διαστρέφων καὶ καταθραύων, καὶ πάντα ποιῶν καὶ περιέλικων πρὸς τὸ τῆς ἀποστασίας αὐτοῦ φρόνημα. Καὶ τὰ μὲν ῥήτα (22), ὡς εἰρηται (23), δίδωσι κατέχειν (24) τοῦ τε Εὐαγγελίου μήτε παρενόηται καὶ μήτε προσθήκαι ἀνέδην (25) λυμαινόμενος (26). Ἀνάπτει δὲ τούτοις καὶ ὑποβάλλει νοήματα, οἷς ἀρμύζει μὲν οὐδὲν τῶν ἱερῶν ῥημάτων, οὐδεμία δὲ τούτοις ἀκολουθία ἐνορᾶται, μάχεται δὲ πρὸς ἄλληλα, καὶ ὑπὸ πάντων μᾶλλον θηλοῦται ἢ τῶν ἀποστολικῶν τε καὶ εὐαγγελικῶν λογίων. Ταῦτα

ἕργια (18). Τὸ μὲν τοι Εὐαγγέλιον καὶ τὸν Ἀπόστολον (19) ἔ καὶ (20) τὸ θεῖον τῶν Χριστιανῶν περιπτύσσεται καὶ τιμᾶ σύνταγμα, ἐγγράφως τούτοις παρέθετο, τοῖς ῥήμασι μὲν καὶ ὀνόμασι οὐδὲν μέγα παραλλήλων, οὐδὲ κατακιθνηλεύων τοῦ λόγου τὸ σχῆμα, καθάπερ Οὐαλεντινός (21) καὶ ἕτεροι, ὅλον δὲ τὸν νοῦν τῆς εὐσεθείας διαστρέφων καὶ καταθραύων, καὶ πάντα ποιῶν καὶ περιέλικων πρὸς τὸ τῆς ἀποστασίας αὐτοῦ φρόνημα. Καὶ τὰ μὲν ῥήτα (22), ὡς εἰρηται (23), δίδωσι κατέχειν (24) τοῦ τε Εὐαγγελίου μήτε παρενόηται καὶ μήτε προσθήκαι ἀνέδην (25) λυμαινόμενος (26). Ἀνάπτει δὲ τούτοις καὶ ὑποβάλλει νοήματα, οἷς ἀρμύζει μὲν οὐδὲν τῶν ἱερῶν ῥημάτων, οὐδεμία δὲ τούτοις ἀκολουθία ἐνορᾶται, μάχεται δὲ πρὸς ἄλληλα, καὶ ὑπὸ πάντων μᾶλλον θηλοῦται ἢ τῶν ἀποστολικῶν τε καὶ εὐαγγελικῶν λογίων. Ταῦτα

(22) *Ῥήτα*. Ita Coislin. et noster: malim tamen cum Euthymio *ῥήματα*.

(23) *Εἰρηται*. Ita noster cum Euthymio. Coislin. legit *ἐρρήθη* sensu eodem.

(24) *Κατέχειν*. Supplevi ex nostro, cum quo consentit Euthymius, suffragante ipsa dictionis serie.

(25) *Ἀνέδην*. Ita et noster: Colbertinus, momente Cl. Montfauconio, legit *ἀναίδην*, quod et recepit Euthymius. Scilicet utraque scriptio, sine mutata vocis significatione, apud scriptores obtinet. De significatione diligentior agit, ut solet, Jac. Perizonius ad *Æliani Varias Historias*, lib. i, c. 4.

(26) *Λυμαινόμενος*. Ita recte Coislinianus, nec minus Euthymius: noster mendose *λυμαινόμενος*, quam formam nec verbi conditio nec contextus patitur. Quod ad rem ipsam attinet, mitius hic de institutis Paulicianorum exposuisse videtur Photius, negans eos Libris sacris falsarias manus intulisse. Alia fere credere jubet Titus, lib. i *Contra Manichæos*, p. 16 codicis ms. Hamburg. Postquam enim is observaverat Manichæos æstimationem Evangeliorum simulare potius, quam re ipsa præstare, pergit ita: « Εἰς γὰρ αὐτοῦς, εἶγε τὰ Εὐαγγέλια ἐτίμων, μὴ περιτέμνειν τὰ Εὐαγγέλια, μὴ μέρη τῶν Εὐαγγελίων ἐξυφελῆναι, μὴ ἕτερα προσθῆναι μήτε λόγῳ, μήτε ἰδίᾳ γνώμῃ τὰ Εὐαγγέλια προσγράψαι. Προσγεγραφήκασιν γοῦν ἕσα βεβούληνται, καὶ ἐξυφείλαντο, ἕσα κεκρίκασιν. Confer similia apud eundem lib. i, p. 19; et lib. iii, p. 2. Adde *Acta Archelai*, p. 99. Atque hæc quidem cum Photii illis conciliari vix possunt, nisi dicas, Titum et Archelauum de veteribus illis Manichæis loqui, Photium vero de recentioribus. Paulicianis scilicet, quos idem passim testatur in nonnullis capitibus a majorum suorum, quorum etiam nomina interdum detestati sint, furore abitisse.

(27) *Παρά τε*. Noster *παρά*: sed cum Coisliniano facit Euthymius.

Δ'. Μετὰ δὲ τὸν Σιλουανὸν, Συμεῶν αὐτῶν τοῦ δυσ-
σεβοῦς διδασκαλείου προσιτάται, Τίτον καὶ αὐτὸς (28)
ἐαυτὸν μετονομασάμενος. Ἐξῆς δὲ Ἀρμένιος γένος,
Γερνασίος (29) ὄνομα, μετακληθεὶς εἰς Τιμόθεον.
Καὶ τέταρτος Ἰωσήφ ὁ εἰς Ἐπαφρόδιτον μεταβη-
μένος τὸ κύριον. Ἔτα Ζαχαρίας, ὃν οὐκ ἐλαχίστη
μοῖρα αἰρέσεως μισθωτὸν τε ἡγείται καὶ τῆς διδα-
σκαλικῆς αὐτῶν προεδρίας ἀνάξιον. Ἐκτος αὐτοῖς
ἐπιγίνεται Βαάνης ὁ ῥουπαρὸς, ἐφ' οἷς ἔδομον καὶ
τελευταῖον κακὸν Σέργιος ἀναφύεται, εἰς Τυχικὸν δὲ
καὶ αὐτὸς ἐαυτὸν μετεκάλεσεν. Ἄλλ' οἱ μὲν τῆς
ἀποστασίας αὐτῶν διδάσκαλοι, ἀφ' οὗ τῆς Παύλου
μετωνυμίας ἔλαχεν τὸ ἀποστατικὸν τοῦτο καὶ μισό-
χριστον σύνταγμα, μέχρι τοῦ καθ' ἡμᾶς ἤκοντος
χρόνου ἐπὶ τοσοῦτον προήχθησαν. Ἐκεῖνο δὲ δεῖ (30)
καλῶς ἐπιστῆσαι καὶ εἰδέναι, ὡς οἱ νῦν τῆς ἀποστά-
σεως ταύτης παῖδες, ἐπειδὴν αὐτοὺς τις ἀπαιτοῖ (31)
τοὺς ἐξάρχους τῆς τοιαύτης ἀποπέμπεσθαι βδελυρίας,
Μάνεντα μὲν καὶ Παῦλον καὶ Ἰωάννην, καὶ τοὺς ἄλ-
λους προθύμως ἀναθεματίζουσιν· Κωνσταντῖνον δὲ,
ὃν Σιλουανὸν καλοῦσι, καὶ Συμεῶνα τὸν Τίτον, καὶ
Γερνασίον (32) τὸν Τιμόθεον, καὶ τὸν Ἰωσήφ
Ἐπαφρόδιτον, καὶ τὸν ῥουπαρὸν Βαάνην, καὶ Σέργιον
τὸν Τυχικὸν, οὐδαμῶς ἀναθεματῖσαι καταδέχονται·
ἀλλ' ὅσα δὴ Χριστοῦ ἀποστόλους καὶ τῆς εὐσεβείας
διδασκάλους περιπτύσσονται τε καὶ ἀποδέχονται, οὐ
πάντες δὲ, οὐδὲ τοὺς εἰρημένους πάντας ὁμοίως πε-
ριέπουσιν, ἀλλὰ τοὺς μὲν μέχρι Βαάνους καὶ Σεργίου
καταγεμένους ἐξίσου θειάζουσιν· ἐκείθεν δὲ βαγίντες
εἰς ἀντιπάλους δύο μερίδας, οἱ μὲν τὸν Βαάνην οἱ δὲ
θεοποιοῦσι τὸν Σέργιον, ἐπὶ τοσοῦτον τὴν κατ' ἀλλή-
λων ἔριν καὶ στάσιν κρατυνόντες, ὡς καὶ μέχρι σφα-
γῆς αὐτοῖς προχωρεῖν τὸ φιλόνηκον.

Ε'. Ἐξ δὲ αὐτῶν ἀνομολογοῦσιν Ἐκκλησίας (33),
ὧν τὴν μὲν Μακεδονίαν καλοῦσιν· Ἀχαίαν δὲ τὴν
δευτέραν, καὶ τρίτην τῶν Φιλιππησίων, ἐφ' οἷς τὴν
Λαοδικέων, καὶ πέμπτην τῶν Ἐφεσίων, τελευταίαν
δὲ τὴν τῶν Κολοσσαίων. Ἀλλὰ τὰ μὲν ὀνόματά ἐστι
πόλεων, ὧν καὶ ἡ παλαιὰ τὴν γνῶσιν εἶχεν ἱστορία,
καὶ ὁ θεὸς ἐμνημόνευσε Παῦλος. Οἱ δὲ μηδὲν ἄδολον,
μηδ' ἀκαπήλευτον φιλονεικοῦντες καταλιπεῖν, μηδ'
ὅσα ἕξει διελέγχεται, μηδὲ ταῦτα δυσωπούμενοι,
Μακεδονίαν μὲν ὀνομάζουσι πολέχινόν τι Κωλωναίας
καλούμενον Κίθωσσα (34), ἐν ἧ Κωνσταντῖνος (35)
ὁ Σιλουανὸς τὴν ἀποστασίαν εἰδίδαξε. Κώμη δὲ Σα-

IV. Post Silvanum impiæ doctrinæ magisterium
obtinuit Simeon, qui nomen et ipse suum in Titum
commutavit : deinde Armenius quidam gente, no-
mine Gegnæsius, qui nomen suum vertit in Timo-
theum. Quartus Joseph, relicto proprio nomine, se
Epaphroditum vocari fecit. Postea Zacharias, quem
pars hæreseos non minima mercenarium putat, et
doctrinæ magisterio indignum. Sextus ipsis advenit
Baanes, impurus ille, quem excipit septimum et
postremum malum Sergius, qui mutato item nomine
se Tychicum appellavit. Hi fuere, ex quo rebellis
ille et Christi inimicus cætus Pauli nomen accepit,
defectionis magistri, qui usque ad nostra tempora
eo provecti sunt. Illud autem probe animadvertend-
um et sciendum est, hodiernos scilicet hujus de-
fectionis filios, cum quispiam ab illis exegerit, ut
detestandæ hujusmodi sectæ principes repudient,
Manem quidem, Paulum et Joannem, et quosdam
alios libenter anathemate damnare, Constantinum
vero, quem Silvanum vocant, Symeonem, quem Ti-
tum, Gegnæsiem, quem Timotheum, et Josephum,
quem Epaphroditum appellat, nec non impurum
Baanem et Sergium seu Tychicum nullo anathe-
mate ferire ; sed quasi Christi apostolos et piæ re-
ligionis magistros amplecti et suscipere. Neque
tamen omnes, neque singulos supra memoratos,
similiter tuentur. Sed eos, qui ad Baanem qui-
dem et Sergium usque successione devenerunt,
divinos viros pariter admittunt. Exinde autem in
contrarias partes duas divisi, alii Baanem, alii Ser-
gium Deo exæquunt : hinc in tantam mutuo conten-
tionem et seditionem excitantur, ut usque ad cædes
jurgia foveant.

V. Sex autem Ecclesias sibi esse profitentur : pri-
mam, Macedoniam vocant ; secundam, Achaiam ; ter-
tiam, Philippensium ; quartam, Laodicenorum ; quin-
tam, Ephesiorum ; postremam, Colossensium. Sed
hæc quidem nomina sunt urbium, quas vetus hi-
storia præfert, et divinus Paulus memorat. Illi vero,
qui nihil non dolosum, nihil non adulteratum relin-
quere in animo habent, ac nec ex rebus quidem ipso
visu exploratis et falsi notatis pudore suffunduntur,
Macedoniam quidem vocant oppidulum quoddam
Colonisæ quod appellatur Cithossa ; ubi Constantinus,
D Silvanus dictus, defectionis magister fuit. Vicus

VARIE LECTIONES ET NOTÆ.

(28) Αὐτός. Ita noster cum Euthymio. Coislinia-
nus non æque bene ὁτός.

(29) Ἀρμένιος γένος Γερνασίος. Ita noster,
cum quo prorsus conspirat Colbertinus. At Coisli-
nianus vocem γένος omittit, quam nec habet Eu-
thymius, qui præterea Γερνασίου nomen in Γενσίου
transfert. Videri itaque poterat vox γένος ex no-
mine Γενσίου irrepisse. De priori utram lectionem
admittas, ad sensum parum refert.

(30) Δεῖ. Ita noster et Euthymius pro δεῖται
Coisliniano.

(31) Ἐπειδὴν αὐτοὺς τις ἀπαιτοῖ. Ita Colber-
tinus, et noster, et Euthymius, pro quo Coislinia-
nus ἐπειδὴν αὐτοῖς τις ἀπαιτῆ minus recte.

(32) Γερνασίος. Euthymius iterum Γενσίον
quam lectionem quoque ex suo codice exprimit in-
terpres Latinus Franc. Zinus.

(33) Ἐκκλησίας. Adeo in omnibus apostolici ævi
speciem affectarunt, ut, quemadmodum virorum
apostolicorum, ita et Ecclesiarum veteris memoriæ
nomina adoptarent, ad exemplum factionis illius,
quæ Apostolicorum nomine apud veteres memoratur.

(34) Κίθωσσα. Euthymius legit Κίθωσα· pro quo
Latinus interpres in Bibliotheca Patrum mendose
Cithossa.

(35) Ἐν ἧ Κωνσταντῖνος ὁ Σιλουανὸς τὴν
ἀποστασίαν εἰδίδαξε. Hæc frustra queris in nostro :
genuina vero esse evincit consensus Euthymii.

autem Samosatensium est *Mananalis* nomine, in quo Gognæsius, qui et Timotheus, docuit: huic Achaïæ appellationem dederunt. Quotquot autem Josephi, qui et Epaphroditus, et Zachariæ, mercenarii pastoris, discipuli fuerunt, his Philippensium nomenclaturam ascribunt. Iis vero, qui in oppidulo Argao degunt, Laodicensium nomen induunt. Eos, qui Mopsuestiæ versantur, in Ephesios convertunt; quemadmodum *Cynochoritas* in Colossensium appellationem transferunt. Harum porro trium Ecclesiarum tum cœtum tum doctrinam Sergio, qui et Tychicus dicitur, ascribunt. Verum tam doctores quam Ecclesiæ, ab ipsis sic nuncupato, non ex uno errore, sed ex multis, variis et implicatis hoc defectionis agmen et figmentum concreverunt.

VI. Nam duo quidem principia, quemadmodum et Manichæi consistunt esse, aiuntque alium esse Deum Patrem, quem ab universi hujus potestate eliminant, ac futuri tantum (sæculi) imperium ipsi tradunt; alium vero Creatorem mundi, cui præsentis sæculi imperium largiuntur. Illos autem, qui vere Christiani sunt, Romanos sceleratissimi homines nuncupant; sibi vero Christianorum appellationem, a qua sunt alienissimi, assignant. Dicunt Patrem et Filium et Spiritum sanctum. Verba quidam pia; sed extremam ipsis impietatem subiiciunt. Non enim ut catholica et Apostolica Dei Ecclesia sentiunt, dum sic loquuntur; sed dicta inde excerpta, impiissimis sentiis adjuncta celebrant, et libentissime dicunt: « Anathema sint, quotquot non credunt in Patrem et Filium et Spiritum sanctum. » Patrem statim non omnipotentem illum, ac cœli terræque opificem, visibillumque omnium et invisibilem prædicantes; sed Patrem

Ἀ μωσάτων ἐστὶν ἡ Μανάναις (36), ἥτις τῆς Γεγναίου (37), τοῦ καὶ Τιμοθέου, διδασκαλίας ἐχρημάτισε. Ταύτῃ δὲ τὴν Ἀχαίαν ἐπιφημίζουσιν· ὅσοι ἐκ τοῦ ἐξ Ἰωσήφ Ἐπαφροδίτου καὶ Ζαχαρίου τοῦ μισωτοῦ ποιμένοι, μαθηταὶ ἐχρημάτισαν, τούτοις δὲ τὴν τῶν Φιλιππησίων ἐπιγράφουσιν. Τοῖς δὲ ἐν Ἀργαίᾳ τῇ πολίτῃ τῶν Λαοδικίων ἐπιφημίζουσι. Καὶ τοὺς ἐν Μοψουεστίᾳ εἰς τὴν Ἐφεσίων μεταπλάττουσιν, ὥσπερ καὶ τοὺς λεγομένους *Κυνοχωρίτας* εἰς τὴν τῶν Κολοσσαίων ἀναφέρουσιν. Τούτων δὲ τῶν τριῶν Ἐκκλησιῶν καὶ τὸ σύστημα καὶ τὴν διδασκαλίαν εἰς Σέργιον, τὸν καὶ Τυχικὸν, ἀνάπτουσι τε καὶ ἀνατιθέασιν. Ἄλλ' οἱ μὲν διδασκαλοὶ καὶ αἱ λεγόμεναι αὐτῶν Ἐκκλησίαι ἐν τούτοις, οὐκ ἐκ μιᾶς δέ τινος πλάνης, ἀλλ' ἐκ πολλῶν καὶ ποικίλων τῶν πολυπλοκῶν τοῦτο τῆς ἀποστασίας συνέστηκε φρόνημα.

Γ'. Δύο μὲν ἀρχὰς (38) ὁμολογοῦσιν, ὡς οἱ Μανιχαῖοι. Φασὶ δὲ ἕτερον μὲν εἶναι Θεὸν, τὸν ἐπουράνιον Πατέρα, ὃν καὶ τῆς τοῦδε τοῦ παντὸς ἐξουσίας ὑπερρορίζουσι, τοῦ μέλλοντος μόνον τὸ κράτος αὐτῷ ἐγχειρίζοντες· ἕτερον δὲ τὸν Δημιουργὸν (39) τοῦ κόσμου, ᾧ καὶ τὸ κῦρος τοῦ παρόντος αἰῶνος χαρίζονται. Καὶ τοὺς μὲν ἀληθῶς ὄντας Χριστιανούς Ῥωμαίου, (40) οἱ τρισελιθριοὶ ὀνομάζουσιν. Ἐαυτοῖς δὲ τὴν κλήσιν, ἧς ἀλλότριοι πανταλῶς καθεστήκασι, τῶν Χριστιανῶν (41) περιάπτουσιν. Λέγουσι δὲ Πατέρα καὶ Υἱὸν καὶ ἅγιον Πνεῦμα, λέξεις μὲν εὐσεβεῖς, ὑποβάλλοντες δὲ ταύταις τὴν ἐσχάτην ἀσέβειαν. Οὐ γὰρ ὡς ἡ τοῦ Θεοῦ καθολικὴ καὶ ἀποστολικὴ Ἐκκλησία, οὕτω καὶ οὕτοι φρονούντες λέγουσιν. Ἄλλὰ τὰς λέξεις ἐκείθεν ἀποσπαράξαντες δυσσεβεστάταις ἐνοιῶσι ταύτας ἐπιφημίζουσι, καὶ φασὶ προθύμως, ὡς ἡ Ἀνάθεμα εἶπεν, ὅσοι μὴ πιστεύουσιν εἰς Πατέρα καὶ Υἱὸν καὶ ἅγιον Πνεῦμα, Πατέρα εὐθέως οὐ τὸν παντοκράτορα καὶ ποιητὴν

VARIAE LECTIONES ET NOTÆ.

(36) *Μανάναις*. Ita et noster: Euthymius habet *Μανάλις*. Nostra lectio sæpius infra recurrit, et a Cedreno ac Petro Siculo confirmatur.

(37) *Γεγναίω*. Euthymius iterum *Γεγεσάω*.

(38) *Ἀρχὰς*. Videbis in sequentibus sex commemorari capita errorum, quibus Pauliciani capti fuerint. Totidem vero, et interdum vel iisdem, vel affinis, verbis recenset Petrus Siculus, p. 16 sqq. Quod illustre est convenientiæ inter utrumque scriptorem argumentum.

(39) *Δημιουργός*. Hoc scilicet nomen Deo, tanquam conditori, rectius quam ποιητοῦ convenire, Aristoteles credidit, si fides habenda Philopono in lib. 1, *De generatione*, quemadmodum vicissim Justinus Martyr in Protreptico ad Græcos p. 21 ποιητὴν potius quam δημιουργόν Deum appellandum censuit. Vide plura apud Suicerum in *Thesouro ecclesiast.*, p. 345. Ad creationem omnino hac voce respexisse videntur Pauliciani.

(40) *Ῥωμαίους*. Cur Romanos vocarunt reliquum Christianorum cœtum? num forte ideo, quod, quemadmodum Roma olim gentium et urbium domina ac regina dicta est (vide Ezechielem Spanhemium *De usu et præstantia numismatum*, p. 880, edit. in-4; et *Ad Julianum*, p. 30: nec non Joan. Doughæum in *Analectis Novi Testamenti*, excurs. 106). Ita, isto Paulicianorum ævo, eadem per episcopos suos res Christianorum præ cæteris admi-

nistrare crederetur? Spectat etiam huc Sozomeni *Elogium*, lib. III, c. 8 *Histor. eccles. Romanæ* Ἀποστάλων φροντιστήριον καὶ εὐσεβείας μητρόπολιν ἐξ ἀρχῆς γεγεννημένην appellantis. Cæterum Judæos hodie Christianos Romanorum (Ἰουδαίους) nomine vocare, pervulgatum est. Vide Jo. Andr. Eisenmenger in *Judaismo detecto* part. 1, p. 632; et Cl. Georg. Eliez. Edzardum in *Notis ad Avoda Sara*, cap. 1, p. 151 seq.

(41) *Χριστιανούς*. Ita agebant exemplo hæreticorum antiquorum, de quibus ita Augustinus epist. 56. « Videmus nullum jam errorem se audere extollere ad congregandas sibi turbas imperitorum, qui non Christiani nominis velamenta conquirit. » Similes aliorum Ecclesiæ doctorem querelas lege apud B. Christianum Kortholtum in *Notis ad Justinum Martyris Apolog.* 1. p. 7 et 21. Primi veritatis testes a magistratibus interrogati, hoc uno prolato nomine, quid sentirent, professi sunt, ceu variis veterum locis commonstravit Guil. Cave in libro *De primitivo Christianismo*, part. 1, c. 4. Idem nomen hodie Æthiopes, in regno Marocitano habitantes, admodum aversari testatur auctor Gallus libri, *De statu imperii Marocitanici* exponentis, quemadmodum recentiori memoria apud Italos quosdam Christiani nomen inter ignominiose numeratum esse accipimus.

οὐρανοῦ καὶ γῆς, ὁρατῶν τε πάντων καὶ ἀοράτων ἀνακηρύττοντες, ἀλλὰ πατέρα φάμενοι, τὸν ἐπουράνιον (42) ἐπισυνάπτουσιν, ᾧ καὶ τὴν ἐξουσίαν τοῦ οὐρανοῦ τε καὶ τῶν ἐν αὐτῷ οὐδαμῇ οὐδαμῶς ἐπιτρέπουσι. Τινὲς δὲ τοῦ μὲν οὐρανοῦ τὴν ἐπιστάσιαν αὐτῷ ἐγγχειρίζουσι, τῶν δὲ ἐμπεριεχομένων οὐκ ἔτι. Καὶ τὸ μὲν πρῶτον αὐτῶν τῆς δυσσεβείας τοιοῦτον.

Ζ'. Βλασφημοῦντες δὲ τὴν ὑπεραγίαν Δέσποιναν ἡμῶν Θεοτόκον, ἃ μῆτε γραφῇ μῆτε ἀκοῇ θεμιτὸν παραδοῦναι, οὐ πεφρίκασι οἱ τρις οὐχ ἀπαξ ἀπολωλέναι δίκαιον λέγοντες· « Πιστεύομεν εἰς τὴν παναγίαν Θεοτόκον ἐν ἧ' (43) εἰσηλθεν καὶ ἐξηλθεν ὁ Κύριος. » Καὶ τοῖς ῥήμασι τούτοις τὴν ἀνω ὑποβάλλουσιν Ἱερουσαλήμ, καὶ φασιν ἐν αὐτῇ πρόδρομον ὑπὲρ ἡμῶν εἰσελθεῖν τὸν Χριστὸν, ὡς καὶ ὁ θεὸς Ἀπόστολος (44) ἔφη. Ἐσθ' ὅτε δὲ συνελαινούμενοι Β εἰσιμολογεῖν ἐκ τῆς Παρθένου προσελθεῖν τὸν Χριστὸν, ἐπειδὴν ὅλως συναναγκασθῶσιν, ἀνωθεν μὲν τὸ σῶμα συγκατενεγκεῖν αὐτὸ (45) τερατολογοῦσιν, δι' αὐτῆς δὲ ὡς διὰ σωλήνος (46) διεληλυθέναι, καὶ ταύτην τὴν ἀσπίλον καὶ καθαρὰν Παρθένον μετὰ τὸν σωτήριον τόκον ἐτέρους υἱοῦς ἐκ τοῦ Ἰωσήφ παιδοποιῆσαι (47). Ὡσαύτως δὲ τὴν κοινωνίαν τοῦ τιμίου σώματος· καὶ αἵματος Χριστοῦ τοῦ Θεοῦ ἡμῶν μυρρίαις ὑβρεσι κλύνοντες, ὁποδέχασθαι φασὶ σῶμα καὶ αἷμα, τερατολογοῦντες τὰ Δεσποτικά ῥήματα, ἃ καὶ φασὶ μεταδιδόντα τοῖς ἀποστόλοις εἰπεῖν· « Λάβετε, φάγετε καὶ πίστετε· » ἀλλ' οὐκ ἄρτον ποθὲν ἢ οἶνον προσφέροντα (48). Καὶ τὸν ζωοποιὸν δὲ σταυρὸν δυσφημοῦντες φασιν αὐτὸν προσκυνεῖν καὶ ἀποδέχασθαι, σταυρὸν οἱ πλάνοι καὶ γόητες αὐτὸν ἀναπλάττοντες τὸν Χριστὸν (49). Καὶ γὰρ αὐτὸς, φασιν, εἰς σταυροῦ σχῆμα τὰς χεῖρας ἐξήπλωσε. Τὸν ἀληθῶς δὲ σταυρὸν, ἅτε δὴ ξύλον, φασὶ, καὶ κακούργων δργανον, καὶ ὑπὸ ἀράν κείμενον, οὐ δεῖ προσκυνεῖν καὶ ἀσπάζεσθαι.

Η'. Ἀλλὰ γὰρ καὶ τοὺς ἱεροὺς προφήτας καὶ πῆσαν τὴν παλαιὰν Γραφὴν καὶ τοὺς ἄλλους ἀπο-

dicentes, cœlestem adjiciunt, cui dominationem et potestatem cœli et eorum, quæ in cœlo sunt, nullatenus ascribunt; quidam tamen præfecturam cœli ipsi tribuunt, eorum autem, quæ in illo continentur, non item. Et hic quidem primus est eorum impietatis articulus.

VII. In sanctissimam autem Dominam nostram Deiparam blasphemantes homines illi, qui non semel sed ter perire merentur, non horrent ea dicere, quæ nec scripto tradere, nec auditu percipere fas est, nempe: « Credimus in sanctam Deiparam, in quam ingressus et egressus est Dominus. » His porro verbis supernam Jerusalem subindicant, aiuntque in eam præcursorem pro nobis ingressum esse Christum, quemadmodum divus Apostolus ait¹. Interdum vero, cum compelluntur confiteri Christum ex Virgine prodiisse, quando penitus urgentur, ipsum desuper corpus detulisse portentose fatentur, sed per ipsam veluti per canalem transiisse, ipsumque immaculatam et puram Virginem post salutarem partum alios filios ex Joseph suscepisse. Pari modo communionem pretiosi corporis et sanguinis Christi, Dei nostri, sexcentis contumeliis æspergentes suscipere se dicunt corpus et sanguinem monstrosas explicationes aptantes verbis Domini, qui, ut aiunt, protulit, cum traderet apostolis: « Accipite, comedite et bibite²; » sed nec panem nec vinum ullatenus obtulit. Vivificæ cruci maledicentes aiunt, seipsam adorare etmittere: crucem erroneas et præstigiatores illi Christum ipsum esse comminiscentes. Etenim ille, inquit, manus in crucis modum expandit. Veram autem crucem utpote lignum maleficorum instrumentum et maledicto subjacens adorare et amplecti nefas esse dicunt.

VIII. Quin etiam sacros prophetas, omnemque veterem Scripturam aliosque sanctos aversantur,

¹ Hebr. xii, 22. Matth. xxvi, 26.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(42) Ἐπουράνιον. Forte id sibi homines hoc cognomine voluerunt, ut Deum *supracœlestem* dicerent, ad quem scilicet *cœlum* ipsum, et quæ in eo sunt, non putabant pertinere. Vocis hujus significatus diligenter evolvit Stephanus Clericus in *Quæstionibus sacris*, p. 300 seq.

(43) Ἐν ἧ'. Ita et noster; rectius forte Euthymius εἰς ἧν.

(44) Ἀπόστολος. Provocarunt procul dubio ad Galat. iv, 26, ubi ἡ ἀνω Ἱερουσαλήμ vocatur μήτηρ πάντων ἡμῶν.

(45) Αὐτό. Ita et noster, sed Euthymius habet αὐτὸν, quod et Cl. Monifauconus restituendum merito putat.

(46) Σωλήνος. Eadem phrasi et comparatione usi sunt plures, sique antiquiores hæretici. Illustris est Theodoretus locus, qui in epistola ejus ad Monachos CPolitinos, tom. III Opp. p. 1073, ita legitur: Σίμων μὲν γὰρ καὶ Μένανδρος Κέρδων καὶ Μαρκίων, παντάπασιν ἀρνοῦνται τὴν ἐνανθρώπησιν, καὶ τὴν ἐκ Παρθένου γένεσιν μυθολογίαν ἀποκαλοῦσιν. Βαλεντίνος δὲ καὶ Βασίλειδος καὶ Ἀρμόνιος, καὶ οἱ τῆς τούτων συμμορίας, δέχονται μὲν τῆς

Παρθένου τὴν κύησιν καὶ τὸν τόκον, οὐδὲν δὲ τὸν θεὸν λόγον ἐκ τῆς Παρθένου προσειληφέναι φασίν, ἀλλὰ πάροδόν τινα δι' αὐτῆς ὡσπερ διὰ σωλήνος ποιήσασθαι, ἐπιφανῆσαι δὲ τοῖς ἀνθρώποις φαντασίᾳ χρησάμενον, καὶ δόξας εἶναι ἀνθρώπου, ὃν τρόπον τῶν Ἀβραάμ καὶ τισιν ἄλλοις τῶν παλαιῶν. Confer eundem lib. v, c. 11. *Hæreticarum fabularum*. Alia ejusmodi veterum testimonia collecta leges apud Steph. Lemoyne in *Notis ad Variæ sacra* pag. 415 seqq. et Thomam Milles in *notis ad Cyrilli Hierosolymitani Catechesin IV*, § 6.

(47) Παιδοποιῆσαι. De Antidicomarianitis, quos Augustinus et Facundus Antidicomaritanos vocat, aliisque hujus sententiæ impiæ asseclis lege ex veteribus commentantes Dionysium Petavium in *Dogmatibus theologis*, tom. IV, lib. xiv, cap. 3. Et Cl. Jac. Basnag. in *Dissert. historico-theolog.* p. 58.

(48) Προσφέροντα. Confer quæ scripsi in *Historia Bogomilorum*, p. 88 seq.

(49) Χριστός. Similia de Bogomilis, recentiore Manichæismi surculo, in mea *Bogomilorum Historia*, p. 105 seqq.

tur, quos fures et latrones appellant, maximeque coryphæo apostolorum Petro maledicunt quia, inquit, fidem in magistrum et Christum abnegavit, quamvis magister eorum Manes diserte clamet, ipsoque dicat : « Non sic ego immisericors, ut Christus qui ait : Quicumque me negaverit coram hominibus, negabo et illum ego. At ego dico, eum qui me negaverit coram hominibus, et mendacio salutē suæ prospexerit, ac si non negaverit me, cum gaudio suscipiam, ac defectionem mendaciumque ejus quasi custodiam et conservationem confessionis meæ reputabo. » Attamen cum ita se habeant ac proprie dogmatis confessionem, ubi instat formido, nullo negotio abnegent, nullique se crimini ideo obnoxios esse dicant, etiamsi millies negationem repetant, eum nihilominus, qui ad breve tempus, cum tot periculorum formido circumquaque adesset, humanum quidpiam passus, et in abnegationem delapsus fuerat, omnino abjiciendum et repudiandum esse statuunt, non ob ementitam illam, quam prætendunt, causam, sed ob aliam, quam silent, et occultant, quia nempe de defectione illorum prænuntiavit his verbis : « Satagite immaculati et inviolati ei inveniri in pace, et Domini nostri longanimitatem salutem arbitremini; sicut et clarissimus frater noster Paulus secundum datam sibi sapientiam scripsit vobis, et in omnibus Epistolis loquens in eis de his in quibus sunt quædam difficilia intellectu, quæ inducti et instabiles depravant, sicut et cæteras Scripturas ad suam ipsorum perditionem. » Nam hæc coryphæi eloquia ipsorum audaciam et impietatem prænuntiant, qui ipsa Domini eloquia, nec non apostolica etiamque Scripturas, nempe Actus apostolorum et Catholicas, ut vocant, Epistolas admittunt, præter eas, quæ coryphæo (Petro) tribuuntur; illas enim ne verbo quidem recipiunt : illi, inquam, sunt, qui vere detorquent, et evertunt in propriam sibi perniciem. Actus vero apostolorum et Catholicas non omnes aliis adjungunt, sed quidam ex illis cum cæteris annumerant. Sed circa prophetas quidem et Vetus Testamentum, et circa cæteros sanctos viros,

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(50) *Κορυφαῖον*. His et similibus elogiis Petrum in veterum scriptis mactari constat. Vide loca collecta a Richardo Montacutio, II *Originum*, p. 172; Isaaco Barrow. in tractatu *De primatu papæ*, et Guilielmo Forbesio, lib. xv, cap. 1 et seqq. *Instructionum*, qui tamen et ipsi eadem opera evincunt, eadem encomia et in Paulum a veteribus collata fuisse. Paucis multa affert Pseudo-Clemens in epistola ad Jacobum, cui Petrus est ἡ ἀπαρχὴ τοῦ Κυρίου ἡμῶν, ὁ τῶν ἀποστόλων πρῶτος, ὃ πρῶτον ὁ Πατὴρ τὸν Υἱὸν ἀπεκάλυψεν, ὃν ὁ Χριστὸς εὐλόγως ἐμακάρισεν, ὁ κλητὸς καὶ ἐκλεκτὸς, καὶ συνέστιος, καὶ συνοδοπόρος, ὁ καλὸς καὶ δίκαιος μαθητὴς.

(51) *Ἐμβόωντος*. Ita restitui ex nostro, pro Coislino ἐκδοῶντος. Consentit Euthymius. Eadem voce utitur noster infra, § 24.

(52) *Λέγοντος*. Manetis hoc fragmentum addendum fuerit iis quæ ex Codice quodam ms. Collegii Ludovici Magni S. J. exhibet doctissimus Jo. Albertus Fabricius noster lib. v *Bibliothecæ Græcæ*, p. 234 seqq.

στρέφονται ἀγίους, ληστὰς αὐτοὺς καὶ κλέπτας ἀποκαλοῦντες, μάλιστα δὲ τὸν κορυφαῖον (50) τῶν ἀποστόλων Πέτρον δυσφημοῦσιν, ὅτι γέγονεν ἔξαρνος, φασί, τῆς εἰς τὸν διδάσκαλον καὶ Χριστὸν πίστεως. Καίτοι γε τοῦ διδασκάλου αὐτῶν Μάνεντος διαπρυσίως αὐτοῖς ἐμβόωντος (51) καὶ λέγοντος (52), ὡς « Οὐκ εἰμι ἄσπλαγγνος, ὡς ὁ Χριστὸς ὁ εἰπὼν Ὅστις μὲ ἀρνήσεται, ἔμπροσθεν τῶν ἀνθρώπων, ἀρνήσομαι αὐτὸν καὶ γὰρ. Ἄλλ' ἐγὼ λέγω τὸν ἀρνησάμενόν με ἔμπροσθεν τῶν ἀνθρώπων, καὶ τῷ ψεύδει τὴν οἰκειαν σωτηρίαν πορισάμενον, ὡς μὴ ἀρνησάμενόν με μετὰ χαρᾶς προσδέξομαι, καὶ τὴν ἀνάκλασιν αὐτοῦ καὶ τὸ ψεῦδος ὡς φυλακὴν καὶ συντήρησιν τῆς ἐμῆς ὁμολογίας ἡγήσομαι. » Ἄλλ' οὖν οὕτως ἔχοντες καὶ τὴν τοῦ οἰκειοῦ δόγματος ὁμολογίαν, ἐπειδὴν φοθηθῶσιν, εὐχερῶς ἔξαρνούμενοι, καὶ μηδεμίαν αἰτίαν ὑπευθύνους φάσκοντες ἑαυτοῦς, καὶν μυριάκις ἔξαρνοι γέγονται, αὐτοὶ ἐπὶ τὸν πρὸς βραχὺ τι, τοσοῦτων φόβων περιεστηκότων, ἀνθρώπινόν τι παθόντα καὶ πρὸς ἀρνήσιν ὑπολισθήσαντα, ἀπόβλητον παντελῶς καὶ ἀποτρόπαιον τίθενται, οὐ δι' ὃ (53) προσφασίζονται, ἀλλ' ὃ σιγῶσι καὶ ἀποκρύπτονται. Διότι περὶ τῆς ἀποστασίας αὐτῶν προανεκήρυξε λέγων : « Σπουδάσατε (54) ἄσπιλοι καὶ ἄμωμοι αὐτῷ εὐρεθῆναι ἐν εἰρήνῃ, καὶ τὴν τοῦ Κυρίου ἡμῶν μακροθυμίαν σωτηρίαν ἡγεῖσθε, καθὼς καὶ ὁ ἀγαπητὸς ἡμῶν Παῦλος κατὰ τὴν δοθείσαν αὐτῷ σοφίαν ἔγραψεν ὑμῖν, καὶ ἐν πασαις ταῖς Ἐπιτολαῖς αὐτοῦ λαλῶν ἐν αὐταῖς περὶ τούτων, ἐν οἷς ἐστι δυσνόητά τινα, ἃ οἱ ἀμαθεῖς καὶ ἀστήρικτοι στρεβλοῦσιν, ὡς καὶ τὰς λοιπὰς Γραφὰς πρὸς τὴν ἰδίαν αὐτῶν ἀπώλειαν. » Τὰ γὰρ τοῦ κορυφαίου ταῦτα λόγια ἀντικρὺς τὴν αὐτῶν προανακηρύττει τόλμαν τε καὶ δυσσέθειαν; οἱ αὐτὰ τε τὰ Κυριακὰ λόγια καὶ τὰ ἀποστολικὰ καὶ τὰς ἄλλας Γραφὰς, φημι δὴ τίς τε Πράξεις τῶν ἀποστόλων καὶ τὰς Καθολικὰς λεγομένας, πλὴν τῶν ἀναφερομένων εἰς τὸν κορυφαῖον (55)· ἐκεῖνας γὰρ οὐδὲ τοῖς ῥήμασι παραδέχονται. Οὗτοι εἰσιν οἱ ὡς ἀληθῶς στρεβλοῦντές τε καὶ διαστρέφοντες πρὸς τὴν ἰδίαν ἀπώλειαν. Καὶ τὰς Πράξεις δὲ τῶν ἀποστόλων καὶ τὰς Καθολικὰς οὐ πάντες αὐτῶν συναρμολοῦσι (56) τοῖς ἄλλοις εἰσὶ

(53) Δι' ὃ. Ita et Euthymius, recte omnino : at noster οὐδὲ ὃ.

(54) *Σπουδάσατε*. Lege locum Petrinum : II Petr. II, 14-16. Quæ inter hanc allegationem, cum qua et Euthymius prorsus concordat, et vulgatos codices N. T. differentia intercedit, eam ipse facile observabis et tribus veterum consuetudini ex memoria Scripturæ sacræ oracula citandi, de qua Jo. Crojus in *Observat. sacr.*, Jo. Millius in *Prolegom. ad N. T.*, et in primis Daniel Whithy, in *Examine variantium lectionum N. T. Milliani* legantur.

(55) *Κορυφαῖον*. Hi igitur forte soli ex omni Christianorum antiquitate utramque Petri epistolam aversati sunt, cum Eusebius, lib. III, c. 3, *Histor. eccles.* testetur priorem ab omnibus, posteriorem ab antiquioribus non receptam fuisse. At hi quidem id fecerunt, oborta, an Petri ea sit, dubitatione; illi vero ex temerario quodam in Petrum odio.

(56) *Συναρμολοῦσι*. Ita Coislin, et Euthymius : ms. noster habet συναριθμοῦσι, id est *annumerant*, sensu eodem.

δὲ οἱ καὶ συντάττουσι. Ἀλλὰ περὶ μὲν τῶν προφητῶν A qui in eo effulserunt, et circa coryphæum apostolorum, sic illi insaniant.

καὶ τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης, καὶ τῶν κατ' αὐτὴν λοιπῶν ἁγίων διαλαμψάντων καὶ τοῦ κορυφαίου τῶν ἀποστόλων οὕτω μεμήνασιν.

Θ. Καθολικὴν (57) δὲ Ἐκκλησίαν τὰ ἑαυτῶν καλοῦσι συνέδρια, ἤνικα μάλιστα πρὸς τοὺς εὐσεβεῖς λόγους (58) καὶ συζητήσεις κινουσι. Καθ' ἑαυτοὺς γὰρ προσευχὰς (59) καλοῦσιν αὐτῶν τὰ συνέδρια· οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ τὸ σωτήριον διαπτύοντες βάπτισμα, ὑποπλάττονται παραδέχασθαι αὐτὸ, τὰ τοῦ Εὐαγγελίου βήματα τῆ τοῦ βαπτίσματος φωνῇ ὑποβάλλοντες. Καὶ γὰρ φασιν· « Ὁ Κύριος ἔφη· Ἐγὼ εἰμι τὸ ὕδωρ τὸ ζῶν· » πλὴν ἐπειδὴν σφοδρότερον τι ἐσωματικῶν νοσήματι περιπέσωσιν, καὶ τὸν τιμίον καὶ ζωοποιὸν σταυρὸν τὸν ἐκ ξύλου πεπονημένον ἑαυτοῖς (60) ἐπιτιθέασιν. Ἐπειτα τυγχάνοντες τῆς ἰάσεως, διαθλώσιν (61) τοῦτον ἢ συμπατοῦσι, καὶ ἀποφρίπτουσι· ἀλλὰ καὶ τοὺς παῖδας αὐτῶν (ὅπως τῆς Ἐκκλησίας πρεσβυτέρων αἰχμαλωσίας λόγῳ πολλάκις παρ' αὐτοῖς κατεχομένῳ [62]) τῷ σωτηρίῳ ἀξιοῦσι φωτισθῆναι βαπτίσματι· λυσιτελεῖν τῷ σώματι τὸν τε σταυρὸν καὶ τὸ βάπτισμα οἱ πάσης ὠφελείας λογοποιῶντες ἀνάξιοι, μὴ μέντοιγε διαβαίνειν τὴν τοῦτων ἐνέργειαν εἰς ψυχῆς κάθαρσιν, ἢ τινα ἄλλην ταύτης ὠφέλειαν. Ναὶ δὴ καὶ τῆς κοινῆς εἰς αὐτῶν οὐκ ὀλίγοι τοῦ τιμίου σώματος καὶ αἵματος Χριστοῦ τοῦ Θεοῦ ἡμῶν. Ἀλλὰ τοῦτο πρὸς ἐξαπάτην τῶν ἀπλουστέρων μεταλαμβάνουσιν (63). Ἐπὶ δὲ τοῖς εἰρημένους οὐδὲ τοὺς τῆς καθολικῆς Ἐκκλησίας πρεσβυτέρους, οὐδὲ τοὺς λοιποὺς ἱερεῖς C ἀποδέχονται. Δίδει, φασί, τὸ κατὰ Χριστοῦ συνέδριον οἱ ἱερεῖς καὶ πρεσβύτεροι (65) τοῦ λαοῦ συνεστήσαντο. Τοὺς μέντοι παρ' αὐτοῖς ἱερέων τάξιν ἐπέχοντας, οὐχ ἱερεῖς, ἀλλὰ συνεκδήμους (64) καὶ νοταρίους (65) ἐπονομάζουσιν. Οὗτοι δὲ οὔτε σχήματι, οὔτε διαίτη, οὔτε τινὶ ἄλλῳ τρόπῳ βίον σεμνότερον ἐπιτελοῦντι. (66) τὸ διάφορον αὐτῶν πρὸς τὸ πλῆθος ἐπιδείκνυνται.

^a Joan. iv, 10.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(57) *Καθολικὴν*. Catholica scilicet olim vocabatur quævis Ecclesia particularis, modo in veritate doctrinæ salutaris, quam hoc ipso nomine sibi vindicare conabantur Pauliciani, persisteret sicut et episcopus particularis Ecclesiæ orthodoxæ hoc nomen ferebat. Loca huc pertinentia in scriptoribus ecclesiasticis sæpissime exstant.

(58) *Ἀόρους*. Ita noster, et Euthymius, recte omnino, pro quo Coislinianus sensu hiulco habet λέγουσι, quod etiam in versione mutata cum altero illo permutavimus.

(59) *Προσευχὰς*. Ad imitationem scilicet Judaicæ et nascentis Christi, Domini nostri, Ecclesiæ, in qua hanc appellationem obtinuisse vel ex Actuum xvi, 15, intelligitur, ad quem locum conferantur interpretes. Adde B. Godfridum Olearium in *Observati.* ad Matthæi vi, 5; Henric. Valesium ad Euseb. p. 27; Steph. le Moyne in *Notis ad Varia sacra*, p. 72 seqq.; Jo. Braunium in *Selectis sacris* lib. v, p. 774; Isaacum Vossium ad Catullum, p. 515; Jo. Douglæum in *Analectis sacr.* N. T. Exc. 55, et Cappellum in *Opp.* posthumis p. 271.

(60) *Ἐαυτοῖς*. Ita reposui ex ms. nostro et Euthymio, pro quo Coislinianus habet αὐτοῖς.

(61) *Διαθλώσι*. *Confringunt*: ita ex διαθλάω reddendum censui pro *oppugnanti*, quod in priori interpretatione forte ex διαθλάω exstat.

IX. Catholicam vero Ecclesiam suos vocant cœtus, cum maxime ad pia colloquia et dissertationes deveniunt. Inter se autem cœtus suos vocant presbuthas seu oratoria. Imo etiam si salutarem baptismum respiciunt, se tamen ipsum admittere simulant, Evangelii verba baptismatis voce subindicantes. Etenim, inquit, Dominus dixit: « Ego sum aqua vivens ». Cæterum quando in vehementem corporis ægritudinem incidunt, venerandam et vivificam crucem ex ligno factam sibi imponunt. Deinde vero incolunitatem consecuti illam confringunt, aut conculcant, et abijciunt. Quin etiam liberos suos (quando apud Ecclesiæ presbyteros in captivitate detinentur), ut sæpe contingit, rogant salutaris baptismate illuminari, futiliter putantes, crucem et baptismata corpori prodesse, homines sane omni commodo et opitulatione indigni, sed eorum vim et operationem, nec ad animæ mundationem, nec ad aliam quampiam ejus utilitatem conferre arbitrantur. Sane ex illis non pauci in venerandi corporis et sanguinis Christi Dei nostri, communionem sunt, sed ut simpliciores circumveniant tantum, illis participant. Præter hæc vero, quæ dicta sunt, neque catholicæ Ecclesiæ presbyteros, neque reliquos sacerdotes admittunt, quoniam, inquit, concilium contra Christum initum sacerdotes et presbyteri, seu seniores populi constituebant, sed synecdemos et notarios appellant. Hi vero nec habitu nec vivendi ritu, neque alio quopiam modo, qui venerabilioris vivendi rationem præferat, suam a plebe differentiam exhibent.

(62) Comma hoc parentheticum non legitur apud Euthymium in *Panoplia*.

(62) *Μεταλαμβάνουσιν*. Ms. Hamb. præmittit οἱ, forte pro αὐτοῖς, sed nihil ea voce opus est.

(63) *Πρεσβύτεροι*. Ordinem igitur hunc abrogandum censuerunt, eo quod Judaicæ esset originis. Quod quousque admitti possit, discas in primis ex Cl. Campegii Vitringæ *Synagoga veteri*, lib. ii, c. 2.

(64) *Συνεκδήμους*. Voce scilicet, apostolicis temporibus recepta. Lege Actorum xix, 29; et II Cor. viii, 19.

(65) *Νοταρίους*. Hoc nomine proprie τοὺς ταχυγράφους designari ex Glossis constat; deinde vero translata vox est ad scriptores publica auctoritate constitutos, sive illi reipublicæ sive Ecclesiæ inservirent. De prioris generis Notariis commentatur Carolus Dufresn. in *Glossario mediæ Latinitatis* suo loco, et *Mediæ ac infimæ Græcitatibus*, p. 1004 seq. De posterioris classis vero Henr. Valesius ad *Socrati Histor. ecclesiast.* lib. v, c. 22. Ex hujus observationibus speciatim patebit episcopos ad manus habuisse eruditos adolescentes, qui et æcta ecclesiastica

(66) *Ἐπιτελοῦντι*. Ita et Hamburg. At Euthymius voce χαρακτηρίζοντι, perspicuitatis forte causa, hic usus est.

X. Evangelium, quod apud nos habetur, adorare non dubitant non quidem, ubi venerandæ crucis figura delineatur, sed in reliquis libri partibus, ubi imago crucis non representatur. Dicunt; autem se librum adorare, utpote qui Dominicos sermones complectatur, sed quantum ad dogmatum rationem pertinet, ita sunt impii ac contra veritatem, contraque se invicem omnino pugnantes. Eorum vitæ genus libidine plenum item nefandis impuritatibus ac fœditatibus, quæ in mentem non cadunt. Nam utriusque naturæ commistionibus utuntur, nullam non vel inenarrabilem obscenitatem sine pudore admittentes: tantummodo dicitur, nonnullos eorum a coitu cum matribus abstinere, ebrietati autem et luxui per totam vitam se dedunt, omnemque aliam morum corruptelam sectantur. Quid vero singula persequar? at illud tamen dicendum, vitam apud eos in nullo a doctrina differre.

XI. Et illa quidem hactenus. Si qui autem velint a principio eorum impietatem, et unde prima semina jacta fuerint, conspicerent, Cyrillus, cui sacræ urbis gubernacula tradita fuere, ipsis in historiam dux erit, nec non miraculis magnus Epiphanius, itemque non pauci eorum, qui Historias ecclesiasticas adornarunt, Titus quoque Bostrenorum episcopus, et Sarapion Thmuitanus; Alexander etiam,

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

siastica exciperent, et, prout res ferebat, instar lectorum, populo sacras Litteras prælegerent. Atque hoc nomine Pauliciani illi sacerdotes suos notarios appellasse videntur. Confer nostrum infra § 23, in fine.

(67) *Εὐαγγέλιον*. Id est, quatuor, quæ exstant, evangelistarum narrationes, sicut supra 'Ἀπόστολον de scriptis sacris apostolorum omnium, excepto Petro, adhibuit. Antiqua vero admodum hæc est appellatio, qua divinæ de Christo narrationes evangelia dicuntur, et ipsi Justino martyri in *Apologia* 1, p. 130 ed. Oxon. recepta: Οἱ γὰρ ἀπόστολοι, inquit is, ἐν τοῖς γενομένοις ὑπ' αὐτῶν ἀπομνημονεύμασιν, ἀκαλοῦνται: Εὐαγγέλια, οὕτως παρέδωκαν ἐν τετάλλαι αὐτοῖς τὸν Ἰησοῦν.

(68) *Προσκυρσίς*. De προσκυνήσει Evangelii facta lege Rich. Simonis, *Observationes novas in N. T. Gallicæ scriptas* p. 171. Confer Rev. Georg. Henr. Gœtzii, præsulis Lubecensis doctissimi, *Disputat. de cultu Evangelii externo*, et adde, quæ de jurejurando, tacto Evangeliorum codice, fieri solito, monuit Jac. Lydius, *De Juramentis*, c. 4, § 6; item Gullielmus Caveus, *De primitivo Christianismo*, part. III, p. 216.

(69) *Χρῶνται*. Exciderat hæc vox ex interpretatione Latina.

(70) *Γεννησαμέρας*. Scelus hoc non refugisse Persas, testis est Philo, *De specialibus legibus*, ad VI et VII præceptum. Ab his forte didicit Manes, Persa, et ad suos transtulit etiam sequioris ætatis asseclas. De illa gentibus, non rectius hic sententibus, lege Alexandrum Tiraquellum, lib. VII *Consubial*. num. 22; Mosen Amyraldum, in *Disquisit. de jure naturali connubia dirigente*, p. 70; et Ægid. Menagium ad Diogenis Laertii lib. I, § 95, et VII, 33, item § 181. Atque in his desinit Euthymii narratio, totidem ut plurimum verbis ex Photio descripta, qui deinceps ad librum II Photii

I'. Τὸ δὲ κατ' ἡμῶν Εὐαγγέλιον (67) οὐκ ἐπιδοτάζουσι προσκυνεῖν (68), οὐ μὴν, ἐνθα τοῦ τιμίου σταυροῦ ὁ τύπος διακεχάραται, ἀλλ' ἐν τῷ λοιπῷ τοῦ βιβλίου μέρει, ἐν ᾧ τὸ ἀπεικόνισμα τοῦ σταυροῦ μὴ διασημαίνεται. Φασὶ δὲ τὸ βιβλίον προσκυνεῖν ὡς τοὺς Δεσποτικὰς περιέχον λόγους. Ἄλλ' ὅσα μὲν εἰς δογμάτων ἀνήκει λόγον, οὕτως εἰσὶ δυσσεβεῖς, καὶ πρὸς τὴν ἀλήθειαν καὶ πρὸς ἑαυτοὺς παντελῶς ἀσύμφωνοι. Ἡ δὲ πολιτεία τούτων γέμει μὲν ἀκολασίας, γέμει δὲ καὶ μισμῶν ἀρρήτων καὶ ῥυπαριμάτων ἀνεπινοήτων. Χρῶνται (69) μὲν γὰρ μίξασιν ἑκατέρας φύσεως, πρὸς ἅπασαν ἀρρήτουργίαν ἀνευθροιάτως ἔχοντες. Πλὴν ἐνίοις τινὰς αὐτῶν φασὶ τὴν πρὸς τὰς γεννησαμένας (70) ἀποκλίνειν (71) συνάφειαν· μέθη δὲ καὶ ἀσωτία τὸν βίον ἔλον ἐκδοτον ἔχουσι, καὶ πᾶσαν ἄλλην ἡθῶν διαφθορὰν περιέπουσι. Καὶ τί δεῖ καθ' ἑκάστον, ἀλλὰ μὴ ἐκεῖνο φᾶναι; οὐδὲν τὸν βίον ἀπέχοντα τοῖς δόγμασι περιέφρουσι.

II'. Καὶ ταῦτα μὲν ἐπὶ τοσοῦτον. Εἰ δὲ τισὶ φίλον καὶ ἀνωθὲν ποθεν ἰδεῖν αὐτῶν τὴν δυσσεβίαν καὶ τὰ πρῶτα σπέρματα ὅθεν κατεβλήθη, Κύριλλός (72) τε αὐτοῖς, ὁ τὰ τῆς ἱερᾶς πόλεως ἐγχεχρισμένος παιδάριος, τῆς ἱστορίας καθηγῆσται, καὶ ὁ πολλὸς ἐν θαύμασιν Ἐπιφάνιος (73), καὶ ὁ τῶν τὰς ἐκκλησιαστικὰς (74) ἱστορίας ἀναταξαμένων οὐκ ὀλίγος, Τίτος τε (75) ὁ Βοσθηρῶν ἐπίσκοπος, καὶ Σαρα-

III. C excerpendum accedit, præmissis tamen adhuc paucis, quæ de Tychico noster inferius afferet.

(71) *Ἀποκλίνειν*. Contrariam huic sententiam Franc. Zini versio Euthymii, p. 205, exprimit, his verbis: « adeo ut ipsorum quidam etiam cum matribus consuetudinem habere dicuntur. » Hinc et legisse videtur: Πλὴν ἐνίοις τινὰς αὐτῶν φασὶ εἰς τὴν πρὸς τὰς γεννησαμένας ἀποκλίνειν συνάφειαν. Et in ipsam hanc lectionem vehementer me rapi sentio. Neque enim verbum ἀποκλίνειν pro *declinare* aut *abstinere a re aliqua* adhiberi, quod sciam, solet, sed inclinationem potius et affectum in rem aliquam inferi. Vel saltem, si priorem notionem hic tueri debebit, necesse erat, ut cum genitivo casu conjungeretur ἀποκλίνειν τῆς συναφείας. Τὸ πλὴν non semper adversativam sed ampliativam quoque notionem habet, ut idem sit, quod *imo vero*.

(72) *Κύριλλος*. *Catechesi* scilicet VI, § 12 seqq. p. 91, editionis Oxon. a Cl. Thoma Milles curatæ, ubi in compendio habes, quæ de Scythiano Manetis præcursore, et Manete ipso, ab Archelao episcopo confutato, in Actis Archelai, de quibus paulo post fusius, leguntur:

(73) *Ἐπιφάνιος*, Hæres. 66.

(74) *Ἐκκλησιαστικὰς ἱστορίας*. V. c. Eusebius, VII, 51, *Histor. eccles.* [Socrates lib. I, *Hist. eccles.* c. 22; Theodoretus, *Hæretic. fabul.* lib. I, c. 26, et v, 9, alii.

(75) *Τίτος τε*. Hujus libri quatuor dimidiam fere partem Græce perisse visi sunt, ita ut tantum liber I et II, cum parte exigua tertiæ superesse crederetur, secundum codicem scilicet Holstenianum, obiter inspectum, et, prout a librario textus series turbata erat, consideratum. Nunc vero libros tres priores integros Græce et Latine ex ipso illo codice Holsteniano, in bibliotheca publica Hamburgensi obvio, et a Rev. Jo. Friderico Wincklero, conjun-

πίων (76) ὁ τῆς Θμουέως, ὃ τε τῆς πόλεως Ἀλέξων Ἀλέξ- A
 ἀνδρὸς (77) τοῦς ἀρχιερατικοῦς ἐγχεχειρισμένους
 νόμους. Ἐπὶ δὲ τοῖς εἰρημένοις καὶ ὁ τούτων πάν-
 των κατὰ κράτος μάλιστα θριαμβεύσας τε καὶ δι-
 ελέγξας τὴν προκειμένην ἀσέβειαν Ἡρακλειανὸς (78)
 ὁ Καλληρόντος ἐπίσκοπος, ἐν εἰκοσι βιβλίοις τοῦς
 κατὰ τῆς ἀποστασίας ἀγῶνας καταβαλόμενος, καὶ
 κλειστοὶ ἕτεροι (79). Πλὴν καὶ νῦν, ὁ λόγος οὐκ
 ἀσύμφορον τοῦτο λογιζόμενος, κατ' ἐπιδρομὴν τινα
 ὀστει.

IB' Σκυθιανὸς τις (80) τὴν πατρίδα Αἰγύπτου,
 τὸ δὲ ἐξ ἀνθρώπων γένος Σαρακηνὸς τὴν Ἀλεξ-
 ἀνδρῶν ἔχει, οὔτε Χριστιανὸς συμπερόμενος, καὶ
 τὰ Ἰουδαίων οὐ προσιόμενος. Οὗτος ἐκ τῶν Ἀριστο-
 τελικῶν παρακουσμάτων ἐντριβῆς τὴν γλῶσσαν (81)
 γενοῦς, τέσσαρας (82) συντάττει βιβλίους ὧν τὴν (83) B

qui Cyropoleos archiepiscopatum tenuit. Præter hos
 autem is, qui de iis omnibus fortiter triumphavit,
 et hanc, de qua agitur, impietatem confutavit;
 Heraclianus, Chalcedonis episcopus, qui viginti
 libris certamina contra eorum apostasiam instituit.
 Cæterum non abs re neque inutile fore duxi, cur-
 sim et strictim quædam eorum recensere, quæ ad
 notitiam hujus argumenti exploratissimam faciunt.
 τῶν εἰς γνῶσιν ἔχοντων τὸ ἀπαράτητον διελεύ-

XII. Scythianus quidam, patria Ægyptius,
 genere autem Saracenus, Alexandria habitabat,
 neque cum Christianis versans neque Judæo-
 rum doctrinam amplexus. Illic ex Aristotelicis male
 intellectis libris linguæ (Græcæ) usum assecutus,
 B quatuor composuit libros quorum unum quidem

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

ctissimo collega meo, descripto/exhibebit, vel potius
 jam exhibuit Cl. Jac. Basnag. in nova, quam parat,
 Antiqu. Canisii lectionum editione, cujus Specimen
 luci superiore anno expositum, et Titi et Serapionis
 commentationes inter cætera sistit. Is enim in præ-
 missa animadversione observavit, codicem Hol-
 stensianum Hamburgensem passim esse mutilum, et,
 inverso ordiue, turbatum, quem tamen ductu desi-
 gnationis argumentorum a Tito ipsi tractationi
 præmissæ, ita nunc restituit, ut libri tres integri
 appareant. Cæterum auctor ipse argumentis philo-
 sophicis frequenter, Scriptura vero diviniore raro
 ulitur.

(76) *Σαρακηνός*. Ita nomen scribitur in Coisli-
 niano et nostro codice, quod alii per *Serapion* effe-
 runt rectius, cujus nominis et alii inter scriptores
 Græcos, in primis sophista quidam et comicus, ut
 cæteros taceam, exstant. Ejus tractatus, Græce
 apud nos cum Tito Bostrensi exstans paginis 24,
 in-folio continetur, et in repetita *Lectionum* Cani-
 sianarum editione juxta Latinam versionem Tur-
 riani exstabit. Interim in secunda et tertia codicis
 nostri pagina varia desiderantur, sensum hinc
 reddentia. Unum tantum Manetis errorem, quo
 corpus et materia in se mala venditantur, oppugnan-
 dum sibi sumpsit Serapion. Utriusque, Titi scilicet
 et Serapionis, commentationem Græce descriptam
 habuisse B. Sebast. Goufr. Starchium, Cl. Marti-
 nus Dieterich in funebri ejus Programmate tes-
 tatur.

(77) *Ἀλέξανδρος*. Liber ejus πρὸς τὰς Μανιχαλοῦ
 ἑξῆς a Franc. Combessio editus est tomo II *Au-*
ctarii novissimi, Paris. 1672 fol. Ex eo, tum inedito,
 locum quemdam affert Alexander Morus in *Notis ad*
Novum Fœdus, p. 243.

(78) *Ἡρακλειανός*. Laudat hujus XX libros Pho-
 tius noster in *Bibliotheca* codice 85.

(79) *Πλειστοὶ ἕτεροι*. Eos consueta et familiari
 sibi industria et doctrina consessit Celeb. Joh.
 Albertus Fabricius, in *Biblioth. Græc.* lib. v,
 p. 289 seqq. Mireris forte, Petri Siculi, quem Pho-
 tio temporum rationes fere æqualem faciunt, men-
 tionem hic non factam esse, cujus *ἱστορία περὶ τῆς*
κενῆς καὶ ματαλᾶς ἀρέσεως τῶν Μανιχαλῶν, τῶν
 καὶ Παυλικιανῶν λεγομένων cura Mathæi Raderi,
 prodiit Ingolstadii, 1604, in-4. Cumque comparatio
 scripti utriusque, a Photio et Siculo profecti, ad
 oculum ostendat, alterum alterius opera usum esse,
 non dubitem, vel hinc affirmare, Siculum post
 Photium sua litteris consignasse, qui alioquin illius
 cum cæteris mentionem facturum fuisse videtur.

(80) *Σκυθιανός τις*. Hæc Photius hausit ex Cyrilli
Catechesi vi, § 13; quæ etiam in sua retulit Petrus

Siculus in *Historia Manichæorum*, p. 20 seqq.
 Uterque a Cyrilli verbis passim abit, quibus tamen
 præ Photio insistit Petrus Siculus. Comparavit inter
 se utrumque Rev. Thomas Milles in sua Cyrilli
 editione p. 92 seq. Nostri itaque judicio Scythianus
 hic primus inter Christianos stultæ de duobus prin-
 cipiis opinionis auctor exstitit, quod ipsum tradunt
 Archelaus in *Actis Disputat. cum Manete*, p. 95,
 et Epiphanius, hæresi 66, alique. Ab his discedere
 videntur Theodoretus, *Hæretic. Fabul.* lib. i, c. 35;
 Cedrenus p. 259; et hinc forte, quia iisdem verbis
 utitur, Suidas, tom. II, p. 491. Ibi enim omnes
 Manetem etiam Σκυθιανὸν appellatum scribunt,
 quod eo sensu multi acceperunt, ut Manes et Scy-
 thianus eundem eos judicasse censerent. Meo judi-
 cio illi hæc Scythiani appellatione erroris primam
 originem indicare voluerunt, in primis ideo, quod
 versutum Manetis ingenium et felix in negotio suc-
 cessus et Scythiani et Terebinthi, decessorum
 ejus, memoriam abolere videretur. Id certe suspi-
 cari malim, quam cum eruditissimo Pearsonio in
Adversariis Miscellaneis, c. 35, p. 355, vel auctoris
σφάλμα μνημονικόν, vel librarii γραφικόν ἀμάρ-
 τημα hic cogitare. Scythianum hunc ad apostolo-
 rum tempora ab Archelao l. c. referri merito mi-
 reris, cum ipsius narratio inferat, inter Scythianum
 et Manetem, unum tantum Terebinthum, primi
 illius discipulum, intercessisse, ut proinde Manes
 Scythianum, si forte ætate provector fuerit, videra
 potuerit, id quod persuadere nobis poterat fra-
 gmentum epistolæ ad Scythianum, modo idem is
 cum nostro sit, a Manete scriptæ, quod habes apud
 Cl. Fabricium in *Biblioth. Græc.* lib. v, p. 285.

(81) *Ἐντριβῆς τὴν γλῶσσαν*. Refert hæc ad periti-
 am linguæ Græcæ præstantissimus interpres. At
 videtur Photius de doctrinis potius Aristotelicis prom-
 ptæque eas aliis propinandi facultate hic cogitasse.
 Id suadet Cyrilli ipsius phrasis, qui pro his, quæ
 Photius habet, scribit *Ἀριστοτελικὸν μιμησάμενος*
βίω, id est, ut interpretor, *Aristotelicam philosoph-*
phandirationem sectatus. Bion enim etiam de τέχνη
 seu arte et disciplina, usurpari pridem monuit
 Tzetzes ad Hesiodum, et Menagius ad Diogenem
 Laertium, p. 439 b.

(82) *Τέσσαρας*. Confer Archelai *Disputat. cum*
Manete, p. 96.

(83) *Ὅν τὴν μὲν*. Si hic Photii locus cum Petri
 Siculi verbis conferatur, patebit alterum alterius
 vestigiis institisse. Cum enim Cyrillus l. c. quem
 uterque legit, quatuor illos libros breviter et nude
 tantum quoad titulos recenseat, uterque horum
 quædam addit sibi invicem similia. En tibi descri-
 ptionem Petri Siculi: *Τέσσαρας βιβλίους συντάξεν,*

Evangelium appellavit, ubi acta quædam Christi, Dei nostri, pernicioſa et abominanda, impia ac Deo perosa mente conſinguntur; ſecundum Κεφάλαιον, ſeu *Capitulum* inſcripſit, tertium *Mysteriorum* nomine inſignivit, ubi ſecundum mentem ſuam legis et prophetarum refutationes et calumniæ contra eos inſtituuntur; quartus, qui mortem animæ parit, *Theſaurus vitæ* inſcribitur. Huic autem Scythiano diſcipulus fuit nomine Terebinthus. Ac cum acerba morte magiſter in Judæa, quo commigraverat, periſſet, nequitæ diſcipulus, et pecuniarum et librorum hæreditatem adiit. In Palæſtina vero et in Judæa degens ac piorum omnium iudicio damnatus, opprobrium non ſerens, in Perſidem proficiſcitur, aſſumpto Budæ nomine. Jam enim fama ejus pervagata odium impio viro conciliaverat, antequam in cujſpam conſortium veniret. Verum non cepit fructum permutati nominis. Cum enim ex operibus et ex doctrina iis, qui ipſum prius ignorabant, notus evaſiſſet, a viris apud Perſas eruditis, qui non pie quidem ſentiebant, ſed meliorem tamen eo circa omnia ſententiam tuebantur, conſutatus et expulſus eſt. Hinc profugus, apud viduam quamdam, hoſpitiū quærens, dolose ſe inſinuavit. Poſtea, conſenſo quodam tecto, dæmones pro more ſuo cum clamore invocat, quos hodieque Manichaicæ defectionis amatores, quando deteſtandam ſuam iſchada celebrant, invocare ſolent. Poſtquam hic deteſtandam inſtitutionem perſolviſſet, divinæ ac vere juſtæ comminationis opus efficitur. Projectus namque de tecto, in ipſa impietate et exſecrandis myſteriis toto corpore contritus eſt, et vitam cum morte commutavit: ſicque altera impietatis fera concifa eſt. Non bonum autem vidua impij hoſpitiū fructum percepit.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

μίαν καλουμένην, τὸ ἄγιον Εὐαγγέλιον, οὐ Χριſτοῦ πράξεις περιέχουſαν, ἀλλ' ὡς μόνην τὴν προσηγορίαν. Καὶ ἄλλην καλουμένην Κεφάλαιον. Καὶ τὴν τρίτην τῶν Μυſτηρίων, ἥτις ἐſτί πρὸς τὴν ἐπιτηδευθεῖſαν αὐτοῖς ἀνατροπὴν τοῦ νόμου καὶ τῶν προφητῶν τετάρτην, ἣν περιφέρουσι Θηſαυρὸν ζωῆς καλοῦντες, ἥπερ ἐſτί θηſαυρὸς θανάτου. Videtur tamen, ne quid diſſimulem, Siculus Photio ex parte adverſari, cum is quidem neget de Chriſti rebus et actis hic quidquam legi, hic vero res Chriſti geſtas interpolatas recenſeri aſſermet.

(84) *Τερέβινθος*. Ita et Petrus Siculus nominat, qui Cyrillo audit *Τερέβινθος* in vulgatis editionibus, a quibus tamen bonæ notæ codices manu exarati diſcedunt, noſtri ſcriptionem approbantes, ceu teſtatur Th. Milles. Aſtipulatur in Actis Archelaus.

(85) *Βούδη*. Βουδῆν apud Cyrillum in vulgatis, cujus codd. mss. habent Βουδιῆν. Βουδῆν legit Petrus Siculus.

(86) *Παρεισφθίρεται*. Ita hujus verbi vim exprimendam in verſione putavi, pro eo quod antea legebatur: *A vidua quadam hoſpitiū causa exceptus magis magisque corrumpitur*. Pejor, in primis apud viduam fraudum ejus ignaram, vix fieri poterat Terebinthus. Id itaque videtur voluiſſe Photius, hominem perditiffimum bonam feminam dolis et blanditiis ſuis ita ſefelliſſe, ut eum libenter in ſua reciperet. Id vult verbi Græci notio, de qua expo-

nit egregie Lambertus Bos, vir Ἑλληνικώτατος, in *Animadverſionibus ad ſcriptores Græcos*, p. 96. Cyrillus et Petrus Siculus hic ſimpliciter habent, *προσφύγει τιὸν χῆρῶν*. (87) *Μυσαρὰν ἰσχάδα*. Quid ſibi hæc velint, non ſatis capio. Eadem phraſi utitur Cyrillus (ubi interpretes *caricam* aſſerunt); et Petrus Siculus, *ἰσχάδα* fructum ficus eſſe conſtat, ut alios taceam, ex Polluce, tom. I, p. 142. Videtur hic innui conventus quidam, haberi a Manichæis ſolitus, ſive ad ſacra ſua exercenda, ſive ad conferendas ſententias. Si poſterius, fortaſſe mos veterum philoſophorum huc aliquid lucis attulerit, qui, propoſita quæſtione *ἰσχάδα* διδόναι id eſt *caricam exhibere* alteri cuiquam inſtar arrhæ exſpectatæ reſponſionis ſolebant, quam qui acceperat, reſponſioni ſe obſtringebat. Vide Joach. Kubnii notas ad Diogenem Laertium, p. 524.

(88) *ὄντος*. Ita ex noſtro lego pro οὕτως.

(89) *Ἐκδιſκευθεῖς*. Nova vox, pro qua Cyrillus et Siculus habent *καταβλήθεις*. Noſtri illa efficacior eſt: inferi enim hominem non exſpectantem inſtar diſci cum impetu projectum in auras eſſe.

(90) *ὄλος*. Ita ex noſtro pro ὅλος.

(91) *Διεθρύθη*. Ita ex noſtro pro διετρίβη. Illum enim ex verbo *διαθρύπτω* ad rem, de qua hic agitur, accommodatius omnino videtur, quam alterum illud ex *διατρίβω* petitum, quod in hoc ſenſu adhiberi, ſi quid video, non conſuevit.

βίον κατεστρέφατο. Ἄλλ' οὕτω μὲν καὶ τὸ δεύτερον ἄρα ἢ χήρα τῆς δυσσεβοῦς ξενίας ἀπόνωτο. Ὁρῶσα γὰρ ἑαυτὴν ἀνδρὸς τε καὶ παίδων καὶ τοῦ λοιποῦ γένους ἔρημον, χρημάτων τε κληρὸν αὐτῇ περιγεγόμενον, καὶ τῶν μυστρῶν ἐκείνων παραμυθίαν τῆς ἔργμιας παῖδα. Κούδρικον (92-93) ὄνομα ἀργυρίου τ:μῆς ὠνεῖται, ὃν υἱὸν θεμένη τοῖς Περσῶν μὲν τέως μαθήμασιν ἐτοιχείου, πικρὸν δὲ ἄρα βέλος κατὰ τῆς ἀνθρωπίνης παρώξυνε φύσεως. Ἀποφθαρείσης γὰρ τῆς χήρας, κληρονόμος μὲν καὶ τῶν χρημάτων γίνεται, καὶ τῶν δυσσεβῶν βιβλίων. Τὸ δὲ τῆς οἰκετικῆς ὄνομα τύχης, ἵνα μὴ αὐτῷ μῶμον ἢ δουλεία (94) προστρίβοιτο, εἰς Μάνην μεταβάλλει. Ἄλλοι δὲ τοῦτο Περσίδι γλώσση τὸν οἶον ὀμιλητικὸν (95) καὶ πρὸς διάλεξιν (96) δραστήριον. Καὶ τοιοῦτος γὰρ τοῖς πολλοῖς ἰδοῦσι, ὁ μᾶλλον Ἑλληνι γλώσση ἢ τῇ Περσίδι Μάνης ἐπάξιος ὀνομάζεσθαι. Ἔργῳ γὰρ ὡς ἀληθῶς τῆς μανίας (97) δοχεῖον, εἴπερ τις ἄλλος, ἔχρημάτισεν, ὅσον τὸ τῆς πλάνης πνεῦμα ἐν ἑαυτῷ χωρήσας, καὶ ὑπ' αὐτοῦ ἐνεργούμενος (98), δ: καὶ Παράκλητον (99) ἑαυτὸν καὶ Πνεῦμα ἄγιον ἐξεμάνη ὀνομάσαι τὸν τοιοῦτον τρόπον τῆς μιμήσεως ἐκ τῶν καθηγησαμένων αὐτοῦ διαδεξάμενος. Καὶ γὰρ ὅτι τούτων ὁ μὲν Σκυθιανὸς Πατέρα ἑαυτὸν, ὁ δὲ Τερέβινθος Υἱὸν τοῦ Θεοῦ ἐκ Παρθένου τε γεννηθῆναι (ὡς τῆς ὑπερβολῆς οὐκ ἐχούσης ἀθεό-

A Cum enim videret se et viro, et liberis, et toto genere orbatam, pecuniarum ac detestabilium librorum hæreditate auctam esse, in solitudinis suæ consolationem, puerum sibi, Cubricum nomine, argenti pretio emit (1) adoptatumque Persarum disciplinis erudit, atque acerbum contra humanum genus telum exacuit. Defuncta namque vidua, et pecuniarum et impiorum librorum hæres efficitur. Domesticæ porro fortunæ nomen ne sibi vituperii notam servitas inureret, in Manem mutavit: hoc vero nomen lingua Persica significat disertum, et in disputando strenuum. Et talis multis esse videbatur, qui tamen magis Græca lingua Manes (furius) quam Persica (Manes sive disertus) vocari merebatur: nam ipso opere vere insanix receptaculum, si quisquam alius, erat, totum quippe erroris spiritum in se continens, ab ipso agitabatur, qui se Paracletum ac Spiritum sanctum furiosi instar nominavit, mores imitatus eorum, qui huius instituti auctores sibi fuerunt, quorumque successor erat. Ex iis namque Scythianus se Patrem, Terebinthus vero se Filium Dei ex Virgine natum, o impietatem nullum modum habentem! nuncupare ausus est. Exinde vero discipulos congregavit duodecim, quos etiam erroris præcones emisit. Sed furiosus ille Manes cum scelere celebris evasisset, nuntia fama ad aures usque Persarum regis pervenit. Ille

VARIE LECTIONES ET NOTÆ.

(92-93) Κούδρικον. Ita constanter Cyrilli codices: at Petrus Siculus, p. 22, semel habet Βούδρικον, librarii vel typographi vitio, cum in eadem pagina aliquoties Κούδρικος recte legatur. Corbicium in Actis Archelai, p. 97 vocatum invenies, quem Urbicum dicit Augustinus, qua de re vide, quæ scripsi olim in Manichæismo ante Manichæos, p. 215. De ipsius nominis ratione lege Thomam Gatakerum in *Adversariis Miscellan.* c. 35; et Fullerum, II, 18, *Miscellaneorum*.

(94) Μῶμον ἢ δουλεία. Ita ex nostro restitui, pro eo quod ex Colisliniano legebatur: μῶμον ἢ δουλείαν. Nam cum nostro facit codex Colbertinus, et Petrus Siculus, p. 22, verbis magis perspicuis in eadem rem usus Photium interpretatur. Ait enim: Ἐἴτα ἵνα μὴ τὸ τῆς δουλείας τοῦ Κουδρικού ὄνομα ἐπονεῖσθαι τῇ (ita lege pro ἢ quod exstat in editis) ἀντὶ Κουδρικού Μάνην ἑαυτὸν ὠνόμασεν. Id est, *Deinde ne sibi servile nomen Cubrici* (vides, quomodo ipsum Cubrici nomen inter servitutis, ex qua, redemptus scilicet, emergerat, nomina numeret?) *ignominiosum esset, pro Cubrico se Manem dixit.* Ubi placet Gatakeri in *Adversariis*, p. 355, expositio: *Cubrici nomen ἐπονεῖσθαι dicit, vel quia probrosus aliquid sonare videretur, vel quod servus adhuc cum esset, id ei nominis fuisset, unde conditionis servilis memoriam refricare videbatur.* Taceo, nomen servile homini libero dedecus quidem, non autem servitutem conciliare posse. Interim mireris hominem servile nomen cum altero non minus tali permutasse. Μάνης enim, apud Græcos saltem, δουλικὸν erat ὄνομα, id quod Gatakerus, l. c. et Menagius, ad Diogenem Laertium, p. 215 b, veterum locis tam manifestum fecerunt, ut dubitare nefas sit. Interim patet nomen illud apud Persas melioris ominis fuisse, quod statim monet noster.

(95) Ὀμιλητικόν. Etymologiam eandem Cyrillus

et Petrus Siculus voce ὀμιλητικῆς exprimunt, quam Persis hodie ignotam scribit Th. Hyde, *De rebus veterum Persarum*, p. 282. Alias omnes nominis huius rationes venati sunt complures, in primis autem Gatakerus, l. c. c. 35. Confer, si placet, quæ ipse olim monui in Manichæismo ante Manichæos, p. 205.

(96) Διάλεξιν δραστήριον, in disputando strenuum: ita malui pro in *dialectica strenuum*. Διάλεξις enim ut concionem ad populum (vide Valesium ad Eusebium, p. 410), ita in primis quoque disputationem et orationem cum cura factam infert. Lege Godfridi Olearii Notas ad Philostratum, p. 565 et 579.

(97) Μανίας. Ita et alii Manetis nomine luserunt, v. c. Zonaras Canone in Deiparam apud Cotelierum, tom. III *Monumentorum Græc.* p. 467. μανείας δὲ Μάνης, sicut et Euthymius in *Panoplia* tit. 9, Manes simpliciter μανείας vocatur. Sic Titus lib. I, *Adversus Manich.* apud Cl. Basnage, p. 60: Ὁ δὲ μανείας ἐκ βαρβάρων καὶ τῆς μανίας αὐτῆς ἐπώνυμος, quæ ita verterim: *Ille vero a barbaris insanire doctus et a barbaris appellatus*, etc. Hinc p. 61, de eodem βαρβαρικὴν ἀσίδειαν ἐπινοήσας καὶ δευτέραν ἀρχὴν ταύτην μανικῶς ὀρισάμενος, et p. 63, ὁ χαλεπώτατα μανείας. Adde, p. 65.

(98) Ἐνεργούμενος. Ita ex nostro pro ἐνθεσιόμενος. Prior enim vox a scriptoribus ecclesiasticis proprie de hominibus a dæmone actis usurpari solet, quemadmodum posterior bonum interdum sensum habet.

(99) Παράκλητον. Huc referunt quidam vocem Μάνης, tanquam ⲡⲏⲣⲏⲧⲏ id est, *consolator*: vide Gatakerum, l. c. c. 35.

(1) Factum hoc ipsi puero septenni tradunt Cedrenus et Suidas loc. cit. qui numerus annorum omnino substituendus est illi τῶν *Sexaginta*, quem habes in Archelai *Disputat.*, pag 98.

cum filium morbo laborantem haberet, audiretque, **A** Manem pollicitum esse, se filium ejus ex morbo precibus erepturum esse, arrogantem hominem ad filii curationem adhibet : ac medicos tum præsentis tametsi ægritudinis curationem facilem fore promittebant, ejecit. Ille vixdum orationem compleverat, et vitam eripuit ei, qui id forte passus non esset, nisi ille incolumitatem promisisset. Cum itaque subito et aperte impietas et arrogantia scelesti hominis deprehensa fuisset, in maleficorum carcerem impostor ille damnatus conjicitur. Sed cum servus esset ac servilis artificii peritus, sciretque se non diu postea patratæ cædis pœnas daturum esse, utpote qui regis filium impietate sua occidisset, e domo aufugit, et custodibus carceris necis causa fuit : nam quia scelestum illum non accurate custodierant, capite omnes plexi sunt.

φόνου δίκας ὑποσχέιν οὐκ εἰς μακρὰν ἐστὶν ἄξιος, ἐλὼν παῖδα, διαφεύγει τοῦ οἰκήματος, καὶ γίνεται μὴ ἀσφαλῶς ἐτήρουν τὸν ἀλιτήριον, τῆς κεφαλῆς ἐζημιώθησαν ἅπαντες.

XIII. At hic servus, erro, homicida carceri mancipatus, advenit profugus in Mesopotamiam, et defectionis suæ zizania rursum serere incipit. Carcharorum autem episcopus, cui nomen Archelaus, vir sacer et divinarum humanarumque rerum peritissimus, collecta Græcorum seu gentilium auditorum manu, ne Christianis judicantibus veritas per favorem triumphasse videretur, instituta adversus maniam cognominem pia disputatione, impiissimum hominem ita pedefecit et confutavit, ut inde statim aufugeret, et defectionis ejus semina nullam ibi radicem ponere possent. Hinc profugus vicum quemdam ignobilem occupat, ibique rursum impietatem suam fovere et patefacere satagit. Sed fervens ille pietatis propugnator et vere pastor Archelaus cum non modicam ovium curam gereret, non segnis erat in persequendo eo, qui sævior lupo, in gregem discernendam insurrexerat. Quamobrem ille maniam cognominis, qui ejusmodi viri præsentiam non sine magna anxietate sustinebat, aufugit, et e loco in locum transmigrat. Dum sic vagaretur, Persarum regis satellites, qui sectas tum ubique perquirebant, comprehensum adducunt vincitum ad eum,

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(2) Ἀποτόλμησε. Ita lego cum nostro et Colbertino, pro quo Coislinianus, sensu prorsus contrario, nec ob contextum ferendo habet οὐκ ἐτόλμησε. Omnino enim id, quod refertur, audebat homo impius, et, quam vox ἀποτολμᾶν infert, effreni quaedam audacia.

(3) Δύο καὶ δέκα. Nomina eorum lege apud Petrum Siculum, p. 50 ; et nostrum, § 14.

(4) Ἐξήλαυσε. Ita ex nostro pro simplici ἤλαυσε.

(5) Καρχάρων ἐπίσκοπος. Ita a pluribus vocatur Archelaus, *Carrharum*, quod genuinum urbis nomen est, episcopus.

(6) Ἀρχέλαος. Hujus Disputatio cum Manete edita nunc exstat in Laur. Alexandri Zacagnii. *Collectaneis Monumentorum Veterum*, Romæ 1698, editis, hinc vero in volumine II Operum Hippolyti a celeb. Fabricio nostro Hamburgi, an. 1718, curato ; mihi quo pro eo, quo in me fertur amore ac benevolentia, inscripto, p. 134 seqq. Lege quæ

α τητος !) ὀνομάζειν ἀπετόλμησεν (2). Ἐξ οὐ καὶ μαθητὰς συνηθροίσαστο δύο καὶ δέκα (3), οὐδὲ καὶ τῆς πλάνης διέπεμπε κήρυκας. Ἄλλ' ὁ μὲν ἐμβρόντητος Μάνης, τῷ κακῷ γέγονος περιβόητος, ἦκει ταῖς φήμαις μέγχι καὶ τὸν ὠτῶν τοῦ Περσῶν βασιλέως. Ὁ δὲ (καὶ γὰρ αὐτοῦ ὁ παῖς νοσήματι ἐαλώκει), ἐπεὶ τὸν Μάνην ἐπαγγελλόμενον ἤκουεν εὐχῆ τὸν παῖδα ῥύσασθαι τῆς νόσου, δέχεται τὸν ἀλαζόνα τοῦ παιδὸς ἐπὶ θεραπείᾳ. Καὶ δὴ εὐτος τοὺς παρόντας ἰατροὺς καίτοι βράβιαν ἐπαγγελλομένους παιδὸς τὴν ἰασιν, ἀποπεμφάμενος, ἄμα τε εὐχὴν ἐτέλει καὶ τῆς ζωῆς ἐξήλαυσε (4) τὸν οὐκ ἂν τοῦτο παθόντα, εἰ μὴ αὐτὸς τὴν θεραπείαν ὑπέσχετο. Οὕτω γοῦν θάπτων τε καὶ περιφανῶς τῆς ἀσεβείας τε καὶ ἀλαζονείας τοῦ κακοδαίμονος στηλιτευθείσης, εἰρκτὴν κακούργων οἰκεῖν ὁ πλάνος καταδικάζεται. Ἄλλ' ὅγε δοῦλος ὢν καὶ δουλικῆς τέχνης ἐμπειρος, εἰδῶς τε ἀκριβῶς καὶ αἰτε δὴ τῆ καθ' ἑαυτὸν ἀποστασία τὸν βασιλεῖον ἀντῶν δεσμοφυλάκων θανάτου παραίτιος. Καὶ γὰρ ὅτι

II. Ἄλλ' οὗτος ὁ δοῦλος, καὶ πλάνος, καὶ φονεὺς καὶ δέσμιος φυγὰς καταλαμβάνει τὴν Μεσοποταμίαν, καὶ σπεῖρειν πάλιν ἀπάρχεται τὰ τῆς ἀποστασίας ζιζάνια. Ὁ δὲ τῶν Καρχάρων ἐπίσκοπος (5) (Ἀρχέλαος (6) αὐτοῦ ὄνομα, ἀνήρ ἱερὸς, καὶ περὶ λόγους τοὺς τε θεοῦς καὶ τοὺς ἀνθρωπίνους περιδέξιος), Ἑλληνικὸν ἀθροισάμενος ἀκροατήριον, ἵνα μὴ δόξη Χριστιανῶν κρινόντων φιλοτιμία λαμβάνειν τὰ νικητήρια ἢ ἀλήθεια, πρὸς τὸν τῆς μανίας ἐπώνυμον τὸν τῆς εὐσεβείας ἀνακινήσας λόγον, οὕτω κατήσχυεν καὶ διήλεγξε τὸν τρισαλιτήριον, ὡς αὐτίκα τε φυγεῖν (7) ἐκείθεν, καὶ μὴδὲ φὴν λαβεῖν τὰ τῆς ἀποστασίας αὐτοῦ σπέρματα. Ἄλλ' ἐκείθεν ἀποδράς καταλαμβάνει κώμην τινὰ τῶν εὐτελεστάτων. Κάκει πάλιν ὑποθάλλειν ἐμχανᾶτο καὶ παραδεικνύειν τὸ οἰκεῖον δυσσέθημα. Ἄλλ' ὁ θερμὸς τῆς εὐσεβείας (8) ὑπέρμαχος, καὶ ὡς ἀληθῶς ποιμὴν Ἀρχέλαος, οὐ τὴν τυχοῦσαν τῶν προβάτων ποιούμενος πρόνοιαν, οὐκ ἐνεβράβυμαι διώκειν τὸν πικρότερον λύκου (9) τὸ ποίμνιον διασπαράσσειν ἐπανιστάμενον. Διὸ πάλιν ἐκείθεν, ὁ τῆς μανίας ἐπώνυμος, οὐδ' αὐτὴν τὴν παρουσίαν ἔνευ μεγάλης ἀγωνίας ὀπιστὰς ἀποδιδράσκει, καὶ τῶπον ἐκ τόπου διήμειθεν, ἐν οἷς

D uterque in præmissis de Archelao veterum testimoniis, quæque posterior in *Biblioth. Græca* lib. v, p. 262, commentati sunt, nec temere quidquam desiderabis. Inter testimonia illa exstant quoque bina Photii nostri loca, cum Holsteniani nostri lectione prorsus consentientia, nisi quod pro Καρχάρων legatur Καρχάρων, sicut Coislinianus Μαρχάρων mendosissime exhibet.

(7) Τε φυγεῖν. Ita repono ex nostro pro κατέφυγεν, quod habet Cl. Montfauconius ex Coisliniano. Nostram lectionem astruit Zacagnius l. c., imo sequentia καὶ μὴδὲ φὴν λαβεῖν omnino postulant.

(8) Εὐσεβείας, Πιετῆς, pro quo impietatis vox in versionem irreperat.

(9) Πικρότερον λύκον. Ita malui ex nostro, cum quo et conspirat Zacagnius, pro πικρότερον λύκον, quod habet Coislinianus. Sensus id omnino flagitat.

πλανώμενον οἱ τοῦ Περσῶν βασιλέως δορυφόροι, ἅτε πανταχοῦ τὸν ἀλιεῖριον διαρευνόμενα, εὐρόντας ἄγουσι πρὸς τὸν ἀποστειλάντα δέσμιον. Καὶ ὁ τοῦ τε ψεύδους καὶ τῆς φυγῆς κολλὰ χλευάσας καὶ κατονειδίσας, δίκην ἔλαθεν ἀντὶ πάντων μίαν, τὸν τοῦ ἀπατεῶνος κάκεινῳ μόνῳ πρόποντα θάνατον. Εἰ γὰρ καὶ μηδαμῆ μηδαμῶς τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως ἦν, μήτε παθεῖν μήτε δράσαι ἄξιός, ἀλλὰ γε τῶν Μάνεντος ἀνυπερβλήτων δυσσεβημάτων οὐκ ἀνάξιός. Ἔτι γὰρ ἐν ζώσιν ἔντος τοῦ κακοδαίμονος, εἰς ἄσπὸν τὸ σῶμα ἀποδαίραντες οὕτω τῆς ζωῆς διασπῶσι καὶ διαρρήγνυουσιν, τὸ λοιπὸν τοῦ σώματος βορὰν θηρίοις προσρίψαντες, αὐτὸ δὲ τὸ δέρμα θυλάκου τρόπον πληρώσαντες πνεύματος πρὸ τῶν πυλῶν ἀνητήσαντο. Ἀλλὰ τὴν μὲν τοῦ βίου καταστροφὴν ὁ ἀποστάτης οὗτος καὶ τρισαλιτήριος τοιαύτην ἀπέσληφεν.

11'. Ἐτερος δὲ τῶν χρόνῳ βραχὺ τι τούτου προγενέστερος, ὁμότιμος δὲ τὴν δυσσεβείαν, Ζαράνης (10) ὄνομα, καὶ αὐτὸς οὐκ ὀλίγα ταῖς δυσσεβείαις τῶ ἀνθρωπίνῳ γένει ἐπελυμήνατο. Μαθηταὶ μὲντοι τοῦ ἀποστῶντος Μάνεντος γεγόνασι δώδεκα, Σισίνιος ὁ καὶ τὸ ἀξίωμα αὐτοῦ τῆς δυσσεβείας διδασκαλίας ἀναδεξάμενος, καὶ Θωμᾶς (11) ὁ τὸ κατ' αὐτὸν ὀνομαζόμενον συνταξάμενος Ἐὐαγγέλιον. Βούδας τε καὶ Ἑρμᾶς, Ἀδάμαντος (12) καὶ Ἀδείμαντος, ὃν (13) καὶ διαφόροι διέπεμψε κλίμασι τῆς πλάνης καὶ τῆς ἀποστασίας αὐτῶν κήρυκα. Ἐξηγηταὶ δὲ αὐτοῦ καὶ οἷον ὑπομνηματισταὶ γεγόνασιν Ἰέραξ τε καὶ Ἡρακλείδης καὶ Ἀφρόνιος. Ἡριθμοῦντο δὲ τῶν χορῶν τῶν μαθητευθέντων αὐτῶν καὶ Ἀγάπιος, ὁ τὴν Ἐπτάλογον καλουμένην συντάξας καὶ Ζαρούας καὶ Γαυριάβιος. Καὶ ὁ μὲν τῶν τότε συνακμασάντων τῆς ἀσεβείας χορὸς ἐν τοσοῦτοις παρετείνετο, ὡν πῶς ἂν τις εἰποι τὰς πράξεις, πῶς δὲ διέλθοι τὰ δόγματα; Ἐπὶ τοσοῦτον γὰρ ἤλασαν πάσης μὲν ἀκαθαρτίας, πάσης δὲ ρυπαρίας καὶ πάσης ἀθεωτάτου δόξης, καὶ τοσοῦτων (14) αὐτῶν γέμει τὰ βιβλία ρυκασμάτων τε καὶ ἀποπημάτων, ὡς μηδὲ τοὺς ἐξ αὐτῶν ἐκείνων προελυθότα, καὶ τὰ πλε-

qui se miserat. Qui cum ejus mendacium, fallaciam et fugam irrisisset, eamque opprobriis insectatus esset, ultionem sumpsit pro omnibus unam, mortem inflixit, quæ uni huic plano conveniebat. Licet enim id humanæ naturæ nullatenus sit, nec quempiam tale vel pati vel facere fas esse videatur; attamen horribilium Manetis impietatum non indigna mors erat. Cum enim infelix ille adhuc in vivis esset, corpus, detracta pelle, in utrem excoriantes sic ex vita detrahunt, et quasi dissecant; reliquum vero corpus in prædam feris projiciunt ipsamque pellem utris instar vento repletam præforibus suspenderunt. Talem apostata et scelestissimus homo vitæ terminum consecutus est.

XIV. Alius porro tempore paulo hoc antiquior par impietate, Zaranis nomine, non pauca impietibus suis humano generi damna importavit. Discipuli autem infausti nominis viri Manetis fuere duodecim; Sisinianus, qui principatum ejus in impia doctrina tuenda accepit; Thomas, qui Evangelium suo nomine scripsit; Búdas, Adamantus, Adimantus, quem in diversa orbis climata, erroris et defectionis præconem misit. Explanatores vero et quasi commentatores ejus fuerunt Hierax, Heraclides et Aphthonius. In discipulorum item ejus choro numerabantur Agapius, qui Heptalogum, ut vocant, conscripsit, Zaruas et Gauriabius. Chorus autem impietatis eorum, qui tunc temporis una floruerunt, hos complectebatur, quorum acta narrare, vel dogmata recensere quis valeat? Eo enim impuritalis omni modo devenerunt, eo usque immunditiæ, et usque impiæ doctrinæ, totque sordibus et absurditatibus eorum libri repleti sunt, ut ne quidem successores illorum, qui maximam eorum impietatis partem retinuerunt, eos amplecti et recipere audeant; tum quod abominationum in illis contentarum exsuperantiam legere non va-

VARIAE LECTIONES ET NOTÆ.

(10) Ζαράνης. Ita Coislinianus et Colbertinus, noster vero Ζανάρης. At cum et Petrus Siculus, p. 30, priorem lectionem probet, nec inter Persas hæc nominis inauditum sit (vide Tollii *Iter Italicum* p. 135), eam omnino præferendam puto. Lege de isto Jo. Pearsonium ad Symbolum Apostolicum p. 116, edit. Latine in notis, ubi is persuadere conatur, ut, inserto Manichæis Zarane, qui Manete una cum Scythiano antiquior erat, credamus Scythianum ad Apostolica tempora accessisse. Enimvero, quamvis non dubitem Zaranem Maneti ætate proximum fuisse, cum noster eum paulo antiquiorem diserte nominet, ipsa tamen illa brevis temporis intercapedo magis efficit, ut credamus Scythianum et Zaranem æquales fuisse ætate, et eo tantum nomine a se invicem distinctos, quod alius eorum aliis in locis doctrinæ suæ semina spargeret.

(11) Θωμᾶς. De hoc et sequentibus Manetis discipulis lege Cl. Fabricium, lib. v, p. 287, *Biblioth. Græc.*

(12) Ἀδάμαντος. Adantum eum vocat Petrus Siculus p. 30.

(13) Ὅν. Tres Manetis discipuli in tres orbis plagas missi memorantur in Actis Archelai cum Manete, p. 22. Addas scilicet, qui idem est cum Budda, Thomas et Hermas. Eosdem nominatim recenset Cyrillus, p. 98, Buddam pro Abda appellans, et *Historia hæresos Manichæorum*, quam doctise. Christoph. Math. Pfallius eum Lactantii *Epitome Institutionum divinarum*, p. 182 seq. edidit. Ibi hæc inter cætera p. 183, lego: « Post ejus (Curbicii) mortem non solum libros, quos Terebinthus reliquerat, sed et pecuniam Curbicii sumens, Trembi discipulos acquisivit, quorum unus, Thomas, alius Abda, tertius est Hermas. » Ibi non dubito pro Trembi legendum esse tres sibi (totidem enim discipuli postea memorantur; pro Abda autem Abdas, quem cæteri scriptores omnes vocant. Sic p. 182, ut obiter hoc moneam, pro capitulorum, legere malim capitulum. Hoc enim nomine secundum librorum suorum appellavit Scythianus, ceu ex superioribus constat.

(14) Τοσοῦτων. Ita ex nostro et Colbertino lege pro τοσοῦτον.

leant; tum quod irrationabilitatem præceptorum A
ratiociniis subjicere non possint, tum etiam quod
metuant et caveant, ne opprobrium risum atque
odium apud omnes sibi concilient. Quamobrem
hæc nuper exorta veterum illorum abominationis
seminum fruticatio, ut supra diximus, quæ ab illis
olim magistris scripto sibi tradita sunt, neque am-
plectuntur, neque tuentur; sed iis solum se adhæ-
rere vafre et callide simulant, in quibus Dominica
oracula et magni apostoli Pauli Epistolæ descriptæ
sunt; nonnullis etiam Acta apostolorum et catholicæ
Epistolæ, præter eas, quæ coryphæi (Petri) sunt,
admittuntur. Hujusmodi sacra eloquia tueri se si-
mulant, ut eos qui circa piam religionem hebetiores
et imperitiores sunt, facilius decipere queant, quasi
ab ipso Christo et a discipulis ejus ea receperint, B
quæ defectionis suæ insaniam peperit.

κορυφαίου τυγχάνουσιν. Τούτων δὲ τῶν ἱερῶν ἀντιποιεῖσθαι σχηματίζονται λογίων, ὡς ἂν ἔχοιεν βί-
βως ἐξαπατᾶν τοὺς κωθεστέρους τε πρὸς εὐσεβίαν
παρειληφότες καὶ τῶν αὐτοῦ μαθητῶν, ἃ τῆς ἀποστασίας αὐτοῖ; ἀπέτεκεν ἡ ἀπόνοια.

XV. Hiciteque Manes, tantæ defectionis princeps,
anno Valeriani et Gallieni, Romæ imperatorum,
nono e custodia Persarum elapsos (nihil enim impe-
dit, quominus ea persequamur, quæ supra historiæ
series prætermisit), et in Mesopotamiam profectus,
a divino Archelao, sancto viro, qui tum Carcharo-
rum in ea regione præsul erat, multis magnisque
contra impietatem suam argumentis exagitatus est.
Atque inde insperato suffusus pudore, profugus C
Dioridem, Carcharorum vicum, subit: atque ibi
cum Tryphone quodam, strenuo et sacro viro,
presbyteratus gradum obtinente, congressus, parem
subiit casum; imo etiam ipse Archelaus, cum se-
ductorem eo se recepisse comperit, acer quippe vir
erat, et pio studio movebatur, statim in vicum se
contulit; ac postquam seductorem illum in magnas
angustias et in pudorem, a quo declinabat, conje-
cisset, ac exsecranda ejus dogmata evertisset, con-
futassetque, virumque omnibus deridendum dete-
standumque propinasset, eum ad fugam denuo per-
pulis, in qua quod et diximus, a perquirentibus

στα τῆς αὐτῶν δυσσεβείας παρακατασχόντας ἀνέχε-
σθαι τοῦ λοιποῦ στέργειν ἐκεῖνα καὶ ἀποδέχεσθαι,
τοῦτο μὲν τὸ ἀνυπέροδλητον τῆς βδελυρίας οὐ στέ-
γοντας (15), τοῦτο δὲ τῶν προσταγμάτων τὸ ἀλόγι-
στον λογισμοῖς ὑποβάλλειν οὐκ ἔχοντας, τοῦτο δὲ τὸν
παρὰ πᾶσιν δνειδὸν καὶ τὴν χλεύην, καὶ τὸν κατά-
γελλων καὶ τὸ μῖσος ὡσπερ διευλαθουμένους καὶ
ἀποκλίνοντας. Διὰ τοῦτο καὶ αὕτη ἡ νεοφανῆς τῶν
παλαιῶν ἐκείνων τῆς βδελυρίας σπερμάτων παρα-
φύας, ὡσπερ καὶ πρόσθεν ἐφημεν, τὰ παρ' ἐκείνων
τῶν διδασκάλων ἐγγράφως αὐτοῖς συντεταγμένο
οὐ μὲν οὖν οὐκ ἀγαπῶσιν, οὐδὲ περιέπουσιν.

Ἄλλ' ἐκεῖνοις μόνους κακούργως καὶ πονηρῶς προσ-
ἀνέχειν ὑποπλάττονται, ἐν οἷς τὰ τε Κυριακὰ
ἀναγέγραπται λόγια καὶ τοῦ μεγάλου ἀποστόλου
Παύλου αἱ Ἐπιστολαί, καὶ παρ' ἐνίοις τῶν ἀποστόλων
αἱ Πράξεις, καὶ τῶν Καθολικῶν δεσφαὶ παρὰ τὰς τοῦ
καὶ ἀμαθεστέρους, ὡς παρ' αὐτοῦ Χριστοῦ εἴησαν
ἐκείνων αὐτοῖ; ἀπέτεκεν ἡ ἀπόνοια.

IE. Ὁ μὲν οὖν Μάνης οὗτος ὁ τῆς τηλικαυτῆς
ἀποστασίας (16) ἐξάρχων, ἔτει (17) τῆς βασιλείας
ἐννάτῃ Οὐαλεριανοῦ (18) καὶ Γαλιηνοῦ, οἱ Ῥώμης
εἶχον τὸ βασιλεῖον κράτος, τὴν ἐν Πέρσαις φυλακὴν
διαφυγῶν (οὐδὲν γὰρ κωλύει διελθεῖν, ἃ τῆς ἱστο-
ρίας ὁ δρόμος παρῆλθεν ἀνωθεν), καὶ κατὰ Μεσοπο-
ταμίαν γεγωνῶς, ὑπὸ τοῦ (19) θεσπεσιῦ Ἀρχελαοῦ
(Καρχάρων δὲ τῆς αὐτῆς χώρας οὗτος ὁ ἱερὸς ἀνὴρ
ἐφοροῦς ἦν) πολλοὺς μὲν καὶ μεγάλους ἐλέγχους τῆς
δυσσεβείας ἀπητήθη. Ἐκεῖθεν δὲ διὰ τὴν ἀδόκητον
αἰσχύνην ἀποδράς, εἰς Διωρίδα (20) Καρχάρων κώ-
μην ἀποδύεται. Ἐν ταύτῃ (21) δὲ Τρύφωνι (22) τινι
σπουδαίῳ, ἱερῶ μὲν ἀνδρὶ, τὸν δὲ τοῦ πρεσβυτέρου
διέποντι βαθμὴν ἐντυχῶν, τὰ ἴσα ὑπέστη. Πλὴν ἀλλὰ
καὶ αὐτός γε ὁ Ἀρχελαος τὴν ἐκεῖσε παρελθούσιν
τοῦ πλάνου μαθῶν (ὁξὺς γὰρ ἦν καὶ θερμὸς τὸν
εὐσεβῆ ζῆλον), καταλαμβάνει τὸ χωρίον, καὶ πολλῆς
ἐμπλήσας τὸν πλάνον ἀμηχανίας, καὶ ἦν ἐφευγεν
αἰσχύνης, οἷς αὐτοῦ τὰ μυσὰρὰ τῶν δογμάτων ἀν-
έτρεπέ τε καὶ ἀνεσκευάζε, καὶ προὔτθιει πᾶσι γέ-
λωτὰ τε καὶ βδέλυγμα, παρασκευάζει πάλιν φυγάδα

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(15) *Ὁὐ στέγοντας*. Noster legit οὐ στέργον-
τας. Malim vero illud, menti Scriptoris ut videtur,
convenientius. Hæsit forte in librarii memoria τὸ
στέργειν proxime antecedens.

(16) *Ἀποστασίας ἐξάρχων*. Ita malui cum no-
stro, quam cum Coisliliano ἀποστάσιως ἐξάρχως,
quamvis quod ad sensum nihil intersit. Zacagnius
ex suo habet ἀποστασίας ἐξάρχως.

(17) *ἔτει*. Ita cum nostro pro ἐπί, quod ad sen-
sum opus non est, cum vicissim τῷ ἐννάτῳ prius
illud ἔτει requirat. Ita et legit Zacagnius.

(18) *Ὁὐαλεριανοῦ*. Ita recte Coislilianus, noster
habet Οὐαλερινιανῶν mendose: nam temporis ra-
tiones id refugunt. Consentit cum proba lectione
Petrus, p. 36, et in referendo Photii loco Zacagnius.

(19) *Ἰπὸ τοῦ*. Inserit hic Zacagnius δὲ, quod
orationis series non requirit.

(20) *Διωρίδα*. Ita Coislilianus, at noster Διωρίδα.

D uterque mendose: rectissime Zacagnius Photii
hunc locum recitans, Διοδιωρίδα, quam lectionem
fulcit Epiphanius, hæres. 66, n. 11; et qui ad eum
provocat, Petrus Siculus, p. 36, ubi tamen utrinque
in scriptione per Διοδιωρίδα erratur. Pagus enim hic
a Diodoro quodam, quasi Diodori vicus appellatus
fuit, quod Acta Archelai, p. 68, indicant his verbis:
«Manes autem fugiens advenit ad quemdam vicum,
longe ab urbe positum, qui appellabatur Diodori.»

(21) *Ἐν ταύτῃ*. Ita malo cum nostro et Colber-
tino, pro ἐνταῦθα Coislilianii. Astipulatur nobis
Zacagnius.

(22) *Τρύφωνι*. Ita et Epiphanius, l. c., et ex eo
Petrus Siculus vocant, minus recte, si audimus Acta
Archelai, ubi, p. 68, aliquoties Diodori nomine vo-
catur, et ipsa quoque Diodori episcopi ad Arche-
laum epistola cum hujus ad eam responsoria exhibe-
tur.

γενέσθαι, καθ' ἣν, ὡς καὶ (23) πρόφηνεν, πλάνην ὑπὸ τῶν ἀνερευινόντων αὐτὸν καὶ ζητούντων ἀλοῦς, τῷ βασιλεῖ τῶν Περσῶν ἀπέτισε τὴν πικρὰν ἐκείνην

IC. Ἐκεῖνον δὲ τὸν βίον οὕτως οικτρῶς καὶ ἀθλήως καταστρεφάμενον, χρόνῳ ὑπερὸν τινες τῶν αὐτοῦ τῆς δυσσεβείας μαθητῶν μέχρι Σαμοσάτων τῆς Ἀρμενίας τὰ τοῦ Πονηροῦ ζιζάνια ἐγκατέσπειραν. Καὶ οὐ πολὺ τὸ μέσον (24), καὶ τὸ φθοροποιὸν ἐκείνο γέωργιον μέχρι Φαναρίας ὠφθη νομῆν λαθὼν καὶ φυόμενον. Ἐξ οὗ καὶ ἡ κακὴ Καλλινικὴ τοῦ βορβόρου πληθθεῖσα, ὡς μοι προεῖρηται, Παῦλον καὶ Ἰωάννην γεννήματα ἐχιδνῶν ἐπ' ὀλέθρῳ τοῦ ἀνθρωπίνου γένους ἀπέτεκε. Κάκειθεν διὰ τῶν ἐφ' ἐξῆς διαδύχων τῆς ἀσεβείας, μέχρι τῶν χρόνων Κωνσταντίνου τοῦ βασιλέως (ἀπόγονος δὲ ἦν οὗτος Ἡρακλείου) τῆς τοιαύτης (25) θεομαχίας ἀκαινοτομήτου παρτινομένης· καὶ πολλῶν μὲν παραινέσεων καὶ διδασκαλιῶν, εἰ καὶ πρὸς ἀνόνητον ἀπεκρίθησαν πέρας, καταβληθέντων, πολλῶν δὲ εὐσεβῶν βασιλέων ξίφει τὴν δίκην τοῦς ἀποστάτας εἰσπραττομένων, καὶ μηδ' οὕτω τῆς ἀσεβοῦς φορᾶς ἰσχυμένης, ἐπιγίνεται τις τοῖς ἀποστάταις Ἀρμένιος ὀνόματι Κωνσταντίνος, Μαννάλης (26) κώμη Σαμοσάτων πατὴρ αὐτῷ ἐπιγράφεται, ἥτις καὶ μέχρι τοῦ νῦν Μανιχαίων τροφὸς ὑπάρχει καὶ ἐνδιαίτημα. Ἀλλὰ γὰρ οὗτος Κωνσταντίνος, τῶν τῆς ἐκκλησίας τινὰ διάκονον ἀπὸ τῆς κατὰ Συρίαν αἰχμαλωσίας πρὸς τὴν οἰκίαν ὑποστρέφοντα πατρίδα ἐπὶ ἡμέρας οὐκ ὀλίγας ἐξένισε, βίβλους δὲ ἀπὸ Συρίας ὁ αἰχμάλωτος συνεπέφερετο αὐτῷ δύο, μίαν μὲν τοῦ ἁγίου Εὐαγγελίου, ἑτέραν δὲ τοῦ μεγάλου (27) ἀποστόλου Παύλου (28), ἃς ὡς περ ἀμειβόμενος τῆς ξενίας ὁ ξενισθεὶς (29) καὶ ἀγνοῶν τοῦ ξενιταντοῦ δὲ δυσσεβῆς τῆς θρησκείας τὰς ἱερὰς ἀντεδωρεῖτο βίβλους. Κατιδὼν δὲ (30) ὁ Ἀρμένιος Κωνσταντίνος βδελυκτὴν καὶ πᾶσι φευκτὴν καὶ ἀποτρόπαιον τὴν αὐτοῦ δυσφημίαν καὶ ἀποστασίαν, τῇ τοῦ διαβόλου συμβουλῇ μηχανάται τοιοῦδε. Πάσας μὲν, ὅσας αὐτοῦ ἡ θρησκεία ἠγάπα τε καὶ περιεπτύσσετο βίβλους, ἀποβάλλεται καὶ ἀποσκορακίζει· γυμνὰ δὲ τὰ δόγματα τῶν γραμμάτων παρακατασχῶν πειρᾶται τὰς τοῦ Εὐαγγελίου λέξεις καὶ τοῦ Ἀποστόλου τοῦτοις ἐναρμόζειν τε καὶ περιάπτειν. Διὰ πάσης αὐτοῦ τῶν εὐσεβημάτων καταψηφισάμενος βίβλου, μόνῃ προσανέχειν τῷ Εὐαγγελίῳ καὶ τῷ Ἀποστόλῳ πρόσταγμα τε καὶ σπουδάσμα ποιεῖται· ὡς ἂν δυνηθεῖν διὰ τῆς τοιαύτης κακοτεχνίας ἐπικαλυψάμενος αὐτοῦ τὸν βόρβορον τῆς ἀποστασίας, πολλοὺς τὸν θανα-

et scrutantibus captus regi Persarum acerbas illas pœnas dedit.

XVI. Cum autem ille vitam ita misere et infelicitate clausisset, elapso quodam tempore, quidam ejus impietatis discipuli usque ad Samosata Armenia, maligni zizania sparserant: nec multo post intervallo, corrupta ejusdem sementis ad Phanaream usque pullulare visa est. Unde improba illa Callinica cœno repleta, ut supra dixi, Paulum et Joannem, genimina viperarum, in generis humani perniciem peperit. Inde vero et impietatis successoribus, usque ad tempora Constantini imperatoris, qui erat Heraclii abnepos, impietas illa sine ulla innovatione progressa est. Ac postquam multæ adhortationes et monitiones, licet inutili exitu, factæ fuerant, et postquam multi pii imperatores in apostatas gladio animadverterant, neque tamen impietatis cursus destiterat, apostatis Armenius quidam supervenit nomine Constantinus, cujus patria erat vicus Samosatensium, Mananalis nomine, quem ad hæc usque tempora incolunt Manichæi. Hic porro Constantinus quemdam ex Ecclesiæ diaconis, ex Syria, ubi captivus fuerat, in patriam suam revertentem, diebus non paucis hospitis excepit. Qui captivus libros ex Syria duos secum detulerat; unum sancti Evangelii; alterum magni apostoli Pauli, quos in hospitii remunerationem, impiam hospitii sui religionem ignorans, dono ipsi obtulit. Conspicatus autem Constantinus Armenius, impietatem et defectionem suam abominandam, omnibusque invisam ac perosam esse, diabolico consilio hoc machinatur. Omnes quidem libros, quos religio sua diligebat et amplectebatur, objicit et repudiat; sed dogmata sua scriptis destituta retinens, ipsis Evangelii et Apostoli dicta adaptare et adjungere conatur. Quomobrem damnato quolibet libro, impietatem suam præferente uni Evangelio et apostolo attendendum esse statuit ac decernit, ut pravo hujusmodi artificio apostasiæ suæ cœnum obtegens, mortiferum opinionum suarum venenum multis miscere posset. Sed ille specie solum et figmento quodam, ut dictum est, Manichæorum libros ablegat; utpote qui cerneret, Christianorum leges, eos qui apostasiæ libris utantur, gladio subdicere, eosque ipsos libros igni absumendos tradere. Ex dogmatibus ergo suis ea, quæ ad impietatem

VARIE LECTIONES ET NOTÆ.

(23) *Ὅς καὶ*. Addidi τὸ καὶ ex ms. nostro.

(24) *Τὸ μέσον*. Noster legit τὸ ἐν μέσῳ eodem sensu i. e. nec multum temporis interjectum erat. Cæterum inde ab hoc paragrapho narratio Petri Siculi cum Photiana nostra propius concordat, qui hucusque Cyrillum, Socratem et Epiphanium, quos diserte nominat, pressius Photio erat secutus.

(25) *Τοιαύτης*. Restitui ex nostro.

(26) *Μαννάλης*. Ita Coislinianus et Petrus Siculus, p. 40, rectius, ut puto, nostro, qui legit Μαννάλης. Confer iusfra, § 17 et 18, ubi eodem modo scribitur.

(27) *Μεγάλου*. Noster legit ἁγίου, prius rectius; librarius enim de præcedente proxime ἁγίου Εὐαγγελίου adhuc cogitasse videtur.

(28) *Παύλου*. Omittit Noster, sicut et Siculus, p. 40.

(29) *Ἀμειβόμενος τῆς ξενίας ξενισθεὶς*. Imitatur et supplet Siculus: Ἀμειβόμενος αὐτῷ τὴν τῆς ξενοδοχίας ἀντάμειψιν. Quod ideo moneo, ut convenientiæ in utroque Scriptore exempla manifestiora sint, quæ frequentia in istius narrationis serie occurrunt.

(30) *Δέ*. Abest a nostro.

tem opportuniōra et perfectiora erant, fovens et amplectens, nullam non machinam et contentionem adhibebat, ut eas Dominicis apostolicisque dictis subijceret adaptaretque. Valentini autem portentosam de triginta æonibus et diis doctrinam, et Cubrici abominandam de pluvia fabulam, Basilidisque sordes et lascivias, nec non putidum quodque similitum hominum cœnum, æque confidenter et palam amplectebatur, neque secundum sententiam et mystagogiam suam rejiciebat, sed velut quidam recens novusque legislator, ex meretricie et ex varie commista impietate dogmata gignens, apostasie dux et præfoculus in extremam obtemperantium perniciem declaratur. Quamobrem hodierni Manichæi, ut superius dixi, Scythiarum, Budem et Manetem libenter anathemate feriunt, Constantinum vero maxime celebrant et colunt; ejusque successores pares apostolis Christi, ne quid amplius dicam, prædicant.

Ἐκ ἀποστασίας ἀληγῆς καὶ προστάτης τοῖς πειθεμένοις ἐσχάτης ἀπωλείας ἀναδεικνύεται. Ὅθεν οἱ τῶν Μανιχαίων παῖδες, ὡς καὶ πρὶν ἐφθην εἰπὼν, Σκυθιανὸν μὲν καὶ Βούδη, καὶ Μάνετα προθύμους τῶ ἀναθίματι πέμπουσιν, Κωνσταντῖνον δὲ εἰς τὰ μάλιστα θαυμάζουσι καὶ παρίσκουσι· καὶ δὴ καὶ τοὺς μετ' αὐτὸν ἀναδειχθέντας διαδόχους, Ἰσα καὶ

XVII. Hic porro Constantinus, qui et Silvanus, mutatis sedibus, Mananali Cibossam profectus (o impiam animam, mentemque impudentiæ atque mendacio deditam!) se Silvanum esse dicebat eum, quem divini Pauli Epistolæ memorant. Quid vero dicetur tanta insaniam dignum? In quantam absurditatem delapsus; quanto pudore convictus perfundetur is, qui ab ipse principio per manifestam fraudem et insaniam prorumpere non erubuit? At tamen, licet ita conspicue portenta confingeret ac mentiretur, non defuere, qui ejus dictis pellecti ipsi obtemperarent. Et ille quidem Macedonas vocabat discipulos suos, seque, ut supra dictum est, Silvanum, seque a divino Paulo missum jactabat, aliaque similia multa effutiebatur. Sed postquam monstrum illud seducendo populo natum viginti septem annos in dictis locis manserat, incolarumque multos in eadem traxerat perniciem, in impietate deprehensus sua, cum jactu lapidum pœnas dedisset, in infernum ingrossus est. Ne com-

τηφόρον ἰδὼν τῶν δηλητηρίων αὐτοῦ δοξασμάτων ἐγκεράσαι. Ἄλλ' ἀποπέμπεται μὲν, ὡς περ εἰρηται, σχήματι μόνῳ καὶ πλάσματι τὰς τῶν Μανιχαίων βίβλους, ἅτε δὴ καὶ ὄρων τοὺς τῶν Χριστιανῶν νόμους τοὺς, ὅσοι κέχρηται ταῖς τῆς ἀποστασίας βίβλοις, τῷ εἶπει παραδιδόντας (31) καὶ αὐτὰς ἐκείνας πυρὸς δαπάνην (32) ποιουμένους. Τὰ μόντα τῶν δοξασμάτων ἐπικαιρότατα καὶ τέλεια, πρὸς ἀσέβειαν περιθάλλων τε καὶ περιπτυσσόμενος, τοῖς Ἀσσοπτικοῖς καὶ ἀποστολικοῖς ὑποβάλλειν τε καὶ ὑποτιθέσθαι βήμασιν, μηχανῆν πᾶσαν καὶ ἀγῶνα ἐτίθετο. Τὰς δὲ γε Οὐαλεντιῖνου τερατολογίας τῶν τριάκοντα αἰώνων καὶ θεῶν καὶ τῆν τοῦ Καυθρίκου περὶ τοῦ ὄστοῦ (33) βδελυκτῆν μυθοποιίαν, Βασιλεῖδου τε τὰ μιάσματα καὶ τὰς ἀσελγίας, καὶ τῶν παραπλήσιων τὸν δυσώδη βόρβορον, οὐτε σὺν παρρησίᾳ ἠσπάζετο, οὐτε κατὰ γνώμην καὶ μυσταγωγίαν ἀπεστρέφετο. Ἄλλ' οἷά τις πρόσφατος καὶ καινὸς νομοθέτης ἐκ πόρνης τε καὶ πολυπλόκου δυσσεβείας δόγματα τεχνικῶν, ἀποστασίας ἐσχάτης ἀπωλείας ἀναδεικνύεται. Ὅθεν οἱ τῶν Μανιχαίων παῖδες, ὡς καὶ πρὶν ἐφθην εἰπὼν, Σκυθιανὸν μὲν καὶ Βούδη, καὶ Μάνετα προθύμους τῶ ἀναθίματι πέμπουσιν, Κωνσταντῖνον δὲ εἰς τὰ μάλιστα θαυμάζουσι καὶ παρίσκουσι· καὶ δὴ καὶ τοὺς μετ' αὐτὸν ἀναδειχθέντας διαδόχους, Ἰσα καὶ Χριστοῦ γεραίρουσιν, ἵνα μὴ πλέον εἶπω, ἀποστόλοις.

IZ'. Ἄλλ' οὕτως ὁ ἐκ Κωνσταντῖνου Σιλουανὸς (34) εἰς Κίθωσσαν ἀπὸ Μανάλως (35) μεταλθὼν (ὡς ψυχῆς ἀθέου καὶ γνώμης πᾶσαν ἀναισχυντίαν καὶ ψεῦδος μὴδὲν ἡγουμένης!), ἑαυτὸν (36) εἶλεν εἶναι, ὃν αἱ τοῦ θεσσαλείου Παύλου (37) Ἐπιστολαὶ ἐπὶ μνήμης φέρουσι Σιλουανόν. Καὶ τί ἂν τις εἶποι πρὸς τοσαύτην ἐμβροντησίαν; εἰς ποῖου δὲ ἄστονον ἀπεινεχθέντα (38) τις ἐπιδειξάμενος, αἰσχυνθῆναι παρασκευάσει τὴν ἀπ' αὐτῆς ἀρχῆς οὕτω διὰ καταφύρου κλοπῆς καὶ φρενοδραβείας οὐκ ἐρυθρίασσαντα προελθεῖν; Πλὴν ἄλλ' οὕτω περιφανῶς τερατευόμενος καὶ ψευδολογῶν, ευρεν, οὐς εἴλκυσε, πείθεσθαι αὐτῷ. Καὶ Μακεδόνας μὲν ἐκάλει τοὺς τῆς ἀπάτης μαθητὰς, ἑαυτὸν δὲ, ὡς προεῖρηται, Σιλουανόν ἀπεστάλθαι τε παρὰ τοῦ θεσσαλείου Παύλου πρὸς αὐτοὺς, καὶ πολλὰ τοιαῦτα ἄλλα διεβραψύδει τε καὶ συνέπλεττεν. Ἄλλ' εἴκοσι μὲν καὶ ἑπτὰ διατρέψας ἔτη ὅλα, ἐν οἷς εἰρηται τόποις, τὸ λαοπλανῆς ἐκείνο καὶ κακομήχανον τέρας, πολλοὺς τε τῶν ἐγχωρίων τῆς αὐτῆς μετασχεῖν παρασκευάσας λύμης, καὶ

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(31) *Ἐἶπει παραδιδόντας*. Ita ex edicto Constantini olim capitale erat, Ariti libros asservare, teste Socrate *Histor. Eccles.* lib. 1, c. 9. Confer Pet. Bellii *Dictionarium Historico-Criticum*, tomo 1, p. 354.

(32) *Πυρὸς δαπάνην*. Sic Gregorius M. animadvertit in hæreticorum libros, teste Joanne Sarriseniensi, *De nugis curialium*, lib. 11, c. 26. Alia hujusmodi exempla habes apud Jo. Christoph. Wagenseilium in Præfatione ad *Tela ignea Satanae*, p. 7 seqq. Sixtum Senensem in *Biblioth. sancta*, lib. 11, p. 63; et M. Wilhelmum Schutziuum in *Disputat. binis de combustione librorum hæreticorum*, Lips. 1697 et 1699, editis.

(33) *Τοῦ ὄστοῦ*. Disertius hoc exponit Petrus Siculus, p. 42.

(34) *Σιλουανός*. Σαλοάνους mendose apud Petrum Siculum p. 42, librarii vitio: nam paulo post

D aliquoties recte Σιλουανός vocatur.

(35) *Μανάλως*. Lege Μανανάλως, ut supra § 16. Certe Petrus Siculus, p. 44, iterum legit Μαννάλις.

(36) *Ἐαυτόν*. Forte igitur metempsychosin a Pythagora, cui et alia debent Manichæi, mutuum accepit quam et Suidas tom. II, p. 491, Maneti tribuit, nisi dicere malis eum verba sua metaphorica interpretanda voluisse, quod Petri Siculi verba, p. 44, indicare videntur, ubi discipulos Macedonas (ad quos scilicet olim missus erat Silvanus), se vero Silvanum a Paulo missum appellasse fertur, quod et Noster paulo post recitat.

(37) *Παύλου*. Vide II Cor. 1, 49; I Thess. 1, 4; I Petr. v, 12.

(38) *Ἀπεινεχθέντα*. Ita scribo cum Nostro, et Colbertino, pro ἀπεινεχθέντα, quod habet Coislitanus.

κατάφωρος ἐφ' οἷς ἐθεομάχει γεγονώς, καὶ λίθων A
βολαῖς τὴν δίκην ὑποσχών ἐδωκ' εἰς ἄδου. Κωνσταν-
τίνος γὰρ ὁ βασιλεὺς τὰ κατ' αὐτὸν ἀναπευσμένους,
στέλλει τινὰ τοῦνομα Συμεῶνα, τὸν μὲν λαοπλάνον
ὑπαγαγεῖν ἐπὶ δίκην· ὅθι δὲ τῆς ἐκείνου πλάνης μετ-
έσχον, εἶτα ταύτης ἀφίστανται, καὶ τὴν τῶν μετα-
νοούτων χώραν ὀλοφύχως ἀναπληροῦσιν, τοὺτους
ἄρα (39) πρὸς μάθησιν τῶν ὁρθῶν δογματῶν καὶ
κατάγνωσιν ἐπιπλέον τῆς ἀποστασίας ταῖς τοῦ Θεοῦ
προσκαρτερεῖν παραδούναί· Ἐκκλησίαις. Καταλαβὼν
δὲ ὁ ἀπεσταλμένος τὴν χώραν, ἐν ἧ τὸ τῆς πλάνης
ἀνέφωτο ἐργαστήριον, καὶ συμπαραλαβὼν τινα τῶν
ἐκείσε ἐπαρχόντων (Τρύφων ἦν τῷ ἀνδρὶ ὄνομα), συλ-
λαμβάνει μὲν τοὺς ἠπατημένους, συλλαμβάνει δὲ καὶ
τὸν τῆς ἀπωλείας διδάσκαλον· καὶ τοὺς μὲν πρὸς
μετάνοιαν ὀλοφύχως ὀρώντας, ἡ δοκούσας ὄρξιν, B
τῶν τοῦ Θεοῦ Ἐκκλησιῶν τοῖς ἐφόροις ἐνεχειρίζε, τοὺς δ' ἔτι πνεόντας τὴν ἀποστασίαν ὄφ' ἐν ποιησά-
μενος, καὶ εἰπὼν, ἃ τοῖς τοιούτοις ἀκούειν ἤρμοζε,
σκοπὸν μὲν αὐτοῖς προστιθεῖσι (40) τὸν καθηγεμόνα
τῆς πλάνης, αὐτοὺς δὲ βάλλειν προτάσσει τοῖς λί-
θοις. Ἄλλ' οἱ μὲν ἄλλοι ἐκνηρότερον πως ἤπτοντο
τοῦ ἔργου. Ἰουστός δὲ τις ὄνομα, υἱὸς κατὰ θέσιν
πειρωμένος τῷ Κωνσταντίνῳ, παρ' ἧ καὶ τὴν Μα-
νιχαϊκὴν αἵρεσιν ἐμαθητεύθη· ὃς ἐπιγυῖος, ὡς ἔοι-
κεν, εἰς ὅσον αὐτὸν βάραθρον ὁ διδάσκαλος ἐμβεδί-
κει, χειροπληθῆ λίθον (41) λαβὼν, καὶ πληγὴν και-
ριαν τῷ κακῷ διδασκάλῳ ἐνετεινάμενος, τοῦ εἶπεν τὸν
θός συνεπιθέμενοι τῷ ἔργῳ, σωρὸν λίθων τὸ πτώμα
σιν τὸν χώρον λαχέειν.

III. Οἱ μέντοι ταῖς τοῦ Θεοῦ παρατεθέντες Ἐκκλη- C
σίαις, τότε κλειστον αὐτῶν ἀντὶ τῆς ἐπιστροφῆς τὸ
ἀπὸ ὁρθωτον ἐπεδείξαντο· καὶ ὄγε ταλαιπῶρος Συμεῶν,
ἀμαθῆς τε ὢν σωτηρίου διδάγματος, καὶ ἄλλως τὰς
φρένας κοῦφος καὶ εὐπαράγωγος, λογοθετῶν καὶ
ἀναπυθνόμενος τὰ κατὰ τοὺς ἀποστάτας, ἀντὶ τοῦ
μετακαλεῖν (42) τινὰς πρὸς τὸ τῆς εὐσεβείας φρό-
νημα, αὐτὸς εἰς τὴν ἐκείνων διέθριον θρησκείαν
μετέβαλεν. Πράξας δ' ὄν, ὅπερ εἰρηται, καὶ ἀναδρα-
μῶν πρὸς τὸν ἀπεσταλκὸτα βασιλεῖα, καὶ κρύπτων
ἐνδον καὶ περιθάλλων τὸ θηρίον ἐπὶ ἔτη τρία, ἐπέπερ
αὐτοῦ κατανεμηθέντα ἐνδον πάντα ῥαγῆναι ἦδη καὶ
πρὸς τὰ ἔξω ἐδιάζετο, ἀπαίρει λάθρα τῆς βασιλίδος,
καὶ εἰς τὴν προσηρημένην Κίβισσαν παραγεγυῖος,
ἀθροίζε μὲν τοὺς ὁμιλητὰς Κωνσταντίνου, ὃν αὐ-
τὸς ἐκ προτάγματος ἀνεῖλεν, διδάσκαλον δὲ καὶ D
διάδοχον αὐτὸς ἑαυτὸν τῆς ἀποστασίας ἐξάρχων καὶ
τὴν κλησιν εἰς Τίτον μετέθετο. Τρεῖς (43) δὲ ἐνιαυ-
τοὺς ἐν τῇ τοιαύτῃ διατελέσας πλάνῃ, καὶ πολλοὺς
ἀπὸ τῆς εὐσεβείας συλαγωγῆσας, ἔπειτα (44) τοιαῦτα
κράττων ἑάλω καὶ τὸν διὰ πυρὸς (45) ἀπέτισεν

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(39) Ἄρα. Ita Noster : præmittit δὲ Coislinianus, præter rem, cum illud δὲ jam præcesserit.

(40) Προστίθησι. Ita noster : ut Coislin. προτι-
θησι, forte rectius, quia de scopo alius proposito sermo est.

(41) Λίθον. Non habet Noster.

(42) Τοῦ μετακαλεῖν. Noster μεταβαλεῖν, sed
malim illud, quia hoc minus quadrat ad sequens

perta enim Constantinus imperator Symeonem quemdam misit, qui seductorem supplicio plecteret; erroris vero consortes, siquidem ab illo resisterent et toto animo penitentiae locum implere vellent, ad disciplinam sanæ doctrinæ et apostasiæ damnationem Ecclesiis traderet erudiendos. Cum prædictus (Symeon) pervenisset ad locum, ubi erroris officina aperta fuerat. Tryphonem quemdam, ibi præfecturam gerentem, adjungens sibi, tum eos, qui seducti fuerant, tum ipsum perniciæ doctorem apprehendit, atque eos, qui ad penitentiam respiciebant, vel respicere se simulabant, Ecclesiarum Dei præsulibus tradidit; iis autem, qui adhuc apostasiæ dediti erant, simul adductis atque, ut par erat, admonitis, ducem erroris in scopum proposuit, præcepitque ut lapides in eum mitterent. Verum alii quidem rem segnius sunt aggressi. Justus autem quidam, qui adoptatus in filium fuerat a Constantino, a quo etiam Manichaicam hæresin edoctus fuerat; agnoscens, ut verisimile est, in quantum se barathrum magister ille conjecisset, arrepto grandi saxo, lethalem ictum in pravum immisit doctorem, miserumque misere vita privavit : post eum vero reliqua multitudo, manum operi admovens, acervum lapidum cadaveri imposuit : unde factum est ut ad hanc usque diem locus ille Soros seu acervus appelletur.

ἄθλιον ἀθλίως ἀπῆλασεν· μεθ' ὃν καὶ τὸ λοιπὸν πλη-
εἰργάσαντο· ὡς καὶ μέχρι νῦν ἐκείθεν Σωρὸν ἐπὶ κλη-

XVIII. Et illi quidem Dei Ecclesiis adjuncti fuere ; maxima pars eorum obstinata in proposito manuit : imo miser quoque Symeon, utpote salutaris doctrinæ imperitus, et aliunde mente levis ac versatilis, percontatus ac curiose perquirens ea, quæ ad apostatas pertinebant, qui alios ad sententiam revocare debebat, ipse ad perniciosam eorum religionem accessit. Peractis igitur iis, quæ supra dicta sunt, et reversus ad imperatorem, a quo missus fuerat, feram illam (erroris) intra se occultans annos tres, atque fovens, cum jam proximum esset, ut omnibus intra se devastatis foras erumperet, ex imperatoria urbe surtim se subducit, cumque ad memoratam Cibos-
sam remigrasset, Constantini consortes et socios convocat, quem ille jussus interfeceret, seque apostasiæ doctorem et successorem constituit : atque exemplo eorum, qui præcesserant, defectionis præfectorum, mutato nomine se Titum appellavit. Tribus autem annis in hujusmodi errore transactis, cum multos a pia religione avertisset, in hujusmodi gestis comprehensus, igne debitas pœnas luit, tam

μετέβαλε.

(43) Τρεῖς. Ms. Hamb. habet πρὸς, mendose.

(44) Ἐπειτα. Ita cum Nostro lego pro ἐπειτὰ τὰ Coisliniani, sensu incommodo.

(45) Καὶ τὸν διὰ πυρὸς. Ita lego ex Nostro, cum Coislinianus καὶ omittat, quod tamen verbum ἀπέτισεν cum ἑάλω conjungit.

ipse quam ejus discipuli, qui respiscere noluerant. A Etenim Justus supra memoratus, qui apostatam manu sua interfecerat, post alias multas, ut fieri solet, confabulationes ac quæstiones apostolicum hoc dictum proferens : *Quoniam in ipso creata sunt omnia, quæ in cælis, et quæ in terra, visibilia et invisibilia; sive throni, sive principatus, sive potestates, omnia per ipsum et in ipso creata sunt: et ipse est ante omnia, et omnia in ipso constant*.^b Hoc, inquam, dictum obijciens, contra Symeonem insurrexit, dicens: Ne forte ipsi decepti essent, sequacesque suos deciperent, non eundem factorem cæli et terræ, Deumque vere et Patrem Domini nostri Christi prædicantes; sed præter hunc alium quemdam, quem apostolica eloquia non norunt. Cum ex hujusmodi commotione lis et pugna irreconciliabilis

inter eos orta esset; Justus Coloniae episcopum convenit, ut apostolici dicti sensum clarius assequeretur: cui ille omnia enarravit, quæ inter sese et sodales suos contigerant. Ille rem Imperatori denunciavit. Is tum erat Justinianus, qui post Heraclium imperium acceperat, quique mandavit, ut hæc negotia perquisitioni et justo judicio subjicerentur; ita ut iis, qui respiscere nollent, aut qui pœnitentiam olim polliciti, nihilominus in apostasia sua perseverarent, ignis supplicium subirent. Et alia quidem multitudo una cum Symeone, qui et Titus vocabatur, acerbo mortis genere periit.

να προσέταξας θάνατον. Καὶ τὸ μὲν ἄλλο πληθὸς ἄμα εστέρηθησαν.

XIX. Paulus vero quidam, Armenius genere, cui duo filii erant Gegnæsius et Theodorus, supplicio, quod toti Apostatarum cœtui destinatum fuerat. se fuga subducens, in vicum supra memoratum, Episparrim nomine, receptum habuit, ubi impietatem disseminare conabatur. Ab hoc autem Paulo pars defectionis non minima, et detestanda Manichæorum putat se denominationem accepisse, potius quam ex Callinices filiis. Hic filium suum Gegnæsium impietatis magistrum constituit, ejus nomine in Timotheum commutato. Qua de causa frater ejus invidia stimulat: invidia autem seditionem

^b Coloss. 1, 16-18.

ἄνευθρον, αὐτὸς τε καὶ τῶν παρ' αὐτοῦ μυσταγωγῶ-
θέντων, ὅσους ἀνέβλεν τὸ ἀμεταμέλητον. Ὁ γάρτοι
προειρημένος Ἰουστὸς, οὐ χειρὸς ἔργον ὁ τοῦ ἀποστά-
του κατέστη θάνατος, μετὰ πολλὰς ἄλλας, οἷα εἰκὸς,
ὀμιλίας τε καὶ συζητήσεις τὸ ἀποστολικὸν προβαλ-
λόμενος λόγιον τὸ φάσκον· «Ὅτι ἐν αὐτῷ ἐκτίσθη τὰ
πάντα τὰ ἐν οὐρανῷ καὶ τὰ ἐπὶ τῆς γῆς, τὰ ὀρατὰ
καὶ τὰ ἀόρατα, εἴτε ἀρχαὶ εἴτε ἐξουσίαι· τὰ πάντα
δι' αὐτοῦ καὶ εἰς αὐτὸν ἐκτίσθη, καὶ αὐτὸς ἐστὶ πρὸ
πάντων, καὶ τὰ πάντα ἐν αὐτῷ συνέστηκε·» τοῦτο δὲ
προβεβλημένος τὸ ῥητὸν ἀντανίστατο τῷ Συμεῶνι,
φάσκων, ὡς ἄρα μήποτε αὐτοὶ τε ἠπατημένοι εἴεν
καὶ τοὺς ἐπομένους συναπατῶσιν, οὐ τὸν (46) ποιητὴν
οὐρανοῦ καὶ γῆς Θεὸν ἀληθῶς καὶ Πατέρα τοῦ Κυ-
ρίου ἡμῶν τοῦ Χριστοῦ ἐπιγράφοντας, ἀλλὰ παρὰ
τοῦτον (47) ἕτερόν τινα, ὃν τὰ ἀποστολικὰ οὐκ
ἐπίσταται λόγια. Ἐκ ταύτης δὲ τῆς κινήσεως, ἐριδος
αὐτοῖς καὶ μάχης ἀσπόνδου συστάσης, πρόσεισιν ὁ
Ἰουστὸς τῷ Κωλωνεῖας ἐπισκόπῳ, ὡς ἂν τὴν διά-
νοιαν τοῦ ἀποστολικοῦ ῥητοῦ καταλάβοι σαφέστερον,
καὶ ἀνακαλύπτει πάντα, ὅσα αὐτῷ τε καὶ τοῖς συνοῦ-
σιν διαπράττετο. Ὁ δὲ ἀναφέρει ταῦτα τῷ βασιλεῖ
(Ἰουστινιανὸς δὲ ἦν, ὁ μετὰ Ἑράκλειον τὴν βασιλείαν
διαδεξάμενος)· καὶ ὃς ἐρεῦνη καὶ κρίσει δικαίᾳ τὰ
κατ' αὐτοὺς ὑποβληθῆναι κελεύσας, τοὺς τε ἀμετα-
μελήτως (48) ἔχοντας, καὶ τοὺς μετάνοιαν πάλαι
μὲν ἐπαγγειλαμένους, ὁμοίως δὲ καὶ (49) τὴν ἐαυτῶν
ἀποστασίαν περιέποντας (50), τὸν διὰ πυρὸς ὑποστῆ-
Συμεῶνι, τῷ καὶ Τίτῳ, οὕτως τοῦ ζῆν πικρῶς ἀπ-

C 10'. Παῦλος δὲ τις, γένος Ἀρμένιος, δύο παῖδων
πατήρ, ὧν (51) τῷ μὲν ἦν Γεγναῖσιος (52), τῷ δὲ
Θεόδωρος ὄνομα, τοῦ θανάτου διαδιδράσκει (53), ὃς
κατὰ πάσης τῆς ἀποστατικῆς μοίρας ἐψήφιστο, καὶ
παράγινεται μὲν εἰς τὴν ἀνωθεν ἡμῖν ὀνομασθεῖσαν
Ἐπίσπαριν, καὶ σπεῖρειν ἐσπούδαζε τὴν ἀσέθεισιν.
Ἐκ τούτου δὲ τοῦ Παύλου μερὸς οὐκ ἐλαχίστη τῆς
ἀποστασίας καὶ τὴν ἐπωνυμίαν ἔλκειν μᾶλλον ἢ ἐκ
τῶν τῆς Καλλινίχης (54) παίδων τὸ μυσαρὸν τῶν
Μανιχαίων ἔθνος νομίζουσι (55). Οὗτος τὸν ἑαυτοῦ
ὄν Γεγναῖσιον εἰς τὸ τῆς ἀθεότητος προκαθίζει
διδασκαλεῖον, μετονομάσας Τιμόθεον. Ἐξ οὗ δὲ φθό-

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(46) *Ὁὐ τόν*. Ita malo cum Nostro, quam αὐτὸν D cum Coislino. Hic enim pahnarius error erat Manichæorum, quod non eundem conditorem cœli et terræ, quam Patrem Christi, crederent et profiterentur, quod tamen Justus vi dicti Paulini fieri debere videbat.

(47) *Παρά*. Ita recte Coislino., at Noster *περί*.

(48) *Ἀμεταμέλητως*. Ita ex Nostro, pro ἀμεταμέλητους quod habet Coislino. Phrasis Græcis perfamiliaris.

(49) *Καί*. Rectius non agnoscit ms.

(50) *Περιέποντας*. Ita optime Coislino., pro quo Noster mendose *περιπεσόντας*. Frequenter Photius priori voce usus est.

(51) *Ὁν*. Ita Noster pro ὧν Coislino. Prius certe magis quadrat, referendum scilicet ad παῖδων, quam posterior, quod pertineret ad πατήρ. Petrus Siculus astruit lectionem nostram, p. 48.

(52) *Γεγναῖσιος*. Petrus Siculus, l. c. Γεγνέσιος ob similem τὴν αὶ et ε pronuntiandi rationem.

(53) *Διαδιδράσκει*. Ita Noster pro διδράσκει Codicis. Coislino. Petrus Siculus habet ἀποδιδράσκει eodem sensu.

(54) *Καλλινίχης*. De hujus filiis vide supra ad § 2.

(55) *Μανιχαίων ἔθνος*. Recentiores scilicet illi, qui Pauliciani vocantur, quique non a Paulo illo et Joanne, de quibus l. c. sed a Paulo quodam Armenio, istis recentiore, nominis sui originem repetierunt, majorum scilicet exemplo, qui superioris ætatis doctores suos, quod ex § 3 et 4, constant, recentioribus postponere, eorumque inter se memoriam obliterare consueverunt. Interim notare hic fas est, videri hoc loco Petrum Siculum a Photio abire, quando, p. 48, diserit Paulicianorum nomen a Paulo et Joanne, Callinices filiis, derivat.

νος μὲν ἐμφύεται τῷ ἀδελφῷ, καὶ ὁ φθόνος τὴν στά-
σιν ἀπέτικτεν. Καὶ ἑαυτὴν διαιρεθεῖσα (56) κατενέ-
μετο ἡ ἀσέβεια τῶν ἀδελφῶν καὶ τὴν μήτραν καὶ
τὴν ἀσέβειαν, τοῦ μὲν λέγοντος τὴν τοῦ πατρὸς
ἄνωθεν ἀπεσταλμένην χάριν, ἑαυτὸν τε παρὰ τοῦ
λαβόντος (56*) εἰσδέξασθαι, καὶ τοῦ προνομίου τῆς
ἀσέβειας τῷ δευτέρῳ μὴ ἐξίστασθαι· τοῦ δὲ Θεοδώ-
ρου ταύτην ἀντισπῶντος ἐφ' ἑαυτὸν, καὶ μὴ πατρό-
θεν (57) ἐκ τοῦ λαβόντος, δευτέρῳ δόσει μετασχεῖν,
ἀλλ' ἐκ τῆς πρώτης δωρεᾶς, καὶ ὅθεν ὁ πατὴρ ταύ-
την εἴλαυσεν. Ἐμμένειν οὖν ἡ τοιαύτη στάσις καὶ φι-
λονεικία μέχρι τοῦ ἐβδελυγμένου τέλους τῆς αὐτῶν
δυσσεβεστάτης ζωῆς. Ὁ δὲ ἐκ Γερμανικίας τῆς κατὰ
Συρίαν Λέων (57*) τηλικαῦτα τὰ σκήπτρα τῆς Ῥω-
μαϊκῆς ἀρχῆς (58) ἐνεχειρίζετο· ὅς τὰ περὶ τῶν
ἀσεβεστάτων τούτων ἀναμαθῶν, μετὰ τεμπτον μὲν
κλιεῖται τὸν Γερμανιον. Οὐκ ἔχων δὲ κρίσιν τὰ
τοιαῦτα διερευνᾷ, καὶ τοῦτο καλῶς συνειδώς, αὐτὸς
μὲν οὐκ ἐξετάζει τὸν αἰτιαθέντα· τῷ δὲ κατὰ καιροῦς
τῶν ἱερατικῶν θρόνων τὴν προεδρίαν λαχόντι ἐξετα-
σθησόμενον ὑπὲρ τῆς θρησκείας διαπέμπει. Λόγων
οὖν πολλῶν πρὸς τὸν ἀποστάτην προεληλυθῶτων, καὶ
τὰ μὲν τῶν ἀσεθημάτων, ὡς ἔθοι, αὐτοῖς, διὰ τῆς
ἀρνήσεως ἀποδομίου, τὰ δὲ, ῥήμασιν ὀρθοδόξοις
ἐπικρωννύοντος, καὶ τῷ πολυπλόκῳ τῶν μεταβολῶν
ἡ ἐνοχος ἦν ἀποστασίας, διεισδύοντός τε καὶ διολι-
σθαινοντος, ἡ τῶν ἀκροατῶν ψήφος ἀρῶρα πρὸς
ἀθώωσιν· καὶ ὁ πάσης ἀσέβειας πλήρης ἀνεύθυνος
εἶναι τῶν ἐπικλημάτων ἐνομιζέτο. Οἱ δὲ λόγοι, ὡς
ἂν ἡ μίμησις εἴποι, τοιαῦτα διετυποῦντο σχήματι·
« Διὰ τί, φησὶν ὁ πατριάρχης, ὦ οὗτος, τὴν ὀρθόδο-
ξον ἀπηρνήσω πίστιν; » Ὁ δὲ ἀποστάτης τὸν ἀρνη-
σάμενον τὴν ὀρθόδοξον πίστιν, ἀνάθεμα εἶναι ὑπε-
κρίνατο, ὀρθόδοξον καλῶν τὸ οἰκεῖν ἀσέθημα. Ἐπει
δὲ καὶ δευτέρα προήλθεν ἐρώτησις· « Διὰ τί οὐ προσ-
κυνεῖς καὶ περιπτύσσεις τὸν σταυρὸν τοῦ Χριστοῦ; »
ὁ ἀποστάτης πάλιν τῇ ὁμοίᾳ ἀρᾷ τὸν μὴ προσκυ-
νοῦντα τὸν ζωοποιὸν σταυρὸν περιπέμπει, σταυρὸν
ὁ πάσης ἀρᾶς ἐνοχος, καὶ τὰ ἄνω κάτω ποιῶν, αὐτὸν
ἀποκαλῶν τὸν Χριστόν (59). Τῇ γὰρ τῶν χειρῶν
ἐκτάσει αὐτὸς, φησὶ, διέγραψε τὸν σταυρὸν. Καὶ τὰ
μὲν ῥήματα ἦσαν τοῦ θεάτρου (60) καὶ κοινὰ, τὰ δὲ
διὰ τῶν ῥημάτων δηλούμενα, τῆς ἀποστασίας καὶ
μυστικά. Ἐπὶ τούτοις ἐρωτᾶτο· « Τί δήποτε τὴν
παναγίαν (61) Θεοτόκον τῆς ὀφειλομένης τιμῆς καὶ
προσκυήσεως οὐκ ἀξίους; » Ὁ δὲ τὸ σύνθημα αὐτοῦ
καὶ οὐ μήποτε διάστη, ἀνάθεμα κατὰ τῶν μὴ προσ-
κυνούτων τὴν ἁγίαν Θεοτόκον, ἀπέβριπτε, προσει-
θεὶς ἀσπάζεσθαι καὶ σεβάζεσθαι αὐτήν, ἐν ἣ ἐξῆλθεν

A peperit : ita ut divisa impietas se ipsam dilaceraret,
altercantibus illis tam natura quam impietate fra-
tribus, alio quidem dicente, missam a Patre desu-
per gratiam ab eo, qui acceperat, se suscepisse :
seque præfecturam impietatis secundo non cessu-
ram esse; Theodoro autem hanc ad se trahente,
ac dicente se non a Patre ex ejus, qui acceperat,
manu quasi secundo dono accepisse, sed ex primo
dono, et inde hausisse, unde Pater traxerat. Hæc
porro seditio contentioque ad usque finem impiis-
simæ amborum vitæ perseveravit. Leo autem, Ger-
maniciæ in Syria ortus, tunc Romani imperii scept-
tra moderabatur, qui compertis impiissimorum ho-
minum gestis, Geguzesium accersivit. Cum autem
probe sciret hæc examinandi jus non sibi compe-
tere, reum ad patriarcham illius temporis remisit,
qui de religione ejus quæstionem haberet. Multis
itaque habitis cum apostata colloquiis, cum ille in
quibusdam negando, ut mos ipsis erat, elaboretur,
in aliis autem defectionis et apostasiæ suæ senten-
tiam orthodoxis verbis multiplicique vocum muta-
tione obtegeret, atque ita a crimine declinaret,
auditorum calculus jam ad eum innocentem decla-
randum paratus erat : et omnimodæ impietatis
homo innoxius, et ab omni crimine purus existima-
batur. Hujusmodi autem erat, exempli gratia,
colloqui forma : « Heus tu, dicebat Patriarcha,
quare orthodoxam fidem negasti? » Respondebat
apostata, eum, qui orthodoxam fidem negaret,
anathema esse, orthodoxam vocans impietatem
suam. Hinc altera proposita quæstione : « Quare
crucem Christi non adoras, et amplecteris? » Ille vero
pari maledictioni eum, qui vivificam crucem non
adoraret, subjiciebat. At ille omni execratione dig-
nus homo, qui omnia susque deque vertebat, cru-
cem vocabat ipsum Christum, qui manuum exten-
sione crucem delineabat. Ac verba quidem erant
theatrica et communia, sed ea, quæ verbis signifi-
cabantur, apostasiæ propria et mystica. Sciscita-
batur iterum : « Cur sanctissimam Deiparam de-
bito honore et adoratione non dignaris? » Ille, con-
sueto sibi more, anathema dixit in eos qui sanctam
Deiparam non adorent; adjecitque se illam amplecti
et colere, in quam ingressus, et ex qua egressus
est Dominus noster Jesus Christus, eamque omnium
nostrum esse matrem. Hæc subdolos ille oretenus
dicens, secundum execrationem ejus initiationem
atque sententiam, qua supernam Jerusalem Deipa-
ram esse confingebat simulabatque, in quam præ-

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(56) *Διαιρεθεῖσα*, Ita scribo pro *διερεθεῖσα*, prout
et Hamb. codex et grammaticæ rationes postulant.

(56*) *Περὶ τοῦ λαβόντος*. Id sibi homo voluisse
videtur, quod a Patre per Christum gratiæ dona
acceperit, alludens forte ad Ephes. iv, 8.

(57) *Ἐφ' ἑαυτὸν, καὶ μὴ πατρόθεν*. Ita ex No-
stro restitui pro eo quod legebatur : ἐφ' ἑαυτῷ οὐκ.
Consentit Coherthinus, nisi quod pro ἐφ' ἑαυτὸν
legit ἐφ' ἑαυτῷ. Eamdem phrasin lege infra § 19.
Sensus nostræ lectionis clarus est, scilicet, quod
Theodorus eam sibi vindicari prærogativum, quod

a Patre ἀμέσως, nullo interprete aut parario, gratiæ
dona acceperit

(57*) *Λέων*. Est is Leo Isaurus, qui et disertè a
Petro Siculo, p. 48, nominatur.

(58) *Ἀρχῆς*. Restitui ex Nostro.

(59) *Τὸν Χριστόν*. Vide supra § 8, ex quo et
sequentia illustrari debent.

(60) *Τοῦ θεάτρου*. Id sibi procul dubio vult,
iislem verbis usus fuisse alios omnes, qui forte
ad hæc audienda admissi erant.

(61) *Παναγίαν*. Ita Noster : Coislinianus vero ἁγίαν.

cursorē pro nobis ingressum fuisse Christum, A Apostoli verba prædicant. Quarta ipsi quæstio proponebatur: « Cur immaculatum et tremendum Christi, Dei nostri, corpus et sanguinem contumeliis afficeret et respueret, neque ipsi participare vellet? » Ille scelestissimus iterum eum, qui corpus et sanguinem Christi, Dei nostri, contumeliis afficeret, et extra participationem ejus maneret, anathemate feriēbat. corpus et sanguinem intelligens homo detestandus, non quæ Dominus noster corpus et sanguinem vocanda esse docuit, sed Dominica eloquia. De catholica Ecclesia interrogatus, dum similia responderet, per catholicam Ecclesiam confessus Manichæorum intelligebat, ipsosque hoc honore afficiebat. Hæc secuta sexta de baptismo interrogatio: « Num videlicet ipsum putaret esse purgationem animæ et animæ sordium ac lavacrum remissionis peccatorum. » Ille vero pari artificio alacriterque responsionem dedit, qua baptismum venerabatur et admittebat: at per baptismi vocem ille, omnia miscens et confundens, Dominum nostrum Jesum Christum subindicabat; scriptum esse enim, ipsum esse aquam viventem. Sic dolosum illud et malis artibus plenum monstrum; ille, inquam, qui nihil omnino, quod catholicæ et apostolicæ Ecclesiæ esset, sentiebat, imo potius omnia ipsi contraria fovebat, sectabatur, venerabatur, quoniam ecclesiasticis verbis iis, qui tunc præsentēs erant, adversari non videbatur; quarum involucris vocum ille mortiferum defectionis suæ virus occultabat C scelestus ille, ut initio diximus, quasi nullius impietatis reus, sed Ecclesiasticæ doctrinæ sequax evasit. Quamobrem post examen absolvitur, qui duplīci dignus erat supplicio, ob paternam scilicet impietatem, et ob fallaciam, qua justum judicium pervertit, ac sibi, impiissimus cum esset, veræ nostræ religionis gloriam conciliavit. Cæterum eum talibus artificibus in judicio absolutus fuisset, ab imperatore decretum petit et impetrat, qua sibi facultas datur domi secure versandi, negotia absque obice gerendi sua, nec calumniatorum linguas ultra metuendi. Ab imperatoria itaque urbe profectus, cum Episcopum se contulisset, defectionis discipulos convocat: atque inde Mananalin, ex qua memoratus supra Constantinus proclerat, profugus cum sociis advenit. Ibi que annis commoratus multis cum plurimas miser animas corrupisset, pestilentie morbo, qui tunc temporis grassabatur, diem clausit extremum, postquam annis circiter triginta impietatis præfectus fuerat. Hic scelestissimus homo ex occulta commistione filium suscepit, Zachariam nomine:

καὶ εἰσῆλθεν ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς, τὴν μητέρα πάντων ἡμῶν. Ταῦτα δὲ ὁ δόλιος τῆ γλώττῃ λέγων, κατὰ τὴν μουσαρὰν αὐτοῦ τελετὴν καὶ διάνοιαν, τὴν ἄνω Ἱερουσαλὴμ ἐσκηνοποιεῖ καὶ ἀνέπλαττεν θεοτόκον· ἐν ἧ καὶ πρόδρομον ὑπὲρ ἡμῶν εἰσελθεῖν τὸν Χριστὸν, τὰ τοῦ Ἀποστόλου κηρύσσει διδάγματι. Τέταρτον εἰς ἐρώτησιν αὐτοῦ (62) προῦκειτο, τί δήποτε ἄχραντον καὶ φρικτὸν σῶμα καὶ αἷμα Χριστοῦ τοῦ Θεοῦ ἡμῶν ὕδρῖσι τε καὶ διαπτύει, καὶ μετασχεῖν αὐτῶν οὐκ ἀνέχεται. Ὁ δὲ τρισαλιτῆριος πάλιν τὸν τε ἀτιμίαις ὑπάγοντα τὸ σῶμα καὶ αἷμα Χριστοῦ τοῦ Θεοῦ ἡμῶν καὶ τὸν τῆς μετοχῆς αὐτῶν ἐξω διαμένοντα τῷ ἀναθέματι παρατίθετο· σῶμα πάλιν καὶ αἷμα ὁ κατάρτος ἐννοῶν, οὐχ ἄπερ ἡμεῖς εἰδίδαξεν ὁ κοινὸς Δεσπότης, σῶμα καὶ αἷμα καλεῖν, ἀλλ' ἀντ' ἐκείνων τὰ Κυριακὰ λόγια. Τὰ ἴσα δὲ καὶ ὅμοια περὶ τῆς καθολικῆς Ἐκκλησίας ἀπαιτηθεὶς καὶ ἀποφηνάμενος, τὰ συνέδρια τῶν Μανιχαίων καθολικὴν Ἐκκλησίαν ἐνενοῖε τε καὶ ἀπισέμνυεν. Ἡ δὲ ἐπὶ τοῖς εἰρημέναις ἐκτε ἐρώτησις περὶ τοῦ βαπτίσματος αὐτὸν ἀνεπυθάνετο, εἰ μὴ καθάρσιον ἡγείται τοῦτο τῶν ψυχῶν καὶ ψυχικῶν μολυσμάτων (63) καὶ λουτρὸν ἁμαρτημάτων ἀφέσεως. Ὁ δὲ πάλιν διὰ τῆς ὁμοίας μηχανῆς καὶ προθύμῳ ἀπεδίδου τιμῶσαν τὸ βάπτισμα καὶ ἀποδοχομένην ἀπόκρισιν, τῆ τοῦ βαπτίσματος φωνῇ, ὃ πάντα φύρων καὶ συγγένων, τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστὸν υποβάλλων· γεγράφθαι γάρ (64) αὐτὸν εἶναι τὸ ὕδωρ τὸ ζῶν. Οὕτως δὴ, οὕτως τὸ δόλιον ἐκεῖνο καὶ κακομήχανον τέρας, μηδὲν μὲν τῆς ἀποστολικῆς καὶ καθολικῆς Ἐκκλησίας τὴν παράπαν φροναῖν, μᾶλλον δὲ τἀναντία πάντα περιθάλπον τε καὶ περιέπον καὶ τιμῶν, ἐπὶ πρὸς τὰς ἐκκλησιαστικὰς ἐνομήσεις τοῖς παρούσιν οὐκ ἀπομάχεσθαι λέξεις, ὑφ' αἷς ἐκεῖνος τὸν θανατηφόρον τῆς ἀποστασίας ἔκρυπτεν ἰόν, ἔδοξεν, ὡς περ ἐφημεν ἀπ' ἀρχῆς, ὁ τρισαλιτῆριος ἐκεῖνος οὐκ ἐνοχος ἀσεθείας εἶναι, ἀλλὰ τοῦ φρονήματος ὑπάρχειν τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ· ἀπολύεται δὲ διὰ τοῦτο τῆς ἐπάσεως ἡθωωμένος, ὃ διπλῆν ἄξιος ὑποσχεῖν τιμωρίαν τῆς τε πατρῴας ἀσεθείας καὶ τῆς ἀπάτης, δι' ἧς τῶν τε κρινόντων τὴν ὀρθὴν κρίσιν διέστρεψε, καὶ ὄδξαν αὐτῷ δυσσεβέστατος ὢν, τῆς ἡμῶν εὐσεθείας, περιέφερεν. Πλὴν ἀλλ' ἐπεὶ γε τοιαύταις μηχαναῖς τοῦ κριτηρίου ἀπολυθεὶς αἰτεῖ τε (65) καὶ λαμβάνει παρὰ τοῦ βασιλέως· τύπον ἔγραψον, πᾶσαν αὐτῷ δίδοντα τὴν ἄδειαν ὅσοι τε διατρέθων, καὶ τὰ αὐτοῦ ἀνεπηρέαστως πράττειν, καὶ μηδὲν ἐτι τῶν συκοφαντῶν δεδιέναι τὰς γλώσσας. Ἀπάρας οὖν τῆς βασιλείδος καὶ καταλαβὼν τὴν Ἐπίσπαριν, συναθροίζει μὲν τοὺς τῆς ἀποστασίας μαθητάς· ἐκεῖθεν δὲ πρὸς τὴν Μανανάλιν, ἐξ ἧς ὁ

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(62) Αὐτοῦ. Ita ex Nostro pro Coisliniano αὐτῷ, quod tamen iidem locum suum tueri potest.

(63) Τῶν ψυχῶν καὶ ψυχικῶν μολυσμάτων. Ita Noster, ubi Coislinianus voces τῶν ψυχῶν καὶ non ignoscit: At veteres baptismum solent omnino animarum purgationem vocare. Eadem fere phrasi cum Nostro uti mihi videtur Theodoretus in *Coin-*

mentario in *Isaiã* cap. xxxii, ubi aquam baptismi vocat ὕδωρ λυτήριον τῶν ἁμαρτημάτων, καὶ καθάρτηριον τῶν ψυχῶν.

(64) Γεγράφθαι γάρ. Hoc reposui pro γέγραπται γάρ. Neque enim hæc Photius narrat, sed ex interrogati sententia et mente refert.

(65) Αἰτεῖτε. Noster legit αἰτεῖται, mendose.

προειρημένος ὄρματο Κωνσταντῖνος, φυγὰς σὺν Α quem, ut jam diximus, quidam ex Manichæis mercenarium et pastoris titulo indignum habent, atque a magistrorum choro eliminandum.

τοῖς ἐπομένοις παραγίνεται. Χρόνους δὲ ἱκανοὺς ἐν αὐτῇ κατατρέψας, καὶ πολλὰς ψυχὰς ἀνθρώπων ὁ δειλαῖος διαφθείρας, λοιμικῶ (66) θανάτῳ (ἐπενέμετο (67) γὰρ κατὰ τοὺς καιροὺς ἐκείνους ἀφειδῶς τὸ ἀνθρώπινον) καὶ αὐτὸς ἀλοὺς τὸν βίον κατέστρεψεν (68), ἐπὶ Ἐτη που τριάκοντα προστάτης τῆς ἀσεβείας γενόμενος. Οὗτος οὖν ὁ τρισαλιτήριος υἱὸν ἐκ σκοτίας μίξεως τὸν Ζαχαρίαν (69) τίκτει, ὃν, ὡς ἔφημεν, ἔνιοι τῶν τὰ Μανιχαίων τιμώντων, μισθωτὸν ἠγοῦνται, καὶ τοῦ ποιμένου ἀνάξιον, καὶ τοῦ διδασκαλικοῦ χοροῦ ὑπερῶριον.

Κ'. Πλὴν ἀλλὰ καὶ τοῦ Γεγναίσιου ἀποφθαρέντος τὸ τῶν μαθητῶν εἰς δύο σχίζεται (70), οἱ δὲ τὸν Ἰωσήφ, ὃν καὶ νόθον τινὲς ἐπεφήμιζον· καὶ τὴν τοῦ Πνεύματος ἐνεργεῖαν τοῦ μὲν ὄλην οἰκεῖν ἐν αἰαυτῷ διαπληκτιζομένου, θατέρου δὲ ἀντιστασιώτην διατεινομένου. Ποῖον δ' ἂν εἴη πνεῦμα, ὃ τούτους ἂν ἐπιφοιτήσοιεν, εἰ μὴ τὸ πονηρὸν καὶ ἀκάθαρτον, καὶ τοιούτων δοχείων ἐπάξιον (72); Πλὴν τῆς ἐρίδος δὲ ἄπερ εἴρηται κατισχυούσης, καὶ χερσὶν ἤδη καὶ πληγαῖς κρινομένης· ὑπερπαλῆσας ὁ Ζαχαρίας, οἷα δὴ τῆς πατρῴας ἐλαυνόμενος κληρουχίας, παίει τὸν Ἰωσήφ, ὡς ἔγγυς θαλάτου τὴν πληγὴν ἐλάσαι. Θατέρου δὲ τῶν στρατηγῶν τῆς ἀποστασίας ἐπὶ γόνυ κλιθέντος, ἔμεναν μὲν ἑκατέρω μερὶς σφοδρώτερον κατὰ τῆς ἐτέρας ἐπανισταμένη. Ἐκαιροφυλάκει δὲ τὴν συμπλοκὴν, τὸ τέλος ἀμφίβολον ἐννοουμένη τῆς μάχης· ἐκρίθη δὲ (73) μάλλον, μετ' ὀλίγον χρόνον, θατέραν ἀπὸ θατέρας διαστήναι, καὶ μὴ τῷ ἀδήλῳ τῆς μάχης καταπιστεύσαντας αὐτοὺς πανωλεθρίῳ διαφθαρῆναι. Ἐκατέρου δὲ τμήματος μετὰ τὴν περιφανεστάτην διάστασιν οὐχ ὑπ' ἀλλήλων μόνον (74), ἀλλὰ καὶ ὑπὸ τῶν περίεξ ἐξουσιδιζομένου τε καὶ διασυρομένου καὶ εἰς φθᾶς καὶ γέλωτα πᾶσι προκειμένου, μελέτη γίνεται παρ' ἑκατέρω μέρει, πάσης ἀεικής τῆς περιχώρου δρασμῶν λαθραῖα ἐξοικισθῆναι. Ἐν τούτῳ δὲ τῶν Σαρακηνῶν τὰ Ῥωμαίων ὄρια κατατρεχόντων, καὶ πολέμου νέμει τὴν ἐξοδὸν ποιουμένων, τὴν ἐφοδὸν πόρρωθεν ὁ Ζαχαρίας ἰδὼν φεύγει μὲν αὐτοὺς ἀνὰ κράτος· λιπῶν (75) δὲ τοῖς πολεμίοις καὶ τοῖς ἕξτεσι τοὺς μαθητάς, μόνος τὸν κοινὸν ἀποδιδράσκει φόνον. Τὸ γὰρ σὺν αὐτῷ πληθὸς ἅπαν τοῦ ζῆν τοῖς ἕξτεσιν ἀπλησθησαν (76)· ἦτις αὐτῷ πράξις καὶ τὸ μισθωτὸν ἀντι

XX. Cæterum, defuncto Gognæσιο, discipulorum turba in duas partes dividitur; alii quidem Zachariæ societati se adjungunt: alii Josephum sequuntur, quem nonnulli spurium esse dicebant. Multaque inter hos orta contentione, cum alius Spiritus sancti vim et operationem in se totam habitare affirmaret, B alius vero eandem ipsam in se pertraheret, illaque vacuum esse adversarium suum probare conaretur. Quinam autem Spiritus ille fuerit, qui in tales homines adveniat, nisi fortasse malignus et impurus hujusmodique receptaculis dignus? Cæterum accrescente ea de causa contentione, cum jam manibus et plagis decerneretur, admodum indignatus Zacharias, quod paterna hæreditate perleretur, Josephum ita ferit, ut in mortis periculum adduxerit. Altero autem ex ducibus pene prostrato, utraque factio ultro citroque urgebat, tempusque certaminis observabat secum reputans, ancipiti Marte congregiendum esse. Modico elapso tempore e re fore visum est, ut altera ab altera factione separaretur, ne incerto pugne exitu mutua se internecione delerent. Cum autem post dissensionem ita conspicuam, non modo sese mutuo opprobriis impeterent, sed etiam vicinorum conviciis, canibus, derisioni paterent, inter se utrinque consultant, ut occulta fuga sedes mutarent. Interea vero cum Saraceni Romanorum fines incursarent, ac belli more expeditionem agerent, eorum invasionem anteverteas Zacharias fugam fecit, discipulosque relinquens inimicis et gladiis expositos, solos se subducit, ita ut cæsa tota suorum multitudine ipse incolumis evaserit; hinc porro factum est, ut pro pastore mercenarius a multis audierit. Joseph vero, qui pedum velocitati non tantum fide-

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(66) *Λοιμικῶ*. Ita scribo cum Nostro pro *λοιμικῶ* seu *fero* ut interpretatio habet, quod ex pronuntiatione cum altero illo facile permutari potest. Ex pestilentia scilicet obiit homo, quæ eo tempore vehementer grassata in homines a nostro dicitur.

(67) *Ἐπενέμετο*. Sic restituo ex nostro et Colbertino pro *ἐπεμαίνετο* Coisliniiani, quod ex vitiosa pronuntiatione ortum est, in primis si scriptum a Phoiio credas *ἐπενέμετο*, quod est apud Thacydideum. *Ἐπενέμεσθαι* enim de morbis depopulantibus, ac speciatim de pestilentia Atheniensis: *Ἐπενέμετο* δὲ Ἀθήνας μὲν μάλιστα. Accedit, quod Petrus Siculus, p. 50, scribit, eum ὑπὸ τοῦ βουδῶνας obiisse.

(68) *Τὸν βίον κατέστρεψε*. Vides hic, quod obiter moneo, exprimi vocem *βίος*, quæ in ejusmodi phrasibus alias ut plurimum omittitur. Lege cl. Lambertii *Bos Mysteriorum ellipsos Gr. Linguæ*, p. 18. Eadem phrasi hic utitur Petrus Siculus.

(69) *Ζαχαρίας*. Abit hinc nonnihil Petrus Siculus

D p. 50, et hiulca nec coherens videtur Photii, si cum sequentibus compares, narratio, quæ in Petro Siculo rectius sibi constat.

(70) *Ἐταιρίζονται*. Lege de hac voce Gottfridum Olearium, in Præfat. ad *Vitam Apollonii*, p. 37.

(71) *Ἀρτισπῶντος*. Vide supra § 18, not. 50.

(72) *Ἐπείξιον*. Non habet ms. noster, quo tamen ad sensum perficiendum opus est.

(73) *Δέ*. Hoc malim cum nostro pro δὴ Coisliniiano.

(74) *Μόνον*. Ita lego cum Nostro pro *μόνων* Coisliniiano.

(75) *Λιπῶν*. Sic Noster rectius pro *λείπων*. Desertis enim discipulis in fugam se dedit.

(76) *Ἀπλησθησαν*. Noster *ἀπλησθη*, utrumque recte. Colbertinus habet *ἀπλησθησαν*, quod Grammaticæ rationes itidem ferunt. Cæterum ut Græci *ἀπελαύνεσθαι* ἀρχῶν, *ἀπελαύνεσθαι* γάμου dicunt, ita Noster commode scribere potuit *ἀπελαύνεσθαι* τοῦ ζῆν.

dat, quantum Zacharias, sed versutia et artibus plus valebat, cum in ipsa hostium invasione illius circa fidem dissensionis causa aufugeret; technis fidens, ut supra diximus, ac procul inimicorum agmen adveniēns conspicatus, gradum e fuga revocat, revertique jubet jumenta et currus, ac se suosque fingens esse transfugas et deditos, in occursum hostium venit, quasi scilicet sponte cum sociis suis accederet, cumque dolis suis fidem adderet, atque juratus illorum se rebus prospicere confirmaret, cum sequacibus suis incolumis sine ullo rei familiaris damno dimissus est. Postea captato fugæ tempore ubi occasionem sibi offerri vidit, cum sequacibus sæpius memoratum vicum, Episciparim nempe, se recipit, ubi splendide ab incolis exceptus est. Locus quidem ille hominum defectioni deditorum quasi officina erat, ita ut in ejus ingressu lampades accenderentur, aliaque honoris signa adjicerentur, qualia Christi discipulis debentur. Sic amice susceptus aliquo tempore ibidem versatus est, alios decipiēns et deceptus ipse, asseclasque suos in perniciēi barathrum deprimens. Quidam porro Cricoraches nomine, qui inter regionis magistratus numerabatur, doctrina pius, honestis moribus, religionis studio admirabilis, qui illos Dei osoros detestabatur, ubi comperit seductorem in illo vico degere, et defectionem magis magisque propagari, collecta militum manu, in locum, ubi apostasiæ mysteria celebrantur, se contulit, obsessaque domo, impietatis principem, ut solet fieri, in repentinis hujusmodi expeditionibus, dum alii ad alia vertuntur, capere non potuit; fuga quippe se subdulerunt: discipulos autem ejus comprehendit, et grassantem tanti mali pestem coercuit et dissipavit. Ferox autem ille apostasiæ doctor Josephus, qui etiam Epaphroditus vocabatur, vi expulsus ex eo loco, ut dictum est, et fuga dilapsus in Phrygiam, brevi postea tempore Antiochiam Pisidiæ contendit; ubi advena cum esset, tutusque ab

ποιμένος (77) ἐπώνυμον τοῖς πολλοῖς περιποιήσατο. Ἰωσήφ δὲ ἄρα, τοῖς ποσὶ μὲν ὡσπερ ὁ Ζαχαρίας οὐ πιστεύων, πανουργίαν (78) δὲ καὶ μηχανὴν ῥάψαι ταχύτερος ὢν, καὶ πίστεως διαφορὰν οὐ θέλων εἰδέναι (ἐτύχχανε γὰρ ἀποδιδράσκων κατ' αὐτὴν τὴν τῶν πολεμίων ἐφοδόν), οὗτος δὲ τοῖς ἐρρήμενοις θαρρήσας, καὶ μακρόθεν τὸ πολέμιον ἐπιπερήμενον θεασάμενος, ἀναστρέφει μὲν τῆς φυγῆς αὐτοῦ, ἀναστρέψαι δὲ τὰ τε ὑποζύγια καὶ τὰς ἀμάξας τοῖς ἐπομένοις προστάττει. Καὶ δὲ κατασηματίσας ἑαυτὸν τε καὶ τοὺς μετ' αὐτοῦ πρὸς τὸ τῶν αὐτομόλων σχῆμα, τὴν ἀντιπρόσωπον ἤλαυσε τοῖς πολεμοῖσι· ὡς δὴθεν αὐτοῖς ἐπιούσιν προσχωρῶν ἅμα τοῖς (79) συνεπομένοισι, καὶ δόξας τῷ πλάσματι πιθανῶς καὶ τὰ ἐκείνων στέργειν ἐπομοσάμενος; (80), ἀφείθη (81) τε σὺν τοῖς ἐπομένοισι τοῦ θανάτου, καὶ τῶν ἄλλων οὐδενὸς τὴν ζημίαν ὑπέστη. Καιροφυλακῶν δὲ τὸν θρασυμὸν, ἐπέπερ αὐτῷ τὸν μελετώμενον καιρὸν ἐπιτήθειον εἶρεν, φεύγει μετὰ τῶν ἐπομένων, εἰς δὲ τὴν πολλὰκις ὀνομασθεῖσαν κώμην Ἐπίσπαριν παραγίνεται, καὶ λαμπρὰς παρὰ (82) τῶν ἐνοικούντων τῆς ὑποδοχῆς τυχῶν (καὶ γὰρ ἦν τῶν τῆς ἀποστασίας ἐραστῶν τὸ χωρίον ἐργαστήριον), ὥστε καὶ λαμπάδας (83) αὐτῷ κατὰ τὴν εἰσοδὸν παρ' αὐτῷ προσανάπτεσθαι καὶ τὴν ἄλλην πᾶσαν θεραπείαν καὶ τιμὴν, ὅση Χριστοῦ μαθηταῖς ἐποφείλεται· οὗτος δὲ οὕτω δεξιῶθεις χρόνον τινα διετέλει πλανῶν τε καὶ πλανώμενος, καὶ τοὺς κειθόμενους εἰς τὸ τῆς ἀπωλείας καταστῶν βράθρον. Ἄνηρ δὲ τις Κρικοράχης ἔχων ἐπώνυμον, τοῖς δὲ τέλεσι τῶν ἐπιχωρίων ἀρχόντων (84) ἐξεταζόμενος, θεοσεβῆς μὲν τὸ δόγμα, εὐσταθῆς δὲ τὸ ἦθος, τὸν τε ζῆλον ἀξιάγαστος, καὶ τοὺς θεοστυγεῖς μυστηρίους, μαθὼν τὸν πλάνον ἐπιχωριάσαντα, καὶ τὴν ἀποστασίαν ἐτι μάλλον εἰς ἐπίδοσιν χωροῦσαν (85), χεῖρα λαβὼν στρατιωτικὴν, καταλαμβάνει τὸν τόπον, ἐν ᾧ τὰ τῆς ἀποστασίας ἐτελεῖτο μυστήρια· καὶ κυκλωσάμενος τὴν οἰκίαν, αὐτὸν μὲν τὸν τῆς δυσσεβείας ἔξαρχον, οἷα δὲ συμβαίνει; (86), ἄλλων πρὸς ἄλλα τρεπομένων, ἐν ταῖς αἰρνε-

VARIAE LECTIONES ET NOTÆ.

(77) Ἄντι ποιμένος. Ita recte Coislinianus: Noster nullo sensu ἀντιποιούμενος. Petrus Siculus, p. 52, clarius ut solet, mentem exponit his verbis: Διὸ ὠνεῖδισθη ὁ Ζαχαρίας παρὰ τῶν ἄλλων, ὡς μισθωτὸς, καὶ οὐκ ὢν ποιμὴν.

(78) Πανουργίαν. Ita lego cum Nostro, pro quo Coislinianus πανουργία in dandi casu. Cum vero πανουργίαν ῥάπτειν æque bene dici possit ac ῥάπτειν μηχανὴν, nil video causæ, cur non eundem utrinque casum admittamus, ut taceam, incongrue dici πανουργίαν ῥάπτειν μηχανὴν, æque ac Latine vix dixeris, fraude dolos neciere.

(79) Ἄμα τοῖς. Ita cum Nostro pro ἅμα τῶν. Dandi enim casus huic particulæ convenit.

(80) Ἐπομοσάμενος. Sic Noster recte; ἐπομύειν enim vel ἐπομύεσθαι frequentissimum est apud Græcos. Coislinianus ὑπομοσάμενος minus bene: τὸ ὑπομόσασθαι enim ex genuina sua notione locum hic habere non potest. Vide Suidam tom. I, voce ἀνυπομύεσθαι et compara ibi notas Kusteri.

(81) Ἀφείθη. Ita Noster, pro quo Coislinianus ἀφέθη· utrumque recte. Paulo post ms. noster

mendose habet τὸν θάνατον, pro τοῦ θανάτου, quei casum verbum requirit.

(82) Παρὰ, recte pro περί, quod in Nostro existat.

(83) Λαμπάδας. Illustre hoc erat et gaudii et cultus argumentum. Lege de hoc more plura apud Ciampinum, part. I. *Veterum Monumentorum*, cap. 22.

(84) Τοῖς δὲ τέλεσι τῶν ἀρχόντων. Ita Noster fere pleonastice: nam simpliciter τέλος de magistratu accipi solet apud Græcos. Sic οἱ ἐν τέλει δυνεες, etc. Confer notas ad Philostrati Vitas Sophistarum, p. 490. Alias vox τέλος nomini addita eam rem simpliciter denotat, quæ nomine isto exprimitur. Ita τέλος πολέμου idem est, quod πόλεμος. Confer Jac. Perizonii Notas ad Æliani *Varias Historias*, III, 43.

(85) Καὶ τὴν ἀποστασίαν ἔ. μ. σ. ἔ. χωροῦσαν. Non agnoscit Noster, librarii oscitantis culpa, qui ex voce ἐπιχωριάσαντα in affinem sono χωροῦσαν præpropere delapsus videtur.

(86) Συμβαίνει. Ita Noster recte, pro συμβαίνειν Coisliniani.

δίοις ἐπιδρομαῖς τε καὶ ἐφόδοις, οὐχ ἔλεον· Ἐλαθε (87) γὰρ διαφυγῶν· τοὺς δὲ μαθητὰς συνέσχε τοῦ πλάνου, καὶ τὴν νομὴν τῆος τοῦ τηλικούτου κακοῦ φερομένην ἐπέσχε καὶ ἀνεχαίτισεν. Ὁ δὲ τῆς ἀποστασίας οὗτος θερμοῦ διδάσκαλος Ἰωσήφ (ἦν δὲ αὐτῷ καὶ ὁ Ἐπαφρόδιτος ὄνομα) κραταιῶς ἐλασθεὶς ὄθεν εἰρηται (88), καὶ τὴν φυγὴν ἐπὶ Φρυγίαν ποιούμενος, χρόνῳ ὕπερον βραχεὶ καταλαμβάνει τὴν ἐν Πισιδίᾳ Ἀντιόχειαν, ἐν ἣ παροικήσας, καὶ ἀδείας τῶν δακνόντων λαθόμενος, ἄτε δὴ τούτων ὡς πορρωτέρω διαστάς, πολλοὺς μὲν τῶν ἐπιχωρίων τῆς αὐτοῦ λύμης ἔργον ἀπέδειξεν, πολλῆς δὲ τῆς παρ' ἐκείνων ἤξιωται δεξιώσεως· καὶ τὴν ἀσέβειαν ἔτασιν ὄλοις τριάκοντα κηρύξας, μόλις ποτὲ τὸν ἐξάγιστον καὶ ἐδδελυγμένον καταλύει βίον, ἐν προσατελίᾳ τῆς εἰρημένης πόλεως οὐ πόρρω διακειμένη, καὶ τὴν ὄνομασίαν Χορτοκοπίον (89) ἔχοντι.

Κ'. Ἐτι δὲ τοῦ τρισαλιτηρίου τῷ βίῳ παροντος καὶ ἀκμάζοντος τὴν ἀσέβειαν, μίᾳ τις τῶν συνήθων αὐτῷ ἀνδρὶ διὰ γάμον ἡρμωσμένη, ἐξυβρίζει μὲν τὴν ἀνύδριστον κόιτην, ἐκδοτος δὲ γίνεται μοιχείᾳ. Τὸν δὲ διαβρήξαντα (90) τοὺς ἀλλοτρίους γάμους ἓνα μὲν εἶναι τῶν μαθητῶν φασὶ τοῦ πλάνου· ἐξ Ἑβραίων δὲ πρὸς τὴν ἄθεον θρησκείαν μεταβληθῆναι. Πλὴν ἐκ τοιαύτης ἀδίκου τε καὶ ἐδδελυγμένης μίξεως τίκεται τῇ μοιχαλίᾳ τὸ ἐπ' αἰσχρότητι καὶ βδελυρίᾳ περιβόητον ἄγος, ὁ ρυπαρὸς καὶ ἀκάθαρτος Βαάνης. Οὗτος οὖν τὴν κορυφὴν τῶν κακῶν ὁ χειρίστος διαδέχεται (91) τὸν εἰρημένον Ἐπαφρόδιτον ὁ Βαάνης· ὃς πάντα μὲν τὰ τῶν πρὸ αὐτοῦ, οἷς συνεκροτεῖτο ἡ ἀσέβεια, στέργων, ἀκαθαρσία δὲ βίου καὶ σωμάτων μίξεσιν ἀβρήτοις καὶ ταῖς ἄλλαις ἀθεμιτοῦργίαις τοὺς ἐμπροσθεν φιλονεικῶν ἀποκρύψασθαι, διετέλει διδάσκων τοὺς παθομένους τὴν ὀλέθριον μάθησιν. Ἰπὸ δὲ τοὺς αὐτοὺς χρόνους συναναφύεται τῷ πολυμέρῳ τούτῳ καὶ βδελυρῷ θηρίῳ Ἐταρόν τι παραπλήσιον δρακονταίου γέμον ἰοῦ. Κώμη δὲ ἦν αὐτῷ πατρὶς ἡ Ἀνία (92), τῇ Ταβίᾳ πλησιάζουσα πόλει, καὶ Δρυϊνὸς ἦν τῷ δειλαίῳ τὸ ὄνομα, τῆς κλήσεως θριαμβευούσης τὸν ἰοδόλον καὶ φθοροποιὸν ὄφιν (93) κρυπτόμενον ἐν ἀνθρωπίνῳ (94) σκηνώματι. Τούτῳ τῷ θηρίῳ τίκεται παῖς, ἐξ αὐτῶν, οἶμαι, τῶν ἰοδόλων μάλλον σπερμάτων τοῦ ἀρχαίου (95) ὄφιος, ἡ ἐκ τοῦ προσεχῶς φύντος ἔλικων τὰς ἀπαρχὰς τῆς γενέσεως. Τίθεται δ' οὖν ὁ πατὴρ τῷ γεννηθέντι κλησὶν τὴν Σέργιον,

A insequentibus, utpote qui ab illis longissimo spatio distaret, multos incolarum ad pestiferam suam sectam abduxit, magnamque apud eos benignitatem expertus est, qui postquam impiam illam doctrinam per annos quadraginta plenos prædicaverat, scelestam execrandamque vitam cum morte commutavit in suburbio prædictæ urbis, quod Chortocopium vocatur.

XXI. Cum autem superstes adhuc esset, et impietate floretet, mulier quædam ipsi familiaris, quæ viro nupta erat, inviolabilem connubii torum despexit, et fornicationi se dedit. Aiunt porro eum, qui alienas nuptias violavit, seductoris discipulum fuisse, qui ex Hebræis ad impiam illam religionem transmigraverat. Ex indigna porro et abominanda huiusmodi commistione adultera mulier famosum illud turpissimumque scelus peperit, execrandum nempe Baanem. Hic igitur nequissimus Baanes memoratum Epaphroditum excipit, qui omnia prius stabilitæ impietatis dogmata retinens, impuritate autem vitæ et nefandis corporum mistionibus aliis perniciosam prædecessores suos occultare studens disciplinam sequaribus tradere perseveravit. Eodem porro tempore huic multiformi et horrendæ feræ alia similis adnascitur, draconis veneno plena. Huic patria erat Ania, vicus Tabiæ urbi proximus: scelestoque nomen erat Dryinus, quod vocabulum latitantem in humano corpore venenosum perniciosumque serpentem indicabat. Feræ huiusmodi nascitur filius, ex ipsis, ut puto, veteris serpentis venenosis seminibus potius ortum ducens, quam ex parente suo. Proli suæ pater nomen imponit Sergius, quod vas esse totius diabolicæ nequitiae capax sequentia demonstrant. Is erat ad pervadendam et prædicandam impietatem natus, versatus in occultanda, tempore ita suadente, sententia sua, ad simulandam virtutem composi-

VARLÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(87) Ἐλαθε. Hæc Nostri lectio est, proba omnino, D et cum altera Coisliniani ἤλασε omnino permu-

tanda. Sic Demosthenes: "Ἐλαθον ἡμᾶς ἀποδρᾶντες· clam nobis fugerunt."
(88) Κραταιῶς ἐλασθεὶς ὄθεν εἰρηται. Noster pro ἐλασθεὶς, (vel ἐλασθεὶς ex ἐλαύνω) legit ἐρασθεὶς, forte non parum melius, eo sensu, quod Josephus ille, qui et Epaphroditus dictus sit, valde fuerit amatus a suis, adeoque ægre dimissus, et hinc a Pisidensibus amice exceptus. Lectio ista et interpretatio confirmatur sequentibus verbis ὄθεν εἰρηται, i. e. unde appellatus est, scilicet Epaphroditus, quod nomen hominem venustum atque amabilem infert. Ita omnia optime veni constant, nec hic τὸ ὄθεν εἰρηται verti debet, quod vis vocum non patitur, per ut dictum est.

(89) Χορτοκοπίον. Petrus Siculus, p. 52. Χορτοκοπίον, quod illi puto præferendum.

(90) Διαβρήξαντα. Noster legit διορύξαντα,

quod non illibenter alteri isti substituerim. Vox enim hæc de rebus minime violandis, ubi violatæ sunt, v. c. sepulcris usurpari solet, ut proinde aptissime ad violatas conjugii sanctissimas leges transferri queat. Facile autem fieri potuit, ut librarius διαβρήξαντα cum διορύξαντα τῇ per i pronuntiatione scriberet.

(91) Διαδέχεται. Non habet Noster, sine quo tamen sensus non elicitur.

(92) Πατρὶς ἡ Ἀνία. Noster, ordine mutato, ἡ Ἀνία πατρὶς. Ἀνίαν appellat Petrus Siculus, p. 54.

(93) Ὄφιν. Δρυϊνὸς enim non solum quernum denotat, sed et venenatum genus serpentum a quercubus appellatum infert, teste Dioscorid., lib. vii, c. 12.

(94) Ἀνθρωπίνῳ. Noster ἀνθρωπίῳ.

(95) Ἀρχαίου. Ita cum Nostro pro ἀρχαίου Coisliniani.

tus ; acutus ad dolos struendos, et ad pellicendas in perniciem animas ; atque ut compendio dicam, omnium qui ante se defectioni nomen dederunt, ad quovis technarum genus paratissimus, et ad pervadendum aptissimus. Hic itaque maledictus homo cum alia multa deceptis sequacibus tradidit, tum, quid circa se ipsum sentiendum esset, paulatim de se sublimi modo proponens, et ad credendum inducens, non dubitavit, nec inhorruit : o linguam et animam et mentem et ora Dei inimica ! et se ipsum et illos vocare Spiritum sanctum. Hæc porro tradidit impius ille, ut clam et mystice sic loquerentur, et crederent, talium mysteriorum externos auditores indignos esse jactitans. Illi autem miserimi et ejus mystagogia revera digni tantam sceleris atrocitatem neque respuebant, neque detestabantur ; sed recipiebant eam, etsi nulla major unquam impietas fuerit, suisque calamis et suffragiis illam confirmabant. Sic miserum illud animal homo, cum a Creatore suo recesserit, et ab ejus providentia se sequestraverit, statim præda maligni spiritus efficitur, in omnemque nequitiam demergitur. Se item nequissimus ille stellam splendidissimam dicebat, et multa alia, quæ potius silentio tegi, quam publicari debent. Improbis porro ille Sergius, etsi impiissimo patre natus esset, ut diximus, non a parente mysteriis apostasiæ initiatus est ; sed cum adhuc teneræ esset ætatis, a muliere quadam, quæ perniciose Manichæorum dogmata tuebatur et prædicabat, initiatus, et diuturna mysteriorum tractatione in impietate consummatus, Antichristi prodromus efficitur. Par erat enim, par erat detestandæ hujus et Deo inimicæ apostasiæ doctores et præcones alios Agarenorum prolem esse, alios servitutis contumeliosis notis inustus, alios adulteriorum partus, alios muliebris insanis et furiosæ doctrinæ discipulos comprobati. Cæterum, ut paucis dicam, Sergius apostasiæ disciplinam sic accipere incipit. Prædicta Manichæa mulier, ubi primum cum illo colloquia miscuit : Cur, inquit, divina non legis Evangelia ? Ille verò, qui nondum apostasiæ virus in præcordiis tam profunde positum habebat, non licere inquit ei, qui laicorum ordinem impleret, sic impudenter tremendorum eloquiorum lectionem aggredi : illud enim sacerdotum officium esse. Tum a furiosa illa muliere audit, frustra se tantam reverentiam exhibere, nullam enim esse personarum acceptionem apud Deum, qui vellet omnes salvos fieri, et ad cognitionem veritatis venire. Sed, ait, quod ita reverenter vos habeatis circa Dominica eloquia, non ad honorem

σκειός ὑπερον ἀναδειχθέντα πᾶσαν τῷ διαβόλου τὴν κακίαν χωρῆσαι δυνάμενον· πιθανὸν μὲν κηρύξαι τὴν ἀσέβειαν, δραστηρίων δὲ καιροῦ κελεύοντος κηρύξαι τὸ φρόνημα, καὶ δεῖνόν μὲν τὴν ἀρετὴν σχηματίζασθαι, ὁξύν δὲ δόλους βᾶσαι καὶ ψυχὰς ἀνθρώπων συνελκύσαι πρὸς ἀπώλειαν, καὶ συντόμως φάναι τῶν ἐν τῇ ἀποστασίᾳ πύποτε γεγονότων πρὸς πᾶσιν δραματουργίαν δεινότητάν τε καὶ πῶτανότατον. Οὗτος ὁ ἐπάρατος ἄλλα τε καὶ ἐκθεσµα τοὺς ἠπατημένους µυσταγωγῶν καὶ τὴν περὶ αὐτοῦ δόξαν, κατὰ μικρὸν εἰς τὸ ἐξηρηµένον τούτοις παρατιθείς, καὶ καταπιστεύων (96) οὐδὲ παράκλητον, οὐδὲ Πνεῦµα ἅγιον (ὡ γλώσσης καὶ ψυχῆς καὶ νοῦ καὶ στοµάτων θεοµάχων !) καλεῖν ἑαυτὸν, κάκεινους ὀνοµάζειν τε καὶ νοµίζειν οὐ μὲν οὖν οὕτε φρικτὴν ἦγεν, οὕτε ἀθεώτατον. Παρεδίδου δὲ ταῦτα µυστικῶς καὶ φρονεῖν καὶ λέγειν πρὸς ἀλλήλους, τοὺς ἐξωθεν ἀκροατὰς ἀναξίλους εἶναι τελετῆς τοιαύτης καὶ µυστηρίων, ὁ θεοµάχος διατιθέµενος. Καὶ οἶγε τρισάθλιοι καὶ τῆς αὐτοῦ (97) µυσταγωγίας ὡς ἀληθῶς ἄξιοι τὴν τοιαύτην (98) τοῦ ἄγους ὑπερβολὴν οὕτε διέπτουν, οὕτε ἐµυσάττονον, ἀλλ' ἀπεδέχοντό τε τὴν µηδεµιά ἀθεότητι ὑπερβολὴν λιποῦσαν ἀσέβειαν, καὶ τοῖς παρ' ἑαυτῶν ἐπεκύρουν ψηφίσµασι. Οὕτω τὸ ἄθλιον, οἴμοι, ζῶον ὁ ἀνθρωπος, ἐπειδὴν ἀποστῆ τοῦ Πλάστου καὶ τῆς ἐκείθεν αὐτὸν προνοίας ἀποτέµη (99), ἔλωσ γίνεται θήραµα τοῦ Πονηροῦ καὶ πρὸς πᾶσαν κακίαν ὑποδρόχος φέρσται. "Ἐλεγεν δ' οὖν ἑαυτὸν ὁ ἐξάγιστος ἐκείνος καὶ λυγροφαγῆ ἀστέρα, καὶ πολλὰ ἄλλα, σιγᾶσθαι µᾶλλον ἢ θριαµβεῦσθαι ἄξια (1). Ἀλλὰ γὰρ οὗτος ὁ θεοδιδάχτης Σέργιος, πατὴρ γαυῶς δυσσεβεστάτου, ὡς μοι εἴρηται, οὐκ ἐκ τοῦ φύντος τὰ τῆς ἀποστασίας τελεῖται µυστήρια· ἔτι δὲ τὴν ἡλικίαν νέαν ἄγων προσφθίρεται (2) γυναίκε τινη προσθεουσίῃ τε καὶ κηρυτούσῃ τὰ Μανιχαίων ὀλέθρια δόγματα, καὶ συχρὸν χρόνον τελεσθεῖς ὑπ' αὐτῆς καὶ συντελεσθεῖς τὴν ἀσέβειαν, γίνεται τοῦ Ἀντιχριστοῦ πρόδρομος. "Ἐδει γὰρ, ἔδει τοὺς τῆς βδελυρᾶς ταύτης καὶ θεοµάχου ἀποστασίας διδασκάλους καὶ κήρυκας, τοὺς μὲν Ἀγαρηνῶν εἶναι γεννήµατα, τοὺς δὲ τοῖς τῆς δουλείας κατεστιγµένους ὁρᾶσθαι καὶ ὑθρεσι καὶ παθήµασι, ἄλλους μοιχείας προσελθεῖν βλαστήµατα, ἐτέρους δὲ παραφροσύνης γυναικειᾶς καὶ ἐµµανούς γνώµης μαθητῆς ἐπιγινώσκεισθαι. Πλὴν ἀλλ' ὄγε Σέργιος, ὡς διὰ βραχέων φάναι, ὠδὲ πῃ τὴν τῆς ἀποστασίας κατήχησιν ἄρχεται παραδέχεσθαι. Ἡ προεξηρηµένη Μανιχαία γυνή, ἡνίκα τὸ πρῶτον εἰς ὀμιλίαν αὐτῷ κατέστη, "Ἰνα τί, φησὶν, εἰπέ μοι, τὰ θεῖα οὐκ ἀναγινώσκεις Εὐαγγέλια ; Ὁ δὲ (οὐπω γὰρ ἦν αὐτῷ δι' ἐγκάτων βαθύνας ὁ τῆς ἀποστασίας ἰδός), µὴ ἐξεῖναι φήσας τὴν τῶν λαϊκῶν πλη-

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(96) *Καταπιστεύων*. Noster simpliciter πιστεύων, sed prius bonam est.

(97) *Αὐτοῦ*. Noster habet ἐκείνου, sensu eodem.

(98) *Τοιαύτην*. Noster τοσαύτην, forte rectius.

(99) *Ἀποτέμη*. Hoc reposui ex Nostro pro διατέμη. Prius enim requirit vox προνοίας in genitivo casu posita.

(1) *Ἄξια*. Ex Nostro, quod dictionis serles requirit pro ἄξιον.

(2) *Προσφθίρεται*. Vox in versione omissa infert claudestinitam familiaritatem, in qua cum muliere illa versatus sit, fortasse et furtivos amores. Petrus Siculus exprimit per προσομιλεῖ.

ρῶντι τάξι ἀνέδην (3) αὐτως τὴν τῶν φρικτῶν ἁ
 λογίων ποιεῖσθαι ἀνάγνωσιν· ἀνίσταται γὰρ τοῖς
 ἱεραῶν τὸ ἔργον· ἀκούει παρὰ τῆς μαινάδας ὡς
 μάτην αὐτῷ ἢ τοσαύτη (4) περὶ ταῦτα τιμᾶται
 εὐλάβεια· μὴ γὰρ εἶναι προσωπολήψιαν παρὰ τῷ
 Θεῷ· πάντας γὰρ βούλεσθαι (5) αὐτὸν σωθῆναι καὶ
 εἰς ἐπίγνωσιν ἀληθείας ἔλθειν. Ἀλλὰ τότε διακρί-
 σθαι εὐλαβῶς ὑμᾶς περὶ τὰ Κυριακὰ λόγια, οὐ
 τιμῆς ἐκεῖνων ἐστὶ πρόνοια, μηχανῆ δὲ καὶ σύ-
 φρασμα τῶν λεγομένων ὑμῶν ἱερῶν, οἱ τὸν λόγον
 τοῦ Θεοῦ κατηλαύειν (6) ἐθέλαντες, καὶ τῶν ἐν Εὐαγ-
 γελίοις μυστηρίων ἀμυστόγους εἶναι σκοπεύζοντες.
 Διὰ τοῦτα μὴ παραπλησίως (7) ὑμᾶς ἐκεῖνοις ἀνα-
 γινώσκουσιν ταῦτα ἀπεργουσί· ἐπεὶ καὶ ὅσα ὑμῖν εἰς
 ἐπίγνωσιν (8) ἀναγινώσκουσι, παρικόπτοντες τοῦ ὅλου
 σώματος καὶ ἀποσπαράσσοντες, οὕτως ὑμᾶς ἀκροα-
 τὰς τῶν λεγομένων παραλαμβάνουσιν. Οὕτως μὲν
 τὴν πρώτην πείραν ἢ μαχλὰς καὶ μαινὰς τῷ πεσεῖν
 ἐτοιμῶ προσήκεν, ὑπορύττασά τε τὸν ναῦν τοῦ
 ἀθλήου καὶ διαμοχλεύουσα. Ἐφεξῆς δὲ προσηρώτα,
 τί δὲ βούλεται θελοῦν τὸ Κυριακὸν λόγιον ἐκεῖνο, τὸ
 λέγον· *Πολλοὶ ἐρούσιν μοι ἐν τῇ ἐκείνῃ ἡμέρᾳ
 λέγοντες· Κύριε, Κύριε, οὐκ εἶπὼ ὄνόματι προ-
 σφητεύσαμεν, καὶ τῷ σῶ ὄνόματι δυνάμεις ἐξεδά-
 λομεν, καὶ τῷ σῶ ὄνόματι δυνάμεις πολλὰς
 ἐποιήσαμεν· Καὶ τότε ὁμολογήσω αὐτοῖς, ὅτι Οὐδέ-
 ποτε ἔγνω ὑμᾶς ἀποχωρεῖτε ἀπ' ἐμοῦ οἱ ἐργαζό-
 μενοι τὴν ἀνομίαν.* Τίνας οὖν (9) εἰσιν οὗτοι πρὸς
 αὐτοῦ ὁ Κύριος λέγει, οὐκ οἶδα ὑμᾶς· Ἀλλ' ἢ μὲν
 ταῦτα διερώτα· ὁ δὲ τῶν ἀγγέλων εἰς ὧν ἐστὶ καὶ
 ἀγγέλων, καὶ τῶν θείων λογίων παντελῶς ἀμαθῆς,
 ἐξαπορούμενος μὲν ἐσιώπᾳ· ἐζῆται δὲ παρ' αὐτῆς
 τῆς διαπισθυνομένης (10) τὸν ναῦν τῶν ἐπηρωτη-
 μένων ἀναμαθεῖν. Ἡ δὲ τοῦτο μὲν εὐθὺς οὐκ ἐποίησε.
 Λειπὸν γὰρ γυνὴ θηρεῦσαι δι' ἀναβολῆς τοῦ σπουδα-
 ζόμενου, εἰς ἐπιθυμίαν δὲ μᾶλλον τὸν ἡκατημένον
 τῶν ζητουμένων ἐκκαίουσα, καὶ προσαναφλέγουσα,
 οὐ μὲν ἐγλίγετο τυχεῖν, οὐκ εἰδίω, προὔτεινα δὲ
 αὐτῷ βῆτόν εὐαγγελικὸν ἕτερον, περὶ τίνων εἰπεῖν
 νομίζει τὸν Κύριον, ὅτι *Πολλοὶ ἀπὸ ἀνατολῶν
 καὶ δυσμῶν ἤξουσιν καὶ κλιθήσονται μετὰ
 Ἀβραάμ, καὶ Ἰσαὰκ, καὶ Ἰακώβ, ἐν τῇ βουσίῃ
 τῶν οὐρανῶν· οἱ δὲ υἱοὶ τῆς βασιλείας ἐκβληθή-
 σονται εἰς τὸ σκότος τὸ ἐξώτερον.* Τίνας δὲ τοὺς
 υἱοὺς τῆς βασιλείας ὑπονοεῖς (11), καὶ πῶς ταύτης
 ἀπορρίπτουμένοι τῷ ἐξωτέρῳ σκέτει παραπέμπονται;

* Matth. vii, 22, 23. * Matth. viii, 11.

VARIE LECTIONES ET NOTÆ.

(3) Ἀρέδην. Vocem hanc inserui præeunte ms. nostro, quæ ex Græco forte casu excidit in edito, quia interpretatio Latina exprimit per *impudenter*.

(4) Τοσαύτη. *Tanta*; ita lego cum Nostro pro τοσαύτη Coisluniani.

(5) Βούλεσθαι. Recte, pro eo quod Noster habet βουλεύεσθαι.

(6) Κατηλαύειν. Respexit procul dubio ad II Cor. ii, 17.

(7) Παραπλησίως. Ita scripsi cum Nostro pro παραπλησίως.

(8) Ἐπίγνωσιν. Hoc malui, quam ὑπέγνωσιν Cois-

illorum ita provisum est, sed illud est artificium et techna eorum, qui apud vos sacerdotes dicuntur, qui verbum Dei adulterare volentes, curantesque, ne mysteriorum, quæ in Evangelis sunt, participes sitis; ideo vetant, ne perinde atque ipsi vos ea legatis. Siquidem ea, quæ vobis audientibus legunt a tota serie detruncantes et dilacerantes, sic vos, auditores, intercipiunt. Ita captiosæ illa mænas primum de illo ad lapsum jam prono experimentum accepit, miseri mentem succutiens ac pelliciens: iterumque interrogabat: Quid significat dictum illud Domini: *Multi dicens in die illa: Domine, Domine, nomen in nomine tuo prophetavimus, et in nomine tuo dæmonia eiecimus, et in nomine tuo virtutes multas fecimus? Et tunc confitebor illis, quia nunquam novi vos, discedite a me, qui operamini iniquitatem*. Quinam illi sunt, quibus Dominus ait: *Non novi vos*. Hæc ipsa interrogans, ille, qui ex gregalium numero adhuc erat, homo rudis et divinorum eloquiorum prorsus imperitus, dubius silebat, ab illa vero, quæ interrogaverat, quæstionis solutionem requirebat. Illa vero non statim rationem dabat. Callidus enim est mulierum genus ad captandum procrastinatione discendi cupidum: utque magis desiderium ejus, quem decipere volebat, ad quæstionum notitiam adipiscendam incenderet, solutionem non dabat, sed aliud proponebat evangelicum dictum, nempe, de quibusdam putaret dixisse Dominum: *Multi ab Oriente et Occidente venient, et recumbent cum Abraham et Isaac et Jacob, in regno caelorum: filii autem regni eiecuntur in tenebras exteriores*. Quos esse putas filios regni, et quomodo ab hoc rejecti in tenebras exteriores abjiciuntur? Hæc et similia fallaciam organum, muliebri forma, miserrimo offerens, et cum pænelatim præstigiis alliciens, ubi vidit illum omnino pronum et se tanquam doctorem auscultantem, priora resumens: *Regni filii, inquit, qui ab illo ejecti ad tenebras exteriores damnantur, ii sunt, quos et tu, et ii, qui tuæ sectæ sunt, sanctos vocatis et existimatis, qui et dæmonas eiecunt et morbos sanant quibus cultum exhibere soletis, uno vivente et immortali relicto Deo. Hi sunt, hi, inquam, sunt, qui a justo illo iudice audiunt: Recedite a me, quia nunquam novi vos*. Ex hoc itaque nequissimo et pernicioso semine jam paratum ad

liniani, quamvis et Petrus Siculus hic habeat ἐξ ὑπέγνωσιν ὑμῶν. Τὸ ὑπέγνωσιν enim obedientiam potius et obsequium, quam auditionem infert, de qua tamen hic potissimum agitur. Sic Plato, *De legibus*, lib. ii, ἐν ἐπηκῶ αὐτοῦ, id est, *eo audiente*.

(9) Οὐκ. Non habet Noster.

(10) Διαπυρθανομένη. Noster utitur verbo simplici πυρθανομένη.

(11) Ὑπονοεῖς. Noster ὑπονοεῖ, quod locum habere prorsus nequit, nisi scripsisse auctorem putea ὑπονοῆ, id est, *quem censeat*

zitaniorum agriculturam sibi concilians, reliqua impietatis germina facile in eo pullulare fecit, ejusque animam ut agrum exitii et corruptionis fructibus omnigenis plenum exhibuit; ita ut omnes, qui ante fuerant impietate conspici, in hac maxime hæresi, velut pueri putarentur esse comparati cum illius vafricitie et captiosioribus moribus, aliisque ad fallaciam compositis machinamentis atque commentis. Nam ejus prædecessores, etiamsi in cæno lascivix, nefariis operibus, ingentibusque contra Deum blasphemis prima tenuerint; et illi abominandi et execrandi apud omnes fere habebantur: nam detestatorum facinororum conspicuitas omnium ipsis odium conciliabat, paucosque vidisses illorum fallaciis circumventos, quia aperte et sine ullo artificio res infames ignominiosæque proponebantur, ipsaque defectio impudentia ad cautelam satis erat, ne quis facile ad eam declinaret, neve homines a

maligno caperentur. **σθεν** πάντας ἐπ' ἀσεβείᾳ βεδοημένους, καὶ μάλιστα ταύτῃ παιδᾶς νομισθῆναι τῇ ἐκείνου παραμετρούμενους βῆδιουργία τε καὶ τοῖς ἐπικλόποις ἤθεσι, καὶ τῇ ἄλλῃ τῆς ἀπάτης μηχανουργία τε καὶ περινοίᾳ. Οἱ μὲν γὰρ πρὸ αὐτοῦ εἰ καὶ τῷ βορβόρῳ τῆς ἀκολασίας καὶ τῇ ἄλλῃ τῶν ἔργων ἀρῆτουργία καὶ ταῖς εἰς Θεὸν ἀνυπερβλήτοις βλασφημίαις τὸ πρῶτον εἶχον, ἀλλ' οὖν βδελυκτοὶ τε καὶ ἀποτρόπαιοι μικροῦ πᾶσιν ἐνομιζόντο τοῖς ἀνθρώποις τῷ προδῆλῳ τοῦ μύσου, ὧν ἐτόλμων πάντας ἔχοντες μισούντας. Καὶ ὀλίγους (18) ἦν ὄραν, πρὸς τὴν ἐκείνων ἀπάτην μεταχωροῦντας, ἀπερικαλύπτων (19) καὶ χωρὶς τεχνασμάτων τῶν ἀστέρων ἔργων προκειμένων, καὶ τῆς ἀναίδη ἀποστασίας εἰς προφυλακὴν ἀρκούσης τοῦ μὴ θάττον πρὸς αὐτὴν ὑπολισθαίνειν καὶ ἀθρόον θήραμα τοῦ Πονηροῦ τ' ἀνθρώπινα γίνεσθαι.

XXII. Hic vero, quæ turpiora erant, resecans, reliqua obtogens, si qua ob impietatem auditu intolerabilia essent, aut comprimens aut cum tolerabilioribus commiscens, et, ut summatim dicam, pelle ovium lupum abscondens, multis doctor pietatis et dux salutis esse videbatur; multos ex improvise adortus in extremæ perniciæ barathrum præcipitavit. Et enim quod prædecessores sui non neglexerant, id ille majore cum diligentia observavit; nempe ut non ab ipso statim principio iis, qui ad initiationem accederent, sublimiores impietates concederet, neque horribilliora proponeret mysteria; quorum caput est abnegatio Dei omnimoda, et diaboli gloria

A Ταῦτα καὶ τοιαῦτα ἕτερα τὸ γυναικόμορφον ἐκείνου τῆς ἀπάτης ὄργανον τῷ τρισσθλίῳ προτεινούσα καὶ κατὰ μικρὸν ὑπογοητεύουσα, ἐπείπερ ὅλον αὐτῇ προσκλιθέντα εἶχε καὶ καθάπαρ διδασκάλῳ (12) προσέχοντα ἴδεν, ὑπολαβοῦσα δὴ (13), τῆς βασιλείας, ἐφησεν, υἱοὶ οἱ ταύτης μὲν ἐκβαλλόμενοι, τῷ σκότει δὲ τῷ ἐξωτέρῳ καταδικαζόμενοι, οὗτοί εἰσιν, οὐς σύ τε καὶ οἱ κατὰ σὲ ἀγίους καλοῦσι καὶ νομίζουσι, οἱ καὶ δαίμονας (14) φυγαδεύουσιν καὶ πάθῃ θεραπεύουσι, οἷς καὶ προσάγειν διεγνώκατε σέβας, τὸν μόνον ζῶντα καὶ ἀθάνατον καταλιπόντες (15) Θεόν· οὗτοι γὰρ οὗτοι καὶ παρὰ τοῦ δικαίου ἐκείθεν ἀκούουσι χριτοῦ, Ἐπιχωρεῖτε ἀπ' ἐμοῦ, ὅτι οὐδέποτε ἔγνω ὑμᾶς. Ἐκ ταύτης οὖν (16) τῆς πονηρίας καὶ ὀλεθρίου σποράς τὸν ἔτοιμον εἰς γεωργίαν τῆς ζιζανίων ἑαυτῆς ποιησαμένην, τὴν λοιπὴν τῶν ἀσεδημάτων βλάστην εὐχερῶς εἶχεν αὐτόματον ἀναφουμένην, καὶ οὕτω πάσης λύμης καὶ διαθοράς τὴν ἐκείνου ψυχὴν καρποφόρον χωρίον (17) ἀνέδειξεν, ὡς καὶ τοὺς ἔμπροσθεν πάντας ἐπ' ἀσεβείᾳ βεδοημένους, καὶ μάλιστα ταύτῃ παιδᾶς νομισθῆναι τῇ ἐκείνου παραμετρούμενους βῆδιουργία τε καὶ τοῖς ἐπικλόποις ἤθεσι, καὶ τῇ ἄλλῃ τῆς ἀπάτης μηχανουργία τε καὶ περινοίᾳ. Οἱ μὲν γὰρ πρὸ αὐτοῦ εἰ καὶ τῷ βορβόρῳ τῆς ἀκολασίας καὶ τῇ ἄλλῃ τῶν ἔργων ἀρῆτουργία καὶ ταῖς εἰς Θεὸν ἀνυπερβλήτοις βλασφημίαις τὸ πρῶτον εἶχον, ἀλλ' οὖν βδελυκτοὶ τε καὶ ἀποτρόπαιοι μικροῦ πᾶσιν ἐνομιζόντο τοῖς ἀνθρώποις τῷ προδῆλῳ τοῦ μύσου, ὧν ἐτόλμων πάντας ἔχοντες μισούντας. Καὶ ὀλίγους (18) ἦν ὄραν, πρὸς τὴν ἐκείνων ἀπάτην μεταχωροῦντας, ἀπερικαλύπτων (19) καὶ χωρὶς τεχνασμάτων τῶν ἀστέρων ἔργων προκειμένων, καὶ τῆς ἀναίδη ἀποστασίας εἰς προφυλακὴν ἀρκούσης τοῦ μὴ θάττον πρὸς αὐτὴν ὑπολισθαίνειν καὶ ἀθρόον θήραμα τοῦ Πονηροῦ τ' ἀνθρώπινα γίνεσθαι.

C KA'. Οὗτος δὲ τὰ τῶν μισμάτων πρόδηλα περικλύπτων, καὶ ἀκατέλιπε τῆς ἀκολασίας ἐπικαλύπτων, τὰ τε μὴδ' ἀκοῆ φορητὰ τῶν ἀσεδημάτων ἢ συστέλλων ἢ καταμιγνύς τοῖς ἀνεκτοτέροις (20), καὶ σύμπαν εἰπεῖν κωδῖφ (21) προβάτου τὸν λύκον ἐναποκρύπτων (22), πολλοῖς μὲν ἔδοξε διδασκαλὸς εὐσεβείας καὶ ὀδηγὸς σωτηρίας, πολλοὺς δ' ἀπροόπτως αὐτῷ καταποθέντας τῷ βαρᾶρῳ τῆς ἐσχάτης ἀπωλείας κατεκρήμνισε. Καὶ γὰρ οὐδὲ τοῖς πρότερον ἀμελούμενον ὁμῶς καὶ τοῦτο αὐτῷ σπουδαιότερον μεμηχάνηται, ὥστε μὴ κατ' ἀρχὰς εὐθύς τοῖς αὐτῷ μισθεῖσθαι προσερχομένοις τὰ τελειότερα (25) τῶν ἀσεδημάτων, θάρρειν, μὴδὲ τῶν μυστηρίων

VARIAE LECTIONES ET NOTÆ.

(12) *Διδασκάλῳ*. Ita recte Coisliniano pro διδασκάλῳ, seu, ut scribendum erat, διδασκαλίῳ Nostri.

(13) *Δέ*. Ex Nostro, quod ad perficiendam orationis seriem requiri videtur.

(14) *Οἱ καὶ δαίμονας*. Ita edenda hæc putavi, quæ in Coisliniano misere corrupta sunt, qui sic habet: *Οἱ καὶ πάθει δαίμονας θεραπεύουσι, καὶ δαίμονας πάθει φυγαδεύουσι*. Rectius ex parte Noster, *οἱ καὶ δαίμονας θεραπεύουσι, καὶ πάθῃ φυγαδεύουσι*, qui tamen in eo errat librarii lapsu, quod bina illa verba non suis locis collocavit, sed confudit. Scribi enim debebat, ut edidi. Ita res ipsa requirit, et Petrus Siculus confirmat, cujus hæc sunt verba: *Οὗτοί εἰσιν οἱ ἄγιοι σου, οἱ τοὺς δαίμονας φυγαδεύοντες, καὶ τὰ πάθῃ θεραπεύοντες τῶν ἀνθρώπων*. Scilicet ludibrio femina habuit consuetudinem, illa ætate jam receptam, qua invocatis sanctis dæmones expellebantur.

(15) *Καταλιπόντες*. Hoc malo præ καταλιπόντες, quod est in Coisliniano.

(16) *Οὖν*. Non agnoscit Noster.

(17) *Χωρίον*. Addidi ex Nostro, quam vocem requirere videtur allegorica loquendi ratio, quæ se hic auctori probavit, de germinibus loquens, quibus ager ridere solet.

(18) *Ὀλίγους*. Noster ὀλίγους, mendose.

(19) *Ἀπερικαλύπτων*. Ita Noster melius, quam Coislinianus, qui habet ἀπερικλύπτων.

(20) *Ἄνεκτοτέροις*. Optime Coislinianus pro συνεκτοτέροις, quod Noster affert.

(21) *Κωδῖφ*. Ex Nostro pro κωδίῳ, quod perarum vitio ante legebatur.

(22) *Ἐναποκρύπτων*. Sic iterum Noster pro simplici ἀποκρύπτων Coisliniani.

(25) *Τελειότερα*. Ita lego pro τελειότερα, pro quo Noster habet ταχέωτερα, vocem nihili. Per τέλειος autem alluditur iterum, quod solemne Nostro est, ad gentiliū sacra, quibus qui non tam initiati quam imbuti erant, τέλειοι dicebantur.

προτιθέναί τὰ ἐξάγιστα, ὧν ἔστι (24) τὸ κεφάλαιον Ἀ
 ἔρνης παντελῆς Θεοῦ, καὶ τοῦ διαδόλου δόξα καὶ
 κράτος, καὶ δημιουργίας ἰσχύς, καὶ τιμὴ καὶ οὐ-
 κείωσις. Οὐδὲν οὖν ἐκεῖνος τοιοῦτον καταπίστευεν
 τοῖς ἔρτι μουμένοις. Ἀλλὰ πρῶτα μὲν τοῖς εὐαγ-
 γελικοῖς ἐπειρᾶτο καταβρῦθμιζειν βήμασιν αὐτῶν
 τὰ ἦθη, καὶ ἃ μὴδὲν ἐκέλευσε περὶ δόγματος. Καὶ
 τοῦτος τέως κατακλιεῖν τε καὶ καταγοητεύειν
 ἐπιχειρεῖ, καὶ χειροῆθεις ἀπεργάζεσθαι τοὺς μυσ-
 αγωγουμένους. Ἐπειδὴν δ' εὐνοὺς εἶχεν καὶ ὡς δι-
 δασκάλῳ καὶ σωτηρίας ἑώρα προσανέχοντας ὀδηγῶ,
 τότε καὶ τὸν ὅλον τῆς ἀποστασίας ἰδὼν χανδὸν αὐτοῖς
 παρεῖχεν ἐκροφεῖν, καὶ τετελεσμένους ὁμοίως
 ἐκείῳ ἀνηγόρευεν τε καὶ ἀνεκέρυττεν τὴν ἀσέβειαν.
 Τυχικὸν δ' αὐτὸν καὶ οὗτος ὁ τρισαλιθῆριος ἐπώνυ-
 μαζεν, οὐ τὴν κλήσιν ἐκκλέπτει μόνον τοῦ μακα-
 ρίου Παύλου μαθητῶν, ἀλλὰ καὶ αὐτὴν τὴν ὑπαρξίν
 καὶ ὑπόστασιν εἰς ἑαυτὸν μεταπλάσσωσιν καὶ παρα-
 χαράσσωσιν, καὶ ὑποβαλλόμενος· οὐ γὰρ ἄλλον τινά,
 (ὡ μωρὰς γλώσσης, μωροτέρως δ' ἀκοῆς τῶν παραδε-
 χομένων!) ἀλλ' ἐκεῖνον εἶναι τὸν Τυχικὸν ἑαυτὸν
 ἱερατολόγει, ἐν ταῖς Ἐπιστολαῖς τοῦ Ἁποστόλου
 φερόμενόν τε καὶ πολλαχοῦ (25) μνήμης ἐπαινουμέ-
 νης ἀξιοῦμενον. Τοῦτο δὲ τὸ κακόπλαστον τε καὶ
 ἀναιδῆς καὶ ἡλίθιον καὶ ἄθεον, καὶ οὐ μὴ (26) ἔστι
 παρ' οὐδεμιᾶ τῶν πώποτε γεγεννημένων αἰρέσεων
 παραπλήσιον, τοῦτο δὴ καταβαλὼν (27) καὶ προθε-
 μελιώσας ταῖς τῶν ἠπατημένων ψυχαῖς ἐκείθεν ἐπ-
 φοκοδοῦμαι τὰ ἄλλα· κήρυκὰ τε γὰρ ἀπιστάσθαι πρὸς
 αὐτοὺς παρ' αὐτοῦ, καὶ ἃ διαγγέλλει, καὶ λέγει, μὴ
 τῆς αὐτοῦ σοφίας εἶναι, τοῦ δὲ διδάξαντος καὶ ἀπ-
 εσταλκότες Παύλου παραγγέλματα. Καὶ ὁ πολλακις
 τοῖς ἔτι (28) μᾶλλον μυστικωτέροις τὴν ἀσέβειαν
 Ἰνεῦμα καὶ Παράκλητον ὑμῶν ἑαυτὸν, εἰς τὸν χορὸν
 τῶν μαθητῶν τοῦ θεοπιστοῦ Παύλου πρὸς τὸ ἄλλο
 κλήθος κατέλεγεν ἑαυτὸν, ἐπακοσίων ἐτῶν ἐγγύς
 μεταγενέστερος καὶ Παύλου καὶ Τυχικοῦ γεγονώς.
 Καὶ γὰρ ὁ κατάρατος αὗτος καὶ τερατίας ἐν τοῖς
 καθ' ἡμᾶς ἐγνωρίζετο χρόνοις, κήρυξ τῆς ἀσεβείας
 ὡς (29) οὐπω τις διάπυρος ἕτερος. Πολλὰς γὰρ ὁ
 κλάνος πόλεις περιῆλθεν καὶ χώρας, θηρῶν, ἀπα-
 τῶν, καὶ (30) παγιδεύων τὰς τῶν ἀπλουστέρων, οἰμοί,
 ψυχὰς, ὡς καὶ αὐτὸς ὁ τοῦ ψεύδους ὡς ἀληθῶς οὐκ
 ἐν μιᾷ τῶν αὐτοῦ φησιν ἐπιστολῶν· Ἐπὶ ἀνατο-
 λῶν καὶ δυσμῶν, καὶ βορρᾶ καὶ νότου ἕδραμον κη-
 ρύσων τὸ εὐαγγέλιον Χριστοῦ τοῖς ἔμοις γόνασιν. Ἐ-
 εἰ γὰρ ὡς ἐν πᾶσιν οὕτω κένταυθα ἠλαζονεύετο,
 ἀλλ' οὐκ οὐκ ὀλίγον δρόμον ὑπὲρ τῆς ἑαυτοῦ καὶ
 τῶν πεθομένων ἀπωλείας καταβάλετο (31). Ἐγγύς
 δὲ καὶ οὗτος τριάκοντα ἔτη ἐπὶ τοῖς τέσσαρσι τῆς
 ἀσεβείας πρόστη, καὶ τὸν ἀγῶνα τῆς κλάνης δι-
 ἤνησεν. Εἰρήνην δὲ τηλικαῦτα τὸ φιλόθεον ἐκεῖνο καὶ

ac imperium, vis creandi, honor et famulatus. Ni-
 hil itaque simile recens initiatis concredebat; sed
 primo eorum mores, nec non alia, quæ nihil ad
 doctrinam spectabant, evangelicis verbis aptare stu-
 debat; deinde ipsos pellicere, et præstigiis suis il-
 laqueare initiatosque ad manum et obtemperantes
 sibi reddere conabatur. Postquam autem eos sibi
 benevolos, et tanquam salutari duci morigeros esse
 conspiciebat, tunc totum apostasiæ virus hiantibus
 ipsis sorbendum propinabat; atque initiatis eandem
 quam ipse tenebat, impietatem tradebat. Tychicum
 autem se scelestissimus homo denomiabat, neque
 solum sibi nomen ex discipulorum numero tribue-
 bat, sed ipsam existentiam usurpabat, et ad se per-
 tinere comminiscebatur. Non enim se alium, o
 stultam linguam, stultioresque auditores! esse por-
 tentose dicebat, quam ipsum illum Tychicum, qui
 in epistolis Pauli memoratur, honorabili ejus men-
 tione sæpe facta. Hoc commentum teterrimum,
 impudens, insanum, impium, cui simile nunquam
 apud hæreses, quæ ante fuerunt, exstitit, hoc, in-
 quam, cæu fundamentum ponens in deceptorum
 animis, cætera deinceps ædificabat: nam se ab
 Apostolo ad ipsos præconem missum esse dicita-
 bat, et ea, quæ annuntiaret ac diceret, non suæ sap-
 ientia, sed Pauli docentis et mittentis esse præcepta
 mentiebatur. Ac qui sæpe perfectioris in impietate
 initiationis discipulis se Spiritum et Paracletum
 esse jactitabat; rudiori multitudini se inter divini
 Pauli discipulos connumerabat, qui septingentis
 pene annis post Paulum et Tychicum vixit. Etenim
 maledictus ille et portentosus homo nostris pene
 temporibus cognitus est, impietatis præco, quo nul-
 lus alter ardentior fuit. Multas enim seductor ille
 urbes et regiones paragravit, multos captans, deci-
 piens, illaqueans, o damnum! simpliciorum animas;
 et ipse mendacii vere filius in aliqua epistoliarum
 suarum ait: « Ab Oriente et Occidente, ab Aquilone
 et Meridie annuntians Evangelium Christi, genuum
 meorum labore cucurri. » Etiamsi enim hic ut alibi
 semper jactatione ulatur; verum tamen est eum
 non modicum cursum in suam sequaciumque suo-
 rum perniciem confecisse. Triginta autem et qua-
 tuor annis impietati præfuit, et erroris certamen
 consummavit. Irene porro, religiosa illa et Deo ac-
 cepta mulier, imperium moderabatur, quo tempore
 Dei hostis et impius ille apostasiæ doctrina florebat,
 ex quo usque ad præsens tempus, quæ nunc in no-
 stris regionibus grassatur, impietas, ab ejus doctrina
 profluxit. Fama autem cæteris ipsius æmulis impie-
 tatibus præstat, licet et hæc et illæ ipsi succentu-
 riatæ in eandem perniciem deducant. Tantum au-

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(24) Ἐστι. Lectio nostri codicis proba et genuina pro ἔστι, quod est in Coisluniano.

(25) Πολλαχοῦ. Vide Act. xi. 4, Ephes. vi. 21; Coloss. iv. 7; Tit. iii. 12, et II, Tim. iv. 12.

(26) Οὐ μὴ. Sic Noster rectissime, pro οὐ μὴ Coisluniani: prius requirit series orationis, οὐ μὴ ἔστι παραπλήσιον, quod et versio recte indicat.

(27) Καταβαλὼν. Noster, καταβάλλων, rectius.

(28) Ἐτι. Noster ἐπὶ forte recte. Nimis enim πλεονάζειν videtur ἔτι μᾶλλον μυστικωτέρους.

(29) Ὡς. Noster non agnoscit, quod tamen recte contextu vindicatur.

(30) Καί. Ex Nostro adjecti.

(31) Κατεβάλετο. Noster καταβάλλετο.

tem ipsi honoris exhibent ejus miseri discipuli, ut tum alia absurda, quæ ne auditu quidem tolerari possunt, de ipso narrent, tum etiam in nomine ejus orationes, seu potius latratus suos obsignent. « Oratio, inquit, Spiritus sancti miserebitur nostri. » Porro ille tortuosus serpens se ipsum ostiarium, pastorem et ducem vocabat. Scribit enim Coloniensibus : « Probationem fidei vestræ præscientes, vos commonefacimus quod, sicut Ecclesiæ, quæ ante fuerunt, pastores et doctores susceperunt, » dicit autem Constantinum et alios, qui supra numerati sunt : « Sic et vos lampadem lucidam et lucernam splendidem suscepistis : secundum id, quod scriptum est : *Si oculus tuus fuerit simplex, totum corpus lucidum erit* ¹. » Et paucis interpositis : « Nemo vos decipiat ullo modo. Has autem promissiones habentes a Deo, confidite. Nos enim persuasi in cordibus nostris scripsimus vobis, quod ostiarius et pastor bonus, et dux corporis Christi et lucerna domus Dei ego sim, et vobiscum sim omnibus diebus usque ad consummationem sæculi. » Hic igitur, o quid illo dignum dixeris ! attamen mortalium nequissimus et impiissimus, qui sese supra modum jactabat et extollebat, in promeritam, ut narrabitur, ruinam dejectus est. Hic, inquam, ad Leonem quemdam Montanum scribens : « Tu autem, ait, cave tibi, ne fidem divides indeclinabilem : quam enim accusationem habes adversum nos ? Num aliquem circumveni, aut superbe cegi ? Non potes dicere : et si dicas, testimonium tuum verum non est. Mihi vero absit ut te odio habeam ! sed solum te oro, quemadmodum apostolos et prophetas suscepisti, qui quatuor numero sunt, ita pastores et magistros suscipias, ne ferarum præda fias. » Ita se in sexcentas formas convertebat, ut ad diversos eorum, qui decipiebantur, mores se accommodaret, modo gigas, modo simia, nunc leo, nunc vulpes, modo illum, modo alium morem simulans, et præferens. Alibi vero iterum dicit : « Prima fornicatio, qua ex Adamo circumdamur, beneficium est ; secunda autem major, de

¹ Matth. vi, 22.

θεομακάριον γύναιον τῆς βασιλείου ἀρχῆς ἐπεστάται, ἤνικα τῷ φρονήματι τῆς ἀποστασίας ὁ θεομάχος οὗτος καὶ θεοβλαβὴς ἤμαζεν, ἐξ οὗ χρόνου μέχρι τοῦ παρόντος ἢ νῦν (32) ἐπιχωριάζουσα ἀσέβεια τῆς ἐκείνου μὲν ἡρτηται διδασκαλίας. Παρευδοκίμει (33) δὲ τὰς ἀντιτέχους (34), κἀν πρὸς τὸν αὐτὸν αὐτὴ τε καὶ αἱ παρασπίζουσαι ταύτη φέρουσιν (35) διεθρον. Ἐπὶ τοσοῦτον δ' αὐτὸν οἱ τάλανες τῶν μαθητευθέντων θειάζουσιν, ὥστε ἄλλα τε ἀποπα περὶ αὐτοῦ καὶ ἀποψή ἀνύποιστα φθέγγονται, καὶ δὴ καὶ ἐν τῷ ὀνόματι αὐτοῦ τὰς ἰδίας προσευχὰς, μᾶλλον δὲ ὕλακας, ἐπισφραγίζουσιν, « Ἡ εὐχὴ, λέγοντες, τοῦ ἀγίου Πνεύματος (36) ἐλεήσει ἡμᾶς. » Ἐκάλει δ' οὗτος ὁ σχολὸς ἕφρις αὐτὸν καὶ θυρωρὸν καὶ ποιμένα καὶ ὀδηγόν. Γράφει γὰρ τοῖς ἐν Κολωνίᾳ : « Τὸ δόκιμον ὑμῶν τῆς πίστεως προεγνωκότας ὑπόμνησιν πρὸς ὑμᾶς ποιούμεθα, ὅτι ὡσπερ αἱ παρελθούσαι Ἐκκλησίαι ποιμένας καὶ διδασκάλους ἐδέξαντο. » Λέγει δὲ Κωνσταντῖνον, καὶ τοὺς ἄλλους, οὗς ὁ λόγος ἀνωτέρω ἠριθμήσατο. « Οὗτως καὶ ὑμεῖς λαμπράδα φαεινὴν καὶ λύχνον φαίνοντα καὶ ὀδηγὸν σωτηρίας ἐδέξασθε κατὰ τὸ γεγραμμένον · Ἐὰν ὁ ὀφθαλμὸς σου ἀπλοῦς ᾖ, ὁλοῦ τὸ σῶμά σου φωτεινὸν ἔσται. » Καὶ μετ' ὀλίγα · Μηδεὶς ὑμᾶς ἐξαπατήσῃ κατὰ μὴδένα τρόπον, ταύτας δὲ τὰς ἐπαγγελίας ἔχοντες παρὰ Θεοῦ θαρσαίτε. Ἡμεῖς γὰρ πεπεισμένοι ὄντες ἐν ταῖς καρδίαις ἡμῶν ἐγράψαμεν ὑμῖν, ὅτι ὁ θυρωρὸς καὶ ὁ ποιμὴν ὁ καλὸς καὶ ὀδηγὸς τοῦ σώματος τοῦ Χριστοῦ, καὶ ὁ λύχνος τοῦ οἴκου τοῦ Θεοῦ, ἐγὼ εἰμι καὶ μεθ' ὑμῶν εἰμι πάσας τὰς ἡμέρας ἕως τῆς συντελείας τοῦ αἰῶνος. » Οὗτος οὖν, ὡς εἰ τις αὐτὸν αἰπῶν ἀξίως εἶποι ; ἀλλ' οὖν ὁ κάκιστος καὶ ἀθεώτατος ἀνθρώπων ὑπεράνω φέρων αὐτὸν καὶ ὀφῶν, ἀξίαν μὲν (37), ὡς ὑστερον δηλωθήσεται, πῶσιν κατηγορήθη · γράφει δ' οὖν καὶ πρὸς Λέοντά τινα Μοντανόν (38) · « Σὺ δὲ τήρησον σεαυτὸν, ἕδος τὸ τέμνειν τὴν ἀκλήν πῖστιν · τίνα (39) γὰρ κατηγορίαν ἔχεις καθ' ἡμῶν ; μή τινα ἐπλεονέκτησα, ἢ ὑψηλοφρόνησα ; οὐ δύνασαι (40) εἰπεῖν. Εἰ δὲ καὶ εἴπῃς, ἡ μαρτυρία σου οὐκ ἔστιν ἀληθὴς · ἔμοι δὲ μὴ γένοιτο μισῆσαι σε · ἀλλὰ παρακαλέσαι (41) ὡς ἐδέξω ἀπο-

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(32) Ἡ νῦν. Noster recte habet pro ἡμῶν. Innuere enim vult Noster, eam, quæ cum maxime obtineat, impiam doctrinam illius hominis esse Ietium.

(33) Παρευδοκίμει. Hoc malo cum Nostro et Colbertino pro παρευδοκίμειται, quod exhibet Coislinianus. Sic Aristophanes in Equitibus : Παρευδοκίμει τὴν ἀκριβείαν τῶν ἔργων ἢ τῆς ὑποθέσεως καινοτομία.

(34) Ἀντιτέχνος. Ἐμυλῖς verti pro oppositis. Ἀντιτέχνος enim vi vocis et usu eum notat, qui eandem cum altero artem facit, sed ita, ut alterum in studio vincere conetur. Res tralatitia est et per vulgata. Confirmat notionem hanc sequens παρασπίζουσαι, id est, succenturiatæ. Id scilicet sibi vult Photius, alios eo tempore similibus sententiis ad dictos, et principatum affectantes in secundis substituisse.

(35) Φέρουσιν. Ita scripsi pro φέρουσιν, astipulante Nostro.

(36) Τοῦ ἀγίου Πνεύματος. Eum scilicet appehantes. Tychicum volebant, qui seipsum Spiritum et Paracletum discipulis suis jactabat, quod Noster paulo ante monuit.

(37) Ἀξίαν μὲν. Ita recte Coislinianus, Noster mendose ἀξία ὀμῖν, sensu nullo : prior lectio commode refertur ad sequentem vocem πῶσιν.

(38) Μορτανόν. Vertere malui *Montanum*, ut nomen hominis sit, non sectæ *Montanistarum* : sic enim vocandum videbatur *Μοντανιστῆς*.

(39) Τίνα. Hoc reposui ex Nostro, pro τὴν Coisliniani. Astipulatur Petrus Siculus, p. 66, qui Tychici hæc seripcionem iisdem verbis recitat.

(40) Δύνασαι. Recte Coislinianus : mendose Noster οὐ δύνασαι · neque enim de se loquitur Tychicus, sed alterum alloquitur, quod sequens : εἰ δὲ καὶ εἴπῃς, evincit.

(41) Παρακαλέσαι. Ita recte Coislinianus, pro quo Noster παρακαλεῖσαι.

στόλους, καὶ προφήτας, οἰκινές εἰσι τέσσαρες, δέξαι ἅμα ποιμένας καὶ διδασκάλους, ἵνα μὴ θηριάλωτος γένηαι. » Οὕτως μυρίαὶ ἑαυτὸν μετέπλαττον μορφαὶς πρὸς τὰ διάφορα τῶν ἀπατωμένων ἀρμολόμενος ἦθη. Καὶ νῦν μὲν γίγας, νῦν δὲ πίθηκος, νῦν δὲ λέων, νῦν δ' ἀλώπηξ, νῦν δ' ἄλλο τι καὶ ἄλλο τι καὶ ἄλλο τυπούμενός τε καὶ διαπλαττόμενος. Ἄλλαχού δὲ πάλιν λέγει· « Ἡ πρώτη (42) πορνεία, ἣν ἐκ τοῦ Ἀδάμ περικείμεθα, εὐεργεσία ἐστίν, ἣ δὲ δευτέρα μείζων ἐστὶ, περὶ ἧς λέγει καὶ ὁ Ἀπόστολος, Ὁ πορνεύων (43), εἰς τὸ ἴδιον σῶμα ἀμαρτάνει. » Πορνείαν δὲ ταύτην λέγων ὁ ἐξέγιγας τὴν ἐκ τῶν αὐτοῦ βδελυρῶν δογμάτων ἀναχώρησιν, ἐκάλει δὲ σῶμα Χριστοῦ ἑαυτόν. Διὰ τοῦτο τοὺς ἀποφοιτῶντας αὐτοῦ τε καὶ τῶν θεοστυγῶν αὐτοῦ ἐντολῶν τῷ τῆς πορνείας ἀλῶναι διελοιδόρειτο πάθει. Πολλὰ οὖν καὶ ἄλλα τῆς αὐτῆς ἐχόμενα θεοβλαθείας καὶ τερατολογίας ἐν πολλοῖς αὐτοῦ τῶν μιαρῶν γραμμάτων ἐστίν ἐνδειξις (44) ἢ δευτέρου ἀνείη λόγου καὶ ἰδιόζοντος καθέξης διελεῖν καὶ στηλιτεῦσαι, καὶ εἴ τι ἄλλο τοῦτοις συνήρηται τε καὶ συνδιαπλέκεται. Καὶ γὰρ ἅπερ εἴρηται πρὸς ἐνδειξιν μόνον ἐβρέθη τῆς πολυπλόκου ταύτης καὶ πολυμηχάνου θεομαχίας.

ΚΒ. Μηδεὶς δὲ οἰεσθῶ ρίζης ἐτέρας βλάστημα εἶναι, παρ' ἣν ἐβρίζωσεν ὁ θεομάχος Μάνης τὴν παραφύδα ταύτην τῶν δυσσεῶν Σεργίου δογμάτων. Μία μὲν γὰρ ἐστὶ καὶ ἡ αὐτὴ καὶ τὸν αὐτὸν ψυχόλεθρον καρπὸν φέρει. Ἦνικα δὲ Σέργιος τοῦ διδασκαλικοῦ τῆς ἀποστασίας ἐπέβη θρόνον, θέλων πολλοὺς ἀποπλανῆσαι (45) τῆς καθολικῆς τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας, σχίζεται μὲν περιφανῶς, μέχρι τότε καιροῦ συναγελαζομένων ἀλλήλοις, τοῦ ρυπαροῦ Βαάνου. Ἀναδέχεται δὲ κατ' ἐνώπιον τῶν μαθητῶν καὶ τὴν κατὰ πρόσωπον αὐτοῦ φιλονεικίαν, καὶ μάχην, καὶ ἡ στάσις αὐτοῦ δραματούργεται δημοσῶν θεάτρῳ, δι' ἧς ἐτέγναζεν δολεάζειν, καὶ τῆς οικείας πλάνης ἔλκειν ὀπίσω ἄλλους τε ὅσους ἐδύνατο καὶ οἵτινες ἤταιρίζοντο τὸν Βαάνην. Ἦν δὲ αὐτῷ καὶ σκηνὴ ἀρετῶν προβεβλημένη, μέγα δέλεαρ τῶν προσιδόντων, καὶ ταπεινὸν (46) ἦθος καὶ δεξιῶσεως κατεστηματισμένος τρόπος καὶ ἡμερότης οὐ τοὺς οικείους ὑποσυναίνουσα μόνον, ἀλλὰ καὶ τοὺς τραχύτερον διακειμένους ὑπολαίνουσα τε καὶ συλαγωγούσα. Ἀλλὰ γὰρ τὸ μὲν ρυπαρὸν τῶν μιαρῶν πράξεων τοῦ ἀντιστασιώτου Βαάνου στηλιτεῦειν τε καὶ ἀποπέμπεσθαι, μάλιστα γὰρ (47) κατὰ τὸ ἐμφανὲς μέλητην εἶχεν· πρὸς δὲ τὰ δυσσεβῆ τῶν δογμάτων κατ' οὐδὲν (48) ἀντιπίπτων οὐδὲ διαφερόμενος ὥσθη. Ὁ μὲν οὖν Βαάνης ἀσυνήγερτον ἔχων τὴν τῶν ἐκθέσμων ἔργων ἐπίδειξιν ἐπὶ τοὺς πρὸ αὐτοῦ μόνον κατέφευγεν, καὶ διὰ τῆς τῶν προσώπων ποιότητος, ὡς ἐνόμιζε, τὸ κίβδηλον αὐτοῦ καὶ κατεστυγημένον τοῦ φρονήματος συνεκρόται τε καὶ ἀπεσέμνυνε, μαθητὴν ἑαυτοῦ τοῦ Ἐπαφροδίτου εἶναι μεγαλαυχῶν, καὶ τὴν ἐκείνου τιμῶντα παράδοσιν, πρὸς τὰς

A qua dicit Apostolus : Qui fornicatur, in proprium corporis peccat. » Fornicationem autem cum hic memorat sceleratissimus homo, secessum ab abominandis ejus dogmatibus ita vocat, corpusque Christi seipsum dicit. Quamobrem eos qui a se et a Deo perosis suis præceptis abscedebant, ut fornicationis nomine reos insectabatur. Multa quoque alia perinde impia et monstri similia in fœdissimis ejus scriptis videre est, quæ in secundo, et ad hanc rem « destinato libro » persequi operæ pretium erit, nec non si qua alia, ab his pendeant, vel cum his complicantur. Nam quæ supra diximus, ad specimen solum multiplicis hujus et callidissimæ impietatis dicta sunt.

XXII. Cæterum nemo putet hunc impurissimum surculum ab alia, quam Manetis, radice prodire, una quippe eademque radix est, quæ eundem animæ perniciosum fructum profert. Quando autem Sergius doctrinalem apostasiæ thronum conscendit, cum multos ab Ecclesia catholica in errorem abducere vellet, aperte scinditur ab impuro Baane, quia hactenus conventus celebrabat : et in conspectu discipulorum adversus illum certamen inibit, contentioque ejus in publico theatro representatur, qua re id moliebatur, ut multos inescaret, et ad errorem suum pertraheret, quotquot videlicet potuisset ex iis, qui Baanis sodales erant. Ipsi autem virtutum species et scena proposita erat, magna decipula iis, qui accederent ; tum modestia inerat, atque ementita benignitatis et mansuetudinis species, quæ non suos modo domesticos commoveret, sed etiam eos, qui asperiori essent affectu, deliniret et raperet. Contra vero fœditatem gestorum adversarii ipsius Baanis palam facere et traducere, maxime vero publicis in locis, toto studio curabat. Quod ad impia vero dogmata spectabat, nihil ab eo differre videbatur. Baanes porro cum facinorum declarationem nulla posset ratione excusare, ad prædecessores tantum suos confugiebat, et ex conditione personarum turpitudinem suam, ut putabat, nec non, quod in sententia sua odiosum erat, defendebat et cohonestabat. Se esse discipulum Epaphroditii gloriabatur, utpote qui ejus traditionem veneraretur, circa illa abominanda gesta nihil dubitationis vel pudoris habere dicebat, ac si non facienda essent. Sergium vero quasi novitium con-

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(42) Ἡ πρώτη. Recte : noster corrupte ἦν· quod forte ex proxime sequenti formatum est.

(43) Πορνεύων. Ita legitur I Cor. vi, 18, et apud Petrum Siculum ; at noster habet πορνεύσας.

(44) Ἐνδειξίν. Noster simpliciter ἰδεῖν.

(45) Ἀποπλανῆσαι. Ita scripsi ex Colbertino ; pro quo Cosilinianus habet ἀπολανεῖσθαι, inconvenienter legibus grammaticis, noster autem ἀποπλα-

νᾶσθαι, melius quidem eo, sed non satis recte ; sermo enim noster est de Tychici studio avertendi alios a veritate. Siculus expressit per ἀποπλάσαι.

(46) Ταπεινόν. Noster ταπεινῶν ἦθος, eodem sensu.

(47) Μάλιστα γὰρ. Noster μάλιστα δὲ γὰρ.

(48) Κατ' οὐδέν. Noster mendose πρὸς οὐδέν.

viciis insectabatur, qui nullum ex insignibus magistris vel vidisset, vel audisset: ideoque cum nihil inde lucis mutuatus esset, in errore et fallacia incederet. Scelestissimus itaque Baanes his æmulum et adversarium suum impetebat, seseque jactabat. Versipellis autem illa fera Sergius, qui non aperte in luto scelerum volutaretur, neque pravum impuritatis odorem præferret, ut Baanes, sed illam multis et verborum et fictionum involucris obtegeret, ita invaluit, ut apostasiam in duas partes scinderet, et quotquot in Baanis factione manebant, respuens Baanitas appellaret. Ille vero ut ipsi contumeliæ vicem redderet, eos, qui ex parte Sergii stabant, aversatus, Sergiotas similiter denominavit, quotidie vero contentio et dissidium inter eos augebatur et invalescebat, indeque odium inter detestandas illas factiones irreconciliabile factum est.

γίου ἐποιεῖτο, καὶ Σεργιώτας ὠνόμαζεν ὁμοίως. Καὶ ἦν μὲν αὐτοῖς ἡ ἕρις καὶ στάσις καθ' ἡμέραν αὐξομένη τε καὶ κραταιουμένη καὶ τὰς μιὰς μερίδας

XXIII. Insequenti vero tempore vita functo Sergio in tantam discipuli ejus contra Baanitas contentionem erupunt, ut non ultra verbis et contumeliis, sed manibus et gladiis, decerneretur, et magna cædes fieret Baanistarum. Prævalebat enim Sergii factio tum multitudine, tum, quia militum qui apud illos erat, præfectus, Sergio assentiebat, ac Baanitæ a contribulibus et consecraneis intereptione deleti fuissent, nisi quidam, nomine Theodotus, cultu impius, si quis alius Sergii comperegrius, græssantem cædem compescuisset, et sedasset, tum blanditiæ plenis verbis usus, tum etiam communi rei conferre dictitans, atque multis gestis verbisque probans, utramque factionem ejusdem esse originis, iisdemque consuetudinibus accrevisse, communem habuisse victum, concordia sibi securitatem parasse, cum in dubiis circa doctrinam nihil magni momenti esset; annisque multis ita perseverasse usque ad Sergii magistri inaugurationem: non oportere tot annorum consensum et societatem in sanguinem et cædes desinere, neque par esse eos, quin in rebus præcipuis etiam nunc conjuncti et ejusdem opinionis essent, ob quasdam recentes controversias ultro citroque subortas, quasi omnino heterodoxos et impios gladio et exitio tradi. Talibus ille dictis mutuum cædem compescuerat, quod utinam factum non fuisset: lues enim illa tot animarum perniciem non parasset.

δῶς παραπέμπειν. Ἄλλ' ὁ μὲν τοιούτοις τισὶ βήμασι τὸν κατ' ἀλλήλων (ὡς εἶθε μὴ ὠφελεν· οὐ γὰρ ἂν ὁ ψυχ-ὄλεθρος πλείους ἐπενεμήθη ψυχὰς) ἐστῆσε φόνον.

Α ἀποτροπαίους τῶν πράξεων καὶ βδελυρὰς οὐδένα διασταγμὸν ἢ εὐρύθημα φέρειν, ὡς οὐ χρὴ πράττεσθαι (49). Νεοφανῆ δὲ Σέργιον ἐλοιδορεῖτο, καὶ μὴ δένα τῶν ἱπιστήμων διδασκάλων μῆτε ἰδεῖν, μῆτε ἀκροατὴν (50) χρηματίζειν, καὶ διὰ τοῦτο μὴδὲν ἐκείθεν σπάσαντα φωτὸς ἐν πλάνῃ καὶ ἀπάτῃ διαπορεύεσθαι. Ὁ μὲν οὖν ἐξάριστος Βαάνης τούτοις τε τὴν ὁμότεχνον καὶ ἀντιστασιώτην ἔβαλεν καὶ ἐαυτὸν ἐμεγάλυνεν. Τὸ δὲ ποικίλον θηρίον ὁ Σέργιος τὸ μὴ βεθυθῆσθαι περιφανῶς οὕτως τῶν πράξεων τῷ βορβόρῳ, μὴδ' οὕτως ἀπόζειν ὥσπερ ὁ Βαάνης τὴν ἀκαθαρσίαν, ἀλλὰ πολλοὺς ταύτην καὶ βήμάτων καὶ φασμάτων παρακαλύμμασι περιστέλλειν ἔλαβεν ἰσχύον εἰς δύο τὴν ἀποστασίαν σχίσαι (51), καὶ τοὺς μὲν ὅσοι τῆς μερίδος ὤφθησαν τοῦ Βαάνου, αὐτὸς διαπτύων Βαανίτας ἐκάλει. Ἐκεῖνος δ' ἀμειβόμενος τὴν ὕβριν, ἀποτροπαίους τε οὓς ἡ μοῖρα εἶχε τοῦ Σεργίου εἰς ἀσπονδὸν ἔχθραν καθεστῶσα.

ΚΓ'. Χρόνῳ δὲ ὑστερον θανάτῳ τὸν βίον καταστρέψαντος Σεργίου, ἐπὶ τριούτον οἱ τούτου μαθηταὶ εἰς τὴν πρὸς τοὺς Βαανίτας ἀνεβρόχησαν μάχην, ὡς οὐκ ἔτι λόγοις καὶ λοιδοραῖς, ἀλλὰ καὶ χερσὶ καὶ ξίφεσι κρίνεσθαι τὴν ἕριν, καὶ πολὺν φόνον τῶν Βαανίτων βυθῆναι. Ἐπεκράτει γὰρ ἡ μερὶς Σεργίου τῷ τε πλήθει, καὶ διὰ τῆς ἐν αὐτοῖς ὀπλιτικῆς δυνάμεως ὁ ἀρχων τῇ δόξῃ προσαπέκλινε Σεργίου· καὶ ἂν εἰς τέλος, ὥσπερ ἦν ἄξιον, οἱ Βαανίται ὀπὸ τῶν ἡμοδόξων καὶ ὁμοφύλων χειρῶν ὠλοθρεύθησαν, εἰ μὴ τις θεόδοτος ὄνομα, δυσσεβῆς εἰ καὶ τις ἄλλος τὴν θρησκείαν, συνέκδημος Σεργίου λεγόμενος τὸν φόνον ὀξέως βέοντα ἀνέσχε τε καὶ ἀνέκοψεν, ἄλλοις τε πολλοῖς αἰμυλλοῖς λόγοις καὶ τὸ κοινῆ συνοίσσον εἰσηγούμενος, φάμενός τε καὶ διατεινόμενος, καὶ πολλοῖς κατασκευάζων ἔργοις, καὶ λόγοις τὸ προτεινόμενον, ὡς ἑκατέρω μερὶς τῆς αὐτῆς εἰσι βλαστήματα σποράς καὶ τοῖς αὐτοῖς ἔθεσι συνηυξήθησαν καὶ κοινήν (52) τὴν διαίταν εἶχον, καὶ ὁμοιοῖα περιετειχίζοντο οὐδὲν μέγα περὶ τῶν ἀμφιβαλλομένων στασιάζοντες, καὶ τοῦτο ἐκράτει χρόνοις πολλοῖς μέχρι τῆς τοῦ διδασκάλου Σεργίου ἀναβείξεως καὶ ὡς οὐ χρὴ οὐ μὲν οὖν τὴν ἐν τοσοῦτοις χρόνοις σύμπνοiάν τε καὶ συνάφειαν εἰς αἵματα καὶ σφαγὰς διαλύσαι, οὐδὲ τοὺς εἰς αὐτὰ τὰ καιρία (53) καὶ νῦν συνηγμένους (54) τε καὶ ὁμοφρονούντας διὰ τινὰς προσφάτους (55) ἀναβρί-

πισθείσας διαφορὰς ὡς (56) ἑτεροπίστους παντελῶς καὶ ἀθέους εἰς τὸν διὰ ξίφους ὄλεθρον (57) ἀφειδῶς παραπέμπειν.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(49) Πράττεσθαι. Recte, pro eo quod noster habet πραττεύεσθαι.

(50) Ἀκροατὴν. Optime; noster mendose ἀκροατὰς. De uno enim Sergio sermo hic est, tanquam qui multos ex præstantioribus doctoribus audiverit.

(51) Σχίσαι. Recte pro σχίσθαι, quod in nostro legitur.

(52) Κοινήν. Ita restitui ex nostro, pro κοινῆ, quod habebat Coislinianus.

(53) Καιρία. Id est, præcipua, palmaria. Sic rhetoribus καιρία vocantur ea argumenta, quæ rem

conferunt. Vide Longinum Περὶ ὕψους, sect. 10, 1. Confer Claud. Salmasium, Ad Simpliciū, p. 4.

(54) Συνηγμένους. Optime pro συνηγμένους, quod noster legebat. Prius proprie conjunctos animo, posteriori loco junctos denotat.

(55) Προσφάτους. Recte Coislinianus: noster προσφάτους, eodem quidem sensu, sed minus eleganter, cum adverbium hic magis quadret, quam participium.

(56) Ὁς. Recte, pro quo mendose in nostro est.

(57) Ὀλεθρον. Noster θάνατον legit eodem sensu

ΚΔ'. Μιχαήλ μέντοιγε (58) τοῦ βασιλέως, τὰ Ῥωμαϊκὰ σκῆπτρα διέποντος, ὃς ἐκ τῆς βασιλείου σκολῆς εἰς τὸ τῶν μοναχῶν ἡμείφθη σχῆμα, καὶ τοῦ μετ' αὐτὸν βασιλεύσαντος Λέοντος οὐκ ἐν τῷ βραθύμῳ τὴν ἀναζήτησιν καὶ ἔρευναν τῆς ἀποστασίας τιθεμένων, ἀλλὰ καὶ σπουδὴν τὴν πρέπουσαν ἀναδεξιμένων, στέλλονται τινες τῶν οὐκ ἀσῆμων ἀνὰ πᾶσαν τὴν Ῥωμαϊκὴν ἀρχὴν, τοὺς, εἰ τινες ἂν φωραθεῖεν τῆς τῆς αὐτῆς κάτοχοι θεομαχίας, ἐπεὶ περὶ πολλὰκις αὐτοῖς αἱ τῶν ἀρχιερέων καὶ ἱερέων νοουθεσίαι καὶ παραινέσεις οὐδὲν οὔτε ὤνησαν, οὔτε μεταβάλλειν (59) ἔπεισαν τὴν ἀσέβειαν, τοὺς οὕτως ἀμεταθέτως ἔχοντας ὡς κοινὴν λύμην καὶ φθορὰν τοῦ γένους πρὸς τὸν διὰ ζήλους θάνατον ὑπάγειν. Ἦκεν οὖν τὰ προστάγματα καὶ εἰς τὴν καλουμένην χώραν τῶν Ἀρμενιακῶν. Θωμᾶς δὲ ἦν τῆνικαῦτα Νεοκαισαρείας ἐπίσκοπος καὶ τις ἕτερος Παρακονδάκης ἐπὶ πύκνους ἐξάρχων κατ' ἐλευθερίαν τῶν ὄσων τῆς κατὰ τὸν βίον σεμνότητος εἶχοντο, καὶ τῆς ὑψηλοτέρας πολιτείας ἐπιούοντο ἐπάγγελμα συντηρεῖν τὰ δέσμια. Τούτων τοίνυν τῶν ἀνδρῶν ἑκάτεροι ἅμα συνεδριάζειν μετὰ καὶ ἑτέρων τινῶν λογίων βραβυκῶν δεξάμενοι θέσπισμα, ὃς ἂν τῶν ἀποστατῶν ἢ πολιτικῆ χειρὶ εὐρισκίεν τε καὶ συνελάμβανεν, καὶ πρὸς αὐτοὺς διεπέμπετο, ἐξήταζόν τε καὶ ἐλογοθέτουσαν λεπτομερέστερον, καὶ τοὺς ὑπαίτιους τῶν ἀναίτων φυλοκρινούντες τοὺς μὲν ἀπέλυον, ἔστι δ' ὃς καὶ ἐπιτιμίοις ἐκκλησιαστικοῖς καθυπέβαλλον, τοὺς δὲ παντελῶς ἀνάτους οἱ πολιτικοὶ νόμοι, καὶ τῶν ἐν αὐτοῖς ἀρχόντων παρελάμβανεν τὸ δικαιοκρίσιον (60). Ὄντω δὲ τῆς ἐρεῦνης τε καὶ κρίσεως καὶ τοῦ λογοθετοῦ (61), καὶ τῆς πράξεως προοιούσης μερίζονται τῶν εἰρημίων κριτῶν τὴν σφαγὴν οἱ τε λεγόμενοι Κυνοχωρίται (62), καὶ οὗς ἐπωνόμαζον Ἀστατοῦς. Ἦσαν δὲ οὗτοι τῶν τοῦ Σεργίου μαθητῶν οἱ λογάδες. Οἱ μὲν οὖν Ἀστατοὶ μηδενὸς ἐτέρου δεηθέντες αὐτοὶ καθ' ἑαυτοὺς δόλιμ καὶ προδοσίᾳ κατασφάζουσι τὸν εἰρημὸν Ἐξαρχον. Τοῖς δὲ Κυνοχωρίταις ἐπέπερ ἐνέδει στρατηγὸς τοῦ μᾶσματος, εἰς τῶν εἰρημίων Ἀστατῶν ἐφίσταται, καὶ κατασφάζουσι καὶ αὐτοὶ τὸν ἀρχιερέα τοῦ Θεοῦ Θωμᾶν. Ἀναίθην δὲ τούτων οὕτω παρανομηθέντων, ὡς ἔφη, ἑκατέρας μαιφονίας ἀρχιτέκτονες, φεύγουσι μὲν σὺν τοῖς ἐπομένοις σπουδῇ (63) ἀπὸ πάσης τῆς, ἦν ὁ Χριστιανῶν ἐκόσμη θεομῶς, παραγίνονται δὲ ἐν Μελιτινῇ πόλει τῆς δευτέρας Ἀρμενίας, πολιτείαν οὖσαν τότε τῶν μισοχρίστων Σαρακηνῶν, ἧς καὶ Ἀμηρᾶς (64) ἤρχεν, ὃν ἐπεκάλουν Μονοχεράρην (65) καὶ οὗτος ὁ μισοχρίστος τοὺς μισοχρίστους

XXIV. Michael vero, qui imperatoriam vestem in monachalem commutavit, et ejus successor Leo, de hujusmodi apostasia perquisitionem fieri non indiligenter curarunt, sed qua par erat sollicitudine per omnes imperii Romani fines viros dignitate prestantes miserunt, ut, quandoquidem ab episcopis et sacerdotibus frequenter moniti impii illi nec obtemperaverant, nec resipuerant, si quos deprehenderent tali impietati obnoxios, qui ad meliorem se frugem recipere nollent, quasi communem pestem et generis humani perniciem gladio plecterent. Hæc itaque jussa venerunt in regionem Armeniacorum dictam. Thomas vero tunc Neocæsareæ episcopus erat, aderat et alius quidam nomine Paracondaces, qui tunc temporis eminebat inter eos, qui honestate morum præditi, sublimiorem vitæ ratione profitebantur. Ambo igitur imperatorio decreto cum aliis quibusdam eruditis viris consultare jussi, apostatas a politica manu ad hoc deputata deprehensos et oblatos examinabant, et minutatim interrogabant, fontesque ab insontibus sequestrantes, aliosquidem absoluebant, nonnullos ecclesiasticis penis subjiciebant; penitus insanabiles politiciis legibus et magistratuum tribunali tradebant. Dum examen, judicium, interrogatio et acta sic procederent, Cynochoritæ, ut vocabantur, et ii qui dicebantur Astati; erant autem selecta pars discipulorum Sergii; prædictorum judicium eadem patrandam inter se dividunt. Astati igitur, nulla petita ope, memoratum præfectum dolo et prodicione excodiunt, Cynochoritæ vero cum duce ad execrandum facinus egerent, assumpto ex Astatis uno, episcopum Thomam a Deo constitutum obtruncant. His audacter gestis, Astati, qui, ut supra dixi, utriusque parricidii auctores erant, cum sequacium turba festinantes fugiunt ab universis regionibus, quæ Christiana lege utebantur, et Melitnam secundæ Armeniæ urbem, se conferunt, quam tunc Christi osores Saraceni incolebant, quibus Ameras, nomine Monocherares imperabat, qui, Christi inimicus, Christi inimicis profugis benigne exceptis, et omni metu liberatis, Argaum sic dictum oppidulum dat incolendum. Confluente autem eodem impiorum multitudine, ita ut jam prædatoriis incursibus pareres essent, vicini Christiani multi ab iis frequenter in captivitatem abducti sunt: et malo in dies invalescente non modo veteres impietatis cultores libere potuerunt in ea perseverare, sed etiam quosdam

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(58) *Μιχαήλ*. Curopalates scilicet, cognomine Rhancabe, de quo ejusque successore Leone legatur Cedrenus, p. 396 seq.

(59) *Μεταβάλλειν*. Noster μεταβαλεῖν.

(60) *Δικαιοκρίσιον*. Optime: noster δικαιοκρίσιον, non sine mendo.

(61) *Λογοθεσίον*. Medii ævi vox, sicut et proxime antecedens λογοθετώ vide Dufresn. in *Glossario Græc.* p. 821.

(62) *Κυνοχωρίται*. De his vide Cedrenum, p. 433.

(63) *Σπουδῇ*. Ita noster diserte, et procul dubio

recte: sensus enim optime respondet. Cl. Montfalconius ex Coislino habet σπουδῆς addito asterisco, quasi aliquid (ni conjectura me fallit) deesset. Sed omnia sibi constant, et gignendi casus natus est ex sequentibus vocibus πάσης γῆς.

(64) *Ἀμηρᾶς*. Non ignotum historicis hujus ævi nomen: vide Cedrenum, p. 350. Idem vero de re nostra exponit, p. 44.

(65) *Μονοχεράρην*. Ita Colbertinus et Noster, cum quibus Petrus Siculus, p. 70. Coislinoque itaque Μονοχεράρης scribens, in mendo cubat.

ex captivis ad eam amplectendam cogere. Contigit autem, ut Sergius, cujus frequens mentio facta est, postquam aliquo tempore cum transfugis versatus fuerat, iisdem in impietate confirmandis intentis debitas cœlitus pœnas lueret. Ligna cœdendi tempus erat, nec lignariæ artis imperitus erat Sergius, solebatque illam exercere, truncosque in asses se-care. Cum autem in montem Argai proximo huic operi vacaret, Tzanio quidam Nicopolitanus, religione pius, animo manibusque strenuus, ut vidit illum Dei hostem præstigiis suis fidentem, et veneficiis vitam concredientem, ita ut solus ligna cœdere auderet, magna et ingenti contra seductorem emissâ voce, quæ terrore stuporeque hominem replevit, inermis cum esset, securem e manibus ejus abstulit, scelestumque ita percussit, ut mors ejus sequeretur. Sic fallaciæ ille vere spiritus, pernicies humanarum animarum, acerba illa et profunda apostasiæ radix, extremum et pessimum malorum omnium, quæ ante fuerunt, manus et artis suæ instrumento obruncatus impiorum, superbiorumque sermonum, vanarum promissionum et expectionum, ipsiusque vitæ finem accepit, et in ignem inextinguibilem æternumque cum impia sua sententia amandatus est.

τὴν γνώμην ἀνδρείος, καὶ τὰς χεῖρας παραπλήσιος, αὐτοῦ θεθαβήκοτα, καὶ ταῖς γοητεῖαις τὴν ζωὴν ἀποκτείνων, μέγα τι καὶ διάτορον κατὰ τοῦ ἀπατεῶνος πληρώσας, ἀφαιρεῖται μὲν αὐτὸς, (70) ἀνοπλος ὢν, καὶ αὐταῖς ταῖς πληγαῖς ὁ πικρὸς ἐπηκολούθησε τοῦ ἀλιτηρίου θανάτου. Οὕτω μὲν δὴ, οὕτω τὸ τῆς ἀπάτης ὡς ἀληθῶς πνεῦμα, ὁ τῶν ἀνθρωπίνων ψυχῶν τὸ ἔσχατον καὶ χεῖρον τῶν ἐμπροσθεν αὐτοῦ πάντων κατακοπεῖς, τῶν τε θεομάχων καὶ ὑπερηφάνων λόγων, καὶ βδελυκτῶν καὶ ἀνοσιῶν ἔργων καὶ τῶν ἀμηχάνων ὑποσχέσεων καὶ ἐλπίδων, καὶ αὐτῆς τῆς αἰώνιον αὐτῷ τῷ θεομάχῳ φρονήματι παρεπέμφθη.

XXV. Tertius et quadragesimus et trecentessimus post sexies millesimum a creatione mundi annus complebatur, cum impius ille morte scelera luit. Discipulis autem reliquit apostasiæ improbitatisque suæ, qui in mysticis maleficiis suis atque præstigiis primas tenebant, tres numero, Michaellem, Kanacarem et Joannem, quibuscum annumerabatur memoratus supra Theodotus: post illos autem Basilium et Zosimum, et alii complures. Sed hi illius scelestissimi hominis ter maledicti discipuli, quos decepta plebs comperegrinos appellat, populum in Argai locum congregatum, tametsi acerbam et divi-

φυγάδας τὰ τε ἄλλα φιλοφρονησάμενος δεξιῶς καὶ παντὸς ἐλευθερώσας ἀνθρωπίνου δέους, τὸ Ἄργαῶν (66), πολίχνιον οὕτω καλούμενον ἐπιχωρίῳ γλώττῃ, οἰκεῖν ἐπιτρέπει· ἀθροίσματος δὲ ἐν οὐ πολλῷ χρόνῳ τῶν τὴν ἀποστασίαν φρονούντων συνεβρυηκότος, ὡς καὶ εἰς ληστρικὴν ἐξαρκεῖν ἐπιδρῶμῆν τε καὶ χεῖρα, πολλὴ καὶ πολλὰκις τῶν πλησιόχρων Χριστιανῶν αἰχμαλωσία τοῖς ἀθέοις ἐπιτηδεύετο. Κάκειθεν κραταιούμενον τὸ κακὸν οὐ μόνον τοὺς ἀπ' ἀρχῆς θεραπευτὰς ἀδεῶς εἶδου τὴν ἀσέβειαν θρησκείην, ἀλλὰ καὶ τινὰς τῶν αἰχμαλωτισθόμενων πολλὴν παρεῖχεν τὴν ἐξουσίαν συναναγκάζειν, εἰς τὴν αὐτὴν αὐτοῖς καταπίπτειν ἀθεότητα. Γίνεται δὴ καὶ Σέργιος, οὐ πολλάκις ἔσχε μὴμην ὁ λόγος, ἐκεῖσε, καὶ χρόνον τινὰ τοῖς φυγάσι διατρέψας, καὶ

βαθύνας αὐτοῖς ἐπὶ πλέον τῆς ἀπειθείας τὰ δόγματα, τὴν ἀνωθεν ἔμως δίκην οὐ διδράσκει (67). Σουλουργίας ἦν ὁ καιρὸς, καὶ τεκτονικῆς ὁ Σέργιος οὐκ ἀμελέτητος· ἦν, καὶ δὴ καὶ συνήθης ἦν κεχρησθαι τῇ τέχνῃ, καὶ εἰς σανίδας ἀποξίειν τῶν πρέμων τὰ ἐπιτήδεια. Οὗτος κατὰ τὸ συνήθες εἰς τὸ παρακείμενον ὄρος τοῦ Ἄργαῶν παραγεγόνως ἔπραττε τὰ αὐτοῦ, καὶ εἰς σανίδας τὰ ξύλα ἀπέξισεν· πρὸς ταύτην δὲ ὄντα τῇ ἐργασίᾳ Τζανίων (68) ὄνομα, γένος ἐκ Νικοπόλεως, εὐσεβῆς τὴν θρησκείαν, ὡς εἶδεν οὕτω τὸν θεομάχον ταῖς μαγανείαις (69) πεπιστευκότα, καὶ καταμόνας ἐξουουργεῖν ἐπηρμένον, τὴν ἀξίτην τῶν χειρῶν, παῖσι δὲ τὸν κλάνον καιρίαν, ὀλετήρ, ἢ πικρὰ καὶ βαθεῖα τῆς ἀποστασίας ρίζα κακῶν τῆς οἰκειας αὐτοῦ χειρὸς καὶ τέχνης τῷ ὄπλῳ ζωῆς ἐξεκόπη, καὶ εἰς τὸ ἀσβεστον πῦρ καὶ (71)

ΚΕ'. Τρίτον καὶ τεσσαρακοστὸν καὶ τριακκοισιῶτον πρὸς τοῖς 5' ἀπ' ἀρχῆς τῆς κοσμογενείας ἠνέετο (72), ὅτε τὸν βίαιον (73) ὁ θεομάχος οὗτος ἀπέτισε θάνατον. Λεῖπτοι δὲ μαθητὰς τῆς αὐτοῦ μυσσορῆτος καὶ ἀποστασίας, οἱ τὸ πρωτοστον ἐν ταῖς μυστικαῖς μαγανείαις τε καὶ γοητεῖαις ἔφρον, τρεῖς, ὧν ὁ μὲν Μιχαήλ, ὁ δὲ Κανακάρης (74), ὁ δὲ τρίτος Ἰωάννης ὠνομάζετο, οἷς καὶ ὁ μνημονευθεὶς ἀνωθεν Θεόδοτος συνητάζετο. Οἱ δὲ μετ' ἐκείνου Βασίλειος τε καὶ Ζώσιμος, καὶ ἕτεροι πλείους ἦσαν· ἀλλ' οὐτοί γε οἱ τοῦ τρισάλιτηρίου ἐκείνου τρισκατάρατοι μαθηταί, οὓς καὶ συνεκδήμους τὸ ἡκατέμνον

VARIAE LECTIONES ET NOTÆ.

(66) Ἄργαῶν. Ita Coislinianus, et Petrus Siculus, p. 70, et Cedrenus, p. 444. Deserendi itaque sunt noster et Colbertinus, quorum uterque legit Ἄργοῦν.

(67) Διδράσκει. Noster διαδιδράσκει, quod præferendum puto. Photius enim amat compositis uti pro simplicibus.

(68) Τζανίων. Confer Petrum Siculum, p. 70.

(69) Μαγανείαις. Magicas artes jam alias Noster Manichæis exprobravit. Eadem dica pluribus aliis hæreticis scripta est a veteribus: vide Spenceri Notas ad Origenem, *Contra Celsum*, p. 6 seqq.

(70) Ἀνοπλος. Noster ἀοπλος: utraque forma

apud Græcos adhibetur.

(71) Καὶ Ἀδδίδι ex nostro, quod orationis series postulat.

(72) Ἔτος. Addidi ex nostro, ἃδ sensum complendum.

(73) Τὸν βίαιον θάνατον. Noster legit τὸν βίον θανάτου. Sed inuseta hæc phrasis est: itaque malim acquiescere in lectione Coisliniani codicis.

(74) Ὁ δὲ Κανακάρης. Ita scripsi ex nostro, πρό quo Coislinianus: τὸν δὲ κανακάρην. Illud magis respondet τῷ, ὠνομάζετο: cum altera illa lectio sine ellipsi locum habere non possit.

πλήθος ἐπονομάζουσιν, τὸν ἀθροισθέντα λαὸν ἐν τῷ Ἀ
 Ἄργαοῦ, καίτοι τὸν πικρὸν καὶ θεῖλατον τοῦ δι-
 δασκάλου θάνατον ὄψει λαθόντες, καὶ οὐδὲν, ὢν
 ἐθεομάχει καὶ ἐτερατεύετο, προελθὼν, ὅμως τοῖς
 ὁμοίοις κακοῖς διεφθίροντό τε καὶ κατελυμαίνοντο,
 οὐκ ἔτι μὲν εἰς ἓνα τινὰ ἢ εἰς δύο τὸ διδασκαλικὸν
 τῆς θεομαχίας ἀναφέροντες ἀξίωμα, ὁμοτίμως δὲ
 ἀλλήλοις αὐτοὶ κατὰ πλήθος τῆς πλάνης τῷ πλήθει
 καθηγούμενοι. Ὅμως δὲ καὶ ὑποβεβηκότας αὐτῶν
 τινὰς ἐτέρους ἔταττον, οὓς καὶ νοταρίους ὠνόμαζον,
 καὶ τινὰ τῶν ἀπορρήτων καὶ βδελυκτῶν ὀργίων εἰς
 ἐποψίαν καὶ τελεστικὴν ἀφώριζον ἐπιμέλειαν.

ΚΓ'. Ὑπὸ δὲ τοῦς αὐτοῦς ἀναφαίνεται και-
 ροῦς (75) καὶ ὁ τρισαλιτήριος Καρθίας (76), ἀνὴρ
 δεινὸς μὲν ὑπελθεῖν ὄχλον, στεγανὸς δὲ κρύπτειν τὸ
 ἀνέκφορον, καὶ τοῖς χεῖλεσιν ἄλλα προφέρειν παρὰ
 τὴν ἐν τῇ καρδίᾳ μελέτην πιθανώτατος, καὶ πίστιν
 μὲν οὐδ' ἦντινα στέργων, ἐπεὶ καὶ τὰ τῶν Ἀρά-
 θων (77) θειάζειν ἐσηματίσατο· πλὴν τῆς ἀποστα-
 σίας ἔραστής καὶ λέγεσθαι καὶ νομίζεσθαι κλέος
 ποιούμενος, οὐδὲ τῆς κατὰ πόλεμον ἐμπειρίας (78)
 ἀγύμναστος. Διὸ καὶ τῆς ἀποστατικῆς ἐκείνης πλη-
 θύος ἤδη πρὸς χεῖρα πολεμικὴν τε καὶ βαρεῖαν
 ἀδρυνομένης, ἀρχεῖν ὑπὸ τοῦ πλήθους ἤρέθη, ὃς
 ἐπὶ μᾶλλον αὐξῶν τε καὶ κρατύνων τὸ θεομάχων
 ἀθροισμα, ἐπεὶ τῇ βαρύτητι τοῦ πολυχύλου στενοχω-
 ρούμενος εἶδε τοῦς ὑπὸ χεῖρα, πόλιν ἄλλην εὐρυχω-
 ρότεραν εἰδέει, ἣν ἐπωνόμαζε Τεφρικὴν (79), καὶ
 ταύτην τοῖς ἐπομένους πολεῖ, ὁμοῦ μὲν καὶ τὴν
 ἐπιπερομένην τῶν Μελιτινιτῶν (80) ἀποκλίνας τυ-
 ραννίδα. Καὶ γὰρ εἰ κατ' ἀρχὰς φιλοφρόνως ὑπεδέ-
 ξιντο, ἀλλ' οὖν πλουτοῦντας ὀρώντες, καὶ πλεόν
 ὢν ἤλπιζον, ταῖς καθ' ἡμέραν ληστρικαῖς ἐφόδοις
 εἰς εὐπορίαν ἐπιιδόντας οὐκ ἔτι τὸν ὀφθαλμὸν αὐτοῖς
 ἐπιβάλλειν φθόνου χωρὶς καὶ πλεονεξίας ἠδύναντο.
 Διὸ λαφυραγωγοῦντες αὐτοῦς τέχνας πολλαῖς καὶ
 μεθόδοις οὐκ ἐνέλιπον. Μία τοίνυν καὶ αὕτη αἰτία,
 δι' ἣν ὡς ἀπωτέρω τῆς προτέρας οἰκήσεως πολίζειν
 ἔγνω τὸ ὑπήκοον. Ἔτι δὲ καὶ τῷ ἀνεπιμίκτω τῶν
 ἄλλων ἀνθρώπων εἰς τὰς δαιμονιώδεις καὶ ἐκτόπους
 τῶν πράξεων, ἅτε δὴ καθ' ἑαυτοῦς ὄντας, ἀδεῶς
 χωρεῖν καὶ σὺν παρρησίᾳ προνοοῦμενος. Ἐκ γει-
 τῶνων γὰρ ἔχοντες πρότερον τοὺς Σαρακηνοῦς, ἐσέβοντο μὲν (81) τὰ αὐτῶν, ἐσέβοντο δὲ καὶ τὰ ἐκεί-
 νων· ἀλλὰ τὰ μὲν (82) ἐκείνων θεατριζόντες, τὰ δὲ οἰκεία μυστηριαζόμενοι.

ΚΖ'. Ἐπὶ τούτοις δὲ καὶ ἐπίκαιρος ἐδόκει πρὸς
 τὰς καταδρομὰς τῆς Ῥωμαϊκῆς ἀρχῆς ἦν ἀνέστη
 πόλιν. Μᾶλλον τε γὰρ ἐπλησίαζε τοῖς αὐτῆς ὁρίοις.
 Ἄλλὰ καὶ εἴ τις αὐτομολεῖν ἐχεῖθεν ἐβούλετο τῶν τῆν
 αὐτῆν ἀσέβειαν ἐγκόλιον φερόντων, ἐτοιμοτέρα

nitus immissam magistri mortem viderant, et nihil
 eorum, quæ ille portentose confluxerat, accidisset,
 populum, inquam, illum corrumpere, et pessumdare
 pergebant: nec ultra impietatis magisterium ad
 unum vel duos referebant. Sed pari inter se honore
 multitudini præficiabantur: attamen quosdam infe-
 rioris gradus constituerunt, quos appellabant nota-
 rios, quibus curam quamdam et officium in
 abominandis suis orgiis et initiationibus assigna-
 bant.

XXVI. Sub hoc tempus eminebat sceleratissimus
 Carbeas, vir ad subornandam plebem acutus, calli-
 dus ad ea occultanda, quæ efferre par non erat, et
 ad alia persuadenda, quam quæ in corde latebant,
 nullam revera tenens fidem, quippe qui Arabum
 religionem se admirari simularet: cæterum apo-
 stasiæ amatorem et dici et existimari honori et
 gloriæ sibi esse ducebat, neque bellicæ rei imperi-
 tus erat. Quamobrem cum apostatica illa multitudo
 jam eo incrementi venisset, ut militarem manum
 suppeditare posset, ad imperium ab illa evectus est,
 utpote qui impiissimum cætum et augere et confir-
 mare posse crederetur. Cum autem oppiduli angustia
 pressos cerneret subditos, aliam ampliorem urbem
 excitavit, quam Tephricam nominavit, ipsamque
 sequacibus suis incolendam dedit, ut imminenti
 Melitinorum tyrannidem declinaret. Nam etiamsi
 initio perhumaniter ab illis excepti fuissent, et
 tunc cum illos divites esse cernerent ac quotidianis
 deprædationibus rerum copia crescentes, non pote-
 rant eos sine invidia et cupiditate respicere. Quare
 non cessabant eis insidiari, ut spolia eriperent.
 Quæ quidem una ipsi causa fuit, cur procul a prima
 habitatione subditos suam sedem ponere decreverit.
 Ad hæc autem curabat, ut separati a cæteris homi-
 nibus, dæmoniacis et absurdis rebus seorsim positi
 liberius et cum fiducia vacarent. Cum enim antea
 vicinos haberent Saracenos, eorum simul ritus et
 suos observabant; sed eorum ritus theatrico more,
 suos vero mystico cultu.

XXVII. Præterea urbs illa a se structa oppor-
 tuna videbatur esse ad Romanum imperium incur-
 sandum, utpote illius finibus vicinior. Quin etiam
 si quis inde transfugere vellet ex iis, qui eidem
 impietati assentiebantur, paratiorem ad fugam et

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(75) *Καιρούς*. Noster *καιρίας*, mendose.
 (76) *Καρθίας*. Ita rescripsi ex nostro pro *καρ-
 θαίας* Coisliniani Codicis. Nobiscum facit Petrus
 Siculus, p. 72, et Cedrenus, p. 444, qui rem hanc,
 prout gesta est, data opera recitat.
 (77) *Ἀράθων*. Recte, pro quo noster Ἀρράθων,
 (78) *Ἐμπειρίας*. Addit noster ἦν, quo tamen
 ορισί non est.
 (79) *Τεφρικὴν*. Ita recte noster, pro quo Coislini-
 anianus male *Τεφικόν*, pejus Petrus Siculus *Τίθρι-*

κὴν. Pro nostra scriptione facit et codex Colbertinus,
 et Cedrenus, p. 444.
 (80) *Μελιτινιτῶν*. Recte, pro quo noster mendose
Μελιπνιτῶν.
 (81) *Ἐσεβόν*. Bis, pro quo utrinque noster ἐσέ-
 βοντο. Sed bene habet utraque verbi forma.
 (82) *Ἄλλὰ τὰ μὲν*. Sensus est, Saracenorū
 instituta eos publice et in conspectu aliorum, do-
 mestica vero clam et occulte sectatos esse.

cessum ob vicinitatem locum habebant. Bella vero deinde non prædationibus gessit, sed justis præliis et aciebus, sive solus cum suis sive cum Saracenis dimicaret : quandonam autem vicerit, et quandonam superatus fuerit, alterius est instituti temporisque referre. Quod vero vicinas sibi imperii Romani regiones innumeris affecerit calamitatibus, ipsa mali magnitudine plus quam verbis, posterii nostri cognituri sunt.

XXVII. Postquam autem sanguinarius ille et execrabilis homo longis temporibus intolerabilia perpetrasset, sero tandem et vix ægritudine consumptus periit. Ejusque tyrannidis et impietatis successor declaratur ejus gener ex filia, et consobrinus genere, cui nomen Chrysocheres : quo tempore hanc historiam describentes, quod futurorum notitiam nec habeamus, nec polliceamur, ultra progredi non possumus. Quod si quis eam spem dederit, quæ ex benignitate pendet, quæque humani generis amantes non fallit unquam, nec in errorem inducit, fortasse non nimis audacter scribatur, non multo abhinc tempore futurum esse, ut apostatici hujus et impii cœtus audacia, dogmata et robur dissolvantur et destruantur. Cæterum hic liber, unde initium duxerit error, præsentavit, nec non quomodo secundo jacto semine hæc ipsa amaritudinis radix surculos impietatis emiserit, ac etiam, quomodo usque ad tertiam vicem zizania repullulaverit : item quænam et quot fuerint defectiones Ecclesiæ, ut vocabant, qui magistri, et quomodo illi sacras voces adulteraverint, quibusnam iterum verbis suam ipsi sententiam obumbrent, et alia multa, quæ postquam cursim historia enarravit ; ad secundum librum remittit tum impiorum dogmatum refutationem, eorum maxime, quæ hactenus depulsa non fuere, tum, si qua alia, quæ dici oportuit, prætermiserit : si tamen divina gratia negotiis obruto Scriptori requiem et vacationem concesserit.

ῥηθῆναι δέον, παῖσιν, ἂν ἄρα τὸν γράφοντα τῆς ῥηθῆναι δέον, παῖσιν, ἂν ἄρα τὸν γράφοντα τῆς

εὕρισκε διὰ τὸ γειτόνημα τὴν πρὸς αὐτὸν καταφυγὴν τε καὶ ἀναχώρησιν. Οὐδὲ μὲν οὖν ἐκεῖνος διήνεγκεν οὐκ ἔτι ληστρικοῦς, ἀλλ' ἐκ παρατάξεώς τε καὶ τοῖς Σαρακηνοῖς συνταττόμενος. Ἐν οἷς τε τὸ πλεόν ἔσχε, καὶ ἐν οἷς ἀπηνέγκατο τὸ ἥττον, ἄλλης τέ ἐστιν ὑποθέσεως, καὶ ἰδιόζοντος χρόνου. Ὅτι δὲ παντοδαπῶν ἐπλήρωσε συμφορῶν τὰς τῆς Ῥωμαϊκῆς ἀρχῆς πλησιαζούσας αὐτῷ χώρας, τὸ μέγεθος ἔφαρκεῖ τοῦ πάθους ἀντὶ λόγου, τοῖς μεθ' ἡμᾶς παρασχεῖν ἀνεπίληστον (83) τὴν γνώσιν.

ΚΗ'. Πλὴν ἀλλ' ὄγε παλαμναῖος ἐκεῖνος χρόνος μακροῖς τὰ ἀνήκεστα δράσας, ὅψε καὶ μόλις νόσω τὸν βίον κατέστρεψε, καὶ τῆς ἐκείνου τυραννίδος καὶ τῆς ἀσεβείας διάδοχος ἀναδείκνυται ἐπὶ παιδὶ μὲν γαμβρὸς, ἐκ τοῦ γένους δὲ τὸ ἀνεψιὸν ἔλκων, καὶ τὸ ἐπώνυμον Χρυσοχέρης (84). Καθ' οὗς καιροῦς τῆνδε τὴν συγγραφὴν ὁ λόγος ἀναταξάμενος τοῦ πρόσω (85) χωρεῖν, ἅτε δὴ τῶν μελλόντων τὴν γνώσιν οὕτε ἔχων, οὕτε ἐπαγγειλάμενος ἀπέστη. Εἰ δὲ καὶ τὰς ἐλπιδὰς δοίη τις, ὅσαι γε μάλιστα εἰς τὴν θείαν εἰσὶν εὐμένειαν ἠρητημέναι καὶ τῆς τοῦ γένους (86) ἐρῶσι σωτηρίας μὴ σφαλερὰς μηδὲ πλάνους εἶναι, τάχα ἂν οὐ νεανειούσαιτο ἡ γραφὴ οὐκ εἰς μακροὺς προαγορεύουσα (87) χρόνους, ῥυθῆναι τε καὶ διαφθερῆναι τοῦ ἀποστατικῆς τοῦτου καὶ ἀθέου πληρώματος, καὶ τὸ φρύσγμα καὶ τὰ δόγματα καὶ τὴν ἰσχύν. Ἀλλὰ γὰρ ὁ μὲν παρῶν λόγος ὅθεν τε τὰς πρώτας ἀρχὰς εἶχεν ἡ πλάνη, καὶ ὅπως δευτέρας ἐπιστορὰς αὐτῆς τῆς πικρίας ῥίζα βλαστοῦς ἀνέδωκε τῆς θεομαχίας, καὶ ὡς καὶ μέχρι τρίτης προήλθε προβολῆς ζιζανίων : τίνες δὲ τῆς ἀποστασίας αἱ καλούμεναι Ἐκκλησίαι καὶ πόσαι, καὶ τίνας ἔσχε διδασκάλους, ὅπως τε τὰς ἱερὰς κατακλιθεῖν οὐσι φωνὰς, καὶ οἷς αὐτῶν τὸ δυσσεβεῖς ἐπισκιάζουσι φρόνημα, καὶ ὅσα ἄλλα κατ' ἐπιδρομὴν ἡ ἱστορία διεπεράνατο, ταῦτα διελθὼν εἰς τὸν δευτέρου ἀνατίθεται λόγον τὰς τε κατ' ἔπος (88) τῶν δυσσεβῶν δοξασμάτων ἀνασκευὰς, ὅσα μάλιστα μὴ μέχρι νῦν τὸν ἐλεγχον ὑπέσχε, καὶ, εἰ τι ἄλλο πολλῆς συνοχῆς ἀνοχῆν ἢ φιλόανθρωπος ἰδεῖν παρα-

VARIE LECTIONES ET NOTÆ.

(83) Ἀνεπίληστον. Ita scripsi ex nostro pro ἀνεπίληστον Coisliniāni. Photius scilicet innuit, horum hominum fraudes tam longe lateque grassatas esse, ut eorum memoriam apud posteros nulla oblivio deletura sit ; nec verbis opus esse, sed rem ipsam, et, quæ hinc consecuta sint, mala inspicere debere.

(84) Χρυσοχέρης. Noster Χρυσοχάρης, Cedrenus p. 470. χρυσόχειρ, Petrus Siculus denique χρυσοχέρης, quod idem est cum χρυσοχέρης, nec nisi pronuntiatione unius litteræ differt. De bello contra hunc gesto legatur Cedrenus ibidem.

(85) Τοῦ πρόσω. Noster τὸν πρόσω, mendose ; referendum enim est ad sequens ἀπέστη.

(86) Καὶ τῆς τοῦ γένους. Ita scripsi ex nostro, pro eo quod habet Coislinianus : Καὶ τῆς τοῦ γένους ἐρῶσι σωτηρίας μὴ σφαλερὰς μηδὲ πλάνης εἶναι. Ibi voces σφαλερὰς et πλάνης referri debent ad σωτηρίας, quod tamen fieri non potest, sine sensus præjudicio nec in versione Latina factum est. Ita-

que hanc puto esse mentem Photii ex nostra lectione, secundum quam σφαλερὰς et πλάνους ad vocem ἐλπιδες pertinet : Spem, divina gratia innizam, non solere fallere aut in errorem seducere homines, de salute sua sincere sollicitos. Sic omnia cohererent. Cæterum quod vox γένους simpliciter posita genus humanum denotet, tralatitium est, et vel Libanii exemplo tomo I Opp. p. 182, constat.

(87) Προαγορεύουσα. Ita malo cum nostro legere, quam cum Coisliliano προαγορεύουσα. Prædicere enim hic Photius futura instituebat.

(88) Ἐπος. Ita recte, pro quo noster habet ἔπος ; id est, annu mendose, cum hic non de recensione sermo sit, Annalium more facta, sed de confutatione errorum scripto instituta. Cæterum Petrus Siculus Historiam Manichæorum æque ac noster ad Chrysocherin perduxit, et, quæ huc pertinent, a seipso, regis auspiciis illuc misso, visa esse refert, ac cætera secuturis libris persecutorum se pollicetur.

ΛΟΓΟΣ Β.

Α

SERMO II.

Ἀπορίαι καὶ λύσεις τῶν Μανιχαίων.

Α'. Εἰ ὁ Ἄγαθος μὲν τὴν ψυχὴν δημιουργεῖ, ὁ δὲ πονηρὸς τὸ σῶμα, πῶς ἠνέσχετο ὁ Ἄγαθος ἐνωθῆναι τὸ πλάσμα αὐτοῦ τῷ πλάσματι (89) τοῦ Πονηροῦ; πῶς δὲ καὶ ὑπέμεινε τὴν ἔνωσιν ὁ Πονηρὸς; Ἡ γὰρ ἔνωσις ἢ ἀγαθοποιήσῃ τὸ σῶμα, ὅπερ οὐ χρὴ τὸν Ἄγαθόν τοῦ Κακοῦ τὸ ἔργον ἀγαθοποιεῖν ἢ κακοποιήσῃ τὴν ψυχὴν, ὅπερ πολὺ ἀτοπώτερον, ἤττασθαι τὸ δημιουργήματα τοῦ Θεοῦ ὑπὸ τοῦ πλάσματος τοῦ Πονηροῦ. Διὰ τὸ καὶ ἠνέσχετο ὁ ἀγαθὸς Θεὸς τὸ ἔργον αὐτοῦ ἐνωθῆναι τῷ ἔργῳ τοῦ Πονηροῦ, καὶ κακωθῆναι ὑπ' αὐτοῦ; ὁ Πονηρὸς δὲ πάλιν πῶς ὑπέστη ἀγαθύνεσθαι τὸ ἔργον αὐτοῦ (90); χωρὶς δὲ τῶν εἰρημένων τίς ἀπήρξατο τῆς ἐνώσεως; Εἰ μὲν γὰρ ὁ Ἄγαθος, πῶς οὐκ ἐκακώθη κατὰ τοῦτο τὸ πονηρὸν ἔργον προσλαδόμενος; εἰ δὲ ὁ Πονηρὸς, δῆλον ὡς καὶ αὐτὸς ἠγαθύνθη κατὰ τοῦτο, ἔρωτα λαβὼν Ἄγαθοῦ δημιουργήματος, τό τε Ἄγαθὸν γέγονεν ἕμα Πονηρὸν τε καὶ Ἄγαθόν. Ἡ γὰρ ἔνωσις τὴν ἐκατέρου φύσιν τῇ κοινωνίᾳ συγγέουσα, τό τε οἰκεῖον ἐλωθήσατο καὶ τὸ ἀλλότριον ψικεύσατο ὥστε καὶ ὁ ἀγαθὸς πονηρὸν τε ἕμα καὶ ἀγαθὸν ἵποιοι τὸ ἔργον αὐτοῦ, καὶ ὁ Πονηρὸς πονηρὸν τε ἕμα καὶ ἀγαθόν. Οὐ τί ἂν εἴη ἀνοητότερον ἢ ἀτοπώτερον; Οὕτω μὲν οὖν, εἰ συμπεροήθη τῇ τῶν ἔργων δημιουργίᾳ καὶ ἡ ἔνωσις· εἰ δ' ἦν ἀλλήλων ποτὲ κεχωρισμένα ταῦτα καὶ ὑφ' ἐκατέρου πλάστου προνοίας τε καὶ ἐπιμελείας τὸ οἰκεῖον πλάσμα ἡξιοῦτο, ἀμιγρὸς συντηρούμενον τοῦ ἀντικειμένου, τίς ἦν αὐτὸς ὁ τότε τῆς διακρίσεως λογισμὸς; καὶ πόθεν ὕστερον εἰς τὴν τῆς ἐνώσεως ἠλωθίωθησαν; Ἡ γὰρ πρότερον πρὸς τὸ οἰκεῖον συμφέρον καὶ ἑαυτοῦ καὶ τοῦ πλάσματος συνετήρει ἐκείτερος ἀνεπίμικτον, ἢ ἀσύμφορον εὐρόντες, ἐκείθεν ἐσωφρονίσθησαν πρὸς τὴν ἔνωσιν. Καὶ πόσας ἄλλας δυσσεβείας τε καὶ ἀνοίας βρούει ἡ πρώτη τῆς πλάνης ὑπέθεσις οὕτω θεομάχον τε καὶ ἐμμανὲς καὶ ἀνόητον, τὸ ἄλλον μὲν τῆς ψυχῆς, ἕτερον δὲ τοῦ σώματος δημιουργὸν τερατεύεσθαι!

Β'. Τὸ δὲ φάσκειν τοὺς ἐν τῇ πλάνῃ κατεχομένους ὡς ἐνοχλεῖ ἡμᾶς πρὸς κακίαν ὁ Πονηρὸς, τῆς ἀληθείας ἐστίν, ἀλλ' οὐ τῆς πλάνης ὁδός. Καὶ γὰρ καὶ αὐτὸ τοῦτο τὸ παρατραπήναι μερίζειν ἡμᾶς τὸν δῆμιον καὶ ἀδίαρετον τοῦ Θεοῦ ἀρχὴν καὶ ἐξουσίαν εἰς δύο, τῆς πολυμηχάνου καὶ σφοδρᾶς ὀχλήσεως ἐστὶ τοῦ Πονηροῦ. Πλὴν ἐκεῖνος μὲν δυνατός ἐστιν ὀχλεῖν, οὐδὲ ἡμεῖς δὲ ἀδυνατοῦμεν διακρούεσθαι τὴν ὀχλήσιν αὐτοῦ. Διακρούμεθα δὲ διὰ τὸ σῶματος καὶ ψυχῆς. Ὡστε εἰ τὸ σῶμα ἡμῶν δύναται διακρούεσθαι τὴν ὀχλήσιν τοῦ Πονηροῦ καὶ οὐ διακρούεσθαι μόνον, ἀλλὰ καὶ καταβαλεῖν αὐτοῦ πᾶσαν

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(89) *Πλάσμα*. Cum hac voce frequenter utatur Noster, semel monuisse suffecerit, eam ipsi semper rei conditæ seu *creaturæ* notionē usurpari. De aliis vocis significatibus lege Ezech. Spanhemium, ad Juliani Orationes, p. 18 et 19.

(90) *Τὰ ἔργα αὐτοῦ*. Similia his, et fortiora alia argumenta Manichæis opponit Titus Bostrensis, lib. I, apud Cl. Basnagium in *Lectionibus Canisianis*, p. 92 seq.

Dubia et solutiones Manichæorum.

I. Si Bonus (Deus) animam quidem format, Malus vero corpus, quomodo Bonus ille creaturam suam cum creatura Mali istius conjungi passus est? Imo qui conjunctionem eandem Malus admisit? aut enim compositio illa bonum efficiet corpus, quod certe non convenit, quia sic Bonum Mali operi prodesset: aut malam efficiet animam, id quod longo foret absurdus, quia hoc modo opificium Dei ab opere mali superaretur. Quæ vero causa fuit, cur Deus bonus opus suum jungi pateretur operi Mali, a quo malo inficeretur, et qui vicissim sustinuit Malus, ut opus suum redderetur bonum? Præterea vero quis unionis illius auctor est? Si Bonus, quomodo is non malus effectus est, malo scilicet opere recepto; sin Malus, manifestum est eum in tantum Bonum evasisse, cum amore in bonum opus ferretur, sicut vicissim Bonum simul et bonum et malum factum oportuit. Conjectio enim illa utriusque naturam miscens et confundens id, quod altera habebat proprium, injuria affecit, alienum vero sibi vindicavit, adeo ut et Bonus opus suum eadem opera bonum ac malum, Malus vero malum et bonum efficeret, quo nihil potest esse vel absurdus vel insolentius. Atque ita res se omnino habuit, siquidem juxta cum formatione operum illorum et ipsa conjunctio locum habuit: quod si vero aliquando a se invicem sejuncta illa fuere, alterutrum alterius conditoris curam ac providentiam sibi propriam habuit, et ab oppositi labe immune permansit, quomodo in cogitationem discriminis venerunt, et quomodo postea aliam de conjunctione faciendam susceperunt? Aut enim prius uterque seipsum et opus suum in proprium commodum intaminatum conservavit, aut, cum id sibi noxium esse intelligerent, facti prudentiores in conjunctionem consenserunt. Taceo impia et absurda alia, quibus primum erroris hujus fundamentum abundat. Adeo Deo oppositum furoreque ac insaniam plenum est, alium quidem animæ, alium vero corporis fingere conditorem.

II. Quod vero illi, qui ita errant, dicunt, malum nos ad malitiam compellere, id omnino veritati, non autem errori, patrocinatur. Quod enim incitatur, ut indivisibile et inseparabile Dei potestatem ac imperium in duo dividamus, id quidem a doloso et vehemente impulsu Mali proficiscitur. At ille quidem tentare nos et impetere potest, nobis vero irritamenta ejus propellere omnino licet. Propulsamus vero tum corpore, tum anima. Quod si vero corpus nostrum impulsus ejus propulsare valet, imo non propulsare solum, sed omnes quoque artes ejus frangere quomodo ejus conditor fuerit? Quod enim

creatura Dei præceptum Domini sui negligere, et ab inimico opposito decipi possit, id argumentum est arbitrii in utramque partem liberi, cujus nobis copia in creatione facta est. Anima enim libera est. *Et ecce proposui tibi ante oculos mortem et vitam*⁹¹. Jam vero quod totum, quantum est, malum est, quomodo repugnare principio suo potest? Quomodo enim, judicio destitutum, a malo descivit? vel quomodo in bonum deflexit, et pristinum imperium vicit? Itaque fieri non potest, ut ad duo opposita principia corporis et animæ creatio referatur.

III. Præterea vero, idque recte, monent; hostem in animam eorum, qui se sponte ipsi dederent, ita non esse dominatum, ut tenebris obducti nullum prorsus veritatis radium ullo modo admittere poterint. Aiunt itaque Deum bonum fuisse ab æterno, et esse et fore, eundemque nec videri nec comprehendi posse. Atque is quidem splendor est radii veritatis; tenebræ vero cum tempore magnas accessiones nactæ ipsorumque intellectui offusæ rationem ita obcæcant, ut insanientes dicant malum prodiisse ex tenebris et igne, id quod multo risu vel potius lacrymis non sistendis dignum est, et pro incredibili animæ monstro habendum. Si enim de tenebris et igne sensibili ipsis sermo est, et illud, quod inde natum est, pro sensibili habendum fuerit. Itaque Malum principium sensibile est. Quod si vero tenebræ illæ et ignis mente tantum percipi possunt, multo magis ejusmodi quid fuerit Malum, tanquam quod hinc profectum est. Itaque tenebræ illæ ac ignis aut æterna erant æque ac Deus, aut postea demum orta? Ubi vero erat tunc Malum, illis jam existentibus? Si vero postea demum prodierunt, quis illa in lucem produxit? Tenebræ enim, quæ ratione tantum intelliguntur, ab initio tales fuerunt, neque permittunt, ut illarum conditorem culpa vacare credamus. Similiter nec ignis, qui scilicet animo tantum cerni potest, auctor fuisse potuit principium mali. Et quomodo principium esse potest, possit is, qui stultam hanc conjunctionem sub rationis examen vocare voluerit?

IV. Cur nempe tenebræ solæ suffecerunt illi producendo? cur nec ignis suffecit? quis utraque illa ad productionem principii mali conjunxit? quomodo non potius illa pro principio agnoscuntur? Quid vero de illis factum est? et quid nunc agunt, post-

⁹¹ Deut. xxx, 19.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(91) *Αὐτεξούσιον*. In *Lect. Canisian.* hanc arbitrii libertatem contra Manichæos diligenter astruit Titus Bostrensis, lib. II, fere toto, apud Cl. Bisanag. p. 94 seqq. gentiles quoque eam agnovisse et in abusum ejus vitiorum causam retulisse luculentis eorum locis constat, quorum amplam habes segetem apud Thomam Gataberum, in *Notis ad Antoniri*, lib. II, § 9; et Petr. Danielem Huetium in *Ainetanis Questionibus* lib. II, cap. 40, p. 166 seqq. Elegans mihi semper visum est Maximi Tyrii in hac causa judicium, quod legitur in *Dissertationibus* ejus dissert. 25: Θεὸς ἐπέθηκε τὴν ψυχὴν γῆτιν σώματι, ὡς

μηχανὴν, πῶς ἐστὶν ἐκεῖνος πλάστης αὐτοῦ; Τὸ μὲν γὰρ ποίημα τοῦ Θεοῦ ἐντολῆς ὀλιγορῆσαι Δεσποτικῆς, καὶ τῆς ἀπάτης γενέσθαι τοῦ ἐχθροῦ, γνώμης ἐστὶ τῆς ἐπ' ἄμφω ῥέπειν, ἐν τῇ πλάσει δεδομένης ἡμῖν αὐτεξούσιον γὰρ ἡ ψυχὴ (91). *Καὶ ἰδοὺ τέθεικα πρὸ προσώπου σου τὸν θάνατον καὶ τὴν ζωὴν*· τὸ δὲ ἤδη τὴν ὀλοκληρίαν ἔχον τοῦ κακοῦ, πῶς οἶόν τε ἐστὶν καταστρατηγῆσαι τῆς ἀρχῆς; Πόθεν γὰρ κρίσιν οὐκ ἔχον ἐξέστη τοῦ χείρονος; πῶς δὲ πρὸς τὸ κρεῖττον ἔκλινε, καὶ τῆς προαγούσης ἰσχύος ἐκράτησεν; Ὅστε ἀδύνατον εἰς ἀντικειμέναις ἀναφέρασθαι ἀρχὰς τοῦ σώματος τὴν δημιουργίαν (92) καὶ τῆς ψυχῆς.

Γ'. Ἄλλὰ γὰρ εἶτε φασὶ καλῶς γε φάσκοντες· οὐδὲ γὰρ, οὐδ' οὕτω κατεκράτησεν οὐδὲ τῶν ἐκόντων προδεδωκῶτων ἑαυτοὺς τῆς ψυχῆς ὁ ἐχθρὸς, ὡς μηδαμῆ πρὸς μηδεμίαν ὁμῶς τῆς ἀληθείας αἰγλήν τοὺς ἐσκοτισμένους ἐπιστρέφουσαι. Διὸ φασιν, ὅτι ὁ ἀγαθὸς Θεὸς ἦν αἰεὶ, καὶ ἔστι, καὶ ἔσται (93), καὶ ὅτι ἀόρατος καὶ ἀκατάληπτος. Ἄλλὰ τοῦτο μὲν δὴ τῆς ἀκτινῆς ἐστὶ τῆς ἀληθείας· τῷ χρόνῳ δὲ τὸ σκότος δύναμιν πολλὴν λαθὼν αὐτίκα καταχεόμενον αὐτῶν τῆς διανοίας, τυφλοὶ τοὺς λογισμοὺς καὶ παρανοεῖν καὶ λέγειν, ὡς ὁ Πονηρὸς γέγυρον ἐκ τοῦ σκότους; τε καὶ τοῦ πυρὸς, ὃ πολλοὺ γέλωτός ἐστιν ἄξιον, μᾶλλον δὲ δακρύων ἀεννάων (94) καὶ ἀδιανόητον γέννημα ψυχῆς. Τὸ γὰρ σκότος; καὶ τὸ πῦρ εἰ μὲν αἰσθητὸν λέγουσιν, πάντως καὶ τὸ ἐξ αὐτῶν προελθὼν αἰσθητὸν· ὥστε ὁ πονηρὸς αἰσθητὸς ἐστὶν. Εἰ δὲ νοητὸν ἐστὶ τὸ σκότος καὶ τὸ πῦρ ἐκεῖνο, μᾶλλον ἐστὶν ὁ Πονηρὸς καὶ τὸ ἐξ αὐτῶν προελθὼν. Καὶ τοῦτο δὲ τὸ σκότος καὶ τὸ πῦρ ἄρα συναλδιά ἐστι τῷ Θεῷ ἢ ὕστερον γέγονε; Καὶ ποῦ ἦν τότε ὁ Πονηρὸς ὅτε ταῦτα ἦν; εἰ δὲ ὕστερον γέγονε, τίς ὁ προαγαγὼν αὐτά; Τὸ γὰρ νοητὸν σκότος ἀπ' ἀρχῆς ὑπάρχον σκότος, οὐδὲ τὸν προαγαγόντα αὐτὸν ἀθῶον ἀφίησιν· ὁμοίως δὲ οὐδὲ τὸ πῦρ, εἴπερ νοητὸν ὄν τοῦ ἀρχηγοῦ τῆς κακίας γέγονε προβολεύς. Καὶ πῶς ἀρχηγὸς ὁ ἐξ ἐτέρων τὴν ὑπαρξίν λαθῶν; καὶ πόσα ἂν τις εἴποι τὴν ἄλογον ταύτην συζυγίαν λογοθετῶν; quod aliis originem suam debet? Et quot alia afferre

Δ'. Πῶς οὐκ ἤρκεσε τὸ σκότος μόνον προαγαγεῖν; πῶς οὐχὶ τὸ πῦρ; τίς ὁ συναγαγὼν ταῦτα μᾶλλον; καὶ τί γέγονε; τί δὲ ποιεῖ, τοῦ ἐξ αὐτοῦ προελθούτος ἀρπάσαντος τὴν ἀρχήν; Ἄλλως τε δὲ, εἰ ἐγένετο ὁ Πονηρὸς ἐκ τοῦ σκότους καὶ τοῦ πυρὸς,

ἤνολον ἄρματι, καὶ παραδοὺς τὰς ἡνίας τῷ ἡνιόχῳ ἀφῆκε θεῖν, ἔχουσαν μὲν παρ' αὐτοῦ ῥώμην τέχνης, ἔχουσαν δὲ καὶ ἀτεχνίας ἐξουσίαν.

(92) *Τὴν δημιουργίαν*. Disputat hanc in rem fusiis Titus lib. II, p. 76.

(93) *Καὶ ἔσται*. Tres illas temporis differentias ad describendum Deum gentiles quoque adhibuerunt. Lege Julii Cæs. Bulengeri *Eclogas Arnobianas*, p. 28, et Theod. Janssonii *Almelovenii Opuscula*, p. 107 seqq. Confer Philologos ad Apocalyps. I, 4.

(94) *Ἀεννάων*. Ita lego, pro eo quod in ms. est ἀεννάων.

πῶς πάλιν τοῦ σκότους καὶ τοῦ πυρὸς ποιητὴν λέγουσιν τὸν Πονηρὸν; Εἰ δὲ οὐκ ἔστι τοῦ πυρὸς ὁ Πονηρὸς ποιητὴς, ἔστι δὲ τὸ πῦρ αἰσθητὸν, πῶς λέγουσιν, ὅτι ὁ ἀγαθὸς Θεὸς οὐδὲν ἐποίησεν αἰσθητὸν; Εἰ γὰρ αἰσχυνομένη τὸ ἀναίσχυτον αὐτῶν τῆς πλάνης, δοῦναι τῷ Πονηρῷ τὴν γένεσιν τοῦ πυρὸς, ἴνα μὲν νῦν μὲν πλάστην, νῦν δὲ πλάσμα τὸ αὐτὸ διελέγχοιτο ληρούσα, εἰς οὐδὲν ἰλάττονα γνωσκέτω καταστρέφουσα αἰσχύνῃν· ὁμολογήσει γὰρ καὶ ἄκουσα καὶ σιγῶσα τοῦ ἀγαθοῦ εἶναι Θεοῦ δημιουργήματα· ὅπερ αὐτοῦ πάση σπουδῇ καὶ μηχαναῖς ἀφῆρτο πάσαις. Πάντως; γὰρ τὸ αἰσθητὸν πῦρ, ὅσον ἂν ἐσκοτισθῆσαν, οὔτε ἀναρχον, οὔτε ἀτίδον ἐρούσιν. tacita, boni dei esse opus, quod antea omni studio et opere omni ipsi surripiebat. Omnino enim ignem sensibus pereceptibilem, quantumcunque etiam obtenebrati sint, nec initio carere, nec æternum esse dicent.

Εἴτα τοῦ σκότους πάλιν, εἰ καὶ μὴ πάντες αὐτῶν, ἔνιοι δὲ ὁμῶς ἀναδύντες λέγουσι, τὸν ἀγαθὸν Θεὸν ἔχειν μὲν τὰ ἐπουράνια, καὶ δημιουργὸν εἶναι τοῦ οὐρανοῦ καὶ χορηγὸν εἶναι τοῖς ἀνθρώποις πράξεων, οὐ μέχρι πολλοῦ δὲ τὴν ἀγλὴν ἀποσκευασάμενον πάλιν δυσφημοῦσιν, οὔτε τῆς γῆς δημιουργίαν, οὔτε τῶν ἐν μέσῳ αὐτῷ συναρμότωντες, ἕτερον δὲ δημιουργὸν ἐπεισάγοντες· τινὲς δὲ αὐτῶν (πολυσχιδῆς γὰρ ἡ πλάνη) καὶ τὸν οὐρανὸν αὐτὸν καὶ τὰ ἐν μέσῳ πάντα τετολημῆκασιν λέγειν ποιήματα τοῦ Ἐσθρου. Ἄλλ' εἴπερ ἔστιν ὁ οὐρανὸς κατὰ τὴν ἐκείνων ἐμβροντησίαν ἔργον τοῦ Πονηροῦ, πῶς ὁ ἀγαθὸς Θεὸς ἐν τοῖς ἐπουρανοῖς ἀναπαύεται; καὶ εἰ ὁ οὐρανὸς περιέχει τὸν ἀέρα καὶ τὴν γῆν καὶ τὴν ὕδωρ (καὶ γὰρ καὶ τὰ καταχθόνια περιέχεται ἐν αὐτῷ), πῶς ὁ οὐρανὸς τοῦ ἐπουρανοῦ Θεοῦ οἶκος ὢν τὰ τοῦ Πονηροῦ ἔργα, τουτέστι γῆν καὶ πῦρ καὶ ἀέρα περιέχει, καὶ οὐ περιέχει μόνον, ἀλλὰ καὶ διακυβερνᾷ; Ἐκ γὰρ τῆς ἀνατολῆς τοῦ ἡλίου καὶ τῆς δύσεως, καὶ τῶν ἀστρων, ἃ εἰσὶ τοῦ οὐρανοῦ, καὶ γῆ καὶ ὕδωρ, καὶ ἀήρ, καὶ πῦρ, τῇ τοῦ Θεοῦ προνοίᾳ, καὶ τῆς εὐκрасίας ἀπολαύουσι, καὶ τὴν εἰς ἀλλήλα μεταβολὴν ἐπὶ κοινῷ καρποῦνται συμφέροντι; καὶ τῷ ἀνθρωπίνῳ γένει, καὶ τοῖς ἄλλοις ζώοις πρὸς τὴν παρούσαν χρείαν ἀρμόζονται. Ἄλλ' εἰ τῆς πονηρίας ἀρχῆς ὁ οὐρανὸς, πῶς ὁ Σωτὴρ ἡμῶν εὐχρισθῆται τὴν θαυμασίαν ἐκείνην καὶ φρικτὴν ἐκδιδάσκων καὶ παραδιδούς; Πάτερ ἡμῶν, φησὶν, ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς; καὶ: Ἀγιασθήτω τὸ βρομᾶ σου, ὡς ἐν οὐρανῷ καὶ ἐπὶ τῆς γῆς; Πῶς οὖν ἐν ἄλλοτρίῳ κτίσματι ὁ πάσης δημιουργὸς κτίσεως ἐνοικεῖ, καὶ τῷ τε Πονηρῷ (95) καὶ ἔργον ὑπάρχοντι Πονηροῦ. Ἀλλαχοῦ δὲ συμπαιθεῖ εἶναι πρὸς ἀλλήλους νομοθετῶν ὁ Σωτὴρ, Ἐὰν ἀρῆται, φησὶ, τοῖς ἀνθρώποις τὰ παραπτώματα αὐτῶν, ἀρῆσει καὶ ὑμῖν ὁ Πατὴρ ἡμῶν ὁ οὐράνιος. Καὶ πάλιν τῷ θελήματι τοῦ Θεοῦ κατακολουθεῖν παραινῶν, ἐπεὶ αὐτὸς πρῶτον ὑπερφυῶς ἐταλείωσε τὸ θέλημα αὐτοῦ, Ὅσους ἂν, φησὶ, ποιήσῃ τὸ θέλημα τοῦ Πατρὸς μου τοῦ ἐν οὐρανοῖς,

* Matth. vi, 9. ¹⁰ ibid. v, 9, 10. ¹¹ ibid. 14. ¹² Matth. xii, 50.

A quam illud quod progenverunt, principatum sibi vindicavit? Præterea, si Malum ex tenebris et igne prodiit, quomodo vicissim Malum tenebrarum et ignis tradunt auctorem? Si vero Malum non est principium ignis, ignis vero sensibus subjectus est, quomodo dicunt, deum bonum nihil, quod ap sensus pertinet, condidisse? Si enim impudentissimos homines pudere posset hujus erroris, quo ignis originem in Malum referunt, caverantque adeo sibi, ne nunc quidem conditorem, nunc vero opus ipsam iisdem criminationibus impeterent; vel sic tamen rem non minus pudendam admissuros se esse sciant. Proflēbitur enim factio hæc etiam invita et opere omni ipsi surripiebat. Omnino enim ignem

V. Tum vero, si non omnes, aliqui certe eorum, ex tenebris emersi dicunt, bonum quidem deum cælestia tenere, et opificem esse cæli, ac hominibus bonarum actionum auctorem existere; at iidem caliginem suam non magna ex parte amoliti iterum nugantur, quando nec terræ, nec eorum quæ in ipsa sunt, creationem ascribunt, sed alium potius conditorem introducunt. Quidam vero eorum (in multas enim partes error abit), et cælum ipsum, et quæ in eo sunt omnia, hostis audent fetus pronuntiare. Enimvero si pro stupore eorum, cælum Mali opus est, quomodo bonus deus in cælestibus habitat, et si cælum comprehendit aera et terram, et aquam (nam et subterranca eo continentur), quomodo cælum, Dei cælestis habitaculum existens, Mali opera, hoc est, terram, ignem et aerem continet, nec continet solum, sed et gubernat? Ex ortu enim et occasu solis, astrorumque, quæ cæli sunt, et terra, et aqua, et aer, et ignis, divinis auspiciis, tum bona sua temperatura gaudent, tum mutua inter se permutatione in commuune bonum perfruntur, humanoque generi aliisque animantibus ad præsentēs necessitates opitulantur. Quod si vero principii mali opus cælum est, quomodo Servator noster venerandam illam et mirandam precandi formulam docens et præscribens *Pater noster*, inquit, *qui in cælis es* ⁹. Iterumque: *sancificetur nomen tuum, sicut in cælo et in terra* ¹⁰. Quomodo itaque in aliena creatura omnis creaturæ opifex habitat, quæque et mala sit et mali principii opus. Alibi quoque Servator homines in se invicem indulgentes esse cupiens: *Si remisistis*, inquit, *hominibus lapsus eorum, et vobis Pater vester cælestis vestros remittet* ¹¹. Alibi idem voluntati Dei obsecundandum præcipiens, sicut et ipse primum voluntatem ejus eminenter implevit: *Quicumque*, inquit, *voluntatem Patris mei, qui in cælis est, perfecerit, is et frater meus, et soror et mater existit* ¹². Ex misericordia scilicet hominum amantissima id donans aliis, quod

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(95) Τῷ τε. Ita scripsi pro τότε, quod in ms. exstat.

ipse natura possidebat : ipse enim Filius Patris non secundum gratiam, sed secundum naturam est. Cum vero ut homo voluntatem ejus perfecisset, eos, qui imitatione idem expriment, in filios recipit, fratrumque nomine coonestat. Et quid, quæso, quisquam obverterit eis, per quæ Servator Patrem suum cælestem et in cælis existentem prædicat? Et quid cætera commemorem? quomodo sacerrimorum hominum impudentia non frangitur, audita Domini voce : *Confiteor tibi, Pater, Domine cæli et terræ* ¹². Ubi eum non solum cæli, sed et terræ Dominum aperte pronuntiat? et quid hoc testimonio clarius est, quidque magis valere potest ad efficiendum, ut Patrem Domini nostri Jesu Christi opificem et Dominum totius universi constituamus, et de defectionis ejus impietate triumphemus?

VI. Cumque alibi Petrus, apostolorum coryphæus, communem nostrum Magistrum et Deum professus esset, is hujus professionis præmium ipsi quasi relaturus beatum quidem eum prædicat, revelationem vero hanc Patrem in cælis ipsi exhibuisse docens : *Beatus es, inquit, fili Jonæ, quia caro et sanguis non revelavit tibi, sed Pater meus in cælis. Ego vero dico tibi : Tu es Petrus, et in hac petra ædificabo Ecclesiam meam, et portæ inferorum ei non prævalebunt. Et dabo Tibi claves regni cælorum; et quidquid ligaveris in terra, ligatum erit in cælis; et quidquid solveris in terra, solutum erit in cælis* ¹³. Millia ejusmodi in confutationem impiæ hujus sententiæ ex sacris Libris afferre liceret. Perpende vero et hoc: *Jesus baptizatus confestim ex aqua ascendit* ¹⁴. En linguam impia declamantem! Boni Patris Filius optimus in creatura Dei baptizatus exscendit; et: *Ecce cæli super ipsum aperiuntur* ¹⁵! En tibi aliam malæ manus creaturam! cur vero aperti sunt, et cujus causa? *Vidit, inquit, Spiritum Dei descendentem instare columbæ* ¹⁷. Tertium hæc pauca verba de impietate triumphandi argumentum suppeditant. Quomodo enim per rem, a malo profectam principio, Spiritus Dei adumbratur? Prodit illa ex operibus hostis, atque inde progressa descendit in Christum. Accedit quartum impietatis argumentum. Vox enim e cælo sonat: *Hic est Filius meus dilectus, in quo delectatus sum* ¹⁶. Considera, quæso, singulas voces, ut cum eis invicta impietatis confutatio

¹² Matth. xi, 25. ¹³ ibid. ¹⁴ Matth. xvi, 17, 18. ¹⁵ Matth. iii, 16. ¹⁶ ibid. 16. ¹⁷ ibid. ¹⁸ ibid. 17.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(96) Ἐχούσης. Legerem libenter ἰχούσης, ex ἡγεῖν.

(97) Θεολογήσαντι. Θεολογεῖν idem hic esse, quod Deum aliquem profiteri, pro Deo habere, ex Matthæi loco allegato, et Petrina confessione ibi memorata, per se patet. Atque ista vocis notio antiqua admodum et Doctoribus Christianis per familiaris est. Vide Jo. Gaspar. Sviceri *Thesaurum ecclesiast.*, p. 1555; Dionysium Petavium, in præfat. ad tomum I *Dogmatum theolog.*, et eos, qui ad cognomen Joannis evangelistæ, qui *Theologus* vocatur, commentati sunt. Similem significatum voci

Α αὐτός μου ἀδελφός καὶ ἀδελφὴ καὶ μήτηρ ἐστὶ • φιλανθρώποις δωρούμενος σπλαγγχοῖς, ὅπερ αὐτὸς εἶχε κατὰ φύσιν. Αὐτὸς μὲν γὰρ Υἱὸς τοῦ Πατρὸς οὐ κατὰ χάριν, ἀλλὰ κατὰ φύσιν • πληρῶν δὲ κατὰ τὸ ἀνθρώπινον τὸ θέλημα αὐτῶν κατὰ μῆνοιον πληρωτὰς εἰς υἰοθεσίαν ἄγει, καὶ τὸ τῶν ἀδελφῶν χαρίζεται ἄνομα. Καὶ τί ἄν τις ἀναλέγοι, δι' ὧν οὐράνιον καὶ ἐν οὐρανοῖς ὁ Σωτὴρ τὸν Πατέρα ἀνυμνεῖ; Τί δὲ τᾶλλα λέγω; πῶς τῶν παλαμναίων οὐ καταδέεται τὸ ἀναίσχυντον τῆς Δεσποτικῆς ἐχούσης (96) φωνῆς; « Ἐξομολογοῦμαι σε, Πάτερ, Κύριε τοῦ οὐρανοῦ καὶ τῆς γῆς; » οὐ γὰρ μόνον ἐνταῦθα τοῦ οὐρανοῦ Κύριον, ἀλλὰ καὶ τῆς γῆς τρανολογεῖ • καὶ τί ταύτης τῆς μαρτυρίας σαφέστερον; τί δὲ δυνατώτερον καὶ τὸν Πατέρα τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, δημιουργὸν καὶ Κύριον παραστήσαι τοῦ παντός, καὶ τὸ θεομάχον τῆς ἀποστασίας θριαμβεῦσαι;

Γ'. Θεολογήσαντι (97) δὲ πάλιν τῷ κορυφαίῳ τῶν ἀποστόλων Πέτρῳ τὸν κοινὸν ἡμῶν Διδάσκαλον καὶ Θεόν, ὡς περ τῆς θεολογίας αὐτὸς ἀνταποδιδούς μισθόν, μακαρίζει μὲν τὸν θεολόγον θεοπροπῶς • τὴν ἀποκάλυψιν δὲ ταύτην τὸν ἐν οὐρανοῖς Πατέρα ἐκδιδάσκει παρασεῖν αὐτῷ • Μακάριος εἶ, φησὶ, βάρ Ἰωῆ, ὅτι σὰρξ καὶ αἷμα οὐκ ἀπεκάλυψέ σοι, ἀλλ' ὁ Πατὴρ μου ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς. Καγὼ δὲ σοι λέγω • Σὺ εἶ Πέτρος, καὶ ἐπὶ ταύτη τῇ πέτρᾳ οἰκοδομήσω μου τὴν Ἐκκλησίαν, καὶ πύλαι ἕδου οὐ κατισχύσουσιν αὐτῆς • καὶ δώσω σοι τὰς κλεῖς τῆς βασιλείας τῶν οὐρανῶν • καὶ ὃ ἐὰν δῆσῃς ἐπὶ τῆς γῆς, ἔσται δεδεμένον ἐν τοῖς οὐρανοῖς • καὶ ὃ ἐὰν λύσῃς ἐπὶ τῆς γῆς, ἔσται λελυμένον ἐν τοῖς οὐρανοῖς • καὶ μυρία ἄν τις εἰς ἐλεγχὸν τῆς ἀσεβοῦς διανοίας ἐκ τῶν ἱερῶν συναγάγοι λογίων. Ὅρα δὲ καὶ τοῦτο • Βαπτισθεὶς ὁ Ἰησοῦς ἀνεῖσιν εὐθύς ἀπὸ τοῦ ὕδατος. Ὡ γλώσσης μελετώσης δυσσέθειαν! Ἐν τῷ πλάσματι τοῦ Πονηροῦ ὁ τοῦ ἀγαθοῦ Πατρὸς ἀγαθὸς Υἱὸς βαπτισθεὶς ἐκείθεν ἀνέισι, καὶ Ἰδοὺ ἀνεφέθησαν αὐτῷ οἱ οὐρανοί! Ἄλλο πλάσμα πάλιν πονηρᾶς χειρὸς • διατί δὲ ἀνεφέθησαν, καὶ τίνος χάριν; Εἶδε τὸ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ, φησὶ, καταβαῖνον ὡσεὶ περιστερᾶν. Τρίτος οὗτος τῆς ἀσεβείας ἐν ὀλίγοις ῥήμασιν θριαμβός. Πῶς γὰρ ἐν τῷ σχήματι τοῦ πλάσματος τοῦ Πονηροῦ τὸ τοῦ Θεοῦ Πνεῦμα τυποῦται, καὶ χάρτεσιν ἐκ τῶν ἔργων τοῦ Ἐχθροῦ, κάκειθεν κατιῶν ἔρχεται ἐπὶ τὸν Ἰησοῦν; Καὶ τετάρτη στήλη (98) τῆς

θεολογία, qui et hic paulo post occurrit, respectu Christi in primis vindicavit luculentis veterum locis Jo. Pearson in Notis ad Ignatii Epistolam, p. 7. Alias θεολογεῖν et θεολογία de laudatione et celebratione Dei adhiberi ostendit Henr. Valesius ad Eusebii *Histor. eccles.* x, 3, pag. 190.

(98) Στήλη. Proprie columnam, tum vero titulum ac inscriptionem, columnis inscribi solitam, et aliam quancunque, ac hinc notam cum dedecore conjunctam denotare solet, qui postremus significatus hic quoque locum obtinere videtur, quem alias in vocibus hinc derivatis στηλιτεύω et στηλιτεύω

ἀσβετίας· φωνὴ δίδεται ἐκ τῶν οὐρανῶν· Οὗτός ἄ
 ἔστιν ὁ Υἱὸς μου ὁ ἀγαπητός, ἐν ᾧ εὐδόκησα.
 Ἐπισκοπῆ μοι, ἀγαπητέ, καθεκάστην λέξιν, ὅπως
 αὐταί· συμπρόεισιν ὁ κατὰ τῆς ἀσβετίας ἄφυκτος
 Ἐλεγχος· Οὗτός ἐστι, φησὶν, ὁ Υἱὸς μου ὁ ἀγα-
 πητός ἐν ᾧ εὐδόκησα. Τίς οὗτος ὁ ἐν ὕδατι βαπτι-
 ζόμενος, ᾧ ἀνσωχθησαν οἱ οὐρανοί, ἐφ' ὃν τὸ Πνεῦμα
 τὸ ἐμὸν ἐν μορφῇ περιστερᾶς καταβαίνειν ἐκ τῶν
 οὐρανῶν συνεπιμαρτύρεται τοῦ βαπτιζομένου τὴν
 υἰότητα· Πάντα ἐμὰ διὰ τῶν ἐμῶν κτισμάτων, ὁ ἐμὸς
 Υἱός, τὸ θέλημα πληρῶν τὸ ἐμὸν, τὴν σωτηρίαν κα-
 ταπράττει τοῦ κόσμου· μόνης δὲ τοῦ Πνεύματος ἐξου-
 σίας, τῷ ὁμοφυεῖ συμπαρούσης καὶ ἀνακηρυτούσης
 τῷ πράγματι τὸ γνήσιον τῆς υἰότητος· Ἐτέρωθεν
 δὲ πάλιν τοῖς πάντα πράττουσι, πρὸς τὸ ἀρέσκειν
 ἀνθρώποις, ἐπιτιμῶν, Μισθόν, φησὶν, οὐκ ἔχετε
 παρὰ τῷ Πατρὶ ὑμῶν τῷ ἐν τοῖς οὐρανοῖς· Καὶ
 ἀόσω μᾶλλον ὁ Πατὴρ ὑμῶν ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς
 δώσει ἀγαθὰ τοῖς αἰτοῦσιν αὐτόν· Καί· Εἷς ἔστιν
 ὁ Πατὴρ ὑμῶν ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς. Τί δὲ καὶ ἀν-
 ἔδλεπεν ὁ ἀγαθὸς Υἱὸς τοῦ ἀγαθοῦ Πατρὸς ἀλλότριον
 ποίημα τὸν οὐρανὸν, καὶ τοὺς δακτύλους εἰς τὰ ὠτα
 ἐμβάλων τοῦ κωφοῦ ἤπτετο τῆς γλώσσης, πτύσας
 καὶ τῆς κωφώσεως ἀπέλυε τὸν κωφόν· Ἄλλο πάλιν
 πλάσμα πονηρὸν, ὡς οἱ θεομαχοῦντές φασιν. Τί δὲ,
 λέγοντος αὐτοῦ· Πάτερ, δόξασόν σου τὸν Υἱόν,
 ἐκ τοῦ οὐρανοῦ ἦκεν ἡ φωνὴ λέγουσα, Καὶ ἐδόξασα,
 καὶ πάλιν δοξάσω· Ἥδαι μὲν γὰρ αὐτὸς ὅτι καὶ
 ἐδόξασε καὶ δοξάσει. Καὶ οὐ διὰ τοῦτο ἦτε τὸν Πα-
 τέρα· αὐτὸς γὰρ ἔχων πάντα τοῦ Πατρὸς, καὶ μόνος
 εἰδὼς τὸν Πατέρα, οὐδὲ τοῦτο ἠγνόει· ἀλλ' ἵνα καὶ τὸ
 παρὸν τῶν ἀκρωμένων πλήθος σαφῶς ἐπιγνῶ, καὶ
 μάθη, ὅτι καὶ παραιτεῖται τὸ πάθος ὡς ἄνθρωπος,
 καὶ ἐπιζητεῖ τοῦτο, πάντας διδάσκων ὡς ἐκὼν αὐτὸ
 ὑπέρχεται. Αὐτὸ καὶ ἔλεγεν· Οὐ δι' ἐμὲ γέγονεν ἡ
 φωνή, ἀλλὰ δι' ὑμᾶς. Ἐγὼ μὲν γὰρ ἦδαι τὰ τοῦ
 Πατρὸς πάντα, καὶ οὐδὲν ἠγνόουν· οὐδὲ δι' ἐμὲ τὴν
 φωνὴν πρὸς αὐτὸν ἀφῆκα, οὐδὲ δι' ἐμὲ ταύτην αὐτὸς
 ἐβεβαίωσεν, ἀλλὰ δι' ὑμᾶς· ἵνα γνῶτε ὅτι συντρέχει
 τὸ θέλημα τὸ ἐμὸν τῷ θελήματι τοῦ Πατρὸς, καὶ τὸ
 πάθος δόξαν ὀνομάζω. Ὑπὲρ γὰρ ὑμῶν ἀπάντων
 προσήθη, καὶ ἡ ἐξ οὐρανῶν πατρικὴ φωνὴ ἐβεβαίωσε

Ζ'. Εἰ δέ γε τὸ πῦρ ποίημα τοῦ Πονηροῦ, πῶς ὁ
 ἀγαθὸς Θεός, ὁ τοῦ ἀγαθοῦ Υἱός, τοὺς μυσταγωγου-
 μένους αὐτῷ ἐν Πνεύματι ἁγίῳ βαπτίζει καὶ πυρὶ,
 τὸ πλάσμα συνάπτων τοῦ Ἐχθροῦ τῷ ἁγίῳ Πνεύματι
 καὶ δι' ἀντικειμένων ἀγιάζων τὸν βαπτιζόμενον·
 Ποῶς γὰρ ἂν τις τοῦτο παραδέξηται νοῦς· ποῶς
 οἴσει τὸ δυσσημον λογισμός· τίς δὲ οὐ καταγνοίη
 τῆς δυσσεβείας τὸ μέγεθος· Πῶς δὲ πάλιν ὁ ἀγαθὸς
 Θεός ποιεῖ τοὺς ἀγγέλους αὐτοῦ πνεύματα καὶ τοὺς
 λειτουργοὺς αὐτοῦ πυρὸς φλόγα, τοῖς ἀλλοτρίοις
 ἔργους ποιητὴν ἐπιγράφων ἑαυτόν· Τὴν γὰρ προ-

A offeratur: *Hic est, inquit, Filius meus dilectus, in
 quo delectatus sum. Quis est, qui in aqua baptiza-
 tur, super quo aperti sunt caeli, in quem Spiritus
 meus, habitum columbae descendens ex caelis, testa-
 tur baptismum hunc esse Filium? Omnia mea sunt,
 quia omnia condidi: Filius quoque meus est, qui,
 voluntatem meam perficiens, mundo salutem concili-
 at, dum interim virtus Spiritus mei, quae ipsi,
 unius et ejusdem naturae mecum participi, praesens
 est, opere ipso palam facit, eum verum esse Filium.*
 Alibi iterum eos, qui omnia ideo faciebant ut pla-
 cerent hominibus, *Mercedem, inquit, non habetis
 apud Patrem vestrum in caelis* 19. Item: *Quanto
 magis Pater vester in caelis dabit bonum petentibus
 ab ipso* 20. Item: *Unus est Pater vester in caelis* 21.
 B Et quid optimi Patris optimus Filius caelum, alien-
 nam creaturam, respexit, digitisque in aures im-
 missis, muti tetigit linguam, sputoque emisso mu-
 tum malo suo liberavit? Nova hic est creatura mala,
 ut Deo adversantes loquuntur. Qui vero ipso dicen-
 ti: *Pater, glorifica Filium tuum, ex caelo venit vox
 dicens: Et glorificavi, et iterum glorificabo* 22. Nove-
 rat enim et ipse, quod et glorificaverit, et glorifi-
 caturus sit. Neque propterea exorabat Patrem. Ipse
 enim omnia, quae Patris sunt, habens, et solus
 sciens Patrem, neque hoc ignorabat. Ut vero praesens
 audientium turba perspectum haberet, discer-
 retque se et passionem instar hominis declinare,
 et tamen expetere, omnes docet se sponte sua
 illam subire. Hinc et ait: *Non propter me, sed
 propter vos vox ista facta est* 23. Ego enim Patris
 consilia omnia noveram, neque quidquam eorum
 ignorabam. Neque propter me vocem ad ipsum
 emisi, neque propter me ille eam obsignavit, sed
 propter vos, ut sciatis voluntatem meam cum vo-
 luntate Patris conspirare, meque perpassionem glo-
 riam appellare. Pro vobis enim omnibus hoc in me
 recipio. Hoc sine et precatio haec, et Patris ex caelo
 vox petita confirmavit. Atque haec quidem de his
 sufficient.

ἀνακαταδέχομαι τοῦτο· διὰ τοῦτο καὶ ἡ εἰρησις
 τὰ αἰτηθέντα. Ἄλλὰ τίως μὲν τοσαῦτα περὶ τούτων.

VII. Quod si vero ignis Mali opus est, quomodo
 bonus Deus, boni Filius, eos, qui ad ipsum addu-
 cuntur baptizat in Spiritu sancto et igne 24, creatu-
 ram Mali Spiritui sancto jungens, atque adeo per
 contraria baptizatum sanctificans? Quae enim mens
 haec capiat? quae ratio inepta haec ferat? quis vero
 impietatis magnitudinem non abominetur? quomodo
 itaque Deus bonus Angelos suos facit spiritus, mi-
 nistros suos ignis flammam 25, alienorum operum
 se ipsum venditans conditorem. Propheticam enim
 illam vocem tanquam divinam et veritatis praeco-

19 Matth. vi, 19. 20 Matth. vii, 11. 21 Matth. xxiii, 9. 22 Joan. xii, 28. 23 ibid. 50. 24 Luc. iii, 16.
 25 Hebr. i, 7.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

τικὸς frequenter observes. Compara Claudium Sal-
 masium, *De cruce*, p. 268. Henric. Valesium, ad

Eusebium, p. 32; et Anton. Muratorium, ad *Anac-
 dota Græca*, p. 14 et 15.

nia, Paulus obsignat. Quomodo vero paleam, quæ A peccatorum levitatem designat, creaturæ Mali in supplicium tradit, quandoquidem eam igne inextinguibili comburendam esse nuntiat²⁵? Et quomodo domitor hostis venit, ut ignem jaceret in terram²⁶, hostis opus sic amplificans et augens? quomodo item diabolo paratus est ignis²⁷, si ipse est ejus conditor? neque enim ipse sibi parabit supplicium. Vicissim vero, si hostis ignem, ut videtur, non paravit, non paravit etiam quidquam, per quod homines sine emendatione peccantes punire possit, neque ipsum illum, qui zizania sparsit, per quem justam sumat ultionem. Et quis omnia ejusmodi enumerarit?

VIII. Quoniam vero maledica et impia lingua terrestria ad malum principium audet referre, quomodo ea sua dicit communis noster Dominus et Servator? *In propria enim venit, inquit, sed sui non receperunt eum*²⁸. Quod si dixerint apostatæ, proprie hic dici sermones propheticos, in hos vero venisse Christum, ipsos vero eum non recepisse, vide, quæso, insignem eorum insaniam et impudentiam. Primum enim, quomodo propheticos sermones proprios Christi esse aiunt, cum ipsos prophetas et inspirationem eorum ad malum referant? Deinde, quomodo in propheticos sermones venit Christus? Primo enim, quod et ipsi aiunt, ad alienos venit, prophetici enim sermones alieni quid sunt, tanquam ab alieno inspirati, nec ad bonum Deum pertinent. Deinde, quomodo omnino proprii esse possunt Christi sermones prophetici, qui non receperunt eum? Dicitur enim: *In sua venit, sed sui eum non receperunt*. Porro, quibus potestatem fecit Christus, ut filii Dei fierent? num sermonibus propheticiis? Hoccine non est nugari? Sermones enim si ex Deo sunt, eo ipso proprii sunt et domestici Dei; si vero mali, quomodo illi Dei efficiuntur? Tum, qualis sermo propheticas ex sanguinibus et voluntate viri et ex voluntate carnis pronatus est? Addit enim: *Qui non ex sanguinibus, nec ex voluntate viri, nec ex voluntate carnis, sed ex Deo nati sunt*²⁹. Qui igitur sunt illi sermones, ex sanguinibus prognati, et qui non? Nullus enim sermo, sive bonus, sive malus, sive verus, sive falsus sit, sive a bono, sive a malo Deo proficiatur, certe ex sanguinibus, quamvis maximopere insaniant ejusmodi res preferentes, natus dicitur. Itaque in his Domini verbis prophetici sermones nullum locum inveniant. Sed propria ibi appellat mundum, sicut et alibi ad discipulos suos ait: *Ecce venit hora, et jam venit ut dispergantur singuli in sua*³⁰. Quæ igitur ibi sua

²⁵ Luc. III, 17. ²⁶ Luc. XII, 49. ²⁷ Matth. XVI, 32.

φρητικὴν ταύτην φωνὴν ὡς ἐκ Θεοῦ καὶ θέλαν ὁ Παῦλος καὶ τῆς ἀληθείας ἐπισημαζέται κήρυγμα. Καὶ τὸ ἄχυρον δὲ ὁ τῶν ἀμαρτωλῶν μνησθεὶς τὸ ἀχρηστον, πῶς πάλιν τῷ πλάσματι παραδίδωσιν εἰς κόλασιν τοῦ Ἐχθροῦ; πῦρ γὰρ ἀσθέστῳ φησὶ κατακαίεσθαι. Καὶ πῶς ἦλθε πῦρ βαλεῖν ἐπὶ τὴν γῆν ὁ καθαιρέτης τοῦ Ἐχθροῦ, τὸ ἔργον πλατύνων καὶ αὐξων τοῦ Ἐχθροῦ; πῶς δὲ καὶ ἡτοίμασται τῷ διαβόλῳ τὸ πῦρ, εἰ ἐκεῖνός ἐστιν ὁ τούτου δημιουργός; Οὐ γὰρ αὐτὸς ἑαυτῷ τὴν τιμωρὴν ὑφίστησιν δίκην (99). Ἄλλως δὲ, εἰ μὴ τὸ πῦρ, ὡς ἔοικεν, ὑπέστησεν ὁ Ἐχθρὸς, οὔτε δι' οὐ τοὺς ἀνεπιστρόφους ἀμαρτάνοντας κολάσει, οὔτε αὐτὸν σπορέα τῶν ζιζανίων, δι' οὗ τὴν δικαίαν εἰσπράζεται δίκην. Καὶ πόσα ἂν τις ἀπαριθμήσαιτο τοιαῦτα;

B H'. Ἄλλ' ἐπερ ὡς ἡ βλάσφημος καὶ δυσσεβῆς θρασύνεται γλώσσα, τὰ ἐπίγεια τοῦ Πονηροῦ, πῶς λέγει αὐτὰ ἴδια ὁ κοινὸς ἡμῶν Δεσπότης καὶ Σωτὴρ; *Εἰς τὰ ἴδια γὰρ ἦλθε*, φησὶ, *καὶ οἱ ἴδιοι αὐτὸν οὐ παρέλαβον*. Εἰ δὲ λέγοιεν οἱ ἀποστάται, ἴδια μὲν εἶναι τοὺς προφητικούς λόγους (1), ἔλθειν δὲ εἰς αὐτοὺς τὸν Χριστὸν, ἐκεῖνους δὲ τοῦτον μὴ παραδέξασθαι ὅρα τὴν ὑπερβάλλουσαν αὐτῶν ἀνοίαν καὶ ἀναίσχυντίαν. Πρῶτον μὲν πῶς λέγουσι τοὺς προφητικούς λόγους ἴδιοι εἶναι τοῦ Χριστοῦ, αὐτοὺς τοὺς προφήτας λέγοντες πλάσμα τε εἶναι καὶ ἐπίπνοιαν δέχεσθαι τοῦ Πονηροῦ; Δεύτερον δὲ, πῶς εἰς τοὺς προφητικούς λόγους ἦλθεν ὁ Χριστός; Πρῶτον μὲν γὰρ εἰς ἄλλοτρίους ἦλθε, κατὰ τὸν ἐκεῖνων λόγον ἄλλότριον γὰρ οἱ προφητικοὶ λόγοι, ὡς ἐξ ἄλλοτρίου ἐμπνεόμενοι, καὶ οὐκ ἐκ τοῦ ἀγαθοῦ Θεοῦ. Ἐπειτα δὲ πῶς δύναται ὅλως ἴδιοι εἶναι οἱ προφητικοὶ λόγοι τοῦ Χριστοῦ, οἵτινες οὐκ ἐδέξαντο αὐτόν; Λέγει γὰρ, *Εἰς τὰ ἴδια ἦλθε, καὶ οἱ ἴδιοι αὐτὸν οὐ παρέλαβον*. Ἐτι δὲ τίνας ἔδωκεν ὁ Χριστός ἐξουσίαν τέκνα Θεοῦ γενέσθαι; Ἄρα τοὺς προφητικούς λόγους; Καὶ πῶς οὐ μακρὸς λῆρος τοῦτο; Οἱ λόγοι γὰρ, εἰ μὲν ἐκ Θεοῦ εἰσιν, αὐτόθεν ἔχουσι τὸ εἶναι οἰκτεροῦ Θεοῦ· εἰ δὲ πονηροὶ, πῶς ἂν τεκνωθεῖεν Θεῷ; Ἐτι δὲ, ποῖος μὲν λόγος προφητικὸς ἐξ αἱμάτων καὶ ἐκ θελήματος ἀνδρός, καὶ ἐκ θελήματος σαρκὸς ἐγεννήθη; Ἐπάγει γὰρ· *Οἱ οὐκ ἐξ αἱμάτων, οὐδὲ ἐκ θελήματος ἀνδρός, οὐδὲ ἐκ θελήματος σαρκὸς, ἀλλ' ἐκ Θεοῦ ἐγεννήθησαν*.

D Τίνας οὖν οἱ ἐξ αἱμάτων γεγεννημένοι λόγοι; καὶ τίνας οἱ μὴ; Οὐδεὶς γὰρ λόγος, οὔτε ἀγαθός, οὔτε πονηρός, ἀλλ' οὔτε ἀληθής, οὔτε ψεύδης, κἂν ἐκ τοῦ ἀγαθοῦ Θεοῦ πρόεισιν, κἂν ἐκ τοῦ πονηροῦ, οὐ μενοῦν ἐξ αἱμάτων, εἰ καὶ πλέον μανῶσιν οἱ ταῦτα λέγοντες, ἰοῦ γεγέννηται. Ὅστε χύραν ἐν τούτοις τοῖς Δεσποτικαῖς βήμασιν οὐδεμίαν οἱ προφητικοὶ λόγοι λαμβάνουσιν. Ἄλλ' ἴδια μὲν καλεῖ τὸν κδ-

XV, 41. ²⁸ Joan. I, 11. ²⁹ ibid. 30. ³⁰ Joan.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(99) Δίκη. Ita quoque argumentatur Titus, lib. I, apud cl. Basnag. p. 85: Ἰδοὺ τὸ πῦρ ἑαυτὸ οὐ καίει· ἕτερον γὰρ καὶ οὐχ ἑαυτὸ ἀναλώσει.

(1) Προφητικὸς λόγος. Hinc recte colligas

homines infrunitos τὰ ἴδια in tam alienum sensum detorque solitos, quem vix somnando quis probavit.

μον (2), ὡς που καὶ ἀλλαχοῦ φησὶ πρὸς τοὺς μαθη-
τάς· Ἰδοὺ ἔρχεται ὥρα, καὶ νῦν ἐλήλυθεν, ἵνα
σκιασθῆτε, ἕκαστος εἰς τὰ ἴδια. Ποῖα οὖν ἴδια
λέγει ἐνταῦθα; ἄρα τοὺς προφητικούς λόγους; ἢ
δηλονότι τὸ κτῆμα καὶ τὴν κατοικίαν ἕκαστου;
Ὅσπερ οὖν ἐνταῦθα ἴδια οὐχὶ κατὰ τὸν μεμνηνῶτα
λήρον τοῦς προφητικούς λόγους λέγει, ἀλλὰ τὸ
ἕκαστου κτῆμα καὶ τὴν ἴδιαν οἰκίαν οὕτω· καὶ
ἐπειδὴν λέγει· *Εἰς τὰ ἴδια ἦλθε, καὶ οἱ ἴδιοι αὐτὸν
οὐ παρέλαβον*, ἴδια μὲν τὸν αἰσθητὸν κόσμον λέγει·
κτῆμα γὰρ αὐτοῦ καὶ ποίημα οὗτος· ὡσαύτως δὲ
καὶ οἱ ἐν αὐτῷ, ὧν οἱ μὲν παρέλαβον αὐτοῦ τὴν
μυσταγωγίαν, οἱ δὲ οὐ. Καὶ ἀλλαχοῦ πάλιν αὐτὸς
ὁ Ἰησοῦς ὁ Σωτὴρ ἡμῶν τὴν ἴδιαν περιτρέχων
πατρίδα, καὶ τὴν αἰτίαν τῆς περιδρομῆς ἀποδίδους
ἐμαρτύρησε λέγων, ὅτι *Προφήτης ἐν τῇ ἰδίᾳ πα-
τρίδι τιμὴν οὐκ ἔχει*. Φανερὰς τοίνυν γεγενη-
μένης τῆς φωνῆς ἐξ αὐτῶν τῶν εὐαγγελικῶν
ῥημάτων τῆς σημαιούσης τὰ ἴδια, ὅτι τὸν κόσμον
καὶ τὴν ἐν τῷ κόσμῳ πατρίδα ἢ τὸ κτῆμα δηλοῖ-
πῶς οὐ μεμῆνασι φανερώτερον οἱ πρὸς μύθους καὶ
λήρους τὰ οὕτω περιφανῆ καταστρέφοντες; Τῶν
γούν Δεσποτικῶν λογίων ἴδια μὲν τοῦ Κυρίου τὸν
κόσμον λεγόντων, ἰδίους δὲ τοὺς ἐν αὐτῷ, κἄν τε
ἔλαβον αὐτὸν, κἄν τε μὴ (οἱ μὲν γὰρ λαβόντες μετὰ
τοῦ εἶναι ἴδιοι ὡς ποιήματα αὐτοῦ, καὶ ἐτεκνώ-
θησαν αὐτῷ, δεξάμενοι τὸν ἐπὶ τῇ σφῶν αὐτῶν
σωτηρίᾳ παραγεγονότα· οἱ δὲ μὴ παραλαβόντες
αὐτόν, κἄν ἴδιοι ὦσιν, ὡς πλάσμα αὐτοῦ, ἀλλ' οὖν
οὐ παραδεξάμενοι αὐτόν, τῆς δευτέρας καὶ πνευμα-
τικῆς υἰοθεσίας ἀπεξένωσαν ἑαυτούς)· οὕτω γούν
τῶν λογίων τὰ ἴδια καὶ τοὺς ἰδίους ἐρμηνεύοντων,
πῶς οὐ βδελυκτὸν τῆς πλάνης ἑτερόν τι τοῖς ῥήμα-
σιν ὑποβαλλόμενοι; Ὅτι δὲ ἴδια τὸν κόσμον φησὶ,
καὶ ἐκ τούτων ἔστι σαφῶς συνορᾶν. *Ἦν γάρ,
φησὶ, τὸ φῶς τὸ ἀληθινόν, ὃ φωτίζει πάντα ἄν-
θρωπον ἐρχόμενον εἰς τὸν κόσμον*. Ποῖον κόσμον;
δηλονότι τὸν αἰσθητόν. Καὶ πότε ἐφώτισεν; ὅτε
παραγγέλλον ἐν αὐτῷ. Πότε δὲ παραγγέλου; Τὸ
εὐαγγέλιον βοᾷ· *Ἐν τῷ κόσμῳ γὰρ ἦν, φησὶ·
πάντως γὰρ ἐν τῷ αἰσθητῷ κόσμῳ ὧν τὸν ἐρχόμενον
εἰς τὸν αἰσθητὸν κόσμον ἐφώτιζεν*. Εἶτα τίνας ἦν ὁ
κόσμος ποίημα, ἐν ᾧ τε αὐτὸς ἦν, καὶ τὸν ἐρχόμενον
εἰς αὐτόν (3) ἐφώτιζεν, οὐκ ἄλλοθεν ἔστι μαθεῖν
ἀλλ' ἢ ἐξ αὐτῶν τῶν εὐαγγελικῶν ῥημάτων. Ὁ κό-
σμος γὰρ, φησὶ, *δι' αὐτοῦ ἐγένετο, καὶ ὁ κόσμος
αὐτὸν οὐκ ἔγνω*. Ὁ ἴσον ἐστὶ τῷ, *Εἰς τὰ ἴδια
ἦλθε, καὶ οἱ ἴδιοι αὐτὸν οὐ παρέλαβον*. Ὅρξας πῶς
πανταχόθεν αὐτῆ ἑαυτῇ μαρτυρεῖ ἢ ἀλήθεια; καὶ

A vocal? num sermones propheticos? an possessio-
nem et domum ejusque? Sicut igitur ibi *sua* (τὰ
ἴδια) prout illi quidem nugantur, non appellat ser-
mones propheticos, sed propriam ejusque domum
et facultates, ita et, quando dixit: *In sua venit, et
sui non receperunt eum*, sua quidem mundum sen-
sibilem vocat; possessio enim ejus et creatura ille
est: sicut et isti, qui in eo sunt, et quorum alii
doctrinam ejus receperunt, alii minus. Alibi quoque
ipse Jesus Servator noster suam circumiens pa-
triam, atque hujus sui instituti rationem redditu-
rus, testatus est dicens: *Propheta in patria sua
honorem non habet* ²¹. Cum itaque dictio hæc ex
ipsis Evangelii verbis ita illustrata sit, ut per *prop-
ria* mundum, et quæ in eo est, patriam indicari
B appareat; nonne manifeste insaniunt, qui tam clara
oracula ad ineptias et nugas transferunt? Quoniam
igitur Domini verba propria Domini mundum vo-
cant, proprios vero ejus, qui in eo sunt, sive rece-
perint eum, sive minus (nam qui receperunt, post-
quam, ut creaturæ, ejus jam fuerant, etiam filii ejus
effecti sunt, quam primum eum, qui salutis ipso-
rum causa venerat, amplexi sunt: qui vero non re-
ceperunt, quamvis proprii sint, tanquam creatura
ejus, illi, non recipientes, seipsos dignitate filio-
rum spiritualium privarunt), quoniam, inquam,
evangelica verba *propria et proprios* ita interpretan-
tatur, quomodo non abominandum est eorum error,
qui aliam notionem verbis subjiciunt? Quod vero
C *propria* mundum vocet, inde etiam clarissime per-
spici potest. *Erat enim, inquit, lux vera, quæ
illuminat hominem omnem in mundum venientem* ²². Quem innuit mundum? omnino sen-
sibilem. Quando vero illuminavit? cum in eum
venit. Quando vero venit? Evangelium ela-
mat: *In mundo enim erat, inquit; omnino
enim in sensibili mundo existens hominem in mun-
dum sensibilem venientem illuminavit*. Porro ejus
fuerit creatura mundus, in quo et ipse erat, et
venientem in illum illuminabat, non aliunde rectius
discitur, quam ex ipsis verbis evangelicis: *Mundus
enim, inquit, per ipsum factus est et mundus ipsum
non cognovit* ²³. Id quod simile est alteri illi: *In sua
venit, et sui non receperunt eum*. Vides, quomodo
D veritas undiquaque sibi testimonium ferat, et lux
ejus magis magis que afulgeat ipsam quærentibus?
Quandoquidem igitur sanctissima oracula et mundum
hunc visibilem *propria* Servatoris vocat; et per
eum factum esse pronuntiat, et eos, qui in mundum

²¹ Matth. XIII, 57. ²² Joan. I, 9. ²³ Joan. I, 19.

VARIE LECTIONES ET NOTÆ.

(2) *Κόσμος*. Ex recentioribus post Grotium ple-
rique τὰ ἴδια de domo, quam nonnulli de templo
interpretati sunt, accipienda putarunt. Vide Fullerii
Miscellanea sacra, IV, 47; et Jo. Vorstii *Dissertati-
on. S.* lib. III, c. 12; Lambertus Bos, *De mysterio
chilipseos Græcæ linguæ*, in eadem sententiam sub-
intelligit οἰκήματα. Cum nostro facit Theophy-
lactus ad locum Joannis, vel mundum vel Judæam

speciatim hic significari scribens. Ἰδια αὐτοῦ, in-
quit is, ἢ τὸν ὅλον κόσμον νοήσεις ἢ τὴν Ἰουδαίαν.

(3) *Τὸν ἐρχόμενον εἰς αὐτόν*. Verba itaque hæc
ad ἄνθρωπον refert Photius, consentientes sibi
habens plerosque omnes. Interim sunt, qui putant
hæc ad φῶς sive Christum ipsum respicere. Lege
B. Joh. Fechtii, *Philocaliam sacr. thesibus bibli-
cis*, § 20.

veniant, non aliam, quam ipsum illuminare, confirmat, quomodo non contremiscunt homines, deflectionis vera progenies, et mali principii filii, quando alium quidem mundi visibilis conditorem ferunt, alium vero eum, qui venientem in mundum illuminet, quemque substantiæ intelligibilis tantum opificem profitentur?

τέκνα, ἄλλον μὲν εἰσάγοντες δημιουργὸν τοῦ ὁρωμένου κόσμου, ἕτερον δὲ τὸν φωτίζοντα τὸν ἐρχόμενον εἰς τὸν κόσμον, κόσμον, ὃν τῆς νοητῆς μόνον δημιουργὸν καταλείπουσιν ὑποστάσεως;

IX. Et absurditatem rei aliunde quoque manifestam facere licet. Si enim terrestria Mali sunt, quomodo sustinuit, frugibus uti, quas creatura Mali protulit, ita ut nunc ex quinque panibus, nunc ex septem, multas myriadas saturaret? Multo enim satius Deoque convenientius erat disciplinæ suæ alumnos non ex fructibus alienis, sed de suis rebus pascere. Imo quomodo in universum cibo aut potu ipse usus est, tanquam fructibus operum principii mali? Quomodo iterum cæco oculos fabricans non ex alia materia, quam ex terra et aqua, quæ erant Mali, visum restituit, operas cum hoste partitus, atque illi quidem potiora permittens, ipse vero partem suam ex aliena materia, tanquam qui propria sit destitutus, et aliena accessione explens. Huius certe, si nullius præterea, pudere debebat homines perditissimos, ut considerarent quod, qui oculos formavit ex luto, ipsevere est is, qui ab initio hominem ex luto condidit. Cujus enim materiæ pars est, ejusdem quoque est totum: et quem conditorem habuit universum, eum et pars habuit. *Addo hic: si corpus a Male profectum est, quomodo flevit ipse, cum id in Lazaro periret, et quomodo opus Mali abolitum ipse restituere et in vitam vindicare, ac Lazarum resuscitare sustinuit? ipsum quoque Patrem eo tempore implorans, ut cretaram Mali optime perditam ipse iterum reficeret et in vitam revocaret? Imo si corpus mali est principii, quomodo filium viduæ mortuum resuscitavit? quomodo tot mille alia miracula, quibus hominum profuit corporibus, perpetravit? nonne denique centurionis puer, Petri socrus, mulier ex morbo depressa²⁴ femina sanguinis fluxu per multos annos debilitata, omnique salutis spe privata, leprosi, paralytici, claudi, surdi, atque mille alia calamitatum et morborum exempla, a quibus corpora immunia reddidit: nonne, inquam, ista omnia idonea sunt ad perfundendos rubore illos, qui corpora hominum Mali creaturam dicunt? Quomodo enim opus hostis perditum bonus Deus renovavit, neque solum eorum, qui ad ipsum se recipiebant, mala averruncavit, sed et ipse ad eos accessit. *Jesus enim urbes omnes et vicus obiit, docens in synagogis ipsorum, et morbos omnis generis ac infirmitates sanans*²⁵. Neque solum medelam illis attulit, factamque tacuit medicinam, sed et, ut narrarent aliis, præcepit: *Euntes enim, inquit, renuntiate Joanni: Cæci vident, claudi ambulant, prosi purgantur, multi audiunt, et mortui resur-**

τὸ φῶς αὐτῆς μᾶλλον ἀναλάμπει τοῖς ἐπιζητοῦσιν αὐτόν; Τῶν οὖν ἱερῶν βημάτων καὶ ἰδία τοῦ Σωτῆρος τουτοῦ τὸν ὁρώμενον κόσμον καλοῦντων, καὶ δι' αὐτοῦ κηρυττόντων αὐτὸν γενέσθαι, καὶ τοὺς ἐρχομένους εἰς τὸν κόσμον οὐκ ἄλλον, ἀλλ' αὐτὸν εἶναι τὸν φωτίζοντα· πῶς οὐ πεφρίκασι τὰ τῆς ἀποστασίας ὡς ἀληθῶς πλάσματα, καὶ τοῦ Πονηροῦ

Θ. Καὶ ἀλλαχθὲν ἄν τις τὸ ἀποπῶν ἐπιδείξει ἀνακαλυπτόμενον. Εἰ γὰρ τὰ ἐπιγειαῖα ἐστὶ τοῦ Πονηροῦ, πῶς ἠνέσχετο διὰ τῶν καρπῶν, οὐκ ἔφυσε τὸ ποίημα τοῦ Πονηροῦ, τοῦτο μὲν καὶ ἐκ πέντε ἀρτων, τοῦτο δὲ ἐξ ἑπτὰ, πολλὰς μυριάδας χορτάσαι; Πόσῳ γὰρ ἦν ἄμεινον καὶ θεοπρεπέστερον μὴ ἐξ ἀλλοτρίων καρπῶν, ἀλλ' ἐξ οἰκείων δημιουργημάτων τρέφειν τοὺς μυσταγωγουμένους αὐτῶν! Μᾶλλον δὲ πῶς ὄλωσ τροφῆς ἢ ποτῶν αὐτὸς προσηνέκατο, ἃ καρπὸς ἦν τῶν ἔργων τοῦ Πονηροῦ; Πῶς δὲ πάλιν ὀφθαλμοὺς δημιουργῶν τῶν τυφλῶν οὐκ ἐξ ἄλλης ὑλης ἀλλ' ἐκ γῆς καὶ ὕδατος, ἅπερ ἦν τοῦ Πονηροῦ, τὴν ὄψιν ἐκαινοποιεῖ, μονοουχὶ συμμεριζόμενος τῶν Ἑβραίων, καὶ τῶν μὲν ἀφεί; τὸ πλεόν ποιεῖν· αὐτὸς δὲ τὸ μέρος ἐξ ἀλλοτρίας ὑλης ὡσπερ ἀπορῶν ἰδίας, τοῦ ἀλλοτρίου πλάσματος ἀναπηρῶν; Καίτοι εἰ μὴ τι ἄλλο, ἀλλ' αὐτό γε τοῦτο τοὺς ἀθλοὺς εἶδει δυσωπηθῆναι καὶ κατανοῆσαι, ὅτι ὄντως ὁ πλάσας τὸν ὀφθαλμὸν ἐκ πηλοῦ, αὐτὸς ἐστὶν ὁ καὶ κατ' ἀρχὰς πλάσας τὸν ἀνθρώπον ἐκ πηλοῦ. Οἷας γὰρ ὑλης ἐστὶ τὸ μέρος, τῆς αὐτῆς; καὶ τὸ ἔλον· καὶ ὃν ἔσχε τὸ ἔλον δημιουργῶν, τὸν αὐτὸν καὶ τὸ μέρος. Ἄλλως τε δὲ, εἰ τὸ σῶμά ἐστιν ἐκ τοῦ Πονηροῦ, πῶς ἐκλαύσε διαφθειρόμενου αὐτοῦ ἐπὶ τοῦ Λαζάρου; καὶ πῶς ὑπέμεινε διαλυόμενον τὸ ἔργον τοῦ Πονηροῦ αὐτῆς; πάλιν συσφίξει καὶ ζωοποιήσει, καὶ τὸν Λάζαρον ἀναστήσαι, καὶ τότε τὸν ἴδιον ἐπικαλούμενος Πατέρα, ἵνα τὸ πλάσμα τοῦ Πονηροῦ καλῶς διαφθειρόμενον αὐτὸς πάλιν ἀνασῶσῃ καὶ ζωώσῃ; Καὶ εἰ τὸ σῶμά ἐστὶ τοῦ Πονηροῦ, πῶς τὸν τῆς χήρας υἱὸν τεθνεῶτα ἀνέστησε; πῶς τὰς ἄλλας μυρίας θεοσημείας, ὅσαι; τὰ τῶν ἀνθρώπων εὐεργέτησε σώματα, διεπράξατο; Ὁ δὲ τοῦ ἐκατοντάρχου παῖς, ἢ δὲ τοῦ Πέτρου πενθερὰ, ἢ συγκύπτουσα τῶ πάθει γυνή, ἢ τῶ πολυχρονίῳ

D βεῦματι κατασυρομένη τοῦ αἵματος καὶ πῖσαν ἀζηρημένη σωτηρίας ἐλπίδα, οἱ λεπτοὶ, οἱ παράλυτοι, οἱ κωφοὶ, τὰ μυρία τῶν παθῶν καὶ τῶν νοσημάτων γένη, ὧν ἀπάντων καθαρὸν ἀπέλυε τὸ σῶμα. Ταῦτα πάντα οὐκ ἱκανὰ καταισχύναι τοὺς λέγοντας τὰ τῶν ἀνθρώπων σώματα πλάσματα τοῦ Πονηροῦ; Πῶς γὰρ τὸ πλάσμα τοῦ Ἑβραίου ὁ ἀγαθὸς Θεὸς διαφθειρόμενον ἀνεκαίνιζε, καὶ οὐ προσιδόντων μόνον τὰ πάθη ἀπήλαυεν, ἀλλὰ καὶ αὐτὸς ἐκεῖνοι; ἐπιφοιτῶν καὶ παραγινόμενος; Περιῆγε γὰρ ὁ Ἰησοῦς τὰς πόλεις πάσας καὶ τὰς κώμας, διδάσκων ἐν ταῖς συναγωγαῖς αὐτῶν, καὶ θεραπεύων πᾶσαν νόσον καὶ πᾶσαν μαλακίαν. Καὶ οὐκ ἐθεράπευσεν μὲν τούτους, εἴτιγα δὲ τὴν ἰατρῆσαν, ἀλλὰ καὶ προσέτασεν διαγ-

²⁴ Luc. xiii, 44. ²⁵ Matth. ix, 35.

γέλλασθαι. Πορευθέντες γάρ, φησίν, ἀπαγγέλατε **A** *gunt* ²⁰. Discipulis vero signum potentiae suae virtutis ac gratiae largitur; ut ægrotis manus imponant eisque medeantur. Adeo Christus, Deus noster, qui ad servandam animam et corpus venit, corporis, tanquam proprii operis, curam suscepit, neque beneficentiam suam in eo jussit acquiescere, sed et, ut eadem facerent, discipulis suis potestatem fecit. Si vero, quod mali principii ora contra Deum profitentur, corpus a malo ortum est, quomodo per illud præclarissima quæque effcimus, temperantiam, v. gr. continentiam, vigilantiam, resistentiam, patientiam in adversis, martyrii labores, quæ quidem omnia ad corpus magis quam animam pertinentia in Conditoris Creatorisque gloriam tendunt. Anima enim, sibi relicta, non ingrederetur **B** unquam studium ad ejusmodi præstanda, neque si omitteret, ad reddendam rationem vocari posset. Quomodo itaque creatura Mali perficit bona, et succurrit animæ ad præclara illa perficienda, quæ, eo absente, perficere non judicatur. Tu vero etiam hoc velim consideres: si corpus Mali fuit principii, quomodo Paulus, ægrotante Epaphrodito, tristatus fuit, et dixit: *Deus misertus est illius, nec illius solum, sed et mei, ne tristitiam super tristitia haberem* ²¹. Quid enim necesse erat Paulum tristari, videntem, quod creatura Mali perditam sit: et, si creatura fuisset Mali, quomodo idem vir divinus scripsit Timotheo: *Vini parum adhibe ob stomachum tuum, et morbos frequentiores* ²². Divinum enim **C** illum doctorem, siquidem vere de Timotheo sollicitus fuit, secundum vos, quia corpus Mali erat creatura, scribere decebat: omnino non *utere* vino, ut eo citius id, quod Mali est, frangatur, tuque onere ejus leveris. Quod si corpora ad Malum originem suam referunt, quomodo Jesus Christus, Dominus noster, ait: *Nonne duo passeres uno assario venduntur, neque tamen unus eorum sine Patre vestro, qui in cælis est, cadit* ²³. Quid enim bono Deo curæ est de creaturis Mali, quibus nec præmia, nec vita æterna, nec regnum cælorum proposita sunt? At quoniam Dominus eorum et conditor et superior est, ideo neque illa sine ipso privantur. Quomodo vero Christus in corpore Pauli glorificabitur, siquidem corpus a Malo est **D** formatum? Imo quomodo mysteriorum divinorum præco, si corpus non fuit creatura Dei, qui est super omnia, corpus et spiritum et animam precatur totam conservari, idque ad Domini adventum? Ait enim: *Deus vero facis sanctificet vos inte-*

²⁰ Matth. xi, 5. ²¹ Philipp. ii, 27. ²² I Tim. v, 23. ²³ Matth. x, 29.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(4) Πρὸς ἀγῶνας ἔλθοι. Phrasis gymnastica, cujus vox media variis significatibus subjecta est, quas Eustathius summam, ad Iliados Σ, p. 4148, ita complexus est: 'Ο δὲ ἀγὼν πολυσημαντος λέξις, κατὰ τοὺς παλαιούς. Ἀγὼν γάρ, φησίν, ὁμιλος, κύκλος, μάχη, ἔρις, ἀγορά, συναγωγὴ καὶ ἐπίδειξις. Ego hic locum, in quo certamen suscipitur, indicari potest per ἀγῶνας, quam vocis notionem demonstravit Jo. Georg. Grævius, in notis ad Hesiodi

Ἀσπιδά, v. 312. De aliis significationibus lege Ezech. Spanhemium, ad Oraciones Juliani, p. 11, 12; Ludovic. Cresollium, in *Theatro rhetorum et sophistarum*, lib. , iii c. 17; Gottfred. Olearium ad Philostrati *Vitas sophistarum*, l. xxii, § 1, n. 4; et Jac. Tollium ad Longinum *περὶ ὕψους*, sect. 9 et 11, n. 1. Pertinet huc phrasis ἀγὼν πρόξεται. de qua exponit Lamb. Bos in Notis ad N. T., p. 254.

gros, et totus Spiritus vester, et anima et corpus inculpata conseruentur in adventum Domini nostri Jesu Christi⁴⁰. Præter vero ista, si anima alterius principii opus existeret, alterius vero corpus, quomodo verus nostri conditor et Deus, servos suos curis non distractos esse cupiens, de utroque præcipit dicens: *Ne curate de anima vestra, quid edatis aut bibatis, neque corpori vestro, quid induatis*⁴¹. Postea adhuc magis exemplo quodam ad percipiendas admonitiones perducturus: *Inspicite*, inquit, *in volucres cæli, quia non serunt, nec metunt, neque in granaria congerunt*⁴²; et unde illis victus suppetit? *Pater vester cælestis nutrit eas*⁴³. Si itaque Patrem nostrum cælestem eum, qui volucres cæli nutrit, et agnoscit, et appellat veritatis fons, ino vero gramen agri, in forniacem conjici

solitum, ab eodem Deo, ea forma indui ait, qua nec Salomon (in omni sua gloria conspicuus fuerit, quomodo effrenata impietatis ora alium quidem graminis, et avium et corporis et rerum sensibilibium omnium conditorem renuntiant, alteri vero dimidium principium ex gratia quasi largiantur?

αθαι, ολον οὐδὲ Σολομών ἐν ὄλῃ αὐτοῦ περιεβάλετο ἄλλον μὲν τοῦ χόρτου καὶ τῶν πετεινῶν καὶ τοῦ δημιουργόν, ἐτέρω δὲ τὴν ἡμίτομον χαρίζονται ἀρχὴν;

X. Quod vero idem sit, qui et sæcularia hæc et cælorum regnum largitur, pauca commonstraturus Servator: *Novit enim*, inquit, *Pater vester cælestis, quod his omnibus indigetis. Querite vero primum regnum Dei, et justitiam ejus, et ista omnia adjicientur vobis*⁴⁴. Cujus est, homo perditissime, regnum cælorum, et cujus est justitia ejus? et quis suppeditat necessitatibus corporis consultura? nonne idem Deus, qui unus est et solus? nonne communis formator? nonne omnium Dominus? Si vero qui solem suum oriri facit super malos et bonos, et pluviam super justos et injustos demittit, idem est, qui ad perficiendas virtutes nos in filios adoptavit; hic vero est Pater noster, qui in cælis est. Nonne vehementer abominanda est apostatarum impietas? *Ego enim*, inquit Servator, *vobis dico: Diligite inimicos vestros, benefacite odio prosequentibus vos*⁴⁵. Pergit, si quaeratur quaenam sit obedientiae merces? *Ut fiat filii Patris vestri cælestis*. Quis vero est Pater cælestis? *Qui solem suum oriri facit super malos et bonos, et pluviam mittit super justos et injustos. Sitis igitur perfecti vos, sicut Pater vester cælestis perfectus est*⁴⁶. Perfectus igitur Pater, quem imitari nos jubet, qui natura et Filius, idem ille est, non alius qui solem visibilem oriri facit, quique lucem sensibilem nobis, qui sensibus subjecti sumus, suppeditat, et pluit super justos et injustos, ut fructus ferre et coli terra possit, utque, si quid ob ariditatem ad intemperiem vergat, aer, quo ad respirationem utimur, per humorem pluviae temperetur. Ubi igitur sunt nefandi illi imperii Dei partitores, qui terræ,

των Θεοῦ, πῶς τὸ σῶμα καὶ τὸ πνεῦμα καὶ τὴν ψυχὴν ἀλόκληρον ἐπέυχεται διατηρηθῆναι καὶ τότε ἐν τῇ τοῦ Κυρίου παρουσίᾳ; Λέγει γάρ· Ἀδελφοὶ δὲ ὁ Θεὸς τῆς εἰρήνης ἀγαπᾷ ὑμᾶς ὀλοταίως, καὶ ἀλόκληρον ὑμῶν τὸ πνεῦμα καὶ ἡ ψυχὴ καὶ τὸ σῶμα ἀμέμπτως ἐν τῇ παρουσίᾳ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ διατηρηθήσῃ. Χωρὶς δὲ τούτων εἰ ἄλλης μὲν ἦν ἀρχῆς ἔργον ἢ ψυχῆ, ἐτέρας δὲ τὸ σῶμα, πῶς ὁ ἀληθὴς ἡμῶν πλάστης καὶ Θεὸς ἀπερισπάστους εἶναι βουλόμενος, τοὺς αὐτοῦ νοθετῶν λατρευτὰς παραινῆι περὶ ἐκατέρου λέγων· *Μὴ μεριμνᾶτε τῇ ψυχῇ ὑμῶν, τί φάγητε, ἢ τί πίητε, μηδὲ τῷ σώματι ὑμῶν, τί ἐνδύσθηθε*; Ἔπειτα καὶ πλεόν ἡμᾶς τῷ παραδείγματι πρὸς τὴν νοθεσίαν ἔλκων, Ἐμβλέψατε, φησὶν, εἰς τὰ πετεινὰ τοῦ οὐρανοῦ, ὅτι οὐ σπείρουσιν, οὐδὲ θερίζουσιν, οὐδὲ συνάγουσιν εἰς ἀποθήκας· καὶ πόθεν αὐτοῖς ἡ ζωὴ; Ὁ Πατὴρ ὑμῶν ὁ οὐράνιος τρέφει αὐτὰ. Εἰ οὖν Πατέρα ἡμῶν οὐράνιον τὸν τρέφοντα τὰ πετεινὰ τοῦ οὐρανοῦ, καὶ οἶδε καὶ λέγει τῆς ἀληθείας ἢ πηγῆ, λέγει δὲ καὶ τὸν χόρτον τοῦ ἀγροῦ τὸν εἰς τὸν κλίθων βαλλόμενον ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ Θεοῦ, κάλλος ἀμφιένυσσῃ δόξῃ· πῶς τὰ ἀκύλωτα τῆς ἀσθεΐας στόματα, καὶ τῶν αἰσθητῶν ἀπόντων χειροτονοῦσι

I. Ὅτι δὲ ὁ αὐτὸς ἐστὶν ὁ καὶ ταῦτα τὰ πρόσκαιρα διδοὺς, καὶ τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν λεπτομερέστερον βεβαιῶν τὸ δόγμα· Ὅλως γάρ, φησὶν, ὁ Πατὴρ ὑμῶν ὁ οὐράνιος, ὅτι χρῆσθε τούτων ἀπάντων· Ζητεῖτε δὲ πρῶτον τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ, καὶ τὴν δικαιοσύνην αὐτοῦ, καὶ ταῦτα πάντα προστεθήσεται ὑμῖν. Τίνος ἐστὶν, ἀθλίε, ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ, καὶ τίνος ἡ δικαιοσύνη αὐτοῦ; καὶ τίς ὁ προστιθεὶς καὶ τὰ εἰς τὴν χρεῖαν τοῦ σώματος διαρκῆ; οὐχ ὁ αὐτὸς Θεὸς ὁ εἰς καὶ μόνος; οὐχ ὁ κοινὸς πλάστης; Οὐχ ὁ πάντων δημιουργός; Εἰ δὲ ὁ τὸν ἥλιον αὐτοῦ ἀνατέλλων ἐπὶ πονηροὺς καὶ ἄγαθοὺς, καὶ βρέχων ἐπὶ δικαίους καὶ ἀδίκους, ὁ αὐτὸς ἐστὶν ὁ καὶ διὰ τὴν τελείωσιν τῶν ἀρετῶν υἱοθετούμενος ἡμᾶς, οὗτος δὲ ἐστὶν ὁ Πατὴρ ἡμῶν ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς· πῶς οὐχὶ σφόδρα βδελυκτὸν ἢ ἀσέβεια τῶν ἀποστατῶν; Ἐγὼ γάρ, φησὶν ὁ Σωτὴρ, ὑμῖν λέγω· Ἀγαπᾷτε τοὺς ἐχθροὺς ὑμῶν, καλῶς ποιεῖτε τοῖς μισοῦσιν ὑμᾶς. Εἴτα καὶ τίς ὁ τοῖς πειθομένοις μισθός; Ὅπως γέννησθε υἱοὶ τοῦ Πατρὸς ὑμῶν τοῦ ἐν τοῖς οὐρανοῖς. Ἄλλὰ τίς ὁ ἐν οὐρανῶν Πατὴρ; Ὁ τὸν ἥλιον αὐτοῦ ἀνατέλλων ἐπὶ πονηροὺς καὶ ἀγαθοὺς, καὶ βρέχων ἐπὶ δικαίους καὶ ἀδίκους. Ἔσεσθε οὖν ὑμεῖς τέλειοι, ὡς ὁ Πατὴρ ὑμῶν ὁ ἐν οὐρανοῖς τέλειός ἐστιν. Ὁ γοῦν τέλειος Πατὴρ, ὃν ἡμᾶς μιμεῖσθαι ὁ φύσει παραινῆι γὰρ, αὐτὸς οὗτός ἐστιν, οὐχ ἄλλος, ὁ τὸν ὁρώμενον ἀνατέλλων ἥλιον· καὶ τὸ πῶς ἡμῖν τοῖς αἰσθητοῖς τὸ αἰσθητὸν χορηγῶν, καὶ βρέχων ἐπὶ δικαίους καὶ ἀδίκους, ἐπὶ καρποφορίᾳ καὶ γεωργίᾳ τῆς γῆς· καὶ ὡς ἂν, εἰ τι πρὸς ἀρχαίαν ἐπέκλινε διὰ ξηρότητα, ᾧ χρώμεθα πρὸς ἀναπνοὴν, ὁ ἀήρ,

⁴⁰ I Thess. v, 23. ⁴¹ Matth. vi, 2. ⁴² ibid. 26. ⁴³ ibid. ⁴⁴ Matth. vi, 32. ⁴⁵ Matth. v, 44.

⁴⁶ ibid. 45, 48.

ἐκ τῆς ἀπὸ τῶν ὑετῶν νοτίδος πρὸς εὐκράσιαν ἐπι-
αναχθῆ. Ποῦ τοίνυν εἰσὶν οἱ τῆς ἀμερίστου τοῦ θεοῦ
βασιλείας ἐκθεσμοὶ μεριστοί, οἱ τῆς γῆς μὲν καὶ τοῦ
ἀέρος, καὶ τῶν ὑετῶν, καὶ τοῦ ἡλίου, καὶ τῶν ὁμοστοίχων ἑτερον ἀναπλάττοντες δημιουργόν, ἄλλον
δὲ τῶν ἐπιπὰρὰ ταῦτα τῆν τῶν νοητῶν ἐπέχει (5) τάξιν;

ΙΑ'. Σὺ δέ μοι σκόπει καὶ τοῦτο· Εἰ θρόνον τοῦ
θεοῦ τὸν οὐρανὸν καλεῖ ὁ μᾶλλον τῶν ἄλλων τὸν Πα-
τέρα καὶ τὰ τοῦ Πατρὸς εἰδῶς, ὑποπόδιον δὲ τὴν
γῆν, καὶ πόλιν αὐτοῦ τὰ Ἱεροσόλυμα, πῶς οὐκ
ἐσχάτης ἀσεβείας, ὣν μέρτυς ὁ Υἱὸς, ταῦτά τινες
περικόπτειν αὐτοῦ, καὶ ἕτερον τῶν περικοπέντων
ποιεῖν ποιητῆν; Ὁ γὰρ πάντα πρὸς σωτηρίαν ἡμῶν
καὶ πράττων καὶ παραινῶν Χριστὸς ὁ Θεὸς, τὸν
ἄρκον ὡς ὄντα τῆς ἐπιουρίας πύλην τῆς ἀνθρωπίνης
ἀποκλείων πολιτείας, φησὶν· Ἐγὼ δὲ λέγω ὑμῖν,
μη δόμοσαι ὄλωσ, μήτε ἐν τῷ οὐρανῷ, ὅτι θρόνος
ἐστὶ τοῦ θεοῦ, μήτε ἐν τῇ γῆ, ὅτι ὑποπόδιον
τῶν ποδῶν αὐτοῦ ἐστὶ· μήτε εἰς Ἱεροσόλυμα,
ὅτι πόλις ἐστὶ τοῦ βασιλέως τοῦ μεγάλου. Ἀλλὰ
μῆδὲ ἐν τῇ κεφαλῇ σου, φησὶν, ὅτι οὐ δύνασαι ποιῆ-
σαι· ἐξ αὐτῆς λευκὴν τρίχα ἢ μέλαιναν· κεφαλὴν,
καὶ Ἱεροσόλυμα, καὶ γῆν, καὶ οὐρανὸν, τὰ αἰσθητά,
τὰ ὕβει κρινόμενα, λέγων, ἃ τοῖς Ἰουδαίοις ἔθος ἦν
ὄρκον ποιῆσθαι (6). Μῆδὲ πάλιν εἰς μύθους καὶ
λήρους τὴν κεφαλὴν, καὶ τὰ Ἱεροσόλυμα, καὶ τὴν
γῆν, καὶ τὸν οὐρανὸν ἢ μανία παρατρέποι. Τὸν γὰρ
ὁρώμενον οὐρανὸν, καὶ τὴν αἰσθητὴν γῆν, καὶ τὰ
Ἱεροσόλυμα, ἃ πάλαι μὲν ὑποκόδομητο, γενεαῖς δὲ
ὑστερον ὁ Δαβὶδ ἀνοικοδομεῖ καὶ πολιτεῖ· ταῦτα τὸν
μὲν θρόνον καλεῖ, τὴν δὲ ὑποπόδιον, τὰ δὲ πόλιν
τοῦ μεγάλου βασιλέως. Ποίου βασιλέως; αὐτοῦ ἐτέ-
ρωθι σαφέστερον ἐκδιδάσκει, Μὴ ποιεῖτε, λέγων,
τὸν οἶκον τοῦ Πατρὸς μου οἶκον ἐμπορίου, τὸν
ἐν Ἱεροσολύμοις ναὸν τοῦ Πατρὸς οἶκον ἀποσεμνύ-
ων· δι' ὃν καὶ τὰ Ἱεροσόλυμα τοῦ βασιλέως πόλιν
καλεῖ. Ὅν γὰρ ἐν τῇ τῶν ὄρκων ἀπαγορεύσει μέ-
γαν ἀνεῖπε βασιλεία, ἐνταῦθα Πατέρα ἴδιον ἔθεο-
λόγει. Διὸ καὶ τοὺς πωλοῦντας τὰς βόας καὶ τὰ
πρόβατα, καὶ τὰς περιστερὰς, τὴν πατρικὴν
οἰκίαν τῆς ἐμπορικῆς καθαίρων παροινίας ἀπε-
λαύνει· καὶ τὴν δικαίαν αὐτοῖς ὀργὴν ἀπειλεῖ· οἷα
δὴ καταφρονητὴς εὐρῶν καὶ τοῦ πατρικοῦ οἴκου καὶ
τῆς πατρικῆς ἐντολῆς. Χωρὶς δὲ τῶν εἰρημένων,
εἰ πρότερον μὲν ὑπὸ τοῦ παναγίου Πνεύματος ἐμ-
πνεόμενος ὁ Δαβὶδ, ὑστερον δὲ καὶ ὁ θεῖος Παῦλος
λαμπρᾶ διακίραγε τῇ φωνῇ· ὡς ὁ κηρυττόμενος
ὑπὸ Μωσέως Θεὸς, πρὸς τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν
Χριστὸν λέγει. Τῷ Σωτῆρι γὰρ ἡμῶν ὁ Παῦλος πρὸς
Ἰουδαίους γράφων, τὴν πατρικὴν ἀρμόζει φωνὴν,
τὴν διὰ τοῦ Δαβὶδ προφητευσείσαν. Υἱὸς μου εἰ σὺ,

A aeris, pluviarum, solis, aliorumque ejusmodi alium
singunt conditorem, alium vero eorum, quæ in
classe et ordine rerum intelligibilium locum tenent.

XI. Tu vero et hoc mihi expende : Si thronum
Dei cœlum appellat is, qui præ aliis Patrem, et quæ
Patris sunt, novit, terram scabellum, et Hieroso-
lyma civitatem ejus, nonne maximæ impietatis
argumentum est, ea, quorum filius testis est,
quosdam ipsi præscindere, et eorum, quæ præ-
repta sunt, alium venditare auctorem? Christus
enim Deus, qui omnia ad salutem nostram et facit,
et monet, jusjurandum, tanquam perjuri inter
homines portam, in civili societate claudens, ait :
Ego vero dico vobis : Ne juretis omnino, neque per
cœlum, quia thronus est Dei ; neque per terram,
quia scabellum est pedum ejus ; neque per Hiero-
solyma, quia civitas est regis magni ⁴⁷. Sed neque
per caput tuum, addit, quia non potes producere
ex ea capillum album aut nigrum. Caput, et Hiero-
solyma, et terram, et cœlum sensibus et visu
dignoscenda hic memorat, per quæ Judæi jurare
consueverant. Caveat vero sibi insana cohors, ne
denuo in fabulas et nugæ caput, et Hierosolyma,
et terram et cœlum convertat. Cœlum enim, quod
conspicitur, et terram quæ sentitur, et Hierosolyma
urbem olim quidem exstructam, aliquot autem
sæculis post a Davide reædificatam, ea inquam,
thronum, scabellum et urbem magni regis appellat.
Cujus autem regis? sic ipse alibi clarius edocet :
Ne faciatis, inquit, domum Patris mei domum van-
dinationis, ⁴⁸ templum scilicet Hierosolymitanum
domum Patris appellans, propter quod et Hieroso-
lyma regis urbem vocat. Quem enim in prohibi-
tione jurisjurandi magnum pronuntiavit regem,
eum hic Patrem suum et simul Deum appellat.
Ideo et vendentes boves et oves et columbas a
paterna domo, castigata mercandi insolentia, arceat,
justamque illis iram comminatur, quos scilicet et
paternæ domus et paterni præcepti contemptores vi-
debat. Quid præterea dicent, si primum quidem
David, a Spiritu sancto actus, deinde vero etiam di-
vinus Paulus clara voce clamavit, quod Deus a Mose
prædicatus ad Dominum nostrum Jesum Christum
inquit : ad Servatorem enim nostrum Paulus, ad
Hebræos scribens, Patris accommodat vocem per
Davidem prænuntiatam : Filius meus es tu, ego hodie
genus te. Iterumque alibi : Ego ero tibi in Patrem,
et ipse erit mihi in filium ⁴⁹. Item : Et adorabunt

⁴⁷ Matth. v, 34. ⁴⁸ Joan. II, 16. ⁴⁹ Hebr. I, 5.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(5) Ἐπέχει. Legendum fuerit, vi constructionis,
ἐπεχόντων, nisi τὸ, ἔτι proxime antecedens, quod
hic locum non admodum lueri videtur, cum ἄ permutandum censeas.

(6) Ὁρκον ποιῆσθαι. De his aliisque jurandi
formulis, apud Judæos tunc receptis, lege post, Job.

PATROL. GR. CII.

Lightfootum ad istum Matthæi locum, Buxtorfum,
in *Lexico Rabbifico*, fol. 2514; Seldenum, *De syn-
driis Hebr.* II, 11, § 7; et inprimis Jo. Friederic.
Miegium, in *Notis ad Maimonidis tract. De jura-
mentis*, p. 122, seqq.

ipsum omnes Angeli Dei ⁸⁰. Et : *Thronus tuus, o Deus, est in sæculum sæculi : sceptrum regni tui* ⁸¹. Porro (attendite, surdi, et videte, cæci!), addit enim : *Tu vero a principio, Domine, terram fundasti, et opera manuum tuarum sunt cæli. Illi peribunt, tu vero permanebis. Et omnes instar involucri convolvet eos, et immutabuntur. Tu vero idem es, et anni tui non deficient* ⁸². Quod si ista in Spiritu prædixit, qui Dei Pater est, David, obsignavit autem arcanis sacris initiatus et initians alios Paulus, quod scilicet Veteris Testamenti Deus idem est et Domini nostri Jesu Christi filius, idemque thronum sui natura filii in sæculum sæculi firmavit, et omnium angelorum ordines progeniei suæ adoratores et famulos constituit, imo qui idem, et non alius, terram fundavit, et cujus manuum opera cæli sunt; nonne **B** omnem impietatem in sinu reconditam habent, qui alium quidem Patrem Domini nostri Jesu Christi, alium vero cæli et terræ conditorem fingunt, conditori creaturas suas auferentes, eademque zizaniorum satori vindicantes? Pro quo certe interitum ipsis retribuet, ut in pœnam, quæ illi parata est, cum ipso ducantur. Similia dictis in Actis afferens divinus Lucas, (quamvis maxima horum appostatarum pars dicta ejus non recipiat), Isaiæ scilicet vel potius Stephani lingua usus, egregie per Judæos ora illis obturat. Is enim, cum primus coronam victricem reportasset, in sua Judæorum confutatione, inter cætera argumenta, quibus impudentiam eorum confundit, Patrem Domini nostri Jesu Christi introducit clamantem et dicentem : *Cælum mihi thronus est, et terra scabellum pedum meorum. Quam domum ædificabitis mihi, ait Dominus* ⁸³. Et quæ in Evangeliiis Servator dixit de Patre, thronum quidem ejus cælum, scabellum vero terram, et urbem ejus Hierosolyma vocans, eadem lætastus primus martyr Isaiæ verbis Patrem introducit eadem dicentem. Alibi quoque iterum Servator, vaniloquentiam jurantium reprimens et cohibens eandem doctrinam astruit. *Stulti enim, ait, et cæci, quis major est? aurumne, an templum, quod sanctificat aurum* ⁸⁴? Itaque templum veteris instrumenti non solum sanctum erat, sed et sanctificandi vi pollebat. Iterum : *Utrum majus est? donumne, an altare, sanctificans donum?* Ubi diserte ostendit, et altare sanctum fuisse, et quæ in eo offerebantur, sancta effecisse. Et post pauca : *Et qui jurat, inquit, per cælum* (aperi, homo, aurem quam ad audiendum formavit Deus, transformavit autem is qui vere malus est, ut surdus esses; audi, inquam) : *Qui jurat, inquit, per cælum, jurat per thronum Dei et per eum qui sedet*

ἀπὸ σήμερον γερμένηρά σε. Καὶ πάλιν· Ἐγὼ ἔσομαι ἀπὸ εἰς Πατέρα, καὶ αὐτὸς ἔσται μοι εἰς Υἱόν. Καὶ πάλιν· Καὶ προσκυνησάτωσαν αὐτῷ πάντες ἄγγελοι Θεοῦ. Καὶ· Ὁ θρόνος σου, ὁ Θεός, εἰς τὸν αἰῶνα τοῦ αἰῶνος· βάβδος τῆς βασιλείας σου. Εἰτα ἀκούσατε, οἱ κωφοί, καὶ οἱ τυφλοί, ἀναβλέψατε! ἐπάγει γάρ· Καὶ σὺ κατ' ἀρχάς, Κύριε, τὴν γῆν ἐθεμελίωσας, καὶ ἔργα τῶν χειρῶν σου εἰσιν οἱ οὐρανοί. Αὐτοὶ ἀπολοῦνται, σὺ δὲ διαμένεις. Καὶ πάντες ὡς ἰμάτιον καλιωθήσονται, καὶ ὡσεὶ περιβάλλιον ἐλίξεις αὐτούς, καὶ ἀλλαγήσονται. Σὺ δὲ ὁ αὐτὸς εἶ, καὶ τὰ ἔτη σου οὐκ ἐκλείουσιν. Εἰ ταῦτα προεἶπε μὲν ἐν πνεύματι ὁ θεοπάτωρ Δαβὶδ, ἐπεσφάρασε δὲ ὁ τῶν ἀρρήτων μύστης καὶ μυσταγωγός, ὡς ὁ τῆς παλαιᾶς νομοθεσίας Θεός αὐτός μὲν ἔστιν ὁ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ Πατὴρ· αὐτὸς δὲ ἔστιν ὁ καὶ τὸν θρόνον τοῦ φύσει παιδός (7) εἰς τὸν αἰῶνα τοῦ αἰῶνος, ἐδρασαμένους· καὶ τῶν ἀγγέλων πάντων τὰ τάγματα προσκυνητὰ καὶ δοῦλα πεπονηκώς τοῦ γεννήματος· ὁ αὐτὸς δὲ καὶ οὐκ ἄλλος τὴν τε γῆν ἐθεμελίωσε, καὶ ἔργα τῶν χειρῶν αὐτοῦ εἰσιν οἱ οὐρανοί· πῶς οὐ πᾶσαν ἀσέβειαν ἀποκρύπτουσιν, οἱ ἄλλοι μὲν τὸν Πατέρα λέγοντες τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἄλλοι δὲ τὸν δημιουργήσαντα τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν, ἀφαιροῦντες μὲν τοῦ Κτίστου τὰ κτίσματα, νέμοντες δὲ ταῦτα τῷ σπορεῖ τῶν ζιζανίων, ἐφ' ᾧ τὴν ἀπίθειαν αὐτοῖς ἀνταμεψεται, καὶ τὴν ἡτοιμασμένην αὐτῷ τιμωρίαν συμμετάγονται. Τὰ Ἰσα δὲ τοῖς εἰρημένους κἀν ταῖς Πράξεσιν ὁ θεὸς Λουκᾶς, εἰ καὶ τὸ πλεῖστον τῆς ἀποστασίας αὐτῶν τὰς ἐκαίνου φωνὰς οὐ προσέεται· ὁμοίως ἐκαῖνε τῇ Ἡσαίου φωνῇ, μᾶλλον δὲ τῇ τοῦ Στεφάνου κερημένους γλώσση, λαμπρῶς αὐτῶν διὰ μέσου τῶν Ἰουδαίων ἐμφράττει τὰ στόματα· οὗτος γάρ ὁ τὸν ἀθλοφορικὸν πρῶτος ἀναδησάμενος στέφανος, ἐν τῷ πρὸς τοὺς Ἰουδαίους ἐλέγχῳ, ἄλλοις τε ἐπιχειρήμασι τὸ ἀναίσχυντον αὐτῶν κατασχύων εἰσάγει καὶ τὸν Πατέρα τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ διακεκραγῶτα καὶ λέγοντα· Ὁ οὐρανός μοι θρόνος, ἢ δὲ γῆ ὑποπόδιον τῶν ποδῶν μου· ποῖον οἶκον οἰκοδομήσετέ μοι, λέγει Κύριος; Καὶ ἄπειρ ἐν τοῖς εὐαγγελίοις ὁ Σωτὴρ ἐφη περὶ τοῦ Πατρὸς, θρόνον μὲν καλῶν τὸν οὐρανόν, ὑποπόδιον δὲ τὴν γῆν, καὶ πόλιν αὐτοῦ τὰ Ἱεροσόλυμα· ταῦτα συμμαρτυρῶν ὁ πρωτομάρτυς τῷ Δεσπότῃ διὰ τῆς Ἡσαίου φωνῆς· Ὁ Πατέρα παράγει λέγοντα τὰ αὐτά. Ἐν ἄλλοις δὲ πάλιν ὁ Σωτὴρ τὴν τῶν ὁμνούντων στηλιτεύων καὶ ἐπιστομίζων ματαιολογίαν, τὴν αὐτὴν κρατύνει διδασκαλίαν. Μωροὶ γάρ, φησὶ, καὶ τυφλοί, τίς μείζων ἔστιν; ὁ χρυσοῦς ἢ ὁ ναός, ὁ ἀγαλῶν τὸν

⁸⁰ Hebr. i, 7. ⁸¹ ibid. 8. ⁸² Psal. ci, 26, 27; Hebr. i, 10, 14. ⁸³ Act. vii, 49. ⁸⁴ Matth. xxiii, 27.

VARLÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(7) *Τοῦ φύσει παιδός*. Id est, *veri filii*, non adoptivi, non putativi. Hæc enim inter cæteras notio hujus vocis est apud scriptores ecclesiasticos. Vide inprimis Dionys. Petavii *Dogmata theologi.*, tom. II, lib. iv, c. 2, pag. 190; Mosen Amyraldum, *Diss.* vi,

Theolog., de peccato Originali, p. 581, seqq. et ex nostratibus Christoph. Franchii, *Exercitatio. Anti-Limborch.* p. 246 seq. et celeb. Joan. Albert. Fabricium, ad *Sextum Empiricum*, p. 9. Sic noster, infra, γνήσιον υἱὸν appellat.

χρυσόν; Οὐκοῦν ὁ τῆς παλαιᾶς ναὸς οὐ μόνον ἅγιος ἦν, ἀλλὰ καὶ ἀγιάζειν εἶχαν ἰσχύον. Καὶ πάλιν· *Τί μείζον;* τὸ δῶρον ἢ τὸ θυσιαστήριον τὸ ἀγιάζον τὸ δῶρον; σαφῶς κἀνταῦθα δεικνύς, ὅτι τὸ θυσιαστήριον ἁγίων τε ἦν, καὶ τὰ ἐν αὐτῷ ἀνατιθέμενα ἅγια ἐποίησεν. Καὶ μετὰ βραχέα· *Καὶ ὁ ὀμόσας*, φησὶν, *ἐν τῷ οὐρανῷ* (διάνοιζον, ἀνθρώπε, τὸ οὐς, ὅπερ ἐπλάσε μὲν ὁ Θεὸς ἀκούειν, μετέπλάσε δὲ ὡς ἀληθῶς ὁ Πονηρὸς εἰς κωφόν. Πλὴν ἀκουσον)· *Ὁ ὀμόσας*, φησὶν, *ἐν τῷ οὐρανῷ, ὁμνῶσι ἐν τῷ θρόνῳ τοῦ Θεοῦ, καὶ ἐν τῷ καθημένῳ ἐπάνω αὐτοῦ.* Ὡστε ἅγιος μὲν ὁ ναὸς, ἅγιον δὲ τὸ θυσιαστήριον, καὶ χάριν ἔχον θείαν ἀγιοποιεῖν, καὶ ἁρόνος ἐστὶν ὁ οὐρανὸς τοῦ ἀληθινοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ· οὐ καὶ ἡ κτίσις σύμπασα ποίημα καὶ ἔργον. Εἰ δὲ τῷ Θεῷ καὶ Πατρὶ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ διακεγραγότε ταῦτα ἀντιφθέγγονται, Χριστῷ δὲ τῷ ἀληθινῷ Θεῷ ἡμῶν συμφθεγγόμενῳ τῷ γεγεννηκότῳ οὐ πείθονται. Παῦλον δὲ μαρτυροῦντα, οὐ ψευδεπίνομμοι παραγράφονται, καὶ τὸν Δαβὶδ μὲν ὑπερορῶσι προφητεύοντα, Λουκᾶ δὲ τῷ μαθητῇ καὶ εὐαγγελιστῇ τοῦ σωτηρίου λόγου οὐ προσέχουσι. Στέφανον δὲ τὸν ἐν μάρτυσι πρῶτον καὶ τὸν προφήτην συνεπαγόμενον μυκτηρίζουσι, ἀκόλουθόν ἐστιν αὐτοῖς, ὃ καὶ πράττουσι, τῷ Πονηρῷ μόνῳ κειθαρχεῖν, ᾧ καὶ τὰς ψυχὰς ἐνεχείρισαν, καὶ τὰ σώματα, τὰς μὲν τῇ ἀσεβείᾳ τοῦ φρονήματος, τὰ δὲ διὰ τοῦ βορβόρου τῶν πράξεων· Ἀρμόσει δ' ἂν αὐτοῖς εὐ μάλα καὶ ὁ κατὰ τῶν ἀχαρίστων Ἰουδαίων Δεσποτικὸς ὀνειδισμὸς, ὅτι τὸν οἰκοδεσπότην Βεελζεβοῦλ ἀπεκάλεσαν. Ὅντως γὰρ ἡ ἀποστασία τὸν τοῦ παντὸς οἰκοδεσπότην Βεελζεβοῦλ ὀνομάζουσι· μᾶλλον δὲ ἑκατέραν ὕβριν δι' ἑκατέρας εἰσάγουσιν· οὕτω πᾶσαν ἀσέβειαν καὶ πᾶσαν τολμᾶν ἢ προκαιμένην θεομαχίαν κουφοτέραν ἀπεργάζεται.

IB. Ἐντολὰς δὲ πάλιν ὁ Σωτὴρ τὰ Μωσαϊκὰ διατάγματα καλῶν, καὶ πανταχοῦ τιμῶν τὴν νομοθεσίαν τὴν πατρικὴν, Ὁ Θεὸς, φησὶν, *ἔρετλισατο· Τίμα τὸν πατέρα σου καὶ τὴν μητέρα σου. Καὶ Ὁ κακολογῶν πατέρα ἢ μητέρα, θανάτῳ τελευτάτω.* Ὑμεῖς ἠκυρώσατε τὴν ἐντολήν τοῦ Θεοῦ διὰ τὴν παράδοσιν ὕμων. Καὶ ταῦτα ἐπιπὼν μάρτυρα τὸν Ἡσαΐαν ἐπάγειται, *Καλῶν, λέγων, προσεήτευσέ μοι ὕμων Ἡσαΐας, Ἐγγίξαι μοι ὁ λαὸς οὗτος τῷ στόματι αὐτῶν, καὶ τοῖς χεῖλεσί με τιμᾷ· ἡ δὲ καρδία αὐτῶν πόρρω ἀπέχει ἀπ' ἐμοῦ. Καὶ πρόσθε λοιπὸν· Μάτην δὲ σέβονται με. Διατί; Διότι διδάσκουσι διδασκαλίαν, ἐπτάλματα ἀνθρώπων· ὥστε ἅπερ μὲν ἦν ἐπιτάγματα ἀνθρώπων, οὐκ ἤρεσκε ταῦτα τῷ νομοθέτῃ Θεῷ· ἀλλὰ καὶ δικῆς ἐνόχους τοὺς εἰσηγητὰς αὐτῶν ἐποίησεν. Εἰσηγόν δὲ ταῦτα οἱ πρεσβύτεροι τῶν Γραμματέων καὶ Φαρισαίων, σέβειν μὲν τοῖς χεῖλεσι λέγοντες τὸν ἀληθινὸν Θεόν, τῇ δὲ καρδίᾳ πόρρω διεστηκότες αὐτοῦ. Ὁ οὖν ἀληθινὸς Παῖς καὶ Υἱὸς ἀληθινοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς, οὐ τῆς νομοθεσίας τὰς οἰκείας (8) προέκρινον διδασκαλίαν οὐκ ἀγνώμονες ἐν Ἰσραὴλ, οὗτος ὁ Σωτὴρ ἡμῶν τὴν τε ματαίαν κατὰ τῶν μαθητῶν μέψιν τῶν ἀχαρίστων Ἰουδαίων ἐπιστομιζῶν, καὶ τὰ βρώματα, ὡς τοῦ Πατρὸς ποίημα, πᾶσης πονηρᾶς ὑπολήψεως καθαρῶν, καθὰ δὲ συν-*

A super ipsum ⁵⁵. Itaque sanctum quidem est templum, sanctum vero et altare, idemque divino beneficio sanctificans : cœlum vero est thronus veri Dei et Patris Domini nostri Jesu Christi. Cujus et creatura universa opus et effectus est. Quod si vero Deo et Patri Domini nostri Jesu Christi, ista quidem proclamanti, obloquuntur, si Christo, Deo nostro vero, eadem cum Patre dicenti, non credunt ; si Paulum, a quo falso cognominantur, eadem testantem, et Davidem prophetantem supine negligunt ; si ad Lucam, discipulum et præconem salutaris doctrinæ non attendunt ; si Stephanum denique, martyrum primum et prophetam, adductum adunco naso suspendunt ; consequitur eos, quod et faciunt, malo solum principio obedire, cui et animas suas et corpora tradiderunt, illas quidem impiis cogitationibus, hæc vero sordidis actionibus indulgentes. Egregie vero in illos quadrat reprehensio, a Domino in ingratos Judæos conjecta, eo quod Patremfamilias, *Beelzebub* vocaverant. Apostatæ enim illi Patremfamilias totius universi *Beelzebub* vocant, vel potius injuriam aliam super aliam accumulanti ; adeo omnem impietatem omnemque insolentiam factio hæc Deum oppugnans leviolem sua efficit.

XII. Alibi Servator Mosaica instituta præcepta appellans, et legem a Patre latam undique in pretio habens : *Deus*, inquit, *præcipit : Honora patrem tuum, et matrem tuam. Et : Maledicens patri aut matri, morte moriatur. Vos mandatum Dei abrogastis per traditionem vestram* ⁵⁶. Atque hæc dicens Isaiam testem affert, *Bene*, inquit, *prædixit de vobis Isaias : Appropinquat ad me populus hic ore suo, et labiis suis honorat me ; cor vero eorum longe a me remotum est* ⁵⁷. Attende quoque ad sequentia : *Frustra vero colunt me. Cur ? Quia docent doctrinas, præcepta hominum* ⁵⁸, adeo, quæ erant hominum præcepta, ea legislatori Deo non placebant. Imo et doctores eorum pœnæ obnoxios faciebat. Tradebant vero hæc Seniores Scribarum et Phariseorum, labiis quidem se Deum colere verum dicentes, corde vero ab eo procul remoti. Verus igitur filius et natus Dei ac Patris, cujus legi suas præceptiones imperiti Israelitæ præferabant, ille, inquam, Servator noster et vanam ingratiſsimorum Judæorum in discipulos suos animadversionem obtundit, et cibos, tanquam Patris creaturam, ab omni prava suspitione liberat, sicut et testatur Evangelista : *Non quod ingreditur, inquit, in os, inquinat hominem, sed quod egreditur ex ore, illud*

⁵⁵ Matth. xii, 21. ⁵⁶ Matth. xv, 46. ⁵⁷ Matth. xxii, 7. ⁵⁸ ibid. 8. ⁵⁹ Matth. xv, 11.

VARIE LECTIONES ET NOTÆ.

(8) *Οικείας*. Ita lego pro οἰκίας, quod in ms. exstat.

inquinat hominem ⁶⁰. Alibi vero iterum paucis verbis concordiam et justitiam inter homines stabiliturus, ista præcipit: *Quæcunque volueritis ut faciant vobis homines, eadem et vos facite illis* ⁶¹. Hanc suam admonitionem et legem ut inculpatam et utilem commendaturus, addito elogio legis et prophetarum, obsignat: *Ita enim, inquit, habet lex et prophetæ* ⁶². Sic et parabola illa, in qua regnum cælorum Servator noster cum homine bonum in agrum semen spargente comparat, non minus impius homines pudore suffundit. Nonne enim præsens mundus, et qui in ipso sunt, ad regnum Dei referri debent, quando agrum suum iisdem verbis vocat non semel, sed bis: agrum vero ait esse mundum, mundum autem ut agrum ita et regnum suum. Parabolam enim explicans: *Serens bonum semen, inquit, est Filius hominis, ager vero est mundus. Bonum vero semen sunt filii regni: zizania autem filii mali; hostis denique, illa serens, diabolus est* ⁶³. Audisne, quomodo mundum quidem suum, et eos, qui in eo sunt, semen suum appellet, quos et filios regni vocat, solam zizaniorum projectionem in hostem referens? Sed inquire argumentando, num quod manuum Conditoris vestigium tecum circumferas? In sequentibus enim clarissime mundum regnum suum pronuntiat. Quomodo? *in consummatione, inquit, mundi hujus, non autem futuri, mittet Filius hominis angelos suos, et colligent ex regno ejus, puta præsentī mundo, offendicula. Neque enim in futuro et æterno regno vel zizania crescent, vel serit ea Malus, vel offendicula locum habent, ut ex eo angeli Filii hominis ista colligere valeant: sicut et post factam istam collectionem zizania in fornacem ignis conjicientur. Tunc vero et justi in regno Patris sui lucebunt instar solis. Quid his Domini vocibus hinc ad deprimendam defectorum impietatem, hinc ad provehendam et amplificandam pietatem illustrius aut efficacius esse potest? Eæ enim mundum, et quæ in eo sunt, Christi et Servatoris; ipsum autem Dominum et Regem universi, ut in futuro ita in præsentī regno esse prædicant. Quid vero homines magis sensu, quam ipsa inanimata, destituti esse cupiunt? quandoquidem sol et terra et petræ, in quantum cum Domino patiuntur, principatum ejus publice edicunt. At illos ne tum quidem pudet, cum imprudentiam suam ab iis vident castigatam. *A sexta enim, inquit, hora usque ad nonam tenebræ factæ sunt, et terra commota est, et petræ scissæ sunt* ⁶⁴. Quæ enim inter creaturam malam et Dominicam perpressionem communio aut commiseratio intercedit? Nam secundum impiorum illorum placita terram superbe decebat et splendido habitu iudui, quandoquidem videbat eum, qui conditori suo perniciem allaturus erat, tantis cruciatibus exponi. Quomodo vero post resurrectionem, cum nondum in Patris sinum, quem nunquam deseruerat, rediisset, a Patre accepit po-*

A επιμαρτύρεται καὶ ὁ εὐαγγελιστὴς· Ὁ δὲ τὸ εἰσερχόμενον, φησὶν, εἰς τὸ στόμα κοινοῖ τὸν ἄνθρωπον, ἀλλὰ τὸ ἐκπορευόμενον ἐκ τοῦ στόματος, ἐκείνο κοινοῖ τὸν ἄνθρωπον. Ἐν ἄλλοις δὲ πάλιν βραχέσι ῥήμασι τὴν ἐν ἀνθρώποις εἰρήνην καὶ δικαιοσύνην κρατῶν καὶ νομοθετῶν δι' ὧν ἔλεγε· Πάντα ὅσα ἂν θέλητε ἵνα ποιῶσιν ὑμῖν οἱ ἄνθρωποι, καὶ ὑμεῖς ποιῆτε αὐτοῖς. Τῆς αὐτοῦ τῆς παραινήσεως καὶ νομοθεσίας τὸ ἀνεπλήρητον καὶ λυστελεῖον παριστῶν, τῷ ἀξιωματί τῷ νόμου καὶ τῶν προφητῶν ἐπισφραγίζει· Οὕτω γὰρ ἔστι, φησὶν, ὁ νόμος καὶ ὁ προφήται. Ναὶ δὴ καὶ ἡ παραβολὴ, καθ' ἣν τὴν τὸν οὐρανῶν βασιλείαν ἀπεικάζει ὁ Σωτὴρ ἀνθρώπων σπεῖροντι καλὸν σπέρμα ἐν τῷ ἀγρῷ αὐτοῦ, οὐκ ἔλαττον καταισχύνει τὴν ἀσέβειαν. Πῶς γὰρ οὐκ ἔστιν ὁ παρῶν κόσμος τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ, καὶ οἱ ἐν αὐτῷ, ὅποτε αὐτοῦ μὲν τὸν ἀγρὸν αὐταῖς λέγει φωνᾶς, οὐκ ἄπαξ, ἀλλὰ καὶ δις, εἶναι δὲ τὸν ἀγρὸν τὸν κόσμον, τὸν δὲ κόσμον ὡςπερ ἀγρὸν αὐτοῦ, οὕτω καὶ βασιλείαν αὐτοῦ; Ἀναπτύσσει γὰρ τὴν παραβολὴν, Ὁ σπείρων τὸ καλὸν σπέρμα, φησὶν, ἔστιν ὁ Υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου, ὁ δὲ ἀγρὸς ἔστιν ὁ κόσμος. Τὸ δὲ καλὸν σπέρμα, οὗτοι εἰσιν οἱ υἱοὶ τῆς βασιλείας· τὰ δὲ ζιζανία εἰσιν οἱ υἱοὶ τοῦ Πονηροῦ· ὁ δὲ ἐχθρὸς ὁ σπείρων αὐτὰ, ἔστιν ὁ διάβολος. Ἀκούεις πῶς τὸν κόσμον μὲν αὐτοῦ λέγει, καὶ τὸ σπέρμα αὐτοῦ τοὺς ἐν αὐτῷ, οὗς καὶ υἱοὺς τῆς βασιλείας λέγει, μόνον δὲ τὴν τῶν ζιζανίων ἐπισποράν εἰς τὸν Ἐχθρὸν ἀποπέμπει; Ἄλλ' ἐπίστησον τοῖς λογισμοῖς εἰ τι λείψανον τῆς τοῦ Πλάστου χειρὸς ἐν ἑαυτῷ περιφέρεις. Ἐν γὰρ τοῖς ἐπομένοις περιφανῶς αὐτοῦ βασιλείαν ἀνακηρύττει τὸν κόσμον. Πῶς; Ἐν τῇ συντελείᾳ, φησὶ, τοῦ αἰῶνος τούτου, ἀλλ' οὐχὶ τοῦ μέλλοντος, ἀποστελεῖ ὁ Υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου τοὺς ἀγγέλους αὐτοῦ, καὶ συλλέξουσιν ἐκ τῆς βασιλείας αὐτοῦ, δηλονδὲ τοῦ παρόντος κόσμου τὰ σκάνδαλα. Οὐ γὰρ ἐν τῇ μελλούσῃ καὶ ἀτελευτήτῃ, οὐ μνησθῆναι οὐτε ζιζάνια φύεται, οὕτε ταῦτα σπείρει ὁ Πονηρὸς, οὕτε συνίσταται σκάνδαλα, ἵνα ἐκ ταύτης οἱ ἄγγελοι τοῦ Γιοῦ τοῦ ἀνθρώπου συλλέξουσιν αὐτά· ἐπεὶ καὶ μετὰ τὴν ἐκ τῶν ἐνταῦθα συλλογὴν ταῦτα μὲν εἰς τὴν κάμινον τοῦ πυρὸς βάλλονται. Τότε δὲ καὶ οἱ δίκαιοι ἐν τῇ βασιλείᾳ τοῦ Πατρὸς αὐτῶν ἐκλάμπουσιν ὡς ὁ ἥλιος. Τί τούτων τῶν Κυριακῶν φωνῶν λαμπρότερον ἢ δυνατότερον, καθελὲν μὲν τὴν ἀποστασίαν, ὑψῶσαι δὲ καὶ κρατῶναι τὴν εὐσέβειαν; δι' ὧν τὸν κόσμον καὶ τὰ ἐν αὐτῷ τοῦ Χριστοῦ καὶ Σωτῆρος ἡμῶν ἀνακηρύττουσι· Δεσπότῃν δὲ καὶ Βασιλεῖα τοῦ παντὸς ὡςπερ τῆς μελλούσης οὕτω καὶ τῆς παρούσης ἀναγορεύουσι βασιλείας. Τί δὲ φιλονεικοῦσι τῶν ἀψύχων γενέσθαι ἀναισθητότεροι; ὅποτεν ἥλιος μὲν, καὶ γῆ, καὶ πέτραι, δι' ὧν τῷ Δεσποτικῷ συνέπασχον πάθει, τὴν αὐτοῦ δεσποτείαν κηρύττουσι, οὗτοι δὲ κἀκείνων τὴν ἀνοιαν αὐτῶν ἐλεγχόντων οὐκ αἰσχύνονται. Ἀπὸ γὰρ τῆς ἑκτης, φησὶν, ὥρας ἕως ἑννάτης σκότος ἐγένετο, καὶ τῇ γῇ ἐσεισθη, καὶ αἱ πέτραι ἐσχίσθησαν. Τίς γὰρ

⁶⁰ Matth. vii, 12 ⁶¹ Ibid. ⁶² Matth. xiii, 38. ⁶³ Matth. xxiv, 31. ⁶⁴ Matth. 27, 45.

κοινωνία ἡ συμπάθεια πονηροῦ πλάσματος καὶ ἀσποτικοῦ πίδακος; Ἐγρῆν γὰρ μᾶλλον ὄσον, ἐπὶ τῶν ἀσεβῶν δόγματι, λαμπρύνεσθαι τε καὶ κόσμον περιβάλλεσθαι μείζονά τε καὶ περιφανέστερον, ἐφ' ᾧ τὸν καθελεῖν παραγωγόντα τὸν πλάστην αὐτῶν τηλικούτου πάθος ἐβλεπον ὑφιστάμενον. Πῶς δὲ μετὰ τὴν ἀνάστασιν μὲν, οὐκ ἔστι πρὸς τοὺς πατριχοὺς ὁ μηδέποτε τούτους λιπῶν ἀνελθῶν κόλπους, παρὰ τοῦ Πατρὸς τὴν ἐξουσίαν λαμβάνει τοῦ τε οὐρανοῦ καὶ τῆς γῆς, ὧν οὐκ ἦν Κύριος ὁ διδοὺς; Οὕτω γὰρ ἡ θεομάχος γλώσσα θυσφημαί. Ἐπὶ τούτοις δὲ εἰ ἀγροὶ καὶ οἰκίαι τῆς χειρὸς εἰσι τοῦ Πονηροῦ, πῶς ὁ ἀγαθὸς Θεὸς ὁ Σωτὴρ ἡμῶν τοῖς προθύμως ἠκολουθηκόσιν αὐτῷ μετὰ τῶν αἰωνίων ἀγρῶν καὶ οἰκίας ἐπαγγέλλεται παρασχεῖν, ἃ φαῦλά τε ἐστὶ καὶ φαύλου ποιητοῦ, καὶ ὧν οὐτε Κύριος αὐτὸς ἔχει, οὐτε ἄλλοις παρασχεῖν; Τί δὲ καὶ εἰς μισθὸν εἶδει φέρειν τὰ τοῦ Ἐχθροῦ τοῖς πάντα λιποῦσιν καὶ ἀκολουθήσασιν αὐτῷ, καὶ συμπεριλαμβάνειν αὐτοῖς ἐν τῷ ὄρω, καὶ τὴν αἰώνιον ζωὴν ἀγαθοῖς συνάπτειν φαῦλα, καὶ διὰ τῆς προσθήκης τοῦ χειρόνος ἐνουβρίζειν καὶ ὃ ἀν ἦν χωρὶς τῆς προσθήκης κάλλιστον τῶν ὄρων; Πῶς δὲ πάλιν ἐρωτησάμενος ὁ Σωτὴρ περὶ τῶν νομικῶν ἐντολῶν πρώτην μὲν εἶναι φησὶν·

Ἄκουε, Ἰσραὴλ· Κύριος ὁ Θεὸς σου Κύριος εἰς ἔσθαι. Καὶ ἀγαπήσεις Κύριον τὸν Θεόν σου ἐξ ὅλης τῆς καρδίας σου, καὶ ἐξ ὅλης τῆς ψυχῆς σου, καὶ ἐξ ὅλης τῆς ἰσχύος σου, καὶ ἐξ ὅλης τῆς διαστολας σου; δευτέραν δὲ, ἣν οὐδὲ ἡ ἐρώτησις ἀπῆται·

Ἀγαπήσεις τὸν πλησίον σου ὡς ἑαυτόν.

Καὶ οὐ μὲχρι τούτου ἔστι, ἀλλὰ καὶ τὸν ἐπρωτῶντα σύμφηρον εὐρῶν οὐ μακρὰν ἀνεῖπεν εἶναι τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ. Πῶς γὰρ αἱ Μωσαϊκαὶ νομοθεσίαι, εἴπερ ἦσαν τοῦ Ἐχθροῦ, πρώτων μὲν ἕνα Θεὸν καὶ Κύριον νομοθετοῦσιν εἰδέναι καὶ νοεῖν· εἶτα τοῦτον μόνον ἀγαπᾶν ἐξ ὅλης καρδίας, καὶ τὸν πλησίον ὡς ἑαυτόν; Εἰ οὖν ἕνα Θεὸν καὶ Κύριον ἀνακηρύττει Μωσῆς, καὶ παρὰ τοῦτον ἄλλον μήτε λατρεύειν, μήτε προσκυνεῖν, μετὰ δὲ ταύτην τὴν πρώτην ὡς ἀληθῶς ἐντολήν, καὶ τὸ φιλάλληλον καὶ φιλόανθρωπον κατὰ τὸν ὁμοίον τρόπον τοῦ σωτηρίου προστάγματος νομοθετεῖ, πῶς ἡ πονηρὰ τῆς ἀποστασίας ἀρχή; Ἄλλ' ὁ μὲν Γραμματεὺς συνῆκε τοῦ Δεσπότη, τὴν Μωσαϊκὴν κυροῦντος φωνήν, ὅτι εἰς ἐστὶν ὁ Θεός, καὶ οὐκ ἐστὶν ἄλλος πλὴν αὐτοῦ. Οἱ δὲ τῶν Γραμματέων καὶ Φαρισαίων πλεόν ἔχειν προσταχθέντες, οὐδὲ τὴν ἐσχάτην μόραν τῆς εὐσεβείας σώζουσιν ἐν ἐκτοῖς. Λουκᾶς δὲ ὁ τῶν Δεσποτικῶν βήματων συγγραφεὺς, πῶς τὸν Ζαχαρίαν καὶ τὴν Ἐλισάβετ ἐν τῇ παλαιᾷ νομοθεσίᾳ βιούοντας, δικαίους, καὶ τότε ἐνώπιον μαρτυρεῖ τοῦ Θεοῦ, ἀλλ' οὐκ ἐνώπιον ἀνθρώπων, καὶ πορευομένους ἐν πάσαις ταῖς ἐντολαῖς τοῦ Θεοῦ καὶ δικαιομασιν ἀμέμπτως· εἶτα καὶ τὴν Ἰσραελίαν τὸν Ζαχαρίαν τελεῖν ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ· καὶ τὸν νομικὸν ναὸν, ἐν ᾧ εἴσῃ, ναὸν προσαγορεύει τοῦ Θεοῦ; Ἐν αὐτῷ τε τὸν ἀγγελὸν ἀφῆθαι Κυρίου, καὶ τότε εἶνα; Τὸν ἀρχιστράτηγον Γαβριήλ, ὃς καὶ τὴν ἐκ

A testatem in cœlum et terram, quorum, qui dederat, non exsistebat Dominus? Ita enim lingua Deo ad-versa maledicit. Insuper vero si agri et domus a manu Mali proficiscuntur, quomodo bonus Deus, Servator noster, asseculis suis præter æterna bona et agros et domos exhibiturum se pollicetur, quippe quæ et mala sunt, et mali conditoris, et in quæ ipse potestatem non habet vel possidendi ea, vel aliis exhibendi? Quomodo vero fas erat, ea, quæ hostis sunt, præmii loco dare iis qui omnia reliquerant, et ipsum secuti erant, et inter præmia illa æternam quoque vitam reponere, atque adeo mala cum bonis conjungere, et accessione mali diminuere id quod sine illa accessione donorum omnium erat præstantissimum? Quomodo verus etiam Servator noster de præceptis legalibus interrogans primum dixit esse: *Audi, Israel: Dominus Deus tuus Dominus unus est. Et diliges Dominum Deum tuum ex toto corde tuo et tota anima tua, et ex omnibus viribus tuis, et ex omni mente tua*⁶⁵. Alterum vero, quod quæstio ne requirebat quidem; *Diliges proximum tuum ut te ipsum*⁶⁶. Neque in eo acquievit, sed cum interrogantem sibi consentientem nactus esset, non procul ab eo esse dixit Dei regnum. Quomodo autem leges Mosaicæ, si quidem fuissent hostis, primum quidem unum Deum et Dominum scire se et agnoscere, atque eundem solum ex toto corde, et proximum ut hominem ipsum amandum esse profiterentur? Si igitur unum Deum et Dominum prædicat Moses, nec præter eum alium coli vel adorari vult, post illud vero primum præceptum mutuum in homines amorem præcepto Servatoris nostri convenienter urget, ubi, quæso te, malum apostatarum principium locum habet? At Scriba quidem ille intelligebat Dominum, Mosaicam legem approbantem, quod scilicet unus sit Deus, nec ullus præter eum. Qui vero Scribis et Pharisæis meliores esse jussi sunt, ne minimam quidem pietatis partem sibi servant. Lucas vero, verborum Domini scriptor, quomodo Zachariam et Elisabetham, in veteri testamento viventes, justos, eosque coram Deo, non tantum coram hominibus fuisse, et in omnibus Dei præceptis et statutis inculpate versatos testatur? Quomodo ait Zachariam sacerdotio coram Deo perfunctum? quomodo templum legale, in quod introibat, templum Dei appellat? et in ipso angelum Dei, eumque Gabrielem copiarum ducem, qui et nativitatem Domini ex Virgine, et ipsi illi intemeratæ Virgini et cum ea mundo nuntiavit, visum, precesque sacerdotis exauditas esse in Evangeliiis affirmat, puerumque ibidem memoratum magnum coram Domino futurum, Spiritu item sancto plenum, multisque magni gaudii interpretem, nec paucis Israelitarum conversionis ad Deum auctorem, Spirituque ac virtute Eliæ usurum pronuntiat? Itaque evangelista, vel potius Deus, qui hæc per archangelum loquitur, non Joannem solum, qui gratiam propullulantem videbat, sed et

⁶⁵ Matth. xii, 29. ⁶⁶ ibid. 30.

inquinat hominem ⁶⁰. Alibi vero iterum paucis verbis concordiam et justitiam inter homines stabiliturus, ista præcipit : *Quæcunque volueritis ut faciant vobis homines, eadem et vos facite illis* ⁶¹. Hanc suam admonitionem et legem ut inculpatam et utilem commendaturus, addito elogio legis et prophetarum, obsignat : *Ita enim, inquit, habet lex et prophetæ* ⁶². Sic et parabola illa, in qua regnum cælorum Servator noster cum homine bonum in agrum semen spargente comparat, non minus impios homines pudore suffundit. Nonne enim præsens mundus, et qui in ipso sunt, ad regnum Dei referri debent, quando agrum suum iisdem verbis vocat non semel, sed bis : agrum vero ait esse mundum, mundum autem ut agrum ita et regnum suum. Parabolam enim explicans : *Serens bonum semen, inquit, est Filius hominis, ager vero est mundus. Bonum vero semen sunt filii regni : zizania autem filii mali ; hostis denique, illa serens, diabolus est* ⁶³. Audisne, quomodo mundum quidem suum, et eos, qui in eo sunt, semen suum appellet, quos et filios regni vocat, solam zizaniorum projectionem in hostem referens ? Sed inquire argumentando, num quod manuum Conditoris vestigium tecum circumferas ? In sequentibus enim clarissime mundum regnum suum pronuntiat. Quomodo ? *in consummatione, inquit, mundi hujus, non autem futuri, mittet Filius hominis angelos suos, et colligent ex regno ejus, puta præsentī mundo, offendicula. Neque enim in futuro et æterno regno vel zizania crescunt, vel serit ea Malus, vel offendicula locum habent, ut ex eo angeli Filii hominis ista colligere valeant : sicut et post factam istam collectionem zizania in fornacem ignis conjicientur. Tunc vero et justi in regno Patris sui lucebunt instar solis. Quid his Domini vocibus hinc ad deprimendam defectorum impietatem, hinc ad provehendam et amplificandam pietatem illustrius aut efficacius esse potest ?* Eæ enim mundum, et quæ in eo sunt, Christi et Servatoris ; ipsum autem Dominum et Regem universi, ut in futuro ita in præsentī regno esse prædicant. Quid vero homines magis sensu, quam ipsa inanimata, destituti esse cupiunt ? quandoquidem sol et terra et petræ, in quantum cum Domino patiuntur, principatum ejus publice edicunt. At illos ne tum quidem pudet, cum imprudentiam suam ab iis vident castigatam. *A sexta enim, inquit, hora usque ad nonam tenebræ factæ sunt, et terra commota est, et petræ scissæ sunt* ⁶⁴. Quæ enim inter creaturam malam et Dominicam perpersionem communio aut commiseratio intercedit ? Nam secundum impiorum illorum placita terram superbire decebat et splendido habitu indui, quandoquidem videbat eum, qui conditori suo perniciem allaturus erat, tantis cruciatibus exponi. Quomodo vero post resurrectionem, cum nondum in Patris sinum, quem nunquam deseruerat, rediisset, a Patre accepit po-

A επιμαρτύρεται καὶ ὁ εὐαγγελιστὴς· Ὁ δὲ τὸ εἰσερχόμενον, φησὶν, εἰς τὸ στόμα κοινοῦ τὸν ἄνθρωπον, ἀλλὰ τὸ ἐκπορευόμενον ἐκ τοῦ στόματος, ἐκείνο κοινοῦ τὸν ἄνθρωπον. Ἐν ἄλλοις δὲ πάλιν βραχέσι ῥήμασι τὴν ἐν ἀνθρώποις εἰρήνην καὶ δικαιοσύνην κρατῶν καὶ νομοθετῶν δι' ὧν ἔλεγε· Πάντα ὅσα ἂν θέλητε ἵνα ποιῶσιν ὑμῖν οἱ ἄνθρωποι, καὶ ὑμεῖς ποιεῖτε αὐτοῖς. Τούτης αὐτοῦ τῆς παραινήσεως καὶ νομοθεσίας τὸ ἀνεπίληπτον καὶ λυσιτελοῦν παριστῶν, τῷ ἀξιῶματι τοῦ νόμου καὶ τῶν προφητῶν ἐπισφραγίζει· Οὕτω γὰρ ἔστι, φησὶν, ὁ νόμος καὶ ὁ προφήται. Ναὶ δὴ καὶ ἡ παραβολὴ, καθ' ἣν τὴν τῶν οὐρανῶν βασιλείαν ἀπεικάζει ὁ Σωτὴρ ἄνθρωπων σπεύροντι καλὸν σπέρμα ἐν τῷ ἀγρῷ αὐτοῦ, οὐκ ἔλαττον καταισχύνει τὴν ἀσέβειαν. Πῶς γὰρ οὐκ ἔστιν ὁ παρῶν κόσμος τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ, καὶ οἱ ἐν αὐτῷ, ὅποτε αὐτοῦ μὲν τὸν ἀγρὸν αὐταῖς λέγει φωναῖς, οὐχ ἤπαξ, ἀλλὰ καὶ δις, εἶναι δὲ τὸν ἀγρὸν τὸν κόσμον, τὸν δὲ κόσμον ὡσπερ ἀγρὸν αὐτοῦ, οὕτω καὶ βασιλείαν αὐτοῦ ; Ἀναπτύσσω γὰρ τὴν παραβολὴν, Ὁ σπείρων τὸ καλὸν σπέρμα, φησὶν, ἐστὶν ὁ Υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου, ὁ δὲ ἀγρός ἐστὶν ὁ κόσμος. Τὸ δὲ καλὸν σπέρμα, οὗτοι εἰσὶν οἱ υἱοὶ τῆς βασιλείας· τὰ δὲ ζιζανία εἰσὶν οἱ υἱοὶ τοῦ Πονηροῦ· ὁ δὲ ἐχθρὸς ὁ σπείρων αὐτὰ, ἐστὶν ὁ διάβολος. Ἀκούεις πῶς τὸν κόσμον μὲν αὐτοῦ λέγει, καὶ τὸ σπέρμα αὐτοῦ τοὺς ἐν αὐτῷ, οὐς καὶ υἱοὺς τῆς βασιλείας λέγει, μόνην δὲ τὴν τῶν ζιζανίων ἐπισπορὰ εἰς τὸν Ἐχθρὸν ἀποπέμπει ; Ἄλλ' ἐπίστησον τοῖς λογισμοῖς εἰ τι λείψανον τῆς τοῦ Πλάστου χειρὸς ἐν ἑαυτῷ περιφέρεις. Ἐν γὰρ τοῖς ἐπομένοις περιφανῶς αὐτοῦ βασιλείαν ἀνακηρύττει τὸν κόσμον. Πῶς ; Ἐν τῇ συντελειᾷ, φησὶ, τοῦ αἰῶνος τούτου, ἀλλ' οὐχὶ τοῦ μέλλοντος, ἀποστελεῖ ὁ Υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου τοὺς ἀγγέλους αὐτοῦ, καὶ συλλέξουσιν ἐκ τῆς βασιλείας αὐτοῦ, δηλονδὲ τὸν παρόντος κόσμου τὰ σκάνδαλα. Οὐ γὰρ ἐν τῇ μελλούσῃ καὶ ἀτελεστέτῃ, οὐ μνησθῆναι οὐτε ζιζάνια φέρεται, οὐτε ταῦτα σπείρει ὁ Πονηρὸς, οὐτε συνίσταται σκάνδαλα, ἵνα ἐκ ταύτης οἱ ἄγγελοι τοῦ Υἱοῦ τοῦ ἀνθρώπου συλλέξωσιν αὐτά· ἐπεὶ καὶ μετὰ τὴν ἐκ τῶν ἐνταῦθα συλλογὴν ταῦτα μὲν εἰς τὴν κάμινον τοῦ πυρὸς βάλλονται. Τότε δὲ καὶ οἱ δίκαιοι ἐν τῇ βασιλείᾳ τοῦ Πατρὸς αὐτῶν ἐκλάμπουσιν ὡς ὁ ἥλιος. Τί τούτων τῶν Κυριακῶν φωνῶν λαμπρότερον ἢ δυνατώτερον, καθελὲν μὲν τὴν ἀποστασίαν, ὑψῶσαι δὲ καὶ κρατῶναι τὴν εὐσέβειαν ; δι' ὧν τὸν κόσμον καὶ τὰ ἐν αὐτῷ τοῦ Χριστοῦ καὶ Σωτῆρος ἡμῶν ἀνακηρύττουσι· Δεσποτικῶν δὲ καὶ Βασιλέα τοῦ παντὸς ὡσπερ τῆς μελλούσης οὕτω καὶ τῆς παρούσης ἀναγορεύουσι βασιλείας. Τί δὲ φιλονεικοῦσι τῶν ἀψύχων γενέσθαι ἀναισθητότεροι ; ὅποτε ἡλιος μὲν, καὶ γῆ, καὶ πέτραι, δι' ὧν τῷ Δεσποτικῷ συνέπασχον πάθει, τὴν αὐτοῦ δεσποτείαν κηρύττουσι, οὗτοι δὲ κἀκείνων τὴν ἀνοίαν αὐτῶν ἐλεγχόντων οὐκ αἰσχύνονται. Ἀπὸ γὰρ τῆς ἑκτης, φησὶν, ὥρας ἕως ἑννάτης σκοτός ἐγένετο, καὶ ἡ γῆ ἐσεισθη, καὶ αἱ πέτραι ἐσχίσθησαν. Τίς γὰρ

⁶⁰ Matth. vii, 12 ⁶¹ Ibid. ⁶² Matth. xiii, 58. ⁶³ Matth. xxiv, 31. ⁶⁴ Matth. 27, 45.

κοινωνία ἢ συμπάθεια πονηροῦ· πλάσματος καὶ Δεσποτικοῦ πίδου; Ἐγρῆν γὰρ μᾶλλον ὄσον, ἐπὶ τῶν ἀσθεῶν δόγματι, λαμπρύνεσθαι τε καὶ κόσμον περιβάλλεσθαι μελίζονά τε καὶ περιφανέστερον, ἐφ' ᾧ τὸν καθελεῖν παραγεγονότα τὸν πλάστην αὐτῶν τηλικούτον πάθος ἔβλεπον ὑφιστάμενον. Πῶς δὲ μετὰ τὴν ἀνάστασιν μὲν, οὐκ ἔστι πρὸς τοὺς πατρικοὺς ὁ μηδέποτε τούτους λιπῶν ἀνελθὼν κόλπους, παρὰ τοῦ Πατρὸς τὴν ἐξουσίαν λαμβάνει τοῦ τε οὐρανοῦ καὶ τῆς γῆς, ὧν οὐκ ἦν Κύριος ὁ διδούς; Οὕτω γὰρ ἡ θεομάχος γλώσσα δυσφημεῖ. Ἐπὶ τούτοις δὲ εἰ ἀγροὶ καὶ οἰκίαι τῆς χειρὸς εἰσι τοῦ Πονηροῦ, πῶς ὁ ἀγαθὸς Θεὸς ὁ Σωτὴρ ἡμῶν τοῖς προθύμως ἠκολουθηκόσιν αὐτῷ μετὰ τῶν αἰωνίων ἀγροῦς καὶ οἰκίας ἐπαγγέλλεται παρασχεῖν, ἃ φαῦλά τε ἐστὶ καὶ φαύλου ποιητοῦ, καὶ ὧν οὐτε Κύριος αὐτῆς ἔχει, οὐτε ἄλλοις παρασχεῖν; Τί δὲ καὶ εἰς μισθὸν εἶδει φέρειν τὰ τοῦ Ἐχθροῦ τοῖς πάντα λιποῦσιν καὶ ἀκολουθήσασιν αὐτῷ, καὶ συμπεριλαμβάνειν αὐτοῖς ἐν τῷ ὄρω, καὶ τὴν αἰώνιον ζωὴν ἀγαθοῖς συνάπτειν φαῦλα, καὶ διὰ τῆς προσθήκης τοῦ χειρόνος ἐνουβρίζειν καὶ ὁ ἄν ἦν χωρὶς τῆς προσθήκης κάλλιστον τῶν ὀρίων; Πῶς δὲ πάλιν ἐρωτησάμενος; ὁ Σωτὴρ περὶ τῶν νομικῶν ἐντολῶν πρώτην μὲν εἶναι φησιν·

Ἄκουε, Ἰσραὴλ· Κύριος ὁ Θεός σου Κύριος εἷς ἐστὶ. Καὶ ἀγαπήσεις Κύριον τὸν Θεόν σου ἐξ ὅλης τῆς καρδίας σου, καὶ ἐξ ὅλης τῆς ψυχῆς σου, καὶ ἐξ ὅλης τῆς ἰσχύος σου, καὶ ἐξ ὅλης τῆς διανοίας σου; Δευτέραν δὲ, ἣν οὐδὲ ἡ ἐρώτησις ἀπῆται· Ἀγαπήσεις τὸν πλησίον σου ὡς ἑαυτόν.

Καὶ οὐ μέχρι τούτου ἔστη, ἀλλὰ καὶ τὸν ἑπερωτῶντα σύμφηρον εὐρῶν οὐ μακρὰν ἀνεῖπεν εἶναι τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ. Πῶς γὰρ αἱ Μωσαϊκαὶ νομοθεσίαι, εἴπερ ἦσαν τοῦ Ἐχθροῦ, πρῶτον μὲν ἕνα Θεὸν καὶ Κύριον νομοθετοῦσιν εἰδέναι καὶ νοεῖν· εἶτα τοῦτον μόνον ἀγαπᾶν ἐξ ὅλης καρδίας, καὶ τὸν πλησίον ὡς ἑαυτόν; Εἰ οὖν ἕνα Θεὸν καὶ Κύριον ἀνακηρύττει Μωσῆς, καὶ παρὰ τοῦτον ἄλλον μήτε λατρεύειν, μήτε προσκυνεῖν, μετὰ δὲ ταύτην τὴν πρώτην ὡς ἀληθῶς ἐντολήν, καὶ τὸ φιλέλληλον καὶ φιλόανθρωπον κατὰ τὸν ὅμοιον τρόπον τοῦ σωτηρίου προστάγματος νομοθετεῖ, πῶς ἡ πονηρὰ τῆς ἀποστασίας ἀρχή; Ἄλλ' ὁ μὲν Γραμματεὺς συνῆκε τοῦ Δεσπότου, τὴν Μωσαϊκὴν κυροῦντος φωνήν, ὅτι εἷς ἐστὶν ὁ Θεός, καὶ οὐκ ἐστὶν ἄλλος πλὴν αὐτοῦ. Οἱ δὲ τῶν Γραμματέων καὶ Φαρισαίων πλέον ἔχειν προσταχθέντες, οὐδὲ τὴν ἐγγάτην μοῖραν τῆς εὐσεβείας οὐζύουσιν ἐν ἑαυτοῖς. Λουκᾶς δὲ ὁ τῶν Δεσποτικῶν ῥημάτων συγγραφεὺς, πῶς τὸν Ζαχαρίαν καὶ τὴν Ἐλισάβετ ἐν τῇ παιαῖδ νομοθεσίᾳ βιούντας, δικαίους, καὶ τότε ἐνώπιον μαρτυρεῖ τοῦ Θεοῦ, ἀλλ' οὐκ ἐνώπιον ἀνθρώπων, καὶ πορευομένους ἐν πάσαις ταῖς ἐντολαῖς τοῦ Θεοῦ καὶ δικαιομασιν ἀμέμπτως· εἶτα καὶ τὴν ἱερατεῖαν τὸν Ζαχαρίαν τελεῖν ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ· καὶ τὸν νομικῶν ναὸν, ἐν ᾧ εἰσῆγε, ναὸν προσαγορεύει τοῦ Θεοῦ; Ἐν αὐτῷ τε τὸν ἀγγελὸν ὀφθῆναι Κυρίου, καὶ τότε εἶνα; Τὸν ἀρχιστράτηγον Γαβριὴλ, ὃς καὶ τὴν ἐκ

A testatem in cœlum et terram, quorum, qui dederat, non exsistebat Dominus? Ita enim lingua Deo adversa maledicit. Insuper vero si agri et domus a manu Mali proficiscuntur, quomodo bonus Deus, Servator noster, assecilis suis præter æterna bona et agros et domos exhibiturum se pollicetur, quippe quæ et mala sunt, et mali conditoris, et in quæ ipse potestatem non habet vel possidendi ea, vel aliis exhibendi? Quomodo vero fas erat, ea, quæ hostis sunt, præmii loco dare iis qui omnia reliquerant, et ipsum secuti erant, et inter præmia illa æternam quoque vitam reponere, atque adeo mala cum bonis conjungere, et accessione mali diminuere id quod sine illa accessione donorum omnium erat præstantissimum? Quomodo verus etiam Servator noster de præceptis legalibus interrogans primum dixit esse: *Audi, Israel: Dominus Deus tuus Dominus unus est. Et diliges Dominum Deum tuum ex toto corde tuo et tota anima tua, et ex omnibus viribus tuis, et ex omni mente tua*⁶⁵. Alterum vero, quod quæstio ne requirebat quidem; *Diliges proximum tuum ut te ipsum*⁶⁶. Neque in eo acquievit, sed cum interrogantem sibi consentientem nactus esset, non procul ab eo esse dixit Dei regnum. Quomodo autem leges Mosaicæ, si quidem fuissent hostis, primum quidem unum Deum et Dominum scire se et agnoscere, atque eundem solum ex toto corde, et proximum ut hominem ipsum amandum esse profiterentur? Si igitur unum Deum et Dominum prædicat Moses, nec præter eum alium coli vel adorari vult, post illud vero primum præceptum mutuam in homines amorem præcepto Servatoris nostri convenienter urget, ubi, quæso te, malum apostatarum principium locum habet? At Scriba quidem ille intelligebat Dominum, Mosaicam legem approbantem, quod scilicet unus sit Deus, nec ullus præter eum. Qui vero Scribis et Pharissæis meliores esse jussi sunt, ne minimam quidem pietatis partem sibi servant. Lucas vero, verborum Domini scriptor, quomodo Zachariam et Elisabetham, in veteri testamento viventes, justos, eosque coram Deo, non tantum coram hominibus fuisse, et in omnibus Dei præceptis et statutis inculpate versatos testatur? Quomodo ait Zachariam sacerdotio coram Deo perfunctum? quomodo templum legale, in quod introibat, templum Dei appellat? et in ipso angelum Dei, eumque Gabrielem copiarum ducem, qui et nativitatem Domini ex Virgine, et ipsi illi intemeratæ Virgini et cum ea mundo nuntiavit, visum, precesque sacerdotis exauditas esse in Evangeliiis affirmat, puerumque ibidem memoratum magnum coram Domino futurum, Spiritu item sancto plenum, multisque magni gaudii interpretem, nec paucis Israelitarum conversionis ad Deum auctorem, Spirituque ac virtute Eliæ usurum pronuntiat? Itaque evangelista, vel potius Deus, qui hæc per archangelum loquitur, non Joannem solum, qui gratiam propullulantem videbat, sed et

⁶⁵ Matth. xii, 29. ⁶⁶ ibid. 30.

allum vel accusatorem vel victorem, quam Mosen assert. *Ne existimetis enim, inquit, quod ego vos apud Patrem accusaturus sum* 76. Non sane, sed est, qui vos accusat, Moses scilicet, *apud Patrem*. Hujus enim leges ipse sibi creditas una cum prophetia de Christo nactus, accusator omnino fide dignus et testis omni exceptione major erit contra eos qui leges ejus et colere et amare multum quidem gloriantur, nihil vero eorum recipiant quæ ab ipso de communi nostro Domino et Servatore prædicta sunt, quod tamen et caput, et apex et initium totius legislationis ejus erat; imo nec correptione ob temeritatem eorum et pugnam adversus eum, qui prænuntiatus ab eo est, factam afficiantur. Postquam igitur multis Domini verbis, imò non verbis solum, sed et factis apostolorum, errorem illum confutatum dedimus, qui principatum regni Dei in duas contrarias partes scindit, quam tandem veniam sperare possunt illi qui post tot impietatis confutationes adhuc principii voluntati iis, quæ sapient et vivunt, obsecundant, et Patremfamilias universi Beelzebul vocant, Beelzebul vero Deum occultum, et ineffabilem, et Bonum, et Patrem, ut fœdiora non dicam, renuntiant, nec victoriam Domini a calumniantibus Judæis relatam stupent ac reverentur, quam per illorum latus non minus, si non magis et illustrius, a præsentī defectione reportavit. Impietatem enim, quam utrique communem habent, etiamsi novus ille apostata audacius se hac in parte jaecat, objectans dicebat: *Omne regnum in partes scissum, non consistet* 77. Quoniam enim improbi et stupidi Judæi, videntes Creatorem et animas et corpora morbis liberantem, Beelzebul miracula hæc transcripserunt, ita et defectionis hujus propugnatores opera manuum ejus in eundem transferunt. Propterea ex merito eadem Domini voce utriusque partis pugnam Deo intentatam confuderis. Quod si enim indivisum Omnipotentis imperium dividatur, divisum nunquam consistet. Sed prima illa divisio viam sternit, ut in mille distrahi queat, nec unquam certam sedem locumque consequi possit. Quemadmodum itaque uterque deprehenditur contra Deum pugnare, Judæus scilicet et apostata, ille quidem miracula, hic vero creaturas Dei hosti adscribens, ita contra utrosque valet communis et invincibilis Domini rejectio.

XIV. Sed quo devenitis, homines! cur Domino relicto, conserrum vestrum, vel potius servum et apostatam, et universe nostræ naturæ inde ab initio invidiatorem conditorem vos constituitis? cur Creatori renuntiantes ei vos traditis, qui interitum nostrum querit, et non anime solam, sed et corpori perniciosam adferre conatur? cur ad hanc caecitatem? cur vero tenebras cum luce permixtastis? *Excipite ex crapula, surgite ex lethali sapore,*

μασιν οὐκ ἄλλον κατηγορον καὶ θρίαμβον, ἀλλὰ τὸν Μωσῆν εἰσάγει. *Μὴ γὰρ δοκεῖτε*, φησὶν, *ὅτι ἐγὼ κατηγορήσω ὑμῶν πρὸς τὸν Πατέρα· οὐχί, ἀλλὰ τίς ἐστὶν ὁ κατηγορῶν ὑμῶν, Μωσῆς δηλονότι, πρὸς τὸν Πατέρα· οὐ τοὺς νόμους αὐτὸς πιστευθεὶς, καὶ τὴν περὶ Χριστοῦ προφητείαν, ἀξιοπίστος ἂν κατηγορός εἴη, καὶ ἀπαράγραπτος μάρτυς τῶν μεγαλαυχούντων μὲν αὐτοῦ τοὺς νόμους καὶ τιμᾶν καὶ στέργειν, μηδὲν δὲ τῶν ὑπ' αὐτοῦ περὶ τοῦ κοινοῦ Δεσπότου καὶ Σωτῆρος ἡμῶν θεσπισθέντων προσιμένων, ὃ κεφάλαιον ἦν καὶ κρηπίς, καὶ προόμιον τῆς ὅλης αὐτοῦ νομοθεσίας, ἀλλὰ μηδὲ συναίσθησιν ἀναστολῆς λαβόντων τῆς εἰς τὸν προφητευθέντα παροινίας τε καὶ θεομαχίας. Διὰ πολλῶν τούτων Δεσποτικῶν φωνῶν, καὶ οὐ φωνῶν μόνον, ἀλλὰ καὶ πράξεων, ναὶ δὴ καὶ διὰ τῶν ἀποστολικῶν ἔργων τε καὶ βημάτων τῆς κλήνης ἡλεγχμένης. ἢ τὸ κράτος τῆς τοῦ Θεοῦ βασιλείας εἰς ἀρχὰς ἀντικειμένης σχίζῃ, τίνα λοιπὸν συγγνώμην ἔχουσιν οἱ μετὰ τοσοῦτους τῆς ἀσεβείας ἐλέγχους. Ἐτι τῷ τῷ Πονηροῦ, δι' ὧν τε φρονούσι καὶ δι' ὧν βιοῦσι, καθυπηρετούτας θελήματι· καὶ τὸν μὲν Οἰκοδεσπότην τοῦ παντὸς Βεελζεβούλ καλοῦντας, τὸν δὲ Βεελζεβούλ Θεὸν κρύφιον καὶ ἄβύτητον, καὶ ἀγαθόν, καὶ πατέρα, ἀλλ' οὐκ ἂν εἰποιμι τὸ ἀθεϊότερον, ἀποφαίνοντες· καὶ μηδὲ τὸν πρὸς τοὺς δυστημοῦντας τῶν Ἰουδαίων Δεσποτικῶν ἐκτεθηπότες καὶ κατακτήσοντας θρίαμβον, ὃν δι' ἐκείνων οὐδὲν ἔλαττον, εἰ καὶ μὴ μᾶλλον κατὰ τῆς νῦν ἀποστασίας. Κοινὸν γὰρ αὐτοῖς τὸ θεομαχεῖν, εἰ καὶ νεανιωτέρου ὁ ἀποστάτης θρασύνεται προτινῶν. *Ἐλεγε Πᾶσα βασιλεία ἐφ' ἑαυτὴν μεριζομένη, οὐ συσταθήσεται.* Ἐπεὶ γὰρ οἱ τῶν Ἰουδαίων ἄνωγοι καὶ τὸν Πλάστην ἐρώοντες ἀπελαύνοντα καὶ ψυχῶν καὶ σωμάτων τὰ κἀθη, τὸν Βεελζεβούλ ταῖς θεοσυμμίαις ἐπετήμιον, καὶ οἱ τῆς ἀποστασίας ὑπέρομαχοι τὰ ἔργα τῶν χειρῶν αὐτοῦ εἰς τὸν αὐτὸν ἀναφέρουσι. Διὰ τοῦτο δικαίως τῇ αὐτῇ Δεσποτικῇ φωνῇ καὶ τὸ θεομίχον ἀμφοῖν στρατιώκε' ἂν. Καὶ γὰρ εἴπερ ἡ μία τοῦ παντὸς κρείτοτος ἀρχὴ διετέθηται, οὐκ ἂν συσταίη τμηθεῖσα. Ἀλλ' ἡ πρώτη τομὴ οὕτως καθίσταται· τοῦ καὶ εἰς μέρη διακεθῆναι, καὶ μέρησιν ἕβραν καὶ στάσιν μὴκέτι δύνασθαι λαθεῖν. Ὡςπερ οὖν ἐκάτερος ἀίσταται θεομίχον, καὶ ὁ Ἰουδαῖος καὶ ὁ ἀποστάτης, ὁ μὲν τὰς θεοσυμμίαις, ὁ δὲ τὰ δημιουργήματα τοῦ Θεοῦ ἰδοὺς τῷ Ἐχθρῷ, οὕτω κατ' ἄμφοτερον κινή καὶ ἄρκετος ἢ ἀπόρατος ἢ Δεσποτικῇ.*

15. *Ἀλλ' ὃ πᾶσι φέρεται, ἀδέρωμο!* τί τὸν Δεσπότην ἀρέσκετε τὸν ἐμδούλον, μᾶλλον δὲ δοῦλον καὶ ἀποστάτην, καὶ τῆς ἐκτὸς ἡμῶν ἀπ' ἀρχῆς ἐπιβουλοῦν φύσεως δημιουργῶν ἐκαστῶς ἐπιγάρτετε; τί τὸν Πλάστην ἀθετοῦντες τῷ τῶν φθορῶν ἡμῶν ζῆτοῦντι καὶ σπουδάζοντι, ὡς τῆν τῆς ψυχῆς μόνον, ἀλλὰ καὶ τὸ σῶμα τε; ἐκαστὸς ἐγγεμίζετε; τί πρὸς τὸ φῶς ἐτυφλοῦσθε; τί δὲ τὸ σκότος τοῦ φωτός ἐλλείθετε; Ἐνοῦντες τῆς μῆτις· ἀπέστητε τοῦ

76 Joan. v, 45. 77 Math., xii, 25.

ψυχοφθόρου κάρου· ἀναλάβετε τῆς ἀπωλείας ἐξου-
 τούς. Καὶ πῶς ἂν γένοιτο τοῦτο; εἰ τῶν πράξεων,
 ἐν αἷς ἔχει τὸ κράτος ὁ Ἐχθρὸς, ἀποστρεφθῆν μελε-
 τήσονται, πρότερον πορνείαν, δι' ἧς φθείρεται μὲν
 τὸ σῶμα, φθείρεται δὲ τὴν χαλεπωτέραν φθορὰν ἢ
 ψυχή, τὸ αὐτοδέσποτον διδοῦσα δουλεύειν τοῖς πάθε-
 σιν· ἀδικίαν, ἧς ἐπικρατούσης οὔτε οἰκία, οὔτε
 πόλις, οὔτε βίος ἔλθω; ἀνθρώπινος διασώζεται·
 ἐπιπορξίαν, τὴν βυθίζουσαν τὴν ψυχὴν εἰς καταφρό-
 νησιν τοῦ Θεοῦ· μισαδελφίαν, δι' ἧς ὁ κοινὸς ὄβρι-
 ζεται· πλάστης· ὁ γὰρ τὸ πλάσμα μισῶν ὠρεῖν,
 τὴν εἰς τὸν Πλάστην διαδιδάξει· παροινίαν. Μι-
 σήσατε ψευδολογίαν, συνιέντες, ὡς ὁ τοῦ ψεύδους
 πατήρ ὁ διάβολός ἐστι. Μυσάχητε συκοφαν-
 τίαν, ἦτις τῶν ἀνεπίστων κακῶν πολλὰ καὶ
 ὀρθῶς κατεπράξατο· φύγετε τὴν μαιφονίαν· ἀπ.
 ἀρχῆς γὰρ ὁ Ἐχθρὸς ἀνθρωποκτόνος ἦν· τὴν φιλαρ-
 γυρίαν, εἰ μήτι· ἄλλο, τὸν Ἰουδαῖον ἐνοοῦντες· βδελύ-
 ξασθε κλοπὴν καὶ θόλους κατὰ τοῦ πλησίον, καὶ
 γάμων ἀλλοτριῶν διαφθοράς, καὶ τρυφὴν, καὶ ἀκο-
 λασίαν, καὶ μέθην τῆς πολιτείας ὑμῶν ἐκκαθάρατε·
 τούτοις γὰρ συνεισέρχεται, τούτοις ἤθετα ὁ Ἐχθρὸς.
 Ἐν τούτοις λαμβάνει τὴν ἰσχυρὰν καταδουλώσει μὲν
 τὸ φρόνημα ὑμῶν, καὶ διαστῆσαι τοῦ δημιουργή-
 σαντος Θεοῦ, πείσαι δὲ πλάσματα, καὶ εἶναι καὶ
 ἐνομαζέσθαι αὐτοῦ· ἂν τῶν ἔργων αὐτοῦ τῶν τε
 εἰρημένων καὶ τῶν παραπλησίον ἀποστῆτε, καὶ
 αὐτὸς ἀφίσταται ἀφ' ὑμῶν, οὐκ ἔχων οἷς ἐβρασθῆ,
 καὶ οἷς ἐπαναπαύσεται ἐν ὑμῖν. Καὶ τότε ὑμῖν ἡ
 θεία χάρις ἐπιλάμψασα ἐναυγάσει πλάστην ἐπιγιγνώ-
 σκειν καὶ δημιουργὸν, οὐ τὸν ἐπιβουλον ἐχθρὸν,
 ἀλλὰ τὸν ἀγαθὸν καὶ φιλόανθρωπον Θεὸν, ἐν ᾧ ἐκτί-
 σθη τὰ ὀρατὰ καὶ τὰ ἀόρατα, ἀρχαὶ, καὶ θρόνοι, καὶ
 ἐξουσίαι, καὶ δυνάμεις, καὶ ὁ παρὼν σύμπας καὶ ὀρώ-
 μενος κόσμος. Καὶ γὰρ δι' αὐτοῦ πάντα γέγονε, κἀν
 ἡ ἀποστασία, προκαταλοῦσα τῆς ψυχῆς τὰ ἁμαρ-
 τὰ, τὸν δημιουργὸν βλέπειν οὐ δίδωσιν. Ἔως δ' ἂν
 τοῖς τοῦ Πονηροῦ καθυπηρητῆς θελήμασιν, καὶ τῷ
 βροχόρῳ τῶν αἰσχυρῶν ἡδονῶν συναφύρησθε, καὶ
 ἀντὶ τῶν σωτηρίων πόνων τῆ ψυχοφθόρου βραστῶν
 συναναστρέφησθε, οὐμενοῦν οὐκ ἂν ὑμῖν ἡ θεία καὶ
 οὐράνιος ἐναστράφη ἀγλή οὐδὲ ἐκστήσεται τοῦ
 κράτους τῶν ψυχῶν ὑμῶν καὶ τῶν λογισμῶν ὁ
 Ἐχθρὸς, τοῖς ἔργοις ἔχων δεδουλωμένους. Πλὴν ἔτι
 ταῖς διὰ τοῦ ἁγίου Πνεύματος μαρτυρίαις ὁδηγεῖν
 ὑμᾶς πρὸς τὸ φῶς τῆς εὐσεβείας καὶ τὴν ἀποστα-
 σίαν ἐλέγχειν, οὐμενοῦν οὐκ ἂν τὸν ὄκνον τῆς ἐπι-
 μελείας προελοίμεθα.

ΛΟΓΟΣ Γ'.

A. Καὶ μοι τὰς ἀκοὰς ἀδεκάστους, καὶ ἡμῶν
 λῆμμα (11) τοῦ Πονηροῦ φερούσας ἀναπετάσατε, καὶ
 συνδασκοπεῖτέ μοι τῶν τὴν Παλαιὰν Νομοθεσίαν

VARIE LECTIONES ET NOTÆ.

(11) Λῆμμα. Vox dialecticis familiaris est, qua
 propositiones argumenti a conclusione distinguunt.
 Latini illidem per *sumptionem* vertunt, præeunte
 Cicero, lib. II, *De divinatione*: Sed demus tibi duas
 istas *sumptiones*, et quæ λήματα appellant dialectici.
 Confer Diogenem Laertium *De vitis philosopho-*

A eripite vos perditioni. Quomodo verò fieri hoc
 potest? si ab actionibus illis, in quibus hostis vis
 posita est, avertere vos laboretis: et primum qui-
 dem a scortatione, per quam perditur corpus,
 multoque magis anima, a qua libertatem habetis
 indulgendi affectibus: tum ab injustitia, qua domi-
 nante nec domus, nec civitas, nec vita hominis
 omnino conservatur; a perjurio, quod animam in
 contemptionem Dei præcipitem agit: ab odio
 proximi, per quod communis Creator injuria afficitur:
 qui enim creaturam sine causa odit, impo-
 tentiam suam in ipsum conditorem transfert. Odio
 porro habeatis mendacium, cogitantes mendacii
 patrem esse diabolium; aversemini fraudulentiam,
 quæ mala etiam non sperata conciliavit; fugi-
 tur homicidium: hostis enim ab initio homicida
 erat; avaritiam item, Judam, nisi aliud quid-
 quam, recogitantes; exsecrmini furtum et
 dolos contra proximum, itemque adulterium, et
 luxum et incontinentiam, et temulentiam a vite
 vestræ rationibus alienam habeatis. His enim con-
 suescit, his delectatur hostis; in his facultatem
 accipit mentes vestras sibi subjiciendi, et avertendi
 a Deo conditore, persuadendique creaturis, ut
 suæ et sint et appellentur: si vero ab operibus
 ejus tum commemoratis tum illorum similibus
 abstineatis, etiam ipse abstinere a vobis, non
 habens quidquam, in quo innitatur et acquiescat.
 Tunc vero divina gratia affulgens illuminabit vos,
 ut conditorem et opificem agnoscatis, non inimi-
 cum illum insidiatorem, sed bonum illum et homi-
 num amicum Deum, per quem creata sunt omnia,
 visibilia et invisibilia, magistratus, et throni, et
 potestates, et virtutes, et præsens omnis ac visi-
 bilis mundus. Per ipsum enim omnia facta sunt,
 quamvis defectio illa, mentis oculos fascinans,
 conditorem videre non patiat. Quoad enim Mali
 voluntati obsecundatis, et sordibus turpium vo-
 luptatum maculamini, et pro salutaribus laboribus
 delicias animæ noxias sectamini, nunquam certe
 divinus et cœlestis splendor vos illustraverit,
 neque potestatem in animas et mentes vestras
 amiserit hostis, quas scilicet per actiones sibi sub-
 jectas habet. Interim nequaquam, posthabita in-
 dustria, testimoniis Spiritus sancti vos ad lucem
 pietatis ducere, et defectionem confutare pi-
 grabimur.

SERMO III.

I. Aperite mihi, o mei, aures castas, et quæ
 nullum Mali dogma forunt, mecumque considerate
 injurias in Deum sententias eorum qui Vetus Tes-

rum, lib. II, § 107, et adde Ezechielis Spanhemii
 Notas ad Aristophanis *Nubes*, v, 456. Apud Stoicos
 idem est λῆμμα quod alias dicitur πρότασις. Lege
 Ægid. Menagium, ad Laert. VII, 73. Ego in versione
 voci ampliore subjecti notionem, quam scilicet
 scriptoris mens subjicere ipsi videbatur.

tamentum calumniantur. Quod si enim illud a Malo est, quomodo illius codicem is, qui ad destruendum Malum venit, recipere sustinuit, et multis audientibus legere ea quæ de se prænuntiata erant, neque legere solum, sed et testari, ac dicere: *Hæc nunc impleta sunt in auribus vestris* 77; ac præterea annum illum, qui est periodus temporum, sicut tempus est mensura motus sensibilis, ut *acceptum Deo prædicare* 78. Quomodo vero etiam in parabola de Lazaro et divite optimus et hominum amantissimus Dominus noster Mosen et prophetas salutaris conversionis et pœnitentiæ magistros appellat? *Habent enim*, inquit, *Mosen et prophetas: audiant illos* 79. Nunquid enim is qui in communem hominum salutem nostram naturam suscepit, doctrinæ suæ initiatos, et ab errore liberatos, ad servos et ministros hostis amandarit, ut salutis fiant compotes? Quis creatura Dei existens, vere et serio hunc tantæ insanitiæ gradum admittat? Porro si veteris instrumenti auctor Malus est, quomodo veritatis fons præcipit: *Scrutamini Scripturas, quia in illis invenietis vitam æternam* 80? Ubi enim est vita æterna, in quibus aculeus peccati dominatur? Ubi vita æterna, in quibus homicida leges fert, et præcipit? Talia scilicet lingua Deo inimica proferre audeat. Si præterea vetus testamentum a Malo est, quomodo Veritas ipsa ait: *Si crederetis Mosi, crederetis et mihi: de me enim is scripsit* 81. Non sane ait: *Si in nonnullis crederetis Mosi, sed simpliciter ipsum ut fide dignum renuntiat. Quomodo vero iterum adversus eos, qui circa dissolutionem conjugii suspensos se gerebant, atque in patrociniis perturbacionis suæ ad Mosen provocabant, suscepta strenue Legislatoris causa ait: Moses ob duritiem cordis vestri permisit vobis dimittere uxores. Ab initio vero non erat ita* 82. Unde autem id probat? *Qui enim fecit eos*, inquit, *marem et feminam fecit* 83. Itaque ea, quæ Servator in Evangeliiis de conjugio sanxit, ab illo proficisci ait qui creaturis suis et operibus leges fixerit, et Mosen testatur non contempsisse leges in creatione latas, sed ex certis circumstantiis de postulatis ejus aliquid remisisse. Legi enim creationis ab initio factæ meæ, inquit, lex concordat, solutio vero conjugii a dispensatione et dispositione Mosis pendet. Ob duritiem

77 Luc. iv, 21. 78 ibid. 19. 79 Luc. xvi, 29. 80 Joan. v, 39. 81 ibid. 46. 82 Matth. xix, 8. 83 ibid. 9.

ἐνυβριζόντων τοῦ φρονήματος τὸ ἀντίθεον (12). Εἰ γὰρ ἐστὶν αὕτη τοῦ Πονηροῦ, πῶς ἠνέσχετο λαβεῖν τὸ βιβλίον ταύτης, ὁ τὸν Πονηρὸν καθελεῖν παραγγυῶν; καὶ εἰς πολλῶν ἀναγνώνας ἀκοῆς, δι' ὧν προεκηρύττετο τὰ περὶ ἑαυτοῦ, καὶ οὐκ ἀναγῶναι μόνον, ἀλλὰ καὶ διαμαρτύρασθαι, ὅτι Ταῦτα γῦν πεπλήρωται ἐν τοῖς ὧσιν ὑμῶν· καὶ τὸν ἐνιαυτὸν, ὃς ἐστὶ περίοδος χρόνων (13), ὁ δὲ χρόνος μέτρον κινήσεως αἰσθητῆς, τοῦτο ἀνακηρύξει δεκτὸν Κυρίῳ; Πῶς δὲ πάλιν ἐν τῇ τοῦ Λαζάρου καὶ τοῦ Πλουσιου παραβολῇ ὁ φιλόanthropos καὶ ἀγαθὸς ἡμῶν Δεσπότης Μωσεία καὶ τοὺς προφήτας τῆς σωτηρίου ἐπιστροφῆς καὶ μεταμελείας διδασκάλους ἀποκαλεῖ; Ἐχουσι γάρ, φησὶ, Μωσεία καὶ τοὺς προφήτας· ἀκουσάτωσαν αὐτῶν. Ἄρα γὰρ ὁ ἐπὶ κοινῇ τοῦ γένους (14) σωτηρίᾳ τὴν ἡμῶν φύσιν ἀναλαβὼν τοὺς μυσταγωγούμενους παρ' αὐτοῦ, καὶ τῆς πλάνης ἀπαλλαγτομένους, εἰς τοὺς θεράποντας καὶ ὑπέρτας ἀνέπαμπε τοῦ Ἐχθροῦ, καὶ τότε σωτηρίας τυχεῖν; Καὶ τίς ἂν ἀνάσχοιτο πλάσμα Θεοῦ ὑπάρχων ἀληθῶς τῆς τοσαύτης ἀπονοίας τὴν ὑπερβολὴν; Πάλιν δὲ, εἰ τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης νομοθέτης ὁ Πονηρὸς, πῶς λέγει τῆς ἀγαθότητος ἡ πηγὴ· Ἐρσυνάτε (15) τὰς Γραφὰς, ὅτι ἐν αὐταῖς εὐρήσετε ζωὴν αἰώνιον; Πού γὰρ ἡ αἰώνιος ζωὴ, ἐν οἷς τὸ κέντρον τῆς ἁμαρτίας πολιτεύεται; ποῦ ἡ αἰώνιος ζωὴ, ἐν οἷς ὁ ἀνθρωποκτόνος νομοθετεῖ, καὶ παρακελεύεται; τοῦτο γὰρ ἡ θεομάχος γλώσσα θρασύνεται. Χωρὶς δὲ τῶν εἰρημῶν, εἰ ἡ Παλαιὰ τοῦ Πονηροῦ, πῶς Ἀλήθεια λέγει· Εἰ ἐπιστεύετε Μωσεί, ἐπιστεύετε ἂν ἐμοί· περὶ γὰρ ἐμοῦ ἐκείνος ἔγραψεν; Οὐκ εἶπαν· Εἰ ἐν τισὶν ἐπιστεύετε Μωσεί, ἀλλ' ἀπλῶς αὐτοῦ τὸ ἀξίπιστον ἀνεκήρυξε. Πῶς δὲ πάλιν πρὸς τοὺς κεχνητάς περὶ τὴν διάλυσιν τῶν γάμων καὶ τὸν Μωσῆν εἰς συνηγορίαν τοῦ πάθους προβαλλομένους λαμπρῶς ἐπερμαχῶν τοῦ νομοθέτου φησὶν, ὅτι Μωσὴς πρὸς τὴν σκληροκαρδίαν ὑμῶν ἐπέτρεψεν ὑμῖν ἀπολύσαι τὰς γυναῖκας. Ἄπ' ἀρχῆς δὲ οὐ γέγονεν οὕτως. Καὶ πόθεν τὴν ἀπόδειξιν προάγει; Ὁ γὰρ ποιήσας αὐτοὺς, φησὶν, ἄρσεν καὶ θῆλυ ἐποίησεν αὐτούς· ὥστε ἄπερ ἐνομοθέτει ὁ Σωτὴρ ἐν τοῖς Εὐαγγέλοις περὶ τῆς συζυγίας, ἐκ τοῦ θεμένου ἐν τοῖς αὐτοῦ πλάσμασι καὶ ποιήμασι τοὺς φύσει νόμους προελθεῖν ἐδήλου καὶ τὸν Μωσῆν οὐ καταφρονητὴν τῶν διὰ τῆς πλάσεως δεδομένων νόμων, ἀλλ' ἐκ πε-

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(12) Ex limine hoc sermonis patere videtur eum pro concione habitum fuisse ad audientes, quos scilicet hic ad attentionem iis verbis excitat, quæ ad legentes non æque bene accommodari possunt. Hujus rei vestigia et infra occurrunt, quemadmodum et in fine hujus libelli discrete mentio fit τῆς ἑμιλιας. Et parum abest, quin idem de superiori libello asseram, cujus extrema verba, quæ etiam continuationem hujus commentationis sperare jubent, concionis sacræ habitum satis lucente sistunt.

(13) Περίοδος χρόνων. Plenius et disertius annum definit Pollux, l. LIV: Ἐνιαυτός, ἔτος, ὀδοκάρμηνο; χρόνος ἡλίου περιελθόντος; ἐξ ὧρων εἰς ὧρας τοῦ θεοῦ, κύκλον τοῦ ἀστέρος περι-

δραμόντος.

(14) Γένος, hominum. Ita vertendum esse supra probavi in notis ad lib. i Photii, p. 139 (supra col. 83, not. 86).

(15) Ἐρσυνάτε. Imperandi itaque notione accepit verbum hoc Photius, quemadmodum et veterum Ecclesiæ Græcæ doctorum plerique omnes, quorum loca cumulate attulit Jo. Caspar. Suicerus in *Thezauro ecclesiastico*, tom. I, p. 1210. Ex recentioribus Erasmus Schmidius in *Animadversionibus ad N. T.* super hunc locum indicandi notionem præferendam studiose contendit, paucos nactus approbatores. Vide quæ olim in hanc rem scripsi ad Casauboniana, p. 297. Sed de hoc loco alias.

ριστάσεως τὸ ἐκεῖνων ἡρεμαῖν ὑπενδιδόντα δικαίωμα (16). Τῷ γὰρ νόμῳ τῆς ἀπ' ἀρχῆς διαπλάσεως, φησὶν, ὁ ἐμὸς συμφέγγεται νόμος. Τὸ δὲ διάσειον τῆς συζυγίας, συγκαταβάσεώς ἐστι καὶ οἰκονομίας (17) Μωσαϊκῆς. Πρὸς γὰρ τὴν σκληροκαρδίαν ὑμῶν, φησὶν, Ἐγραψε Μωσῆς. Τῆς δὲ συναφείας τὸ ἀδιάλυτον, ὅπερ ἐγὼ νομοθετῶ καὶ ὁ πλάσας ἀπ' ἀρχῆς τὸν ἀνθρώπον διὰ τῆς κατὰ τὸ σῶμα διαφόρου διαπλάσεως, τὰ αὐτὰ μοι τοῖς ἔργοις προεῖπε καὶ προδιώρισατο. Διὸ ἐπάγει· *Ἐν τοῦτῳ καταλείψει ἄνθρωπος τὸν πατέρα, καὶ προσκολληθήσεται τῇ ἰδίᾳ γυναικί, καὶ ἔσονται οἱ δύο εἰς σάρκα μίαν.* Ἴνα δὲ σαφέστερον μάθῃς, τίς ὁ διαπλάσας οὕτω τὰ σώματα, αὐτὸς εἰσάγων τὸν ζεύξαντα συνεισάγει καὶ τὸν Πλάστην. Φησὶν γάρ· *Ὁ οὖν ὁ Θεὸς ἔβουλεν, ἄνθρωπος μὴ χωρίζεσθαι.* Μαρτυρῶν ὁ Σωτῆρ, ὅτι καὶ ἡ κατὰ σχῆμα διαφορὰ τοῦ πλάσματος (18) ἀνδρὸς τε καὶ γυναικὸς, Θεοῦ τε τοῦ ἐπὶ πάντων ἐστὶ δημιουργημα, καὶ ὅτι συντηρεῖν ὀφείλει τὸ ἀδιάλυτον ἐ; συνάφειαν. Καὶ ὅτι ἡ Μωσαϊκὴ εἰσηγήσις τὴν

καθέλκουσαν εἰς ἐλάττωσιν τοῦ κατὰ τὴν πλάσιν καθέλκουσαν εἰς ἐλάττωσιν τοῦ κατὰ τὴν πλάσιν
B. Ἐτέρῳ δὲ λόγῳ εἰ πονηρὸς ἦν ἀρχῆς ἡ Παλαιά, πῶς ὁ τὴν χάριν συνάπτων τῷ νόμῳ Χριστὸς ὁ Σωτῆρ ἡμῶν λέγει· *Πολλοὶ δίκαιοι ἐπιδύμησαν ἰδεῖν ἢ βλέπετε, καὶ οὐκ εἶδον;* Πῶς γὰρ ἠθέλησαν ἰδεῖν οἱ τοῦ Πονηροῦ τὰ τοῦ Ἀγαθοῦ; ἡ γὰρ ἐπιθυμία τοῦ Ἀγαθοῦ ὀρμῆς ἀγαθῆς βλάστημά ἐστι. Καὶ πάλιν πῶς λέγει· *Ἀβραάμ εἶδε τὴν ἡμέραν τῆς ἐμῆς, καὶ ἠγαλλιάσατο;* Ποῦ γὰρ ἀκλόουθον, πῶ δὲ δυνατὸν, τὸν τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης ἀνθρώπον εἰς τοσοῦτον ὕψος ἀναχθῆναι θεωρίας καὶ δυνάμεως, ὥστε ἰδεῖν τὴν ἡμέραν τῆς ἐπιδημίας (19) τοῦ ἀγαθοῦ Θεοῦ, καὶ ἀγαλλιάσασθαι; μάλιστα γὰρ τοῦ θεσπεσίου Παύλου διαμαρτυρομένου καὶ λέγοντος (20) ὅτι τὸ κατὰ Χριστὸν μυστήριον, καὶ ἡ παρουσία τοῦ Σωτῆρος ἔλαθε τὰς ἀρχὰς; καὶ τὰς ἐξουσίας τοῦ κόσμου, καὶ τὸν κοσμοκράτορα. Εἰ οὖν καὶ αὐτὸν τὸν κοσμοκράτορα τὸ μυστήριον ἔλαθε, πῶθεν αὐτοῦ οἱ θεράποντες τοῦτο προεῖπον καὶ προθεάζαντο; Σὺ δὲ μοι καὶ τὸ περιφανέστερον εἶ τὴν ἀσίθειαν ἐλέγχον

A enim cordis vestri, inquit, scripsit ista Moses. Indissolubilem vero conjugii nexum, quem ego præcipio, et is qui hominem ab initio condidit, per diversam quod ad corpus creationem opere ipso idem mecum ante edixit, et constituit. Ideo addit: *In hoc relinquet homo patrem et matrem, et adheret propriæ uxori, eruntque duo illi in carnem unam*⁶⁶. Ut vero rectius intelligas, quis sit, qui ita formarit corpora, ipse et eum qui conjunxit, et qui condidit, eadem opera appellat. Ait enim: *Quod itaque Deus conjunxit, homo ne separet*⁶⁶. Testatur Servator, quod diversitas formæ viri et femine a Deo, qui super omnia est, profecta sit, quodque conjunctionem illam indissolubilem conservare oporteat, Mosaica vero doctrina ad duritiam cordis eorum, qui legi obnoxii erant, tanquam ad circumstantiam seu conditionem respexerit, quæ de amplissimo legis, in creatione silentio præteritæ, postulato aliquid detraheret.

σκληροκαρδίαν τῶν νομοθετουμένων περιστάσιν εἶχε σεσηγημένον νόμου τὸ ἀξιωμα.

II. Ut vero ad alia transeamus, si mali principii vetus testamentum fuit, quomodo, qui gratiam cum lege conjunxit, Christus, Servator noster, ait: *Multi justi desiderarunt videre quæ videntis, sed non viderunt*⁶⁶. Quomodo enim progenies Mali voluit videre, quæ sunt Boni? Cupidities enim Boni ab impetu bono proficiscitur. Quomodo idem alibi dicit: *Abraham vidit diem meum, et exsultavit*⁶⁶. Qui enim consequi, et qui fieri potest, ut homo Veteris Testamenti ad eam visionis dignitatem perveniat, ut diem nativitatis boni Dei conspiciat et lætetur? præcipue cum divinus Paulus testetur et dicat, quod mysterium Christi et adventus Servatoris potestates et principatus mundi, ipsumque mundi dominum latuerit. Quod si igitur et ipsum mundi dominum mysterium illud latuit, unde servi ejus id viderunt ante et perspexerunt? Tu vero audi et aliam eamque luculentiorē impietatis confutationem. Quando enim incredula et male sedula Sadducæorum

⁶⁶ Gen. II, 24; Matth. XIX, 5. ⁶⁶ Matth. XIII, 6. ⁶⁶ Matth. XIII, 17. ⁶⁶ Joan. VIII, 56.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(16) *Δικαίωμα, postulata*. Ita vocem istam h. l. reddendam censui, quæ alioquin in Novo Fœdere et scriptoribus ecclesiasticis πολύσημος est. Vide eam in rem Jac. Capellum in *Observationibus sacris*, p. 190; Jac. Altingium, tom. V. Opp., p. 363; et Jac. Guffetum in *Commentario suo linguæ Hebr.* p. 882. Δικαίωματα πολέμου de legibus seu juribus belli profani scriptores dicunt. Vide Valesium, ad Notas Maussaci, p. 273.

(17) *Οικονομία*. Vocis hujus significatus egregie, ut solet, evoluit Thomas Gatakerus, in Notis ad Marcum Antoninum, lib. XI, § 15. Vide et Jo. Casp. Saiceri *Thesaurum ecclesiast.* suo loco, et *Observationes sacras*, pag. 25 seq. Dionys. Petavium in *Dogmatibus theologicis, de incarnatione* II, n. 4, et *De Trinitate*, p. 142; nec non Isaacum Casaubonum, ad *Epist.* Gregor. Nysseni, p. 90 seq. novissime autem Georg. Hiesium, in Præfatione ad Jo. Ernesti Grabi scriptum posthumum *Some instances of the defaults and omissions in M. Whistons Collection*

of testimonies, p. 33, seq.

(18) *Διαφορὰ τοῦ πλάσματος*. Hæc igitur sexus diversitas instar symbolici præcepti fuisse videtur Photio, ex quo veteres indissolubilem conjugii nexum, quem Christus diserte urisit, tanquam creatoris institutis conformem, discere potuerint.

(19) *Ἐπιδημία*. Ea voce scriptores ecclesiastici utuntur ad Christi, Domini nostri, adventum in carnem significandum. Vide loca ejusmodi apud Suicerum in *Thesaurò eccles.* suo loco. Videntur autem illi eam mutuan sumpsisse a profanis gentiliū scriptoribus, qui adventum deorum suorum, quem in urbes, ipsis acceptas, fieri consuevisse credebant, eadem exprimebant voce. Vide Henr. Valesii Notas ad Eusebii *Histor. ecclesiast.* p. 185.

(20) *Ἀέροντος*. Alludere videtur ad locum Pauli., in *Epist.* ad Ephes. III, 9, 10; etc. his similes, Rom. XVI, 25; II, Tim. I, 9, 10; ubi tamen diserte mali dæmonis, hoc mysterium ignorantis, non fit mentio, quamvis ratione sensus subintelligi possit.

factio septem finxit fratres, eorumque singulis successu temporis unam eamdemque uxorem tribuit, atque hoc figmento suo corporum resurrectionem avertere conata est, Servator illis insolubile, quod in commento suo esse opinabatur, opponentibus, quærentibusque, cujusnam ex septem istis futura sit uxor, primum quidem exprobravit tanquam Scripturas ignorantibus ⁸⁸. At quomodo animadversio in eos cadit qui ignorant quæ Mali sunt? At ille ex ignoratione Scripturarum aliud idque gravius ipsis impingit probum, quod scilicet nec potentiam Dei norint. Hinc mysterium resurrectionis clarius expositurus: *In resurrectione enim, inquit, neque uxores ducunt, neque elocantur, sed ut angeli Dei in cælo sunt* ⁸⁹. Imo imprudentiam hanc adhuc fortius efficaciusque castigaturus, et partim gratiæ ac legis concordem harmoniam expositurus iisdem vero, ac eadem opera recentibus adversariis plagas ex lege Mosaica inflicturus: *Nonne legistis, inquit, quod a Deo dictum est: Ego sum Deus Abrahami, et Deus Isaaci, et Deus Jacobi* ⁹⁰. Quo ipso diserte ostendit, quod Abraham et Isaac et Jacob æternæ vitæ hæredes sint, et quod Deus æternus, ac resurrectionis auctor, et, qui hinc pendet, fructus largitor illorum sit Deus. Adjungit vero in sequentibus hæc: *Non itaque Deus mortuorum Deus est, sed viventium* ⁹¹. Atque hæc monuit, ut omnem impiorum hominum prætextum eluderet. Neque etiam omisit commemorare, ubi ista scripta exsistent, sed per sanctum Marcum exclamat, in libro Mosis Deum hæc ad ipsum dixisse ⁹². Quod si igitur Deus Deus mortuorum non est, sed potius apud eum vivit Abraham, vivit Isaac, vivit Jacob, omnesque, qui eamdem vivendi rationem sectati sunt, similesque sunt angelis Dei in cælo, quomodo a malo principio, ceu impii isti nugantur, orti dicentur illi, qui ad veteris testamenti præscripta se composuerunt?

III. Adhuc vero magis refelli potest apostatarum sententia, quandoquidem Servator eos, qui cælum ingredi cupiant, ad studium per angustam portam introeundi exhortatus, vicissim negligentes hujus mandati, tanquam operarios incuriæ illuc ablegat, ubi sit fletus et stridor dentium. Cumque undiquaque colligeret, qui se studiosos præcepti in regno suo præstiterint, iisque locum in eo assignaret, (advertite, o homo, mentem!), Abrahamo, et Isaaco, et Jacobo primum vindicat. Ait enim: Si audire no-

⁸⁸ Matth. xxii, 29. ⁸⁹ ibid. 30. ⁹⁰ ibid. 31, 32.

Α δκουε. Ἦνίκα γάρ τῷ Σαδδουκαίων ἀπιστόν τε καί περιεργόν ἐπέτα μὲν ἐπλαττεν ἀδελφοὺς, μίαν δὲ καὶ τὴν αὐτὴν παρὰ μέρος ἤρμοζον αὐτοῖς γυναῖκα, καὶ τὴν τῶν σωμάτων ἀνάστασιν ἀναίρειν τῷ πλάσματι διαμηχανῶντο, ὁ Σωτὴρ διαπυθνανομένοις αὐτοῖς τὸ διὰ τοῦ πλάσματος, ὡς ἐνόμιζον, ἀπορον, καὶ τίνας ἔσται τῶν ἐπέτα γυνή, ἀπαιτούσιν, πρῶτον μὲν ἐπετίμησεν αὐτοῖς τῆς πλάνης ὡς τὰς Γραφὰς οὐκ εἰδῶσι. Καίτοι τίς ἐπιτίμησις τοῖς ἀγνοοῦσι τὰ τοῦ Πονηροῦ; Ὁ δὲ προστίθησιν ἐκ τῆς ἀγνοίας τῶν Γραφῶν, ἕτερον αὐτοῖς ὀνειδισμὸν χαλεπώτερον, μὴδὲ τὴν δύναμιν αὐτοῦ εἰδέναι τοῦ Θεοῦ. Εἶτα τρανότερον τὸ τῆς ἀναστάσεως ἀναπτύσσων μυστήριον· Ἐν γὰρ τῇ ἀναστάσει, φησὶν, οὐτε γαμοῦσιν, οὐτε ἐγαμιζονται, ἀλλ' ὡς ἄγγελοι τοῦ Θεοῦ ἐν οὐρανῷ εἰσιν. Ἐτι δὲ σφοδρότερόν τε καὶ ἰσχυρότερον διελέγχων τὴν ἀνοίαν, καὶ ἅμα μὲν τῆς χάριτος καὶ τοῦ νόμου τὴν σύμφωνον (21) ἀλληλουχίαν τρανολογῶν, ἅμα δὲ καὶ πληγὴν (22) αὐτοῖς διὰ τῆς Μωσαϊκῆς νομοθεσίας καθιερῶν, καὶ δι' ἐκεῖνων τοῖς νῦν ἀποστάταις, Οὐκ ἀνέγνωτε, φησὶ, τὸ ρηθὲν ὑπὸ τοῦ Θεοῦ· Ἐγὼ εἰμι ὁ Θεὸς Ἀβραάμ, καὶ ὁ Θεὸς Ἰσαάκ, καὶ ὁ Θεὸς Ἰακώβ; δεικνύς τε ἑναργῶς διὰ τούτων ὅτι Ἀβραάμ καὶ Ἰσαάκ καὶ Ἰακώβ τῆς αἰωνίου ζωῆς κληρονόμοι, καὶ ὅτι Θεὸς αἰώνιος, καὶ τῆς ἀναστάσεως εἰσηγητής, καὶ τῆς ἐκείθεν ἀπολαύσεως δοτὴρ ὁ τούτων Θεός. Συνάπτει δὲ καὶ κατὰ συνέχειαν· Οὐκ ἔστιν οὖν ὁ Θεὸς Θεὸς νεκρῶν, ἀλλὰ ζῶντων. Καὶ ταῦτα εἶπεν, ἵνα πᾶσαν τῶν δυσσεβῶν περιχώρη πρόφασιν. Οὐδὲ, ἔνθα γέγραπται, παραλείπειν, ἀλλὰ διὰ τοῦ ἱεροῦ ἀνακράζει Μάρκου, ὡς ἐν τῇ βίβλῳ Μωσέως ὁ Θεὸς ταῦτα εἶρηκε πρὸς αὐτόν. Εἰ οὖν ὁ Θεὸς Θεὸς μὲν νεκρῶν οὐκ ἔστιν, ἀλλὰ ζῆ μὲν παρ' αὐτῷ Ἀβραάμ, ζῆ δὲ Ἰσαάκ, ζῆ δὲ Ἰακώβ, καὶ πάντες ὅσοι τὴν αὐτῶν ἐξήλωσαν πολιτεῖαν, καὶ εἰσιν ὡς ἄγγελοι τοῦ Θεοῦ ἐν οὐρανῷ, πῶς πονηρὰς ἀρχῆς, ὡς ἡ πονηρὰ φησὶν, οἱ κατὰ τὴν παλαιὰν βεβιωκότες πολιτεῖαν;

Γ'. Ἐτι δὲ μᾶλλον διελέγχοιτο ἂν τῆς ἀποστασίας τὸ φρόνημα, ἐπειδὴν τοὺς βουλομένους τυχεῖν τῆς εἰσόδου τῶν οὐρανῶν παρακελευόμενος ὁ Σωτὴρ διὰ τῆς στενῆς πύλης ἀγωνίζεσθαι εἰσελθεῖν, τοὺς μὲν ἐβραβυμηκότας περὶ τὴν ἐντολὴν, ὡς τῆς ἀκηδίας (23) ἐργάτας, ἔνθα ὁ κλαυθμὸς καὶ ὁ βρυγμὸς τῶν ὀδόντων ἀποπέμπει. Εἰσάγει δὲ, πανταχόθεν συνάγων τοὺς σπουδάζοντας περὶ τὴν ἐντολὴν, ἐν τῇ βασιλείᾳ αὐτοῦ, καὶ τούτους ἀνακλίνων ἐν αὐτῇ (ἐπίστησον, ἀνθρωπε, τὸν νοῦν!) τὸν Ἀβραάμ καὶ Ἰσαάκ, καὶ

⁹¹ ibid. ⁹² Marc. xii, 26.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(21) *τὴν σύμφωνον*. Ita lego pro συμφωνίαν, quod erat in ms. Atque id quidem locum tueri poterat, si particulam καὶ inter utramque vocem excidisse statuas. Sed placet prius.

(22) *Πληγὴν*. Καθίεναι πληγὴν, æque recte dicitur, quam καταφέρειν πληγὴν, qua phrasi usus est Plutarchus, lib. ii, *De fortuna Alexandri*, observante Henrico Stephano in *Thesouro linguæ*, quem admodum etiam καθίεναι λόγον pro submittere

insidias dixerunt alii.

(23) *Ἀκηδίας*. Videri poterat legendum ἀδικίας. Hæc enim Christi phrasis est Lucæ xii, 27. Ac præterea ex veterum ratione pronuntiandi η per i fieri facile poterat, ut ἀδικίας pro ἀκηδίας a librario scriberetur. Sed tuendam tamen codicis lectionem existimo, quia de negligentibus et incuriosis hominibus hic sermo est.

Ἰακώβ και τοὺς προφήτας προανακλίνει. Δέγει γάρ· Κἄν μὴ βούλησθε ἀκούειν· ὅταν ἐβλήσθε Ἀβραάμ και Ἰσαάκ και Ἰακώβ και πάντας τοὺς προφήτας· ἐν τῇ βασιλείᾳ τοῦ Θεοῦ, ὑμεῖς δὲ ἐκβαλλομένοι ἐξω; Καὶ τίνες οἱ ἐκβαλλόμενοι ἐξω, ἢ δηλονότι ὅσοι κατὰ μίμησιν τοῦ Ἀβραάμ και Ἰσαάκ και Ἰακώβ, και τῶν προφητῶν οὐκ ἐπολιτεύσαντο; Εἰ δὲ ὅσοι τὸν βίον αὐτῶν και τὴν εὐσέθειαν οὐκ ἐζήλωσαν, τῆς βασιλείας ἐκβάλλονται τοῦ Θεοῦ, και εἰς τὸν κλαυθμὸν και βρυγμὸν τῶν ὀδόντων ἀπορρίπτονται, τίς ἂν ἀντάξιός εὐρεθεῖ τιμωρία τοῖς ἐπι τοσοῦτον ἰξοιστρήσασιν μανίας; Ὡς στομάτων ἀπυλώτοις και τῷ πατρὶ τοῦ ψεύδους ἐτοιμῶς ὑπηρετοῦμένων, ὡς και ληστὰς και κλέπτας και τοῦ Πονηροῦ πλάσματα, και ὑπηρέτας πολυῶν ἐνουβρίζειν! Οἱ δὲ μηδὲ μέχρι τοῦτου τὴν λύσσαν ἰστώντες, ἀλλὰ και τὸν χαριζόμενον ἡμῖν τὴν αἰώνιον ζωὴν, και τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν, ὃς ἐστὶ Θεὸς Ἀβραάμ και Ἰσαάκ και Ἰακώβ, Θεὸς ζώντων και οὐ νεκρῶν, πονηρὰν ἀρχὴν και πονηρῶν ἔργων δημιουργὸν δυσφημοῦντες, τὰ ὡς ἀληθῶς τοῦ Πονηροῦ πλάσματα· ἄρ' οὐχὶ τὴν διὰ πυρὸς και τοῦ σκότους ἡτοιμασμένην τῷ διαβόλῳ πεινὴν διαπαντὸς εἰσπραττόμενοι οὐκ ἐλάττονα τῆς τόλμης τίσσοσι δίκην; Οὐδὲ τὸ χάσμα δὲ τὸ μεταξὺ τοῦ πλουσίου και τοῦ Λαζάρου πεφρίκασιν, ὃ ἄ[πο]·εἰχίσει μὲν τοὺς μετὰ τοῦ Ἀβραάμ εὐφρανομένους, ἀπὸ τῶν ἐν ταῖς βισάνοις κολαζομένων. Ἀλλ' οἴμοι! κἄν μὴ (24) νῦν τὴν αἰσθησιν τῆς τιμωρίας οὐκ ἔχοντες τὴν ἀπειλὴν τοῦ Σωτῆρος οὐ τεθήπισαι, τότε δὴ, τότε πείρξ τὸ πικρὸν τῆς βασάνου μαθόντες, κἄν οὐδὲν κέρδος εὐρήσουσιν, πολλὴν και μακρὰν και ἀτελεύτητον ἐαυτῶν ποιήσουσιν τὴν κατάγνωσιν! Μάλιστα γάρ ἐπειδὴν τὸν Ἀβραάμ, κατὰ τὴν τοῦ πλουσίου παραβολὴν, εἰς ἐπικουρίαν καλοῦντες, ὃν ἐγλεύαζον, ἐλεούντα οὐχ εὐρήσουσιν (25). Εἰ γάρ ὁ εἰς τὸν Λάζαρον παροινήσας τῶν Ἀβραμιαίων κόλπων φοβερῶ χάσματι ὑπερορίζεται, και τῷ ἀκοιμητῷ πυρὶ τὴν δίκην τῆς ἀφιλανθρώπου γνώμης ἀπαιτεῖται· και τῆς μακαρίας ἐκείνης εὐφροσύνης και ἀναπαύσεως γλίχεται μὲν, ἀπείργεται δὲ, και φλέγεται μὲν τὴν γλώσσαν, ὀδυνᾶται δὲ πικρὰς ὀδύνας· και τότε τῆς παροινίας οὐσης, ὅτι μὴ μετέδωκε τῷ ὄμοφωι συμπαθείας, ἀλλ' οὐχ ὅτι χλεύην ἐπήνεγκεν, ἢ δυσφημιῶν ὤφθη· πῶς οὐκ ἂν πολλαπλασίως καταφλεχθεῖ και τὸ στόμα και ἡ γλῶσσα, και τὰ σπλάγχνα πάντα, τῶν τοιαύτην καταχεόντων παροινίαν τοῦ Ἀβραάμ, και δι' αὐτοῦ πρὸς τὸν κοινὸν Δεσπότην και Δημιουργὸν τὴν θεομαχίαν παραπεμπόντων; Σὺ δὲ μοι συνέπου τοῖς ἐφεξῆς και συνεπιτόπει.

Δ'. Ὁ Σωτὴρ ἐν τοῖς Εὐαγγελίοις τὸ μεγαλαυχοῦν τῶν Ἰουδαίων και μισοφόνων και ἀπιστων στηλιτεύων, και ἀναξίους κρίνων γονῆς τῆς Ἀβραμιαίας, κἄν ἐκείθεν αὐτοῖς κατῆι τὸ φῦναι, *El τέκνα ἦτε, φησὶ, τοῦ Ἀβραάμ, ἐποιεῖτε ἂν τὰ ἔργα τοῦ*

²² Joan. viii, 39.

A litis, (quid fiet?) ubi videritis, et Abrahamum, et Isaacum, et Jacobum, et omnes prophetas in regno Dei, vos vero foras ejectos? Qui vero sunt ejecti illi, nisi isti, qui ad exemplum Abrahami et Isaaci et Jacobi vitam non composuerunt? Quod si vero e regno Dei expellendi sunt, et ad fletum atque stridorem dentium amandandi, qui vitam pietatemque eorum imitatione non expresserunt, quæ tandem poena statuenda est digna illis, qui eo insanix processerunt? O effrenata hominum ora, Patri mendacii adeo inservientium, ut et latrones et fures, et Mali progeniem ac servos eos appellare audeant! Nonne vero illi, qui ne hic quidem furori suo obicem ponunt, sed et eum, qui vitam æternam regnumque cæleste nobis largitur, qui idem est Deus Abrahami et Isaaci et Jacobi, Deus viventium non autem mortuorum, tanquam malum principium et malorum operum opificem calumniantur; nonne, inquam, illi, utpote Mali vere progenies, supplicium, per ignem et tenebras diabolo paratum, perpetuo provocantes, dignam facinore audacissimo poenam luent? Et ne sic quidem hiatus, qui inter divitem et Lazarum interjectus est, quique animas, cum Abrahamo convivantes, ab illis separat, qui æternis cruciatibus affliguntur, expavescent? Vah, quam misere homines, qui nullum poenæ sensum nunc habentes ab ipsis Servatoris minis sibi non timent, eo, eo, inquam, tempore acerbiter dolorum experiundo edocti, nullumque operæ suæ lucrum capientes, contra se ipsos duram, longam et non revocandam sententiam ferent! Idque in primis tunc, ubi secundum parabolam de divite prolata Abrahamum in auxilium vocantes, eum, quem antea ludibrio habuerunt, nulla sui miseratione tactum invenient. Si enim homo in Lazarum injurius ab Abrahami sinu per tremendum hiatus excluditur, et igne nunquam finiendi inhumanitatis suæ poenam luit, ac æternæ illius beatitatis et quietis desiderio capitur quidem, sed non potitur; linguaque insuper uritur, et acerbissimos sentit dolores, ob eam tantum insolentiam, quod non misertus est hominis sibi similis, non autem, quod ludibrio aut conviciis affectit, quomodo non longe gravius illorum os et lingua et viscera omnia urentur, qui in Abrahamum se tam insolentes præstiterint, et per ejus latus comunem Dominum et conditorem instar hostium oppugnant? Tu vero et reliqua mecum considera ac perpende.

IV. Servator arrogantiam, homicidia et incredulitatem Judæorum in Evangelii castigans, eosquo stirpe Abrahami, quamvis hinc orti essent, indignos judicans, *Si filii, inquit, Abrahami essetis, Abrahami opera faceretis* 22. Tunc nec hic subsistens, sed

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(24) *Μή*. Ita ms. Mælim legere μέν.

(25) *Εὐρήσουσιν*. Sic lego pro εὐρίσουσιν quod erat in ms.

ulterius progrediens in triumphante de iis confutatione, subjungit: *Non estis filii Abraham, sed diaboli* ⁹⁶. Ita enim ratio statuere jubet, illius quemdam et nomen et genus referre, cujus mores et genium in vita imitando exprimit. Quod si vero vetus testamentum mali, ceu inepte tradunt, principii esset, et Abraham ad illud pertineret, dicendum fuisset, filii utriusque Abrahami et filii diaboli; ex utroque enim, quod ut Deus odio, Ita amore hostis prosequitur, Judæi utrumque colentes reprehendi poterant. Quomodo vero alibi iterum Servator illis, qui Abrahami sint, regnum caelorum hæreditatis instar adjudicat, illi quoque jungit eos qui se ex toto corde et sine exceptione præceptorum studiosos præstiterint, purumque cultum exhibuerint, adeo ut convictum cum illis in regno caelorum tanquam præclarum aliquod et mirandum præsulum polliceatur? *Dico enim vobis, quod multi ab oriente et occidente venient, et recumbent cum Abrahamo et Isaaco et Jacobo in regno caelorum* ⁹⁷. Hæcne vero sit præmium eorum qui Iustum agnoverunt? hæcne donum pro illis qui eum pro eo sustinuerunt? hæcne prærogativa? hæcne merces? quod cum ministris Mali et esse, et numerari et versari possint? Quomodo hæc et alia hujusmodi tulerint aures divinis sermonibus assuetæ?

V. Si vetus testamentum a diabolo erat, quomodo Matthæus et Lucas, Servatoris genealogiam recensentes, inter majores ejus et patres numerant illos, quos vetus inter decora sua habet? Nunquid enim in bonum Deum cadere potest externa species et simulatio? Nam non minima pars defectionis hujus et sectæ est, ut adversus Verbi incarnati adventum vel hoc modo insaniant. At enimvero quomodo Deus optimus vel quoad speciem et simulate, vel vere et opere ipso eos, qui in testamento, quod illi ad Malum referunt, eminuérant, majores suos et patres esse jussert, atque adeo aliquid ejusmodi assumpserit, cujus conditorem hostem esse non ignorabat? Et quomodo non ex alio populo natus est, qui scilicet vim et potentiam diaboli non repetita vice expertus sit, sed ex illo proditi, quem leges veteris testamenti formarunt et finxerunt, deinde vero post primam illam eamque malam creationem ad actiones moresque longo pejores perduxerunt et incitarunt? Si vetus testamentum Deum auctorem non habet, quomodo violatores legum conditoris naturalium, et lascivæ se permittentes, voluntatiq; hostis penitus subjectos, igne punit, et impiorum auctorum poenas luro jubet? Malum enim poenas reproscere impietatis, qua ipso delectatur, et cujus ipse auctor est, qui vel cogitarit omnino vel dixerit, nonne is insanire merito creditur? Apostata vero ait hostem

⁹⁶ Joan. viii, 55. ⁹⁷ Matth. viii, 11.

A *Ἀβραάμ. Καὶ ὁ θρίαμβος οὐ μέχρι τούτων, ἀλλὰ καὶ σφοδρότερον αὐτῶν καθαπτόμενος ἐπάγει, λέγων· Οὐκ ἐστὲ τέκνα τοῦ Ἀβραάμ, ἀλλὰ τοῦ διαβόλου ἐστέ.* Πολὺ γὰρ ἡ γνώμη κραταῖον (26), ἐκείνου τὴν κλησίν' καὶ τὸ γένος ὑπέκεινεν, οὗ τὸ γνήσιον ἐν τῇ μιμήσει φέρει τῆς ζωῆς. Εἰ δ' ἦν ἡ Παλαιὰ κατὰ τὰς ἀθέτους φωνὰς τοῦ Πονηροῦ, ταύτης δὲ ὁ Ἀβραάμ, ἴσον ἦν εἰπεῖν· Τέκνα τοῦ Ἀβραάμ, καὶ τέκνα τοῦ διαβόλου· δι' ἑκατέρου γὰρ ἂ μισεῖ μὲν ὁ Θεὸς, στέργει δὲ ὁ Ἐχθρὸς, ἐλέγχονται τιμῶντες ὁμοίως οἱ Ἰουδαῖοι. Πῶς δὲ καὶ ἀλλαχοῦ πάλιν ὁ Σωτὴρ τοῖς περὶ Ἀβραάμ τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν εἰς κληρὸν ἀπορίζει, καὶ συντάττει τούτοις τοὺς ὀλοφύχῃ γνώμη τῶν τε προσταγμάτων φύλακας ἀπροφασίστους δευριγμένους καὶ καθαρὸς αὐτῷ τὴν λατρείαν προσενηκόντας, καὶ ὡς περὶ τὴν μέγα καὶ θαυμασίον ἔπαθλον θιδοῦς, τὴν μετὰ τῶν ἀνδρῶν ἐκείνων ἐν τῇ τῶν οὐρανῶν βασιλείᾳ ἐπαγγέλλεται συναυλίαν; Λέγω γὰρ ὑμῖν, ὅτι πολλοὶ ἀπὸ ἀνατολῶν καὶ δυσμῶν ἔξουσιν, καὶ ἀνακλιθήσονται μετὰ Ἀβραάμ καὶ Ἰσαὰκ καὶ Ἰακώβ ἐν τῇ βασιλείᾳ τῶν οὐρανῶν. Ἐπεὶ γὰρ τοῦτο ἔπαθλον τοῖς ἐπεγνωκόσιν αὐτόν; ἄρα τοῦτο δῶρον τοῖς, ὅσοι τὰς σφαγὰς ὑπέσχον ὑπὲρ αὐτοῦ; τοῦτο φιλοτιμία; τοῦτο ἔπαθλον, τὸ μετὰ τῶν θεραπευόντων τοῦ Πονηροῦ καὶ συνείναι, καὶ συναριθμῆσθαι, καὶ συναγελάζεσθαι; Καὶ ποῖα ἐν ταῦτα ἀνέξεται ἀκοή ῥημάτων ὅλως ἔχουσα ἀκοή θείων;

E. Καὶ εἰ ἡ Παλαιὰ τοῦ διαβόλου ἦν, πῶς ὁ Ματθαῖος καὶ Λουκᾶς τὴν τοῦ Σωτῆρος ἀναπτύσσοντες γενεαλογίαν, προγόνους αὐτοῦ καὶ πατέρας τοῖς, οὓς ἡ Παλαιὰ κλῆος εἶχεν, ἀναγράφουσι; Πῶς γὰρ ὁ ἀγαθὸς Θεὸς ἦ ἐν σχήματι καὶ ὑποκρίσει; Ἐστὶ γὰρ, ἔστι τις τῆς ἀποστασίας ταύτης οὐκ ὀλίγη μοῖρα, καὶ ταύτην τὴν λύσσαν κατὰ τῆς ἐνοσάρχου τοῦ Λόγου παρουσίας προφέρουσα. Ἀλλὰ πῶς ὁ Ἀγαθὸς ἦ κατὰ σχηματισμὸν καὶ ὑπόκρισιν, ἦ ἐν ἀληθείᾳ καὶ ὑπάρξει τοὺς ἐν τῇ πονηρᾷ διαπρέψαντας; Διαθήκη πατέρα; καὶ προγόνους ἑαυτοῦ γενέσθαι κατεδέξατο, καὶ τοιοῦτου σπέρματος ἐπιλαβῆσθαι, οὗ πλάστην οὐκ ἔγνων τὸν Πολέμω; Καὶ πῶς μὴ ἐξ ἄλλου ἔθνους προῆλθεν αὐτός, ὃ μὴ δευτέραν εἶχεν ἐνέργειαν τοῦ Πονηροῦ, ἀλλ' ἐξ ἐκείνου πρόεισιν ὃ τῆς Παλαιᾶς οἱ νόμοι διαιρέθον τε καὶ διετίθεντο, καὶ μετὰ τὴν ἀπ' ἀρχῆς πονηρὰν πλάσιν πονηροτέροις ἄλλοις ἔργοις καὶ ἔθεσι ἐπαιδαγύγον τε καὶ διέπλεον; Καὶ εἰ μὴ ἦν ἡ Παλαιὰ τοῦ Θεοῦ, πῶς τοὺς ἀθετήσαντας τοὺς ἐν τῇ φύσει νόμους τοῦ Πλάστου, καὶ εἰς ἀσεβείαν μὲν ἐξοικελευσάντας, τῷ θελήματι δὲ παντελῶς καταβουλοθέντας τοῦ Ἐχθροῦ κυρὶ κολάζει, καὶ τὴν τῶν τεταλμημένων δίκην ἀπατεῖ; τὸν Πονηρὸν γὰρ δίκην ἀπατεῖν τῆς αὐτῶν τροπικότητος καὶ ἐξ αὐτοῦ προιοῦσης πονηρῆς ἐργασίας, πῶς οὐκ ἀνεῖθ' ὅλως; Ἐννοηθῆναι [ἢ λεχθῆναι] οὐ μακρὸν; Ὁ δὲ ἀποστάτης τῶν πονηρῶν ἔργων τοῖς πονηροῦς πονηρῶ πλά

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(26) Κραταῖον. Malim legere κραταῖσι, quia alioquin hiulca videtur oratio.

σμαι ἄλλω τῷ πυρὶ τὴν τιμωρίαν εἰσπράττεσθαι ἅ λέγει τὸν Ἐχθρὸν (27) ἐτῶν τοῖς σαρκὸς πάθει κατασυρέντας κατακλυσμῷ κολάζει (28). Μισοπονήρου γὰρ ἐστὶ καὶ ἀγαθοῦ καὶ δικαίου, τὸ τε κακὸν ἀναστέλλειν, καὶ τοὺς πρὸς τὴν ἁμαρτίαν, ἀναιδευσάμενους τὴν ἴσιν εἰσπράττεσθαι τιμωρίαν, ἀλλ' οὐχὶ πονηροῦ ποθεν, οὐδὲ φιλοῦντος καὶ νομοθετοῦντος τὴν ἁμαρτίαν.

Γ'. Ἴνα δὲ μάθῃς ἀκριθέστερον, ὡς ὁ αὐτὸς ἐστὶν ἀγαθὸς καὶ φιλόανθρωπος Θεὸς, ὃ τε τοῦ δικαίου ἐκδικῶν ἐν τῇ Παλαιᾷ καὶ ὃ ἐν τῇ χάριτι, ξηραίνει μὲν τὴν συκῆν καρπὸν αὐτῷ μὴ προσενεγκούσαν, μυρίαὶς δὲ ἀπειλαῖς ὑποβάλλει τοὺς αὐτῷ μὴ πειθόμενους, καὶ τὸ σφοδρότερον τε καὶ ἀμίμητον τῆς κολάσεως, εἰς τὸ ἐξώτερον πῦρ τὸ ἠτοιμασμένον τῷ διαβόλῳ καὶ τοῖς ἀγγέλοις αὐτοῦ, τοὺς παραβεβηκότας (29) αὐτοῦ τοὺς νόμους καταδικάζει. Καὶ κατ' ἀρχὰς μὲν προσκαίρω πυρὶ καὶ ὕδατι τιμωρεῖται, ἐπὶ τέλει δὲ δαιωνίζονται καὶ ἀτελευτήτω. Ὁρᾷς πῶς τὸ μισοπότηρον πανταχοῦ ὡσπερ καὶ τὸ φιλόανθρωπον γνώρισμά ἐστι καὶ μαρτύριον τῆς ἀγαθότητος τοῦ Θεοῦ; Καὶ οὐκ αὐτὸς μὲν ταῦτα πράττει, τοὺς μαθητὰς δὲ τῆς τοιαύτης πράξεως ἀναστέλλει; ἀλλὰ Πέτρος μὲν ὃ ἐν τῇ χάριτι λαμπρὸς τὸν Ἀνανίαν καὶ τὴν Σάπφειραν ψευδοιογίας θάνατον ἔλαβε τὴν δίκην (30). Παῦλος δὲ, ὁ θερμὸς τῆς χάριτος κήρυξ καὶ διδάσκαλος τῆς οἰκουμένης, τυφλὸν μὲν εὐθὺς ποιεῖ τὸν Ἐλύμαν, αὐτὸς μαθὼν, ἐξ ὧν πέπονθεν, ὅσον ἡ ποινὴ κέρδος φέρει. Τὸν δὲ πεπορευκότα Κορίνθιον παραδίδωσι τῷ Σατανᾷ εἰς ἄβυσσον τῆς σαρκός. Ἀλέξανδρον δὲ εἰς τὴν ἐκείθεν παραπέμπει βάνανον καὶ κρίσιν. Καὶ εἰ ὄρη καὶ θλίψις καὶ στενοχωρία ἐπὶ πᾶσαν ψυχὴν ἀνθρώπου τοῦ κατεργαζομένου τὸ κακὸν (31), σφέδρα διαμαρτύρεται ὁ Παῦλος, ὡσπερ δόξα καὶ τιμὴ καὶ εἰρήνη παντὶ τῷ ἐργαζομένῳ τὸ ἀγαθόν, πῶς προσωπολήψια οὐκ ἐστὶ παρὰ τῷ Θεῷ; πῶς οἱ κατακριθέντες ἐν τῇ Παλαιᾷ οὐχ ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ κατακριθήσαν ἀγαθοῦ Θεοῦ, ὃς καὶ τὴν χάριν νομοθετεῖ, καὶ τὸ ἀπροσωπόληπτον αὐτοῦ, οἷς ὑπέστησεν, ἐδεδείκνυσε; Καὶ πόσοις ἂν τις ἐπιδείξαιτο τὴν μισοπότηρον δίκην ἐν τοῖς τῆς χάριτος νόμοις τὸ κράτος ἔχουσαν ἄμαχον;

Ζ'. Χωρὶς δὲ τῶν εἰρημένων, εἰ πονηρᾶς ἦν ἀρχῆς ἡ Παλαιά, πῶς ὁ μετάρσιος καὶ οὐράνιος ἄνθρωπος, Παῦλος, εὐθὺς ἀρχόμενος τῶν Ἐπιστολῶν διὰ τῶν προφητῶν αὐτοῦ ἐν Γραφαῖς ἁγίαις τὸν Θεὸν προσεπαγγέλλεσθαι λέγει, περὶ τοῦ Υἱοῦ αὐτοῦ τοῦ γενομένου ἐκ σπέρματος Δαβὶδ κατὰ σάρκα; Εἰ γὰρ Θεοῦ προφήται καὶ Γραφαὶ ἁγίαι, δι' ὧν ὁ Θεὸς προεπηγγεῖλατο περὶ τοῦ Υἱοῦ αὐτοῦ, ποῦ ὁ Πονηρὸς εὐρήσει τὴν ἀρχὴν; Καὶ εἰ τὰ ἀόρατα αὐτοῦ, τούτεστι τοῦ

⁹⁶ Matth. xxi, 19. ⁹⁷ Act. xiii, 8. ⁹⁸ Tim. i, 20.

A homines malorum operum anctores per creaturam aliam malam, ignem scilicet, ad pœnam vocare, eosque qui cupiditatibus carnis abrepti sint, diluvio punire. Jam autem et boni et justī et malis infensi opus est, malum prohibere, impudentesque peccatores ad dignum rapere supplicium, quæ sane malum, aut peccatum amantem, imo legibus præcipientem non decent.

VI. Ut vero adhuc magis intelligas, quod idem bonus et hominum amans Deus est, qui et in veteri et in novo testamento justum tueatur, sicut exarescere jubet, quæ fructum petenti non exhibebat ⁹⁶, infinitisque minis sibi non audientes exponit, legumque suarum transgressores graviori nec imitabili supplicio, igni scilicet, qui diabolo et angelis ejus paratus est, subjicit. Atque ita primum quidem igne et aqua temporali, tandem vero æterno et nunquam finiendo punit. Viden', quod et odium malorum et humanitas semper argumentum et signum sit bonitatis Dei? Nec ipse solum ita agit, discipulosque forte ab ejusmodi actionibus prohibet, sed et illustris in novo testamento Petrus, Ananiam et Sapphiram morte in mendacii pœnam affecit. Paulus quoque, strenuus Evangelii præco, et doctor orbis, Elymam ex vestigio cæcum fieri jubet ⁹⁷, ipse scilicet ex iis, quæ perpeusus erat, edoctus, quantum commodum pœna afferat. Idem hominem Corinthium, scortationi deditum, Satanæ in perniciem carnis tradit, Alexandrum vero eidem cruciatui et judicio adjudicat ⁹⁸. Imo cum idem Paulus testetur, quod ira, afflictio et angustia ventura sit super omnem animam hominis malum patrantis ⁹⁹, sicut vicissim gloria et honor et pax sit hominis bonum operantis, nec personam Deus respiciat: quomodo, qui in Veteri Testamento damnati sunt, non ab eodem condemnentur Deo bono, qui et Evangelium promulgavit, et, quam nullus apud se sit personarum delectus, factis demonstravit? Quis vero suffecerit enarrandis gratiæ seu novi testamenti legibus, quæ evincant, justitiam malis inimicam ibi perpetuo valere?

VII. Præterea vero, si vetus testamentum mali est principii, quomodo divinus et cœlestis vir Paulus, statim ab initio epistolarum suarum, profitetur Deum per prophetas suos in Scriptura sacra testari de Filio suo, ex semine Davidis secundum carnem orituro? Quod si enim Dei sunt prophetae, et Scripturæ sacræ, per quas Deus de Filio suo ante nuntiavit, ubi Malus principium invenerit? Et si invisibilia ejus, hoc est Dei et Patris Domini nostri

⁹⁹ Rom. ii, 9. ¹ Rom. i, 2 seqq.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(27) Ἐτῶν. Lego καὶ τοῦς.

(28) Κολάζει. Lego κολάζειν.

(29) Παραβεβηκότας. Hoc modo res ipsa legere jubet, pro περιβεβηκότας, quod habet ms. Supra vero ad tomum I, p. 8, monui, τὸ, παρὰ et περὶ sæpe inter se permulari.

(30) Ἐλαβε τὴν δίκην. De phrasibus διδόναι et λαμβάνειν τὴν δίκην vide Thomam Gatakerum in Dissert. de stylo N. T. et Jo. Vorstium, De Hebraïsmis N. T. part. i, c. 7, p. 215.

(31) Excidisse hic videtur vocula ὡς vel similis.

Jesu Christi, a creato mundo ex operibus cognita A conspicuntur, in quibus tandem opifex malus cognoscetur? Invisibilia et mente assequenda Dei sunt: hæc vero ex creatione visui et sensibus subjecta perspiciuntur. Nisi enim ex visibilibus creaturis invisibilia Dei intelligerentur, certe invisibilia hæc ab istis non distinxisset, neque ex istis ea perspici jussisset. Quomodo autem in creaturis sensibilibus, hoc est, in creaturis mali perspiciuntur invisibilia Dei, nempe æterna illius potentia et divinitas? Malitia sane potius et turpitudine Mali in iis conspicerentur, siquidem in universum tales ejus creaturæ existerent. Quod vero lex a bono Deo sit, etiam hinc facile demonstraveris. Paulus enim, os Christi, ait, quod non auscultatores, sed observatores legis justitiam consequuntur. Quomodo lex a bono Deo profecta non sit, qui pro pœna irroganda eos, qui legem impleverunt, justos pronuntiat? Et si transgressor legis, etiam circumciscis carnem, pro præputiato habetur, et divina gratia indignus, præputiatus vero, si legis jussa secletur, circumcissionem sanctissimi Spiritus in anima circumfert, nonne lex a bono Deo repeti debet? Si vero Christus Jesus, prout Paulus exclamat¹, minister fuit circumcissionis, pro veritate scilicet Dei, ad confirmandas promissiones patribus factas, quas proinde Christus stabilivit; idem vero Deus patribus has promissiones fecit, qui et cœlum hoc sensibus expositum et terram condidit, quemque Moses in historia creationis Deum prædicat, qui insuper a Paulo in hoc et aliis locis pluribus Servatoris nostri pater appellatur, cujus promissiones ipse ut genuinus filius per se, non vero aliena opera usus, ratas et stabiles esse demonstraverit, qui fieri potest, ut impudentissima apostatarum factio non confundatur? Quid vero provocho ad Paulum, virum alioquin cognitione Veteris Testamenti, et sapientia Novi tantopere illustrem, cum communem Dominum audere liceat præcipientem et dicentem: *Ne existimetis me venisse ad solvendam legem aut Prophetas: non veni ut solverem legem, sed ut implerem*². Et alibi: *Amen, amen, dico vobis: Non transibit cœlum et terra, aut iota unum, uniusve apex, donec omnia ista evenerint*³. Ego ut impleturus legem veni, ait Christus, at impij oris est dicere me venisse ut Patris legem dissolverem. Ego vero nihil ejus non impletum relinquam; nihil in ea a Malo inspiratum est; nihil falsum deprehendetur: omnia veritatis plena sunt. Ego sum præsidium sermonum propheticorum. Mei enim et Patris servi ac ministri prophetæ sunt, qui et adventum meum, et omnia, quæ huc pertinent, præviderunt et prænuntiarunt. Itaque nec parvum quidquam, nec magnum eorum, quæ illi prædixerunt, vel quæ lex continet, præteribit, quod non a veritate tandem obsignetur. Si enim ego circumcissionis minister sum ad confirmandas promissiones, quas Pater fecit patribus, quomodo vel iota unum, hoc est, minimum eorum quæ a lege vel prophetis dicta

Θεοῦ καὶ Πατρὸς τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἀπὸ κτίσεως κόσμου τοῖς ποιήμασι νοούμενα, καθ' ὁράται, ἐν τίσιν ὁραθεῖη δημιουργοῦ; ὁ Ἐχθρὸς; Τὰ ὁράτα καὶ νοούμενα τοῦ Θεοῦ ἐστὶ· ταῦτα δὲ καθ' ὁράται ἀπὸ τῆς αἰσθητικῆς καὶ ὁρατικῆς. Εἰ γὰρ μὴ διὰ τῆς ὁρατικῆς κτίσεως τὰ ὁράτα τοῦ Θεοῦ καθοράται, οὐκ ἂν μὲν διέστειλε τὰ ὁράτα ἐξ αὐτῆς· οὐκ ἂν δὲ διὰ ταύτης ἐδίδαξεν ἐκείνα καθοράσθαι. Πῶς οὖν ἐν τοῖς ποιήμασι τοῖς αἰσθητοῖς καθοράται τὰ ὁράτα τοῦ Θεοῦ, καὶ τότε ἡ αἰδῖος αὐτοῦ δύναμις καὶ θεϊότης ἐν τοῖς ποιήμασι τοῦ Πονηροῦ; Τοῦναντίον γὰρ ἐν τοῖς ποιήμασι τοῦ Ἐχθροῦ, εἴπερ ἦν ὅλως τινὰ, ἡ πονηρία καὶ αἰσχροτης αὐτοῦ καθοράτο ἕν. Ὅτι δὲ ὁ νόμος ἐκ τοῦ ἀγαθοῦ Θεοῦ, κἀντεῦθεν ἂν τις ἐπιδείξειτο ῥῆθον. Λέγει γὰρ ὁ Παῦλος, τὸ στόμα τοῦ Χριστοῦ, ὅτιπερ οὐχ οἱ ἀκροαταὶ τοῦ νόμου δίκαιοι παρὰ τῷ Θεῷ, ἀλλ' οἱ ποιηταὶ τοῦ νόμου δικαιοθήσσονται. Καὶ πῶς οὐκ ἐστὶν ὁ νόμος ἐκ τοῦ ἀγαθοῦ Θεοῦ, ὃς ἀντὶ τοῦ κολάζειν δικαίους ἀποφαίνει τοὺς ποιοῦντας αὐτόν; Καὶ εἰ ὁ παραβάτης τοῦ νόμου, κἀν περιτετημημένος ἦ τὴν σάρκα, ὡς ἀκρόβυστος λογίζεται, καὶ ἀνάξιος κρίνεται τοῦ Θεοῦ· ὁ δὲ ἀκρόβυστος τὰ δικαιοῦματα φυλάσων τοῦ νόμου τὴν περιτομὴν τοῦ παναγίου Πνεύματος φέρει ἐν τῇ ψυχῇ, πῶς οὐχὶ ὁ νόμος ἐκ τοῦ ἀγαθοῦ Θεοῦ; Εἰ δὲ, καθὰ διακέκραγεν ὁ Παῦλος, Χριστὸς Ἰησοῦς διάκονος γέγονε περιτομῆς, διατί; ὑπὲρ ἀληθείας Θεοῦ, εἰς τὸ βεβαίωσαι τὰς ἐπαγγελίας τῶν πατέρων, καὶ ταύτας ἐβεβαίωσεν ὁ Χριστὸς; ἐκεῖνος δὲ τοῖς πατέρας διέθετο τὰς ἐπαγγελίας, ὁ καὶ τὸν αἰσθητὸν τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν δημιουργήσας Θεός, ὃν καὶ Μωσῆς ἐν τῇ κοσμογενείᾳ θεολογεῖ· δεικνύται δὲ δι' ὧν ὁ Παῦλος ἐνταῦθα καὶ ἐν πολλοῖς ἄλλοις λέγει, τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν οὗτος πατήρ, οὐ τὰς ἐπαγγελίας ὡς γνήσιος υἱὸς ἀπαραβάτους τε καὶ ἀψευδεῖς αὐτὸς δι' ἐκυτόυ, καὶ οὐ δι' ἄλλου ἐπεδείξατο, πῶς τῆς ἀποστασίας οὐ καταδύεται τὴν ἀνάσχυτον; Ἀλλὰ τί μοι λέγειν Παῦλον, καίτοι τηλικούτων ὄντα τῆ τε γνώσει τῆς Παλαιᾶς καὶ τῆ σοφίᾳ τῆς χάριτος αὐτοῦ, πάλιν ἐνήν τοῦ κοινοῦ Δεσπότης διακοῦειν, διατεινομένου καὶ λέγοντος· *Μὴ νομίσητε, ὅτι ἦλθον καταλύσαι τὸν νόμον ἢ τοὺς προφήτας· οὐκ ἦλθον καταλύσαι τὸν νόμον, ἀλλὰ πληρῶσαι; Καί· Ἀμὴν, ἀμὴν, λέγω ὑμῖν, οὐ μὴ παρέλθῃ ὁ οὐρανὸς καὶ ἡ γῆ, ἢ ἡ ἴωτα ἐν ἡ μία κεφαλαί, ἕως ἂν ταῦτα πάντα γένηται.* Ἐγὼ πληρωτῆς ἦλθον τοῦ νόμου· στομάτων ἐστὶ πονηρῶν τὸ λέγειν, ἐμὲ παραγενέσθαι τοὺς πατρικούς παραλύσαι νόμους. Οὐδὲν αὐτοῦ ἀτελειωτον ἐάσω, οὐδὲν ἐπιπνοίας ἐν αὐτῷ πονηρᾶς, οὐδὲν εἰς ψεῦδος λήξει· πάντα μεστὰ τῆς ἀληθείας. Ἐγὼ τῶν προφητικῶν φωνῶν ἢ βεβαίωσις. Ἐμοὶ γὰρ ὄντες καὶ τοῦ ἐμοῦ Πατρὸς ὑπηρεταὶ καὶ διάκονοι τὴν τε παρουσίαν τὴν ἐμὴν, καὶ πάντα τὰ τῆς παρουσίας σαφῶς προείδόν τε καὶ προήγγειλαν. Διὸ ἐξ ὧν τε ἐκεῖνοι προείπον καὶ ὁ νόμος περιέχει, οὐ μικρὸν, οὐ μέγα παρελύσεται, ὃ μὴ τῆς ἀληθείας τῷ πέρατι σφραγισθῆ.

¹ Rom. xv 8. ² Matth. v, 17. ³ ibid. 18.

Εἰ γὰρ ἐγὼ διάκονος περιτομῆς εἰς τὸ βεβαιωθῆναι Α sunt, omnino præterire aut non impleri potest-
 τας ἐπαγγελίας, ἃς ὁ Πατὴρ δίδωτο τοῖς πατράσι, rit?
 πῶς ἴωτα ἐν, τουτέστι τὸ ἐλάχιστον τῶν ἐν τῷ νόμῳ καὶ τοῖς προφήταις ρηθέντων, δύναται ἂν διῶς παρ-
 ελθεῖν ἢ μὴ γενέσθαι.

Η'. Ἄλλ' ἐφ' ἑτερόν μοι τὴν θεωρίαν συμμετα-
 κίνει, εἰ λόγια Θεοῦ τὰ ἐν τῷ νόμῳ. Λέγει γὰρ ὁ
 Παῦλος· *Τίς ἢ ὠφέλεια τῆς περιτομῆς; Εἶτα·*
Πολλὴ κατὰ πάντα τρόπον. Πρῶτον μὲν γὰρ οὗτοι
ἐπιστεύθησαν τὰ λόγια τοῦ Θεοῦ. Τί γὰρ εἰ
ἠπίστησαν εἰς, μὴ ἢ ἀπιστία αὐτῶν τὴν πί-
στιν τοῦ Θεοῦ καταργεῖ; Μὴ γένοιτο. Γενέσθω δὲ
ὁ Θεὸς ἀληθής, πῶς δὲ ἀνθρώπος ψεύστης. Καὶ
οὐκ ἀνέχεται μὲν τὴν πίστιν τοῦ Θεοῦ καταργηθῆναι·
πάντα δὲ ἀνθρώπων ψεύστην αἰρεῖται ἀλεγχθῆναι, ἵνα
ὁ Θεὸς, ὁ τὴν περιτομὴν δοῦς, ἐπιγινώσκωτο ἀληθής.
 Εἰ οὖν καὶ λόγια Θεοῦ εἰσιν, ἃ ἐπιστεύθη Ἰσραὴλ,
 καὶ ἡ ἀπιστία αὐτῶν τὴν τοῦ Θεοῦ πίστιν οὐ καταρ-
 γεῖ, καὶ οὐ μᾶλλον ψεύστας νομίζουσιν τοὺς ἀπιστοῦν-
 τας Θεῷ, παναληθέστατον δὲ τὸν δεδωκότα τοὺς
 νόμους τῷ Ἰσραὴλ πῶς οὐκ τοῦ ἀγαθοῦ Θεοῦ ἐστὶ
 νομοθεσία ἢ Παλαιά; Μὴ γὰρ τὸν Πονηρὸν, ὃς ἀπ'
 ἀρχῆς ψεύστης ἐστὶ, καὶ ἐν τῇ ἀληθείᾳ οὐκ ἔστηκε,
 τούτου μὲν ἀληθείας λέγει ὁ Παῦλος πηγὴν. Προ-
 κρίνει δὲ πάντας ἀνθρώπους εἰς ψεῦδος ἀπανεχθῆναι,
 ἵνα ὁ τοῦ ψεῦδους ἀρχιτέκτων καὶ δημιουργὸς ἀλη-
 θείας κηρυχθῇ. Καὶ εἰ ἡ δικαιοσύνη τοῦ Θεοῦ πα-
 φανέρωται, μαρτυρουμένη ὑπὸ τοῦ νόμου καὶ τῶν
 προφητῶν, πῶς οὐκ ὁ νόμος καὶ οἱ προφῆται, οὐκ
 τῆς ἐκ τοῦ ἀγαθοῦ Θεοῦ ἐπιτομῆς καὶ ἀληθείας πε-
 πληρωμένοι νομίζονται ἂν; Ἄλλ' ὅρα τὸ φρικτὸν τῆς
 θεομαχίας ἐπὶ πλεόν καὶ καταπέυστον. Εἰ ὁ Θεὸς διὰ
 τοῦ αἵματος αὐτοῦ ἔλυσε τὸν κόσμον ἐκ τῆς
 δουλείας τοῦ Ἐχθροῦ, τὸ δὲ αἷμα καὶ ἡ σὰρξ (ἀλλὰ
 φρίκτων καὶ τοὺς λογισμοὺς καὶ τὴν γλώσσαν τοῖς
 θεομάχοις λέγειν ἀφίημι ἐξ αὐτῶν), πῶς διὰ τοι-
 οὔτου κλέσματος τὸ γένος ἡμῶν ἤρπασεν ἐκ τῆς δου-
 λείας τοῦ Ἐχθροῦ; Πολλῆς μὲν γὰρ ἂν ἔμα χάριτος
 καὶ δόξης καὶ τιμῆς ἄξιός ἦν ὁ ἔχθρος ἡμῶν, εἰ
 παρέσχεν ὕλην αὐτοῖς, δι' ἧς ἂν ἀπαλλαγείμεν τῆς
 τυραννίδος αὐτοῦ. Πολλῆς δὲ ἀνοίας ἔμα καὶ γέλωτος
 ἕνοχος, εἰ πλάττειν ἐπέθη, δι' ὧν ἀφηρημένος ἐστὶ
 ἐκ κράτος, καὶ τῶν σωμάτων ἡμῶν καὶ τῶν ψυχῶν.
 Τί δὲ ἄλλο φέρεται τῆς ἀποστασίας; Οὐδὲν μέγα, οὐδὲ
 τὸ ἅλον κατόρθωμα τῆς σωτηρίας ἡμῶν οἰκοδοῦν κατ-
 ὠρθωσεν ὁ Σωτὴρ, ἀλλὰ τὸ πλεόν θοὺς ἔχειν τῷ
 Ἐχθρῷ. Ὡ φρονὸς ὑποχειρίου τῷ (32) Σατανᾷ! Λαθῶν
 δὲ παρ' αὐτοῦ οὐ μὴ πλάστης ἦν αὐτοῖς, αὐτὸς τε πα-
 θῶν (33) ἀπαλλάττει, ὅτι οὐκ ἐχθρὸν (ἔργον γὰρ
 αὐτὸ ποιεῖ ἢ ἀποστασία τοῦ Πονηροῦ), καὶ εἰς ἀφάρ-
 εσαν μεταποιεῖν καὶ τὸ κακὸν μένειν ἀθάνατον δια-
 πράττεται.

Θ'. Καὶ πῶς ἂν εἴη τοῦ γένους ἡμῶν ἔχθρος, ὁ
 τοσαύτην συνεισφοράν εἰς τὴν κοινὴν ἡμῶν σωτηρίαν
 δὲ τοῦ οἰκείου (34) δημιουργήματος συνεισενεγκών;

VIII. At converte nunc mecum mentem ad alia,
 ut appareat oracula legis divina esse. Paulus enim
 ait : « *Quænam est prerogativa circumcisorum ?* »
 Et postea : *Magna per omnem modum. Prima*
quidem, quod ipsis credita sunt oracula Dei. Nun-
quid enim, quia quidam non crediderunt, incredulitas
eorum fidem Dei tollit? Abeli! Deus vero sit verax,
omnis autem homo mendax. Neque patitur ille, ut
 fides Dei aboleatur, sed vult potius hominem om-
 nem mendacii convinci, ut Deus, circumcisionis
 auctor, verax cognoscatur. Quod si igitur Dei sunt
 oracula, quæ credita sunt Israeli, et incredulitas
 eorum Dei fidem non tollit, præstatque homines,
 Deo non credentes, pro mendacibus, eum vero, qui
 legem Israeli dederit, pro veracissimo habere;
 nonne hinc etiam lex vetus ad bonum Deum referri
 debet? Neque enim Paulus malum, qui ab initio
 mendax fuit, et in veritate non perstitit, fontem
 veritatis appellat. Imo vero satius iudicat homines
 omnes mendacii insimulari, ut et mendacii faber,
 et veritatis auctor publicus reamitietur. Et si iustitia
 Dei manifestata est, a lege ipsa et prophetis testi-
 monium accipiens, quomodo non lex et prophetæ
 ex boni Dei inspiratione perfecti et veritate pleni
 existimabuntur? Sed vide amplius horrendam et
 abominandam hostium Dei impietatem. Si Deus
 per sanguinem suum mundum a servitute hostis
 redemit, sanguis vero et caro (sed horrore ex ratio-
 ciniis et vocibus Dei hostium correptus sua ipsis
 proferenda relinquo) quomodo beneficio ejusmodi
 creaturæ genus nostrum ex servitute hostis retra-
 xit? Ille enim adversarius noster multa et gratia
 et gloria et honore dignus erat, siquidem ipse ma-
 teriam suggessisset, per quam a tyrannide ejus li-
 beri evaderemus. Vicissim idem et imprudentiæ
 probro et risui multo se exponeret, si ea ipse
 finxisset, per quæ potestate in corpora et animas
 nostras excideret. Quid vero aliud ex hoc errore
 consequitur? Id omnino, quod Servator nec ma-
 gnam nec omnem partem reparatæ salutis nostræ
 de suo perfectit, sed ita, ut maximam partem hosti
 debeat. O mentes Satanæ obnoxias! Mutuatus scilicet
 ab eo id, cujus non erat ipse conditor, idem
 perperione sua, quod certe fieri non debebat,
 redimit (nam erronei homines id mali vocant opus),
 et ad immortalitatem transfert, et ut malum per-
 petuum sit, efficit.

IX. Et quomodo generis nostri hostis habendus
 erit, qui per suam creaturam in communem salu-
 tem nostram tam multum contulit? Quomodo in

3 Rom. III, 1. 4 ibid. 2-5.

VARIE LECTIONES ET NOTÆ.

(32) Τῷ. Sic rescripsi pro τοῦ, quod est in ms.
 (33) Λαθῶν. Malim legere παθῶν, ut referatur ad corpus quod Christus assumpsit, quodque passum est.
 (34) Οἰκείου. Ms. mendose οἰκίου.

universum malum perfecit, suscepta corporis creatione, quod non solum servat, et postea a corruptione immune præstat, sed et per illud animabus insequentibus benefacit, corpora scilicet cum illis conjuncta in eandem immortalitatem transferens? Adeo in tenebras, chaos et occæcationem rationis, furorem item et profundam temulentiam, abijt omne horum hominum studium, qui solitarium imperium in duo scindunt, et unum Dominum, Jesum Christum, conditorem omnium, in duo principia dividunt, et aliud quidem intelligibilibus, aliud sensibilibus rebus præficiunt. At quomodo, per Bythum et Sigen, Conditoris sui cruciatus non verentur, qui corpus nostrum mali aiunt esse principii? Paulus enim ex adverso diserte clamat, *Corpus non scortationi*, quæ mali opus est, *sed Domino, et Dominus corpori* ⁵. Quomodo enim creatura hostis omnino potest esse Domini? Quid vero refert monere, illud scortationi non tradendum esse, cum per se malum sit, et mali principii opus, et prorsus a voluntate ac creatione Dei alienum? Cum enim, quod apostatæ illi volunt, corpus et formatione, et natura et legibus malum sit, nunquam omnino Domini existet, neque quidquam referet, utrum scortationi se dedat, an minus. Sive enim illi indulserit, sive minus, utrinque non desinet esse improbum, et mali principii opus. Perpende vero et hoc: Si corpus est creatura mali, quomodo is, qui malo strenue se opponit, et pro veritate dimicat, sanctum illud appellat? *Non nupta enim*, inquit, *curat quæ sunt Domini, ut sit sancta corpore et spiritu* ⁶. Si vero corpus sanctum est, unde est malum? et unde est opus conditoris mali? Malæ quidem actiones, quæ creaturam boni Dei adultérant, vindicant illud et obnoxium faciunt malo. Quoad vero intra leges conditoris se continet, magis id quidem valet ad averruncandum malum, quam malus ad illud sibi subjiciendum.

X. Quod itaque nec dicere nec opinari fas sit, duo eaque sibi invicem opposita principia dari in iis, quorum voluntas in se libera illecebris mali non subjecta est, abunde puto disputatum. Expendamus vero nunc alterum apostaticæ doctrinæ caput, quod quidem in superioribus etiam non leviter nec perfunctorie sub examen vocatum et condemnatum est. Sed vel sic ex eadem Scriptura sacra eidem ulterius subjiciatur. Paulus, qui seipsum Deo penitus consecravit, clara voce clamat: *Nam*

⁵ I Cor. iii, 13. ⁶ I Cor. vii, 34.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(35) *Πρὸς τὸν Βυθὸν καὶ τὴν Σιγὴν*. Erant hi duo ex triginta æonibus quos fingebant Valentiniani et pro diis habebant: inter eos enim primum obtinebant locum, ita ut prima συζυγία ab ipsis vocarentur, τῷ Βυθῷ, sive *Profundo*, Patris; Σιγῇ vero, seu Silentio, Matris nomen ferente. Vide hanc in rem Irenæum, lib. i, c. 1 et 5; et alios ex veteribus, quos laudat Joan. Baptista Cotclerius, in Notis ad tom. I *Monumentorum Ecclesiæ Græcæ*, p. 767; ac Guilielm. Spencerus ad Origenem *Contra Celsum*, p. 78; ex recentioribus vero Nicolaum Le Nourry, in *Appa-*

A Καὶ πῶς ὄλως ἔπραξε πονηρὸν, πλάσας τὸ σῶμα, ὃ μὴ μόνον σώζει, καὶ ἀφθαρτον ὑστερον ποιεῖ, ἀλλὰ δι' αὐτοῦ καὶ τὰς ἐπομένους ψυχὰς εὐεργετᾷ, εἰς τὴν ὁμοίαν ἀθανασίαν τὰ ἐνοθέντα αὐταῖς σώματα καθιστῶν; Οὕτως ἐστὶ σκότος καὶ χάος καὶ τύφλωσις λογισμῶν, καὶ μανία καὶ μέθη βαθεῖα ἡ σπουδὴ τῶν εἰς δύο ἀρχὰς τὴν μίαν σχεζόντων ἀρχὴν, καὶ τὸν ἓνα Κύριον Ἰησοῦν Χριστὸν τὸν δημιουργὸν ἀπάντων, εἰς δύο κατατεμνόντων ἀρχὰς· καὶ τὴν μὲν τοῖς νοητοῖς ἐπιστάντων, τὴν δὲ τοῖς ὁρωμένοις. Ἄλλὰ πῶς πρὸς τὸν Βυθὸν καὶ τὴν Σιγὴν (35) τοῦ Πλάστου αὐτῶν τὰς ὠδίννας οὐ καταδύονται, οἱ τὸ σῶμα ἡμῶν λέγοντες εἶναι τοῦ Πονηροῦ; Τρανῶς γὰρ ἐκεῖνοις ἀπ' ἐναντίας ὁ Παῦλος βοᾷ· Τὸ μὲν σῶμα οὐ τῇ πορνείᾳ, ἧτις ἐστὶν ἔργον τοῦ Πονηροῦ, ἀλλὰ τῷ Κυρίῳ, καὶ ὁ Κύριος τῷ σώματι. B Πῶς γὰρ τοῦ Ἐχθροῦ τὸ πλάσμα δύναται ὄλως τοῦ Κυρίου εἶναι; Τί δὲ δεῖ λέγειν μὴ ἀνατιθεῖναι τοῦτο τῇ πορνείᾳ, αὐτὸ καθ' αὐτὸ πονηρὸν ὄν, καὶ πονηρῶς ἀρχῆς δημιούργημα, καὶ παντελῶς ἄλλοτριον, καὶ τοῦ θελήματος καὶ τῆς πλάσεως τοῦ Θεοῦ; Πλάσει γὰρ καὶ νόμος τὸ σῶμα, ὡς ἡ ἀποστασία βούλεται, πονηρὸν ὑπάρχον οὐκ ἂν μὲν ποτε γένοιτο τοῦ Κυρίου· πορνείας δὲ γενέσθαι, ἢ μὴ γενέσθαι οὐδὲν διοίσει. Εἴτε γὰρ ἐξεπόρνευσεν, εἴτε (36) μὴ, οὐδὲν ἤττον οὐκ ἀφίσταται τοῦ πονηρὸν εἶναι, καὶ πονηρῶς δημιούργημα ἀρχῆς. Ἐπισκόποι δὲ καὶ ὧδε. Εἰ τὸ σῶμα πλάσμα τοῦ Πονηροῦ, πῶς ὁ (37) τοῦ Πονηροῦ λαμπρῶς καταστρατηγῶν, καὶ τῆς ἀληθείας ὑπερμαχῶν ἅγιον αὐτὸ καλεῖ; Ἡ ἀγαμος γὰρ, φησὶν, μερμυγῆ τὰ τοῦ Κυρίου, ἵνα ἢ ἅγια καὶ σώματα καὶ πνεύματα. Εἰ δὲ ἅγιον τὸ σῶμα, πόθεν πονηρὸν; καὶ πόθεν ἔργον δημιουργίας πονηρῶς; Πράξεις μὲν γὰρ πονηραὶ, κιβδηλεύουσαι τὸ πλάσμα τοῦ ἀγαθοῦ Θεοῦ, οικειοῦσιν αὐτὸ καὶ ὑποτάττουσι τῷ Πονηρῷ. Ἐν δὲ τοῖς νόμοις τοῦ πλάστου διατηρούμενον ἰσχύον ἔχει μᾶλλον διώκειν τὸν Πονηρὸν, ἀλλ' οὐκ αὐτὸς ἐκεῖνο δουλαγωγεῖν.

I. Ἄλλὰ γὰρ ὅτι μὲν οὐχ οἶδόν τι ἐστὶ οὔτε λέγειν οὔτε φρονεῖν δύο καὶ ταύτας ἀντικειμένους ἀρχὰς, οἷς τὸ αὐτεξούσιον ἀδούλωτον μένει τοῖς πάθεσι τοῦ Ἐχθροῦ, ἀποχρώντως οἶμαι τὸν λόγον διεξελεῖν. Ἐπισκεψόμεθα δὲ καὶ τὸ ἕτερον τῆς ἀποστασίας μέρος, ὃ δέδωκε μὲν καὶ αὐτὸ διὰ τῶν προειρημένων οὐ μεμπτὰς οἶμαι οὐδὲ βραχείας τὰς εὐθύννας. Πλὴν καὶ νῦν διὰ τῆς αὐτῆς ἱερολογίας ἀπαιτεῖσθω καὶ τὰς λειπομένους. Παῦλος ὁ καθ' ἑκάστην αὐτὸν ἱεραουργῶν τῷ Θεῷ διαπρυσία βοᾷ τῇ φωνῇ· Μὴ κατὰ

ratu ad Biblioth. Maximam atrum, tom. II, diss. i, p. 77 seqq. Per horum vero commemorationem hoc loco factam inuinit Noster, vel Paulicianos, contra quos disputat, hæc nomina a Valentinianis adoptasse, vel comparari duo ipsorum principia cum his illorum æonibus posse, quemadmodum et in aliis capitibus illos imitentur. Confer Petri Siculi *Narrationem de Manichæis*, p. 42.

(36) *Εἴτε*. Ita scripsi pro ἧτε, quod per librarium mendum erat in ms.

(37) *'O*. Sic lego pro τό, quod habebat ms.

ἀνθρώπων ταῦτα λαλῶ; ἢ οὐχὶ κατὰ ἐνέργειαν ταῦτα λέγει; Ὁ Ἰσὺν ἐστὶ· Μὴ λογισαίμεθα ἀνθρώπων ἀπαλλόμενοι τὸ ῥηθῆναι, ἢ οὐχὶ καὶ θελας ἐστὶ καὶ ὑπερ ἀνθρώπων νομοθεσίας τὸ προτεινόμενον; Καὶ εἰς ταῦτα τεθεώρηκεν, αὐτὸς σαφηνίζει· Ἐν γὰρ τῷ Μωσέως νόμῳ γέγραπται, φησὶ, *Οὐ σιμώσεις βούην ἀλοῶντα*. Καὶ ταῦτα εἰπὼν ἐπιφέρει· *Μὴ τῶν βούην μέλει τῷ Θεῷ*; Τίνων δὲ μᾶλλον μέλει, δαικνὸς ἐπάγει· *Δεῖ ἡμᾶς γὰρ πᾶντως λέγει, καὶ δεῖ ἡμᾶς ἐγγράφη*. Ὅστε κοινὸν τὸ δόγμα τὸ ἐν τῇ Παλαιᾷ διαβαῖνον καὶ πολιτευόμενον καὶ ἐν τῇ χάριτι. Ἔτα τὴν φυσικὴν ὁμοιότητα πρὸς τὸν Πατέρα τοῦ Υἱοῦ καὶ τὸ ἀπαράλλακτον ὑποδηλῶν ἐκ τῆς τῶν νομοθετηθέντων ὁμοιότητος, *Ἄσπερ, φησὶ, προσετάγη τοὺς τῷ θυσιαστηρίῳ προσεδρεύοντάς τῷ θυσιαστηρίῳ συμμυρίζεσθαι*. οὕτω καὶ ὁ Κύριος προσέταξεν τοὺς τὸ Εὐαγγέλιον καταγγέλλοντάς ἐκ τοῦ Εὐαγγελίου ἕξιν, τοσοῦτον ἐπάρας τὸν νόμον, ἅτε δὴ τοῦ Πατρὸς ἦντα, ὡς καὶ τὸν Υἱὸν κατὰ μίμησιν ἐκείνου τὰ προστάγματα προάγειν. Τὴν συναφειαν δὲ πάλιν καὶ συγγείνειαν τοῦ νόμου καὶ τῆς χάριτος ἐπὶ πλῆθον τραυολογῶν, *Οὐ θέλω ὑμᾶς ἀγροεῖν, φησὶν, ἀδελφοί, ὅτι οἱ πατέρες ἡμῶν πάντες ὑπὸ τὴν νεφέλην ἦσαν, καὶ πάντες διὰ τῆς θαλάσσης διηλθον, καὶ πάντες εἰς τὸν Μωϋσῆν ἐβαπτίσθησαν, ἐν τῇ νεφέλῃ καὶ ἐν τῇ θαλάσῃ, καὶ πάντες τὸ αὐτὸ βρῶμα πνευματικῶν ἐφαγον, καὶ πάντες τὸ αὐτὸ πόμα πνευματικῶν ἐπιον*. Δὸς μοι λοιπὸν ἐνταῦθα τὸ οὐκ ἐλεύθερον τῆς βακχείας τοῦ Ἐχθροῦ· *Ἐπειον γὰρ, φησὶν, ἐκ πνευματικῆς ἀκολουθούσης πέτρας*. Ἡ δὲ πέτρα ἦν ὁ Χριστός. Ἀκούεις, ὅπως ὁ Χριστὸς τὸν πατριαν ἐπίτις λαόν, καὶ πῶς ὁ Πατὴρ ὠδήγει τὸν Ἰσραὴλ εἰς τὴν τοῦ Υἱοῦ λατρείαν καὶ ἐπιστροφὴν; Διὰ τίνων, ἢ δῆλον ὅτι διὰ Μωσέως καὶ τῶν προφητῶν; Ποῦ οὖν ἐνταῦθα ὁ Πονηρός; ποῦ τῆς πονηρᾶς ἀρχῆς τὸ ἔργον; ποῦ οἱ νόμοι τῆς ἀντικειμένης μοίρας; τοῦ Μωσαϊκοῦ λαοῦ, καὶ πνευματικῶν βρώματι τρεφομένων καὶ πνευματικοῦ πόματος πινόντων ἐκ τῆς συνοῦσης τε καὶ ἐπομένης πέτρας, ἦτις ἦν ὁ Χριστός; Ἔτα πάλιν ὁ νομομαθὴς οὗτος ἀνὴρ καὶ τὰ κέρη πάντα, οἷς ἰεμανύετο πρότερον, σκύδαλα ἡγούμενος διὰ τὸν Χριστὸν, *Μηδὲ ἐκπειράζωμεν τὸν Χριστόν, φησὶ, καθὼς καὶ τινες αὐτῶν ἐπειράσαν*. Τίνες, ἢ δῆλον ὅτι ὁ Ἰσραηλιτικὸς λαός; Καὶ τίνα τὰ ἐπίχειρα; Ὑπὸ τῶν ὄψεων ἀπώλοντο. Ὅστε ἐκπειράζοντες τὸν ἐν τῷ νόμῳ Θεόν, διὰ τοῦ Πατρὸς ἐπειράζον καὶ τὸν Υἱὸν αὐτοῦ τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστόν. Ἐπειράζε μὲν γὰρ ὁ Ἰσραηλιτικὸς λαός τὸν νομοθέτην αὐτοῦ, ἀτμητον δὲ τὴν βασιλείαν καὶ ἀρρήκτον τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ ὁ μύστης καὶ μυσταγωγὸς τῶν ἀπορρήτων, εἰδὼς ἐν τῷ πειράζεσθαι τὸν τοῦ ἀγαθοῦ Παιδὸς Πατέρα Θεόν, καὶ τὸν Χριστόν πειράζεσθαι διατείνεται. Ὡς ἐν πορισματοῦς δὲ μοίρα ἐπισκόπει, ὅτι καὶ πληγὴν εὐθύς ἀφήκεν ὁ Χριστὸς κατὰ τῶν ἐκπειρασάντων αὐτὸν τὸν διὰ τῶν ὄψεων ἄεθρον. Καὶ ταύτην ἐπάγων οὐκ

secundum hominem hæc loquor? vel nonne potius et lex ista profert? Quod idem est ac si diceret: Nam ratiociniis hominum dicta confirmamus, nec potius propositum argumentum divinæ et plusquam humanæ legis est? Quis vero illa constituerit, ipse exponit, In Mosiæ omni lege, inquit, scriptum est: Non obturabis os boni trituranti⁹. Hæc vero afferens subjungit: Num bonæ curæ sunt Deo? Quorum vero potioiem curam agat, ostensurus addit: Propter nos omnino id dicit, et propter nos scriptum est. Itaque communis doctrina est, quæ et in Vetere valuit, et in Novo obtinuit Testamento. Postea, naturalem, quæ inter Patrem et Filium est, similitudinem et immutabilitatem ex similitudine legum utrinque latorum subindicans, Sicut, inquit, præceptum est, ut, qui altari serviunt, altaris etiam fiant participes; ita et Dominus præcepit, ut, qui Evangelium prædicant, ex Evangelio vivant⁹; legem, tanquam a Patre profectam, adeo extollens, ut Filium ad exemplum ejus præcepta sua statuisset inuauat. Idem vero connexionem et cognitionem legis et gratiæ adhuc magis expositurus: Nolo vos, inquit, ignorare, fratres, quod patres nostri omnes sub nube erant, et omnes per mare transierunt, et omnes in Mosen baptizati sunt, in nube et mari, et omnes eandem cibum spiritualem ederunt, et omnes eundem potum spiritualem biberunt¹⁰. Ostende mihi hic momentum vel unicum quod non immune sit a furente hostis potestate: Biberunt enim, inquit, ex spiritali, quæ sequebatur, petra: petra autem erat Christus¹¹. Audisne quomodo Pater Israel duxerit ad cultum Filii sui et conversionem? Per quos autem alios nisi per Mosen et prophetas? Ubi igitur hic est malus, ubi mali principii opus? Ubi leges oppositæ partis? cum populus Mosaicus et spiritali cibo nutritus sit, et spiritualem potum biberit ex comitante et insequente petra, quæ erat Christus? Deinde rursus idem vir legem doctus, atque omnia illa, quibus olim efferebatur, pro rejectiis declarans propter Christum, Ne tentemus, inquit, Christum, sicut nonnulli eorum tentarunt¹². Quinam illi? nonne Israelitæ? Quæ vero eorum erant præmia? Ex serpentibus peribant. Itaque illi, qui Deum in lege præsentem tentabant, per Patrem etiam Filium ejus Dominum nostrum tentarunt. Tentavit enim populus Israeliticus legislatorem suum; et Paulus, gnarus ipso et doctor mysteriorum, imperium Patris et Filii indivisibile et inviolabile esse persuasus, contendit, eo ipso, quo boni Filii Pater Deus tentatus sit, etiam Christum esse tentatum. Consectarii vero instar et hoc cape, quod Christus statim plagæ loco illis, qui se tentaverant, immiserit perniciem ex serpentibus. Hanc vero illis irrogans amorem in homines non dimisit. Alibi (idem Apostolus) testatur, prophetas ex mandato æterni Dei locutos esse, et ex vero prænuntiasse mysterium ante sæcula constitutum,

⁹ I Cor. ix, 8. ⁹ ibid. 9. ⁹ ibid. 13. ¹⁰ I Cor. x, 5. ¹¹ ibid. 6. ¹² ibid. 9.

quod principatus et potestates mundi, ipsumque adeo mundi Dominum latuerit. Quomodo itaque prophetæ aut lex a malo inspirati esse possunt, quandoquidem illi prænuntiarunt mysterium, quod artificibus omnis impietatis fuit absconditum? Rursus aliis in locis eundem Deum, non vero alium atque alium, olim per prophetas, tandem vero per Filium testatur locutum: *Multifariam enim, ait, et multis modis olim Deus patribus nostris per prophetas locutus, ultimis diebus his per Filium locutus est nobis*¹⁴. Idem, inquam, non alius atque alius. Qui igitur Novum Testamentum per Filium mundo largitus est, idem, juxta Paulum, qui, si quis alius, divina callebat, et Vetus per prophetas sanxit. Quomodo itaque errantium factio alium quidem illius, alium vero Novi, legislatorem et Deum fingit? Si vero etiam ab initio terram fundavit Deus, sicut idem mysteriorum gnarus et doctor scriptionem hanc sacram obsignat, et cæli opera manuum ejus sunt (nam Davidis, qui Dei pater est, canticum adhibens suisque cogitatis atque illud a Deo inspiratum esse innuit); quomodo defectorum colluvies falso quidem, sed tamen externa specie, hæc prædicantem doctorem suum appellare non veretur? Namque ab eo vocari se volunt, qui et eo ipso a lege ejus recedunt. Num enim Paulus crucifixus est pro nobis, aut num in Pauli nomen baptizati sumus? *Aut, (num dicere licet?) Ego quidem sum Pauli, ego Apollo, ego vero Cepha: divisusne est Christus*¹⁵? At enimvero homines, qui etiam tum, ubi speciose loquuntur, sermones suos, ad gravitatem compositos, actionibus deturpant, ad nomen confugiunt, ut dedecus evitent, in quod eos conjicit vel solum illius nomen, quem erroris habent auctorem. At quomodo non confunduntur homines, qui, Paulo voce Davidica cæli et terræ Conditorum verum et bonum Deum esse prædicante, alium quidem cæli, alium terræ conditorem esse tradunt, neque audiunt hæc clamantem: *Decuit eum, id est, Patrem, propter quem omnia, et per quem omnia, atque hoc ipso non quidem quorumdam, aliorum vero non item, sed omnium simul Conditorum renuntiantem?* Unde vero apparet, quod de Patre hæc loquatur? Certe verborum series exhibet eum, qui filios multos in gloriam duxerit ducem salutis eorum, per passiones consummasse¹⁶. Quis enim præter verum Deum et Patrem Domini nostri Jesu Christi, vel multos filios introduxit, vel ducem eorum per passiones perfecit? Idem vero vir divinus et sanctus, cum Dominum nostrum Jesum Christum nosset habere potestatem et imperium a Patre indivisum, alibi de eo ait: *Quod ex ipso, et per ipsum,*

Α ἀφῆρηται τὸ φιλόανθρωπον. Ἄλλαχού δὲ πάλιν κατ' ἐπιταγὴν τοῦ αἰωνίου Θεοῦ, καὶ εἰπεῖν τοὺς προφῆτας; διαμαρτύρεται, καὶ ἀψευδῶς προκηρύξει τὸ πρὸ αἰώνων μυστήριον, ὃ τὰς ἐξουσίας τοῦ κόσμου καὶ αὐτὸν διέλαθε τὸν Κοσμοκράτορα. Καὶ πῶς ἂν εἴησαν οἱ προφῆται ἢ ὁ νόμος ἐπιπνοίας πονηρᾶς, ὅπουταν οὗτοι: μὲν προσκλήρυττον τὸ μυστήριον, τῆς δὲ πονηρίας πάσης τὴν μηχανουργίαν διελάνθανε; Πάλιν δὲ καὶ ἐν ἄλλοις αὐτὸν Θεὸν καὶ οὐκ ἄλλον καὶ ἄλλον, πάλαι μὲν ἐν τοῖς προφήταις διαμαρτύρεται λαλῆσαι, ὕστερον δὲ ἐν τῷ Γ' γ' φ. *Πολυμυρῶς γάρ, φησί, καὶ πολυτρόπως πάλαι ὁ Θεὸς λαλήσας τοῖς πατράσιν ἐν τοῖς προφήταις, ἐπ' ἐσχάτου τῶν ἡμερῶν τούτων ἐλάλησεν ἡμῖν ἐν Γ' γ' φ' ὁ αὐτὸς, ἀλλ' οὐκ ἄλλος καὶ ἄλλος.* Ὁ οὖν τὴν Καινὴν Διαθήκην ἐν τῷ Β' Γ' γ' φ' χαρισάμενος τῷ κόσμῳ, ὃ αὐτὸς κατὰ τὸν τὰ θεῖα, εἴπερ τις ἄλλος, σοφὸν, καὶ ἐν τοῖς προφήταις διέθετο τὴν Παλαιάν. Καὶ πῶς ἢ πλάνη ἄλλον μὲν ἐκείνης, ἕτερον δὲ τῆς Καινῆς, ἀναπλάττει νομοθέτην καὶ Θεόν; Εἰ δὲ καὶ κατ' ἀρχὰς μὲν τὴν γῆν ὁ Κύριος ἐθεμελίωσεν, ὡς ὁ αὐτὸς μύστης τῶν ἀπορρήτων καὶ μυσταγωγὸς ταύτην τὴν Ἰσραὴν ἐπισφραγίζεται Γραφῆν, καὶ ἔργα τῶν χειρῶν αὐτοῦ εἰσιν οἱ οὐρανοὶ (καὶ γὰρ τὴν τοῦ θεοπάτορος (38) μελωδίαν λαθῶν, καὶ τοῖς οἰκείοις ἐνυφαίνων νοήμασι τὸ θεόπνευστον ἐκείνης βεβαίῳ), πῶς οὐκ αἰσχύνονται τῆς ἀποστασίας τὸ σύνταγμα, καίτοι ψευδῶ; μὲν, διδάσκαλον δὲ ὁμοῦ, τὸν ταῦτα κηρύσσοντα ὑποκρινομένοι καλεῖν; Καὶ γὰρ ἐπιγράφονται τοῦτον (39), πράττοντες μὲν καὶ τοῦτο παρὰ τὸν νόμον αὐτοῦ. Μὴ γὰρ Παῦλος ἐσταυρώθη ὑπὲρ ἡμῶν, ἢ εἰς τὸ ὄνομα Παύλου ἐβαπτίσθημεν; καὶ, Ἐγὼ μὲν εἰμι Παῦλον, ἐγὼ δὲ Κηφᾶ· μεμέρισται ὁ Χριστός; Πλὴν ἀλλὰ καὶ ἐν τῷ σεμνολογοῦνται διὰ τῆς παραβάσεως αὐτῶν ὑβρίζοντες τὸ σεμνολόγημα, καταφεύγουσι πρὸς τὴν κλησίαν, ἵνα φύγωσι τὴν αἰσχύνην, εἰς ἣν αὐτοὺς ἐμβάλλει, καὶ μόνον ῥηθεὶς ὁ τῆς ἀποστασίας διδάσκαλος. Ἄλλὰ γὰρ πῶς οὐ καταδύονται; τοῦ μὲν Παύλου διὰ τῆς Δαυιδικῆς φωνῆς, οὐρανοῦ καὶ γῆς ποιητὴν τὸν ἀληθινὸν καὶ ἀγαθὸν Θεὸν ἐκδιδάσκοντος, αὐτοὶ λέγοντες ἄλλον μὲν εἶναι τὸν οὐρανοῦ ποιητὴν, δημιουργὸν δὲ τῆς γῆς ἕτερον, οὐδὲ τοῦτο δὲ ἀναβοῶντος ἤκουσαν, ὅτι Ἐπρέπεν αὐτῷ, τουτέστι τῷ Πατρὶ, δι' ὃν τὰ πάντα, καὶ δι' οὗ τὰ πάντα, ὅπως οὐ τινῶν μὲν, τινῶν δὲ οὐδ', ἀλλὰ πάντων ὁμοίως δημιουργὸν καταγγέλλη. Καὶ πῶθεν δῆλον, ὅτι περὶ τοῦ Πατρὸς τοῦτο φησιν; Ἡ τῶν ῥημάτων συνέχεια παριστᾷ, πολλοὺς υἱοὺς εἰς δόξαν ἀγαγόντα τὸν ἀρχηγὸν τῆς σωτηρίας αὐτῶν διὰ πωθημάτων τελειῶσαι. Τίς γὰρ παρὰ τὸν ἀληθινὸν Θεὸν καὶ Πατέρα τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἢ πολλοὺς εἰπήγαγεν υἱοὺς, ἢ τὸν ἀρχηγὸν αὐτῶν ἐτελείωσε διὰ

¹⁴ Hebr. 1, 1. ¹⁵ I-Cor. 1, 12, 13. ¹⁶ Hebr. 11, 10.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(38) Θεοπάτορος. Ita appellatur David respectu Christi, qui ex semine ejus, ut homo, natus est. Eodem nomine is venit Dionysio Areopagite epist. VIII, et alijs. Similiter Maria Θεομήτωρ audit Gregorio ysseno in Orat. de occursu Domini.

(39) Ἐπιγράφονται τοῦτον. Hinc forte non præter rem colligas, Paulicianos nomen suum a Paulo apostolo repetiisse, qui vere, ut supra traditum est, a Paulo longe recentiore ita appellabantur.

παθημάτων; Ὁ αὐτὸς δὲ μετάρσιος καὶ ἱερὸς ἄν-
θρωπος καὶ τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστὸν ἀδία-
ρετον εἰδὼς ἔχοντα τὸ κράτος καὶ τὴν βασιλείαν
πρὸς τὸν Πατέρα, ἐν ἑτέροις περὶ αὐτοῦ λέγει, Ὅτι
ἐξ αὐτοῦ καὶ δι' αὐτοῦ καὶ εἰς αὐτὸν τὰ πάντα
αὐτῷ ἢ δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας. Ἀμήν. Τὰ πάντα,
φησὶν, οὐχὶ τὰ νοητὰ μόνον, ὡς οἱ μεμνηότες, ἀλλὰ
καὶ τὰ ἀόρατα πάντα τῆς δημιουργικῆς αὐτοῦ παλά-
μης ἔργον εἰσὶ. Καὶ ἡ τούτων πάντων βασιλεία, καὶ
ἡ ἐξουσία καὶ τὸ κράτος καὶ ἡ πρόνοια τοῦ Πατρὸς
ἐστὶ καὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος. Σὺ δέ
μοι τὴν θεωρίαν παράπεμπε καὶ ἐφ' ἑτέρας ἀποστο-
λικῆς φωνᾶς, αἱ τοὺς πεπιστευκότας ἀδελφούς τε
ὀνομάζουσιν, ἁγίους καὶ μετόχους τῆς οὐρανοῦ κλη-
σεως, ὅπως παρατιθέασι Χριστὸν τὸν ἀληθινὸν
ἡμῶν Θεὸν τῷ θεράποντί σου (40) τῷ Μωσέ· πιστὸν
μὲν γὰρ ἐκότερον εἰσάγουσιν τῷ Θεῷ καὶ Πατρί.
Λέγει γὰρ ὁ Παῦλος αὐτοῖς ῥήμασι· *Κατανοήσατε
εἰν ἀπόστολον καὶ ἀρχιερέα τῆς ὁμολογίας
ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστὸν, πιστὸν ὄντα τῷ ποιή-
σαντι αὐτὸν, δηλονότι ἀρχιερέα* (41). Εἶτα πῶς ἦν
πιστὸς, ἐπεξηγουόμενος, διὰ τοῦ Μωσέως δεικνύει,
ὡς καὶ Μωσῆς, φησὶν, ἐν ὄλῳ τῷ οἴκῳ αὐτοῦ. Τί-
νος οἶκῳ; ἢ δηλονότι τοῦ ποιήσαντος ἀρχιερέα τὸν
Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστόν; Εἶτα καὶ τὴν ἀσύγ-
κριτον διαφορὰν τοῦ Δεσπότου πρὸς τὸν δοῦλον δι-
δάσκων, τὸν μὲν θεράποντα καλεῖ καὶ πιστὸν ἐν ὄλῳ
τῷ οἴκῳ τοῦ Θεοῦ, τὸν δὲ κατασκευάσαι (42) τὸν
οἶκον. Διότι ὁ πάντα κατασκευάζων Θεός, ἐκεῖνος καὶ
τὴν κατασκευὴν διατάξασθαι τοῦ ἐπιγείου αὐτοῦ οἴκου·
Ὁ γὰρ τὰ πάντα, φησὶ, κατασκευάσας Θεός, οὗ
γενήσας ὢν Υἱὸς Ἰησοῦς ὁ Χριστός, διὰ τοῦτο καὶ
Κύριος τοῦ οἴκου, ἀλλ' οὐχὶ θεράπων, ὥσπερ ὁ Μω-
σῆς. Μετ' ὀλίγον δὲ, *Τὸ καύχημα τῆς ἐλπίδος καὶ
τὴν παρρησίαν μέχρι* (43) *τέλους, ἐὰν βεβαίαν οἱ
πεπιστευκότες κατάσχωμεν*, οἶκον ἡμᾶς εὐαγγε-
λιζόμενος χρηματίσαι (44) τοῦ Θεοῦ, τὰς Δαυιδικὰς
φωνὰς εἰς πίστιν τῶν εἰρημένων προβάλλεται, ἐν
ῥ' ἑκτῶν μὲν τὸ Πνεῦμα τὸ ἄγιον λαλῆσαι βοᾷ δι'
αὐτοῦ, ἔπειτα δὲ τὴν Ἰσην ἀπαιτεῖσθαι δίκην τοὺς τε
νῦν ἀνήκοντες ὑπέχοντας ταῖς Δεσποτικαῖς ἐντολαῖς τὸ
ῥῶς, καὶ τοὺς ἐν τῷ παραπικρασμῷ πάλα σκληρύ-
ναντας τὴν καρδίαν αὐτῶν. Ἄν δὲ ἡ τιμωρία Ἰση,
οὐδὲ τὸ ἀμάρτημα διαφέρει· ὢν δὲ παραπλήσιον τὸ
ἑμάρτημα, τούτων ἐκότερα μερὶς εἰς τὸν αὐτὸν Θεὸν

⁴⁰ Rom. xi, 36 ⁴¹ Hebr. iii, 2. ⁴² Hebr. iii, 6.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(40) Ita ms.; sed forte legendum est Θεοῦ, quod ex compendio scriptionis in mss. usitato θυ facile nasci potuit. Neque enim τὸ σοῦ locum habere hic per sermonis eierlem potest.

(41) Δηλονότι ἀρχιερέα. Recte ita eludit Photius calumnias omnes quæ nasci alioquin poterant, si τὸ ποιῆν αὐτὸν ad Christum ipsum referretur. Scilicet verbum ποιῆν hic idem est, quod *constituere, inaugurare*. Hoc sensu Joannis xix, 12, dicitur ποιῆν αὐτὸν βασιλέα, et de Christo Marcus ait c. iii, 14, quod ἐποίησ δώδεκα, id est, *elegit* seu *constituit duodecim*. Lege quæ ad hunc posteriorem locum adnotavit cl. Jac. Elsnerus, in Notis suis in N. T.; ac confer præterea Erasmi Schmidii exqui-

et in ipso omnia sunt: ei sit gloria in æternum. Amen ⁴⁰. Omnia, inquit, non intelligibilia tantum, ut illi insaniunt, sed et visibilia et invisibilia, omnia a manu ejus creante profecta sunt. Atque imperium in hæc omnia, et potestas, et vis, et cura provida Patris sunt, et Filii, et Spiritus sancti. Tu vero animum etiam ad alia Apostoli dicta converte, quibus credentes fratres appellat, et sanctos et participes vocationis cœlestis, quæ et ipsa Christum verum Deum nostrum Mosi, Dei servo, ad latus collocat; fidelem enim repræsentant utrumque Deo et Patri. Paulus enim iisdem verbis dicit: *Considerate apostolum et sacerdotem principem confessionis nostræ, Jesum Christum, qui fidelis fuit ei qui ipsum constituit* ⁴¹, scilicet sacerdotem. Postea idem, quomodo fidelis fuerit, explicaturus per Moysen id facit: *Sicut*, inquit, *Moses in tota domo ejus*. Cujus vero domo, nisi ejus, qui Dominum nostrum Jesum Christum sacerdotem principem constituit? Deinde idem incomparabilem, quæ intercedat, differentiam ostensurus, alterum quidem servum et filium in tota domo Dei vocat, alterum vero ait domum illam struxisse. Itaque Deus omnis perficiens, structuram quoque terrestris domus suæ præcepit. *Omnia enim*, inquit, *efficiens Deus est, ejus genuinus Filius cum Jesus Christus sit, idem vel ideo Dominus domus est, non vero servus, ut Moses*. Post pauca vero: *Siquidem credentes præsidium spei et fiduciam usque ad finem firmam conservaverimus* ⁴². Pollicetur nos domum Dei vocatum iri, et in fidem dictorum Davidis affert verba, in quibus primum quidem Spiritum sanctum per illum loqui ait, deinde vero confirmat, eandem ab illis exigi pœnam, qui et nunc præceptis Domini immorigeras aures præbeant, et qui olim tempore exacerbationis cor suum obfirmarint. Quorum vero pœna est eadem, eorum nec delicta differunt; quorum vero simile est peccatum, eorum utraque pars in eundem Deum peccasse vincitur. At strenuus ille et fervidus veritatis amator ne in his quidem acquiescit, ut gratiæ legem jungat, atque hæc communia Patris et Filii esse ostendat, sed monet, exacerbantes olim Moysen, et per eum Deum ipsum, non alium tentasse, quam illum quem Spiritus sanctus annuntiet: *In die enim*, inquit, *tentationis, in deser-*

sitas *Animadversiones ad N. T. super Hebr. iii, 2.*
(42) *Κατασκευάσαι*. Ita lego pro κατασκευάσθαι, quod erat in ms.

(43) *Τέλους*. Ita restituo ex ipso loco Paulino: ms. enim mendose exhibebat τούτων.

(44) *Χρηματίσαι*. Eadem notione verbum hoc usurpatur in Actibus apostol. xi, 26, ubi Joan. Gregorius, vir doctissimus, in notis ad quædam Scripturæ loca, p. 162, observat, ejusmodi nominis impositionem proprie indicari, quæ solemniter fiat. Confer et Lamberti Bos *Observationes ad Novum Testam.*, p. 107, qui facta inprimis, quibus nomen paretur, inui contendit.

to, i. bi tentarunt me patres vestri, me, non autem alium et probarunt me, et opera mea viderunt¹⁹. Propterea seducti, quia vias meas cognoscere noluerunt, in requiem meam non introiverunt. Itaque me, ut illi exacerbarunt Deum, et non crediderunt, et recesserunt ab eo, vos quoque recedatis a Deo, neque induretis corda vestra, ut illi, neque imitemini eos, quibus infensus fuit Deus per quadraginta annos in deserto, quorum et membra in eo collapsa sunt. Nam per incredulitatem illi non potuerunt ingredi in quietem Dei. Vereamur itaque, ne in ullo eorum, quæ præcepta sunt, deficiamus, aut incredulitate laboremur. Qui enim orediderint ex nobis ipsis, ingredientur in quietem ejus. Utque intelligatur, quis ista statuerit, dicta hæc sua amplius acuens, et docens eundem Deum in Veteri et Novo Testamento et condere, et servare, et punire, et implere promissa, cum singulari fiducia addit: *Ita ut juraverim in ira mea, si ingredientur in requiem meam*²⁰. Idem igitur, qui tunc quidem illos ineredulos non introduxit, etiam nunc similiter non credentes a requie excludit. Et infinita alia ejusmodi in sacris oraculis, nobis ob oculos positus, expendens invenerit eundem Deum, per Mosen, populum Israeliticum, et per Jesum Christum homines in Novo Testamento gubernare. Idem ille alios quidem introducit et olim et nunc in locum quietis, alios vero repellit. Vir enim contemplationis studiosissimus ejusdem videt esse et veterem illam requiem, quæ terra promissa erat, et alteram illam novam, quæ est regnum cælestis: videt eundem et supplicio præmerito afficere, et salutem præmii instar distribuere, et alia multa. Si vero, quod apostatarum mens vult, vetera illa a malo essent, oportebat eos, qui ad ipsum accederent, et præmiis et coronis affici, atque in quietem introire, adeoque nec membra in deserto relinquere, nec pœnas dare tales, quales paratæ sunt illis, qui in verum Deum peccant.

ἦεις ἢν ἡ ἐπηγγελμένη γῆ, καὶ τὴν ὑστερον κατάπαυσιν, ἦ τις ἐστὶν ἡ οὐράνιος βασιλεία, τὸν αὐτὸν καὶ τὴν τιμωρὸν ἐπάγειν δίχην, καὶ τὴν σωτηρίαν βραβεύειν, καὶ πολλὰ ἄλλα (46). Εἰ δὲ ἦν, ὡς ὁ ἀποστάτης βούλεται λογισμὸς, τὰ παλαιὰ τοῦ Πονηροῦ, ἔδει τοὺς μὲν προσκεκρυμμένους αὐτῷ καὶ γερῶν καὶ στεφάνων ἀξιοθῆναι, καὶ εἰς τὴν κατάπαυσιν εἰσελθεῖν· καὶ μήτε τὰ κῶλα λιπεῖν ἐν ἐρήμῳ, μήτε δοῦναι δίκαια τοιαῦτα, οἳ τοῖς ἀμαρτάνουσιν εἰς τὸν ἀληθινὸν ἀπόκεινται Θεὸν.

XII. At quomodo alibi idem ille orbis doctor Aaronem ait a Deo vocatum esse summum sacerdotem, sicut et Christum? *Non enim sibi ipsi, ait, quisquam sumit honorem, sed qui vocatus est a Deo, sicut et Aaron: ita et Christus non se ipsum honoravit, ut feret summus sacerdos, sed qui locutus est ad ipsum: Filius meus es tu, ego hodie genui te*²¹. Si vero, qui Christum vocavit sacerdotem summum, idem est, qui et Aaronem per Mosen unxit, et neu-

ἑξελέγχεται διαμαρτοῦσα. Ὁ δὲ θερμὸς ἐκεῖνος καὶ διάπυρος τῆς ἀληθείας ἐραστής οὐδὲ τοῖς εἰρημένοις ἀρκεσθεὶς εἰς τὸ συνάψαι τὸν νόμον τῇ χάριτι, καὶ δεῖξαι ταῦτα κοινὰ τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ, οὐκ ἄλλον πειράσαι τοὺς παραπικράναντας Μωσέα, καὶ δι' αὐτοῦ τὸν Θεὸν, ἀλλ' ἐκεῖνον, ὃν καταγγέλλει τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον. *Κατὰ τὴν ἡμέραν γὰρ, φησὶν, τοῦ πειρασμοῦ ἐν τῇ ἐρήμῳ οὐκ ἐπειρασὸν με οἱ πατέρες ὑμῶν, ἐμὲ καὶ οὐκ ἄλλον, καὶ ἐδοκίμασάν με, καὶ εἶδον τὰ ἔργα μου.* Διὰ τοῦτο καὶ πλανηθέντες, ἐπεὶ μὴ γινῶναι τὰς ὁδοὺς μου ἡρετίσαντο, οὐκ εἰσῆλθον εἰς τὴν κατάπαυσιν μου. Εἶτα μὴ οὖν, καθὼς ἐκαίνοι παρεπικράναν τὸν Θεὸν, καὶ ἠπίστησαν καὶ ἀπίστησαν αὐτοῦ, μὴ καὶ ὑμεῖς τοῦ ζῶντος ἀποστήτε Θεοῦ, μηδὲ σκληρύνετε τὰς καρδίας ὑμῶν ὡς ἐκαίνοι, μηδὲ ζηλοῦτε, οἷς προσώχθισεν ὁ Θεὸς ἐπὶ τεσσαράκοντα ἔτη ἐν τῇ ἐρήμῳ, ὧν καὶ τὰ κῶλα ἔπεσον ἐν αὐτῇ. Καὶ γὰρ δι' ἀπιστίαν ἐκαίνοι οὐκ ἠδυνήθησαν εἰσελθεῖν εἰς τὴν κατάπαυσιν τοῦ Θεοῦ. Φοβηθῶμεν οὖν ἐν μηδενὶ τῶν προσεταγμένων ὑστερησαι, ἢ ἀπιστίαν νοσήσαι. Οἱ μὲν γὰρ πιστεύσαντες ἐξ ἡμῶν αὐτῶν, εἰσελεύσονται εἰς τὴν κατάπαυσιν αὐτοῦ. Καὶ τίς ὁ ψηφισμένος τοῦτο, ἐπισφίγγων πλέον τὰ εἰρημένα, καὶ δεικνὸς τὸν αὐτὸν Θεὸν καὶ ἐν τῇ Παλαιᾷ καὶ ἐν τῇ χάριτι, καὶ δημιουργεῖν καὶ σώζειν καὶ κολάζειν καὶ πληροῦν τὰ ἐπηγγελμένα, μετὰ λαμπρῆς ἐπιφέρει τῆς παρρησίας, *Ὡς ὡμοσα ἐν τῇ ὀργῇ μου, εἰ εἰσελεύσονται εἰς τὴν κατάπαυσιν μου.* Ὁ αὐτὸς οὖν, ὅς τότε μὲν ἐκαίνους ἀπιστήσαντας οὐκ εἰσήνεγκε, καὶ νῦν ὁμοίως τοὺς ἀπιστοῦντας ὑπερορίζει τῆς καταπαύσεως. Καὶ μυρία ἄλλα ἐν ταῖς προκειμέναις ταύταις ἱεραῖς φωναῖς ὁ διασκοπῶν ἐπιθεωρήσει (45), τὸν αὐτὸν Θεὸν εὐρήσει, καὶ διὰ Μωσέως τὸν Ἰσραηλίτην λαὸν διακυβερνῶντα, καὶ διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ τὸν τῆς χάριτος. Ὁ αὐτὸς ἐκεῖνος τοὺς μὲν εἰσάγει καὶ πάλαι καὶ νῦν εἰς τὸν τῆς καταπαύσεως τόπον, τοὺς δὲ ἀποκηρύττει. Τοῦ αὐτοῦ θεωρεῖ ἡ φιλοθεάμων καὶ τὴν παλαιὰν κατάπαυσιν εἶναι,

IB'. Ἀλλὰ πῶς πάλιν τὸν Ἀαρὼν, ὁ αὐτὸς τῆς οἰκουμένης λέγει διδάσκαλος ὑπὸ τοῦ Θεοῦ κληθῆναι ἀρχιερέα, ὡσπερ καὶ τὸν Χριστόν; Οὐχ ἑαυτῷ γὰρ, φησὶ, τίς λαμβάνει τὴν τιμὴν, ἀλλ' ὁ καλούμενος ὑπὸ τοῦ Θεοῦ, καθάπερ καὶ Ἀαρὼν, εὐτὼ καὶ ὁ Χριστός, οὐχ ἑαυτὸν ἐδόξασε γενέσθαι ἀρχιερέα, ἀλλ' ὁ κληθεὶς πρὸς αὐτὸν, Ἰὼς μου εἰ σὺ, ἐγὼ σήμερον γενέτηκά σε. Εἰ δὲ ὁ τὸν Χριστὸν καλέσας ἀρχιερέα, οὗτός ἐστιν ὁ καὶ τὸν

¹⁹ Hebr. iii, 9. ²⁰ Psal. xciv, 11. ²¹ Hebr. v, 4, 5.

VARIE LECTIONES ET NOTÆ.

(45) *Ἐπιθεωρήσει.* Forte post hoc verbum excidit particula καὶ, quæ sequens verbum cum isto conjungat, nisi pro antecedente ἐν legere malis sit.
(46) *Ἄλλα.* Post hæc verba spatium aliquod

lineolis aliquot impletum, relictum erat. Non putem eo indicari debuisse lacunam, cum orationis series sic satis belle procedat.

Ἄρῶν διὰ Μωσέως χρίσας, καὶ οὐδέτερος ἑαυτὸν ἔθεξασεν ἀρχιερέα, ἀλλ' ὁ καλέσας αὐτούς· πῶς οὐχὶ καὶ τὰ τῆς Νέας καὶ τὰ τῆς Παλαιᾶς τοῦ αὐτοῦ εἶναι Ἄγαθοῦ καὶ ἔργα καὶ νόμοι; Ἄρα ἔξ ἡ ἀποστασία ἐπὶ πλεόν ἀνασχυντοῦσα καὶ τὴν ἀλήθειαν τὸν Χριστὸν ψευδολογίας γράφοιτο γραφῆν; Ὁ μὲν γὰρ λέγει· Ἐλεύσεται ὁ τοῦ κόσμου ἀρχὼν, καὶ ἐν ἔμοι εὐρήσῃ οὐδέν. Ἡ δὲ λέγουσα τὸ σῶμα, ὃ ἐφόρει, πλάσμα εἶναι τοῦ Πονηροῦ, τῆς Ἀληθείας τὸ ψεῦδος καταχέει πικρῶς. Καὶ ὁ μὲν ὡς Δεσπότης πάντων καὶ Κύριος; καὶ δημιουργός, ὅτε πρὸς ἐκούσιν καὶ σωτήριον τοῦ κόσμου πάθος παρεγένετο, Κύριον ἑαυτὸν καὶ τῆς ἑνοῦ καὶ τοῦ πάλου ἀπέφηνε πρὸς τοὺς μαθητάς. Καὶ γὰρ δημιουργήματα καὶ τῆς ἑαυτοῦ κυριότητος καὶ δεσποτείας, ὡσπερ ὁ κόσμος καὶ τὰ ἐν αὐτῷ, οὕτω καὶ ταῦτα. Διό φησιν· Ἐάν τις εἰπῇ ὑμῖν τι, ἐρῆτε, ὅτι Ὁ Κύριος αὐτῶν χρεῖαν ἔχει. Εὐθέως δὲ ἀποστειλεῖ (47) αὐτά. Καὶ ὁ μὲν Χριστὸς Κύριον ἑαυτὸν ὡς κτίστης τῆς τε ἑνοῦ καὶ τοῦ πάλου λέγει· ἡ δὲ ἀποστασία οὐκ ἀνέχεται τοῦτο, ἀλλὰ τῆς αὐτοῦ ἐξουσίας ἀρπάζουσα ὑπὸ τὴν δημιουργίαν τάττει τοῦ Ἐχθροῦ. Ἔδει δὲ, εἰ μὴτι ἄλλο, δυσωπηθῆναι τοὺς ἀδυσωπήτους καὶ τὰς ἄλλας τοῦ θεσπεσίου Παύλου φωνάς. Λέγουσι γὰρ αὐταί, μείζονα μὲν τοῦ ἁμιμοκότος τῷ Ἀβραάμ μὴ εἶναι ἕτερον θεόν, καὶ ἀμετάθετον ἐν ταῖς ἐπαγγελίαις, καὶ ἀδύνατον αὐτὸν ψεύσασθαι (οὕτως αὐτῷ τὸ τῆς ἀληθείας ἀξίωμα συνουσιῶται) καὶ τῆς ἡμῶν τῶν Χριστιανῶν ἐλπίδος παροχία. Καὶ γὰρ φησὶ· Τῷ δὲ Ἀβραάμ ἐπαγγελιάμενος ὁ θεός, ἐπέειπε κατ' οὐδενός εἰπε μείζονος ὁμοῦ, ὡμοσε καθ' ἑαυτοῦ λέγων, κ. τ. λ. καὶ ὡς μακροθυμίας ὁ Ἀβραάμ ἐπέτυχε τῆς ἐπαγγελίας· καὶ ὅτι, βουλόμενος ὁ αὐτὸς θεός περισσώτερον ἐκιδεῖξει τοῖς κληρονόμοις τῆς ἐπαγγελίας, οἰκνίεις ἴσμεν ἡμεῖς, τὸ ἀμετάθετον τῆς βουλῆς αὐτοῦ ἐμυστήσεσθαι ὄρα διὰ δύο πραγμάτων ἀμεταθέτων, ἐν οἷς ἀδύνατον ψεύσασθαι θεόν, ἰσχυρὰν παράκλησιν ἔχωμεν. Τίνες (48); Ἡμεῖς οἱ καταφυγόντες κρατήσαι τῆς προκειμένης ἐλπίδος. Προσέσχε (49) ὅπως μείζονα θεόν οὐδένα λέγει ἕτερον τοῦ παρασχόντος τὸν ὄρκον τῷ Ἀβραάμ; πῶς δὲ πάσης αὐτὸν ἀληθείας ἀνακηρύττει πηγῆν; ὅπως δὲ ἡμεῖς οἱ πεπιστευκότες εἰς Χριστὸν ἐκείθεν ἔχομεν παράκλησιν καὶ ἰσχύον τῆς προκειμένης ἐλπίδος κρατήσαι; Ποῦ τοίνυν ὁ Ἄγαθος καὶ ὁ Πονηρός, καὶ ἡ τῆς Παλαιᾶς κατατομή; Τίς δὲ πάλιν ἐστὶν ὁ τὴν καινὴν διαθήκην συντελέσας, καὶ ἐπὶ τὸν οἶκον Ἰούδα; Εἰ μὴ βούλει λέγειν αὐτὸς, ἀκουσον τοῦ μυσταγωγοῦ λέγοντος Παύλου· λέγει γὰρ τὰς προφητικὰς οἰκειούμενος

A ter eorum sacerdotis summi honore se mactavit, sed is qui eos vocavit, quomodo non res Novi et Veteris Testamenti ejusdem boni Dei et opera sunt et leges? Num vero defectionis turba, facta impudentior, Christum, veritatem ipsam, mendacii nota insimulare audeat? Ille enim ait: *Veniet princeps mundi, et in me inveniet nihil* 22. Ipsa vero corpus, quod circumferebat, creaturam mali vendicans, Veritatem virulente mendacii arguit. Atque ille quidem, ut Dominus omnium et superior, et Conditor, quando ad passionem, mundo profuturam, sponte sua veniebat, se et asinæ et pulli dominum adversus discipulos declarabat. Nam creaturas dominio suo et imperio æque vindicat, ac mundum, et quæ in eo sunt. Ideo ait: *Si quis quidquam vobis dixerit dicite: Dominus illis opus habet. Statim vero dimittet illa* 23. Et Christus quidem, ut conditor, Dominum se et asinæ et pulli vocat: at apostatarum factio hoc non fert, sed potestati ejus surripiens potestati hostis subjicit. Ad homines omni pudore vacuos pudere debebat vel ob divini Pauli oracula. Illa enim affirmant, majorem eo, qui juraverit Abrahamo, non esse alium Deum, eumque in promissionibus suis immutabilem, et qui mentiri non possit (quo ipso veritas tanquam ad essentiam ejus pertinens declaratur) nostræque Christianorum spei auctor existat. Ait enim: *Abrahamo vero pollicitus Deus, quia per majorem jurare non potuit, per seipsum juravit, dicens* 24; etc.; item quod *Abrahamus, patientia probata promissionem nactus est* 25; nec non, quod *idem Deus, adhuc magis hæredibus promissionis, qui nos sumus, consilium suum ut non mutabile demonstraturus, jusjurandum interposuit, ut per duo non mutabilia, in quibus fallere Deus non potest, firmum solatium habeamus* 26. Quinam? Nos omnino, qui confugimus ad tenendam spem propositam? Observastine quod Deum dicit non alium ab eo qui jusjurandum Abrahamo præstitit; quod eundem veritatis fontem prædicat; quod et nos, qui credimus in Christum, inde habemus solatium et vires spem propositam consequendi? Ubi igitur Bonus ille et Malus est, ubi est illa veteris et novi testamenti divisio? Quis vero est, qui novum testamentum etiam super domum Juda perfecit? Nisi ipsi tibi respondere placeat, audi Paulum doctorem respondentem: *respondet enim prophetica vaticinia adhibens: Ecce dies veniunt, ait Dominus, et perficiam super domum Juda testamentum novum. Adhibe, o homo, mentem! Non secundum testamentum quod feci patribus eorum, in die illo, quo manus eorum apprehendi, cum reducerem eos ex Ægypto: quod*

22 Joan. xiv, 30. 23 Matth. xi, 3. 24 Hebr. vi, 13. 25 ibid. 15. 26 ibid. 17.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(47) Ἀποστειλεῖ. Ita scripsi ex textu sancti evangelistæ pro ἀποτέλλει, quod ms. habebat. Quamvis enim et in reliquis aliquid mutet Noster, hæc tamen in verbo isto diversitas ab ejus consilio non profecta videtur.

(48) Τίνες; Ita interpungendam censeo oratio-

nem hanc pro eo, quod ms. notam interrogationis refert ad sequentem vocem ἐλπίδος.

(49) Προσέσχε. Fortasse legendum imperative, πρόσχε, id est attende, qua voce sæpe utitur Noster.

feci ego, inquit, non vero, ceu tu ais, malus, quod feci patribus eorum 27. Et paulo post: *Illi non perstitērunt in testamento meo, et ego neglexi eos* 28. Quia illa loquitur? Dominus inquit, at non Malus. Subjungit enim: *Hoc est testamentum, quod disponam ego domui Israelis post dies hos, inquit Dominus* 29; disponam ego, non alius: disponam ego novum, ut disposui et vetus. Videsne, quomodo iterum iterumque Paulus eundem et veteris et novi testamenti auctorem celebret? Quomodo vero sancta sunt et Sancta sanctorum illa, quæ ad vetus pertinent, si a Malo orta sunt? Ait enim: *Tabernaculum prius habebat præcepta cultus, et sanctum mundanum, et tabernaculum structum est primus, in quo candelabrum, mensa et propositio panum erat, quæ dicitur sancta: et quod post secundum velum erat Sancta sanctorum* 30. Quomodo itaque Sancta sanctorum fuerunt, ubi arca aurea habuit manna, et virga Aaronis reposita fuit, et tabulæ testamenti? et quomodo Cherubim gloriæ obumbrarunt illa 31, si quidem hæc præcepta erat principii mali et adversantis? Quomodo vero idem gratiæ præco clamat, verbo quidem Dei paraça esse sæcula, et ab eodem Deo ex non apparentibus visibilia facta 32? Si enim visibilia verbo fecit Deus, sicut et sæcula, quomodo apostate alium quidem singunt visibilibus, alium intelligibilibus conditorem? Et quam multa alia afferri possent, per quæ sententia apostatarum Deo adversa et sibi ipsi non constans, confutetur! Quomodo enim bonus Deus justum esse testatur Abelem, si mali fuisset conditoris, et quomodo sacrificium ejus recepit, donumque ejus fide oblatum Paulus nuntiat? Fide enim, inquit, Abel sacrificium præ Cain obtulit Deo, per quam justus declaratus est, testante super donis ejus Deo 33. Quomodo vero fidei opus est translatio Enochii, et quomodo placuit Deo? et quomodo credere oportet eum, qui accedere vult ad Deum, horum beneficiorum auctorem, quod primum quidem ipsa est, qui vere existit, et mercedis auctor est; si Malus, malorumque operum actor existeret. Sed quid attinet, sigillatim recensere illos, qui in veteri testamento eminuerunt, quorumque omnium in Deum fidem celebrat, Nœchii, puta, et Abrahami, et Isaaci, et Jacobi, testatus, eos non solum per totam vitam fideles

προαγορεύσεις· Ἰδοὺ ἡμέραι ἔρχονται, λέγει Κύριος, καὶ συντελέσω ἐπὶ τὸν οἶκον Ἰσραὴλ καὶ ἐπὶ τὸν οἶκον Ἰούδα διαθήκην καινὴν (ἐπισημασμένον, ἀνθρώπων, τὸν νοῦν), οὐ κατὰ τὴν διαθήκην ἣν ἐποίησα τοῖς πατράσιν αὐτῶν ἐν ἡμέρᾳ, ἐπιλαβομένου μου τῆς χειρὸς αὐτῶν, ἐξαγαγὼν αὐτοὺς ἐξ Αἰγύπτου, ἣν ἐποίησα, φησὶν, ἀλλ' οὐχί, ὡς σὺ λέγεις, ὁ πονηρὸς, ἣν ἐποίησα τοῖς πατράσιν αὐτῶν. Εἰτα· Αὐτοὶ οὐκ ἐπέμειναν ἐν τῇ διαθήκῃ μου, καθὼς ἡμέληκα αὐτῶν. Τίς ὁ λέγων; Ὁ Κύριός φησιν, ἀλλ' οὐχ ὁ Πονηρὸς. Ἐπάγει γὰρ, Ἀδτη ἡ διαθήκη, ἣν διαθήσομαι τῷ οἴκῳ Ἰσραὴλ μετὰ τῆς ἡμέρας ἐκείνης, λέγει Κύριος· διαθήσομαι ἐγὼ, οὐκ ἄλλος· διαθήσομαι ἐγὼ τὴν καινὴν, ὡς διεθέμην καὶ τὴν παλαιάν. Ὁρᾷς πῶς ἀνω καὶ κάτω τὸν αὐτὸν καὶ τῆς Παλαιᾶς καὶ τῆς Νέας Διαθήκης νομοθέτην ὁ Παῦλος ἀνυμνεῖ; Πῶς δ' ἂν ἄγρια καὶ ἁγίων Ἄγρια πλὴ τῆς προτέρας Διαθήκης, εἰ πονηρὰς νομοθεσίας ἦν; Λέγει γὰρ· Ἐίχε ἡ πρώτη σκητὴ δικαιοῦματα λατρείας τὸ τε ἄγιον κοσμητὸν, καὶ σκητὴ κατεσκευάσθη ἡ πρώτη. Ἐν ἣ ἦ τε λυχνία καὶ ἡ τράπεζα καὶ ἡ πρόσθεσις τῶν ἄρτων, ἣτις λέγεται Ἄγρια. Καὶ ἡ μετὰ τὴν πρώτην σκητὴν, ἄγρια (50), καὶ ἁγίων Ἄγρια, ἐν ἣ στάμνος μὲν εἶχε τὸ μάννα χρυσοῦ, καὶ βάθρος δὲ ἀπέκειτο τοῦ Ἄαρων, καὶ αἱ πλάκας τῆς διαθήκης. Καὶ πῶς Χερουβὶμ δόξης κατεσκεύαζεν αὐτὰ, εἰ τῆς ἐπιβούλου καὶ πονηρᾶς ἀρχῆς ταῦτα προστάγματα ἦν; Πῶς δὲ πάλιν ὁ αὐτὸς τῆς χάριτος κήρυξ βοᾷ, ῥήματι μὲν Θεοῦ κατολισθαίνου τοὺς αἰῶνας, παρὰ τοῦ αὐτοῦ δὲ Θεοῦ ἐκ μὴ φαινομένων (51) τὰ βλεπόμενα γινέσθαι; Εἰ γὰρ τὰ βλεπόμενα ῥήματι πεποιήκειν ὁ Θεός, ὥστερ καὶ τοὺς αἰῶνας, ἕτερον μὲν πλάττει τῶν βλεπομένων ἢ ἀποστασία δημιουργῶν, ἕτερον δὲ τῶν νοουμένων; Πῶς ἂν τις εἴπῃ, καὶ διὰ πόσων τῆς ἀποστασίας τὸ θεαμάχον καὶ ἀσύστατον διελέγχῃ (52); Πῶς γὰρ ὁ ἁγαθὸς Θεός δικαίον μαρτυρεῖ τὸν Ἄβελ, εἰ πονηρὰς πλάσεως ἦν, καὶ τὴν αὐτοῦ θυσίαν προσεδέξατο, καὶ τὸ δῶρον αὐτοῦ Παῦλος πιστεῖ κηρύσσει; Πιστεῖ γὰρ, φησὶν, Ἄβελ θυσίαν παρὰ Κάϊν προσήνεγκε τῷ Θεῷ, δι' ἣς ἐμαρτυρήθη δικαίος εἶναι· μαρτυροῦντος ἐπὶ τοῖς θάφοις αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ. Πῶς δὲ πιστεύει; καὶ ἡ μετάθεσις τοῦ Ἐνώχ, καὶ πῶς ἐξηρέστηεν τῷ Θεῷ; καὶ πῶς δεῖ πιστεῦ-

27 Jerem. xxxi, 34-35. 28 Hebr. viii, 8-9. 29 ibid. 10. 30 Hebr. ix, 2. 31 ibid. 4. 32 Hebr. xi, 3. 33 ibid. 4.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(50) Μετὰ τὴν πρώτην σκητὴν ἄγρια. Aliter hæc leguntur in textu Apostoli Græco l. c., v. 3: Μετὰ δὲ τὸ δεύτερον καταπέτασμα σκητῆς ἡ λεγομένη Ἄγρια ἁγίων. Atque hic sensus clarus est, qui in verbis, prout hic afferuntur, frustra quaeritur. Hinc et in versione secutus sum scriptoris sacri textum. Varietatem autem librario negligentiori puto tribuendam, quia Euthymius in Panoplia sua, ubi Photii hanc dissertationem contra Manichæos excerptit, locum Apostoli affert, prout in textu sacro legitur.

(51) Ἐκ μὴ φαινομένων. Ita Noster pro μὴ ἐκ

φαινομένων, quod codices omnes et scriptores ecclesiastici, si Gregorium Nyssenum, observante Millio, excipias, exhibent. Quæ autem hinc nascatur sensus differentia, ostendere conatur Melchior Leydeckerus, in Archæologia sacra, diss. i, § 55, pag. 17. Cæterum quod Hebræi vocant כְּרִיבִּי רִיבִּי id dici potest Græce μὴ φαινομένων, recte monente doctissimo Gustavo Georgio Zeltnero in Dissert. de Bircat Hamminim, p. 76.

(52) Διελέγχῃ. Ita scribo pro διελέγει, quod ms. exhibebat. Hoc enim jubet antecedens εἴπη cum πῶς recte ita junctum.

σαι τὴν προσερχόμενον τῷ Θεῷ, τῷ ταῦτα ἐνεργη-
καί, πρῶτον μὲν ὅτι αὐτός ἐστιν ὁ κυρίως ὢν, καὶ
δεῖ μισθαποδότης γίνεσθαι, εἰ πονηρὸς ἦν καὶ πονη-
ρῶν ἔργων αὐτοῦργός; Καὶ τί δεῖ καθ' ἕναστον λέ-
γειν τῶν ἐν τῇ Παλαιᾷ διαπρεψάντων, ὡν ἀπάντων
πίστιν ἐπιμαρτύρεται τὴν εἰς τὸν Θεόν, τοῦ τε Νῶε
φημὶ, καὶ τοῦ Ἀβραάμ, καὶ Ἰσαάκ, καὶ οὐ μόνον
αὐτούς ἐν ὅλῳ τῷ βίῳ, ἀλλὰ καὶ κατὰ τὴν πίστιν,
αὐτοὺς ἀπολιπεῖν τὴν παρούσαν ζωὴν, καὶ ξένους
ἐαυτοὺς καὶ παροίκους τῆς ἐπικλήρου νομίζεῖν πολι-
τείας, καὶ μὴ ἐπαισχύνεσθαι τὸν Θεόν, οἰκείου τε
λαϊσθαι· πολὺν; τὸν ἡτοιμακότα τὴν ἐπουράνιον
σατο βασιλείαν, εἰ μὴ τούτου καὶ θεράποντες καὶ
καὶ τὴν πίστιν αὐτῷ διεσώσαντο, οἷς ἐπαθλον ἡ
λίαν (55);

II. Σὺ δὲ μὴδὲ τὴν ἀθυρον καὶ θαυμασίαν Ἀβραάμ
θυσίαν παραδράμης, Θεοῦ μὲν ἐκζητήσαντος ταύ-
την, καὶ τὴν γνώμην ἀποδεξαμένου· τοῦ δὲ προθύ-
μως πεισθέντος, καὶ οὐ πεισθέντος μόνον, ἀλλὰ καὶ
πιστεύσαντος, ὅτι δυνατός ἐστιν ὁ Θεὸς καὶ νεκροὺς
ἐγείρει. Διὰ τούτου λογίζεται μὲν αὐτῷ εἰς δικαιοσύ-
νην, ᾧ πατρικὸν δὲ ἀξίωμα οὐ κατὰ τῆς τότε μόνον
γενεᾶς, ἀλλὰ καὶ μετὰ ταῦτα, λαμβάνει, καθὼς
γέγραπται, ὅτι *Πατέρα πολλῶν ἔθνων τέθεικά σε,*
κατέναντι οὗ ἐπίστευσες Θεῷ. Καὶ πρότερος ἀκρι-
βῶς, τίνος λέγει Θεοῦ. Ἐπάγει γὰρ διδάσκων ὁ
Παῦλος, τοῦ ζωοποιούντος τοὺς νεκροὺς, καὶ κα-
λοῦντος τὰ μὴ ὄντα ὡς ὄντα· καὶ πάλιν· *Εἰς δὲ*
τὴν ἐπαγγελίαν τοῦ Θεοῦ οὐ διεκρίθη τῇ ἀπιστίᾳ,
ἀλλ' ἠνεδυναμώθη ἐπὶ πίστει, δοὺς δόξαν τῷ
Θεῷ. Ὁρᾷς, τίς ἦν ὁ ἐν νόμῳ καὶ προφήταις λαλή-
σας, ὅτι οὐκ ἄλλο; παρὰ τὸν χαρισάμενον ἡμῖν τὴν
χάριν, ἀλλ' αὐτός. Ἐπάγει γὰρ· *οὐκ ἐγράφη δὲ δι-*
αὐτὸν μόνον, ἀλλὰ καὶ δι' ἡμᾶς, οἷς μέλλει λογίσε-
σθαι τοὺς πιστεύουσιν ἐπὶ τὸν ἐγείρας τὸν Κύριον
ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστὸν ἐκ νεκρῶν. οὐκ οὐκ οὐκ
πατέρα πολλῶν ἔθνων θέμενος τὸν Ἀβραάμ, ὅρκον
ὑποσχὼν αὐτῷ, ὁ ἐν ταῖς ἐπαγγελίαις ἀδιάψευστος,
ὁ τὰ μὴ ὄντα καλῶν ὡς ὄντα, ὁ ζωοποιῶν τοὺς
νεκροὺς, αὐτός ἐστιν ὁ ἐγείρας τὸν Κύριον ἡμῶν
Ἰησοῦν Χριστὸν ἐκ νεκρῶν· κἄν, τὸ τῆς ἀποστασίας
βλέθριον φρόνημα εἰς δύο δεσποτίας καὶ θεοὺς κα-
ταμερίζῃ αὐτοῦ. Σὺ δὲ μοι καὶ τοὺς λοιποὺς, οἱ
περιφανῶς ἐδείχθησαν ἐν τῇ Παλαιᾷ βελιωκότες,
ἐπιλογίζου, τὸν Ἀβραάμ, τὸν Ἰακώβ, τὸν Ἰωσήφ,
αὐτὸν τὸν Μωσῆα, οὐδ' ἐν ἐπαίμῳ ποιούμενος ὁ Παῦ-
λος; καὶ τὴν πίστιν αὐτῶν ἐξυμνῶν, περὶ τοῦ Μω-
σεως προστίθουσιν· *Ὅτι καὶ τὸν ὀνειδισμὸν ὀπίσθη*
τοῦ Χριστοῦ. Λέγει γὰρ ῥήμασιν αὐτοῖς μερίζονα
τῶν Αἰγύπτου θησαυρῶν ἡγησάμενος τὸν ὀνειδι-
σμὸν τοῦ Χριστοῦ, καὶ τὴν αἰτίαν· ἀπέβλεπε γὰρ
εἰς τὴν μισθαποδοσίαν, ἣν δηλονότι δυνατός ἦν

posuisse, seque peregrinos et advenas fragilis huius
commorationis credidisse, neque vereri Deum, ipsos
domesticos suos vocare, aut ut ipsorum Deum in-
vocari; quem autem? eum, qui ipsis celestem ci-
vilitatem paraverat. Quomodo vero illis celeste re-
gnum parasset, nisi in vita ut servi ejus præcepto-
rumque ejus observatores agniti fuissent, fidemque
ipsi, quorum omnino celestis civitas præmium
est, cum pura et intemerata confessione servas-
sent?

τε (55) αὐτοῦ νομίζεῖν, καὶ Θεὸν αὐτὸν (54) ἐπακα-
λοῦν αὐτοῖς. Πῶς γὰρ αὐτοῖς τὴν οὐράνιον ἡτοιμά-
στων προσταγμάτων φύλακες ἐγνωρίζοντο διὰ βίου,
οὐράνιος πόλις, καθάραν τε καὶ ἀμικτον ἀμφιδο-
λίαν

XIII. Tu vero nec mirabile illud et non mactatum
Abrahami sacrificium præterito, quod Deus requi-
rebat, propositumque ejus probabat; sicut vicissim
is (Abrahamus) non invitus parebat, nec parebat
solum, sed et credebat, Deum et mortuos excitare
posse. Propterea imputatur hoc ei in justitiam, ip-
seque præterea patris titulum non in illam tantum
sed et sæcularum generationes accipit, sicut scrip-
tum est: *Multarum gentium patrem te constitui.*
Pro quo credidit Deo ²⁵. Tu vero probe observa,
quem hic loquatur Denm. Subjungit enim docens
Paulus: *Vivificantii mortuos, et vocanti ea quæ non*
sunt, tanquam sint ²⁶. Et iterum: *De promissione*
vero Dei non dubitavit per incredulitatem, sed potius
confirmatus est fide, dans Deo gloriam ²⁷. Videsne,
quis fuerit is, qui in lege et prophetis locutus est,
scilicet non diversus ab eo, qui nobis largitus est
gratiam, sed idem. Addit enim: « Non vero scripta
hæc sunt propter ipsum solum, sed et propter nos,
quibus imputari debet, credituris nempe in eum,
qui Dominum nostrum Jesum Christum ex mortuis
excitavit ²⁸. » Itaque is, qui Abrahamum multarum
gentium patrem constituit, qui jusjurandum ipsi
præstitit, qui in promissionibus non fallit, qui non
existentia vocat ut existentia, qui vivificat mor-
tuos, idem est, qui suscitavit Dominum nostrum Je-
sum Christum ex mortuis: etiamsi perniciose hæc
apostatarum doctrina in duo imperia et deos distin-
guat. Tu vero et reliquos, qui in veteri testamento
præ cæteris commonstrantur, perpende, Abraha-
mum, Jacobum, Josephum, ipsum etiam Mosen,
quos dignis laudibus excipiens Paulus, eorumque
fidem celebrans, de Mose addit: *Quod et ignominiam*
Christi pertulerit ²⁹. Dicit enim, quod ignominiam
Christi thesauris Ægypti potiorer habuerit, ea de
causa, quia respexerit mercedem, quam scilicet
Deus ipsi præstare potuerit. Sed nihil attinet, viros

²⁵ Rom. iv, 17. ²⁶ ibid. 19. ²⁷ ibid. 20. ²⁸ ibid. 23. ²⁹ Hebr. xi, 26.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(53) *Οἰκείου τε*. Subindicat locum Paulinum
Ephes. ii, 19.

(54) *Αὐτόν*. Malim legere αὐτῶν. Id enim sibi,
si fallor, Photius vult, Deum credentes domesticos
suos appellare, se vero eorum Deum vocari velle.

(55) *Ἀμφιβολίαν*. Nescio quid sibi hoc loco ista
vox velit. Malim legere ὁμολογίαν, aut simile quid,
per quod confessio, scilicet fidei, de qua ante sermo,
indicetur.

ejusmodi enumerando percensere. Occupat enim nos divinus vir, inquam: *Deseret me tempus recitantem de Gideone, Baraco, Simsone et Jephtha, Davide item, Samuele et prophetis, qui per fidem debellarunt regna, operati sunt justitiam, consecuti sunt promissiones, ora leonum continuerunt, exstinxerunt vim ignis, effugerunt ora gladii, corroborati sunt ab infirmitate*³⁸. Postea sanctas eorum et mirabiles actiones et perpressiones ut et commorationem in deserto ac patientiam dicendo persecutus subjungit, *Quibus mundus non erat dignus*³⁹. Imo vero ad imitationem eorum nos excitaturus, eosque instar incitamenti ad studium virtutis nobis proponens, addit: *Tantam habentes circumjectam testium nubem, deposito omni onere, et peccato nos circumvalante, in patientia curramus in stadio nobis proposito, respicientes in fidei auctorem et consummatorem Jesum, qui est Dominus noster Jesus Christus*⁴⁰. Itaque is fidei illius, in qua patres nostri candidi et firmi permanserant, auctor fuit, et nostræ æque ac illorum salutis consummator. Quod si vero nihil aliud ab errore illos revocare, et ad pietatem pertrahere posset, certe decebat eos vel ex iis quæ mox afferentur, veritatem agnoscere. Ait enim Paulus: *Quid igitur dicemus? Num lex peccatum est? Absit*⁴¹! Et alibi: *Novi enim, quod lex spiritualis est, ego vero carnalis sum*⁴². Et iterum: *Delector lege secundum interiorem hominem*⁴³. Rursus: *Itaque ipse ego mente quidem servo legi Dei, carne vero legi peccati*⁴⁴. *Caro enim concupiscit contra spiritum, spiritus vero contra carnem*⁴⁵, hoc est, anima, secundum imaginem Dei condita, et corpori ab eadem manu formato juncta, ad originem suam transferri cupit. Caro vero, id est, carnales cupiditates (ita enim et sub prioro et sub posteriore gratia, quia pro gratia, gratia nobis data est, affectus hos appellare fas est), hæc, inquam, carnales cupiditates non facile voluntati animæ obsecundant, sed sæpissime et graviter decertant, malum habentes commilitonem, nisi quis vigilans studiose, et per preces supernum consecutus impetum de illis triumphat. *ἔδόθη* (57) τὰ τοιαῦτα κατονομάζεσθαι πάθη). Αὐταὶ θελήματι τῆς ψυχῆς, ἀλλ' ἐπὶ πολλοῖς καὶ σφόδρα διαμάχονται τὸν πονηρὸν ἔχουσαι συναγωνιστήν, εἰ μὴ τις νήφων μὲν ἐπιμελιῶς, ἔλκων δὲ διὰ προσευχῆς καὶ τὴν ἄνωθεν βοήθην, στήσῃ τρόπαιον κατ' αὐτῶν (58).

XIV. Sed unde nonnihil divertit, eo regrediatur oratio. Prædictis enim addit hæc dicens: *Itaque lex quidem sancta est, et præceptum sanctum, et justum et bonum*⁴⁶. Ubi clarum est non aliam legem esse sanctam,

α παρασχέιν αὐτῶ ὁ Θεός. Καὶ τί δεῖ καταριθμεῖν τοὺς ἄνδρας; Προλαβίων γὰρ ἡμᾶς ὁ μεταρσίως ἀνθρώπως φησιν· Ἐπιλείψῃ με διηγουμένον ὁ χρόνος περὶ Γεδεών, Βαράκ τε καὶ Σαμψών καὶ Ἰεφθάς, Δαυὶδ τε καὶ Σαμουὴλ καὶ τῶν προφητῶν, οἱ διὰ πλίστους κατηγωνίσαντο βασιλείας, ἐργάσαντο δίκαιοσύνην, ἐπέτυχον ἐπαγγελιῶν, ἔφραξαν στόματα λέοντων (56), ἐσθεσαν δύναμιν πυρός, ἐφυγον στόματα μαχαίρας, ἐνεδυναμώθησαν ἀπὸ ἀσθενείας. Εἶτα καὶ τὰ ἱερὰ εὐδαιμονίας καὶ θαυμάσια ἔργα καὶ πάθη διελθίων, καὶ τὴν ἐν ἐρημίᾳ διατριβὴν καὶ καρτερίαν, ἐπάγει, Ὅν οὐκ ἦν ἀξιός ὁ κόσμος. Οὐ μόνον δὲ, ἀλλὰ καὶ πρὸς τὴν αὐτῶν διεγείρων ἡμᾶς μέμνησιν, καὶ ὡς περ παράκλησιν εἰς ἀρετῆς ἀντιλήψιν κεινοὺς προτιθεῖς ἐπιφέρει· Τοσοῦτον ἔχοντες περικεκλιμένοι ἡμῖν νέφος μαρτύρων, ὄγκον ἀποθέμενοι πάντα, καὶ τῆς εὐπερίστατον ἁμαρτίαν, δι' ὑπομοχλῆς τρέχουμεν εἰς τὸν προκείμενον ἡμῖν ἀγῶνα, ἀφορώντες εἰς τὸν τῆς πλίστους ἀρχηγὸν καὶ τελειωτὴν Ἰησοῦν· ὅς ἐστιν ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστός. Ὅστε καὶ τῇ ἐν ἧ πίστει γενναῖοι καὶ βέβαιοι μεμενήκασιν οἱ πατέρες ἡμῶν, γέγονεν ἀρχηγός, καὶ τῆς ἡμῶν τε κάκεινων σωτηρίας τελειωτής. Εἰ δὲ καὶ μηδὲν ἦν ἕτερον τῆς πλάνης αὐτοῦ ἀποστρέφαι, καὶ μεθελκύσαι τὴν εὐσέθειαν βιαζόμενον, ἀλλ' οὖν προσήκον ἦν αὐτοῖς διὰ τῶν ῥηθησομένων θάπτον μεταμαθεῖν τὴν ἀλήθειαν. Λέγει γὰρ ὁ Παῦλος· Τί οὖν ἐροῦμεν; ὁ νόμος ἁμαρτία; μὴ γένοιτο. Καὶ πάλιν· Οἶδα γὰρ ὅτι ὁ νόμος κρευματικός ἐστιν, ἐγὼ δὲ σαρκικός εἰμι· καὶ· Συνήδομαι τῷ νόμῳ κατὰ τὸν ἔσω ἄνθρωπον. Καὶ πάλιν· Ἄρα μὲν αὐτὸς ἐγὼ τῷ μὲν νόμῳ δουλεύσω νόμῳ Θεοῦ, τῇ δὲ σαρκὶ νόμῳ ἁμαρτίας. Καὶ γὰρ ἡ μὲν σὰρξ ἐπιθυμεῖ κατὰ τοῦ πνεύματος, τὸ δὲ πνεῦμα κατὰ τῆς σαρκός, τουτέστιν ἡ μὲν ψυχὴ κατ' εἰκόνα Θεοῦ γεγεννημένη, καὶ τῷ διαπλασθέντι παρὰ τῆς αὐτῆς χειρὸς σώματι συναφθεῖσα πρὸς τὸ ἀρχέτυπον πόθον ἔχει ἀναφέρεισθαι. Ἡ δὲ σὰρξ, ὅπερ ἐστὶν αἱ σαρκικαὶ ἐπιθυμίαι· (οὕτω γὰρ ἐστὶ καὶ τῇ πρὶν καὶ τῇ μετ' αὐτὴν χάριτι· καὶ γὰρ ἀνεὶ χάριτος χάρις ἡμῖν οὖν αἱ σαρκικαὶ ἐπιθυμίαι οὐ βράδιως συνέπονται τῷ ἰδῷ. Ἄλλ' ὅθεν ὁ λόγος μικρὸν παρεξήλαθε πάλιν ἐπανέτω. Τοῖς γὰρ προειρημένους συνάπτει λέγων· Ὅστε ὁ μὲν νόμος ἄγιος, καὶ ἡ ἐντολὴ ἀγαθὴ, καὶ δίκαια, καὶ ἀγαθὴ. Καὶ δῆλον, ὡς οὐκ ἄλλη μὲν

³⁸ Hebr. xi, 33, 34. ³⁹ ibid. 38. ⁴⁰ Hebr. xii, 1, 2. ⁴¹ Rom. vii, 3. ⁴² ibid. 14. ⁴³ ibid. 22. ⁴⁴ ibid. 25. ⁴⁵ ibid. 26. ⁴⁶ ibid. 12.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(56) *Λέοντων στόματα*. Hæc in ms. desiderantur, omissa scilicet librarii, a repetita voce στόματα decepti, negligentia.

(57) Ἄνετὶ χάριτος χάρις. Locus est Joannis i, 16, quem varii vario explicarunt. Cum Nostro, ad legem et Evangelium, tanquam gratiæ documenta sibi invicem succedentia, respiciente, ex veteribus

faciant Chrysostomus, hom. 14, in Joan., et Theophylactus, in h. l.; ex recentioribus vero, post Bezzam et Heinsium, novissime Rev. Salomon Deylingius in *Observati. sacræ*, part. iii, num. 35.

(58) Αὐτῶν. Ita legi jubet nexus orationis, quia sermo est de ἐπιθυμίαις in plurium numero. Ms. habebat αὐτῆς.

ἀγία, ἄλλη δὲ δικαία, ἄλλη δὲ ἀγαθή, ἄλλ' ἢ αὐτοῦ τοῦ νόμου ἐντολὴ καὶ τοῦ αὐτοῦ Θεοῦ καὶ δικαίου, καὶ ἀγίου, καὶ ἀγαθοῦ. Ἐξ οὗ γὰρ βρῦται τὸ ἅγιον καὶ δίκαιον καὶ ἀγαθὸν, χορηγὸς μὲν ἐστὶ τούτων αὐτὸς καὶ δοτὴρ. Κατὰ τὸ αἴτιον δὲ πρὸ πάντων, ὧν ἄλλοις μετασχεῖν παρέσχεν, αὐτὸς ὑπάρχει ταῦτα, οὐ μετασχὼν, οὐ δι' ὑπερβλύζουσιν ἀγαθότητα μετέχει, καὶ δὲ μετέσχε, μεταουσίας ἀγαθοειδοῦς (59). Καὶ ἀλλαγῶν δὲ πάλιν ὁ αὐτὸς τῆς ἀληθείας κήρυξ βοᾷ, Τὸ δικαίωμα πληροῦσθαι τοῦ νόμου ἐν τοῖς μὴ κατὰ σάρκα περιπατοῦσιν, ἀλλὰ κατὰ πνεῦμα, τούτ' ἐστίν, ἐν οἷς αἱ πονηραὶ πράξεις καὶ ὑποσποραὶ τοῦ Ἐχθροῦ, καὶ τὰ ἁμαρτήματα ἰσχύον οὐκ ἔχει, ἄλλ' ἢ κατὰ πνεῦμα, τούτ' ἐστίν ἢ κατ' ἀρετὴν καὶ θεῖαν συνέργειαν κατορθοῦται πολιτεία. Εἰ δὲ τὸ δικαίωμα τοῦ νόμου οὐκ ἐν τοῖς ἐμπαθεῖσι καὶ ἁμαρτωλοῖς τελεῖται, ἄλλ' ἐν τοῖς πνευματικοῖς καὶ θεοσυνεργήτοις, πῶς οὐ φρίττουσι λέγειν αὐτὸν πονηρᾶς νομοθεσίας; Πάλιν δὲ ἐν ἄλλοις τὸ διάπυρον τῆς πίστεως αὐτοῦ καὶ τοῦ πάντας σπεύδειν σωθῆναι, καὶ εἰς ὅπερ αὐτὸν ὁ σφοδρὸς ἔρωσ ἐκίνει, κατέχειν οὐκ ἔχων, τούτ' ἐστίν εἰς τὸ πάντας τῷ Χριστῷ προσαγαγεῖν. *Ἐβδόμη ἐγὼ αὐτὸς ἀνάθεμα εἶναι ἀπὸ τοῦ Χριστοῦ ὑπὲρ τῶν ἀδελφῶν μου τῶν συγγενῶν μου κατὰ σάρκα, μεγάλη κράζει τῆ φωνῆ ὡς αἱ διαθήκαι καὶ αἱ νομοθεσίαι καὶ αἱ ἐπαγγελίαι καὶ αἱ λατρεῖαι, καὶ περιφανέστατα δεικνύς, πόθεν ταῦτα καὶ τίνας ἤρηται προνοίας· Ὁ ὢν ἐπὶ πάντων Θεὸς εὐλόγητός εἰς τοὺς αἰῶνας. Ἀμήν.* Ὅστε τοῦ ἐπὶ πάντων Θεοῦ καὶ αἱ νομοθεσίαι καὶ αἱ λατρεῖαι καὶ αἱ ἐπαγγελίαι, ἐν αἷς οἱ πατέρες εὐηρέτησαν Θεῷ, καὶ ἐξ ὧν κατὰ τὸ ἀνθρώπινον ἀνεβλάστησεν ὁ Χριστός. Καὶ ἐν ἄλλοις δὲ λόγον μὲν ἀδιάπτωτον τοῦ Θεοῦ τὸν Μωσαϊκὸν νόμον ὁμνεῖ. *Οὐ γὰρ ἐκπέπτωκε, φησὶν, ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ. Περὶ δὲ γε τοῦ Ἰακώβ καὶ τοῦ Ἡσαῦ διαλαμβάνων (60), ὡς ὁ μάλιστα δουλεύσει τῷ ἐλάττωσι, μονονουχὶ καὶ τοὺς πάλαι τῆς κλάνης ὑπηρέτας ἐπιστομίζει. Φησὶ γάρ· Μὴ ἀδικία παρὰ τῷ Θεῷ; μὴ γένοιτο. Τῷ γάρ Μωσῆ λέγει· Ἐλεήσω, ὃν ἂν ἐλεῶ, καὶ οἰκτιρήσω, ὃν ἂν οἰκτιρήσω. Καὶ ἵνα μὴ δόξη τις ἐξ οικλιῶν πόνων καὶ ἰδρώτων χωρὶς τῆς ἀνωθεν συνεργείας τὸ πᾶν ἐκτελεῖν τῶν κατορθωμάτων, συνείρει· Ἄρα οὖν, ὃν θέλει, ἐλεεῖ, ὃν θέλει, σκληρύνει.* Τὸν αὐτὸν Θεὸν καὶ τοῦ ἐλλοῦς τοῖς πρὸς αὐτὸν ὁρώσιν ὑπάρχοντα πηγὴν, καὶ τῶν εἰς ὄφρῖν ἐπηρμένων ἐπιέχοντα, καὶ καταβάλλοντα, τὸ ἀλαζονικὸν καὶ σκληρὸν τὸν αὐτὸν δὲ Θεὸν, ὃς ἐστὶ Πατὴρ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ φιλόνηρον καὶ ἀγαθὸν ἀνυμνῶν, καὶ πειθαρχεῖν μὲν αὐτῷ πάντας, μηδένα δὲ κατεξανίστασθαι διὰ τῶν οἰκθοῶν λογισμῶν τῆς ἀπορήτου κυβερνήσεως αὐτοῦ ἐπιφέρει· *Μεσοῦν γε, ὃ ἄνθρωπος, σὺ τίς εἶ ὁ ἀνταποκρινόμενος τῷ*

A aliam justam, aliam bonam, quam ipsum legis præceptum, et ejusdem Dei tum justī, tum sancti, tum boni. Ex quo enim scaturit sanctum, et justum, et bonum, idem est illorum auctor et largitor. In quantum vero causa est, idem præ omnibus ea omnia est, quorum alios participes fecit, etiamsi non eodem modo possideat; ex cujus etiam bonitate superabundante sit ut, quicquid ejus particeps est, in communione Boniformi existat. Et alibi idem veritatis præco clamat, *præcepta legis impleri in iis, qui non secundum carnem ambulant, sed secundum spiritum* 47, hoc est, in quibus actiones malæ et semina hostis, et peccata vim non habent, sed ratio vitæ secundum spiritum, id est virtutem et Dei auxilium ordinatur. Quod si vero præcepta legis non a peccatoribus et genio indulgentibus implentur, sed a spiritualibus et divino auxilio nixis, quomodo non horrent illa ad Malum referre? Alibi idem fervorem fidei suæ, studiumque omnium salutem promovendi, continere non valens, aut reprimere id, ad quod ipsum vehemens amor permovebat, studium scilicet omnes ad Christum perducendi, elata voce clamat: *Optarim ego ipse anathema esse a Christo pro fratribus meis, mihi quod ad carnem cognatis, quorum sunt testamenta, et legislatio et promissiones et cultus* 48. Quæ omnia unde profecta sint et a cujus cura pendeant, clarissime docet, inquit: *Qui est super omnia Deus benedictus in sæcula. Amen* 49. Itaque Dei, super omnia existentis, sunt et leges, et cultus et promissiones, in quibus patres placuerunt Deo, et ex quibus, quod ad humanitatem, ortus est Christus. Alibi Mosaicam legem ut verbum Dei non irritum celebrat. *Neque enim, inquit, cecidit verbum Dei.* Idem aliquid de Jacobo et Esauo occupans, *quod scilicet major serviret minori, erroris administros tam veteres, quam recens exortos, confutat. Ait enim: Num injustitia est apud Deum? Absit! Mosi enim inquit: Miserebor, cujus miserebor, et clemens ero, cui clemens ero* 50. Et ne quis opinetur se suo labore et sudore sine divino auxilio præcepta omnia perficere posse, subjungit: *Itaque, cujus vult, miseretur, et quem vult, indurat* 51. Eumdem itaque Deum celebrans, tanquam qui misericordiæ in illos qui ipsum respiciant, fons existat, superbiorum vero et elatorum fastum ac supercilium deprimat at coerceat; eumdem, inquam, Deum, qui est Pater Domini nostri Jesu Christi, amantem hominum et bonum celebrans, omnesque, ut ipsi obediant, nullus vero resistat, argumentis domesticis et ex abscondita rerum gubernatione ductis exhortaturus, subjungit: *Enimvero, o homo, quis tu es respondens Deo* 52? Cumque postea eumdem clare Conditorem renuntiasset, nec Conditorem solum, sed et judicem absolutum, et qui unicuique

47 Rom. viii, 4. 48 Rom. ix, 3, 49 ibid. 5. 50 ibid. 15. 51 ibid. 18. 52 ibid. 20.

VARIE LECTIONES ET NOTÆ.

(59) Ἀγαθοειδοῦς. Ita lego pro ἀγαθος-ιδῶς, quod est in Ms.

(60) Διαλαμβάνων, occupans. Scilicet exceptio-

nem, quæ fieri poterat. Hanc enim verbi istius hoc loco notionem esse censeo. Confer Lamberti Bos Animadversiones ad Scriptores Græcos, p. 86.

id, quod iudicium affert, irrogare possit, eumdem aut ira ferri in vasa, in exitium parata, divitias autem gloriæ suæ largiter impertire illis qui misericordia sua digni sint. Atque hujus etiam non participes factos esse nuntiat, præparatos scilicet et ante vocatos ad fruitionem bonorum, tanquam qui crediderint in Dominum nostrum Jesum Christum. Alibi vero iterum scribens, quod verum Deum gratiæ suæ poenitere non possit, et quod ejus fuerit populus israeliticus, et lex, et præcepta, et quod non omnes propter transgressionem a filiorum jure removerit, ait : *Num repulit Deus populum suum, quem præcognovit* ²² ? Perspicuumque faciens, quem Deum dicat, et unde fides fiat quod populum suum non repulerit, addit : *Nam et ipse ego Israelita sum, ex semine Abraami, et tribu Benjaminis* ²³. Itaque qui non repulit Paulum, sed eum vocavit in electionem, idem est, qui et Israelcem, populum suum, in idem posuit, eumque non repulit, sed per fidem in Christum perfecit.

ἀπωσάμενος; Παῦλον, ἀλλὰ κατέσας αὐτὸν εἰς ἐκλογὴν, οὐτός ἐστιν ὁ καὶ τὸν Ἰσραὴλ λαὸν αὐτοῦ θέμενος, καὶ μὴ ἀπωσάμενος τοῦτον, ἀλλὰ διὰ τῆς πίστεως τῆς εἰς Χριστὸν τελευτήσας αὐτούς.

XV. Alibi ejusdem Dei et vetus et novum testamentum esse proclamans, ita ut hoc tanquam ex illius radice progerminarit, utrumque vero sanctitatis sit particeps, ait : *Si vero primitiæ sanctæ, etiam massa erit : et si radix sancta, etiam rami* ²⁴. Et : *Non in radicem fers, sed radix te* ²⁵; item : *Si Deus ramis, natura talibus, non pepercit* (ceciderrunt enim membra Deum tentantium in deserto, et reos criminis multæ oppresserunt poenæ), *cave ne idem nec tibi parcat*, sequæ non alium tibi, alium illis, sed eumdem prorsus, exhibeat. Et iterum : *Vide itaque benignitatem et severitatem ! Cujus autem ? Christi, severitatem quidem in lapsos, in te vero benignitatem* ²⁶. Quid vero sibi volunt primitiæ, et massa, et radix, et rami, et spoute nati, et per insitionem tales, nisi quod convenientiam et affinitatem, et originem ab eodem legislatore derivandam, clarissima voce inculcant ? Ait vero iterum de illis Israelitis, qui ad Christi fidem nondum accesserint : *Secundum Evangelium quidem inimici sunt propter nos, secundum electionem vero dilecti propter patres* ²⁷. Ibi sane eos dilectos declaraturus vocationem Dei memorat, quem donorum suorum poenitere non possit. *Donorum enim suorum et vocationis Deum poenitere non potest* ²⁸. Et : *Quæ ante scripta sunt, in vestram doctrinam scripta sunt. Cur ? ut per patientiam et consolationem Scripturarum, sub quibus vetus intelligitur testamentum, spem habeamus* ²⁹. Deinde verum Deum patientiæ et consolationis Deum esse confirmaturus (absit enim, ut servi Mali adeo insaniant, ut hostem Deum consolationis et patientiæ oppellent), addit : *Deus vero patientiæ et consolationis det vobis, ut idem inter vos sentiatis, secundum Christum Jesum, ut uno animo et uno ore laudetis*

²² Rom. xi, 1. ²³ ibid. ²⁴ ibid. 16. ²⁵ ibid. 18. ²⁶ ibid. 22. ²⁷ ibid. 28. ²⁸ ibid. 29. ²⁹ Rom. xv, 4.

A Θεῷ; Εἶτα τοῦτον πλάστην λαμπρῶς ἀνακράζων, καὶ οὐ πλάστην μόνον, ἀλλὰ καὶ χριτὴν αὐτεξούσιον, καὶ τοῦ διανέμειν ἐκάστῳ (61), ἂν ἡ κρίσις ἤνεγκε, δεσπότην, τὴν μὲν ὄργην φέρειν ἐκδιδάσκει, ἐπὶ τὰ σκευὴ τὰ κατηρτισμένα εἰς ἀπώλειαν· τὸν δὲ πλουτοῦν τῆς δόξης αὐτοῦ τοῖς τοῦ ἐλέους ἐπιδαφιλεύεσθαι ἀξίους. Οὐ καὶ ἡμᾶς μετόχους εὐαγγελίζεται εἶναι ἄτε δὴ προητοιμασμένους καὶ προκεκλημένους εἰς τὴν ἀπόλαυσιν τῶν ἀγαθῶν, τοὺς πεπιστευκότας εἰς τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστόν. Ἐν ἄλλοις δὲ πάλιν ἀμεταμέλητον χάριν ἀναγράφων τοῦ ἀληθινοῦ Θεοῦ, καὶ ὅτι ἐκείνου ἦν ὁ Ἰσραηλίτης λαός, καὶ ἡ νομοθεσία, καὶ τὰ προστάγματα, καὶ ὅτι μὴ πάντες διὰ τὴν ἐνίων παράβασιν τῆς υἰοθεσίας ἐκκήρυξε, φησὶν· *Μὴ ἀπόσωτο ὁ Θεὸς τὸν λαὸν αὐτοῦ, ὃν προέγνω*; Καὶ δεικνύς ἑναργῶς τίνα Θεὸν λέγει, καὶ πόθεν ἡ πίστις, ὅτι τὸν λαὸν αὐτοῦ μὴ ἀπόσωτο. Καὶ γὰρ ἐγὼ, φησὶν, Ἰσραηλίτης εἰμι ἐκ σπέρματος Ἀβραάμ, φυλῆς Βενιαμίν. Ὅστε ὁ μὴ σπέρματος Ἀβραάμ, φυλῆς Βενιαμίν. Ὅστε ὁ μὴ σπέρματος Ἀβραάμ, φυλῆς Βενιαμίν. Ὅστε ὁ μὴ σπέρματος Ἀβραάμ, φυλῆς Βενιαμίν. Ὅστε ὁ μὴ σπέρματος Ἀβραάμ, φυλῆς Βενιαμίν.

IE'. Πάλιν δὲ τοῦ ἐνός Θεοῦ τὴν τε Παλαιὰν καὶ τὴν Καινὴν ἀνακηρύττων, καὶ ὡς ἐκ ρίζης ἐκείνης ταύτην προελθεῖν καὶ ἀγιότητος ἐκατέραν μετασεῖν, οὕτω φησὶν· *Εἰ δὲ ἡ ἀπαρχὴ ἀγία, καὶ τὸ φύραμα καὶ εἰ ἡ ρίζα ἀγία, καὶ οἱ κλάδοι· καὶ· Οὐ σὺ τὴν ρίζαν λαστάσεις, ἀλλ' ἡ ρίζα σὲ· καὶ· Εἰ ὁ Θεὸς τῶν κατὰ φύσιν κλάδων οὐκ ἐξέλισατο* (ἔπεσε γὰρ πῶν ἐκπειρασάντων τὰ κῶλα ἐν τῇ ἐρήμῳ, καὶ πολλὰ ἄλλα μετῆλθε πάθη τοὺς ὑπαιτίους), *μήπως ὁ αὐτός οὐδὲ σοῦ φεισθεῖται, οὐκ ἄλλος μὲν ἐκείνων, ἄλλος δὲ σοῦ, ἄλλ' ὁ αὐτός*. Καὶ πάλιν· *Ἴδε ὅν χρηστότητα καὶ ἀποτομίαν*. Τίνος; Χριστοῦ, ἐπὶ μὲν τοὺς κερσόντας ἀποτομίαν, ἐπὶ δὲ σὲ χρηστότητα. Τί δ' ἂν βούλοιντο ἡ ἀπαρχὴ, καὶ τὸ φύραμα, καὶ ἡ ρίζα, καὶ οἱ κλάδοι, καὶ οἱ αὐτοφυεῖς, καὶ οἱ δι' ἐγκαντρισεως, εἰ μὴ τὴν ἀλληλουχίαν καὶ συγγένειαν, καὶ ὅτι τοῦ αὐτοῦ νομοθέτου, φωναῖς δηλοῦσιν ἑναργεστάταις; Φησὶ δὲ πάλιν περὶ τῶν οὕτω τῇ πίστει Χριστοῦ προσηραμηνήστων Ἰσραηλιτῶν· *Κατὰ μὲν τὸ εὐαγγέλιον ἔχθροί δι' ἡμᾶς, κατὰ δὲ ἐκλογὴν ἀγαπητοὶ διὰ τοὺς κατέρας*. Ὅθεν δηλῶν ὅτι ἀγαπητοὶ, τὸ ἀμεταμέλητον τῶν χαρισμάτων καὶ τὴν κλησὶν παράγει τοῦ Θεοῦ. Ἀμεταμέλητα γὰρ, φησὶ, τὰ χαρίσματα καὶ ἡ κλησὶς τοῦ Θεοῦ. Καὶ· Ὅσα προσηράφη, εἰς τὴν ἡμετέραν διδασκαλίαν προσηράφη· διατί; Ἴνα διὰ τῆς ὑπομονῆς καὶ τῆς παρακλήσεως τῶν Γραφῶν, ἃ ἴσθιν ἡ Παλαιὰ, τὴν ἐλπίδα ἔχωμεν. Εἶτα τῆς ὑπομονῆς καὶ τῆς παρακλήσεως Θεὸν ἀνακηρύττων τὸν ἀληθινὸν Θεὸν (οὐ γὰρ ἂν εἴη Θεὸς παρακλήσεως καὶ ὑπομονῆς, οὐδ' ἂν πλέον ἐκμανθῶν οἱ τοῦ Πονηροῦ θεράποντες, ὁ Ἐχθρός). Ὅ δὲ Θεός, φησὶ, τῆς ὑπομονῆς καὶ τῆς παρακλήσεως δὴν ἑμῖν, τὸ αὐτὸ φρονεῖν ἐν ἀλλήλοις, κατὰ Χριστόν.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(61) Ἐκάστῳ. Forte hic excidit ὁ, quod ad sensum implendum requiri videtur.

Ἰησοῦν, ἴνα δημοθυμαδὸν ἐν ἐνὶ στόματι δοξάζηται ἅπαντες τὸν Πατέρα τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ. Οὐκ ἄλλον καὶ ἄλλον, ἀλλὰ τὸν προκαταγγελεῖναι μὲν τὴν ἔλευσιν τοῦ Υἱοῦ, παρασχόντα δὲ τὰς Γραφάς, καλέσαντα δὲ εἰς τὴν τοῦ Υἱοῦ αὐτοῦ πίστιν, τὸν τῆς παρακλήσεως καὶ ὑπομονῆς Θεὸν, τὸν τῆς ἐμοφροσύνης δοτήρα, οὗ εἰς δ' ἔξω προσέλαβεν ἡμᾶς ὁ Χριστὸς, διάκονος γεγεννημένος τῆς περιτομῆς. Ἐν ἄλλοις δὲ πάλιν φησὶν· *Περιτεμνημένος τις ἐκλήθη; μὴ ἐπισπᾶσθω· ἐν ἀκροβυστία τις ἐκλήθη; μὴ περιτεμνέσθω· ἡ περιτομή οὐδὲν ἐστὶ· καὶ ἡ ἀκροβυστία οὐδὲν ἐστὶν· εἴτα πρόσχετε! ἀλλὰ τήρησις ἐντολῶν Θεοῦ.* Οὐ θεῶν. Τῶν δὲ ἐντολῶν ἡ μὲν ἐκέλευσε περιτέμνεσθαι, ἡ δὲ μὴ· ὧν ἐκάτερον (62) ἀνείπε τοῦ αὐτοῦ Θεοῦ, ἀλλ' ὡμὴ θεῶν. Ὅποτε εἰς Θεὸς ὁ ἀληθινὸς καὶ Πατὴρ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ὁ καὶ τὴν περιτομὴν διὰ τοῦ Ἀβραάμ εἰς μυστηρίου τελειῶσιν χρόνοις ὠρισμένοις δοῦς, καὶ τοὺς ἐν ἀκροβυστία διὰ τοῦ Υἱοῦ αὐτοῦ προσεληφώς.

IE. Ἐτέρωθι δὲ λέγει· *Δεῖ τὸ φθαρτὸν τοῦτο (ποῖον ἢ τὸ ἡμέτερον σῶμα;) ἐνδύσασθαι ἀφθαρσίαν, φησὶ (63), καὶ τὸ θνητὸν τοῦτο ἐνδύσασθαι ἀθάνασίαν.* Καὶ πῶς ἐστὶν ἀγαθοῦ Θεοῦ, εἰ πλάσμα ἦν τὸ σῶμα τοῦ Πονηροῦ, ἐκ φθαρτοῦ μὲν ἀφθαρτον, ἐκ δὲ θνητοῦ ἀθάνατον αὐτὸ μετασκευάσαι; Ὅτε γὰρ τὸ πονηρὸν σῶμα καὶ πλάσμα τοῦ Πονηροῦ ἐκ θνητοῦ μὲν εἰς ἀθανάσιαν, εἰς ἀφθαρσίαν δὲ ἐκ φθαρτοῦ παρὰ τοῦ ἀγαθοῦ μεταποιηθῆ Θεοῦ, οὐ μόνον οὐκ ἀληθεύσει ὁ λόγος ὁ γεγραμμένος, ὅτι *Κατεπόθη ὁ θάνατος εἰς νίκος, καὶ ὅτι ἐπὶ τέλει τῶν αἰώνων πάντων ἐκπασεῖται, καὶ ὧν ὅπως δὴποτε ἤρχεν ὁ Ἐχθρὸς, οἷα προσκειμένον αὐτοῦ τοῖς ἔργοις τοῦ Πονηροῦ· ἀλλὰ καὶ τὸ ἀνάπαλιν τηρικαῦτα τὸ κράτος ἀναμψήριστόν τε καὶ ἀδιάδοχον σχήσει, τοῦ θνητοῦ καὶ φθαρτοῦ πλάσματος αὐτοῦ εἰς ἀθανάσιαν καὶ ἀφθαρσίαν ἀνηγγμένου.* Ὅρα δὲ μοι κἀντεῦθεν τὸν πλοῦτον τῆς σοφίας Παύλου, ἦν, ὡς εἰκεν, ἀρθεὶς τὸν τρίτον (64) οὐρανοῦ, ἔμυθηθῆ, ὅπως διαφρᾶν μὲν τῆς Καινῆς καὶ τῆς Παλαιᾶς εἰσάγει. Προβλέπων δὲ τὴν ἀποστασίαν καὶ πᾶσαν αὐτῆς ἐκκόπτων ματαιολογίαν, εὐθύς πάλιν ταῦτα συνεπιφέρει. Λέγει μὲν γὰρ (65), ὥστε *Εἰ τις ἐν Χριστῷ καιρῇ κτίσις, ἀνακαινίσεσθε τὰ ἀρχαῖα περιήλθεν, ἰδοὺ γέγονε τὰ πάντα καιρά.* Ἄλλ' ὅρα τὸ δραστήριον καὶ σοφὸν καὶ περιδέξιον τοῦ ἀνδρός. *Τὰ δὲ πάντα, φησὶ, καὶ ἡ Νέα δηλονότι καὶ ἡ Παλαιά, ἐκ τοῦ Θεοῦ, τοῦ καταλλέξαντος ἡμᾶς ἑαυτῷ, διὰ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ.* Οὐκοῦν καὶ τῶν παρελθόντων καὶ τῶν παρόντων ὁ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ ἀγαθὸς Πατὴρ,

Patrem Domini nostri Jesu Christi 66. Non alium atque alium, sed eum, qui ante nuntiavit adventum Filii sui, qui Scripturas tradidit, quique ad fidem in Filium suum vocavit, Deum consolationis et patientiæ, concordia datorem, in cujus gloriam nos assumpsit Christus, minister circumcisionis factus. Alibi vero iterum ait : *Circumcisus aliquis vocatus est, ne attrahat;* (præputium) *in præputio aliquis vocatus est, ne circumcidatur : circumcisio nihil est, et præputium nihil est* 67 : attende vero ad sequentia : *sed observatio mandatorum Dei* 68, non deorum. Mandatum vero aliud jussit circumcidi, aliud non item : et utrumque tamen ejusdem ait esse Dei, non autem deorum. Itaque unus Deus verus est, et Pater Domini nostri Jesu Christi, qui et circumcisionem per Abrahamum in mysterii consummationem tempore definito sanxit, eosque, qui in præputio erant, per Filium suum ad se recepit.

XV. Alibi vero : *Oportet corruptibile hoc (quodnam vero aliud quam corpus nostrum?) induere incorruptibilitatem, et mortale hoc immortalitatem* 69. Quomodo vero decet Deum bonum, si corpus creatura Mali esset, ex corruptibili quidem incorruptibile, ex mortali vero facere immortale? Si enim corpus malum et creatura mali ex mortali in immortalitatem, ex corruptibili vero in incorruptibilitatem a Deo bono transferretur, non solum non verum foret, quod scriptum est : *Mors absorpta est in victoriam* 70, quouque in fine sæculorum excidet iis omnibus, in quæ olim potestatem habuit hostis, tanquam talia, quæ operibus ejus malis accommodata sint; sed et contraria illis omnia certissime firmissimeque locum habebunt, si mortalis et corruptibilis ejus creatura immortalis et a corruptione libera reddita fuerit. Tu vero vide mihi et hic divitias sapientiæ Pauli (quam in tertium cœlum sublatus didicisse videtur), quomodo differentiam novi et veteris testamenti exponat. Prævidens vero apostasiam hanc, ejusque vaniloquia omnia eversurus, statim ista subjungit. Ait enim : *Si quis in Christo, natura nova, renove-mini, vetera transierunt, ecce omnia facta sunt nova* 71. Tu vero vide prudentiam, sapientiam et dexteritatem viri. *Omnia vero, inquit, id est et vetus et novum testamentum, ex Deo sunt, qui reconciliavit nos sibi ipsi per Dominum nostrum Jesum Christum* 72. Itaque bonus Pater Servatoris nostri Jesu Christi idem erat et dator et procurator et auctor rerum præteritarum et præsentium. Quomodo vero corpus creatura hostis fuerit, cum idem a Spiritu

66 Rom. xv, 5. 67 I Cor. vii, 13. 68 ibid. 69 I Cor. xv, 53. 70 ibid. 54. 71 II Cor. v, 17. 72 ibid. 18.

VARIE LECTIONES ET NOTÆ.

(62) Ἐκάτερον. Ita scribendum est pro ἐκατέρω, quod ms. habet.
(63) φησὶ. Verbum hoc locum hic librarii culpa mutasse, et ad σῶμα referendum esse credo. Antecedens enim λέγει regit phrasin ἐνδύσασθαι ἀφθαρσίαν.

(64) Τὸν τρίτον. Ita ms. Et grammaticæ rationes et sensus legi jubent, quod II Cor. xii, 2, legitur, ἕως τοῦ τρίτου οὐρανοῦ.
(65) Ἀνακαινίσεσθε. Verbum hoc explicationis loco a Photio additum esse puto, ut intelligeretur, sanctum Apostolum novæ creaturæ studium urgere.

actus orator Isaïæ vaticinium adhibeat, et dicat : *Vos enim templum Dei vivi estis ; sicut dixit Deus, Quia habitabo in illis, et ambulabo, et ero illorum Deus, ipsi vero erunt mihi populus* 67. Si igitur Christi nos sumus templum, prout Paulus clamat, testem afferens Isaïam, neque alius fuit Deus, qui per Isaïam locutus est, quam ipse Dei Filius, cujus templum divinus Paulus nos esse novit, et tales vocat, ubi tandem est creatura Mali? ubi duo et opposita sibi invicem principia?

ἡμᾶς ὁ θεοπέσιος Παῦλος οἶδε καὶ ἀποκαλεῖ. ποῦ τικτειμένη ἀρχή;

XVI. Porro idem retegens veritatis lucem, nosque ad puritatem et secessionem ab impuris faciendam cohortatus, ut in filios et filias Dei referamur, ait : *Vos enim eritis mihi in filios et filias* 68. Commemoravit vero etiam eum, qui hæc sit pollicitus, quod scilicet Dominus sit omnipotens. Simul etiam innuit, ad quos pertineant hæc promissiones, nempe ad nos per patres. Subjungit enim : *Hæc igitur promissa habentes, dilecti, purificemini nos ipsos ab omnibus sordibus carnis et spiritus, perficientes sanctificationem in timore Dei* 69. Itaque nobis hæc promissa facta sunt, initio facto a patribus. Et cujus Dei ille est populus, ejusdem sumus et nos : et sicut homines puri castique veteris testamenti templum sunt Dei, ita quoque puri in novo testamento templum ejusdem Dei sunt. Dum autem cum conditorem omnium idem veritatis præco sæpissime appellat, non minus Patrem Domini nostri Jesu Christi, quam verum ejus Filium prædicat, in iis quoque locis, in quibus gratiam sibi datam, et vim mysterii sibi crediti celebrat. Monens enim, sibi, minimo omnium, datam esse gratiam annuntiandi gentilibus divitias imperscrutabiles Christi, et docendi omnes, quæ sit œconomia mysterii a sæculis in Deo absconditi; statim addit : *Qui omnia creavit per Jesum Christum*. Itaque omnium conditor Pater est, omnium vero conditor etiam Filius. Sicut enim natura, ita et potestas, et imperium, et potentia, et creatio visibilium omnium et invisibilium, ac rerum ex non existentibus ad existentiam productio communia utrique et indivisa sunt. Et post pauca : *Propterea flecto genua mea ad Patrem Domini nostri Jesu Christi, ex quo omnis paternitas in cælo et in terra nominatur* 70. Omnis paternitas, inquit, non autem : aliqua, alia vero non item. Neque de omni cœlesti solum loquitur, sed de omni, sive cœlestem dicas, sive terrestrem, sive omnem, sive partem : omnium illorum conditor est Deus et Pater Domini nostri Jesu Christi : ex eo enim omnis paternitas in cælo et in terra, sicut clare Paulus, spectator idem et doctor rerum absconditarum, pronuntiat, nominatur. Alibi vero eodem modo de Deo disserens ait : *Una fides, unus baptismus, unus Deus et Pater omnium, qui est super omnia et per omnia, et in nobis omnibus* 71.

Α αὐτός ἦν καὶ δοτήρ, καὶ προνοητής καὶ δημιουργός. Πῶς δ' ἂν εἴη πλάσμα τὸ σῶμα τοῦ Ἐχθροῦ, τοῦ αὐτοῦ πνευματοφόρου ῥήτορος, τὴν Ἑσᾶλου προφητεῖαν οικαιουμένου καὶ λέγοντος : Ὑμεῖς ναὶ γὰρ Θεοῦ ἐστε ζῶντος· καθὼς εἶπεν ὁ Θεός, Ὅτι ἐνοικησῶ ἐν αὐτοῖς καὶ ἐμπεριπατήσω· καὶ ἔσομαι αὐτῶν Θεός, καὶ αὐτοὶ ἔσονται μοι λαός;· Εἰ οὖν Χριστοῦ μὲν ἡμεῖς ναὶ, ὡς Παῦλος βοᾷ, μάρτυρα τὸν Ἑσαῖαν προσιτάς, καὶ οὐκ ἄλλος ἦν Θεός, ὁ ἐν Ἑσαῖα λαλήσας, ἀλλ' αὐτός ὁ τοῦ Θεοῦ Υἱός, οὗ ναὶν τὸ πλάσμα τοῦ Πονηροῦ; ποῦ δὲ ἡ διπλῆ καὶ ἀν-

ΙΓ'. Ἐτι δὲ ἀνακαλύπτων τὸ τῆς ἀληθείας φέγγος, καὶ καθαρὸς ἡμᾶς καὶ ἀφωρισμένους παραγγέλλων εἶναι τῶν ἀκαθάρτων, ὡς ἂν εἰς υἱοὺς καὶ θυγατέρας, ἐπάγει καὶ τὸν ἐπαγγειλάμενον ταῦτα, ὅτι Κύριός ἐστι παντοκράτωρ· συνδιαπλέκει δὲ καὶ πρὸς τίνας αἱ ἐπαγγελίαι, ὅτι διὰ τῶν πατέρων πρὸς ἡμᾶς· ἐπιφέρει γὰρ· Ταῦτας οὖν ἔχοντες τὰς ἐπαγγελίας, ἀγαπητοὶ, καθαρῶς μὲν ἑαυτοὺς ἀπὸ παντὸς μολυσμοῦ σαρκὸς καὶ πνεύματος, ἐπιτελοῦντες ἀμωσύνην ἐν φόβῳ Θεοῦ. Ὡς ἡμεῖς μὲν ἐπηγγέλιμεθα ταῦτα, ἀρξαμένης τῆς ἐπιγγελίας ἀπὸ τῶν πατέρων. Καὶ οὐπερ ἐκεῖνος ὁ λαός Θεοῦ, τοῦ αὐτοῦ καὶ ἡμεῖς· καὶ ὡς τῶν ἐν τῇ Παλαιᾷ οἱ καθαροὶ ναὶς τοῦ Θεοῦ, οὕτω καὶ οἱ ἐν τῇ Νέᾳ καθαροὶ ναὶς τοῦ αὐτοῦ Θεοῦ. Κτίστην δὲ πάντων πάλιν πολλάκις ὁ αὐτὸς τῆς ἀληθείας διαγγέλλων κήρυξ, τὸν τε Πατέρα τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, καὶ αὐτὸν τὸν ἀληθινὸν αὐτοῦ Υἱὸν οὐδὲν ἤττον καταγγέλλει, καὶ ἐν οἷς ὀμνεῖ τὴν χάριν τὴν δοθείσαν αὐτῷ, καὶ τοῦ καταπιστευθέντος μυστηρίου τὴν δύναμιν. Εἰπὼν γὰρ, ὡς ἰ' Ἐμοὶ τῷ ἐλαχιστοτέρῳ πάντων ἐδόθη ἡ χάρις αὕτη ἐν τοῖς ἔθνεσιν εὐαγγελίσασθαι τὸν ἀνεξιχνίαστον πλοῦτον τοῦ Χριστοῦ καὶ φωτίσαι πάντας, τίς ἡ οἰκονομία τοῦ μυστηρίου τοῦ ἀποκρυμμένου ἀπὸ τῶν αἰώνων ἐν τῷ Θεῷ, αὐτίκα συνάπτει· τῷ τὰ πάντα κτίσαντι διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ· ὥστε πάντων μὲν κτίστης ὁ Πάτερ, πάντων δὲ κτίστης ὁ Υἱός. Κοινὸν γὰρ καὶ ἀδιάφορον ὡσπερ ἡ φύσις, καὶ ἡ ἐξουσία καὶ ἡ βασιλεία, καὶ ἡ δημιουργία τῶν ὄρατων τε πάντων καὶ ἀόρατων, καὶ ἡ ἐξ οὐκ ὄντων εἰς τὸ εἶναι προαγωγή καὶ οὐσίωσις. Καὶ μετ' ὀλίγον· Τούτου χάριρ κάμπτω τὰ γόνατά μου πρὸς τὸν Πατέρα τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἐξ οὗ πᾶσα πατριὰ ἐν οὐρανῷ καὶ ἐπὶ γῆς ὀνομάζεται. — Πᾶσα πατριὰ, φησὶν, οὐχί· τίς μὲν, τίς δ' οὐ, οὐδὲ πᾶσα ἡ οὐράνιος μόνη, ἀλλὰ καὶ οὐράνιον εἰκής, καὶ ἐπίγειον, καὶ μέρος, τούτων ἀπάντων ἐστὶ δημιουργός ὁ Θεός καὶ Πάτερ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ· ἐξ αὐτοῦ γὰρ πᾶσα πατριὰ ἐν οὐρανῷ καὶ ἐπὶ γῆς, ὡς ἀνακηρύττει λαμπρῶς ὁ τῶν ἀπορρήτων καὶ θεατῆς καὶ διδάσκαλος, ὀνομάζεται. Καὶ ἐν ἄλλοις δὲ τὰ αὐτὰ θεολογῶν, Εἰς Κύριος, φησὶ, μία πίστις, ἐν βάπτισμα, εἰς Θεός καὶ Πάτερ πάντων, ὁ ἐπὶ πάντων, καὶ διὰ πάντων, καὶ ἐν πίστιν ἡμῖν. Ἀδιδόστου δὲ καὶ ἀμέριστου, ὡσπερ

67 II Cor. vi, 16. 68 ibid. 18. 69 II Cor. vii, 1. 70 Ephes. iii, 14. 71 Ephes. iv, 5.

τὴν φύσιν καὶ τὸ θέλημα, οὕτως καὶ τὴν δημιουργίαν καὶ τὸ κράτος εἰδώς τοῦ Πατρὸς, καὶ τοῦ Υἱοῦ, τὰ αὐτὰ καὶ περὶ τοῦ Σωτῆρος πεπάρρησιασμένη κρίζει φωνῇ. Ἐν αὐτῷ γὰρ, φησὶ, ἐκτίσθη τὰ πάντα. Πρόσχε· Τὰ πάντα, τὰ ἐν τοῖς οὐρανοῖς καὶ τὰ ἐπὶ τῆς γῆς. Καὶ ἵνα μὴ ἡ μανία λήρους ἄλλους ταῖς ἱεραῖς φωναῖς ὑποβάλῃ, ἐτι κατὰ συνέχειαν ἐπεξηγεῖται, τίνα εἰσὶ τὰ ἐν τοῖς οὐρανοῖς καὶ τὰ ἐπὶ τῆς γῆς, ὅτι τὰ ὁρατὰ καὶ τὰ ἀόρατα, καὶ ταῦτα πάντα ἐν αὐτῷ φησι ἐκτίσθαι, καὶ δι' αὐτοῦ καὶ εἰς αὐτόν. Πῶς οὖν ἡ ἀποστατικὴ λύσσα τῶν μὲν ὁρατῶν ἄλλων πράττει ποιητὴν, ἄλλον δὲ τῶν ἀόρατων; Εἰ γὰρ πάντα διὰ Χριστοῦ καὶ εἰς Χριστὸν ἐκτίσται, καὶ αὐτός ἐστι πρὸ πάντων, καὶ τὰ πάντα ἐν αὐτῷ συνέστηκε, ποῦ ἡ δημιουργία τοῦ Ἐχθροῦ; Καὶ αὐτὸς μὲν ὁ Ἄγαθος προάγει· προάγων δὲ συνέχει, συνέχων δὲ καὶ τῆς διαμονῆς προνοεῖται. Ἐκ ποίας ἄλλης ἐνεργείας δώσουσι τῶν τοῦ Θεοῦ δημιουργημάτων τὴν ἐξουσίαν τῷ Ἐχθρῷ, εἰ μὴ ἄρα δι' αὐτῶν, ἐν ᾧ τε πληρωταὶ τῶν θελημάτων εἰσὶ τοῦ Ἐχθροῦ, καὶ ἐν ᾧ μὴ πεφρίκασι θεομαχεῖν; Οὗτοι γὰρ κατὰ τοῦ κοινοῦ Δεσπότη καὶ πλάστου στόμα πλάστου δόρυ δόρυ, καὶ κατὰ τῆς δημιουργικῆς αὐτοῦ ἐπανιστάμενοι κυριότητος, καὶ τοῖς ἐκτόποις πάθεισιν ὑποκατακλίναντες ἑαυτοὺς, ἐξ ὧν τε θεομαχοῦσι, καὶ ἐξ ὧν ὀρωσι τὰ ἄθεσμα, ἑαυτοὺς ὑπέφηνανώς ἀληθῶς δημιουργήματα καὶ δούλους τοῦ Ἐχθροῦ. Ἡ γὰρ τις ἡττηται, τούτω καὶ δεδούλωται. Ἄλλ' ὥσπερ ἐκόντες πρὸς τὰ πάθη κατασυρόμενοι (66), καὶ κατὰ τοῦτο τῆς δημιουργικῆς Προνοίας καὶ τῆς πρὸς τὸν ἀληθινὸν πλάστην οικειώσεως διαπίπτομεν, τὸν Πονηρὸν δὲ δεσπότην ἑαυτοῖς ἐπιστάγομεν, καὶ τὴν γλώσσαν ὀξύνειν κατὰ τοῦ εὐεργέτου καὶ πλάστου ὑπὸ τοῦ Πολεμίου ἀναπεισθόμεθα· οὕτως ἂν τῶν παθῶν τὸ σκότος ἐκφύγωμεν, καὶ τὴν τε ψυχὴν καὶ τὸ σῶμα Θεοῦ δημιουργήματα ἐπιγυῶναι θελήσωμεν, αὐτίκα μὲν ἐλαύνομεν τῆς καθ' ἡμῶν τυραννίδος τὸν Ἐχθρὸν, καὶ ὀφθαλμοῖς ὀρώμεν κεκαθαρμένοις μηδεμίαν ἔχοντα καθ' ἡμῶν μήτε ἰσχὺν, μήτε κυριότητα, ἀλλὰ συμπατούμενον καὶ διαγελώμενον ὑφ' ἡμῶν, αὐτόν τε καὶ πᾶσαν αὐτοῦ τὴν δύναμιν. Ἐπὶ ἀσπίδα γὰρ, φησὶ, καὶ βασιλίσκον ἐπίδηση καὶ κατακατήσεις λέοντα καὶ δράκοντα. Ἔως δ' ἂν ταῖς ψυχοφθόροις ἔδοναῖς Ἰλυσπώμεθα (67), καὶ ὀπίσω τῶν ἐπιθυμιῶν, πρὸς ἃς ἡμᾶς ὁ Ἐχθρὸς συνωθεῖ, πορευώμεθα, καὶ

⁶⁶ Ephes. iv, 6. ⁶⁷ Psal. xc, 13.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(66) *Κατασυρόμενοι*. Ita lege pro κατασυρόμενα, quod codex exhibet, ac si ad πάθη vox referenda sit, cum potius ad ἐκόντες pertinere nexus orationis

A Cumque idem nosset Patrem et Filium, sicut quod ad naturam et voluntatem, ita et quod ad creationem et potentiam, inseparabiles esse et indivisos, eadem etiam de Servatore libera voce proloquitur. In ipso enim, inquit, *creata sunt omnia* ⁷². Attende: *Omnia*, quæ in cælis et in terra sunt. Et ne insana cohors nugæ suas verbis sacris affricaret, in serie orationis edisserit, quænam sint ea in cælis et in terra; docet enim *visibilia et invisibilia*, et omnia in eo creata esse, et per eum, et in ipsum. Quomodo itaque apostatarum rabies alium visibilibus, alium invisibilium rerum conditorem facit? Si enim omnia per Christum et in Christum creata sunt, et idem est ante omnia, et omnia in ipso consistunt, ubi tandem est creatio hostis? Sane ipse ille bonus Deus producit; producens vero continet; continens vero prospicit ut perseverent. Quo vero alio argumento hosti potestatem in creaturas Dei vindicabunt, quam ex eo, quod ipsi perficiunt voluntatem hostis, et non verentur Deum ipsum oppugnare? Ipsi enim, dum contra communem Dominum et conditorem infame os aperiant, dominiumque ejus, quod Creatori competit, oppugnant, insolentibusque affectibus seipsum subiciunt, tum pugna sua in Deum, tum illicitis actionibus probant, se ipsos vere creaturas et servos hostis esse. A quo enim aliquis victus est, ab eodem in servitutem est redactus. Sicut autem sponte nostra in affectus nostros abrepti providentia Creatoris ejusque ut veri conditoris possessione excidimus, vicissim verò malum dominum nobis asciscimus, et ad acuendam in benefactorem linguam ab hoste adduci nos patimur; ita, si affectuum caliginem fugiamus, facile et animam et corpus pro creaturis Dei agnoscere velimus, tum statim hostem a tyrannico in nos imperio repellimus, et puris oculis cum nulla adversus nos vi aut potestate instructum, sed conculcatum potius a nobis et cum omni sua potentia ludibrio habitum conspiciamus. *Super aspide enim, inquit, et basilisco gradieris, leonemque et draconem conculcabis* ⁷³. Quando vero in voluptatibus, animæ pestibus, volutamur, et cupiditates, in quas hostis nos impellit, sectamur, ac tum lingua tum vita minus et boni Dei nostri naturam et imperium, et creandi dignitatem secamus et in oppositas partes dividimus, nemini nostrum tam beato esse licebit, ut ab hostis summa potestate et tyrannide liberetur, et ad verum Deum nostrum ac conditorem lucemque pietatis, ipsi probandæ, perducatur. Deum enim secamus unum et idem principium, et nos ab ipso abstrahimus, atque adeo verum creatorem et Dominum abrogamus, hostis, hoc ipso magnam in nos po-

ostendat.

(67) *Ἰλυσπώμεθα*. De hoc verbo lege Samuelem Bochartum in *Hierozoico*, part. II, p. 798.

testatem nactus, cum magna efficacia nos impellit; quos scilicet sibi ita jam obnoxios reddidit, ut creator et Dominus appelletur. Quo quid vel miserum magis vel impium cogitari potest? Accedimus scilicet, relicto Creatore, ad hostem, et deserentes Servatorem ad perditorem currimus: despiciamus eum, qui regnum cœlorum nobis affert, qui vero ad poenam sibi paratam nos pertrahit, eum cum studio sectamur, et cum deceptore decepti ipsi in gehennam ignis æterni condemnari volumus.

σμένην αὐτῷ κόλασιν ἔλκοντι σπουδαίως κατακολουθεῖν, καὶ εἰς τὴν γέενναν τοῦ ἀτελευτήτου πυρὸς τῷ ἀπατεῶνι τοὺς ἀπατηθέντας συγκαταδικάζεσθαι.

XVII. At, o vos naturæ nostræ et creationis, quo tamen dono et jure excidistis, participes, evigilate tandem aliquando, et animas vestras ad communem Dominum et conditorem nostrum, benefactorem item et provisorem, convertite, ad eum, inquam, qui corpus formavit, qui animam inspiravit, qui propter vos carnem assumpsit, qui homo factus est, et crucifixus, et resurrectionem proprio suo corpore restituit. Agnoscite bonum ejus Patrem, qui per Filium et Spiritum suum sanctum omnia ex non existentibus produxit, visibilia et invisibilia, potestates, et principatus, et ipsum quoque hostem; non quidem malitiæ quidquam illi tribuens: absit! quomodo enim a bono malum proficisci posset? sed bonitatis participem reddens, quam ipse in malitiam convertit, non minus ac illi, qui ipsi nunc obsequuntur. Nam et illi, postquam hæperium in rationem suam, magnum sane bonum, nacti sunt, per quod ipse etiam Creator repræsentatur, id quidem, usum ejus pervertentes, in maximum malum transformarunt. Quod enim ad Creatorem laudandum acceperant, eo ad celebrandum hostem usi sunt: et quo recte usi fieri poterant hæredes regni cœlestis, eo abusi gehennam ignis, diabolus parati, ingredi allaborant. Sed evigilate tandem, surgite, vigilate, ut potestas hostis repellatur a vobis; neque ad vos rapite Apostoli vel potius Spiritus sancti prædictiones implendas. Spiritus enim diserte ait: *Ultimis temporibus quidam a fide recedent, attendentes spiritui erroris et doctrinis dæmoniorum, per hypocrisis falsiloquorum quorum conscientia cauterio inusta est: prohibentium nudere, jubentium abstinere a cibis quos Deus in usum condidit*⁷⁶; quæ, inquit, Deus, non autem hostis condidit. Quibus autem? Fidelibus, et iis, qui veritatem agnoverunt, quod ne ullus tibi errandi prætextus relinquatur, statim subjungit.

⁷⁶ 1 Tim. iv, 1-3.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(68) *Προέλωμεν*. Series orationis legere jubet προελθεῖν μὲν, sicut in sequentibus occurrit προσδραμεῖν, etc.

(69) *Πλάνης*. Ita in hoc Pauli loco legunt nonnulli ex veteribus doctoribus pro πλάνοις, quod in hodiernis codicibus exstat. Sic et pauci quidam manu exarati eamdem lectionem sequuntur, sive ex facili utriusque vocis, ex eadem pronuntiatione

ταύτης ἡμᾶς αὐτοὺς ἀποδρῆσαι, καὶ τὸν μὲν ἀληθινὸν ποιητὴν καὶ Δεσπότην ἀθετηθῆναι, μεγάλην καθ' ἡμῶν λαμβάνουν τὴν ἀρχὴν ὁ Ἐχθρὸς, πείθει τότε μετὰ πολλῆς τῆς ἐξουσίας, οὐς ἤδη ἔλαβεν ὑποκύψαντας αὐτοῦ ταῖς ὀρμαῖς, καὶ ποιητὴν καὶ Δεσπότην αὐτὸν ἀνομολογεῖν. Καὶ τί ἂν εἴη τούτου ἀθλιώτερον; Καταλιπόντες τὸν Δημιουργὸν προέλωμεν (68) τῷ Ἐχθρῷ, καὶ τὸν Σωτῆρα φυγόντας τῷ φθοροποιῷ προσδραμεῖν, καὶ τὸν παρέχοντα μὲν τὴν τῶν οὐρανῶν βασιλείαν ὑπεριβεῖν, τῷ δὲ πρὸς τὴν ἡτοιμα-

IZ'. Ἄλλ', ὦ κίνωνοὶ τῆς ἡμῶν φύσεως καὶ δημιουργίας, κἂν ἐξίστητε τῆς θωρακῆς, ὅψε γοῦν ἀνανήψαντες ἐπιστρέψατε τὰς καρδίας ὑμῶν πρὸς τὸν κοινὸν Δεσπότην καὶ Δημιουργὸν, πρὸς τὸν εὐεργέτην καὶ προνοητὴν, πρὸς τὸν διαπλάσαντα τὸ σῶμα, καὶ ἐμπνεύσαντα τὴν ψυχὴν, πρὸς τὸν δι' ἡμᾶς σαρκωθέντα, καὶ ἐνανθρωπήσαντα, καὶ σταυρωθέντα, καὶ τὴν ἀνάστασιν διὰ τοῦ οἰκίου σώματος ἐγκαινίσαντα. Ἐπίγνωτε τὸν ἀγαθὸν Πατέρα αὐτοῦ, ὃς διὰ τοῦ Υἱοῦ καὶ διὰ τοῦ ἁγίου Πνεύματος αὐτοῦ πάντα ὑπέστησεν ἐκ μὴ ὄντων, τὰ ὀρατὰ καὶ τὰ ἀόρατα, τὰς δυνάμεις, τὰς ἐξουσίας, καὶ αὐτὸν τὸν ἔχθρὸν, οὐ πονηρίας μεταδόξας. μήτι γένηται! πόθεν γὰρ ἐν τῷ ἀγαθῷ ἢ μετάδοσις τοῦ κακοῦ; ἀλλ' ἀγαθότητος ἀπολαυσιν παρασχῶν, ἦν ἐκείνος μετέβαλεν εἰς κακίαν, ὥσπερ καὶ οἱ νῦν κειθαρχοῦντες αὐτῷ. Καὶ γὰρ καὶ οὗτοι λαβόντες μέγα ἀγαθὸν τὸ αὐτοδέσποτον τῶν λογισμῶν, δι' οὗ καὶ πλάστης εἰκονίζεται, μετέστρέψαν τοῦτο, τὴν χρεῖσιν αὐτοῦ διαφθείραντες πρὸς ἔσχατον κακὸν· δι' οὗ γὰρ ὤμνειν ἔλαβον τὸν δημιουργὸν, τοῦτω πρὸς ἡμῶν ἐχρήσαντο τοῦ Ἐχθροῦ. Καὶ οἱ ὅτι ἡ χρωμένους ἐνῆν τῆς τῶν οὐρανῶν βασιλείας κληρονόμους γενέσθαι, τοῦτω παραχρῶμενοι σπουδάξουσι τὴν γέενναν τοῦ πυρὸς, ὃ ἡτοιμασται τῷ διάβολῳ, ὑπελθεῖν. Ἄλλ' ἀνανήψατε, διανάστητε, γρηγορήσατε, ὥστε τοῦ Ἐχθροῦ τὴν ἐξουσίαν ἀποσκευασθῆναι ἀπ' ὑμῶν, μηδὲ ἐφ' ὑμᾶς παραστήσατε τὰς ἀποστολικὰς προφητείας, μᾶλλον δὲ τὰς τοῦ Πνεύματος, πληρουμένας. Καὶ γὰρ τὸ Πνεῦμα βῆτως λέγει· Ἐν ὑστέροις καιροῖς ἀποστήσονται τινες τῆς πίστεως προσέχοντες ἀνεύμασι πλάνης (69) καὶ διδασκαλαῖς δαιμόνων, ὑποκρίσει ψευδολόγων κεκαυτηριασμένων τὴν ἰδίαν συνείδησιν, κωλύοντων ῥαμεῖν, ἀπέχεσθαι βρωμάτων ἃ ὁ Θεὸς ἐκτίσεν εἰς ἐκτίαν. Ἄ, φησὶν, ὁ Θεὸς, οὐχ ὁ Ἐχθρὸς ἐκτίαν. Καὶ τίσιν; Ἰνα μηδεμία σοι πλάνης πρόφασις ὑπολειφθῇ τοῖς πιστοῖς εὐθὺς συναρμύττει

orta, permutatione, sive per glossema ex I Joan. iv, 6, petitum, quæ Millii est sententia. Ibi enim πνεῦμα πλάνης memoratur. Nolim sane cum Jos. Medo, τὸ πλάνης, pro genuina lectione habere et de idololatria explicare, quod utrumque is facit in Fragmentis sacris. Non tam enim de idololatria speciatim, quam de variis erroribus sermonem hic esse, sequentia commata evincunt.

καὶ ἐπεγνωκῶσι τὴν ἀλήθειαν. Ὅστε πᾶς μὲν ὁ πα- A
 σὸς καὶ ἐπεγνωκῶς τὴν ἀλήθειαν οἶδε πάντα καὶ
 μετὰ πάντων, καὶ τὰ βρώματα κτίσματα εἶναι τοῦ
 ἀγαθοῦ Θεοῦ. Ὁ δὲ εἰς ἕτερον ἀναφέρων ἐξ αὐτῶν
 τινα, οὗτος ἴσως περὶ οὗ τὸ ἅγιον εἶπε Πνεῦμα·
 Ἔστιν ὁ προσεσχηκῶς πνεύμασι κλόνης καὶ
 διδασκαλίαις δαιμονίων, καὶ τῆς ἀληθοῦς ἡμῶν
 τῶν Χριστιανῶν πίστεως ἀποστάτης· περὶ ὧν καὶ
 ἐτέρωθι ὁ τοῦ Πνεύματος ὑποφήτης προφητεύει·
 Ἐν ἐσχάταις ἡμέραις, λέγων, ἐνστήσονται καιροὶ
 χαλεποὶ· ἔσονται γὰρ οἱ ἄνθρωποι φιλαντοί, φι-
 λάργυροι, ἀλαζόνες, βλάσφημοι, γοητοὶ ἀπει-
 θεῖς. Καὶ τὰ ἄλλα ἀκόλουθα καταλέγων πάθη, τῆς
 προφητείας πέρασ ποιεῖται· Μόρφωσιν ἔχοντες
 εἰσοδείας, τὴν δὲ δύναμιν αὐτῆς ἠρημῆνοι. Καὶ
 ὄν τρόπον Ἰαννῆς καὶ Ἰαμβρῆς ἀνθέστηκεν
 Μωσῆϊ, οὕτω καὶ οὗτοι ἀνθίστανται τῇ ἀληθείᾳ.
 Καὶ γὰρ συνίσταται τὴν μὲν ἀλήθειαν τῷ Μωσῆϊ,
 τοὺς δὲ ἀνθεστηκῶτας τῇ ἀληθείᾳ τῷ Ἰαννῆ καὶ τῷ
 Ἰαμβρῆ. Εἰ δὲ Μωσῆς μὲν καὶ ἡ ἀλήθεια ἐν τῇ
 αὐτῇ τάξει, Ἰαννῆς δὲ καὶ Ἰαμβρῆς (70) σύστοιχοι
 τοῖς ἀνθισταμένοις τῇ ἀληθείᾳ, πῶς οὐ κατ' αὐτῶν
 ἡ προφητεία ταῦτα προεῖπεν; Οἱ γὰρ κατὰ Μωσῆως
 λυτῶντες ἀνθίστανται μὲν τῇ ἀληθείᾳ, συνίστανται
 δὲ καὶ συνδουσημοῦσι τῷ Ἰαννῆ καὶ τῷ Ἰαμβρῆ.
 Καὶ ἐξ οὗ ψεύδους ἐτήρησαν οἱ παλαιοὶ ἀποστάται
 στάσιν κατὰ Μωσῆως ἀναστήσαι, διὰ τοῦ ἀνοῦ καὶ
 αἱ νέοι ἠλαζονεύσαντο κατὰ τε τῶν Μωσαϊκῶν γραμ-
 μάτων, καὶ τοῦ ταῦτα νομοθετήσαντος τυραννίδα κι-
 νῆν. Πλὴν ἐπὶ τὸ χεῖρον τοῦτοις ἡ διαφορὰ. Τοῖς C
 μὲν γὰρ ἐν μελέτῃ (71) τὸ κακὸν ἔστι· τῆς πληγῆς
 πρὸ τῆς πράξεως τοὺς πράξαντας ἀν, εἰ μὴ μετήλας,
 τῆς ἔγχεσθαι ἀπαγούσης. Οἱ δὲ μεμελετήκασι
 δυσσεβῶς, τῆς φιλάνθρωπιᾶς ἀντὶ τοῦ τιμωρίαν λα-
 βεῖν τὴν μετάνοιαν ἀναμενούσης, οἷα δὲ καταφρο-
 νηταὶ καὶ δευτέρω κακῶ τὸ προλαβὼν χεῖρον ποιοῦν-
 τες, καὶ τὴν γλῶσσαν ἐπὶ τῆς κατὰ τοῦ Δημιουργοῦ
 τῶν ὄλων οὐ διαλιμπάνουσι, διὰ μὲν τῶν ὕβρεων,
 ἃς καταχέουσι τοῦ θείου θεράποντος, συνεξυβρίζον-
 τε, καὶ ἃς ἐδέξαντο νομοθεσίας δεσποτικᾶς, διὰ δὲ
 τῶν εἰς τὰς νομοθεσίας παροινῶν κατ' αὐτοῦ τοῦ
 νομοθέτου καὶ πάντων δημιουργοῦ τὰς ἀσελγείας
 ἐκείνας καὶ ἀθέτους ἀποβρίπτοντες φωνᾶς. Τοιαύτη
 τῆς ἀποστασίας ἡ νέα καὶ πρόσφατος κατὰ τοῦ Δη-
 μιουργοῦ τῶν ὄλων τυραννίς, μᾶλλον δὲ τὸ διὰ τῆς D
 Παλαιᾶς ἐκείνης, ὥσπερ ἐξ ἐχίδνης πολύμορφόν τι
 καὶ ἀλλόκοτον ἀποτεχθὲν θηρίον (72), καταφαγὸν
 βλασφημίας ἀποπτύον κατὰ τοῦ Δημιουργοῦ. Ἀλλὰ
 ταῦτα μὲν καὶ ὑστέρων.

⁷⁰ II Tim. III 5. ⁷¹ ibid. 8.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(70) Σύστοιχοι. Vox ista eamdem hic habet no-
 tionem, quam verbum συστοιχεῖν, a quo derivatur,
 tuetur Galat. IV, 25, ad quem locum vide interpre-
 tes, et in primis Erasmum Schmidium, nostratrem.

(71) Ἐν μελέτῃ. Mente scilicet quasi adhuc
 volvebatur facinus, et in primis versabatur in initiis.
 Ita Libanius voce hac utitur loco mox citando p. 168,
 ubi is ita: Δείσαντα τὴν τοῦ πράγματος μελέτην,
 μὴ καὶ πρὸς τὸ μέγιστον ἀπὸ τῶν ἐλαττόνων βαδίσῃ.
 Solet alias hæc vox usurpari a rhetoribus de decla-
 mationibus quibus adolescentis ad masculam eloquen-

tiæque fidelis omnis, et qui veritatem agnovit, scit
 omnia et cum omnibus etiam cibos creaturas boni
 Dei esse. Qui vero quædam ex illis ad alium refert,
 is est, de quo Spiritus sanctus ait: *Est, qui atten-
 dit spiritibus erroris et doctrinis dæmonum, et a
 vera Christianorum fide defector?* De talibus etiam
 alibi Spiritus sanctus vaticinatur: *In ultimis
 diebus, inquit, tempora difficulta imminet.
 Erunt enim homines sui amantes, avari, arrogantes,
 blasphemi, parentibus immorigeri.* Recensitis deinde
 aliis similibus flagitiis, vaticinii hunc facit finem:
Qui habent formam pietatis, vim vero ejus abnegant ⁷⁵.
*Et quemadmodum Janne et Jambres resistunt
 Mosi, ita et illi resistunt* ⁷⁶. Ibi conjungit veritatem
 cum Mose, eos autem qui, veritati resistant, cum
 Janne et Jambre. Si vero Moses et veritas in eadem
 classe sunt, Janne autem et Jambres respondent
 illis qui resistunt veritati, quomodo non etiam de
 illis prophetia hæc accipienda est? Illi enim dum
 in Mosen insaniunt, resistunt quidem veritati,
 conjuncti vero sunt cum Janne et Jambre, cumque
 iis calumniantur. Imo cujus mendacii vi veteres
 illi apostatæ ad rebellionem contra Mosen excitan-
 dam permoti sunt, eadem et recentiores se extul-
 lerunt ad oppugnanda Mosis scripta ejusque, qui
 illa instar legum tradidit, dominium. Attamen
 inter eos ea est differentia, quæ recentiores hos
 pejores reddit. Apud priores enim malitia in con-
 silio subsistebat, quia supplicium ante consecutam
 actionem eos, qui aliquid perpetraturi malum erant,
 nisi a conatu retraxit, omnino sustulit. At hi et
 meditati sunt malum, et cum divina benignitas pro
 poena irroganda poenitentiam ipsorum exspectaret,
 tanquam contemptores, malumque geminantes fa-
 cinus destinatum perpetrant, linguamque suam
 contra Conditorum omnium acuere non desinunt,
 iisdem conviciis, quæ in divinum ministrum effun-
 dunt etiam leges Domini, quas receperunt, pro-
 scindentes, suaque in leges insolentia ipsum quoque
 legislatorem omniumque Dominum vocibus petu-
 lantibus et impiis petentes. Atque ita quidem com-
 parata est nova illa et recens apostatarum contra
 Creatorem omnium insolentia, vel potius varia
 monstrosaque ex serpente progenita vipera, quæ
 ventrem matris conficit, et copiosius blasphemiarum
 venenum in Creatorem effudit. Sed de his postea.

μὲν τὴν γαστέρα τῆς τεκούσης, πλέον δὲ τὸν ἰὸν τῆς

tiam erudiri solet: vide omnino, Ezech. Spanhemium, ad Juliani orat. 1, p. 14 seqq., et Godfrid. Olearium ad Philostratum, *De vitis sophistarum*, p. 481.

(72) Ἐπιφλορ. De venenatis bestiis usurpari solet. Vide Sam. Bochartum, parte II, Hierozoici, p. 371; et Lambertum Bos, in-Notis ad Novum Fœdus, p. 90. Transfertur deinde ad homines in Deum homineave maxime injurios. Lege Joannem Pearsonium ad Ignatii Epistolam, p. 14; et Godfridum Olearium ad Orationem Libanii pro ulciscenda cæde

XVIII. Quia vero sermo meus tanquam in trans-
 cursu persecutus est oracula sacra, quæ bonum
 Patrem Domini nostri Jesu Christi, et ipsum dile-
 ctum Filium conditorem hujus universi, et creatorem
 omnium, quæ inter sensibilia et intelligibilia nu-
 merantur, clare pronuntiant et celebrant, consul-
 tum mihi videtur adhuc manifestius ostendere,
 quisnam primus et mente et verbis hujus in Deum
 insolentiae auctor illis existat, qui omnino poenam
 luent, quod regem hujus universi super se regnare
 nolunt, sed cum aliis rebus sensibilibus etiam cor-
 pora sua Conditori subtrahunt, et hosti mancipant.
 Non vero aliunde hæc commentatio repetitur
 quam ex illis ipsis sacris et a Deo inspiratis Ora-
 culis. Audi itaque evangelistam Lucam: nihil enim
 prohibet ipsum audire. Is enim tentationem, qua
 noster inde ab origine rerum supplantator commu-
 nem omnium Conditorum in assumpto habitu no-
 stro despectum aggressus est, in sacra historia enar-
 raturus, et post recensitam primam illam, alteram
 expositurus: *Et adducens ipsum, inquit, diabolus in montem excelsum, ostendit ei omnia regna orbis. Et dixit ei diabolus* 17. Adverte mentem, o homo, ut scias, unde primum vox hæc Deo adversa pro-
 fecta sit, et quodnam sit abominandum apostasie
 initium. Quis primus terrestria opus et regnum
 hostis dicere ausus est? nempe sator zizaniorum,
 qui homicida fuit ab initio, qui primus in Deum
 cervicem extulit, qui per fastum et arrogantiam
 instar fulguris ex coelo prolapsus est. *Dixit enim illi diabolus: Tibi dabo hanc potestatem* 18. Vide, quemnam doctorem hic malorum constituat, quem
 ducem, quem præceptorem! O miseram meam na-
 turam, quantam hosti potestatem in me feci! Cum
 Evangelia tam clare prodant, unde provenerit tan-
 tum apostasie malum, et quis ejus sit auctor; er-
 ronei tamen homines, tanquam obturatis auribus,
 aut earum usu penitus privati nolunt videre,
 cujus se faciant discipulos, et cujus voces suas fa-
 ciant ac recipient. *Et dixit ei diabolus: Tibi dabo potestatem hanc omnem, et gloriam eorum, quia mihi tradita sunt, et cuicumque voluero, ipse trado* 19. Percellit vos, auditores Dei amantissimi, audacia
 mendacii, et insolentiae magnitudo in horrorem
 inopinatum conjicit: me vero multo magis percellit

17 Matth. iv, 8. 18 ibid. 19 ibid. 9.

VARIE LECTIONES ET NOTÆ.

Juliani, quæ exstat in celeb. Jo. Alberti Fabricii
Bibliotheca Græca. vol. VII, p. 166.

(73) *Περιδιδοῦς*. Legendum puto *παρὰ* διδοῦς,
 quæ vox huic argumento accommodata est. Solent
 autem præpositiones *παρὰ* et *παρὶ* inter se permu-

A IH'. Ἐπει δὲ τὰς ἱερολογίας ὁ λόγος ὡς ἐν ἐπι-
 δρομῇ διήλθεν, αἱ τὸν ἀγαθὸν Πατέρα τοῦ Κυρίου
 ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, καὶ αὐτὸν τὸν ἡγαπημένον
 Υἱὸν δημιουργοῦν τοῦ παντὸς κατέστην, ὅσα τε ἐν
 τοῖς αἰσθητοῖς καὶ ὅσα ἐν τοῖς νοητοῖς ἐξετάζεται,
 περιφανῶς ἀνεῖπόν τε καὶ ἀνεκλήρυξαν, ἔτι μοι δοκοῖ
 διελεῖν, καὶ ἐμφανεστερον ἐπιδειξάι, τίς τε ἐστὶν ὁ
 πρῶτος γνώμη μὲν τολμηρῶ, ῥήμασι δὲ τοῖς αὐτοῖς
 τῆς θεομαχίας διδάσκαλος, ταύτης ῥητῶς τὴν δίκην
 τίσουσιν, οἱ τὸν τοῦ παντὸς Βασιλέα μὴ θελήσαντες βα-
 σιλευσὶν ἐφ' αὐτῶν, ἀλλὰ μετὰ τῶν ἄλλων αἰσθητῶν
 καὶ τὰ σῶματα αὐτῶν τοῦ Πλάστου μὲν διασπῶντες,
 συνάπτοντες δὲ τῷ Ἐχθρῷ. Οὐκ ἄλλοθεν δὲ οὐδ' ἡ
 περὶ τούτων πρόβεισι ἀπόδειξις, ἀλλὰ διὰ τῶν αὐ-
 τῶν θεοπνεύστων καὶ ἱερῶν Λογιῶν. Ἄκουε τοίνυν
 τοῦ εὐαγγελιστοῦ Λουκᾶ· οὐδὲν γὰρ ὁλον αὐτοῦ
 ἀκούειν. Τὴν περὶν οὗτος, δι' ἧς ὁ ἀπ' ἀρχῆς ἡμῶν
 πτεριστῆς ἐπεχειρήσαν ἐν ἡμετέρῃ μορφῇ κασιδιῶν,
 καὶ τὸν κοινὸν πειράσαι Πλάστην, ταύτην διὰ τῆς
 ἱερᾶς ἱστορίας περιδιδοῦς (73), καὶ μετὰ τὴν πρῶ-
 τὴν τὴν δευτέραν ἐπιζητῶν· *Καὶ ἀναγαγὼν αὐτόν,*
φησὶν, ὁ διάβολος εἰς ὄρος ὑψηλόν, ἔδειξεν αὐτῷ
πάσας τὰς βασιλείας τῆς οἰκουμένης. Καὶ εἶπεν
αὐτῷ ὁ διάβολος. Πρόσεχε τὸν νοῦν, ἄνθρωπε, κῶ-
θεν πρῶτον ἐξῆλθεν ἡ θεομάχος αὐτῆ φωνή, τίς ἡ
μυστὰρ τῆς ἀποστασίας ἀπαρχῆ. Τίς ἐτόλμητε πρῶ-
τος τὰ περιγεια, ἔργον καὶ βασιλείαν εἰπεῖν τοῦ
Ἐχθροῦ; ὅτι τῶν ζιζανιῶν ὁ ἀνθρωποκτόνος γερονὸς
ἀπ' ἀρχῆς, ὁ πρῶτος τραχηλιάσας κατὰ Θεοῦ, ὁ διὰ
τὸ μεγάληαυχον καὶ τὸν ἀλαζόνων νοῦν δίκην ἀστρα-
πῆς πεσὼν ἐκ τοῦ οὐρανοῦ· καὶ εἶπεν αὐτῷ ὁ διά-
βολος, Σοὶ δώσω τὴν ἐξουσίαν ταύτην. Ὅρα,
 τίνα διδάσκαλον τὸ τῆς πονηρίας καθίζει συνέδριον,
 τίνα μυσταγωγὸν καὶ εισηγητὴν! Ὡ ταλαιπώρου
 τῆς ἐμῆς φύσεως, ἦν παρέσχον ἐξουσίαν κατ' ἐμοῦ
 τῷ Ἐχθρῷ! Οὕτως λαμπρῶς τῶν Εὐαγγελίων, ἔθεν
 ἐρράγη καὶ προήλθε, κηρυττόντων, τὸ τηλικούτου
 τῆς ἀποστασίας κακόν, καὶ τίς ὁ ἀρξάμενος ὡσπερ
 βύσαντες οἱ πλανηθέντες τὰ ὄψα, ἡ παντελῶς αὐτῶν
 ἀφηρημένοι τὴν χρῆσιν, οὐκ ἐθέλουσι συνιδεῖν, τίνας
 αὐτοὺς ποιοῦσι μαθητὰς, καὶ τίνας οικειοῦνται καὶ
 ὑποβάλλονται φωνᾶς. *Καὶ εἶπεν αὐτῷ ὁ διάβολος·*
Σοὶ δώσω τὴν ἐξουσίαν ταύτην ἅπασαν, καὶ τὴν
δόξαν αὐτῶν, ὅτι ἐμοὶ παραδόδοται, καὶ ᾧ ἔθρ
θέλω, δίδωμι αὐτήν. Καταπλήττει σε τὸ θράσος
 τοῦ ψεύδους, ὧ φιλόθεον θεάτρον (74), καὶ εἰς θάμβος
 ἐξαίσιον ἀπάγει τῆς ἀλαζονείας τὸ μέγεθος· ἐμὲ
 δὲ μᾶλλον τοῦ κακοῦ διδασκάλου τῶν κακῶν μαθη-
 τῶν ἡ σπουδῆ, καὶ οἷς τὸν διδάσκαλον ἐφιλονεύκταν
 ὑπερβάλλεσθαι. Ὁ μὲν γὰρ, καίτοι πάντα τολμηρῶς
 καὶ ἀναίσχυντος καὶ ψεύστης καὶ θρασὺς ὢν, ὁμοῦς ἄλ-
 λου δόντος λαβεῖν τὴν βασιλείαν τὴν ἐπὶ γῆς τερατεύε-

tari in mss.

(74) *Θεάτρον*. Habes hic novum argumentum,
 quo constare possit sermonem hic legi, publice
 olim ad audientes habitum. Vide quæ in limine hu-
 jus libelli a me observata sunt.

ται. Ἐμοὶ γὰρ, φησὶ, παραδίδοται, ἀλλ' οὐκ ἐγὼ ταῦτα
 ἐκ μὴ ὄντων ὀρέσθηκα. Οἱ δὲ γενναῖοι καὶ δυσσε-
 βέστεροι τοῦ διδασκάλου μαθηταί, τὸ φρουραζόμενον
 εἰπεῖν, ἐκ τοῦ παραλαβεῖν ἔχειν τὴν βασιλείαν τῶν ἐπὶ
 γῆς τῆς διδασκαλίας, ὡς εἰκεν, οἱ πλέον ἀσεβοῦσιν,
 ἀμισθόμενοι ἠμιουργὸν καὶ πλάστην τῶν ἐπιγείων
 καταγγέλλουσιν. Καὶ ταῦτα φρονεῖν καὶ λέγειν τολ-
 μῶντες, οὐτα πεφρίκασιν, οὐτα συνορῶν ἐβουλήθη-
 σαν, εἰς ὅσον ἀπωλείας βυθὸν καταδόουσι. Σὺ δὲ μὴδὲ
 τὸ ἐξῆς παραδράμῃς. Λέγει γάρ, *Σὺ οὖν ἔδαν
 προσκυνήσεως ἐνώπιόν μου, ἔσται σοῦ πᾶσα.*
 Ὅστε ὁ πιστεύων τοῦ διαβόλου εἶναι τὰ ἐπίγεια, καὶ
 παρ' αὐτοῦ λαμβάνειν νομιζῶν τὰ ἐν αὐτοῖς, οὗτός
 ἔστιν ὁ τὸν διάβολον προσκυνῶν. Οὐ γὰρ ἂν, παρ'
 αὐτοῦ λαθεῖν ὁμολογῶν ἢ τῆς προσκυνήσεως ἢ ὁ
 μισθός, δύναται ἂν τὴν προσκύνῃσιν ἀπαρνεῖσθαι. Τί-
 νες δ' ἂν εἴεν οὗτοι, ἢ οἱ παρ' αὐτοῦ μὲν ἔχειν
 ὁμολογούντες τὸ σῶμα, τῆς αὐτοῦ δὲ δημιουργίας
 καὶ βασιλείας ἔργον εἶναι τοῦτο; καὶ οὐ τὸ σῶμα μόν-
 ον, ἀλλὰ καὶ τὸν ἄρτον καὶ τὸν οἶνον, καὶ τὸ ὕδωρ,
 καὶ τὰ ἄλλα πάντα, δι' ὧν τὸ ἀνθρώπινον διακρα-
 τεῖται καὶ συνέχεται σύγκριμα, καὶ τὸν αἰσθητὸν
 τοῦτον διακορεῖονται βίον. Καὶ γὰρ καὶ τούτων ἢ
 αἰσθητῆ κτίσις, τὰ μὲν προχέει, τὰ δὲ γεωργεῖ.
 Ὅστε οἱ δημιουργήματα μὲν τοῦ διαβόλου καὶ τῆς
 βασιλείας αὐτοῦ, τὰ αἰσθητὰ, ἐξ ὧν ἔμαθον παρ'
 αὐτοῦ, δόγμα ποιῶντες, ταῦτα δὲ ἔχειν παρ'
 αὐτοῦ, καὶ τούτοις διαζῆν τοῖς ἔργοις ἐπιδικούντες,
 οὗτοι φανερώς καὶ ἀναμφιβόλως εἰσι, κἂν τὴν τῶν
 ὀρώντων ἕψιν καὶ ἀκοήν κλέπτειν διαμηχανῶνται,
 τὴν προσκύνῃσιν αὐτῷ προσενηνοχότες. Εὐρήσει δ'
 ἂν τις τούτων καὶ ἑτέραν ἀπόνοιαν τὴν τοῦ διδασκά-
 λου νικῶσαν. Ὁ μὲν γὰρ ἐν βραχεῖ τε χρόνῳ καὶ
 τρισὶ προσβαλὼν τῷ Δεσπότη πείραις, καὶ τοσαυτά-
 κισ ἐπιτιμηθεὶς ἀπίστη τοῦτε πειράζειν τοιαῦτα,
 καὶ τῆς ἀλαζόνος ἐκείνης καὶ ἀθέου μεγαλαυχίας.
 Οἱ δὲ οὐ τρίς μόνον διὰ τῶν αὐτῶν ἐπιτιμηθέντες Δε-
 σποτικῶν φωνῶν (οἷς γὰρ ὁ διδάσκαλος ἐπιτιμηθεὶς
 ἐσίγησε, διὰ τῶν αὐτῶν οἱ μαθηταὶ κατεδικάσθησαν
 τὴν σιγήν)· ἀλλὰ μυριάκις, μᾶλλον δὲ ὄπερ ἀριθμὸν,
 καὶ τοσούτοις ἔτεσιν, ἐξ οὗ διαπίπτωκεν αὐτοῖς ἢ
 τοῦ διδασκάλου ἀλαζόν τε καὶ θεομάχος μηχανῆ ἐπιτιμώμενοι ταῖς
 θεϊκαῖς φωναῖς ἐτι προσναίσχυν-
 τοῦσι καὶ καταυθαδίζονται τοῦ δημιουργοῦ, καὶ τὴν βασιλείαν αὐτοῦ
 βίῳ καὶ λόγῳ διχάζοντες ἐγχειρί-
 ζουσι τῷ Ἐχθρῷ, μὴ θέλοντες ὡς ἀληθῶς τὸν κοινὸν
 Δεσπότην βασιλεύειν ἐφ' ἑαυτῶν.

18. Ἄλλ' ἴδωμεν, εἰ δοκεῖ, καὶ εἰς αὐτοῖς ἢ
 ἀνταπόδοσις τῆς συνηγορίας καὶ προσκυνήσεως καὶ
 εἰς βασιλεία ἀναρρήσεως τοῦ Ἐχθροῦ· καὶ τί τὸ
 ἐπαθλὸν οἷς οὐκ ἠθέλησαν βασιλεύειν ἐφ' ἑαυτῶν τὸν
 βασιλεία τοῦ παντός. Ἀπεικάζουσι μὲν οὖν αἱ Ἰσραὶ
 παραβολαὶ τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστὸν, μᾶλ-
 λον δὲ αὐτὸς ἑαυτὸν, ἀνθρώπων εὐγενεῖ, τί γὰρ θεότη-
 τος εὐγενέστερον; τὸ δὲ ἀνθρώπινον σύστημα, ἵνα τὰ
 ἄλλα ἴδω, τοῖς πολίταις αὐτοῦ, ἅτε πλάσματα αὐ-
 τοῦ, καὶ οὗτοι αὐτὸς αὐτοῦ ἐπόλισεν ἐν τῇ γῆ· καὶ
 οὗτοι σάρκα τὴν ἡμετέραν λαβῶν, καὶ σὺνοικὸς ἡμῶν
 καὶ συμπολίτης ἡξίωσε γενέσθαι καὶ κληθῆναι. Πλὴν
 ἀλλ' ὁ τῆς θεότητος τὴν εὐγένειαν φέρων ἐν ἑαυτῷ,
 καὶ τὴν βασιλείαν λαβῶν Ἰσραὴ καὶ ἀναφαίρετον παρὰ
 τοῦ Πατρὸς, ἐπαίπερ ἅπαντα εἰδώς, οὐδὲ τὴν ἐπι-

A discipuli, quod cum horrore dico, ex eo, quod ac-
 cepit, eidem imperium in terrena vindicant creato-
 rem ipsum et conditorem terrestrium in mercedem
 scilicet acceptæ ab eo disciplinæ, renuntiantes.
 Atque ita sentire et loqui audentes nec horrent, nec
 videre cupiunt, in quantum exitii barathrum præ-
 cipites agantur. Tu vero nec sequentia prætercas.
 Ait enim : Tu igitur si me adoraveris, erit tua om-
 nis. Qui igitur credit terrena esse diaboli, seque,
 quæ in illis sunt, ab ipso accipere opinatur, is dia-
 bolum adorat. Neque enim, qui ab eo se accipere
 profitetur ea, quæ adorationis præmium erant,
 adorationem ipsam denegare possit. Quinam vero
 illi fuerint alii, quam isti, qui ab ea se habere sa-
 tentur corpus, atque hoc ad creationem et regnum
 B ejus pertinere dicunt? Imo nec corpus solum, sed
 et panem et vinum, et aquam, et reliqua omnia,
 per quæ hominum substantia continetur et conser-
 vatur, vitamque hanc sensibilem producit. Nam
 sensibilis creatura eorum alia profudit, alia ex
 terra profert. Atque ita illi, qui sensibilia diaboli
 creaturas dicunt et ad imperium ejus, pro doctrina
 ab ipso hausta, constituunt, atque hæc ab ipso se
 habere, et in his vivere opere ipso ostendunt, ma-
 nifeste et indubie, etiamsi videntium oculos et aures
 fallere conentur, cultum ipsi præstant. At facile
 invenoris aliud amenitiæ eorum, qua magistrum
 ipsum superant, exemplum. Ille enim brevi tem-
 pore tera tentatione Dominum adortus, et ter ob-
 C jurgatus, tandem se a tentatione illa, fastuosaque
 illa et impia insolentia, abstinuit. Illi vero non tri-
 plici tantum vice iisdem Domini vocibus castigati
 (quibus enim verbis reprehensus diabolus tacuit,
 iisdem et discipuli ad silentium damnati sunt), sed
 mille, imo potius infinitis vicibus, annisque totidem,
 ex quo præceptoris insolentes et impiæ artes in
 ipsos ceciderunt, divinis oraculis reprehensi, adhuc
 impudentes et arrogantes se Conditori obvertunt,
 ejusque regnum vita et verbis dividentes, hosti per-
 mittunt, nolentes vere, ut communis Conditor super
 se regnet.

D XIX. Sed videamus, si placet, quam ferant ex
 eo mercedem, quod hostem juvent, adorent, et ut
 regem renuntient, et quod præmium accipiant, qui
 regem universi sibi dominari noluerunt. Sacre
 itaque parabolæ Dominum nostrum Jesum Christum,
 vel potius ipse se comparat cum homine nobili.
 Quodnam enim divinitate est nobilior? hominum
 vero cohortem, ut cætera omittam, cum civibus
 suis, tanquam qui creatura sua sint, et quibus ter-
 ram suam incolendam dederit, imo quorum carne
 assumpta domesticus et concivis eorum fieri et vo-
 cari voluerit. At is divinitatis nobilitatem circum-
 ferens, regnumque æquale et inseparabile a Patre
 natus, cum omnia scivit, tum non ignoravit re-
 bellionem, quam quidam civium in ipsum molie-

bantur. Et illi quidem negarunt regnum ejus, nec voluerunt eum super se regnare. Hic hominum amantissimus, bonus Patris Filius, fons commiserationis, Deus misericordiae, hæc misericordiae nunquam vacuanda viscera, non potuit ferre tantam civium ingratorum insolentiam. Neque enim peccatorum humanorum aliquod ausi erant illi, sed contra Creatorem, contra auctorem, contra benefactorem, contra providum amentia insurgebat: imo pro hoste ab origine malo, pro homicida primo, pro adversario studium ab iis probatur: eo fine, ut alteri quidem imperium demant, alteri largiantur. Quid igitur facit, et quam poenam justus iudex ab apostatis illis repetit? Præstat enim audire ipsam illam sententiam: *Inimicos meos, inquit, qui noluerunt me super se regnare adducite, et occidite coram me*⁶⁰. Quoniam enim oculis suis Creatorem despiciunt, ad supplantatorem respicientes, merito in oculis justitiæ omnia videntis et contemplantis ad dignam vocantur poenam. Et occidite eos coram me, ut quem non voluerunt agnoscere regem, eum vel inviti ex iis, quibus plectuntur, poenis et Regem et justum iudicem agnoscant. Et quoniam corpus a me formatum et datum illis alienæ manus opus venditarunt, occidite illos, ut per quod injurii in me fuerunt, quodque meo imperio subreptum hosti manciparunt, ab eo sejuncti debitam apostasiæ poenam solvant: Occidite eos coram me! Considerate poenam, quam sit inevitabilis et acerba. Quis fert sententiam? Cujus et illud iudicium? Ab hoste occidi quamvis lugubresit, multum tamen solatii materiam suppediat. Relinquit enim Dominum futurum ultorem, et spes resurrectionis, ac cum ea conjuncti gaudii, tanquam initium lætitiæ, cogitare eum facit de imminente hostium cæde. Quando vero Dominus ipse jubet occidi, a quo ultio, a quo misericordia, a quo post resurrectionem exultatio et lætitia, a quo vita et salus proficiscitur: quæ oratio acerbas et intolerabiles repræsentabit poenas? quæ dolores acutissimos, et nullo levandos solatio? ad quem confugietur? quodnam erit refrigerium sub cruciata sine carente, et sub poena interminabili? Hæc cogitate, hæc cogitantes timete vobis a poena, quam in aliis videtis et ab horrendis tremendisque cruciatibus, antequam eos

⁶⁰ Luc. xix, 27.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(75) *Ἐρήσατο*. Videtur hic excidisse particula negandi οὐκ, quod alias fieri consuevit. Eam enim postulat adversativa sequens δέ, ut læceam rem ipsam id velle. Acceperant enim incuriosi illi in

A ἀνάστασιν ἠγνόησαν, ἦν τινες τῶν πολιτῶν ἐμελέτησαν κατ' αὐτοῦ. Καὶ ἠρνήσαντο. (75) μὲν τὴν βασιλείαν αὐτοῦ, οὐκ ἠθέλησαν δὲ βασιλεύειν αὐτὸν ἐφ' αὐτῶν. Οὗτος δὲ φιλόανθρωπος, ὁ ἀγαθὸς Πατὴρ Παῖς, ἡ πηγὴ τῆς συμπάσιαις, ὁ τοῦ ἐλλοῦς Θεός, τὰ τῶν οἰκτιρῶν μὴ κενούμενα σπλάγγνα, οὐκ ἠνέσχετο τὴν τσαούτην παροινίαν τῶν ἀχαρίστων αὐτοῦ πολιτῶν. Οὐδὲ γὰρ ἐν τι τῶν ἀνθρωπίνων ἀμαρτημάτων ἦν τολμηθὲν, ἀλλὰ κατὰ τοῦ Πλάστου, κατὰ τοῦ Δημιουργοῦ, κατὰ τοῦ Εὐεργέτου, κατὰ τοῦ προνοητοῦ ἢ ἀπόνοια, ἀλλ' ὑπὲρ τοῦ ἀρχεκάκου Ἐχθροῦ, ὑπὲρ τοῦ ἀπ' ἀρχῆς ἀνθρωποκτόνου, ὑπὲρ τοῦ ἀντικειμένου ἢ σπουδῆ· ἵνα τοῦ μὲν ἀφείλωται τὴν βασιλείαν, τῷ δὲ χαρίσωνται. Αἰδὲ τί ποιεῖ; καὶ τίνα δίκην τοὺς ἀποστάτας ὁ δίκαιος ἀπαιτεῖ κριτῆς;

B Ἀλλὰ γὰρ ἀμεινον αὐτῆς ἐκείνης ἀκούειν τῆς ψήφου· *Τοὺς ἐχθροὺς μου, φησὶ, τοὺς μὴ θελήσαντάς με βασιλεύειν ἐφ' αὐτῶν, ἀγάγετε καὶ κατασφάζετε ἐμπροσθέν μου*. Ἐπειδὴ γὰρ τοῖς ὀφθαλμοῖς αὐτῶν παρείδον μὲν τὸν Ποιητὴν, ἀπέβλεψαν δὲ πρὸς τὸν πτερινιστὴν, διὰ τοῦτο ἐνώπιον τοῦ παντεφόρου καὶ παντεπισκόπου τῆς δίκης ὀφθαλμοῦ τὴν ἀξίαν ἀπαιτοῦνται ποιήν. Καὶ κατασφάζατε αὐτοὺς ἐμπροσθέν μου, ἵνα, ὃν οὐκ ἠθέλησαν ἐπιγινῶσαι βασιλεῖα, ἐπιγινῶσαι καὶ ἄκοιτες, οἷς ἀπαιτοῦνται τὰς εὐθύνας, βασιλεῖα καὶ δίκαιον. Καὶ ἐπεὶ τὸ παρ' ἐμοῦ σῶμα πλάσθην αὐτοῖς ἄλλοτριὰς χεῖρας ἔργον ἔθεντο, κατασφάζατε αὐτοὺς, ὡς ἂν δι' οὐ παρεῖναι εἰς ἐμὲ καὶ τῆς ἐμῆς διελόντες αὐτοβασιλείας προσέβρυσαν τῷ Ἐχθρῷ, τούτου διχασθέντες τὴν ὀφειλομένην ὡς δίκην τῆς ἀποστασίας ἐκτετιχότες. Κατασφάζατε αὐτοὺς ἐμπροσθέν μου!

C Ἐνοήσατε τῆς τιμωρίας τὸ ἀφυκτον (76) καὶ πικρὸν. Τίς ὁ δοὺς τὴν ψήφον; Τίνας ἢ ἀπόφασις; Σφαγῆναι μὲν ὑπὸ τοῦ Ἐχθροῦ, κἀν φέρῃ τι λυπηρὸν, ἀλλ' οὖν πολλὴν παρέχει παραμυθίας ἀφορμὴν. Ὑπολείπει γὰρ τὸν Δεσπότην ἐκδικητὴν, καὶ τῆς ἀναστάσεως καὶ τῆς ἐν αὐτῇ χαρᾶς ἡ ἐλπὶς προοίμιον αὐτῷ τῆς εὐφροσύνης ἐνοεῖν ὑποτιθεῖσιν τὴν σφαγὴν. Ὅταν δὲ ὁ Δεσπότης αὐτὸς προστάσῃ κατασφαγῆναι, παρ' οὐ ἡ ἐκδικησις, παρ' οὐ τὸ ἔλεος, παρ' οὐ ἡ μετὰ τὴν ἀνάστασιν ἀγαλλίασις καὶ εὐφροσύνη, παρ' οὐ ἡ ζωὴ καὶ ἡ σωτηρία, τίς ἂν παραστήσῃ λόγος τὸ πικρὸν καὶ ἀφόρητον τῆς πληγῆς; τὸ ἀπαράκλητον καὶ ὀξύ τῶν ἀλγεινῶν; πρὸς τίνα ἔσται ἡ καταφυγὴ; τίς ἀνάψυξις τοῦ πάθους οὐ δεχομένου τέλους, ἀτελεστέτητος τῆς τιμωρίας διαμενοῦσης; Ἀλλ' ἐνοήσατε ταῦτα, καὶ ἐνοήσαντες φοβήθητε τὴν πληγὴν ὀρώντες ἐν ἐτέροις, πρὸ τοῦ ἐμπαισῖν εἰς πείραν, τὸ φρικτὸν τῆς ὀδύνης καὶ φοβερὸν, καὶ ἀπόστειτε τῆς Ἰσῆς ἀπονοίας πρὸ τῆς Ἰσῆς τιμωρίας. Ὅ γὰρ ἐν τῷ πάθει φόβος καὶ ἡ μεταμέλεια οὐδὲν οἰδοῖσι κέρδος φέρειν. Ἔως καιρὸς μετανοίας,

parabola homines sua a rerum Domino, adeoque ut talem agnoscebant, non autem reverebantur.

(76) *Ἀφυκτον*. Ita scripsi pro ἀφικτον, quod est in ms.

τὴν μετάνοιαν ἐπιδειξώμεθα. Ἔως ἢ τῆς συγγνώμης ἀνέφκεται θύρα, εἰσελθεῖν δι' αὐτῆς μὴ βραδύνωμεν. Ἔως αἱ ἀπειλαὶ μετέωροί, τὴν ἐπιστροφὴν ἐπιδείξωμεν (77). Δοθέντος γὰρ τοῦ συνθήματος, καὶ τοῦ βίου λυθέντος, οὐδεὶς οὐκέτι τρόπος σωτηρίας, οὐδὲ τοῦ μὴ παθεῖν ἄλλως, ἢ παθεῖν ἠπειλήθη, καταλείπεται. Ἀλλὰ γὰρ τοῦ διδασκάλου τῆς ἀποστασίας τρανώς τε καὶ χωρὶς τινος περινοίας παρὰ τῶν εὐαγγελικῶν φωνῶν στηλιτευθέντος, καὶ ὅταν ὁ δίκαιος κριτῆς τοὺς ἐκείνου μαθητὰς καὶ μὴ θέλοντας αὐτὸν ἐφ' ἑαυτῶν βασιλεῦσαι, τὴν ποιήν ἐισπράττεται, κατὰθλόν τε καὶ περιφανεστάτην ἐπιδειξαμένων, τίνα λοιπὸν οἱ μετὰ ταῦτα πάντα τὴν ἀποστασίαν εἰ στέργοντες εὐρήσουσιν ἀπολογίαν; Ποῖον λείψανον ἐαυτοῖς ὑπελίποντο συγγνώμης; τίς αὐτοῖς; ὀφθαλμὸς ἐπιστάξει; δάκρυον ἔλθους; Τὸν διδασκαλὸν αὐτῶν, διὰπερ ὁ διάβολός ἐστιν, ἔμαθον παρὰ τῶν εὐαγγελίων, τοὺς πρὸ αὐτῶν μαθητὰς, οἱ κατασφάγησαν ἔμπροσθεν τοῦ Δεσπότη, μὴ θελήσαντες αὐτὸν βασιλεῦειν ἐφ' ἑαυτῶν. Καὶ τοῦτο τὰ σεπτά τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν εὐαγγέλια διδάσκουσι διαπροσίως, ὅτι προσκυνηταὶ τοῦ διαβόλου, καὶ οἱ τοῦ δημιουργοῦ ὕβρισται οἱ σιζῶντες τὴν τοῦ Θεοῦ βασιλείαν, καὶ τοῦτο τὰ αὐτὰ διακεκράσασιν ἱερὰ Λόγια. Οὐκοῦν εἰ μὴδὲν τούτων αὐτοὺς ἀποστρέψει (78) τῆς ἀποστασίας, ὁπλοικόν ἐστι τὸ ἀτελεύτητον πῦρ, καὶ τὸ σκότος τὸ ἐξῆτερον, ὃ ἡτοίμασται αὐτῶν ἐφ' ἑαυτοῦ. Ἐκεῖνο καὶ ἀκοντας αὐτοὺς, καὶ χωρὶς τινος ὠφελείας, ἀποστήσει (79) τῆς θεομαχίας. Ἀλλὰ ταῦτα μὲν ὅσον ἐπὶ τῷ προχείρῳ τῆς διαλέξεως καὶ τῆς ὁμιλίας.

ΛΟΓΟΣ Δ'.

Τοῦ αὐτοῦ κατὰ τῆς τῶν Μονιχαίων ἀρτιφυσῶς κλάτης, Ἀρσενίῳ (80) τῷ δσωνάτῳ μονιχῷ πρεσβυτέρῳ καὶ ἡγουμένῳ τῶν ἱερῶν.

Δ'. Ἐπειδὴπερ, ἱερῶν ἀνδρῶν κρασμώτατος, τὰς διζέξεις ἔχειν ἤξιωσαν αἱ τοῦ Μάμεντος μὲν παραφύδαες, τὸ φρόνημα κατασιχύνουσι. Πάλαι δὲ Νικηφόρῳ (81) προσωμιλήθησαν, οὕτω μὲν ἀπὸ τῆς κλήσεως ταύτης γινωσκομένῳ. Καὶ γὰρ οὐδὲ τὴν πίστιν ἠσπάζετο, ἥτις τὸν κόσμον ἐνίκησεν· εἰ δὲ τοῖς τῆς ἀποστασίας λευψάνοις ἐγκαλινδούμενος, καὶ τὴν ἐκείθεν εἴλαε προσηγορίαν· Βέρζελλις γὰρ ὠνομάζετο. Ἐπὶ οὖν τοὺς λόγους ἐκείνους (82) εἰς

VARIAE LECTIONES ET NOTÆ.

(77) Ἐπιδείξωμεν. Sic scribere jubet orationis series. Ms. habet ἐπιδείξομεν.

(78) Ἀποστρέψει. Sic rescribendum putavi pro ἐπιστρέψει, quod ms. exhibet. Ratio in promptu est.

(79) Ἀποστήσει. Ita lego pro ἀποστήσαι, quod codex habet. Posterius hoc non invenit in orationis serie verbum, a quo regatur.

(80) Ἀρσενίῳ. Arsenii hujus alibi mentionem fieri non memini. Nomen hoc alioquin pluribus viris, in vetere Ecclesia celebratis, commune fuit. Inter cæteros eminet Arsenius abbas, cujus dicta et res memorantur in *Aprophetogmatibus Patrum*, apud Cotelerium, tom. I. *Monumentorum Ecclesie Græcæ*, p. 367. Hujus quanta fuerit existimatio ex ejusdem Cotelerii Notis, p. 799, harum rerum cupidus intelliget. Is autem vixit Theodosii imperatoris temporibus, Arcadii et Honorii, principum, præceptor, atque adeo Nostri hunc aliquot sæculis anteverit.

(81) Νικηφόρῳ. Hic itaque Photii tempore inter Paulicianos eminuit, et, more his hominibus recepto, nomen suum cum altero illo Berzelidis permutavit. Metonomasias hujusmodi exempla in libro 1. lector inveniet. Subiunxit vero hic Photius,

A spes pœnas, minis præceptas, elabendi relinquitur. Postquam enim magister apostasiæ diserte et sine circuitione ab evangelicis verbis confutatus est, et ab iisdem prænuntiatum, quam gravem illustremque pœnam justus judex a discipulis ejus, qui noluerint ipsum super se regnare, repetiturus sit; quam tandem illi, qui, neglectis his omnibus, apostasiam amant, defensionem invenient. Quam veniæ speculam sibi rellquam fecerunt? quis oculus miseracionis lacrymas super ipsos fundet? Magistrum suum diabolum esse didicerunt ex Evangeliiis, nec minus id, quod discipuli ejus, se priores, coram Domino mactati sint, ideo quod notuerint ipsum super se regnare. Atque hoc etiam veneranda servatoris nostri Evangelia clare docent, quod adoratores sint diaboli, quodque injuria afficiant Creatorem, qui Dei regnum dividunt, id eadem sacra Eloquia clamant. Quod si igitur nullum horum eos ab apostasia sua avertit, reliquus est ignis interminabilis, et tenebræ exteriores, quæ paratæ sunt ipsorum doctori. Illæ eos etiam invitos et sine ullo fructu ab impietate sua avertent. Sed hæc quidem pro præsentii commentatione et sermone sufficient.

SERMO IV.

Ejusdem dissertatio contra repullantem Manichæorum errorem, ad Arsenium, monachum sanctissimum, presbyterum et præfectum sacrorum.

I. Postquam, vir inter sanctos dilectissime, homines, a Manete instar surculorum recens orti, disputationes ingressi sunt, sententias suas ut pudentas prodiderunt. Olim illi versati frequenter sunt cum Nicephoro, hactenus quidem a nomine illo re ipsa nondum cognito. Nam ne fidem quidem amplexus is est, quæ mundum vicit: sed potius in apostasiæ reliquiis occupatus, nomen inde suum nactus est: *Berzelis* enim appellabatur. Quoniam

recte nomen illud abjectum fuisse, cujus scilicet mensuram non impleverit, vincendo mundo minime omnium accommodatus.

(82) Λόγους ἐκείνους. Respicit Photius binos sermones superiores, quos, contra Manichæos publice habitos, litteris consignaverat, sed temporum calamitate ipse amiserat. Eos ipsum velle res ipsa evincit. Qui enim hanc scriptionem cum superioribus illis comparaverit, intelliget eam istorum compendium sistere, quemadmodum et ipsa illa capita, quæ statim commemorat Photius, in istis duobus sermonibus pertractantur. Hinc inde tamen novum argumentum reliquis accedit, et ut plurimum etiam eadem argumenta nova quadam ratione tractantur et ornantur. Euthymio hic postremus libellus vel cognitus non fuit, vel talis habitus, cujus excerptis carere posset. Neque enim in Panoplia ejus, ubi tres priores libelli excerptantur, postremi hujus vestigia invenieris. Cæterum, quoniam horum libellorum mentionem commemorationi Nicephori istius jungit, vero simile fit, eum istis scribendis occasionem suppeditasse.

igitur sermones illos, scripto comprehensos, desiderasti, rapina vero librorum, etiam illorum irreparabilem jacturam attulit, neque ad manus nunc est ista commentatio; tibi vero illis, quæ ista continentur, cum maxime opus est; scias ea omnia, quæ ex evangelicis et apostolicis oraculis germina novi illius Manichæorum surculi cum radicibus evellunt (nam illa sane præ cæteris omnibus inevitabilem, quæ excindantur, facem immittunt), hæc, ut summam dicam, evincere, quod gratia Mosaicæ de creato mundo narrationi consonet, nec minus ea omnia, quibus nunc ratio et instituta Deum cognoscendi continentur et diriguntur: imo et quod idem corpoream et visibilem creaturam ex non existentibus verbo creaverit, qui intelligibilem et invisibilem pro simili sapientiæ copia produxit. Præterea vero, quod corpus humanum æque ac anima ab eadem providentia benefica et hominum amante profectum sit; quodque insuper illi, qui in veteri œconomia inclauerunt, Deum verum et bonum coluerunt, et malitiæ se opposuerunt. Atque ista quidem, quoad per virescuerit, difficultasque temporum permiserit, commentationi nostræ destinantes, quibus ipsis etiam, puto, desiderium tuum absolvitur, sanctitati tuæ nunc mittimus. Quod si sperata inveneris, id quidem precibus tuis et orationi in fide factæ tribuendum fuerit. Si vero inveneris, quod non exspectasses, id perpetuæ invaletudini, qua cum corpusculum meum conflictatur, et temporum difficultati acceptum feres. Si quando fortasse divina providentia ad peccata nostra conniveat, rebusque nostris benignius consulat, hominumque iram non promeritam in mansuetudinem convertat, atque sic id, quod initio petisti, ad manus tuas perveniat; non miraberis, ista relegens, si pleraque eorum, quæ ibi exstant, hic comprehensa inveneris. Sed nec miraberis vicissim, si illa non adsint. Nam oblivio sæpe in ea dominatur, quæ et præstabat et necesse erat scire, in primis ubi conflictum cum rebus præsentibus infert. Similiter vero nec illud, velim, prætermittas; quod non aliam novamque commentationem in medium asserre constitutum sit, sed tantum in hac rerum inopia aliquid in solatium jacturæ prioris et oblivionis medelam nobis et amicis hoc quaecunque suggerere.

II. Initium aciei nostræ, contra adversarios instruendæ, ipsa Domini opera et verba sunt. Neque enim nos aliunde possumus pugnare feliciter, neque hostibus quidquam, quam inde nos oppugnare, magis obvium est, neque hisdem ulla alia, quam

A γραφὴν ἀναληφθέντας ἐπεζήτησας, ἡ δ' ἀρπαγὴ τῶν βιβλίων (85) κάκεινους ὑπερόριον ζῆμιαν ἐπέβαλε, καὶ οὐ πάρεστι τὸ συνταγματίων· τῶν δὲ ἐν αὐτῷ κατατεταγμένων προηγουμένη σε χρεῖα κατέχει· οὐα διὰ τῶν εὐαγγελικῶν καὶ ἀποστολικῶν ῥημάτων τῆς Μανιχαϊκῆς ἀποσπάδος πρὸρρίζον τὴν βλάστην ἐκτέμνει (καὶ γὰρ καὶ ταῦτα κατ' αὐτῶν ἐστὶ μῆλλον τῶν ἄλλων ἀφυκτον τὸ τῆς ἐκτομῆς ἐπαφιέντα ὀρέπανον), τάδε, ὡς ἐν κεφαλαιῷ φάναί, ἐπιδείκνυσι, ὡς ἡ χάρις τῇ Μωσαϊκῇ κοσμογενεῖα συμφθέγγεται, καὶ ὅσοις ἄλλοις ἄρτι πολιτεία Θεοῦ γινώσκειν καθισταμένη παιδαγωγεῖται καὶ κατευθύνεται. Ναὶ δὴ καὶ οὗτοι τὴν σωματικὴν καὶ ὄρατὴν κτίσιν ἐκείνῳ ἐστὶν ὁ ἐκ μὴ ὄντων λόγῳ ὑποστησάμενος, ὅς καὶ τὴν νοεράν τε καὶ ὄρατον παραπλησίω σοφίας πλοῦτῳ παρήγαγεν. Ἄλλ' ὅτι καὶ τὸ ἀνθρώπινον σῶμα τῆς αὐτῆς ἐστὶ φιλανθρώπου καὶ ἀγαθοῦ προνοίας, ὥσπερ καὶ ἡ ψυχὴ φιλοτέχνημα, καὶ ὡς οἱ τῇ νομικῇ πολιτεῖα διαπρέψαντες Θεὸν τε τὸν ἀληθῆ καὶ ἀγὰθὸν ἐθεράπευσαν, καὶ κατὰ τῆς πονηρίας παρετάττοντο. Ταῦτα δὴ, ταῦτα, καθόσον οἷόν τέ ἐστιν ἡμῖν, καὶ ἡ τοῦ καιροῦ συγχρηεῖ βαρῦτης, καθυποβάλλοντες ἐκδόσει (ἐν τοῦτοις γὰρ, οἶμαι, περιγράφεται σου καὶ τὸ αἴτημα), τῇ σὴ διεπεμψάμεθα ὁσιότητι. Καὶ εἰ μὲν εὐροις, ὡς ἠλπίσας, τῆς σῆς ἀνεύχης εἶη, καὶ τῆς κατὰ τὴν πίστιν αἰτήσεως ἡ ἐνέργεια. Εἰ δὲ τὰς ἐλπίδας ἐκνικήσει τὸ ἀδόκητον, τοῦτο δὴ ταῖς τε συνεχῶν ἀρρώσταις, αἷς οὐ λήγει παρενοχλοῦν ἡμῶν τὸ σωματίον, καὶ τῇ τοῦ καιροῦ λογίζου χαλεπότητι. Ἄν δὴποτε τῆς θείας ἐπισκοπῆς παρορώσης μὲν οἷς ἀμαρτάνομεν, εὐμενέστερον δὲ διατιθεμένης τὰ ἡμέτερα, καὶ τὴν ἀνθρωπίνην καὶ ἀνάτιον ὀργὴν διαλουούσης εἰς πραότητα, τὸ κατ' ἀρχὰς [αἰτηθὲν (84) ταῖς σαῖς χερσὶ περινεχθεῖη, μηδὲν θαυμάσης ἀναλεγόμενος, εἰ (85) τὰ πλείω τῶν ἐν αὐτῷ κἀναταῦθα συμπεριελήπται, ἀλλὰ τούναντίον εἰ μὴ παρείται. Λήθη γὰρ πολλάκις καὶ τῶν ἀμεινον εἰδέναι καὶ τῶν ἀναγκαίων ἐπακράτησε, μάλιστα γὰρ συμμαχίαν τὴν ἐκ τῶν παρόντων εἰ συνεπάγοιτο. Ἄμα δὲ μηδὲ ἐκεῖνο δίδου παρορῶν, ὅτι μὴ προάγειν ἄλλην πραγματείαν, ἀλλ', ὡς ἐν ἀπόροις, τῆς ἐστερουμένης παραμύθιον καὶ λήθης φάρμακον ἑαυτοῖς καὶ φίλοις ἀντεισάγοντας.

B. Ἄρχῃ δὲ ἡμῖν τῆς κατὰ τῶν ἀντικάλων παρατάξεως, αὐτὰ τὰ Δεσποτικὰ ἔργα καὶ ῥήματα. Οὕτε γὰρ ἡμῖν ἀλλαχόθεν στρατηγεῖσθαι βέλτιον, οὕτε τοῖς καλεμοῖς βάλλειν εὐστοχώτερον, ἀλλ' οὐδὲ ἐκεῖνους πίπτειν φοβερώτερον ἢ ἀθλιώτερον. Ὅρα γούν

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(83) Ἀρπαγὴ τῶν βιβλίων. Quando illa Photio acciderit, difficulter forte conjectura assequaris. Constat quidem Photium sede sua patriarchali his pulsam esse, ceu diligenter exponit Martinus Hancikus, *De Byzantinorum rerum Scriptoribus*, part. 1, c. 18. Cum alterutra hac calamitate librorum jacturam conjunctam fuisse crediderim, et fortasse cum

posteriore, in qua, nunquam pristinae sorti restitutus, obiit, in quadam urbe Armeniorum, quam regionem Paulicianis abuadasse liber i docet.

(84) Αἰτηθῆν. Petierat scilicet Arsenius priorem illam Photii commentationem, duobus libris comprehensam.

(85) Εἰ. Ita scripsi pro εἰς.

ἔπος ἐξ αὐτῆς συμβολῆς ὁ βασιλεὺς τῶν ὄλων, καὶ ἄ
 Ἐπιτήρ ἡμῶν καὶ στρατηγὸς τῶν χάρακα τῶν ἐχθρῶν
 ἐξ αὐτῶν κρηπίδων ἀνασπᾶν καὶ καταστρέφει, καὶ
 συγχαί τὸ φρόνημα, καὶ διασκεδάζει τὸ θράσος τῶν
 ἀποστατῶν. Τί βουλεύων καὶ τίνα τέχνην κινῶν, οὐ-
 δὲν μεμηχανημένος, οὐδὲ δι' ἀγώνων καὶ καμάτων
 προῦν, ἀλλ' ἅμα τε φωνὴν ἀφίησι μόνον, καὶ πάντα
 τὰ τῶν πολεμίων ἠφάνισται. Πᾶσα γὰρ, φησί, βα-
 σιλεία μερισθείσα καθ' ἑαυτῆς ἐρημοῦται, καὶ
 πῦσα πόλις ἢ οἰκία μερισθείσα καθ' ἑαυτῆς οὐ
 ἵσταθήσεται. Ὁρᾶς, ὅπως ὁ φθόγγος ἠχῆσας μόνον
 τῆς σάλπιγγος τῆς βασιλικῆς, τὸ χαράκιμα τῶν
 ἐχθρῶν διεφθείρει τε καὶ ἐξερήμωσε. Καὶ τί λέγω
 χαράκιμα; ἀλλὰ καὶ τὴν πόλιν, καὶ αὐτὸ τῆς ἀπο-
 στασίας, ὅπερ ταῖς αὐτῶν δυσσεβαστάταις καὶ πε-
 πλανημέναις ἐπινοίαις ἀνεπλάσαντό τε καὶ ὠγύρουν
 βασιλείων. Εἰ γὰρ βασιλεία μεριζομένη ἐφ' ἑαυτῆς
 οὐχ ὑφίσταται, ἀλλ' αὐτὴ περὶ αὐτὴν θάπτει τε κα-
 τάρθει καὶ ἀφανίζεται, ἢ δὲ δημιουργὸς τῶν ὄλων
 ἀρχὴ καὶ βασιλεία δι' αἰῶνος μένει, ὡς ἂν οὐδ' αὐτὸ
 τὸ τῆς ἀποστασίας ἀποθρασυνθεὶ ἐξαρνήσασθαι.
 Οὐδὲ γὰρ οὐδὲ μέχρι νῦν ὁ πάντα νεωτερίζων χρόνος
 οὐδένα παρέδειξεν εἰς τοιαύτην λύσσαν ἐκλυστή-
 σαντα. Εἰ οὖν ἡ τοῦ Ἁγαθοῦ ἀρχὴ, ὡς πᾶσιν ἐπιδη-
 λον, κρείττων πάσης διαλύσεως, πῶς οὐ μᾶλλον
 ἐπιδηλοτέρων, ὡς αἱ αὐτοὶ τὸ ὀλόκληρον αὐτῆς ταῖς
 τόλμαις διασπαρέσσοντες πονηρὰν ἀρχὴν σκηνοποι-
 οῦσιν καὶ παραπηγνύουσι, τὴν μὲν τοῦ κοινού καὶ
 ἀγαθοῦ Δεσπότη βασιλείαν προσηλακίζουσαν μανίαν
 εἰλεντο, ἣν δὲ ἀντανιστώσιν, ἅμα τε πλάττουσι καὶ
 ἅμα λύουσιν; Ἀμερίστου γὰρ τῆς τοῦ Ἁγαθοῦ βασι-
 λείας συντηρουμένης (ὁδὸς γὰρ ὁ μερισμὸς εἰς
 διάλυσιν), ὅτι τε τὸ (86) ἔλυτον τὸν μερισμὸν ἀπο-
 πέμπεται, καὶ πρό γε τῆς ἐπιβολῆς ταύτης ὁ Δεσπό-
 τῆς ἀνείπε τὸ μεριζόμενον διαλύσεσθαι. Καὶ ἡ κτίσις
 τοσοῦτοις αἰῶσιν ἐξ αὐτῆς παραγωγῆς κατὰ γε τὴν
 ὀλόκληριαν κρατεῖν τῆς λύσεως ἐκληρώσατο. Ὁρᾶ-
 ται δὲ περιφανῶς καὶ τοῖς οὐρανίοις ἀλληλουχοῦμένα
 τε καὶ συνεχόμενα τὰ ἐπίγεια, τὰ τε νοερά καὶ νοητά
 τῶν σωματικῶν καὶ ταῖς αἰσθηταῖς κρινόμενων διὰ
 τῆς ἀδιαδόχου προνοίας οὐ διστάμενα, ἀλλὰ καὶ πε-
 ριφανεστάτην φέροντα τὴν συνάφειαν. Οὐ μὴν ἀλλὰ γε
 καὶ αὐτὸ λογικὸν ζῶον ὁ ἄνθρωπος ἐξ ὁρατῶν τε
 καὶ ἀοράτων μερῶν ἡρμοσμένος συνέστηκεν. Εἰ οὖν
 ἡ τοῦ ἀγαθοῦ Θεοῦ δημιουργία τε καὶ βασιλεία το-
 μὴν καὶ μερισμὸν οὐκ ἐπιδέχεται, ἣν δὲ αὐτοὶ ἀνα-
 πλάττουσι, μερῶν τινὰ τῆς ὄλης δημιουργίας τῆ
 γλώσσης ἀποσπαρέξαντες, τοῖς τῆς ἀποστασίας προ-
 ἀγοῦσι βήμασι καὶ Ἐχθρὸν ἐν αὐτῇ βασιλεύειν καθ-
 ἰδρῦουσι· πῶς αὐτὴ καθ' ἑαυτὴν δέχοιτο στάσιν αὐτῆ;
 πῶς δ' ἂν ὑποσταίη, αὐτὴν τὴν γένεσιν ἐκ μερισμοῦ
 καὶ λύσεως λαβοῦσα, καὶ τομῆς καὶ διαίρεσεως, ἃ καὶ
 τὸ ὀλόκληρον εἰς φθορὰν καταστρέφει, προσελθοῦσα
 καὶ ἀπορρῦεῖσα, εἰ καὶ μὴ δυσφημούσης γλώσσης
 ὁπῆρχεν ἀνάπλασμα; Πῶς δ' οὐχ ὡςπερ ἡ τοῦ Ἁγα-

hinc accepta clades, luctuosior aut gravior esse
 potest. Vide igitur, quomodo sub ipsam congrega-
 tionem rex universi, et Servator noster, et dux
 belli vallum hostium ab ipsis fundamentis con-
 vellat et evertat, eorum molitiones confundat, et
 audaciam apostatarum dissipet. Quid meditetur,
 quidve moliat, non longa arte quaeritur, nec a
 contentione aut labore procedit, sed vix vocem
 emittit, et omnes hostium molitiones difflantur.
 Omne enim, inquit, regnum, contra se ipsum divi-
 sum desolatur, et omnis urbs aut domus contra se
 divisa non consistet⁸¹. Videsne, quomodo sonus
 buccinae Dominicae vix auditus vallum hostium
 evertit et destruxerit? Et quid dico vallum? imo
 et urbem, et regiam, quam apostatae impiis suis
 et errorum plenissimis ratiociniis extruxerunt et
 maniverunt. Si enim regnum, in se ipsum di-
 visum, non consistit, sed ipsum per se citius dif-
 fluit et disturbatur, imperium certe Creatoris et
 regnum in aeternum manet, quod nec apostatae ipsi
 negare ausint. Neque enim hucdam tempus,
 omnia innovans, quemquam exhibuit, eo insaniae
 provectum. Si igitur boni Dei imperium, ceu om-
 nibus constat, omni dissolutione superius est,
 nonne multo magis manifestum est, quod, quibus
 illi institutis, integritate eius turbantes, malum
 principium effabricant, et a latere exstruant, hisdem
 regnum eisdem communis et boni Domini aver-
 runcandi insanum consilium coeperunt, simul vero
 id, quod ex adverso erigunt, et struunt, et solvunt.
 Dum enim boni principii regnum indivisum ma-
 net (namque divisio viam ad dissolutionem pandit),
 quia indissolubile divisionem omnem aversatur,
 Dominus noster etiam ante hanc incursionem praedi-
 dixit fore ut divisum dissolvatur. Imo et crea-
 turæ ipsi, tam multis sæculis, inde ab ipsa pro-
 ductione, pro integritate sua, solutione ejusmodi
 superiori esse licuit. Manifestum vero est terrestria
 coelestibus arctissime juncta esse, et in eadem com-
 pague contineri, nec ea, quæ mente ac cogitatione
 investigantur, a corporeis sensuique subjectis re-
 bus per continuam providentiam sejungi, sed
 eximiam connexionem præ se ferre. Et quod
 magis valet, ipsum illud animal rationale, homo,
 ex visibilibus et invisibilibus rebus compactus,
 consistit. Si igitur boni Dei imperium et regnum
 divisionem et separationem non admittit, id vero,
 quod ipsi inferunt, partem scilicet quamdam totius
 administrationis lingua sua subtrahentes, verbis
 apostaticis producant, et hostem ejus regem con-
 stituunt; quomodo illa pars per se discordiam sibi
 conciliabit? quomodo vero consistet, quæ ortum
 suum ex divisione et dissolutione habeat, quæque
 separatione et sejunctione, per quas substantia in-
 tegra perditur, provenit primum et defluxit? Sane

⁸¹ Matth., xii, 25.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(86) Τό. Ha lego pro τόν, quod est in manuscripto.

vel hoc evincit totum linguæ infamis signum esse. Quomodo vero non eodem modo, quo Boni principium tanquam indissolubile consistit, et, que longius progreditur, tum constans est, tum in melius proficit: quomodo non, inquam, eodem modo principium illud quod, amentia hominum, in Deum injuriorum, invehit, siquidem non in nudis hominum calumniantium labiis existit, citius; quam ortum est, corruptetur, et amasios suos risui ac ludibrio exponens peribit? Ita enim pœnam quasi repetit ab eis commentitiæ inaugurationis, per quam ipsi illi vano vel potius impio et improbissimo conatu reginæ nomen, quod nec ancillæ locum tuebatur, vindicant. Adeo omnipotens et militaris cæterisque omnibus dominus potestas copias hostium evertere, adeo spoliare hostes valet. Adeo ostendit ipsa illa tyrannide prælatores et satellites ejus ac quoscumque habet propugnatores vel uno verbo debellandi et ludibrio omnium exponendi potestate insuperabili pollere. Itaque defectores illos, propugnacula sua confestim diruta, et nec sonum reginæ buccinæ sustinentia videntes, neque imperio, quod novitatis cupidi sibi ipsis finxerunt, omnibus jam ad interitum spectantibus, militare amplius decebat, neque, sublata tyrannide, ad tyrannum se convertere, sed potius, cognito communi omnium Domino, imperio ejus se submittere, factaque vera conversione pœnitentiam seriam testantes confiteri, se manuum ejus opus esse et creaturam, ac ab ejusdem providentia et benignitate regi et gubernari: vicissim vero factum, odisse eodem et aversari hostem maximum, eidemque nullis suis in vita actionibus potestatem imo nec excursum in se permittere.

III. Quod si vero profundæ defectionis tenebræ ipsorum sensus adeo hebetaverunt, ut, ne destructo quidem ac debellato hoc imperio, evigilantes ex sopore detrectare valeant, sed sub eo magis, quam optimi Dei regno, contineri malint, age, ostendamus regem universalem non in eo vindictam suam ab illis qui regnum suum inficiantur, sumendam sistere, ut principem eorum evertat, deleat, et spoliât; sed iisdem, post probatam multam longanimitatem et patientiam, emendari nesciis interitum immittere. Fortasse istum sibi imminere videntes, sensu quodam facinoris sui capientur, nec amplius cogitabant, vel dicent, nolite se ut sibi dominetur, aut corporibus suis reliquisque visibilibus creaturis Dominus et Rex universi imperet. Vide enim, quam graviter et severe is, qui natura sua hominum amans est, contra illos sententiam ferat. *Hostes meos, inquit ille, qui noluerunt me super se regnare, adducite hæc, et mactate coram me* ⁸². Quid ais? atquesne hanc sententiam? fugisne cædem illam?

⁸² Luc. xix, 27.

A θου ἀρχὴ τῷ ἀδελύτῳ συνέχεται, καὶ προϊούσα μάλ-
 λον τε διαμένει καὶ μεταβάλλει προκόπτουσα πρὸς τὸ
 ἄμεινον· οὕτως καὶ ἦν καινίζει τῶν θεοβλαβῶν ἢ
 ἀπόνεια, οὐχὶ τὴν ὑπαρξίν ἐν αὐτοῖς μόνοις τοῖς
 βλασφημοῖς ὄνειροπολήσασα χεῖλαι, θάττον τε ἢ
 προῆλθεν εἰς ἀφανισμόν καταδύσεται, καὶ γέλωτα
 καὶ χλεύην τοὺς ἐραστὰς καταλιπούσα οἰχθήσεται,
 δίκην ὡσπερ ταύτην αὐτοὺς ἀντισπράττουσα τῆς
 συμπεπρασμένης καὶ ἀνυποστάτου ἀναβήσεως, δι'
 ἧς μάλιστα αὐτῆ, μᾶλλον δὲ δυσσεβῶς καὶ ἀθέως, τὸ
 τῆς βασιλείας (87) ὄνομα, οὐδὲ θεραπεινὸς ἐχούση
 χώραν, περιέθεντο. Οὕτω καταστρέφειν στρατόπεδον
 τῶν ἐχθρῶν ἢ παντοκρατορικὴ καὶ στρατηγὸς οὐδε
 καὶ τῶν ἄλλων κατεξουσιάζουσα ἀρχὴ· οὕτως σκυ-
 λεύειν τοὺς ὑπασπιστάς καὶ δορυφόρους, καὶ ὡν
 ἐκαίνη ἀγώνισμα, στηλιτεύειν τε καὶ παραδειγματι-
 ζειν, καὶ ταῦτα διὰ μιᾶς φωνῆς τὸ κράτος ἔμαχον
 ἐπιδείκνυσιν. Ἔδει μὲν οὖν τοὺς ἀποστάτας αὐτοβοῶσι
 καθορῶντας αὐτὰ ἀνατραπέντα, καὶ μὴδὲ πρὸς τὸν
 ἕχον ἀντισχόντα τῆς σάλπιγγος τῆς βασιλικῆς, μήτε
 αὐτὰ μήτε τὴν βασιλείαν, ἣν πρὸς νεωτερικόν
 ἰδόντες ἑαυτοὺς ἀνετυπώσαντο, ἀλλὰ πάντων αὐτοῖς
 εἰς ἐρήμωσιν περισιτηκότων, μηκέτι προσφιλονει-
 καῖν, μηδὲ τῆς τυραννίδος ἀφανισθείσης πρὸς τὸν
 τύραννον ἐπιστρέφασθαι, ἀλλὰ τὸν κοινὸν Δεσπότην
 ἐπιγνόντας προσδραμεῖν αὐτοῦ τῇ βασιλείᾳ καὶ δι'
 ἐπιστροφῆς γησιᾶς καὶ θερμῆς μετανοίας ἀνομολο-
 γῆσαι μὲν ἑαυτοὺς τῆς αὐτοῦ χειρὸς εἶναι, καὶ πλά-
 σμα καὶ δημιούργημα, διακυβεῖν ἄσφατον δὲ καὶ διεξ-
 ἄγεσθαι τῇ αὐτοῦ προνοίᾳ, καὶ φιланθρωπιᾶ· μισῆσαι
 δὲ καὶ ἀποστραφῆναι τέλειον τὸν Ἐχθρὸν, ὡς μὴδὲν
 οἷς πράττουσι κατὰ τὸν βίον μηδεμίαν αὐτῷ καταλι-
 πεῖν ἐξουσίαν, ἀλλὰ μὴδὲ πάροδον.

Γ. Εἰ δ' ὁ βαθεὺς αὐτῶν ἐπικρατήσας τῆς ἀπο-
 στασίας σκότος οὕτως αὐτῶν ἠμαύρωσε τὰ νοήματα,
 ὡς καὶ τῆς τυραννίδος ἤδη λελυμένης τε καὶ ἠφα-
 νισμένης μὴδ' οὐδὲ αὐτὴν ἀνανήφουσιν ἐξομώ-
 σασθαι, ἀλλ' ὅπ' ἐκείνην μᾶλλον ἢ τὴν τοῦ Ἀγαθοῦ
 βασιλείαν νεανεύονται τάττεσθαι, φέρε, δεῖξωμεν,
 ἐν Βασιλείᾳ τῶν ἄλλων ὅπως ἀρνούμενους αὐτοῦ τὴν
 βασιλείαν οὐ μέχρι τοῦ καταστρέψαι τὴν ἀρχὴν
 αὐτῶν καὶ ἐξαφανίσει καὶ σκυλεύσει τούτους τὴν
 δίκην ἴσθησιν, ἀλλὰ μετὰ τὴν πολλὴν μακροθυμίαν
 καὶ ἀνοχὴν ἀνιάτως ἔχουσι, τὴν σφαγὴν ἐπαφήσιν.
 Ἴσως κἀν γοῦν ταύτην αὐτοῖς ὁρῶντες ἐπιφερομέ-
 νην, συναίσθησιν τινα τοῦ παύματός λάθωσι καὶ
 μηκέτι μήτε διανοηθεῖεν, μήτε λέγωμεν, μὴ θέλω ἐπ'
 αὐτοὺς βασιλεύειν, μὴδ' ἄρχειν αὐτῶν τῶν σωματίων,
 μὴδὲ τῆς ἄλλης ὁρατῆς κτίσεως τὴν Δημιουργὸν καὶ
 Βασιλέα τοῦ παντός. Ὅρα γὰρ μεθ' ὅσης τῆς ἀπο-
 στίας καὶ σφοδρότητος τὴν τιμωρὸν ἐπάγει ψῆφον
 κατ' αὐτῶν ὁ φύσει φιλόανθρωπος· τοὺς ἐχθροὺς
 μου, φησὶν ἐκεῖνος, τοὺς μὴ θελήσαντές με

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(87) Τῆς βασιλείας. Legendum puto βασιλίδος, quæ vox magis convenit sequenti θεραπεινίδος.

βασιλεύσαι ἐπ' αὐτούς, ἀράγετε ὧδε, καὶ κατα-
σφάξετε ἑμπροσθέν μου. Τί λέγεις; φρίττεις τὴν
ψῆφον, καὶ φεύγεις τὴν σφαγὴν; καὶ τοῦ διχάζειν
ἀφίστασαι τὴν βασιλείαν τοῦ ἀγαθοῦ Θεοῦ; καὶ
πρὸς ἐπιστροφὴν ὄραξ, ἐφ' ᾧ τὴν Δεσποτικὴν ἀρχὴν
ὀλιγκληρον μὲν ὁμολογεῖν, καὶ τῶν σωματίων δὲ καὶ
τῆς ψυχῆς ἀναφέρεσθαι τὴν κυριότητα εἰς αὐτήν;
ἢ μέχρι τοῦ παθεῖν, ἢ παθεῖν ἀθλιώτατον, καὶ οὐ
μὴ ἔστι μηδὲ ῥήματι δηλώσαι χαλεπώτερον, φιλο-
νεικεῖς; Καὶ γὰρ οὐδ' ἀποκτείνει μόνον, οὐδὲ τῆς
παρούσης ἀπάγει ζωῆς, ἀλλὰ μετὰ τὸ ἀποκτείνουσαι
ἐν ἀτελευτήτῳ καὶ ἀδιὰδόχῳ γέννην πυρὸς, καὶ τὴν
ψυχὴν καὶ τὸ σῶμα τιμωρεῖσθαι παραπέμπει. Ἀλλὰ
γὰρ ἐγὼ σοὶ καὶ ἕτερα πλείονα, εἴτε βέλῃ βούλει
τερώσασθαι καὶ ἐξαφανίζοντα πολυτρόπως τε καὶ
πολυμερῶς ἐτι τόσον ἀσεδὲς φρόνημα, εἴτε σωτήρια
φάρμακα τῆς νόσου καὶ λάματα ἐκ τῆς αὐτῆς φιλαν-
θρώπου καὶ παντοκρατορικῆς γλώσσης λαθῶν, ἢ
ἕρα σοὶ τῆς ὑγείας ἔρω, ἀντὶ τοῦ κατακεῖσθαι τετραυματισμένῳ, περιγέγονε, προοίσω, καὶ πρὸς τὴν
ἀπαλλαγὴν συναγωνίσομαι τοῦ νοσήματος.

Δ'. Ἐκήρυσσε τὸν Χριστὸν ὁ Ἰωάννης μὴπω τῆς
χάριτος μετασχῶν, ἀλλ' ἐτι τῷ νόμῳ παιδαγωγού-
μενος. Ἐκήρυσσε δὲ θεολογῶν μὲν αὐτὸν, οἷς τοῦ
κόσμου τὴν ἁμαρτίαν ἀφρεῖν ἅπασι διεμαρτύρατο,
καὶ οἷς αὐτὸν Υἱὸν Θεοῦ καὶ ἐν πυρὶ καὶ ἐν ἀγίῳ
βαπτίζοντα Πνεύματι, τουτέστι τῇ ἐμπύρῳ καὶ πρη-
στηρίῳ (88) τοῦ Πνεύματος δυνάμει τὴν καταπε-
σοῦσαν ἡμῶν φύσιν ἀναγωνεύοντά τε καὶ ἀνακαι-
νίζοντα ἐλευθέρα φωνῇ ἀνεδίδασκεν. Ἐκήρυσσε δὲ
καὶ τὸν Πατέρα, θεολογῶν τε αὐτὸν, καὶ ἐκ τῶν
λίθων ἐγείρει τέκνα τῷ Ἀβραάμ τὴν ἰσχυρὴν ἀνώ-
λυτον ἔχοντα. Καὶ τὸ Πνεῦμα δὲ, οἷς τε ἐξ οὐρανοῦ
προελθεῖν ἐθεάσατο, καὶ οἷς ἐπὶ τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ
τὸν μονογενῆ ἐπεφοίτησέ τε, καὶ ὡς ὁμοουσίῳ προσ-
έμενε, καὶ τό γε θεολογικώτερον, οἷς κοινῶν αὐτὸ
τῆς ἐργασίας ἀνομολογεῖ (89), δι' ἧς ἡ σωτήρια τοῦ
κόσμου ἐπαρρήσιάζετο. Καὶ γὰρ κοινὴν αὐτοῖς τὴν
τῶν ἀνθρώπων σωτηρίαν ἀνατίθησιν· ἐπερ ὁ μὲν
ἀφρεῖ τὴν ἁμαρτίαν τοῦ κόσμου, αὐτὴ δὲ τῷ παν-
αγίῳ Πνεύματι καθαιρεταί τε καὶ ἀποσμήχεται. Καὶ
γὰρ λαμπρῶς ἀνακίεραγεν, ὡς ὁ κόσμος, τῆς
ἁμαρτίας τὴν ἐλευθερίαν δεχόμενος, καὶ τῆς σωτη-
ρίας ἀξιούμενος, τῷ παναγίῳ Πνεύματι εἴτα καὶ
πυρὶ βαπτιζόμενος, δι' οὗ τὴν πυρφόρον καὶ δρα-
στικὴν καὶ καθάρσιον τοῦ Πνεύματος ἰσχυρὴν ἔστιν
ἐκμανθάνειν, τῆς τηλικαύτης εὐεργεσίας ἀπολαύου-
σιν. Ὡν δὲ τὸ ἔργον κοινὸν καὶ ἀμέριστον, καὶ τότε
κόσμου ἀνακαινισμὸς καὶ ἀνάκλασις, πῶς οὐχ ἡ
αὐτὴ μὲν τοῦτοῖς φύσις, ἡ αὐτὴ δὲ ἰσχύς, ἡ αὐτὴ
δὲ φιλανθρωπία καὶ πρόνοια; Οὕτω γοῦν ἐξ αὐτῆς

desistisne a dividendo imperio Dei Optimi? Con-
vertisne te ad pœnitentiam, ut imperium Domini ple-
narium confitearis, et ad idem tam corporum tum
animæ dominium transferas? an potius pugnare
contra illud amas, usque dum ea perpetiaris, quæ
perpeti tristissimum est, et quibus graviora verbis
exprimi non possunt? Namque non occidit solum,
et ex præsentis vita tollit, sed postquam intereme-
rit, te in perpetuam nec finiendam unquam ge-
hennam ignis, anima et corpore puniendum, ablegat.
Enimvero et alia tibi plura, sive tela mavis,
impiam hanc sententiam variis modis conscientia
et confodientia, sive salutaria contra morbum me-
dicamina ex verbo oris omnipotentis et hominum
amantis desumpta afferam, et ad propulsandum
morbum studium conferam, si forte sanitati restitui
potius, quam ex vulneribus perpetuo decumbere
cupias.

IV. Prædicavit Christum Joannes, fœderis gratiæ
nondum particeps, sed secundum legem adhuc
ductus. Prædicavit autem eum, et Deum professus
est iis locis omnibus, quibus testatus est eum pec-
cata mundi tollere, et quibus ipsum Dei Filium igne
et Spiritu sancto baptizantem, id est, ignea et ful-
minea Spiritus virtute naturam nostram depressam
excitantem et renovantem libera voce demonstrat.
Prædicavit vero et Patrem, eumque, ut Deum, in-
dubiam potestatem etiam ex lapidibus Abrahamo
filios procreandi habere professus est. Prædicavit
vero etiam Spiritum sanctum, quando eum ex cœlis
prodiisse, et in Filium Dei unigenitum descendisse,
et super eo tanquam ejusdem essentiæ concessisse
videt, imo, quod magis Deum infert, quando euni
ut participem operis celebrat, in quo salus mundi se
conspiciendam præbuit. Namque utriusque causam
salutis hominum acceptam fert. Alter enim tollit
peccatum mundi, hoc autem per Spiritum sanctis-
simum mundatur et abstergitur. Clare enim clama-
vit, quod mundus, a peccato liberatus, et salute di-
gnus habitus, tam vero Spiritu sancto ac postea
igne baptizatus, per quem vim Spiritus sancti
igneam, efficacem et expiatoriam intelligere licet,
tanto beneficio fruatur. Quorum vero opus commu-
ne est et indivisum, quod mundi renovatione et
reparatione continetur, quomodo illis non eadem
natura, eadem vero etiam potestas, eadem denique
humanitas et providentia fuerit? Qui igitur in ipso
limine Deum trinum prædicavit, et tremendam ac

VARLÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(88) Καὶ πρηστηρίῳ. Varias phraseos, ἐν Πνεύ-
ματι καὶ πυρὶ, quæ Matth. iii, 11, existat, explica-
tiones apud Patres invenieris, quarum partem
exhibet Jo. Casp. Svicerus, in *Thesaurō Ecclesiast.*
tom. I, p. 629 seq. Ad nostri Photii illam proxime
accedit Cyrillus Alexandrinus lib. iii, *Glyphoror.* in
Exodum, p. 322, ita scribens: Πυρὶ τῷ νοητῷ τὸν
ἐν ἡμῖν δαπανῶντι συρφετῶν, καὶ τὸν ἐξ ἁμαρτίας
ἐκτῆχοντι ῥύπον, καὶ ἀποψύχουσαι πρὸς ἐκτόπους

ἡδονὰς οὐκ ἀφίεντι τὸν νοῦν, ἀποτετελέσμεθα δὲ
ταῦτη τοι τῷ πνεύματι ζέοντι· hoc est: *Ignē
spirituali consumente fœces nostras, et peccati sordes
absumentē, nec permittente, ut mens inordinatis
voluptatibus frigescat, hac autem ratione perfecti
sumus facti spiritu ferventes.* Vide quæ paulo post
Noster affert plura.

(89) Ἀρομολογεῖ. Ita rescripsi pro ἀνομο-
λογεῖν.

venerandum dogma hoc in introitu concionis suæ proposuit, quod Servator post resurrectionem discipulis suis clarius explicavit, num is aliunde hæc hausisse, et dixisse ac prædicasse tibi videtur, ut vel legem gratiæ contrariam dixerit, vel negarit, eum, qui ex lapidibus Abrahamo semen excitare possit, Servatorem mundi filium suum et dilectum esse, omnibus demonstrasse? Si vero, qui sub lege gratiæ præcones fuerunt, et ipse quoque legislator Deus, qui totum vetus testamentum instituit, Filium proprium Deum Bonum et mundi Servatorem renuntiavit, enimque aqua baptizatum, quomodo non omnia, quæ in lege et gratia sunt, ejusdem providentiæ, curæ et bonitatis opera ac præcepta habenda erunt?

V. Considera vero simul, quibus encomiis Joannem mactet Servator, quando eum divitiis omnibus superiore, et supra omnem mundi fastum collocatum, in fide præterea firmum, ac in sententiis bonis rectisque tuendis immotum pronuntiat⁴¹. Ab his ipsum celebrans, vide, quam longe altius virum esserat, neminemque inter genitos ex mulieribus cum eo comparandum, sed palmam omnibus præripientem, sistat. Postea a virtute ita laudatum etiam prophetam et propheta majorem appellat, prophetam quidem, ut ostenderet, prophetarum nomen ejusque usum ejusmodi operibus et prærogativis, quæ bonitatis dona sunt, accommodatum esse. Propheta autem majorem vocat, quod qui æqualem cum illis gratiam nactus est, ut futura prævideret, idem adhuc plus habuit ut scilicet videret eum de quo illi vaticinati sunt et dignus haberetur, qui baptizaret aqua illum, qui mundum igne et Spiritu baptizaturus erat, et a peccatis mundaturus. Num igitur gratia cum lege pugnat? nonne potius magna est inter utramque consensio et affinitas? Quomodo vero, siquidem Joannes ab alio erat principio, gratiæ auctor hæc de eo testatus est, quæ paucis eisque selectis tempore novi testamenti patrata esse constat? Quomodo item, cum boni Patris bonus sit Filius, idemque bonitatis fons, legali et manui et voci, quas apostatæ oppositi principii opus et præceptum dicere audent, immaculatum caput suum submittere, et baptismum per aquam recipere sustineat, o linguam venenum serpentis effundentem! si aqua non sit a bono creatore profecta?

VI. Quod vero amplius valet, non commemoro. Id vero tale est, quod nemo sine horrore dicere suscipiat, illis vero, in quibus error hic exsultat, conficiendis maxime aptum sit, atque adeo cum maximo fructu et studio a nobis exponendum. Natus enim est boni Patris bonus Filius ex Virginis utero, in mundi salutem, ita ut carnem nostram sibi ex immaculato sanguine formaret, et homo vocaretur. Atque id quidem veteres impietatis pa-

ἑστίας θεολογῶν τὴν Τριάδα, καὶ τὸ τῆς θεολογίας φρικτὸν καὶ σπτεδὸν μᾶθημα ἐν προθύροις τοῦ κηρύγματος ἀπαγγέλλων, ὃ μετὰ τὴν ἀνάστασιν τοῖς μαθηταῖς ὁ Σωτὴρ τηλαυγέστερον παρείδου, ἄρα σοὶ ἄλλοθεν ἐπιπνεῖσθαι ταῦτα καὶ λέγειν καὶ κηρύσσειν δόξειεν, ἢ ὡς νόμος ἀσύμφωνος ὑπάρχει τῇ χάριτι, ἢ ὡς ὁ ἐκ λίθων ἐγειρῶν τέκνα τῷ Ἀβραάμ Θεός, οὐχ ὁ αὐτὸς Υἱὸν αὐτοῦ εἶναι καὶ ἀγαπητὸν, ἐν Σωτηρία τοῦ κόσμου πᾶσιν ἐτράνωσεν; Εἰ δὲ οἱ ἐν τῷ νόμῳ τῆς χάριτος κήρυκας καὶ ὁ νομοθέτης Θεός, ὁ πᾶσαν τὴν Παλαιὰν διαθέμενος, ἐν ἀγαθὸν Θεὸν καὶ Ἀνθρωπὴν τοῦ κόσμου Υἱὸν ἴδιον ἀνεκήρυξε, καὶ τότε βριπτιζόμενον ἐν τῷ ὕδατι, πῶς οὐχὶ καὶ τὰ ἐν τῷ νόμῳ πάντα καὶ τὰ ἐν τῇ χάριτι τῆς αὐτῆς εἰσι προνομίας καὶ δημιουργίας καὶ ἀγαθότητος ἔργα καὶ διατάγματα;

Ε. Συνεπισκόπει δὲ καὶ ὅσους τὸν Ἰωάννην ἐγκωμοῖς ὁ Σωτὴρ στέφει, κρείττω μὲν ἐπιψηφισόμενος χρημάτων, πάσης δὲ περιγείου δόξης ὑπεριδρυμένον, στεβρόν δὲ τὴν ἐπὶ τῇ πίστει κρίσιν, καὶ ἀπλῶς τὴν ἐκ ἀγαθῶς πᾶσι γνώμην ἀκλόνητον. Τούτοις δὲ αὐτὸν ἀνακηρύξας, ὅρα πῶς ἐπὶ μείζω τὸν ἄνθρωπον ἐπαίρει, καὶ τῶν ἐν γέννητοῖς γυναικῶν οὐδένα τίθεισιν ἐξισούμενον, ἀλλὰ κατὰ πάντων τὸ πρεσβεῖον φέροντα. Εἶτα πρὸς ἀρετὴν αὐτὸν οὕτως ἀνυψώσας καὶ προφήτην ἀποκαλεῖ, καὶ προφήτου περισσώτερον προφήτην μὲν, ἵνα δείξῃ τὸ τῶν προφητῶν ἄνωμα καὶ τὴν χρεῖαν τοιούτοις ἔργοις καὶ ἀξιώμασιν, ἃ τῆς ἀγαθότητός ἐστι δῶρα, προσαρμολόμενον. Προφήτου δὲ περισσώτερον, ὅτι τὴν ἴσην ἐκείνοις χάριν λαβὼν τοῦ προορᾶν τὰ ἐσόμενα, πλέον ἐλκυσε τὸ καὶ τὸν προφητεύμενον ἰδεῖν, καὶ τὸ καταξιωθῆναι ὕδατι βαπτίσειν τὸν πυρὶ καὶ Πνεύματι ἁγίῳ τὸν κόσμον βαπτίζοντα, καὶ τῶν ἁμαρτημάτων καθαιρόντα. Ἄρα οὖν ἡ χάρις τῷ νόμῳ διαμάχεται; ἢ οὐ πολλὴ εἰς ἐστὶν ἐν αὐτοῖς συμφωνία καὶ συνάφεια; Πῶς δ' ἐπερ ἦν ὁ Ἰωάννης ἄλλης ἀρχῆς, ὁ τῆς χάριτος νομοθέτης ταῦτα προσεμαρτύρησεν αὐτῷ, ἃ ὀλίγοις ἐστὶν εὐρεῖν, καὶ ταῦτα τοῖς ἐκλεκτοῖς τῶν ἐν τῇ χάριτι κατορθούμενα; Πῶς δ' ἂν ἠνείχετο, Πᾶς ὢν ἀγαθὸς ἀγαθοῦ Πατρὸς, καὶ πηγὴ ἀγαθότητος, τῇ νομικῇ καὶ χειρὶ καὶ φωνῇ, ἃ οἱ ἀποστάται τῆς ἀντικειμένης ἔργον τολμῶσι λέγειν καὶ πρόσταγμα, τὴν ἀχραντον αὐτοῦ κεφαλὴν ὑποκλίναί, καὶ τὸ ἐξ ὕδατος ὑποστῆναι βάπτισμα (ὡ γλώσσης ἰδὸν ἀσπίδος προχέουσης!), οὐκ ἔντος τοῦ ὕδατος τῆς τοῦ Ἀγαθοῦ δημιουργίας;

Ζ. Ἄλλὰ γὰρ τί τὸ μείζον, οὐ λέγω. Ἔστι δὲ τὸ αὐτὸ τῷ τε λέγοντι χωρὶς φρίκης εἰπεῖν ἀπορώτατον, καὶ καθ' ὧν ἡ πλάνη χορεύει, ἀφοδρότατόν τε καὶ τμητικώτατον, καὶ ὅσον ρηθῆναι χρειωδέστατόν τε καὶ σεβασμώτερον. Γεγέννηται μὲν γὰρ ὁ τοῦ ἀγαθοῦ Πατρὸς ἀγαθὸς Υἱὸς ἐκ παρθενικῶν λαγόνων διὰ τὴν τοῦ κόσμου σωτηρίαν, καὶ σάρκα τὴν ἡμετέραν ἐκ τῶν ἀχραντῶν αὐτῷ διακλάσας αἱμάτων ἐχηρημάτισεν ἄνθρωπος. Καὶ τοῦτο τοῖς μὲν πάλαι

⁴¹ Matth. xi, 7.

τῶν ἀσεβῶν παρεγράφετο (90), τοῖς δὲ ἐκείθεν φουε- A
 σιν, οὐκ οἶδ' ὅπως ἔργῳ τὴν ἀρησιν ἀγαπῶσι, τῆς
 ἐν λόγοις τιμῆς οὐκ ἐκβάλλεται. Καὶ γὰρ σεμνολο-
 γουμένους ἐνεστὶν αὐτοὺς ὁρᾶν, οἷς τε τὰς εὐαγγε-
 λικὰς Γραφὰς τιμῶν ἰσχυρίζονται, καὶ οἷς τὸν Ἀπό-
 στολον καὶ θεοφόρον Παῦλον τοῦ οἰκελοῦ φρονήματος
 δογματιστὴν καὶ διδάσκαλον καταφεύδονται. Σάρκα
 τῶνυν προσλαβόντος τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ
 Χριστοῦ· (καὶ γὰρ ὁ τῆς βροντῆς ἀνακίπραγεν Υἱός·
 Καὶ ὁ Λόγος σὰρξ ἐγένετο, καὶ ἐσκήνωσεν ἐν
 ἡμῖν. Καὶ τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ τὴν γέννησιν ἄλλος
 πάλιν τῶν εὐαγγελιστῶν ἀναγράφει ἐκ Πνεύματος
 ἁγίου γεγενῆσθαι, καὶ τεκεῖν τὴν Παρθένον, τὴν Υἱὸν
 αὐτῆς τὸν πρωτότοκον, καὶ καλεῖσθαι τὸ ὄνομα αὐτοῦ
 Ἰησοῦν·) ὁ δὲ τοῦτοιοις ὣν ὁμόχορος καὶ συνθιασώ-
 της, οὐ τὸν ἀληπτον τόκον μόνον ἀπαγγέλλει, ἀλλὰ B
 καὶ τὸν ἀπόρρητον καὶ προηγησάμενον ἐπὶ μέρους
 τρόπον (91), καθ' ὃν ἐκυφορήθη, καὶ ὡς τεχθέντα
 τὸν Υἱὸν αὐτῆς τὸν πρωτότοκον ἐσπαργάνωσεν ἡ
 Παρθένος καὶ ἐν τῇ φάτῃ ἀνέκλιε· καὶ ὡς Σωτὴρ
 ἐτέχθη τῷ κόσμῳ Χριστὸς Κύριος ἐν πόλει Δαβὶδ,
 τῶν ἀγγέλων ὁ δῆμος ἀνύμνησε. Καὶ πρὸς γε τού-
 τοις· (ὁ τοὺς φαντασιαστὰς τοῦ μυστηρίου, τὴν χάριν
 εἰς λῆρον ἀπάγοντας, ἐτι μᾶλλον ἐπιστομίζει καὶ
 κατασχύνει, μεθ' οὗς καὶ τὴν ἐκείνων ἀποσπάδα,
 καθ' ἧς ὁ λόγος κεινήται·) τοῦτους οὖν ὑφὲν ἀπορ-
 ραπτῶν καὶ καταστρεφόμενος, καὶ τὴν κατὰ τὸν
 νόμον περιτομῆν τῆς σαρκὸς ὀπιστήθει τὸν τεχθέντα
 Σωτῆρα ἡμῶν ἐκδιδάσκει, ἡνίκα καὶ τὴν Ἰησοῦ
 προσηγορίαν κἀν τῷ παρόντι· μέρει τὰς Μωσαϊκὰς C
 ἐντολάς κληροῦντα συμπαράδιδωσι δέξασθαι. Τῆς
 δὲ τοῦ Λόγου ἐνσωματώσεως ἢ σαρκώσεως καὶ ἐναν-
 θρωπήσεως οὕτω περιφανεστάτης οὐσης (ἀλλὰ μέχρι
 τούτων κατὰ βούλησιν τε ὁ λόγος ἡμῖν καὶ δι' ἡδονῆς καὶ
 χαρίτων ἐφέρετο, τὸ δὲ ἐντεῦθεν Ἐγγυὸς τε καὶ θεός
 προσίσταται. Πλὴν εἰπαῖν ἀνάγκη καὶ ἀγωνίας πλη-
 ροῦμενον, ἃ παρελθεῖν ὁ τῆς πλάνης ἔλεγχος οὐκ
 ἔξ̄), πότερον, ὡς τοιμῶν οὐ τὰ ἀτίμητα, τούτο δὴ τὸ
 Κυριακὸν σῶμα τῆς φαύλης ἀν θείης ἀρχῆς, ἢ τὸν
 ὄγκον εὐλαβηθῆσθαι τοῦ δυσσεβήματος; Εἰ μὲν γὰρ
 καὶ οὗ τέρμος ἔχει καὶ φθός κατέλαβε, ἀφαιρήσεις
 αὐτὸ πάντως τῆς κοινήσεως καὶ πλάσεως καὶ ἀρχῆς,
 μᾶλλον δὲ τῆς σῆς βλασφημίας, καὶ αὐτοῦ τὴν τολ-
 μαν ταύτην συναποσκευάσασθαι πολλὴν ἐπιδείξεις
 τὴν σπουδῆν. Εἰ δὲ καὶ πρὸς τὴν θεῖαν ὀργὴν καὶ D
 τῶν λογισμῶν τὴν κρίσιν καὶ κατάγνωσιν καὶ τὴν
 εἰς ἀνθρώπους αἰδῶ τὴν σὴν ἀντανασχεῖν ἐπωρώθης
 γνώμην, πῶς, εἰπέ, τὸ Πονηρὸν συνήθη τῷ Ἀγαθῷ,
 καὶ πῶς ὑπέστη ὁ ἀγαθὸς Θεὸς διὰ τοῦ Πονηροῦ τὴν
 τοῦ κόσμου σωτηρίαν καταπράξασθαι, καὶ τὸ θαυ-
 μασιώτερον τε καὶ φρικτωδέστερον, τῷ θρόνῳ συν-
 εδριάξει τῷ πατριῶ; τούτο γὰρ ὁ τῶν ἀπορρήτων

*** Joan. 1, 14. ** Matth. 1, 25. * Luc. 11, 7.

VARIAE LECTIONES ET NOTÆ.

(90) *Παρεγράφετο*. Eos innuit ex veteribus hæ-
 reticis, tum Valentinianos, tum Manichæos, alios-
 que hujus generis, qui Christum verum hominem
 fuisse negarunt. Lege eos, in suas classes distinctos;
 apud Forbeaium, lib. 11 *Instruction. historico-theo-*

logi refugerunt; illi autem, qui hinc orti sunt, et
 qui nescio quomodo, opere ipso negare id malunt,
 in sermonibus commemorare non refugiunt. Videas
 enim eos speciose loqui, quando et evangelica
 scripta se colere affirmant, et Paulum divinitus
 actum sententiæ suæ auctorem et doctorem men-
 tiuntur. Cum itaque carnem assumpserit Dominus
 noster Jesus Christus: namque ille tonitru filius
 exclamavit: *Et Sermo caro factus est, et habitavit*
in nobis ***. Et Jesu Christi nativitatem alius iterum
 evangelistarum ex Spiritu sancto factam scribit,
 traditque Virginem peperisse Filium suum primo-
 genitum, et vocasse nomen ejus Jesum **. Horum
 vero collega et sodalis, non solum incomprehensibilem
 partum, sed et absconditum ac ex parte ante-
 gressum conceptionis modum significat. Quomodo
 vero Filium suum promogenitum Virgo fasciis invol-
 verit, et in præsepi reposuerit **; quomodo item
 Servator Jesus Christus mundo natus sit in civitate
 David, angelorum turba cecinit. Præterea vero
 idem (id quod homines mysterium hoc specie tenus
 tenentes, et gratiam in nugas convertentes, nec
 minus illorum assecas, contra quos his disputatur,
 adhuc magis compescit et confundit) penitus eos-
 dem debellans et dejiciens, docet Servatorem
 nobis natum etiam circumcisionem carnis lege
 præceptam recepisse, ac præterea eundem, etiam
 hac in parte Mosaica præcepta implementem, Jesu
 appellationem recepisse profiteretur. Cum itaque in-
 carnatio Verbi, seu carnis assumptio et nativitas
 tam manifesta sit (hucusque enim pronò cursu
 sermo nos cum voluptate detulit: jam vero vertigo
 me fere et pavor occupat: sed dicendum tamen
 omnino est, quamvis non sine trepidatione, quod
 confutatio prætermittere non sinit), nunquid tu,
 qui non audenda audes, Dominicum hoc corpus
 ad malum principium referre mavis, an gravitatem
 flagitii hujus agnoscere? Si enim horror te capit,
 et timor occupat, subtrahas illud omnino malo
 conditori et principio, vel, ut rectius loquar, omni
 studio efficies, ut facinus hoc, blasphemiam tuæ
 fetum, amoliaris. Quod si vero, non habita ra-
 tione iræ divinæ, neglectoque rectæ rationis judi-
 cio, imò ipso erga homines pudore, sententiam
 tuam mordicus tueri pertinaciter constituisti, quo-
 modo, quæso, Malum Bono junctum est, et quo-
 modo bonus Deus salutem mundi per Malum
 reparare sustinuit, et, quod magis admiratione ac
 horrore dignum est, in thronum patrum collocat?
 Id enim absconditarum rerum sciens et doctor tra-
 dit. Aut igitur has res omnes negare te oportebit,
 quod scilicet Verbum carnem assumpserit, in mun-

log. c. 1, p. 77 seqq.

(91) *Τρόπος*. Vult Photius id, quod sanctus Lucas 1, 36, memorat de Elisabetha, quæ ex parte præter naturam filium conceperat ante Mariam.

dum per nativitatem in partu venerit, humanum genus redemerit, assumptumque corpus throno patrio vindicavit; aut relinquitur, si ea non negaris, negare te bonitatem Dei, quem, ipsa hac conjunctione astructa, malitiæ suspicione oneres et injuria afficias; quippe qui et malitiam, cum nec tum retinere possis, in bonum converterit. Et sane, si omnino contra Deum pugnare constitutum habeas, magis in promptu erat prius impietatis caput, quam posterius eligere. Fuit enim tempus, quo in flagitii hujus pœnam non vocabantur, qui priora illa nesciebant, eaque tanquam nondum existentia, non reverebantur. Qui vero Dei bonitatem in malum transtulerunt, aut hoc, tanquam Boni particeps factum, illustre reddiderunt, eos nulla non ætas inevitabili pœna dignos judicavit.

VII. Cum vero audacia hæc et impietas amasios suos tot malis circumdet, illi tamen adeo ab errore suo se non avertunt, ut potius, veriti quasi, ne satietate quadam Deum oppugnandi corripiantur, novæ cuidam profanationi Bovi naturam exponant. Cum enim vetus ejus testamentum, atque eos, qui in eodem præ cæteris eminentum, ad mali principii potestatem ejusque cultum referant, cum tamen ad David et Abraham, ex quibus Christus quod ad carnem, ejusdem ordinis exstiterint, manifestum est quod Dominum universitatis rerum duplici injuria afficiunt, semel quidem, quod corpus, quod assumpsit, a Malo esse contendunt: deinde vero, quod illud non ab alio populo deducunt, quam eo, qui secundum legem, ab ipsis contemptam, vixit. Quod si enim Bonum Mali inest opus, quomodo, quæso, ab aliis illud evitari poterit? Nunquam vero ad insolentiam hominis accessio fieri potest, qui duplici crimine se obstringat? Et enim propriam creaturam ad peccatum aversam, per ejus assumptionem servare, maximæ curæ et bonitatis argumentum est: vicissim si alieni quid clanculum obrepat, quod natura alteri sit adversum, et contrarietate sua cum eo pugnet, nonne illam et curæ et bonitatis eminentiam in partem oppositam convertere judicandum est? Itaque non est ulla opinio vel insana magis, vel impura, vel impia, quam eorum, qui vel corpus vel legem Mosaicam a Malo repetunt. Præter hæc, si corpora a Creatore malo sunt, non vero a Patre et Filio et Spiritu sancto, una divinitate et potentia, quomodo ab alienis et malis corporibus, quæ sane Mali sunt opera, morbos propellit Deus optimus, et mirabilem iis affert medicinam? Hoc enim nihil foret aliud, quam ornare opus, ad cujus potestatem destruendam venerat, atque adeo augere vires ejus, qui ab initio defectionem procuraverat. Imo si fruges terræ non

A μύστης και μυσταγωγός ἐδιδάξατο. Ἡ γοῦν τούτων ἀπάντων οικειώση τὴν ἐξάρνησιν, ὡς ὁ Λόγος οὐ σεσάρκωται, οὐ προσῆλθε τῷ κόσμῳ διὰ γεννήσεως ἐν τῷ τόκῳ, οὐ (92) γένος διδῶσεν, οὐ τὸ προσήληφθὲν σῶμα τῷ πατρικῷ θρόνῳ συγκαθιδρύσατο· ἢ ταῦτα λέιπεται μὴ ἐξαρνούμενον, ἀρνείσθαι τε (93) τὴν ἀγαθότητα τοῦ Θεοῦ, εἰς κακίαν τῇ συναφῇ καθυβρίζοντα. Καὶ δὴ κάκεινην, ὅτε μὴδὲ τὸ σὸν ἔχειν σοι καταλείπεται, εἰς ἀγαθότητα μεταβάλλουσαν· καὶ ἦν ἄν σοι, θεομαχεῖν πάντως ἡρημένῳ, κουφοτέρα μᾶλλον τῶν προτέρων ἢ τῶν δευτέρων δυσσεβημάτων ἢ αἰρεσις. Καὶ γὰρ ἦν ποτε τοῖς μὲν οὐκ εἰδοῖσι τὰ πρότερα οὐδὲ διὰ τὸ μήπω παρῆναι τιμῶσιν, οὐδὲ μιᾶς ἐπαφισμένην δυσσεβείας εἰσπραξις. B Ἀπάγειν δὲ τὴν τοῦ Θεοῦ ἀγαθότητα πρὸς κακίαν, ἢ ταύτην σεμνύνειν τῇ μετοσίᾳ τῆς ἀγαθότητος, οὐδεὶς οὐκ ἔστιν αἰὼν ὅς μὴ τὴν τιμωρίαν ἀπαραίτητον τοὺς ἐλομένους οὐκ εἰσπράττεται.

Z'. Τηλικούταις δὲ κακοῖς τῆς τόλμης καὶ τῆς ἀσεβείας πανταχῶθεν τοὺς ἑραστάς περιστοιχίζούσης, οἱ δὲ πρὸς τῷ μὴ τῆς πλάνης ἀναφέρειν, ἀλλὰ γε καὶ κέρρον ὡσπερ τοῦ θεομαχεῖν λαθεῖν τινα δεδιότες, καὶ δευτέρᾳ βεβηλώσει τὴν τοῦ Ἀγαθοῦ καθυποβάλλουσι φύσιν. Τῆς γὰρ αὐτοῦ διαθήκης τὴν ἀρχαιοτέραν καὶ τοὺς ἐν αὐτῇ διαπρεπῶς πολιτευσασμένους εἰς τὴν τῆς πονηρᾶς ἀναρτῶντες ἐξουσίαν τε καὶ θεραπείαν, ἐπέπερ καὶ Δαβὶδ καὶ Ἀβραάμ, ἐξ ὧν ὁ Χριστὸς τὸ κατὰ σάρκα, τῆς αὐτῆς χοροστασίας ὑπήρχον, δῆλον ὡς διπλῆ βεβηλώσει τὸν τῶν ὄλων καταστίζουσι Δεσπότην· μίᾳ μὲν ἄτι πονηρᾶς ἀποφαίνουσιν, ὃ προσεληφθε σῶμα, δημιουργίας· δευτέρᾳ δὲ, ὅτι μὴ ἐξ ἄλλου γένους, ἀλλ' οἷς ὁ βίος ἢ παρ' αὐτῶν προπηλακίζομένη κατὰ νόμου λατρεία. Καίτοιγε εἰ κακίας ἔργον τῷ Ἀγαθῷ, πῶς ἂν εἴη τοῦτο ἀπαραίτητον προσλαθεῖν; τίς ἀτοπίας καταλείπεται ὑπερβολῇ τῷ καὶ διπλαῖς ἐνεχομένῳ αἰτίας; Τὸ μὲν γὰρ τὸ οικεῖον πλάσμα, πρὸς ἀμαρτίαν ἀπορρῦν, διὰ τῆς προσλήψεως ἀνασώσασθαι, τῆς ἄκρας ἦν προνοίας καὶ ἀγαθότητος. Τὸ δὲ τὸ ἀλλότριον ὑπελθεῖν καὶ ταῦτα φύσει καὶ διχῶθεν ἀντανιστάμενον πρὸς ἀλλοτριότητα, πῶς οὐκ καὶ τῆς προνοίας καὶ τῆς ἀγαθότητος οὐκ εἰς τὸ ἐναντίον περιτρέπει τὸ ἀξίωμα; Οὕτως οὐκ ἔστιν ὄλος, οὐκ ἔστιν οὔτε τῶν τὸ σῶμα λεγόντων, οὔτε τὴν Μωσαϊκὴν νομοθεσίαν τοῦ Πονηροῦ, οὔτ' ἐμμανέστερον οὐδὲν, ἀλλ' οὔτε μαρῶτερον, οὔτ' ἀθεώτερον. Ἄλλως τε δὲ, εἰ τὰ σώματα πλάσεως ἔστιν ἐναντίας, ἀλλ' οὐκ ἰσὺς καὶ Υἱοῦ καὶ ἀγίου Πνεύματος, τῆς μιᾶς θεότητος καὶ ἐξουσίας, πῶς τῶν ἀλλοτρίων καὶ φαύλων σωμάτων, ὅτι Φαύλου ποιήματα, τὰς νόσους ἐλαύνων ὁ ἀγαθὸς Θεὸς τὰς παραδόξους ἀντεισότης θεραπείας; Οὐδὲν γὰρ τοῦτο ἀλλ' ἢ συγκροτεῖν τὸ ἔργον, οὐ καθελείν παρεγένετο τὴν τυραννίδα, καὶ αὐξείν τὸ κράτος τοῦ τὴν ἐξ ἀρχῆς ἀποστασίαν ἐπανηρημένου. Οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ εἰ τὰ βλαστήματα τῆς γῆς, οὐ τῆς ἀγαθότητος ἀρχῆς,

VARIE LECTIONES ET NOTÆ.

(92) *Οὐ*. Particulam hanc, in ms. desideratam, sensus addere me coegit.

(93) *Τε*. Malim legere *σέ*.

πῶς τοὺς ἄρτους, & ἐκ τῶν ἀλλοτρίων σπερμάτων ἅ
ἐξυμώθη, αὐτὸς τε (ὡ βαθείας μέθης!) προσφέρετο, ἀ
δυνάμενος μάλιστα ἐκ μηδεντων ἑαυτῷ τροφήν παρα
σκευάσαι; Ὁ δὲ καὶ τοὺς πληθύνων ἔτρεψε χι
λιάδας, ὕλην τῆς θαυματουργίας τὴν τοῦ Πονηροῦ
παραλαμβάνων κτίειν, καὶ κοινωνῶν ποιῶν τῆς ὑπερ
φυσικῆς ἐνεργείας τὸν Ἀντικείμενον, ὡς περ οὐκ ἐξόν
αὐτῷ ἐξ ἐτέρας ἐνεργουμένης τρέφειν ὕλην ἑαυτὸν τε,
καὶ τοὺς, ὅσοι τοῖς αὐτοῦ προσανείχον καὶ κατηρτί
ζοντο ῥήμασιν. Καὶ τῶν ἐν τῷ νόμῳ δὲ βεβιωκότων
οἱ φύλακες, εἰ μὴ τῆς ἀγαθοῦ Θεότητος ὑπῆρχον
θεράποντες, πῶς τοὺς μαθητὰς μάτην ἐγκαλοῦμέ
νου ὑπὸ τῶν διυλιζόντων μὲν φαρισσαίων τοὺς κώ
νωπας, καταπινόντων δὲ τὰς καμήλους, ὅτι πεινῶν
τες τοὺς στάχους ἐν τῷ Σαββάτῳ ἔτιλλον τε καὶ ἤσθιον,
τὴν τοῦ σώματος παραμυθούμενοι ἔνδειαν δι' ἐκαί
νων, κρείττους τε τῆς αἰτίας ἀπέφαινε, καὶ ἀπέλυ
τοῦ ἐγκλήματος, τὸν Δαβὶδ εἰς συνηγορίαν καὶ βοή
θειαν προτείνων, καὶ τοὺς ἱερεῖς τοῦς κρεανομοῦν
τάς τε καὶ ξυλοκοποῦντας ἐν τῷ Σαββάτῳ, καὶ τότε
διὰ τῆς ἱερᾶς ὑπηρεσίας, ἐφ' ἣ μᾶλλον ἴδει· σώζεσθαι
τὸν νόμον, τῆς ἐργασίας προϊούσης;

Η'. Τίς δ' ἂν σαφέστερος ἑλεγχος ἢ δυνατώτερος,
ὅτι μηδενὸς τῶν ἐπιγείων ὁ Πονηρὸς δεσπόζει, τῶν
αὐτοῦ ῥημάτων ἐκαίτου, δι' ὧν ἑαυτῷ τὴν κτίσιν
ὑποβαλλόμενος, ὅτε κρυπτομένῳ καὶ λανθάνοντι τῷ
δημιουργῷ τῶν ὄλων, καὶ δεσπότη ἐπιπειράσαι προδ
ιῶν, καὶ τὰς ἐπιγείους βασιλείας πάσας, καὶ τὴν
δόξαν αὐτῶν ἐπιδεικνύς, ἔλεγε· Ταῦτα πάντα σοὶ
δώσω, ἐὰν πεσῶν προσκυνήσῃς μοι; Εἰ γὰρ ἐστὶ
ψεύστης, καὶ οὐδέποτε ἐν τῇ ἀληθείᾳ ἔστηκε·
(τοῦτο γὰρ ἡ ἐνυπόστατος ἡμᾶς εἰδίδεξεν ἀλήθεια),
καὶ οὐκ ἐστὶν οὐδεὶς ὅλων τῶν ὁμολογούντων Χρι
στον, δ' ἂν τολμήσειε τὴν τοιαύτην φωνὴν παραγρά
ψασθαι· πῶς οὐ πάντων ἐστὶ φανερώτερον, ὡς οὐ
δενὸς τῶν ἐπιγείων κτισμάτων ὁ τοῦ ψεύδους δη
μιουργὸς ἄρχει, οὐδ' ἐστὶν αὐτῶν ποιητὴς, πλην γε
τῶν θελημάτων ἐκαίτων καὶ πράξεων, ὧν αὐτός ἐστιν
ὑποσπορεύς καὶ ὧν τοὺς λογισμοὺς μεταπλάσατο
αὐτὸν ἐπιγράφειν κτίστην καὶ δημιουργόν, οὐχ ὅτι
αὐτῶν τὴν ψυχὴν ἐκ μηδεντων, ἢ τὸ σῶμα παρήγα
γεν, ἀλλ' ὅτι αὐτὸν ἑαυτοῖς οὗτοι παρηγάθησαν κύ
ριον ἐπιγράφασθαι; Ὡστε ὅπερ τινὲς τῶν ἀπὸ τῆς
πλάνης εἰς παράστασιν τοῦ οἰκείου προβάλλονται
δυσσεβήματος, ὅτι περ ἄρχει τῶν ἐπιγείων ὁ Πονη
ρὸς, τοῦτο αὐτοῖς εἰς τὸ μηδενὸς αὐτῶν περιεστραπτὰι
μετέχειν τῆς ἀρχῆς. Πεύστης γὰρ ὧν καὶ ψεύδους
ἀρχηγὸς αὐτὸς ἀνείπεν ἑαυτῷ τῶν ἐπιγείων ἔχειν
τὴν ἀρχήν. Ἀλλὰ γὰρ εἰ τὰ σώματά ἐστι τοῦ Πονη
ροῦ, πῶς οἱ μαθηταὶ τὸ ἄλας ἔσονται τῆς γῆς; Πῶς
δὲ τὸ φῶς τοῦ κόσμου; ἐξ ἡμισείας γὰρ καὶ ἀλλίσουσι
καὶ φωτίσουσι, μᾶλλον δὲ οὐκ ἐξ ἡμισείας. Καὶ γὰρ
καὶ τὰ ἡμίση πάλιν τοῦ ἀνθρωπίνου συγκρίματος, ἀλλ'
οὐχ ὅλον ποθὲν τὸν ἀνθρώπον. Ἀνεπίδεκτον γὰρ ἐστὶ
τὸ πλάσμα τοῦ Πονηροῦ ἀλισθῆναι, ὡς τε μὴ πρὸς

a bono sunt principio, quomodo panes, ex alienis
seminibus fermentatos, ipse, o profundum stupo
rem! obtulit, qui sibi ipsi ex rebus non existenti
bus cibum parare poterat? Imo vero idem ille eos
multiplicans, aliquot millia, assumpta in miraculi
productionem Mali creatura, hosteque suo in bene
ficientiæ supernaturalis societatem cooptato, cibavit,
tanquam cui non liceret ex alia materia et se, et il
los, qui verbis ejus attendebant et auscultabant,
nutrire. Quod si custodes et principes eorum, qui
in veteri testamento vixerunt, non fuerunt ministri
Dei benignissimi, quomodo discipulos, præter cau
sam a pharisæis quomodo percolantibus, et camelos
deglutientibus reprehensos, ideo, quod esurientes
spicas in Sabbato, quibus corporis famem solarentur,
evellebant et edebant, accusationi huic non obno
xios judicabat, sed a crimine pronuntiabat immu
nes, Davidem et sacerdotes, carnes scindentes et
ligna findentes in Sabbato, in subsidium et patroc
inium causæ afferens, atque id quidem eo tempore,
quo sacrum ejus munus, quod ad salutem mundi
referebatur, cum maxime urgeretur **?

VIII. Quodnam vero illustrius aut efficacius ar
gumentum afferri potest, quo constet nulli rei
terrestri dominari Malum, quam ipsa hujus verba,
quibus creaturam sibi ipsi subjiciens, cum ad Crea
torem omnium occultatum et latentem tentaturus
accederet, regnis terrenis omnibus, et gloria illo
rum demonstratis, dicebat: *Hæc omnia tibi dabo, si
procidens me adoraveris* ⁸⁷. Si enim mendax est,
neque unquam in veritate perstitit ⁸⁸ (ita enim nos
docuit ipsissima veritas, neque quisquam est eorum,
qui Christum profitentur, qui hanc assertionem
admittere nolit), nonne omnium manifestissimum
est, quod mendacii auctor nulli rerum terrestrium
dominetur, neque ipse earum conditor existat, sed
tantum auctor voluntatis et actionum illorum ho
minum sit, quos ipse occulte seminavit, et quorum
rationem ita transformavit, ut ipsum conditorem et
auctorem rerum inscriberent, non quasi is animam
aut corpus eorum ex non existentibus produxis
set, sed quod adeo in transversum acti sunt, ut eum
ipsi sibi Dominum constituerint? Itaque id, quod
nonnulli errantium in defensionem impietatis suæ
afferunt, quod scilicet terrestribus dominetur Ma
lus, id, inquam, eo adhiberi potest, ut sub nullo
imperio esse dicantur. Qui enim mendax est, et
auctor mendacii, ipse sibi imperium rerum terre
strium vindicavit. Si porro corpora sunt a Malo,
quomodo discipuli sal erant terræ? quomodo lux
mundi ⁸⁹? ex dimidia enim erant parte salient, et
illuminabunt, imo vero ne ex dimidia quidem parte.
Nam vicissim dimidiam tantum humanæ substan
tiæ partem, non vero toti homini id præstabant,
Creatura enim Mali salutarum non admittit, ne ma

⁸⁶ Matth. xii, 1 seqq. ⁸⁷ Matth. iv, 9. ⁸⁸ Joan. viii, 44. ⁸⁹ Matth. v, 13.

litia ad putredinem inclinare possit, cum tota putredo existat. Neque idem idoneum est ad recipiendas lucis stricturas, præcipue cum erronea eorum doctrina id quoque tradat eos, qui ad ejusmodi quid perpetrandum destinati sint, facultatem illam non habere, sed a delictis suis retineri. Quando vero ipse Servator diserte clamat: *Non veni legem solvere, aut prophetas, sed implere* ⁹⁰, quomodo impudentissima impiorum mens non veteret dicere, legem et prophetas a malo principio profectas esse, atque huic in vita cultum exhibuisse? Si enim Servator noster inplet legem et prophetas, consequeretur ex duobus abominandis, et in ipsorum perniciem vergentibus, alterutrum, vel quod Malum in Bonum convertant, vel si illud malitiæ terminis circumscriptum maneat, quod Christum spontaneum, illius ministrum constituent, qui per infinitam suam bonitatem ideo venit, ut Malum deturbaret de imperio quod inter homines exercet. Illa vero verba: *Amen dico vobis, donec transierit cælum et terra, iota unum aut unus apex non transibit a Lege, donec omnia fiant* ⁹¹, nunquam probationis accessionem admittunt. Nonne potius erroris eversionem ebuccinant, aut indomita impiorum ora obturant, etiamsi nordicus adhuc tueri conentur, quod lex et prophetæ a Malo sint?

IX. Quando vero audiveris evangelistam adventum Jesu Christi, Filii Dei, inenarrabilem, ejusque actiones omnem sermonem excedentes inde a principio ad prophetas (tanquam prænuntios) referentem, nonne pudore et pœnitentia duceris, quod eos injuria afficere audeas, quos sacra oracula tanti mysterii, amorem in homines testantis, præcones et doctores constituunt, et quorum vaticinia Evangelii sunt fundamentum? *Initium enim Evangelii Jesu Christi, Filii Dei, inquit, sicut scriptum est in prophetis: Ecce ego mitto angelum meum ante faciem tuam, qui parabit viam tuam ante te* ⁹². Quis vero misit, ut pararetur via boni Filii et Dei, nisi bonus Pater, qui per suos in lege ministros multis sæculis ante nuntiavit, Filium suum usque ad assumptionem carnis et sanguinis exinanitum iri? In fine vero temporum illorum angelum suum, Joannem, misit dicentem: *Parate viam Domini, rectas facite semitas ejus* ⁹³. Aquam vero, in qua submersus Jesus, hominum-amantissimus, omnem justitiam implevit, quomodo vel tetigerit, ne dicam, ea omnino iungi sustinuerit, eamque purificandi et mundandi facultate instruxerit, nisi suæ potius, quam

⁹⁰ Matth. v, 17. ⁹¹ ibid. 18. ⁹² Marc. i, 1, 2. ⁹³ ibid. 3.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(94) *Τοιαύτη*. Ms. in dandi casu legit, sicut et sequens *σαπρία*. At rectius utraque vox pro nominativo habetur. Ea enim est Photii mens, salituram non cadere in corpus, tanquam rem penitus malam et putridam, quæ proinde a putredine præservari non possit.

Α σαπρίαν τινὰ κακίαν ἀποκλίνει, ἔλον αὐτὸ τοιαύτη (94) πεφυκὸς σαπρία. Καὶ μὴν καὶ ἀνεπιτήθειον ὑποδέξασθαι τὰς τοῦ φωτὸς μαρμαρυγὰς, μέλιστά γε τῆς πλάνης συνυποβαλλούσης, καὶ τοὺς ταῦτα καταπράττεσθαι· χειροτονοῦμένους τὴν ἰσχύν οὐκ ἔχειν, ἅτε δὴ τοῖς ἴσοις αἰτιάμασιν ἐνεχομένους. Ὅτε δὲ αὐτὸς ὁ Σωτὴρ λαμπρῶς ἀνακράζει· *Οὐκ ἦλθον καταλύσαι τὸν νόμον ἢ τοὺς προφήτας, ἀλλὰ πληρῶσαι· πῶς οὐ δέδοικε τὸ ἀναίσχυντον τῶν ἀσεβῶν φρόνημα τὸν νόμον καὶ τοὺς προφήτας πονηρὰς λέγειν προελθεῖν ἀρχῆς, καὶ ταύτην διὰ βίου θεραπευσκέναι;* Εἰ γὰρ πληρωτὴς ἐστὶν ὁ Σωτὴρ ἡμῶν τοῦ νόμου καὶ τῶν προφητῶν, εἴη δὲ αὐτοῖς τὸ ἐπόμενον βλάσφημον περιτρεπόμενον εἰς τὰς κεφαλὰς, δυσὸν θάτερον, ἢ τὴν πονηρὰν μεταπλάττουσιν εἰς τὴν φύσιν τοῦ ἀγαθοῦ, ἢ τὸ ἀνάπαλιν, μένουσαν ἐν τῇ ἰδίᾳ τῆς κακίας περιγραφῇ. ἐκούσιον ὑπερέτην ταύτης γενέσθαι, καταδικάζουσι τὸν διὰ πολλὴν ἀγαθότητα, καὶ τῆς ἐν ἀνθρώποις τῶν παθῶν τυραννίδος παραγεγονότα καθελθὲν αὐτήν. Τὸ δὲ, *Ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ἕως ἂν παρέλθῃ ὁ οὐρανὸς καὶ ἡ γῆ, ἢ ἡ μία κεφαλή οὐ μὴ παρέλθῃ ἀπὸ τοῦ νόμου, ἕως ἂν πάντα γένηται, τίνα μὲν βεβαιώσεως ὑπερβολὴν ἀπολείπει τινί; πῶς δ' οὐ τὴν τῆς πλάνης σαλπίζει κατάστροφην, ἢ τὰ τῶν ἀσεβῶν οὐκ ἐμφράττει ἀπύλωτα στόματα, κὼν ἔπ' ὅντα φιλονεικῶσιν ἐπι παραφθέγεσθαι τὸν νόμον καὶ τοὺς προφήτας εἶναι τοῦ Πονηροῦ;*

Θ'. Ὅταν δὲ τὸν εὐαγγελιστὴν ἀκούσης τὴν τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ ἄφραστον ἐπιδημίαν, καὶ τὰς ὑπὲρ λόγον πράξεις ἀπ' αὐτῆς ἀρχῆς εἰς τοὺς προφήτας ἀναφέροντα, πῶς οὐκ αἰδῶς σε λαμβάνει καὶ μετάνοια, ἀνθ' ὧν ἐνυδρίσαι παρηχέθης, οὐς ἀναγράφει τὰ ἱερὰ Λόγια, τηλικούτου φιλανθρώπου μυστηρίου κήρυκας τε καὶ ἐκφάντορας, καὶ ὧν αἱ προφητεῖαι τοῦ Εὐαγγελίου θεμέλιος; Ἀρχὴ γὰρ, φασὶν, τοῦ *Εὐαγγελίου Ἰησοῦ Χριστοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ, ὡς γέγραπται ἐν τοῖς προφήταις* (95). *Ἴδού ἐγὼ ἀποστέλλω τὸν ἄγγελόν μου πρὸ προσώπου σου, ὃς κατασκευάσει τὴν ὁδὸν σου ἐμπροσθέν σου.* Τίς δ' ἀπέστειλε κατασκευάζειν τὴν ὁδὸν τοῦ ἀγαθοῦ Υἱοῦ καὶ Θεοῦ, εἰ μὴ ὁ ἀγαθὸς Πατὴρ, ὃς διὰ τῶν ἐν τῷ νόμῳ θεραπεύωντων αὐτοῦ τὴν μέτριον σαρκὸς καὶ αἵματος τοῦ Υἱοῦ κένωσιν ἔσσεσθαι πολλοῖς χρόνοις προθέσπισεν; Ἐπὶ τέλει δὲ τῶν αἰώνων καὶ τὸν ἄγγελον αὐτοῦ τὸν Ἰωάννην ἀπέστειλε λέγοντα· *Ἐτοιμάσατε τὴν ὁδὸν Κυρίου, εὐθείας ποιεῖτε τὰς τρίβους αὐτοῦ.* Τοῦ δὲ ὕδατος, ἐν ᾧ καταδεδυκῶς ὁ φιλάνθρωπος Ἰησοῦς πᾶσαν δικαιοσύνην ἐπλήρωσε, πῶς ὄλω; ψαῦσαι, μὴ ἔτι γε καθόλου ἐν αὐτῷ βαπτισθῆναι,

ἠνώχετο, καὶ καθαρῶς δυνάμει καὶ ἀγιαστικῆς μεταδοῦναι χάριτος, εἰ μὴ τῆς αὐτοῦ δημιουργία; ἀλλὰ τῆς ἀντικειμένης ἐτύγχανε δημιουργημα; Καὶ ταύτην τὴν χάριν οὐ παρὼν μόνον τῷ σώματι κηγάζειν ἐδωρείτο, ἀλλὰ καὶ εἰς τοὺς ἐφεξῆς ἄπαντας αἰῶνας δι' αὐτοῦ τὴν ἀνάπλασιν καὶ ἀναγέννησιν εὐρίσκειν τοὺς σωζομένους ἐνεργεῖα τοῦ παναγίου Πνεύματος ἐχαρίτωσεν, ὡς ἀθάνατον αὐτῷ παρακολουθεῖν τὴν δωρεάν τοῦ χαρίσματος. Ἄξιος δὲ πάλιν τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἀγαθοῦ Θεοῦ γεγωνῶς ὁ Ἰωάννης, καὶ προφήτου περισσώτερος, καὶ μείζων τῶν ἐν γεννητοῖς γυναικῶν ὅτι αὐτῆς τῆς ἀληθείας ἀναγορευθεὶς, πῶς ὑπέστη νομικῆς ἐντολῆς ὑπερμαχεῖν, καὶ τότε πρόδρομος τῆς χάριτος ἀποσταλαίς; Ὁ δὲ οὐ μόνον ὑπὲρ τῆς ἡδὴ παυομένης, οὕτως ἦδει ταύτην Θεοῦ δῶρον, τὸν ἀγῶνα προθύμως μετήρχετο, ἀλλὰ καὶ μέχρι τοσοῦτου, ὥστε καὶ τὴν αὐτοῦ ζωὴν δευτέραν ἀγειν τῆς περὶ αὐτὴν φυλάκῃς. Τὸ γὰρ ἐλέγχειν τὸν Ἡρώδη, ὡς *οὐκ ἐξεστί σοι ἔχειν τὴν γυναῖκα τοῦ ἀδελφοῦ σου*, πόθεν λαβὴν ἐπέτιμα, ἢ εἴως ὑπερασπίζων νομοθεσίας τὸν ἐλεγχον προσήγειν τῷ βασιλεῖ; Οὐχ ὀρθῶς, πόσον ἀπέχειν ὑδρίζειν τὰς νομικὰς ἐντολὰς ὁ τῆς χάριτος πρόδρομος, καὶ τὸν τῆς χάριτος νομοθέτην βαπτίσαι καταξιωθεὶς; Εἰ δὲ μὴ τῆς αὐτῆς ἦσαν θέας καὶ ἀγαθοῦργοῦ ἐπιπολαίαι τὰ Μωσαϊκὰ παραγγέλματα, πῶς; ὁ αὐτὸς τῆς χάριτος ὑπηρέτης οὐδ' ἐκαίνων τὴν ὀλιγωρίαν ὑπέμεινε, ἀλλ' ἦν αὐτῶν σφοδρὸς ζηλωτής καὶ διάπυρος ἐδικητής; μάλιστα γὰρ τοῦ Σωτήρος διακεκραγὸς· *οὐδαίς δύναται δυσὶ κυρίοις δουλεύειν· ἢ γὰρ τὸν ἑνα μισήσει, καὶ τὸν ἕτερον ἀγαπήσει· ἢ τοῦ ἑνὸς ἀποθέσται, καὶ τοῦ ἕτερου καταφρονησεί. Ὁ δὲ δύνασθε θεῷ δουλεύειν καὶ Μαρμαρῶν.* Καὶ μὴν εἰ δύο κυρίων ἀντικειμένων ὁ νόμος; καὶ ἡ χάρις, ἀλλὰ μὴ τῆς μίαις ἀγαθότητος τε καὶ μοναρχίας, πῶς οὐ μηδεὶς ἐν ἀνθρώποις μείζων, δυσὶ δουλεύων ἔφη κυρίοις κατὰ τὴν ἀθίον γλωσσάλαγλαν; Ἄσάτως δὲ καὶ τῶν πρὸ αὐτοῦ προφητῶν ἡ ὁμήγουρις. Τὸ γὰρ ὅτι καὶ αὐτὸς ὁ Σωτὴρ τὸ πατρικὸν ἐπλήρου ἐνανθρωπήσας θέλημα, καὶ ὡς οὐκ ἤλθε καταλύσαι τὸν νόμον, ἢ τοὺς προφήτας, ἀλλὰ πληρῶσαι, διὰ τὴν τῆς ἀθεότητος ὑπερβολὴν, οὐκ ἂν ὑποσταίην σαφέστερον ἀναπτύξασθαι.

Γ'. Πλὴν τότε ἄρρητον, ὡς οἷον τε ἔπει, καὶ ἐφ' ὅσον μὴ παντελῶς χάρισσασθαι τοῖς ἐχθροῖς ἐκφυγῶν, δὲ μετ' ἐκεῖνο δεύτερον ἐρῶ. Ὡς ὁ Ἰωάννης τῆς τοῦ νόμου διαγνώσει καὶ τῆς χάριτος ὑπηρετούμενος, καὶ δὴ καὶ τὸ σύνταγμα τῶν πρὸ αὐτοῦ προφητῶν ἀφύκτοις ἐλέγχοις τοὺς ἀσεβεῖς στηλιτεύουσι τὴν ἐνυπόστατον ἀλήθειαν εἰς ψεῦδος; διασύρειν, καὶ μαχομένους νομοθέταις τὰς ἐντολὰς διασχίζοντας τῆς τῶν προτέρων διαβολῆς, καὶ οὐπω γυμνῆς τῆς κεφαλῆς τεταρτήχασιν, οὐδὲν ἑλαττον ἐλακώσας (τί γὰρ ἂν ἐκ ψεύδους οὐ φαῦλον προέλθοι;) συνεφορηεῖσθαι καὶ ἐκ τῆς χάριτος. Εἰ γὰρ τῆς χάριτος μὲν ὁ ἀγαθὸς Δεσπότης νομοθέτης, ἐν δὲ αὐτοῦ τῶν δογμάτων καὶ τὸ, μηδένα δύνασθαι δυσὶ κυρίοις δουλεύειν, ἐν

oppositæ potestatis opus existeret? Atque hanc gratiam ex baptismo tanquam fonte scaturire jussit non solum tunc, cum corpore præsens esset, sed gratiose effecit, ut in futura sæcula omnia salvandi hic per Spiritum sanctum regenerationem novamque creationem invenirent, atque adeo hoc gratiæ donum nunquam intercideret. Quomodo porro Joannes, dignus habitus, qui videret bonum Deum adventantem, idemque propheta, præstantior et major omnibus, qui ex uxoribus nati sunt, ab ipsa veritate renuntiat, pro præceptis legis pugnare ingressus est, is scilicet, qui tantum erat, ut gratiæ esset prænantius? Neque is missus pro ea jam desitara (adeo illam norat Dei donum esse) certamen ingressus est, sed eo quoque est proventus, ut vitam suam postponeret serio illam observandi studio. Unde enim animadversionem illam suam in Herodem, dicens: *Non licet tibi habere uxorem fratris tui* ⁵⁴, unde, inquam, eam nactus est, aut pro qua lege propugnans ita objurgavit regem? Nonne vides, quam longe prodromus gratiæ a contumelia, præceptis legis inferenda, absuerit, is omnino, qui ut auctorem gratiæ baptizaret, dignus habitus est? Si vero mosaica præcepta non ab eadem divina et benefica inspiratione profecta fuissent, quomodo idem gratiæ minister illa adeo non contemptum habuit, ut ea potius omni studio sectaretur et fervide urgeret? Servatore nostro imprimis clamante: *Nemo potest duobus dominis servire: aut enim unum odio habebit, et alterum diliget: aut uni adhaerebit, et alterum contemnet. Non potestis Deo servire et Mammonæ* ⁵⁵. Quod si lex et gratia a duobus dominis oppositis non autem ab eadem bonitate et potestate profectæ sunt, quomodo is, quæ nullus inter homines major est, duobus dominis, prout impia hominum lingua tradit, servire visus est? Atque eodem modo comparatus fuit omnium, qui ante ipsum fuerunt, prophetarum cætus. Jam vero id, quod Servator ipse, homo factus, Patris voluntatem perfecit, quodque non venit ad solvendam legem aut prophetas, sed potius ad implendum, nolim amplius, ob maximam contrariæ sententiæ impietatem, evolvere.

X. At infandum illud, quoad fieri potest, et in quantum non omni ex parte gratificari hostibus simul licebit, tanquam priori isto secundum enarrabo. Joannes scilicet, in confinio legis et gratiæ ministerio fungens, imo et omnis prophetarum, eo priorum, cætus argumentis non solvendis convincunt homines istos impios, quod veritatem substantialem tanquam mendacium insectentur, et, dum, invecis legislatoribus contrariis, præcepta distrahunt, eadem opera, qua priora calumniantur, quamvis id palam facere non audeant, non minus et ea, quæ gratiæ sunt (quid enim mali ex mendacio non prolliciscatur?) prodant et simul explodant. Si enim bonus Dominus gratiæ auctor est, hujus

⁵⁴ Marc. vi, 18. ⁵⁵ Matth. vi, 24.

vero inter reliqua hoc dogma est, quod nemo possit duobus dominis servire, utrique vero parti prædicti illi servierunt, nunc autem illa apostatarum colluvies alium Mosaicis præceptis Dominum constituit; nonne inter medios prætextus ipsam gratiam probris insectantur, dum calumniantur legem? Ita enim (quæ, utut etiam in confutatione impletalis commemorare vix fas sit, magis tamen integrum fuerit) ipsum Testamentum mendacii insimulare judicabantur. Sed quid si quis exceperit: Si lex bona est, num, qui sub gratia sumus, secundam eam vivimus? At tua quidem causa nihil attinet quemquam in subsidium vocare. Quodnam enim tibi impio amplius dubium erit, cujus solutionem non aggrediar? Nunquid forte levius peccabis, et dum bonitatem, nulli injuriæ obnoxiam injuria afficis, vel impune eam feres vel facilius dimittes? Imo vero ipsa illa difficultatis oppositio non minus defectionem hanc confutat: adeo undequaque etiam ex rebus ipsi contrariis veritatis robor respundet. Si enim ex eo, quod lex ab illis, qui sunt sub Bono, non observatur, in suspensionem eadem admittitur, ac si cum gratia non concordet; quantæ bonitatis particeps eadem renuntiatur eo ipso, quod Deus bonus venit, non, ut *solveret legem et prophetas, sed ut impleret?* Et apostatis quidem plura respondere non opus est. At piorum causa, qui digni sunt, ut gratiæ mysteriis amplius initiarentur, facile edisseri potest, quod propterea secundum antiquas leges non vivimus, quia Christus, ubi advenerat, omnia implevit, gratiam scilicet pro gratia per Mosen tradita, proque sanctis, quæ in sancto erant, typicis Sancta sanctorum, quæ per illa præfigurata erant, exhibens, quorum alterum Paulus ⁹⁶, alterum Joannes ⁹⁶, in divina sua doctrina tradit. Itaque nunc quidem, qui secundum eas vivere instituat, reprehendendus foret, tanquam qui auderet negare Christum, qui legem implevit, omnia ejus implevisse. Sed regrediendum eo est, unde sermonis impetus, ad affinia deducens, nos avertit. Auctor gratiæ et cælum et terram et Hierosolyma, imo et capillos adeo revereri nos jubet, ut nec ad jusjurandum adhiberi velit: et cælum quidem, *Thronum Dei*, *terram vero scabellum pedum ejus*, *Hierosolyma autem civitatem ejusdem Dei et magni Regis* ⁹⁷, appellat. Si igitur ista ad creaturas boni Patris pertinent, sicut Filius, qui omnia, quæ Patris sunt, novit, confirmat, quomodo non pro eo, quod in creaturas debacchantur, in ipsum potius Dominum nostrum Jesum Christum et Patrem ejus, eo ipso, quod apostatæ illorum

⁹⁶ Hebr. xi, 3. ⁹⁶ Joan. i, 16. ⁹⁷ Matth. v, 55.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(96) *Ἀποφαίνοντες εἰεν.* Ms. ita interpungebat: αὐτὴν διαθήκην ἀποφαίνοντας. Elev. Sed nexus orationis, puto, satis ostendit postremum illud verbum cum antecedente participio jungendum esse. Hoc loco monere fas sit me sæpissime interpunctionem apographi nostri Holsteniani mutasse, etiam ubi illius rei in notis indicium non feci,

ἄκατ' ἄρα δὲ μερῶν δεδουλεύεσθαι οἱ προσηρημένοι, ἄλλον δὲ Κύριον τοῖς Μωσαϊκοῖς ἐφίστησιν ἢ ἀποστασία· πῶς οὐκ ἐν τῷ προσηλακισμῷ τοῦ νόμου, εἰ καὶ διὰ μέσων παραπετασμάτων, οὐ συμπροσηλακίζουσι καὶ τὴν χάριν; Οὕτω γὰρ (καίπερ οὐ φορητὸν οὐδ' ἐπ' ἐλέγχῳ λέγειν τῆς ἀσεβείας, ὅμως ἀνεκτότερον), ψεῦδους αὐτὴν διαθήκην ἀποφαίνοντες εἰεν (96). Ἄλλὰ τί κἀν τις ὑπέκρουσεν· Εἴπερ ἀγαθός, μὴ κατὰ νόμον νῦν οἱ τῆς χάριτος βιοῦμεν; Ἄλλὰ σοὺ μὲν χάριν οὐδὲν ἀπαιτεῖ προσεπειν. Τί γὰρ εἰ σοὶ δυσσεβοῦντι (97) διηπόρηται, ἐγὼ δὲ μὴ λύειν ἐλοιμήν; Ἄρα κουφότερον ἀσεβήσεις, ἢ τὴν ἀνώβριστον ἀγαθότητα καθυβρίζων κερδανεῖς τὴν ὕβριν, ἢ μετριώτερον ἀπαλλάξεις; Καίτοιγε αὐτὸ τῆς ἀπορίας τὸ πρόβλημα οὐδὲν ἐλαττον τὴν ἀποστασίαν διελέγει· οὕτω πανταχόθεν καὶ διὰ τῶν ἐναντιῶν τῆς ἀληθείας ἀστράπτει τὸ κράτος. Εἰ γὰρ, ὅτι μὴ τοῖς ὑπὸ τὴν χάριν πράττεται, εἰς ὑπόνοιαν ὁ νόμος, ὅτι μὴ συμφωνεῖ τῇ ἀγαθότητι, περιάγεται· πόσις ἀγαθότητος οὐκ ἀνακηρύττεται μέτοχος τῷ τὸν ἀγαθὸν θεὸν ἐλθεῖν, οὐ καταλύσαι τὸν νόμον ἢ τοὺς προφήτας, ἀλλὰ κληρώσαι; Καὶ πρὸς μὲν τοὺς ἀποστάτας οὐδὲν ἐπινεγκεῖν δεῖ πλέον. Τῶν δὲ εὐσεβῶν ἕνεκα, καὶ μυσταθωγεῖν τὰ τῆς χάριτος οὐκ ἀναξίτων, βῆρον καὶ σαφὲς εἰπεῖν, ὅτι διὰ τοῦτο μὴ κατὰ τοὺς πάλαι νόμους πολιτευόμεθα, διότι παραγεγονώς πάντα πεπλήρωκεν ὁ Χριστός, χάριν μὲν ἀντὶ τῆς διὰ Μωσέως χάριτος παρισχῶν, ἀντὶ δὲ τῶν ἐν τοῖς ἁγίοις ἀντιτύπων ἁγίων, αὐτὰ τὰ προδιατυπούμενα ἁγίων Ἄγια, ὧν τὸ μὲν Παῦλος, τὸ δὲ Ἰωάννης θεολογῶν ἐκάτερος ἀνακείραγεν. Ὅστε μᾶλλον νῦν, εἴεις ἐθέου κατ' ἐκείνου, ἠλέγηται ἂν ἀπαρνεῖσθαι τολμῶν, μὴ πάντα πεπληρωκέναι τὸν πληρωτὴν τοῦ νόμου Χριστόν. Ἄλλὰ γὰρ ἐπαντιῶν, ὅθεν ἢ τοῦ λόγου φορὰ πρὸς τὰ ἀκόλουθον ἀρμολομένη παρήνεγκε φέρουσα. Εὐλαβεῖσθαι τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν καὶ τὰ Ἱεροσόλυμα, ἀλλὰ καὶ αὐτὰς τὰς τρίχας, ὁ τῆς χάριτος παρακλυτεύεται νομοθέτης, καὶ τοσοῦτον, ὥστε μηδ' ὄρω καὶ ταῦτα καθυποβάλλειν, καὶ τὸν μὲν οὐρανὸν θρόνον ἀπακηρύττει τοῦ Θεοῦ, ὑποπόδιον δὲ τὴν γῆν. Πάλιν δὲ, τὰ Ἱεροσόλυμα πόλιν τοῦ αὐτοῦ Θεοῦ καὶ μεγάλου Βασιλέως. Εἰ οὖν τῆς κτισθείας ἐστὶ ταῦτα τοῦ ἀγαθοῦ Πατρὸς, ὡς ὁ πάντα τὰ τοῦ Πατρὸς εἰδὼς Υἱὸς ἐθεβαίωσε· πῶς οὐχὶ πρὸ τῆς κατὰ τῶν κτισμάτων ὕβρεως κατ' αὐτοῦ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ καὶ κατὰ τοῦ Πατρὸς αὐτοῦ, ἐν ᾧ πονηρὰς ἀρχῆς οἱ ἀποστάται τὴν αὐτῶν κτίσιν ἀναρτῶσι, μεμνηότες οὐχ ἀλίσκονται;

et Patrem ejus, eo ipso, quod apostatæ illorum

cum id nimis crebro fieri debuisset, et mutationis causæ essent manifestæ. Si quod vero dubium suboriri poterat, id nunquam tacui.

(97) *Δυσσεβοῦντι.* Ms. dividit hanc vocem in duas, legens *δυσσεβοῦν τι*. Emendationis nostræ causa in promptu est.

1A'. Σὺ δὲ καὶ βαθυτέρον αὐτῶν τῆς δυσσεβείας ἄρα τὴν τόλμαν καὶ τὴν ἀπόνοϊαν. Τὸν ἄρτον ἡμῶν τὸν ἐπιούσιον, τὴν μυστικὴν (98) τελῶν ἡμῖν καὶ παραδίδους ὁ Σωτὴρ, αὐτὸς μὲν παρὰ τοῦ Πατρὸς αὐτοῦ προσέταξε ταύτην (99) αἰτεῖν. Οἱ δὲ τὸν ἄρτον εἰς τὴν ὀλέθριον, ὅτι καὶ πάντα τὰ ἐπὶ γῆς μεταγόουσι ἀρχὴν, καὶ τρέφειν τὰ ἐξ αὐτῆς τερατολογουσι προαχθέντα σώματα. Οὕτω κατ' αὐτῆς ἀναιδῶς τῆς Δεσποτικῆς ἐπανίστανται ἐντολῆς, φαῦλά τε λέγοντες τὰ σώματα καὶ φαῦλον τὴν τροφήν, καίτοι διαβρήθησαν τοῦ Δεσπότης διατάττοντος, ταύτην ἡμῖν παρὰ τοῦ Πατρὸς αἰτεῖσθαι τοῦ ἀγαθοῦ. Καὶ πῶς ἂν εἴη τοῦτοις, μὴ ὅτι γε τῆς ἀληθοῦς ἐντολῆν ὁμολογεῖν, ἀλλὰ κἄν γούν σχήματι μύθου ταῦτα δυνατὸν ὑποβλεῖν; Ἰσον γὰρ ἔστι βυσθῆναι τε τοῦ Πονηροῦ δυσωπεῖν, καὶ ἔνοικον αὐτὸν λαβεῖν παρὰ τοῦ Ἄγαθοῦ ἐπιζητεῖν. Εἴπερ τοῦ Πονηροῦ γεώργιον ἡ τροφή, καὶ μὴν ἐπὶ τέλει τῆς εὐχῆς ὥστερ αὐτὸ τοῦτο προαναιρῶν τὴν ἀσέβειαν, ὁ ἐπὶ σωτηρίᾳ τοῦ γένους παραγεγῶνός, εἰς δὴ τὴν αἰτησὶν ἀναφέρειν τῆς τροφῆς εἰς τὸν αὐτὸν ἀναφέρειν καὶ τὴν ἰκεσίαν ἐθέσπισε, δι' ἧς βυσθῆμεν ἂν τοῦ Πονηροῦ, δηλῶν ὡς ὁ βυθόμενος ἡμᾶς τοῦ Πονηροῦ, αὐτὸς ἔστιν ὁ παρέχων ἡμῖν καὶ τὴν σωματικὴν τροφήν, ἐφ' οἷς καὶ τὴν βασιλείαν καὶ τὴν δυνάμιν καὶ τὴν δόξαν εἰς τοὺς αἰῶνας εἶναι καὶ διαμένειν ὁ μονογενὴς Υἱὸς τοῦ ταῦτα χαριζομένου Πατρὸς ἀνεδίδαξεν. Ὅρξας, εἰς ὅσον βάθος ἡ ἀποστασία καταδύεται, καὶ ὡς ὁ κατ' αὐτῆς τῆς ἀληθείας λόγος ἐνεργῆς ὢν, καὶ διαστόμου μαχαίρας ἀπάσης τομώτερος ἐπαφίεται; Εἰ δὲ τὸν ἐπιούσιον ἄρτον οὐχ ἀπλῶς ἐρεῖ τις τὸν εἰς τροφήν τῷ σώματι χορηγούμενον, ἀλλ' ὅς εἰς σῶμα Χριστοῦ μεταβάλλει (1) καὶ τὴν ψυχὴν συναγιάζει τῷ σώματι, οὐδὲν ἔλαττον διὰ τῆς τοιαύτης θεωρίας, εἰ μὴ καὶ μᾶλλον, ἡ ἀσέβεια στηλιτεύεται (2) καὶ τὴν ἔκτομῃν ὁ λόγος κατ' αὐτοῦ ἐπιφέρει ἀδυσώπητον.

1B'. Εἰ δὲ καὶ δυοὶ κυριοὶς οὐκ ἔστι δουλεύειν, τὸ δὲ τοῦ ἀνθρωπίνου συγκρίματος ἡμῶν ἄτε δὴ κτίσμα ὑπέρχον, ὡς ἡ ἀσέβεια βούλεται, τοῦ Πονηροῦ, ὑπόκειται αὐτῷ καὶ ἄκουσα καὶ δουλεύει ὡς πλάσμα τῷ πλάσαντι, οὐδεὶς ἄρα δουλεύσει καθαρῶς (3) καὶ ὀλοκλήρως Θεῷ. Καὶ εἰς λήρον αὐτοῖς τὰ θεῖα καταστρέφει κηρύγματα, καὶ, ὡς τῆς ἀτόπου φρενός! ἡ φρικτὴ παρουσία καὶ ἐνανθρώπησις, καὶ πάντα, ὅσα ὑπὲρ τῆς ἡμῶν σωτηρίας ὁ δεσπότης ἐκῶν ἔκτισεν καὶ κατεδέξατο. Ἀλλὰ σὺ μὲν τῶν ἀνθρω-

XI. Tu vero crassiorem adhuc impiorum illorum audaciam et dementiam perspicce. Panem nostrum quotidianum, mysticam nobis orationem exhibens et tradens Servator, a Patre suo expetere jussit. At illi panem, sicut et omnia terrestria, ad perniciosum referunt principium, eoque corpora ab eodem producta nutriri nugantur. Adeo impudenter Dominico se illi præcepto opponunt, dum et corpora et cibum mala esse contendunt, quamvis Dominus diserte præcipiat, ut eum a bono Patre expetamus. At quomodo fieri potest, ut illi quidem hoc, non dicam, pro veritatis præcepto habeant, sed vel sub fabulæ specie ista animo repræsentent? Idem enim hoc est, ac si vereantur, ne a malo liberentur, adeoque a Bono expetant, ut illud tanquam domesticum recipiant. Si enim cibus Mali est opus, certe is, qui ad salvandos homines venit, dum in fine orationis idem illud e medio tollit, ad eumdem, ad quem preces pro cibo deferri vult, orationem quoque præstari jubet, per quam a Malo liberemur: indicans scilicet, quod, qui nos a malo liberavit, idem nobis et corporeum cibum suppeditat, super quibus et regnum, et potentiam, et gloriam in perpetuum esse et mansuram quoque unigenitus Patris, qui ista largitus est, Filius docuit. Videsne in quod barathrum apostasia se præcipitet, et quomodo verbum veritatis, efficax scilicet et ancipiti gladio quovis penetrantius, in eum grassetur? Si quis vero panem quotidianum dixerit non simpliciter eum esse qui corpori in escam suppeditatur, sed eum qui in corpus Christi mutatur, et animam cum corpore sanctificat, non minus, nisi adhuc magis, hac commentatione impietas confoditur, et sermo hic immedicabilem ipsi cladem infert.

XII. Quod si vero duobus dominis œvire non licet, substantiæ vero humanæ dimidia pars, quippe quæ ex impiorum hominum mente creatura Mali existit, ipsi Malo etiam invita servit et subjecta est tanquam creatura conditori, nemo sane pure et integre Deo unquam serviverit. Adeo in nugas ipsis abeunt divina præconia, et, o hominum insolentiam! ipse quoque tremendus Christi adventus et incarnatio, atque adeo omnia, quæ pro salute nostra Dominus ultro sustinuit et recepit. Scilicet tu

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(98) *Μυστικὴν*. Subintellige εὐχὴν, id est orationem Dominicam, quæ alias simpliciter εὐχὴ aut εὐχὴ Δεσποτικὴ a Græcis doctoribus vocari solet. Constat aliquoties εὐχὴν μυστικὴν vocari illam precandi formulam qua sacerdotes in veteri Ecclesia ad sanctificanda elementa sacræ cœnæ uti solebant, et quæ cum ipsa oratione Dominica conjungi solebat. Hujus mentio frequens est in Liturgiis Græcis.

(99) *Ταύτην*. Legendum videri poterat τοῦτον, quia sermo est de ἄρτῳ. At Photius hæc scribens cogitavit de voce τροφή, quæ de pane etiam usurpari solet, et ad banc, more scriptoribus Græcis solemni, pronomen ταύτην retulit.

(1) *Μεταβάλλει*. Innuit hic eorum sententiam, qui ἄρτον ἐπιούσιον de sacrosancta Eucharistia interpretantur, quod ex veteribus et recentioribus Ecclesiæ doctoribus non uni persuasum fuisse per vulgatum est. Vide Balthas. Stolbergii *Dissertationes*, p. 220 seqq.

(2) *Στηλιτεύεται*. Refellitur scilicet hic eorum error ex eo quod, si panis a Malo esset, optimus Servator aliquid mali ad rem tam sanctam adhibendum censuisset, quod dicere nefas est.

(3) *Καθαρῶς*. Ita lego pro καθαρῶς, quod est in ms. Idque vel a sequente ὀλοκλήρως astruitur.

quidem, malus et ingratus in benefactorem futurus, cibum corporum humanorum malitiæ segetem esse tradis: Servator vero omnium et auctor Patrem suum cœlestem ac Deum, cujus regnum nos prærebis corporeis omnibus quærere jubet, non illius solum cibi quo homines, sed et illorum, quibus volucres nutriuntur, auctorem et procuratorem pronuntiat. Et quomodo sana ratio quævis illis extremæ insanix pœnas non merito irroget, qui clamores subds cum oraculis Dominicis et salutaribus permutant? Hæc enim docent, Patrem nostrum in cœlis nosse, quibus opus habeamus, ad quem et preces deferre jussi sumus clamantes: *Pater noster, qui es in cœlis*⁹⁷; eumque, si regnum ejus ejusque justitiam quæramus, nuntiant, non solum cibum nobis præbere, sed et omnia reliqua, per quæ corpus curatur, nec ea solum, quæ ad necessarium usum hominum conferunt, sed et quæ secundum imo ultimum locum occupant, habitu suo naturali instruxisse et aluisse. *Considerate enim*, inquit, *lilia agri, quomodo crescant: non laborant, neque nent*⁹⁸. Neque hæc solum, sed et ipsum adeo agri gramen, quod hodie existit, et cras in fornacem mittitur. Ait enim: *Si vero gramen agri hodie existens, et cras in fornacem conjici solitum Deus vestit, quomodo non multo magis vos, o exigua fidei homines*⁹⁹? Et naturalium quidem illorum indumentorum, quibus bonus Dominus gramen vestit, quæ et quanta est magnificentia! Ea certe vestem regiam et purpura splendentem, quam humana solertia inter primas collocat, post se tanquam secundam relinquit. *Dico enim vobis, quod neque Salomon in omni sua gloria vestitus ita fuit, ut unum ex illis*¹. Quomodo igitur graminis quidem vestitum bonus parat Deus, tu vero illius vestimenti, quo hominis anima circumdatur, corporis, inquam, alium, non vero eundem, requires conditorem? Et quomodo non simul te ipsum longe graviori pœnæ obnoxium fatearis, quam gramen illud, quod in fornacem conjicitur? Et Servator quidem illis, qui justitiam Dei et regnum per opera quærunt, eundem, cujus regnum illud est, et cibum et vestimenta aliaque, quibus conservatur, suppeditatur promittit. Tu vero ista gratiæ et benignitatis munera ad contraria omnia refers. Quomodo vero ipse, se eorum quorum non est auctor, sed quæ alterius sunt opera, auctorem inscribit? Quomodo, quod adhuc absurdius est, se hominibus pro virtute dimicantibus et regnum suum quærentibus, talem sistit, qui eis malas Mali creaturas præmium studii sui, divino amore pleni, et certaminum plurimorum tradat et exhibeat?

XIII. Quod vero lex consonet gratiæ, adeo certum est, ut altera ab altera stabilietur. Gratia quidem, tanquam quæ a lege præfigurata et prænun-

κίων σωμάτων την τροφήν πονηρός και ἀχάριστος περί τὸν εὐεργέτην γεγωνός, πονηρίας δογματίζει γεώργιον· ὁ δὲ Σωτὴρ τῶν ὄλων και Δημιουργός ἐστὶ τῆς ἀνθρωπίνης τροφῆς μόνον τὸν οὐράνιον αὐτοῦ Πατέρα και Θεόν, οὗ τὴν βασιλείαν ἐγκλειύεται, πρὸ τῶν σωματικῶν ἀπάντων, ἡμᾶς ἐπιζητεῖν, ἀλλὰ και δι' ὧν τὰ πετεινά τρέφεται, αὐτὸν ἀποφαίνει χορηγόν τε και προνοητήν. Και πῶς οὐκ ἂν τῆς ἐσχάτης μανίας δίκην ἀποτινύναι ἅπας ὀρθὸς ἐπιψηφιεῖται λόγος τοὺς τὰς ἰδίας ὑλακὰς τῶν Δεσπότηκῶν και σωτηρικῶν ἀνταλασσομένους χρησιμῶν, ὃν διαβρήθην εἰδέναι τε τὸν ἐν οὐρανοῖς Πατέρα ἡμῶν, ὧν χρεῖαν ἔχομεν, πρὸς ὃν και τὴν εὐχὴν ἀνατείνειν ἐδιδάχθημεν, Πάτερ ἡμῶν, ἀνακράζοντες, ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς, και ἐν τῷ ζῆτειν τὴν βασιλείαν αὐτοῦ και τὸν δικαιουσύνην αὐτοῦ, οὗ τὴν τροφήν παρέχοντα μὴν διαγγέλλουσιν, ἀλλὰ και τὰ ἄλλα πάντα, δι' ὧν ἡ θεραπεία τοῦ σώματος, και οὐχ ὅσα μόνον τῇ ἀνθρωπίνῃ χρεῖᾳ ἐξ ἀναγκαίου συντελεῖ, ἀλλὰ και ὅσα δευτέραν, ἡ και τελευταίαν ἐπέχει τάξιν, αὐτὸν αἷτιον εἶναι και τῆς τούτων φυσικῆς περιβολῆς και αὐξήσεως. Καταμάθετε γάρ, φησί, τὰ κρίνα τοῦ ἀγροῦ πῶς αὐξάνει· οὐ κοπιᾷ, οὐδὲ νήθει. Και οὐ ταῦτα μόνον, ἀλλὰ και ἀπλῶς τὸν χόρτον τοῦ ἀγροῦ τὸν σήμερον ὄντα, και αὐριον εἰς κλίβανον βαλλόμενον. Λέγει γάρ· Εἰ δὲ τὸν χόρτον τοῦ ἀγροῦ σήμερον ὄντα και αὐριον εἰς κλίβανον βαλλόμενον ὁ Θεὸς ἀμφιέντυσιν, οὐ πολλῷ μᾶλλον ὑμᾶς, ὀλιγόπιστοι; Και τῶν φυσικῶν ἀμφιασμάτων τούτων, οἷς ὁ ἀγαθὸς Δεσπότης ἡμφιάσατο τὸν χόρτον, τίς ἢ λαμπρότης και πόσι! Εἰς δευτέραν αὐτῆ, τὴν ἐξ ἀνθρωπίνης περινοίας τὰ πρῶτα λαχοῦσαν βασιλικὴν στολήν, και τῇ πορφυρίδι ἐναστράπτουσαν, παραπέμπει. Δέγω γάρ ὑμῖν, δειοῦδὲ Σολομών ἐν πάσῃ τῇ δόξῃ αὐτοῦ περιεβάλετο, ὡς ἐν τούτων. Τί οὖν τὴν μὲν τοῦ χόρτου περιβολὴν ὁ ἀγαθὸς περιβάλλει Θεός, τῆς δὲ περιβολῆς, ἣν ἡ ἀνθρωπίνῃ ψυχῇ περιβάλλεται, τὸ σῶμα λέγω, ἄλλον και οὐχὶ τὸν αὐτὸν ἐπιζητήσεις δημιουργόν; Και πῶς οὐχὶ τοῦ εἰς κλίβανον ἐμβαλλόμενον χόρτου πολλὴ χυλεπωτέρας σεαυτὸν τιμωρίας ὑπεύθυνον ἀποφαίνεις; Και ὁ μὲν Σωτὴρ τοῖς τὴν δικαιουσύνην τοῦ Θεοῦ, και τὴν βασιλείαν δι' ἔργων ἐπιζητοῦσιν, αὐτὸν ἡμῖν, οὗ ἡ βασιλεία και τὴν τροφήν και τὰ ἐνδύματα, και οἷς ἄλλοις τὸ σῶμα συνέχεται, χορηγήσειν ἐπαγγέλλεται. Σὺ δὲ ταῦτα τῆς δωρεᾶς και χρηστότητος εἰς ἄλλοτριωσιν ὑποβάλλεις. Και πῶς, ὦν περ αὐτὸς οὐκ ἔστι προαγωγός, ἀλλ' ἑτέρας ἀρχῆς πεφύκασιν ἔργα, αὐτὸν ἀναγράφει παροχέα; Και τὸ ἐστὶ ἀτοπώτερον, τοῖς τῆς ἀρετῆς ἀγωνισταῖς και τὴν βασιλείαν αὐτοῦ ποθοῦσιν οἷα δὴ μισθὸν και τῆς φιλοθέου προθυμίας και τῶν ἀορίστων ἀγωνισμάτων τὰ τοῦ Πονηροῦ δημιουργήματα παρέχοντά τε και ἀνταποδίδόντα;

Π'. Ὅτι μὲντοι σύμφωνος ὁ νόμος τῇ χάριτι, ἐκἀτερον δι' ἐκατέρου δέχεται τὴν βεβαίωσιν. Ἡ μὲν ὡς ὑπ' αὐτοῦ προδιατυπωμένη τε και προκαταγγελο-

⁹⁷ Matth. vi, 9. ⁹⁸ Matth. vi, 28. ⁹⁹ ibid. 30. ¹ ibid. 20.

μένη και ὅσον προχαραιομένη, και ἐμφαινομένη τε και ἐνδεικνυμένη τοῖς σκιάσμασιν· ὁ δὲ ἄτε τῶν προβήσεων και προχαραιομάτων ἐπ' ἔργοις ἐκδεθηκότων διὰ τῆς χάριτος, και τὴν ἐν αὐτῷ ὑπὸ τοῖς παραπετάσμασι κρυπτομένην ἀνακαλυπτοῦσας τε και ἀνακηρυττούσας ἀλήθειαν. Εἰ δὲ μὴ τὸ σύμφωνον συνδίσωζον ἀλλήλοισι ἡ χάρις και τὰ πρὸ τῆς χάριτος, πῶς ἂν ἂ παρὰ τοῦ νόμου και τῶν προφητῶν ἐχρησμοφώθη ταῦτα πανδημοῖς διμματος ὠρᾶτο τελοῦμενα. Πῶς δὲ και ὁ Σωτὴρ ἡμῶν τοὺς λεπροῦς ῥήματι καθαίρων πρὸς τοὺς ἐν νόμῳ ἱερεῖς τούτους ἀπέστειλε, προστάτων ἀπίνεαι και ἐπιδεικνύουαι τούτοις ἑαυτοῦ, ὡς ὁ νόμος ἐκέλευε. Καὶ τὸ ἰσχυρότερον προσενεγκεῖν τὸ δῶρον, ὡς ὁ Μωσῆς διατάξατο. Καὶ εἰ τὰ παλαιὰ τοῖς νέοις διαμάχεται, πῶς τοὺς πληρωτὰς τῶν Δεσποτικῶν ἐντολῶν και πολιτευσαμένους ἐν τῇ χάριτι ἀπὸ ἀνατολῶν και δυσμῶν συναγων ὁ Σωτὴρ αὐτὸς, μετὰ τοῦ Ἀβραάμ και τοῦ Ἰσαὰκ και τοῦ Ἰακώβ, τοὺς κατὰ νόμον εὐηρεσθηκότας Θεῷ ἐν τῇ βασιλείᾳ συνεισάγει τε και συντάττει τῶν οὐρανῶν. Ἰσον δὲ ἐστὶν εἰπεῖν τῆς αὐτοῦ συγκληρονόμους τε καθίστησι τοὺς ἐξ ἐκατέρας διαθήκης, και συναπολαύοντας τῶν ἐπηγγελμένων και αἰωνίων ἀγαθῶν.

ΙΔ'. Ἄρ' οὐν ἐστὶν εὐρεῖν τι τῆς λεγούσης φωνῆς μανικώτερον, ἢ τῆς διανοίας ἀθειώτερον τῶν ἐννοουμένων διως εἰς ἀντιπάλους διασχίζειν μοῖρας τὴν χάριν και τὸν νόμον, και τοὺς ἐν ἐκατέρᾳ διαπρέψαντας πολιτεῖα μὴ τὸν αὐτὸν ἀγαθὸν θεραπεῦσαι λέγειν θεῶν, ἀλλ' ἀντικειμέναις συνδιασπασθέντας ἀρχαῖς διὰ μαχομένης λατρίας ἀλλήλοισι προσελθεῖν; Καὶ Μωσῆς δὲ πάλιν τὰς ἐντολὰς ὁ τῆς χάριτος παραγῶν εἰσηγητῆς ὧν ἐστὶ μία και ἡ, *Τίμα τὸν πατέρα σου, νομοθετοῦσα, και τὴν μητέρα σου*· μᾶλλον δὲ πράττων αὐτῶν τὴν ἐκδικήσιν, ἐντολὰς μὲν ταῦτα; ἀποφαίνει Θεοῦ. Διὰ δὲ γε τῆς εἰρημένης και τὸν ἐγκεχυρμένον τῆς καρδίας ὄδιον, και τὴν ὑπὸ χριστῶν τῶν Ἰουδαίων ἀπογομνῶν και διελέγχων, ὅτι τῶν θεῶν προσταγμάτων ταύτης ἰουδαίας αὐτοῦ τὰς οἰκείας ἐντολὰς ἐμπροσθεν τῆς ἐκ Θεοῦ δεδομένης ἦγον. Καίτοι πόσον ἦν κουφότερον ἀνθρωπίναις προσανέχειν ὑποθήκαις, ἢ περὶ ὅς ὁ ἀρχέκακος ἀνετείλατο; Ἄλλ' οὐν γε δι' αὐτῆς κατὰ τῶν τότε τοῖς μαθηταῖς οὐκ εὐλόγως προσεκρουσθέντων σφοδρὰν τὴν ἐπιτίμησιν ἐπαφίησιν, οὐδὲν τῶν εἰς βρώσιν και πόσιν ἠκόντων, ὅτι περ οὔτε κοινοί, οὔτε βεβηλοὶ τὸν ἀνθρώπον ἀποφαινόμενος. Καὶ ὅρα ὡς οὐ κατ' ἐκείνων μόνον, ἀλλ' οὐδὲν ἑλαττον και καθ' ἑμῶν αὐτῶν ἡ θεῖα ψῆφος ἐκφέρεται. Ἐκείνοις μὲν ἂ μὴδεμίαν φέρει βλάβην οἰκοῦν τὰ βρώματα καθυβρίζουσα, ἡμῶν δὲ τὴν βλασφημίαν πρσαναιροῦσα και προεκτέμνουσα, δι' ἧς πονηρίας εἶναι ταῦτα και λέγειν και νομίζειν παρηγέθητε. Εἰ γὰρ

²² Matth. viii, 11.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(4) Πληρωτὰς. Ita quidem lego pro πληρωθέντας, quod erat in ms.; sermo est enim de hominibus legem servantibus.

(5) Ἰμῶν. Ms. legit ἡμῶν, quemadmodum et paulo post iterum in hac periodo. Utrunque per er-

A tiata et quasi expressa, imo manifestata et promulgata est variis adumbrationibus: lex autem postquam prædictiones et figuræ illæ per gratiam, in rem ipsam abierunt, quæ veritatem, sub velis ejus latentem retexit et in lucem produxit. Quod si res gratiæ et res eam antegressæ mutuam hanc consensionem non servassent, quomodo, quæ a lege et prophetis prænuntiata erant, omnium oculis ut impleta apparuerunt? Quomodo vero et Servator noster, leprosus verbo mundatos, ad sacerdotes, qui sub lege erant, abire eos, seque ipsi ex præcepto legis ostendere, imo, quod plus valet, donum a Mose postulatum offerre jubens. Si vetera novis opposita sunt, quomodo eos, qui Domini præcepta impleverunt, et in gratia versati sunt, ipse Servator ab oriente et occidente collectos cum Abrahamo et Isaaco et Jacob ²² qui secundum legem Deo placuerunt, in regno cælorum congregat et conjungit, vel, quod dicere fas est, regni sui ex utroque Testamento cohæredes constituit, ut simul promissis et æternis bonis frui possint?

XIV. Num quis igitur dabitur sermo magis furiosus, aut sententia magis impia, quam eorum est qui gratiam et legem ad opposita principia referunt, eosque qui sub utraque republica vixerunt, non eundem coluisse bonum Deum, sed contrariis principiiis divisos contrario etiam cultu usos esse dicant? Cumque doctor gratiæ Mosis iterum proferat præcepta, quorum et hoc est quod præcipit: *Patrem et matrem cole*; imo ultionem ejus suscipiat; ea quidem Dei præcepta esse edicit eademque opera per memoratam legem et dolum in animo latentem, et hypocrisin Judæorum denudat ac castigat, quod cum id ex præceptis divinis sit, ipsi legi divinæ suæ præferant. Nam sane et facilius erat, præceptionibus humanis obedire, quam quas Malignus injunxerat. Interim per eam (legem) illos, qui præter rationem discipulis se infestos præbebant, graviter objurgat, ostendens, nihil eorum, quæ in cibum et potum assumuntur, vel inquinare vel polluere hominem. Et vide, quod non solum contra illos, sed et non minus contra vos ipsos divina sententia pronuntiatur: contra illos quidem, quibus nota inuritur, ideo, quod cibi in se, nullam noxam afferant; vos autem, quorum calumniam occupat et præscindit, per quam ex Malo ea esse et dicere et existimare sustinetis. Quod si enim a malo conditore sunt semina et germina ex terra orta, et quæ ad rerum, ratione carentium, classem pertinent, nonne illa eos, qui his fruuntur et nutriuntur, polluunt et in-

rorem librarii. Sequens enim παρηγέθητε ostendit, Photium hic alloqui Paulicianos, eosque a Servatore confutatos dicere. Itaque utrinque legendum est ἡμῶν.

quinant, ac duplici, imo vero multiplici ac continua A pravitare implent dum, hinc malitiam humanis corporibus ab ortu insitam augent, conservant et continent; hinc pravitatem innatam maturant et protrudunt. Sed si leges Mosaicæ non essent a benefica providentia profectæ, quomodo Dominus regni cælorum scribam, illas approbantem, primamque et secundam earum recipientem, dilexit, et laudibus ornavit, quippe qui et principatum illis tribuerit cum ratione, easque cultu et studio prosecutus sit? Quod vero ad laudem plus valet, ideo, quod a Bono profecta erant Mosis præcepta, eum, qui in illis vixerit, cultumque illis exhibuerit, non procul a regno cælorum esse professus est. Sic et Zachariam et Elisabetham, vitam secundum legem instruentes, videre licet a Scriptura sacra justos pronuntiatos, non simpliciter, sed ita ut justitia ipsorum coram Deo manifesta dicatur. Quod ipsum ostendit, eos non ex humana gloria justitiam nancisci, sed ea se, tanquam divini iudicii ornatu, vestire. Quid vero tandem operis præstiterunt, ut hanc gratiam, se ornantem, consequerentur? *In omnibus, inquit, præceptis et institutis Domini ambulaverunt inculpabiles.* Quando igitur sacra oracula eos, qui Mosaicis præceptis exerciti sunt, justos et reprehensioni non obnoxios pronuntiant, tu vero eos ut malitiæ ministros calumniari audes, nonne ostendis, te non minus, quam alios, Christianum nomen mentiri? Imo nonne non minus, si non magis, contra ipsam gratiam quam contra legem insurgis, et impia labia in eam moves, quam tamen lingua adorare, et cultu prosequi te simulas? Missio vero Gabrielis a Deo facta, et sanctificatio uteri virginis ac semen non experti, nec minus renuntiatio Davidis, tanquam Patris boni universitatis rerum conditoris; traditio item throni Davidis regii a rege omnium in perpetuum facta; tum vero ipsa carnis assumptio, ac hominis appellatio, quam bonus boni Patris Filius suscepit (hæc enim quasi per reticentiam obiter commemorare fas sit, cum accurata confutatio blasphemiam secum ferat, nec ipsis auribus ferendam), quomodo, inquam, ista omnia non omnem mali principii audaciam et rabiem dejiciant? Quid enim id quod hinc consequitur, magis horrendum et silentio præteritum afferre attinet, quod et cogitatione assequi licet, et jam ante indicatum est? Cumque illi eo insanix mentisque pertinaciæ pervenerint, ut cultus legalis assecras convicerent, et condemnent, suffecerit omnino, si pietas impietati tantæ nihil aliud opposuerit, quam tremendum illud mysterium, incarnationem scilicet Domini nostri Jesu Christi, assumptionem carnis ex semine Davidis, nec minus id, quod sanctissimi Spiritus supervenientis virtute virgineus sanguis, in carnem compactus, hominem produxerit, imo, si et hæreditatem aliquam, tanquam paternam, regi hujus universi attribuendam putas, successionem in regno Davidico, et reliqua omnia quæ tanto mysterio

A τῆς ἀρχεκάκου δημιουργίας τὰ ἀπὸ γῆς φύμενα σπέρματα καὶ βλαστήματα, καὶ ὅσα τὴν διλογὸν ἐκλήρωσατο φύσιν, ἐπὶ τοὺς μετέχοντας αὐτῶν, καὶ ὅπ' αὐτῶν τρεφομένους οὐ βεβηλοὶ ταῦτα καὶ κοινοί· καὶ διπλῆς, μᾶλλον δὲ πολλαπλῆς καὶ διηγουκούς ἐμπύμπλησι πονηρίας, τοῦτο μὲν ἀξίοντα τὴν ἐμφωλεύουσάν ἀπὸ γενέσεως τοῖς ἀνθρωπίνους σώμασι πονηρίαν διακρατοῦντά τε καὶ συνέχοντα· τοῦτο δὲ καὶ τὴν ἐν αὐτοῖς ἐμφυτον κακίαν ὑποφουμέναν τε καὶ συνεπάγοντα; Ἄλλ' εἰ μὴ τῆς ἀγαθοῦργοῦ προνοίας ἦσαν αἱ Μωσαϊκαὶ νομοθεσίαι, πῶς ὁ τῆς τῶν οὐρανῶν βασιλείας Κύριος τὸν συγκαταθέμενον ταύταις γραμματέα καὶ ἀποδεξάμενον τὴν τε πρώτην ἐν τῷ νόμῳ καὶ τὴν δευτέραν ἐντολήν, ἠγάπησε, καὶ δι' ἐπαίνων ἰδεξιώσατο, ὅτι τε νουνεχῶς αὐταῖς τὸ προσεῦθεν ἐπεψηφίσαστο, καὶ ὅτι τιμῶν καὶ ἀσπάζόμενος ταύτας ὤφθη; Καὶ τὸ μείζον εἰς ἐγκώμιον, καὶ ὅτι τῆς ἀγαθότητος προῆλθον αἱ διὰ Μωσαίου ἐντολαί, οὐ μακρὰν εἶναι ἀπεψηφάτο τὸν ἐν ταύταις βεβιωκότα, καὶ τιμὴν αὐτοῖς εἰδότα, τῆς βασιλείας τῶν οὐρανῶν. Ἄλλὰ γὰρ ὁ Ζαχαρίας καὶ ἡ Ἐλισάβετ νόμῳ τὸν βίον ἰθύνοντες, ὄρθῳ ἕνεστιν, ὅπως ὑπὸ ἱερολογίας δίκαιοι τε ἀνακηρύττονται, καὶ οὐχ ἀπλῶς, ἀλλὰ καὶ τὴν δικαιοσύνην αὐτῶν ἔχουσι παρρησιαζομένην, ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ. Ὅπερ οὐκ ἐξ ἀνθρωπίνης δόξης τὸ δίκαιον διδάσκει λαβεῖν, ἀλλὰ θείας κρίσεως κόσμον ταυτοῖς τὴν δικαιοσύνην περιβαλεῖν. Καὶ τί δὲ πράττοντες ταύτην εἶχον τὴν χάριν κοσμοῦσαν αὐτούς; Ἐν πάσαις, φησί, ταῖς ἐντολαῖς καὶ δικαιώμασι τοῦ Κυρίου πορευόμενοι ἠμάρτυροι. Ὅταν οὖν τὰ ἱερὰ λόγια δίκαιους καὶ ἀμάρτυρους θεῖα κρίσει τοὺς ἕνασκουμένους ταῖς Μωσαϊκαῖς ἀναγράψει ἐντολαῖς, οὐ ἕξ πονηρίας ὑπηρετάς τοῦτους ἐξυβρίζειν τολμᾷς, πῶς οὐ καταφευδῆ μὲν μετὰ τῶν ἄλλων σαυτοῦ καὶ αὐτὴν τὴν ἐπωνυμίαν Χριστοῦ; Πῶς δὲ οὐδὲν ἔλαττον εἰ μὴ καὶ μᾶλλον κατ' αὐτῆς τῆς χάριτος ἤπερ τοῦ νόμου κατεξανίστασαι, καὶ τὰ βλάσφημα χεῖλη κινεῖς; καὶ ταῦτα τῇ γλώσσει προσποιοῦμενος προσκυνεῖν καὶ διὰ σεβάσματος ἄγειν αὐτήν; Ἡ δὲ τοῦ Γαβριὴλ θεόθεν ἀποστολή, καὶ ὁ τῆς ἀσπόρου καὶ παρθενικῆς γαστρὸς ἀγιασμός, καὶ τὸ ἀναρρήθηνα Πατέρα τὸν Δαβὶδ τοῦ ἀγαθοῦ Δημιουργοῦ τῶν ὄλων Θεοῦ· ἀλλὰ καὶ τὸν ἐκείνου βασιλικὸν θρόνον δι' αἰῶνος ἐγγεγραπτεῖσθαι τὸν τῶν ὄλων βασιλέα· καὶ ἀπλῶς τὸ σάρκα λαβεῖν, καὶ ἀνθρώπον χρηματίζειν τὸν ἀγαθὸν Ἰῶν τοῦ ἀγαθοῦ Πατρὸς (δεῖ γὰρ ἐν ἀποσιωπήσεως νόμῳ κἀνταῦθα διελεῖν· ὁ γὰρ διὰ τῆς ἀκριθείας ἔλεγχος καὶ αὐταῖς ἀκοαῖς τὸ βλάσφημον ἀφόρητον συνεφέλεται)· πῶς ἄπασαν τῶν ἀποστατῶν οὐ καταβάλλει τόλμαν καὶ μανίαν τῆς χειρὸνος μοίρας; Τί γὰρ δεῖ τὸ φρικτότερον ἐπάγειν τῆς ἀκολούθου καὶ σιωπώμενον, αὐτὸ μάλιστα νοεῖν παρεχομένης, ἄλλως τε καὶ προειρημένον; Τοὺς δ' οὖν τῇ νομικῇ λατρείᾳ προσανακειμένους διασύρειν τε καὶ καταδικάζειν πρὸς τοσαύτην μέθην καὶ διανοίας πύρωσιν ἀπεννηγμένων, ἤρχει μὲν, εἰ καὶ μηδὲν ἄλλο κατὰ τῆς ἀσεβείας προὔδλετο ἡ εὐσέβεια, ἀλλ' αὐτὸ γε τὸ φρικτὸν, τὴν ἐνανθρώπησιν λέγω τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, καὶ τὸ σάρκα λαβεῖν ἐκ σπέρματος Δαβὶδ, καὶ τὸ διὰ παρθενικῶν

αϊμάτων, ἐπιφοιτήσει τοῦ παναγίου Πνεύματος συμπαγίντων, εἰς σάρκα προελθεῖν, καὶ ἰδῶς ἀνθρώπων γενέσθαι. Εἰ βούλει δὲ καὶ ὡς πατρῶν κληρον ἐπιβάλλειν τῷ βασιλεῖ τῶν ὄλων, τὴν τῆς Δαυιδικῆς βασιλείας διαδοχὴν, καὶ ὅσα ἄλλα τῷ μυστηρίῳ συμπεριέχεται· ἤρκει δὲ ταῦτα καὶ χωρὶς τινος ἄλλης ἐπιφοράς καὶ προσθήκης, τοῖς τε μὴ παντάπασιν τὴν τοῦ νοῦ προδεδικάσαι χάριν, ἣν Πλαστοργὸς δεξιά αὐτῆ διαπλάσει ἔχαριστο, ἐπιστροφὴν τινα καὶ ἀνάνηψιν τῆς θεομάχου γνώμης ἀπαργάσασθαι, καὶ τῶν ταύτην καθάπαξ δι' ὧν θεομαχοῦσιν, ἀπεσθηκῶτων καὶ τῷ ἔχθρῳ προδεδικώτων, ἀνακάψαι τε τὸ θράσος, καὶ πρὸς σωτηρίαν ἐξ ἀπορίας, εἰ καὶ μὴ ἔχόντων, συναλλάσαι. Τί γὰρ τούτου λαμπρότερον εἰς εἰσῆχον τῆς τοιαύτης ἀσεβείας; Τί δὲ δυνατώτερον κημῶ καὶ χαλινῶ τὰς σιαγόνας αὐτῶν ἄγξει καὶ τῶν μαστίγων τὸ πλήθος ἐπιδειξάει, ὧν πῶρῳ τῆς ἀληθείας γενοῦντες, καὶ μηκέτι θεῷ προσεγγίξουσιν ἀνεχόμενοι ὑπευθύνους ἑαυτοὺς παρασκευάσαντο· πλὴν εἰ καὶ πάντα παράγειν οὐ βόδιον ὅσα στηλιτεύει τὴν ἀπόνοιαν, ἀλλ' οὖν διὰ τῶν ἐπικαιρῶν ἔτι προΐναι, οὐ περιττὸν ἴσως οὐδὲ ἀχρηστον. Συμνυνεται γὰρ εἰ μὴ τιμὴ ἄλλω, ἀλλ' οὖν γε τῷ πλούτῳ καὶ τῇ περιουσίᾳ τῶν κατὰ τῆς ἀποστασίας ἀποδείξων τῆς τοῦ Θεοῦ Ἐκκλησίας τὸ πλήρωμα.

18. Ὁ μὲν οὖν τῶν ἀγγέλων ὕμνος ἐπὶ τῷ τόκῳ, οἷς τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν εἰς μίαν ἁρμονίαν καὶ συμφωνίαν συνῆπτεν, εἰς ἓνα ποιητὴν τὴν αἰσθητικὴν κτίσιν ἔκτισαν ἀνήγε, διὰ τῶν ἄκρων αὐτῆς καὶ τὰ ἐν μέσῳ συναναφέρων. Καὶ χαρὰς ἀρχὴν ἀενάου τὴν πάλιν εὐρεῖν τοῦ Δαυὶδ εὐηγγελίζετο, ὅτε δὴ τῆς ἀνεκκλήτου εἰρήνης τε καὶ θείας εὐδοκίας διὰ πάσης γῆς ἐμπολιτεύσασθαι παρῆρσιαν λαμβανούσης. Οἷς δ' ἡ θεὸς ἐν εἰρήνῃ, καὶ ἡ εὐδοκία, δι' ὧν αὐτῶν τὰς ψυχὰς ἀτοκίας ἐπλήρωσαν, ἀπελάτταται, τούτοις εἰκίτας· οὐδὲ τὸν αὐτῶν Ποιητὴν, ὃς καὶ τοὺς ἀγγέλους ὁμολογεῖν ἐξαπέστειλε, καὶ τὸν ὕμνον προσεδέξατο, οὐ μνοῦν οὐχ ὁμολογεῖν τὸν αὐτὸν οὐρανοῦ τε καὶ γῆς ποιητὴν συνησέθηται. Ἀλλὰ ταῦτα μὲν οὐκ ἔξω τῶν πρώτων τοῦ μυστηρίου συμβόλων, οἶμαι, πίπτουσιν. Ἄ δὲ τὴν μετ' ἐκεῖνα τάξιν ἐπέχει, ὃ ὑπὸ τὸν νόμον Συμεῶν, καὶ τὸ ἐπ' αὐτὸν πνεῦμα ἅγιον καὶ ὃ δι' αὐτοῦ χρηματισμὸς, καὶ ἡ ἐν τῷ νομικῷ ναφ τοῦ προσδύτου παρουσία, οὐδ' αὐτὴ χωρὶς τοῦ παναγίου Πνεύματος τελευμένη, καὶ τῆς ἀγαθότητος ἡ πηγὴ ὑποκίπτων ὁ Σωτὴρ ἡμῶν τῷ νόμῳ, καὶ οὐχ ὑποκίπτων μόνον, ἀλλὰ καὶ ἀγκάλαις, αἰ τὴν νομικὴν ἑστεργον λατρεῖαν, δορυφορούμενος, καὶ αὐτὸς δὴ τὸ ἱερὸν καὶ κάλιν ὁ Συμεῶν, ἐπεὶ τῶν ἐλπίδων εἶχε τὸ πέρας, καὶ τοῦ χρηματισμοῦ τὸ μέζον εἶδε, καὶ τὸ λείπον αὐτῶν, καὶ τυγχάνων εὐλογῶν τε τὸν Θεόν, ὃς ἰδεῖν τε αὐτῷ ἐχρημάτισε τὸ ἀπόρρητον, καὶ τῆς ἐλπίδος οὐκ ἔψευσεν, ἀλλ' ὀφθαλμοῖς ἤξλωσε θεάσασθαι τὸ σωτήριον πάντων τῶν ἐθνῶν, καὶ τὴν δόξαν τοῦ Ἰσραὴλ, ἥτις ἐστὶν αὐτὸς ὁ Σωτὴρ ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστός. Καὶ μὴ παρεργως ταῦτα τοῖς ὡσεὶ δέχου. Πνεῦμα ἅγιον ἦν ἐν τῷ προσδύτῃ, ἀλλ' οὐχ ὁ Πονηρὸς, ἀνθρώπε, δι' οὗ καὶ ὁ χρηματισμὸς (6) ἀνδρὶ

A comprehenduntur : hæc, inquam, sine omni alia accessione aut additione suffecerint illis, qui non omnino illud, quod Conditoris dextra in ipsa creatione illis largita est, rationis beneficium abiecerunt, ad conversionem et excussionem sententiæ impiæ perducendis, non minus autem eorum, qui rationem per pugnam adversus Deum exstinxerunt, hostique tradiderunt, audaciæ contundendæ, ipsisque etiam invitæ a disputatione ad silentium compellendis. Quidnam enim luculentius ad confutationem talis impietatis afferri potest? Quid vero efficacius ad maxillas eorum quasi camo et freno compescendas, ac ostendendam eminens flagrorum copiam, quibus se ipsi tanquam a veritate alieni, neque ad Deum accedere cupientes, obnoxios reddiderunt. Enimvero quamvis non omnia ea, quæ insaniam eorum coarguant, in medium afferri possint, præcipua tamen persequi nec supervacaneum forte, nec inutile fuerit. Plenitudo enim Ecclesiæ Dei si nulla re alia, certe copiis et abundantia argumentorum contra defectionem hanc superbit.

XV. Angelorum itaque hymnus in nativitate decantatus, per quos caelum et terram in harmoniam et concentum conjunxit, creaturas sensibiles omnes ad unum Conditorem retulit, per suprema earum ea quoque, quæ in medio sunt, in eandem classem collocans. Idem quoque civitatem David primas hujus gaudii æterni partes ferre nuntiat, pace scilicet ineffabili et divino beneplacito per omnem terram dominandi facultatem exercente. Quibus vero rebus divina pax et benevolentia, per quas animas suas insolentes reddiderunt, ab ipsis propulsata est, iisdem eo impietatis redacti sunt, ut nec eorum Conditorem, qui et angelos hymnum cantaturos misit, hymnumque eorum recepit, non eundem cæli et terræ creatorem profiterentur. Sed illa quidem non prima mysteriorum elementa, puto, superant. Quæ vero secundum ab istis locum occupant, Symeon scilicet sub lege existens, Spiritus sanctus ipsi superveniens, vaticinium per eum editum, ejusdem senis in templum adventatio, nec ipsa sine Spiritu sancto facta; et Servator noster, ille bonitatis fons, legi se subjiciens, nec subjiciens solum, sed et ulnis, quæ cultum legalem amplectebantur, susceptus, imo ipsum quoque templum, iterumque Symeon, qui ideo, quod finem spei suæ consecutus erat, et majorem vaticinii partem viderat, Deum laudabat, qui et arcanum hoc ipsum visurum prædixerat, nec spe permiserat frustrari, sed potius dignum judicaverat, qui oculis suis videret Salutare omnium gentium, et gloriam Israelis, quæ est ipse Servator noster Jesus Christus. Tu vero hæc auribus non obiter accipe. Spiritus sanctus erat apud senem illum, o homo, non autem Malus

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(6) Χρηματισμός. Ita scripsi pro χρηματισμὸν, quod textum mendose occupaverat.

ille : per eundem et oraculum illud factum erat homini in lege viventi, sicut et Servator juxta legem in templum adducitur, et juxta legem ulnis portatur. Neque vero homo injurius aut Malo obnoxius, sed a Deo duplici nomine actus, quod et Spiritus Sanctus super eum erat, et manibus ferebat Christum, salutem omnium gentium imo et gloriam Israelis proclamatur, non alium atque alium, sed ipsum Dominum nostrum Jesum Christum, mediatorem et conditorem. Nam quæ Patris sunt, eadem sunt et ipsius omnia, sive veteris sint testamenti sive gratiæ. Quæ quidem, quamvis prædictis inferiora sint, non tamen in confutatione hominum contra Deum pugnantium secundum locum occupant. Ubi enim blasphemiam ullam contra legem, aut ea, quæ sunt legis, aut sanctuarii legalis, inveniri ostendent? Sed quid dico blasphemiam? Nonne potius omni honore et cultu afficiunt ea, quæ communia sunt et conjuncta, et affinia gratiæ. Anna autem, prophetis, ejus vita erat precatio, et commoratio in templo, et ut summam dicam, cultus legalis, nisi et ipsa a benefica manu et providentia profecta fuisset una cum iis, quibus in vita gaudebat, nisi etiam inspirationem inde habuisset quomodo laudasset Dominum, et de bono Deo locuta fuisset, quod scilicet saluti futurus sit illis, qui Hierosolymis ipsum exspectarent? Itane illi, qui sperabant Christum in salutem suam venturum, malum principium colentes, ad bonum retulissent spem suam? Quis vero, rationis compos, non aversetur et gravissimi erroris arguat ita ratiocinantem?

XVI. Sed procede necum ulterius. Ascendit Servator in templum una cum Matre sua, vere tali, et virgine : simul vero ibat pater, ex desponsatione talis habitus. Et hic iterum legem implens Servator ascendit, non semel, sed sæpius, quasi destinata opera non semel sed sæpe coercere et dejicere vellet homines in præcepta legis injurios. Cum igitur aliquando pro more eo abiisset, absolutis iis, quæ lex poscebat, ac tempore domuitionem inferente sanctissima quidem Mater cum aliis, et ipso quoque Josepho, domum revertebatur : et, qui nostri causa puer factus erat, per triduum integrum in templum commorabatur cumque inter medios doctores, uti decebat, consedisset, tum perceptione quæstionum, tum exquisitis et accuratis responsionibus ita cepit colloquens, ut stuporem illis et admirationem Deo plenam afferret, neque illis solum, sed et omnibus, quibus doctrinam et sententiarum collationem audire licebat. Cum interea Jesus, templo addictus, in his versaretur, sanctissima Mater ejus et Josephus in via Jesum secum non esse videntes, cum cognatis autem versari opinantes, non adesse vero, instituto scruti-

⁴ Luc, II, 36.

διὰ νόμου βιούντι, καὶ κατὰ νόμον ὁ Σωτὴρ ἀνάγεται εἰς τὸ ἱερὸν, καὶ κατὰ τὸν νόμον ἀγκαλοφορεῖται. Καὶ οὐχ ὁ θεοβλαβὴς ἢ ἀνειμένος τῷ χεῖρονι, ἀλλ' ὁ θεοφορούμενος ἀμφοτέρωθεν, ὅτι τὸ Πνεῦμα ἅγιον ἦν αὐτῷ, καὶ ὅτι χερσὶν ἔφερε τὸν Χριστὸν, σωτηρίαν μὲν πάντων τῶν ἐθνῶν ἀναφωνεῖ, ἀλλὰ καὶ δόξαν τοῦ Ἰσραὴλ, οὐκ ἄλλον καὶ ἄλλον, ἀλλ' αὐτὸν τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστὸν, τὸν μεσίτην καὶ δημιουργόν. Καὶ τὰ τοῦ Πατρὸς γὰρ αὐτοῦ ἐστὶν ἅπαντα τῆς παλαιᾶς καὶ τῆς χάριτος. Ταῦτα εἰ καὶ δευτερεύει τῶν προλαβόντων, ἀλλ' οὐκ οὐ τὴν δευτέραν χώραν, ὅσα γὰρ τοῖς ἐλλέγοις βάλλειν τοὺς θεομάχους, ἔχει. Πού γὰρ τίνα βλασφημίαν κατὰ τοῦ νόμου ἢ τῶν ἐν τῷ νόμῳ, ἢ τοῦ νομικοῦ ἱεροῦ πάρεδον εὑρεῖν ὅλως ἐνδιδάσιν; Ἀλλὰ τί εἶπον βλασφημίαν; Πόσης τιμῆς καὶ δόξης οὐ μεταδιδάσιν, ὅσοις ἐνεστί μετασχεῖν τοῖς κοινωνοῦσι καὶ συνδιπλακομένοις καὶ συμφωνοῦσι τῇ χάριτι; Ἡ δὲ προφητὶς Ἄννα, ἥς βίος, ἡ προσευχὴ καὶ ἡ ἐν τῷ ναῷ σχολή, καὶ τὸ πᾶν εἰπεῖν, ἡ νομικὴ λατρεία, εἰ μὴ τῆς ἀγαθοουργοῦ καὶ χειρὸς καὶ προνοίας ἦν καὶ αὐτῆ, καὶ οἷς ἐδίωκε καὶ ἐσομνύετο, εἰ μὴ τὴν ἐπίπνοιαν εἶκεν (7) ἐκεῖθεν, πῶς ἀνωμολογεῖτο τῷ Κυρίῳ, καὶ περὶ τοῦ ἀγαθοῦ ἐλάλει Θεοῦ, ὡς λύτρωσις οὗτος εἴη τοῖς ἐν Ἰερουσαλὴμ προσδεχομένοις αὐτόν; Ἄρα δὲ, οἱ προσεδόκων εἰς Σωτηρίαν αὐτῶν ἦκεν τὸν Χριστὸν, οὗτοι, τὴν φαύλην θεραπεύοντες ἀρχὴν, πρὸς τὴν ἀγαθὴν ἀνέφερον τὰς ἐλπίδας; Καὶ τίς ἀλογισμοῦ κύριος οὐ βδελύσεται καὶ πλάνης ἑσχάτης ἐπιψηφιεῖται τὸ διαλογίζεσθαι ταῦτα;

IC. Ἴθι δὴ μοι καὶ προσωτέρω. Ἄνεισιν ὁ Σωτὴρ εἰς τὸ ἱερὸν ἅμα τῆς ὡς ἀληθῶς Μητρὸς καὶ πατρὸς συνανθῆι δὲ καὶ ὁ τῆ δόξης τῆς μνηστειᾶς πατὴρ. Κἀνταῦθα πάλιν τὸν νόμον πληρῶν, ὁ Σωτὴρ καὶ ἀνεισιν, οὐκ ἅπαξ, ἀλλὰ καὶ πολλάκις, ὡσπερ ἐξεπίτηδες, οὐκ ἅπαξ ἀλλὰ καὶ πολλάκις, ἐπιστομίζειν καὶ καταβάλλειν σπουδάζων τοὺς τῶν νομικῶν ὕβριστὰς ἐντολῶν. Ἄνελθὼν δ' οὐκ οὐ ποτε κατὰ τὸ εἰθισμένον, ἐπεὶ τὰ νομισμένα αὐτοῖς ἐτελευτήθη, καὶ τὴν εἰς τὸν οἶκον ἐπάνοδον ἐπέβαλλεν ὁ καιρὸς, ἡ μὲν πανάγιος μήτηρ ἅμα τε ἀλλοῖς καὶ τῷ Ἰωσήφ οἰκαδὲ ἀπῆει ὁ δὲ δι' ἡμᾶς παῖς ἐφ' ὅλας ἡμέρας τρεῖς ἐνεφιλοχῶρει τε τῷ ἱερῷ καὶ τῶν διδασκάλων, ἠνίκα δέοι, καθεζόμενος ἐν μέσῳ, τῆ τε συνέσει τῶν ἐρωτήσεων καὶ τῆ εὐθύτητι καὶ ἀκριβεῖα τῶν ἀποκρίσεων οὕτως εἶλε (8) τοὺς προσομιλοῦντας, ὡς ἐκστασίν τε καὶ θάμβος αὐτοῖς φιλόθεον ἐμβαλεῖν. Καὶ οὐ τοῦτοις μόνον, ἀλλὰ καὶ ὅσοις ἀκούειν παρῆν τῆς διδασκαλίας καὶ τῶν διαλέξεων. Εἶτα ἐν ᾧ διετρίβεν ἐν τοῦτοις, τῷ ἱερῷ προσεδρεύων ὁ Ἰησοῦς, ἡ πανάγιος Μήτηρ αὐτοῦ καὶ ὁ Ἰωσήφ κατὰ τὴν ὁδὸν οὐκ ὁρῶντες συνόντα αὐτοῖς τὸν παῖδα, συνεῖναι δὲ νομίζοντες τισὶ τῶν συγγενῶν, ἐπεὶ ἀνεδίδαξεν αὐτοῦς

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(7) *Εἶπεν*. Legendum puto εἶλεν ex ἔλεω. Ita paulo post § 16, Noster : Πῶς δὲ τὴν ἐπίπνοιαν ἐκ πονηρᾶς εἶλεον ἐνεργεῖας;

(8) *Εἶλε*. Ita non dubito legendum esse ex αἰρέω pro εἶτε quod scripserat librarius.

ἡ ζήτησις, τοῦτοις μὴ παρῆναι, ἀναστρέφουσι μὲν ἅπτον κατὰ τὴν αὐτὴν ζήτησιν εἰς τὸ ἱερὸν, εὐρίσκουσι δὲ πράττοντα, ἅπερ τε ἦν πράττειν εἰκός, τὴν σωτηρίαν τοῦ κόσμου καὶ δόξαν τοῦ Ἰσραὴλ, καὶ ὁ λόγος προσηγγεῖεν. Εἶτα λέγει αὐτῷ ἡ Μητὴρ· *Τέκνον, τί ἐποίησας ἡμῖν οὕτως; ὁ πατήρ σου κατὰ ὀδυνώμενοι ἐζητοῦμέν σε. Καὶ πρόσθε μᾶλλον δὲ οὐδὲν δεῖ συναγαγεῖν ἐαυτὸν· οὕτω σαφῆ πάντα καὶ ἐνώπια. Ἀποκρίνεται γὰρ αὐτὸς ἡ πηγὴ τῆς ἀληθείας καὶ τῆς ἀγαθότητος· Τί δεῖ ἐζητεῖτέ με; οὐκ ἤθευτε δεῖ ἐν τοῖς τοῦ Πατρὸς μου δεῖ εἶναι με; Τί τοῦτου σαφέστερον ἢ τῶν ἀσεβῶν ἐμφράττειν τὰ στόματα δυνατώτερον; Πατὴρ ἐμὸς ἀληθὺς, ἅπερ ἀνιέρωται τὸ ἱερὸν. Τὰ δὲ τοῦ Πατρὸς πάντα ἐστὶν ἐμά. Οὐκοῦν οὐκ εἶδε ζητεῖν ἀλλαχοῦ, ἐξὼ εὐρίσκω ἐν τοῖς τοῦ Πατρὸς. Ἄλλ' ἡ μὲν Ἀλήθεια τὸ νομικὸν ἱερὸν καὶ τὰ τοῦ νόμου δόγματα, ὧν καὶ ἡ διδασκαλία καὶ ἡ διὰ λέξιν ἐπράττετο, τοῦ Πατρὸς αὐτοῦ εἶναι, λαμπρῶς τῇ φωνῇ διαμαρτύρηται· οἱ δὲ τοῦ ψεύθους ὑπέρηται ἀντιλέγειν οὐ φρίττουσιν, ἀλλ' ἅμα δύο ταῦτα τολμῶσι τὰ ἴσχυα, τὸν τε Πατέρα τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ τῆς αὐτῶν ἀποδοῦμενοι νομοθεσίας καὶ κυριότητος, καὶ τὴν τοῦ Υἱοῦ μαρτυρίαν, ὅτι καὶ χειραῖσιν ἄκροισ δμῶς καὶ αὐτοὶ σωτήρα καλεῖν καὶ ἀλήθειαν οὐ παραιτοῦνται, παραγράφουσαι τὸ μαν οἱ τρισακλιτήριοι προσλαμβάνουσιν. Οὕτως δὲ κατὰ τοῦ νόμου προσηλακισμὸς συμποηλακίζει μὲν καὶ αὐτὸν τὸν νομοθέτην τῆς χάριτος. Μᾶλλον δὲ κατ' αὐτῶν τῶν ἑκατέρων (9) διαθήκην διαθεμένων τὸ βλάσφημον ἀπ' ἀρχῆς οἱ ἀποστάται ὠδινήσαντες, εἶτα πρὸς τὸν ὀλέθριον τόκον οἱ πάντα θρασεῖς ἀθρόον ἐλθεῖν τῷ δεῖ τῶν ἀκροατῶν ἀποδειλιόσαντες, ἀντὶ τοῦ δοῦναι φθορᾶ, ἣν ἐνεκυμώησαν, τοῦ δράκοντος σκορᾶν· οἱ δὲ βραχεῖ μόνω χρόνῳ τὸν τόκον συστέλλουσι, κύκλω δὲ καὶ διὰ μηχανῆς τὸν συλληφθέντα ἰδὼν διὰ τῆς γλώττης ὁμοίως ἀποτίκτουσι. Καὶ γὰρ ἐχέουσι μὲν τὸν ἰδὼν κατὰ τῆς νομοθεσίας, ἀπὸ δὲ τῆς κατὰ τῶν νομοθεσιῶν παροινίας κατ' αὐτῶν πάλιν τῶν θεμένων τοὺς νόμους οὐδὲν ἔλαττον, εἰ μὴ καὶ μᾶλλον, ἐπαναδραμόντες ἐνασελαίνουσι, καὶ δι' ὧν μὲν δεδοκότες τὴν ἀθρόαν προσβολὴν ἐπέχουσιν, οὐκ ἄγνωσιν τὸ μέγεθος τοῦ τολμήματος ἐξελέγχονται· δι' ὧν δὲ ἐπιγνόντες οὐκ ἀφίστανται, ἀσύγνωστον αὐτοῖς παντελῶς κατασκευάζουσι τὸ πλημμέλημα.*

IZ. Ἔστι δὲ τοὺς τῆς ἀληθείας μαθητὰς ἰδεῖν, καὶ αὐτὸν δὲ τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστὸν, οὐχ ὡς ἔτυχε, οὐδ' ἅπαξ, ἀλλ' ἄνω καὶ κάτω περιφέροντας, τὴν Ναζαρέτ καὶ πατρίδα καλοῦντας αὐτοῦ, καὶ οὐτ' ἑκαίνοισ οὐδὲν εὐλαδομένους, οὕτω αὐτὴν τὴν ἐπίγειον κτίσιν. Καίτοι πόσον ἐπήγει ἀρχὴν αὐτοῦ τῆς γεννήσεως ἀνομολογεῖν; ἐῖ δὲ τῆς ὀλεθρίας ἦν ἔργον αὐτῆ χειρὸς, ἄρα ἂν ἠνέσχετο, ἀγαθὸς ὡν ἀγαθοῦ Πατρὸς Πατρὸς, πατρίδα ταύτην ἐπι-

⁹ Luc. II, 48. ¹⁰ ibid. 49.

A nio, intelligentes, revertuntur quidem statim in templum, inveniuntque agentem ea, quæ agere decebat eum, qui et salus mundi erat et gloria Israelis, quæque verbum Dei prænuñtiaverat. Postea dicit ei Mater : *Fili, quid fecisti nobis ita? ecce pater tuus et ego cum dolore quæsimus te* ⁹. Attende nunc : sed non opus est mentem colligere, adeo omnia clara sunt et ob oculos posita. Respondet enim illis fons veritatis et bonitatis : *Quid quærebatis me? nonne sciebatis me esse debere in iis quæ Patris mei sunt* ¹⁰? Quid hoc clarius est, aut ad ora impiorum compescenda efficacius? Pater meus verus is est, cui templum hoc sacrum est : quæ vero Patris sunt, et mea sunt omnia. Itaque non alibi decebat me quærere, quem licet in iis invenire, quæ Patris sunt. Ita quidem veritas ipsa templum legale et legis præcepta, quæ et docebantur, et disputabantur, Patris sui esse clara voce testatur, servi autem mendacii contradicere non verentur, sed eadem opera duo contraria audent, Patrem quidem Domini nostri Jesu Christi a legibus his et dominio in se repellentes, et Filii testimonium, quem extremis labiis Servatorem et veritatem vocare non defugiunt, perditissimi homines mendacii insimulare audent. Adeo aversatio legis ipsum quoque legislatorem a gratia repellit. Vel potius apostatæ hi jampridem ab initio blasphemiam contra utriusque testamenti auctores parturientes, deinde vero, quamvis ad omnia audaces, a partu perniciosissimo metu auditorum prohibiti, pro eo, quod semen draconis, quod conceperant, perire pati debebant, brevi quidem tempore partum cohibent, deinde vero per ambages quasi et arte quæsitâ conceptum venenum lingua pariunt. Et effundunt illi quidem venenum contra legem, ab insolentia vero in legem non minus, nisi longe magis in ipsos legum actores abrepti petulanter agunt. Et sic in quantum crassiore insultu uti verentur, convictos omnino se præstant, quod magnitudinem facinoris sui non nesciant, in quantum vero id non ignorantes non recedunt, efficiunt, ut peccatum hoc ipsis non remittatur.

D XVII. Videas vero veritatis discipulos, ipsum Dominum nostrum Jesum Christum, non data occasione, aut semel, sed undiquaque circumferentes, et Nazaret patriam ejus appellantes, eosdemque nihil et ne ipsam quidem terrenam nativitatem recensere refugientes. Quantum vero requirebatur ad originem nativitatis ejus edisserendam! Jam si illa perniciosæ manus opus fuisset, nunquid putas bonum boni Patria Filium passurum, ut hæc ipsi pa-

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(9) Ἐκατέρων. Ita scripsi pro ἑκατέρων, quod exhibebat codex. Sermo hic est de Testamento utroque, et eodem utriusque auctore.

tria vindicaretur, aut permissurum, ut discipuli id auderent, quod si quis alius dicere fuisset ausus, justum ipsi iudicium immisurus et ab hac temeritate severe advocaturus fuisset? Atque ita quidem per patriam Domini eorum in communem patriam, vel potius totam creationem insultus evertitur et prosternitur. Si vero alius homo bonus est, alius vicissim malus, quorum ille ex bono thesauro cordis sui bonum profert, hic vero malum ex malo, quis non profiteatur, quod non creatio corporis primæva, nec anima, in conjunctionem et gubernationem ejus data, in hostile principium referenda sit, sed quod liberam arbitrium, in ea scilicet, in quæ non decebat, declinans, hac declinatione sua dederis causam, quod alii homines sint boni, alios vero in malum prospicientes videas, non minus, quod quidem nolim, quam vos? Quæ enim in actionibus et sentiis vestris spontanea est malitia, eadem separavit vos a grege honorum, sicut et jam ante vos a bona secreverat intentione et consilio. Propterea alii quidem sunt præcones bonitatis Creatoris, sumque et norunt et celebrant Conditionem; alii vero ad eum calumniandum et factis et lingua conversi, se ipsos quidem bonitati ejus et creationi et dominio subtrahunt, obnoxios vero, oh! stultitiamne dicam, an dementia 2 manu hostili et rebelli faciunt. Si quis enim rem recte æstimare voluerit, is, qui ex anima (eam enim cor hic significat) bona profert, quomodo bonus esse potest, nisi tota substantia bona dicatur? sicut vicissim tota substantia mala est, quæ ex anima sua id, quod reconditum est, malum producit. Sane non video quam sibi veniam reliqua faciant, hi homines qui mihi potius, dum prophetas et legem injuria afficiunt, ejusmodi culpam contrahere videntur, quæ a pœna immunis esse non possit. Ipse enim Servator clamavit: *Multi prophetæ et justî*; ubi clarum est, hos esse eos, qui sub lege erant, desiderarunt videre et audire, quæ videtis et auditis. Eadem opera discipulis quidem ostendit rationem dignitatis et gloriæ, ad quam pervenerint, defectionem vero subvertit in eo, quod gratiam quidem ejusque præcones potiores partes, secundas vero prophetas, et eos, qui sub lege vixerint, necnon veritatis bonitatisque studiosos, obtinere testatur. Quomodo vero Servatoris ejusque dogmatum amatores servi adversariæ partis esse possunt? quomodo iidem inspiratione a malo principio potiti sunt, cum per naturam fieri nequeat, eosdem simul et malitiæ indulgere, ne dicam, ab ea fabricatos esse, et desiderio tamen in bonum ferri? Hoc enim nihil aliud est, quam verbum Domini in contraria omnia vertere. Illud enim Bonum ex malo corde

7 Luc vi, 45. 8 Matth. xiii, 7.

A γράφειν, ἢ καὶ τοὺς μαθητὰς εἰς τολμᾶν, ὃ καὶ τις ἄλλος λέγειν ἀπεθραύετο, δίκαιόν τε δίκην ἐπιβάλλειν αὐτῷ καὶ τοῦ τολμήματος κατὰ πολλῆς ἐπιτάξεως τῆς ἀγανακτικῆς; Ἄλλ' οὕτω μὲν διὰ τῆς τοῦ Κυρίου πατρὸς ἢ κατὰ τῆς κοινῆς πατρὸς, μᾶλλον δὲ ἢ κατὰ (10) τῆς κτίσεως ὅλης ἐπανάστασις καθαιρεῖται καὶ καταστρέφεται. Εἰ δὲ ἐστὶ μὲν ἄνθρωπος ἀγαθός, ἐστὶ δὲ τις καὶ πονηρός· ὧν ὁ μὲν ἐκ τοῦ ἀγαθοῦ θησαυροῦ τῆς καρδίας αὐτοῦ προφέρει τὸ ἀγαθόν, ὃ δὲ τὸ πονηρὸν ἐκ τοῦ πονηροῦ, τίς οὐχ ἂν συνομολογήσειεν, ὡς οὐχ ἢ ἀπ' ἀρχῆς πλάσις τοῦ σώματος, ὡσπερ οὐδ' ἡ θεοῖσα συνάπτεσθαι ψυχῇ καὶ διακυβερνᾶν αὐτὸ, οὐκ εἰς ἀντίπαλον ἀνάγεται ἀρχὴν, ἀλλὰ γε τὸ αὐτεξούσιον, πρὸς δὲ μὴ εἶδει ῥοπὴν προσλαβεῖν, αὐτὸ διὰ τῆς ῥοπῆς τὴν ἀγαθότητα μεταβάλλει εἰς τὸ πονηρὸν. Ἐπεὶ τίνα ἂν ἔχοι λόγον ἄλλον, τοὺς μὲν τῶν ἀνθρώπων εἶναι ἀγαθοὺς, τοὺς δὲ καθορᾶν νενευκότας εἰς τὸ πονηρὸν, ὡσπερ, εἴθε δὲ μὴ ὤφειλε, καὶ ὑμᾶς. Ἡ γὰρ ἐν ταῖς πράξεσι καὶ δόγμασι ὑμῶν ἀπὸ γνώμης πονηρία, διέσχισεν ὑμᾶς τῆς ἀγέλης τῶν ἀγαθῶν, προδιασχίσασα τῆς προαιρέσεως τῆς ἀγαθοῦς. Διὸ καὶ οἱ μὲν κήρυκός εἰσι τῆς ἀγαθότητος τοῦ Δημιουργοῦ· καὶ τὸν ἑαυτῶν ἐπίστανται καὶ δοξάζουσιν πλάστην, οἱ δὲ πρὸς διαβολὴν αὐτοῦ καὶ τοῖς ἐπιτηδεύμασι καὶ τῇ γλώττῃ κατασύραντες ἐξιστώσι μὲν αὐτοῦ τῆς ἀγαθότητος, καὶ πλάσεως καὶ κυριότητος ἑαυτοὺς, ὑπεφουσίου δὲ, ὡς πῶς ἂν εἴποι τις τῆς ἀναληθείας, ἢ τῆς ἐμπληξίας ἢ παρασκευάζουσι σφᾶς αὐτοὺς τῆς ἀντιπάλου καὶ πολεμίας χειρός. Ἐπεὶ εἰ τις γε βούλοιο συνίναν, ὃ ἐκ ψυχῆς προφέρων τὰ ἀγαθὰ, τοῦτο γὰρ νῦν ἡ καρδία θελοῖ, πῶς ἂν ἢ τις εἴη ἀγαθός, εἰ μὴ ὅλον λέγοιτο τὸ σύγκριμα ἀγαθόν; ὡσπερ πάλιν ὅλον πονηρὸν ἐκεῖνο τὸ σύγκριμα, ὃ ἐκ τῆς ἰδίας ψυχῆς τὸ τεθησαυρισμένον προφέρει πονηρὸν. Οὐχ ὁρῶ δὲ τίνα συγγνώμην αὐτοῖς ὑπολείπονται, μᾶλλον δὲ πῶς ἀπαράιτητον αὐτοῖς, δι' ὧν τοὺς προφήτας καὶ τὸν νόμον ἐνουθεῖουσιν, οὐ κατασκευάζουσι τὸ πλημμέλημα. Αὐτὸς γὰρ ἀνακέκραγεν ὁ Σωτὴρ· Πολλοὶ προφήται καὶ δίκαιοι δῆλον δὲ ὡς, Οἱ ἐν τῷ νόμῳ ἐπεθύμουν ἰδεῖν καὶ ἀκούσαι, δὲ βλέπετε καὶ ἀκούετε, τοῖς μαθηταῖς ἅμα τε τὸν λόγον προτείνων καὶ τοῦ ἐξιώματος, καὶ τῆς δόξης εἰς ὅσον ἤκουσιν, ἐπιδεικνύς· ἅμα δὲ τὴν ἀποστασίαν καταστρέφων, ἐν ᾧ τὴν χάριν μὲν καὶ τοὺς ταύτης κήρυκας τὸ μείζον ἔχειν, οὐ μὴν γε ἀλλὰ καὶ τοὺς προφήτας καὶ τοὺς κατὰ νόμον πολιτευσάμενους, ἐραστὰς τε τῆς ἀληθείας καὶ τῆς αὐτοῦ προσεμαρτύρησεν ἀγαθότητος. Οἱ δὲ τοῦ Σωτῆρος καὶ τῶν αὐτοῦ δογμάτων ἐρασταὶ πῶς ἂν εἴσαν ἀντιπάλου μοίρας θεραπευταὶ; πῶς δὲ τὴν ἐπίπνοιαν ἐκ πονηρᾶς εἰλικον ἐνεργείας; μὴ συμβαίνοντος ὅλων τῆ φύσει ἅμα τε τοὺς αὐτοὺς πονηρὰ τελείσθαι, ἵνα μὴ λέγω συγκατασκευάσθαι, καὶ

VARIAE LECTIONES ET NOTÆ.

(10) Κατὰ. Malim legere μετὰ tanquam magis huc accommodatum. Neque raro præpositiones κατὰ et μετὰ in mss. confunduntur.

τὴν ἐπιθυμίαν ἔχειν ἀναφερομένην εἰς τὸ ἀγαθόν. Τοῦτο γὰρ ἀντικρὺς εἰς τὸ ἐναντίον ἐστὶ τὸν λόγον περιτρέπειν τὸν Δεσποτικόν. Ἐκ γὰρ πονηρὰς καρδίας ἀγαθὸν ἐπιδειξάι φιλονεικεῖ προερχόμενον (10*). Πάλιν δὲ συνάπτων ὁ Σωτὴρ τὰ κοινὰ τοῖς παλαιῶς, καὶ παριστῶν, ὡς εἰς μίαν ἀγοῦσι σωτηρίας ὁδόν, τὰ μὲν ὅλον ὄντα προτέλεια, τὰ δὲ αὐτὴν χαριζόμενα τὴν τελειότητα. Διὰ τοῦτό φησι· Πᾶς Γραμματεὺς μαθητευθεὶς εἰς τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν ὁμοίως ἔσται ἀνθρώπων οἰκοδοσκόπῃ, ὅστις ἐκβάλλει ἐκ τοῦ θησαυροῦ αὐτοῦ καινὰ καὶ παλαιά. Δι' ὧν τε γὰρ ἐν τῷ αὐτῷ θησαυρῷ καὶ ἐκ τοῦ αὐτοῦ τὴν καινὴν προέρχεται καὶ τὴν παλαιὰν ἐκδιδάσκει, τὸ συνεῖναι καὶ συμφωνεῖν ἀλλήλοις καὶ μὴ διαμάχεσθαι βεβαίως. Δι' ὧν τε ἑκατέρας τὴν διδασκαλίαν εἰς τὴν βασιλείαν ἐπάγει τῶν οὐρανῶν, ἐτι περιφανέστερον τὸ λίαν αὐτῶν σύμφωνον καὶ ἀδιαίρετον ἐπακηφύσαστο. Εἰ οὖν ἑκατέρα μὲν ἐν τῇ αὐτῇ θησαυρίζεται διαθήκῃ, ἐκ τοῦ αὐτοῦ δὲ πάλιν πρόεισιν, εἰς τὴν αὐτὴν δὲ τοῦς, οἱ ταύτας ἐθησαύρισαν, τῶν οὐρανῶν ἀπάγει βασιλείαν, πῶς αὐτὰς ἀνίπαλοι διασχίσουσι μερίδες; Ἄλλ' οὐχὶ τοὺς φραξαμένους εἰπεῖν ταῦτα, ὁ διαθήκῃς ἑκατέρας νομοθέτης οὐκ ἐγγελάσεται μὲν καὶ ἐκμυκτηριεῖ; ὡς σκευὴ δὲ συντρέψει κεραμῆως, ἅτε θῆ παντάπασιν ὁδοῦ δικαίας ἑαυτοῦς διασχίσαντάς τε καὶ ἀπολωλεκότας; Προανακηρύττει δὲ καὶ ὁ προφήτης Ἡσαίας, ἃ τοῖς ἔργοις αὐτοῖς ἐπὶ τοῦ Σωτῆρος ὠράθη τελούμενα· Ἀυτὸς τὰς ἀσθενείας ἡμῶν ἔλαθε, καὶ τὰς νόσους ἐδάστασεν· καὶ τῷ μάλωπι αὐτοῦ πάντες ἡμεῖς ἐκόημεν. Καὶ ἃ τοῦ σκότους τὸν ἄρχοντα καὶ τὰς (11) ἐξουσίας διέλαθε, ταῦτα προσιδῖναι ἢ προφητικὴ χάρις καὶ ἢ κατὰ νόμον πολιτεία τῷ προφήτῃ ἔχαριζέτο. Καὶ πῶς ἢ τὸν λησθὴν λανθάνουσα προφητεία ἐκ τῆς αὐτοῦ προήγετο ἐπιποικίας; Πῶς δὲ ὁ τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστὸν προκαταγγέλλον διακράττεσθαι, οὐκ ἐκ τοῦ ἀγαθοῦ φέει, ἐξ οὗ τῆς ἀληθείας ἢ κτηγῆ αὐτοῦ ὁ Σωτὴρ ἡμῶν σης ἀρχικέκου;

ΚΗ'. Ἄρ' οὐ παύσεθε θεομαχοῦντες, οὐδέ τις ἡμᾶς μετέμελος τῆς μακρᾶς ἀναφέρει κλάνης; Ὁ μέντοιγε Σωτὴρ ἡμῶν τῷ προσελθόντι αὐτῷ καὶ ζωὴν αἰώνιον ἐπιζητοῦντι ταύτης τυχεῖν ἐπαγγέλλεται, οὐκ ἔαν τὸν νόμον βλασημήσῃ, οὐδέ τοὺς προφήτας ἐκμυκτηρίσῃ, ἀλλ' εἰ γε τὰς ἐντολάς πληρώσῃ. Πυθθανομένου γὰρ τοῦ τὴν ζωὴν τὴν αἰώνιον αἰτοῦντος, Ποίας; (Ἡ τῆς πολλῆς τοῦ νόμου σεβασμύτητος) οὐ τὰς ἀπὸ τῆς χάριτος αὐτῷ, ἀλλὰ τὰς ἀπὸ τοῦ νόμου προβάλλεται, Οὐ φονεύσεις, λέγων, οὐ μοιχεύσεις, οὐ κλέψεις, οὐ ψευδομαρτυρήσεις. Τίμα τὸν πατέρα καὶ τὴν μητέρα, καὶ

provenire contendit. Cumque alibi Servator nova cum veteribus conjungat, monet simul in eandem ea ducere salutis viam, cum alia quidem inicient, alia vero perfectionem donent : *Omnis Scriba, inquit, edoctus regnum caelorum, similis est patri familias, qui ex thesauro suo bono profert nova et vetera**. Eo ipso enim, quo in eodem thesauro et ex eodem novum et vetus testamentum provenire docet, confirmat omnino, ea sibi invicem consentire et convenire, non autem secum pugnare. Dum vero utriusque doctrinam ad regnum caelorum perducere tradit, adhuc clarius consensionem et nexum mutuum indissolubilem astruxit. Quod si igitur utrumque testamentum in eadem re thesauri instar reconditum est, et ex eodem iterum prodit, in idem quoque caelorum regnum eos, qui utrumque asservarunt, perducit, quomodo ea oppositæ factiones separabunt? Nonne potius utriusque testamenti auctor ea proloqui audentes ridebit et subsannabit, imo ut vasa figuli conteret, tanquam eos, qui se a via recta separaverint et perdiderint? Prænuntiat vero et propheta Isaias, ea quæ tempore Servatoris re ipsa præstita apparebant : *Ipse infirmitates nostras suscepit, et morbos pertulit : et plagis ejus nos omnes sanati sumus*** . Ea quoque quæ dominum tenebrarum et potestates latuerunt, hæc præscire prophetam, donum propheticum et vita secundum legem acta fecit. Quomodo vero prophetia, quæ latronem latuit, ex ipsius inspiratione profecta est? Quomodo is qui Dominum nostrum Jesum Christum ita prædicavit, atque salutem nostram ita instaurandam prædixit, futura nisi a Deo bono et Patre, a quo fons veritatis, ipse Servator noster, profuxit, sed ab alio malo principio inspirationem habuisset, vaticinatus est?

οὕτω μὲν θεολογῶν, οὕτω δὲ τὴν σωτηρίαν ἡμῶν θεοῦ καὶ Πατρὸς ἐκπνεόμενος τὰ μέλλοντα ἐχηρησμοῦ προήλθεν, ἀλλὰ τινος (12) ἑλλῆς πονηρίας ενεργού-

XVIII. Nunquid igitur cessatis, contra Deum pugnare, neque vos ulla poenitentia a longo errore revocat? At enimvero Servator noster illum, qui ad se veniens vitam æternam quærebat, hujus participem fore promittit, non certe, si legem conviciis proscindoret, aut prophetas subsannaret, sed si præcepta servaret. Cum enim homo, de vita æterna sollicitus, quæreret, quænam servanda essent (O eximium cultum, legi præstitum!) non ea quæ gratiæ, sed quæ legis erant, proponit, *Non occides, inquit, non mæchaberis, non furaberis, non falsum testimonium dices. Honora patrem tuum, et matrem,*

* Math. xiii, 52. * Luc. ii, 42. ** Isa. lxxi, 5.

VARIE LECTIONES ET NOTÆ.

(10*) Προερχόμενον. Ita scripsi pro προσερχόμενον. Manifestum est, Photium hic illud velle, quod Marcus vii, 20, dicit ἐκπορεύεσθαι ἐκ τοῦ ἀνθρώπου. Sic paulo post ait : Τὴν καινὴν προέρχεται καὶ τὴν παλαιὰν ἐκδιδάσκει.

(11) Τὰς. Restitui hoc pro τῆς, quod in ms. erat.

(12) Ἄλλὰ τινος. Sic scripsi pro ἀλλὰ τινος, quod codex mendose exhibebat, quem et sæpe alias in scriptione accentuum a vero aberrare deprehendi, hinc inde etiam, ubi non monui, ad rationes grammaticas a me emendatum.

et dilige proximum tuum sicut te ipsum ¹⁰. Vide vero bonum, quod in juvene illo erat, ut intelligas, quale quidem illud sit, cujus observatio vitam æternam conciliet. Cum enim is interrogaret, nihil aliud ipsum edocuit, quam, apostasiæ se opponens, legis præcepta proposuit, cum multa asseveratione contendens, ea bona esse et ad vitam æternam ducere. Quod si vero a bono Patre non fuissent, ipsiusque præconio consona, sed a tyrannide orta, quomodo illa veritas ipsa tanquam veritatis plena produxisset? Quomodo vero vitam æternam quærenti eam per ea quærendam suasisset? Quomodo denique, o maximam insaniam! si quis hæc vel in se considerare voluerit, illius, qui ab initio homicida erat, lex fuerit: *Non occides, non mæchaberis, et cæteræ*, quibus malitia ejusque sator e diametro ipsis oppositus, non sane, sovetur, sed potius efficitur, ut obediens a castigandorum pœnis procul amoveantur? Qui enim a cædibus, et furto, et adulterio et falso testimonio immunem se præstat, proximumque suum diligit ut se ipsum, hic est, qui leges Bono oppositas conculcat, et eum, qui ab initio malus fuit, tanquam hostem confundit, qui denique, præstitis præceptis Mosaicis, gratiam accepit se ab ejus actionibus abstinendi. Ita actiones, quæ a legis præceptis profisciscuntur, sua natura bonum secum ferunt, et robur Mali per se invalidum esse demonstrant. Dum vero adolescentem perfectum fore pronuntiavit Servator, si reciperet ei sua, quæ gratiam parerent, præcepta, neque hoc sane quidquam, quod dictis contrarium sit, infert. Primum enim non unumquodque eorum, quæ sub gratia sunt, præceptum per se perfectionem confert, quia sic sufficeret unum, et reliquorum observatio supervacanea foret. Neque enim hoc tantum ad bonæ legis rationem requiritur, ut in se perfectionem exhibeat, sed id potius, ut nihil, quantum quidem in ipsa est, reliquum faciat, quominus eum, qui circa eam versatur, bono jungat, et ab actionibus malis avocet. Deinde et ex ipsa hac assertionem non minus, quam ex prædictis, perspicere licet, præcepta legis in honore fuisse. Dum enim Servator illa non abjicit, sed potius iisdem sua superaddit, præterea vero per utraque perfectum quemdam fieri pronuntiat, manifestum sane est, quod ea quoque ipsa hac eorum, quæ sub gratia sunt, connexionem et conjunctionem perfectionis consortia esse pronuntiat. Neque enim quisquam, qui rationis usum integrum habet, affirmavit, eas leges, quas ipsa veritas bonas esse, et ad ipsum cælorum regnum ducere asserit, etiamsi ea quæ gratiæ sunt, simul adsint, nihil ad perfectionem conferre.

¹⁰ Matth. xix, 16-20.

ἀγαπήσεις τὸν πλησίον σου ὡς σεαυτὸν. Καὶ ὄρα τοῦ νεανίσκου τὸ ἀγαθὸν, ὅποῦν τί ἐστιν, οὐ ἢ πρᾶξις τὴν αἰώνιον ζωὴν προξενεῖ. Διερωτῶντος, ὁ Σωτὴρ οὐδὲν μᾶλλον ἐκείνου διδάσκων, ἢ κατὰ τῆς ἀποστασίας ἰστάμενος, τὰς νομικὰς προτείνειν ἐντολάς, μετὰ πολλῆς τῆς βεβαιώσεως, ἀγαθὰς εἶναι ταύτας καὶ πρὸς ζωὴν ἀπάγειν τὴν αἰώνιον ἐπιμαρτυρῶν. Καὶ τοὶ εἰ μὴ τοῦ ἀγαθοῦ Πατρὸς ἦσαν, καὶ τῷ αὐτοῦ κηρύγματι σύμφωνοι, ἀλλ' ἡ τυραννὶς αὐτοῖς ἐπεφύετο, πῶς μὲν αὐτὰς ἡ ἀλήθεια, ὡς μετόχους προῆγε τῆς ἀγαθότητος; πῶς δὲ τῷ ζητοῦντι τὴν αἰώνιον ζωὴν δι' αὐτῶν εὐρεῖν ἐπετίθετο; Πῶς δὲ, ὡ βαθείας μέθης! εἰ τις καὶ καθ' ἑαυτὰ ἐθέλοι ταῦτα σκοπεῖν, τοῦ ἀπ' ἀρχῆς ἀνθρωποκτόνου νόμος τὸ· *Οὐ φονεύσεις, οὐ μοιχεύσεις*, καὶ τὰ ἄλλα, οἷς ἐκ διαμέτρου ἡ κακία καὶ ὁ ταύτης σκοπεύς, μὴ ὅτι θεραπεύεται, ἀλλὰ γε δὴ καὶ ὡς πορρωτέρω μαστιγοῦμένων δίκην ἀπειλῶνεται. Ὁ γὰρ φόνων καὶ κλοπῆς, καὶ μοιχείας καὶ ψευδομαρτυρίας κρείττων γεγονώς, καὶ τὸν πλησίον ἀγαπήσας ὡς ἑαυτὸν, οὗτός ἐστιν ὁ κατακατῶν τοὺς ἀντικειμένους τῇ ἀγαθότητι θεσμούς, καὶ αὐτὸν δὲ τὸν ἀρχεκακὸν κατασιχῶν ἔχθρὸν, καὶ τῶν αὐτοῦ πράξεων μακρὰν ἀποδιώκειν χάριν λαθῶν διὰ τῆς ἐργασίας τῶν Μωσαϊκῶν ἐντολῶν. Οὕτως καὶ καθ' ἑαυτὰ τῶν νομικῶν ἐντολῶν αἱ πράξεις τὴν ἀγαθότητα φέρουσιν ἐν ἑαυταῖς, καὶ τοῦ Πονηροῦ τὸ κράτος σαθρὸν ἐλέγγουσι δι' ἑαυτῶν. Εἰ δὲ καὶ τέλειον τὸν νεανίσκον ἀνεῖπεν ἕσθαι προσλαμβάνοντα καὶ τὰς ἰδίας, αἱ τὴν χάριν ποιούσιν, ἐντολάς, οὐδὲ τοῦτο τοῖς εἰρημένους οὐδὲν ὑπεναντίον μετακινεῖ. Πρῶτον μὲν γὰρ οὐδὲ ἐκάστη τῶν ἐν τῇ χάριτι καθ' ἑαυτὴν τὸ τέλειον προξενεῖ, ἐπεὶ ἐξήκει ἂν ἡ μία, καὶ τῶν ἄλλων ἢ ἡ πρᾶξις περιττή. Οὐ γὰρ τοῦτο νομοθεσίας ἀγαθῆς, τὸ καθ' ἑαυτὴν παρέχειν τὸ ἐντελεῖς, ἀλλὰ τὸ μηδὲν καθυφεῖναι, τότε ἐπ' αὐτῇ, πρὸς τὸ μὴ συνάπτειν μὲν τὸν μετιόντα ταύτην τῷ ἀγαθῷ, ἀπάγειν δὲ τῆς ἐργασίας τοῦ πονηροῦ. Δεύτερον δὲ καὶ δι' αὐτῆς ἐστὶ τῆς ἀποφάσεως οὐδὲν ἑλαττον συνιδεῖν, ἢ διὰ τῶν προτέρων τὰς νομικὰς τιμωμένας ἐντολάς. Τὸ γὰρ ἐκείνας μὲν τὸν Σωτῆρα μὴ ἐκβαλεῖν, ἐπὶ δὲ ταύταις καὶ τὰς ἰδίας ἐπαγαγεῖν, εἶτα τὸν (12*) τέλειον δι' ἄμφοιν ἀποτελεῖσθαι, δῆλον ἂν εἴη, ὡς κάκειναις τῇ συνδρομῇ τε καὶ συνοικειώσει τῶν ἐν τῇ χάριτι τῆς τελειότητος ἀνακηρύττει μετασχεῖν. Οὐ γὰρ ἄν τις ὡς τῶν ὅλων τοῦ λογισμοῦ τὸ ἀξίωμα, ἀς ἀγαθὰς τε ἀνεῖπεν (13) ἡ ἀλήθεια καὶ πρὸς αὐτὴν τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν χειραγωγούς πάντας ἀποψηφιεῖται, εἰ καὶ προσέχουσιν αἱ τῆς χάριτος, μηδὲν πρὸς τὴν τελειότητα συντελεῖν.

VARLÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(12*) *Τὸν τέλειον*. Fortasse præstitit legere τὸ τέλειον, sicut paulo ante noster dixerat τὸ τέλειον προξενεῖ.

(13) *Ἀνεῖπεν*. Scriptum primum in codice erat ἂν εἶπεν, quod eadem manus recte correxerat per ἀνεῖπεν.

10. Ἐμοὶ μὲν οὖν ταῦτα λογιζομένῳ, καὶ ὅσον Α ἴσχυσε κατὰ τοῦ γένους ὁ ἔχθρος, εἰς ὅταν τε κατηνέχθη πτώσιν ὁ ἄνθρωπος, καὶ πρὸς ὅσην ἀλλοτριώσιν ἢ φύσιν ἀπηνέχθη τοῦ πλάσαντος, ἀνθελομένη τοῦ Κτίστου τὸν πολέμιον ἐπιγράφεσθαι δεσπότην· ἀναστρέφεται μὲν τὰ ἐντὸς, ταρασσεται (14) δὲ τὰ σπλάγγνα, καὶ προπίπτει δάκρυα, καὶ τοὺς ἰλέγχοις οἱ θρῆνοι παρέρχονται. Ἄλλὰ τίς ἂν θρῆνος ἐξαρκέσει τῷ πάθει; Οἶμαι γὰρ καὶ αὐτὸν τὸν Ἱερεμίαν, θρήνου, εἰ τις ἄλλος, εἰδὸτα συμπαρτεῖναι παραπτώμασι, τὸ ελαττον ἐναυθα λαθόντα, καὶ τὴν συμπάθειαν ὅλην κενώσαντα ἀπελθεῖν. Τηλικούτων πρόκειται πτώμα, καὶ τηλικαύτη κατέσχε τὸ ἀνθρώπινον πληγῆ. Ὅρα γὰρ, οἶμοι, νῦν μὲν ὅπως συνηγόρους ἑαυτοὺς προχειρίζονται τοῦ ἔχθρου, νῦν δὲ οὐ συνηγόρους μόνον ἀλλὰ καὶ τῇ κακίᾳ ὑπερέχοντας καὶ παρευδοκιμοῦντας τὸν ἀρχέκακον καὶ ὑποσπορέα τοῖς τοιοῦτοις. Καὶ παρελαύνοντας τοῖς ἀτόποις τὸν εἰσηγητήν, ἀσθησιν οὐκ ἐθέλουσι λαθεῖν. Τοῦ γὰρ Σωτήρος ἡμῶν ἦδη τὴν αὐτοῦ θεότητα καὶ ἰσὺν κἀραδεικνύντες τοῖς θύμασι, ἐπαὶ τῶν ἄλλων νοσημάτων ἀπαλλάττων τὸ οἰκεῖον πλάσμα, οὐδὲ τὸ τῶν δαιμόνων στίφος εἰα διενοχλεῖν, ἀλλὰ μετὰ πολλῆς τῆς αὐθεντίας ἀπήλαυνεν, οὐκ ἐτόλμησεν, ὑπερ πρότερον, ἀλαζονεύσασθαι ὁ ἔχθρος, καὶ ἑαυτοῦ εἶναι, ἐξ οὗ ἐδιώκετο, ἀντειπαῖν. Ἄλλ' ἅμα τε ὁ Κτίστης εὐσπλάγγνῳ τῷ κτίσματι προσέβλεψεν ὕμνατι, καὶ ὁ λεγὼν ἰδραπέτευε, καὶ οὐκ ἐξ ὧν φεύγει μόνον τοῦ ἀλλοτρίου διώκεσθαι, καὶ ἄκων ἔργοις ἐπιμαρτύρεται, ἀλλ' ὅτι μὴδὲ τῶν χοίρων φύσιν ὑπὸ τὴν πονηρὰν ἐστὶ πλάσιν καὶ ἀρχὴν λαμπρότερον ἀνομολογεῖ. Αἰτοῦσι γὰρ οἱ τῆς πονηρίας τὸν κοινὸν Κτίστην καὶ Δημιουργὸν ἄδειαν αὐτοῖς παρασεῖν, κἂν γοῦν ἐν ἐκείνοις εἰσελθεῖν. Ὁ δὲ ἄρα πάντα ἐν σοφίᾳ ποιῶν, οὐκ ἐκείνοις, ὡς εἴποιε, χαριζόμενος, ἀλλ' ἦν κατὰ τῶν ἀνθρώπων ἔχθραν ἔχουσι καὶ μταιφονίαν ἐνδείξασθαι παραχωρῶν, ἀλλὰ μὴν καὶ τῆς ἀτόπου ταύτης νόσου, οἷόν τινα θεραπείαν προκατασκευαζόμενος τὴν τε αἰτησιν αὐτῶν ἀφῆκε προελθεῖν, καὶ τὴν αὐτῶν ὀρμὴν καὶ γνώμην εἰς θρίαμβον ἐξελθεῖν. Ὅρᾳς πῶς ὁ τῶν δαιμόνων λεγῶν οὐ λόγοις ἀλλ' ἀνάγκη πιεζόμενος τοὺς χοίρους ἀνομολογεῖ ἔργα εἶναι τοῦ ἐν τῇ σαρκὶ κρυπτομένου ἀληθινοῦ Θεοῦ; Εἶτα ὁ ἔχθρος πρότερον καταψευδόμενος καὶ λέγων Ταῦτα πάντα ἐμὰ εἰσι, καὶ ἐὰν πεσὼν προσκυνήσῃς μοι, δώσω σοι αὐτά· οὗτος τότε ἀγνοῶν μὲν, ὅτι Θεὸς ἦν, ψὶ τὴν πείραν προσῆγε, καταλαζονεύμενος δὲ, ὡς τὰ ἐπιγεία ἐστὶν αὐτοῦ, τῆς θεϊκῆς ἦδη δόξης διὰ τῶν θαυμάτων ἀπαστραπτούσης, εἰσεῖσε τε ὁ ἀναίδης, καὶ τῆς ἀλαζονείας ἀπέστη· καὶ ὁμολογεῖ δι' ἔργων μὴδὲ τὴν ἐπὶ τοῖς χοίροις ἔχειν ἐξουσίαν, μὴ ὅτι γε πλάσιν.

10* Marc. v, 9. 11 Matth. vi, 9.

XIX. Mibi vero hæc ita argumentantī, et, quantum hostis contra homines valuerit, in quantamque perniciem præcipites illi acti sint, quam item procul natura a Conditore aversa sit, postquam adversarium loco Conditoris ut dominum subm elegit, exponenti, interiora invertuntur, visceraque commoventur, lacrymæ ex oculis cadunt, et querelæ argumenta superant. Sed quæ tandem lamentatio affectum satis exprimat? Ipsum enim Jeremiam, qui certe, si quis alius, threnos delictis pares concinnare valuit, hic inferiorem fore, et omni commiseratione profusa negotium relicturum esse crediderim. Tam gravis ob oculos nobis versatur lapsus, et tantum genus humanum vulnus accepit. Vide enim quomodo nunc quidem, proh dolor! se hostis administros sistant, nunc vero non administros modo, sed et ut tales, qui malitia ac factis hujusmodi ipsum ab origine malum et mali satorem sperant ac vincunt, et ne sic quidem quamvis magistrum insolentia sua prætervebantur, mali sensu afficiuntur. Cum enim Sermator noster divinitatem suam et potentiam miraculis jam declarasset, idem non solum aliis morbis creaturam suam liberavit, sed nec permisit, ut eadem a dæmonum caterva turbaretur, atque adeo cum auctoritate multa eam propulsavit, non sane tunc, ut antea, ausus est superbire hostis, suumque id, quo impetebatur, esse dixit. Sed simul ac Creator creaturam suam oculo miserante aspexit, legio dæmonum aufugit^{10*}, neque solum eo ipso, quod fugit, ab alienose peti re ipsa, etiam invitatus, testatur, sed et, quod nec porcorum natura malo conditori et principio subjecta sit, clarissime profitetur. Mali enim isti a communi Conditore et Creatore expetunt sibi facultatem vel in porcos ingrediendi. Qui vero omnia sapienter faciebat, certe non illis, ut videtur, gratificaturus, sed potius ostensurus, quam adversus homines inimicitiam foveant, cædemque spirent, imo vero et medicinam quamdam contra insolentem hunc morbum paraturus, petitionem eorum omni ex parte ratam esse, eorumque impetum et voluntatem triumphali loco inservire jubebat. Videsne, quomodo legio dæmonum non verbis sed factis, neque sponte sua, sed necessitate coacta, profiteatur, porcos opera esse veri Dei, sub carne occultati? Deinde hostis, qui primum mentitus erat dicens: *Hæc omnia mea sunt, et, si procidens adoraveris me, ea tibi dabo*¹¹; is, inquam, quidem ignorans, Deum esse eum, in quem tentationem moliretur, atque adeo terrestria sua esse gloriatus, nunc, quando divina gloria per miracula eluxisset, timuit sibi impudens, et ab arrogancia abstinuit: atque sic opere ipso fatetur, se nec potestatem quidem in porcos habere, nedum eos creasse.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(14) Ταράσσεται. Ita scripsi pro παράσσεται, quod est in ms.

XX. Tu vero, o homo, expergiscere: nondumne Dominum tuum agnoscere cupis, sed adhuc corpus tuum creaturam Mali appellas? Is, cujus agebas patronum, timore correptus, deponit mendacium, tu vero in patrocinio pergis? Ille opere ipso clamat, quod nec porcorum sit dominus, tu vero eum tuum facis dominum? Is nondum perfecte Dominum agnoscens, neque enim crux adhuc erat fixa, neque sol tenebris obduxerat lucem, neque terram, per naturam alioquin quietam, mirabilis corripuerat tremor, neque conclavia inferorum locorum evacuata adhuc erant, neque resurrectio cognita: et vel sic, cum nihil horum adesset, latro, a veritate substantiali sibi metuens, a potestate, quam antea sibi ipsi affligerat, se ipsum etiam invitus revocat. Veritas enim mendacem ita coercebat, ut cum antea regna omnia sua esse gloriaretur, opere ipso ne in porcos quidem, nedum in quidquam aliud, potestatem se habere clamaret. Tu vero post crucem perlatam, post spoliatum infernum, post factam resurrectionem, post triumphatos principatus et potestates tenebrarum, post datam tibi facultatem, omnem hostis, si velis, potestatem eludendi; tu, inquam, te ipsum adhuc ferre potes, quando te alius, ne dicam tu temetipsum, obnoxium et creaturam Mali appellat? Quis vero non vel hinc facile perspexerit, quod, qui sub lege prophetæ erant et legati, quosque Jerusalem, ceu stupidissimorum Judæorum cœtus prodit, lapidans et occidens non ferebat, illi omnino a bono principio inspirati et missi sint, atque inde originem duxerint, unde omnia ista profluxerant, nempe ab ipso Domino nostro Jesu Christo, veritatis fonte? Is enim miseram clamat esse Jerusalem ob ea, quibus facta sit obnoxia. Non vero miseram diceret Bonitas ipsa eam urbem, quæ lapidaret aut occideret pravitatis amatores aut ejusdem legatos: *Jerusalem enim, inquit, Jerusalem, quæ occidis prophetas, et lapidas missos ad eam* ¹¹. Et postea: *Quoties volui congregare filios tuos, quomodo gallina pullos suos, vos autem nolulistis* ¹². Hoc est: Quoties volui ex commiseratione eos ad me recipere, et pœnæ subtrahere, quæ vos pro cæde prophetarum et pro ludibrio, in leges vobis datas probato, manebat, prætereaque ea gratia donare, ut præsentī in hac vita felicitate frui possitis? At enimvero, quam tyrannidem insipidi ipsi vobis constituistis, ea non solum non permisit ad conversionem ullo modo, quam tamen tanta et talis benevolentia offerebat, et ad eam amplectendam cohortabatur, respicere, sed et ut prioribus similia addatis, impellit. Et quid dico similia? Imo longe pejora, quibus providentiam meam et humanitatem a vobis

¹¹ Matth. xxiii, 37. ¹² ibid. 38.

K'. Καὶ σὺ, ἄνθρωπε, ἀνάνηφον, οὐπω θέλεις ἐπιγνώσκειν τὸν σαυτοῦ Δεσπότην, ἀλλ' ἔτι τὸ σὸν σῶμα πλάσμα λέγεις τοῦ Πονηροῦ; Ὁ συνηγορούμενος, φόβῳ συσχεθεὶς, τὸ ψεῦδος ἀπέθετο, καὶ σὺ τὴν συνηγορίαν ἔτι συγχροτεῖς; Ἐκεῖνος τοῖς ἔργοις ἀναβοᾷ, ὡς οὐδὲ τῶν χοίρων κύριός ἐστι, καὶ σὺ σαυτοῦ κύριον ποιεῖς; Ἐκεῖνος οὐπω τελείως τὸν Δεσπότην ἐπιγνοῦς (15), οὐπω γὰρ ἦν ὁ σταυρὸς πηγείς, οὐδ' ὁ ἥλιος σκότῳ καλυψάμενος τὸ φῶς, οὐδὲ τὴν γῆν ἀντὶ τῆς κατὰ φύσιν ἡρεμίας ὁ παράδοξος εἶχε τρόμος, οὐδὲ τὰ τοῦ ἕβου ἐκκεκένωτο ταμεία, οὐδὲ ἡ ἀνάστασις ἐγινώσκειτο. Ἄλλ' οὖν καὶ μηδεὶς ἔτι τούτων παρόντος ὁ ληστής τὴν ἐνυπόστατον δεδιώς ἀλήθειαν, ἦν αὐτῷ προανεπλάσατο ἐξουσίαν, ταύτης ἑαυτὸν κατ' ἄκων ἀπάγει. Ἐδιδάχτετο γὰρ ἡ ἀλήθεια τὸν ψεῦστην· καὶ μηδὲ τῶν χοίρων, μὴ ὅτι τινὸς ἄλλου, ὁ τὰς βασιλείας πάσας ἑαυτοῦ τερατευόμενος εἶναι μὴδ' αὐτῶν ἔχων τὴν κυριότητα τοῖς πράγμασιν ἀνακράζει. Καὶ σὺ μετὰ τὸν σταυρὸν, μετὰ τὸ στυλευθῆναι τὸν ἕβον, μετὰ τὴν ἀνάστασιν, μετὰ τὸ παραδειγματισθῆναι τὰς ἀρχὰς καὶ τὰς ἐξουσίας τοῦ σκότους, μετὰ τὸ λαβεῖν σε τὴν ἐξουσίαν, ἂν ἄρα βούλη, κατὰ πάσης τῆς δυνάμεως τοῦ ἐχθροῦ, ἔτι σαυτὸν ἀνέχη, εἰ εἰς σε ἄλλος ὑπεξούσιον καὶ πλάσμα λέγει τοῦ πονηροῦ, μὴ ὅτι γε σὺ σαυτὸν; Τίς δ' οὐχὶ κἀντεῦθεν ῥῆσθα συνίδει, ὡς οἱ διὰ τοῦ νόμου προφηταὶ καὶ ἀπεσταλμένοι, οὓς ἡ Ἱερουσαλήμ, ὅ νῦν δηλοῖ τῶν ἀγκυμονεστέρων Ἰουδαίων τὸ σύστημα, λιθοβολοῦσα τε καὶ ἀποκτινύουσα οὐκ ἀνίστα, οὕτω δὴ τῆς ἀγαθῆς ὑπὲρ τὸν ἐπιπλοῦντα τε καὶ ἀποστολῆς, καὶ δὴ καὶ τὴν δημιουργίαν ἔλκοντας ἐκείθεν; Πόθεν καὶ τίς ἡ παράστασις; αὐτός ἐστιν ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστός, ἡ τῆς ἀληθείας πηγὴ. Ταλανίζων γὰρ τὴν Ἱερουσαλήμ, οἷς ἐν τούτοις ὑπηνέχθη, οὐκ ἂν δὲ ταλανίασεν ἡ ἀγαθότης τὴν λιθοβολοῦσαν καὶ ἀποκτενοῦσαν τοὺς ἐραστὰς τῆς πονηρίας, ἢ τοὺς ὑπ' αὐτῆς ἀπεσταλμένους. Ἱερουσαλήμ γὰρ, φησὶν, Ἱερουσαλήμ, ἡ ἀποκτείνουσα τοὺς προφήτας, καὶ λιθοβολοῦσα τοὺς ἀπεσταλμένους πρὸς αὐτήν. Εἶτα· Ποσάκις ἠθέλησα ἐκισυράξαι τὰ τέκνα σου, ὃν τρόπον ὄρνις τὰ ροσσία ἑαυτῆς, καὶ οὐκ ἠθελήσατε. Ἀντὶ τοῦ· Ποσάκις ἠθέλησα διὰ συγχώμης ἀναλαβεῖν ὑμᾶς, καὶ τῆς δίχης ἐξαρπάσαι, ἦτις ἀντὶ τῶν προφητικῶν αἱμάτων καὶ οἷς τῶν δεδομένων ὑμῖν κατορχεῖσθε νόμων, ἀπέκειτο, εὐδαιμονίας τε συνόντας ἀλλήλοις τῆς κατὰ τὸν βίον ἀπολαύειν, χάριν παρασχέιν. Ἄλλ' ἦν αὐτοὶ γε καθ' ἑαυτῶν τῆς ἀπονοίας τυραννίδα προεστήσασθε, οὐ μόνον οὐδὲν πρὸς ἐπιστροφὴν ἀφορᾶν ὑμᾶς παρασκευάσει καίτοι τοσαύτης καὶ τηλικαύτης τῆς εὐμενίας ταύτην ὑμῖν προτεινούσης, καὶ πρὸς αὐτὴν ἐπιστρέψασθαι παρακαλοῦσης, ἀλλὰ καὶ καθ' ἐκάστην παραθρασύνει (16) προστιθέται τὰ ὅμοια. Καὶ τί

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(15) Ἐπιγνοῦς. Ita fert variorum Patrum sententia, malum dæmonem Christum, ut Deum et Servatorem mundi, sub nativitate aut initium præconii ejus non cognovisse. Vide testimonia

eorum collecta a Dionysio Petavio in *Dogmatibus theologicis*, tomo III, lib. 1, c. 8, p. 27.

(16) Παραθρασύνει. Sic putavi scribendum pro παραθρασύνῃ, quod erat in ms.

λέγω τὰ ὅμοια ; Ἄλλὰ μὴ τὰ πολὺ χαλεπώτερα, δι' ἃ ἡμεῖς τὴν ἐμὴν πρόνοιαν καὶ φιλανθρωπίαν ἐαυτῶν ἀπεισευδάσαθε. Διὸ καὶ ὁ καιρὸς ὑμῖν ἀπαιτεῖσθαι παρίστηκε τὰ ἐπιχειρήματα, τὴν τε ἀπ' ἄλλήλων καταδικάζων διασποράν, καὶ οὐ τὴν διασποράν μόνον, ἀλλὰ καὶ αὐτὴν τὴν πόλιν αὐτοῖς θεμελίως καταστρέφων, καὶ ἐρημιά παραδιδούς. Εἰ οὖν κατὰ τῶν προφητικῶν αἰμάτων ἡ τόλμα καὶ τῶν ἀπεισεταμένων ὁ φόνος εἰς ταλανισμὸν μὲν ἀπάγει τοὺς Ἰουδαίους, προοίμιον δὲ γίνεται τῆς ἐσχάτης αὐτῶν ἀπωλείας, πῶς οὐχὶ τὴν Ἰσραὴλ δίκην, ἵνα μὴ λέγω τὴν μείζονα, οἱ θερμοὶ μὲν τῶν Ἰουδαίων μιμηταὶ καὶ ὑπερβαλέσθαι δὲ φιλονεικήσαντες αὐτοὺς, οὐκ αὐτοὶ καθ' ἑαυτῶν ἐπάγουσι τε καὶ ἄρκετον ταύτην κατασκευάζουσι περιφανῶς. Οἱ γὰρ πονηρᾶς δημιουργίας, ὡν ἐκδικτικὸς ἡμῖν ὁ Σωτὴρ, τούτους δυσφημοῦντες προσελθεῖν, πολλῶν χαλεπώτερον τολμῶσι τῶν ἀνελότων αὐτοῦ. Οἱ μὲν γὰρ κατὰ σωμάτων ἀπαξ ἀφῆκαν τὴν πληγὴν, οἱ δὲ τὴν πονηρίαν αὐτοῖς φύσει συγκατασκευάζοντες, ἀίδιον ἐναφίσει τὴν ἀνίατον καὶ ἀνυπόστατον πληγὴν, μετὰ τὸ καὶ τοὺς ἀνελότους αὐτοὺς ἀντί τῆς τιμωρίας ἐπάθλους κοσμεῖν, δι' ὧν μὲν τῆς σωματικῆς ἐκείνης σφαγῆς ἀρχηγὸς τῆ γνώμη παριστῶσιν ἑαυτοῦς. Καὶ οὐ ταῦτα μόνον, καὶ τοὶ τηλικαῦτα ὄντα, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τῆς κατὰ τῶν σωμάτων ἀσελγείας ἐπὶ τὸν κοινὸν Δεσπότην καὶ Δημιουργὸν ἀναφέρειν οὐ φρίττουσιν τὴν ἀσελγείαν. Οἷς γὰρ, ὧν ἔστιν ἐκδικτικὸς, κακίας λέγουσιν ἔργα καὶ θεραπευτὰς, τοῦτοις τὴν ὕβριν, ἀλλ' οὐκ ἀνὸμμάσαιμι, συνεξυθρίζουσι καὶ τὸν ἐκδικητὴν.

ΚΑ'. Ὅτι δὲ τῶν προφητῶν ὁ χορὸς, καὶ αἱ ἱερολογίαι Μωσῆς ὑπηρετήσατο, αὐτοὶ τε Θεοῦ πεφῆνασι τοῦ ἀγαθοῦ καὶ πλάσμα καὶ λατρευταὶ καὶ ὧν ὑποφῆται χρηματίζονται χάριν ἔλαβον, ἐπιπνοίας ἦν ταῦτα καὶ προνοίας ἀγαθοῦ, καὶ οὐδὲν ἦν πρὸς γε τὴν τότε τῶν ἀνθρώπων ἀκλήν, εὖτε σοφώτερον, οὔτε ἀσφαλέστερον, ἀλλ' οὔτε σωτηρίαν παρασχεῖν ἐτοιμώτερον, οὔτε χειραγωγῆσαι βέλτιον, αὐτὸς πάλιν ἡμῖν ὁ καὶ τῆς παλαιᾶς καὶ τῆς νέας διαθήκης Δεσπότης, παρέχει καὶ τὴν ἀπόδειξιν. Τοιαύτην γὰρ τοῖς προφήταις τοῖς αὐτοῦ παρέσχεν ἔργοις τὴν τῆς ἀληθείας ἀσφάλειαν, καὶ εἰς τοσαύτην τοῦτους δόξαν καὶ περιφάνειαν ἔψωσεν, ὥστε οὐ τὰ παράδοξα τῶν ἔργων μόνον τοῦτους ἐπιδείκνυσιν προκαταγγεῖλαι καὶ ἀναιρεῖν, οὐδ' ὅτι σταυρὸν καὶ θάνατον, οἷς ὑποστήσεται (17) σώσει τὸ γένος ἡμῶν· οὐδὲ χολὴν καὶ ὄξος, ὡς (18) ποτισθῆσεται· οὐδ' ὅτι τὸ πάθος ὁ ἥλιος οὐ φέρων σκοτισθῆσεται, οὐδ' ὅσα ἄλλα μετὰ τοῦ ὑπερφουλοῦς καθέκαστον ἔσχε τὴν ἐκβασιν ἀπαράτρεπτον· ἀλλ' οὐδ' ὅτι ἐπὶ πῶλον θου καθεδεῖται, καὶ τῶν δυσανασχετουμένων τοὺς παῖδας ὀμολόγους ἔξει. Οὐμνοῦν οὐδὲν τούτων ἀφῆκε μὴ κατὰ τοὺς ἐκείνων λόγους καὶ τὰς προφητείας προσελθεῖν, καὶ ταυτὸν ἐπιδείξει διαπραττόμενον. Καίγε τί προσήκον ἦν, τὸν ἀναίρετὴν τῆς κακίας, καὶ οὐ τῆς ἐπιδη-

A ipsis propulsatis. Propterea et tempus vos expectare jubet pœnas promeritas, quod non solum dispersionem a vobis invicem irrogabit, sed et ipsam urbem funditus evertet, et desertam reddet. Si igitur audax in prophetarum sanguinem facinus et missorum cædes Judæos in miseriam conjicit, atque initium facit extremæ ipsorum calamitatis, quomodo non idem judicium, ne dicam gravius, strenui Judæorum imitatores, imo eosdem ut superent, admittentes, ipsi illi in se transferunt, idque manifeste inevitabile reddunt? Qui enim eos, quorum ultorem Servator se nobis sistit, a malo principio proficisci calumniantur, illi graviora audent istis, qui eos ex vita sustulerunt. Illi enim semel corporibus manus intulerunt, at, qui malitiam natura ipsis insitam nugantur, perpetuo illis plagas inferunt insanabiles et intolerabiles, siquidem et occisores eorum pro pœnæ præmiis ornant, atque sic quoad mentem et animi sententiam cædis hujus corporeæ duces se probant. Quæ quamvis gravia sint, ne sic quidem illis sufficiunt, qui potius petulantiam suam a corporibus ad communem Dominum et Conditorum convertere non verentur. Quando enim eos, quorum ultor est, malitiæ opera et ministros esso dicunt, tum injuria, vix ausim dicere, ipsum quoque vindicem eorum afflicti.

C XXI. Quod vero prophetarum chorus et Moses in sacris oraculis, quæ ediderunt, ut opus Dei et ministri Boni comparuerunt, atque ea, quorum prænuntii appellari merebantur, ab afflatu et providentia divina profecta erant, et talia omnino, quibus eo tempore in auribus hominum nihil sapientius, verius nihil, aut ad salutem parandam aptius, vel ad docendum melius fuerit, ipse iterum Veteris et Novi Testamenti Dominus demonstrat. Operibus enim suis prophetis eam veritatis fidem fecit, eosque in tantam gloriam et dignitatem evexit, ut ostendat, eas non solum mirabilia opera sua prædixisse, aut, crucem et mortem, quam perpessus, genusque nostrum ita redempturus sit; aut fel et acetum, quibus potandus sit, aut solis, passionem hanc non ferentis, obscuracionem; aut cætera erant, eventum indeclinabilem sortiebantur; sed et quod super pullum asinæ sessurus, et indignantium filios laudatores habiturus sit. Horum, inquam, nihil reliquum fecit, quod non secundum sermones eorum et vaticinia perficeretur, seque id efficere testaretur. Jam vero quid decebat eum, qui malum sublaturus erat e medio, et cujus adventus potissimum ad tyrannidis abolitionem spe-

VARIAE LECTIONES ET NOTÆ.

(17) Ὑποστήσεται. Excidisse hic videtur particula καί.

(18) Ὀξ. Forte rectius legeris οἷς.

etabat, cum nosset tum prædicta, tum eos, qui ea prædixerant? Utrum omnia illis contraria facere, si a contrario principio essent profecta, an potius operam dare ipsum decebat, ut omnia implerentur, nihilque eorum, quæ ipsi prædixerant, irritum relinquere? Atqui Christus adeo nihil eorum, quæ ii vaticinati erant, neglexit, ut sæpe, cum aliquid faceret, innueret, se ista facere, prout illi quidem præviderint, et prædixerint, operaque sua nullatenus ab iis abire, quæ ab istis erant prædicta. Adeo operæ pretium putavit ostendere, eos esse veraces, magnamque in eo curam posuit, ut demonstraret, illos veri Dei et Patris veros esse prophetas et ministros. Et qui cum ratione conciliari posset, prophetas veritatis fontem constituere, aut opere ipso mirabilia eorum vaticinia confirmare et perficere, ac totum orbem fidei eorum testes oculatos sistere? Idem certe hoc est, ac si veritas ipsa doceret, principii hostilis hoc esse negotium, ut veritatem suggerat. Nota vero, Servatorem, pullo vectum, alia quoque subinnuere. Hoc scilicet omnium maxime manifestum est, quod prophetiam confirmare conetur. Sanctissimum enim hoc oraculum edicit: Hoc vero omne factum est, ut impleretur, quod euntiatum est per Prophetam dicentem: *Dicite filiæ Sion: Ecce Rex tuus venit tibi mansuetus: et sedens super asinam, et pullum subjugalis* ¹⁴. Videsne, quomodo Servator mundi pullo insideat ad implendam et confirmandam prophetiam? Quæ enim, quæso, si ab hoc testimonio dando discesseris, alia causa adesce videtur, quæ, via adeo brevi existente, Jesum pullo insidere suaserit, qui sæpe et varias vias pedibus confecerat? Aut quam gloriam pullus attulit, dum portabat, ei, qui verbo virtutis suæ portat omnia? Quod vero regnum subjdgale prædicavit, dum sustinebat vectum regem Israelis? Humilitatem enim et mansuetudinem si non magis, certe non minus testatam fecisset, si iter pedibus fecisset. Adeo ea, quæ veteris erant testamenti, cum novo conjunxit: adeo et verbis et factis edocere perrexit, ex eadem bonitate et nova illa proficisci, quamvis inter cætera dogmata hoc ipsum gratia in primis urgeret.

XXIII. Quid enim, cum in templum iret, num illud ad se non pertinere edixit, ceu apostatis videtur? aut num profanari id permisit, tanquam futurum tyrannidis a se destruendæ, delubrum et domicilium? Certe si ita statuendum fuisset, quod absit dicere! initium omnino destructionis faciendum erat eo in loco, ubi ita hosti cultus exhiberetur. At enimvero ille omnia alia agebat, opere ipso ho-

¹⁴ Matth. xxi, 4, 5.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(19) *Τίμ*. Lacunæ vestigium, in ms. expressum, credere me jubet, scribendum fuisse τί μέν.

(20) *Ἀνάκτορον*. Vox hæc proprie quidem de Dioscurorum templo, tum vero generatim de reli-

μας τὸ μέγιστον ἢ τῆς τυραννίδος κατάλυσιν, εἰδὸτα καὶ τὰ προφητεύοντα, καὶ οἱ ταῦτα προεφήτευσαν, πότερον ἀπεναντίας ἐκείνων ἅπαντα πράττειν, εἴπερ ἦσαν ἐξ ἀντικειμένης ἀρχῆς, ἢ ζητεῖν πάντα πληρῶσαι, καὶ μηδὲν εἶσαι διαπεσεῖν, ὧν ἐκείνοις ἐπιτῆθεν εἶπειν. Ἄλλὰ μὴ τοσοῦτον ὤφθη, μηδὲν τῶν ἐκείνοις τεθεσπισμένων ὑπεριδῶν, ὡς καὶ πολλαῖς ἐν τῷ πράττειν ἐπισημαίνεσθαι, καθὼς προεῖδον ἐκείνοι, καὶ προαπηγγεῖλον οὕτω ποιεῖν, καὶ κατὰ μηδὲν τῶν ἐκείνοις κεχρησµοδηµένων ἀπαλλοτριουῶσθαι τὰ ἔργα αὐτοῦ. Οὕτω προεῖργον τὸ ἀληθεύειν ἐκείνοις ἐτίθετο, καὶ ὡς τοῦ ἀληθινοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς παναληθεῖς ὑπῆρχον ὑποφῆται καὶ διάκονοι, πολλὴν τὴν πρόνοιαν ἐπεδείκνυτο. Καὶ πῶς ἂν ἔχοι λόγον, πηγάζειν τοὺς προφήτας, παρασκευάζειν τὴν ἀλήθειαν, ἢ, τῶν κεχρησµοδηµένων αὐτοῖς παραδόξων ὄντων, πῆρας τὰ ἔργα παρέχειν, καὶ τῆς ἐκείνων ἀληθείας τῶν οἰκουμένην ᾗσαν διὰ τῶν ὀμμάτων ποιεῖν μάρτυρας; Ὁ ταυτὸν ἐστὶ τῆς μισούσης ἀρχῆς τὴν ἀλήθειαν ἐπιτιθεύμα διδάσκειν εἶναι τὸ χορηγεῖν τὴν ἀλήθειαν. Ὅρα δὲ, καὶ ἄλλα μὲν αἰνιτόµενος ὁ Σωτὴρ τῷ πῶλῳ ἔποχος ἦν. Τὸ δὲ μάλιστα ἐμφανὲς τὴν προφητείαν ἐστὶ λαβεῖν, ὅτι βεβαιῶν. Λέγει γάρ τὰ λόγια τὰ σεπτὰ. Τοῦτο δὲ ὅλον γέγονεν, ἵνα πληρωθῆ τὸ ῥηθὲν διὰ τοῦ προφήτου λέγοντος· *Εἰκατε τῇ θυγατρὶ Σιών· Ἴδοὺ ὁ βασιλεὺς σου ἔρχεται σοὶ πρῶς, καὶ ἐπιβεθῆκώς ἐπὶ ὄνον καὶ πῶλον υἱὸν ὑποζυγίου.* Ὅρα ὅπως ἐπ' ἐκβάσει τε καὶ βεβαιώσει τῆς προφητείας ὁ τοῦ κόσμου Σωτὴρ ἐπὶ τὸν πῶλον καθέζεται; Ἐπεὶ καὶ χωρὶς τῆς τοιαύτης μαρτυρίας, κατὰ γὰρ τὸ φαινόμενον, τίς ἔτερα χρεῖα παρῆν καταπίγνυσα, συντόμου προκειμένης οὕτω τῆς ὁδοῦ, ἐποχεῖσθαι πῶλῳ τὸν Ἰησοῦν, ὅς γὰρ πολλαῖς καὶ πολυπλασίους ποσὶ τοῖς αὐτοῦ διῆλθεν ὁδοῦς; Ἡ ποῖαν δόξαν ἀνῆπτε φέρων ὁ πῶλος τῷ σύμπαντα φέροντι τῷ ῥήματι τῆς δυνάμεως αὐτοῦ. Τίνα δὲ καὶ βασιλείαν ἐκῆρυττεν ὑποζυγίου, ἀνέχον ὀχούμενον τὸ βασίλειον τοῦ Ἰσραὴλ; Τὸ γὰρ ταπεινὸν καὶ πρῶτον, ἵνα μὴ λέγω μᾶλλον, εἰ τὴν ὁδοπορίαν ποσὶ βαδίζων διήνυσεν, ἀλλ' οὖν οὐκ ἕλαττον παρεῖχεν ἐννοεῖν. Οὕτω τὰ τῆς παλαιᾶς τοῖς τῆς χάριτος συνεβίβαζε, καὶ οὕτω διὰ τῆς αὐτῆς ἀγαθότητος καινὰ καὶ ταῦτα προελθεῖν, εἰ καὶ τὸ μείζον ἢ χάρις εἶχε μετὰ τῶν ἄλλων σωτηρίων δογμάτων καὶ τοῦτο, καὶ λόγοις καὶ ἔργοις ἐκπαιδεύων οὐκ ἀφίστατο.

KΓ'. Τίμ (19) ἱερῶ προσελθὼν ἄρα ἀλλότριον ἀπέφηνεν αὐτὸ, ὃν τρόπον ἡ ἀποστασία βούλεται, ἢ βεθλοῦσθαι παρῆκεν, ὡς τῆς μελλούσης ὑπ' αὐτοῦ καθαίρεισθαι τυραννίδος ἀνάκτορον (20) καὶ κατοικητήριον ὃν, πολλοῦ γὰρ καὶ δεῖ, καίτοιγε ἐχρῆν' ἄλλ' ὡς εἰη θεός, ἀφ' οὗ μάλιστα τὴν θεραπείαν ἦδη προσφερομένην τῷ ἐχθρῶ, αὐτόθεν αὐτοῦ τε τῆς καταλύσεως ποιεῖσθαι τὴν ἀρχὴν. Ὁ δὲ τούναντιον

quis omnibus usurpari a Græcis solet. Vide Ezechielem Spanhemium, ad hymnos Callimachi in Apollinem, v. 76.

ἄπαν ἐκτελεῖ δι' ἔργων αὐτῶν ἐλέγχων τοὺς ἀσεβεῖς. Αὐτὸ γὰρ μόνον οὐδὲν οὐκ ἀφήκεν ὑβριστικόν, ἀλλὰ καὶ τοὺς μὴ λίαν τετιμηκότας ἐκβάλλει τε καὶ ἀπειλῶναι σὺν ἀπειλῇ, καὶ τῆς ὀργῆς, ὅσας ἦσαν ἄξιοι βεδηλοῦντες τὸν οἶκον τοῦ πατρὸς αὐτῶν παριστῶν, φραγγέλιόν τε (21) σχοινίων διαπλέκει, καὶ τοῦτο τοῦτοις ἐπαναταίνεται, καὶ οὐ τοῦτο μόνον, ἀλλὰ καὶ τὰς τραπέζας τῶν κολλουιστῶν, αὐταὶ δ' ἂν εἶεν, αἷ τὸ τῆς ἀλλαγῆς ἀργύριον καὶ τὰ κέρματα ἔφερον, ἐφ' οἷς καὶ τὰς καθέδρας τῶν πωλούντων τὰς περιστερὰς ἢ τοὺς βοῦς· εἰ βούλει δὲ καὶ τὰ πρόβατα, καταστρέφει (22). Καὶ οὐκ ἔπραξε μὲν ταῦτα· ἐσίγησε δέ. Ἡ οὐκ εἰσήγησε μὲν, διὰ παραβολῆς δὲ ἐφθέγγετο· ἢ οὐ τοῦτο μὲν, οὐ σὺν παρῆρησίᾳ δέ. Καὶ τίς ἂν ἄλλος εἴη σαφέστερος λόγος, ἢ τῆ παρῆρησία κρετῶν, ἵνα μή τις καὶ τῶν κακουργεῖν σοφίαν ποιουμένων, ἀφορμὴν ἄλλην ἐαυτῷ διαπλαττόμενος εἰς ἐκεῖνην τῶν πεπραγμένων ἀνάπητην τὴν αἰτίαν· ἀλλ' ἅμα τε εἰργάζεται ταῦτα τὸ πατρικὸν ἱερὸν τῆς τῶν Ἰουδαίων ὀλιγωρίας ἀποκαθαίρων καὶ ἀφαρνιζόμενος. Καὶ χρησμὸν ἐπέφερε, λαμπρῶς καὶ σὺν παρῆρησίᾳ διδάσκων, καὶ τῆς ἀπειλῆς καὶ τῆς καταστροφῆς τῶν τῆς ἐμπορίας τραπέζων καὶ καθεδρῶν τὴν αἰτίαν. Ὁ οἶκος μου γὰρ, φησὶν, οἶκος προσευχῆς κληθήσεται, ὑμεῖς δὲ αὐτὸν ἐποίησατε σπήλαιον ληστῶν· οἶκον προσευχῆς καὶ Θεοῦ οἶκον τὸν νομικὸν καὶ εἰδῶς καὶ ὀνομάζων ναόν. Καὶ ἐκδικῶν αὐτὸν βεδηλούμενος, διότι τε τοῦ ἀγαθοῦ πατρὸς ἦν, καὶ διότι καὶ αὐτοῦ, εἰπερ ἅπαντα τὰ τοῦ Πατρὸς ἐστί καὶ αὐτοῦ. Καὶ τοῦ πῶς τις ἢ βεδῆλωσις ἦν ἀργυρίου ξύλον καὶ κερμάτων πίναξ, ἐν ᾧ τὸ τῶν ἀλόγων ζώων ἀντάλλαγμα κατεβάλλετο. Ἄλλ' οὕτως ἦδει τότε τοσαύτης ὄντα τιμῆς καὶ εὐλαθείας ἄξιον τὸν ναόν, ὡς μηδὲ τὸ βραχύτατον ἀνέχεσθαι τῶν ἐξω πιπτόντων τῆς ὀφειλομένης αὐτῷ τιμῆς παραχωρεῖν τινα τολμᾶν εἰς αὐτόν. Τί λέγεις; τὸν οὕτω τιμηθέντα ναόν ὑπὸ τοῦ Σωτῆρος; ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, καὶ τοὺς ἐπιχειρήσαντας τρόπον τινὰ βεδηλοῦν, τηλικαύτης ἀποφῆναντα ὀργῆς, ἄρα εἴη τοὺς οὐκ ἐπ' ἐργασίᾳ μόνῃ κοινῇ βεδηλοῦν ἐπαρθέντας αὐτόν, ἀλλ' ὄλον διόλου μύσους ἀρῆρητου καὶ βδελυρίας ἀνυπερβλήτου πληροῦντας αὐτόν, οὕτως ἀνευθύνους ἀφήσειν αὐτούς; Καὶ ποῦ ἂν εἴη τοῦτο λογισμοῖς νηφόντων λαβεῖν δυνατόν; Ἐντεῦθεν δὲ ἂν ἴδοις οὐκ ἔλαττον ἢ διὰ προειρημένων, ὅσας τότε δόξης καὶ τιμῆς ἄξιος ὁ Μωσῆς καὶ τὸ τῶν προφητῶν μακάριον σύνταγμα, καὶ ὅτι σύμφωνος ὁ νόμος τῆ χάριτι.

ΚΔ'. Πληρώσας γὰρ τὴν οἰκονομίαν ὁ φιλόνηρος ἡμῶν καὶ ἀγαθὸς Θεός, καὶ τὴν νίκην ἤδη φέρων κατὰ γὰρ τοῦ θανάτου καὶ αὐτοῦ τοῦ προξενή-

¹⁵ Joan. II, 15. ¹⁶ Matth. XXI, 13.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(21) *Φραγγέλιον*. Ita communem scriptionem approbat noster, pro qua unus alterve codex, teste Millio, exhibet *φραγγέλιον*. Lege quæ de utraque scriptione attulit Ludolohus Kusterus, ad *Aristophanis Acharnens.* v. 720.

A mines impios castigaturus. Non solum enim nulla illud injuria affecit, sed eos, qui non satis reverenter id habuerant, ejicit et cum comminatione expellit, iram quoque, qua digni erant profanatores templi Patris sui, declaraturus, flagellum ex funiculis complicatum ipsis infert¹⁵. Nec in hoc acquiescens mensas quoque nummulariorum, id est, eas quæ argentum permutationi aptum nummosque ferebant, insuper vero etiam sellas vendentium columbas aut boves, imo et oves, evertit. Atque hæc quidem non tantum fecit, et siluit; ipsa illa parthesia quidem, sed per parabolas quasi enuntiavit, aut et hoc fecit, sed sine loquendi libertate. Imo aut non siluit, argumento est luculentissimo, Christum noluisse, ut quisquam eorum, qui malignitatem pro sapientia habent, aliam sibi occasionem prætexens, in illam facti causam referat? Ideo et faciebat ea, Patris sui templum a negligentia Judæorum immune et illibatam redditurus; et oraculum subijciebat, cum auctoritate et libere causam reddens et comminationis, et iræ, et subversionis mensarum ac sellarum, quæ ad nundinationem spectabant. *Domus enim mea*, inquit, *domus precatationis vocabitur: vos vero eam fecistis speluncam latronum*¹⁶; ubi domum precatationis et Dei domum templum et agnoscit et appellat illud, quod sub lege exstructum erat, idemque profanatum vindicat, eo quod et boni Patris erat, et suum ipsius, cum omnia, quæ Patris sunt, et sua sint. Et quam exigua, quæso, erat ista profanatio, a mensa argentaria et nummulariorum tabula profecta, in qua præmium pro pecudibus irrationalibus persolvebatur. Sed adeo ipse noverat templum tanto honore et reverentiâ dignum, ut ne minimum quidem ferre posset eorum, quæ quisquam infra honorem ipsi debitum auderet. Nunquid putas, Servatorem nostrum Jesum Christum, qui templum adeo in pretio habuit, atque eos, qui id quodammodo profanare aggressi erant, tanta ira dignos pronuntiavit, istos homines, qui non tantum profana quadam nundinatione id profanare ausi sunt, sed totum, quantum est, infando flagitio et incredibili scelere inquinaverunt, impunitos dimissurum esse? Quomodo vel somnians hæc sibi persuadere posset? Sed et hinc non minus, quam ex prædictis intelligas, quo honore et cultu Moses, et beatissimus prophetarum cætus habitus fuerit, quodque lex cum gratia concordet.

XXIV. Cum enim Deus, noster hominum amantissimus et optimus officio suo perfunctus esset, victoriamque illustrem a morte, et eo, qui homini-

(22) *Καταστρέφει*. Ita videtur noster probare lectionem unius codicis Leicestriensis, qui habet *κατέστρεψε* pro vulgato *ἀνέστρεψε*, quod Lambertus Bos in *Exercitat. philologicis in Novum Mædus cum ἀνέστρεψε* permutatum cupiebat.

ciabat, cum nosset tum prædicta, tum eos, qui ea prædixerant? Utram omnia illis contraria facere, si a contrario principio essent profecta, an potius operam dare ipsum decebat, ut omnia implerentur, nihilque eorum, quæ ipsi prædixerant, irritum relinquere? Atqui Christus adeo nihil eorum, quæ ii vaticinati erant, neglexit, ut sæpe, cum aliquid faceret, innueret, se ista facere, prout illi quidem præviderint, et prædixerint, operaque sua nullatenus ab iis abire, quæ ab istis erant prædicta. Adeo operæ pretium putavit ostendere, eos esse veraces, magnamque in eo curam posuit, ut demonstraret, illos veri Dei et Patris veros esse prophetas et ministros. Et qui cum ratione conciliari posset, prophetas veritatis fontem constituere, aut opere ipso mirabilia eorum vaticinia confirmare et perficere, ac totum orbem fidei eorum testes oculatos sistere? Idem certe hoc est, ac si veritas ipsa doceret, principii hostilis hoc esse negotium, ut veritatem suggerat. Nota vero, Servatorem, pullo vectum, alia quoque subinnuere. Hoc scilicet omnium maxime manifestum est, quod prophetiam confirmare conetur. Sanctissimum enim hoc oraculum edicit: Hoc vero omne factum est, ut impleretur, quod enuntiatum est per Prophetam dicentem: *Dicite filiæ Sion: Ecce Rex tuus venit tibi mansuetus: et sedens super asinam, et pullum subjugalis*¹⁴. Videsne, quomodo Servator mundi pullo insideat ad implendam et confirmandam prophetiam? Quæ enim, quæso, si ab hoc testimonio dando discesseris, alia causa adesse videtur, quæ, via adeo brevi existente, Jesum pullo insidere suaserit, qui sæpe et varias vias pedibus confecerat? Aut quam gloriam pullus attulit, dum portabat, ei, qui verbo virtutis suæ portat omnia? Quod vero regnum subjūgale prædicavit, dum sustinebat vectum regem Israelis? Humilitatem enim et mansuetudinem si non magis, certe non minus testatam fecisset, si iter pedibus fecisset. Adeo ea, quæ veteris erant testamenti, cum novo conjunxit: adeo et verbis et factis edocere perrexit, ex eadem bonitate et nova illa proficisci, quamvis inter cætera dogmata hoc ipsum gratia in primis urgeret.

XXIII. Quid enim, cum in templum iret, num illud ad se non pertinere edixit, ceu apostatis videtur? aut num profanari id permisit, tanquam futurum tyrannidis a se destruendæ, delictum domicilio? Certe si ita statuendum fuerit, absit dicere! initium omnino destruedum erat eo in loco, ubi ita hosti cultus. At enimvero ille omnia alia agebat

¹⁴ Matth. xxi, 4, 5.

(19) Τίμ. Lacunæ vestigium, credere me jubet, scribendum

(20) Ἀνάκτορον. Vox hæc Dioscurorum templo, tum ve

Δ μίας τὸ μέγιστον ἢ τῆς τυραννίδος κατάλυσιν, εἰδὼτα καὶ τὰ προφητευθέντα, καὶ οἱ ταῦτα προσηγγέυσαν, πότερον ἀπεναντίας ἐκείνων ἅπαντα πράττειν, εἴπερ ἦσαν ἐξ ἀντικειμένης ἀρχῆς, ἢ ζητεῖν πάντα πληρῶσαι, καὶ μηδὲν ἕσασαι διαπείσειν, ὧν ἐκεῖνοι ἐπιπλέον εἰπεῖν. Ἄλλὰ μὴ τοσοῦτον ὤφθη, μηδὲν τῶν ἐκείνοις θεθεσπισμένων ὑπεριδῶν, ὡς καὶ πολλάκις ἐν τῷ πράττειν ἐπισημαινεσθαι, καθὼς προεῖδον ἐκεῖνοι, καὶ προσηγγέλιον οὕτω ποιεῖν, καὶ κατὰ μὲν τῶν ἐκεῖνοις κεχρησμοδημένων ἀπαλλοτριούσθαι τὰ ἔργα αὐτοῦ. Οὕτω προύργου τὸ ἀληθεύειν ἐκεῖνους ἐτίθετο, καὶ ὡς τοῦ ἀληθινοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς παναληθεῖς ὑπῆρχον ὑποφῆται καὶ διάκονοι, πολλὴν τὴν πρόνοιαν ἐπέδεικνυτο. Καὶ πῶς ἂν ἔχοι λόγον, πηγάζειν τοὺς προφήτας, παρασκευάζειν τὴν ἀλήθειαν, ἢ, τῶν κεχρησμοδημένων αὐτοῖς παραδόξων ὄντων, πέρας τὰ ἔργα παρέχειν, καὶ τῆς ἐκείνων ἀληθείας τὴν οἰκουμένην πᾶσαν διὰ τῶν ὀμμάτων ποιεῖν μαρτυρας; Ὁ ταυτὸν ἐστὶ τῆς μισούσης ἀρχῆς τὴν ἀλήθειαν ἐπιτηδεύμα διδάσκειν εἶναι τὸ χορηγεῖν τὴν ἀλήθειαν. Ὅρα δὲ, καὶ ἄλλα μὲν ἀνιτόμενος ὁ Σωτὴρ τῷ πῶλῳ ἐποχὸς ἦν. Τὸ δὲ μὴ ἐμφανὲς τὴν προφητείαν ἐστὶ λαβεῖν, ὅτι λέγει γὰρ τὰ λόγια τὰ σέπτά. Τοῦτο δὲ ἐνεργῶν, ἵνα πληρωθῆ τὸ βῆθάν διὰ τοῦ προφήτου: *Ἐλπατε τῇ θυγατρὶ Σιών· Ἰδοὺ ἡ σωτηρία σου ἔρχεται σοι κραθῆς, καὶ ἐπιθῆσεται σοὶ πῶλον υἱὸν ὑποζυγίου.* Ὅρα δὲ, οὐκ εἰσεσι τε καὶ βεβαύσει τῆς προφητείας τοῦ Σωτῆρ ἐπὶ τὸν πῶλον καθέξεται τῆς τοιαύτης μαρτυρίας, καὶ ἐτέρᾳ χρειᾷ παρῆν κατεπελάσσεται μὲν οὕτω τῆς ὁδοῦ, ἐπεὶ οὐκ ἔστιν ὅς γε πολλάκις καὶ πᾶσι διήλθεν ὁδοῦς; Ἡ πῶλος τῷ σύμπαντι αὐτοῦ. Τίνα δὲ ἀνέχον ὀχοῦμεν ταπεινὸν καὶ πορῆαν ποσὶ παρεῖχεν ἵνα ἵκετο ἵκετος σου.

D

ἄπαν ἐκτελεῖ δι' ἔργων αὐτῶν ἐλέγχων τοὺς ἀσεβεῖς. Ἄ
 Οὐ γὰρ μόνον οὐδὲν οὐκ ἀφήκεν ὑβριστικῶν. ἀλλὰ
 καὶ τοὺς μὴ λίαν τετιμημένους ἐκβάλλει τε καὶ ἀ-
 ελαύνει σὺν ἀπειλῇ, καὶ τῆς ὀργῆς, ὅσας ἦσαν ἐξ-
 βεηλοῦντας τὸν οἶκον τοῦ πατρὸς αἰσῶν ὑπερ-
 φραγγέλιόν τε (21) σχοινίων διαπέλαται, καὶ οὐδὲν
 τοῖτοις ἐπανατείνεταί, καὶ οὐ τοῦτο μόνον, ἀλλὰ καὶ
 τὰς τραπέζας τῶν κολλυβιστῶν, αὐταὶ δ' ἂν εἶναι. ἡ
 τὸ τῆς ἀλλαγῆς ἀργύριον καὶ τὰ κέρματα ἐστὶν.
 ἐφ' οἷς καὶ τὰς καθέδρας τῶν παιδούντων ἐκ-
 στασεῖς ἢ τοὺς βούς· εἰ βούλοι δὲ καὶ τὰ κέρματα
 καταστρέφει (22). Καὶ οὐκ ἐπαρξεν μὲν τοῦτο· ἐ-
 γησε δὲ. Ἡ οὐκ εἰσέγησε μὲν, διὰ ὑπερηβῆς, ἐ-
 ἐφθέγγατο· ἢ οὐ τοῦτο μὲν, οὐ σὺν κέρματι δ.
 Καὶ τίς ἂν ἄλλος εἴη σαφέστερος λόγος, ἢ τῆς κερ-
 σία κερμάτων, ἵνα μὴ τις καὶ τῶν κερματῶν
 ποιουμένων, ἀφορμὴν ἄλλην ἐαυτῶν διαπέλαται
 εἰς ἐκελενῆν τῶν πεπραγμένων ἀνάστη τὴν κερ-
 ἀλλ' ἅμα τε εἰργάζετο ταῦτα τὸ πατρικῶν ἱερῶν
 τῶν Ἰουδαίων ὀλιγωρίας ἀποκαθαίρων καὶ κερ-
 ζόμενος. Καὶ χρησμὸν ἐπέφερε, λατρεῖται καὶ τῶν
 παρρησία διδάσκων, καὶ τῆς ἀπειλῆς καὶ τῆς κερ-
 στροφῆς τῶν τῆς ἐμπορίας τρακίτων καὶ κερμα-
 τῶν αἰτῶν. Ὁ οἶκος μου γὰρ, φησὶν, οἶκος
 ευχῆς κληθήσεται, ἡμεῖς δὲ αὐτῶν κερμα-
 σπήλαιον ληστῶν· οἶκον προσευχῆς κερμα-
 τῶν νομιτῶν καὶ εἰδῶς καὶ ὀνομάζων κερμα-
 τῶν αὐτῶν βεηλοῦμενον, διότι τε τοῦ κερμα-
 τῶν ἦν, καὶ διότι καὶ αὐτοῦ, εἰπερ κερμα-
 Πατρός ἐστι καὶ αὐτοῦ. Καὶ τοι πάσι καὶ κερμα-
 τῶν ἦν ἀργυρίου ξύλον καὶ κερματῶν κερμα-
 τῶν ἀλόγων ζῶων ἀντάλλαγμα κερμα-
 οὕτως ἦδει τότε τοσαύτης ὄντα τιμῆς, καὶ
 ἄξιον τὸν ναόν, ὡς μὴδὲ τὸ βραχέστατον κερμα-
 τῶν ἔξω πιπτόντων τῆς ὑπερηβῆς κερμα-
 παραχωρεῖν τινα τολμᾶν εἰς αὐτόν. Ἡ κερμα-
 οὕτω τιμηθέντα ναὸν ὑπὸ τοῦ ἱεροῦ κερμα-
 Χριστοῦ, καὶ τοὺς ἐπιχειρήσαντας κερμα-
 θηλοῦν, τηλικαύτης ἀποφήναντα κερμα-
 οὐκ ἐπ' ἐργασία μόνῃ κοινῇ κερμα-
 αὐτῶν, ἀλλ' ὅλον διόλου μύσους κερμα-
 ρίας ἀνυπερβλήτου πληροῦντας κερμα-
 οὐνοὺς ἀφήσειν αὐτούς; Καὶ κερμα-
 σμοῖς νηφόντων κερμα-
 οἷσις οὐκ κερμα-
 ἔξω καὶ κερμα-
 μακάριον κερμα-
 χάριτι. κερμα-
 καὶ κερμα-
 τῶν κερμα-
 τῶν κερμα-

scripturis ea,
 Servator noster
 tes operum per
 in vero eos non
 Aut num forte
 sed et alio modo
 dixisti, ut ne quidem
 sentias et dicas. Nunc
 Assyrium monarcham
 contra Deum pugnans, præ
 vel inscius non permittis
 ipsi dominandi et ratione
 credere et incredibiliter desipere
 queso, dementiae esset, servos
 indulgeant nobis hæc propheta,
 commodum et defensionem in-
 usam memoramus) afflare et pa-
 suæ destructionem proponant et
 modum destructionis tam
 ebuccinent, neque ebuccinent
 ipse latro ignarus erat, sed et
 promoveant et provehant? Quantæ
 essent dementiae, cum vicissim præ-
 naturalem impetum, etiam in extremis
 consistentem, conservare. Vel si alia id
 cognoscere mavis, ei, quem recondita et su-
 naturalia præscire dicis, atque ea, quæ soli vero
 cognita ac prædefinita erant, infinitam et In-
 abilem sapientiam, vah imprudentiam! tribuis,
 eum ipsum tamen, dum eum suam perniciem pro-
 novisse ais, nihil eorum quæ insani et deliri susci-
 pere possint, quamvis Deum labiis facias, præter-
 mittere pateris.

XXV. Atque isti sunt dogmatum tuorum fructus,
 hæc sunt studii in malitiam probati; vel potius
 blasphemiae tuæ primitiarumque zizaniorum, quæ
 in te sparsa sunt, præmia. Sed illa quidem exigua
 sunt. Nunquid vero homines Sadducæis stupidiores
 (neque enim dixerim, magis impios, major enim
 est eorum defectio, quam ut pejoribus conferri pos-
 sit), nunquid, inquam, pudore non suffunduntur
 homines, qui nec omnibus Dei minis, nec ira, nec
 gratia, nec beneficentiæ ejus fructu moventur, eo
 Servatoris dicto non perculsi quo, in Sadducæos, re-
 surrectionem mortuorum negare, et eum, qui tentari
 non potest, tentare sustinentes, usus est. De resur-
 rectione vero mortuorum nonne legistis, quod vobis di-
 ctum est a Domino dicente: Ego sum Deus Abrahami,
 et Deus Isaaci, et Deus Jacobi: non igitur Deus mor-

VARIE LECTIONES ET NOTÆ.

μέγαν appellat Satanam,
 excelsa cogitabat. Anzeli
 tum ab aliis, tum a Dio-
 De caelesti hierarchia, cap. 1,
 εὐφρόντερα. Alludit procul
 12, ubi secundum sensum
 rege Babylonie, quem vero
 accommodant et interpre-
 antia fastus de dignitate sua
 III.

deturbato. Ita inter cæteros, Titus Bostrensis lib. 1
 Adversus Manichæos. Aliorum Patrum loca habes
 apud Dionys. Petavium, in Dogmaticis theologis.
 tom. III, lib. 1, c. 94; et Julium Bartoloccium, t. I
 Bibliothecæ magnæ rabbin., p. 287 seqq., qui et Ju-
 dæorum in eandem sententiam interpretationes
 producit.
 (26) Κατ' αὐτῶν. Ita scripsi pro κατ' αὐτόν, quod
 erat in ms. Sermo scilicet hic est de prophetis, in
 quos columnis suis injuriæ erant Pauliciani.

bus mortem conciliaverat, retulisset, postquam a morte spoliata resurrexerat, et corpus antea ab anima sejunctum receperat, atque cum Cleophæ comitibus, qui Dominum non agnoscebant, versaretur¹⁷; ipsos quidem ignorantiae, vel potius imprudentiae et circa res fidei negligentiae nomine reprehendit. Non alio vero nomine, quam quod ad scientiam pertinebat, reprehendit, quamvis in promptu esset, manus ostendere, et dextram et pedes, qui et clavorum et lanceae vestigia et signa referebant, eumque, qui passus erat, ipsa illa perpe-
 sione demonstrabat: sicut et postea per ea incredulitatem a discipulis dubitantibus amoliebatur. Neque etiam in memoriam illis revocabat, quod ante passionem adhuc cum ipsis versatus ea prædixerit; nec memorabat quibus miraculis sermonum suorum veritatem comprobasset, quamvis et hoc illis, quibus deinde apparuit, recenseret. Sed nihil horum ipsis proponebat, nec ullum salutaris suae passionis momentum ipsis objiciebat, aut exponebat, sed ostensurus quasi, et suos sermones et passionem, et Mosaica ac prophetica oracula ad demonstrandam veritatem et illustrandas hominum mentes sufficere: aliis quidem, ostensis in corpore passionis suae vestigiis, quæ ipse prædixerat, resurrectionem suam confirmavit; aliis vero, qui visionem ejus animo præceperant, nullo eorum, quæ dicta sunt, seipsum vel revelans, vel in objurgationem eorum utens, ex prophetis et Mose objurgationem nectit, eademque opera ignorantiam et mentis et oculorum ab iis amolitur. Quod vero ad vim ac dignitatem legis ostendendam multum facit, hinc quidem ad doctrinam et confutationem sermonibus suis et passione usus est, assumpto in consortium Mosaico et prophetico testimonio; hinc vero prophetis et Mosaicis verbis passionem suam et gloriam et resurrectionem revelans, in illis penitus acquievit, quippe qui confirmatione aliunde petita non egebat. Adeo is perspectam habebat vim veritatis verborum prophetiarum et Mosaicorum, magnamque eorum utilitatem, non quod hæc illis prætulerit, sed quod pro prudentia sua efficere vellet, ut oracula fruerentur reverentia et virtute earum rerum, quæ ante nuntiatae nunc evenerant. Illis enim domestica venustas sufficiebat, his autem ad nobilitatem insitam decoris aliquid addi oportebat. Sed nihil vetat, quominus ipsa Domini verba audiamus. Dicit enim: *O imprudentes et pigri corde ad credendum iis, quæ locuti sunt prophetae*¹⁸. Audisne, quomodo objurgationem per prophetas inferat? Et postea: *Nonne hæc oportebat pati Christum, et sic ingredi in gloriam suam*¹⁹? Ita prophetæ gloriam Servatoris annuntiant: tu vero eos ad extremam ignominiam deturbas. Et is quidem, facta a Mose et

σαντος τῷ γενεῖ τὸν θάνατον λαμπρᾶν (23), ἐπειδὴ τὸν θάνατον σκυλεύσας ἀνέστη, καὶ τὸ σῶμα, ὅπερ τῆς ψυχῆς διέστη, πάλιν προσεβλήθη, καὶ τοῖς μὲν περὶ Κλεόπαν ὁδοποιοῦσι συνεπορεύετο, οἱ δὲ τὸν Δεσπότην οὐκ ἐγίνωσκον· ἐπιτιμᾷ μὲν αὐτοὺς τῆς ἀγνοίας, μᾶλλον δὲ τῆς ἀνοίας, καὶ τῆς περὶ τὴν πίστιν βραδύτητος. Οὐκ ἄλλοθεν δὲ ἐπιτίμησιν, ἢ τὴν ἐπὶ γνῶσιν φέρει, καίτοι βῆρον ὄν χειρᾶς τε δεῖξαι καὶ πόδας, ἃ τῶν ἡλίων καὶ τῆς λόγχης ἔφερε τοὺς τύπους, καὶ τὰ σύμβολα, καὶ τῷ πάθει σαφῶς ἀνεδίδασκα τὸν πεπονήτοτα, ὡπερ ὕστερον τοῖς τῶν μαθητῶν ἀμφιβάλλουσι δι' αὐτῶν τὴν ἀπιστίαν διέλυσεν. Οὐ μὲν οὐδ' ἀνέμνησεν, ὅτι πρὸ τοῦ πάθους συνὼν αὐτοῖς ταῦτα προεῖπεν, οὐδ' οἷς θαυματουργῶν τῶν λόγων αὐτοῦ τὴν ἀλήθειαν συνεῖχε· καίτοι καὶ τοῦτο προσανέμνησεν, οἷς ὤφθη μετὰ ταῦτα. Ἄλλ' οὐδὲν τούτων αὐτοῖς προθεῖς, οὐδ' ἀφ' ἐνός τῶν σωτηρίων παθῶν, οὔτε ἐπιπλήξας, οὔτε διδάξας, ἀλλ' ὡπερ μονονουχιδεικνύς ἐφαμιλλοῦς εἶναι πρὸς ἀληθείας παράστασιν, καὶ φωτίζειν ἀνθρώπων διάνοιαν, τοὺς τε οἰκείους λόγους καὶ τὰ πάθη καὶ δὴ καὶ τὰς Μωσαϊκὰς καὶ προφητικὰς φωνὰς· τοῖς μὲν δι' ὧν ἐδειξέ τε τὰ ἐπὶ τοῦ σώματος τῶν παθῶν ἔχνη, καὶ αὐτὸς προεθέσπιζεν, ἐθεβαίου τὴν ἀνάστασιν· τοὺς δὲ προλαθόντας εἰς θείαν αὐτοῦ καταστῆναι, ἀπ' οὐδεὸς τῶν εἰρημέων ἑαυτὸν ἀνακαλύπτων, οὐδ' ὑποβάλλων εἰς ἐπιτίμησιν, ἀπὸ γε τῶν προφητῶν καὶ τοῦ Μωσέως τὸ τε ἔργλημα τούτοις ὑφαίνει, καὶ τὴν ἀγνοίαν αὐτῶν τῆς ψυχῆς, ἅμα καὶ τῶν ὁμμάτων ἀποσκευάζεται. Καὶ τόγα ἐξαίρετον εἰς ἰσχὺν καὶ ἀξίωμα, ἐν οἷς μὲν ἐχρήσατο πρὸς διδασκαλίαν καὶ ἔλεγχον τοῖς αὐτοῦ λόγοις καὶ παθήμασι καὶ τὴν Μωσαϊκὴν καὶ προφητικὴν μαρτυρίαν συνεφήρμοσεν· ἐν οἷς δὲ διὰ τῶν προφητικῶν καὶ Μωσαϊκῶν ῥημάτων τὰ πάθη καὶ τὴν δόξαν αὐτοῦ καὶ τὴν ἀνάστασιν ἀπεκάλυπτεν, ἠρκέσθη τούτοις, οὐδὲν ἐπιδηθείς τῆς ἀπὸ τῶν ἄλλων βεβαιώσεως. Τοσοῦτον ἦδει τῶν προφητικῶν λογίων καὶ Μωσαϊκῶν τὸ τῆς ἀληθείας κράτος καὶ τῆς ὠφελείας τὸ μέγεθος, οὐχ ὅτι ταῦτα ἐκείνων προῆγεν, ἀλλ' ὅτιπερ ἐπὶ τοσοῦτον ἐμεθόδευε τοὺς ἐν τῷ νόμῳ χρησμοὺς συναπολαύειν τῆς τῶν ἐκθεδηκτότων σεβασμιότητός τε καὶ δυνάμεως· τοῖς γὰρ ἤρκει χάρις ἢ οἰκοθεν, τοῖς δὲ προσέδει κόσμον ἀνάγειν εἰς τὴν ἐκείνων εὐγένειαν. Ἄλλ' οὐδὲν ἐστὶν οἷον αὐτῶν τῶν Δεσποτικῶν ῥημάτων ἀκούειν· λέγει γάρ· Ὁ ἀνόητος καὶ βραδεὶς τῇ καρδίᾳ τοῦ πιστεῦναι ἐπὶ πᾶσιν, οἷς ἐλάλησαν οἱ προφηταί. Ἀκούεις, πῶς τὴν ἐπιτίμησιν διὰ τῶν προφητῶν ἐπάγει; Ἔτα· Οὐχὶ ταῦτα ἔδει παθεῖν τὸν Χριστὸν, καὶ εἰσελθεῖν εἰς τὴν δόξαν αὐτοῦ; Τὴν δόξαν οἱ προφηταὶ τοῦ Σωτῆρος κηρύττουσι· καὶ σὺ πρὸς τὴν ἐσχάτην αὐτοῦ, μᾶλλον δὲ κάκεινων, ἀπελαύνεις ἀτιμίαν. Καὶ ἀρξάμενος ἀπὸ Μωσέως καὶ πάντων τῶν προφητῶν, διερμήνευεν αὐτοῖς ἐν πάσαις ταῖς

¹⁷ Luc. xxiv, 18. ¹⁸ Luc. xxiv, 15. ¹⁹ ibid. 16.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(23) *Λαμπρᾶν*. Sic lego pro λαμπρὸν, quod erat in ms. Præstat enim, vocem hanc referre ad νίκην quam ad θάνατον.

Γραφαί; τὰ περὶ ἐξουτοῦ. Ὁ Αυτρωτῆς ἡμῶν ἐρμη- A
 νευτὰς τῶν ἔργων δι' ὧν ἡμᾶς ἐλυτρώσατο τῆς τυ-
 ραννίδος, τοὺς προφήτας ἀνομολογεῖ· καὶ σὺ τῆς
 τυραννίδος ὑπὸ κτήτας; οὐ φρίττεις ποιεῖν; Ἡ σύγε
 σεαυτὸν οὐ ταύτη μόνον, ἀλλ' ἅμα καὶ τρόπον ἄλλον
 τοσαύτης ἀνοίας καὶ παραπληξίας ἐπέπλησας, ὥστε
 μηδ' αἰσθησιν ἔχειν, μηδ' ἐν ᾧ τὰ ἐναντιώτατα καὶ
 φρονῶν καὶ λέγων ἀλόγη. Νῦν μὲν γὰρ τὸν νοῦν (24)
 τὸν μέγαν, τὸν Ἀσσύριον αὐτοκράτορα (25), καὶ
 κύριον τοῦ παντός· θεομαχῶν προκαθίζεις· νῦν δὲ
 λαυθάνεις αὐτόν, οὐδὲ ἑαυτοῦ κατεξουσιάζοντα ποθὲν
 οὐδὲ τῶν λογισμῶν κυρνεῖν, ἀλλ' εἰς λῆρον μακρὸν
 καὶ παραφροσύνην ἀνυπέρολητον ἐκπέμπεις. Τὸ γὰρ
 τοῦς αὐτοῦ θεράποντας καὶ λατρευτὰς (ἐόμενεις δὲ
 ἡμῖν εἴησαν οἱ προφῆται, ὑπὲρ αὐτῶν γὰρ ἡ κατ' αὐ-
 τῶν (26) μνημονεύεται ὕβρις), τὸ γοῦν τούτους ἐπι- B
 πνεῖν τε καὶ χειροτονεῖν, ὥστε τῆς τυραννίδος αὐτοῦ
 τὴν κατάλυσιν ὑποτιθεσθαι καὶ προανακηρύττειν,
 ἀλλὰ καὶ τὸν τρόπον τῆς καταλύσεως οὕτω λεπτομε-
 ρῶς τε καὶ περιφανῶς ἀποσαλπίζειν καὶ οὐκ ἀπο-
 σαλπίζειν μένον, ὧν οὐδὲν οὐδ' ὁ λησθῆς αὐτὸς
 ἐγνώκει, ἀλλὰ καὶ μετὰ πάσης σπουδῆς μηχανᾶσθαι
 τε καὶ κατασκευάζειν· πόσις οὐκ ἂν εἴη ταῦτα
 παρανοίας; Τίνος δὲ διανοίας, τὴν ἐμψυτον· κίνη-
 σιν, κἂν γοῦν ἐπ' ἐσχάτοις ἔχουσιν, διασωζούσης;
 Μίλλον δὲ, εἰ βούλει, οἷς μὲν αὐτῶν τὰ ἀπόρ-
 ρητα καὶ ὑπερφυῆ προσιδέναι λέγεις, καὶ ἂ μόνον
 ἦν τῷ ἀληθινῷ Θεῷ ἐγνωσμένα τε καὶ προ-
 ωρισμένα, φεῦ τῆς ἀτοκίας! σοφίαν αὐτῶν τὸν ἀνυπέ-
 ρητον καὶ σύνεσιν ἄρατον χαρίζῃ· οἷς δὲ τὴν αὐτοῦ C
 κατάλυσιν συνεργάζεσθαι καὶ θριαμβεῦν οὐδὲν τῶν
 παραπαιόντων καὶ ἐξεστηκότων, ὃν τοὺς χεῖρας ἔθου
 Θεόν, κατ' οὐδὲν εἶς παραλλάττειν.

ΚΕ'. Τοιοῦτοι τῶν σῶν δογμάτων οἱ καρποὶ,
 τοιαῦτα τῶν ὑπὲρ τῆς πονηρίας σπουδασμάτων τὰ
 ἐπιχειρεῖν, μᾶλλον δὲ πρὸς τὸν αὐτόθεν ἔγκον τῆς
 σῆς βλασφημίας καὶ τῆς ἀπαρχῆς τῶν σῶν ζιζανίων
 σκορᾶς. Καὶ ταῦτα μικρὰ. Ἐκεῖνο δὲ τῶν Σαδδου-
 καίων οἱ ἀναισθητότεροι (οὐ γὰρ ἂν φαίην, ἀσε-
 θέστεροι· μεζῶν γὰρ αὐτῶν ἔστιν ἡ ἀποστασία, τῆς
 πρὸς τὰ χεῖρα συγκρίσεως), ἀλλ' οὐν ἐκεῖνο πῶς οὐ
 δυνωποῦνται, οἱ πρὸς πᾶσαν θείαν καὶ ἀπειλήν καὶ
 ἰργῆν καὶ χάριν καὶ εὐεργεσίας ἀπόλαυσιν ἀδυσώ-
 πητοι, ὃ τοὺς νενοσηκόσι Σαδδουκαίοις νεκρῶν μὴ εἶ-
 ναι ἀνάστασιν, πειράζειν ἐπιχειρήσασιν τὸν ἀπείρα- D
 στον, αὐτὸς ἀνεψθέξατο. *Περὶ δὲ τῆς ἀναστάσεως
 τῶν νεκρῶν οὐκ ἀπέγραψεν τὸ βιβλίον ὑμῶν ἐπὶ
 τοῦ Κυρίου λέγοντος· Ἐγὼ εἰμι ὁ Θεὸς Ἀβραάμ,
 καὶ ὁ Θεὸς Ἰσαὰκ, καὶ ὁ Θεὸς Ἰακώβ· οὐκ ἔστιν*

omnibus prophetis initio, ex omnibus Scripturis ea,
 quæ ad se pertinent, exposuit. Ita Servator noster
 prophetas profitetur esse interpretes operum per
 quæ nos a tyrannide liberavit : tu vero eos non
 vereris facere ministros tyrannidis. Aut num forte
 tu temetipsum non hoc solam, sed et alio modo
 tanta amentia et stupore implevisti, ut ne quidem
 sentias, quod contraria et sentias et dicas. Nunc
 enim animum illum excelsum, Assyrium monarchiam
 et dominum universi, contra Deum pugnans, præ
 aliis evehis : nunc vero vel inscius non permittis
 ipsi potestatem sibi ipsi dominandi et ratione
 utendi, sed nugas agere et incredibiliter desipere
 jubes. Quantæ enim, quæso, dementiæ esset, servos
 suos et cultores (indulgeant nobis hæc prophetae,
 quando in ipsorum commodum et defensionem in-
 juriam in ipsos effusam memoramus) afflare et pa-
 rare, ut tyrannidis suæ destructionem proponant et
 prænuunt, imo et modum destructionis tam
 clare et accurate ebuccinent, neque ebuccinent
 modo ea, quorum ipse latro ignarus erat, sed et
 omni studio promoveant et provehant? Quantæ
 hæc, inquam, essent dementiæ, cum vicissim pru-
 dentiæ sit, naturalem impetum, etiam in extremis
 gradibus consistentem, conservare. Vel si alia id
 ratione cognoscere mavis, ei, quem recondita et su-
 pernaturalia præscire dicis, atque ea, quæ soli vero
 Deo cognita ac prædefinita erant, infinitam et Ine-
 narrabilem sapientiam, vah imprudentiam! tribuis,
 quem ipsum tamen, dum eum suam perniciem pro-
 movisse ais, nihil eorum quæ insani et deliri susci-
 pere possint, quamvis Deum labiis facias, præter-
 mittere pateris.

XXV. Atque isti sunt dogmatum tuorum fructus,
 hæc sunt studii in malitiam probati; vel potius
 blasphemiarum tuarum primitiarumque zizaniorum, quæ
 in te sparsa sunt, præmia. Sed illa quidem exigua
 sunt. Nunquid vero homines Sadducæis stupidiores
 (neque enim dixerim, magis impios, major enim
 est eorum defectio, quam ut pejoribus conferri pos-
 sit), nunquid, inquam, pudore non suffunduntur
 homines, qui nec omnibus Dei minis, nec ira, nec
 gratia, nec beneficiarum ejus fructuum moventur, eo
 Servatoris delicto non percussis quo, in Sadducæos, re-
 surrectionem mortuorum negare, et eum, qui tentari
 non potest, tentare sustinentes, usus est. *De resur-
 rectione vero mortuorum nonne legistis, quod vobis di-
 ctum est a Domino dicente : Ego sum Deus Abrahami,
 et Deus Isaaci, et Deus Jacobi : non igitur Deus mor-*

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(24) *Τὸν νοῦν.* Νοῦς μέγαν appellat Salanam, qui, fastu elatus, nil nisi excelsa cogitabat. Angeli alioquin vides appellatur tum ab aliis, tum a Dionysio Areopagita, lib. 1. *De cælesti hierarchia*, cap. 4, p. 4.

(25) *Τὸν Ἀσσύριον αὐτοκράτορα.* Alludit procul dubio Noster ad Isa. xiv, 12, ubi secundum sensum litteralem sermo est de rege Babylonia, quem vero Patrum permulti mystice accommodant et interpretantur de diabolo, insolentia fastus de dignitate sua

deturbato. Ita inter cæteros, Titus Bostrensis lib. 1. *Adversus Manichæos*. Aliorum Patrum loca habes apud Dionys. Petavium, in *Dogmatibus theologicis*, tom. III, lib. 1, c. 94; et Julium Bartoloccium, t. I *Bibliothecæ magnæ rabbin.*, p. 287 seqq., qui et Judæorum in eandem sententiam interpretationes producit.

(26) *Κατ' αὐτῶν.* Ita scripsi pro κατ' αὐτόν, quod erat in ms. Sermo scilicet hic est de prophetis, in quos Columnis suis injurii erant Pauliciani.

tuorum Deus, sed viventium ²⁰. Quid enim quisquam hoc oraculo invenerit efficacius, aut ad audaciam hostium Dei destruendam aptius? Deus Abrahami, Isaaci et Jacobi, viventium Deus est. Et manifestum sane est, quod quorum est Deus, illi et nunc, et post resurrectionem in ipso vivat. Resurrectionem vero operatur Deus, adeoque quos resurgere facit Filius (resuscitat vero homines omnes, quibus omnino continentur et majores patriarcharum), iis omnino dominatur et nunc et post resurrectionem Deus, quando fictus ille corporis tui conditor igne et vermi æterno traditus erit, non solum ipse, sed et illi quibus volupe fuit obedire et obtemperare voluntati ejus. Ac illi quidem cum ipso poenas sustinebunt, Abrahamus vero et Isaacus, et Jacobus, omnesque qui Deo per legem placent, gaudio nunquam finiendo nec edisserendo fruuntur. Quid ais, miser homo, tuus, quem vocas, conditor ignis sit esca, illi vero, qui circa Abrahamum sunt, a vero Deo cœlestia sortiuntur tabernacula. Et tu ais imperare iis eum, quem exteriores tenebræ coercent. Servator mundi Patrem suum vocat Deum Abrahami et ceterorum patriarcharum. Tu vero eum de imperio deturbas, ejus vero loco introducis eum, qui igne tabescit, ac te ipsum, nisi cito respiscens errorem effugias, in easdem poenas abripit? Et Judæi quidem, Servatore hæc dicente, percellabantur: imo et Sadducæorum impudens factio coerceretur. Tu vero ne sic quidem linguam compescis, nec impias cogitationes deseris. Quomodo itaque, aut unde, aut quo tempore vel gutta venize tibi stillabit?

XXVI. Sed nec hoc prætermittere fas est. Quidam Pharissæorum, qui aliis legis scientia præstare videbantur, tentationem Jesu aggreditur, et interrogat, dicens, *Magister, quodnam præceptum in lege majus est* ²¹. Vide vero ex iis, quæ respondet Jesus, quomodo præceptis Mosaicis et dignitatem, et amorem Dei illis præceptum, vindicet. *Diliges enim, inquit, Dominum Deum tuum ex toto corde tuo, et in tota anima tua, et in tota mente tua* ²². Atque hæc quidem legis mens est: attende vero et ad iudicium Domini. Subjungit enim: *Hoc est primum et præcipuum præceptum* ²³; magnum præceptum et præcipuum eum, qui legi conformis est, Dei cultum vocans. Quænam autem jubebat necessitas hoc iudicium ferre, et hanc prærogativam vindicare cultui divino Mosaico, nisi pro paterno instituto illum habuisset? Sed ipsum quoque præceptum per se, si quis consideraverit, nonne plenum est beneficæ

²⁰ Matth. xxii, 51. ²¹ Matth. xxii, 36. ²² ibid. 37. ²³ ibid.

VARLE LECTIONES ET NOTÆ.

(27) *Ποίημα*. De hominibus speciatim interpretor, de quibus sane hic sermo est, non ignorans alioquin, de tota creaturarum universitate hanc vocem usurpari posse, sicut et Deus ipse ab earum productione ποιητής appellatur. Illustris Theophili est locus lib. i, *Ad Auiolycum*: Θεός δημιουργός και ποιητής

Αὐτὸν ὁ Θεός· νεκρῶν Θεός, ἀλλὰ ζώντων. Τί γὰρ ἂν τις εὐροι ταύτης τῆς χρήσεως βεβαιότερον, ἢ καθελεῖν τὴν τῶν θεομάχων τόλμαν κραταιότερον; Ὁ τοῦ Ἀβραάμ καὶ τοῦ Ἰσαὰκ καὶ τοῦ Ἰακώβ Θεός, αὐτός ἐστιν ὁ τῶν ζώντων Θεός. Καὶ δῆλον, ὡς, ὧν ἐστὶ Θεός, οὗτοι ζῶσι καὶ νῦν καὶ μετὰ τὴν ἀνάστασιν ἐν αὐτῷ. Τὴν δὲ ἀνάστασιν ἐνήργησεν ὁ Θεός, ὥστε οὐ; ἀνίστησιν ὁ Υἱός (ἀνίσταται δὲ σύμπαν τὸ ποίημα (27), ἐν οἷς καὶ οἱ πρόγονοι τῶν πατριαρχῶν), τούτων ἄρα βασιλεύει καὶ νῦν καὶ μετὰ τὴν ἀνάστασιν ὁ Θεός, ὅτε καὶ τοῦ σοῦ πλάσματος ὁ πεπλασμένος ποιητής τῷ ἀτελευτήτῳ πυρὶ καὶ τῷ σκόλῃ παραδίδεται, αὐτός τε καὶ οἷς ὑπακούειν καὶ ὑπηρετεῖν αὐτοῦ γνώμη γέγονε τῷ θελήματι. Ἀλλ' ἐκεῖνοι μὲν σὺν ἐκείνῳ τὴν δίκην ὑπέχουσιν, Ἀβραάμ δὲ καὶ Ἰσαὰκ, καὶ Ἰακώβ, καὶ πάντες οἷς ἡ διὰ νόμου Θεοῦ εὐαρέστησις, τῆς ἀτελευτήτου καὶ ἀνεκκαλήτου τρυφή ἄπολαύουσι. Τί λέγεις, θλίσις, ὁ σὸς τῆ γλώττης δημιουργός πυρός γίνεται τροφή, οἱ δὲ περὶ τὸν Ἀβραάμ παρὰ τοῦ ἀληθινοῦ Θεοῦ τὰς οὐρανίους κληροῦνται σκηνάς. Καὶ σὺ λέγεις ἄρχειν αὐτῶν, ἐν τῷ ἐξώτερον συνέχει σκότος; Ὁ Σωτὴρ τοῦ κόσμου ἰδὼν ἑαυτοῦ Πατέρα Θεὸν λέγει τοῦ Ἀβραάμ καὶ τῶν ἄλλων πατριαρχῶν. Σὺ μὲν τούτον ἐκβάλλεις τῆς ἀρχῆς, ἀντεσάγγεις δὲ τὸν κατατηχόμενον τῷ πυρὶ, καὶ σὲ, ἐὰν μὴ θάττον ἀνανήψας φύγῃς τὴν πλάνην, ταῖς αὐταῖς συναπάγοντα (28) ποιναῖς. Καὶ οἱ μὲν Ἰουδαῖοι, ταῦτα λέγοντος τοῦ Σωτήρος, ἐξεπλήττοντο, καὶ δὴ καὶ τὸν Σαβδουκαίων ἀναίδες ἐπεφύμωτο. Σὺ δ' οὐδ' οὕτω χαλινοῖς τὴν γλῶτταν, οὐδὲ τῶν λογισμῶν ἀποβρίπτεις τὸ δυσσέθημα. Καὶ πῶς ἂν ἄλλως ἢ πόθεν συγγνώμης σοι σταγῶν, ἢ κατὰ ποῖον καιρὸν ἐπισταχθήσεται;

Κτ'. Οὐδ' ἐκεῖνο δὲ δεήσει παραδραμεῖν. Τῶν Φαρισαίων τις, δοκῶν τῶν ἄλλων τῆ τοῦ νόμου γνώσει προχεῖν, εἰς παῖραν αὐτῶν καθίστησι τοῦ Ἰησοῦ, καὶ ἐπερωτᾷ, *Διδάσκαλε, λέγων, ποῖα ἐντολὴ μεγάλη ἐν τῷ νόμῳ;* Καὶ ὄρα, δι' ὧν ἀμείβεται ὁ Ἰησοῦς, ὅπως ταῖς Μωσαϊκαῖς ἐντολαῖς καὶ τῷ μεγαλείῳ ἐπιμαρτυρεῖται καὶ τὸ θεοφιλέ. Ἀγαπήσεις γὰρ, φησί, *Κύριον τὸν Θεόν σου ὅλην τὴν καρδίαν σου, καὶ ἐν ὅλη τῇ ψυχῇ σου, καὶ ἐν ὅλη τῇ διανοίᾳ σου*. Καὶ τοῦτο μὲν ἡ τοῦ νόμου φωνή· πρόσχες δὲ καὶ ἐπικρίσει τῇ Δεσποτικῇ. Ἐπιφέρει γὰρ *Ἀὐτὴ ἐστὶ πρώτη καὶ μεγάλη ἐντολὴ, μεγάλη ἐντολὴν καὶ πρώτην τὴν κατὰ ὅμον θεοσεβειαν καλῶν*. Καίτοι τις ἐπέκειτο χρεῖα εἰς τὴν ψήφον ταύτην ἔλθειν, καὶ τὸ μεγαλεῖον δοῦναι τῆ θεοσεβείᾳ τῆ Μωσαϊκῆ, εἰ μὴ πατρῷας ταύτην ἐπεγένωσκε νομοθεσίας. Πλὴν καὶ αὐτὴ γε καθ' ἑαυτὴν ἡ ἐντολὴ, εἰ τις ἐθέλοι θεωρεῖν, πῶς οὐ μεστὴ μὲν

λέγεται, διὰ τὸ αὐτὸν εἶναι κτιστὴν, καὶ ποιητὴν τῶν ὄλων.

(28) *Συναπάγοντα*. Ita scribendum est pro συναπάγοντα, quod est in ms. Neque enim aliud patitur pronomen sè antecedens, ad quod refertur τὸ συναπάγειν, id est, *abducere*.

ἀγαθοειδοῦς καὶ θείας ἐπιπνοίας; μεστὴ δὲ τῆς Α πρώτης φιλοσοφίας, θεὸν εἰδέναι τὸν Πλάστον καὶ ἑυεργέτην, καὶ πρὸ τῶν ἄλλων ἀπάντων ἀγαπᾶν. Τίνα γὰρ ἄλλον ἐχρῆν πρὸ τοῦ κηδεμόνος καὶ ἐκ μὴ θύλων ὑποστήσαντος; πῶς δὲ οὐχ ὅλη μὲν ψυχῇ, οὐχ ὅλη δὲ καρδίᾳ, οὐχ ὅλη δὲ διανοίᾳ, μετὰ τινος δὲ δισταγμοῦ καὶ διαμερισμοῦ λογισμῶν καὶ οἶον ἀφοσιούμενον τῷ ἐτάζοντι καρδίας καὶ νεφροῦς προσῆκε φέρειν τὴν τῆς ἀγάπης ὄφειλῃ ἀνθ' ὧν ὑπέστησεν, ἀνθ' ὧν τρέφει καὶ συνέχει, ἀνθ' ὧν ἡμαρτηκότα μὴ ἀκώσατο, ἀλλὰ καὶ τὸν βίον ὕδον, τῶν αὐτοῦ μὴ διαστάντα κώλων, ἐπὶ σωτηρίᾳ καὶ ἀνορθώσει τοῦ πεπλανημένου σαρκὶ κατέπεμψε τοῖς ἀνθρώποις ἐμπολιτεύσασθαι· ὅς ἐπὶ τοσοῦτον τὸ πατρικὸν ἠσπασατο βούλημα, ὡς μὴ μόνον ἡμῖν παραπλησιῶς κοινωνῆσαι σαρκὸς καὶ αἵματος, καὶ καθ' ἡμᾶς ἄνθρωπος χωρὶς ἀμαρτίας χρηματίσαι, ἀλλὰ καὶ σταυρὸν καὶ θάνατον ἐνεγκεῖν, δι' ὧν ὁ πᾶσιν ἀνέστη, καὶ μερίζονος ἢ τῆς προτέρας δόξης ἤξιώται; Ἄντι γούν τούτων ἄρ' οὐκ ἐν ὅλῃ καρδίᾳ καὶ ψυχῇ καὶ διανοίᾳ τὸν ταῦτα χαρισάμενον οὐκ ἀγαπᾶν δεῖ; Ταύτην τὴν ἐντολὴν ὁ μὴ σωτήριόν τε καὶ τῆς Ἰησοῦ νομοθεσίας εὐταξίαν καὶ φρονῶν καὶ λέγων, ἀνάξιον ἑαυτὸν ὡς ἀληθῶς ἐπιγινώσκων ἀποφαίνει τὸν ἀληθινὸν Θεόν. Σὺ δὲ ὄρα καὶ τὴν ἐφεξῆς· Ἀγαπήσεις τὸν πλησίον σου ὡς σεαυτὸν. Καὶ εἰ ταύτης ἀν εἰη λυσταλέστερον ἢ ἀγαθοειδέστερον; ἢ τὸν βίον συνέχειν ἐπιτηδεύτερον; ἢ τὸ κοινωνικὸν καὶ ἡμερον συγκροτεῖν τῆς φύσεως, ὡς τὸ ἀγαπᾶν τὸν πλησίον ὡς ἑαυτὸν; καὶ ἔργον μὲν τῆς αὐτῆς εἰδένας χειρὸς, φύσεως δὲ μίσος; διὰ τῆς αὐτῆς δὲ γενέσεως εἰς; εἰς; προελθόντα, καὶ διὰ τῆς αὐτῆς ὁδοῦ τὸν βίον ἀπολιμπάνοντα, καὶ τὴν μὲν περιμένειν τὸν αὐτὸν, καὶ τῶν βεβιωμένων ἐξετασθῆν, καὶ πρὸ γε τούτων μηδὲν ἀνέχεσθαι πλημμυεῖν εἰς τὸν πέλας, ὧν οὐδεὶς ἑαυτὸν (28^ο) πλημμυεῖν ἀν ὀφθαίη, τὰ κάλλιστα δὲ καὶ σωτήρια καὶ συνέχεσθαι καὶ ᾧ παροικεῖς (29) συγκαταπράττεσθαι· τοῦτο γὰρ ἐστὶν ὁ τῆς ἀγάπης λόγος. Ἄρα οὐ δοκεῖ σοι τὰ μέγιστα καὶ καιριώτατα τῶν ἐν ἀνθρώποις; Προσθήσω δὲ καὶ ὅσα ἐστὶ θεῖα καὶ θεοφιλῆ διὰ ταύτης κατευθύνεσθαι τῆς ἐντολῆς. Οὐχ ἴστανται δὲ οὐδὲ μέχρι τούτων ὁ Σωτῆρ, ἀλλ' ἵνα πᾶσαν τῶν ἀσεβῶν διακόψῃ πρόφασιν, μηδὲ πρὸς τένα κακουργίαν ἀποβλέψωσιν, ὡς αὕτη μόνη τῶν Ἑλλων ἄρα ἢ δυὰς τῆς τιμῆς αὐτὴν Δεσποικῆς ἡξιώθη ψήφου· τῶν δ' Ἑλλων λόγος ἐστὶν οὐδεὶς· ἵνα τοίνυν αὐτοῖς πανταχόθεν ἀποκλείσῃ τὴν τῆς κωτηρίας μηχανὴν, ὄρα πῶς ἐπάγει· Ἐν ταύταις ταῖς δυσὶν ἐντολαῖς ὁλος ὁ νόμος καὶ οἱ προφήται κρέμαται, μονονοχὶ λέγων, ὡς οἱ αὐταὶ τῆς ἐμῆς μετέσχον δικαίας ἀποδοχῆς, καὶ καθ' ἑαυτὰς τὴν φύσιν εἰσὶ σωτήριοι καὶ θεοφιλεῖς, διὰ τῶν αὐτῶν

et divinæ inspirationis, plenum primæ philosophiæ, quæ jubet Deum nosse et Conditorum et Benefactorem, eumque præ omnibus aliis amare? Quem enim alium oportebat amare præ illo, qui omnium curam habet, et omnia ex nihilo creavit? Quomodo non omni anima, omni corde, et omni mente, sed potius cum dubitatione quadam mentisque distractione et quasi perfunctorie illi, qui corda scrutatur et renes. debitum amore solvere conveniat pro eo quod produxit, quod nutrit et conservat, quod delinquentem adeo non a se repulit, ut potius Filium proprium, a suo sinu non remotum, in salutem reductionemque errantium indutum carne misit, ut inter homines versaretur: qui sane paternam voluntatem ita sectatus est, ut non solum nobiscum particeps factus sit carnis et sanguinis, et sine peccato homo appellatus, sed et crucem ac mortem pertulerit, per quam qui cecidit, excitaretur, et majore, quam antea, gloria afficeretur? Pro his enim omnibus eorumque similibus nonne eum, qui talia largitus est, omni corde, anima et mente amare oportet? Qui hoc præceptum non salutare, nec Jesu instituta bene ordinata vel credit, vel appellat, is omnino prodit se indignum, qui verum Deum vere agnoscat. Tu vero considera et sequens præceptum: *Diliges proximum tuum sicut te ipsum* 28. Eo vero quodnam nihil aut melius est? quodnam ad vitam producendam aut ad socialitatem mansuetudinemque humanæ naturæ provehendam magis idoneum, quam diligere proximum ut seipsum? et nosse se ejusdem manus officium, ejusdem naturæ, ac ejusdem generationis beneficio in lucem editum, eadem quoque via ex vita hac abiturum, postquam immineat unus idemque rerum in vita gestarum arbiter et judex; et ante omnia statuere, nihil in proximum suscipiendum esse eorum, quæ nemo in seipsum patrare unquam cernatur; optima vero quæque et salutaria tum precari, tum illi, cui vicinus es, afferre. Ea enim est amoris ratio. Nonne tibi ista quidem potiora et præcipua videntur esse in humanis rebus officia? Addam vero nunc, quæ divina diviniq; amoris plena, eodem præcepto observata, perfici possint. Neque enim hic subsistit Servator, sed ut omnem impiorum prætextum eludat, efficiatque, ne quid maligni suspicentur, quasi duo illa tantum præcepta hoc Domini judicio honorifico digna habita sint, reliquorum vero ratio haberi non debeat: ut, inquam, illis undiquaque malitiæ apparatus ocludat, vide quæ subjicit: *Ex his duobus præceptis tota lex et prophetæ pendent*: quasi diceret, quod in quantum illa duo justa mea approbatione posita sunt, et natura sua saluta-

28^ο Matth. xxii, 38.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(28^ο) Οὐδεὶς. Malim legere ὧν οὐδὲν εἰς ἑαυτὸν, εἰς, id est, quorum nullum quisquam in se ipsum inquam admiserit. Certè præpositio εἰς excidit, quippe qua ad phrasim plenam reddendam opus est. Faciè autem excidere potuit, in primis si

Photium οὐδεὶς scripsisse statuas.

(29) Ἡ παροικεῖς. Ms. οὐ παροίκους, nullo sensu. Photius loquitur de proximo, cumque a vicinitate domicilii describit. Id vero Græci expriment per παροικεῖν τινα.

ria sunt ac amorem Dei urgent, in tantum et lex tota et prophetæ eodem honore digni judicandi sunt. Mutuo enim nexu ea sibi invicem conjuncta sunt, et ab eodem legislatore profecta, et legislator ac doctor eorum omnium eodem undiquaque honore prosequendus est. Sic et Davidem alibi testem affert, qui ipsum ut Dominum et victorem renuntiavit, non nude et per se, sed in Spiritu sancto, talem item qui a Domino, Dominus existens ipse, sessionem a dextris acceperit, viderique hostes suos scabello pedum suorum subjectos et prostratos. Qui vero pronuntiare hæc et prædicare potuisset, contrarii principii afflatu actus, in primis, cum tam clare et palam Jesum Deum pronuntiet, eumque Dominum suum profiteatur, Patrisque dignitatem, commemorato dominio, ipsi vindicet, et quam illi-strem invincibilemque potentiam adversus hostes probaturus sit, testetur. Hæc omnia cujus fuerit et prænuntiare, et in effectum perducere quam quidem beneficæ Dei sapientiæ, per quam et omnia consistunt, et ea, quæ ad salutem nostram pertinent, ab origine mundi definita, eventumque sortita, sunt eo, qui desiniverat, non indignum?

XXVII. Perpendamus vero etiam hoc loco, an non Moses et Elias, secundum legem viventes, ministri fuerint boni et veri Dei, ipsique placuerint? Quomodo enim in monte, in quo Servator transfiguratus est, gloriamque divinitatis suæ manifestavit, et præcipuis suis discipulis fulguris instar videndam dedit, aderant illi, divinoque splendore fruebantur, nisi ad cultores ejus et ministros pertinuissent? Imo quomodo non solum aderant, instar nudorum spectantium, sed ut tales, qui præ reliquis discipulis primitiis his visionis Dei fruebantur, et ex gratia prærogativa quadam præ illis, in quorum aliquin societate erant, ornabantur? Splendore enim circumfusi cum Jesu loquebantur, sermonumque illorum summa erat crux, et victoria et tropæa a morte reportanda. Quod igitur respectu cæterorum discipulorum Petrus, Jacobus et Joannes erant, id respectu illorum (veterum) Mosen et Eliam esse hoc ipso Servator declarabat, eosque evehebat. Quod vero collocti cum eo sint, primumque locum occuparint, ita Scriptura sacra effert: *Cumque precaretur, habitus vultus ejus factus est alius, et vestimenta ejus alba ac refulgentia. Et ecce duo viri colloquebantur cum eo, qui erant Moses et Elias*. Audisne? Moses, inquit, erant, et Elias, qui in gloria apparentes ipsi exitum prædicebant, quem sortiturus erat Hierosolymis. Vel si mavis intelligere gloriam de qua alia Scriptura testatur, Mosen et Eliam divinitatis suæ, quoad illa ab homine videri potest, spectatores Servator transfiguratus esse

²² Matth. xvii, 2, 5.

A και ὁ νόμος διος· και οἱ προφῆται τῶν αὐτῶν εἰσὶν ἐπάξειο γερῶν. Συνήρτηται γὰρ ἀλλήλοισ· ταῦτα και συνέχεται, και τῆς αὐτῆς νομοθεσίας ἐξήκται. Και αὐτὸς· ὁμοτύπος ἐστὶν ὁ τούτων ἀπάντων και νομοθετῆς και εἰσηγητῆς. Ἀμέλει και τὸν Δαυὶδ πάλιν εἰσάγει μάρτυρα, Κύριον αὐτὸν και νικητὴν προανακηρύττοντα, και οὐχ ἀπλῶς, ἀλλ' ἐν Πνεύματι ἁγίῳ και παρὰ Κυρίου τὴν ἐκ δεξιῶν καθέδραν, Κύριον και αὐτὸν ὄντα, λαμβάνοντα, και τοὺς ἐχθροὺς ὑποπόδιον τῶν ποδῶν αὐτοῦ τιθεμένους, και καταπίπτοντας. Και ποῦ ταῦτα προαγορεύειν ἐκείνον και θεολογεῖν παρῆν, εἰ τῆς ἐναντίας εἴλας μερίδος τὴν ἐπίπνοιαν, μάλιστα γὰρ θεολογεῖν οὕτω σαφῶς και ἀπερικαλύπτως τὸν Ἰησοῦν, Κύριόν τε ἴδιον αὐτὸν ἀνομολογεῖν, και τὸ πατρικὸν ἀξίωμα διὰ τῆς κυριότητος ἐπιμαρτυρεῖν, και ὡς λαμπρῶς και ἀναφαίρετον τὸ κράτος ἀναδῆσεται τὸ κατὰ τῶν ἐχθρῶν. Ἄ τίνος ἦν ἄλλου και προθεσπιζειν και εἰς πέρας ἄγειν, εἰ μὴ τῆς ἀγαθοδοτίας (30) Θεοῦ σοφίας, δι' ἧς τὸ τε σύμπαν ὑπέστη, και τὰ τῆς σωτηρίας ἡμῶν ἀπὸ καταβολῆς προωρίσθη κόσμου, και πέρας ἔλαβε τοῦ προορίσαντος οὐκ ἀνάξιον.

KH. Σκοπῶμεν δὲ κἀντεῦθεν, εἰ μὴ Μωσῆς και Ἥλιος νόμῳ βεβιωκότες θεράποντες ἦσαν, και πρὸς ἀρέσκειαν πράττοντες τοῦ ἀγαθοῦ και ἀληθινοῦ Θεοῦ. Πῶς ἐν τῷ βρει, ἐν ᾧ μετεμορφώθη ὁ Σωτῆρ, και τὴν δόξαν αὐτοῦ τῆς θεότητος παρεγύμνωσε, και ἐνήστραψε τοῖς προκρίταις τῶν μαθητῶν, συμπάρησαν οὗτοι και συναπῆλαιον τῆς θείας ἀστραπῆς, μὴ τῆς αὐτοῦ λατρίας μηδὲ θεραπείας ὄντες; Και οὐ συμπάρησαν μόνον οἷα δὴ τυχόντες θεαταί, ἀλλὰ μαθητῶν μὲν τῶν πλείονων οικειώσεώς τε προνομίους και θεοπτικαῖς ἐξαιρούμενοι· και οἷς δὲ συνετάττοντο κἀκεῖνων τι πλέον εἶχειν παρὰ τῆς ἀγαθότητος· δῶρον φέροντες. Και γὰρ δόξη περιαιυαζόμενοι συνελάλουν τῷ Ἰησοῦ και τῶν λόγων ἦν τὸ κεφάλαιον ὁ σταυρὸς και ἡ κατὰ τοῦ θανάτου νίκη και τὸ τρόπαιον. Ὡστε ὅπερ ἦσαν τοῖς ἄλλοις Πέτρος και Ἰάκωβος και Ἰωάννης, τοῦτο Μωσῆς και Ἥλιαν τοῦτοις εἶναι διεκείμαται κατὰ γε τοῦτο και ἐμεγάλυνεν ὁ Σωτῆρ. Ὅτι δὲ συναμῖλουν αὐτῷ και τὴν πρώτην τάξιν ἐπλήρουν, ὡδὶ τὸ τῆς ἱερολογίας φησί· *Και ἐγένετο ἐν τῷ προσεῦχεσθαι αὐτὸν, τὸ εἶδος τοῦ προσώπου αὐτοῦ ἕτερον, και ὁ ἱματισμὸς αὐτοῦ λευκὸς ἐξαστράπτων, και ἰδοὺ ἄνδρες δύο συνελάλουν αὐτῷ, οἵτινες ἦσαν Μωσῆς και Ἥλιος*. Ἀκούεις; Μωσῆς, φησὶν, ἦσαν και Ἥλιος, οἱ ὀφθέντες ἐν δόξῃ, ἔλεγον τὴν ἔξοδον αὐτοῦ, ἣν ἐμελλε πληροῦν ἐν Ἱερουσαλήμ. Ἦ εἰ βούλει τὴν δόξαν, ὡπερ ἄλλη διδάσκει Γραφή (31) Μωσῆν και Ἥλιαν τῆς αὐτοῦ θεότητος, ὡς ἐστὶν ἀνθρώπῳ δυνατὸν ἰδεῖν, παρέστηκε θεατὰς μορφωθείς ὁ Σωτῆρ, και

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(30) Ἀγαθοδοτίας. Ms. ἀγαθότητος. Rescripsi prius, ex ἀγαθότητι et in feminino genere ἀγαθοδοτίας, id est, qui vel quæ bona suppeditat. Usus hac voce est Dionysius Areopagita.

(31) Γραφή. Alludit Noster procul dubio ad Joan. 1, 14, ubi ita: Ἐβόμεν τὴν δόξαν αὐτοῦ, δόξαν ὡς Μονογενοῦς παρὰ Πατρός.

τοῖς μωθηταῖς συντάττει, μάλλον δὲ, ὡς δέδεικται, A
 προάγει, οὐχ ὅτι διόλου τὸ ἔλαττον ἔξουσιν, ἀλλ' ὅτι
 τοῖς μὲν τῶν νῶ διαπλαῖν ἐτι τὸν βίον, καὶ ταῖς περικυ-
 μίαις, οἷα δὴ τὰ ἀνθρώπινα, ὑπελίπετο κλυδωνί-
 ζεσθαι· οἱ δὲ τὸν ὄρμον εἶχον ἀκύμαντον. Ὁ δὲ τῆς
 ἀσφαλείας καὶ τοῦ λιμένος μήπω τυχῶν, τοῦ κατα-
 λαβόντος ἤδη, καὶ πολλὸ τιμιώτερον τὸ φορτίον φέρη
 τῇ ἀδηλίᾳ τῆς σωτηρίας, τοῦ βεβαίαν ταύτην εὐρο-
 μένου πολλῶν λείπεται (32). Πλὴν ἀλλ' οὐς τηλικαύ-
 της δόξης ἀξιοὶ Χριστὸς ἢ ἀλήθεια, ὡς καὶ συλλα-
 λεῖν αὐτοὺς αὐτῶν καὶ ὑμνεῖν αὐτοῦ τὴν δόξαν καὶ
 τὴν ἔξοδον, ἄρα τούτους οὐ φρίττεις κωμῶδειν, ἀλλ'
 εἰς πονηρὰν ἐλαύνεις ἀρχήν; Τίς δ' αὐτὸν ἐκάλει καὶ
 χρεῖα ἀγαθῶν ὄντα καὶ ἀγαθότητος πηγὴν, τοὺς οὐκ
 ὄντας μὲν αὐτοῦ, κακία δὲ συμφυεῖς, τοῖς τε ἄλλοις,
 ἃ προεῖρηται, τιμᾶν, καὶ πρὸς ἑαυτὸν μετακλή- B
 τούς ποιεῖν. Οὐδὲ γὰρ ἐκείνοι γνῶμῃ παρήσαν πο-
 θὲν, οὐδὲ γὰρ ἰσχυρον, ἀλλὰ τὸν μὲν αὐτὸς ἐξ ἔδου
 ἀνασπῶν, τὸν δὲ ἐκ μεταρσίων τε καὶ φθορᾶς ἔλευ-
 θέρων μετὰ τῶν σκηνωμάτων, ἐξφκειούτο τε καὶ
 συνήπτεν αὐτοὺς ἑαυτῶν. Καὶ οὐ ταῦτα μόνον, ἀλ-
 λά γε καὶ ὁ Πατήρ ἔνωθεν, παρόντων τῶν ἄλλοτρίων,
 ὡς οἱ τοῦ ἄλλοτρίου φασί, νεφέλην φωτὸς διετάνυεν,
 ἐπιτεκνιάζουσιν αὐτούς. Καὶ φωνῆν ἐκ τῆς νεφέλης
 ἀφίει λέγουσαν· Οὗτός ἐστιν ὁ Υἱός μου ὁ ἀγαπη-
 τός, ἐν ᾧ εὐδόκησα αὐτοῦ ἀκούεσθαι. Τοὺς οὖν
 τηλικούτου θεάματος ἐπόπτας καὶ μύστας καὶ μυ-
 σταγωγούς ἄρα οὐ διὰ πάσης προσήκεν ἄγειν τιμῆς,
 οἷς λόγος ἐστὶν ὁπωσοῦν καὶ πράξεων καὶ κρίσεων
 τῶν Δεσποτικῶν; Ἀλλὰ γὰρ ὁ Σωτὴρ καὶ πάντα C
 σοφίας κλυτῶν καὶ φιλανθρωπίας καὶ πράττων καὶ
 προσδεχόμενος τῶν παίδων τοῖς ὕμνοις, οὐς τὰ
 παράδοξα τῶν ἔργων εἰς εὐφημίαν ἐκίνει δορυφορού-
 μενος, ἐπεὶ τῶν Ἰουδαίων ἢ πῶρωσις καὶ σκληρο-
 καρδία εἰς διαγογγυσμὸς ἐξεβρίπιζέτο, οὐκ ἄλλα-
 χόθεν αὐτοὺς ἐπιπλήττων στηλιτεύει, πάλιν δὲ τὸν
 Δαυιτικὸν χρησμὸν ἀφουκτεν ἐλέγχων (33) ἀνατείνει·
 καὶ δι' ἐκείνου τοὺς μὲν καταισχύνει, ἑαυτῶν δὲ
 τοὺς ὕμνους ἐπιβάλλειν διδάσκει. Καὶ ποῦ τοῦτο
 καλόν; ποῦ δὲ ἀκόλουθον; δίκαιον δὲ πῶς ἂν εἴη τὸν
 παραγεγονότα καταλύσαι τὸ τοῦ διαβόλου κράτος, δι'
 ἐκείνου τὸ τῆς δόξης πρέπον, καὶ τὴν σύστασιν
 ἑαυτῶν πορίζειν (34); τοῦτο γὰρ τῆς ἀποστατικῆς
 σπορᾶς ὁ καρπός. Καὶ ἅμα μὲν ἐπιδημῆσαι πάσης
 πίστεως ἄπορον τὸν ἐχθρὸν ποιεῖν, ἅμα δὲ τὰς με- D
 ρίστας αὐτῶν προξενεῖν καὶ λανθάνειν ἑαυτὸν ἀντισυν-
 ιστώμενα καὶ κρατύνοντα, οὐ τὸ κράτος ἦκεν ἀφελεῖν.
 Οἷς γὰρ ἂν τις διὰ τῶν τοῦ ψεύστου ῥημάτων τὴν
 ἀλήθειαν σπουδάξει δεῖξαι, παρούσαν ἑαυτῶν καὶ τὸ

A voluit, eosque cum discipulis conjungit, vel potius,
 ceu ostensum est, iis præfert, non quod per omnia
 secundas partes laturi essent, sed quod hi quidem
 animo adhuc per vitam quasi in mari vagari et
 fluctibus, quos humanæ res secum ferunt, jactari
 adhuc deberent, illis tranquillum portum tenenti-
 bus. Qui vero securitatem et portum nondum as-
 secutus est, deterioris est conditionis eo, qui jam
 utrumque tenet; et cujus salus adhuc incerta est,
 illo est multo inferior, qui eam jam invenit. Quos
 vero tanta gloria dignatur Christus, ipsa veritas,
 ita ut et colloqui eos secum, et gloriam suam ac
 exitum predicare faciat, eisne tu illudere, imo ad
 malum principium eos referre non vereris? Quis
 vero eum et necessario bonum et bonitatis fontem
 appellabit qui non sint sui, sed potius mali natura,
 tum aliis, quos diximus, modis colat, tum ad se
 advocet? Neque enim illi sponte sua ipsi præsto
 fuerunt, nec esse poterant: sed alium quidem ex
 sepulcro retractum, alium vero ex habitaculis
 supernis et a corruptione immunibus deductum sibi
 asciscobat ipse et jungebat. Neque hoc solum, sed
 et Pater ipse superne, præsentibus alienis, ut illi,
 qui ad alienum pertinent, aiunt, lucis nubem ex-
 pandit eos obumbrantem, et vocem ex nube emisit
 dicentem: *Hic est Filius meus dilectus, in quo com-
 placui: eum audite*³². Hos igitur tanti spectaculi
 contemplatores et mystas et doctores nonne omni
 honoris genere prosequi decet illos, qui vel actio-
 num vel judiciorum Domini ullam habent rationem?
 Imo et Servator, qui omnia pro sapientiæ suæ
 amorisque in homines divitiis agit, et recipit, cum
 infantum hymnis, quos miranda sua opera ad lau-
 dem permoverant, efferretur, atque hoc ipso Judæis
 indurati difficilesque corde ad murmura compelle-
 rentur, non aliunde eos objugatos compescit, sed
 iterum oraculum Davidicum instar argumenti non
 eludendi immittit, eoque illos quidem confundit,
 seipsum vero laudibus prosequi docet. Unde vero
 hoc bonum nascitur? qui item conveniens est, imo
 quomodo justum æquumque erat, ut is qui venit ut
 solveret potestatem diaboli, per ipsum illum gloriæ
 partem et materiam sibi pararet (hic enim apos-
 taticæ sationis fructus est), et eadem opera effice-
 ret, ut et hostis, omnis fidei vacuus, adveniat, et
 potiores ipsi partes relinquat, nesciatque, seipsum
 eum juvare et corroborare, cui robur adepturus
 venerat? Quisquis enim per verba mendacis veri-
 tatem demonstrare conatur, quam ipse habet, et id

³² Matth. xvii, 5.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(32) *Λείπεται*. Deesse hic quædam non præter
 rem suspicari mihi videor. Duobus, si quid video,
 similibus usus hic est Photius: altero a navigan-
 tibus, altero a portitoribus petito. Utraque vero
 comparat cum iis qui et navigatione defuncti et
 onere liberati sunt. At posterius simile dictio huiusca
 non satis exprimit. Interim scriptoris mentem me
 puto assecutum.

(33) *Ἀφουκτεν ἐλέγχων*. Legendum puto, quod
 et in versione expressi, ἀφουκτον ἐλεγχων, ut scilicet
 χρησμὸς ille Davidicus pro argumento invicto ad
 errantes convincendos habeatur.

(34) *Πορίζειν*. Hoc substitui pro *πορίζει* codicis
 manu exarati. Neque enim id jungi potest antecede-
 denti *καταλύσαι*.

quod definitum erat, inde producere, is eum, quem mendacium ducem habebat, veritatis auctorem faciens a crimine omni absolvit. Neque magis, quod tamen Deus prohibeat! se ipsum immunem a criminationibus Judæorum esse ostendit, quam illum, cujus ope ista amolitur, a mendacii, cujus auctor est, culpa liberat. Itaque defectionis amor vobis certe non vergit in commodum, quando veritatis Patrem prædicatis esse mendacii auctorem, ab hoc autem veritatem substantialem verum mutuo sumpsisse, et æquali, ne dicam majori, ea, quæ mutuatus est, studio excipienda dicitis.

XXVIII. Age vero, etiam per parabolas non parabolice, sed clare, dogma impiorum dissectum videamus. Quod enim Servator advenerit, ut quærat et servet id quod perditum erat¹⁷, a nemine Luc dum in dubium vocatum est. Si vero ovem vere perditam ab interitu voluit liberare, et ad se reducere, et ad salutem revocare, non difficile fuerit perspicere quod parabola docet humanam substantiam manus beneficæ opus existere. Omnino enim ovis deperdita primum e caula earum fuit, quæ servatæ sunt, deinde vero a grege resiliens in viam ad exitium declinavit. Quod enim ab initio in perniciem natum fuit, ne naturam quidem ad salutem revertendi habet, vel potius reverti non potest, aut servari. Imò nec usu ipsi venire potuit perire, siquidem cum ipso ortu ex malo provenit principio, nec unquam boni et salutis particeps visum est. Cujus enim aliquis nunquam fuit, quomodo inde dici potest delapsus, et qui salutis in ortu ipso non fuit particeps, quomodo ad exitium pervenire aut perisse dici potest? Sed et Dominus noster hominum amantissimus, veritatis doctor et auctor, cum deperditæ mentionem sæpissime faceret, nunquam tamen pravitatem tanquam cum eodem conditam, aut perniciem vel emiaus commemorat: semper vero occasionem facit cogitandi, quod illud postliminio ab ordine pristino nexuque et communionem cum cæteris disjunctum in perniciem devenerit. Ait enim: *Quid vobis videtur, si cui homini fuerint centum oves*¹⁸. Ecce oves illæ centum sunt totus grex nondum errans: nulla earum tunc vel errabat, vel perditæ erat. Si postea vel una ex illis a grege aberraverit, a salvis illa se separat, a non errantibus aberrat, ex ovili recedit. Propterea et hominum amantissimus illam citius quærît, et repertam reliquis non devils annumerat, et de reparata jactura gaudet, et amicos sibi angelos in societatem gaudii excitat¹⁹, quia ovem ab ordine et gloria ipsarum ante separatam ad suam, qua ipsi gaudebant, fel-

¹⁷ Matth. xviii, 11. ¹⁸ Matth. xviii, 12. ¹⁹ Luc xv, 4.

VARIE LECTIONES ET NOTÆ.

(35) Ἀποσχιρῆσαι. Ita scripsi pro ἀποσχιρῆσας, quod ms. exhibebat. Antecedens enim ἀπολωλὸς et γέγονος hanc formam requirit.

(36) Οὐδ' ὄλωος. Sic scribendum pro οὐ ὄλωος, quod erat in ms.

(37) Ἀπολωλὸς. Hoc rationes grammaticæ postu-

ἀποσχιρῆσαι. οὗτος, ὃν τὸ ψεῦδος ἔσχεν ἀρχηγόν, ἀληθείας δεικνύς χορηγὸν τῆς ἐνούσης αἰτίας ἀπολύει. Καὶ οὐδὲν μᾶλλον, ἀλλ' ὡς εἴη θεός! ἀνεύθυνον ἐπιδείκνυσιν αὐτὸν τῶν αἰτιαμάτων τῶν Ἰουδαϊκῶν, ἣ τὸν, δι' οὗ ταῦτα ἀποσκευάζεται, τῆς τοῦ ψεύδους, οὗ χορηγός ἐστιν, ἐνοχῆς. Ἄρα οὐκ εἰς καλὸν ὁμῖν ὁ τῆς ἀποστασίας ἔρω; τελευτᾷ, ἀληθείας μὲν κηρύττειν τὸν Πατέρα τοῦ ψεύδους δημιουργόν, ἐξ αὐτοῦ δὲ κατασκευάζειν τὴν ἐνυπόστατον ἀληθειαν δανειζέσθαι ἐκ ἀληθῆς, καὶ οἷς δανείζεται, ἵνα μὴ λέγω μείζοσι, ταῖς ἰσῆαις ὀφείλειν ἀντιδεξιούσθαι τιμαῖς.

Κθ'. Φέρε δὴ καὶ διὰ τῶν παραβολῶν οὐκ ἐν παραβολαῖς, ἀλλ' ἐμφανῶς ἴδωμεν τὸ δόγμα καταλυόμενον τῶν ἀσεβῶν. Ὅτι μὲν γὰρ καταγέγονεν ὁ σωτήρ ζῆτῆσαι καὶ σῶσαι τὸ ἀπολωλὸς, οὐδὲν μέχρι νῦν εἰς διαταγμὸν περιέστηκεν· εἰ δὲ τὸ ὡς ἀληθῶς ἀπολωλὸς πρόβατον τῆς ἀπωλείας ἠθλόησεν ἀνασώσασθαι, καὶ εἰς αὐτὸν ἐπιστρέφαι, καὶ πρὸς σωτηρίαν ἀνακαλέσασθαι, οὐδὲν ἐργώδες συνιδεῖν, ὡς ἀρχῆς τὸ ἀνθρώπινον σύγκριμα τῆς ἀγαθοουργοῦ παλάμης ἔργον ἐκδιδάσκει ἢ παραβολή. Παντως γὰρ τὸ ἀπολωλὸς πρόβατον τῆς μάνδρας πρότερον τῶν σεσωσμένων γεγονός, ὕστερον δὲ τῆς ἀγέλης ἀποσχιρῆσαν (35) εἰς τὴν τῆς ἀπωλείας ἀπεπλανήθη ὁδόν. Τὸ μὲν γὰρ ἀπ' ἀρχῆς δι' ἀπωλείας φύειν οὐδ' ἔχει φύσιν πρὸς τὴν σωτηρίαν ἐπανελθεῖν, μᾶλλον δὲ οὐδ' ὄλωος (36) ἐστὶν αὐτῷ τὸ ἐπανελθεῖν, οὐδὲ τὸ ἀνασωθῆναι. Ἄλλ' οὐδ' ἐπῆλθεν αὐτῷ τὸ ἀπολωλέναι, εἴπερ ἐκ χειρόνος μὲν ἄμα τῷ φύναι προῆλθεν ἀρχῆς, οὐδέποτε δὲ τῆς ἀγαθότητος καὶ σωτηρίας ὤρθη μετασχών. Οὐ γὰρ τις γέγονεν οὐδαμῶς, ἢ πῶς ἂν ἐκεῖθεν ῥηθῆι καταπεσών, καὶ ὁ σωτηρίας ἀμέτοχος προελθών, πῶς ἂν εἰς ἀπώλειαν κατενεχθεῖ, ἢ λέγοιτ' ἂν ἀπολωλὸς. Ἄλλὰ μὴν καὶ ὁ φιλόανθρωπος ἡμῶν Δεσπότης, ὁ τῆς ἀληθείας διδάσκαλος καὶ χορηγός, τοῦ ἀπολωλὸτος μνήμην ποιούμενος πολλοῦ, οὐδαμῶς συγκατασκευασμένην αὐτῷ τὴν κακίαν ἢ τὴν ἀπώλειαν οὐμενοῦν οὐδὲ μέχρι ψιλῆς ἐπινοίας παραδῆλοι· αἰεὶ δὲ ὡς ὕστερον τῆς τάξεως καὶ τῆς τῶν ἄλλων συναφείας τε καὶ συνδιατριβῆς ἀπορραγὲν οὕτως ἀπνεχθῆναι πρὸς τὴν ἀπώλειαν παρέχει νοεῖν. Καὶ γὰρ φησιν, *Τί ὁμῖν δοκεῖ, εἰς γένηται τινὶ ἀνθρώπῳ ἑκατὸν πρόβατα*. Ἰδοὺ τὰ ἑκατὸν πρόβατα πᾶσα ἢ ἀγέλη ἀπλανῆς· οὐδὲν αὐτῶν τέως οὔτε πεπλανημένον, οὔτε ἀπολωλὸς (37). Εἶτα κἀν πλανηθῆ· ἐν ἐξ αὐτῶν, τῆς ἀγέλης τῶν σωζομένων διέστη, τῶν μὴ πεπλανημένων ἀπεπλανήθη, τῆς μάνδρας ἐξέβη. Διὸ καὶ θάττον αὐτὸ (38) ὁ φιλόανθρωπος ἐπιζητεῖ, καὶ τοῖς μὴ πεπλανημένοις ἀνευρῶν συγκαταλέγει (39), καὶ

lant pro ἀπολωλὸς, quod in codice inveniebam.

(38) Αὐτὸ. Ita legendum pro αὐτῷ codicis ms. Refertur enim ad antecedens πρόβατον.

(39) Συγκαταλέγει. Hoc verbum requirit sensus pro συγκαταλήγει ms.

χαίρει ἐπὶ τῇ ἀνευρέσει, καὶ τὰς φιλίας δυνάμεις (40) A
 συγχαίρειν παρασκευάζει, ὅτι τὸ ἀποπλανηθὲν τῆς
 τάξεως καὶ δόξης αὐτῶν, πάλιν εἰς τὴν αὐτῶν ἐθεά-
 σαντο ἱπαναδραμὸν εὐκληρίαν τε καὶ σωτηρίαν. Καὶ
 τῶν δέκα δὲ δραχμῶν ἡ παραβολὴ, ἐξ ὧν ἡ μία
 ἀπώλετο, τὴν αὐτὴν ἀναμφιδόλως παρίστησιν ἔν-
 νοιαν. Τότε γὰρ τὰς δέκα δραχμὰς τὸν αὐτὸν ἐντε-
 τυπωμένον φέρειν χαρακτῆρα καὶ τὴν ἴσην ῥοπήν ἔλ-
 κειν, εἰ βούλει δὲ καὶ τὴν ὕλην μίαν πᾶσιν ὑποκει-
 σθαι τῆς ἐμφύτου ἀγαθότητος καὶ σωτηρίας τὸ ἀπαρ-
 ἄλλακτον πάντοθεν ἐκδιδάσκει. Καὶ εἰ μὴδὲν τού-
 των παρεληφτο, ἀλλὰ τὸ γε ὑπὸ τὴν αὐτὴν κυριότητα
 πᾶσαν τελεῖν τὸ τῆς ἐξουσίας ἀμνητον καὶ ἀδιαίρετον
 ἀνακηρύσσεται, καὶ ἐξ ὧν ἐσώζοντο πᾶσαι, ὅτι τῆς
 ἀγαθοῦ μὲν δυνάμεως ἐτύγχανεν ἔργα. Τῷ δὲ
 τῆς αὐτεξουσίᾳ ἀξιώματι οἱ μὲν ἐφ' ἧτε προ-
 ἤχθησαν ἀγαθότητι καὶ σωτηρίᾳ διέμειναν· ὁ δὲ
 παρακινήθει ἐκείθεν ἐξετράπη πρὸς ἀπώλειαν. Καὶ
 γέγονε τὸ τῆς γνώμης αὐτοδέσποτον, ὡσπερ τοῖς,
 καθ' ὃν ἔδει τρόπον, χρῆσαι μὲν οὐδὲν, τῆς τε ἐνο-
 σης σωτηρίας καὶ ἀγαθότητος φυλακτῆριον, καὶ
 προσθήκη μείζονος τελειότητος (τὸ γὰρ χωρὶς τῶν
 πράξεων θαυμάζομενον, καὶ τὴν ἀπὸ τῶν ἔργων δό-
 ξαν προσλαβόν, πολὺ θαυμασιώτερον τε καὶ τιμιώ-
 τερον), οὕτω τοῖς παραχρησαμένοις τῷ χαρίσματι
 εἰς ἀπώλειάν τε καταπίπτει· τῆς ὁμοφυοῦς καλλοῆς
 προελήλυθε, καὶ τὴν ἐπὶ τὰ χεῖρα λαβεῖν ἀλλοίωσιν
 τῶν κρειττόνων ἀλλαξάμενοι, εἰ μὴ τις τῆς ἐπὶ φθό-
 ρον ἀγούσης μεταβολῆς μετὰ πολλῆς σπουδῆς ἀνα-
 σῶσει, προδεδώκασι τὴν φύσιν καταπεπῶσθαι τῷ C
 παραπτώματι.

ΚΘ'. Ἐπιστράφηθι δὴ καὶ πρὸς τοὺς ἐκ τοῦ αὐτοῦ
 πατρὸς δύο πεφυκότας παῖδας, ὧν ὁ νεώτερος τὸν
 πατρικὸν οὐκ ἐλάττω τοῦ πρεσβυτέρου λαβὼν κλη-
 ρον, εἰς χώραν μὲν ἀπεισι μακρὰν, καὶ τὴν τοσαύτην
 οὐσίαν κατασπάσας (41) τε καὶ κατασπαταλήσας τῇ
 ἀποδημίᾳ, ἐπ' ἐνδείξῃ τῇ ἀνυπερβλήτῳ χοίρων τρο-
 φὴν προσεφέρετο τὰ κεράτια. Τίς οὐ τῇ πλάνῃ τῇ
 τοσαύτῃ σταλάξει δάκρυον (42); Ὁ τηλικαύτης κύ-
 ρις περιουσίας, μισθαρίνας ἔκδοτος, καὶ χοίρων
 τροφὴν τὴν ἀνάγκην κλέπτων τῆς φύσεως, εἶτα τοῖς
 πάθει καὶ τῷ λιμῷ μεταδιδοχθεὶς τὸ ὄλισθημα,
 ἐπανερχεται πρὸς τὸν πατέρα, καὶ συντριμμῷ καρ-
 δίας τὴν μετάνοιαν προχεάμενος, ὡ τῆς περὶ ἐμὲ
 D πολλῆς τοῦ Πατρὸς καὶ Δεσπότης φιλανθρωπίας!
 πλείονες ἢ κατὰ συγγνώμην ἀξιοῦται δεξιώσεως. Ὁ
 γὰρ πατὴρ τὸν νεωτεριστὸν οὐκ ὀνειδίζει, οὐδὲ τὴν
 πλάνην αἰσθῆναι προάγει· οὐδ' ὅτι τῆς λιμοῦ μάλ-
 λον ἢ τῆς γνώμης ἐστὶν ἡ ἐπιστροφή. Οὐδὲν τούτων

⁴⁰ Luc. xv, 8. ⁴¹ Luc. xv, 11.

A citatem et salutem reverti viderunt. Et illa quoque
 de decem drachmis parabola, ex quibus una perdita
 erat, eandem sine exceptione sententiam nobis
 commendat ⁴⁰. Quod enim decem illæ drachmæ
 eandem sibi notam impressam habent, et ejusdem
 sunt valoris, imo etiam, si placet, ex eadem mate-
 ria sunt compactæ, boni insiti incolumitatisque
 perpetuitatem undiquaque infert. Imo, si horum
 nihil inde relinqueretur, id certe evincitur, quod
 sub eodem Domino omnis potestas indivisa et indivulsa
 contineatur: quoniam vero etiam omnes servatæ sunt,
 id indicio quidem est, omnes esse potentiaæ beneficæ opera.
 Et nonnulli quidem libero suo arbitrio recte usi in ea,
 qua donati erant, bonitate et incolumitate permanserunt:
 qui vero inde amotus est, in perniciem se ipse detrusit.
 Et quemadmodum liberum arbitrium, illis, qui eo recte
 utebantur, prosperitatis bonitatisque ipsis collatæ
 conservatorum erat, et majoris perfectionis accessio
 (quod enim etiam sine actionibus admirationi est,
 id, ubi gloria ex operibus accedit, multo magis
 miramur et magni facimus): ita illis qui dono hoc
 abutebantur, occasio exstitit a nativa bonitate in
 perniciem incidendi, et mutationem in pejus admittendi,
 qui proinde, facta hac cum melioribus permutatione,
 nisi quis ex transversione hac, in exitium ducente,
 cum cura se receperit, produnt naturam suam lapsu isto absorptam fuisse.

XXIX. At converte te nunc etiam ad duos filios
 ex eodem patre natos, quorum natu minor non
 minorem, quam major, sortem accipiens, in dissitas
 abit regiones, tantasque facultates dilapidans et
 profundens in itinere, tandem inopia immodica
 adductus, siliquis, porcorum cibo, usus est ⁴¹. Quis
 non errorem hunc lacrymis prosequatur? Qui tar-
 tarum opum dominus erat, is mercenaria opera
 functus, porcorumque escam ad sublevandas natu-
 ræ necessitates suffuratus, postea malis his
 ipsaque fame meliora edoctus, revertitur ad patrem,
 et ex contrito corde pœnitentiam testatus, o mag-
 nam patris et domini humanitatem! majori, quam
 D impetrata venia sperare jubebat, receptione dignus
 habetur. Pater enim juvenilem culpam non per-
 stringit, nec errorem pudori exponit, neque con-
 versionem illam fami potius quam animi proposito
 acceptam fert: nullum horum in delinquentem,

VARIE LECTIONES ET NOTÆ.

(40) *Δυνάμεις*. De angelis interpretor, quos in applicatione parabola commemorat Servator Luc. xv. 10. Et sane scriptores ecclesiastici sæpe voci isti hunc significatum subjiciunt. Chrysostomus, hom. 6, in Epist. ad Hebræos, λειτουργικὰς δυνάμεις vocat: quas Apostolus, Hebr. i, 14, λειτουργικὰ πνεύματα appellat. Confer Suiceri *Thesaurum ecclesiasticum* tom. I, p. 969; et Henric. Valesium, ad Euse-

bium, p. 282 b, ubi ostendit Græcos τὰ δαιμόνια appellare δυνάμεις, Latinos autem *potestates*.

(41) *Κατασπάσας*. Hoc rescripsi pro *κατασπασθήσας* ins. Græci enim *κατασπῆν* dicunt eos qui bona sua abliguriunt. Testem habemus scholiastem Aristophanis ad *Equites*.

(42) *Δάκρυον*. Fortasse legendum *διεχρῶν*.

conjicit. Noverat enim, eum qui reversus erat, A suam esse progeniem (quamvis per alienum semen adulteratus esset); noverat a se ex amore esse productum, non autem aliunde recens satum. Itaque nihil horum quo contristari is poterat, afferebat; neque diuturnis filii ærumnis adjiciebat quidquam. Utinam ut erroris tui, ita et conversionis, ac receptionis, in gratiam factæ, fructum percipiam! Scilicet humanissimus et optimus pater cum eminens adhuc et sola pœnitentia ad se adventantem, nullum vero fructum huc dum ferentem, conspicatus, ne ferebat quidem istos pœnitentiæ labores, sed videns ipsum adeo squalidum, et sola pœnitentia se respicientem, misericordia permotus est, ut currens collumque ejus amplexatus eum deoscularetur. Quid vero filius? quis eos quibus distrahebatur, affectus enumeraverit? Aderant pudor, tristitia, metus, angustia animi, timiditas, spes in solo desiderio fluctuans, memoria rerum superiorum, recordatio infandorum, cogitatio futurorum. Et illis tamen omnibus per pœnitentiam superior est. Ait enim: *Pater, peccavi in cœlum et coram te, neque dignus amplius sum, qui vocer filius tuus*²². Atque ista confessio verbis facta, ab animæ habitu non discrepans, facit ut pater ipsum veste præcipua induat, annulo manus suæ actiones obsignet, pedesque calceamentis, nea serpente calces lædi possent, muniat. Postea et vitulum saginatum mactat, magnoque cum splendore et sumptu convivatur cum filio, a mortuis reverso, et post longam illam jacturam iterum reperto. Vides, quomodo parabola hæc in ænigmate omnium et exquisitissimo et luculentissimo tradat ista: a bono et Conditore et Creatore natum et ortum esse et prodigum illum filium, et alterum illum ejusdem ortus, ac tum ætate tum factis ipso majorem, qui et in patria domo permanserit, et pristinum decus ac facultates suas cum ætatis prærogativa retinuerit: non autem majorem illum natu ex alia, minorem vero illum ex alia stirpe aut generatione derivat, sed utrumque ab iisdem originibus et productione et educatione deducit. Simul vero et hoc considerare fas est, quod, si quis filios in parabola illa memoratos humanam naturam indicare censeat, et per majorem natu illos, qui gratiam pristinam conservarint, nec donum illud intemperantia sua corruerint; per juniorem vero eos, qui mala præ bonis elegerint, et facultates suas luxuria dissiparint; sive illum quidem angelorum, hunc vero hominum repræsentare hinc statum, hinc mutationem, censeat; sive denique placeat (licebit enim quidquid libuerit) per eos intelligere illos, quorum alii sub lege alii sub gratia sint; certe utraque hæc meditatio clare et sine exceptione de-

²² Luc. xv, 21.

εις τὸν ἐξημαρτηχοτα ἀποβρίπτει· ἦδει γὰρ αὐτοῦ γέννημα εἶναι τὸν προσελθόντα, καὶ ἄλλοτριαις ἐπισποραῖς ἐνοθεύετο, καὶ τῆς αὐτοῦ φιλανθρωποῦ προαγωγῆς, ἀλλ' οὐχ ἑτέρας ποθὲν νεωτεριζούσης καταβολῆς. Μηδὲν (43) δὲ τῶν λυπούντων προδιαθέμενος, μηδ' ἐπιβαλὼν ἀλγῆμα τοῖς πολυχρόνοις τοῦ παιδὸς ἀλγῆμασιν. Αἴθ' ὡσπερ σου τῆς πλάνης, οὕτω καὶ τῆς ἐπιστροφῆς καὶ τῆς ἀποδοχῆς κοινωνήσαιμι! Ἄλλ' οὖν ὁ φιλάνθρωπος καὶ ἀγαθὸς πατήρ ἐτι πόρρω καὶ διὰ μόνῃς τῆς μετανοίας ὄρων προσερχόμενον, καρπὸν δὲ οὐδ' ὄντιναι οὖν προβαλλόμενον, οὐκ ἀνέμεινε καὶ τοὺς ἐπὶ τῇ μετανοίᾳ πόνους, ἀλλ' ἰδὼν αὐτὸν οὕτω κατηφῆ, καὶ τῇ μετανοίᾳ μόνῃ ἀποβλέποντα ἐσπλαγχνίσθη· καὶ δραμῶν ἐπέπεσον ἐπὶ τὸν τράχηλον αὐτοῦ, καὶ κατεφίλησεν αὐτόν. B Τί δὲ ὁ υἱός; τίς ἂν, ἃ τότε διεμέριζεν αὐτόν, ἀναριθμηταὶ πάθη; αἰσχύνη, λύπη, φόβος, δειλία, κατῆφεια, ἐλπιδες, μόνῃ τῷ θέλειν σαλεύουσαι, ἀνάμνησις τῶν ἀρχαίων, μνήμη τῶν ὑπερορίων, λογισμὸς τῶν μελλόντων. Ὁ δὲ κρατεῖ τῇ μετανοίᾳ πάντων. Καὶ φησι· Πάτερ, ἡμῶν εἰς τὸν οὐρανὸν καὶ ἐνώπιόν σου, καὶ οὐκέτι εἰμι ἀξίος κληθῆναι υἱός σου. Καὶ ἡ τῶν ῥημάτων ἐξομολόγησις τῆς ψυχῆς οὐ ψευδομένη τὴν διάθεσιν, παραυτίκα μὲν αὐτὸν τὴν στολὴν ἐνδύει τὴν πρώτην. Καὶ δακτυλῷ τῆς χειρὸς τὰς πράξεις σφραγίζει, καὶ ὑποδήμασι τοὺς πόδας, μηκέτι δάκνειν τὴν ὄψιν τὴν πτέρναν, ἀσφαλίζεται. Εἶτα καὶ τὸν μόσχον θύει τὸν σιτευτόν, καὶ εὐφραίνεται λαμπρῶς τε καὶ πολυτελῶς ὁ πατήρ μετὰ τοῦ ἐκ νεκρῶν ἀναλύσαντος υἱοῦ καὶ ἀνευρεθέντος μετὰ τὴν μακρὰν ἐκείνην ἀπώλειαν. Ὁρᾷ ὅπως αἰνιγμάτων πάντων ἀκριβέστερόν τε καὶ σαφέστερον ἢ παραβολὴ παραδίδωσιν. Ἄγαθὸς μὲν καὶ πλάστου καὶ πλάσματος προελθεῖν τε καὶ φῦναι τὸν τε ἄνωτον υἱὸν καὶ τὸν ὄμοφυῆ καὶ προσβύτερον αὐτοῦ, καὶ χρόνῳ καὶ ἀνορθώμασιν, δ; καὶ τῇ τοῦ πατρικοῦ οἰδιότη (44) διαμεμένηκέ τε, καὶ τὴν πρέτραν δόξαν, καὶ οὐσίαν μετὰ τοῦ προσβείου συνετήρησε, καὶ οὐχὶ τὸν μὲν προσβύτερον ἐξ ἄλλης, τὸν δὲ νεώτερον ἐξ ἀντικειμένης σπορᾶς ἡ γενέσεως προάγει, ἀλλ' ἄμφω καταβολῆς τε τῆς αὐτῆς καὶ φύσεως καὶ προαγωγῆς καὶ διαίτης ἀναγράφει. Καὶ ἐπιθεωρεῖν προσήκει, ὡς εἴ τις τοῦς τῆς παραβολῆς υἱοὺς τὴν ἀνθρωπίνην δηλοῦν φύσιν ὀπολόβοι, καὶ διὰ μὲν τοῦ προσβυτέρου τοῦς, οἱ τὴν ἀπ' ἀρχῆς διεώσαντο χάριν, καὶ τὸ δῶρον οὐχ ὕβρισαν ἀσωτία, διὰ δὲ τοῦ νεωτέρου τοῦς ἀνθελομένους τὰ φαῦλα πρὸ τῶν ἀμεινόνων, καὶ τὴν οὐσίαν εἰς ἀσωτίαν ἀμειψάμενους, εἶτε τὸν μὲν τὴν ἀγγελικὴν, τὸν δὲ τὴν ἀνθρωπίνην παραδειγματίζειν καταστάσειν καὶ λῆξιν. Εἰ βούλει δὲ (πῶς δ' ἂν σὺ βουλευθῆς), τοὺς ὑπὸ τὸν νόμον τε καὶ ὑπὸ τὴν χάριν (45), οὐδὲν ἔλαττον δι' ἑκατέρας θεωρίας λαμπρῶς τε καὶ ἀνιμ-

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(43) *Μηδὲν*. Malim legere μηδέν. Id enim sibi velle videtur Noster, quod nihil eorum in medium attulerit, quæ animum pœnitentis tristitia majore implere poterant.

(44) *Οἰδιότη*. Ita ms. Sensus vero per se ostendit legendum esse οἴχου διαίτη.

(45) *Καὶ ὑπὸ τὴν χάριν*. Varias veterum hujus parabola expositions memorat cl. Jo. d'Outreim.

In Explicatione Belgica hujus et similium aliarum parabolarum, quæ prodit Amstelod., 1692, 4.

φιλόλαος ἐπιδεικνύεται, ὡς ἐκ τῆς αὐτῆς ἐστὶ πατριδῆς καὶ ἀγαθότητος καὶ οὐσιώσεως, τότε τῶν ἀγγέλων καὶ τῶν ἀνθρώπων γένος, ὃ τε νόμος καὶ ἡ χάρις, καὶ ἡ τῶν ἀνθρώπων φύσις, κἀν ἡ μὲν τὸ ἐμφυτον συνδιασώσεται χάρισμα, ἡ δὲ τῆς δωρεᾶς τὴν ἀπωλείαν ἀντισπᾶσται. Καὶ τότε τῆς παραβολῆς χρησιμώτατον τε καὶ θαυμασιώτατον, ὡς μεῖς τινος τῶν τριῶν μοίρας κρατούσης οὐδὲν ἔλαττον, ἢ εἴπερ αἱ τρεῖς τὴν ἰσὴν ἐκληροῦντο νίκην, τῆς ἀποστασίας τὸ φρόνημα καταβάλλεται.

Α'. Καταβάλλοιτο δ' ἂν ὁμοίως, καὶ οἷς τοὺς Γραμματεῖς καὶ Φαρισαίους τῶν Ἰουδαίων ἐταλάμωζεν ὁ Χριστός, ὅτι τῶν (46) μὲν δεδομένων αὐτοῖς ἡμέλων νόμων, τὰς δὲ ἰδίαις ἐμπροσθεν ἦγον. Οὐαὶ γάρ, φησὶν, ἡμῖν, ὁδηγοὶ καὶ τυφλοὶ οἱ λέγοντες· Ὅς ἂν ὁμῶς ἐν τῷ ναῷ οὐδὲν ἔστιν· ὃς δ' ἂν ὁμῶς ἐν τῷ χρυσῷ τοῦ ναοῦ, ὀφείλει, τοῦτέστιν ὑπεύθυνός· ἐστὶ δικῆς, ὡς παραβάτης ὄρκου, εἶτα ὄρατε τὸ μέγεθος ὁμῶν τῆς πλάνης, κἀν νῦν, εἰ μὴ πρότερον. Ἐπάγει γὰρ ταῖς προλαβούσαις ἐπιτιμήσεις καὶ ταῦτα· Μωροὶ καὶ τυφλοὶ, τίς μεῖζον ἔστιν, ὁ χρυσός, ἢ ὁ ναός ἀγιάζων ἐόν χρυσόν; Οὐχ ἄγιον μόνον τὸν νομικὸν ναὸν, ἀλλὰ καὶ τὴν γῆν ἁγιότητος καὶ γινώσκων καὶ ἀποκαλιῶν. Ἄλλ' ὁ μὲν Σωτὴρ τοιαύτην ἀφήκε ψῆφον περὶ τοῦ ναοῦ· ὁμοίως δ' αὐτὸν οὐ φρίττετε καθυβρίζειν τὴν ἐσχάτην ὕβριν, πολεμικῶς προσανατιθέμενοι χεῖρ. Καὶ εἰσὶν ἂν μᾶλλον τὸ, μωροὶ καὶ τυφλοὶ, ἐφαρμόσει, τοῖς τετιμηκόσι μὲν ὡς ἁγίους ἄμφω, προτετιμηκόσι δὲ τὸν χρυσόν, ἢ τοῖς καὶ τὸν ναὸν αὐτὸν καὶ πάντα τὰ ἐν αὐτῷ τῆ βλασφημῶν διασπῶσι γλώττει, καὶ μὴ πεφρικῶσι ἀρρήτοις ὕβρει καταπλύνειν, καὶ διωθουμένοις τῆς ἀγαθοῦργοῦ προνομίας εἰς τὴν ἀνοπίστατον τῆς τυραννίδος ἐπίνοιαν. εἶτα· Καὶ ὃς (47) δ' ἂν ὁμῶς ἐν τῷ θυσιαστηρίῳ, οὐδὲν ἔστιν· ὃς δ' ἂν ὁμῶς ἐν τῷ δῶρῳ τῷ ἐπάνω τοῦ θυσιαστηρίου, ὀφείλει. Καὶ ταῖς ἰσῆς παροινίαις ἰσὴν πάλιν καὶ ἡ παρατίμησις. Μωροὶ καὶ τυφλοὶ! τί γὰρ μεῖζον, τὸ δῶρον, ἢ τὸ θυσιαστήριον τὸ ἀγιάζον τὸ δῶρον; Οὐ τὸν ναὸν μόνον, ἀλλὰ καὶ τὸ θυσιαστήριον πηγάζειν λέγων ὁ Σωτὴρ τῆς ἀγιότητος, καὶ ἄγια μὲν ἅπαντα τὰ τοῦ ἱεροῦ μετοχῆ δὲ καὶ μεταδόσει τὰ μὲν τῶν ἁγίων τὴν πρώτην εἰς τιμὴν ἐκληρώσατο τάξιν, τὰ δὲ δευτερεύει. Καὶ τοὺς Ἰουδαίους οὐχ ὅτι πεπαρωνήκασιν (48) ἐν αὐτοῖς, ἀλλ' ὅτι τὴν τάξιν τετολμήκασιν ὁ

A monstrat, quod ab eodem Patre et hono et Ente profisciscantur et angelorum et hominum genus, lex item et gratis, et hominum natura, sive illa insitum bonum conservarit, sive pro dono gratiæ exitium receperit. Quodque in hac parabola et utilissimum et præcipuum est, quod scilicet una potestas tribus illis dominetur, id non minus, ac si tres illæ æqualem victoriam retulissent, apostatarum sententiam prosternit.

XXX. Prosternetur vero ea similiter per ista, quibus Christus Scribas et Phariseos Judæorum miseros proclamavit, quia leges ipsis datas negligentes ratiocinia sua potiora ducebant: Væ enim, inquit, vobis, duces et cæci, qui dicitis: Quicumque juraverit per templum, nihil est; qui vero juraverit per aurum templi, debet. Hoc est, crimini est obnoxius tanquam transgressor juramenti. Deinde, videte magnitudinem erroris vestri vel nunc, si minus antea. Addit enim præcedentibus objurgationibus et ista: Stulti et cæci, quid majus est, aurumne an templum, quod sanctificat aurum? ubi non solum templum sub lege structum sanctum, sed et terram sanctitatis plenam agnoscit et appellat. Sed hanc quidem sententiam de templo Servator fert. Vos vero non veremini maxima illud ignominia afficere, hostili manui acceptum ferentes? Et ad quos magis voces illas, stulti et cæci, referat ad eosne qui utrumque non sanctum colunt, aurum vero præferunt; an ad illos, qui et templum ipsum, et omnia quæ in eo erant, lingua maledica proscindunt, nec infandis conviciis temerare horrent, ac a providentia benefica ad vanos tyrannidis conceptus propellunt? Pergit Dominus: Et qui juraverit per altare, nihil est: qui vero juraverit per donum, quod est super altari, debet. Simili huic insolentiæ similis impingitur objurgatio. Stulti et cæci! quid enim majus est, donum an altare quod sanctificat donum. Ibi Servator non templum solum, sed et altare fontem esse ait sanctitatis. Et sancta quidem erant omnia quæ in templo erant: in communicanda vero et distribuenda sanctitate alia quidem primum locum sortita erant, alia secundum. Et Judæos quidem, non quod contumeliosos se in ea præstiterant, sed quod ordinem immutare ausi erant, lux mundi, substantialis Dei sapientia, cæcos et stultos appellat. Et qui Patrem bene norat: Nemo enim Patrem novit nisi Filius, et cui Filius revelaverit; hic gratiam nobis Patris per templum et altare explicaturus, docet, illa alias quoque res sanctitatis participes reddere. Tu vero, at quo nomine te digne satis quisquam exceperit, cum insuperabilis audacia te longe ultra stultum et cæcum evehat! Non vereris res sanctas primo

²² Matth. xxiii, 16. ²³ ibid. 7. ²⁴ ibid. 18, ²⁵ ibid. 19. ²⁶ Matth. xi, 27.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(46) Τῶν. Sic scripsi pro ὧν, quod erat in ms.

(47) Ὅς. Resposui hoc pro ὡς, quod mendose erat in ms.

(48) Πεπαρωνήκασιν. Ita scribere debebat librarius, pro eo quod mendose exaravit πεπαρωνήκασιν.

omnis abominationis auctori acceptas ferre? Atque ille quidem tanto honore et gloria sacra legalia cingit, et Judæos, eo quod, quamvis ea colerent, digno tamen cultu non prosequerentur, tantis comminationibus et pœnæ obnoxios facit, ita quidem, ut illæ non tam ipsis quam tibi immittantur: tu autem ne sic quidem sentire vis, quanta sit tua calumnia. Et substantialis quidem Dei sapientia Scribis et Pharisæis *Væ* exclamat, quod non per omnia legi debitum cultum præstiterint, sed in levioribus quidem legem observarint, in gravioribus autem neglexerint. Tu vero, qui contra omnes et leges et sacra linguam acuis, imo et eos qui secundum legem versati sunt, in extremam impietatem pertrahis, non existimas pœnas multiples te manere? Namque Servator: *Væ vobis*, ait, *o Scribæ et Pharisæi hypocritæ, quia decimatis mentham et cyminum et deservistis graviora legis, judicium et misericordiam, et fidem*⁴⁹. At secundum apostatarum sermones non ideo, quod neglexerant præcepta legis, sed quod eorum observationem sectati erant, ad pœnas vocari debuissent. Quæ enim bono non placent, eorum ut praxis ad examen et pœnas vocat facinorosos, ita aversatio extra omne crimen collocat. Sed Servator noster ut Veteris, ita et Novi Testamenti dominus et auctor existens, contra recentem illam impietatem magis, quam contra Judaicam negligentiam, sententiam dicit. *Hæc enim, inquit, decebat facere, et illa non omittere*⁵⁰, legem veterem hoc modo per novam graviter et summa cum auctoritate stabiliens. Si igitur ab iis ideo, quod dimidiam legum partem neglexerant, tantam pœnam justus judex exigit, quantam vos dare debebitis, tam impudenter non ex negligentia, sed ex odio injuriam tantam in omnes leges effundentes? Et si illos, qui prophetarum sepulcræ ædificabant, et justorum monumenta ornabant, pietatisque speciem ex parte assumebant, ex propheticidis quippe orti, non judicavit a culpa immunes, sed quia mentem a sanguinario patrum ingenio non diversam circumferebant, inevitabilibus suppliciis subiecit, quæ tandem pœna veniatur, quæ non longe subsidat infra scelus vestrum, qui contra prophetas magis, quam illi, cædes spiratis, et non solum ad structuram sepulcrorum monumentorumque vos convertitis, sed implacabilem contra eos etiam post mortem inimicitiam et injuriam nunquam superandam exercetis? Quod si vero mali principii cultores fuissent prophetæ divini, non solum non decebat maledictioni subjicere vel occisores eorum, vel occisorum posteros, eosque ad pœnam rapere, sed potius eximiis mactare honoribus. At enimvero bonus hominumque amans Servator noster, suorumque ultor servorum, non solum in primis cædis

⁴⁹ Matth. xxiii. 23. ⁵⁰ ibid. 24.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(49) Ἀπάγει. Ita scripsi pro ὑπάγει, quod ms. mendose præferbat. Hoc enim verbum cum sequente ἐλομένους coniungi nequit.

Α τολμῆς παρρωτέρω σε και μωροῦ και τυφλοῦ παραπέμπει, οὐ φρίττεις τῷ ἀρχεκάκῳ βδελύγματι τὰ ἄγια ἀναφέρειν; καὶ ὁ μὲν τοσαύτη τιμῇ καὶ δόξῃ περιτείχιζει τὰ νομικὰ ἱερὰ, καὶ τοὺς Ἰουδαίους, ὅτι τιμῶντες μὴ κατὰ τὸ προσήκον ἐτίμων, τηλικαύτης ἀρεῆς καὶ δίκης ἐνόχους ποιεῖ, οὐ κατ' ἐκείνων μᾶλλον ἢ κατὰ σοῦ ταύτας ἀφίεις. Σὺ δὲ τοῦ μενέθους τῆς σῆς βλασφημίας οὐδ' οὕτως αἰσθησιν βούλει λαθεῖν. Καὶ ἡ μὲν αὐθυπόστατος τοῦ Θεοῦ σοφία τοὺς Γραμματεῖς καὶ Φαρισαίους ἐτι καθυποβάλλει τῷ οὐαί, ὅτι μὴ διὰ πάντων τῶ νόμῳ τὸ σεβάσμιον ἐνεμον, ἀλλ' ἐν μὲν τοῖς μικροτέροις ἐνομοφυλάκουν, ἐν δὲ τοῖς μείζοσι παρηνόμουν. Σὺ δὲ κατὰ πάντων τὴν γλῶσσαν δξύων καὶ νόμων καὶ ἱερῶν, ἀλλὰ καὶ τοὺς, ὅσοι ποτὲ κατὰ τὸν νόμον ἐπολιτεύοντο εἰς ἐσχάτην ἀσέβειαν ἔλκων, οὐκ οἶε πολυπλασίους τὰς ποινὰς ὑφέξεις; Καὶ γὰρ ὁ Σωτῆρ, Οὐαὶ ὑμῖν, ἐπιφέρει, *Γραμματεῖς καὶ Φαρισαιοὶ ὑποκριταί, ὅτι ἀποδεκατοῦτε τὸ ἡδύοσμον καὶ τὸ ἀνηθον, καὶ τὸ κύμινον, καὶ ἀφήκατε τὰ βαρύτερα τοῦ νόμου, τὴν κρίσιν καὶ τὸ ἔλεος, καὶ τὴν πίστιν*. Καίτοιγε κατὰ τὸν τῆς ἀποστασίας λόγον οὐκ ἔφ' οἷς παρεώρουν τὰ τοῦ νόμου, ἀλλ' ἐν οἷς ἑσπεργον τὰς εἰσπράξεις, εἶδε τοὺς ἀπατεῖσθαι. Ἄ γὰρ οὐκ ἐστὶ τῷ Ἀγαθῷ ἀρεστὰ, τοῦτων ὡσπερ ἡ πρᾶξις ἐν εὐθύνοις τοὺς ἐλομένους ἀπάγει (49), οὕτως ἡ φυγὴ πάσης ἀνωτέρω τιθησιν αἰτίας. Ἄλλ' ὁ Σωτῆρ ἡμῶν, ὁ τῆς Παλαιᾶς ὡσπερ καὶ τῆς Καινῆς κύριος ὑπάρχων καὶ δεσπότης, κατὰ τῆς νεωτεριζούσης ἀσέβειας μᾶλλον ἢ τῆς Ἰουδαϊκῆς ἐλιγωρίας τὴν ψῆφον ἐκφέρει. Ταῦτα γὰρ εἶδει, φησὶ, ποιῆσαι, *κἀκεῖνα μὴ ἀφιέναι*, νόμον τὸν νόμον τὸν παλαιὸν τῷ νέῳ σφόδρα καὶ μετὰ πολλῆς ἀσφαλισάμιμος τῆς κυριότητος. Εἰ οὖν παρ' ἐκείνων, ὅτι τὰ ἡμίση παρεώρων τῶν νομίμων, τηλικαύτην δίκην ὁ δίκαιος κριτὴς λαμβάνει, ὑμῖν τίς ἂν ἐξαρκέσῃ δοῦναι καὶ ταῦτα οὕτως ἀνέδην οὐκ ἐξ ἐλιγωρίας, ἀλλ' ἐξ ἀπεγχειίας, θεομάχον τηλικαύτην ὕβριν κατὰ πάντων ἀπορρίπτουσιν; Καὶ εἰ ἐκείνους τοὺς τῶν προφητῶν οἰκοδομοῦντας τάφους, καὶ τὰ τῶν δικαίων μνημεῖα κοσμοῦντας, καὶ μέρει τινὶ τὸ τῆς εὐλαθείας σῆγμα περιβαλλομένους, τῆς προφητοκτόνου σπορᾶς ἀνευθύνους οὐκ ἀφίησιν, ἀλλ' ὅτι τὰς γνώμας πρὸς τὴν πατρῶαν μαιφονίαν οὐδὲν ἐχούσας εὐλαθέστερον ἔφερον, καὶ τιμωρίας ἀπαρκαλήτοις ὑποβάλλει, ὑμᾶς κατὰ τῶν προφητῶν πολὺ πλέον ἐκείνων μαιφονοῦντας, καὶ οὐ μόνον πρὸς οἰκοδομὴν τάφων καὶ μνημείων ἐπιστροφῆν τινα δεχομένους, ἀλλ' ἀσπονδον τὴν κατ' αὐτῶν ἐχθραν καὶ μετὰ θάνατον, καὶ τὴν ἀνυπέρβλητον κρατύνοντες ὕβριν, τίς ἂν τιμωρία τὴν δίκην εὐρεθείη μὴ πολλὴ ἐλάττω τοῦ τολμημάτος ἀπαιτούσα. Καίπερ εἰ τῆς κακεργέτιδος ἦσαν οἱ θεοφόροι προφηταὶ θεραπευταί, οὐ μόνον οὐκ ἐχρῆν ἀραῖς ὑποβάλλεσθαι οὔτε τοὺς ἀνελόντας αὐτοὺς, οὔτε μὲν τοὺς

ἐκ τῶν προφητοκτόνων φύντας οὐδ' εἰς ποινὰς ἀγειν, ἀλλὰ ταῖς πρώταις δεξιούσθαι τιμαῖς. Ὁ δὲ ἀγαθὸς καὶ φιλόανθρωπος ἡμῶν Σωτὴρ, καὶ τῶν αὐτοῦ θεραπεύοντων ἐκδικητὴς οὐκ εἰς τοὺς αὐτουργοὺς μόνον τῶν μαιφένων καὶ τὰς τῆς μαιφονίας εὐθύνας περιγράφει, ἀλλὰ καὶ τοὺς ἐκείνων παῖδας ὄφεις, καὶ γεννήματα χιθῶν ἀποφαίνων ἀφυκτον αὐτοῖς ἀναμένειν τὴν γένειαν τοῦ πυρὸς προαγγέλλει. Συνέχων δ' ἔτι μᾶλλον τὰ νέα τοῖς παλαίοις καὶ τὰ παλαιὰ συνάπτων τοῖς νέοις, καὶ τὸ ἐν ἀμφοῖν κλημμέλημα δι' Ἰσοῦ δεικνὺς εἰς καταδίκην ἄγον, δι' ἧς καὶ τὰ τῆς τιμῆς, αὐτοῖς συνεισάγεται τῆς ἰσῆς καὶ ὁμοίας κληρουχίας μετασχηκτά. Διὰ τοῦτο ἐγὼ, φησὶν, ἀποστελῶ πρὸς ὑμᾶς προφήτας καὶ σοφοὺς καὶ γραμματεῖς, καὶ ἐξ αὐτῶν μαστιγώσετε ἐν ταῖς συναγωγαῖς ὑμῶν, καὶ διώξετε ἀπὸ πόλεως εἰς πόλιν. Πρόσχε· Ὅπως ἂν ἔλθῃ ἐφ' ὑμᾶς, πᾶν αἷμα δικαίων ἐκχυρόμενον ἐπὶ τῆς γῆς, ἀπὸ τοῦ αἵματος Ἀβελ τοῦ δικαίου ἕως τοῦ αἵματος Ζαχαρίου υἱοῦ Βαραχίου, ὃν ἐφρονεῖσατε μεταξὺ τοῦ ναοῦ καὶ τοῦ θυσιαστηρίου. Ὅρξ, ὅπως τῆς αὐτῆς ἐνόχως καὶ μαιφονίας καὶ τιμωρίας ἀποφαίνει, ὅσοι τε τὰς παλαμναλίας χεῖρας κατὰ τῶν πρὸ τῆς χάριτος θεῶν εὐαρεστησάντων ἐπαυτείναντο, καὶ ὅσοι κατ' ἐκείνων, ὧν ἡ χάρις τὸ πολίτευμα, καὶ οὐδ' αὐτὸς εἰς τὰς τῶν Ἰουδαίων συναγωγὰς καὶ πόλεις τὴν βασιλείαν αὐτοῦ κηρύσσειν ἀπέστειλε, τὴν αἰμοδόρον λύσαν ἐναπαχέαντο. Οὕτως τὴν χάριν καὶ τὰ πρὸ τῆς χάριτος τιμῶν τε καὶ ἀποδεχόμενος ἑ ἑκατέρας καὶ δημιουργὸς καὶ νομοθέτης καὶ διὰ πάντων τὴν αὐτῶν παριστῶν συμφωνίαν, μετέχειν τε δεικνὺς ὁμοίῳ σεβασμότητος, πάνταχθὲν τῆς ἀσεβείας ἤπασαν πρόφασιν προεκτέμνει.

ΑΑ'. Ἐθεῖ δ' οὖν τοὺς ἀποστάτας, εἰ καὶ μὴ τὴν μίαν ἀρχὴν εἰς δύο διχάζοντας, μηδ', ἐπειδὴν τὰ τοῦ νόμου διαγελῶσι μυστήρια (καίτοι πῶς ἀνειμένους εἶπον μηδ' ἦνίκα τὴν κτίσιν συλᾶν ἐπιχειροῦντες τοῦ κτίστου, κακοὶ κακὸν κακίστην δῶρον προσφέρωσιν); ἔδει γοῦν αὐτοὺς εἰ καὶ μὴ ἐπ' οὐδενὶ τούτων, μηδ' ἐφ' ᾧ τοῦ προφήτου ὑδρίζουσι, καίτοι τρικουότων τὴν ἀτοπίαν ὄντων, ἀλλ' οὖν, ἐπειδὴν γε τὸ ἐαυτῶν σῶμα πονηρὸν καὶ πονηρᾶς πλάσεως λέγωσιν, αὐτίκα καταδύεσθαι. Ἀλλὰ ποῦ γῆς; Ζητεῖν δὲ καὶ τῶν ὑποχθονίων εἶτι βαθυτέρον, οὐχ ὅτι ἐκείνων πρὸς ἀθεότητα τοῦτο βαρυτέρον, ἀλλ' ὅτι καὶ, δι' οὗ τὴν βλάσφημον φωνὴν ἀφίεισιν, ἐξ ἀθέου πλάσματος ὁμολογούντες λαμβάνειν τὸ ὄργανον, οὐκ αὐτίκα ῥίπτουσι πάντα, καὶ φεύγουσι τὴν ἀσεβείαν, ὄργανον πονηρίας βῶντες; ὡς, ἐν οἷς ταῦτα φθέγγονται, κέχρηται. Ἀλλ' ἔτι τολμῶσι πρὸς τὰ τῶν ἀνθρώπων βλέπειν πρόσωπα. Ἀνθρώπε, τί λέγεις; δύο ἀρχαί; ἀλλὰ διὰ τοῦ πονηροῦ ταῦτα φθέγγῃ στόματος. Ὁ νόμος πολέμιας ἀρχῆς, καὶ μαχομένης τῆς χάριτι; ἀλλὰ καὶ τοῦτο τὸ τῆς πονηρίας ἀπήχησεν ὄργανον· οἱ προφήται μοίρας χεῖρονος; ἐκ τοῦ αὐτοῦ τῆς κακίας σκεύους καὶ τοῦτο προχέεται. Τὸ σῶμα πονηρὸν καὶ πονηρᾶς δημιουργίας; καὶ τί μὴ σιγᾶς τὴν ἐσχάτην σιγῆν; ἀλλ' ἔτι φθέγγῃ καὶ χαρίζῃ τῷ οὕτω σε πονηρῶς καὶ ἐβδελυμένως ὑποστήσαντι, ὥστε μηδὲ φθέγγεσθαι δύνασθαι; μηδὲν ὅλως σωτήριον, μηδὲ

auctores homicidii pœnas transfert, sed et progeniem eorum serpentes et serpentum fetus appellans, inevitabilem ignis gehennam eos manere prænuntiat. Adhuc vero magis nova cum veteribus conjungens, et vetera novis adaptans, atque id, quod utrinque peccatur, æqualem pœnam promereri ostensurus, quo ipso simul subinnuitur, utrisque eundem cultum eundemque dignitatis locum adjudicatum esse: *Propterea ego, inquit, mittam ad vos prophetas et sapientes, et scribas, et ex illis nonnullos cœdetis in synagogis vestris, et persequimini ex una urbe in aliam*⁴⁰; attende nunc! *Ut veniat super vos omnis sanguis justus, qui effusus est super terram inde a sanguine Abelis justis usque ad sanguinem Zachariæ, filii Barachæ, quem occidistis intra templum et altare*⁴¹. Videsne, quomodo eidem et cædi et pœnæ obnoxios pronuntiet, tum eos, qui impias manus intulerunt iis qui ante gratiæ tempus Deo placuerunt, tum illos qui in homines sub gratia viventes eosque omnes, quos ipse regnum suum annuntiaturos in urbes et synagogas miserat, sanguinarium furorem effuderunt. Ita et tempus gratiæ, et ea quæ illud antecesserunt, æstimans et magui faciens Jesus, utriusque auctor et conditor, et ubique utriusque consensionem stabiliens, ac eodem cultu prosequenda ostendens, omnem impietatis prætextum præscindit.

C XXXI. Decebat igitur apostatas, etiamsi unum principium in duo non distinguerent, hoc saltem nomine, quando legis mysteria rident (sed quomodo hæc facillior et remissior dico de hominibus, qui creaturam Conditori subripere ausi pessimi pessimum datum offerunt?); decebat, inquam, eos, si vel maxime nullo horum et ne eo quidem, quod prophetas calumniantur, crimine tenerentur, in omni ista sua insolentia, saltem hoc nomine, quod corpus suum malum et a mala manu profectum dicunt, confestim se præ pudore abscondere. At ubi terrarum? Imo vero subterranea, et si quid his profundius est, quærere loca debent, non quod hoc quod ad impietatem prioribus gravius sit, sed quod membrum illud, per quod voces blasphemias emittunt, ab impia origine se accepisse profitentes, non statim abjiciunt omnia et impietatem fugiunt, clamantes se, dum ista quidem loquerentur, malitiæ instrumento usos esse. Et vel sic tamen homines isti in aliorum conspectum venire audent? Quid ais, homo? Duone sunt principia? sed tu quidem ore impio ista profers. Lex, inquis, est a principio hostili, et gratiæ opposito, sed et hunc sonum malitiæ instrumentum edit; prophetæ malum agnoscunt auctorem? At ex eodem malitiæ vase et illud profluit. Corpus est malum et mali conditoris? Et qui non ad extremum te

⁴⁰ Matth. xxiii, 34. ⁴¹ ibid. 35.

silentium componis, sed pergis loqui et gratificari illi, qui adeo malum te et abominandum reddidit, ut nihil omnino sani proferre possis, quod a summa feritate et mendacio remotum sit? Namque malitiæ thesaurus non potest nisi malitiam et errorem ut recipere, ita et proferre: quomodo enim lingua mendacis vera dixerit, aut quomodo malitia medietur quidquam boni? Mendacium veritatem dicere refugit. Et quomodo tu tibimet ipsi credis loquenti, cum mendacii sis instrumentum? Si vero ego largiar et opiner te longe aliter sentire quam loqueris, multo te et sapientiozem et prudentiozem repræsentavero, quam si quis alius iis te vere delectari dicat, quæ proponis. Si enim hæc a malis instrumentis proficiscuntur, ac propterea mala aut falsa sunt, nonne, quippe in malis, levius peccatum est, ea quæ verbis contraria sunt, amplecti, quam cum lingua mentem quoque ipsam corrumpere. Quod si igitur ejusmodi homo de principiis loquitur, unum illum credere convenit; si de lege gratiæ adversa, utriusque conversionem astruere censendus est; si chorum prophetarum malum dixerit, nemo aliunde magis convincetur eum bonum esse. Si corpus ad malum referat, pro evidentissima demonstratione habe id manus esse beneficiæ. Videte mihi insanix abyssum et impietatis magnitudinem, in iis hominibus qui nequidem in rebus imaginariis ratione certa uti possunt. Itaque nec incantando aures fascinare fas est, quia hoc ipso insanabili culpæ subijci eas merito quis affirmavit. Atqui, inquam ego, si quis salutaribus incantamentis aurem præbeat, initium faciet ad pristinam nobilitatem redeundi: sin minus, vel ex inde sententiam non revocandam ipse in se ipsum fert, quod pravam transformationem bonæ formationi omnino præfert, et mutationem in deterius, cum bonam decuisset, servat constanter. Nun quippe incantatori potest vitio dare, quod silet, sed silentii causam sibi exprobrare omnem, culpæque omniam et cæcitatem pro silentii culpa nobis venditat.

XXXII. Servator noster hominum amantissimus et optimus, qui venit, ut peccata mundi tolleret, tum morbis aliis et ærumnis liberavit homines, tum multis peccatorum remissionem largitus est, factæque remissionis argumentum a sanatione corporis petit et aliis proposuit. Jam vero si mali conditoris opus esset corpus, sicut homines blasphemi audacter tradunt, fieri certe non poterat, ut illud solius bonæ divinitatis beneficium, veniam nempe peccatorum, in fidem confirmationemque per pravitatem suam reciperet. Idem enim hoc est, ac si dicas malitiæ compagem fontem esse, ex quo bonitas scaturiat, siquidem remissio peccatorum ex sanatione corporum, quæ malitiæ sunt progenies, procederet. At enimvero Servator noster non

VARIE LECTIONES ET NOTÆ.

(50) *Διδ.* Fortasse legendum est δύο. Bina enim erant principia, quæ Pauliciani venditabant. Interim et particula διὸ locum tueri potest, quippe qua ad argumentationem opus esse videtur, præcipue, cum legenti constet, non plura quam duo princi-

Α τῆς βαθείας μέθης καὶ ψευδολογίας ἐλεύθερον. Ὁ γὰρ πονηρίας θησαυρὸς οὐκ οἶδεν, ἀλλ' ἢ τὰ τῆς πονηρίας καὶ πλάνης ὡσπερ θησαυρίζειν, οὕτω δὴ καὶ προβάλλεσθαι· ἢ τοῦ ψεύστου γλώσσα πῶς ἂν ἀλθθαιαν εἴποι; ἢ πονηρία πῶς ἐνοήσοι τὴν ἀγαθότητα; τὸ ψαῦδος λέγειν φεύγει τὴν ἀλήθειαν. Καὶ πῶς σὺ σαυτῷ πιστεύεις λέγοντι, τοῦ ψεύδους ὑπάρχων ἐργαστήριον. Ἐγὼ δὲ σε φρονεῖν τάναντία, ὡν λέγεις, ἐξιῶν, καὶ νομίζων, πολὺ σωφρονέστερον ἂν καὶ συνετώτερον εἰσάγω, ἢ εἴ τις σε στέργειν, & λέγει, τίθεισιν. Εἰ γὰρ ἐκ πονηρῶν ὀργάνων ταῦτα, καὶ διὰ τοῦτο πονηρὰ ἢ ψευδῆ, πῶς, ὡς ἐν κακοῖς, οὐ πολλῷ κουφότερον τὰ ἐναντιώτατα τῶν βημάτων πρεσβεύειν, ἢ τῇ γλώττῃ καὶ τὸν νοῦν συνδιαφθεῖρεσθαι. Διδ (50) λέγει ἀρχὰς· μίαν προσῆκε φρονεῖν. Πολέμιος ὁ νόμος τῇ χάριτι· τὴν συμφωνίαν κηρύττειν αὐτῶν. Τῶν προφητῶν φαῦλος ὁ χορὸς· καὶ πόθεν ἂν τις γνοίη μᾶλλον, ὅτι χρηστός. Τὸ σῶμα πλάττει τοῦ πονηροῦ· ἀρκεῖ πρὸς τελευταίαν ἀπόδειξιν, ἐπιπαλάμης ἐστὶ τῆς ἀγαθοῦργου. Ὅρατε τὸ τῆς ἀνοίας βάθος, τὸ μέγεθος τῆς ἀθεότητος, τῶν μὴ δυναμένων ἔχειν λογισμῶν οὐδ' ἐπιφρασιαῖς πλαττομέναις ὑπόστασιν. Οὐκοῦν (51) οὐδ' ἐπάθειν ὅπως δεῖ ταῖς ἀκοαῖς, ὅτι τὸ αὐτὸ τῆς αἰτίας ἀνίατον εἴποι τις ἂν ταύτας ἐπιπέμματα. Φαίην ἂν ἐγωγε· εἰ μὲν γὰρ τις τῶν σωτηρίων ἐπιπέδων παραδέξοιτο, ἀρχὴν λαμβάνει πρὸς τὴν προτέραν ἐπαναδραμεῖν εὐγένειαν· εἰ δὲ μὴ, καθ' ἑαυτοῦ γε, κἀνεῦθεν τὴν ψήφον αὐτὸς ἀφίησιν ἀφυκτον, πονηρὰν μετάπλασιν τῆς ἀγαθῆς πλάσεως καθόλου ἑαυτὸν ἀνθελόμενος, καὶ τὴν πρὸς τὰ χεῖρω μεταβολὴν (δέον ἐν ἀγαθῶν) συντηρήσας ἀμετάβλητον. Οὐκοῦν οὐ τὸ ἐπάθειντα σιγᾶν, ἀλλὰ σιγῆς ἑαυτὸν πάσας στήλιττει καὶ διὰ πάντων ὑπεύθυνον, ὃς τὴν οἰκείαν ἐξ ἀπονοίας πῶρωςιν σιγῆς ἡμῖν αἰτίαν ἐπέσειεν. Διδ δὲ συνάφαι καὶ τὰ λείποντα. incantatori potest vitio dare, quod silet, sed silentii causam sibi exprobrare omnem, culpæque omniam et cæcitatem pro silentii culpa nobis venditat. Propterea et reliqua his jungit.

ΑΒ'. Ὁ φιλόδημος ἡμῶν Σωτὴρ καὶ ὑπεράγαθος, ὁ τὰς ἀμαρτίας ἐπιδημήσας ἀραι τοῦ κόσμου, τῶν ἄλλων νοσημάτων καὶ παθῶν τὸ γένος ἐλευθερῶν, καὶ τὴν τῶν ἀμαρτημάτων πολλοῖς ἀφροσιν ἐπαρρίζετο, καὶ τὴν ἀπόδειξιν τῆς ἀφέσεως ἀπὸ τοῦ σώματος θεραπείας ἐλάμβανε τε καὶ παρείχετο. Καίπερ εἰ πονηρὰς ἦν τὸ σῶμα διακλάσεως, ὡς βλασφημία θρασύνεται, οὐκ ἂν εἴη δυνατόν τὸ μόνης τῆς ἀγαθῆς θεότητος ἀγαθοῦργημα, τὴν τῶν πλημμελημάτων συγχώρησιν, τὸ πιστὸν καὶ βέβαιον διὰ τῆς κακίας ἐπιδέχεσθαι. Οὐδὲν γὰρ ἐστὶν ἄλλο λέγειν, ἢ τὴν τῆς κακίας οὐστασιν πηγάζειν τῆς ἀγαθότητος τὴν ἐνεργεσίαν, εἴπερ ἢ μὲν ἀφροσιν τῶν ἀμαρτημάτων ἐκ τῆς τῶν σωμάτων θεραπείας προεῖη, τὰ δὲ τῆς κακίας ὑπάρχει γεννήματα. Ἄλλ' ὁ Σω-

pia istis hominibus recepta fuisse.

(51) *Οὐκοῦν.* Obscurior in his est Photius et subtilior. Mentem tamen ejus assecutum me esse spero.

τηρ οὐ μόνον λόγῳ τὰς τῶν σωμάτων θεραπείας; A solum verbis, sed et manu sua, sanationem corporum conddecoravit. Alibi enim apprehendit manum, cuius tamen non erat conditor, et puellam excitat, et filium viduæ in vitam revocat, corpusque ab anima optimo consilio separatum, reducit, et cum eadem conjungit. Atque id tamen secundum impiam hominum illorum linguam ita comparatum est, ut præstitisset nunquam illud accepisse, vel acceptum quam citissime deponere; pessimum vero sit, depositum iterum junctum videre. Qui vero venit ad potentiam hostis frangendam, is pro viribus opera ejus stabilire annititur. Quid, inquam, stabilire? imo vero destructor tyrannidis illius per totam suam vitam visus est ipsum hoc tyrannicum dominium, sæpius nunc quidem variis morbis, quibus opera ejus subjecta erant; nunc autem morte et corruptione, cui morbis consumpta tradebantur, destructum iterum instaurare, modo ab interitu excitans, modo a malis liberans, idque toties, quoties mortuos in vitam revocavit, et morbos a corporibus propulsavit.

ΑΓ'. Καὶ τὸ ἐστὶ μάλιστα δυσανασχετούμενον, ὅτι παρ' ἐξ ἐκείνου μέχρι νῦν διὰ τε τῶν αὐτοῦ θεοφόρων μαθητῶν, καὶ ἅ τὴν ἐκείνων μετῆλθον διαδοχὴν, οὐ λήγει ταύτην διὰ τῶν ὁμοίων πράξεων συγκατακράττων καὶ συγκατασκευαζόμενος. Ἐὰρ ἔστι τι τῆς τοιαύτης ἐμπληξίας, ἢ παρ' Ἑλλήσιν ἢ παρὰ Βαρβάρους ἐμπληκτικότερον ἢ ἀθώτερον τι λαβεῖν; Ἐγὼ μὲν οὐχ ὄρω, οἶμαι δὲ οὐδ' ἄλλως ὄρῃν οὐκ ἀνάξιος. Πυρθανομένους μὲν τοι τοῖς Φαρισαίοις εἰ ἔξεστιν ἀνθρώπων κατὰ πᾶσαν αἰτίαν ἀπολύειν τὴν γυναῖκα αὐτοῦ, ὅρα, πῶς οὐκ ἀλλαχόθεν, οὐδ' ἐκ τῆς ἰδίας ἐξουσίας καὶ τῶν τῆς χάριτος δογμάτων ὁ φιλόανθρωπος ἡμῶν Δεσπότης, ἀλλὰ δι' αὐτῆς τῆς ἀρχαιογονίας; καὶ τὴν λύσιν αὐτῶν τῆς ἀπορίας καὶ τὴν ἐπιτίμησιν ἐπάγει. Οὐκ ἀρέγνωτε γὰρ, φησὶ, ὅτι δ' ποιήσας αὐτοὺς ἀπ' ἀρχῆς, ἄρσεν καὶ θῆλυ ἐποίησεν αὐτούς; διδάσκων, μὴ δεῖν βρβίως διαλύεσθαι τὰ συνοικέσια μηδ' οὕτως προπετῶς, πρὸς ἅ συνωθεῖ τὸ τῆς ὁρμῆς ἀκόλυστον, καταφέρεσθαι. Καὶ ὅτι τὴν δημιουργίαν αὐτὴν διδάσκαλον ἔχοντες τοῦ μήτε (52) πλείοσι μίᾳς γυναιξὶ συναίτεσθαι, μήτε διασπᾶν τὴν συνάφειαν, οὐκ ἐθέλησαν οὐτε τὴν ἐντολὴν ἐκ τοῦ Μωσαϊκοῦ διδασκαλείου μαθεῖν, οὐτε τὸ ἀπορον (53) ἐπιλυόμενον συνιδεῖν; D

Et, quod adhuc minus ferri posse videtur, inde ab eo tempore usque ad præsens, non desistit tum per discipulos suos divino Spiritu actos, tum per eos qui hos in officio exceperunt, similibus actionibus idem dominium confirmare et perficere. Nunquid vero vel apud Græcos vel apud Barbaros quidquam est magis barbarum aut impium, quam quidem hoc? Ego quidem talequid nusquam video, neque putem me, ut viderem, alioquin indignum esse. Cum Pharisei aliquando quaererent, num liceat homini quaecunque de causa uxorem suam dimittere, vide mihi, quomodo non aliunde, nec ex propria potestate, aut ex gratiæ doctrina Dominus noster, hominum amantissimus, sed ex ipsa creationis historia et objectionem eorum solvat, et reprehensionem formet. Nonne enim legis, inquit, quod qui fecit eos ab initio, marem et feminam fecit eos⁵²? clare per ipsam hanc formationem diversam docens, non tam facile solvere licere connubia, neque tam temere eo abripi, quo impetus difficulter coercendus impellit. Cumque creationem ipsam magistrum habentem, quod nec plures una conjuges ducere, nec conjugium dirimere liceat; illi tamen nec præceptum hoc ex disciplina Mosaica discere, neque difficultatem solutam videre volebant. At ille inde contra utrumque decertans, veterem tantum regem propriam sibi fecit, atque hinc eam, quæ gratiæ est, necit. Qui enim ex non existentibus omnia produxit, ex quibus humanam naturam in masculum et feminam formando finxit, et utrumque in unum conjunxit; is, inquit, idem est, qui et hujus legis semina spar-

⁵² Math. xix, 4.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(52) *Μήτε*. Ita scripsi pro *ἤτε*, quod non admittit sequens *μήτε*.

(53) *Ἄπορον*. Hanc vocem reposui pro *ἄσπορον*,

quod erat in ms. Ἄπορον enim æque ac ἀπορία paulo ante nodum vindice dignum significat.

sit; et præcepit quod non liceat ex iniqua animi sententia semel conjunctos a se invicem separare, neque immodicas sectari cupiditates, et introducto polygamias vitio hominum generationem contaminare. Vides, quomodo inde ab originibus mundi Mosaicis legem suam repetat, atque inde initium suum habere ostendat. Postea non Judæos magis per Creatorem et creationem ad silentium redigens, quam eos omnes qui eo proveci sunt, ut humanam naturam calumnientur, et generationem hominum ex se invicem conviciantur, post pauca subjungit: *Quod igitur Deus conjunxit, homo ne separet*⁵⁴. Non decet, inquit, quas Deus condidit leges, humanis consiliis evertere, neque creaturæ convenit, contra Creatorem leges ferre. Neque solum in eam dignitatem Mosaicam physiologiam evehit, sed et cum Judæi pro commendatione sententiæ suæ et opinionis Mosca proferrent et objicerent, quippe qui ipsis permiserit dimittere uxores, nihil ipsi reprehensionis impedit, neque crimini eam fecit obnoxium. Sed, quamvis ex ipsa creatione primæva et ex Judæorum exceptione occasionem nactus esset, causam hujus rei in Mosca referendi, adeo tamen se a Mose accusando abstinnit, ut eum potius sapienter tanquam dispensantem egisse profiteatur. *Moses enim, inquit ob duritiam cordis vestri permisit vobis dimittere uxores*⁵⁵. Hoc est, non ipse penitentia ductus, veterem illam, quamque ipse scripsit, legem negligens ad alterum illud se convertit, neque quam acceperat latentem, gratiam divinam creationem exponendi, suis ratiociniis postposuit, atque adeo nec divisionis hujus causa existit, sed durities cordis vestri omnem in vos causam refert. Cum enim illa perfectam legis rationem recipere nollet, et prioris illius præcepti mutationem vobis peperit, et affectibus vestris frenum boni ordinis nonnihil laxare coegit. Neque enim vir, qui Deum vidit, neglecto creationis præcepto, ad aliud digressus est, sed vestra repugnantia a rigore ejus remittere aliquid per dispensationem suasit: ne forte, cum connubium nexum juberet esse indissolubilem, durities et rigiditas mentis multo pejora efficeret, homicidio scilicet solutionem procurans, quam vi legis et doctrinæ non liceret efficere. His ratiociniis et argumentis Servator flagitium Judæorum castigat quidem, sed et simul quæstionem sophisticè prolatam solvit, omnesque docet ut eum sciant nostrum esse conditorem, cujus etiam hæc lex est, ut maritus ab uxore non recedat. Quæ quidem initio ipsa creatione et conjunctione in antecessum adumbrata, deinde vero consilio et verbis ipsius promulgata et diserte proposita est. Namque Trinitatis influentiæ et omnipotentis ut bonitas et regnum et potentiam. ita

⁵⁴ Matth. 6. ⁵⁵ ibid xix. 8.

κελεύει διασταθαι, μηδ' ὑπερορίους ἡδονάς, καὶ τὴν τῶν ἀνθρώπων γένεσιν ὑβρίζειν πολυγαμίας μιαισμοῦ (54) Ὁρᾶς ὅπως ἀπὸ τῆς Μωσαϊκῆς κοσμογενείας τὸν αὐτοῦ διαπλάθει νόμον καὶ τὴν ἀρχὴν ἐκείθεν ἔχειν ἐπιδεικνύσι τῆς θέσεως, εἶτα οὐ τοὺς Ἰουδαίους μᾶλλον ἐπιστομιζῶν διὰ τοῦ πλάστου καὶ τῆς πλάσεως, ἀλλὰ καὶ πάντας, ὅσοι δυσφημεῖν τὸν ἀνθρώπον παρηνέχθησαν, καὶ τὴν ἐξ ἀλλήλων προπηλακίζουσι γέννησιν, μετ' ὀλίγον ἐπάγει· Ὁ οὖν ὁ θεὸς ἔξευξεν, ἀνθρώπος μὴ χωρίζετω. Οὐ δεῖ, φησὶν, οὐδ' ὁ θεὸς ἐπέξει νόμους ἀνθρωπίνους παρακινεῖσθαι σπουδάσασιν, οὐδ' ἀντινομοθετεῖν τὸ πλάσμα τῷ Πλάσαντι. Καὶ οὐ μέχρι τοσαύτης τιμῆς τὴν Μωσαϊκὴν φυσιολογίαν ἀνάγει, ἀλλ' ἤδη καὶ τῶν Ἰουδαίων ἐπὶ συστάσει τῆς ἰδίας γνώμης τε καὶ

B δόξης ἀντιπροβαλλομένων τε καὶ ἀνθυποφερόντων τὸν Μωσαῖα, ὡς αὐτὸς ἀπὸ τῶν ἐπέτρειψεν ἀπολύειν τὰς γυναῖκας, οὐδὲν εἰς αὐτὸν οὐδαμῶς ἀπέβριψε μέμψεως, οὐδ' ὑπαίτιον ἐποίησατο. Ἀλλὰ καίτοι ἔχων καὶ τὴν ἀπ' ἀρχῆς ἐκ τῆς δημιουργίας ἀφορμὴν παροξύνουσαν, καὶ τὴν Ἰουδαϊκὴν ἀπορίαν εἰς τὸν νομοθέτην τὴν αἰτίαν ἐνεγκεῖν, τοσοῦτον ἀπέχετο τὸ ὑπεύθυνον ἀποφῆναι τὸν Μωσῆν, ὥστε καὶ τοῦ τῆ οικονομοῦντος ἐπεκόσμησε σοφία. Μωσῆς γάρ, φησὶ, πρὸς τὴν σκληροκαρδίαν ὑμῶν ἐπέτρειψεν ἀπολύσαι τὰς γυναῖκας, τοῦτέστιν, οὐκ αὐτὸς ἐκ μεταμελείας, τὸν ἀρχαῖον, καὶ ὃν ἔγραψεν, ὑπεριδὼν νόμον πρὸς δευτέρα ἀπόφασιν ἐπεστράφη, οὐδ' ἦν χάριν ἔλαβε λαθάνουσαν καταγγεῖλαι θεῖαν δημιουργίαν λογισμῶν ὅπως θέμενος, οὐδεὶς αὐτὸν ὀρᾶ τοῦ διεσίου

C (sic) τὸ ὑπαίτιον, ἀλλὰ τὸ ὑμέτερον σκληροκαρδίον εἰς ὑμᾶς πάσαν ἀναρτᾶ τὴν αἰτίαν. Μὴ βουλόμενον γὰρ παραδέχεσθαι τὴν τελειότητα τῆς νομοθεσίας, καὶ τοῦ προτέρου νόμου τὴν μεταβολὴν ὑμῖν κατεπράξατο καὶ ταῖς ὁρμαῖς καθυφεῖναι τὸν τῆς εὐταξίας χαλινὸν ἐβιάσατο. Οὐ γὰρ ὑπερορῶν ποθεν ὁ θεόπτης τὸ τῆς δημιουργίας πρόσταγμα πρὸς ἕτερον ἠτόμολληκεν, ἀλλὰ τὸ ὑμῶν ἀπαρδέκτον οικονομία λύσαι τὴν ἀκρίθειαν συνεβούλευσεν, ὡς ἂν μὴ, τῆς συναφείας ἐχούσης τὸ ἀδιάλυτον, τὸ σκληρὸν τῆς γνώμης καὶ τὸ ἀνήμερον, τὰ πολλῶν κατεργάσοιτο χεῖρονα, φόνῳ τὴν λύσιν, ὅτι μὴ ἔξεστι δόγματι, ἐπιμηχανώμενον. Τοιοῦτοις λογισμοῖς ὁ Σωτὴρ καὶ ἐνθυμήμασιν ἀπορραπίζει μὲν τῶν

D Ἰουδαίων τὸ κακούργημα, λύει δὲ τὸ σεσοφισμένον τῆς ἐρωτήσεως. Καὶ παιδεύει πάντας, ἐκείνων ἡμῶν εἶδέναι δημιουργὸν, οὐ καὶ τὸν ἀνδρα τῆς γυναικὸς νόμος ἐστὶ μὴ διασταθαι. Καταρχὰς μὲν τῆ διαπλάσει καὶ συναφείᾳ οἶονε τυπούμενος προβουλεύματι, ἕστερον δὲ καὶ βήμασιν αὐτοῖς ἐμφανισθένος τε καὶ διαβρήθην κηρυττόμενος. Καὶ γὰρ κοινόν ἐστι καὶ ἀμέριστον τῆς ὑπερουσίου καὶ παντοκρατορικῆς Τριάδος, ὡσπερ τὸ ἀγαθὸν καὶ ἡ βασιλεία καὶ ἡ δύναμις οὕτω καὶ τῆς δημιουργίας καὶ τῆς

VARIAE LECTIONES ET NOTÆ.

(54) *Μωσαῖα*. Sic scripsi pro *μίαςμα*, quod ms. exhibebat. Forte etiam recte legeris *μιάσματι*.

νομοθεσίας τὸ ἀξίωμα. Διὸ καὶ τοῦ παρόντος νόμου (55) A κατὰ μὲν τὴν ἀρχαιογόναν ὁ τοῦ Πατρὸς Υἱὸς ὁμοούσιος τὰ σπέρματα καταβάλλεται, σάρκα δὲ λαβὼν τὴν ἐμὴν καὶ τοῖς ἀνθρώποις ὡς ἀνθρώποις ἐμπολιτευσάμενος καὶ ῥήμασιν αὐτοῖς ἀπαρτίζει τοῦτον καὶ ἐκτίθησι. Καὶ πῶς οὐκ ἂν τις φρίξειε τῆς ἐναντίας μοίρας ἢ τὴν πλάσιν ἡμῶν, ἢ τὸν Μωσέα, ἢ τὴν κοσμογένειαν μὴ εἶ φησὶ φλέγασθαι, ἀλλὰ καὶ λογισμὸς τῆς τοιαύτης βλασφημίας, τοῦ πονηροῦ προσβάλλοντος, κἂν ἐπίβραχον δοῦναι τῇ δυσσεβείᾳ κυμαίνεσθαι τὴν διάνοιαν, ἀλλὰ μὴ θάττον καὶ αὐτὴν ἀποσοθεῖν τὴν πείραν καὶ μετὰ σφοδρότητος ἀποτρέπεσθαι.

ΑΔ'. Χωρὶς δὲ τῶν εἰρημένων ὁ Δεσπότης ἰδὼν αὐτοῦ τὸν κόσμον καὶ γινώσκει, καὶ πολλάκις ἐπιδεικνύται. Καὶ πῶς οἱ ἄλλοτριούντες αὐτὸν τῆς ἐκείνου κραταιᾶς χειρὸς οὐκ ἄλλοτριος περιφανῶς καὶ αὐτῆς τῆς τῶν Χριστιανῶν ἐξελέγχονται κλήσεως. Καὶ γὰρ τὴν παραβολὴν τοῦ σπειροντος τὸ καλὸν σπέρμα ἐν τῷ ἀγρῷ αὐτοῦ, καὶ τὴν τῶν ζιζανίων ἐπισποράν, ἢ καθεύδουσι ἐπιθέμενος ἐσπειρεν ὁ ἐχθρὸς, ταύτην δὲ τοῖς μαθηταῖς ἀναπτύσσων αἰτοῦσι μαθεῖν. Ὁ σπειρων, φησὶ, καλὸν σπέρμα ἐστὶν ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου, ὁ δὲ ἀγρὸς ἐστὶν ὁ κόσμος. Ὅταν ἐν τῇ ἀποτυπώσει τῆς παραβολῆς ἀγρὸν αὐτοῦ εἶπε, τοῦτον ἐν τῇ ἀναπτύξει κόσμον ὀνομάζων καὶ δηλῶν, οὐκ ἄλλου τινὸς, ἀλλ' αὐτοῦ εἶναι τὸν περιγίειον κόσμον, ἐν ᾧ καὶ σωματικῶς παρὼν τὸν τῆς σωτηρίας διέσπειρε λόγον. Ὅταν οὖν ἢ ἀλήθεια τὸν κόσμον αὐτοῦ λέγει εἶναι, ἔλεγε δὲ καὶ ὁ πονηρὸς, ἦνίκα τὰς βασιλείας πάσας κατηλαζο- νεύετο ὑποχειρίους ἔχειν· οἱ δὲ τῇ τόλμῃ τῆς γλώττης ἀφαιροῦσι μὲν αὐτὸν τοῦ κοινοῦ Κτίστου καὶ Δημιουργοῦ, ὑποβάλλονται δὲ τῷ διαβόλῳ, ἄρα οὐκ εἰς ψεῦδος μὲν ἀπορρίπτουσι τὴν ἀλήθειαν, τὸν δ' ἀρχηγὸν τοῦ ψεύδους ἀληθείᾳ μετὰ τῆς ἄλλης δόξης καλλωπίζουσι καὶ τοῦ μὲν Δεσπότητος συλοῦσι τὸ κτήμα, μετὰ τοῦ ληστοῦ δὲ γίνονται, καὶ τὸν ἀποσάτην καὶ μαστιγίαν καὶ ἀγνώμονα τῶν ὁμοδούλων ἀναγορεύουσι κύριον; Καὶ πῶς ἂν οὔτοι τὸν ἀληθῆ καὶ φιλόανθρωπον ὕψονται Κύριον, τῆς τυραννίδος συνεργοῦς καὶ ὑπερέτας, μάλλον δὲ ἀρχηγούς ἐαυτοῦς ἀπογραφάμενοι; Ἄλλως τε δὲ, εἴπερ μὴ ἦσαν οἱ ἀγροὶ καὶ ὁ κόσμος τοῦ ἀγαθοῦ καὶ φιλοανθρώπου Σωτῆρος ἡμῶν, ἀλλ' ἢ φαυλότης αὐτῶν διεκλήρουτο τὴν κυριότητα, πῶς τοῖς ἔνεκεν τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ καταλιποῦσιν οἰκίαν καὶ ἀγροὺς, καὶ τῆς σωματικῆς συγγενείας τὰ τιμιώτατα κατὰ τὴν ἐν τῷ παρόντι βίῳ μισθοποδοσίαν, οὐκ ἀφαιρεῖται τοὺς ἀγροὺς, οὔτε ἄλλα, ὅσα τῆς αἰσθητῆς ἐστὶ κτίσεως, ἀλλὰ καὶ αὐτὰ τῷ ἑκατονταπλασίονι περιλαμβάνει δώρῳ καὶ ἀντιδίδωσιν, οἷς κληρονομία ἢ αἰώνιος ζωὴ, καὶ φιλοτιμεῖται τοῦτοις τοὺς θερμούς ἐραστὰς, ὧν ἢ κτίσις, εἰ μὲν (56) ἦσαν φαῦλα, καὶ αὐτὸν ἂν ἀπ-

A et creationis dignitas communia sunt et indivisa. Proinde et presentis legis semina in creatione ipsa Filius, Patri quod ad essentialiam æqualis, spargit, carnae vero nostra assumpta, et inter homines ut homo versatus, verbis ipsis eandem perficit atque exponit. Et quis non exhorrescat, vel creationem nostram, vel Mosen, vel mundi productionem non solum ad contrarium principium referre, sed et blasphemis ejusmodi cogitationibus, annitente malo, indulgendo, vel brevi tempore impletis fluctibus mentem permittere, nec potius quam citissime ipsam aggressionem evitare, et cum contentione aversari?

XXIV. Præter ea vero quæ dicta sunt, Dominus videns mundum, agnoscit suum, et hoc nomine appellans, agnoscere se declarat. Nonne itaque illi, qui eum forti ipsius manui subtrahunt, ipsa quoque Christianorum appellatione indigni et privandi videbuntur? Parabolam enim de seminate bonum semen in agro suo, et zizaniorum disseminationem, quam malus, dormientibus insidiatus, suscepit, discipulis suis, utramque discendi cupidis, explicans: *Serens, inquit, bonum semen filii hominis est, ager vero est mundus* 55. Quem in summa parabolæ agrum suum dixerat, eum in explicatione mundum vocat, atque hoc ipso manifestat, non alterius cujusdam, sed suum esse mundum terrestrem, in quo corpore præsens verbum salutis sparserit. Quando igitur veritas mundum suum esse dicit, idem vero et malus affirmat, regna omnia sibi subjecta habere gloriatus: hi autem homines temerariis linguis eum communi Creatori ac Conditore subripiunt, vicissimque diabolo vindicant, nonne iidem veritatem in mendacium convertunt, mendacii vero auctorem veritatis aliarumque rerum gloria ornant, ac Domino quidem sua auferant, et prædoni se jungentes apostatam, et mastigiam et refractarium conservorum suorum dominum constituunt? Quomodo vero illi verum hominumque amantissimum Deum videbunt, qui se ipsos tyrannidis illius socios et servos vel potius primipilos gesserunt? Quod si vero agri et mundus boni hominumque amantissimi Servatoris nostri non sunt, sed potius malum principium illorum dominatum distribuit, quomodo illis, qui ob nomen ejus reliquerunt domos et agros, et cognitionis naturalis præclarissima quæque præmia in hac vita distribuens, non adimit agros, nec cætera quæ ad sensibiles creaturas pertinent, sed et illa centuplici præmio comprehendit, ac tribuit illis, quorum hæreditas est vita æterna 56, quomodo iisdem strenuos suos amatores maclat, quorum amorem apud eos exstinxisset? Quomodo præmii rependendi partem ea facit, quæ ne quidem ab initio possidere

55 Matth. xiii, 37. 56 Matth. xix, 29.

VARIE LECTIONES ET NOTÆ.

(55) *Νόμου*. Superscripta in codice ab eadem manu erat vox λόγου; sed malui retinere alteram.

(56) *Εἰ μὲν*. Ita scribere jussit sensus et series verborum pro εἴπεν, quod in codice scriptum erat.

licebat? Multo itaque magis justitia requirebat, ob quæ his non darentur talia, præmii loco, aliis etiam auferrentur. Quomodo denique locum habere potest, ut sapientia, omnem rationem superans ea quæ a malo profecta sunt, cum bonis suis donis conjungat, siquidem agri agrorumque proventus mali essent principii?

ἂ εσθίνου τὸν ἔρωτα, καὶ μεροποιεῖται τῆς ἀμοιβῆς, ἂ μὴδὲ τὴν ἀρχὴν ἔδει κεκτηῖσθαι. Μᾶλλον μὲν οὖν, δι' ἂ καὶ τῶν ἄλλων ὁ μισθὸς, οὐχ οἷς δοθεῖν; ἄλλοις ἀφαιρεθεῖν, φέροι τὸ δίκαιον. Ποῦ δὲ χώραν ἔχει συντάττειν τὴν πάντα νοῦν ὑπερέχουσαν σοφίαν ταῖς ἀγαθοποιῶς αὐτῆς δωρεαῖς, ἂ τῆς πονηρίας ἔστιν, εἴπερ ἦσαν οἱ ἄγροὶ καὶ τὰ ἐν τοῖς ἀγροῖς δημιουργήματα (57).

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(57) *Δημιουργήματα*. Videntur hic nonnulla desiderari. Nam et abruptus sermo est, et verisimile sit Photium nostrum nova quadam ad Arsenium

compellatione dicendi finem facturum fuisse. In ipso quoque ms. nulla, quæ alias comparere solet, colophonis impositi nota inveniebatur.

ΦΩΤΙΟΥ ΠΑΤΡΙΑΡΧΟΥ

ΛΟΓΟΣ

ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΠΝΕΥΜΑΤΟΣ ΜΥΣΤΑΓΩΓΙΑΣ.

PHOTII PATRIARCHÆ

LIBER

DE SPIRITUS SANCTI MYSTAGOGIA,

QUEM NOTIS VARIIS ILLUSTRATUM AC THEOLOGICÆ CRISI SUBJECTUM

PRIMUS EDIDIT

J. HERGENROETHER,

S. Theol. Doctor ejusdemque in Wirceburgensi lit. Universitate Professor P. O.

Ratisbonæ, MDCCCLVII. 8° Sumptus fecit G. Josephus Manz.

J. HERGENROETHERI PRÆFATIO.

I. De Photio ipso nihil est, quod in præsentia dicam. Uberius enim de ejus vita et scriptis ampliori opere sum acturus, quod Deo propitio uno alterove abhinc anno lucem visurum esse spero. Illud monuisse sufficiat, viros catholicos, dum dirum schisma per eum in suæ ipsius gentis perniciem excitatum, quæque illud præibant ac comitabantur facinora, ex animo detestantur, nihilo tamen secius maximi semper fecisse miram ejus eruditionem, cujus præter celeberrimum *Myriobiblion* vel *Amphilochianæ quæstiones* opera Em. Maii, immortalis memoriæ viri, maxima demum ex parte publici juris factæ testimonium faciunt luculentum; nemini deinde esse dubium, quin ex accurata ejus historia tum dogmatum tum Ecclesiæ ipsius annales egregie juvari et illustrari possint. Atqui Photii patriarchæ

historiam non ita præcæ Gallico sermone cl. Jager eleganter non minus quam solerter pertractavit; quod recens opus (¹) auctoris scopo accommodatum, usu Photianarum epistolarum sagacissimo, insigni illorum temporum studio, judicio satis acuto, narrandi arte egregia aliisque ornamentis esse præditum haud diffiteor. Attamen præterquam quod, mea quidem sententia, ampliori adhuc usui esse possunt Byzantinæ Historiæ fontes, ac præsertim Cedreno, Zonara et Glyca longe vetustiores, quodque universim nationis nostræ historiographi strictiorem ac severiorem, licet minori venustate fulgentem, scribendi modum methodumque sectantur, mihi neque in omnibus, quæ occurrunt, quæstionibus eadem mens est idemque judicium, neque scopus meus (utpote latius excurrens, in iis vero potissi-

(¹) *Histoire de Photius, patriarche de Constantinople*, par M. l'abbé Jager, Chanoine honoraire de

Paris et de Nancy, professeur d'histoire à la Sorbonne, 2e édition, Paris, A. Vatou, 1854.

mum, quæ ad historiam litterariam attinent) eos A in particula et (4). Est bene omnino scriptus, ac patitur fines, quos ille bene meritus auctor sibi voluit præstitutos.

II. Jam vero quod ad præsentem spectat Photii librum, quem amplioris nostri operis veluti prodrum exhibeamus, editio e tribus potissimum confecta fuit codicibus, quorum duo Romæ præstant, tertius vero in Regia Monacensi bibliotheca, aliis nonnullis, uti fieri poterat, in subsidium vocatis. Primum mihi de ineditis adhuc Photii operibus indaginem instituenti in cod. Monac. Gr. n. 27. chartac. sæc. xv vel xvi (2), majorem hujus operis partem contigit invenire. Ibi enim post *Acta conciliorum* a. 869 et a. 879 in causa Photii Constantinopolitani celebratorum, fol. 449 a, sub titulo: *Ἐπιτομὴ τοῦ πατριάρχου κατὰ Λατίνων* occurrunt primo loco quatuordecim paragraphis distincta cum initio: *τὴς ὁμοῦ ἀνάδραστον τῶν ἐν Χριστιανισμῷ τελούντων* ea ipsa argumenta de Spiritu sancti ex solo Patre processione, quæ in secunda Photii epistola ed. Londin. a. 1654, p. 51-54 leguntur, et quidem huic editioni ad verbum consona. Sed fol. 450 a, sine externo et evidentiore novi operis indicio, nisi quod nova in margine notata mox sequitur capitulum series (3), immediate post quatuordecim illa argumenta legitur: *Τοῦ αὐτοῦ περὶ τῆς τοῦ ἁγίου Πνεύματος μυσταγωγίας καὶ δεῖ ὡς περὶ ὁ ὕψος ἐκ μόνου τοῦ Πατρὸς ἐρολογεῖται γεννᾶσθαι, οὕτω καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα ἐκ μόνου τοῦ αὐτοῦ αἰετῶς θεολογεῖται ἐκπορεύεσθαι· λέγεται δὲ τοῦ Ἰησοῦ εἶναι ὡς ἑμμούσιον καὶ ἀποστελλόμενον (sic) δι' αὐτοῦ. Ἐν πολλοῖς μὲν, x. τ. λ. Textus porro a fol. 450 a (lin. 2, ab infra) usque ad f. 462 b, extremam paginam pertingit, et abrupte desinit novo notato capite [34]*

(2) Cf. *Arélin, Beiträge zur Geschichte der Literatur*. München 1803. 1806; t. I, fasc. iv, p. 18 seq.; t. VII, p. 387.

(3) Hinc in Notitia codicis l. c.; p. 18 scribitur: Sermo hic quasi in duos libros divisus est. Primo enim occurrunt capita xiv, tum capita xxxii.

(4) Ibid.: Finis vero est mutilus. Sic enim desinit: *Ἐργὸν δὲ καὶ τῆ κατασκευαστικῆ αὐτῆς τῆς οὐκ ἐπιβουλῆς ἐκ τῆς τῶν θεομάγων καὶ φθοροποιῶν αὐτοῦ ἀπαλαίνουσιν· εἰ. ...* Fabricius, t. II, p. 563, inter inedita recenset. Infra legitur: *ἔκτισθη κατὰ τὸ αὐτοῦ πρωτότυπον, h. e.: æquevalens suo prototypo*. — Neque hoc exemplar, e quo nostrum descriptum fuit, integrum textum habuisse, suadere videtur scriptionis modus in fine f. 462 b, quo extremæ lineæ aliæ breviores triangulari fere forma ponuntur, quod in librorum conclusionibus fieri consuevit; ultima vero et penultima regulariter scribuntur et totum spatium occupant; tot enim supererant verba, ut commode ea forma continuari haud potuerit.

(5) Leo Allatius, *De Eccles. Occid. et Orient. perpetua consensione*, lib. II, c. 6, n. 4, p. 575, ed. Colon. Agrip. 1648.

(6) Exhibemus ea in Notis ad Photii textum.

(7) Walch, *Historia controversiæ Græcorum Latinorumque de processione Spiritus sancti*, lenæ 1751, p. 37. — *Schreckh Christliche Kirchengeschichte*, tom. XX, p. 499. — Fabricius, *Bibliotheca Græca*, t. XI, p. 28 ed. Harless.

(8) *Scriptorum Veterum nova Collectio*, tom. I, Præfat. *De Photio* § 7, p. xxiii seq. ed. Romæ 1834.

A in particula et (4). Est bene omnino scriptus, ac licet mendis non careat, et interdum gravioribus quoque erroribus deformatur, ea tamen non sunt adeo frequentia, ut in aliis illorum posteriorum sæculorum manuscriptis quam plurimis ea est invenire. Statim vero intellexi celebrem Photii *De Spiritu sancto* librum, etsi non integrum, hic exstare, qualis jam a doctis viris fuerat descriptus.

III. Primus inter eruditos, quantum scio, hujus operis mentionem fecit Leo Allatius, qui *Tractatum sane luculentissimum* illud vocat (5) atque interdum ex eo quædam suis scriptis interserit (6). Ex Allatio suas de hoc Photiano opere hauserunt motitias, qui de Historia Græcorum sive ecclesiastica sive litteraria fusius egere (7). Ampliora demum sæculo nostro dedit Card. Maius, cum *Amphilochianarum Questionum* ineditam adhuc nobilissimam partem typis ævulgaret ac simul plura Photii opera luce publica hac usque carontia recenseret. Quamquam, ita doctissimus cardinalis (8), alia quædam Photii scripta de Spiritu sancto (9) exstant, hic tamen liber luculentus et varius atque prolixus nondum lucem aspexit, etsi non uno in codice Vaticanæ inest atque in aliis etiam bibliothecis (10) occurrit. Et in uno quidem ex Vaticanis, scilicet 216 (11), Metrophani id opus tribui observavit Allatius (12), in quo codice libros quoque adversus Manichæos eidem Metrophani, Smyrnensi episcopo (13), tribui ego ipse vidi. Sed tamen hanc inscriptionem (14) quis non falsam agnoscit, quam tot alii codices refellunt? Si vero locus operis consideretur, ubi de Joanne papa sermo fit, nemo Photium auctorem esse dubitabit. Nunc, ut operis conspectum exhibeam, utar codice Columnensi Vaticano, quem

(9) Cf. Fabricium et Harless. l. c., p. 13, 14, 25, 28, 29.

(10) Harless. l. c., p. 29 memorat mss. Paris, in bibl. publica cod. 1228. n. 2; Venet. in cod. Marciano 167 (teste Morello in Bibl. ms. Gr. et Lat. I, p. 95). *Escorial.* (V. *Plæer Itinerar. per Hispan.* p. 187). Sed et alibi idem opus reperiri haud dubium, ut vel Monac. codex ostendit Fabricio et Harlessio non ignotus, qui tamen aliud ibi opus exstare existimarunt, de quo paulo post (§ 4) agemus.

(11) Scil. Palatino 216 membran. Sunt qui eum ad sæc. xii vel xiii pertingere censeant.

(12) *De consensu*. l. c., p. 575.

(13) Metrophanem hanc Photii æqualem memorat sanctus Nicolaus papa epist. 8, p. 53. Et quidem hujus episcopi celebre satis nomen in illorum temporum historia est. — *M.* — Ex Metrophanis Smyrnensis ep. exposit. in I. Jo. ep. locum citat Veccus sive Beccus epigr. viii in Allatii *Græciæ orthodaxa*, vol. II, p. 605, 606, Romæ 1659.

(14) Inscriptio cod. Palat. 216, f. 211 b, est hujusmodi: *Τοῦ αὐτοῦ Μητροφάνου τοῦ ἀγιοτάτου μητροπολίτου Σμύρνης περὶ τῆς τοῦ παναγίου Πνεύματος μυσταγωγίας· καὶ δεῖ ὡς περὶ ὁ ὕψος ἐκ μόνου τοῦ Πατρὸς ἐρολογεῖται γεννᾶσθαι, οὕτω; καὶ τὸ Πνεῦμα, x. τ. λ., ut in titulo nostro; deest solum δι' αὐτοῦ in fine. Eidem Metrophani in cod. Gr. theol. Vindobon. 249 (Vide infra ad c. 3 textus nostri notam 20 et ad c. 6 not. 55) quædam nostri operis particulae ascribuntur.*

sua vetustas emendatioque commendat. Titulus A operis est : Περὶ τοῦ ἁγίου καὶ ζωοποιῦ Πνεύματος (15). Φῶτιος; ἑλέφ Θεοῦ ἐπίσκοπος; Κωνσταντινουπόλεως νέας Ῥώμης τῷ δαιωτάτῳ εὐλαβεστάτῳ ἐπισκόπῳ Βέδῳ (16), ἐν Κυρίῳ χαίρειν. Ἐν πολλοῖ; μὲν εἰσιν οἱ Ἐλεγχοί, κ. τ. λ. Illico Photius sophismata septem supra triginta pro suo errore de sancti Spiritus a solo Patre processione proponit, quæ jamdiu sophismata in Græcia Allatii orthodoxa necnon apud alios theologos refutata scimus. Exin tricesimo octavo capitulo objicit sibi Photius Pauli effatum. *Misit Deus Spiritum Filii sui*, de quo dicto ratiocinatur usque ad quadragesimum tertium capitulum. Exin Latinorum Patrum, Ambrosii, Augustini atque Hieronymi verba sententiæ suæ repugnantia Græce profert (17), quorum auctoritati ne acquiescat, ridiculo et pernicioso argumento utitur, nempe quod alii quoque ecclesiastici Patres parum accurate de aliis rebus interdum locuti fuerint; quos inter ponit Clementem Romanum, Dionysium Alex., Methodium, Pantænium, Clementem Alex., Pierium, Pamphilum, Theognostum, Irenæum, Hippolytum, Basilium : quasi vero hac sermonis ratione Patrum prope universæ auctoritati impune resistere non possimus. Porro non tres illos solum Latinos Patres, sed permultos Græcos orthodoxæ sententiæ favere, cum aliunde exploratum est, tum magnus eorum numerus coæcervatur in vaticanis codicibus 606, p. 240 seq., et 1115, p. 46 seq. Exin Photius a column. cod. pag. 304 incipit recensere Romanos Pontifices, qui processionem Spiritus sancti sine additamento *Filioque* dixerunt (quod argumentum Allatius de cons. p. 583 vel hoc uno responso satis infirmat, quod hi non dixerint : a solo Patre, sed a Patre, et quidem ante natam hanc controversiam sic ipsi tute loquebantur). Sunt autem hi apud Photium pontifices : Damasus, Cœlestinus, Leo Magnus, Vigilus, Agatho, Gregorius Magnus, Zacharias,

(15) Ne hunc titulum ei præferamus, quem (ex cod. Vatic. 4923) præfixum habet editio nostra, suadent tum aliorum codicum auctoritas, tum concilium a. 1156 Constantinopoli celebratum (Mal, *Spicileg. Rom.* t. X, p. 38 seq.), quod testimonium profert Φωτίου πατριάρχου ἐκ τοῦ λόγου περὶ τῆς τοῦ ἁγίου Πνεύματος μυσταγωγίας in nostro opere contentum (vide cap. 27, tum Nicetæ Choniatæ allegatio in Laurent. bibl. plut. IX, cod. 24, p. 382 (Baudin. bibl. Laur. p. 434).

(16) Supra βέδῳ scribitur πόλεων. Tum p. 300 seq. constat, hunc Bedam fuisse orthodoxum et Photianis partibus adversantem, imo et tractatum *De Spiritu sancti a Filio processione* scripsisse. M. — Inscriptio ad Bedam deest in aliis codicibus; a Joanne autem Becco citatur locus idem ille de Joanne VIII, ad quem supra provocarat Maius, ut exstans ἐν τοῖς πρὸς Εὐσέβιον λόγοις (Lib. III, ad Theodorum Sugd. episc. c. 4 *Græc. orthod.* t. II, p. 138, 139). Præterea eum, quem Photius hoc in libro alloquitur, tractatum pro Spiritu sancti processione a Filio composuisse, negari non immerito potest. Nam tum in fine tum in ipso exordio operis asserit Photius, hunc a se petivisse confutationem dogmatis Latinorum et verba illa, quæ toties in dis-

(Nicolaum I, Adrianum II, et Marinum I, utpote sibi infensos, reticet pravo nec prorsus tolerando artificio. Reapse priores duos reticere a Photianis solitos queritur Allatius de cons. p. 590.) Illam etiam clypeorum Romanorum famigeratam historiam, quibus symbolum inscriptum erat, attingit Photius p. 312, super qua legendus saltem Allatius de cons. p. 580, 581 et contra Hotting. p. 418. Post hæc additis paucis epicherematibus finem libello imponit (18).

IV. Hæc brevis synopsis, licet non undequaque accurata (neque enim aliis gravioribusque curis occupatum virum eminentissimum multum temporis hujus operis lectioni tribuisse credendum est), satis tamen opus nostrum describit ejusque argumentum determinat. Ex his atque ex variis Photii fragmentis, quæ ex Allatii aliorumque allegationibus collegeram quæque magna ex parte Monacensi textui omnino congruebant, certior plane factus sum, hoc in codice Photii ipsum illum exhiberi librum, qui facile latere diu poterat, non solum quia quæ in principio a fol. 449 tribus fere paginis leguntur, jam typis vulgata erant (quod tamen haud scio an plures animadverterint), sequentia autem nullo rubro nullaque luculentiori scripturæ distinctione notata, cum novi operis titulus insipientium fugeret oculos, ad idem pertinere scriptum censebantur; verum eam potius ob causam, quia bibliographorum falsæ, ut ego puto, notitiæ in errorem obvium de alio omnino Photii tractatu inducebant. Quem enim isti (19) recensent Photii librum κατὰ Λατίνων περὶ τοῦ Πνεύματος ἁγίου cujus initium : Τίς ὁλος ἀνάσχοιτο τῶν ἐν Χριστιανοῖς τελοῦντων ἐπὶ τῆς ἁγίας Τριάδος δύο εἰσάγειν αὐτῶν, quibus iisdem verbis, uti diximus (§ 2), incipit Photii de eadem materia argumentatio in epist. 2, edit. Londin., eum vix peculiarem ejusdem patriarchæ haberi posse tractatum, sed partem esse ex hac ency-

putatione recurrit, *tua sophismata, tua impietas, recordia*, etc., in genere assertorem quemlibet illius doctrinæ respiciunt, quem oratorum more veluti sibi præsentem Photius fingit, non vero ad eum pertinent, qui librum ipse mittit. Neque ad aliter statuendum nos cogunt illa, ad quæ Maius provocat (Column. cod. p. 300. scilicet cap. 70), auctoris verba, quæ eodem pacto satis commode explicari possunt.

(17) Non citat Photius horum Patrum textus, sed potius variis ex rationibus textuum auctoritatem et authenticam impugnât. Unius Gregorii M. testimonium explicitum affert, versione tamen ab originali textu differente.

(18) In sequentibus Maius ea profert, quæ Photius perhonorifice dicit de Damaso, Leone I, Vigilio, Agathone, Gregorio I, Zacharia, Leone juniore, Benedicto III, atque Joanne VIII, summis pontificibus, et in iis potissimum immoratur, quæ de hoc postremo pontifice habet. Sed harum observationum potiores accommodatius ipsi Photiano textui infra appendendas esse censuimus.

(19) Lambec. Biblioth. Cæsar. t. III, p. 304, 305 ed. Kellar. Fabricius, *Bibl. Gr.* lib. v, c. 35, § 16, n. 3; t. XI, p. 29 ed. Harl.

ctica decerptam, additis interdum nonnullis ex aliis ejusdem lucubrationibus, jam pridem suspicatus fueram; suspicio vero, mihi saltem, in summam probabilitatem transit, cum non solum præfatum Monacensem, sed et illum ipsum Vindobonensem, codicem, cui fere soli innitebatur Fabricii assertio (20), perlustrassem aliisque indicia deprehenderem, quæ item de nonnullis quoque aliis codicibus (21) dicendum esse confirmare videbantur. Hinc ex Photianorum operum catalogo ejusmodi librum expungendum censeo.

V. Sed ad rem nostram revertamur. Monacensis codex, uti dictum est, non totum Photii librum suppeditat; desinit ibi, ubi respondere conatur ad argumentum ex Ambrosii, Hieronymi atque Augustini auctoritate petitum, præcise eum in locum, quem cap. 67 notavimus, ubi cap. 34 ille exorditur (22). Quæ igitur in nostro codice deerant, ea ex aliis, ac præsertim ex Vaticanis, supplenda simulque textus collationem instituendam operæ pretium duxi. Sed cum Romam adire non possem, aliorum uti cogebam opera et industria. Viros tamen humanissimos nactus sum, qui ibi manum operi admoventur et utrumque partim labore proprio partim per scriptorem rei satis gnarum libenter præstiterunt. Atque adhibitus in primis fuit codex Vaticanus 1923, qui antea Lofini fuerat, Allatio bene notus, idem ille, ex quo *Amphilochia* edidit Maius, Bombycinus ac sæculi feræ XIII, eleganter omnino scriptus (23); deinde Palatinus ab iisdem doctis viris laudatus (§ 3), qui illo adhuc paulo antiquior esse fertur. Itaque priorem, eamque majorem operis partem tres codices suppeditarunt; Vaticanus cum Monac. textu a me, ut vere testari possum, quam fidelissimo excerpto collatus fuit ac Palatinus in subsidium vocatus; deinde posterior pars ex Vatic. eodem f. 203 b. — 208 b. deprompta est, cum quo rursus conferebatur Palatinus. Mirum in modum duo illi Romani codices inter se conveniunt; Monacensis, utroque junior, plures alias ostendit lectiones, neque tamen (si menda scriptoris demas) omnino spernendas; hujus lacunas et hiatus expleverunt

(20) Revera cod. Vindobon. Gr. theol. 168 (juxta num. Nessel.; Lambecio est cod. 64), n. 23. f. 352-354 nil aliud continet, nisi hæc ipsa ep. encyclicæ argumenta, ut ego Vindobonæ ipse vidi, et accurate proinde respondet iis, quæ in præfatio Monac. f. 449 a. - 450 occurrunt. Initium utrobique: $\tau\acute{\iota}; \delta\lambda\omega\varsigma$, ut supra; finis: $\tau\eta\nu \kappa\omicron\iota\nu\eta\nu \tau\alpha\mu\epsilon\sigma\omicron\mu\epsilon\nu\omega\nu \sigma\upsilon\nu\acute{\epsilon}\lambda\epsilon\upsilon\sigma\iota\nu$. Cæterum textum libri *De Spiritus S. mystagogia*, in iis Cæsareæ bibliothecæ codicibus qui juxta catalogos huc pertinere videbantur, non reperi; quinque solummodo segmenta inter varia excerpta in duobus mss. (Gr. theol. 249 et 324) nactus sum, æque brevissima, quæ suis locis (capp. 3, 6, 61, 68, 93) in hac editione sunt adhibita.

(21) Cf. v. g. Morellium Bibl. mss. Venet. I, p. 95 de cod. Marciano 167, et infra § 6, not. 3.

(22) Divisio capitum Monac. codicis ab illa differt, quæ in aliis, et nominatim in cod. Column. a Maio adhibito, reperitur; dum ille usque ad eum, quo desinit, locum nonnisi 33 capita numerat, iste jam habet 43.

A illi; sphalmata amanuensis hinc pariter correctæ sunt, in quibus quædam erant sensum omnino perturbantia; ter circiter integras lineas omiserat scriptor ille sæculi xv, ut videtur, exeuntis vel xvi ineuntis. Adeo vero se commendabat Vatic. textus, ut nonnisi paucissimis in locis ab eo recedendum esse rati simus. Huic itaque textui generatim adoptato variantes lectiones tum in Monac. et Palat., tum aliunde repertæ appositæ fuere; interpunctio pro opportunitate constituta, scribendi mos hodie usitatus regulariter servatus est, in paucis tantummodo vel majoris perspicuitatis vel commoditatis gratia vel ob alias satis obvias rationes derelictus (24). Divisionem capitum novam adornavimus, retentis inter uncas capitibus codicis Vaticani, iisque Græcis numeris designatis (25). In proluxa illa de Galat. iv, 6, sicut in sequenti de Latinis Patribus disputatione, Vaticanus novis rursus litteris paragraphos distinxerat, quæ pariter in hac editione servatæ fuere.

VI. Illud vero maxime ingratum erat, quod Columnensem codicem ab A. Maio adhibitum saltem aliorum opera consulere datum non erat. Hujus enim numerum cardinalis haud indicarat, quæque mihi bis ac tertio sollicitè per litteras requirenti ex codd. Column. indice referebantur, spem penitus auferrebant fore ut ille mox adhuc detegatur. Hac itaque spe deposita editioni liber mandatus est, nec diutius cunctandum existimavi, præsertim cum aliæ me curæ ab hoc libro avocarent, digno tamen omnino, qui eruditus offeratur. Sed cum jam sub prelo esset Photii textus, imo vero maxima ex parte excusus, tandem allatus est nuntius, codicem a Maio laudatum esse inventum in cod. Col. 38 (al. 34), memb. in-4, eleganter conscripto, qui paginas ipsius Mai manu signatas, secundum quas Photii verba ipse citaverat, in hoc tractatu ostendat; et hunc ibi integrum exstare a pag. 271 usque ad pag. 317, quemadmodum et in Vatic. et Palat. Hunc codicem qui inspexerunt periti sæculo decimo tertio assignandum arbitrantur (26). Ea res, quæ præter omnem expectationem evenerat, mœrore simul et

(23) Vide Maium l. c. Præf. de Photio § 1; p. xiv.

(24) Ne v. g. ægre ferat eruditus lector, dum cap. 19, 36, 76, in $\mu\epsilon\mu\eta\nu\omicron\tau\epsilon\varsigma$ videt iota subscriptum quod severiores grammatici removeere solent. Quod spectat ad vocem $\upsilon\acute{\iota}\omicron\varsigma$ (pro $\upsilon\acute{\iota}\omicron\varsigma$), ea vox sexcenties fere hic occurrens abbreviate primitus nobis scripta fuerat, isteque calami ductus facilius ex mss. et vetustiorum librorum lectione familiaris quodammodo effectus est et consilio retentus, ne in emendando exemplari perturbatio auferretur. Licet vero iste scribendi modus ab accuratioribus editionibus amandatus fuerit, tamen exemplis non caret in libris sæculo etiam nostris vulgatis. (Vide Scotti *Amphiloch. Phot. Neapoli 1814 p. 5 et passim.*)

(25) His argumenta præsertim ex ratione theologica desumpta apte plerumque distinguuntur.

(26) Excipiunt in hoc codice Photii librum epistolæ ejusdem ad Nicolaum papam, ad oeconomum Antiochenæ Ecclesie, ad Bulgaria principem, ad Bardam Cæs., ad Michaelem III, et ad Basilium Macedonem imp. (p. 317-410), quæ omnes jam vulgatæ sunt partim ab Anthimo Rhemnic., partim a

gaudio me affect; mœrore quidem, quod tam sero A
codex iste repertus est, gaudio vero, quod
tandem repertus. Illico, quamvis quem tunc
unum rogare potui virum eximium, tum communis
patriæ tum amicitia puræ vinculis mihi intime
junctum, jam importunis meis interpellationibus
satis defatigatum ulteriori molestia afficere formi-
darem, potiores tamen hujus libri variantes lectio-
nes colligendas censui, quibus nonnulla emendari et
illustrari posse non immerito judicavi; ideoque desi-
derio timore superante, ut et hoc mihi præstet,
nulla interjecta mora ab amico flagitavi. Nec fru-
stra: mox annuit ille pro insigni sua in me bene-
volentia; ita non sine fructu quartum hunc codi-
cem, quantum tempus ac res ipsæ permittebant,
adhibere adhuc licuit. Porro Columnensis codex,
ut jam Maius observarat, exemplar suppeditat emen-
datissimum; pluribus in locis cum Monacensi no-
stro omnino concordat, sæpius, ubi varias inter
lectiones eligendum nobis erat, lectionem a nobis
adoptatam confirmat, in aliis vero locis, iisque pau-
cioribus, nobis refragatur. Plures sane ejusdem
lectiones amplexus essem, si mihi antea præsto
fuissent. Verum dum iis carebam, nimia fortasse
anxietate ductus, religioni mihi ducebam, contra
mss. auctoritatem, prout tunc explorata erat, sine
causa gravissima immutare textum; nec causa
satis gravis mihi videbatur dictio minus interdum
concinna atque etiam grammaticarum quarumdam
legum neglectio, quæ facile in posterioris Græcitat-
is auctorem, eumque licet eruditissimum, tamen ser-
monis elegantia ac puritati haud magnopere dedi-
tum, imo in scribendo justo negligentiorum et, ut
ipse indicat (Præfat. in *Amphiloch. Quæst.* ed.
Scotti pag. 3), λέγει: ἐξαιργασμένη καλλωπίζειν τὰ
συντάγματα penitus respicientem, cadere omnino
potuerunt. Nunc autem nonnullis Monac., sicut et
Palat., lectionibus novum robur ex Colum. accedit,
duriores quædam phrasæ vocesque emolliuntur,
interdum et clarius Photii mens patet. Sed hæc
nonnisi pauca libri loca afficiunt. Jam vero, quod
unum adhuc præstare potuimus, præstituri abso-
lutæ ac perfectæ jam operis editioni variantium le-
ctionum catalogum præmisimus (27), præter eas,
quæ jam ex Maio descriptæ fuerant, illasque quæ D
ad libri finem referuntur quasque, ut statim acce-
pimus, ita ad ipsum textum adhibuimus, omnes

R. Montacutio. Hoc codice usus est Card. Maius in
edendis Leontii Byzantini scriptis (cf. *Spicileg. Rom.*
t. X, Præf. p. v, et not. ad p. 151); et Theodori
Mopsuesteni Fragmentis (*Nova Coll.* t. VI, Præf.
p. xii, et p. 298).

(27) Jam nunc istas variantes lectiones proprium
ad locum reponendas curavimus. (Eort. nov.)

(28) Quo res celerius ac securius fieret, folia jam
typis impressa Romam misimus, et sic accurata po-
tuit collatio institui.

(29) Revera Ottobon. codex 27 chartac. in fol.
eadem ratione ut Monac. suppeditat Acta concilii
octavi (f. 228 seq.) et synodi Photianæ a. 879 (f. 317
seq.); deinde (f. 385 a) eadem inscriptione et iisdem
verbis 14 illa argumenta ex encyclica ep. desumpta

nobis transmissas (28) complectentem; asterisco
autem eas lectiones notavimus, quæ in textum re-
cipiendæ videbantur. Quoad res atque sententias
notatu digna non occurrunt, si titulum excipias jam
supra (§ 3) descriptum et mentionem morbi, quo
se detentum dicit auctor (cap. 96, not. 5); exor-
dium plane idem est ut in aliis codicibus, idem
quoque finis; neque reperiri quidpiam potuit, quod
res Bedæ episcopi, cui hoc in codice liber inscriptus
est, melius ac perfectius adumbraret. Hæc potiora
sunt, quæ de Col. codice diu requisito et tandem
ab amico æque docto ac modesto feliciter detecto
animadvertenda habeo. Neque hic stetit egregii viri
labor, sed sua sponte alia hujus operis mss. inve-
nire satagens, et Ottobon. cod. n. 27 nactus est, qui
tamen nulli amplius usui erat; nam eundem om-
nino typum præ se fert ac Monacensis noster et ve-
luti germanus ejusdem frater habendus est (29).
Cæterum insignem eam liberalitatem, qua Vaticanæ
bibliothecæ thesauri Romanorum pontificum im-
pensa cura collecti et locupletati eruditus jam du-
dum aperiri solebant, ego satis abundeque sum ex-
pertus, eamque grata mente recolo; multis eam
præconiis celebrandam putarem, nisi orbi ea esset
notissima et laude quavis longe superior.

VII. Jam ratio nobis reddenda est de iis, quæ
in notis Photii libro addita fuere. In primis sedule
notavimus varias ejusdem partes modo breviores
modo longiores, quæ apud alios allegabantur au-
ctores; deinde et plura subjunximus, quæ Photii
verbis et sententiis illustrandis visa sunt opportuna;
præsertim vero, quæ alibi ipse in eandem senten-
tiam disputavit; quæque ex hoc libro posterioris
Græcorum schismaticorum theologi desumpserunt.
Etenim quamvis hæc Photii dissertatio nil fere no-
vum nec alibi dictum contineat, suum tamen de
processione Spiritus sancti placitum nullo alio
opere ea dialectica dexteritate, ea expositionis
ubertate corroborare ac munire visus est, qualem
opus nostrum ostendit, quod ideo inter omnia
ejusdem generis Photiana opuscula principem sibi
vindicat locum. Quamobrem lectori non ingratus
puto, quod in notis ob oculos ponere conatus sum,
quæ in aliis hujusmodi Photii libris consona repe-
riantur, quo pacto alibi versutus ille schismatis
parens eadem argumenta evolverit, quibus ca for-
mis pro ingenii fecunditate investierit, novo fere

(vide § 2, et § 4, not. 2) exhibet; eodem pariter
pacto (f. 387) cum verbis illis: Τοῦ αὐτοῦ περὶ τῆς
τοῦ ἁγίου Πνεύματος μυσταγωγίας κ. τ. λ. opus
nostrum introducit, quod et hic mutilum reperitur,
et quidem f. 401 a. ad eandem particulam et desinit
(vide supr. § 2, not. 3); quinimo lectiones habet
fere omnes Monacensi peculiare, ne mendis qui-
dem scriptionis exceptis. Sic c. 4, p. 3 (not. 4), le-
gitur: Πολιστήριος; ibid. (n. 4): γενήσεται; c. 2,
p. 4 (n. 3): τὸς... ἔτροπος... (n. 4): ἡ ἔκουσα et sic
deinceps. De ætate codicis mihi scriptum fuit eum
ad sæc. xv, vel potius xvi pertinere; ad eadem
tempora spectat Monacensis. Omnia optime qua-
drant; ad unum plane fontem reducantur tum Ot-
tobon. tum Monacensis.

semper modo eadem plane inculcans ac suæ gentis A sophistarum artes undique excolens et profundens. Porro ejusmodi comparationi inserviunt : 1) ejusdem ad Orientis præsules celebris illa encyclica, cujus jam mentionem fecimus (§§ 2, 4) quæque pro parte saltem huc spectante in aliis codicibus operi nostro præfigitur (ut in Monac. et Ottob. cit.), in aliis subjicitur, unde et liber noster λόγος α' inscribitur (Vatic. cit. Allat. c. Hotting. p. 196); deinde 2) altera ad Aquileiensem antistitem epistola, a Baronio (ad a. 883) Latine, a Combefisio et ab Anthonio Rhemnicensi (30) Græce edita; ac denique 3) breve illud opusculum, quod Euthymius Zigabenus sub Photii nomine *Panoptiæ* suæ tit. 13 inseruit (31). Græcam hujus *Panoptiæ* editionem anno 1710 in B Walachia publicatam, quæ una hunc titulum contra Latinos Græce exhibet (32), diu frustra quæsitam tandem Vindobonæ inspexi et cum nonnullis Cæsarsæ bibliothecæ mss. contuli. Id in primis animadverti, non temere Allatium hujus opusculi authenticam suspectam habuisse, illudque, si revera Photii sit, saltem interpolatum esse habendum, nullo vero pacto hoc jejunum et exile scriptum cum opere *De Spiritu sancti mystagogia* posse comparari. Hujus brevissimi tractatus textum editioni meæ subjungendum esse ratus sum, tum quia non ita facile occurrit, tum quia lector per se de eo judicium ferre desiderabit. De quo opusculo præmonenda hæc existimo. Prior pars (c. 1-8), quæ facilius patriarchæ nostro vindicari potest, eodem fere pacto legitur apud J. Beccum, qui sæculo XIII, hoc opusculum Photii nomine insignitum refellendum sibi sumpsit (*Orat. de un. Eccl. Gr. orthod.* II, p. 154-179), apud Euthymium (op. cit. tit. ιγ' p. ριβ' seq.) et in cod. Vindobon. Theol. Gr. 40, (33) n. 63, f. 138, 139, ubi pariter Photio ascribitur. Quoad alteram vero partem (a cap. 9 nostræ edit.) citatus Vindob. codex ab Euthymii textu (34) plane differt; posterior tamen cum Becci allegationibus præclare consentit, atque eodem modo legitur in cod. Monac. Gr. 66, f. 81, 82. in altera synopsi argumentorum Photii a Nicolao Methonensi facta. Quodsi in hoc Euthymii textu sermo est de Sergio jun. patriarcha, qui post Photium floruit, id posterioris Græci

additamento tribui poterit. Textus vero prædicti cod. Cæsarel, cum quo alter ejusdem bibliothecæ, Gr. philos. 258 (Lambeccio 43) concordat, apud Euthymium etiam prostat (brevis excepta paragra- pho) cum eodem Photii libello conjunctus, sed tanquam desumptus ex alio omnino auctore; ibique in fine (p. 120) Alexii imperatoris cum Mediola- nensi antistite disputantis (sæc. XII) sit mentio. Sane, uti exstat, neuter textus ad Photii tempora pertingit, nec sine ratione totum libellum, qui in mss. plerumque a Photii operibus sejunctus com- paret, et alibi, etiam quoad priorem partem, sub Nicolai Methonensis nomine prodit (35), epitomen et synopsis ex Photii disputationibus fortasse ab eodem Nicolao elaboratam diceret. Neque Wal- chium et Fabricium contra Allatium authenticam opusculi defensuros fuisse credere licebit, si librum *De Spiritu sancto* nunc primum editum perlegissent, cujus synopsis et epitome in hoc Euthymiano opu- sculo conspicitur. Attamen non penitus repugna- verim, si quis hunc libellum, prout eum juxta Euthymium 13 capitulis distinctum rursus publicamus (p. 113-117), potius a sequioris ævi homine illa paragrafo, quæ de Sergio agit, locupletatum, non vero penitus celebri patriarchæ abjudicandum cen- suerit. Photio enim illum tribuendum esse suadere possunt: 1) Becci atque Euthymii auctoritas, tum 2) nota Photii in hac materia varie expolienda sedulitas ejusque mos, modo brevius modo enuclea- tius eadem proferendi, tum 3) plurimorum codicum inscriptio, quibus ii prævalere vix possunt, qui Nicolai Methonensis nomen in fronte gestant, præsertim cum quæ manifeste sunt Photii, in nonnullis mss. huic Nicolao ascribantur (36); quibus et alias rationes suffragari non ignoro. Sed in præsentia mei instituti non est, ista dirimere. Me autem merito hunc libellum multo minoris fecisse, quam librum *De Spiritu sancti mystagogia*, collatio vel brevissima unicuique legenti patefaciet.

VIII. Adjunximus præterea in notis, quantum spatium permittebat ac finis nobis præstitutus, potiora, quæ posteriores Photii assecræ ex libro nostro hausisse videntur, quo facilius ejusdem in illo- rum theologia pondus pretiumque dignosci queat.

(30) Anthonii hujus Τόμον Καρὰς anno 1705 eval- gatam, quo et cl. Jager usus est, nondum invenire potui; in iis, quas huc usque adii, Germaniæ bi- bliothecis non exstat.

(31) Titulus ibidem est : Φωτίου πατριάρχου κατὰ τῶν τῆς καλαϊδῆς Ῥώμης, ὅτι ἐκ τοῦ Πατρὸς μόνον ἐκπορεύεται τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ἀλλ' οὐχὶ καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ. Eodem modo citatur apud Allatium Sym- met. II, p. 419. Initium : Ἐὐαγγελίου μὲν τὸ πνεῦμα. Cf. Fabricium l. c. t. XI, p. 25, ed. Marl., ubi plura scitu digna notantur. Quædam mss. opusculi recensentur ibid. p. 29, nota cc.

(32) Quodsi editio *Panoptiæ* cura Matthæi Lipsiæ a. 1792 publicata alicubi commemoratur, error subesse videtur inde profectus, quod Commentarius in quatuor Evangelia eo anno ac loco ab eodem evalgatus cum illo dogmatico opere confundatur. Neque diligentissimi scriptores neque Lexicon bi-

bliographicum Hoffmannianum, Lips. ed. a. 1835, quod t. I, p. 250-252 amplissime edita Euthymii opera recenset, ejusmodi *Panoptiæ* editionem no- runt.

(33) Lambeccio est codex 97. Cf. Bibl. Cæsar. t. III, p. 399, 400 ed. Kollar.

(34) Euthymii codices, qui in multis bibliothecis prostant (Vatic. codd. 667, 668, al. ap. Fabric.), nullam, quantum scio, hoc in titulo differentiam exhibent.

(35) Cod. Laurent. 12, plut. 9, n. 3. Bandin Catalog. p. 406, 407.

(36) In cod. Vindob. Gr. theol. 325, f. 1 verba ex Photii ep. 2 tribuuntur Nicolao Methonensi, ut alias, si bene memini, in cod. Vindob. 47, n. 4, f. 272 Nicolao Cabasilæ. Alia exempla habes apud Fabricium seu potius Harlessium, l. c. p. 29, not. cc.

Hos in primis Photii syllogismos a sæculo nono A usque ad decimum quintum mira arte expolitos, amplificatos ac variis sub formis sexcenties repetitos fuisse constat; præ cæteris vero jam dictus Nicolaus Methonensis, quem multi undecimo sæculo, recentiores vero duodecimo vixisse tradunt (37), quique et alia tum de hac controversia tum de aliis rebus exaravit opera (38), eosdem modo largius modo pressius, retentis sæpenumero Photii verbis, est prosecutus. Legitur in cod. Monacensi Gr. 66 sæc. xvi, a fol. 76 usque ad fol. 81 synopsis quædam Photianorum argumentorum sub hujus Nicolai nomine (39), quæ triginta quinque capitulis plurima continet ex opere *De Spiritus sancti mystagogia* deprompta; pleraque ejusmodi capitula utpote illustrando Photio, quem Nicolaus iste adeo presse sequitur, idonea in notis apposimus. Plura alia pariter inedita annectere potuissemus; verum his supersedere consultius visum est, ne moles supra modum excrescat, habita præsertim ratione temporum exiguique eorum numeri, qui hujusmodi studiis hodie revera favent. Hinc neque Latinam versionem, licet jam ei manum admoverimus, adfere volumus. Eruditus, qui hoc opere utentur, ea non opus est, imo non desunt, qui in *hodierno philologię progressu Latines sequestres Græcis adjungi scriptoribus* ægre omnino patientur; aliis vero nulli usui hic liber est. Præterea in notis apposimus eas aliorum versiones, quæ ad lectionem stabilendam juvare quoquo modo possunt quæque *historico pretio* non carent suo; cum vero eæ non penitus satisfaciant, variis locis duplex versio apponenda fuisset. Denique, ut de iis taceam, quæ ex epistola encyclica sunt repetita (c. 32-37) quæque Latine exstant apud Montacutium, non solum in indice singulorum capitum argumentum summam perstringitur, verum etiam plura Latine referuntur in adjecta dissertatione (40), de cujus consilio ac scopo jam dicendum est.

(37) Le Quien, *Oriens Christ.* t. II, p. 286. — Fabric. *Bibl. Gr.* t. XI, p. 290, 291, ed. Harl. — Gieseler, *Studien und Kritiken*, 1833, fasc 3, p. 701 seq.

(38) Cf. Leonem Alatum, *De consens.* lib. II, c. 40, § 2. — Montfauc. *Bibl. Coislin.* p. 406. Bandin., *Bibl. Laurent.* plut. 9, cod. 12, p. 406 seq. — Fabricium, l. c. — Gieseler, l. c.

(39) Titulus hic est: "Ἐλεγγὶ κεφαλαίωδεις τοῦ παρὰ Λατίνους καινοφανοῦς δόγματος, τοῦ, ὅτι τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκ τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ προέρχεται, συνοψισθέντες δὲ παρὰ Νικολάου Μεθώνης ἐκ τῶν διὰ πλάτους τῶν ἁγιωτάτων Φωτίου ἐν διαφόροις λόγοις αὐτοῦ γεγραμμένων. Initium: Ὁμολογησάμενου (sic) τοῦ, ὅτι τὸ ἐκπορεύεσθαι ἰδίωμα τοῦ Πνεύματος, κ. τ. λ. Post 35 illa capita sequitur f. 81 b, ἑτέρα σύνοψις τοῦ αὐτοῦ Νικολάου Μεθώνης τῶν ὡς ἐπιλόγῃ τῶν κατὰ πλάτους τῶν Φωτίου γεγραμμένων, quæ ad verbum respondet posteriori parti Opusculi contra veteris Romæ asseclas apud Euthymium (supra § 7). Notatur in synopsi cod. Monac.: Apud J. Mingarellium cod. 237 n. 2 idem esse videtur, licet ibi capp. 42 numerentur. De hoc apud Fabricium nulla prorsus mentio sit. — Fit tamen t. XI, p. 290, 291, ab Harlessio. — Nume-

IX. Ne qua in re catholici theologi numerum deesse videamur, neve quis vitio nobis vertat schismatici, imo hæretici operis editionem, eamque sinistro oculo intueatur (41) — quamvis præsertim hac nostra ætate nemini theologorum formidabilia haberi queant obtusa schismaticorum arma, — dissertationem subjunximus antirrheticam, sive potius animadversiones refutandas Photii argumentis, quæ occasionem præbent universi fere de Spiritus sancti processione dogmatis explanandi, quantum satis esse putabamus, accommodatas. Ne vero centies dicta ad lectorum fastidium repetamus, imo ut et hac in parte theologicæ scientiæ fructum quemcunque possumus afferamus, ea quæ variis temporibus responsa ac disputata sunt a nobilissimis plane theologis Græcorum objectiones repellentibus, nonnullis adhuc ineditis operibus una adhibitis, colligenda remque ita peragendam censuimus, ut dogmatum historiæ universa tractatio quadantenus inservire possit, ob oculos ponens armorum genera a diversis in variis ejusdem controversiæ epochis adhibita atque uberius explanans ea principia, quæ Græcorum Photium sequentium theoriæ veluti fulcra ac fundamenta spectari possunt. Sane accuratius refellenda Photii sophismata theologis subtilius hæc studia versantibus relinquimus; nos nonnisi seopo nostro proxime conducuntia, eaque ut plurimum obvia ac plana suppeditamus. Pergratum nobis fuisset, si consulationem ejusdem operis a Græco quodam conscriptam, qualis exsistat in optimæ notæ codice Laurentiano (42), adnectere potuissemus; verum hujus codicis notitiam nonnisi serius ex Bandinii Catalogo comparare nobis potuimus, Florentiam vero adire nondum valuimus. Quod si datum mihi fuerit, quod huc usque ferendis longioris itineris expensis impar differre cogebat, nonnullas exteras, atque Italiæ potissimum, invisere bibliothecas, non solum Photii (cujus jam alia quædam ex Monac. et Vindobon. codd. collegi in ube-

rus et ordo capitum in diversis mss. valde differunt.

(40) Attamen et in his vitandæ majoris molis gratia postrema manu multa breviori stylo complectenda censuimus, rei ibi magis quam verbis attendentes.

(41) Audiatur Em. Maius (l. c. p. 22): « Neque est, quamobrem magnopere abhorreamus a Photii vulgandis scriptis, dummodo hæc idoneis refutationibus, ubi res postulat, instruantur. »

(42) Biblioth. Laurent. phitéo 8, cod. 26, p. 147 seq. (Bandinii Catal. p. 384, n. 19). Inscriptio est: Ἀντιρρητικὰ τοῦ λόγου, ὃν Φώτιος κατὰ Λατίνων πρὸς τινα φιλόσοφον Εὐσεβίον (vide supra § 3, not. 12) ἔγραψε. Initium: Ἐπεὶ δεῖν ἡμῖν ἔδοξεν ἀπαξ περὶ Τριάδος ποιουμένων τὸν λόγον τῆς οὐδενὲ φύσεως ὄρω ὑποκειμένης; finis vero: οὐ γὰρ παρῶς σε καταδικάσομεν καὶ ἡμεῖς, ὡς τοὺς Ῥωμαίους αὐτοῦς, κατὰ πολλὴν αὐθεντίαν εἰς ἀρπαγὴν προδιδούς τῷ κοινῷ τοῦ γένους ἔθρου, ὡς ἀγρίῳ λόντι καὶ ὄρωσι μὲν (Cf. Phot. c. 95). Porro insertus est huic operi Photii liber; titulus idem cum nostro; initium: Ἐν πολλοῖς μὲν εἰσιν οἱ Ἐλεγγὶ πολυσέχοις ἐγκατεσπαρμένοι λόγοι; finis: Δι' ὧν κατασγύνεται καὶ πάσης εὐσεβείας ἀπελαύνεται τῆς ἀποστάσιος τὸ φρόνημα.

riori tractatione adhibenda), sed et aliorum, quibus indagandis studeo, inedita nonnulla opuscula publicæ luci me redditurum spero. Interea dissertationis adjectæ opportunitatem nemo in dubium vocabit, qui animadverterit, congruum omnino esse, ut eorum theologorum, qui Photii libro usi sunt, ut Hugonis Etheriani, J. Becci atque L. Allatii, de eodem quoque judicia ac disputationes adjiciantur, atque liquido simul ostendatur, qua ratione ejusmodi argumentis et argutiis catholicæ Ecclesiæ sirenui defensores soliti fuerint occurrere atque obsistere. Nobis vero ejusmodi tractatio ulterius usui erit, idque duplici pacto. In primis enim et eum in finem præmissa est, ne in pleniori nostra de Photio lucubratione, ubi historici potius quam dogmaticæ vindicis partes agendæ sunt, huic dogmaticæ quæstioni aliarum disquisitionum detrimento immorari diutius cogamur; deinde viam illa nobis sternet commodiorem ad inedita nonnulla Græcæ Ecclesiæ monumenta, quorum quædam successivo per decem fere sæcula (43) hujus concertationis progressui majorem afferent lucem et haud ignobile Græciæ Allatii orthodoxæ conficient supplementum, nostris aliquando curis, si eæ non penitus eruditus fuerint improbatæ, peracto quem suscepimus labore, publicanda; quibus, quæ in præsentia disputata fuerunt, non uno titulo erunt opportuna.

X. Exposuimus candidè hujus libelli tum consilium atque scopum, tum ansam, originem ac veluti historiam. Exinde patebit, quid de eodem jure exspectari, quid in eo desiderari queat ac debeat, cur interdum sententiam mutaverimus in lectionibus stabiliendis, cur eum perfectionis gradum attingere haud potuerit nostra editio, quem in votis semper habuimus, licet ingenue agnoscentes

(43) Jam millesimus numeratur annus, ex quo Photius ad Byzantinam cathedram primum evectus est (a. 857 juxta communioem chronologiam) et

A et virium nostrarum tenuitatem et communem rerum humanarum conditionem, quæ vix unquam primos ejusmodi studiorum fructus atque ἀπαρχάς omni nævo sinit esse immunes. Quod si non obstante laudabili typhotetæ studio neque assidua cura editoris, multis tamen aliis negotiis distenti, a loco typographiæ remoti, interdum quoque oculorum ægritudine laborantis, menda irrepserint nobis haud observata, eruditi lectoris indulgentiam pariter imploratam volo. Eam facilius dabit expertus quisque, præsertim ei, cui tot impedimenta superanda erant, quique critica præsidia neque uno eodemque tempore consulere neque potiores codices per semetipsum lustrare potuit. Neque minores difficultates majorem, quam paro, de Photio lucubrationem detinuerunt, quæ pro conceptionis amplitudine immenso fere labore me non semel veluti obruit. Libros necessarios, quorum multi in nostræ universitatis bibliotheca desiderabantur, variis ex locis mihi comparare coactus fui; qua tamen in re insigniter me adjuvit eruditissimus vir Dr. A. Ruland, ejusdem bibliothecæ supremus præfectus, cui sicuti et cæteris doctissimis viris, qui Romæ, Vindobonæ et Monachii mea studia promoverunt, gratias summas refero, alio loco, uti spero, eas cumulatius relaturus. Utrum res non prorsus infeliciter mihi cesserit et quousque conamina mea pertigerint, id eruditi dijudicabunt; ego virium mearum satis exiguarum haud immemor, materiæ vero meæ amore et ardore deditus, neque, ut a cœptis desistam, difficultatibus unquam motus, non possum non eorum veniam flagitare, pro iis, quæ occurrunt emendatione digna, eorundem consilia, monita atque judicia congruis rationibus suffulta prompto semper animo suscepturus.

Wirceburgi, die Pentec. pridie Kal. Jun. 1857.

hoc ipso anno præcipuum ejusdem pro suo dogmate scriptum in lucem demum prodit.

ΦΩΤΙΟΥ ΠΑΤΡΙΑΡΧΟΥ

ΛΟΓΟΣ

ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΠΝΕΥΜΑΤΟΣ ΜΥΣΤΑΓΩΓΙΑΣ

καὶ

ΟΤΙ ΩΣΠΕΡ Ο ΥΙΟΣ ΕΚ ΜΟΝΟΥ ΤΟΥ ΠΑΤΡΟΣ ΙΕΡΟΛΟΓΕΙΤΑΙ ΓΕΝΝΑΣΘΑΙ, ΟΥΤΩΣ ΚΑΙ ΤΟ ΠΝΕΥΜΑ ΤΟ ΑΓΙΟΝ ΕΚ ΜΟΝΟΥ ΚΑΙ ΤΟΥ ΑΥΤΟΥ ΑΙΤΙΟΥ ΘΕΟΛΟΓΕΙΤΑΙ ΕΚΠΟΡΕΥΕΣΘΑΙ· ΑΕΦΕΤΑΙ ΔΕ ΤΟΥ ΥΙΟΥ ΕΙΝΑΙ ΩΣ ΟΜΟΟΥΣΙΟΝ ΚΑΙ ΑΘΩΣΤΕΛΛΟΜΕΝΟΝ ΑΙ' ΑΥΤΟΥ.

PHOTII PATRIARCHÆ

LIBER

DE SACRA SANCTISSIMI SPIRITUS DOCTRINA,

quodque

SICUTI FILIUS EX SOLO PATRE NASCI A SACRIS ORACULIS DICITUR, ITA ET SPIRITUS SANCTUS EX IPSA SOLA EADEMQUE CAUSA PROCEDERE PRÆDICATUR, DICITUR VERO FILII ESSE UTPOTE EI CONSUBSTANTIALIS ET PER EUM MISSUS.

1. In multis quidem majorisque molis libris ea reperuntur conspersa et inserta argumenta, quibus illorum fastus deprimitur, qui veritatem in injustitia detinere magna cum contentione conantur. Quoniam vero magnificentum tuum Deique amantissimum studium argumenta illa in synopsis ac compendium redigi postulavit, divina nobis Providentia annuente, haud indigna tuo in Deum amore tuoque desiderio hujus rei fiet executio.

2. Est igitur contra ipsos acutum atque inevitabile telum et ante omnia alia vox Domini feram omnem ac vulpeculam quamlibet veluti fulgure prosternens atque exterminans? Quænam ista? Vox ea quæ dicit Spiritum ex Patre procedere. Ex Patre

[1-4]α'. Ἐν πολλοῖς μὲν εἰσιν οἱ ἑλεγχοὶ πολυστίχοις (1) ἐσπαρμένοι (2) λόγοις, δι' ὧν ἡ ὁρθὴ κατασπᾶται τῶν τὴν ἀλήθειαν ἐν ἀδικίᾳ κατέχειν (3) φιλονεικούντων. Ἐπεὶ δὲ τὸ σὸν μεγαλοκρεπὲς (4) καὶ θεωριλέστατον σπούδασμα σύνολον τινα τῶν ἐλέγχων καὶ ὑποτύπωσιν ἐξητήσατο γενέσθαι, τῆς θείας προνοίας εὐμενὲς ἡμῖν ὁρώσης οὐκ ἀνάξιον τοῦ σου θεοῦ ἔρωτος οὐδὲ τῆς αἰτήσεως (5) τὸ πέρασ ἐπιτεθήσεται (6).

β'. [α'.]ῆ· Ἐστὶν οὖν κατ' αὐτῶν ὁξὺ καὶ ἀφυκτον βῆλος καὶ πρὸ τῶν ἄλλων ἀπάντων ἡ Κεριακὴ καὶ θηρίον ἅπαν καὶ πᾶσαν ἀλώπεκα καταβροντῶσά τε καὶ ἐξαφανίζουσα φωνή. Τίς αὕτη; τὸ Πνεῦμα ἐκ τοῦ Πατρὸς ἢ λέγουσα ἐκπορεύεσθαι (7). Ἐκ τοῦ

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(1) Cod. gr. Monac. 27. f. 450 b. : πολιστιχοίς.
(2) Apud Allatium *De consens.* II, 6, 4. et Fabric. *Bibl. Gr.* t. XI, p. 28 ed. Harless : Ἐσπαρμένοι.

(3) Τὴν ἀλήθ. ἐν ἀδ. κατέχειν. Phrasis biblica, Rom. I, 18. — Latinos intelligit.

(4) Codex Colum. Ἱεροκρεπὲς.

(5) Cod. C. Τῆ αἰτήσι.

(6) Sic Vatic. Monac. : γενήσεται. Cum hic liber, ut et in Præfat. monemus, ad diversos a Photio missus fuisse videatur, hoc breve præmium fortasse non idem in omnibus exemplaribus existit; alias sane Photius uberiori præloquio utitur. Attamen in tribus codicibus qui præsto nobis erant, est plane idem.

(7) Joan. xv, 26. Ad hunc celebrem textum Photius pariter provocat ep. encycl. 2, n. 15, p. 52, ed. Londin. et in ep. ad Aquileiensem archiepiscopum, ubi hæc habet : πρῶτον μὲν γὰρ . . . τὴν Κυριακὴν ἔχει φωνὴν, λαμπροτέραν πάσης λαμπρόδος ἐξασπράπτουσαν, ἢ ἐκ τοῦ Πατρὸς τοῦ Πνευ-

ματος ἐκπύρ... ; ad hunc fere ubique recurrere solent Photianarum partium Græci. Nicolaus Methonensis in syllogismis ex Photii operibus collectis (Cod. Monac. Gr. 66, f. 81 a), c. 29 : Τὸ δὲ πρὸ πάντων ὀφείλον εὐθύνεσθαι ἀποπον, διὲ τοῦ Χριστοῦ θεολογούντος τὸ Πνεῦμα ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεσθαι, καὶ οὕτω διδάξαντος ἡμᾶς, ἐκ τίως καὶ πῶς ἔχει τὸ Πνεῦμα τὸ εἶναι, οἱ καινοὶ οὗτοι θεολογοὶ τὴν τοῦ ἐνδὲς ἡμῶν Θεοῦ καὶ μόνου καθηγητοῦ θεολογίαν διὰ τῆς παρ' αὐτῶν προσθήκης ταύτης τολμηρῶς ἄγαν καὶ ἀσφαλῶς παραγράφονται. Εἰ γὰρ καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ ἐκπορεύετο τὸ Πνεῦμα εἰ ἐκώλυεν αὐτὸν εἰπεῖν ὅ παρὸ τοῦ Πατρὸς καὶ ἐμοῦ ἐκπορεύεται ; νῦν δὲ ὁ μὴ εἰπεῖν ὁ τῶν πτωγῶν εὐαγγελιστῆς, αὐτοὶ παρ' αὐτῶν προστίθενται, ὅλοι εἰσι μὴ ἀκολουθοῦντες ὅπισω αὐτοῦ. εἰ καὶ τὸν σταυρὸν ἀφρῖν (cf. *Matth.* x, 38 ; xvi, 24 : *Luc.* ix, 23) ὀλονται ψιλῶ τῷ γράμματι παρακαθήμενοι. Similiter Marcus Ephesius arguit in Cone Florent. sess. xliii. (*Hard. Conc.* t. IX, p. 285.)

* Codicis Vaticani Capita representantur.

Πατὴρ ὁ Υἱὸς τὸ Πνεῦμα ἐκπορεύεσθαι (8) μυσταγωγῆι· καὶ οὐ τελεσθῆναι ἄλλον ἐπιζητεῖς, δι' οὐ τελεσθῆσθαι, μᾶλλον δὲ συντελεσθῆσθαι τὴν ἀπέθειαν καὶ μυθολογίαν (9) τὸ Πνεῦμα προερχεσθαι τοῦ Υἱοῦ; Εἰ τοῦ κοινού Σωτῆρος καὶ Δημιουργοῦ καὶ Νομοθέτου τὰ δόγματα τῆς σῆς ἡτερεσθαι παρανοία; ὁρμὴν οὐκ ἐπιτηδῆς ἀναλαβεῖν, εἰ ἂν τις ἕτερον ζητήσῃ λαβεῖν, δι' οὗ τὴν σὴν κατακράτος (10) ἀπελέγξει δυσσεβῆ σπουδῆν; εἰ οὐ τοὺς Δεσποτικούς ὑπεροφῆς νόμους, εἰς τὴν σὴν εὐσεβῶν οὐ βδελύξεται δόξαν; τί δ' ἂν σε τοῦ πνέματος ἕτερον (11) ἀναστήσῃ; τίς δὲ θεραπεύει; περίνοια τὴν ὁλοσώματον θεραπεύσῃ (12) πληγῆν; οὐχ ἦν ὁ Σωτήριος ἐπαφῆκε λόγος, ἀλλ' ἦν ἡ ἐπόσιος (13) ἐμβάθυνε (14) νόσος· καὶ τῆς Δεσποτικῆς διδασκαλίας τὸ ἴαμα (15) εἰς ἀμύθητον ἐξ ἀπειθείας μεταβαλεῖν ἐπιλονεῖκεσε δηλητήριον (16)· μᾶλλον δὲ τὴν ὑπέρμαχον καὶ κατὰ τῶν ἐχθρῶν ῥομφαίαν [5] ὑποδραμόντος τοῦ ζητήσαντος εἰς τὴν ἐκείνων μετατάξασθαι μοῖραν· διό σε καὶ κάτω κείμενον (17) τῆ διστομῶν μαγαλῶν τοῦ Πνεύματος οὐδὲν ἐλαττον ὄμως καὶ ἡμεῖς τὸ ὑπὲρ τοῦ κοινού Δεσπότου φέρον καὶ πρόθυμον ἐνδείκνυμενοι, ὅσα καὶ λογισμοὶ τῆς ἱερᾶς ἡμῶν καθοπλιζούσης ἡμᾶς (18) στρατηγίας εἰς πρᾶταξιν ἀνακινούσιν, οὐδὲ τὰ ἐκ ταύτης τραύματα διαφυγεῖν σε φροντίδος ἕξω ποιήσομεν (19).

γ. [β'.] Εἰ γὰρ (20) ἐξ ἐνός; αἰτίου, τοῦ Πατρὸς, ὃ τε Υἱὸς (21) [6] καὶ τὸ Πνεῦμα προάγεται, εἰ (22) καὶ τὸ μὲν ἐκπορευτῶς, ὃ δὲ γεννητῶς· γίνεται δὲ πάλιν ὁ Υἱὸς τοῦ Πνεύματος προαγωγῶς (23), ὡς ἡ βλασφημία βοᾶ (24), πῶς ἂν ὁ τῆς ἀκολουθίας ἀνάσχοιτο λόγος μὴ οὐχὶ καὶ τὸ Πνεῦμα τοῦ Υἱοῦ παρκατικῶν (25) εἶναι συμμυθολογεῖν; ὁμοτίμως; γὰρ

A Spiritum procedere Filius ipse sacra sua institutione tradit, et tu alium quæris ad huc doctorem, qui te imbuat, imo potius inficiat impietate, Spiritumque e Filio progredi fabularis? Si communis Servatoris et Conditoris et Legislatoris dogmata ut cedant insaniz tuæ poscis, ac tale concipere desiderium hand exhorruisti, quid, quæso, alius præterea assumere quærat, quo impium tuum conatum validissime refutet atque convellat? Si tu Dominicas despicias leges, quis pie sentiens tuam hand execrabitur opinionem? Quid vero aliud a lapsu te erigere poterit, quænam alia medelæ ratio exitiale tuum sanabit vulnus? Vulnus, quod non a Salvatoris illatum verbo, sed spontanea infictum et auctum ægritudine, quæ scilicet, Dominicæ doctrinæ medicinam in virus mortiferum ex contumaciâ contondit convertere? Imo cum gladium nobis quidem propitium, hostibus vero insensum subierit ille, qui ad illorum partes transire concupivit, idcirco te ancipiti Spiritus gladio jam prostratum nihilo tamen minus et nos amorem in communem Dominum paratumque animum ostensuri ne ea quidem vulnera te effugere incuria nostra sinemus, quæ per ratiocinationes sacræ nostræ Theologiæ in acie nos instruentis ac communientis infliguntur.

3. Si enim ex una eademque causa, Patre, tum Filius tum Spiritus sanctus prodit, tametsi hic quidem per processionem, ille autem per generationem; rursus autem Filius Spiritum producit, ut blasphemia clamat, quomodo non ratio consecutionis nos cogat asserere, Spiritum quoque esse Filii productivum (productorem)? Cum enim æque

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

- (8) C. Col. Ἐκπορεύεσθαι τὸ Πνεῦμα μυστ.
 (9) C. Col. Μυθολογεῖν.
 (10) Κατακράτος adverbiali forma legunt tres nostri codices.
 (11) Monac. Τίς δ' ἂν σε. . ἕτερος.
 (12) C. Col. Θεραπεύσει.
 (13) Monac. Ἡ ἐκούσια.
 (14) C. Col. Ἐνεβάθυνε.
 (15) C. Col. Ad marg. post ἴαμα alia manu suppletur, εἰς ἀδόθητον.
 (16) Monac. Εἰς ἀμύθη. ἐξ ἀπειθείας δηλητήριον μεταβαλεῖν ἐπιλονεῖκεσε δηλονότι· μᾶλλον δέ.
 (17) Monac. addit καὶ.
 (18) Monac. Τῆς ἱερᾶς καθοπλιζούσης ἡμᾶς.
 (19) Col. Ποιήσομαι. Hoc caput ita Latine profert Hugo Etherianus, de hæresibus, quas in Latinos Græci devolvunt, lib. II, c. 16 (Bibl. PP. Max. Lugdun. t. XXII, p. 1230 H): « Est (quidem adversus Latinos) acutum et inevitabile telum, et ante omnia alia Dominica vox, quæ feram omnem omnemque vulpem attonitam faciendo exterminat et demolitur. Quæ est hæc? Spiritum quæ ex Patre dicit procedere. Ex Patre Filius Spiritum procedere astruit; et tu auctorem quæris, per quem facias, imo perficias impietatem, dum fabularis Spiritum ex Filio procedere? Si communis Salvatoris, Conditoris et legislatoris dogmata ut a tua recordia evincantur, impetum non formidasti capere, quid utique aliud quispiam accipere quærat, per quod tuum percitus coarguat impium studium? Si tu Dominicas

despicias leges, quis religiosus tuam non abominetur opinionem? Quid utique aliud te de ruina erigat? Quæ autem medelæ astutia totum corpus occupanti plagæ medeatur? Non ei, quam salutaris sermo effecerit, sed ei, quam spontanea indidit ægritudo, quæ Dominicæ doctrinæ medicamentum ex incredulitate litigando permutat in rem quæ juvare non potest, mortiferam; magis autem dum debellatorem adversus inimicos gladium diripit (?), qui quærit in eorum parte adnumerari. Propterea te humi jacentem sub bicipiti gladio spiritus nihilominus tamen et nos, pro communi Domino amorem et promptum animum demonstrantes, quæcunque calculi sacræ nostræ armantis nos militiæ ad dimicandum commovent, sed neque ea quæ ex hac sunt vulnera ut fugias curam extra faciemus. »

(20) Hoc breve caput, sicut et sequens, sub titulo: Περὶ τῆς ἐκπορεύσεως τοῦ ἁγίου Πνεύματος Μητροπόλεως μητροπολίτου Σμύρνης occurrit etiam in Cod. Vindobon. theol. Gr. 249. (Lambeccio est cod. 60), f. 79: Εἰ ἐξ ἐνός αἰτίου, κ. τ. λ. Monac. Ἐτι γὰρ ἐξ εἰ.

(21) Cod. Cæsar. cit. Ὁ Υἱός.

(22) Et deest in cit. Cod. Vindob.

(23) Monac. Γίνεται δὲ ὁ Υἱὸς τοῦ Πνεύματος πάλιν προαγωγῶς.

(24) Ἦς — βοᾶ deest in cit. cod. Vindobon.

(25) Palat. f. 212 b, παρκατικῶν. Vindob. παρκατικῶν. Monac. παρκατικῶν τοῦ Υἱοῦ.

uerque a causa illa prodierit, si alterum erga alterum munere causæ fungitur, certe omni modo et invariata ordinis conservatio (perfectio) exigit, ut et alterum vicissim par pari referens causa alterius existat.

4. Deinde si Filius quidem ab ineffabili paterna simplicitate non recedit, Spiritus autem in duplicem causam refertur et ex duplici processione subsistit, quomodo non sequetur compositio? Quomodo vero non minor Filio Spiritus pari honore præditus per summum sacrilegium asseretur? Quomodo Trinitatis simplicitas (o linguam in impietate audacem!) dignitatem suam minime adulteratam retinebit?

5. Quis, inquam, sanctorum et gloriosorum nostrorum Patrum dixit, Spiritum a Filio procedere? Quæ synodus universalibus confessionibus suffulta

Α ἀμφοῖν τοῦ αἰτίου προεληλυθότων (26), εἰ θάτερον τῷ ἑτέρῳ τὴν τοῦ αἰτίου χρεῖαν ἀναπληροῖ, οὐδὲ θάτερον τὸ ἕτερον, μὴ οὐχὶ (27) τὴν Ἰσην ἀμειδόμενον χάριν αἰτίον γενέσθαι τῆς ἀπαρραλλάκτου τάξεως ἢ συντήρησις ἀπαιτεῖται (28);

[7] δ. [γ.] Ἄλλως τε δὲ, εἰ ὁ μὲν Υἱὸς τῆς πατρικῆς ὑπὲρ λόγον ἀπλότῃτος οὐκ ἐξίσταται, τὸ δὲ Πνεῦμα εἰς διπλοῦν αἰτίον ἀναφέρεται καὶ ἐκ διπλῆς προβολῆς ὑφίσταται, πῶς οὐκ ἐπακολουθήσει τὸ σύνθετον; πῶς δ' (29) οὐχὶ τοῦ Υἱοῦ τὸ ἐλαττον εἶχειν (30) τὸ ἰσότημον Πνεῦμα βλασφημηθήσεται; [8] πῶς ἡ τῆς Τριάδος (31) ἀπλότης (ὡ γλώσσης ἀσεθεῖν τολμηρᾷ; (32) οὐχ ἔξει τὸ οἰκείον ἀξίωμα νοθευόμενον (33); ε'. [δ.] Τίς εἶπε (34) τῶν ἱερῶν (35) καὶ περιωνύμων Πατέρων ἡμῶν τὸ (36) Πνεῦμα τοῦ Υἱοῦ ἐκπορεύεσθαι (37); ποῖα σύνοδος οἰκουμενικῆς (38) ὁμο-

VARLÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(26) Sic Pal. Vat. Vindob.; Monac. f. 451 a, προεληλυθότων.

(27) Monac. Μὴ οὐχὶ καὶ τ. γ.

(28) In cod. Monac. hoc caput ut primum in marg. notatur, in Vat. est secundum. Hugo Etherianus ita illud refert (l. c., p. 4251): « Si enim ex una causa, Patre, Filius Spiritusque procedunt, licet hic quidem per generationem, ille vero per processionem; est autem rursus Filius Spiritus productor, quemadmodum blasphemia clamat: quomodo utique consequentiæ sustineat ratio, quod Spiritus Filii non sit productor? Cum enim æqualiter ambo ex una causa procedant, si alterum alteri causæ usum suppleat, neque vero alteri alterum, nonne ad æqualem recompensandam gratiam Spiritum esse causam immutabilis ordinis observantia exigit? » — Simile argumentum legitur in ep. encycl. n. 10, p. 51: « Εἰ ἐκπορεύεται τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα, ὡς περ ἐκ Πατρὸς, τί μὴ καὶ ὁ Υἱὸς ἐκ τοῦ Πνεύματος γεννᾶται, ὡς περ ἐκ Πατρὸς; et in opusculo contra vet. Romæ asseclas, quod infra damus, cap. 6. Huc spectant e Nicolai Methonensis syllogismis quintus et sextus, quos hic adjungimus.

ε'. Εἰ δίδου ἐν εἰσι Πατὴρ καὶ Υἱὸς, εἰσι δὲ πάντως ἐν τῇ φύσει, διὰ τοῦτο ὡ; ἐκ τοῦ Πατρὸς, οὕτως καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ διότιον ἐκπορεύεσθαι τὸ Πνεῦμα (τοῦτο γὰρ ἡ καινοφωνία τοῦ λατινικοῦ δόγματος ἀπαιτεῖται) δοτέον ἂν εἴη καὶ τὸν Υἱὸν ἐξ ἀνάγκης, ὡς περ ἐκ τοῦ Πατρὸς, οὕτως καὶ ἐκ τοῦ Πνεύματος γεννᾶσθαι, διότι καὶ ὁ Πατὴρ καὶ τὸ Πνεῦμα ἐν εἰσι τῇ φύσει: εἰ δὲ μὴ, κινδυνεύει τὸ Πνεῦμα μὴ ἐν εἶναι τῇ φύσει μετὰ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ, καὶ πάλιν παρῴρησιάζεται ὁ Μακεδόνιος. Hoc caput ad verbum legitur apud Beccum G. O. l. p. 204, et Latine apud Hugonem Ether. (lib. I, c. 48, p. 1212 D.) « Si quia unum sunt Pater et Filius (sunt autem omnino natura unum) ideo ut ex Patre, ita ex Filio dandum est procedere Spiritum (hoc enim novitas Latini dogmatis appetit): dandum est et Filium ex necessitate, ut ex Patre. ita ex Spiritu generari, quoniam et Pater et Spiritus unum sunt natura. Quodsi non ita est, periclitatur Spiritus, cum non sit unum cum Patre natura, et rursus palam sit Macedonius. » Cap. ζ': « Ἐτι εἰ διὰ τὴν ἰσοτιμίαν Πατρὸς καὶ Υἱοῦ, ὡς ἐκ τοῦ Πατρὸς, οὕτως καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκπορεύεται, ἀναγκαίως καὶ ὁ Υἱὸς διὰ τὴν ἰσοτιμίαν Πατρὸς καὶ Πνεύματος, ὡς ἐκ τοῦ Πατρὸς, οὕτως καὶ ἐκ τοῦ Πνεύματος γεννᾶσθαι ὁμολογηθήσεται, καὶ οὕτως ἀπὸ τοῦ Πνεύματος ἐπι τὸν Υἱὸν τὸ βλάσφημον μεταθήσεται: εἰ δὲ μὴ, σαφῶς βλασφημεῖται τὸ Πνεῦμα τῆς θείας ἀκρίπτου τιμῆς τῷ Υἱῷ γὰρ ὁμοτιμίως ἐκ τοῦ Πατρὸς προηγμένον· εἰ θάτερον τῷ ἑτέρῳ τὴν τοῦ εἶναι χρεῖαν ἀναπληροῖ, καὶ θάτερον τὸ ἕτερον τὴν Ἰσην ἀμειδίεται χάριν, ἵνα καὶ

ἰσότημα ἀμφοῦν φυλάττεται· ἐὰν δὲ μὴ ἀμειδίεται, πῶς τάξεως ἢ συντήρησις; καὶ εἰ μὲν μὴ δυναίμενον, ἀσθενές· εἰ δὲ μὴ βουλόμενον, φθονερόν. Βαβαί! τὸ ἀγαθὸν Πνεῦμα, τὸ εὐθές, τὸ ἡγεμονικόν (ex psal. li. Vulg. l. v, 10, 12, LXX), τὸ ὁμοῦναμον κατὰ τὴν φύσιν καὶ ὁμοούσιον Πατρὶ καὶ Υἱῷ. Compendio hæc refert Beccus l. c., n. 62, 63, p. 206; Latine Hugo Etherianus (l. c., p. 1213 G): « Si enim propter honoris parilitatem Patris et Filii ex ambobus Spiritus emanaret, consequi videretur, ut Filius propter honoris parilitatem, sicut est ex Patre, ita et ex Spiritu esset. Quod Methonæ astruit episcopus; ait enim: Duobus ejusdem honoris a Patre progredientibus, si alterum alteri existentia usum præstet, alterum æqualem alteri decet reddere gratiam, ut honoris parilitatem ambo conservent. Quodsi non retribuit, ubi est immutabilis ordinis observantia? Et si quidem non potest, languidus est; si vero non vult, invidus. Vah, bonus Spiritus, et rectus et principalis, ejusdem potentia secundum naturam, Filio Patrique consubstantialis! »

(29) Δὲ deest in Vindob. cod.

(30) Monac. Ἐχει.

(31) Vindob.: βλ. πῶς δ' οὐχὶ ἡ τῆς τρ. Monac.: βλ. ἡ τριάδος.

(32) Hugo Etherianus hoc cap. 4 (in Mon. β') omisso ad sequens properans nonnisi hanc ex eo profert exclamationem: « O sensum intemperantia ebrium et impietate! » Infra c. 9, legitur: Ἄφρονος; ἀκρατον μεθυσίτης τὴν ἀσέβειαν.

(33) Eodem pacto epist. 2, n. 18, ed. Lond.: « Εἰ καὶ ἐκ τοῦ Πατρὸς μὲν ὁ Υἱὸς γεγέννηται, τὸ δὲ Πνεῦμα ἐκ τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ ἐκπορεύεται, ὡς εἰς δύο αἰτίας ἀναφερόμενον, οὐδὲ τὸ σύνθετον εἶναι διαδράσκειν. Cf. Opusc. Phot. infra exhibitum cap. 2, Nicol. Methon. c. 19: Πῶς δὲ καὶ ἀπλοῦν τὸ μὴ ἐξ ἑνός, ἀλλ' ἐκ δύο, τοῦ μὲν ἀνατίου αἰτίου, τοῦ δὲ αἰτιατοῦ καὶ αἰτίου;

(34) Col. Εἶπεν.

(35) Simon Cpl. (apud Allat. c. Hottinger. c. 18, p. 381), Hugo Etherianus (l. c.) et Allatius (Vindic. syn. Eph., c. 77, p. 651, 652) legerunt ἱερῶν. Sed melius codices nostri ἱερῶν: Quis et sanctis et celeberrimis Patribus? De sacerdotibus enim pauli post loquitur, deest quoque articulus τῶν αὐτῶ περιωνύμων.

(36) Monac. Καὶ πν.

(37) Hæc ita refert ex Photio Simon Cpl. ep. ad Jo. Nomophylacem (Allat. c. Hotting., p. 381 et 374): Τίς τῶν ἱερῶν καὶ περιωνύμων Πατέρων ἡμῶν τὸ Πνεῦμα ἐκ τοῦ Υἱοῦ ἐκπορεύεσθαι ἐμυσταγωγῆσε;

(38) Allatius duobus in locis, ubi hæc citat, legit οἰκουμενικῆ, c. Holl. c. 18, p. 374: Ποῖα σύνοδος οἰκουμενικῆ ὁμολογία; σητηριζομένη. Vindic. syn.

λογίας στηριζομένη και διαπρέπουσα (39); μάλλον δὲ A τῆς (40) ἱερέων και ἀρχιερέων θεόλεκτος σύλλογος (41) οὐ ταύτην τὴν διάνοιαν και πρὶν (42) φανῆναι τῆ τοῦ παναγίου! [9] Πνεύματος ἐπιπονοία κατεψήφισατο (43); και γὰρ (44) τὸ Πνεῦμα τοῦ Πατρὸς κατὰ τὴν Δεσποτικὴν μυσταγωγίαν τελεσθέντες και αὐτοὶ λαμπρῶς τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεσθαι και μεγαλοφώνως ἀνεκήρυκτον· και διὴ και τοὺς μὴ φρονούντας οὕτως ὡς τῆς καθολικῆς και ἀποστολικῆς (45) Ἐκκλησίας ὄβριστας τῷ ἀναθέματι καθυπέβαλον (46)· ἐκ παλαιῶν τῶν χρόνων τὴν ἀρτιγενῆ δυσσεβειαν προφητικοῖς προορῶντες ἔμμασι (47) και αὐτὴν μετὰ τῆς προλαβοῦσης πολυμεροῦς ἀποστασίας και γραφῆς και λόγους και διανοίαν καταδίκασον. Ἐτοιμάτισεν εὐθὺς τῶν οἰκουμενικῶν και ἁγίων ἐπὶ συνόδων (48) ἡ δευτέρη τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεσθαι, διεδέξατο ἡ τρίτη, ἐβεβαίωσεν ἡ τετάρτη, σύμφηρος ἡ πέμπτη κατέστη, συνεκήρυξεν (49) ἡ ἕκτη, ἐπεσφράγισε λαμπρῶς ἀγωνισμασιν ἡ ἑβδόμη· καθ' (50) ἐκάστην αὐτῶν [10] ἔστι περιφρανῶς καθορᾶν παρρησιαζομένην τὴν εὐσεβειαν, και τὸ Πνεῦμα τοῦ Πατρὸς, ἀλλ' οὐ τοῦ Υἱοῦ (51) θεολογούμενον ἐκπορεύεσθαι. Σὲ δὲ τῆς ἀγγέλι (52) δυσσεβοῦσα μετεδίδαξε, τῆς τῶν ἀντινομοθετοῦντων τῷ Δεσπότη γαταπεσεῖν εἰς ἀθέσμευς βίβας ὑπηγάγετο (53);

et munita, imo quis sacerdotum atque episcoporum divinitus coactus cœtus sententiam istam etiam antequam in lucem prodiret, per sanctissimi Spiritus afflatum non condemnavit? Etenim Spiritu Patris juxta Christi Domini doctrinam ipsi quoque initiati illum a Patre procedere clara et alta voce prædicabant eosque qui non ita sentirent, utpote catholicæ et apostolicæ Ecclesiæ contemptores anathemati subjiciebant, jam inde ab antiquis temporibus novam istam impietatem prophetiis oculis prospicientes, ipsamque una cum multiplici priorum hærescon defectione et scriptis et verbis et animo condemnabant. Definivit statim universalium et sanctorum septem synodorum secunda, Spiritum sanctum ex Patre procedere; excepit tertia, confirmavit quarta, suffragata est quinta, prædicavit sexta; obsignavit claris certaminibus septima; in qualibet illarum est luculente cernere libere prædicatam pietatem, traditumque de Spiritu, illum a Patre, non autem a Filio procedere. Te vero quisnam impiorum grex diversa sentire docuit, quis ex iis qui Domino contraria sanciant, in opiniones iniquas ut delabaris effectit?

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

Ephes. I. c. Quis e sacerdotibus et laudatissimis nostris Patribus Spiritum ex Filio procedere deerevit? Quæ synodus universalis confessionibus constabilita et celebris? — Sed Etherianus ut supra ex œnemicibus.

(39) Allat. c. Hott. I. c. Ἐνδιαπρέπουσα. Sic Col.

(40) Monac. Μάλλον δὲ τῶν ἱερ.

(41) Monac. Σύνοδος.

(42) Monac. Πρὶν ἢ φαν. Sic. Col.

(43) Simon Cpl. I. c., p. 372, 373: Μάλλον δὲ τῆς ἱερέων και ἀρχ. θεόλ. σύλλογος οὐ ταύτην τὴν διάνοιαν (δηλονότι τὴν λέγουσαν, και ἐκ τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον) τῆ ἐπιπονοίᾳ τοῦ Πνεύματος κατεψήφισατο; Allatius non recte vertit: « Quis ex sacerdotibus et præsulibus a Deo congregatus cœtus non hanc cogitationem (eam nempe quæ pronuntiat etiam ex Filio Spiritum S.) adversus Spiritum sancti inspirationem calculum dedit? » Melius Hugo Etherian. (vide not. 17).

(44) Sic cod. Vatic. ; Monac. et Col. : Δι' ὧν γὰρ. Palat. : Ἰσ : δι' ὧν γὰρ τὸ πν. Ether. : Per quos.

(45) Καὶ ἀποστολ. in Monac. ad marg. suppletur.

(46) Apud Allat. c. Hott., p. 373 : Καὶ γὰρ τοὺς μὴ φρονούντας οὕτως (ἤγουν ὡς τὸ πν. ἐκ μόνου τοῦ Πατρὸς και οὐ μὴν ἐξ Υἱοῦ) ὡς τῆς καθ. κ. ἀπ. ἐκκλ. ὄβριστας τῷ ἀναθεματισμῷ καθυπέβαλον. « Namque eos qui non ita tenent (nempe Spiritum ex solo Patre, et non ex Filio) veluti in cath. et apost. Ecclesiam injuriosos anathemate percusserunt. » — Monac. habuit καθυπέβαλον; sed ρ deinde deletum. Col. καθυπέβαλλον.

(47) Monac. ὀφθαλμοῖς.

(48) Eodem pacto et iisdem fere verbis septem synodos protendant Jos. Bryennius Or. 8, de S. Trin., Mich. Balsamon in *Anaphora Cleri Cpl.*, Glycas alique, quorum textus recitat Allatius, *De Occid. et Or. Eccl. consens.* I. III. c. 2, n. 1, p. 916-918; c. Hotting. p. 315-321. *Vindic. syn. Eohe.* c. 77.

C p. 648, 649.

(49) Col. Συννεκήρυξεν.

(50) Col. Καὶ καθ'.

(51) Monac. Col. et Pal. Ἐκ τοῦ Πατρὸς, ἀλλ' οὐκ ἐκ τοῦ Υἱοῦ.

(52) Monac. Ἄλλη; tunc supplend. : σύνοδος.

(53) Hæc postrema verba Græce allegantur in citata Simonis Cpl. ep. (Allat. c. Hott. p. 381) sine ulla varietate, Latine tantum in *Vindic. syn. Ephes.* p. 652: « Te vero quisnam grex impius inversa doctrina docuit discernere Spiritum ex Filio? Quis contra Dominum leges instituens in iniquas opiniones delabi subduxit? » — Sed Hugo Etherianus (I. c., p. 1251. C. D.) totum caput recitat hoc pacto: « Quis dixit sacerdotum seu Patrum nostrorum, Spiritum ex Filio procedere? Quæ synodus universalibus sponsonibus firmata et adornata, magis autem quod Pontificum divinitus adunatum collegium non hanc sententiam, et antequam apparet, sancti Spiritus inspiratione condemnavit? Per quos

D Spiritus sanctus Patris esse juxta Dominicam institutionem apparet; ex quo liquido procedere magis vocibus prædicaverint (I. prædicaverunt), et quidem non sic sentientes ut universalis et apostolicæ Ecclesiæ contemptores subdidissent anathemati. Ab antiquis enim temporibus noviter ortam impietatem præsgis Providentiæ (I. providentes) oculis et ipsam cum anticipante multifaria discessione scripto, verbo atque sententia condemnarunt. Dogmatizavit statim universalium et sacrarum synodorum secunda, Spiritum sanctum ex Patre procedere; suscepit tertia, quarta confirmavit, consensum præbuit quinta, sexta adjudicavit, splendidis consignavit certaminibus septima. Per singulas earum est patenter videre fiducialiter egisse pietatem et Spiritum ex Patre, sed non ex Filio divinitus annuntiatum procedere. Te vero quis grex impius perdocuit, quis contrarias leges Domini ponens legibus incidere in nefarias sectas subinduxit? »

6. Verum hinc quoque horum impietas Deoque A repugnans licentia refutatur. Si enim quæcunque sunt communia secundum indifferentem et individuum simplicemque ac singularem communitatem; si, inquam, quæcunque horum Spiritui et Patri adsunt, hæc Filio quoque insunt; similiter et quæcumque in Spiritu et Filio intelliguntur, nequeunt Patri itidem negari: imo nec potest Spiritui adimi quidquam eorum quæ Filio et Patri adsunt; puta regnum, bonitas, substantiæ supersubstantialitas, incomparabilis virtus, æternitas, immunis a corpore spiritualitas, cæteræque innumeræ id genus voces, quibus divinissima de Deitate doctrina catholicis fuit ab initio tradita. Si ergo hæc ita considerantur, et nemo Christianorum iis adversari ausit; juxta vero hæreticam istam temeritatem Spiritus processio Patri et Filio communis est Spiritui quoque (quo quid queat scelestius auderi?) in Spiritus processionem dividendus foret, essetque pars quidem illius producens, pars vero producta, et illa quidem causa, hæc autem causatum, et ingens aliarum blasphemiarum agmen sequeretur.

7. Sed enim procedit Spiritus a Filio. Quam ob causam: Ut scilicet aliquid accipiat, quod non habuit procedens a Patre. Jam vero si potest admitti atque affirmari, quod Spiritus hinc aliquid pluris acceperit, quod modo non absque illius assumptione erat imperfectus? Vel omnino post illud acceptum? Nam hinc quoque sequeretur; posse de simplici atque compositionis experte natura duplici- tatem et compositionem prædicari. Sin vero nil pluris acceperit, quænam est ratio (necessitas), processionis nihil omnino præstare valentis?

ζ'. [ε'.] 'Ἄλλὰ κἀντιϋθεν ἔστιν αὐτῶν φεράσαι τὸ δυσσεβῆς καὶ πρὸς θεομαχίαν αὐτόνομον. Εἰ γὰρ πάντα (54) ὅσα ἔστι κοινὰ κατὰ τὴν ἀδιάφορον καὶ ἀμερῆ, ἀπλήν τε καὶ ἐνιαίαν κοινότητα· εἰ πάντα ὅσα τούτων ἔστι, Πνεύματος καὶ Πατρὸς (55), [11] ταῦτα πρότερον καὶ Υἱῷ· ὡσαύτως δὲ (56) καὶ ὅσα ἐνθεωρεῖται· τῷ Πνεύματι καὶ Υἱῷ, οὐκ ἔστι μὴ συνομολογεῖν ἐνοπάρχειν καὶ (57) τῷ Πατρὶ· οὐ μὴν, ἀλλ' οὐδὲ ὅσα (58) Υἱῷ καὶ Πατρὶ, οὐδὲ τούτων οὐδὲν ἔστι τοῦ Πνεύματος ἀποστερεῖν (59)· ἐννοεῖ μοι βασιλείαν, ἀγαθότητα (60), τὸ τῆς οὐσίας ὑπερούσιον, τὴν ὑπὲρ ἐννοίαν δύναμιν, τὸ αἰδίον, τὸ ἀσώματον, τὰς μυρίας καὶ συστοίχους φωνὰς, αἷς ἢ ὑπέρθεος θεολογουμένη θεότης τοῖς εὐσεβέσιν ἐνωθεν παραδίδοται (61). Εἰ οὖν οὕτω ταῦτα θεωρεῖται, καὶ οὐδεὶς ἔστι τῶν ἐν Χριστιανοῖς, ὃς εἰς μαχόμενον ἀπενεχθεῖ διαβούλιον· ἔστι δὲ, ὡς ὁ αἰρετικῶν νεανιεύεται λόγος, ἢ τοῦ Πνεύματος ἐκπόρευσις Πατρὸς καὶ Υἱοῦ κοινόν, εἴη ἂν καὶ τὸ Πνεῦμα (εὐτεῖ ἂν γένοιτο πρὸς δυσσεβείαν τολμηρότερον; εἰ) ἐν τοῦ Πνεύματος ἐκπόρευσιν μεριζόμενον, καὶ τὸ μὲν αὐτοῦ προάγον, τὸ δὲ προαγόμενον, καὶ τὸ μὲν αἰτιον, τὸ δὲ αἰτιατόν, καὶ πολλῇ ἄλλῃ θεομαχίας παράταξις (62).

[12] ζ'. [ε'.] 'Ἄλλὰ γὰρ ἐκπορεύεται τὸ Πνεῦμα τοῦ Υἱοῦ. Τί δὴποτε (63) προσλαμβάνον, ὅπερ οὐκ ἔσχεν ἐκπορευόμενον τοῦ Πατρὸς; εἰ μὲν γὰρ ἔστι τι λαβεῖν καὶ εἰπεῖν (64), ὃ προσεβλήθη, πῶς οὐχὶ χωρὶς τῆς προσλήψεως ἀτελής (65); ἢ πάντως γε μετὰ τὸ προσλαβεῖν; εἰ δὲ μηδὲν προσεβλήθη (ἐκφύεται γὰρ κἀνταῦθα τὰ τε ἄλλα, καὶ τὸ διπλοῦν καὶ σύνθετον, καταθρασυνόμενον τῆς ἀπλῆς τε καὶ ἀσυνθέτου φύσεως) τίς ὁ λόγος τῆς οὐδὲν παρασχεῖν δυναμένης ἐκπορεύσεως (66);

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ

(54) Mon. cod. hic sigit cap. ε'. ut Vatic. Ex hoc capite plura dat supra laudatus cod. Vindobon. f. 79 b. Καὶ πάλιν εἰ πάντα ὅσα, etc.

(55) Vindob. Εἰ πάντα ὅσα ἔστι τοῦ Πνεύματος καὶ τοῦ Πατρὸς.

(56) Mon. omittit δὲ.

(57) Καὶ deest in Vindob.

(58) Col. οὐδ' ὅσα.

(59) In cod. Monac. hic plura verba desunt. Habet enim post: 'Ἐνοπάρχειν καὶ τῷ Πατρὶ immediate: οὐδὲ τούτων οὐδὲν ἔστι ἀποστερεῖν· ἐννοεῖ μοι. Vindob.: Οὐ μὴν, ἀλλ' οὐδ' ὅσα ὁ. κ. π. οὐδὲ τούτων οὐδ' ἔστιν τοῦ πν. ἀποστ.

(60) Vindob. Βασιλείας ἀγαθότητα.

(61) Huc usque in citato Vindob. Cod. verba sunt eadem; nunc vero sequitur: Εἰ οὖν ἢ τοῦ Πνεύματος ἐκπόρευσις Πατρὸς ἔστι· καὶ Υἱοῦ, κοινόν ἂν εἴη καὶ τῷ Πνεύματι· τοῦτε (sic) ἂν γένοιτο πρὸς δυσσεβείαν τολμηρότερον.

(62) Mon. Παράταξις. Hugo Ether. (l. II, c. 17, p. 1232 G.) compendio hoc argumentum ita refert: « Si omnia communia Patris et Filii, et Spiritus existunt omnia communia, ut Deus, rex, conditor, omnipotens, simplex, incorporeus, et simpliciter omnia alia; commune vero Patris et Filii progressio Spiritus ex eis; et ex se utique procedet Spiritus, et principium erit sui, et causa simul et causatum, quod neque gentiliū fabulæ confinxerunt. » Hæc

vero non ex nostro libro, sed potius ex Photii encyclica desumpta sunt, ubi idem argumentum ita evoluitur (n. 12, p. 52): « Εἰ πάντα τὰ κοινὰ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ καὶ τοῦ Πνεύματος πάντως ὑπάρχει κοινὰ, ὡς τὸ Θεός, τὸ βασιλεὺς (Mon. Cod. 27, f. 449 a. cap. ε' addit: Τὸ Κύριος), τὸ δημιουργός, τὸ παντοκράτωρ, τὸ ὑπερούσιον, τὸ ἀπλοῦν, τὸ ἀσχημάτιστον, τὸ ἀσώματον, τὸ ἀόρατον, ἀπλῶς τὰ ἄλλα πάντα· κοινόν δὲ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ ἢ τοῦ Πνεύματος ἐξ αὐτῶν πρόδος· καὶ ἐξ αὐτοῦ ἀρχὴ ἐκπορευθήσεται τὸ Πνεῦμα, καὶ ἀρχὴ ἔσται αὐτὸ ἐαυτοῦ, καὶ αἰτιον ἅμα καὶ αἰτιατόν, ὅπερ οὐδ' οἱ τῶν Ἑλλήνων μῦθοι ἀνεπέλασαντο. Cf. alterum Phot. opusc. ab Euthymio vulgatum, cap. 7. Huc spectat quoque argumentum Nicomediensis præsulis apud Ethe- rianum (lib. I, c. 13, p. 1207): « Quod non est unius proprium, triūm est commune; si igitur causa emissionis Spiritus non est tantum Patris, sed et Filii, necesse quoque Spiritus esse, sicque erit Spiritus emissor simul et emissus. »

(63) Palat. Υἱοῦ τι δὴποτε. Col. Υἱοῦ; τι δὴποτε.

(64) Καὶ εἰπεῖν deest in cod. Monac.

(65) Monac. Ἀτελής.

(66) Hugo Etherianus (l. II, c. 18, p. 1233 A): « At vero procedit Spiritus ex Filio, aliquid accipiens, quod procedendo ex Patre non habuit. Si enim aliquid est accipere et dicere, qui (scilicet quod) acceperit, quomodo non absque assumptione imper-

[15] γ'. [ζ.] Εὐ δὲ καὶ τοῦτο λογισμοῖς ἐπισκό-
πει (67)· εἰ γεννᾶται μὲν ὁ Υἱὸς ἐκ τοῦ Πατρὸς,
ἐκπορεύεται δὲ τὸ Πνεῦμα τοῦ Υἱοῦ, τίς ἂν ἐπι-
ωθεῖται σχέσις ἄλλη, καθ' ἣν καὶ τὸ Πνεῦμα τῆς
ἐξέρου προσαγωγῆς ἑαυτῆ τὸ προνόμιον· συνδιασώ-
σει καὶ τῆς ὁμοφυοῦς οὐσιώσεως οὐ φαυλῖσει τὸ
ἀζῆλωμα (68) ;

θ'. [η']· Ὅρα δὲ κἀντεῦθεν (69)· εἰ τοῦ Πατρὸς
ἐκπορευόμενον τὸ Πνεῦμα (70) καὶ τοῦ Υἱοῦ ἐκπο-
ρεύεται, τίς ἀντιπεσείτα· [14] λόγος μὴ καταπεσεῖν
ἐξ ἀνάγκης [ὦ φρονδῶ; ἄκρατον (71) μεθουούσης τὴν
ἀσέβειαν!] τὸ τῶν ἰδιωμάτων ἀμετάπτωτον καὶ ὁ
Πατήρ [ἴλεως δ' ἡμῖν εἴη καὶ τὸ βλάσφημον εἰς τὰς
τῶν αἰτίων τρέποιτο κεφαλᾶς (72) !] ψῆλὸν ἂν εἴη
περιλειπόμενον (73) ὄνομα, κοινοποιηθέντος ἡδὴ τοῦ
χαρακτηρίζοντος αὐτὸν ἰδιώματος, καὶ εἰς ἓν πρόσω-
πον τῶν δύο συναλειφομένων θεαρχικῶν ὑποστά-
σεων· καὶ ἀναδραστήσει πάλιν ἡμῖν ὁ Σαβέλλιος,
μᾶλλον δὲ τι τέρας ἕτερον ἡμισαβέλλιον (74).

ι'. Οὐδὲ γὰρ οὐδ' ἡ (75) κατὰ τὸν Υἱὸν ἐννοουμένη
νυνὶ καὶ προτεινομένη πρὸς ἀποφυγὴν τοῦ ἀτοπή-
ματος γέννησις οὐ μόνον οὐδὲν ἀνεκτικότερον τὸ δύσφη-
μον ἀπεργάσσοιτο τοῦ πατρικοῦ ἰδιώματος (76), λέγω

8. Tu vero et hoc æqua lance judicis pondera.
Si nascitur quidem Filius a Patre, procedit autem
Spiritus a Filio, quænam alia relatio excogitari
queat, per quam et Spiritus sibi conservet præ-
rogativam producendi aliam personam nec a di-
gnitate æqualitatis et consubstantialitatis dege-
neret?

9. Hoc item considera. Si Spiritus a Patre pro-
cedens etiam a Filio procedit, quænam obstabit
ratio, ne necessario (o mentem mera ebriam im-
pietate!) concidat constantissima idiomatum firmi-
tas et Pater (propitius sit nobis et blasphemiam in
eorum capita convertat quorum causa hæc loquimur)
nudum relinquatur nomen? communi scilicet
facto idiomate illo, quo ipse discernitur, atque in
unam personam contractis et confusis (coalescentibus)
duabus divinis hypostasibus; sique rursus
emerget nobis Sabellius, imo monstrum aliquod
semisabellianum.

10. Neque vero generatio, quæ nunc in Filio in-
telligitur et in subterfugium absurditatis objicitur,
leniorem ullatenus tolerabilioremque impietatem
istam officiet, quæ in paternam exsurgit proprieta-

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

fectus? Quodsi nihil accepit, obruuntur et hinc alia,
duplex scilicet et compositum, violentia simplicita-
tem naturæ, quæ compositionem non habet. Quæ
ratio nihil potentis præstare processionis? » Affine
est argumentum quod tum in alio Photii Opere
(cap. 4) tum in Encyclica occurrit; ibi legitur
n. 9: Διὰ τί δὲ καὶ ἐκπορευθεῖ τὸ Υἱὸς τὸ Πνεῦμα:
εἰ γὰρ ἡ ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπόρευσις τελεία (τελεία
δὲ, ὅτι θεὸς τέλειος ἐκ θεοῦ τελείου), τίς ἡ ἐκ τοῦ
Υἱοῦ ἐκπόρευσις καὶ διὰ τί; περιττὸν γὰρ εἴη τοῦτο
καὶ μάταιον. Quod uberius evoluit Nicolaus Metho-
nensis apud Hugonem Ether. (lib. 1, c. 14, p. 1207):
« Si perfecta ex Patre processio Spiritus (perfecta
autem, quoniam Deus perfectus de Deo perfectio,
Patre, Spiritus), quid, inquam, confert ad hanc illa,
quæ ex Filio? Quorum si et hic aliquid confert, non
est perfecta illa; quomodo enim perfecta, si tantum
déhabet, quantum illa confert? Si autem ex Filio
processio Spiritus eadem (ei) quæ ex Patre pro-
cessionis est, nihilque amplius est neque invenire
neque dicere ad declarationem Spiritus perfectionis,
superflua utique sit prorsus ea quæ ex Filio; at su-
perflua est atque vanus superfluum quid inducens
in superconsummata supraperfectaque Trinitate. »
Græcum textum suppeditat cod. Monac. 66, f. 78
a, b, cap. 11: Εἰ τελεία ἡ ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπόρευ-
σις τοῦ Πνεύματος; (τελεία δὲ ὅτι θεὸς τέλειος ἐκ
θεοῦ τελείου, τοῦ Πατρὸς, τὸ Πνεῦμα), τί δήποτε
συντελεῖ πρὸς ταῦτα ἡ ἐκ τοῦ Υἱοῦ; εἰ μὲν γὰρ καὶ
αὕτη συνεισφέρει τι, οὐ τελεία ἐκείνη· πῶς γὰρ
τελεία, ἡ τοσοῦτον δεῖ, ὅσον αὕτη συνεισφέρει; εἰ
δὲ παρὰ τὴν ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπόρευσιν τοῦ Πνεύμα-
τος οὐδὲν ἔστι πλέον ἐτέρωθεν οὐθ' εἶρεῖν οὐτ' εἰ-
πεῖν, περιττὴ πάντως ἡ ἐκ τοῦ Υἱοῦ· ἀλλὰ περιττὸς
ὄντως καὶ μάταιος ὁ περιττὸν τι παρεισάγων ἐν τῇ
τελείᾳ θεότητι· οὐδὲ γὰρ ῥητέον, τὴν μὲν ἐκ τοῦ
Πατρὸς ἐκπόρευσιν εἰς ὑπαρξίν τῆς οὐσίας τῷ Πνεύ-
ματι συντελεῖν, τὴν δὲ ἐκ τοῦ Υἱοῦ εἰς ἄλλο τι τῶν
περὶ τὴν οὐσίαν θεωρουμένων, πάσης διπλοῦς καὶ
συνθέσεως τῆς θείας φύσεως ἀπεληλαμένης.

(67) Sic Vatic. Monac. Τοῦτο μετὰ λογισμοῦ
σπῶπει.

(68) Hoc caput tum in Vatic. tum in Monac. cod.
septimum numeratur. Argumentum affine est ei,

quod cap. 3 prolatum est quodque sub variis formis
sæpius redit. Quo et pertinet Joan. Phurnæ obiectio
apud Beccum, l. c., n. 51, 52 (*Gr. orth.* 1, p. 184,
185): Εἰ πάντα ὅσα ἔχει ὁ Πατήρ καὶ ὁ Υἱὸς, ταῦτα
καὶ τὸ ἅγιον ἔχει Πνεῦμα, δὲ τὸ συμφυὲς καὶ ὁμο-
θεον, ἀναγκαίως πάντως; τὸ καὶ ἐξ αὐτοῦ δεῖν ἐκπο-
ρευθεῖσαι τι συναχθῆσεται. Cf. etiam opusc. contra
vet. Romæ asseclas, cap. 8.

(69) Monac. f. 451 b: κἀνταῦθα.

(70) Monac. Τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Πνεύματος.

(71) Monac.: Ἄκρατα.

(72) Familiaris Photio exclamatio, quæ pariter
occurrit epist. 2, encycl. n. 22, p. 54, ed. Lond.
et ep. ad Aquilei. archiepisc. (apud Jager, *Histoire
de Photius*. Append. p. 456).

(73) Monac. f. 452 a. Περιλειπόμενος. Sic Col.

(74) Vatic. f. 198: Ἡμῖν Σαβέλλιον. Palat. f.
214 a. ἡμισαβέλλιον. Mon. et Col. ἡμισαβέλλιον.
Cf. opusc. secundo loco ed. infra c. 4. Arguit Photius:
Si Patri et Filio est communis spiratio activa,
personarum idiomata communicantur; sed his
communicatis non amplius ab invicem distinguun-
tur; unde incidimus in Sabellianismum, qui Patri
et Filii hypostases in unam contrahit. Similiter
Joan. Phurnes apud Beccum, l. c., n. 50, p. 185:
Εἰ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκ τοῦ Πατρὸς καὶ ἐκ τοῦ
Υἱοῦ ἐκπορεύεται, τὸ ἴδιον μετακινήσεται τοῦ Πα-
τρὸς; et Nicolaus Methon. c. 4 (ex cod. Mon. 66,
f. 78): "Εἰ εἰ ὡς περ ἐκ τοῦ Πατρὸς, οὕτως καὶ
ἐκ τοῦ Υἱοῦ κατὰ μίαν καὶ ἀδιάφορον πρόδον ἐκπο-
ρεύεται τὸ Πνεῦμα, οὐ μόνον κοινοῦται τὸ πατρικὸν
ἰδιώμα καὶ Πατὴρ καὶ Υἱὸς εἰς ἓν συγγέροντα πρόσω-
πον, ἀλλὰ καὶ καθόλου τὸ ἓν καὶ ἡ ἀπλότης καὶ ἡ
ἀμερία τῆς μιᾶς καὶ ἀπλῆς, μᾶλλον δὲ καὶ ὑπερ-
ηνωμένης καὶ ὑπερηπλωμένης τριάδος ὑπερορίζεται,
καὶ Σαβέλλιος, μᾶλλον δὲ τι τέρας ἡμισαβέλλιον τε
καὶ ἡμιάρειον ἀναφύεται, σύγχυσις ὁμοῦ καὶ κατα-
τομὴν διαπλέκων. Cf. de hac objectione Manuel Cal-
lec. l. 11, c. Græc. (*Bibl. PP. max. Lugdun.* t. XXVI,
p. 458.)

(75) Monac. omitt. οὐδὲ γὰρ, et legit tantum:
Οὐδὲ ἡ δὴ κατὰ.

(76) Monac. Ἀξιώματος.

tem, quæ scilicet denotat processionis causam; A cum hæc ipsa secundum impiorum fabulas in Filii refundatur et commisceatur proprietatem. Sectio enim rursus et partitio atque indivisi divisio. Si enim unum idiomatum suorum dat Pater et de proprietate, qua ipse per illud distinguitur, recedit, aliud vero inviolatum servat, quomodo non concedent, partem quidem ipsius in idiomate considerari, partem vero una cum idiomatis innovatione dividi? Verum horror subit, quod et eousque illorum blasphemiam in medium proferre sustinimus.

11. Præter jam dicta, si duo principia in divina et supersubstantiali Trinitate conspiciuntur, ubinam erit toties decantatum ac Deo dignissimum monarchiæ robur? Quomodo non impium irrepet polytheismi dogma, atque adeo atheismus? Quomodo non sub specie christianismi superstitio gentilitatis ab his qui hæc audent asserere, introducetur?

12. Rursum si duo principia in monarchica Trinitate admittantur, quomodo non etiam tertium ex eadem sententia prodiens emicabit? Semel enim principio summo et independente de sua sede ab impiis exturbato et in binarium dejecto, faciliori ausu etiam ad ternarium sectio principii procedet; quando quidem et in supernaturali atque individua singularique Deitatis natura ternarium potius quam binarium emicat, utpote quod et idiomatibus congruit et adaptatur.

13. Num ergo hæc Christianis sunt auribus toleranda? Nonne iram et fletum, affectus ut plurimum insociabiles; impiorum istorum temeritas coire super ipsos cogit? Iram quidem, quod tantam arrogantiam amentiamque conceperint; fletum vero

ἐξ τοῦ δηλοῦντος [15] τὸ τῆς ἐκπορεύσεως αἰτιον (77) τοῦτου δὴ τοῦτου κατὰ τοὺς τῶν ὁυσεβῶν μύθους εἰς τὸ τοῦ Υἱοῦ ἀναχωρομένου τς (78) καὶ συνθλιβομένου ἰδιώμα, κατατομὴ γὰρ πάλιν καὶ διαίρεσις καὶ τοῦ ἀμεριστοῦ μερισμός· εἰ γὰρ τὸ μὲν αὐτοῦ τῶν ἰδιωμάτων δίδωσιν ὁ Πατήρ, καὶ τῆς κατ' αὐτὸ (79) χαρακτηρισζούσης αὐτὸν ἐξίσταται ἰδιότητος, τοῦ δὲ συνηρηετὸ ἀκήρατον, πῶς οὐχὶ τὸ μὲν αὐτοῦ δώσουσιν (80) ἐνθεωρεῖσθαι τῷ ἰδιώματι, τὸ δὲ (81) συνδιαίρεισθαι τῇ καινοτομίᾳ (82) τοῦ ἰδιώματος; Ἄλλὰ γὰρ (85) φρίτταιν ἔστι, οὗ καὶ μέχρι τούτων τὴν βλασφημίαν αὐτῶν προαγαγεῖν ὑπηγάκαμεν.

12'. [θ'.] Χωρὶς δὲ τῶν εἰρημένων, εἰ δύο αἰτία ἐν τῇ θεαρχικῇ καὶ ὑπερουσίῳ Τριάδι καθορίζεται, καὶ τὸ τῆς μοναρχίας πολυθμητον καὶ θεοπερεπὲ; κράτος (84); [ι'.] Πῶς οὐχὶ τὸ τῆς πολυθείας θεοον ἦν ἐπιχωμάσει (85); [12'] Πῶς δ' οὐκ ἐν προσήματι Χριστιανισμοῦ ἢ θεοειδαίμονια τῆς Ἑλληνικῆς πλάσης τοῖ; ταῦτα (86) λέγειν τολμῶσιν οὐ συνεισάλασει (87);

13'. [β'.] Πάλιν εἰ δύο αἰτία τῆς μοναρχικῆς Τριάδος; ἐπαναβέθηκε, πῶς οὐχὶ καὶ τὸ τρίτον τῆς αὐτῆς συνανακῦψε γνώμης προερχόμενον; Ἄπαξ γὰρ τῆς ἀνάρχου καὶ ὑπεραρχίου ἀρχῆς τῆς οἰκείας ἔδρα; τοῖ; εὐσεβεῖσι περιτραπέσις καὶ εἰς διὰ δαδὰ διαμηθείσης, νεανικώτερον (88) καὶ πρὸς τὴν Τριάδα ἢ κατατομὴ τῆς ἀρχῆς προσελύσεται, ἐπεὶ καὶ τῇ [14] ὑπερφυεὶ καὶ ἀμερεῖ καὶ ἐνιαίᾳ τῆς θεότητος φύσει τὸ τριαδικὸν μᾶλλον ἢ τὸ δυαδικὸν (89) ἀναφαίνεται, οἷα δὴ καὶ τοῖ; ἰδιώμασιν ἐρμολόμενον (90).

13'. [γ'.] Ἄρα Χριστιανῶν ἀποαῖς ἀνεκτὰ ταῦτα; ἀρ' οὐκ ὀργὴν καὶ θρήνον, τὰ τῶν παθῶν ὡς ἐπίπαν ἀσυνδύαστα, εἰ εὐσεβεῖν θρασυθέντες (91) εἰς ἐν ἐπ' αὐτῶν συνελθεῖν (92) ἐκδιάζονται (93); ὀργὴν μὲν, οἷ; τσαυτὴν ἀπόνοιαν ἀνελάθοντο· ὀργὴν δὲ,

VARIE LECTIONES ET-NOTÆ.

- (77) Monac. Αἰτία.
 (78) Τς deest in Monac.
 (79) Col. Κατὰ αὐτό.
 (80) Monac. Ἐαυτοῦ δίδωσι.
 (81) Monac. Τῷ δὲ συνδ.
 (82) Col. Καινοτομία.
 (83) Col. Ἰδ. καὶ ἀλλὰ γὰρ.
 (84) Similiter Photius ep. ad Aquilei. l. c. Ἡ ἐν Τριάδι μοναρχία φροῦδος οὐχίσταται. Nicol. Methon. c. 2 in line: Καὶ ἀμα ἢ δυαρχία τὴν μοναρχίαν ἀπὸ τῆς μιά; ἐξορίζει θεότητος.
 (85) Monac. Ἐπεισχωμάσει. Sic Col.
 (86) Monac. Πλάνης τοιαῦτα λέγειν τολμ. Etiam in Vatic. erat τοιαῦτα, sed ο; rasum est.
 (87) Monac. Συνελάσει.
 (88) Monac. Νετανικώτερον.
 (89) Sæpe Photiani objiciunt, dualitatem causarum absurdum esse, derivari τὴν μονάδα ἐκ τῆς δυάδος et similia. Nicolaus Methon. apud Hugon. Ether. (l. 1, c. 3, p. 4204): « Si Spiritus ex Patre et Filio procedit, erit utique unum ex duobus, et duo principia unius; unus enim est Spiritus sanctus, ut Pater unus et Filius unus; Pater autem et Filius non unus, sed duo, licet natura unum sint; alius enim et alius, quamvis non aliud et aliud. At omnium rerum rationes in Deo sunt et ab ipso in res

universas distribuuntur. Quare omnis erit quæ in rebus prospiciunt unitas ex dualitate et dualitas principium unitatis, quod est inconueniens. » Hæc quoque priorem partem et Nicolaus Græce adducit Beccus orat. 4, De unit. Eccl. n. 61 (G. O. I. 203); integrum textum dat cod. Monac. 66 f. 76 a, cap. 1: Ὁμολογησαμένου (sic in cod., Becc. ὠμολογημένου), τοῦ, οὗ τὸ ἐκπορεύεσθαι ἰδιώμα τοῦ Πνεύματος; ἐστὶ παραστατικὸν, τῆς ὑποστατικῆς ἡγουν προσωπιτικῆς αὐτοῦ ὑπάρξεως; εἰ τὸ Πνεῦμα ἐκ τοῦ Πατρὸς καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ ἐκπορεύεται, εἴη ἂν τὸ ἐν ἐκ τῶν δύο καὶ οἱ δύο ἀρχὴ τοῦ ἐνός (ap. Beccum: Δύο ἀρχαὶ ἐσονται τοῦ ἐνός); ἐν γὰρ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ὡς καὶ ὁ Πατὴρ εἰς καὶ ὁ Υἱὸς εἰς; Πατὴρ δὲ καὶ Υἱὸς οὐχ εἰς, ἀλλὰ δύο, εἰ καὶ τῇ φύσει ἐν· ἄλλος γὰρ καὶ ἄλλος, εἰ καὶ μὴ ἄλλο καὶ ἄλλο. Καὶ ἐπεὶ τῶν ὄντων πάντων οἱ λόγοι πρόεισιν ἐν τῷ Θεῷ, κἀκεῖθεν εἰς τὰ ὄντα διανεμόνται, εἴη ἂν καὶ πᾶσι ἢ ἐν τοῖ; οὔσι θεωρουμένη μὲν μονά; ἐκ δυάδος, καὶ ἡ δυὰς ἀρχὴ τῆς μονάδος, ὅπερ ἀποπον.

(90) Cf. cum hoc capite, cap. 42.

(91) Monac. Δυσεβεῖς θρασυθέντες (sic).

(92) Monac. Εἰς ἐν συνελθεῖν ἐπ' αὐτῶν.

(93) Monac. Οὐ βιάζονται, sic habuit et Vaticanus f. 198; sed posteriori manu τῷ οὐ superscriptum fuit ἐκ. Col. et Mon.

οὐς πρὸς ἑλεθρον ἀδοθήθην καταφέρονται· ἡ γὰρ Α εὐσέβεια, καὶ ὀργιζομένη, τὸν τοῦ ὁμοφυοῦς οἴκτον οὐκ ἀποτίθεται.

ιδ'. [ιδ'.] Σκοπεῖν δὲ τὸ τῆς δυσσεβείας μέγεθος οὐδὲ διὰ [47] τῶν ῥηθησομένων ἐστὶ δυσχερές. Εἰ γὰρ μετὰ τὴν ἀναρχὸν καὶ πατρικὴν ἀρχὴν καὶ αἰτίαν ὁμοουσίου πάλιν ἀρχὴ καθίσταται καὶ αἴτιον (94) ὁ Υἱός, πῶς ἂν τις διαφύγοι μὴ δύο λέγειν ἐν τῇ (95) Τριάδι παραλλατούσας ἀρχάς, τὴν μὲν τὸ ἀναρχὸν ἔχουσαν καὶ ἐστηριγμένην ἐν αὐτῷ, τὴν δὲ ἀρχομένην ἐς ἅμα καὶ πρὸς ἀρχὴν ἀνατρέχουσαν καὶ συμμεταφερομένην τῇ τῶν σχέσεων διαφορᾷ (96);

ιε'. [ιε'.] Εἰ δ' αἴτιος ὁ Πατὴρ τῶν ἐξ αὐτοῦ, οὐ τῷ λόγῳ τῆς φύσεως (97), τῷ δὲ λόγῳ τῆς ὑποστάσεως, ὁ δὲ λόγος τῆς πατρικῆς ὑποστάσεως οὐδενὶ μέχρι νῦν (98) περιορίζειν καὶ τὴν τοῦ Υἱοῦ ὑπόστασιν δεδυσσεῖσθαι (οὐδὲ γὰρ οὐδὲ Σαβελλίῳ τὴν Υιοπατορίαν τερατευσάμεν (99) δεδυσσεῖσθαι) οὐ μὲν οὐκ ἂν εἴη οὐδενὶ τρόπῳ οὐδενὸς τῶν ἐν τῇ Τριάδι αἴτιος ὁ Υἱός (1).

[18] ις'. [ις'.] Οὐδὲ τοῦτο δὲ χρὴ παραδραμεῖν, ὅτι καὶ αὐτὴν τὴν ὑπόστασιν τοῦ Πατρὸς εἰς δύο τὸ δυσσεβήμα διαιρεῖ· ἢ πάντως γε τὸ τοῦ Υἱοῦ πρόσωπον εἰς μέρος ἀνελήφθαι τῆς πατρικῆς ὑποστάσεως νομοθετεῖ. Εἰ γὰρ, ὡς εἰρηται, οὐ τῷ λόγῳ τῆς φύσεως, τῷ δὲ λόγῳ τῆς ὑποστάσεως αἰτίος ἐστὶν ὁ Πατὴρ τῶν ἐξ αὐτοῦ (2), ἐστὶ δὲ καὶ τὸ Πνεύματος αἴτιος ὁ Υἱός, ὡς ἡ θεομαχία βοᾷ, ἢ συμεριζόμενον ἀποφῆναι (3) τὴν πατρικὴν ὑπόστασιν τὸν Υἱὸν, ἐξ ἧς καὶ τὸ αἴτιον παρέσχε λαβεῖν, ἢ τὸν Υἱὸν ἀναπληρῶντα τὸ πρόσωπον τοῦ Πατρὸς, ἐκείνο δὲ (4) συναποτολήσῃ λέγειν πρὸς (5) τῆς ἀναπληρώσεως ἐνδεές· καὶ τὸν Υἱὸν μέρος χρηματίσαντα πατρικόν, τὸ

A quod in perniciem irreparabilem præcipites agantur. Pietas enim, etiam dum Irascitur, proximi sui commiserationem non abjicit (non deponit).

14. Porro etiam per ea quæ mox dicentur facile est impietatis magnitudinem conspiciari. Si enim post supremum et independens paternum principium causamque iterum consubstantialis personæ principium et causa constituitur Filius, quomodo quis effugiet a duobus asserendis in Trinitate principii, quorum alterum principio careat et in hac principii carentia fundetur et firmetur, alterum vero principiatum simul et ad principium recurrat et una cum relationum differentia producatur?

15. Quod si Pater est causa personarum ab ipso procedentium non ratione naturæ, sed ratione personæ, ratione autem paternæ personæ contineri et includi etiam Filii personam nemo hactenus, licet sublestus et impius affirmavit (ne ipse quidem Sabellius, qui monstrosam Filiopaternalitatis commentum excogitavit), nullatenus profecto Filius poterit causa esse ullius in Trinitate personæ.

16. Neque vero et hoc prætereundum, quod ipsam quoque Patris personam in duas impia illa doctrina dividit, vel certe Filii personam in partem paternæ hypostaseos assumi sancit ac statuit. Si enim, ut modo dictum est, non ratione naturæ, sed ratione hypostaseos Pater est causa procedentium ab ipso personarum; est vero et Spiritus causa Filium quemadmodum sacrilega ista sententia clamat; necessario affirmare cogimur, aut Filium una cum Patre esse paternæ hypostaseos participem, ex qua et hoc habuerit, quod sit causa, aut Filium personam complere Patris, quæ proinde ante hoc complementum indiga et deficiens, sicque admit-

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(94) Monac. αἴτιος.

(95) Τῇ deest in Monac.

(96) Hugo Etherianus (l. II, c. 3, p. 1216 G.): « Methonensis antistes paralogismos texit ordiendo: si cum Patre, quæ (l. qui) est sine initio et causa, consubstantialia (— is) rursus principium existit Filius: duo sunt in Trinitate diversa principia; hoc quidem in eo, quod sine principio est, principiatumque dignitatis consolidatum, hoc vero in eo, quod intercidens et initians simul et initiatum habitudinumque differentia conjugum sit. » Græce in Cod. Mon. 66 f. 78 b, cap. 12: Εἰ καὶ μετὰ τῆς ἀνάρχου καὶ πατρικῆς ἀρχῆς καὶ αἰτίας ὁμοουσίου πάλιν ἀρχὴ καθίσταται ὁ Υἱός, εἴην ἂν ἐν τῇ Τριάδι δύο ἀρχαὶ παραλλατόυσαι· ἢ μὲν ἐν τῷ ἀνάρχῳ καὶ μόνῳ τῷ ἀρχικῷ ἀξιώματι ἐστηριγμένη, ἢ δὲ μεταπίπτουσα καὶ ἀρχομένη ἐς καὶ ἀρχουσα, καὶ τῇ τῶν σχέσεων διαφορᾷ συνδουζομένη.

(97) Monac.: οὐ λόγῳ τῆς φ.

(98) Monac.: μέχρι τοῦ νῦν.

(99) Monac.: τερατευσάμενην.

(1) Hoc Photii argumentum nonnullis detruncatum refert Hugo Ether. (l. II, c. 18, p. 1253 C.): « Si causa est Pater eorum, quæ ex ipso sunt, non ratione naturæ, ratione vero personæ; sed ratio personæ paternæ a nullo usque nunc includere personam Filii impie dicta est; nequaquam igitur sit alicujus eorum, qui in Trinitate, causa Filii. » Huc spectat Nicolai Methonensis ratiocinatio

(lib. II, c. 3, p. 1217 G.): « Si Pater eorum causa est, qui ex ipso sunt, secundum quod major non ratione naturæ, sed ratione personæ; ratio autem paternæ personæ non convenit Filio, qua sit ratione unius in Trinitate, scil. Spiritus, causa, Filius? Naturæ? Itaque natura major est et pneumatica manifesta. At ratione personæ; ergo coaptabitur rationi personæ Patris, quod Filius a Sabellio, qui eum prodigialiter Patrem assererat, infamatus est; nulla ratione Spiritus causa Filius existit. » Græce in Cod. Mon. 66, f. 78 b, cap. 13: εἰ ὁ Πατὴρ αἴτιος τῶν ἐξ αὐτοῦ, καθὼ καὶ μείζων, οὐ τῷ λόγῳ τῆς φύσεως, ἀλλὰ τῷ λόγῳ τῆς ὑποστάσεως, ὁ δὲ λόγος τῆς πατρικῆς ὑποστάσεως οὐκ ἐφαρμόζει καὶ τῷ Υἱῷ, τίνοι ἂν εἴη λόγῳ τοῦ ἐν τῇ Τριάδι Πνεύματος αἴτιος ὁ Υἱός; τῷ τῆς φύσεως; οὐκ οὐκ καὶ μείζων ἐστὶ (λόγῳ) τῆς φύσεως καὶ πνευματομαχία δηλοῦται· ἀλλὰ τῷ τῆς ὑποστάσεως οὐκ οὐκ συναρμόζεται τῷ λόγῳ τῆς ὑποστάσεως· ὅπερ οὐδὲ τῷ υιοπατορίαν τερατευσάμεν δεδυσσεῖσθαι Σαβελλίῳ οὐδενὶ ἄρα λόγῳ αἴτιον τοῦ Πνεύματος ὁ Υἱός. — Editus Ilugonis Etheriani textus nonnihil depravatus et pessima interpunctione laborans sæpius ex græcis, quos citat, auctoribus corrigendus est.

(2) Col.: τοῦ ἐξ αὐτοῦ.

(3) Col.: ἀποφανέται.

(4) Monac.: ἐκείνῳ τῆς Sic Col.

(5) Monac.: πρὸς.

tendo Filium quamdam esse portionem Patris, et
tremendum Trinitatis mysterium in binarium cir-
cumcidemus.

17. Ingens quoque aliorum zizaniorum copia ex
malo hoc semine ab initio posita germinaverit;
quod tamen non dormientibus, ut videtur, verum
mortis secundum animam vigiliam vigilantibus
querentibusque insanis istis, quomodo supremum
illud ingenuum et salutare semen adulterarent,
superveniens humani generis hostis in miseris
ipsorum animabus seminavit. Etenim quidquid
proprie (per se) proprium alicujus est, si de duobus
aliquibus, re ipsa ab illo translaturum accipiatur, ac
de uno quidem vere affirmetur, de altero non item,
duo illa proposita diversæ naturæ esse ostendit;
verbi gratia risibile (risivum), quod per se est
hominī proprium, et Josue quidem Israelis duci
apte congruit, conspecto autem angelo principi
copiarum Domini nullo omnino pacto convenit,
perspicue ostendit, ducem illum populi nullatenus
esse ejusdem atque archangelum substantiæ vel
naturæ existimandum. Sicque in cæteris rebus om-
nibus qui eadem processerit methodo, clare ac
nullo labore eandem veritatem nanciscetur.
Quod si istud ubique viget et eodem modo conside-
ratur, processio autem Spiritus ex Patre paternam
prædicat proprietatem, hæc vero, ut hæresis jacitatur,
congruit quidem Filio, Spiritui autem nequaquam
(nondum enim quisquam istam blasphemiam animo
concepit), quod hinc sequitur, ipsi talium malorum
institutores contra suamet capita colligant. Quod si
Spiritus processionem non esse paternam proprie-

αφρικτὸν τῆς Τριάδος μυστήριον εἰς δυάδα περιτε-
μεῖν (6).

[19.] ιζ'. [ιζ'.] Καὶ πολὺ ἂν εἴη ζιζανίων ἄλλο πλῆ-
θος ἀπὸ τῆς ἐξ ἀρχῆς καταβληθείσης πονηρᾶς ἀνα-
πλαστάντων σπορᾶς· ἢ οὐχὶ καθευδόντων, ὡς εἰκινε,
ἀλλὰ τὸν (7) κατὰ ψυχὴν ἐργηγορότων θάνατον καὶ
ζητούντων τῶν φρενοβλαβῶν, ὅπως τὸν ἀνοθεῖν καὶ
εὐγενῆ καὶ ζωτήριο ἐπινοθεύσαι σπόρον (8) ἐπι-
θὼν ὁ τοῦ γένους ἐχθρὸς ταῖς αὐτῶν κατέσπειρεν (9)
ἀθλαῖς ψυχᾶς (10). Καὶ γὰρ (11) ἄπαν κυρίως
ἰδίον τινος ἐπὶ δύο τινῶν ἀπ' ἐκείνου πραγματικῶς
λαμβάνομενον, καὶ κατὰ θατέρου μὲν ἀληθῶς λεγό-
μενον, κατὰ δὲ τοῦ ἐτέρου οὐκέτι, ἑτεροφυῆ τὰ προ-
τεθέντα δείκνυσιν· αὐτίκα τὸ γελαστικὸν ἀνθρώπου
κυρίως ἰδίον ἔν καὶ Ἰησοῦ μὲν εἰ τυχὸι τῷ δημαγωγῷ
τοῦ Ἰσραὴλ ἀρμολόμενον, τῷ δὲ ἐπιστάντι αὐτῷ
ἀρχιστρατήγῳ τῆς τοῦ Κυρίου δυνάμεως (12)
[20] κατὰ πάντα διίστάμενον, ὄρῳν (13) ἐναργῶς
δίδωσιν οὐχ ὁμοφυῆ τὸν δημαγωγὸν οὐμένου τῷ
ἀρχαγγέλω νομίζειν οὐδ' ὁμοούσιον. Καὶ ἐπὶ τῶν ἄ-
λων ἀπάντων ὁ διὰ τῆς αὐτῆς μεθόδου προῶν σαφῶς
τε καὶ ἀταλαιπώρως εὐρήσεται τὴν αὐτὴν θεωρίαν
προβαίνουσαν (14). Εἰ δὲ τοῦτο πανταχοῦ κρατεῖ καὶ
τὴν αὐτὴν ἀποσώζει διάνοιαν, ἐστὶ δὲ τοῦ Πνεύματος
ἢ ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπόρευσις τὸ πατρικὸν ἀνακηρύτ-
τουσα ἰδίον, τοῦτο δὲ κατὰ τὸ φράγμα τῆς αἰρέσεως
ἐφαρμόζεται μὲν τῷ Ἰῶν, κατὰ δὲ τοῦ Πνεύματος
οὐδαμῶς [οὐπω γὰρ τις τοῦτο τὸ εὐσφημον ἔνο-
ησις (15)]· τὸ ἐξῆς αὐτοὶ κατὰ τῆς ἑαυτῶν κεφαλῆς
οἱ τῶν τηλικούτων κακῶν εἰσηγγεῖται συναγέτω-
σαν (16)· εἰ δὲ μὴ πατρικὸν ἰδίον τὴν τοῦ Πνεύματος

VARIE LECTIONES ET NOTÆ.

(6) Initium hujus cap. profert Hugo Etherianus
(l. II, c. 18. p. 1233): « At hoc autem neque hic
convenit præterire, quoniam et ipsam personam
Patris in duo divisit impietas, aut prorsus Filii per-
sonam in partem recipi paternæ personæ asseve-
rat. » — Nicol. Methon. cap. 14 ita Photii argumen-
tum recitat: « εἰ ἐν τῷ αὐτῷ λόγῳ, δηλαδὴ τῷ τῆς
ὑποστάσεως, αἰτίος τοῦ Πνεύματος ὁ Υἱὸς, ὃ καὶ ὁ
Πατὴρ αἰτίος τῶν ἐξ ἑαυτοῦ, δύο ταῦτα κατὰ ταῦτὸν
ἄτοπα συμβαίνει· μέρος τε λέγειν τὸν Υἱὸν τῆς πα-
τρικῆς ὑποστάσεως· εἴπερ ὁ μὲν τῶν δύο, ὁ δὲ τοῦ
ἐνός τούτων αἰτίος· καὶ ἀναπληροῦντα τὸ τοῦ Πατρὸς
πρόσωπον, ὡς ἄρα πρὸ τῆς ἀναπληρώσεως ἐνδεές.
Apud Hugon. Eth. (l. II, c. 3, p. 1217). « Nam
si eadem ratione causa personæ Spiritus exstat Fi-
lius, qua et Pater eorum, qui ex ipso sunt, causa
est: duo hæc secundum idem accidunt inconve-
nientia: partem (editio habet: patrem) quidem di-
cere Filium paternæ hypostaseos, cum hic quidem
duorum, hic vero unius eorum causa existat, et
quod actu compleat Patris personam, quasi ante
completionem imminutam. »

(7) Mon.: f. 452 a, : τῶν.

(8) Mon.: σπόρον ἐπινοθεύσαι.

(9) Mon.: κατασπείρων.

(10) Apud Hugon. Ether. (l. II, c. 18, p. 1223
D.); « Et quidem multa est zizaniorum alia multi-
tudo, ab ea quæ a principio invecata est, mala pul-
sulans dispersione. Quæ non dormientium, ut vi-
detur, sed secundum animam vigilantium, mortem
querentium insanorum, ut supremum (l. super-

num), generosum et salutare degener efficiat (sic)
semen, superveniens generis inimicus in eorum
sevit (ed. habet: ævrit) miseris animabus zizania).

(11) Mon.: οὐ γάρ.

(12) Josue V. 14. Comparat Josue cum Archan-
gelo protectore.

(13) Ὅρῳν deest in Monac.

(14) Eandem doctrinam ita illustrat Nicol. Me-
thonensis cap. 24 (Cod. Mon. 66, f. 80 a): « Πᾶν
ἰδίον τινος ἀπ' ἐκείνου μεταλαμβάνομενον, οὐκ ἐπὶ
ἂν ἰδίον ἦ, καὶ καθ' ἑτέρων τινῶν δύο λεγόμενον, εἰ
μὲν κατ' ἀμφοῖν ἐπίσης ἀληθεύεται, ὁμοφυῶς· εἰ δὲ
κατὰ τοῦ ἐνός, τοῦ ἐτέρου δὲ μὴ, ἑτεροφυῆ τὰ δύο
ταῦτα δείκνυσιν ὅντα· οἷον φέρε εἰπεῖν· τὸ γελαστι-
κὸν ἰδίον ἔν τοῦ κατὰ τὸν ἀνθρώπου εἶδους, ἀπὸ τοῦ-
του δὲ μεταλαμβάνομενον λεγέσθω πρῶτον κατὰ τι-
νων δύο καὶ ἀληθεύτω, οἷον Σωκράτους καὶ Πλά-
τωνος· γελαστικὸν γὰρ ἐκάτερον τούτων· οὐκ οὖν καθ'
ὁμοφυῆς Σωκράτους καὶ Πλάτωνος· λεγέσθω πάλιν καὶ
καθ' ἑτέρων δύο, καὶ κατὰ μὲν τοῦ ἐνός ἀληθεύτω,
κατὰ δὲ τοῦ ἐτέρου μηκέτι· οἷον κατὰ τοῦ Σωκράτους
καὶ κατὰ τῆς γεγραμμένης εἰκόνος αὐτοῦ· ὁ μὲν γὰρ
Σωκράτης ὄντως πλαστικὸν (lege: γελαστικὸν), ἢ
δὲ εἰκὼν αὐτοῦ οὐκέτι· ἑτεροφυῆ ἄρα τὰ δύο ταῦτα,
Σωκράτης καὶ εἰκὼν αὐτοῦ.

(15) Mon.: οὐδαμῶς· οὕτω γὰρ τις τοῦτο τὸ εὐσφ.
ἐνενόησε.

(16) Nicol. Methon. l. c. hæc uberius evolvit ἰτε-
pergens: Κατὰ δὲ τὸν αὐτὸν λόγον ἐπειδὴ τὸ προ-
ἄγειν τὸ Πνεῦμα ἐξ ἑαυτοῦ ἰδίον ἐστὶ τοῦ Πατρὸς, τοῦτο
δὲ ἀπὸ τοῦ Πατρὸς μεταλαμβάνομενον καὶ κατὰ τοῦ

ἐκπόμευσιν φήσουσι, δηλονότι οὐδὲ τοῦ [21] Υἱοῦ· ἔπει δὲ οὐδὲ τοῦ Πνεύματος (17), λεγέτωσαν οἱ πάντα λέγειν θρασείας, πῶς ὁ μηδενός ἐστιν ἴδιον τῶν τριῶν, ἀλλὰ μηδὲ (18) κοινὸν, χώραν ὅπως ἔχει θεωρεῖσθαι ἐφ' ἑνός τινος τῶν ὑποστάσεων τῶν θσαρχικῶν (19) ;

ιη'. [ιη'.] Παραπλήσιον δὲ τοῖς εἰρημένοις καὶ τοῦτο· Εἰ τὸ ἴδιον τοῦ Πατρὸς εἰς τὴν ἰδιότητα μεταβάλλεται τοῦ Υἱοῦ (20), καὶ τὸ ἴδιον δηλονότι τοῦ Υἱοῦ εἴη ἂν εἰς τὴν ἰδιότητα μεταβαλλόμενον τοῦ Πατρὸς. Ἐπαξ γὰρ ὁδὸν ἀνατεμούσης τῆς δυσσεβοῦς γλωσσαλγίας, δι' ἧς τὰ τῶν ὑποστάσεων χαρακτηριστικὰ ἰδιώματα μεταπίπτειν καὶ ἀντιπεριστάσθαι βούλεται (21), καὶ ὁ πατὴρ αὐτοῖς (22) (ὡ βάθος ἀσεβείας!) ὑπελευσεται τὴν γέννησιν, ὅτε γεγέννηται ὁ Υἱός· ἔδει (23) γὰρ τοὺς πάντα τολμητὰς (24), ὡς εἴκοι, μηδὲ τὴν τοιαύτην θεομαχίαν ἀτόλμητον λιπαῖν (25).

ιθ'. [ιθ'.] Καθόλου δὲ ἐπὶ πάντων τῶν κυρίως ἰδίων, ἐπειδ' ἂν τι τούτων κατὰ τινος πραγματικῶς ὑποστάσεως ἀπὸ τοῦ πρώτως ἐξιδιωσαμένου μεταλαμβάνομενον ἀληθεύει, εἰ καὶ μὴ τὸ ἀξίωμα τῆς ἀντιστροφῆς αὐτῷ (26) συνεπάγοιτο, ἐκείνο (27) δὴ τὸ παρέχον ἐτέρῳ μετέχειν τοῦ ἰδιώματος εἰς [22] λόγον ὁρῶμεν ἀναγόμενον φύσεως. Εἰ οὖν ὅπερ ἦν ἴδιον ἀπ' ἀρχῆς ἐγκωσμένοιο τοῦ Πατρὸς, τοῦτο δίδωσιν ἡ τόλμα παρῆναι (28) καὶ τῷ Υἱῷ, συνοράτω καὶ ἄκουσα, πρὸς οἷον αὐτῆς τέλος καταστρέφει τὸ θεοσυγές ἀκόλουθον ὃ ἄρα, ὡς εἴκοιεν, ἦν τοῖς ἔρασταῖς τοῦ ψεύδους, κατὰ τῶν ἰδιωμάτων ἐφάπαξ ἐκμεμηνῶσι, τοῦ Πατρὸς καὶ αὐτὴν γε παντελῶς τὴν ὑπόστασιν εἰς φύσιν ἀναλύσαι καὶ τὸ αἴτιον ὅπως περιελθεῖν τῶν θσαρχικῶν ὑποστάσεων (29).

κ'. [κ'.] Ναί, φησὶν, ἀλλ' ὁ Σωτὴρ ἔφη (30) τοὺς μαθητὰς μυσταγωγῶν, ὅτι (31) *Τὸ Πνεῦμα ἐκ τοῦ ἐμοῦ λήφεται καὶ ἀναγγελεῖ ὑμῖν*. Καὶ τίνα ἂν λάθοις (32-33), ὡς ἐπὶ τὴν τοῦ Σωτῆρος κατέφυγες

⁴⁷ Joan. xvi, 14.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

υἱοῦ λεγόμενον καὶ τοῦ πνεύματος, εἰ κατὰ μὲν τοῦ υἱοῦ ἀληθεύει, ὡς τὸ καινὸν δόγμα φησὶ, κατὰ δὲ τοῦ πνεύματος οὐκ ἐτι (οὐδὲ γὰρ αὐτὴ ἑαυτὸ προβάλλει)· ἑτεροφυῆ ἄρα ταῦτα, ὁ υἱὸς καὶ τὸ πνεῦμα· εἰ δὲ ταῦτα ὁμοφυῆ, ἡ κατ' ἀμφοῖν ἀληθευέτω τὸ προβάλλειν τὸ πνεῦμα ἐξ' αὐτῶν, ἢ εἰ μὴ κατὰ τοῦ ἑνός, οὐδὲ κατὰ τοῦ λοιποῦ ἀληθεύει.

(17) Mon. : πατρός.

(18) Cod. Col. ἀλλ' οὐδέ.

(19) Rursum Nicol. Methon. e. 9. vers. fin. : εἰ δὲ μήτε κοινὴ τῶν τριῶν, μήθ' ἑνός τινος τῶν τριῶν ἴδια, οὐδ' ἄρα ὅπως θεωρηθήσεται ἐπὶ τῆς τριάδος ἡ τοῦ πνεύματος προβολή, καὶ συνοιχῆσεται καὶ τὸ πνεῦμα· ἀλλ' ἐπὶ κεφαλῆς τοῦ καινοτομοῦντος τὸ βλάσφημον ἀναφέρειτο!

(20) Monac. : Πατρὸς μεταβάλλεται εἰς τὴν ἰδ. τοῦ υἱοῦ. In Mon. hoc cap. signatur ἰδ.

(21) Mon. : ἀντιπεριστάσθαι βούλονται.

(22) Mon. : αὐτῆς.

(23) Mon. : εἴδει.

(24) Mon. : τολμώντας.

(25) Nicol. Methon. c. 26 (l. c. f. 89 b.) : ὅτι εἰ τὸ ἴδιον τοῦ πατρὸς εἰς τὴν υἱὸν μεταφέρεται, τί μὴ καὶ τὸ ἴδιον τοῦ υἱοῦ εἰς τὸν πατέρα ἀντιπεριστάσθαι,

tatem dixerint, profecto nec Filii proprietates erit, quoniam vero nec Spiritus est, dicant qui omnia dicere audent, quomodo quod nullius trium personarum est proprium sed nec commune, locum omnino habeat, ut in aliqua divinarum hypostaseon intelligatur.

18. Affine autem jam dictis et hoc : Si quod proprium est Patris transfertur in proprietatem Filii, profecto et quod proprium Filii in Patris proprietatem erit transferendum. Ubi enim impia garrulitas semel aperuit viam, qua notiones hypostaseon proprietates mutuo transitu alias in alias migrare et mutari vult, Pater quoque per ipsos (o impietatis profunditatem!) subibit generationem, quia generatus est Filius; oportebat enim audacissimos istos nec ab hoc quidem impio ausu sibi temperare.

19. Universim vero in omnibus per se propriis quando aliquid horum de aliqua realiter hypostasi ab eo, quod illud sibi primario ut proprium vindicavit, acceptum verificatur, tametsi dignitatem reciproce conversionis secum non trahat, attamen illud, quod alteri præbet ut proprietatis sit participes, videmus in naturæ rationem reduci. Si ergo quod ab initio proprium Patris agnoscebatur, hoc audacia istorum Filio quoque habendum tradit, videant vel inviti, quo demum ipsorum impietas desinat. Consequens enim foret, ab istis mendacii amatoribus contra Patris proprietates semel debacchatis, ipsam quoque hypostasin omnino in naturam resolvi, ita ut causæ ratio penitus a divinis hypostasibus auferatur.

20. Ita sane, inquit. At Salvator dixit discipulos erudiens et instruens, quod, *Spiritus de meo accipiet et annuntiabit vobis* ⁴⁷. Et quis non videt, te ad hanc Salvatoris confugisse vocem, non ut

ἑνα καὶ ὁ πατὴρ γεννητός ἦ, ὡς μηδὲν εἶδος βλασφημίας ἀτόλμητον καταλείπεσθαι;

(26) Sic in cod. Col. 277.

(27) Mon. : κάκεινο.

(28) Παρῆναι deest in Mon.

(29) Nicol. Methon. c. 27 : Οὐδὲν ἴδιον τινος ὑποστάσεως ἑτέρα ὑποστάσει ἐφαρμόζειν δύναται· ἀλλ' ἐπειδὴν ἴδιον τι ἀπὸ τοῦ πρώτως ἐξιδιωσαμένου κατὰ τινος ὑποστάσεως πραγματικῶς ἀληθεύει, ἐκείνο τὸ πρώτως αὐτὸ ἐξιδιωσάμενον εἰς λόγον ἀνάγεται φύσεως· οἷον τὸ γλαστικὸν πρώτον ἐξιδιούται ὁ καθόλου λεγόμενος ἄνθρωπος, ἀπὸ δὲ τούτου μεταλαμβάνομενον ἀληθεύει πραγματικῶς κατὰ πάντων τῶν κατὰ μέρος ἀνθρώπων· ἀλλ' ὁ καθόλου ἄνθρωπος ὁ πρώτος τὸ γλαστικὸν ἐξιδιωσάμενος οὐχ ὑποστάσεως, ἀλλὰ φύσεως ἐστιν ὄνομα. Εἰ τοίνυν καὶ τὸ πρόαγειν τὸ πνεῦμα πρώτος μὲν ἐξιδιούται ὁ πατὴρ, ἐξ αὐτοῦ δὲ μεταλαμβάνει τοῦτο καὶ ὁ υἱός, ὑπόστασις ὡν, ἀκόλουθον ἂν εἴη τὸν πατέρα λέγειν μὴ εἶναι ὑπόστασιν, ἀλλὰ φύσιν· εἰ δὲ τοῦτο, μὴ εἶναι ὅπως πατέρα. — Cohæret hoc cap. intime cum c. 17.

(30) Col. ἔφησε.

(31) Mon. : ἡ τί· sed ad marg. : Ἰσως· ὅτι.

(32-33) Mon. : λάθοις.

patrocinium invenias, sed ut ipsum quoque Dominum, perennem veritatis fontem, dissonantiæ insimules? Sic enim lingua tua ad quidlibet audendum est prona et ad ansas, ubi nullæ sunt, confingendas et excogitandas. Si enim hic ipse humani generis Conditor et curator modo quidem Spiritum docet a Patre procedere, nullatenus adjiciens, quod et a se procedat, sed illum (Patrem) solum causam, quemadmodum suæ generationis, ita et Spiritus processionis credi a nobis et prædicari jubet; modo autem, ut tu asseris, quia dicit: *De meo accipiet* ⁴⁴, alto quidem silentio compressit priorem institutionem ac doctrinam; quanquam oportebat, ut in secundam ingressus initiationem prioris quoque memoriam refricaret, doctrinasque adeo inter se dissitas conjungeret et ad invicem conciliaret; ille vero hoc quod faciendum erat non facit, et loco dicendi, Spiritum a Patre procedere, in ipsum processionem Spiritus transfert: quo modo non evidenter evincitur, substantialem atque inalterabilem veritatem a te inique dissonantiæ insimulari?

21. Quoniam vero vel ea quæ pueris sunt nota scire te vetuit summa illa, qua etiam ad impossibilia contendis temeritas, nunc saltem, etsi non prius, intelligere debes nihil tam clare tuæ vesaniæ adversari, quemadmodum hæc Domini atque Salvatoris vox. Si enim diceret: *De me accipiet*, nec sic quidem quod studes evinceretur; haberet tamen aliquem prætextum error. Neque enim accipere ab aliquo ob alium quempiam usum et substantiali processionem procedere in eundem sensum conveniunt; multum abest, ut hoc ita se habeat. Quoniam vero tantæ impietatis magnitudinem Salvator prævidens, non talem emisit vocem, ne multos ope tua dæmonis nequitia depasceretur, quomodo loco accusationis quam Domino intendis, ad ejus cle-

φωνήν, οὐχ ἵνα συνήγορον εὐρήσης (34), ἀλλ' ἵνα καὶ αὐτὸν τὸν Δεσπότην, ἀένναον (35) τῆς ἀληθείας πηγὴν, εἰς διαφωνίαν ἐξυδρίσης; οὕτω γὰρ ἡ σὴ γλώσσα πάντα τολμᾷ ἐστὶν ἀσελγῆς καὶ τῶν ἀλήπτων λαβῆς συμπλάττειν καὶ ἐπινοεῖν (36). Εἰ γὰρ αὐτὸς οὗτος ὁ Δημιουργὸς [25] τοῦ γένους καὶ προνοητῆς νῦν μὲν τὸ Πνεῦμα διδάσκει ἐκπορεύεσθαι τοῦ Πατρὸς, οὐδαμῶς προστιθεὶς (37-38), ὅτι καὶ ἐξ αὐτοῦ, ἀλλ' ἐκείνον αἰτιον μόνον, ὡσπερ τῆς ἑαυτοῦ γεννήσεως, οὕτω καὶ τῆς τοῦ Πνεύματος ἐκπορεύσεως, θεολογεῖσθαι μυσταγωγεί· νῦν δὲ, ὡς σὺ λέγεις, διότι φησὶν (39)· Ἐκ τοῦ ἐμοῦ λήψεται, περιεῖλας μὲν σιγῆ βαθεῖα τὴν πρότεραν (40) μυσταγωγίαν· καίτοι γε πρὸς δευτέραν ἐλθόντα (41) τελετὴν ἔδει καὶ τῆς προτέρας ἀναμνησῆαι καὶ συνάψαι τὰ (42) τοσοῦτον (43) ἀλλήλων τῇ θεωρίᾳ διεστηχότα· ὁ δὲ (44), τοῦτο μὲν δέον πράττειν, οὐ ποιεῖ· ἀντὶ δὲ τοῦ ἐκπορεύεσθαι τὸ Πνεῦμα τοῦ Πατρὸς εἰς ἑαυτὸν τὴν ἐκπόρευσιν τοῦ Πνεύματος μετατεί· πῶς οὐχὶ τὴν σὴν ἐκθεσμον διαφωνίαν τῆς ἐνουποστάτου καὶ ἀναλλοιώτου κατασκευάζων (45) ἀληθείας οὐχ ἐάλωσ δίκην ὀφειλῶν (46); καί· Ἐπαὶ δὲ σε οὐδὲ τὰ τῶν παιδῶν εἰδέναι ἢ τοῦ τοῖς ἀδυνατοῖς ἐπιχειρεῖν ἀπαστέρησε (47) θρασύτης, ἀλλὰ γε νῦν, εἰ καὶ μὴ πρότερον, συνίεναι σε χρὴ, ὡς οὐδὲν οὕτω (48) [24] λαμπρῶς ἴσταται κατὰ τῆς σῆς ἀπονοίας, ὡς ἡ Δεσποτικὴ καὶ Σωτήριος αὐτῆ φωνὴ (49). Εἰ μὲν γὰρ ἔλεγεν· Ἐξ ἐμοῦ (50) λήψεται, οὐδ' οὕτως τὸ σοι σπουδαζόμενον ἐλάμβανε πέραις· πλὴν ἀλλ' εἰχὲς τινα πρόφασιν ἢ πλάνην (51). Οὐδὲ γὰρ οὐδὲ (52) τὸ λαμβάνειν ἀπὸ τίνος χρεῖας ἄλλης χάριν, καὶ τὸ πρὸς οὐσίωσιν (53) ἐκπορεύεσθαι εἰς ταυτὸ (54) συνάγεται τῇ διανοίᾳ· πολλοῦ γε καὶ δεῖ. Ἐπαὶ δὲ τῆς τοσαύτης ἀσεβείας τὸ μέγεθος ὁ Σωτὴρ προορῶν οὐδὲ τοιαύτην ἀφήκε φωνὴν (55), ἵνα μὴ πολλοὺς διὰ σοῦ ἢ τοῦ Πονηροῦ κακουργία κατανεμηθῆ (56), πῶς, ἀντὶ τοῦ κατηγορεῖν τὸν Δεσπότην

⁴⁴ Joan. xv, 26.

VARIAE LECTIONES ET NOTÆ.

(34) Mon. : εὐρήσεις.

(35) Col. ἀένναον.

(36) Hæc rursum adducit Hugo Etherianus (l. II, c. 18. p. 1233. E. F.) : « Etiam. Sed Salvator dixit discipulos instruens, quoniam Spiritus de meo accipiet et annuntiabit vobis. Et quod utique lateas, qui ad Salvatoris confugeris vocem, non ut advocatricem sumas, sed ubi (ut) ipsum per dissonantiam objurges; sic enim tua lingua est audax et impudica, ut in iis quæ incomprehensibilia sunt, occasiones conflingat et subintelligat. »

(37-38) Mon. οὐδαμῶς που τιθεῖς.

(39) Col. φησὶν ὅτι ἐκ τ. ἐ.

(40) Mon. πρότερον.

(41) Mon. μεταθόντα.

(42) Tâ deest in Mon.

(43) Palat. f. 217 b. τοσοῦτων.

(44) O δὲ deest in Mon.

(45) Palat. κατασκευάζειν. Col. διασκευάζειν.

(46) Hugo Ether. (l. c.) : « Quomodo tuam exlegem (edit. : ex lege) dissonantiam quæ incommutabilem et inalterabilem dissipat veritatem, non coercuisti cum poenam debeat? »

(47) Sic Vat. Palat. et Hugo Ether., qui vertit : privavit. Monac. : παρεχώρησε.

(48) Mon. οὕτως.

(49) Palat. f. 218 a. : ἡ δεσπ. κ. σωτ. αὐτῆ φ. Monac. : ἡ δεσπ. αὐτῆ κ. σωτήριος φ.

(50) Col. p. 278, ἔλεγεν καὶ ἐξ ἐμοῦ.

(51) Hugo Ether. (l. c.) : « Ideo autem te, ut quæ puerorum sunt, non cognoscas, impossibilia conando privavit temeritas. At vero age, nunc, etsi non prius, intelligere te oportet, quod nihil sic manifeste stat contra tuam insolentiam, quemadmodum Dominica et salutaris ista vox. Nam si dixisset : *De me accipiet*, neque sic adinventio tua reperisset terminum; verum haberet aliquam competentem occasionem error. »

(52) Hoc alterum οὐδὲ abest a Mon.

(53) Col. καὶ πρὸς οὐσ.

(54) Mon. αὐτό. Sic Col.

(55) Mon. οὐδὲ τὴν τοιαύτην φωνὴν ἀφήκεν.

(56) Hugo Ether. l. c. : « Propterea tantam impietatis magnitudinem Salvator providens non hujusmodi emisit vocem, ne forte diaboli versutia multos per te devoraret. »

την (57) οὐκ εἰς τὴν τοῦ δεσπότου διὰ συγγνώμης (58) οὐ (59) καταφεύγεις φιλανθρωπίαν καὶ τὰ τῆς καρδίας ὑπανοίγεις ὡτα τῆ ἐκείνου διδασκαλίᾳ (60);

αβ'. Εἶπεν ὁ Σωτήρ ὅτι (61), οὐκ, Ἐξ ἐμοῦ λήφεται, ἀλλ', Ἐκ τοῦ ἐμοῦ λήφεται (62). Ἦδει γὰρ ὁ πάντας ἐλθὼν τῆ ἀληθείᾳ διδάξαι συμφωνεῖν, πολλῶ μᾶλλον συντηρεῖν (63) ἀνεπλήκτων [25] τὴν συμφωνίαν ταυτῶ. Ἐκ τοῦ ἐμοῦ λήφεται· πολλὴν καὶ μεγάλην (64), εἰ καὶ βραχεῖ παραλλάττει (65) ῥήματι, τὸ ἐκ τοῦ ἐμοῦ πρὸς τὸ (66), ἐξ ἐμοῦ, τὴν διαφορὰν ἔχει (67)· τὸ μὲν γὰρ, ἐξ ἐμοῦ, αὐτὸν τὸν εἰπόντα τὴν φωνὴν συνεισάγει (68)· τὸ δὲ ἐκ τοῦ ἐμοῦ πάντως ἕτερον πρόσωπον παρὰ τὸν εἰπόντα· τοῦτο δὲ ποῶν ἂν εἴη, ἐξ οὗ λαμβάνει τὸ Πνεῦμα, εἰ μὴ ὁ Πατήρ (69); οὐδὲ γὰρ οὐδ' ἄλλο τι θεομαχοῦντες ἀναπλάσσοισιν (70)· οὕτως γὰρ ἐξ ἑτέρου Υἱοῦ, οὐ μὴν, ἀλλ' οὐτ' (71) ἐξ αὐτοῦ τοῦ λαμβάνοντος Πνεύματος (72). Ὁρᾷς ὅπως οὐδὲ τὰ τῶν παίδων σοι παρῆναι φιλεῖ (73); καὶ γὰρ καὶ παῖδες ἴσασιν ἄρτι φοιτῶντες εἰς γραμματιστοῦ (74), τὸ μὲν, ἐξ ἐμοῦ (75), [26] αὐτὸν συνεισάγει (76) τὸν προάγοντα (77) τὴν τοῦ λόγου περιχοπὴν, τὸ δὲ ἐκ τοῦ ἐμοῦ ἕτερον πρόσωπον ἐμφαίνει, ἡνωμένον (78) μὲν δεσμοῖς οικειώσεως τῶ εἰπόντι, διάφορον δὲ πάντως τῆ ὑποστάσει· πρὸς ὃ καὶ τῶν ἀκραστῶν τὴν διανοίαν ἀπλανῶς φέρεσθαι (79) παραπέμπει· ὥστε τὸ σὸν προσφύγιον, εἰπερ ὄλωσ' ἔλοιο (80) ἀντὶ τοῦ δυσσεβεῖν εὐσεβεῖν, μετανοίας ἂν σοι προσφύγιον γένοιτο, οὐδεμίᾳ (81) δὲ πρὸς τὸ θεομαχεῖν ἀφορμῇ (82).

A mentiam impetrandæ veniæ causa non confugis· nec cordis pandis aures ad ejus doctrinam?

22. Dixit Salvator, non de me accipiet, sed de meo accipiet. Noverat enim qui venit hortaturus omnes, ut veritati concordent et consonent, multo magis sibi consonantiam illibatam conservare. De meo accipiet, licet modicum sono verborum discrepet, multum tamen et magnum interest discrimen inter de meo et de me. Nam dicendo de me ille ipse qui vocem enuntiavit, inducitur; dicendo autem de meo, omnino alia a proferentis persona intelligitur. Hæc vero quænam alia fuerit, ex qua accipit Spiritus, nisi Pater? Neque enim hi ipsi Deo repugnantes aliud quid confingent; non enim ex alio Filio, imò neque ex ipsomet accipiente Spiritu. Vides, quomodo ne illa quidem, quæ pueris trita sunt, calles; nam vel pueri grammaticorum frequentantes scholam sciunt, voce hac de me illum ipsum includi, qui orationis pericopen protulit; hæc autem de meo aliam personam diserte significari, unitam quidem juribus conjunctionis cum eo qui vocem pronuntiavit, sed differentem omnino quoad hypostasim; ad hæc etiam auditorum cogitationes sine erroris periculo transmittit et secure deducit. Quare tuum subterfugium, dummodo pie malis quam impie sentire, poenitentia tibi per fugium fuerit, non vero ulla ad repugnandum Deo occasio.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

- (57) Mon. τοῦ δεσπότου.
 (58) Mon. συγγνώμην. Vat. διὰ συγγνώμης οὐ καταφ. Sic et Pal.
 (59) Col. δεστ οὐ.
 (60) Col. καρδ. ὡτα τῆ ἐκείνου ὑπανοίγεις διδ.
 (61) Col. ὁ σωτήρ· τι; οὐκ ἐξ ἐμ.
 (62) Sic Vat. et Pal.; Mon. omissis οὐκ ἐξ ἐμοῦ λήφεται, ἀλλ' — tantum habet: ὅτι ἐκ τ. ε. λ.
 (63) Mon. τηρεῖν.
 (64) Mon. πολλὰ καὶ μεγάλα.
 (65) Mon. παραλλάττων.
 (66) Col. ἐκ τοῦ ἐμοῦ λήφεται πρὸς τὸ.
 (67) Mon. ἔχειν.
 (68) Mon. εισάγει.
 (69) Photii verba: ποῶν ἂν ἕτερον πρόσωπον εἴη, D ἐξ οὗ τὸ τοῦ κυρίου πνεῦμα λαμβάνει, εἰ μὴ ὁ Πατήρ; adducit Beccus l. III, ad Theod. Sugd. n. 10 (Gr. Orth. II, p. 144).
 (70) Mon. et Col. ἀναπλάσσοισιν.
 (71) Mon. οὐδ'·
 (72) In Mon. deest πνεύματος. Hæc ita leguntur apud Hugon. Ether. l. c.: « Non dixit Salvator: De me, sed de meo accipiet; multam et magnam, licet brevi permutetur verbo, de me ad illud quod de meo differentiam possidet. Nam de me ipsum inducit, qui vocem pronuntiat; de meo autem omnino aliam a pronuntiante personam. Hic autem qui sit, ex quo Spiritus accipit, nisi Pater? Neque enim aliquid aliud qui contra Dominum pugnant confingent; neque enim ex alio Filio, sed neque ex accipiente Spiritu » (ed. habet Spiritum).
 (73) Hanc ignorantia accusationem Photius adversariis impingit etiam in ep. ad Aquilei.: οὐδὲ

τὰς πᾶσιν ἐγνωσμένης φωνᾶς συνιέντες οὗτοι οὐδὲ τῶν ἐν χειρὶ μάθησιν ἔχοντες, οὐ μόνον οὐκ ἀνέχονται παρ' ἑτέρων μαθεῖν τὸ ἀγνοούμενον· καίτοι γε παρακαλεῖν ἔχρην καὶ σπουδῆ ζητεῖν τοὺς αὐτοὺς τῆς ἀγνοίας ἀνελεύσοντας· οἱ δὲ καὶ διδασκάλους ἑαυτοῦς τῶν οικειῶν ἀναπλασμάτων προκαθίζουσι.

(74) Hæc Photii verba refert pariter Beccus l. c. (p. 145).

(75) Monacensis codicis scriptor hic lineam totam omisit, verba nimirum: αὐτὸν συνεισάγει — τὸ δὲ ἐκ τοῦ ἐμοῦ. Habet enim: τὸ μὲν ἐξ ἐμοῦ ἕτερον πρόσωπον ἐμφαίνειν, quod sensum plane perturbat.

(76) Col. συνεισάγειν.
 (77) Palat. f. 218 b. προαγόντα.

(78) Col. ἐμφανῶς ἡνωμ.

(79) Monac. πέμπεσθαι.

(80) Ἐλοιο deest in Mon.

(81) Mon. οὐδεμίᾳ.

(82) Mon. ἀφορμῇ. — Eodem pacto de Christi verbis disserit Photius in ep. ad Aquilei. (apud Jaeger l. c., p. 458, 459): Καὶ γὰρ ὅπερ ἐν ἄλλοις εἰπεν ὁ σωτήρ· « Τὸ πνεῦμα ἐκ τοῦ πατρὸς ἐκπορεύεται, » τοῦτο καὶ νῦν διὰ τῆς προκειμένης ἐκδιδάσκει ῥήσεως, « Τὸ πνεῦμα, λέγων, ἐκ τοῦ ἐμοῦ λήφεται· » οὐ γὰρ εἶπεν ἐξ ἐμοῦ, ἀλλ' ἐκ τοῦ ἐμοῦ, δηλον ὅτι τοῦ πατρὸς. . . Πῶς γὰρ οὐκ αἰσχύνονται, τοῦ Σωτῆρος λέγοντος, ὅτι « Τὸ πνεῦμα ἐκ τοῦ ἐμοῦ λήφεται καὶ ἀναγγελεῖ ὑμῖν, » αὐτὸ τὸ, ἐκ τοῦ ἐμοῦ, οὐκ, ὡς εἶπεν ὁ σωτήρ, ἐξακούοντες, ἀλλὰ τοῦτο παραγραφόμενοι ἀντ' ἐκείνου τὸ, ἐξ ἐμοῦ ἀντιγράφουσι; τοῦτο γὰρ αὐτοῖς ἴσως ἔδοξε κατασκευάζειν τὸ βούλημα· καίτοι εἰ καὶ οὕτως εἴρητο, ὡς περ οὐκ εἴρη-

23. Quid ergo? Nonne oportebat te hæc saltem, A quæ et pueri norunt, addiscere, prius quam blasphemiam efferres? Quomodo vero non pertimescis, licet dolo velando aptissimus, ita temere atque impudenter verbis Dominicis insultare et illudere, et quæ nec orationis series nec sententiæ integritas permittit, hæc non erubescis asserere Dominum affirmare? Certe enim vocem *de me* Christus non enuntiavit; tu tamen, licet non voce, at saltem fraudis exercendæ studio vocem *de meo* in hanc aliam *de me* transformans, asserensque Dominum docuisse id quod tibi per istam locutionem videtur significari, tria hæc simul ei per calumniam tribuis: dixisse nempe, quod non dixit, non dixisse quod dixit, et sententiam docere quam non solum non significavit voce, sed contra potius doctrinæ suæ adversari perspicue cernitur; et quarto eum sibi ipsi contraria sancientem Inducis. Quonam pacto? Ipse dixit: *De meo accipiet*, non autem *de me*; tu vero docere ipsum affirmas, quod voce ista *de me* importari existimas; quamobrem quod quidem dixit, tollis ac negas, quod vero non dixit, quasi dictum obrudis. Clamas enim Christum vocis, quam non enuntiavit, sententiam discipulis tradidisse et per ipsam docere, quod nullatenus labiis suis purissimis protulisse cognoscitur. Et sapientia quidem Dei per se subsistens Spiritum tradit procedere a Patre; tu vero omni contendens studio illum quasi dissonantem sibi redarguere clamas ipsum mutato consilio docuisse, Spiritum ab ipso procedere, et a priori quidem theologia recessisse, per secundam vero illam priorem sprevisse, imo nec posteriori robor suum conservasse. Si enim semel gratiæ theologia ab ipsamet gratia subvertatur, nusquam firma poterit permanere.

24. Sed jam tempus adest, ab initio audire tum verborum Dominicorum seriem, tum sententiæ, quam verba illa important, scopum; multo enim validius per illa impietatis impudentia panditur et

κγ'. Τί οὖν: οὐκ ἔδει σε ταῦτα, εἰ μὴ τι ἄλλο· πρὸ τοῦ βλασφημεῖν, ἀ καὶ παῖδες Ἰσραὴν, εἰδέναι ζητεῖν; Πῶς δέ σε φοβος οὐκ ἔλαθε, καίτοι δραστήριον ὄντα κρύψαι κακουργίαν, ἀνέδην (83) οὕτω (84) τῶν Δεσποτικῶν ῥημάτων κατορχεῖσθαι καὶ καταφύδεσθαι; καὶ ἀ μῆτε τὸ ἀκόλουθον τοῦ λόγου μῆτε τῆς διανοίας ἐπιτρέπει τὸ ἀνύβριστον, ταῦτα λέγειν οὐκ ἐρυθριᾷ; τὸν Δεσπότην ἀποφαίνεσθαι (85); [27] Καὶ γὰρ τὸ μὲν, ἐξ ἐμοῦ, δηλονότι μὴ ἐφθέγγατο· σὺ δὲ εἰ καὶ μὴ τῇ φωνῇ, μηχανῇ δὲ τῇ τοῦ κακουργεῖν τὸ ἐκ τοῦ ἐμοῦ μεταπλάσας εἰς τὸ, ἐξ ἐμοῦ (86), καὶ τὸ διὰ ταύτης σοι νομιζόμενον δηλοῦσθαι (87) τῆς προσφορᾶς τὸν Σωτῆρα διδάσκειν κατηγορῶν ἅμα τρία ταῦτα διαῤῥήδην συκοφαντεῖς· εἰπεῖν δὲ μὴ εἶπε, μὴ εἶπειν ὅπερ εἶπε, καὶ νοῦν ἐκοιδάσκειν, ὃν οὐ μόνον οὐκ ἐδήλωσε τῇ φωνῇ, ἀλλὰ καὶ τούναντιον τῇ μυσταγωγίᾳ τῇ αὐτοῦ μαχόμενον ἔστι σαφῶς καθορᾶν· καὶ τέταρτον ἀντινομοθετοῦντα εἰσάγεις (88) ἑαυτόν. Πῶς καὶ τίνα τρόπον (89); Αὐτὸς μὲν εἶπεν· Ἐκ τοῦ ἐμοῦ λήψεται, ἀλλ' οὐκ, ἐξ ἐμοῦ (90)· σὺ δὲ διδάσκειν αὐτὸν δισχυρίζη, ἔπερ ἡ ἐξ ἐμοῦ λέξις δοκεῖ σοι παραδηλοῦν· ὥστε δὲ μὲν εἰρηκεν, ἀναιρεῖς· ὁ δὲ οὐκ ἔφησεν, ὡς εἰρημένον συγκροτεῖς. Τὸν γὰρ νοῦν βοᾷ; ἥς οὐκ εἶπε φωνῆς δογματίζειν αὐτὸν τοῖς μαθηταῖς καὶ δι' αὐτῆς διδάσκειν ὁ μηδὲως ἐγνώσθη διὰ τῶν ἀχράντων χειλέων προαγαγών. Καὶ ἡ μὲν ἐνυπόστατος σοφία τοῦ Θεοῦ τὸ Πνεῦμα μυσταγωγεῖ ἐκπορεύεσθαι τοῦ Πατρὸς· σὺ δ' ὡσπερ ἐλέγγειν πᾶσαν (91) σπουδὴν ἐπελθῶν (92) διαφωνοῦντα πρὸς ἑαυτόν, τὸ Πνεῦμα κράζει; μεταδιδάσκειν ἐκπορεύεσθαι ἐξ αὐτοῦ, καὶ τῆς μὲν προτέρως ἐξιστασθαι θεολογίας, διὰ δὲ τῆς δευτέρας ἐκείνης; τε παραφαῦλον (93) ποιεῖν καὶ οὐδὲ αὐτῇ τὸ κύριον συντηρεῖν. [28] Ἄπαξ γὰρ τῆς ἐν χάριτι θεολογίας ὑπὸ τῆς χάριτος περιτροπομένης οὐδαμοῦ τὸ βέβαιον τὴν διαμονὴν εὐρήσει.

κδ'. Ἀκούειν δ' ἄνωθὲν ἔστι καιρὸς καὶ τῶν Κυριακῶν λογίων τῶν εἰρημένων (94) καὶ τῆς διανοίας, ἥς τὰ ῥήματα διερμηνεύουσι τὸν σκοπόν (95)· οὐδὲ γὰρ ἔλαττον, ἀλλὰ καὶ πολλῶ μᾶλλον δι' αὐτῶν τῆς

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

ται, οὐδ' οὕτως αὐτοῖς εἶχεν ἰσχυρὴν ἢ ἐπήρεια· οὐ γὰρ αἰεὶ τὸ λαμβάνειν εἰς τὴν τοῦ ἐκπορεύεσθαι διάνοιαν λαμβάνεται, ἀλλ' ἔσθ' ὅτε καὶ πολλὴν τὴν παραλλαγὴν ὑπαινίττεται· ἄλλο γὰρ ἔστι τὸ λαμβάνειν καὶ ἀπαρῦεσθαι ἀφ' ἑτέρας ὑποστάσεως ἑτέραν ὑπόστασιν, καὶ ἄλλο τὸ πρὸς οὐσίωσιν τε καὶ ὑπόστασιν ἐκπορεύεσθαι.

(83) Monac. ἀνέδωκε.

(84) Col. p. 279: ἀναίδην οὕτω.

(85) Mon. ἀπεφαίνεσθαι.

(86) Εἰς τὸ ἐξ ἐμοῦ δεest in Mon.

(87) Col. δηλοῦται.

(88) Mon. εἰσάγειν.

(89) Col. ἑαυτὸν πῶς καὶ τίνα τρόπον;

(90) Quod Photius toties inenkat, in eo Photiani omnes sunimopere insistant. Unum ex recentioribus adducamus. Theophanes Procopowicz archiep. Novogrodensis Tract. de process. Sp. S., Gothæ a. 1772, cap. x, § 170, p. 199, scribit: «*Gratis, imo frustra Latini τὸ de meo accipiunt pro de me; incumbit sane eis probare, de meo idem significare*

quod *de me.* »

(91) Πᾶσαν deest in Mon.

(92) Sic Palat. f. 219 a.; Vatic. habuit ὑπελθῶν, sed postea in ἐπελθῶν correctum est: Mon. μετ-ελθῶν. Col. ὑπελθῶν.

(93) Mon. παρὰ φαῦλον.

(94) Col. τὸν εἰρμὸν (lege εἰρμὸν) x. τ. δειν.

(95) Theophan. Procopowicz. l. c., § 172, p. 200: «*Sensus verborum Christi est: Spiritus, quem consolatorem et doctorem vobis promitto, non illa quædam alia ab his, quæ et a me percipitis, docebit vos, verum eadem mea mysteria, res ad meam gloriam pertinentes. Quæ licet ad Patris tendant gloriam, tamen et mea sunt; si quidem omnia, quæ Patris sunt, tam quæ in natura Deitatis, vita, sapientia, omnipotentia, etc., quam quæ extra sunt cælum, terra, angeli, homines, eventus varii, et communi et singulari providentia fluentes, cuncta mysteria mea etiam sunt.* » Hæc jejuniore sunt quam ea quæ Photius profert.

ἀσβετίας στηλιτεύεται τὸ ἀναιδέες. Μετὰ γὰρ τὸ εἰπεῖν, ὅτι (96) *Πορεύομαι πρὸς τὸν Πατέρα*, ὑποκατιῶν ἐπάγει δήμασιν αὐτοῦ (97) · Ἄλλ' ὅτι ταῦτα *λελάληκα* (97) ὑμῖν, *λύπη* (98) *πεπλήρωσεν ὑμῶν τὴν καρδίαν*. Ἄλλ' ἐγὼ τὴν ἀλήθειαν λέγω ὑμῖν· *συμφέρι, ἵνα ἐγὼ ἀπέλω*· ἐὰν γὰρ ἐγὼ μὴ ἀπέλω, ὁ Παράκλητος οὐκ ἐλεύσεται πρὸς ὑμᾶς. Καὶ μετ' ὀλίγον· Ἔτι πολλὰ ἔχω λέγειν ὑμῖν, ἀλλ' οὐ δύνασθε βαστάζειν ἄρτι· ὅταν δὲ ἔλθῃ ἐκεῖνος, τὸ Πνεῦμα τῆς ἀληθείας, ὁδηγήσει ὑμᾶς εἰς πᾶσαν τὴν ἀλήθειαν· οὐ γὰρ λαλήσει ἄφ' ἑαυτοῦ, ἀλλ' ὅσα ἀν' ἀκούσῃ, λαλήσει καὶ τὰ ἐρχόμενα ἀναγγελεῖ ὑμῖν. Πάντα ὅσα ἔχει ὁ Πατήρ, ἐμὰ ἐστί· διὰ τοῦτο εἶπον, ὅτι ἐκ τοῦ ἐμοῦ λήψεται καὶ ἀναγγελεῖ ὑμῖν (99). Ἄρ' οὐχὶ ταῦτα *ἐρᾷ καὶ θεόχρηστα λόγια*, καὶ τὸ τῆς εὐσεβείας μυστήριον οὐ παρέχεται· σαφῶς ἐννοεῖν; καὶ τὴν αἰτίαν οὐκ ἐμφανίζει. [29] δι' ἣν εἰπεῖν ταῦτα ἐδικαίωσεν (1), καὶ τὴν ἐξ ἀρχῆς μυσταγωγίαν οὐκ ἀχρηστον συντηρεῖ, καὶ πᾶσαν οὐ καταισχύνει συκοφαντίαν (2) καὶ δυσσεβείας ἀπάτης ἐκκόπτει ἀφορμὴν; Ἐπεὶ γὰρ ὁδε (3) τοὺς μαθητὰς εἰς ἀθυμίαν καταπεσόντας, ὅτιπερ αὐτοῖς παρῶν ἀνείπε τὸν κατὰ σῶμα χωριστὸν καὶ ὅτι (4) *πορεύεται πρὸς τὸν Πατέρα*, διὰ ταῦτα (5) *τούτους ἰδὼν εἰς κατηφείας λογισμὸν* (6) *κατενεχθέντας* (7), *ἀνακτώμενός* (8) *τε καὶ σὺν ἀληθείᾳ ψυχαγωγῶν*, πρῶτον (9) μὲν, ὅτι *συμφέρι αὐτοῖς τὸ ἀπελθεῖν αὐτὸν* (10), ἐκδιδάσκει· εἶτα *διερμηνεύων καὶ* (11) *ὅπως συμφέρι, Ἐὰν γὰρ ἐγὼ φησὶ, μὴ ἀπέλω, ὁ Παράκλητος οὐκ ἐλεύσεται πρὸς ὑμᾶς*. Αἱ δὲ τοιαῦται φωναὶ δηλονότι (12) *πρὸς τὸ μεγαλεῖον αὐτοῦ τοῦ Πνεύματος ἀνυψοῦσθαι διαιστώσιν*· ὡσπερ καὶ τὸ, *οὐ δύνασθε* (13) *βαστάζειν ἄρτι*. Ἀλλὰ πότε; Ὅταν ἔλθῃ τὸ Πνεῦμα τῆς ἀληθείας· ἐκεῖνο (14) γὰρ ὑμᾶς ὁδηγήσει (15) *εἰς πᾶσαν τὴν ἀλήθειαν*. Ἄλλο πάλιν ἐνταῦθα τοῦ Πνεύματος μέγεθος ἀναφυόμενον θαυμαστὸν καὶ τοῖς τὴν διάνοιαν εἰς ἄρατον ὕψος, ἐν ᾧ τοῦ Πνεύματος *κε*. Τί οὖν; Εἰκὸς ἦν αὐτοῖς ὡδέ που περὶ τοῦ Πνεύματος ἀνηγμένους *διαλογίζεσθαι* (16). Σὺ δὲ παρῶν, ὧ *διδάσκαλε* [50], *βαστάζειν ἡμᾶς τὸ βᾶρος οὐκ ἐνίσχυες* (17) *τῶν ἀπορρήτων*. Ὁ δὲ Παράκλητος ἐπαλθὼν βαλτίους ἡμᾶς καὶ ἰσχυροτέρους εἰς τὸ φέρειν αὐτῶν τὴν γνῶσιν ἀβραῶς *παρασκευάσει*. Καὶ σὺ μὲν ἐπὶ (18) *μέρους ἡμῶν τὴν ἀλήθειαν ἀν-*

configitur. Postquam enim dixit : *Vado ad Patrem*, subdit his ipsis verbis : *Sed quia hæc locutus sum vobis* **, *tristitia implevit cor vestrum. Sed ego veritatem dico vobis : expedit, ut ego vadam. Si enim non abiero, Paracletus non veniet ad vos* **. Et post pauca : *Adhuc multa habeo vobis dicere ; sed non potestis portare modo. Cum autem venerit ille Spiritus veritatis, docebit vos omnem veritatem. Non enim loquetur a semetipso, sed quæcunque audiet, loquetur et quæ ventura sunt annuntiabit vobis. Ille me clarificabit, quia de meo accipiet, et annuntiabit vobis. Omnia quæcunque habet Pater, mea sunt. Propterea dixi, quia de meo accipiet et annuntiabit vobis* **. An non sunt hæc sacra et divina oracula ? An non hæc clare intelligendum exhibent mysterium pietatis ? An non causam manifestant, propter quam ea dicere voluit Servator ? An non doctrinam ab initio traditam illibatam servant ? An non omnem calumniam confundunt omnemque reserant impietatis ansam ? Quoniam enim vidit discipulos in mœstitium collapsos, quia ipsis præsens declaraverat futuram suam per corpus sejunctionem suamque ad Patrem profectionem, propterea istos intuitus in mœstas cogitationes demersos, erigens illos veraque consolatione reficiens, primo quidem expedire ipsis se abire docet ; deinde explicans quoque, quomodo id expediat, *Si enim ego*, inquit, *non abiero, Paracletus non veniet ad vos* **. Hæc siquidem voces ad Spiritus sublimem majestatem ipsos excitant sublevantque, quemadmodum et ista : *Non potestis portare modo* **. Sed quando ? *Quando venerit Spiritus veritatis, ille docebit vos omnem veritatem* **. Alia rursus hic miranda Spiritus emergit prærogativa, quæ discipulis explicata mentem illorum in immensam altitudinem elevat, in qua Spiritus dignitas supra modum ipsis enitebat. μαθηταῖς ἀναπτυσσόμενον καὶ μεταωρίζον αὐτῶν αὐτοῖς καθ' ὑπερβολὴν διέλαμπε τὸ ἀξίωμα.

25. Quid ergo ? Facile erat ipsis, has ferme cogitationes de Spiritu in animo agitare : tu vero præsens, o magister, vires nobis non suppeditabas portando arcanorum oneri. Paracletus autem superveniens aptiores nos validioresque gestandæ illorum cognitioni absque onere efficiet. Et tu qui dem ex parte nobis revelasti ; ille autem in omnem

** Joan. xiv, 28 ; xvi, 5. ** Joan. xvi, 6, 7. ** ibid 12-15. ** ibid, 17. ** ibid, 12. ** ibid 15.

VARIE LECTIONES ET NOTÆ.

- (96) Ὅτι deest in cod. Monac.
 (97) Col. p. 280 : ῥήμασιν αὐτοῖς.
 (97*) Mon. λελάληκα ταῦτα.
 (98) Col. ὁ ἢ λύπη.
 (99) Col. ἀναγ. ὑμῖν· ἐκεῖνος ἐμὲ δοξάσει ὅτι ἐκ τοῦ ἐμ. λήψεται κ. ἀναγγελεῖ ὑμῖν.
 (1) ὁ σωτήρ addit Monac. et Col.
 (2) Monac. συκοφαντίας.
 (3) Col. ἴδεν.
 (4) Mon. ὅτιπερ.
 (5) Mon. διὰ τοῦτο.
 (6) Col. λογισμοῦς.
 (7) Mon. κατηγθέντας.

- (8) Mon. ἀνακτώμενός τε.
 (9) Mon. πρῶτα.
 (10) αὐτὸν deest in Mon.
 (11) καὶ deest in Mon.
 (12) Mon. δῆλον ὅτι.
 (13) Mon. δύναμαι.
 (14) Col. ἐκεῖνος.
 (15) Mon. ὁδηγήσει ὑμᾶς.
 (16) Exhinc discipuli loquentes de Christi verbis inducuntur.
 (17) Mon. βαστάζεις ἡμᾶς τὸ βᾶρος οὐκ ἐνισχύοντες (f. ἐνισχύοντας.)
 (18) Mon. ἀπό.

nos deducet veritatem. Ac te quidem mysteria docente adhuc egemus et sapientia et virtute et veritate, ille vero adveniēns omnia nobis perfruenda uberrime præbabit. Si ergo tu, substantialis sapientia et veritas, hæc doces, non utique ambigere nos decet, majorem quoque honorem ac gloriam a nobis Spiritui esse tribuendam.

26. Quoniam igitur sublimia hæc de Spiritu discipulis exponit Salvator, mœstitiam ab illis amovens, simulque veram de Spiritu doctrinam tradens; humanum autem eræt cogitationibus non plane puris discipulorum agitari mentes (facile enim anima mœrore correpta vim judicandi caligine perturbans quod salutare est in noxium potest detorquere); propterea, ne Spiritum Filio majorem arbitrentur utpote majora præbentem, neve illis ulla cogitatio oboriretur consubstantialitatem lædens æqualitatemque ipsorum in inæqualitatem distrahens, ut optimus et corporum et animarum medicus, salutare præparat medicamentum.

27. Quod si apostolos ejusmodi cogitationes nec tenebant nec agitabant nec turbabant (fortasse enim sanctius est fateri, sacrum illum cœtum non fuisse hujusmodi confusione ac conturbationi obnoxium) attamen malitiæ inventor et artifex bonum mali specie circumvestiendi peritissimus multos potuisset suæ frandis prædam efficere opinionemque hæreticam animabus hominum inserere; quam una cum ipsa fraude fraudisque artifice confundens ac dissipans Salvator acute admodum et divine adjecit, *Non loquetur a semetipso, sed quæcunque audierit, loquetur* ²⁶. Nam et de seipso antea dixerat: *Omnia quæcunque audivi a Patre meo, nota feci vobis* ²⁷. Ac si diceret: Uterque nostrum ex Patre habet docere et illuminare mentes vestras. Ideo et quia in progressu sermonis dixit de Patre suo: *Ego te clarificavi super terram* ²⁷; imo et Pater Filium clarificat. Nam *et clarificavi, inquit, et iterum clarificabo* ²⁸; nunc vero et Spiritum clarificat Filius per prædictas sublimes divinasque voces: ideo paulo post subdit: *Ille me clarificabit*, ubique consubstantialitatem naturæque identitatem ac dignitatis æqualitatem inviolata servans. Ac si quis dicat: Commune est supersubstantiali ac su-

²⁶ Joan. xv, 15. ²⁷ ibid. ²⁸ Joan. xvii, 4. ²⁹ Joan. xii, 28.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(19) Col. p. 284: ἀπεκάλυψας.
(20) Mon. ὁμᾶς.
(21) Hucusque ratiocinatio apostolis attributa, qua Photius propius ad intentum suum accedit.
(22) Mon. ἀφηγεῖται.
(23) Mon. λογισμ. δὲ ἀνθρώποις (ἀνοίς) ἦν οὐκ εὐαγ.
(24-25) Col. δεινὸν γὰρ εἰ ψ. λ. λύπη deest in Mon.

ἐκάλυψας (19)· ἐκεῖνος δὲ ὀδηγήσει: ἡμᾶς (20) εἰς πᾶσαν τὴν ἀλήθειαν· καὶ σοῦ μὲν μυσταγωγούντος ἐτι δεόμεθα καὶ σοφίας καὶ δυνάμεως καὶ ἀληθείας· ἐκεῖνος δὲ παραγωγόνως πάντων ἡμῖν τὴν ἀπολαυσιν ἀφθονοῦν παράσχοι. Εἰ τοίνυν σὺ ταῦτα, ἡ ἐν ὑπόστατός σοφία καὶ ἀλήθεια, διδάσκεις, οὐκ ἐπιδοσάζειν ἡμᾶς προσήκε καὶ τῆς πρὸς τὸ μείζον ἐξαιλαττούσης τιμῆς τε καὶ δόξης τὸ Πνεῦμα παρ' ἡμῶν ἀξιούσθαι (21).

κς'. Ἐπειδὴ οὖν τὰ ὑψηλὰ περὶ τοῦ Πνεύματος εἰσηγεῖται (22) μὲν τοῖς μαθηταῖς ὁ Σωτῆρ, ἀποσκευαζόμενός τε αὐτῶν τὸ ἄθυμον, ἅμα δὲ καὶ τὸ Πνεῦμα ἐν ἀληθείᾳ θεολογῶν, λογισμοῖς δ' ἀνθρώπινον ἦν (23) οὐκ εὐαγέσειν ἀνακουμίνεσθαι τὸν νοῦν τῶν μαθητῶν· δεινὸν γὰρ ἡ ψυχὴ λύπη (24-25) κάτοχος γενομένη καὶ τὸ κριτήριον ἀχλύϊ συναναθολώσασα (26) τῆς μεταβολῆς τὸ σωτήριον ἀντιμεθέλακει εἰς τὸ βλαβερὸν· διὰ τοῦτο ὡς ἂν μὴ τὸ Πνεῦμα μείζον παραδέξωνται τοῦ Υἱοῦ, ἅτε δὴ τὰ μείζω παρεχόμενον, καὶ λογισμὸς αὐτοῖς ἐπέλθοι τὴν ὁμοφυῶν ὕβριζων καὶ τὸ ἰσότημον αὐτῶν εἰς ἀνισότητα διασπῶν, ὡς ἄριστος καὶ (27) τῶν σωματῶν καὶ τῶν ψυχῶν ἱατρός τὸ σωτήριον προκαταβάλλεται φάρμακον.

[31] κς'. Εἰ δὲ γε τοὺς μαθητὰς μὴ συνεῖχον, μὴδ' ἀνεσθῶν (28), μὴδὲ συνετάραττον (29) τοιοῦτοι λογισμοὶ (κρείττω γὰρ τῆς τοιαύτης συγχύσεως καὶ παραχῆς τὸν ἱερὸν ἐκεῖνον χορδὸν εὐλαβέστερον ἴσως (30) ὁμολογεῖν), ἀλλ' οὖν ὁ τῆς κακίας εὐρετῆς καὶ τεχνίτης τὸ βέλτιον τῆ τοῦ χείρονος φαντασίᾳ περιβαλεῖν, πολλοὺς ἂν ἔσχε (31) τῆς οικείας ποιήσασθαι θήραμα μηχανῆς καὶ δόξαν αἰρετίζουσαν κατασπεῖραι (32) ταῖς τῶν ἀνθρώπων ψυχαῖς· ἦν αὐτῇ καταβολῇ καὶ αὐτῷ τεχνίτῃ καταισχύνων τε καὶ διασκεδάων ὁ Σωτῆρ δέξας καὶ θεοπροπῶς ἐπιφέρει λέγων, ὡς *Οὐ λαλήσει ἀφ' ἑαυτοῦ, ἀλλ' ὅσα ἂν ἀκούσῃ, λαλήσει*· καὶ γὰρ καὶ (33) περὶ αὐτοῦ ἦν προειρημῶς, ὅτι *Πάντα ἃ ἤκουσα παρὰ τοῦ Πατρὸς μου, ἐγνώρισά ὑμῖν*, οἶον· Ἄμφοῖν ἡμῖν ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐστι τὸ διδάσκειν καὶ φωτίζειν τὰς διανοίας ἡμῶν. Διδὸν καὶ διότι προῶν ἐφησε περὶ τοῦ Πατρὸς, ὅτι· *Ἐγὼ σε ἐδόξασα ἐπὶ τῆς γῆς*· ἀλλὰ καὶ ὁ Πατὴρ δοξάζει τὸν Υἱόν· *καὶ ἐδόξασα γὰρ, ἔφη, καὶ δοξάσω*· νυνὶ δὲ καὶ τὸ Πνεῦμα δοξάζει ὁ Υἱὸς διὰ τῶν προειρημένων ὑψηλῶν τε καὶ θεοπροπῶν φωνῶν· διὰ τοῦτο μετ' ὀλίγον ἐπιφέρει, ὅτι· *Ἐκείνος ἐμὲ δοξάσει, πανταχοῦ τὸ ὁμοούσιον καὶ ὁμοφυῆς καὶ τὸ τῆς ὁμοτιμίας ἀξίωμα ἀκήρα-*

(26) Mon. συνθολώσασα.
(27) καὶ deest in Mon.
(28) Sic Monac. f. 455 b; Val. f. 199 b: μὴδ' ἂν ἐσθῶν.
(29) Mon. συνεταράττοντο.
(30) Mon. ἴσος.
(31) Mon. περιβαλῶν, πολλοὺς ἔσχε.
(32) Mon. κατασπεῖρειν.
(33) Alterum καὶ deest in Mon.

τον συντηρῶν ὡς ἂν τις εἰποι (34)· Κοινὸν ἔστι τῆς Ἁ
 ὑπερουσίου καὶ ὑπερδοξασμένης (35) [32] Τριά-
 δος τὸ παρ' ἀλλήλων ἀρρήτων λόγῳ δοξάζεσθαι (36).
 Δοξάζει τὸν Πατέρα ὁ Υἱὸς, ἀλλὰ καὶ ὁ Πατὴρ τὸν
 Υἱὸν, δοξάζει (37) καὶ τὸ Πνεῦμα· καὶ γὰρ ἐκεῖθεν
 αὐτῷ τῶν χαρισμάτων ὁ πλοῦτος πηγάζει· ἀλλὰ
 καὶ τὸ Πνεῦμα τὸν Πατέρα, ὅτι ἐρευνᾷ, μᾶλλον δὲ
 οἶδε τὰ βῆθη τοῦ Θεοῦ (38) καὶ ἀποκαλύπτει αὐτά,
 καθόσον (39) ἔστιν ἀνθρωπίνῃ φύσει ληπτὸν, τοῖς
 παρασκευασμένοι αὐτοὺς ἐπιτιδείους δέξασθαι τὴν
 ἐκ τῆς (40) θεογνωσίας αὐγὴν. Δοξάζει δὲ, ὡσπερ
 εἰρηται, νῦν ὁ τε Υἱὸς τὸ Πνεῦμα καὶ τὸ Πνεῦμα
 τὸν Υἱὸν, καὶ ἔστιν αὐτῶν ὡσπερ κοινὸν ἢ βασιλεῖα
 καὶ ἡ δύναμις καὶ τὸ κράτος, οὕτω καὶ ἡ δόξα, καὶ
 ὡ μόνον (41) ἢ παρ' ἡμῶν ἀναφερομένη, ἀλλὰ καὶ
 ἦν αὐτοὶ δέχονται παρ' αὐτῶν (42).

κγ'. Ἐκεῖνος ἐμὲ δοξάσει· τουτέστιν, οὕτε διότι
 δόξαν ἀνῆψα τῷ Παρακλήτῳ, διὰ τοῦτο μείζονα
 αὐτὸν ἀπεφηνάμην ἐμοῦ, οὕτε πάλιν διότι ἐκεῖνος,
 ἐφην (43), Δοξάσει ἐμὲ, ἐμαυτὸν ἐκείνου προτιθημι
 τῇ τιμῇ. Δοξάσει ἐμὲ, τουτέστιν ὅσον ἐκείνου τὸ
 ὕψος κατανοεῖς, τὴν ἐμὴν δι' αὐτοῦ δόξαν ἐνεστὶ σοι
 ἀναθεωρεῖν· καὶ γὰρ ὡσπερ ἐγὼ ἂ ἤκουσα παρὰ τοῦ
 Πατρὸς, ἐδίδαξα ὑμᾶς, οὕτω καὶ ἐκεῖνος λήψεται ἐκ τοῦ
 ἐμοῦ καὶ φωταγωγήσει (44) ὑμᾶς· ἐπίσης ἢ τῶν χαρι-
 σμάτων [35] ἀένναος (45) ἡμῶν βρύει (46) πηγῇ (47),
 ἐπίσης ἢ ἐξ αἰδίου πρόδοτος ἐκ τοῦ Πατρὸς (48),
 ἐπίσης τὸ ὁμοούσιον καὶ ὁμοφυές· πάντα τὴν ἰσosti-
 μίαν μυσταγωγεῖ· πανταχόθεν τὸ μείζον καὶ τὸ
 ἐλάττον ἀπαλύνεται.

κδ'. Εἶτα εἰπὼν, ὅτι λήψεται, λαμπρῶς ἀνακη-
 ρύττει, καὶ ἐφ' ἧ λήψεται· οὐδὲ γὰρ ἵνα ἐκπο-
 ρευθῇ, φησὶν, οὐδ' ἵνα ὑποστῇ (προσεχεταίς Δε-
 σποτικαῖς, ἀνθρωπια, φωναῖς)· ἀλλὰ διὰ τί λήψεται;
 διὰ τί; Ὅστις (49) τὰ ἐρχόμενα ἀναγγεῖλαι
 ὑμῖν (50)· καὶ γὰρ τοῦτο προαναφθεγξάμενος ἐπι-
 σφραγίζει πάλιν λέγων· Ἐκ τοῦ ἐμοῦ λήψεται καὶ
 ἀναγγελεῖ ὑμῖν. Σαφέστερον δ' ἀνακαλύπτων, τί
 ποτέ ἐστιν ὃ λέγει, Ἐκ (51) τοῦ ἐμοῦ λήψεται,
 συντόμως ἐπάγει· Πάντα ὅσα ἔχει ὁ Πατὴρ, ἐμὰ
 ἔσται, ὥστε τὰ ἐμὰ λαμβάνων καὶ (52) ἐκ τοῦ ἐμοῦ
 Πατρὸς λαμβάνει. Καὶ οὐδὲ (53) μέχρι τούτου τὴν

⁵⁰ I Cor. II, 10. ⁵¹ Joan. XVI, 14.

A perglorificatæ Trinitati, alteram ab altera persona
 ineffabili ratione glorificari. Glorificat Patrem Fi-
 lius, sed et Pater Filium glorificat atque Spiritus;
 namque inde ei donorum divitiæ affluunt; sed et
 Spiritus Patrem, quoniam scrutatur, imo potius
 novit, profunda Dei **, eaque revelat, quatenus
 queunt ab humana natura percipi, iis qui se ipsos
 ad lucem divinæ cognitionis suscipiendam idoneos
 dignosque comparaverint. Glorificat vero, ut modo
 dictum est, et Filius Spiritum et Spiritus Filium,
 estque ipsis, quemadmodum commune regnum et
 virtus et potentia, ita et gloria, non ea solum
 quæ a nobis offertur, sed etiam quam ipsi a ipsis
 B recipiunt.

28. Ille me clarificabit **, hoc est: nec quia glo-
 riam tribui Paraclito, ideo majorem me illum de-
 claravi; neque rursus quia dixi: Ille me clarificabit,
 me ipsum ei honore antefero. Me clarificabit, hoc
 est: quantum illius altitudinem intelligis, meam
 per illum glorificationem potes contemplari. Nam
 sicut ego quæ audiui a Patre vos docui, ita et ille
 accipiet de meo et illustrabit vos. Æqualiter pe-
 rennis nostrorum donorum emanat fons; æqualiter
 sempiterna e Patre processio, æqualiter consubstan-
 tialitas et naturæ identitas; omnia honoris et gra-
 dus æqualitatem indicant; unde quæque majoris et
 minoris ratio eliminatur.

29. Deinde, cum dixisset, quod accipiet, clare
 etiam prædicat causam cur accipiet; neque enim
 ut procedat ait, neque ut subsistat (attende, quæso.
 Dominicis vocibus): sed cur accipiet, cur? Ut quæ
 ventura sunt annuntiet vobis. Id enim cum prius
 asseruisset obsignat rursus inquit: De meo acci-
 piet, et annuntiabit vobis. Clarius vero explicans
 quid sibi velit his verbis: De meo accipiet, confestim
 addit: Omnia quæcunque habet Pater, mea sunt.
 Quare Spiritus mea accipiens et de meo Patre
 accipit. Nec vero eo usque tantum sententiæ ejus-
 dem explicationem profert, sed adhuc exactius

VARIE LECTIONES ET NOTÆ.

(34) Apud Maium loco mox citando: εἴπη. D
 (35) Mon. δεδοξασμένης sine ὑπέρ.
 (36) Verba, διὰ τοῦτο μετ' ὄλ. — δοξάζεσθαι cum
 inscriptione: Φωτίου πατριάρχου ἐκ τοῦ λόγου περὶ
 τῆς τοῦ ἁγίου πνεύματος μυσταγωγίας citantur in
 concilio Constantinopolitano anno 1156 in causa
 Soteriachi celebrato inter alia Patrum et ecclesias-
 ticorum scriptorum testimonia. (Mai Spicileg. Rom.
 X, p. 38, 39.)
 (37) Δοξάζει deest in Monac.
 (38) Mon. τὸν πατέρα ἐρευνᾷ, μᾶλλον δὲ, κ. τ. λ.
 (39) Mon. καθ' ὅσον.
 (40) Monac. τὴν ἐκεῖθεν τῆς θεογν. αὐγ.
 (41) Col. δόξα, ὡ μόνον; deest καὶ.
 (42) Καὶ ἔσται αὐτῶν — παρ' αὐτῶν. Hæc in
 eadem synodo Byzantina, de qua diximus, eodem
 modo allegantur. (Apud Maium l. c., p. 39, 40.)

(43) Monac. ἐφη.
 (44) Mon. φωταγωγήσαι.
 (45) ἀένν. deest in Mon.
 (46) Mon. βρύη.
 (47) Col. χαρ. ἡμῶν ἀέν. βρύει π.
 (48) Mon. ἐπίσης ἐξ αἰδ. πρόδοτος ἢ ἐκ τοῦ π.
 (49) Mon. ὡσπερ.
 (50) Hugo Etherianus l. II, c. 18, p. 1233 :
 e Cum dixisset: Quoniam accipiet, manifeste de-
 clarat, et ad quid accipiat: non enim ut procedat
 aut subsistat (attende Dominicas voces, o homo);
 sed quare accipiet? Ut quæ ventura sunt annuntiet
 vobis. »
 (51) C. Vatic. f. 200 a, semel pro ἐκ ponit διὰ.
 Sic Col.
 (52) Καὶ deest in Monac. et in Col.
 (53) Mon. ὁ μέχρι.

illam revelans et confirmans ait : *Propterea dixi quia de meo accipiet*, quoniam in Patre quidem sunt mea, Spiritus autem ex Patre accipit; quæ enim sunt Patris mea sunt; ut ita propemodum clamare videatur : Quando dico *de meo*, ad meum Patrem, non vero ad alium vestras cogitationes vertere et convertere debetis. Nullum enim prætextum reliqui vobis, quem non resciderim, ne ad alium quidpiam imaginationibus abripiamini, præsertim cum jam ante asseruerim vobis, quod *omnia quæcumque habet Pater, mea sunt*.

30. Quid lucidius his purissimis eloquiis? Quid clarior ad ostendendum verba illa *De meo accipiet* ad Patris personam nos transmittere et ad eam esse revocanda, atque Spiritum a Patre, tanquam a causa donorum operationem accipientem prædicari? Donorum, inquam, illorum, quibus discipulos corroborabit, ut futurorum cognitionem constanti firmoque ferant animo, rerumque arcanarum atque reconditarum citra ullam difficultatem constituentur spectatores ac speculatores, imo et supernaturalium prodigiorum patratores et opifices. An non ergo undequaque tibi quilibet impie sentiendi prætextus resectus est? Adhucne audebis calumnias atque mendacia adversus veritatem comminisci aut dolos adversus salutem tuam consuere?

31. Ego sane ne deinceps quidem tui curam abjiciam, ut si insanabilis sis, arguam et corripiam teque humi jacentem adhuc percuciam, si autem sanari potes, medicinam tibi propinem ex ipso veritatis poculo et lenitivam doloris et morbi purgativam. Si enim (o quonam te quis nomine compellet?) Spiritus e Patre processio est perfecta, perfecta autem quoniam Deus perfectus ex Deo perfecto, quidnam ista e Filio processio contulerit? Si enim quid contulit, illud quoque ostendere oportebit quod contulit; quod si præter divinam Spiritus hypostasin nil aliud potest aut mente concipi

A αὐτὴν διάνοιαν ἀναπτύσσων προάγει, ἀλλ' ἔτι τελειότερον αὐτὴν (54) ἀνακαλύπτων καὶ βεβαιούμενος λέγει· Διὰ τοῦτο εἶπον, ὅτι ἐκ τοῦ ἐμοῦ λαμβάνει· διότι ἐν τῷ Πατρὶ μὲν (55) ἔστι τὰ ἐμὰ· τὸ δὲ Πνεῦμα ἐκ τοῦ Πατρὸς λαμβάνει· καὶ γὰρ τὰ τοῦ Πατρὸς ἐμὰ ἴσιν· ὥστε μόνον οὐχὶ βλά (56)· Ὅταν λέγω τοῦ ἐμοῦ (57), πρὸς τὸν ἐμὸν Πατέρα χρῆ τοὺς λογισμοὺς [34] ὁμῶν ἀναφέρειν καὶ μὴ πρὸς ἕτερον ἐπιστρέφουσαι (58). Οὐδὲ γὰρ (59) οὐδεμίαν πρόφασιν ὁμῖν ὑπελειπόμην, ἣν οὐ περιεῖλον, πρὸς ἕτερόν τι ταῖς φαντασίαις ὑποσύρουσαι, μάλιστα διότι καὶ προδιειλέχθη (60) ὁμῖν, ὅτι πάντα ὅσα (61) ἔχει ὁ Πατήρ, ἐμὰ ἔστιν.

λ'. Τί τῶν ἀγράντων τούτων λογίων λαμπρότερον; τί δὲ παραστῆσαι σαφέστερον; ὅτι τὸ (62), Ἐκ τοῦ ἐμοῦ λήψεται (63), πρὸς τὸ Πατρικὸν παραπέμπει πρόσωπον καὶ ὡς τὴν τῶν χαρισμάτων ἐνέργειαν ὡς αἰτίου παρὰ τοῦ Πατρὸς ἱερολογεῖται τὸ Πνεῦμα λαμβάνειν, τῶν χαρισμάτων ἐκείνων, οἷς ἐνισχύσει τοὺς μαθητὰς τῶν ἐρχομένων μὲν τὴν ἐπίγνωσιν εὐσταθεῖ καὶ ἀπεριτρέπτῳ (64) φρονήματι φέρειν, καθίστασθαι δὲ καὶ τῶν ἀθεάτων μηδεμίᾳ παρακολουθούσης δυσχερείας θεατὰς καὶ δὴ καὶ τῶν ὑπὲρ λόγον ἔργων (65) δημιουργοῦς. Ἄρ' οὐ (66) πανταχόθεν σοι πᾶσα πρόφασις ἀσεβείας περικίκομαι; Ἄρ' ἔτι τοιμῆσαι συκοφαντίας καὶ ψεύδη (67) κατὰ τῆς ἀληθείας ἐπινοεῖν ἢ κατὰ τῆς ἑαυτοῦ μηχανορραφεῖν σωτηρίας (68);

[35] λα'. [κα'.] Ἐγώ γε οὖν (69) οὐδὲ τοῦ λοιποῦ σε φροντίδος ἔξω σταίην, εἰ μὲν ἀνιάτως ἔχεις (70) καὶ ἐλέγγειν καὶ ἐπιτιμᾶν καὶ κάτω κείμενον ἐτι βάλλειν, εἰ δὲ (71) πρὸς θεραπείαν ὄραξ, φάρμακόν σοι προσάγειν ἐκ τοῦ αὐτοῦ κρατήρος τῆς ἀληθείας ἀκεσώδυνόν τε καὶ καθαρτήριον τῆς νόσου. Εἰ γὰρ (ὡ τί ἂν σέ (72) τις (73) προσείποι;) τοῦ Πνεύματος ἡ ἐκπόρευσις ἢ ἐκ τοῦ Πατρὸς τελεία, τελεία (74) δὲ ὅτι θεὸς τέλειος ἐκ Θεοῦ τελείου, τί ποτ' ἂν ἢ ἐκ τοῦ Υἱοῦ συνεισαίνεγκη (75); εἰ μὲν γὰρ τι συνεισήνεγκεν, εἰπαὶν δεήσει (76) καὶ ὁ συνήνεγκεν εἰ δὲ παρὰ τὴν θεϊκὴν τοῦ Πνεύματος ὑπόστασιν οὐδὲν

VARIAE LECTIONES ET NOTÆ.

(54) Mon. τ. αὐτά.

(55) Μέν deest in Mon. Col. μου.

(56) Mon. μονουοχὶ βλάξ.

(57) Mon. λέγει· τοῦτο τοῦ πρ. Col. p. 283, λέγω ἐκ τοῦ ἐμοῦ.

(58) Hugo Etherianus l. c. : « Planius autem reserans, quid sit illud quod dixit : *De meo accipiet*, continuo subjungit : *Omnia quæ habet Pater, mea sunt*. Quare mea accipiens de meo Patre accipit, et ideo dixit : *Quia de meo accipiet, quia in Patre sunt mea*. Spiritus autem de Patre accipit; nam quæ Patris sunt, mea sunt. Quare cum dicit : *de meo*, ad Patrem oportet intentionem dirigere, et non ad alium divertere. »

(59) Mon. ἀλλ' οὐδὲ γάρ.

(60) Sic Vatic. (a. προδιειλέχθη). Monac. προελέχθη. Col. προδιηλέχθη.

(61) Mon. α.

(62) Col. omitt. τὸ.

(63) Col. omitt. πρὸς.

(64) Monac. ἀτρέπτῳ.

(65) Τὰ ὑπὲρ λόγον ἔργα sunt miracula. Cf. Chrys. hom. 39 in Gen. n. 1. Theodor. Heracl. in Joan. xi, 40, apud Corder. in Catena. — Τὰ ὑπὲρ φύσιν ea vocat jam Origenes contra Cels. v, 23.

(66) Monac. ἄρ' οὐχί.

(67) Col. Ψεύδος.

(68) Haud dissimili modo de textu Joan. xvi, 14, disputant Georgius Coreyrensis, Nicolaus Hydruntinus et Theodorus Smyrn. apud Allatium in *Vindiciis synodi Ephesinæ*, cap. 51, p. 293.

(69) Col. ἐγὼ δ' οὖν.

(70) Monac. φροντίδος ἔξω σταίην ὡς μὴ ἀνιάτως ἔχοντα.

(71) Monac. hic sigit cap. 16. Hic uti sæpe Photius adversarium veluti gravi morbo laborantem exhibet. Cf. e. 2. 60. 94.

(72) Col. ὅτι ἂν σε.

(73) Sic in Vat. et Palat.; Monac. τις εἶπη.

(74) Τελεία altera vice deest in Mon.

(75) Col. συνειστανούχοι.

(76) Col. δεήσει.

ἕτερον ἔστιν οὐτε λαβεῖν οὐτε εἰπεῖν (77), τί καὶ τὸν Ἰῶν ὄβριζεν ἔγνωσεν τῷ ψεύδει καὶ τὸ Πνεῦμα, καὶ οὖν αὐτοῖς γε καὶ πρὸ αὐτῶν τὸν Πατέρα (78) ;

λβ'. [xβ'.] Πάλιν δὲ (79) εἰ ἐν ᾧ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεται τὸ Πνεῦμα, ἡ ἰδιότης ἐπιγινώσκειται αὐτοῦ, ὡσπύτως δὲ καὶ ἐν ᾧ γεννᾶται ὁ Υἱὸς, ἡ τοῦ Υἱοῦ ἐκπορεύεται δὲ, ὡς ὁ ἐκείνων λῆρος, καὶ τὸ Πνεῦμα ἐκ τοῦ Υἱοῦ, πλείοσιν ἄρ' ἰδιώμασιν διαστέλλεται (80) τὸ Πνεῦμα τοῦ Πατρὸς, ἢ περὶ (81) ὁ Υἱὸς. Ἡ μὲν γὰρ πρόδος ἡ ἐκ τοῦ (82) Πατρὸς, [36] εἰ καὶ τὸ μὲν πρόδοσι γεννητῶς, τὸ δὲ ἐκπορευτῶς, ἀλλ' οὖν ἐπίσης αὐτῶν ἑκάτερον ἀφορίζει τῆς πατρικῆς ὑποστάσεως· ἀποδιαστέλλεται δὲ τὸ Πνεῦμα καὶ δευτέρῳ διαφορᾷ, ἢν αὐτῷ (83) τὸ διπλῶν τῆς ἐκπορεύσεως προξενεῖ· εἰ δὲ πλείοσι διαφοραῖς διαστέλλεται (84) τοῦ Πατρὸς τὸ Πνεῦμα ἢ περὶ (85) ὁ Υἱὸς, ἔγγυτέρω (86) ἂν εἴη τῆς πατρικῆς οὐσίας ὁ Υἱὸς, καὶ διπλῶν (87) ὄντων ἰδιωμάτων τῶν (88) ἀφοριζόντων τὸ Πνεῦμα θατέρῳ τούτων ὑποβεβηκέναι τοῦ Υἱοῦ (89) τῆς ὁμοφυοῦς πρὸς τὸν Πατέρα συγγενείας (90) τὸ ἰσότημον δυσφημηθήσεται Πνεῦμα, καὶ οὕτως ἡ (91) Μακεδονίου πάλιν κατὰ τοῦ Πνεύματος (92) ἀναδύεται (93) λύσσα, τῆς ἐκείνου δυσσεβείας δι' αὐτῆς ἀνακαλουμένη τὸ ἡττημα (94).

λη'. [xγ'.] Ἄλλὰ καὶ εἰ μόνου (95) Πνεύματος ἔστι τὸ εἰς ἀρχάς (96) ἀναφέρεισθαι διαφόρους, πῶς οὐχὶ καὶ μόνου Πνεύματος; (97) [37] ἀκόλουθον λέγειν τὸ εἰς (98) πολυάρχον ἀναφέρεισθαι ἀρχὴν (99) ;

λδ'. [xδ'.] Ἐτι δὲ εἰ ἐν οἷς Πατρὶ καὶ Υἱῷ κοινωνίαν οἱ πάντα θρασεῖς ἐκαινούργησαν, τὸ Πνεῦμα τούτοις ἀποτεριχίζουσι· Πατὴρ δὲ κατ' οὐσίαν Υἱῷ, ἀλλ' οὐ κατὰ τι τῶν ἰδιωμάτων εἰς κοινωνίαν συνάπτεται, τῆς κατ' οὐσίαν ἀρα πατρικῆς συγγενείας τὸ ὁμοούσιον Πνεῦμα ὑπερορίζουσι (1).

A aut lingua ostendi, cur, queso, vis Filium mentiendo lædere atque Spiritum, imo cum ipsis et præ ipsis Patrem?

32. Rursus si in hoc quod a Patre procedat Spiritus proprietas ipsius agnoscitur, similiter et in hoc quod generatur Filius, Filii agnoscitur proprietas; procedit autem juxta illorum delirium etiam Spiritus ex Filio, pluribus ergo proprietatibus distinguitur Spiritus a Patre, quam Filius. Processio enim e Patre, tametsi alter prodeat per generationem, alter vero per processionem, æqualiter tamen horum utrumque distinguit a paterna hypostasi, distinguitur autem Spiritus et alia differentia, quam ei duplicitas processionis creat. Jam vero si pluribus differentiis distinguitur a Patre Spiritus quam Filius, propius accedet ad paternam substantiam Filius, geminisque existentibus proprietatibus, quæ Spiritum distinguunt, per alteram horum evincetur Spiritum esse Filio inferioriorem in æqualitate consubstantialis cum Patre affinitatis, sicque Macedonii rursus adversus Spiritum emerget insania, ipsa quoque illius impietate deterior.

33. Quinimo si solius Spiritus est, in diversa referri principia, quomodo non necessario consequetur, et solius esse Spiritus, in multiplex principium referri?

34. Insuper si in quibus Patri ac Filio temeraria novitate audacissimi isti communionem effinxerunt, iis Spiritum secludunt; Pater autem Filio secundum substantiam, non secundum aliquam proprietatem in communionem conjungitur: ergo a paterna secundum substantiam cognatione consubstantialem Spiritum excludunt.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(77) Mon. οὐτε εἰπεῖν οὐτε λαβεῖν.

(78) Cognatum est hoc argumento cum illo, quod cap. 7 prolatum fuit eique accurate respondet Nicolai Methon. syllogismus ibidem descriptus. Similiter Photius ep. encycl. n. 20, p. 53: Ἐπερ ἡ τοῦ πνεύματος ἐκ τοῦ πατρὸς πρόδος εἰς ὑπαρξιν συντελεῖ, τί συνοίσει τῷ πνεύματι ἡ ἐκ τοῦ υἱοῦ ἐκπορεύσις, τῆς πατρικῆς ἀρκούσης εἰς ὑπαρξιν; οὐ γὰρ τις εἰς ἕτερον τι τῶν περὶ τὴν οὐσίαν συντελεῖν κατατολήσασαι λέγειν, πάσης διπλῆς καὶ συνθέσεως... ὡς ἀπωτάτω κειμένης. Rursum in ep. ad Aquilei. (ap. Jager p. 456): Εἰ μὲν τελεία ἡ ἐκ τοῦ πατρὸς ἐκπόρευσις, τίς ἡ χρεια τῆς δευτέρας ἐκπορεύσεως, ἥδη τῆς τελειότητος ἐκ τῆς πατρικῆς προόδου καθορωμένης τῷ πνεύματι; εἰ δ' ἀτελής, τίς ὑποίσει τὸ ἀποπον;

(79) In cod. Mon. cap. 17.

(80) Mon. ἀρα διαστέλλεται ἰδιώμασι. Col. ἀρα ἰδιώμασιν.

(81) Palat. f. 223 a. εἰπεν. Col. ip. 284 εἰπερ.

(82) Mon. ἢ ἐκ πατρὸς.

(83) Col. ἢν αὐτό.

(84) Col. εἰπερ.

(85) Mon. διαστέλλεται.

(86) Mon. ἔγγυτέρων.

(87) Mon., διὰ πολλῶν.

(88) Τῶν deest in Mon.

(89) Mon. τὸν υἱόν.

(90) Col. συγγενείας· τὸ ἰσότη.

(91) Mon. x. ἡ τοῦ M.

(92) Κατὰ τοῦ πν. deest in Mon.

(93) Col. ἀναδύσει.

(94) Hæc magna ex parte ad verbum occurrunt in ep. encycl. n. 11. p. 51. 52: εἰ γὰρ ἐν ᾧ τοῦ πατρὸς — — τοῦ πατρὸς ἢ περὶ ὁ υἱὸς (ut supra)· κοινὸν μὲν γὰρ πατρὶ καὶ υἱῷ ἢ ἐξ αὐτῶν τοῦ πνεύματος πρόδος, ἰδίᾳ δὲ τοῦ πνεύματος ἡ τε ἐκ τοῦ πατρὸς ἐκπόρευσις, καὶ μὴν καὶ ἡ ἐκ τοῦ υἱοῦ· εἰ δὲ πλείοσι διαφοραῖς διαστέλλεται τὸ πνεῦμα ἢ περὶ ὁ υἱὸς, ἔγγυτέρω ἂν εἴη τῆς πατρικῆς οὐσίας ὁ υἱὸς ἢ περὶ τὸ πνεῦμα· καὶ οὕτως ἡ Μακεδονίου πάλιν κατὰ τοῦ πνεύματος παρακύψει τόλμα, τὸ ἐκείνων ὑποδυομένη δρᾶμα καὶ τὴν σκηνήν.

(95) Mon. μόνου τοῦ πν.

(96) Mon. mendosee χαράς.

(97) Posuimus πνεύματος, licet codd. habeant πατρὸς. Nam id omnino sensus suadet et præterea in ep. encycl. n. 13, ubi hoc ipsum legitur argumentum, πνεύματος legitur, etiam in cod. Mon. f. 449 a. Facile pri et pni a scriptoribus commutantur. Col. πατρὸς.

(98) Mon. εἰ.

(99) In ep. encycl. πῶς οὐκ ἔστι μόνου πνεύματος, τὸ πολυάρχον ἔχειν ἀρχήν;

(1) Mon. περιορίζουσι. Cf. opusc. contra vet. Romæ asseclas c. 8. Idem argumentum legimus in

35. Spiritus a Filio procedit eademne processionem an paternæ contraria? Si enim eadem, quomodo non communes redduntur proprietates, quibus et solis Trinitas trinitas esse et adorari dignoscitur? Si autem processionem paternæ contraria, quomodo non Manentes nobis et Marciones rursus uno cum isto verbo sacrilego in medium prodeunt, impiam iterum adversus Patrem et Filium dilatantes garrulitatem

36. Præterea si omne quod non est commune omnipotenti et consubstantiali atque supernaturali Trinitati, unius est solum modo trium personarum; productio autem Spiritus non est communis trium: ergo est tantummodo unius e tribus illis. Utrum igitur ex Patre dicent procedere Spiritum et quomodo non ejurabunt caram ipsis ac novam doctrinam? Si autem ex Filio, cur non statim ab initio sunt ausi totum suum venenum evomere, sed paulatim ac particulatim illud effundunt? Oportebat enim, si quidem impio suo dogmati confidebant, ab initio ipsos profiteri, a se non modo

λε'. [κε'.] Τὸ Πνεῦμα τοῦ Υἱοῦ ἐκπορεύεται πώτερον τὴν αὐτὴν ἐκπόρευσιν ἢ τῆς πατρῴας ἀντίθετον (2); εἰ μὲν γὰρ τὴν αὐτὴν, πῶς οὐ κινουῦνται (3) αἱ ἰδιότητες, αἷς καὶ μόναις ἡ Τριάς τριάς εἶναι καὶ προσκυνεῖσθαι χαρακτηρίζεται; εἰ δ' ἐκείνης [Col. εἰ δὲ ἐκείνης] ἀντίθετον, πῶς οὐ Μάνεντες (4) ἡμῖν καὶ Μαρκίωνα πάλιν τῷ βλασφημῶν οὕτω συναναγορεύουσι (5) ῥήματι, τὴν θεομάχον πάλιν κατὰ τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ γλωσσαλίαν πλατύνοντες (6);

38] κε'. [κς'.] Ἐπὶ δὲ τοῖς εἰρημένους εἰ πᾶν ὃ μὴ ἐστὶ κοινὸν τῆς παντοκρατορικῆς καὶ δημοσίου καὶ ὑπερφυοῦς Τριάδος, ἐνός ἐστὶ μόνου τῶν τριῶν οὐκ ἐστὶ (7) δὲ ἡ τοῦ Πνεύματος προβολὴ κοινῆ τῶν τριῶν (8), ἐνός ἄρα καὶ μόνου ἐπὶ τῶν τριῶν (9). Πότερον οὖν ἐκ τοῦ Πατρὸς φήσουσιν ἐκπορεύεσθαι τὸ Πνεῦμα, καὶ πῶς οὐκ ἐξομῶσονται τὴν φίλην αὐτοῖς [καὶ] καινὴν (10) μυσταγωγίαν; εἰ δὲ ἐκ τοῦ Υἱοῦ, τί μὴ κατ' ἀρχᾶς εὐθὺς ἐθάβρησαν ὄλον αὐτῶν ἐξεμῆσαι τὸν ἰδὸν, ἀλλὰ κατὰ μέρος ἀναβλύζουσιν (11); ἐχρῆν γὰρ εἰπερ ἦσαν [39] πεποιθότες αὐτῶν (12) τῷ δυσσεδήματι ἐξ ἀρχῆς ἀνομολογεῖν, ὡς οὐ μόνον

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

ep. encycl. paucis vocibus differentibus: Ἐτι δὲ ἐν οἷς πατρὶ καὶ υἱῷ (Mon. f. 449 b. Πατρὸς καὶ υἱοῦ) κοινωνίαν ἐκαινούργησαν, τὸ πνεῦμα τοῖς ἀποτειγίζουσιν, πατὴρ δὲ κατ' οὐσίαν υἱῷ, ἀλλ' οὐ κατὰ τὴν ἰδιωμάτων εἰς κοινωνίαν συνάπτεται (Mon. l. c. συνάπτονται) τῆς κατ' οὐσίαν ἄρα συγγενείας τὸ πν. περιορίζουσι.

(2) Hæc verbotenus leguntur in eadem encycl. n. 17. p. 53.

(3) Mon. hic, κινουῦνται; encycl. ut supra, al. κοινωνοῦνται.

(4) Mon. hic, μάννοντες.

(5) Mon. h. l. συναναγορεύουσι. Ep. encycl. Πῶς ἡμῖν οὐ Μ. καὶ Μ. τῷ ῥήματι τούτῳ προκύπτουσι. Col. συναναγορεύουσι (ut Mon.) habuit; posterior manus correxit-εἰσουςι.

(6) Encycl. γλώσσαν προτείνοντες. Amplificat hoc dilemma Nicol. Methon. cap. 3: Ἡ τοῦ Πνεύματος ἐκπόρευσις ἐκ τοῦ πατρὸς τε καὶ ἐκ τοῦ υἱοῦ ἢ μία καὶ ἡ αὐτὴ ἐστίν, ἢ ἄλλη καὶ ἄλλη· εἰ μὲν οὖν μία, κοινὸν τοῦτο τῶν δύο, πατὴρ τε καὶ υἱοῦ, τὸ παράγειν τὸ πνεῦμα ἐξ ἑαυτῶν οὐκ ἄρα ἴδιον τοῦ πατρὸς· τὸ γὰρ ἴδιον οὐ κοινὸν οὐδὲ τὸ κοινὸν ἴδιον· ἀλλ' ἦν καὶ ἴδιον τοῦ πατρὸς τὸ ἐξ αὐτοῦ παράγειν τὸ πνεῦμα· δεῖ γὰρ ὁμολογεῖσθαι καὶ τοῦτο, τὸ τὸν πατέρα ἢ πατέρα τέλειον ἐξ αὐτοῦ γεννᾶν τε τὸν υἱὸν ἅμα καὶ παράγειν τὸ πνεῦμα, καὶ ὄλον τοῦτο αὐτῷ πατρικὸν ἀπονενεμῆσθαι (sic) ἴδιωμα, ὡσπερ τῷ υἱῷ τὸ ἐξ αὐτοῦ γεννᾶσθαι καὶ τῷ πνεύματι τὸ ἐξ αὐτοῦ ἐκπορεύεσθαι· καὶ πῶς κοινωνοῦται τὸ ἴδιον; εἰ μὴ καὶ πατὴρ καὶ υἱὸς εἰς ἓν συνάγοντο πρόσωπον, κἀντεῦθεν μέλλοι Σαβέλλιος ἀναζην· τὸ γὰρ ἐν καὶ προσωπικὸν ἴδιωμα ἐνός ἀνάγκη εἶναι προσώπου. Εἰ δὲ μὴ μία καὶ ἡ αὐτὴ, ἀλλ' ἄλλη μὲν ἢ παρὰ τοῦ πατρὸς, ἄλλη δὲ ἢ παρὰ τοῦ υἱοῦ τοῦ πνεύματος πρόσεσις, ἢ ἀπλῶς αἱ δύο διάφοροι ἢ καὶ ἐναντίαι· ἀλλὰ τὸ μὲν ἐναντίας ταύτας εἰπέρι τῆς Μαρκίωνος τοῦ Ποντικῆ καὶ Μάνεντος τοῦ Πέρσου ἐστὶν αἰρέσεως τῶν ἐναντίας δύο πρεσβευόντων ἀρχᾶς· εἰ δὲ ἀπλῶς αἱ πρόσεσις διάφοροι, τίς ἢ τούτων διαφορά; καὶ πῶς τὸ ἐκ δύο διαφόρων τούτων ὑφεστὸς ἐν καὶ ἀπλοῦν, ἀλλ' οὐκ ἢ δύο ἢ σύνθετον·

(7) Col. οὐκέτι..

(8) Col. κοινὸν τῶν τρ.

(9) Hæc et seqq. rursus ad verbum fere leguntur

in encycl. n. 21, p. 54. Εἰ πᾶν ὅπερ — οὐκ ἐστὶ δὲ ἡ τοῦ πν. προβολὴ κοινὸν τῶν τριῶν, κ. τ. λ.

(10) Mon. f. 457 a. ἰκανῶν. In ep. encycl. f. 449 a, recte καινὴν (al. in encycl. καὶ κοινὴν). Col. p. 285, καὶ καινῶν ut in textu.

(11) Encycl. l. c. Τί μὴ κατ' ἀρχᾶς ἐθάβρησαν αὐτῶν ὄλον ἐκκαλύψαι τὴν θεομαχίαν, ὡς οὐ μόνον τὸν υἱὸν εἰς τὴν τοῦ πνεύματος προβολὴν ἐγκαθίστωσιν, ἀλλὰ καὶ τὸν πατέρα ταύτην ἀφορίζουσι. Eodem pacto Nicetas apud Hugonem Etherianum l. 1, c. 12, p. 1205: « At tamen Nicetas ex adverso instat dicens: Si omnibus quidem qui divina dogmata bene meditantur, inambiguum et indubitabile constat, quoniam omne quod in zoarchica et omni conditricæ Trinitate simili modo conspicitur, aut communiter (ed. communicatur) de ipsis prædicatur, aut singulariter de una persona dicitur: emissio autem simili modo secundum eandem processionem in zoarchica Trinitate dicta non est communis, unius tique omnino erit. Si autem hoc ita est, utrum Patris fatebuntur solius, an (et) Filii? Quorsum (Quorum ed.) si Patris? ecce quanquam nolint, domesticam suam opinionem inficiabuntur: si vero Filii, heu quanta impietas! hanc enim Patri auferunt et Filio attribuant. » — Nicol. Methon. c. 9:

Πᾶν ὅπερ ἐπὶ τῆς ὑπερφυοῦς τριάδος καὶ νοεῖται καὶ λέγεται, ἢ κοινὸν ἐστὶ τῶν τριῶν ἢ ἐνός ἴδιον· ὃ δὲ μὴτε κοινὸν ἐστὶ τῶν τριῶν, μὴθ' ἐνός τινος τούτων ἴδιον, τοῦτ' οὐδ' ὄλος θεωρεῖται ἐν τῇ τριάδι· ἢ γὰρ φυσικόν ἐστὶ τὸ θεωρούμενον καὶ εἴη ἂν κοινόν· κοινὰ γὰρ πάντα τὰ φυσικά· ἢ οὐ φυσικόν, καὶ οὐδὲ κοινόν, ἀλλ' ἴδιον καὶ ὑποστατικόν τινος τῶν τριῶν. Ἡ τοίνυν τοῦ πνεύματος προβολή, εἰ μὲν κοινὴ τῶν τριῶν εἶναι δοθείη, εἴη ἂν καὶ αὐτοῦ τοῦ πνεύματος, καὶ ἐξ αὐτοῦ ἄρα ἐκπορευθήσεται τὸ πνεῦμα, καὶ ἀρχὴ ἔσται αὐτὸ ἑαυτοῦ, καὶ αἰτίον ἅμα καὶ αἰτιατὸν (ὅπερ οὐδ' οἱ τῶν Ἑλλήνων ἀνεπλάσαντο μῦθοι) καὶ ἅμα οὐδὲ σύνθετον εἶναι διαφεύξεται, εἰ τὸ μὲν αὐτοῦ αἰτίον εἴη, τὸ δὲ αἰτιατὸν (cf. supra cap. 4). Εἰ δὲ μὴ κοινὴ, ἀλλ' ἐνός ἴδια· εἰ μὲν τοῦ πατρὸς, οἰχῆσεται ἢ φίλη τῆς καινοτομίας μυσταγωγία· εἰ δὲ τοῦ υἱοῦ, τί μὴ φανερώς ὁμολογοῦσι τῆς καινοτομίας οἱ μυσταγωγοί, ὅτι τοῦ πατρὸς τέλειον αὐτὴν ἀφαιρουνται; (12) Mon. αὐτῷ.

τὸν Υἱὸν προβολέα τοῦ Πνεύματος δογματίζουσιν, ἀλλὰ καὶ τὸν Πατέρα τῆς προβολῆς ἀπελαύνουσιν· οἷς ἀπέλουθον δῆπου καὶ τὴν γέννησιν τῇ προβολῇ συμμετατιθέναι καὶ συμμεταφέρειν, καὶ μηδὲ τὸν Υἱὸν ἐκ τοῦ Πατρὸς, ἐκ δὲ τοῦ Υἱοῦ τερατολογεῖν τὸν Πατέρα τὴν γέννησιν ἔχειν, ἵνα μὴ μόνον τοὺς ἡσεθηκότας ἐξ αἰῶνος κρύψωσιν (13), ἀλλὰ καὶ τῶν μεμνημένων ἐλέγχωνται μανικώτεροι (14).

λη'. [κζ'.] Ἐτι δὲ εἰ ἐκ τοῦ Πατρὸς ὁ Υἱὸς γέννηται, τὸ δὲ Πνεῦμα ἐκ τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ ἐκπορεύεται, τίς ἡ καινοτομία τοῦ Πνεύματος, μὴ (15) καὶ ἕτερόν τι [40] αὐτοῦ ἐκπορεύεσθαι, ὡς συνάγεσθαι κατὰ τὴν θεολογικὴν γνώμην μὴ τρεῖς, ἀλλὰ τέσσαρας τὰς ὑποστάσεις, μᾶλλον δὲ ἀπείρους, τῆς δὲ (16) τετάρτης αὐτοῖς ἄλλην πάλιν προβαλλούσης (17), κακίης ἑτέραν, μέχρις ἂν καὶ τῆς Ἑλληνικῆς ὑπερ- B ελάσωσι πολυθείας (18).

λη'. [κη'.] (19) Ἀλλὰ κακίον κατ' αὐτῶν ἔστιν ἀπεῖναι· ποῖον δὴ τοῦτο; εἰ πάντα ὅσα πρόσσει τῷ Υἱῷ, τοῦ Πατρὸς; (20) λαμβάνων ἔχει, ἐκείθεν ἂν εἴη λαβῶν (21) καὶ τὸ αἷτιον (22) εἶναι τῆς τοῦ Πνεύματος ἐκπορεύσεως· πῶθεν οὖν ἡ ἑτεροκλινῆς αὕτη φιλοτιμία, δι' ἧς ὁρᾶται μὲν ὁ Υἱὸς τῆς τοῦ Πνεύματος ἐκπορεύσεως αἷτιος, τὸ δὲ Πνεῦμα, καίτοι τὸ ἰσότημον ἔχον καὶ ἐκ τῆς αὐτῆς ὁμοταγῆς τε καὶ ὁμοτιμῆς προεληλυθὸς οὐσίας (23) τῶν ἰσῶν γερωῶν ἀπεστέρηται (24);

[41] λθ'. [κθ'.] Πάλιν αἷτιος ὁ Πατήρ, αἷτιος δὲ καὶ ὁ Υἱός· τίνα γοῦν (25) δικαιοῦσουσιν οἱ τῶν ἀτολήτων διαίτηται τὴν αἷτιαν μᾶλλον ἔχειν; Εἰ μὲν γὰρ τὸν Πατέρα, πῶς οὐκ ἐπίσαστον καὶ νό- C θον καὶ ὕβρις αὐτοῖς καὶ αὐτὴ γε ἡ συσκευασθεῖσα τιμὴ τοῦ Υἱοῦ, μάλιστα τὸ κῦρος ἔχοντος; ἤδη ἄτε

A *Filium productorem Spiritus prædicari, sed et Patrem ab ea productione excludi; atque adeo debebant etiam generationem una cum productione transvertere, monstrosa asserendo futilitate, non Filium ex Patre, sed Patrem ex Filio generari, ut non solum omnes a sæculo impios obscurarent, sed et insanis ipsis insaniores deprehenderentur.*

37. Item si ex Patre Filius genitus est, Spiritus vero ex Patre Filioque procedit, cur Spiritui negatur, aliquid aliud etiam ex ipso procedere; ita ut colligantur ex impia ista sententia non tres, sed quatuor hypostases, imo infinitæ, dum quarta aliam rursus produceret et illa aliam, donec ethnica deorum multitudo superaretur.

38. Sed et illud potest in istos torqueri. Qualem vero hoc? Si omnia quæcunque adsunt Filio a Patre accepit, inde utique et hoc acceperit, quod causa sit productionis Spiritus. Unde igitur iste in partem alteram propensus favor, per quem cernitur quidem Filius processionis Spiritus causa, Spiritus autem, tametsi omnino æqualis et ex eadem causa æquali ordine et æquali honore profectus juribus æqualibus defraudatur?

39. Rursus causa est Pater, causa vero et Filius, Utrum igitur isti rerum minime audendarum arbitri magis esse causam pronuntiabunt? Si enim Patrem, quomodo non adscititius et spurius et injuriosus erit honor ab istis Filio vindicatus, præsertim cum robur jam, quippe et potiores partes habeat Pater? Si vero Filium, heu graviolem temeritatem!

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(13) Col. ἐξ αἰῶνων ἀπορχ.

(14) Ep. encycl. l. c. Οἷς ἀπέλουθον δῆπου καὶ τὴν γέννησιν τῇ προβολῇ συμμετατιθέντας μηδὲ τὸν υἱὸν ἐκ τοῦ πατρὸς, ἀλλὰ τὸν πατέρα τερατολογεῖν ἐκ τοῦ υἱοῦ γεγεννησθαι, ἵνα μὴ τῶν δυσσεβούντων μόνον, ἀλλὰ καὶ τῶν μαινομένων ὡσιν πρωτοστάται. Nicol. Methon. l. c. Ἀκολουθῶν καὶ τὴν γέννησιν τῇ προβολῇ συμμεταθέντες οὐδὲ τὸν υἱὸν ἐκ τοῦ πατρὸς γεγεννησθαι, ἀλλ' ἔμπαλιν τὸν πατέρα ἐκ τοῦ υἱοῦ τερατολογῆσαι.

(15) Mh deest in Mon.

(16) Mon. τῆς τετάρτης.

(17) Mon. αὐτοῖς ἄλλην προλαβούσης, κάκ.

(18) Mon. τὴν ἑλληνικὴν πολυθεϊαν ὑπερελάσωσιν. D Verbotenus fere hæc in encycl. n. 19, p. 53 legitur: Ἐτι δὲ — ἐκπορεύεσθαι, ὡς συνάγεσθαι κατὰ τὴν ἐκείνων θεομάχων γνώμην μὴ τρεῖς — τῆς τετάρτης αὐτοῖς ἄλλην προβαλλούσης κακίης πάλιν ἑτέραν, μέχρις ἂν εἰς τὴν ἑλληνικὴν πολυθεϊαν ἐκπέσωσιν. Nicol. Methon. cap. 8: ἡ εἰ μὴ τὸν υἱὸν, ἀλλ' ἕτερόν τι δοτέον ἐκ τοῦ πνεύματος ἡ γεννησθαι ἢ ἐκπορεύεσθαι, ὡς ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκείνων ἑκότερον, ἵνα καὶ ἰσότημα τάχα καὶ ἰσοδύναμα φυλαχθῆι· ὁμοφυῆς ἂν εἴη καὶ ἰσοδύναμον τὸ ἐκ τοῦ Πνεύματος προαγόμενον τῷ προαγοντι καὶ τοῖς ἐξ ὧν τοῦτο προῆκται· οὐκέτι ἄρα τριάς, ἀλλὰ τετράς ἔσται τὸ προσθευόμενον· μᾶλλον δὲ εἰς ἄπειρον αἱ ὑποστάσεις οὕτω γε προχωρήσουσιν, ἀεὶ τῆς προαγομένης τῆ προαγοῦσης τῆς αὐτῆς οὐσης φύσεως καὶ δυνάμεως, ἵνα καὶ τὴν ἑλληνικὴν πολυθεϊαν οἱ τὰ τοιαῦτα δοξάζοντες παραλάσωσιν.

(19) In Cod. Mon. cap. κζ'.

(20) Mon. ἐκ τοῦ πατρὸς; sed ex deest in Vat. et Pal.

(21) Mon. λαμβάνων

(22) Mon. αἷτιος.

(23) Col. αἷτίας.

(24) Mon. ἀποστέρηται. Fere eodem pacto Nicolai Methonensis apud Hugonem Ether. l. II, c. 41, p. 1225: « Si omnia, quæcunque habet Filius, a Patre accipiens habet, procul dubio et ex Patre habet Spiritus emissionem. Unde (editio habet: unum) ergo diversiclina (ed. diversiclina) hæc liberalitas, secundum quam Filius quidem ex Patre accepit ut sit et ipse Spiritus causa, Spiritus autem, quanquam ad idem honoris habeat, et ex ejusdem substantiæ causa prodeat, tamen parili honore privatur, cum a Patre nequaquam accipiat ut causa sit Filii aut alterius sui similis, nisi forte injuriæ imputare crimen Patri quis audeat. » Græcus textus (ex Cod. Mon. 66. f. 79 b. cap. 16.): Εἰ πάντα ὅσα πρόσσει τῷ υἱῷ παρὰ τοῦ πατρὸς λαβῶν ὁ υἱὸς ἔχει, ἐκείθεν ἂν ἔχοι λαβῶν καὶ τὴν τοῦ πνεύματος προβολήν. Πῶθεν οὖν ἡ ἑτεροκλινῆς αὕτη φιλοτιμία, δι' ἧς ὁ μὲν υἱὸς εἶλετο παρὰ τοῦ πατρὸς τὸ αἷτιον εἶναι τοῦ πνεύματος, τὸ δὲ πνεῦμα, καίτοι τὸ ἰσότημον ἔχον καὶ τῆς αὐτῆς ὁμοταγῆς προεληλυθὸς αἷτίας, ὁμοῦ τῶν ἰσῶν γερωῶν ἐστέρηται, μὴ λαβῶν καὶ αὐτὸ παρὰ τοῦ πατρὸς τὸ εἶναι αἷτιον ἢ τοῦ υἱοῦ ἢ ἑτέρου τινὸς ὁμοφυοῦς, εἰ μὴ καὶ ἀδικία, προσάπτειν ἔγκλημα τῷ πατρὶ πολυθεϊῶν;

(25) Monac., qui signat cap. 24, habet: οὖν.

Non enim sibi satis esse censuerunt in suæ imple- A
tatis ausu paternam causam dividere partemque
illius Filio tribuere, nisi etiam potioem partem ei
adimont et loco Patris Filium causam substituant
Spiritus.

40. Quid ais? Accepit a Patre Filius ex ipso per
generationem profectus alium quoque ejusdem
naturæ producere? Quomodo igitur et ipse Filius
producens ejusdem sibi naturæ Spiritum non co-
municavit, sicut ipse participaverat, similem vir-
tutem et prærogativam, ut Spiritus itidem gloriam
habeat alium consubstantialem producendi? Et
tamen par erat, ut Filius, licet non ob aliud quid-
quam, at saltem ad Patris imitationem per opera-
tiones similes similitudinem conservaret.

41. Ego tamen neque hoc absurdum silentio
prætermittam. Majorem asserere Patrem Filio,
licet non natura (apage! consubstantialis est enim
Trinitas), at ratione causæ permittit sacra vocis
Dominicæ institutio, indeque derivata sanctorum
nostrum Patrum traditio. Filium vero ratione
causæ Spiritu majorem nec in divinis eloquiis au-
divimus, nec quemquam pium hactenus sensisse
comperimus; impia tamen lingua non modo Filium
ratione causæ Spiritu majorem facit, sed Patri
propioem.

42. Ad hæc: si causa Spiritus est Filius, quo- C
modo non secunda pullulat causa in supremo super-

και τὸ πλεόν τοῦ Πατρὸς; Εἰ δὲ ὁ Υἱὸς, γευ τῆς βα-
ρυτέρας τόλμης! Οὐ γὰρ ἐνόμισαν ἀρχέσειν (26) αὐ-
τοῖς εἰς ὅσον ἀσθεῖν εἰλοντο διατεμεῖν (27) καὶ συμ-
μερίζεσθαι τῷ Υἱῷ τὴν Πατρικὴν αἰτίαν (28), εἰ μὴ
καὶ τὸ πλεόν ἀφαιρήσουσι (29) καὶ ἀντὶ τοῦ Πατρὸς
τῷ Πνεύματι τὸν Υἱὸν ἀντεισάξουσιν αἰτιον.

μ'. [λ'.] Τί λέγεις; Ἐλαβεν παρὰ τοῦ Πατρὸς ὁ
Υἱὸς (30) ἐξ αὐτοῦ διὰ γεννήσεως προελθὼν καὶ
προάγειν ἕτερον ὁμοφυῆς; [42] Πῶς οὖν καὶ αὐτὸς ὁ
Υἱὸς προάγων (31) ὁμοφυῆς τὸ Πνεῦμα οὐ μετέδω-
κεν, ὡς μετέλαβεν (32), τῆς ὁμοίας δυνάμεως καὶ
τιμῆς, ἵνα κἀκεῖνο πάλιν ὁμοφυοῦς ἔχη (33) προδῶν
καὶ ὑποστᾶσει ἐναγλαρίζεσθαι; Καίτοι γε ἐχρήσθη τὸν
Υἱὸν, εἰ καὶ μὴ δι' ἕτερον τι, ἀλλ' οὖν γε πρὸς τὴν
τοῦ Πατρὸς ἀναγόμενον μίμησιν ἐφ' ὁμοίαις ἐνεργ-
γείαις συνδιασώζειν (34) τὸ ὅμοιον (35).

μα'. [λα'.] Ἐγὼ δὲ οὐδὲ ταύτην δοίην ἂν σιγῇ
τὴν ἀτοπίαν (36) μείζονα λέγειν, εἰ καὶ μὴ τῇ φύσει
(ἀπαγε· ὁμοουσίος γὰρ ἡ Τριάς), ἀλλὰ γε (37) τῷ
αἰτίῳ τὸν γεγεννηχότα τοῦ γεννήματος μυσταγωγεί
μὲν ἡ Δεσποτικὴ φωνὴ (38) διδάσκει δὲ μνηθεὶς
ἐκεῖθεν καὶ ὁ τῶν ἱερῶν Πατέρων ἡμῶν (39) χορὸς·
μείζονα δὲ τῷ αἰτίῳ τοῦ Πνεύματος τὸν Υἱὸν οὕτε
θειῶν ἔστιν ἀκούειν Λογῶν, ἀλλ' οὐδὲ (40) νοῦς εὐ-
σεθῆς μέχρι νῦν ἐάλω διανοηθεὶς· ἡ δὲ γε θεομά-
χος (41) γλώσσα οὐ τῷ αἰτίῳ [43] τὸν Υἱὸν μείζο-
να (42) τοῦ Πνεύματος μόνον, ἀλλὰ καὶ (43) τῆς πα-
τρικῆς ἐγγύτητος πορρωτέρω ποιεῖ (44).

μβ'. [λβ'.] Ἐτι δὲ εἰ (45) αἰτιος τοῦ Πνεύματος ὁ
Υἱὸς, πῶς οὐκ ἂν εὐρεθείη (46) δευτέρον ὑποφωδόμενον

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(26) Mon. f. 457 b. ἀρχέσειν.

(27) Mon. διατελεῖν. Col. τὸ διατεμεῖν.

(28) Nil adeo solemne Photianis, quam solum
Patrem αἰτίαν dicere omnemque αἰτίας rationem a
Filio removere. Id sæpius inculcat Marcus Ephes.,
ut in Confess. ap. Greg. Cpl. cod. Mon. 27 fr. 119 b.
apud Georg. Scholar. ibid. f. 185 a.

(29) Col. ἀφαιρήσωσι.

(30) Mon.. Ὁ Υἱὸς παρὰ τοῦ Πατρὸς.

(31) In Mon. deest προάγων.

(32) Col. μετέδ. οὐ μετέλ.

(33) Col. ἔχει.

(34) Mon. Ὅμοίαις συνεργείαις διασώζειν.

(35) In Mon. Cod. cap. κέ. Ex Photio ita Nico-
laus Methon. cap. 17: Πῶς δὲ καὶ αὐτὸς ὁ υἱὸς λα-
βὼν παρὰ τοῦ πατρὸς τὸ εἶναι αἰτιος τοῦ ὁμοφυοῦς
πνεύματος, τὸ ὁμοφυῆς Πνεῦμα προάγων οὐ μετέ-
δωκεν αὐτῷ τῆς αὐτοῦ δεσποτίας καὶ τιμῆς, ἵνα
καὶ τοῦτο πάλιν ὁμοφυοῦς ὑποστᾶσει· προδῶν ἐν-
αγλαρίζεται; ἢ γὰρ ὁ δυνάμενος οὐ βεβούληται, καίτοι
γε ὁφειλὼν τὸν ἑαυτοῦ πατέρα μιμεῖσθαι καὶ φθονερὸς ὁ
τοιούτος· (ἀλλ' ἡμεῖς ἡμῖν ὁ πανάγαθος εἶη, τὴν
βλασφημίαν ἐπὶ κεφαλῇ τοῦ αἰτίου ταύτης ἐπάγων!)
ἢ συκοφαντεῖται τοιαύτην δύναμιν [μὴ] ἔχειν, τοῦ
πατρὸς ὄλον ἐξιδιωσαμένου τὸ πατρικὸν αἰτιον καὶ
τῆ καθ' ἑαυτὸν ἀφορίσαντος ὑποστᾶσει· καὶ πλὴν
τῆς κατ' αὐτὸν ιδιότητος τᾶλλα πάντα τὰ φυσικὰ
προτερήματα κοινὰ καὶ τοῖς ἐξ αὐτοῦ παρέχοντος
εἶναι.

(36) Mon. ταύτην ὁ δοίην τὴν ἀτοπ. σιγῇ.

(37) Mon. ἀλλὰ γε καὶ τῷ αἰτ.

(38) Joan. xiv. 28. Patres textum intelligunt aut
de humana Christi natura, aut de relatione originis

seu habitudine principii ad principiatum; illud la-
tini, hoc Græci potissimum Arianis illis verbis
abulentibus solebant repperere. Cf. Petav. *De Trin.*
l. II, c. 2.

(39) Mon. ἡμῶν πατέρων.

(40) οὐδὲ tres codd. habent.

(41) Mon. θεομάχος habuit; sed deinde τῷ ν
superpositum χ.

(42) Col. μείζω.

(43) Hic videtur τὸ πνεῦμα supplendum.

(44) Nicol. Methon. cap. 7: Ἐτι εἰ τοῦ υἱοῦ μεί-
ζων ὁ πατὴρ τῷ αἰτίῳ καὶ ὁ υἱὸς μείζων τοῦ πνεύ-
ματος τῷ αὐτῷ λόγῳ λέγοιτ' ἂν· καὶ ποῦ τοῦτο εἰρη-
ται, τὸ εἶναι πῶς τὸν υἱὸν τοῦ πνεύματος μείζονα,
εἰ μὴ παρὰ μόνων τῶν πορρωτέρω τὸ πνεῦμα ἢ τὸν
υἱὸν τοῦ πατρὸς ἀπαθούτων; Si Filio Pater major
est causa, et Filius major Spiritu eadem ratione
ipsa diceretur. Et ubinam hoc dictum est, Filium
aliquo modo majorem Spiritu, nisi ab illis tantum,
qui Spiritum longius quam Filium a Patre reji-
ciunt. Hæc Nicolai verba ita Gr. et Lat. profert
Leo Allatius. *Vind. syn. Ephes.* c. 66, p. 480, 481;
cum parvo discrimine eadem gr. dat cod. Mon.
66. f. 77 b. cap. ζ'. Eodem pacto loquitur Barlaam
monach. orat. 4, de proc. Sp. sancti. apud eumid.
Allat. l. c. p. 548 et Theophylactus apud Beccum,
orat., de un. n. 67. (G. O. l. 219): Εἰ μείζων ὁ πα-
τὴρ τοῦ υἱοῦ τῷ αἰτίῳ, εἴπαρ καὶ ὁ υἱὸς ἔστιν τοῦ
πνεύματος αἰτιος, ἔταρ καὶ ὁ υἱὸς μείζων αὐτοῦ...
ποῦ σοι τοῦτο ἐξεύρηται, μείζονα τὸν υἱὸν τοῦ πνεύ-
ματος λέγεσθαι;

(45) si deest in Monac. in quo signatur cap. 27.

(46) Mon. εὐρεθῆ.

αἰτιον ἐν τῇ ὑπερραγίῳ καὶ ὑπερφοῦι τῆς Τριάδος; Ἄ naturalique Trinitatis principio, eaque causata, et non in contumeliam primi principii solum excogitata, sed et illiusmet, in cuius favorem honor ille confingitur? Cum enim causalitas ista nullum omnino usum præstet, imo vero ne ansam quidem ullam præstandi reperire possit, quomodo non potius affectum contumelia Filium declarat eique sub honoris titulo injuriam atrociorē facit? Cum enim Spiritus processionem suam a Patre atque ab æterno plenam nullaque ex parte deficientem habeat, quamnam aliam productionem aut substantiæ formationem conficta ab ipsis causa poterit largiri?

μγ. Πῶς δ' οὐκ εἰς δύο αὐτοῖς (56) διαμερισθῆσεται: τὸ Πνεῦμα; τὸ μὲν ἐκ τοῦ Πατρὸς καὶ (57) ὡς ἀληθῶς καὶ πρῶτως αἰτίου πρῶτον (ἀνατίος γάρ) · τὸ δὲ ἐκ τοῦ δευτέρου καὶ (58) αἰτιατοῦ (οὐκ ἀνατίον γάρ) · καὶ οὕτως δ' οὐ (59) τάξει μόνῃ καὶ σχέσει καὶ αἰτίᾳ τῆν τοῦ Πνεύματος ἑτερότητα καὶ παραλλαγὴν ἢ αἵρεσις δραματούργει, ἀλλὰ καὶ εἰς τετράδα ἀντὶ Τριάδος τὸ σέβας ἡμῶν (60) ἀπωθεῖσθαι τολμᾷ, μᾶλλον δ' οὐδὲν ἀνύβριστον καταλιπεῖν τῶν (61) ἐν τῇ ὑπεραγάθῳ (62) Τριάδι καὶ Δημιουργῷ τοῦ παντός· οὐδέμειαν παραλείπει σπουδῆν (63).

μδ. [λδ'.] (64) Καὶ μὴν εἰ αἰτιος μὲν τοῦ Πνεύματος ὁ Υἱός, ἀφορῶν δ' (65) αἰτιος ὁ Πατήρ, εὐρεθῆσεται τι αἰτιον ἐν τῇ [λδ'] τελείᾳ καὶ τελειοποιῶ Τριάδι τοῦ μὲν κυρίως (66) καὶ πρώτου αἰτίου τῆς τελειότητος ἀπεληλαμένον (67), ἀτελὲς δὲ καὶ ἡμίτομον ἢ σύνθετον, ἐξ ἀτελοῦς καὶ τελείου τῆν σύνθεσιν ἀναδιδαγμένον (68). Καὶ σκοπεῖν ἐξεστίν, ὅπως ἡ μὲν μυθολογία ἐν τοῖς ἐν γενέσει καὶ φθορᾷ τοῦς ἱπποκονταύρους πάλαι παίζουσα ἀναπλάττει, ἢ δὲ θεομαχία ἐν τοῖς αἰδίοις καὶ ἀναλλαιώτοις (69) ἢ τὸ ἡμίτομον ἢ τὸ ἐξ αἰτίου τε καὶ αἰτιατοῦ συμπεπασμένον αἰτιον οὐ φρίττει μετὰ σπουδῆς τερατολογούσα · καὶ οὐδέτερον αὐτῶν (70) τὸ ἀτελὲς παρα-

43. Quomodo vero non ipsis Spiritus in duos dividetur, quorum alter a Patre, vera ac primaria causa, procedat (Pater quippe nullam aliam causam agnoscit), alter vero e secunda causataque causa (Filius quippe causam sui agnoscit Patrem), sicque non ordine duntaxat et relatione atque causalitate distinctionem Spiritus ac diversitatem hæresis nobis exhibet et in medium producit, verum et in quaternitatem loco Trinitatis numen a nobis adoratum propellere audet, imo omittit nullum studium, ut nihil in sanctissima rerumque omnium Conditrice Trinitate ab injuriis maneat immune.

44. Verum enimvero si causa Spiritus sit Filius, utriusque autem causa sit Pater, reperietur in perfecta et perfectrice Trinitate causa quædam a perfectione propriæ primæque causæ remota et imperfecta potius ac semicausa vel composita, ex imperfecta atque perfecta compositionem suscipiens. Estque hoc loco observandum, quod veterum mythologia in rebus generationi corruptionique obnoxiiis hippocentauros olim per jocum confinxit, at istorum impietas in rebus sempiternis atque immutabilibus vel semicausam vel causam ex causa et causato confictam serio prædicare non exhorrescit; quorum neutrum ab imperfectione se eximit:

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

- (47) καὶ deest in Mon.
 (48) Mon. σχηματίζεται.
 (49) Mon. α. μηδὲν παρέχον.
 (50) Sic Palat. et Monac.; Vatic. παρέχειν.
 (51) Mon. τὸν περιυθρ.
 (52) Col. π. καὶ ἐξ αἰδίου.
 (53) Col. παράγων.
 (54) Mon. συγγνωσθήσεται.
 (55) Cum his confer cap. 7 et cap. 31.
 (56) Col. deest αὐτοῖς.
 (57) Mon. καὶ deest.
 (58) Item καὶ deest in Mon.
 (59) δ' deest in Mon.
 (60) Mon. ἡμῖν τὸ σέβας.
 (61) τῶν deest in Mon.
 (62) ὑπεραγία Mon.
 (63) Hæc exornat ita Maximus Planudes syllogismo 2 (apud Georg. Metoch. G. O. II. 944. Arend. Opusc. theol. aurea et cod. Mon. 27, f. 75 a. et 80 b.): 'Ἡ μὲν μονὰς ταυτότητος ἐστὶν αἰτία, ἢ δὲ δυὰς ἑτερότητος· ὅθεν καὶ υἱός καὶ πνεῦμα τὸ ἅγιον ὡς μὲν ἐξ ἐνός τοῦ πατρὸς ὄντα τὸ ταῦτον τῆς φύσεως ἀλλήλοις καὶ τῷ πατρὶ ἔχουσιν· ὡς δὲ δύο πᾶ-

- λιν ὄντα, ἑτερά ἐστιν ἀλλήλοις καὶ τῷ πατρὶ κατὰ τὰς ὑποστάσεις, ἀλλ' οὐ τὴν φύσιν· οὐ γὰρ ἐνῆν ταῦτα τὴν φύσιν ὄντα καὶ ἑτερα πάλιν κατὰ τὴν φύσιν εἶναι· εἰ μὲν οὖν ἕρα ἐξ ἐνός, τουτέστι μόνου τοῦ πατρὸς, καὶ τὸ πνεῦμα προέρχεται, ἐν ἔσται καὶ ταῦτὸν αὐτὸ ἑαυτῷ· εἰ δὲ ἐκ δύο, τουτέστι πατρὸς καὶ υἱοῦ, ἕτερον ἔσται αὐτὸ ἑαυτῷ, ὡς ἀν' ἄλλο μὲν δὴ τὸ ἐκ τοῦ πατρὸς ἄλλο δὲ τὸ ἐκ τοῦ υἱοῦ· ἐπεὶ γὰρ ἄλλος μὲν ὁ πατήρ, ἄλλος δὲ ὁ υἱός, ἀνάγκη καὶ τὸ ἐκ πατρὸς καὶ υἱοῦ πνεῦμα ἄλλο καὶ ἄλλο εἶναι· τοῦτο δὲ ἄπονον.
 (64) In cod. Mon. cap. κη'.
 (65) δὲ deest in Mon.
 (66) Mon. κυρίως.
 (67) Mon. παρηλαγμένον, ἐντελὲς δὲ x.
 (68) Nicolaus Methonens. cap. 20: Τερατώδες δ' ἂν εἴη καὶ τὴ κατὰ τὸν υἱὸν πρόσωπον· ὅπερ τὸ αὐτὸ καὶ αἰτιον καὶ αἰτιατὸν ἀναφέρεται, μὴθ' ὅλον αἰτιον, μὴθ' ὅλον αἰτιατὸν ὄν, ἀλλ' ἐξ ἀτελῶν ἐκατέρων συνθεθειμένον.
 (69) Col. p. 287. ἀναλλοιώτοις, ut alias communiter.
 (70) Mon. αὐτοῦ.

utrumque enim licet mutuam inter se pugnam conservent (is enim est impiæ sententiæ fructus) in eandem tamen imperfectionis notam conveniunt.

45 Præter autem dicta si unus est Spiritus, et eminenter atque proprie unus, quemadmodum et Pater et Filius vere atque ineffabiliter unus, quomodo non iniquum simul et absurdum fuerit, geminas eidem causas ascribere?

46. Ob has igitur aliasque his similes rationes tandem aliquando sensu vos vestræ impietatis afficiamini oportet et ad catholicæ atque apostolicæ Ecclesiæ sententiam relicta plurimorum errorum matre superstitione conveniatis; ac pura pietatis doctrina initiati addiscatis credere ex toto corde ac sine ulla mentis hæsitacione, quod quælibet quidem persona consubstantialis ac divinissimæ Trinitatis ineffabili ratione in communionem ærtissimam cum natura jungantur, secundum vero hypostaseos rationem incommunicabilem inter se tueantur proprietatum characterem. Non enim ullum in ipsis aditum confusioni permittit distinctio; apage, sed sicut nullam partitionem seu divisionem illorum secundum naturam communio admittit, ita nec proprietates, quibus quælibet trium personarum distinguitur, in ullam prorsus confusionem permiscetur. Et sicuti rursus Filius quidem generatur a Patre, permanet tamen inalteratam sibi conservans filiationis dignitatem, ita et sanctissimus Spiritus procedit quidem a Patre, manet vero incommutatam sibi servans processionalis rationem; et qua ratione

A χωρεῖ διαφεύγειν (71) · ἐκάτερον γὰρ εἰ καὶ (72) πρὸς ἄλληλα προβάλλεται διαμάχεσθαι (τοιαῦτα γὰρ τῆς ἀσεβοῦς σκορᾶς τὰ (73) γεώργια), ὁμοῦς εἰς τὴν αὐτὴν τοῦ ἀτελοῦς ὕδριν ἀμφω συνάγει (74).

[46] μς'. [λς'.] (75) Χωρὶς δὲ τῶν εἰρημένων, εἰ ἐν ἑστὶ τὸ Πνεῦμα καὶ ὑπερφῶς τε καὶ κυρίως ἐν, ὡσπερ καὶ ὁ Πατὴρ καὶ ὁ Υἱὸς εἰλικρινῶς τε καὶ ὑπὲρ λόγον ἐν, πῶς αὐτὸ (76) τὸ δυαδικὸν τῶν αἰτιῶν οὐκ (77) ἐκθεσμον ἅμα καὶ ἀδύνατον ἐπιγράφεσθαι (78);

μς'. [λς'.] Διὰ ταῦτα (79) τοῖνον καὶ τὰ τοιαῦτα, κὰν ὀψὲ γούν (80) ἀναλαθεῖν ὑμᾶς προσήκει συναίσθησιν τῶν ἡσεθημένων, καὶ τῆς καθολικῆς καὶ ἀποστολικῆς Ἐκκλησίας ἀντὶ τῆς πολυκλανοῦς δεισιδαίμονίας συνελθεῖν τῷ φρονήματι (81) καὶ μυθηθῆναι μὲν καθαρῶς τὴν εὐσέθειαν, ἀναμαθεῖν δὲ πιστεύειν ἐξ ἅλου τοῦ νοῦ καὶ διανοίας μὴ δισταζούσης, ὡς ἕκαστον μὲν πρόσωπον τῆς ὁμοουσίου καὶ θεαρχικῆς (82) Τριάδος ἀφράστω λόγῳ εἰς κοινωνίαν μὲν ἀδιάστατον συνάπτονται τῇ φύσει, κατὰ δὲ τὸν τῆς ὑποστάσεως λόγον [47] ἀμετάβλητον φυλάττουσιν ἀλλήλαις τὸν τῶν ἰδιωμάτων χαρακτήρα · οὐ γὰρ χώραν δίδωσιν ἐν αὐτοῖς τὸ συγκεχυμένον ἐπιλαθεῖν ἢ διακριτικῶς ἀπαγε · ἀλλ' ὡσπερ οὐδένα μερισμὸν ἢ διαίρεσιν ἢ (83) κατὰ φύσιν (84) κοινωνία παραδέχεται, οὕτως οὐδὲ τὰ ἐξ ὧν ἐκάστη τῶν τριῶν χαρακτηρίζεται, οὐμενοῦν εἰς οὐδεμίαν σύγχυσιν οὐδαμοῦ (85) ἀναφύρεται (86). Ὡσπερ (87) δὲ πάλιν ὁ Υἱὸς γεννᾶται μὲν ἐκ τοῦ Πατρὸς, διαμένει δ' ἐν ἀναλλοίωτον ἑαυτῷ (88) τῆς υἰότητος συντηρῶν (89) ἀξίωμα, οὕτω καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ πανάγιον (90) ἐκπορεύεται μὲν τοῦ Πατρὸς, μένει δ' ἀμετάβλητον

VARLE LECTIONES ET NOTÆ.

(71) Col. διαφεύγειν.

(72) Mon. καὶ εἰ.

(73) εἰσκορᾶς.

(74) Argumentum, quo imperfectionis in Divinitate assertæ rei arguuntur Latini, sæpe apud theologos Photianos varie efformatum recurrit. Huc spectat Nicol. Methon. cap. 2: Εἰ ἐν τὸ Πνεῦμα καὶ τέλειον, ἐπαι καὶ θεός, εἰς δὲ θεός, οὗ καὶ τέλειος, οὗ καὶ ἀγαθός, ἐξ ἐνός ἂν εἴη καὶ τελείου τοῦ ἀρχικοῦ αἰτιοῦ, ὅπερ ὁ πατὴρ. Εἰ δὲ μὴ ἐξ ἐνός τούτου μόνου, ἀλλὰ καὶ τοῦ οἰοῦ, οὗτ' αὐτὸν ἄρα ἐν · πῶς γὰρ τὸ μὴ ἐξ ἐνός; οὕτε τὸ ἀρχικὸν αἰτιοῦ ἐν, ἀλλὰ δύο, πατὴρ καὶ υἱός · καὶ οὐδέτερον τούτων τέλειον, ἀλλ' ἀτελὲς ἐκάτερον, παρ' ὅσον δεῖται ἀλλήλων εἰς τὴν προσαγωγήν τοῦ πνεύματος · οὐδ' αὐτὸν ἄρα τὸ πνεῦμα τέλειον · πῶς γὰρ τὸ ἐξ ἀτελῶν; οὐδὲν γὰρ τέλειον ἐξ ἀτελῶν. Hugo Ether. l. ii, c. 10, p. 1204, 1205, non satis accurate hæc ita reddidit: « Si unus est Spiritus et perfectus, quia Deus, et perfectus, quoniam bonus (nam quod perfectum non est, imo quod huiusmodi, bonum non est), ex una utique sit et perfecta et principali causa, quæ est Pater, unumquidque. Si autem non est ex uno, et hoc solo, sed et ex Filio, non idem ergo unum. Quomodo enim est, quod non ex uno, neque principali, causa una? Duo enim sunt Pater et Filius, et neuter eorum perfectus, in quantum sui ad invicem egent ad productionem. Non est igitur ipse Spiritus perfectus. Quomodo enim, cum sit ex imperfectis? Nihil ex imperfectis perfectum. » — In quibusdam videtur Hugo aliter legisse.

(75) In cod. Mon. cap. xθ'.

(76) Fortasse αὐτῷ et revera αὐτῷ habet. Col.

(77) οὐκ δεest in Mon.

(78) Nicol. Methon. cap. 2 (supra c. 44, not. 8), cap. 15: Οὐκέτι ἐν καὶ μόνον τὸ Πνεῦμα · πῶς γὰρ τὸ μὴ ἐξ ἐνός; μηδὲ μόνου; cap. 28: Ἴσον μὲν οὐκ ἂν εἴη τὸ ἐκ δύο, ὡς φασί, τῷ ἐξ ἐνός · ἦν γὰρ καὶ αὐτὸ ἐξ ἐνός ἢ κάκεινος (ὁ υἱός) ἐκ δύο. Apud Hugon. Ether. l. ii, c. 21, p. 1226: « Quod ex duobus est, ei quod ex uno tantum, nunquam est æquale. Atqui Spiritus ex duobus est, cum Filius ex Patre solo nativitate habeat; ergo non est æqualis Filio Spiritus, sed aut major aut minor. »

(79) Mon. διὰ τοῦτο.

(80) Mon. ὁ ψὰ γούν.

(81) En sua dogmata rursus catholicæ Ecclesiæ sententiam esse proclamata; non minori confidentia suam doctrinam in ep. ad Aquilei archiepsc. vocat τὴν ἀνὰ πᾶσαν τὴν οἰκουμένην ἐξαπλωμένην εὐσέθειαν.

(82) Mon.: ζωαρχικῆς.

(83) Mon. ἦ.

(84) Col. ἢ κατὰ τὴν φύσιν.

(85) Col. οὐδαμῶς.

(86) Mon. ἀναφύρεται.

(87) In C. Mon. hic incipit. cap. 30.

(88) Mon. f. 458 a. b. δ' ἀναλλοίωτος ἑαυτοῦ τὸ τ.

(89) Mon. τηρῶν.

(90) Mon. τὸ ἅγιον.

ἐαυτῷ συντηροῦν τὸ ἐκπορευτὸν· καὶ καθ' ὃν λόγον ἐξ ἀνάγκης τοῦ Πατρὸς τὸ Πνεῦμα προῖον ἑτέρου (91) γέννησιν ἢ ἐκπόρευσιν οὐ θεωρεῖ (92), οὐδὲ διὰ τινος μεταβολῆς τὴν ἐκπόρευσιν αὐτοῦ καινοτομαί (93)· οὕτω δὲ καὶ ὁ Υἱὸς γεννώμενος ἐξ ἀνάγκης τοῦ Πατρὸς οὔτε διὰ γεννήσεως, οὐ μὴν, ἀλλ' οὐδὲ δι' ἐκπορεύσεως (94) οὐδαμῶν ἂν θεωργίαν οὐδενὸς ὁμοφυοῦς ἀνάσχοιτο ὑποβαλεῖν (95) οὐδὲ σχέσεως ἑτέρας ἐπεισαγωγῆ τὸ προνόμιον ἐπινοθεύειν τῆς υἰότητος (96).

[48] μζ'. [λζ'.] Ἐκεῖνο δὲ μὴ καθορῶντα δικαίως ἂν σε γραφομένην ἔκρουστον πηρώσεως. Εἰ μὲν γὰρ κατὰ τὸν λόγον τῆς φύσεως ὁ Πατήρ προβάλλει τὸ Πνεῦμα, τῆς αὐτῆς (97) δὲ φύσεως ἢ Τριάδος, τότε δὴ τότε μετὰ πολλῶν καὶ ἄλλων συγγενῶν ἀτοπιμάτων, ἐκ τίνος (98) ἂν ἀφορμῆς ἐξώρμας μυθολογεῖν τὸ δυσσέδημα; Οὐ γὰρ μόνον εἰς προβολέα τοῦ Πνεύματος ὁ Υἱὸς ἂν σοι μετεβάλλετο, ἀλλὰ καὶ αὐτὸ τὸ Πνεῦμα εἰς-τε τὴν τοῦ Υἱοῦ γέννησιν καὶ τὴν ἰδίαν προβολὴν ἐτέμνετό τε καὶ κατεμερίζετο· καὶ οἷα τὰ ἄλλα ἐχέτω, ὅτι τε ἄμεινον (99), καὶ οὐδὲ τῷ ῥήματι τὰ ἀτοπώτερα (1) μὴ προφερόμενα τοῖς νονεῶς καὶ σὺν εὐλαβείᾳ διερευνώσιν οὐκ ἄδηλον ἔχει τὴν κατανόησιν. Ἰ' Ἄλλ' οὕτω μὲν εἰ τῷ λόγῳ τῆς φύσεως, οὐχὶ δὲ τῷ λόγῳ τῆς ἰδίας ὑποστάσεως ὁ Πατήρ τὸ Πνεῦμα εἰ τις (2) προβάλλεσθαι τερατεύσοιτο (3). Εἰ δὲ καθὼ Πατήρ ὁ Πατήρ ἐρολογεῖται προβάλλειν τὸ Πνεῦμα καὶ τοῖς (4) εἰσελέσιν οὐκ ἐπιδοσάξεται· οὔτε ὁ Υἱὸς, καθὼ θεολογεῖται ὁ Υἱὸς, διὰ τῆς τοῦ Πνεύματος προβολῆς τὸ τῆς υἰότητος καινοτομήσει (5) ἀξίωμα, οὐδὲ τῷ Πατρὶ (6) περικόψας εἰς ἑαυτὸν μεταστήσει τὴν αἰτίαν τοῦ προβλήματος, ὡς περ οὐδὲ τῆς περὶ αὐτὸν ἀστασιάστου τε καὶ ἀρβύεστου (7) γεννήσεως. Οὐ γὰρ ἔστιν, οὐκ ἔστι ταῦτα φύσεως, [49] καθ' ἣν ἡ κοινωνία δοξάζεται, ἀλλ' ὑποστάσεως ἰδιώματα, δι' ὧν τὴν (8) ἐν τῇ Τριάδι θεολογοῦμεν διάκρισιν (9).

A Spiritus ex Patre nullam agnoscente causam prodiens alterius generationem vel processionem divinam non operatur, nec per ullam mutationem processionem suam innovat, ita sane et Filius ex Patre principii experte generatus neque per generationem, imo vero neque per processionem poterit ullam aliam consubstantialem personam producere, aut aliam superinducendo relationem filiationis adulterare prerogativam.

47. Illud autem si nolis intelligere, merito te spontaneæ arguam cæcitatibus. Si enim secundum rationem naturæ Pater producit Spiritum, cum ejusdem naturæ sit Trinitas, tunc sane una cum multis aliis affinis absurdus esset tibi aliqua occasio impixæ hujus fabulæ confingendæ. Non enim solum in productorem Spiritus posses Filium convertere, sed ipsummet Spiritum tum in Filii generationem tum in sui ipsius productionem scindere ac partiri; pressis interim silentio cæteris absurdis, quæ etiam nullo prodita verbo a prudentibus piisque perscrutatoribus melius ac facilius intelliguntur. Atque ita quidem, si quis ratione naturæ, non vero ratione hypostaseos propria a Patre Spiritum produci fingeret. Cum tamen Pater Spiritum producere et sacris dicatur eloquiis et a catholicis constantissime credatur, profecto nec Filius, quatenus Filius predicatur, per Spiritus productionem filiationis gradum sibi immutabit, nec Patri ademptam ad se trahet Spiritus causationem, quemadmodum nec causationem pacatissimæ purissimæque sui generationis. Neque enim prorsus hæc sunt naturæ, secundum quam communio prædicatur, sed hypostaseos proprietates, per quas divinam in Trinitate distinctionem confitemur.

VARIE LECTIONES ET NOTÆ.

- 91) Mon. προῖον ἑτέραν γ.
 92) Mon. οὐ θεωρεῖ. Ad marginem : ἰσως· οὐ θεωρεῖ.
 93) Col. καινοτομαί.
 94) Mon. οὔτε διὰ γεννήσεως, οὔτε μὴν δι' ἐκπ.
 95) Mon. ὑποβαλεῖν.
 96) Conferantur ista Nicolai Methon. c. 4. med. D
 Πῶς εἰς υἱὸς, πῶς ἀπλοῦς; ὁ μὴ μόνον υἱὸς, ἀλλὰ υἰοπάτωρ δὲ τις ἀναφαινόμενος ἐκ τοῦ μὴ γεννᾶσθαι μόνον, ἀλλὰ καὶ τὸ Πνεῦμα προάγειν ἐξ ἑαυτοῦ, ὅπερ ἦν τοῦ πατρικοῦ ἰδιώματος. Marcus Ephes. syllog. 1 (cod. Mon. 27. f. 180 a) : Εἰ οὖν ἀντίθεσις διακρίνει τὰ θεῖα πρόσωπα... καὶ ἄμφω τὰ ἀντικείμενα συνελθεῖν ἐφ' ἑκάστου τούτων ἀδύνατον· οὐδ' ἄρα τὸ αἰτιον καὶ αἰτιατὸν συνελύσεται (καὶ ταῦτα γὰρ ἀντικείμενα), οὐδ' ὁ υἱὸς αἰτιατὸς ὁμοῦ καὶ αἰτιος ἔσται, καθάπερ οὐδ' υἱὸς ὁμοῦ καὶ πατήρ. Sic et ejusd. Confess. ibid. f. 115 a. — Ad finem cap. λζ'. Col. p. 288 hoc habet Scholion : Ἐπιῤῥήμα ἀφοριστικόν· εἰρημένους ἐπιλεγόμενον· περιορίζει γὰρ καὶ σημαίνει, ὅτι ταῦτα μὲν οὕτως.
 97) Mon. αὐτῶν.
 98) Mon. ἐκ τίνος.
 99) Palat. et Mon. ὅτι τε ἄμ.

- (1) Mon. ἀτοπώτερα.
 (2) Sic Vat. f. 201 b.; Palat. f. 327 a.; Monac. breviser : ὁ π. τὸ πνεῦμα προβάλλοιτο.
 (3) Col. τερατεύοιτο.
 (4) Mon. τῆς.
 (5) Mon. καινοτομήση. Col. καινοτομήσει.
 (6) Mon. τοῦ πατρός.
 (7) Col. ἀστ. καὶ ἀρβ. Sine τε.
 (8) Mon. τὰ ἐν τρ.
 (9) Enucleatus et plura argumenta connectendo Marcus Ephes. syllog. 10 (cod. Mon. 27. f. 245 a) : Τὸ τῆς θεότητος αἰτιον ἢ τῶν ὑποστάσεων ἔστιν ἴδιον τοῦ πατρὸς καὶ τοῦ υἱοῦ κατὰ τοὺς λατίνους, ἢ τῆς αὐτῶν φύσεως ἢ ἐνεργείας τινός. Εἰ μὲν οὖν τῶν ὑποστάσεων ἔστιν (sic accent. in cod.) ἴδιον, πῶς οὐ δύο τὰ αἰτία; δύο γὰρ καὶ αἱ ὑποστάσεις, καθάπερ καὶ τὰ αἰτιατὸν δυοῖ προσὸν ὑποστάσει δύο καὶ τὰ αἰτιατὰ πάντως εἰσάγει. Εἰ δὲ τῆς αὐτῶν φύσεως, ἐξισάσει πάντως αὐτῇ καὶ οὐκ ἐπὶ πλέον ἔσται· τὸ γὰρ πνεῦμα οὐκ ἔστιν αἰτιον· εἰ τι ἄρα πατρός καὶ υἱοῦ φύσις, τοῦτο θεότητος αἰτιον, καὶ εἰ τι θεότητος αἰτιον, τοῦτο πατρός καὶ υἱοῦ φύσις· ἀλλότριον ἄρα τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον τῆς τοῦ πατρὸς καὶ υἱοῦ φύσεως, ὡς περ καὶ τοῦ αἰτίου ἀλλότριον. Καὶ ἔτ. Μακεδόνιον οἱ λατίνους μέμφονται! Εἰ δὲ ἐνεργεία;

48. Esto. At iniquiunt nonnulli hæreticos dicere : A Quomodo non manifeste repudiatis præconem illum Ecclesiæ orbisque doctorem Paulum, cœlestem illum virum, qui ingenti vereque cœlesti exclamat voce : *Misit Deus Spiritum Filii sui in corda vestra clamantem : Abba, Pater* ¹¹. Si igitur Paulus dogmatum rectorum norma Spiritum dicit e Filio procedere, quomodo qui hoc non admittunt, ipsum mysteriorum cœlestium doctorem non repudiant? At quis, quæso Paulum arcanorum mysteriorum doctorem calculis omnibus respuit, an is qui eum Christo magistro suo et communi Domino contradicentem ostendere nititur, an vero qui ipsius cum illo consensionem concordiamque reveretur ac celebrat? Si enim Dominus quidem Spiritum ex Patre procedere docet, Paulum vero inducit hæresis asserentem ex Filio, uter quæso, illum repudiat? Imo potius is illum repudiat, qui contradictionis adversus Dominum eum accusat inevitabilemque temeritatis pœnam sibi acquirere eum contendit. Vides, quomodo orbis universi doctorem doctoris honore haud exuere nosti, quomodo eum, qui nos ad pietatem ducit non veneratione obsequiove prosequeris, sed infamia atque ignominia inspergis. Sed nihil præter morem suum hic agit hæresis. Quæ enim ipsum Filium Verbumque Dei calumniata fuit, quod secum ipse aliquando pugnarit, quomodo non sibi consentanea facit, dum et genuinum ejus famulum et discipulum ipsi contraria dicentem objicit eumque ostendere nititur magistri sui correctorem?

49. At ubinam, quæso, Paulus affirmat, *Spiritum procedere a Filio? Esse quidem Spiritum Filii* (neque enim alienus est; absit) et ille dixit et Dei Ecclesia confitetur ac prædicat; *procedere autem ex Filio* neque ex illius divina lingua prodiit, neque ullus

¹¹ Galat. iv, 6.

μη'. [λη'.] Εἶεν. Ἀλλὰ γὰρ φασὶ τινες τοὺς αἰρεσιώτας λέγειν· Πῶς δὲ τὸν κήρυκα τῆς Ἐκκλησίας, τὸν τῆς οἰκουμένης διδάσκαλον οὐκ ἂν ἀλοιήτε παραγραφόμενοι Παῦλον; καί τινον τὸν οὐράνιον ἄνθρωπον, ὃς μέγα τε καὶ ὡς ἀληθῶς οὐράνιον ἀνακέκραγεν· Ἐξαπέστειλεν ὁ Θεὸς τὸ Πνεῦμα τοῦ Υἱοῦ αὐτοῦ εἰς τὰς καρδίας ὑμῶν (10), κρῶζον· Ἀββᾶ, ὁ Πατήρ. Εἰ οὖν Παῦλος ὁ τῶν ὁρθῶν δογμάτων γνώμων τὸ Πνεῦμα λέγει ἐκ τοῦ Υἱοῦ ἐκπορεύεσθαι, πῶς οἱ μὴ τοῦτο παραδεχόμενοι αὐτὸν τὸν μυσταγωγὸν τῶν οὐρανίων παραδέχονται (11); Καὶ τίς ἐστι Παῦλον τὸν θεωρὸν τῶν [50] ἀπυρόρητων ὃς ἀπάσαις ψήφοις παραγράφεται (12), ὁ πρὸς τὸν διδάσκαλον αὐτοῦ καὶ κοινὸν Δεσπότην ἀντιφθεγγόμενον ἐπιδείξει (13) σπουδάζων, ἢ ὁ τὴν πρὸς αὐτὸν συμφωνίαν αὐτοῦ διὰ σεβάσματος; ἀγων καὶ ἀνυμῶν; Εἰ γὰρ ὁ Δεσπότης μὲν ἐκ τοῦ Πατρὸς τὸ Πνεῦμα ἐκπορεύεσθαι μυσταγωγῆι, Παῦλον δὲ ἡ αἵρεσις δογματίζειν εἰσάγει ἐκ τοῦ Υἱοῦ, τίς ἂν εἴη ὁ παραγραφόμενος (14); μᾶλλον δὲ ὁ γραφόμενος αὐτὸν Δεσποτικῆς ἀντιλογίας καὶ δίκην ἀφυκτον τοῦ τολμήματος χρωσταιν (15). Ὁρθῶς, ὅπως ἔγνωσ τὸν τῆς οἰκουμένης διδάσκαλον τῶν διδασκαλικῶν γερῶν μὴ ἀποστρεφῆν, ὅπως τὸν πρὸς τὴν (16) εὐσέθειαν ὁδηγὸν ἀντὶ τοῦ δι' αἰδοῦς ἀγειν καὶ σεβάσματος ἐπιρρήτην γνώμην δυσφημῆις (17). Ἄλλ' οὐδὲν ἡ αἵρεσις (18) καινότερον τοῦ συνήθους ποιεῖ. Ἡ γὰρ αὐτὸν συκοφαντήσασα τὸν Υἱὸν καὶ Λόγον τοῦ Θεοῦ εἰς διαφωνίαν ἐκπεσεῖν, πῶς οὐκ ἀκόλουθα πράττει (19) ἑαυτῇ καὶ τὸν αὐτοῦ γνήσιον θεράποντα καὶ μαθητὴν εἰς ἀντιλογίαν (20) ἀντανιστώσα καὶ φιλονεικοῦσα δείξει αὐτοῦ διδασκάλου διωρθωτὴν (21)

μη'. [α'.] Ποῦ (22) δὲ Παῦλος ἂν ἐλέγει (23) τὸ Πνεῦμα ἐκπορεύεσθαι τοῦ [51] Υἱοῦ; εἶναι μὲν (24) γὰρ τοῦ Υἱοῦ (οὐδὲ γὰρ ἄλλοτριον· μὴ γένοιτο!) κάκτερος; εἶπε καὶ ἡ τοῦ Θεοῦ Ἐκκλησία συνομολογῆι καὶ συνεπίσταται· ἐκπορεύεσθαι δὲ ἐκ τοῦ

VARLÆ LECTIONES ET NOTÆ.

τινός; ἔστιν Ἰδιον, ζητητέον αὐθις, εἰ προσωπικὴ ἔστιν αὐτῇ ἡ φυσικὴ καὶ εἰ μὲν φυσικὴ, φυσικῆς τινός (sic in cod.) ἐνεργείας ἔσται τὸ πνεῦμα ἄλλοτριον, κἀντεῦθεν δὴ καὶ τῆς φύσεως, εἰ δὲ προσωπικὴ, πρὸς ἃ ἐν πρόσωπον ὀρισμένως ἀνενεχθήσεται· μία γὰρ τῷ ἀριθμῷ προσωπικὴ ἐνεργεία πίσαις ἀνάγκαις ἐνός ἔσται προσώπου πρὸς ἃ ἐν ἐνέργημα τίνουσα· μάτην ἄρα λατῖνοι τὴν μίαν τῷ ἀριθμῷ προβλητικὴν ἐνεργείαν τε καὶ ἰδιότητα τῷ πατρὶ καὶ τῷ Υἱῷ διδάσαι.

(10) Monac. cum plurimis N. T. edit. ἡμῶν.

(11) Palat. f. 227 a. Vatic. f. 202 a. habent : παραγράφονται, quod hic postularet particulam negativam, unde Monac. Cod. lectionem prætulimus. Reipsa Col. p. 289 habet ; οὐ παραγράφονται. Hucusque verba adversariorum; abhinc Photius contra eos arguit.

(12) Mon. f. 459 a. παραγράφετε.

(13) Mon. δείξει.

(14) Mon. habuit παραγραφόμενοι· sed postea correctum est.

(15) Mon. χρωστωῶν.

(16) Τὴν deest in Mon.

(17) Mon. δυσφημῆιν.

(18) Mon. διαίρεσις.

(19) Mon. πράττεις.

(20) Col. Εἰς τὴν ἀντιλ.

(21) Suam de eodem textu disputationem in ep. ad Aquilei. his verbis introducit Photius : Ἀκούω δὲ τούτους θρασυνομένους κατὰ Παύλου καὶ κατὰ τοῦ κοινού δεσπότητος καὶ διδασκάλου τὸν θεῖον Παῦλον εἰς συνηγορίαν τῆς οικείας προβαλλόμενους αἵρέσεως· ἐξαπέστειλε γὰρ, φασίν, εἶπεν, ὁ θεὸς τὸ πν. κ. τ. λ. Ἄλλ' οἷγε τοῦτο ῥητὸν τὴν οἰκείαν κρατύνειν ἀμαθίαν νομίζοντες; ἐκεῖνο γινωσκέτωσαν, ὡς ἐν οἷς τοῖς τοῦ Παύλου ῥητοῖς ὑπολαμβάνουσιν ἐπερῆδεσθαι, ἑαυτοὺς μᾶλλον ἀμαρτάνοντας ἐξελέγχουσιν.

(22) Mon. ἱαν.

(23) Sic tres nostri codd.; fort. ἔλεγε. Col. Παῦλος, ἄνθρωπε, λέγει. Ex ἀνε λέγει ortum illud ἀν ἐλέγει.

(24) Mon. εἰ μὲν γάρ.

ΥΙΟΥ, [51] οὐτε διὰ τῆς ἐκείνου θεορρήμονος γλώττης προσήλυθεν, οὐ μὴν, ἀλλ' οὐδὲ τῶν εὐσεβῶν οὐδεις (πολλοὺ γὰρ καὶ δεῖ συκοφαντίας τοιαύτης) ἐγράφαιτο, ἀλλ' οὐδ' ἀκοῇ τὸ δυσφήμον (25) ἀνάσχοιτο δέξασθαι.

ν. [β'.] Εἶπεν ὁ Παῦλος, ὁ τῷ δρόμῳ τοῦ θείου κηρύγματος βραχύτερον αὐτοῦ τῆς σπουδῆς τὸ τῆς οἰκουμένης ἐλέγξας μέγας, *Τὸ Πνεῦμα τοῦ Υἱοῦ αὐτοῦ*. Διὰ τί οὖν μὴ καὶ σὺ τοῦτο λέγεις, ἀλλὰ κακουργεῖς καὶ τὰ ἄνω κάτω ποιεῖς καὶ διαστρέφεις τὸ ῥῆμα τοῦ κήρυκος· καὶ, τὸ βαρύτερον, τὴν σὴν δαστροφὴν καὶ βλασφημίαν εἰς τὴν τοῦ διδασκάλου παραπέμπεις φωνήν (26) ;

να. [γ'.] Ἔφη, *Τὸ Πνεῦμα τοῦ Υἱοῦ* (27)· καλῶς γὰρ καὶ θεοσόφως. Σὺ δὲ τί ποτε (28) παραχαράττεις τὴν φωνήν καὶ ἃ μὲν (29) εἶπεν οὐ λέγεις, ἃ δὲ οὐδ' ἐνενόησεν ὡς ἐκείνου λόγοντος κηρύττειν οὐκ ἐρυθριᾷ; *Τὸ Πνεῦμα τοῦ Υἱοῦ αὐτοῦ*· [δ'.] οὐδὲ γὰρ, οὐδ' ἦν ἄλλως· βέλτερον εἶπεν· (30) καὶ γὰρ ὁμοφυῆς τοῦ Υἱοῦ καὶ ὁμοούσιον καὶ τῆς αὐτῆς δόξης καὶ τιμῆς [32] καὶ κυριότητος· ὁ τοίνυν λέγων· *Τὸ Πνεῦμα τοῦ Υἱοῦ αὐτοῦ*, τῆς φύσεως μὲν ἐκδιδάσκει τὸ ἀπαράλλακτον, τὴν δὲ αἰτίαν οὐδαμῶ (31) συνεισάγει (32) τῆς ἐκπορεύσεως· καὶ τὴν μὲν κατ' οὐσίαν οἶδεν ἐνότητά, τὸν δ' (33) ὁμοφυῶς προαγαγόντα τὴν ὑπόστασιν οὐ μὲν οὖν οὐδαμῶς (34) συνανακηρύττει, οὐδὲ τὸν αἰτιον ὑποδείκνυσαι (35).

νβ. [ε'.] Τί δέ; Οὐ θεολογεῖται παρὰ πᾶσι καὶ ὁ Πατὴρ εἶναι τοῦ Υἱοῦ; Ἄρ' οὖν σὺ (36) διὰ τοῦτο καὶ (37) γέννησιν ἀναστρέφεις αὐτῷ (38); Εἰ δ' ὁ Πατὴρ λέγεται μὲν τοῦ Υἱοῦ, οὐχ ὅτι γεγέννηται, ἀλλ' ἐπιθετὸν ὁμοούσιος· εἰ βούλει δὲ καὶ ὅτι γεγέννηται, (39)· πῶς ἐνταῦθα σοὶ *Τὸ Πνεῦμα ῥῆθην* (40) τοῦ Υἱοῦ ἀντὶ τοῦ λέγειν αὐτὸ αἰτιον καὶ προαγωγὸν εἰς τὴν τοῦ προαγομένου καὶ αἰτιατοῦ τάξιν παρεσύρη; Εἰ γὰρ ποῦ σε καὶ ἀσεθεῖν διὰ τῆς τῶν φωνῶν ὁμοιότητος ἔρωσ καταείχεν, ἐπίσης μὲν ἀντὶ τῆς ἀσεβῶν ὡσπερ προβολαία τὸ Πνεῦμα λέγων τοῦ Υἱοῦ, οὕτως καὶ τὸ ἀνάπειν τοῦ Πνεύματος τὸν Υἱόν· κλην ἀλλ' ἦ γὰρ κλάνη διὰ τινος ἀν ἀφορμῆς καὶ παραδείγματος ἐδόκει προίνασι· νῦν δὲ σοὶ καὶ τὸ ἀλογον θεομαχεῖ (41) καὶ τὸ θεομάχον πρὸς τὸ ἑμπληκτικον περὶ (42) τῆς ὑπερβολῆς φιλονεικεῖ καὶ ἀντερίζει.

VARIE LECTIONES ET NOTÆ.

(25) Mon. βλάσφημον.

(26) Ep. ad Aquilei. : Τὸ Πνεῦμα τοίνυν τοῦ Υἱοῦ ὁ μετάρσιος ἀνθρωπος λέγει ἀπεστάλθαι παρὰ τοῦ Πατρὸς· λέγει καὶ σὺ τὴν αὐτὴν τῷ Παύλῳ φωνήν. Ἔστι γὰρ τὸ Πνεῦμα τοῦ Υἱοῦ, ἐπεὶ μὴδ' ἄλλοτριον μὴδ' ἀντιφθεγγόμενον αὐτῷ, μὴδ' ἀντινομοθετοῦν ὡφθη ποτέ· ἀλλ' ὅτι ὡσπερ τῆς αὐτῆς οὐσίας καὶ δυνάμεως, οὕτω καὶ τῆς αὐτῆς βουλῆς καὶ γνώμης καὶ τῆς αὐτῆς ὁμοίως συνουσίας, εἶπεν εἶναι τὸ Πνεῦμα τοῦ Υἱοῦ. Οὕτω κἀκεῖνοι λεγέτωσαν· οὐδεὶς αὐτοὺς αἰρέσεως ὁ γραφόμενος. Οὐκ εἶπεν· Ἐκπορεύεται τοῦ Υἱοῦ. Ἄν τοῦτο τινες λέγωσι, καὶ τὴν Παύλου διδασκαλίαν ὑβρίζουσι καὶ δόξης ἐρετικῆς αὐτοὺς ἐνόχους δεικνύουσιν.

(27) Col. τοῦ Υἱοῦ αὐτοῦ καλῶς.

(28) Col. τί δή ποτε.

(29) Mon. f. 459 a. δε' ἃ μὲν εἶπ.

(30) Mon. ἔρπειν habuit, sed correctum est;

PATROL. GR. CII.

A unquam catholicorum talem ei calumniam affinxit suis scriptis; tantum abest ut id factum fuerit, ut nec audire ejusmodi blasphemiam catholicus quis sustinuerit.

50. Dixit Paulus, qui cursu divinæ prædicationis breviorum suo studio telluris magnitudinem ostendit, *Spiritus Filii sui*. Cur igitur non et tu hæc dicis, sed fraudulenter agis, omnia susdeque vertis et pervertis præconis verbum, quodque gravius est, tuam istam perversionem et blasphemiam in doctoris vocem intrudis

51. Dixit *Spiritus Filii*. Recte admodum et sapienter et divine. Tu vero quorsum depravas hanc vocem et quæ quidem dixit non dicis, quæ vero ne cogitavit quidem, quasi ab illo dicta jactare non erubescis? *Spiritus Filii sui*. Neque enim poterat id aliter aptius enuntiari. Est enim Spiritus ejusdem ac Filius naturæ et substantiæ, gloriæ, honoris et potestatis. Qui ergo dicit *Spiritus Filii sui*, naturæ quidem edocet perfectam sine ulla differentia similitudinem, (et identitatem) causam vero processionis nusquam inducit; ac substantiæ quidem unitatem agnoscit, eum vero qui consubstantialiter produxit hypostasim, nullatenus declarat, nec causam subindical.

52. Quid vero? Nonne ab omnibus theologice dicitur et Pater esse Filii? Ergo propterea et tu generari a Filio Patrem affirmabis? Quod si Pater dicitur Filii, non quia generatus, sed quia consubstantialis est, vel si vis, et quia genitus fuit (Filiius), quomodo hic tu audiens *Spiritus Filii* non causam eum ac productorem asseris, sed in producti et causati ordinem traducis et detrudis? Nam si forte impium te exhibere per vocam similitudinem cupiebas, æque existeres impius dicendo Spiritum productorem Filii, quam si dicis vice versa Filium productorem Spiritus; nisi quod hic error per quamdam veri speciem procedere et exemplo confirmari videretur. Nunc vero et absurditas tua existit impia et impietas cum stultitia de præcellentiā contendit ac litigat.

D ἄλλως in marg. suppletur

(31) Col. οὐδαμῶς.

(32) Mon. συναγχι.

(33) Mon. οὐδ' ὁμοφ.

(34) Col. οὐδαμῶς.

(35) Mon. ἀποδείκνυσαι.

(36) Mon. omittit σὺ.

(37) Col. τὴν γέν.

(38) In ep. ad Aquilei. : Εἰ δ' ὅτι λέγεται τὸ Πνεῦμα τοῦ Υἱοῦ, διὰ τοῦτο φαντάζονται καὶ τὸ ἐκπορεύεσθαι, καὶ τὸν Πατέρα τοῦ Υἱοῦ δογματίζουσιν ἐκπορεύεσθαι· λέγεται γὰρ ὁ Πατὴρ πανταχοῦ τοῦ Υἱοῦ, καὶ πολλοὺς δ' ἂν οἱ τοιοῦτοι προβολαίας καὶ αἰτία τοῦ Πνεύματος ὑποστήσονται.

(39) Col. ὅτι γεγέννησεν· πῶς.

(40) Mon. ῥῆθῃ.

(41) Mon. θεολογεῖ.

(42) Περὶ omittit Mon.

53. Prædicat igitur Ecclesia et Filium esse Patris et Patrem esse Filii; sunt enim consubstantiales; neque tamen quia dicitur generatus Filius a Patre et Pater dicitur esse Filii, idcirco vicissim affirmare licebit Patrem a Filio generari. Ita ergo quando dicimus Spiritum esse Patris ac Filii, consubstantialitatem quidem ejus cum utroque ex vocibus istis colligimus; scimus autem Spiritum consubstantialem esse Patri, quia ex ipso procedat, atque consubstantialem Filio, non quia procedat (absit! nam nec Filius consubstantialis est Spiritui propter generationem), sed quia ex una indivisa causa ab æterno simul eodemque ordine uterque procedit.

54. *Spiritum Filii sui*. Intellige, sodes, nec velis divinam salutaremque vocem præconis veritatis in perniciæ materiam tibi convertere. Non est operosum respiscere, non est ad hoc ingenio acutiori opus, quod valeat in additiora mysteria penetrare. Aliud significat *Spiritus Filii sui*, et aliud denotat *Spiritus ex Patre procedens*. Nec te similitudo casuum in casum irreparabilem compellat. Multa enim verba, quæ simili effertur vocis forma, similem sensum nullatenus exhibent, plurimaque tibi hoc loco verba ejusmodi recenserem, nisi contumacia tua meum studium in desidiâ verteret.

55. Tu vero forsitan affirmaveris, imo tuis serviens legibus omnino cogaris ab hac non recedere absurditate: quoniam Filius non solum splendor Patris et lumen de lumine a nostris theologis nuncupatur, sed et ipse ait: *Ego sum lux mundi*, et quoniam est lumen lumini consubstantiale, Filius

νη. [ζ.] Ἱερολογεῖ τοίνυν ἡ Ἐκκλησία καὶ τὸν Υἱὸν εἶναι τοῦ Πατρὸς, καὶ τὸν Πατέρα τοῦ Υἱοῦ· καὶ γὰρ ὁμοούσια· καὶ οὐ δῆπου διότι θεολογεῖται γεγενῆσθαι ὁ Υἱὸς ἐκ τοῦ Πατρὸς, καὶ διότι λέγεται καὶ ὁ Πατήρ τοῦ Υἱοῦ, διὰ τοῦτο καὶ [53] ἀνάπαλιν δυσσημήσομεν (43)· οὕτως οὖν κάπειδάν (44) ἱερολογοῦμεν τὸ Πνεῦμα εἶναι τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ, τὸ μὲν ὁμοούσιον πάντως πρὸς ἑκάτερον (45) ταῖς φωναῖς συνεισάγομεν· ἴσμεν δ' ὅτι ὁμοούσιον μὲν ἐστὶ τῷ Πατρὶ, διότι ἐξ αὐτοῦ ἐκπορεύεται· ὁμοούσιον δὲ τῷ Υἱῷ, οὐχ ὅτι ἐκπορεύεται· ἀπαγε· ἐπεὶ μηδὲ κάκεινος (46) αὐτῷ διὰ τὴν γέννησιν, ἀλλ' ὅτι ἐξ ἐνὸς καὶ ἀμερίστου αἰτίου πρὸ αἰώνων τε καὶ ὁμοταγῶς ἑκατέρῳ ἢ πρόδος (47).

νδ. [η.] Τὸ Πνεῦμα τοῦ Υἱοῦ αὐτοῦ (48). Σύνες, ὦ οὗτος, καὶ μὴ τὴν τοῦ κήρυκος τῆς ἀληθείας θεόσοφον τε καὶ σωτήριον φωνὴν θλεθρίου πάθους σαυτῷ συσκαυάζεις (49) ὑπόθεσιν. Οὐκ ἔστιν ἐργώδης ἡ ἀνάηψις, οὐκ ὀξύτερας δεῖται φρενὸς οὐδ' ἐμβαθύνειν ἑβρωμένης τοῖς κρυφωτέροις (50)· [54] ἄλλο (51) σημαίνει, τὸ Πνεῦμα τοῦ Υἱοῦ αὐτοῦ, καὶ ἕτερον (52) μυσταγωγεῖ, τὸ Πνεῦμα τὸ ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορευόμενον (53). Μηδέ σε ἡ ὁμοιότης (54) τῶν πτώσεων (55) εἰς ἀνάστον συναλαυνέτω πτώμα (56). Πολλὰ γὰρ τῶν ῥημάτων (57) τῷ ὁμοίῳ προαγόμενα τῆς φωνῆς τύπων οὐ τὸν ὁμοιον νοῦν οὐμενοῦν οὐδ' ἐγγὺς διερμηνεύει· καὶ πλεῖστον ἂν σοι τοιούτων (58) κατάλογον ἡθροισάμην (59), εἰ μὴ σου τὸ ἀπειθές (60) τὴν ἐμὴν σπουδὴν μετέβαλλεν εἰς ἔκνον.

νε. [θ.] Σὺ δ' ἂν (61) ἴσως εἰπὲν ὀπαχθεῖς, μᾶλλον δὲ τοῖς σοῖς δουλεύων νόμοις ἀνάγκην ἔχεις (62) μὴ ἀφίστασθαι τῆς ἀτοπίας· Ἐπειδὴ τὸ ἀπαύγασμα τοῦ Πατρὸς (63) καὶ τὸ ἐκ τοῦ φωτὸς φῶς ὁ Υἱὸς οὐ τοῦτο μόνον θεολογεῖται, ἀλλὰ καὶ αὐτός (64) φησιν· Ἐγὼ εἰμι τὸ φῶς τοῦ κόσμου,

VARLÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(43) Col. δυσσημήσομεν.

(44) Palat. f. 229 a. καὶ . . (rasura).

(45) Mon. πρὸς ἑκατέρως (superscriptum — οὐς) εἰς φωναῖς. Hugo Ether. II, 20 p. 1235: Consubstantialitatem quidem ad utrumque omnino vocibus, et non significatione, reddimus.

(46) Mon. μηδ' ἐκεῖνος. Sic Col.

(47) Hugo Etherianus I. c. Photium alloquens: « Ad hoc autem fateris, quod sacrosancte confitearis, Spiritum esse Patris et Filii; sed et substantiale (I. consubstantiale) ad utrumque tantum vocibus applicas in hunc modum fando: « Scimus quod consubstantialis est quidem Patri Spiritus, eo quod ex ipso procedit, consubstantialis vero Filio, non quod ex ipso procedat (absit! quia neque ille huic per generationem), sed quoniam ex una et indivisibili causa ante sæcula æqualiter utrique (ed. utique) progressio. » Photio præverat Theodoretus, qui contra Cyrilli anathem. 9, insurgens scripsit (Opp. IV, 718, ed. Paris. 1642): ἴδιον δὲ τὸ Πνεῦμα τοῦ Υἱοῦ, εἰ μὲν ὡς ὁμοφῶδες καὶ ἐκ Πατρὸς ἐκπορευόμενον ἔφη, συνομολογήσομεν καὶ ὡς εὐσεβῆ δεξόμεθα τὴν φωνήν· εἰ δὲ ὡς ἐξ Υἱοῦ ἢ δι' αὐτοῦ ὑπαρξίν ἔχον, ὡς ἐλάσφημον τοῦτο καὶ ὡς δυσσεβὲς ἀπορρίψομεν. Photium sequuntur hac in re ejus assecræ omnes.

Andron. Camaterum apud Beccum Gr. Orth. II,

301, et Marcum Ephes. syllog. 21 (Cod. 7 f, 236 b), ubi ait: Ἴνα μὴ δόξη τοῦ Υἱοῦ

ἀλλότριον εἶναι καὶ μὴ ὁμοίως καὶ παρ' αὐτοῦ διδοσθαι, Πνεῦμα καὶ τοῦ Υἱοῦ λέγεται.

(48) In cod. Mon. cap. 31.

(49) Mon. f. 439, 460: Πόθως σαυτῷ κατασκαυάζεις.

(50) Mon. κορυφωτέροις.

(51) Mon. ἄλλος.

(52) Mon. ἄλλο.

(53) Hanc Photii assertionem refert Beccus, lib. III, ad Theodor. Sugdææ episc. c. 7. Gr. Orthod. II, p. 142.

(54) Mon. μὴ δὴ σε ὁμοίω.

(55) Scilicet similis casus grammaticus (genitivus). Ludit in verbis πτώσις et πτώμα.

(56) Col. τραῦμα.

(57) Mon. ὀνομάτων.

(58) Mon. τοιοῦτον.

(59) In his colligendis Photium multum laborasse præter Vocabularium eidem ascriptum qu. Amphiloeh. 21 (ap. Maium Vell. Scr. I, p. 59-65) ostendit.

(60) Mon. ἀπαθές.

(61) Monac. Οὐδ' ἂν ἴσ. In Palat. signatur c. η', in Vat. θ'.

(62) Mon. ἔχειν.

(63) Cf. Hebr. I, 5.

(64) Mon. αὐτά.

ἔστι δὲ τὸ φῶς τοῦ φωτός (65) ὁμοούσιον ὁ Υἱὸς τοῦ Πατρὸς (66), [55] τὸν ἐκ τῆς σῆς σοφίας καὶ γνώμης καὶ γλώττης συμπλακέντα σοὶ βρόχον καὶ ὄψε γοῦν, ἵνα μὴ λέγω σαυτῷ περιθελῆναι, ἀλλ' ὅσιν δίκαιος ἦσθα (67) παραιτεῖσθαι [καὶ] ζητεῖν (68) τὸν διὰ τῆς ἀγγχόνης θλαθρον θπας γένοιτό σοι διαφυγεῖν.

νς'. [Γ.] Εἶπεν ὁ θεῖος Παῦλος ὁ τῷ πλάτει τοῦ εὐαγγελικοῦ κηρύγματος (69) τὸν γύρον τῆς οἰκουμένης στενοχωρήσας · Ἐξαπέστειλεν ὁ Θεὸς τὸ Πνεῦμα τοῦ Υἱοῦ αὐτοῦ · ὁ μὲν (70) εἶπε λέγοντα οὐδεμίαν σε δίκην ἀπαιτοῦμεν · ὁ δὲ μὴ εἶπεν, ὡς ἐκείνου κηρύσσοντος δογματίζοντα ἐν δίκῃ σε γραφόμεθα (71) ποιῆς ἔνοχον (72) εἶναι καὶ ἀσεβείας (73). Εἶπεν (74) ἐκεῖνος ὁ οὐράνιος ἄνθρωπος · Τὸ Πνεῦμα τοῦ Υἱοῦ αὐτοῦ · σὺ δὲ ὡπερ καὶ τὸν τρίτον οὐρανὸν ὑπερανάβας καὶ ἀπορρήτοτέρων βημάτων αὐτήκοος (75) γεγονὼς ἐκείνου μὲν τὴν φωνὴν ὡς (76) ἀτελεῖ παραγράφῃ (77) καὶ τῆς σῆς πίστεως ἀπελαύνεις, τελειοποιῶν δὲ (78) τὸ ἐκείνου ἀτελεῖς ἀντὶ τοῦ λέγειν, Τὸ Πνεῦμα τοῦ Υἱοῦ αὐτοῦ, τὸ Πνεῦμα δογματίζεις (φεῦ τῆς ἀνυπερβλήτου τόλμης!) ἐκπορεύεσθαι τοῦ Υἱοῦ · καὶ ταῦτα [56] δραματουργῶν καὶ βλασφημῶν τὸν βλασφημούμενον (79) οὐδεμίαν λαμβάνεις αἰδῶ διδάσκαλον καὶ συνήγορον ἐπιγράφεσθαι. Ὅντως ἰδεῖξας, ἐκ πολοῦ πνεύματος ἐνεργούμενος καὶ πληρούμενος τὸν τηλικούτον καὶ τοσοῦτον ἰδὼν τῆς ἀσεβείας (80-81) ἐξήμεσας.

νς'. [ΙΑ.] Βούλει σοὶ καὶ ἐτέρας ἱερὰς παραθεῖναι φωνάς, δι' ὧν σοὶ καὶ τὸ τῆς (82) ἀπονοίας καὶ παρνοίας στηλιτεύεται κακομήχανον; Ἱερολογεῖται τὸ πανάγιον Πνεῦμα, Πνεῦμα σοφίας, Πνεῦμα συνέσεως, Πνεῦμα γνώσεως, Πνεῦμα ἀγάπης, Πνεῦμα σωφρονισμοῦ, Πνεῦμα υιοθεσίας. Οὐ γὰρ ἐλάθετε, φησὶ, πνεῦμα δουλείας εἰς φόβον, ὁ τὸ ἀνέσπερον τῆς ἀληθείας φῶς τῷ τοῦ ἡλίου (83) δρόμῳ συνεξ-απλώσας καὶ πᾶσαν τὴν γῆν ταῖς ἐκείθεν ἀκτίσι περιλαβὼν (84), ἀλλὰ Πνεῦμα Υιοθεσίας · καὶ πάλιν, Οὐ γὰρ ἔδωκεν ἡμῖν πνεῦμα δουλείας, ἀλλὰ Πνεῦμα σοφίας καὶ ἀγάπης καὶ σωφρονισμοῦ (85). Καὶ δὴ καὶ (86) Πνεῦμα πίστεως λέγεται καὶ ἐπαγγελίας

⁴⁴ Isa. xi. 2 · II Tim. i, 7. ⁴⁵ Rom. viii, 15. ⁴⁶ II Tim. i, 7.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(65) Verba ἔστι δὲ τὸ φ. τοῦ φ. in textu ommissa D ad marg. suppletur in Monac.

(66) Mon. Ὁμοούσιον τοῦ Πατρὸς ὁ Υἱός.

(67) Mon. ἦσθα: habuit; sed postea correctum.

(68) · Sic Col.

(69) Vatic. f. 202 a. καὶ τὸν γ'. In Palat. signatur c. θ'.

(70) Mon. ὁ μ.

(71) Differunt codices: Vatic. Ἐν δίκῃ σε γραφόμεθα. Palat. f. 229 b. ἐνδίκης ἐγγραφόμεθα. Mon. f. 460 a. ἐνδίκως σε γράφ.

(72) Mon. ἔνοχοι.

(73) Ep. ad Aquilei. : Οὐ γὰρ αὐτοὺς ἐν οἷς κηρύσσει Παῦλος μεμφόμεθα, ἀλλὰ δι' ὧν τὰς ἐκείνου θεοπνεύστους φωνὰς παραχαράττουσιν, αἰτιώμεθα καὶ δίσπερ ἂ μῆτε εἶπεν αὐτὸς μῆτε ποτὲ ἐνενόησεν εἰς κατηγορίαν αὐτοῦ ἀναίσχυντοῦσι προκομίζεν · διὰ τοῦτο δικάσαν αὐτοὺ καὶ ἑαυτῶν ἀλλοκονταί τὴν κατάγνωσιν ἐπιφέροντες.

(74) In Palat. e' Vat. c. ι'.

nimirum Patri (a) contextum per te ex tua vafritie et opinione et lingua laqueum tandem aliquando ne dicam ipsummet tibi imponere; at saltem deprecari te justum fuerit atque quærere, quomodo strangulationis mortem queas evadere.

56. Dixit divus Paulus, qui latitudine evangelicæ prædicationis telluris universæ ambitum coarctavit: *Misit Deus Spiritum Filii sui*. Dum id quod dixit enuntias, nullam a te pœnam exigimus, dum vero quod non dixit tanquam ab illo prædicatum constitit, reum te supplicii atque impietatis judicamus. Dixit ille cœlestis homo: *Spiritum Filii sui*; tu vero quasi tertium cœlum supergressus verborumque magis arcanorum auditor factus, vocem quidem illius tanquam imperfectam repudias et a fide tua eliminās, perficiens vero quod ille reliquerat imperfectum, loco dicendi: *Spiritum Filii sui*, asseris (o summam atque intolerandam audaciam!) a Filio Spiritum procedere; hæcque scenico conflingens more et ore sacrilego recitans Apostolum ipsum sacrilegio tuo læsum doctorem ac patronum tibi vindicare non erubescis. Plane ostendisti, quo spiritu occupatus ac impletus tantum ac tale impietatis venenum evomeris.

57. Visne alias adhuc tibi sacras apponam voces, quibus vesaniæ dementiæque tuæ malus confutetur dolus? Prædicatur sanctissimus Spiritus, Spiritus sapientiæ, Spiritus prudentiæ, Spiritus scientiæ, Spiritus dilectionis, Spiritus continentiæ, Spiritus adoptionis filiorum ⁴⁴. *Non enim accepistis spiritum servitutis in timorem*, ait Paulus, qui lucem veritatis nunquam vesperascentem quacunquē solis cursus porrigitur propagavit terramque universam illius radiis est complexus, *sed Spiritum adoptionis filiorum* ⁴⁵. Et rursus: *Non enim dedit vobis spiritum servitutis, sed Spiritum sapientiæ et dilectionis et sobrietatis* ⁴⁶. Imo et Spiritus fidei dicitur et pro-

(75) Mon. ἀπορρήτοτέρας βη. . . . (spatium vacuum) τήκοος, fort. ἀπορ. βήσεις αὐτήκ.

(76) ὡς omittit Mon.

(77) Col. περιγράφ.

(78) δὲ omittit Mon.

(79) Cf. I Cor. iv, 12, 13.

(80-81) Mon. τοσοῦτον τὸν ἰδὼν τῆς βλασφημίας.

(82) Col. σοὶ τὸ τῆς.

(83) Mon. ὁ τὸν ἀνέσπ. . . . τοῦ ἡλίου δρ.

(84) Sequentem lineam ἀλλὰ Πνεῦμα υιοθεσίας — ἡμῖν Πνεῦμα δουλείας omisit scriptor cod. Monac., qui habet: περιλαβὼν, ἀλλὰ Πν. σοφίας, κ. τ. λ., fortasse τῷ ὁμοιάρχῳ « ἀλλὰ » inductus.

(85) II Tim. i. 7: Οὐ γὰρ ἔδωκεν ἡμῖν ὁ Θεὸς πνεῦμα δουλείας, ἀλλὰ δυναμῆως καὶ ἀγάπης καὶ σωφρονισμοῦ.

(86) Col. καὶ δὴ καὶ.

(a) Per aposiopesis omittit consequens: Ergo ex mundo procedit Christus, etc.

missionis et virtutis et revelationis, consilii etiam A et fortitudinis et pietatis et mansuetudinis ⁶⁵: *Et si preoccupatus fuerit homo, inquit, in aliquo delicto, vos qui spirituales estis, instruite eum in Spiritu mansuetudinis (lenitatis)* ⁶⁶. Ita Paulus, ignita Spiritus lingua. Dicitur etiam Spiritus sensationis; ait enim Scriptura: *Ecce vocavi ex nomine Beseleel; replevi eum Spiritu sapientiae et scientiae et sensationis* ⁶⁷. Non solum hoc, verum et Spiritus humilitatis, ut canunt pueri in igne refrigerium nacti: *Sed in animo contrito et in Spiritu humilitatis, suscipiamur* ⁶⁸. Sed et Spiritus iudicii et ardoris, quibus verbis ultrix et purgatrix Spiritus virtus manifestatur. Etenim Isaias clamat: *Purgabit eos Dominus Spiritu iudicii et ardoris* ⁶⁹; sed et Spiritus plenitudinis, nam quo prophetarum nullus magis compatiens cæteris est Jeremias, *Via filiae Sion, inquit, non in sanctum, nec in purum Spiritum plenitudinis* ⁷⁰, pro eo ut diceret: Non repleta est puro et sancto Spiritu. Quid ergo? Ideone tu supercilio contracto ex donis, quæ ille largitur ac donat, procedere sanctissimum Spiritum impia ratiocinatione affirmabis ac subsistentiam ac processionem suam inde trahere? Ne igitur te impietas blandimentis suis pelliciat ad fallacias contra tuam ipsius salutem consueudas. Quod enim Filius et Verbum Dei et Sapientia et Virtus et Veritas in sacris nostris codicibus nuncupetur ⁷¹, nemini non est notissimum; quod autem et sanctissimus Spiritus non solum dicatur Spiritus Filii, sed etiam C Spiritus donorum, quorum distribuendorum potestatem habet, æque est iis exploratum qui intellectum ac sensum habent Christi.

58. Lex igitur tua tibi præcipiet, imo potius eoget asserere, non solum Spiritum a Filio procedere, quia Spiritus Filii dicitur, sed etiam ab intelligentia et aliorum donorum distributione et a sexcentis aliis divinis operationibus ac virtutibus, quarum sanctissimus Spiritus fons et largitor prædicatur atque agnoscitur, præcipue vero a fide, revelatione, promissione, iudicio et intelligentia, quoniam ne-

καὶ δυνάμεις καὶ ἀποκαλύψεως, βουλῆς τε καὶ ἰσχύος καὶ εὐσεβείας καὶ πραότητος· Ἐὰν καὶ (87) προληφθῆ ἄνθρωπος ἐν τινι παραπτώματι, ὑμεῖς, φησὶν, οἱ πνευματικοί, καταρτίζετε αὐτὸν (88) ἐν Πνεύματι πραότητος, [57] Παῦλος ἡ πυρίνη (89) γλῶττα τοῦ Πνεύματος. Καὶ δὴ καὶ Πνεῦμα αἰσθήσεως (90)· λέγει γὰρ τὰ Λόγια (91)· Ἰδοὺ ἐκέληκα ἐξ ὀνόματος τὸν Βεσελεὴλ· ἐπλήρωσα (92) αὐτὸν Πνεῦμα σοφίας καὶ ἐπιστήμης καὶ αἰσθήσεως. Οὐ μὴν, ἀλλὰ καὶ ταπεινώσεως λέγεται Πνεῦμα, ὡς που ψάλλουσιν οἱ παῖδες τῷ κυρὶ δροσιζόμενοι· Ἄλλ' ἐν ψυχῇ συντετριμμένη καὶ Πνεύματι ταπεινώσεως προσδεχθῆμεν. Ἀλλὰ καὶ κρίσεως Πνεῦμα καὶ καύσεως λέγεται, δι' ὧν ἡ τιμωρητικὴ τε καὶ καθαρτικὴ (93) τοῦ Πνεύματος ἐμφανίζεται (94) δυνάμεις. Καὶ γὰρ Ἡσαίας βοᾷ· Καθαρισί (95) αὐτοὺς Κύριος Πνεύματι κρίσεως καὶ Πνεύματι καύσεως. Ἀλλὰ μὴν καὶ Πνεῦμα πληρώσεως, ὁ τῶν προφητῶν συμπαθέστατος Ἰερεμίας λέγει (96)· Ἡ ὁδὸς τῆς θυγατρὸς τοῦ λαοῦ μου οὐκ εἰς ἅγιον οὔτε εἰς καθαρὸν Πνεῦμα πληρώσεως· ἀντὶ τοῦ· Οὐ πληρῶνται καθαρῶ καὶ ἁγίου Πνεύματος. Τί οὖν (97) διὰ τοῦτο σὺ τὴν ὄφρυν ἀνασπᾷς (98); ἐκ τῶν χαρισμάτων, ἅπερ αὐτὸ χορηγεῖ καὶ χαρίζεται, τὸ πανάγιον θεομαχίσεις ἐκπορεύεσθαι Πνεῦμα καὶ τὴν ὑπαρξίν καὶ τὴν ἐκπόρευσιν ἐκείθεν ἐλκύσαι; καὶ μὴ σε τῆς ἀσεβείας ἡ πρόσκλησις ἐκ τῶν δεξιῶν ὑποδραμούσα τὴν σὴν ἀνατίσῃ κατασοφίζεσθαι (99) σωτηρίαν. ὅτι μὲν γὰρ ὁ Υἱὸς καὶ Λόγος τοῦ Θεοῦ καὶ Σοφία καὶ Δύναμις καὶ Ἀλήθεια τοῖς ἱεροῖς ἡμῶν ἀνακηρύττεται [58] Λόγοις (1), πᾶσιν ἡ γνῶσις ἐξήπλωται· ὅτι δὲ καὶ τὸ πανάγιον Πνεῦμα οὐ μόνον λέγεται τοῦ Υἱοῦ, ἀλλὰ καὶ τῶν χαρισμάτων, ὧν τῆς διανομῆς τὸ κύρος ἔχει, ἐπίσης ὁ νοῦν ἔχειν ἡξιωμένος Χριστοῦ συνεπίσταται.

νη. [ιβ'.] Τοιγαροῦν ὁ σὸς νόμος ἐπιτάξει σοι, μᾶλλον δὲ συναναγκάσει, μὴ μόνον ἐκ τοῦ Υἱοῦ λέγειν τὸ Πνεῦμα ἐκπορεύεσθαι, δίδωμι τοῦ Υἱοῦ λέγεται, ἀλλὰ καὶ ἐκ τῆς συνείσεως καὶ ἐκ (2) τῆς τῶν χαρισμάτων διανομῆς καὶ ἀπὸ τῶν (3) μυρίων ἄλλων θεοπρεπῶν ἐνεργειῶν τε καὶ δυνάμεων, ὧν τὸ πανάγιον Πνεῦμα πηγὴ καὶ χορηγὸς δοξολογεῖται καὶ ἐπιγινώσκειται, μάλιστα δὲ ἐκ τῆς πίστεως καὶ (4)

⁶⁵ Isa. xi, 2; Ephes. i, 13, 17. ⁶⁶ Galat. vi, 1. ⁶⁷ Exod. xxxi, 2, 3. ⁶⁸ Dan. iii, 39. ⁶⁹ Isa. iv, 4. ⁷⁰ Jerem. iv, 11, 12. ⁷¹ Joan. i, 1 seqq. xiv, 6; I Cor. i, 24-30.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

- (87) Mon. ἐὰν γάρ.
 (88) Col. τὸν τοιοῦτον.
 (89) Mon. πυρίνος.
 (90) Col. κ. δὴ Πνεῦμα αἰσθήσεως.
 (91) Exod. xxxi, 2, 3: Ἰδοὺ ἀνακέλημαι, κ. τ. λ. LXX.
 (92) Mon. ἐπλήρωσεν. Col. καὶ ἐπλήρωσα. LXX: ἐνέπλησα αὐτὸν Πν. θεῖον σοφίας καὶ συνέσεως καὶ ἐπιστήμης.
 (93) Mon. καθαρτικῆ habuit: sed tertium a postea deletum.
 (94) Mon. ἐμφαίνεται.
 (95) Col. καθαιρετ.

- D (96) Jerem. iv, 11, 12. Sed longe differt textus Hebraicus et Latin. Vulg. LXX: Ὁδὸς τῆς θυγατρὸς τοῦ λαοῦ μου οὐκ εἰς καθαρὸν οὐδ' εἰς ἅγιον· Πνεῦμα πληρώσεως ἔχει μοι· νῦν δὲ ἐγὼ λαλῶ κρίματά μου πρὸς αὐτούς.
 (97) Col. τί οὖν;
 (98) Ἀνασπᾶσαι ἐκ. τ. χ.
 (99) Mon. κατασοφίζασθαι.
 (1) Col. λόγοις, πᾶσιν.
 (2) Mon. f. 460 b omitt. ἐκ.
 (3) Mon. f. 461 a omitt. τῶν. Sic Col.
 (4) Mon. καὶ ἐκ τῆς ἀποκ. Col. καὶ ἀποκαλ.

τῆς ἀποκαλύψεως, τῆς ἐπαγγελίας τε καὶ τῆς κρίσεως καὶ (5) συνέσεως· ὅτι μὴδὲ κακοῦργεῖν σοι πέρισσιν μὴδὲ λίαν βουλομένῳ τούτοις ὀνομάζεσθαι τὸν Υἱόν (6).

νθ. Εἰ δὲ τις ἐν τούτοις Πνεῦμα νομίσαι (7) παραλαμβάνεσθαι οὐκ αὐτὸ τὸ πανάγιον καὶ ὁμοούσιον τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ Πνεῦμα, ἀλλὰ τὰ ἐκείθεν βρῦοντα χαρίσματα (8), διότι πρὸς ἐκεῖνο τὴν ἀναφορὰν ἔχει καὶ αὐτὸ ταῦτα διανέμει, τὴν τοῦ Πνεύματος ἐπωνυμίαν οικειώσασθαι, καίτοι (9) πολλὰ λέγειν ἔχων ὁμοῦ νῦν οὐκ (10) ἔρω. Διὰ τί; [59] Διότι εἰ καὶ τοῦτο συγχωρηθεῖ, οὐδὲν ἕλαττον αὐτῶν (11) ἀπελέγεται τῆς παρανομίας (12) τὸ ἐπιχείρημα· ἔπει γὰρ τοῦ Πνεύματος λέγεται τὰ χρίσματα, ὃ δὲ καινὸς αὐτοῖς ἐπιτάσσει (15) νόμος, ἐκείθεν προΐναι κηρύσσειν (14) τὸ Πνεῦμα, οὗ καὶ εἶναι λέγεται, οὐκέτι τὸ Πνεῦμα ὧν λέγεται, ταῦτα φάσκειν ἐροῦσιν (15), ἀλλ' ἀντιστρέφαντες (16) πρήσσει τῆς συνέσεως ἐκπορεύεσθαι καὶ προΐναι τὸ χάρισμα καὶ τῆς σοφίας καὶ τῶν ἄλλων ἀπάντων τῶν προειρημένων· ὥστε οὐ τὸ χάρισμα ἦτοι διὰ τοῦ πνευματικοῦ χαρίσματος (17) τὸ Πνεῦμα οὐδὲ (18) τὴν σύνεσιν χορηγεῖ οὐδὲ τὴν σοφίαν ἢ (19) τὴν δύναμιν, οὐδὲ τὴν υἰοθεσίαν οὐδὲ τὴν ἀποκάλυψιν, οὐδὲ τὴν πίστιν, οὐδὲ τὴν εὐσέθειαν· ἀλλὰ μᾶλλον τὸναντίον ἢ σύνεσις καὶ ἢ ἀποκάλυψις καὶ ἢ εὐσέθεια καὶ ἢ πίστις καὶ ὁ σωφρονισμὸς προάγουσι τὰ χρίσματα, ἅπερ σοὶ φίλον καλεῖν Πνεύματα, καὶ τῶν ἄλλως ὡσαύτως ἕκαστον (20), μᾶλλον δὲ ἕπερ ἕκαστον τῶν χαρισμάτων πνευμά σοι καλεῖσθαι νομίζεται καὶ τῷ ἀριθμῷ τῶν δωρεῶν τὸ πλῆθος τῶν πνευμάτων συναύξεται, καὶ οὐδὲν ἐνταῦθά σοι Πνεῦμα εἶπειν ἢ χάρισμα διαφέρει· οὗ δὲ λέγεται εἶναι τὸ Πνεῦμα, ἐκείθεν ἢ τὴν νομοθεσίαν προέρχεσθαι τε καὶ προάγεσθαι καλεῖται (21)· [60] ἕκαστον ἄρα σὺ τῶν χαρισμάτων ἢ τῶν πνευμάτων εἰς δύο τεμῶν ἀνθ' ἑνὸς πλείω ποιήσεις; Ἰν' ἢ τὸ μὲν χορηγοῦν, τὸ δὲ χορηγούμενον, καὶ τὸ μὲν προάγον, τὸ δὲ προαγόμενον, ἢ πίστις πίστιν καὶ ἢ σύνεσις σύνεσιν καὶ ἢ αἰσθησις αἰσθησιν, καὶ πόσον ἂν τις καταναλώσῃ χρόνον τὸν σὸν διερχόμενος λήρον!

quaquam contendere potes, licet id admodum prae malignitate velis, Filium his nominibus insiniri.

59. Quod si quis in his per Spiritum existimet accipi non ipsum sanctissimum et consubstantialem Patri ac Filio Spiritum, sed emanantia inde dona seu charismata, quæ eo quod ad illum referuntur et ab illo distribuuntur, Spiritus nomen sortita sint (sibi asciverint) : quanquam multa possem (contra hoc) asserere, ea tamen in præsentia non referam. Cur? Quia, licet hoc concedatur, nihilo tamen minus iniquus ipsorum conatus refellitur; quoniam enim dona illa dicuntur esse dona Spiritus, nova autem istorum lex præcipit, ut inde Spiritum procedere prædicemus, cujus et esse dicitur, non amplius affirmabunt, a Spiritu illa produci donæ, quorum ipse dicitur Spiritus, sed vice versa asserent, ab intelligentia procedere ac prodire donum, nec non a sapientia cæterisque omnibus supra memoratis; quare non donum, nempe per donum spirituale ipse Spiritus, intelligentiam largitur vel sapientiam vel virtutem, vel filiationem vel revelationem vel fidem vel pietatem, sed contra potius intelligentia et revelatio et pietas et fides et sobrietas producent dona, quæ tibi placet spiritus appellare et aliorum quodlibet eodem modo; imo vero si quodlibet donum nuncupari Spiritum arbitraris, utique cum donorum numero copiam quoque auges spirituum nihilque proinde per te differt spiritum dicere vel donum; cujus autem dicitur esse spiritus, inde per leges tuas statuitur procedere atque produci. Singula igitur dona seu singulos spiritus bifariam secans pro uno plures efficies spiritus, quorum alter sit dans, alter sit datus, et alter producens, alter productus, fides nimiram producens fidem, et quid opus tempus terere tuas ineptias recensendo?

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

- (5) Mon. καὶ τῆς.
- (6) Brevius in ep. ad Aquilei. hæc efferuntur : λέγεται γὰρ οὐδὲν ἕλαττον καὶ Πνεῦμα σοφίας καὶ γνώσεως, καὶ δυνάμειος καὶ τοιοῦτων θεοπρεπῶν ἄλλων· εἰ οὖν διότι τούτων τὸ Πνεῦμα λέγεται, διὰ τοῦτο καὶ ἐξ αὐτῶν ἀπαιτοῦσιν ἐκπορεύεσθαι, ὁρᾶν ἔστιν αὐτῶν τὸ σοφὸν τῆς ἐπινοίας, εἰς οἷον βάρβαρον πλάνης αὐτοῦς κατακρημνίζει καὶ ἰποπλανᾷ.
- (7) Col. νομίσαι.
- (8) Cf. hom. de Sp. S. Chrysostomo ascriptam cum initio, Χθὲς ἡμῖν, ὧ φιλόχριστοι. . . apud Beccum, *De proc. Sp. S.* c. 11; *Gr. Orth.* 1, p. 320-321.
- (9) Καίτοι deest in Mon.
- (10) Οὐκ deest in Mon.
- (11) Mon. αὐτῶ.
- (12) Mon. παροινίας. Col. παρανοίας.
- (13) Mon. ἐπιτάσσουσιν.
- (14) Col. πρὸ καὶ κηρ.
- (15) Mon. εὐοῦσι.
- (16) Mon. ἀντιστρέφαντες habuit; quod corre-

- D ctum est in ἀντιστρέφοντες.
- (17) Mon. χαρακτήρος.
- (18) Οὐδὲ deest in Mon. et in Col.
- (19) Col. οὐδὲ τὴν δύν.
- (20) Mon. ἐκάστη.
- (21) Eundem canonem : cujus dicitur Spiritus esse, ab eodem procedit, et cæteri schismatici Latinis affingunt, inter quos Jo. Phurnes apud Beccum, *De un. Eccl.* c. 54 (G. O. I. 189) ait : Εἰ δὲ διὰ τοῦτο ἐκ τοῦ Υἱοῦ λέγεις τὸ Πνεῦμα, ὅτι Πνεῦμα Υἱοῦ λέγεται, τί περὶ τοῦ Ἰωσήφ ἐροῦμεν εἰπόντος τοῖς ἀδελφοῖς· Μὴ φοβείσθε· τοῦ γὰρ Θεοῦ εἰμι ἐγὼ (*Gen.* 1, 20 sec. LXX) ; μὴ τὸν Ἰωσήφ τὴν ὑπαρξίν ἐκ τῆς θείας φύσεως ἐσχηκέναι νομίζομεν; καὶ τοῦ Δαυὶδ εἰπόντος· Τοῦ Κυρίου ἢ γῆ (*Psal.* xxiv, 1, LXX), μὴ ἐκ τῆς θείας φύσεως εἶναι αὐτὴν ὀνομαζόμεν; . . . . . πᾶν ὅπερ τινὸς εἶναι λέγεται, οὐκ ἔτι καὶ ἐξ αὐτοῦ εἶναι ἀνάγκη. Eodem pacto Nicolaus Methon. ap. eumd. l. c., c. 58 (p. 498) : Οὐ πᾶν ὅπερ τινὸς, ἤδη καὶ ἐξ αὐτοῦ, et apud Hugonem Ether.

60. Sed enim et hoc contra seipsam hæresis colligit. Sanctissimus Spiritus tribuit dona dignis; hæresis autem, non contenta, ut apparet, hujus distributione, scindit hæc et comminuit et dividit in plures partes, ut habeat unde sectatores suos pluribus adhuc atque uberioribus compenset donis; sicque mentis illorum turbatio et confusio rerum naturam et ordinem pervertit et confundit, primaque impietatis satio innumeras gignit hæreses. Verum tametsi satis hæc sunt flectendis iis, qui non penitus sese impietati devoverint, iisque confutandis, qui impudentia uti velint; et iis qui superstitionem amant, ab errore revocandis, atiamen nec reliqua prætermittam. Ægrotantium enim alius hac, alius illa cura vel morbo levatur vel evincitur sponte, etsi sua voluntatis nequitia insanabilis.

Ἄλλος μὲν γὰρ τῶν νοσοῦντων ἑτέρα θεραπεία, ἕτερος δὲ δι' ἑτέρας ἢ ἀπαλλάσσεται τοῦ νοσήματος, ἢ ἐκὼν διελέγχεται καὶ διὰ μοχθηρίαν γνώμης τὸ ἀνάταν ὑπιστάμενος (32)

61. Quamobrem ne ista quidem prætereunda. Si generatus quidem est Filius a Patre, procedit vero Spiritus a Filio, quomodo non ex hac sua opinione impietas in nepotis conditionem Spiritum amandabit et tremendum theologiæ nostræ mysterium in risum et nugas ablegabit?

62. Videas autem hinc quoque excessum impietatis. Si proxima causa Spiritus est Pater, quemadmodum et Filii (nam immediate tam generatio quam processio existit; neque enim medio aliquo Filius generatur, pariterque immediate Spiritus procedit), cum impiorum delirium asserat procedere etiam a Filio Spiritum eadem ipsa causa, videlicet

ξ'. Ἀλλὰ γὰρ καὶ τοῦτο καθ' ἑαυτῆς ἡ αἵρεσις συναγει· τὸ μὲν πανάγον Πνεῦμα διανεμεῖ (22) χαρίσματα τοῖς ἀξίοις· αὐτὴ δὲ οὐδενὶ (23), ὡς ἔοικεν, ἀρεσκομένη, οὐδὲ τῆ τοῦτο διανομῆ, τέμνει ταῦτα καὶ (24) λεπτύνει καὶ εἰς πλείους; (25) μόρας καταμερίζει, ἐν ἔχει τοὺς αὐτῆ πειθομένους (26) φιλοτιμῆσθαι ταῖς δωρεαῖς ἐπὶ μᾶλλον τε (27) καὶ δαψιλότερον· καὶ γέγονεν αὐτοῖς ἡ τῆς διανοίας ταραχὴ καὶ σύγχυσις τὴν τῶν πραγμάτων φύσιν, καὶ τάξιν εἰς ἀνατροπὴν καὶ φουρμὸν περιτρέπουσα, καὶ ἡ πρώτη καταβολὴ τοῦ δυσσεδήματος μυρίας αἰρέσεις ἀποτίκτουσα. Ἀλλὰ γὰρ εἰ (28) καὶ ἀποχρώντως ἔχει ταῦτα πείθειν τε τοὺς μὴ παντελῶς εἰς ἀσέθειαν ἀποβεθηκότας; (29) καὶ τοὺς ἀναισχυντεῖν ἐλομένους διελέγχειν (30) καὶ τοὺς δεισιδαιμόνεῖν ἐπικλιθέντας ἐπανορθοῦσθαι,

B [61] ἀλλ' οὖν οὐδὲ τὰ λείποντα παραλείψομεν (31).

ξα'. [λθ'.] Διότι (33) οὐδὲ ταῦτα παριδεῖν δίκαιον. Εἰ (34) γεγέννηται μὲν ὁ Υἱὸς ἐκ τοῦ Πατρὸς (35) ἐκπορεύεται δὲ τὸ Πνεῦμα ἐκ τοῦ Υἱοῦ, πῶς οὐχὶ ἡ δυσσέθεια κατὰ τὴν οἰκίαν δόξαν οὐκ εἰς υἰωνὸν τὸ Πνεῦμα παραπέμφει (36) καὶ τὸ φρικτὸν τῆς θεολογίας ἡμῶν οὐκ εἰς μακροὺς ἀπελάσει (37) λήρους (38);

[62.] ξβ'. [υ'.] Ἴδιος δ' ἂν κἀνεῦθεν τὴν ὑπερβολὴν τοῦ δυσσεδήματος. Εἰ προσεχὲς μὲν ἐστὶν αἰτιὸν τοῦ Πνεύματος ὁ Πατὴρ (39), ὡσπερ καὶ τοῦ Υἱοῦ· ἀμέσως γὰρ ὁμοίως ἢ τε γέννησις καὶ ἡ ἐκπόρευσις· οὐδὲ γὰρ διὰ μέσου τινὸς ὁ Υἱὸς γεννᾶται (40)· ἀμέσως δ' ὁμοίως καὶ τὸ Πνεῦμα ἐκπορεύεται· λέγει δὲ τῶν ἀσεβῶν ὁ λῆρος ἐκπορεύεσθαι τὸ Πνεῦμα καὶ ἐκ

VARIAE LECTIONES E. NOTÆ.

l. II, c. 12, p. 1227 : « Investigandum est, quomodo sentiant, qui fatentur Spiritum ex Filio procedere; sive ideo quia Filii dicatur, sive quia universaliter omne quod alicujus dicitur esse, ex eodem ipso procedere videatur; hoc si ita est, quia Deus Abraham esse dicitur et Isaac et Jacob, ex his utique et procedat. »

(22) Mon. f. 461 b, διαγγέλει. Col. διανεμεῖ.

(23) Vat. f. 203 a, οὐδέν. Sic Col.

(24) Mon. δέ.

(25) Col. πλείους.

(26) Mon. πειθομένη.

(27) Te deest in Mon.

(28) Col. omitt. εἰ.

(29) Mon. περιτρέποντας. Col. p. 294, ἀπεσθηκότας.

(30) Mon. διελέγχει.

(31) Col. παραλείψομαι.

(32) His finem imponit Photius longæ disputationi de Gal. IV, 6. Quem verba Pauli aliaque id genus interpretantem pone sequuntur schismatis assertores, ex quibus Theophylactus, Bulgariæ archiepiscopus (apud Beccum *Gr. orth.* I, 215, n. 65) : Ἰγάρπται, ἐφης, Πνεῦμα Υἱοῦ καὶ Πνεῦμα Χριστοῦ· καὶ γὰρ τίθεμαι, ἀλλ' οὐχ ὡς ἐξ ἐκείνου προῖδον, ἀλλ' ὡς οἰκίαν αὐτοῦ· συγγενὲς γὰρ καὶ οὐκ ἀλλότριον· καὶ ὡς παρ' αὐτοῦ τοῖς ἀξίοις πεμπόμενον καὶ χορηγούμενον καὶ μεταδιδόμενον. Photius tamen infra rursus ad eandem materiam regreditur, ubi voces Πνεῦμα Υἱοῦ et Πνεῦμα Χριστοῦ non idem dicere asserit.

(33) In Cod. Mon. f. 461 b, cap. λθ'.

(34) Verba εἰ γεγ. — παραπέμφει ex Photio descripta leguntur in cod. Gr. theol. Vindobon. 324-Nessel. (Lambecci est Cod. 157) fol. 247 b.

(35) Mon. ἐκ τοῦ Πατρὸς ὁ Υἱός.

(36) Cod. Vindob. citatus et Col. * πῶς οὐχὶ κατὰ τὴν οἰκ. δ. ἡ δυσσέθεια οὐκ εἰς υἰωνὸν τὸ Πν. π. Monac. πῶς οὐ κατὰ τὴν οἰκίαν δόξαν ἡ εὐσέθεια (sic) οὐκ εἰς Υἱὸν τὸ Πν. π.

(37) Mon. συναλλάσει.

(38) Photius ep. ad Aquilei. : Οἱ δὲ ταῦτη δὲ δυσσημία κάτοχοι καὶ υἰωνὸν εἰπεῖν τὸ Πνεῦμα οὐκ ἂν ἀποκησάσιν, εἰ δὲ τὴν φωνὴν φυλάττονται φόβῳ τῶν εὐσεβῶν, ἀλλ' οὖν τὸ φρόνημα δι' ὧν δογματίζουσι θάλπουσι. Εἰ γὰρ ὁ μὲν Υἱὸς ἐκ τοῦ Πατρὸς διὰ γεννήσεως πρόβεισι, τὸ Πνεῦμα δὲ ἐκ τοῦ Υἱοῦ δι' ἐκπορεύσεως, εἰς υἰωνοῦ τάξιν περιστήσεται· καὶ πῶς ἂν εἴη τοῦτο φορητὸν τοῖς εὐσεβεῖν σπουδῆν ποιουμένοις καὶ τῷ τῶν Χριστιανῶν καταλόγῳ συνεξετάζεσθαι; ἢ πῶς ἐπὶ πολλῷ παρορώμενον ἀνεξέλεγκτον οὐ συνεκλύσει, τοὺς σιγῶντας μὲν, οὐ δὲ ἐκ Θεοῦ καὶ χαρίτων διελέγχειν ἀπολαύσαντας, εἰς τὴν τῶν βλασφημησάντων ἀπώλειαν; Nicol. Methon. c. 21 : Ἐτι εἰ ὁ μὲν Υἱὸς ἐκ τοῦ Πατρὸς, τὸ δὲ Πνεῦμα ἐκ τοῦ Υἱοῦ, τάχα καὶ εἰς υἰωνοῦ τάξιν τὸ Πνεῦμα τίθεται. Eadem fere occurrunt in Marci Ephesii syllogismis Cod. Monac. 27, f. 258 a f. 253 b.

(39) Mon. εἰ προσεχὲς μὲν ἐστὶ τοῦ Πνεύματος αἰτιὸς ὁ Πατὴρ.

(40) Mon. οὐτε γὰρ δ. μ. τ. γεννᾶται. Deest ὁ Υἱός.

τοῦ Υἱοῦ, τὸ αὐτὸ ἀν αἷτιον ὁ Πατήρ καὶ πόρρω καὶ προσχῆς αἷτιον εἶναι τοῦ αὐτοῦ ἀναβῆθη (41), ὅπερ οὐδὲ ἐπὶ τῆς βροῦσης καὶ ἀλλοιουμένης φύσεως ἔστιν ἐπινοεῖν (42).

57. [μα']. Ὁρῶς τοῦ δυσσεβήματος (43) τὸ παράλογον; Ὅρα κἀντεῦθεν (44)· Ἄμα μὲν τοῦ Πατρὸς γεννᾶσθαι τὸν Υἱὸν καὶ ἄμα (45) τὸ Πνεῦμα ἐκπορεύεσθαι, ἀκολουθῶν τε θεολογεῖν καὶ τῆς ἀσωμάτου καὶ ὑπερφουῦ; οὐσίας τοὺς νόμους ἔστι μὴ ἄγνοεῖν (46)· ἄμα δὲ (47) τὸ Πνεῦμα ἐκπορεύεσθαι μὲν τοῦ Πατρὸς, ἐκπορεύεσθαι δὲ καὶ τοῦ Υἱοῦ· τὸ γὰρ πρότερον (63) καὶ ὕστερον (48) τῆς αἰθίου Τριάδος ἀλλότριον· πῶς οὐχ ἡ διαφορὰ τῶν θεωρητικῶν αἰτίων διαφόρους οὐ συναρτίσει (49) τὰς ὑποστάσεις, καὶ τομῆν ἐπαφήσει κατὰ τῆς ἀτηήτου καὶ ἀπλήρης καὶ ἐνιαίας τοῦ Πνεύματος ὑποστάσεως; Τῆς μὲν γὰρ αὐτῆς ὑποστάσεως διαφόρους προελθεῖν ἐνεργείας τε καὶ δυνάμεις, μάλιστα γὰρ ἐπὶ τῶν ὑπερφουῶν καὶ κρεῖττον ὑφισταμένων λόγου, ῥῆθον τέ ἐστι συνιδεῖν (50) καὶ μυρία λαβεῖν τὰ μαρτύρια· εἰς διάφορα δὲ τὴν ἀναφερομένην ὑπόστασιν αἷτια οὐδαμῶς ἔστιν (51) εὔρειν μὴ τῷ διαφῶρῳ τῶν αἰτίων καὶ αὐτὴν μὴ συνδιαφέρειν αὐτῆς καὶ συνδιατέμνεσθαι (52).

58. [μβ']. Ἐπὶ δὲ γε (53) τοῖς εἰρημένοις εἰ πῶν ὅπερ ἔν ἐστι (54) μὲν τῷ Θεῷ, οὐκ ἔν τῇ ἐνότητι δὲ καὶ ὁμοφυλί τῆς παντοκρατορικῆς ὄραται Τριάδος, τοῦτο δὴ (55), τοῦτο πάντως ἐνός ἐστι τῶν τριῶν· ἡ δὲ τοῦ Πνεύματος ἐκπύρεσις οὐκ ἔστι τῆς ἐν τῇ Τριάδι θεωρουμένης ὑπερφουῦς ἐνάδος, ἐνός ἄρα (64) καὶ μένου ἐστὶ τῶν τριῶν (56). Προσέχειν δὲ δεῖ καὶ τῇ τοιαύτῃ τοῦ λόγου διασκέψει (57)· εἰ γὰρ ἐκπορεύεται μὲν τὸ Πνεῦμα τοῦ Υἱοῦ, οὐκ ὕστερον δὲ οὐδὲ πρότερον ἤπερ (58) αὐτὸς γεννᾶται

A Pater, et remota et proxima causa dicenda erit ejusdem, quod neque in fluxa hac alterationique obnoxia natura cogitari potest.

63. Videane impietatis absurditatem? Vide et hanc alia ratione. Simul quidem a Patre generari Filium et simul Spiritum procedere, consentaneum est sacrae theologiae nec a legibus incorporeae supernaturalisque substantiae alienum. Jam vero si Spiritus simul et a Patre procedat et a Filio (prius enim et posterius a sempiterna Trinitate alienum est), quomodo, quæso, differentia divinarum causarum non differentes etiam hypostases constituet scissionemque inducet in simplici et individua singularique Spiritus hypostasi? Ex eadem enim B hypostasi diversas prodire operationes ac virtutes, præsertim in supernaturalibus nostramque mentem excedentibus, facile est intellectu, argumentisque innumeris declaratur; hypostasim vero, quæ in diversas causas referatur, nusquam reperias, quin simul cum differentia causarum ipsa quoque a se differat ac discindatur.

64. Præter autem jam dicta: si quodcunque inest quidem Deo, non autem in unitate et consubstantialitate omnipotentis cernitur Trinitatis, id plane unius est trium personarum; processio vero Spiritus non ejus est mirificæ unitatis, quæ in Trinitate consideratur; ergo unius est solummodo trium personarum. Attendendum quoque hujusmodi ratiocinationi. Si Spiritus a Filio procedit, non autem prius neque posterius, quam ipse a Patre generatur (nam quam longissime hæc temporis adverbium ab

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(41) Mon. ἀν ὄραθειν.

(42) Similiter Photius opusc. contra vet. Rom. asseclas cap. 5. Nicol. Methon. cap. 22: Καὶ οὐδ' ἀν ἀμέσως ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύοιτο τὸ ἐκ τοῦ Υἱοῦ τοῦ ἐκ τοῦ Πατρὸς ἀμέσως γεννωμένου ἐκπορεύομενον [Πνεῦμα]· εἰ δὲ καὶ ἐκ τοῦ Πατρὸς ἀμέσως (ἀμέσως γὰρ ὁμοίως ἐκ τοῦ Πατρὸς καὶ οὐ διὰ μέσου τινός καὶ ὁ Υἱὸς γεννᾶται καὶ τὸ Πνεῦμα ἐκπορεύεται), τὸ αὐτὸ ἀν αἷτιον ὁ Πατήρ καὶ προσχῆς εἶναι καὶ πόρρω αἷτιον ἀναβῆθη τοῦ αὐτοῦ Πνεύματος.

(43) Mon. εὐσεβήματος (ἀσεβ.).

(44) Mon. κἀνταῦθα.

(45) Frequentissime iuculant Photiani, κατὰ τὸ ἄμα τὰς προόδους εἶναι καὶ σὺν ἀλλήλαις, ut Marcus Ephesus aī in Confessione apud Gregor. Col. in Apol. Cod. Mon. cit. f. 115 a.

(46) Mon. διανθεῖν.

(47) Mon. μὲν Πν.

(48) Mon. πρότερον ὕστερον sine καί, quod tamen habent Vat. et Palat.

(49) Mon. f. 461 b, 462 a. καὶ συναρτίσει.

(50) Col. p. 295, συνιδεῖν.

(51) Mon. οὐδ. δὲ εὔρειν.

(52) Idem argumentum hoc pacto effert Photius in ep. ad Aquilei:· Εἰ γὰρ ἐκπορεύεται μὲν τὸ Πνεῦμα ἐκ τοῦ Υἱοῦ, οὐκ ὕστερον δὲ τῆς αὐτοῦ γεννήσεως οὐδὲ πρότερον· ἐν γὰρ τῇ παναγίᾳ Τριάδι· τὰ χροονικά ταῦτα προσρήματα παντελῶς ἀπελήλα-

ται· εἰ τοίνυν ἄμα μὲν ἐκπορεύεται τοῦ Πατρὸς, ἄμα δὲ τοῦ Υἱοῦ, συνδιαιρεθήσεται ταῖς τῶν προβαλλομένων ὑποστάσεσι καὶ αὐτὸ τὸ προβαλλόμενον, καὶ δύο ἀνθ' ἐνός αὐτοῖς ἔσται· τὸ Πνεῦμα, τὸ μὲν τοῦ Πατρὸς, τὸ δὲ τοῦ Υἱοῦ ἐκπορεύομενον. Καὶ γὰρ οὐδὲν ἐστὶ τοιοῦτον καινιζόμενον, οὐδὲ ἐπὶ τῶν διὰ γεννήσεως λαβόντων τὴν ὑπαρξιν· διάφορα μὲν γὰρ ὄραν ἔστι καθ' ὑπόστασιν ἐκ μιάς καὶ τῆς αὐτῆς προῖοντα ὑποστάσεως· ἐν δὲ καὶ τὸ αὐτὸ καθ' ὑπόστασιν ἐκ διαφῶρων προῖοντα, καὶ μὴ συνδιαιρεῖσθαι ταῖς προβαλλομένων ὑποστάσεσιν, ὅτε ἡ γένεσις οἶδεν, οὐδὲ εἰ τι κρεῖττον τῆς γενέσεως. Cf. Theodorum Ducam ap. Leon. Allat. Vind. Syn. Eph. p. 533.

(53) In Mon. Cod. cap. λγ'.

(54) Mon. ἐν ἐστὶ, quod dubium; fort. ἐν ἐστι.

(55) Vatic. f. 203 a. δέ, Palat. et Mon. δή.

(56) Argumentum est idem quod cap. 36 prolatum fuit. Conferendus præter syllog. 9, ibidem adductum et alius Nicolai Methonensis cap. 25, qui ei adjungi debet:· Εἰ δὲ φασί, μὴ τοῦ Πατρὸς ἴδιον εἶναι τὸ προβάλλειν τὸ Πνεῦμα ἐξ ἑαυτοῦ, ἢ οὐδὲ τοῦ Υἱοῦ ἴδιον ἔσται ἡ κοινὸν Πατρὸς καὶ Υἱοῦ· ἀλλ' οὐδὲν ἐπὶ τῆς ὁμοουσίᾳ Τριάδος τῶν δύο κοινόν, ὃ μὴ καὶ τοῦ τρίτου· εἰ δὲ μὴδὲ τοῦ Υἱοῦ ἴδιον, ἐπὶ μὴδὲ κοινόν — αὐτοὶ τὸ συμπέρασμα συναγαγόντων.

(57) Mon. διδασκαλία.

(58) Mon. εἰπερ.

60. Sed enim et hoc contra seipsam hæresis colligit. Sanctissimus Spiritus tribuit dona dignis; hæresis autem, non contenta, ut apparet, hujus distributione, scindit hæc et comminuit et dividit in plures partes, ut habeat unde sectatores suos pluribus adhuc atque uberioribus compenset donis; sicque mentis illorum turbatio et confusio rerum naturam et ordinem pervertit et confundit, primaque impietatis satio innumeras gignit hæreses. Verum tametsi satis hæc sunt flectendis iis, qui non penitus sese impietati devoverint, iisque confutandis, qui impudentia uti velint; et iis qui superstitionem amant, ab errore revocandis, at tamen nec reliqua prætermittam. Ægrotantium enim alius hac, alius illa cura vel morbo levatur vel evincitur sponte, etsi sua voluntatis nequitia insanabilis.

"Άλλος μὲν γὰρ τῶν νοσοῦντων ἑτέρα θεραπεύει, ἕτερος δὲ δι' ἑτέρας ἢ ἀπαλλάσσεται τοῦ νοσήματος, ἢ ἐκὼν διελέγχεται καὶ διὰ μοχθηρίαν γνώμης τὸ ἀνίατον ὑφιστάμενος (32).

61. Quamobrem ne ista quidem prætereunda. Si generatus quidem est Filius a Patre, procedit vero Spiritus a Filio, quomodo non ex hac sua opinione impietas in nepotis conditionem Spiritum amanda bit et tremendum theologiæ nostræ mysterium in risum et nugas ablegabit?

62. Videas autem hinc quoque excessum impietatis. Si proxima causa Spiritus est Pater, quemadmodum et Filii (nam immediate tam generatio quam processio existit; neque enim medio aliquo Filius generatur, pariterque immediate Spiritus procedit), cum impiorum delirium asserat procedere etiam a Filio Spiritum eadem ipsa causa, videlicet

ξ. Ἄλλα γὰρ καὶ τοῦτο καθ' ἑαυτῆς ἡ αἵρεσις συνάγει· τὸ μὲν πανάγιον Πνεῦμα διανεμῆ (22) χαρίσματα τοῖς ἀξίοις· αὕτη δὲ οὐδὲν (23), ὡς ἔοικεν, ἀρεσκομένη, οὐδὲ τῆ τοῦτου διανομῆ, τέμνει ταῦτα καὶ (24) λεπτύνει καὶ εἰς κλειούς (25) μοίρας καταμερίζει, ἐν' ἔχει τοὺς αὐτῆ πειθομένους (26) φιλοτιμηθεῖσαι ταῖς δωρεαῖς ἐπὶ μᾶλλον τε (27) καὶ θαυμάσιον· καὶ γέγονεν αὐτοῖς ἡ τῆς διανοίας ταραχὴ καὶ σύγχυσις τῆν τῶν πραγμάτων φύσιν καὶ τάξιν εἰς ἀνατροπὴν καὶ φουρμὸν περιτρέπουσα, καὶ ἡ πρώτη καταβολὴ τοῦ δυσσεδήματος μυρίας αἰρέσεις ἀποτίκτουσα. Ἄλλα γὰρ εἰ (28) καὶ ἀποχρώντως ἔχει ταῦτα πείθειν τε τοὺς μὴ παντελῶς εἰς ἀσέθειαν ἀποβεθηκότας (29) καὶ τοὺς ἀναισχυνοῦντες ἐλομένους διελέγχειν (30) καὶ τοὺς δεισιδαίμονες ἐπικλιθέντας ἐπανορθοῦσθαι,

B [61] ἀλλ' οὖν οὐδὲ τὰ λείποντα παραλείψομεν (31).
ξα'. [λθ'.] Διότι (33) οὐδὲ ταῦτα παριδεῖν δίκαιον. Εἰ (34) γεγέννηται μὲν ὁ Υἱὸς ἐκ τοῦ Πατρὸς (35) ἐκπορεύεται δὲ τὸ Πνεῦμα ἐκ τοῦ Υἱοῦ, πῶς οὐχὶ ἡ δυσσέθεια κατὰ τὴν οἰκίαν δόξαν οὐκ εἰς υἱωνὸν τὸ Πνεῦμα παραπέμφει (36) καὶ τὸ φρικτὸν τῆς θεολογίας ἡμῶν οὐκ εἰς μακροὺς ἀπελάσει (37) λήρους (38).;

[62.] ξβ'. [υ'.] Ἰδοὺς δ' ἂν κἀνευθεῖν τὴν ὑπερβολὴν τοῦ δυσσεδήματος. Εἰ προσεχὲς μὲν ἐστὶν αἴτιον τοῦ Πνεύματος ὁ Πατὴρ (39), ὡσπερ καὶ τοῦ Υἱοῦ· ἀμέσως γὰρ ὁμοίως ἢ τε γέννησις καὶ ἡ ἐκπόρευσις· οὐδὲ γὰρ διὰ μέσου τινὸς ὁ Υἱὸς γεννᾶται (40)· ἀμέσως δ' ὁμοίως καὶ τὸ Πνεῦμα ἐκπορεύεται· λέγει δὲ τῶν ἀσεβῶν ὁ λῆρος ἐκπορεύεσθαι τὸ Πνεῦμα καὶ ἐκ

[62.] ξβ'. [υ'.] Ἰδοὺς δ' ἂν κἀνευθεῖν τὴν ὑπερβολὴν τοῦ δυσσεδήματος. Εἰ προσεχὲς μὲν ἐστὶν αἴτιον τοῦ Πνεύματος ὁ Πατὴρ (39), ὡσπερ καὶ τοῦ Υἱοῦ· ἀμέσως γὰρ ὁμοίως ἢ τε γέννησις καὶ ἡ ἐκπόρευσις· οὐδὲ γὰρ διὰ μέσου τινὸς ὁ Υἱὸς γεννᾶται (40)· ἀμέσως δ' ὁμοίως καὶ τὸ Πνεῦμα ἐκπορεύεται· λέγει δὲ τῶν ἀσεβῶν ὁ λῆρος ἐκπορεύεσθαι τὸ Πνεῦμα καὶ ἐκ

VARIÆ LECTIONES E. NOTÆ.

I. II, c. 12, p. 1227: « Investigandum est, quomodo sentiant, qui fatentur Spiritum ex Filio procedere; sive ideo quia Filii dicatur, sive quia universaliter omne quod alicuius dicitur esse, ex eodem ipso procedere videatur; hoc si ita est, quia Deus Abraham esse dicitur et Isaac et Jacob, ex his utique et procedat. »

(22) Mon. f. 461 b, διαγγέλει. Col. διανεμῆ.
(23) Vat. f. 203 a, οὐδὲν. Sic Col.
(24) Mon. δέ.
(25) Col. κλειούς.
(26) Mon. πειθομένη.
(27) Te deest in Mon.
(28) Col. omitt. εἰ.
(29) Mon. περιτρέποντας. Col. p. 294, ἀπεσθηκότας.
(30) Mon. διελέγχει.
(31) Col. παραλείψομαι.

(32) His finem imponit Photius longæ disputationi de Gal. 17, 6. Quem verba Pauli aliaque id genus interpretantem pone sequuntur schismatis assertores, ex quibus Theophylactus, Bulgariæ archiepiscopus (apud Beccum *Gr. orth.* I, 215, n. 65): Ἰέγραπται, ἔφη, Πνεῦμα Υἱοῦ καὶ Πνεῦμα Χριστοῦ· κἀγὼ τίθεμαι, ἀλλ' οὐκ ὡς ἐξ ἐκείνου προῖδν, ἀλλ' ὡς οἰκέτον αὐτοῦ· συγγενὲς γὰρ καὶ οὐκ ἀλλότριον· καὶ ὡς παρ' αὐτοῦ τοῖς ἀξίοις πεμπόμενον καὶ χορηγούμενον καὶ μεταδιδόμενον. Photius tamen infra rursus ad eadem materiam regreditur, ubi voces Πνεῦμα Υἱοῦ et Πνεῦμα Χριστοῦ non idem dicere asserit.

(33) In Cod. Mon. f. 461 b, cap. λθ'.

(34) Verba εἰ γεγ. — παραπέμφει ex Photio descripta leguntur in cod. Gr. theol. Vindobon. 324-Nessel. (Lambeccic est Cod. 157) fol. 247 b.

(35) Mon. ἐκ τοῦ Πατρὸς ὁ Υἱός.

(36) Cod. Vindob. citatus et Col. * πῶς οὐχὶ κατὰ τὴν οἰκ. δ. ἡ δυσσέθεια οὐκ εἰς υἱωνὸν τὸ Πν. π. Monac. πῶς οὐ κατὰ τὴν οἰκίαν δόξαν ἡ εὐσέθεια (sic) οὐκ εἰς Υἱὸν τὸ Πν. π.
(37) Mon. συνελάση.

(38) Photius ep. ad Aquilei. : Οἱ δὲ ταῦτη δὲ δυσφημία κάτοχοι καὶ υἱωνὸν εἶπεν τὸ Πνεῦμα οὐκ ἂν ἀποκνήσαιεν, εἰ δὲ τὴν φωνὴν φυλάττονται φόβῳ τῶν εὐσεβῶν, ἀλλ' οὖν τὸ φρόνημα δι' ὧν δογματίζουσι θάλλουσι. Εἰ γὰρ ὁ μὲν Υἱὸς ἐκ τοῦ Πατρὸς διὰ γεννήσεως πρόεισι, τὸ Πνεῦμα δὲ ἐκ τοῦ Υἱοῦ δι' ἐκπορεύσεως, εἰς υἱωνοῦ τάξιν περιστήσεται· καὶ πῶς ἂν εἴη τοῦτο φορητὸν τοῖς εὐσεβεῖν σπουδῶν ποιουμένοις καὶ τῶν τῶν Χριστιανῶν καταλόγῳ συνεφέτασθαι; ἢ πῶς ἐπὶ πολὺ παρορώμενον ἀνεξέλεγκτον οὐ συνελεύσει, τοὺς σιγῶντας μὲν, νοῦ δὲ ἐκ Θεοῦ καὶ χαρίτων διελέγχειν ἀπολαύσαντας, εἰς τὴν τῶν βλασφημησάντων ἀπώλειαν; Nicol. Methon. c. 21 : Ἐτι εἰ ὁ μὲν Υἱὸς ἐκ τοῦ Πατρὸς, τὸ δὲ Πνεῦμα ἐκ τοῦ Υἱοῦ, τάχα καὶ εἰς υἱωνοῦ τάξιν τὸ Πνεῦμα τίθεται. Eadem fere occurrunt in Marci Ephesii syllogismis. Cod. Monac. 27, f. 258 a f. 253 b.

(39) Mon. εἰ προσεχὲς μὲν ἐστὶ τοῦ Πνεύματος αἴτιον ὁ Πατὴρ.

(40) Mon. οὔτε γὰρ δ. μ. τ. γεννᾶται. Deest ὁ Υἱός.

τοῦ Υἱοῦ, τὸ αὐτὸ ἀν αἷτιον ὁ Πατήρ καὶ πόρρω A
καὶ προσεχὲς αἷτιον εἶναι τοῦ αὐτοῦ ἀναβῆθη (41),
ὅπερ οὐδὲ ἐπὶ τῆς βροῦσης καὶ ἀλλουομένης φύσεως
ἔστιν ἐπινοεῖν (42).

Ἐγ'. [μα']. Ὁρῶς τοῦ δυσσεδήματος (43) τὸ παρά-
λογον; Ὅρα κἀντεῦθεν (44)· Ἄμα μὲν τοῦ Πατρὸς
γεννᾶσθαι τὸν Υἱὸν καὶ ἄμα (45) τὸ Πνεῦμα ἐκπο-
ρευέσθαι, ἀκόλουθόν τε θεολογεῖν καὶ τῆς ἀσωμάτου
καὶ ὑπερφυῶ; οὐσίας τοὺς νόμους ἔστι μὴ ἀγνο-
εῖν (46)· ἄμα δὲ (47) τὸ Πνεῦμα ἐκπορεύεσθαι
μὲν τοῦ Πατρὸς, ἐκπορεύεσθαι δὲ καὶ τοῦ Υἱοῦ·
τὸ γὰρ πρότερον (63) καὶ ὕστερον (48) τῆς αἰδέου
Τριάδος ἄλλοτριον· πῶς οὐχ ἡ διαφορὰ τῶν θεουρ-
γικῶν αἰτίων διαφόρους οὐ συναρτίσεις (49) τὰς ὑπο-
στάσεις, καὶ τομὴν ἐπαφῆσαι κατὰ τῆς ἀτμήτου καὶ
ἀπλῆς καὶ ἐνιαίας τοῦ Πνεύματος ὑποστάσεως; B
Τῆς μὲν γὰρ αὐτῆς ὑποστάσεως διαφόρους προελ-
θεῖν ἐνεργείας τε καὶ δυνάμεις, μάλιστα γὰρ ἐπὶ
τῶν ὑπερφυῶν καὶ κρεῖττον ὕφισταμένων λόγου,
ῥῆθόν τε ἔστι συνιδεῖν (50) καὶ μυρία λαβεῖν τὰ μαρ-
τύρια· εἰς διάφορα δὲ τὴν ἀναφερομένην ὑπόστασιν
αἷτια οὐδαμῶς ἔστιν (51) εὐρεῖν μὴ τῷ διαφορῶ τῶν
αἰτίων καὶ αὐτὴν μὴ συνδιαφέρειν αὐτῆς καὶ συνδια
τέμενεσθαι (52).

Ἐδ'. [μβ']. Ἐπὶ δὲ γὰρ (53) τοῖς εἰρημένοις εἰ
πᾶν ὅπερ ἔν ἐστι (54) μὲν τῷ Θεῷ, οὐκ ἔν τῇ ἐνό-
τητι· δὲ καὶ ὁμοφυλῶ τῆς παντοκρατορικῆς ὀράται
Τριάδος, τοῦτο δὴ (55), τοῦτο πάντως ἐνός ἔστι τῶν
τριῶν· ἡ δὲ τοῦ Πνεύματος ἐκπόρευσις οὐκ ἔστι τῆς
ἐν τῇ Τριάδι θεωρουμένης ὑπερφυῶς ἐνάδος, ἐνὸς
ἀρα [64] καὶ μένου ἔστι τῶν τριῶν (56). Προσέχειν C
δὲ δεῖ καὶ τῇ τοιαύτῃ τοῦ λόγου διασκέψει (57)· εἰ
γὰρ ἐκπορεύεται μὲν τὸ Πνεῦμα τοῦ Υἱοῦ, οὐκ ὕστε-
ρον δὲ οὐδὲ πρότερον ἤπερ (58) αὐτὸς γεννᾶται

63. Videsne impietatis absurditatem? Vide et
hæc alia ratione. Simul quidem a Patre generari
Filium et simul Spiritum procedere, consentaneum
est sacræ theologiæ nec a legibus incorporeæ super-
naturalisque substantiæ alienum. Jam vero si Spi-
ritus simul et a Patre procedat et a Filio (prius
enim et posterius a sempiterna Trinitate alienum
est), quomodo, quæso, differentia divinarum causa-
rum non differentes etiam hypostasies constituet
scissionemque inducet in simplici et individua
singularique Spiritus hypostasi? Ex eadem enim
B hypostasi diversas prodire operationes ac virtutes,
præsertim in supernaturalibus nostramque mentem
excedentibus, facile est intellectu, argumentisque
innumeris declaratur; hypostasin vero, quæ in di-
versas causas referatur, nusquam reperias, quia
simul cum differentia causarum ipsa quoque a se
differat ac discindatur.

64. Præter autem jam dicta : si quodcumque inest
quidem Deo, non autem in unitate et consubstan-
tialitate omnipotentis cernitur Trinitatis, id plane
unius est trium personarum; processio vero Spi-
ritus non ejus est mirificæ unitatis, quæ in Trinitate
consideratur; ergo unius est solummodo trium
C personarum. Attendendum quoque hujusmodi rati-
ocinationi. Si Spiritus a Filio procedit, non autem
prius neque posterius, quam ipse a Patre generatur
(nam quam longissime hæc temporis adverbia ab

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(41) Mon. ἀν ὀραβηθί.

(42) Similiter Photius opusc. contra vet. Rom.
asceclas cap. 5. Nicol. Methon. cap. 22 : Καὶ οὐδὲ
ἀν ἀμέσως ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύοιτο τὸ ἐκ τοῦ
Υἱοῦ τοῦ ἐκ τοῦ Πατρὸς ἀμέσως γεννυμένου ἐκπο-
ρευόμενον [Πνεῦμα]· εἰ δὲ καὶ ἐκ τοῦ Πατρὸς ἀμέ-
σως (ἀμέσως γὰρ ὁμοίως ἐκ τοῦ Πατρὸς καὶ οὐ διὰ
μέσου τινὸς καὶ ὁ Υἱὸς γεννᾶται καὶ τὸ Πνεῦμα
ἐκπορεύεται), τὸ αὐτὸ ἀν αἷτιον ὁ Πατήρ καὶ προσ-
εχὲς εἶναι καὶ πόρρω αἷτιον ἀναβῆθη τοῦ αὐτοῦ
Πνεύματος.

(43) Mon. εὐσεδήματος (ἀσεβ.).

(44) Mon. κἀνταῦθα.

(45) Frequentissime inculcant Photiani, κατὰ τὸ
ἄμα τὰς προόδους εἶναι καὶ σὺν ἀλλήλαις, ut Mar-
cus Ephesius ait in Confessione apud Gregor. Col.
in Apol. Cod. Mon. cit. f. 115 a.

(46) Mon. διανοεῖν.

(47) Mon. μὲν Πν.

(48) Mon. πρότερον ὕστερον sine καὶ, quod tamen
habent Vat. et Palat.

(49) Mon. f. 461 b, 462 a. καὶ συναρτίσεις.

(50) Col. p. 295, συνιδεῖν.

(51) Mon. οὐδ. δὲ εὐρεῖν.

(52) Idem argumentum hoc pacto effert Photius
in ep. ad Aquilei. : Εἰ γὰρ ἐκπορεύεται μὲν τὸ Πνεῦμα
ἐκ τοῦ Υἱοῦ, οὐκ ὕστερον δὲ τῆς αὐτοῦ γεννήσεως
οὐδὲ πρότερον· ἔν γὰρ τῇ παναγίᾳ Τριάδι· τὰ
χορονικὰ ταῦτα προσρήματα παντελῶς ἀπελήλα-

τα· εἰ τοίνυν ἄμα μὲν ἐκπορεύεται τοῦ Πατρὸς,
ἄμα δὲ τοῦ Υἱοῦ, συνδιαιρεθήσεται ταῖς τῶν
προβαλλομένων ὑποστάσεσι καὶ αὐτὸ τὸ προβαλλο-
μενον, καὶ δύο ἀνθ' ἐνὸς αὐτοῖς ἔσται τὸ Πνεῦμα,
τὸ μὲν τοῦ Πατρὸς, τὸ δὲ τοῦ Υἱοῦ ἐκπορευόμενον.
Καὶ γὰρ οὐδὲν ἔστι τοιούτων καινιζόμενον, οὐδὲ ἐπὶ
τῶν διὰ γεννήσεως λαθόντων τὴν ὑπαρξίν· διάφορα
μὲν γὰρ ὄραν ἔστι καθ' ὑπόστασιν εἰ μὴ καὶ τῆς
αὐτῆς προϊόντα ὑποστάσεως· ἔν δὲ καὶ τὸ αὐτὸ καθ'
ὑπόστασιν ἐκ διαφόρων προϊέναι, καὶ μὴ συνδια-
ριεῖσθαι ταῖς προβαλλομένων ὑποστάσεσιν, ὅτε ἡ
γένεσις οἶδεν, οὐδὲ εἰ τι κρεῖττον τῆς γενέσεως. Cf.
Theodorum Ducam ap. Leon. Allat. Vind. Syn.
Eph. p. 533.

(53) In Mon. Cod. cap. λγ'.

(54) Mon. ἔν ἐστι, quod dubium; fort. ἐνεστι.

(55) Vatic. f. 203 a. δέ, Palat. et Mon. δῆ.

(56) Argumentum est idem quod cap. 36 prola-
tum fuit. Conferendus præter syllog. 9, ibidem
adductum et alius Nicolai Methonensis cap. 25, qui
ei adjungi debet : Εἰ δὲ φασί, μὴ τοῦ Πατρὸς ἴδιον
εἶναι τὸ προβάλλειν τὸ Πνεῦμα ἐξ ἑαυτοῦ, ἡ οὐδὲ τοῦ
Υἱοῦ ἴδιον ἔσται ἡ κοινὸν Πατρὸς καὶ Υἱοῦ· ἀλλ'
οὐδὲν ἐπὶ τῆς ὁμοουσίᾳ Τριάδος τῶν δύο κοινόν, δ
μὴ καὶ τοῦ τρίτου· εἰ δὲ μὴδὲ τοῦ Υἱοῦ ἴδιον, ἐπεὶ
μὴδὲ κοινόν — αὐτοὶ τὸ συμπέρασμα συναγαγέ-
τωσαν

(57) Mon. διδασκαλίᾳ.

(58) Mon. εἰπερ.

53. Prædicat igitur Ecclesia et Filium esse Patris A et Patrem esse Filii; sunt enim consubstantiales; neque tamen quia dicitur generatus Filius a Patre et Pater dicitur esse Filii, idcirco vicissim affirmare licebit Patrem a Filio generari. Ita ergo quando dicimus Spiritum esse Patris ac Filii, consubstantialitatem quidem ejus cum utroque ex vocibus istis colligimus; scimus autem Spiritum consubstantialem esse Patri, quia ex ipso procedat, atque consubstantialem Filio, non quia procedat (absit! nam nec Filius consubstantialis est Spiritui propter generationem), sed quia ex una indivisaque causa ab æterno simul eodemque ordine uterque prodiit.

54. *Spiritum Filii sui.* Intellige, sodes, nec velis divinam salutaremque vocem præconis veritatis in pernicipi materiam tibi convertere. Non est operosum respiscere, non est ad hoc ingenio acutiore opus, quod valeat in abditiora mysteria penetrare. Aliud significat *Spiritus Filii sui*, et aliud denotat *Spiritus ex Patre procedens*. Nec te similitudo casuum in casum irreparabilem compellat. Multa enim verba, quæ simili efferuntur vocis forma, similem sensum nullatenus exhibent, plurimaque tibi hoc loco verba ejusmodi recenserem, nisi contumacia tua meum studium in desidiam verteret.

55. Tu vero forsitan affirmaveris, imo tuis serviens legibus omnino cogaris ab hac non recedere absurditate: quoniam Filius non solum splendor Patris et lumen de lumine a nostris theologis nuncupatur, sed et ipse ait: *Ego sum lux mundi*, et quoniam est lumen lumini consubstantiale, Filius

γρ. [ζ.] Ἱερολογεῖ τοίνυν ἡ Ἐκκλησία καὶ τὸν Υἱὸν εἶναι τοῦ Πατρὸς, καὶ τὸν Πατέρα τοῦ Υἱοῦ· καὶ γὰρ ὁμοούσια· καὶ οὐ δῆπου διότι θεολογεῖται γεγενῆσθαι ὁ Υἱὸς ἐκ τοῦ Πατρὸς, καὶ διότι λέγεται καὶ ὁ Πατὴρ τοῦ Υἱοῦ, διὰ τοῦτο καὶ [53] ἀνάπαλιν δυσφημῆσομεν (43)· οὕτως οὖν ἀπειθῶν (44) ἱερολογούμεν τὸ Πνεῦμα εἶναι τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ, τὸ μὲν ὁμοούσιον πάντως πρὸς ἑκάτερον (45) ταῖς φωναῖς συνεισάγομεν· ἴσμεν δ' ὅτι ὁμοούσιον μὲν ἐστὶ τῷ Πατρὶ, διότι ἐξ αὐτοῦ ἐκπορεύεται· ὁμοούσιον δὲ τῷ Υἱῷ, οὐκ ὅτι ἐκπορεύεται (ἀπαγε· ἐπεὶ μηδὲ κάκεινος (46) αὐτῷ διὰ τὴν γέννησιν), ἀλλ' ὅτι ἐξ ἐνὸς καὶ ἀμερίστου αἰτίου πρὸ αἰῶνων τε καὶ ὁμοταγῶς ἑκατέρῃ ἢ πρόδος (47).

νδ. [η.] Τὸ Πνεῦμα τοῦ Υἱοῦ αὐτοῦ (48). Σύνες, ὦ οὔτος, καὶ μὴ τὴν τοῦ κήρυκος τῆς ἀληθείας θεόσοφον τε καὶ σωτήριον φωνὴν ὀλεθρίου πάθους σαυτῷ συσκευάζης (49) ὑπόθεσιν. Οὐκ ἐστὶν ἐργώδης ἢ ἀνάηψις, οὐκ ὀξυτέρως δέεται φρονῆς οὐδ' ἐμπαθεῖν ἐβρώμενης τοῖς κρυφωτέροις (50)· [54] ἄλλο (51) σημαίνει, Τὸ Πνεῦμα τοῦ Υἱοῦ αὐτοῦ, καὶ ἕτερον (52) μυσταγωγεῖ, Τὸ Πνεῦμα τὸ ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορευόμενον (53). Μηδέ σε ἡ ὁμοιότης (54) τῶν πτώσεων (55) εἰς ἀνίατον συναλαυνέτω πτώμα (56). Πολλὰ γὰρ τῶν ῥημάτων (57) τῷ ὁμοίῳ προαγόμενα τῆς φωνῆς τῷ πῶπ οὐ τὸν ὁμοιον νῦν οὐμενοῦν οὐδ' ἐγγῶς διερμηνεύει· καὶ πλεῖστον ἐν σοι τοιούτων (58) κατάλογον ἠθροισάμην (59), εἰ μὴ σου τὸ ἀπειθῆς (60) τὴν ἐμὴν σπουδὴν μετέβαλλεν εἰς ὄκνον.

νε. [θ.] Σὺ δ' ἂν (61) ἴσως εἰπὴν ὑπαχθῆς, μᾶλλον δὲ τοῖς σοῖς δουλεύων νόμοις ἀνάγκην ἔχεις (62) μὴ ἀφίστασθαι τῆς ἀτοπίας· Ἐπειδὴ τὸ ἀπαύγασμα τοῦ Πατρὸς (63) καὶ τὸ ἐκ τοῦ φωτὸς φῶς ὁ Υἱὸς οὐ τοῦτο μόνον θεολογεῖται, ἀλλὰ καὶ αὐτός (64) φησιν· Ἐγὼ εἰμι τὸ φῶς τοῦ κόσμου,

VARLÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(43) Col. δυσφημῆσομεν.

(44) Palat. f. 229 a. καὶ . . . (rasura).

(45) Mon. πρὸς ἑκατέρως (superscriptum — ος) εἰς φωναῖς. Hugu Ether. II, 20 p. 1235: Consubstantialitatem quidem ad utrumque omnino vocibus, et non significatione, reddimus.

(46) Mon. μηδ' ἐκεῖνος. Sic Col.

(47) Hugo Etherianus l. c. Photium alloquens: « Ad hoc autem fateris, quod sacrosancte confitearis, Spiritum esse Patris et Filii; sed et substantiale (l. consubstantiale) ad utrumque tantum vocibus applicas in hunc modum faudo: « Scimus quod consubstantialis est quidem Patri Spiritus, eo quod ex ipso procedit, consubstantialis vero Filio, non quod ex ipso procedat (absit! quia neque ille huic per generationem), sed quoniam ex una et indivisibili causa ante sæcula æqualiter utriusque (ed. utique) progressio. » Photium præverat Theodoretus, qui contra Cyrilli anathem. 9, insurgens scripsit (Opp. IV, 718, ed. Paris. 1642): Ἴδιον δὲ τὸ Πνεῦμα τοῦ Υἱοῦ, εἰ μὲν ὡς ὁμοφῶς καὶ ἐκ Πατρὸς ἐκπορευόμενον ἔφη, συνομολογήσομεν καὶ ὡς εὐσαθεῖ δεξόμεθα τὴν φωνήν· εἰ δὲ ὡς ἐξ Υἱοῦ ἢ δι' αὐτοῦ ὑπαρξίν ἔχον, ὡς ἐλάσσημον τοῦτο καὶ ὡς δυσσεβῆς ἀπορρίψομεν. Photium sequuntur hac in re ejus assectæ omnes. Cf. Andron. Camaterum apud Beccum Gr. Orth. II, p. 300, 301, et Marcum Ephes. syllog. 21 (Cod. Mon. 27 f, 236 b), ubi ait: Ἴνα μὴ δόξη τοῦ Υἱοῦ

ἄλλοτριον εἶναι καὶ μὴ ὁμοίως καὶ παρ' αὐτοῦ εἶδοσθαι, Πνεῦμα καὶ τοῦ Υἱοῦ λέγεται.

(48) In cod. Mon. cap. 31.

(49) Mon. f. 459, 460: Πόθως σαυτῷ κατασκευάζεις.

(50) Mon. κορυφωτέροις.

(51) Mon. ἄλλος.

(52) Mon. ἄλλο.

(53) Hanc Photii assertionem refert Beccus, lib. III, ad Theodor. Sugdææ episc. c. 7. Gr. Orthod. II, p. 142.

(54) Mon. μὴ δὲ σε ὁμοίω.

(55) Scilicet similis casus grammaticus (genitivus). Ludit in verbis πτώσις et πτώμα.

(56) Col. τραῦμα.

(57) Mon. ὀνομάτων.

(58) Mon. τοιούτων.

(59) In his colligendis Photium multam laborasse præter Vocabularium eidem ascriptum qu. Amphiloeh. 21 (ap. Maium Vett. Scr. I, p. 59-65) ostendit.

(60) Mon. ἀπαθῆς.

(61) Monac. Οὐδ' ἂν τσ. In Palat. signatur c. η', in Vat. θ'.

(62) Mon. ἔχειν.

(63) Cf. Hebr. I, 3.

(64) Mon. αὐτά.

ἔστι δὲ τὸ φῶς τοῦ φωτός (65) ὁμοούσιον ὁ Υἱὸς τοῦ Πατρὸς (66), [53] τὸν ἐκ τῆς σῆς σοφίας καὶ γνώμης καὶ γλώττης συμπλακέντα σοὶ βρόχον κἄν ἀψέ γοῦν, ἵνα μὴ λέγω σαυτῷ περιθεῖναι, ἀλλ' ὅς δίκαιος ἦσθα (67) παραιτεῖσθαι [καὶ] ζητεῖν (68) τὸν διὰ τῆς ἀγγχόνης θλεθρον ὄπως γένοιτό σοι διαφυγεῖν.

νς'. [ι'.] Εἶπεν ὁ θεῖος Παῦλος ὁ τῷ πλάτει τοῦ εὐαγγελικοῦ κηρύγματος (69) τὸν γύρον τῆς οἰκουμένης στενοχωρήσας· Ἐξάπέστειλεν ὁ Θεὸς τὸ Πνεῦμα τοῦ Υἱοῦ αὐτοῦ· ὃ μὲν (70) εἶπε λέγοντα οὐδεμίαν σε δίκην ἀπαιτούμεν· ὃ δὲ μὴ εἶπεν, ὡς ἐκείνου κηρύσσοντος δογματίζοντα ἐν δίκῃ σε γραφομένα (71) ποινηθῆσθαι (72) εἶναι καὶ ἀσεβείας (73). Εἶπεν (74) ἐκεῖνος ὁ οὐράνιος ἄνθρωπος· Τὸ Πνεῦμα τοῦ Υἱοῦ αὐτοῦ· σὺ δὲ ὡσπερ καὶ τὸν τρίτον οὐρανὸν ὑπερανάβας καὶ ἀπορρήτοτέρων ῥημάτων αὐτήκοος (75) γεγονὼς ἐκείνου μὲν τὴν φωνὴν ὡς (76) ἀτελεῖ παραγράφῃ (77) καὶ τῆς σῆς πίστεως ἀπελαύνεις, τελειοποιῶν δὲ (78) τὸ ἐκεῖνου ἀτελεῖς ἀντὶ τοῦ λέγειν, Τὸ Πνεῦμα τοῦ Υἱοῦ αὐτοῦ, τὸ Πνεῦμα δογματίζεις (φεῦ τῆς ἀνυπερβλήτου τολμῆς!) ἐκπορεύεσθαι τοῦ Υἱοῦ· καὶ ταῦτα [56] δραματουργῶν καὶ βλασφημῶν τὸν βλασφημούμενον (79) οὐδεμίαν λαμβάνεις αἰδῶ διδάσκαλον καὶ συνήγορον ἐπιγράφεσθαι. Ὅπως εἰδείξας, ἐκ ποίου πνεύματος ἐνεργούμενος καὶ πληρούμενος τὸν τηλικούτον καὶ τοσοῦτον ἰὸν τῆς ἀσεβείας (80-81) ἐξήμεσας.

νς'. [ια'.] Βούλει σοὶ καὶ ἐτέρας ἱεράς παραθεῖναι φωνάς, δι' ὧν σοὶ καὶ τὸ τῆς (82) ἀπονοίας καὶ παρανοίας στηλιτεύεται κακομήχανον; Ἱερολογεῖται τὸ πανάγιον Πνεῦμα, Πνεῦμα σοφίας, Πνεῦμα συνέσεως, Πνεῦμα γνώσεως, Πνεῦμα ἀγάπης, Πνεῦμα σωφρονισμοῦ, Πνεῦμα υιοθεσίας. Οὐ γὰρ ἐλάβετα, φησὶ, πνεῦμα δουλείας εἰς φόβον, ὃ τὸ ἀνέσπερον τῆς ἀληθείας φῶς τῷ τοῦ ἡλίου (83) δρόμῳ συνεξαπλώσας καὶ πᾶσαν τὴν γῆν ταῖς ἐκείθεν ἀκτίσι περιλαβὼν (84), ἀλλὰ Πνεῦμα Υιοθεσίας· καὶ πάλιν, Οὐ γὰρ ἔδωκεν ἡμῖν πνεῦμα δουλείας, ἀλλὰ Πνεῦμα σοφίας καὶ ἀγάπης καὶ σωφρονισμοῦ (85). Καὶ ὅη καὶ (86) Πνεῦμα πίστεως λέγεται καὶ ἐπαγγελίας

⁶⁵ Isa. xi. 3 · II Tim. i, 7. ⁶⁶ Rom. viii, 15. ⁶⁷ II Tim. i, 7.

VARIAE LECTIONES ET NOTÆ.

(65) Verba ἔστι δὲ τὸ φ. τοῦ φ. in textu omissa ad marg. supplentur in Monac.

(66) Mon. Ὁμοούσιον τοῦ Πατρὸς ὁ Υἱός.

(67) Mon. ἦσθα; habuit; sed postea correctum.

(68) · Sic Col.

(69) Vatic. f. 202 a. καὶ τὸν γ'. In Palat. signatur c. θ'.

(70) Mon. ὁ μ.

(71) Differunt codices: Vatic. Ἐν δίκῃ σε γραφομένα. Palat. f. 229 b. ἐνδίκης ἐγγραφόμεθα. Mon. f. 460 a. ἐνδίκως σε γραφ.

(72) Mon. ἐνοχοί.

(73) Ep. ad Aquilei. : Οὐ γὰρ αὐτοὺς ἐν οἷς κηρύσσει Παῦλος μεμφομένα, ἀλλὰ δι' ὧν τὰς ἐκείνου θεοσπεύστους φωνάς παραχαράττουσιν, αἰτιώμεθα καὶ δίσπερ ἂ μῆτε εἶπεν αὐτὸς μῆτε ποτὲ ἐνενόησεν εἰς κατηγόριαν αὐτοῦ ἀνασχυντούσι προκομίζεν· διὰ τοῦτο δικαίαν αὐτοὶ καὶ ἑαυτῶν ἀλίσκονται τὴν κατάργωσιν ἐπιφέροντες.

(74) In Palat. e' Vat. c. ι'.

nimirum Patri (a) contextum per te ex tua vafritie et opinione et lingua laqueum tandem aliquando ne dicam ipsum tibi imponere; at saltem deprecari te justum fuerit atque quærere, quomodo strangulationis mortem queas evadere.

56. Dixit divus Paulus, qui latitudine evangelicæ prædicationis telluris universæ ambitum coarctavit: *Misit Deus Spiritum Filii sui*. Dum id quod dixit enuntias, nullam a te pœnam exigimus, dum vero quod non dixit tanquam ab illo prædicatum constituis, reum te supplicii atque impietatis judicamus. Dixit ille cœlestis homo: *Spiritum Filii sui*; tu vero quasi tertium cœlum supergressus verborumque magis arcanorum auditor factus, vocem quidem illius tanquam imperfectam repudias et a fide tua eliminas, perficiens vero quod ille reliquerat imperfectum, loco dicendi: *Spiritum Filii sui*, asseris (o summam atque intolerandam audaciam!) a Filio Spiritum procedere; hæcque scenico conflagens more et ore sacrilego recitans Apostolum ipsum sacrilegio tuo læsum doctorem ac patronum tibi vindicare non erubescis. Plane ostendisti, quo spiritu occupatus ac impletus tantum ac tale impietatis venenum evomeris.

57. Visne alias adhuc tibi sacras apponam voces, quibus vesaniæ dementiæque tuæ malus confutetur dolus? Prædicatur sanctissimus Spiritus, Spiritus sapientiæ, Spiritus prudentiæ, Spiritus scientiæ, Spiritus dilectionis, Spiritus continentiæ, Spiritus adoptionis filiorum ⁶⁵. *Non enim accepistis spiritum servitutis in timorem*, ait Paulus, qui lucem veritatis nunquam vesperscentem quacunquē solis cursus porrigitur propagavit terramque universam illius radiis est complexus, *sed Spiritum adoptionis filiorum* ⁶⁶. Et rursus: *Non enim dedit vobis spiritum servitutis, sed Spiritum sapientiæ et dilectionis et sobrietatis* ⁶⁷. Imo et Spiritus fidei dicitur et pro-

(75) Mon. ἀπορρήτοτέρας ῥη.... (spatium vacuum) τήκοος, fort. ἀπορ. ῥήσεις αὐτήκ.

(76) ὡς omittit Mon.

(77) Col. περιγράφῃ.

(78) δὲ omittit Mon.

(79) Cf. I Cor. iv, 12, 13.

(80-81) Mon. τοσοῦτον τὸν ἰὸν τῆς βλασφημίας.

(82) Col. σοὶ τὸ τῆς.

(83) Mon. ὁ τὸν ἀνεσπ.... τοῦ Ἡλίου δρ.

(84) Sequentem lineam ἀλλὰ Πνεῦμα υιοθεσίας — ἡμῖν Πνεῦμα δουλείας omisit scriptor cod. Monac., qui habet: περιλαβὼν, ἀλλὰ Πν. σοφίας, κ. τ. λ., fortasse τῷ ὁμοιάρχῳ « ἀλλὰ » inductus.

(85) II Tim. i. 7: Οὐ γὰρ ἔδωκεν ἡμῖν ὁ Θεὸς πνεῦμα δουλείας, ἀλλὰ δυνάμειος καὶ ἀγάπης καὶ σωφρονισμοῦ.

(86) Col. val. δὴ καί.

(a) Per aposiopesin omittit consequens: Ergo ex mundo procedit Christus, etc.

missionis et virtutis et revelationis, consilii etiam et fortitudinis et pietatis et mansuetudinis⁶⁶: *Et si preoccupatus fuerit homo, inquit, in aliquo delicto, vos qui spirituales estis, instruite eum in Spiritu mansuetudinis (lenitatis)*⁶⁶. Ita Paulus, ignita Spiritus lingua. Dicitur etiam Spiritus sensationis; ait enim Scriptura: *Ecce vocavi ex nomine Beseleel; replevi eum Spiritu sapientiæ et scientiæ et sensationis*⁶⁷. Non solum hoc, verum et Spiritus humilitatis. ut canunt pueri in igne refrigerium nacti: *Sed in animo contrito et in Spiritu humilitatis, suscipiamur*⁶⁸. Sed et Spiritus iudicii et ardoris, quibus verbis ultrix et purgatrix Spiritus virtus manifestatur. Etenim Isaias clamat: *Purgabit eos Dominus Spiritus iudicii et ardoris*⁶⁹; sed et Spiritus plenitudinis, nam quo prophetarum nullus magis compatiens cæteris est Jeremias, *Via filiæ Sion, inquit, non in sanctum, nec in purum Spiritum plenitudinis*⁷⁰, pro eo ut diceret: Non repleta est puro et sancto Spiritu. Quid ergo? Ideone tu supercilio contracto ex donis, quæ ille largitur ac donat, procedere sanctissimum Spiritum impia ratiocinatione affirmabis ac subsistentiam ac processionem suam inde trahere? Ne igitur te impietas blandimentis suis pelliciat ad fallacias contra tuam ipsius salutem consuendas. Quod enim Filius et Verbum Dei et Sapientia et Virtus et Veritas in sacris nostris codicibus nuncupetur⁷¹, nemini non est notissimum; quod autem et sanctissimus Spiritus non solum dicatur Spiritus Filii, sed etiam Spiritus donorum, quorum distribuendorum potestatem habet, æque est iis exploratum qui intellectum ac sensum habent Christi.

58. Lex igitur tua tibi præcipiet, imo potius eoget asserere, non solum Spiritum a Filio procedere, quia Spiritus Filii dicitur, sed etiam ab intelligentia et aliorum donorum distributione et a sexcentis aliis divinis operationibus ac virtutibus, quarum sanctissimus Spiritus fons et largitor prædicatur atque agnoscitur, præcipue vero a fide, revelatione, promissione, iudicio et intelligentia, quoniam ne-

⁶⁶ Isa. xi, 2; Ephes. i, 13, 17. ⁶⁷ Galat. vi, 1. ⁶⁸ Exod. xxxi, 2, 3. ⁶⁹ Dan. iii, 39. ⁷⁰ Isa. iv, 4. ⁷¹ Jerem. iv, 11, 12. ⁷² Joan. i, 1 seqq. xiv, 6; 1 Cor. i, 24-30.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

- (87) Mon. ἐὰν γάρ.
 (88) Col. τὸν τοιοῦτον.
 (89) Mon. πύρινος.
 (90) Col. x. δὴ Πνεῦμα αἰσθήσεως.
 (91) Exod. xxxi, 2, 3: ἰδοὺ ἀνακάκημαί, x. τ. λ. LXX.
 (92) Mon. ἐπλήρωσεν. Col. καὶ ἐπλήρωσα. LXX: ἐνέπλησα αὐτὸν Πν. θεῖον σοφίας καὶ συνέσεως καὶ ἐπιστήμης.
 (93) Mon. καθαραικὴ habuit: sed tertium a postea deletum.
 (94) Mon. ἐμφαίνεται.
 (95) Col. καθαρεῖ.

καὶ δυνάμει καὶ ἀποκαλύψεως, βουλῆς τε καὶ ἰσχύος καὶ εὐσεβείας καὶ πραότητος: Ἐὰν καὶ (87) προληφθῆ ἄνθρωπος ἐν τινι παραπτώματι, ὑμεῖς, φησὶν, οἱ πνευματικοί, καταρτίζετε αὐτὸν (88) ἐν Πνεύματι πραότητος, [57] Παῦλος ἡ πυρίνη (89) γλῶσσα τοῦ Πνεύματος. Καὶ δὴ καὶ Πνεῦμα αἰσθήσεως (90): λέγει γὰρ τὰ Λόγια (91): Ἴδοὺ κέκληκα ἐξ ὀνόματος τὸν Βεσελεὴλ· ἐπλήρωσα (92) αὐτὸν Πνεῦμα σοφίας καὶ ἐπιστήμης καὶ αἰσθήσεως. Οὐ μὴν, ἀλλὰ καὶ ταπεινώσεως λέγεται Πνεῦμα, ὡς που ψάλλουσιν οἱ παῖδες τῷ κυρτ δροσιζόμενοι· Ἄλλ' ἐν ψυχῇ συντετριμμένη καὶ Πνεύματι ταπεινώσεως προσδεχθῆμεν. Ἄλλὰ καὶ κρίσεως Πνεῦμα καὶ καύσεως λέγεται, δι' ὧν ἡ τιμωρητικὴ τε καὶ καθαρικὴ (93) τοῦ Πνεύματος ἐμφανίζεται (94) δύναμις. Καὶ γὰρ Ἡσαίας βοᾷ· Καθαρεῖ (95) αὐτοὺς Κύριος Πνεύματι κρίσεως καὶ Πνεύματι καύσεως. Ἄλλὰ μὴν καὶ Πνεῦμα πληρώσεως, ὁ τῶν προφητῶν συμπαθέστατος Ἰερεμίας λέγει (96): Ἡ ὁδὸς τῆς θυγατρὸς τοῦ λαοῦ μου οὐκ εἰς ἀβύσσον οὐδὲ εἰς καθαρὸν Πνεῦμα πληρώσεως· ἀντὶ τοῦ· Οὐ πακλήρωται καθαρὸν καὶ ἁγίον Πνεύματος. Τί οὖν (97) διὰ τοῦτο σὺ τὴν ὄφρυν ἀνασπᾷς (98); ἐκ τῶν χαρισμάτων, ἅπερ αὐτὸ χορηγεῖ καὶ χαρίζεται, τὸ πανάγιον θεομαχῆσεις ἐκπορεύεσθαι Πνεῦμα καὶ τὴν ὑπαρξιν καὶ τὴν ἐκπόρευσιν ἐκεῖθεν ἐκλύσαι; καὶ μὴ σε τῆς εὐσεβείας ἢ πρόσκλησις ἐκ τῶν δεξιῶν ὑποδραμοῦσα τὴν σὴν ἀναπεισὴν κατασοφίζεσθαι (99) σωτηρίαν. ὅτι μὲν γὰρ ὁ Υἱὸς καὶ Λόγος τοῦ Θεοῦ καὶ Σοφία καὶ Δύναμις καὶ Ἀλήθεια τοῖς ἱεροῖς ἡμῶν ἀνακηρύττεται [58] Λόγοις (1), πᾶσιν ἢ γινώσκουσιν ἐξήπλωται· ὅτι δὲ καὶ τὸ πανάγιον Πνεῦμα οὐ μόνον λέγεται τοῦ Υἱοῦ, ἀλλὰ καὶ τῶν χαρισμάτων, ὧν τῆς διανομῆς τὸ κύριος ἔχει, ἐπίσης ὁ νοῦν ἔχειν ἡξιωμένος Χριστοῦ συνεπίσταται.

νη'. [1β'.] Τοιγαροῦν ὁ σὸς νόμος ἐπιτάξει σοι, μᾶλλον δὲ συναναγκάσει, μὴ μόνον ἐκ τοῦ Υἱοῦ λέγειν τὸ Πνεῦμα ἐκπορεύεσθαι, διότι τοῦ Υἱοῦ λέγεται, ἀλλὰ καὶ ἐκ τῆς συνέσεως καὶ ἐκ (2) τῆς τῶν χαρισμάτων διανομῆς καὶ ἀπὸ τῶν (3) μυρίων ἄλλων θεοπρεπῶν ἐνεργειῶν τε καὶ δυνάμεων, ὧν τὸ πανάγιον Πνεῦμα πηγὴ καὶ χορηγὸς δοξολογεῖται καὶ ἐπιγινώσκειται, μάλιστα δὲ ἐκ τῆς πίστεως καὶ (4)

- D (96) Jerem. iv, 11, 12. Sed longe differt textus Hebraicus et Latin. Vulg. LXX: Ὁδὸς τῆς θυγατρὸς τοῦ λαοῦ μου οὐκ εἰς καθαρὸν οὐδ' εἰς ἅγιον· Πνεῦμα πληρώσεως ἔξει μοι· νῦν δὲ ἐγὼ κελῶν κριμάτων μου πρὸς αὐτοῦς.
 (97) Col. τί οὖν;
 (98) Ἀνασπᾷσας ἐκ. τ. γ.
 (99) Mon. κατασοφισασθαι.
 (1) Col. λόγοις, πᾶσιν.
 (2) Mon. f. 460 b omitt. τῶν.
 (3) Mon. f. 461 a omitt. τῶν. Sic Col.
 (4) Mon. καὶ ἐκ τῆς ἀποκ. Col. καὶ ἀποκαλ.

τῆς ἀποκαλύψεως, τῆς ἐπαγγελίας τε καὶ τῆς κρισεως καὶ (5) συνέσεως· ὅτι μὴδὲ κακουργεῖν σοι πάρεστιν μὴδὲ λίαν βουλομένῳ τούτοις ὀνομάζεσθαι τὸν Υἱόν (6).

νθ. Εἰ δὲ τις ἐν τούτοις Πνεῦμα νομίσαι (7) παραλαμβάνεσθαι οὐκ αὐτὸ τὸ πανάγιον καὶ ὁμοούσιον τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ Πνεῦμα, ἀλλὰ τὰ ἐκείθεν βρῦοντα χάρισματα (8), διότι πρὸς ἐκεῖνο τὴν ἀναφορὰν ἔχει καὶ αὐτὸ ταῦτα διανέμει, τὴν τοῦ Πνεύματος ἐπωνυμίαν οικειώσασθαι, καίτοι (9) πολλὰ λέγειν ἔχων ὁμοῦ νῦν οὐκ (10) ἐρῶ. Διὰ τί; [59] Διότι εἰ καὶ τοῦτο συγχωρηθεῖ, οὐδὲν ἕλαττον αὐτῶν (11) ἀπελέγχεται τῆς παρανομίας (12) τὸ ἐπιχείρημα· ἐπεὶ γὰρ τοῦ Πνεύματος λέγεται τὰ χρίσματα, ὁ δὲ καινὸς αὐτοῖς ἐπιτάσσει (13) νόμος, ἐκείθεν προΐναι κηρύσσιν (14) τὸ Πνεῦμα, οὗ καὶ εἶναι λέγεται, οὐκ ἐστὶ τὸ Πνεῦμα ὡν λέγεται, ταῦτα προάγειν ἐροῦσιν (15), ἀλλ' ἀντιστρέφοντες (16) φήσουσι τῆς συνέσεως ἐκπορεύεσθαι καὶ προΐναι τὸ χάρισμα καὶ τῆς σοφίας καὶ τῶν ἄλλων ἀπάντων τῶν προειρημένων· ὥστε οὐ τὸ χάρισμα ἦτοι διὰ τοῦ πνευματικοῦ χαρίσματος (17) τὸ Πνεῦμα οὐδὲ (18) τὴν σύνεσιν χορηγεῖ οὐδὲ τὴν σοφίαν ἢ (19) τὴν δύναμιν, οὐδὲ τὴν υἰοθεσίαν οὐδὲ τὴν ἀποκάλυψιν, οὐδὲ τὴν πίστιν, οὐδὲ τὴν εὐσέθειαν· ἀλλὰ μᾶλλον τὸναντίον ἢ σύνεσις καὶ ἡ ἀποκάλυψις καὶ ἡ εὐσέθεια καὶ ἡ πίστις καὶ ὁ σωφρονισμὸς προάγουσι τὰ χάρισματα, ἅπερ σοὶ φίλον καλεῖν Πνεύματα, καὶ τῶν ἄλλων ὡσαύτως ἕκαστον (20), μᾶλλον δὲ εἴπερ ἕκαστον τῶν χαρισμάτων πνευμά σοι καλεῖσθαι νομιζέται καὶ τῷ ἀριθμῷ τῶν δωρεῶν τὸ πλῆθος τῶν πνευμάτων συναύξεται, καὶ οὐδὲν ἐνταῦθα σοὶ Πνεῦμα εἶπειν ἢ χάρισμα διαφέρει· οὗ δὲ λέγεται εἶναι τὸ Πνεῦμα, ἐκείθεν ἢ σὴ νομοθεσία προέρχεσθαι τε καὶ προάγεσθαι καλεῖται (21)· [60] ἕκαστον ἄρα οὐ τῶν χαρισμάτων ἢ τῶν πνευμάτων εἰς δύο τεμῶν ἀνθ' ἑνὸς πλείω ποιήσεις; Ἰν' ἢ τὸ μὲν χορηγοῦν, τὸ δὲ χορηγούμενον, καὶ τὸ μὲν προάγον, τὸ δὲ προαγόμενον, ἢ πίστις πίστιν καὶ ἡ σύνεσις σύνεσιν καὶ ἡ αἰσθησις αἰσθησιν, καὶ πόσον ἂν τις καταναλώσῃ χρόνον τὸν σὺν διερχόμενος λῆρον!

quaquam contendere potes, licet id admodum præ malignitate velis, Filium his nominibus insinuari.

59. Quod si quis in his per Spiritum existimet accipi non ipsum sanctissimum et consubstantialem Patri ac Filio Spiritum, sed emanantia inde dona seu charismata, quæ eo quod ad illum referuntur et ab illo distribuuntur, Spiritus nomen sortita sint (sibi asciverint): quanquam multa possem (contra hoc) asserere, ea tamen in præsentia non referam. Cur? Quia, licet hoc concedatur, nihilo tamen minus iniquus ipsorum conatus refellitur; quoniam enim dona illa dicuntur esse dona Spiritus, nova autem istorum lex præcipit, ut inde Spiritum procedere prædicemus, cujus et esse dicitur, non amplius affirmabunt, a Spiritu illa produci dona, quorum ipse dicitur Spiritus, sed vice versa asserent, ab intelligentia procedere ac prodire donum, nec non a sapientia cæterisque omnibus supra memoratis; quare non donum, nempe per donum spirituale ipse Spiritus, intelligentiam largitur vel sapientiam vel virtutem, vel filiationem vel revelationem vel fidem vel pietatem, sed contra potius intelligentia et revelatio et pietas et sobrietas producunt dona, quæ tibi placet spiritus appellare et aliorum quodlibet eodem modo; imo vero si quodlibet donum nuncupari Spiritum arbitraris, utique cum donorum numero copiam quoque auges spirituum nihilque proinde per te differt spiritum dicere vel donum; cujus autem dicitur esse spiritus, inde per leges tuas statuitur procedere atque produci. Singula igitur dona seu singulos spiritus bifariam secans pro uno plures efficies spiritus, quorum alter sit dans, alter sit datus, et alter producens, alter productus, fides nimirum producens fidem, et quid opus tempus terere tuas ineptias recensendo?

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(5) Mon. καὶ τῆς.

(6) Brevius in ep. ad Aquilei. hæc efferuntur: λέγεται γὰρ οὐδὲν ἕλαττον καὶ Πνεῦμα σοφίας καὶ γνώσεως καὶ δυνάμεως καὶ τοιούτων θεοπρεπιῶν ἄλλων· εἰ οὖν διότι τούτων τὸ Πνεῦμα λέγεται, διὰ τοῦτο καὶ ἐξ αὐτῶν ἀπαιτοῦσιν ἐκπορεύεσθαι, ὁρᾶν ἔστιν αὐτῶν τὸ σοφὸν τῆς ἐπινοίας, εἰς οἷον βάρβαρον πλάνην αὐτοῦ κατακρημνίζει καὶ ἰποπλανᾷ.

(7) Col. νομίσαι.

(8) Cf. hom. de Sp. S. Chrysostomo ascriptam cum initio, Χθὲς ἡμῖν, ὦ φιλόχριστοι... apud Beccum, *De proc. Sp. S.* c. 11; *Gr. Orth.* 1, p. 320-321.

(9) Καίτοι deest in Mon.

(10) Οὐκ deest in Mon.

(11) Mon. αὐτῶν.

(12) Mon. παρανομίας. Col. παρανομίας.

(13) Mon. ἐπιτάσσουσιν.

(14) Col. πρὸ καὶ κηρ.

(15) Mon. ἐοῦσι.

(16) Mon. ἀντιστρέφοντες habuit; quod corre-

ctum est in ἀντιστρέφοντες.

(17) Mon. χαρακτήρος.

(18) Οὐδὲ deest in Mon. et in Col.

(19) Col. οὐδὲ τὴν δύν.

(20) Mon. ἐκάστην.

(21) Fundem canonem: cujus dicitur Spiritus esse, ab eodem procedit, et cæteri schismatici Latinis affingunt, inter quos Jo. Phurnes apud Beccum, *De un. Eccl.* c. 54 (G. O. I. 189) ait: Εἰ δὲ διὰ τοῦτο ἐκ τοῦ Υἱοῦ λέγεις τὸ Πνεῦμα, ὅτι Πνεῦμα Υἱοῦ λέγεται, τί περὶ τοῦ Ἰωσήφ ἐροῦμεν εἰπόντος τοῖς ἀδελφοῖς· Μὴ φοβεῖσθε· τοῦ γὰρ Θεοῦ εἰμι ἐγὼ (*Gen.* 1, 20 sec. LXX); μὴ τὸν Ἰωσήφ τὴν ὑπαρξιν ἐκ τῆς θείας φύσεως ἐσχηκέναι νομίζομεν; καὶ τοῦ αὐτοῦ εἰπόντος· Τοῦ Κυρίου ἢ γῆ (*Psal.* xxiv, 1, LXX), μὴ ἐκ τῆς θείας φύσεως εἶναι αὐτὴν δώσομεν;..... πᾶν ὅπερ τινὸς εἶναι λέγεται, οὐκ ἐστὶ καὶ ἐξ αὐτοῦ εἶναι ἀνάγκη. Eodem pacto Nicolaus Methon. ap. eumd. l. c., e. 58 (p. 198): Οὐ πᾶν ὅπερ τινὸς, ἢ ὅτι καὶ ἐξ αὐτοῦ, et apud Hugonem Ether.

60. Sed enim et hoc contra seipsam hæresis colligit. Sanctissimus Spiritus tribuit dona dignis; hæresis autem, non contenta, ut apparet, hujus distributione, scindit hæc et comminuit et dividit in plures partes, ut habeat unde sectatores suos pluribus adhuc atque uberioribus compenset donis; sicque mentis illorum turbatio et confusio rerum naturam et ordinem pervertit et confundit, primaque impietatis satio innumeras gignit hæreses. Verum tametsi satis hæc sunt flectendis iis, qui non penitus sese impietati devoverint, iisque confutandis, qui impudentia uti vellint; et iis qui superstitionem amant, ab errore revocandis, atamen nec reliqua prætermittam. Ægrotantium enim alius hac, alius illa cura vel morbo levatur vel evincitur sponte, etsi sua voluntatis nequitia insanabilis.

*Άλλος μὲν γὰρ τῶν νοσοῦντων ἑτέρα θεραπεία, ἕτερος δὲ δι' ἑτέρας ἢ ἀπαλλάσσεται τοῦ νοσήματος, ἢ ἐκὼν διελέγχεται καὶ διὰ μοχθηρίαν γνώμης τὸ ἀνάτατον

61. Quamobrem ne ista quidem prætereunda. Si generatus quidem est Filius a Patre, procedit vero Spiritus a Filio, quomodo non ex hac sua opinione impietas in nepotis conditionem Spiritum amandabit et tremendum theologiæ nostræ mysterium in risum et nugas ablegabit?

62. Videas autem hinc quoque excessum impietatis. Si proxima causa Spiritus est Pater, quemadmodum et Filii (nam immediate tam generatio quam processio existit; neque enim medio aliquo Filius generatur, pariterque immediate Spiritus procedit), cum impiorum delirium asserat procedere etiam a Filio Spiritum eadem ipsa causa, videlicet

ζ'. Ἀλλὰ γὰρ καὶ τοῦτο καθ' ἑαυτῆς ἡ αἵρεσις συναγει· τὸ μὲν πανάγιον Πνεῦμα διανεμεῖ (22) χαρίσματα τοῖς ἀξίοις· αὐτὴ δὲ οὐδενί (23), ὡς ἔοικεν, ἀρεσκομένη, οὐδὲ τῇ τούτου διανομῇ, τέμνει ταῦτα καὶ (24) λεπτόνει καὶ εἰς πλείους (25) μοίρας καταμερίζει, ἔν' ἔχοι τοὺς αὐτῇ πειθωμένους (26) φιλοτιμίσθαι ταῖς δωρεαῖς ἐπὶ μᾶλλον τε (27) καὶ σαφιλίστερον· καὶ γέγονεν αὐτοῖς ἡ τῆς διανοίας παραχῆ καὶ σύγχυσις τῆν τῶν πραγμάτων φύσιν καὶ τάξιν εἰς ἀνατροπὴν καὶ θυρμὸν περιτρέπουσα, καὶ ἡ πρώτη καταβολὴ τοῦ δυσσεβήματος μυρίας αἰρέσεις ἀποτίκτουσα. Ἀλλὰ γὰρ εἰ (28) καὶ ἀποχρώντως ἔχει ταῦτα πείθειν τε τοὺς μὴ παντελῶς εἰς ἀσέβειαν ἀποδεθηκότας (29) καὶ τοὺς ἀναισχυνοῦντιν ἐλομένους διελέγχειν (30) καὶ τοὺς δεισιδαιμονεῖν ἐπικλιθέντας ἐπανορθοῦσθαι,

B [61] ἀλλ' οὖν οὐδὲ τὰ λείποντα παραλείψομεν (31). ὑπιστάμενος (32)

ζα'. [λθ'.] Διόπερ (33) οὐδὲ ταῦτα παριδεῖν δίκαιον. Εἰ (34) γεγέννηται μὲν ὁ Υἱὸς ἐκ τοῦ Πατρὸς (35) ἐκπορεύεται δὲ τὸ Πνεῦμα ἐκ τοῦ Υἱοῦ, πῶς οὐκ ἡ δυσσέβεια κατὰ τὴν οἰκίαν δόξαν οὐκ εἰς υἰωνόν τὸ Πνεῦμα παραπέμψει (36) καὶ τὸ φρικτὸν τῆς θεολογίας ἡμῶν οὐκ εἰς μακροὺς ἀπελάσει (37) λήρους (38);

[62.] ζβ'. [υ'.] Ἴδοις δ' ἂν κἀντεῦθεν τὴν ὑπερβολὴν τοῦ δυσσεβήματος. Εἰ προσεχὲς μὲν ἐστὶν αἰτιον τοῦ Πνεύματος ὁ Πατήρ (39), ὡσπερ καὶ τοῦ Υἱοῦ· ἀμέσως γὰρ ὁμοίως ἢ τε γέννησις καὶ ἡ ἐκπόρευσις· οὐδὲ γὰρ διὰ μέσου τινοῦ ὁ Υἱὸς γεννᾶται (40)· ἀμέσως δ' ὁμοίως καὶ τὸ Πνεῦμα ἐκπορεύεται· λέγει δὲ τῶν ἀσεβῶν ὁ λήρος ἐκπορεύεσθαι τὸ Πνεῦμα καὶ ἐκ

VARIÆ LECTIONES E. NOTÆ.

I. II, c. 12, p. 1227 : Investigandum est, quomodo sentiant, qui fatentur Spiritum ex Filio procedere; sive ideo quia Filii dicatur, sive quia universaliter omne quod alicujus dicitur esse, ex eodem ipso procedere videatur; hoc si ita est, quia Deus Abraham esse dicitur et Isaac et Jacob, ex his utique et procedat.

(22) Mon. f. 461 b, διαγγέλει. Col. διανεμεῖ.

(23) Vat. f. 203 a, οὐδέν. Sic Col.

(24) Mon. δέ.

(25) Col. πλείους.

(26) Mon. πειθωμένῃ.

(27) Τε deest in Mon.

(28) Col. omitt. εἰ.

(29) Mon. περιτρέποντας. Col. p. 294, ἀσεβήκοτας.

(31) Mon. διελέγχει.

(31) Col. παραλείψομαι.

(32) His finem imponit Photius longæ disputationi de Gal. IV, 6. Quem verba Pauli aliaque id genus interpretantem pone sequuntur schismatis assertores, ex quibus Theophylactus, Bulgariæ archiepiscopus (apud Beccum *Gr. orih.* I, 215, n. 65) : Ἰ'έγραπται, ἔφη, Πνεῦμα Υἱοῦ καὶ Πνεῦμα Χριστοῦ· κἀγὼ τίθεμαι, ἀλλ' οὐχ ὡς ἐξ ἐκείνου προῖόν, ἀλλ' ὡς οἰκίον αὐτοῦ· συγγενὲς γὰρ καὶ οὐκ ἀλλότριον· καὶ ὡς παρ' αὐτοῦ τοῖς ἀξίοις πεμπόμενον καὶ χορηγούμενον καὶ μεταδιδόμενον. Photius tamen infra rursus ad eandem materiam regreditur, ubi voces Πνεῦμα Υἱοῦ et Πνεῦμα Χριστοῦ non idem jicere asserit.

(33) In Cod. Mon. f. 461 b, cap. λθ'.

(34) Verba εἰ γεγ. — παραπέμψει ex Photio descripta leguntur in cod. Gr. theol. Vindobon. 324-Nessel. (Lambeccic est Cod. 157) fol. 247 b.

(35) Mon. ἐκ τοῦ Πατρὸς ὁ Υἱός.

(36) Cod. Vindob. citatus et Col. * πῶς οὐκ κατὰ τὴν οἰκ. δ. ἡ δυσσέβεια οὐκ εἰς υἰωνόν τὸ Πν. π. Monac. πῶς οὐ κατὰ τὴν οἰκίαν δόξαν ἡ εὐσέβεια (sic) οὐκ εἰς Υἱόν τὸ Πν. π.

(37) Mon. συναλάσει.

(38) Photius ep. ad Aquilei. : Οἱ δὲ ταῦτη δὲ δυσφημία κάτοχοι καὶ υἰωνόν εἰπεῖν τὸ Πνεῦμα οὐκ ἂν ἀποκνήσαιεν, εἰ δὲ τὴν φωνὴν φυλάττονται φόβῳ τῶν εὐσεβῶν, ἀλλ' οὖν τὸ φρόνημα δι' ὧν δογματίζουσι θάλπουσι. Εἰ γὰρ ὁ μὲν Υἱὸς ἐκ τοῦ Πατρὸς διὰ γεννήσεως πρόεισι, τὸ Πνεῦμα δὲ ἐκ τοῦ Υἱοῦ δι' ἐκπορεύσεως, εἰς υἰωνοῦ τάξιν περιστήσεται· καὶ πῶς ἂν εἴη τοῦτο φορητὸν τοῖς εὐσεβείν σπουδῆν ποιουμένοις καὶ τῷ τῶν Χριστιανῶν καταλόγῳ συνεξετάζεσθαι; ἢ πῶς ἐπὶ πολλῷ παρορώμενον ἀνεξέλεγκτον οὐ συνελκύσει, τοὺς σιγῶντας μὲν, νοῦ δὲ ἐκ Θεοῦ καὶ χαρίτων διελέγχειν ἀπολαύσαντας, εἰς τὴν τῶν βλασφημησάντων ἀπώλειαν; Nicol. Methon. c. 21 : Ἐτι εἰ ὁ μὲν Υἱὸς ἐκ τοῦ Πατρὸς, τὸ δὲ Πνεῦμα ἐκ τοῦ Υἱοῦ, τάχα καὶ εἰς υἰωνοῦ τάξιν τὸ Πνεῦμα τίθεται. Eadem fere occurrunt in Marci Ephesii syllogismis. Cod. Monac. 27, f. 258 a f. 253 b.

(39) Mon. εἰ προσεχὲς μὲν ἐστὶ τοῦ Πνεύματος αἰτιον ὁ Πατήρ.

(40) Mon. οὕτε γὰρ δ. μ. τ. γεννᾶται. Deest ὁ Υἱός.

τοῦ Υἱοῦ, τὸ αὐτὸ ἄν αἷτιον ὁ Πατὴρ καὶ πόρρω A
καὶ προσεχὲς αἷτιον εἶναι τοῦ αὐτοῦ ἀναβῆθη (41),
ὅπερ οὐδὲ ἐπὶ τῆς ῥεούσης καὶ ἀλλοιουμένης φύσεως
ἔστιν ἐπινοεῖν (42).

Ἐγ'. [μα'.] Ὁρᾶς τοῦ δυσσεδήματος (43) τὸ παρά-
λογον; Ὅρα κἀντεῦθεν (44)· Ἄμα μὲν τοῦ Πατρὸς
γεννᾶσθαι τὸν Υἱὸν καὶ ἄμα (45) τὸ Πνεῦμα ἐκπο-
ρευέσθαι, ἀκόλουθόν τε θεολογεῖν καὶ τῆς ἀσωμάτου
καὶ ὑπερφυῶ; οὐσίας τοὺς νόμους ἐστὶ μὴ ἄγνο-
εῖν (46)· ἄμα δὲ (47) τὸ Πνεῦμα ἐκπορευέσθαι
μὲν τοῦ Πατρὸς, ἐκπορευέσθαι δὲ καὶ τοῦ Υἱοῦ·
τὸ γὰρ πρότερον [63] καὶ ὕστερον (48) τῆς αἰθέλου
Τριάδος ἀλλότριον· τῶς οὐχ ἡ διαφορά τῶν θεωρη-
τικῶν αἰτίων διαφόρου οὐ συναρτῶσει (49) τὰς ὑπο-
στάσεις, καὶ τομὴν ἐπαφήσει κατὰ τῆς ἀτμήτου καὶ
ἀπλῆς καὶ ἐνιαίας τοῦ Πνεύματος ὑποστάσεως; B
Τῆς μὲν γὰρ αὐτῆς ὑποστάσεως διαφόρους προελ-
θεῖν ἐνεργείας τε καὶ δυνάμεις, μάλιστα γὰρ ἐπὶ
τῶν ὑπερφυῶν καὶ κρεῖττον ὀφισταμένων λόγου,
ῥᾶν τέ ἐστι συνιδεῖν (50) καὶ μυρία λαβεῖν τὰ μαρ-
τύρια· εἰς διάφορα δὲ τὴν ἀναφερομένην ὑπόστασιν
αἷτια οὐδαμῶς ἔστιν (51) εὐρεῖν μὴ τῷ διαφῶρῳ τῶν
αἰτίων καὶ αὐτὴν μὴ συνδιαφέρειν αὐτῆς καὶ συνδια-
τέμενεσθαι (52).

Ἐδ'. [μβ'.] Ἐπὶ δὲ γὰρ (53) τοῖς εἰρημένους εἰ
πᾶν ὅπερ ἔν ἐστι (54) μὲν τῷ Θεῷ, οὐκ ἔν τῇ ἐνό-
τητι δὲ καὶ ὁμοφυλίᾳ τῆς παντοκρατορικῆς ὁρᾶται
Τριάδος, τοῦτο δὴ (55), τοῦτο πάντως ἐνός ἐστι τῶν
τριῶν· ἡ δὲ τοῦ Πνεύματος ἐκπόρευσις οὐκ ἐστὶ τῆς
ἐν τῇ Τριάδι θεωρουμένης ὑπερφυῶς ἐνάδος, ἐνός
ἄρα [64] καὶ μένου ἐστὶ τῶν τριῶν (56). Προσέχειν C
δὲ δεῖ καὶ τῇ τοιαύτῃ τοῦ λόγου διασεψίᾳ (57)· εἰ
γὰρ ἐκπορεύεται μὲν τὸ Πνεῦμα τοῦ Υἱοῦ, οὐκ ὕστε-
ρον δὲ οὐδὲ πρότερον ἤπερ (58) αὐτὸς γεννᾶται

Pater, et remota et proxima causa dicenda erit
ejusdem, quod neque in fluxa hac alterationique
obnoxia natura cogitari potest.

63. Videane impietatis absurditatem? Vide et
hanc alia ratione. Simul quidem a Patre generari
Filium et simul Spiritum procedere, consentaneum
est sacræ theologiæ nec a legibus incorporæ super-
naturalisque substantiæ alienum. Jam vero si Spi-
ritus simul et a Patre procedat et a Filio (prius
enim et posterius a sempiterna Trinitate alienum
est), quomodo, quæso, differentia divinarum causa-
rum non differentes etiam hypostasias constituet
scissionemque inducet in simplici et individua
singularique Spiritus hypostasi? Ex eadem enim
B hypostasi diversas prodire operationes ac virtutes,
præsertim in supernaturalibus nostramque mentem
excedentibus, facile est intellectu, argumentisque
innumeris declaratur; hypostasim vero, quæ in di-
versas causas referatur, nusquam reperias, quin
simul cum differentia causarum ipsa quoque a se
differat ac discindatur.

64. Præter autem jam dicta: si quodcunque inest
quidem Deo, non autem in unitate et consubstan-
tialitate omnipotentis cernitur Trinitatis, id plane
unius est trium personarum; processio vero Spi-
ritus non ejus est mirificæ unitatis, quæ in Trinitate
consideratur; ergo unius est solummodo trium
personarum. Attendendum quoque hujusmodi rati-
ocinationi. Si Spiritus a Filio procedit, non autem
prius neque posterius, quam ipse a Patre generatur
(nam quam longissime hæc temporis adverbia ab

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

- (41) Mon. ἄν ὁραθεῖη.
(42) Similiter Photius opusc. contra vet. Rom.
assecclas cap. 3. Nicol. Methon. cap. 22: Καὶ οὐδ'
ἄν ἀμέσως ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορευοίτο τὸ ἐκ τοῦ
Υἱοῦ τοῦ ἐκ τοῦ Πατρὸς ἀμέσως γεννωμένου ἐκπο-
ρευόμενον [Πνεῦμα]· εἰ δὲ καὶ ἐκ τοῦ Πατρὸς ἀμέ-
σως (ἀμέσως γὰρ ὁμοίως ἐκ τοῦ Πατρὸς καὶ οὐ διὰ
μέσου τινός καὶ ὁ Υἱὸς γεννᾶται καὶ τὸ Πνεῦμα
ἐκπορεύεται), τὸ αὐτὸ ἄν αἷτιον ὁ Πατὴρ καὶ προσ-
εχὲς εἶναι καὶ πόρρω αἷτιον ἀναβῆθη τοῦ αὐτοῦ
Πνεύματος.
(43) Mon. εὐσεδήματος (ἀσεβ.).
(44) Mon. κἀνταῦθα.
(45) Frequentissime inculcant Photiani, κατὰ τὸ
ἄμα τὰς προόδους εἶναι καὶ σὺν ἀλλήλαις, ut Mar-
cus Ephesius aū in Confessione apud Gregor. Col.
in Apol. Cod. Mon. cit. f. 115 a.
(46) Mon. διανοεῖν.
(47) Mon. μὲν Πν.
(48) Mon. πρότερον ὕστερον sine καί, quod tamen
habent Vat. et Palat.
(49) Mon. f. 461 b, 462 a. καὶ συναρτῶσει.
(50) Col. p. 295, συνιδεῖν.
(51) Mon. οὐδ. δὲ εὐρεῖν.
(52) Idem argumentum hoc pacto effert Photius
in ep. ad Aquilei.· Εἰ γὰρ ἐκπορεύεται μὲν τὸ Πνεῦμα
ἐκ τοῦ Υἱοῦ, οὐκ ὕστερον δὲ τῆς αὐτοῦ γεννήσεως
οὐδὲ πρότερον· ἐν γὰρ τῇ παναγίᾳ Τριάδι· τὰ
χρονικὰ ταῦτα προσρήματα παντελῶς ἀπελήλα-

ται· εἰ τοίνυν ἄμα μὲν ἐκπορεύεται τοῦ Πατρὸς,
ἄμα δὲ τοῦ Υἱοῦ, συνδιαιρεθῆσεται ταῖς τῶν
προβαλλομένων ὑποστάσεσι καὶ αὐτὸ τὸ προβαλλο-
μενον, καὶ δύο ἀνθ' ἐνός αὐτοῖς ἔσται τὸ Πνεῦμα,
τὸ μὲν τοῦ Πατρὸς, τὸ δὲ τοῦ Υἱοῦ ἐκπορευόμενον.
Καὶ γὰρ οὐδὲν ἐστὶ τοιοῦτον καινιζόμενον, οὐδὲ ἐπὶ
τῶν διὰ γεννήσεως λαθόντων τὴν ὑπαρξίν· διάφορα
μὲν γὰρ ὄραν ἐστὶ καθ' ὑπόστασιν ἐκ μιᾶς καὶ τῆς
αὐτῆς προΐοντα ὑποστάσεως· ἔν δὲ καὶ τὸ αὐτὸ καθ'
ὑπόστασιν ἐκ διαφόρων προΐοναι, καὶ μὴ συνδια-
ιρεῖσθαι ταῖς προβαλλομένων ὑποστάσεσιν, οὔτε ἡ
γένεσις οἶδεν, οὐδὲ εἴ τι κρεῖττον τῆς γενέσεως. Cf.
Theodorum Ducam ap. Leon. Allat. Vind. Syn.
Eph. p. 533.

- (53) In Mon. Cod. cap. λγ'.
(54) Mon. ἔν ἐστι, quod dubium; fort. ἐνεστί.
(55) Vatic. f. 203 a. δέ, Palat. et Mon. δή.
(56) Argumentum est idem quod cap. 36 prola-
tum fuit. Conferendus præter syllog. 9, ibidem
adductum et alius Nicolai Methonensis cap. 25, qui
ei adjungi debet: Εἰ δὲ φασὶ, μὴ τοῦ Πατρὸς ἴδιον
εἶναι τὸ προβάλλειν τὸ Πνεῦμα ἐξ ἑαυτοῦ, ἢ οὐδὲ τοῦ
Υἱοῦ ἴδιον ἔσται ἡ κοινὸν Πατρὸς καὶ Υἱοῦ· ἀλλ'
οὐδὲν ἐπὶ τῆς ὁμοουσίᾳ Τριάδος τῶν δύο κοινόν, ὃ
μὴ καὶ τοῦ τρίτου· εἰ δὲ μηδὲ τοῦ Υἱοῦ ἴδιον, ἐπὶ
μηδὲ κοινόν— αὐτοὶ τὸ συμπέρασμα συναγαγέ-
τωσαν
(57) Mon. διδασκαλίᾳ.
(58) Mon. εἴπερ.

æterna Deitate absunt), quo momento generatur Filius a Patre, eo sane Spiritus a Filio procedet. Si ergo dum per generationem prodit Filius, tum per processionem producit Spiritum, sequeretur hunc una cum Filio producente ac producto constitui et existere (is enim impiæ sationis fructus); dum igitur generatur Filius, sequeretur eodem instanti Spiritum quoque una cum Filio generari et ab eodem procedere; quare Spiritus generatus simul existeret et procedens; generatus quidem, quia una cum Filio generato prodiret, procedens vero, quia duplicem pateretur processionem. Quibus quid aliud reperiri queat aut mæris imòium aut magis insanum!

65. Vides, in qualem erroris perditionisque foream tua te sophismata sacrorumque testimoniorum abusus protruderint; vides, quod verba illa, *De meo accipiet, et: Misit Deus Spiritum Filii sui* non solum nullum patrociniū exhibent blasphemæ tuæ linguæ, sed potius temeritatem illius redarguunt ubique iudicium ac supplicium inevitabile accersunt. Verum quousque tandem rebus jam plene ac multifariam demonstratis immorandum erit, cum potius oporteat etiam, si quid aliud pro nequissima sua sententiā proferunt, dissipare?

66. Ambrosium et Augustinum et Hieronymum et nonnullos alios dogmati Ecclesiæ obijciunt; inquirunt enim ab ipsis doceri Spiritum procedere ex Filio. *Oportet autem (aiunt) sanctos Patres impietatis crimini non subjicere. Vel enim pie ac recte locuti sunt, et debent quicumque eos ut Patres agnoscunt, cum ipsorum sententiā consentire; vel impia docuere dogmata, et tunc oportet illos quoque una cum ipsorum doctrinā velut impios rejicere.* Hæc vero quisnam dicunt? Ii nimirum, qui juvenili elati arrogantiā atque temeritate verentur, ne forte quidquam gravissimorum facinorum infectum irritumque relinquunt, quantum in ipsis est. Neque enim

A ἐκ τοῦ Πατρὸς (ὡς πορρωτάτω γὰρ τὰ χρονικά ταῦτα προσήματα τῆς ὑπεραιδίου Θεότητος (59), ἐν τῷ γεννᾶσθαι τὸν Υἱὸν ἐκ τοῦ Πατρὸς, ἐν τούτῳ ἄρα (60) τὸ Πνεῦμα ἐκπορεύεται (61) τοῦ Υἱοῦ· εἰ οὖν (62) ἐν ᾧ διὰ γεννήσεως πράξισιν ὁ Υἱὸς, ἐν τούτῳ δι' ἐκπορεύσεως προάγει τὸ Πνεῦμα, καὶ προάγοντί τε (63) καὶ προαγομένην συνυψίσταται (τούτο γὰρ τῆς ἀσεβοῦς εἰσπορᾶς (64) τὸ γεώργιον)· ἐν ᾧ ἄρα γεννᾶται ὁ Υἱὸς, ἐπίσης ἂν εἴη τὸ Πνεῦμα καὶ συγγενώμενον τῷ Υἱῷ καὶ ἐκπορευόμενον ἐξ αὐτοῦ· ὥστε τὸ Πνεῦμα γεννητὸν τε ἄμα καὶ ἐκπορευτὸν· γεννητὸν (65) μὲν, ὅτι τῷ Υἱῷ γεννωμένῳ συμπρόεισιν, ἐκπορευτὸν δὲ, ὅτι διπλῆν ὑπομένει τὴν ἐκπόρευσιν· ὣν τι ἂν φωραθεῖη πρὸς ἀσέβειαν ἢ πρὸς μανίαν χαλεπώτερον (66);

B [65] ἔσ'. Ὁρᾶς σου τὰ σοφίσματα καὶ τῶν χρησίων τὴν παράχρησιν, εἰς οἷόν σε βόθρον (67) πλάνης καὶ ἀπωλείας (68) συνώθησε· καὶ ὅτι τὸ, Ἐκ τοῦ ἐμοῦ λήψεται, καὶ δὴ καὶ τὸ, Ἐξακέσσειε ὁ Θεὸς τὸ Πνεῦμα τοῦ Υἱοῦ αὐτοῦ, οὐ μόνον οὐδεμίαν συνηγορίαν τῇ σῆ βλασφημίᾳ παρέχονται γλώσση, ἀλλὰ καὶ πάντων μάλλον τὴν τόλμαν αὐτῆς (69) διελέγχουσι καὶ τὴν δίχην ἐπάγουσιν ἀφυκτον. Ἀλλὰ μέγρι τίνος δεῖ σχολάζειν τοῖς ἀκριβῶς ἤδη καὶ πολυμερῶς ἀποδεδειγμένοις (70), δέον καὶ εἰ τι ἕτερον αὐτοῖς προκομίζεται τῆς κακοσχόλου γνώμης διασκορπίσαι (71);

ἔσ'. Ἀμβρόσιον καὶ Αὐγουστίνον καὶ Ἱερώνυμον καὶ τινὰς ἑτέρους τῷ δόγματι τῆς Ἐκκλησίας ἀντανιστώσι· καὶ γὰρ φασιν αὐτοὺς τὸ Πνεῦμα δογματίζειν ἐκπορεύεσθαι τοῦ Υἱοῦ· Καὶ δεῖ τοὺς Ἱεροῦς (72) Πατέρας μὴ δυσσεβείας ὑπάγειν ἐγκλήματι. Ἡ γὰρ εὐσεβῶς ἐδογματίσαν καὶ χρῆ τοὺς ὄσοι Πατέρας αὐτοῦς ἐπιγράφονται, συμφρονεῖν αὐτῶν τῷ φρονήματι, ἢ τὴν δυσσεβῶν εἰσηγητὰς δογμάτων γεγονότας κἀκεῖνον μετὰ τοῦ φρονήματος ὡς ἀσεβεῖς ἀποπέμπασθαι (73). [66] Ταῦτά τινες οἱ νεανίσκοι μὲν τὴν ἀπόνοιαν δεδιότες [Col. νεανίσκοι.... δεδειότες] δὲ μὴ ποῦ τι τῶν ἀτολήμων διαφυγῶν (74) αὐτῶν τὴν τόλμαν ἀπρακτον, ὅσα γε τῆ σφῶν γνώμῃ

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(59) Cf. prima verba argumenti ex ep. ad Aquilei. ad cap. præcedens nota 9 descripti.

(60) Col. add. καὶ.

(61) Mon. ἐκπορεύεται τὸ Πν. τοῦ Υἱοῦ.

(62) Mon. εἰ γὰρ ἐν.

(63) Codd. προάγον τί τε.

(64) Palat., f. 233 b, εἰσπορᾶς Vat. f. 203 b, εἰς σπορᾶς. Mon. σπορᾶς. Col. εἰ (νας.) σπορᾶς.

(65) Γεννητὸν deest in Mon.

(66) Photii argumento utitur Nicolaus Methonensis cap. 23: Εἴποι δ' ἂν τις οὐκ ἔξω λόγου, καὶ γεννητὸν εἶναι καὶ ἐκπορευτὸν τὸ αὐτὸ Πνεῦμα, εἰ ἄμα καὶ γεννωμένῳ τῷ Υἱῷ καὶ αὐτὸ προάγοντι συνυψίσταται· γεννητὸν μὲν ἢ συγγενᾶσθαι γεννωμένῳ τῷ προάγοντι τὸ προαγομένον ἀνάγκη· ἐκπορευτὸν δὲ, καθὼς καὶ ἐκ τοῦ Πατρὸς καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ ἐκπορεύεσθαι λέγεται.

(67) Mon. βόθρον.

(68) Mon. ἀσεβείας.

(69) Mon. αὐτοῦ.

(70) Mon. ἀποδεδειγμένῳ. Col. πολυμ. δεδειγμένοις.

(71) Col. διασκοπήσαι.

(72) Col. καὶ δὴ τοὺς Ἱερ.

(73) Hucusque loquuntur adversarii, quorum verba primum indirecto, deinde directo sermone adducit. In ep. ad Aquilei. hæc ita referuntur: Na, φησίν, ἀλλ' Ἀμβρόσιος ὁ μέγας καὶ Αὐγουστίνος καὶ Ἱερώνυμος καὶ τινες τούτοις ὁμοταγεῖς τε καὶ ἰσοστάσιοι, μέγα ὄνομα λαχόντες ἐπ' ἀρετῇ καὶ βίου λαμπρότητι τὸ Πνεῦμα ἐκ τοῦ Υἱοῦ ἐν πολλοῖς αὐτῶν λόγοις συνέταξαν ἐκπορεύεσθαι· καὶ δὴ τούτοις πειθόμεθα οὕτω καὶ λέγειν καὶ φρονεῖν καὶ μὴ ἀτιμάζειν Πατέρας εἰς αἰρετικὴν δόξαν διαβάλλοντες. Et paulo post: Ἀλλ' εἰ καλῶς, φησίν, ἐδογματίσαν, καὶ χρῆ τὸ ἐκείνων θάλασιν φρόνημα, τοὺς ὄσοι τούτους Πατέρας ἐπιγράφουσι· ἢ δυσσεβῶς εἶπον καὶ δεῖ τῷ αἰρετικῷ φρονήματι κἀκείνους συναποβάλλεσθαι. Ταῦτα οἱ τὴν ἀσέβειαν ἀδικώτεροι.

(74) Vatic. f. 203 b, διαφυγεῖν.

καὶ σπουδῇ γίνονται (75). Οὐδὲ γὰρ οὐδ' ἤρξασαν αὐτοὶς ἄσθεως τῆς Δεσποτικῆς φωνῆς ἢ διαστροφή οὔτε τοῦ κήρυκος τῆς εὐσεβείας ἢ πρὸς ἀσέβειαν διαβολή (76)· ἀλλ' ἀτελεῖς αὐτῶν ἡγούνται τὸ σπουδάσμα, εἰ μὴ καὶ οὗς Πατέρας ὑμνοῦσι (77) ζητήσουσι δι' ὧν ἐξυβρίζουσιν (78). Ἀπλοῦς (79) δὲ τῆς ἀληθείας ὁ καταισχύων αὐτοὺς χάνταυθα λόγος, Σύνετα, λέγων, ὅποι (80) φέρεσθε, μέχρι τίνος ὑμῶν τὸν ἐλεθρον εἰς αὐτὰ τὰ τῆς ψυχῆς ἐμβαθύνετε (81) καίρια.

ξζ'. [α'.] Τίνες Πατέρας τοὺς ἱεροῦς ἄνδρας ὡς ἀληθῶς νομίζουσιν, οὖρος (82) ἠνάγκασαν ἡμᾶς ὁ δὲ σερως (83) τῆς ἀποστασίας ἔρωσ (84) ὑπερασπιστὰς προκομίζειν τοῦ δυσσεδήματος; Τίνες αὐτοὺς μᾶλλον τὸ πατρικὸν διασώζουσι δίκαιον; οἱ μὴδὲν αὐτοὺς ἀντιφθέγγεσθαι τῷ κοινῷ Δεσπότη μηδολῶς (85) παραδεχόμενοι, ἢ οἱ τοῦτους βιαζόμενοι πρὸς ἀντίπαλον καταστῆναι τῆς Δεσποτικῆς φωνῆς μαρτυρίαν (86) καὶ τὴν θαυμαστὴν ἐκείνην μυσταγωγίαν, δι' ἧς θεολογοῦμεν τὸ Πνεῦμα τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεσθαι, διαστρίφειν ἰδίαις [67] εὐρασιλογίαις (87); Καὶ γὰρ πῶς οὐκ ἔστι κατέδηλον, ὡς ἡ ἀίρεσις βήματι μὲν τοῦς εἰρημέτους ἄνδρας Πατέρας καλεῖ (88) (γυμνῶ γὰρ καὶ τιμῆς ἀπάσης οὐ φθονεῖ μεταδίδοναι τῷ ὀνόματι [89]), ἔργῳ δὲ καὶ τῇ κατασκευαζούσῃ μηχανῇ (90) τὸ οικεῖον βούλημα εἰς τὴν τῶν θεομάχων καὶ φθοροποιῶν μοῖραν (91) αὐτοὺς ἀπελαύνουσιν, εἰ (92) μήπω ἄρα οἱ πάντα τολμηταὶ τοιοῦτοις αὐτῶν τοὺς Πατέρας προνομίοις νομίζουσιν ἐπαγγαλιζεσθαι (93);

ξη'. [β'.] Ἀνεῖπαν (94) Ἀμβρόσιος ἢ Ἀύγουστινός ἢ ὅστις ἕτερος [68] τῆς Δεσποτικῆς φωνῆς ἐναντία τῶν τοῦτέ φησιν; εἰ μὲν ἐγώ, τῶν σῶν Πατέρων ὄβριστης εἰμι· εἰ δὲ σὺ μὲν λέγεις, ἐγὼ δὲ κωλύω, σὺ μὲν ὄβριζεις, ἐγὼ δὲ σε τῶν Πατέρων ὄβριστὴν κα-

A satis istis fuit Dominicam pervertisse vocem, neque pietatis præconi impietatis inussisse notam; sed aliquid studio suo deesse arbitrantur, nisi et rationes perquirant, quibus eos, quos tanquam Patres celebrant, contumelia afficiant. At simplex hic quoque et veritatis sermo ipsos his fere verbis confundens: Videte, quo ruitis quousque vestram perniciem in interiora animæ penetralia protruditis.

67. Quinam sunt, qui sacros illos viros revera Patrum loco habent, quos male faustus defectionis amor vos veluti impietatis protectores in medium proferre coegit? Quinam religiosius illis Patrum jura servant? An qui negant illos ullatenus communi Domino contradicere, an qui hos adigunt ad testimonium voci Dominicæ oppositum exhibendum et ad mirabilem illam theologiam, qua instituti credimus Spiritum a Patre procedere, commentis propriis evertendam? Etenim quomodo non est manifestum hæresin verbo quidem memoratis viris nomen Patrum tribuere omni prorsus honore nudum, factis autem, quibus proprium placitum astruere machinantur, in partes impiorum et perniciosorum ipsos impellere, nisi forte viri ad omnia audaces talibus Patres suos prærogativis oblectari et gloriari credant.

68. Affirmavit Ambrosius vel Augustinus vel quicumque alius Dominicæ voci contraria. Quis hoc ait? Si ego, utique tuis sum Patribus injurius; sin vero tu quidem asseris, ego autem veto, utique tu illos afficis injuria, et ego te Patribus injuriam

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(75) Mon. f. 462 b. λέγοιτο.

(76) Mon. τῶν δυσσεβείας ἢ πρὸς ἀσέβ. δ.

(77) Col. ὀφθοῖσι.

(78) Ep. ad Aquilei. : Οὐ γὰρ αὐτοῖς, ὡς ἔοικε, μέγα πρὸς ἀσέβειαν δοκεῖ κρατυνομένη παρ' αὐτῶν τῆς θεολογίας ἢ διαστροφή· ἀλλ' ἀτελεῖς ἡγούνται τὸ σπουδάσμα, εἰ μὴ καὶ ζητήσωσιν εὐρεῖν οὗς Πατέρας; καλοῦσι διὰ τῆς τοιαύτης ἀγνώμονος ἑρεύνης καὶ τῆς τῶν ἀσχημόνων ἀνακαλύψεως ὅπως ὄβριζωσι: Col. ἐξυβρίζουσι.

(79) Mon. ἀπλῶς.

(80) Mon. ὅπη.

(81) Palat. f. 254 a, ἐμβαθύνεται.

(82) Sic Col. Mon. οὗς.

(83) Col. δὲσερις.

(84) Mon. ὄρους.

(85) Palat. μηδ' ὄλωσ.

(86) Vatic. μαρτυρίας.

(87) Ep. ad Aquilei. : Τίς ἐστὶν ὁ ὄβριστης . . . ; ὁ τοῦτους ἀντιτιθεῖς τῷ κοινῷ Δεσπότη καὶ διδασκάλῳ ἀντιφθεγγόμενος ἢ ὁ μὴδὲν μὲν τοιοῦτον ποιῶν, κοινῷ δὲ Δεσπότη κατακολουθεῖν ἅξιον πάντας τῷ θεοπίσματι; Εἰ ἀντὶ αὐτῶν τῆς εὐσεβείας ἐν ὀλίγοις περιγράφοντας, καὶ τοῦτους ἀντιφθεγγόμενος καὶ ἀντιτασσομένους οἰκουμηνικὰς συνόδοις καὶ ἀναριθμητῶν πλῆθει θεοφόρων Πατέρων ἀνδρῶν προβαλλόμενοι, ἢ οἱ τοὺς πολλαπλασίους συνηγόρους παραλαμβάνοντες;

(88) Sic Col. Palat. καλεῖν.

(89) Sic cod. Mon., ubi tamen γυμνῶ ad marg. supplement præposita dubitante particula ἰσως. Vatic.: γυμνοῦ τε τιμῆς ἀ. οὐ φθ. μ. τοῦ ὀνόματος. Palat.: γυμνῶν — — ὄνομα. Fortasse juxta Vatic. legendum: καλεῖ γυμνοῖ (pro γυμνοῖ) δὲ τιμῆς ἀπάσης; οὐ φθονεῖ μεταδίδοναι τοῦ ὀνόματος, ita ut γυμνοῦ pro γυμνοῖ scriptum censeatur. Videlicet: Quomodo non est evidens, hæresin prædictos viros verbo quidem vocare Patres, at vero omni eos honore exuere? Nomen iis impertiri nulla invidia prohibetur, opere vero, etc. Hæc mihi potius lectio Darridet. Col. γυμνῶν κ. τιμῆς ἀπ. οὐ φθ. μετ. τοῦ ὀνόματος.

(90) Mon. x. αὐτῇ. Pal. μηχανῇ.

(91) Μοῖραν deest in Mon., et legiur εαυτούς. Pal. αὐτοῖς.

(92) Hac in voce f. 462 expleto desinit Cod. Monac. gr. 27 textus, notato ad marginem cap. λδ'.

(93) Ep. ad Aquilei. : Ὅσοι δὲ τούτων βιάζονται εἰς ἀντίθετον μαρτυρίαν ἐλθεῖν τῆς Δεσποτικῆς φωνῆς, οὗτοι λέξαι μὲν γυμνῇ τὸν Πατέρα τοῦτοῖς χαρίζονται, ἔργῳ δὲ καὶ πάσῃ σπουδῇ εἰς τὴν τῶν πατρολογῶν καὶ πολεμίων χώραν αὐτοὺς ἀπελαύνουσι.

(94) In Vindobon. Cod. gr. theol. 324 (qui Lambeccio est cod. 157) fol. 247 b, inter excerpta ex Photio et aliis auctoribus prima hujus capituli verba usque ad vocem καταψηφίζομαι eodem prorsus pacto leguntur.

condemno. At, inquis, illi hæc scripserunt, et in illorum libris continetur, Spiritum a Filio procedere. Verum quid hoc? Si enim melius edocti sententiam non mutarunt, si justis evicti argumentis ab errore non recesserunt, tuum opus dicis tuumque inemendabilem animum (alia rursus hæc est adversus Patres tuos calumnia) illorum doctrinæ acceptum refers. Si vero, quæ est rerum humanarum conditio, licet cæteroque optimis quibusque virtutibus ornati, vel ex ignorantia quadam lapsi vel negligentia abrepti sunt, non tamen admoniti restiterunt aut ad correctiones animum pertinaciter obdurabant, quid hoc ad te? Quomodo vero in iis, qui nihil simile tuis moribus habuerunt, perfugium invenies pœnæ inevitabilis evitandæ? Si enim eorum, quibus tu abundas, illi ne leviter quidem participes facti sunt, sed potius plurimis aliis admirandæ virtutis pietatisque speciminibus ornati impium tuum dogma ex ignorantia aut negligentia pronuntiarunt, quid tu humanum illorum defectum tanquam legem impie credendi tibi constituis exque hac tua lege illos, qui nil ejusmodi sanxisse deprehensi sunt, iniquos legisque violatores declaras extremæque impietatis sub amoris benevolentiaque larva reos judicas? Non bona tuorum sunt studiorum conatuumque præmia. Sed vide impietatis excessum improbique insipientiam animi. In suum patrocinium vocant Dominum: deprehensi fuerunt mendaces et calumniatores; advocarunt patronos apostolos; convicti sunt istos quoque eodem modo calumniis afficientes; confugerunt rursus ad Patres; et loco honoris ingentem ipsis blasphemiam offundunt.

69. Et Patres quidem vocant, ita est, sed non ut Patrum illis honorem tribuant, verum ut inveniant qua possint ratione fieri parricidæ. Neque divi Pauli perhorrescunt vocem, quam tamen et ipsi contra Patres suos non sine ingenti malitia contorquent. Hic enim, qui potestatem accepit ligandi ac solvendi, et sane vinculo tremendo simul et valido (pertingit enim ad ipsum regnum cælorum); hic, inquam, ingenti claraque exclamat voce: *Licet nos aut angelus de cælo evangelizet vobis præterquam quod evangelizavimus vobis, anathema sit* ⁷². Paulus sonora et nunquam tacens Ecclesiæ tuba, vir tan-

⁷² Galat. 1, 8.

ταφίζομαι. Ἄλλα, φησὶ (95), γεγράφασι ταῦτα καὶ τοῖς ἐκείνων λόγοις ἐμπεριέχεται, τὸ Πνεῦμα τοῦ Υἱοῦ ἐκπορεύεσθαι. [γ.] Καὶ τί τοῦτο; Εἰ μὲν διὰ χθόντες οὐ μετέθευτο, εἰ τοῖς δικαίοις ἐλέγχουσιν οὐ μετεβάλλοντο (96), τὸ σὺν ἔργον λέγεις καὶ τὴν σὺν ἀνουθέτητον γνώμην (ἄλλη πάλιν αὕτη κατὰ τῶν σὺν Πατέρων συκοφαντία) εἰς τὴν ἐκείνων ἀναφέρεις διδασκαλίαν. Εἰ δὲ οἷα τὰ ἀνθρώπινα καίτοι τὰ ἄλλα τοῖς ἀρίστοις ἐνευθυμοῦντες (97) ἢ ἀγνοίᾳ τιμὴν περιέπεσον ἢ παροράματι ὑπηνέχθησαν, οὐκ ἀντίποιον δὲ διδασκόμενοι οὐδὲ πρὸς τὸ νουθετοῦν ἀπυθαδεῖαντο (98), τί τοῦτο πρὸς σέ; Πῶς δὲ εὐρήσεις ἐκείνους καταφυγὴν ὧν οὐδὲν ὁμοῖον πρὸς τὰ σά, τὴν ἀφυκτον δίκην ἀποφυγεῖν (99); Εἰ γὰρ ὧν σὺ μὲν ἀπολαύεις ἐκείνοις οὐδὲ γέγονε μετασχεῖν, πολλῶν δ' ἄλλων προσόντων αὐτοῖς θαύματος ἀξίων, δι' ὧν ἀρετὴ διαλάμπει καὶ εὐσέβεια, τὸ σὺν ἐξ ἀγνοίας ἢ κατὰ παρόρασιν ἐβλήθη δυσείδημα, τί τὸ ἐκείνων ἀνθρώπων [69] ἥτημα (1) νόμον μὲν ὥστε δυσσεβεῖν ἐαυτῶ συνεισφέρεις, ἐκ δὲ τοῦ σοῦ νόμου τοὺς μηδὲν τοιοῦτο νομοθετεῖν φοιραθέντας παρανόμους ἀποφαίνεις, καὶ ἀσεβείας ἐσχάτης ἐν προσωπειῶι στοργῆς καὶ εὐνοίας δίκην ἀπαιτεῖς; οὐ γὰρ καλὰ σοι (2) τῶν ἀγωνισμάτων τὰ ἐπιχειρεῖς. Ἄλλ' ὄρα τῆς ἀσεβείας τὴν ὑπερβολὴν καὶ τῆς κακοσχόλου γνώμης τὸ ἰσύνετον. Εἰς συνηγορίαν ἄγουσι τὸν Δεσπότην, πεφώρανται (3) συκοφαντοῦντες· ἐκάλεσαν συνηγόρους τοὺς μαθητάς, ἐάλωσαν κάκεινους τὸν αὐτὸν τρόπον περιβάλλοντες συκοφαντίας· κατέφυγον πάλιν εἰς Πατέρας, καὶ ἀντὶ τιμῆς μεγάλης αὐτῶν καταχέουσι βλασφημίαν.

Ἔθ. [δ.] Καὶ Πατέρας μὲν καλοῦσι (καλοῦσι γὰρ), ἀλλ' οὐχ ἵνα τὸ τῶν Πατέρων ἀπονεύμωσι γέρας, ἀλλ' ἵν' (4) εὐρήσῃσι (5) δι' ὧν ἂν γένοιτο πατραλογία. Καὶ οὐδὲ τὴν τοῦ θεσπεσίου Παύλου φρίττουσι φωνὴν, ἣν αὐτοὶ κατὰ τῶν Πατέρων αὐτῶν μετὰ πολλῆς ἀποβρίπτουσι τῆς κακοουργίας. Καὶ γὰρ οὗτος ὁ τὴν ἐξουσίαν λαβὼν δεσμεῖν καὶ λύειν, καὶ τὸ τοῦ δεσμοῦ φοβερὸν ἅμα καὶ κραταῖον (μέχρι γὰρ αὐτῆς ἀναφέρεται τῆς βασιλείας τῶν οὐρανῶν), οὗτος δὴ μεγάλη καὶ διαπρυσίῳ κέκραγε τῇ φωνῇ· *Κἀν ἡμεῖς ἢ ἀγγελος ἐξ οὐρανοῦ εὐαγγελίζηται* (6) *ὅμιν παρ' ὃ* (7) *εὐαγγελίζομεθα ὅμιν, ἀνάθεμα ἔστω* (8).

VARIE LECTIONES ET NOTÆ.

(95) Col. φασί.

(96) Palat. f. 235 a, μετεβάλλοντο.

(97) Vatic. ἐνευθυνοῦτες. * Col. ἐνευθυνοῦντες. In Palat., cujus lectionem adoptavimus, in μ rasura est.

(98) Palat. ἀπυθαδεῖαντο. Sic Col. Formæ ἀθαδεῖάζω et ἀθθαδεῖάζω promiscue occurrunt.

(99) Ep. ad Aquilei. archiep. : Εἰ μὲν ὑπομνησθέντες περὶ τοῦ προκειμένου κεφαλαίου τῶν εἰρημένων Πατέρων ἀντίπεε τὸ σύνταγμα καὶ πρὸς ἐντασίην τινα καὶ ἀπειθείαν ἀπεθρασύνετο, διέτεινάν τε τῇ αὐτῇ παρατροπῇ τῆς δόξης, καὶ ἐπ' αὐτῇ τὸν βίον μετὰ τοὺς ἐλέγχους κατέστρεψαν, ἀνάγκη τούτους συναποβάλλεσθαι τῷ προνήματι. Εἰ δὲ παρεφθόγγαντο μὲν ἢ διὰ τινα αἰτίαν νῦν ἀγνωσομένην

D ἡμῖν τῆς εὐθύτητος ἐξετράπησαν, οὐδεμία δὲ ζήτησις αὐτοῖς προσεήνεκται, οὐδ' εἰς μάθησιν τῆς ἀληθείας οὐδεὶς αὐτοὺς παρεκάλεσε, Πατέρας μὲν οὐδὲν ἔλαττον αὐτοῦς, εἰ καὶ μὴ τοῦτο εἶπον, ἐπιγραφόμεθα.

(1) Palat. τὸ ἐκεῖνον ἀνθρωπίνου ἦττ.

(2) Col. p. 298 : καλὰ σου.

(3) Vatic. f. 204 a, πεφώρανται.

(4) Palat. f. 235 b, ἢ εὐρ.

(5) Vat. εὐρήσουςι.

(6) Sic Col. Palat. εὐαγγελίζεται.

(7) Vatic. παρό.

(8) Gal. 1, 8. Ad hoc Apostoli effatum pariter provocat Phot. opusc. contra vet. Romæ assecclas cap. 13.

Παῦλος ἡ ἀσίγητος τῆς Ἐκκλησίας σάλπιγξ ὁ τοσούτος καὶ τηλικούτος τοῦς παρὰ τὸ Εὐαγγέλιον ἕτερόν τι τολμῶντας φρόνημα λαβεῖν καὶ παρεισάγειν τῷ ἀναθέματι παραπέμπει· καὶ οὐ τοὺς ἄλλους [70] μόνον, οἵτινες τοῦτο τολμήσειαν, ἀραὶς ἀνυπερβλήτοις ὑπάγει, ἀλλὰ καὶ αὐτὸν, ἔνοχος εἰ ὄφθει, πρὸς τὴν Ἰσὴν συνωθεῖ δίχην. Καὶ οὐδὲ μέχρι τούτου ἐν φοβερῶν τῆς ἀποφάσεως περιγράφει, ἀλλὰ καὶ τὸν οὐρανὸν αὐτὸν ἐρευνᾷ· καὶ ἄγγελον εὗρη τοῖς ἐπὶ γῆς ἐκείθεν ἐπιστάντα (9) καὶ ἕτερόν τι παρὰ τὸ εὐαγγελικὸν εὐαγγελιζόμενον κήρυγμα, τοῖς ὁμοίοις δεσμοῖς ὑποβάλλει καὶ τῷ διαβόλῳ παραπέμπει. Καὶ οὐ Πατέρας ἀνακαλῶν ἐφ' ὕβρει μὲν τῶν Δεσποτικῶν δογμάτων, ἐφ' ὕβρει δὲ (10) τοῦ κηρύγματος, ὡς γεγῶνασι κήρυκες οἱ μαθηταί, ἐφ' ὕβρει πασῶν τῶν οἰκουμενικῶν συνόδων, ἐφ' ὕβρει δὲ τῆς ἀνάπασαν τὴν οἰκουμένην κηρυττομένης εὐσεβείας, οὐ φρίττει οὐδὲ τρέμει οὐδὲ καταπέτσεις τὴν ἀπειλήν; ἀλλὰ καὶ τοὺς σοὺς Πατέρας εἰ μὴ ταύτης κοινωνοῦς ποιήσεις (11), ἀβίωτόν σοι τὸν βίον ἦγῃ· καὶ ὁ μὲν οὐδὲ τὴν ἀσώματον εὐλαβεῖται φύσιν (12), οὐδὲ ὅτι ὡς νόες καθαροὶ καθαρῶς καὶ ἀμέσως τῷ κοινῷ παριστάμενοι Δεσπότη, οὐδὲν (13) τούτων δυσωπήσεως ἀφορμὴν ποιεῖται, ἀλλὰ τοῖς ἐπιγείοις ἐν Ἰσῳ πρὸς τὸ ἀνάθεμα κατασπᾶ (14). [71] Σὺ δὲ Ἀμβρόσιον καὶ Ἀβγουστίνον καὶ τοὺς ἄλλους (φῶ τιμῆς ὀλεθρίας!) Πατέρας καλῶν κατὰ τῆς Δεσποτικῆς ἀνοητικῶν μυσταγωγίας ἀνεκτότερον οἶσι τὸ κατὰκριμα ἢ κατὰ σεαυτοῦ ἢ κατ' ἐκείνων (15) ἐπισπᾶσθαι; Οὐ γὰρ καλὴν γε τὴν ἀμοιβὴν τοῖς σοῖς ἀπονέμεις Πατράσι· οὐ καλὰ τὰ τροφία τοῖς γεννησάμενοις ἀντισφύροις (16)· ἀλλὰ γὰρ εἰς μὲν τοὺς μικροὺς ἀνδρας ἐκείνους, ὥσπερ οὐδὲν αὐτοῖς τῶν σῶν μετῆν σοφισμάτων οὐδὲ τῆς ἀπειθείας καὶ ἀσεβείας, οὕτως οὐδὲ τὸ σὸν ἀνάθεμα χώραν εὐρήσει διαβαίνειν· σὺ δὲ δι' ὧν ὄμωξ ἐκείθεν νομίζεις τὸ δυσσεβὲς συγχροτεῖσθαι, λαμπροῖς τοῖς ἔργοις καὶ φωνῆς ἀπάσης γεγωνότερον (17) κεραιγῶσι κατ' αὐτῶν τὸ ἀνάθεμα προκομίζεις (18).

σ. [ε'.] Καὶ οὐ τοῦτό φημι, ὅτι πάντως ἄπερ σὺ κατηγορεῖς, ἐκείνοις οὕτω περιφανῶς δογματίζεται,

tus ac talis eos qui præter Evangelium aliud quidquam audent aut sentire aut docere, anathemati tradit; neque alios dumtaxat, qui hoc fuerint ausi, diris immensis subicit, sed et sibi ipsi, si reus existat, eandem indicit pœnam. Nec eousque terrorem hujus sententiæ sistit ac limitat; sed et cœlos ipsos scrutatur, ibique si vel angelum inveniatur hominibus a Deo præfectum et aliud quidpiam præter evangelicam prædicationem evangelizantem paribus subicit vinculis et ad diabolium amandat. Et tu, Patres allegans in contumeliam Dominicorum dogmatum, in contumeliam prædicationis, cujus præcones exstiterunt apostoli, in contumeliam omnium œcumenicarum synodorum, in contumeliam pietatis, quæ toto prædicatur orbe, non horres nec contremiscis nec expavescis minas? Sed et tuos Patres nisi ejus criminis participes efficias, intolerabilem tibi vitam arbitraris. Et Paulus ne incorpoream quidem veretur naturam, nec penitus curat, quod angeli ut mentes puræ pure atque immediate communi assistunt Domino; nihil omnino horum veretur, sed æque ac terrenos homines, angelos quoque ad anathema pertrahit. Tu vero Ambrosium et Augustinum et cæteros (heu perniciosum honorem!) Patres nuncupans et adversus Dominicam doctrinam eosdem in aciem instruens, leviolem putas in te vel in illos damnationem accersere? Non enim bonam tuis Patribus mercedem, nec bona educationis præmiis genitoribus rependis. Verum enim vero in illos quidem beatos viros, quemadmodum ipsi nihil de tuis cavillis tuaque perveracia ac impietate participabant, ita nec tuum anathema pertingere ullatenus valebit, tu tamen eo quod inde putas istam impietatem confirmari et comprobari, luculentis factis omni voce clarius clamantibus anathema in illos profers.

70. Neque hoc dico, revera quæcunque tu asseris, ab iis ita luculente tradi; verum licet contigis-

VARIE LECTIONES ET NOTÆ.

(9) Deum angelos constituisse rebus humanis dirigendis ac populis et terræ zonis moderandis singulis fere singulis, sæpe Photius repetit respiciens ad Deuter. xxxii. 8 (in LXX); Amphiloch. 191, sive 40 (Galland. *Bibl. PP.* XIII, 744); Amph. 191, c. 4 (apud Mai *Vett. Scr.* I, p. 197). Patrum de hac re testimonia indicavit Klee, *Hist. dogm.* I, p. 257, nota 3 seq. Cf. et Greg. Naz. Or. xxviii, 31, p. 521 seq.; xlii, 9, 27, p. 755, 768 ed. Clemencet.

(10) Col. p. 299: ἐφ' ὕβρει δὲ πασῶν.

(11) Col. ποιήσεις.

(12) Intelligit, semper ob oculos habens Gal. i, 8, angelos, quos sæpe cum Patribus vocat ἀσωμάτους ὤσεις, ut ep. 228. p. 340 ed. Montacutii et Amphiloch. 6, c. 1 ed. Mai. l. c., p. 48.

(13) Palat. οὐδέ.

(14) Verba hæc ἀλλὰ καὶ τοὺς σοὺς πατέρας — — κατασπᾶ sine ulla lectionis differentia adducit Leo Allatius, in op. contra Hottinger. p. 196 et Photii

(oratione prima de Process. Sp. S.,) ita illa Latine reddens: « Sed et Patres tuos, nisi illius sententiæ participes feceris, non tibi vivendum esse arbitraris. Et hic quidem (Paulus) neque naturam incorpoream veretur, neque qua ratione uti mentes puræ pure et immediate communi Domino assistunt; horum nullo verecundiam sibi præcipit; sed æque atque terrena ad anathema divellit. »

(15) Sic Palat. Vat. κατ' ἐκείνου.

(16) Col. ἀντισφύροις.

(17) Col. γεγωνότερον.

(18) Ep. ad Aquil.: Εἰ μὲν μηδὲν ὁδὸς ὁ λόγος ἄνωθεν ἔφη πατέρας, τῷ κοινῷ Δεσπότη ἀντιφθέγονται, οὐδ' ἡμεῖς τοῦτοις ἀντιφθεγόμεθα· εἰ δ' ὁ μὲν φάτε, ὡς τῇ δεσποτικῇ φωνῇ ἀντιφθέγονται, ὁ μὲν ἔσται τὸ καὶ τὸν Δεσπότην δεύτερον ἐκείνων ποιεῖν, καὶ ἐκείνους διὰ τὸ τὴν δεσποτικὴν παριδεῖν ἐντολὴν ἀπελαύνειν εἰς τὸ τοῦ κριματός ἀπαράτητον.

set, illos tale quidpiam dixisse (homines enim erant nec potest se immunem ab omni humano lapsu perpetuo conservare qui ex luto fluxaque natura constat; imo non nunquam etiam viris optimis adnascuntur aliqua vestigia macularum); verum licet, inquam, forte ad aliquod indecorum ac turpe fuissent lapsi, ego sane probos Noemi filios imitauer et pro vestimentis silentio potius atque gratitudine paternam turpitudinem obtegerem, non autem, uti tu facis, Chami sequer exemplum; imo vero tu multo acerbius illo atque impudentius tuorum quos vocas, Patrum turpitudinem evulgas.⁷² Ille enim, non quia revelavit, sed quia non velavit, maledictionem sustinuit; tu vero et revelas et in hac audacia gloriaris, et ille quidem fratribus arcanum effert; tu vero non fratribus, nec uni aut alteri; sed quantum est ex tuo conatu et impudentia, universum quasi terrarum orbem theatrum constituens ingenti promulgas clamore, tuos Patres sordibus fædos esse, et in ipsorum turpitudine luxuriantis (debaeccharis) et ignominia illorum gaudes et socios quæris, per quos illorum dedecus ac deformitatem in publicam efferas lucem et solemniter celebres.

71. Dixit Augustinus et Hieronymus Spiritum a Filio procedere. Et unde potest haberi aut dari fides, post tot annos elapsos, non esse illorum scripta per malitiam depravata? Neque enim arbitrari debes, te solum esse ad impietatem fervidum et te solum audere non audenda; sed potius ex hac ipsa animi affectione reputa, tunc quoque facile fuisse versutissimo generis humani hosti tabulis vasis abundare.

72. Dixerunt, quos tu adducis, ista. Quod si ob aliquam necessitatem vel paganorum insaniam oppugnantes vel aliam hæreticam opinionem refellentes, vel auditorum indulgentes infirmitati vel ob aliquid aliud his simile, qualia solent in vita humana quotidie evenire, si, inquam, ob aliquam ejus modi causam sive etiam ob plures, iis forte talis vox exiit, quomodo tu quod illi non sensu dogmatico

⁷² Gen. ix, 21-27.

VARIE LECTIONES ET NOTÆ.

(19) Col. διὰ παντός.

(20) Vatic. ἔσθ' ὅτε.

(21) Gen. ix, 21-27.

(22) Vatic. ὡς. Col. p. 300 : ὡς.

(23) Palat. f. 277 a, ἐνσεμνύνη. Col. ἐνσεμνή. Ad marginem ἐνσεμνύση.

(24) Ep. ad Aquilei. immediate post verba ad cap. 66, nota 5 adducta : Δεικνύντες αὐτοὺς κάνταῦθα γνησίους τοῦ Χάμ μαθητάς, ὃς τὴν τοῦ πατρὸς ἀσχημοσύνην οὐ συνέκλυψεν, ἀναιδεὶ δὲ προσώπῳ διεχλεύασεν· ἀλλ' οἱ τῆς Ἐκκλησίας τρόφιμοι καὶ τῶν ἱερῶν μαθημάτων οὐκ ἐπιλήθμονες κατὰ τὸν Σήμ καὶ Ἰάφεθ καὶ τὴν πατρικὴν ἀσχημοσύνην ἐπικαλύπτειν ἐπίστανται, καὶ τοὺς μιμητάς τοῦ Χάμ καταγινώσκοντες ἀποστρέφονται.

(25) Col. νομίσης.

(26) En Photius sine tabulis et testibus Latinos reos insinuat corruptorum suorum Patrum textuum

ἀλλ' εἰ καὶ τοιοῦτόν τι συνέπεσεν αὐτοὺς εἰπεῖν (ἀνθρώποι γὰρ ἦσαν καὶ ἀνθρωπίνου παρολισθήματος οὐκ ἔστι διαπαντός (19) ὑπεράνω φέρεσθαι τὸν ἐκ πλοῦ καὶ βεούσης ὕλης συγκείμενον· ἔσθ' ὅτε (20) δὲ καὶ τοῖς ἀρίστοις ἐπιφύεται τινα κηλίδος ἔχνη)· ἀλλ' οὐν εἴ τι παρηγέχθησαν ἐνασχημονῆσαι, τοὺς εὐγνώμονας ἀν τῶν τοῦ Νῶε παιδῶν (21) ἐμιμησάμεν, καὶ ἀντὶ περιδολαίων τῇ σιωπῇ μᾶλλον καὶ εὐγνωμοσύνη τὴν πατρικὴν ἐπεκάλυψα ἀσχημοσύνην, οὐχὶ δ' ὡσπερ σὺ κατὰ τὸν Χάμ διεπραξάμεν· μᾶλλον δὲ σὺ πολὺν πικρότερον ἐκείνου καὶ ἀναιδέστερον τοὺς Πατέρας οὖς (22) λέγεις εἰς ἀσχημοσύνην [72] στηλιτεύεις· ὁ μὲν γὰρ οὐχ ὅτι ἀπεκάλυψεν, ἀλλ' ὅτι μὴ ἐπεκάλυψε, τὴν ἀρὰν ὑπέχει· σὺ δὲ καὶ ἀποκαλύπτεις, καὶ σεμνύνη (23) τῇ τόλμῃ· καὶ ὁ μὲν τοῖς ἀδελφοῖς τὸ ἀπόρρητον ἐκφέρει, σὺ δὲ οὐκ ἀδελφοίς, οὐδὲ πρὸς ἓνα ἢ δύο, ἀλλ' ὅσα γε τῇ σῆ σπουδῇ καὶ ἀνασχυντῆρα τὴν οἰκουμένην θέατρον καθίζων μέγα μὲν σαλπίζεις, ὡς οἱ σοὶ Πατέρες ἐνασχημονοῦσι· ἐνασελγαίνεις δ' αὐτῶν ταῖς ἀσχημοσύναις, καὶ τρυφᾷς τὴν κατ' ἐκείνων ἀτιμίαν· καὶ συγχορευτὰς ζητεῖς δι' ὧν τὴν ἐκείνων ὕβριν καὶ ἀσχημοσύνην εἰς τὸ λαμπρότατον πανηγυρίζεις (24).

σα'. [ζ'.] Εἶπεν Αὐγουστίνος καὶ Ἰερώνυμος τὸ Πνεῦμα ἐκ τοῦ Υἱοῦ ἐκπορεύεσθαι. Καὶ πόθεν ἔστι λαβεῖν ἢ δοῦναι πίστιν, τοσούτου βεύσαντος χρόνου, ὅτι μὴ αὐτῶν κεκακούρηται τὰ συντάγματα; Μὴ γὰρ νομίσεις (25) μόνον σαυτὸν εἶναι θερμὸν πρὸς ἀσέθειαν καὶ τολμηρὸν τὰ ἀτόλμητα, ἀλλ' ἐκ τῆς σῆς ἀναλογίζου μᾶλλον γνώμης, ὅτι καὶ τῆνικαῦτα οὐδὲν τὸ κωλύον ἦν τοιοῦτων σκευῶν εὐπορῆσαι τὸν πολυμήχανον τοῦ γένους ἐχθρὸν (26).

[73] οβ'. [ζ'.] Εἶπον οὖς σὺ λέγεις ταῦτα. Εἰ δὲ διὰ τινα περίστασιν ἢ πρὸς Ἑλληνιστῶν ἀντιπερόμενοι λύσσαν ἢ πρὸς ἄλλην αἰρετικὴν διαμαχόμενοι δόξαν ἢ τῇ τῶν ἀκροατῶν συγκαταβαλόντες ἀσθενεῖα, ἢ πόσα τοιαῦτα καθεκάστην ὁ ἀνθρώπινος ἐπιδεικνυσαι (27) βλος· εἰ οὐν ἐκείνῃ διὰ τι τοῦτων (28) ἢ καὶ διὰ πλείω τοιαύτην ἐκείνοις (29) ἀφείναι συνέπεσε φωνὴν, πῶς σὺ τὸ μὴ κατὰ δογματικὴν ἐκείνοις ἐν-

D Et sane plures posteriores Græci contendebant, Augustini testimonia de processione Spiritus S. a Filio ab additamentis fautoribus elicta et fraudulenter ejus libris inserta fuisse, dum alii alias vias inierunt. Qua de re conferas Allatium contra Hottinger. p. 299-309. Nos hic unius Marci Ephesii verba referimus, qui in Confessione (apud Gregor. Cpl. *Apolog.* contra eamd. Cod. Monac. 27, f. 131 b) scripsit: Τὰς δὲ τῶν δυτικῶν Πατέρων καὶ διδασκάλων φωνάς, αἶ τὴν αἰτίαν τοῦ Πνεύματος τῷ Υἱῷ διδάσκειν, οὕτε γνωρίζω (καὶ γὰρ οὐδὲ μετεβλήθησάν ποτε πρὸς τὴν ἡμετέραν γλώτταν, οὐδ' ὑπὸ τῶν οἰκουμηνικῶν συνόδων ἐδοκιμάσθησαν), οὕτε παραδέχομαι τεκμαιρόμενος, ὅτι διεφθαρμένοι εἰσὶ καὶ παρῆγγραπτοι.

(27) Col. ἐπιδεικνυσται.

(28) Palat. f. 237 b. διὰ τοι τ.

(29) Ἐκείνοις hic redundat.

νοϊαν εἰρημένον, δόγμα καὶ νόμον ποιῶν σαυτῷ μὲν ἀνοήθητον (30) τὴν ἀπώλειαν ἐπάγεις, ἐκείνους δὲ συγκατασπᾶν τῇ σῆ φιλονεικίᾳ ἀπονοίᾳ (31);

σγ. [η'.] Εἶπεν ὁ τῆς οἰκουμένης κήρυξ ὁ τῶν ἀποβρήτων θεωρὸς, ὁ τῆν ἀνθρωπίνην φύσιν τοῖς καθ' ἑαυτὸν ἐξευγενείας τρόποις· εἶπεν ἐκείνος πρὸς τοὺς Ἑλληγνιστάς πολλῶ τῷ λόγῳ βρόντας ἀντιφερόμενος καὶ τὴν ἐκείνων ὄφρυν ἀνω τεινομένην κάτω παρασκευάσας νεύειν, μάλλον δὲ πρὸς τὴν ἀσθένειαν αὐτῶν συγκατιῶν, τί εἶπε; *Διερχόμενος καὶ ἀναθεωρῶν τὰ σεβάσματα ὑμῶν, εὖρον καὶ βωμὸν ἐν ᾧ ἐπεγέγραπτο· Ἀγνώστῳ Θεῷ· ὃν οὖν ἀγνοοῦντες εὐσεβεῖτε, τοῦτον ἐγὼ καταγγέλλω ὑμῖν* (32). Τί οὖν; Δι' ὧν τῆς (33) [74] Ἐκκλησια; ὁ διδάσκαλος τοὺς Ἑλλήνων σοφοὺς ἐθήρα, καὶ τῆς ἀσεβείας πρὸς τὴν εὐσέβειαν χειραγῶγει καὶ μετέφερε, ταῦτα σὺ δόγμα (33) ποιήσεις, καὶ κηρύττειν τολμήσεις τὸν καθαιρέτην τῶν εἰδώλων καταγγέλλειν, ὃν ἐτίθετο καὶ ὠνόμαζεν ὁ Ἑλληγνισμὸς ἄγνωστον θεόν; Οὐ γὰρ θαυμαστόν σου τὸ τῆς σοφίας δραστήριον καὶ τῶν κακοσχόλων ἡ πλοκή σοφισμάτων. Ἀνειμένοσ ἦν ὁ βωμὸς τῷ Πανί (34)· ἡ δὲ τῶν Ἀθηνῶν πόλις τοῦ τιμωμένου τέως μὴ συνιέντες τὸ ὄνομα ἐπέγραψον τῷ βωμῷ· Ἀγνώστῳ Θεῷ. Ἐπεὶ γὰρ ἐκ τῶν προφητικῶν χρησμῶν καὶ τῶν Δεσποτικῶν λογίων ὁ περιδέξιος ἐκείνοσ καὶ οὐράνιοσ ἀνθρωποσ μὴ πειθόμενον ἑώρα τὸ Ἑλληγνικόν, ἐξ αὐτῶν αὐτοῦ τῶν θεοστυγῶν σεβασμάτων εἰς τὸ τοῦ Δημιουργοῦ μετακαλεῖται σέβας· ἐξ αὐτῶν τῶν τοῦ διαδόλου προγραμμάτων τῆς αὐτοῦ καταψηφίζεται τυραννίδοσ· ἐκ τῶν ὀχυρωμάτων καταστρέφει τὸ κράτοσ αὐτοῦ τῆς ἐξουσίας· ἀπὸ τῆς πλάνης γεωργεῖ τὴν εὐσέβειαν· ἐκ τῆς ἀπωλείας βλαστοῦσ ἡμῖν προβάλλεται σωτηρίας· ἐκ τῆς τοῦ διαδόλου παγίδοσ εἰς τὸν δρόμον ἐνισχῶσει τοῦ Εὐαγγελίου· βαλθίδα ποιεῖται τὴν κορυφὴν τῆς ἀποστασίας τῆς εἰσόδου, δι' ἧσ ἦν αὐτοῖσ εἰς τὸν νυμφῶνα Χριστοῦ καὶ τὴν ἀχραντον αὐτοῦ παστάδα εἰσελθεῖν τὴν Ἐκκλησίαν (35). Οὕτωσ ἦν ἐκείνοσ ὁ μετάρσιοσ νοῦσ διὰ τῶν ὄπλων τοῦ ἐχθροῦ αὐτὸν κατατιτρώσκειν τὸν ἐχθρὸν καὶ [75] αἰχμαλωτίζειν δραστήριοσ τε καὶ τὴν ἀνοθεν ἑαυτῷ φέρειν ἰσχύν. Τί οὖν; Διότι Παῦλοσ τοῖσ ὄπλοισ τοῦ ἐχθροῦ καθ-

A pronuntiarunt, pro dogmate ac lege sumens tibi quidem ipsi irreparabilem creas perniciem, illos vero in tuam abriperere vesaniam contendis?

73. Dixit orbis terrarum præco, arcanorum contemplator, qui humanam naturam insignibus suis moribus nobilitavit, dixit ille adversus Atheniensis ornato ac fluido dicendi genere pollentes disputans, illorumque animos nimium elatos submitbens ac deprimens, imo potius ad illorum infirmitatem sese accommodans, quid igitur dixit? *Præteriens et videns simulacra vestra, inveni et aram in qua scriptum erat: Ignoto Deo. Quem igitur ignorantes colitis, hunc ego annuntio vobis*⁷⁴. Quid igitur? Ea, per quæ Paulus Ecclesiæ doctor sapientes Græcorum aucupabatur atque ex impietate ad pietatem manu-ducens transferebat, hæc, inquam, tu pro dogmate accipies et asserere audebis, a Paulo idolorum eversore illum prædicari, quem gentilium error colebat nominabatque ignotum Deum? Non enim mira accedere nobis debet tui ingenii in fallacibus argutis consueudis solertia. Erectum erat altare illud Pani; urbs autem Athenarum nomen ejus qui in eo colebatur interim ignorans inscripserat: *Ignoto Deo*. Jam vero quoniam ex prophetarum oraculis Christique Domini eloquiis egregius ille cœlestisque vir videbat, haudquaquam gentiles flecti, ex ipsismet exsecrandis simulacris ad cultum eos revocat Conditoris, et ex ipsis diaboli programmatibus potestatis ejusdem tyrannidem condemnat, ex munimentis ejus fortissimis robur potestatis ipsius evertit, ab errore metit pietatem, ex perditione germina nobis salutis profert, e diaboli laqueo ad cursum Evangelii excitat; summum defectionis verticem viæ facit initium, quia ipsi possent in Ecclesiam, purissimum atque intemperatum Christi thalamum, ingredi. Adeo pollebat sublimis illa mens per ipsa inimici arma ipsum inimicum confodere ac subigere. Quid igitur? Quia Paulus armis inimici delevit inimicum, ideone tu honore arma inimici prosequeris et divina nuncupabis arma, atque in tuam ipsius protrudes cædem? Et quot alia similia exempla apud hunc, qui omnia

⁷⁴ Act. xvii, 23.

VARIE LECTIONES ET NOTÆ.

(30) Fort. ἀνοήθητον. Ἀνοήθ. habet Col.
(31) His consona tradit ep. ad Aquilei. : Πόσα δ' ἄν τις ὕπερ τῶν μακαρίων ἀνδρῶν ἐκείνων εἴποι; πόσαι γὰρ περιστάσεις πραγμάτων πολλοὺσ ἐξεδιάζοντο, τὰ μὲν παραφθέγγασθαι, τὰ δὲ πρὸς οικονομίαν εἰπεῖν, τὰ δὲ καὶ τῶν ἀπειθούτων ἐπαναστάντων, τὰ δὲ καὶ ἀγνοίᾳ οἷα θῆ περιολισθεῖσιν ἀνθρώπινα; Ἄλλοσ γὰρ πρὸς τοὺσ αἰρετίζοντασ διαμαχόμενοσ, ἄλλοσ τῇ ἀσθενείᾳ συγκατιῶν τῶν ἀκροατῶν, ἄλλοσ ἄλλο τι διαπρατόμενοσ καὶ τὸν καιρὸν ἔχων πολλὰ τῆς ἀκριβείας καθυφεῖναι παρακαλοῦντα, ἐπὶ τέλει μέλζονι καὶ εἶπε καὶ ἐπράξε, ἃ μῆτε λαλεῖν ἡμῖν μῆτε πράττειν ἐξέστιν.

(32) Act. xvii, 23. Varias Patrum theologorumque de hoc textu sententias recenset Baronius ad a. 52 n. 8 seq. His addantur Isidor. Pelus. lib. iv, ep. 60,

D et alii ap. Cornel. a Lap. in h. l. De his verbis disputat Photius ep. 62 ad Jo. philos., p. 114 ed. Mont. Amphil. q. 232 (apud Montfaucon *Bibl. Coislin.* p. 341) : Διὰ τί Παῦλοσ Ἀθηναίοσ διαλεγόμενοσ ἀπὸ τῶν ἰδίων ἐπιγραμμάτων αὐτοῖσ ἀαλέγεται;

(33) Col. p. 321 : ὁ τῆς Ἐκκλησίᾳ.

(34) Col. Ταῦτά σου δόγματα.

(35) Cf. Chrysost. hom. in Act. ap., c. 17.

(35) Chrysost. Or. in S. Paulum apud Photium in *Bibl. cod.* 270 : Τὸν βωμὸν τοῦ διαδόλου συνήγορον πεποίηκε τοῦ Χριστοῦ, τὸ τῆς πλάνης ἐπιγράμμα ὑπὲρ τῆς ἀληθείας ἐφθέγγετο· ἡ στήλῃ τῆς ἀπάτη; ἐστηλτευσε τὴν ἀπάτην· ἐπειδὴ τὰ τῶν προφητῶν Ἀθηναίοισ ἦν δυσπαράδεκτα, ὁ βωμὸσ καὶ τὰ γράμματα τῶν δαιμόνων τῇ σοφίᾳ Παύλου ἐκήρυσε τὴν εὐσέβειαν, κ. τ. λ.

sapienter in Spiritus virtute disposuit, poterunt reperiri.

ὠθήσεις ταῦτα σφαγήν; Καὶ πόσα ἂν ἔνεστι τοιαῦτα Πνεύματος δυνάμει διακυβερνήσαντι λαβεῖν!

74. Quid vero opus est exemplis? Ipsemet alta et clara dicit voce : *Factus sum Judæis tanquam Judæus, ut Judæos lucrarer; iis qui sub lege sunt, quasi sub lege essem, ut eos qui sub lege erant lucrifacerem; iis qui sine lege erant, tanquam sine lege essem (cum sine lege Dei non essem, sed in lege essem Christi), ut lucrifacerem eos qui sine lege erant*⁷⁴. Num ergo tu propterea Judaismum instaurabis, aut, divinis humanisque legibus abrogatis, vitam omnino solutam lege in hominum commercio induces, atque impudenter, imo potius impie, clamabis hæc esse præcepta a Paulo prædicata?

75. Quot vero et alii beati et sancti Patres nostri exstant, in quibus talia reperias? Inspice Romanum pontificem Clementem et quæ inde dominantur *Clementina* (ne dicam cum veteribus, scripta illa fuisse jussu Petri apostolorum principis), Dionysium Alexandrinum, qui, dum contra Sabellium fervide disputat, Ario propemodum protendit manum, magnum atque inter beatos martyres fulgentem Methodium Patarensem, qui angelorum corporis passionumque expertem naturam in terrenum amorem et corporeum amplexum ruisse non incredibile censuit. Omittam Pantænum et Clementem, Pierium quoque, Pamphilum et Theognostum viros sanctos sanctarumque institutionum doctores, quos, licet propositiones eorum non cunctas omnino admittamus, præclaræ tamen vitæ cæterarumque doctrinarum præmia ipsis rependentes ingenti honore atque commendatione prosequimur, præcipue Pamphilum et Pierium, utpote martyrii quoque certaminibus inclytos. Cum quibus

⁷⁴ I Cor. ix, 20, 21.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(36) Sic. Col. p. 302. Palat. f. 238 b, Θεῶν, et œinde Χριστῶν.

(37) Col. ιουδ. ἡμῖν ἀνακ.

(38) Ταῦτα αἱ ἐντ.

(39) Paulo aliter eandem rem declarat Photius ep. ad Aquilei., ubi inter alia scribit : Καὶ ἵνα ἄλλους ἐάσω, ἐννοεῖ μοι τοῦ θαυμαστοῦ Παύλου καὶ διδασκάλου τῆς οἰκουμένης τὸν ἁγιασμόν, τὸ ξυρᾶσθαι, τὸ γάλακτι τρέφειν τοὺς ἄρτι καθισταμένους πρὸς μάθησιν, καὶ οὐ βρώματι, κάκειθεν ἐφεξῆς εἰ τις τῶν ἱερῶν ἀνθρώπων τὸν χορὸν διέλλθοι, ὅλον ἀνθρώπου κατατρίψοι βίον, τὰ τοιαῦτα ἐξαριθμῶν καὶ γραφόμενος.

(40) *Bibl. cod.* 126, ubi tria in eo carpit, verum immerito. Cf. Lumper, *Hist. theol. crit.* t. I, sect. 4, c. 5, a. 3, p. 89 seq.

(41) Pseudoclementina opera (homilias et recognitiones) intelligit, de quibus agit in *Bibl. cod.* 112, 113.

(42) Sic Col. Palat. λόγος τοῦ χορ.

(43) Solemne hoc est Petri epitheton tum apud Patres Græcos (quorum quamplurima testimonia suppeditat C. Passaglia in Commentario de B. Petri prærogativis. Ratisbonæ, 1850) tum apud Photium. Cf. c. Manich. I, 8 (Galland. XIII, 605); II, 6; III,

αἰτε τὸν ἐχθρόν, διὰ τοῦτο σὺ τὰ τοῦ ἐχθροῦ τιμήσεις ὄπλα καὶ θεῖα ὄπλα καλέσεις, καὶ πρὸς τὴν σὴν παραδείγματα παρ' αὐτῷ τῷ πάντα ἐν σοφίᾳ τῆ τοῦ

ὀδ. [θ'.] Τί δὲ δεῖ παραδειγμάτων; Αὐτὸς διαπρῶσιφ λέγει τῆ φωνῇ· Ἐγερσόμεν τοῖς Ἰουδαίοις ὡς Ἰουδαῖος, ἵνα Ἰουδαίους κερδήσω τοῖς ὑπὸ νόμον ὡς ὑπὸ νόμον, ἵνα τοὺς ὑπὸ νόμον κερδήσω τοῖς ἀνόμοις ὡς ἀνομος, μὴ ὡν ἀνομος Θεοῦ (36), ἀλλ' Ἐγνομος Χριστοῦ, ἵνα κερδήσω ἀνόμους. Ἄρ' οὖν σὺ διὰ τοῦτο τὸν Ἰουδαϊσμόν (37) ἀνακαινίσσεις, ἢ τὴν ἀνομίαν ἀντὶ τῶν θείων καὶ ἀνθρωπίνων θεσμῶν ἐμπολιτεύεσθαι τῷ βίῳ νομοθετήσεις, καὶ ἀνακράξεις ἀναισχύντως, μᾶλλον δὲ λίαν ἀθέως, ὡς Παύλου εἰσεὶ ταῦτα καὶ αἱ ἐντολαὶ (38) καὶ τὸ κήρυγμα (39);

ὀσ'. [ι'.] Παρὰ πόσοις δὲ καὶ ἄλλοις τῶν μακαρίων καὶ ἁγίων Πατέρων ἡμῶν ἔνεστι τοιαῦτα εὑρεῖν! Ἐννοεῖ μοι τὸν τῆς Ρώμης ἀρχιερέα Κλήμεντα (40), καὶ ἃ τὴν ἐπινομίαν ἐκείθεν φέρει, *Κλημέντι* (41) (ἵνα μὴ λέγω τὰ γεγραμμένα, [76] ὡς ὁ παλαιὸς λόγος, κατὰ τὸ (42) τοῦ κορυφαίου (43) Πέτρου γεγενῆσθαι πρόσταγμα), τὸν Ἀλεξανδρείας Διονύσιον ἐξ ἀντιπολείας τῆς πρὸς τὸν Σαβέλλιον μικροῦ τῷ Ἀρειῷ χεῖρα προτείνοντα (44) τὸν ἐν ἱερομάρτυσι λάμποντα τῶν Πατέρων τὸν μέγαν Μεθόδιον, ὃς ἀγγέλων τὴν ἀσώματον καὶ ἀπαθῆ φύσιν πρὸς ἔρωτα βρότειον καὶ ὀμιλίαν σωματῶν καταπεσείν οὐκ ἐλαύνει δόξης (45). Ἐάσειν μοι δοκῶ Πάνταινον καὶ Κλήμεντα (46), Πιέριον τε καὶ Πάμφιλον καὶ Θεόγνωστον (47), ἄνδρας τε ἱεροῦς καὶ τῶν ἱερῶν διδασκάλους μαθημάτων, ὧν τὰς θέσεις οὐ πάσας πάντως δεχόμενοι, καλοῦ γε βίον καὶ τῆς ἄλλης ἱερολογίας γέρας αὐτοῖς ἀποπέμνοντες, διὰ πολλῆς τιμῆς καὶ ἀποδοχῆς ἀγομῆν· μάλιστα γὰρ Πάμφιλον καὶ Πιέριον, ἅτε δὴ καὶ μαρτυρικοῖς ἄθλοις ἐνδιαπρέψαντας (48)· μεθ' ὧν

6 (ib. p. 626, 643); *Amphil.* 154, s. Galland. n. 30 (ibid. p. 726); *Mai. Vett. scr.* I, 1, 94, 110, 411, q. 43; c. 4, 6, 16; *epist.* 178, p. 265; *epist.* 35, p. 95; *epist.* 156, p. 210 ed. Montac.

(44) Dionysii scripta in *Bibliotheca* non recenset Photius; ex Stephano tamen Gobar cod. 232 habet, *D Basilium* asserere, ὡς οὐκ ἀσχετὴ γνῶμη, μάχη δὲ τῆ πρὸς Σαβέλλιον εἰς τὴν ἀντίθετον κατὰ τοὺς λόγους περιτραπῆναι δυσσημίαν. Athanasius in *Op. de sent. Dionys.* eum defendit. *Fragmenta Apologiarum Dionysii Alex. ad Dionys.* Romanum collegit Routh (*Reliq. sac.*, t. III, p. 194-203).

(45) *Bibl. cod.* 234 s. Cf. 252, c. 26. Sed hæc opinio seu potius verborum Gen. vi, 2 interpretatio, de qua Photius agit *Amphil.* q. 254 (*Mai. Vett. scr. nova Collect.* IX, p. 123), non unius Methodii fuit, sed plurimorum priscorum, ut Justini et Irenæi. Cf. Massuet. not. in *Iren.* IV, 16, 2.

(46) *Phot. Bibl. cod.* 109-114.

(47) *Ibid. cod.* 118, 119, 106.

(48) Pierium martyrii diem supremum obiisse etiam cod. 118 et 119 asserit Photius; Hieronymus vero *Catal. de script. ill.* c. 76 non vocat eum martyrem, et Romæ mortuum esse tradit.

καὶ τοὺς ἀπὸ Δύσεως παρατρέχονεν· Εἰρηναῖον [77] ἅ τε τὸν ἀρχιερέα Θεοῦ καὶ τὴν τῶν ἱερῶν ἐφορείαν τῶν Λουγδούνων δεξάμενον· καὶ Ἰππολύτου τὸν αὐτοῦ μαθητὴν καὶ ἐν ἀρχιερεῦσι μάρτυρα (49)· ἄνδρας θαυμασίου μὲν ἐν πολλοῖς, ἔσθ' ὅτε δὲ τῆς ἀκριβοῦς λόγου αὐτῶν ἐπίου οὐκ ἀναστρέλλοντες κατασύρεσθαι.

ος'. [1α'.] Ἄρ' οὖν καὶ κατὰ τούτων ἀπάντων τὸ σὸν προκομίσεις ἐπιλήμματος (50) καὶ τὰς ὀφρῦς ἀνατείνων ἐρεῖς· Ἥ δὲ τοὺς ἄνδρας τιμῶντα καὶ ἅ τούτοις γέγραπται μὴ παραγράφεισθαι, ἢ παραγραφόμενους τῶν ῥημάτων ἐνια καὶ αὐτοὺς ἐκείνους συμπαραγράφεισθαι (51); Καὶ πῶς οὐχὶ μᾶλλον καὶ δικαιοῦτερον τὸ σὸν οὗτοι κατὰ σοῦ περιδέξιοι οὐκ ἀντιστρέφουσιν, Ἄνθρωπε, λέγοντες, τί συνάπτεις τὰ ἀσύναπτα; Εἰ μὲν ἀληθῶς Πατέρας ἡμᾶς καλεῖς, πῶς οὐ φρίττεις ἀνθοπλίζειν κατὰ Πατέρων, καὶ τὸ βαρύτατον, κατὰ τοῦ κοινῶν Δεσπότην πάντων καὶ Δημιουργοῦ; Εἰ δ' ἄπαξ ἐνασελαγίναι σπούδασμά σου καθ' ἡμῶν, πῶς οὐ μέμηνας ἐμφανῶς Πατέρας τε ἅμα καλῶν καὶ τὰς πατρολογίας χεῖρας ἐπανατείνων ἡμῖν; Καὶ διὰ πόσων ἂν ἐτέρων διέλθοι τὸ σὸν κατὰ σοῦ φερόμενον σόφισμα (52)! Ἄλλὰ γὰρ ὡσπερ τοὺς εἰρημένους Πατέρας, οὕτω δὴ καὶ ταῦτα ἐώμεν τα νῦν.

[78] ος'. [1β'.] Τὴν μέντοι βασιλείων στολήν (53-54), τὸν μέγαν Βασιλείων τίς οὐκ οἶδε ψυχῆς μὲν θαλάμοις ἀκήρατον συντηροῦντα τὴν εὐσέβειαν, ὀποσιγῶντα δὲ τοῦ Πνεύματος τὴν θεϊότητα; Ὁ ψυχῆς θεῖον ζεούσης φίλτρον, τὴν φλόγα δὲ τῶς οὐκ εἰς τὸ λαμπρύτερον ἀναβρίπιζούσης, ἵνα μὴ ὀπίσθινον συναποσβεσθῆ ἑαυτῆ προόδου καὶ αὐτῆ παρθένιας λαμπρότητι (55)! Οὗτος οὖν οἰκονομῶν ἐν χρίσει τοὺς λόγους αὐτοῦ (56) καὶ μᾶλλον ἀνακηρύττεσθαι τῆ κατὰ μικρὸν ἐπιδόσει μεθοδεύων τὴν εὐσέβειαν (ἐπειδὴν γὰρ ἡρέμα ταῖς τῶν ἀνθρώπων ψυχαῖς ἐμβαθύνοντο, κραταιότερα τοῦ δόγματος ἢ φλόξ ἀναδίδεται (57)· τῷ τάχει δὲ καὶ τῆ ἀθρόα προσβολῇ τῆς λαμπηδόνος πολλάκις τὸ νοσρὸν ὄμμα, καὶ μάλιστα τῶν πολλῶν, ἐξαμαυροῦσθαι εἴωθε, καθάπερ καὶ ἀστραπὴ τὰς ἕψεις ἐπισκοτίζει καὶ μάλιστα τὰς ἀσθενέστερον διακειμένους [58]), διὰ τοῦτο σιγᾶ μὲν ὁ πρὸ παντὸς ἄλλου κηρύσσειν ἐπιρροπολεῖτο· ἔπραττε

ei Patres occidentales præterimus, Irenæum Dei sacerdotem et Lugdunensium episcopatum nactum, et Hippolytum, ipsius discipulum et inter pontifices martyrem, viros mirandos quidem in plurimis, interdum tamen ab exactissima veritatis norma alicubi deflectentes.

76. An igitur et contra hos omnes tuum objicies dilemma elatoque supercilio dices : Aut oportet hos viros honore prosequi et quæ fuerunt ab ipsis scripta non rejicere, aut si nonnulla eorum verba rejicimus, illos ipsos simul respicere debemus? Et quomodo non potius atque æquius tuum hoc ingeniosum argumentum isti in te retorquebunt, dicentes : Quid ea conjungis, o homo, quæ conjungi nequeunt? Si vere nos Patres nuncupas, quomodo non exhorrescis arma in Patres sumere quodque est gravissimum, in ipsum communem omnium Dominum atque Conditorem? Si autem semel petulantia adversum nos uti decrevisti, quomodo non luculente insanis, dum Patres nos simul vocas et parricidiales in nos intendis manus? Et quot adhuc aliis modis tuum hoc sophisma converti adversum te posset! Verum quemadmodum memoratos Patres, ita et hæc in præsentī missa faciamus.

77. Cæterum regium illum amictum, magnum, inquam, Basilium quis ignorat in penitioribus animæ thalamis puram atque intemeratam conservasso pietatem, Spiritus tamen divinitatem subticuisse? O animam divino amore æstantem, sed flammam non in propatulum efflantem ne oculus in ipso ortu ipsoque libertatis fulgore exstinguatur! Hic igitur disponens sermones suos in judicio ac sedulo procurans, ut paulatim crescendo et per partes instillata firmiter veritas in cordibus stabiliretur. (Quando enim fuerit sensim in hominum animis insinuata, validior flamma dogmatis excitatur, celeritate vero subitaneaque impressione fulgoris sæpe mentalis oculus præsertim rudiorum, offuscari solet, quemadmodum et fulgur lumen oculorum obtundit, maxime imbecilliorum). — Ideo silet quidem, quod præ alio quolibet prædicare ardentissime expetebat; silentium tamen adhibebat, ut tempore

VARIE LECTIONES ET NOTÆ.

(49) In epist. ad Aquilei., ubi pariter Dionysium, D Methodium et Irenæum adducit, cum Irenæo loco Hippolyti jungit Papiam : Ἐτι μὲν καὶ Εἰρηναῖον τὸν Λουγδούνων ἐπίσκοπον, καὶ Παπλίαν τὸν τῆς Ἱεραπόλεως, τὸν μὲν τοῦ μαρτυρίου τὸν στέφανον ἀναδησάμενον, τοὺς δὲ ἄνδρας ὄντας ἀποστολικούς καὶ τοῖς τοῦ βίου τρόποις τὸ θαυμάσιον ἐξαστρέπτοντας.

(50) Dilemma, quod cap. 66 efferebatur.

(51) Col. συμπαρα.

(52) Ep. ad Aquilei.: Ἄλλα γὰρ εἰ τις τῶν τοιούτων λόγων καὶ πράξεων τὴν ἀσθένειαν τῶν ἀκροῶν καὶ τὴν οἰκονομίαν τοῦ λόγου, τὴν τε πρὸς τοὺς ἀντιτεταγμένους μάχην περιελών, γυμνά τὰ τῶν εἰρημένων καὶ ὡς δόγμα προβάλλοι καὶ περιθάλλοι, αὐτοὺς ἐκείνους τοὺς τὰ τοιαῦτα καὶ εἰπόντας καὶ πράξαντας εὐρήσει κατ' αὐτοῦ τὴν δικάζουσαν ἀφιέντας ψῆφον.

(53-54) Eodem titulo sæpe cohonestatur Basilium, sic v. g. *Amphil.* 141 (Galland. *Bibl. PP.* XIII, 716, q. 20); pro στολή interdum legitur στήλη. In Vat. nomen scribitur: Βασιλιον.

(55) De hac Basilii in asserenda Spiritus sancti divinitate œconomia confer Gregor. Naz. ep. 26, orat. 20, p. 365; orat. 37, p. 609 ed. Billii (Clemenc. orat. 43, n. 68; et orat. 31), Basilium ipsum epist. 71, Jo.; Beccum, orat. 1, in tom. Cyprii (*Gr. orik.* II, p. 219) et Prudentium Maranum Præfat. Opp. S. Basil. t. III, § 3.

(56) Ex psalmo cxii, 5 (LXX) petita phrasis.

(57) Palat. f. 239 b, ἀναδίδεται.

(58) Cf. Greg. Naz. *Carm. de Spirit. sanct. arcan.* 3; Opp. II, p. 163, ed. Bill. v. 21 seq.; or. xxxvii, p. 608 ed. Bill.

opportuno validiori voce id quon siluerat prædicare posset. Ingens vero volumen componeret, si quis litteris mandare vellet istorum nomina et causas, ob quas sæpe veritatis non propalabant florem, ut et ipsi flos venustus effloresceret et germen firmiter cresceret fructumque uberiorem colligerent. Verum illos quidem admiramur et commendamus tum ob cœlestem, quo ducebantur, afflatum, tum ob sapiens provide disponendi consilium; si quis autem hæc ut leges et dogmata in Ecclesiam invehere conaretur, illum sane hostem sanctorum censeremus et inimicum veritatis et pietatis destructorem, pœnisque condemnaremus, quas ipse sibi reatu ejusmodi accersivit.

18. Objicis occidentales Patres, imo altam istam caliginem universo orbi offundere contendis. Ego vero pietatis lucem occasui non obnoxiam et spiritalem ab ipso tibi accendam Occidente, ad cuius splendorem non poterit tua caligo non evanescere. *Dixit Ambrosius Spiritum a Filio procedere.* De tuo ore caligo hæc procedit. Sed reluctator radice rectæ fidei emittens ter beatus Damasus, et confestim tua evanescit obscuritas. Etenim hic secundam synodum, cujus dogmata extremi telluris universæ termini venerantur, confirmans luculente profitetur ex Patre procedere Spiritum. *Dixit Ambrosius et Augustinus.* Alia rursus caligo, quam lingua tua profudit. Sed Cœlestinus non dixit, non audivit, non admisit, sed luce rectæ fidei fulgens verborum tuorum dissipat nebulas.

Α δὲ τὴν σιγὴν ὥστε μᾶλλον καιροῦ παρόντος μεγαλοφωνότερον ἔχειν (59) τὸ σιωπῶμενον κηρύσσει· πολύστιχον ἂν συνθεῖη βιβλίον, εἰ τις τῶν τοιούτων τὰ ὀνόματα καὶ τὰς αἰτίας, δι' ἃς κολλᾶσις τὸ τῆς ἀληθείας οὐ προήγον ἄνθος, ὡς ἂν αὐτὸ τε τὸ ἄνθος [79] ὠραῖον εὐανθήσῃ, ἢ τε (60) βλάστησις ἐπιδοῖη μᾶλλον καὶ τὸν καρπὸν συλλέξῃσι πολυπλάσιον, γραφῇ παραδοῦναι βουληθεῖη (61)· ἀλλ' ἐκείνους μὲν ἀγάμεθα καὶ τῆς ὑπὲρ λόγον ἐπιπνοίας καὶ τῆς ἐν σοφίᾳ οἰκονομίας· εἰ δὲ τις τὰ τοιαῦτα ὡς νόμους καὶ δόγματα παρεισάγειν τῇ Ἐκκλησίᾳ βιάζοιτο, ἐχθρὸν μὲν αὐτῶν τῶν ἁγίων ἡγοῦμεθα, ἐχθρὸν δὲ τῆς ἀληθείας καὶ λυμῶνα (62) τῆς εὐσεβείας, καὶ δίκαις καταδικάζομεν, ἃς αὐτὸς ἑαυτῷ γεγωνῶς ἐνοχος παρέσχε (63).

Β οἱ. [ιγ'.] Προκομίζεις σὺ τοὺς ἐκ Δύσεως Πατέρας (64), μᾶλλον [80] δὲ τὸν βαθὺν τοῦτον ζῆλον πάσης φιλονεικίης καταχέαι τῆς οἰκουμένης. Ἐγὼ δὲ σοι φῶς ἀνεσπερον τῆς εὐσεβείας καὶ νοερὸν ἀπ' αὐτῆς ἀνάψω τῆς Δύσεως, οὐ τὴν λαμπρηδὸνα τὸ σὸν οὐχ ὑποστήσεται μὲν ἀφανισθῆναι σκότος (65)· [ιδ'.] *Εἶπεν Ἀμβρόσιος τὸ Πνεῦμα τοῦ Υἱοῦ ἐκπορεύεσθαι.* Ἀπὸ τῆς σῆς αὐτῆ γλώττης προέρχεται ἡ ὁμίχλη. Ἄλλ' ἀντιφθέγγεται τὴν ὀρθοδοξίαν ἀστράπτων ὁ τρισόβλιος Δάμασος· καὶ θάττον ὁ σὸς ἐξαφανίζεται γνῶφος. Καὶ γὰρ οὗτος τὴν δευτέραν σὺνοδον, ἥς τὰ πέρατα τῆς οἰκουμένης τὰ δόγματα στέργουσι, ἐπικυρῶν (66), λαμπρῶς ὡς ἐκ τοῦ Πατρὸς ἀνομολογεῖ ἐκπορεύεται (67) τὸ Πνεῦμα. [ιε'.] *Εἶπεν Ἀμβρόσιος ἡ Αὐγουστίνος* (68). Ἄλλῃ πάλιν ἀχλὺς τοῦ σοῦ στόματος προχομένη. Ἄλλὰ Κελεστίνος (69) οὐκ εἶπεν, οὐκ ἤκουσεν, οὐκ ἔδεδεξατο, ἀλλὰ αὐτὴν ὀρθοδοξίαν ἀστονάφας τῷ σὺν ρημάτων τὴν ἀχλὺν διασκαδάζει.

VARIE LECTIONES ET NOTÆ.

(59) Palat. f. 240 a, ἔχει.

(60) Palat. ἡ βλάστ. sine rs. Col. καὶ ἡ βλάστησις.

(61) Ep. ad Aquilei. : Ἐπιτελεῖ με ἡ ἡμέρα, τοὺς ἄνδρας ἐπαριθμούμενον, οὗς τῇ μὲν τῶν Πατέρων τιμῇ σεμνύνομεν, ἐν οἷς δὲ τῆς ἀληθείας παρηνήχθησαν, οὐ μιμούμεθα.

(62) Palat. λυμῶνα.

(63) Ep. ad Aquil. : Οὕτω γοῦν καὶ εἰ τινες φανταίεν παρὰ τὴν δεσποτικὴν φωνὴν τὴν πάντας ἡμᾶς μυσταγωγούσαν, τὸ Πνεῦμα εἰπόντες ἐκ τοῦ Υἱοῦ ἐκπορεύεσθαι, τὴν μὲν καινοτομίαν ὡς τὴν δεσποτικὴν φωνὴν κειθληθεύσαν καὶ παραχαράττουσαν ἀποστρεφόμεθα, τὸν Πατέρα δὲ αὐτῆς, σιγῶντα μάλιστα καὶ μὴ παρόντα, μηδ' ἀντιλέγοντα, οὐμένουν οὐ καταδικάζομεν· τοῦ γὰρ φεύγοντος οὐκ ἔντος οὔτε δι' ἑαυτοῦ, οὔτε δι' ὧν ὑπὲρ αὐτοῦ λέγειν προχειρίζεται, οὐδεὶς ἂν εἴη νοῦν ἔχων κατήγορος· κατηγορίας δὲ οὐκ οὕσης οὐδὲ ψήφος προέρχεται τοῦ ἐγκλήματος, ψήφου δὲ καταδικάζουσης μὴ δοθείσης ὁ τολμῶν ὑβρίζει τὸν ἐξω τούτων καθεστῶτα πάντων τῶν περιστάσεων, οὐ κατ' ἐκείνου μᾶλλον ἢ καθ' ἑαυτοῦ περιτρέπει τὸ βνείδος.

(64) Breviter hæc de Latinis Patribus disputatio in opusc. contra vet. Romæ asseclas cap. 9 exhibetur. In ep. ad Aquilei. præterea dixerat : Ὡς εἰ δέκα ἢ καὶ εἰκοσὶ τινες τῶν Πατέρων ταύτην εἶπον τὴν φωνὴν, μυριοὶ δὲ οὐκ ἐφθέγγαντο. Michael Glycas apud Allat. *De consensu* III, 2, 1, p. 917 fere

eodem pacto de illis tribus Patribus agit. Sont tamen qui irrito prorsus conatu Augustinum et Hieronymum pro Photiana sententia adducant, inter quos Andronicus Camaterus, *Epist. c. 149, 150* (apud Beccum, *Gr. orth. n. p. 516, 517*), ex illo affert verba *Enchirid. ad Laurent. c. 9*, ex hoc vero « expositionem Symboli ad Damasum » falso eidem ascriptam (Opp. *Hier. XI, 146*, ed. Vallars.), ubi simpliciter Spiritus dicitur ex Patre procedens. Nec validiora ex Occidentis doctoribus arma mutuari potuit Theophanes Procopowicz op. cit. c. 4, p. 118 seq.

(65) Scilicet : nulla efficacior contra Latinos auctoritas, quam Romani pontifices, quos nunc pro placito suo testes allegare nititur, inprimis Ambrosio et Augustino Damasus et Cœlestinum opponens.

(66) Verba, ὁ τρισόβλιος Δάμασος ὁ τὴν δευτέραν — ἐπικυρῶν, « beatissimus Damasus. qui secundam synodum, cujus decretis universus orbis obsequitur, confirmavit, » — refert Maius, præfat. t. I *Vett. scr.* xxiv ed. Rom. 1831 eodem plane modo e cod. Column.

(67) Ita Vatic. et Col. Palat. ἐκπορεύεσθαι.

(68) Cujus, ut Phot. epist. 11, ad Mich. Bu g. n. 11. ait cathedram et presidium in Ephesina synodo explevit Cvirillus, quique eandem tertiam synodum confirmavi.

(69) In Col. deest Ἀμβρόσιος ἡ Αὐγ.

οθ'. [ις'.] Καὶ τί με δεῖ περὶ τῶν ἄλλων σχολάζειν; Ἄτων ὁ μέγας, ὁ τὰς ἱερὰς τῆς Ῥώμης φροντίδας ἱερωτέρας ἀποδείξας, ὁ τῆς τετάρτης στυλοῦ συνόδου (70) ὁὗτος διὰ τε τῶν [81] θεοπνευστων αὐτοῦ καὶ δογματικῶν ἐπιστολῶν (71), διὰ τε τῶν ἀναπληρουμένων αὐτοῦ τῶν προνόμιον, διὰ τε τῆς συμφωνίας, δι' ἧς ἐκείνην (72) τὴν μεγάλην καὶ θεόλεκτον ὁμήγηρον κατηγάγει, τὴν αὐτὴν τῆς ὀρθοδοξίας φωτοχυσίαν ἐκ πάσαν οὐ τὴν δύσειν μόνον, ἀλλὰ καὶ τὰ τῆς Ἀνατολῆς ἀπαυγάζων θρεῖα, τὸ πανάγιον Πνεῦμα διακρυσθῆς ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεσθαι ἀναδειβάσει· καὶ οὐ τοῦτο μόνον, ἀλλὰ καὶ τοὺς ἑτερόν τι παρὰ τὸ τῆς συνόδου φρόνημα δογματίζειν ἀντανισταμένους, ὄσους μὲν ἱερωσύνης βαθμὸς ἔχει, τῆς ἱερωσύνης γυμνοῦς ἀποφαίνει, ὅσοι δὲ τὴν (73) ἰδιωτῶν χῶραν πληροῦσιν, εἴτε βίον ἐπιθεραμον τὸν μονάδα, εἴτε πολιτεῖα συνεξτάζοντα δῆμου, τῶ ἀναθέματι παρατίμπει. Καὶ γὰρ ἑπὶ τῆ θεόπνευστος σύνοδος ὀρίζει, Ἄτων ὁ θεσπέσιος διὰ Πασχασίου καὶ Λουκηναίου (74) καὶ Βονιφατίου τῶν ἱερῶν ἀνδρῶν ἀναφανδῶν ἐπισηραγίζει, ὡς μυριάκις (75) ἔστιν αὐτῶν ἐκαίνων ἀκούειν, οὐκ αὐτῶν δὲ μόνων, ἀλλὰ καὶ τοῦ ἀπεσταλκτοῦ αὐτοῦ· καὶ γὰρ συνοδικὰς ἐπιστολάς ἐπιστέλλων τῶν τοποτηρητῶν αὐτοῦ καὶ τοὺς λόγους καὶ τὸ φρόνημα καὶ τὰς ψήφους οὐκ (76) ἐκείνων ἢ αὐτοῦ γε μάλλον εἶναι καὶ μαρτυρεῖται (77) καὶ διαβεβαιούται· καίτοι γε καὶ εἰ μηδὲν προσην τοιοῦτον, ἀποκρώντως ἔχει (78) τὸ ἀνε' [82] αὐτοῦ θεῦναι τοὺς συνεδρίασαντας ἢ συνόδου καὶ τὸ πέρας λαβούσης ἑμολογῆσαι ἐμμένειν τοῖς ἐψηφισμένοις (79).

π'. Ἀλλὰ γὰρ οὐδὲν ἔστιν οἷον αὐτῶν τῶν ἱερῶν ἀκούειν ρημάτων (80)· λέγει γὰρ (81) μετὰ τὴν

79. Sed quid opus est in aliis immorari? Leo Magnus, qui sacratas Romæ curas sanctiores adhuc demonstravit, quartæ columna synodi, tum per suas a Deo inspiratas dogmaticasque epistolas, tum per legatos, qui ejus locum obtinebant, tum per consensum suum quo magnum illum et a Deo collectum cœtum illustrabat, eandem orthodoxiæ illustrationem non in totum tantummodo Occidentem, verum et in Orientis terminos effundens sanctissimum Spiritum ex Patre procedere, clarissima voce docet; neque id solum, sed et eos, qui quidquam aliud præter synodi sententiam statuere ausint, si sacerdotio fungantur, sacerdotio exutos pronuntiat, si vero idiotarum locum teneant sive vitæ monasticæ esse addixerint sive plebis negotiis implicentur, anathemati subjicit. Etenim quæ ea synodus a Deo inspirata decrevit, divinus hic Leo per Paschasium, Lucentium atque Bonifacium sanctos viros palam obsignat, ut sexcenties ex ipsis illis audire licet, non vero ex ipsis duntaxat, sed et ex eo qui illos miserat. Namque synodales epistolas mittens suorum locum tenentium et sermones et sententiam et vota non eorum, sed suimetipsius esse contestatur et confirmat. Quanquam, etiamsi nihil ejusmodi adesset, sufficit tamen, quod pro se illos miserit in synodo consensuros, quodque ad finem perducta synodo se sanctis acquiescere profiteatur.

80. Verum præstat ipsamet sacra audire verba. Dicit enim (synodus) post expositionem fidei, quæ

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(70) Hæc verba : « Leo M. qui sanctam Romæ pastorem curam sanctiorem adhuc demonstravit, quique fuit quartæ synodi cœlum, » (Ἄτων — συνόδου) adducit Maius I. c. De Leone I pariter Phoebus epist. ad archiep. Aquilei. : « O mên (Leo senior) τῆ τετάρτη καὶ οἰκουμένην ἀγία συνόδῳ πολλὴν συνεισενεγκῶν τὴν συγκρότησιν διὰ τε τῶν εἰς πρόσωπον αὐτοῦ σταλέντων ἱερῶν ἀνδρῶν, καὶ διὰ τῆς οικίας ἐπιστολῆς, δι' ἧς καὶ Νεστόριος καὶ Κύρυχης καταδέδληται, ἐν ἧ καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκ τοῦ Πατρὸς κατὰ τὰς πρὸ αὐτοῦ συνοδικὰς ψήφους, ἀλλ' οὐχὶ καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ ἀνεκέρυτταν ἐκπορεύεσθαι.

(71) Quo in honore semper habitæ fuerint Leonis litteræ dogmaticæ, præsertim epist. 28 ad Flavianum, ostendunt Ballerini in admonit. eidem epistolæ præmissa (Opp. Leon. I, 751 seq. ed. Migne).

(72) Palat. f. 240 b. ἐκείνη.

(73) Allatius loco mox citando : « Ὅσοι δὲ τῶν ἰδ.

(74) Vatic. f. 205 et Allat. Λουκηναίου. In epist. Chalcedonens. (Leon. epist. 98) Λουκηναίου, ut fere alias semper.

(75) Apud Allat. μυριάκις.

(76) In Col. p. 305 deest οὐκ.

(77) Ibid. εἶναι διαμαρτυρεῖται.

(78) Id tamen non penitus sufficere Patres Chalcedonenses rati esse videntur, qui et solemniter a Leone confirmationem decretorum petiverunt. Vide epist. inter Leon. epp. n. 98 Ball.

(79) Hoc totum caput jam protulit Leo Allatius (contra Hotting. Romæ 1661, p. 267, 268) hæc subjuncta versione : « Et quid oportet me in aliis tempus consumere? Leo Magnus, qui sacratas Romæ curas sacratiores demonstravit, quartæ columna

synodi, suis a Deo inspiratis et dogmaticis epistolis et iis quæ suam præeminentiam complent (sed potius ad legatos hoc incisum referendum videtur, qui sunt οἱ ἀναπληροῦντες τὸ πρόνομιον) nec non concordia, ob (L. per) quam magnum illum et a Deo collectum cœtum colonestabat, ea ipsa recte fidei illuminatione omnem non solum Occidentem, sed et Orientis terminos illustrans, sanctissimum Spiritum sonora voce ex Patre procedere docet; sed et omnes, qui contra synodi sententiam dogma decernere contendunt, eos, inquam, si sacerdotis dignitate adornantur, sacerdotio spoliati; si vero idiotarum (laicorum) locum tenent, sive vitæ monasticæ addicti fuerint, sive publicis plebisque negotiis implicentur, anathemati subjicit. Etenim a Deo spiratæ synodi decreta divinus hic Leo per Paschasium, Lucentium et Bonifacium sanctos homines subsignat, ut infinitis vicibus eos audire possimus, nec solum ipsos, sed eum quoque, qui eos miserat. Namque synodales epistolas mittens, suorum locum tenentium et sermones et sententiam et calculos non eorum, sed suimetipsius esse contestatur et confirmat. Et si nihil tale adesset, tamen satis abundeque est, si loco sui dederit eos, qui una simul in synodo assiderent, eaque cum finem habuisset, faterentur persistere perseverareque in decretis. »

(80) At enimvero nihil melius est, quam ut ipsa sacra verba audiamus, sive : At vero optimum fac. erit ipsa hæc sacra verba audire — οὐδὲν οἷον ita apud Platonem in Gorgia, Demosthenem aliosque auctores classicos occurrit, ut grammatici notant.

(81) Scil. concilium Chalcedonense, ex cujus

prima et secunda synodus stabiliens tradidit: *Suscipiet igitur ad plenam pietatis cognitionem et confirmationem sapiens et salutare hoc divinæ gratiæ symbolum.* Perfectam dicit seu plenam, non autem deficientem, cui aliquid addere aut demere opus sit. Et quomodo perfectam? Iis, quæ sequuntur, animum advertite. *De Patre enim, inquit, et Filio et Spiritu sancto perfectum edocet.* Et quomodo docet perfectum? Videlicet Filium ex Patre generari clamant, Spiritum vero ex Patre procedere. Et post pauca: *Propter eos qui contra Spiritum sanctum pugnant, sententiam olim a centum quinquaginta Patribus, qui in regia urbe convenerunt, de Spiritu sancti essentia traditam confirmat.* Et quomodo isti Spiritus sancti essentiam constituerunt? Nimirum ubi dixerunt, Spiritum a Patre procedere. Quamobrem qui aliud quidpiam præter hoc docet, abrogat et confundit et pervertit, quantum quidem ad suam audaciam attinet, ipsammet Spiritus essentiam. Deinde expende verba illa: *Propter eos qui contra Spiritum sanctum pugnant.* Et quinam hi erant? Olim quidem qui Macedonium loco sanctarum Scripturarum sibi ipsos magistrum constituerunt; nunc vero, qui loco Christi sacræque illius institutionis, at non habeo quem nominem; adeo est capite destituta ipsorum impietas qui, inquam, loco Christi ad perditionem confugiunt. Atque hæc quidem sancta synodus multilingui et a Spiritu acta voce proloquitur, Leoque sapientissimus una cum illis prædicat calculisque omnibus confirmat. Tu vero mentem iis quæ sequuntur adhibe; versus finem namque totius sermonis pericopes ista dicit: *His igitur cum omni atque undique exacta cura et diligentia a nobis dispositis definivit sancta et œcumenica synodus* (cujus videlicet præses erat Leo, regium revera et animum et sermonem nactus). Quid definivit? *Alteram fidem nulli licere proferre vel conscribere aut componere aut sentire aut alios docere; eos autem qui audent componere fidem alteram aut proferre aut docere aut tradere alterum symbolum volentibus ad agnitionem veritatis converti sive ex paganismisive ex Judaismo sive ex hæresi quacunque, hos, si episcopi fuerint aut clerici, alienos esse epi-*

A εκθεσιν τῆς πίστεως, ἣν ἡ πρώτη καὶ δευτέρα σύνοδος καρτύνουσα παραδίδωκεν. Ἦρκει μὲν οὖν εἰς ἐπιτέλη τῆς εὐσεβείας ἐπίγνωσιν καὶ βεβαίωσιν τὸ σοφὸν καὶ σωτήριον τοῦτο τῆς θείας [83] χάριτος σύμβολον. Ἐντελή φησιν, οὐκ ἑλλιπῆ (82), οὐδὲ προσθήκης δεομένην ἢ ἀφαιρέσεως. Καὶ πῶς ἐντελή (83); Τοῖς ἐπαγομένους πρόσεχε. Περὶ τοῦ γὰρ, φησὶν, τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἐκδιδάσκει τὸ τέλειον. Εἶτα πῶς ἐκδιδάσκει τὸ τέλειον; Τὸν μὲν Υἱὸν ἐκ τοῦ Πατρὸς ἀναβοῶ γεννηθῆναι, τὸ δὲ Πνεῦμα ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεσθαι. Καὶ μετ' ὀλίγα. Καὶ διὰ μὲν τοὺς τῷ Πνεύματι τῷ ἁγίῳ μαχομένους τὴν χρόνους ὕστερον παρὰ τῶν ἐπὶ τῆς βασιλευούσης πόλεως ἑκατὸν πενήκοντα συνελθόντων Πατέρων B περὶ τῆς τοῦ Πνεύματος οὐσίας παραδοθεῖσαν διδασκαλίαν κυροῖ. Καὶ πῶς ἐκύρωσαν οὗτοι τὴν τοῦ Πνεύματος οὐσίαν; Ἡ δὴλον εἰπόντες τὸ Πνεῦμα ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεσθαι. Ὡστε ὁ ἄλλο τι παρὰ τοῦτο διδάσκων τὸ κύρος ἀνατρέψει καὶ συγχεῖ καὶ φύρει, τὸ γε ἦκον εἰς τόλμαν τὴν αὐτοῦ, αὐτὴν τοῦ Πνεύματος τὴν οὐσίαν. Εἶτα, διὰ τοὺς τῷ Πνεύματι τῷ ἁγίῳ μαχομένους. Καὶ τίνας; ἐμάχοντο (84); Πάλαι μὲν οἱ Μακεδόνιον ἀντὶ τῶν ἀγράντων λογίων διδάσκαλον (85) σφίσι αὐτοῖς (86) ἀνειπόντες; (87)· νῦν δὲ [84] οἱ ἀντὶ τοῦ Χριστοῦ καὶ τῆς αὐτοῦ (88) μυσταγωγίας· ἀλλ' οὐκ ἔχει τίνα καλέσω· οὕτως ἐστὶν αὐτῶν ἀκέφαλον τὸ δυσσεβήμα· πλὴν ἀντὶ τοῦ Σωτῆρος οἱ τῇ ἀπωλείᾳ προσεδραμηκότες. C Ἀλλὰ ταῦτα μὲν ἢ τε σύνοδος πολυγλώσσω καὶ πνευματοκινήτῳ φθέγγεται φωνῇ, καὶ λέων ὁ πάνσοφος συναβοῶ καὶ ψήφοις ἀπάσαις ἐπασφαλίζεταί. Σὺ δὲ τὸν νοῦν ἐπίστησον τοῖς ἐφεξῆς· πρῶς; γὰρ τὰ τέλει τῆς ὁλῆς τοῦ λόγου περικοπῆς ὡς ἐζησι (89)· Τούτων τοίνυν μετὰ πάσης κυριότητος ἀκριβείας τε καὶ ἐμμελείας παρ' ἡμῶν διατυπωθέντων ὤρισεν ἡ ἁγία καὶ οἰκουμένη ἑκείνη σύνοδος (ἧς δηλονότι κορυφαῖος Λέων ὁ βασιλικὸν καὶ τὸν νοῦν καὶ τὰ ῥήματα κεκτημένος). Τί ὤρισεν; Ἐτέραν πίστιν μηδενὶ ἐξείναι (90) προσφέρειν ἢ συνγράφειν ἢ συντιθέναι ἢ φρονεῖν ἢ διδάσκειν ἕτερον (91)· τοὺς δὲ τολμῶντας ἢ συντιθέναι πίστιν ἕτεραν ἢ συντιθέναι ἢ διδάσκειν ἢ παραδιδόναι

VARIAE LECTIONES ET NOTÆ.

sessione 5 sequentia pleraque verba desumpta sunt. Hard. Conc. t. II, p. 451 seq. Mansi, t. VII, p. 107 seq.

(82) Sic Col. Palat. f. 241 b. ἑλλιπῆ.

(83) Col. πῶς ἐντελής.

(84) Hæc (καὶ) τίνες ἐμάχοντο τῷ ἁγίῳ Πνεύματι; πάλαι, κ. τ. λ.) et sequentia usque ad vocem προσεδραμηκότες affert Leo Allatius in Exercit. contra Rob. Creyghton, Romæ 1665, p. 252 inde probans, ignotum fuisse Photio auctorem additamenti in symbolo, quod expugnabat, nec pro certo eum habuisse, illud a Nicolao I fuisse primitus introductum. Et quinam sunt, qui bellum indixerunt Spiritui sancto? Antiquitus quidem Macedoniani extra immaculatum disertorumque Patrum eloquia sibi metipsis alia atque alia insusurrantes. Nunc vero extra Christi mysticam doctrinam — sed non

D habeo quem nominem (ita est eorum absque capite impietas). Nihilominus non in Salvatore, sed in perditionem procurentes.

(85) Allat. l. c. ἀντὶ τῶν ἀγράντων καὶ λογίων διδασκάλων.

(86) Cf. Photii grammaticas observationes ep. 208 ad Leonem philosophum, p. 305, 306, ed. Louvain.

(87) Vertendum erat: Antiquitus quidem, qui loco eloquiorum (Christi) immaculatum Macedonium magistrum sibi metipsis acclamabant. Illud alia atque alia de suo supplevit Allatius.

(88) Col. αὐτῶν.

(89) Conc. Chalced. l. c. Hard. II, 455. Mansi VII, 118. Hefele, Hist. concil. t. II, p. 454.

(90) Palat. f. 242 a. ἐξῆν.

(91) Sic Col. Vatic. f. 205 b. ἕτερος.

ἐπερὶ σύμβολον τοῖς ἐθέλουσιν ἐπιστρέφειν εἰς Ἀ σκοπος ab episcopatu et clericis a clero, si vero non
ἐπιγνώσιν τῆς ἀληθείας ἐξ Ἑλληνισμοῦ ἢ ἐξ
Ἰουδαϊσμοῦ (92) ἢ τοῦν ἐξ ἀπρόσεως ἰασηροποιούν, τοῦτους, εἰ μὲν εἴεν ἐπίσκοποι ἢ κληρικοί,
ἀλλοτρίους εἶναι τοῖς ἐπισκοπικοῖς τῆς ἐπισκοπῆς, καὶ τοῖς κληρικοῖς τοῦ κλήρου· εἰ δὲ μο-
νάχους ἢ λαϊκοὺς εἴεν, ἀναθεματίζεσθαι αὐτούς (93).

πα'. Ἐμβλέψατε, οἱ τυφλοὶ (94), καὶ ἀκούσατε (95),
οἱ κωφοί, οὓς τὸ σκότος κατέχει τῆς αἰρετικῆς ἐγκα-
θημένους δόσεως (96)· [85] ἐνατενίσατε πρὸς τὸ
ἀείφωτον τῆς Ἐκκλησίας φέγγος καὶ ἐμβλέψατε
πρὸς τὸν γενναῖον Λέοντα· μᾶλλον δὲ τῆς τοῦ Πνεύ-
ματος, οἷα δι' αὐτοῦ σαλπίζει καθ' ὁμῶν, ἐνωτί-
σασθε (97) σάλπιγγος· καὶ φρίξατε εἰ μὴ τινα ἄλλον
δυσωπούμενοι, ἀλλὰ γε τὸν ὑμέτερον Πατέρα· μᾶ-
λλον δὲ δι' αὐτοῦ καὶ τοὺς ἄλλους, οἱ (98) ταῖς προ-
καθούσαις συνόδοις εὐαρεστοῦντες (99) εἰς τὸν χορὸν B
τῶν λογάδων Πατέρων ἐγγράφονται. Σὺ Πατέρας
ὀνομάζεις Ἀγούστινον καὶ Ἰερώνυμον καὶ τοιοῦτους
ἄλλους· καλῶς γε ποιεῖς, οὐκ ἐφ' οἷς καλεῖς, ἀλλ'
ὅτι μὴ καὶ τὴν ἀθέτησιν τῆς πατρικῆς αὐτῶν ὀνο-
μασίας σαυτῷ ποιεῖς σεμνολόγημα. Καὶ εἰ μέχρι
τούτου τὸ περὶ τῶν Πατέρων σοι μηχανήμα προήει,
ἔσον ἦν ἀτελής ἢ κακουργία, τοσοῦτον ἂν μετριώτε-
ρον ἀπῆται τὴν δίκην. Ἄρχειν γὰρ ἀσεβοῦσης γνώ-
μης, εἰς τέλος· δὲ μὴ ἐξόγειν ταύτην, περικόπτειν
ἐστὶ τὴν σφοδρότητα τοῦ ἄγους· τὸ δὲ πρᾶναι καὶ
ἐξευμενίζεται τὸ ἀπαραίτητον τῆς δίκης. Πατράσι
καθ' ὧν ἐνασελαίνεις μορμολύττειν ἡμᾶς ἔγνωσ.
Ἄλλ' ὅ γε τῶν Πατέρων χορδός, οὓς κατὰ τῆς οἷς
μηχανῆς προβάλλεται ἢ εὐσέβεια, Πατέρων Πατέ-
ρων (1) εἰσὶ· καὶ γὰρ ὅτι καὶ αὐτῶν ἐκαίνων, οὓς C
νομίζετε Πατέρας, οὐκ ἂν ἀρνηθεῖτε· εἰ δὲ γε
ὁμεῖς, ἀλλ' οὐκ ἐκαίνου.

πβ'. Ἐνοήσατε τὸν ὀμόθρονον τούτοις καὶ τὴν
δύσαν ἰσοστάσιον, τὸν κλεινὸν Βιγίλιον (2)· τῆς πέμπτης
μὲν καὶ [86] αὐτὸς ἐφεισέθηκε συνῶφ· οἰκουμενι-
κοῖς (3) δὲ καὶ αὐτὴ (4) καὶ ἀγίοις ψηφίσμασιν
ἐλλαμπρύνεται (5). Οὗτος οὖν οἷα δὴ κανὼν ἀπαρ-
έγκλητος (6) τοῖς ὀρθοῖς αὐτῆς ἐσσημοζόμενος δόγ-
μασι (7), τὰ τε ἄλλα συμφώνους ἀρίστη φωνὰς (8),
καὶ τὸ πανάγειον καὶ ὁμοούσιον Πνεῦμα τοῖς τε πρὸ

81. Inspecite, cæci, et audite, surdi, qui in tene-
bris hæretici occasus sedetis, intentis aspiciate oculis
lucem Ecclesiæ perpetuo fulgentem, et intuemini
strenuum Leonem, imo potius Spiritus tubam quia
per illum ebuccinet, audite, atque exhorrescite, si
non alium quemquam, at saltem Patrem vestrum
reveriti, imo potius per ipsum et cæteros, qui prio-
ribus synodis arquescentes inter eximios Patres
recensentur. Tu Patres nominas Augustinum, Hie-
ronymum et alios similes; ac recte facis, non ob
causam propter quam illos allegas, sed quia tibi non
gloriæ vertis paternum ipsorum nomen contem-
nere. Et sane si eoque tuum de Patribus artifi-
cium procederet, quanto esset imperfectius malefi-
cium, tanto mitiorem pœnam exigeret. Inchoare
enim impium consilium, illud vero ad finem nequa-
quam perducere, idem est atque reseccare vehemen-
tiam sceleris, quod utique mitigat lenitque pœnæ
rigorem. Larva Patrum, contra quos insolescis,
territare nos tibi proposuisti. At Patrum cœtus
quos tuæ machinæ objicit pietas, Patres Patrum
sunt; neque enim inficias ibitis, etiam illorum
hos esse Patres, quos vos pro Patribus habetis;
quodsi id vos negetis, at illi certe non negabunt.

82. Considerate inelytum Vigilium et throno ei
gloria his æqualem; quintæ hic quoque synodo as-
sistebat, quæ œcumenicis æque sanctisque decretis
claruit. Hic ergo quasi norma rectissima nihilque
deflectens rectis illius dogmatibus sese conformans
tum in cæteris consonas emittit voces, tum sanc-
tissimum consubstantialemque Spiritum æquali cum
vetustioribus nec non cum suæ ætatis Patribus

VARIE LECTIONES ET NOTÆ.

(92) Sic. cod. Palat. cum ed. conc. Chalce.; Vatic.
f. 206: Ἐξ Ἰουδαϊσμοῦ ἢ ἐξ Ἑλληνισμοῦ.

(93) Cf. opusc. contra vel. Romæ asseclas cap. 10.

(94) Allatius, qui (contra Creyghthon p. 244) hæc
verba dat usque ad illa: Τῶν λογ. Πατέρων ἐγγρά-
φονται, legit: Ἐμβλέψατε, τυφλοί.

(95) l. ol. p. 306 τυφλοὶ ἀκούσατε.

(96) Occidentales summo fastu aspernatum et
oilio prosecutum esse Photium jam ex epistolis ejus
edocti plures eruditi. inter quos Neander in *Hist.*
eccl. observarunt. Cf. Phot. epist. 84, ad Marc. mon.

(97) Allat. l. c. ἐνωτίσατε.

(98) Codd. et Allat. ol.

(99) Col. ἐναρεστοῦντες.

(1) Patres Patrum vocat Photius eos doctores
Latinos, quos ipse contra adversarium testes pro-
fert, Romanos nimirum pontifices tum alias nobi-
lissimis titulis a se exornatos tum hic magisterii
summi prærogativa insignitos. Notanda verba:
« Quod vero etiam eorum, quos vos habetis Patres,
ii Patres existant, non facile negaveritis; et si
vos quidem negatis, haud tamen illi ipsi negave-

rint, » scilicet: Quos ego cito Romanos pontifices,
etiam Ambrosius, Augustinus et cæteri, quos jacta-
tis doctores, velut Patres habebunt.

(2) Sic Palat. et Colum. ap. Maium; Vatic. Β:ρ-
γύλλιον. ρ et altero λ suprapositis. Allat. loco mox
citando: Βιγίλλιον.

(3) Palat. et Colum. οἰκουμενικαῖς.

(4) Apud Allat. et Col. p. 307 αὐτη. Palat. Co-
lum. et Vat. αὐτη.

(5) Colum. ἐλλαμπρύνεται.

(6) Sic Palat. et Colum., Vatic. et Allat. ἀπαρ-
έγκλητος.

(7) Hucusque textus hujus cap. allegatur a Maio,
qui hanc versionem subjecit: « Considerate etiam
sedis successorem, non minore gloria fulgentem,
Vigilium, qui et ipse synodo quintæ præfuit. quæ
œcumenicis æque sanctisque decretis claruit. Hic
cen regula inculpabilis rectis ejus synodi sententiis
consonans. »

(8) Photius, epist. 4 ad Mich. n. 15, p. 14 de
Vigilio dicit: Ἐπεκύρου τὴν κοινήν τῶν Πατέρων
πίστιν λιθέλλω.

similique zelo ex Patre procedere enuntiavit, illosque, qui quidpiam aliud in ratione dogmatis præter unanimum et communem Catholicorum fidem producere auderent, eidem anathematis vinculo subiecit.

83. Videas vero bonum quoque probumque Agathonem iisdem recte factis gloria tunc; nam et ipse sextam synodum, quæ itidem inter œcumenicas emicat, præsens non corpore sed animo omnique studio per suos legatos concelebrabat et collustrabat; ideo et symbolum sinceræ nostræ puræque fidei sine ulla variatione aut innovatione ad normam præcedentium synodorum conservavit illosque qui aliquid eorum, quæ ibi sanciantur, imo potius ab initio sancita erant, audeant removere, ad diras æquales confirmans et obsiguans rejicit.

84. Quomodo autem silentio præteream Romanos pontifices Gregorium et Zachariam, viros qui et virtute claruerunt et divinæ sapientiæ doctrinis gregem suum auxerunt, imo et miraculorum donis effulserunt? Etenim licet neuter eorum in synodo œcumenica consideret, attamen palam et luculenter ad imitationem illorum sanctissimum Spiritum ex Patre procedere docuerunt. Et Gregorius quidem non multo post sextam synodum floruit, Zacharias vero centum sexaginta quinque post annis; hique traditum a Domino Patribusque dogma in animo tanquam in puro intemeratoque thalamo custodientes inde illud integrum atque incorruptum, alter Latina lingua, alter sermone Græco fidelibus populis exhibentes, Christo vero Deo et nostrarum animarum sponso per pium cultum gregem suum copularunt. Verum, ut jam dixi, hic sapiens Zacharias tum alia sacra scripta sancti Gregorii, tum utilissimas illas in modum dialogi concinnatas ora-

A αὐτοῦ καὶ τοῖς σὺν αὐτῷ Πατράσιν ἐν ἴσῳ καὶ ὁμοίῳ ζήλῳ ἐκ τοῦ Πατρὸς ἀνεκλήρουζεν ἐκπορεύεσθαι καὶ τοὺς εἰ τι ἄλλο κατὰ λόγον δόγματος παρὰ τὴν ὁμόφρον (9) καὶ κοινὴν τῶν εὐσεβούντων πίστιν προάγειν ἔλοιτο (10) τοῖς ἴσοις δεσμοῖς τοῦ ἀναθέματος; ὀπηγάτο (11).

πγ'. [ιβ'.] Ἴδοις δ' ἂν καὶ τὸν καλὸν καὶ ἀγαθὸν Ἀγάθωνα τοῖς αὐτοῖς ἀνδραγαθήμασι σεμνυνόμενον· καὶ γὰρ αὐτὸς (12) [87] τὴν ἕκτην σύνοδον (οἰκουμηνικῆν δὲ καὶ αὐτὴ διαλάμπει ἀξιώματι), παρῶν, εἰ καὶ μὴ σώματι, γνώμῃ δὲ καὶ πάσῃ σπουδῇ, διὰ τῶν αὐτοῦ τοποτηρητῶν συνεκράτει τε ταύτην καὶ κατηγάγετο (13)· διὸ τὸ τε σύμβολον τῆς εἰλικρινοῦς ἡμῶν καὶ καθαρᾶς πίστεως ἀπαράλλακτον καὶ κατὰ τὰς προλαβοῦσας συνόδους ἀκαινοτόμητον συνετήρησε καὶ τοὺς παρακινεῖν τι τῶν ὅσα δογματίζει θρασυνομήτους, μᾶλλον τῶν ἐξ ἀρχῆς δογματισθέντων, ἐπισφραγίζων (14) εἰς τὰς ἴσας ἀρὰς ἀπορρίπτει.

πδ'. [κ'.] Πῶς δ' ἂν παρέλθοιμι σιγῇ τοὺς ἀρχιερέας Ῥώμης, Γρηγόριον τε καὶ Ζαχαρίαν, ἀνδρας ἀρετῇ διαπρέψαντας καὶ διδασκαλαίαι θεοσόφοις τὸ ποιεῖν συναυξήσαντας, καὶ δὴ καὶ θαυμάτων χαρίσμασι διαλάμπαντας (15); Καὶ γὰρ τούτων εἰ καὶ μηδέτερος οἰκουμηνικοῖς προνομίοις ἀνηγγεμένη συνεδρίασε συνόδῳ, ἀλλ' οὐν λαμπρῶς τε καὶ περιφανῶς κατὰ μίμησιν ἐκείνων τὸ πανάγιον Πνεῦμα ἐκ τοῦ Πατρὸς θεολογοῦσι ἐκπορεύεσθαι. Ὁ μὲν μετὰ τὴν ἕκτην (16) οὐ πολλοῦ ρυέντος ἐναχμάσας χρόνου ὁ θεῖος Γρηγόριος· Ζαχαρίας δὲ ὁ θεοπέσιος πέντε καὶ ἐξήκοντα καὶ ἑκατὸν ὑπερον ἔτεσιν (17)· εἰ τὸ Δεσποτικὸν καὶ πατρικὸν δόγμα [88] καὶ κήρυγμα ὡς ἐν ἀχράντι τῇ ψυχῇ καὶ καθαρᾷ θαλαμύοντες παστάδι ἐκείδον ἀκήρατοι, ἡ μὲν τῇ Λατινίδι γλώσσῃ, ὁ δὲ τῇ Ἑλλάδι φράσει, Χριστῷ τῷ ἀληθινῷ θεῷ καὶ νυμφίῳ τῶν φυχῶν ἡμῶν διὰ τῆς εὐσεβοῦς (18) λατρείας τὸ ποιεῖν συνηρμόσαντο. Ἄλλ' ὥσπερ εἶπον, οὗτος ὁ σοφὸς Ζαχαρίας (19) ἄλλα τε τῶν ἱερῶν

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(9) Vatic. ὁμόφρον; recte Allat. ut supra; ὁμόφρον fort. pro ὁμόφρον.

(10) Palat. f. 243 b. προάγειν ἐθελούτο.

(11) Caput integrum jam Allatius contra Hottinger p. 269 adduxit: « Versate mente hisce sede comparem et gloria æqualem, laude inclytum Vigilium, qui quintæ synodo interfuit œcumenicis sanctisque calculis celebratæ. Hic itaque veluti regula inconcussa atque immota rectis illius sese adaptans dogmatibus, aliis concordans emittit voces, et sanctissimum et consubstantialem Spiritum una simul cum Patribus, qui ante eum et cum eo fuerunt, simili parique zelo et studio ex Patre procedere prædicavit, et eos qui alienum a fide dogma extra unanimum universalemque fidelium mentem publicare præsumerent, iisdem anathematis vinculis submisit. »

(12) K. γὰρ καὶ αὐτὸς habet Column.

(13) Maius præf. cit. p. xxiv, xxv: « Videsis etiam præclarum Agathonem, paribus recte gestis celebrem; nam et hic sextam synodum, quæ œcumenico æque honore fulget, etsi non corpore præsens, mente tamen omnique studio per suos legatos congregavit ac decoravit. »

(14) Palat. f. 243 b. ἐπισφραγίζει. Col. ἐπισφραγίζειν.

(15) Hæc iisdem verbis a Card. Maio l. c. p. xxv, allegatur: « Cur autem silentio premissam Romæ pontifices, Gregorium et Zachariam, homines vi tute fulgentes, qui doctrinis divina sapientia plenis gregem informaverunt, et miraculorum quoque gratia claruerunt? » Cf. cum hoc cap. opusc. contra senioris Romæ asseclas, cap. 11.

(16) Sæpe Græci Gregorium II, quem et ipsam Dialogum vocant, cum Gregorio I confundunt; Gregorius M. ante concilium vi floruit, post illud Gregorius II.

(17) Verba: Ὁ μὲν μετὰ — ἔτεσιν, pariter ex cod. Colum. exscripserat Em. Amphilocho. editor et ita verterat: « Divus quidem Gregorius paulo post sextam synodum floruit; admirabilis vero Zacharias centum sexaginta quinque post annos exstitit. » Si Zachariam, qui ab a. 741 usque ad a. 752 pontificatum tenuit, 165 annis post concilium vi, vel post Gregorium II vixisse censet Photius, gravissime fallitur; minus vero, si 165 annis post Gregorium I (590-604).

(18) Col. p. 308, διὰ τῆς εὐσεβοῦς.

(19) Ista verba, ὁστος ὁ σ. Ζ. — σάλπιγγος (Hic sapiens Zacharias cum alia sancti Gregorii scripta, tum etiam utile illud opus dialogi forma præditum Græca tuba universo orbi proclamavit) dat Maius

γραμμάτων τοῦ ἱεροῦ Γρηγορίου καὶ τὰς ὡς ἐν δια-
 λόγῳ τυπομένας ὠφελείας διὰ τῆς Ἑλλάδος εἰς τὴν
 οἰκουμένην ἀπήχησε σάλπιγγος (20)· αὐτὴ τοίνυν ἡ
 θεοφόρος ξυνορία πρὸς τῷ τέλει τοῦ δευτέρου τῶν
 διαλόγων, ἦν ἵνα καὶ τῷ ἀρχidiaκόνῳ Πέτρῳ (ἀνὴρ
 ὃ ἦν οὗτος θεοφιλῆς) διακοροῦμένῳ, τί δήποτε μάλ-
 λον τῷ βραχεῖ τῶν ἁγίων λευφάνων ἢ τοῖς ὀλοκλή-
 ροις τῶν θαυμάτων πάρεισιν αἱ δυνάμεις (21). ἄμφω
 μὲν λύσιν ἐπέγει (22) [89] τῆς θείας χάριτος ἀπο-
 λαύειν· μᾶλλον δὲ τὴν ἐνέργειαν ἐπιδεικνύσθαι τῷ
 βραχεῖ· ἐπειδὴ περὶ μὲν (23) τῶν ὀλοκλήρων οὐδὲν
 διανίσταται λογισμὸς, μὴ τῶν ἁγίων, ὧν λέγεται,
 εἶναι· οὐδ' ὅτι μὴ βρῦειν ταῦτα δύναται θαυμάτων
 ἐπιστάσις τῶν καλλινίκων ψυχῶν, αἱ τοῖς τῶν σω-
 μάτων συνδιήθησαν ἀγῶσι καὶ πόνοις· οὐκ ὄλιγους
 δὲ τῶν ἀσθενέστερον ταῦτα (24) διακατιμένων τῷ
 διαταγῆ τῷ βραχὺ καθυβρίζεται, ὅτι περ ἁγίων οὐκ
 ἐστίν, ἀφ' ὧν ὀνομάζονται, καὶ ὅτι μὴ τῆς αὐτῆς καὶ
 ταῦτα καταξιοῦται χάριτος τε καὶ ἐπιφοιτήσεως·
 διὰ τοῦτο μᾶλλον ἐν οἷς τὸ ἀμφίβολον ἰδέσθαι κρατεῖν,
 ἐν ἐκείνοις ὑπὲρ ἑλπίδα πᾶσαν τῷ τε πλήθει καὶ με-
 γέθει ἢ ἐνυπόστατος καὶ ἀκένωτος πηγὴ τῶν ἀγαθῶν
 εἰς τὸ θαυμάσιον πηγάζει τὰ θαύματα. Τὴν οὖν
 εἰρημένην [90] ἀπορίαν ὁ μὲν, ὡς ἐφθην εἰπὼν,
 Λατινίδι, ὃ δὲ δι' Ἑλληνιζούσης ἐρμηνείας μετὰ καὶ
 πολλῶν ἄλλων προδιακρινθηθέντων (25) ἐπιλυσάμενος ὡδέ πως μετ' ὀλίγον ἐπάγει· Τὸ παράκλητος
 Πνεῦμα τοῦ Πατρὸς προέρχεται καὶ ἐν τῷ Υἱῷ διαμένει (26).

⁷⁶ Joan. xvi, 7.

VARIAE LECTIONES ET NOTÆ.

e cod. Colum. Exstat versio Zachariæ, quæ minime
 incorrupta servata est, t. VI, ed. Maur. (MICHE
 t. LXXVII et LXVI).

(20) e Eadem narrationem habes apud Photium
 eliam in *Bibliotheca*, cod. 252, quo loco de utroque
 pontifice perhonorifice loquitur, et egregium illud
 opus de Vitis sanctorum perutile iudicat, neque fi-
 dem ullam ei denegat. — MARI.

(21) Quæstio Petri apud Gregor. *Dialog.* lib. II,
 c. 38 (MICHE, LXVI, p. 204) : « Quidnam esse di-
 cimus, quod plerumque in ipsis quoque patrociniis
 (sc. reliquis integris, ut Cangius pluribus probat)
 martyrum sic esse sentimus, ut non tanta per cor-
 pora sua, quanta beneficia per reliquias ostendant,
 atque illic majora signa faciant, ubi minime per se-
 metipsos jacent? » Græce (ibid. p. 203) : Τί τοῦτο
 εἶναι λέγομεν, ὅπερ ἐν τοῖς τῶν ἁγίων μαρτύρων
 λευφάνοις θεωροῦμεν γινόμενον; πλείον γὰρ σχεδὸν
 εἰπεῖν, θαυματουργίαι ἐπιτελοῦνται ἐν τοῖς εὐκτη-
 ρίοις, ἐν οἷς λείψανα ἐπ' ὀνόματι αὐτῶν κατατίθεν-
 ται, ἢ περ ἐν ᾧ τὰ τοῦτον κατακείνται σώματα·
 πληροστώτως μὲν οὖν κακεῖ τὴν τοῦ Θεοῦ χάριν εἶναι
 πιστεύομεν, ὡς καὶ ἐν τοῖς ἁγίοις αὐτῶν σώμασιν·
 ἐκεῖ δὲ μᾶλλον μεγάλα σημεῖα ἐπιδεικνύσθαι, ἐνθα
 ὄλιγῶ τῶ σώματι οὐ κατακείνται.

(22) Responsio sancti Gregorii in vulgata versione
 Græca hæc est : Ἐνθα τὰ τῶν ἁγίων μαρτύρων
 σώματα κείνται, διαταγῆς, Πέτρε, οὐκ ἐστίν, ὅτι
 πολλὰ σημεῖα δύναται ἐπιδείξει, ὥστερ καὶ ποιού-
 σιν· τοῖς γὰρ καθαρῶ τῷ λογισμῷ προσερχομένοις
 ἀμετρητὰ θαύματα ἐπιδεικνύουσι. Διὰ δὲ τὸ ἐν δι-
 σταγῆμῳ ὑπάρχειν τοῖς ἀσθενέστερον τῷ λογισμῷ
 διακατιμένους, ὡς μὴ παρεῖναι τοὺς ἁγίους, ἐνθα τὰ
 αὐτῶν ὀλιγῶς οὐ κατακείνται σώματα, καὶ ὡς ἐκ
 τοῦτου τοὺς προσερχομένους μὴ εἰσακούσθαι, ἐκεῖ
 μᾶλλον αὐτοὺς ἀναγκαῖόν ἐστι μεγάλα σημεῖα ἐπι-
 δεῖξαι. Ἐνθα περὶ τῆς αὐτῶν παρουσίας ὁ ἀσθενῆς
 λογισμὸς διατάζει· ὧν δὲ ὁ νοῦς ἡδραιωμένος ἐν τῷ

ationes per Græcæ linguæ tubam in orbem univer-
 sum evulgavit. Hi duo igitur divini viri juxta finem
 secundum dialogi, quando et archidiacono Petro (vir
 autem hic erat Dei amans) dubitanti, cur exiguis et
 minutis sanctorum reliquiis potius quam integris
 (corporibus) miraculorum virtutes adsint, respon-
 det, utrisque sane adesse divinam gratiam, magis
 autem operationem ostendi in exiguis reliquiarum
 frustulis; nam de integris nemo ambigit, quin sanc-
 torum illorum sint, quorum dicuntur, et quia pos-
 sint miraculis manare intuita gloriosarum anima-
 rum, quæ in illis corporibus labores ac certamina
 sustinuerunt; non pauci autem infirmiorum exiguis
 illas spernunt particulas dubitando, ne forte illo-
 rum non sint sanctorum, quorum nominibus insi-
 gniantur, neve sint eadem gratia et virtute præ-
 ditæ; idcirco ubi dubium obtinere videbatur, ibi
 potius supra omnem spem supersubstantialis (per-
 sonalis) et inexhaustus honorum fons uberiora et
 majora effundit miracula. Prædictam igitur dubi-
 tationem alter ut dixi, Latina lingua, alter Græca in-
 terpretatione, multis quoque aliis exhibitis explica-
 tionibus ubi solverunt, hæc verba paulo post sub-
 dunt: *Paraclitus Spiritus a Patre procedis et in
 Filio permanet*⁷⁶.

τὸ παράκλητος Πνεῦμα τοῦ Πατρὸς προέρχεται καὶ ἐν τῷ Υἱῷ διαμένει (26).

C Θεῶ ὑπάρχει, οὔτοι ἐν τῷ τῆς πίστεως ἀξιώματι
 ὄντες, γινώσκουσιν, ὅτι εἰ καὶ μὴ κείνται αὐτῶν
 ἐκεῖ τὰ σώματα, κλῆν ὁμως τοῦ ταῖς εὐχαῖς
 εἰσακούειν μὴ ἀπολυμπάνεσθαι αὐτοὺς. Textus origi-
 nalis hic est : « Ubi in suis corporibus sancti
 martyres jacent, dubium, Petre, non est, quod multa
 valeant signa demonstrare, sicut et faciunt; et pura
 mente quærentibus innumera miracula ostendunt.
 Sed quia ad infirmis potest mentibus dubitari,
 utrumne ad exaudiendum ibi præsentés sint, ubi
 constat quia in suis corporibus non sint, ibi necesse
 est, eos majora signa ostendere, ubi de eorum
 præsentia potest mens infirma dubitare. Quorum
 vero mens in Deo fixa est, tanto magis habet fidei
 meritum, quanto illic eos novit et non jacere cor-
 pore et tamen non deesse ab exauditione. »

(23) Col. deest μὲν.

(24) Col. ἀσθενέστερον περὶ ταῦτα.

D (25) Palat. f. 244 b. προδιεκρινθηθέντων. Ὁ Col.
 προδιεκρινθηθέντων.

(26) Rêvera sic legitur in Græca versione. Post
 verba (not. 7.) citata immediate hæc sequuntur: Ὅθεν
 τοίνυν καὶ αὐτὴ ἡ ἀλήθεια, ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰ. Χρ.,
 ἵνα πιστεῖν τοῖς μαθηταῖς προσῆθῃ, εἶπεν· *Εἰ μὴ ἐγὼ
 ἀπέλω, ὁ Παράκλητος οὐκ ἔρχεται πρὸς ὄμας.* Φα-
 νερόν οὖν ὑπάρχει, ὅτι τὸ παράκλητος Πνεῦμα ἐκ
 τοῦ Πατρὸς προέρχεται καὶ ἐν τῷ Υἱῷ διαμένει. Τί-
 νος οὖν χάριν ἐαυτὸν ὁ Υἱὸς πορευθῆναι λέγει, ἵνα
 ἐκαίνος ἔλθῃ, ὅστις οὐδέποτε ἀπ' αὐτοῦ ἐχωρίσθη; οἱ
 μαθηταὶ ἐν σαρκὶ τὸν Κύριον ὄρωντες, τοῖς σωμα-
 τικῶς ὀφθαλμοῖς τοῦτον πάντοτε θεωρεῖν ἐπεθύμουν·
 ὁρθῶς οὖν αὐτοὺς ἐβέβηθ· *Εἰ μὴ ἀπέλω, ὁ Παρά-
 κλητος οὐκ ἔρχεται, τούτεστιν· Εἰ μὴ τὸ σῶμα ἀπο-
 κρῖθῃ, τί ἐστὶν ὁ τοῦ πνεύματος πῶθος, οὐ δεικνύω,
 καὶ εἰ μὴ ἐμὲ καταλείψῃτε σωματικῶς θεωρεῖν, οὐ-
 δέποτε μανθάνετε πνευματικῶς με ἀγαπᾶν.* His
 verbis quoque utitur Andr. Camaterus c. 148 (ap.
 Beccum, Gr. orth. II, 515). Verum Latinus Gregorius

85. Sacram hanc doctrinam Joannes Baptista primus in lege gratiæ declaravit, ab ipso vero fidelium multitudo hausit, et fides catholica perpetuo in ea gloriatur. Etenim ille homo propemodum superhumanus fontem vitæ atque immortalitatis, Dominum universi orbis conditorem mundique expiatorum undis Jordanis baptizans cœlosque apertos intuens, prodigium prodigiis comprobata, in specie columbæ sanctissimum Spiritum descendentem vidit; emisit autem vocem vera Verbi vox, dum hæc portenta vidit: *Vidi Spiritum tanquam columbam descendentem et manentem super ipsum*¹⁷. Manet igitur descendens a Patre Spiritus super Filium, vel si inavis in Filio; nullam enim hoc loco varietatem differentia casuum inducit. Et Isaias propheta cœlestis similia his vaticinans et vaticinium in Christi personam referens, *Spiritus Domini*, inquit, *super me, eo quod unxerit Dominus me*¹⁸. Audisti aliquando inclytos illos Gregorium et Zachariam (hi enim forsitan magis erunt appositæ tuæ impudentiæ in verecundiam resituendæ), audisti, inquam, illos asserentes, Spiritum in Filio manere; et quomodo non inde confestim ad Pauli commigrasti vocem, qua dicit: *Spiritum Filii sui*¹⁹? Certo loco effluendæ monstrosæ processionis facile intellexisses, merito dici Spiritum Filii, quoniam Spiritus manet in Filio. Mansio enim Spiritus in Filio causa non occulta nec nimium abstrusa fuerit, cur dicatur Spiritus Filii. Quid namque proprius intelligendum

¹⁷ Joan. i, 32. ¹⁸ Isa. Lxi, 2; Luc. iv, 18. ¹⁹ Galat. iv, 6.

VARIE LECTIONES ET NOTÆ.

textus est ejusmodi: « Unde ipsa quoque Veritas, ut lidem discipulis auget, dixit: *Si non abiero, Paracletus non veniet ad vos* (Joan. xvi, 7). Cum enim constat, quia Paracletus Spiritus a Patre semper procedit et Filio, cur se Filius recessurum dicit, ut ille veniat, qui a Filio nunquam recedit? Sed quia discipuli in carne Dominum videntes, corporeis hunc oculis semper videre sitiebant, recte eis dicitur: *Nisi ego abiero, Paracletus non veniet*: ac si aperte diceretur: Si corpus non subtraham, quis sit amor Spiritus, non ostendo, et nisi me desideritis corporaliter cernere, nunquam me discetis spiritualiter amare. » — Contextus sane talis est, ut ex Græco per se deprehendi non potuerit suppressa assertio processionis Spiritus sancti a Filio; illud tamen τῷ Υἱῷ διαμένει χωριστῶ. Indubitata vero est Latini textus veritas ex omnibus exemplaribus; indubitatum non minus, Gregorium M. pluribus in locis dogma de processione Spiritus sancti ex Patre et Filio asseruisse, ut *Moral.* lib. i, c. 30; v, c. 65, hom. 26 in Evang. ubi ait: « Spiritus sancti missio ipsa processio est, qua de Patre procedit et Filio. » — Plura ejus testimonia collegit Aeneas Parisiensis c. Græc. 56-59. (Migne t. CXXI, p. 714, 712). Jam Joannes Diaconus lib. iv, c. 75 de vita B. Gregorii scribit: « Quos libros (dialogos) Zacharias, S. Rom. Ecclesiæ episcopus, Græco Latinoque sermone doctissimus, temporibus Constantini imperatoris, post annos ferme 175 in Græcam linguam convertens orientalibus Ecclesiis divulgavit; quamvis *antiqua Græcorum perversitas in commemoratione Spiritus sancti a Patre procedentis nomen Filii suaptim rudens abstulerit.* » Etiam Hugo Etherianus (lib. iii, c. 21, p. 1259) qui id fortassis ex hoc ipso Photii

[91] πρὸς ταύτην τὴν ἱερολογίαν ὁ (27) πρόδρομος μὲν τῶν ἐν τῇ χάριτι πρῶτος (28) ἀνέειπε (29), τῶν πιστῶν δὲ παρ' αὐτοῦ τὸ πλῆθος ἐμυήθη, καὶ ἡ εὐσέβεια διαπαντὸς ὁράται ταύτῃ λαμπρυνομένη. Καὶ γὰρ ἐκεῖνος ὁ μικροῦ δέου (30) φάναι ὑπὲρ ἀνθρώπου (31) ἀνθρώπος τὴν πηγὴν τῆς ζωῆς καὶ τῆς ἀθανασίας, τὸν τοῦ παντὸς δεσπότην καὶ δημιουργόν, τὸ τοῦ κόσμου καθάρσιον (32) βελθοῖς βαπτίζων Ἰορδάνου καὶ τοὺς οὐρανοὺς ὄρων ἀνεφωγμένους (33), θαῦμα θαύμασι μαρτυρούμενον, ἐν εἰδει μὲν περισσεύει τὸ πανάγιον Πνεῦμα κατερχόμενον ἐθεάσατο· ἀφῆκε δὲ φωνὴν ἢ ἀληθῶς τοῦ λόγου φωνὴ ἐν τῷ ὄρει τὰ ἀθάτα· *Εἶδον* (34) *τὸ Πνεῦμα καταβαῖνον ὡσεὶ περιστέρην καὶ μένον ἐπ' αὐτόν* (35). Μένει τοίνυν [92] καταβαῖνον ἀπὸ τοῦ Πατρὸς τὸ Πνεῦμα ἐπὶ τὸν Υἱόν· εἰ βούλει δὲ, καὶ ἐν τῷ Υἱῷ οὐδεμίαν γὰρ ἐνταῦθα παραλλαγὴν ἢ τῶν πτώσεων (36) εἰσάγει διαφορά. Καὶ ὁ προφητῆς δὲ Ἰσαίας ἔνωθεν τὰ παραλήσιμα χρησιμολογῶν καὶ τὸν χρηστὸν εἰς πρόσωπον ἀναφέρων Χριστοῦ· *Πνεῦμα Κυρίου*, φησὶν (37), *ἐπ' ἐμέ· οὐ εἶνεκεν ἔχρισέ με*. Ἠκουσάς ποτε τῶν κλεινῶν ἐκείνων Γρηγορίου ἢ Ζαχαρίου (τάχα γὰρ σου μᾶλλον οὗτοι τὸ ἀναιδὲς διαλύουσιν (38) εἰς αἰδῶ)· ἤκουσας λεγόντων αὐτῶν· Τὸ Πνεῦμα ἐν τῷ Υἱῷ μένει· καὶ πῶς εὐθὺς οὐκ ἀνέδραμες ἐκεῖθεν εἰς τὴν τοῦ Παύλου φωνὴν, δι' ἧς φησι, *Τὸ Πνεῦμα τοῦ Υἱοῦ αὐτοῦ* (39), καὶ ἀντὶ τοῦ τερατολογεῖν τὴν ἐκπόρευσιν διανέστης εἰς τὸ νοεῖν, ὡς ἐπεὶ τὸ Πνεῦμα μένει

opere deprehenderat, scribit: « Papa Gregorius ad Petrum Diaconum de sancti Spiritus processione in capitulo quodam, *cujus non est fidelis apud Græcos interpretatio*, talia loquitur.... Cum enim constat, quia Paracletus Spiritus ex Patre semper procedat et Filio, cur se Filius » etc. Cf. Baron. ad a. 595, n. 47. Erant qui Photio ipsi ejusmodi falsificationem tribuerent; sed certe Photio debet esse antiquior. Vide et Scip. Maffei in Vitam Zachariæ Pontificis in libro Pontificali (Migne *Patrol.* tom. CXXVIII, p. 1079, 1080).

(27) Col. deest ὁ art.

(28) Cf. Photii disquisitionem de verbis *Math. xi, 11*, in epist. 135, p. 180-189.

(29) Vide opusc. contra vet. Rom. assecl. c. 11 in fine.

(30) Palat. f. 245 a. μ. δέτω φ.

(31) Palat. ὑπὲρ ἀνθρώπων ὄνθρωπος.

(32) Sic Col. p. 509. Palat. ordine inverso τὴν πηγὴν ζωῆς καὶ ἀθανασίας ponit post alia prædicata τὸν τοῦ π. δεσπότην κ. — καθάρσιον.

(33) Vult ἀνεφωγμένους.

(34) Col. ἴδον.

(35) Photii argum. apud Beccum, l. iii, a: Theod. Sugd. c. 9. (*Gr. orth.* II, p. 144.) Nicol. Methon. apud eumd. orat. I, de un. Eccl. c. 60 (*G. O.* l. 204), apud Manuel. Calec. l. iv, c. Græc. p. 450 et Allat. *Vindic. syn. Eph.* c. 73, p. 575.

(36) Scilicet casus dativi vel accusativi.

(37) Isa. lxi, 1, De quo textu infra uberius disputat.

(38) Col. διαλύουσιν.

(39) Gal. iv, 6. Respicit ad antecedentem disputationem, capp. 48-60.

ἐν τῷ Υἱῷ, εἰκότως ἂν λέγοιτο τὸ Πνεῦμα τοῦ Υἱοῦ; Ἡ γὰρ (40) ἐν τῷ Υἱῷ τοῦ Πνεύματος μὴ αἰτία ἂν οὐκ ἀφανῆς εἴη οὐδὲ διὰ βίας ἀγούσα πρὸς πειθῶ, διὰ τί λέγεται τὸ Πνεῦμα τοῦ Υἱοῦ (41)· ποῖον γὰρ ἐγγύτερον ἢ ἀποστολικῆς χρῆσις χαρίζεται νοεῖν, τὸ Πνεῦμα μένειν ἐν τῷ Υἱῷ, ἢ ἐκπορεύεσθαι τοῦ Υἱοῦ; μᾶλλον δὲ καὶ αὐτὴ γε ἡ σύγκρισις ἀπειρόκαλον. Τὸ μὲν γὰρ ὁ τε τοῦ κοινου Δεσπότης σαλπίζει Βαπτιστῆς (42) καὶ ὁ προφήτης πάλαι προθεσπίζει. καὶ αὐτὸς ὁ Σωτὴρ ἀναγινώσκων τὸ λόγιον ἰπιστρρχίζει· καὶ ταύτην ἡ εὐσέβεια τὴν μυσταγωγίαν ἐκείθεν λαβοῦσα πᾶσι πιστοῖς διδάσκαλος πρόκειται· σὺ δὲ τῶν ῥοφερῶν τῆς δυσσεβείας ἀνδρῶν πυλῶν, ἀντὶ τοῦ δοξολογεῖν σε τὸ Πνεῦμα μένειν ἐν τῷ Υἱῷ καὶ ἐπὶ τὸν Υἱὸν, θεομαχεῖς ἐκπορεύεσθαι λέγων τοῦ Υἱοῦ. Διαμένει ἐν τῷ Υἱῷ· διὰ τοῦτο ἐστὶ τοῦ Υἱοῦ· καὶ ὅτι τῆς αὐτῆς, ὡς ἐφθην [93] εἰπῶν (43), φύσεώς τε ἐστὶ (44) καὶ θεότητος καὶ δόξης καὶ βασιλείας καὶ δυνάμεως· εἰ βούλει δὲ, καὶ ὅτι χρίσι τὸν Χριστὸν· Πνεῦμα γὰρ Κυρίου, φησὶν, ἐπ' ἐμέ· οὐ εἶπακεν ἔχρισέ με· καὶ διότι ἐπισκιάσαντος αὐτοῦ τῆ Παρθένου ἡ ὑπὲρ λόγον ὑπέστη σύλληψις καὶ ὁ ἀνέκφραστος καὶ ἄσπορος προῆλθε τόκος· ναὶ δὴ καὶ διότι ἀποστέλλει αὐτόν· Ἐθαγγελισσασθαι γὰρ, φησὶ, πτωχοῖς ἀπέσταλκέ με. Πόσον οὖν ἀμεινόν σοι καὶ ἀκολουθότερον ἦν καὶ νοεῖν καὶ λέγειν, ὡς δι' ἐν τῶν τεθεωρημένων (45-49) ἢ καὶ διὰ πλείων λέγεται Πνεῦμα Υἱοῦ καὶ Πνεῦμα Χριστοῦ, ἀλλὰ μὴ ταῦτα τοιαῦτα ὄντα καὶ τηλικαύτην ἰσχὺν ἔχοντα καὶ ἀκολουθίαν παρ' οὐδὲν θέμενον ἀναπλασμοῖς ἰδίαις καὶ φαντασίαις ἀνυποστάτοις ἐπιχειρεῖν τῆς Ἐκκλησίας τὰ δόγματα διαφθεῖρειν; Πλὴν αὐθις ὁ κλεινὸς Ζαχαρίας καὶ Γρηγόριος παρίτω· τῆς σῆς δόξης τοὺς ἐλέγχους ἐστὶ μοι συνεργαζόμενος (50)· ὁ γὰρ ἐκ τῶν οικειῶν ἐλεγχος καὶ τοῖς ἀναιδεστατοῖς αἰδωσιμώτερος.

πς. Εἰ τοίνυν Ζαχαρίας καὶ Γρηγόριος τοσοῦτοις

ἔτεσιν ἀλλήλων δισστηχάτες οὐκ ἔσχον τὰς γνώμας περὶ τῆς τοῦ παναγίου Πνεύματος ἐκπορεύσεως δισταμένας, δηλονότι καὶ ὁ μέσον ἀμφοῖν χορδὴς ἱερῆς κατὰ διαδοχὴν τῶν ἱερατικῶν τῆς Ῥώμης προστάτης θεσμῶν τὴν αὐτὴν ἀκαινοτομήτως ἐπρόσθευόν τε καὶ συνδιέθαιλον πίστεω· ὑπὸ γὰρ τῶν ἄκρων τὰ μέσα (51) ὡσπερ ῥῆον συνέχεται καὶ συναρτίζεται, οὕτω συγκροτεῖται καὶ συγκρατεῖται. Καίτοι [94] γε εἰ τις τῶν τε (52) φθασάντων καὶ τῶν ἐπομένων ἁγίων ἀνδρῶν πρὸς ἄλλοτριον ἀποκλίτων φωραθεῖ φρόνημα, οὐκ ἀδελός ἐστιν, ὡς ἐν ᾧ τῆς ἐκείνων ἑαυτὸν διέβρηξε πίστει, ἐν τούτῳ καὶ τοῦ χοροῦ καὶ τοῦ θρόνου καὶ τῆς ἀρχιερωσύνης ἑαυτὸν συνεξέτεμεν. Οὕτω μὲν οὖν τῶν εἰρημένων ἁγίων ἀνδρῶν ὁ χορδὸς ἐν εὐσεβείᾳ τὸν βίον ὅλον διεφύλαττεν (53).

⁹⁰ Luc. i, 35. ⁹¹ Luc. iv, 18.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(40) Palat. f. 245 b. εἰ γὰρ.

(41) Col. τοῦ Υἱοῦ αὐτοῦ.

(42) Col. Βαπτιστῆς σαλπίζει.

(43) Vide supra cap. 51. Photius apud Beccum l. c. c. 5 (G. O. II, 142) : Πνεῦμα Χριστοῦ λέγει τὸ Πνεῦμα, ὅτι ὁμοούσιον Υἱῷ καὶ ὅτι ἐπ' αὐτὸν μένει.

(44) Col. φύσεώς ἐστι.

A exhibet illud Apostoli testimonium, Spiritum manere in Filio, an procedere a Filio? Imo et hæc ipsa comportatio est inepta. Illud enim et communis Domini Baptista prædicat, et propheta jam olim vaticinatus est, et ipsemet Salvator oraculum illud legens obsignat et comprobat; hancque doctrinam Ecclesia orthodoxa inde nacta cunctis fidelibus discendam profert; tu vero e caliginosis impietatis januis egressus loco prædicandi Spiritum manere in Filio et super Filium, Deo repugnans asseris, illum a Filio procedere. Permanet in Filio; idcirco est Filius, et quia ejusdem, ut superius dixi, est naturæ et deitatis et gloriæ et potentis et virtutis; vel etiamsi vis, quia ungit Christum. Spiritus enim Domini, inquit, super me, propterea unxit me, et quia obumbrante ipso⁹⁰ Virgini incomprehensibilis peracta fuit conceptio, et ineffabilis sine semine partus prodiit; nec non quia et ipsum mittit. Nam evangelizare pauperibus misit me⁹¹. Quanto igitur rectius convenientiusque poteris et sentire et dicere, ob unam aliquam aut plures dictarum expositionum nominari Spiritum Filii et Spiritum Christi, non autem his adeo validis et consentaneis rationibus spreto commentis propriis imaginationibusque nullam habentibus substantiam conari Ecclesiæ dogmata corrumpere! Cæterum prodeant rursus inclytus Zacharias atque Gregorius, mecum adhuc opinionem tuam confutaturi (confutatio enim e domesticis profecta etiam impudentissimis pudorem creat).

86. Si ergo Zacharias et Gregorius tot annorum spatio ab invicem distantes non habuerunt sententias de sanctissimi Spiritus processione dissitas, certe et medius inter hos chorus pontificum, qui sacris Romanæ Ecclesiæ infulus per successionem præfuerunt, eandem sine ulla innovatione prædicabat et fovebat fidem; ab extremis enim media, quemadmodum continentur et communiuntur, ita etiam constituantur et diriguntur. Quanquam si quis vestustiorum et posteriorum sanctorum in sensum alienum deflexisse deprehendatur, is citra dubium, dum se ab illorum divulsit fide, ab ordine quoque atque throno et pontificatu semetipsum excidit. Ita igitur memoratorum sanctorum cæcus tota vitæ pietatem tuebatur.

(45-49) Palat. f. 246 a. τῶν θεωρημένων.

(50) Vatic. f. 207 a. etiam habuit συνεργαζόμενος; sed posteriori manu terminatio pluralis. — οἱ superscripta est.

(51) Palat. f. 246 a. τῶν ἄκρων τὰ μετὰ ὡσπερ.

(52) Col. omittit. τε.

(53) In epist. ad Aquilei. archiepiscopum adducit et Adrianum I, qui et ipse in ep. ad Tarasium Spi-

87. At ignora vetera pigetque te tuorum Patrum A et revera Patrum sententiam perscrutari? Nuperrime, nondum enim secunda generatio præterit, Leo ille celeberrimus, qui et miraculorum gloria claruit, omnem omnibus excindens hæreticam prætextum, quoniam sacram Patrum nostrorum doctrinam enuntians ob linguæ illius inopiam, quæ non æque late ac Græca patet, non pure nec sincere nec apposite Latina gens verba aptabat sensui, multisque præbebat circa fidem diversitatis suspicionem nimia illa nominum angustia non sufficiens explicandæ ad amussim sententiæ, propterea divinus ille sapientissimusque vir in animum induxit suam — (causa autem, cur id in animum induxerit, præter jam dicta fuit etiam hæresis illa, quæ nunc palam et aperte prædicatur, tunc vero intra deutes in Romanorum urbe mussitabatur) — præcipere, ut lingua Græca sacrorum fidei symbolum etiam Romani recitarent; per hoc enim divinitus inspiratum consilium et linguæ inopiam suppleri et reparari et catholicis removeri diversitatis in fide suspicionem, nec non recens pullulantem impietatem radicitus a Romana civitate abscipi. Quamobrem non solum in ipsa Romanorum urbe programmata et edicta posuit, ut

πρ'. 'Αλλ' ἀγνοεῖς τὰ παλαιὰ, καὶ ἕκοντες τῶν πῶν Πατέρων καὶ ὡς ἀληθῶς Πατέρων ἀναθεωρεῖ τὸ φρόνημα; Χθές, καὶ οὐκω δευτέρα γενεὰ (53) παρῆλθε, Λέων ἐκείνος ὁ περιώνυμος, ὁ καὶ θαύμασι (54) ἔχων ἔστιν οἷς (55) ἐναεμύνεσθαι (56), πᾶσαν ἀπάντων ἐκκάπτων πρόφασον αἰρετικὴν (57) [95] ἐπειπερ τὸ ἱερὸν τῶν Πατέρων ἡμῶν μάθημα κολλάκις ἡ ἑατινὴ φθειρομένη διὰ τὸ τῆς φωνῆς ἐνδεὲς τε καὶ τῷ κλίνας τῆς Ἑλληνίδος μὴ συνεπεκτείνεσθαι οὐ καθαρῶς οὐδ' εὐκρινῶς οὐδὲ περὶ πῶδα τοὺς λόγους ἤρμοσε τῷ νοήματι καὶ πολλοὺς παρεῖχε περὶ τῆς πλίστιν ἑτεροθρησκείας (58) ὑπέληψιν τῶν ὀνομάτων ἡ στενοχωρία μὴ ἐξαρκούσα διερμηνεύειν τῆς διανοίας τὴν ἀκρίθειαν (59)· διὰ δὲ τοῦτο ὁ θεόσοφος ἐκεῖνος ἀνὴρ (60) εἰς ἐνθύμιον (61) κατέστη (καὶ τὸ γε τῆς [96] πρὸς τὸ ἐνθύμιον ῥοπῆς αἰτιον ὑπήρχε μετὰ τῆς προαιρημένης αἰτίας ἡ νῦν ἀμείβη) (62) αἰρεσις καθήρσις αἰρετικὴ ὑπὸ τοῖς ὀδοῦσι τηλικαῦτα κατὰ τὴν Ῥωμαίων πόλιν λαλουμένη; τὸ δὲ ἐνθύμιον, Ἑλλάδι γλώσση πρόσταγμα δοῦναι τὸ τῆς πίστεως ἱερὸν μάθημα καὶ τοὺς Ῥωμαίους λέγειν· καὶ γὰρ διὰ ταύτης τῆς θεοπνεύστου ἐπινοίας τὸ γε (63) τῆς φωνῆς· ἐνδεὲς εἰς ἀναπλήρωσιν ἀποκαθίσταται καὶ εὐρυθμία· καὶ τῶν εὐσεβοῦντων

VARIE LECTIONES ET NOTÆ.

ritum ex Patre procedere professus fuerit: 'Αλλὰ καὶ Ἀδριανὸς ἐκεῖνος τὸν αὐτὸν ἀποστολικὸν θρόνον διουῖνας ἐν οἷς πρὸς τὴν ἐκτίμησιν καὶ μακαριώτατον Ταράσιον, τὸν ἡμέτερον πατρός, ἀντέγραψε, σαφῶς τε καὶ περιφανῶς φαίνεται τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον φρονῶν ἐκ τοῦ Πατρὸς, ἀλλ' οὐκ ἐκ τοῦ Υἱοῦ ἐκπορεύεσθαι.

(53) Col. ap. Mai. l. c. p. xxv, δευτέρα γενεά. — « Videtur hic Photius sequi illorum sententiam, qui γενεάν ætatem designabant triginta annorum periodum. Nam sanctus Leo IV obiit anno 855, Photius scribebat hæc sub Adriano III, qui pontificatum adiit anno 884, Confer. Euseb. *Quæst.* p. 40, n. 1. Aliter, ut puto, Photius in *Amphil.* 149. » — Maius.

(54) « Narrantur hæc in s. Leonis IV vita prodigia, quibus nunc commode accedit Photii suffragium ac testimonium. » M. Verum cf. notam notam 7.

(55) Lectio differt; Vat. habet: Ὁ x. θαύμασι ἔχων ἔστιν οἷς ἐναεμν. Palat. eodem modo, sed legit οὕτως; Aflatus loco mox citando ut Vatic. Maius ex cod. Colum. Περιώνυμος καὶ θαύμ. ἔχων ἔστιν οἷς, ut supra.

(56) Hucusque Photii verba affert Maius: « Nuper, nondum altera elapsa ætate, vita excessit (παρῆλθε) Leo ille celeberrimus, qui prodigiis etiam inclaruit. »

(57) Leo Allatius in *Confutatione fabulæ de Joanna Papissa* (in *Symmictis*, ed. Colon. Agr. 1653, p. II, p. 418) § 14: « Heri, et nondum secunda generatio præterit, nobilis ille Leo, qui et miraculis editis potest gloriari, omnem omnium excidens prætextum hæreticorum. »

(58) Col. p. 311: ἑτεροθρησκείας.

(59) Græcos doctores plerumque Latinorum linguam penitus ignorantem et stenότητα καὶ πενίαν ὀνομάτων obijcere sæpe videre est, v. gr. Greg. Naz. orat. 21, p. 395 ed. Bill. Photius vero Occidentales veluti barbaros spernens inopiam Romani sermonis præ Græcorum lingua ditissima exagerat.

(60) Dubium moveri potest, an Leo iste est tertius an quartus hujus nominis. Idem enim pontifex Leo, de quo hic Photius loquitur, Symbolum Græce et Latine exaratum in tabulis seu clypeis publice affligendum curavit. Id ex cap. sequi videtur erui et ex ep. ad Aquilei. manifestius liquet. Etenim ibi, postquam de Leone I verba fecerat, ita ad juniorem Leonem transit: Ὡσαύτως δὲ καὶ ὁ μεταγενέστερος Λέων, ὁ τὴν πλίστιν ὡσπερ τὴν κλίσην ἐφάμιλλος, οὗτος δὴ οὗτος ὁ τῆς εὐσεβείας θερμὸς ζηλωτῆς, ὡς ἂν κατὰ μῆδενά τρόπον μηδαμῶς παραχαράττοιο βαρβάρην γλώσσην τὸ ἀγραντὸν ἡμῶν τῆς εὐσεβείας μάθημα, Ἑλληνίδι φωνῇ, ὡσπερ δὲ καὶ κατ' ἀρχαί: εἰρηται, τοῖς ἐν τῇ Δύσει δι' αὐτοῦ δοξολογεῖν καὶ θεολογεῖν τὴν ἁγίαν Τριάδα παραέδωκεν· καὶ οὐ λόγῳ μόνον καὶ προστάγματι, ἀλλὰ καὶ ὑπερῶς τισι πεποιθημένοις, ὡσπερ στήλαις τισιν, ἀναγραφάμενός τε καὶ εἰς ἔθνη πάντων προβείας κατὰ τὰς πύλας τῆς Ἑκκλησίας προσέπηξεν. Sed illud factum, juxta Occidentales, Leoni III tribuendum est, de quo liber Pontificalis illud commemorat. Ex altera vero parte tum ea quæ de miraculis narrantur, tum quod cap. seq. in fine refertur, plures adhuc esse superstites, qui viderint illos clypeos a Leone expositos, melius in Leonem IV quadrant quam in Leonem III. Nisi forte quis dicat, Leonem IV idem renovasse quod Leo III fecerat, credibile videtur, Photium utramque Pontificem confundisse; talis confusionis apud Græcos plura inveniuntur exempla, ut quoad Gregorium I et II. Utrumque tamen probabilitate non caret. Idem fero refertur opusc. contra senioris Romæ assecles, cap. 12, ubi Leo et Benedictus III conjunguntur. Cæterum Leonis IV tempora bene nosse adhuc poterat Photius, qui illo pontifice in aula Byzantina jam versabatur. Quod vero edicto seu constitutione Leo jussit Romanos Græca lingua Symbolum recitare, id ex facti explicatione et amplificatione videtur profectum, sicut et alia hujusmodi.

(61) Col. τοιοῦτον.

(62) Sic Col. Palat. f. 247 a. ἀναδύνα.

(63) Sic Col. Vatic. τὸ γε τῆς φ.

ἀπελαύνεσθαι τὴν ἐξ ὑπολήψεως ἑτεροδοξίαν, καὶ δὴ ἅπαντα καὶ τὸ τοῦ θεοῦ ἀρετιφῆς ὄντων τῆς Ῥωμαϊκῆς πρόβριζον ἐκκόπτεσθαι πολιτείας. Διότι οὐ μόνον ἐν αὐτῇ τῇ Ῥωμαίων πόλει προγράμματα τε καὶ προθέματα ἔθετο (64), κατὰ τὰς μυστικὰς ἱερολογίας τὸ ἱερὸν τῆς πίστεως ἡμῶν σύμβολον, καθ' ὃν τρόπον καὶ κατ' ἀρχὰς συνοδικῶς καὶ φωναῖς καὶ ψηφισμασιν ἐκπεφώνηται, Ἐλλάδι γλώσση καὶ παρ' αὐτοὺς ἐκείνοις τοῖς τῆν Ῥωμαίων φωνῆν ἀρεῖαν ἀπαγγέλλεσθαι, ἀλλὰ καὶ πανταχοῦ τῶν ἐπαρχιῶν αἰ τῆν Ῥωμαίων ἀρχιερασίαν δι' εὐλαβείας καὶ ἡγεμονίας (65) ἀγοῦσι, τὸ αὐτὸ φρονεῖν καὶ πράττειν, ἀραῖς τε (66) τοῦ δόγματος τὸ ἀμετάβητον ἀσφαλισάμενος καὶ λόγοις καὶ γράμμασι συνοδικῶς διεπέμφατο (67).

πῆ. Καὶ ἦν ἡ πράξις οὐκ αὐτοῦ μόνον ἀρχιερατεύοντος τὸ σεβάσιμον ἔχουσα· ἀλλὰ καὶ ὁ πρῶτος καὶ ἐπισκοπικός καὶ ἀσκητικός ἀγῶσις ἀναγκαστικός, ὁ κλεινὸς Βενέδικτος ὁ μετ' ἐκείνου τοῦ ἀρχιερατικῆς θρόνου διάδοχος (68), τὸ [97] αὐτὸ καὶ στέργειν καὶ κρατύνειν οὐ τὴν δευτέραν τάξιν ἔχειν ἐσπούδαζεν, εἰ καὶ δευτερεύειν αὐτὸν ὁ χρόνος ὑπέταττεν (69). Εἰ δὲ τις μετ' ἐκείνου γλώσση δολερὰ καὶ εἰ μὴ (70) πλαττομένη (71) (οὐ γὰρ ἐθάρρει γυμνῇ τῇ κεφαλῇ πρὸς τὰ κάλλιστα καὶ θεοφιλέστατα παρατάττεσθαι (72), ἀλλ' οὐδὲ (73) τὸ φρικτὸν τῆς πίστεως ἀνὰ χειλέων (74) ἀπάντων περιφέρεισθαι, προκάλυμμα τῆς γνώμης θέμενος) τὸ ῥῆθὲν θεοσεβίστατον καὶ ὠφελιμώτατον (75) ἔργον τῶν Ἐκκλησιῶν περιέχει τὸ καὶ ἐλυμήνατο· [οὐκ ἔμην γὰρ ἐνόματι τὰς παλαμναίους πράξεις διεξίναμι·] αὐτὸς ἐν εἰδείῃ (76)· μᾶλλον δὲ πικρῶς οἶδεν (77) ἦδη καὶ ἀόλιως τὴν δίκην ἐκείθεν εἰσπραττόμενος τῆς ὑφάλου τὸλμης· ἀλλ' ἐκεῖνος μὲν (σιγῆ γὰρ καὶ αὐτὸς, εἰ καὶ μὴ ἐκῶν) εἰς τὸ τῆς σιγῆς ἀπεβρίθω χωρῶν (78). Ὁ δὲ γὰρ [98] θεοσεβίως λέων οὐ μέγρι

inter S. missarum solemniam sacram nostrae fidei symbolum, quemadmodum et ab initio synodicalibus vocibus decretisque fuerat enuntiatum, Graeca lingua etiam apud illos ipsos, qui Latine loquebantur, recitaretur, sed etiam omnibus provinciis, quae Romanum pontificatum atque regimen venerantur, idem sentire idemque peragere et sermonibus et synodicalibus litteris mandavit dirisque (anathematis vinculis dogmatis cavit firmitatem.

88. Idque non solum ipso pontificatum administrante peragebatur, sed et mitis ille ac mansuetus, certaminibusque clarus asceticis, inclytus Benedictus, illius in pontificali sede successor, in hoc tuendo et stabiliendo non esse secundus adnoscitur tametsi secundum ratio temporis ipsum constitueret. Quod si quis post illos lingua dolosa et venerationem simulante (non enim aperta fronte [nudo capite] constitutiones optimas piissimasque oppugnare audebat) sub specioso titulo, quod in ore omnium symbolum illud fidei non esset circumferendum, memoratum piissimum utilissimumque opus rescindere ab Ecclesiis et abrumpere voluit (non enim est meum, nomine auctorum scelesti facinora prosequi) : ipse noverit, imo acerbè jam et misere novit poenas inde laena subdole temeritatis. At ille quidem (silet enim et ipse, licet invitus) in silentii regionem projectus jaceat. Divinus autem Leo non ad ea solum, quae diximus, bonam istam et a Deo inspiratam curam et actionem produxit, sed etiam, cum exstarent in repositoriis principum

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(64) Col. ἔθετο deest.

(65) Palat. καὶ ἡγεμονίας ἀγ. Col. ἡγεμονίας ἀγ. τὸ αὐτὸ καὶ φρ. καὶ φρ.

(66) Col. τὸ.

(67) Nullum ejusmodi synodaliū habemus vestigium.

(68) Hæc videntur immediatum successorem insinuare; unde Leo de quo c. 87 egit, Leo IV erit. Verba ὁ πρῶτος — διάδοχος adducit card. Maius l. c. « Mitis ille et pius et asceticis certaminibus famigeratus, inclytus Benedictus, qui in supremam Leonis cathedram successit. »

(69) Hæc verba ἀλλὰ κ. ὁ πρῶτος — ὑπέταττεν eodem modo ex mss. transcripserat Leo Allatius fab. de Joannæ Papisæ Confit. (Symmicta II, p. 419.) « Sed et mitis et mansuetus et asceticis certaminibus illustris, inclytus Benedictus, post eum in archieratico throno successor, hoc idem et amplectendo et confirmando non secundus esse nitebatur (ἐσπούδαζεν, quod proinde in Graeco Allatii textu non nisi typographi sphalmate omissum est), licet tempore secundus esset. »

(70) Sic apud Allatium c. Creyght. p. 231; Vatic. τιμῆν. Col. τιμῆν.

(71) Palat. πλαττομένην.

(72) Col. πράττεσθαι.

(73) Sic Allat. l. c. In cod. Vatic. spatium vacuum, in margine vero posteriori manu legitur : ἀλλ' ὡς οὐδὲ. Palat. ἀλλ' ὡς οὐδὲς. Col. p. 312 : ἀλλ' ὡς οὐ δᾶ. Sic et Pal. legi posse observatum

est. Hæc et seq. perdifficilia sunt; videtur quid deesse.

(74) Col. ἀναγεῖλέων.

(75) Apud Allatium mendose : φυλοτιμώτατον.

(76) Col. εἰδείη.

(77) Allat. εἶδεν.

(78) Pericopen hanc : et δὲ τις μετ' ἐκείνους — χωρῶν, quæ Nicolai I respicit, Allatius contra Creyght. p. 231, 232 in medium profert ita disserens : « Post Benedictum ad Nicolaum descendens, qui post eum pontificatum iuierat, æque atque neque de nomine illi esset notus, nomen obticescens, eum secreto nec palam populo id dicere asseverat (Photius) : « Quod si quis post eos, et ad omnia audendum projecta lingua : neque enim aperto capite contra optima Deoque gratissima niti audebat; sed nec tremendam fidei in ore omnium circumducti solum (?) sententiæ suæ tegumentum prætexens, dictum piissimum et maxime honorandum Ecclesiarum opus attondit vel læsit : neque enim mei propositi est sceleratas actiones edicere; ipse sciverit; quinimo amare jam novit, miserandum in modum poenas illic persolvens occultæ audaciæ — sed ille tacet, licet invitus; proptereaque in silentii receptaculum projiciatur. » — « Testis locuples Photius, Nicolaum separatim ab aliis, nec sonora lingua, aut id experimente Spiritum ex Filio procedere censuisse; et tu (Creyght.) ab ipso Nicolao nuper introductam impietatem declamas? . . . Si sub lingua et : . . . aperto capite pronuntiabat, non

apostolorum Petri et Pauli ab antiquissimis temporibus florente adhuc pietate in sacris illis thesauris repositæ parmulae seu tabellæ duæ, quæ litteris verbisque Græcis exhibebant sæpe memoratam nostræ fidei sacram expositionem, has jussit coram Romano populo recitari conspiciendasque omnibus exponi, et multi illorum, qui tunc hæc viderunt et legerunt, etiam nunc inter vivos adhuc degunt.

γνωσθῆναι κατενώπιον τοῦ Ῥωμαϊκοῦ πλῆθους καὶ πολλοὶ τῶν τεθεαμένων (82) τηνικαῦτα καὶ ἀνεγνωκῶτων ἐτι τῷ βίῳ παραμένουσιν.

89. Atque ita hi pietatis fulgoribus emicabant atque Spiritum a Patre procedere prædicabant. Meus quoque Joannes (meus enim est tum ob alia tum quia cæteris ardentius meas partes sustinuit), meus igitur Joannes, virilis mente, virilis quoque pietate, virilis demum in oppugnanda ac profliganda quavis injustitia et impietate valensque non sacris solum, sed etiam civilibus legibus opitulari turbatumque ordinem restituere; hic, inquam, gratiosus Romæ pontifex per suos religiosissimos et illustres legatos Paulum, Eugenium et Petrum præsules et

A τῶν εἰρημένων προήγαγε τὴν καλὴν ταύτην καὶ θεοκίνητον πρόνοιάν τε καὶ πρᾶξιν· ἀλλὰ καὶ γὰρ ἦσαν ἐν τοῖς θησαυροφυλακίῳ τῶν κορυφαίων Πέτρου καὶ Παύλου ἐκ παλαιωτάτων (79) χρόνων καὶ εὐσεβείας ἀνοήτου ἀποταθησαυρισμένοι τοῖς ἱεροῖς κειμηλίοις ἀσπίδες δύο, αἱ γράμμασι τε καὶ ῥήμασιν Ἑλληνικοῖς ἔλεγον τὴν πολλάκις εἰρημένην ἱερὰν τῆς ἡμῶν πίστεως ἔκθεσιν· ταῦτα; (80) [99] ὕπανα- καὶ εἰς ἕβιν ἀπάντων ἐλθεῖν ἐδικαίωσε (81), καὶ

πθ'. Ἄλλ' οὕτω μὲν καὶ οὗτοι τὴν εὐσέβειαν ἤσπραπτον καὶ τὸ Πνεῦμα τοῦ Πατρὸς ἐθεολόγουν ἐκπορεύεσθαι. Ὁ δὲ ἐμὸς Ἰωάννης (83) (ἐμὸς γὰρ τὰ τε ἄλλα καὶ οὗτοι πλέον τῶν ἄλλων ἐξωκείωτο τὰ ἡμέτερα)· οὗτος τοῖνον δ' Ἰωάννης (84) ἡμέτερος, ὁ τὸν νοῦν μὲν ἀνδρείος, ἀνδρείος δὲ τὴν εὐσέβειαν, ἀνδρείος; (85) δὲ μισεῖν (86) καὶ καταβάλλειν ἀδικίαν [100] πᾶσαν καὶ δυσσέβειαν (87), καὶ οὐχ ἱεροῖς θεσμοῖς μόνον, ἀλλὰ καὶ πολιτικοῖς ἐπαρκεῖν δυνάμενος καὶ τὸ ἀτακτον εἰς τάξιν μεταβάλλειν· οὗτος δὲ κεχαριτωμένος τῆς Ῥώμης ἀρχιερεὺς διὰ τῶν

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

ergo Symbolo addiderat, quod in ecclesiis sonora voce cantillabatur. Nec poterat Photius id de Nicolao ad liquidum explorata veritate pronuntiare, cum originem tanti sceleris juxta cum ignarissimis sciret; nec ipsum puduit fateri, quod nesciebat. Deinde adducit Photii verba: Καὶ τίνες ἐμάχοντο, ut supra c. 80 leguntur. His confirmantur quæ scripsit Baronius, ad a. 883, n. 35: « Quisquam autem Romanorum pontificum primus id statuerit, ut reciperetur symbolum cum iisdem duabus dictionibus *Filioque*, scimus viros doctos in his investigandis plurimum laborasse et ad tempora Nicolai vel circa id retulisse. Verum si id fuisset, certe Photius altius in ipsum Nicolaum pontificem declamasset, qui ea in Symbolum intulisset; sed cum duabus epistolis acerbissime in Rom. Ecclesiam invehatur, nunquam eum eo nomine sugillat, quod ea in Nicænum symbolum intulisset. » Deinde adducit anonymum auctorem in *Bibl. Vallicell.*, qui id ad Christophorum P. refert quem ideo Sergius Cyprianus e diptychis expunxerit. Id multi sequioris temporis Græci statuunt. Cf. opusc. c. vet. Rom. asseclas cap. 12 fin. auct. ap. Allat. *De syn. Phot.* p. 204, 206; *De cons.* II, 3, 2, p. 606-610; *De libr. Eccl. Græc.* diss. 2, p. 156. De variis hac in re opinionibus consule Petav. Trin. VII, c. 2, 3.

(79) Col. παλαιωτάτων (o ras.)

(80) Col. καὶ ταῦτα.

(81) Eodem fere modo opusc. contra vet. Rom. assecl. cap. 12, Nicol. Methon. in *Synopsi*, alique. Indirecta sermonis forma ex Photio eadem proferunt Jo. Beccus *Orat. de un. Eccl.* c. 47 (*G. O.* I, 172, 173); et L. Allatius, *De consens.* II, 6, 6, p. 589. Item verba Photii exhibentur a Niceta Chon. (in *Thesaurō fid. orthodox.* t. XXI), qui ab Usserio (*Dissert. de Rom. Eccl. symbolo vetere*, Oxon. 1660, p. 26) citatur: « Ὁ θεσπέσιος Λέων καὶ τὰς ἐν τοῖς θησαυροφυλακίῳ τῶν κορυφαίων Π. κ. Π. ἐκ παλαιωτάτων χρόνων ἀποταθησαυρισμένους τοῖς ἱεροῖς κειμηλίοις δύο ἀσπίδας, αἱ γράμμασι καὶ ῥήμασιν Ἑλληνικοῖς ἔλεγον τὴν ἱερὰν τῆς ἡμῶν πίστεως ἔκθεσιν, ταῦτα; — ἐδικαίωσε. » Divinus Leo in gazophylaciis primariorum Petri et Pauli ab antiquissimis temporibus inter sacros thesauros reposita duo ancilia, quæ ceteris litteris et verbis sacrosanctam fidei nostræ expeditiorem lucebantur, coram plebe Romana

recitari et in omnium conspectu produci statuit. »

(82) Θεασαμένων legit Usser, qui et hæc cum aliis jungit: « Et multi eorum, qui tunc viderunt (viderant) et legerant, vita adhuc fruuntur. »

(83) Palat. et Colum. Ὅτι δὲ ὁ ἐμὸς. Vatic. f. 207 b. Ὅτι δὲ ἐμὸς.

(84) Col. Ἰωάν. ὁ ἡμ.

(85) « Non de nihilo est, quod Joannem (VIII) Photius *virilem ter* dicit; sine dubio enim respicit atque oblique refutat crimen animi imbellis, quod huic papæ vulgo jam impingebatur, quia Photium terrimum hostem et tot antea anathematibus percussum in Byzantinam sedem reponi passus fuerat. Hinc orta Joannæ Papissæ fabula, de cujus origine cum multi rumores diditi fuerint, rem acutegisse nunc Baronium videmus ad an. 879, c. 5, qui idcirco hunc papam dictitatum fuisse feminam existimavit, quia visus esset ob nimiam animi facilitatem et mollitudinem abjecta penitus omni virilitate, sacerdotalem constantiam amisisse, adeoque non papam, ut Nicolaum I et Adrianum II, sed papissam contumeliæ loco dictum, utpot: qui ne eunucho quidem restitisset, qualem revera fuisse Photium fama tulit (etsi falsum id sit). Et miror Allatium, qui in peculiari dissertatione de Joann. papissæ fabula, cum nonnulla ex his Photii testimoniis circa Romanos pontifices recitaverit, hoc circa Joannem prætermiserit, neque ex eodem facilem fabulæ, quam poterat, Baronio etiam duce, interpretationem fecerit. Hinc videmus Pagium quoque in Baronii critica frustra sibi plausisse de hujus fabulæ origine a temporibus Photianis exclusa et ad sæculum XIII pertracta. » Ita Maius, l. c. p. xxvi. — Sane eruditi plerique consentiunt, ante sæculum XIII hanc fabulam jam sparsam fuisse et originem ex invectivis in quemdam Joannem papam esse repetendam, sive Joannes VIII is fuerit, sive X, vel XI, sive XII. (Cf. varias sententias collectas apud Schröckh, K. G. XX, p. 75-110.) Negari non potest, Baronii conjecturæ ex hoc Photii loco probabilitatem majorem accedere.

(86) Apud Beccum (vide infra not. 6) deest ἀνδρείος tertia vice et legitur: Τὴν εὐσέβειαν· πρῶς δὲ (τὸ) μισεῖν.

(87) Ibid. Ἀδικίαν καὶ πᾶσαν δυσσέβειαν.

αὐτοῦ θεοσεβεισάτων καὶ περιδόξων τοποτηρητῶν Παύλου καὶ Εὐγενίου καὶ Πέτρου τῶν ἀρχιερέων καὶ ἱερέων Θεοῦ ἐν τῇ καθ' ἡμᾶς συνόδῳ (88) παραγεγονότων ὡς ἡ καθολικὴ τοῦ Θεοῦ Ἐκκλησία καὶ οἱ περὶ αὐτοῦ τῆς Ῥώμης ἀρχιερεῖς τὸ τῆς πίστεως ἀποδείχόμενος σύμβολον γνῶμη καὶ γλώσση καὶ θαυμασίων ἀνδρῶν ὑπέγραψέ τε καὶ ἐπισφραγίσασατο (89). Ναὶ δὴ (90) καὶ ὁ μετ' ἐκείνων ἱερός Ἀδριανὸς συνοδικὴν [101] ἡμῖν ἐπιστολὴν (91), ὡσπερ ἔθος παλαιῶν, ἀναπέμφας, τὴν αὐτὴν εὐσεβειαν δι' αὐτῆς ἀνεκήρυττε καὶ τὸ Πνεῦμα [102] τοῦ Πατρὸς ἐθεολόγει ἐκπορεύεσθαι (92). Τούτων δὴ τῶν ἱερῶν καὶ μακαρίων ἀρχιερέων Ῥώμης οὕτω διὰ βίου καὶ περρονήκωτων καὶ διδασκάντων καὶ ἀπὸ τῶν

A sacerdotes Dei, qui ad nostram synodum convenere, quemadmodum Ecclesia Dei catholica ejusque prædecessores Romani pontifices, symbolum fidei recipiens mente et lingua sacrisque manibus prædictorum illustrissimorum et admirandorum hominum subscripsit et obsignavit. Imo et ejus successor sacer Hadrianus synodicam ad nos more vetere mittens epistolam eandem pietatem in ipsa prædicabat et Spiritum a Patre procedere docebat. Cum igitur sancti isti beatique Romani pontifices ita, dum viverent, senserint et docuerint, atque e fragili hac ad immortalem vitam in eadem confessione transierint, quosnam possunt hæretica ægritudine laborantes in medium proferre, a quibus lethiferum illud talis impietatis venenum hauserint, quin illos confestim

VARIE LECTIONES ET NOTÆ.

(88) Synodus anno 879 Cpli celebrata, in qua tres illi legati, quos Photius mirum in modum extollit, instructionum suarum mandatorumque regulam minime sunt secuti.

(89) Hæc verba: Ὁ ἐμὸς Ἰωάννης — ἐπισφραγίσασατο recitat Jo. Beccus lib. III, ad Theod. Sugd. episc. c. 4 (Gr. orth., II, p. 138, 139) tanquam ex libris ad Eusebium desumpta. Allatius ita vertit: « Porro meus Joannes (meus etenim est et rebus aliis et quod negotia nostra magis quam alii amice amplexus est), hic itaque Joannes noster, prudentia juxta ac pietate strenuus, nec non injusitiam, quam odio prosequitur, et impietatem propulsandam idoneus (vide not. 3, unde explicatur, quare Allatium fugerit vis ter appositi prædicati virilis), et nec sacris canonibus tantum, sed et civilibus legibus opem ferre, et quod inordinatum est in ordinem redigere plurimum potens; hio gratosus Romanus Pontifex per suos piissimos et gloriosissimos locum tenentes, Paulum, Eugenium et Petrum, præsulibus et sacerdotibus Dei, qui in nostram synodum convenere, quemadmodum catholica Dei Ecclesia et prædecessores ejus Romani pontifices, Symbolum fidei acceptans, mente et lingua sacrisque dictorum illustrissimorum et admirandorum hominum manibus subscripsit et obsignavit. » — Card. Maius, cujus versionem cum hac conferendam paulo post subnectimus, ex hoc loco paulo fusius (p. xxv-xxviii) confirmat, epistolam illam Joanni VIII ascriptam, qua diserte additio Filioque reprobat illiusque assertores cum Juda proditore deputantur (ep. 320: « Non ignoramus — οὐκ ἀγνοοῦν, » Mansi Conc. XVII, p. 239, 525, seq. Jaffé, Regesta Rom. Pont. n. 2597, p. 290) genuinam minime esse, quod est aliæ gravissimæ rationes ostendunt. In ejusmodi materia Photii de hac epistola altum silentium plus aliquid quam argumentum mere negativum suppeditat. « Si illa epistola, » ait præfatus cardinalis, « reapse ad Photium missa fuisset, fieri non poterat, quin hoc loco Photius eam vel recitaret vel saltem disertis verbis appellaret; quod cum non faciat, sequitur hinc argumentum certissimum contra ejus epistolæ veritatem. » Cætera argumenta cum nostro libro non connexa hic adjungere non vacat.

(90) Sic Vat. et Palat. Col. p. 313 habet δὴ (secus ac apud Maium δέ).

(91) In editione card. Caraffæ ingens lacuna est epistolæ pontificiarum a Joanne VIII usque ad Leonem IX, annis fere 170. Quare et hæc Adriani III ad Photium, si vera est, epistola desideratur, Photius autem ejus dicto abutitur, non secus ac veterum pontificum formulis, ut iam

diximus. Et quidem, ut recte observat Lequienius, diss. 1; Damasc. c. 39, Romana Ecclesia nunquam Græcis diserte imperavit, ut Symbolum ea particula auferent, quanquam hi rei ipsi fidem adjungere teneantur. Atque ita adhuc intactum Græci quoque catholici Symbolum recitant. Quid ergo mirum, si Adrianus III ita fortasse locutus est? — M.

(92) Totum textum δὲ ὁ ἐμὸς Ἰωάννης — ἐκπορεύεσθαι recitat ex cod. Column. p. 312, card. Maius, l. c. p. xxv. xxvi, hæc addita versione: « Joannes meus (hic enim meus est tum ob alias causas, tum quia res meas præcipue cordi habuit) hic, inquam, Joannes noster, virili mente, virilique pietate præditus, qui quodvis iniquitatis impietatisve genus viriliter odit atque expulit, neque sacris tantummodo condendis legibus, verum etiam politica prudentia valuit, atque ad ordinem res turbatas revocavit; hic, inquam, gratosus Romæ Pontifex per suos religiosissimos atque illustres legatos Paulum, Eugenium et Petrum pontificali sacerdotally dignitate fulgentes, qui ad synodum nostram convenerunt, non secus ac Ecclesia catholica ejusque decessores Pontifices, fidei Symbolo recepta, mente, lingua (γλώσση in Gr. textu Maii non nisi typographico errore omissum patet) manibusque subscripsit idemque confirmavit. Sane et ejus successor sacer Adrianus synodicam ad nos more vetere mittens epistolam, eandem fidei rationem in ipsa ostendit et Spiritum a Patre procedere censuit. » — Similia de postremis Pontificibus dicit epist. ad Aquilei. archiep. Τὸς ἐν τοῖς καθ' ἡμᾶς χρόνοις πρέσβεις, οὐ μόνον ἀπαξ, ἀλλὰ καὶ τρίτον τῆς πρεσβυτέρας Ῥώμης ἀναδραμόντας (οὐκ ἔλασεν μοι δοκῶ), οἱ περὶ τῆς εὐσεβείας οἷα εἰκὸς ἡμῶν πρὸς αὐτοὺς λόγους ἀνακινήσαντων οὐδὲν παρηλλαγμένον τῆς ἀνὰ πᾶσαν τὴν οἰκουμένην ἐξηπλωμένης εὐσεβείας οὕτε εἶπον οὕτε φρονούντες ἠλέγχθησαν, τὸναντίον δὲ τρανῶς μεθ' ἡμῶν καὶ ἀδιστακτικῶς τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκ τοῦ Πατρὸς ἀνεκήρυξαν ἐκπορεύεσθαι. Deinde de synodo a. 879 habita: Ἄλλὰ γὰρ καὶ συνόδου συγκρατηθείσης ἐπὶ τισὶν ἐκκλησιαστικοῖς κεφαλαίοις (sed proxime de Photii restitutione agebatur) οἱ ἐκείθεν ἀπεσταλμένοι τοῦ ἐν ἁγίοις Ἰωάννου πάπα τοποτηρηταί, ὡς αὐτοῦ παρόντος ἐκείνου καὶ συνθεολογούντος ἡμῖν τὴν εὐσεβείαν, τῷ συμβόλῳ τῆς πίστεως τῷ διὰ πασῶν τῶν οἰκουμένων συνόδων κατὰ τὴν Δεσποτικὴν φωνὴν καὶ κηρυσσόμενῳ καὶ κρατουμένῳ ὡς ὁμόφρονες καὶ φωνῇ καὶ γλώσσῃ καὶ ἰδιοχέρῳ γραφῇ καθυπεστημῆναντο. Nihil hic rursus de spuria illa epistola Joannis n. 320, nihil pro causa Photii, nisi quod legati pontificis Symbolum sine additamento receperunt ac subscripserunt.

adversarios propalent iis, qui regiones occidentales A
recta fide illustrarunt?

κὴν νόσον νοσήσαντες, [103] ἐξ ὧν τὸ δηλητηριον φάρμακον τῆς τηλικαυτῆς ἀσεβείας ἐξέπιον, καὶ οὐκ αὐ-
τίκα τούτους ἀντιπάλους τοῖς ὀρθοδόξοις τὰ ἐσπέρια καταφωτίσασι θριαμβεύουσιν (93);

90. At vero nondum vultis errorem istum deponere?
Ego igitur alias quoque cantationes e Spiritus sancti
eloquiis vobis accinam, tametsi vos loco respiscendi
malitis aspidem imitari aures suas ad voces incan-
tantium obturantem. Spiritus Dei dicitur sanctissimi-
mus Spiritus; dicit enim Salvator: Si ego in Spi-
ritu Dei ejicio dæmonia⁸⁸. Spiritus præterea Patris:
Non enim vos estis, qui loquimini⁸⁹, rursus ait idem
veritatis fons, sed Spiritus Patris vestri, qui loquitur
in vobis; dicitur Spiritus Dei, clamante Isaia: El re-
quiescat super eum Spiritus Dei⁹⁰. — Spiritus, qui ex
Deo est. Vos autem, ait magnus rectorum dogmatum
præco Paulus, non accepistis Spiritum mundi, sed
Spiritum qui ex Deo est⁹¹; et alibi: Si Spiritu Dei
ducimini, non estis in carne⁹². — Spiritum Domini cla-
mat Isaïas: Spiritus Domini super me, eo quod unxe-
rit me⁹³. Rursus dicitur Spiritus Filii, Spiritus
Christi, Spiritus suscitantis Jesum Christum⁹⁴, ut
Paulus rursus tradit: Misit Deus Spiritum Filii sui
in corda vestra, clamantem, Abba, Pater⁹⁵; et: Spi-
ritus suscitantis Jesum Christum habitat in vobis, et:
Vos in carne non estis, siquidem Spiritus Dei habitat
in vobis⁹⁶; et: Si quis Spiritum Christi non habet,
hic non est ejus⁹⁷. Attente omnino vide, Spiritum C
dici Dei, ex Deo et Dei Patris, et Domini et suscitan-
tis Christum ex mortuis, et Spiritum Patris. Anne
igitur, quando dicimus: Spiritus Dei vel Patris
vel Domini vel suscitantis Jesum Christum, vel Spi-
ritus qui ex Deo est, voces hæc id ipsum denotant,
quod significamus, cum dicimus, Spiritum a Patre
procedere, an vero potius nemo est ita insipiens nec
adeo ipsorum verborum simplicium ignarus, ut
nequeat facillime conspicari, quod quælibet illarum
locutionum, tametsi circa easdem personas enuntia-
tur, diversum tamen exhibet significatum vox ea
quæ dicit e Patre procedere Spiritum, et diversum
vox ea, quæ dicit Spiritum Dei vel Domini vel quæ-
libet alia memoratarum? Illud enim processionem
expresse enuntiat, hæc vero non item; sed quamvis D
hæc dicantur, quia Spiritus ab ipso procedit, at-
amen nulla illarum vocum conceptis affirmat verbis
processionem. Etenim manifeste aliud est dicere,
Spiritum a Patre procedere, et aliud ipsis verbis si-

ἐπικλήρων πρὸς τὴν ἀκήρατον ζωὴν ἐν τῇ αὐτῇ ὁμολο-
γῆ μεταστάντων, τινὰς ἀν σχολεναίπειν οἱ τῆ; αἰρετι-
καίκα τούτους ἀντιπάλους τοῖς ὀρθοδόξοις τὰ ἐσπέρια καταφωτίσασι θριαμβεύουσιν (93);

4'. Ἀλλὰ γὰρ οὕτω τὴν πλάνην ταύτην ἀποθέσθαι
βούλεσθε (94); Ἐγὼ γοῦν καὶ ἑτέρας ὁμιν ἐμπρός ἐκ
τῶν τοῦ Πνεύματος λογίων ἐπέσομαι, εἰ καὶ τῆς
βουούσης ἀσπίδος τὰ ἕτα πρὸς τὰς τῶν ἐπαδόντων
φωνάς (95) πρὸ τῆς μετανοίας τὴν μίμησιν μελε-
τήσατε (96). Πνεῦμα Θεοῦ λέγεται τὸ πανάγιον
Πνεῦμα· φησὶ γὰρ ὁ Σωτὴρ· Εἰ δὲ ἐγὼ ἐν Πνεύ-
ματι Θεοῦ ἐκβάλλω τὰ δαιμόνια. — Πνεῦμα τοῦ
Πατρὸς· Οὐ γὰρ ὁμῖς ἐστε οἱ λαλοῦντες, πά-
λιν ἢ αὐτῆ τῆς ἀληθείας πηγῆ, ἀλλὰ τὸ Πνεῦμα
τοῦ Πατρὸς ὁμῶν τὸ λαλοῦν ἐν ὁμῖν. Καὶ, Πνεῦμα
τοῦ Θεοῦ, Ἡσαίας βοᾷ· Καὶ ἐκπακαύσεται ἐκ'
αὐτὸν Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ. — Πνεῦμα τὸ ἐκ τοῦ
Θεοῦ· Παῦλος δὲ μεγαλόφωνος τῶν ὀρθῶν δογματικῶν
κῆρυξ· Ὑμῖς δὲ οὐκ ἀλάβετε τὸ πνεῦμα τοῦ
κόσμου, ἀλλὰ τὸ Πνεῦμα τὸ ἐκ τοῦ Θεοῦ· καί,
Εἰ δὲ Πνεῦματι Θεοῦ ἀγεσθε, οὐκ ἐστε ἐν σαρκί.
— Πνεῦμα Κυρίου, Ἡσαίας βοᾷ· Πνεῦμα Κυρίου
ἐκ' ἐμέ, οὐ εἶνεκεν ἐχρισέ με. Πάλιν λέγεται
Πνεῦμα τοῦ Υἱοῦ, Πνεῦμα Χριστοῦ, Πνεῦμα τοῦ
ἐγείραντος Ἰησοῦν Χριστόν, ὡς Παῦλος (96')
πάλιν μουσταγωγεῖ· Ἐξαπέστειλεν ὁ Θεὸς τὸ Πνεῦμα
τοῦ Υἱοῦ αὐτοῦ ἐν ταῖς καρδίαις ὁμῶν κρᾶζον·
Ἄβδᾶ, ὁ Πατὴρ· καί, Τὸ Πνεῦμα [104] τοῦ ἐγείραν-
τος Ἰησοῦν Χριστόν οικεῖ ἐν ὁμῖν· καί, Ὑμῖς οὐκ
ἐστὲ ἐν σαρκί, εἰπερ Πνεῦμα Χριστοῦ οικεῖ ἐν
ὁμῖν· καί, Εἰ τις Πνεῦμα Χριστοῦ οὐκ ἔχει, οὐ-
τος (97) οὐκ ἔστιν αὐτοῦ. Προσέσχε; πάντως, ὅτι
τὸ Πνεῦμα λέγεται τῷ Θεοῦ, ἐκ τοῦ Θεοῦ τε καὶ
Πατρὸς (98), καὶ Κυρίου καὶ τοῦ ἐγείραντος Χρι-
στοῦ ἐκ νεκρῶν καὶ Πνεῦμα τοῦ Πατρὸς. Ἄρα οὖν
ὅταν λέγῃ· Πνεῦμα Θεοῦ ἢ Πατρὸς ἢ Κυρίου ἢ
τοῦ ἐγείραντος Ἰησοῦν Χριστόν, ἢ Πνεῦμα τὸ ἐκ
τοῦ Θεοῦ, αὐτὸ τοῦτο δηλοῦσιν αἱ φωναί, ὅπερ
ἐσήμαινε ἢ λέγουσα (99) ἐκπορεύεσθαι τοῦ Πα-
τρὸς; ἢ οὐδεὶς οὕτω ἀνόητος οὐδὲ αὐτῶν τῶν
ἀπλῶν ῥημάτων εἰς ἐσχάτην ἀγνοίαν ἦκων, ὡς
μὴ ῥᾶπον ἔχειν (1) συνορᾶν, ὅτι τῶν εἰρημένων
ἐκαστον (2), εἰ καὶ περὶ τὰ αὐτὰ λέγεται πρὸς-
ωπα, ἀλλ' οὖν ἕτερον ἢ λέξις παρίσθησι ση-
μαινόμενον ἢ ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεσθαι τὸ
Πνεῦμα, καὶ ἕτερον ἢ Πνεῦμα Θεοῦ ἢ Κυρίου ἢ τῶν
εἰρημένων ἐκαστον λέγουσα. Τὸ μὲν γὰρ τὴν ἐκπό-

⁸⁸ Matth. xii, 28. ⁸⁹ Matth. x, 20. ⁹⁰ Isa. xl, 2. ⁹¹ I Cor. ii, 12. ⁹² Rom. viii, 9. ⁹³ Isa. lxi, 1.
⁹⁴ Rom. viii, 11. ⁹⁵ ibid. 15. ⁹⁶ ibid. 9. ⁹⁷ ibid.

VARLÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(93) Hæc finem imponit Photius proluxæ de
Patribus Latinis disputationi. Plura his posteriores
Photiani adjunxerunt. Cf. Allatum contra Hotting.
c. 19, p. 417 seq. et cap. 12 opusculi ad calcem adjecti.
(94) Palat. f. 248 b. βούλεσθαι.
(95) Cf. Psal. lvm, 4, 5 (LXX). Pro βουούσης
codd. habent μουούσης.
(96) Palat. f. 249 a. μελετήσεται. Col. et Vat. ut

supra.

(96') Col. ὁ Παῦλ.

(97) Col. deest οὗτος.

(98) Sic Col. p. 314. Palat. f. 249 b. Ἐκ τοῦ
Θεοῦ τε καὶ Θεοῦ.

(99) Col. λέγουσα τὸ Πνεῦμα ἐκπορ.

(1) Col. ἔχει.

(2) Vatic. ἐκαστος.

ρευσιν τῷ ῥήματι ἀπαγγέλλει, τὰ δὲ οὐκ ἐτι· ἀλλ' ἄσφαισιν voces, quæ Spiritum dicunt Dei et Domini, et quæ his sunt similia.

ἄλλ' οὐδεμία τε (3) τῶν φωνῶν τῶν εἰρημένων τὸ ἐκπορεύεσθαι ταῖς λέξεσιν ἐρμηνεύει. Καὶ γὰρ περιφανῶς ἑτερόν ἐστιν εἰπεῖν ἐκπορεύεσθαι τοῦ Πατρὸς τὸ Πνεῦμα, καὶ ἄλλο σημαίνουσι τοῖς ὀνόμασιν αἱ τὸ Πνεῦμα λέγουσαι τοῦ Θεοῦ καὶ Κυρίου καὶ τὰ ὅμοια (4).

[105] ἑα'. Καίτοι γε εἰ καὶ ἐκάστη τῶν φωνῶν ἐσήμαινε τὴν ἐκπόρευσιν, ὅτι περ αὐτοῖς ῥήμασι θεοῖς ἀνεβρόθη τὸ ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεσθαι, καὶ τοῦτο πρὸς ἡμῶν ἀν ἦν· μυριάκις γὰρ κατὰ τὴν ὑπόθεσιν ταύτην ἐκπορεύεσθαι νοουμένου τοῦ Πνεύματος ἐκ τοῦ Πατρὸς, πῶς οὐδ' ἀπαξ εἴρηται ἐκπορεύεσθαι τοῦ Υἱοῦ; Οὐ γὰρ ἔχει χώραν εἰπεῖν, ὡς εἴρηται διὰ τῶν λόγων, ὅτι μὴδὲ (5) τοῦτο σημαίνουσι τῇ φωνῇ, καὶ ὅτι μῆτε θεοῖς, ἀλλ' οὐδ' ἀνθρωπίνους καὶ πνευματοφόρους ῥήμασι κατὰ λέξιν ποτ' ἐνεβρόθη (6) τὸ Πνεῦμα ἐκπορεύεσθαι τοῦ Υἱοῦ· καὶ εἰ τὸ μὴ λέγεσθαι τὸ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ καὶ τὰ παραπλήσια τὴν ἐκπόρευσιν ἔχουσι πρῶτην αἰτίαν καὶ κυριωτάτην (καὶ γὰρ ὁμοούσιον, διότι (7), ἐκπορεύεται, οὐ διότι δὲ ὁμοούσιον, ἐκπορευτόν). Τὸ δὲ λέγεσθαι Πνεῦμα τοῦ Υἱοῦ ἢ Χριστοῦ ἢ τὰ τοιαῦτα ἐκ πολυμερούς πρόβεισιν αἰτίας (διότι τε γὰρ ὁμοούσιον καὶ διότι χρεῖται αὐτὸν καὶ διότι (7) μένει ἐπ' αὐτὸν καὶ διότι ἐν αὐτῷ). Εἰ οὖν τὸ ἐκπορεύεσθαι τὴν κυριωτάτην ἐπέχον αἰτίαν, δι' ἣν τὸ Πνεῦμα λέγεται: εἶναι τοῦ Θεοῦ καὶ Κυρίου καὶ τὰ τοιαῦτα, ὅμως οὐ δίδωσιν αὐτοῖς ἀπαγγέλλειν (8) τὸ ἐκπορεύεσθαι, πῶς δυνατὸν, ἐφ' ᾧ (9) πλείω τὰ αἰτία θεωρεῖται, δι' ἧν ὁμολογεῖται Πνεῦμα τοῦ Υἱοῦ καὶ Χριστοῦ, ἐπὶ τούτου (10) ζητεῖν καίτοι μὴδὲ συναριθμουμένην τοῖς αἰτίαις ἀπαραίτητον τὴν ἐκπόρευσιν;

ἑβ'. Σὺ δὲ ἄρα τὰ ὅσα καὶ τὴν διάνοιαν ἀνατείνων πρὸς θάβησαν, ἐπειδὴν ἀκούσης τὸ Πνεῦμα τοῦ Χριστοῦ ἢ [106] τοῦ Υἱοῦ, πάντα παραδραμῶν ἐξ ὧν τῆς θεολογίας ἦν σοι μὴ διεκπεσεῖν, εἰς ὃ μὴδεις εἰπεῖν κατηνέχθη, πρὸς ἐκεῖνο κατὰ κεφαλὴν τρέχεις. Εἴρηται τὸ Πνεῦμα ἐκπορεύεσθαι τοῦ Πατρὸς, εἴρηται καὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Θεοῦ (11), καὶ τὰ ἄλλα, ὧν πολλάκις ὁ λόγος ἀνέπτοξε τὴν διήγησιν· καὶ οὐδὲν τούτων κλὴν τῆς προτέρας φωνῆς σημαίνει τὴν ἐκπόρευσιν· εἴρηται τὸ Πνεῦμα τοῦ Υἱοῦ καὶ Χριστοῦ καὶ τὰ παραπλήσια, οὐδαμοῦ δὲ ὅτι τὸ Πνεῦμα (12) τοῦ Υἱοῦ ἐκπορεύεται. Μηδαμῶς οὖν εἰρημένης τῆς ἐκπορεύσεως, πῶς οὐ παντελῶς ἀσύνητόν τε καὶ παράφορον εἰς ἐκεῖνο τὰς φωνὰς ἀνάγειν, εἰς ὃ μὴ-

91. Quoniam licet quælibet harum vocum processionem significaret, quoniam jam ipsis divinæ Scripturæ verbis declaratum fuit, Spiritum a Patre procedere, hoc quoque nobis faveret. Cum enim sexcenties secundum illam hypothesein intelligatur procedere Spiritus a Patre, quomodo ne semel quidem dictum fuit, illum a Filio procedere? Nec valet dicere, dictum hoc fuisse implicite illis verbis, quæ tamen non id expresse significant, tum quia neque divinis sacrarum Scripturarum neque humanis sanctorum Patrum verbis expresse unquam enuntiatum fuit, Spiritum procedere a Filio, tum quia formulæ quidem loquendi Spiritus Dei et similes processionem habent primam præcipuamque causam (consubstantialis enim Spiritus, quia procedit, non vero quia consubstantialis et procedens est), istæ autem locutiones Spiritus Filii vel Christi et cæteræ ex variis oriuntur causis (videlicet quia consubstantialis ei est Spiritus et quia ungit eum et quia manet super eum et in eo). Si igitur processio, licet sit causa potissima, cur Spiritus dicatur esse Dei et Domini et similia, tamen non dat istis vocibus, ut enuntient processionem, quomodo, quæso, fieri poterit, ut ubi plures considerantur causæ, ob quas Spiritus prædicatur Filii et Christi, ibi necessario admittenda videatur processio, quæ tamen neque inter causas numeratur?

92. Tu tamen aures ac mentem ad impietatem intendens, ubi audieris Spiritum Christi aut Filii, omnia præteriens, ex quibus poteras a recta non excidere theologia, ad illud pronò capite curris, quod nemo asserere aggressus est. Dicitur Spiritus procedere a Patre, dicitur et Filii et Dei, et cætera, quæ sæpius enumeravimus; atque nulla harum locutionum, præter primam, processionem significat; dicitur Spiritus Filii et Christi et similia, nusquam vero procedere Spiritum a Filio. Cum igitur nullatenus fuerit enuntiata processio, quomodo non summa est insania atque vecordia, ad illud voces reducere, ad quod nullo unquam modo fuerunt enuntiatæ? Non enim hoc quoque isti maxi-

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(3) Col. Οὐδεμία γε κ. φωνῶν.

(4) Photius ap. Beccum, l. iii, ad Theod. Sugil. c. 7, 8 (G. O. M. 142, 145): "Ἄλλο σημαίνει dicit τὴν Πνεῦμα Θεοῦ ἢ Πατρὸς ἢ Υἱοῦ λέγουσαν τὸ Πνεῦμα φωνήν, καὶ ἑτερον τὴν ἐκπορεύεσθαι τοῦ Πατρὸς αὐτὸ λέγουσαν... ἑτερόν ἐστι περιφανῶς τὸ ἐκπορεύεσθαι ἐκ τοῦ Πατρὸς τὸ Πνεῦμα, καὶ ἄλλο ἢ ἐκ Θεοῦ λέγουσα σημαίνει φωνή. Cf. et Theophylact. apud Hugon. Eiberian. l. ii, c. 13 init. p. 1228. Nicol. Methon. apud eundem l. iii, c. 11, p. 1247; Marcum Ephes. syllog. 20, in cod. Mon. 27, f. 253 argumentem, aliud esse τὸ Πνεῦμα τοῦ Πατρὸς, aliud τὸ Πν. τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεσθαι.

(5) Sic Col. Palat. f. 250 a. unḡ ἄλλως.

(6) Vatic. f. 208 a. ποθὲν ἐβρόθη. Sic Col.

(7) Palat. bis. δι ὅτι.

(8) Scil. in dictionibus: Spiritus Dei et Domini; vel potius ut subjectum: verba Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ καὶ Κυρίου. Neque enim dicere vult, τὸ ἐκπορεύεσθαι non significare τὸ ἐκπορεύεσθαι, sed solum: voces Πν. Θεοῦ, etc. id non exprimere, licet causa, cur ponantur, in illo sit. Prius absurdum foret et grave de lectionis veritate dubium ingereus.

(9) Col. p. 315 ἐφ' οὗ.

(10) Palat. ἐπὶ τοῦ ζητεῖν.

(11) Col. εἴρηται καὶ τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Θεοῦ.

(12) Col. add. ἐκ.

me temerarii et ad quilibet audendum proni dicere audebunt, posse expressis verbis e sacris eloquiis desumi Spiritus a Filio processionem.

93. Tu vero hinc quoque rem expende. Spiritus dicitur Spiritus Christi, et qua ratione dicatur, non est difficile ex Isaia discere, imo vero ex ipsamet Domini recitatione ac voce : *Spiritus enim Domini, inquit, super me; propterea unxit me*⁹¹. Quamobrem Spiritus alio modo dicitur Domini, alio modo Filii; Spiritus quidem Domini utpote consubstantialis; Spiritus vero Filii, licet sit consubstantialis, tamen propter unctionem dicitur : Christi enim Spiritus, quia ungit ipsum, *Spiritus enim, inquit ipsa Veritas, super me; propterea unxit me*. Ungit Spiritus Christum, quomodo id, quæso, intelligis? An quatenus participavit de carne et sanguine et factus est homo, an quatenus ab æterno exsistebat Deus? At hoc posterius nunquam, opinor, tametsi audacissimus sis, affirmare audebis. Non enim ungitur Filius prout est Deus, apage. Ergo prout est homo Spiritu ungitur Christus. Tu vero dicis: Quoniam dicitur Spiritus Christi, omnino et procedit a Christo. Ergo Spiritus Christi non quatenus est Deus ex ipso provenit, sed quatenus homo, non ab æterno et ante sæcula simul cum Patre substantiam possidens, sed tunc, quando humanam carnem assumpsit Filius.

94. Adverte animum et respisce ab errore, o homo, nec tuam plagam vulnusque tuum talis esse naturæ ostende, ut omnem respuat curationem. Spiritus prædicator Christi, quia ungit ipsum, tua autem perniciosior lex asserere jubet, quia procedit ab ipso; procedit autem a Christo, ut ratio per tuam opinionem incedens ostendit, non quatenus Deus est Christus, sed quatenus nostram carnem assumpsit. Si igitur quatenus Christus de nostra carne participavit, secundum hoc Spiritus a Christo procedit, procedit autem rursus a Filio, quatenus est Deus (id enim leges a te sancitæ exigunt), concludetur profecto, naturam humanam Deitati esse consubstantialem; si quidem Spiritum consubstantialem Filii et rursus Christi censes; procedere enim eum facis et ante

⁹¹ Isa. LXI, 1.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(13) Palat. f. 250 b. παραφρονει σε μηδαμῶς ἐκπαρῶνῃται.

(14) Col. add. Κυρίου.

(15) Col. Κυρίου. Suspicio legendum esse τοῦ Χριστοῦ (xu et xv facile confundi notum est). Certe Beccus, l. III, ad Theod. c. 5 (G. O. II, p. 141) hoc caput præ oculis habuit; porro ipse inducit Photium dicentem: ἄλλον τρόπον λέγεσθαι τοῦ Χριστοῦ τὸ Πνεῦμα, ἔτερον δὲ τοῦ Υἱοῦ. Quæ apud Photium sequuntur: Χριστοῦ γὰρ Πνεῦμα ὅτι, x. τ. λ., id confirmant.

(16) Verba hæc Χριστοῦ γὰρ Πνεῦμα et sequentia usque ad hujus capituli finem sub Photii nomine leguntur inter excerpta in cod. Gr. theolog. 324, bibl. Cæsar. Vindobon. (Lambeccio est cod. 157), fol. 247, 248.

δαμῆ μηδαμῶς ἐκπαρῶνῃται (13); Οὐ γὰρ δὴ καὶ τοῦτο τολμήσουσιν οἱ πάντα θρασεὶς εἰπεῖν, ὡς ἔστι βήμασιν αὐτοῖς ἐκ τῶν ἱερῶν Λογιῶν λαβεῖν τὸ Πνεῦμα τοῦ Υἱοῦ ἐκπορεύεσθαι.

ἢ γ'. Σὺ δὲ μοι σκόπει κἀντεῦθεν τὸ Πνεῦμα λέγεται τοῦ Χριστοῦ, καὶ ὅπως λέγεται, οὐ χαλεπὸν ἐκ τοῦ Ἡσαίου μαθεῖν, μᾶλλον δὲ καὶ ἐξ αὐτῆς τῆς Δεσποτικῆς ἀναγνώσεως καὶ φωνῆς. Πνεῦμα γὰρ (14) ἐπ' ἐμὲ, φησὶν, οὐ εἰνεκεν ἔχρισέ με ὥστε τὸ Πνεῦμα ἄλλον μὲν τρόπον λέγεται τοῦ Κυρίου (15), ἕτερον δὲ τοῦ Υἱοῦ· τὸ μὲν γὰρ ὡς ὁμοούσιον· τὸ δὲ εἰ καὶ ὁμοούσιον, ἀλλὰ νῦν γε διὰ τὸ χρίσμα λέγεται τοῦ Υἱοῦ· Χριστοῦ (16) γὰρ Πνεῦμα, ὅτι χρίει αὐτόν (17). [407] Πνεῦμα γὰρ ἐπ' ἐμὲ, αὐτῆ φησὶν ἡ Ἀλήθεια, οὐ εἰνεκεν ἔχρισέ με. Χρίει τὸ Πνεῦμα τὸν Χριστόν· ἄνθρωπε, πῶς νοεῖς; καθ' ὃν λόγον μετέσχε σαρκὸς καὶ αἵματος καὶ γέγονεν ἄνθρωπος, ἢ καθ' ὃν ἐξ αἰθέλου ὑπῆργε Θεός; Ἀλλὰ τὸ μὲν δεύτερον οὐκ ἂν οἶμαι σε, εἰ καὶ πάντα θρασεὺς ἦσθα, θρασυνοῦναι (18-19) εἰπεῖν. Οὐ γὰρ χρίεται ὡς Θεός, ἀπαγε, ὁ Υἱός. Οὐκοῦν καθὼ ἄνθρωπος χρίεται τῷ Πνεύματι ὁ Χριστός· καὶ καθὼ χρίει τὸ Πνεῦμα τὸν Χριστόν, λέγεται Πνεῦμα Χριστοῦ. Σὺ δὲ λέγεις· Ἐπειδὴ λέγεται Πνεῦμα Χριστοῦ, πάντως· καὶ ἐκπορεύεται ἐξ αὐτοῦ. Οὐκοῦν τὸ Πνεῦμα τοῦ Χριστοῦ οὐ καθὼ Θεός ἐξ αὐτοῦ προσελεύσεται, ἀλλὰ καθὼ ἄνθρωπος, καὶ οὐκ ἀπ' ἀρχῆς καὶ πρὸ αἰῶνων καὶ ἅμα τῷ Πατρὶ οὐσιώθη, ἀλλὰ τῆνικαῦτα, ἦν ἔκκα καὶ τὸ ἀνθρώπινον προσελάβετο φύραμα (20) ὁ Υἱός.

ἢ δ'. Ἐπίστησον τὸν νοῦν καὶ ἀνάνηψον τῆς πλάνης, ἄνθρωπε, μηδὲ τὴν σαυτοῦ πληγὴν καὶ τὸ τραῦμα πάσαν ἐπιδειξῆς θεραπείαν ἐλέγχοντα. Τὸ Πνεῦμα δοξολογεῖται τοῦ Χριστοῦ, διότι (21) χρίει αὐτόν· ὁ δὲ σὸς τῆς ἀπωλείας νόμος προστάττει· λέγειν, διότι ἐκπορεύεται αὐτοῦ· ἐκπορεύεται δὲ τοῦ Χριστοῦ, ὡς ὁ λόγος εἰδείξε διὰ τῆς σῆς δόξης βαδίζων, οὐ καθὼ Θεός· ὁ Χριστός, ἀλλὰ καθὼ τὸ ἡμέτερον προσελάβετο φύραμα. Εἰ οὖν καθὼ τοῦ ἡμετέρου μετέσχε φουράματος, κατὰ τοῦτο ἐκπορεύεται τὸ Πνεῦμα τοῦ Χριστοῦ, ἐκπορεύεται δὲ πάλιν καὶ τοῦ Υἱοῦ καθὼ Θεός (τῆς σῆς γὰρ ταῦτα τῆς νομοθεσίας τὰ προστάγματα) (22), [108] ὁμοούσιος ἂν ἡ ἀνθρωπίνη φύσις τῇ Θεότητι συλλογισθεῖται (23), εἴπερ τὸ Πνεῦμα ὁμοούσιον τοῦ Υἱοῦ καὶ γε δὴ τοῦ Χριστοῦ.

(17) Beccus l. c. Πνεῦμα Χριστοῦ τὸ ἄγιον λέγεται φησὶν Πνεῦμα (Photius), ὅτι χρίει αὐτόν.

(18-19) Vat. θρασυνοῦναι.

(20) Cod. Vindobon. cit. ἄνθρ. φύραμα προσελάβετο ὁ υἱός. Photius in eo insistit, quod Spiritus ideo dicitur Christi, quia eum ungit, Christus vero ungitur non ut Deus, sed ut homo. Si ergo ex dicto Πνεῦμα Χριστοῦ infertur processio, jam Spiritus procedit ex Christo ut homine, nec ab æterno est, sed ex quo Filius humanam naturam assumpsit.

(21) Palat. δι' ὅτι. Col. p. 316· Χριστοῦ, ὅτι χρ.

(22) Vide supra cap. 59. Col. τὰ διδάγματα.

(23) Nova absurda ex iisdem præmissis ut cap. 93 deducta, consubstantialialem esse humanam naturam divinæ, infinitum et finitum misceri, Spiritum procedere et ante te post incarnationem.

ἐκπορεύεσθαι μὲν γὰρ ποιεῖς αὐτὸ καὶ πρὸ τῆς σαρκώσεως καὶ μετὰ τὴν σάρκωσιν, τὸ δὲ ὁμοούσιον (24) οὕτω περιελας. Εἰ οὖν ὁμοούσιον μὲν τὸ Πνεῦμα τοῦ Υἱοῦ, ὁμοούσιον δὲ καὶ τῇ προσληφθείσῃ φύσει (ἐξ αὐτῆς γὰρ αὐτὸ καλεῖται ἐκπορεύεσθαι), εἴη ἂν ἀλύτοις λόγοις ἀποδείξωμεν ὁμοούσιος καὶ ἢ ἐν τῷ Χριστῷ (25) θεότης τῇ ἐν αὐτῷ ἀνθρωπότητι (26). Ἐὼ δὲ νῦν παριστάνει, ὡς καὶ κατὰ τοῦ Πατρὸς τὸ σὸν συνάγει δόγμα διὰ τῆς αὐτῆς τῶν λόγων θεωρίας τὸ τῆς σαρκὸς ὁμοούσιον (27) · καὶ τί ἂν εἴη τῆς ἀσεθείας (28) ἀθεώτερον (29) ἢ τῆς πλάνης ἀθλιώτερον;

Ἡς'. Σὺ δὲ οὕτω βούλει συνιδεῖν, εἰς οἷους σε κλημῶν καὶ βάρθρα ψυχικῆς διαπορεύεται καὶ κατορύττει τὸ μὴ βούλεσθαι σε Χριστῷ μηδὲ (30) τοῖς αὐτοῦ μαθηταῖς πεθεσθαι, μηδὲ ταῖς οἰκουμηνικαῖς ἔπεσθαι συνόδοις, μηδὲ πρὸς τὰς λογικὰς ἐφόδους καὶ αὐτὰς διὰ τῶν ἱερῶν προϊούσας Λογιῶν (31) μηθαρμῶς τὸν νοῦν ἐπιστρέφειν· ἀλλὰ κατηγορεῖς μὲν τοῦ κοινῶς Δεσπότητος (32), καταφειδῆ δὲ τοῦ γενναίου Παύλου, κατεξανίστασαι δὲ τῶν οἰκουμηνικῶν καὶ ἁγίων συνόδων, διασύρεις δὲ Πατέρας καὶ τοὺς σοὺς [109] ἀρχιερεῖς καὶ Πατέρας ὡς ἀληθῶς Πατέρων (33) τῆς διανοίας ἐξοστρακίζων ἐς κόρακας (34) ἀποτέμεις καὶ πρὸς τὰς λογικὰς κωφεύεις θεωρίας · καὶ πάντα σοι κατεπέθη τὰ σωτήρια εἰς τὸ τῆς ἐπισφαλῶς προλήψεως πάθος. Ἄλλ' ἀνὸς ἡμῶν σοι Δαβὶδ ὁ μελωδὸς καὶ θεοπάτωρ ἐμβοήσεται· *Σύντε δὴ, ἀφρονες ἐν τῷ λαῷ, καὶ μωροὶ ποτὲ, φρονήσατε* · μήποτε ἀρπάσῃ ὁ κοινὸς τοῦ γένους ἐχθρὸς τὸσαῦταις ἡμᾶς περιβάλλων (35) πάγαις ὡς *λέων ἀγριὸς καὶ ὠρυόμενος τὰς ψυχὰς ὑμῶν καὶ οὐ μὴ ἦ ὁ ρυόμενος* (36).

Ἡς'. Τὰς μὲν οὖν ὑποτυπώσεις (37) πῶτας, ὡς περ ἦτηςας (38), ἔχεις, ἀνδρῶν ἐμοὶ σεβασμιώτατε καὶ φιλομαθέστατε (39). Εἰ δὲ ποτε Κύριος ἡμῖν τὴν αἰχμαλωσίαν ἐπιστρέψει (40) τῶν βιβλίων καὶ τῶν ὑπογραφῶν ἡμῶν (41), τάχα ἂν ξεῖς (42) τοῦ παναγίου Πνεύματος ἡμῖν ἐμπνεόντός τε καὶ ἐπινεύοντός; καὶ τὰς χρήσεις, ἃς οἱ νέοι προκομίζουσι πνευματομάχοι, μᾶλλον δὲ οἱ καθ' ὅλης ἐκμανέντες τῆς ὑπεραγάθου καὶ τρισυκοσιτάτου Θεότητος (οὐδὲν γὰρ αὐτοῖς τῶν ἐν αὐτῇ παραλλέλειπται, ὃ μὴ ταῖς οἰκείαις

²² Psal. xciii, 8. ²³ I Petr. v, 8. ²⁴ Psal. xlix, 22.

VARIE LECTIONES ET NOTÆ.

(24) Col. τὸ δ' ὁμ.
 (25) Vatic. f. 208 a. ἀποδείξωμεν καὶ ἐν τῷ Χριστῷ θεότης ὁμ.
 (26) Palat. f. 251 b. ἐν αὐτῷ τῇ ἀνθρ.
 (27) Videlicet si Filii humana natura consubstantialis est divinæ ejus naturæ, cum divina natura Patris sit eadem, Pater quoque humanæ naturæ consubstantialis erit.
 (28) Col. ἀσεθείας ταύτης.
 (29) Vat. ἀθεώτερον.
 (30) In Vatic. hic et in seq. μὴ δέ.
 (31) Vat. προϊούσας λ. Intelligit rationes theologicas, ratiocinationes dialecticas ex præmissis revelationis deductas, quales sunt sophismata esse censet.
 (32) Col. τὸν κοινὸν Δεσπότην.
 (33) Vide cap. 81 præsertim not. 5.
 (34) Sic Col. Palat. f. 252 a. εἰς κόρ. Tritum est proverbium Græcorum.

D (35) Col. περιβαλὼν.
 (36) Psalm. vii, 3; xxi, 14; coll. I Petr. v, 8.— Breve recapitulationem hoc caput complectitur, quam conferas cum cap. 13 sequentis opusculi. — Vat. x. ὠρυόμενος.
 (37) Palat. ἀποτυπώσεις,
 (38) Cf. cap. 1.
 (39) Colum. f. 317 : ἐρέων ἐμοὶ τιμιώτατε καὶ φιλ.
 (40) Phrasis biblica psal. cxxvi. (Vulg. cxxv) †; Ezech. xix, 14; Amos ix, 14 et sæpe apud prophetas occurrens (LXX).
 (41) Colum. Εἰ δὲ ποτε Κύριος ἡμῖν τὴν ὀγείαν χαρίσεται (in margine : καὶ τὴν αἰχμαλωσίαν ἐπιστρ. τῶν βιβλίων x. τῶν ὑπογρ. ἡμῶν) καὶ ἐκ τῆς νόσου ἐπιστρέψωμεν ἐν τάχει καὶ τῶν γραφῶν ἡμῶν, τάχα ἂν, x. τ. λ.
 (42) Vatic. f. 208 b. ξεῖς. Colum ξεῖς.

ducunt, deductas, imo et ipsorum in his rebus A dolos ac fraudes, itemque beatorum sapientissimorumque nostrorum Patrum testimonia constantissima atque irrefragabilia, quibus confunditur et impietatis arguitur istius apostasiæ sententia.

γράφους μαρτυρίας, δι' ὧν αὐτῶν (45) καταισχύεται καὶ πάσης εὐσεβείας ἀπαιλύνεται τῆς ἀποστασίας τὸ φρόνημα.

PHOTII PATRIARCHÆ

Contra veteris Romæ asseclas libellus ostendens, Spiritum sanctum ex solo Patre procedere, non vero etiam ex Filio.

1. Si simplex quidem Spiritus, ex Patre vero et Filio procedit, omnino hi una censeñti forent persona, atque exinde induceretur contractio Sabelliana seu potius semisabelliana.

2. Si ex Patre et ex Filio procedit Spiritus sanctus, duplex omnino erit et compositus. Si ad duo principia refertur Spiritus sanctus, ubi erit tantumdem decantatus unius principatus?

3. Si producit Spiritum Pater, producit vero illum et Filius, erit Pater et contiguus productor Spiritus et longinquus propter illius ex Filio productionem.

4. Si perfecta est sancti Spiritus ex Patre processio, superflua igitur ea quæ ex Filio.

5. Si eandem Spiritus productionem habet Filius cum Patre, communis horum erit productionis proprietas, et quomodo commune erit proprietas? Si vero oppositum, quomodo hanc illa non destruit? Contrariorum enim alterum alterum destruit. Si diversam, pars quidem Spiritus hac ratione, pars vero alia ratione procedet, et ex partibus inæqualibus erit compositus.

6. Si ex una causa, Patre, tum Filius tum Spiritus prodierunt, rursus vero Filius producit Spiritum, producet quoque Filium Spiritus. Pari enim honore utrumque produxit Pater et productor.

7. Si Filius communicat cum Patre in sancti Spiritus productione, etiam Spiritus sanctus in ea communicabit; omnia enim quæ sunt Patri cum Filio communia, etiam sunt communia Spiritui sancto; hinc erit ipse causa simul et causatus, quod ipsis gentilium fabulis monstruosius est.

VARIE LECTIONES ET NOTÆ.

(43) Cf. cap. 53 fin.

(44) Videtur non solum perversas explanationes et illationes, verum etiam textuum corruptiones intelligere (cf. cap. 71), præsertim cum jam ex iis ipsis, quæ adversarii proferant, confectas refutationes immediate ante commemoraverit.

(45) Vat. αὐτῆ — Palat. f. 252 b. αὐτῆν. Colum ut supra.

(46) Cod. Vindob. Gr. th. 40. n. 23 f. 158 b. συναχθήσεται.

B ΦΩΤΙΟΥ ΠΑΤΡΙΑΡΧΟΥ

Κατὰ τῶν τῆς παλαιᾶς Ῥώμης διὰ ἐκ τοῦ Πατρὸς μόνου ἐκπορεύεται τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ἀλλ' οὐχὶ καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ.

[113] α'. Εἰ ἀπλοῦν μὲν τὸ Πνεῦμα, ἐκ τοῦ Πατρὸς δὲ καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ ἐκπορεύεται, πάντως; ἔν ἂν οὗτοι νομισθεῖεν πρόσωπον· κἀντεῦθεν εἰσαχθήσεται (46) συναλοιφή (47) Σαβέλλιος. ἢ μᾶλλον εἰπεῖν, ἡμισαβέλλιος.

β'. Εἴπερ ἐκ τοῦ Πατρὸς καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ ἐκπορεύεται τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, διπλοῦν ἂν εἴη καὶ σύνθετον· εἰ πρὸς δύο ἀρχὰς ἀναχθήσεται τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον (48), καὶ τὸ πολυῶμητον ἔσται τῆς μοναρχίας;

γ'. Εἰ προβάλλεται μὲν τὸ Πνεῦμα ὁ Πατὴρ (49), προβάλλεται δὲ τοῦτο καὶ ὁ Υἱός, εἴη ἂν ὁ Πατὴρ καὶ προσεχῆς τοῦ Πνεύματος προβολεὺς καὶ πύρρον διὰ τὴν ἐκ τοῦ Υἱοῦ προβολήν.

δ'. Εἴπερ ἢ ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπάρουσις τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἐντελής, περιτετὴ ἔρα ἢ ἐκ τοῦ Υἱοῦ (50).

ε'. Εἰ μὲν τὴν αὐτὴν προβολὴν ἔχει τοῦ Πνεύματος; ὁ Υἱὸς τῷ Πατρὶ, κοινὴ τούτοις ἢ τῆς προβολῆς ἰδιότης· καὶ [114] πῶς ἔσται τὸ κοινὸν ἰδιότης; Εἰ δὲ τὴν ἐναντίαν, πῶς οὐ φείρει ταύτην ἐκείνη; φθαρτικὸν γὰρ ἀλλήλων τὰ ἐναντία. Εἰ δὲ ἑτεροίαν, μέρος μὲν τοῦ Πνεύματος οὕτω, μέρος δὲ τρόπον ἄλλον ἐκπορευθήσεται καὶ ἐξ ἀνίσων μερῶν ἔσται τοῦτο συγκείμενον (51).

ς'. Εἴπερ ἐξ ἐνὸς αἰτίου, δηλαδὴ τοῦ Πατρὸς, ὁ τὸ Υἱὸς καὶ τὸ Πνεῦμα προελθούσασιν, προβάλλεται διὰ πάλιν ὁ Υἱὸς τὸ Πνεῦμα, προβαλεῖται καὶ τὸ Πνεῦμα τὸν Υἱόν· ὁμοτιμῶς γὰρ ἄμφω προήγαγεν ὁ Πατὴρ καὶ προβολεὺς.

ζ'. Εἴπερ ὁ Υἱὸς τῷ Πατρὶ κοινωνεῖ τῆς τοῦ ἁγίου Πνεύματος προβολῆς, καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα ταύτης κοινωνήσῃ (52)· πάντα γὰρ ὅσα τοῦ Πατρὸς κοινὰ πρὸς τὸν Υἱόν, ταῦτα καὶ πρὸς τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον· καὶ λοιπὸν ἔσται καὶ αἷτιον ἅμα καὶ αἷτιατὸν, ὃ καὶ τῆς τῶν Ἑλλήνων μυθολογίας τερατωδέστερον.

(47) Cod. Vindob. cit. συναλοιφή.

(48) Τὸ ἅγιον deest in cod. Cæsar.

(49) Cod. cit. ὁ Πατὴρ τὸ Πνεῦμα.

(50) Hæc quatuor argumenta eodem ordine leguntur apud Beccum orat. de un. Eccl. c. 35-40 (C. O. I. p. 154, 156, 158-160).

(51) Apud Beccum l. c. c. 42 (p. 162) Duo sequentia capp. ibid. c. 43, 44 (p. 164, 166).

(52) Euthym. ed. κοινωνήσῃ ταύτης.

η'. Εἰ προβάλλεται μὲν καὶ (53) ὁ Υἱὸς, τὸ Πνεῦμα Ἀ
δὲ τῆς προβολῆς ἀπεστέρηται, καταδεικτέρας ἂν
εἴη (54) τοῦτο παρὰ τὸν Υἱὸν δυνάμεως, ὃ τῆς Μα-
κεδονίου παραφροσύνης (55)

[115] θ'. Προφασίζονται (56) δὲ, (57) ὅτι Ἀμβρό-
σιος οὕτως εἰρηκεν ἐν τοῖς περὶ αὐτοῦ λόγοις, ἔτι δ'
Αὐγουστίνος καὶ Ἱερώνυμος· ὑπὲρ ὧν ἀπολογητέον,
ὡς ἢ νενοθεύκασιν οἱ πνευματομάχοι τὰς τούτων (58)
συγγραφάς, ἢ κατ' οἰκονομίαν ἰσως εἰρήκασιν, ἢ καὶ
ὁ μέγας Βασίλειος (59) ἐχρήσατο, παρ' ἐαυτῷ φυλάτ-
των ἀπορήτων (60) μέγχι τινὸς τοῦ παναγίου Πνεύ-
ματος τὴν θεολογίαν· ἢ καὶ τῆς ἀκριβείας ὡς ἄν-
θρωπος παρεσύρησαν, ὃ πολλοὶ πεπόνθασι τῶν μεγάλ-
ων ἐν τισιν, ὡς ὁ Ἀλεξανδρείας Διονύσιος, καὶ Μεθ-
όδιος ὁ Πατάρων, καὶ Πιρίος, καὶ Πάμφιλος, καὶ
θεόγνωστος, καὶ Εἰρηναῖος ὁ Λουγδούνων, καὶ Ἰππό-
λυτος ὁ αὐτοῦ μαθητής. Τινὰς γὰρ αὐτῶν ῥήσας
οὐκ ἀποδεχόμεθα, καίτοι τάλλα σφόδρα θαυμάζον-
τες (61).

ι'. Εἶπον οἱ τρεῖς, ὡς Ῥωμαῖοι λέγουσιν· οἱ δὲ
τῶν ἑπτὰ συνόδων ἀρχιερεῖς οὐκ εἶπον (62). Τὸν γὰρ
τῆς πίστεως ἡμῶν (63) ὄρον πᾶσαι κατὰ διαδοχὰς
ἐθεβαίωσαν, αἷς οἱ πρόδρομοι καὶ λαμπτήρες τῆς Ῥω-
μαϊκῆς Ἐκκλησίας ἀναντιρρήτως [116] συνεψηφι-
σαντο καὶ δόγμα προστεθῆναι μηδὲν ἔτι τεθεί-
κασι (64) μὴτ' ἀφαιρεθῆναι τοῦ ῥηθέντος ὄρου τῆς
πίστεως, ἀλλὰ καὶ τὸν κατατολήσαντα παντάπασιν
ἀπορρήγῃναι τῆς Ἐκκλησίας (65).

ια'. Ὁ μέντοι θεὸς Γρηγόριος, ὁ Διάλογος, οὐ
πολὺ μετὰ τὴν ἑκτην σύνοδον ἀκμάσας, Ῥωμαϊκῆ
φωνῇ καὶ γράμμασιν ἰθρολόγησεν ἐκ τοῦ Πατρὸς
μόνου προβάλλεσθαι (66) τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον· Ζαχα-
ρίας δὲ πάντα καὶ ἐξήκοντα καὶ ἑκατὸν ἔτεσιν ὕστε-
ρον (67) τὰ συγγράμματα τοῦ Διαλόγου δι' Ἑλλη-
νιστὸν, ἑρμηνεύων φωνῆς, τὸ καρδάλητον Πνεῦμα,
φησὶν, ἐκ τοῦ Πατρὸς προέρχεται, καὶ ἐν τῷ Υἱῷ
μένει· παρὰ (68) τοῦ Προδρόμου τοῦτο μαθὼν ἰδόν-
τες τὸ Πνεῦμα καταβαῖνον ὡσεὶ περιστράν καὶ μέ-
νον ἐπ' αὐτόν.

⁶² Joan. 1, 32.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(55) Καὶ deest in cod. Vindobon.

(54) Apud Euthym. hec.

(55) Hoc argumentum tum in Euthymi Pano-
plia tum in Cod. Vindobon. octavo loco ponitur; sed
apud Beccum (G. O. l. p. 161) loco quinto, imme-
diatè post caput quartum. Post hoc cap. 8 differunt
tum Euthymii textus tum præfatus Vindobon. Codex;
cum priori plerumque Becci allegationes consen-
tiant. Dabimus hinc Euthymii textum, cui deinde
alterum subiiciemus.

(56) Quæ nunc sequuntur usque ad finem præ-
sentis textus, præter Euthymium suppeditat quoque
altera synopsis Nicolai Methonensis in cod. Monac.
Gr. 66 f. 81 b. et 82 tanquam epitomen eorum
quæ Photius disputavit; ea quoque apud Beccum
(l. c. p. 168 seq.) commemorantur iisdem propo-
sitionum verbis, nonnullis duntaxat prætermisissis.

(57) Δὲ omitt. ap. Nicol. Methon.

(58) Τούτων deest apud Methon.

(59) Euthym. καὶ αὐτὸς Β.

(60) Ἀπορήτων deest ap. Methon.

(61) Apud Beccum l. c. Ὡς εἰ καὶ εἰρήκασι τοῦτο

8. Si producit quidem et Filius, Spiritus vero
productione privatus est, tennioris esset facultatis
quam Filius, quod fuit Macedonii deliramentum.

9. Prætentunt autem Ambrosium ita dixisse in
suis libris, ac pariter Augustinum et Hieronymum:
super quibus respondendum, vel Pneumatomachos
eorum scripta depravasse, vel eos secundum œco-
nomiam fortasse locutos fuisse, qua et magnus Basi-
lius usus est, apud se servans aliquandiu sanctis-
simi Spiritus deitatis prædicationem, vel ab accu-
rata eos theologia, quæ est hominum conditio, de-
flexisse, quod multi ex magnis viris in quibusdam
passi sunt, ut Dionysius Alexandrinus, Methodius
Patarensis et Pierius, Pamphilus, Theognostus et
Irenæus Lugdunensis atque Hippolytus ejus discipu-
lus. Quasdam enim eorum sententias non recipi-
mus, quamvis eos in aliis magnopere admiremur.

10. Dixerunt isti tres, ut Romani aiunt; sed sep-
tem synodorum pontifices non dixerunt. Fidei
enim nostræ definitionem omnes synodi secundum
successiones confirmarunt, quibus Romanæ Eccle-
siæ antistites ac lumina absque ulla contradictione
assensu sunt, ac statuerunt nihil dictæ fidei defini-
tioni addere nec ab ea subtrahere licere, verum qui
hoc auderet omnino ab Ecclesia ejiciendum.

11. Gregorius tamen divinus, Dialogus, qui non
multo post sextam synodum floruit, Romana lingua
litterisque Latinis prædicavit ex Patre solo proce-
dere Spiritum sanctum; Zacharias vero, centum
sexaginta quinque annis post Dialogi libros Græca
voce interpretans, *Paraclitus Spiritus*, ait, *ex Patre
procedit et in Filio manet*, a Præcursore hoc edo-
ctus, qui viderat Spiritum descendentem tanquam
columbam et manentem super ipsum⁶².

οἱ δηλωθέντες, ἀλλὰ κατ' οἰκονομίαν ἰσως εἰρήκασιν,
ἦτινι καὶ ὁ μέγας Βασίλειος ἐν καιροῖς ἰδίαις ἐχρή-
σατο· ἢ καὶ τῆς ἀκριβείας ὡς ἄνθρωπος παρεσύρη-
σαν· ὃ πολλοὶ πεπόνθασι τῶν μεγάλων ἐν τισιν, ὡς
Ἀλεξανδρείας Διονύσιος καὶ Μεθόδιος ὁ Πατάρων,
καὶ ὁ δεῖνα καὶ ὁ δεῖνα τῶν ἐπὶ ἀγιωσύνη ὀνομα-
σθέντων, ὧν τινὰς ῥήσας οὐκ ἀποδεχθῆναι (λέγει
τῇ Ἐκκλησίᾳ, καὶ ταῦτα ἐπὶ τοῖς ἄλλοις σφόδρα θαυ-
μαζομένων.

(62) Hæc eodem pacio apud Beccum l. c. p. 170
occurrunt.

(63) Apud Nicol. Methon. additur ἱερὸν.

(64) Sic Euthym. Methon. δόγμα τεθείκασι μηδὲν
ἔτι προστεθῆναι.

(65) Beccus p. 170: οἱ (septem synodorum præ-
sules) καὶ συνεψηφίσαντο δόγμα προστεθῆναι μηδὲν
ἔτι, μὴτ' ἀφαιρεθῆναι τοῦ παραδοθέντος ὄρου τῆς
πίστεως, ἀλλὰ καὶ... ut supra... τῆς Ἐκκλησίας.

(66) Sic Euthym. Methon. ἐκπορεύεσθαι.

(67) Methon. ὕστερον ἔτεσι.

(68) Methon. ἐκ.

12. Leo autem et Benedictus, magni Romæ pontifices, postea Græca lingua inter sacra Missarum solemniam fidei symbolum Romæ et in cæteris Ecclesiis Romanæ subjectis recitandum esse sanxerunt, ne linguæ angustiam prætextum præberent blasphemandi. Hic vero Leo, cum apostolicæ Romanorum Ecclesiæ ærarium reserasset, scuta duo inter alia sacra donaria asservata eduxit Græcis et litteris et verbis catholicæ fidei expositionem continentia, quæ coram universo populo Romano recitari iussit; et usque ad pium Constantinopoleos patriarcham Sergium Romani pontifices in principio pontificatus systematicas professionis suæ mittentes epistolas in universas patriarchales sedes fidei symbolum absque ulla varietate inseruerunt.

συστατικὰς (79) τῆς αὐτῶν θρησκείας ἐκπέμποντες τὸ σύμβολον τῆς πίστεως ἀπαρράλλεκτως ἐνέτατον (80).

13. Sed quid opus est multa dicere? Filius et Dominus Spiritum ex Patre procedere tradit ac prædicat, et magnus item Paulus decernit et sancit: *Licet nos vel angelus e cælo evangelizaverit vobis præter id quod nos evangelizavimus vobis, anathema sit* 96. Et quisnam alium doctorem adhuc quaeret, nisi aperte insaniens?

α'. Λέων δὲ καὶ Βενέδικτος, οἱ μεγάλοι Ῥώμης ὑστερον ἀρχιερεῖς Ἑλληνιστὶ κατὰ τὴν ἱερὰν μυσταγωγίαν ἐκφωνεῖσθαι τὸ σύμβολον τῆς πίστεως ἐν τῇ Ῥώμῃ καὶ ταῖς ἄλλαις ὑπὸ ταύτην Ἐκκλησίαις (69) ἐνομοθέτησαν (70), ἵνα μὴ τὸ στενὸν τῆς διαλέκτου βλασφημίας (71) παράσχη πρόφασιν. [117] Οὗτος δὲ ὁ Λέων (72) τὸ θησαυροφυλάκιον τῆς ἀποστολικῆς Ἐκκλησίας Ῥωμαίων διανοίξας (73), ἀσπίδας δύο τοῖς ἱεροῖς κειμηλοῖς (74) συναποσθησαυρισμένας (75) ἐξήνεγκεν, Ἑλληνικοῖς καὶ (76) γράμμασι καὶ ῥήμασι ἐχούσας τὴν εὐσεβῆ τῆς πίστεως ἐκθεσιν, καὶ ταύτας ἐνώπιον ὑπαναγνωσθῆναι τοῦ Ῥωμαϊκοῦ κλήθους (77) ἐδικαίωσεν. Καὶ μέχρι τοῦ εὐσεβοῦς πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως Σεργίου οἱ

Β Ῥώμης ἀρχιερεῖς ἐν ἀρχῇ τῆς ἀρχιερωσύνης (78) ἐπιστολάς εἰς πάντας τοὺς πατοιαστικὸς θρόνους ἐπέστειλαν (81) τί δεῖ πολλά (82) λέγειν; Ὁ Υἱὸς καὶ Δεσπότης τὸ Πνεῦμα (83) ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεται μυσταγωγῆ· καὶ ὁ μέγας δὲ Παῦλος αὐτὸς ἀποφαίνεται λέγων· *Κἂν ἡμεῖς ἢ ἄγγελος ἐξ οὐρανοῦ εὐαγγελίζηται ὑμῖν παρ' ὃ εὐηγγελισάμεθα ὑμῖν, ἀνάθεμα ἔστω* (84). Τίς δὲ ἐπιζητεῖ διδασκαλον ἄλλον, εἰ μὴ προφανῶς μέμνηεν (85);

γ'. Εἰπὼν ὁ Δαθιδ, *Καὶ τῷ Πνεύματι τοῦ στόματος αὐτοῦ, ἐδίδαξε καὶ, ὅτι ἐκ μόνου τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεται, τῷ Πατρὶ προσειμίας τὸ ἐκ τοῦ στόματος αὐτοῦ, οὐ τῷ Υἱῷ, ἵνα προανέη τὴν βλασφημίαν τῶν οἰομένων ἐκπορεύεσθαι τοῦτο καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ (86).*

δ'. Ἐπὶ μὲν τῶν ἄλλων ἀπάντων ἡ ἐκπόρευσις τῆν ἀπλῶς ἐξέλευσιν δηλοῖ, ὡς τὸ ψαλμικῶς εἰρημένον· *Ἐξεπορεύετο ἐξω καὶ ἐλάλει ἐπὶ τὸ αὐτό· ἡ δὲ ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπόρευσις τοῦ ἁγίου Πνεύματος (87)*

[118] Altera pars ejusdem operis ex cod. Vindobon. Gr. theol. 40.

9a. Dicens David, *et Spiritu oris ejus*, docuit etiam Spiritum ex solo Patre procedere, cum Patri attribuat illud *ex ore ejus*, non Filio, ut jam anticipando destruat blasphemiam illorum, qui etiam ex Filio procedere Spiritum opinantur.

10a. In cæteris omnibus processio denotat egressionem simpliciter, ut illud quod in Psalmis dicitur: *Egrediebatur foras et loquebatur in idipsum* 97; sed sancti Spiritus ex Patre processio non

96 Galat. i, 9. 97 Psal. xl, 7.

VARIE LECTIONES ET NOTÆ.

(69) Methon. ἐν τῇ Ῥώμῃ καὶ ταῖς ἄλλαις ταῖς ὑπὸ τὴν ταύτης Ἐκκλησίαν.

(70) Huc usque verba hujus capituli ex Photii tractatu κατὰ τῶν τῆς παλαιᾶς Ῥώμης adducit Leo Allatius in *Confut. fab. de Jo. Papiassa* n. 12 (Synmixta II, 419) integrum vero caput profert ex Photii (eodem) tractatu apud Euthym. in Panoplia in opere contra Hotting. c. 19, p. 417, 418, ac pariter hoc caput dat J. Usser., *Diss. de Rom. Eccl. Symbolo ap. vet.* Oxon. 1660, p. 25.

(71) Apud Allat. c. Hoti l. c. ῥήθυμιας.

(72) Apud Allat. l. c. additur καί. Sequentia verba leguntur quoque indirecto sermone apud Beccum l. c., p. 172, 173.

(73) Sic Euthym. Allat. τῆς ἀποστ. Ἐκκλ. Ῥωμ. ἀνοίξας· apud Methon. τῆς ἀπ. ἀνοίξας Ἐκκλ. Ῥωμ.

(74) Τοῖς ἱεροῖς κειμηλοῖς deest apud Euthym., sed legitur apud Beccum, Methon., Allat et Usser.

(75) Allat. ἀποτεθ. Becc. ἐναποτεθ.

(76) Καί deest apud Methon.

(77) Methon. καὶ ταύτην ἐνώπιον ἀναγνωσθῆναι κλήθους.

(78) Allat. ἱερωσύνης· sic et Usser.

γ'. Εἰπὼν ὁ Δαθιδ, *Καὶ τῷ Πνεύματι τοῦ στόματος αὐτοῦ, ἐδίδαξε καὶ, ὅτι ἐκ μόνου τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεται, τῷ Πατρὶ προσειμίας τὸ ἐκ τοῦ στόματος αὐτοῦ, οὐ τῷ Υἱῷ, ἵνα προανέη τὴν βλασφημίαν τῶν οἰομένων ἐκπορεύεσθαι τοῦτο καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ (86).*

δ'. Ἐπὶ μὲν τῶν ἄλλων ἀπάντων ἡ ἐκπόρευσις τῆν ἀπλῶς ἐξέλευσιν δηλοῖ, ὡς τὸ ψαλμικῶς εἰρημένον· *Ἐξεπορεύετο ἐξω καὶ ἐλάλει ἐπὶ τὸ αὐτό· ἡ δὲ ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπόρευσις τοῦ ἁγίου Πνεύματος (87)*

(79) Methon. συστατικὴν... ἐπιστολήν.

(80) Hæc Photii non esse re ipsa manifestum est; Allatius l. c. p. 418, mysterius additamentum habet; alias tamen authenticam totius operis suspicionem censet.

(81) Methon. καί.

(82) Euthym. τὰ πολλά.

(83) Τὸ Πν. deest apud Euthym.

(84) Galat. i, 8. Ap. Becc. ἡμῖν prima vice, altera œest.

(85) Totum caput iisdem verbis adducit Beccus l. c., p. 175, ubi pro τῆς δὲ ἐπιζητεῖ legitur: καὶ τῆς ἐπιζ.

(86) Hæc in solo Vindob. cod. th. Gr. 40 invenimus; quæ vero sequuntur a cap. 10, Euthymius rursus in Panoplia Photii opusculo hac inscriptione subjunxit: *Ἐτέρου τὰ ὑποτεταγμένα δύο κεφάλαια. Ἐπὶ μὲν τῶν ἄλλων, ut in textu. Horum capitulum prius legitur quoque in cod. Vindob. philos. Gr. 248 (Lambec. cod. 43) f. 117-118 cum epigraphæ: Φωτίου πατριάρχου. Ἐπὶ μὲν τ. ἀ.... κόλασιν.*

(87) Cod. Gr. phil. Vind. 248: ἡ δὲ τοῦ Πνεύματος ἐκπόρευσις.

ὡς τὴν ἀπλῶς ἐξέλευσιν σημαίνει, ἥτις ἐστὶ συμβε-
 θηρῶς γινωσκόμενη καὶ ἀπογινωσκόμενη, ἀλλὰ τὴν οὐσιώδη
 καὶ φυσικὴν καὶ τοῦ πῶς εἶναι σημαντικὴν καὶ
 τὴν (88) ὑπάρξεως τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἐμφαντικὴν·
 ὅτι οὐ γεννητικῶς ἐστὶν ὡς ὁ Υἱός, ἀλλ' ἐκπορευτικῶς
 καὶ ἰδίως· τοῦ μὲν γὰρ Υἱοῦ ἴδιον τὸ ἐκ τοῦ Πατρὸς
 γενῆσθαι φυσικῶς, τοῦ δὲ ἁγίου Πνεύματος τὸ ἐκ
 τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεσθαι φυσικῶς· καὶ κατὰ τοῦτο
 μόνον διαφέρουσιν ἀλλήλων, ἦτοι κατὰ τὴν ἰδιότητα
 τῆς ὑπάρξεως, ἐν ὄντες ἄλλως τὴν οὐσίαν καὶ φύσιν
 καὶ ἀξίαν καὶ δύναμιν, καὶ, ἀπλῶς εἰπεῖν, τὰλλα
 πάντα πρὸς τε τὸν Πατέρα καὶ πρὸς ἀλλήλους. Πῶς
 οὖν φατε τὸ ἅγιον Πνεῦμα (89) [119] ἐκπορεύεσθαι
 καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ; Εἰ μὲν ὡς ἐξ αἰτίου, ἰδοὺ δύο αἴτια
 καὶ δύο ἀρχαί, Πατὴρ καὶ Υἱός, καὶ διαρχία μᾶλλον
 ἢ μοναρχία τὸ παρ' ὑμῖν (90) πρεσβεύομενον· καὶ
 οὐχ ἡμέτερον λέγειν ὅσα τὰ ἄτοπα ἐψεται. Εἰ δ' ἐτέ-
 ρως, ὡς ἐκ φεραλλήλου διὰ τὴν εἰς ἄλλα τούτων
 ἀντιπεριχώρησιν, καὶ, ὡς ἀπλῶς εἰπεῖν, ἐξαποστελλό-
 μενον· ἐξαποστέλλει γὰρ ὡσπερ ὁ Πατὴρ τὸν Υἱόν,
 οὕτω καὶ ὁ Υἱὸς τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον· Ὅταν δὲ, φη-
 σιν, *Εἰθὴ ὁ Παράκλητος, ὃν ἐγὼ πέμψω ὑμῖν
 παρὰ τοῦ Πατρὸς, τὸ Πνεῦμα τῆς ἀληθείας, ὃ
 παρὰ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεται, ἐκείνο μαρτυρή-
 σει περὶ ἐμοῦ· εἰ, κατὰ ταύτην τὴν διάνοιαν, ἐκπο-
 ρεύεσθαι καὶ ἐκ (91) τοῦ Υἱοῦ, λέγετε, ἐρῶσθε μὲν
 τὸν νοῦν, ἀμαρτάνετε δὲ καθ' ἕτερον λόγον· πρῶ-
 τον (92) μὲν τὴν ὑπὸ τῶν ἑπτὰ συνόδων βεβαιωθεί-
 σαν ἐκθέσιν τῆς πίστεως τῇ προσθήκῃ ταύτῃ παρα-
 ποιούντες καὶ τότε μόνον τῶν ἀπάντων· ἔπειτα τὸ
 καὶ προσκαίμενον, ὃ σύνδεσμον καλεῖν εἰώθαμεν, ἴσῃ
 τὴν ἐκπόρευσιν διδῶσι νοεῖν ἐκ τε τοῦ Πατρὸς καὶ ἐκ
 τοῦ Υἱοῦ, καὶν ὑμεῖς ἐτέρωσ νοῆτε (93) τὴν ἐκ τοῦ
 Υἱοῦ, καθὰ προειρήκαμεν· χρὴ δὲ μὴ μόνον φρονεῖν
 ὀρθῶς, ἀλλὰ μηδὲ σκανδαλίζεσθαι ἄλλους· εἰ γὰρ ὁ
 σκανδαλίζων ἓνα φρικτῆς ἄξιως ἐκρίθη παρὰ τοῖς
 Εὐαγγελοῖς (94) κολάσεως, οἱ τὴν οἰκουμένην ὅλην
 σχεδὸν σκανδαλίζοντες ποίαν ἀξίαν εὐροῖεν κολά-
 σιν;*

Si enim qui unum scandalizat tremenda penes
 ipsis convenientem pœnam invenerint qui universum

ια'. Εἰπὼν ὁ Υἱὸς καὶ Θεὸς περὶ τοῦ ἁγίου Πνεύ-
 ματος, ὅτι παρὰ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεται, καὶ οὐχ
 ἄπαξ, ἀλλὰ καὶ δις κατὰ τὴν αὐτὴν ἀκολουθίαν τοῦ
 λόγου, πῶς οὐκ εἶπεν, ὅτι *καὶ παρ' ἐμοῦ*; Καὶ οὗτοι
 μὲν ἀποκρίνονται, ὅτι ὡς [120] ἄνθρωπος· ἐταπεινολό-
 γησεν (95)· ἡμεῖς δὲ τάχως ἀπαντῶντες ἐλέγχομεν
 αὐτοὺς ψευδολογούντας· τὸ (96) γὰρ εἰπεῖν, Ὅρ ἐγὼ
 πέμψω ὑμῖν, οὐχ ὡς ἄνθρωπος εἰρηκεν, ἀλλὰ μᾶλ-

90 Joan. xv, 26.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(88) Vind. phil. 248 : τῆς, fort. τὴν τῆς ὑπ.

(89) Cod. cit. τὸ Πν. τὸ ἅγιον.

(90) Sic apud Euthym. et in cod. cit.; cod. theol.
 40 : ἡμῖν.

(91) ἐκ deest in cod. Vind. Gr. th. 40.

(92) Cod. Vind. Gr. ph. 248 : πρῶτα, Euthym.
 πρῶτοι.

(93) Cod. Gr. phil. cit. νοεῖτε.

A egressionem simpliciter significat, quæ accidenta-
 lis est et modo locum habet, modo non amplius,
 verum substantialem et naturalem quæque est de-
 clarativa certi existentia modi et subsistentia sancti
 Spiritus indicativa, quod non per generatio-
 nem est ut Filius, sed per processionem suoque
 proprio modo. Filii enim proprietas est ex Patre
 generari naturaliter, sancti vero Spiritus proprie-
 tas naturaliter ex Patre procedere; et secundum
 hoc solummodo ab invicem differunt, sive secun-
 dum subsistentia proprietatem, cum cæteris unum
 sint quoad substantiam et naturam, dignita-
 tem et virtutem, atque, ut uno verbo dicam, quoad
 alia omnia tum cum Patre tum cum se ipsis. Quo-
 nam igitur pacto dicitis, sanctum Spiritum proced-
 dere etiam ex Filio? Si enim velut ex causa, ecce
 duæ causæ et duo principia, Pater et Filius, et
 tunc id quod veneramur ac colimus supplicando
 dyarchia (duorum principatus) potius erit quam
 monarchia (unius principatus seu principii unitas).
 Neque nostrum est edicere, quanta inde secutura
 sint absurda. Si vero alio modo, velut ex mutua
 connexionem propter eorum circumsessionem et, ut
 simpliciter dicam, ut ab eo missus (mittit enim,
 quemadmodum Pater Filium, ita et Filius Spiritum,
 Quando, inquit, venerit Paraclitus, quem ego mittam
 vobis a Patre, Spiritum veritatis, qui a Patre proced-
 dit, ille testimonium perhibebit de me⁹⁰); si secun-
 dum hunc, inquam, sensum procedere et ex Filio
 dicitur, tunc quidem, quod ad mentem spectat, sani
 estis, peccatis tamen secundum aliam rationem;
 primo quidem fidei expositionem a septem synodis
 confirmatam hoc additamento immutantes et fal-
 santes, et quidem inter omnes soli; deinde illud et,
 quod conjunctionem vocare solemus, æqualem
 processionem dat intelligere tum ex Patre tum ex
 Filio, licet vos aliter intelligatis eam quæ ex Filio
 secundum ea quæ prædiximus. Oportet autem non
 solum recte sentire, sed neque alios scandalizare.

Evangelia judicatus est punitione dignus, quamnam
 propemodum scandalizant terrarum orbem!

D 11a. Cum Filius Dei et Deus de sancto Spiritu
 dixerit quod a Patre procedit, neque semel tan-
 tum, sed et bis secundum eandem sermonis seriem,
 quomodo non dixit: *Procedit etiam a me?* Et hi
 quidem respondent ipsum pro humanitate sua hu-
 militer esse locutum; nos vero statim occurrentes
 mendacii eos convincimus. Verba enim illa *quem ego
 mittam vobis* non ut homo dixit, sed potius ut Deus.

(94) παρὰ τ. Εὐαγγελ. deest in cod. Vind. Gr.
 phil. 248.

(95) Sed minime dicunt Latini Christum humili-
 liter et pro sua humanitate hic locutum, verum pro
 consuetudine uti cætera ita Spiritus processionem
 ad Patrem ceu ad primam causam retulisse. Inanis
 ergo sequens argumentatio.

(96) Sic Euthym. edit. Vindob. cod. theol. τῷ.

Homo enim non mittit Deum, siquidem Deus est Spiritus sanctus. Bis igitur dixit a Patre in hujus sermonis confirmationem et ut ad silentium redigeret eos qui dicturi erant, ipsum ex Filio quoque procedere. Idque ex acumine sapientissimi imperatoris [Alexii Comneni] prodit; hac enim propositione usus est cum contra Mediolanensem episcopum disputaret.

λον ὡς Θεός· ἄνθρωπος γὰρ οὐ πέμπει Θεόν, εἴγε Θεός τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον. Δις οὖν τὸ παρὰ τοῦ Πατρὸς εἶρηκεν εἰς βεβαίωσιν τοῦ τοιοῦτου λόγου καὶ πρὸς ἐπιστόμησιν τῶν μελλόντων λέγειν ὅτι καὶ (97) ἐκ τοῦ Υἱοῦ ἐκπορεύεται· τοῦτο τὸ λῆμμα τῆς ἀγχιολας ἐστὶ τοῦ συνετατάτου βασιλέως (98)· τοῦτω (99) γὰρ ἐχρησάτο ποτε κατὰ τοῦ Μεδιολάνων ἐπισκόπου (1) διαλεγόμενος.

VARIAE LECTIONES ET NOTÆ.

- (97) καὶ deest apud Euthym.
 (98) Ἀλεξίου addit cod. theol. Vind. 40.
 (99) Euthym. ed. τοῦτω.

- (1) Petrus Mediolanensis esse videtur, de quo Baron. ad an. 1116, Allat. *De consens.* l. II, c. 10, n. 2 et G. O. l. 379 et in Append. ad lectorem.

121-123] IN LIBRUM DE SPIRITUS SANCTI MYSTAGOGIA

ANIMADVERSIONES HISTORICÆ ET THEOLOGICÆ

AD OPERIS ILLUSTRATIONEM REFUTATIONEMQUE PERTINENTES.

I. — Photii liber universim expenditur et illustratur.

1. Inter dogmaticas disceptationes tum vetustate ac diuturnitate, tum rei gravitate ac difficultate omnium temporum nobilissimas vix ulli inferior est controversia de Spiritus sancti processione, quæ non apud theologos tantum agitata, verum et populorum contentionibus mirum in modum vexata, profanis quoque odiis et politicis studiis solerter olim nutrita ac propagata ad hodiernum usque diem Græcos ac Latinos dividit, sive potius orientalis Ecclesiæ a catholica unitate separationis non causa quidem, ansa tamen præcipua ac prætextus, imo vero fulcrum validissimum præsidiumque existit. Quamvis autem ea, quæ circa Spiritus sancti processionem litesque de ea obortas jam plurimi disputarunt eruditi (1*), sufficienter omnino quæstionis indolem, originem, progressumque patefaciant eorumque studiis historicis ac dogmaticis summa laus sit tribuenda: vix quisquam tamen negaverit, multa adhuc in hac materia [124] historiographis superesse illustranda, nonnulla quoque nova inquisitione novisque studiis indigere, præsertim cum plura scripta ad eam pertinentia nondum publicam aspexerint lucem et quædam illius historiæ partes adhuc caligine et obscuritate detineantur hiatusque ac lacunas plus semel ostendant. Qua in re Photii *De Spiritus sancti mystagogia* liber fructus affert haud contemnendos; eosque, qui illius dogmatis historiam iteratis curis tractaturi erunt, egregie sane juvabit. Interea nos nostrum esse censemus, antequam per partes editum nunc Photii librum theologicæ crisi subjiciamus, ejusdem in re theologica pretium ac

pondus paucis declarare, ejus argumentum, descriptionis indolem, temporis adjuncta cæteraque quæ huc spectant breviter prosequi, plura denuo accuratius perpendenda alteri uberiori de Photio lucubrationi reservantes. Neque vero nobis universim celeberrimam illius controversiæ historiam adumbrare, neque ejus dogmatis uberiolem explanationem tradere mens est, verum ea duntaxat historiæ ac theologiæ delibare documenta, quæ arctius cum hac Photii polemica dissertatione coherent et ad aptius de illa judicandum conferre quid ac prodesse quodammodo videbuntur. Neque in his, quæ liti adhuc possunt esse obnoxia, sententiam veluti definitivam pronuntiamus, sed potius quædam suggerere volumus tum aliorum, quibus ejusmodi studia ardent, tum denique exiguis nostris curis et indagini-bus denuo rimanda et perscrutanda.

2. Doctrina de Spiritus sancti ex solo Patre processione, quæ sæculo Ecclesiæ quarto, cum pugna cum Macedonianis ferveret, nondum fuerat audita, cujus prima veluti semina ac vestigia in Nestoriana primum controversia, deinde in concertationibus cum Monothelitis et Iconomachis deprehenduntur. Photium demum præcipuum propagatorem nacta est, cujus industria non suscitata tantum, verum etiam undequaque expolita ac veluti in systema [125] redacta fuit. Hic enim est, ait Hugo Etherianus (lib. II contra Græc. c. 16. *Bibl. PP.* Lugd. XXII, p. 4230) « qui post Theodoritum in æquorea puteum fodiens arena, non semina, sed Circena venena sepeliendo diri valde languoris fidei christianorum causa factus est. Profecto hunc cum suis complicibus deplorat Isaias dicendo: *Væ qui sapientes*

(1*) Præ cæteris nominandi sunt Leo Allatius, Petavius, Natalis Alexander, Maimbourg, Le Quien,

Walch, Jager, quibus addendum Pitzippi opus: *L'Eglise orientale*, Rome 1855.

sunt apud semetipsos et in oculis suis prudentes A (Isa. v, 21). Hic fuit, ut Joh. Beccus (s. Veccus) in orat. de un. Eccl. (c. 35, Græc. orthod. Allat. t. I, p. 154) inquit, Ὁ πρῶτος ἐδρετῆς καὶ γεννήτωρ τῶν κατὰ τῆς Ῥωμαϊκῆς Ἐκκλησίας ψευδῶς ἐφευρημένων προτάσεων. Quantum in hac doctrina stabi- lienda laboraverit, præter Amphiloelianas quasdam quæstiones ad hanc rem pertinentes, præter argu- menta in epistola encyclica contenta, præter breve opusculum contra Romæ veteris assecclas, quod saltem dubiis ejus accensendum est operibus (vide Præfat. nostram), luculenter ostendunt tum pro- lixæ litteræ ad Aquileiensem archiepiscopum (2) datæ, quas librum potius esse haud immerito dixe- ris, et qui cæteris omnibus præstat, liber *De Spiritu sancti mystagogia*.

3. Invicta Nicolai I constantia (3) a Romana sede repulsus et anathemate percussus (C. a. 866) misit Photius encyclicam suam Orientis episcopis, quæ præter alia minoris momenti Latinis gravissimis verbis veluti turpissimam hæresin doctrinam illam exprobat, qua Spiritum sanctum ex Patre [126] Filioque procedere profitebantur, eamque qua- tuordecim circiter argumentis acriter impugnavit. Sed hæc Photii argumenta tum Occidentalibus minime innotuisse videntur (4); nonnisi in genere accusa- tionum capita habebant perspecta, qualia a Bulgarorum principe Nicolaus pontifex fuerat ea doctus. Sane Ratramnus Corbeiensis monachus et Æneas antistes Parisiensis, qui tunc contra Græcos scrip- sere, illud unum noverant, quæ in Latinis crimina Græci congressissent, probationes ratiocinationesque Photii penitus ignorabant, quas neque alius quis- quam Latinorum, neque ipse Nicolaus videtur no- visse (5), ex cujus epistolis illi suas notitias hauserant. Ratramnus inter alia scribit (lib. III *Contra Græcorum opposita*, c. 6; ΜΙCÆ, t. CXXI, p. 303): « Cum enim negare volunt (Græci) Spiritum sanctum de Filio procedere, unde quod dicunt compro- bent, nullam vel ratiocinationem vel auctoritatem ostendant; unde potius levitatis esse tumor videtur, quam prudentiæ gravitas. » Non potuit sane ita lo- qui, qui Photii encyclicam ipsam legerat. Hinc apertum est, cur accurata Photianorum syllogismo- rum confutatio ab his auctoribus confici haud pot- uerit; illos in Latinum sermonem translatos fuisse nullum est vestigium. Rursum in Oriente Ratramni, Æneæ aliorumque libri vix cogniti fuisse videntur.

(2) Is Walpertus fuisse videtur, ad quem ep. 48 Joannis VIII (Mansi XIII, 43, 44) directæ fuit et cui pariter inscriptum est Fragm. ep. Stephani V, a. 894 (MICÆ, t. CXXIX, p. 805). Vide de Ruszta *Monum. Eccl. Aquil. Venet.* 1740, p. 448.

(3) Sæculo elapso Nicolaum, ut alios pontifices, non solum acatholici scriptores, verum et nonnulli male dispositi catholici, inter quos Fontanius (*Dis- sert. de Phot.* in *Nov. erud. delic.* vol. 1), in agendi ratione contra Photium injuste vituperare adamabant. Longe rectius hæc in re judicavit sæ- culo nostro Neander in *Hist. eccl.* (t. IV, p. 607, præsert. n. 5 et aliis).

Post Photii primam expulsionem (anno 867) non amplius necessarium, imo imprudens videbatur, Græcos universim de ejus erroribus objurgare, quos Ignatium fovere nulla erat suspicio; neque legati ad concilium octavum missi quid ejusmodi in man- datis habuere. Postmodum vero cum Ignatio mor- tuo Photius iterum Constantinopolitanam sedem occuparet, pax, licet non duratura, [127] fuit inita et in synodo sub Joanne VIII a. 879 celebrata de his tractatum fuisse nullo vestigio deprehenditur. Non ignoro, haud defuisse, qui Latinorum addi- tionem ibi solemniter prohibitam fuisse affirmarint; verum, re accuratius perspecta, id defendi non posse liquido constat, ut multi viri docti jam demon- strarunt. Photius ipse in libro nostro (cap. 89) ex hac synodo, cujus ipse veluti anima et moderator exstiterat, nullum aliud pro causa sua potuit argu- mentum colligere, nisi quod Joannis papæ legati symbolum prisco more receperint, recitaverint ei- que subscripserint; nulloque præterea certo argu- mento constat, ipsam tunc Romanam Ecclesiam symbolum solemniter cum illo additamento recitare consuevisse, cujus tamen additamenti sensum tota mente amplectebatur. Quæ Photius (l. c.) de Joanne VIII scribit, ea in historia eorum temporum haud exigui momenti sunt; nos interim Joh. Beci verba adducemus, quæ recitatum hunc textum sub- sequuntur. « Hæc cum inveniant Photium scriben- tem hi quibuscum nobis sermo est, opinantur, ipsum inimicitias cum pace commutasse, quod papa Joannis pii locum tenentes absque additione, quod apud nos legitur symbolum subscripserint et obsi- gnaverint (6). Hoc vero nemo ex iis, qui ad bene conjectandum idonei sunt, facile sibi credendum proposuerit, cum neque dogmatica ulla quæstio in ea synodo, quæ pro pace sancienda coacta fuerat, reperitur mota; sed veræ causæ illud erat occulta- tio, secundum quam cum universa Romana Ecclesia simultates ac inimicitie Photio exortæ fuerant. Cum enim vereretur, ne omnium reprehensionem incurreret, quod, cum papa Nicolaus eum non admitteret, [128] Romanam Ecclesiam universam in Divinitatem injuriam, impiam et legum maxime prævaratricem nuncuparet; et cum papa Joannes ejus in patriarchalem thronum restitutioni consen- sum præbuisset, eamdem sanctam et pietatis magi- stram prædicaret; pro pace cum Joanne inita quasi apologiam contexens, per suos locum tenentes

(4) Aliiter Walchium (*Hist. contro. de proc. Spirit. sanct.* lenæ, 1751, c. 2, § 6, p. 35) statuisse apparet.

(5) Cf. Hincmar. Rem. epist. 61, t. II, p. 809, ed. Baluz. Nicol. I, ep. 70 ad Hincmar. ed. MICÆ, epist. 152, t. CXIX, 1152 seq.

(6) Lib. III, ad Theod. c. 4 (*Gr. orth.* II, p. 139): Οἴονται τῆς ἑχθρας τὴν εἰρήνην αὐτῶν ἀπαλλάξασθαι, τὸ διὰ τοῦς τοῦ πάπα Ἰωάννου θεοσεβείας τοποτηρητάς τὸ διὰ τῆς προσθήκης ἀναγινωσκόμενου παρ' ἡμῶν τῆς πίστεως σύμβολον ἐπιγράψαι τε καὶ ἐπισφραγίσασθαι.

Joannem accepisse symbolum, et mente et lingua A Aquileiensem præsulem, ut de opusculo breviori et sacris illustrissimorum et admirandorum hominum manibus subscripsisse obsignasseque inculcat. Hoc autem isti ita perfecere, quia et qui ante Joannem papam Romanam sedem ornarunt, hoc sanctum et pietate plenum profitebantur symbolum, quod etiam qui post eum ad hæc usque tempora succedere, et mente amplectuntur et lingua deprædicant. Et dictum meum demonstrabit Evangeliorum nulla facta commutatio, et omnia Patrum scripta, quæ Spiritum tradunt ex Patre procedere et absque additione apud eos leguntur atque probantur (7). » Demum ejusmodi fucata pace rupta non potuit [129] Photius sibi temperare, quominus denuo hanc controversiam resuscitaret; imo suam opinionem tenaciter fovet et licet Romanos pontifices Nicolao excepto B carperere non auderet, verum potius ab eis suæ causæ patrocinium peteret, Occidentales, quos posset, in eam trahere studuit. Consulto tamen, uti Hadrianum II, ita et Marinum pontificem non nominat, censuram ab utroque sibi inflictam tacet, suum cum Romana Ecclesia jactat consensum. Verum resuscitata a Photio quæstio tum apud Latinos vix eum in modum innotuit, qui ad artificiosas ejus rationes refutandas eos provocaret; ac licet jam tum Venetiani cum Byzantinis frequenti commercio convenirent (8), tamen post Joannem VIII usque ad Leonis Sapientis imperium ex tristi temporum conditione Orientalium Occidentaliumque communicatio magis magisque languebat, adeo ut præter eos, quos Photius in suam partem alliciebat, episcopos (9) haud C multi ejus conamina novisse videantur. Deploranda sane documentorum penuria, quæ ultima Photii tempora densis veluti tenebris offundit.

4. Sed quid Latini potissimum ad defendendum dogma de processione Spiritus sancti ex Filio proponerent, id nullatenus diu potuit Photium latere et quadantenus quæ Ratramni aliorumque libri continebant, si non aliunde, sane ex epistolis, quas etiam ex Occidentalibus [130] partibus frequentes accipiebat, probe novit. Fortasse et postea una cum his epistolis libri illi Photio missi sunt. Hinc in posterioribus de hac quæstione scriptis, in ep. ad

(7) Lib. III, ad Theod. c. 4, p. 139. 140 : Τὸ δ' οὐκ ἂν τις τῶν εὐθεβέως ἐπιβάλλειν εἰδόντων βῆδιον εἰς πίστιν ἠγήσαιοτο, ἐπεὶ μὴδὲ δογματικὸς τις λόγος ἐν τῇ πρὸς εἰρήνην γενομένη τότε συνόδῳ εὐρίσκαται κινήσεις, ἀλλ' ἐπικρυφίς τοῦτο τῆς ἀληθοῦς ἦν αἰτίας, καθ' ἣν ἡ κατὰ πάσης τῆς Ῥωμαϊκῆς Ἐκκλησίας ἀνήφθη τῇ Φωτίῳ δυσμένεια. Τὸν γὰρ ἐξ ἀπάντων ψόγον ὑφορούμενος Φ., ἐφ' οἷς τοῦ μὲν πάπα Νικολάου μὴ προσιεμένου αὐτὸν, πᾶσαν τὴν Ῥωμ. Ἐκκλησίαν πρὸς τὸ θεῖον ἐξυθρίζουσαν, καὶ ἀσεβοῦσαν, καὶ παρανομοῦσαν τὰ ἔσχατα ἀπεκάλει, τοῦ δὲ πάπα Ἰωάννου τὴν εἰς τὸν πατριαρχικὸν θρόνον καθίθρυσιν τοῦτου ἐπενδοκῆσαντος, ἁγίαν ταύτην καὶ εὐσεβείας διδάσκαλον ἀνεκῆρυπτεν, ὡς περ τινὰ ἀπολογίαν ὑπὲρ τῆς πρὸς τὸν πάπαν Ἰωάννην εἰρήνης προβάλλεται τὸ διὰ τῶν ἐκείνου τοποτηρητῶν τὸ τῆς πίστεως ἐκείνου ἀποδέξασθαι σύμβολον καὶ γνώμη καὶ γλώσση κ. χερσὶν ἰσραῖς τῶν τοιούτων περιφανεστάτων κ. θαυμασίων ἀνδρῶν ὑπογράψαι αὐτὸ κ. ἐπισφραγίσασθαι. Τοῦτο δὲ οὕτω πεποιθήσασιν οὗτοι διὰ τὸ καὶ τοῦ; πρὸ τοῦ

apud Euthymium taceamus, multo vero magis in tractatu de Spiritu sancti mystagogia ad ea quæ potiora sibi videbantur respicit Latinorum argumenta et suis demonstrationibus eorum refutationem intermiscet. Præclare noverat Latinos inniti Bibliorum testimoniis, ac potissimum Joan. xvi, 13-15; Galat. iv, 6; Rom. viii, 9, et suorum Patrum auctoritati, maxime Ambrosii, Augustini atque Hieronymi. Quod si Ratramni Æneæ scripta vel ex toto vel ex parte legerat, ubi Græcorum quoque Doctorum textus allegantur, hos callide dissimulasse dicendus est. Sed in fine nostri operis (cap. 96) pollicetur, « si convertat Dominus librorum et amanuensium suorum captivitatē, » illi cui hoc opus B nuncupavit, etiam dicta atque sententias, quas « novi, » quos vocat, « Pneumatomachi in medium proferunt, » causæ suæ patrocinium inde petentes, una cum opportunis refutationibus adjectis Patrum testimoniis sese transmissurum. Id eum postmodum præstitisse nullo historiæ documento edocemur; verum illud sane recte colligimus, Photium *multo plura*, quam in hoc tractatu protulit, Latinorum argumenta cognovisse et ex auctoritate petita præsidia.

5. Sed quænam est illa βιβλίῳν καὶ ὑπογραφῶν ἀχμαλωσία, quam hic Photius commemorat? Ne ad prius Photii exsilium hoc referamus, in quo frequenter de librorum jactura conqueritur, vetare videtur cap. 89, unde patet librum conscriptum fuisse pluribus post Photii restitutionem annis elapsis, nec ante an. 884, cum Adriani III mentio fiat. Si opus paulo post priorem Photii expulsionem exaratum fuisset, plana fere aperteque exstitissent ea quæ de librorum scriptorumque penuria scribit; [131] Joannis vero VIII et Adriani III mentio rem interturbat. Quomodo enim Photius sub Joanne VIII solemniter sedi restitutus, Basillii imperatoris gavisus gratia, potentissimus fere in omnibus, librorum amanuensiumque inopiam patiebatur? Posset et de altero exsilio sub Leoné Sapiente haberi suspicio; id temporum rationi congrueret, cum exsilium istud incidat in an. 886. Verum

D πάπα Ἰωάννου τὸν ἐκκλησιαστικὸν τῆς Ῥωμῆς θρόνον κοσμοῦντας τὸ τοιοῦτο σύμβολον ἁγίων καὶ εὐσεβείας πλήρες ὁμολογεῖν, ὅπερ οὖν καὶ οἱ ἐξ ἐκείνου μέχρι τοῦ νῦν καὶ γνώμη στέργουσι καὶ γλώσση ἀνακηρύττουσι. Καὶ ἀποδείξις μοι τοῦ λόγου τῶν εὐαγγελίων ἀμεταποίητον, κ. πᾶσα γραφὴ πατρικῆ, ἢ τὸ Πνεῦμα λέγουσα ἐκ Πατρὸς ἐκπορεύεσθαι, διχα προσθήκης παρ' αὐτοῖς καὶ ἀναγινωσκομένη καὶ ὁμολογουμένη.

(8) Id patet ex Joan. VIII epistolis, ut epist. 17, 20 ad Ursum Venet. ducent aliisque.

(9) Beccus apud Allat. *de Purgatorio* Append. p. 625 ed. Rom. 1655 refert, et ad alios Italos episcopos hac de causa scripsisse Photium, ac nominatim ad Marinum Castellanum, Gaudericum Velteternum, et Zachariam Anagninum, qui in ejus temporis monumentis aliquoties occurrunt, ac præsertim in concilio Romano a. 879 et conc. Ravennat. a. 878.

liber noster præter hanc scribentium librorumque *αρχαλωσίων* nusquam ostendit auctorem exsilio atque merore affectum, imo in ipso exordio (cap. 1) prospera tempora sibi a Providentia concessa videtur insinuare. Dicere quis posset Photium ista scripsisse vel scriptioni finem imposuisse a Leone VI gradu motum, nondum tamen judicatum, ideoque in monasterio otio fruentem, spe tamen vincendi adversariorum conatus adhuc repletum. Neque hoc officeret, quod in cod. Column. Photius semet patriarcham appellat in inscriptione; se enim semper, etiam in priori exsilio, legitimum habuit patriarcham et de jure novæ Romæ episcopum. Quid itaque dicendum? At res tanti non esse videtur. In priori exsilio amplissima librorum collectio, quam sibi Photius comparaverat, direpta discruptaque fuit; libri fortasse restituto patriarchæ redditi nunquam fuere; amanuenses vero et tachygraphi, quos antea in promptu habuerat, nescimus quo casu præsto non amplius erant, ob suspicionem fortasse politicam detenti. Verum hoc fortassis non penitus omnibus satisfacit. Quid si dicatur Photium Providentiæ erga se benignitatem in hoc reposuisse, quod, amotis curis, libere studiis suis vacare posset, vel opus prius a se inceptum anno 886 initio exsiliis posterioris absolvisse, in quem annum pleraque quadrarent? Verum ut sit, malim ego integrum librum putare, quam ad hypotheses confugere, quales in similibus rebus confingi plerumque solent, interpolatum esse opus et alia posterioribus addita iis quæ in priori editione habentur. Attamen non nego et illud probabile esse, Photium ipsum opus non uno eodemque tempore continenter scripsisse, sed in aliis rerum [152] adjunctis alia addidisse. Ea rursus fontium inopia certo rem definiti non sinit. Donec firmiora reperiantur, quid sibi probabilius videtur, eligat lector. Eodem tempore vel potius paulo ante scripta fuisse videtur epistola ad Aquileiensem archiepiscopum, in qua Joannis VIII, jam defuncti, non vero Adriani III fit mentio (Vide not. 85 ad cap. 89). Utrumque ergo opus ad ultima tempora patriarchatus Photii spectat. Id exploratum est; reliqua vero conjecturis campum aperiunt.

6. Ut tamen quoad propositam quæstionem sententiam meam proponam, verosimilius mihi opus nostrum circa annum 886 compositum esse videtur. Si non fallimur, dum Photii verba (cap. 89): « Cum igitur sancti ac beati hi pontifices ita, dum in terris degebant, senserint et ab his fluxis et corruptibilibus rebus ad incorruptibilem vitam in hac confessione transierint, non solum ad priores, verum etiam ad proxime nominatum pontificem eorumque postremum referimus, tunc tuto colligi potest Adrianum III, dum hæc scribebat Photius, jam diem supremum obiisse ejusque mortem huic jam

innotuisse. Cum vero Adrianus mense Maio a. 885 defunctus sit idque Photius probabiliter non nisi aliquot elapsis mensibus didicerit, facile ad annum 886 deducimur, quo Basilio Macedone decedente ac Leone ejus filio imperii habenas assumente, Photii res rursus turbatae sunt. Præterea Adriani III synodicam non ut nuper ac paulo ante sibi missam allegat Photius; ab ea missa ad tempus, quo Photius ista scripsit, intervallum temporis haud adeo breve cogitandum videtur. Igitur vel Photius eo momento, quo illa litteris consignavit, jam e cathedra turbatus erat vel saltem ejusmodi catastrophe non diu post subsequuta est. Si prius admittitur, facillime explicatur *αρχαλωσία βιβλίων και ὑπογράφων*, de qua loquitur et solum difficultas est in iis quæ ex cap. 1 colliguntur. Hæc vero solvi potest vel ex iis quæ ibidem [135] et in Præf. notantur, vel ex allata supra verborum huc pertinentium explicatione. Imo tota evanescit difficultas, si ineisum illud τῆς θελας προνοίας εὐμ. ἡ. ὅρ. non, uti prima fronte videbatur, ad conditionem statumque auctoris refertur, quasi dicat, se ideo petitioni satisfacere, quia benigne providentia sibi nunc prospiciat, sed eo legitimo sensu exponitur: *Dea propitio* non indigna tuo in Deum amore tuoque desiderio hujus rei fiet executio; sive: Dei providentia annuente rem exsequemur et ad terminum perducemus, vel: si benigne nos respicit Deus. Non *causaliter*, sed *conditionaliter* genitivus absolute accipiendus, et nihil est quod nos cogat reddere: quia vel cum. Quod si vero ante posteriorem et throna depulsionem finem libro imposuit, adjuncta talia facile cogitari possunt, in quibus deplorare poterat scribentium librorumque defectum, ut in superius dictis allata sunt. Jam Basilio ægrotante potuit Photius adversam fortunam experiri; quanquam non opus est ad hæc recurrere, saltem iis qui simpliciori explicationi supra datæ adhærent (10).

7. Sed quinam erant illi plures majorisque molis libri, quibus adversariorum fastum et alta supercilia flecti ac funditus profligari gloriatur auctor (cap. 1)? Erantne ante Photium uberiores hac de re tractatus, qui fusius Latinorum sententiam refutare conabantur? Num ante illum ita disputationis ignis exarserat, ut Spiritus sancti ex Filio processionis assertores jam abunde confutatos credere potuerit? An vero fortasse Patrum Græcorum, Damasceni v. gr., opera intellexit, quæ tamen nusquam de hac controversia agendi scopum consiliumque manifestant? Num ipse alios uberiores libros de hac re ediderat, quorum tamen nullum hucusque habemus hoc nostro opere locupletiolem? Posterius non [154] facile admittendum. Longe mihi credibilis Photium, qui ostentatione quadam fere ubique Græcorum Patrum theologiam jactat, qui cap. 96 ad eorundem dicta a se vel collecta

(10) Huc usque ejusmodi quæstiones accuratius pertractare non potuimus; speramus alibi nos meliora daturos.

vel colligenda provocat, horum tractatus, etsi non ex professo, ut dici solet, hac de materia agentes, specie duntaxat et silentio potius quam apertis verbis sibi quodammodo faventes respexisse. Sane de libris multorum versuum (στυχῶν) loquitur, quibus *inertia* erant argumenta, quæ ad Latinos convincendos idonea reputabat; ea quæ in his dispersa erant, colligere et synoptice exhibere consilium ceperat; proinde hi libri non in una illa quæstione versabantur. Ad hos vero provocat Photius ad antiquitatem auctoritatemque suis dictis conciliandam, quamvis fere omnia quæ profert, proprii sui ingenii fetus existant.

8. Tum ipsius libri verba tum cod. Column. inscriptio suadent librum nostrum non secus ac illum, qui ad Aquileiensem præsulem missus fuit, epistolæ formam præ se tulisse, quæ ad varios directa videtur. Quis Boda episcopus fuerit, cui cod. Column., quis Eusebius, cui Beccus libram nuncupatum dicit, ignoramus. Quod ad dictionem spectat, modo ea dialecticorum instar concisa est, modo rhetoricis ornata floribus, interdum elegans, rudior alias, affectata sæpe, sed plerumque perspicua (41), nunquam fere [435] penitus sale destituta. Ostendit auctorem, qui multa legerat, ex multis variorum temporum auctoribus stylum sibi formarat. Acriter omnino Latinos insectatur. Accusat eos tum ignorantiam, erroris, stultitiæ, insaniam, vesaniam, furoris, tum temeritatis, audaciæ, impudentiæ, tum hæreseos, polytheismi, impietatis; horrenda eis contra fidem impingit crimina; artibus omnibus utitur ad eos confundendos et refellendos. Mira est ingenii fecunditas, quæ toties dicta aliis et aliis modis novit denuo, quasi revera nova sint, producere; iniqua fere semper est cum adversariis agendi ratio, quorum doctrinam perversis non solum consecrariis, sed etiam interpretationibus fœdissimo sub aspectu ostendere totis viribus anhelat.

9. Operis authenticia ita manifesta est, ut sit tempus consumere, velle ejus argumenta congerere. Quod ad ejus integritatem spectat, neque ea in dubium vocari potest. Id tamen fortasse dubitandum

(41) Non tamen male in genere A. Scottus (Præfat. in *Amphiloch.* qu. 48, Neapoli, 1814, p. v) monebat: « Compertum est... quantum mediæ ævi scriptores, ac Photius ipse, auctor aliqui disertissimus, a prisca Atticisimi elegantia desciverint, et quanta denique obscuritate ex eodem descriptionis vitio sermones præsertim didascalici obvolvuntur. Verba enim technica, et quidem scholastica, quæ tunc percrebuerant, argumentationum cavillationumque subtilitates, quibus ingenii acumen sese jactabat, ac periodorum μεγαλοκώλων implicata prolixitas, in qua præcipuus orationis cultus constituebatur, sunt quædam veluti impedimenta, quæ lectori ad sensum recte tenendum identidem obiciuntur. »

(42) Cf. in op. nostro cap. 5, 20, 23, 24.

(43) Cap. 2, 25, 28, 90, et sæpe.

(44) *Contra Manich.* II, 14, (Galland. *Bibl. PP.* XIII, p. 632.) Cf. ep. 205, p. 502; op. nostr. c. 48.

(45) Suidas sub h. v. Μυσταγωγία· μυστήρια ἐπιτελεῖ· ὡς μυστήρια ἄγει ἢ ἐκδιδάσκει. Hesych.

A rationem affert, quod liber nihil fere continet de eo, quod missio Spiritus sancti per Filium sit ratio eorum Filii dicatur Spiritus, quod tamen in titulo trium codicum expressum est. Sed potest in primis dici titulum non totum, uti exstat, ab ipso Photio fuisse præpositum; deinde potest et illud affirmari, etsi titulum ipse posuerit, tamen dictorum copia abreptum hujus rei, quam moliebatur, expositionem omisisse pluraque fortasse in mente habuisse, quam re ipsa tractaverit, præsertim si intervallis temporum totum opus perfecit. Si apud Hugonem Etherianum (l. II, c. 20, p. 4238) legitur: « Non dicitur Spiritus Filii ut consubstantiale et qui mittitur per ipsum, ut Photii declarat descriptio, » videtur hic inscriptio intelligenda, quam et Hugo præ oculis habuerit, qui præterea nihil ex hoc opere allegat, quod ad hanc quæstionem referatur. Theophylactus (not. 52 ad cap. 60) aliique posteriores Græci utramque rationem, consubstantialitatem ac missionem, solent conjungere, et propositio, quæ Spiritus Filii Spiritus [156] dici ob missionem affirmatur, minime a mente Photii abhorret, qui (cap. 91) multiplices hujus dicti rationes assignari posse tradit, ac (c. 85) breviter et illud tangit, quod Filius mittatur a Spiritu sancto.

10. *De Spiritus sancti mystagogia* librum inscriptum voluit Photius. Vocabulum hoc maxime ipsi familiare (42), non secus ac μυσταγωγία (43) et μυσταγωγός, Paulus v. gr. apostolus μύστης καὶ μυσταγωγός ipsi dicitur (44). Est proprie μυσταγωγῶν qui in mysteria ducit, qui ritu mysterioso initiat, consecrat, qui mysteria perficit, qui mysteria tradit ac docet (45); hinc sacerdos quoque μυσταγωγός nuncupatur (46); μυσταγωγία est initiatio, immissio, inductio in mysteria, sacra institutio, sacri cujuslibet ritus perfectio (47). Porro cum in ecclesiastico loquendi usu tam sacramenta sacrique ritus quam dogmata sublimiora rationisque vires excedentia nominentur μυστήρια, μυσταγωγία quoque modo ad sacramenta Ecclesiæ (48), ac præsertim ad baptismum (49) et Eucharistiam (20), refertur, ac sæpe in posteriori acceptione [457] idem

sub h. v. μυστήριον ἄγισ. Cf. Suicer. *Thes.* ib.

(46) Suidas: Μυσταγωγός· ἱερεὺς· Hesych. : Μυσταγωγός· ἱερεὺς ὁ τοῦ μύστας ἄγων. Sunt vero μύσται — μυστήρια εἰδότες.

(47) Suicer. *Thes.* h. v.

(48) Huc spectant verba Eus. *Cæs. Hist. eccl.* I, 2, p. 24 ed. Hein. 1829. At enim Deum Judæis per Moysen dedisse figuras ac symbola, ἑτέρον τε νοητῶν θεωρημάτων εἰσαγωγὰς, ἀλλ' οὐκ αὐτὰς ἐναργεῖς τὰς μυσταγωγίας.

(49) Cyrill., *Chrys.*, Theodoret. apud Klee in *Hist. dogmat.* II, p. 137; Phot. *Amphil.* q. 45; Mai. *Nova Collect.* I, II, p. 99.

(20) *Chrys.* in *Rom.* XVI, 5; Greg. Nyss. in *Cant.* Klee I. c. p. 170; Greg. Naz. *orat.* 17, p. 275: Τὴν ἱερὰν καὶ ἀνω φέρουσαν μυσταγωγίαν. Cf. Neander K. G. II, p. 975, ed. III. Hinc Chrysostomus quoad utrumque sacramentum fideles sæpe vocat μεμυσταγωγημένους. Vide et Casaubon. *exercit.* 46, in *Ann.* Baronii.

ac λειτουργία significat (21), modo ad theologiam institutionem sacramque doctrinam denotandam adhibetur; atque adeo tum λειτουργίαν tum ιερολογίαν complectitur. Frequenter Photius μυσταγωγίαν dicit institutionem dogmaticam, doctrinam divinitus traditam; sic θεόσοφον μυσταγωγίαν vocat fidei expositionem ex œcumenicorum conciliorum definitionibus desumptam (22); sic verba μυσταγωγείν, θεολογείν, ιερολογείν veluti synonyma usurpat (23). Et hoc pacto in opere nostro vocem intelligit; tradere vult doctrinam sacram ac divinam de Spiritu sancto, vera dogmata circa tertiam Trinitatis personam. Æquipollere μυσταγωγίαν cum θεολογία ac ιερολογία, et μυσταγωγείν cum θεολογείν ac ιερολογείν promiscuus harum vocum usus satis manifestat (24).

11. Quanti momenti Photii liber *De Spiritus sancti mystagogia* sit, id in primis patet, si eum cum posteriorum temporum ejusdem argumenti operibus Græcorum conferamus, quod vel ex notis ideo operi a nobis appositis constabit. Patet id rursus, si eos consideramus, qui pro catholice Ecclesie dogmate contra Græcos calamum strinxere, [138] quique non parum cum Photii syllogismis decertarunt. Ad Latinorum manus per tria sæcula vix hoc opus pervenit. Sæculo demum XII, Hugo Etherianus, qui apud Manuelem I imperatorem singulari fruebatur gratia, illud præ manibus habuit ac in suis libris ad Alexandrum III missis nonnulla ejus capita confutavit (25). Est autem Hugo, ut opinor, nobilissimis theologis annumerandus, qui in eo sane non imprudenter egit, quod Græcorum Patrum lectione nutritus loquendi morem eorum studiose secutus imitatusque est (26), quo faciliorem, quantum posset, ad desideratam unionem sterneret viam; qua in re, licet sæpe dura Latinorum theologis auribus ejus dictio videatur, laudandus potius, quam culpandus est. Cæterum si non cuncta accurate pertractavit, meminisse oportet, sæculo XII non eam theologice ἀκρίβειαν [139],

A constitutam inveniri, quam sæculo XIII illa adepta est; meminisse oportet, eum ingenue fateri et virium suarum inopiam et sublimis materiae, quam tractabat, difficultatem. In præfat. ad lib. III *De hæresibus quas Græci in Latinos devolvunt* (Bibl. PP. max. Lugd. XXII, p. 1237 c), « De hac materia, inquit, edere aliquid formidabile est; nam in his non solum infirma facultas rationis orationisque, verum validissima vix se a mendacio temperat et ab inconsultis erroribus. » Hinc nos inter eos, quos sequentibus harum animadversionum articulis contra Photium disputantes inducemus, haud infimo subsellio Etherianum collocandum esse rati sumus. Neque minoris, in multis etiam majoris auctoritatis est Joan. Beccus, virtute ac doctrina æque nobilissimus Byzantinorum patriarcha, qui pro vero dogmate, semel ac illud cognovit, strenue decertavit, qui et operibus et discipulis suis Græcorum nationem mire illustravit. Illud tamen notandum, Beccum in orat. de un. Eccl. (*Græc. orth.* I, p. 154-180), dum Photii argumenta quædam profert ac solvit, non nostrum opus allegare, sed opusculum alterum ab Euthymio vulgatum; libro vero III, ad Theodorum Sugdææ episcopum (*ibid.* II, p. 133 seq.) ex illo manifeste hausisse. Alii, qui hunc Photii librum refellendum sibi sumpserint, noti huc usque non sunt; sed quoad rem ejus argumenta, quæ insequentium sæculorum schismaticis veluti facem præferebant, plurimi theologi feliciter enervarunt. Nos dum varios auctores in medium proferimus, licet selecti ii sint, nequaquam *singulorum* dicta nostra facere intendimus, verum potius uno veluti conspectu ea exhibere, quæ a diversis, diverso tempore, ac pro varia ingenii institutionisque indole, contra argutias illas modo feliciori Marte, modo non satis felici, non tamen sine ullo fundamento, proferebantur.

12. At enimvero hujus operis pretium theologicum et aliunde patet. Quod ad pœnæ illius de Spiritus sancti [140] processione varia stadia pro-

(21) *Germa. Rer. eccles. contempl.* Galland. XIII, p. 209; *Bona, Rer. Lit.* I, II; Raynaud, *Onomast. Euchar.* J. Dartis ad dist. 2, *De consecr.* Selvaggio *Instit. antiq. Chr.* I, II, p. 1, c. 6, § 5, n. 15.

(22) Phot. *epist.* I, ad Mich. Bulg. n. 21. (*Antiq. lect.* Canis ed. Basnage II, II, p. 397.)

(23) Vide op. nostr. c. 53; *Amphil.* 28, apud Scottum p. 26 et seq.

(24) Quam cap. 20 vocat προτέρα μυσταγωγίαν, scilicet doctrinam a Christo Joan. XV, 26, enuntiatam, eandem cap. 23 dicit προτέρα θεολογίαν. Cap. 67 ait: Admirabilem illam mystagogiam, per quam Spiritum ex Patre procedere theologica ratione prædicamus (θεολογοῦμεν), adversarios pervertere propriis suis argumentis et inventionibus.

(25) Quod ad versionem verborum Photii attinet, durius judicat Petavius (*De Trin.* VII, c. 2, II, 4), Hugonem ea non integre transulisse. Verum Petavius e Photii operibus encyclicam tantum epistolam hic præ oculis habuisse videtur, nec nostrum opus inspexit, e quo fere omnia Photii verba quæ affert, ille desumpsit.

(26) Sic causæ nomine, æque ac Græci vocibus

αἰτίας et ἀρχῆς promiscue utuntur, passim principium significat, quod posterius vocabulum gravissimis ducti rationibus (vide Thom. Sum. p. I, q. 33, a. 1 ad 1 et Opusc. contra Græc. ad Urban. IV, e. 7), prætulerunt Latini. Alia exempla infra suppediabantur. Universim vero opus nostri Theologi quoad majorem partem adeo Græcorum dictionem redolet, ut illud potius e Græco in Latinum sermonem translatum diceret, quam Latine conscriptum, nisi aliunde constaret, Hugonem Latine scripsisse. Exstitit teste Allatio (*De eccles. consensione*, I, II, c. 2, p. 654) Græca hujus operis versio, quæ si publicata foret, facilius de hac re judicaretur. Mihi non incredibile videtur Hugonem Constanti-nopoli Græce quædam pro imperatore scripsisse, hæc vero Latino eloquio rursus pertractata et in tres libros congesta amicis Occidentalibus tradidisse. Præfationes librorum ejusdem legenti id non sine fundamento dictum apparebit. Demum mihi et hoc persuasum est, qui Hugonis philosophemata et dialecticos excursus uberius scrutatus fuerit, inde non exiguis fructus pro historia philosophiæ mediæ ævi ante Thomam eum collecturam.

gressusque pertinet, id inprimis notandum, duplicis A generis arma fuisse adhibita : auctoritatis scilicet et rationis. Prius genus Bibliorum et traditionis testimonia complectitur ; alterum ratiocinationes ex theologicis principiis profectas. Porro ad auctoritatem quod attinet, is fere ubique a Photio et ei adherentibus assumitur canon : *Ubique*, sive in Scripturis sive in symbolis et synodorum actis, sive apud Patres, *ex Patre procedere dicitur Spiritus sanctus, ibi processio ex Filio prorsus excluditur, quem canonem falsum esse facili negotio Latini theologi evincunt.* Ad Patres vero, ac speciatim Græcos, Latini *primi* in hac lite provocarunt. Constat ex celebri in hac controversia epistola sancti Maximi ad Marinum (27) jam sæculo VII Occidentales præter suos doctores Cyrilli Alexandrini expositionem B in Joannis Evangelium appellasse ; constat non solum posteriores Latinos, ut Etherianum et Anselmum Havelbergensem (*Dial.* l. II, c. 24, p. 188 ed. Paris. 1723), verum etiam eos ipsos, qui primitus Photium impugnabant scriptores Occidentales, Athanasii, Didymi aliorumque Græcorum testimonia protulisse ; Græcos vero nonnisi serius ex sententiis suorum doctorum arma petere cœpisse, atque in iis explicandis fluctuantium et incertorum more sæpenumero suas mutasse opiniones. Nicephorus Blemmida, vir insignis, cujus integritati et eruditioni vel ipsi schismatici summas tribuunt laudes (28), et testatur et probat vetustiores suorum civium Damascenorum secutos admisisse διὰ τοῦ Υἱοῦ εἶναι τὸ Πνεῦμα, nonnisi τὸ, ἐκ τοῦ [141] Υἱοῦ negantes ; posteriores vero, quo melius formulam alteram tollerent, etiam priorem, veluti non minus causæ suæ exitialem, esse æque aspernatos (29). Provo- cat ipse ad opus τῆς ἱερᾶς ὀρθότητος jam dudum celeberrimum (30), ubi ad formulam ἐκ τοῦ

(27) Galland. *Bibl. PP.* XIII, p. 38, 39. Opp. Max. II, p. 38, 39; Allat. *contra Creyghi.* p. 191. (28) Cf. Georg. Acropol. *Annal.* c. 32, p. 54, ed. Bonn.; Pachym. *Hist.* v, 15; Ephrem monach. in *Chron.* (Mai. *Vett. scr. Coll.* III, 1, p. 241); Becc. *orat.* 2, De injusta depos. c. 5, 17 (*G. O.* II, 43, 62); Allat. *De consens.* l. II, c. 14, n. 4.

(29) Niceph. Blem. *orat.* 1, c. 5-7; *orat.* 2, c. 3 (*G. O.* I, p. 4-8, 42).

(30) Niceph. Blem. I. c. p. 4 : Ἡ βίβλος αἰδέσιμος ἦν τοῖς τότε τῶν λογίων ἀνδρῶν λογάσι καὶ περισπούδατος, εἰς ἐπιτάτα τε καὶ ἕως ἡμῶν περιπυτος καὶ ἐξαιρετος. Beccus, *orat.* 2, de deposit, (*G. O.* II, 59) Camaterum auctorem vocat.

(31) Cf. Beccus *orat.* cit. (p. 50 seq., 54 seq., 93); I. IV, ad Constant. c. 3 (ib. p. 207 seq.); contra Iovin. Cypr. (ib. p. 215 seq.); Marcum Ephes. de præpositione διὰ æquipollente τῇ μετὰ apud Greg. Cpl. in *Apol.* (Cod. Mon. 27 f. 115 a. seq.) Allat. *Vindic. syn. Eph.* c. 60-64, p. 404-432.

(32) Camateri opus cum Refutatione Becci exstat in *Gr. orthod.* t. II, p. 293-521; Epigraphæ Becci ib. p. 522 seq. Palamæ antirrheticus cum Bessarionis confut. ap. Arcud. in *Opusc. theol. aureis.* Rom. 1630, 1670 et in cod. Mon. cit. f. 57 seq.

(33) Opera Joan. Chilæ et Manuelis Chrysolaræ pro causa catholica nondum publicata sunt, præstans Manuelis Calecæ opus Latine tantum, quantum scimus. Ex schismaticis auctoribus multa adhuc in bi-

βλιοῦ impugnamdam argumenta ex doctorum formula διὰ τοῦ Υἱοῦ petebantur. Incredibile dictu est, quot diversis modis interpretati fuerint suorum Patrum dicta, modo significationem τοῦ προέρχεται, προτέρη, προχρῆσθαι longe aliam quam τοῦ ἐκπροεῦσθαι prætendentes, modo alia vocum discrimina fingentes, modo præpositionem διὰ præpositionibus σύν et μετὰ æquiparantes, modo nescio quam ἐκφανόν, quæ nulla modo sit πρόδος, modo pervadere quoddam seu δὴχρῆν, aliaque id genus comminiscens (31). Qui vero primus, post Photium, qui id saltem jam moliebatur, Patrum dicta, quæ schismatis causæ favere putabantur, in unum collegit, Andronicus Camaterus sæculo XII (vel XI) florens, nonnisi adjectis suis observationibus iis nervum quemdam fucatæ probationis indere potuit ; adeo deerant testimonia diserte et pure ejus seopo conducentia præter illa, quibus supradictus canon applicabatur. Camateri observationes refellendas sibi sumpsit Beccus, qui simul in suis epigraphis Patrum textus pro processione ex Filio collegit ; quibus Palamas, acerrimus schismatis defensor, postea suas ἀντιρρήσεις opposuit, quas card. Bessarion [142] confutavit (32). Sed multa utriusque partis scripta lucem adhuc desiderant, quæ concertationis varios successus accuratius delinearent (33). Nemo rerum gnarus negaverit, Latinos scriptores jam sæc. IX Græcorum solvendis argutiis impares minime fuisse ; posterius vero ac præsertim sæc. XII et XV, eos in theologia et in philosophicis disciplinis undequaque superiores existisse manifestum est. Sed sæculo IX, hæc controversia nondum eo eruditionis splendore agitari potuit, quem tempore Becci et synodi Florentinæ animadvertimus ; neque eæ quæstiones exegeticæ, philologicæ [143] ac criticæ movebantur, in quibus postea summi theologi

bibliothecis jacent Theophylacti, Phurnæ, Nicolai Methon., Eustratii Nicæni, Nicetæ Byzant., Camateri, Nicol. Hydruntini aliorumque. In cod. Vindob. Gr. theol. 402 (Lamb. 258) f. 18, antithesis est Matthæi quæstoris contra Thomam Aquinatem. Plura opera sæc. XV, partim in conc. Flor. editionibus, partim ab Arcudio publicata continet cod. Mon. in nostra editione adhibitus. Ibi quoque legitur fol. 114 b-144 a. Gregorii Cpl. Apologia in Marci Ephesii confessionem (præcedit) f. 97 b-144 a, ejusdem liber ad imp. Trapez. ab Allat. *G. O.* I, 419 seq. editus ; sequuntur a fol. 180 a. Marci Eugenii capitæ syllogistica, quorum 17 Georgius Scholarius, reliqua usque ad cap. 38 Bessarion confutavit, quæ refutationes usque ad fol. 255 b se extendunt. Legitur nota capitum summario addita : Ἐτέρα κεφάλαια τοῦ αὐτοῦ Ἐφέσου, ἀ οὐκ ἐφθασαν ἀπολογηθῆναι ὁ σχολάριος, καὶ ἀπεκρίθη ταῦτα ὁ Κύριός μου Νικαίας αἰτήσαι καὶ παρακλῆσαι τοῦ μακαρίτου Κυρίου Γρηγορίου τοῦ πατριάρχου γενομένου ἐν Ῥώμῃ. Ex his operibus nonnulla in seq. articulis excerpta sunt. Cæterum in operibus schismaticorum quæ nondum vulgata sunt, plurima eadem plane videntur esse, quæ jam in editis prostant ; pauca solummodo quæ peculiariter habent, expiscari interdum licet. Nihilominus non sine utilitate pro ulteriori hujus dogmatis historia ejusmodi scripta publicarentur.

decenterant. Attamen, ut pugna Græcis e voto cederet, certa quedam principia erant constituenda, et quibus doctrina Latinis contraria stabiliretur, quorumque ope auctoritatum dicta scopo accommodarentur. Et hic fuit Photii labor, qui pro sui ingenii facultate ea primus posuit fundamenta et faciem prætulit cunctis ejusdem sententiæ patronis; uberrimum ipse fontem aperuit, ex quo per sæcula insequentia pleraque sua hausere, quicunque Spiritus sancti ex Filio processionem impugnarunt.

13. *Rationes theologice* schismaticorum, ex nonnullis principiis maxima ex parte pendent a Photio jam stabilitis. Hæc *axiomata*, struendorum sophismatum fundamenta, qui bene perspexerit, artificiosam illorum disputationem ex integro poterit dijudicare. Photius autem, ut fere ubique in talibus usu venit, miscet *veris falsa*, receptis et concessis principiis nunquam admittenda eaque callide logicæ consecutionis filo inter se connectit. Quod attinet ad principia theologica ab omnibus admissa, his potissimum utitur Photius: I. Trinitas est omnino consubstantialis; tres personæ eandem habent omnino naturam atque potentiam. II. Pater est prima causa, primum principium, ex quo tum Filius tum Spiritus sanctus, etsi non eodem modo, suum esse divinamque habent essentiam. III. Essentia communicatur, sed personales proprietates sunt omnino incommunicabiles, vel, ut Gregorius Nazianzenus loquitur, τὸ ὄσιον ἐκαστοῦ ἀκoinώγητον. (Cf. Joan. Theol. sess. 18 concilii Florentini, Hard. *Conc.* tom. IX, p. 201.) IV. Servanda in omnibus est divina monarchia, qua Trinitas, quam Christiani adorant, a polyarchia ethnicorum secernitur. Cum his alia effata connectuntur, quæ apud theologos et apud Patres non minus rata et explorata sunt. Sed *propria* Photii axiomata jam inspiciamus. Hæc potiora sunt: I. Filio quoque tribuere Spiritus sancti spirationem est *duo* in Trinitate [144] statuere *principia*, eaque inter se diversa. II. Producere Spiritum sanctum sive spirare est *hypostatica* Patris *proprietas*. III. Pater quidquid ex se ut ex causa producit, *ratione personæ*, non autem *ratione naturæ*, producit. IV. Quidquid in sancta Trinitate concipitur, *aut trium personarum commune est aut personæ unius proprium*. V. *Nihil* in Trinitate potest esse *duabus personis commune*. VI. Quidquid de Trinitate dicitur, *aut naturale est aut hypostaticum* (eo scilicet sensu hypostaticum, quo unus personæ characteristicum et proprium). VII. Uti Filius, sic et Spiritus sanctus est ex Patre *immediate et proxime*, nullo medio existente. Hæc vero axiomata fere omnia jam adduxit Joan. Beccus tum in *Camat. Animadv.* (*Gr. orth.* II, p. 191), tum *orat.* 2, de depositione injusta, c. 24 (*Ibid.* p. 75) tanquam a Photio invecta et propugnata. Sed hæc in libro nostro disertis verbis reperiuntur, in quo potissimum theologicum ejus pretium constituendum esse censemus. Non solum doctrinam de Spiritus sancti ex solo Patre processione apud Græcos intro-

A duxit Photius, sed et methodo quadam et studio acerrimo cum systemate Patrum theologico eam connectere, sedem ei perpetuam figere in Græcorum dogmaticis institutionibus, eamque undequaque munire aggressus est. Nos hinc tribus continenter articulis tum argumenta ex auctoritate ab utraque parte prolata, quæ in Photii libro attinguntur, deinde hæc ipsa Photiana principia, postremo potiora ejusdem sophismata perlustrabimus, catholicorum theologorum selectas sententias responsionesque adjungentes.

[145] II. — *Argumenta ex auctoritate utrinque petita, quæ potiora sunt, examini subjiciuntur.*

1. Quod ad argumenta spectat ex auctoritate petita, urget in primis Photius c. 2, verba Christi Joan. xv, 26: Ὁ παρὰ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεται, quasi inde Filius a Spiritus sancti spiratione activa excluderetur eaque uni Patri vindicaretur Merito cum Petro Mediolanensi (*De proc. Spirit. sanct.* c. 6, *Græc. orthod.* Romæ 1652, t. I, p. 384, 385) Leo Alladius (*c. Hotting.* p. 296. Cf. *Enchir. De proc. Spirit. sanct.* Romæ 1658, cap. γ', p. 15) et criminantur schismatici Latinos quod verbis Christi addant *ex Filio*, nec erubescunt ipsi addere *ex solo*. Utraque additio est; si est culpanda, quare non in utroque? Catholici theologo respondunt propositionem Joan. xv, 26 expressam esse affirmantem, non *excludentem*, ac præterea implicite Filium hic commemorari, tum ex verbis cum his intime connexis, tum ex certis theologicis principiis; nec sine causa, imo pro more Scripturarum peculiariter Patri tribui spirationem; neque demum obfuturum fuisse Latinis, si dictum esset: Qui *ex solo* Patre procedit. Etenim *regulariter*, ut ait S. Thomas (*Summa theol.* p. 1, q. 36, a. 2 ad 1), et etiam in sacra Scriptura tenendum est, quod id quod de Patre dicitur, oportet de Filio intelligi, *etiamsi dictio exclusiva addatur*, nisi solum in illis in quibus Pater et Filius secundam oppositas relationes distinguuntur. Cum enim Dominus Matth. xi, dicit: *Nemo novit Filium nisi Pater*, non excluditur, quin Filius se ipsum cognoscat. Sic igitur, cum dicitur, quod Spiritus sanctus a Patre procedit, etiamsi adderetur quod a solo Patre procedit, non excluderetur inde Filius, quia quantum ad hoc quod est esse [146] principium Spiritus sancti, non opponuntur Pater et Filius, sed solum quantum ad hoc quod hic est Pater et ille Filius. Solemne est illud Augustini (tract. 99, in Joan.): « Si ergo de Patre et de Filio procedit Spiritus sanctus, cur Filius dixit: De Patre procedit? Cur, putas, nisi quemadmodum ad eum solet referre et quod ipsius est, de quo et ipse est? Unde illud est quod ait: *Mea doctrina non est mea, sed ejus qui misit me*. Si igitur intelligitur hic ejus doctrina, quam tamen dixit *non suam*, sed Patris: quanto magis illic intelligendus est et de ipso procedere Spiritus sanctus, ubi sic ait: *De Patre procedit*, ut non diceret: *De me non procedit?* » Uberius idem argumentum evolunt Pe-

trus Mediolanensis (l. c., c. 7, p. 386 seq.); Hugo Etherianus (l. III, c. Græc. c. 15, p. 1251, ed. cit. apud Petav. *De Trin.* VII, 15, 2, 3, et Natal. Alex. H. E. sæc. ix, diss. 18, assert. 1, t. XII, p. 532, ed. Bing. 1788); Nicephorus Blemmida (orat. 1, c. 19-21; *Gr. orth.* I, p. 26-29); Joannes Beccus pluribus in locis (*Gr. orth.* I, p. 348 seq.; III p. 150-152, 145, 146); Georgius Metoch. (*contra Manuel. Cret.* c. 19; *ibid.* II, p. 1030-1034); Joseph. Methon. (*contra Marc. Ephes.* Hard. *Concil.* t. IX, p. 570, 571); Leo Allatus (*Enchirid.* c. γ', p. 15 seq.; c. κα', p. 170, 171; *contra Hotting.* c. 18, p. 324 seq.), aliique permulti.

2. Hinc theologi Latini illud *Filioque* verbis Christi adjunctum minime esse additamentum pro lubitu effictum, contrarium sensui et alienum sed expositionem, ἐξήγησιν, σαφήνειαν verborum biblicorum ex re ipsa et analogia Scripturarum sponte semet offerentem summa cum concordia propugnant et evincunt. Ut alia in præsentia prætereamus, præclare Andreas Rhodii archiepiscopus in conc. Flor. sess. 6 (Hard. IX, p. 72 seq.), ex Christiana traditione, ex qua Græci non secus ac Romana Ecclesia legitimam Bibliorum interpretationem haurire se profitentur, quamque, prout est vel συστατική vel ἐξηγητική, ex æquo [147] venerandam et pro dogmatica probatione sufficientem omnino putandam esse statuunt, ea evolvit principia, ex quibus Spiritus sancti etiam ex Filio processio evidenter colligitur: Patrem non intelligi, quin simul Filius intelligatur; Trinitatem catenæ

A comparari, in qua attracto uno extremo annulo et alter extremus attrahatur; una persona intellecta reliquas simul comprehendendi (34); omnia Filium cum Patre habere communia, una paternitate excepta (35); omnia in Trinitate esse [148] unum, ubi oppositæ non intrant relationes (36). « Omne quod non separat Patrem et Filium; » — ita Gregorius Cpl. ad imper. Trapezunt. c. 6 (G. O., I, 429), — « Patri et Filio commune est: spirare vero non separat Patrem et Filium: est ergo utriusque commune (37). » Præterea, ut præfatus præsul sess. 7 Flor. (Hard. l. c., p. 93) ostendit, eandem relationem, quam habet Filius ad Patrem, habet Spiritus ad Filium (38); unde sicut Pater est ἀρχὴ Filii, ita Filius est ἀρχὴ Spiritus sancti. Quare Hugo Etherianus (l. II, c. 17, p. 1232 e): « In quantiscunque quidem Pater neque cum Filio neque cum Spiritu habere intelligitur commune, solus intelligitur Pater, velut cum dicitur ingenuus, absque causa et sine principio. In quantiscunque vero cum utroque aut cum altero tantum habere intelligitur commune, *quamquam solus nominetur, solus tamen non intelligitur.* At vero Spiritum habet cum Filio communem Pater; quare cum dicitur: a Patre procedit, et a Filio procedere debet *subintelligi.* » Quod si vero [149] quæretur, quid prohibuerit Christum, quominus addiderit: *et a me procedit*, quæri primo eodem jure potest, cur non dixerit: *Ex solo Patre procedit* (39); secundo respondetur, solemne fuisse Domino, sua omnia referre ad Patrem ut ad principium sine principio, ex quo erant omnia sua (40); deinde

(34) Jam Dionysius Alex. lib. II *Apol.* ad Dionys. Rom. apud Athanas. *De sent. Dionys.* n. 17, p. 254, ed. Maur. (Routh, *Reliqu. sacræ* III, p. 198, 199) dixerat: Πατέρα εἶπον, καὶ πρὶν ἐπαγαγῶ τὸν Υἱόν, ἐσθμὰνα καὶ τοῦτον ἐν τῷ Πατρὶ... ἅγιον Πνεῦμα προσέθηκα, ἀλλ' ἅμα καὶ πῶθεν καὶ διὰ τίνος ἔκειν, ἐφήρμοσα, Luculentissime Basilius Magn. *De differ. asiæ et hypost.* ad Gregorium fratrem scribit: « Ὅ τὸ Πνεῦμα νοήσας αὐτὰ τε ἐφ' ἑαυτοῦ ἐνόησα, καὶ τὸν οὐ ἔστι Πνεῦμα, καὶ τὸν Υἱὸν τῆ διαβολῆς συμπαριδέξατο· ὁ δὲ τοῦτον λαβὼν, τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα οὐκ ἀπεμέρισεν· ἀλλ' ἀκολούθως μὲν κατὰ τὴν τάξιν, συνημμένως δὲ κατὰ τὴν φύσιν τῶν τριῶν κατὰ ταῦτα συγκεκραμένων ἐν ἑαυτῷ τὴν πίστιν ἀνετυπώσατο. Καὶ ὁ τὸ Πνεῦμα μόνον εἰπόν συμπεριέλαβε τῆ ὁμολογίᾳ καὶ τὸν οὐ ἔστι Πνεῦμα· καὶ ἐπειδὴ τοῦ Χριστοῦ ἔστι τὸ Πνεῦμα καὶ ἐκ τοῦ Θεοῦ, καθὼς φησιν ὁ Ἀπόστολος... ὡς περ ἐξ ἁλύσεως ὁ τοῦ ἐνὸς ἄκρου ἀφάμενος καὶ τὸ ἕτερον ἄκρον συνεσπάσατο, οὕτως ὁ τὸ Πνεῦμα ἐκλύσας δι' αὐτοῦ καὶ τὸν Πατέρα καὶ τὸν Υἱὸν συνεφελκύσατο· καὶ τὸν Υἱὸν εἰ τις λάβῃ, ἔξει αὐτοῦ ἐκατέρωθεν, πῆ μὲν τὸν ἑαυτοῦ Πατέρα, πῆ δὲ τὸ ἴδιον Πνεῦμα συνεπαγομένων... οὐ γὰρ ἔστιν ἐπινοῆσαι τομὴν ἢ διαίρεσιν ἢ Υἱὸν χωρὶς Πατρὸς νοηθῆναι ἢ τὸ Πνεῦμα τοῦ Υἱοῦ διαστυγῆναι. Quo Basili textu utebantur jam diu antea Niceph. Blemmida et Joan Beccus (G. O., I, 46, 122, II, 345 seq. 556 seq.). Unde Andreas: Οὕτως ἔχουσι τὰ θεῖα πρόσωπα πρὸς ἀλλήλα, ὥστε νοήσασθαι καὶ τὰ ἄλλα πρόσωπα νοουμένου τούτων ἐνός (l. c., p. 73). Cf. et Manuel. Calceam, l. I, c. Græc. (*Bibl. PP. max.* Lugd. t. XXVI, p. 384).

(35) Basil. *Serm. de fide*: « Ὅσα ἔχει ὁ Πατήρ, ἔχει καὶ ὁ Υἱὸς σωζόμενος ὅτι ὁ Υἱὸς οὐκ ἔστι Πατήρ· πάντα ἔστιν ὁ Υἱὸς ὅσα καὶ ὁ Πατήρ· διὰ τοῦ εἶναι μόνον Πατήρ. Athan. orat. 3 contra Arian. Τὰ

αὐτὰ λέγεται περὶ τοῦ Υἱοῦ, ὅσα λέγεται καὶ περὶ τοῦ Πατρὸς χωρὶς τοῦ λέγεσθαι Πατήρ. Cf. Chrys. hom. 38, in Joan. et multa alia testimonia apud Beccum epigr. 10. (G. O. II, 615 seq.) et L. Allat. (in *Vindic. syn. Ephes.* c. 20, 37, 38, p. 81, 179-191; *Enchirid.* cap. 8).

(36) Cf. Manuel. Calce. l. III, p. 427, ed. cit.

(37) Πᾶν τὸ μὴ διακρίνον τὸν Πατέρα καὶ τὸν Υἱόν, κοινὸν ἔστι Πατρὶ καὶ Υἱῷ· τὸ προβάλλειν οὐκ οὐ διακρίνει τὸν Πατέρα καὶ τὸν Υἱόν· τὸ προβάλλειν ἄρα κοινὸν Πατρὶ καὶ Υἱῷ. Hinc conc. Flor. in decreto unionis (Hard. IX, 421): « Ἐπεὶ πάντα ὅσα ἔστι τοῦ Πατρὸς αὐτὸς ὁ Πατήρ τῷ μονογενεῖ αὐτοῦ Υἱῷ ἐν τῷ γεννᾶν δέδωκε, κτὴν τοῦ εἶναι Πατέρα, τοῦτ' αὐτὸ, ὅτι τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκ τοῦ Υἱοῦ ἐκπορεύεται, αὐτὸς ὁ Υἱὸς παρὰ τοῦ Πατρὸς αἰδίως ἔχει, ἀφ' οὗ αἰδίως καὶ γαγέννηται.

(38) Basil. *De Spirit. sancto*, c. 17, n. 43: « Ὡς τοίνυν ἔχει ὁ Υἱὸς πρὸς τὸν Πατέρα, οὕτως πρὸς τὸν Υἱὸν τὸ Πνεῦμα. Athanas. ep. 1, ad Serap. Ὅν τρόπον ἔχει ὁ Υἱὸς πρὸς τὸν Πατέρα τῆ φύσει καὶ τῆ τάξει, οὕτως ἔχει τὸ Πνεῦμα πρὸς τὸν Υἱόν. Epist. 4: Τὸ Πν. τὸ ἅγιον τὸ τῆ αὐτῆν ἔχον ἐνότητα πρὸς τὸν Υἱόν, ἦν αὐτὸς ἔχει πρὸς τὸν Πατέρα. Hæc cum aliis textibus adducit Joan. Beccus epigr. 4 (G. O. II, 551-553). Cf. Niceph. Blem. orat. 2, c. 14. (Ibid. I, 58, 59), Andreas Rhod. (Hard. l. c. p. 93), Allat. (*Vind. syn. Ephes.* c. 41, p. 198 seq.)

(39) Beccus, *De una Eccl.* c. 69 (G. O. I, 222): Τί ἐκώλυεν εἰπεῖν τὸν Χριστόν· ὁ παρὰ μόνου τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεται;

(40) Beccus in Camateri, *Animadv.* c. 4 (G. O. II, p. 298): « Ἦν (φωνή) ὁ Κύριος ἐφη πάντα τὰ αὐτοῦ εἰς τὸν Πατέρα ὡς εἰς ἀναρχὸν ἀναρχῶν αἰσίων.

ostenditur verba illa, ὃν ἐγὼ πέμφω παρὰ τοῦ Πατρὸς, τὸ Πνεῦμα τῆς ἀληθείας (41), sufficienter declarare, non abesse Filium a Spiritu sancti spiratione. Sed præ cæteris notandum est, theologorum illud argumentum, quo ex missione Spiritus per Filium, illius ab eodem processio comprobatur.

3. Jam ipsius Photii ævo Ratramnus Corbeiensis (l. 1, c. 1, p. 229, ed. ΜΙCNE) ita arguebat : « Legitis : qui a Patre procedit, et audire non vultis dicentem Filium : *Quem ego mittam vobis a Patre*. Dicite quemadmodum mittatur a Filio; hoc namque dicere Filium non negatis, si tamen Evangelium legitis aut Evangelio si creditis. *Aut* ergo missionem hanc confitemini *processionem, aut*, quod est impium, *obsequium*, et eritis, quod absit, cum Ario, qui minorem dogmate perverso Spiritum sanctum asserebat Filio... Igitur cum dicat Filius, misurum se esse Spiritum veritatis qui [150] a Patre procedit, profecto fatetur quod a se dicat eum procedere, dum confirmat eum se mittere. Fortassis quæstionem facit, quod non simpliciter dixerit *Salvator : Quem ego mittam vobis, sed* addiderit : *A Patre*. Hoc Ariani movere primi, gradum facere volentes in Divinitate. Sed Evangelii veritas consubstantialem totius Trinitatis ostendit unitatem. Procedit Spiritus sanctus a Patre, quia de illius substantia manat. Mittit quoque Filius Spiritum veritatis a Patre, quia Spiritus sanctus ut a Filio procedat, ipse natus est ex Patre, et sicut accepit de Patre Filius nascendo substantiam, sic itidem accepit a Patre, ut Spiritum veritatis mitteret a se procedendo. Alioquin cum dicit : Qui a Patre procedit, non negat a se procedere, quoniam *missio Filii processio est Spiritus sancti*; ut mittat Spiritum veritatis non tanquam minorem, *jubendo* ipse major existendo, sed missionis verbo monstratur, quia sicut procedit Spiritus veritatis a Patre, sic etiam procedit a Filio. » — Consona tradit Beccus (in Camateri *Animadv.* c. 4. G. O. II, 297, 298) : « Quod enim (Sp. sanct.) a Patre et Filio mittitur, cum a neutro *ad modum servi* (διακονικῶς), prorsus naturaliter veluti ex essentia utriusque existit. » Et Georgius Trapezuntius (*De una cath. Eccl.* c. 3, G. O. I, 540, 541) : « Inde procedit Spiritus sanctus unde et mittitur; ex Patre igitur et Filio procedit. Nam qui temporarias in Deo et divinis personis

(41) Georgius Trapezunt. *De una cath. Eccl.* c. 3 (G. O. I, 540) illud urget, Spiritum hic dici Spiritum Veritatis, Veritatem vero esse Filium (Joan. XIV, 6), jamque id a Cyrillo Alex. ad rem præsentem egregie refertur, dum scribit : Πνεῦμα γὰρ ἀληθείας ὠνόμασται· καὶ ἔστι Χριστὸς ἡ ἀλήθεια, καὶ προεῖται παρ' αὐτοῦ, καθάπερ ἀμέλει καὶ παρὰ τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς. (Cyrilli ep. ad Nestor. apud Beccum, epigr. 1; G. O. II, 525). Cf. Ratramn. Corbei. l. 1, p. 230, ed. ΜΙCNE, Constant. Meliten. orat. 1, c. 13 (G. O. II, 666); Manuel Chrysob. *De proc. Spirit. sancti* c. 5 (ib. p. 1086).

(42) Πέμπεται παρὰ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ· ἐκείθεν δὲ ἐκπορεύεται, ὅθεν καὶ πέμπεται· ἐκ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ ἅρα ἐκπορεύεται· οἱ γὰρ χρονικὰς ἐπὶ Θεοῦ καὶ τῶν θείων ὑποστάσεων πλάττοντες προόδους,

progressiones contingunt, insaniant... Inducantur rebus temporariis sempiterna. Namque mittens in illud quod mittitur, *dignitatem* quamdam prorsus obtinet; at in sancta Trinitate non est fas nobis intelligere unius personæ in aliam dignitatem, nisi eam tantum quæ oritur ex origine. Ideo neque a Filio Patrem, neque a Spiritu Filium (nisi secundum humanitatem) mitti tradunt divina Eloquia (42). Revera [151] cum missiones in divinis non sint secundum imperium, neque secundum consilium, sed secundum originem intelligendæ, theologo exinde colligunt divinam personam, quæ mittitur ab alia, ab ea certe habere originem, et cum a Filio sanctus Spiritus nobis communicari ac mitti dicitur (Joan. xv, 26; xvi, 7; xx, 22). inde deducunt hujus ab illo processionem. Hiuc Augustinus (*De Trin.* iv, 20), quem etiam adducit Æneas Parisiensis (c. Græc. c. 40; ΜΙCNE, *Patrol.* t. CXXI, p. 708) : « Pater, inquit, cum ex tempore a quoquam cognoscitur, *non dicitur missus*. Non enim habet de quo sit aut ex quo procedat; » et Hugo Rothomagensis (*Contra hæret.* l. 1, c. 2 *Bibl. PP. max.* Lugd. t. XXII, p. 1341) : « Pater a nullo est; sic nec missus est; quia vero ex Patre est Filius et ex utroque Spiritus, bene uterque mitti potuit, a quo existit. » Sagaciter quoque hoc argumento utitur Hugo Ethe-rianus (l. c., l. 1, c. 10, 14, p. 1204, 1208)

4. Sed reticendum hic non est, quid ad enervandum hoc argumentum alibi Photius statuat. Contentit enim (*Amphiloch.* q. 188, ed. Mai *Vett. Ser. nova Collect.* I, II, p. 180), quamlibet trium personarum ab alia mitti, imo ipsum Patrem a Filio et Spiritu sancto missum dici Isaia XLVIII, 16, verbis illis : *Et nunc Dominus (Deus) misit me et Spiritus ejus*. Quod rursum in alia quæstione tangit (Galland. *Bibl. PP.* XIII, 742, 743) de Joan. XIV, 10, agens, ubi Chrysostomum [152] inducit ex allatis prophetæ verbis concludentem : Ὡς ὁ Πατήρ εἶη ἀποσταλλόμενος παρὰ τοῦ Πνεύματος καὶ τοῦ Υἱοῦ. Respicit certe ad homiliam de Spiritu sancto, cujus partem in *Bibliotheca*, cod. 277, p. 842, ed. vet. recitaverat. Sed in primis Isaia verba, quæ sæpe cum aliis c. LXI, 1, conjunguntur (de quibus aliter statuit Photius, ut infra videre est), rem non probant. Ut de recentioribus taceamus, qui ea ascribunt ipsi prophetæ (43), a Patribus communiter tri-

ληροῦσιν... Δηλοῦται δὲ ὁμοῦ διὰ τῶν χρονικῶν τὰ αἰώνια· τὸ γὰρ πέμπον πρὸς τὸ πεμπόμενον ἀξίωμα ἔχει πάντως ὁποιονοῦν· ἐν δὲ τῇ ἀγίᾳ καὶ προσκυνητῇ Τριάδι οὐδὲν ἀξίωμα ὑποστάσεως πρὸς ὑπόστασιν θεμετιὸν νοεῖν, εἰ μὴ μόνον τὸ ἐξ οὗ· διὰ τοῦτο οὕτε παρὰ τοῦ Υἱοῦ τὴν Πατέρα, οὕτε παρὰ τοῦ Πνεύματος τὸν Υἱόν, εἰ μὴ κατὰ τὸ ἀνθρώπινον, ἀποτάλλεται ποτὶ λέγουσιν αἱ Γραφαί. Præclare de his quoque disputat Georg. Melech. *Contra Manuel. Cretens.* c. 9. (G. O. II, 990 seq.) Missione ἀξίωμα mittentis ostendi docet inter alios Greg. Naz. orat. 37 p. 598, 608, ed. Bill.

(43) Cornel. a Lapide in h. l. : « Sunt verba non Cyrr. sed Isaia, qui missus est tanquam propheta et præco a Deo et Spiritu Dei ad hæc vaticinandum. » Cf. Knobel in h. l. Isa., p. 336.

buuntur Filio, et quidem spectato ut est homo (44), nec dissidet homilia illius auctor, ut Petavius (*De Trin.* l. viii, c. 1, § 14) ostendit, licet loquentem personam Creatorem cœli et terræ appellaverit. Hinc et posteriores schismatis patroni non ex persona Patris, sed ex Filii persona verba illa prolata volunt; sed non tanquam hominis, verum tanquam Dei (45). Sed non opus est his diutius immorari; habimus D. Thomæ disputationem rei illustrandæ universim opportunam. Postquam (*Summa*, 1, q. 43, a. 8) [153] tria protulit argumenta, quæ probare videntur, divinam personam mitti non posse nisi ab ea a qua æternaliter procedit, hisque opposuit, quod Isaiaë XLVIII, 16, Filius dicatur missus a Spiritu sancto, hæc docet: « Respondeo dicendum, quod circa hoc inveniuntur aliqui diversimode locuti esse. Secundum quosdam enim persona divina non mittitur, nisi ab eo, a quo est æternaliter; et secundum hoc, cum dicitur Filius Dei missus a Spiritu sancto, referendum est hoc ad humanam naturam, secundum quam missus est ad prædicandum a Spiritu sancto. Augustinus autem dicit (*De Trin.* II, 5), quod Filius mittitur et a se et a Spiritu sancto, et Spiritus sanctus etiam mittitur et a se et a Filio, ut sic mitti in divinis non conveniat cuilibet personæ, sed solum personæ ab alio existenti, mittere autem conveniat cuilibet personæ. Utrumque autem habet aliquo modo veritatem, quia cum dicitur aliqua persona mitti, designatur et ipsa persona ab alio existens, et effectus visibilis aut invisibilis, secundum quem missio divinæ personæ attenditur. Si igitur mittens designetur ut principium personæ quæ mittitur, sic non quælibet persona mittit, sed solum illa cui convenit esse principium alicujus personæ. Et sic mittitur Filius tantum a Patre, Spiritus sanctus autem a Patre et Filio. Si vero persona mittens intelligatur esse principium effectus secundum quem attenditur missio, sic tota Trinitas mittit personam missam. » Cum his connectenda sunt, quæ Thomas (l. c., a. 2) respondet ad illud argumentum: « Missio processionem importat; sed processio divinarum personarum est æterna; ergo et missio. » Ait enim: « Ad tertium

dicendum, quod missio non solum importat processionem a principio, sed determinat processionis terminum temporalem. Unde missio solum est temporalis, vel missio includit processionem æternam et aliquid addit, scil. temporalem effectum. Habitus enim divinæ personæ ad suum principium non est nisi ab æterno. Unde gemina dicitur processio, æterna scil. [154] et temporalis, non propter hoc, quod habitudo ad principium geminetur; sed geminatio est ex parte termini temporalis et principii æterni. » Duplicem secernit Thomas in missione habitudinem: I) habitudinem missi ad mittentem; II) ad terminum, ad quem mittitur. (Ibid. a. 1.) Quilibet porro missus habitudinem habet ad eum a quo, et habitudinem ad eum ad quem mittitur. Prior σχῆμα potest esse triplex: « vel secundum imperium, sicut dominus mittit servum; vel secundum consilium, ut si consiliarius mittere dicatur regem ad debellandum; vel secundum originem, ut si dicatur, quod flos emittatur ab arbore. » Jam vero in divinis neque secundum imperium, neque secundum consilium missio locum habere potest; relinquitur solum missio secundum originem. Unde licet spectato termino ad quem et effectu missionis tota Trinitas dicatur mittere: tamen relatio missi ad mittentem ab origine dependet, et ea omnia argumenta immota persistunt, quibus ex missione processio Spiritus sancti a Filio confirmatur.

5. Eo vel magis, quod et Græci Patres ex missione qua Filius mittit Spiritum, hunc ex illo esse inferunt (46), et missio hæc ut propria et personalis cum effectibus personis duntaxat convenientibus ubique fere describitur, cum æterna processione communiter conjungitur, adeo ut et hinc in ea prorsus fundata appareat. « Si Filius, » ait Hugo Etherianus (lib. III, c. 13, p. 1249), « mittens et missus, causa et ex causa est, nihil inopinabile sequatur, quod Spiritum emittit sicut mittit. Nam si homo secundum naturam et ex propria voluntate corpulentum suum spiritum respirat et inspirat: multo magis Dei Filius Spiritum suum mittit et [155] emittit æqualiter Patri, perfecte ac eodem modo ipsum complectens absque diminutione (47).

(44) Vide Basil. I, III, *C. Eunom.*, ad quem provocat Beccus (*G. O.* II, 638); Ambros. *De Spirit. sanct.* I, III, c. 1; Athan. orat. 1 c. Arian., cujus doctrinæ innititur Georg. Metochita, *Contra Manuel Gret.* (c. 3; *G. O.* II, 966-970) ostendens Christum ut Deum minime a Spiritu missum dici. Omnium loco audiatur Anselmus, *De process. Spirit. sanct.* « Si autem dicunt, quia Spiritus sanctus mittit etiam Filium, sicut idem ipse dicit per prophetam: *Et nunc Dominus*, etc., hoc secundum hominem, quem gerebat, intelligendum est, quia Patris et Spiritus sancti una voluntate et dispositione mundum redempturus mundo apparuit. » In his quæ Hugo Etherianus (l. I, c. 13, p. 12. 13 e.) hac de re habet, lectio corrupta videtur; neque tamen ex sua sententia ipse loquitur, ut incisum illud patefacit: « ut quidam autumat. »

(45) Ita inter alios Theophanes Procopowicz, *Tract. de proc. Spirit. sancti*, Gothæ 1772, c. 6, §§ 133, 134, p. 167 seq. Eodem textu Chrysostomo

D ascripto Andronicus Camaterus, c. 11 (*G. O.* II, 316, 317); et Marcus Ephesius (*Sylog.* cap. 10; cod. Mon. 27, f. 200, 201) pro re sua utuntur.

(46) Id. ex Chrys. hom. 39 in Joan. ostendit Barsarion ep. ad Alex. Lascar. c. 7. (*Hard Conc.* IX, p. 1066); idem ostendit Athan. textus c. Arian. I, n. 5, quem Jo. Plusiad. pro conc. Flor. Apol. (*G. O.* I, 628, 629) alique multi exhibent, de quo infra ad cap. 41 Photii agetur.

(47) Hæc comparatio et Patribus familiaris est. Ex Græcis audiatur Cyrillus *Expos. in Joan.* XIV, 16, quem citant Beccus (orat., de un. c. 28, epigr. 1 et 4, *G. O.* I, 140; II, 529, 530, 560). Greg. Cpl. (ad imp. Trapez. c. 20; ib. I, 466, 467) et Andreas Rhod. sess. 6 Flor. (*Hard. l. c.* p. 72. 73): τὸν τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς φυσικῶν ἀγαθῶν κοινῶς ὁμοιωδῶς ὑπάρχων ὁ Υἱὸς, ἔχει τὸ Πνεῦμα κατὰ τοῦτον τὴν τρόπον, καθ' ὅπως νοοῖτο καὶ ὁ Πατὴρ... ὡσπερ ἡμῶν ἕκαστος τὸ ἴδιον ἐν ἑαυτῷ Πνεῦμα συν- ἔχει καὶ ἐκ τῶν ἐνδοτάτων σπλάγγνων εἰς τὸ ἔξω

Ex quo patet iterum, quod Filius Spiritus sancti a Patribus plane contrariam. Atqui res exploratissima est, sexcenta in Græcorum Patrum scriptis reperiri testimonia (48), quibus processio Spiritus sancti etiam ex Filio stabilitur. Ejusmodi testimonia plurima, etsi non omnia, tamen quoad majorem partem genuina jam ex Athanasio, Gregorio Nazianzeno et Didymo Retramnus (l. II, c. 3, 5; l. III, c. 6), ex Athanasio, Cyrillo, Didymo, Proclo Æneas Parisiensis (lib. *Adv. Græc.* c. 1-19, 29-34, 75), ipsius Photii temporibus collegerunt; multo locupletiora deinde posteriores theologi in medium protulere. Incredibile est Photium non novisse nec legisse eos Patrum suorum textus, in quibus Spiritus sanctus modo διὰ τοῦ Υἱοῦ ἐκ τοῦ Πατρὸς (49), [157] modo παρὰ vel ἐκ τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ (50), modo παρ' ἀμφοτέρων (51) dicitur προέρχεται, εἶναι, προΐναι, ἐκλάμπειν, ἐκπορεύεσθαι, etc. (52), in quibus variis sub imaginibus (53) [158] Spiritus sancti

6. Latini ergo tum ex Bibliis tum ex ecclesiastica traditione, quæ, ut scite monet Nicephorus Blemmida (orat. 1, *De proc. Spirit. sancti*, c. 3; *G. O.* I, p. 2, 3), per se deberet sufficere, illud « acutum et inevitabile telum » repellunt. Verum ex traditione pugnat et Photius, atque cap. 5 magno verborum [156] strepitu adversariorum doctrinam exagitat ut novam, inauditam, synodis et

προχέει· διὰ γὰρ τοι τοῦτο καὶ σωματικῶς ἐνεφύσησεν ὁ Χριστός, δεικνύς ὅτι καθάπερ ἐκ στόματος τοῦ ἀνθρώπου προέβη τὸ Πνεῦμα σωματικῶς, οὕτω καὶ ἐκ τῆς θείας οὐσίας θεοπροπῶς προχέται τὸ ἐξ αὐτῆς. Ex Latinis audiatur *Augustinus* pariter de *Joan.* xx, 22 agens *De Trin.* IV, 20: « Neque enim flatus ille corporeus... substantia Spiritus S. fuit, sed demonstratio per congruam significationem, non tantum a Patre, sed et a Filio procedere Spiritum sanctum. » Et rursum *contra Maxim.* III, 14: « Si non procederet et de ipso, non diceret discipulis: *Accipite Spiritum sanctum* eumque insufflando daret, ut a se quoque procedere significaret, aperte ostenderet stando, quod inspirando dabat occulte. » Priorem *Augustini* textum Græce citat *Gregorius Cpl.* (l. c. c. 20, p. 467), alterum illustrat *Ratramnus* (l. III, c. 4, p. 291, ed. *Migne*). Cf. et *Anselm. Havelberg. ep. Dialog.* lib. II, c. 15. (*Spicileg. D'Achery*, t. I, p. 181, 182, ed. *Paris*. 1723).

(48) *J. G. Walch. Histor. controvers. de proc. Spirit. sancti*, lenæ, 1751, cap. 1, p. 3: « Antiquiores Christianorum Græcorum doctores processionem Spiritus sancti non solum a Patre, verum etiam a Filio, credidisse, quæ in illorum scriptis habentur testimonia haud obscure comprobant. Equidem minus negandum est eos non semper distincte satis ac perspicue de hac re exposuisse, cum illa nonnumquam in disputationem vocata esset; exstant tamen effata, ex quibus non sine causa colligitur, quod Spiritum sanctum pariter ac a Patre procedere a Filio professi sint. » Quod deinde pluribus *Athanasii*, *Epiphani*, *Gregorii Nysseni*, *Cyrilli* aliorumque dictis probat. Etiam *Montacutius* ad *Photii* epist. 2, p. 62-64 quædam hujus generis dicta protulit. In his colligendis, exponendis ac vindicandis egregie laborarunt: *Jo. Beccus* in *Epigraphis G. O.* II, p. 522-641; *Bessarion* (apud *Arcud. opusc. theol. aurea. Romæ* 1630 et 1670, p. 98 seq.); *Petavius* (*De Trin.* I, VII, c. 3 seq.); *Steph.* *De Altimura* s.; *Le Quien* (*Panoplia c. schisma Græcor.* p. 239 seq.), *Card. Maius* (*Spicil. Rom. Præf.* t. VI *Nova PP. Biblioth.* I, p. 47 seq.) et *Pitzipios* (*L'eglise orientale*, t. I, chap. 11, § 2, *Rome* 1855).

(49) *Basil. De Spirit. sancto ad Amphil.*: Πῶς οὖν χωρίζοιτο τὰ ἀχώριστα, λόγος Θεοῦ καὶ Πνεῦμα, ἐκ Θεοῦ δι' Υἱοῦ; (*G. O.* II, 665.) ib. c. 18, n. 47: Ἡ βασιλικὴ ἀγαθότης καὶ ὁ κατὰ φύσιν ἁγιασμὸς καὶ τὸ βασιλικὸν ἀξίωμα ἐκ Πατρὸς διὰ τοῦ Υἱοῦ μονογενεὺς ἐπὶ τὸ Πνεῦμα διήκει. Cf. ep. 52, n. 4. — *Greg. Naz. Carm.* ed. *Bill.* II, p. 68: Ἐξ Θεοῦ ἐκ Γενέσας δι' Υἱοῦ εἰς μέγα Πνεῦμα Ἰσταμένης θεότητος ἐντελέσειται τελείως. (*G. O.* II, 418, 535). *Cyrril.* I, II, ad *Herm.*: « Ἄγιον δὲ Πνεῦμα προτερεῖς

τὸ ἐκ Θεοῦ Πατρὸς δι' Υἱοῦ προγεόμενον φυσικῶς καὶ καθάπερ ἐν τύπῳ τῆς ἐκ τοῦ στόματος διαπνοῆς τῆ Ἰδιαν ἡμῖν ὑποσημαίνον ὑπαρξίν, (*G. O.* II, 536, 672). Cf. *Cyrril.* in *Joan.* xv, 27; *Adv. Nest.* IV, 3; *Trin. dial.* 2, t. V, p. 423. Illud satis notum, formula illa διὰ τοῦ Υἱοῦ hæc in re jam *Origenem* uti, et ex *Latinis Tertullianum*, *C. Præx.* c. 4.

(50) *Cyrril.* in *Joel*: Ἐμὴν γὰρ ἐστὶ Θεός καὶ ἐκ Θεοῦ κατὰ φύσιν ὁ Υἱός· γεγεννηταὶ γὰρ ἐκ τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς· ἴδιον αὐτοῦ τε καὶ ἐν αὐτῷ καὶ ἐξ αὐτοῦ τὸ Πνεῦμά ἐστι, καθάπερ ἄμβλοι καὶ ἀπ' αὐτοῦ νοεῖται τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς. Hoc testimonio utuntur *Hugo Ether.* I, III, c. 21, p. 4259; *Beccus*, *orat.* 1, *De unit. Eccl.* c. 28; et *epigr.* 1 (*G. O.* I, 138; II, 525), *Bessarion* (*Orat. dogm.* c. 7; *Hard.* IX, 357), *Jos. Methon. Apol.* (ibid. p. 571), *Leo Allatius* (*Enchir.* c. I, p. o. *Vind. syn. Eph.* c. 40, p. 193; c. 57, p. 372) aliique. Item *Cyrrillus* *expos. anathem.* IX: « Ἀνθρώπος γεγενῶς ὁ μονογενὴς τοῦ Θεοῦ Λόγος ἀπομεμένηκε καὶ οὕτω Θεός, πάντα ὑπάρχων ὄσα καὶ ὁ Πάτερ δίχα μόνον τοῦ εἶναι Πατέρα, καὶ ἴδιον ἔχων τὸ ἐξ αὐτοῦ καὶ οὐσιωδῶς ἐμπεφυκὸς αὐτῷ Πνεῦμα τὸ ἄγιον ἐργάζετο τὰς θεοσημασίας. Cf. *Allat. Vind. syn. Eph.* p. 79, 80, 371 seq. *Theol. lib.* II: Πρόβησι δὲ (τὸ Πν.) καὶ ἐκ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ· πρόθηλόν ἐστι ὅτι τῆς θείας ἐστὶν οὐσίας. Cf. *Niceph. Blem. G. O.* I, 13; *Beccus*, *ibid.* II, 526; *Allat. op. cit.* c. 42, p. 208.

(51) *Epiphani.* *hæz.* 74, n. 7: Τὸ δὲ ἄγιον Πνεῦμα παρ' ἀμφοτέρων, Πνεῦμα ἐκ Πνεύματος· Πνεῦμα γὰρ ὁ Θεός. Eadem expressio in *Ancorato* (n. 8, 9, 69-71, 77) sæpius occurrit. *Cyrril.* *ep.* ad *Pallad.* Τραπεζῶν δὲ οὗτοι που τὸ Πν. ἤ εἴπερ τὸ τρέπεσθαι νοεῖ, ἐπ' αὐτὴν ὁ μῶμος τὴν θεῖαν ἀναδραμεῖται φύσιν: εἴπερ ἐστὶ τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς, καὶ μὴν καὶ τοῦ Υἱοῦ, τὸ οὐσιωδῶς ἐξ ἀμφοῖν, ἥως ἐκ Πατρὸς δι' Υἱοῦ προερχόμενον Πνεῦμα. Quo testimonio utuntur *Hugo Etherianus*, I, III, c. 21, p. 4259; *Nicephor. Blemmida*, *orat.* 1, c. 5. (*G. O.* I, p. 4-6), *J. Beccus* (*Epigr.* 1, *G. O.* II, 526, 545), *Allatius* (*Enchirid.* c. I, *Vindic. syn. Ephes.* p. 209).

(52) *Æquipollere* hæc et similes formulas late demonstrant *Niceph. Blem.* (l. c. c. 8 seq. *G. O.* I, p. 8-21), *Beccus* (*G. O.* I, 98 seq. 148), *Constantin. Meliteniota* (*orat.* 1, c. 18; *G. O.* II, 675 seq.), *Georg. Trapezunt.* (ad *Joan. Cubocles* lib. I, 478 seq.), *Leo Allatius* (*Contra Hottig.* p. 325 seq. *Enchir.* c. 7, p. 187. seq. c. I, p. v. seq.), *Petavius* (*De Trin.* I, VIII, c. 4).

(53) De his vide *Petav.* (l. c. c. 5, n. 6 seq. et c. 6), *Allat.* (*Ench.* c. 7, et 15). Ut pauca quædam commemoremus, hæc illud spectat, quod *Gregorius Naz.* Patrem ὀφθαλμόν, Filium πηγὴν, Spiritum

processio Patri et Filio perspicue asseritur. Imo A illisdem plane verbis utuntur Patres ad exprimendam existentiam Filii ex Patre, quibus Spiritum ex Filio existentiam habere declarant (54); quod si in enarranda processione Spiritus ex Filio diversis interdum utuntur formulis ab iis quæ relate ad Patrem adhibentur, id ideo fit, quia non solum personarum discrimen expressum, verum etiam Patris prærogativam servatam volunt, qua est ἀρχὴ προκαταρκτική, unde Filius communicatam habet, uti essentiam, ita et virtutem spiratricem. Neque etiam præpositiones ex et διὰ hac in re eorum usu essentialiter differunt (55); imo [159] phrases διὰ τοῦ Υἱοῦ πεφηνέναι, Πνεῦμα Υἱοῦ εἶναι, διὰ τοῦ Υἱοῦ vel ἐκ τοῦ Υἱοῦ ἐκπορεύεσθαι omnino æquivalent, ut late post alios cardinalis Bessarion in B

dogmatica oratione c. 6 comprobavit (Hard. IX. 356 seq. 348 seq.). Neque prudens quisquam hodie affirmare audebit vel Macedonianos, vel Latinos Græcorum Patrum codices, quotquot ejusmodi quid continent (non secunda interpolatoris, sed prima omnino manu, absque ulla fraudis suspitione id præ se ferentes), quorum codicum plures exstant adhuc Photii ævo paulo antiquiores, in suum favorem corrupisse; quam accusationem (quod ad Græcos libros attinet) non nisi multis post schisma exortum sæculis, ex angustiis in quas in Flor. potissimum concilio Græci theologi redacti sunt, protensam pronum jam fuit catholicis confutare (56); quinimo ejusmodi convicium in auctores ipsos, falsariæ artis peritissimos, [160] retorquere jure suo poterunt (57). Jam vero Photius, qui Græcorum Pa-

sanctum vocat ποταμόν· Chrysostomus vero in psal. xciii Patrem πηγὴν, Filium ποταμόν, Spiritum ζῶν ὕδωρ (G. O. II, 302); item Naz. Patrem dicit ἕλιον, Filium ἀκτίνα, Spiritum φῶς, dum Cyrillus tres personas πῦρ φλόγα, φῶς nominat, et alibi Filium ἄθος, Spiritum ὁμήην. (G. O. II, 608.) Ejusmodi trium personarum nomina rursum sunt ῥίζα, κλάδος, καρπός (cf. Niceph. Blem. G. O. I, p. 18-20. Hug. Ether. I. I, c. 4, p. 1201); insuper Filius dicitur manus, Sp. sanct. digitus (Niceph. Blem. I. c. p. 17, 18). Sed nihil illustrius ea descriptione, quam Gregor. Nyssen. Serm. de Spirit. sanct. adv. Ar. et Sabell s. Maced. profert (Mai. Nova Bibl. PP. I, p. 20; Niceph. Blem. I. c. p. 56; Beccus, epigr. 1, G. O. II, 537; Georg. Metoch. ib. p. 935 seq.), dum illos, qui statuebant, τὴν κατὰ τὸν ἀριθμὸν τὰξιν esse signum imminutionis alicujus aut immutationis secundum naturam, aggreditur.

(54) Id demonstrant Beccus (G. O. I, 98, 148; II, 539 seq. 627 seq. epigr. 13), Niceph. Blem. (ib. I, p. 8 — 21), Constantin. Meliteniota (ib. II, 675 seq.), Georg. Metochita (ib. 925 seq.), Georg. Trapezunt. ad J. Cuboc. (ib. I, 478 seq.), Allatius (c. Hotting. p. 325 seq. Vind. syn. Eph. c. 48, 59, p. 239 seq. 382 seq. Enchir. c. 7 et 12), Petav. de Trin. VII, 4.

(55) Id Basiliius de Spirit. sanct. c. 5 ex professo propugnat et probat; idque pro hac re uberius exponunt J. Beccus, De una Eccl. c. 20 seq. 24; orat. 2, de injusta depos. c. 15; I. I, ad Theod. Sugd. c. 9 (G. O. I, 113, 123 seq. II, 60 seq. 110 seq.); Georg. Metoch. C. Maxim. Plan. (G. O. II, 944 seq.); Georg. Trapezunt. De una Eccl. c. 2; De proc. Spirit. sanct. ad J. Cuboc. c. 2 (ib. I, 538 seq. 471 seq. 495 seq.); Gregor. Cpl. ad imp. Trapez. c. 5 (ib. 426 seq. 461); Gregorius Protosyncellus Apol. c. Marc. Ephes. (Hard. Conc. IX, p. 623-626); Joseph. Methon. (ib. p. 586); Bessarion (Orat. dogm. c. 5, ib. p. 352 seq.); Hieron. Donati (De process. Spirit. sanct. ad Leonem X, lib. III, c. 9); Leo Allatius (Enchir. cap. xii. p. 307 seq. Vindic. syn. Eph. c. 59, p. 582 seq.); Petav. de Trin. I. VII, c. 17, n. 2 seq. — Schismatici interdum concedebant esse Spiritum διὰ τοῦ Υἱοῦ sed id dicere processionem et æquivalere τῷ ἐκ τοῦ Υἱοῦ inficiabantur. Hinc Hugo Etherianus I. II, c. 9, p. 1222): « At vero Latinos et quidem qui asserit Spiritum existentiam habere ex Filio ut ex Patre, consentit; dicentem autem: Ex Patre per Filium, et non subintelligentem ex Filio, aspernatur. » Cf. cum his quæ Florentiæ disputata sunt (apud Hard. IX, p. 317 seq.).

(56) Vide Niceph. Blem. orat. 1, c. 4 (G. O. I, p. 3, 4), Bessarionem, Gregorium Scholarium, ac Joseph. Methonensem (apud Hard. IX, p. 313, 449, 567 seq.); Leonem Allatium, Vindic. synod. Ephes. c. 50, p. 274 seq. c. 59, p. 598 seq.

(57) Huc pertinet celeberrimis Gregorii Nysseni locus serm. de Orat. Dominica III, c. fin., editus complete ab Ang. Maio (Nova PP. Bibl. Romæ 1847, t. I, p. 52, 53), de quo doctissimus editus propria dissertatione (p. 40-51) late egit. Censuit quidem Petav. (De Trin. VII, c. 3; §§ 11-13) in illis verbis: Τὸ δὲ ἅγιον Πνεῦμα καὶ ἐκ τοῦ Πατρὸς λέγεται καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ εἶναι προμαρτυρεῖται, quibus textus Rom VIII, 9, adjungitur, illud ex fuisse posterius additum; sed interna, quibus utitur, argumenta non adeo decretoria sunt, ut externalis, quæ pro illa lectione stant, quæque Petav. non dum perspecta habuit saltem omnia, refragari vel debemus vel etiam possumus; imo facile illa ipsius argumenta solvuntur. Bene Gregorius λέγεσθαι et προμαρτυρεῖσθαι discernit; ex Patre esse Spiritum, diserte et expresse in Bibliis legitur; ex Filio vero esse, non dicitur κατὰ λέξιν, sed concluditur, deducitur ex iis quæ explicite dicuntur, præsertim ex Rom. VIII, 9; ut ex aliis, ubi Spiritus vocatur Πνεῦμα τοῦ Υἱοῦ, id etiam alii Patres deducunt, quod postea demonstrabitur. Habemus autem judicium synodi anno 1280 a J. Becco et octo metropolitibus celebratæ (Allat. G. O. I, p. 366-374. Cf. De consens. I. III, c. 4, n. 5, p. 893-897), ubi publicis tabulis manifestatum fuit Escammatismenum referendarium ex hujus operis codice antiquissimo (quem nunc Romæ exstare omnia suadent) illud ex erasisse idque ipsum postea esse confessum. Codex alter ante schisma conscriptus pariter illud ex præsert. ac recentiores potissimum sunt, qui eo carent. Locum deinde cum hac præpositione plures cordati scriptores proferunt eamque lectionem alii ex professo defendunt. Cf. Hug. Ether. (I. II, c. 19, p. 1234); Beccum, De injusta deposit. orat. 2, c. 23 in Camat. Animadv. c. 22, epigr. 1, ad Theod. Sugd. I. III, 5 De un. Eccl. c. 28; De proc. Spirit. c. 1, n. 4. (G. O. II, p. 74, 533, 523, 141; I, 143, 230); Georg. Metoch. (ib. II, 944, 953, 1045); Isaiam Cyprium (ib. I, 398); Manuel. Calec. (I. II, p. 401, ed. cit.); Jos. Methon. (Hard. IX, 571); Allat. (Vind. Syn. Eph. c. 41, p. 205; Enchir. c. 19), deinde card. Maium I. c. et opusculum: Consultazione di Antimo patriarcha scismatico, Roma 1854, p. 47. — Accedit alius non minus illustris locus Basilii I. III C. Eunom. n. 1 seq., de quo diu disputatum fuit in conc. Flor. sess. 19-22. (Hard. IX, 220, 225 seq. 241 seq. 255 seq. 264 seq. 328 seq.). Lectionem Latinorum jam Hugo Ether. (I. III, c. 13, p. 1249) retulit ejusmodi adversarius Nicetas Thessalonicensis agnovit (Cf. Bessar. ep. ad Alex. Lasc. c. 1; Allat. Enchir. cap. x). Si de vetustate codicum judicium fiat, male Garnerius textum, qualem Photiani propugnant, recepisse dicendus est; neque attendit ad tot argumenta tum interna tum externa,

trum opera, quæcunque sibi comparare [161] poterat, nocturna diurnaque versarat manu, ea omnia astute dissimulavit, quæ adversariorum causæ in iis favebant, ac silentio pressit omnino, nonnulla fortasse minus diserta testimonia suum in sensum trahi posse existimans, alia clariora, ut infra quoad Latinos doctores videbimus, veluti theologia ἀπίστη destituta parvipendens, magnopere vero in Latinorum confidens ignorantia ac penuria virorum Græcis litteris imbutorum, minime vero ea plane ignorans. Photii in hac controversia fidem non bonam vidit et castigavit sædulos operum ejusdem scrutator, Joan. Beccus (l. iii, ad Theod. Sugd. c. 12; G. O. II, p. 147, 148).

[162] 7. Cæterum vidit acute Photius se facilius in suo placito Orientales confirmaturum, si adversariorum sententiam veluti ab ecclesiastica traditione aberrantem, quinimo ab ea prorsus condemnatam traduceret. Sed quid tandem affert ut hoc obtineat? Nil aliud habet, nisi concilii Cpliani I, definitionem a subsequentibus quinque synodis rursus confirmatam, ab omnibus Patribus propugnatam, ibique illud qui ex Patre procedit sensu exclusivo exponit. Hoc Photii caput fusius refellit epistola Simonis Cpliani ad Joannem Nomophylacem (apud Allatium contra Hotting. c. 18, p. 354 - 382), licet non sine apocryphorum documentorum usu, attamen in pluribus, ac præsertim in adductis Patrum testimoniis, non prorsus inaniter. Merito illud urget, nullam synodum processionem Spiritus ex Filio

A negasse, solum ea asseruisse synodos, quæ contra suorum temporum hæreses necessario erant statuenda, hinc uberores dogmatum expositiones posteriores synodos promulgasse (58), Patres in his conciliis primas partes obtinentes, ut Alexandrinum Cyrillum (59), illud dogma Latinorum aperte tradidisse; Ephesinum [163] concilium specialiter nonum Cyrilli anathematismum approbasse (p. 356), quintam et sextam synodum solemniter eos Patres atque Ecclesiæ doctores proclamasse, qui processionis Spiritus sancti etiam ex Filio propugnatores extiterant (p. 360); in septima synodo nemine reclamante Tarasii epistolam ad Orientales fuisse lectam et approbatam (act. 3), in qua ἐκ τοῦ Πατρὸς δι' Υἱοῦ Spiritus sanctus procedere dicitur (60), eamque nullatenus fuisse culpatam (p. 368, 369). Præterea et illud maximi momenti est, quod in concertatione cum Macedonianis et Eunomianis nunquam a Patribus negatum fuit, Spiritum sanctum esse per Filium vel ex Filio, quod illi fundamenti loco ponebant; sed negatum fuit eum esse creatum, esse ex solo Filio, et non simul ex Patre; ea sane Græci doctores argumenta protulerunt, quæ prius admittunt, posterius repellunt. Ita v. gr. Basilius, l. II, c. Eunom. interrogat: Πῶς οὖν (Eunomius) τὴν τοῦ Πνεύματος ἀκτὴν τῆς Μονογενεῖς μόνῃ προσέθῃσι; Illud duntaxat vituperat, quod Patrem excludat, et adversarium ex eo refutat, quod οὐδέματα ἐνέργεια τοῦ Υἱοῦ ἀποτεταμημένη ἐστὶ τοῦ Πατρὸς (61). Ac si diceret: Per te ἡ τοῦ Πνεύματος προβολή [164] est

quæ Beccus, Bessarion alique in medium protulerunt. Fraudem in Basili codice Græcos in ipso conc. Flor. attentasse testis est Jos. Methonensis (apud Allat. de cons. III, 1, 5, p. 889, 892; Hard. IX, 567). De hoc Basili textu consulendi sunt Beccus, *De una Eccl.* c. 27, 59; *De proc. Spirit. sancti.* c. 1 - 3; I II, c. 3 ad Theod. Sugd. et epigr. 1 (G. O. I, 133 seq. 200, 225 - 274; II, 120 seq. 523); Georg. Metoch. (ib. II, 1048 seq.); Const. Meliten. (ib. 825 seq.), Manuel Calecas (l. I, p. 505); Georg. Trapez. ad Joan. Cubocl. c. 22 (G. O. I, 516, 517); Joann. Plusiadem. pro conc. Flor. (G. O. I, 629, 650); Bessarion. (l. c. p. 171, ed. Arcud. Hard. IX, 1045 1050), Bellarmin. (de Chr. II, 25); Allat. (l. c.); Petav. (l. c. c. 3, § 14 seq.), Natal. Alex. (l. c. n. 3, p. 515 - 515, ed. cit.), Maius (l. c. p. 46 - 48). — Præterea ipsi Photio objicitur, quod Bibl. cod. 277 in homil. de incarnatione Chrysostomo ascripta, quæ incipit: Ὅντως ἐπεφάνη ἡμῖν ἡ τοῦ Θεοῦ χάρις, propositionem ἐκ expunxerit (p. 848, ed. 1601), quam Beccus (G. O. I, 159; II, 313, 314, 354, 527), Manuel Calecas, Jos. Methon. (Hard. IX, 574) et editio Sæviliana omnino concordanter legerunt. Verba sunt: Ἦλθεν ὁ Χριστὸς πρὸς ἡμᾶς· ἔδωκεν ἡμῖν τὸ ἐξ αὐτοῦ Πνεῦμα καὶ ἀνελάβετο τὸ ἡμέτερον σῶμα. Añibi, ut orat. 1, prophyl. (G. O. II, 528), legitur: Τὸ παρὰ Χριστοῦ Πνεῦμα. De hoc testimonio cf. Petavium, *De Trin.* VII, 3, 19. — Alia corruptionis exempla enumerat Beccus in altera oratione de sua depositione injusta, c. 23 (G. O. II, p. 75, 74) ac late de his aliisque agit Constantinus Meliteniota orat. 2, c. 20 - 28 (G. O. II, 823 - 854), c. 31 seq. (ib. p. 864 seq.).

(58) Ratramnus, l. II, c. 2 (p. 215, 216, ed. Migne) notat, Patres concilii secundi Nicæno symbolo verba de Spiritus sancti divinitate contra Macedonianos addidisse et ecclesiis Christi exemplum de-

C disse: «Si quid secundum Scripturas sacras superaddere vellent, quod hæreticos expugnaret et fidem credentium roboraret; » nec dici posse, solum in Bibliis contenta esse recipienda, cum tali pacto cum Arianis τὸ ὁμοούσιον esset rejiciendum, imo fere tota Cpliana contra Macedonianos definitio; si vero dicatur, hanc virtualiter in Scripturis contineri, etiam Latinos ostendere, suum dogma quoad rem et sensum et « virtute intelligentiæ » ibi inveniri. Eodem fere modo loquitur Anselm. Havelberg. (*Dial.* II, 20, 22, p. 185, 186, 187, edit. Paris. 1725). Cf. præterea S. Thom. (p. 1, q. 36, a. 2 ad 2); Beccum (*De una Eccl.* c. 46, G. O. I, 170 - 172); Georg. Metoch. c. *Man. Cret.* c. 26, 27; ibid. II; p. 1060 - 1065); Manuel. Calec. (l. IV, *C. Græc.* p. 449, 450, ed. cit.); Greg. Cpl. ad imp. Trapez. G. O. I, 422 seq.); Petav. *De Trin.* VII, c. 2.

(59) De Cyrilli fide late disputat Leo Allatius in opere inscripto: *Vindiciæ synodi Ephesinæ.* Romæ 1661, cap. 17 seq. p. 65 seq. Res adeo manifesta est, ut et nonnulli schismatici eum in hac questione cum Augustino sensisse concedant (ib. c. 74, p. 608 seq.).

(60) Eodem Tarasii testimonio utuntur illudque exponunt: Nicephorus Blemmida, orat. 1, n. 24-26 (G. O. I, 31-34); J. Beccus orat. 2, de injusta deposit. c. 26; I. I, ad Theod. Sugd. c. 8, epigr. 1. (ib. II, 81, 109, 538); Constant. Meliteniota, orat. 1. (ib. II, 695, 696), Georg. Metochita, C. *Maxim. Planud.* (ib. p. 924 seq.); Manuel Calecas (l. I, p. 386; l. IV, p. 442, ed. cit.); Andreas Rhod. in sess. VII, Flor. (Hard. IX, 100); Bessarion (ibid. p. 349); Joseph. Methon. (ibid. p. 574); Georgius Protosyn-cellus (ibid. p. 623); Leo Allatius (*Contra Hotting.* c. 20, p. 521; *Vindic. Syn. Eph.* c. 48, p. 265, c. 77, p. 651).

(61) Cf. de hoc textu disputantes Beccum, orat. 1,

Filii operatio; sed nulla Filii operatio a Patre dis-
 juncta et aliena est; proinde et Patri hanc *προβολήν*
 convenire fatearis oportet. Et hic præcise illis verbis
 Christi utitur, ex quibus et catholici arguunt theo-
 logi: *Omnia mea tua sunt*, etc. Quare cum lucu-
 lentissime Patres ipsi Græci Latinis suffragentur:
 quod Photius afferre potuisset, vix ullius fuisset
 momenti. Poterat fortasse ad Theodorum Mopsue-
 stenum provocare, quem tamen in re dogmatica
 nibili fere fecit, vel ad Theodoretum, quem « hujus
 negationis inventorem et præconem » vocat Hugo
 Etherianus [l. 1, c. 2, p. 1200 (62)], vel specie
 saltem ad Joannem Damascenum, qui tamen, licet
 (*De F. O.* 1, 8, p. 141) affirmaverit, *ἐκ τοῦ Υἱοῦ τὸ*
Πνεῦμα μὴ λέγεσθαι: aperte Spiritum *διὰ τοῦ Υἱοῦ*
προέρχεται: docuit, et a Latinis verbis potius quam
 re ipsa dissidere jure optimo censetur (63). Quæ
 [165] cum ita sint, non temere Ratramnus (l. 1,
 c. 8, p. 242 seq. ed. cit.). Græcos sui temporis ita
 objurgat: « Cessent igitur reprehensores vel male-
 voli vel imperiti Christi Ecclesiam redarguere, quod
 Spiritum sanctum constitetur a Patre et Filio pro-
 cedere. Hoc Evangelia docent, hoc Apostoli profi-
 tentur, hoc prophetæ non tacent... Videte, quo
 tendat vestra . . . professio, quæ dicitis Spiritum
 sanctum a Patre procedere, non autem a Filio. Hoc
 nec in Litteris divinis nec in doctoribus ecclesiasti-
 cis aliquando legistis. Dixit quidem sancta synodus
 Cplitana. . . Filium consubstantialiorem esse Patris,
 Spiritum quoque sanctum procedentem a Patre;
 nunquid negavit eum a Filio procedere? Vel con-
 sequens est, ut si procedit a Patre, non procedat a
 Filio? Potius ergo agnoscite, si Filii vultis esse Ec-
 clesię et Patrum sequi doctrinam, quod dicendo
 sanctum concilium Cpli collectum Spiritum sanctum
 procedentem a Patre, quod enim et a Filio procedere
 non negavit; sed tota Trinitas, cum sit consubstan-
 tialis et Filius natus a Patre, Spiritus quoque sanc-
 tus sit charitas utriusque, non possit qui snegare
 Spiritum sanctum a Filio procedere, nisi negaverit
 Filium charitatem, qua diligit Patrem, habere.
 Quod quia vesanum, tenendum omnino et fideliter
 profitendum, quia Pater diligit Filium et Filius di-
 ligit Patrem, et hæc dilectio, qua Pater diligit Fi-

lium, a Patre procedit, et dilectio, qua Filius dili-
 git Patrem, a Filio nihilominus procedit. Est au-
 tem hæc dilectio Spiritus sanctus. Procedit ergo
 Spiritus a Patre et Filio. » Concludimus cum Hugo-
 nis Etheriani verbis, qui (l. 11, c. 17, p. 1252) ita
 Photio respondet: « Dixit Dominus: *Spiritus, qui a*
Patre procedit; confirmaverunt hoc et sanctæ synodi
 Latinorumque omne collegium non solum non infi-
 ciatum est, sed cum omni diligentia et ex toto corde
 credit, et dicit constiteturque, et ex Filio procedere.
 Nam licet solus nominetur Pater, subintelligitur
 omnino et Filius, eo quod absque medio de Patre
 non procedat, et cum nusquam Pater dixisse re-
 periat: *Ego solus emitto Spiritum*; [166] sed ne-
 que prophetarum quisquam seu aliorum Patrum:
Solus Pater emittit Spiritum, aliquando protulit. At
 vero neque contra decreta SS. Patrum, qui Nicææ,
 Constantinopoli, Chalcedone vel ubilibet locorum
 pro firmanda fide convenerunt. *Idem enim, sed aliter*
dicit explanando et interpretando, quod pie in-
 telligi oportet Spiritum ex Patre procedere, sub-
 intellecto scilicet Filio, tum quia verissimum est Spi-
 ritum ex Filio procedere, tum quia multi a Filio
 ipsum dividebant. Enimvero sicut intelligitur Filii
 esse Spiritus, cum dicitur esse Patris, ita conci-
 piendus est ex Filio procedere, cum Deus a Patre
 procedit. . . Verum bonus Pastor suis falsis opinio-
 nibus consistentia et bene habentia dimovet et La-
 tinorum S. Ecclesiam absque synodo pro suis viribus
 condemnat, contraque SS. synodos contraque apo-
 stolicæ sanctitatis viros mentitur, dum eos sanxisse
 affirmat, Spiritum a Patre, sed non a Filio proce-
 dere. . . Hic conviciator edocuisse illos asserit,
 quod indicare orationem arbitratur, scilicet qui a Patre
solo procedit. . . Non idem significant hæc duæ ora-
 tiones: *Qui a Patre procedit*, et: *Qui a Patre solo*
procedit, neque apud Græcos, neque apud Latinos,
 neque penes oratores, neque penes philosophos;
 profecto rimari quidem oportet non solum dictionem,
 verum dictionis intentionem. Sane quæ dubia sunt,
 interdum per alia manifestantur et ex his quæ alibi
 scripta sunt. Nothum (*edit. notum*) quidem videtur
 Latinis *qui a Patre solo*, nothum vero Græcis *qui a*
Patre et Filio, eo quod neutrum in Evangelii scri-

D

De una Eccl. c. 9; *De proc. Sp. S.* c. 4 (*G. O.* 1,
 74, 282); Greg. Cpl. ad imp. Trapez. c. 18 (ib.
 p. 460); aliosque. Similia dicit Cyrillus, l. vi, ad
 Herm. (Beccus, epigr. 1, *G. O.* 11, 540).

(62) Nonnulli vero eruditi non sine gravibus
 rationibus Theodoretum vindicant ab ejusmodi
 errore.

(63) Illud *ἐκ τοῦ Υἱοῦ* rejecit non alio sensu, nisi
 ὡς *ἐκ τῆς πρώτης αἰτίας*, *ἐκ τῆς ἀρχῆς προκαταρ-
 χησῆς*, ut Græcus auctor apud Niceph. Blem.,
 orat. 1, p. 7 advertit. Hugo Ether. l. 111, c. 21,
 p. 1259: « Solus vero, inquit, Damascenus Joannes
 dissidere a magno Cyrillo aliisque Patribus videtur,
 si tamen ita scribit: *Spiritum ex Patre dicimus et*
*Spiritum Patris nominamus. Ex Filio autem Spi-
 ritum non dicimus, Spiritum vero Filii nominamus.* »
 Verumtamen et *Scriptura sic se habente non dis-*
cordat hic sanctus a Latina veritate; hoc ad con-

suetudinem Græcorum referendo, quæ non esse
 Spiritum ex Filio constitetur, etc.) Thomas Aquinas.
 (p. 1, q. 56, a. 2 ad 3) Damascenum Nestorianis
 hac in re accensuit; sed statim adjecit: « Quamvis a
 quibusdam dicatur, quod Damasc., sicut non con-
 stitetur Spiritum sanctum esse a Filio, ita etiam non
 negat ex vi verborum illorum. » Sed re ipsa eum
 cum aliis Patribus sentire ostendunt Niceph. Blem.
 (l. c. c. 25, p. 29 seq.); Beccus (*G. O.* 11, 66 seq.
 124); Constantin. Meliten. orat. 1 (ib. 673 seq.
 694, 695); Georg. Trapezunt. (ad J. Cubocl. c. 15;
 ib. 1. 494 seq.); Manuel Calecas. (l. 111, p. 431);
 Georg. Protosyncell. *Apol. c. Marc. Eph.* (Hard. IX,
 630); Bessarion (ep. ad Alex. Lasc. c. 9; ib. p. 1074
 seq.); Leo Allatius (*De consens.* 11, 2, 6-11, p. 4: 2
 seq. *Enchir.* c. 4. 26, 27); Walch. (op. cit. c. 2, § 2,
 p. 24) aliique plurimi.

ptam reperiatur; verum sic opposita sunt, ut alterum A quidem duorum sit verum ex necessitate, alterum vero non; sed ex Filio quidem procedere Scripturis consonat et concordat, et neque contrarium vel repugnans invenitur, quanquam a synodis expressum non sit. Etenim quisque Romanorum pontificum, qui synodos sanctificaverunt et confirmaverunt, semper hoc dixit ac dogmatizavit... *Ex solo autem dicentem multa sequuntur inconvenientia...* [167] Si ex solo Patre procedit Spiritus, non est ipse *imago Filii*, (64), sed Patris, ut sine medio ex ipso coruscans; non est autem hoc, cum Spiritus imago sit Filii et ex ipso *proxime* refulgeat. Propinquior erit Patri quam Filio et magis Patris quam Filii. Amplius si ex Patre solo procedit, ad mensuram dat Pater Filio Spiritum, cum solam missionem, et non emissionem ei tribuat. In quo scil. non videtur remeteri paternam excellentiam, nec ex integro Spiritum habere cum omnibus, quæ circa ipsum considerantur, sicut habet Pater. Ait enim magnus Cyrillus: « Non ad mensuram dat Spiritum Filius, juxta Joannis vocem; sed ipse emittit ex se, quemadmodum utique et Pater. Quocirca quicumque orationem: *Qui a Patre procedit* transformat in eam quæ dicit *a Patre solo*, Salvatoris vocem, qui est perennis fons veritatis, infirmat. »

8. At multo uberius Photius de iis agit documentis, quæ Latini pro sententia sua afferre solebant, atque imprimis cap. 20-30 longam habet disputationem, qua argumentum ex Joan. xvi, 13-15 petiuim enervare conntitur. Hoc textu Patrum occidenta- C lium (65) vestigia premens utebatur [168] Ratramnus (op. cit. l. 3, p. 229 seq.) inquit: « Quid enim accipiet Spiritus sanctus a Filio, cum unius sint substantiæ uniusque potentiæ? Nimirum *De meo accipiet* dixit, id est: a me procedit, quia sicut sunt unius substantiæ Pater et Filius, sic et de utroque procedendo Spiritus sanctus accepit consubstantialitatis existentiam. Nec debet movere, quod *accipiet* futuri temporis dixit; hoc enim ad illud

(64) Græci Patres, ut jam Gregorius Thaumaturgus in Confess. (Nysseni Opp. III, 346), Basil. I. v, c. Eunom., Naz. orat. 2, *de Filio*, Athan. ep. ad Serap. alique Spiritum dicunt *εἰκόνα τοῦ Υἱοῦ*, sicut Filium *εἰκόνα τοῦ Πατρὸς*. Id Schismatici de nuda consubstantialitate exponunt (cf. ipsum Photium *Amphil. quæst.* 235, ed. Mai. *Vett. Scr. nova Coll.* IX, p. 115). Verum certum est, id penes Patres plus aliquid dicere et idoneum esse ad Spiritus et Filio processionem confirmandam. Cf. Niceph. Blem. orat. 2, c. 7 (G. O. I, p. 47 seq.), Beccum (Epigr. III; G. O. II, 547 seq.), Georg. Metoch. c. *Man. Cret.* (ib. 986 seq.); Hugon. Ether. (l. II, c. 7, p. 1221); Manuel. Calec. (l. II, p. 405, 406); Allat. *Enchir.* cap. 7, p. 137. *Vind. Syn. Eph.* p. 466 seq.; sed una cum his Thomau (*Summæ*, p. 1, q. 35, a. 2; *Opusc.* I, c. *Græc.* c. 10, 32); ac Petavium (*de Trin.* VII, c. 7).

(65) Tertull. *C. Prax.* c. 20: « Cæterum de meo sumit, inquit, sicut ipse de (illo quod est) Patris. » Ambros. *De Sp. S.* II, 12 (apud Ratramn. II, 4, p. 255): « De Filio Spiritus sanctus accepit; accepit autem per unitatem substantiæ, sicut accepit a Patre Filius. » Joan. xvi, 14. — Hilar. *de Trin.* VIII,

quod futurum erat, quod discipulis mitteretur, non ad illud, quod a Patre Filioque procedit; sine tempore namque procedit a Patre, procedit et a Filio. » Sequitur: « *Omnia, quæcunque habet Pater, mea sunt; propterea dixi, quia de meo accipiet et annuntiabit vobis.* Si omnia, quæcunque habet Pater, habet et Filius, profecto sicut est Spiritus sanctus Patris Spiritus, est et Filii Spiritus; alioquin si Patris est tantum, non etiam Filii, non omnia, quæcunque habet Pater, sunt Filii. » Similiter posteriorum temporum Catholici disputant. Georgius Trapezuntius (*De una S. Eccl.* O. G. I, 542 seq.). « Cum Filius, inquit, verus Patris Filius sit, necesse est ipsum Filium remanentem omnia Patris possidere. Producit vero Pater Spiritum, producit igitur et Filius, ut idem asserit: *Quæcunque habet Pater, mea sunt; propterea dixi vobis: quia de meo accipiet...* Accipiet futuro tempore dixit, non quod accepturus esset; nihil enim *novum* aut *adjectum* [169] aut *temporarium* in Deo; sed quæ nondum peracta erat super Apostolos, notat operationem, verum peragendam (66). Namque operationum manifestationes, cum sint quoad nos (*πρὸς ἡμᾶς*) temporariæ, in tempore quoque sunt et comparent. Cum igitur similis Spiritus operatio Apostolis manifestanda erat, ideo accepturum Paracletum a se dicit. Ad hæc fieri non potest, cum homines simus, ut aliter intelligamus et loquamur vel concipiamus, nisi in tempore et secundum tempus: ideoque quæ hic temporum intervallis exprimuntur, in Divinis æternaliter intelliguntur. Quare quod nunc accepturus a Filio Paracletus asseritur, accipit ab eo ab ipsa æternitate. Quæ vero ab ipsa æternitate Deo insunt et quæ ab æterno possidet, aut naturæ aut hypostasibus accommodantur; accipere vero hypostasin ab hypostasi non adaptatur nature; ergo hypostasi. Quod nisi aliud est, quam habere τὸ εἶναι personam accipientem ab ea, a qua accipit. Quod vero ab aliquo accipit esse, ex eo etiam habet, quidquid possidet (67). » Hinc enascitur célebre

20: « A Filio igitur accipit, qui et ab eo mittitur et a Patre procedit, et interrogo utrum id ipsum sit, a Filio accipere, quod a Patre procedere. Quod si nihil differre credetur inter accipere a Filio et procedere a Patre, certe id ipsum atque unum esse existimatur a Filio accipere, quod sit accipere a Patre. Ipse enim Dominus ait: *Quoniam de meo accipiet*, etc. Hoc quod accipiet, sive potestas est, sive virtus, sive doctrina est, Filius a se accipiendum dixit. » Cf. Leon. M. serm. 2, *de Pentec.* et August. apud Ratramnum, III, 2, p. 277.

(66) Λήψεται δὲ ἐπὶ μέλλοντος εἶπεν, οὐχ ὅτι ἐμελλεν λήψεσθαι· οὐδὲν γὰρ νέον ἢ ἐπίσασκτον ἢ χρονικὸν ἐπὶ Θεοῦ· ἀλλὰ τὴν οὐπια γέγονουσαν ἐπὶ τοῖς ἀποστόλοις ἐνέργειαν, μέλλουσαν δὲ.

(67) Διὰ τοῦτο τὰ χρονικῶς λεγόμενα ταῦτα αἰωνίως νοεῖται ἐπὶ τῶν ὁσίων· καὶ ὅπερ ἄρα λήψεσθαι νῦν ἐκ τοῦ Υἱοῦ λέγεται ὁ Παράκλητος, αἰωνίως; ἐξ αὐτοῦ λαμβάνει· τὰ δὲ αἰώνια προσόντα τῷ Θεῷ, πάντα δὲ αὐτῷ αἰωνίως ὄσα ἔχει, ἢ τῇ φύσει ἢ ταῖς ὑποστάσεσιν ἀρμόζει· τὸ δὲ λαμβάνειν ὑπόστασιν παρ' ὑποστάσεως οὐ τῇ φύσει ἀρμόζει, τῇ ὑπόστασει ἄρα. Τοῦτο δὲ οὐδὲν ἄλλο ἐστίν, εἰ μὴ τὸ ἔχειν τὸ εἶναι τὸ λαμβάνον πρόσωπον ἐξ οὗ λαμβάνει· τὸ δὲ

illud *Joannis Theologi* argumentum (*Conc. Flor.* & nisi accipiendo essentiam.) Hinc quando dicitur *seas.* xviii Hard. IX, 193 seq.) : « A quo Spiritus sanctus accipit esse in divinis, ab eo etiam procedit ; dicitur autem Spiritus sanctus accipere esse a Filio ; ergo et a Filio procedit (68). » « Quod autem [170] accipit, » ait Bessarion (ep. ad Alex. I. asc. c. 7, ib. 1067, 1068), « est ejus essentia ; nec enim est aliud ipse, aliud ejus essentia... cum summe simplex sit, essentiam suam et esse accipit ex Filio. » Hinc catholici theologi ex illo textu multiplicia desumunt argumenta.

9. Jam vero Photius præ cæteris in eo insistit, quod Christus non dixerit ἐξ ἐμοῦ, quod hoc perperam Latinorum inducat interpretatio, quod illud ἐκ τοῦ ἐμοῦ personam potius Patris innuat, adeo ut sensum habeat : ἐκ τοῦ ἐμοῦ Πατρός. (Cf. potissimum capp. 22, 29, 30). Sod I) falso supponit, Latinos astringi ad verba Christi mutanda in ἐξ ἐμοῦ, cum omnes vertant non *de me*, sed *de meo*, id est, de eo, quod habeo a Patre acceptum, de eo quod meum est. Imo fatentur Latini fere omnes immediate de scientia ac doctrina sermonem esse, nec repugnant Chrysostomo (hom. 78 in Joan.) interpretanti : Παρ' ἐμοῦ, τούτεστι παρὰ τῆς ἐμῆς γνώσεως (69). Sed inde jure suo colligunt processionem ex Filio. Observat Gregorius Cpl. in *Apol. contra Marcum Ephes.* (70) adductis Chrysostomi verbis : « Non est scientia Filii aliud, aliud Filius ipse. Si enim ipse esset aliud, et aliud præter ipsum scientia quæ in eo est, compositus foret et non simplex. » Præterea, ut ait Georgius Trapezuntius (l. c. p. 544), si quis affirmaverit accipere quidem Paracletum a Filio quæcumque Sanctis revelaturus erat, non vero ipsum esse, impia plane effutiet. « Habebit enim [171] aliquid acquisitum (ἐπίκτητόν τι) Paracletus et sic non erit verus Deus. Quæcumque enim Deus possidet, ab ipsa æternitate possidet. » Nil, aiunt Patres (71), Spiritus sanctus habet adventitium, nil postmodum acquisitum, sed omnia habet ab æterno. Unde Joannes Theologus, sess. xxi, conc. Flor. (Hard. l. c. 256, 257) : « Omne quod Spiritus sanctus accipit et accipit et accipiet, id æternaliter habet ; et quod Filius audit a Patre, idem est quod scientia ; scientia vero in divinis idem est quod esse (72). » Breviter Allatius (*Contra Hotting.* c. 18, p. 295) : « Ne Spiritus sanctus fiat creatura non accipiet scientiam,

τὸ εἶναι λαμβάνον ἐκ τινος ἐξ ἐκείνου ἔχει καὶ πάνθ' ὅσα ἔχει.

(68) Propositionem majorem : 'Αρ' οὐ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον λαμβάνει τὸ εἶναι, ἀπὸ τούτου καὶ ἐκπορεύεται, nec Marcus Ephesius penitus rejectit ; minorem vero ab ipso negatam luculentis Patrum testimoniis Joannes comprobavit.

(69) Cf. Perrone, *Prælect. theol.* Tract. de SS. Trin. cap. 5, prop. 4, ad oby. 4, 3, ubi etiam de Maldonati sententia agit.

(70) Cod. Monac. 27 f. 132 a. Οὐκ ἔστιν ἡ γνώσις τοῦ Υἱοῦ ἄλλη καὶ ἄλλος ὁ Υἱός... εἰ γὰρ αὐτός μὲν ἕτερόν τι ἔστιν, ἕτερά δὲ τις παρ' αὐτόν ἢ ἐν αὐτῷ γνώσις, σύνθετός ἐστι, καὶ οὐκ ἀπλοῦς.

(71) Basil. *De Spirit. sancto*, apud Niceph. Blem.

et Euripides : Ego autem *meus* sum. » Attendere et Beccum epigr. 13. (*G. O.* I, 15 ; II, 630) : Τὸ Πνεῦμα οὐδὲν ἔχον ἔστιν ἐπίκτητον ἑαυτῷ, ἀλλ' ἀδίδος πάντα ἔχει ὡς Πνεῦμα Θεοῦ καὶ ἐξ αὐτοῦ περηνός. Cf. Athan. (ib. epigr. 8, p. 583). (72) Ἐπειδὴ πᾶν ὅπερ ἔλαθε καὶ λαμβάνει καὶ λήφεται, ἀδίδως ἔχει, ἐπειδὴ ἡ ἀκρόασις τοῦ Υἱοῦ παρὰ τοῦ Πατρός ταυτόν ἐστι καὶ γνώσις, καὶ ἡ γνώσις ἐπὶ τῶν θεσῶν ταυτόν ἐστι τῷ εἶναι. Cf. Bessar l. c. « Idem est sapientia et ejus esse, et a quo accipit esse, ab eodem etiam accipit sapientiam, et eum spiratur, et accipit esse et subsistere, etiam accipit sapientiam... Si Spiritus accipit a Filio, ergo Filius dat ei ; sed ipsum dare in divinis personis significat idem quod *producere*. »

D Vindicta postquam meus a prælore recessi

et Euripides : Ego autem *meus* sum. » Attendere

debuisset homo ille, quod aliter apud Grammaticos accipitur persona, et aliter apud Theologos. Etenim in Grammatica quælibet res persona nuncupari potest, sive per se subsistat, sive per aliud, sive substantia sit, sive accidens. Quare secundum huiusmodi disciplinam, cum Filius dicit: *mea voluntas, meum iudicium, mea doctrina* . . . alia et alia intelligitur ad similitudinem possessionum persona (sc. grammaticæ). In theologia vero tacitis proprietatibus ab omnibus quæ secundum [173] substantiam dicuntur, tres tantum insinuantur (ed. imminuantur) personæ, quarum nulla expresse intelligi videtur, ubi Salvator dicit: *De meo accipiet et annuntiabit vobis.* Præterea IV) adversatur illa expositio Christi ipsius explanationi, qua v. 15 ex eo probat τὸ ἐκ τοῦ ἐμοῦ λήφεται ante a se affirmatum, quia omnia quæ habet Pater sua sunt. Hæc ultima verba juxta omnes essentialium unitatem in Patre et Filio probant; hinc illud quod accipere dicitur Spiritus, manifeste patet esse ipsam divinitatem, non aliud quidquam. Deinde, ut Bessarion (l. c.) ait, ex Joan. xvi, 15, hoc construitur argumentum: « Spiritus accipit ex iis quæ Patris sunt; sed omnia Patris sunt mea; igitur Spiritus accipit ex meis vel ex meo. Et cum ipse et sua unum et idem sint propter summam simplicitatem, accipiendo de suis, accipiet ex eo. » Semel constituto, de ipsa divina essentia esse sermonem, non amplius negari potest, Spiritum hanc accipere a Filio. Si vero Spiritus a Filio accipit, Filius ei dat sive communicat essentialiam; dare vero in divinis idem est ac producere, ut idem Bessarion (ib.) Chrysostomi in Joan. v, 22 suffragio confirmat. Etiam si igitur quoad verba non est idem: Spiritum accipere a Filio et procedere a Filio (Phot. c. 21), re tamen ipsa idem est, quia accipere in Spiritu et dare in Filio sunt correlativa et Spiritus ut Deus nil præter divinitatem accipere ab eo potest. Conjungit se Christus cum Patre, ad suam cum Patre communionem recurrit, ex quo cuncta habet; nec separat sua ab iis quæ sunt Patris, imo eadem esse ostendit. Absurde rursus Photius (c. 23) quasi duo contraria exhibet: procedere a Patre et procedere a Filio; prius poterius non excludit, sed includit; nec posterior mystagogia priorem institutionem tollit, imo vero confirmat: Omnia quæ sunt Patris mea sunt. Recte Manuel Calecas (l. c.) « Si enim Spiritus a Filio accipit, Patris autem omnia et Filio communia sunt, manifestum est ex his insinuari Filium unum cum Patre Deum [174] esse, Spiritum autem verum Deum ex Patris et Filii essentia denuntiari. Porro dicere: *Omnia quæ habet Pater, mea sunt; ideo (διὰ τούτο) dixi vobis: quia de meo accipiet, etc.*; aut nihil significat aut non significat propositum tibi; quippe suscepta ad structuram

causa nihil de Filii dignitate excludit, nisi in quantum dictum est: *Omnia quæ habet Pater, mea sunt: quod etiam sine eo quod sequitur solum per se ipsum dici poterat.* » Sane inanis foret ea repetitio, inanis ea probatio, si tantum voluit dicere: De meo Patre sumet, non de me. Potius dicendum videtur, dum Christus se veluti medium terminum ponit inter Patrem et Spiritum, dum per suam cum Patre communionem quod asserit vindicat, dum quæ accipiet Spiritus sua prius vocat ac deinde ad Patrem refert, se ipsum proximum datorem eorum designasse. Accedit, quod universalis Christi propositio πάντα ὅσα κ. τ. λ. non permittit Spiritus προβολὴν a Filio remove (73). « Quod si accipiendo, ait Hugo Etherianus (l. c.), de iis quæ sunt Patris et habet Pater, accipit de Patre, et accipiendo de iis quæ sunt Filii et habet Filius, accipit de Filio. Manifestum est igitur quod non de solo Patre accipit Spiritus, ut Photius asserit. . . Si emissor Spiritus non in eo quod generat secundum naturam est Pater, Filius vero minime, quomodo verax erit Salvator asserens: *Ideo dixi vobis, quia de meo accipiet, quia omnia quæ habet Pater, mea sunt?* Aut enim habebit secundum naturam, ut sit emissor, quod Patris non ut genitoris est, aut si non hoc, Patris quidem sunt, quæ existunt Filii, quæ vero sunt Patris, non pertinent ad Filium. Quare si omnia quæ sunt [175] Patris (non ut genitoris) habet Filius, emitte autem Spiritum Patris non ut genitoris est, hoc abesse non potest a Filio. » Hoc est illud, de quo supra (§ 2) eginus, argumentum: Quæ habet in divinis Pater excepta paternitate (et innascibilitate) communia sunt eidem cum Filio; ergo vis spiratrix, quæ est a paternitate (et a ratione ingenti) distincta, est Filio cum Patre communis. In divinis juxta Anselmum (*De inc.*, c. 3; *De proc. Spirit. sancti*, c. 2), omnia sunt unum, ubi non obviat relationis oppositio. Cf. Petav. *De Trin.* vii, 9, 11.

10. Demum V) adversatur Photii expositio ipsis Græcis Patribus, quorum doctrinæ se tenacissime inhæsurum semper protestatur. Id satis præter alios Manuel Calecas et Bessarion nec minus luculenter Beccus (l. iii, ad Theodor. n. 10; *G. O.* II, 144, 145 et in *Epigraph.*) atque Allatius (*Enchirid.* c. xi. p. ρξς' seq. et *Vindic. syn. Ephes.* p. 294) demonstrarunt. Unum alterumve horum Patrum audiamus. Athanas. ad Serap. ait: « Ὁ μὲν Υἱὸς φησιν: ἡκουσα παρὰ τοῦ Πατρὸς, ταῦτα λαλῶ εἰς τὸν κόσμον· τὸ δὲ Πνεῦμα ἐκ τοῦ Υἱοῦ λαμβάνει ἐκ τοῦ ἐμοῦ γὰρ λήφεται κ. τ. λ. Item orat. 3, c. Adrian. (Calecæ est orat. 3): Τὸ Πνεῦμα παρὰ τοῦ Λόγου λαμβάνει. . . αὐτὸς γὰρ ὁ Υἱὸς τὸ Πνεῦμα διδωσι καὶ ὅσα ἔχει τὸ Πνεῦμα ταῦτα παρὰ τοῦ Λόγου ἔχει. Hoc testimonio Nicephorus Blennida, orat. 2, c. 6.

(73) Perfecto verba: *Omnia quæ habet Pater, etc.* 1) universalis sunt; ergo non possunt restringi et limitari nisi in iis, quæ natura rerum per se excludit; 2) ad ipsam relationem ad Spiritum a Filio

extenduntur ipso et ad id adhibentur, ut Spiritum secum intime conjungi et de eo, quod ipsius est, accipere ostendat.

(G. O. I. 44, 45), Gregor. Cpl. ad imp. Trapezunt. A sus in me existeret et per me progredetur (76). c. 4 (ib. 424); Bessarion (l. c.) alique plurimi utuntur (cf. Petav. *De Trin.* vii, 5, 1 seqq.). Non minus luculenta argumenta suppeditat Epiphanius, dum in *Ancorato* (cf. Beccum G. O. II, 145, 580) scribit (74): « Quod si Christus ex Patre procedit, Deus [178] ex Deo, et Spiritus ex Christo, aut ab utroque, ut ait Christus: *qui a Patre procedit*, et: *Hic ex meo accipiet.* » (Cf. et hæc. 74, n. 10 Opp. I, 898). Certo Epiphanius probaturus τὸ πρὸ ἀφοτέρων, quam vim tribuit verbis: qui a Patre procedit, ad ostendendam Spiritus ex Patre originem, eandem verbis, de quibus agimus, inesse existimat ad manifestandam processionem ex Filio (75). Audiatur et Didymus (lib. II *De Spirit. sanct.* Opp. Hier. IV, I, 514, ed. Mart.): « Rursum hic accipere, ut divinæ naturæ conveniat, intelligendum. Quomodo ergo *Filius dans* non privatur his quæ tribuit, neque cum damno suo impertit aliis: sic et Spiritus non accipit, quod ante non habuit. Si enim quod prius non habebat, accepit, translato in alium munere, vacuus largitor effectus est, cessans habere quod tribuit. Quomodo igitur supra de naturis incorporalibus disputantes intelleximus, sic et nunc Spiritum sanctum a *Filio accipere id quod suæ naturæ fuerat*, cognoscendum est; et nondantem et accipientem, sed unam significare substantiam: si quidem et *Filius eadem a Patre accipere dicitur, quibus ipse subsistit.* Neque enim quid aliud est Filius, exceptis his, quæ ei dantur a Patre; neque alia substantia est Spiritus sancti præter id quod datur ei a Filio. » Addatur Cyrillus Alexandrinus, quem Constantinus Meliteniota (*De proc. Spirit. sancti*, orat. 1, c. 15; G. O. II, 571, 572); et Leo Allatius (*Vind. syn. Eph.* pag. 279, 295-297) locupletissimum testem adducunt multis in locis eundem textum diverso omnino modo a Photii ratione explanantem. Ad verba illa: « Non enim loquetur a semetipso (Joan. xvi, 13) notat: « Non utique uti ego futura prædicaret, nisi pro-

Exponens vero Joan. xvi, 14 tradit: « Cum vero [177] Filio consubstantialis sit et ut Deum deceat per ipsum prodeat, omnem ejus in omnibus perfectissimam possidens operationem et virtutem, propter hoc dicit: *Quia de meo accipiet* (77). » Et ad v. 15 repetitis Christi verbis addit: « Spiritus videlicet, qui per ipsum et in ipso est (78). » Item in Joan. xv, 26: « Ecce enim Spiritum veritatis sui ipsius nempe nuncupans, ex Patre illum procedere ait. Nam sicut *Filii Spiritus* est naturaliter in ipso manens et per ipsum prodians, sic certe Patris quoque Spiritus est. Quibus autem *Spiritus communis* est, ii profecto secundum substantiam separari non possunt (79) (cf. Becci *Epigr.* V, G. O. II, 567). » Quid clarius iis quæ Cyrillus item ad Joan. xvi, 13, disputat? (G. O. II, 570-572.) « Cum enim prædixisset Paracletum ad eos venturum, Spiritum veritatis eum nominavit, hoc est sui ipsius. Ipse enim est Veritas. Namque ut addiscerent discipuli, non alienam neque peregrinam a se missurum virtutem, sed seipsum alio quodam modo daturum polliceri, *veritatis Spiritum, id est, sui ipsius*, Paracletum vocat. Non enim alienus a substantia Filii sanctus Spiritus intelligitur, sed *ex ea naturaliter progreditur*, nil aliud ab ipso existens, quantum ad naturæ identitatem, licet in persona propria concipiatur (80). » Cum autem venerit, ait, [178] non loquetur a seipso quidquam; pro eo ut dicat: Prudentes vos reddet, et veritatis mysterium revelabit; non loquetur quidquam prorsus, quod mihi non consentiat, neque peregrinis vos disciplinis instruet. Neque proprias forte leges feret. Cum vero Spiritus et quasi *mens mea* sit, loquetur omnino quæ in me sunt. Et hæc Dominus ait, non ut ministri locum habere Spiritum sanctum secundum quorumdam imperitiam cogitemus, sed potius discipulos certiores reddere volens, secundum essentialis rationem a seipso non esse diversum Spiritum sanctum, et hæc prorsus loqui et operari et velle. Proptereaque præmi-

(74) Εἰ δὲ Χριστὸς ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεται θεὸς ἐκ θεοῦ, καὶ τὸ Πνεῦμα ἐκ τοῦ Χριστοῦ, ἢ πρὸ ἀφοτέρων, ὡς φησὶν ὁ Χριστὸς· Ὁ παρὰ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεται· καὶ· Ὁὗτος ἐκ τοῦ ἐμοῦ λήφεται.

(75) Cf. Georg. Metoch. *Contra Manuel. Cretens.* c. 7, G. O. II, 982.

(76) Οὐκ ἂν οὖν ἄρα καθάπερ ἐγὼ προσερεῖ τὰ ἐσόμνα, μὴ οὐχὶ πάντως ἐν ἐμοὶ τε ὑπάρχων καὶ δι' ἐμοῦ προῖόν.

(77) Ἐπειδὴ δὲ ὁμοουσίον τέ ἐστι τῷ Υἱῷ καὶ πρό-εσι θεοπροπῶς δι' αὐτοῦ, πᾶσαν αὐτοῦ τὴν ἐφ' ἅπασι τελευταίην ἔχον ἐνέργειάν τε καὶ δύναμιν, διὰ τοῦτο φησὶν, Ὅτι ἐκ τοῦ ἐμοῦ λήφεται. Cf. Becci *Epigr.* 5, G. O. II, 573.

(78) Διὰ τοῦτο εἶπον ὑμῖν, Ὅτι ἐκ τοῦ ἐμοῦ λαμβάνει καὶ ἀναγάγει ὑμῖν, τὸ Πνεῦμα δηλονότι τὸ δι' αὐτοῦ τε καὶ ἐν αὐτῷ.

(79) Οἷς δὲ τὸ Πνεῦμα κοινόν, τούτοις εἶη δήπου πάντως ἂν καὶ τὰ τῆς οὐσίας οὐ διωρισμένα (al. ἰσηρημένα).

(80) Προειρηκώς γὰρ ἤξειν ἐπ' αὐτοὺς τὸν Παράκλητον, τὸ Πνεῦμα τῆς ἀληθείας ὠνόμασεν αὐτὸν, τοῦτέστιν ἑαυτοῦ· αὐτὸς γὰρ ἐστὶν ἡ ἀλήθεια· ἵνα

γὰρ εἶδον οἱ μαθηταί, ὡς οὐκ ἄλλοτρίως καὶ ξένης αὐτοῖς δυνάμει; ἐπιφοίτησιν, ἀλλ' ἑαυτὸν ἐτέρως ἐπιδώσειν ἐπαγγέλλεται, Πνεῦμα τῆς ἀληθείας, τοῦτέστιν ἑαυτοῦ, τὸν Παράκλητον ἀποκαλεῖ. Οὐ γὰρ ἄλλοτριον τῆς τοῦ Μονογενοῦς οὐσίας τὸ ἅγιον νοεῖται Πνεῦμα, πρόεισι δὲ φυσικῶς ἐξ αὐτῆς, οὐδὲν ἕτερον παρ' αὐτὸν ὑπάρχον, ὅσον εἰς ταυτοῦτα φύσεως, εἰ καὶ νοοτοῦ τυχὸν ἰδιοσυστάτως. Cyrilli Thes. L. Allatius (*Vind. syn. Eph.* p. 296 seq.) recitat: Ἐπειδὴ γὰρ ἐμελλε τὴν μετὰ σαρκὸς ἀποπληρώσας οικονομίαν ἀναβαίνειν πρὸς τὸν Πατέρα, πέμψειν δὲ ὑπέσχετο τὸν Παράκλητον τοῖς ἑαυτοῦ μαθηταῖς, ἵνα μὴ τις ὑπολάβῃ τὰ μὴ κατὰ γνώμην αὐτοῦ διατάξιν ποιεῖ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ὁσικύνως τε σαφῶς, ὅτι τὸ Πνεῦμα αὐτοῦ ὑπάρχον τὰ ἐξ αὐτοῦ πάλιν διακονήσει ῥήματα, οὐ λαλήσει, φησὶν, ἀφ' ἑαυτοῦ, ὅτι ἐκ τοῦ ἐμοῦ λήφεται· ὁμοιον γὰρ ὡς εἰ καὶ τὸ μέλι περὶ τῆς ἐνοῦσης αὐτῷ φυσικῆς ποιότητος λέγοι, οὐκ ἐνθήσει τι ἀφ' ἑαυτῆς τοῖς ἀπογεωμομένοις· ἀλλ' ἐκ τοῦ ἐμοῦ λήφεται φυσικῶς, διαβαινώσης τῆς ἐκ τῶν οὐσιῶν, ἢ οὕτως εἴπω, ποιότητος ἐπὶ τὰ ἐξ αὐτῶν ἀπερίστωσ προσρχομένα· ὅλον καθάπερ ἤδη προείπομεν, ἐκ μέλιτος ἢ γλυκύτης, ἐκ πυρὸς ἢ θερμότητος, ἐξ ὑδάτος ἢ ψύξης.

sit, quod et etiam ventura annuntiabit vobis. Ac si A diceret: Signum hoc erit vobis, *ex mea substantia* esse Spiritum et mentem esse quasi meam, quod ille futura sicut ego prædicabit (81). Sic rursus [179] ad Joan. xvi, 14 observat, per hoc, quod Spiritus accipiat a Filio, nihil omnino ei detrahi, et omnia eum habere perfecte (82). Cæterum quæ Cyrillus habet, ea ad illustrandum contextum et scopum verborum Christi insigniter conferunt; quæ autem disputat Photius, etsi magna ex parte vera sunt, tamen ipsius non prosunt intento. Christus consolatur discipulos, non alienum ac peregrinum se consolatorem missurum testatur, ostendit suam tum cum Patre tum cum Paracleto æqualitatem, sui et illius cum Patre ὁμοφυῶν; verum non hoc *dantazat* ejus verba sibi volunt. Multo efficacius ea B probat, si simul ostendit, a se, quem noscebant amabantque adeo discipuli, Spiritum sua omnia habere, et si auctore Photio (c. 26, 27) cavere vult, ne illi majorem se ipso putarent Spiritum, multo validius id efficit, si a se eundem esse confirmat, se velut ejus principium representat, quem superius a Patre procedere dixerat. Imo, ut Photii verbis utamur, priorem mystagogiam revera evolvit uberius et cum hac explanatione conjungit ac copulat per illa verba: *Omnia quæ habet Pater, mea sunt*. Quorsum vero illa ratiocinatio, si nihil a Filio accipit Spiritus? Sed qui singulas Photii assertiones prosequi vellet, ampliorem adhuc probationum materiam dubio procul inveniet. Nos ad alia propere-

ramus. C
41. Non minus proluxa est disputatio (a cap. 48), qua [180] aliud Scripturarum testimonium Latinis eripere conatur Photius, videlicet *Galat. iv, 6*, ubi Spiritus sanctus vocatur *Spiritus Filii*. Quamvis verba *per se* non probent Spiritus a Filio processionem, tamen spectatis tum aliis tum traditionis christianæ præsidiiis huic dicto aliisque similibus vim inesse ad eam ostendendam summo consensu theologi persuasum habuere semper ac variis modis argumenta exinde efformarunt. Photio cœvus Rati-
amnus ita de hoc textu disserit (l. 1, c. 4. p. 232): « Non ait Paulus: Misit Deus Spiritum suum. Quod si diceret, non penitus excluderet Filium, quoniam Deus est etiam Filius, quemadmodum Pater est D Deus, et uterque non duo Dei, sed unus est Deus; quod enim persona separat, substantia conjungit. Volens autem auferre omnem quæstionem, personam Filii specialiter dixit misisse Deum Spiritum

Filii sui in corda nostra. Num alius est Spiritus Filii quam Spiritus Patris? Quod si idem est Spiritus am-
borum, profecto procedit ab utroque; non enim sic dicitur Spiritus Filii, tanquam sit minor Filio; hoc qui sentit vel dicit non est catholicus. Qua de re non est, quare dicatur Spiritus Filii, nisi quia procedit a Filio, sicut dicitur Spiritus Patris, quia procedit a Patre. » Addit deinde Ratramnus alios textus, ubi Spiritus dicitur Spiritus Jesu, Spiritus Christi, ac potissimum *Rom. viii, 9*, concludens, Spiritum Christi esse eundem qui et dicitur Spiritus Dei (c. 6, p. 236) atque comparans *Rom. viii, 15* cum *Galat. iv, 6* notat: « Videte, quod eundem dicat Spiritum adoptionis filiorum, quem constitetur Spiritum Filii, quo nos doceat Apostolus, eundem esse Spiritum Patris, quem dicit Spiritum adoptionis, et eundem esse Spiritum Filii, quem misit Deus in corda nostra; et in eodem, qui tam Patris quam Filii monstratur Spiritus, clamamus: *Abba, Pater*. Quod nequaquam facere possemus, si non quemadmodum procedit a Patre Spiritus sanctus, sic etiam procedat et a Filio. » Hinc rursus exclamat (c. 7, p. 238): « Si Spiritus non [181] procedit a Christo, quomodo Spiritus dicitur esse Christi? Procedit igitur a Christo, quia non ex *subjectione*, nec ex *particulari sectione* dicitur ejus esse, sed quod ejus de substantia substantialiter procedit. » Neque aliter Georgius Trapezuntius ad Cretens. *De una S. Eccl. c. 3, 4* (*G. O. I.*, 541 seq.): « Ex Patre et Filio habet Spiritus, quod sit, secundum divinum Evangelium. Nec non et Paulus dicit: *Misit Deus Spiritum Filii sui*. Itaque si *Patris et Filii Spiritus est*, quod sæpe sæpius legitur, manifestum est eum ab utroque spirari vel procedere. » His concordant multi alii Theologi (cf. Walch op. cit. c. 10, § 3, p. 168, 169), qui ita ratiocinari solent: Qui in divinis dicitur esse alterius, ab illo procedit; quia cum una persona sit alteri æqualis, non dicitur alterius esse ratione subjectionis aut servitutis, sed ratione originis; proinde si Spiritus sanctus dicitur Spiritus Filii, jam a Filio procedit (cf. Demetr. Cydon. *De proc. Spirit. sanct.* c. 10). Præclare Manuel Calecas contra Græcos ita disputat: « Cum unum alterius dici vel hujus *proprium* in divinis, rejecta materia et iis quæ materiam consequuntur, neque tanquam membrum, neque ut possessio, neque ratione alicujus excellentiæ vel alterius cujuspiam affinitatis dici queat, sed ratione solum principii et ejus quod est a principio, in quo uno

(81) Καὶ ὁμοίως ἐστὶν ἐμὸς, λαλήσει δὲ πάντως τὰ ἐν ἡμῶν· καὶ τοῦτο φησὶν ὁ Σωτὴρ, οὐχ ἵνα νωμῶμεν ὑποκριτικῶν τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον κατὰ τὴν τινῶν ἀμαθίαν, πληροφωρησαὶ δὲ μᾶλλον ἐθελήσας τοὺς μαθητὰς, ὡς οὐχ ἕτερον ὄν παρ' αὐτῶν τὸ Πνεῦμα αὐτοῦ κατὰ γὰρ τὸν ἐν ὁμοουσιότητι Λόγον, ταῦτα δὴ πάντως λαλήσει καὶ ἐνεργήσει καὶ βουλήσεται. Διὰ γὰρ τοῦτο προστέθηκεν, ὅτι καὶ τὰ ἐρχόμενα ἀναγγελεῖ ὑμῖν· μονοουχὶ λέγων, σημεῖον τοῦτο ἔσται, ὅτι δὴ πάντως ἐκ τῆς ἐμῆς οὐσίας τὸ Πνεῦμά ἐστι, καὶ ὅλον ἐμὸς ἐστὶ νοῦς, τὸ ἐρεῖν αὐτὸν τὰ ἐσόμενα καθάπερ ἐγώ. Sequun-

tur verba posita nota, 83.

(82) Becc. epigr. 3, l. c. p. 574: Ἀκατηγόρητον οὐν ἄρα παντελῶς καὶ λυδορίας ἀπάσης ἔξω κείσεται τὸ λαβεῖν λέγεσθαί τι παρὰ τοῦ Μονογενοῦς τὸ Πνεῦμα αὐτοῦ· προῖον γὰρ δι' αὐτοῦ φυσικῶς ὡς ἴδιον αὐτοῦ μετὰ πάντων ὧν ἔχει τελείως, λαμβάνειν λέγεται τὰ αὐτοῦ. Cf. sequ. ap. Beccum p. 576. Cyrilli verba in Joan. ix, 22, una cum Anastasii textu in lib. Περὶ τῶν καθ' ἡμᾶς τῆς ἀληθείας δογμάτων adducit Gregorius Cpl. *Apol. c. Marci Ephes. Confess.* in cod. Monac. 27, f. 419.

alterum ab altero discerni comprehendimus, perspicuum est, cum dicimus Spiritum sanctum proprium esse Filii, id sola illa principii ratione intelligi posse (85). » [182] Egregie quoque disserit Bessarion (*Orat. dogm. c. 6; Hard. IX, 340*): » Spiritus quoque *relativum nomen* est et ad spirantem refertur; et cujus dicitur Spiritus, ab illo etiam spiratur. Quod enim personalia nomina Trinitatis *relativa* sint, nullus ignorat. *Personale* vero nomen Spiritus esse, quod Spiritus sanctus dicatur, nemo inficiatur quemadmodum Patris *Pater* et Filii *Filius*, et necessario relativum, quemadmodum et Illa; siquidem essentia non sunt, nec aliud est in divinis præter essentiam et relationes. Quemadmodum igitur, Filius cum sit nomen relativum, et referatur ad Patrem, veremur Filium Spiritus dicere, ne Spiritus pater ejus putaretur, ita et Spiritus, cum sit nomen relativum et necessario ad spirantem referatur, ab eo etiam spiratur, cujus dicitur Spiritus esse (84). » Denique Patres non solum latini (cf. v. gr. Aug. *De Trin. iv, 20*), verum etiam Græci ἱεὶον Πνεῦμα τοῦ Υἱοῦ ea ratione dicunt, ut inde Spiritus a Filio origo plane manifestetur, quod præ cæteris Petavius (*De Trin. vii, c. 4, § 8 seq.*) ostendit.

12. Sed omnem movet Photius lapidem, ut inane atque absurdam talem Paulini effati intelligentiam ostendat. In primis eodem artificio, quod c. 20 seq. circa verba Christi *Joan. xvi, 13*, adhibuerat, conclusionem e *Galat. iv, 6* deductam contrariam doctrinæ Christi effingit, adversariosque [183] Paulum cum Salvatore committere et injuria utrumque officere pronuntiat (c. 48). Deinde « Ubinam, inquit (c. 49), Paulus edixit Spiritum ex Filio procedere? *Esse* quidem *Filii* (neque enim alienus ab ipso, quod absit) et ille dixit et Ecclesia Dei, simul constitetur intelligiturque; procedere autem ex Filio neque ex ejus labiis divinis rebus repletis prodiit unquam, neque piorum quispiam scripto protulit, imo ne auribus quidem hanc blasphemiam excipere toleraret. (c. 49). » Inde exigit, ut nihil dicatur præter id quod dixit Apostolus, ut ejus verba retineantur nec tali expositione immutentur. Quo ista spectant: « Quare igitur non et tu hæc dicis, sed prave agis, omnia susdeque vertis et verbum D præconis pervertis et, quod gravius est, hanc tuam perversionem atque blasphemiam in ipsam doctoris

vocem immittis? (C. 56.) Dixit: *Spiritum Filii sui*. Recte omnino ac pro sapientia ipsi divinitus data. Tu vero quid vocem adulteras, et quæ quidem dixit, non dicis, quæ autem ne cogitavit quidem, quasi ab illo dicta prædicare non erubescis? » (C. 51.) Sed hæc, uti cætera ejusmodi, vana sunt declamatio; illud nnum quaeritur, quonam pacto ex Pauli verbis Latini suam doctrinam stabiliant; atque planum est non deesse iis argumenta quibus suam conclusionem confirmant. Hoc potius videndum est, quid Photio auctore Pauli phrasis τὸ Πνεῦμα τοῦ Υἱοῦ sibi velit. Is itaque potissimum ad nudam *consubstantialitatem* verba illa detorqueat; id illis indicatum censet, quod Spiritus non sit alienus a Filio (c. 49) quod ejusdem naturæ cum Filio, B ejusdem essentia, ejusdem gloria, ejusdem honoris et dominationis existat (c. 51). « Qui igitur dicit *Spiritum Filii*, naturæ quidem sine ulla differentia edocet unitatem, principium vero processions nullo modo simul indicat; unitatem secundum essentiam novit, eum qui æqualis naturæ hypostasim producit nulla prorsus ratione simul prædicat neque principium insinuat » (Ibid.) Deinde docet (c. 53) *consubstantialitatem* [184] esse Spiritum Patri, quia ex ipso procedit; *consubstantialitatem* Filio, « non quia ex ipso procedit (apage, cum neque ille huic propter generationem), sed quia ex unc et indivisibili principio ab æterno æquali ordine utrique progressio est. »

13. Verum denominationem Πνεῦμα τοῦ Υἱοῦ ac similes in *biblico* et *patristico* sermone ad unam *consubstantialitatem* referendam esse inane prorsus et falsum est Nam I) *latius* patet dictio: hic est illius, quam propositio: hic est illi *consubstantialis*. Quod in primis qui peculiarem tractatum contra asserentes Spiritum τοῦ Υἱοῦ dici διὰ τὸ ὁμοούσιον ἢ διὰ τὸ χορηγεῖσθαι ὑπ' αὐτοῦ τοῖς ἀξίως conscripsit, *Georgius Pachymeres* urget (*G. O. I, 305*) dicens: « Quilibet fatebitur τὸδε τοῦδε τινος εἶναι universalis prædicari (ἐπιπέλον εἶναι) quam τὸ ὁμοούσιον. Domus etenim hæc Socratis et sedes Platonis; sed non *consubstantialis* est, neque domus, neque sedes philosophis illis. » Revera nominativus Spiritus cum genitivo Filii nemini ingerit *consubstantialitatis* ideam. Verum II) nihil prodest si de iis solum agatur quæ *consubstantialia* nominamus. « Quod si, » ita pergit præfatus auctor, « in

(85) Græcum Mannelis textum dat Leo Allatus *Vindilo. syn. Eph. p. 124*: « Ἐπεὶ γὰρ ἐν τοῖς θεοῖς τὸδε τοῦδε, τῆς ὕλης καὶ τῶν ἐν αὐτῇ παρεπομένων ἀπληραμένων οὐθ' ὡς μέλος, οὐθ' ὡς κτήμα, οὐδὲ κατὰ τινα ὑπεροχὴν καὶ τοιαύτην ἄλλην οἰκειότητα λέγεται, κατὰ δὲ μόνον αἴτιον καὶ αἰτιατόν, ἐν ᾧ μόνον τὸ ἕτερον τοῦ ἑτέρου διακρίνεσθαι καταλαμβάνομεν (hæc Greg. Nyss. asserit. Vide infra art. iv, § 7, nota 1. Φανερόν, ὅτι καὶ τὸ λέγεσθαι ἴδιον εἶναι τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα κατὰ τοῦτον μόνον τὸν τῆς αἰτίας; λόγον δύναται καταλαμβάνεσθαι.

(84) Καὶ τὸ Πνεῦμα ἀναφορικόν ἐστίν ὄνομα καὶ πρὸς τὸν πνεύοντα ἀποδίδεται ἐξ ἀνάγκης, καὶ οὐ λέγεται πνεῦμα ἐξ ἐκείνου πάντως καὶ πνεῖται. Ὅτι

γὰρ ἀναφορικὰ τὰ ὑποστατικὰ ὀνόματα τῆς Τριάδος, οὐδεὶς ἀντερεῖ· ὑποστατικὸν δὲ τὸ τοῦ Πνεύματος ὄνομα τὸ Πνεῦμα τὸ ἄγιον λέγεται, ὡς περ καὶ τοῦ Πατρὸς ὁ Πατήρ καὶ ὁ Υἱός τοῦ Υἱοῦ· καὶ ἀναφορικὸν ἐξ ἀνάγκης, ὡς περ καὶ ταῦτα· εἴπερ οὐσία μὲν οὐκ ἐστίν, ἄλλο δὲ παρὰ τὰς ἀναφοράς καὶ τὴν οὐσίαν ἐν τοῖς θεοῖς οὐκ ἐστίν. Ὅς περ οὖν τὸν Υἱὸν διὰ τὸ ἀναφορικὸν ὄνομα εἶναι καὶ ἀποδίδεσθαι πρὸς Πατέρα, δεδιδμεν Υἱὸν τοῦ Πνεύματος λέγειν, ἵνα μὴ πατήρ αὐτοῦ νομισθῆ, οὕτω καὶ τὸ Πνεῦμα, ἀναφορικὸν ὄνομα ὄν, καὶ πάντως ἀποδίδεσθαι πρὸς τὸν πνεύοντα, ἐξ ἐκείνου καὶ πνεῖται, οὐ Πνεῦμα εἶναι λέγεται.

consubstantialibus etiam solis quærat, minime in-
veniemus, in consubstantialibus omnibus sequi hoc
hujusce esse, sed et in his etiam plurimis modis
deficere comperitur. Consubstantialis quippe Petrus
est Paulo et Petro Paulus; sed neque Paulus Petri,
neque Petrus Pauli. Ideo multo minus patebit τὸ
ὁμοούσιον quam τὸ τὸδε τοῦδέ τινος εἶναι καὶ λέ-
γεσθαι. Tunc enim omnino minus diffunderetur
consubstantialia, quam hoc alicujus esse et dici, si
hoc quidem illi ex altera parte non responderet
(οὐκ ἀντίστραφε), responderet vero ac congrueret
huic consubstantialia; cum vero minus sit et non
omne, quod est alicui consubstantialia, hujus dica-
tur, ampliori mensura consubstantiali inerit, minus
esse, quam illi, quod hujusce est. » Similiter Hugo
Etherianus (l. II, c. 20, p. 1225): Cum omnes
homines inter se sint consubstantiales, tamen
« nullus homo [185] in eo quod homo (vel alteri
consubstantialis) alterius esse dicitur. » Pergit III)
Pachymeres (p. 394): « Hoc concessio inquirendum
est, utrum magis se extendat causa (αἰτίου) an
effectus (αἰτιατόν). Sine dubio causa. Quare si quis
quærat, cur *lumen radii* dicitur (φῶς ἀκτίνος λέγε-
ται), stultum foret respondere: quia consubstan-
tiale est; sed si quis quæsierit: Quomodo hæc
consubstantialia sunt, tunc locum habet responsio,
quia hoc hujusce dicitur, licet in pluribus consub-
stantialibus id causa non sit. Sic et in proposita
quæstione quispiam audebit efferre. Si magis late
patet esse et dici Spiritum Filii, ut jam ex dictis
de consubstantialitate fateri debemus, si quis quæ-
sierit: Quare consubstantialis Spiritus Filio est?
commode respondebitur, quod Filii Spiritus dicitur
Spiritus sanctus; neque enim ascitilius (ἐπικτητόν)
est illi, ut nobis sunt ea quæ possidemus, sed æterno
ac naturali modo promanans. Sicut si quis quæreret:
Quare consubstantialis est Filius Patri? dicimus,
quia Patris Filius sit Filius; et est præterea ex
Patre secundum substantiam, sed non uti creaturæ.
At vero respondere ad quæstionem, cur Filii dica-
tur Spiritus, quod illi consubstantialis est, insulsa
est responsio et non juxta dialecticas leges. Minus
enim patet consubstantialia eo quod est hujusce
esse. Et quomodo quod minus sese extendit, illius
quod magis, causam esse fatebimur? Causa etenim
de pluribus vel paribus, si contra versatur, nun-
quam vero de paucioribus. » (P. 395.)

14. Alii vero Theologi et alias proferunt rationes,

(85) Marc. Ephes. in Confess. ap. Gregor. Cpl. Apol. cod. Mon. 27 f. 117 a.: « Ὁ δὲ Υἱὸς τοῦ Πνεύματος οὕτε ἐστὶν οὕτε λέγεται κατὰ τὸν Νύσσην Γρηγορίου.

(86) Georg. Schol. ad cap. 12 Ephesii (cod. cit. f. 210 a.) exinde demonstrationem a Latiniis peti docet, Μη δειν ἐπὶ τῶν θείων ἑλλην τινὰ σχίσιν πλην τῆς κατ' ἀλιαν νοεῖν, ὁπίταν ἕτερον ἑτέρου λέγεται εἶναι.

(87) Cyrilli. Alex. in Joan. xvi. (ap. Const. Melit. G. O. II, 674): « Ὅσπερ γὰρ ἐστὶν ἴδιον Πνεῦμα τοῦ Υἱοῦ φυσικῶς ἐν αὐτῷ ὑπάρχον καὶ δι' αὐτοῦ προελθόν, οὕτω καὶ τοῦ Πατρὸς. Respons. ad Orient. (Allat.

A quibus commentum illud destruitur. « Qui asserunt, ait Georgius Trapezuntius (G. O. I, 541, c. 4), Filii Spiritum dici κατὰ τὸ ὁμοούσιον, delirant. Cur enim non dicimus τὸν Πατέρα τοῦ Πνεύματος, cum ejusdem ac Spiritus naturæ sit? An non apertum inde remanet, eum qui Patrem Spiritus dicit, Spiritum dicere Filium et blasphemare? Et pariter eum qui Filium Spiritus dicit, utpote Spiritum in Patrem [186] transformantem? » Sane juxta illam expositionem cum tres personæ sint inter se consubstantiales, quælibet deberet dici alterius. Atqui abhorret ab hoc loquendi mos theologus et Christianus; et si qui paucissimi vel e schismaticis fuere, qui Spiritus sancti proprium dicerent Filium (cf. Const. Meliten. orat. 1, c. 37; G. O. II, p. 746), plurimi tamen id omnino rejecerunt, inter quos Marcus Ephesius « Filium, inquit, Spiritus sancti neque est neque dicitur secundum Gregorium Nyssenum (85). » Hujus enim hæc sunt verba: « Ὁ Υἱὸς τοῦ Πνεύματος οὕτε ἐστὶν οὕτε λέγεται, οὐδὲ ἀντιστρέφει ἡ σχετικὴ αὐτῆ ἀκολουθία. Sed si hoc non convertitur, id consubstantialitatem non denotat; si enim ad ὁμοούσιον foret referendum, jam e converso diceretur uti Spiritus Filii, sic Filius Spiritus. Præterea genitivus τοῦ Υἱοῦ vel indicat possessionem, proprietatem vel relationem quamdam; generativus id dicitur alicujus, quod ad eum quocunque modo pertinet. Sed ex principiis theologis Patrum relationes in divinis sunt relationes originis; nomina trium personarum ipsa sunt relativa, denotatur itaque hic habitudo originis (86). Neque secus ratio reddi posset, cur non dicatur Filius proprius Spiritus sancti, Pater proprius Spiritus. Proprietatem non habet divina persona in aliam, nisi habitudine principii. Recolantur quæ (§ 11) ex Bessarione adduximus. Quibus ista consonant Georgii Trapezuntii (l. c. p. 541, 542): « Quemadmodum Pater et Filius nomina sunt hypostaticum modum existendi (τὸν τρόπον τοῦ εἶναι) harum [187] hypostaseon indicantia, pari ratione et Spiritus nomen hypostaticum est, existendi modum ipsius manifestans. Ex Patre ergo et Filio spiratur, cum ambo sit Spiritus. » (Cf. eumd. ad Joan. Cubocl. c. 10, p. 487.) Accedit, quod juxta Patres Græcos eodem Spiritus modo proprius est Filii, quo est proprius Patris. Sed juxta eosdem Patres proprius est Patris ut ex eo procedens; juxta eosdem igitur est proprius Filii ut ab eo progrediens (87).

Vind. c. 26, p. 118): « Ἴδιον γὰρ τὸ Πνεῦμα ἐστὶ τὸ ἕγιον τοῦ Υἱοῦ, καθάπερ ἀμέλει καὶ τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς. Respons. ad Theodoret. Allat. l. c. p. 119, 120): « Ἦν γὰρ καὶ ἐστὶν αὐτοῦ τὸ Πνεῦμα, καθάπερ ἀμέλει καὶ τοῦ Πατρὸς, κ. τ. λ., ubi adducit Rom. viii, 8, 9. Deinde pergit: « Ἐκπορεύεται μὲν γὰρ ὡς ἐκ τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς τὸ Πνεῦμα τὸ ἕγιον κατὰ τὴν τοῦ Σωτῆρος φωνὴν (Joan. xv, 26), ἀλλ' ὡς ἀλλοτρίον ἐστὶ τοῦ Υἱοῦ· πάντα γὰρ ἔχει μετὰ τοῦ Πατρὸς, καὶ τοῦτο αὐτὸς ἐδίδαξεν (Joan. xvi, 15). Idem. in Joan. i, 32: « Ὅσπερ γὰρ τοῦ Πατρὸς, οὕτω δὴ καὶ τοῦ Υἱοῦ ἐστὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἕγιον. Basil. ad Amphilocho. (Const. Melit. G. O. II, 665,

Ergo non diversimode dicitur Spiritus Patris et A Patre et Filio esse diversam (90); tunc [189] enim Spiritus Filii, sed eodem plane modo et utrumque ad originem refertur. Basilius c. *Eum.* II, n. 34 probat Spiritum ex Patre esse, ex eo, quod dicitur Spiritus Dei, sicut Spiritus Filii; legitime ergo probabitur ex Filio esse, eo quod dicitur Spiritus Filii. Diserte Cyrillus statuit: quod proprium est Dei, id ex ejus essentia est; proprium dicitur alicujus, quod ex ejus essentia est (88); [188] sed juxta eundem (infra III, § 9) quod ex essentia Patris vel Filii est, id quoque ex eo est. Ratum omnino esse debet ex Patribus, æqualiter esse Spiritum tum Patris tum Filii. Hinc Hugo Etherianus (l. I, c. 4, p. 1200, 1201): « Si ab uno solo duorum processionem Spiritus haberet, duorum non esset æqualiter commune et indifferenter, sed præcipue illius, ex quo proveniret; at vero Spiritus est alterutrius (utriusque) æqualiter et indifferenter; non enim minus Filii et magis Patris est, quare non ab uno solo duorum procedit Spiritus. » Et rursum (l. I, c. 6, p. 1203): « Æqualiter atque indifferenter ab utroque Spiritus habetur; igitur æqualiter atque indifferenter ab utroque idem Spiritus emittitur (89). » Si Spiritus proprius Patri ob processionem, ob eandem proprius erit Filio. Quare Rattramus (l. II, c. 4, p. 254): « Unde Patris est Spiritus, quia procedit a Patre; hinc quoque Filii pariter est, quia procedit a Filio; non enim duo, sed unus est Spiritus, nec enim alius dicitur esse Patris et alius Filii Spiritus, sed unus amborum; procedit ergo ab utroque. » Et rursum alio modo premi Photius potest, dum statuit, proprium Spiritum Filii vel Patris ob consubstantialitatem dici, consubstantialitatis vero cum Spiritu rationem in

666): Ἰησοῦ Πνεῦμα ὀνομάσας αὐτὸ, καθάπερ Θεοῦ, καὶ νῦν Χριστοῦ προσειπόν, καθάπερ καὶ Θεοῦ Πνεῦμα ὡς τοῦ ἀνθρώπου. Cf. Maxim. ap. Beccum epigr. 11, (G. O. II, 622, 623); atque Beccum in Camat. c. 23, epigr. 5, (G. O. II, 335, 563); Constant. Meliten. oral. 1, c. 35, 36 (id. II, 740 seq.); Georg. Trapez. (l. 486 seq.), Leon. Allat. *Vind. syn. Eph.* c. 35, p. 157 seq.

(88) Cyrill. serm. ad Nest. (G. O. II, 620): ὡςπερ γὰρ ἴδιον ἀνθρώπου, καὶ μὴν καὶ ἐκάστου τῶν ἑτέρων ζώων, τὸ ἐξ αὐτοῦ κατὰ φύσιν γεγεννημένον, οὕτως ἴδιον Θεοῦ τὸ ἐκ τῆς οὐσίας αὐτοῦ νοοῦ' ἂν εἶναι καὶ λέγοιτο.

(89) Cf. eundem l. I, c. 16, p. 1211; l. III, 11, 12, p. 1246 seq.

(90) Ad id Hugo Ether. l. II, c. 20, p. 1233 hæc respondet: « Neque hoc videtur esse verum, ut Spiritus ideo sit Filii, (s. Filio consubstantialis), quod ex una causa et indivisibili ante sæcula æqualiter utrique progressio. Inconvenientia enim sequuntur et hoc nuntiantem: nempe secundum quod sunt ex una causa, unividentur ambo. Non enim tot, sed *hujusmodi* ostenduntur ex eo, quod secundum unionem non intercedat numerus. Impossibile est enim aliqua numerari in eo quod nihil differunt, cum secundum distantiam tantum numerum nanciscantur; at vero secundum quod Spiritus est Filii, differens ab ipso et quasi altera persona ostenditur nihil quippe sui ipsius esse potest. Quare non ideo est Filii et ei consubstantialis, quod ex una causa et indivisibili ante sæcula æqualiter utrique processio. » Cf. quæ Hugo iterum, l. III, c. 4,

non omnino eodem modo « æqualiter et indifferenter » Patris et Filii foret Spiritus, sed plane diverso modo, quod Patribus contradiceret. Denique alii theologi advertunt, etiamsi Photio concedatur, phrasim Πνεῦμα τοῦ Ἰησοῦ ad consubstantialitatem esse referendam, tamen immota manere Latinorum argumenta (91), quod ex infra (art. IV, § 20 fin.) dicendis luculentius patebit.

15. Illud vero quod dictum fuit, non vice versa dici Ἰδὸν τοῦ Πνεύματος, confirmari potest etiam ex theologo non ignobili, cujus fragmenta ipse nobis Photius servavit. Jobus enim monachus, *De incarnat.* lib. VII (in *Biblioth. Photii*, cod. 222, p. 318, 319, ed. 1601) de eo agens, quod Filius apud Patres dicitur manus, dextera, etc. (92), notat, recte dici digitum manus esse, non vero manum digiti; sic Spiritum dici Filii, non vero Filium Spiritus, sicque de hac re disserit, ut congruum omnino suppeditet pro Latinorum doctrina argumentum (93). Quod si quis opponat, et Patrem [190] esse Filii, quemadmodum Photius c. 52 arguit dicens: « An igitur propterea et e converso Patri tribues generationem? » responderi potest, nihil obstare, quominus *Pater Filii* dicatur, sed multum obstare, quominus *Filius* dicatur *Spiritus sancti*; non propterea Patrem generari dicendum, quia Filii esse dicitur, neque Latinos ad id statuendum adigi. Sane Pater et Filius sunt relativa nomina et talia, quæ *per se originis relationem* declarant, quæ alter ex altero, ex Patre Filius, non ex Filio Pater; *Pater Filii* est et dicitur Pater, Filius vero *Patris Filiius*. Spiritus quoque relativum nomen est (veluti spiratus), si in ecclesiastico loquendi usu et perso-

p. 1241, de hac re disputat quæque non semper satis ad rem accedunt, ac Georgium Metoch. *G. O. I.* 975 seq., 931 seq.

(91) Bessar. ep. ad Alex. Lasc. (Cod. Mon. 27 f. 49 b.): Et οὖν διὰ τὸ ὁμοούσιον λέγεται Πνεῦμα τοῦ Ἰησοῦ, σὺζώνται ἄλλοι πᾶσαι αἱ τῶν Λατίνων ἀποδείξεις, αἷς αὐτοῦ λέγεσθαι τὸ Πνεῦμα Ἰησοῦ ἐπιχειροῦντες καὶ ἐξ αὐτοῦ αὐτὸ ἐκπορεύεσθαι δεικνύουσιν. Hæc dicit occasione textus Greg. Nyss. de quo § 6, nota 10.

(92) Cf. Iren. v, 1, 6; Tert. *C. Prax.* c. 13; Euseb. in *psal.* LIX, 7; Cyrill. *Glaph. in Exod.* l. II, thes. 13 (ap. Becc. *G. O.* II, 659, 640).

(93) Χεῖρ μὲν καὶ βραχίον καὶ σοφία καὶ λόγος τοῦ δὲ ἀνθρώπου λέγεται, ἀλλ' ὁ ἀνθρώπος τῆς δεξιᾶς ἢ τῆς σοφίας ἢ τῶν ὁμοίων οὐκ ἂν μὴ ῥηθῆι. ὡςπερ οὐδὲ τοῦ κλάδου φαμὲν τὸ δένδρον, ἀλλὰ τὸν κλάδον τοῦ δένδρου· καὶ τὸ Πνεῦμα δὲ δάκτυλος ὀνομάζεται Θεοῦ· καὶ ἐπεὶ ὁ δάκτυλος τῆς χειρὸς, εὐλόγως οὐ μόνον τοῦ Πατρὸς, ἀλλὰ καὶ τοῦ Ἰησοῦ, ἥτις ἐστὶν ἡ πατρικὴ δεξιὰ, λέγεται· ἀλλ' οὐ τὸ ἀνάπαλιον ὁ Ἰησοῦς τοῦ Πνεύματος· οὐδὲ γὰρ ἡ χεῖρ ῥηθῆι ἂν τοῦ δακτύλου. Et rursum, lib. VIII, (id. p. 328) ad quæstionem: Cur Spiritus sanctus non sit Filius. Τὸν μὲν Ἰδὸν γεγεννησθαι διδρασκόμεθα, ἐκπορεύεσθαι δὲ τὸ Πνεῦμα θεοπροπῶς ἐμυθήθημεν· διὰ τοῦτο γὰρ καὶ Πνεῦμα μὲν τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Ἰησοῦ τὸ ἅγιον Πνεῦμα εἰρηται, ἐπεὶ καὶ παρ' ἡμῖν ἐκατέρου τούτων Πνεῦμα λέγεται, Πατὴρ δὲ ἡ Ἰησοῦς τοῦ Πνεύματος· οὐδέ γὰρ παρ' ἡμῖν. Similia habet Photius, *Amph.* 189; Mai, *N. C. I.* p. 185, 184.

naliter (94) accipiatur; attamen per se non ita relationem originis manifestat, sicut Patris et Filii nomina. « Per se enim Spiritus neque ad Patrem refertur, neque ad Filium » (Bessarion supra § 11 et Joan. Theologus infra art. seq. § 1) « sed ad spirantem » (ibid.). Ex hinc jam disparitas patet. [191] Dum dicitur Pater Filii, intelligitur Filii Pater; nec potest Filius pro principio sumi, Pater pro principio; sed si dicitur *Filius sancti Spiritus*, verba indicant Filium a Spiritu originem habere, Spiritum esse Patrem, quod absurdum. Pater Spiritus dici nequit, quia tunc Spiritus foret Filius, Filius Spiritus dici non potest, quia tunc Spiritus foret Pater. Aliud est esse alicujus simpliciter, aliud esse Patrem vel Filium alicujus; porro Pater non dicitur Filii esse proprius simpliciter, sed Filii Pater; id subintelligitur, quod ejus sit Pater. Pari modo diceretur Spiritus spirantis esse et spirans Spiritus sancti spirator seu *προβολεύς Πνεύματος*. Hæc vocabula sibi ad amussim respondent et ad ideum pertinent genus, adeoque confusionem arcent. Recte rursum dicitur: Pater et Filius sunt *προβολεῖ;* (*προβολεύς*) Πνεύματος, sed non simpliciter: Pater et Filius sunt Spiritus sancti.

16. Neque vero, quod subdole ac perverse Latinis ascribit Photius (c. 59), ii unquam docuere: Quod alicujus esse dicitur, ex eo vel ab eo est. Potest certe hoc illius dici vel ut possessio possidentis vel ut pars totius vel ut effectus causæ vel ut forma seu qualitas subjecti, etc., quocunque demum nomine genitivus casus cum nominativo subjecti conjungi potest, qua late patet genitivi usus. Latini non dicunt de quocunque, quod dicitur esse alicujus, id ab hoc existere; sed id dicunt de personis, nec de personis quibnslibet, sed de personis divinis. Creaturæ quoque sunt Patris et Filii; sed non propterea a creaturis procedunt Pater et Filius. Ex qualitate atque caractere subjecti determinatur, quomodo ad aliud pertineat id, quod ejus dicitur esse. Quicunque alterius dicitur, ad eum quodam modo pertinet; vel ut servus vel ut necessarius, etc., relationem ad ipsum habet. Porro a divinis omnes ii respectus excludendi, qui divinas non decet hypostases, ut servitus vel ministerium; ea *σχέσις* [192] statuenda, quæ divinis concordat (95). Hæc porro est originis habitudo (§ 14), relatio inter prin-

cipium et principiatum. Sicut calor solis dicitur calore a sole causatus, sicut fructus arboris fructus ab arbore productus, ita Spiritus Filii est Spiritus per Filium emissus, ut principiatum principii est. Vane ergo colliguntur exempla similium dictionum, ubi de divinis personis sermo non est. (Phot. c. 57 seq.) Dicitur Spiritus sapientiæ, spiritus intellectus, spiritus scientiæ, dilectionis, adoptionis filiorum, promissionis, fidei, et alia hujusmodi (96); sed sapientia, intellectus, scientia, etc., non sunt personæ divinæ; verum dona et charismata, « quorum Spiritus sanctus fons ac largitor glorificatur, » ut ipse Photius (c. 58) bene novit; hæc effectus, fructus, donationes, ac veluti possessio sunt Spiritus sancti; in his genitivus longe aliam habet significationem. « Nequaquam, ait Hugo Etherianus (l. II, c. 20, p. 1256), hoc modo (ut Spiritus consilii, fortitudinis, timoris, etc.) Filii nuncupatur Spiritus; Filii sane Spiritus, uti Patris æque ac indifferenter censetur. Intellectus vero, gratiarum et donorum dicitur Spiritus ut dator et effectiva illorum causa. » Sed, multo uberius idem [193] auctor jam ante (c. 15, p. 1228) contra Theophylactum eandem rem pertractaverat. Atque præ cæteris hoc urget: « Ad hoc... scilicet aliud esse, ex aliquo, et aliud alicujus, eadem in pluribus convenire inveniuntur. Nam pars quidem totius est et ex toto, et arboris fructus et ex arbore, et spuma maris et ex mari; et sicut impossibile est, fontis esse aquam et non ex fonte, sic impossibile est Spiritum esse Filii et non ex Filio, aut Patris et non ex Patre, Filium Spiritumque; Pater vero non in eo quod sit alicujus ut ex aliquo, sed in eo, quod generat Filium, ejus dicitur. » Secundum hanc doctrinam bene dici potest, quædam ita alicujus dici, ut etiam ex eo sint, quædam vero non ita; quæ priori modo alicujus dicuntur, manifeste inde dignosci, quod alia ratio, cur hujus dicantur, locum omnino non habeat, vel nexus talis inter utrumque intercedat, qui id per se patefacere possit. Deinde ad illud Theophylacti: « Dicitur Spiritus esse Filii, secundum quod unitas est Filius et virtus et sapientia, sanctus vero Spiritus et unitatis et fortitudinis et sapientiæ Spiritus apud Isaiam describitur, » observat Hugo virtutem, sapientiam, unitatem tribus personis convenire et per se esse nomina essentialia; si essentialiter au-

(94) Videlicet nomen Spiritus tum essentialiter tum personale esse potest. Cf. Thom. Sum. 1, q. 36, a. 1 in corp. et ad 1. Jam Aug. De Trinit. V, 11; XV, 19 id præclare enarrat: « Quia Spiritus sanctus communis est ambobus, id vocatur proprie quod ambo communiter. » Cf. et Hugon. Ether. l. III, c. 3, p. 1240 seq. Pariter Patris nomen essentialiter quoque usurpatur, non tantum personaliter; sed priori modo non nisi ad extra, ad creaturas dicitur, ut Matth. VI, 26, 32; x, 29, et tunc tribus personis convenit. De hac acceptione hic non est sermo. Si Spiritus alicujus esse dicitur, ut recte notat Bessar. (ep. ad Alex. Lascar. c. 6), non absolute seu essentialiter sumitur, sed relative.

(95) Egregie Leo M. serm. 1, de Pentec. (Ball. serm. 75; Patrol. ed. Migne tom. LIV, p. 403),

cap. 3: « Cum in personarum proprietatibus alius sit Pater, alius sit Filius, alius Spiritus sanctus, non tamen alia Deitas, nec diversa natura est. Si quidem cum et de Patre sit Filius unigenitus, et Spiritus sanctus Patris Filiique sit Spiritus, non sicut quæcunque creatura, quæ et Patris et Filii est, sed sicut cum utroque vivens et potens, et sempiterna ex eo quod est Pater Filiique subsistens. »

(96) Vidit acute Photius, cum Filius dicatur veritas, virtus, sapientia expressiones Πνεύμα ἀληθείας, δυνάμεις, σοφίας eodem modo intelligi posse, quo Πνεύμα Ἰησοῦ; ideo ponit alias dictiones, ut Sp. fidei, Sp. promissionis, Sp. revelationis, etc., in quibus adversarii Filii nomina invenire nequeant (c. 58). Sed eo ipso jam subjectum non est amplius idem illud, de quo Latini ita statuunt.

muntur, nihil sane hic explicatur; si vero *personally* et prout Filio *appropriantur*, eadem Latinorum argumenta recurrunt. Præterea exempla varia ab adversariis allata sic repellit: « Deus dicitur (Deus) Abraham ut creator et Dominus Abraham, forsân vero et ut amicus illius; intellectus autem et fortitudinis et similium ut *efficiens causa* dicitur. Sed Spiritus dicitur Filii et Patris, ut ex Deo ens et ipse Deus, non ut adventitium adveniendi extrinsecus (hoc enim quis asseverare audeat?) sed ut plenitudo ejus, qui certe non aliter sano intellectu comprehendi potest, secundum quod tertius dicitur a Patre..., nisi ex Filio habere substantiam intelligatur et consideretur; hic utique Spiritus juxta Domini vocem *Veritatis* est, quia dicitur Spiritus veritatis; qui [194] profecto, in quantum *Veritatis* est, in tantum *Filii* existit, et ex ipso existentiam sortitur... Si (Spiritus sanctus ex Veritate non habet esse, adveniens et adventitia est ejus veritas; cum ipse Veritatis prædicetur, et ejus dicitur esse. Igitur sicut est Veritatis, sic et esse et subsistere habet ea Veritate, et ex ipsa, Filio scilicet, procedit secundum personarum ordinem. »

17. Objicit sibi Photius (cap. 59) in adductis Bibliorum testimoniis (c. 57), ut *Isa. xi, 2; II, Tim. 1, 7; Galat. vi, 1; Exod. xxxi, 2, 3*, aliisque, non ipsum Spiritum sanctum intelligendum, sed dona et charismata ab eo promanantia quæque ipse largitur; sed nihil hoc adversarios juvare contendit, quia secundum eorum legem ratiocinari ita debemus: inde procedit Spiritus, cujus dicitur, sive persona Spiritus sive charisma intelligatur; ergo non charisma producit sapientiam, filiationem, fidem, etc., sed sapientia, filiatio, fides, etc., producant charismata. Imo cum juxta adversarios idem sit dicere Πνεῦμα ac dicere charisma, tot erunt ipsis Πνεῦματα quot χαρίσματα et quodlibet horum pneumaticum sive charismatum in duo dividetur, quorum unum producat, alterum producat, unum donet, alterum donetur, fides fidem, intellectus intellectum et sic deinceps donet. Sed absurdæ plane ejusmodi sunt conclusiones. In primis docent Latini, πνεύματος vocem multipliciter usurpari; significare interdum ἐνέργειαν, δύναμιν haud per se subsistentem, significare aera, ventum, flatum, etc.; cum vero cum articulo ponatur, plerumque rem certam, singularem ac regulariter subsistentem notare; in Bibliis, ut jam advertit Didymus, l. i *De Trin.*, τὸ Πνεῦμα communiter dici Spiritum sanctum; posse vero et τὸ Πνεῦμα dona Spiritus sancti significare figura metonymiæ, qua pro effectibus persona effectrix ponitur, ut *Ephes. iv, 23; I Thess. v, 19; I Joan. iv, 1* (II. Kilber. *Theol. Wirc. Tract. De Deo uno et trino* disp. 6, c. 2; art. 1. §n. n. 343). Et recte in multis Bibliorum locis per Spiritum [195] intelligunt charismata, ut jam pluralis τὰ πνεύματα v. gr. *I Joan. iv, 1*, ostendit. Sed inde non sequuntur, quæ comminiscitur Photius; nam cano-

nem illum a Photio Latinis ascriptum nemo admittit eorum (§ 16) et hinc ratiocinatio *illi unice, superstructa* cadit; non est genitivus hic causam indicans, sed effectum denotat; non sunt divina personæ sapientia, fides, revelatio, etc. Atque licet sensu vero et biblico πνεύματα dicantur charismata et tot possint haberi πνεύματα hac significatione sumpta, quot charismata: tamen hæc non dividuntur in duo, ut ex falso supposito arguit Photius (c. 59, 60). Sed his puerilibus ludis non est immorandum.

18. Sed alias quoque rationes in promptu habet Photius, quare Spiritus Filii dicatur. Quarum una licet in opere non fusius explicata, tamen in titulo expressa et sæpius insinuata (97) est: quod Spiritus a Filio mittatur et suppedietur dignis fidelibus. Hanc rationem sedulo exornarunt Photii sequaces eamque catholici theologi accurate refutarunt. Etenim I) etiamsi ad missionem referatur quod Spiritus dicitur Filii, adhuc processio exinde deduci potest, cum missio temporalis æternæ processioni innitatur (§§ 3, 4). II) Spiritus a Patribus dicitur proprius Filii secundum naturam; sic Basilius l. 1, c. *Eunom.* explicat Πνεῦμα Χριστοῦ, ὃ; κατὰ φύσιν φησεωμένον αὐτῷ (Gregor. Cpl. *Apolog. contra M. Ephes. Confess.* cod. Mon. 27 f. 117 b, hoc textu præter alios utitur); sed natura est æterna et si quid natura proprium alterius, ejus rei ratio nequit ex temporariis repoti; est proinde Spiritus proprius Filii non aliquo alio respectu, sed prout est divina persona, et inde ex ipso est. III) Causa, sic ratiocinatur Georgius Pachymeres, (l. c. *G. O. I, 390* seq.), prius intelligi debet quam effectus; et sempiternum in personis divinis prius quam effectus earum [196] qui sunt temporales. Spiritus sanctus ideo in tempore suppedietur fidelibus a Filio, quia est et dicitur Spiritus Filii; hoc est veluti causa, illud veluti effectus. Ergo quod Spiritus dicatur Filii, ex eo ratio non peti potest, quod donetur a Filio dignis. Eodem modo Bessarion (epist. ad Alex. Lasc. c. 7; *Hard. IX, 1067*): « Quod si quis dicat: Ideo dicitur Spiritus Filii, quia ex eo mittitur, falsa est ratio; e converso namque quia ejus est, mittitur ab eo; priora enim sunt causa posteriorum (non vice versa). Prius autem est, quod Spiritus sit Spiritus Filii; posterius vero, quod mittatur ab eo. » IV) Non minus opportuna sunt, quæ disputat Hugo Etherianus (l. 11, c. 20, p. 1235): « Non dicitur Spiritus Filii ut consubstantiale et qui mittitur per ipsum, ut Photii declarat descripto; aut enim æternaliter est Filii perque ipsum æternaliter mittitur, aut prius Filii erat, quam per ipsum mitteretur. Quod si antequam mitteretur, Filii erat Spiritus, non quia per ipsum mittitur, ejus existit. Et rursus si per Filium Spiritus æternaliter mittitur, aut mittitur Filio cum Patre mittente ipsum, aut tanquam per instrumentum mittitur per Filium, veluti per arcum mittitur

(97) Vide art. præced. § 9

sagitta; sed hoc est impossibile, eo quod alia natura sit causæ, et alia instrumenti; alienus foret Filius a Patre, ut instrumentum ab artifice. Quare mittit Filius et habet Spiritum omnino, quemadmodum et Pater, qui scilicet Spiritus neque in eo quod mittitur alicubi (i. alicui) consubstantialis est. Profecto quæ minime substantialiter insunt, substantialia esse non possunt. Quomodo enim a proprietatibus ad substantiales qualitates, scil. substantiales differentias rationem transferri possibile? Existimo non recto. Non enim est proprietas idem substantiali qualitati; propterea non potest transigi consubstantiale in proprietatem communitatem. Ergo Filius Dei est Spiritus dator et ejus emissor ut suæ plenitudinis. Est enim ejus plenitudo Spiritus sancti sicut Joannes inquit: *Nos de plenitudine ejus omnes [197] accepimus* (Joan. 1, 16), videlicet de Spiritu ejus. Quod si Spiritus in eo quod persona, Filio non communicat, plenitudo Filii non communicat Filio; item si Spiritus non est ex Filio, quod est inconveniens; cum ergo ex Filio, et ex ipso procedit. Hoc qui negant, asserere videntur non propria virtute per Spiritum fecisse miracula. » Præterea V) si Filius dat Spiritum, sane ipsum habet; sed quidquid habet ut Filius, id non ex gratia habet, sed natura, id ab æterno habet. Hinc rursus Hugo Etherianus (l. II, c. 41, p. 1226): « Non habet Filius Spiritum secundum participationem, qui per se vita, per se lux, et per se veritas existit; nec ab alio modicum quid ipsius Spiritus accipit, ut ideo impotens sit emittere ipsum, cum Pater ad plenum hoc queat facere. Quod semper habuit, quomodo ab alio accepit? Quid autem Apostolis plus habet, si Patrem interpellando mittat Spiritum, non habens per se neque ex se prodeuntem? Quare mittit et emittit Filius Spiritum, sicut Pater... In prophetis, in apostolis et in Christo unus Spiritus sanctus loquebatur, sed tamen aliter ab illis et aliter a Christo idem Spiritus habebatur. Nam Christus per se Spiritum, illi vero per Christum habebant. » Et denuo (l. III, c. 42, p. 1248): « Spiritus Filii est aut ratione naturæ aut ratione

A gratia. At Dei Verbum nihil ex gratia, quia Deus est, possidet; quare nihil adjectum, nihil habet nuper adveniens, sed ut a principio constiterant exuberantia divinæ ratione consistunt naturæ, videlicet naturaliter. » Similiter Beccus in Camat. *Animadv.* c. 2 (G. O, II, 294): « Si a Patre uti ex eo existens datur Spiritus, per Filium vero non uti ex eo existens, quis denuo non existimaverit uti a servo et administro (διακονικῶς καὶ ὑπηρετικῶς) per Filium Spiritum dari? »

19. Usitatissimum Græcis heterodoxis effugium hoc loco commemorandum est, quo statuunt sæpenumero Patres largitionem donorum et missionem temporalem intellexisse, [198] non vero æternam processionem (98), dum Spiritum per Filium effundi, prodire, manifestari ac suppeditari dicunt. Evertunt hanc exceptionem quæ præmissimus, evertunt ipsa Patrum verba, quibus dicunt Spiritum effundi a Filio sicut a Patre et ita ut connaturalis Spiritus ei sit, quod de donis per se dici nequit, effundi Spiritum a Filio ex propria natura atque substantia (99), aliaque hujusmodi sexcenta. Neque solum dona ac charismata fidelibus dantur, sed ipse Spiritus sanctus qui in eis inhabitat (Petav. *De Trin.* VIII, 4 seq.), quod frustra a Græcis plane negatur. Late [199] de his disputant Hugo Ether. (l. III, c. 48, p. 1254 seq. Cf. II, 13, 14, p. 1228 seq.); Beccus (*Orat. de un. Eccl.* c. 16-19 ad Theod. I, 1, c. 2 in Camat. *Animadv.* et epigr. 8, G. O. I, 104 seq. II, 89 seq. 320-323, 586 seq.); Constantin. Meliten. (*orat.* 1, c. 20; ib. 2, 682 seq.); Georgius Trapezuntius (*De proc. Spiritus sancti* ad Joan. Cub. G. O. I, 479 seq. 482 seq.); Bessarion (*Or. dogm.* c. 8. epist. ad Alex. Lasc. 7, Hard. IX, 361, 1063); Bellarmin. *De Chr.* II, 22); Leo Allatius (*Vind. syn. Eph.* c. 47, p. 229 seq. c. 51, p. 236; c. 55, p. 354-357). Unum Hugonem Etherianum adducamus, qui (l. c.) scribit: « Licet apostoli et prophetae in tempore a Christo Spiritum acceperint, Dei tamen Filius non in tempore Spiritum habere cœpit, neque idem Spiritus a Filio exire initium sumpsit per tempus aliquod (1). Sane a diebus æternitatis, sicut Filius

(98) Id urget potissimum Theophanes Procopowicz, op. cit. cap. 1, p. 3, 14, 15, abutens vel iusciit et imprudentis vel etiam malevoli in hac materia Anastasii Bibliothecarii verbis, qui in ep. ad Joh. Diac. (Galland. *Bibl. PP.* XIII, p. 31) ista scripserat: « Præterea interpretati sumus ex epistola ejusdem sancti Maximi ad Marinum scripta presb. circumstantiam de Spiritu sancti processione, ubi frustra causari contra nos innuit Græcos, cum nos non causam vel principium Filium dicamus Spiritus sancti, ut autumant, sed unitatem substantiæ Patris ac Filii non nescientes, sicut procedit ex Patre, ita eum procedere ex Filio, missionem nimirum processionem intelligentes, pie interpretans, utriusque linguæ gnaros ad pacem entriens, dum scil. et nos et Græcos edocet secundum quiddam procedere et secundum quiddam non procedere Spiritum ex Filio; difficultatem exprinendi de alterius in alterius linguæ proprietatem significans. « Quam sententiam merito non insulsam castigat Petavius, *De Trin.* I, VII, c. 17, n. 12, in fine.

(99) V. Gr. Cyrill. ad Theod. (Allat. *Vind.* 353) « Ὅς ἐκ Θεοῦ Πατρὸς Λόγος· καὶ ἐξ ἰδίας ἡμῶν ἀναπηγάξει φύσεως. Idem in verba: *Vidi descendentem Spiritum* (Bec. epigr. 4, 561, 562): Οὐ γὰρ εἴηπου πρὸς τοσαύτην ἀλογίαν καταδησάμεθα καὶ ἡμεῖς, ὡς οἰεσθαι μαθεκτὸν ἐν τῷ κατὰ φύσιν Υἱῷ τὸ Πνεῦμα ὑπάρχειν, καὶ οὐχὶ μᾶλλον οὐσιωδῶς ἐμπεφυκὸς, ὡς περ ἀμέλει καὶ αὐτῷ τῷ Πατρὶ ὡς περ γὰρ τοῦ Πατρὸς, οὕτως δὴ καὶ τοῦ Υἱοῦ ἐστὶν τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον... τίνα οὖν τρόπον ἀπομεριούμεν τὸ Πνεῦμα τοῦ Υἱοῦ, τὸ οὕτως ἐμπεφυκὸς καὶ οὐσιωδῶς ἠνωμένον, δι' αὐτοῦ τε προσκύπτων, καὶ ὑπάρχον ἐν αὐτῷ φυσικῶς, ὡς μηδὲν ἕτερον εἶναι νομίζεσθαι παρ' αὐτόν;... Ἀπαράλλακτος ἡ τοῦ Χριστοῦ ὁμοῦτης πρὸς τὸ ἴδιον αὐτοῦ καὶ παρ' αὐτοῦ κατὰ φύσιν προχέομενον Πνεῦμα.

(1) Idem l. n, c. 15, 16, p. 1229, 1250 ex Bibliis et Patribus inculcaverat, Christum non accidentaliter, non ex adjectione vel extrinsecus, sed ex se ipso ut Dei Filium Spiritum plenitudinem habuisse, quam in rem et Cyrilli Alexandrini anathematismo

a Patre generatur, ita Spiritus sanctus ab utroque A omnibus *disciplina* censetur. Lux quoque solis perennis est; quandiu nobis oritur, diem vocamus, brevis attribuentes ei temporis spatium. » Quibus exemplis aliud copulat duce Hieronymo ex incarnatione desumptum, quæ velut jam ab initio sæculi facta perhibetur, ac deinde (p. 1255 C.) pergit: « Quod si unitas mysterii Dominicæ incarnationis in Filio principium temporis non habuit, multo minus credibile est missionem Spiritus sancti a Patre ac Filio in alterutro eorum incepisse sub tempore. » Præterea idem auctor contra Theophylactum aliosque, qui arguebant Spiritum non ter vel sæpius datum discipulis, [201] neque verbis *Joan. xx, 22*, neque ante Christi e mundo discessum, sed priores ante Pentecosten donationes ad Spiritus dona esse referenda, ac *Joan. xx, 22* ad donum duntaxat dimittendi peccata (2), inter alia docet (l. II, 13, p. 1228) ex Gregorio Nazianzeno et Gregorio I. Romano, Christum non dedisse solum donum quoddam, sed ipsum Spiritum sanctum. Quod denuo (c. 15, p. 1229) aliis argumentis confirmare studet, Chrysostomi, quæ contraria esse verba videbantur, explanans et in verbis ipsis: *Accipite Spiritum sanctum* insistens. Si quis vero dicat non nisi donum remittendi peccata datum fuisse, « attendat, ait Hugo, si hujusmodi virtus separabilis sit. Sed patet, quod non sit separabilis, cum nihil secundum accidens divinis insit hypostasis; ergo dum *dat Spiritum*, largitur *totum, non partem.* » Deinde docet Christum in die resurrectionis dedisse *totum Spiritum, sed non secundum omnem operationis speciem*, in die vero Pentecostes dedisse *secundum omnem in ipsis operationis speciem*; distinctiones fieri ad personarum discretionem et propter operationum in ipsis apostolis efficaciam (3). « Ad hoc — [202] ita prosequitur — insufflasse Christus ut emissor in eo *quod Deus* in faciem discipulorum creditur, tum ut per hoc intelligeremus Spiritum vere de illo procedere, ut de profundo corporis ejus ille flatus evaporabat sensibilibiter (4), tum quod ad habendum et quasi possidendum Spiritum eis daret, quod in die Pentecostes

nono utitur adnectens Theodoretii oppositionem ac Cyrilli responsum una cum testimonio ex ejus ad Nestorium epistolis.

(2) Theophylact. apud Hugon. II, 13, p. 1228; apud Beccum *Gr. orth.* I, p. 220, 221; Nicol. Methon. *Sylog.* in cod. Mon. 66 f. 81 b. cap. 35: *Et ὁ αὐτὸς Παράκλητος ἐδόθη τότε διὰ τῆς ἐμφυσήσεως, ἀλλὰ μὴ τὸ χάρισμα τῆς ἀφέσεως τῶν ἁμαρτιῶν, ὡς αὐτίκα δεδήλωκεν ἐπειπὼν ὁ Σωτὴρ "Ἄν τινων ἀρῆτε τὰς ἁμαρτίας, ἀφίενται (Joan. xx, 23)· οὐδὲ γὰρ ὁ λόγος καὶ τὰ χαρίσματα καλεῖν πνεύματα· τίνος; ἢ κατὰ τὴν γῆν παρουσία; ἢ γὰρ τοῦ αὐτοῦ καὶ περὶ τῆς, ἢ ἑτέρου, καὶ ποῖον τοῦτο;*

(3) Præclare Greg. Nazian. orat. 37, p. 608, tres veluti gradus communicationis Spiritus distinguit: primum (τὸ πνεῦμα) ἐν ἀρχῇ τοῦ εὐαγγελίου δυνάμεις ἐπιτελοῦν, deinde ἐκφυσώμενον (*Joan. xx, 22*), postea ἐν γλώσσαις πυρίναις φαινόμενον. Insigni verborum majestate Leo M. sermone 2 de Pentec. c. 3, 4. (Bailler. 76, p. 405 seq. ed. Migne): « Non ambigamus, quod cum in die Pentecostes discipulos Domini Spiritus sanctus implevit, non fuit inchoatio

muneris, sed adjectio largitatis; quoniam et patriarchæ et prophetæ et sacerdotes omnesque sancti, qui prioribus fuere temporibus, ejusdem sunt Spiritus sanctificatione vegetati, et sine hac gratia nulla unquam instituta sacramenta, nulla sunt celebrata mysteria, ut eadem semper fuerit virtus *charismatum*, quamvis non eadem fuerit *mensura donorum*. Ipsi quoque beati Apostoli *ante passionem Domini* sancto Spiritu non carebant, nec potentia hujus virtutis aberat ab operibus Salvatoris. . . . Sed illi perfectioni, quæ erat discipulis conferenda, major gratia et abundantior inspiratio servabatur, per quam et quæ nondum acceperant, sumerent et excellentius possent habere quæ sumpserant. » Cf. et Beccum, *Or. de una Eccl.* c. 68 (G. O. II, 220, 221), *Ἐξ ὅτου γὰρ τῷ πρωτοπλάστῳ εἰς ψυχὴν ζωσαν παρὰ τοῦ Δημιουργούντος ἐνεφυσήθη, διαφόραις ἐπιδημιαῖς ἐκύτερον τοῖς ἀξίοις καταπεφοίτηκε (τὸ Πν.)· ἀλλ' ὁμοῦς· εἰ καὶ πολλοὶ; καὶ πολλαῖς καταπεφοίτηκεν, οὐδέμια τῶν αὐτῶν παρουσιῶν περὶ τῆς.*

(4) Vide § 5, notam 2.

ad robur et operationem ostensionemque signorum a cœlis discipulis eisdem misisse fertur. Quod ex hoc liquido apparet : præsentem Christo raro signa faciebant ejus discipuli ; quo in cœlum abeunte ac mittente Spiritum per manus apostolorum signa fiebant (*Act. II, 43*) ; unde in specie ignis missus dicitur, ut eos qui adhuc quasi limus erant, molles existentes corroboraret atque confirmaret . . . Ex his igitur manifestum esse potest, quod non sit recordiæ neque imprudentiæ, si quis dicat Christum discipulis tunc Spiritum dedisse, quando post resurrectionem eis dixit : *Accipite Spiritum sanctum*, cum scientissimi Græcorum iidemque sanctissimi hoc comprobaverint, ut ostensum est ; porro nostri temporis homines errore hoc reputant et insaniam, pro eo solum, quod Spiritus processionem ex Filio abolere conantur. »

20. Eandem materiam rursus versat Photius, c. 90-94, ubi imprimis (c. 90) varias ex Scripturis formulas colligit, quibus [205] Spiritus sanctus dicitur Spiritus Dei, Spiritus Domini (5), Spiritus, qui ex Deo est, Spiritus Patris, Spiritus suscitantis Jesum Christum, Spiritus Christi, Spiritus Filii, etc. (6). Porro pergit : Nihil horum declarat per se et vi [204] verborum processionem Spiritus sancti, quemadmodum dictio expressa : *Spiritus a Patre procedens*. Hinc omnino differunt ab ista illæ formulæ. Si autem quoad sensum ejusmodi dictionibus processio indicari dicatur, nil hoc adversarius juvat (c. 91). Etenim cum sexcenties fere dicatur Spiritus ex C Patre procedere, possent sane formulæ : Spiritus Dei, Spiritus Patris ad processionem quodammodo referri tanquam ad primam et præcipuam dictionis rationem, per se ad consubstantialitatem referuntur : sed consubstantialitas Spiritus sancti cum Patre in processione fundatur [consubstantialis

(5) Cum *Κυρίου* nomen appropriari soleat Filio (Greg. Naz. orat. 23, p. 420, 29, p. 490, unde *κυριολογία* apud Theologos) Spiritus Domini communiter Theologis est Spiritus Filii. Quare Hugo Ether. I. II, c. 20, p. 1236 : « Is idem sicut Dei dicitur Spiritus, ita et Domini Spiritus nominatur, sed non convertitur. Etenim licet Deus Pater Spiritus juxta Domini vocem censeatur, Spiritus est Deus. Spiritus quoque et Filius Dei secundum illud : Spiritus ante faciem vestram Christus Dominus (dicuntur enim, ut dictum est § 15, n. 3, Pater et Filius spiritus essentialiter nomine accepto) : neque tamen Pater neque Filius Dei Spiritus dicitur ; sicut igitur commune est Patri et Filio, non esse spiritum alicujus, sic proprium est Spiritus, esse, amborum Spiritum. »

(6) Multæ aliæ adli possunt hujus generis expressiones, ut Spiritus Jesu (*Act. XVI, 17*) Spiritus veritatis (*Joan. XV, 26*) Spiritus oris Domini Jesu (*II Thess. II, 8*). Hanc posteriore dictionem ita illustrat Hugo Etherianus I. c. : « Sicut inter illos, qui ex Deo nati sunt, solum Dei Verbum de utero ejus genitum esse pronuntiat : ita inter spiritus Dei solus Spiritus sanctus de ore Filii prodire creditur. Verbo enim Domini cœli firmati sunt et spiritu oris ejus (Verbi scilicet juxta Apostolum) omnia virtus eorum (*Psal. XXXII, 6*). Isto Spiritu ille iniquus Antichristus disperdetur, quia « Dominus Jesus interficiet eum spiritus oris sui et destruet illustratione adventus sui

A Spiritus Patri, quia ex ipso procedit, non vero quia consubstantialis, ideo procedens (7)], proinde ad processionem referri possunt ut ad principalissimam causam. Sed nec semel dicitur Spiritus sanctus ex Filio procedere, neque in Bibliis, neque apud Patres ; proinde ingens est disparitas ; nullum nobis jus suppetit processionis ex Filio astruendæ, neque id ex verbis *κατὰ ῥητόν* id non dicentibus elici potest. Verum aliæ adsunt rationes ob quas dicatur Spiritus Filii vel Christi, eæque variz : I) quia consubstantialis est Filio, II) quia ungit Christum, III), quia manet super ipsum et in ipso. En duas novas rationes addit, quæ non ad ipsam divinitatem, sed ad humanitatem Christi spectant, quarumque posteriorem jam cap. 85 occasione Græcæ versionis *Dialogorum* Gregorii Magni, cujus verba allegaverat, uberius illustravit. Hinc contendit (c. 93. 94), aliud esse Spiritum Filii dicere, aliud Spiritum Christi ; Christi Spiritus dicitur utpote inungens Christum, sed ungebatur Christus, ut homo, [205] non ut Deus. Quare qui arguit : Spiritus dicitur Christi, ergo ex Christo procedit, is ex humanitate Christi procedere Spiritum, is humanitatem divinitati consubstantialitatem esse horrendo errore asserit. Cum vero tot rationes queant assignari, ob quas Spiritus dicitur Filii vel Christi, jam eliditur argumentum Latinorum, quo dictionem hujusmodi nominis ad processionem referri posse statuunt. Imo vero cum *per se et immediate* neque voces *Πνεῦμα Θεοῦ, Πν. Πατρὸς* processionem dicant, id multo minus de illis *Πνεῦμα Υἱοῦ, Πν. Χριστοῦ* cogitari debet, ubi nullum adest fundamentum ejusmodi, ubi præmissa nulla habetur ea certitudine fulgens, qua divinitus revelata gaudet propositio : Spiritus ex Patre procedit, ubi consubstantialitas non æque in processione funda-

(*II Thess. II, 8*), ut Paulus dicit, quod de anima Christi nullus intelligere præsumat. Nam illa in eo quod anima est, neque interficit neque destruit aliquid. Reliquum igitur est, ut sancto Spiritui solummodo attribuat hoc. Quia ex re manifestum est, quod sicut Filius de Patre per nativitatem existit, ita Spiritus ex Patre et Filio per processionem. Quod iterum et sic monstrari potest. Spiritus oris Christi ex Christo procedit, cujus rei signum est insufflatio in faciem discipulorum facta ; scil. Spiritus oris Christi Spiritus sanctus est ; unum enim habet Spiritum consubstantialiter, ut Dei Filius, non plures. Itaque Spiritus sanctus ex Christo Dei Filio procedit. » Notari debet, additis Patrum expositionibus ex ejusmodi locutione non incongrua argumenta confici (Cf. Anastas. Syn. de rect. dogm. hanc in rem ab Andrea Rhod. in conc. Flor. sess. VII ; Hard. IX, 93-96 allegatum. Theodorum Raithen. in epigr. 1, a Becco Gr. O. II, 531, adductum, Beccum ipsum in Camat. Anim. c. 18, ib. II, 328 ; Georg. Metoch. c. Man. Cret. c. 13 ; ib. p. 1013, 1014 et infra art. 3, § 5, not. 1.) — Alia plura quæ luc referuntur ex Bibliis, sanæ exegesi minus probant, neque nos ea curamus ; verum haud pauca sunt ita Patrum solemniter usu recepta, ut spernere ea hand fas sit, eaque plerumque et melius furdatis reperiantur.

(7) De hoc altero membro infra art. 4, §§ 20, 21, agetur.

tar (c. 53), cum alia sit ratio consubstantialitatis inter Filium et Spiritum, quam inter Spiritum et Patrem. — Hæc fere potiora sunt, quæ Photius prolixè rursum disputat. Mittimus in præsentia, quod Photius falso supponit; non certam esse Spiritum ex Filio processionem e fontibus revelationis, de quo ipso vertitur controversia quodque jam maxima ex parte pertractatum fuit; mittimus, quod disertis verbis id tradi in Bibliis postulare videtur (c. 92 fin.), cum tamen quam plurima dogmata Græcis æque ac Latinis indubitata non κατὰ λέξιν in illis reperiantur expressa; mittimus quæ inter alia ejusdem argumenta recurrunt ibi opportunius consideranda. Unam adducemus Joan. Beccii responsionem, qui (l. III, ad Theodor. Sugd. Ep. c. 5 seq. G. O. II, p. 141 seq.) hanc ipsam nostri operis præter oculis habuit Photianamque doctrinam cum Græcorum Patrum theologia acute et solenter comparavit.

21. Itaque Beccus libenter Photio concedit Spiritum sanctum ideo dici Christi, quod ipsum inungat, illud vero negat, alio modo dici Spiritum Christi, alio vero Filii. « Subdola, inquit, est hæc praveque contorta expositio. Etenim si solummodo ea ratione, qua Christus carnis et [206] sanguinis particeps factus est et humanitatem assumpsit, proprio inunctus Spiritu, dictum asserens *Christi Spiritum* assumendum est, qua vero ex æterno est Deus, nullatenus, retributionis et mutæ duarum Christi naturarum communicationis inficias iverit. Pravam interpretationem hanc Nyssenus quoque refellet, dicens: Spiritum ex *Filio* esse astipulatu confirmatur; probatque hoc Apostoli dicto: *Qui Spiritum Christi non habet, hic ejus non est* (8). » Merito Beccus infert, a Photio communicationem idiomatum (in concreto) negari, quæ Patribus ac theologis rata est; *Christi* nomen θεάνθρωπον significat, unam personam quæ et divinam et humanam habet naturam, quæ Filius Dei et filius hominis est, unus tamen idemque. Unde de *Christo* tum di-

A vina tum humana prædicantur; de eodem, non tamen secundum idem dicuntur. Qui separat Christum ceu hominis Filium a Dei Filio, in Nestorianismum incidat oportet. Christus est Verbum caro factum, est ipse Dei Filius; proinde *Spiritus Filii* est et *Spiritus Christi*, licet aliter ad humanitatem Christi quam ad ejus divinitatem se habeat Spiritus, naturis in se spectatis. Rursum, ita prosequitur Beccus (c. 6): « idem *Spiritus Filii* vocat *Spiritus*, quia consubstantialis Filio et quia super ipsum manet et in ipso. At rebus divinis pertractandis magnus Basilii nunc dicit *Spiritus Filii* esse *Spiritus*, [207] quod *per Filium est ex Patre* (9), nunc nullum discrimen in rebus theologicis inter præpositiones *ex et per*, et patenter admodum (10) docet. Iterum

B Photius aliud notare dicit dictum affirmans *Spiritus Dei vel Patris, sive Spiritum Filii* Spiritum, et aliud asserens, *Spiritus ex Patre procedere*. » At magnus Basiliius: « Erga Patrem, ait, proprietatem intelligo, quando ex Patre procedit; erga Filium autem, quando audio: *Quisquis Spiritum Christi non habet, hic illius non est* (11). Si itaque proprius est Spiritus Patri, quia ex Patre procedit, et proprius est Filio, quia est Spiritus Christi, ubinam est efficitur a Photio dictionem differentie vis (12)? Et rursum idem magnus Basiliius: « Neque enim minus quidpiam habituri sumus ad cognoscendum Spiritum esse ex Deo, cum audimus illum esse Spiritum oris illius (13). » Sed nomen hoc satis superque fuerit, C illius ex Deo existentiam indicare. Quis fidem adhibebit Photio, nisi cerebrum in calcaneis ferat, dicenti: Aliud est manifesto *procedere ex Patre* Spiritum, et aliud innuitur, cum quis dixerit *Spiritus qui ex Deo est*? « Spiritum Dei, ait magnus Basiliius, audientes ex Deo Spiritum esse cognoscimus; indeque dictionem *ex* [203] Deo Spiritus ex Deo existentiam significare constabit, quod et dictio asserens illum *ex Deo procedere* notat, ut est apud omnes indubitatum (14). » Magni ergo Basilii auctoritate Photii assertum reprobat Beccus, aliud esse

(8) L. c. p. 141: Σαοφοισμένη ἐστὶ τοῦτο καὶ διάστροφος ἐξήγησις· εἰ γὰρ μόνον καθ' ὃν λόγον σαρκὸς ὁ Κύριος μετέσχε καὶ αἵματος καὶ γέγονεν ἄνθρωπος (Phot. c. 93), τῷ ἰδίῳ χρισθεὶς Πνεύματι, τὴν Πνεῦμα Χριστοῦ λέγουσαν τὸ Πνεῦμα φωνὴν ἐκλαμβάνεται· καθ' ὃν δὲ λόγον ἐξ αἰθίου ὑπάρχει Θεός (Phot. ibid.) οὐδαμῶς, τὸν τῆς ἀντιδόσεως τρόπον καὶ τὴν εἰς ἄλλα περιχώρησιν τῶν τοῦ Χριστοῦ δύο φύσεων ἀπαρνήσεται. Ἐλέγξει δὲ καὶ ὁ Νύσσης τὴν παρεξήγησιν, ἐν οἷς τὸ Πνεῦμα ἐκ τοῦ Υἱοῦ εἶναι λέγων προσμαρτυρεῖσθαι κατασκευάζει αὐτὸ ἀπὸ τοῦ τὸν Ἀπόστολον εἰρηκέναι· εἰ τις Πνεύμα Χριστοῦ οὐκ ἔχει, κ. τ. λ. De quo textu cf. § 6. not. 57.

(9) Basil. in cap.: Quare non est Spiritus filius Filii: Πνεῦμα Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα, ὅτι διὰ τοῦ Υἱοῦ ἐστὶν ἐκ Πατρὸς. Vide infra art. 4, § 29, not. 1.

(10) Basil. *De Spiritu sancto*, c. 5. Vide supra § 6, nota 8. Eadem contra Photium arget Leo Allat. *Enchirid. de proc. Spirit. sancti*, Romæ 1658. κεφ. κ'. p. ρζγ'.

(11) Basil. c. *Eunom*. Τὴν μὲν πρὸς Πατέρα νοῦ οἰκειότητα, ἐπειδὴ παρὰ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεται·

τὴν πρὸς Υἱὸν δὲ, ἐπειδὴ, εἰ τις Πν. Χρ. οὐκ ἔχει, κ. τ. λ.

(12) Beccus l. c. c. 7. p. 142: Εἰ γούν οἰκεῖον μὲν Πατρὶ τὸ Πνεῦμα, ὅτι ἐκ Πατρὸς ἐκπορεύεται, οἰκεῖον δὲ Υἱῷ ὅτι ἐστὶ Πνεῦμα Χριστοῦ, τοῦ λοιποῦ ἢ τῆς πλαττομένης Φωτίου διαφορὰς τῶν φωνῶν δύναμις;

(13) Basil. l. iv. c. *Eunom*. Οὐδὲ γὰρ ἑλαττόν τι μέλλομεν ἔξειν εἰς τὸ γινώσκαι τὸ Πνεῦμα ὑπάρχειν ἐκ Θεοῦ, Πνεῦμα τοῦ σώματος ἀκούοντες αὐτό. Cf. § 20, not. 2; III, § 5, not. 1.

(14) p. 142. 143: Τίς ἂν Φωτίῳ πιστεύσειεν, εἰ μὴ παρὰ ταῖς πτέρυαις τὸν ἐγκέφαλον φέροι, λέγοντι. Ἐτερόν ἴσθι περιφανὲς τὸ ἐκπορεύεσθαι ἐκ Πατρὸς τὸ Πνεῦμα, καὶ ἄλλο δηλοῦσθαι, ὅταν τις λέγῃ τὸ Πν. τὸ ἐκ τοῦ Θεοῦ; Πνεῦμα Θεοῦ, φησὶν, ἀκούοντες, ὁ μέγας Βασίλειος, ἐκ Θεοῦ ὑπάρχειν τὸ Πνεῦμα γινώσκοντες· κἀντεῦθεν τὴν ἐκ Θεοῦ φωνὴν σηματικὴν τῆς ἐκ Θεοῦ ὑπάρξεως τοῦ Πνεύματος συνίστησιν, ὅπερ καὶ ἡ ἐκ Θεοῦ αὐτὴ λέγουσα ἐκπορεύεσθαι κατὰ τὸ παρὰ πᾶσιν ἀναμφίλεκτον λέγεται. Cf. Allat. l. c.

ἐκπορεύεσθαι ἐκ Πατρὸς τὸ Πνεῦμα, aliud ἐκ Θεοῦ τὸ Πνεῦμα dici, atque ita concludit : « Multo magis veritati consonum est, ejusdem cum Patre essentiae dicere Spiritum, quia ex Patre est, et ejusdem essentiae cum Filio, quia *per Filium*, quam Spiritum Filii et per Filium Spiritum, quod ejusdem sit cum Filio essentiae. Neque enim quia *ejusdem* cum Filio essentiae est, ideo et Spiritus Filii et per Filium dicitur (quemadmodum qui hujus rei argumenta hauserunt ex Photio nugantur hoc tempore), sed quia ex Patre per Filium existentiam habet, propterea et Spiritus Filii et Filio consubstantialis est (15). » Postremo Beccus illis quae Photius ex Spiritus sancti super Christum baptizatum descensu deducit, magni Athanasii praeclara verba opponit, quibus declarat : « Ipse (Christus) Spiritum de caelo misit ut *Deus*, et ipse illum in terra suscepit ut *homo*. Ex ipso itaque in ipsum descendebat, ex divinitate ipsius in humanitatem ipsius (16). » Quae non solum [209] ad praesentem Photii disputationem egregie faciunt, verum et ex Filio Spiritum esse Athanasium cepuisse persuadent. Sic idem Athanasius dicit Christum unctum a Spiritu ut hominem, dantem vero ipsum fidelibus ut Deum; accipientem Spiritum pro natura humana, communicantem vero eundem pro natura divina. Sed his, licet plura supersint dicenda, finem imponamus, ne fines tractationis nimis excedamus. Qui de postremo dictis plura cupit, adeat Nic. Blemmidam (*G. O.* I, 50); Beccum (*ib.* I, 201); Georg. Metoch. (*ib.* II, 968 seq.), et Leon. Allat. (*Vind. syn. Eph.* c. 75, p. 574 seq.) neque Cyrilli Alexandrini praeclara verba in Joan. Ev. praetermittat, quae Beccus (*G. O.* II, 561-567 seq.) suae sententiarum collectioni merito inserta voluit (17).

22. Tandem Photius (c. 66 seq.) adversarios inducit Ambrosii, Augustini, Hieronymi aliorumque doctorum Occidentalium auctoritate innitentes ac hunc in modum disputantes : « Aut isti Patres pia dogmata tradiderunt et tunc quicumque Patres eos cum honore nuncupant, eorum sententiae assentiantur oportet; aut impiorum dogmatum inventores propagatoresque exstiterunt, et tunc simul cum sua doctrina velut impii rejiciantur. » Non audeat Photius Occidentalium doctorum penitus respicere auctoritatem; tergiversationibus, argutiis, suspitionibus et exceptionibus variis utitur, callide, velut si quae de Bibliorum testimoniis disseverat, certa omnia forent, atque indubitata, ignominia adversarios ipsos, quos laudant Patres, afficere

(15) n. 8. p. 143 : Οὐ γὰρ διὰ τὸ ὁμοούσιον Ἰησοῦ, διὰ τοῦτο καὶ Πνεῦμα Ἰησοῦ, καὶ διὰ τοῦ Ἰησοῦ, ὡς οἱ παρὰ Φωτίου λαβόντες τὰς ἀφορμὰς ἐρεσχελοῦσι τὰ νῦν, λέγεται· ἀλλ' ὅτι διὰ τοῦ Ἰησοῦ τὴν ἐκ Πατρὸς ὑπαρξίν ἔχει, διὰ τοῦτο καὶ Πνεῦμα Ἰησοῦ καὶ ὁμοούσιον Ἰησοῦ.

(16) Athan. *De incarn.* : Αὐτὸς γὰρ αὐτὸ ἀνωθεν ἐπεμπεν ὡς Θεός, καὶ αὐτὸς αὐτὸ κάτωθεν ὑπέδεχeto ὡς ἄνθρωπος. Ἐξ αὐτοῦ οὖν εἰς αὐτὸν κατήει, ἐκ τῆς θεότητος αὐτοῦ εἰς τὴν ἀνθρωπότητα αὐτοῦ.

A exclamat. « Neque enim sufficebat ipsis, quod verba Domini prava expositione perverterunt, neque quod pietatis praerogonem in impietatem violento modo abduxerunt; verum imperfecta sua studia arbitrantur, [210] nisi et quos Patres celebrant, quoniam pacto contumeliis petant, exquisierint (c. 66). » Hos enim Patres vocant nomine tenus, reipsa vero Patrum eis praerogativas adimunt, cum eos Christo contradicentes confingant (c. 67). Hinc quasi Patrum illorum honorem vindicaturus omnem in eo collocat operam, ut quadamtenus eos excuset, ex humana imbecillitate et ignorantia, ex bona fide cum defectu necessariae correptionis, atque ex eo quod non dogma vel legem constituere voluerint (c. 68). Sed quantuscumque honor eis tribuatur, non obsequendum esse urget illis quae praeter Christi et apostolorum institutionem docuerint, cum neque angelo de caelo fides sit habenda praeter Evangelium quid praedicanti (c. 69); potius obvianda fuisse quae in eorum dedecus vergunt filiorum Noe exemplo, quam coram orbe terrarum manifestanda (c. 70). Praeterea cum tam longum tempus interea effluerit, incertam esse librorum fidem, qui fortasse interpolati ac corrupti fuerint (c. 71); deinde facile accidere potuisse, ut Patribus illis cum gentilibus et cum haereticis decertantibus vox quaedam minus accurata exciderit, ἀγνωστῶς seu polemicè dicta, non vero δογματικῶς, vel ut oeconomia quadam usi fuerint (c. 72) Pauli (c. 73, 74) et Basilii (c. 77) agendi rationem secuti; denique neque deesse Patres, quorum sententias Ecclesia haud susceperit, licet alioquin magni eos faciat (c. 75); atque sic revera parricidas manus eos Patribus injicere, qui contra ipsorum intentionem illorum expressionibus ad impugnandam Christi saluberrimam doctrinam abutantur; in hos Patres ipsos insurrecturos et contra mentem sibi afflictam solemniter protestaturos (c. 76). Sed quo plura hac in re congerit Photius, eo infelicior est pugna et quidem quoad omnes partes. Consultius Photio, qui non nisi paucissima Latinorum doctorum scripta noverat, certe fuerat in hanc arenam non descendere. Etenim in primis non solum illi tres cum aliis paucis tradidere, Spiritum a Filio quoque procedere, verum [211] Latini doctores ad unum omnes, quotquot fusius de divina Trinitate egerunt; ut Tertullianum praetereamus, jam ante Ambrosium id docuere Marius Victorinus et copiosissime Hilarius Pictaviensis (18); id cum Augustino innumeri doctores ac concilia Hispaniae et

Eodem testimonio rursus Beccus utitur *Orat. de una. Eccl.* c. 60; *de proc. Spirit. sancti. Epigr.* 1, in *Camat.* c. 22 (*G. O.* I, 202, 329; II, 527, 534, 554), et Constantin. Meliten. *orat.* 2, c. 9 (*ib.* II, 791).

(17) Quaedam ex his habes supra § 19, nota 2.

(18) Vide Hilar. *De Trin.* VIII, 20; apud Hugon. *Ether.* I, III, c. 17, p. 1253 seq. et apud Maium *Spicil. Rom.* 1841, t. VI, Praef. p. xxxv; atque Patrum Latinorum seriem apud Aeneam Paris. et Petav. *De Trin.* I, VII, c. 8.

Galliæ tradiderunt. Neque semel et iterum illis A rem (20). » Sane si Augustinus in Occidente ad-
ejusmodi vox excidit; sed *constanter et ubique* hanc
fidem sunt professi ut Ecclesiæ fidem. Vel unum
Augustini eximium *De Trinitate* opus illud asser-
tum abunde refellit. Imo universalitas ac conso-
nantia hujus traditionis in Occidente summa cum
perspicuitate effulget; ridiculæ proinde sunt Photii
hypotheses de corruptis eorum Patrum libris, de
quorundam sanctorum œconomia, aliæque hujus-
modi. Neque sermo esse potest de unius alteriusve
Patris errore, sed de communi Occidentalium fide;
nec erroris arguit Photius solum paucos scriptores,
verum Occidentalium Ecclesiam universam, non
sæculi noni tantum, sed retro omnium sæculorum.
Ex ipsis vero Græcorum principiis egregie arguit
Bessarion (*Orat. dogm. c. 2, 4, 10*; Hard. IX, 325
seq. 332, 368 seq.), doctores tum Orientales tum
Occidentales sibi omnino concordēs esse putandos
et Patres minus clare loquentes ex iis, qui apertius
loquuntur, explicandos; eos ubi consentiunt, velut
testes fidei in omnibus admittendos. Sed dissensum
Latinorum cum Græcis Patribus vel cum Christi
ipsius doctrina, quem supponit Photius, falso con-
tingi, consensum luculentissime probari, liquido
constat (cf. § 6 seq.), Occidentales hac in re aper-
tissime locutos exploratum est, fidem veteris occi-
dentalis Ecclesiæ constantem universalemque esse
non nisi documentorum ejus plane rudis negabit. Hinc
merito Photium injuriam in Occidentales [212] Patres,
quos Orientis doctores summo cum honore prose-
quebantur, quos quinta synodus solemniter appro-
bavit (19), quos nemo suorum temporum erroris
in eo dogmate incusavit, Beccus alique traducunt.
« Si et allegatos Romanæ Ecclesiæ Patres, ait Bec-
cus (*Or. de univ. Eccl. c. 45, G. O. I, p. 170*), ab
accurata rerum notitia excidisse cognovissent, tum
alii Ecclesiæ Romanæ Patres, quos plurimos et
summos ea ætas tulit (sæc. iv et v potissimum),
tum Ecclesiæ nostræ lumina, qui id tempus Ec-
clesiarum unionem exosculabantur, non neglexis-
sent, sed scripto signassent postmodum nobis
enatum, dignissimum sane qui sciretur, erro-

(19) Monet Gregor. Cpl. contra Marci Ephesii
petulantiam (ad c. 71, nota 1.) in Apol. contra
eundem (Cod. Mon. f. 151, 132): *Εἰ οὖν οὐκ ἐδο-
κιμάσθησαν αἱ τῶν δυτικῶν ἁγίων Πατέρων φωναί,
οὐκ ἔδει αὐτοὺς ἁγίους ἀποκαλεῖν, οὐ τὰς προκο-
μιζομένας αὐτῶν μαρτυρίας ἐπὶ βεβαιώσει τῶν ὀρ-
θῶν δογμάτων προσδέχεσθαι παρὰ τῶν οἰκουμενικῶν
συνόδων, ἀλλ' ἀποστρέφασθαι ταύτας καὶ ἀπο-
στραχίζεσθαι, διὰ τὸ ἀδοκιμάστους εἶναι, ὡς αὐτὸς
νομοθετῶν φάσκει. Τοῦτο δὲ οὐδ' ἐν μᾶ τῶν συνόδων
γένεως προσκομισθησαν γὰρ Ἀμβροσίου καὶ
Παύλου καὶ Λέοντος καὶ Δούλουστίνου, καὶ οὐδεὶς
εἰς τοῦτο τολμήσας ἦλθεν, ὡς τοιοῦτόν τι ἐρεῦσα-
σθαι. Τί δὲ δοκεῖ αὐτῷ ἢ τοῦ ἁγίου Μαξίμου ἐπιστολῇ
λέγουσα τοὺς δυτικούς Πατέρας λέγειν, καὶ τοῦ
Υἱοῦ ἐκπορεύεσθαι τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον;*

(20) *Εἰ γοῦν καὶ τοὺς ῥηθέντας Πατέρας τῆς
Ρωμαϊκῆς Ἐκκλησίας παρασυρῆναι τῆς ἀκριβείας
διέγνων οἱ τε ἄλλοι τῆς Ῥωμαϊκῆς Ἐκκλησίας Πα-
τέρες, οὐς πολλοὺς καὶ μεγάλους ὁ τότε χρόνος ἀνέδει-
ξεν, οἱ τε τῆς ἡμετέρας Ἐκκλησίας φωστῆρες, οὐ;*

rem (20). » Sane si Augustinus in Occidente ad-
versarios habuit, qui ejus circa gratiam et libertatem
theologiam impugnarent, si nonnulla in ejus scri-
ptis variis displicuerunt: quid factum esset, si no-
vam de Spiritu sancti processione doctrinam inve-
ntem Occidentales deprehendissent? Nullatenus id
feri passus esset Occidens, neque Oriens id tulisset,
quando vel levissima innovationis circa fidem sus-
picio magnas excitavit turbas. Et quomodo tot [215]
Doctores locis temporibusque dissiti, quomodo
Itali, Africani, Galli atque Hispani in eandem sen-
tentiam conspirassent, nisi a Christiana traditione
ad eos pervenisset?

23. Sed opponit Photius (c. 78-89) recensitis La-
tinis Patribus Romanos pontifices, et eo quidem et
titulo, quod in fidei professione Spiritum sanctum
simpliciter ex Patre procedere declaraverint, quasi
hoc processionem ex Filio excludat, quam tamen
plerique discrete docuerunt. Quod implicite in
symbolo continebatur, id explicite et ipsi sicut
Hispaniæ concilia (21) plura docuerunt. Recte
observat Beccus (l. c.), Latinos Græcorum symbo-
lum neque hodieum rejicere, sed factō ostendisse,
non verbis, sed sententiis pietatem ab ipsis coli
(quod Florentina synodus luculenter rursus confir-
mavit); minime eos Evangeliorum codicibus addi-
tamentum inseruisse, sed semper tenuisse, Spiritum
ex Patre procedere nil aliud reipsa significare,
quam procedere ex Patre et Filio. « Non itaque eo
quod non simul pronuntiatur (συνεμφωνεῖται) ali-
quando Filius, non una simul intelligitur (συνεπι-
νοηθῆσεται) cum Patre, sed quod cum Patre simul
intelligitur, simul enuntiatur tempore et modo, ut
placuerit ei, qui verba de Patre et Filio instituerit,
dummodo juxta piam sententiam simul cum eo
intelligatur, licet non enuntiatus, et simul rursus
enuntiabitur tanquam qui simul cum eo intelli-
gitur. » Præterea nihil habet Photius quod af-
ferat, nisi quod illi pontifices concilii Cpliani,
Symbolum firmaverint, idque ejus intento non
sufficit. Nominatim appellat Damasum (22), Cæles-
tinum et Leonem Magnum, [214] Vigilium, Aga-

ἢ τῶν Ἐκκλησιῶν τότε ἡσπάζετο ἔνωσις, οὐκ ἂν
ποτε παρεῖδον ἀνεπισήμαντον, τὸ οὕτω γεγενη-
δὴ μὴν ἀξιοζήτητον σφάλμα.

(21) Conc. Bracar. I, a. 411; Tolet. III, 589; IV,
633; VIII, 653 et sequentia.

(22) Simon Cpl. ep. cit. (§ 7); ap. Allat. c. Hist.
I. c., Joseph. Methon. *Resp. ad Marc. Eph.*, Cal-
ceas et Genebrardus formulam de Spirit. sancti
processione ex Patre et Filio Damaso auctori tri-
buerunt, verum ea res probari nullatenus potest
Cf. Petav. *De Trin.* VII, 2; Kilber Theol. Wirech
I. c. n. 408, p. 584. Præfatus Kilber n. 410, prob. 5,
cum Natali Alex. (sæc. IV, diss. 37, a. 5) existimat,
Nicolauum I additamentum in Symbolum recepisse.
quod et plures alii docuerunt; verum neque Photii
verba ex encycl. ab eo alligata, quæ solum dicunt a
Latinis symbolum vanis et adulterinis sermonibus
corrumpi eosque prædicare, etiam ex Filio proce-
dere Spiritum, neque Ratramni affirmatio, idem
licere Romano pontifici quod concilio Cpolitano,
id satis demonstrant. Cf. not. 8, ad Photii cap. 88.

thonem, Gregorium Magnum, Zachariam, Leonem III vel IV, Benedictum III, Joannem VIII et Adrianum III. Quam temere Gregorium I testem adducat, jam ostensum fuit (23); idem dicendum de Leone Magno, qui licet Symbolum vetusta sua forma retinuerit, tamen aperte docuit Spiritum a Patre et Filio procedere (24). Neque ipsum juvat quod (cap. 88) a Leone III vel IV factum refert; nam, ut ait Natalis Alexander (l. c. p. 525 seq.), tametsi Leo III illud *Filioque* addi Symbolo et cantari non probaverit, nulla causa tunc id postulante, nulla urgente necessitate, et Symbolum absque illa additione in argenteis tabulis exaratum servari jusserit (25) ad memoriam posteritatis sempiternam, tamen processionem Spiritus sancti a Patre et Filio ceu dogma fidei ab Ecclesia credi professus est, ut constat ex actis collationis legatorum Gallicanæ Ecclesie et Caroli Magni imperatoris ex synodo Aquisgranensi ad sedem Apost. directorum cum Leone III, quæ ex abbate Smaragdo Sirmondus descripsit (26). « Lectis enim a prædictis missis [215] (Bernario Wormatiensi, Jesse Ambianensi episcopis et Adalardo abbate Corbeiensis) per ordinem testimoniis (*De process. Sp. S. a P. et F.*) atque a Domino apostolico diligentissime auditis ait: Ita sentio, ita teneo, cum his auctoribus et sacre Scripturæ auctoritatibus. Si quis aliter de hac re sentire vel docere voluerit, defendo, et nisi conversus fuerit, et secundum hunc sensum tenere voluerit, contraria sentientem funditus abjicio. Rogantibus deinde legatis, cur non esset bonum inserere Symbolo et cantare, quod credere bonum erat, respondet Pontifex: Bonum certe et valde bonum, utpote jam fidei sacramentum magnum, quod non licet non credere, quisquis ad hoc valet pertingere. » In sequentibus perstat pontifex petitionem abnuendo amore custodiendæ antiquitatis et servandæ pacis cum Græcis studio ductus, non autem a doctrina abhorrens, quam et suam aperte profitetur et quam in sua quoque ad Orientales epistola (27) expressit diligenter. Additio vero sensim in variis Occidentis ecclesiis recepta paulatim in universo Occidente obtinuit et Photii doctrina necessariam ejus apertam in Symbolum receptionem ostendit. Quocumque demum tempore Romana Ecclesia in fidei professionem eam explicite inseruit, fides ejusdem semper eadem fuit.

24. Superest, ut pauca dicamus quoad illam schismaticorum exceptionem, concilium III, act. 6 et concilium IV, act. 5 (cf. Phot. c. 80) omnem omnino ad Symbolum additionem prohibuisse. Sed mani-

festum est ejusmodi velutum nonnisi contrariam fidei expositionem proscribere ac privata auctoritate factam, non vero expositionem fidei uberiorem, eamque a legitima auctoritate factam. Porro Catholici demonstrant additamentum illud *Filioque* nonnisi explicationem esse verborum jam in Symbolo expressorum [216] (§ 2 et 7) eamque auctoritate Ecclesie, ac Romani pontificis in primis, synodorum plurimarum et demum Lugdun. II, et Florentini concilii stabilitam. Quod si nullam dogmaticam definitionem sancienti post tertiam et quartam synodum Ecclesia haberet potestatem, absurda evidentissima sequerentur. Sed res hæc omni ex parte in Florentina synodo pertractata et illustrata fuit. Cf. præterea Natal. Alex. H. E. sæc. IX, dissert. 18, assert. 2; et Pitzipium *L'Eglise orientale* I, p. 27 seq. 113 seq.

III. — Considerantur principia theologica a Photio propugnata.

1. Quod fere ubique Photius et Photiani astruunt, *Filio quoque tribuere spirationem Spiritus sancti idem esse ac duo in Trinitate statuere principia ac duplicem προβολήν*: id jam cap. 4 diserte enuntiatur. Verum id nullo modo ostendi posse, imo falsissimum esse manifestum est, cum Pater et Filius in spiratione nonnisi unum dicantur principium, nec spirent ut hypostases distinctæ, nec ex distinctivis suis, sed ex communibus essentialibus. Quemadmodum concilium Lugdunense II docet, Spiritum sanctum ex Patre et Filio æternaliter non tanquam ex duobus principiis, sed tanquam ab uno principio, non duabus spirationibus, sed unica spiratione procedere (Hard. VII, 680) et Florentinum illud ὡς ἀπὸ μιᾶς ἀρχῆς καὶ μοναδικῆς προβολῆς rursus inculcat: ita semper Ecclesia Latina tenuit, ejus Patres ac theologi diu ante docuerunt. Hugo Etherianus (l. I, c. 4, p. 1201 D.): « Non enim, inquit, simpliciter aliqua duo sunt Pater et Filius, ex quibus provenit Spiritus sanctus. Nam neque duæ res proprie sunt, sed una, neque duæ substantiæ, sed una, neque duo principia, sed unum... Igitur [217] cum hæc duæ personæ non sint duo principia, neque duo simpliciter, manifestum est, quicquid ab iis provenit, ex duobus minime prodire principiis, posito et concesso Spiritum sanctum ex utroque procedere. » Quod deinde quibusdam exemplis illustrare conatur. Præclare S. Anselmus (lib. *De proc. Spiritus sancti*, cap. 9): « Quod si dicunt, non eum esse posse de duabus causis sive duobus principiis, respondemus, quoniam sicut non credimus Spiritum sanctum esse de hoc

(23) Not. 9, ad cap. Phot. 84.

(24) Vide Leonis verba § 46, nota 1. — Ep. 15 ad Turrib. (Migne I, p. 631): Alius qui genuit, alius qui generatus est, alius qui de utroque processit. — Serm. 76, de Pentec. c. 2, 5; serm. 77, c. 6 (ib. I, 404, 405, 407, 415); Baron. ad an. 447, et ad an. 883, n. 32.

(25) Liber Pontificalis in Leone III. — Petr. Lomb. lib. I *Sent.* d. 11; Abælard. *Introd. in Theol.*

l. II, c. 14; Petr. Dam. opusc. 32, c. 2; Bellarm. *De Chr.* II, 27; Allat. *Contra Hotting.* c. 19, p. 416 seq. Walch. op. cit. c. 2, § 4, p. 28-30; Baron. a. 883, n. 33.

(26) Sirmond. *Conc. Gall.* t. II, p. 256. — Baron. ad a. 809, n. 53 seq. Jager, *Histoire de Photius.* 2 edit. p. 353-357.

(27) Mansi *Conc.* XIII, 798; Jaffé *Reg.* n. 1930; Walch. l. c. c. 2, § 5, p. 30, 31.

unde duo sunt Pater et Filius, sed de hoc in quo unum sunt, ita non dicimus duo ejus principia, sed unum principium. Quippe cum dicimus Deum principium creaturæ, intelligimus Patrem et Filium et Spiritum sanctum unum principium, non tria principia, sicut unum creatorem, non tres creatores, quamvis tressint Pater, et Filius, et Spiritus sanctus, quoniam per hoc, in quo unum sunt, non per hoc, in quo tres sunt, est Pater aut Filius aut Spiritus sanctus principium sive creator. Sicut igitur, quamvis Pater sit principium, et Filius sit principium et Spiritus sit principium, non tamen sunt tria principia, sed unum : ita cum Spiritus sanctus dicitur esse de Patre et Filio, non est de duobus principis, sed de uno, quod est Pater et Filius. » Egregie id probat Thomas (*Summa*, 1, q. 36, a. 4) : « Pater et Filius in omnibus unum sunt, in quibus non distinguitur inter eos relationis oppositio. Unde cum in hoc, quod est esse principium Spiritus sanctus, non opponantur relative, sequitur, quod Pater et Filius sunt unum principium Spiritus sancti. » Vere Manuel Calecas lib. III, c. Græc. (*Bibl. PP. max.* Lugd. t. XXVI, p. 436) : « Tantum abest, ut Romani et Latini duo Spiritus principia duosve processus constentur, ut eos quoque anathematizent, qui talia dicere præsumunt. » Quod continuo probat ex citata definitione concilii Lugdunensis. Joannes vero Theologus in conc. Flor. sess. 22 (*Hard. IX, 272, 273*) rem hoc pacto declarat : « Non enim dicimus duo principia et duas causas, sed unum potius principium et unam causam. Nam Pater ut Pater ad Filium refertur; [318] Filii enim Pater; similiter Filius ut Filius refertur ad Patrem; Patris namque Filius; et Filio non existente est impossibile esse Patrem, cum hæc relativa sint et ad aliquid. Spiritus autem sanctus per se neque ad Patrem neque ad Filium refertur, quatenus Pater et Filius, sed ad spirantem; spirantes autem sunt Pater et Filius; Patris namque et Filii Spiritus est; et con-

tra hoc nihil dici potest. Spirant ergo isti Spiritum sanctum una spirativa seu productiva potentia; quæ productiva potentia cum una eademque numero sit, originaliter quidem Patris esse intelligitur, a quo illam et Filius habet. Et hoc sensu dicimus Patrem et Filium unum esse principium et unam causam Spiritus sancti (28). De hac veritate uberius disputant Leo Allatius tum in *Vindiciis synodi Ephesinæ*, Romæ 1661 c. 69, 70, p. 534-554, tum in *Enchirid. de proc. Spirit. Sancti*. c. 17, p. 62, Petav. *De Trinit.* VII, 10, 10, Walch. *Histor. controv. de proc. Spiritus sancti*, Ienæ 1731, c. 10. p. 177, aliique permulti. Neque Græci id obtendere possunt velustiores Latinos rem non ita intellexisse, nullum enim ad id ostendendum habent testimonium, quin apertis Augustini aliorumque textibus (29) refelluntur.

[219] 2. Sed instant Photiani ac plura absurda inde promanare comminiscuntur. Occurrit sæpe dilemma illud : Si Spiritus sanctus ex Patre et Filio est, aut est ex iis tanquam ex uno et tunc etiam erit ex semetipso, quia Pater, et Filius, et Spiritus sanctus unum sunt, aut tanquam ex duobus, et tunc manifeste duo statuuntur principia. (30) Similis objectio legitur apud sanctum Thomam (l. c. obj. 1) : « Videtur, quod Pater et Filius non sunt unum principium Spiritus sancti : quia Spiritus sanctus non videtur a Patre et Filio procedere, in quantum sunt unum : neque in natura, quia Spiritus sanctus sic etiam procederet a seipso, qui est unum cum eis in natura; neque etiam in quantum sunt unum in aliqua proprietate, quia una proprietate non potest esse duorum suppositorum, ut videtur. Ergo Spiritus sanctus procedit a Patre et Filio, ut sunt plures. » Sed Thomas : « Ad primum dicendum, quod si attendatur virtus spirativa, Spiritus sanctus procedit a Patre et Filio, in quantum sunt unum in virtute spirativa, quæ significat quodam [220] modo naturam cum proprietate... Neque est inconveniens unam proprietatem esse in

(28) Οὐ γὰρ δύο ἀρχὰς καὶ δύο αἰτία λέγομεν, ἀλλὰ μᾶλλον μίαν ἀρχὴν καὶ ἓν αἶτιον. Ὁ γὰρ Πατήρ καθὼ Πατήρ πρὸς τὸν Υἱὸν ἀναφέρεται. Υἱοῦ γὰρ Πατὴρ καὶ ὁ Υἱὸς καθὼ Υἱὸς ὡσαύτως πρὸς τὸν Πατέρα ἀναφέρεται. Πατὴρ γὰρ Υἱὸς, καὶ μὴ δυνατός Υἱοῦ ἀδύνατον εἶναι Πατέρα. σχετικὰ γὰρ εἰσι ταῦτα καὶ τῶν πρὸς τι. Τὸ δὲ Πνεῦμα τὸ ἅγιον καθ' ἑαυτὸ οὔτε πρὸς τὸν Πατέρα, οὔτε πρὸς τὸν Υἱὸν ἀναφέρεται, καθὼ Πατήρ ἢ Υἱός.... Τὸ γὰρ Πνεῦμα καθὼ Πνεῦμα πρὸς τὸν πνεύοντα δεῖ ἀναφεῖσθαι. πνεύοντες δὲ εἰσιν ὁ Πατήρ καὶ ὁ Υἱός. Πατὴρ γὰρ αἶσι Πνεῦμα καὶ Υἱοῦ καὶ τούτω οὐδεὶς ἀντερεῖ λόγος. Πνεύοντων οὖν οὗτοι τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον κατὰ μίαν πνευστικὴν ἢ τοὶ προβλητικὴν δύναμιν ἢ τις προβλητικὴ δύναμις μία οὕσα καὶ ἡ αὐτὴ τῷ ἀριθμῷ, ἀρχοειδῶς μὲν τοῦ Πατὴρος εἶναι νοεῖται, παρ' οὗ καὶ ὁ Υἱὸς ταύτην ἔχει. Καὶ ταύτη τῇ διανοίᾳ λέγομεν ὁ Πατήρ καὶ ὁ Υἱὸς μία ἀρχὴ τοῦ ἁγίου Πνεύματος καὶ ἓν αἶτιον.

(29) Cf. Aug. *De Trin.* v, 14, *Contra Maxim.* III, 17 : « Pater principium sine principio, Filius principium de principio, sed utrumque simul, non duo sed unum principium. » Hunc textum adducunt Æneas Paris *contra Græcos* c. 47. (*Migne*, I. CXXI, p. 710);

et Ratramnus, l. III, c. 4; (*ib.* p. 293, 294).

(30) Ita Græci apud Georg. Trapezunt. *De proc. Spirit. sancti*. ad J. Cubocli. n. 23 (*G. O.* I, 519) : « Επειδὴ γὰρ ἐκ Πατὸς καὶ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα λέγεται, ἔσται ἐξ αὐτῶν ἡ ὡς ἀπὸ ἐνός; ἢ ὡς ἀπὸ δύοιν; ἀλλ' εἰ μὲν ὡς ἀπὸ ἐνός, ἔσται καὶ ἐξ αὐτοῦ ὁ γὰρ Πατήρ καὶ ὁ Υἱὸς τῇ θεότητι ἓν, ἢ καὶ τὸ Πνεῦμα μετ' αὐτῶν ἓν ὡς ἐκ δύοιν ἄρα, καὶ οὕτω διαρχία πρεσβεύεται Ἱταλοῖς. Simile est epicherema Græcorum: a Georgio Scholario refutatam cod. Monac. 27 f. 257 b : « Εἰ ὁ Πατήρ καὶ ὁ Υἱὸς προβάλλουσιν ἅμα τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ἢ ὡς εἰς προβάλλουσιν αὐτὸ ἢ καθὼ εἰσι δύο, τούτεστι ἢ τῷ λόγῳ τῆς οὐσίας ἢ εἰσιν ἓν ἄμφω, ἢ τῷ λόγῳ διακρίσεως; ἀλλὰ τὸ δεύτερον ἄπαν ἀδύνατον ὅτι γὰρ καθὼ εἶς, ἐπεὶ ἐν τῇ ἐνότητι αὐτῶν καὶ τὸ ἅγιον περιέχεται Πνεῦμα, καὶ ἔσται αὐτὸ προβολεὺς εἰς μετ' αὐτῶν, καὶ ἑαυτοῦ αἶτιον καὶ ἀρχὴ ἢ εἰ μὴ προβάλλει ἑαυτὸ, τῆς ἐνότητος αὐτῶν ἀποκεικλισημένον ἔσται, καὶ ἕτερον τῇ οὐσίᾳ ὅτι καθὼ εἰσι διακεκριμένοι καὶ δύο ὅτι γὰρ καὶ δύο προβολεὺς ἔσονται καὶ δύο ἀρχαί. εἰ οὖν τὸ β' ἀδύνατον, καὶ τὸ α' ἄρα ἀδύνατον. οὐκ ἄρα προβάλλουσιν ἄμφω τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον.

duobus suppositis, quorum est una natura. Si vero considerentur *supposita spirationis*, sic Spiritus sanctus procedit a Patre et Filio, ut sunt plures. Procedit enim ab eis ut amor unitivus duorum. Et accurate, uti solet, verborum vim perpendens advertit (ad 7): «Videtur melius dicendum, quod quia spirans adjectivum est, spirator vero substantivum, possumus dicere, quod Pater et Filius sunt *duo spirantes* propter pluralitatem suppositorum, non autem *duo spiratores* propter unam spirationem. Nam adjectiva nomina numerum habent secundum supposita, substantiva vero a seipsis propter formam significatam.» Georgius Trapezuntius (ad Joh. Cubocl. n. 29; G. O. I, 532 seq.) respondet Patrem et Filium οὐχ ἢ Θεός; producere Spiritum, sed ut προβολεύς εἶς; sunt; nec duo esse principia tum quod ad Patrem referatur, quidquid sit Unigeniti, tum quod Pater et Filius processione non discernantur. «Quibus enim aliqua in Trinitate non discernuntur, ea si confusionem non inferunt, communia sunt iis, quæ non discernuntur. Non discernuntur vero Pater et Filius processione. Communis est ergo Patri et Filio processio ut principium, si confusionem non infert; at non infert, imo et ordinem ipsum conservat; igitur communis est (31). Ac rursum: «Quibus aliqua in Trinitate non discernuntur, illis uniuntur. Quare omnino necessarium fuerit, cum producant, unum esse Patrem et Filium; et sic unus producens, et propterea productio una et unus productus, et productus unus, Spiritus sanctus ab utroque tanquam ab uno, unica [221] productione, qui unus cum sit cum Patre et Filio *Deitate, discretus vero productione, non producit se ipsum*. Quo enim ab aliquo discernitur, fieri non potest, ut in hoc unum cum eo sit (32). Hinc fere omnia ea argumenta, quæ Spiritum sanctum etiam a Filio procedentem ostendunt, simul probant, non nisi unum cum Patre Filium ibi esse principium. Verbis magis quam re ac sensu differt ab his ea responsio, qua ejusdem

generis objectionem solvere nititur Georgius Scholarius (33): neque præcise et unice qua unus, nec qua duo sunt Pater et Filius, Spiritum spirant, cum spiratio utpote filiationi non relative opposita a Patre Filio communicetur, [222] una tamen sit utriusque actio; sub diverso respectu utrumque dici potest: ratione unicæ operationis sunt unus, ratione personarum ac prout Pater a nullo, Filius a Patre acceptam habet spirationem, sunt duo; sed utrumque simul considerandum apteque jungendum. Quæ, uti debent intellecta, cum Aquinatis doctrina plane conspirant.

3. Sed si de duplici principio ac de duplici spiratione ita res se habet, actum est de Photii conclusionibus (c. 4), Spiritum sanctum fore compositum et Filio minorem indeque destrui Trinitatis simplicitatem. Nulla sane sequitur compositio, si ab uno principio unica spiratione Spiritus simplex procedit; nulla sequitur inæqualitas inter alteram et tertiam personam inde deducta, quod illa simplex, hæc duplex habeat principium; verum etiamsi Latini duplex Spiritus sancti principium admitterent, quod tamen omni modo rejiciunt, adhuc concludi nequiret, inde Spiritum naturæ æqualitate cum Filio, quam et ipsi Tritheite propugnant, plane privari. Quod ad compositionem spectat, bene arguit Manuel Calecas, l. III, c. Græcos (34): «Sive igitur *per se* quis compositionem vult, nihil aliud quam essentiam et esse et quod est, accipit; esse vero et essentia sancti Spiritus et quod est, unum quiddam et simplex est; sive *propter eos qui dant aut producant*, unum est Pater et Filius. Non enim in quantum duo sunt, sed in quantum unum, ex Patre et Filio est Spiritus sanctus; sed quemadmodum Filius totus ex toto, ita et Spiritus *totus ex toto* asseritur. Neque aliud quidem totum Pater, aliud autem totum Filius; sed *unum totum* est juxta fidei positionem, gignendi ac noscendi discretionem servata. Nullo ergo modo compositionem cogitare licet. Quanquam etiam si plus quam tres personæ

(31) L. c. p. 533: Οἷς γὰρ τινα ἐν τῇ Τριάδι οὐ διακρίνεται, ταῦτα, εἰ μὴ σύγχυσις εἰσάγει, κοινὰ τοῖς μὴ διακρινόμενοις· οὐ διακρίνονται δὲ ὁ Πατήρ καὶ ὁ Υἱὸς τῇ ἐκπόρευσει· κοινὸν ἄρα τῷ Πατρὶ καὶ τῷ Υἱῷ ἡ ἐκπόρευσις, ὡς ἀρχή, εἰ μὴ εἰσάγει σύγχυσις· οὐκ εἰσάγει δὲ, ἀλλὰ μᾶλλον τάξεως συντηρητικόν· κοινὸν ἄρα.

(32) Οἷς δὲ τινα ἐν τῇ Τριάδι οὐ διακρίνεται, τοῖς τοῖς ἐνοῦται· ἀνάγκη ἄρα πᾶσα ἐν τῷ προβάλλειν ἐν εἶναι τὸν Πατέρα καὶ τὸν Υἱόν, καὶ οὕτω προβάλλων εἰς καὶ προβολὴ μία, διὰ τοῦτο καὶ προβολεύς εἷς, καὶ προβόλημα ἐν τῷ Πνεύματι τῷ ἁγίῳ ἐξ ἀμφοῖν, ὡς ἀπὸ ἐνός, μιᾷ προβολῇ· ὅπερ ἐν τῷ Πατρὶ καὶ Υἱῷ τῇ θεότητι, διακρινόμενον δὲ τῇ προβολῇ οὐ προβάλλει ἑαυτό· ὅ γὰρ τινος διακρίνεται, κατὰ τοῦτο ἐν εἶναι μετ' αὐτοῦ ἀδύνατον.

(33) Responsio ad arg. paulo ante (nota 1) allatum in eodem cod. Μονακ. «Ὅτι οὐτε καθὸ εἷς εἰσιν καθάπαξ προβάλλουσιν αὐτὸ οὐτε καθὸ εἰσι δύο καθάπαξ· καὶ οὕτω τὰ ἐκατέρωθεν ἐπόμενα ἄτοπα, οὐκ ἀκολουθεῖ· οὐκ ἄρα ἐρῶνται ἡ ἀκολουθία ἐκείνη· ὅτι δὲ οὔτε καθὸ εἷς μόνον οὐτε καθὸ δύο μόνον, δηλον ἐντεῦθεν· τὸ προβάλλειν τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον

κοινωνεῖται ἐκ τοῦ Πατρὸς τῷ Υἱῷ μετὰ τῶν ἄλλων τῆς φύσεως ἀγαθῶν, διότι οὐκ ἔχει ἀντίθεσιν τῇ προβάλλειν πρὸς τὴ γεννᾶσθαι ἢ οὐκ ἀντίκειται τῷ τοῦ Υἱοῦ λόγῳ· πάντα δὲ τὰ μὴ ἀντικείμενα οὕτω κοινωνητὰ τῷ Υἱῷ ἐκ Πατρὸς· ἢ οὐ κοινόν ἐστι· καὶ ἀμφοῖν τὸ προβάλλειν, τῷ λόγῳ τῆς μιᾶς ἐνεργείας εἷς εἰσιν ἐν τῇ τοῦ Πνεύματος προβολῇ ὁ Πατήρ καὶ ὁ Υἱός· ἢ δὲ ὁ Πατήρ ἐστὶν ἀρχὴ τῷ Υἱῷ τῆς τοιαύτης ἐνεργείας καὶ αὐτὸς ἐξ οὐδενός· ἔχει κοινωνητήν τὴν τοιαύτην ἐνεργείαν, πρώτη ἀρχὴ ὧν ἐν τῇ Τριάδι καὶ ἀπλῶς πρώτη ἀρχὴ πάντων, δύο εἰσιν ἐν τῇ τοῦ Πνεύματος προβολῇ ὁ Πατήρ καὶ ὁ Υἱός· ἐπεὶ δὲ ὁ μὲν προβολεύς ἐστὶν ἀπ' ἑαυτοῦ, ἢ Πατήρ δηλονότι, ὁ δὲ οὐκ ἀπ' ἑαυτοῦ, ἀλλ' ἐκ τοῦ Πατρὸς λαμβάνων τὴν τοιαύτην ἐνεργείαν, ἢ γεννητός ἐστιν ἐξ αὐτοῦ καὶ Υἱός· ὥστε οὐ δεῖ χωρίζοντα· λέγειν, ὅτι καθὸ εἷς καθάπαξ ἢ καθὸ δύο καθάπαξ διὰ τὰ εἰρημμένα· ἀλλὰ μᾶλλον καθὸ ἐκάτερον ὁμοῦ ἦγον τῷ λόγῳ τῆς ἐνώσεως; ἅμα καὶ τῷ λόγῳ τῆς διακρίσεως.

(34) Apud Nat. Alex. l. c. p. 530 ed. cit. hæc Manuelis verba pariter allegantur. Beccus eandem objectionem (Or. de una. Eccl. n. 37; G. O. I, p. 58 neque tamen adeo accurate pertractat.

esset Deus, nulla necessitas [223] compositionis A esset, et quod extremum, processionis ordine a singulis acciperet. Non enim dantium multitudine, sed ex eorum quæ dant, eorumque quæ insunt, differentia compositio judicatur. Si autem, quæ dantur, differentia sunt, et quæ insunt, differre necesse est; atque ita compositum erit, quod ex hujusmodi constabit; quod in Spiritu sancto nunquam habet locum. »

4. Ex dictis etiam illud dijudicari potest, quod affirmat Photius (c. 14), non solum duo principia in Trinitate statuere Latinos, verum etiam principia duo *diversa ac differentia*, alterum sine principio, alterum principiatum. Sane si spectantur *personæ*, duabus ejusdem naturæ personis convenit ratio principii, eatenus quidem diverso modo quatenus est in Trinitate « principium non de principio, quod est Pater, et principium a principio, quod est Filius. » (Thomas I. c. q. 33. a. 4); sed sicut principii ratio et principiatu naturæ aqualitatem non tollit, sic nec diversa in principiante relatio. Sed si spectatur *virtus et actio spirandi*, Pater et Filius sunt unum principium, uno eodemque actu spirant. Quod si stricte loquendo de duobus principiiis sermo haberi nequit, multo minus de duobus principiiis inter se diversis. Differentia solummodo est ex parte personarum, quatenus altera sine principio est et ex se habet spiratricem vim, altera a principio est et vim spirandi habet communicatam; seu quatenus sunt Pater et Filius; cum vero non spirent qua ille Pater, hic Filius, nulla est in spirando diversitas; et sicut natura non differunt, quia Pater ingenuus, Filius genitus, sic nec natura differunt, quia Pater a nullo, Filius a Patre habet spirativam virtutem. Potest, sane dici duas esse personas principiantes, sed ideo non sunt duo principia. Advertit Joan. Argyropulus (*De proc. Spirit. sanct.* c. 10; *G. O. I.* 414-416) ἀρχὴν accipi posse tum pro δυνάμει tum pro ὑποστάσει; priori sensu non haberi duo principia, cum δυνάμεις προβλητικῆ nonnisi una eademque sit in [224] Patre et Filio; posteriori sensu vocabulum δύο ἀρχάς 'admittit, cum tali pacto tres personæ in creatione quoque τρεῖς ἀρχαὶ sine absurditate dici, et uti tres, ita duæ personæ ejusdem actionis participes cogitari queant. Demum audiatur rursus Hugo Eth-

rianus (l. II, c. 3, p. 1216) disputans: « Si Pater et Filius non simpliciter duo dicuntur, sed secundum quid, nec alter ab altero separatur, multo minus duo principia seu duæ causæ eo quod alteruter (uterque) causa sit sanctique Spiritus principium prædicabuntur. Nunquid Verbum Dei Patris Deus cum Deo? Et Deus quidem genitus ex Deo ingenito. Attamen non sunt duo Dii, genitus et ingenitus, sed unus et idem Deus. Sic igitur unum principium unaque causa Spiritus sanctus, qui est sine initio Pater et Filius, qui principium et caput dicitur, ut Hilarius dicit; caput enim omnium Filius est, sed caput Filii Deus est. Duo sunt, ubi similita numerandi nomina rerum aliquam pluralitatem ostendere volunt, etsi earum existendi rationem taceant. Nam neque continuitatem neque discretionem neque dividendorum aperiunt differentiam, aliquam tantummodo manifestantia varietatem, quæ nulla inter Patrem et Filium, ex eo quod Spiritui esse præstant; verum una causa est Spiritus uterque. »

5. Alterum axioma a Photio inventum (vide c. 9, 17 seq. 47) est illud: *Producere seu emittere Spiritum sanctum est Patris idioma seu hypostatica Patris proprietas*. Hinc concludit, a Latinis personarum idiomata destrui, dum, quod dicit Patris idioma, et Filio vindicari. Verum hoc principium nulla ratione nullaque auctoritate fultum prorsus a Latinis rejicitur. Patris constitutivum idioma omnes paternitatem dicunt, cum qua spiratio identificari nequit; nemo præterea Patrum τὴν προβολὴν uni Patri vindicavit vel ejus characterem constitutivum censuit (35); addit Beccus (orat. 2, *De injusta* [225] *dep.* c. 24; *G. O. II.* 76, 77) Photii πρότασιν iis omnibus Doctorum testimoniis confutari, in quibus ἡ τοῦ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ ἐνότης ἐπὶ πάντων, ὅσα ἐκ Πατρὸς δὲ Υἱοῦ λέγεται, apparet, quod adductis Basilii et Athanasii textibus declarat. Verum quo res luculentius pateat, accuratius divinarum personarum proprietates late dictas inspiciamus. Distinguuntur omnino proprietates personales, hypostaticæ, personas constituentes a diacriticis. (Vide Petav. *De Trin. Proæm.* l. iv.) Nonnisi tres *proprietates hypostaticas vel constituentes* (ἰδιώματα ὑποστατικὰ) agnoscunt Patres ac theologi; sunt autem: πατρότης, υἱότης, ἐκπόρευσις (36). « In divinis personis, » recte ait Hugo

(35) Afferuntur quidem Gregorii Nysseni verba: Τοῦδ' ἕνεκα Πνεῦμα στόματος (Psal. xxxii, 6), ἀλλ' οὐχὶ λόγον στόματος εἰρήχαν ὁ Θεὸς, ἵνα τὴν ἐκπορευτικὴν ἰδιότητα μόνῃ προσοῦσαν τῷ Πατρὶ πιστώσεται. Verum revera loco hoc legendum esse τῷ Πνεύματι et nonnisi errore vel fraude (sumpto πνι pro πρτ) illam lectionem inductam ostendit contextus tum aliæ rationes, quas diligenter Niceph. Bleumida, orat. 2, c. 12; Beccus, *de proc. Spiritus sancti* et in *Camateri Anim.* c. 106; Georgius Trapez. ad Joan. Cubocl. c. 19 (*G. O. I.* 55, 54, 245 seqq. II, 455, 456; I, 510-512) aliique exposuerunt. Cum vero apud Nyssenum non secus ac apud Basil. c. Eunom. l. III, Πνεῦμα τοῦ στόματος; idem sit ac Πνεῦμα τοῦ Λόγου, efficax ex verbis illis Psalmi, prout a Patribus intelliguntur, desumitur

contra Photianos argumentum, quod sess. 18. conc. Flor. Joan. Theol. quoque in medium protulit (Hard. IX, 200). Simile quid contigisse in Gregorii Nazianzenis orat. 84, (Clem. 34), *De adventu Ægyptiorum*, nimirum in verbis illis: Πάντα ὅσα ὁ Πάτερ ἔχει, τοῦ Υἱοῦ ἔστιν κληρὸς τῆς αἰτίας, atque pro αἰτίας legendum esse ἀγεννησίας tum ex melioris notæ codicibus, tum ex parallelis ejusdem theologi locis ostendit Joan. Beccus, orat. 2, *De injusta deposit.* c. 18 l. iv, *Ad Constant.* c. 6, (*G. O. II.* 65-65, 213).

(36) Cf. Beccum ad Theod. Sugd. l. II, c. 7 (*G. O. II.* 128-133). Georg. Metoch. *Contra Maxim. Plan.* (lib. II, 929 seqq.) De eo, quod interdum, ut apud Naz. orat. 38, p. 480; orat. 13, p. 211, ed. vet., loco τῆς πατρότης ponitur ἀγεννησία; vide L. Allat.

Etherianus (l. I, c. 8, p. 1204), tres proprietates [226] immobiles sunt: paternitas, filiatio, processio; secundum quas solas tres personæ, Pater scilicet et Filius et Spiritus sanctus *insigniuntur*. Sane cum Græci nonnisi tres personas in Trinitate agnoscant, etiam tria solum admittere possunt idiomata constituenta, quæ notant tres relationes subsistentes ab invicem realiter distinctas (Thomas q. 30, a. 2); proprietates enim personales sunt idem cum personis ea ratione, qua abstractum est idem cum concreto (ib. q. 40. a. 1, ad 1). Hæc tria characteristicæ personarum idiomata immota prorsus manere omnes consentiunt (37). Post hæc recensentur diacriticæ et non constituentes proprietates: innascibilitas, quæ relationis est experta et ad unum Patrem spectat, et *προβολή* sive spiratio activa a passiva seu *ἐκπορεύσει* discernenda. Quæ notæ diacriticæ cum tribus illis hypostaticis notis quinque notionem (*ἐννοίας, γνωρίσματα*) efficiunt, quas Damascenus (*De fide orth.* l. 1, 9-11) jam satis novit. Triplicis generis hinc discernuntur *ἰδιώματα*: ὑποστατικά primum, deinde *σχετικά*, tertio *συστατικά*. Ratio objectiva, qua persona designatur et ab alia dignoscitur, est notio seu *ἰδιώμα συστατικόν*; tales notionem igitur sunt paternitas, filiatio, processio, innascibilitas et activa spiratio. Duæ posteriores non constituunt personam; ideo dicuntur tantum notionem personarum, non autem personales; hoc vero inter se differunt, quod activa spiratio etiam relatio est seu *ἰδιώμα σχετικόν*, innascibilitas vero, quæ nil aliud dicit, nisi Patrem non esse ab alio, nulla est relatio, ideoque mera et pura notio vocatur. Habemus ergo quinque notionem, ex quibus quatuor sunt relationes, tres notæ constituentes. (Cf. Thom. q. 32. a. 3.) Ex his jam patet [227] activam spirationem non esse hypostaticum Patris idioma, esse vero relationem, cum *σχεῖν* dicat ad spiritum; patet quoque eam nullam habere oppositionem relativam ad paternitatem, neque ad filiationem. Si constitutiva foret Patris nota, cum paternitate identificaretur, et Spiritus sanctus esset Filius; si vero constitutiva non est, aliunde Photiani ostendant oportet, eam uni Patri esse tribuendam. Si ad Græcos doctores nos convertimus, ii dum Patris peculiare characteres describunt, nonnisi de paternitate et de innascibilitate loquuntur. Ita Basilius has duas solum notas adducit (38),

Vindic. syn. Ephes. c. 66, p. 460 seq. Interdum alia vocabula idem exprimentia adhibentur, ut apud Basil. ep. 236, n. 6: Πατρότης, υἰότης, ἁγιασμός.

(37) De his valet quod ait Naz. *Orat. in Epiph.* τὸ ἴδιον ἐκάστου ἀκoinώτητόν ἐστιν· ἄλλως γὰρ οὐκ ἂν ἦν ἰδιώμα, εἰ μετέπιπτε καὶ μετεφέρετο πρὸς ἕτερον, quod ubertius exponit Joan. Theol. sess. 18 Flor. (Hard. IX. 201).

(38) Basil. *Ep. de diff. us. et hypost.* 38: 'Ὁ δὲ ἐπὶ πάντων Θεὸς· ἐξαιρετόν τι γνώρισμα τῆς ἑαυτοῦ ὑποστάσεως τὸ Πατὴρ εἶναι· καὶ ἐκ μηδημίας αἰτίας ὑποστῆναι μόνος ἔχει καὶ διὰ τούτου πάλιν τοῦ σημείου καὶ αὐτὸς ἰδιαζόντος ἐπιγινώσκειται.

(39) Id jam legitur in Gregorii Thaumaturgi

A non addit τὴν *προβολήν* ut Patri propriam. Id de omnibus Græcis Patribus dici debet, qui in illa duplici nota immorantur nec unquam spiratricem vim ut *ἰδιώμα ὑποστατικόν* Patris efferunt. (Cf. Petau. *De Trin.* III, 1 seq.; VII, 10, n. 19 seq.) Vocatur quidem Pater *γεννήτωρ καὶ προβολεὺς* (ex. gr. apud Naz. *orat.* 33, p. 562, ed. vet.), sed hoc liquido ostenditur eum, non quatenus est Pater, adeoque non constitutiva sua proprietate, spirare Spiritum; sed nunquam ἡ *προβολή* iis adjungitur notis, quæ uni ipsi conveniunt, quas, ut Basilius ait, *μόνος αὐτὸς ἔχει*; sed nunquam ratione τοῦ *προβόλεως*, ut a Spiritu, sic a Filio distinctus apparet.

B 6. Hæc rursus ex Filii proprietate confirmantur quæ nil per se habet, quod Filium ab activa spiratione excludat. Scite Hugo Etherianus (l. III, c. 2, p. 1238 G.): « Si paternitas non excludit Spiritum a Patre ratione causæ seu principii, neque nascibilitas excludit eundem Spiritum a Filio secundum eandem rationem. » Imo dum Patres Filium *Unigenitum* *Μονογενῆ* nominant in Bibliis vident et ita hoc [228] nomen explicant, ut ipse sit *solus qui ex solo sit Patre, μόνος ἐκ μόνου* (39), manifeste Spiritum non esse a solo Patre tradunt ac mirum in modum Latinæ Ecclesiæ fidei suffragantur. Si Filius est *solus* de solo Patre, ergo Spiritus non est de solo Patre; porro alia persona non suppetit, de qua sit simul, nisi Filius. Unde recte Ratramnus (l. II, c. 6. p. 270. ed. Migne): « Dicatur, quod nostri dixere majores: Filius ex Patre natus, *solus de solo*, ac per hoc Unigenitus, Spiritus vero sanctus de Patre quidem procedens, sed *non de solo solus*, quoniam procedit et a Filio, ne *duos filios* videamur prædicare, processionem Spiritus si de Patre solummodo confiteamur. » Sane si Filio est *proprium*, ut sit de Patre solo, jam proprium Filii migrat in Spiritum, si sit et ipse de solo Patre, duoque dicentur Filii. » Et rursus (l. III, c. 5. p. 295) ex Fulgentio idem auctor: « Commune quidem inest tribus personis unius naturæ consubstantialitas, proprium vero singulis, quod Pater solus genuit, Filius solus natus de Patre solo, Spiritus sanctus quod de Patre Filioque procedit... Quod (postremum) si negare contendunt, dicant, quid ei (Sp.) sit proprium. Nam *processio* (40) de Patre communis est etiam Filio; quoniam omne quod nascitur, procedit etiam; ergo

Confess. apud Greg. Nyssen. *Opp.* III, 346 (cf. C. Passaglia *Comment. theol. De Trinit.* Romæ 1854, parte II, p. 31-35), rursus ap. Nyssen. ad Ablab. p. 459. *Contra Eunom.* l. I, p. 78; Epiph. *hæc.* 75, p. 382. Basilii verba in ep. cit. *Μόνος μονογενῆς ἐκ τοῦ ἀγεννήτου φωτὸς ἐκλάμψας* adducit quoque Niceph. Blemmida (*G. O.* I, 41). Cf. præterea Georg. Metoch. *Contra Maxim. Planud.* (ib. II, 952 seq. 1057 seq.) *Greg. Patr.* (ib. I. 425, 426, 463.)

(40) Notum est dupliciter processionis nomen adhiberi. Cf. S. Thom. p. 1, q. 36, a. 2, corp. in fine et Joan. Theol. sess. 18 conc. Flor. (Hard. IX, p. 192, 193.)

secundum doctoris hujus (Fulg.) sententiam proprium est Spiritus sancti quod de Patre Filioque [229] procedit, quod nec Patri nec Filio cernitur commune. » Tantum ergo abest, ut hypostaticæ Patris et Filii notæ Filium a spiratione activa excludant, ut ei eandem inesse ostendant. Neque vero processio per se vetat, ne et ex Filio dicatur Spiritus; imo vix ulla aptior res esse videtur ad declarandam differentiam inter generationem et processionem, quam quod illa fiat e solo Patre, hæc vero e Patre una cum Filio; Patres, licet de custodienda monarchia maxime solliciti primas partes tribuant personæ Patris, tamen Spiritum sanctum *immediate* conjungi Filio sæpissime docent. Hinc si Pater *μόνος*; *ἀείτιος* dicitur, sola causa, non nisi ut suprema causa, fontalis et originalis, ut *ἀρχικὸν αἴτιον*, ut *ἀρχία προκαταρχική* consideratur, ut Beccus ex Damasceno notat (orat. 2 *De injusta depos.* c. 20; *G. O. II*, 68) atque quoad Maximi verba (ep. ad Marinum) Bessarion (41) rursus inculcat. Præclare idem Beccus (*De una. Eccl.* c. 50. *G. O. I*. 183) Phurnæ objicienti: « Si Spiritus sanctus ex Patre et ex Filio procedit, proprietates Patris dimota est » ita occurrit: « Asserentes (Itali) Spiritum esse et ex Filio, si veluti *ex proprio absque Patre fonte* dicerent eum esse, tum paternæ proprietatis dimotionem inferrent, *sine principio* fontem Spiritus et Filium ut et Patrem decernentes (42), si vero cum dicunt ex Filio Spiritum esse, magnum Basilium proferunt affirmantem: « Quod a Filio dicitur esse, ad primam causam relationem habet, nullam suspicionem dimotionis paternæ proprietatis relinquunt. » Audiatur demum [230] et Nicephorus Blemmida, qui (orat. 1, c. 18; *G. O. I*, 23, 24) ita disserit: « Etenim si Pater generat Filium, a nullo id accipiens, et Filius habet Spiritum, eum a Patre naturaliter accipiens, non genitum, sed per eundem procedentem ex Patre, prorsus non intelligo, quamnam paternam proprietatem habiturum autumant Filium. Et quomodo Dei-gentorem Patrem indigitant? Si quod Deum generat Filium, vere hoc est paternæ hypostaseos præcipuum. At Filius non Deum-generans est, cum Filium non generet. Si vero generare et producere, et utraque in unum colligantes, hac ratione Deum-

A generantem Patrem appellant, ecce et Dei factus (genitus) est Spiritus, et quamvis ratione unigenitus Filius erit (43). »

7. Cæterum dum Photius hoc effatum: Spirare est hypostatica Patris proprietates, tanquam principium demonstrationis assumit, *petitionis principii* reus efficitur, cum idem plane sit illud pronuntiare et processionem Spiritus ex solo Patre affirmare. Subtiliores hac de re agitantur apud theologos quæstiones, quæ in præsentia ad rem nostram non spectant. Ea tamen hic proponere juvat, quæ ad quæstionem, [231] quibusnam proprietatibus constituentur divinæ personæ, H. Kilber (*Tract. de Deo trino* in Theol. Wirceb. Disp. 6, c. 1, art. 3, n. 381 seq.) fusius disputat eaque per summa capita recensere. Persona constat, ut Joannes Theol. sess. 19 Flor. arguit, ex essentia et proprietate (*τὸ πρόσωπον ἀπὸ τῆς οὐσίας καὶ τοῦ ἰδιώματος ὁρίζεται*). Quæritur ergo, quænam hæc proprietates sint, quæ cum natura hanc constitutionem perficiunt; idque duplici potissimum sensu: primo: num sint aliquid *absolutum*, an vero quid *relativum*, et hic omnes fere unanimiter posterius admittunt, quod solum recte dici potest; secundo: sub quam *formalitate* aut consideratione proprietates relativa constituat rationem personæ in divinis. Ut res plane intelligatur, notandum est: 1. Eadem proprietates potest esse hypostatica, relativa et notionalis; sicut revera paternitas, filiatio et spiratio passiva sunt in hoc triplici ordine. 2. Proprietates eadem specari potest secundum *esse in*, sive quod dicit *absolute*, et præeise ad naturam divinam, cui per identitatem est immanens; et secundum *esse ad*, sive quod dicit *relative*, et ad terminum vel principium, cui opponitur. His aliisque ad quæstionis intelligentiam prænotatis jam docet laudatus Theologus: 1.) Personas divinas non constitui formaliter per proprietates sub ratione formalitatis *absolutæ et secundum esse in*, sed sub ratione formalitatis *relativæ et secundum esse ad* acceptas, quia, ut docet Aug. *De Trin.* V. 5, 8, quidquid ad se, et non aliud dicitur, ad substantiam pertinet, ideoque non ut ratio personæ formaliter constitutiva haberi potest; II.) Personas divinas formaliter constitui *per proprietates relativæ, prout hæc dicunt relationem,*

41) Bessarion c. 20. *Contra Marci Ephes.* syllog. 37 (cod. Mon. 27 f. 254 a): *Αἰτίαν γὰρ μὴ εἶναι τὸν Υἱὸν τοῦ Πνεύματος καὶ αὐτοὺ φαίμεν ἂν, τὴν αἰτίαν στενωτέρον κατὰ τὴν Ἑλληνικὴν φωνὴν ἐκλαμβάνοντες, ἢ παρ' αὐτοῖς αἰτὴν ἀρχοειδῆ αἰτίαν σημαίνει.*
 42) Beccus l. c. *Οἱ γὰρ λέγοντες τὸ Πνεῦμα ὑπάρχειν ἐκ τοῦ Υἱοῦ, εἰ μὲν ὡς ἐξ ἰδίας παρὰ τὸν Πατέρα πηγῆς ἔλεγον ὑπάρχειν αὐτὸ ἐμελλον ἂν ἐμφαίνειν τῆς πατρικῆς ἰδιότητος μετακίνησιν, ἀναρχον πηγὴν τοῦ Πνεύματος καὶ τὸν Υἱὸν ὡς τὸν Πατέρα δοξάζοντες.*

43) *Εἰ γὰρ ὁ Πατὴρ γεννᾷ τὸν Υἱὸν μὴ ἐκ τινος τοῦτο λαβὼν, ὁ δὲ Υἱὸς ἔχει τὸ Πνεῦμα λαβὼν αὐτὸ φυσικῶς παρὰ τοῦ Πατρὸς, οὐ γεννῶμενον ἀλλ' ἐκπορευόμενον δι' αὐτοῦ παρὰ τοῦ Πατρὸς, οὐκ οἶδα, ποῖον ἐντεῦθεν ἰδίωμα πατρικὸν ἔξειν φάσκουσι τὸν Υἱὸν. πῶς δὲ καὶ θεογόνον τὸν*

*Πατέρα κατονομάζουσι; εἰ μὲν ὅτι Θεὸν γεννᾷ τὸν Υἱὸν, ἀληθῶς τοῦτο τῆς πατρικῆς ἐξαιρέτων ὑποστάσεως· ὁ δὲ Υἱὸς οὐ θεογόνος. Υἱὸν μὴ γεννῶν· εἰ δὲ τὴ γεννᾷν καὶ προβάλλειν καὶ ἄμφω συνάγοντες εἰς ταῦτόν θεογόνον οὕτω τὸν Πατέρα φασίν, ἰδοὺ Θεοῦ γόνος καὶ τὸ Πνεῦμα, καὶ πῶς μονογενῆς Υἱὸς; Notandum tamen subtilius et plenius quæstionem, cur progressio Verbi *generatio* sit, non item processio Spiritus sancti, a theologis ita dirimi, ut plerique dicant rationem in eo esse, « quod actio prior sit *perfecte assimilativa* termini cum principio et Verbum secundum esse personale sit similitudo perfecta, seu imago Patris qualis actio et imago non habeatur respectu Spiritus sancti. » Ita H. Kilber Theol. Wirceb. disp. 6, n. 376. Cf. Thom. Sum. 1, q. 27. a. 4. in corp.*

non autem ut originem formalem exprimunt (44), quia forma constituens [232] personam concipi debet ut aliquid personæ intrinsecum, fixum et permanenter existens, quod ipsa perseitas æque ac subsistentiæ ratio videtur exigere, nihil vero ejusmodi in conceptu formalis originis apparet; deinde quia origines utpote actiones, quæ suppositorum sunt, non constituunt supposita producentia sed secundum nostrum intelligendi modum supponunt.

« Speciatim de paternitate. Hæc enim in divinis ut relatio transcendentalis ab actione ipsa non constituitur, et ut principium quo proximum generationis ante originem præsupponitur et ut subsistens forma antecedit terminum ejusque productionem. De spiratione autem activa cum constet, ne hanc quidem constituere Patrem, aut Filium, sed secundum rationem supponere jam constitutos per paternitatem ac filiationem; multo minus origo vel actio spirativa tanquam illarum personarum forma constitutiva cogitari poterit. Quod attinet ad personas productas, hæc in conceptu formali universim dicunt rationem termini et producti, speciatim vero rationem vel Verbi vel Spiritus subsistentis; sed certum est, viam ad terminum, productionem in fieri, actionem dictionis aut amoris adhuc quasi fluentem anteire, non constituere terminum ipsum, productum completum, et Verbum ac Spiritum perfectum. » Denique observat (n. 386): « Quamquam ex dictis omnis proprietas hypostatica sit relativa, tamen nec omnis relativa nec omnis notionalis proprietas est hypostatica. Cum enim hæc per modum determinantis ad esse personale, proprium ac incommunicabile, concurrere debeat; illius ratio et formalitas nec innascibilitati nec spirationi activæ congruit. Non innascibilitati, quia juxta Aug. De Trin. v, 6. Nec ideo quisque pater, quia ingentus, nec ingentus ideo quia pater; adeoque ab innascibilitate pater in esse patris ac personæ nec determinatur nec constituitur. Neque etiam spirationi activæ. Quamvis enim hæc propria sit Patri et Filio, tamen nec illum in esse Patris, nec hunc in esse Filii [233] determinat; alioquin, cum utriusque sit communis, Pater esset Filius et vicissim Filio paternitas conveniret. Unde habet se respectu utriusque, sicut essentia, commune pluribus et determinabile; dumque constituit Patrem et Filium in esse spiratoris distincti a Spiritu sancto, illis suppositis in sua persona jam constitutis concipitur supervenire hæc relatio, tanquam perficiens explicitam eorum distinctionem. » Sed ad præsentem tractationem sufficit simplex hæc demonstratio:

Quælibet persona non nisi unam constitutivam proprietatem habere potest, quia constitutivæ proprietates realiter idem sunt ac personæ subsistentes et cum his identificantur (45); unde Pater, si duas haberet ejusmodi proprietates, non una persona esset, sed duæ. Proinde Pater non simul paternitate et spiratione constituitur, sed aut paternitate aut spiratione. Sed Pater paternitate manifeste constituitur; Pater dicitur et est quia generat Filium; et ante Spiritum concipitur Filius, ante spirationem generatio; universa denique traditio paternitatem ut constitutivam Patris tesseram spectavit, ut supra (§ 5) ostensum est. Jam vero si spiratio Patrem non constituit, neque rationi Filii ullo modo opponitur, ea non Patris est propria, sed Patri Filioque communis (46). Uberius id evolventem Bessarionem art. seq. § 13, adducemus.

8. Sequitur tertium effatum: *Pater est principium eorum quæ ex ipso sunt non ratione naturæ, sed ratione personæ* (c. 15), quod apud Photii asseclas, ut Beccus advertit (in [234] Camat. G. O. II, 291), in axioma transit. Ex hoc arguit contra Beccum Georgius Cyprius (apud Becc. in tom. Cypr. G. O. II, 158 seq. 236, 237). Viderunt orthodoxi satis acute, non simpliciter illud negari posse, habere tamen apud Photium pravum quemdam sensum minime tolerandum. Hinc laudatus Byzantinorum patriarcha adversario quidem concedit (l. c. c. 11, p. 237), Patrem non ratione naturæ, sed ratione personæ esse causam eorum quæ ex ipso; sed ibi cum Photianis naturæ respectum prorsus excludi naturamque ab hypostasi separari vœtat; meliusque ex Patribus dici propugnat (c. 15, p. 246) tum λόγῳ τῆς ὑποστάσεως tum λόγῳ τῆς φύσεως principium esse Patrem. Certum est essentiam ab hypostasi non nisi ratione differre, neque οὐσίαν ἀνυπόστατον neque ὑπόστασιν ἀνούσιον cogitari posse, ut Thomas (p. 1, q. 59, a. 1) et Petavius (De Trin. VII, 15, 13 seq.) declarant. Id nec ipsi schismatici prorsus diffidentur; id Gregorius Cyprius (apud Becc. l. 1 Const. c. 5, 6; in tom. Cypr. orat. 2, c. 5; G. O. II, 156-158, 258) concedit (47). Hinc Georgius Trapezuntius ad Jo. Cubocl. c. 11; G. O. I, 491 seq.): « Quomodo concipies hypostasim, si in essentia ipsam non consideraveris? Essentiam enim et naturam absque hypostasi universaliori quodam modo intelligere possumus; quare et nonnullis visum est, eam univèrse subsistere. At enim hypostasim concipere et enuntiare non simul considerata aut concepta essentia modis omnibus fieri nequit. Ideo et cum ingentum et procedens hypostaticas proprietates

(44) Cf. Bessarion Resp. ad Marc. Eph. c. 18 (Cod. Mon. 27 f. 230 a.): Πρώτως καὶ κυρίως αἱ ἀναφορὰὶ ὑπιστάσει, καὶ διακρίνουσι, ἐπομένως δὲ καὶ αἱ πρόοδοι, καθόσον ταῦτό εἰσι πράγματι ταῖς ἀναφοραῖς.

(45) Bessarion Resp. ad Marc. Eph. cod. Mon. 27, f. 229 b. Αὐτὰ τὰ θεῖα πρόσωπα ὑποστάναται αἱ ὑποστατικαὶ εἰσιν ἰδιότητες. Vide Thom. § 5, citatum.

(46) Ibid. f. 229 a. Ἐπεὶ γὰρ ἕκαστον πρόσωπον ἐνὶ τινὶ μόνον ἰδιώματι συνίσταται, ἢ τῆ τοῦ γεννᾶν ἢ τῆ τοῦ προβάλλειν ἰδιότητι συνίστασθαι τὸν Πατέρα ἀνάγκη· ἀλλὰ Πατὴρ διὰ τὸ γεννᾶν λέγεται καὶ ἔστιν. Ὥστε οὐ τὸ προβάλλειν αὐτοῦ τὸ πρόσωπον συνιστᾷ· μὴ ἔν δὲ ἕβον τοῦ Πατρὸς μόνου μηδὲ συστατικὸν καὶ τῷ Υἱῷ ἔστι κοινόν.

(47) Sic et Marcus Ephes. syllog; Cod. Mon. 27 f. 223 b.

dicimus, essentiam intelligimus, quæ in speciali ingeni-
niti, geniti et procedentis hypostasi consideratur. Neque enim in nudas proprietates credimus, neque eas essentias segregare, sed circa essentiam segregari confitemur (48). » Similiter Beccus, l. 1, *Ad Const.* c. 8 [235] (*G. O.* II, 160 seq.) rem exponit et concordanter reliqui tradunt: quod si Spiritus est ex Patris hypostasi, est simul ex ejus essentia.

9. Prinsquam vero uberius Photii effatum discutiatur, connexum cum his plurimorum Græcorum effugium considerandum est, quo ad elidendos suorum Patrum textus sibi contrarios eorum tamen verbis coacti concedunt, Spiritum sanctum esse *ex essentia Filii*, sed *ex hypostasi Filii* esse pertinaciter negant (49). Sed id irrito conatu fieri cordati theologi demonstrant. Ac primo exinde, quod, ut diximus, hypostasis ab essentia et essentia ab hypostasi reipsa separari nequit. « Qui ex natura et essentia Filii, ait Georgius Trapezuntius (*De una S. Eccl.* c. 5; *G. O.* I, 543, 544, asserit Paracletom procedere, ex ipsa hypostasi Filii asserit. Haud enim fas est, hypostases nudas absque natura (ὕποστασις ψιλὰς χωρὶς φύσεως) concipere, neque naturam sine hypostasi φύσιν ἀνυπόστατον), absolute in omnibus et in Deo ipso. » Et rursus alibi (ad Joan. Cubocl. c. 11; ib. p. 490, 491): « Quidquid generatur proceditque in existentiam, [236] aut est ex hypostasi tantum, qua hypostasis est, aut ex essentia et natura tantum, et absque hypostasi considerata, aut ex utraque, ex natura scil. vel essentia, quæ in hypostasi est et in hypostasi concipitur. Secundum neque Græci ipsi dixerint; namque absurdum, ut videtur, existimant, quod inde sequitur; ejusdem siquidem naturæ Trinitas confunderetur, adeo ut ex tribus unumquodque, et ex se ipso et ex aliis esset; proptereaque ex hypostasi, qua hypostasis est, (ἢ ὑπόστασις) existimant esse procedens et generatum. Heu vesaniam! Etenim si hypostasis, qua hypostasis est, generat atque producit, erit ex hypostasi hypostasis secundum idem (κατ' αὐτό), et sic non erunt hæc naturæ, sed hypostasis.... Sancti vero tradunt: Sicut Filius ex τῆς ἐνυποστάτου φύσεως τοῦ Πατρὸς καὶ οὐσίας genitus existens ideo generanti Filius et consub-

stantialis Genitori est: ita Spiritus sanctus ἐκ τῆς ἐνυποστάτου τοῦ Πατρὸς φύσεως διὰ τῆς ἐνυποστάτου τοῦ Υἱοῦ οὐσίας processionis modo habens esse ideo Patri et Filio consubstantialis est (50) (p. 495). Cf. Maxim. Chrysoberg. *De proc. Spirit. sancti*. c. 5. (*G. O.* II, 1086.) Præterea sane erat, cur contra Eunomianos ac Macedonianos Patres inculcarent, Spiritum sanctum esse *ex essentia Patris et Filii*; videlicet ne creatura putaretur, ut consubstantialitas cum Patre et Filio ostenderetur; ut non ex mera voluntate originem habens appareret; ex Filii hypostasi eum prodire ac per Filium esse illi ultro concesserunt. Rem luculenter tractant J. Beccus, *O. I.*, *De una. Eccl.* c. 29 seq. (*G. O.* I, 444, 450 seq.) et Georg. Trapezuntius (ib. p. 546, 547), qui advertit, merito in Patrum scriptis inculcari, φύσει Filium ex Patre esse et κατὰ φύσιν Spiritum [237] ex Patre et Filio, ut ostendatur, ὡς οὐχ ἡ βούλησις αἰτία, ἀλλ' ἡ φυσικὴ δύναμις ἐνοῦσα ἄλλη μὲν τρόπῳ μόνῳ τῷ Πατρὶ, τῷ κατὰ γέννησιν, ἄλλη δὲ Πατρὶ ὁμοῦ καὶ Υἱῷ τῷ κατ' ἐκπόρευσιν. Deinde tertio ostendunt theologi, propositionem ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Υἱοῦ esse Spiritum, non eo pertinere nec unice nec principaliter, ut consubstantialis Filio declaretur. Nam, ut recte disputat Beccus ep. ad Agallian. (*G. O.* I, 360 seq.), differunt omnino hæc propositiones: Paulus est ejusdem naturæ cum Petro, et Paulus est ex Petri essentia; posterior dicit Pauli parentem Petrum, prior non item. Duo angeli, duæ animæ sibi sunt consubstantiales; neque tamen unus angelus ex essentia alterius angeli vel anima ex essentia alterius animæ esse dici vel cogitari potest. Accedit, quod si ita res se haberet, et Filius ex essentia Spiritus, et Pater ex essentia Filii esse dicendus foret, quod nemo tamen admittit, Rursus ex Patribus iisdem patet, penes eos idem esse dicere ex Filio, ex persona Filii, ex essentia Filii; hæc sæpenumerum conjunguntur tum convertuntur (51). Postremo perspicuum est, Filium esse ex Patris essentia et simul ex Patris persona, modo illud modo hoc pronuntiari, utrumque etiam simul; idem proinde dicendum, si Spiritum ex essentia Filii esse audimus. Cf. Beccum *De una. Eccl.* c. 29 seq.

D

(48) Οὐσίαν μὲν γὰρ καὶ φύσιν χωρὶς ὑποστάσεως καθολικώτερον νοεῖν δυνατόν· διὸ καὶ δοκεῖ τισὶ καθόλου ὑφίστασθαι· ὑπόστασιν δὲ νοῦσαι τε καὶ εἰπεῖν μὴ συννοουμένης ἢ καὶ προνοουμένης τῆς οὐσίας τε καὶ τῆς φύσεως πάντῃ ἀδύνατον. Διὸ καὶ ὅταν τὸ ἀγέννητον καὶ ἐκπορευτὸν ὑποστατικὰς ιδιότητας λέγωμεν, τὴν ἐν ἰδικῇ ὑποστάσει θεωρουμένην οὐσίαν νοοῦμεν. Οὐ γὰρ εἰς ψιλὰς ιδιότητας πιστεύομεν, οὐδὲν οὐσίας ἀφορίζειν ταῦτα, ἀλλὰ περὶ οὐσίαν ἀφορίζεσθαι ὁμολογοῦμεν.

(49) Photius ep. ad Zachar. Armenorum Cathol. (Lat. apud Mai *Spicil. Rom.* X, II, p. 456) hæc habet: « Spiritus sanctus Patrem Filiumque glorificat, quippe qui *de illorum substantia* accipiens creaturas innovat. » Fortasse hoc dictum eodem modo quo posteriores Græci intellexit; probabile est eum ad Armenos scribentem, qui hoc in dogmate cum Romana Ecclesia sentiebant (Vide Tschamtschean

Hist. Armen. III, p. 254 et Avedichian *Sopra la processione dello Spirito santo*, Venezia 1824), calide hac expressione suum de Spiritu sancto placitum ocululisse et obvelasse, ne ad unionem cum Ecclesia Constantinopolitana sollicitatos hæreseos manifestatione deterreret.

(50) Sic Georgius Cyprius, Demetrius Crysolaras alique apud Beccum l. 1 ad Const. et orat. 2 in tom. Cyprii (*G. O.* II, 150 seq. 254) et Allatium *Contra Hotting.* p. 531, et Marcus Ephesius in conc. Florent. sess. 18 et 19. (Hard. IX, 208, 209).

(51) Sic v. g. Cyrillus lib. II, *Thes.* (ap. Niceph. Blem. orat. 2, c. 6. Cf. Beccum epigr. I, *G. O.* I, 47; II, 528, 529): 'Ανάγκη γὰρ τὸ Πνεῦμα τῆς οὐσίας ὑπάρχειν ὁμολογεῖν τοῦ Υἱοῦ· ὡς γὰρ ἐξ αὐτοῦ κατὰ φύσιν ὑπάρχον καὶ ἐπὶ τὴν χρίσιν παρ' αὐτοῦ πεμπόμενον τὸν ἐγκαινισμὸν ἐργάζεται.

61; orat. 2, in tom. Cypr. c. 4 seq. tota epigraphe 12 (G. O. I, 144 seq., 208 seq., II 257 seq., 624 seq.) Allatum *Enchir.* c. 8. p. ιη' seq. Jo. Theol. in conc. Flor. sess. 19 (Hard. IX, p. 217 et sæpe). Disputat Georgius Cyprius (apud Beccum G. O. II, 233, 234, 256) hunc in modum: Communis [238] essentia non est causa hypostaseos, cum neque generet neque producat unquam, verum essentia cum proprietatibus (ἡ μετ' ἰδιωμάτων οὐσία), quæ ipsam hypostasin notat. Porro Beccus id libenter admittit; verum petit, an solus Pater essentia cum proprietate habendus sit; id si affirmetur universim, pugnam cum Patrum doctrina esse apertam; si vero producendi proprietates uni Patri vindicetur, gratis hoc omnino supponi ac sine ullo testimonio traditionis (cf. § 5 seq.). Præterea, arguit, dum conceditur Spiritum esse ex essentia Filii, ut ex essentia Patris, essentia vero Patris cum proprietate hic intelligitur, etiam essentia Filii μετ' ἰδιώματος cogitari debet, quæ est hypostasis, ut ait ipse adversarius. Neque dicendum, alio sensu dici ἐξ οὐσίας τοῦ Πατρὸς, alio ἐξ οὐσίας τοῦ Υἱοῦ, hocque posterius ad unitatem essentiae referendum; sic enim et Spiritus ex suamet essentia esse dicendus foret (orat. 1, in tom. Cypr. c. 11, l. c. p. 235, 236. Cf. orat. 2, c. 2, p. 255). Rem universam acutetigisse videtur card. Bessarion, dum scribit epist. ad Alex. Lasc. c. 7 (Hard. IX, 1063, 1064: « In sancta Trinitate, quod ex substantia alicujus est, ex persona quoque ejus sit necesse est... » cum substantia et persona realiter unum sint et non nisi ratione distinguantur; secus forent uti tres personæ, ita et tres essentiae. *Distinctio hypostasis et naturæ rationis est, unitas vero realis*; contra in nobis hominibus est. Nam in nobis unitas quidem naturæ cum cujusque persona rationis, distinctio vero realis est; alia namque res est humanitas ipsa, alia hujus personæ individuatio. Quare quemadmodum surus multæ personæ, ita etiam multi homines. Quo fit, ut quod sit ex natura alicujus hominum, non necessario etiam sit ex ejus persona. In sancta vero Trinitate e converso est... *Unitas essentiae et personæ est realis, distinctio vero rationis.* (Cf. Jo. Theol. sess. 19 Flor.: Hard. IX, 224, 225.) Quare quod ex essentia alicujus personarum est, ex persona quoque ejus necesse est esse. Si [239] igitur Spiritus ex natura et essentia Filii est, ut in plerisque locis tum alii doctores, tum vel maxime Cyrillus probat, ex persona quoque ejus est. At nostri dicunt: Ideo hæc dicuntur a doctoribus, ut consubstantialitas eorum comprobetur et ut ostendatur Spiritus ejusdem esse substantiæ cum Filio. Hoc autem quanto verius est, tanto magis pro Latinis facit. Tunc enim magis ejusdem substantiæ Spiritus cum Patre et Filio est, cum ex eorum substantia personisque eorum prodeat, hoc est procedat... Nam si hoc solum consubstantialitatem significaret, ut nostri putant, diceretur etiam Pater ex substantia Filii et Spiritus sancti vel Filius ex substantia

Spiritus; sed hoc nec ausus est nec audebit aliquis dicere. Præterea cum essentia nec generet nec spiraret, secundum theologos, item etiam secundum philosophos (et ipsi enim ubique dicunt operationes individuorum esse, non universalium et generum. *Me enim non homo simpliciter sed quidam homo genuit*) si igitur operationes individuorum, non universalium sunt, nec substantiæ simpliciter, quid aliud intelligendum est, cum essentiam Filii audimus et ex ea Spiritum prodire, nisi divinam ejus personam? Amplius: nec hoc nos lateat, quod qui hæc dicebant sancti doctores, contra Arianos et Eunomianos se opponentes hæc dicebant, qui Filium ex Patre, Spiritum ex (Patre et) Filio asserentes ex substantia tamen eorum esse negabant, cum dicerent, Filium, etsi ex Patre, non tamen ex ejus essentia sive natura, sed voluntate natum fuisse, Spiritum vero ipsum etiam ex Filio, non tamen essentialiter, sive naturaliter, sed voluntarie. Quare Filium minorem Patre et alterius substantiæ asserabant; tresque in divinitate ponebant essentias. Patres igitur opinionem eorum tanquam falsam refellentes, non ex Filio solum, sed etiam ex ejus substantia conabantur Spiritum sanctum esse probare, similiter Filium non ex Patre solum, verum etiam ex ejus essentia. [240] Considera ergo, quomodo ad hoc, quod hæretici dicebant, *ex voluntate, non ex essentia Filii* Spiritum esse, se opponerent doctores, ex essentia Filii illum esse assererent; ad hoc autem, quod illi dicebant ex Filio esse, nullus contradixit; nec dixit non esse illum ex Filio, tanquam et ipsi hoc sentientes (cf. II, § 7), et dicentes, esse ex essentia Filii, idem et ipsi intelligentes; ac si dicerent, *ex essentia et persona ejus*, et nos hoc idem dicentes. »

10. Ratum ergo est: Si Spiritus est ex essentia Filii, est quoque ex ejus persona. Sed non minus ex dictis (§§. 8. 9) ratum est: Si Spiritus est ex hypostasi Patris, est quoque ex ejus essentia. Sed essentia Patris jam Filio communicata intelligitur, dum processio Spiritus sancti concipitur, Pater et Filius in sua quisque persona constitutus jam supponitur, dum de illa processione sermo habetur. Hinc suscitata a Photio quæstio, quam ratione sit Pater principium Filii et Spiritus sancti, opportuna suggerit Latinis argumenta. Quodsi dicatur Spiritus ex Patre ut Patre procedere, jam Spiritus dicetur filius ac Filii prærogativa destruetur; quodsi dicatur procedere ex Patre *quatenus est Deus* vel *quatenus est spirator*, cum hic nulla relativa oppositio habeatur ad Filium, Filius nequit excludi. Ratiocinantur Theologi: Spiritus sanctus procedit ex Patre aut quatenus est Pater aut quatenus est Deus. Si prius, Spiritus sanctus necessario erit Filius, quod contra revelationem; si posterius, tum procedit etiam ex Filio; quia nullum signum concipi potest, quo Pater sit Deus, quo Filius non æque sit Deus. Proinde aut duo Filii in Trinitate subverso personarum discrimine admittendi, aut processio Spi-

ritus sancti etiam a Filio rata est, Priorem argumenti A partem ita effert Niceph. Blemmida (orat. *De proc. Spirit. sancti*, c. 22; *G. O. I.* 28); *Ἐὶ Πατὴρ τοῦ Πνεύματος ὁ Θεός, ἐξ ἀνάγκης τὸ Πνεῦμα Υἱός· ὁ Πατὴρ γὰρ κυρίως Υἱοῦ Πατὴρ· καὶ πῶς ὁ Λόγος μονογενής, εἰ καὶ τὸ Πνεῦμα Υἱός*; Alteram sic evoluit Ratramnus [241] (*l. III*, c. 6, p. 297, 298) Athanasii doctrinæ insistens: « Testatur et Spiritum ejusdem substantiæ fore, cujus sit et Filius, quoniam existat *de unita Deitate Patris et Filii*; quod dicens liquido monstrat; quod procedat ab utroque; *cum enim sit Deitas Patris et Filii sic unita, ut nullam differentiam recipere possit, non potest procedere Spiritus de Deitate Patris, nisi procedat et de Filii*, quemadmodum nec de Filii Deitate, nisi procedat etiam de Patris; alioquin unita Deitas Patris et Filii non erit jam indifferens, si procedat Spiritus de Deitate Patris, et non pariter procedat de Deitate Filii; ac per hoc jam non erit unita, quod est impium et Arianum. » Confirmat dicta Hugo Etherianus (*l. I*, c. 8. p. 1203) ita scribens: « Si Spiritus non ut genitum ex Patre progreditur, Pater non emittit (*προβάλλει*) Spiritum ut genitor; nam si in eo qui (quod) genitor Spiritum Pater emitteret, Spiritus ex Patre ut genitum prodiret; at vero non est Spiritus ex Patre ut genitum; non enim duos filios, sed unum solum Pater habere creditur; manifestum ergo, quod *non ut genitor Spiritum Pater emittit*. Amplius: Pater cum Spiritus emissor sit, aut in eo quo differt a Filio, ipsum emittit, aut secundum id, quo non differt. At in eo quo differt non emittit; nam in eo *quod Pater*, non emittit Spiritum, in quo solo a Filio differt. » Differt Pater a Filio non nisi innascibilitate et paternitate (§ 5), quarum notionem prior nullam relationem nullumque respectum habet ad Spiritus processionem, posterior terminum talis originis ac principiatum ostenderet esse Filium; unde Pater non nisi ex eo spirat, in quo a Filio non differt; et tunc spiratio activa est Patri Filioque communis. « Aperte datur intelligi, » ait Etherianus, « quod non in eo quo differt Pater a Filio, emittit spiritum sanctum, sed in eo quo communicat. » Et rursum (c. 15. p. 1209): Secundum quod (Pater) potest gignere, potest Filium habere; secundum vero quod potest emittere, non potest Filium habere. Quare secundum aliud potest gignere [242] ac secundum aliud emittere. » Quod si igitur Photij effatum, τῷ λόγῳ τῆς ὑποστάσεως Patrem principium esse Spiritus sancti, illud sibi vult, Patrem qualem, ratione paternitatis esse spiratorem, manifeste falsum est; quod si vero aliam uni Patri propriam notam intelligit ac quidem τὴν προβολήν, falsa est suppositio, hanc esse paternæ hypostaseos characteristicum idioma (§ 5 seqq.). Si denique nil aliud dicere vellet, nisi quod communi theologorum principio traditur, actiones esse suppositorum (cf.

Bessarionis verba § 9 præced.), verum quidem foret. sed ad rem præsentem non faceret.

11. Sed accuratius adhuc effatum istud perpendendum. Distinguunt theologii *principium quod generat* vel spirat, et *principium quo illud generat* vel spirat. Id optime exposuit Joannes Theologus in conc. Flor. sess. 18 (*Hard. IX*, 204): Quod producit vel generat, *persona* est; principium vero *quo vel per quod* (ἀρχὴ δι' ἧς γεννᾶ) est *essentia*, quæ aliis communicatur (cf. Thom. 1, q. 41, a. 5) (52). Hoc quod *communicatur* in generatione, natura est; *agens* vero est hypostasis (τὸ κοινωνουμένον ἐστὶ φύσις, τὸ δὲ ἐνεργοῦν ἐστὶν ὑπόστασις). Hypostases, pergit sess. 19. (ib. p. 216), sunt quæ generant vel spirant. Actiones sunt suppositorum (αἱ ἐνεργεῖαι εἰσὶν τῶν ὑποστάσεων). *Essentia* est nomen abstractum; et hinc fieri nequit, ut ei conveniat generationis (vel spirationis) actio. *Substantia Patris et Filii est principium per quod spiratur Spiritus; principium quod sunt spirantes*. « Pater — ita idem in sess. 244 (*l. c.* p. 308, 309) — indistinctus ab *essentia*, imo vero ipse αὐτοῦσα existens, non intelligitur distinctam habere *essentiam* ab hypostasi; non enim *re*, sed sola ratione distinguitur [243] paterna hypostasis a sua *essentia*. Est ergo Pater *substantialis* (οὐσιώδης) hypostasis et generat substantialiter Filium; et generatur Filius, *substantialis* et ipse hypostasis; et sunt quidem duæ hypostases, sed unus Deus et una amborum natura, cum qua Spiritus sanctus indistincte (ἀχωρίτως) intelligitur; et neque Pater est neque Filius, neque quid eorum, quæ sunt ad aliquid (τῶν πρὸς τι). Sed Spiritum, in quantum est Spiritus, ad spirantem (πρὸς τὸν πνέοντα) referri oportet. Quia vero Spiritus est Patris Spiritus, et Scriptura testatur illum esse quoque Filii Spiritum, spirantes sunt ergo Pater et Filius. » Quando ergo dicitur: « Pater non est principium ratione *essentiæ*, verum id est de principio proximo *quod generat* et spirat, non vero de principio remoto *quo generat* et spirat; verum non est, si *essentia* omnino excluditur, quæ est illud ipsum, quod tum generatione tum spiratione *communicatur*. Subdividunt præterea theologii *principium quo* in *radicale* seu *remotissimum*, quod in generatione æque ac in spiratione est ipsa divina natura; in *potentiale* seu *remotum*, quod est potentia actionis seu virtus agendi intermedia; in *formale* seu *proximum*, quod est forma aut vis actionis seu virtus agendi immediata. Communiter docent *principium quo proximum productivum* esse solas proprietates personarum producentium, *communicativum* vero naturam ipsam divinam (cf. Kilber *l. c.* c. 1, a. 2, n. 368 seq.). Deinde ὁ λόγος τῆς ὑποστάσεως cogitari potest vel prout consideratur persona per se universim et in abstracto vel prout persona talis intelligitur hac vel illa individuante affecta proprie-

(52) Sic Bessarion *Resp. ad Marci Eph.* c. 18, cod. Mon. 27 f. 250 b. Τὴν θέσαν τοῦ Πατρὸς ὑπό-

tate. Patrem esse αἰτιὸν τῶν ἐξ αὐτοῦ ratione hypostaseos in abstracto nemo dixerit, cum sit absurdum; intelligitur hinc ut persona concreta. Sed nunc rursus quaeritur, utrum Pater consideretur in proprietate constitutiva paternitatis, qua Pater est, an in alia proprietate, quæ ab illa distinguatur. Si primum, nonnisi ut pater Spiritus sancti spectari potest et [244] hic proinde erit Filius. Sane Patris nomen nonnisi relationem ad Filium notare Græci doctores omnes diserte docent (53); quomodo ergo Pater ut Pater spirat, nec tamen Spiritus erit Filius? Si vero alterum, ea proprietates, quæcunque demum ea sit, cum filiationi non opponatur, Filio etiam inesse ex superius demonstratis infertur. Ea vero alia esse non potest, nisi ἡ προβολῆ seu spiratio; hinc dum Pater dicitur γεννήτωρ καὶ προβολεύς (§ 5), non qua Pater, sed qua Spirator Spiritum emittere dicitur (54); hæc vero proprietates hypostatica et uni Patri propria non est, imo et Filio convenit. Denique si a Photio hypostasis Patris intelligitur sine essentia, quomodo essentiam Spiritu communicat? Si vero intelligitur in essentia et cum essentia, quomodo Filius non participat? Undequaque ergo patet, ex Photii effato, quocumque legitimo sensu exponatur, nil contra Latinos deduci posse, imo variis modis contra ipsum exinde argui. Quod si eodem modo Spiritus principium esse Patrem, quo Filii est ἀρχή, contendat, eadem proprietate, eadem actione; jam Filius et Spiritus, generatio et processio confunderetur, plurimaque ex iis sequentur absurdis, quæ ipse Latinis hucusque objecit. Rem quoad [245] potioem partem perspexit Hugo Etherianus, licet non satis accurate eam verbis exponat. Sic inter alia scribit (l. II, c. 4, p. 1217, 1218): « Dico, insufficientem esse factam divisionem, quæ Spiritum ex Filio aut ratione naturæ aut ratione personæ provenire significat, eandem quippe cum habeant naturam, non est alter ex altero secundum substantiam; natura enim se ipsam quomodo pariat? Similiter autem neque secundum personæ rationem. Quemadmodum enim Pater non in eo, quod Pater, emittit, ita et Filius non in eo, quod Filius, causa principiumque Spiritus. Quapropter ex natura quidem Patris et Filii et ex persona, quæ

A quod hic quidem Pater, hic vero Filius existit, sed in eo quod ei existentiam præstant, Spiritus esse habet, neque sunt duo principia, cum secundum Spiritus emissionem numerum non suscipiant. » Illud denique notandum, verbis illis λόγῳ τῆς ὑποστάσεως etc. potius insinuari principium quo, quam principium quod; licet autem essentia nec generet nec spiret, tamen secundum essentiam Pater generat, et Pater Filiusque spirant; (55) unde essentia ut principium quo remotissimum cogitatur. Photius autem dum dicit: Pater est causa ratione personæ, sub illa ratione principium quo intelligere propositio ipsa suadet, cujus subjectum est ipsum agens suppositum seu principium quod. Unde sic accepta propositio simpliciter negari potest. Principium enim quo est divina essentia secundum quod est activa spiratio, sicut essentia secundum quod est paternitas, est principium quo in generatione (Thom. in. l. 1, dist. 7, q. 1, a. 2); hocque sensu docet Georgius Trapezuntius (G. O. I, 492): [246] τὸ γεννᾶν καὶ τὸ προβάλλειν φύσεως ἔργον εἶναι, φύσεως δὲ οὐ πάσης, ἀλλὰ περὶ τῆν ἢ τοῦ γεννᾶν ἢ προβάλλειν ἰδιότητος θεωρεῖται, prout est sive potentia proprietatibus gignendi vel spirandi affecta et modificata.

12. Jam cap. 17 in fine, deinde cap. 36 et 64 Photius ac cap. 9 Nicolaus Methonensis quartam proferunt πρότασιν, ex qua non minus subtiliter argumentantur: Quidquid in Trinitate dicitur, aut trium personarum commune est aut unius personæ proprium; unde quod non est commune trium, id est unius proprium (τὸ ἐπὶ τῆς Τριάδος λεγόμενον ἢ ἐνός ἐστιν ἢ τῶν τριῶν sive ἢ κοινόν ἐστι τῆς Τριάδος ἢ μιάς ὑποστάσεως ἰδίων). Hoc principium pro causa Photiana conflictum primam πρότασιν habet Beccus (orat. 2 De injusta deposit. c. 24; G. O. II, 75), quam vel eo uno Patrum effato refelli notat, quod Filio ac Spiritui commune sit ex Patre esse (56). Sane τὸ ἐκ τοῦ Πατρὸς neque est trium commune neque unius personæ proprium; sed αἰτιατὸν εἶναι Filio ac Spiritui sancto convenit. Quod si ita est, Photii axioma non est generaliter verum. Præterea ut arguit Nicephorus Blemmida (orat. 2, c. 11. G. O. I, 32, 53) mittere Spiritum sanctum commune est Patri et Filio; ergo nec est unius tantum nec trium simul. Hinc post Blemmidam, Beccum (l. c. et in Camat. An. G. O. II, 291, De una Eccl. 63 ibid. 1,

(53) Naz. orat. 35, p. 573: Οὐτε οὐσίας ὄνομα ὁ Πατήρ οὐτε ἐνεργείας, σχέσεως δὲ καὶ τοῦ πῶς; ἔχει πρὸς τὸν Υἱὸν ὁ Πατήρ ἢ ὁ Υἱὸς πρὸς τὸν Πατέρα. Nyssen. l. II, contra Eunom., p. 434: Φανερόν, ὅτι ἡ τοῦ Πατρὸς κλήσις οὐκ οὐσίας ἐστὶ παραστατικῆ, ἀλλὰ τὴν πρὸς Υἱὸν σχέσιν ἀποσημαίνει. Cf. Hugon. Ether., l. III, c. 18, p. 1257.

(54) Sic Manuel Cretenus. apud Georg. Metoch. (G. O. 1036, 1037): Ὁ Πατήρ καθὼ γεννᾷ Υἱὸν, ὀνομάζεται Πατήρ· καθ' ὃ δὲ ἐκπορεύει τὸ Πνεῦμα, οὐκέτι Πατήρ, ἀλλὰ προβολεύς ὀνομάζεται· ἐστὶν οὖν ὁ Πατήρ καὶ Πατήρ καὶ προβολεύς· ἐνὶ δὲ ἐνόματι: σαναπτικῶ τούτων ὀνομάζεται πηγῆ. Sic plures alii πηγῆς nomine utramque notionem comprehendunt. Sed πηγῆ modo est causa προκαταρτιχῆ et Patri soli tribuitur, modo principium quod-

libet et tunc etiam Filio asseritur. Sic et Maximus ep. ad Marin. priori sensu αἰτίας nomen adhibet, de quo cf. Beccum l. IV ad Constantin. c. 1. (G. O. II, 203 seq.)

(55) Bessarion e. 18 Contra Ephes. syllog. 35 (Cod. Mon. cit. f. 252 b.): Οὐκ ἀκούεις τῶν θεολόγων βωόντων, οὐσίαν μῆτε γεννᾶν μῆτε γεννᾶσθαι; Κατ' αὐτὴν μέντοι τὸν Πατέρα γεννᾶν καὶ τὸν Πατέρα τε καὶ τὸν Υἱὸν προβάλλειν τὸ Πνεῦμα εὐλαβῶς τε καὶ ἅμα ἀρμοζόντως λέγεται.

(56) Κοινὸν Υἱῶν μὲν καὶ τῶ ἀγλίῳ πνεύματι τὸ ἐκ τοῦ Πατρὸς. Greg. Naz. Or. in Heron. philos. 25. (Clem. 25.) ap. Const. Melit. orat., c. 23; G. O. II, 691. Id conceditur ad Andron. Camatero (apud Beccum G. O. II, 373).

206, 207; cf. p. 162 seq.), Constantinum Melitenotam (orat. 2, *De proc. Spirit. sancti*. c. 59; ib. II, 897) ita Leo Allatius *Vind. syn. Eph.* c. 56, p. 360) Photianos premit: « Estne causatum sive effectus (αἰτιατόν) in Triade? Et illud estne commune Triadis an unius hypostasis proprium? Neutrum dicere valent. Nam causatum, quod in Deo conspicitur, nec est [247] Triadis commune, nec unius Triadis hypostasis proprium, cum sit commune Filii et Spiritus, et non sit commune Patris. Et propius ad rem: Mittere Spiritum sanctum Patris et Filii est; id vero de Spiritu sancto nullo modo dicitur; neque enim fieri potest, ut idem sit mittens et missus. » (Cf. eumd. *Enchir.* κεφ. κς', p. ροζ' seq.) Sic et ex Manuele Caleca et Bessarione Petavius *De Trin.* VII, c. 15, n. 5, 6): « Negant Latini nullam esse proprietatem, quæ non aut tribus communis sit aut unius tantum propria. Esse enim aliquam dicunt, quæ duabus convenit. Nam quæ de Deo dicuntur, aiunt Calecas et Bessarion, alia tribus personis communia sunt, ut sunt absoluta omnia, aut quæ ad creaturas ordinem habent, ut Creator, Dominus, etc., alia propria sunt, eaque vel duabus personis competunt comparatis ad tertiam, ut Filio et Spiritui sancto a principio procedere, Patri item et Filio Spiritum mittere, vel uni tantum congruunt. » Falsum proinde est illud principium: Quidquid in Trinitate dicitur, aut est trium personarum commune aut unius proprium. Neque dicatur, similia principia a Latinis theologis stabiliri. Nam longe a Photii effato differunt hæc catholicorum axiomata: Quidquid in Trinitate dicitur, aut absolute dicitur aut relative; vel etiam: Omne quod de Trinitate prædicatur, aut commune est aut proprium. In his sane disjunctio est omnino adæquata. In priori axioma nulla difficultas est, cum activa spiratio relationibus comprehendatur: in altero τὸ proprium non supponit pro eo quod uni tantum personæ convenit; præterea nil vetat ne commune dicatur, quod vel tribus vel duabus personis convenit, et proprium, quod uni exclusis duabus vel duabus exclusa una aptatur, dummodo oppositionis ratio ubique servetur. Sane τὸ ἐξ αἰτίας εἶναι Gregorius Naz. (I. c.) dicit Filio et Spiritui κοινόν, Gregorius vero Nyssenus *Or. in Domin. Orat.* apud Beccum *G. O.* I, 163; II, 522, 523) τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Πνεύματος ἰδίον; utrumque sane dici potest; hinc et Nyssenus pergit: [248] Κοινὸν δὲ ὄντος τῷ Υἱῷ καὶ τῷ Πνεύματι τὸ μὴ ἀγεννητῶς εἶναι: κ. τ. λ. Cum spiratio activa Patri et Filio competat, utrique communis est, utpote non propria unius Patris nec propria unius Filii; potest etiam dici utrique propria, prout est incommunicabilis Spiritui sancto et pertinet ad duas personas spirantes exclusa spirata. Tritum est apud Theologos, commune in Trinitate esse absolutum, proprium vero relativum; hoc pacto spiratio activa, quæ relatio est, recte dicitur duarum personarum Patris et Filii, propria, sicut passiva spiratio propria

(57) Hæc omnia, sicut et sequentia, Allatius desumpsit ex Gregorio Trapezuntio, quem ipse ante

A est Spiritus sancti. « Licet sint quatuor relationes in divinis, » ait S. Thomas (q. 30, a. 2, ad 1), « tamen una earum, spiratio, non separatur a persona Patris et Filii, sed convenit utrique. Et sic licet sit relatio, non est tamen proprietas (sensu stricto theologico, cf. § 5), quia non convenit uni tantum personæ, nec relatio personalis, id est, constituens personam. Sed hæc tres relationes: paternitas, filiatio et processio dicuntur proprietates personales, quasi personas constituentes. » (Cf. q. 28, a. 1, 3, 4; q. 32, a. 3.) Licet ergo catholici admittant axioma: Quidquid in Trinitate dicitur, aut commune est sive absolutum, aut proprium sive relativum: jure tamen rejiciunt Photii effatum: Quidquid in sancta Triade prædicatur, aut tribus personis commune est aut unius personæ proprium. » Sed hæc ex dicendis adhuc manifestiora erunt.

13. Si falsum est hoc Photii principium, falsum pariter est illud, quod corollarii adinstar inde deducitur: Nil est duabus in Trinitate personis commune (μηδὲν τι εἶναι τοῖς δυοῖν προσώποις ἐπὶ τῆς ἁγίας Τριάδος κοινόν); sed si quid duabus personis commune sit, id et tertiæ commune erit. Unde cum Photio (cap. 6) arguunt Schismatici: Si spiratio activa sit Patri et Filio communis, communis erit et Spiritui sancto. Patres interdum concludunt, quæ communia sunt Patri et Filio, communia quoque esse Spiritui sancto; at enim dum ita ratiocinantur, de ipsa divina substantia [249] ejusque attributis agunt, non vero de relationibus; de iis quæ absolute dicuntur, non de iis quæ dicuntur ad aliquid, ut recte advertit Georgius Trapezuntius (*De proc. Spiritus sancti*, ad Jo. Cubocli. n. 24. *G. O.* I, 519 seq.); ne vero id ad relationes et notiones extendatur, id per se ea vetant, quibus superius axioma convellunt (cf. Allat. *Ench.* I. c. p. ροβ). « Licet enim, ita Leo Allatius (*Vind. syn. Eph.* p. 361, 362), Nazianzenus dicat, quæ Patri et Filio insunt, ea inesse quoque spiritui (τὰ τῷ Πατρὶ καὶ Υἱῷ προσόντα τῷ Πνεύματι εἶναι), sciant divinum illum virum de Divinitate contra Pneumatomachos verba facere, qui non de discernendi vim habentibus, sed de Spiritus Divinitate tractabant. Et hæc est doctrina ipsius Cyrilli scribentis: Quibus enim Spiritus communis est, illis prorsus et quæ essentia sunt, separata non fuerint (art. præced. § 10, nota 6). Cyrillus ait, Spiritum esse communem Patri et Filio; uti enim Patris, ita dicitur et Filii, nec tamen dicitur Spiritus Spiritus, ne duo Spiritus insinuentur. Et ut magis in universum res pertractetur, in sanctissima Triade tres considerantur conjunctiones, et in singulis quid commune duabus reperitur. Sic cum ingenitum duobus modis dicatur, et cum absque principio est, et dicimus Patrem ingenitum; et cum non per modum generationis veluti Filius, et tum Spiritus ingenitus est. Pari ratione et genitum . . . et quod principium habet et quod naturaliter, hoc est per modum processionis existit; et oppositum: quod principium non habet et per modum processionis non existit (57). Photius:

ediderat *Gr. orth.* I, p. 520: Ἐπὶ τῆς μακαρίας Τριάδος τρεῖς θεωροῦνται συνδυασμοὶ καὶ ἐν ἑκάστῳ

genitum et quod a principio [250] est, dicitur, et quod a per generationem est; *non procedens dicitur* tum quod a nullo principio est, tum quod per modum processionis non existit. Quæ cum ita sint, *ingenitum* secundo suo significato *Patri et Spiritui commune* est; nullus enim ex ipsis per generationem est; *genitum* primo significato *commune* est *Filio et Spiritui*; uterque enim ex causa est; et per modum processionis non existere rursus secundo significato est *commune Patri et Filio*; nulli enim ex his hoc modo esse competit (58). Male ergo ratiocinantur schismatici: quæ duobus communia sunt, esse et tribus. Cum enim quæ discernunt hypostases (τὰ διακριτικὰ ὑποστάσεων) tum secundum principium et finem (κατὰ τὴν ἀρχὴν καὶ πέρας), tum secundum oppositionem (κατ' ἀντίθεσιν) considerentur, primum si communiter accipiatur et ut duo, duobus inest et secundum principium et secundum finem. Et communissimum est omnium eorum, quæ secundum discretionem accipiuntur et tanquam aliquod universale, ex causa esse. Hoc erga principium causa vocatur, erga finem (terminum) effectus (causatum). Et quemadmodum absurdum non est, τὸ ex causa esse duobus inesse, quod tamen revera inest Filio et Spiritui, ita absurdum non fuerit, imo necessarium est *causam in duobus* considerari, ut medium fiat re ipsa *medium* et vera conjunctio extrema colligans [251] eo quod unum effectus sit, alterum causa [unius effectus alterius sit causa] (59). Si vero secundum oppositionem, una oppositionis pars in duobus plane consideratur: *sic genitum et ingenitum, et procedens et non procedens* duobus commune apparet. Cum enim Trinitas re ipsa sit Deus, si quo modo una hypostasis a duobus secernitur, id per oppositionem assumptum neces-

sario duobus inest. Quod enim ex tribus unum demit, duo prorsus relinquit. Nam absque generatione sive principio esse Patrem a Filio et Spiritu separat; proptereaque *commune* est *Filio et Spiritui* ex principio esse. Per modum generationis existere personam Filii constituit illo a duobus separatam; ideoque illi *oppositum Patri et Spiritui* inest. Paritate ratione processionaliter (ἐκπορευτῶς) esse separat Spiritum a Patre et Filio; et ob hoc non per modum processionis existere (τὸ μὴ ἐκπορευτῶς εἶναι) quod illi opponitur, *Filio et Patri* necessario commune est (60). Sic [252] acutissime philosophatur Georgius Trapezuntius ad Joan. Cubocles concluditque: « In omnibus itaque discernentibus sive hypostasim constituentibus, si *proprium* hypostasis accipias, *quod discernitur a duobus, id per oppositionem sumptum*, si in duobus reliquis Trinitatis hypostasibus consideratur, *proprium* est, cujus dicitur; sin minus, male attributum est hoc *proprium*; proptereaque cum *ingenitum* sive absque principio *proprium* sit Patris, et per generationem esse Filii, et per processionem esse Spiritus sancti, *genitum, et ingenitum et non procedens* reliquis duobus *commune* fuerit, secundum illum, qui ex oppositione infertur, significatum (61). Ita ex Trapezuntio Allatius. Ne vero quis ea non nisi e posterioribus theologis petita existimet, illico idem Allatius (l. c. p. 365) *Gregorii Nysseni* præclarum affert testimonium, quod est hujusmodi: « Sed quemadmodum sine causa esse solius Patris est, quod neque Filio neque Spiritui adaptari potest, sic vice versa ex causa esse, quod est *proprium* Filii et Spiritus sancti, de Patre intelligi alienum a natura est. Cum vero Filio et Spiritui *commune* sit, ingenitios non esse, ne confusio circa subjectum introducat,

κοινωνοὶ τὴν εὐρίσκειται τοῖς δυοῖν. Τοῦτο δὲ ἔστα: φανερόν, εἰ πρῶτον διασαφῶμεν τὴν λέξιν, ἵνα μὴ τῆ ὁμωνυμίας παραπτόμεθα. Τὸ ἀγέννητον διχῶς λέγεται, τὸ τε ἀνάρχος εἶναι, ὡς ὅταν λέγωμεν ὁ Πατὴρ ἀγέννητος, καὶ τὸ μὴ γεννητῶς ὡς ὁ Υἱός, ὡς τὸ Πνεῦμα ἀγέννητον. Καὶ τὸ γεννητὸν ὁμοίως, τὸ τε ἀρχὴν ἔχον, καὶ τὸ φυσικῶς ἦτοι κατ' ἐκπόρευσιν ὄν, καὶ τοῦναντίον τὸ μὴ ἀρχὴν ἔχον καὶ τὸ μὴ κατ' ἐκπόρευσιν ὄν. Hæc postrema minus concinne dicta sunt et lacunæ suspicionem ingerunt; at tamen textus est utroque Allatii loco idem. Sensum in sequi. resititimus.

(58) Georg. Trapez. l. c. Τούτων οὕτως ἐχόντων τὸ ἀγέννητον κατὰ τὸ δεῦτερον σημαίνονμενον Πατρὶ καὶ Πνεύματι κοινόν· οὐδενὶ γὰρ τούτων γεννητικῶς τὸ εἶναι· τὸ δὲ γεννητὸν κατὰ τὸ πρῶτον σημαίνονμενον Υἱῷ καὶ Πνεύματι κοινόν· ἄμφω γὰρ ἐξ αἰτίου· καὶ τὸ ἀνεκπορευτῶς εἶναι πάλιν κατὰ τὸν δεῦτερον τρόπον Πατρὶ καὶ Υἱῷ κοινόν· οὐδενὶ γὰρ τούτων τοιοῦτου τρόπου τὸ εἶναι.

(59) Ib. p. 521: Τὸ μὲν πρῶτον, εἰ κοινῶς τις λαμβάνει, καὶ κατ' ἄμφω, δυοῖν πρόσσειν, καὶ κατὰ τὴν ἀρχὴν δηλονότι, καὶ κατὰ πέρας; κοινότερον γὰρ πάντων τῶν κατὰ τὴν θείαν διάκρισιν λαμβανόμενων, καὶ ὡσπερ καθόλου, τὸ κατ' αἰτίαν· τοῦτο πρὸς μὲν τὴν ἀρχὴν αἰτίον λέγομεν, πρὸς δὲ τὸ πέρας αἰτιατόν. Καὶ ὡσπερ οὐκ ἄτοπον τὸ αἰτιατὸν ἐνεῖναι δυοῖν, ἀλλ' ἀληθῶς πρόσσειν Υἱῷ καὶ Πνεύματι, οὕτως οὐκ ἄτοπον, μᾶλλον δὲ ἀναγκαῖον, τὸ αἰτίον ἐν δυοῖν θεωρεῖσθαι, ἵνα τὸ μέσον γένηται τῷ πράγματι μέσον, καὶ ἀληθῆ; σύνδεσμος; τὰ ἄκρα συνάπτων, διὰ τοῦ μὲν αἰτιατόν, τοῦ δὲ αἰτίου εἶναι. Textum Allatii,

quem supra damus, non nihil ex ipso Trapezuntio, ubi opus erat, immutavimus.

(60) Ib. p. 521, 522: Εἰ δὲ κατ' ἀντίθεσιν, τὸ ἐν τῆς ἀντιθέσεως μέρος δυοῖν πάντως ἐπιθεωρεῖται· οὕτω καὶ τὸ γεννητὸν καὶ ἀγέννητον καὶ ἐκπορευτὸν καὶ ἀνεκπόρευτον δυοῖν κοινὸν ἀνεφαίνετο· ἐπειδὴ γὰρ Τριάς ἐστὶ τῷ πράγματι ὁ Θεός, εἰ τι μὴ τῶν ὑποστάσεων τοῖν δυοῖν διακρίνεται, τοῦτο ἐξ ἀντιθέσεως λαμβανόμενον ἐξ ἀνάγκης· δυοῖν προσέεται· τὸ γὰρ ἀπὸ τριῶν ἐν ἀφαιροῦν δύο πάντως ἀπολείπειν καὶ παῖδες καὶ γυναῖκες ὁμολογηθῆναι ἀν... Τὸ μὲν γὰρ ἀγεννητῶς ἦτοι ἀνάρχος εἶναι Υἱοῦ τε καὶ Πνεύματος τὸν Πατέρα διακρίνει· διὰ τοῦτο κοινὸν Υἱῷ καὶ Πνεύματι τὸ ἐξ ἀρχῆς εἶναι· τὸ δὲ γεννητῶς εἶναι τὸ τοῦ Υἱοῦ συνίστησι πρόσωπον τοῖν δυοῖν αὐτὸ διακρίνον· καὶ τούτου χάριτι τὸ τοῦτ' ἀντικείμενον Πατρὶ καὶ Πνεύματι πρόσσειν· ὁμοίως καὶ τὸ ἐκπορευτῶς εἶναι δίστησι τὸ Πνεῦμα Πατρὸς καὶ Υἱοῦ· καὶ διὰ τοῦτο τὸ μὴ ἐκπορευτῶς εἶναι, ὅπερ ἐκείνῳ ἀντίκειται, Υἱῷ καὶ Πατρὶ κοινὸν ἐξ ἀνάγκης.

(61) Ib. p. 522: Ἐπὶ πάντων γούν τῶν διακριτικῶν ἦτοι ὑποστατικῶν, ἐάν τὸ ἴδιον τῆς ὑποστάσεως λαμβάνῃς, ἢ διακρίνεται τοῖς δυοῖν, τοῦτο ἐξ ἀντιθέσεως λαμβανόμενον, εἰ μὲν ἐπιθεωρεῖται ταῖς λοιπαῖς τῆς Τριάδος δυοῖν ὑποστάσεσιν, ἴδιόν ἐστιν οὐ λέγεται· εἰ δὲ μὴ, κακῶς ἀπεδόθη τὸ τοιοῦτον ἴδιον· διὰ τοῦτο ἴδιον ὄντος τοῦ ἀγεννητοῦ ἦτοι ἀνάρχου τοῦ Πατρὸς, καὶ τοῦ γεννητῶς εἶναι τοῦ Υἱοῦ, τὸ δὲ κατ' ἐκπόρευσιν τοῦ ἁγίου Πνεύματος; τὸ γεννητὸν καὶ ἀγέννητον καὶ ἀνεκπόρευτον δυοῖν τοῖς ἀπολείπεται κοινὸν κατὰ τὸ αὐτὸ ἐξ ἀντιθέσεως σημαίνονμενον.

rursus potest immista in proprietatibus eorum A eorum, quæ apud omnes in confesso sunt, negabuntur et e medio tollentur; et omnis circa scientias labor vanus erit (64). Si autem non omnis subdivisio rejicienda, sed ea tantum quæ fallax est ac fundamento caret, disquirendum, an hæc de qua agitur, illarum numero ascribenda sit. Ostendit itaque uberius idem Scholarius, Patres, dum propria et communia secernunt, locum relinquere hæc et illa rimandi ulterius ac subtilius, eaque commode dispescendi, idque unum in questionem venire posse, an recte et vere, [255] an secus ejusmodi subdivisio facta fuerit; porro adesse fundamentum illius subdivisionis in re ipsa vel ex eo patere quod τὴ ἀκτῖνῃ neque tribus conveniat personis, neque uni duntaxat, verum duabus, Filio ac Spiritui, B quod nec sit stricte eoque modo commune quo deitas, nec eo modo proprium quo paternitas vel filiatio. Perpendens deinde ea, quæ revera duabus personis sunt communia, illustrat et a perversa adversariorum explicatione vindicat celebre Gregorii Nyss. testimonium, quod infra allaturi sumus (art. 4, § 7, n. 1, et art. præf. § 17, n. 1) ex lib. Ad Ablab. (Opp. II, p. 459.) Illud autem axioma, quo omnia communia duabus personis et tertiæ convenire statuitur, aut rejiciendum aut de iis quæ non sunt opposita rationi tertiæ illius personæ (μη ἀντικείμενα τῷ λόγῳ τῆς ὑποστάσεως) intelligendum esse docet (65). Ut omnis confusio accutur, accuratæ distinctiones divisionesque theologis summo opere expetendæ sunt et variæ acceptiones vocum secernendæ; ut scite monet Bessarion (66), qui propterea in Trinitate solum essentialia et personalia, absoluta et relativa, ea quæ ad intra et quæ ad extra dicuntur, affirmativa et negativa apte secernit, sed ea rursus subdividens adhuc subtilius alias attributorum et proprietatum classes ac species repræsentat. In tesseris personarum affirma-

14. Discrimen illud, quod intercedit inter ea, quæ duabus personis communia sunt, et ea quæ tribus simul conveniunt, probe animadvertentes nonnulli scholastici communia illa, hæc vero communissima appellarunt. Id vitio vertit Latinis Marcus Ephesius, quod spreta nimirum ea Patrum partitione, qua ea quæ in Deo sunt, in communia et propria partiuntur, hanc novam effinxerint, aliam quasi theologiam statuentes (63). Verum hanc divisionem rei illustrandæ accommodatam Patrum doctrinæ nullo pacto repugnare, potius cum ea omnino esse concordem strenue Georgius Scholarius defendit. « Namque et nos dicimus, ait, eorum quæ in Deo sunt, quædam esse communia, [254] quædam vero propria divinarum personarum, et sic nullatenus contra tuam divisionem pugnamus. Si vero subdividentes eorum rursus quæ communia sunt, hæc quidem duabus personis convenire, illa vero et omnibus inesse dicimus, vel eorum quæ propria, hæc quidem simpliciter, illa autem relative propria vocamus, divisionem illam non impugnamus, quin potius stabilimus. Quemadmodum neque cum quis animal in rationale et rationis expers dividerit, alius vero adjiciens remque perficiens dicat, et ratione præditorum animalium aliud mortale esse, aliud immortale, hic subdivisione sua illi refragabitur, qui secundum priorem modum divisionem fecerat; e contrario potius eandem confirmabit ac suffragabitur illi. Si falsa omnis subdivisio est, multa

(62) Greg. Nyss. Hom. in Or. Dom. quæ incipit: *Οτε προσήγεν ὁ μέγας Μωϋσῆς (eadem verba apud Beccum Orat. de una. Eccl. c. 42, 53; G. O. I, 163, 164, 187, 188): Ἄλλ' ὡσπερ τὸ ἀνευ αἰτίας εἶναι μόνου τοῦ Πατρὸς ὄν, τῷ Υἱῷ καὶ τῷ Πνεύματι ἐφαρμοθῆναι οὐ δύναται, οὕτως τὸ ἐμπαλιν τὸ ἐξ αἰτίας εἶναι, ὅπερ ἰδιόν ἐστι τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Πνεύματος, τῷ Πατρὶ ἐπιθεωρηθῆναι φύσιν οὐκ ἔχει· κοινὸν δὲ ὄντος τῷ Υἱῷ καὶ τῷ Πνεύματι τοῦ μὴ ἀγεννήτως εἶναι, ὡς ἂν μὴ τις σύγχυσις περὶ τὸ ὑποκείμενον θεωρηθεῖν, πάλιν ἐστὶν ἀμικτον τὴν ἐν τοῖς ἰδιώμασιν αὐτῶν διαφορὰν ἐξευρεῖν, ὡς ἂν καὶ τὸ κοινὸν φυλαχθεῖν, καὶ τὸ ἴδιον μὴ συγχυθεῖν· ὁ γὰρ Μονογενὴς Υἱὸς ἐκ τοῦ Πατρὸς παρὰ τῆς ἀγίας Ἐκκλησίας ὀνομάζεται καὶ μέχρι τούτου ὁ λόγος Ἰσθησὶν αὐτῷ τὸ ἰδιῶμα· τὸ δὲ ἅγιον Πνεῦμα καὶ ἐκ τοῦ Πατρὸς λέγεται· κ. τ. λ. Sequuntur verba, de quibus art. præced. § 6, nota 10 egimus.

(63) Marcus Eph. Syllog. c. 10 (cod. Monac. 27 f. 200 a): Οἱ Λατῖνοι, μὴ θέλοντες ἐπεσθαι ταῖς κοινῇ παρὰ πάντων ὀμολογουμέναις τῆς θεολογίας ἀρχαῖς, ἀλλ' ἐτέρας ὀμολογουμένους αὐτοῖ, πρὸς τὴν ἰδίαν ὑπόθεσιν συντείνουσας, οὐ καθάπερ ἡμεῖς διαιροῦσι τὰ τῷ Θεῷ προσόντα, τὰ μὲν κοινὰ λέγοντες εἶναι, τὰ δὲ ἴδια τῶν θεαρχικῶν προσώπων· ἀλλ' ἑτέρον τινα τρόπον καινοτέρων τὰ μὲν ἴδια φασὶν εἶναι, τὰ δὲ κοινὰ, τὰ δὲ κοινότητα· τὰ μὲν ἐνὶ προσώπῳ

προσόντα λέγοντες ἴδια, τὰ δὲ δυοῖ, κοινὰ, τὰ δ' ὁμοῦ τοῖς τρισὶ, κοινότητα.

(64) Georg. Scholar. Apolog. (cod. cit. f. 201, 202): Καὶ ἡμεῖς γὰρ φασιν, τῶν τῷ Θεῷ προσόντων τὰ μὲν εἶναι κοινὰ, τὰ δὲ ἴδια τῶν θεαρχικῶν προσώπων, καὶ οὕτως οὐδαμῶς τῇ σῆ διαίρεσει μαχόμεθα· εἰ δ' ὑποδιαιρούμενοι τῶν κοινῶν αὐτῆς τὰ μὲν δυοῖ, προσώποις ἀρμόττειν, τὰ δὲ καὶ πᾶσιν ὑπάρχειν φασιν, ἢ τῶν ἰδίων τὰ μὲν ἀπλῶς ἴδια, τὰ δὲ πρὸς τὴν ἰδίαν λέγομεν, οὐ μᾶλλον κατὰ τῆς διαίρεσεως ἐκείνης ἐρχόμεθα, ἢ συνιστῶμεν αὐτήν. Ὅσπερ οὐδ' εἰ τις τὸ ζῶον εἰς λογικὸν καὶ ἄλογον διαιροῦντος, προσεπεξεργασόμενος τις λέγοι, καὶ τοῦ λογικοῦ τὸ μὲν θνητὸν εἶναι, τὸ δὲ ἀθάνατον, ὑποδιαιρῶν, μάχοιτ' ἂν τῷ κατ' ἐκείνον διαιροῦντι τὸν τρόπον· τοῦναντίον γὰρ καὶ συνίστασθαι ὀφείλει καὶ συνιστᾶν ἐκείνον δι' αὐτοῦ· εἰ μὲν γὰρ ψευδὴς ἐστὶν ὑποδιαίρεσις πᾶσα, πολλὰ τῶν ὀμολογουμένων ἀναιρεθῆσθαι, καὶ ὁ περὶ τὰς ἐπιστήμας πόνος ἄπας μάταιος ἐσται.

(65) Cod. cit. f. 208 a. In essentialibus illi plene locum esse supra vidimus.

(66) Responso ad Marci Eph. Syllog. c. 1, ad syll. 18. Cod. cit. f. 327 a. Ἐπεὶ δ' ὡς ἐπὶ τὸ πάλιν ἢ ἀπάτη παρὰ τὸ μὴ δύνασθαι διαιρεῖν συμβαίνει καὶ ποσᾶν; ἕκαστον λέγεται, ἀγνοεῖν, ὡς καὶ αὐτῷ Ἀριστοτέλει δοκεῖ, ἀνάγκη τινὰ διελέσθαι· καὶ ποσᾶν λέγεται παραδούναι.

tivis, quæ propriæ dicuntur, secernit id quod uni A convenit personæ et ita ei est *proprium*, ut et personam constituat, atque id quod duabus convenit et personam neutquam constituit (67); atque consonans Scholario docet, posterius et [256] tribus personis commune fore, nisi adversetur rationi hypostaseos unius (68); spirare sive τὸ προβάλλειν, Patri Filioque commune, ideo Spiritui sancto commune esse non posse, quia rationi spirati id repugnat, quia simul in eadem actione foret producens et productum, producens et non [producens, quia sui ipsius tunc fieret principium.

15. Photiani axiomatis falsitatem perspexerat jam diu Hugo Etherianus, qui et illud recte notat, sibi ipsi contradicere Photium, dum ex una parte (ut cap. 3) agnoscit, commune esse Filio et Spiritui B ex Patre esse, ex altera vero (ut cap. 6) contendit, quæ duabus personis communia sunt, et tertiæ convenire. Ait enim Etherianus (l. II, c. 18, p. 1232 H): « At vero cum quascunque proprietates habent duo, et tertius, ut retro monstratum est (ex mente Photii). Propterea hoc idem dicit sophista, sibi met invenire contrarius, cum dicat (cap. 53 fin.), Spiritus et Filii commune esse, una ex causâ et indivisibili habere progressum. Quod utique nequaquam Patri causam non habenti convenit. Sed neque Theologus Gregorius consentit huic sententiæ in quodam sermone ad Ironam (Heronem) philosophum. Commune, inquit, Patri quidem et Filio et Spiritui sancto non fieri, Deitas quoque; Filio autem et sancto Spiritui esse ex Patre. Secundum, C quemadmodum Spiritus ex Patre Filioque progressio, proprietas est, nec ulla cogit ratio, trium esse, quia duorum est proprietas. » De hac ipsa materia [257] idem auctor jam antea disseruerat (l. I, c. 12, p. 1205, 1206; c. 16, p. 1210; l. II, cap. 3, p. 1217). Et in priori textu (p. 1205 seq.): « Quod erit inconveniens, inquit, personis prorsus inseparabiliter commanentibus, proprietatum aliquam Filii Patrisve communem esse? Non omnis proprietas personam describit.... Proprietas, quæ causa nuncupatur sive principium, alicujus personæ minime *insignitiva* est, sicut et quædam aliæ, ut ingenitum, sine causa esse, sine principio esse, emittere, sine Patre esse, non esse Spiritum sanctum, non esse processibile, habere Spiritum sanctum, mittere Spiritum sanctum. Quare ple- D raque Filio Pater communicat; similiter quasdam habet proprietates et Filius, quæ insignitivæ non sunt. Quare quasdam Spiritui communicat, ut causativum (αἰτιατόν), non esse anarchum, non esse Patrem, et alia his similia. Juxta eundem modum et Spiritus aliquas habet, quas Pater com-

municat, veluti non esse Filium, non esse genitum, differre a Filio, et alia hujusmodi, quæ non sunt hypostaticæ proprietates sive personales. Hæ omnes circa substantiam considerantur et singularem non sunt sortitæ personam; ergo sunt proprietates, quæ nequaquam personarum *insignitivæ* sunt.... Quamobrem non idem est *habere proprietates* et *ab iisdem insigniri*; plures enim quodlibet animalium proprietates habet, a nulla quarum insignitur. Patet igitur, ut arbitror, nullum inconveniens acqui, si Pater et quæ cum eo duæ personæ sunt, hujusmodi possident proprietates, cum differens habitudo compositionem non adducat. » Item contra Nicomediensem antistitem ex pari ratione arguentem Theologus noster (l. I, c. 13, p. 1207) observat, commune esse Patri et Filio, ex aliquo non procedere, non esse Spiritum alicujus, nec Spiritum sanctum esse, habere habitudinem ad invicem, characterem habere ad invicem se respiciendi, et rursus æqualiter secundum habitudinem ad invicem, etc.

16. Affine his principiis est illud pariter a Becco (orat. 2, [258] de injusta depos. c. 24 et in Camat. Anim. G. O. II, 75, 291) castigatum, videlicet: *Omne quod de divinis personis dicitur, aut personale est aut naturale* (πᾶν τὸ ἐπὶ τῶν θεαρχικῶν λεγόμενον ὑποστάσεων, ἢ ὑποστατικόν ἐστὶ ἢ φυσικόν), quod præsertim Nicolaus Methonensis urget (c. 9. ad cap. 56 Photii nota 3). « Hoc assumptum, » ait Beccus (l. c. p. 75, 76), « communiter multa C Patrum dicta convellunt, quibus proprietates hypostaticæ naturaliter (φυσικῶς) unicuique personæ inesse demonstrantur. Neque enim quod talis proprietas hypostatica est Patri aut Filio aut Spiritui sancto, propterea naturalis non est; natura enim et non positione (φύσει γάρ, καὶ οὐχ θέσει) Pater Pater est, quæ est suarum proprietatum prima; et natura est Filius Filius, et non positione, quæ est suarum proprietatum potissima; et Spiritus sanctus naturaliter ex Patre procedit, et processiva (ἡ ἐκπορευτική) suæ hypostasis proprietas naturaliter soli illius hypostasi inest. Propterea dicendum non erat: Quidquid de divinis dicitur hypostasibus, aut est hypostaticum sive proprium aut naturale. Commune D enim (κοινόν) hypostaticis, non naturale opponitur. Simul enim et communia et hypostatica naturaliter divinis hypostasibus insunt, et nihil quod est positione et extraneum et secundum accidens (μηδὲν τῶν θέσει καὶ ἐξωθεν καὶ κατὰ τὸ συμβεβηκός ὑπαρχόντων) locum in illis habet. » Non aliter statuunt Constantinus *Meliteniota* (orat. 2, de proc. Sp. sancti, c. 39; G. O. II, 899, 900) quique eum presse sequitur Leo Allatius (*Vindic. syn. Ephes.* p. 361; *Enchir.*

(67) Ibid. f. 227 b: Τῶν δὲ θέσει σημαίνοντων (προσωπικῶν γνωρισμάτων) εἶναι μὲν δὲ ἐνί τινι προσώπῳ συμβαίνει καὶ αὐτοῦ ἐστὶν ἴδιον, οὕτω τε ἴδιον, ὡς καὶ τὸ πρόσωπον ὑφιστάειν ὡς πατρῆης, υἱότης, ἐκπόρευσις· εἶναι δ' ὁ καὶ δευτὸν ἀρμόζει προσώποις, ὡς περὶ τὸ ἐκπορεύειν, ἴδιον μὲν τοῦ δυοῖν ὄν, Πατρὸς καὶ Υἱοῦ, οὐχ οὕτω μέντοι ἴδιον, ὡς τε καὶ

πρώτων ὑφιστάειν.

(68) Ibid. f. 229 a. Περὶ δὲ τοῦ τοῦ προβάλλειν ἰδιώματος, ὡς εἰ μὴ τὸ πρόσωπον συνιστᾷ τοῦ Πατρὸς, κοινὸν ἐστὶ καὶ τῷ Υἱῷ· πλὴν γὰρ τῶν προσωπικῶν ἰδιότητων τᾶλλα κοινὰ πᾶσιν εἰσιν· ὡς τὴν ἄν καὶ τῷ Ἡνεύματι κοινὸν τὸ προβάλλειν, εἰ μὴ τῷ ἐκείνου ἀντίπιπτε λόγῳ.

l. c. p. *ροθ', ρογ'*). Sed ejusmodi responsio non penitus satisfacere videtur. Verum quidem est, quæ hypostatica sunt, ea *naturalia* quodam sensu dici posse, quatenus non sunt ex accidente, ex extrinseco, quatenus a natura ipsa pendent et personis reduplicative sumptis sunt essentialia; verum tunc *latiori sensu* ita vocantur, non stricto, prout nunc oppositionis ratio videtur exigere. Interrogant etiam axiomatis illius assertores, [259] Allatius (*Enchir. ζεφ. ιζ', p. 95*) aliique: an *Trinitas* sit *φυσικὸν* an *ὑποστατικὸν* τι (de qua quæstione vide Thomam q. 31, a. 1, ad 1), utrum *personæ* nomen ceaseant naturale an personale (de qua quæstione vide eundem, q. 30, a. 4); ac premi exinde sane adversarii possunt: Si *personam* dixerint nomen hypostaticum, ex eorum sententia personalitas uni tantum ex tribus competet; si *φυσικὸν*, persona et natura in unum collabi videbuntur; personæ nomen, ut ait Thomas (l. c.), commune est tribus personis communitate rationis, non rei. Ex his aliisque ejusmodi Photiani deprehendere possunt, quoniam pacto axioma illud affirmari queat (69). Si illud sonat: Omne quod in Trinitate percipitur, aut divinæ essentialitatis est aut *unius personæ* tantum, tunc refunditur in primum illud jam refulatum (§ 12) effatum et cum eo cadit. Si vero sonat: Quidquid in Trinitate intelligitur, aut secundum substantiam, aut ad aliquid dicitur, sive aut absolutum aut relativum est, sive demum: aut ad essentialiam spectat aut *ad personam*, poterit eis permitti. Sane quidquid in Trinitate consideratur, vel ad essentialiam pertinet vel *ad personas*; sed non omne quod ad essentialiam ceu talem non pertinet, ideo est proprium unius personæ. Præterea notant theologo cum S. Thoma (q. 41, a. 1, ad 1), notionalis actus, qui a personarum relationibus differunt secundum modum significandi tantum, revera omnino sunt idem, distingui merito a personalibus; eam divisionem, qua dicitur: Quidquid in divinis est, vel est essentialia vel persona vel *notio*, omnes admittunt (cf. *Sum.* q. 43, a. 3, ad 1) et sane ea accurata undequaque est. Hinc objectioni illi [260]: « Productio Spiritus sancti activa aut est personalis aut substantialis; in priori casu ea non potest pluribus convenire personis, in altero ea est ipsi Spiritui tribuenda, » ita occurrit Henricus Kilber (Theol. Wirceb. *De Deo uno et trino* disp. vi, c. 2, a. 4, n. 406): productionem activam posse dici *personalem* et negari, quod ea duabus personis nequeat esse communis; videri tamen potius dicendam nec *personalem* nec essentialiam, sed *notionalem*, « quia scilicet quamvis non constituat Patrem et Filium in esse personæ, ut de *inascibilitate* respectu Patris

(69) Similiter Georgius Scholarius Apol. c. Marc. Ephes. quærit, an τὸ αἰτιατὸν sit essentialia, an personale. Si primum, et Pater erit αἰτιατὸς, si alterum, unus est αἰτιατὸς, vel Filius vel Spiritus, et tunc verum non amplius erit, quod et Græci propugnant, αἰτιατὸς esse Filium et Spiritum, utrumque ex Patre (Cod. Mon. 27, fol. 186 a).

(70) De eodem testimonio disputant Hugo Ether.

A diximus, nec etiam incommunicabilis sit Filio, cum filiationi relative non opponatur, ad distinctionem tamen a Spiritu sancto et notificationem utriusque personæ pertinet. »

17. Postremo et hoc solemne Photio et Photianis effatum est: *Ut Filius, ita Spiritus est ex Patre proxime et immediate* (ἀμέσως καὶ προσεχῶς), nullo medio existente (Phot. cap. 62, Nicol. Methon. c. 22). Atque hinc in Latinos invehuntur, quod Patrem faciant Spiritus principium simul proximum et remotum; proximum, prout est ex Patre Spiritus immediate, remotum vero, prout est ex Filio, qui habet esse a Patre. Alii adhuc iniquiores prætendunt, Spiritum ita *mediate* ex Patre esse apud Latinos, ut revera non nisi ex Filio sit, ex Patre vero solummodo, prout est Filii principium et genitor, sicut Enos filius Seth mediate ab Adamo est ortus; et ab hac corruptela nec Photius alienus est, ut cap. 61 manifestat. Sed ommissa in præsentia hac absurda interpretatione de priori tantum agemus. Respondet Beccus (*G. O.* I, 215; *Or. de un. Eccl.* n. 64) neminem SS. Patrum dixisse, τὸ Πνεῦμα ἀμέσως ἐκ τοῦ Πατρὸς εἶναι. Jam ante illum *Nicéphorus Blemmida* controversiam ita proposuit: Εἰ δὲ Ἰησοῦ τὸ θεῖον Πνεῦμα ἐκπορεύεται παρὰ Πατρὸς, ἢ μὴν ἐκ Πατρὸς προσεχῶς, ἀλλ' οὐ δὲ Ἰησοῦ· ac prius quidem permultos, posterius vero neminem Græcorum doctorum tradidisse affirmat ac probat (orat. 1, n. 2 seq.; orat. 2, c. 4; [261] *G. O.* I, p. 2 seq. 42). Atque inter alios testes Gregorium Nysseum adducit (p. 7), qui Filium vocat τὸ προσεχῶς ἐκ τοῦ πρώτου Spiritum vero τὸ διὰ τοῦ προσεχῶς ἐκ τοῦ πρώτου [lib. *Ad Ablab.* t. II, p. 459] (70). Suffragantur Patres omnino omnes, qui Spiritum διὰ τοῦ Ἰησοῦ ex Patre procedere docuerunt (art. 2, § 6, nota 2); nam, ut ait Constantinus Meliteniota (orat. 1, c. 31; *G. O.* II, 712): « Idem est dicere per Filium et non immediate (ταυτὸν γὰρ ἐστὶ δι' Ἰησοῦ καὶ οὐκ ἀμέσως εἰπεῖν); illud διὰ significat causam quamdam mediantem (αἰτίαν τινὴν μεσσιτεύουσαν), ut late probat card. Bessarion in orat. dogm. c. 5 (Hard. IX, 352 seq.). Suffragantur ii omnes, qui Spiritum per Filium Patri conjungi docent (Const. Meliten. orat. 1, c. 41 seq. *G. O.* II, 760 seq.) quique solum Filium nullo existente medio, ex Patre esse statuunt (Beccus, epigr. 2-4, *G. O.* II, 544-558). Eodem omnino pacto cæteri et τῆς ἐνώσεως Græci ratiocinantur. Quos presse sequitur Hugo Etherianus, qui Græcum loquendi morem in plurimis imitatur. « Filius, » inquit (l. 1, c. 1, p. 1200), « juxta secundam genitoris virtutem generatur, quo medio existente ex eodem Patre Spiritus prodit ut

l. III, c. 12 fin. p. 1248; Beccus (orat. 2, *De injusta depos.* c. 12; *De un. Eccl.* c. 25; *G. O.* II, 56, 57; l. 120); Georg. Metoch. (c. Man. Cret. c. 6, c. Max. Plan. ib. II, 976, 943); Constant. Meliten. (or. 1, c. 12, 39; ib. II, 664, 754); Georg. Trapez. (ad Joan. Cubocl. c. 16, 17; ib. I, 505, 506); Gregor. Protosync. (ad imp. Trap. c. 4, ib. I, 425); Bessarion (*Or. dogm.* c. 6; Hard. IX, 344).

ex sua causa inexhausta et infinita. » Et paulo post : « Similis est Filio Spiritus, sicut quidem ex causa et suo immediato principio, cui ut immediate communicat, sic ab ipso absque medio provenit et per ipsum Patri conjungitur. » Cum itaque Græci doctores Filium expresse solum ἀμείω; ex Patre esse dicant, Spiritum vero non [262] item, cum δὲ τοῦ Υἱοῦ ex Patre procedere Spiritum miro consensu propugnent; cum præterea doctorum aliqui quæstionem illam celeberrimam, cur Spiritus sancti spiratio non sit generatio et quam ratione hæc ab illa differat (de qua consulendus Petavius, *De Trin.* VII, c. 14), exinde solvant, quod Spiritus sanctus, non immediate a Patre sit, quemadmodum Filius (cf. Petav. l. c. c. 13, n. 11) sicut alii ex hoc, quod ex utroque procedat (ib. n. 9) : jam satis patet eos a Photiana doctrina haud parum discrepare, ut Allatius (*Ench.* c. 6, p. 50 seq.) cum cæteris urget.

18. Attamen id difficultate non caret; unde id in primis indagandum, quonam pacto sit intelligendum, Spiritum sanctum *mediate* a Patre procedere. S. Thomas (*Sum.* p. 1, q. 36, a. 1) hanc primo loco sibi objectionem proponit : « Quod procedit ab aliquo per aliquem, non procedit ab eo immediate. Si igitur Spiritus sanctus procedit a Patre *per Filium*, non procedit a Patre immediate, quod videtur inconveniens. » Cui ita ipse satisfacit : « In qualibet actione est duo considerare, scil. suppositum agens et virtutem, qua agit, sicut ignis calefacit calore. Si igitur in Patre et Filio consideratur virtus, *qua spirant* Spiritum sanctum, non cadit ibi aliquod medium, quia hæc virtus est una et eadem. Si considerentur autem ipsæ personæ spirantes, sic cum Spiritus sanctus *communiter* procedat a Patre et Filio, invenitur Spiritus sanctus *immediate* a Patre procedere, in quantum est ab eo, et *mediate*, in quantum est a Filio; et sic dicitur procedere a Patre *per Filium*; sicut etiam Abel processit immediate ab Adam, in quantum Adam fuit pater ejus, et *mediate*, in quantum fuit Eva mater ejus, quæ processit ab Adam; licet hoc exemplum materialis processionis ineptum videatur ad significandam immediatam processionem divinarum personarum. » Hinc (in corp. art.) « quia Filius habet a Patre, inquit, quod ab eo procedat Spiritus sanctus, potest dici quod Pater per Filium spirat Spiritum sanctum. Hinc alibi [263] (in l. 1, *Sent.* d. 12, q. 1, a. 3) Richardi Victorini verba (*de Trin.* v, 7), generationem in divinis esse immediate a Patre, sed Spiritus sancti processionem quodammodo esse *mediate* et quodammodo *immediate*, hunc in modum explanat : « *immediate*, quantum ad virtutem spirativam, quæ est una Patris et Filii, et iterum quantum ad ipsum suppositum Patris, quod immediate est principium processionis, quia ipse simul et Filius spirant; sed *mediate*, in quantum Filius, qui spirat, est a Patre. » — Ex his tria consequuntur : 1) non negari a Latinis simpliciter, Patrem esse immediatum processionis principium; 2) recte

tamen dici respectu Filii simul cum Patre spirantis Spiritum *mediate* ex Patre procedere; 3) deduci non posse, Patrem eodem prorsus respectu immediatum et mediatum, proximum et remotum haberi Spiritus sancti principium. Utrumque dici potest, sed sub consideratione plane *diversa*.

19. Quomodo igitur Photium impugnantem Græci orthodoxi id denegant, Spiritum esse *immediate* ex Patre, quod Latinorum præstantissimi plane concedunt? Sed hoc illi non infinite statuunt, verum pro suorum Patrum dicendi more, attendentes ad eas eorundem locutiones, quibus egregie Spiritus sancti ex Filio etiam processio confirmatur, communicata vero a Patre Filio virtus spirativa simul ostenditur; id contra cives suos schismaticos urgent qui ad excludendum Filium immediatam sancti Spiritus ex Patre processionem propugnabant; atque licet ea ἀκριβῆτᾱ diversas τῆς μεσιτείας rationes non distinguant, qua Thomas utitur, tamen quoad rem ipsam cum Latinis omnino concordant, μεσιτείας in eo potissimum reponentes, quod vim spiratricem Filius habet a Patre communicatam, illud δὲ veram αἰτίαν καὶ ἀρχὴν τῆς τοῦ Πνεύματος ὑπάρξεως (Flor. conc. Hard. IX, 421) significare statuentes, eatenus primæ causæ subordinatam, quatenus ab ipso pendet et ex ipsa est. (Cf. Allat. *Vind. syn. Eph.* c. 58, p. 375 seq.) Hanc μεσιτείαν [264] Photianis adeo exosam præclare explanat Joan. Beccus (lib. *De proc. Spirit. sancti* c. 7, n. 2; *G. O. I.* 292, 293) primum negans intervalla vel realem separationem illo nomine insinuari, deinde eam positive describens ac definiens : Τὴν μεσιτείαν ταύτην οὐδὲν ἄλλο εἶναι ζημεῖ ἢ φυσικὴν σχέσιν, καθ' ἣν ἐστὶ δὲ τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα συναπτόμενον τῷ Πατρὶ, ὡς ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορευόμενον δι' αὐτοῦ. Hæc uberius illustrat (p. 294-298) exponens quo sensu Filius dicatur secundus ad Patrem. Neque aliam mentem esse Hugonis Etheriani, ex his quæ lib. II, c. 9, p. 1222, 1225 fusius dispustat, facile dignoscitur. Verum in primis Besarionem audire juvat ita de proposita quæstione agentem (lib. *Ad Alex. Lascar.* c. 7; Hard. l. c. p. 1061, 1062) : « Tenemus cum Augustino, quod Spiritus immediate ab utroque procedat, sed intelligimus quod Filius, qui est Spiritus principium, est *medians* quantum ad esse inter Patrem et Spiritum sanctum, cum prius naturaliter intelligatur a Patre naturaliter productus, quam Spiritus sanctus ab utroque. » Et alibi (*Refutat. antiirrheth. Palamæ adv. Joan. Becci capita*) : « Jamvero si quis ad singularem emissionem et identitatem processionis ex utroque respiciat, tum hoc animadvertat Patrem esse fontem et causam divinitatis: *immediate* esse ex Patre Spiritum inveniet, eoque pertinere, quas affert, sententias. Sin ordinem consideret, qui reipsa inest in Trinitate, nec sola nostra cogitatione constat, *medium* videbit esse Filium et tertium a Patre Spiritum, ac per Filium a Patre procedentem, ac *priorem se cogitatione* habentem *Filium*,

quemadmodam Patrem habet Filius (71). » Sane Pater non prius [265] potest ut spirator cogitari, quam ut Pater concipiatur, proinde non prius, quam Filius cogitetur; ideo medium vocant Patres Filium, *μεσότην* eum dicit Gregorius Nyssenus (Tract. Quod non tres sunt Dii. Cf. Georg. Trapez. ad Joan. Cubocl. c. 21; G. O. I, 515 seq.). Neque e converso dici potest Spiritum esse per Patrem ex Filio, Patrem esse medium inter Filium et Spiritum, Spiritum esse ex Filio mediate. Præclare Thomas (I. c. a. 3, ad 4): Ordo non attenditur inter Patrem et Filium quantum ad virtutem, sed solum quantum ad supposita; et ideo dicitur, quod Pater spirat per Filium, et non e converso » cf. et Petav. de Trin. I. VII, c. 11, n. 41).

20. Hæc in re non abs re fuerit Leonis Allatii observationes quasdam subjicere, quæ et in aliis rebus consideratione dignæ sunt. Scribit enim (Vindic. syn. Eph. c. 71, q. 555 seq.): « Si dicat Schismaticus: Itaque si Pater per medium Filium Spiritum producens mediate ipsum producit, Filius vero immediate emittit, quod per nullum alium Filius sit contigua causa Spiritus, et Pater non est contiguus, denuo sequeretur aut imminutio Filii respectu Patris aut Spiritus respectu Filii, et sic dabitur locus Ario, Eunomio, Macedonio et Apollinario: locum non dari dictis hæreticis manifestum est. Hi namque deitatem in diversas deitates discerpunt, quarum unam majorem, aliam minorem, tertiam mediam constituunt, aut a natura Patris increata abscindunt et Spiritum et Filium subalternas naturas, ut ita dicam, et creaturam hanc hujusce et hanc alterius firmant, aut Spiritum rursus in ordinem creaturarum detrahunt, apud quos et primum non pium, et contiguum impium et medium non minus reputatur et majus et minus et simpliciter [266] ordo et anterius et posterius, et quod inde subsequitur, et similes voces summa cum impietate ab eisdem intelliguntur et declarantur. Apud Catholicos vero et ordo dum asseritur, non absona a pietate ratione in Trinitate assumitur, et primum et prius, et anterius et posterius, et medium et majus et contiguum quidquid aliud in divinorum Patrum commentariis reperitur a piis hominibus, ut Deum addecat et divinis hypostasibus congruit, accipiuntur. Licet enim ex nobis nostrisque voces similes trahantur, non ideo tamen de divinis uti de nostris philosophamur, sed superiori quodam modo, ut divinæ naturæ et divinis hypostasibus convenit, sic de reliquis aliis nominibus, veluti sunt generatio, Verbum, Pater, Filius, Spiritus et alia theologica, quæ licet ex nostris desumantur, res tamen supra nos significant expri-

(71) Eodem pacto rursus Bessarion Respons. ad Marci Ephes. syllog. 18, cap. 1 (Cod. Mon. 27 f. 226 a): 'Αμέσως μέντοι γε καὶ ἐμμέσως ἐκ τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμά φασι (Latini): τὸ μὲν διὰ τὴν ἐνότητά καὶ ταυτότητα τῆς προβλητικῆς δυνάμεως, τὸ δὲ διὰ τὴν τάξιν, ἢ προτέτακται μὲν ὁ Πατήρ, ἔπει-

Annique, cum alio modo de nobis dicta, alio de divina Triade considerentur; et dictionis communio rerum differentias non dirimit; sed rerum differentia, quæ diversos de iisdem conceptus insinuat, et vocum similitudine nullo modo pietas læditur. Neque propterea quod apud hæreticos nonnulla voce & impias sententias expriment, earum usus rejiciendus est, sed admittendæ, si modo illæ pie intelligantur et asserantur. » — Demum et ea pensanda sunt quæ D. Leo M. inculcat: « Nulla ibi (in Trinitate) tempora, nulli gradus, nullæ differentie cogitentur; et si nemo de Deo potest explicare quod est, nemo audeat affirmare, quod non est. Excusabilis enim est de natura ineffabili non eloqui digna, quam definire contraria. Quidquid itaque de sempiterna et incommutabili gloria Patris pia possunt corda concipere, hoc simul et de Filio et de Spiritu sancto inseparabiliter atque indifferenter intelligant. » (Serm. 1, de Pentec. c. 3; Baller. serm. 75, p. 402. ed. Migne.) « De qua (S. Trinitate) cum S. Scriptura sic loquitur, ut aut in factis aut in verbis aliquid assignet, quod singulis videatur convenire personis, non perturbatur fides catholica, sed docetur; ut per [267] proprietatem aut vocis aut operis insinuetur nobis veritas Trinitatis, et non dividat intellectus, quod distinguit auditus. Ob hoc enim quædam sive sub Patris sive sub Filii sive sub Spiritus sancti appellatione promuntur, ut confessio fidelium in Trinitate non erret; quæ cum sit inseparabilis, nunquam intelligeretur esse Trinitas, si semper inseparabiliter diceretur. Bene ergo ipsa difficultas loquendi cor nostrum ad intelligentiam trahit, et per infirmitatem nostram cœlestis doctrina nos adjuvat, ut quia in Deitate Patris et Filii et Spiritus sancti nec singularitas est nec diversitas cogitanda, vera unitas et vera Trinitas possit quidem simul mente aliquatenus sentiri, sed non possit simul ore proferrī. » (Serm. 2, in Pentec. c. 2; Ball. serm. 76, p. 405, ed. cil.)

IV. — Ad præcipua Photii sophismata variorum theologorum responsa proponuntur.

1. His de principiis Photii delibatis jam miram illam sophismatum seriem perlustremus, qua suum placitum stabilire conatur. Adductis itaque Christi verbis Joan. xv, 26 (cap. 2) ita ratiocinatur (cap. 5): Filius et Spiritus ex eodem principio, Patre scilicet, suum habent esse, licet diverso modo, sunt omnino eadem natura et pari honore præditi; proinde si Filius Spiritus sancti esset principium, pariter Filii principium foret Spiritus sanctus alter alteri vicissim deberet causa existere atque Filius ex Spiritu quoque generari. Quod sane argumentum non magis ponderis est. Sicut enim æqualitati et consub-

τα: δὲ ὁ Υἱὸς, καὶ μετ' ἐκεῖνον τὸ Πνεῦμα, ὁρθῶς διατιϋντες τῷ λόγῳ, οὐχ ὡς ἐκεῖνος (Marcus) τε καὶ οἱ κατ' αὐτὸν, μὴδὲν ὀκλῶς διαστῆλλαιν εἰδότες: ὡς ἐν ἄλλοις πρὸς τὸν αὐτοῦ διδάσκαλον Παλαμᾶν εἰρηκάμεν τελευτώρον.

stantialitati Patris et Filii non officit, quod ex Patre A suum esse habet Filius, ita neque æqualitati et consubstantialitati Filii et Spiritus obest huius ex illo processio; sicut homousia Patris et Filii [268] non postulat, ut et Filius Patris habeatur principium, sic nehomousia Filii et Spiritus sancti exigit, ut et Spiritus Filii ἀρχὴ censeatur; et sicut trium personarum æqualitas non tollit unius principatum, quo cæterarum est principium, ita eorum quæ sunt ex principio, æqualitas non tollit Spiritus processionem per Filium (72). Si ex consubstantialitate *nude ac per se spectata* illud deducitur consequens, manifeste est falsum; tunc deberet et Patris principium dici Filius eo quod sint consubstantiales. Neque id quod ad Patrem ut ad commune principium tum Filius tum Spiritus referuntur, *per se* hanc reciprocam principiandi facultatem utriusque vindicat, ut apertum est; deinde præterquam quod ex revelata doctrina Spiritus sanctus habetur immanentium originum terminus, alia est, ut nec Photius diffinitur, generatio, alia Spiritus sancti processio, ita ut non eadem ratione Pater sit Filii et sancti Spiritus ἀρχὴ (Cf. Beccum in Camateri Animadv. c. 30, 34, 43; G. O. II, 355, 362, 363, 375.) Quod una persona respectu ejusdem alterius personæ sit simul principium et principiatum, absurdum plane est; sed absurdum non est Filium una cum Patre, a quo generatur, spirare Spiritum, relate ad primam personam esse ἀρχὴν, relate ad tertiam vero ἀρχὴν. « Eadem quippe res, ait Hugo Etherianus (l. I, c. 10, p. 1204 G.) alii potest esse causa (αἰτία) et alii causativum (αἰτιατόν); eidem vero nihil potest causa et causativum esse; Pater quidem Filii et Spiritus causa existit; at Filius nequaquam Spiritus causa negari debet. » Nulla sane ostenditur necessitas, ob quam Spiritus Filii ἀρχὴ sit existimandus; sed plura omnino evincunt, una [269] cum Patre Filium Spiritus sanctus ἀρχὴν esse habendum. Recte card. Bessarion (ep. Ad Alex. Laic. c. 7; Hard. IX, 1062, 1063) contra dicentes: « Si spirativa potentia est Filio cum Patre communis, tunc generativa potentia cum Patre Spiritui communis est, » hæc observat: 1) Generatio constitutiva est paternæ personæ et incommunicabilis, non vero spiratio; 2) implicat contradictionem, Spiritum *ad idem* (ad Filium) esse simul principium et principiatum; 3) generatio est prima et immediata Patris actio, et ideo non potest competere Spiritui, cujus spiratio sequitur generationem.

2. De præsentī Photii argumento breviter agit J. Beccus (*De un. Eccl.* c. 43, 63; G. O. II, p. 164, 165, 206). Sed præstat Hugonem Etherianum audire, cujus si non omnia plane satisfaciunt, pleraque saltem digna sunt theologorum consideratione nec omni prorsus vi destituuntur. Itaque ad hoc ipsum Photii caput hæc ille respondet (l. II, c. 16, p. 1231

B. C.) : « Ecce, post primum vaniloquium et Micebras præsiatis et auctoris totius schismatis impudica lingua et inficiatrix conscientia quantam conceperit et pepererit blasphemiam? scribere ausa, quæ nullius alius, et supervacuos extrema arrogantia syllogismos componere. Similis interrogatio eidem imminet: si enim ex una causa, Patre, Filius Spiritusque proveniant, mittit autem rursus Spiritum Filias, ut ipse perhibet, quomodo utique consequentiæ sustineat ratio, non generari Filium vel mitti a Spiritu? Cum enim æqualiter ambo ex una causa proveniant, quantum a Patre Filius accipit, tantumdem accipere debet Spiritus. Quare si Filius mittit Spiritum, et Spiritus generat Filium, ut quemadmodum Filius a Patre mittit Spiritum, ita et Spiritus recompensando gratiam a Patre generet Filium. Amplius: Filius a Patre accipit, ut ejus sit Paracletus; quare non similiter accipiat Spiritus ut ejus dicatur Verbum? Quare quidem recompensatio et æqualitas in hoc existit, ut sicut Filius a Patre accipit causam esse [270] Spiritus, sic utique Spiritus ab eodem Patre accipit (l. accipiat), causativum esse Filii. In quo non corrumpitur fidei ratio salvis adinvicem utique proprietatibus pariter atque æqualiter. » Cum his autem ea jungi debent, quæ idem auctor ad Nicolai Methonensis ejusdem generis argumenta (Ph. c. 3, nota 9) jam prius responderat. Methonensi itaque (c. 5) arguenti, in Latinorum doctrina concedendum omnino esse, et Filium ex Spiritu generari, sicut ex Patre, quia Patrem et Spiritum sint consubstantiales, nisi in Macedonii hæresin incidere velimus, Hugo (l. II, c. 18, p. 1212 D, E) ita occurrit: « At hic quidem vir veritati minime appropinquat. Latini quippe non ideo dicunt Spiritum ex Filio esse, quod Pater et Filius unus Deus sint (sc. si id sine ullo alio respectu *per se* ut ratio habetur), nec per aliquam hoc dicere disputationem coacti sunt; sed propterea ex utroque Spiritum procedere fatentur, quia æqualiter Filii atque Patris existit, non condibiliter, non nascibiliter, non possessive, sed similiter amborum est, nequaquam ut actus et opus est hominis, sed quodammodo ut radii alma lux existit et solis. » Et paulo post pergit: « Opponet autem aliquis: Spiritus par est personæ Patris; at vero de persona Patris enuntiatur habere Filium; quare idem de Spiritu prædicabitur, et erit Filius filius Spiritus sancti. Sed dico, non esse hujusmodi æquipollentem comparisonem, eo quod nunquam datum sit, *Filium æqualiter esse Patris ac Spiritus*, cum omnes confiteantur Spiritum esse æqualiter Filii atque Patris. Quare in quibus quidem nihil indignum nec indecens divinas personas consequitur, in his Patrem dicimus causam et Filium concausam, nec aliqua injuria Filio Patrive aut sancto Spiritui corrogatur. Nam in

(72) Sic merito Niceph. Blem. (orat. 1, c. 17; G. O. I, 22, 23): Ὅσπερ ἡ τῶν τριῶν ἰσότης οὐκ ἀφαρτῆται τοῦ ἐνός τὴν ἀρχὴν, οὕτω καὶ ἡ τῶν ἐξ

ἀρχῆς ἰσότης οὐκ ἔστιν ἀφαιρετικὴ τοῦ, τὸ Πνεῦμα δι' Ἰοῦ παρὰ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεσθαι. — Hæc et quæ sequuntur infra uberius illustrabuntur.

legationibus et donationibus Spiritus semper Patris A
 Filius consors est; at Spiritum dicere patrem seu
 Filium Spiritus filium appellare execrabile profa-
 numque est. Sed neque propositio illa, quæ dicit
 emissionem Patri et Filio communem esse, [271]
 proprium paternæ personæ, quo aptus natus est
 insigniri Pater solus, interimit (sicut interimeret
 proprietatem insignitivam Filii processio ex Spiritu
 sancto). » Deinde ad alium Methonensis syllogi-
 smum (c. 6), qui præsentī Photii argumento ad
 verbum fere respondet, accedens, postquam sedulo
 inculcavit: « Genitorem *secundum aliam proprie-
 tatem* generare, et *secundum aliam* emittere Spi-
 ritum, » ita prosequitur: « Et attendendum, quo-
 niam non propter honoris parilitatem Patris et Filii,
 ut ex Patre, sic ex Filio Spiritus procedit. Si enim
 propter honoris parilitatem ex ambobus Spiritus
 emanaret, consequi videretur, ut Filius propter
 honoris parilitatem, sicut est ex Patre, ita et ex
 Spiritu esset; quod Methonæ astruit episcopus. »
 Hujus relatis verbis, « Hic quidem vir, inquit Hugo,
 et omnis intelligere volens verum esse quod dictum
 est reperiet: Spiritus sane Filio æqualis ut Deus
 Deo gratiam reddit. Nam qualem gratiam Patri (ed.
 Pater) ex ipso prodiens retribuit, eandem Filio
 recompensat ex ipso procedens; utrumque enim
 emissum dicitur et est. » Tandem notetur minime
 recte dici a Marco Ephesio (73): Sicut Spiritus nil
 confert ad generationem, ita nec Filius ad proces-
 sionem; disparitas est manifesta; quia ante pro-
 cessionem generatio, ante Spiritum Filium *cogitari*
 omnino debet, licet tempus eos non dividat, quia
 divina essentia jam Filio communicata concipitur,
 dum Spiritus a Patre procedere intelligitur. Cf.
 § 30 seq.

[272] 3. Cap. 6 arguit Photius ex eo, quod spiratio
 Spiritus sancti communis sit Patri et Filio, debeat
 et Spiritus sanctus ejus esse particeps, ita ut pars
 ejus sit principium, pars principiatum et ipse Spi-
 ritus a se ipso procedat. Ac si diceret: Latini τὴν
 προβολὴν ideo communem volunt Patri et Filio,
 quia quæcunque habet Pater, habet et Filius;
 sed Spiritus sanctus eodem modo habet quæ
 sunt Patris et Filii; ideoque in eorum sententia
 eidem sui ipsius spiratio vindicanda est; erit
 itaque Spiritus ex una parte producens, ex
 altera vero productus. At enim hæc rem non
 probant. Supponit primo Photius illud principium
 jam refutatum, nihil esse posse duabus personis
 commune, quod non competat etiam tertiæ; deinde
 confundit *idiomata ac personarum tesseræ* cum
essentialibus attributis, ut jam Joan. Beccus (G. O.
 I, p. 166-168) observavit. Communia sane sunt

(73) Confessio Marci ap. Greg. Cpl. (cod. Mon.
 27 f. 115 a): Μηδὲν τοῦ Υἱοῦ συμβαλλομένου πρὸς
 τὴν ἐκπόρευσιν, ὡς περ οὐδὲ τοῦ Πνεύματος πρὸς τὴν
 γέννησιν.

(74) Melius dices: harum una uni personæ tantum
 convenit, alia duobus.

A omnia naturalia attributa, sed minime idiomata ac
 relationes oppositæ; unde sicuti Filius non habet
 paternitatem seu activam generationem, ita quod
 spiratur nequit activam habere spirationem. Hanc
 Spiritui inesse, ait Bessarion (ep. Ad Alex. Lasc.
 c. 7; Hard. IX, 1062) *impossibile est eo quod op-
 ponitur ejus proprietati*. Recte Natalis Alexander
 resp. (H. E. sæc. ix, diss. 18, ass. 1 p. 531, ed.
 1788, 4): absoluta omnia attributa tribus perso-
 nis communia et quæ ad creaturas ordinem habent,
 ut creator, dominus, etc., non autem proprietates
 personarum. Harum enim quædam sunt *hypostaticæ*,
 quas Hugo Etherianus (l. 1, c. 8, 12 et passim) vo-
 cat *personarum insignitivæ*. sive quæ personas con-
 stituunt, cujusmodi tres solæ in Deo reperiuntur,
 scil. paternitas, filiatio et processio. Aliæ sunt *no-
 tionales*, quæ non constituunt, sed indicant perso-
 nas, et harum nonnullæ uni personæ tantum conve-
 niunt, ut esse ingenitum Patri, aliæ duobus, ut spi-
 ratio activa Patri et Filio (74). Nec vero consequens
 est etiam Spiritum sanctum suæ processionis
 auctorem futurum, quia eandem habet essentiam
 cum Patre et Filio. Siquidem non præcise id essen-
 tiæ divinæ convenit, qua essentia est, ut producat
 Spiritum sanctum, sed [273] *essentiæ, qua paterni-
 tate et filiatione affecta est et modificata*, quibuscum
 spirandi proprietates complexa est, ut theologia do-
 cet. » Jam Hugo Etherianus Photianæ ratiocinatio-
 nis vitium satis vidit, dum hoc pacto in ipsum Pho-
 tium insurrexit (l. II, c. 18, p. 1232 H): « Acuti
 sophistæ ac periti artificis complexio, ut videtur,
 non inviolatam servat fidem, dictiones proferendo
 in dolo et astutia, et in hæreticæ impietatis veneno
 obnoxium invectionibus se ipsum fecit, licet nolit,
 cum non habeat divinam advocatricem Scripturam,
 miscet non miscenda et comparat non comparan-
 da, et quia non dijudicat *naturales qualitates a pro-
 prietatibus* in Acherusiam paludem præcipitaur.
 Non enim idem est proprietas naturali et substan-
 tiali qualitati (75). » Deinde ostendit illas naturales
 qualitates tribus personis esse communes, non
 vero proprietates. Id etiam Joan. Phurnes agnosce-
 bat (apud Beccum l. c. p. 180), qui propter-
 ea ad principium illud recurrit, τὸ πρόβλη-
 λαιν esse Patris proprietatem seu personalem
 tesseram, de quo jam satis diximus.

4. Sequitur cap. 7 dilemma: Aut Spiritus san-
 ctus per processionem a Filio nil accipit diversum
 ab eo quod accipit procedendo a Patre, et tunc
 processio a Filio est inutilis ac supervacanea; aut
 accipit quid ab illo diversum, et tunc sequitur com-
 positio. Respondent theologi nil diversum accipere
 Spiritum sanctum per processionem a Filio et hinc

(75) Sic omnino legendum; editiones habent:
 « Non enim idem est proprietas naturali et substan-
 tia æqualitati. » Textus editus in multis adhuc
 correctione indiget, qua facta hujus præstantissimi
 theologi meus longe illustrius apparebit.

nullam sequi compositionem, sed accipere idem, neque duas esse processiones, sed unam, neque processionem a Filio dici posse inutilem. Manuel Calecas (l. III, p. 459) et Bessarion (lib. *De proc. Spirit. sancti*, p. 254) advertunt, falso hic rursum duo supponi principia (vide præced. art. § 1 seq.); [274] deinde argumentum duplici modo retorquent: Productio, qua mundus est a Patre, aut perfecta est et tunc frustranea est Filii ac Spiritus efficiencia; aut imperfecta et tunc blasphematur Pater. Vel sic: si perfecte a Patre mittitur Spiritus sanctus, superfluum erit, et a Filio mitti; sin autem imperfecte, non ergo perfectus est Pater. Quod vero hic valet, id valet quoque de processione, imo multo magis. « Perfecta, ut arbitror, ait Calecas, est ex Patre entium productio, una et eadem numero Filii et Spiritus ad ea producenda operatio, neque alia est illius, alia horum. Sic ergo et in his evenit. Perfecta est, et magis quam perfecta est ex Patre Spiritus sancti processio, una et eadem numero est, quæ est ex eodem Filio processio... cum una et eadem numero potestate uterque producat. » Similiter retorsione jam usus fuerat Beccus, *Orat. de un. Eccl.* n. 40 (*G. O.* I, 160, 161): « Si propter perfectum processionis ex Patre supervacaneam esse ducis processionem ex Filio, quid respondebis dicentibus: Si suppeditatio Spiritus sancti ex Patre perfecta est, supervacanea igitur erit quæ ex Filio? Verumtamen et perfectam esse ex Patre Spiritus sancti suppeditationem et nihilominus non supervacaneam (eam quæ est) ex Filio propter perfectionem, quam ex Patre habet, indubitatum est (76). » Maximus Chrysoberga, *Orat. de proc. Spirit.* c. 4 [275] (*G. O.* II, 1683) observat, argumento Photii: « Si perfecte ex Patre procedit Spiritus, non amplius necesse est eum procedere quoque ex Filio, omnino illud assimilari, quo Ariani uti visi sunt: Si Deus perfectus est Pater, quid opus est, et Filium perfectum Deum esse credere? Si perfecta Patris Deitas non impedit, quominus ea et Filio competat, nec perfecta Spiritus ex Patre processio prohibet, ne et Filium in eam cum Patre communicet. Præterea eodem jure negari potest Filium esse datorem Spiritus, quia perfecte datur a Patre; et tamen, Basilio, teste, et Pater et Filius uno actu dant Spiritum (δικὰ τοῦτο δίδόντος αὐτὸ τοῦ Πατρὸς ὁ Υἱὸς αὐτὸ δίδωσι μὴ δέ-

σει καὶ μὴ χορηγία), imo juxta Athanasium est μόνος τοῦ Πνεύματος χορηγὸς ὁ Υἱὸς (77). Ita Maximus Chrysoberga l. c. c. 5 (p. 1085). Nec abludit ab his Hugo Etherianus, qui (l. I, c. 14, p. 1207, 1208) ita arguit contra Nicolaum Melhonensem (c. 11). « Si igitur perfectus Deus est Filius ex Deo Patre perfectio, quid, inquam, Spiritus ad hujusmodi conferat perfectionem? Qui si confert, neuter est perfectus, neque Pater, neque Filius. Quomodo enim perfectus si tanti eget, quanti Spiritus dator est? Sin vero unus Deus perfectus est, Pater et Filius, et nihil amplius est invenire neque dicere ad manifestationem paternæ perfectionis, superfluum utique sit Spiritus. Quod cogitare impium est. Naut sicut universitas videtur Patris et Filii esse, ita et Spiritus sancti; atque quos vocat Pater et Filius, hos vocat Filius et Spiritus; quos sanctificat Pater, hos sanctificat et Spiritus.... Propterea perfecta Spiritus ex Patre processio non debet prohibere eam quæ ex Filio [276] esse dicitur, cum neque perfectio Filii ex Patre prohibeat perfectionem sancti Spiritus ex eodem; quare planum est, quod ex utroque perfectionem et esse habeat Spiritus. » Ad præsens vero Photii caput idem auctor (l. II, c. 18, p. 1253) ita respondet: « Pater facit per Filium, aliquid accipiens, sine quo creare impotens erat, qui operatur omnia in omnibus. Nunquid imperfecta est operatio Patris aut Filii aut Spiritus? Non indiget Pater alicujus, perfectus cum sit ac sibi sufficiens. Verumtamen omnia per Filium condit, nihil accipiens, quod non habuit. Sed et Spiritus ex Filio et per Filium procedit, nihil ab ipso sumens, nisi quod a Patre accipit; perfectus utique Deus ac nullius indigus cum sit Pater, generat tamen ex substantia Filium, per quem condit universa, æque sibi potentem. Nec adeo superabundat Spiritus ex utroque progressio, cum neque imperfectum Spiritum indicet, neque impotentem Patrem vel Filium demonstret, neque aliquam inducat compositionem. Si substantiæ pars foret causa et causativum, haberet utique locum ratio compositionis. Nunc vero natus (ed. natura) dicitur Filius, emissus vero Spiritus, non in eo quod substantia, sed in eo quod hic quidem gignitur, ille vero procedit. Sed hoc ad naturam non spectat Divinitatis (78). Amplius: Verbum Dei cum sit perfectum et nullius indigens, quid accipit a Spiritu sancto, quando

(76) Εἰ γὰρ δικὰ τὸ τέλειον τῆς ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύσεως περιετὴν εἶναι λέγεις τὴν ἐκ τοῦ Υἱοῦ ἐκπόρευσιν, τί σὺ ἀπολογῆσαι τοῖς ἑρούσαι σοι εἶπερ ἢ ἐκ Πατρὸς χορηγία τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἐντελής, περιετὴ ἄρα ἢ ἐκ τοῦ Υἱοῦ: ὅτι γὰρ καὶ τελεία ἢ ἐκ Πατρὸς χορηγία τοῦ ἁγίου Πνεύματος καὶ ὁμοῦ οὐ περιετὴ καὶ ἢ ἐκ τοῦ Υἱοῦ διὰ τὴν τελειότητα τὴν ἐκ τοῦ Πατρὸς, ἀναμφίβολον. Σὺ δὲ εἰ μὲν οὐχ ὁμολογεῖς καὶ ἐκ Πατρὸς τελείαν εἶναι τὴν χορηγίαν τοῦ Πνεύματος, καὶ τοῦ Υἱοῦ δὲ ὁμοίως, καὶ μὴ περιετὴν, οὕτω τὰ περιετὰ τῆς κατὰ σὲ περιετῆς ἐκπορεύσεως λάλει· εἰ δὲ καὶ τὴν ἐκ τοῦ Πατρὸς χορηγίαν τοῦ ἁγίου Πνεύματος τελείαν ὁμολογεῖς καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ δὲ τελείαν δέχη καὶ περιετὴν εἶνα:

οὐ λέγεις, ἵνα μὴ τοὺς ἐκκλησιαστικοὺς ὑπερβῆσθαι ὄρους, περιετὰ σοι λοιπὸν τὴν περὶ τῆς ἐκπορεύσεως.

(77) De hoc Athanasii dicto (ex orat. I, c. Arianos, sive potius, ut communiter nunc vocatur, ex ep. encyclica ad Afros episc.) disputant Niceph. Blemmida orat. 24, c. 6 (*G. O.* I, 44), Georg. Metochita contra Manuel. (Cretens. c. 19, 20 (lib. II, 1034 seq.), Allatius in *Vindic. syn. Ephes.* c. 35, p. 344 seq.)

(78) Hoc nil aliud sibi vult, nisi τὸ γεννητὸν, τὸ ἐκπορευτὸν, sicut neque τὸ ἀγέννητον, essentialiam non constituere, quod contra Eunomium Patres inclcant.

rursus potest immista in proprietatibus eorum A eorum, quæ apud omnes in confesso sunt, nega-
differentia reperiri, ut et commune conservetur et
proprium non confundatur. Namque unigenitus Filius
ex Patre per Scripturam sanctam dicitur, nec
[233] ultra hoc illius proprietatem oratio ostendit.
Spiritus vero sanctus et ex Patre dicitur, et ex Filio
esse astruitur. Nam si quis Spiritum Christi non
habet, non est illius (62).

14. Discrimen illud, quod intercedit inter ea,
quæ duabus personis communia sunt, et ea quæ
tribus simul conveniunt, probe animadvertentes
nonnulli scholastici communia illa, hæc vero com-
munissima appellarunt. Id vitio vertit Latinis Marcus
Ephesius, quod spreta nimirum ea Patrum parti-
tione, qua ea quæ in Deo sunt, in communia et
propria partiuntur, hanc novam efflexerint, aliam B
quasi theologiam statuentes (63). Verum hanc divi-
sionem rei illustrandæ accommodatam Patrum doc-
trinæ nullo pacto repugnare, potius cum ea omnino
esse concordem strenue Georgius Scholarius defen-
dit. « Namque et nos dicimus, ait, eorum quæ in
Deo sunt, quædam esse communia, [254] quædam
vero propria divinarum personarum, et sic nulla-
tenus contra tuam divisionem pugnamus. Si vero
subdividentes eorum rursus quæ communia sunt,
hæc quidem duabus personis convenire, illa vero
et omnibus inesse dicimus, vel eorum quæ propria,
hæc quidem simpliciter, illa autem relative propria
vocamus, divisionem illam non impugnamus, quin
potius stabilimus. Quemadmodum neque cum quis
animal in rationale et rationis expers dividerit, alius C
vero adjiciens remque perficiens dicat, et ratione
præditorum animalium aliud mortale esse, aliud
immortale, hic subdivisione sua illi refragabitur,
qui secundum priorem modum divisionem fecerat;
e contrario potius eandem confirmabit ac suffraga-
bitur illi. Si falsa omnis subdivisio est, multa

buntur et e medio tollentur; et omnis circa scientias
labor vanus erit » (64). Si autem non omnis sub-
divisio rejicienda, sed ea tantum quæ fallax est ac
fundamento caret, disquirendum, an hæc de qua
agitur, illarum numero ascribenda sit. Ostendit
itaque uberius idem Scholarius, Patres, dum pro-
pria et communia secernunt, locum relinquere hæc
et illa rimandi ulterius ac subtilius, eaque commode
dispscendi, idque unum in quæstionem venire
posse, an recte et vere, [255] an secus ejusmodi
subdivisio facta fuerit; porro adesse fundamentum
illius subdivisionis in reipsa vel ex eo patere quod
τὸ αἰτιατὸν neque tribus conveniat personis, neque
uni duntaxat, verum duabus, Filio ac Spiritui,
quod nec sit stricte eoque modo commune quo
deitas, nec eo modo proprium quo paternitas vel
filiatio. Perpendens deinde ea, quæ revera duabus
personis sunt communia, illustrat et a perversa ad-
versariorum explicatione vindicat celebre Gregorii
Nyss. testimonium, quod infra allaturi sumus
(art. 4, § 7, n. 1, et art. præf. § 17, n. 1) ex lib.
Ad Ablab. (Opp. II, p. 459.) Illud autem axioma,
quo omnia communia duabus personis et tertie
convenire statuitur, aut rejiciendum aut de iis quæ
non sunt opposita rationi tertie illius personæ
(μη ἀντικείμενα τῷ λόγῳ τῆς ὑποστάσεως) intelli-
gendum esse docet (65). Ut omnis confusio arceat-
ur, accuratæ distinctiones divisionesque theologis
summo opere expetendæ sunt et variæ acceptiones
vocum secernendæ, ut scite monet Bessarion (66),
qui propterea in Trinitate solum essentialia et per-
sonalia, absoluta et relativa, ea quæ ad intra et
quæ ad extra dicuntur, affirmativa et negativa
apte secernit, sed ea rursus subdividens adhuc sub-
tilius alias attributorum et proprietatum classes ac
species repræsentat. In tesseris personarum affirma-

(62) Greg. Nyss. *Hom. in Or. Dom.* quæ incipit:
« Ὅτε προσήγεν ὁ μέγας Μωσῆς (eadem verba apud
Beccum *Orat. de una. Eccl. c. 42, 53; G. O. I, 163,
164, 187, 188): 'Ἄλλ' ὡσπερ τὸ ἀνευ αἰτίας εἶναι
μόνον τοῦ Πατρὸς ὄν, τῷ Ἰῶ καὶ τῷ Πνεύματι
ἐφαρμοθῆναι οὐ δύναται, ὅπως τὸ ἐμπάλιν τὸ ἐξ
αἰτίας εἶναι, ὅπερ ἴδιόν ἐστι τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Πνεύ-
ματος, τῷ Πατρὶ ἐπιθεωρηθῆναι φύσιν οὐκ ἔχει·
κοινοῦ δὲ ὄντος τῷ Υἱῷ καὶ τῷ Πνεύματι τοῦ μὴ
ἀγενήτως εἶναι, ὡς ἂν μὴ τις σύγχυσις περὶ τὸ
ὑποκαίμενον θεωρηθῆι, πάλιν ἐστὶν ἀμικτον τὴν ἐν
τοῖς ἰδιώμασιν αὐτῶν διαφορὰν ἐξευρεῖν, ὡς ἂν καὶ
τὸ κοινὴν φυλαχθῆι, καὶ τὸ ἴδιον μὴ συγχυθῆι· ὁ
γὰρ Μονογενὴς Υἱὸς ἐκ τοῦ Πατρὸς παρὰ τῆς ἀγίας
Ἰρραφῆς ὀνομάζεται καὶ μέγχι τούτου ὁ λόγος Ἰσθησιν
αὐτῷ τὸ ἰδιῶμα· τὸ δὲ ἅγιον Πνεῦμα καὶ ἐκ τοῦ Πα-
τρὸς λέγεται. x. c. l. Sequuntur verba, de quibus
art. præced. § 6, nota 10 egimus.*

(65) Marcus Eph. *Sylog. c. 10* (cod. Monac. 27
f. 200 a): Οἱ Λατῖνοι, μὴ θέλοντες ἐπισθεῖν ταῖς
κοινῇ παρὰ πᾶσιν ὀμολογουμέναις τῆς θεολογίας ἀρ-
χαῖς, ἀλλ' ἐτέρας ἐπινοοῦντες αὐτοί, πρὸς τὴν ἴδιαν
ὑπόθεσιν συντεινούσας, οὐ καθάπερ ἡμεῖς διαίρουσι
τὰ τῷ Θεῷ προσόντα, τὰ μὲν κοινὰ λέγοντες εἶναι,
τὰ δὲ ἴδια τῶν θεαρχικῶν προσώπων· ἀλλ' ἕτερον
τινα τρόπον καινότερον τὰ μὲν ἴδια φασιν εἶναι, τὰ
δὲ κοινὰ, τὰ δὲ κοινότησα· τὰ μὲν ἐνὶ προσώπῳ

προσόντα λέγοντες ἴδια, τὰ δὲ δυοῖ, κοινὰ, τὰ δ' ἑμοῦ
τοῖς τρισὶ, κοινότητα.

(64) Georg. Scholar. *Apolog.* (cod. cit. f. 201,
202): Καὶ ἡμεῖς γὰρ φασιν, τῶν τῷ Θεῷ προσόντων
τὰ μὲν εἶναι κοινὰ, τὰ δὲ ἴδια τῶν θεαρχικῶν προσ-
ώπων, καὶ οὕτως οὐδαμοῦ τῆ σὴ διαίρέσει μαχόμεθα·
εἰ δ' ὑποδιαίρουμένοι τῶν κοινῶν αὐτῆς τὰ μὲν δυοῖ,
προσώποις ἀρμόττειν, τὰ δὲ καὶ πᾶσιν ὑπάρχειν φα-
μέν, ἢ τῶν ἰδίων τὰ μὲν ἀπλῶς ἴδια, τὰ δὲ πρὸς τι
ἴδια λέγομεν, οὐ μᾶλλον κατὰ τῆς διαίρέσεως ἐκείνης
ἐρχόμεθα, ἢ συνιστώμεν αὐτήν. Ὅσπερ οὐδ' εἰ τινος
τὸ ζῶον εἰς λογικὸν καὶ ἄλογον διαίρουστος, προ-
επεξεργαζόμενός τις λέγοι, καὶ τοῦ λογικοῦ τὴ μὲν
θητὸν εἶναι, τὸ δὲ ἀθάνατον, ὑποδιαίρων, μάχοιτ' ἂν
τῷ κατ' ἐκεῖνον διαίρουσι τὸν τρόπον· τοῦναντίον
γὰρ καὶ συνίστασθαι δόξειεν καὶ συνιστῆν ἐκεῖνον δι'
αὐτοῦ· εἰ μὲν γὰρ ψευδὴς ἐστὶν ὑποδιαίρεσις πᾶσα,
πολλὰ τῶν ὀμολογουμένων ἀναίρεθῆσεται, καὶ ὁ περὶ
τὰς ἐπιστήμας; πόνος ἅπας μάταιος ἐσται.

(65) Cod. cit. f. 208 a. In essentialibus illi plene
locum esse supra vidimus.

(66) Responso ad Marci Eph. *Sylog. c. 1, ad
syll. 18.* Cod. cit. f. 327 a. Ἐπεὶ δ' ὡς ἐπὶ τὸ πάλῃ
ἡ ἀπάτη παρὰ τὸ μὴ δύνασθαι διαίρειν συμβαίνει
καὶ ποσᾶ; ἕκαστον λέγεται, ἀγνοεῖν, ὡς καὶ αὐτῷ
Ἀριστοτέλει δοκεῖ, ἀνάγκη τινὰ διελέσθαι; καὶ ποσᾶ-
χῶς λέγεται παραδοῦναι.

ivis, quæ propriæ dicuntur, secernit id quod uni A convenit personæ et ita ei est *proprium*, ut et personam constituat, atque id quod duabus convenit et personam neutquam constituit (67); atque consonans Scholario docet, posterius et [256] tribus personis commune fore, nisi adversetur rationi hypostaseos unius (68); spirare sive τὸ προβάλλειν, Patri Filioque commune, ideo Spiritui sancto commune esse non posse, quia rationi spirati id repugnat, quia simul in eadem actione foret producens et productum, producens et non [producens, quia sui ipsius tunc fieret principium.

15. Photiani axiomatis falsitatem perspexerat jam diu Hugo Etherianus, qui et illud recte notat, sibi ipsi contradicere Photium, dum ex una parte (ut cap. 3) agnoscit, commune esse Filio et Spiritui B ex Patre esse, ex altera vero (ut cap. 6) contendit, quæ duabus personis communia sunt, et tertiæ convenire. Ait enim Etherianus (l. II, c. 18, p. 1232 H): « At vero cum quascunque proprietates habent duo, et tertius, ut retro monstratum est (ex mente Photii). Propterea hoc idem dicit sophista, sibi met invenire contrarius, cum dicat (cap. 53 fin.), Spiritus et Filii commune esse, una ex causa et indivisibili habere progressum. Quod utique nequaquam Patri causam non habenti convenit. Sed neque Theologus Gregorius consentit huic sententiæ in quodam sermone ad Ironam (Heronem) philosophum. Commune, inquit, Patri quidem et Filio et Spiritui sancto non fieri, Deitas quoque; Filio autem et sancto Spiritui esse ex Patre. Secundum, quemadmodum Spiritus ex Patre Filioque progressio, proprietas est, nec ulla cogit ratio, trium esse, quia duorum est proprietas. » De hac ipsa materia [257] idem auctor jam antea disseruerat (l. I, c. 12, p. 1205, 1206; c. 16, p. 1210; l. II, cap. 3, p. 1217). Et in priori textu (p. 1205 seq.): « Quod erit inconveniens, inquit, personis prorsus C inseparabiliter commanentibus, proprietatum aliquam Filii Patriæve communem esse? Non omnis proprietas personam describit.... Proprietas, quæ causa nuncupatur sive principium, alicujus personæ minime *insignitiva* est, sicut et quædam alia, ut ingentium, sine causa esse, sine principio esse, emitte, sine Patre esse, non esse Spiritum sanctum, non esse processibile, habere Spiritum sanctum, mittere Spiritum sanctum. Quare plerique Filio Pater communicat; similiter quasdam habet proprietates et Filius, quæ insignitivæ non sunt. Quare quasdam Spiritui communicat, ut causativum (αἰτιατόν), non esse anarchum, non esse Patrem, et alia his similia. Juxta eundem modum et Spiritus aliquas habet, quas Pater com-

municat, veluti non esse Filium, non esse genitum, differre a Filio, et alia hujusmodi, quæ non sunt hypostaticæ proprietates sive personales. Hæ omnes circa substantiam considerantur et singularem non sunt sortitæ personam; ergo sunt proprietates, quæ nequaquam personarum *insignitivæ* sunt.... Quamobrem non idem est *habere proprietates et ab iisdem insigniri*; plures enim quodlibet animalium proprietates habet, a nulla quarum insignitur. Patet igitur, ut arbitror, nullum inconveniens aequi, si Pater et quæ cum eo duæ personæ sunt, hujusmodi possident proprietates, cum differens habitudo compositionem non adducat. » Item contra Nicomediensem antistitem ex pari ratione arguentem Theologus noster (l. I, c. 13, p. 1207) observat, commune esse Patri et Filio, ex aliquo non procedere, non esse Spiritum alicujus, nec Spiritum sanctum esse, habere habitudinem ad invicem, characterem habere ad invicem se respiciendi, et rursus æqualiter secundum habitudinem ad invicem, etc.

16. Affine his principis est illud pariter a Becco (orat. 2, [258] de injusta depos. c. 24 et in Camat. Anim. G. O. II, 75, 291) castigatum, videlicet: *Omne quod de divinis personis dicitur, aut personale est aut naturale* (πάν τὸ ἐπὶ τῶν θεαρχικῶν λεγόμενον ὑποστάσεων, ἢ ὑποστατικόν ἐστὶ ἢ φυσικόν), quod præsertim Nicolaus Methonensis urget (c. 9. ad cap. 36 Photii nota 3). « Hoc assumptum, » ait Beccus (l. c. p. 75, 76), « communiter multa D Patrum dicta convellunt, quibus proprietates hypostaticæ naturaliter (φυσικῶς) unicuique personæ inesse demonstrantur. Neque enim quod talis proprietas hypostatica est Patri aut Filio aut Spiritui sancto, propterea naturalis non est; natura enim et non positione (φύσει γὰρ, καὶ οὐχὶ θέσει) Pater Pater est, quæ est suarum proprietatum prima; et natura est Filius Filius, et non positione, quæ est suarum proprietatum potissima; et Spiritus sanctus naturaliter ex Patre procedit, et processiva (ἡ ἐκπορευτική) suæ hypostasis proprietas naturaliter soli illius hypostasi inest. Propterea dicendum non erat: Quidquid de divinis dicitur hypostasibus, aut est hypostaticum sive proprium aut naturale. Commune enim (κοινόν) hypostaticis, non naturale opponitur. Simul enim et communia et hypostatica naturaliter divinis hypostasibus insunt, et nihil quod est positione et extraneum et secundum accidens (μηδὲν τῶν θέσει καὶ ἔξωθεν καὶ κατὰ τὸ συμβεβηκός ὑπαρχόντων) locum in illis habet. » Non aliter statuunt Constantinus *Mellitenota* (orat. 2, de procer. Sp. sancti, c. 39; G. O. II, 899, 900) quique cum pressè sequitur Leo Allatius (*Vindic. syn. Ephes.* p. 361; *Enchir.*

(67) Ibid. f. 227 b: Τῶν δὲ θεῶν σημαίνοντων (προσωπικῶν γνωρισμάτων) εἶναι μὲν ὃ ἐν τινὶ προσώπῳ συμβαίνει καὶ αὐτοῦ ἐστὶν ἴδιον, οὕτω τε ἴδιον, ὡς καὶ τὸ πρόσωπον ὑφίσταται· ὡς πατρός, υἱότης, ἐκπόρευσις· εἶναι δ' ὃ καὶ δεῖν ἀρμόζει προσώποις, ὡς παρ' τὸ ἐκπορεύειν. ἴδιον μὲν τῶν δυῶν ὄν, Πατρός καὶ Υἱοῦ, οὐχ οὕτω μέντοι ἴδιον, ὡς τε καὶ

πρώτων ὑφίσταται.

(68) Ibid. f. 229 a. Περὶ δὲ τοῦ τοῦ προβάλλειν ἰδιώματος, ὡς εἰ μὴ τὸ πρόσωπον συνιστᾷ τοῦ Πατρὸς, κοινὸν ἔσται καὶ τῷ Υἱῷ· πλὴν γὰρ τῶν προσωπικῶν ἰδιοτήτων τὰλλα κοινὰ πᾶσιν εἰσιν· ὡς τὴν ἄν καὶ τῷ Πνεύματι κοινὸν τὸ προβάλλειν, εἰ μὴ τῷ ἐκείνου ἀντίκειται λόγῳ.

l. c. p. *ροθ', ρογ'*). Sed ejusmodi responsio non penitus satisfacere videtur. Verum quidem est, quæ hypostatica sunt, ea *naturalia* quodam sensu dici posse, quatenus non sunt ex accidente, ex extrinseco, quatenus a natura ipsa pendent et personis reduplicative sumptis sunt essentialia; verum tunc *latiori sensu* ita vocantur, non stricto, prout nunc oppositionis ratio videtur exigere. Interrogant etiam axiomatis illius assertores, [259] Allatius (*Enchir. ζεφ. ιζ', p. 95*) aliique: an *Trinitas* sit *φυσικόν* an *ὕποστατικόν τι* (de qua quæstione vide Thomam q. 31, a. 1, ad 1), utrum *personæ* nomen censeant naturale an personale (de qua quæstione vide eundem, q. 30, a. 4); ac premi exinde sane adversarii possunt: Si *personam* dixerint nomen hypostaticum, ex eorum sententia personalitas uni tantum ex tribus competet; si *φυσικόν*, persona et natura in unum collabi videbuntur; personæ nomen, ut ait Thomas (l. c.), commune est tribus personis communitate rationis, non rei. Ex his aliisque ejusmodi Photiani deprehendere possunt, quoniam pacto axioma illud affirmari queat (69). Si illud sonat: Omne quod in Trinitate percipitur, aut divinæ essentiae est aut *unius personæ* tantum, tunc refunditur in primum illud jam refulatum (§ 12) effatum et cum eo cadit. Si vero sonat: Quidquid in Trinitate intelligitur, aut secundum substantiam, aut ad aliquid dicitur, sive aut absolutum aut relativum est, sive demum: aut ad essentiam spectat aut *ad personas*, poterit eis permitti. Sane quidquid in Trinitate consideratur, vel ad essentiam pertinet vel *ad personas*; sed non omne quod ad essentiam ceu talem non pertinet, ideo est proprium unius personæ. Præterea notant theologî cum S. Thoma (q. 41, a. 1, ad 1), notionalis actus, qui a personarum relationibus differunt secundum modum significandi tantum, revera omnino sunt idem, distingui merito a personalibus; eam divisionem, qua dicitur: Quidquid in divinis est, vel est essentia vel persona vel *notio*, omnes admittunt (cf. *Sum. q. 43, a. 3, ad 1*) et sane ea accurata undequeque est. Hinc objectioni illi [260]: « Productio Spiritus sancti activa aut est personalis aut substantialis; in priori casu ea non potest pluribus convenire personis, in altero ea est ipsi Spiritui tribuenda, » ita occurrit Henricus Kilber (Theol. Wirceb. *De Deo uno et trino* disp. vi, c. 2, a. 4. n. 406): productionem activam posse dici *personalem* et negari, quod ea duabus personis nequeat esse communis; videri tamen potius dicendam nec personalem nec essentialem, sed *notionalem*, « quia scilicet quamvis non constituat Patrem et Filium in esse personæ, ut de ignascibilitate respectu Patris

(69) Similiter Georgius Scholarius Apol. c. Marc. Ephes. quærit, an τὸ αἰτιατὸν sit essentialia, an personale. Si primum, et Pater erit αἰτιατὸς, si alterum, unus est αἰτιατὸς, vel Filius vel Spiritus, et tunc verum non amplius erit, quod et Græci propugnant, αἰτιατὸς esse Filium et Spiritum, utrumque ex Patre (Cod. Mon. 27, fol. 186 a).

(70) De eodem testimonio disputant Hugo Ether.

A diximus, nec etiam incommunicabilis sit Filio, cum filiationi relative non opponatur, ad distinctionem tamen a Spiritu sancto et notificationem utriusque personæ pertinet. »

17. Postremo et hoc solemne Photio et Photianis effatum est: *Ut Filius, ita Spiritus est ex Patre proxime et immediate* (ἀμέσως καὶ προσεχῶς), nullo medio existente (Phot. cap. 62, Nicol. Methon. c. 22). Atque hinc in Latinos invehantur, quod Patrem faciant Spiritus principium simul proximum et remotum; proximum, prout est ex Patre Spiritus immediate, remotum vero, prout est ex Filio, qui habet esse a Patre. Alii adhuc iniquiores prætentendunt, Spiritum ita *mediate* ex Patre esse apud Latinos, ut revera non nisi ex Filio sit, ex

B Patre vero solummodo, prout est Filii principium et genitor, sicut Enos filius Seth mediate ab Adamo est ortus; et ab hac corruptela nec Photius alienus est, ut cap. 61 manifestat. Sed omissa in præsentî hac absurda interpretatione de priori tantum agemus. Respondet Beccus (*G. O. I, 215; Or. de un. Eccl. n. 64*) neminem SS. Patrum dixisse, τὸ Πνεῦμα ἀμέσως ἐκ τοῦ Πατρὸς εἶναι. Jam ante illum *Nicéphorus Blemmida* controversiam ita proposuit: Εἰ δὲ Ἰησοῦ τὸ θεῖον Πνεῦμα ἐκπορεύεται παρὰ Πατρὸς, ἢ μὴν ἐκ Πατρὸς προσεχῶς, ἀλλ' οὐ δὲ Ἰησοῦ· ac prius quidem permultos, posterius vero neminem Græcorum doctorum tradidisse affirmat ac probat (orat. 1, n. 2 seq.; orat. 2, c. 4; [261] *G. O. I, p. 2* seq. 42). Atque inter alios testes Gregorium Nysseum adducit (p. 7), qui Filium vocat τὸ προσεχῶς ἐκ τοῦ πρώτου Spiritum vero τὸ διὰ τοῦ προσεχῶς ἐκ τοῦ πρώτου [lib. *Ad Ablab. t. II, p. 459*] (70). Suffragantur Patres omnino omnes, qui Spiritum διὰ τοῦ Ἰησοῦ ex Patre procedere docuerunt (art. 2, § 6, nota 2); nam, ut ait Constantinus Meliteniota (orat. 1, c. 31; *G. O. II, 712*): « Idem est dicere per Filium et non immediate (ταυτὸν γὰρ ἐστὶ δὲ Ἰησοῦ καὶ οὐκ ἀμέσως εἰπεῖν); illud διὰ significat causam quamdam mediantem (αἰτίαν τινὰ μεσετέουσιν), ut late probat card. Bessarion in orat. dogm. c. 5 (Hard. IX, 352 seq.). Suffragantur ii omnes, qui Spiritum per Filium Patri conjungi docent (Const. Meliten. orat. 1, c. 41 seq. *G. O. II, 760* seq.) quique solum Filium nullo existente medio, ex Patre esse statuunt (Beccus, epigr. 2-4, *G. O. II, 544-558*). Eodem omnino pacto cæteri et τῆς ἐνώσεως Græci ratiocinantur. Quos presse sequitur Hugo Etherianus, qui Græcum loquendi morem in plurimis imitatur. « Filius, » inquit (l. 1, c. 1, p. 1200), « juxta secundam genitoris virtutem generatur, quo medio existente ex eodem Patre Spiritus prodit ut

l. III, c. 12 fin. p. 1248; Beccus (orat. 2, *De injusta depos. c. 12; De un. Eccl. c. 23; G. O. II, 56, 57; l. 120*); Georg. Metoch. (c. Man. Cret. c. 6, c. Max. Plan. ib. II, 976, 943); Constant. Meliten. (or. 1, c. 12, 39; ib. II, 664, 754); Georg. Trapez. (ad Joan. Cubocl. c. 16, 17; ib. I, 505, 506); Gregor. Protosync. (ad imp. Trap. c. 4, ib. I, 425); Bessarion (*Or. dogm. c. 6; Hard. IX, 344*).

ex sua causa inexhausta et infiniti. » Et paulo post : « Similis est Filio Spiritus, sicut quidem ex causa et suo immediato principio, cui ut immediate communicat, sic ab ipso absque medio provenit et per ipsum Patri conjungitur. » Cum itaque Græci doctores Filium expresse solum ἀΐτωρ; ex Patre esse dicant, Spiritum vero non [262] item, cum δὲ τοῦ Υἱοῦ ex Patre procedere Spiritum miro consensu propugnent; cum præterea doctorum aliqui quæstionem illam celeberrimam, cur Spiritus sancti spiratio non sit generatio et quam ratione hæc ab illa differat (de qua consulendus Petavius, *De Trin.* VII, c. 14), exinde solvant, quod Spiritus sanctus, non immediate a Patre sit, quemadmodum Filius (cf. Petav. l. c. c. 13, n. 11) sicut alii ex hoc, quod ex utroque procedat (ib. n. 9) : jam satis patet eos a Photiana doctrina haud parum discrepare, ut Allatus (*Ench.* c. 6, p. 50 seq.) cum cæteris urget.

18. Attamen id difficultate non caret; unde id in primis indagandum, quonam pacto sit intelligendum, Spiritum sanctum *mediate* a Patre procedere. S. Thomas (*Sum.* p. 1, q. 36, a. 1) hanc primo loco sibi objectionem proponit : « Quod procedit ab aliquo per aliquem, non procedit ab eo immediate. Si igitur Spiritus sanctus procedit a Patre *per Filium*, non procedit a Patre *immediate*, quod videtur inconveniens. » Cui ita ipse satisfacit : « In qualibet actione est duo considerare, scil. suppositum agens et virtutem, qua agit, sicut ignis calefacit calore. Si igitur in Patre et Filio consideratur *virtus, qua spirant* Spiritum sanctum, non cadit ibi aliquod medium, quia hæc virtus est una et eadem. Si considerentur autem ipsæ *personæ spirantes*, sic cum Spiritus sanctus *communiter* procedat a Patre et Filio, invenitur Spiritus sanctus *immediate* a Patre procedere, in quantum est ab eo, et *mediate*, in quantum est a Filio; et sic dicitur procedere a Patre *per Filium*; sicut etiam Abel processit immediate ab Adam, in quantum Adam fuit pater ejus, et mediate, in quantum fuit Eva mater ejus, quæ processit ab Adam; licet hoc exemplum materialis processionis ineptum videatur ad significandam immediatam processionem divinarum personarum. » Hinc (in corp. art.) « quia Filius habet a Patre, inquit, quod ab eo procedat Spiritus sanctus, potest dici quod Pater per Filium spirat Spiritum sanctum. Hinc alibi [263] (in l. 1, *Sent.* d. 12, q. 1, a. 3) Richardi Victorini verba (*de Trin.* v, 7), generationem in divinis esse immediate a Patre, sed Spiritus sancti processionem quodammodo esse mediate et quodammodo immediate, hunc in modum explanat : « *immediate*, quantum ad virtutem spirativam, quæ est una Patris et Filii, et iterum quantum ad ipsum suppositum Patris, quod immediate est principium processionis, quia ipse simul et Filius spirant; sed *mediate*, in quantum Filius, qui spirat, est a Patre. » — Ex his tria consequuntur : 1) non negari a Latinis simpliciter, Patrem esse immediatum processionis principium; 2) recte

tamen dici respectu Filii simul cum Patre spirantis Spiritum *mediate* ex Patre procedere; 3) deduci non posse, Patrem *eodem* prorsus respectu immediatum et mediatum, proximum et remotum haberi Spiritus sancti principium. Utrumque dici potest, sed sub consideratione plane *diversa*.

19. Quomodo igitur Photium impugnantes Græci orthodoxi id denegant, Spiritum esse *immediate* ex Patre, quod Latinorum præstantissimi plane concedunt? Sed hoc illi non infinite statuunt, verum pro suorum Patrum dicendi more, attendentes ad eas eorundem locutiones, quibus egregie Spiritus sancti ex Filio etiam processio confirmatur, communicata vero a Patre Filio virtus spirativa simul ostenditur; id contra cives suos schismaticos urgent qui ad excludendum Filium immediatam sancti Spiritus ex Patre processionem propugnabant; atque licet ea ἀρχαῖα diversas τῆς μετεταξ; rationes non distinguant, qua Thomas utitur, tamen quoad rem ipsam cum Latinis omnino concordant, μεσσιταξ in eo potissimum reponentes, quod vim spiratricem Filius habet a Patre communicatam, illud δὲ veram αἰτταν καὶ ἀρχὴν τῆς τοῦ Πνεύματος ὑπάρξεως (Flor. conc. Hard. IX, 421) significare statuentes, eatenus primæ causæ subordinatam, quatenus ab ipsa pendet et ex ipsa est. (Cf. Allat. *Vind. syn. Eph.* c. 58, p. 375 seq.) Hanc μεσσιταξ [264] Photianis adeo exosam præclare explanat Joan. Beccus (lib. *De proc. Spirit. sancti* c. 7, n. 2; *G. O. I.* 292, 293) primum negans intervalla vel realem separationem illo nomine insinuari, deinde eam positive describens ac definiens : Τὴν μεσσιταξ ταύτην οὐδὲν ἄλλο εἶναι ζημεῖ ἢ φυσικὴν σχέσιν, καθ' ἣν ἐστὶ διὰ τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα συναπτόμενον τῷ Πατρὶ, ὡς ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορευόμενον δι' αὐτοῦ. Hæc uberius illustrat (p. 294-298) exponens quo sensu Filius dicatur secundus ad Patrem. Neque aliam mentem esse Hugonis Etheriani, ex his quæ lib. II, c. 9, p. 1222, 1225 fusius dispustat, facile dignoscitur. Verum in primis Besarionem audire juvat ita de proposita quæstione agentem (lib. *Ad Alex. Lascar.* c. 7; Hard. l. c. p. 1061, 1062) : « Tenemus cum Augustino, quod Spiritus immediate ab utroque procedat, sed intelligimus quod Filius, qui est Spiritus principium, est *medians* quantum ad esse inter Patrem et Spiritum sanctum, cum prius naturaliter intelligatur a Patre naturaliter productus, quam Spiritus sanctus ab utroque. » Et alibi (*Refutat. antirrhet. Palamæ adv. Joan. Becci capita*) : « Jamvero si quis ad singularem emissionem et identitatem processionis ex utroque respiciat, tum hoc animadvertat Patrem esse fontem et causam divinitatis : *immediate* esse ex Patre Spiritum inveniet, eoque pertinere, quas affert, sententias. Sin ordinem consideret, qui reipsa inest in Trinitate, nec sola nostra cogitatione constat, *medium* videbit esse Filium et tertium a Patre Spiritum, ac per Filium a Patre procedentem, ac *priorem* se *cogitatione* habentem *Filium*,

l. c. p. *ποῦ, ποῦ*). Sed ejusmodi responsio non penitus satisfacere videtur. Verum quidem est, quæ hypostatica sunt, ea *naturalia* quodam sensu dici posse, quatenus non sunt ex accidente, ex extrinseco, quatenus a natura ipsa pendunt et personis reduplicative sumptis sunt essentialia; verum tunc *latiori sensu* ita vocantur, non stricto, prout nunc oppositionis ratio videtur exigere. Interrogant etiam axiomatis illius assertores, [259] Allatius (*Enchir. hæp. i. c.*, p. 95) aliique: an *Trinitas* sit *φυσικὸν* an *ὑποστατικὸν τι* (de qua quæstione vide Thomam q. 34, a. 1, ad 1), utrum *personæ* nomen censeant naturale an personale (de qua quæstione vide eundem, q. 30, a. 4); ac premi exinde sane adversarii possunt: Si *personam* dixerint nomen hypostaticum, ex eorum sententia personalitas uni tantum ex tribus competet; si *φυσικὸν*, persona et natura in unum collabi videbuntur; personæ nomen, ut ait Thomas (l. c.), commune est tribus personis communitate rationis, non rei. Ex his aliisque ejusmodi Photiani deprehendere possunt, quoniam pacto axioma illud affirmari queat (69). Si illud sonat: Omne quod in Trinitate percipitur, aut divinæ essentialitatis est aut *unius personæ* tantum, tunc refunditur in primum illud jam relutatum (§ 12) effatum et cum eo cadit. Si vero sonat: Quidquid in Trinitate intelligitur, aut secundum substantiam, aut ad aliquid dicitur, sive aut absolutum aut relativum est, sive demum: aut ad essentialiam spectat aut *ad personam*, poterit eis permitti. Sane quidquid in Trinitate consideratur, vel ad essentialiam pertinet vel *ad personas*; sed non omne quod ad essentialiam ceu talem non pertinet, ideo est proprium unius personæ. Præterea notant theologo cum S. Thoma (q. 41, a. 1, ad 1), notionalis actus, qui a personarum relationibus differat secundum modum significandi tantum, revera omnino sunt idem, distinguui merito a personalibus; eam divisionem, qua dicitur: Quidquid in divinis est, vel est essentialia vel persona vel *notio*, omnes admittunt (cf. *Sum.* q. 43, a. 3, ad 1) et sane ea accurata undequaque est. Hinc objectioni illi [260]: « Productio Spiritus sancti activa aut est personalis aut substantialis; in priori casu ea non potest pluribus convenire personis, in altero ea est ipsi Spiritui tribuenda, » ita occurrit Henricus Kilber (Theol. Wirceb. *De Deo uno et trino* disp. vi, c. 2, a. 4, n. 406): productionem activam posse dici *personalem* et negari, quod ea duabus personis nequeat esse communis; videri tamen potius dicendam nec personalem nec essentialiam, sed *notionalem*, « quia scilicet quamvis non constituat Patrem et Filium in esse personæ, ut de inascibilitate respectu Patris

(69) Similiter Georgius Scholarius Apol. c. Marc. Ephes. quarit, an τὸ αἰτιατὸν sit essentialia, an personale. Si primum, et Pater erit αἰτιατὸς, si alterum, unus est αἰτιατὸς, vel Filius vel Spiritus, et tunc verum non amplius erit, quod et Græci propugnant, αἰτιατὸν esse Filium et Spiritum, « utrumque ex Patre (Cod. Mon. 27, fol. 186 a).

(70) De eodem testimonio disputant Hugo Ether.

A diximus, nec etiam incommunicabilis sit Filio, cum filiationi relative non opponatur, ad distinctionem tamen a Spiritu sancto et notificationem utriusque personæ pertinet. »

17. Postremo et hoc solemne Photio et Photianis effatum est: *Ut Filius, ita Spiritus est ex Patre proxime et immediate* (ἀμέσως καὶ προσεχῶς), nullo medio existente (Phot. cap. 62, Nicol. Methon. c. 22). Atque hinc in Latinis invehuntur, quod Patrem faciant Spiritus principium simul proximum et remotum; proximum, prout est ex Patre Spiritus immediate, remotum vero, prout est ex Filio, qui habet esse a Patre. Alii adhuc iniquiores prætendunt, Spiritum ita *mediate* ex Patre esse apud Latinos, ut revera non nisi ex Filio sit, ex Patre vero solummodo, prout est Filii principium et genitor, sicut Enos filius Seth mediate ab Adam est ortus; et ab hac corruptela nec Photius alienus est, ut cap. 61 manifestat. Sed omissa in præsentia hac absurda interpretatione de priori tantum agemus. Respondet Beccus (*G. O.* I, 215; *Or. de un. Eccl.* n. 64) neminem SS. Patrum dixisse, τὸ Πνεῦμα ἀμέσως ἐκ τοῦ Πατρὸς εἶναι. Jam ante illum *Nicéphorus Blemmida* controversiam ita proposuit: Εἰ δὲ τοῦ τὸ ἅγιον Πνεῦμα ἐκπορεύεται παρὰ Πατρὸς, ἢ μὴν ἐκ Πατρὸς προσεχῶς, ἀλλ' οὐ δὲ τοῦ· ac prius quidem permultos, posterius vero neminem Græcorum doctorum tradidisse affirmat ac probat (orat. 1, n. 2 seq.; orat. 2, c. 4; [261] *G. O.* I, p. 2 seq. 42). Atque inter alios testes Gregorium Nysenum adducit (p. 7), qui Filium vocat τὸ προσεχῶς ἐκ τοῦ πρώτου Spiritum vero τὸ διὰ τοῦ προσεχῶς ἐκ τοῦ πρώτου [lib. *Ad Ablab.* t. II, p. 459] (70). Suffragantur Patres omnino omnes, qui Spiritum διὰ τοῦ τοῦ ex Patre procedere docuerunt (art. 2, § 6, nota 2); nam, ut ait Constantinus Meliteniota (orat. 1, c. 51; *G. O.* II, 712): « Idem est dicere per Filium et non immediate (ταυτὸν γὰρ ἐστὶ δὲ τοῦ καὶ οὐκ ἀμέσως εἰπεῖν); illud διὰ significat causam quamdam mediantem (αἰτίαν τινὴ μεσσιτέουσαν), ut late probat card. Bessarion in orat. dogm. c. 5 (Hard. IX, 352 seq.). Suffragantur ii omnes, qui Spiritum per Filium Patri conjungi docent (Const. Meliten. orat. 1, c. 41 seq. *G. O.* II, 760 seq.) quique solum Filium nullo existente medio, ex Patre esse statuunt (Beccus, epigr. 2-4, *G. O.* II, 544-558). Eodem omnino pacto cæteri ei τῆς ἐνώσεως Græci ratiocinantur. Quos presse sequitur Hugo Etherianus, qui Græcum loquendi morem in plurimis imitatur. « Filius, » inquit (l. i, c. 1, p. 1200), « juxta secundam genitoris virtutem generatur, quo medio existente ex eodem Patre Spiritus prodit ut

l. iii, c. 12 fin. p. 1248; Beccus (orat. 2, *De injusta depos.* c. 12; *De un. Eccl.* c. 23; *G. O.* II, 56, 57; l. 120); Georg. Metoch. (c. Man. Cret. c. 6, c. Max. Plan. ib. II, 976, 943); Constant. Meliten. (or. 1, c. 12, 59; ib. II, 664, 754); Georg. Trapez. (ad Joan. Cubocl. c. 16, 17; ib. I, 505, 506); Gregor. Protosync. (ad imp. Trap. c. 4, ib. I, 425); Bessarion (*Or. dogm.* c. 6; Hard. IX, 344).

ex sua causa inexhausta et infinita. » Et paulo post : « Similis est Filio Spiritus, sicut quidem ex causa et suo immediato principio, cui ut immediate communicat, sic ab ipso absque medio provenit et per ipsum Patri conjungitur. » Cum itaque Græci doctores Filium expresse solum ἀμέσως ex Patre esse dicant, Spiritum vero non [262] item, cum δὲ τὸ Ἰησοῦ ex Patre procedere Spiritum miro consensu propugnent; cum præterea doctorum aliqui quæstionem illam celeberrimam, cur Spiritus sancti spiratio non sit generatio et quam ratione hæc ab illa differat (de qua consulendus Petavius, *De Trin.* VII, c. 14), exinde solvant, quod Spiritus sanctus, non immediate a Patre sit, quemadmodum Filius (cf. Petav. I. c. c. 13, n. 11) sicut alii ex hoc, quod ex utroque procedat (ib. n. 9) : jam satis patet eos a Photiana doctrina haud parum discrepare, ut Allatus (*Ench.* c. 6, p. 30 seq.) cum cæteris urget.

18. Attamen id difficultate non caret; unde id in primis indagandum, quonam pacto sit intelligendum, Spiritum sanctum mediate a Patre procedere. S. Thomas (*Sum.* p. 1, q. 36, a. 1) hanc primo loco sibi objectionem proponit : « Quod procedit ab aliquo per aliquem, non procedit ab eo immediate. Si igitur Spiritus sanctus procedit a Patre per Filium, non procedit a Patre immediate, quod videtur inconveniens. » Cui ita ipse satisfacit : « In qualibet actione est duo considerare, scilicet suppositum agens et virtutem, qua agit, sicut ignis calefacit calore. Si igitur in Patre et Filio consideratur virtus, qua spirant Spiritum sanctum, non cadit ibi aliquod medium, quia hæc virtus est una et eadem. Si considerentur autem ipsæ personæ spirantes, sic cum Spiritus sanctus communiter procedat a Patre et Filio, invenitur Spiritus sanctus immediate a Patre procedere, in quantum est ab eo, et mediate, in quantum est a Filio; et sic dicitur procedere a Patre per Filium; sicut etiam Abel processit immediate ab Adam, in quantum Adam fuit pater ejus, et mediate, in quantum fuit Eva mater ejus, quæ processit ab Adam; licet hoc exemplum materialis processionis ineptum videatur ad significandam immediatam processionem divinarum personarum. » Hinc (in corp. art.) « quia Filius habet a Patre, inquit, quod ab eo procedat Spiritus sanctus, potest dici quod Pater per Filium spirat Spiritum sanctum. Hinc alibi [263] (in I. 1, *Sent.* d. 42, q. 1, a. 3) Richardi Victorini verba (*de Trin.* v, 7), generationem in divinis esse immediate a Patre, sed Spiritus sancti processionem quodammodo esse mediate et quodammodo immediate, hunc in modum explanat : « immediate, quantum ad virtutem spirativam, quæ est una Patris et Filii, et iterum quantum ad ipsum suppositum Patris, quod immediate est principium processionis, quia ipse simul et Filius spirant; sed mediate, in quantum Filius, qui spirat, est a Patre. » — Ex his tria consequuntur : 1) non negari a Latinis simpliciter, Patrem esse immediatum processionis principium; 2) recte

tamen dici respectu Filii simul cum Patre spirantis Spiritum mediate ex Patre procedere; 3) deduci non posse, Patrem eodem prorsus respectu immediatum et mediatum, proximum et remotum haberi Spiritus sancti principium. Utrumque dici potest, sed sub consideratione plane diversa.

19. Quomodo igitur Photium impugnantes Græci orthodoxi id denegant, Spiritum esse immediate ex Patre, quod Latinorum præstantissimi plane concedunt? Sed hoc illi non infinite statuunt, verum pro suorum Patrum dicendi more, attendentes ad eas eorundem locutiones, quibus egregie Spiritus sancti ex Filio etiam processio confirmatur, communicata vero a Patre Filio virtus spirativa simul ostenditur; id contra cives suos schismaticos urgent qui ad excludendum Filium immediatam sancti Spiritus ex Patre processionem propugnabant; atque licet ea ἀκριβελῶς diversas τῆς μεσεταξῆς rationes non distinguant, qua Thomas utitur, tamen quoad rem ipsam cum Latinis omnino concordant, μεσεταξῆν in eo potissimum reponentes, quod vim spiratricem Filius habet a Patre communicatam, illud δὲ veram ἀταξῆν καὶ ἀρχὴν τῆς τοῦ Πνεύματος ὑπέαρξεως (*Flor. conc. Hard.* IX, 421) significare statuantes, eatenus primæ causæ subordinatam, quatenus ab ipsa pendet et ex ipsa est. (Cf. Allat. *Vind. syn. Eph.* c. 58, p. 375 seq.) Hanc μεσεταξῆν [264] Photianis adeo exosam præclare explanat Joan. Beccus (*lib. De proc. Spirit. sancti* c. 7, n. 2; *G. O. I.* 292, 293) primum negans intervalla vel realem separationem illo nomine insinuari, deinde eam positive describens ac definiens : Τὴν μεσεταξῆν ταύτην οὐδὲν ἄλλο εἶναι ζημεῖ ἢ φυσικὴν σχέσιν, καθ' ἣν ἐστὶ διὰ τοῦ Ἰησοῦ τὸ Πνεῦμα συναπτόμενον τῷ Πατρὶ, ὡς ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορευόμενον δι' αὐτοῦ. Hæc uberius illustrat (p. 294-298) exponens quo sensu Filius dicatur secundus ad Patrem. Neque aliam mentem esse Hugonis Etheriani, ex his quæ lib. II, c. 9, p. 1222, 1223 fusius dispustat, facile dignoscitur. Verum in primis Besarionem audire juvat ita de proposita quæstione agentem (*lib. Ad Alex. Lascar.* c. 7; *Hard.* I. c. p. 1061, 1062) : « Tenemus cum Augustino, quod Spiritus immediate ab utroque procedat, sed intelligimus quod Filius, qui est Spiritus principium, est medians quantum ad esse inter Patrem et Spiritum sanctum, cum prius naturaliter intelligatur a Patre naturaliter productus, quam Spiritus sanctus ab utroque. » Et alibi (*Refutat. antirrheth. Palamæ adv. Joan. Becci capita*) : « Jamvero si quis ad singularem emissionem et identitatem processionis ex utroque respiciat, tum hoc animadvertat Patrem esse fontem et causam divinitatis: immediate esse ex Patre Spiritum inveniet, eoque pertinere, quas affert, sententias. Sin ordinem consideret, qui reipsa inest in Trinitate, nec sola nostra cogitatione constat, medium videbit esse Filium et tertium a Patre Spiritum, ac per Filium a Patre procedentem, ac priorem se cogitatione habentem Filium,

quemadmodum Patrem habet Filius (71). » Sane Pater non prins [265] potest ut spirator cogitari, quam ut Pater concipiatur, proinde non prius, quam Filius cogitetur; ideo medium vocant Patres Filium, μεσότην eum dicit Gregorius Nyssenus (Tract. Quod non tres sunt Dii. Cf. Georg. Trapez. ad Joan. Cubocl. c. 21; G. O. I, 515 seq.). Neque e converso dici potest Spiritum esse per Patrem ex Filio, Patrem esse medium inter Filium et Spiritum, Spiritum esse ex Filio mediate. Præclare Thomas (I. c. a. 3, ad 4): Ordo non attenditur inter Patrem et Filium quantum ad virtutem, sed solum quantum ad supposita; et ideo dicitur, quod Pater spirat per Filium, et non e converso » cf. et Petav. de Trin. I. VII, c. 11, n. 11).

20. Hæc in re non abs re fuerit Leonis Allatii observationes quasdam subjicere, quæ et in aliis rebus consideratione dignæ sunt. Scribit enim (Vindic. syn. Eph. c. 71, q. 555 seq.): « Si dicat Schismaticus: Itaque si Pater per medium Filium Spiritum producens mediate ipsum producit, Filius vero immediate emittit, quod per nullum alium Filius sit contigua causa Spiritus, et Pater non est contiguus, denuo sequeretur aut imminutio Filii respectu Patris aut Spiritus respectu Filii, et sic dabitur locus Ario, Eunomio, Macedonio et Apollinario; locum non dari dictis hæreticis manifestum est. Hi namque deitatem in diversas deitates discerpunt, quarum unam majorem, aliam minorem, tertiam mediam constituunt, aut a natura Patris increata abscindunt et Spiritum et Filium subalternas naturas, ut ita dicam, et creaturam hanc hujusce et hanc alterius firmant, aut Spiritum rursus in ordinem creaturarum detrahunt, apud quos et primum non pium, et contiguum impium et medium non minus reputatur et majus et minus et simpliciter [266] ordo et anterius et posterius, et quod inde subsequitur, et similes voces summa cum impietate ab eisdem intelliguntur et declarantur. Apud Catholicos vero et ordo dum asseritur, non absona a pietate ratione in Trinitate assumitur, et primum et prius, et anterius et posterius, et medius et majus et contiguum quidquid aliud in divinorum Patrum commentariis reperitur a piis hominibus, ut Deum addecat et divinis hypostasibus congruit, accipiuntur. Licet enim ex nobis nostrisque voces similes trahantur, non ideo tamen de divinis uti de nostris philosophamur, sed superiori quodam modo, ut divinæ naturæ et divinis hypostasibus convenit, sic de reliquis aliis nominibus, veluti sunt generatio, Verbum, Pater, Filius, Spiritus et alia theologica, quæ licet ex nostris desumantur, res tamen supra nos significant expri-

amnamque, cum alio modo de nobis dicta, alio de divina Triade considerentur; et dictionis communio rerum differentias non dirimit; sed rerum differentia, quæ diversos de iisdem conceptus insinuat, et vocum similitudine nullo modo pietas læditur. Neque propterea quod apud hæreticos nonnullæ voce. & impias sententias exprimunt, earum usus rejiciendus est, sed admittendæ, si modo illæ pie intelligantur et asserantur. » — Demum et ea pensanda sunt quæ D. Leo M. inculcat: « Nulla ibi (in Trinitate) tempora, nulli gradus, nullæ differentie cogitentur; et si nemo de Deo potest explicare quod est, nemo xudeat affirmare, quod non est. Excusabilis enim est de natura ineffabili non eloqui digna, quam definire contraria. Quidquid itaque de sempiterna et incommutabili gloria Patris pia possunt corda concipere, hoc simul et de Filio et de Spiritu sancto inseparabiliter atque indifferenter intelligant. » (Serm. 1, de Pentec. c. 3; Baller. serm. 75, p. 402. ed. Migne.) « De qua (S. Trinitate) cum S. Scriptura sic loquitur, ut aut in factis aut in verbis aliquid assignet, quod singulis videatur convenire personis, non perturbatur fides catholica, sed docetur; ut per [267] proprietatem aut vocis aut operis insinuetur nobis veritas Trinitatis, et non dividat intellectus, quod distinguit auditus. Ob hoc enim quædam sive sub Patris sive sub Filii sive sub Spiritus sancti appellatione promuntur, ut confessio fidelium in Trinitate non erret; quæ cum sit inseparabilis, nunquam intelligeretur esse Trinitas, si semper inseparabiliter diceretur. Bene ergo ipsa difficultas loquendi cor nostrum ad intelligentiam trahit, et per infirmitatem nostram cœlestis doctrina nos adjuvat, ut quia in Deitate Patris et Filii et Spiritus sancti nec singularitas est nec diversitas cogitanda, vera unitas et vera Trinitas possit quidem simul mente aliquatenus sentiri, sed non possit simul ore proferrī. » (Serm. 2, in Pentec. c. 2; Ball. serm. 76, p. 405, ed. cit.)

IV. — Ad præcipua Photii sophismata variorum theologorum responsa proponuntur.

1. His de principiis Photii delibatis jam miram illam sophismatum seriem perlustremus, qua suum placitum stabilire conatur. Adductis itaque Christi verbis Joan. xv, 26 (cap. 2) ita ratiocinatur (cap. 5): Filius et Spiritus ex eodem principio, Patre scilicet, suum habent esse, licet diverso modo, sunt omnino eadem natura et pari honore præditi; proinde si Filius Spiritus sancti esset principium, pariter Filii principium foret Spiritus sanctus alter alteri vicissim deberet causa existere atque Filius ex Spiritu quoque generari. Quod sane argumentum non magni ponderis est. Sicut enim æqualitati et consub-

(71) Eodem pacto rursus Bessarion Respons. ad Marci Ephes. syllog. 18, cap. 1 (Cod. Mon. 27 f. 226 a): Ἀμέσως μέντοι γε καὶ ἐμμέσως ἐκ τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμά φασι (Latini) τὸ μὲν διὰ τὴν ἐνότητά καὶ ταυτότητα τῆς προβλητικῆς δυνάμεως, τὸ δὲ διὰ τὴν τάξιν, ἣ προτέτακται μὲν ὁ Πατήρ, Ἐπε-

ταὶ δὲ ὁ Υἱός, καὶ μετ' ἐκείνων τὸ Πνεῦμα, ὁρθῶς διαιτωντες τῷ λόγῳ, οὐχ ὡς ἐκεῖνος (Marcus) τε καὶ οἱ κατ' αὐτὸν, μηδὲν ὀλιγὸς διαστέλλειν εἰδότες, ὡς ἐν ἄλλοις πρὸς τὸν αὐτοῦ διδάσκαλον Παλαμῶν εἰρηκαμεν τελειώτερον.

stantialitati Patris et Filii non officit, quod ex Patre A suum esse habet Filius, ita neque æqualitati et consubstantialitati Filii et Spiritus obest hujus ex illo processio; sicut homousia Patris et Filii [268] non postulat, ut et Filius Patris habeatur principium, sic nehomousia Filii et Spiritus sancti exigit, ut et Spiritus Filii ἀρχὴ censeatur; et sicut trium personarum æqualitas non tollit unius principatum, quo cæterarum est principium, ita eorum quæ sunt ex principio, æqualitas non tollit Spiritus processionem per Filium (72). Si ex consubstantialitate *nude ac per se spectata* illud deducitur consequens, manifeste est falsum; tunc deberet et Patris principium dici Filius eo quod sint consubstantiales. Neque id quod ad Patrem ut ad commune principium tum Filius tum Spiritus referuntur, *per se* hanc reciprocam principiandi facultatem utrique vindicat, ut apertum est; deinde præterquam quod ex revelata doctrina Spiritus sanctus habetur immanentium originum terminus, alia est, ut nec Photius diffinitur, generatio, alia Spiritus sancti processio, ita ut non eadem ratione Pater sit Filii et sancti Spiritus ἀρχὴ (Cf. Beccum in Camateri Animadv. c. 30, 34, 43; G. O. II, 355, 362, 363, 375.) Quod una persona respectu ejusdem alterius personæ sit simul principium et principiatum, absurdum plane est; sed absurdum non est Filium una cum Patre, a quo generatur, spirare Spiritum, relate ad primam personam esse αἰτιατόν, relate ad tertiam vero αἰτία. « Eadem quippe res, ait Hugo Etherianus (l. 1, c. 10, p. 1204 G.) alii potest esse causa (αἰτία) et alii causativum (αἰτιατόν); eidem vero nihil potest causa et causativum esse; Pater quidem Filii et Spiritus causa existit; at Filii nequaquam Spiritus causa negari debet. » Nulla sane ostenditur necessitas, ob quam Spiritus Filii ἀρχὴ sit existimandus; sed plura omnino evincunt, una [269] cum Patre Filium Spiritus sanctus ἀρχὴ esse habendum. Recte card. Bessarion (ep. Ad Alex. Lasc. c. 7; Hard. IX, 1062, 1063) contra dicentes: « Si spirativa potentia est Filio cum Patre communis, tunc generativa potentia cum Patre Spiritui communis est, » hæc observat: 1) Generatio constitutiva est paternæ personæ et incommunicabilis, non vero spiratio; 2) implicat contradictionem, Spiritum *ad idem* (ad Filium) esse simul principium et principiatum; 3) generatio est prima et immediata Patris actio, et ideo non potest competere Spiritui, cujus spiratio sequitur generationem.

2. De præsentis Photii argumento breviter agit J. Beccus (*De un. Eccl.* c. 45, 63; G. O. I, p. 164, 165, 206). Sed præstat Hugonem Etherianum audire, cujus si non omnia plane satisfaciunt, pleraque saltem digna sunt theologorum consideratione nec omni prorsus vi destituuntur. Itaque ad hoc ipsum Photii caput hæc ille respondet (l. II, c. 16, p. 1231

B. C.) : « Ecce, post primum vaniloquium et Mlecebras præsis et auctoris totius schismatis impudica lingua et inficiatrix conscientia quantum conceperit et pepererit blasphemiam scribere ausa, quæ nullius alius, et supervacuos extrema arrogantia syllogismos componere. Similibus interrogatio eidem imminet: si enim ex una causa, Patre, Filius Spiritusque proveniunt, *mittit* autem rursus Spiritum Filium, ut ipse perhibet, quomodo utique consequentiæ sustineat ratio, non generari Filium vel mitti a Spiritu? Cum enim æqualiter ambo ex una causa proveniant, quantum a Patre Filius accipit, tantumdem accipere debet Spiritus. Quare si Filius mittit Spiritum, et Spiritus generat Filium, ut quemadmodum Filius a Patre mittit Spiritum, ita et Spiritus recompensando gratiam a Patre generet Filium. Amplius: Filius a Patre accipit, ut ejus sit Paracletus; quare non similiter accipiat Spiritus ut ejus dicatur Verbum? Quare quidem recompensatio et æqualitas in hoc existit, ut sicut Filius a Patre accipit causam esse [270] Spiritus, sic utique Spiritus ab eodem Patre accipit (l. accipiat), causativum esse Filii. In quo non corrumpitur fidei ratio salvis adinvicem utique proprietatibus pariter atque æqualiter. » Cum his autem ea jungi debent, quæ idem auctor ad Nicolai Methonensis ejusdem generis argumenta (Ph. c. 3, nota 9) jam prius responderat. Methonensi itaque (c. 5) arguenti, in Latinorum doctrina concedendum omnino esse, et Filium ex Spiritu generari, sicut ex Patre, quia Pater et Spiritus sint consubstantiales, nisi in Macedonii hæresin incidere velimus, Hugo (l. II, c. 18, p. 1212 D, E) ita occurrit: « At hic quidem vir veritati minime appropinquat. Latini quippe non ideo dicunt Spiritum ex Filio esse, quod Pater et Filius unus Deus sint (sc. si id sine ullo alio respectu *per se* ut ratio habetur), nec per aliquam hoc dicere disputationem coacti sunt; sed propterea ex utroque Spiritum procedere fatentur, quia æqualiter Filii atque Patris existit, non condibiliter, non nascibiliter, non possessive, sed similiter amborum est, nequaquam ut actus et opus est hominis, sed quodammodo ut radii alma lux existit et solis. » Et paulo post pergit: « Oponet autem aliquis: Spiritus par est personæ Patris; at vero de persona Patris enuntiatum habere Filium; quare idem de Spiritu prædicabitur, et erit Filius filius Spiritus sancti. Sed dico, non esse hujusmodi æquipollentem comparationem, eo quod nunquam datum sit, *Filium æqualiter esse Patris ac Spiritus*, cum omnes confiteantur Spiritum esse æqualiter Filii atque Patris. Quare in quibus quidem nihil indignum nec indecens divinas personas consequitur, in his Patrem dicimus causam et Filium concausam, nec aliqua injuria Filio Patris aut sancto Spiritui corrogatur. Nam in

(72) Sic merito Niceph. Blem. (orat. 1, c. 17; G. O. I, 22, 23): « Ὅσπερ ἡ τῶν τριῶν ἰσότης οὐκ ἀραρεῖται τοῦ ἐνὸς τὴν ἀρχὴν, οὕτω καὶ ἡ τῶν ἐξ

ἀρχῆς ἰσότης οὐκ ἔστιν ἀπαιρετική τοῦ, τὸ Πνεῦμα δι' Ἰησοῦ παρὰ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεσθαι. — Hæc et quæ sequuntur infra uberius illustrabuntur.

legationibus et donationibus Spiritus semper Patris Filius consors est; at Spiritum dicere patrem seu Filium Spiritus filium appellare execrabile profanumque est. Sed neque propositio illa, quæ dicit emissionem Patri et Filio communem esse, [271] proprium paternæ personæ, quo aptus natus est insigniri Pater solus, interimit (sicut interimeret proprietatem insignitivam Filii processio ex Spiritu sancto). » Deinde ad alium Methonensis syllogismum (c. 6), qui præsentī Photii argumento ad verbum fere respondet, accedens, postquam sedulo inculcavit: « Genitorem secundum aliam proprietatem generare, et secundum aliam emittere Spiritum, » ita prosequitur: « Et attendendum, quoniam non propter honoris parilitatem Patris et Filii, ut ex Patre, sic ex Filio Spiritus procedit. Si enim propter honoris parilitatem ex ambobus Spiritus emanaret, consequi videretur, ut Filius propter honoris parilitatem, sicut est ex Patre, ita et ex Spiritu esset; quod Methonæ astruit episcopus. » Hujus relatis verbis, « Hic quidem vir, inquit Hugo, et omnis intelligere volens verum esse quod dictum est reperiet: Spiritus sane Filio æqualis ut Deus Deo gratiam reddit. Nam qualem gratiam Patri (ed. Pater) ex ipso prodiens retribuit, eandem Filio recompensat ex ipso procedens; utrumque enim emissum dicitur et est. » Tandem notetur minime recte dici a Marco Ephesio (73): Sicut Spiritus nil confert ad generationem, ita nec Filius ad processionem; disparitas est manifesta; quia ante processionem generatio, ante Spiritum Filius cogitari omnino debet, licet tempus eos non dividat, quia divina essentia jam Filio communicata concipitur, dum Spiritus a Patre procedere intelligitur. Cf. § 30 seq.

[272] 3. Cap. 6 arguit Photius ex eo, quod spiratio Spiritus sancti communis sit Patri et Filio, debeat et Spiritus sanctus ejus esse particeps, ita ut pars ejus sit principium, pars principiatum et ipse Spiritus a se ipso procedat. Ac si diceret: Latini τὴν προβόλην ideo communem volunt Patri et Filio, quia quæcunque habet Pater, habet et Filius; sed Spiritus sanctus eodem modo habet quæ sunt Patris et Filii; ideoque in eorum sententia eidem sui ipsius spiratio vindicanda est; erit itaque Spiritus ex una parte producens, ex altera vero productus. At enim hæc rem non probant. Supponit primò Photius illud principium jam refutatum, nihil esse posse duabus personis commune, quod non competat etiam tertie; deinde confundit *idiomata ac personarum tesseras cum essentialibus attributis*, ut jam Joan. Beccus (G. O. I, p. 166-168) observavit. Communia sane sunt

(73) Confessio Marci ap. Greg. Cpl. (cod. Mon. 27 f. 115 a): Μηδὲν τοῦ Υἱοῦ συμβαλλομένου πρὸς τὴν ἐκπόρευσιν, ὡσπερ οὐδὲ τοῦ Πνεύματος πρὸς τὴν γέννησιν.

(74) Melius dices: harum una uni personæ tantum convenit, alia duobus.

A omnia naturalia attributa, sed minime idiomata ac relationes oppositæ; unde sicuti Filius non habet paternitatem seu activam generationem, ita quod spiratur nequit activam habere spirationem. Hanc Spiritui inesse, ait Bessarion (ep. Ad Alex. Lasc. c. 7; Hard. IX, 1062) impossibile est eo quod opponitur ejus proprietati. Recte Natalis Alexander resp. (H. E. sæc. ix, diss. 18, ass. 1 p. 531, ed. 1788, 4): absoluta omnia attributa tribus personis communia et quæ ad creaturas ordinem habent, ut creator, dominus, etc., non autem proprietates personarum. Harum enim quædam sunt *hypostaticæ*, quas Hugo Etherianus (l. i, c. 8, 12 et passim) vocat *personarum insignitivas*. sive quæ personas constituunt, cujusmodi tres solæ in Deo reperiuntur, scil. paternitas, filiatio et processio. Aliæ sunt *rationales*, quæ non constituunt, sed indicant personas, et harum nonnullæ uni personæ tantum conveniunt, ut esse ingenitum Patri, aliæ duobus, ut spiratio activa Patri et Filio (74). Nec vero consequens est etiam Spiritum sanctum suæ processionis auctorem futurum, quia eandem habet essentiam cum Patre et Filio. Siquidem non præcise id essentia divinae convenit, qua essentia est, ut producat Spiritum sanctum, sed [273] *essentia, qua paternitate et filiatione affecta est et modificata*, quibuscum spirandi proprietates complexa est, ut theologia docet. » Jam Hugo Etherianus Photianæ ratiocinationis vitium satis vidit, dum hoc pacto in ipsum Photium insurrexit (l. ii, c. 18, p. 1252 H): « Acuti sophistæ ac periti artificis complexio, ut videtur, non involatam servat fidem, dictiones proferendo in dolo et astutia, et in hæreticæ impietatis veneno obnoxium invectionibus se ipsum fecit, licet nolit, cum non habeat divinam advocatricem Scripturam, miscet non miscenda et comparat non comparanda, et quia non dijudicat *naturales qualitates a proprietatibus* in Acherusiam paludem præcipitur. Non enim idem est proprietates naturali et substantiali qualitati (75). » Deinde ostendit illas naturales qualitates tribus personis esse communes, non vero proprietates. Id etiam Joan. Phurnes agnoscebat (apud Beccum l. c. p. 180), qui propterea ad principium illud recurrit, τὸ προβόλειν esse Patris proprietatem seu personalem tesseram, de quo jam satis diximus.

4. Sequitur cap. 7 dilemma: Aut Spiritus sanctus per processionem a Filio nil accipit diversum ab eo quod accipit procedendo a Patre, et tunc processio a Filio est inutilis ac supervacanea; aut accipit quid ab illo diversum, et tunc sequitur compositio. Respondent theologi nil diversum accipere Spiritum sanctum per processionem a Filio et hinc

(75) Sic omnino legendum; editiones habent: « Non enim idem est proprietates naturali et substantiali æqualitati. » Textus editus in multis adhuc correctione indiget, qua facta hujus præstantissimi theologi meus longe illustrius apparebit.

nullam sequi compositionem, sed accipere idem, A neque duas esse processiones, sed unam, neque processionem a Filio dici posse inutilem. Manuel Calecas (l. III, p. 459) et Bessarion (lib. *De proc. Spirit. sancti*, p. 254) advertunt, falso hic rursum duo supponi principia (vide præced. art. § 1 seq.); [274] deinde argumentum duplici modo retorquent: Productio, qua mundus est a Patre, aut perfecta est et tunc frustranea est Filii ac Spiritus efficiencia; aut imperfecta et tunc blasphematur Pater. Vel sic: si perfecte a Patre mittitur Spiritus sanctus, superfluum erit, et a Filio mitti; sin autem imperfecte, non ergo perfectus est Pater. Quod vero hic valet, id valet quoque de processione, imo multo magis. « Perfecta, ut arbitrator, ait Calecas, est ex Patre entium productio, una et eadem numero Filii et Spiritus ad ea producenda operatio, neque alia est illius, alia horum. Sic ergo et in his evenit. Perfecta est, et magis quam perfecta est ex Patre Spiritus sancti processio, una et eadem numero est, quæ est ex eodem Filio processio... cum una et eadem numero potestate uterque producat. » Similiter retorsione jam usus fuerat Beccus, *Orat. de un. Eccl.* n. 40 (G. O. I, 160, 161): « Si propter perfectum processionis ex Patre supervacaneam esse ducis processionem ex Filio, quid respondebis dicentibus: Si suppeditatio Spiritus sancti ex Patre perfecta est, supervacanea igitur erit quæ ex Filio? Verumtamen et perfectam esse ex Patre Spiritus sancti suppeditationem et nihilominus non supervacaneam (eam quæ est) ex Filio propter perfectionem, quam ex Patre habet, indubitatum est (76). » Maximus Chrysoberga, *Orat. de proc. Spirit.* c. 4 [275] (G. O. II, 1683) observat, argumento Photii: « Si perfecte ex Patre procedit Spiritus, non amplius necesse est eum procedere quoque ex Filio, » omnino illud assimilari, quo Ariani uti visi sunt: Si Deus perfectus est Pater, quid opus est, et Filium perfectum Deum esse credere? Si perfecta Patris Deitas non impedit, quominus ea et Filio competat, nec perfecta Spiritus ex Patre processio prohibet, ne et Filius in ea cum Patre communicet. Præterea eodem jure negari potest Filium esse datorem Spiritus, quia perfecte datur a Patre; et tamen, Basilio, teste, et Pater et Filius uno actu dant Spiritum (δικὰ τοῦτο δίδόντος αὐτὸ τοῦ Πατρὸς ὁ Υἱὸς αὐτὸ δίδωσι μὴ δέ-

(76) Εἰ γὰρ δικὰ τὸ τέλειον τῆς ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύσεως περιττὴν εἶναι λέγεις τὴν ἐκ τοῦ Υἱοῦ ἐκπόρευσιν, τί σὺ ἀπολογῆσθαι τοῖς ἔροῦσι σοι εἴπερ ἡ ἐκ Πατρὸς χορηγία τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἐντελής, περιττὴ ἄρα ἢ ἐκ τοῦ Υἱοῦ: ὅτι γὰρ καὶ τελεία ἢ ἐκ Πατρὸς χορηγία τοῦ ἁγίου Πνεύματος καὶ ὁμοῦ οὐ περιττὴ καὶ ἢ ἐκ τοῦ Υἱοῦ διὰ τὴν τελειότητα τὴν ἐκ τοῦ Πατρὸς, ἀναμφίβολον. Σὺ δὲ εἰ μὲν οὐχ ὁμολογεῖς καὶ ἐκ Πατρὸς τελείαν εἶναι τὴν χορηγίαν τοῦ Πνεύματος, καὶ τοῦ Υἱοῦ δὲ ὁμοίως, καὶ μὴ περιττὴν, οὕτω τὰ περιττὰ τῆς κατὰ σὲ περιττῆς ἐκπορεύσεως ἄλλαι εἰ δὲ καὶ τὴν ἐκ τοῦ Πατρὸς χορηγίαν τοῦ ἁγίου Πνεύματος τελείαν ὁμολογεῖς καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ δὲ τελείαν ὀχῆσαι καὶ περιττὴν εἶναι:

σει καὶ μὴ χορηγία), imo juxta Athanasium est μόνος τοῦ Πνεύματος χορηγὸς ὁ Υἱὸς (77). Ita Maximus Chrysoberga l. c. c. 5 (p. 1085). Nec abludit ab his Hugo Etherianus, qui (l. I, c. 14, p. 1207, 1208) ita arguit contra Nicolaum Methonensem (c. 11). « Si igitur perfectus Deus est Filius ex Deo Patre perfectus, quid, inquam, Spiritus ad hujusmodi conferat perfectionem? Qui si confert, neuter est perfectus, neque Pater, neque Filius. Quomodo enim perfectus si tanti eget, quanti Spiritus dator est? Sin vero unus Deus perfectus est, Pater et Filius, et nihil amplius est invenire neque dicere ad manifestationem paternæ perfectionis, superfluum utique sit Spiritus. Quod cogitare impium est. Nam sicut universitas videtur Patris et Filii esse, ita et Spiritus sancti; atque quos vocat Pater et Filius, hos vocat Filius et Spiritus; quos sanctificat Pater, hos sanctificat et Spiritus.... Propterea perfecta Spiritus ex Patre processio non debet prohibere eam quæ ex Filio [276] esse dicitur, cum neque perfectio Filii ex Patre prohibeat perfectionem sancti Spiritus ex eodem; quare planum est, quod ex utroque perfectionem et esse habeat Spiritus. » Ad præsens vero Photii caput idem auctor (l. II, c. 18, p. 1253) ita respondet: « Pater facit per Filium, aliquid accipiens, sine quo creare impotens erat, qui operatur omnia in omnibus. Nunquid imperfecta est operatio Patris aut Filii aut Spiritus? Non indiget Pater alicujus, perfectus cum sit ac sibi sufficiens. Verumtamen omnia per Filium condit, nihil accipiens, quod non habuit. Sed et Spiritus ex Filio et per Filium procedit, nihil ab ipso sumens, nisi quod a Patre accipit; perfectus utique Deus ac nullius indigus cum sit Pater, generat tamen ex substantia Filium, per quem condit universa, æque sibi potentem. Nec adeo superabundat Spiritus ex utroque progressio, cum neque imperfectum Spiritum indicet, neque impotentem Patrem vel Filium demonstret, neque aliquam inducat compositionem. Si substantiæ pars foret causa et causativum, haberet utique locum ratio compositionis. Nunc vero natus (ed. natura) dicitur Filius, emissus vero Spiritus, non in eo quod substantia, sed in eo quod hic quidem gignitur, ille vero procedit. Sed hoc ad naturam non spectat Divinitatis (78). Amplius: Verbum Dei cum sit perfectum et nullius indigens, quid accipit a Spiritu sancto, quando

οὐ λέγεις, ἵνα μὴ τοὺς ἐκκλησιαστικoὺς ὑπερβήσῃ δρους, περιττὰ σοι λοιπὸν τὰ περὶ τῆς ἐκπορεύσεως.

(77) De hoc Athanasii dicto (ex orat. I, c. Arianos, sive potius, ut communiter nunc vocatur, ex ep. encyclica ad Afros episc.) disputant Niceph. Blemmida orat. 24, c. 6 (G. O. I, 44), Georg. Metrochita contra Manuel. (Cretens. c. 19, 20 (lib. II, 1034 seq.), Allatius in *Vindic. syn. Ephes.* c. 35, p. 344 seq.

(78) Hoc nil aliud sibi vult, nisi τὸ γεννητὸν, τὸ ἐκπορευτὸν, sicut neque τὸ ἀγέννητον, essentialiam non constituere, quod contra Eunomium Patres inculcant.

assumpsit carnem carni assistentem, unctionemque illius factam, sicut scriptum est : « Jesum a Nazareth, quem unxit Deus Spiritu sancto et virtute? » Non igitur indigentiam aliquam vel imperfectum quidpiam Filius supplens Spiritus emissor existit. At vero emittere Deus (79) [277] cum Patre nullius indigo, tum quod amborum indifferenter est Spiritus, tum quod sine medio de Patre Filius provenit; idcirco non ex solo Patre Spiritus, sed (et) ex Filio, qui solus fructus existit Patris secundum eandem habitudinem, quæ ex Patre procedit. » Demum neque hoc prætereundum, quod similem objectionem sanctus Thomas sibi proposuit enodandam : « Spiritus sanctus perfecte procedit a Patre; ergo superfluum est dicere, quod procedat a Filio. » Quam ita solvit (1, q. 56, a. 2 ad 6) : « Per hoc, quod Spiritus sanctus perfecte procedit a Patre, non solum non superfluum est dicere, quod Spiritus sanctus procedat a Filio, sed omnino necessarium, quia una virtus est Patris et Filii. Et quidquid est a Patre, necesse est esse a Filio, nisi proprietati filiationis repugnet. Non enim Filius est a se ipso, licet a Patre. » Cf. etiam Petav. de Trin. vii, 16, 2.

5. Pergit Photius (c. 8) : Nova aliqua relatio deberet in Latinorum hypothesi excogitari, vi cujus Spiritus sanctus Filio consubstantialis etiam principiandi haberet prærogativam ad suam dignitatem servandam. Hoc caput, etsi brevissimum, etsi affine cap. 3 (vide supra § 1, 2) atque ex parte in eo refutatum, etsi assertiones complectens a Photio non probatas, tamen plures animadversiones exposcit, quæ et circa alios ejusdem syllogismos valebunt. I. Certum est ex revelata doctrina, Spiritum sanctum esse terminum æternarum et immanentium originum et ultra tres personas Divinitatem non extendi. Thomas (l. c. q. 27, a. 3) : « In divinis non est processio, nisi secundum actionem, quæ non tendit in aliquid extrinsecum, sed manet in ipso agente. Hujusmodi autem actio in intellectuali natura est actio intellectus et actio voluntatis. *Processio autem Verbi* attenditur secundum actionem intelligibilem. Secundum autem operationem voluntatis invenitur in nobis quædam alia processio, scil. *processio Amoris*, secundum quam amatum est in amante, sicut per conceptionem [278] verbi res dicta vel intellecta est in intelligente. Unde et præter processionem Verbi ponitur alia processio in divinis, quæ est *processio Amoris*. » Exinde etiam probat (a. 5) in divinis non plures quam duas processionem esse, et (a. 3. ad 1) docet « quod non est necessarium procedere in divinis processionibus in infinitum. Processio enim, quæ est ad intra, in intellectuali natura, terminatur in processione voluntatis. » Ex hac egregia doctrina etiam per se consequitur processio Spiritus sancti ex Filio, cum processio

amoris processionem intelligibilem præexigat et : Verbo oriatur Amor, ut idem doctor (Opusc. iii, c. 3) ostendit. Hoc sublime argumentum jam exposui Augustinus (*De Trin.* xv, 17 seq.) eoque utitur tum Ratramnus (v supra ii, § 7), tum Hugo Etherianus, qui (l. i, c. 14, p. 1208) adductis Hieronymi verbis (in psal. xiv) : « Spiritus sanctus nec Pater est nec Filius, sed dilectio, quam habet Pater in Filium et Filius in Patrem, » ita prosequitur : « Quoniam igitur Spiritus, ut est amor Patris, ita et Filii, ut procedit ex Patre, procedit ex Filio, manifestum igitur est ex dictis, quod non existente Filii Spiritu neque ex ipso procedente impossibile est eundem Spiritum Patris esse vel ex Patre procedere. » Id pariter probat Joan. Argyropulus (*De proc. Spirit. sancti*, c. 3 seq. *G. O.* l. 404 seq.), occidentalium quoque doctorum principiis imbutus, in nominibus λόγου et ἀγάπης insistens. II. Inæqualitas dignitatis personarum inde repeti nequit, quod una est absque principio, altera a principio atque principians, tertia a principio, neque tamen principians. Id Photius statuit, dum supponit Spiritum non servare dignitatem suam, si non est ipse quoque alicujus principium, quemadmodum Filius. Revera posset ipse, qui tot hæreseon Latinos incusat, Eunomianismi argui, dum hic et alibi ex originis relationibus essentialiæ æqualitatem affici censet. « Æqualitas, ait Thomas, in divinis et similitudo attenditur secundum essentialia, nec potest secundum dictionem relationum inæqualitas [279] vel dissimilitudo dici. Unde Aug. c. Maxim. iii, 18 dicit : Originis quæstio est, quod de quo sit, æqualitatis autem, qualis aut quantum sit.... Sicut eadem essentia, quæ est in Patre paternitas, in Filio est filiatio, ita eadem dignitas, quæ in Patre est paternitas, in Filio est filiatio. » (Q. 42, a. 4 ad 2.) Pari modo ad argumentum illud : « Filius non magis convenit cum Patre, quam Spiritus sanctus; sed Spiritus sanctus et Pater non sunt unum principium respectu alicujus divinæ personæ; ergo neque Pater et Filius, » ita respondet (q. 36, a. 4 ad 3) : « Ad tertium dicendum, quod secundum relativam proprietatem non attenditur in divinis similitudo vel dissimilitudo, sed secundum essentialiam. Unde sicut Pater non est similior sibi, quam Filio, ita nec Filius similior Patri quam Spiritus sanctus. » Ergo non amittit Spiritus sanctus suam dignitatem eo quod nulla ab eo persona procedat et si Photius id contendit, cum Eunomio contendat oportet, ingenitum, genitum, ac generatum εἶναι ἁπλῶς εἶναι ipsam constituere naturam, quod a Patribus toties condemnatum est (80). III. Apud Latinos quælibet persona ab altera quælibet relationibus distinguitur, adeo ut nulla nova relatione opus sit; Latini nec plures, nec pauciores οὐδέστι; admittunt, quam Patres Græci. Quod si activa spiratio et Filio

(79) Et hic lectio corrupta videtur; legendum fortasse, At vero emittit eum.

(80) Cf. Greg. Naz. orat. 32, p. 519, ed. Bill. Ba-

sil. C. Eun. i, 5 seq. Cyrill. Thes. xviii, p. 184, 185.

tribuitur, hac ipsa discernitur Filius a Spiritu tanquam opposita relatione, et hoc ipsarum relationum nexus ac conditio postulat. Imo Photianum systema hæc in parte mancum, imperfectum, ac debita coherentia destitutum ostendi potest. Quod his subjectæ theologorum demonstrationes satis evidenter docebunt.

6. J. G. Walchius ex ordine trium personarum divinitus tradito consequi Spiritus sancti processionem etiam a Filio hoc pacto inculcat (*Hist. contro.* c. 10, § 2, p. 167, 163): [280] « Quod si enim, inquit, Spiritus procedit a Patre. quemadmodum Christus, Joan. xv, 26, testatur, idemque Græci docent, Filius autem inter divinas personas secundum locum tenet (81), atque ejusdem cum Patre esse essentia, sequitur, ut processio Spiritus sancti etiam fiat a Filio. Sane qui hoc negant, in ejusmodi se conjiciunt difficultates, ut aut ordinem in divinitate personarum una cum ratione, qua altera refert se ad alteram, tollere aut affirmare debeant, isias sua natura inter se distare ac remoto Filio cum ejusdem essentia Spiritum sanctum a solo Patre procedere posse. Neutrum esse admittendum quisquis perspicit, qui rem ex veritate, non ex perversa opinione ac prava voluntate æstimat; recteque præter alios Joan. Affelmannus (*Syntagma exercit. academic.* p. 1, p. 416) dicit: Si Spiritus sanctus non procederet a Filio, omnis plane personalis nexus ac relatio inter Filium et Spiritum sanctum tolleretur. Requirit vero absoluta Trinitatis perfectio, ut personæ suis productionum respectibus et hypostaticis relationibus sic omnes ad se mutuo, adeoque singulæ ad singulas sint devinctæ, ut Pater quidem referatur hypostatica relatione ad Filium tanquam ad genitum, Filius ad Patrem ut progenies ad suum genitorem, Pater ad Spiritum sanctum ut spirans ad suum spiraculum, Spiritus sanctus item ad Patrem, tanquam suum spiratorem. Relinquitur ergo inter solum Filium et Spiritum sanctum quædam solitudo et hiatus, si nulla personalis inter τῶν λόγων et Spiritus sancti hypostasia interveniret relatio. Quale διάστημα sive qualem hiatus absoluta illa ac infinita Trinitatis perfectio nullo modo admittit. » Sed ista jam luculentissime versarant ac demonstraverant vetustiores theologi. Præclare Anselmus Havelbergensis episc. (lib. II *Dial.* c. 11, p. 179, ed. Paris, 1723): « Cum hæc dicis (Spiritum sanctum non procedere a Filio), [281] maximam utriusque, Filio scilicet ei Spiritui sancto, injuriam facis;

A nam cum Pater et Filius se invicem habeant ut dignens et genitus, et item Pater et Spiritus sanctus ut emissor et emissus, et ut donator et donum, die, quæso, nunquid non magnam injuriam facis Filio et Spiritui sancto, quibus nullam adinvicem relationem tribuis, quinimo quos, ut ita dixerim, a sociæ processionis communionem disjungis? Quid enim est, quod Filius aliqua media relatione respiciat Spiritum sanctum seu Spiritus sanctus Filium, si processionem istius ab illo de medio amorum abtuleris? » Eodem pertinent et ista Hugonis Etheriani (l. II, c. 5, p. 1220): « Spiritus ex Patre prodiens aut contingit Filium aut non contingit; si non contingit, non est aliquid quod conjungat et copulet Filio Spiritum. » Præter ordinem, qui est in sancta B Trinitate, perspicue asserit ac declarat Beccus (*De proc. Spirit. sanct.* c. 8; *G. O.* I, 301 seq.); hic vero ordo ut necessarius, æternus atque immutabilis ex contingenti ac temporaria missione repeti nequit, neque ex essentia, quæ eadem in tribus personis est; solum igitur ex originis relatione petendus (cf. Petav. *De Trin.* VII, 6, n. 6, 7). Uberius ostendit hujus ordinis naturam et relationes, quas ille flagitat, Georgius Trapezuntius (*De proc. Spirit. sanct.* ad Joan. Cubocl. *G. O.* I, 470 seq.): « Triadis ipsius nomen, inquit, ordinem signat, et fieri nequit, ut Trias vere et re ipsa dicatur, nisi relationem tria illa inter se habeant; nam si duo quis supposuerit, quæ relatione inter se non referantur, erunt duo illa prorsus et non dualitas. Quod si tria sunt quæ supponuntur, si unumquodque ad reliqua tria relationem habebit, erit Trias, sin minus, tria. Igitur si Pater erga Filium et erga Spiritum sanctum relationem habet naturalem, eam quæ secundum causam est, Filius vero erga Patrem, quod ex eo est, sed ad Spiritum nullam, neque Spiritus erga Filium, aut dualitas fuerit aut tres dii, et non Trinitas, Deus. Quam impietatem sedula provisione declinantes doctores optime affirmarunt, [282] et communibus Christianorum notionibus creditur, divinas hypostases alteram alteri adhærere et conjungi; quod apud Græcos plane antiquatum est, ut jam versentur in periculo, ne de fide in Trinitatem decidant (82). Profecto in systemate Photiano Pater quidem habet relationem ad Filium et ad Spiritum sanctum, Filius et Spiritus sanctus relationem habent ad Patrem, sed nullam ad Spiritum Filius, nullam ad Filium Spiritus relationem habet; deest omnino mutuus nexus inter duas postremas hypo-

(81) Huc spectant plura testimonia apud Allat. *Vind. syn. Ephes.* c. 67, p. 501 seq. Cf. *Græc. orthod.* I, 474, 475; II, 725-728.

(82) L. c. n. 3, p. 472: Πρὸς τοῦτοις καὶ τὸ τῆς Τριάδος ὄνομα τᾶξιν δηλοῖ καὶ ἀδύνατον τριάδα λέγειν ἀληθῶς καὶ πραγματικῶς εἰ μὴ σχέσιν πρὸς ἄλληλα ἔχει τὰ τρία· εἰ τις γὰρ δύο τινὰ ὑποθεῖη μὴ σχέσιν ἔχοντα πρὸς ἄλληλα οὐανοῦν, δύο, οὐ δύο ἔσται· εἰ δὲ τρία εἴη τὰ ὑποκειμένα, εἰ μὲν ἕκαστον πρὸς τὰ λοιπὰ δύο σχέσιν ἔχει, τριάς ἔσται, εἰ δὲ μὴ, τρία. Εἰ ἄρα ἔχει ὁ Πατὴρ πρὸς τὸν Υἱὸν καὶ τὸ

Πνεῦμα τὴν κατ' αἰτίαν φυσικὴν σχέσιν, ὁ δὲ Υἱὸς πρὸς μὲν τὸν Πατέρα ἔχει δι: ἐξ αὐτοῦ, πρὸς δὲ τὸ Πνεῦμα οὐδεμίαν οὔτε μὴν τὸ Πνεῦμα πρὸς τὸν Υἱὸν, ἢ δύο ἔσται ἢ τρεῖς ἔσονται θεοὶ (φεῦ τῆς ἀποπίας!) καὶ οὐ Τριάς ὁ θεός· ἦν δὲ ἀσίβειαν φεύγουσι τοῖς διδασκάλοις καλῶς λέγεται, καὶ ταῖς κοιναῖς τῶν Χριστιανῶν ἐννοίαις πιστεύεται, ἔχασθαι ἀλλήλων τὰς θείας ὑποστάσεις· ὁ τοῖς Γραικοῖς οὐδαμῶς σώζεται, ὥστε κινδυνεύειν αὐτοὺς τῆς εἰς Τριάδα πίστεως ἀποπίπτειν. Cf. et Constant. Melliten. I, c. 33. (*G. O.* II, 724 seq.)

stases; quod plane absonum (83). Neque ejusmodi A relatio ex consubstantialitate *per se* spectata peti potest; etenim « quod aliqua consubstantialia sunt, non ideo relatio inter eos intercedit, ut in hominibus est deprehendere (84). Præterea omnibus notum est, [283] in divinis personis essentia uniri, relationibus disjungi. Ergo quæ per similitudinem et identitatem naturæ relatio oboritur, unit potius, non disjungit; at *Trinitatis nomen et mutua hypostaseon connexio, qua sibi invicem adhærescunt, plane relationem disjungentem exposcit* (85). »

7. Connecitur cum hac postrema Trapezuntii observatione Patrum ac theologorum ratiocinatio, quæ his iunittitur principiis: 1° nonnisi relationibus personas divinas ab invicem distinguere; 2° relationes autem personas distinguere non posse, nisi secundum quod sunt oppositæ; 3° oppositas relationes in divinis nullas esse, nisi relationes originis (86); unde efficitur, dempto originis nexu non amplius [284] divinas personas posse ab invicem distinguere. Quod nemo Angelico Doctore explanavit accuratius, qui (p. 1, q. 36, a 2) ita disserit: « Non est possibile dicere, quod secundum aliquid absolutum divinæ personæ ab invicem distinguantur, quia sequeretur, quod non trium esset una essentia. Quidquid enim in divinis absolute dicitur, ad unitatem essentiae pertinet. Relinquitur ergo, quod solum relationibus divinæ personæ ab invicem distinguantur. Relationes autem personas distinguere non possunt, nisi secundum quod sunt oppositæ. Quod ex hoc patet, quia Pater habet duas relationes, quarum una refertur ad Filium, et alia ad Spiritum sanctum, quæ tamen quia non sunt oppositæ, non constituunt duas personas, sed ad unam personam

Patris tantum pertinent. Si ergo in Filio et in Spiritu sancto non esset invenire nisi duas relationes, quibus uterque refertur ad Patrem, illæ relationes non essent ad invicem oppositæ, sicut neque duæ relationes, quibus Pater refertur ad illos. Unde sicut persona Patris est una, ita sequeretur, quod persona Filii et Spiritus sancti esset una, habens duas relationes oppositas duabus relationibus Patris; hoc autem est hæreticum, cum tollat fidem Trinitatis. Oportet ergo quod Filius et Spiritus sanctus adinvicem referantur oppositis relationibus. Non autem possunt esse in divinis relationes oppositæ, nisi relationes originis, ut supra probatum est (87). Oppositæ autem relationes originis accipiuntur secundum principium et secundum id quod est a principio. Relinquitur ergo quod [285] necesse est dicere vel Filium esse a Spiritu sancto (quod nullus dicit) vel Spiritum sanctum esse a Filio, quod nos constemur. Et huic quidem consonat ratio processionis utriusque. Dictum enim est supra quod Filius procedit per modum intellectus ut Verbum, Spiritus sanctus autem per modum voluntatis ut Amor. Necesse est autem, quod Amor a Verbo procedat. Non enim aliquid amamus, nisi secundum quod conceptione mentis apprehendimus; et secundum hoc manifestum est, quod Spiritus sanctus procedit a Filio. » Et rursus: « Si ab una persona Patris procedunt duæ personæ, scil. Filius et Spiritus sanctus, oportet esse aliquem ordinem eorum ad invicem (88). Nec potest aliquis ordo alius assignari, nisi ordo, quo alius est ex alio. Non est igitur possibile dicere, quod Filius et Spiritus sanctus sic procedant a Patre, quod neuter eorum procedat ab alio, nisi quis poneret in eis

(83) Ib. n. 30, p. 536: 'H μὲν τοῦ Πατρὸς πρὸς τὰ ἐξ αὐτοῦ σχέαις καὶ τῶν ἐξ αὐτοῦ πρὸς τὸν Πατέρα σώζεται καὶ Γραικοίς. Ἰούθ δὲ καὶ Πνεύματος οὐδέμια σχέαις εὐρίσκειται, ὥστε αὐτοὶ συγγεῖσθαι τὰ πάντα. Cf. Constantin. Meliten. l. c. c. 27 (G. O. II, 702); Beccum *De proc. Spiriti. sancti*, c. 8, n. 5 (ib. I, 505).

(84) P. 473: Οὐ γὰρ τῶ ὁμοουσιότητι εἶναι τισὶ καὶ σχέαις προσέεται· ἦν γὰρ καὶ ἀνθρώποις πᾶσι τῆς αὐτῆς οὐσί φύσεως· τούναντιον δὲ τῶ προσεῖναι τισὶ φυσικῆν σχέαιν καὶ ὁμοουσιότητι εἶναι ἀκολουθεῖ. Cf. Allat. *Vindict. syn. Eph.* c. 45-67, p. 219-220, 497 seq. De his inferius sermo recurret.

(85) Ibid.: Παντὶ που δῆλον, ἐν τοῖς θεοῖς τῆ οὐσίᾳ ἐνοῦσθαι τὰ πρόσωπα, ταῖς δὲ σχέαισι διακρίνεσθαι· ἢ γούν κατὰ τὴν ὁμοιότητα καὶ τὸ ταυτὸ τῆς οὐσίας σχέαις οὐ διακρίσεως, ἀλλ' ἐνώσεως· τὸ δὲ τῆς τριάδος ὄνομα καὶ τὸ ἔχεσθαι ἀλλήλων τὰς ὑποστάσεις· σχέαιν ἀπαιτεῖ διακρίνουσαν.

(86) Id diserte nec uno in loco Gregorius Nyssenus testatur. *Lib. ad Ablad.* (Opp. II, p. 459) docet: 'Ἐν ᾧ μόνον διακρίνεσθαι τὸ ἕτερον τοῦ ἑτέρου καταλαμβάνομεν, τῷ τὸ μὲν αἴτιον πρῶτεύειν εἶναι, τὸ δὲ ἐκ τοῦ αἰτίου. Hoc testimonium, ut alii v. gr. Niceph. Blemmida et Constant. Meliteniota (G. O. I, 55-56; II, 663), adducit quoque Hugo Etherianus (l. III, c. 13, p. 1249): « Immutabilitatem naturæ confidentes eam quæ secundum causam ejusque quod est ex causa differentiam non inficiamur. In quo solo discerni alterum ab altero deprehendimus, dum hunc quidem causam esse credimus, hunc vero ex causa. » Rursus Nyssen. I. 1, C. *Eu-*

nom. p. 164: "Ὅτε τοῦ λόγου τῆς αἰτίας ὑπεξηρημένου ἐν μηδενὶ τὴν ἅγιαν Τριάδα πρὸς ἑαυτὴν ἀσυμφώνως ἔχειν. Et paulo ante: "Ὅν τρῆπον προθεωρεῖται ἡ ὑπόστασις τοῦ Πατρὸς τῆς τοῦ Ἰού ὑποστάσεως τῆ τῆς αἰτίας λόγῳ. ἄνατος λόγος καὶ πρὸ τοῦ Πνεύματος ἐν μόνῃ τῇ τάξει τῆ κατὰ τὸ αἴτιον καὶ αἰτιατὸν δηλαδὴ τὴν διαφορὰν ἔχει· ὡς γὰρ συνάπτεται τῶ Πατρὶ ὁ Ἰῦθ καὶ ἐξ αὐτοῦ τὸ εἶναι ἔχων οὐχ ὑστερεῖται κατὰ τὴν ὑπαρξίν, οὕτω πάλιν καὶ τοῦ Μονογενοῦς ἔχεται τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ἐπινοῖα μόνῃ κατὰ τὸν τῆς αἰτίας λόγον προθεωρουμένου τῆς τοῦ Πνεύματος ὑποστάσεως. De quo loco conf. Georg. Trapezunt. G. O. I, 464-515 seq. Similia occurrunt apud Cyrillum Alex. *Theaur.* lib. II, c. 3; lib. VII, c. 1, Cf. Job. Theol. in sess. XVII, conc. Flor. (Hard. IX, 201-204) et Petav. *De Trin.* VII, 9-2.

(87) Cf. ib. q. 28, a. 3: « De ratione autem relationis est respectus unius ad alterum, secundum quem aliquid alteri opponitur relative. Cum igitur in Deo realiter sit relatio (a. 1), oportet, quod realiter sit ibi oppositio. Relativa autem oppositio in sui ratione includit disjunctionem. » Cf. et art. 4.

(88) Id negat Theophanes Procopowicz op. cit. cap. 18, § 304, p. 391, 392, contendens sufficere relationes ad Patrem, ad se invicem eos non referri nisi secundum consubstantialitatem, ac præterea ad Scotistas fingens, ut a Thomæ argumento se extricet. Verum quemadmodum ejusmodi eflugia cum Patrum doctrina pugnent, ex dictis jam dignosci potest.

materialem distinctionem, quod est impossibile. » A καὶ Ἰνεύμα non amplius verum fore; hinc et Bessarion (*De proc. Spirit. sancti*, apud Arcud. Opusc. theol. aur. p. 252 seq.) omnino Thomæ concordans hanc propositionem propugnat: *Εἰ μὴ τὸ Ἰνεύμα ἐστὶν ἐξ Υἱοῦ, οὐκ ἂν αὐτοῦ προσωπικῶς διακρίνοιντο*. Quæ conclusio, licet Scotistæ eam negaverint (89), spectatis et perpensis Patrum [287] principii validissima existimari debet. Cæterum cf. Petav. *De Trin.* vii, c. 6, n. 6, 7; c. 9, n. 5 seq. Henr. Kilber in [288] Theol. Wireceb. tract. *De Deo uno et trino*, disp. 6, c. 2, n. 407. Quæ cum ita sint, patet tantum abesse ut Latinis aliqua nova relatio effingenda sit, qua ipsorum systema perficiatur, ut præ Photianorum doctrina illud undique absolutum; perfectum sibi que cohærens ostendatur; patet necessariam quamdam *σχέσιν* omnino in schismaticorum theoria desiderari, neque solum Photii argumentum optime retorqueri, verum simul oppugnati ab eo dogmatis veritatem luculentissime demonstrari.

(89) Photium (ut Scotistas) censuisse, sufficienter Spiritum sanctum a Filio distingui, etsi non habeat ab eo originem, scilicet ex eo, quod non eadem ratione ambo ex Patre procedant, tum ex opere nostro colligi potest, tum ex iis manifestum efficitur, quæ in *Amphiloch.* quæst. 28 a Scotto edita (Quædam ex Photii *Amphiloch.* Neapoli 1814, 4, p. 26-31) de illa questione disputat: Si ex eodem principio Filius et Spiritus sanctus procedunt, quomodo nec fratrum appellationem accipient, nec filii nomen Spiritus sanctus acquirat? Ibi in eo potissimum insistit, quod uterque sit *ἐκ τοῦ αὐτοῦ*, ἀλλ' οὐκ ὡσαύτως, hanc vero diversitatem progressionis utriusque intimius perscrutari sedulo evitat, solum rem exemplis quibusdam ex rebus creatis desumptis illustrare quadantenus conatur. « Jam vero, ait Scottus (p. 31. n. 4), quisque videt, quam sint ineptæ comparationes, quibus ille innititur, cum res, quas in exemplum adducit, non per diversum processionis modum, sed per materiem individuam et formæ diversitatem distinguantur, quæ omnia in divinis personis locum non habent; imo interdum, ut videre est apud D. Thomam p. 1, q. 36, a. 3 ad 4, similitudines propositæ contra Photium potius faciunt. » Patet tum ex principio tum ex fine hujus disputationis Photianæ, quosdam orthodoxos difficultatem movisse, quam ipse frustra enervare contendit. Cæterum inter Græcos auctores, qui dogma catholicum tuebantur, plures invenire est, qui Thomæ argumentum non admittant; quibus suffragari videtur Georgius Scholarius in *Responsione ad Murci Ephesii syllogismos*, cap. 6. (Cod. Monac. 27 f. 194 a. seq.) late eam rem pertractans. Præclare vero ostendit Bessarion, doctrinam illam Photii aut nihil efficere aut in Thomæ rationem refundi. Quærit enim (*Respons. ad Ephes. syllog.* 18; cod. citat. f. 230 a. b.) ex iis qui Spiritum

et Filium solummodo distingui putant τὰς ἀπὸ Πατρὸς διαφορὰς προόδους, καθ' ἃς τὸ μὲν γεγέννηται, τὸ δὲ ἐκπορεύεται, quærit, inquam, quantum ratione diversæ habeantur progressionis illæ duæ, qua in re hæc differentia consistat. Si in eo, quod generatio immediate est a Patre solo, processio vero per generationem et Spiritus per Filium, id pro nobis est, ait, id fere in Thomæ rationem recidit. Si vero in eo, quod utraque a Patre solo, tunc non amplius possunt Filius et Spiritus ab invicem distingui. Nam *diversæ* quorundam *προόδοι* sunt aut *παρὰ τὸ αἰτίον* aut *παρὰ τὸ αἰτιατόν*: posterius rursus duplici modo esse potest (*διχῶς*): vel quia principia ad diversas species pertinent vel quia in diversa supposita secernuntur et terminantur (ἢ διὰ τὸ τὰ αἰτιατὰ διαφορῶν εἰδῶν εἶναι ἢ διὰ τὸ εἰς διαφορὰ ὀρίσασθαι ἄτομα). Jam vero Filius et Spiritus haud secundum speciem differunt, unam et eandem numero naturam et divinam essentiam a Patre progrediendo accipientes; neque sic differunt κατὰ τὰ ἄτομα: primum quidem quia ibi nulla materia nihilque materiæ analogicum, qua ejusdem naturæ supposita ab invicem separantur, deinde quia et suppositorum ex iisdem causis progressionis ejusdem speciei (*ὁμοειδέος*) sunt; hic vero neque ambæ sunt generationes, neque ambæ processiones. Restat ergo progressionum differentiam esse κατὰ τὴν τοῦ αἰτίου λόγον. Sed si utrobique unus Pater erit αἰτίος, tunc certe ex parte τοῦ αἰτίου nulla prorsus differentia, et distinctio Spiritus et Filii omnino cadit, ita ut una tantum persona evadant, quod absurdum et fidei repugnans. Necesse est ergo, si divinæ personæ ab invicem distinguendæ sunt, eas oppositis relationibus secundum principium et principiatum distingui et Spiritum a Filio et Patre τῆ τοῦ προβαλλομένου πρὸς τὸν προβάλλοντα διαφορᾶ, καὶ μὴ ἄλλως διακρίνεσθαι. Sic Bessarion.

8. Sed ad Photium revertamur. Nova effingit monstra, quæ Latinorum doctrina necessario inducat. « At enimverò concidunt proprietates personarum » (cap. 9). Videlicet: Patris proprietas constitutiva est spirare Spiritum; hæc vero tollitur, si communis sit spiratio et Filio. Sed illud assumptum jam refutatum est in altero Photii effato (supra III, §§ 5, 6). Unde cadit et quod inde deducitur: « Pater et Filius in unam contrahuntur personam, quod Sabellianum vel Semisabellianum est. » — Non sequitur, ait Petavius (l. c. c. 10;

§ 17) : « Nam personæ duæ sua singulæ proprietate constitutæ sunt, quæ sunt ἡ πατρότης καὶ υἱότης, quibus integre et invicem distinctæ hypotases existunt. His jam constitutis alia quæ est spirandi proprietates accedit, eaque divinam essentiam, ut est in Patre ac Filio, sive ut in Patre et a Patre est in Filio, *consequitur* ac modificat. Ita fit, ut unum fiat ex ambobus principium, unusque spirator, non tamen una persona; si quidem ἡ προβολή non est personalis proprietates, sive τὸ ἴδιον ὑποστατικόν, hoc est, personam constituens. » Geunadius, in *Exposit. conc. Flor.* p. 1, sect. 10, hoc postremum merito inculcat : « Si hypostaticum personæ Patris producendi actum poneremus, tunc utique id inconueniens sequeretur, vereque esset Filius una cum Patre persona, constitutivæ proprietatis cum eo communicans. Sed quia personæ Patris constitutivæ proprietates paternitas et generatio dicta est esse, [289] producere vero proprietates sive notio, quæ sequitur *personam constitutam* ipsius, quæ necessitas est, eum qui cum illo communem habet eam proprietatem, quæ personæ ejus constitutivæ non est, unam esse cum eo personam? Nam sicuti communicans cum Patre Filius, scilicet Spiritum ejus esse, quemadmodum et Patris, et mitti ab eo, quemadmodum et a Patre, tamen non cum eo personas communicat, quia Spiritum dici Patris vel ab eo mitti non est paternæ personæ constitutivum; sic neque qui productionem communem cum Patre habet, in unam personam conjungitur, quia producere non est paternæ personæ constitutivum. Quod si mirum est duas personas esse unum principium et non conjungi (confundi), magis mirum erit, quod tres personæ sint unum principium nec conjungantur (confundantur). » Bessarion, epist. ad Alex. Lasc. c. 8. (Hard. IX, 1070) : « Quod si operationem spirandi, inquit, constitutivam personæ paternæ poneremus, tunc sequeretur hoc inconueniens.... Ponere autem potentiam spirandi constitutivam esse personæ Patris, ex ex solo Patre Spiritum procedere, *unum et idem est*. Quare qui hoc dicit, *petit principium*. » Quæ J. Beccus in hanc rem respondet, ea potius in posteriores Latinomachos quadrant, quibuscum ille pugnabat, quam in ipsum Photium (90). Demum eodem jure, [290] quo Græci Photiani Latinos, quia communem faciunt Patri Filioque spirationem activam, Sabellianismi incusant, eodem, imo majori possunt hi

(90) Nimirum (*Or. de un. c. 36; G. O. I, 156-158*) illud urget: Τὸ ἐκπορεύεσθαι significare ex Photio εἶναι ἐκ Θεοῦ φυσικὴν καὶ οὐσιώδη τοῦ Πνεύματος ὑπαρξίν, hanc vero ὑπαρξίν, etiam per verba προεἶναι, προεἶσθαι, προέρχασθαι exprimi, quæ vocabula ex sententia Ecclesiæ Græcæ ἐκ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ ἐπὶ τοῦ ἀπλοῦ Πνεύματος λέγεσθαι constet; neque tamen quemquam putare, inde vel Spiritus simplicitatem destrui vel συναλοιοφὴν Patris et Filii insinuari. Unde arguit: Vel dum simplex Spiritus ex Patre et Filio dicitur ab Ecclesia *profundi*, Patrem et Filium in unam dices contrahi personam, quod communi repugnat sensui; vel si hoc non vis, neque

A illos, quia Filium omnia Patris possidentem et spiratione excludunt, Filii coefficientia Patris honorem minui autumant et anxie nimis Patris prerogativas inculcant, Arianismi arguere. Quo Ratraunus (l. 1, c. 3, p. 229; l. III, c. 6, p. 298); Petrus Mediolan. (ad imp. Alex. G. O. I, 380 seq.); Beccus (in Testam, ib. p. 377) aliique spectasse videntur. Neque postremo id advertisse amplius opus est, nullam hinc divisionem discernptionemque sequi, neque unum Patris idioma ipsi integrum servari, alterum vero destrui, quæ ex dictis jam satis refutata sunt.

9. Rursum declamat Photius (cap. 11 : « Præterea si duo principia in thearchica et superessentiali Trinitate conspiciuntur, ubi erit tandem toties decantata Deoque digna monarchiæ vis? Quomodo non polytheismi impietas nunc irrumpet? Quomodo non sub Christianismi specie ethnici erroris superstitionis ab iis qui talia audent dicere introducetur? » Sed quoniam pacto monarchia destruitur et inducitur polytheismus? « Duo principia inducuntur. » Sed hoc probandum Photio erat, non assumendum, ut merito respondet Beccus (*Or. de un. c. 38; G. O. I, 158, 159*); imo contrarium supra probatum est (III, § 1 seq.). « Etiam si enim, ait Bessarion (91), Pater et Filius non unum sint principium, quæ Pater et Filius, tamen unum sunt in principio εἰδικῶς, quod est divina essentia, secundum quam unam et eandem numero in ambobus existentem Spiritum producent; [291] et hoc sufficit ad hoc, quod unum sit principium Divinitatis; sicut etiam unum principium creationis Trinitas, licet Trinitas sit, propter unam et eandem trium voluntatem. » Eodem jure, ait alibi (ep. ad Alex. Lasc. Hard. IX, 1071) præfatus cardinalis, quo gentiles olim Christianos accusarunt, quod tres statuunt deos, tria principia, dum æqualiter Patri et Filio et Spiritui sancto tribuunt rerum creationem ac gubernationem, hic Græci accusant Latinos; et eodem modo, quo SS. Patres illos ethnicos refutarunt monarchiæ dogma exponentes, eodem et hi criminatores refelluntur, quoniam ad Patrem omnia referuntur, ab eo quidquid habet, habet Filius, et una eademque in spirando est actio Patris atque Filii.

19. Nec minus fallaciter ratiocinatur Photius, c. 12 : Si duo in Trinitate principia admittuntur, etiam tertium admittendum est, cum trium magis locum habeat in Trinitate quam dualitas. Responderi potest primo, falso supponi, duo admitti

contendere potes, quando Romani dicunt Spiritum ex Patre Filioque *procedere*, tum confusionem et contractionem Patris et Filii introduci.

(91) Bessarion c. 19 contra Marci Ephes. syllog. 36. (Cod. Mon. 27 f. 252, 253) : Εἰ γὰρ καὶ μὴ εἶεν ἐν αἰτίον ὁ Πατήρ καὶ ὁ Υἱὸς ἢ Πατήρ καὶ Υἱός, ἀλλ' εἰσὶν ἐν τῇ εἰδικῇ ἀρχῇ, ἥτις ἐστὶν ἡ θεία οὐσία, καθ' ἣν μίαν καὶ τὴν αὐτὴν ἀριθμῶ ἐν ἀμφοῖν οὖσαν τὸ Πνεῦμα προάγουσι· καὶ τοῦτ' ἀρκεῖ πρὸς τὸ μίαν ἀρχὴν εἶναι θεότητος· ὡσπερ καὶ μία ἀρχὴ κτίσεως ἢ Τριάς, καίτοι Τριάς οὖσα, διὰ τὴν μίαν καὶ τὴν αὐτὴν τῶν τριῶν θέλησιν.

principia diversa a Latinis; secundo, nullam esse A rationem, cur tres personæ principiantes ad intra statuantur, imo admitti eas non posse, esse vero rationem, cur duabus personis principii ratio vindicetur, licet non ut personæ distinctæ in processione concipiantur (cf. supra III, § 4). Quod ad posterius attinet, id vel ipsa Patris ostendit appellatio, qua πρώτη αἰτία καὶ ἀρχὴ προκαταρκτηκὴ nuncupatur, nimirum ut hac prærogativa œcernatur ab illa, quæ est ἀρχὴ ἐξ ἀρχῆς quæque etiam ἀρχὴ simpliciter dicitur (vide infra Greg. Naz. § 24); prius vero non minus ex dictis patet. Scite sanctus Thomas (q. 50, art. 2 ad 4): « Oppositio relationis non permittit, ut cum relatione Spiritus sancti sit relatio principii respectu divinæ personæ, quia ipse procedit ab aliis personis, quæ in divinis esse possunt. » Neque congruentiæ ratio inde petita juvat, quod τὸ τριαδικὸν magis locum habeat in Trinitate, quam τὸ δυαδικὸν, ternarius magis quam binarius. Noone et a Photianis τὸ [292] δυαδικὸν admittitur, dum docent, in Trinitate esse τὸ ἀναρχὸν καὶ τὴ ἐξ ἀρχῆς, duas personas esse αἰτιατὰ, duplicem esse πρόβον, generationem et processionem? Nulla exhinc sequitur dissectio ac divisio in Trinitate, neque Patris prærogativa quidquam minuitur, et ex dictis patet. Quamobrem non erat, cur I Photius: « Christianorum auribus intolerabilia, iracundiam æque ac luctum excitantia » (cap. 13), quæ Latinorum doctrinæ consecraria logice ac vere necessaria sunt, traduceret; nullum ex allatis absurdis Ecclesiæ occidentalis dogma ferit.

11. Post alia duo argumenta jam superius pensata (III, §§ 4, 8 seq.), ita Photius (cap 16) prosequitur: « Neque hoc prætereundum, quod ipsam personam Patris in duas impia illa doctrina dividit vel omnino Filii personam in partem paternæ hypostaseos assumptam decernit. » Idque ex eo potissimum probat, quod « Pater non ratione essentiali, sed ratione personæ sit causa eorum quæ ex ipso, » quod axioma, prout hic ponitur, falsum esse demonstratum est (III, § 14). Non incongrue contra Nicolaum Methonensem similia effluentem ia disserit Hugo Etherianus (l. II, c. 4, p. 1218): « Manifestum quod Filius Patris personam ut patientem defectam aliquem non adimplet; neque quisquam ipsum Filium partem esse personæ Patris, eo quod Spiritus ex ipso procedat, dicere cogitur. Quomodo enim si Filius eadem ratione connumeratur Patri, qua Spiritus utriusque, personæ Patris portio inveniatur Filius? Sane si nata Lot

(92) Quæ hæc quodammodo spectant Hugonis Etheriani verba (l. I, c. 12, p. 1206) in quibusdam corrupta videntur. Legitur apud eundem: « Non omnis proprietas personam describit, id est sicut ea æqualiter (?) ei, quæ segregare naturam putatur a reliquis, sic quædam proprietates in his quidem quæ diversarum substantiarum sunt, segregant naturam; in consubstantialibus, id est, in his quæ sunt ejusdem naturæ, vero personam insignire videntur, ut in homine et equo risibile atque hin-

eadem ratione est causa filii, qua parens utriusque causa existit, minime ipsa in paternæ compositionem personæ adigitur. » Photio vero ita Hugo (l. II, c. 18, p. 1233) breviter respondet: [293] « Vanus est sermo et inefficax, qui propter causam et causativum personam Patris in duo dividit aut Filii personam Patris personæ causam (l. partem) constituit. Causa (ed. causam) enim et causativum nesciunt personam dividere, neque in inferioribus. Non ergo causa existens cum Patre Spiritus dividit (Filius) paternam personam. » Præterea card. Besarion, ep. ad Alex. Laszar. c. 7 (l. c. p. 1063) hoc pacto argumentum in Photianos retorquet: « Si generatio et spiratio ita essent propriæ personæ paternæ, ut utraque per se constitueret ejus personam, uniuscujusque vero operationis principium est forma, duæ formæ (per formam intelligimus principium harum duarum operationum) essent principia. Sed unaquæque forma, id est, unumquodque principium operationis constitutiæ cum illa operatione aliquam personam constituit, sicut essentia, quæ est principium generationis activæ, cum ipsa generatione Patrem constituit; et sic Pater essent duæ personæ. Hoc autem inconveniens est. »

12. Docet Photius (cap. 17) et qui eum sequuntur, ut Nicolaus Methonensis (c. 24): Omne quod proprium unius est, quod translatum de duobus aliis dicitur, si de utroque pari modo verificatur, consubstantiales eos ostendit; si vero de uno tantum, non autem de altero verum erit, diversæ naturæ eos esse manifestat. Quod continuo exemplis illustrare student; risibile v. gr. de homine, non de angelo, de Socrate ac Platone, non vero de Socratis imagine prædicari potest. Sic igitur quod proprium est Patris, ita arguunt, videlicet spiratio activa, dum duabus cæteris personis transferendo adaptatur, atque de Filio quidem vere prædicari affirmatur, non autem de Spiritu sancto, diversæ substantiæ esse Filium ac Spiritum omnino convincit. Verum inanis est res universa; non solum quia proprietatum, quæ ad unum *χρῆτος* spectant aliisque accommodari possunt, varia sunt genera nec omnes illationem ad identitatem vel diversitatem naturæ permittunt (92), sed multo magis quia Photii [294] theoria in hypothesi falsa versatur, dum supponit. *Patris esse proprium producere Spiritum*, idque non nisi ex arbitrio adaptari et accommodari personæ Filii atque in eam transferri (cf. art. præced. § 5 seq.). Neque hinc sequitur ulla necessitas, quæ Patris

nibile; quæ cum differentium naturarum sint proprietates, intra eandem speciem non substantiam secat alterutra, sed personarum separationis indictum adjecto numero tantum præstat; *dextrum* autem et *sinistrum* et hujusmodi *nec secant substantiam nec personas definiunt*. Similiter his divinæ personæ habent quasdam proprietates, quæ neutrum efficiunt, quasdam vero quæ alterum, quæ solum tres sunt: paternitas, filiatio atque processio. » Caterum cf. art. præced. et § 13.

persona in naturam dissolvatur (c. 19); spiratio activa non essentiae qua tali nec ut principio agentis vindicatur; Patris persona æque ac persona Filii jam constituta supponitur neque exinde destruitur; constitutiva personæ non eripiuntur Patri, sed intacta prorsus manent, ut satis jam declaratum fuit.

13. Si proprium Patris (ita Photius cap. 18), « transfertur in Filium, etiam proprium Filii transfertur in Patrem, ita ut et Pater generationem subeat ac genitus censeatur. At cum quod fundamenti loco ponit, falsum esse jam satis constat, neque ea consecutio quidquam virium habebit. Ne eadem repetamus, Bessarionis præclaram disputationem hic exhibebimus jam dicta uberius illustrantem. Quærit itaque Bessarion (ep. ad Alex. Lascar. c. 5; Hard. IX, 1060), quidnam sit personæ Patris constitutum (τί ποτ' ἐστὶν ἴδιον εἶδος τὸ πρόσωπον αὐτοῦ συριστῶν). Ac primo inquiri, utrum sit τὸν ἀγέννητον. At non videtur, inquit; hoc enim est negatio [ἀπόφασις]; (92) nil autem eorum quæ sunt, secundum negationem hoc aliquid est. Imo innascibilitas non [295] est nisi proprietas, quæ sequitur jam constitutam ejus personam (ἰδιωμα ἐκόμενον συστάντι τῷ προσώπῳ αὐτοῦ). Secundo disceptat, an sit τὸ ἀζῆιον, hoc quod dicitur causa sive principium. Neque hoc admittendum. Nam si hoc esset constitutiva ejus forma, causa seu principium, ἀζῆιος, potius diceretur quam Pater; at ab omnibus doctoribus communitè Pater nominatur. Præterea sic non reale quidquam, sed ideale quoddam foret, νόημα, non πρᾶγμα communicabile esset, dum tamen communicabile nulli dat formaliter esse incommunicabile, quod facit erga personam formale ipsius constitutum (93). Restat igitur, aut paternitatem solam aut spirationem (τὴν προβολὴν) solam, aut ambas esse constitutum personæ paternæ. Sed imprimis tertium est impossibile, sive 1) ita concipitur, ut per se utraque constituere possit, sive ita 2) ut non nisi ambæ simul id valeant. Nam si utraque nota per se (ἰδίᾳ) constituerit, jam duas formas (δύο εἶδη) Pater haberet, et consequenter duæ personæ esset, et duas personas et duas formas habens. « Cum enim illæ sint rationes distinctæ, si quælibet earum esset personæ constitutiva, cum constitutivæ formaliter diversæ sint respectu diversorum consti-

(92) Cf. Augustin. *De Trin.* v, 7; Thom. *Sum.* q. 32, a. 4 ad 1.

(93) Cod. Monach. 27 f. 41 a. hic ea tantum habet: «Εἰ τὸ αἴτιον καθόλου κατὰ τοῦ Πατρὸς τε καὶ προβολῆως λεγόμενον νόημα μόνον ἔσται, καὶ οὐδὲν πρᾶγμα· ὃ δὲ τοιοῦτόν ἐστιν, ἔστιν οὐκ ὄν· τὸ δὲ μὴ ὄν, οὐ δύναται τοῦ ὑπερουσίτου ὑποστατικὸν εἶναι· λείπεται οὖν, κ. τ. λ. Sed multo uberius est textus Lat. apud Hard. l. c. « Item cum causa seu principium universale quiddam sit; hoc dictum est secundum illos philosophos, qui tenent universalitatem fieri secundum intellectum; si tamen diceretur universalis nullo modo ab intellectu dependere, adhuc non esset dicendum, quod illud commune principium esset alicujus personæ formaliter constitutum, cum communicabile, » etc., ut supra.

(94) In cod. Mon. l. c. tantum legitur: Εἰ μὲν

tutorum, sequitur id quod diximus: Pater esset duas personales formas habens, sicut si quis homo duas haberet [296] animas, quod absurdum est (94). Quod si vero non utraque per se, sed ambæ simul (ἄμα) constituerent, neque qui diceret Patrem solum, significaret personam paternam, neque qui προβολέα. Attamen hujus totum contrarium est in usu; omnes enim doctores et omnis Scriptura cum dicunt Patrem, divinam ejus personam significant; nostri etiam (Græci) cum dicunt προβολέα, ipsum Patrem solum putant significare. Igitur nec ambæ simul sunt constitutivæ personæ paternæ nec utraque per se. Restat ergo aut paternitatem esse constitutivam et propriam Patris formam, spirationem vero sequi eum jam constitutum, aut e converso. . . At si τὸ προβάλλειν quidem constituit, τὸ γεννᾶν vero sive paternitas sequitur, absurdum quid et quod præter omnium doctorum traditionem est, sequitur: esset spiratio prima et immediata Patris operatio (πρώτη καὶ ἀμεσος ἐνέργεια); nam hæc a constitutiva cujusque personæ forma prodit, per ipsam autem aliæ operationes fiunt; hinc sequeretur ulterius, per spirationem fieri generationem, ita ut non amplius, ut theologi asserunt, Spiritus per Filium procederet, sed Filius per Spiritum generaretur (95). Cum vero hæc absurda sint ac traditioni contraria, restat paternitatem constituere personam paternam, et hanc ejus esse incommunicabilem formam, spirationem vero sequi jam constitutam [297] ejus personam. Inde efficitur ipsum τὸ γεννᾶν primam et immediatam operationem personæ paternæ esse; ipsum vero προβάλλειν fieri διὰ τοῦ γεννᾶν, non quidem tanquam per principium, sed ut per aliquid necessarium, quod *præcægitur* (96). Quod si ita est, jam inde desumitur argumentum, quod Filium ab activa spiratione excludi non posse demonstrat. Id Bessarion (l. c. c. 6, init. p. 1061) hoc pacto proponit: « Per primam et immediatam operationem uniuscujusque personæ perficiuntur omnes aliæ operationes; sed prima et immediata operatio Patris est generatio; per generationem igitur perficitur actio spirandi: et sic ex Patre per Filium procedit Spiritus sanctus. »

14. Post longam illam de textu Joan. xvi, 13, disputationem (cap. 20, 30) novum sophismatum

οὖν καὶ ἐκάτερον ἰδίᾳ, δύο ἄρα εἶδη ὁ Πατήρ ἔξει, καὶ ἀκολουθῶς καὶ δύο πρόσωπα ἔσται, ὡς δύο προσωπικά εἶδη ἔχων, ὥσπερ ἂν εἰ τις ἀνθρώπος δύο ἔχοι ψυχὰς, ὅπερ ἄποπον.

(95) Ibid. « Ἡ πρώτη καὶ ἀμεσος ἐκάστου προσώπου ἐνέργεια ἀπὸ τοῦ συστατικοῦ εἶδους αὐτοῦ πρόβεισι· πᾶσαι δ' ἄλλαι ἐνέργειαι διὰ ταύτης τῆς πρώτης δηλαδὴ ἐνεργείας. . . εἰ γοῦν καὶ τοῦ προσώπου τοῦ πατρικοῦ τὸ προβάλλειν ἐστὶ τὸ συστατικὸν εἶδος, ἔσται ἢ μὲν πνεῦσις ἢ ἐκπᾶρευσις ἢ πρώτη αὐτοῦ καὶ ἀμεσος ἐνέργεια· διὰ δὲ τοῦ πνεῦσις καὶ προβάλλειν γέννηθήσεται ὁ Υἱός· καὶ οὐκ ἐτι τὸ Πνεῦμα διὰ τοῦ Υἱοῦ, ὡς οἱ θεολόγοι φασίν, ἀλλ' ὁ Υἱός διὰ τοῦ Πνεύματος πρόβεισιν.

(96) Id declarat sanctus Thomas, *Sum.* 1, q. 33, a. 4 ad 5; et q. 27, a. 4.

cyclum aspiciatur Photius, in quo plura jam dicta aliis verbis repetit novaque iis adjungit. Quæ cap. 31 disserit, reipsa cum iis conveniunt quæ cap. 7 disputarat (cf. § 4). Supponitur et hic duplex *προβολή* ut a Latinis propugnata, supponitur ab utroque spirante peculiare quid conferri ex eorum sententia, ex parte Patrem, ex parte Filium spirare. Sed « non ex parte, » ait Hugo Etherianus (l. II, c. 2, p. 1260), « Pater et Filius Spiritum, sed ex toto et perfecte uterque pariter emittit; solus enim Filius existit de Patre absque medio, ideoque perfecte Spiritum emittit sicut Pater. » Reliqua, quæ notanda veniunt, jam § 4 dicta sunt.

15. Quod ad illud spectat, pluribus proprietatibus a Patre distinctum fore Spiritum quam Filium, adeoque et a Patre remotiorem cogitandum esse in Lat. systemate (cap. 32), id falsum esse non minus superius dicta convincunt. Sola enim processione seu spiratione passiva distinguitur Spiritus a Patre et Filio; nec paternæ substantiæ Filius propior est quam Spiritus; quia reipsa uterque est [298] immediate a Patre et ab eo totam divinitatis accipit plenitudinem. Nec obstat quod Patres dicunt Spiritum mediate esse a Patre, immediate a Filio; quo id sensu dicatur, satis (artic. præced. § 17 seq.) declaratum fuit. Audiatur nunc et Manuel Calecas, qui (l. III, p. 438, ed. cit.) hoc pacto objectioni occurrit: « At ista sacris doctoribus potius imputanda sunt, siquidem absurda videantur. Ipsi quippe sunt, qui Spiritum a Patre *tertium* docent, sumpta scilicet ab ipso Domino occasione in salutaris traditione baptismatis, ac per Filium procedere dicunt, perque ipsum Patri conjungi. . . . Præterea Spiritus sanctus, si a Patre quidem alio processu, a Filio autem alio procederet, essetque processus ex ambobus duplex, fortassis haberet rationem, culpæ differentiam processuum; quod etiam differenter a Patre et Filio distaret Spiritus, ac propterea gradus in personis quosdam cogitare. Sin vero unus idemque sibi ab utroque processus est, similiter etiam ad utrumque referetur. . . . Quemadmodum Pater non magis perfectus est quam Filius, quod ille causa, iste causalis (causatus) sit, neque ideo ab illo distat, etsi secundus ab eo ratione causæ dicitur; divinitas enim in utroque una: ita et Spiritus sanctus, etsi juxta unicum simplicemque processum ex Patre per Filium est, et ad Patrem et Filium veluti ad unum productorem spirantemque refertur, quorum et Spiritus est et spiraculum dicitur; non tamen minor est Filio, neque Patre minor erit, licet per Filium Patri conjungatur; alioquin et Filius erit dissimilis Patri, eo quod causalis sit, etsi non ita sicut Spiritus, juxta tamen proportionis rationem. . . . Ordo autem et ad aliquid (*πρός τι* sive relative) quomodolibet habere, naturarum non facit differentiam. Nam v. gr. eo quod amicus sit, vel vicinus vel magister, nihil in se ipsum alicui accedit, ut propter habitum perfectior in se ipso secundum essentiam sit; neque si quisquam filium ac nepotem habeat, tertius maxime

erit vel similior vel dissimilior avo secundum essentiam quam filius. [299] Quod si in rebus humanis ita contingit, multo magis in divinis personis, ubi una asseritur natura, ac præter solam, quæ secundum causam et causale est, differentiam nulla alia discretio est. » Hoc Calecæ responso contra eandem difficultatem utitur Natalis Alexander (l. c. pag. 529, 530).

16. Quod Photius (cap. 33) urget, Spiritum ad plura referri principia differentia, id jam satis (artic. præced. § 4) discussum fuit; neque dici potest *πολύαρχον ἀρχήν* admitti, ubi non nisi unum principium apparet. Dicant præterea Photiani, an tres personæ in communibus ad extra operationibus sint *πολύαρχοι; ἀρχή*. Si affirmarint, Muhamedanis et gentilibus victas dabunt manus; si negaverint, multo minus id in processione Spiritus sancti ex Patre et Filio asserere poterunt. Rursum ad jam dicta reducimur, dum sequens Photii sophisma (cap. 34) perpendimus, ubi arguit Spiritum a consubstantialitate cum Patre excludi, cum communio Patris et Filii sit secundum substantiam. Verum sane est Patrem et Filium communionem habere secundum substantiam, sed ex probatis quoque communionem habent in relatione ad Spiritum sanctum quæ ab essentia, etsi non secundum rem, sed secundum rationem distinguitur. Filius excluditur a generatione activa etiam apud Græcos et tamen *κατ' οὐσίαν* cum Patre communicat; eadem ratione excluditur Spiritus ab activa spiratione et tamen a communionem secundum substantiam cum Patre et Filio non arcetur. Neque enim ratio principii et principiatæ essentiam constituit, ut toties inculcatum est, nec minorem potentiam faciunt pauciores relationes vel notiones (cf. § 5, II). Joan. Argyropulus vero non absone notat (*De proc. Spirit. sancti*. c. 9; *G. O. I.*, 415) a Patre generativam facultatem Filio, generativam et productivam facultatem Spiritui sancto communicari *non ut δυνάμεις, verum ut τελειότητες*; unde Filium non posse alterum Filium generare nec Spiritum alium Spiritum emittere vel gignere. Idem sibi vult Hugo Etherianus, dum scribit (l. I, c. 15, p. 1209): « Eadem potentia est in Patre, [300] secundum quam potest generare, quæ est in Filio, secundum quam potest generari, quamvis diversis effulgeat proprietatibus, veluti una potentia est hominis disciplinæ perceptibile » etc. Hæc cum iis connectenda, quæ Thomas disputat 4, q. 42, a. 6 ad 1 et ad 3. Hoc posteriori loco hæc habet: « Sicut eadem essentia, quæ est in Patre paternitas, in Filio est filiatio, ita eadem est potentia, qua Pater generat et Filius generatur. Unde manifestum est, quod quicquid potest Pater, potest Filius; non tamen sequitur, quod possit generare; sed mutatur quid in ad aliquid; nam generatio significat relationem in divinis. Habet ergo Filius eandem potentiam, quam Pater, sed cum alia relatione, quia Pater habet eam ut *dans*, et hoc significatur, cum dicitur, quod potest generare: Filius

autem habet eam ut *accipiens*; et hoc significatur, cum dicitur, quod potest generari. » Hæc et aliis illustrandis Photii argumentis prosunt. Demum et alia ratione ostendit card. Bessarion (epist. ad Alex. Lasc. c. 7; Hard. IX, 4065) nullam sequi quoad naturam inferioritatem, quod Spiritui ratio principii denegatur: « Quod si quis rursus, inquit, dicat: Igitur minor est Spiritus sanctus et Patre et Filio, si quidem Pater generat Filium, Filius et ipse cum Patre spirat Spiritum, Spiritus vero nec Filium generat nec se ipsum nec alium Spiritum spirat: vana ratio ejus est et contra seipsum, qui hæc dicit, concludit. Si enim nullius personæ principium esse imperfectionis et imminutionis signum in Trinitate putandum esset, *pauciorum* quoque *personarum causam esse* imperfectionis esset; Filius igitur, cum unius personæ duntaxat, Spiritus videlicet, principium sit, minor esset hac ratione Patre, qui ambarum personarum est principium. At hoc inconveniens est solum cogitare. Igitur illud quoque similiter absurdum est. *Principium* enim, prout est actui conjunctum, *vel a principio esse*, cum de personalibus proprietatibus sit, neque majus neque minus alterum altero vel esse vel dici facit. »

[301] 17. Novo dilemmate utitur Photius cap. 35: « Processio Spiritus sancti ex Filio aut est eadem cum processione ex Patre, aut diversa vel contraria. Si prius, communicantur idiomata et characteres personarum; si alterum, incidimus in Manichæorum vel Marcionitarum hæresin. » Concors vero est Catholicorum responsum, non esse diversam processionem Spiritus sancti a Filio ab illa, qua procedit ex Patre, ac multo minus contrariam; proinde a Manichæismi spectris, quæ jam satis deridet Beccus (G. O. I. 80, 81), nihil omnino fore timendum, sed esse omnino eandem (III, § 4 seq.), neque tamen communicari personarum characteres, quod Photius non nisi ex supposito falso principio (ib. § 5 seq.) affirmavit. Neque uberiori responso opus est ad cap. 36 post ea, quæ (art. 5, §§ 12-15) jam disputata sunt, ubi ostensum fuit, nequaquam ex eo quod ἡ πνεῦσις trium communis non sit, colligi posse, eam unius personæ propriam existere. Neque Patri eripitur spiratio, neque hypostaticæ proprietates transferuntur (cf. supra § 13).

18. Attamen nec hic quiescit schismatis pessimi auctor et jam dicta aliis inflexa formis reproducens cap. 37 rursus instat, in Latinorum hypothese debere et Spiritum aliam producere personam, hanc porro aliam, et sic deinceps in infinitum, ita ut gentilium polytheismum adhuc superent et transcendant. Quæ plane absurda sunt. Constat primo minime Latinos cogi aliam etiam personam admittere a Spiritu sancto productam. Id supra (§§ 4, 5) ostendimus;

(97) p. 528: Τὸ μέντοι προβάλλειν οὐ προθεωρούμενον τῆς τοῦ Υἱοῦ ὑποστάσεως καὶ οὐκ ἐναντίον λόγῳ τινὶ ὑποστάσεως· οὐτε γὰρ ὁ Πατήρ διὰ ταῦτα Υἱὸς ἢ πρόβλημα· οὐτε ὁ Υἱὸς εἰς Πατέρα μεταπίπτει, οὐτε τὸ Πνεῦμα ἐξίσταται τῶν ἰδίων αὐτοῦ.

A dimus; id et confirmat Georgii Trapezuntii disputatio (*De proc. Spirit. sanc.* c. 27; G. O. I. 527 seq.) notatu plane digna. « Generat Filium Pater vere, et cum generat exhibet ipsi quæcunque habet, præter ea quæ confusionem inferunt (πλὴν τῆς σύγχυσις) et quæ ante et post hypostasin intelliguntur (τὰ προθεωρούμενα τῆς ὑποστάσεως καὶ τὰ ἐπιθεωρούμενα) et rationi hypostasis adversantur (ἐναντία τῷ λόγῳ τῆς ὑποστάσεως). Quæcunque vero (cum hypostasi) intelliguntur nec [302] adversantur, non tantum extra omnem confusionem sunt, sed et ordinem constituunt. Cum igitur divina natura semel τὸ ἀναρχὸν habuerit in Patris persona, fieri non potuit, ut illud Filio communicaretur. Præintelligitur enim adversaturque rationi Filii ..

B Neque etiam fieri potest, ut *vim generandi* communicet, ne, ut tradit Basilus, in multitudinem innumeram excrescens Trinitas filios ex filiis generaret. Hujusce præterea causa est, quod generatio secundum principium et finem (cf. art. 3, § 13 eumd. Trapez.) sumitur. Finem voco, in quem progressio (ἡ πρόδοσις) finit (sc. terminum), principium, unde incipit, non interjecto tempore, sed cogitatione sola ipsius progressionis, quæ in generante ut principium (ἀρχή) est, ut finis (τέρας) vero in genito. Generatio itaque tanquam principium considerata ut est in Patre, præintelligitur fini (termino), qui in ea est: ideoque præconsiderata Filii hypostasi non potest illi inesse. Nihil enim ex iis, quæ personis in divina Trinitate insunt, præintelligitur hypostasi, in qua est; ne scil. unum ex his duobus subsequatur, aut ante et post intelligi unum et idem, et ex seipso esse, aut multitudinem Filiorum admittere. Non generat ergo Filius, verum producit, et ratio consentanea et consequens est. Producit Pater Spiritum, et cum producit, communit illi omnia, quæ non præintelliguntur illius hypostasi; proptereaque fieri nequit, ut ei communicet vim producendi aut generandi, quemadmodum neque Filio generandi; namque hæc in Patre præintelliguntur. Sed neque generari, quod finis generationis dicebatur, Spiritui inerat. Præintelligitur siquidem hypostasis Filii hypostasi Spiritus. Verum *producere* non præintelligitur Filii persona neque rationi hypostasi ullo modo adversatur. Neque enim ideo Pater Filius vel productio est, nec Filius in Patrem prolabitur, neque Spiritus ex suis propriis excedit. Cum itaque nullam confusionem generet producere. imo totum contrarium, si Filio inest, et ordinem servet et Triadis mutuum [505] relationem (§ 6), illud prorsus Filio Pater communicabit (97); et sic Spiritus erit et Filii, et non imperfectus, quod non producat, sicuti neque Filius, quod non generet. Imo si *produceret, esset imperfectus*; nam vel se

Μηδεμίαν οὖν ἐπισηφίρον σύγχυσιν τὸ προβάλλειν, τοῦναντίον δ' ἄπαν, εἰ τῷ Υἱῷ πρόσεστι, καὶ τὴν τάξιν συντηροῦν καὶ τὴν τῆς Τριάδος ἀκατάλληλον σχέσιν· κοινωῆσαι πάντως τοῦτο τῷ Υἱῷ ἢ Πατρί.

ipsum ipse produceret, quod fieri nequit, vel alium, A et sic in infinitum produceretur progressio, quod non esse perfectionis tute etiam diceret (98). » Præterea idem auctor (c. 26. p. 526) ad objectionem, Spiritum sanctum mancum et imperfectum esse, si solus inter tres personas non esset principium, hoc pacto respondet: « Perfectum atque imperfectum non ex diacriticis, sed ex naturalibus colligitur. Quæ enim necessario naturæ insita sunt, illa si defuerint, imperfectam naturam efficiunt illius, cui non insunt. Verum quæ hypostases constituunt, et personas discernunt, nunquam imperfectum quidquam efficient natura, cum naturas non secernant, sed circa naturam secernantur, ut theologica vox insonat. Ex discernentibus vero est producere. Non ergo imperfectum quid naturæ Spiritus inerit, quod non producat, sed nec hypostasi. Secernitur enim sufficienter *magis* a Patre et Filio non *producentis*, quam secerneretur a Filio, ex Filio non *productus* (99). » Tandem digna sunt quæ considerentur Thomæ [304] verba, quibus solvit difficultatem: « Cujuslibet amantis est aliquis amor; sed Spiritus sanctus est Amor; ergo est ejus aliquis amor. Si igitur Spiritus sanctus est Amor, erit amor amoris, et spiritus a spiritu. » Ait enim (q. 37. a. 4): « Ad quartum dicendum, quod sicut Filio, licet intelligat, non tamen sibi competit producere Verbum, quia intelligere convenit ei ut Verbo procedenti: ita licet Spiritus sanctus amet, *essentialiter* accipiendo, non tamen convenit ei, quod spiret amorem, quod est diligere *naturaliter* sumptum, quia sic diligit *essentialiter*, ut *amor procedens*, non ut *a quo procedit amor*. » Sic ergo, uti jam supra dictum est, in Spiritu sancto terminum habent progressionem immanentes nullusque locus est progressus in infinitum, quem divinitus revelatus ordo proscribit radicitus. « Verum enim, ait Manuel Calecas (l. II, p. 421) ordinem servare opus est, neque ipsius terminos transgredi, sed intra Trinitatem stare juxta traditam nobis fidei regulam. »

19. Quod initio cap. 38 advertit Photius, non nisi a Patre accipere potuisse Filium, ut Spiritus sancti sit principium, id Catholici uno ore docent. Quos inter Ratramnus, (l. II, c. 3, p. 251 ad ea Nazianzeni verba: « Et ad primam omnium originem, qui est Pater, sicuti Unigeniti omnia, ita etiam sancti Spiritus omnia referuntur » observat: « Talia dicens ostendit omnia, quæ sunt Filii, ad Patrem habere relationem, et omnia, quæ sunt sancti Spiritus, ad eundem referri velut ad primam omnium originem; quoniam etsi Spiritus procedat a Filio, *accepit hoc Filius a Patre*, ut nascendo de Patre

(98) Ibid. p. 528, 529: Οὐκ ἐλλιπέες τὸ Πνεῦμα μὴ προβάλλον, ὡς περ οὐδὲ ὁ Υἱὸς μὴ γεννῶν · μάλλον γὰρ προβάλλον ἦν ἂν ἐλλιπέες · ἢ γὰρ αὐτὸ ἑαυτὸ προὔθειεν ἂν, ὅπερ ἀδύνατον · ἢ ἄλλο, καὶ οὕτως εἰς ἄπειρον ἡμῖν ἐξήκει ὁ λόγος, ὅπερ οὐ τσελεύθητος καὶ αὐτὸς εἴποις ἂν.

(99) Ibid., p. 526: Τὰ δὲ ὑποστατικά τεῦτα καὶ διακριτικά οὐκ ἂν ποτε ἀτελέες τι ποιήσει τῆ φύσει,

Filius, Spiritus sanctus procederet ab illo. » Sed si ita est, pergunt Photius, unde fit, « ut Spiritus, licet iisdem fruatur honoribus et ex ea ipsa essentia pari ordine [305] ac pari gloria prodeat, principiandi prærogativa privetur? » Quod non ejusdem potentia, nec est ejusdem essentialis; aut Spiritus ergo eadem donatur prærogativa aut ad homousia dejicitur. Sane simili ratione dici potest: Si Filius non generat Filium, non est Patri consubstantialis. Recolantur ea quæ alias ac potissimum quæ § 16, dicta sunt et solutio plana erit. Nolumus tamen præterire, quæ in hanc rem disserit Hugo Ethernianus, Methonensem refellens præsulem (cap. 16, ad præsens Photii caput nota 5). In primis urget idem incommodum sequi ex missione; deinde alia quædam adjungit. « Nam si Filius, ait (l. II, c. 11, p. 1225), » quæcunque habet, a Patre accepit, et Spiritus missionem ab eodem accepit; mittit quippe Spiritum sanctum Filium.... Patet, quod Filius mittat Spiritum sanctum et quod a Patre idem mittatur. Quomodo igitur a Patre accipiens Spiritus missionem (est enim mittens et missus), Spiritus autem non accepit missionem neque Filii neque alterius sui similis? Privatur ergo parili honore — liberalitas hæc. Potest tamen et de facili solutionem habere talis objectio, cum convenienter responderi possit, ideo non accepisse Spiritum Filii causam esse, quia Filius est ipsius causa, Spiritus vero ejus causa esse nusquam reperitur, neque alterius sui similis, ne quarta in Trinitate persona induci demonstretur. Amplius: Quomodo accipit judicium omne Filius a Patre et Spiritui non impertitur? Scriptum est enim: « Omne judicium dedit Filio, ut omnes honorificent Filium, sicut honorificant Patrem (Joan. v, 22). » Suspicio, imo credo firmiter, quod emissio Spiritus, si ad honorem Patris pertinet, ad honorem Filii referatur, qui sicut a Patre vitam habet, judicium habet, ita et Spiritus emissionem habet; et sicut nascibilitas non impedit Filium, quin habeat naturam Patris, imo ex hac habere probatur: sic emissio Spiritus ex Patre et Filio non impedit Spiritum, quin habeat Patris Filique naturam; alioquin Spiritus et Filius non sunt ejusdem cum Patre naturæ, cum Pater [306] solus generet, solusque Spiritum, ut Græcus arbitratur, emittat, Spiritus vero et Filius nullo modo. » — Pari modo responderi potest ad id quod cap. 40 Photius profert: « Accipit Filius a Patre ex ipso per generationem prodians, et aliud ejusdem naturæ producere. Quomodo igitur, cum et ipse Filius consubstantialiam producat Spiritum, non communicavit ipsi similem virtutem et hono-

μὴ ἀφορίζοντα φύσεις, ἀλλὰ περὶ τὴν φύσιν ἀφορίζόμενα κατὰ τὴν θεολόγον φωνήν · τῶν διακριτικῶν δὲ τὸ προβάλλειν · οὐκ ἄρα ἐλλιπέες τι προσέσται τῆ φύσει τοῦ Πνεύματος τῶ μὴ προβάλλειν, οὐδὲ τῆ ὑποστάσει · διακρίνεται γὰρ ἀροκούντως μᾶλλον Υἱοῦ καὶ Πατρὸς μὴ προβάλλον, ἢ μὴ ἐξ Υἱοῦ προβαλλόμενον, τοῦ Υἱοῦ.

rem, sicut ipse accepit, ut et ille ejusdem naturæ personæ progressu et subsistentia lætari et gloriari possit? Neque « ad imitandum Patrem, » ut ibidem addit, id tribuere Spiritui vel potuit vel debuit Filius; perfecte imitatur Patrem Filius, licet non generet et ipse Filium, et pari gloria fruitur Spiritus, licet nec producat nec generet; æquales sunt tres hypostases, licet una sit absque principio, altera de principio principium, tertia terminus divinarum processionum. Neque *consubstantialitas per se* spectata nunquam flagitat, ut et tertiæ personæ principii ratio asseratur.

20. Verum hac in re sedulo notanda sunt quæ varie a diversis proferuntur. Joan. Beccus disputans, *De una Eccl.* c. 51 (*G. O. I.*, 184-186) contra Phurnan (vide cap. 8 Photii not. 2.) et cæteri Græci τῆς ἐνωσιως tenent, ex immanente origine ad consubstantialitatem, sed non vice versa ex consubstantialitate duarum personarum ad unius ab altera originem concludi posse. « Tres Divinitatis personæ, ait Beccus (l. c.) communiter inter se participant eandem naturam eandemque Divinitatem, et quod insitum est uni propter eandem cum reliquis naturam, erit et duobus aliis. Et si Spiritus esset ex Filio propter Filii cum Patre consubstantialitatem, esset quoque et Filius ex Spiritu propter Spiritus eandem cum Patre naturam; vel potius hæc tria unum esset ex alio ἡ μᾶλλον ἐξ ἀλλήλων ἂν ἦσαν τὰ τρία. At nunc sequitur quidem Filium esse Patri consubstantialem (ὁμοφυῆ), quia ex essentia est Patris, nec ideo cogitur Pater esse ex Filio, quia eandem naturam habet Pater cum Filio. [507] Si quid enim ex Patre veluti Filius, id et Patri consubstantiale est, quia illud ex essentia Patris est, non vero si quid consubstantiale est cum aliquo, hoc veluti et ex Patre ejusdem essentiæ est. Sic igitur et Spiritus *consubstantialis est Filio; quia ex essentia est Filii; at non quia consubstantialis Filio, ideo et ex Filio.* Namque si id esset, asset et ex Spiritu Filius, siquidem ea quæ ejusdem essentiæ sunt, inter se convertuntur (1). » Similiter et alii catholici Græci decernunt (2). Nulli sane controversiæ id potest esse obnoxium, consubstantialem ideo unam personam esse alteri, quia illam inter et hanc originis nexus intercedat et Patrum doctrina omnino plana est, ὁμοούσιον τὸν Υἱὸν τῷ Πατρὶ εἶναι, ὅτι ἐξ αὐτοῦ ἢ ἐξ οὐσίας αὐτοῦ ἐστίν. Id ostendunt testimo-

(1) Εἰ τι γὰρ ἐκ τοῦ Πατρὸς, ὡς ὁ Υἱὸς τοῦτο καὶ ὁμοούσιον τῷ Πατρὶ διὰ τὸ ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Πατρὸς εἶναι αὐτό· οὐ μὴν εἴ τι καὶ ὁμοούσιόν τι, τοῦτο καὶ ὡς ἐκ Πατρὸς τοῦ ὁμοοῦσιου ἐστίν· καὶ τὸ Πνεῦμα γόνυ ὁμοούσιον τῷ Υἱῷ, ἀλλ' ὅτι ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Υἱοῦ· οὐ μὴν διότι ὁμοούσιον τῷ Υἱῷ, διὰ τοῦτο καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ· ἢ γὰρ ἂν ἦν καὶ ἐκ Πνεύματος ὁ Υἱὸς, εἴπερ ἀντιστρέφει τὸ πρὸς ἀλλήλα αὐτῶν ὁμοούσιον.

(2) Cf. Allat. *Vind. syn. Eph.* c. 45, p. 219 seq. Georg. Metochit. *contra Manuel. Cretens.* c. 5. (*G. O. II.*, p. 972 seq.)

(3) Beccus (*Epigr.* xi; *G. O. II.*, p. 619): Εἰ γὰρ κατὰ ἄλλον τινὰ λόγον ὁμοουσιότητος, ὁποῖός ἐστιν

nia Cyrilli Alex. in Joan. xvi, 15; *Dial. de Trin.* p. 405, 408, aliaque a Jo. Becco, *epigr.* xi, (*G. O. II.*, 619 seq.) et Leone Allatio (*Vind. syn. Ephes.* c. 36, p. 172 seq., c. 46, p. 225 seq.) collecta. Nota est illa ratiocinatio theologica: Filio consubstantialis est Spiritus, si est ex ejus essentia. Verum posterius assertum non eodem modo conceditur. Consubstantialitas quidem *per se et ex ipsius rei vocis* nullum dicit respectum ad habitudines originis, ex notione sua non exposcit, ut nonnisi de iis prædicetur, inter quos nexus principii et principii intercedat, cum etiam *fratres* sint ac dicantur inter se consubstantiales; attamen si *de divinx Trinitatis personis* consubstantialitas prædicatur, negari prorsus non potest, eam cum originis notione cohærere et a [308] posteriori illationem habitudinis ad originem spectantis ex homousia fieri posse, non pro insita vocabuli ipsius vi, sed pro ratione ac natura Trinitatis juxta principia theologica omnino certa. Quo ista Ratramni pertinere videntur (*l. II.*, c. 3 p. 252): « Monstratum igitur, ab eo (Filio) procedere Spiritum, cujus est naturæ sea substantiæ, *neque enim potest ejusdem naturæ seu substantiæ, cujus est Filius, esse (ὁμοούσιον τῷ Υἱῷ εἶναι), nisi procedat ab illo.* » Qui hanc posteriorem illationem non admittunt, illud maxime verentur, ut ex Becco videre licet, ne et Spiritui sancto προβολῆ ascribatur neve ἐξ ἀλλήλων tres personæ ita existimentur, ut quælibet persona alterius habeatur principium et reciproca productio statuatur. Sed non advertunt minime agi de mutua productione, quæ absurdum includit, sed de habitudine ac nexu originis, quo una persona alterius, quæ ei consubstantialis dicitur, vel principium est vel ab ea principia. Manuel Calecas, Bessarion et Demetrius Cydonius *duplicem* statuunt consubstantialitatem jam a Becco (3) insinuatam, docentque primum ejus genus de iis prædicari, quæ eandem habent naturam, etsi unam ab alio prognatum non fuerit, ut Petrus et Paulus; alterum vero genus unum cum altero ita copulære, ut per ipsum aut ex ipso naturaliter existens ac substantive (Allat. *Vind. syn. Eph.* c. 46, p. 227); hoc posterius genus proprie illud nomen sibi mereri, et solum locum habere in divinis, ut Calecas (*lib. II.*, p. 407) exponit (4). Sed necessarium non videntur, duplex [309] consubstantialitatis genus discernere, verum solummodo distinguere inter nativam vocis significationem et eam, quæ ex subjecto attributio-

ὁ περὶ δύο τινῶν ὁμοουσιῶν λεγόμενος, ἐν οἷς οὐκ ἐστὶ διὰ τοῦ ἑτέρου τὸ ἕτερον, ἦν τὸ Πνεῦμα ἴδιον τοῦ Υἱοῦ, καὶ ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Υἱοῦ, ἦν ἂν καὶ ὁ Υἱὸς ἴδιος τοῦ Πνεύματος καὶ ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Πνεύματος, διὰ τὸ ἀντιστρέφον τῆς τοιαύτης ὁμοουσιότητος, ὅπερ οὕτως ἐρρήθη παρὰ τινος τῶν ἁγίων οὕτως ῥηθήσεται ποτε . . . ἢ δὲ τοιαύτη ὁμοουσιότης οὐδὲ κυρίως ὁμοουσιότης; x. τ. λ.

(4) Quæ Petavius, *De Trin.* vii, c. 4, n. 11, 12, de Basilii et Cyrilli textibus hic adduci solitis disserit, ea non immerito a cordatis Theologis tanquam non satis accurata expositio traducuntur; neque Allatio locis cit. debita semper ἀκρίβεια præsto fuit.

nis eidem accedit. Theologi formalem consubstantialitatis rationem in essentiae unitate reponunt, causam materialem in hypostaseon pluralitate, efficientem vero in habitudine principii et principiiati. Nec eorum ratiocinatio spernenda, qua ita concludunt: Quod si inter divinas personas consubstantialitas praedicatur, ea inde oritur, quod nexus originis inter eas intercedit; proinde si Filius et Spiritus inter se consubstantiales dicuntur, ratio ex originis nexu ita repetenda, ut unus ad alterum ut ad principium referatur. Cum vero, quominus Filii dicamus principium Spiritum sanctum ordo Trinitatis prohibeat, Filium Spiritus sancti principium habeamus oportet (Cf. Bessarion. *Or. dogm.* c. 6; Hard. IX, 353-356).

21. Ex dictis judicari potest de iis, quae Hugo Etherianus (l. II, c. 20, p. 1235) contra illud assertum non eodem pacto Spiritum consubstantialem dici Filio, quo consubstantialis dicitur Patri, in medium profert. « At vero, ait, mihi videtur non recte dici consubstantiale praedicari aequivoce de tribus personis. Inconvenientia enim sequuntur et impossibilia quamvis plurima. Nam si Spiritus consubstantialis est Patri, eo quod ex ipso, procedere substantiale est Spiritui. Etenim si Socrates Platoni consubstantialis, quia rationalis est, ambobus rationale substantialiter inesse contingit; at vero procedere neque Patri neque Filio substantiale est; igitur non sunt ejusdem naturae cum Patre Filius atque Spiritus. Quod si verum constet, non sunt unus Deus, quoniam consubstantiale non aequaliter et univoce de tribus praedicatur personis. Quod quidem et Photio [310] (cap. 53) videtur dicenti: « Consusubstantiale quidem omnino ad utrumque vocibus, et non significatione, reddimus (5), » sed non bene. Nam substantialia (l. consubstantialia) ejusdem sunt substantiae atque naturae; quae vero ejusdem substantiae atque naturae sunt, eandem rationem substantiae suscipiunt; quare (ed. quarum) omnia consubstantialia eandem substantiae suscipiunt rationem. Quo fit, ut consubstantiale de omnibus consubstantialibus similiter et eodem modo enuntietur. Sane sicut specialissima species de suis individuis praedicatur: sic utique Deus et substantia de tribus dicitur personis, et quemadmodum omnia, quae specie participant, ejusdem naturae censentur, ac consubstantialia: sic utique Pater, Filius atque Spiritus sanctus aequaliter ejusdem naturae dicuntur atque consubstantiales secundum substantiae nomen, et non aequivoce. Ergo secundum quem modum dicitur Spiritus consubstantialis Patri, secundum eundem et Filio consubstantialis est; et sicut Filius consubstantialis est Spiritui, ita Spiritus Filio et Patri. Nullam enim possident differentiam in eo, quod consubstantiales; quare non quia procedit, consubstantialis est

A Patri Spiritus. Amplius: Quoniam consubstantialis est Spiritus Patri, non differt a Patre; ergo quoniam procedit, non est, ei consubstantialis. At enimvero quamvis detur, consubstantialitatem praecise per se spectatam non dicere nexum originis, et cum una essentia sit in tribus personis, quoad suam quidditatem, eam non aequivoce de iisdem praedicari: attamen ratio ob quam habetur distingui plane potest in singulis, et immerito prorsus negatur, illam cum habitudine principii et principiiati connecti et ex hac ad illam conclusionem [311] fieri posse, quae tamen in Patrum scriptis saepenumero occurrit (§ 20). Confundit Etherianus causam formalem cum efficiente. In exemplo Socratis et Platonis, quod affert, prior habetur; sed in propositione illa: Spiritum esse Patri consubstantialem $\delta\iota\alpha\ \tau\acute{o}\ \epsilon\zeta\ \alpha\upsilon\tau\acute{o}\upsilon\ \epsilon\iota\upsilon\alpha\iota$, causa efficiens. Ex immanente enim origine fit, ut Filius ac Spiritus eandem habeant cum Patre essentiam, adeoque sicut ei consubstantiales. Procedere vero Spiritui substantiale esse, nequit plane deduci, nisi in processione formalis ratio consubstantialis reponatur, quod sane falsum est. Jam satis monuimus non semper solida et accurata esse, quae nobilis iste theologus copiose disserit, licet in plurimis felici Marte dimicasse videatur. Hic Photio contradicendi ardore correptus justo longius processisse dicendus est.

22. Quærit Photius, cap. 39, utrum magis causam esse censeant Latini, Patremne an Filium. Si Patrem, honor ille Filio præparatus spurius et magis opprobrium erit ipsi; si vero Filium, gravioris id temeritatis est. Neque enim sufficere ipsis censuerint ad impietatis, quam intendunt, excessum Filio paternam causalitatem ascribere eamque dividere, nisi et potiores partes auferant et loco Patris Filium Spiritui principium statuunt. Verum neque his premuntur Latini, qui toties inculcant, aequaliter et pari modo Patrem et Filium esse principium, et solum eatenus Patrem primas partes habere, quatenus est ipse prima causa, a qua et Filius ipse est, neque vero inde injuriam fieri Filio, si nihil eum lædit, quod non sine causa nec innascibilis est. Neque honor Filio datus spurius et ab extrinseco adjectus censi potest; imo necessarius, ex interna profectus necessitate, ex ipsis divinarum personarum relationibus deductus est, ut Catholicorum pro hoc dogmate universa argumenta monstrant. Nonne quod Filius solus de solo Patre, magna ejus prerogativa est, quae hunc omnino exposcit honorem? (Cf. art. præced. § 6.)

[312] 23. « Majorem dicere, etsi non natura (apage; consubstantialis enim est Trinitas), verum ratione causæ, genito genitori, docet quidem nos Domini vox idque tradit exinde initiatus sacer Patrum nostrorum chorus; causæ autem ratione Filium Spiritu majorem neque ex divinis Eloquiis audro

(5) Cap. 91 expresse docet Photius: « Spiritus Patri consubstantialis, quia ex ipso procedit; sed non ex eo procedit quia consubstantialis. » Priore

propositionem negat Hugo, sed immerito; alter potius neganda erat.

est neque huc usque pius sensus id cogitare depre-
henderebatur. Ita Photius cap. 41. Negat Filium
μείζονα τοῦ Πνεύματος dici, quemadmodum Pater
major Filio dicitur, ratione videlicet principii. At-
qui tum Beccus (*Or. de una Eccl.* 1, 27, 63, 67 in
Camat. Animadv. et Epigr. xiii; *G. O.* I, 137,
206, 219; II, 383, 630), tum Constantin. Meliteniota
(*G. O.* II, 748); Georgius Metochita (*Contra Man.
Cret.* c. 7; ib. II, 983); Manuel Calecas lib. III,
p. 438), Georgius Trapezuntius (*nd. Jo. Cubocl.*
c. 22; *G. O.* I, 517); Joan. Plusiadenus sive Joseph.
Methonensis (6) vel quisquis est auctor *Dialogi pro
concilio Florentino G. O.* I, 628, 629), tum Leo
Allatius (*Enchir.* c. 23, p. ρλς' seq. *Vindic. syn.*
Eph. c. 66, p. 481) aliique permulti diserta addu-
cunt Athanasii verba orat. 1, *contra Arianos*, n. 50:
Τοῖς δὲ μαθηταῖς τὴν θεότητα καὶ τὴν μεγαλειότητα
δεικνύς ἑαυτοῦ, οὐκέτι ἐλάττωτα ἑαυτὸν τοῦ Πνεύμα-
τος, ἀλλὰ μείζονα καὶ Ἰσον ὄντα σημαίνων ἰδίῳ μὲν
τὸ Πνεῦμα καὶ λέγει· « Λάθετε Πνεῦμα ἅγιον, καί·
Ἐγὼ ἀποστελεῶ· κάκιστος ἐμὲ δοξάσει καὶ ὅσα ἂν
ἀκούσῃ, λαλήσει. » Quod e Patrum more ita recte
exponit præfata *Disceptatio pro conc. Flor.* sub no-
mine Plusiadeni vulgata: Ἰσον μὲν κατὰ τὸ ὁμοού-
σιον· οὐδὲν γὰρ τῶν τριῶν προσώπων μείζον καὶ
ἐλάττον τῆ οὐσίᾳ καὶ τῆ θεότητι, ἀλλ' ἄκρα ἰσότης·
μείζονα δὲ, ὅτι ἀπ' ἐκείνου τὸ εἶναι ἔχει. Quodsi
Montfaucon. in sua editione (I, p. 454) μείζονα
illud omisit, disceptari adhuc potest, utrum merito
an injuria fecerit. Sane præterquam quod ille
non nisi unius codicis Seguiet. et *Catenæ* mss. au-
ctoritate [313] in sua lectione innititur, priores edi-
tiones vocem ab illo egregio alioquin eruditissimo
quoque viro expunctam retinent, et citati auctores
græci (7) non facile contra suorum temporum ad-
versarios ea lectione usi fuissent, sufficienti aucto-
ritate destituti; et illud perpendendum est, quod et
ipse Andronicus Canaterus Latinis insensus (apud
Beccum, *G. O.* II, 382) non aliter legisse videatur
et quod contextus huic lectioni omnino faveat. Me-
lius enim et fortius τῷ ἐλάττωι opponitur τὸ μείζον
καὶ Ἰσον, quam τὸ Ἰσον solum; et melius ostendi-
tur Filii dignitas qui Spiritum ipsum largiens
exhibetur; præterea phrasit ἐλάττων, vel μείζων
καὶ Ἰσος Patribus familiaris est, præsertim cum de
Filio loquuntur, qui dicitur ipsis minor Patre (*Joan.*
xiv, 28) respectu generationis et æqualis respectu
communis naturæ (*Joan.* x, 20); illud ipse Atha-
nasius declarat: Μείζονα ἑαυτοῦ τὸν Πατέρα ὁ Κύ-
ριος εἶπεν, οὐ μεγέθει τινὶ οὐδὲ χρόνῳ, ἀλλὰ διὰ τὴν
ἄξιοῦ τοῦ Πατρὸς γέννησιν. Sic et Spiritus cohæ-

renter minor Filio et simul æqualis eidem prædi-
catur, ut Georgius Metochita (l. c. p. 985) edisse-
rit. Quo pertinet et codicis Basileensis scholion ad
marginem hujus loci positum: Ὅρα ὁ Υἱὸς Ἰσος
καὶ μείζων τοῦ Πνεύματος, Ἰσος μὲν κατὰ τὴν θεό-
τητα, μείζων δὲ διὰ τὴν αἰτίαν. Utramque, μείζονα
et Ἰσον, legendum esse suadent et Bibliorum testi-
monia adjecta, quibus se missurum Spiritum, imo
se dare docet Christus. Hæc demum congruunt
plane Athanasii doctrinæ. Qui enim statuit eundem
ordinem, quem habet Filius ad Patrem, habere
Spiritum ad Filium art. 2, § 2, nota 5), is mani-
feste non negabit Spiritu Filium eadem causæ ra-
tione majorem, qua Pater Filio major dicitur, præ-
sertim cum ordo (τάξις) in divinis ex principii et
principiati habitudinibus repetatur (vide supra
§ 6 seq.).

[344] 24. Verum detur Photianis, ex hoc
testimonio utpote unico vel non satis certè rem-
non confici, id parum eos juvabit. Eiamsi enim
non explicite diceretur Filium major Spiritu, æqui-
pollentia tamen verba tum Athanasii tum aliorum
Patrum præsto sunt. Athanas. *De incarn.* n. 9, Fi-
lium vocat πηγὴν τοῦ Πνεύματος; sed πηγῆς nomen
apud Græcos Theologos τὴν αἰτίαν omnino signifi-
cat (Cf. Petav. *de Trih.* vii, 4). Eadem voce uti-
tur Gregorius Theologus, dum Patrem ὀφθαλμῶν
appellat, Filium πηγὴν, Spiritum ποταμὸν, ac Spi-
ritum exhibet ut fluvium e fonte profluentem (orat.
37, de *Spiritu sancto*, p. 611, ed. Bill. Cf. art. 2,
§ 6, nota 6; Constant. Meliten. *Orat.* c. 29; Beccum,
Epigr. ix; *G. O.* II, 706, 707, 607 seq.) Et Pho-
tiani fere ubique iuculantur: Μόνος πηγὴ ὁ Πατὴρ!
Re ipsa quandoque Pater unus Deitatis fons appel-
latur, quia est veluti prima radix, causa non ex
causa, principium non de principio, ex quo omnia.
Eodem modo ita dicitur, ut advertit Gregorius Cpl.
patriarcha contra Marcum Ephesium (8), quo quis
protoparentem Adamum diceret solum patrem hu-
manitatis, qui certe alios homines a paternitate
excludere non vult, sed principaliter ei illam vin-
dicat, a quo totum genus propagatum est, a quo
reliqui genitores id habent, ut patres esse queant.
Hinc nihilominus doctores Græci, ut vidimus, et Fi-
lium vocant fontem relate ad Spiritum sanctum.
Unde Isaias Cyprinus, in epist. ad Nicol. Scelengiam:
« Dicis porro solum fontem supersubstantialis dei-
tatis esse Patrem. Et nos id quoque fatemur, et te
multo aptius, et ut magis theologos addocet; [315]
sed fatemur præterea Filium fontem Spiritus san-
cti, magnum Athanasium et Gregorium Theolo-

(6) V. Allat. *De cons.* l. III, p. 955. Le Quien.,
Or. chr. II, p. 252.

(7) His adde Nicetam Thess. *Dial.* II, (cod. Vat.
1115 f. 9) et Greg. Cpl. *Apol.* c. Marci Eph. *Confess.*
(cod. Mon. 27 f. 133 b.)

(8) Cod. Mon. 27 f. 120 b. Τὸ μόνον πηγὴν εἶναι
τὸν Πατέρα τῆς ὑπερουσίῳ θεότητος οὐκ ἐκβάλλει
τὸν Υἱὸν τοῦ εἶναι πηγὴν τοῦ ἁγίου Πνεύματος·

ε Πάντα γὰρ ὅσα ἔχει ὁ Υἱὸς, ἐκ τοῦ Πατρὸς ἔχει,
ὡς αὐτὸς φησὶ . . . Ὡσπερ ἂν εἰ τις καὶ τὴν Ἀδάμ
μόνον Πατέρα τῆς ἀνθρωπότητος λέγων πάντων ἂν
λέγει τῶν ἀνθρώπων Πατέρα, ὅπερ οὐκ ἂν εἴποι
Πατέρα πάντων ἀνθρώπων, οὐ μὴν καὶ τινῶν τούτους
λέγεσθαι Πατέρας κωλύσει, οὓς οὐκ ἴδεν οὐκ ἔπα-
αιδας ὄντας.

gum et Joannem Chrysostomum (*Orat. de incarn. A Dom.*) sequentes (9).) Rursum Gregorius Nazianzenus Patrem *ἀναρχον*, Filium *ἀρχὴν* vocat, Spiritum vero τὸ μετὰ τῆς ἀρχῆς, et quidem dum divinarum personarum notas describit sine ordine ad creaturas (*Orat.* 32, ed. Bill. 42, Clem.) «Ecce, ait allato hoc testimonio Hugo Eutherianus (lib. II, c. 3, p. 1216, 1217), ecce absolute sanctus iste vir *Filium* vocat *principium*, et ab ipso Spiritum sanctum numerat, quia principium Spiritus immediate Filius est. Creaturarum quippe omnium æqualiter tres personæ principium existunt; ex quo patet, quod Spiritus sancti principium Filius est. Verumtamen ad Patrem et quæ Filii et quæ Spiritus sunt, referuntur, qui solus sine initio et sine causa est, Filius autem ex Patre genitus principium est Spiritus sancti. Quod syllogismo, qui supponitur, demonstrari potest: Quidquid est in sancta Trinitate principium, alicujus in ea principium existit; alioquin solum pro nihilo Filium sanctus vir principium nominasset, cum omnium conditorum tres personæ pariter censeantur principium. At vero Filius est in sancta Trinitate principium; Filius igitur alicujus est in ea principium; sed non est Patris principium Filius; necesse igitur ut Spiritus sancti principium existat.» Eodem præclaro testimonio et alii theologi utuntur (10). Demum æquipollentia omnino verba sunt Gregorii Nysseni, qui statuit *ratione causæ præintelligi Spiritu Filium I. 1, contra Eunom.* p. 164): «Quemadmodum enim Patri [316] conjungitur Filius, et ex ipso esse habens secundum existentiam tamen ei non est posterior: ita rursus et *Unigenito* adhæret Spiritus sanctus, *præintellecto tantum secundum causam rationem* præ hypostasi Spiritus. Temporis autem extensiones et intervalla in vita, quæ est ante sæcula, locum non

habent, adeo et ratione causæ ablata nulla re a se ipsa Trinitas dissident (11). Hinc sicut Pater præintelligitur Filio secundum rationem τῆς αἰτίας, ita eadem ratione Filius præintelligitur Spiritui. Quibus nihil sane luculentius ad Photii refutandam instantiam (12).

25. Pergit Photius (cap. 42): «Si principium est Spiritus Filii, quomodo non invenitur in superprincipalis et superessentiali Trinitate secundum principium succrescens, idque principiatum, et non solum in primi principii opprobrium confectum, verum etiam contra eum ipsum, circa quem honor ille figuratur? Quod enim neque sibi neque alteri ullam utilitatem exhibeat, imo vero ne ansam quidem occasionemve ejus afferendæ undequaque inveniat, nonne id Filium injuria affectum manifestat et honoris nomine atrociorē adhuc injuriā reddit? Nam cum Spiritus ex Patre ab æternæ processionem abundanter possidet, cujus alterius productionis vel substantiationis suppeditator et largitor principium ab illis effectum apparebit? Porro hic rursus [317] duæ processiones supponuntur, rursus ea quæ ad capp. 7 et 34 dicta sunt (§§ 4, 14, 22) recurrat animadvertenda. Imo vero cum et Pater et Filius præintelligantur præ Spiritu (§ 24), cum divina essentia jam communicata intelligatur Filio, priusquam Spiritui communicata percipiatur; divina autem essentia simplex et indivisibilis sit: fieri non potest, ut Filius, si perfecte et vere eam possidet, a spiratione excludatur vel ut honor ei debitus retineatur, si nihil in spirationem ipse influat. Joan. Argyropulus (13) hoc nobilissimum argumentum egregie evoluit.

26. «Sed quomodo non in duos ab ipsis dividetur Spiritus? Unum quidem ex Patre ut vero ac primario principio prodeuntem (absque principio

Spiritum, cum jam intelligatur subsistere, proprietate ad Filium, scil. paternitate (ἤδη νοούμενος ὀφειστικῶς ἐπὶ πρὸς τὸν Υἱὸν ἰδιότητι, ἐπὶ πατρότητι): pari modo et Filius prius intelligitur quam Spiritus... quod generari prius sit ipsa natura quam produci, c. 6, p. 408: Προεπινοηθήσεται γὰρ πατρότης τῆς ἐν Πατρὶ... προβολῆς οὐκοῦν καὶ ὁ Υἱὸς, 30' ὁ Πατὴρ ὡς προβολεὺς προάγει τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, τὴν αὐτὴν ἔχων παρὰ τοῦ Πατρὸς διὰ γεννητικῶς δυνάμει, τὴν προβλητικὴν δηλαδὴ, συνεπινοηθήσεται τῷ Πατρὶ πρὸς τὴν τοῦ Πνεύματος πρόδον μίαν οὖσαν ἐκ Πατρὸς δι: Υἱοῦ μίᾳ δηλαδὴ δυνάμει καὶ ἀρχῇ κ. τ. λ. Deinde exponit, neque ex solo Patre neque ex solo Filio esse posse Spiritum; non ex solo Patre, ne Filius illi reputaretur dissimilis, tanquam qui easdem atque Patris perfectiones non possideret, propterea neque consubstantialis (οὐδὲ γὰρ ἐκ μόνου Πατρὸς, ἵνα μὴ νομιζοῦτο ὁ Υἱὸς ἀπὸ ἀνόμοιος, μὴ τὰς αὐτὰς ἔχων τελειότητος τῷ Πατρὶ, καὶ διὰ τοῦτο μὴ ὁμοούσιος) quod conformissimum est Arianæ hæresi, quæ Filium a divina Patris natura removebat; non ex solo Filio, ne iterum Filius ἀρχὴ ἀναρχος; reputaretur indeque rursus a paterna essentia esset alienus; præterea ne et nepos Patris haberetur Spiritus sanctus et filius item Filio Dei; tertio ne quid Filio inesse veluti productivam facultatem (ὡς παρακτικὴν δυνάμει) Spiritus sancti opinaremur, quod non esset idem numero in Deo et Patre (ib. p. 409).

(9) *G. O. I.* 397: Ἀγείς δὲ, ὅτι μόνῃ πηγῇ τῆς ὑπερουσίου θεότητος ὁ Πατὴρ, καὶ ἡμεῖς ὁμολογοῦμεν καλλίον σου καὶ θεολογιαύτερον, ὁμολογοῦμεν δὲ καὶ τὸν Υἱὸν πηγὴν τοῦ ἁγίου Πνεύματος, τῷ μεγάλῳ Ἀθανασίῳ καὶ Γρηγορίῳ τῷ Θεολόγῳ καὶ Ἰωάννῳ τῷ Χρυσοστόμῳ ἐπόμενοι.

(10) Cf. Anir. Rhod. sess. 6, Flor. Bessarion. *Apol. pro Becci Epigr. contra Palam.* ap. Arcud. *Opusc. th.* p. 12.

(11) Ὡς γὰρ συνάπτεται τῷ Πατρὶ ὁ Υἱὸς καὶ τὸ ἰξ αὐτοῦ εἶναι ἔχων, οὐχ ὑστερίζει κατὰ τὴν ὑπερξίν, οὕτω καὶ τοῦ μονογενοῦς ἔχεται τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ἐπινοῶν μόνῃ κατὰ τὸν τῆς αἰτίας λόγον προθεωρουμένου τῆς τοῦ Πνεύματος ὑποστάσεως: αἱ δὲ χρονικαὶ παρατάσεις χώραν οὐκ ἔχουσι ἐπὶ τῆς προαιωνίου ζωῆς: ὥστε τοῦ λόγου τῆς αἰτίας ὑπεξηρημένου ἐν μηδενὶ τὴν ἁγίαν Τριάδα πρὸς αὐτὴν ασυμφώνως ἔχειν.

(12) Cf. Beccum, *De una. Eccl.* c. 25, 26 in *Camal. et Epigr.* I, (*G. O. I.* 126-133; II, 351, 352, 524). Constant. Meliteniot. (*G. O. II.* 754); Gregor. Cpl. ad imp. Trapez. c. 5, 20. (*G. O. I.* 427, 428, 464); Bessar. ep. ad Alex. Lasc. (*Hard. IX.* 1065). Allat. *Vind. syn. Eph.* c. 41, p. 205; Petav. *De Trin.* VII, 3, 5.

(13) *De proc. Spirit. sancti.* c. 4; *G. O. I.* 403, 406: Quemadmodum Pater prius intelligitur quam προβολεὺς, non secundum æternitatem..., sed secundum facultatem et productionem (κατὰ τὸ δύνασθαι καὶ προάγειν); prius enim Filium producit quam

enim est), alterum [318] vero ex secundo et principio (neque enim est absque principio) spiritum admittere debent) (cap. 43). Eadem ratione apud Beccum (*de proc. Spirit.* c. 6; *G. O.* I, 288 seq.) hæc dubitatio proponitur: Si Spiritus sanctus per Filium procedit, quomodo non sunt duæ existentia (ὁπαρξαις) Spiritus, altera ex Patre, altera ex Filio? Cui respondet ille id potissimum urgens, neque in rebus inferioribus et sensui subjectis, in quibus duo effectus conspiciuntur ex prima causa provenientes, quorum unus per alium est, duas ὁπαρξαις dici posse illius, quod est tertium ordine et non continentur (προσεχωῶς) ex prima causa subsistit. «Dicite nobis, ait Beccus, an duæ solaris luminis existentia sunt, una ex disco, altera per radium? Palam facite nobis, an duæ existentia unius sunt fluvii, una ex oculo, altera ex fonte? (Alludit ad imagines Patrum art. 2, § 6.) Quod si in similibus sensui subjectis et naturæ creatæ finibus terminatis non possumus dicere duas esse unius rei existentias, quæ per effectum una secum emanantem ex prima causa existentiam possidet, quomodo de iis, de quibus naturæ ratio nuntat, similia et quæcumque illa sint, dubitatis? Alia non minus evidens responsio ex Hugone Etheriano peti potest (l. II, p. 1255 F.) ita scribente: «Cæterum si ideo, quia ex duobus procedit, *dividuum* sit Spiritus, *Patrem* dicat quis eodem modo *dividuum* fore, cum ex se Filium generet emittatque Spiritum. Quomodo enim ex indivisibili duo quasi diversa Filius quidem per generationem, Spiritus vero per processionem progrediantur? Fallacia pro certo id est, cum ex *relativis compositio fieri putatur.*» Audiatur et Georgius Metochita Maximi Planudæ refellens argumentum (*G. O.* II, 939, 940): «Sicut enim Pater neque dividuus est neque compositus, quod generet Filium et Spiritum producat, licet aliud atque aliud generare et producere consideretur; ex ambobus item egressus idem est et unus, quod istæ partes non sunt, sed proprietates; neque secundum [319] aliquam recisionem utriusque progressus cognoscitur: pari ratione neque Spiritus dividuus est neque compositus, quod ex Patre et Filio, ex simplicibus est, nempe ex simplice per simplicem simplex, et ex individuis individuum, et ejusdem naturæ cum iis, qui ejusdem naturæ cum ipso sunt.» Et rursus (ib. 947, 948): «Si Pater inginitus cum sit, genitor est et productor, hoc quidem Spiritus, illo Filii, et Filii qui-

A dem genitor est, non productor, Spiritus veroproductor, et non genitor, alius atque alius a se ipso Pater erit, indeque etiam compositus. Et nihilominus Spiritus ex utroque progressus (πρόδος) unus idemque est, sed facultas generandi et producendi Patris alia et alla. Sed quemadmodum propterea Pater nullo modo in partes scinditur neque compositioni subjicitur (οὐ μεριστὸς ἐντεῦθεν, οὐ μὴν σύνθετος), quia illa Deitatis partes minime sunt, et consequenter neque *compositio*; simplex enim supra omnem simplicitatem Deitas est et supra omnem divisionem Indivisa (ἀπλή γὰρ ἡ θεότης ὑπὲρ πᾶσαν ἀπλότητα, καὶ ἀμερής ὑπὲρ πᾶσαν ἀμέρεια), sed proprietates circa ipsam consideratæ (ἰδιότητες περὶ αὐτὴν θεωρούμεναι): pari modo neque qui ex duobus est progressus Spiritus a sua ipsius identitate eum exterminat aut compositum constituit (ἐξ ἴσθησιν αὐτὸ τῆς ταυτότητος αὐτοῦ ἢ σύνθετον παραστάναι), sed ex Patre est et ex Filio, ex Patre nempe per Filium, simplex ex simplicibus, ex simplici scilicet per simplex, ut divinorum Patrum sententia est.) Qua dexteritate Metochita argumentum ab Hugone indicatum hic evoluit, eadem Patrum comparationibus egregie utitur (p. 957, 948, 949). Nec minus strenue Bessarion eandem Planudæ ratiocinationem evertit, quam haud immerito velut materialia ac crassiora duntaxat sapientium et carnalibus inbærentium esse posse statuit (14). Quæ cum ita sint, inane prorsus est figmentum, [320] quod Photius inde deducit, loco fraternitatis quaternitatem christianis fore colendam, si Latinorum doctrina obtineret.

27. Quæ cap. 44 sequuntur, in Trinitate fore principium imperfectum, inutile, mancum, ex perfecto et imperfecto compositum, Filium scilicet, partim ex iis quæ nunc diximus (§ 26), partim ex ante dictis (art. 3, § 4; art. 4, § 4, 14) facile refutari possunt. Ad rem Hugo Etherianus (l. c.): «Ast indubitato, inquit, (Filius) quidem *totus causa* et *totus ex causa* est, cum individuus sit et incorporeus. Quoniam vero *causa et causativum compositionem non inducunt*, manifestum. Ecce namque Filius et Spiritus principium et causa cum Patre sunt conditrix universitatis, ex Patre quidem causa Filio et sancto Spiritu secundum aliam et aliam speciem, in quo magis quam aliquo alio compositio (*ed. composito*) appareat, existentibus; quippe creaturarum alteruter (uterque) causa dicitur, ut efficiens conditrix scilicet, secundum quam

(14) Bessar. c. *Planud.* (ap. Arcud. et in cod. Mon. 27 f. 80 b. 73 a.) Εἰρηται, ὅτι ἡ μονὰς καὶ θεὸς εἰς ὁ πατὴρ καὶ ὁ υἱὸς καὶ τὸ πνεῦμα προάγουσι καὶ διὰ τοῦτο οὐ δύναται καὶ ταῦτὸν αὐτοῦ εἶναι τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον· ἀλλ' ἀνάγκη μᾶλλον εἶναι ταῦτὸν αὐτῶ· διὰ τοῦτο προΐναται ἐκ τούτων ὡς ἐκ μονάδος· τὸ γὰρ ἕτερον αὐτοῦ καὶ σύνθετον ὑπολαμβάνει τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον διὰ τὸ ἄλλο μὲν δεῖν εἶναι τὸ ἐκ πατρὸς, ἄλλο δὲ τὸ ἐξ υἱοῦ, τῶν πάντων σωματικῶν ἔστιν ἐννοεῖν καὶ λίαν ὀλικῶς τε καὶ σαρκικῶς τὰ ἐξείσα νοούντων· οὐ γὰρ οὕτως ἡ

τοῦ πατρὸς ἐνέργεια τῆς τοῦ υἱοῦ ἀπεσοχίνισται, ὡς ἡ ἐμὴ τῆς σῆς, οὐδ' οὕτως ἄλλος καὶ ἄλλος εἶσιν, ὡς ἐγὼ καὶ σύ· τότε γὰρ ἂν μόνος εἶχε χύσαν ἢ ἐν τῷ ἀποτελέσματι σύνθεσις· εἰ γὰρ καὶ ἄλλος καὶ ἄλλος τοῖς προσώποις εἶσιν, ἀλλ' οὐδὲν ἦττον εἰς καὶ ὁ αὐτός εἰσι τῇ θεότητι καὶ εἰς ἀριθμῶ· ὡς εἶναι αὐτῶν καὶ λίαν τῷ ἀριθμῶ τὴν ἐνέργειαν· ὦν δὲ ἡ ἐνέργεια μία, πῶς οὐ καὶ τὸ ἐκ ταύτης ἐν ἂν ἀπλοῦν εἶη, καὶ πάντα ἀσύνητον καὶ ἐξ ἀνάγκης ταῦτὸν αὐτῶ;

speciem habitudinis nullo modo Spiritus vel Filius A ex Patre prodeunt; eorum enim quisque creator est, non creatura... Igitur si causa et causativum (causatum) secundum differentem habitudinem Spiritus Filio Spirituique competentia nullam in eisdem faciunt compositionem, manifestum, quod neque Filius ex eo quod similiter Patri Spiritus causa nuncupetur, compositionem habeat.) Hic sequens Photii argumentum (c. 45) quo arguit causarum dualitatem minime congruere unitati et simplicitati Spiritus sancti hancque illam excludere, pariter expediendum est; unum sane est principium, una virtus et actio spirativa eaque simplex, unus et simplex est huius actionis terminus. Ad id quod Meibomensis ait: «Quod ex duobus est, ei quod ex uno tantum, nunquam est æquale,» scite respondet B Hugo Etherianus (l. II, c. 12, p. 1226) argumentur ita retorquens: «Quod ex uno, ei quod ex nullo est, nunquam est æquale. At vero Filius ex uno solo, Patre scilicet, qui a nullo habet existentiam; inæquales sunt ergo Pater et Filius.» Sed «non sunt hæc in quantitatum proprietate, quia neque mensura neque quantitas in divinis est.

28. «Sed Filius suam servat proprietatem, filiationem, et Spiritus suam processionem ex Patre; et sicut Spiritus a Patre procedens nullam activam productionem vel generationem possidet, ita nec Filius a Patre genitus activa generatione vel emissionem prærogativam filiationis adulterat» (cap. 46). Sane proprietatem characteristicam tum Filius C tum Spiritus sanctus etiam in Latinorum doctrina conservant; verum quod hic nullius personæ sit principium, ille vero cum Patre sit principium Spiritus, id ad neutrius constitutiva pertinet. Nulla præterea in eo est contradictio, quod Filius sit principium simul et principiatum, quia non est ad idem seu ad eandem personam (15); respectu quidem [322] Patris est αἰτιατός, respectu Spiritus αἴτιος (16); habet ergo solum differentem relationem ad Patrem et ad Spiritum. Nulla denique in eo est filiationis adulteratio, quod Spiritus Filius spirat cum Patre; filiatio enim constituit eum in esse Filii et denotat ejus relationem ad Patrem tantum; neque Spiritus sancti filius Filius est, neque *quatenus Filius* ejus spirator. Nullum hoc detrimen-

tum infert filiationi, quod non qua Filius spirat Filius; neque enim filiatio ulterius se extendit, quam diximus. Hæc contra Nicetam Byzantium (17) notat Hugo Etherianus (l. I. c. 17, p. 1211), obscurus interdum, sed nunquam sale et acumine penitus destitutus. «Quærit, quæ exhereditatio ista, et Filii detrimentum, ut non in eo quod Filius Pater sit. Quod quidem quærendum non erat, sed multo minus inferendum, ut ex pluribus aliis videri potest; velut si Pater in eo quod factor filium factorem ostendat (omnia enim per ipsum facta sunt), necessarium sit, Filium Patrem esse ad ostendendum eum [323] in eo quod factor genitorem, nullum vero detrimentum circa divinam naturam inveniat: quæ fallacia, si de his quæ apud nos sunt, exemplum sumatur, apertissima est hoc modo: Si pater in eo quod desipit, filium demonstrat insipientem, nulla certo videtur necessitas fatui filii generationem inferre, ne fiat paternæ detrimentum fatuitatis. Puto in figura dictionis hujusmodi peccatum obvolvi, eo quod non idem eadem exponatur interpretatione. Etenim hujusce consecutio *substantialium* est, non *proprietas*; quod reclusis considerari potest latibulis, si omissa religione ad modicum divina mentem ad humani generis propagationem quis revocet. Nonne cujuslibet hominis filius, cum omnia, quæ patri substantialia sunt, habeat, eorum quæ talia non sunt, minimam interdum, portionem retinet? Si Patri *substantialiter* (id est tanquam substantialia) inneset Filii generatio emissioque Spiritus, ex necessitate Filius ipsum idem nactus foret, quin etiam et Spiritus sanctus, et hoc in infinitum; sed (neque) Pater in eo quod *substantia* generat aut Spiritum emittit, neque in eo quod *Deus* a Filio vel a Spiritu differt; unus enim et idem Deus hi tres sunt; sed in eo quidem quod Pater generat, a Filio differt; in eo autem quod emittit, a *Spiritu solo*. Qua de re manifestum, quod *penes substantialia* tantum talis locum habet consecutio. Nam indubitabile est personales sive hypostaticas proprietates *impermutable* esse et earum permutationem tantam confusionem et dispartitionem personarum facere, quibus solis circumscriptis omnibus aliis differentes eognoscuntur personæ; at causa et, ut ita dicam, causativum, et D mittere et mitti, et quam plures aliæ *hypostaticæ*

(15) Geor. Scholar. *Contra Marc. Ephes.* syllog. 1. (Cod. Mon. 27 f. 181 b. 182 a.) Ἀντιειμμένα μὲν οὖν εἶσι τὸ αἴτιον καὶ τὸ αἰτιατόν, καὶ ἐν τῷ γὰρ εἶναι ταῦτά φασι οἱ Λατῖνοι καὶ ἄμα· ἀλλ' οὐ πρὸς τὸ αὐτὸ καὶ ὡσαύτως· τὸ μὲν γὰρ ἔστι πρὸς τὸν Πατέρα, τὸ δὲ πρὸς τὸ Πνεῦμα· καὶ πρὸς μὲν τὸν Πατέρα γεννητός, πρὸς δὲ τὸ Πνεῦμα προδητικῶς οὕτω δὲ οὐδὲ ἀδύνατόν τι ἔπεται, οὐδὲ τὸ ἀξίωμα ἀναιρεῖται.

(16) Idem Scholarius paulo ante citata verba exemplo illustrat: Ἡ γὰρ πατρότης καὶ ἡ υἱότης, ἢ τὸ αἴτιον εἰ βούλει καὶ τὸ αἰτιατόν, ἦν ἐν τῷ Ἰσαάκ· ἀλλὰ διότι πρὸς ἄλλο καὶ ἄλλο τοῦτ' εἶχεν, θάτερον μὲν γὰρ πρὸς τὸν Ἀβραάμ, θάτερον δὲ πρὸς τὸν Ἰακώβ, μὴ ἦν ἡ τοῦ Ἰσαάκ ὑπόστασις, κ. τ. λ.

(17) Nicetæ argumentum apud Hugonem tale est: «Aut non ex causa existens habet Filius Spiritus

emissor esse aut ex causa exsistens, Patre scilicet. Atqui si non existens ex causa, erunt rursus in Trinitate duo principia et duæ causæ. Si autem ex causa Filius existens Spiritus emissor sit, omnino ex Patre hoc sortitus est... Sin autem ex Patre hoc habet, quæ est ista exhereditatio et detrimentum filialis existentie, ut non in eo quod Filius Filium generet, et Pater censeatur, cum Pater in eo quod emissor Filium rursus emissorem ostendat? Si enim ex Patre indennis est Filii generatio Spiritusque processio, quemadmodum emissor Filius ostendatur: necesse omnino, ut detrimentum circa divinam naturam non inveniat quod generet Filium, et sit nepos hinc complasmatum aliquis, cum et emissor Filius in eo quod ex Patre, Filius monstretur; quod si ita est, congeries impietatis et profunda emerget fovea.»

non sunt, sive personales; ideoque non sit confusio personarum, quando dicitur: Una causa sancti Spiritus Filius et Pater est. » Demum quod cap. 47 adjungit Photius, id partim ex hic dictis, partim ex his, quæ ad effatum hic rursus repetitum (art. 3, § 8 seq.) adnotata sunt, solvi facile potest.

[324] 29. Sed nondum exhausta schismatici patriarchæ sophismata: tertiam post prolixam de Galat. iv, 6, disputationem argumentorum theologico-
rum seriem auspicatur novasque auxiliares copias in agmen producit. « Si genitus, ait cap. 61, Filius ex Patre, procedit vero Spiritus ex Filio, quomodo impietas non secundum propriam sententiam Spiritum nepotem constituet et tremendum theologiæ nostræ mysterium in longas et meras nugas able-
gabit? » Verum e contra Latini arguere possunt, Photium Spiritum facere Patris filium, cum eum ex Patre qua Pater est procedere statuatur, et hinc Filium et Spiritum constituere fratres, cum utrumque ex solo Patre esse decernatur: « Ἀδελφὰ τὰ ἐξ ἐνὸς ὑπεστώτα, ut Basilium ait (ep. ad canon. 52, al. 300), hic revera locum habere. Præterea respondent Catholicici: « Ut nepos quispiam sit, gigni eum oportet a patre, et diversa quidem generatione ab illa, qua is qui nepotem proxime genuit pater, a suo patre, nepotis avo, genitus est. At Spiritus sancti processio neque generatio est, neque Patris et Filii actio diversa. » (Natal. Alex. H. E. l. c. p. 532). Joan. Beccus eodem modo arguenti Camfero ita occurrit (G. O. II, 399, 400): « Non est nepos (ἐκγονος) Patris Spiritus, qui Filius pater Spiritus non est. Cum vero dicis: Si non est Filius pater, quomodo ex ipso Spiritus fuerit? profecto negas etiam Spiritum ex Patre esse. Pater enim non est Spiritus pater et nihilominus ex ipso Spiritus est. » Id jam declarat sanctus Maximus dicens: « Spiritus Patrem non habet; neque enim genitus est (τὸ γὰρ Πνεῦμα Πατέρα οὐκ ἔχει· οὐδὲ γὰρ ἐγεννήθη). » Audiatur et Hugo Etherianus (l. I, c. 8, p. 1203): « Propositio quæ dicit: Quod emit-
tit Spiritum, Filium habet, major universaliter deberet esse et particulariter accipitur. Nam illatæ conclusionis causa propositio, quæ recte debet syllogismum talem perficere, hæc est: Omne quod

emittit Spiritum, Filium habet, quæ indemonstrabilis est et impossibiliter, quia neque maxima est neque fidem [325] ab aliqua maxima (s. axiomate) suscipere (potest). Emissio Spiritus non facit Patrem esse neque Filium, quoniam non est nascibilitas Spiritus progressio a Patre, qua sola Filius a Patre differt. » Et rursus (ib. c. 17. p. 4214) contra idem argumentum: « Hoc neque in naturalibus consecutionem habet; ut ales quidem prima ovum peperit, ex alite autem et ovo passer prodiit; igitur quæ progressa est avicula, neptis judicabitur alitis. Multo minus in divinis locum reperit redargutio hujusmodi, ubi neque corporea generatio est, neque passibile; omne autem quod talibus generationibus subjacet, necesse est secari; omne autem quod secatur, passibile. » Deinde notat jam antiquissimos hæreticos eundem paralogismum effutisse (18), atque ad superius disputata [326] provocans ita pergit: « Quod si genitor in eo quod Pater est, habitudinem relationemque habet ad Spiritum, consequitur ex necessitate propter identitatem habitudinis genitoris Spiritum genitum esse et filium; ideoque aut confundi personas aut fratrem Filii Spiritum confingere, quod idem personas confundit. Itaque genitor non in eo quod genitor, causa est Spiritus, sed in eo quod causa principiumque (spirans), ut sæpius inculcatum est. Quare neque alienus a Filio Spiritus est neque abeque habitudine ad ipsum judicandus. Sed neque hoc inconveniens, si Filius non in eo quod Filius Spiritum emittat, cum Pater non in eo quod Pater Spiritus causa existat. » Breviter et nervose Ratramnus (l. III, c. 3, p. 288)? « Sic evidenti ratione monstratur ab utroque procedere Spiritus sanctus, dum manifeste docetur non eum a solo Patre procedere, ne filius esse Patris dicatur, sed nec a solo Filio, ne Filius pater esse blasphemetur, sed dicitur Spiritus sanctus et procedens et de utroque procedens. » (Cf. Petav. de Trin. VII, 16, 3). Cum his ea connectenda sunt, quæ supra (art. præced. § 47 seq.) de Patre, quatenus dicitur principium vel proximum vel remotum, dicta fuerunt quibusque sequens Photii syllogismus (cap. 62) refutatur.

30. In duobus quæ sequuntur argumentis ex eo

(18) Revera Macedontiani apud Gregorium Nazianzenum orat. 37, p. 596 ed. Bill. (Clem. orat. 31) arguunt, Spiritum si ingenuus non sit, necessario aut a Patre genitum et tunc fratrem fore Filii, aut a Filio, et tunc esse υἱωνδν Patris. Quod Gregorius refellit docens medium esse inter ἀγέννητον et γεννητὸν, ut Scripturæ manifestant, τὸ ἐκπρορευτὸν, et processionem differre a generatione. (Cf. Gr. O. II, 365-367.) Basilium dubitationi illi: Διὰ τί μὴ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον Υἱὸς τοῦ Υἱοῦ; ita occurrit: Οὐ διὰ τὸ μὴ εἶναι ἐκ Θεοῦ δι' Υἱοῦ (verba in hoc contextu plane decretoria), ἀλλ' ἵνα μὴ νομισθῇ πλῆθος ἀπειρον ἢ τριάς Υἱοῦς ἐξ Υἱῶν ὡς καὶ ἐν ἀνθρώποις ἔχειν ὑποπεσθεῖσα. Ad hunc Basilii textum cf. Beccum, De proc. Spiritus sancti c. 1, n. 44; Epigr. I. G. O. I, 243; II, 533; Constant. Meliteu. orat. I, c. 15 (G. O. II, 665); Georg. Trapez. De proc. Spiritus sancti ad Joan. Cubocl.

(ibid. I, 509); Bessarionem (Orat. dogm. c. 6; Hard. IX, 356). Nec minus digna consideratione sunt, quæ in Ancorato scribit Epiphanius: « Ἄλλ' ἐπεὶ τις· Οὐκοῦν δύο φάμεν εἶναι Υἱοῦς; Καὶ πῶς μονογενῆς; . . . Ἐὺ τίς εἰ ὁ ἀντιλογιζόμενος τῷ Θεῷ; Εἰ γὰρ τὸν Υἱὸν καλεῖ τὸν ἐξ αὐτοῦ, τὸ δὲ ἅγιον Πνεῦμα τὸ παρ' ἀμφοτέρων κ. τ. λ. De quibus cf. Beccum Epigr. I; Constant. Meliten. orat. 2, c. 29; et Georg. Metoch. C. Maxim. Plan. et Contra Man. Cret. (G. O. II, 552, 857, 956, 957, 977, 1059). Denique et Athanasii locus ad Serap., quem citat Beccus Epigr. XIII. (G. O. II, 639), hinc spectat: Οὐκ ἔστιν ἄλλως ἢ ὡς; ἔστιν ὁ Πατήρ, Πιτήρ, καὶ οὐ πάππος, καὶ ὁ Υἱὸς Υἱὸς ἐστὶ τοῦ Θεοῦ, καὶ οὐ Πατήρ τοῦ Πνεύματος, καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, Πνεῦμα ἅγιον, καὶ οὐκ ἐκγονον τοῦ Πατρὸς οὐδὲ ἀδελφὸς τοῦ Υἱοῦ.

profiscitur Photii ratiocinatio, quod prius et posterius a sempiterna Trinitate prorsus sit alienum, quod quam longissime prædicata tempus significantia a summe æterna absint Divinitate. Inde deducitur, simul cogitandam esse et generationem et processionem, non alteram altera vel priorem vel posteriorem accipiendam. Quo posito in altero quidem capite (65) ita argumentatur : « Quomodo non theurgicarum causarum differentia differentes constituet personas et sectionem inferet contra insecabilem, simplicem et unicam Spiritus hypostasin ? Ex eadem enim persona diversas prodire operationes et virtutes, præsertim in iis quæ naturam atque [327] rationem plane superant, facilius est intelligere et innumera ejus rei deprehendere documenta ; sed nullibi reperitur posse fieri, quin hypostasis, quæ ad differentia refertur principia, differentia ac diversitate causarum non et ipsa a se differat et simul dissecetur. » In altero vero (c. 64) arguit Spiritum fore et congenitum Filio et procedentem ex ipso, ita ut simul genitus et procedens sit ; « ac genitus quidem, qui simul progreditur cum Filio genito, procedens vero, quia duplicem subit processionem. » Sane id omnes docent ac propugnant Deitate, ideoque et tres personas extra tempus esse nihilque in iis esse *temporarium*. « Nulla ibi tempora cogitantur, ait Augustinus (*De Trin.* xv, 26), quæ habent prius et posterius (19) ». Et Leo M. serm. 3, de Pentec. c. 4 (Ball. serm. 77, p. 415 ed. Micæ.) : « Cum ad constituendum Patrem et Filium et Spiritum sanctum, aciem mentis intendimus, procul ab animo formas visibilium rerum et *ætates temporalium naturarum*, procul corpora locorum et loca corporum repellamus. Discedat a corde, quod spatio extenditur, quod sine concluditur, et quidquid nec semper ubique nec totum est. Cogitatio de Deitate Trinitatis concepta nihil per *distanciam* intelligat, nihil per gradus quærat. » Sed si excluditur in divinis *prioritas temporis*, non excluditur plane *prioritas rationis* (20). » Sane prius mente concipitur causa quam effectus, prius principium quam principiatum, prius Pater quam Filius, et prius Pater et Filius quam [328] Spiritus sanctus. Progressionem simultaneam Filii et Spiritus ex Patre, quæ non solum temporis, sed et *cogitationis* D

(19) Totum hoc Augustini caput ad rem pertinet nostram, de quo et ex quo haud male disputat Ratramnus, l. II, c. 3, p. 285.

(20) Præter prioritatem temporis est *prioritas ordinis*, quo unum ante aliud numeratur et ponitur, vel *naturæ*, quo exhibetur conceptus naturæ, quæ completa est et ab alia distincta existit, vel *originis*, qua unum ab alio ortum habet. Si est in Trinitata *ordo*, habetur et *prioritas* quædam saltem logica. Greg. Nyss. l. I C. *Eunom.* (G. O. II, 524) diserte habet : Ἐπινοῶν μόνῃ κατὰ τὸν τῆς αἰτίας

A Spiritu affirmant (IV, § 24 sn.) ; refellunt rationes e rei visceribus petita, quæ generationem ante processionem præsupponi ostendunt. [IV, § 13 sn.] (21). Quod si Patres simul cum Filio prodire (συμπροεῖναι) Spiritum affirmant, id ideo fit, ut *temporis* posteritas arceatur. Dicta ejusmodi cum aliis, quæ mediationem Filii (III, § 16) expriment, omnino concordare Beccus, *De proc. Spiritus sancti*, c. 9 ; et Constantinus Meliteniota, orat. 2, c. 28 (G. O. I, 308-313 ; II, 704 seq.) præclare ostendunt. Egrege ex jam adductis Gregorii Nysseni verbis (§ 24) et ex præstituta a se declaratione (§ 18) arguit Georgius Trapezuntius (G. O. I, 529) : « Uterque (Pater et Filius) *præintelligitur* Spiritus hypostasi (προθεωρεῖται τῆς τοῦ Πνεύματος ὑποστάσεως), ut Nyssenus asserit ; propterea ab utroque (ἐξ ἀμφοῖν) Spiritus Si non ab utroque, non præintelliguntur ambo ; sed *præintelliguntur* ; ex utroque igitur. » Sed difficultatem movent adversarii : « Causa præintelligitur effectui ; effectus vero (ἀπαιτός) Filius et producere (προβάλλειν) causæ est ; præintelligitur ergo hypostasi Filii. » Auctor noster respondet : « Ratio ista ex penu Sophistarum est. Præintelligitur enim Pater Filio *causa non ea quæ est secundum* [329] *processionem* (τῷ αἰτίῳ οὐ τῷ κατ' ἐκπόρευσιν) ; namque hic modus alius existentie est (ἄλλος τρόπος ὑπάρξεως) ; causa vero quæ secundum processionem et *προβολὴν* est, neque ante neque post intelligitur (οὐτε ἐπιθεωρεῖται οὐτε προθεωρεῖται) Pater Filio. Nemo enim ex ipsis erga alium aut veluti principium aut veluti finis (terminus cf. § 18) est hujusmodi progressus, ne prorsus unus ex his Spiritus sit. Tò *προβάλλεσθαι* vero post utrumque intelligitur. » Sed instant rursus : « Deitas, quæ in Patre est, præintelligitur illi quæ est in Filio et in Spiritu, et nihilominus eam communicat Pater eis quæ ex se sunt. » Verum hæc solida non esse respondet Trapezuntius : « Deitas enim quæ in Patre est, *qua Deitas* (ἡ θεότης), non præintelligitur illi, quæ in Filio est, cum eadem sit secundum omnia nullaque relatio interjiciatur ; sed præintelligitur quidem quæ in Patre est Deitas *qua generat*, (ἡ γεννᾷ), postea intelligitur in Filio, *qua generatur* (ἡ γεννᾶται).

31. Est ergo generatio prior processione, non tempore, sed *ἐπινοῶν*, cogitatione, ordine ; præintelligitur intellectus voluntate, Verbum Amore, Spiritu Filius. Ergo licet nullum tempus dividat, tamen non simul intelliguntur mente nostra gene-

λόγον προθεωρουμένου τοῦ Υἱοῦ. (Vide § 7, nota 1 ; § 24, nota 2).

(21) Greg. Cpl. *Apol. c. Marci Eph. Conf.* (cod. Mon. 27 f. 115 b. 116 a.) : Ἄλλ' οὐδὲ μὴν αἱ πρόοδοι ἅμα εἰσι · βεβαίοι τοῦτο Γρηγόριος ὁ Θεολόγος φάσκων, « Tò τῆς ἐκφάνσεως διάφορον ἢ τὸ τῆς πρὸς ἄλληλα σχέσεως διάφορον καὶ τὴν κλήσιν πεποιήκει » ὁ δὴλον γὰρ ὡς εἰ ἅμα αἱ πρόοδοι, οὐκ ἂν ἔλεγε τὸ τῆς ἐκφάνσεως εἶναι διάφορον. Deinde citat Athan. orat. 3, c. Ar. (G. O. II, 550 ; orat. 4, epist. 1 ad Serap. (ibid. 552), Greg. Nyss. aliosque,

ratio processioque, sed concipitur generatio ut præcedens processionem. In actu vero processionis simul spirantes concipiuntur Pater et Filius, dum spirant ut unum principium, unica virtute, unica operatione. « Non est Spiritus sanctus, ait Anselmus (*De process. Spirit. sancti*, c. 16) prius de Patre quam de Filio, nec de Filio quam de Patre; nec major nec minor est existens de Patre, quam existens de Filio, nec magis nec minus est de uno, quam de altero. » Id urget contra Nicetam Byzantium Hugo Etherianus (l. 1., c. 15, p. 1208, 1209). Argumentabatur ille hunc in modum: « Si Spiritus ex Patre Filioque procedit, necesse est, aut simul sine tempore et æternam esse progressionem Spiritus ex Patre et Filio, aut secundum prius et posterius. Quod si [330] secundum prius et posterius, in quocunque duorum sit, evidens est blasphemia; erit enim Spiritus se ipso prior et posterior, æternus et temporalis... Sin autem simul, præter tempus, æternaliter ex ambobus, Patre dico et Filio, procedit, cui ut propugnaculo innituntur qui ex adverso dimicant, quærendum est ab ipsis, utrum simul præter tempus et æternaliter, an quomodo dicant. Nam si principaliter ex ambobus dicant, aperta est blasphemia. Erunt enim in... Trinitate duæ principales et sine principio, sine causa personæ, ideoque duæ causæ, duoque, principia, et duo non habentia neque causam neque principium. Itaque in deorum (ed. duorum) pluralitatem quæ Christianæ sunt religionis transferentur, et injuria non quælibet zoarchicæ et supersubstantiali irrogabitur Trinitati. Quod si non principaliter, licet simul et æternaliter, sed propius atque remotius, aut primo et secundario, et sic parturitur impietas; primum quidem, quod magis erit Filius causa Spiritus, minus autem Pater. Nam quæ propinqua causa est, magis causa est, prout communes con-

(22) Græca Nicetæ verba nobis non præsto sunt, ex quibus judicari queat, quid ipsi sit hoc principaliter (*ἀρχικῶς, ἀρχοειδῶς, κυρίως*; etc.). Quæ Hugo ait, prima fronte videntur contraria Augustino, qui Spiritum principaliter de Patre procedere dixit. Id tamen ipse Hippoensis præsul exposuit (*de Trin.* xv, 17): « Ideo autem addidi principaliter quia et de Filio Spiritus sanctus procedere reperitur; sed hoc quoque illi Pater dedit, non jam existenti et nondum habenti; sed quiddam Unigenito Verbo dedit, gignendo dedit. Sic ergo eum genuit, ut etiam de illo donum commune procederet et Spiritus sanctus esset amborum. » Declaratur ergo apud Aug. adverbio principaliter Pater ut *ἀρχία προχαταρχικῆ*, unde Filio vis spiratrix communicatur. Hinc et Anselmus Cantuar. (l. c.): « Si dicitur, quod Spiritus sanctus principaliter a Patre sit, non aliud significatur, quam quia ipse Filius, de quo est Spiritus sanctus, a Patre habet hoc ipsum, ut Spiritus sanctus sit de illo: quoniam id, quod est, habet a Patre; non sicut in rebus creatis, cum aliquid asserimus esse principaliter, volumus significare, quod magis sit hoc, quod dicitur principaliter, quam illud, ad quod refertur. » Eodem sensu vocem adhibet et explanat Anselmus Halvelberg. *Dial. c. Græc.* l. 11, c. 25 (*Spicileg. d'Achery ed. Paris 1725, t. I, p. 189, 190*); S. Thomas, ad diffi-

ceptiones et veritatis sermo declarat. » Ad hæc vero Hugo respondet Latinos merito de Deo non enunciare proprie verba prius et posterius, secundum tempus, principaliter et secundario; non dicere Spiritum principaliter (22) [331] ab alterutro, sed de utroque æqualiter. Deinde notat: « Quod vero sequitur, scilicet propinquam quidem causam magis esse causam, minus vero quæ remota est, (ad id) absolvendum sufficiens esse arbitror, quod id tale in naturalibus, logicis similibusque, in quibus non eadem causa ubique propinqua remotaque est, locum habet; in divinis vero personis nequaquam, tum propter alia multa, quæ silere nunc præstat, tum pro eo, quod propinqua remotaque causa prorsus eadem censeantur Pater et Filius, atque neque secundum tempus, neque secundum naturam, neque secundum aliquem alium modum Pater Filio prior est (23) ut de Patre quidem Spiritus principaliter, de Filio vero secundario aut [332] nulla ratione, ut Græci nimium inopinabiliter affirmant, procedat; ut enim ante omnia tempora simul sunt natura Pater et Filius ejusdemque honoris, ita quiddam (ed. quidquam) potest Pater, potest et Filius, ne (ed. et) quidquam a Patris et Filii potentia removeretur. » Jam vero inane prorsus est, quod Photius (c. 63) de causarum differentia profert, quæ nulla omnino est; indeque deducta consecutio, sectionem et divisionem in ipsa Spiritus persona inferri. Utrumque quæ toties diximus convellunt. Neque vero sequitur (c. 64), Spiritum fore simul genitum et procedentem; tum quia generatio et processio sunt duæ actiones diversæ, tum quia concipi nequit Spiritus simul cum Filio procedens, sed concipi debet generationem sequens ac præsupponens processio. Quod tempus non dividit inter generationem et processionem, id sane efficere nequit, ut terminus unius actionis

cultatem, Spiritum sanctum magis procedere a Patre, quam a Filio, ita respondet (Sum. 1. q. 36, a 3. ad 2): « Si Filius acciperet a Patre, aliam numero virtutem ad spirandum Spiritum sanctum, sequeretur, quousset causa secunda et instrumentalis, et sic magis procederet a Patre, quam a Filio. Sed una et eadem numero virtus spirativa est in Patre et Filio; ideo æqualiter procedit ab utroque. » Licet aliquando dicatur principaliter vel proprie procedere de Patre, propter hoc quod habet hanc virtutem a Patre. » Porro quod ad Hugonem nostrum spectat, is non solum alio omnino sensu formulam hanc rejecit, ut vel hæc ejus verba manifestant: « Inquiunt enim (Latini), si non est in sancta Trinitate prius secundum tempus, neque secundum naturam honoremve potentiamve, non est aliqua trium personarum principaliter ab alia, » verum etiam differentem sensum notavit ipse (lib. cit. c. 16, p. 1210 F. G.), ubi eæ ipsa Augustini verba affert.

(23) Hæc minus præcise dicta videntur; restringenda tamen, ut ipsa verba ostendunt, ad Spiritus processionem. Licet enim Patrem prius cogitari quam Filium ordo ipse postulet, tamen quoad spirationem activam uterque concipi debet ut jam in sua personalitate constitutus et ut simul æqualiter spirans.

in:hat characterem, quo terminus alterius insignitur. Imo cum Pater juxta Photium simul generet Filium et spiret Spiritum, quomodo tunc explicabit, quod non in unum concidant generatio et processio? (Vide Georg. Met. et Hug. Eth. § 26.)

32. Concludimus hanc tractationem, alia theologia rem perfectius meditantibus reservantes. Maluimus ἀντιρρήσεις non satis digestas et concinno ordine interdum destitutas Photiano operi adjungere,

A quam aut officio deesse aut editionem ipsam nimis diu differre. Contenti plane erimus, si his nostris studiis occasionem doctis viris præbuerimus subtiliores theologicas ejusmodi quæstiones feliciter enodandi, dogmatum in hac parte historiam locupletandi ac proxime ea theologicæ scientiæ incrementa procurandi, quæ nos non nisi remotius potuimus adjuvare.

OPERUM PARS TERTIA.

PARENETICA.

PROLEGOMENON.

INEDITARUM PHOTII

CATALOGUS HOMILIARUM QUÆ MOSQUÆ SERVANTUR.

Comperis. Auct. noviss. p. 548.

ΦΩΤΙΟΥ ΟΜΙΛΙΑΙ.

C

PHOTII HOMILIÆ.

A'. Λεχθεῖσα τῇ ἀγίᾳ Παρασκευῇ ἐν τῷ ἄμβωνι τῆς ἀγίας Εἰρήνης μετὰ τὴν συμπλήρωσιν τῶν κατηχήσεων.

Ἄλλὰ ταῦτα μὲν προηγουμένων λόγῳ τοῖς ἤδη παρεσκευασμένοις πρὸς τὸ βάπτισμα, οὕτω δὲ κατηρητισμένοις τὴν τελειότητα, ἀλλ' ἔτι καὶ τῆς καθάρσεως ἐπιδομένοις καὶ τῆς μυστικῆς τραπέζης ἀπειρογόμενοις, κ. τ. ἔ.

B'. Φώτιος ἀρχιεπίσκοπος Κωνσταντινουπόλεως Νέας Ῥώμης καὶ οἰκουμενικὸς πατριάρχης.

Μετὰ τὴν τῶν κατηχητικῶν λογίων ἀνάγνωσιν, ὧν ἡμεῖς ἐν προσοχῇ καὶ τὴν τῆς ψυχῆς ἐπιεικύντες κατάνυξιν ἐποιεῖσθε τὴν ἀκρίβειαν, καὶ ἡμᾶς τὸν παρόντα καιρὸν προσομιλεῖν ὑμῖν ἐγνωμὲν ἀποδεῖν, κ. τ. ἔ.

Γ'. Τοῦ αὐτοῦ ἀγιοτάτου Φωτίου ὁμιλία πρώτη εἰς τὴν ἐξοδὸν τῶν Ῥώσ.

Τί τοῦτο; τίς ἡ χαλεπὴ αὕτη καὶ βαθεῖα πληγὴ καὶ ὀργή; Πόθεν ἡμῖν ὁ ὑπερβόρειος οὗτος καὶ φοβερός ἐπέσκηψε κεραυνός; κ. τ. ἔ.

Δ'. Τοῦ αὐτοῦ ἀγιοτάτου Φωτίου ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως Νέας Ῥώμης ὁμιλία β', εἰς τὴν ἐξοδὸν τῶν Ῥώσ.

Οἶδα μὲν, ἄπαντες συνεπίστασθε, ὅσοι τε δεινὸν συνιδεῖν ἀποτροφὴν πρὸς ἀνθρώπους Θεοῦ, ὅσοι τε ἀμαθέστερόν πως περὶ τὰ τοῦ Κυρίου διάκεισθε χριματᾶ, κ. τ. ἔ.

I. Dicta est die sancto Parasceves in ambone sanctæ Irenæ, post expletas Catecheses.

Verum hæc quidem præcipue ad eos, qui ad baptismum jam parati sunt, nec tamen perfectionem hactenus adepti sunt; sed et adhuc emundatione indigent, et a mystica mensa arcentur, etc.

II. Photius archiepiscopus Constantinopolitanus et œcumenicus patriarcha.

Post lecta divina eloquia divinæ institutionis, quæ vos attenta mente animisque compunctis audistis; nosque opportunum judicavimus, ut ad vos in præsentem tractatum haberemus.

D

III. Ejusdem sanctissimi Photii homilia prima in Russorum irruptionem.

Quid istud, quæve gravis hæc atque plaga et ira? Unde nobis hyperboreum hoc ac tremendum immissum fulmen? etc.

IV. Ejusdem sanctissimi Photii archiepiscopi Constantinopolitani novæ Romæ, homilia altera in Russorum irruptionem.

Novi sane, scitis omnes, quotquot sagaces estis ut aversionem a Deo intelligatis; quotquot item rudius fere erga Domini judicia affecti estis

V. *Ejusdem sanctissimi Photii patriarchæ Constantinopolitani, homilia dicta in Annuntiationem sanctissimæ Dei Genitricis Mariæ.*

Lætus præsentis diei conventus ac celebritas, lætaque orbis finibus affert gaudia. Gaudium subministrat, quod veterem tristitiam dissolvat. Gaudium subministrat, quod mundi maledictionem exterminet, collapsique prædem generis humani excitationem iniet, ac salutem cunctis nobis sanciat, etc.

VI. *Sanctissimi Photii archiepiscopi Constantinopolitani, homilia tertia dicta in ambone sanctæ Irenæ, die sancto Parasceves, post lectam ex more catechesim.*

Quando diaboli imperium ditloque diripitur; quando mortis aculeus retunditur; quando adversus infernum tropæum erigitur, tunc testamentorum nobis tabulæ releguntur, tunc confessionis chirographum profertur, tunc pollicitationum titulus orbis theatro reseratur. Quid ita?

VII. *Sanctissimi Photii patriarchæ Constantinopolitani, homilia altera in Annuntiationem sanctissimæ Dei Genitricis. Dicta est in præsentia imperatoris.*

Quam dilecta tabernacula tua, Domine virtutum, ita poscente ipsa temporis ratione, cum propheta David clamabo, qui Ecclesiæ caulas rationalium ovium multitudine angustatas videam, longe florida lætitia ac varietate eorum qui convenerunt, etc.

VIII. *Sanctissimi Photii patriarchæ, archiepiscopi Constantinopolitani, homilia in Ramos palmarum et in Lazarum.*

Dum Ecclesiæ, pueris Hosanna in altissimis clamantibus, tuba canit, læteque illius ac divinissimæ vocis auribus sonitum traho, animi alacritate totus sublimis feror, etc.

IX. *Ejusdem sanctissimi Photii patriarchæ, archiepiscopi Constantinopolitani, homilia in Diem natalem sanctissimæ Dominæ nostræ Dei Genitricis (a).*

Omnis quidem festivitas, celebrisque omnis conventus, quo piorum cœtus exhilaratur, tum dissidia, mutuasque lites dissolvit; tum animis studiisque divisos, ac eos, qui amoris vinculum seditione diruperunt, etc.

X. *Ejusdem sanctissimi Photii archiepiscopi Constantinopolitani, homilia dicta specie quasi exornandi ac describendi celeberrimi templi, quod in Palatio existit (b.).*

Lætium video præsentis diei conventum: ac qualem nemo humana solertia atque opera, ac nisi divini afflatu Numinis conflare unquam possit, etc.

XI. *Ejusdem sanctissimi Photii archiepiscopi Constantinopolitani, homilia dicta in Domini no-*

A. *Ε'. Τοῦ αὐτοῦ Φωτίου ἀγιοτάτου πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως, ὁμιλία λεχθεῖσα εἰς τὴν Ἐὐαγγελισμόν τῆς ὑπεραγίας Θεοτόκου Μαρίας.*

Φαῖδρά τῆς παρούσης ἡμέρας καθέστηκεν ἡ πανήγυρις, καὶ λαμπρὰν τῆν χαρὰν τοῖς πέρασιν ἀποφέρεται. Χαρὰν χορηγεῖ, λύπην παλαιὰν διελύουσαν, Χαρὰν χορηγεῖ, κοσμητὴν ἄρὰν ἐξοριζούσαν καὶ τοῦ πεπτωκότος πάλι τὴν ἔγερσιν ἐγκατελίζουσαν καὶ τὴν σωτηρίαν πᾶσιν ἡμῖν ὑπογράφουσαν, κ. τ. ἔ.

Γ'. *Φωτίου τοῦ ἀγιοτάτου ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως, ὁμιλία τρίτη λεχθεῖσα ἐν τῷ ἄμβωνι τῆς ἀγίας Εἰρήνης, τῇ ἀγία Παρασκευῇ, μετὰ τὴν ἀνάγνωσιν τῆς κατὰ συνήθειαν κατηχήσεως.*

Ὅτε τοῦ θαβδίου τὸ κράτος σκυλεύεται, ὅτε τοῦ θανάτου τὸ κέντρον ἀμδύνεται, ὅτε τὸ κατὰ τὸ ἔθου τὸ τρόπαιον ἴσταται, τῶν συνθηκῶν ἡμῖν ὁ κίναξ ὑπαναγινώσεται, τότε τῆς ὁμολογίας τὸ χειρόγραφο προκομίζεται, τότε τῶν ὑποσχέσεων ἡ στηλογραφία θριαμβεύεται. Διὰ τί;

Z'. *Τοῦ αὐτοῦ ἀγιοτάτου Φωτίου πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως, ὁμιλία δευτέρα εἰς τὴν Ἐὐαγγελισμόν τῆς ὑπεραγίας Θεοτόκου. Ἐλέγη ἐπὶ παρουσίᾳ τοῦ βασιλέως.*

Ὡς ἀγαπητὰ τὰ σκηνώματά σου, Κύριε τῶν δυνάμεων, καιροῦ καλοῦντος μετὰ τοῦ προφήτου βοήσομαι Δαυὶδ, τῶν λογικῶν προβάτων τὰς τῆς Ἐκκλησίας αὐτὰς ὀρίων τῷ πλήθει στενοχωρουμένας, πλανῶνται τῇ τερπνότητι καὶ ποικιλίᾳ τῶν συνελλυθῶτων, κ. τ. ἔ.

C. *Η'. Φωτίου τοῦ ἀγιοτάτου πατριάρχου, ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως, ὁμιλία εἰς τὰ Βαθὰ καὶ εἰς τὸν Ἀδάμωρ.*

Ὅτε τῶν παιδῶν Ὀσαννὰ ἐν τοῖς ὑψίστοις ἀναδοῶντων ἡ Ἐκκλησία σαλπίζει, καὶ τῆς λαμπρῆς ἐκείνης καὶ θεοπροπεσιτάτης φωνῆς ταῖς ἀκοαῖς τὸν ἦχον ἐκλύσω, μετάρσιος ὄλος γίνομαι τῇ προθυμίᾳ, κ. τ. ἔ.

Θ'. *Τοῦ αὐτοῦ ἀγιοτάτου Φωτίου πατριάρχου ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως, ὁμιλία εἰς τὸ Γενέσιον τῆς ὑπεραγίας Δεσποίνης ἡμῶν Θεοτόκου.*

Πᾶσα μὲν ἐσορτὴ καὶ πᾶσα πανήγυρις καθ' ἣν ὁ τῶν εὐσεβοῦντων φαῖδρύνεται σύλλογος, λύει μὲν τὰς πρὸς ἀλλήλους διαφορὰς καὶ τὰς ἐριδας, συνάγει καὶ τοὺς ἀπ' ἀλλήλων γνῶμῃ διεστῶτας καὶ τὸν δεσμὸν τοῦ φίλτρου στάσει λύσαντας, κ. τ. ἔ.

Γ'. *Τοῦ αὐτοῦ ἀγιοτάτου Φωτίου ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως, ὁμιλία ῥηθεῖσα ὡς ἐν ἐκφράσει τοῦ ἐν τοῖς βασιλεῖσι περιωνύμου ναοῦ.*

Φαῖδρον ὀρῶ τῆς παρούσης ἡμέρας τὸν σύλλογον, καὶ οἶον οὐκ ἂν τις ἀνθρωπίνῳ σπουδάσματι καὶ χωρὶς ἐπιπλοίας θείας συγκροτῆσαι κατισχύσει, κ. τ. ἔ.

ΙΑ'. *Τοῦ αὐτοῦ ἀγιοτάτου Φωτίου ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως, ὁμιλία ῥηθεῖσα εἰς τὴν*

NOTÆ.

(a) Edita prioris mei Auctarii tom. I. COMBERIS.

(b) Edita in meo Manipulo rerum C. P. L. post Lambecii Græcam editionem. 18.

θεόσωμον ταφήν τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χρι- Α
στοῦ, τῷ ἁγίῳ Σαββάτῳ.

stri Jesu Christi divinam sepulturam, die Sabbati sancti.

Ἄφ' ἐκάστου μὲν τῶν τοῦ Χριστοῦ καὶ Σωτῆρος ἡμῶν ἔργων καὶ πράξεων, τῆς περὶ ἡμᾶς φιλανθρωπίας τὸ μέγεθος ἐμφανίζεται, καὶ τῆς σωτηρίας ἡμῶν λαμπρῶς αἱ χάριτες ἀναπτύσσονται· καὶ πολλὸς ὁ τῆς εὐφροσύνης γλυκασμὸς ταῖς τῶν ἀνθρώπων ἐπισταζόμενος ψυχαῖς, κ. τ. ἔ.

Nulla est Christi ac Salvatoris nostri actio atque functio, quæ non ejus erga nos benignitatis magnitudinem manifestet, nostræque salutis gratiæ splendide enitescunt, ingensque est lætitiæ dulcedo hominum animis affusa, etc.

Β'. Τοῦ αὐτοῦ ἀγιωτάτου Φωτίου ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως, ὁμιλία λεχθεῖσα ἐν τῷ ἁμβωνί τῆς ἁγίας Σοφίας, τῇ Παρασκευῇ τῆς πρώτης ἑβδομάδος τῶν Νηστειῶν.

XII. *Ejusdem sanctissimi Photii archiepiscopi Constantinopolitani homilia dicta in ambone sanctæ Sophiæ in Parasceve primæ hebdomadis sanctorum Jejuntorum; 1, prima ante illam Dominica.*

Ἦχομεν ὑμῖν τὴν προθεσμίαν προφθάσαντες, καὶ τῆς ὀφείλης τὴν καταβολὴν προκαταθέσθαι σπουδάζοντες, κ. τ. ἔ.

Venimus præstitutum tempus antevertentes, atque debitum occupato vobis solvere studentes, etc.

Γ'. Τοῦ αὐτοῦ Φωτίου ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως, ὁμιλία λεχθεῖσα ἐν τῷ ἁμβωνί τῆς μεγάλης Ἐκκλησίας.

XIII. *Ejusdem Photii archiepiscopi Constantinopolitani, homilia dicta in ambone Magnæ Ecclesiæ.*

Τῆς προλαβούσης ὁμιλίας τὸ τέλος, εἰ τι μέμνησθε, τὸν Ἄρειον παρείδου καθαιρούμενον, τῆς Ἐκκλησίας ἐξωθούμενον, ἀναίσχυντούνητα, πλαττούμενον, ὑποκρινόμενον τὴν εὐσέδειαν, κ. τ. ἔ.

Superioris tractatus finis, si quid meministis, Arium exanctoratum tradebat, ab Ecclesia ejectum, protervientem, causificantem, pietatem simulantem, etc.

Δ'. Τοῦ αὐτοῦ ἀγιωτάτου Φωτίου ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως, ὁμιλία λεχθεῖσα ἐν τῷ ἁμβωνί τῆς μεγάλης Ἐκκλησίας.

XIV. *Ejusdem sanctissimi Photii archiepiscopi Constantinopolitani, homilia dicta in ambone Magnæ Ecclesiæ.*

Τῶν προμάχων τῆς Ἐκκλησίας, ὡς καὶ πρόσθεν ἔφημεν, ὑπὸ τῶν ἐχθρῶν τῆς ἀληθείας συσκευασθέντων, καὶ τῶν ἰδίων μὲν νομῶν τῶν ποιμνίων ἐρημαθέντων· κ. τ. ἔ.

Ecclesiæ defensoribus, ut et ante dicebamus, a veritatis hostibus insidiis appetitis, gregibusque pastoribus suis viduatis, etc.

Ε'. Τοῦ αὐτοῦ ἀγιωτάτου Φωτίου πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως ὁμιλία λεχθεῖσα ἐν τῷ ἁμβωνί τῆς μεγάλης Ἐκκλησίας τῷ μεγάλῳ Σαββάτῳ ἐπὶ παρουσίᾳ τοῦ Φιλοχρίστου βασιλέως, ὅτε τῆς Θεοτόκου ἐξεικονίσθη καὶ ἀνεκαλύφθη μορφή.

XV. *Ejusdem sanctissimi Photii patriarchæ Constantinopolitani, homilia dicta in ambone Magnæ Ecclesiæ, in die magni Sabbati, sub presentia Christi amantis imperatoris, quando sanctæ Dei Genitricis effigies expressa imagine est atque detecta.*

Σεγᾶν εἰ τις διὰ παντός μελετήσῃ τοῦ βίου, νῦν λόλο· τις εἶναι καὶ πρὸς ῥητόρων τέχνας παρεσκευάσθαι τὴν γλῶσσαν, εἴπερ ἄλλοτε διὰ σκουδῆς ἂν ὄτε μάλιστα ποιήσαιτο, κ. τ. λ.

Si quis in omne tempus silentium sibi indixisset, nunc ut verbis loquax instructaque rhetorum præceptis lingua atque artibus esset, omni majore opera summopere studeret.

ΙΓ'. Τοῦ αὐτοῦ ὁμιλία λεχθεῖσα ἐν τῷ ἁμβωνί τῆς ἁγίας Σοφίας, ἥτις αὖτε τοῖς ὀρθοδόξοις καὶ μεγάλῳις ἡμῶν Μιχαὴλ καὶ . . . ὁ κατὰ πάσης ἀπόψεως ἐστηλογραφηθὲν θρίαμβος.

XVI. *Ejusdem sanctissimi Photii patriarchæ Constantinopolitani, homilia dicta in ambone Sanctæ Sophiæ, quando orthodoxis magnisque nostris imperatoribus Michaëli et. . . . adversus omnes hæreses perenni titulo, cippo inscriptus est triumphus.*

Ἦν ἄρα ἐκ πολλοῦ γεγηρακῶς ὁ χρόνος καὶ νέαν οὐκ ἔχων ὠδὴν, καὶ ἦν ἀκμάζων ἐθάβρει σεμνύνεσθαι, κ. τ. ἔ.

Jam pridem ergo tempus consenuerat, carebatque nova parturigine, qua magnifice floretet ac honestari præsumeret, etc.

Ad hæc Angliæ novum Photii opus nobis præcudit, de Ecclesiæ Constantinopolitanæ præcellentiā: in quo vereor, ne fumos suos vir ambitiosus nobis vendat, atque id agat, ut novam Romam jure vel injuria, seniori vel anteponat, vel utriusque pronόμια eadem statuat.

HOMILIÆ.

I.

Photii (c) archiepiscopi Constantinopolitani, Oratio in sanctissimæ Dei Genitricis natalem diem (d).

Φωτίου (d) ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως, λόγος εἰς τὸ γενέσιον τῆς ὑπεραγίας Θεοτόκου.

Compendis. Auct. nov. p. 1383-1604.

Omnis quidem festivitas, celebrisque omnis conventus, quo piorum cœtus exhilaratur, tum dissidia, mutuasque lites dissolvit, tum animis, studiisque divisos, ac eos, qui amoris vinculum seditione diruperunt; Canticorum consonas voces, quibus ipsa re consoletur, ad concordiæ instaurationem exhibens; mire colligit, unitque: atque unius ejusdemque Domini ac creatoris, signenta ac creaturas, eos qui collecti sunt, ostendit: exque unitate cultus, signenti parem dignitatem subindicans, eorum qui in se invicem acerbis odiis asferentur, lenit, ac deprimit animos; suadens modeste sapere, ac pro humana ratione; docensque ad eandem Fictoris manum respicere, atque idem fictionis lutum reputare. Ad hoc enim solemnes conferre conventus, congrua Christianis consuetudo documento est; ac alius quidem, Christum natum ostendit; alius testatur baptizatum; profert alius transfiguratum: alius exhibet divina patrantem signa; dæmoniacos curantem; cæcis visum restituentem; sanguinum siccantem fontes; claudis ac paralyticis membra astringentem: mortuos suscitantem: ac demum alius pendentem in cruce traducit; alius vero iterum resurgentem, meamque visibilibus factis, gestisque resurrectionem initiantem.

Cum sic autem divinæ congrue religioni institutus omnis ejusmodi conventus, tum communia dona fruenda præbeat, tum propriam pariter eminentem gratiæ illustrationem prætendat, longe præ aliis, solemnis hic dies, Virginis ac Dei Matris natalitio inclytus, præclara honoris insignia refert. Quemadmodum enim radicem, ramorum, truncique, ac fructus, floresque agnoscimus causam, tametsi fructus gratia omne aliis studium laborque impenditur; citraque radicem, aliorum nihil enascitur; sic Virginis dempta festivitate, aliarum, ab

Πᾶσα μὲν ἑρτη, καὶ πᾶσα πανήγυρις, καθ' ἣν ὁ τῶν εὐσεβοῦντων φαιδρύνεται σύλλογος, λθεῖ μὲν τὰς πρὸς ἀλλήλους διαφορὰς, καὶ τὰς ἐρίδας; συνάγει δὲ τοὺς ἀπαλλήλων γνώμη διεστῶτας, καὶ τὸν δεσμὸν τοῦ φίλτρου στάσει λύσαντας, τὴν τῶν Ἀσμάτων συμφωνίαν, παράκλησιν ἔργῳ καταβαλλομένη, πρὸς τὴν τῆς ὁμοφροσύνης ἐπανάκλησιν· δείκνυσι δὲ καὶ τοῦ αὐτοῦ δεσπότητος καὶ δημιουργοῦ τοὺς συναγυγεμένους πλάσματά τε καὶ ποιήματα· καὶ τῇ ἐνότητι τοῦ σεβάσματος, τὴν ὁμοτιμίαν τῆς πλάσεως ὑποφαίνουσα, τοὺς καταλλήλων πικρῶς ἐπαιρομένους πρᾶθνεῖ καὶ κατασπᾶ, μέτρια φρονεῖν καὶ ἀνθρώπινα πείθουσα, καὶ πρὸς τὴν αὐτὴν τοῦ Πλάστου ἐλάμην ἐρᾶν, καὶ τὸν αὐτὸν ἀναλογίζεσθαι τῆς κλάσεως πηλὸν ἐκδιδάσκουσα. Εἰς τοῦτο γὰρ ἐμοὶ γε τὰς πανηγύρεις τελεῖν ὁ πρότερον Χριστιανοῖς θεοῦς ὑποτίθεται· καὶ ἡ μὲν Χριστὸν ἐμφανίζει· τικτόμενον· ἡ δὲ, μαρτύρεται βάπτιζόμενον· ἄλλη φέρει μεταμορφούμενον· ἑτέρα δὲ, τὰς θεοσημείας ἐργαζόμενον· δαιμονῶντας θεραπεύοντα· πηροῦς ὀμματοῦντα· πηγὰς αἱμάτων ξηραίνοντα· χλωλοὺς καὶ παρεϊμένους συσφίγγοντα· νεκροὺς ἀνιστῶντα· τέλος ἐπὶ σταυροῦ κρεμάμενον ἄλλη παραδειγματίζει· καὶ ἄλλη πάλιν ἀνιστάμενον, καὶ τὴν ἐμὴν ἀνάστασιν ἔργοις ὀρωμένοις ἐγκαινίζοντα.

Ἄλλ' οὕτω πάσης θεοπρεποῦς πανηγύρεως, καὶ τῶν ἐπικοινωνῶν χαρισμάτων παρεχούσης τὴν ἀπείανσιν, καὶ ἰδίαν τινὰ συνεπαυγαζούσης τῆς χάριτος; ἐλαμφιν, παρὰ πολὺ τῶν ἄλλων ἡ παρούσα πανήγυρις, τῆς Παρθένου καὶ Θεοῦ Μητρὸς φιλοτιμουμένη τὴν γέννησιν, λαμπρὰ κατὰ πάσης τὰ πρεσβεῖα ἀποφέρεται. Ὡσπερ γὰρ τὴν ῥίζαν κλάδων καὶ στελέχους καὶ καρποῦ καὶ ἄνθους αἰτίαν γινώσκωμεν, εἰ καὶ τοῦ καρποῦ χάριν ἢ περὶ τὰ ἄλλα σπουδῆ καὶ ὁ πόνος καταβάλλεται· καὶ οὐδὲν τῶν ἄλλων χωρὶς τῆς ῥίζης ἐκφύεται· οὕτως ἄνευ τῆς παρθενικῆς πανηγύ-

NOTÆ.

(c) Ut schisma excipias, erat ut Photius magnis quoque viris, ac Ecclesiæ magistris accenseri posset; cuius monumentum hoc in sanctani Deiparam, diutius latere volui, ex quo Photii vena in festivis ejusmodi orationibus velut specimine aliquo sese prodatur. Nec enim alia ejus generis illius prodiisse arbitror; nec forte exstant. Seguierano codici præfixus index antiquo manu aliam ei tribuit, in sepulturam Domini, exstatque ibi fere integra excepto

exordio: valde illa luculenta, tametsi nolui ita mutilam exscribere, atque hic loci repræsentare. Præcipue imitatus videtur auctor Gregorium Nazianzenum. Orat. in sancta lumina, ubi ille tam multis absona gentilium sacra traducit. Nolim ego iminorari explicandis fabulis, quas perstringit. Adeat qui volet mythologos.

(d) Ex Eminentissimi cardinalis Mazarini Codicibus.

ρωας, οὐδεμία τῶν ἐξ αὐτῆς ἀναβλαστησάντων ἐπι-
φαινεταί. Ἀνάστασις γάρ, ὅτι θάνατος· θάνατος
δὲ, ὅτι σταύρωσις· σταύρωσις δὲ, ὅτι Λάζαρος τεταρ-
ταίος ἔβου πυλῶν ἀνελήλυθε· καὶ τυφλοὶ βλέπουσι·
καὶ κλίνην ἐφ' ἧς ἔκειτο, φέρει τρέχων ὁ παράλυτος·
καὶ τῶν παραδοξομένων ἔργων· οὐ γὰρ ἐπίκαιρον
πάντα καταλέγειν· τὰ ἐπιλοιπα, ἃ τὸ Ἰουδαίων ἔθνος
δέον δοξάζειν καὶ ἀνυμνεῖν, εἰς φθόνον ἐξέκαυσεν·
ἀφ' οὗ τὸν κατὰ τοῦ Σωτῆρος ἐπ' ὀλέθρῳ σφῶν φθόν-
ων ἐπαλαμῆσαντο. Ταῦτα δὲ, ὅτι Χριστὸς βαπτι-
σάμενος, καὶ τοὺς ἀνθρώπους τῆς πλάνης ἀπολουσά-
μενος, ἔργῳ καὶ λόγῳ τὴν θεογνωσίαν ἐδίδασκεν·
βάπτεισις δὲ, ὅτι γέννησις· Χριστοῦ δὲ γέννησις, συν-
τόμως καὶ καλῶς εἰπεῖν, ὅτι Παρθένου γέννησις· ἐν
ἧ καινίζομεθα, καὶ ἦν ἐσπτάζειν ἡξιώμεθα. Οὕτω βί-
ζης, ἡ πηγῆς, ἡ θεμελίον λόγων, ἡ οὐκ οἶδ' ὅτι καὶ
οἰκειότερον εἶπω, ἡ παρθενικῆ πληροῦσα πανήγυρις,
ἐκείναις τε πάσαις εἰκότως ἀγαλλάζεται, καὶ πολλοῖς
καὶ μεγάλους ἐνδιατρέπει χαρίσμασι, καὶ παγκο-
σμίου σωτηρίας ἡμέρα γνωρίζεται.

Σήμερον γὰρ ἡ Παρθένος μήτηρ, ἐκ στείρας μη-
τρὸς ἀποτίκτεται, καὶ τῆς Δεισποτικῆς ἐπιδημίας τὸ
παλάτιον εὐτρεπίζεται. Σήμερον δεσμὰ στείρωσεως
λύεται, καὶ τῆς παρθενίας τὰ κλειθρα σφραγίζεται.
Οἷς γὰρ νηδὺς ἄγονος, καὶ λόγους νεκρωθεῖσα τεκνώ-
σεως, καρπὸν παρ' ἐλπίδας ὤρατον προήνεγκεν· τοῦ-
τοις καὶ τὸ τῆς παρθενίας μνηστεύεται ἀδιάφθορον,
καὶ τὸ θαῦμα τῆς κνοφορίας ἐπιδήλους ἔργους προ-
αγγέλλεται. Ὑπερφυῖς μὲν τόκος ἀνανδρος, καὶ παρ-
θενίας φυλακὴ μετὰ γέννησιν· νικᾷ δὲ θεσμούς φύ-
σεως καὶ στείρα μετὰ γῆρας γεωργομένη καὶ τί-
κτουσα, καὶ τῆς Παρθένου τὸν τόκον, δι' ὧν τερα-
τουργεῖται, προοιμιάζεται. Σήμερον τὸν ὀνειδισμὸν
τῆς ἀτεκνίας ἡ Ἄννα θερπίζεται, καὶ τῆς χαρᾶς τοὺς
στάχους ἡ οἰκουμένη καρπίζεται. Πατὴρ παιδὸς ὁ
Ἰωακείμ ὀνομάζεται, καὶ τῆς υἱοθεσίας ἡμεῖς ἀβρα-
βωνίζομεθα τὸ ἀξίωμα. Σήμερον ἡ Παρθένος ἐξ ἀγόν-
ων λαγόνων προέρχεται, καὶ τὰς γονὰς τῆς ἁμαρ-
τίας ἡ στείρωσις διαδέχεται· καὶ τῆς Συναγωγῆς
τῶν Ἰουδαίων χηρεύει τὸ πλήρωμα, καὶ τῶν τῆς
Ἐκκλησίας κήλων τὰ τέκνα προκύπτουσι, Χριστῶ
τῶ νομφίῳ θεοπρεπῶς αὐξανόμενά τε καὶ πληθυνό-
μενα. Ἐξ ἀγόνων λαγόνων ἡ Παρθένος προέρχεται,
ὅτι καὶ γονίμων ὄντων ὁ τόκος παράδοξος. Ὡ τοῦ
θαύματος! ὅτε τῆς σπορᾶς ὁ χρόνος ἐξέλιπε, τότε
τοῦ καρποῦ τῆς φορᾶς ὁ καιρὸς ἐπεδήμησεν· ὅτε τὸ
πῦρ ἐσθέσθη τῆς ἐπιθυμίας, τότε ἡ λαμπρὰ ἀνήφθη
τῆς παιδοποιίας. Νεότης ἄνθος οὐκ ἤνεγκε, καὶ βλα-
στὴν τὸ γῆρας προβάλλεται, γαστρὸς ὄγκος ἀκμαζού-
σης οὐκ ἐγνωσθη φύσει, καὶ ὑπεράκμου νηδύος
ἀειπαρθενον βρέφος γνωρίζεται κύημα.

Ἄλλ' ἀπορεῖς, ἄνθρωπε, εἰ ἡ στείρα τέτοκεν;

A ipsa germinantium, nulla illucescet. Ideo namque
resurrectio est, quia mors : mors autem, quia cru-
cifixio : crucifixio, quia Lazarus quadriduanus ab
inferni portis reversus est; ac quia cæci vident,
paralyticusque, lectum in quo jacebat portat cur-
rens : ac demum quia admiranda alia patrata
opera (nec enim per tempus licet percensere om-
nia) quibus Judæorum populus, cum ad laudem ac
cantica provocari debuisset, invidia exarsit; qua
permovente, in suum ipsi interitum Salvatoris nec-
cem moliti sunt. Hæc autem eo fuere, quod Chri-
stus baptizans, atque ab infidelitatis errore homines
liberans, opere pariter atque sermone, Dei scien-
tiam ac fidem doceret : baptismus autem, quia
nativitas : Christi autem nativitas, ut summa ac
præclare dicam, quia Virginis nativitas : in qua
initiamur, quamque meruimus celebrare. Quam-
obrem, radicis, fontisve, aut fundamenti, vel nescio
quid germanius ac magis proprium dicam, ratio-
nem, virginæ festivitas implens, illis pariter
universis honestatur, ac splendet, multisque ac
magnis præpollet donis, ac mundi universi salutis
dies noscitur.

Hodie enim Virgo mater, ex matre sterili nascitur,
Dominicæ adventus palatium præparatur. Hodie
solvuntur sterilitatis vincula, ac virginitatis clau-
stra obsignantur. Quibus enim infecundus uterus,
ac cujus prolificæ rationes emortuæ essent, præcla-
rum fructum protulit, cum spes omnis abesset; iis
quoque virginæ incorruptio promittitur, partus-
que miraculum perspicuis rebus prænuntiatur.
Equidem eximia res, ac tota quid majus natura,
partus sine viro, ac servata virginitas ab edita
prole; verum naturæ quoque jura superat, ut steri-
lis a senio fecunditate augeatur, pariatque; ac rei
prodigium, virginæ partui exordio præit. Hodie
Anna sterilitatis opprobrium amputat; gaudiique
segetes terrarum orbis metit. Joachimi puellæ ap-
pellatur pater, nosque adoptionis arrhabonem hon-
oris cumulo accipimus. Hodie Virgo ex infecun-
dis lumbis procedit, peccatque fecundos partus
sterilitas excipit, Synagogæ Judæorum cœtus vi-
duus manet, exque Ecclesiæ sinu filii prodeunt,
qui Christo sponso divine crescant, ac pleno nu-
mero augeantur. Procedit virgo abs sterilibus lum-
bis, tum, cum etiam iis fecundis partus mirabilis
ac insolitus foret. O rem mirabilem! cum defecis-
set sementis tempus, tunc editionis fructus oppor-
tunitas advenit : ubi cupiditatis ignis extinctus
esset, tunc fecunditatis fax accensa est. Juventus
non protulit florem, germenque senectus edit :
vegeti uteri tumor ignotus fuit, effectique ventris
virgo perpetua infans noscitur partus.

Enimvero, dubitas homo, num sterilis pepere-

VARIÆ LECTIONES.

• Lego φόνον.

rit? Quinimo quæris, quibus te quoque mirari oportebat, quibus admiramur ipsi, ut dignam rem miraculo ridiculam facias, spernasque, ac num sterilis pariat, verbis contendis? Si enim non parit sterilis, nec quæ parit sterilis est; quomodo arentia ubera in lactis fontes acuuntur? Siquidem enim senectus sanguinis thesauros nescit recondere, quomodo quod mammæ non acceperunt, in lactis dealbant speciem? Qui vero etiam vulva emortua, maturam vivamque prolem edit, eamque ipsa continet, et alit? Hæc tu adversus teipsum, tuamque subtiliter consuis salutem: quis nempe existens? Nec enim unus quis fidelium existas, ac eorum, qui miraculo digni sint. Nam neque fidelis producatur, qui iis abroget fidem, per quæ fides astruitur; sed Judæus. At quomodo, ac ubi tibi excidit Sara? Nonne enim illa, senectutis ac sterilitatis dispendiis editam prolem, Isaac vidit? Siquidem Anna animum tibi confundit, ac turbat, potiori jure Sara, quando etiam prior. Quod si hoc dubitationem facit, ille tu, neque persentis, tuam te præscribere ac submovere cognationem, radicesque ex quibus tibi ramo esse accessit, amputare, atque a Judaicis juribus revinceris excidisse?

Ut quidem ego naturæ serio partum factum dicens, postea rogarem in meam pedibus manibusque ires sententiam, merito sterilitas senectutem natura, rationum laborem progigneret: cum autem divinæ gratiæ opus doceam, quid gratiam cogis servire naturæ, cujus illa semper dominari comparata est? Num Adamum admittis e luto formatum, ac absque nativitate productum esse? Num admittis et Evam absque copula editam, ac lateris, costæque germen esse? ut plane non hæc dicas rationem naturæ. Quæ enim humana successione accretio ac procreatio est, modum alium processionis servans, non sinit ut illorum processionem naturæ opus existimes: at neque rursum ut contra naturam: siquidem illa naturalis hominum constitutionis principium est. Divini ergo consilii sit, atque potentia. Quid vero? Tum quidem potuisse concedis, in iis quoque quæ majorem admirationem habebant, divinum Numen, nec naturæ ordinem adversus ejus Victorem instruis; nunc autem, tanquam potentissimum ac immortalem virtutem gravi senio defectam existimares, istis imbecilliores pronuntias? cum prioribus exercitatus, par esset ut aliis quoque potius videreris, indubitam in ejusmodi præbere fidem. Quocirca ne Judæus quidem dubitaverit, ut quidem Judæus sit; sed eorum aliquis, qui animum ac mentem habent gentilitio errore tentum.

Non credis ergo tu, subsannasque, ut puella abs sterili prodierit, qui homines putredine ortos confingis? qui draconis dentes majoribus teis vulvas, quibus sint suscepti, efficis: adeoque utinam tibi ipse dicenti, eos sepulcra ostendisses, qui lapides jubes concrescere in homines, tuorumque majorum genus digna te serie recenses, in fornicarum sanguinem referens. Tu hæc sapiens, quanquam sunt in maximum delirium; nec usquam aliquid, non

μᾶλλον δὲ ζητεῖς, οἷς καὶ σὲ θαυμάζειν ἐχρῆν δι' ὧν θαυμάζομεν, παρὰ φαῦλον θέσθαι τὸ θαυμαζόμενον, καὶ πῶς στείρα τέκοι λογομαχεῖς; Εἰ γὰρ στείρα οὐ τίκτει· τίκτουσα δὲ οὐ στείρα· πῶς δὲ μαζοὶ ξηρανθέντες εἰς πηγὰς ἀναστομοῦνται γάλακτος; Εἰ γὰρ θησαυρίζειν αἷμα τὸ γῆρας οὐκ οἶδε, πῶς ἔπερ οὐκ ἔλαθον αἱ θηλαί, λευκαίνουσιν εἰς γάλα; Πῶς δὲ μήτρα νεκρωθεῖσα τελεσιουργεῖ καὶ ζωοποιεῖ, καὶ συνέχει καὶ τρέφει τὸ ἐμῆρον; Ταῦτα σὺ κατὰ σταυτοῦ, καὶ τῆς σῆς μηχανορραφείας σωτηρίας· τίς ὧν; Τῶν πιστῶν γὰρ καὶ ἀξίων τοῦ θαύματος, οὐκ ἀνεῖη· οὐδὲ γὰρ οὐδὲ τοῖς, δι' ὧν ἡ πίστις, ἀπιστεῖν οὐμνούν ὁ πιστὸς παρασθῆσεται, ἀλλὰ Ἰουδαῖοι. Ἡ Σάρρα δὲ, πῶς, ἢ ποῦ σοι διατέπτεκεν; Ἄρα γὰρ οὐ γήρας καὶ στείρωσεως εἶδε παῖδα τὸν Ἰσαάκ; ἢ ἡ Ἄννα σοι συγγεῖ καὶ ταρασσεῖ τοὺς λογισμοὺς, ἢ Σάρρα μᾶλλον ὅτι καὶ πρῶτον. Ἄν τοῦτο ποιῆ τὴν ἀμφιβολίαν, ἐκεῖνος σὺ, καὶ τῆς σῆς οὐκ αἰσθάνη παραγράφων συγγενείας, καὶ τέμνων τὰς ρίζας ἐξ ὧν σοι τὸ εἶναι κλάδου, καὶ τῶν Ἰουδαϊκῶν θεσμῶν ἐξελέγη κατενηνεγμένους.

Ἐγὼ δὲ, εἰ μὲν εἰρωμῶ φύσεως πεπράχθαι λέγων τὸν τόκον, ἐπιταῖ σε ὁμνοεῖν παρεκάλουν, κλιῶς ἢ στείρα τὸ γῆρας· ἢ φύσις τῶν συλλογισμῶν ἐγένετο τὸν πόνον· εἰ δὲ χάριτος θείας πρεσβεύω τὴν πράξιν, τί τὴν χάριν ἐκδιόξῃ δουλεύειν τῇ φύσει, ἥς αἰετὴ αὐτῆ πέφυκε κυρία; Δέχη τὸν Ἀδὰμ πληρῶ πλασθέντα, καὶ χωρὶς παραχθέντα γεννήσεως; Δέχη τὴν Ἐβαν ἐκευ συναφείας, καὶ πλεωρᾶς ὑπάρχουσαν γέννημα; λόγον ταῦτα φύσεως οὐκ ἂν εἰπεῖν ἔχων. Ἡ γὰρ κατὰ διανοήν τῶν ἀνθρώπων αὐξήσις τε καὶ γέννησις, ἀλλήν τάξιν τῆς προόδου διασώζουσα, οὐκ ἐπ' τὴν προβολὴν ἐκείνων φύσεως δοξάζειν ἔργον· ἀλλ' οὐδέ γε παρὰ φύσιν ἄλλιν· ἀρχὴ γὰρ τῆς κατὰ φύσιν τῶν ἀνθρώπων συστασεως. Θεῖας ἄρα βουλῆς, καὶ ἰσχύος. Τί δέ; Τότε μὲν ἰσχύειν κἂν τοῖς παραδοξοτέροις διδως τὸ θεῖον, καὶ τὴν τάξιν τῆς φύσεως κατὰ τοῦ ταύτης οὐχ ὀπλιζεῖς; Πλάστου· νῦν δὲ ὡςπερ γῆρας βαθὺ κατεγνωκῶς τῆς πανσθενεστάτης καὶ ἀκηράτου δυνάμεως, ἀσθενεστέρην τοῦτοις ἀποφαίνεις; ἐπ' ὧν τοῖς ἐμπροσθεν ἐγγεγυμνασμένους, δίκαιος ἂν ἦσθα μᾶλλον καὶ τοῖς ἄλλοις ὀφθῆναι τὴν περὶ τούτων πίστιν ἀδίστακτον παρεσχημένους. Οὐκοῦν οὐδὲ Ἰουδαῖος ὁ ἀμφοσθητήσεων εἴη, ἄνπερ Ἰουδαῖος εἴη· ἀλλὰ τῶν Ἑλλήνων νῦν καὶ γνῶμην κεκτημένων.

Ἀπιστεῖς δὲ ἄρα σὺ, καὶ φαυλίζεις ἐκ στείρας παῖδα προεληλυθέναι, ὁ σφίψεως τέκνα πλατύνω τοὺς ἀνθρώπους; ὁ δρακοντείους ὀδόντος μήτρας αὐτοῦργήσας τοῖς σοῖς γε προγόνοις; ὡς εἴθε τάφους ταῦτα λέγοντι σοι τούτους ἐδείκνυς, ὁ λίθους ἀνθρωπιζεσθαι προστάτων, καὶ τῶν σῶν προπατόρων τὸ γένος ἀξίως γε σαυτοῦ γενεαλογῶν, εἰς τὸ τῶν μυρμηκῶν ἀναφέρων αἷμα. Σὺ ταῦτα φρονῶν, κἂν μακρὸς ὑπάρχει λῆρος· καὶ οὐδαμῆ, οὐδὲν· οὐ χάριν· οὐ νῦν.

οὐ φύσιν, οὐκ αἰσθησιν, οὐκ ἀλλοτριαν δόξαν, οὐ τὴν
 σεαυτοῦ, οὐκ ἄλλο οὐδὲν συνήγορον ἔχων, πλὴν τῆς
 σῆς ἀναισχυντίας ἢ ἀναισθησίας· ὄμως, περιέπεις
 καὶ πρεσθεύεις· ἃ δὲ καὶ δόξαι κυροῦσι μαχόμεναι,
 ταῦτα περὶ τούτων ὑπὸ τῆς ἀληθείας συνφθέγγεσθαι
 βιαζόμεναι· καὶ ὡν πρώτη μάρτυς ἢ αὐτοψία καὶ
 αἰσθησις, καὶ οἷς πολλὰ τῶν ὁμοιοτρόπως πάσαι γε-
 γονότων, καὶ χωρὶς τῶν εἰρημένων τὴν πίστιν παρ-
 ἔχεται· ταῦτα χλευάζειν ἐπιχειρεῖς, καὶ ἐν φαύλῳ
 τιθεσθαι; καὶ οὐ τοῦτο φαίην ἀν' ἔγωγε, ὡς οἷς ἐκεῖ-
 νοι· τὰ ἀτοπώτατα παπρεσθεύεσσι, τούτοις ἡμᾶς δεή-
 σαι σεμνολογεῖν τὰ ἡμέτερα· οὐδὲ πολλοῦ δεῖ, τὸ
 φῶς τῷ σκότει λαμπρύνεσθαι, ἢ τῷ ψεῦδει συνίστα-
 σθαι τὴν ἀλήθειαν· ἢ τῇ πλάνῃ τὴν πίστιν στηρίζε-
 σθαι· ἀλλ' ὡς ὄλωσ οὐκ ἐξῆν ἐκείνοις κάτω παντε-
 λῶς κατενεχθεῖσαι, καὶ ὅσον ἡμεῖς ἀνω τῆς φύσεως,
 τὰ μὲν παρὰ φύσιν, καὶ ἃ μὴ δ' ὅστις οὖν τρόπος συγ-
 κροτήσιεν, ταῦτα τιμᾶν, καὶ θαυμάζειν· ἃ δὲ πολλῶν
 κρείσσω καὶ λόγου καὶ φύσεως, καὶ ἀνέσεως· ἃ καὶ
 εἰσέτι μαρτύρων τάφοι, ἔστιν οὐ τῆς χρείας καλού-
 σης, καὶ τῆς Προνοίας οἰκονομούσης, τερατουργοῦντες
 ἐπιμαρτύρονται, ταῦτα δὲ λόγῳ καὶ πλάνῃ πειρι-
 σθαι παρασαλεύειν.

A gratiam, non mentem, non naturam, non sensum,
 non alienam opinionem, non tuam ipsius, non
 aliud quidquam habens quod suffragetur, excepta
 duntaxat impudentia tua, sive insensibilitate; ve-
 neraris tamen, ac honori habes: ea vero quæ et
 pugnantem confirmant opiniones, cogente veritate
 ut de his eadem consentienter pronuntient: ac
 quorum primus testis est ipse aspectus, sensusque,
 quibus denique, plura olim simili ratione facta,
 exceptis etiam iis, quæ sunt dicta, fidem conciliant,
 subsannare contendis, ac floccipendere? Nec sane
 ego id dixerim, ut quibus illi res absurdissimas
 honorarunt, iis nos oporteat honestare nostras;
 neque, quod longe abest, tenebris lumen illustrare;
 aut veritatem mendacio astruere: vel fidem infi-
 delitatis errore confirmare; sed plane nefas eos
 præsumere, omnino sensu ad ima depressos, quanto
 nos naturæ superiores sumus, ut quæ sunt contra
 naturam, quæque nulli comprobaverint mores, ea
 illi honori habeant, ac admirentur: quæ autem ma-
 jori et oratione et natura, ac laude, præconio, hac-
 tenus quoque martyrum sepulcra, quandoque usu
 vocante, ac disponente providentia; prodigiis editis
 clara, attestantur, ea sermone atque errore con-
 vellere nitantur.

Ὅρα δὲ κάκιστον. Οὐ πάθος κρατεῖ φύσεως; οὐ
 νόσος; οὐ γῆρας; οὐκ αὐτὴ δὲ νεότης οὕτω ἡδέ-
 σκουσα εἰ καὶ τι ἄλλο, ἀσθένεια καθεστῶσα τῆς τε-
 κνώσεως; καὶ τὸ παράδοξον, εἰ μὴ τῷ συνήθει τὴν
 ἐκπληξιν διεκλέπτετο, ὅτι δι' ἧς ἐρχεται τις εἶναι
 πατήρ, αὐτὴ τέως οὐκ ἐξ γενέσθαι πατέρα. Τί οὖν;
 τὰ πάθη νικᾷ τὴν φύσιν, εἰ μὴ τι ἄλλο πάθος καὶ
 περιττώμα ταύτης ἐν· ἢ δὲ χάρις ἦν ἐπλάσεν οὐ βελ-
 τιοῦ φύσιν; τὸ γῆρας ψύχον, τῆς γονῆς ἀναζηρᾶνει
 τὰς πηγὰς, καὶ ὁ πλάστης θάλλων οὐκ ἀρδεύει τὸ
 γεγηρακός; ἐκεῖνα πρὸς ἃ μήπω κατηνέχθη, καὶ τοῦ
 καιροῦ μήπω παραστάντος, καὶ χειρόνων ὄντων πρὸς
 ἃ καθέλκεται, φέρει ὁμως εὐμαρῶς· ὁ δὲ πλάστης,
 ἐν οἷς ἐξ ἀρχῆς ὄροις ἔστησεν, οὐκ ἐπανάγει θέλων
 εὐχερῶς; ἀπιστεῖς τοῖς εἰρημένοις; καλῶς γε ποιῶν·
 ὁ γὰρ ἔμοιγε, οὐ πολλοῦ δεῖ τῶν σεμνῶν σου ταῦτα
 μεταπλάσεων, ἃς ἐγὼ σοι ἀριθμῆσομαι· μάλλον δὲ,
 ὅν ἐστι καταλέγειν ταῦτα, ἐν' ἔχῃς πλέον ἐν τοῖς σοι
 βιωφελεστάτοις ἀφηγήμασιν ἡμῶν καταπαρῆσθαι.
 formationibus, quas tibi sum enumeraturus: quinimo tuum erit percensere, quo magis, humanam
 vitam juvenantibus narrationibus tuis, adversum nos gloriari possis.

Λέγε τὰς ἐξ ἀνθρώπων αἰετίρους· ὧν ἀπορβεί τῶν
 ὀφθαλμῶν ἢ τοῦ μύθου ἤλεκτρος, ἀφ' οὗ σὺ πλουτεῖς
 τὴν εὐθείαν. Ἀριθμεῖ καὶ τὰς θάφνας, καὶ τοὺς
 φοίνικας· τὰς ἀηδόνας, καὶ τὰς χελιδόνας· τοὺς ψιδ-
 κούς σου κύκνους, καὶ τὰς ἀλκυόνας, καὶ τοὺς φι-
 λωνόπους σου δελφίνας. Ὑμνεῖ σὺ τοὺς ἀνδρογύ-
 νους Τειρεσίας, ἵνα θεῶν ἔριν, ἀξίαν τῆς ἐκείνων
 ἀσελγείας διαλύσῃ· οἱ πλέον τὴν ἡδονὴν ἐπιμετρη-
 σάμενοι τῆ θεῶν, εἰς πᾶσιν τῆς παβήσιας ἀπώναυ-

Illud quoque vide. Nonne affectio superat natu-
 ram? nonne morbus? nonne senium? nonne juven-
 tus ipsa, ita vicens ac aliud quodvis, generandæ
 prolis impotentia existens? quodque miraculum
 haberet, nisi sensim consuetudine, admirationis ac
 stuporis sensum auferret, qua quis provehit ut sit
 pater, ipsa hactenus patrem fieri prohibet. Quid
 ergo? affectiones naturam vincunt, nisi quid aliud
 adsit, quod ejus sit affectio ac recrementum; nec
 gratia, quam finxit ac condidit, naturam in melio-
 rem augebit? Senectus infrigidans genitales fontes
 exsiccat; nec fictor, conditorque fovens, itriguum
 faciet quod consenuit? Illa ad quæ hæc necdum
 devoluta est, ac cum adhuc non adsit tempus, cum-
 que ea ad quæ pertrahunt sint deteriora, facile
 tamen ferent; fictor autem, ac conditor, in quibus
 ab initio constituit modis, ut velit non reducet?
 Non habes dictis fidem? præclare quidem agens.
 at non mihi, cui hæc longe sint honestis tuis trans-

D Dic factas ex hominibus populos, e quarum oculis
 fabulosum illud electrum defuit, ex quo tu stulti-
 tiæ divitias colligis. Daphnas quoque numera ac
 phœnices: lusciniæ ac hirundines: canoros cy-
 enos, ac alcyones, hominumque amantes delphinos.
 Celebra ac lauda tuos illos ambigui sexus Tiresias,
 quo deorum litem, eorum dignam luxuria dissol-
 vant: qui nimirum, quod ampliorem voluptatem
 deæ tribuissent, mala libertatis præmiâ retulerunt.

VARIÆ LECTIONES:

^b Lego αινέσιος.

Vis abunde in memoriam reducam tauros mare A trajicientes, misellæ puellæ amore gubernante; longasque profectiones; ac viarum multos circuitus, morasque quam procul Olympo? Taceo alia. Nec enim vero par est ut fidei unguento, erroris cœnum commisceamus; vel ut pietatis elucientes radios, profunda impietatis caligine probro afficiamus. Quapropter amplis illis nugis ac fabulis procul valere jussis, eorumque, qui ea admirantur cum amentiam miserantes, tum odio habentes superbiam, ad priorem orationis cursum dirigamur.

Olim itaque humano genere, peccatorum, quibus se primi parentes obstrinxissent, victoria, servituti addicto, neptis proles eorum futurum destructorem subtonans, ac obscuro velut clangore indicans, fore ut illud emergeret a tyrannide, ac a servitute liberaretur, claro signo monstrabat. Quapropter etiam Adam una cum Eva, antiquas illas prævaricationis depringentes sordes, tristemque a mœsticia vultum deponentes, libera tum voce, tum stiticia lætis choreis virginali coronant festivitatem: quin ejus potius existunt auspices. Cum enim peccati senem toti adnatum generi, illud vitiasset, eo radicatus extirpato, merito potius gaudium ac choros auspicientur, accersantque, ac socios convocent, universos ab eis procreatos. Ex quo namque prælapsione infirmitas, ab iis, qui primi prævaricati essent in omnes transfusa difluserat, universique similem curationem necessariam habebant; ac mundi totius salutis, hodie Virginis partu ponuntur fundamenta, operæ pretium erat ut communis, ac generis totius constitueretur celebritas; utque populi totius, ac mundanis majora, gratiarum actionis monumento, cantica paugerentur. Mundi enim totius salus, mundanis majores exigit, ac vendicat gratiarum actiones.

Gratiarum actionis cantica submittamus; quod Adam reformetur, ac instæuretur Eva; diræque dissolvantur, ac humanum genus, mortuam peccati ac pelliceam exuens personam, in pristinam ac antiquam Dominicæ imaginis restauretur dignitatem. Gratiarum actionis submittamus cantica, ac populi universi choros constituamus, quod Virgo, ab infecundo sinu prodiens, naturæ vulvam infecundam sanctificet, ejusque sterilitatem, ad virtutum uberes fructus exstimulet. Quibus enim universorum Domino ac agricolæ, purissimorum sanguinum rivulos ad massæ totius aridæ irrigationem commodavit; iis merito feracitatis benedictionem recipit. Scala in cœlum subvehens coaptatur terrenaque natura suos ipsa terminos præstilians, in cœlestes mansiones transfertur. Dominica sedes in terra paratur, terrenaque sanctificantur, ac cœlestium ordines nobiscum congregantur; illiusque nequam, ac qui nos primum decepit, fuitque auctor insidiarum humano positarum generi, dolis ejus ac molitionibus evanescentibus, potentia colliditur.

το. Βούλει σοι προσηναμνήσω τοὺς ποντοπόρους ταύρους, κόρης δυστυχίους ολακίζομένους ἔρωτι· καὶ τὰς μακρὰς ἀποδημίας· καὶ τὰς πολλὰς περιόδους· καὶ τὰς πορρωτάτω τοῦ Ὀλύμπου διατριβὰς; σιγῆ τ' ἄλλα· οὐδὲ γὰρ οὐδὲ προσεῖχε μύρω πίστεως πλάνης συνανακρινᾶσθαι βόρβορον· ἢ τὰς τῆς εὐσεβείας αὐγάς, τῷ βαθεῖ τῆς ἀσεβείας ζόφῳ καθυβρίζεσθαι. Διὸ τοῖς μακροῖς ὕθλοις καὶ μύθοις μακρὰ χαίρειν εἰπόντες, καὶ τοὺς ἐπτοημένους περὶ ταῦτα τῆς παρανοίας ἐλεοῦντες, καὶ μισοῦντες τῆς ἀλαζονείας, ἐπὶ τὸν ἐξαρχῆς τοῦ λόγου δρόμον καὶ δὴ ἰθὺνώμεθα.

Πάλαι τοιγαροῦν τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως τῶν προγονικῶν ἀμαρτημάτων τῷ κράτει δεδουλωμένῃ, ὁ τῆς ἀπογόνου τόκος τὸν καθαιρέτην τούτων ὑποσαλπίζων, ἀνευεγκεῖν τῆς τυραννίδος καὶ ἀπαλλαγῆναι τῆς δουλείας λαμπρὰ παρεῖχετο τὰ συνθήματα. Διὸ καὶ Ἄδὰμ σὺν τῇ Εὐᾷ τοὺς παλαιούς ἐκείνους τῆς παραβάσεως ἀποκαθηράμενοι μολυσμούς, καὶ τὴν τῆς κατηφείας ἀποσκευασάμενοι σκυθρωπὸν, ἐλευθέρα καὶ φωνῇ καὶ ὄψει, τὴν παρθενικὴν χοροστατοῦσι πανήγυριν χαίροντες· μᾶλλον δὲ, κορυφαίῳ ταύτης καθεστηκότες. Δι' ὧν γὰρ ἡ τῆς ἀμαρτίας σπορὰ ὄλω παραφύεσσα τῷ γένει, καὶ τοῦτο νεβύσασα· οὗτοι μᾶλλον ταύτης ἀποβρίζουμένῃς, κατέρχων τῆς χαρᾶς, καὶ τῆς χοροστασίας, καὶ μετέρχεσθαι, καὶ συγκαλεῖν τοὺς ἐξ αὐτῶν πεφυκότας, τυχάνουσι δίκαιοι. Καὶ γὰρ διὰ πάντων μὲν ἀπὸ τῶν πρώτως παραβεθηκότων, τοῦ τῆς παραπτώσεως ἄρρωσθήματος μεταβρύνοντος· πάντων δὲ τῆς ὁμοῦς θεραπείας ἐπιδεδουλωμένων· τῆς δὲ παγκοσμίου σωτηρίας σήμερον τῷ τῆς Παρθένου τόκῳ θεμελιωμένης, κοινήν μὲν καὶ παγγενῆ προσήκε συστήσασθαι τὴν πανήγυριν· δημοτελεῖς δὲ καὶ ὑπερκοσμίου τὰς εὐχαριστηρίους ψόδας ἀνακρούσασθαι· ὑπερκόσμιον γὰρ ἀπαιτεῖ τὴν εὐχαριστίαν, τὸ τῆς σωτηρίας παγκόσμιον.

Ἄναπέμφωμεν εὐχαριστηρίους ψόδας, ὅτι Ἄδὰμ ἀναπλάττεται, καὶ ἡ Εὐᾷ ἀνακαινίζεται, καὶ ἡ ἀρὰ διαλύεται· καὶ ἡ φύσις ἡμῶν τὸ νεκρὸν τῆς ἀμαρτίας καὶ δερμάτινον ἀποδυσασμένη πρόσωπον, ἐπὶ τὸ ἀρχαῖον τῆς Δεσποτικῆς εἰκόνας ἀναμορφοῦται ἐξίωμα. Ἄναπέμφωμεν εὐχαριστηρίους ψόδας, καὶ χοροὺς πανδήμους συστησώμεθα, ὅτι κόλπῳ ἀγόνων Παρθένος προκύπτουσα, τὴν ἀγονον μήτραν ἀγιάζει τῆς φύσεως, εἰς ἀρετῶν εὐκαρίαν τὸ ταύτης ἀκαρπὸν ἐγκεντρίζουσα. Δι' ὧν γὰρ τῷ Δεσπότη πάντων καὶ γεωργῷ, τὰ τῶν ἀχράντων αὐτῆς αἱμάτων βεῖθρα εἰς ἀρδείαν ὄλου καταξηρανθέντος ἐχρησε τοῦ φυράματος, τοῦτοις εἰκότως καὶ τῆς καρποφορίας εὐλογίαν ἀναδέχεται. Ἡ κλίμαξ ἡ πρὸς οὐρανὸς ἀναφέρουσα καταρτίζεται, καὶ ἡ γεγηρὰ φύσις τῶν οἰκείων ὄρων ὑπεραλλομένη, πρὸς τὰς οὐρανίους μνάς ἐνοικίζεται. Ὁ Δεσποτικὸς θρόνος ἐπὶ γῆς ἐτοιμάζεται, καὶ τὰ ἐπίγεια ἀγιάζεται· καὶ τὰ τῶν οὐρανῶν ἡμῖν συναγελάζεται τάγματα· καὶ ὁ ποιητὴς, καὶ πρῶτως ἡμᾶς ἀπατήσας, καὶ τῆς καθ' ἡμῶν ἐπιβουλῆς ἀρχιτέκτων γενόμενος, τῶν δόλων αὐτοῦ καὶ τῶν μηχανημάτων ὑποσαθρουμένων, τὴν ἰσχύον περιθραύεται.

Τίς ἰσχύσει Θεοῦ θαυμάσια διηγήσασθαι; Ποῖος δὲ ἄ λόγος; ἔκφραται τὸ ὑπὲρ λόγων τὴν δύναμιν; Ἡὼς δὲ νοῦς ἄπας οὐ ναρκήσει, τῷ μεγέθει τῶν ἔργων συμπαραινόμενος τὴν κατάληψιν; Ἐπλασε τὸν ἄνθρωπον καταρχὰς ὁ Θεὸς, ἀφάτω φιλανθρωπίας πλοῦτω κινούμενος· χειρὸς οἰκείας πλάσμα, καὶ εἰκόνα φέρειν χαριτώσα; τοῦ πλάσαντος· ὦν τὸ μὲν τῆς σαρκὸς, τὸ δὲ τοῦ πνεύματος ἐδίδου δηλοῦν τὴν εὐγένειαν· παράδεισο; δὲ χρῆμα τερπνὸν καὶ ἐπέραστον, κατὰ Ἄνατολάς πεφύτευτο, λειμώνων μὲν ἀμαράντοις καταπιεζόμενος ἄνθεσι· φυτῶν δὲ καρποῖς ὠραίοις καὶ παντοδαποῖς ἐνευθηνούμενος· καὶ ποταμοὶ μέσοι βέοντες, καὶ καθαρῶ τῷ ρείθρῳ τὸ πρόσωπον τοῦ πεδίου καταρδεύοντες, ἀμύχανόν τινα τοῦ χωρίου τὴν ὠραιότητα κατεσκεύαζον. Ἐν τούτῳ τῆς Δεσποτικῆς παλάμης ὁ πλάστης ἐγκατοικίζει τὸ φιλοτέχνημα· πάντων μὲν Δεσπότην καταστησάμενος· πᾶσι δὲ τοῖς ἀγαθοῖς ἀφθόνως δεΐξας περιρρέομενον. Ἐπειτα δὲ σύνοικον ἐκ πλευρᾶς ἀφράστου τόκου μαιευσάμενος ὑπεστήσατο, ἵνα ἐξ οὐπερ ἐλήφθη, κεφαλὴν γινώσκῃ τὸν δανείσαντα, καὶ πρὸς ἐκαῖνον ἀφορώσα εἴη, συλλογιζομένη τὸ ὑπόχρεον· καὶ τῷ συνδέσμῳ τῆς φύσεως, ὁ τῆς ὁμονοίας αὐτοῖς ἐμπολιτεύοιτο σύνδεσμος.

Ἄλλὰ γὰρ πάντων τῶν ἐν παραδείσῳ τὴν ἀπόλαυσιν καὶ δεσποτείαν χαρισάμενος, ἐπίπερ ἔδει καὶ ἐντολῇ τινι παιδαγωγηθῆναι, καὶ ἐγγυμνασθῆναι, τὸν τηλικαύτης καὶ τοσαύτης ἐξουσίας καταπιστευθέντα τὸ μέγεθος, εἰσφέρει νόμον αὐτῷ, καθ' ὃν οὐτε χελεπὸν ἐμπολιτεύσασθαι, οὔτε βῆστον διόλου φυλάξασθαι· δι' ὧν τὸ γὰρ ἐμμίσθον, ἢ τὸ ὑπόδεικον ἐδραβεύετο. Φυτὸν γὰρ τι τῶν ἀνθούτων ὠραιότητα τῷ λόγῳ τῶν ἄλλων ἀφορισάμενος, τοῦτοῦ μὴ φαγεῖν μόνου τὴν ἐντολὴν παρείχεν ἀποθεσιζούσαν. Θηρίον δὲ πονηρὸν καὶ ἀρχέκακον, ὃν ἡ πρᾶξις διάβολον ἐπανώμασεν, ἐξ αὐτῆς πλάσεως ἐποφθαλμίσας τὸν ἄνθρωπον, ἄλλῃ θηρίῳ τῶν ἐρπόντων ὀργάνῳ χρησάμενος, καὶ τῇ γυναικὶ προσομιλήσας ἐπαγωγὰ καὶ θελκτήρια, καὶ πολλὸ τοῦ νομοθέτου κατασκευάσας τὸ βλάσφημον, πείθει τὴν γυναῖκα, καὶ δι' αὐτῆς τὸν ἐμύζυγα, τῆς μὲν ἐντολῆς κατολιγωρῆσαι· φαγεῖν δὲ οὐ μὴ φαγεῖν ἐτεθέσπιστο. Οἱ δὲ, ἅμα τε τὸ προσταχθὲν ὑπερέβαινον, καὶ πάντων τῶν χαρισμάτων διεξέπιπτον· ὅπερ ἦν τῷ ἐπιβουλεύοντι σπούδασμα. Εἰς τοῦτο γὰρ αὐτῷ σύμπαν κατασκεύαστο τὸ μηχανήμα· κίντεῦθεν ἀπὸ τῶν προγόνων εἰς τοὺς ἀπογόνους κατασπειρομένου τοῦ παραπτώματος, ὅλον ἡμῶν τὸ γένος ὁ ἐπιβουλεύσας ὑπὸ χεῖρα εἶχε δουλωσάμενος.

Τί δ' οὖν ὁ πλάστης καὶ κηδεμὸν; ἄρα παρῆθεν εἰς τέλος τὸ πλάσμα τάλαιπωρούμενον, καὶ τοσαύτη πλάνη βυθιζόμενον, καὶ καθεκάστην τοῖς πάθεσιν ἀνδραποδιζόμενον; Οὐ μὲν οὖν. Πῶς γὰρ ὅπερ φιλοτιμούμενος ἐπλασεν, ἠέσχετ' ἂν ἡδέως ὄρᾶν συλλογιζόμενον καὶ πλανώμενον; Διὸ πρὸς ἐκυτὴν μὲν ἡ τῆς Τριάδος ἐνόητος, εἰ θέμις εἰπεῖν, ἐκκλησιάσασα· Θέμις δὲ τοῦτο λέγειν ἐπὶ τῆς ἀναπλάσεως, ὅτι καὶ τῆ, *Ποιήσωμεν ἄνθρωπον κατ' εἰκόνα ἡμετέραν καὶ ὁμοίωσιν*, ἐπὶ τῆς πλάσεως εἴρηται· τῷ ἐνιαλίῳ

Quis Dei mirabilia enarrare poterit? Quis autem sermo ea explicet, quæ vim totam sermonum excedunt? Qui vero animus non obtorpeat, ad rerum magnitudinem, comprehensionem contendens? Deus a principio formavit hominem, ineffabilibus impensioris in humanum genus amoris divitiis permotus; suæmet figmentum manus, ac fictoris largiens ferre imaginem: quorum alterum carnis, alterum spiritus manifestare dabat ingenuitatem. Porro paradisis, res delectabilis ac amoris plena, ad Orientem plantatus erat; quem pratorum immarcessibiles flores perflarent; pulchrique, ac omnigeni arborum fructus copia ditarent; ut flumina medium decurrentia, limpidisque aquis soli faciem irrigantia, immenso quodam decore auferent. In eo fictor, Dominicæ manus arte compositum collocat opus; universorum quidem constituens Dominum; bonorumque omnium affatim affluentiam tribuens. Tum vero conjugem, ineffabili partu lateris obstetricatus produxit, ut eum, qui id commodasset, ex quo fuisset sumpta, caput sciret, ac debitum reputans in illum aspiceret; naturæque vinculo, concordie ipsi, individua vitæ societate, vinculum constaret.

Cæterum, cum omnibus in parædiso positis concessisset frui, ac universorum dominio potiri; quia etiam præcepto erudiri oportebat, ac exerceri eum, cui talis ac tantæ potestatis magnitudo concedita esset, fert ei legem, e cuius ratione, nec difficile a modum vitæ rationes componere; nec omnino facile servare; quibus tum præmium, tum pœnam mercede proponeret. Arborem namque pulchra venustate florentem sermone ab aliis segregans, præceptum ponit, quo una hac vesci prohibeatur. Mala autem bestia, ac mali auctrix: diaboli cognomen actio tribuit: ab ipsa conditione lividis oculis aspiciens hominem, aliaque de reptilium genere bestia organo utens, blandaque ac mulcentia cum muliere collocata, inque legislatorem multam spargens blasphemiam, mulieri suadet, ac per eam conjugi, ut spernant quidem præceptum, edant vero de arbore de qua ne comederent sancitum erat. Porro illi, mox ut præceptum transgressi essent, dona quoque omnia amisere; quod utique ponentis insidias consilium erat. In eum namque finem tota molitio comparata erat: indeque a majoribus in nepotes disseminata prævaricatione, universum humanum genus subiectum captivumque insidiator tenebat.

Quid ergo fictor curatorque? Num in finem, in miseriam prolapsus sprexit figmentum, inque tantæ erroris profundo demersus, ac quotidie passionibus malisque mancipatum? Minime gentium. Quomodo enim quod magnifice condidisset, lubens spoliari atque errare videns sustinisset? Quamobrem apud seipsam quidem sacræ Triadis Unitas, ut fas sit ita loqui, conventum agens: porro nihil nefas dicere in recreatione, quando etiam in creatione illud dictum est: *Faciamus hominem ad imaginem*

et similitudinem nostram ** : eodem, ac singulari voluntatis consilio, reformare quod contritum erat, figmentum constituit. Illa autem : valde quippe efferratum ac desolatum erat humanum genus, quod neque minis, neque poenis, neque legibus, nec monitis prophetarum reduci potuisset; hominem quærebat ejusdem nobiscum consortem naturæ, in quo legis lætæ observantiam nulla prævaricatione liceret perspicere; quo humanum idem genus, quibus sui generis hominem vitam instituentem videret, eundem ipsum imitaretur; utque ipso eo, cui machinarum instructor adversus nos victoriam acceptam referebat, legitima victoria ac certamine profligatus, dominio caderet.

Ergo unum aliquem e Trinitate oportebat fieri hominem, ut cujus erat formatio, ac opus, ejusdem videretur esse reformatio ac instauratio operis. Illum porro omnino oportebat in terra filium appellari, nec supernam tamen violare dignitatem, qui ab æterno hoc pariter esset, ac laudaretur. Censeri autem inter filios hominum impossibile erat absque incarnatione. Incarnatio enim, via est ad generationem: generatio vero, conceptionis, ac gestati uteri terminus est: cumque illa complectatur matrem, ejus merito præparationem velut fundamento præire petit. Erat itaque fictoris præparanda mater, quo sic refingeretur, quod contractum erat, eamque Virginem esse oportebat, ut sicut primus homo e terra virgine fictus fuerat, sic ex vulva virgine nova iterum fictio ederetur, atque ut nulla prorsus voluptatis insinuatio, vel si ea legitima foret, in Creatoris partu intelligeretur. Quippe erat voluptatis captivus, quem Dominus ut liberaret, nasci voluerat. Enimvero quænam mysterii digna sit esse ministra? Quænam digna effici Dei Mater, ac ei commodare carnem, in cujus universa censentur divitiis? Quænam ergo digna? nisi utique hæc quæ miraculo hodie ex Joachim ac Annæ germinat infecunda radice? cujus lætis gaudiis diem celebramus natalem; ac cujus partus, mysterii maximi, Verbi, inquam, in carne nativitatis, miraculum inchoat: cujus denique gratia, celebris hic totius populi concursu, sacerque indictus est ac coactus conventus.

Oportebat enim, plane oportebat ut ea, quæ ab ipsis cunabulis, castum corpus, castam animam; castas denique cogitationes, supra quam sermonis vi exprimi queat, conservasset, Fictoris Mater prædestinaretur. Oportebat ut quæ a puero in templo oblata esset, locaque inaccessa penetrasset, animatum ejus templum qui indiderat animam, conspiceretur. Oportebat ut quæ, nova ac insolita ratione, ab infecundis lumbis nata prodississet, parentumque probrum abstulisset, avorum quoque ruinam instauraret. Neptis enim majorum habuit reparare casum, generis Salvatorem partu viri nescio edens, ac cum corpus induens. Oportebat ut quæ se

τῆς γνώμης βουλῆματι, τὴν ἀνάπλασιν τοῦ συντριβέντος διετίθετο πλάσματος. Ἡ δὲ (χαλεπῶς γὰρ τὸ ἀνθρώπινον ἐξηγρίωτο καὶ ἐξηρήμωτο, οὕτε ἀπειλαίς, οὕτε ποιναῖς, οὕτε νόμοις, οὕτε προφήταις ἐπαναγόμενον) ἄνθρωπον ἐξῆτει τῆς αὐτῆς ἡμῖν λαχόντα φύσεως, ἐν ᾧ τῆς νομοθεσίας ἐνῆν ἰδεῖν ἀπαράδατον τὴν συντήρησιν· ὡς ἂν ἔχοι τε τὸ ἀνθρώπινον οἷον ὄρεξαι τὸ ὁμογενὲς πολιτευόμενον, ἐκμειβεσθαι τὸ ἁμόφυλον· καὶ ἵνα δι' οὗ τὸ καθ' ἡμῶν κράτος, ὁ τὰς μηχανὰς βραψάμενος ἀνεδήσατο, διὰ τοῦτου καθαιρεθεῖ τῆς κυρείας, ἐννόμῳ νίκῃ καὶ ἀγωνίσματι.

Οὐκοῦν ἔδει τινὰ τὸν τῆς Τριάδος εἰς ἀνθρώπου τελῆσαι, ἐν ᾗ ἥσπερ ἦν τὸ πλαστοῦργημα, ταύτης ὑπάρχον ὀφθεῖν καὶ τὸ ἀνάπλασμα. Ἐκείνον δὲ πάντως ἴδω ἔδει κάτω χρηματῆσαι, καὶ μὴ καθυβρίσαι τὸ ἄνω ἀξίωμα, τὸν ἐξ ἀδίδου τοῦτο καὶ δντα καὶ δοξοζόμενον. Τελεῖν δὲ εἰς ἀνθρώπων υἱοῦς, οὐκ ἂν ἐγχωροῦν εἴη χωρὶς γε σαρκώσεως. Σάρκωσις γὰρ, ὁδὸς ἐπὶ γέννησιν· γέννησις δὲ, κυφορίας ὑπάρχει συμπερασμα. Ἡ δὲ, μητέρα συμπεριγράφουσα, τὴν ἐτοιμασίαν ταύτης εἰκότως ἀπαιτεῖ προκαταβάλλεσθαι. Μητέρα ἔδει κάτω διευτρεπισθῆναι τοῦ Πλάστου εἰς τὸ τὸ συντριβέν ἀναπλάσασθαι· καὶ ταύτην παρθένον, ἐν ᾗ ὡσπερ ἐκ παρθένου τῆς ὁ πρώτος ἄνθρωπος διετέπλαστο, οὕτω διὰ παρθένου μητρός, πραγματευθεῖν ἢ ἀνάπλασις· καὶ ἵνα μηδεμίᾳ μὴδ' ἐννόμου πάροδοις ἡδονῆς, μὴδ' ἐπινοηθείη τῷ τόκῳ τοῦ κτίσαντος· ἡδονῆς γὰρ ἦν αἰχμάλωτος, δν ὁ Δεσπότης ἐλευθερώσαι τὴν γέννησιν κατεδέξατο. Ἄλλὰ τίς ἀξία χρηματῆσαι τοῦ μυστηρίου διάκονος? Τίς ἀξία Μητέρα γενέσθαι Θεοῦ, καὶ σάρκα δανεῖσαι τῷ πλουτοῦντι τὰ σύμπαντα; Τίς οὖν ἀξία; ἢ δῆλον ὅτι αὐτὴ ἡ ἐξ Ἰωακείμ καὶ Ἀννης τῆς ἀκάρπου ρίζης παραδόξως βλαστήσασα σήμερον; ἢς ἡμεῖς λαμπρῶς ἐορτάζομεν τὰ γενέθλια, καὶ ἢς ὁ τόκος, τοῦ μεγίστου μυστηρίου, τῆς ἐν σαρκί, φημί, τοῦ Λόγου γεννήσεως, τὸ θαῦμα προοιμιάζεται· καὶ δι' ἣν ἡ πάνδημος αὐτῆ καὶ θεῖα πανήγυρις συγκεκρότηται.

Ἐδει γὰρ, ἔδει τὴν ἐξ αὐτῶν σπαργάνων ἀγνὸν μὲν τὸ σῶμα, ἀγνὴν δὲ τὴν ψυχὴν, ἀγνοῦς δὲ τοὺς λογισμοὺς, κρείττον ἢ λόγῳ, συντηρήσασαν, Μητέρα ταύτην προορισθῆναι τοῦ Πλάσαντος. Ἐδει τὴν ἐκ βρέφους ναῖ προσαχθεῖσαν, καὶ τοῖς ἀβάταις τόποις ἐμβατεύσασαν, ἐμφυχον ναδν ὀφθῆναι τοῦ ταύτην ψυχώσαντος. Ἐδει τὴν ἐξ ἀγόνων λαγόνων παραδόξῳ λόγῳ τεχθεῖσαν, καὶ τὸ τῶν τεκόντων περιελομένην θνεῖδος, καὶ τῶν προπατόρων ἀνακαλέσασθαι τὸ ἐλάττωμα. Ἀνασῶσασθαι γὰρ ἔσχε τὸ προγονικὸν ἢ ἀπόγονος ἦττημα, τὸν Σωτῆρα τοῦ γένους ἀνάνδρω τόκῳ γεννησαμένη, καὶ τοῦτον σωματουργήσασα. Ἐδει τὴν τῷ κάλλει τῆς ψυχῆς ἑαυτὴν ὠραίως ἐμ.

** Gen. 1, 26.

μορφώσασαν, λογάδα νύμφην ἐμφανισθῆναι τῷ οὐρανῷ νυμφῶ ἐμπρέπουσαν. Ἐδει τὴν τῶν ἀρετῶν τοῖς τρόποις ὡς ἄστρῳ ἐαυτὴν οὐρανώσασαν, τὸν τῆς δικαιοσύνης ἀνίσχουσαν Ἥλιον, πᾶσι τοῖς πιστοῖς ἐπιγνώσθῆναι. Ἐδει τὴν καθάπαξ ἐαυτὴν τῶν παρθενικῶν αἱμάτων τῇ βαφῇ πορφυρώσασαν, εἰς ἀλουργίδα χρηματίζουσα τοῦ παμβασιλέως. Ὁ τοῦ θαύματος ἴδῃ ἢ σύμπασα κτίσις οὐ χωρεῖ, ἡ παρθενικὴ γαστήρ ἀστενοχωρήτως κυφορεῖ. Ὅν τὰ Χερουδίμ ἀτενίζειν οὐ τολμᾷ, πηλλίνας χερσὶν ἡ Παρθένος ἀγκαλοφορεῖ. Τὸ ὄρος τὸ ἄγιον, ἐκ τῆς ἐρήμου καὶ ἀγόνου μήτρας προέρχεται, ἐξ οὗ τμηθεὶς ἀνευ χειρῶν λίθος ἔντιμος ἀκρογωνιαίος Χριστὸς ὁ Θεὸς ἡμῶν, τὰ τῶν δαιμόνων τεμένη, καὶ τὰ τοῦ ἔθου βασιλεία, αὐτῇ τυραννίδι συνέτριψεν. Ὁ ἔμψυχος καὶ οὐράνιος ἐπὶ γῆς χαλκεύεται κλίθωνος, ἐν ᾧ ὁ πλάστης τοῦ ἐμοῦ φαραματός τῷ θεϊκῷ πυρὶ τὴν ἀπαρχὴν ὀπτησάμενος, καὶ τὴν τῶν ζιζανίων ἐπισπορὰν συμφλεξάμενος, ὄλον ἐαυτῷ καθαρὸν ἀρτοποιεῖται τὸ φύραμα.

Ἄλλὰ τί ἂν τις εἴποι; τί δ' οὐκ ἂν τις πάθοι, τῶν τῆς Παρθένου χαρισμάτων καὶ κατορθωμάτων διαπλέων τὸ πέλαγος; Δειλιᾷ καὶ χαίρει· καὶ ἡρεμεῖ καὶ ἐξάλλεται· καὶ πάλιν σιγᾷ καὶ ἀναφθέγγεται· καὶ συστέλλεται καὶ πλατύνεται· τὰ μὲν τῷ φόβῳ, τὰ δὲ τῷ πόθῳ συμμεταλόχομος. Ἐγὼ δ' ἐμαυτὸν τῷ πόθῳ μᾶλλον ἢ τῷ φόβῳ νυκτὶ χαρισάμενος, ἡδέως ἂν, εὐ ἴσται, καὶ πολλῶν βίων ὕμνι ἐπέστην· εἰ καὶ ἀχρήστῳ τοῦ λόγου τῷ βούματι, τῶν παρθενικῶν θαυμασίων ἐλλιμενάζειν ἐμοὶ καὶ πλημμύρειν παρεχομένων· μάλιστα γὰρ καὶ ὕμνος ὄρων, προθύμως μὲν τὰς ἀκοὰς ἀναπετανύνας, ὄλον δὲ τὸν νοῦν πρὸς τὴν εὐφημίαν τῆς Ἀειπαρθένου ἀναφαμένους· καὶ ἅμα ἀφοσιούμενος, εἰ τι ἐγὼ τετελεσμένος τοῖς παρθενικοῖς ὄργιοις καθέστηκα. Ἄλλ' ὅμως ὁ καιρὸς ἐπ' ἄλλα παρακαλεῖ· ἐπ' ἄλλην τιμὴν τῆς Παρθένου τῆς μυστικῆς, φημί, καὶ ἀναιμάκτου θυσίας ἀπαρξασθαι (τιμὴ γὰρ Μητρὸς, ἡ τῶν ἐκουσίων τοῦ Ἰησοῦ παθημάτων ἀνάμνησις)· ἐφ' ἣν μετελόχομα, καὶ ἦν ἐπικαιρότατον ἱεράσασθαι.

Ἄλλὰ σὺ, ὦ Παρθένε καὶ Μήτηρ τοῦ Λόγου, τὸ ἐμὸν ἱλαστήριον καὶ προσφύγιον· ἡ παραδόξω μὲν ἐκ στεῖρας; γεωργηθεῖσα· παραδοξότερον δὲ τὸν στάχυν τῆς ζωῆς ἡμῖν καρποφορήσασα, πρὸς τὸν σὸν Ἰῆσον καὶ Θεὸν ἡμῶν διαπρεσβευσμένη καὶ μεσιτεύουσα, τοὺς σοὺς ὕμνητάς παντὸς βύπτου καὶ παντὸς ἀποσμηξάμενος μολύσματος; τοῦ οὐρανόου νυμφῶνος ἀξιόους ἀνάδειξον, εἰς ἀίδιον λῆξιν τῷ τῆς ὑπερουραίου Τριάδος τρισσῶ φωτὶ καταυγαζομένους· καὶ ταῖς ταύτης ἐντροφῶντας ὑπερφύσει καὶ ἀφθέγκτοις θεάμασιν· ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ τῷ Κυρίῳ ἡμῶν, ᾧ ἡ δόξα καὶ τὸ κράτος εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.

A animi decore pulchre perornasset, sponsa eximia cœlesti congrue sponso proderetur. Oportebat ut quæ se virtutum modis velut stellis cœlum effecisset, justitiæ Solem præstendens fidelibus universis agnosceretur. Oportebat ut quæ virginalium se sanguinum murice omnino imbuisset, in universorum regis trabeam cederet. O miraculum! Quem universa creata non capiunt, eum virginalis uterus nihil angustatum; eo fetus gestat. In quem Cherubini oculorum aciem figere non audent, eum Virgo luteis manibus in ulnis amplectatur. Mons sanctus e deserta sterilique vulva progreditur, ex quo pretiosus ille summangularis lapis Christus Deus noster nulla manuum opera abscissus, dæmonum delubra, ac inferni regiam, una cum tyrannide contrivit. Animatus ac cœlestis in terra fabricatur clibanus, in quo plastes ille ac conditor, mæx massæ primitias divino excoquens igne, ac zizania superseminata comburens, totam sibi mundam massam in panes efformat.

Verum quid quis non dicat, quidve non patiat, Virginis donorum meritumque pelagus pernavigans? Metuit ac gaudet; quiescit ac exsilit; rursumque tacet ac loquitur; contrahiturque ac dilatatur, qua timore, qua desiderio secum trahentibus. Porro ego in præsentiarum desiderio, quam timori amplius indulgens, lubens, probe notis, longe vobis uberius congressus essem, quanquam inutili orationis fluxu, præstantibus miraculis Virginis velut stagnantes ac exundantes aquas: ac maxime, quod et vos tota alacritate videam adaperientes aures, totoque animo in perpetuæ Virginis accensus laudem; simulque persolvam ipse, si quid virginalibus orgiis ac sacris existo reus: verum tempus ad alia provocat: ad Virginis aliam laudem: ad mystici, inquam, ac incruenti sacrificii inchoationem, (earum enim passionum quæ Filium ultro suscepit, commemoratio, honor est Matris:) ad quod utique trahimur, ac cujus faciendi adest opportunissimum tempus.

Sed tu, o Virgo ac Verbi Parens, propitiatio mea ac refugium; quæ mirabili ratione ab sterili edita es; mirabiliorique, spicam nobis vitæ edidisti, apud Deum tuum ac Deum nostrum intercedens, ac mediatrix accedens, laudatores tuos ab omni sorde, omnique macula depurgatos, cœlesti thalamo dignos effice, ut in requie perpetua, trino, substantia omni majoris Trinitatis lumine, illustrentur, ejusque mirabili ac ineffabili spectaculo delectentur; in Christo Jesu Domino nostro, cui gloria ac potestas in sæcula sæculorum. Amen.

II.

*De Symeone Christum in ulnas suscipiente (5).**(Combris. Biblioth. Concionat. t. VI, 250, ipso interprete.)*

Non erat sacerdos Symeon (5): etsi longe virtutum A ornamento sacerdotibus præstabat. Idcirco etiam sacerdos quidem, his ministrabat, quæ in puero lex fieri jubebat: at Symeon cum recte factis aliis, tum senis canitie venerabilis, juxta divina responsa votis fruebatur. Agnovit vere evenisse responsa: agnovit eum qui prædicabatur: eum portabat qui verbo omnia portat: visaque generis salute, ac diviniore repletus dulcedine, nullo jam vitæ amore tenebatur. Quin statim præsentem salute, carnem deponere, atque his etiam qui erant in inferno faustum salutis ac redemptionis nuntium afferre, totus gestiebat. Atque Deum quidem benedicebat, hoc est, laudibus atque canticis celebrabat: alioqui vero etiam benedicebat, quod factas sibi promissiones evenisse videret, quod Israelis consolationem oculis aspectare atque manibus gestare meruisset: hincque B sacro plenus gaudio, *Nunc*, inquit, *dimittis servum tuum in pace* ¹¹. Quando promissorum nactus sum finem, finem quoque mortalis vita accipiat: nam hæc mihi verbum tuum olim promittebat. Etenim fore ut non viderem mortem nisi viso Christo Domini, ipse pridem mihi pollicitus eras. Quia vero in meos incurrerunt oculos, quæ cupiebam, quæ quærebam, quorum desiderio æstuabam, *Nunc dimittis servum tuum*, qui nec mortis periculum paveat, nec dubietatis cogitationibus terreatur, sed firma potiatur pace, ac quæ lætitiâ plurimam pariat. Etenim vidi salutare omnium populorum.

Ac vide, quæso, divini sacrique senis accuratam diligentiam. Priusquam enim beati illius spectaculi compos efficeretur, expectabat consolationem C Israel: at ubi quod sperabat ac cupiebat obtinuit, non jam consolationem clamat, sed omnium salutem populorum: sic nimirum omni sermone ac cogitatu major ille in puero fulgor virum perstrinxerat.

tantumque affuderat lucem, ut quæ processu temporis, paulatimque revelanda erant, tunc ille statim repenteque cognoverit. Ac ne cui occasionem præbeat opinandi omnes se populos dicere, qui Judæorum gente comprehenderentur, ista subjungit: *Lumen ad revelationem gentium*: quasi dicat, Nemo putet omnem me vocare Judaicum populum: imo totum hac voce significo genus humanum. Etepm quem oculis video, inque ulnis fero, salus erit ac redemptio omnium. Neque hæc dixisse satis habuit; sed condistinguens contra Israellem omnes gentes, subjungit: *Lumen ad revelationem gentium, et gloriam plebis tuæ Israel* ¹²; quasi dicat: Communis quidem salus est, quem in ulnis gesto, infans cunctis gentibus, ac Israeli: verum gentibus quidem lumen est, quod ab idololatriæ educat tenebris: Israeli vero gloria, quod data olim illis legalia, quibus ab idolorum cultus emergerunt caligine, in gloriam ac perfectionem conversurus sit. Præterea etiam gloria est natus puer Israelitici populi, tanquam qui ex Abrahami semine homo exstiterit. Eadem fere et Isaias clamans ait: *Ecce posui te in lucem gentium, ut aperias oculos cæcorum* ¹³; hoc est, illis visum præbeas, lucemque a tenebris, atque a mendacio veritatem, ab errore pietatem discernas. Unde et David hanc prædicans salutem, velutque plaudens manibus, ac choros ducens: *Omnes*, inquit, *gentes, plaudite manibus, quoniam Dominus excelsus, terribilis, Rex magnus super omnem terram* ^{14, 15}. Sin autem Christi populus dicitur, estque Israel ut distinguitur agentibus; distinguitur autem Mosaicis legibus C atque moribus, quanquam nondum gratiam consecutus, ejusque compos factus, cum, inquam, qui in Veteri Testamento est ejus populus sit, quomodo non obstruuntur perdita Manichæorum ora, quæ ad aliud eos principium referunt?

III.

Photii patriarchæ Constantinopolitani, novæ sanctæ Dei Genitricis ecclesiæ, in palatio a Basilio Macedone exstructæ, descriptio (4).

Φωτίου πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως, Ἐκφρασις τῆς ἐν τοῖς βασιλείοις νέας ἐκκλησίας τῆς ὑπεραγίας Θεοτόκου, ὑπὸ Βασιλείου τοῦ Μακεδόνα οἰκοδομηθείσης.

(Combris., Manipulus rerum Const. p. 296.)

Lætum video præsentis diei conventum: ac qualem nemo humana solertia atque opera, ac nisi D divini afflatu Numinis conflare potuerit. Quam-

Φαῖδρον ὄρω τῆς παρούσης ἡμέρας τὸν σύλλογον, καὶ οἶον οὐκ ἐν τις ἀνθρωπίνῃ σπουδᾷ ματῶ καὶ χωρὶς θείας συγκαροτῆται βροτῆς κατισχύσει.

¹¹ Luc. II, 29. ¹² ibid. 32. ¹³ Isa. XLIX, 6. ^{14, 15} Psal. XLVI, 2.

NOTÆ.

(5) Ex Cat. card. Maz.

(5') Itade Symeone Theophanes, Euthymius, etc.

(4) Edidit Græce Lambecius e regia Lupara: huius mihi et Latine representare. Laudat perinde Constantinus Porphyrogenneta illam Basilii Mace-

donis, exstruendis seu etiam reficiendis divinis templis, religionem ac magnificentiam: inque eis ipsum hoc templum n. 55 ejus Vitæ multis describit. Quidam tamen vitio dant quod, occupata ejuscemodi ædificiis classe, liberæ Saracenis atque Barbaris

Διὸ καὶ τερπνὰ τῆς χάριτος ὑποδέχομαι τὰ χαρίσματα, καὶ τῷ Χριστοῦ ποιμνίῳ ἐνευθηγουμένῳ καὶ χαίροντι συναγλαζόμενος ἐπαγγέλλομαι· οὐ μέχρις ἡμῶν περιγραφομένην τὴν τερπνότητα καὶ θυμηθίαν τῆς πανηγύρεως· ἐπιστάμενος, ἀλλ' εἰς αὐτὸν τὸν κοινὸν Δεσπότην ἀναφερομένην εἰδῶς τὴν σεβασμιότητα. Λαμπρότης γὰρ πανηγύρεως, ὅσον ἡμῶν τῶν πανηγυριζόντων τὸ σεμνολόγημα, τοσοῦτον τῆς Δεσποτικῆς ἀγάπης ἐναργῆ παρέχεται τὰ γνωρίσματα. Ὅταν δὲ μὴδὲ τῶν ἐτησίως καὶ συνήθως ἐπιτελουμένων εἴη τὴν ἀνάμνησιν ἐορτάζουσα, ἀλλὰ κατὴν τινα καὶ ἀρτιφανῆ τὴν εἰς Θεὸν τιμὴν ἐγκαινίζουσα, πῶς οὐ μᾶλλον εἶτι καὶ τὸν θεῖον ἔρωτα ἀναδειχθεὶ ἐκπυρεύοντα, καὶ τὴν τῶν ἐορτάζοντων κοσμιότητα καὶ τὸ κλέος ἐπιπλέον ἀναπτύσσουσα; Ἀλλὰ τίς ἡ τοσαύτη τοῦ πλήθους συνδρομὴ καὶ συνέλευσις; Τίς ἡ πανηγυρίς; Τί τὸ συγκαλέσαν καὶ συγκινήσαν ἡμᾶς ἅπαντας; Βούλεσθε εἰπω, ἡ καλὸν ἐκεῖνον παραχωρήσαι καὶ εἰπεῖν καὶ διδάξαι τῆς πανηγύρεως τὴν ὑπόθεσιν, τῷ χορηγῷ τε ἅμα ταύτης καὶ σοφῷ γε ἀρχιτέκτονι; Ἐκεῖνος καὶ ἱκανὸς λόγους παραστήσαι τὸ προκείμενον, ὃς τοὺς τύπους τῶν πραγμάτων ἐν τῇ ψυχῇ προενθήμενος, ἀμίμητον ἔργον ἐπὶ γῆς πανσόφως ὑπεστήσατο.

Λέγε τοιγαροῦν ἡμῖν, ὦ βασιλέων φιλοχριστότατε καὶ θεοφιλέστατε, καὶ πάντας τοὺς ἔμπροσθεν νικῶν τε ἅμα καὶ λαμπρῶς φαιδρύνων τῇ κοινωνίᾳ τοῦ ἀζιῶματος. Λέγε προθύμους, ὡς ὄρας, τοὺς ἀκούσομένους ἔχων, ἐφ' ὅπερ ἡμᾶς συνεκάλεσας. Δείξον τοῖς

A obrem etiam jucunda gratiæ suscipio munera, unaque cum vegeto ac pingui, lætoque Christi grege conventum agente, lætitia exsulto; qui nempe, non ad nos duntaxat solemnitate lætitiā ac jucunditatem finire intelligam, sed ad ipsum communem Dominum ejus venerationem spectare non nesciam. Solemnitatis namque splendor, quanta nobis celebrantibus gloriatio est. tantum ejus, qua Dominum prosequimur, dilectionis manifesta præbet indicia. Quando vero, ne eorum quidem quæ annuo ex more ritu peraguntur, memoriam celebrat, sed novi cujusdam recentisque in Deum honoris encæniam habet, quomodo non etiam magis divini flammæ amoris accenderit, magisque etiam eorum qui celebrant morum honestatem gloriamque in lucem protulerit? At, quinam tantus hic plebis concursus atque conventus? quæ panegyris? quis nos omnes pariter vocavit ac traxit? Vultis dicam? an præstet ei propensius dicendi atque docendi partes cedamus, qui solemnitate occasio ac causa sit; qui ejus et auctor, et sapiens architectus existit? Ille enim etiam merito subjectum argumentum sermonibus repræsentaverit, qui ante animo conceptis rerum formis, omni majus imitatione in terra opus condidit.

Dicas igitur nobis, o imperator Christi amantissime ac religiosissime, cunctosque superiores ipse pariter vincens, ac dignitatis consortio præclare exhilarans. Dicas, cui, ut vides, omni alacritate præsto auditores sint, qua ex causa invitave-

NOTÆ.

incursandi ditionem Romanam facultas esset, captis etiam Syracusis a Carthaginensibus. Sic Joan. Syllit. et alii. Idemque in sequentibus quibusdam imperatoribus mordet ac carpit Michael Psellus, ostenditque quantum ea pietas (quæ nec jam pietas est, si deest prudentia) Reip. obsit. Exstruenda templa sic magnifice, cum communis rei non admodum interest: alias præstat magis necessaria curare.

Atque ut paulo amplius in tanti operis nova Basilica Ecclesia immorer: (sic enim vocatam ait Constantinus Porphyrogenneta n. 55), fuit illa dicata, non uni sanctæ Mariæ, ut Photiani hujus Tractatus titulus præfert; at nec forte primo, principalisque: satisque iudicare videtur idem Constantinus, dum ita divos tutelares ejus Ecclesiæ percenset. Ac primum numero jam citato, ne ulla quidem mentione sanctæ Mariæ: Κατὰ δὲ τὸν [αὐτὸν] καιρὸν, καὶ ὁ περικαλλῆς οὗτος ναὸς καὶ περίοπτος ψυχοδομεῖτο, ὃν Νέαν Βασιλικὴν Ἐκκλησίαν λέγειν εἰώθαμεν, ὃς ἐπ' ὀνόματι Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, καὶ Μιχαὴλ τοῦ πρώτου τῶν ἀγγέλων, καὶ Ἡλιοῦ τοῦ Θεοδότη τοῦ ἡγείρο. Ἐοῖ ἴπσο tempore pulcherrimum et celeberrimum templum exstruebatur, quo Novam Ecclesiam Basilicam appellamus, in honorem Salvatoris nostri Jesu Christi, et angelorum principis Michaelis, et Eliæ Thesbitæ. Pauloque distinctius fusiusque numero item 55 superius citato, nisi quod Michaelis loco est Gabriel, reclamantibus aliis, ipsoque sibi adversante Constantino, in ejus antiquario: Ἀμειβόμενος γὰρ ὡσπερ τῆς περὶ αὐτὸν εὐμελείας τὸν Δεσπότην Χριστὸν καὶ τὸν πρῶτον τῶν ἀγγελικῶν δυνάμεων Γαβριὴλ, καὶ τὸν Θεοδίτην Ἡλίαν τὸν Ζηλωτὴν, ὃς καὶ τῇ αὐτοῦ μητρὶ τῆς πρὸς βασιλείαν τοῦ υἱοῦ ἀνυψώσεως ἐχρημάτισεν ἄγγελος· εἰς ὄνομα τοῦτων καὶ μνήμην ἄλιον· εἶτι δὲ καὶ τῆς Θεοτόκου,

C καὶ Νικολάου τοῦ ἐν ἱσθράχαις πρωτεύοντος, θεῖον καὶ περικαλλῆ ναὸν ἐδομήσατο, εἰς ὃν συνῆλθε τέχνη καὶ πλοῦτος, καὶ ζέουσα πίστις καὶ ἀφθονωτάτη προαιρέσις· καὶ τὰ παντῶνθεν συνέδραμε κάλλιπτα, ἃ τοῖς ὄρωσι μᾶλλον ἢ τοῖς ἀκούουσιν οἶδα τυγχάνειν πιστά. Velut enim Christi Domini in ipsum benevolentiae vicem redditurus, ac prius inter angelicas potestates Gabrielis, necnon Eliæ Thesbitæ Zelotis illius, qui et ejus matris nuntius fuit sublimandi ad imperii arcem filii; in horum nomen et memoriam sempiternam; necnon et Deiparæ, et Nicolai, inter hierarchas primas obtinentis, divinum pulcherrimumque templum exstruxit; in quo convenere ars et divitiæ, et fervens fides, et liberalissima munificentissimaque voluntas; et omnia undecunq; concurrerunt pulcherrima, quæ conviventibus potius, quam audientibus solent esse credibilia. Vergentibus annis ac imperio Basilii exstructum templum idem satis indicat: proinde dicta hæc Photio, ejus secundo sacerdotio; ac postquam humanis erepto ignatio, Basilii favore, quam male prius invaserat, aliqua æquitatis specie ac οἰκονομίᾳ, sedem receperat. Itaque quem ad calcem laudat Cæsarem, ac Cæsarem gloriam appellat, imperii socium Basilio adlectum, qui θεῖε ψήφῳ, ἀλλὰ μὴ σπουδαρχήσας, μὴδ' ἀνθρωπίναις περιδρομαῖς, imperium arripial, divino suffragio, non appetitu regnandi humanoque ambitu, Leo est, posteaquam procerum supplicatione liberatus fuerat, depulsa calumnia affectate tyrannidis, cuius ipse Photius cum Santabareno illi auctor exsiterat; ut passim Theophanis continuatores, et qui vitas τῶν νέων βασιλέων scripserunt: in quibus mihi non magnus aut præcipuus, qui ex regio cod. typis Luparensibus prodiit. cum: Theophane, Leo grammaticus.

ris? Ostendas verbis, quæ prius ipsis rebus ostendisti. Num enim rursus adversus Barbaros victos, tropæa erexisti? Quibus multis continuisque liberaliter accepisti? His congregasti, ut pari gaudio fruamur, communiq[ue] ac populi universi conventu, victoriæ largitori gratiarum actionem promamus; aut, qui hostes data fide dedititiosque acceperis, sublimemque et superbum alienigenarum animum sensumque depresseris, velut qui pio religiosoque animi sensu cuncta tibi præclare gesta, in potentem Dei manum referas; aut qui imperio subjicias urbes, alias quidem, cum pridem cives alerent, melioribus ipse institutis composueris, alias etiam a fundamentis erexeris, aliasque instauraveris, ac imperii fines crebris oppidis præsidisque communieris; aut qui dives ipse subditos beatos efficias; doce nos, in quem orbis terrarum communem oculum toti aspiciamus; cujus tandem horum gratia invitasti? Aut siles ipse, imperante modestia, et quod tua ipse nolis narrare facinora, quibus necesse laudem contexamus: præsentis conventus causam omnium auribus ex

Alia igitur, amici, celebritas, aliudque hodierna die mysterium. Virginalis in terra templi encænia hodie peraguntur, Deique Matris, si quod aliud in mundo, dignum habitaculum consecratur. Virginalis in terra templum hodie dedicatur, regalis magnificentiæ opus reipsa multis laudum canticis celebrandum. Templum in medio ipso palatio, divinum aliud venerandumque palatium excitatur; ejusmodi scilicet, ut, si cum aliis conferas, ac eorum rationem habeas, regia ipsa palatia, privatæ ædes aperte arguantur, quinimo quod sua qua pollet claritate ac venustate, illa quoque illustret ac reddat clariora, priorem illis mundum atque ornatum adaugeat. Dicas, oculos in ipsum conjiciens, non humanæ artis opus esse, sed divinam quamdam nobisque superiorem virtutem pulchritudinem illi indidisse. Templi aditus ac vestibulum, egregio ornatu ac decore compositum: candidi enim marmoris tabulæ splendidum quid gratiosumque effulgent, ejusmodi scilicet ut totum conspectum complectentes, ipsarum inter se situm, extremorumque juncturam, leni, plana, subtilique admodum commissa obtegant: adeo ut lapis unus lineis rectis velut inscriptus (res miracula nova!) videatur, suavissimeque intuentium oculos capiant: indeque devincientes, ac in se convertentes, spectantem ventant, ne ad ea transire velit, quæ intus radiant: sed in ipso templi vestibulo, mox adiens præclaro exsuscitatus spectaculo, visisque figens oculum, velut radicibus fixus admiratione hæret. Orphæo Thraci fabulæ lyram assignant, ea pulsandi vi, ut res ipsas inanimes sonis moveat. Quod si etiam nobis in fabulas veritatem efferre, atque figmento tremendam reddere fas esset, dicat aliquis, qui sacra ædis vestibulum adeant, in plantarum arborumque naturam, miraculo defigente transire. Sic quilo tenetur.

λόγους, ἀ τῶς ἔργους προὔπεδεις. Ἄρα γάρ πάλιν κατὰ Βαρβάρων νίκας ἀναστήσας καὶ τρόπαια, οἷς πολλάκις ἔργοις ἐπ' ἄλλοις ἡμᾶς ἐδεξιώσω φιλοφρονούμενος, ἐπὶ τούτοις συνήγειρας, εὐφραίνει τε ἄμα καὶ τῷ δεδωκότι κοιτὴν καὶ πάνδημον ἀναπέμψαι τὴν εὐχαριστίαν; Ἡ λαδῶν ὑποσπόνδους ἄλλους, καὶ ταπεινώσας ὑψηλὸν καὶ γαῦρον καὶ ἀλλόφυλον φρόνημα, ὡς ἐπὶ τὴν κραταιὴν χεῖρα τοῦ Θεοῦ εὐσεβεσφρόνως ἀναφέρων πάντα τὰ σοι κατορθούμενα· ἢ πόλεις ὑπερηκόους, τὰς μὲν πάλαι κάτω κειμένας ἀναρθώσας, τὰς δὲ καὶ ἐκ βῆθρων αὐτῶν ἀνεγείρας, καὶ ἄλλων ἀνοικισμοὺς ἐργασάμενος, καὶ τῆς πολιτείας πυκνῶσας τὰ ὄρια, ἢ πλουτῶν, καὶ ποιῶν εὐδαίμονας τὸ ὑπέκουν, Δίδαξον ἡμᾶς, πρὸς σὲ τὸν κοινὸν τῆς οἰκουμένης ἀφορῶντας ὀφθαλμὸν, ἐπὶ τίνι τούτων ἡμᾶς συνεχάλεσας; Ἡ σιγᾶς μὲν αὐτὸς ἐπιεικείας τρόπων, καὶ τῷ μὴ βούλεσθαι σε εἶς σὰ ἡμῖν διηγεῖσθαι κατορθώματα, οἷς ἀνάγκη ταῖς ἐπαίνους συνοφαισθεῖν· ἐμὲ δὲ παρέχεις ὑπηγήσαι τῷ λόγῳ τοῖς σοῖς ἔργοις ἐμπνεόμενον, τοῦ παρόντος συλλόγου τὸ αἴτιον.

mihi vero præbes, ut tuarum ipse afflatu rerum, oratoris munere inferam.

Ἄλλη τοιγαροῦν, ὦ φίλοι, τελετὴ, καὶ ἄλλο μυστήριον σήμερον. Ναὸς παρθενικὸς ἐπὶ γῆς ἔγκαινίζεται σήμερον, καὶ τῆς Θεομήτορος, εἴπερ ἄλλο τι, τῶν ἔγκοσμίων ἐπάξιον αἰκητήριον. Ναὸς παρθενικὸς ἐπὶ γῆς ἔγκαινίζεται σήμερον, βασιλικῆς μεγαλοπρεπειᾶς ἔργον ὡς ἀληθῶς πολυύμητον. Ναὸς ἐν μέσοις αἰετοῖς ἀνακτόροις, ἀνακτορον ἄλλο οἷον καὶ σεβάσιμον ἀνιστάμενος, καὶ τῇ πρὸς αὐτὸ παραβολῇ καὶ συγκρίσει, ἰδιωτικὰς οἰκίας ἀποφαίνων τὰ ἀνάκτορα· μάλλον δὲ καὶ τῇ ἐνοῦσῃ λαμπρότητι καὶ ταῦτα περιαστράπτων καὶ φαιδρῶν, καὶ πολὺ παρασκευάζων τοῦ προτέρου κόσμου σεμνότερα. Εἴποις ἂν εἰς αὐτὸν ἰδὼν, οὐκ ἀνθρωπίνης χειρὸς ἔργον, ἀλλὰ θεῖον τινὰ καὶ ὑπὲρ ἡμᾶς δύναμιν τὸ κάλλος αὐτῷ ἐπιμορφώσασθαι. Προπύλαια μὲν γὰρ τῷ ναῷ περικαλλῆ διεσκευάσται· καὶ γὰρ μαρμάρων διαλευκῶν πλάκας λαμπρόν τι καὶ χάριεν ἀποστίλδουσαι, ὅλην ἐναπαλαβοῦσαι τὴν πρόσοψιν, καὶ τὴν πρὸς ἀλλήλας θέσιν, καὶ τὴν τῶν περάτων συνάφειαν τῷ ὁμαλῷ καὶ λείῳ, καὶ τῷ προσηρόσθαι λίαν ἀποκρύψασαι, εἰς ἐνὸς λίθου συνέχειαν γραμματῶς εὐθείας ὡς περ ἐπιγεγραμμένου, θαῦμα καινὸν ὀραθῆναι καὶ ἡδιστον, τὴν τῶν ὀρώντων φαντασίαν ὑπάγουσιν. Ἐξ οὐπερ τὰς ὑφείκει ἀνέχουσαι, καὶ πρὸς ἐαυτὰς ἐπιστρέφουσαι, οὐκ ἐθέλειν ποιῶσι τὸν θεατὴν μεταχωρῆσαι πρὸς τὰ ἐνδότερα· ἀλλ' ἐν αὐτῷ τῷ προτεμενίσματι τοῦ καινοῦ θεάματος ἢ προσῶν ἐμπιπλάμενος, καὶ τοῖς ὀρωμένοις ἐρεῖδων τὰ ὄμματα, ὡς περ τις ἐρριζωμένος τῷ θαύματι ἔστηκεν. Ὅρφεϊ μὲν οἱ μῦθοι τῷ Θρακι κινθάρων κροτούσι, κινούσων τοῖς φθόγγοις τὰ ἀψυχα. Εἰ δὲ καὶ ἡμῖν ἐξῆν ἐς μῦθους ἐπαίρειν καὶ φοβερὰν ποιεῖν τὴν ἀλήθειαν, εἴπειν ἂν τις, τοὺς προσόντας τῷ προτεμενίσματι, εἰς φυτῶν ἀποδενδρουμένουσ φύσιν τῷ θαύματι μεταβάλλεσθαι· οὕτως ἅπασι τις ἰδὼν δυσασπαστῶς κατέχεται.

qui semel conjecit oculos ægre avellitur, ac specta-

Ἐπειδὴν δὲ τις ἐκεῖθεν μόλις ἀποσπασθεὶς εἰς αὐτὸ παρακύβη τὸ τέμενος, ἡλικίης καὶ ὄσης οὐτος χαρᾶς τε ἅμα καὶ ταραχῆς καὶ θαύματος ἐμπίπλῃται! Ὡς εἰς αὐτὸν γὰρ τὸν οὐρανὸν ἐπιπροσθούντος μηδαμῶθεν ἐπιθεβηκῶς, καὶ τοῖς πολυμόρφοις καὶ πανταχόθεν ὑποφαινομένοις κάλλεσιν, ὡς ἀστροῖς, περιλαμπόμενος, ὅλος ἐκπεπληγμένος γίνεσθαι. Δοκεῖ δὲ λοιπὸν τὰ τε ἄλλα ἐν ἐκστάσει εἶναι, καὶ αὐτὸ περιδονεῖσθαι τὸ τέμενος. Ταῖς γὰρ οἰκειαῖς καὶ παντοδαπαῖς περιστροφαις, καὶ συνεχεῖς κινήσεις· ἃ πάντως παθεῖν τὸν θεατὴν ἢ πανταχόθεν ποικιλία βιάζεται τοῦ θαύματος, εἰς αὐτὸ τὸ ὀρώμενον τὸ οἰκεῖον φαντάζεται πάθημα.

Ἄλλὰ γὰρ χρυσὸς τε καὶ ἄργυρος τὰ πλείστα τοῦ ναοῦ διεκλήφασιν· ὁ μὲν ψηφίζῃν ὑπαλειφόμενος· ὁ δὲ εἰς πλάκας ἀποξέζομενος καὶ τυπούμενος, ἄλλος ἄλλοις ἐπιπλασόμενος μέρεσιν. Ἐνταῦθα ἐπικουρούμενα κιονόκρανα. Ἐνταῦθα δὲ διὰ χρυσῶν περιζώματα· ἄλλαχόθι δὲ ταῖς ἀλύσεσιν ἐπιπλεκόμενος χρυσός, ἢ χρυσοῦ τι θαυμασιώτερον, ἢ θεία τράπεζα, σύνθημα (5). Ἄργυρος δὲ παρὰ τὰς πυλίδας καὶ πυλίδας τοῦ θυσιαστηρίου, σὺν τοῖς περιστάσι· καὶ αὐτὸς ὁ κωνοειδὴς καὶ τῇ θείᾳ τραπέζῃ ἐπικείμενος σὺν τοῖς ὑπερείδουσι στυλοσκόκοις καὶ ὑπωρόφοις δροφος, καὶ μαρμάρων δὲ πολυχρῶμων ὅσα μὴ χρυσὸς ἐπέδραμεν, ἢ ἄργυρος περιελαθεῖν, ἀμύχανόν τε καὶ τερπλὸν φιλοτέχνημα, τὰ λοιπὰ τοῦ ναοῦ διεκόσμησεν. Ἡ δὲ τοῦ ἐδάφους θέξις, εἰς ζῶων μορφὰς καὶ σχημάτων ἄλλας ἰδέας ταῖς πολυμόρφοις ψηφίζῃ διαμορφωθείσα, θαυμαστὴν τινα τοῦ τεχνίτου τὴν σοφίαν παρεστήσατο. Παῖδας ὡς ἀληθῶς καὶ πλασμάτων πλάστας τοῦς Φειδίας ἐκείνους καὶ Παρασίους καὶ Πραξιτέλεις καὶ Ζεῦξιδας ἐν τῇ τέχνῃ ἐπελέγξασα. Δημόκριτος εἶπεν ἂν, οἶμαι, τὴν τοῦ ἐδάφους λεπτοουργίαν ἐνιδῶν, καὶ ταύτῃ τεκμηρίῳ χρώμενος, μὴ ἂν πόρθω εἶναι τὸ μὴ οὐχὶ καὶ τὰς ἀτόμους αὐτοῦ καὶ ὑπ' ἑβὴν πιπτούσας ἀνευρῆσθαι· οὕτω πάντα πεπλήρωται θαύ-

Ubi autem quis vix inde avulsus in ipsum delubrum prospexerit, quanto qualique gaudio simul, et turbatione et admiratione impletur! Tanquam enim in ipsum cœlum nullo usquam obstante conscenderit, multiformibusque ac undequaque lucidis pulchritudinibus astrorum in morem collustratus, in stuporem totus agitur: videturque jam inde emotæ mentis; ipsumque illi delubrum circumgyrare putatur. Quod enim spectator suis ipse, omnimodisque agitationibus ac continuis motibus circumversetur; quod ut illi omnino necessarioque accidat, miraculi undique incurrens varietas facit; in re ipsa quam oculis usurpat, suam ipse affectionem cogitat.

Cæterum aurum argentumque pleraque sibi templi loca vindicant. Alterum, tessellati operis lapillis oblitum, alterum in tabulas lamiasque deductum formatumque: atque aliud aliudque aliis partibus adhibitum. Hic columnarum capitella ornata, illic fasciæ ac subligacula aurea: alibi aurum catenium implexum, aut quod auro majus ad admirationem (sacra nimirum mensa) compositum existat. Loci altaris portulæ et columellæ argenteæ cum peristylliis, ipsumque conii figura divinæque mensæ impositum tectum, cum fulcientibus illi subjectis columellis cameraque. Varii coloris marmora, quæcunque vel auro non oblecta, vel non intercepta argento, artis opus stupendum, mireque oblectans, reliquis templi partibus ornatum præstant. Pavimenti conspectus, in animalium formas, aliarumque figurarum species, multiformi tessellati operis concinnatione efformatus, admirabilem quamdam artificis sapientiam exhibet; tantam nimirum, ut vere pueros figmentorumque artifices, Phidias illos, Parasiosque, et Praxiteles, et Zeuxidas arte iis subtiliore coarguat. Democritus, puto, subtili pavimenti opere conspecto, atque hinc conjecturam ducens, haud procul abesse dixisset, quin suas

NOTÆ.

(5) Ἡ χρυσοῦ τι θαυμασιώτερον σύνθημα. Inquit forte simile aliquid factitatum in mensa altaris novæ ecclesiæ, ac factum fuerat in Sancta Sophia a Justiniano; pluribus scilicet liquatis speciebus, sive etiam contusis, ex quibus una altaris mensa confaretur; cujus tamen rei Constantinus non meminit; Photium tamen tueri recentior forsitan memoria possit. Proclive certe Justinianæ munificentiæ fere æmulum ædificiorum superbia, hoc quoque æmulari ipsum voluisse, ac rem tentasse. Constantinus ita: Τὰ ἅδυνα τοῦ ναοῦ, καὶ χρυσοῦ, καὶ ἀργύρου καὶ λίθους τιμίους, καὶ μαργάρους καταπεποιήκῃται· tumque aliis percensitis, quæ in sanctuario erant, καὶ αὐτὰ, inquit, αὐτὰ ἐπὶ τῇ τράπεζῃ ἐξ ἀργύρου πάντα περιεχευμένοι ἔχοντα τὸν χρυσόν, καὶ λίθους τιμίους ἐκ μαργαριτῶν ἡμφιασμένοι πολυτελῶν τὴν σύμπληξιν καὶ σύντασιν ἔχουσι. *Ipsæ etiam sacræ mensæ, omnia ex argento cui superfluum fuerat aurum, et lapidibus pretiosis, margaritis superpositis amplissimi pretii, compacta ac fabricata erant.* At num hæ mensæ, ipsa κατ' ἐξοχὴν τοῦ θυσιαστηρίου τράπεζα; in Sanctæ Sophiæ sacrario etiam alias mensas describit auctor auo-

nymus, nihil habentes cum ipsa altaris mensa in fabrica aliisque commune; quid, si etiam in novæ ecclesiæ sacrario erant; nec Constantinus de ipsa altaris mensa locutus est, quam potius peculiariter voluerit notare?

Quod editum titulo ἔκφρασις, mutavi ἔκφρασις· nec enim aliud est quam oscitantia exscribentis, dum quæ duplex pingi littera solet, simplici reddit. In quo non semel illi erratum; quodque omnino scrupulum adimit, sæpius in voce εὐφραίνεσθαι, pro εὐφραίνεσθαι· τῷ ἔκφρασις, nihil satis congruit: ἔκφρασις. Descriptio est, Hermolao auctore, et quidem culta, verborumque lenocinio pæne affectata, cujusmodi illa Sanctæ Euphemie, auctore Asterio, in vii synodo laudata, mihi que emendator in Asterio edita, semelque et iterum Lugdunensibus et Parisiensibus typhothetis ex mea illa editione, quidquid ingrato taceant, recusa. Est ejusdem etiam descriptio Oculi, *Orat. de cæco nato*, mihi perinde post Photiana excerpta, primum ex P. Jac. Sirmundi et Segurier. codd. edita. τὸ ἐνευθυνοῦμενον, emend. ἐνευθυνοῦμενον.

ob oculos versantes atomos invenisset: sic cuncta plena miraculo. Unum vero duntaxat mihi peccasse videtur delubri architectus, quod in unum eundemque locum pulchris omnibus congestis, videntem clare spectaculo frui non sinit, aliis subinde alio trahentibus, vicissimque avellentibus, nec sinentibus quantum quis velit, ejus quod videt aspectu satiari.

Quod me vero præterit, primumque dicendum fuit. Verum ne inter orandum quidem, templi miraculum suas orantem clare partes exsequi sinit: ac sane modo dicturus sum. In ipsa namque superiori fornice, virilis imago Christi formam præferens lapillorum vario flore depicta enitescit. Dixeris terram inspectare, ejusque ornatum ac gubernationem mente agitare: sic accurate pictor, gestu et habitu, coloribusque Creatoris erga nos providentiam curamque, numine propensius afflante, effinxit. Hemisphærii circa tholum insectis circulis, angelorum communem stipantium Dominum depicta multitudo: quæ vero ab altaris loco apsis assurgit, Virginis forma splendescit, nostri causa expansis intemeratis manibus, ac quæ salutem imperatori præstet, roburque ad bella fortiter gerenda illi conciliet. Apostolorum chorus atque martyrum; sane etiam prophetarum ac patriarcharum, egregium templo ornatum, quod pictis imaginibus impleant, afferunt: horum unus quis, tametsi silet, quibus olim locutus est, clamat: *Quam dilecta tabernacula tua, Domine virtutum! concupiscit et deficit anima mea in atria Domini*¹. Alter vero: *Quam mirabilis est locus iste! non est hoc, nisi domus Dei*². Succinit autem forte alius, qui nec ipse ex nostris, aut probalis sit, invitique nostra deprædicat: *Quam pulchræ domus tuæ, Jacob; tabernacula tua, Israel! Tanquam paradisi super flumina, et sicut tabernacula quæ facit Deus, et non homo*³.

Olim quidem Dei conspectori Mosi, Dei ipsius imperio tabernaculum excitatum est, ad hostias Deo immolandas, ac populi delicta expianda. Sed et Salomoni regi, templum deinde Hierosolymis conditum est; opus scilicet aspectu delectabile, ac ejusmodi, ut quidquid ejus generis unquam exstiterat, pulchritudine, magnitudine, sumptuositate longe obscuraret. Enimvero quantum fortasse umbra et figura a veritate rebusque ipsis decessit, tantum illa a templo, quod nunc fidelis magnusque imperator noster exstruxit: non eo duntaxat nomine, quod istud gratiæ ac spiritus est, illa legis atque litteræ; sed quod etiam pulchritudine ac reliqua artis concinnitate elegantiaque præ illis merito primas obtinet.

Equis vero brevi adeo tempore celeberrimi templi miracula tentet oratione percurrere; cum nec ipsum visum, diu multumque legendo, quantum sensus reliquos celeriori motu longe exsu-

ματος. Ἐνὶ δὲ μοι δοκεῖ μόνον ὁ τοῦ τεμένους ἀρχιτέκτων διημαρτηχέαι, ὅτι περ εἰς ἓνα καὶ τὸν αὐτὸν χώρον θεῖα πάντα συλλέξας τὰ κάλλι, οὐκ ἔβ τὸν θεατὴν καθαρῶς ἐντροφυῆσαι τοῦ θεάματος, ἀλλὼν ἀπ' ἄλλων ἀφελχόντων τε καὶ μετασπώντων· καὶ μὴ παραχωρῶντων ὅσον τις θέλει τοῦ ὁρωμένου κορένυσθαι.

Ἐὸ δὲ με παρέδραμε, καὶ πρῶτον ῥηθῆναι εἶδε. Ἄλλὰ γὰρ οὐδ' ἐν τοῖς λόγοις τοῦ τεμένους τὸ θαῦμα παρέχει τῷ λέγοντι καθαρῶς τὸ ἴδιον τελειν ἔργον· καὶ δὴ νῦν εἰρησεται, ἐπ' αὐτῆς γὰρ τῆς ὁροφῆς, ἀνδρείκελος εἰκὼν μορφὴν φέρουσα τοῦ Χριστοῦ παλαιανθῆσι ψηφισιν ἐγγέγραπται. Εἰποις ἂν αὐτὸν τὴν γῆν ἐφορᾶν, καὶ τὴν περὶ ταύτης διανοεῖσθαι διακόσμησιν τε καὶ κυβέρνησιν· οὕτως ἀκριδῶς ὁ γραφεὺς καὶ τοῖς σχήμασι τὴν τοῦ Δημιουργοῦ περὶ ἡμᾶς κηδεμονίαν ἐπίπλους γέγονεν ἐντυπώσασθαι. Τοῖς δὲ περὶ αὐτῆς ὁροφῆς τοῦ ἡμισφαιρίου τμήμασιν ἐγκύκλιος, πληθὺς ἀγγέλων τῷ κοινῷ Δεσπότη ὁμοφυροῦντες διαμεμῶρφωνται. Ἡ δὲ ἀπὸ τοῦ θυσιαστηρίου ἀνεγειρομένη ἀψις, τῇ μορφῇ τῆς Παρθένου περιαστράπτεται, τὰς ἀχράντους χεῖρας ὑπὲρ ἡμῶν ἐξαπλούσης, καὶ πραττομένης τῷ βασιλεῖ τὴν σωτηρίαν, καὶ κατ' ἐχθρῶν ἀνδραγαθήματα. Χορὸς δὲ ἀποστόλων καὶ μαρτύρων· καὶ δὴ καὶ προφητῶν καὶ πατριαρχῶν, ὅλον πληροῦντες ταῖς εἰκόσι τὸ τέμενος ἐξωραϊζουσιν· ὧν ὁ μὲν καὶ αἰγῶν, δι' ὧν πάλαι ἀνεφθέγγετο, βοᾷ· Ὡς ἀγαπητὰ τὰ σκηνώματα σου, Κύριε τῶν δυνάμεων! ἐπιποθεῖ καὶ ἐκλείπει ἡ ψυχὴ μου εἰς τὰς αὐλὰς τοῦ Κυρίου. Ὁ δὲ· Ὡς θαυμαστός ὁ τόπος οὗτος! οὐκ ἔστι τοῦτο, ἀλλ' ἡ οἰκος Θεοῦ. Ἐπιφωνεῖ δὲ τις ἰσως καὶ τῶν οὐχ ἡμετέρων οὐδ' ἐγγεγραμμένων, καὶ ἄκων ἐπιθαλάζων τὰ ἡμέτερο· Ὡς καλοὶ σου οἱ οἰκοὶ, Ἰακώβ, αἱ σκηναὶ σου, Ἰσραὴλ! ὥσει παρῶδεισοὶ ἐπὶ ποταμοῦς, καὶ ὡς αἱ σκηναὶ ὡς ἐπῆξεν ὁ Κύριος, καὶ οὐκ ἀνθρωπος.

Πάλαι μὲν ὧν τῷ θεόπτη Μωσῆ θεῖω προστάγματι σκηνὴν κατεσκευάσασθαι· θυσίαν τε θῆσαι θεῷ ἁμαρτίας ἐξιλιάσασθαι. Καὶ τῷ Σολομῶντι δὲ βασιλεῖ ὁ ἐν Ἱεροσολύμοις καὶς ὑστερον τερπνόν τι χρῆμα, καὶ πάντας τοὺς ἔμπροσθεν τῷ κάλλι καὶ μεγέθει, καὶ τῇ πολυτελείᾳ ἀποκρυψάμενος. Ἄλλ' ὅσον σκία καὶ τύπος ἀληθείας καὶ πραγμάτων αὐτῶν ὑποδέθηκε, τοσοῦτον ἐκεῖνα τοῦ νῦν ἐξοικοδομηθέντος ναοῦ τῷ πιστῷ καὶ μεγάλῳ βασιλεῖ ἡμῶν· οὐχ ὅτι ὁ μὲν τῆς χάριτος καὶ τοῦ πνεύματος, τὰ δὲ τοῦ νόμου καὶ τοῦ γράμματος, ἀλλ' ὅτι καὶ τῷ κάλλι, καὶ τῇ ἄλλῃ τεχνουργίᾳ καὶ δεξιότητι, τὰ δεύτερα φέρουσι.

Καὶ τί ἂν τις ἐν οὕτω βραχεῖ τὰ τοῦ περιωνύμου τεμένους λόγῳ πειράται περιέρχεσθαι θαύματα; ὅπου γε οὐδ' αὐτῆς ἡ ὕψις οὐδ' ἐπὶ συχὸν χρόνον, καίτοι τὰς ἄλλας αἰσθήσεις τῷ τάχει κατόπιν ἀγού-

¹ Psal. lxxviii, 2. ² Gen. xxviii, 17. ³ Num. xxiv, 5.

σα, ἀντιλαβέσθαι τούτων οὐδαμῶς ἐλέγχεται κατα-
ισχύουσα. Χαίρω γοῦν ἔγω γε οὐδὲν ἤττον, εἰ καὶ τὸ
ἐλαττον ὁ λόγος ἀπηνέγκατο, ἢ εἰ καὶ πρὸς αὐτὸ τὸ
μέτρον τῆς ἱκανῶς ἐχούσης ἀφίκετο διηγήσεως. Οὐ
γὰρ τῆς ἐν λόγῳ δυνάμεως ἐπίδειξιν, ἀλλὰ τὸ κάλλι-
στόν τε εἶναι τὸν ναὸν καὶ ὠραιότατον, καὶ νικῶντα
νόμους ἐκφράσεως, παραστήσαι προφήρηται.

Ἄλλὰ μοι πρὸς σὲ ὁ τοῦ λόγου δρόμος, τὸν τοῦ σὺλ-
λόγου αἴτιον, ἐπιστρεφόμενος ἰθὺνέσθω. Χαίρε τοι-
γαροῦν, ὦ βασιλεῦ θεωχαρίτωτε καὶ θεοφιλέστατε,
καὶ ἀνακαινίζου τὴν κατὰ τε σῶμα καὶ ψυχὴν ἐπ'
ἔργοις ἀγαθοῖς ἀκμάζων νεότητα· τοῦ τε περιωνύμου
ναοῦ, καὶ τῆς σῆς σοφίας ἔργων καὶ χειρὸς ἐορτάζων
τὰ ἐγκαίνια. Ἐντείνε, καὶ κατεσοδοῦ, καὶ βασι-
λευε, ἔσκεν ἀληθείας καὶ πραότητος καὶ δικαιοσύ-
νης. Ὅσηγαί γάρ, ὡς ἐνεστὶν ἰδεῖν ἐναργῶς, καὶ ὁ-
δηγήσει σε ἡ τοῦ Ὑψίστου δεξιὰ τοῦ κτίσαντός σε, καὶ
ἐξ αὐτῶν σπαργάνων εἰς βασιλέα τοῦ οἰκείου καὶ
περιουσίου λαοῦ χρίσαντος. Συνευφραίνου καὶ συν-
ανακαινίζου καὶ αὐτὸς, τῶν δσοὺς ἥλιος ἐπιτεδε Καί-
σάρων τὸ ἐγκαλλώπισμα, σοφία τε καὶ συνέσει τοὺς
ἐμπροσθεν παρευδοκίμων· καὶ τῷ θεῷ σε ψήφῳ,
ἀλλὰ μὴ σπουδαρχήσαντα, μηδ' ἀνθρωπίναις περι-
δρομαῖς τὴν τηλικαύτην ἀρχὴν ἀναδέξασθαι. Συνευ-
φραίνου τοίνυν καὶ συνανακαινίζου τῷ μέτοχόν σε
προσεληφόντι καὶ κοινῶν τῆς βασιλείας ἐπὶ κοινῇ
τε σωτηρίᾳ τῶν ἀρχομένων, καὶ ἀξίως τῆς εἰς αὐτὸν
εὐνοίας καὶ ἀψευδεστάτης ἀγαπήσεως. Διὰ γὰρ τῆς
ὀμειτέρας δυάδος ἡ Τριάς εὐσεβῶς λατρευομένη τε
καὶ προσκυνουμένη, τὴν ἐαυτῆς πρόνοιαν εἰς πάντας
ἐξαπλοῦσά τε καὶ διαπορθμεύουσα, σοφῶς πηδαλιου-
χεῖ καὶ διακυβερνᾷ τὸ ὑπῆκοον.

Χαίρετε καὶ ὑμεῖς, ὦ τῆς βουλῆς Πατέρες, πολὺ
σεμνὴ καὶ αἰδέσιμος, πιστῶ καὶ μεγάλῳ βασιλεῖ καὶ
σεβαστῷ, συνανακαινιζόμενοι Καίσαρι, τοῦ περιωνύ-
μου ναοῦ συνεορτάζοντι τὰ ἐγκαίνισματα. Χαίρει δὲ
καὶ συνευφραίνεται καὶ ὅσον ἱεροφαντικόν τε καὶ
ἀρχιερέων πλήρωμα, οἰκίον κλέος καὶ αὐχμημα τὴν
τοῦ ναοῦ ποιούμενοι καθιέρωσιν· χαίρετε δὲ καὶ συγ-
χορευέτε καὶ ὑμεῖς, ὦ ὑπόλοιπον καὶ φιλόθεον
ἄθροισμα, ἄλλον οὐρανὸν ὀρῶντες ἐπὶ γῆς τὸν τῆς
Παρθένου ναὸν ἐγκαίνιζόμενον σήμερον· ἥς ταῖς
πρεσβείαις τύχοιμεν ἅπαντες καὶ τῆς μακαρίας ἐκεί-
νης καὶ ἀτελευτήτου χάριτος καὶ ἀγαλλιόσεως, ἐν
Χριστῷ Ἰησοῦ τῷ Κυρίῳ ἡμῶν, ᾧ ἡ δόξα καὶ τὸ κρά-
τος, νῦν καὶ ἀεὶ, καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας. Ἀμήν.

A perat, hæc satis percipere posse ac comprehendere
prorsus liqueat. Nihil itaque minore gaudio afficior,
quanquam victa oratio est, quam si illa ad justæ
modum narrationis, rem satis exsecuta esset. Non
enim hoc animo constitutum, ut dicendi vim osten-
tarem, sed ut templum pulcherrimum esse ac venn-
tissimum, longæque descriptionis leges vincere
comprobarem.

Ad te enimvero, qui conventus auctor existis,
sese orationis cursus verso tramite dirigit. Gaude
itaque, imperator Deo gratissime ac religiosissime,
et renovare vegeta, tum corpore ⁴ tum operibus
bonis, juventute, qui celeberrimi templi tuæ-
que sapientiæ ac manus, operum encænïa agis. *In-
tende, prospere procede et regna; propter veritatem
et mansuetudinem et justitiam* ⁵. Deducit enim, ut
palam videre licet; deducetque te Altissimi dextera
qui creavit te, exque ipsis cunabulis in proprii sui
ac peculiaris populi regem inunxit. Collætare ac
pariter innovare et ipse, nempe omnium quos un-
quam sol aspexit, gloria Cæsarum; quippe sapien-
tiæ laude ac prudentiæ majoribus longe præcellens;
quoque adeo divino suffragio, ad non ipse imperii
invidus, neque humanis studiis atque ambitu,
tanti arcem imperii invadas. Collætare igitur una-
que innovare cum eo, qui te socium, atque imperii
eonsortem ad subditorum communem utilitatem, ac
pro eo ac tuam in eum benevolentiam, sincerissi-
mamque dilectionem decebat, assumpsit. Per ves-
tram enim duorum societatem Trinitas pie culta
ac adorata, suam in omnes providentiam explicans
atque transmittens, sapienter subditos regit atque
gubernat.

Vos quoque gaudete, Patres conscripti, gravis
senectus, fidelique ac magno imperatori Augusto-
que venerabilis, unaque cum Cæsare, pari gaudio
clarissimi templi encænïa celebranti, renovamini.
Gaudet vero et collætatur sanctorum doctorum ac
episcoporum cœtus omnis, qui proprium decus atque
gloriam templi consecrationem ducit. Gaudete vero
etiam, ac una choros ducite, vos quoque reliqua
ac religiosa turba, quæ cœlum aliud in terra, quod
hodie dedicatur Virginis templum, conspiciatis:
cujus intercessionibus utinam omnes etiam beate
illius ac immortalis gratiæ ac exultationis compo-
tes efficiamur; in Christo Jesu Domino nostro, cui
gloria et imperium, nunc, et semper, et in sæcula.
Amen.

⁴ Psal. cii, 5. ⁵ Psal. xliiv, 5.

IV.

SANCTI ATHANASII ENCOMIUM.

Photius archiepiscopus Constantinopolitanus, ad fratrem suum Tarasium, de sermonibus magni inter sanctos Athanasii Alexandriae archiepiscopi (6).

Hic, inquit, et in sermonibus ubique locutione clarus est, brevis et simplex: acutus tamen et altus, et argumentationibus omnino vehemens, et in his tanta ubertas, ut admirabilis sit. Logicis autem methodis nihil tenuiter, nihil juveniliter, ut pueri et rudes, sed philosophice, sed magnifice utitur. Scripturarum testimoniis ac demonstrationibus ad confirmationem communitus est, et in primis sermo ille contra gentiles et qui de humanitate Verbi Dei habitus est, quinque in Arium libri, qui revera sunt omnis hærescos tropæum, sed Arianae potissimum. Et si quis theologum Gregorium, et divinum Basilium diceret ex hoc libro tanquam fonte quodam haurientes, orationis suæ pulchros ac perlucidos contra errorem fundere fluvios, non erit, ut arbitror, procul a verisimilitudine. Scripta sunt autem ab eo, et in Ecclesiastem commentaria, et in Cantico canticorum, sic et in Psalterium, et in alia multa. Gratia tamen et ornata vere excellent sermones contra Apollinarium, et epistolæ, quotquot ejus excusationem continent. ἑτέροις πολλοῖς. Εἰς μὲν τὴν χάριν καὶ τὸ κάλλος, καὶ τῶν ἐπιστολῶν, ὅσαι τὴν ἀπολογία ἀὐτῷ τῆς φυγῆς περιέχουσιν.

Α Φωτίου ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως, πρὸς τὸν ἰδιον ἀδελφὸν Ταράσιον, περὶ τῶν λόγων τοῦ ἐν ἀγίοις μεγάλου Ἀθανασίου ἀρχιεπισκόπου Ἀλεξανδρείας.

Ἐν οἷς, φησὶν, ὅτι σαφῆς μὲν ἐστὶ τὴν φράσιν, ὡσπερ ἀπανταχοῦ τῶν λόγων αὐτοῦ, καὶ ἀπέριττος καὶ ἀφελῆς· δριμύς δὲ καὶ βαθύς, καὶ λίαν τοῖς ἐπιχειρήμασιν ἔστονος· καὶ τὸ γόνιμον δὲ αὐτοῦ ἐν τοῦτοις ἠλίκων ὕστον, φησὶ, θαυμάσιον. Λογικαῖς τε [sic ms. *interpres videtur legisse* δὲ] μεθόδοις, οὐ τι γυνῶς καὶ μειρακιωδῶς, ὡσπερ οἱ παῖδες καὶ ἀρτιμαθεῖς, ἀλλὰ φιλοσόφως τε καὶ μεγαλοπρεπῶς ἀποκρίχεται. Γραφικαῖς τε μαρτυρίαις καὶ ἀποδείξεσιν εἰς τὸ καρτερὸν κατωχύρωται· καὶ μάλιστα γὰρ ὁ κατὰ Ἑλλήνων, ὃ τε περὶ τῆς ἐνσωματώσεως τοῦ Θεοῦ Λόγου εἰρημένος, καὶ ἡ κατὰ Ἀρείου πεντάβιβλος, τρόπαιον οὖσα κατὰ πάσης μὲν αἰρέσεως, ἐξαιρέτως δὲ τῆς Ἀρειανῆς. Καὶ εἰ τις τὸν θεολόγον Γρηγόριον, καὶ τὸν θεῖον Βασίλειον, ἐκ ταύτης ὡσπερ ἀπὸ πηγῆς ἀρυσσάμενους φαίη τῆς βίβλου τοὺς καλοὺς ἐκείνους καὶ διαυγεῖς τῶν οικειῶν λόγων κατὰ τῆς πλάνης ρεῦσαι ποταμοὺς, οὐκ ἂν, οἶμαι, σφαλῆι τοῦ παραδείγματος· πεποίηται δὲ αὐτῷ, φησὶ, καὶ εἰς τὸν Ἐκκλησιαστήν, καὶ εἰς τὸ Ἄσμα τῶν ἁσμάτων ὑπομνήματα, ὡσπερ καὶ εἰς τὸν Ψαλτῆρα, καὶ ἐν ἀτεχνῶς διαφέρουσιν οἱ κατὰ Ἀπολιναρίου λόγοι

NOTÆ.

(6) Photius in *Bibliotheca* sua cujus hoc fragmentum optimo illo vetustissimoque Athanasiano codice, qui est Academiae Basileensis, præfixum est

totidem verbis: illudque jam olim a Petro Nannio, qui eodem codice usus est, sic Latine redditum est. — Cf. cod. 140.

CARMINA

I.

STICHERON

IN SANCTUM METHODIUM CONSTANTINOPOLITANUM.

(BOLLAND. *Acta Sanctor.*, Junii t. II, p. 960.)

Ad Vesperas inter alia ponitur ex *Octoecho Sticheron* seu *Versiculus*, ad modulos tertii toni canendus, tanquam poema *Photii patriarchæ*.

Festive hodie ornatur Dei Ecclesia, et exultans clamat: Illustrata est pulchritudo mea super omnem civitatem: ecce enim archipræsulum gemma præclara, gloriosus Methodius, iter ad cælos tenuit. Agite ergo festi hujus amatores, cælus orthodoxo-

Εὐφροσύνης σήμερον ἡ Ἐκκλησία τοῦ Θεοῦ στολιζέται, ἀγαλλομένη κραυγάζουσα· Ἐλαμπρύνθη μου τὸ κάλλος ὑπὲρ πάσαν πόλιν· ἰδοὺ γὰρ τῶν ἀρχιερέων τὸ μέγα χειμῆλιον, ὁ ἔνδοξος Μεθόδιος, τὴν πορείαν πρὸς οὐρανὸν ἐποίησατο. Δεῦτε οὖν, φιλέορτοι, τῶν

ὀρθοδόξων τὸ σύστημα, χοροστατήσαντες ὅμα τὴν A rum, chorosque simul ducite circum arcam, eu-
 θείαν λάρνακα, ἱαμάτων πλημμύραν λαβόντες παρ' rationum gratiam inde exundantem suscipientes :
 αὐτῆς, ἱκετεύωμεν αἰτήσασθαι Χριστὸν τὸν Θεὸν τοῦ precemur autem ut exoret Christum Deum nostrum,
 ρυσθῆναι τὴν οἰκουμένην ἀπὸ πάσης αἰρέσεως. quatenus universum liberet ab omni hæresi.

MONITUM

IN TRES ODAS SEQUENTES.

(Ang. Mai Scriptor. vet. tom. I, p. xxiii.)

Photii odæ tres suavi carmine scriptæ, mediocris prolixitatis, exstant in vetere codice Barberiniorum 246, itemque in ejus recentî apographo, inter aliorum auctorum bene multos multæque elegantia Græcos hymnos, quorum ii saltem qui morum honestati non obsunt, haud diutius in tenebris continendi videntur, neque sinendum ut Photii quoque musa cum his invita sileat. Imo vero odas Photii novem mss. collegii apud Gallos Claromontani existisse ait Labbeus *Nov. Biblioth. mss.* p. 159. Photii tres illæ odæ sub codicis Barberiniani sine leguntur; quarum prima est ἐκ προσώπου Βασιλείου δεσπότη τοῦ ad Deum; in ea scilicet loquitur ipse Basilius. Altera ἐκ προσώπου τῆς Ἐκκλησίας εἰς Βασίλειον φιλόχριστον βασιλέα; Ecclesia nimirum alloquitur imperatorem. Tertia ode ἐγκωμιαστικὴ εἰς Βασίλειον τὸν φιλόχριστον δεσπότην. Notissimum est, Photium gratia apud Basilium imperatorem floruisse, cui etiam regiam coronam sumenti sacras preces prævit; mox ab eodem in exsilium actum fuisse. Utramque rem narrat etiam Hamartolus in Vaticano codice ineditus, pag. 202 b: Ὁ Βασίλειος ἐκ τῆς ἑαυτοῦ κεφαλῆς τὸ στέμμα ἀράμενος ἔδωκε Φωτίῳ τῷ πατριάρχῃ· καὶ εἰσαγαγὼν αὐτὸν ἐν τῇ ἀγίᾳ τραπέζῃ, ἐποίησεν εὐχὴν ἐπ' αὐτῷ. — Ὁ δὲ πατριάρχης τὸ στέμμα ἐξενεγκὼν τῷ βασιλεὶ ἐπιδέδωκε· καὶ τῶν σκήπτρων πεσόντων, ὡς ἔθος, ἔστρεψεν ὁ Μιχαὴλ τὸν Βασίλειον. Patrata deinde Michaelis imperatoris cæde, pergît dicere Hamartolus p. 204 b: Τοῦ Βασιλείου ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ ἐλθόντος, καὶ τῆς ἀγράντου θυσίας μεταλαβεῖν βουλευθέντος, ὁ πατριάρχης Φώτιος τῆς θείας αὐτὸν ἀπειργε μεταλήψεως, ἀνδροφόνον ἀποκαλῶν καὶ ληστὴν καὶ τῶν ἀγράντων μυστηρίων ἀνάξιον· ἐφ' οἷς θυμωθεὶς ὁ Βασίλειος, ἐκ Ῥώμης ἐπισκόπους ἐλθεῖν παρεσκευάσασε, τόμον ἐπιφερομένους; τοῦ πάπα, καὶ τοῦ πατριαρχικοῦ θρόνου τοῦτον ἐξώθησεν, Ἰγνάτιον δὲ τὸν ἐν ἀγίοις πατριάρχην προεχειρίσατο τὸ δεύτερον. Utrouque Hamartoli loco utitur Zonaras xvi, 7, 8: et secundo quidem prope ad litteram. Hac vero super re legenda est Photii epistola 97 (nunc libri 1, 16), quæ est gravis adversus Basilium expostulatio ab exilio missa. Denique moneo, aliam esse Photium monachum melodum, cujus exigua στιχηρὰ sunt in codice Vaticano 246, p. 6, et in Palatino 138, p. 6-8. Porro ille πάνυ nunquam fuit monachus: etsi juvenem se a monastica vita non fuisse alienum, sed curis sæcularibus præpeditum, narrat Photius in epistola ad syncellum Antiochenum, quam et Græce editam scio, et ego in vetere codice lego (7).

Olim in præfatione tomi primi Scriptorum vet., ubi de ineditis Photii scriptis disserui, odas ejusdem tres commemoravi, a me in Barberiniano codice observatas; quarum in priore Deum alloquitur Basilius Macedo imperator; in altera Basilium ipsum imp. alloquitur Ecclesia; in tertia demum imperfecta idem Basilius imp. laudatur. En autem has demum odas a cl. viro P. Matranga exscriptas exhibeo.

II.

Φωτίου πατριάρχου ὕμνος ἐκ προσώπου Βασιλείου δεσπότη. — Ἦχος α'.

(Ang. Mai Spicil. Rom. IX, 739.)

Ἀπὸ χειλέων ὕμνον
 Προσφέρω σοι τῷ Κτίστῃ,
 Ἀπὸ καρδίας βάθους
 Σοὶ δόξαν ἀναπέμπω.

Βάθος σου τῆς σφίρας,
 Κριμάτων τὰς ἀδύσους
 Τίς λόγος ἐξυμνήσει,
 Δέσποτα τῶν ἀπάντων;

Photii patriarchæ hymnus in persona Basilii imperatoris. — Ode I.

Hymnum e labiis ad te dirigo Creatorem, e cordis penetralibus tibi laudem emitto.

Sapientia tua profundum, judiciorum abyssos quis sermo prædicabit, universorum Domine?

NOTÆ.

(7) Conf. ad Ampliloeh. 160.

Γλώσσα δὲ πῶς ἐξεῖποι
 Τὸ σὸν, Ὑψιστε, κράτος ;
 Ὡ βάθος, ὦ σοφία,
 Νικῶσα πάντα λόγον !
 Δυνάμει ἀσυγκρίτῃ
 Θαυμάσια ἐργάζει,
 Οὐδὲν δὲ σου τῆ θεῖα
 Ἄνθίσταται βουλήσει.
 Ἐξίσταμαι, καὶ θάμβους
 Πληροῦμαι τὴν καρδίαν,
 Ὅταν σῆς δυναστείας
 Τὰ ἔργα ἐνοήσω.
 Ζητεῖν οὐκ ἐξαρκεῖ μοι
 Διάνοια τὸ θαῦμα,
 Τὸ ὕψος τοῦ ἐλέους,
 Χαρίτων σου τὴν πλοῦτον.
 Ἥγειράς με ἐκ λάκκου,
 Κύριε, κατωτάτου.
 Δυναστῶν δὲ ἐν μέσῃ,
 Ἔβηκας τοῦ λαοῦ σου.
 Θεέ, Δέσποτα πάντων,
 Κύριε τοῦ ἐλέους,
 Τίς λόγος ἐξαρχέσαι
 Πρὸς σὴν δοξολογίαν ;
 Ἰδὼν ὁ βλέπων πάντα
 Ταπεινῶσιν καὶ πόνον
 Ἐμῆς καρδίας, λύεις
 Κακώσεων τὰ βάρη.
 Καθάπερ μόνος οἶδας
 Πνοῆς ὁ πάσης κτιστῆς
 Ὅ ἐκ μητρὸς κοιλίας
 Ὑπάρχων σκεπαστῆς μου,
 Λίθῃ τὴν κεφαλὴν μου
 Ἐκόσμησας τιμίῃ,
 Ἐδειξας βασιλεία
 Καὶ ἄρχοντα λαοῦ σου.

A

Μεγαλύνω σου, Σῶτερ,
 Τὴν θεῖαν δυναστείαν,
 Ὅτι ὡς δυνατὸς μοι
 Εἰργάσω μεγαλεῖα.
 Νεώτερος ὑπήρχον
 Ἐν τέκνοις τοῦ πατρός μου,
 Ἄλλ', ὦ σου τῶν θαυμάτων,
 Ἀνέδειξας δεσπότην.
 Ξενίζει πᾶσαν ὄντως
 Διάνοιαν τὸ θαῦμα ·
 Καὶ ξένον γὰρ ὑπάρχει
 Ὡς ἔργον δεξιᾶς σου.

B

Ὅ πρὶν γενέσθαι πάντα
 Ὅσπερ παρόντα βλέπων,
 Ὅ πάντων βασιλεύων,
 Ἐπάκουσον φωνῆς μου.
 Πορεύεσθαι εὐθείαν
 Τῶν ἐντολῶν σου τρίβον
 Εὐδόκησον ὁ πρὶν με
 Γενέσθαι ἀφορίσας.
 Ῥομφαίᾳ καθοπλίσας
 Τῆς σῆς δυνάμειός με,
 Ἐχθροὺς τοὺς ἀοράτους
 Ἐνίσχυσον τροποῦσθαι.
 Σοφία, θεῖε Λόγε
 Πατρός, ὃν ἠρατίσω
 Δουλεύειν σοι, φύλαξον
 Ἐπώνυμον λαόν σου.
 Τὰ βέλη τοῦ λαοῦ σου
 Ἥκονημένα δεῖξον
 Πηγνύμενα καρδίᾳ
 Ἐχθρῶν σου βασιλείας.
 Ὑπὲρ ἧς τὸ σὸν αἶμα
 Ἐρένωσας, Σωτήρ μου,
 Ἄγιαν Ἐκκλησίαν
 Ἀκίνητον συντήρει.

C

Lingua autem quomodo dicat tuam, Altissime, potestatem ? O profundum ! o sapientia omnem sermonem superans !

Virtute incomprehensibili mirabilia operaris, nihilque tuæ divinæ resistit voluntati.

Stupeo, et terror pectus occupat, cum tuæ potentiae opera considero.

Quærere impar est mea mens admirabilem misericordiae magnitudinem, gratiarum tuarum divitias.

Eduxisti me, Domine, e lacu pessimo, et in medio populi tui principum collocasti me.

Deus, qui universa dominaris, Deus misericordiae, quis sermo par erit ad te glorificandum ?

Videns et aspiens omnem humilitatem et laborem cordis mei, pondus solvis ærumnarum.

Tanquam solus me nosti, animæ omnis Creator, e ventre matris meæ factus susceptor meus,

Inclyto lapide caput meum ornasti, ostendisti regem et principem tui populi.

Magnifico tuam, Salvator, divinam potestatem, quia fecit mihi magna qui potens est.

Minimus eram e patris mei filiis, sed, o mirabile tuum opus ! imperatorem ostendisti.

Cogitationem reipsa omnem confundit hoc mirabile, etenim inauditum est opus dexteræ tuæ.

Qui, antequam sint omnia ut præsentia conspicias, qui universa regis, exaudi meam vocem.

Rectam ingredi mandatorum tuorum viam largire, qui me antequam fierem elegisti.

Gladio tuæ virtutis me instruens, inimicos invisibiles da mihi in fugam vertere.

Sapientia, divinum Verbum Patris, quem assumpsisti ut tibi serviret, custodi a te nominatum populum tuum.

Tela populi tui acuta ostende hærentia cordi inimicorum tui imperii.

Propter quam tuum sanguinem fudisti, Salvator, sanctam Ecclesiam immotam conserva.

Φιλάνθρωπε οικτίρμον,
 Ἦν ἔδωκας εἰρήνην
 Τοῖς θεοῖς ἀποστόλοις,
 Παράσχου τῷ λαῷ σου.
 Χάριν, ἣν ἐπηγγείλω
 Τοῦ Πνεύματος παρέξειν,
 Κατάπεμψον, ὦ Πλάστης
 Ἀπάντων καὶ Δεσπότης.
 Ψυχῇ ὧ ἂν μιᾶ σε
 Καὶ γνώσει καὶ καρδίᾳ

A

Ἀπαύστως εὐλογοῦμεν
 Τὴν θεῖαν βασιλείαν.
 Ὁ πάντων βασιλεύων
 Τῶν ἄνω καὶ τῶν κάτω,
 Εἰς σὲ πᾶσαν ἐλπίδα
 Οἶδας ὡς ἀνεθέμην.
 Σὺ οὖν ὡς Κτίστης πάντων
 Θεὸς καὶ Βασιλεὺς μου
 Ὅν ἔδωκας λαόν μοι
 Τῇ δεξιᾷ σου ἄγοις.

Qui homines amas et misereris, quam dedisti pacem divinis apostolis, populo tuo præsta.
 Gratiam, quam pollicitus es Spiritus te præstiturum, emitte, o Creator omnium et Dominator.
 Anima ut una, et cognitione et corde perpetuo te laudemus, divinum concede regnum.
 Qui universa regis, quæ sursum et deorsum sunt, in te spem nosti omnem ut posuerim.
 Tu ergo, ut omnium Creator, Deus et Rex meus, quem dedisti mihi populum dextera tua dirigas.

Τοῦ αὐτοῦ ὕμνος ἐκ προσώπου τῆς Ἐκκλησίας εἰς Βασιλεῖον τὸν φιλόχριστον βασιλέα. —
 Ἦχος α'.

Ἀκουτισθῶμεν πάντες
 Τῆς βασιλίδος νύμφης,
 Χριστοῦ τῆς Ἐκκλησίας,
 Μυστικῶς ὑπαρχούσης.
 Βουλὴν Ὑψίστου μένειν
 Εἰς τὸν αἰῶνα γινώτε,
 Βουλὰς δὲ τῶν ἀνθρώπων
 Τὸ βέβαιον οὐκ ἔχειν.
 Γενεὰ ἐπαινέσει
 Τὴν σὴν μεγαλωσύνην,
 Καὶ γενεὰ λαλήσει
 Σῶν ἔργων τὰς δυνάμεις.
 Αἰδοὺς συντετριμμένοις
 Βραχίονα καὶ κράτος,
 Καὶ κατασπῶν ἰδάφει
 Ὅφρυν τὴν ἐπιρμένην.
 Ἐξάρχου τῆς χορείας
 Δαβὶδ· τίς ἐξαγγέλλει
 Τὰς δυναστείας, ἄδων
 Τὴν αἴνεσιν Κυρίου;
 Ζήτησον μελωδούς σοε
 Συνακροῦσιν τὴν κινύραν·
 Ἡμέρα ἑορτῆς γάρ
 Ὑπάρχει τοῦ Δεσπότης.
 Ἡ πρὶν ἀλγυνομένη
 Τῷ σπαραγμῷ τῶν τέκνων,

B

Τὴν ἔνωσιν τὴν τούτων
 Φαιδρῶς πανηγυρίζω.
 Θυγατέρες παρθένοι,
 Νεάνιδες, ἐν οἴκῳ
 Ζητήσατε ἀδούσας
 Τοῦ πάντων βασιλέως.
 Ἴδου με ὡσπερ ἄλλον
 Οὐρανὸν ἐξαστράπτειν,
 Τοῖς ἀστράσι τοῖς τέκνοις
 Καλλύνων ὁ Δεσπότης.
 Κατάπαυσον τὸν κόπον,
 Ἦνίοχε ἡμέρας·
 Ἀνέτειλεν γὰρ ἄλλος
 Ἥλιος εἰς τὸν κόσμον.
 Λύχον τὸν θεῖον πᾶσιν
 Ἐν μέσῳ τῆς λυχνίας
 Ὅρωντες δαδουχοῦντα,
 Λαὸς Θεοῦ εὐφραίνου.
 Μεγαλύνωμεν ἡμα,
 Αἰνέσωμεν βοῶντες,
 Ἡ ἀλλοίωσις αὐτῆ
 Δεξιὰ τοῦ Ὑψίστου.
 Ναὶ δὴ, καὶ βασιλέως
 Κεφαλῇ τῇ ἁγίᾳ
 Τοῦ λόγου ἐξ ἀνθέων
 Διάδημα πλεκέσθω.

C

Ejusdem hymnus in persona Ecclesiae in Basilium Christi amicum imperatorem. — Ode I.

Audiamus omnes regiam sponsam, Christi Ecclesiam, mystice existentem.
 Consilium Altissimi in æternum manere scitote, consilia autem hominum firmitatem non habere.
 Generatio laudabit tuam magnitudinem, et generatio loquetur operum tuorum virtutes.
 Dedisti his qui contriti sunt brachium et potentiam, et ad solum dejecisti qui frontem extollebant.
 Principium es Davidis cantici; quis prædicabit potentias, canens Domini laudem?
 Quære musicos tibi cinyram pulsantes, dies enim festus Dominatoris agitur.
 Quæ antea rupta erat turbatione filiorum, eorum nunc concordiam lætanter concelebro.
 Puellæ virgines, juvenes, in domo quærite quæ canant universorum Regem.
 Ecce me, ut alium cælum splendidam, filiis ut astris decorat imperator.
 Quiesce a labore, auriga diei, ortus est enim sol alius in mundum.
 Lucem divinam omnibus lampadis in medio illucentem cernentes, Dei popule, gaudete.
 Magnificemus simul, laudemus acclamantes: Hæc mutatio est dexteræ Excelsi.
 Ita quidem, et imperatoris sancto capiti e sermonum floribus diadema contextatur.

Ξενίζει με, ὦ ἀναξ,
 Ἡ σύνεσις ἐκέλη,
 Τὰ ἔργα σου τὰ θεία
 Τῶν σοφῶν βουλευμάτων.
 Οὐκ ἔτι στασιάζει
 Τῶν τέκνων ὁ χορός μοι·
 Βαθεῖα γὰρ εἰρήνη
 Τῆς σῆς βλύζει σοφίας.
 Παστάδα νῦν τὴν θεῖαν
 Ὁμοῦ χοροστατοῦντες,
 Κύκλῳ μου τῆς τραπέζης
 Παρέστηκε τὰ τέκνα.
 Ῥωμαίων μέγα γένος,
 Ἐντεινε καὶ εὐφραίνου,
 Ἰσχύϊ καὶ συνέσει
 Τοῦ σοφοῦ βασιλέως.
 Συστέλλου καὶ μὴ μέγα
 Ἐπίρου τῆ σοφία,
 Τὸν ἡμέτερον βλέπων,
 Σωλομῶν, βασιλέα.
 Τὸ συμπαθὲς καὶ πρᾶν
 Ὁρῶν τοῦ βασιλέως,

A

Τὸ ὕψος τῆς ἀγάπης
 Δαβὶδ συνευφραίνέσθω.
 Ἰπέκστητε, οἱ ἄλλοι
 Βασιλεῖς τοῦ Ἰούδα,
 Οὐ δύνασθε ἧλιψ
 Ἐρίζειν οἱ σπινθῆρες.
 Φοβερὸς πολεμίων
 Ὁ μέγας Κωνσταντῖνος,
 Ἄλλ' ὄρα βασιλέως
 Τὸ πλήθος τῶν τροπαίων.
 Χῦρον τίς καθορῶν δὲ
 Βλαστὸν τῶν θεοφύτων
 Τὴν τερπνὴν βασιλίδα,
 Εἰς ἀμιλλαν προέλθοι;
 Ψυχῆς δὲ τῷ ὠραίῳ
 Ἐρίζειν τίς τολμᾷσει,
 Τῶν ἰσους βασιλέων
 Ὁ ἥλιος ἐπίδεν;
 Ὡ ἀγαλμα σοφίας,
 Καλλώπισμα εἰρήνης,
 Ἀγλάισμα τῶν σκήπτρων,
 Ἐντεινε καὶ εὐφραίνου.

B

Confundunt me, o princeps, ista prudentia, opera tua, et divina consiliorum sapientia.
 Non jam mihi turbatur filiorum cœtus, profunda enim pax e tua sapientia manat.
 Divinum nunc thalamum simul circumaguntur, et in circuitu mensæ meæ filii disponuntur.
 Romanorum magnum genus, extolle et gratulare robur et prudentiam sapientis imperatoris.
 Abscondaris, nec multum de sapientia superbias, Salomon, imperatorem nostrum aspiciens.
 Misericordiam et mansuetudinem videns nostri imperatoris, summa de charitate David congaudeat.
 Subjicimini, alii Juda reges, non potestis soli scintillæ æquiparari.
 Hostibus formidabilis fuit magnus Constantinus, sed imperatoris cerne tropæorum multitudinem.
 Agrum qui conspexerit Dei plantis luxuriantem, jucundam hanc regiam, ad æmulationis certamen accedat.

Animæ vero pulchritudini quis conferre se audebit regum quos sol illustrat?

O sapientiæ effigies! pacis ornamentum, sceptrorum decus, applaude et lactare.

Τοῦ αὐτοῦ ἐγκωμιαστικὸς εἰς Βασίλειον τὸν φιλόχριστον δεσπότην. — Ἦχος πλ. β'.

Ἀπὸ λογικῶν λειμῶνων
 Σοφίας λάβωμεν ἄνθη,
 Ἴνα τοῦ σοφοῦ δεσπότη
 Τιμίαν στέψωμεν κάραν.
 Βασιλεῦ κράτιστε, χαίροις
 Οἰκουμένης ὄμμα θεῖον,
 Τῶν ἀνάκτων ἡ δόξα,
 Τῶν βασιλέων τὸ θαῦμα.
 Γένος τὸ μέγα Ῥωμαίων,
 Ἡ Χριστοῦ κληρονομία

C

Ἐδόθη νῦν, βασιλεῦ, σοι
 Κατὰ τὴν θεῖαν καρδίαν.
 Διὸ κροεῖτε τὰς χεῖρας,
 Τὸν στεφανόβτην ὑμνεῖτε,
 Καὶ δεσπότην στεφάνοις
 Ἐπαύων κατακοσμεῖτε.
 Ἐαρι τῆς σῆς σοφίας
 Τὸ ποίμνιον περιθάλων,
 Ἐπὶ νομάς τοῦτους ἄγων
 Τὰς ζωηφόρους ἰδύνης.

Ejusdem panegyricus in Basilium Christi amicum imperatorem. — Ode II.

Ex hortis rationabilibus sapientiæ carpanus flores, ut sapientis imperatoris nobile coronemus caput.

Rex potentissime, salve, orbis divinum lumen, principum gloria, regum prodigium.

Genus magnum Romanorum, Christi hæreditas, tibi datum est, o rex, propter tuum divinum cor.

Itaque manibus plaudite, coronarum datorem cantate, et imperatorem coronis laudum adornate.

Tuæ sapientiæ vere ovile confovens, ad pascua illos agens vivifica dirigas.

OPERUM PARS QUARTA

OPERA HISTORICA.

PHOTII

PATRIARCHÆ CONSTANTINOPOLITANI

EPISTOLARUM LIBRI TRES

NOVO ORDINE DISPOSITI.

LIBER PRIMUS.

CONTINET EPISTOLAS AD ROMANOS PONTIFICES, AD PATRIARCHAS, AD EPISCOPOS,
AD IMPERATORES ET AD PRINCIPES.

ΕΠΙΣΤΟΛΗ ΠΡΩΤΗ.

Τῶ τὰ πάντα ἀγαπᾶτω, ἱερωτάτῳ ἀδελφῷ, καὶ
συλλειτουργῷ Νικολάῳ πάτρι τῆς πρωτεύουσας
Ῥώμης, Φώτιος ἐπίσκοπος Κωνσταντινουπό-
λεως νέας Ῥώμης.

(JACOB, *Histoire de Photius*, 453. — Lat. Baronius ad ann. 869.)

Ὅτε τῆς ἱεραρχίας κατὰ νοῦν τὸ μέγεθος ἀναλή-
φομαι, καὶ πολλῶ τὴν ἀνθρωπίνην εὐτέλειαν τῆς
ἐκείνῃ προσούσης ἀπολείπουσαν τελειότητα, καὶ τῆς
ἐμῆς δυνάμειος ἀναμετρεῖν ἐπελεύσομαι τὴν ἀσθέν-
ειαν, καὶ οἷος ἐμοὶ λογισμὸς πρὸς τὸ τῆς τοιαύτης
ἀξίας ὕψος αἰεὶ ἐνετέθραπτο, θαυμάζειν καὶ ὑπερ-
εκπλήττεσθαι παρασκευάζων τοὺς ὅσοι ποτὲ τῆς καθ'
ἡμᾶς γενεᾶς, ἵνα μὴ λέγω τοὺς πρὸ ἡμῶν, τὸν φρι-
κτὸν τῆς ἀρχιερωσύνης ζυγὸν ἀνεδέξαντο, ἀνθρωποὶ
τελοῦντες, καὶ σαρκὶ συνδεδεμένοι, καὶ αἵματι, καὶ
τὰ πῶν ἀσωμάτων Χερουβὶμ ἔργα διακράτειν παρα-
κινδυνεύοντες, ὅτε ταῦτα βασιανίζων, καὶ πολυπραγ-
μονιών, ἐφ' οἷς ἐτέρους ὄρων ἐθοροβοῦμην, τοῖς αὐ-
τοῖς γε νῦν ἐμαυτὸν ἐαλωκότα καθορῶν, οὐκ ἔστιν
εἰπεῖν οἷοις ἀλγῆμασι βάλλομαι, καὶ οἷαις ἀθυμίαις
διακαρτερῶ συνεχόμενος. Εἰ γὰρ μοι καὶ φρονεῖς ἦν
ἐκ παιδὸς συναυξομένη τε, καὶ συμπαραθέουσα βιω-
τικῶν πραγμάτων καὶ θορόδων ἀπηλλαγμένον ἡ εὐ-
χή, καὶ τὰ καθ' ἑαυτὸν ἐπισκοποῦντα διατελεῖν (δεῖ
γὰρ πρὸς τὴν ὑμετέραν ὁσιότητα γράφειν ἀπαρξά-
μενον, τάληθες εἰπεῖν), εἰ καὶ βασιλικῶν ἀξιωμάτων
τὴν ὁρμὴν καθέλκουσαν ἐφ' ἐτέρως μετατρέπειν ἐγ-
χειρήσει; κατηνάγκαζον ἀλλ', οὐν οὐδέποτε θάρσος
ἐπήε: φερητὸν ἐμοὶ τὸ τῆς ἀρχιερωσύνης ὑπεισελθεῖν
ἐργαζόμενον ἀξίωμα. Ἦν γὰρ, ἦν ἐμοὶ διὰ παντὸς
αἰδέαιμὸν τε καὶ φοβερὸν, μάλιστα γε τοῦ κορυφαίου
πῶν ἀποστόλων διαμνημονεύοντι Πέτρου, ὃς γε πολλὰ
τεκμήρια τῆς εἰς τὸν Κύριον Ἰησοῦν Χριστὸν τὸν

A

EPISTOLA PRIMA.

*In omnibus sanctissimo, sacratissimo, reverentissimo
comministro Nicolao papæ senioris Romæ Photius
episcopus Constantinopolis novæ Romæ.*

B

Cum mihi pontificatus magnitudo in mentem ve-
nit, cumque cogito longe hominis vilitate ab ea
quæ illi inest, perfectione abesse, ac mearum
virium imbecillitatem metior, subitoque animum su-
blimitatis talis dignitatis mecum enutrita considera-
tio, quæ faciebat, ut eos admirarer, et obstupesce-
rem quotquot unquam sæculi nostri, ne dicam supe-
riorum sætatum, tremendum pontificatus jugum
susceperunt, cum homines essent, carnique et san-
guini devincti, periculose aggredierentur incorpo-
reorum Cherubim opera peragere. Cum hæc ex
animo et curiosius perscrutor, et quo in statu alios
videns perturbabar, eodem me nunc captum intueor;
dici non potest, quibus doloribus incessar, quoque
mœrore detineri perseverem. Quamvis enim hæc
mihi cogitatio et cura fuerit, a puero simul auge-
scens et comitans, liberum ab hujus vitæ negotiis
ac tumultibus quiete, acres meas contuentem perse-
verare (nam oportet me, qui ad sanctitatem
vestram scribere incepi, verum dicere) regiarum
dignitatum administrationes deorsum trahentes vo-
luntatem, ad alia convertere cogebant. Verum me
nunquam incessit fiducia, quæ faceret, ut mihi
esset tolerabile pontificatus honorem subire. Erat
enim mihi perpetuo venerabilis et tremendus;
præsertim recordanti principis apostolorum Petri,
qui quidem cum multa argumenta in Dominum
nostrum Jesum Christum verum Deum nostrum

C

ostendisset, ac multum undique specimen dilectionis in eum dedisset: quasi coronidem rerum præclare ab eo gestarum et peractarum pascendi ministerium dignatione magistri suscepit. Et vero servo scio concedi talentum, eumque propter neum Dominicæ severitatis occultantem, nec unde sibi quod creditum erat, excidens diriperetur, ac propterea talentum et qui dederat multiplicatum non reddidit, rationem ab eo repositi, eumque ignis ac gehennæ condemnationem subire.

Verum cur hæc a me scribuntur, et gliscit dolor, et molestia intenditur, et turbatio investigatur? Nam memoria rerum anxiarum malum acrius efficit, ac sublevari non sinit mœrorem. At enim hanc ob causam eorum quæ acciderunt tragœdia quasi in scena acta est, ut vestris orationibus, nescio quomodo creditum nobis gregem pulchre videntes agi et gubernari officientem nobis difficultatis nubem discutiamus, et inertix caliginem effugiamus. Novit enim, novit gubernatori secundo vento navis currens, ac egregie gubernaculis recta lætitiâ afferre, et Ecclesiæ cœtus pietate, virtutibusque exuberans præfectum et pastorem afficere voluptate, et efficere, ut incertæ mentis, inopixque consilii nebulam abstergat.

Nuper itaque cum is, cui ante nos sacerdotio fungi obtigerat, eo honore abiisset: nescio quomodo impulsus magna me vi aggrediuntur, et qui censebantur in clero, et episcoporum metropolitanorum conventus, et ante hos, cumque iis pietate præstans Christumque diligens imperator, in omnes quidem benignus et æquus et humanus (quid enim? verum dicendum non est?) nec quemquam eorum qui ante ipsum imperarunt æquitate parem habens; mihi vero tum inhumanus quidem visus ac violentus, admodumque formidandus. Is enim una cum commemorato sacerdotum cœtu nihil remittebat de vi et impressione mihi faciendâ, sed quamobrem me dimissurus non esset, excusatione utebatur consentientis sacerdotum voluntatis et studii; seque etiam si vellet, non posse postulatam meum perficere. Ad sacerdotes autem ac cæterum clerum (magnus enim numerus convenerat) ne obsecrationis quidem meæ verba clare perveniebant: si quibus vero ea incidebant, non recipiebant; cum hoc unum et meditati essent, et diœre instituisent, me omnino vel nolentem hoc præfecturæ onus suscipere oportere.

Postquam vero omnes mihi viæ precum verbis faciendarum obstructæ sunt; prosiliebat lacrymæ, ac desperationis caligo cum omnia interiora confusione impleisset, et in ipso usque oculos irrupisset, in rivum mutabatur. Nam cogitatio (desperata

A ἀληθινὸν Θεὸν ἡμῶν ἐπιδειγμένους πίστεως, καὶ πολλὴν πανταχόθεν τὴν πείραν τῆς εἰς αὐτὸν ἀγάπης δεδωκώς, ὡσπερ τινὰ κορωνίδα τῶν πρόσθεν αὐτῶ καλῶς πεπραγμένων τε καὶ διηνοσμένων, τὴν ποιμαντικὴν πρὸς τοῦ διδασκάλου ἡξιοῦτο λειτουργίαν ἀναδέξασθαι. Ἄλλὰ μὴν καὶ δοῦλον οἶδα καταπιστευόμενον τάλαντον, καὶ δι' εὐλάβειαν τῆς Δεσποτικῆς αὐστηρίας κατακρύπτοντα, ἵνα μήποθεν αὐτῷ τὸ ἐμπιστευθὲν διαπεσοῦν ἀνάρπαστον γένηται, καὶ ὅτι μὴ τὸ τάλαντον τῷ δεδωκῶτι πλειστηρίσας ἀπέδωκεν εὐθύνας εἰσπραττόμενον, καὶ πῦρ καὶ γέενναν τὴν καταδίκην ὑφιστάμενον.

B Ἄλλὰ τί ταῦτά μοι γράφεται; καὶ τὸ ἄλγημα αἰσθεται, καὶ τὸ λυπηρὸν ἐπιτείνεται, καὶ τὸ διοχλοῦν ἀνιχνεύεται; μνήμη γὰρ τῶν ἀνιάρων ὑξύτερον τὸ πάθος ἀπεργάζεται, καὶ κουφίσθαι τὴν θρασύτητα οὐκ ἐνδίδωσιν. Ἄλλὰ γὰρ ταύτης ἕνεκα τῆς αἰτίας τῶν συμβεβηκότων ἡ τραγῳδία διασκευοῦται, ὡς ἀνταῖς ὑμετέροις εὐχαῖς τὸ, οὐκ οἶδ' ὅπως εἶπειν, ἐμπιστευθὲν ἡμῖν ποιμνιον καλῶς ὀρῶντες ποδηγούμενόν τε καὶ κυβερνῶμενον, τὸ ἐπιπροσθεῖν ἡμῖν τῆς ἀμηχανίας νέφος ἀποσκευασόμεθα, καὶ τὴν ἀγλὴν τῆς θρασύτητας ὑπεκφυγόμεν. Οἶδε γὰρ, οἶδε καὶ κυβερνήτη καλῶς τὸ σκάφος οὐριοδρομοῦν τε καὶ πηδαλιουχοῦμενον εὐθυμίας καθίστασθαι πρόξενον, καὶ τὸ τῆς Ἐκκλησίας πληρωμα εὐσεβείᾳ καὶ ἀρεταῖς εὐθηνούμενον τὸν ἐφεσθηκότα καὶ κριθέντα ποιμαίνειν, εὐφραίνειν τε, καὶ τὸ τῆς ἀμηχανίας ὀμχλῶδες παρασκευάζειν ἀποτρίψασθαι.

C Ἄρτι τοιγαροῦν τοῦ πρὸς ἡμῶν ἱερατεῦσιν λαχόντος, τῆς τοιαύτης ὑπεξελθόντος ἀξίας, οὐκ οἶδ' ὅπως ὀρμηθέντες ἐπιτεθένται μοι κραταιῶς, ὅσοι τε κλήρω κατελιγμένοι ἐτύγχανον, καὶ τῶν ἐπισκόπων τε καὶ μητροπολιτῶν τὸ ἄθροισμα, καὶ πρὸς γὰρ τοῦτον καὶ σὺν αὐτοῖς ὁ φιλοσεβῆς καὶ φιλόχριστος βασιλεὺς πᾶσι μὲν χρηστὸς ὢν καὶ ἐπιεικῆς, καὶ φιλόανθρωπος, καὶ τί γὰρ οὐ χρὴ λέγειν ἐπιεικῆς;) οὐδ' ἔχων ἄλλων τῶν πρὸς αὐτοῦ βεβασιλευκότων τῆ ἐπιεικειᾶ ἐξισούμενον, ἐμοὶ δ' ἀφιλόανθρωπός τις ἐδόκει τότε, βλαύς τε, καὶ λίαν φοβερός. Οὐδὲ γὰρ, οὐδὲ μικρὸν ἦν ἐνδοῦς τῆς ἄμα παντὶ τῷ προσετημένῳ τῶν ἱερέων πληρώματι ἐπιθέσεως. Ἄλλ' ὁ μὲν πρόφασιν τοῦ μὴ μεθέσειν ἐποιεῖτο τὴν ὀμχλήφρον τῶν ἱερέων ὀρμὴν καὶ σπουδὴν, καὶ ὡς οὐκ ἂν δύναίτο καὶ βουλόμενος ἐκτελέσαι τὴν ἀτίθειαν. Τοῖς δ' ἐπεὶ πολὺ πληθὸς συνελεκτο, οὐδ' οἱ τῆς παρακλήσεως ἡμῶν λόγοι καθαρῶς αὐτοῖς προσεφέροντο. Οἶς δ' ἂν καὶ προσέπιπτον, οὐ προσέεντο. Ἐν δὲ τούτῳ καὶ μελετήσασαι, καὶ λέγειν ἐξασκήσασαι, τὸ δεῖν ἐμὲ πάντως καὶ μὴ βουλόμενον τὸ φορτίον τῆς ἐπιστασίας αὐτῶν ἀναδέξασθαι. Ἐπεὶ δὲ μοι πανταχόθεν αἱ ὁδοὶ τῶν ἐν τοῖς λόγοις παρακλήσεων ἀπεφρόντοντο, προεπέδα τὰ δάκρυα, καὶ ἡ σῆς ἀπορίας ἀγλὴς τὰ ἐνδοθεν πάντα πληρώσασα τῆς συγχύσεως, καὶ μέχρις αὐτῶν γὰρ τῶν ὀμμάτων προσάραξασα εἰς βεῖθρον μετεσκευάζετο.

Postquam vero omnes mihi viæ precum verbis faciendarum obstructæ sunt; prosiliebat lacrymæ, ac desperationis caligo cum omnia interiora confusione impleisset, et in ipso usque oculos irrupisset, in rivum mutabatur. Nam cogitatio (desperata

D Καὶ γὰρ ἐφάπαξ ὁ λογισμὸς τῆς ἐκ λόγων ἀπειρηκῶς σωτηρίας εἰς ἱκετηρίαν τὴν φύσιν αὐτῆν, καὶ τὰ δάκρυα προῦβάλλετο, βοηθείας τινὸς καὶ ἐπικουρίας δι' αὐτῶν ἐλπίσας τυχεῖν, εἰ καὶ διεψεύσθη τοῦ βουλήματος. Οὐδ' οὕτω γὰρ ἀνήκαν οἱ βιαζόμενοι, μέ-

χρὶς ἂν ἔπερ ἐμοὶ μὲν ἀβούλητον, ἐκείνοις δὲ ἔπερ ἢ ἐν εὐχῆς ἔργον διεπέπρακτο. Καὶ οὕτω λοιπὸν εἰς μέσους τοὺς θορύβους, οἷς ὁ πάντα εἰδὼς κρίμασιν ἐπίσταται, διακατεργῶ καθιστάμενος, ἀλλὰ, δρῶς μὲν ἄλλοις, εὐκαιρον εἰπαῖν τὴν παροιμίαν.

voluntatem meam, illorum vero ex sententia res perfecta est. Sic in mediis de cætero tumultibus, iis iudiciis, quæ scit qui novit omnia, toleranter dego, sed satis quærens tempestivum est dicere proverbium.

Ἐπεὶ δὲ πασῶν ἀρίστη κοινωνία ἢ κοινωνία τῆς πίστεως καὶ τῆς ἀληθοῦς ἀγάπης, τοῦτο δὴ τὸ αἰτιώτατον, ὡς ἂν τὸν πρὸς τὴν ὑμετέραν ὁσιότητα καθαρὸν τε καὶ ἀδιάσπαστον δεσμὸν ἐργασώμεθα, χρῆναι καὶ τὰ τῆς ἡμῶν καὶ ὑμῶν πίστεως ὡς ἐν βραχείῳ στηλογραφῆσαι διεγνώκαμεν, ἐντεῦθεν τὰς τε ὑμέτερας εὐχὰς θερμότερον ἐπισπώμενοι, καὶ τὴν ἡμετέραν πρὸς ὑμᾶς διάθεσιν ἀναπτύσσοντας.

Πιστεύω τοιγαροῦν εἰς ἓνα Θεὸν, τέλειον, τελειοποιὸν Πατέρα, Υἱὸν, καὶ Πνεῦμα ἅγιον, οὐ κατατέμενος τῇ τῶν ὑποστάσεων ἐπερότητι, καὶ τὴν φύσιν (ἐκτεμένεσθαι γὰρ ἢ Ἄρειο κατατομή), ἀλλὰ τῇ ταυτότητι τῆς φύσεως τὴν τῶν ὑποστάσεων διαφορὰν δοξάζω. Συναναιρείσθαι γὰρ παρσπλησίως καὶ ἢ τοῦ Σαβελλίου συναίρεσις. Τριάδα παναγίαν, πανουργὸν, παντεδύναμον, συνάναρχον μὲν αὐτὴν ἐαυτῇ, ὡς χρονικῆς ἀπάσης ἀρχῆς ὑπεράναρχον, ἀρχῆς δὲ καὶ αἰτείου λόγον ἐν αὐτῇ τοῦ Πατρὸς ἀνακληροῦντος. Οὕτω γὰρ καὶ τῆς χρονικῆς ἐνοίας ἐμοσιμῶς ἢ Τριάς ὑπεριδρυθήσεται, καὶ τῆς αὐτῆς οὐσίας τῷ Πατρὶ, ἐξ οὐπερ ὁ μὲν ἀβρέυστος καὶ ἀβρήτως γεγέννηται, τὸ δὲ ἐκπεπόρευται, θεολογικῶς ὑμολογηθήσεται. Τριάδα παναγίαν, ὑπερούσιον οὐσίαν, τὸ μὲν, ὅτι πάσης οὐσίας θεοπροπῶς ὑπερναβέδησε, τὸ δὲ, ὅτι πᾶσι τοῖς οὐσίαις αὐτῶν ἢ μετοχῇ τοῦ εἶναι. Ἐπεράγαθον ἀγαθότητα, τὸ μὲν, ὅτι πηγὴ ἀγαθότητος, τὸ δὲ, ὅτι τοῖς ἀγαθοῖς ἐκείθεν τὸ ἀγαθύνεσθαι, τοῦτο ἡμῖν ὡς ἐν βραχείῳ ἢ τῆς καθ' ἡμᾶς θεολογίας ἀδιάβλητος μυσταγωγία.

Τὸν δὲ Υἱὸν καὶ Λόγον τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρός ἐπ' ἐσχάτων τῶν ἡμερῶν ἐκ τῆς Ἐπιπαρθένου καὶ ὑπερ-ενδόξου Δεσποίνης ἡμῶν Θεοτόκου προελθεῖν μετὰ σαρκὸς ἐμφυχωμένης ψυχῇ νοεραῖ τε καὶ λογικῇ, τουτέστι τέλειον ἄνθρωπον ἀνεληφέναι, καὶ ἀληθεῖα, ἀλλὰ μὴ κατὰ φαντασίαν, οὐ προσωπικῶς, οὐδέ τινα τῶν καθ' ἕκαστα ἰδικῶν καὶ ἀφωρισμένων χαρακτῆρι περιοριζόμενον, ἀλλ' ὅλον τὸν ἄνθρωπον, ὃν καὶ ἐν τῇ αὐτοῦ ἀτομώσαντά τε ὑποστάσει, καὶ ὑποστήσαντα σῶσαι τὸ ἀνθρώπινον γένος, σεωσμένας τε ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ καὶ ἐνὸς Χριστοῦ τὰς φύσεις θεότητος, καὶ ἀνθρωπότητος, ἡνωμένας μὲν τῇ καθ' ὑπόστασιν ἐνώσει, ἀλλ' οὐ πεφυρμένας τῇ καθ' οὐσίαν ἀλλοιώσει. Μίαν μὲν ὑπόστασιν Χριστοῦ, δύο δὲ φύσεις, καὶ ἐκατέρᾳ αὐτῶν τὸ ἴδιον ἀπονέμω θέλημα. Δύο γὰρ θελήματα ἐπὶ Χριστοῦ ἀμείωτα, ἓτι καὶ δύο ἐνέργειαι. Τὸν αὐτὸν παθητὸν καὶ ἀπαθητὸν, φθαρτὸν καὶ ἀφθαρτον, γραπτὸν τε καὶ ἀγραπτον, τὰ μὲν οἰκειούμενος τῇ θεότητι, τὰ δὲ προσάπτων τῇ ἀνθρωπότητι. Σταυρωθέντα ἑκουσίως ὑπὲρ ἡμῶν, καὶ πρόξενον ἡμῖν τῆς τοῦ θανάτου καταλύσεως τὸν τίμιον σταυρὸν καὶ προσκυνητὸν

A semel saluto verbis consequenda) naturam ipsam ad supplicationem et lacrymas excitabat, his sperans auxilium et opem nancisci se posse, quamvis voluntate ac proposito suo deciderit. Nec enim sic remiserunt se, qui vim faciebant; quoad contra

Quoniam vero omnium optima est fidei communio, maximaque omnium causa veræ dilectionis: ut id cum vestra sanctitate purum et insolubile vinculum faciamus: censuimus nostram, vestramque fidem breviter tanquam in columna scribendam. Inde orationes vestras fervidius, promptiusque attrahentes, nostrumque in vos affectum explicantes.

B Credo igitur in unum Deum, perfectum, et perfectionis efficientem Patrem, et Filium, et Spiritum sanctum, non dividens personarum distinctione etiam naturam (dividat enim Arrii divisio) sed in identitate naturæ personarum differentiam credo. Tollatur enim pariter et Sabellii contractio. Trinitatem sanctissimam omnium opificem, omnipotentem; ipsam sibi met simul existentem sine principio, ut omne temporale principium excedentem, et initio carentem, principii autem et causæ rationem in Patre implente: sic enim et super temporalem cogitationem pari honore Trinitas stabilitur; et ejusdem substantiæ cum Patre, ex quo hic quidem sine fluxione et ineffabiliter genitus est, hic vero procedit theologice, hymnis celebrabitur. Trinitatem sanctissimam, supersubstantialem substantiam, hoc quidem, quod omnem substantiam Deo decente supergreditur; hoc vero quod inde omnibus entibus participatio est essendi super omne bonum bonitatem, hoc quidem quod fons bonitatis, hoc vero quod bonis illinc est, quod bona sunt, hoc nobis est (ut in brevibus) theologiæ nostræ inculpabilis disciplina.

Filium vero et Verbum Dei et Patris in ultimis diebus ex semper Virgine et supergloriosa Domina nostra Deipara processisse cum carne animata anima intelligenti et rationali, id est, perfectum hominem assumpsisse veritate, non phantasia: non personaliter, neque aliquem in singulis proprio ac determinato caractere circumfinitum, sed totum hominem, quem in sua hypostasi individuum subsistere fecit, ut genus humanum salvaret. Servatas etiam in eodem et uno Christo naturas divinitatis et humanitatis, unitas quidem unione secundum hypostasim, sed non confusas substantias alterificatione; unam quidem hypostasim, duas vero naturas; et utrique earum propriam tribuo voluntatem. Duas enim voluntates in Christo non minutas, quia et duæ operationes: eundem passibilem et impassibilem; corruptibilem et incorruptibilem; circumscriptibilem et incircumscriptibilem; alia approprians divinitati, alia humanitati attribuens; crucifixum voluntate pro nobis. Et qui nobis præbuit honorabilem et venerandam Crucem, destructionis mortis causam: sepultum eundem ac in mortali

connumeratum. Qui tertia die juxta ipsius deitioquam A
voce[m] a mortuis resurrexit : quique visus est disci-
pulis, et cum illis edendo ac bibendo, omnem ambi-
guitatem ac phantasie opinionem ab eis submovit.
Deinde et ascendit una cum assumpta, sive cum
animata anima intelligenti et rationali ipsius pro-
pria carne. Et iterum pariter venturus est ad judi-
candum vivos et mortuos. Sic enim dicit divina
Scriptura : « Veniet quemadmodum vidistis eum eun-
tem in cœlum. »

Λόγιον, ἐλάσσεται, ὃν τρόπον ἐξέασαθε αὐτὸν πορευόμενον εἰς τὸν οὐρανόν. »

Sic sentiens et confitens incommutabiliter eam
fidem, quæ in catholica et apostolica Ecclesia stabili-
tatur et prædicatur, sanctas et œcumenicas septem
synodos recipio. Primam quidem, utpote quæ B
Arium, et eos qui cum eo sentiebant, una cum
eorum abominanda creaturæ adoratione dirupit ac
evertit. Secundum vero, quæ læsæ mentis Macedo-
nium ab ecclesiastica communione exterminavit, et
abscedit, qui pari atque Arius insania laborabat. In
creaturis enim hic quoque sanctissimum, et omnium
optimum ponens Spiritum, creaturam adorare non
erubescerat. Verumenimvero et tertiam, quæ de-
posuit impium Nestorium, ac evertit innovatam ab
eo Deo exosam superstitionem : hic enim indivise,
et secundum hypostasin unitum Deo Verbo totalera
hominem audacter et dementer a divina Verbi ab-
strahens hypostasi, in propria eum hypostasi esse,
monstruose dicebat et imaginabatur. Ac idcirco
nudum hominem eum qui carne apparuerat, Filium C
et Verbum Dei somnians, consequenter hic infelix
appellare sanctissimam Dei Genitricem Deiparam
proprie abnegavit. Quartam autem, ut quæ Enty-
chen, dystichen, id est, infelicem ac sceleratum Dio-
scorum elisit, atque anathematizavit una cum eorum
imaginativa dementia, eorumque omni caterva.
Domini enim carnem non esse nobis consubstan-
tialem, delire asserebant, sed ex duabus quidem
maturis unionem factam esse, in unam vero naturam
post unionem consumptam fuisse neutrius con-
servantem proprietates, nec divinæ, nec vero hu-
manæ. Quintam etiam, quæ excidit ac penitus
extinxit ea quæ in perniciem auctorum suorum
suscitabantur, scelerata dogmata, et partus impii
Nestorii, qui regis urbis sine Deo pontifex fuerat,
et Theodori, qui Mopsuestiæ, magis etiam sine Deo,
episcopatum gesserat; tum eos, tum omnes, qui
eadem qua illi vana sententia ægrotabant; quin
etiam et quæ dilaceravit et demessuit Origenem,
Didymum, Evagrium, qui ratione cum gentilibus
congruente ac insipiente sententia in ultimam pro-
fundum Deo adversariæ persuasionis inciderunt.
Cum enim gradus et inferiores sedes Deitatis con-
fluxissent, et animarum præexistentias, ac effluxus
et decidentias respectio[n]is earum ad Deum in
seipsis constituentes, easque in diversa et multi-
formia corpora transvasantes, et transmutantes; et
finem suppliciorum, ac dæmonum restitutionem, e
ventre (sicut dicitur) eructantes, libero et aperto,

παρασχόμενον. Ταφέντα τε τὸν αὐτὸν καὶ νεκρῶς
συναριθμηθέντα, καὶ ἐρημίμωρα κατὰ τὴν αὐτοῦ
θεόφθεγκτον φωνὴν ἐκ τῶν νεκρῶν ἀναστάντα, καὶ
τοῖς μαθηταῖς ἐφθέντα, καὶ τῷ συμμαρτυρῶν αὐτοῖς
καὶ συμπαίειν πᾶσαν ἀμφιβολίαν καὶ φαντασίαν
ὕποληψιν τέλειον αὐτῶν ἀπιστικευασάτα. Εἶτα καὶ
ἀναληφθέντα μετὰ τοῦ προσλήρηματος, ἤγουν μετὰ
τῆς ἐμφυχωμένης ψυχῆ νοσφῆ τε καὶ λογιστῆ αἰτίας
αὐτοῦ σαρκὸς, καὶ πάλιν ὡσαύτως ἐρχόμενον εἰς τὸ
κρίναι ζῶντας καὶ νεκρούς. « Οὕτως γὰρ, φησὶ τὸ ἱερὸν

Οὕτω φρονῶν, καὶ διομολογῶν ἀπαρτρέπτως τὴν
ἐν τῇ καθολικῇ τε καὶ ἀποστολικῇ Ἐκκλησίᾳ ἐπιδρυ-
μένην τε καὶ κηρυσσομένην πίστιν, τὰς ἀγίας καὶ
οἰκουμενικάς ἐπτὰ συνόδους ἀποδέχομαι· τὴν μὲν
πρώτην, ὅτε δὴ Ἄρειον καὶ τοὺς ὁμοφρονούντας
αὐτῷ ἄμα τῆς βδελυκτῆς αὐτῶν κτισματολατρίας
διάρρηξασάν τε καὶ καθελούσας· τὴν δὲ δευτέραν,
ὡς τὸν φρενοβλαθῆ Μακεδόνων τῆς ἐκκλησιαστικῆς
χοροστασίας· ἐξοστρακισασάν τε καὶ ἐκτεμνοῦσαν
Ἄρειον παραπλήσιαν τὴν μανίαν ἐκμεμνηνῶτα. Ἐν
κτίσμασι γὰρ καὶ οὗτος τὸ πανάγιον καὶ παντουργ-
γὸν τιθεῖ· Πνεῦμα, κτισματολατρῆιν οὐκ ἔσχευετο.
Ἄλλὰ γε δὴ καὶ τὴν τρίτην καθαιρεσιν ὄσων τοῦ
δυσσεβοῦς Νεστορίου, καὶ τῆς αὐτῷ καινοποιηθεί-
σης θεοστυγῆς δεισιδαιμονίας. Οὗτος γὰρ τὸν ἀδαι-
ρέτως καὶ καθ' ὑπόστασιν ἐνωθέντα τῷ Θεῷ Λόγῳ
ὄλικόν ἀνθρώπων τολμηρῶς καὶ ἀφρόνως τῆς θεϊκῆς
τοῦ Λόγου διασπῶν ὑποστάσεως, ἰδιοὑπόστατον αὐτὸν
ἑτεραπολόγει τε καὶ ἐφαντάζετο. Διὸ καὶ ψιλὸν ἀν-
θρώπων τὸν σαρκὶ ἐπιφανέντα Υἱὸν καὶ Λόγον τοῦ
Θεοῦ ὀνειρώξας, ἀκολουθῶν ὁ τρισάθλιος καλεῖν τὴν
παναγίαν Θεοτόκον, Θεοτόκον κυρίως, ἀτηρήσατο.
Τὴν δὲ τετάρτην, ὡς τὸν δυστυχή Εὐτυχῆ, καὶ Διό-
σκορον τὸν ἀλάστορα καταράξασαν καὶ ἀναθεματί-
σασαν μετὰ τῆς φαντασιώδους αὐτῶν φρενοβλαθείας,
καὶ πάσης αὐτῶν τῆς συμμορίας. Τὴν γὰρ τοῦ
Κυρίου σάρκα μὴ εἶναι ἡμῖν ὁμοούσιον ἐληρόθουον,
ἀλλ' ἐκ δύο μὲν φύσεων τὴν ἕνωσιν γενέσθαι, εἰς
μίαν δὲ μετὰ τὴν ἕνωσιν συναναλωθῆναι φύσιν, μη-
δετέρας ἀποσώζουσας τὰ ἰδιώματα, μήτε τῆς θεϊκῆς,
μήτε μὴ τῆς ἀνθρωπίνης. Καὶ τὴν πέμπτην δὲ,
ὡς ἐκτεμνοῦσάν τε καὶ ἀποτεφρώσασαν τέλειον τὰ
ἐπ' ὀλέθρῳ τῶν γεγεννηκότων ἀναρρίπτίζόμενα μιὰρὰ
δόγματα τε καὶ κηήματα τοῦ δυσσεβοῦς Νεστορίου
τοῦ τῆς βασιλίδος ἀθέως ἱεραρχήσαντος, καὶ Θεοδώ-
ρου τοῦ Μομφουεστίας ἀθεώτερον ἐπισκοπήσαντος,
αὐτούς τε, καὶ πάντας τοὺς τὴν αὐτὴν αὐταῖς μα-
ταιοφροσύνην ἔκνοσήσαντας. Οὐ μὴν ἀλλὰ γε δὴ καὶ
ὡς διασπάσαντας τε καὶ ἐκθερρίσασαν Ἐριγένην,
Ἄδριμον, Εὐάγγριον Ἐλληγόφρονον λογισμῶ καὶ ἀσυν-
έτω γνώμῃ εἰς ἔσχατον βυθὸν ἀθεόσητος ἐμπεπτω-
κότας. Βαθμούς γὰρ καὶ ὑποβάσεις θεότητος ἀναπλά-
σαντες, καὶ ψυχῶν προὑπάρξεις, καὶ τῆς πρὸς τὸ
Θεῖον αὐτῶν νεύσεως ἀπερρόλας τε καὶ ἀποπτώσεις·
ἐν ἑαυτοῖς ὑποστήσαντες, εἰς διάφορά τε καὶ πολυετῆ
σώματα μεταγγίζοντες ταύτας, καὶ μεταβάλλοντες,
καὶ τέλος κολάσεων, καὶ δαιμόνων ἀποκατάστασιν,
τὸ δὴ λεγόμενον ἀπὸ κοιλίας ἐρευγόμενοι ἀθυροστέ-

μως ἐμυθολόγησαν καὶ ἐβραψύθησαν· ἀλλὰ καὶ τὴν ἄκτῃν ὡς ἀποβρίψασάν τε καὶ κατασπάσασαν τοὺς ἄμφι Ὀνώριον, καὶ Σέργιον, καὶ Μακάριον, τοὺς τερατολόγους καὶ παράφρονας ἅμα αὐτοῖς, καὶ τοὺς τὴν αὐτῶν δυσέβειαν ἀκρατῶς ἐναπομαξαμένους μετὰ τῆς ἐκφύλου καὶ ἀλλοκότου αὐτῶν πλασματολογίας· ἐν γὰρ θέλημα, καὶ μίαν ἐνέργειαν τῷ ἐκ δύο ἀπαρτρέπτων φύσεων πεφυκότι Χριστῷ τῷ Θεῷ ἡμῶν κακῶς οἱ δειλαιοὶ ἐπεγράφοντο· ἔτι δὲ καὶ τὴν ἐν Νικαίᾳ τὸ δεύτερον ἱεράν καὶ μεγάλην σύνοδον τοῦ Εἰκονομάχου καὶ διὰ τοῦτο Χριστομάχου καὶ ἀγιοκατηγόρου ἀποσκυβάλλασάν τε καὶ καταθαλοῦσαν, σὺν αὐτοῖς δὲ καὶ τὴν βδελυκτὴν καὶ Μανιχαϊκὴν αὐτῶν αἵρεσιν· τὸ γὰρ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ ὁμοούσιον ἡμῖν ἅγιον σῶμα γράφειν εἰκονικῶς ἐμυσάττοντο, τὸ ἀγραπτον καὶ περιγραπτον αὐτοῦ καταδακνύοντες, καὶ διὰ τοῦτο μὴ εἶναι ἡμῖν ὁμοούσιον μανικῶς συμπεραίνοντες. Ταύτας οὖν τὰς ἀγίας καὶ οἰκουμενικὰς ἐπὶ συνόδους ἀποδέχομαι, ἀναθεματίζων μὲν, οὐς ἀνεθεμάτισαν, κατασπαζόμενος δὲ καὶ μεγαλύνων, οὐς ἐπευφήμησαν.

recipio, anathematizans quos anathematizaverunt, et Ἄυτη μου ἡ τῆς πίστεως, καὶ τῶν εἰς ταύτην ἀνηκόντων καὶ περὶ αὐτὴν ὀφισταμένων ὁμολογία, καὶ ἐν ταύτῃ ἡ ἐλπίς, οὐκ ἔμοι δὲ μόνον, ἀλλὰ καὶ πᾶσιν ὅσοις εὐσεβεῖν μεμελέτῃται, καὶ τῆς καθαρὰς καὶ ἀκιδόηλου δόξης τῶν Χριστιανῶν θεὸς ἔρω, προσπέμφων ἔχεισθαι. Ταύτην οὖν ἡμῶν τὴν ἐγγραφον τῆς πίστεως ὁμολογίαν ὑποστήσαντες, καὶ τῇ ἡμῶν πανίερῳ ἱερότητι τὰ καθ' ἡμᾶς ὡς ἐν πίνακι διαχαράττοντες τοῖς λόγοις ἀνιστορήσαντες, ὅπερ δὴ πολλὰκις ἡγησάμεθα, τῶν ὑμετέρων ἐπιδεόμεθα προσευχῶν, Θεὸν μὲν ἴδωμεν καὶ εὐμενῆ ἐφ' οἷς τε πράττομεν, καὶ διαπραξάμεθα, ἡμᾶς ἐφευρεῖν, πᾶσαν δὲ σκανδάλων ῥίζαν, καὶ πέτραν προσκόμματος, ἐκ ποδῶν γεγενημένη τῆς ἐκκλησιαστικῆς εὐταξίας καθορᾶν· ποιμαίνεσθαι τε καλῶς τὸ ὑπήκοον, μὴ τῷ πλῆθει τῶν ἡμετέρων ἀμαρτημάτων τὴν ἐκείνων ἐπ' ἀγαθῷ προκοπὴν ἀνακόπτεσθαι, ὡς ἐνεσθῆεν ἡμῖν πολλαπλάσιον τὸ ἀμάρτημα καταγράφεσθαι. Ἄλλ' εἶην μὲν αὐτοῖς ἐγώ γε καὶ ποιῶν καὶ λέγων ἐν διδασκαλίᾳ τὰ δέοντα, εἴησαν δὲ καὶ αὐτοὶ εὐπειθῶς τε καὶ εὐνήνως πρὸς τὴν ἑαυτῶν σωτηρίαν ἀναγόμενοι, καὶ Χριστῷ τῇ πάντων κεφαλῇ προσφυῶς συναρμοζοῦμενοι, τῇ αὐτοῦ φιλανθρωπίᾳ καὶ χρηστότητι. Ὡς ἡ δόξα, καὶ τὸ κράτος ἅμα τῷ Πατρὶ, καὶ τῷ ἁγίῳ Πνεύματι, τῇ ζωαρχίᾳ καὶ ὁμοουσίᾳ Τριάδι νῦν, καὶ ἀεὶ, καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰῶνων. Ἀμήν.

nullis claustris, ore fabulati sunt, et commenta sua consuerunt. Sed et sextam, ut quæ abiecit ac demolita est, Honorium (2) et Sergium, et Macarium, monstruosi homines sermonis ac dementes, unaque cum ipsi eos qui eandem impietatem ad se duxerunt et expresserunt, cumque alienis eorum et absurdis commentis : unam enim voluntatem, et unam operationem Christo Deo nostro, qui ex duabus inconversis naturis est, mali miseri ascribebant. Præterea et eam, quæ Nicææ iterum facta est, sacram et magnam synodum, quæ iconomachos, id est, imaginum oppugnatores, ac propterea Christomachos, id est, Christum oppugnantes, et sanctorum obtrectatores, ut purgamenta eliminavit ac dejecit. Cum iis autem et detestandam æque Manichaicam eorum hæresim : Domini enim nostri Jesu Christi consubstantiale nobis sanctum corpus pingere in imagine abominabantur : pingi non posse, et incircumscriptum esse debacchando asseverantes, ac ideonobis consubstantiale non esse, insano more concludentes. Has igitur sanctas et œcumenicas synodos amplectens et magnificans, quos laudibus celebrarunt.

Hæc est fidei meæ, eorum quæ ad ipsam pertinent, et circa eam subsistunt, confessio, et in ea spes; nec mihi vero soli, sed et omnibus quibus meditatam est pie vivere, quibusque divinus amor innatus est, puram et sinceram Christianorum sententiam retinendi. Hanc igitur in scriptis fidei confessionem statuentes, et vestræ sacratissimæ sanctitati res nostras ut in tabula exprimentes, et sermone commemorantes; quod sæpe petivimus, indigemus orationibus vestris, ut Deum propitium ac benignum in his quæ gerimus, inveniamus : omnem veroscandalorum radicem, et petram offensionis ex ecclesiastico ordine sublatam intueamur, ac bene pasci subditos, nec multitudinæ nostrorum delictorum, illorum in bono profectum ita retardari, ut inde nobis multiplex peccatum ascribatur; sed ego quidem ipsis factam et dicam in doctrina quæ oportet; ii vero obedienter et tractabiliter ad suum ipsorum salutem ducantur, et Christo omnium capiti inhærenter eoagmententur, ejus humanitate et benignitate, cui gloria et imperium cum Patre, et sancto Spiritu, vitæ principi et consubstantiali Trinitati, nunc et semper, et in sæcula sæculorum. Amen.

EPIST. II.

EPIST. B-

Ἡ ἀπολογητικὴ ἐπιστολὴ τοῦ Φωτίου πρὸς τὸν πάπαν Νικόλαον, ἐν οἷς ἐμύμφατο αὐτῷ διὰ τὴν πρὸς τὰν θρόνον Κωνσταντινουπόλεως ἀναβίβασιν.

Ἐφ' ἐὰ πάντα ἀγιωτάτω, ἱερωτάτω ἀδελφῷ, καὶ συναλλεουργῷ Νικολάῳ πάπᾳ τῆς πρεσβυτέρως Ρώμης, Φώτιος ἐπίσκοπος Κωνσταντινουπόλεως νέας Ρώμης.

In omnibus sanctissime sacratissimo fratri et comministro Nicolao Papæ senioris Romæ Photius episcopus Constantinopolæos novæ Romæ.

JAKOB, I. c. p. 439. — Baronius ad ann. 861.

Ἀγάπης μὲν ὡς ἀληθῶς οὐδὲν κτῆμα σεμνότερον οὐδὲ τιμιώτερον καὶ ταῖς κοιναῖς ἐννοίαις ἀνωμόλο-

Charitate vere nihil venerabilius esse, nec pretiosius, et communibus sentiis confessum

NOTÆ.

(2) Falso accusans Honorium; nec sine dolo potuit prætermisisse Pyrrhum et Paulum Constanti-

nopolitanos patriarchas hæresis auctores et propugnatores. De Honorio vide tom. VIII *Annal.*

est, et sacris eloquiis testatum. Per eam enim A
separata conjunguntur, et pacificantur pugnancia¹,
et juncta, domesticaque magis consociantur, sedi-
tionibus, contentionibusque aditum non præbentia.
Ipsa enim non cogitat malum, sed omnia suffert,
omnia sperat, omnia sustinet, nec unquam (juxta
bonum Paulum) excidit. Ipsa et famulos qui offen-
derunt, dominis reconciliat, naturæ eundem hono-
rem ad defensionem lapsus opponens. Ipsa et do-
minorum sævientem furorem leniter ferre mini-
stros edocet, fortunæ imparilitatem consolans ex-
orum qui eadem patiuntur similitudine. Et patrum
in filios iracundiam mitigat atque exhilarat; et
missitationem filiorum in parentes, sine dolore
nutum armans contra eam disjunctionem quæ a
natura abhorret: et amicis rixam incidentem facile
repellit, ut communes sales æque ac naturam reve-
reantur adhortans: et eos qui in eadem de Deo,
robisque divinis sententia sunt, quamvis sint loco-
rum intervallo disjuncti, et oculis inter se nunquam
viderint, conjungit et sententiis conglutinat, et
veros facit amicos; ac si forte alteruter ad incusa-
tiones inconsiderantius venerit, casui illi medetur,
omniaque redintegrat, firmum conjunctionis vin-
culum conservans.

Hæc et nostræ mediocritati persuasit, non gra-
viter objurgationes ferre, quæ a vestra paterna
sanctitate jaculorum instar emissæ sunt; ac fecit, C
ut arbitraret, perturbati animi hos fetus non esse,
nec mentis offensionum et inimicitiarum cupidæ
verba; sed potius affectus veri ac nihil fingentis,
et ecclesiasticum ordinem subtiliter examinantis,
atque ad summum accurata diligentia ducere ni-
tentis. Nam si propter summam benignitatem non
concedit malum ut malum cogitare: quomodo sinet,
malum esse, pronuntiare? ea enim ratio benigni-
tatem esse novit, quæ eousque progreditur, ut eos
etiam qui dolorem dant beneficio afficiat. Quoniam
vero nihil prohibet, quominus et fratres cum fra-
tribus, et cum Patribus filii in vero dicendo liber-
tatem obtineant (nihil enim amicus veritate) licet
et nobis libero sermone uti ac scribere non contra-
dicendi studio, sed defendendi voluntate. Opor-
tuisse nempe vestram in virtute perfectionem, D
ante alia omnia considerantem invitos nos ad hoc
jugum tractos esse, non increpare, sed misereri; nec
despicere, sed condolere. Misericordia enim et
humanitas iis quibus affertur vis, debetur, non ob-
jurgatio aut contemptus. Vim enim subiimus;
quantam autem, Deus cui omnia etiam occulta aperta
sunt, ipse simul scit, inviti detenti sumus; in custo-
dia æque ac sotes habiti, custodiis observabamur;
suffragium de nobis, nobis renuentibus, latum:
creati sumus flentes, querentes, ipsi nosmetipsos fe-
rientes, et afflictautes. Sciunt hæc omnes: non enim
in angulo facta sunt; at impressionis et, ut ita dicam,

γρηται, και τολς θεολς λογλοισ επιμαρτυρεται. Δι'
αυτης γαρ τα διεστωτα συνάπτεται, και ειρηνοποιεί-
ται τα μαχόμενα, και τα οικεία μλλον συσφγγε-
ται, ταις στάσεσι, και ταις φιλονεικίαις, πάροδον ου
παρεχόμενα· αυτη γαρ ου λογιζεται το κακόν, αλλά
πάντα στέργει, πάντα υπομένει, και ουδέποτε, κατά
τόν μακάριον Παύλον, εκπίπτει· αυτη και θεράποντα
εξημαρτηκότα δεσπόταις καταλλάσσει την όμοτιμιαν
της φύσεως εις απολογίαν προβαλλομένη του όλισθη-
ματος· αυτη και δεσποτών αγριαινοντα θυμόν πρώως
φέρειν τους ύπηρετουμένους παιδεύει, την της τύχης
ανισότητα παραμυθουμένη από της των τα αυτά
πασχόντων όμοιότητος. Και πατρός επι τέκνοις παρ-
οργισμόν ήλαρύνει, και γογγυσμόν τέκνων τοις πα-
τράσιν άλύπιος παρακαλεί καταδέχεσθαι, την φυσικήν
σχέσιν κατά της παρά φύσιν λύσεως όπλιζουσα·
και φίλοις έριν έμπεισούσαν βράδιως άπώσατο, τους
κοινούς άλλς ίσα φύσεως δυσωπεισθαι παραινέσασα.
Και τους την αυτην páλιν περι το θεϊον δόξαν κρα-
τύνοντας, κán ως πορβρωτάτω παροικούντες, ώσιν,
κán όφθαλμοις άλλήλων ουπω ώράθησαν, εις ένωσην
άγει, και γνώμαις συνάπτει, και φίλους άλληελς άπερ-
γέζεται. Κán που τύχοι θάτερον εις άπερισκέπτους
μέμφεις θατέρου κατολισθήσαι, τον μèn μη λογίσα-
σθαι, τον δέ μεταμελείσθαι παρασκευάσασα. βήστα
το συμβάν άνεώσατο, τον της ένώσεως δεσμόν άρ-
βαγή συντηρήσασα.

Αυτη και την ημετέραν μετριότητα άνεπαχθώς
οίσειν τας επιτιμήσεις, αι παρά της ύμών πατρικής
οσιότητος βολίδων δίκην ήφέθησαν, έπεισεν. Ού γάρ
εμπαθείας ταύτα κινήματα, ουδέ γνώμης φιλαπ-
εχθήμονος ρήματα, άπλαστον δέ μλλον διαθέσεως,
και την εκκλησιαστικην τάξιν εις άκρον άκριβολο-
γούσης λογιζεσθαι παρεσκευάσεν. Ει γάρ ουδέ το
κακόν δι' ύπερβολήν χρηστότητος ως κακόν λογιζε-
σθαι διδωσιν, όπερ ουδ' από κακίας ίσως προάγεται,
ει και λυπει, και πλήττει, και άνιψ, πώς έάσει κακόν
άποραινέσθαι; εκείνην γάρ ο λόγος οίδε χρηστότητα,
ητις κán ταις των λυπούντων εύεργεσίαις ύπερεκτεί-
νεται. Έπει δέ ουδέν κωλύει και άδελφοίς άδελφούς,
και πατράσι τέκνα εν τψ άληθεύειν παρρησιάζεσθαι
(ουδέν γάρ της άληθείας φιλαίτερον). Ήξεσσι και ήμίν
παρρησιασασμένους ειπειν ουκ άντιλογίαν γράφοντας,
άλλ' άπολογίαν προσηκοντας, ως έχρηγν την ύμετέραν
D έπ' άρετψ τελειότητα, πρό των άλλων μèn άπάντων,
το άκοντας ήμάς εις τον ζυγόν τουτον έλκυσθήναι
διασκοπούσαν μη επιτιμάν, άλλ' έλεετν, μηδ' ύπερ-
ορξν, αλλά συναλγειν· έλεος γάρ και φιλανθρωπία
τοις βίαν παθούσιν, άλλ' ουκ επιτιμήσεις η παρόρα-
σις έποφειλεται· βίαν γάρ ύπέστημεν, και ήλικην,
θεός, ψ πάντα και τα κρυφια πεφανέρωται, αυτης
συνεπίσταται. Συνεσχέθημεν άκοντες, κακούργοις
ίσα καθείργθημεν, έτηρούμεθα φυλασσόμενοι, έψη-
φίσθημεν άνανεύοντες, έχετρονοήθημεν κλαίοντες
όδυρόμενοι, κοπτόμενοι, ίσασι ταύτα πάντες· ουδέ
γάρ εν γυνία έγίνετο, και το μέγεθος της έπηρείας
την ιστορίαν εις πάντα εζηνηκεν.

¹ I Cor. xii, 7, 8.

Ἔϊτα τί δεῖ τοῖς πολλὰ καὶ δεινὰ πεπονθόσιν ἅ
ἐπαρμυθεῖν, ἐπιπλήττειν, διαλοιδορεῖν, ἢ οἰκτεῖρειν,
καὶ παραμυθεῖσθαι ὅση δύναμις; Ἐξέπεσον εἰρηνη-
κῆς ζωῆς, ἐξέπεσον γαλήνης γλυκείας, ἐξέπεσον δὲ
καὶ δόξης (εἴπερ τίσι καὶ κοσμικῆς δόξης ἔφασιν),
ἐξέπεσον τῆς φίλης ἡσυχίας, τῆς καθαρᾶς ἐκείνης καὶ
ἡδίστης μετὰ τῶν πλησίων συνουσίας, τῆς ἀλύπου,
καὶ ἀδόλου, καὶ ἀνεπιπλήκτου συναναστροφῆς. Οὐ-
δεὶς ἦν ὁ δίκτην ἐγκαλῶν ἐμοί. Οὐκ ἐνεγραφέμην ἄλ-
λον ἐγώ, οὐ τῶν ἐπιγλύδων, οὐ τῶν ἐγγυρῶν, οὐδὲ
τῶν ἀσυνήθων, μή τί γε τῶν φίλων· οὐχ οὕτως ἐλύ-
πησα κώποτέ τινα, ὡς ὕβριν εἰς ἡμᾶς ἐκπέυσαι,
πλὴν εἰ μῆπω τοὺς ὑπὲρ εὐσεβείας κινδύνους ἐθελή-
σει τις ἐπισκοπεῖν· οὐδ' οὕτως ἡμαρτεν ἄλλος ἐμοί,
ὡς καὶ μέχρι τῆς εἰς αὐτὸν ὕβρεως τὴν γλῶσσαν ἐξ-
ολισθῆσαι. Οὕτως ἦσαν ἡμῖν ἅπαντες χρηστοί, τὸ δὲ
ἡμέτερον αὐτοί, κἂν μὴ λέγω, κεκράγασιν· ἡγαπώ-
μην τοῖς φίλοις ὑπὲρ τοὺς συγγενεῖς, ἄμφω δὲ τοῖς
συγγενέσιν ἐλογιζόμεην, καὶ τῶν συγγενῶν ὁ φίλτα-
τος, καὶ τῶν μάλιστα φιλοῦντων ὁ συγγενής.

Ἡ δὲ περὶ ἐμὲ τῶν πλησίων φήμη τῆς σπουδῆς,
καὶ τοὺς ἀγνώστους εἰλκεν εἰς ἔρωτα θεῖον καὶ φίλιας
δεσμῶν, ἴσως δ' ἂν ἐκείνοι καὶ ἀμεταμέλητον εὐφη-
μήσωμεν. Ἀλλὰ πῶς οἶδν τί ἐστὶν ἀδακρυτέ ταῦτα
παρῆλθαι; οἴκοι μὲν γὰρ μένοντι ἡ χαλεπὴ τῶν
ἡδονῶν περιεπλέκετο τέρψις τῶν μανθανόντων ὁρῶντι
τὸν πόνον, τὴν σπουδὴν τῶν ἐπερωτῶντων, τὴν τρι-
θὴν τῶν προσδιαλεγόμενων, δι' ὧν ἡ πρὸς τὸ βῆσται
παράγεσθαι κατατριέσται γνῶμη, τῶν ταῖς μαθημα-
τικαῖς σχολαῖς λεπτυνομένων τὴν διάνοιαν, τῶν ταῖς
λογικαῖς μεθόδοις ἰχνεύοντων τὸ ἀληθές, τῶν τοῖς
θεοῖς Λογοῖς ἰθυνομένων τὸν νοῦν πρὸς εὐσέθειαν,
ὁ τῶν ἄλλων ἀπάντων ὑπάρχει πόνονος ὁ καρπός.
Τοιοῦτος γὰρ χορὸς τῆς ἐμῆς οἰκίας ἦν ὁ χορὸς.

Ἐξιδόντι δὲ πάλιν πρὸς τὴν βασιλείον πολλάκις
αὐτὴν αἰ προπεμπτήριοι τῶν εὐχῶν, καὶ τοῦ μὴ
βραδύνειν ἢ προτροπή. Ἦν γὰρ μοι καὶ τοῦτο γέρας
ἀφωσιωμέων ἐξαρτέον, τὸ μέτρον ἔχειν τὴν βού-
λησιν τῆς ἐν τοῖς βασιλείοις διατριβῆς. Ἐπανιδόντι
δὲ πάλιν πρὸς πυλῶν ἰσταμένος ὁ σοφὸς ἐκείνος ὀπῆντα
χορὸς. Ἐξ ὧν οἱ μὲν ἐνεκάλουν τὴν βραδυτέτα, οἱ
καὶ θαρβεῖν τι τῶν ἄλλων πλέον δι' ὑπερβολὴν ἀρε-
τῆς ἐκεχάριστο· τίσι δὲ καὶ προσσιπεῖν ἦρκει, ἄλλοις
δὲ καὶ τὸ δεῖξαι μόνον ὅτι μεμνήκασι· καὶ τοῦτο
κύκλω ἐγένετο οὐκ ἐπιβουλαῖς λυόμενον, οὐ φθόνῳ
κοπτόμενον, οὐκ ὀλιγωρίᾳ μαραινόμενον.

Καὶ τίς ἂν τοιοῦτου βίου παθῶν ἐπανάστασιν ἐκῶν
τὴν μεταβολὴν καὶ θρήνων ἐκτὸς ὑπενέγκοι; Τού-
των ἀπάντων ἐξέπεσον, ὑπὲρ τούτων ὠδυρόμην,
τούτων ἀποσπωμένῳ πηγαί δακρυῶν ἀνεστομοῦντο,
καὶ λύπης ἀχλὺς περιεκέχυτο. Ἦδειν γὰρ καὶ πρὸ
τῆς πείρας τὸ πολυτάραχον καὶ πολυμέριμον τῆς
καθόδρου ταύτης· ἦδειν τὸ δυσάρεστον καὶ δυσήνιον
τοῦ μεγάδος ὄχλου, τὴν πρὸς ἀλλήλους ἔριν, τὸν φθό-
νον, τὰς στάσεις, τὰς ἐπαναστάσεις, τὴν κατὰ τῶν
παρεστηκότων ὕβριν, καὶ τὸν γογγυσμὸν, ὅταν μὴ

Quid igitur oportet in eos, qui multa gravia et
acerba passi sunt, invehi, objurgare, conviciis ap-
petere potius quam misereri, et pro viribus con-
solari? Decidi e vita pacem habente; decidi a tran-
quillitate dulci et placida; decidi de gloria (si
tamen quibusdam mundanæ gloriæ amor est) excidi
e chara quiete, e pura illa et jucundissima cum iis
qui mihi proximi erant, consuetudine, et conver-
satione doloris experte et doli et reprehensionis.
Nemo erat qui me incusaret, nec alium quemquam
ego accusavi vel advenarum vel indigenarum, nec
vero hominum minus familiarium, nedum amico-
rum. Non ego sic unquam dedi alicui dolorem,
ut contumeliam in nos expueret: nisi forte velit
quis suscepta pro pietate pericula intueri: nec quis-
quam in me ita peccavit, ut usque ad contumeliam
in ipsum lingua laberetur. Adeo erant omnes erga nos
benigni: nostra vero ratio, quæ fuerit, illi, quamvis
taceam, clamant. Me amici magis diligebant quam
consanguineos suos: at vero cognatis meis existi-
mabar et cognatorum charissimus et cognatos
omnium amantissimus.

Fama vero studii erga me proximorum meorum,
ignotos quoque ad divinum amorem trahebat, et
ad amicitiae vinculum: nec eos fortasse laudum
de me habiturum unquam poenitebit. At hæc quo-
modo sine lacrymis commemorari possunt? Nam
domi manentem grata voluptatum complectebatur
oblectatio, cum discentium laborem intuerer, stu-
dium interrogantium, alloquentium exercitationem;
quibus rebus informatur sententia, ne facillime
possit decipi: eorum præterea, quorum mens scho-
llis mathematicis exactebatur, vel qui logicis me-
thodis verum investigabant, vel quorum sensus
divinis Eloquiis ad pietatem dirigebatur: qui alio-
rum omnium laborum est fructus: talis enim cho-
rus, domus meæ chorus erat.

Ad regiam rursus aulam sæpe adeunti præsto
erant prosequentium vota, hortatione morarer:
nam præterea qui satisfacere animo meo omnes
vellent, hic honor mihi habebatur eximius, ut
voluntatem haberem, modum in Regia commo-
randi. Redeunti rursus ante portas stans chorus
ille sapiens occurrebat: quibus propter virtutis
præstantiam major quam cæteris fiducia concessa
erat; alii contenti erant salutem dixisse; alii
ostendisse tantum expectationem suam. At-
que hoc in orbem fiebat, nec occultis consiliis
prohibitum, nec invidia intermissum.

Ecquisnam tali vita submotus libens mutatio-
nem, ac sine lamentis ferat? His omnibus excidi
super his ingemiscebam. Hæc cum abstraherentur,
fontes lacrymarum profiuebant, ac doloris
caligo circumfundebatur. Sciebam enim cum non-
dum essem expertus, multiplicem hujus sedis
turbationem et sollicitudinem, sciebam fastidium
et contumaciam promiscuæ turbæ, lites inter
ipsos, invidiam seditiones, mutuos impetus, con-
tumeliam in præfectos, et mussitationem si quando

quibus egent, qui petunt, non adipiscuntur, et quando ad horum voluntatem illi se non conformant, nec accommodant: despicientiam rursus et contemptum cum ad postulatum adduxerint, et detraxerint ad voluntatem suam; non enim in voluntaria gratia, sed in violento jussu deputant optati sui eventum. Ac vulgus potestatem nactum imperii in eum qui rerum potitur, tum sibi, tum rectori perniciem creat. Navis etenim facile mergetur, cum nauta gubernatore depulso, simul omnes gubernant. Et exercitus funditus interibit, cum eorum quisque nulli duci obtemperans, sibi adversus alterum officium ducis arrogat. Cur autem quis singula prosequatur? Nam sæpe necesse est præfectum colorem oris sui in tristitiam mutare, cum non ita afficiatur animus: ac rursus interdum, animo dolente lætum præbere os: et irasci nonnunquam cum iratus non sit: et subridere dum angitur: talis enim scena eorum est, qui multitudinis præfecturam suscipere adjudicati sunt. Antea vero qualis est? amicus amicis non gravis: qualis affectio est, talis species.

Nunc autem est, ubi acerbe necesse est increpare amicos, et propter mandatum cognatos sperpere; et peccantibus apparere gravem. Invidia undique, licentia diuturnitate temporis confirmata. Quid me oportet cætera commemorare? qualia perpetior insectans Simonem? Quales quotidie tentationes sustineo, mundanam licentiam sermonis a sacro conventu prohibens, et contemptum potiorum rerum, et diligentiam vanarum? Hæc providebam, et animus mordebatur: nec vero meæ est opis, hæc convellere. Fugebam suffragium, deprecabar creationem, præfecturam ingemiscebam; verum declinari non potuit quod erat præfinitum.

Sed quæ hæc scribo et scripsi prius? ac siquidem credita sunt; nunc injuriam accipio, a misericordia desertus. Sin iis non est creditum, rursus afficio injuria, qui vera scribam nec fidem faciam: sic undique miser sum, a quibus sperabam doloris pacturum me sublevationem, inde increpor: a quibus exhortationem et consolationem, inde ad dolorem dolor adjungitur. Te non oportebat, inquit, affici injuria, hoc dicito iis qui intulerunt. Non oportuit tibi afferri vim. Egregia sane lex, sed qui objugandi? nonne qui vim fecerunt? Misericordia quanam digni? Nonne ij qui vim subierunt? At si quis eos sinit, a quibus est illata vis; increpat autem eum qui vim passus est: sperabam tuæ justitiæ posse me in eum judicium implorare. At canones, inquit, violati sunt, quod ad pontificatus fastigium e laicorum ordine ascendisti. Sed quis violavit? Is qui vim irrogavit, an qui per vim et jurevis attractus est? sed resistere oportuit. Quousque? restiti enim, et plus quam oportuit. Quod si sic non providissem infestorum ventorum procellas sæviores fore, restitissem etiam usque ad ipsam mortem. Quales autem canones hi, quorum asseritur prævaricatio? quos ad hunc usque dicim Con-

τύχῳσιν δῶν δέσναι, καὶ ὅταν μὴ τυπῶνται καὶ σχηματίζονται, καθ' ὃν τρόπον ὅσοι βούλονται· τὴν ὑπεροψίαν πάλιν καὶ καταφρόνησιν, ἐπειδὴν ἐλεύσῳσι πρὸς τὴν ἀφῆσιν, καὶ συγκρατασκάσωσι τῷ σφετέρῳ βουλήματι· οὐ γὰρ ἐκουσίῳ χάριτος, ἀλλὰ βιαίου προστάγματος τοῦ θελήματος αὐτῶν ἐκλογίζονται τὴν τελείωσιν. Καὶ κράτος λαβὼν ὄχλος ἄρχαι τοῦ κρατοῦντος ἑαυτῷ τε καὶ τῷ δεικνόντι ἀλλήλους γίνεται. Καὶ ναῦς γὰρ δύσει βράδιως, ὅταν οἱ ναῦται τὸν κυβερνήτην παρωσάμενοι πάντες ἅμα κυβερνήσωσι· καὶ στρατὸς ἄρθην ὀλεῖται, ἐπειδὴν ἕκαστος αὐτῶν ἀστρατήγητος ὑπάρχων καταστρατηγεῖν τῷ πλησίον ἀλαζονεύοιτο. Καὶ τί ἂν τις κατὰ μέρος διεξῶι; ἀνάγκη γὰρ τὸν ἐφεστηκότα πολλὰκις καὶ ὑπαλλάσσειν τὸ χρῶμα τῆς ὄψεως εἰς τὸ σκυθρωπὸν, τῆς ψυχῆς οὐχ οὕτω διακειμένης, καὶ πάλιν ἔσθ' ὅτε ταύτης ἀλγυνομένης τὸ πρόσωπον παρέχειν φαιδρὸν, ὀργίζεσθαι δ' αὐ πάλιν μὴ ὀργιζόμενον, καὶ μειδιῶν ἀνιῶμενον. Τοιαύτη γὰρ ἡ σκηνὴ τῶν πλῆθους προστασίαν ἀναδέξασθαι καταδικασθέντων. Τὰ δὲ πρὶν, ποῖα; φίλος τοῖς φίλοις ἀνεπαχθῆς, ἐχθρὸς δὲ οὐδενός· οἷος τὴν διάθεσιν, τοιούτος καὶ τὸ φαινόμενον.

Nūn δὲ ἔσθ' ὅτε καὶ πικρῶς ἐπιτιμῶν ἀνάγκη τοῖς φίλοις, καὶ τοῖς συγγενεῖς ὑπὲρ ἐντολῆς παρωσῆν, καὶ τοῖς ἁμαρτανόσι φαίνεσθαι βαρῦς, φθόνος πανταχόθεν, ἀταξία χρόνῳ κρατυνθεῖσα. Τί με χρὴ τὰ λοιπὰ καταριθμεῖν ὅσα πάσχω διώκων τὸν Σίμωνα; οἷος κατ' ἐκάστην ἠφίσταμαι πειρασμούς τὰς κοσμικὰς παρῆσας τοῦ ἱεροῦ περικόπτων συλλόγου, τὴν ὀλιγοψίαν τὴν περὶ τὰ κρείττονα, τὴν ἐπιμέλειαν τὴν περὶ τὰ μάταια, ἃ βλέπων καὶ πρὶν, καὶ δακνόμενος τὴν ψυχὴν, καὶ μὴ τῆς ἐμῆς ἰσχύος εἶναι τὰ ταῦτα περιελεῖν. Ἐφευγον τὴν ψῆφον, παρητούμην τὴν χειροτονίαν, ὠδύρομην τὴν ἐπιστάσιαν. Οὐκ ἦν δὲ ἄρα φυγεῖν τὸ προορισθέν.

Ἄλλὰ τί γράφω ταῦτα; ἔγγραφη καὶ πρότερον, καὶ εἰ μὴν ἐπιστεύθησαν, ἀδικούμαι μὴ ἔλεούμενος· εἰ δὲ μὴ ἐπιστεύθησαν, ἀδικούμαι πάλιν ἀληθῆ γράφων, καὶ ἀπιστούμενος. Οὕτως ἐγὼ πανταχόθεν δυστυχῆς, ἀφ' ὧν ἐλπίζω τῆς λύτης εὐρεῖν παραψυχὴν, ἐκείθεν ἐκκληττομαι· ἀφ' ὧν παράκλησιν καὶ παραμυθίαν, ἐκείθεν ἐπὶ τῷ ἀλήματι προστίθεται ἄλγημα. Οὐκ ἔδει σε, φησὶν, ἀδικηθῆναι. Πρὸς τοὺς ἀδικούντας τοῦτο εἰπέ. Οὐκ ἔδει βιασθῆναι. Καλὴ γὰρ ἡ νομοθεσία, ἀλλὰ τίσιν ἡ ἐπιτιμῆς; οὐχὶ τοῖς βιασαμένοις; τὸ ἔλεος δὲ τίσιν; οὐχὶ τοῖς βίαν ὑποπτάσιν; ἂν δὲ τις τοὺς βιασαμένους μὲν ἐξ, τὸν δὲ βιασθέντα ἐπιτιμῆ, τὴν σὴν ἠλπίζεν ἐπ' αὐτὸν δικαιοσύνην καλεῖσαι κριτήν. Ἄλλὰ κανόνες, φησὶ, παρεδόθησαν, ὅτι πρὸς τὸ τῆς ἀρχιερωσύνης ὕψος, ἀπὸ λαϊκοῦ προήλθες τοῦ σχήματος. Καὶ τίς ὁ παραβάς, ὁ βιασόμενος, ἢ ὁ βίᾳ καὶ ἄκων ἀνελευσθεῖς; Ἄλλ' ἔχρην ἐντισχεῖν. Μέχρι τίνας; ἀντίσχον δὲ καὶ πέρα τοῦ δέοντος. Εἰ δ' οὕτως μοι προήδειν τὸ κλυδώνιον τῶν πονηρῶν πνευμάτων μέλλειν ἐπιτραχύνεσθαι, ἀντίσχον ἂν καὶ μέχρις αὐτοῦ θανάτου. Ποιοὶ δὲ κανόνες ὧν ἡ παράβασις, οὓς μέχρι καὶ τήμερον ἐν Κωνσταντινουπόλει τῶν ἐκκλησιῶν οὐ παρεῖληφεν; ἐκείνων λέγεται παραβάσις, ὧν ἡ φυλακὴ παραδέδοται. Ἄ δὲ μὴ παραδέδοται,

οὐδὲ μὴ φυλασσόμενα παραβάσεως φέροι ἔγκλημα.

Ἄλλ' ἐμοὶ μὲν καὶ τὰ ρηθέντα ἀποχρώντως ἀνείχων, ὡς τοῦ προσήκοντος εἰρημίαν πλέων. Οὐ γὰρ δικαιολογίας ἑαυτοῦ συνιστῆν προήχθη· πῶς γὰρ; ὡς γε εὐχῆς ἔργον ποιῶμαι πολυτρόπως τῆς ζήτησός ταύτης ἀπαλλαγῆναι, καὶ τὸ φορτίον ἐλαφρυνθῆναι· οὕτως ἐγὼ τοῦ θρόνου ἐφέμαι, καὶ οὕτως σφόδρα ἀντέχομαι. Οὐ γὰρ ἀρχομένη μὲν βάρος ἦν ὁ θρόνος, προϋόντι δὲ δι' ἐπιθυμίας ἐγένετο· ἀλλ' ὥστερ ἄκων εἰσηλθόν, οὕτως ἄκων καθέζομαι, καὶ τοῦ βιασθῆναι πρὸς τὴν εἰσοδὸν μετὰ τῶν ἄλλων ἐναργῆς ἀπόδειξις, τὸ μέχρι τοῦ νῦν ἀπ' ἀρχῆς, τῆς ἀρχῆς ταύτης ἐθέλειν ἐξίστασθαι. Καὶ εἰ χαριέντως ἔγραψεν ἐμοὶ, οὐκ ἔπειτα γράψω, τὰ μὲν ἄλλα πάντα χρηστέα, καὶ ἐπειστέα, καὶ δεχόμεθα καὶ τερόμεθα, καὶ χριστιανικοῦ βίου τῶν πανσόφως οὕτως τὴν ἐκκλησίαν ἰθύναντι. Τὸ δὲ ἀπὸ λαϊκῶν, οὐκ ἐπαινετὸν. Διὸ τέως ἐν ἀμφιβόλῃ καθιστάμεθα, τὴν τελευτάτην συναίνεσιν εἰς τὴν τῶν ἀποκρισιῶν ἡμῶν ὑποτροπὴν ἀναθέμενοι. Ἄλλ' ἔδει γράψω, οὐ συναίνουμένον ἄλλως, οὐ καταδεχόμεθα· οὐδὲ μὴ εἰς τὸν αἰῶνα καταδεξαίμεθα τὸν προσδραμόντα, τὸν ἐμπορευσάμενον τὴν ἀρχὴν, τὸν ἀψήφιστον, τὸν τὰ πάντα κακόν. Ἐξῆτι τοῦ θρόνου, ὑποχώρησον τοῦ ποιμαίνειν, οὕτως ἀν' ὁ γράφων ἔγραψεν ἐμοὶ προσφιλεῖ, εἰ καὶ τὰ πλείω ψευδῆ. Ἔδει γὰρ, ὡς εἶπε, τὸν ἀδικηθέντα τὴν εἰσοδὸν ἀδικηθῆναι πάλιν τὴν ἐξοδὸν, καὶ τὸν ἀποτόμιμος ὠθηθέντα, καὶ ἄκοντα ἀποτομιώτερόν τε καὶ νεανικώτερον ἀπωσθῆναι; Τῶ δ' οὕτως ἔχοντι καὶ λογισμένῳ οὐ πολλὴ φρονεῖς τὰς διαβολὰς ἀποτριψάσθαι, ὣν τὸ κύριον τοῦ θρόνου ἀφαίρεσις. Καὶ ἔρει μὲν, ὡς εἴρηται, τὰ ρηθέντα.

hæc inciderat; magis etiam præcise ac proterve non valde curat, nec laborat de calumniis propulsandis, quarum hæc potestas sola est, ut ei thronus adimatur. Satis ergo, ut dixi, hæc fuerant.

Ἐπεὶ δὲ δι' ἡμᾶς σὺν ἡμῖν καὶ οἱ πρὸ ἡμῶν ἄγιοι καὶ μακάριοι Πατέρες συνδιαβελήσθαι κινδυνεύουσιν, ὡς Νικηφόρος καὶ Ταράσιος (ἐκ λαϊκοῦ γὰρ καὶ οὗτοι τοῦ σχήματος εἰς τὸ τῆς ἀρχιεπισκοπῆς ἄκρον προέβησαν, οἱ τῆς καθ' ἡμᾶς γενεᾶς ἀειφάνεις λαμπήρες, καὶ τῆς εὐσεβείας διακρῦσοι γαρόνασι κήρυκες, βίῳ καὶ λόγῳ κρατύναντες τὴν ἀλήθειαν), τὰ λείποντα τῶν λόγων προσθεῖναι χρεῶν ἡγησάμεν πάσης αἰτίας κρείττους, καὶ πάσης διαβολῆς ἀνωτέρους τοὺς μακαρίους ἐκείνους ἄνδρας ἐπιδεικνύς. Εἰ δ' οὐδ' ἄλλοι τινὲς; τούτους ὑπαιτίους τολμῶσι φάναι, τὸ ἐκ λαϊκῶν δὲ πρὸς ἱερῶσιν ἐλθεῖν κρατύνουσι πρόσκομμα, μέμφονται μὲν οἷς οὐ μέμφονται. Ἐκ λαϊκῶν γὰρ καὶ οὗτοι προήχθησαν. Οὐδὲ δὲ πάλιν τιμῶσι, καὶ τεθήκασι, τὸ ψέγειν οὐ φεβύουσιν. Ἄλλ' οὗτοι (Ταράσιος ἦν καὶ Νικηφόρος) ἐν κοσμικῷ βίῳ ἀστέρω δίστην διαλάμποντες, καὶ πρὸς ἱερατικὴν ἀρχὴν γεγονότες ἀπὸ κλειτοῦ παρὰ κανόνα καὶ τύπον τὸν ἐκκλησιαστικὸν τῆς Ἐκκλησίας προέστησαν. Μὴ μοι γένοιτο τοιαύτην ἀφείναι φωνὴν, μηδ' ἄλλου λέγοντος ἀκούσαι· οὗτοι γὰρ τῶν κανόνων ἀκριβεῖς φύλακες, τῆς εὐσεβείας ὑπέρμαχοι, τῆς δυσσεβείας κατήγοροι, φροσῆρες ἐν κόσμῳ κατὰ τὸ θεῖον λόγιον, λόγον ζωῆς ἐπέχοντες. Εἰ δ' ὅτι κανόνος οὗς οὐκ ἤδεισαν

Constantinopolitanorum Ecclesia non accepit. Illorum dicitur transgressio, quorum tradita est custodia: quæ vero tradita non sunt, ea non custodita, transgressionis non inferunt crimen.

Satis erant quæ jam exposui, ac multo etiam plura quam conveniebat. Nec enim ad hæc adductus sum ut me justa defensione commendarem. Quomodo enim aliter esse posset, cum optabile mihi esset omnimodis hæc procella liberari, et hoc levari onere? Sic ergo sedis appetens sum, sic vehementer eam retineo. Non enim a principio quidem oneri thronus fuit, progressu vero temporis expetitus est: sed quemadmodum ingressus sum invitus, sic invitus sedeo. Quod autem initio mihi vis facta sit, cum ex aliis, tum ex hoc demonstratur, quod a principio usque adhuc velim cedere hæc sede. At si mihi grata scribenda erunt; non oportuit benigna, cæteroque et laudabilia scribi: Accipimus, lætamur, et gratia agimus sapientissimo Deo, qui Ecclesiam gubernat. Hoc vero ex laicorum ordine, laudabile non est: idcirco ambigui adhuc sumus, et perfectum assensum in apocrisiorum nostrorum reditum distulimus. Verum scribi debuit, omnino non assentimur, non probamus, non accipimus, nec vero unquam accipiemus; qui accurrit, qui præsulatum nundinatus est, qui non est justis suffragiis factus: in omnibus improbum. Abi hæc sede, et de pastoris munere. Qui ita scripsisset, mihi scripsisset jucunda, quamvis falsa pleraque. An vero oportebat, qui in ingressu affectus erat injuria, in egressu itidem injuriam accipere? et qui aliena protervia invitus ad expelli? Qui sic affectus est, quique hæc cogitat,

At quoniam propter nos nobiscum qui ante nos fuere, sancti ac beati Patres periclitantur in calumniam et crimen venire, ut Nicephorus et Tarasius (nam hi quoque ex ordine laico ad pontificatum fastigium pervenerint, qui memorie nostræ clarissima lumina, pietatisque egregii præcones, veritatem et vita et verbis confirmarunt): existimavi quæ restant, orationi oportere adjungi; dum ostendo beatos illos viros crimen omne vincere, et calumniam omnem superare. Quod si ne alii quidem hos in crimen vocare audent, quod autem e laicis ad pontificatum ascenderint, in offensione et scandalo ponunt; reprehendunt sane quos nec reprehendunt: nam hi quoque laici sunt producti, quos rursus in honore habent et admiratione, eorum non fugiunt vituperationem. At hi, Tarasius et Nicephorus, in sæculi vita astrorum instar collucentes, in sacerdotum ordinem allecti contra regulam et formam ecclesiasticam Ecclesiæ præfuerunt. Absit a me, ut hanc emittam vocem, aut aliam hæc dicentem audiam. Hi enim regularum accurati fuere custodes, propugnatores pietatis, impietatis accusatores, orbis terræ lumina, ex divinis eloquiis verbum obtinentes vitæ. Quod vero

regulas, quas non norunt non servarunt: nemo eos jure reprehendere potest. Sed quod eorum quæ acceperunt, custodes fuerunt, idcirco a Deo glorificati sunt. Nam ea quæ tradita sunt, conservare, stabilis est mentis, ac novitatis studium repudiantis. At de iis quæ non acceperis, legem, usu non hortante, ferre, aut custodiam inducere præproperum studium est animi res novas molientis, atque errandi. Propria enim quisque mensura ac regula continetur et dirigitur. Multi canones aliis traditi sunt, aliis ne noti quidem sunt. Qui accipit et violat, dignus qui in iudicium indicatur: qui vero non novit, nec recipit, quomodo obnoxius est? Multæ quoque leges ab iis quibus impositæ erant, custoditæ sunt, ac demonstrarunt Dei famulos eos esse qui custodierunt: qui vero non acceperunt, ideoque animum ad ea non adverterunt, nihilominus Deo amabiles esse cogniti sunt.

Atque in manibus sunt exempla. Abraham circumcisis, incircumcisis Melchisedech, qui ad similitudinem Filii Dei, et principium ortus sui et finem habuit incognitum. Enimvero Abrahæ custodiam circumcisionis probans Deus; nusquam apparet ipsi Melchisedechi transgressionis inferens exprobrationem. Nec vero quisquam hunc legis violatæ unquam accusabit, aut illum, quod facinus circumcisionis ausus sit. Qui eos insimulare velit, redarguetur. Atque prognatis ex Abraham, qui eam legem in sinum acceperat suum, mortis pœna proposita erat, si quis transgressus esset, quæ non ab hominibus modo inferebatur, sed etiam vehementi ipsorum angelorum interminatione. Et cum in eo Abraham et Melchisedech dissiderent, gratam in communem Dominum mentem ac pietatem et consimilem inter se cultum servabant. Ex quibus neutri ab altero vituperatio impingebatur; sed in potissimis rebus constantissima inter eos, et in rerum novarum studio aliena societas non sinebat cæterarum rerum discrimen curiosius inuari. Nam revera communia omnibus sunt, quæ omnes custodire necesse est, et ante alia quæ de fide habemus, ubi vel paulum declinare, est mortifero se piaculo obstringere. Quædam proprie alios consequuntur, quorum præmissio eis multam affert quibus illa tenenda sunt: qui vero non acceperunt, hi propterea quod non observaverunt, minime condemnantur. Et quæ œcumenicis et communibus præcepta sunt suffragiis, convenit ab omnibus custodiri: quæ vero Patrum aliquis exposuit, auctorialis definivit synodus, eorum qui servant, non efficit superstitionem mentem: qui autem non acceperunt, ea præterire sine periculo possunt. Sic tonderi aliis patrie est, aliis synodica etiam definitione abjiciendum.

Bonis enim verbis hæc dici oportebat, ut et nos diximus. Quod si eum canonem, qui in (3) Sida

οὐκ ἐφύλαξαν, οὐδεὶς ἂν δίκαια ποιῶν ἐπιτιμῆται· ἄλλ' ὅτι φύλακες ὧν παρέλαβον ἐχρημάτισαν, ἐν τούτῳ παρὰ Θεοῦ ἐδοξάσθησαν. Τὸ μὲν γὰρ τὰ δοθέντα συντηρεῖν γνώμης ἐστὶ σταθερᾶς, καὶ τὴν καινοποιὸν ἀποπεμπούσης προαίρεσιν, τὸ δ' ἂν μὴ παρεῖληφε, χρείας μὴ καλούσης νομοθετεῖν, ἢ φυλάττειν ἐπιχειρεῖν, νεωτεροποιῶν διανοίας καὶ βεβημένης ἐστὶ περισσεύματα. Μέτρῳ γὰρ ἕκαστος οἰκείῳ, καὶ κανόνι συνέχεται τε καὶ κατευθύνεται. Πολλοὶ κανόνες ἄλλοις μὲν παραδίδονται, ἑτέροις δὲ οὐδὲ γνώριμοι. Ὁ παραλαβὼν καὶ ἀθετῶν, δίκης ἄξιός· ὁ δὲ μὴδ' ἐγνωκὼς, ἢ μὴ παραδεξάμενος, πῶς ὑπέυθυνος; Πολλοὶ δὲ καὶ νομοθετοῦσι, οἷς μὲν ἐτέθησαν ἐφυλάχθησαν, καὶ Θεοῦ θεράποντας τοὺς φύλακας ἐπεδείξαντο. Οἱ δὲ μὴ παρειληφότες, καὶ διὰ τοῦτο μὴδὲ τὸν νόον πρὸς αὐτὰ ἐπιστρέψαντες, οὐδὲν ἑλαττον θεοφιλεῖς ἐγνωρίσθησαν, καὶ κατὰ χεῖρας τὰ παραδείγματα.

Ἴνα δὲ τὰ ἄλλα ἐάσω, ὁ μὲν Ἀβραάμ ἐμπερίτομος, τὴν περίτομὴν ἐξ ἐντολῆς θείας εἰς νομοθεσίαν δεξάμενος, ἀπερίτμητος δὲ ὁ Μελχισεδέχ, ὃς εἰς ἀφομοίωσιν τοῦ Ἰησοῦ τοῦ Θεοῦ, καὶ τὴν ἀρχὴν τῆς γενέσεως, καὶ τὸ τέλος ἔσχεν ἄγνωστον. Ἀλλὰ τὴν τοῦ Ἀβραάμ τῆς περιτομῆς φυλακὴν ἀποδεχόμενος ὁ Θεός, οὐδαμῶς φαίνεται τῷ Μελχισεδέχ παραβάσεως ἐπιφέρων ὀνειδισμόν, ἀλλὰ κἄν πού τις αὐτὸν παρανομίας γράψοιτο γραφῆν, αὐτὸν μᾶλλον, ἢ ἐκείνον (ὅτι τοῦτο τομῶ) ἐξελεγχθήσεται γεγραφώς. Καίτοι γε τοῖς ἐξ Ἀβραάμ γεγεννημένοις, καὶ τουτοὶ τὸν νόμον ἐγκολπωσαμένοις, θάνατος ἦν ἡ ζημία τῷ παραβάντι, οὐκ ἐξ ἀνθρώπων μόνον ἐπαγόμενος, ἀλλὰ καὶ παρ' αὐτῶν ἀγγέλων σφοδρῶς ἀπειλούμενος. Ἀλλ' ἐν γε τούτῳ Ἀβραάμ τε καὶ Μελχισεδέχ διαφερόμενοι, τὴν εἰς τὸν κοινὸν Δεσπότην εὐγνωμοσύνην τε καὶ λατρείαν παραπλησίως ἀλλήλοις διέσωζον, ἐξ ὧν οὐδετέρῳ παρὰ θατέρου μῶμος προσήπτετα. Ἀλλ' ἦγε ἐν τοῖς καιριωτάτοις σφοδρὰ τε καὶ ἀκαινοτόμητος κοινωνία, τὴν ἐν τοῖς λοιποῖς οὐκ εἰς σκοπεῖν τε καὶ πολυπραγμανεῖν ἑτερότητα. Καὶ γὰρ ἐστὶν ὄντως κοινὰ πᾶσιν, ἅπαντα φυλάττειν ἐπάναγκας, καὶ πρὸ γε τῶν ἄλλων τὰ περὶ πίστεως, ἐνθα καὶ τὸ παρεγκλίναί μικρὸν, ἀμαρτεῖν ἐστὶν ἀμαρτίαν τὴν πρὸς θάνατον. Ἔστι καὶ ἰδιαζόντως τισὶ παρεπόμενα, ὧν ἡ παράβασις, οἷς μὲν ἐδόθη κατέχεσθαι, ἐπιζήμιος· οἷς δ' οὐ παρεῖληπται, καὶ τὸ μὴ συντηρεῖν, ἀκατάκριτον. Καὶ τὰ μὲν οἰκουμηνικαῖς καὶ κοιναῖς τυπωθέντα ψήφοις, πᾶσι προσήκει φυλάττεσθαι. Ἄ δὲ τις τῶν Πατέρων ἰδίως ἐξέθετο, ἢ τοπικῆ διωρίσατο σύνοδος, τῶν μὲν φυλαττόντων τὴν γνώμην οὐ παρίστησι δεισιδαίμονα. οὐ μὴν τοῖς γε μὴ παραδεξαμένοις τὸ παρορῆν ἐπικίνδυνον. Οὕτω ξυρᾶσθαι μὲν ἄλλοις πάτριον, ἑτέροις δὲ καὶ συνοδικὸς ὅροις ἀπόδλητον.

Εὐφῆμως δὲ τὸν λόγον εἰπεῖν ἔδει, καὶ εἶπομεν· εἰ δὲ καὶ τὸν ἐν Σίδῃ κανόνα προσέθεμεν, βραβίς ἂν

NOTÆ.

(3) Videtur obscure orare, ut misericordii indulgentia et dispensatione sedis apostolicæ episcopi no-

men obtineat et dignitatem, cum suspicaretur Ignatium restitutum iri. Sic concilium Ephesinum de

καὶ λίαν φορτικοὶ καταφάνημεν. Οὕτω πλὴν τοῦ Α ἕως τὰ ἄλλα Σάββατα συντηρεῖν ἡμῖν ἐπιλήψιμον, ἑτέροις δὲ καὶ τοῦ ἑνὸς κλειῶ νηστεύεται. Καὶ φεύγει τὴν μέμφιν ἢ παράδοσις αὐταὶ τῷ ἔθει κατακρατεῖν τοῦ κανόνος ἐκνικήσασα. Καὶ νομίμῳ γάμῳ γυναικὶ συναφθέντα οὐκ ἔστιν εὐρεῖν ἐν Ῥώμῃ πρεσβύτερον, ἡμεῖς δὲ καὶ τοὺς μονογαμίᾳ τὸν βίον ρυθμίζοντας εἰς πρεσβυτέρου φέρειν βαθμὸν ἐδιδάχθημεν, καὶ τοὺς γε διακρινομένους ἐξ αὐτῶν λαβεῖν τοῦ Κυριακοῦ σώματος τὴν μετάληψιν πανταχόθεν ἀποκλειόμεν ἐξ Ἰσοῦ, τοὺς τε πορνείαν νομοθετούσας, καὶ τοὺς γάμου νόμον ἀναιροῦντας λογιζόμενοι. Πάλιν ἂν τις παρ' ἡμῖν τὴν τοῦ πρεσβυτέρου παρελθὼν χειροτονίαν τὴν τοῦ ἐπισκόπου τῷ διακόνῳ περιβέη, ὡς εἰς τὰ καιρία ἐξημαρτηκῶς κατακρίνεται. Τισὶ δὲ παραπλήσιον ἀπὸ πρεσβυτέρου προάγειν ἐπίσκοπον, καὶ ἀπὸ διακόνου τὴν μέσσην τάξιν ὑπεραλλόμενον εἰς τὸ τῆς ἐπισκοπῆς ἀναρπάξαι ἀξίωμα, καίτοι γε ἡλικίον καὶ ὄσον τὸ μέσον ἐν τούτοις; Ἄλλαι μὲν γὰρ καθ' ἑκάστην τάξιν καὶ βαθμὸν εὐχαί, ἄλλαι δὲ τελεταὶ, καὶ ὑπουργαί· πάλιν ἑτεραί, ἄλλαι δὲ καιρῶν παραφυλακαί, καὶ δοκιμασίαι τρόπων ἑτεραί. Ἄλλ' ὅπερ τις νομοθεσίαν οὐ παρεδέξατο τοῦ μὴ συντηρεῖν ἀπολογίαν τὸ μὴδὲ παρειληφέναι προβαλλόμενος, οὐκ ἂν εὐθύνας ἀπαιτηθῆσεται· εἰ δὲ τις παρ' ἡμῖν τοῦτο δεδρακῶς ἐξελέγητο, οὐδεὶς ἂν αὐτῷ συγγνώμης οὐδὲ βανίδα ἐπέσταξαι. Τῶν γὰρ ἐλαττώων νόμων ἢ παραβάσις, ἀτιμώρητος πρὸς τὴν τῶν μειζυόντων ἐπιτίρησιν καταφρόνησιν. Ἄλλοι; ἀπαξ μονάσασιν ἢ κρεοφαγία οὐ τί γε βδελυσομένοις, ἀλλ' ἀσκουμένοις μέχρι τέλους ἀπρόσιτος, ἑτέροις δὲ ἐπὶ πολὺ παρατηρήσιμος. Ἐγὼ δὲ καὶ λόγον παρὰ ἀνδρῶν πρὸ πολλοῦ τιμῶντων ἤκουσα τὴν ἀλήθειαν, ὡς τὸν τὴν Ἀλεξανδρῶν Ἐκκλησίαν ἐφορᾶν μέλλοντα, καὶ λόγον ὑποσχέσθαι ἐκδιδόντα, ἀπὸ τίνος ἐπιχωρίου περιπετείας τοῦτου κρατήσαντος, μὴ ἂν ποτε τῆς κρεοφαγίας ἀφίστασθαι· καὶ σχῆμα μὲν τοῦ μονάσαντος οὐκ ἂν τις παρ' ἡμῖν εἰς κληρικῶν μετασχηματίσειεν, ἔνοιος δὲ ἐπειδὴν πρὸς ἐπισκοπῆς ὕψος τὸν μοναστὴν ὑψοῦν ἐβελήσασαι, τοῦτον περίροχα κείροντες, τὸ πρότερον μεταμείβουσι σχῆμα. Οὕτως ἐν οἷς οὐκ ἔστι πίστις τὸ ἀθετούμενον, οὐδὲ κοινὸν τε καὶ καθολικὸν ψηφίσματος ἔκπτωσις. Ἄλλων παρ' ἄλλοις ἐθῶν τε καὶ νομίμων φυλαττομένων, οὕτε τοὺς φύλακας ἀδικεῖν, οὕτε τοὺς μὴ παραδεξαμένους παρανομεῖν, ὀρθῶς ἂν τις κρίνειν εἰδῶς διορίσαιτο.

Καίτοι γε τὸ νομισθὲν ἡμῖν εἰς ἐπίκλημα πρὸς ἔνια τῶν κατηριθμημένων οὐδ' ἐν συγκρίσει τὸ ἀνεύθυνον ἀποφέρεται, ἀλλὰ τὰ μὲν εἰς τὴν τῶν ἐκθέσεων καὶ βδελυκτῶν ἀπελαύνειν χώραν, αὐτὸ δὲ τῆς τῶν ἐταινετῶν καὶ καλλίστων μερίδος ἐξήρτηται. Καὶ τὸ μὲν καὶ πεπράχθαι, καὶ διαπράττεσθαι, μέχρι νῦν πεπαρρησιασμένη καὶ φωνῇ, καὶ γνώμῃ, καὶ προσώπῳ κηρύσσεται. Πῶς γὰρ οὐκ ἂν σεμνολογηθεῖ

Eustachio ad sacram quæ est in Pamphylia synodum Sidæ coilectam Sidæ quidem Pamphylie est Metropolis, vel (quod non minus verisimile est) ex eo orat, ne resisteretur Ignatius, sed tantum sit con-

proposuissemus; graves atque importuni fuisset. Ita præter unum, alia Sabbata observare, nobis reprehensione non caret, aliis vero plura uno jejunantur, ac traditio putat se effugere vituperationem, quæ consuetudine canonem pervicit, eoque potior fuit. Legitimis nuptiis presbyter Romæ uxori conjunctus non invenitur: nos vero eos qui unico conjugio vitæ suæ moderati sunt, edocti sumus in presbyteri gradum efferre, eosque qui hoc in discrimine ponunt, ac se secernunt, ne ab his Domini corporis participationem capiant, undique excludimus, eodem loco ducentes eos qui legem aut fornicationis sanciant, aut nuptiarum tollunt. Item si quis apud nos presbyterii consecrationem præteriens, episcopi honore diaconum effecerit, utpote qui maxime deliquerit, condemnatur: quibusdam vero pari ducitur loco, e presbytero provehere episcopum, et e diacono, medium transilientibus ordinem, ad episcopi abripere dignitatem. Et quidem inter hæc quantum interest? Aliæ enim in unoquoque ordine et gradu orationes, aliæ cæremoniæ, alia item ministeria, aliæ et observationes temporum et morum probationes. Verum quod quis in legis loco non accepit, ejus non observati defensionem hanc objiciens, quod non receperit: ab eo ratio nulla poscetur. Sin quis apud nos convinceretur hoc fecisse, nemo ei ullam veniæ guttam instillaverit: minorum enim legum inulta violatio, tritiores homines ad majorum contemptum facit. Aliis semel factis monachis esus carniū non execrantibus, sed se exercentibus usque interdicatur: ab aliis vero non diu hoc observatur. Ego et hominum audivi sermonem veritatem magno in honore habentium, cum nempe occasione ejus qui Alexandrinorum Ecclesiæ præsul futurus erat, hanc rationem subire cægi; quod ex aliquo iis in locis casu constitutum est: se nunquam ab esu carniū abstinere. At apud nos monachi habitum nemo unquam in clerici commutarit: nonnulli autem, cum voluerint monachum ad episcopi fastigium attollere, eum orbiculariter tondentes, priorem habitum immutant. Ita, ubi nulla est prævaricatio fidei, nec communis et; catholici decreti eversio; cum aliis apud alios mores et leges custodiantur; nec custodes injuste agere, nec eos qui non acceperunt, contra legem facere, is qui recte judicare norit, definat.

Et vero quod a nobis in crimine ponitur, si cum nonnullis quæ admemorata sunt, conferatur, recti et veri existimationem habebit: et alia quidem nefariorum et execrabilium loco ducuntur, hoc vero laudi est, et putatur esse pulcherrimum, hoc usque adhuc et factum esse, et fieri, libera voce et sententia, et vultu prædicatur. Quomodo enim non summis laudibus quis efferatur, quod nondum sa-

tentus nomine episcopi frui dum viveret, sic astutus homo, quod maxime velit, haud admodum se curare demonstrat.

cerdotum ordinem assecutus, ita vitam suam immo-
deratus est, ut et aliis, quibus sacerdotium obtigit,
et ab omni reliquo cœtu ad pontificatum aliis præ-
feratur? Quædam vero ne ab iis quidem qui delin-
quunt (quod quidem sciam) quod fiunt, laudan-
tur ob summam fortasse absurditatem, aut ne-
scio quid dicam, iis qui fecerunt, infuscationem
veritati anteponentibus. Quis enim sabbatizare,
qui in Christianis censeatur, etiamsi millies his
succumbat, non ejuret? Quis se conjugium, exse-
crari legitimum, nisi quis imperiorum ac sine Deo
hominum sententiam officii proponat, et ei hypostasi,
quæ inde per bonitatem existit? Quis autem Domi-
nicorum et paternorum, et synodaliū decretorum
(ne sigillatim dicam) non revereatur confiteri, se
moliri contemptum? Ex laicis sane eum qui sacrum
vitæ genus susceperit, ad pontificatum promoveri,
valde consequens esse divinis Patribus, non verbis
pronuntiatum, sed re ipsa gestum, magnæ utilitatis
sponsæ Christi Ecclesiæ causa, in pluribus demon-
stratum est.

Ad hæc, aspice, si vis, et ministeriorum varietates
quæ in orationibus, quæ in invocationibus, in or-
dine et consequentia, in temporis diurnitate et
brevitate, in multitudine et paucitate. Et quidem
in iis (o miraculum) communis panis in corpus
Christi mutatur, et commune vinum sanguis ejus
sit, qui eum in redemptionem nobis de proprio latere
cum aqua effudit; et horum discrimen ac varie-
tas uniformem, Deificamque Spiritus gratiam multi-
pliciter, et invariabiliter suscipi ab iis propter quæ
hæc geruntur, non prohibuit. Quin etiam testes apud
nos et regulis nostris ac tres numeramus: qui si
cæteroquæ vitio careant, satis sunt ad fidem veritatis
faciendam, quamvis in episcopi crimen asciscantur:
apud alios vero nisi testium numerus superet
septuaginta quasi populum, qui accusatur, quantum-
vis in re ipsa fuerit deprehensus, omni crimine liber
absolvitur. Satis quæ dicta sunt esse duco hominibus
æquis, quique non malint, quam intelligere, redargui.
Quid autem figura capillorum, ac temporis prorogatio
ad sacerdotium suscipiendum potest? Mores enim
hominem ante sacerdotii figuram dignum ostendunt,
tametsi nondum quis ei manum imponat, nondum didicit
preces. Multi vero, quos mores fugiunt, habitu venerandi,
in habitu consistunt; etenim capillorum resecatio signum
est conversationis a mortuis operibus puræ. Et qui
ita est, quamvis signi tuba nondum insonet, vitam
ejus prædicans puram, hic in nihilo mihi eo inferior
virtute est, qui signum gerit.

ὅση δύναμις συντηρῶν, κἀν ἡ τοῦ σημείου σάλπιγγε
ὕτος οὐδὲν ἐμὸ τοῦ φέροντος τὸ σημεῖον ἐνδεέστερος

Atque hæc dicemus non nos ipsos commendantes.
Absit! æque enim nos a moribus atque ab habitu
abfuimus, tantumque abest, ut hæc de molpeo di-
catur, ut verius, si qui nos velint risu ac dicteris
incessere, possint magis ex moribus sacerdotio di-

Α τις, ὅτι μήπω λήξεως ἱερωμένων τυχῶν, οὕτως τὴν
ἑαυτοῦ πολιτείαν ἐθύμισεν, ὥστε καὶ ὅπ' αὐτῶν
τῶν κεκληρωμένων τὴν ἱερωσύνην, καὶ παντὸς τοῦ
ἄλλου πληρώματος εἰς ἀρχιερέα προκρίνεσθαι; Τὸ
δὲ οὐδ' ὅτι πράττεται, ὅσα ἐμὲ γινώσκεις, συναπο-
λόγηται τοῖς ἁμαρτάνουσι τῇ ὑπερβολῇ τοῦ ἀποκῆ-
ματος ἴσως ἢ οὐκ οἶδ' ὅ τι καὶ εἶπω, τῶν δεβε-
κῶτων ἀλλασσομένων μᾶλλον τῆς ἀληθείας τὴν
ἄρνησιν. Τίς γὰρ σαθρατίζειν ἐν Χριστιανοῖς τελῶν,
κἀν μυριάκις ὑπεκβεθεῖ τοῦτο οὐκ ἂν ἐξομῶσαιτο;
Τίς δὲ γάμον βδελύττειται ἐνθεσμον, εἰ μὴ τὰ τῶν
δυσσεβῶν καὶ ἀθέτων ἐπιπροσθεῖη καὶ τοῦ Δημιουργοῦ,
καὶ τῆς ἐκείθεν ἀγαθοειδῶς οὐσωθείσης ὑπο-
στάσεως; Τίς δὲ τῶν Δεσποτικῶν καὶ Πατρικῶν καὶ
συνοδικῶν δογμάτων (ἵνα μὴ καθ' ἕκαστον λέγω),
οὐκ ἂν εἰσχυρθεῖη καὶ πράττων ὁμολογήσει τὴν
ἐξουδένωσιν; Ἐκ μέντοι λαϊκῶν ἱερῶν πολιτείαν
ἐπανηρημένον εἰς ἀρχιερέα προάγεισθαι, ἀκόλουθον
ἄγαν, καὶ Πατράσι θεοῖς οὐ λόγος καθωμλημένον,
ἀλλ' ἔργος αὐτοῖς διαπεπραγμένον, ἐπὶ μεγάλῳ κέρ-
δει τῆ; νύμφης Χριστοῦ Ἐκκλησίας κατὰ διαφόρους
καιρούς ἐπιδέδεικται.

Ὅρα δὲ, εἰ βούλῃ, πρὸς τοῖς εἰρημένους κατέως τῶν
λειτουργικῶν ἐτερότητας τὰς ἐν ταῖς εὐχαῖς, τὰς ἐν
ταῖς ἐπικλήσεσι, τὰς ἐν τάξει καὶ ἀκολουθίᾳ, τὰς ἐν
τῷ τοῦ χρόνου μήκει, καὶ τῇ βραχύτητι, τὰς ἐν
πλήθει καὶ ὀλιγότητι, καίτοι δι' αὐτῶν, ὡ τοῦ θαύματος!
ὁ κοινὸς ἄρτος εἰς σῶμα Χριστοῦ μεταβάλλεται, καὶ ὁ
κοινὸς οἶνος αἷμα χρηματίζει τοῦ λύτρου ἡμῶν ἐξ ὀ-
κειας πλευρῆς τοῦτο σὺν ὕδατι βλύσαντος. Καὶ ἡ τῶν
εἰρημένων ἐτερότης τε καὶ παραλλαγὴ τὴν ἐνοσιθεῖη καὶ
θεοποιὸν χάριν τοῦ Πνεύματος ἀπληθύνων τε καὶ
ἀπαρράλλακτως ὑποδέξασθαι τὰ ἐπ' οἷς ταῦτα τελεί-
ται οὐ διεκώλυσεν, ἀλλὰ καὶ μάρτυρες μὲν παρ' ἡμῶν
καὶ τοῖς παρ' ἡμῶν κανὸν μέχρι τριῶν ἀριθμούμενον
ἂν ἄλλως ἀδιέδλητοι τύχουσιν, ἵκανοὶ πιστώσασθαι τὴν
ἀλήθειαν, κἀν εἰς ἐπισκόπου ληφθῶσιν ἐπὶ κλήμα παρ'
ἄλλοις δὲ ἂν μὴ τὸν ἐδομηκοντα δῆμον τὸ τῶν μαρτύ-
ρων ὑπερεκπέση πλήθος, ἀνέγκλητος ὀκαθηγούμενος,
κἀν ἐπ' αὐτοφῶρῳ ληφθῇ ἀπολύεται. Ἐπιλείπει με
ἡ ἡμέρα τὰς τοιαύτας διαφορὰς ἐπιλέγοντα, ἀρκεῖν
δ' ἡγοῦμαι καὶ τὰς εἰρημένας τοῖς εὐγνώμοσι, καὶ
οἷς μὴ μᾶλλον ἐρῶσιμον τοῦ συνίναί τὸ διελέγεσθαι.
Τί δὲ καὶ σχῆμα τριχῶν, καὶ χρόνου παράτασις εἰς
ἱερωσύνης ἀντίληψιν δύναται; ὁ μὲν γὰρ τρόπος
τὸν ἄνδρα καὶ πρὸ τοῦ σχήματος τῆς ἱερωσύνης
δείκνυσιν ἄξιον, κἀν μὴ πῶ τις αὐτῷ τὴν χεῖρα ἐπι-
τιθεῖ, κἀν μὴ ἐπιλέγη τὴν εὐχήν. Πολλοὺς δὲ φυγῶν
ὁ τρόπος ἐπὶ σχήματος μέμειν τοὺς σχήματι σε-
μυνομένους ἐγκατέλιπεν. Ἡ μὲν γὰρ τῶν τριχῶν
περικατῆ, σημεῖόν ἐστι πολιτείας καθαρευούσης
ἔργων νεκρῶν. Ὁ δὲ τὸν ἑαυτοῦ βίον ἀκηλίθειτον
οὕτω ἠχῆση τὸν βίον αὐτοῦ κηρύττουσα καθαρῶν,
εἰς ἀρετῆν.

Καὶ ταῦτ' αἶψα φάμεν οὐκ ἑαυτοὺς ἀποσεμνύοντες,
μὴ τι γένηται. Ἐπίσης γὰρ ἡμεῖς τῶν τε τρόπων,
καὶ τοῦ σχήματος ἀτελιόμεθα, καὶ τοσοῦτον δέω
ταῦτα λέγειν περὶ ἑαυτοῦ, ὥστε καὶ εὐλογώτερον
εἶναι φημι τοῖς βουλομένοις ἐπιτακῶνταιν ἡμᾶς ἀπὸ

τῶν τρόπων μᾶλλον τῶν τῆς ἐρωσύνης ἀξίων, ἢ ἀπὸ γε τοῦ σχήματος ἐπανίστασθαι. Οὐχ ὑπὲρ ἡμῶν οὖν ταῦτα, ἀλλ' ὑπὲρ ὧν καὶ πρόσθεν εἰρημὴν γράφεται. Πατέρων γὰρ κακῶς ἀκούοντων δέδοικα τὸ μὴ ὑπεραγωνίζεσθαι. Τί γάρ, σιγῆν παρὼν, ὑπεραγωνίζεσθαι, καὶ τὸ τῆς κωμῶδίας ἀπέργασθαι οὐ κατὰ πολὺ τὸ διάφορον; τὸ δὲ πατραλοίας ὑπέχειν γραφὴν καὶ ἡ φύσις μυσάττεται. Οὐκ οὖν Ταράσιος, ἢ Νικηφόρος ὑπαίτιοι, αἱ τὸν βίον τοῦ θρόνου καὶ πρὸ τοῦ σχήματος ἐπεδείξαντο ἀξίον. Οὐδ' Ἀμβρόσιος κακῶς ἀκούσει, καὶ δυσοπῆσει, εὐ οὐδ' ὅτι καὶ Λατίνων εἰ μή τις ἄλλος, Ἀμβρόσιος Λατινίδος ὑπάρχων καλλώπισμα, καὶ Λατίνων γλώσση πολλὰ καὶ ψυχωφελῆ συγγραφέμενος. Οὐδὲ μὴν Νεκτάριος ὑπὸ μῶμον πεσεῖται. Σύνοδον γὰρ ἔσχεν οἰκουμένην κυροῦσαν αὐτῷ τῆ; ἐπισκοπῆς τὸ ἀξίωμα, ὃν εἰ τις ἐνδιασῦραι περάσειτο, οὐκ αὐτὸν, ἀλλὰ τὴν γε σύνοδον ὑπὸ δίκην μᾶλλον ποιεῖ, καίτοι τούτων ἐκάτερος οὐκ ἐκ λαϊκοῦ μόνον ἐπὶ τὴν τῆς ἀρωσύνης προῆλθε τελείωσιν, ἀλλὰ καὶ τοῖς ἀμυήτοις ἐξεταζόμενοι ὁμοῦ τε τῆς δωρεᾶς τοῦ βαπτίσματος, καὶ τῆς ἀρχιερατικῆς ἡξιώσεως χάριτος. Εἰ δὲ τούτων οὐδέτερον, οὐδαίς ἂν ἐν εὐθύταις λαγίζεσθαι τολμᾷ, εὐδ' εἰ πάντα θρασὺς εἴη, οὐδὲ Ταράτιον τὸν ἡμέτερον πατρόθειον, οὐ δὲ γε Νικηφόρον τὸν καὶ τοῦ γένους καὶ τοῦ θρόνου, καὶ τῶν τρόπων ἀξίως διάδοχον. Ἐὼ δὲ ταυτὴν τὴν τοῦ Θεολόγου Γρηγόριον, καὶ τὸν Καισαρείας Θαλάσιον, καὶ τῶν λοιπῶν ἀρχιερέων τὸν Ἰλασον, οἱ κατὰ τὴν ὁμοίαν τάξιν τε καὶ ἀκολουθίαν τὰς τῶν Ἐκκλησιῶν ἀπάσης κρείττους ἐγένοντο.

Ἄλλὰ ταῦτα μὲν ὑπὲρ ὧν προσῆκον ἦν βρῆθῆναι καὶ εἰρηταί. Ὑπὲρ ἡμῶν δὲ ἐν εἰρηταί, καὶ εἰρησει, ὡς ἀκοντα; καὶ εἰσήχημεν, καὶ μέχρι τοῦ νῦν ὡς κατεχόμενοι καθεζόμεθα. Ἐν πάσι δὲ τὸ πειλοῦν τῆ πατρικῆ ὑμῶν ἐπιδεικνύοντες ἀγάπῃ, εἰ δὲ σαφῶς παριστώμενοι μὴ φιλονεικίας χάριν τὰ βρῆθέντα, τῆς δὲ τῶν μακαρίων Πατέρων ἡμῶν ἀθωώσεως; εἰρησθαι συνοδικῶς ἐκφωνηθῆναι συνευδοκῆσαμεν, μηκέτι τοῦ λοιποῦ πρὸς τὸ τῆς ἐπισκοπῆς ὕψος ἀθρόως ἀναγεσθαι τοὺς ἐκ λαϊκῶν, ἢ μοναχῶν ψηφισομένους, εἰ μὴ διὰ τῶν ἐφεξῆς; ἱερατικῶν βαθμῶν διοδοῦσασιν. Ἐν οἷς γὰρ σκανδάλου νόσος; τοῖς ἀδελφοῖς ἐπιφύεται, ἂν μὴ μέγα βλάβη τὸ λίσασθαι, ἐπὶ καὶ ἀφετα αὐτοῦς, ἐδιδάχθημεν σκανδαλίζεσθαι. Ὅταν τινὲς ἐκόντες τῷ φθόνῳ τυφλώττωσιν, ἔτοιμοι λυεῖν ἡμεῖς τοῦ σκανδάλου τὴν πρόφασιν, καὶ βῆσθην παρέχειν τῇ ἀφαιρέσει τοῦ συνταράσσοντος, τὴν θεραπείαν τοῦ ἀβύρωσθαι. Τὸ μὲν οὖν ἐπὶ τῶν προγεγενημένων ἀποδέχεσθαι τὴν συμβουλήν, καὶ τὸν παρ' ὑμῖν κανόνα κρατεῖν ἀξιοῦν, κατὰ Πατέρων ἦν τὴν ὕβριν ἀναμετρεῖν, καὶ τοὺς μηδὲν ἡδικοῦστας δίκην ἀπαιτεῖν - τὸ δ' εἰς τοὺς ἔπειτα γενησομένους συγχερεῖν καὶ παραπέμπειν κρίσει πολλῶν, οὕτε Πατράσι ὕβριν ἐμποιεῖ, οὕτε ποιῆν ἡδίκον, ἀλλ' οὐδὲ ζημίαν ἐπάγει τίσι. Δεῖ γὰρ τὰ τεθέντα φυλάσσειν, καὶ πατράσι τέκνα δίκαιόν τε καὶ ὅσιον πειθαρχεῖν.

gnis, quam ex figura in nos insurgere. Non igitur pro nobis hæc, sed pro iis quos ante diximus, scribuntur. Patribus enim male audientibus pro iis non decertare metuo : nam tacete eum defendendū potestas sit, et comœdilis incessere non multum distat. a parricidii vero crimine ipsa quoque natura abhorret. Non igitur Tarasius aut Nicephorus in erimen adducendi, qui vitam throno etiam sæte habitam præbuerant dignam. Neque Ambrosius male audiat, quinimo Latinis (sæt scio) incuties pudorem; nisi forte alius exoriretur Ambrosius, Latinitatis, decus quique Latino sermone multa, eaque utilissima scripsit. Nec vero Nezetarius in reprehensionem incidet, cui synodus universalis confirmavit episcopi dignitatem; cuique si quis obtrectare conatur, non eum, sed synodum potius in jus vocat. Et quidem eorum uterque non e laico solum ad episcopatus progressus est consummationem, sed cum nondum essent initiati, simul et baptismatis munus ad pontificalem gratiam meruerunt. Quod si horum neutrum quisquam ad reddendam rationem accersere audeat, etiam valde confidens, non Tarasium quidem nostrum proavunculum, nec Nicephorum illius et generis et sedis et morum dignum successorem. Prætermitto in præsens et Theologi parentem Gregorium, et Casareæ Thalassium, et pontificum vitam reliquorum, qui consimili ordine et ritu suscepto præsulatu Ecclesiarum, omni vituperatione et calumnia caruerunt.

προστασίας ἀναδεξάμενοι παντὸς φόγου καὶ διαβολῆς

Atque hæc pro quibus dici conveniebat, dicta sint. De nobis autem unum dictum est, ac dicetur. Inviu huc adducti sumus; usque adhuc retinentur, et sedemus. Demonstrantes autem nos obtemperare paternæ vestræ charitati, aperteque ostendentes, non contentionis causa hæc dicta esse, sed beatorum nostrorum Patrum purgationis: assensi sumus ut synodice (4) promulgaretur, ne posthac ad episcopatus sublimitatem confestim extollerentur, qui e laicis vel monachis crearentur, nisi per sacros deinceps gradus procederent. Nam ubi offensionis morbus Patribus exoritur, nisi forte medicina laudat (quandoquidem nonnullos vitio suo offendi sumus edocti, cum sponte propter invidiam cæcutiunt parati sumus occasionem tollere offensionis et scandalī, facillimamque præbere, sublato eo quod turbabat, ægritudinis curam. Quamobrem de rebus præteritis consilium accipere, et postulare ut ea quæ apud vos est, regula teneat, Patribus erat contumeliam admetiri, et ab iis qui nihil deliquissent, pœnas expetere. In posterum vero id concedere, et permittere multorum iudicio nec Patribus contumeliam affert, nec cuiquam penam injustam, ac ne damnum quidem irrogat. Quæ enim constituta sunt, custodire oportet; et patribus filios jus fasque est obedire.

NOTÆ.

(4) Can. 17, repetitus in octava synodo Photiana inferius sub Joan. pap. octavo habita.

Idcirco alterum quidem non accepimus, sed repu-
limus, et aliis ut repellent, suavisimus, atque sua-
debimus; alterum vero et ascrivimus, et synodaliter
egimus. Atque utinam pridem Constantinopolitana
Ecclesia regulam hanc servasset! Sic enim fortasse
intolerabilis violentiæ, et influentium in me oppri-
mentiumque incommodorum turbam effugissem.
Verum aliis quidem ob salutem et curarum libera-
tionem regula ea scripta est: mihi vero crebri labo-
rum, ægritudinumque influxus quæ liberatio, quæve
ratio et via inveniri poterit? Quod instabiles stabi-
lire oporteat, ignaros edocere, ineruditos erudire,
et ratione ac sermone eos aggredi, qui ægre con-
vertuntur, et flagris protervos reprimere, ignavos
excitare, avaris persuadere pecuniarum despicien-
tiam, atque pauperum amorem; refrenare ambi-
tiosos, itaque assuefacere, ut honorem expellant
qui honorabiliorem, divinioremque animam efficiat;
superbos deorsum trahere, eosque ad modestiam
hortari, et ad modice de se sentiendum; impuros
ac libidinosos et fornicarios comprimere, et ad tem-
perantiam conformare; prohibere injurias, homi-
nesque ad juste agendum adducere; lenire et man-
suefacere iracundos, pusillanimes consolari; ac ne
cætera sigillatim enumerem, consuetis passionibus
et improbitate et nequitia quæ tum animas in ser-
vitutem redigunt, tum corpora sordidant, studere
vel invitos eos liberare qui iis tenentur, eosque
Christo veros famulos offerre. Et qua ratione quis-
quam cui tot tantarumque rerum cura sit imposita,
non ademptionem magis quam administrationem
hujus principatus requirat?

In circuitu rursus impii: alii imaginem Christi
conspuentes et ipsi Christo in ea obrectantes; alii
naturas in eo confundentes, aut abnegantes, et alii
novæ naturæ inductione priores exterminantes, et
quartam synodum innumerabilibus maledictis inces-
santes, adversum quos nobis bellum excitatum et
multo tempore gestum, multos in obedientiam Chri-
sti captivavit. Ecquis mihi det, ut omnes captivos
videam? Vulpes rursus ex latibulis suis prodeunt,
eosque qui multis simpliciores sunt et prave faciles,
per fraudem ut pullos devorant. Schismaticas dico
vulpes, quarum abscondita est malitia, multo iis
infestior, qui aperte insidiantur. Nam ingredientes
in domos, juxta divinum Apostolum decipiunt^a
mulierculas oneratas peccatis, quæstum sibi esse
ducentes ingluviei et vanæ gloriæ, et cæteræ omnis
voluptatis atque impuræ libidinis, artificiosam in
sanctam Ecclesiam insurrectionem.

ἀπάσης ἡδουπαθείας, καὶ ἀκαθαρσίας, τὴν κατὰ τῆς
Solent enim, ut plurimum, vulgi mores propter
infirmiorem et instabilitatem mentis, novitatibus,
novisque factionibus magis studere, quam bonis
institutis nitī. Quorum omnium quamvis audaciæ et
contumeliæ flamma extincta sit, (5) synodico decre-

^a II Tim. III, 6.

(5) Can. 151 oct. synod. sub Phot.

Διδὸ τὸ μὲν οὐ προσηγάμεθα, ἀλλ' ἀπειδοκίμασαμεν,
καὶ τοῖς ἄλλοις ἀποδοκίμαζέιν συνουλοῦσαμὲν τε
καὶ συμβουλοῦσαμὲν. Τὸ δὲ καὶ πρόσφκαιοσάμεθα,
καὶ συνοδικῶς διεπραξάμεθα, καὶ εἴθε πάλοι ἡ
Κωνσταντινουπολιτῶν Ἐκκλησία τὸν κανόνα τοῦτον
φυλάττουσα καταφαίνετο. Οὕτω γὰρ ἂν ἰσως ἐγὼ τῆς
ἀφορήτου βίας, καὶ τῶν ἐπιβρόντων μοι καὶ συμ-
πνιγόντων πειρατηρίων τὸν ὄχλον ἐξέφυγον. Ἄλλ'
ἑτέροις μὲν ἐπὶ σωτηρίᾳ καὶ ἀπαλλαγῇ φροντίζων
ὁ κανὼν ἀναγέγραπται, ἐμοὶ δὲ τῆς ἀλλεπαλλήλου
τῶν πόνων τε καὶ καμάτων ἐπιβρότης τίς μηχανὴ
τῆς ἀπαλλαγῆς εὐρεθῆσεται; τοὺς ἀστηρικτοὺς στη-
ρίζαι, τοὺς ἀμαθεῖς ἐκδιδάξαι, τοὺς ἀπαιδεύτους
παιδεύσαι, καὶ τῷ λόγῳ πειροῦσθαι, οἱ μὲν ἐπιστρέ-
φονται καὶ ταῖς μάστιγι· τοὺς θρασεῖς ἐλκυῦσαι, τοὺς
βλακῶδεις ἀνδρῶσαι, τοὺς φιλαργύρους πείσαι χρη-
μάτων ὑπερφρονεῖν, καὶ φιλοπτώχους εἶναι, τοὺς
φιλοτίμους χαλιναγωγῆσαι, καὶ τιμῆς ἐρᾶν ἐθῆσαι,
ἥτις τιμιωτέραν καὶ θεοσεβαν ψυχὴν ἀπεργάζετα·
τοὺς ὑπερηφάνους κατασπᾶσαι, καὶ μετριοφρονεῖν
παρορμηῆσαι· τοὺς ἐκπονεύοντας ἀνακεῖφαι, καὶ
σωφρονεῖν καταρτίζαι· τοὺς ἀδικοῦντας κωλύσαι,
καὶ δικαιοπραγεῖν παρασκευάσαι· τοὺς ὀργίλους
ἡμερῶσαι, τοὺς ὀλιγοψύχους παραμυθῆσασθαι, καὶ
τί δεῖ τὰ κατὰ μέρος ἀριθμεῖν; τῶν ἐθίμων παθῶν
τε καὶ κακιῶν, ἃ ψυχὰς ἐδοῦλωσε, καὶ σώματα κατε-
εῤῥύπωσε, καὶ ἀκότων τῶν κατεχομένων σπεύδειν
ἀπαλλάξαι, καὶ Χριστῷ παραστήσαι γνησίους θερά-
ποντας. Καὶ πῶς ἂν τις τηλικούτων τε καὶ τοσούτων
πραγμάτων φροντίζειν θεθεῖς οὐ τὴν ἀφαίρεσιν
μᾶλλον, ἢ τὴν ἐγγείρησιν τῆς ἀρχῆς ἐπιστήσῃ;

Κύκλω πάλιν οἱ ἀσεβεῖς, οἱ μὲν τὴν εἰκόνα Χρι-
στοῦ διαπτύοντες, καὶ Χριστὸν αὐτὸν ἐν ταύτῃ δια-
σύροντες, οἱ δὲ τὰς ἐαυτῶν φύσεις συγγέοντες, ἡ
ἀπαρνούμενοι, ἄλλης φύσεως καινοτέρας ἐπεισεγω-
γηται προτέρας ἐξορίζοντες, καὶ τὴν τετάρτην σύν-
οδον μυρίαὶ ταῖς βλασφημίαις καθυποβάλλοντες,
πρὸς οὓς ἡμῖν ὁ πόλεμος ἀναβρίπτισθαι, καὶ χρόνῳ
συχνῶ συγκροτηθεῖς, εἰς τὴν ὑπακοὴν τοῦ Χριστοῦ
πολλοὺς ἠχμαλωτεύουσε. Τίς δὲ μοι δοῖται καὶ τὸ πᾶν
ἰδεῖν αἰχμαλωτιζόμενον; Αἱ ἀλώπεκες πάλιν τῶν
φωλεῶν ὑπεκδύνουσαι, καὶ τοὺς τῶν πολλῶν ἀφελ-
στέρους; ἢ εὐθεστέρους, ὀρνιθίους ἴσα δι' ἀπάτης
κατεσθίουσαι, τὰς σχισματικὰς ἀλώπεκας λέγω, ὧν
ἐν κρυπτῷ ἡ κακία, καὶ ἡ βλάβη πολὺ τῶν προση-
νῶς ἐπιβουλεύοντων χαλεπωτέρα. Καὶ γὰρ εἰσώντες
εἰς τὰς οἰκίας κατὰ τὸν θεῖον Ἀπόστολον ἐξαπατῶσι
γυναῖκαρια σεσωρευμένα ἀμαρτίας, πορισμὸν αὐ-
τοῖς γαστριμαργίας, καὶ κενοδοξίας, καὶ τῆς ἄλλης
Ἐκκλησίας ἐπιτεχνῶμενοι ἐπανάστασιν.

Φιλεῖ γὰρ ὡς τὰ πολλὰ τῶν ἀγελαίων ὁ τρόπος διὰ
τὸ τῆς γνώμης ἡβρωστηκῆς καὶ ἀστήρικτον ταῖς
καινοτομίαις τε καὶ ταῖς νεωτεροποιίαις προσκεχη-
νῆναι μᾶλλον, ἢ τοῖς καθεστηκόσι καὶ καλῶς κειμέ-
νοις προσεπεριδεσθαι, ὧν ἀπάντων εἰ καὶ τὸ πῖρ

NOTÆ.

τοῦ θρόνου καὶ τῆς παροινίας τῆ συνοδικῆ κατ-
 εσέσθη ψήφῳ, τῆς ὑμῶν πατρικῆς οὐσιότητος διὰ τῶν
 τιμιωτάτων αὐτῆς τοποτηρητῶν τὴν κατ' αὐτῶν ἐπι-
 κυρούσης ἀπόφασιν, ἀλλ' οὐδὲν ὁ καπνὸς ἐτι δάκνει,
 καὶ ἀντὶ τοῦ ἐπισκοπεῖν ἐμμελῶς τὸ ποιμνιον
 προαιρουμένους, καὶ τὸ μικρὸν τῶν ποιμαινομένων
 ἀμάρτημα, μεγάλην σφῶν λογιζομένους ζημίαν, ἴσως
 δὲ τοῖς τυπωθεῖσι κανόνι, οἷς ὀλόκληρος ἡ Ῥωμαίων
 Ἐκκλησία συντετήρηται, σχισματικαῖς οὐ μεριζομένη
 μανίαις, καὶ ὁ καπνὸς διασκεδασθῆ, καὶ τὸ ζοφῶδες
 ἐκτριπθῆ, καὶ ἡμῖν τῆς ἀθυμίας ἀναψυχῆ πορισθῆ-
 σεται. Οὐ γὰρ μόνος ὁ προβήθητις κανὼν κατὰ τὴν
 ὑμετέραν παραίνεσιν φυλάττεσθαι δεδικαίωται, ἀλλὰ
 γε δὴ συνευδοκούντων ἀπάντων καὶ ἕτεροι παρα-
 δέονται, ὧν τὸ κράτος καὶ πολλὴν τῆ Ἐκκλησίᾳ τὴν
 εἰρήνην βραβεύει, καὶ τὴν ὀφειλομένην τιμὴν τε καὶ
 δόξαν εἰς τοὺς πάλαι μὲν παρειληφότας, νυνὶ δὲ καὶ
 μεταδόντας διαδιδάξει, καὶ οὐδεὶς ἂν τῶν ὑπὸ τῆς
 ὑμῶν θεομακαρίστου πατρότητος διορισθέντων τυ-
 ποθῆναι παραλέλιπτο, εἰ μὴ τις βασιλικῆ ἀνάγκης
 πλέον ἰσχύσασα τοῦ ἡμετέρου θελήματος, περὶ τῶν
 λοιπῶν ἀποθεσπίσαι οὐ παρεχώρησε. Δι' ὃ ἅμα τῶν
 τιμιωτάτων τοποτηρητῶν συμφωνῶν ἡγησάμενος, μὴ
 ἐν τῇ ἐπιζητήσει τοῦ παντὸς συναπολέσαι τὸ πᾶν,
 ἐν τῇ ἀπολήψει τῶν κλειόνων τὴν ἐν τοῖς ὑπολοίποις
 ζημίαν γε ἂν ὑπέστημεν. Ἄριστον μὲν γὰρ ὧν τις
 ἐφίεται μηδενὸς ἐκπεσεῖν· ἀπρονόητον δὲ κλειόνων
 δεδομένων περὶ τῶν οὐ δεδομένων πολυπραγματεῖν,
 καὶ φιλονεικοῦντα περὶ τούτων πάντων ἑαυτὸν ἀπο-
 στερεῖν. Δι' ὃ περὶ ὧν ἡ γνώμη σύμφωνος ἐξενη-
 νεῖται, συνοδικῶς τούτους ἐξεθέμεθα, οὗς ἐν τῷ
 γραμματικῷ μετὰ τῶν προεκτεθέντων ὑφ' ἡμῶν συνυπετάξαμεν.

Περὶ δὲ γε τῶν τὰς χειροτονίας αὐτόθεν πάλαι
 λαμβανόντων, ἐκοινολογήσαντο ἡμῖν οἱ τῆς ὑμῶν
 οὐσιότητος τοποτηρηταί, ὡς χρεῶν εἴη τούτους ἐπι-
 αναστραφῆναι, καὶ πρὸς τὴν οἰκίαν παλινδρομησαί
 προμήτορα. Ἄλλ' εἰ μὲν ἐν ἡμῖν τὸ τοῦ βουλῆματος
 κύρος ἔκειτο, καὶ μὴ συναμεμέριστο τῆ βασιλείᾳ ἡ
 πράξις, οὐκ ἂν ἀπολογίας εἶδει, αὐτὸ δὲ τὸ ἔργον
 κρεῖττον ὂν τῆς ἀπολογίας εἰδείκνυτο. Ἐπει δὲ τὰ
 ἐκκλησιαστικά, καὶ μάλιστα γε τὰ περὶ τῶν ἐνοριῶν
 δίκαια ταῖς πολιτικαῖς ἐπικρατεῖαις τε καὶ διοική-
 σεσι συμμεταβάλλεσθαι εἰσθῆν, ἡ τῆς ὑμῶν οὐσιότη-
 τος εὐγνωμοσύνη τὸ ἡμῶν ἐπὶ τὸ συνευδοκεῖν εἰς τὸ
 παρασχεῖν ἀποδεχομένη θέλημα, τὸ μὴ λαβεῖν, τῆς
 πολιτικῆς, ἀλλ' οὐχ ἡμέτερον λογιζέσθω ἔγκλημα.
 Ἐγὼ γὰρ οὐχ ἂ πάλαι ὑπ' ἄλλους ἐτέλει μετὰ τοῦ
 δικαίου, καὶ τῆς φίλης εἰρήνης ἀναστρέφειν πρὸς
 ἀλλὰ καὶ τῶν ἀνεκαθεν τῷ θρόνῳ τούτῳ προ-
 ανατιθεμένων, εἰ τις ἰσχύων ἐπιτροπεύειν ἕξτου, ἐτοί-
 μως ἂν παρεχώρησα τῷ δυναμένῳ ἄλλον κλειόνων
 ἀντέχεσθαι. Καὶ γὰρ ὁ μὲν ἐμοὶ τι τῶν οὐ προσόντων
 προστιθεῖς, οὗτος τὸ βᾶρος πλέον ἐστὶν ὁ ἐπιτιθεῖς·
 μερίμνης γὰρ ἀβήθειαν ποιεῖ· ὁ δὲ καὶ τῶν προ-
 ὑπαρχόντων τινὰ σὺν ἀγάπῃ λαβεῖν ἐπιζητῶν, μάλ-
 λον ἐμοὶ χάριν διδόντι, ἢ αὐτῷ λαμβάνοντι κέρδος

lo paternæ vestræ religionis, sententia in eos sua
 per venerabiles vicarios suos opitulantis: attamen
 fumus eos adhuc mordet et angit, qui gregi accom-
 modate præesse volunt, ac exiguum eorum, qui pa-
 scuntur, peccatum, magnum suum damnum esse
 ducunt. Ac fortasse his canonibus constitutis, qui-
 bus integra Romanorum Ecclesia conservata est,
 insanis schismatibus non divisa, dissipabitur fumus
 et caligo discutietur, ac nobis mœroris præbebitur
 consolatio. Non enim tantum canon præfatus juxta
 exhortationem vestram custodiri jussus est; sed et
 alii, vestris vicariis assentientibus, sunt traditi:
 quorum vis et robor, et multam Ecclesiæ pacem
 afferet, et debitum honorem gloriamque iis dabit,
 qui dudum quidem acceperant, nunc vero imperti-
 verunt. Nec ulla regularum a beatissima in Deo pater-
 nitate vestra definitarum quin sanciretur præter-
 missa esset, nisi quædam imperatoria refragatio
 plusquam voluntas nostra pollens, de reliquis non
 sancendis intercessisset. Idcirco una cum venerabi-
 libus vicariis in rem esse arbitrati, non, dum om-
 nes canones expetuntur, summam rei amittere,
 complures obtinendo, reliquorum damnum in præ-
 sens subimus. Optimum enim est quidem eorum
 quæ quis expetat, nullo excidere: at desperantis
 est, nec satis sanæ mentis, cum plura dantur de iis
 quæ non dantur, nimis esse curiosum, ac de his
 contententem, omnibus seipsum privare. Ideoque
 eos, de quibus sententiæ consonæ dictæ sunt, syno-
 daliter exposuimus, unaque in litteris cum iis quæ
 a nobis prius exposita fuerant, subjecimus.

De iis vero, qui ordinationes (6) ex se, et arbi-
 trio suo pridem accipiunt, nobiscum communica-
 runt sanctitatis vestræ vicarii; oportere eos rever-
 ti, et ad propriam recurrere eam, quæ prius fuit,
 matrem. Verum si quod volebamus in nostra fuisse
 potestate situm, nec negotium cum imperio divi-
 sum fuisset, dicenda causa non esset, sed ipsa res,
 quæ causæ dictione ac omni defensione est potior,
 esset exhibita. Quoniam vero ecclesiastici et maxime
 jura quæ de regionibus sunt et finibus, solent
 cum reipublicæ potestate ac administratione mu-
 tari; vestræ religionis æquitas, nostram ad conce-
 dendum assensionem probans, id non obtinuisse,
 reipublicæ administrationis, non nostrum putet esse
 crimen. Ego enim non modo, quæ pridem in alio-
 rum ditone erant, cum jure et amica parte studeo
 reddere: sed etiamsi quorundam ex iis quæ antea
 huic sedi dicata erant aliquis viribus pollens pro-
 curationem deposceret, paratus eram petenti po-
 tius cedere, quam plura retinere. Nam qui mihi ali-
 quid eorum quæ non habeam addit, is plus imponit
 oneris; curam enim et sollicitudinem a me postulat:
 qui vero eorum quæ mihi erant, aliquid in se trans-
 fert, gratiam a me inquit; levius enim mihi præfe-

NOTÆ.

(6) Hos Græci αὐτοχειροτονήτους.

Idecirco alterum quidem non accepimus, sed repu-
limus, et aliis ut repellerent, suavisimus, atque sua-
debimus; alterum vero et ascrivimus, et synodaliter
egimus. Atque utinam pridem Constantinopolitana
Ecclesia regulam hanc servasset! Sic enim fortasse
intolerabilis violentiæ, et influentium in me oppri-
mentiumque incommodorum turbam effugissem.
Verum aliis quidem ob salutem et curarum libera-
tionem regula ea scripta est: mihi vero crebri labo-
rum, ægritudinumque influxus quæ liberatio, quæve
ratio et via inveniri poterit? Quod instabiles stabi-
lire oporteat, ignaros edocere, ineruditos erudire,
et ratione ac sermone eos aggredi, qui ægre con-
vertuntur, et flagris protervos reprimere, ignavos
excitare, avaris persuadere pecuniarum despicien-
tiam, atque pauperum amorem; refrenare ambi-
tiosos, itaque assuefacere, ut honorem expetant
qui honorabiliorum, divinioremque animam efficiat;
superbos deorsum trahere, eosque ad modestiam
hortari, et ad modice de se sentiendum; impuros
ac libidinosos et fornicarios comprimere, et ad tem-
perantiam conformare; prohibere injurias, homi-
nesque ad juste agendum adducere; lenire et man-
suefacere iracundos, pusillanimes consolari; ac ne
cætera sigillatim enumerem, consuetis passionibus
et improbitate et nequitia quæ tum animas in ser-
vitutem redigunt, tum corpora sordidant, studere
vel invites eos liberare qui iis tenentur, eosque
Christo veros famulos offerre. Et qua ratione quis-
quam cui tot tantarumque rerum cura sit imposita,
non ademptionem magis quam administrationem
hujus principatus requirat?

In circuitu rursus impii: alii imaginem Christi
conspuentes et ipsi Christo in ea obrectantes; alii
naturas in eo confundentes, aut abnegantes, et alii
novæ naturæ inductione priores exterminantes, et
quartam synodum innumerabilibus maledictis inces-
santes, adversum quos nobis bellum excitatum et
multo tempore gestum, multos in obedientiam Chri-
sti captivavit. Ecquis mihi det, ut omnes captivos
videam? Vulpes rursus ex latibulis suis prodeunt,
eosque qui multis simpliciores sunt et prave faciles,
per fraudem ut pullos devorant. Schismaticas dico
vulpes, quarum abscondita est malitia, multo iis
infestior, qui aperte insidiantur. Nam ingredientis
in domos, juxta divinum Apostolum decipiunt
mulierculas oneratas peccatis, quæstum sibi esse
ducentes ingluviæ et vanæ gloriæ, et cæteræ omnis
voluptatis atque impuræ libidinis, artificiosam in
sanctam Ecclesiam insurrectionem.

ἀπάσης ἡδοναθίας, καὶ ἀκαθαρσίας, τὴν κατὰ τῆς
Solent enim, ut plurimum, vulgi mores propter
infirmiorem et instabilitatem mentis, novitatibus,
novisque factionibus magis studere, quam bonis
institutis niti. Quorum omnium quamvis audaciæ et
contumeliæ flamma exstincta sit, (5) synodico decre-

1 Il Tim. iii, 6.

(5) Can. 151 oct. synod. sub Phot.

Ἄνδ τὸ μὲν οὐ προσήκαμεθα, ἀλλ' ἀπεδοκιμάσαμεν,
καὶ τοῖς ἄλλοις ἀποδοκιμάζειν συμβουλεύσαμεν τε
καὶ συμβουλεύσομεν. Τὸ δὲ καὶ πρόσφκειν ἡμεῖς,
καὶ συνοδικῶς διεπραξάμεθα, καὶ εἶθε πάλοι ἢ
Κωνσταντινουπολιτῶν Ἐκκλησία τὸν κανὼνα τοῦτον
φυλάττουσα καταφαίνετο. Οὕτω γὰρ ἂν ἰσως ἐγὼ τῆς
ἀφορήτου βίας, καὶ τῶν ἐπιβρόντων μοι καὶ συμ-
πνιγόντων περατηρίων τὸν ὄχλον ἐξέφυγον. Ἄλλ'
ἑτέροις μὲν ἐπὶ σωτηρίᾳ καὶ ἀπαλλαγῇ φροντίζον
ὁ κανὼν ἀναγέγραπται, ἐμοὶ δὲ τῆς ἀλλεπαλλήλου
τῶν πόνων τε καὶ καμάτων ἐπιβρότης τις μηχανὴ
τῆς ἀπαλλαγῆς εὐρεθήσεται; τοὺς ἀστηρίκτους στη-
ρίζαι, τοὺς ἀμαθεῖς ἐκδιδάξαι, τοὺς ἀπαιδεύτους
παιδεῦσαι, καὶ τῷ λόγῳ πειρᾶσθαι, οἱ μὲν ἰσως ἐπιτρέ-
φονται καὶ ταῖς μάλιστα τοὺς θρασεῖς ἐλκῦσαι, τοὺς
βλακῦδεις ἀνδρῶσαι, τοὺς φιλαργύρους πείσαι χρη-
μάτων ὑπερφρονεῖν, καὶ φιλοπτώχους εἶναι, τοὺς
φιλοτίμους χαλιναγωγῆσαι, καὶ τιμῆς ἐρᾶν ἐθίσαι,
ἥτις τιμιωτέραν καὶ θεοστέραν ψυχὴν ἀπεργάζεται·
τοὺς ὑπερηφάνους κατασπᾶσαι, καὶ μετριοφρονεῖν
παρορμηῆσαι· τοὺς ἐκπονεύοντας ἀνακόψαι, καὶ
σωφρονεῖν καταρτίσαι· τοὺς ἀδικοῦντας κωλύσαι,
καὶ δικαιοπραγεῖν παρασκευάσαι· τοὺς ὀργίλους
ἡμερῶσαι, τοὺς ὀλιγοψύχους παραμυθήσασθαι, καὶ
τί δεῖ τὰ κατὰ μέρος ἀριθμεῖν; τῶν ἐθίμων παθῶν
τε καὶ κακιῶν, ἃ ψυχὰς ἐδούλωσε, καὶ σώματα κατε-
εῤῥύπωσε, καὶ ἀκόντων τῶν κατεχομένων σπεύδειν
ἀπαλλάξαι, καὶ Χριστῷ παραστήσαι γνησίους θερά-
ποντας. Καὶ πῶς ἂν τις τηλικούτων τε καὶ τοσούτων
πραγμάτων φροντίζειν θεθεῖς οὐ τὴν ἀφαίρεσιν
μᾶλλον, ἢ τὴν ἐγγείρησιν τῆς ἀρχῆς ἐπιζητήσει;

Κύκλω πάλιν οἱ ἀσεβεῖς, οἱ μὲν τὴν εἰκόνα Χρι-
στοῦ διαπτύοντες, καὶ Χριστὸν αὐτὸν ἐν ταύτῃ δια-
σύροντες, οἱ δὲ τὰς ἑαυτῶν φύσεις συγγέοντες, ἢ
ἀπαρνούμενοι, ἄλλης φύσεως καινότερας ἐπειστω-
γηταὶ προτέρας ἐξορίζοντες, καὶ τὴν τετάρτην σύν-
οδον μυρίαὶ ταῖς βλασφημίαις καθυποβάλλοντες,
πρὸς οὓς ἡμῖν ὁ πόλεμος ἀναβρίπτισθαι, καὶ χρόνῳ
συχνῶ συγκρατηθεῖς, εἰς τὴν ὑπακοὴν τοῦ Χριστοῦ
πολλοὺς ἠχμαλωτεύουσε. Τίς δὲ μοι δοίη καὶ τὸ πᾶν
ἰδεῖν αἰχμαλωτιζόμενον; Αἱ ἀλώπεκες πάλιν τῶν
φωλεῶν ὑπεκδύνουσαι, καὶ τοὺς τῶν πολλῶν ἀφελ-
στέρους; ἢ εὐθηστέρους, ὀρνιθίους ἴσα δι' ἀπάτης
κατεσθίουσαι, τὰς σχισματικὰς ἀλώπεκας λέγω, ὧν
ἐν κρυπτῷ ἢ κακίᾳ, καὶ ἢ βλάβῃ πολὺ τῶν προρα-
νῶς ἐπιβουλεύοντων χελεπωτέρα. Καὶ γὰρ εἰσώντες
εἰς τὰς οἰκίας κατὰ τὸν θεῖον Ἀπόστολον ἐξαπατῶσι
γυναίκαρια σεσωρευμένα ἀμαρτίας, πορισμὸν αὐ-
τοῖς γαστριμαργίας, καὶ κενοδοξίας, καὶ τῆς ἄλλης
Ἐκκλησίας ἐπιτεχνώμενοι ἐπανάστασιν.

Φίλοι γὰρ ὡς τὰ πολλὰ τῶν ἀγελαίων ὁ τρόπος διὰ
τὸ τῆς γνώμης ἡβρωστηχὸς καὶ ἀστηρίκτος ταῖς
καινοτομίαις τε καὶ ταῖς νεωτεροποιίαις προσεκη-
νῆναι μᾶλλον, ἢ τοῖς καθεστηκόσι καὶ καλῶς κειμέ-
νοις προσεπεριδεσθαι, ὧν ἀπάντων εἰ καὶ τὸ πᾶρ

NOTÆ.

τοῦ θράσους καὶ τῆς παροινίας τῆ συνοδικῆ κατ-
 εσθέσθη ψήφῳ, τῆς ὑμῶν πατρικῆς οὐσιότητος διὰ τῶν
 τιμιωτάτων αὐτῆς τοποτηρητῶν τὴν κατ' αὐτῶν ἐπι-
 κυρούσης ἀπόφασιν, ἀλλ' οὖν ὁ καπνὸς ἐτι δάκνει,
 καὶ ἀντὶ τοῦ ἐπισκοπεῖν ἐμμελῶς τὸ ποιμνιον
 προαιρουμένους, καὶ τὸ μικρὸν τῶν ποιμαινομένων
 ἀμάρτημα, μεγάλην σφῶν λογισζομένους ζημίαν, ἴσως
 δὲ τοῖς τυπωθεῖσι κανόνι, οἷς ὀλόκληρος ἡ Ῥωμαίων
 Ἐκκλησία συντετήρηται, σχισματικαῖς οὐ μεριζομένη
 μανίαις, καὶ ὁ καπνὸς διασκεδασθῆ, καὶ τὸ ζοφῶδες
 ἐκρπισθῆ, καὶ ἡμῖν τῆς ἀθυμίας ἀναψυχὴ πορισθῆ-
 σεται. Οὐ γὰρ μόνος ὁ προδῆθεις κανὼν κατὰ τὴν
 ὑμετέραν παραίνεσιν φυλάττεσθαι δεδικαιώται, ἀλλὰ
 γε δὴ συνευδοκούντων ἀπάντων καὶ ἑτεροὶ παρα-
 δέονται, ὧν τὸ κράτος καὶ πολλὴν τῆ Ἐκκλησίᾳ τὴν
 εἰρήνην βραβεύει, καὶ τὴν ὀφειλομένην τιμὴν τε καὶ
 δόξαν εἰς τοὺς πάλαι μὲν παρειληφότας, νυνὶ δὲ καὶ
 μεταδόοντας διαβιδάζει, καὶ οὐδεὶς ἂν τῶν ὑπὸ τῆς
 ὑμῶν θεομακαρίστου πατρότητος διορισθέντων τυ-
 ποθῆναι παραλέιπτο, εἰ μὴ τις βασιλικὴ ἀνάγκη
 πλέον ἰσχύσασα τοῦ ἡμετέρου θελήματος, περὶ τῶν
 λοιπῶν ἀποθεσπίσαι οὐ παρεχώρησε. Δι' ὃ ἅμα τῶν
 τιμιωτάτων τοποτηρητῶν συμφέρων ἡγησάμενος, μὴ
 ἐν τῇ ἐπιζητήσει τοῦ παντὸς συναπολέσαι τὸ πᾶν,
 ἐν τῇ ἀπολήψει τῶν κλειόνων τὴν ἐν τοῖς ὑπολοίποις
 ζημίαν γε ἂν ὑπέστημεν. Ἄριστον μὲν γὰρ ὧν τις
 ἐφίεται μηδενὸς ἐκπεσεῖν· ἀπρονόητον δὲ κλειόνων
 διδομένων περὶ τῶν οὐ διδομένων πολυπραγματεῖν,
 καὶ φιλονεικοῦντα περὶ τούτων πάντων ἑαυτὸν ἀπο-
 στερεῖν. Δι' ὃ περὶ ὧν ἡ γνώμη σύμφωνος ἐξενή-
 νηται, συνοδικῶς τούτους ἐξεθέμεθα, οὗς ἐν τῷ
 γραμματικῷ μετὰ τῶν προεχθέντων ὑφ' ἡμῶν συνυπετάξαμεν.

Περὶ δὲ γε τῶν τὰς χειροτονίας αὐτόθεν κάλαι
 λαμβανόντων, ἐκοινολογήσαντο ἡμῖν οἱ τῆς ὑμῶν
 οὐσιότητος τοποτηρηταί, ὡς χρῆν ἐπὶ τούτους ἐπι-
 αναστραφῆναι, καὶ πρὸς τὴν οἰκίαν παλινδρομήσαι
 προμήτορα. Ἄλλ' εἰ μὲν ἐν ἡμῖν τὸ τοῦ βουλήματος
 κύρος ἔκειτο, καὶ μὴ συνεμέριστο τῇ βασιλείᾳ ἡ
 πρᾶξις, οὐκ ἂν ἀπολογίας εἶδει, αὐτὸ δὲ τὸ ἔργον
 κρεῖττον ὂν τῆς ἀπολογίας εἰδείνυτο. Ἐπεὶ δὲ τὰ
 ἐκκλησιαστικά, καὶ μάλιστα γὰρ τὰ περὶ τῶν ἐνοριῶν
 δίκαια ταῖς πολιτικαῖς ἐπικρατεῖαις τε καὶ διοική-
 σεσι συμμεταβάλλεσθαι εἰσθεν, ἡ τῆς ὑμῶν οὐσιότη-
 τος εὐγνωμοσύνη τὸ ἡμῶν ἐπὶ τὸ συνευδοκεῖν εἰς τὸ
 παρασχεῖν ἀποδεχομένη θέλημα, τὸ μὴ λαβεῖν, τῆς
 πολιτικῆς, ἀλλ' οὐχ ἡμέτερον λογισέσθω ἔγκλημα.
 Ἐγὼ γὰρ οὐχ ἂ πάλαι ὑπ' ἄλλους ἐτέλει μετὰ τοῦ
 δικαίου, καὶ τῆς φίλης εἰρήνης ἀναστρέφειν πρῶθυ-
 μος, ἀλλὰ καὶ τῶν ἀνέκαθεν τῷ θρόνῳ τούτῳ προ-
 ανατιθεμένων, εἰ τις ἰσχύων ἐπιτροπεύειν ἤξιστο, ἐτοί-
 μως ἂν παρεχώρησα τῷ δυναμένῳ μᾶλλον κλειόνων
 ἀντέχεσθαι. Καὶ γὰρ ὁ μὲν ἐμοὶ τι τῶν οὐ προσόντων
 προστιθεῖς, οὗτος τὸ βᾶρος πλέον ἐστὶν ὁ ἐπιτιθεῖς·
 μερίμνης γὰρ ἀβησιν ποιεῖ· ὁ δὲ καὶ τῶν προ-
 ὑπαρχόντων τινὰ σὺν ἀγάπῃ λαβεῖν ἐπιζητῶν, μᾶ-
 λον ἐμοὶ χάριν διδόντι, ἢ αὐτῷ λαμβάνοντι κέρδος

A to paternæ vestræ religionis, sententia in eos sua
 per venerabiles vicarios suos opitulantis: attamen
 fumus eos adhuc mordet et angit, qui gregi accom-
 modate præesse volunt, ac exiguum eorum, qui pa-
 scuntur, peccatum, magnum suum damnum esse
 ducunt. Ac fortasse his canonibus constitutis, qui-
 bus integra Romanorum Ecclesia conservata est,
 insanis schismatibus non divisa, dissipabitur fumus
 et caligo discutietur, ac nobis mœroris præbebitur
 consolatio. Non enim tantum canon præfatus juxta
 exhortationem vestram custodiri jussus est; sed et
 alii, vestris vicariis assentientibus, sunt traditi:
 quorum vis et robor, et multam Ecclesiæ pacem
 afferet, et debitum honorem gloriamque iis dabit,
 qui dudum quidem acceperunt, nunc vero imperti-
 verunt. Nec ulla regularum a beatissima in Deo pater-
 nitate vestra definitarum quin sanciretur præter-
 missa esset, nisi quædam imperatoria refragatio
 plusquam voluntas nostra pollens, de reliquis non
 sancendis intercessisset. Idcirco una cum venerabi-
 libus vicariis in rem esse arbitrati, non, dum om-
 nes canones expetuntur, summam rei amittere,
 complures obtinendo, reliquorum damnium in præ-
 sens subimus. Optimum enim est quidem eorum
 quæ quis expetat, nullo excidere: at desperantis
 est, nec satis sanæ mentis, cum plura dantur de iis
 quæ non dantur, nimis esse curiosum, ac de his
 contententem, omnibus seipsum privare. Ideoque
 eos, de quibus sententiæ consonæ dictæ sunt, syno-
 daliter exposuimus, unaque in litteris cum iis quæ
 a nobis prius exposita fuerant, subjecimus.

C De iis vero, qui ordinationes (6) ex se, et arbi-
 trio suo pridem accipiunt, nobiscum communica-
 runt sanctitatis vestræ vicarii; oportere eos rever-
 ti, et ad propriam recurrere eam, quæ prius fuit,
 matrem. Verum si quod volebamus in nostra fuisse
 potestate situm, nec negotium cum imperio divi-
 sum fuisset, dicenda causa non esset, sed ipsa res,
 quæ causæ dictione ac omni defensione est potior,
 esset exhibita. Quoniam vero ecclesiastici et maxime
 jura quæ de regionibus sunt et finibus, solent
 cum reipublicæ potestate ac administratione mu-
 tari; vestræ religionis æquitas, nostram ad conce-
 dendum assensionem probans, id non obtinuisse,
 reipublicæ administrationis, non nostrum putet esse
 crimen. Ego enim non modo, quæ pridem in alio-
 rum ditone erant, cum jure et amica parte studeo
 reddere: sed etiamsi quorundam ex iis quæ antea
 huic sedi dicata erant aliquis viribus pollens pro-
 curationem deposceret, paratus eram petenti po-
 tius cedere, quam plura retinere. Nam qui mihi ali-
 quid eorum quæ non habeam addit, is plus imponit
 oneris; curam enim et sollicitudinem a me postulat:
 qui vero eorum quæ mihi erant, aliquid in se trans-
 fert, gratiam a me init; levius enim mihi præfe-

NOTÆ.

(6) Hos Græci αὐτοχειροτονήτους.

cturæ pondus facit. Quod si, qui mea cum charitate accepit, ei gratiam habeo, et qui propria querit, quomodo non dabit quis lætus si modo nemo impediat? tanto præsertim Patri, quique hoc per tales, et per Deo amabiles optimosque viros postulavit. Hi enim revera vestræ paternæ perfectionis vicarij prudentia et virtute et multa rerum experientia fulgent, nec propria conversatione minus quam Christi discipuli eum qui misit honorant. Quibus complura eorum quæ dici ac scribi debuerant, exposuimus, cum persuasum nobis esset, et dicere eos posse quam vera essent, ac multo magis quam alios dignos esse quibus fides haberetur.

Ac volueram quidem nihil de nobis scribere, cum præsertim paterna vestra religiositas non per litteras, sed per proprios vicarios se certiore fieri oportere decrevisset. Atne principio, nihil velle scribere, negligentia existimaretur: ideo per excursus res nostras exposuimus; cum multa sint, ac multum otium requirantia, quæ prætermittenda sunt. Cum autem Dei cultores vicarii complura ipsi viderint atque audierint, possunt aperte docere, si prudentia vestra, magno prædita ingenio, velit percontari.

Quod autem dici oportet, ac pene me effugit, hoc cum addidero, finem faciam. Canonum custodia a quovis bono debetur, magis vero ab iis qui divinæ Providentiæ dignatione alios regunt, omnium sane maxime quibus in horum numero primatus obtigit: quanto enim aliis præstant, tanto diligentiores legum custodes debent esse; nam celerius illorum delictum utpote in sublimitate positorum omnibus nuntiatur, atque inde alios oportebat ad virtutem reduci, vel ad vitia retrahi ac pessundari. Quare vestra debet amabilis beatitudo ecclesiasticam di-

προξενεί· ελαφρότερον γάρ μοι τὸ φορτίον τῆς ἐπιστοπίας ἀποπέσει. Εἰ δ' ὁ τὰ ἐμά λαμβάνων σὺν ἀγάπῃ καὶ προσκαταβάλλειν χάριν ἀνωμαλοῦμαι μοι τῶν τὰ ἀκεία ζητούντων, πῶς ἂν τις οὐ δώσει χαίρων μηδεὸς ὑπάρχοντος ἐμποδίων, μάλιστα γὰρ τῆλικούτω Πατρὶ, καὶ διὰ τοιούτων θεοφιλῶν καὶ σπουδαίων ἀνδρῶν παιησαμένῳ τὴν ἀπεισίαν; ἄνδρες γὰρ ὡς ἀληθῶς οἱ τῆς ὑμῶν πατρικῆς τελειότητος τοποτηρηταί, συνέσει τε, καὶ ἀρετῇ, καὶ τελωπειρίᾳ διαπρέποντες, καὶ οὐδὲν ἤττον διὰ τῆς οικίας πολιτείας, ἢ οἱ Χριστοῦ μαθηταὶ τιμῶντες τὸν ἀποστείλαντα, οἷς τὰ πλείω τῶν ὀφειλόντων καὶ ῥηθῆναι, καὶ γραφῆναι προσαναθέματα, ὅτε δὴ πεπεισμένα τῶν ἄλλων ἀξιῶσι πιστεύεσθαι.

Καὶ ἐβουλόμην μὲν ὄμως μηδὲν γράφειν περὶ ἡμῶν, μάλιστα γὰρ τῆς ὑμῶν πατρικῆς ἀσπίδος οὐ διὰ γραμμάτων, διὰ δὲ τῶν οικείων τοποτηρητῶν πληροφορηθῆναι κρινάσης, ἀλλ' ἵνα μὴ τὸ μηδὲ τὴν ἀρχὴν ἐθέλειν γράφειν παραράσας αἰτῶν νομοθεσίᾳ, τοῦτου χάριν ἐν ἐπιδρομῇ τὰ καθ' ἡμᾶς διεβῆλομεν, πολλῶν ὄντων, καὶ σχολῆς πολλῆς δεομένων τῶν παραλειμμένων. Ἀυτόπται δὲ καὶ ἐπήκοοι οἱ θεοσεβέστατοι τοποτηρηταὶ τῶν πλειόνων γεγονότες δύνανται ἂν ἅπαντα σαφῶς ἀναδεδέξαι, τῆς ὑμῶν μεγαλοφροσύνης συνέσεως διαπυθάνεσθαι βουλομένης.

Ὁ δὲ ῥηθῆναι δέον μικροῦ με παρέδραμε, τῶν δὲ καὶ προσθεῖς καταπαύσω τὸν λόγον, τῆς ἐπιστολῆς εὐλαδοῦμενος τὸ μήκος. Ἡ τῶν ἀληθῶν κινήσεων φυλακῆ, σπουδαίῳ μὲν ἐποφείλεται παντὶ, πολὺ δὲ πλεον τοῖς ἀπειθῶντι [(7) τὰ τῶν ἄλλων ὑπὸ τῆς προνοίας ἡξιωμένοι· καὶ τούτων ἔτι μάλιστα, τοῖς ἐν αὐτοῖς τούτοις πρωτεύειν λαχούσιν· ὅσοι γὰρ ὑπερέχουσι, τοσούτων νομοφυλακεῖν ὀφείλουσι· ὁστὸν τε γὰρ τὸ ἐκείνων ἐλάττωμα, ὅσα δὲ καί μιν ἐν ὕψει, εἰς πάντα περιεργαλλεῖται, κάκειθεν τοὺς ἄλλους δεήσει πρὸς ἀρετὴν ἐπανάγει-

NOTÆ.

(7) Uncia inclusa supplevit Ang. Maius *Bibl. nov.* IV, p. 50: — « Utrum, inquit, schismaticorum item fraudi tribuendum sit, necne, quod adhuc sum dicturus, æqui lectores iudicabunt. Photii longam epistolam ad Nicolaum papam ob impetrandam sui in patriarchatu confirmationem, edidit Latine tantum, Petro Morino interprete, card. Baronius ad an. 861, n. 54: sed ea Græce demum vulgata fuit ab Anthimo schismatico Remnicii episcopo in Valachia an. 1706, quem rursus textum prelo nuper in Gallia subiecit vir cl. Jagerus in sua præclara de Photio Græci schismatis auctore historia, p. 439. Ego vero Græcum ibi textum legens, statim agnovi (p. 452) line esse mutilatam, id quod illic tum hiulca sententia, et vocabula corrupta satis suadent, tum integra atque continua apud Baronium interpretatio plane demonstrat. Jam vero in Græca ante hanc diem parte inedita, Photius disertis verbis fatetur Romani pontificis primatum, dum ait illum inter Christianorum rectiores πρωτεύειν λαχόντα et ὑπερέχειν, principem supremumque locum tenere. Fatetur item Photius vigentem consuetudinem Christianorum confugiendi appellandique undique ad Rom. sedem, ut pontificalium pedum fruenter osculo, ut ad apostolorum limina orarent, et peccatorum veniam consequerentur. Tantum postulat, ne id sine commendatitiis patriarchæ epistolis fieret: quo astu Photius Romana

peregrinatione et appellatione iis volebat interdiceri, qui ne cum obruso patriarcha, id est secum, communicarent, Romam confugiebant, ubi etiam Photii crimina revelabant; ideoque callide iis maledicit. Jam vero tota hæc Photianæ epistolæ pars Græce exiit, ut in Valachorum atque etiam in Jageri editione videre est, qui sane vir doctus editionis defectum agnovit, neque tamen potuit Græce supplere. Dispicuisse autem editori Anthimo hunc epistolæ Photii tractum, in quo papam Rom. ceu sibi superiorem adhuc reveretur, et de appellationibus ad apostolicam sedem loquitur, nū mirum est; nam totus ille Anthimi tomus schismaticis operculis, Romanæ præsertim auctoritatis adversantibus, secat. Tum vero Valachos, calogeri suis auscultantes, alieno plerumque animo a Romanis partibus exstitisse, disco ex historia nupera quam de illa regione edidit Berolini vir doctus Mich. Kogalnitchanus tom. I, pag. 237. Haud ergo temeraria fortasse suspicio est, partem illam epistolæ dedita opera typis fuisse seclusam. Quod si quis maius iudicare velit, et Anthimi editionem Valachicam culpa potius codicis, fortasse mutili, mancam existimare; adhuc querendum superest quis lacunam in illo codice fecerit, casusne aliquis, an schismatici hominis priscus dolus? Sed utcumque se ista habent, en demum hæc epistola a nobis ope duorum eodicum Vaticanorum Græce compleitur. »

σθαι, ἢ πρὸς κακίαν ὑποσύρεσθαι· διὸ δεῖ καὶ τὴν ὑμετέραν πολυέραστον μακαριότητα τῆς ἐκκλησιαστικῆς εὐταξίας ἐν πᾶσι φροντίζουσαν, καὶ τῆς κανονικῆς ἀνεχομένην εὐθύτητος, τοὺς ἄνευ συστατικῶν γραμμάτων πρὸς τὴν τῶν Ῥωμαίων Ἐκκλησίαν ἐντεῦθεν ἀπαίροντας, μὴ ὡς ἔτυχεν ὑποδέχεσθαι· μὴδὲ φιλοξενίας προσήματα, μισαδελφίας παραχωρεῖν καταβάλλεσθαι σπέρματα· τὸ μὲν γὰρ καθ' ἑκάστην πρὸς τὴν ὑμῶν πατρικὴν εὐσιότητα τοὺς ἀπολαύειν ἰχνῶν, τοῦτο λίαν ἐμοὶ προσφιλές, καὶ πρὸ πολλῶν ἄλλων τιμώμενον· τὸ δὲ χωρὶς τῆς ἡμέτερας εἰδήσεως, καὶ συστατικῶν γραμμάτων ἄνευ, ἀποδημίας ἀτάκτους ποιεῖσθαι, οὔτε ἡμῖν οὔτε τοῖς κανόσιν, ἀλλ' οὐδὲ τῇ ὑμῶν ἀδεκάστῃ χρίσει εὐπάρδεκτον· ἐῷμεν γὰρ τ' ἄλλα ἃ συμβαίνειν εἴθε, μὴ κατὰ τὸν κανόνα τὰς ἀποδημίας ποιουμένων, τῶν ἀποδημούντων τὰς μάχας, τὰς στάσεις, τὰς ἐριδας, τὰς φιλονεικίας, τὰς διαβολὰς, τὰς ἐπιβουλὰς, τὰς ἐπαναστάσεις, ἀλλὰ τὸ γε νῦν ὀρώμενόν τε καὶ πρᾶττόμενον ἐρίῳ· ἐπειδὴν γὰρ ἐνταῦθ' αἱ τινες διὰ τῆς παθοποιῶ βραδύτητος τὸν βίον καταρρύπτωσσι, τῶν δὲ πλημμελημάτων εὐθύνας ἀπαιτεῖσθαι ὡς προσδόκιμοι, μετὰ σεμνῆς τῆς ἐπινοουμένης φυγάδες γίνονται, προσευχῆς ὄνομα τῇ φυγῇ περιθέμενοι, καὶ πρᾶξιν αἰσχρὰν ὀνομασίαν χρηστῇ συγκαλύψαντες· ὧν οἱ μὲν ἄλλοτρῶους γάμους διώρυξαν, οἱ δὲ κλοπαῖς ἐαλώχεσαν, ἢ ταῖς μέθαις προσηύθησαν, ἢ ταῖς ἀκολασίαις ἐδουλώθησαν· ἄλλοι δὲ καὶ τῶν ταπεινοτέρων αὐτόχειρες ἐφωρόθησαν, καὶ ἄλλοι ἄλλοις πάθεσιν ἀκαθαρσίας συνεσχέθησαν· οἱ ἐπειδὴ κατ' αὐτῶν τὴν δίκην ἀφιεμένην, ὥσπερ ἐφημεν, συναίσθωνται, ὁμοῦ πάντα κυκήσαντές τε καὶ συνταράξαντες, δρασμῶ τὰς ἐπὶ τοῖς αἰσχρορρηθείσι καὶ τολμηθείσι διακρούονται κολάσεις· μὴτε ταῖς ἐπιτιμήσεσι σωφρονιζόμενοι, μὴτε ταῖς τιμωρίαις θεραπευόμενοι, μὴτε τοῦ πτώματος ἀνορθούμενοι, ἀλλ' αὐτοῖς τε καὶ τοῖς ἄλλοις διατελοῦντες ὀλέθριοι· ἐξ ὧν τῷ βουλομένῳ πάθει τρυφᾶν ἢ πύλη πλατεῖα τῆς ἀπωλείας ὀπανοίγνυται· ἔχουσι γὰρ τῆς δίκης ἀποφυγεῖν τὴν ἐπὶ προφάσει προσευχῆς ἐπὶ Ῥώμην κἀθοδόν· ὧν τὴν κακότεχνον μηχανὴν ἡ ὑμετέρα παθοκτόνος καὶ θεοχαρίτωτος ἀνασκοποῦσα κεφαλῇ, ἀχρηστον αὐτοῖς καὶ ἀτελεσφόρητον τὸν δόλον καὶ τὴν μηχανορράφον ἀποφαινέτω προαίρεσιν· τοὺς ἄνευ συστατικῶν παραγινομένων γραμμάτων, μετ' ἐπιμελείας ἐκείσε πάλιν ἐπαναστρέφουσα, ὅθεν κακῶς καὶ ἀτάκτως ἐξέφυγον· οὕτω γὰρ ἂν αὐτῶν τε ἐκείνων ἢ σωτηρία· λέξαι ψυχῆς τε καὶ σώματος πρυτανεύοιτο.]

A scipinam ac modestiam in omnibus curæ habens, et canonicam tenens rectitudinem, eos qui sine commendatitiis litteris ad Romanam Ecclesiam hinc profisciscuntur, non temere ac fortuito recipere, nec sinere hospitalitatis specie odii fraterni jaci semina. Nam quotidie ad vestram paternam sanctitatem eos, qui velint, adire, et pretiosis ejus frui vestigiis, hoc mihi valde amabile est, ac multis aliis rebus anteponendum : at sine nostra scientia, et absque commendatitiis litteris peregrinationes nullo ordine suscipi : id nec nobis, nec canonibus, nec vero vestro integerrimo judicio est acceptabile. Omitto enim alia quæ evenire solent iis qui hinc discedunt, iter ac peregrinationes non juxta canonem habentibus pugnas, seditiones, rixas, contentiones, calumnias, insidias, insurrectiones. Sed quod nunc videtur, ac fit, dicam ; cum enim hic nonnulli per impuram nequitiam vitam contaminarint ac sordidarint : sit vero exspectatio, de iis criminum poenas expetitur iri : speciosa nuncupatione fugitivi fiunt, orationis ac voti nomen fugæ suæ indentes, ac turpe flagitium appellatione proba contegentes. Quorum alii aliena conjugia perferunt, alii furti damnati sunt, aut vinolentiæ se propinarunt, aut lasciviæ, libidini et intemperantiæ servierunt ; alii vero tenuiorum hominum percussores et homicidæ deprehensi sunt ; alii aliis passionibus immunditiæ se immerserunt. Qui cum in seipsos jus emitti, ut diximus, persentiscunt, simul omnia miscentes et conturbantes, flagitiorum ac facinorum suorum poenas fuga amoluntur, nec objurgationibus castigati, nec suppliciis curati, nec se a lapsu erigentes, sed sibi atque aliis usque perniciosi. Ex quibus ei qui velit passionibus delicias facere, lata exitiū porta subaperitur. Habent enim poenæ effugium, Romam sub orationis obtentu profiscisci. Quorum male artificiosa molimina considerans, vestrum passiones interficiens et Deo gratissimum caput, inutilem iis, et vanum et sine effectu ostendat dolum, et voluntatem multa nequiter machinantem, et varie consuentem, eos qui sine commendatitiis litteris adveniunt, diligenter illuc redigens, unde male, ac nullo ordine effugerunt. Sic enim et illorum salus procurabitur, et regularis modestia et

D ordo custodietur, et firmabitur amor fraternus, et communis sollicitudo omnibus ad salutem animæ et corporis impendetur.

πραγματεύοιτο, κοινή τε ἡ φροντίς πᾶσιν ἐπ' ὤφελαι

EPISTOLA III.

Ad Orientales Patriarchas et Oeconomum Ecclesie Antiochenæ (8).

ΕΠΙΣΤ. Δ'.

Βάρδα, Μασίστρω, Πατοικίῃ καὶ Κουροπαλάτῃ.

Bardæ, Magistro, Patriiio et Curopalata.

Edita a Montacutio (ep. 3, p 63.)

Ἐπὶ τὸ ἀλγος τῶν τραυμάτων μου προστίθεσθαι·
ἄλγημα, τῆς μὲν ἐμῆς ἰσως ἀθλιότητος ἀξίον, τῆςDolorem dolori meorum vulnerum superaddere,
dignum fortassis mea miseria fuit ; indignam autem

NOTE.

(8) Exstat in opere cui titulus Τόμος χαρᾶς, editum Bucharest an. 1705. Hoc frustra huc usque quæsimus.

PATROL. GR. CII.

20

plane commiseratione vestra, et affectu illo quo in me animari debeas. Quod si quis sibi persuaserit contra vestram obvenire nobis ista voluntatem, is cum videat ista nos pati, te potestatem et vim pulsandi possidente, mutet omnino sententiam suam. Decepti sumus, affecti contumeliis, dedecore et injuriis, insuper et in nos conspirabatur; sed tamen plagas, aiunt, non accepimus: imo autem accepimus, et quod gravius est, haud in corpore; illud enim in oculos incurret omnium, et lacessentem redarguet, et in intuentium et commiserantium condolentia, quamdam habet consolationem; sed in anima plagas tulimus, per animam morbis affligitur corpus: hic qui affligit, veluti nihil faciens injuriæ, non pudefit; is autem qui vapulat poenæ quoddam additamentum habet, quod cum doleat, ejus non miserentur alii, quod pati eum ignorant. Enimvero plerosque latet istiusmodi punitionis species, qua et magis oblectatur qui plagam infert, et in id adducitur, ut ne poeniteat facti; afflictum vero magis atterit,

Cæterum et ista nos propter Christum et divinas leges toleravimus antea; et gratias Deo agimus, qui, cum angimur, quod celantur ærumnæ, et sic inglorie patimur, mercedem majorem accumulavit. Intelligebam probe, ab inito primum certamine me hæc passurum; exspectabam quoque ante perpersionem et certamen (si vera non loquar, patiar ego adhuc iis quæ perpessus sum graviora), exspectabam quidem, prout dixi, ea quæ passus sum, angor nihilominus animi quod sub talibus patior: Finis mihi a Deo destinatus est, et lubens ebibo quodcumque mihi propinatur poculum. Nec propter illa quæ patior, succenseo; imo etiam et illa desidero quæ me adhuc pati oportet utcumque sine sensu dolorifico pati ista nequeam; homines enim ita comparati ut sine doloris sensu pati nequeant: et ita me animo affectum debere esse intelligo erga illa quæ me jampridem invaserunt, et deinceps sunt invasura. Te autem potius optarim ego ultorem eorum qui me injuriis afficiunt, quam causam et initium dedisse injuriarum: sed ea quæ me pati debere statutum est, effugere nequeo; qui nec cæterorum optionem vel judicium contra voluntatem ipsorum mutare possum.

Atque prius quidem tot et tanta patiebamur; sed tanquam non satis ingestum nobis malorum esset, excogitatur modus alius injuria afflictiendi me, ut mea causa etiam alii malis afficiantur: Fame clerus strangulatur, et qui mihi subsunt, illustriores quique, in eum finem, ut cum loquuntur et recordantur se neam ob causam hac calamitate pressos in meum demum caput et exprobrationes et exsecrationes ejaculentur. Mitto illud dicere, quod mihimetipsi portio exhibetur ad dimensum, quod dimidia parte privor jurisdictionis meæ: certe præclara ratio inita est per auferentes, qui sic artificiosam in me persecutionem concitarunt. Quod si, ut meum expleant mihi desiderium (hoc est, ut isto jugo atque onere expediar), hæc perpetrarunt (utcumque mecum ludere visum in istis est), gratias certe de ablati sum habiturus: et grave mihi est quod residui quidquam

δ' ὑμετέρας συμπαθείας, καὶ περὶ ἡμᾶς διαθέσεως, ἀνάξιον. Καὶ εἰ τις πεισθεῖη μὴ κατὰ γνώμην ὑμῶν ταῦτα συμπεσεῖν ἡμῖν· ἀλλὰ γε τὸ ὑμῶν ἐξουσιάζοντων καὶ ἰσχυρότων, ταῦτα πάσχειν ἡμᾶς, ἐπὶ τοῦτο βλέπει, οὐδ' ἂν μεταπεισθεῖη. Παρελογίσθημεν, ἐξυδρίσθημεν, ἠτιμώθημεν, ἐπηρεαζόμεθα, ἐπιβουλεύομεθα· ἀλλὰ πλιγῶς οὐκ ἐλάδομεν· ἐλάδομεν· καὶ τὸ χαλεπώτερον, οὐκ ἐπὶ σώματος, ὃ καὶ πᾶσι φαίνεται, καὶ τὸν ἀδικούντα ἐλέγχει, καὶ πολλὴν παρμηυβίαν, τὴν ἀπὸ τῶν ὁρώντων καὶ οἰκτερόντων εἰσάγει συμπαθείαν· ἐλάδομεν πληγὰς ἐπὶ ψυχῇ αὐτῆν, δι' ἣν καὶ τὸ σῶμα νόσῳ μαστίζεται· καὶ ὁ τύπτων, ὡς μὴ ἀδικῶν, οὐκ αἰσχύνεται· καὶ ὁ τυπτόμενος προσόηκην δέχεται τιμωρίας, ἐπὶ τῇ τῶν πληγῶν ὀδύνη, τὴν ἀπὸ τοῦ λανθάνειν ἀσπλαγχνίαν. Λανθάνει γὰρ τοὺς πολλοὺς τὸ τοιοῦτον εἶδος τῆς κολάσεως, ὃ καὶ τὸν κολάζοντα πλέον εὐθυμεῖ, καὶ ἀμετανόητον ἀποτελεῖ· καὶ τὸν κολαζόμενον μᾶλλον θάπανᾷ, εἰ καὶ τὸν μισθὸν μείζω προξενεῖ.

utcumque majorem ei retributionis mercedem procurat.

Ἄλλὰ ταῦτα μὲν ὑπὲρ Χριστοῦ, καὶ θεῶν νόμων ὑπέστημεν ἔμπροσθεν· καὶ γε χάρις Θεοῦ, τῷ πλέον αἰξοῦντι τὸν μισθὸν, ἐν τῇ τοῦ λανθάνειν ἀθυμίᾳ, καὶ τῇ τῶν παθῶν ἀδοξίᾳ. Καὶ ἤδειν μὲν ἑμαυτὸν ταῦτα παθεῖν, εὐθύς ἀρχομένου τοῦ ἀγῶνος, ἠλπίζον δὲ καὶ πρὸ τοῦ πάθους, καὶ πρὸ τοῦ ἀγῶνος (εἰ δὲ μὴ ἐάληθῃ λέγω, πάθοιμι παρ' αὐτῶν ὧν περ ἔπαθον, χειρόνα, ἠλπίζον μὲν, ὡς ἔφην, ἄπερ ἔπαθον, λυποῦμαι δὲ πάσχω ὑπὸ τοιούτων· τὸ μὲν γὰρ ἐμὸν τέλος Θεοῦ ὄρισται· καὶ δέχομαι χαίρων ὅποιον ἂν ᾗ τὸ ποτήριον· καὶ οὐκ ὑπὲρ ὧν πάσχω ἀγανακτῶ, ἀλλ' ὧν με δεῖ παθεῖν καὶ τὰ λείποντα ἐπιζητῶ, εἰ καὶ χωρὶς ἀληθῆνός ταῦτα φέρειν ἀδυνατῶ· ἀνθρωπίνῃ γὰρ φύσει ἀναλγητῶς πάσχειν οὐ πέφυκε· καὶ περὶ μὲν τῶν ἐπισκηφάντων, ἧ καὶ ἐπισκηφόντων ἐτι ἔμοι, οὕτω με δεῖ φρονεῖν, καὶ λογίζομαι. Τιμωρὸς δὲ τῶν ἀδικούντων, ἀλλ' οὐκ ἀρχηγὸς τῶν ἀδικημάτων, ὑμᾶς εὐχόμεν εὐρεῖν. Ἄλλ' οὐτε ἐμὲ φυγεῖν ἔστιν, ἃ με δεῖ παθεῖν· οὐτε τὴν ἑτέρων εὐχὴν, ἑτέρων γνώμην ἀκόντων μεταβαλεῖν.

Καὶ τοσαῦτα μὲν πεπόνθαμεν ἔμπροσθεν· ὥστερ δὲ λείποντος τοῦ κακοῦ, προσπεινοῖται καὶ τρόπος ἄλλος κακώσεως, καὶ κακοῦνται δι' ἡμᾶς ἕτεροι· καὶ λιμαγρονεῖται κληρὸς, καὶ τῶν ὑπὸ χεῖρα τὸ ἐπισημότερον· ἢ ἐφ' ἡμῶν ὑποστήναι τὴν συμφορὰν καὶ λέγοντες καὶ μνημονεύοντες, τὸν ὀνειδισμὸν καὶ τὴν ἀρὰν ἐπὶ κεφαλῇ ἡμῶν ἀναφέρουσιν. Ἐὼ γὰρ εἰπεῖν, ὅτι καὶ ἡμῖν ἡ μάζα μέτρω προσρίπτεται, καὶ ἀφαιρεῖται ἀφ' ἡμῶν τὸ ἡμισυ τῆς ἀρχῆς· καλῶς γε ποιούντων τῶν ἀφαιρούντων, καὶ τέχνη τὸν καθ' ἡμῶν διωγμὸν ἐπινοοῦντων. Ἄλλ' εἰ τὴν ἡμετέραν πληροῦντες ἀήτησιν (λέγω δὴ τὸ ἐλευθερωθῆναι ἡμᾶς τοῦ ζυγοῦ καὶ τοῦ φορτίου τούτου) ταῦτα πεποιθήσασιν (ἴσως γὰρ καὶ τοῦτο παίζουσι καθ' ἡμῶν), χάρις μὲν αὐτοῖς ὑπὲρ ὧν ἀφείλον· λυποῦσι δὲ ὑπὲρ ὧν κατέλειπον, καὶ βραδύνοντες πρὸς τὴν ἀφαίρεσιν τοῦ λοιποῦ, πλέον ἀνίσωσιν· ὡς περ οἱ κα-

τιλιμπανοντες τον υπ' αυτον ε αναιρουμενον, ημι-
 θανη και ημιτομον, η οι αθρωος αναιρουντες· εκά-
 τερος μὲν γάρ αυτον αναιρει, ἀλλ' ο̄ μὲν τῆς δδύνης
 ο̄ παρατειων την αλοθσιν, ο̄ δὲ ζημιαν ὡσπερ
 ἡγούμενος, εἰ θανάτω μόνῃ παραπέμψει τον ανθρω-
 πον, μη̄ πολλά πρότερον στρεβλώσας τε και μελίσας,
 και πολλαπλοῦν αυτω̄ τῆ δριμύτητι τῶν ἀπὸ τῆς
 κολάσεως ἀλγηδόνων κατασκευάσοι τον θάνατον.
 Τοιούτου εστιν ὄρῶν και τὸ ἡμέτερον. Τιμωρούμεθα
 καθ' ἐκάστην, και πληττόμεθα, νυν δὲ και ἡμίτο-
 μοι γεγόναμεν· και ὡς εἰοικεν, ὅτι τὸ ὄλον ἂν ἀπο-
 θέσθαι ἠτησάμεθα, τούτου χάριν τὸ ἡμῖς ἀφηρή-
 μεθα· και εἰ την διαίρεσιν τῆς ἀρχῆς ἐζητήσαμεν,
 εἰς τὸ ὄλον ἂν εἰσηκούσθημεν. Ἄλλ' οὔτε τον ἡμίτο-
 μον ζῆν εστι δυνατόν· οὔτε ἡμᾶς ἐνταῦθα μένειν,
 οὔτω διαιρεθέντας· ἀσχύνη και θνεδος, οὐ τοῖς πρὸ
 ἡμῶν γεγεννημένοις, ἀλλὰ γε και τοῖς μεθ' ἡμᾶς,
 ἔσπερ ἄρα και εἰεν ὄλων τινὲς ἡμῶν ἀθλιώτεροι, οἷ
 μεθ' ἡμᾶς ἀνθ' ἡμῶν τουτονι τον ζυγὸν ὑπελεύσου-
 νται. Ἐξερχόμεθα τοῦ τόπου· πανέτω φθόνος· εἰ δὲ
 μη̄, λυπούμεν τινας· μάλλον δὲ εἰ μη̄, κἂν τούτω
 γραφόμεθα. Και τον κοινοῖτον ἐκτινάσσοντες, ἀπο-
 τιθέμεθα τον θρόνον· ἀποτιθέσθωσαν τον καθ' ἡμῶν
 ὄλον, τὰς ἐπιτηρήσεις, τὰς ἐνέδρας, τὰς ἐπιβουλὰς.
 Ὡ δικη, και νόμοι, και Θεοῦ κριτήρια! ὅτι μη̄ πα-
 τοῦμεν ὑμᾶς, ἀδικοῦμεν· και ὅτι στέργομεν, οὐ
 φιλούμεθα· και ὅτι ὑπὲρ ὑμῶν ἰστάμεθα, διχαζόμεθα·
 και πλάττονται λόγοι, και ὁ καθ' ἡμῶν τι καινότερον
 ἐπινοῶν, οὔτος ὁ νουεχῆς και δραστήριος· ὁ δὲ
 συλλυπούμενος, ἐχθρὸς και παραβάτης νόμων εἰσά-
 γεται, κἂν ἀδελφὸς ἦ, και την φύσιν ἐξη̄ κινούσαν
 πρὸς ἔλεον. Ποῖόν τις ὑπενέχκει· ἄρδῖως, ὅτι κριτὰς
 ἔχομεν τοῦ βίου, τοὺς πρὶν ἐπαινέτας, και εἰ χάριν
 ὡμολόγουν, εἰ μη̄ παρ' ἡμῶν κατεκρινοντο· ὅτι τῶν
 φίλων χωριζόμεθα, ὅτι τῶν ἀδελφῶν ἀποσπώμεθα·
 πρὸς ποῖα τούτων τίς ὑποστήσεται;

Quomodo quis, quæso, tolerare posset, quod
 laudatores, et qui bene secum agi putassent si
 divellamur, a germanis abstrahamur? Ecquis est
 Ἄλλ' ἔρει τις, μη̄ δειν ἄθυμειν, Χριστοῦ πάθη,
 και Χριστον αυτον εἰς μέσον ἄγων, και τοὺς ὑπὲρ
 αὐτοῦ μάρτυρας· ἂν μοι και τον προδότην δεῖξη, και
 την κουστωδιαν, και τοὺς τυράννους, πολλὴν οὔτος
 την εὐθυμίαν χαρίσεται· μέχρι δ' ἂν μη̄ φανῶσιν
 οὔτοι, λόγῳ πλάττων την ὁμοιότητα, ἀσθενῆ την
 παραμυθίαν παρέχεται. Εἰ μὲν οὖν πλειόνων ξεσμά-
 των εἰ και χωνευτηρίων ὁ ἡμέτερος ἀνδριάς πρὸς
 κάθαρσιν δέεται, και ξεσθῶ και τηκέσθω και χω-
 νευέσθω, Χριστοῦ διδόντος ὑπομονὴν, και τῆ̄ ἀσθενεία
 τῆς φύσεως την βάσανον συμμετρούντος. Εἰ δ' ἡ
 ὑπερβολὴ τῶν καλῶσεων φθάνει· δαπανῶσα την δύ-
 ναμιν (οὐκ ἐμὸν γάρ εἰπεῖν εἰ κεκάθαρται) ὁ πλάστης
 βυέτω τὸ πλάσμα τῆς βασάνου, και μηδεις ἡμῶν
 ἔνεχα ὀφθῆτω μήτε προδότης, μήτε κουστωδία,
 μήτε τύραννος· εἴησαν δὲ πάντες ἐκλεκτοὶ Θεοῦ και
 τῆς ἀνω δόξης ἐπάξιοι.

nullus tyrannus; sint autem omnes a Deo electi, et digni qui supernam assequantur gloriam.

A reliquerunt, quoque tardius incedant ad eorum
 ablationem, eo mihi sunt molestiores; quemadmo-
 dum qui relinquunt semimortuum et semisectum
 reum quem volebant occidere, potiusquam qui
 penitus privarunt vita; hominem hic uterque in-
 terfici, sed alter cruciatum non per moras extendit,
 alter forte ratus detrimento se affici, si mera morte
 hominem hinc amandet, multis eum imprimis ex-
 carnificatum tormentis et dissectum membratim,
 non simplici morte affectum, per horrores et cru-
 ciatus dolorificos e vita trahit. Nec abluentem vi-
 dere est nostram conditionem. Quotidie plectimur
 et afficimur plagis, in præsentem semisecti constitui-
 mur; videtur autem per partes tolli a nobis illud,
 quod simul et semel ut deponamus flagitant: quod
 si principatum partiri voluissemus, exauditi fuissemus
 in toto. Verum cum semisectum vivere possi-
 bile non sit, nec nos hic subsistere ita diminuto
 principatu: dedecori enim et exprobrationi facti
 fuissemus, non quidem prædecessoribus nostris, sed
 successoribus post futuris, si tamen futuri aliqui
 aliquando sint, nobis miseresiores, qui post nos pro
 nobis jugum istud subire velint. Loco quin cedimus;
 cesset invidia. Quod si non facimus, quosdam affi-
 cimus mœrore, potius et ob hoc ipsum in jus rapie-
 mur: excusso pulvere, sedem deserimus, quocirca
 dolos deinceps in nos construere et meditari desi-
 stant, ne observent, insidiantur, impressiones faciant.
 Heu justitia, leges Dei, tribunal! Quod nequaquam
 vos conculcamus, injuria afficimus; propterea quod
 diligimus, non amamur; eo quod pro vobis stamus,
 a nobis fit dissidium. Commiscuntur mendacia,
 et qui contra nos maximam prodicionem finxerit,
 prudens habetur et actuosus; qui vicem nostram
 dolet, ut hostis et legum violator accusatur, frater
 licet fuerit, et natura ipsa moveatur ad compassio-
 nem. Quomodo quis, quæso, tolerare posset, quod
 nostro judicio non condemnarentur; quod ab amicis
 qui horum aliquid possit?

Sed dicetur, despondendum non esse animum;
 Christi mihi passiones, Christi exemplum repræ-
 sentabit, et martyrium qui propter illum tolerarunt.
 Certe si mihi proditorem hic exhibeat, si custo-
 diam, si tyrannos, multam ille largietur consolatio-
 nem. At quandiu nusquam apparent isti, qui simi-
 litudinem sermone suo affingit infirmum solatium
 exhibebit. Quod si autem nostra ista statua pluri-
 fariam adhuc radenda fuerit, aut, ut purior fiat, li-
 quefacienda sit; radant, liquefaciant, conflent, si
 velint, dummodo Christus suppeditet patientiam, et
 secundum proportionem naturalis nostræ infirmi-
 tatis tentationem admensuret. Quod si pœnarum
 excessus patientiam anticipet et absumat (in me
 haud est situm affirmare quod purgatur), fictor si-
 gmentum de tormentis liberet, neque quisquam
 optarim mea causa existat proditor, custodia nulla,

VARIÆ LECTIONES.

• εσ. αυτων.   δ l. ὑπήνεχοι.

EPIST. V.

Eidem, Deprecatio pro Christodulo a secretis qui periclitabatur.

Edita a Montacutio (l. c. ep. 4, p. 68).

Utcunque molestus esse videor, et ultra mensuram frustra misericors, non tamen quod potero præstare diffugiam, fortassis acrem lacessens et frustra laborans : nam hoc me facit cogitare, quod spe dejectus aliquoties exciderim; in quantum vero potuerim, debitum persolvam. Pauper quidem jocans, antiquum suum obtinuit; jocus est, et comico more, licet non in quos, aut qualiter oportuit. Erat ebrietas primipilus : hac autem abrepti homines plurimum solent delinquendo labi. Dedit autem poenas de lasciviente lingua, acerbior multatus punitione, corpore vehementius cæsus et mutilatus. Ulterius ne progrediatur. Sacrum et sanctum est Dei templum, a nullo Christiano violandum; ad hoc confugit iste : intercedit pro illo Antistes templi; intercedit et culpæ tenuitas; et si adhuc pateris illud : *Dimittite, et dimittetur vobis*³; vel : *Qua mensura mensi estis, eadem vobis metietur*⁴.

EPIST. VI.

Bardæ Magistro Patrio et Curopalatae pro clerico Blasii in periculis constituto.

Edita a Montacutio (l. c. ep. 6, p. 69).

Noveram ego quidem, nondum expertus, indignum me fuisse cum gradu et dignitate archiepiscopali, tum pastoralis cujuscunque functionis, atque eam ob causam actus et attractus moleste eam rem ferebam; atque utinam me prius mors invaserit antequam hac violenta, intolerabili potius, electione arriperer! Nequaquam tot et tantorum malorum fluctus animam meam quotidie abluissent, quorum spes et exspectatio (est enim natura hominum apprimè comparata ad futuras difficultates prævidendas, præsertim ubi propriæ ipsius causa agitur) concussa me et conturbatum tunc temporis habuit : istis ego exagitatus et acerbè vexatus ploravi, deprecabar, nihil non potius in me admissem quam ut in suffragia eorum irem, qui me compellebant; at poculum illud multarum et multiplicium curarum a me transferatur atque tentationum, intercedebam. Nunc siquidem res ipsæ me docent, et meam satis redarguunt dignitatem; nec ulterius me metus exspectando, sed dolor accepti lethalis vulneris torquet, singultus, suspiria et desperatio tenere. Cum afflictos iatuear universos et singulos sacerdotes ob unicum admissum, verberibus, vinculis male tractatos, etiam excisis linguis (ignosce peccatis, quæso, nostris, Domine), cur non beatos prædicem defunctos, potius quam meipsum? cur non hoc onus mihi impositum reputem in meorum peccatorum redargutionem? indignus homo et sine patrono, sed nec mente sana præditus (quæ sunt ejus generis ut misericordia potius quam indigna-

³ Luc. vi, 37. ⁴ Matth. vii, 2.

⁵ Ισ. ἐμαυτόν.

A

EPIST. E.

Τῷ αὐτῷ, Πρεσβετα ὑπὲρ Χριστοδούλου ἀσηκρήτις κινδυνεύσαντος.

Edita a Montacutio (l. c. ep. 4, p. 68).

Εἰ καὶ νῦν ὀχληρὸς εἶναι δόξω, καὶ περιττὸς τὸ φιλόνηθρον, ἀλλὰ τόγῃ ἐμαυτοῦ ποιεῖν οὐκ ἀφέξομαι, ἴσως μὲν εἰς ἀέρα δέρον, καὶ μάτην ποῦν. Ταῦτα γὰρ με λογιζέσθαι, τὸ πολλάκις διαμαρτεῖν τῆς ἐλπίδος, παρεσκευάσεν ὅσον δ' εἰς ἐμὴν ἰσχνὴν ἦκε, τὸ χρέος πληρῶν. Ἄνθρωπος πένης παίζων, ἔπραξε τὰ συνήθη αὐτῷ· ἔπαιξε γὰρ, εἰ καὶ μὴ πρὸς οὓς ἔδει, μὴδ' οἷα, κωμικευσάμενος. Μέθῃ κορυφαῖος ἦν, ᾧ τὰ πολλά περιπίπτοντες ἄνθρωποι, σφάλλονται. Ἔδωκε τῆς ἀκολάστου γλώσσης δίκα, κόλασιν πικρὰν ὑποστάς, τοὺς ἐν τῷ σώματι σφοδρῶς αἰκισμούς. Στήτω μέχρι τούτου τὰ τῆς τιμωρίας. Ὁ τοῦ Θεοῦ ναὸς, ἱερὸς, καὶ πᾶσι τοῖς εὐσεβέσις ἄσυχλος, πρὸς οὗτος κατέφυγε· πρεσβεύει ὑπὲρ αὐτοῦ ὁ τοῦ ναοῦ ἱερεὺς, τὸ τοῦ πταίσματος εὐτέλης, εἰ βούλει δέ, καὶ τὸ, Ἄφετε καὶ ἀφθῆσεται ὑμῖν· καὶ τὸ, Ἐν ᾧ μέτρῳ μετρεῖτε, μετρηθήσεται ὑμῖν.

EPIST. Γ.

Βάρδα Μαγίστρω Πατρικίῳ καὶ Κουροπαλάτῳ, περὶ κληρικῶν τοῦ Βλασίου κινδυνεύσαντος.

Edita a Montacutio (l. c. ep. 6, p. 69).

Ἦδειν ἐγὼ, καὶ πρὸ πείρας, ἀνάξιον ἐαυτὸν εἶναι, καὶ τοῦ ἀρχιερατικοῦ βαθμοῦ, καὶ τῆς ποιμαντικῆς ἐγγειρήσεως· διὰ τοῦτο γὰρ ἀγόμενος καὶ ἐλκόμενος, ἀπεδυσπέτουμ πρὸς ταῦτα ὡς εἶθε θάνατός με τῆς τότε προβολῆς, μᾶλλον δὲ τῆς ἀφορήτου βίας, προανήρπασεν. Οὐ γὰρ ἂν τοσοῦτων καὶ τηλικούτων κακῶν κύματα τὴν ἐμὴν, καθ' ἐκάστην, ἐθάπτισον, ἐπικλύζοντα τάλαιναν ψυχῆν· ὧν ἡ ἐλπίς καὶ ἡ προσδοκία (δεινὴ γὰρ ἡ τῶν ἀνθρώπων φύσις τὰ μέλλοντα συνιδεῖν δυσχερῆ, ἂν ἐπ' αὐτὴν ἡ χαλεπότης μάλιστα φέρηται) συνετάρασέ με τότε καὶ συνέσχευ' ὑφ' ὧν βαλλόμενος καὶ πικρῶς ἀλγυνόμενος, ἐκλαιον, ἔδυσώπουμ, πάντα μᾶλλον ἐποιοῦμ, ἢ τοῖς ψηφιζομένοις καὶ βιαζομένοις συγκατένευμ, παρενεχθῆναι τὸ ποτῆριον ἀπ' ἐμοῦ, τῶν πολλῶν καὶ πολυτρόπων φροντῖδων καὶ πειρασμῶν ποτινωόμενος· νῦν δὲ αὐτὰ μεταδιδάσκει τὰ πράγματα, καὶ τὴν [ἐμὴν] ἐλέγχει ἀναξιοτήτα· καὶ οὐκέτι φόβος προσδοκίας, ἀλλ' ὀδύνη στεριζομένη περὶ τὰ καίρια, καὶ στεναγμός, καὶ ἀμηχανία, ἐπὶ τοῖς ἤδη καταλαβοῦσιν. Ὅτε γὰρ ἱερεῖς, ὅποιοι ἂν καὶ εἴεν, ὁμοῦ πάντας ἐπὶ ἐνὶ πταίσματι πάσχοντας ὁρῶ, τυπτομένους, δημονομένους, φαυλιζομένους, τὴν γλῶσσαν ἐκτεμνομένους (φεῖσαι, Κύριε, τῶν ἁμαρτιῶν ἡμῶν), πῶς οὐ μακαρίσω τοὺς τετελευτηκότας ὑπὲρ ἐμέ; πῶς οὐ τὸ φορτίον τὸ ἐπιτεθέν μοι, οὐκ εἰς ἔλεγχον τῶν ἐμῶν ἁμαρτημάτων λογιζομαι; ἄνθρωπος ἄπορος, ἀπροστάτευτος, οὐδὲ τὸν νοῦν ἔχων ἀπαθῆ (οἷς ἔλεος μᾶλλον, οὐκ ἀγανάκτησις ἔπεται) ἔπαθεν ἅμα τοσαῦτα κακά· ἐπράθη, ἐτύφθη, ἐφυλακίσθη· τὸ ἀπαρμύθη-

VARIAE LECTIONES.

τον, ἀπετημένη τὴν γλῶσσαν, καὶ ταῦτα ἱερωσύνην A
 φερῶν· ὑπὲρ οὐ πολλάκις ἐπέσθουσα, ὑπὲρ οὐ πολ-
 λάκις ἐδυσώπησα, ὑπὲρ οὐ ὁ μάταιος ἐγὼ καὶ ῥή-
 ματα ἀπαθείας ἔλαβον, καὶ οἱ ἰδόντες ἐπίστανται. Εἰ
 δὲ καὶ ἐπελάθοντο οὗτοι, τὸ θεῖον οὐκ ἐπελάθετε.
 Ποῖα λοιπὸν ἐλπίς πρὸς τὰ ἄδηλα, ὅτε περὶ τῶν
 φανερῶν καὶ ὑπ' ἑβὴν κειμένων οὕτως ἀποτυγχάνω
 καὶ διαπαίζομαι; πῶς ὑπὲρ ἁμαρτιῶν, καὶ ὕμῶν,
 καὶ τοῦ λαοῦ, πρεσβεύσας ἐξιλάσομαι, ὅτε πρὸς ὑμᾶς
 ὑπὲρ ἐνὸς πρεσβεύσας οὕτως ἐξέπασα, οὕτω παρε-
 κρούσθην; Ταῦτα θαυρῶν αἵματι ἔγραψα· ἐν σοὶ δὲ
 ἔστι τὸ λοιπὸν, ἢ πρῶτην, ἢ τελευταίαν τήνδε τὴν
 ἐπιστολὴν δέξασθαι. Ἐγὼ γὰρ κατ' ἐνώπιον Κυρίου
 λέγω, ὡς εἰ οὕτως ἔστιν ὑμῖν σκοπὸς ἐν ταῖς εὐλόγοις
 ἡμῶν ἰκεσίαις καὶ παρακλήσεσιν παρακρούεσθαι ἡμᾶς
 καὶ ἀποπέμπεσθαι· καὶ εἰ μὴ τις γένηται τῷ ἄθλιῳ B
 ἐκείνῳ τὸν δυνατὸν τρόπον παραψυχή καὶ παράκλησις,
 οὔτε γράψω, οὔτε ἄλλως πως ἐνοχλήσω, ἀλλ' ἡσυχάσω,
 ἑμαυτὸν ἐπισκοπῶν, καὶ τὰ ἑμαυτοῦ ὀδυρόμενος. Εἰ
 γὰρ μετὰ τῶν καθημερινῶν, τῶν ἐξωθεν ἡμῖν ἀνα-
 φρωσμένων πειρασμῶν καὶ περιστάσεων, καὶ τὴν
 ἀθλίαν μου προσοπλήσω ψυχὴν, ἀθλιώτερος ἂν
 εἶην πάντων ἀνθρώπων.

deinceps scripturum, aut molestiam tibi creaturum, sed rebus meis consulens, et meam vicem deplorans, ob-
 muiscam. Si enim post quotidianas illas quæ a foris quotidie in me concitantur tentationes et exigentias,
 miseris quoque animam meam in eo sinn ut disperdam, ultra omnes mortales deploratissimus essem.

ΕΠΙΣΤ. Ζ΄.

Bardæ Cæsari.

Edita a Montacutio (l. c. ep. 8, p. 71).

Χαίρομεν ἐπηρεαζόμενοι· ἀλγοῦμεν δὲ, ὅτι τοὺς C
 ἐπηρεάζοντας ὑμᾶς ἔχομεν, παρ' ὧν ἡμῖν καὶ προ-
 στασίας ἐλπίδες, ἄλλων ἰσως ἐπιτιθεμένων, ἐκρέ-
 ματο, καὶ τὸ βαρύτερον, ὅτι ἀδίκῃ πάσχοντες, ἀδι-
 καίην ἐγκαλούμεθα· καὶ δόλους βράπειν γραφόμεθα,
 ὅφ' ὧν αὐτοὶ πολλοὺς καθ' ἑκάστην ὑπομένομεν. Χά-
 ρις οὖν, πάντων ἕνεκα, τῷ Σωτῆρι ἡμῶν Θεῷ. Καὶ εἰ
 μὴ τὸν παρόντα βίον πειρατήριον ἤδειμεν, σφόδρα
 ἂν ἐπὶ τοῖς συμβεβηκόσιν ἀπωλοφυράμεθα. Σὺ δὲ, εἰ
 μὴ τι ἄλλο τῶν παλαιῶν παραδειγμάτων ἐπὶ νοῦν
 ἀναλαθεῖν ἐθέλοις, ἀλλὰ τὸν γε Ἡρώδου οἶκον, καὶ
 τοὺς Ἀντιπάτρου τρόπους ἐπισκοπεῖν διανάστηθι.
 Ὅπως, ὁ μὲν πολλαῖς μηχαναῖς τὸν ἄνδρα, καίτοι γὰρ
 καὶ ἀγχίνουον ὄντα, κατὰ τῶν φιλότατων, περιήλθεν·
 ὁ δὲ τοῖς ἐξωθεν πᾶσι περιβρόμενος ἀγαθοῖς, καὶ
 εὐτυχέστατος εἶναι νομισθεῖς, δυστυχέστατός τε καὶ
 ἀθλιώτατος γέγονεν· ὅτι φθόνῳ καὶ διαβολαῖς ἀνα-
 πετάσας τὰ ὕψη, γένουσι ἕμα καὶ φίλων, καὶ αὐτῆς
 γῶνῆς, τὸν οἶκον ἐρημον ἔδειξεν. Εἰ τι οὖν σοὶ καὶ
 ἡμεῖς ἐν φίλων καὶ οικείων τάξει λελογισμέθα, ὅρα
 μήποτε τοῖς συκοφάνταις ἑαυτὸν χειροθῆ παραστη-
 σάμενος, τὸν σὸν οἶκον φίλων καὶ οικειοτάτων ἐξε-
 ρημώσεις. Εἰ δὲ τίς ἐστι καὶ δικῆς ὀφθαλμὸς ἐν-
 ταῦθα, μὴ νόμις τοῦτον διαπαντός καθευδήσειν·
 ἡμᾶς δὲ πάσχειν ἀδίκως καὶ τὰ ἔσχατα παρεσκευα-
 σμένους, οὐ νῦν, ἀλλὰ γὰρ καὶ πάλαι, τοῖς θεοῖς ἐν-
 τραφέντας, ἴσθι, προστάγμασι· καὶ χάριν ὁμολογεῖν
 εἰδέναι, εἰ τις ἡμῖν ἐπιτομωτέραν πρὸς τὴν ἐκείθεν
 πολιτείαν τὴν πορείαν συσκευάσειτο.

ΕΠΙΣΤ. VII.

Bardæ Cæsari.

Contumeliis affecti gaudemus; ægre tantum ferim-
 us quod tu scis qui sic afficis, spes erat ut, si
 quis alius nos aggredetur, tute te patronum in-
 terponeres. Adbuc magis ægre est quod, cum inju-
 ste patimur, injuriam tamen dicimur inferre; dolos
 consuere; et illi hoc scribunt, qui nos multifa-
 riam quotidie dolis petunt. De cunctis Servatori
 Deo gratias agimus. Quod si autem hanc vitam
 non profiteremur tentatorium, certe quæ nobis
 accidunt vehementer doloeremus. Tu autem, si a
 vetusta memoria nullam aliud exemplum recolere
 volueris, tamen excita temet ut recolas Herodis
 domum, et Antipatri mores: Quomodo Antipater,
 virum, utcunque solertem, contra amicissimos con-
 citavit, multis circumventum machinamentis. He-
 rodes cum externis bonis omnibus diffuaret, et
 beatissimus habebatur, infelicissimus exstitit et mi-
 serimus; invidiæ siquidem et calumniis patefactis
 auribus, domum progenie, amicis, liberis vacuavit.
 Quod si nos in aliquo amicorum ac familiarium
 ordine annumeras, vide, quæso, ne te committas
 circumducendum sycophantis, atque ita tuas ædes
 quoque spoliatas amicis et familiaribus reddas.
 Quod si oculus rebus nostris intersit justitiæ, nolito
 putare perpetuo illum somno sopitum: ea nos au-
 tem, non nunc primum, sed jam pridem injuste
 vel extrema pati paratos, utpote divinis innutritos
 præceptis, cognoscas. Certe gratias illi habituri sumus,
 qui viam nobis maxime compendiarium, licet præcipi-
 tantem, ad cœlestem monstraverit conversationem.

EPIST. VIII.

A

Photii sanctissimi patriarchæ Constantinopolitani
Epistola ad Michaelē Bulgariæ principem; de
officio principis (6).

Edita ab Henrico Canisio (*Antiq. lection.*, t. II, p. II, edit. Basnagii, pag. 582), et a Montacutio (ep. 1, pag. 1).

1. Alia quidem dona, illustrissime ac nobis dilecte filii, exiguam plane eamque non diu adeo duraturam utilitatem iis afferunt in quos conferuntur. Quæcunque vero illa conditione naturali prædita sunt, ut animam nobis reddant meliorem, dum ab errore et pravis affectibus repurgant, luce vero et splendore virtutum ipsiusque veritatis collustrant, hæc jam verissima dona nobis data dicenda sunt; utpote quæ menti, divinæ cuiusdam rei et immortalis, magna nec unquam emortitura largiuntur emolumenta: divitiis autem illiusmodi ei comparant negotiando, quæ cum sint cælestes non possunt sacrilege compilarī. Primas inter ista et principatum tenet illud quod nos manu velut apprehensos sine ulla aberratione ad Deum perducit et salutem. Hoc ipsum autem imprimis, quin potius acideo inculcata, cum mysteria ejus edocti edidicerimus.

2. Hæc enim homines, postquam ab errore multiformi liberatos expediverit, illiusque tenebras omnino dispulerit, facultatem illis præbet in Divini cultus pulchritudinem oculis defixis intuendi. Atque ita per istam, ad essentiam illam quæ superat intellectum, rerum scilicet omnium causam et officem subvecti, Trinitatis illius uniformem et trans-

(6) *Epistola ad Michaelē Bulgariæ principem, de officio principis.* Hic est titulus a librariis, non opinor, ab auctore præfixus: quanquam ne sic quidem constat inscriptio. Nam in scriptis erat, non ἐπιστολή, sed ἐκ τῆς ἐπιστολῆς. Ut videatur non tam integra epistola, vel liber potius, et quidem satis magnus, quam repræsentamus, quam ex illa excerpta quædam continere, ab aliquo lectore, vel fortassis ipso Photio (qui delectabatur epitomis) in numerum atque ordinem coactus. Est autem, sive erat liber integer, sive epistola νοητικῆ et διδασκτικῆ, per omnia conformata Isocratis illi scripto ad Nicoclem, cujus scopus ab inscriptione exhibetur, Τὸ ἔργον ἀρχόντος. Itaque inscribit ipse titulum, Ἦρδς τὸν ἀρχόντα Βουλγαρίας, *Ad principem gentis Bulgarorum.* Ita enim vocabantur gentis illius, et omnium fere Barbarorum, ductores, sive duces, sive principes; non autem erant reges, ut semper in Baronio, per errorem interpretis sui, nominatur hic ἀρχων. Guillelmus Bibliothecarius ad finem *Vitæ Anastasii* ait, *Dominus Michael, princeps Bulgarorum*, et in excerptis apud ipsum Baronium, e *Menologio*, ex historiis Basillii Cilicis et Theophanis, vel *dux*, vel *princeps* nominatur: sed imprimis Baronii versionem refellit, quod apud illum Bibliothecarium legitur, quod *principes Bulgarorum et litteras eis et dona per Petrum aliosque direxerint.* Neque sane *princeps* absolute, vel solus erat; fortassis erat cæteris eminentior, sed cum aliis, princeps. Ait enim *principes Bulgarorum.* Multos illi principes, ut et aliæ e Septentrione gentes, habuere familiis distinctos, et familiis præfectos; sed plerumque unum, ex illorum numero, de communibus suffragiis electum, cæteris, inprimis bello gerendo, et cœtus convocando, præficiabant: quales apud illos commemorantur Chrunnus, Zocus, Tetricus, qui relicto principatu Constantinopolim abiit, ubi lactus

EPIST. II.

Φωτίου τοῦ ἀγιοτάτου πατριάρχου τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐκ τῆς πρὸς Μιχαὴλ τὸν ἀρχόντα Βουλγαρίας (7) ἐπιστολῆς, Τί ἐστὶν ἔργον ἀρχόντος.

Basnagii, pag. 582), et a Montacutio (ep. 1, pag. 1).

α'. Αἱ μὲν ἄλλαι χάριτες, περιφανέσταται καὶ ἡγαπημέναι ἡμῶν υἱέ, μικρὰς καὶ προσκαίρους, οἷς προσάγονται, τὰς ὠφελείας παρέχουσι· ὅσαι δὲ πεφύκασιν ψυχὴν βελτίονα ἀπεργάζεσθαι, πλάνης μὲν καθάρουσαι καὶ παθῶν, τὴν αἴγλην δὲ καὶ λαμπρότητα τῶν ἀρετῶν καὶ τῆς ἀληθείας διαυγάζουσαι, αὗται δὲ ἄρα χάριτέες εἰσιν, ὡς ἀληθῶς, μεγάλα κέρδη καὶ ἀθάνατα ἀθανάτῳ καὶ θεοειδέι πράγματι χορηγοῦσαι, τῇ ψυχῇ, καὶ τὸν ἄστυλον αὐτῇ καὶ οὐράνιον ἐμπορευόμεναι πλοῦτον, ὧν ἡ τιμιωτάτη καὶ τῶν ἄλλων πρωτεύουσα χάρις ἡ πρὸς τὸ θεῖον ἐστὶν ἀπλανῆς καὶ σωτήριος χειραγωγία. Ἦν πρώτη καὶ μόνη χαρίζεται τῆς καθαρᾶς καὶ ἀμωμήτου πίστεως ἡμῶν τῶν Χριστιανῶν, ἡ μέθης καὶ μυσταγωγία.

sola, præstat fides nostra Christiana, purissima illa

β'. Αὕτη γὰρ τῆς πολυμόρφου πλάνης τὸν ἐνθρῶπον. (8)... τῷ κάλλει τῆς λατρείας καθαρῶς ἐνατενίζειν παρέχεται· δι' ἧς εἰς τὴν ὑπὲρ νοῦν οὐσίαν καὶ πάντων αἰτίαν καὶ δημιουργὸν ἀναγόμενοι, τὴν ἐνοειδῆ καὶ ὑπέρθρον τῆς Τριάδος θεότητα, καθ' ὅσον ἐστὶν ἀνθρώπῳ δυνατόν, ἐνοπτρίζομεθα. Τῆς τηλικαύτης τοίνυν χάριτος καὶ δωρεᾶς τὴν ἐμφρονά σου

NOTÆ.

C Christianus patricius item creatur, ad annum Domini 777. Præsens autem princeps, nomine Michaelis, ab origine prima, inter suos, vel in patria, *Bogaris*, non *Michael* dicebatur: verum conversus ad fidem Christianam, et baptismo illustratus, qui fuit in paganismo Bogaris, ab episcopo baptizante, qui ad eum missus fuerat Constantinopoli baptizandum, de nomine mittentis imperatoris, Michaelis tertii, seu Porphyrogenitæ, Michael et ipse dicebatur: hanc historiam Baronius fusiusexsequitur, ad annum 845, e Joanne Curopalata. MONTACUT.

(7) *Βουλγαρίας* Erant Bulgari, aut Bulgæ, gens barbara, effera, pagana, Aquilonaris, quæ postrema pene omnium ab Aquilone, unde omne malum in Romanum imperium inundavit, post alias e Scythia proluvia, irruerunt, et Romanum imperium, a Constantino divisum, in partes dissectum, præsidii destitutum, in ruinam dederunt, quos primus Constantinus Copronymus bello vicit; sed non ita pessumdedit, quin resumptis viribus postea Nicephorum imperatorem profligatum occiderent, et caput ejus abscessum ludibrio exponerent. Cum primum irruerunt, Dardanium occupabant: sed deinceps Macedonia et Illyrici partes possederunt. De illis, ad religionem nostram conversis, deinde certatum est inter Romanam et Constantinopolitanam sedem, cujus subessent jurisdictioni. De quo certamine Photius alicubi in epistolis: qui vehementius ea de re contendebat; unde imprimis odio atque invidia apud Romanos laborabat. Bulgari dicebantur, a Bolga, sive Volga flumine ingenti, etiam hodie notissimo; cujus erant accolæ cum irruerent in imperium. MONTACUT.

(8) Hiatus erat et defectus in nostro codice post ἀνθρώπων: fortassis supplenda lacuna ad hunc modum, ἐλευθερώσασα, καὶ πᾶσαν ἐξείνης ἀχλὺν ἀποσκεδάσασα, δύναμιν αὐτῷ τῷ κάλλει, etc.

ψυχὴν εὐρηκότες ἀξίαν (ἐρῶν γάρ σε ἀρετῆς καὶ A εὐσεβείας πεπεισμέθα), τῷ φιλουμένῳ δώρῳ καὶ μεγαλοπερεπεί δεξιούμεθα. Ἐν ᾧ, τῆς ἀχράντου καὶ καθαρᾶς ἡμῶν πίστεως τὸ ἱερὸν καὶ θεόσοφον ἐντάξαντες μάθημα, τὰς ἀγίας καὶ οἰκουμενικὰς ἐπιτάσσοντας, οἰονεὶ χάρακάς τινας καὶ περιβάλλους οὐσίας τοῦ Θεοῦ τούτου καὶ ὀρθοδόξου μαθήματος, σαφεῖ τε καὶ συντόμῳ λόγῳ συμπαρατιθέμεθα· οὐδ' ὅσα βίον ἰθύνει, καὶ μαρτυρεῖ τῆς πίστεως τὴν ὀρθότητα, παντελῶς ἀποσιγήσαντες. Ὡσπερ γὰρ τὸ πάντα καταρχὰς πειρᾶσθαι λέγειν, ἀπειρόκαλον· οὕτω καὶ τὸ μὴδὲν εἰπεῖν, ἀφιλόκαλον.

Brevi oratione, una cognoscendas, adiunximus. Nec interea, quæ ad vitam recte instituendam pertinent, fideique rectitudini testimonium perhibent, prorsus silentio præteribimus. Certe sicut omnia sigillatim ab initio velle dicere, ineptum est; ita nihil omnino dicere, turpe et inhonestum est.

γ. Δεῖ δὲ τὰς ἀρετὰς τῇ πίστει παραπεπηγέναι, B καὶ δι' ἀμφοῖν τὸν σπουδαῖον καταρτίζεσθαι (9). Καὶ γὰρ δογμάτων μὲν εὐθύτης πολιτείας προβάλλεται κοσμιότητα, πράξεων δὲ καθαρότης τῆς πίστεως ἀπαγγέλλει θεϊότητα· ὧν ἑκάτερον χωρὶς τοῦ ἑτέρου ῥῆον εἰωθεν ὑπορρεῖν καὶ παρασύρεσθαι, μὴ ἀνεχόμενον καταμόνας ψυχαῖς ἀνθρώπων ἐγκατοικίζεσθαι. Ἀλλὰ περὶ μὲν τούτων καὶ ὑστερον. Νῦν δέ σοι τὸ ἱερὸν καὶ θεόχρηστον τῆς ἱερᾶς ἡμῶν λατρείας ἀνατιθέμεθα μάθημα.

δ. Πιστεύω εἰς ἓνα Θεὸν Πατέρα παντοκράτορα, ποιητὴν οὐρανοῦ καὶ γῆς, ὁρατῶν τε πάντων καὶ ἀορατῶν. Καὶ εἰς ἓνα Κύριον Ἰησοῦν Χριστὸν, τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ τὸν μονογενῆ, τὸν ἐκ τοῦ Πατρὸς γεννηθέντα πρὸ πάντων τῶν αἰώνων. Φῶς ἐκ φωτός, Θεὸν ἀληθινὸν ἐκ Θεοῦ ἀληθινοῦ· γεννηθέντα, οὐ ποιηθέντα· ὁμοούσιον τῷ Πατρὶ, δι' οὗ τὰ πάντα ἐγένετο· τὸν δι' ἡμᾶς τοὺς ἀνθρώπους καὶ διὰ τὴν ἡμετέραν σωτηρίαν κατελθόντα ἐξ οὐρανῶν· καὶ σαρκωθέντα ἐκ Πνεύματος ἁγίου καὶ Μαρίας τῆς Παρθένου, καὶ ἐνανθρωπήσαντα, στυνωθέντα τε ὑπὲρ ἡμῶν ἐπὶ Ποντίου Πιλάτου, καὶ παθόντα, καὶ ταφέντα, καὶ ἀναστάντα τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ κατὰ τὰς Γραφάς, καὶ ἀνεληθέντα εἰς τοὺς οὐρανοὺς, καὶ καθιζόμενον ἐν δεξιᾷ τοῦ Πατρὸς· καὶ πάλιν ἐρχόμενον μετὰ δόξης κρῖναι ζῶντας καὶ νεκρούς· οὗ τῆς βασιλείας οὐκ ἔσται τέλος. Καὶ εἰς τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, τὸ Κύριον καὶ ζωοποιόν τὸ ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορευόμενον, τὸ σὺν Πατρὶ καὶ Υἱῷ προσκυνούμενον καὶ συνδοξαζόμενον, τὸ λαλῆσαν διὰ τῶν προφητῶν. Εἰς μίαν ἀγίαν καθολικὴν καὶ ἀποστολικὴν Ἐκκλησίαν· ὁμολογῶ ἓν βάπτισμα εἰς ἄφεσιν ἁμαρτιῶν· προσδοκῶ ἀνάστασιν νεκρῶν, καὶ ζωὴν τοῦ μέλλοντος αἰῶνος. Ἀμήν.

ε. Οὕτω τοιγαροῦν φρονῶν καὶ πιστεύων, κατὰ D τὴν παράδοσιν τῆς ἀγίας τοῦ Θεοῦ καθολικῆς καὶ ἀποστολικῆς Ἐκκλησίας, ὧ καλὸν ἀγαλμα τῶν ἐμῶν

accendentem divinitatem, quatenus illam homines, assequi poterimus, tanquam in speculo contuemur. Istiusmodi ergo gratia atque dono dignum et capacem prudentem tuum animum agnoscentes (virtutem te siquidem ac pietatem amare persuasum habemus) munus ad te tibi gratum futurum, in se magnificum, asserimus. Cui quidem fidei nostræ incontaminatæ et defæcatæ, et divinam et a Deo edoctam inserentes disciplinam, sacris septem universalibus synodis, non aliter quam vallo quodam et sepimento, doctrinam hanc cœlestem et orthodoxam, eommunivimus, quas perspicua et

3. Oportet autem virtutes et bona opera a fide non divelli, sed utrinque virum bonum perfici et consummari: fides enim recta mores producit honestos; et operum puritas fidem esse divinam plane probat: istorum vero alterum sine altero facile diffluere solet et aliorum rapi: neque enim possunt sejuncta et divulsa in animis hominum sedem figere. Sed de istis videbimus in sequentibus. In præsentī sacram et divino oraculo fusam sacrosanctæ nostræ religionis doctrinam representamus.

4. Credo in unum Deum Patrem omnipotentem, cœli et terræ Creatorem, necnon visibilibus omnium ac invisibilibus: Et in unum Dominum Jesum Christum, Filium Dei unigenitum, ex Patre natum ante omnia sæcula; lumen de lumine, Deum verum de Deo vero; genitum, non factum; Patri consubstantialē, per quem omnia facta sunt: qui propter nos homines et propter nostram salutem descendit de cœlis; incarnatus ex Spiritu sancto et Maria Virgine; et homo factus est, crucifixusque pro nobis sub Pontio Pilato, passus et sepultus; et resurrexit tertia die secundum Scripturas; et ascendit in cœlos; et sedet a dextris Patris: et iterum venturus est cum gloria, judicaturus vivos atque mortuos; cuius regni non erit finis: Et in Spiritum sanctum Dominum et auctorem vitæ; qui procedit a Patre; qui cum Patre ac Filio adoratur et glorificatur; qui locutus est per prophetas: In unam catholicam et apostolicam Ecclesiam. Confiteor unum baptisma, in remissionem peccatorum. Exspecto resurrectionem mortuorum, et vitam venturi sæculi. Amen.

5. Ad hunc ergo modum sentiens ac credens ut secundum traditionem sanctæ catholicæ et apostolicæ Ecclesiæ, o laborum meorum eximium orna-

NOTÆ.

(9) Δι' ἀμφοῖν τὸν σπουδαῖον καταρτίζεσθαι. Ignatius in illa ad Ephes. Ἀρχὴ ζωῆς, πίστις, τέλος δὲ, ἀγάπη· τὰ δὲ δύο, ἐν ἐνότῃ γενόμενα, Θεοῦ ἀνθρώπου ἀποτελεῖ· τὰ δὲ ἄλλα πάντα εἰς καλοκαγαθίαν ἀκόλουθά ἐστιν· οὐδεὶς πίστιν ἐπαγγελλόμενος ἀφείλει ἁμαρτάνειν, οὐδὲ ἀγάπην κεκτημένος μισεῖν τὸν ἀδελφόν. Ubi τέλος non est tam finis,

ut vertunt interpretes, quam τελειωσις perfectio. Idem beatus martyr iterum ait: Οἱ ἐπαγγελλόμενοι Χριστοῦ εἶναι, οὐκ ἐξ ὧν λέγουσι μόνον, ἀλλὰ ἐξ ὧν πράττουσι γνωρίζονται· ἐκ γὰρ τοῦ καρποῦ τὸ δένδρον γινώσκεται. Ἀμεινόν ἐστι σιωπᾶν καὶ εἶναι, ἢ λαλεῖν καὶ μὴ εἶναι.

mentum, sacras et œcumenicas septem synodos, partim tanquam pietatis magistras, partim ut propugnatrices, suscipe et amplectere : Per illas etenim et illarum ope omnis innovatio, hæresis omnis repellitur : et quod orthodoxum est, puro et ab antiquis tradito intellectu conservatur, atque in priorum mentibus, dubitatione exclusa, collocatur. Harum ego synodorum narrationem aggredior instituire ; locum simul, numerum, multitudinem, præsidēs porro singularum, una cum actionibus, quo res mellus intelligantur, descripturus.

6. Prima ideo synodus universalis apud Nicæam Bithyniæ civitatem coacta fuit. Convenerant eo trecenti decem et octo Dei sacerdotes : de veritate iudicium latum. Erant istius cœtus principes. Alexander Constantinopolitanum archiepiscopalem thronum sortitus administrandum (erat ille vir profunda quidem canitie, et consimili prudentia, venerabilis ; plurimam porro possidens apud Deum fiduciam, propter vitæ splendorem, animi sanctimoniam, et accuratam fidei professionem) : sed et insuper Silvester atque Julius insignes illi celeberrimique Romanæ Ecclesiæ præsules, neuter tamen eorum personaliter præsens, aderant : sed uterque sua vice, sui pontificatus tempore, Vitum et Vincentium, communi illi consessui adesse iusserunt, homines virtute præditos, quique ad presbyteratus dignitatem ascenderant : cum quibus et Cordubæ episcopus (Hosius) sociabatur ; qui per Paganorum persecutiones nomen sibi veraciter impositum declaraverat : Hosius enim (i. e. sanctus) nominatus puram et sanctam professionem a cultu idololatrico conservatam.

7. Aderat etiam et Alexandriæ episcopus Alexander, vir rebus sancte et præclare gestis eximius. Adduxit ille secum collectatorem et Athanasium, qui tunc diaconorum primicerius erat, post paulo

πόνων (10), τὰς ἀγίας καὶ οἰκουµενικὰς ἑπτὰ συνόδους, τὰς μὲν ὡς διδασκάλους, τὰς δὲ ὡς προµάχους τῆς εὐσεβείας, ἀποδέχου καὶ περιέπει. Δι' αὐτῶν γὰρ πᾶσα καινοτομία καὶ αἵρεσις ἀπελαύνεται· τὸ δὲ τῆς ὀρθοδοξίας ἀκήρατον καὶ ἀρχαιοπαράδοτον φρόνηµα ταῖς εὐσεβοῦντων ψυχαῖς εἰς ἀδίστακτον σεβασµιότητα καθιδρύεται. Ὡν ἀπάρχοµαι τὴν ἀφήγησιν, καὶ τόπον, καὶ ἀριθµὸν τοῦ πλήθους, καὶ τοὺς ἀρχηγούς ἑκάστης, χάριν εὐµαθίας, ταῖς οἰκείαις συνυποτυπούµενος ἕ πρόξισιν.

ς'. Ἡ τοίνυν πρώτη καὶ οἰκουµενικὴ ἀγία σύνοδος, ἐν τῇ κατὰ Βιθυνίαν Νικαίᾳ συνεκροτήθη· ὁκτὼ καὶ δέκα δὲ τριακόσιοι (11), θεῶν ἀρχιερέων ὁµήγυρις, τὴν τῆς ἀληθείας χρίσιν ἐνεχειρίζοντο. Ὡν ἦσαν πρόχοντες, Ἀλέξανδρός τε, ὁ τὸν Κωνσταντινουπόλεως ἀρχιερατικὸν θρόνον λαχὼν διευθύνειν· ἀνὴρ βαθεῖα μὲν πολιτεία, παραπλησίῳ δὲ φρονήµατι, σεµνυνόµενος, βίου δὲ λαμπρότητι καὶ δούσῳ γνώµῃ καὶ πίστει ἀκριβεῖα τὴν εἰς τὸ θεῖον παρρησίαν πολλὴν οικειοῦµενος· καὶ δὴ καὶ Σιλβέστρος, καὶ Ἰούλιος, τῆς Ῥωµαϊκῆς Ἐκκλησίας (12) ἐπίσημοὶ τε καὶ διαβόητοι πρόεδροι· αὐτῶν μὲν οὐδέτερος παραγεγονώς. Βίτωννα δὲ καὶ Βικέντιον, ἑκάτερος ἀνὴρ ἑαυτοῦ, κατὰ τὸν οἰκείον τῆς ἀρχιερατείας χρόνον, τῇ κοινῇ παρῆναι συνελεύσει προβαλλόμενοι, ἀνθρώπους ἀρετῆν τιµῶντας, καὶ εἰς τὸ τοῦ πρεσβυτερίου ἀξίωμα παραγγέλλοντας. Οἷς καὶ ὁ Κορδοῦθης Ἐπίσκοπος συνετέτακτο· ὃς κατὰ τοὺς Ἑλληνικοὺς διαγµοὺς τὴν κλησιν ἐπαληθεύουσιν ἔδειξεν. Ὅσιος γὰρ ὀνοµαζόμενος ἀπέβηλον αὐτοῦ τὴν ὁµολογίαν τῆς εἰδωλικῆς λατρείας διετήρησεν.

ς'. Ὁ μέντοι Ἀλεξάνδρειας Ἀλέξανδρος, αὐτὸς τε παρῆν ἱεροῖς ἐν διαπρέπων κατορθώµασιν· ἦγε δὲ συναγωνιστὴν ἑαυτοῦ καὶ Ἀθανάσιον, ὃς τότε μὲν τοῦ τάγµατος τῶν διακόνων ἠγεῖτο· μετ' οὐ πολὺ δὲ,

VARLÆ LECTIONES.

Ἔ Ἰσ.... νους.

NOTÆ.

(10) Ὁ καλὸν ἀγαλµα τῶν ἐµῶν πόνων. Simile est illud, et plane genuinum, in fine παραινέσεως istius ὧ τῶν ἐµῶν πνευματικῶν ὁδίων εὐγενῆς καὶ γνήσιον γέννηµα. Quasi Photio prædicante Bogaris ille Bulgarorum princeps ad fidem conversus fuisset. Quod nov ita, sed illo fortassis procurante modum conversionis. Refert enim Joannes Curopalates apud Baronium (nam penes me liber non est), hoc modo : *Principis soror captiva Constantinopolin adducta, fit Christiana; et postea domum reversa, fratri Christianorum mysterium commendat, et fidei semen in ejus cor spargit.* Cumque deinceps Bulgari ab ingenti fame premerentur, ad Deum Christianorum per preces principes confugit, idque genti sibi subdite, ut facerent, imperat. Impetrato auxilio, fit Christianus, et per episcopum, ob id missum, baptizatur. Quod cum Photii auspiciis, et per ejus auctoritatem fieret, utpote quod esset P. C., illum ita vocat, tum γέννηµα, tum ἀγαλµα, tum θρέμμα suum.

(11) Legendum, ὁκτὼ καὶ δέκα καὶ τριακόσιοι. Tot enim, quod notissimum est, episcopi convenerant in concilio Nicæno.

(12) Καὶ δὲ καὶ Σιλβέστρος τῆς Ῥωµαϊκῆς Ἐκκλησίας. Vult concilium Nicænum sub Silvestro et

Julio celebratum : quod est falsissimum. Julius enim successit Silvestro ; at Silvester concilio supervixit plures annos. Verrum non Photius solus hunc errorem erravit, sed et auctor Synopsis synodorum per Hoeschelium editus. Et illum errorem altero insigniori auget, qui decimo Constantini anno affirmat concilium celebratum. Hæc enim ait : Καὶ ἡ μὲν πρώτη σύνοδος γέγονεν ἐν Νικαίᾳ τῷ δεκάτῳ ἔτει τῆς βασιλείας Κωνσταντίνου τοῦ μεγάλου βασιλέως, ὃς ἐβασίλευσεν ἑτῆ λη'. Quod utrumque falsum est. ὁππῆρον δὲ πατέρες τ'. ε'. η'. Synodo principem locum obtinuisse ibi dicuntur Silvester Romanus, Alexander Constantinopolitanus, Alexander Alexandria, Eustathius Antiochiæ, et Macarius Hierosolymitanus, episcopi : Sozomen, lib. 1, cap. 16, Julium suggerit. Quod et ipsum falsum est. Ibidem, Βίτωννα καὶ Βικέντιον. Vult Vitum et Vincentium : sed Græci facile errare solent in nominibus Latinis. Apud Sozom. legitimus, Ἰούλιος δὲ ὁ Ῥωµαίων ἐπίσκοπος, διὰ γῆρας ἀπελιµπάνετο, παρῆσαν δὲ ἀντ' αὐτοῦ Βιτωτῶ Βικέντιος, τῆς αὐτῆς ἐκκλησίας πρεσβύτεροι. Inepta lectio est Βιτωτῶ ; legendum Βίτωντες.

καὶ τοῦ ἀρχιερατικοῦ θρόνου κατέστη διάδοχος. καὶ ἄλλοι τε πλείστοι ἀποστολικοὶ χαρίσμασι καὶ μαρτυρικοῖς παθήμασι διαλάμποντες. Ὡν Πάφνουτιος, καὶ Σπυριδίων, Ἰάκωβός τε, καὶ Μάξιμος, ἀγαθοῦ καὶ θαυμασίου συστήματος ἀγαθοὶ καὶ θαυμάσιοι πρωτοστάται ἐγνωρίζοντο. Ἐφ' οἷς ἄπασιν, καὶ ὁ μέγας καὶ ἀξιάγαστος Κωνσταντῖνος, τῆς Ῥωμαϊκῆς ἀρχῆς ἰθύνων τὰ σκήπτρα, διέπρεπε, τὴν τε σύνοδον ἀθροίζων, καὶ λαμπροτέραν τῇ παρουσίᾳ ἀπεργαζόμενος.

Ille autem et synodum illam convocavit, et sua ipsius praesentia, ut honoratior esset, effecit. 8. Et tot igitur et tam egregiis viris sacra illa synodus cum constaret, ab Ario quodam rebus innovandis dedito poenas haereticae pravitatis exigebat; apostolicam ac divinam tum retinendo tum confirmando doctrinam. Erat autem miser ille maledictus Arius Alexandrinus ortu : qui cum in clerum illius Ecclesiae fuisset cooptatus, et ad presbyteri gradum ascendisset, primum insolentius se contra proprium suum pastorem efferebat; ut ita deinceps fastum suum et insaniam ad communem pastorem et Dominum porro protenderet : Filium namque ac Verbum Dei (o audacissimam tum linguam tum etiam mentem!) ad creaturarum usque et rerum productarum statum et conditionem dejiciebat. Ac ne illud quidem, quod tamen omnes per se intelligunt et communiter in confesso ponunt, volebat videre, quod nimirum quilibet filius ejusdem sit essentiae ac naturae cum suo genitore; et quod is qui filium inter creaturas collocat, patrem eo ipso quoque, et quidem prius, creaturam statuatur : uti et is qui Patrem essentia Creatoris praeditum esse intelligit, et natura aeterna, una simul et eadem opera et Filium ejusdem naturae ac essentiae esse constitetur. Ubi autem erit filialitatis (ut sic loquar) veritas, si unius essentiae existat pater, alterius autem dicatur esse filius. Imo autem, quomodo non pagani erroris illa deorum multiplicitas sese exseret, si in substantiam majorem et minorem Divinitas discindatur : atque illa ipsa quoque in primum, creatorem, et seniores Deum dispertiat; necnon in secundum, in substitutum et juniorem Deum discerpatur? Haec sunt enim impii illius Ariani seminis genimina. Hominem autem istum, utpote contra Creatorem suum labia blasphemia armantem sua, sanctus ille coetus privavit sacerdotio : impiam porro et Deo bellum inferentem haeresim anathemati subjecit. Eiusdem autem substantiae existere, naturae ejusdem velut coaeternum, Filium atque Verbum Dei, suo genitori, pari praeditum potestate, Domino exaequatum, quod divina statuunt oracula, et secundum ea recte omnium sentientium sententiae, quas in unum collegerant, verum esse perspicue satis declarabant. Illud enim optime cognoscebant,

A autem in archiepiscopali throno successor. Una quoque aderat et illustris ille Eustathius, decus Antiochenae Ecclesiae singulare, qui propter fidei puritatem celebris habebatur, propter orationis et judicii castitatem erat omnibus admirationi. Cum illis aderat et Maerius Hierosolymitanus multis virtutum generibus recte conformatus. Sed et alii ab istis multi, donis apostolicis et martyrum passionibus conspicui : inter quos censebantur Paphnutius, et Spyridion, Jacobus, et Maximus, qui praestantis illius et admirandi conventus praecleari quidam et admirandi ductores et principes agnoscebantur. Cum istis porro omnibus magnus ille et merito dignus admiratione Constantinus, qui tum Romani imperii sceptrum moderabatur, praesens

B 8. Et tot igitur et tam egregiis viris sacra illa synodus cum constaret, ab Ario quodam rebus innovandis dedito poenas haereticae pravitatis exigebat; apostolicam ac divinam tum retinendo tum confirmando doctrinam. Erat autem miser ille maledictus Arius Alexandrinus ortu : qui cum in clerum illius Ecclesiae fuisset cooptatus, et ad presbyteri gradum ascendisset, primum insolentius se contra proprium suum pastorem efferebat; ut ita deinceps fastum suum et insaniam ad communem pastorem et Dominum porro protenderet : Filium namque ac Verbum Dei (o audacissimam tum linguam tum etiam mentem!) ad creaturarum usque et rerum productarum statum et conditionem dejiciebat. Ac ne illud quidem, quod tamen omnes per se intelligunt et communiter in confesso ponunt, volebat videre, quod nimirum quilibet filius ejusdem sit essentiae ac naturae cum suo genitore; et quod is qui filium inter creaturas collocat, patrem eo ipso quoque, et quidem prius, creaturam statuatur : uti et is qui Patrem essentia Creatoris praeditum esse intelligit, et natura aeterna, una simul et eadem opera et Filium ejusdem naturae ac essentiae esse constitetur. Ubi autem erit filialitatis (ut sic loquar) veritas, si unius essentiae existat pater, alterius autem dicatur esse filius. Imo autem, quomodo non pagani erroris illa deorum multiplicitas sese exseret, si in substantiam majorem et minorem Divinitas discindatur : atque illa ipsa quoque in primum, creatorem, et seniores Deum dispertiat; necnon in secundum, in substitutum et juniorem Deum discerpatur? Haec sunt enim impii illius Ariani seminis genimina. Hominem autem istum, utpote contra Creatorem suum labia blasphemia armantem sua, sanctus ille coetus privavit sacerdotio : impiam porro et Deo bellum inferentem haeresim anathemati subjecit. Eiusdem autem substantiae existere, naturae ejusdem velut coaeternum, Filium atque Verbum Dei, suo genitori, pari praeditum potestate, Domino exaequatum, quod divina statuunt oracula, et secundum ea recte omnium sentientium sententiae, quas in unum collegerant, verum esse perspicue satis declarabant. Illud enim optime cognoscebant,

quod quemadmodum Judaicum et Christi odium præ se fert, monarchiam et dominatum Trinitatis in unicum personam conclusam retinere, ita quoque et in naturas inæquales ac substantias dissimilares omnem substantiam excedentem, omnem naturam exsuperantem unam, unicam, et unientem Deitatem dividere, paganorum proprium est multitudinem deorum subintroducendum. Atque in istis illa sancta universalis prima synodus versabatur.

9. Secunda porro sancta œcumenica synodus **A** urbem regiam (nimirum Constantinopolim) sacrarum deliberationum consilii locum sacrum, destinatum velut museum referebat. Eo namque congregati fuerunt centum quinquaginta sacrati viri. Principes inter illos erant, Timotheus, qui sedem archiepiscopalem Alexandrinam; spectabilis Meletius, qui Antiochenam; Cyrillus, qui Hierosolymitanam administrabat Ecclesias. Certe quidem Nectarius ibi, qui non ita pridem de catechumenorum grege separatus divino lavacro sordes suæ vitæ abluerat, mundus factus mundissima pontificatus dignitate investitur: de sententia illius synodi generali, per manum vero prædictorum præsulum impositionem, ita ut simul regis urbis episcopus et synodi præses nominaretur. Aderat et istis Gregorius, **B** Nyssæ in Cappadocia episcopus, et qui *Theologi* ex operibus nomen habebat. Cum quibus conspirare agnoscebatur Damasus Romanus episcopus, dum synodi istius acta, eandem cum ipsis sententiam **fovens, confirmaret.**

10. Sacratissimus porro chorus iste Macedonium quemdam, qui sedem quondam Constantinopolitanam arreptam invaserat, juste censuit poenas dare debuisse, eo quod in sanctissimum Spiritum vitæ fontem blasphemus exstiterat. Sicut enim Arius contra Filium, ita et iste contra Spiritum sanctum armis instructus prodierat in aciem: cujus dominium supremum et principatum excellentem ad servilem et subjectitiam redigat conditionem. Quamquam facile poterat, si in id intendere voluisset, infelix et improbus iste animadvertere, quod ut illi qui Filium compingunt in ordinem creaturarum, contumelia nihilominus afficiunt Patrem, ita et qui sacrosanctum ejus Spiritum annumerant creaturis, similibi prorsus et æquali modo blasphemi in eundem sunt. Nam si Spiritus creatura est, certe et ille creatura fuerit, cujus spiritus est. Quod si istius impietatis excessum aures nostræ ferre nequeant, unde factum ut miser ille non intellexerit, omni modo illud declinandum sibi esse unde **C**

θ'. Ἡ δὲ ἁγία καὶ οἰκουμένη δευτέρα σύνοδος τῶν μὲν ἱερῶν φροντισμάτων τὴν βασιλίδα πόλιν ἱερὸν ἐδείκνυ φροντιστήριον (13) · εἰς πεντήκοντα δὲ καὶ ἑκατὸν ἄνδρας ἱεροῦς συνηγείρετο · ἐξάρχους ἔχουσα Τιμόθεον τε ἡ τὸν Ἀλεξανδρείας, καὶ τὸν ἀξιοθαύμαστον τῆς Ἀντιοχείας Μελέτιον. Κύριλλον τε τῶν Ἱεροσολύμων, τοὺς ἱεραρχικοὺς θρόνους ἰθύνοντας · καὶ δὴ καὶ Νεκτάριον, ὃς ἄρτι τῆς τῶν κατηγουμένων ἀγέλης ἀφορισθεὶς, καὶ τῷ θεῷ λουτρῷ τὸν τοῦ βίου ῥύπον ἀποπλυνάμενος, καθάρως ἤδη, τὸ καθάρωτατον τῆς ἱεραρχίας ἀξίωμα περιβάλλεται, ψήφῳ μὲν κοινῇ τῆς συνόδου, χειροθεσίᾳ δὲ τῶν προκρίτων · καὶ ἅμα τε τῆς βασιλευούσης ἐπίσκοπος, καὶ τῆς συνόδου ἐχρημάτιζεν ἐπίσκοπος. Μεθ' ὧν Γρηγόριος, ὃ τε τῆς ἐν Καππαδοκίᾳ Νύσσης ἐπίσκοπος, καὶ ὁ τῆς *Θεολογίας* ἐξ ἔργων ἐπώνυμος. Οἷς, οὐ πολλὸς χρόνος καὶ Δάμασος, ὁ τῆς Ῥώμης, τὰ αὐτὰ κρατύνουν, ἔγνωρίζετο, σύμφωνος τοῖς προλαβοῦσι καθιστάμενος.

ι'. Οὗτος δὲ οὖν ὁ ἱεροφάντης χορὸς Μακεδόνων τινα, τὴν Κωνσταντινουπόλεως θρόνον ἄρπαγμα πάλαι ποιήσαντο, ὅτι τὸ πανάγιον καὶ ζωαρχικὸν ἐδυσφήμει ἡ Πνεῦμα, εὐθύνας ἐδικαίου δοῦναι. Ὡς γὰρ Ἀρειὸς κατὰ τοῦ Υἱοῦ, οὕτω καὶ αὐτὸς κατὰ τοῦ παναγίου παραταττόμενος Πνεύματος, εἰς δούλους καὶ ὑπηρέτας τὴν δεσποτικὴν καὶ ὑπερκειμένην αὐτοῦ συνέταττε κυριότητα. Καὶ τοι ῥῆσιν ἦν, εἰπερ ἐβούλετο, τῷ ἀθλίῳ συνορᾶν, ὅτι, καθάπερ οἱ τὸν Υἱὸν εἰς κτίσμα τάττοντες, τὴν ὕβριν οὐδὲν ἤττον προσάπτουσι τῷ Πατρὶ, οὕτω καὶ οἱ τὸ πανάγιον αὐτοῦ Πνεῦμα τοῖς ποιήμασιν ἐναριθμοῦντες, τὴν ἴσιν καὶ ὅμοιαν βλασφημίαν ἀφιέσει κατ' αὐτοῦ. Εἰ γὰρ τὸ Πνεῦμα, κτίσμα, κάκεινος οὐ τὸ Πνεῦμα, μετὰ τῶν κτισμάτων. Εἰ δὲ καὶ ἀκωαῖς ἀφόρητον ἦ τῆς ἀθεότητος ταύτης ὑπερβολή, πῶς οὐ συνῆκεν ὁ ταλαίπωρος ἐκεῖνο φεύγειν, δι' οὐ πρὸς τούτους ἀνάγκη πεσεῖν τοὺς θεομάχους λογισμοὺς; Ἀθετεῖς τὸ Πνεῦμα εἶναι Θεόν; (14) πῶς ἐρευνᾷ τὰ βάθη τοῦ Θεοῦ, κρύφιον ἀπ' αὐτοῦ; πῶς ἐστιν ἄλλος παρά-

VARIÆ LECTIONES.

ἡ Ἰσ. Τιμόθεον τότε. ἰ Ἰσ. ἐδυσφήμει. ἱ Ἰσ. ἀγνίσει.

NOTÆ.

(13) *Φροντιστήριον*. Vult, quod verum est, secundam synodum universalem Constantinopolitanam in urbe illa regia convenisse. In qua synodo, ut Synopsis habet, ἦγοντο Δάμασος Ῥώμης, Νεκτάριος Κωνσταντινουπόλεως, Κύριλλος Ἱεροσολύμων, etc, Quos Ἐξάρχους vocat Photius. Sed Damasus non adfuit, ne quidem per legatos; nec Timotheus, nisi continuata synodo, turbo et flabellum illius tempestatis, qua dejectus throno Gregorius Nazianzenus, qui hic, *Θεολογίας ἐξ ἔργων ἐπώνυμος*, dicitur. Nazianzeni causam ita breviter et vere expedit Synopsis. *Gregorius Theologus obtinens thro-*

num Constantinopolitanum, qui cum in illa sancta synodo divisio oriebatur, sponte sua in synodo throno renuntiavit, et habita oratione, qua cum fidem profiteretur, tum abitum pararet, in præsentia Patrum illorum centum et decem excessit synodo, et migravit Nazianzum. In cuius locum impii illi, qui amotionis causa exstiterant, Nectarium laicum, illum cuius meminit Photius, contra canones intruserunt.

(14) Lego et distingo, πῶς ἐρευνᾷ τὰ βάθη τοῦ Θεοῦ, κρύφιον ἀπ' αὐτοῦ. Nam alludit ad illud Apostoli, I Cor. II, 10,

κλητος; πῶς συντάσσεται Πατρὶ καὶ Υἱῷ; Πορευθέντες γὰρ, αὐτὸς φησὶν ὁ Υἱὸς, μαθητεύσατε πάντα τὰ ἔθνη, βαπτίζοντες αὐτοὺς εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Πατρὸς, καὶ τοῦ Υἱοῦ, καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος. Εἰ ἐν τῶν τριῶν κρίσιμα, ἐν οἷς φωνιζόμεθα, οὐδὲ τὰ λοιπὰ καθαρῶσαι τῆς ὕβρεως. Ἄλλ' εἰ κρίσιμα, πῶς κτίζει; πῶς ἁγιάζει; πῶς ζωοποιεῖ; πῶς διαιρεῖ χαρίσματα; πῶς δὲ Θεός; ἀλλὰ τούτων οὐδὲν ἐκεῖνος ὁ φρενοβλαθῆς ἐπὶ νοῦν βαλλόμενος, τῆς μοναρχικῆς αὐτοῦ καὶ μιᾶς ἀδιαιρέτου θεότητος διασπᾶν τὸ Πνεῦμα ἐτόλμα καὶ ἀπεθρασύνετο. Διὸ καὶ τῆς ἀσεβείας ἐπάξια εἴληψε τὰ ἐπιχειρήματα, αὐτὸς τε ἀφαιρέσει τῆς ἱερωσύνης ζημιωθείς, καὶ πάντες ὅσοι τῆς αὐτοῦ θεομαχίας τὸ ἀνάτητον παρεσχέλωσαν. Καὶ ὡς ἐκεῖνος τὸ πανάγιον Πνεῦμα τῆς τριαδικῆς μιᾶς θεότητός τε καὶ κυριότητος ἀλλοτριῶν ἐφρυάττετο, οὕτως αὐτὸν ἡ ἁγία καὶ οἰκουμενικὴ σύνοδος καὶ τῆς ἱερωσύνης καὶ τῆς τῶν πιστῶν μερίδος καὶ συναυλίας οἷα δευτέρον ἡλλοτριῶσεν Ἄρειον. Τὸ δὲ πανάγιον καὶ ζωαρχικὸν Πνεῦμα, ἃ τε δὴ ὁμοφυῆς καὶ ὁμοούσιον, ἰσοσθενές τε καὶ παντοδύναμον, τῷ Πατρὶ καὶ τῷ Υἱῷ συμπροσκυνεῖσθαι καὶ συνδοξολογεῖσθαι, κατὰ τὰς πατρικὰς τε καὶ θεολογικὰς φωνάς, ἀνεκήρυξαν· ἐκθερίσαντες τέλειον καὶ εἴ τι τῆς Ἄρειανῆς σπορᾶς ζιζάνιον ὑπαφύετο. Τηνικαῦτα δὲ τὰς τῆς βασιλείας ἡγίας ὁ μέγας ὡς ἀληθῶς καὶ μεγάλης εὐφημίας ἄξιος περιεζώνοντο Θεοδόσιος, πρόμαχος καὶ αὐτὸς τῆς εὐσεβείας γνωρίζομενος. Ἄλλ' ἐν τούτοις μὲν καὶ αὕτη ἡ ἁγία σύνοδος.

simul glorificandum, utriusque ejusdem existentem cum illis naturæ substantiæque, pari præditum vi, potentia, facultate. Quin et si quod zizaniorum adhuc de semine Arii suppullaverat, et illud stirpitibus evellebant. Imperii porro tunc temporis frena moderabatur magnus ille et magno laudum præconio celebrandus Theodosius; qui religiosæ pietatis modum habuit se ista synodus.

ια'. Ἡ δὲ ἁγία καὶ οἰκουμενικὴ τρίτη σύνοδος ἐν μὲν τῇ κατὰ τὴν Ἀσίαν Ἐφέσῳ συνεκροτήθη· εἰς δικαιοσύνης δὲ ἐπιληθύνετο. Ἐν οἷς ἡγεμόνες ἐγνωρίζοντο, Κύριλλος τε ὁ ἐν πατρᾷσι περιώνυμος, ὃς δὲ ἀρετὴν καὶ σοφίαν πλοῦτον τῆς Ἀλεξάνδρου μεγαλοπόλεως ἰθύνων τὸν θρόνον, καὶ τοῦ Ῥώμης Κελεστίνου τὴν καθέδραν ἀνεπλήρωσεν καὶ τὸ πρόσωπον. Μεθ' ὧν καὶ Μέμνων, ὁ τῆς Ἐφεσίων ἐκκλησίας ἐμπεπιστευμένος τοὺς ὀφθαλμοὺς καὶ δὴ καὶ ὁ τῶν Ἱεροσολύμων, Ἰουθενάλιος. Οὐτινες σὺν παντὶ τῷ τῆς συνόδου πληρώματι, τὸν δυσσεβῆ Νεστόριον, ὃν ἡσέθει, δίκαια εἰσεπράττοντο. Ὅς ἐκ τῆς Ἀντιόχου, τῆς πρὸς τῷ Ὀρόντῃ, ὁρμώμενος, τὸν Κωνσταντινουπόλεως θρόνον οὐκ εὐαγῶς ἐγχεχείριστο (15). Ἄλλ' ὁ ἑταλαιπώρος οὗτος, ἐκ τῶν (16) Διοδώρου καὶ

^a Matth. xxviii, 18-20.

NOTÆ.

(15) Οὐκ εὐαγῶς ἐγχεχείριστο. Inauspicato, aliqui perperam haud ascendit episcopatum, sed per canonicam, si quis alius, electionem. Post excessum Sisinnii, inquit Socrates, lib. vii, cap. 27, visum est imperatori propter homines inanium rerum appetentes, neminem ex ista Ecclesia, licet aliqui Philippum, complures Proclum designatum cuperent, ad episcopatum illum eligere, sed advenam Antiochia arces-

fieri omnino debuit ut in istiusmodi impias et cum Deo pugnantibus opinionibus recideret? Concedere non vis Spiritum esse Deum? at quomodo profunda Dei scrutatur, ab ipso abstrusa? quomodo erit alius Paracletus? unde factum ut cum Patre et Filio componatur? *Euntes enim, ait ipsemet Filius, in mundum universum, docete omnes nationes, baptizantes eos in nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti*. Quod si autem e tribus istis, in quorum nominibus baptizati illuminamur, unus erit creatura, certe quidem nec cæteri ab injuria hac et contumelia immunes fuerint. Quod si creatura sit, quomodo quidquam creat? quomodo sanctificat, vel vivificat? quomodo distribuit charismata? quomodo Deus? Nihil autem istorum delirus ille apud animam suam reputans cogitabat; sed ausus est homo importunus, insolenter a monarchica unica, indivisa Deitate dividere Spiritum. Quocirca dignam suam molitione impia mercedem recepit. Nam et sacerdotio privatus multabatur; et una cum eo quocumque incorrigibiles eandem hæresim in Deum blasphemari sectabantur. Et quemadmodum ille sanctum Spiritum alienum a Trinitate et Dominazione jactitabat, ita illum sancta et universalis synodus, tanquam alterum Arium, a sacerdotio et fidelium sodalitate ac portione declaravit alienum. Sanctissimum porro et vitæ Auctorem principalem Spiritum, juxta Patrum et theologorum sententias, publico præconio demonstravit, una cum Patre ac Filio adorandum et cum illis naturæ substantiæque, pari præditum vi,

11. Tertia autem sancta et universalis synodus^b Ephesi in Asia congregabatur, numero ducentario completa. Principes porro ferebantur, Cyrillus ille inter Patres nominatissimus, qui et virtute et prudentia instructissimus magnæ illius Alexandriæ urbis thronum insidebat: necnon Cælestini Romanæ urbis episcopi obibat et peragebat vices. Aderat et Memnon, qui ad clavum Ephesinæ Ecclesiæ sedebat: Juvenalius quoque Hierosolymorum. Isti, una cum totius synodi consensu cætero, ab impio Nestorio impietatis suæ poenas reposcebant. Ille autem Antiochia ortus ad Orontem flumen sita, atque inde profectus, solium Constantinopolitanum haud sane legitime conscenderat. Infelix iste homo de lululentis Diodori et Theodori impietatum scaturiginibus,

(16) Ἐκ τῶν Διοδώρου καὶ Θεοδώρου. Intelligit

ubi potaverat ipse, et mente ebrius esse cœperat, ad perniciem gregis sui, absurdas et abhorrendas quasdam voces multorum auribus ingerebat. Christum etenim, Dei Filium unicum, Deum nostrum verum, qui propter nos et salutem nostram carnis atque sanguinis nostri, similis nobis factus participavit, et in seipsum nostram suscipiens et substituens massam, unus e duobus contrariis conflatus dicebatur: Deus nempe idem atque homo existens, unus Christus, Filius unus, idem desursum e Patre sine matre, qui deorsum erat e matre sine Patre: ipse et non alius, eadem persona, hypostasis una: Hunc scilicet unum Dominum nostrum Jesum Christum infelicissimus ille nihil veritus in duas hypostases dissecare et dividere, alteram merum et purum hominem conflinxit in sua propria hypostasi subsistentem, separatim a Verbo assumente, alteram vero divisim Deum assumendo omni corporeo denudatum: veritus fortassis, qua fuit stultitia, ne quid pateretur Deus, dum propter amorem erga homines inexplicabilem suam ipsius subiit creaturam, ut illam refingeret et persanaret. Neque illud animadvertit, quod eo ipso in quo naturam humanam ab hypostasi Verbi separavit, eandem plane insanabilem atque incurabilem prædicaverit; ipseque adeo suam propriam salutem averteret, eam plane abnegando. Sed et ulterius, quasi ratio ipsi penitus fuisset expectorata a perversis hisce opinionibus suis, pati noluit matrem ejus secundum carnem, sanctissimam nempe Virginem, quæ veraciter quidem a peculiari suo modo Deum Verbum incarnatum privarat deitate, ita parentem ejus a titulo Deiparæ alienam fecit.

12. Quocirca hunc, prout meritus fuerat per hanc suam insaniam et linguam blasphemam, sacer hic beatorum Patrum confessus omni sacerdotio nudavit, et, una cum ipsius propria et detestanda sententia, sempiterno subjecit anathemati. Dominum vero nostrum Jesum Christum, in una et eadem hypostasi, more veteri et a Patrum traditione accepto, prædicandum et adorandum decrevere: Nec non, prout consequens erat, immaculatam et semper virginem ejus Matrem proprie et vere nominandam et prædicandam Deiparam prodidere. Eo enim ipso quod Deum Verbum, in carne dignatum nasci, peperit, Deiparam nec injuria et dici et coli et par et sanctum est. Atque hisce ita determinatis finem suscepit et ista synodus quo tempore Theodosium

Θεοδώρου θολερῶν τῆς ἀσεβείας ἐκροφήσας ναμάτων, καὶ εἰς φρενῶν μέθην ἐμπεσῶν, ἀπηχεῖς καὶ ἐκτόπους φωνάς, ἐπὶ λύμῃ τοῦ ποιμνίου, πολλῶν ἀκοαῖς ἐναπηρέεζατο. Χριστὸν γάρ, τὸν ἕνα Θεοῦ Υἱὸν (17), τὸν ἀληθινὸν Θεὸν ἡμῶν, ὃς δι' ἡμᾶς καὶ διὰ τὴν ἡμετέραν σωτηρίαν σαρκὸς, ἡμῖν παραπλησίως, κοινωνήσας καὶ αἵματος, καὶ εἰς ἑαυτὸν τὸ ἡμέτερον ὑποστησάμενος φύραμα, εἰς ἕκ δύο ἐχρημάτισε τῶν ἐναντίων, Θεὸς ὁ αὐτὸς ὑπάρχων καὶ ἀνθρώπος· εἰς Χριστὸς, εἰς Υἱὸς, ὁ αὐτὸς ἄνω ἐκ Πατρὸς ἀμήτωρ, καὶ κάτω ἐκ μητρὸς ἀπάτωρ· ὁ αὐτὸς καὶ οὐκ ἄλλος· ἕν πρόσωπον, μία ὑπόστασις. Τοῦτον δὲ τὸν ἕνα, Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν τὸν Χριστὸν, εἰς δύο τέμνειν καὶ διαιρεῖν ὑποστάσεις, ὁ τρισάθλιος ἐκεῖνος οὐ πεφρικῶς, τὸν μὲν ψιλὸν ἀνθρώπον, καὶ χωρὶς τοῦ προσλαβόντος Λόγου, κατ' ἰδίαν ὑπόστασιν, ἐπλαττε, τὸν δὲ Θεὸν ἀνά μέρος, καὶ γυμνὸν τοῦ προσλήμματος· ὥσπερ δεδοικῶς ὁ ἀνόητος, μή τι Θεὸς πάθοι, τὸ οικεῖον πλάσμα δι' ἄρατον φιανθρωπίαν, εἰς θεραπείαν, καὶ ἀνάπλασιν ὑποδυόμενος. Οὐδὲ τοῦτο συνιδῶν, ὡς οἷς τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν τῆς τοῦ Λόγου ἐδίχαζεν ὑποστάσεως, ἀνάτατον αὐτῇ καὶ ἀθεράπευτον ἀνεκήρυττε, καὶ τῆς ἰδίας ἑξαρῆς σωτηρίας ἐγίγνετο. Ἀλλὰ γὰρ ἔ, τοὺς λογισμοὺς ἕως ἐκ τούτων διαστραφεῖς, οὐδὲ τὴν αὐτοῦ κατὰ σάρκα μητέρα, τὴν παναγίαν Παρθένον, τὴν κυρίως καὶ ἀληθῶς τὸν Θεὸν Λόγον σεσαρκωμένον τεκοῦσαν, οὐδὲ ταύτην καλεῖν Θεοτόκον ἠέσχετο· ἀλλ' ὥσπερ τὸν Υἱὸν ἀπεστέρει τῆς θεότητος, οὕτως ἡλλοτρίου καὶ τὴν γεννησαμένην τῆς Θεοτόκου κλήσεως.

ἱβ'. Δι' ὁ τοῦτον, ἀξίως τῆς τηλικαύτης ἀπονοίας καὶ τῆς βλασφημίου γλώσσης, τῶν μακαρίων πατρῶν ὁ σύλλογος πάσης τῆς ἱερωσύνης ἐγύμνωσε, καὶ σὺν τῷ οικεῖῳ καὶ βδελυρωτάτῳ φρονήματι τῷ αἰωνίῳ παρέπεμψαν ἀναθέματι. Τὸν δὲ Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστὸν, ἐν μᾶ καὶ τῇ αὐτῇ ὑποστάσει πατροπαράδοτως καὶ ὀσιοπρεπῶς προσκυνεῖσθαι καὶ κηρύττεσθαι δογματίσαντες, ἀκολούθως καὶ τὴν πανάχραντον αὐτοῦ καὶ Ἀειπαρθένον μητέρα κυρίως καὶ ἀληθῶς καλεῖσθαι καὶ ἀνευφημεῖσθαι Θεοτόκον παραδεδώκασιν. Οἷς γὰρ τὸν Θεὸν Λόγον, σαρκὶ γεννηθῆναι καταδεξάμενον, τέτοκεν, Θεοτόκος ἐνόηκως δοξολογεῖσθαι καὶ ὀνομάζεσθαι ἐξωσίωται. Ἀλλ' ἐπὶ τούτοις μὲν καὶ αὕτη τὸ τέλος ἔσχηκεν, ἦνίκα τὸν νέον Θεοδόσιον ἢ Ῥωμαϊκῇ πολιτείᾳ γαληνοῖς

VARIÆ LECTIONES.

ἢ Ἰσ. ὡς καὶ.

NOTÆ.

Mopsuestenum et Tarsensem episcopos, qui et doctissimi et orthodoxi erant, aut habebantur, præcipue Diodorus, et a Basilio, Chrysostomo ac aliis laudantur, nec nisi mortui in ususpicionem hæreseos venerunt, et sequiorum sæculorum calarmis punguntur, qui mihi non persuaderit fuisse hæreseos labe infectos.

(17) Χριστὸν γὰρ τὸν ἕνα Θεοῦ Υἱόν. Ita legendum. Nam statim ait, τοῦτον δὲ τὸν ἕνα· sed addendum est Θεοῦ, hoc modo, Χριστὸν γὰρ τὸν ἕνα

Θεοῦ Υἱόν, *Christum unicum Dei Filium*. Statim repono, ὡς καὶ τοὺς λογισμοὺς. Et mox, τὸν νέον Θεοδόσιον, quem alii μικρὸν vocant, hoc est, *juniorum*, qui regnavit annos 42. In hac synodo, ex æmulatione et ambitione, certatum est usque ad anathematismos, inter Cyrillum Alexandrinum, et Joannem Antiochenum, a cujus partibus stabat doctissimus Theodoretus, hoc est inter episcopos Orientales et Ægyptiacos.

ἑώρα ὀφθαλμοῖς τὴν πατρίαν καὶ βασιλείον ἀρχὴν Ἀ juniorem Romana respublica oculis serenis intuebatur, regnum a Patre acceptum suo, tertio jam ordine generis, gubernantem.

γ'. Ἡ δὲ ἅγια καὶ οἰκουμένη τετάρτη σύνοδος, τὸν ἐν βασιλεῦσιν εὐσεβέστατον Μαρκαντῶν συμπαρόντα καὶ συμπλέοντα ἔχουσα, τῶν ἀληθινῶν μὲν δογμάτων ἀκροατήριον (18) ἀνιέρου τὴν Χαλκηδόναν, πόλιν Βιθυνίας οὖσαν ἐπίσημον. Ἐν τριάκοντα δὲ καὶ ἑξακοσίους τὸν ἀριθμὸν ἔξετείνετο. Ἦς λογάδες ἐχηματίζον Ἀνατόλιος τε ὁ τῆς βασιλείας πόλιως τοὺς ἱεραρχικοὺς θεσμοὺς ἐγχεχρισμένος (19)¹ καὶ δὴ Πασχασίνος τε καὶ Λουκίνσιος, ἐπισκοπικῶ διαπρέποντες ἀξιώματι, σὺν Βονιφατίῳ πρεσβυτέρῳ, τὸν τόπον ἐπέχοντες Λέοντος τοῦ ἀγιωτάτου πάπα Ῥώμης. Οὐ κλέος μέγα, καὶ πολλὸς ὁ ὑπὲρ τῆς εὐσεβείας ζῆλος. Μεθ' ὧν Μάξιμος τε ὁ Ἀντιοχείας, καὶ ὁ Ἰεροσολύμων Ἰουδηνάλιος. Οἱτινες Εὐτυχῆ τε τὴν δυστυχῆ καὶ τὴν προασπιστὴν αὐτοῦ τὸν ἀλαζόνα Δίσκορον δυσσεβημάτων. εἰς πράξεις ἀπήτησαν. Καὶ γὰρ καὶ οὗτοι, τὴν ἐκ διαμέτρου Νεστορίῳ πλάνην οἰκειωσάμενοι, εἰς τὴν ὁμοίαν ἐκείνῳ ἐξέπεσον ἀθλιότητα. Τὸν γὰρ ἕνα Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστὸν, ἐκ θεότητος καὶ ἀνθρωπότητος γνωρίζόμενον, καὶ ἐν ταύταις ταῖς δυσὶ προσκυνούμενον φύσει, εἰς μίαν φύσιν τοληρῶς καὶ ἀφρόνως ἀνεκίρων καὶ συνέχον. Ἐξ ὧν, τῆς τε πατρικῆς οὐσίας ἑτερόφυλον, καὶ τοῖς ἀνθρώποις ἑτερόφυλον, καὶ τοῖς ἀνθρώποις ἑτεροφυλῶ, οὐ συνέσαν οἱ δειλαῖοι συμπεραίνοντες. Εἰ γὰρ μία ἡ τοῦ Χριστοῦ φύσις, ἢ θεία πάντως ἢ ἀνθρωπίνη ἔσται. Ἄλλ' εἰ μὲν μόνῃ θεία, πῶς τὸ ἀνθρώπινον; εἰ δὲ ἀνθρωπίνη, πῶς οὐκ ἔξαρτοι τῆς θεότητος; εἰ δ' ἑτερόν τι παρὰ ταῦτα (τοῦτο γὰρ ὑπολείπεται, καὶ πρὸς τοῦτο μᾶλλον αὐτῶν νεῦσι τὸ φρόνημα), πῶς οὐκ ἑτεροφυῆς αὐτοῖς ὁ Χριστὸς καὶ τοῦ Πατρὸς καὶ ἡμῶν ἀναπλασθήσεται; οὐ τί ἂν δυσσεβέστερον, ἢ ἀφρονέστερον; ἀνθρώπων γενέσθαι φάσκειν τὸν τοῦ Θεοῦ Λόγον καὶ Θεὸν, ἐπὶ τε φθορᾷ τῆς ἰδίας θεότητος, καὶ ἐπὶ ἀναιρέσει τῆς προσληφθείσης ἀνθρωπότητος; Τοῦτο γὰρ ἔπεται πάντως τοῖς μηδετέρας φύσεως, ἀλλ' ἐτέρας παρὰ ταύτας, τὸν Χριστὸν εἶπαι ἐκτολήσασαι.

ιγ', si quis tueri ausus fuerit Christum non alterius id. Αἰὸ καὶ τῆς τοσαύτης δυσσεβείας οἱ τῶν χριστομάχων τούτων δογμάτων εἰσηγηταί, ἀξίαν τὴν δίκην δεδωκότες, ἀφηρέθησάν τε τῆς ἱερωσύνης, καὶ ἀπὸ πάσης τῆς Ἐκκλησίας γεγόνασιν ἀνάθεμα συναπελαθεῖσιν αὐτοῖς καὶ τῆς χριστομάχου αἰρέσεως. Τὸ δὲ ὀρθὸν καὶ ἀπαράτρωτον τῆς ὀρθοδοξίας φρόνημα ἐστὶ μᾶλλον ταῖς γραφικαῖς τε καὶ πατριαῖς

13. Sancta et œcumenica quarta synodus religiosissimum principem Marcianum præsentem vidit ei conspirantem, quæ veritatis dogmatum auditorium Chalcedonem Bithyniæ urbem celebrem consecravit. Ad sexcentos et triginta numerus pertingebat convenarum. Quorum præcipui dicebantur Anatolius, qui in sacerdotale regiæ urbis solium fuerat inunctus: Paschasinus quoque et Lucentius episcopali dignitate fulgentes, una cum presbytero Bonifacio, locum Leonis sanctissimi papæ Romani obtinebant, cujus Leonis ingens gloria et multus pro pietate zelus. Aderant præterea Maximus Antiochiæ, et Juvenalius Hierosolymorum. Isti Eutychen infelicem et insolentissimum illum ipsius protectorem Dioscorum rationes reddere de impietate coegerunt. E diametro isti contrarium Nestorio errorem sibi appropriaverant; unde in parem cum illo impietatem prouerant. Unicum enim Dominum nostrum Jesum Christum a divina natura agnitum et humana, atque in utraque natura adoratum, summam pro audaciam et stultitiam in unam naturam commiscentes, confuderunt. Nec miseri ut erant intelligebant, quod per hanc irritam rationem illum alienigenam, a paterna substantia diversum, necnon differentem ab hominibus natura constantem, definirent. Nam si unica tantummodo sit natura Christi, vel divina prorsus ea fuerit, vel humana. Quod si mere divina sit, ubi tunc humana? quod si tantum humana, fieri non potest quin negetur divina. Quod si quid diversum ab utraque natura fuerit (nam hoc in hac causa unicum iis relinquitur, et eo videntur propendere), quomodo non erit apud ipsos Christus alterius cujusdam et diversæ naturæ cum a suo Patre tum a vobis? quo quid magis impium aut delirum magis fingi potest? asserere nimirum Verbum Dei, Deum, hominem factum in eum finem, ut cum divinitas destrueretur propria, etiam assumpta humanitas in nihilum redigeretur. Hoc enim ita plane consequistarum, sed præter istas alius naturæ participasse.

14. Quocirca dignum sua impietate supplicium subiere, qui dogmatum istorum, per quæ Christo bellum indicitur, auctores fuerant, sacerdotio nempe dejecti, et per omnes Ecclesias anathemati subiecti, cum quibus et ipsa hæresis expellebatur. Recta autem et orthodoxa sententia, nullis vulneribus confossa, maiorem in modum testimoniis et e Scriptura

VARIÆ LECTIONES.

¹ Leg ἑγχεχρισμένος. ² Ἰσ. μόνῃ.

NOTÆ.

(18) Ἀκροατήριον. Ita prius vocavit, ob eandem causam, Constantinopolin φροντιστήριον, propter loci nobilitatem, a viris eruditione celebribus celebratam.

(19) Θεσμοὺς ἐγχεχρισμένος. Annotarat doctissimus D. Lindsell, ὁ μακαρίτης, legendum sibi vi-

deri ἑγχεχρισμένος, apposite quidem, et magis ex usu linguæ. Sed Photius solet interdum καινοτομεῖν et καινοφωνεῖν. Quocirca codicis scripturam admitto, ut sit ἑγχεχρισμένος, inunctus. Ad finem sectionis forte legendum et distinguendum, σαφῶς τε καὶ ἀναντιρρήτως λέγω, etc.

et e Patribus deductis confirmatur, præconiis A
celeberrima clarescebat. Unum enim Christum, id
est, unicam ejus hypostasin, naturam veroduplicem,
divinam nempe et humanam, inconfusim et indivi-
sim consideratam, per beatissimos hosce sacerdo-
tes et theologos, in mundum universum et muni-
di extremos terminos, confessione et prædica-
tione agnoscendam, clare, perspicue et sine
hæsitatione propagabant. Hinc quoque liquet,
quod cum claudis gressus confirmarentur, et cæcis
cæcitas in efflorescentiam oculorum succresceret,
cum mortui ab inferni portis retraherentur, et in
vitam denuo transmitterentur, necnon cum et aliæ
divinæ virtutes, quas non est facile enumerare, per-
petrarentur, et in conspectu omnium propalaren-
tur, divinæ naturæ dignitas et eminentia evidenter
demonstrabatur. Rursus per id, quod defatigatio-
nem, laborem, sitim, famem sustinuerit et pauper-
tatem, atque his similia et congenita, proprietas hu-
manæ substantiæ manifestabatur. Quædam istorum
ut Deo dignum erat, alia pro conditionis humanæ
modo, idem et unus Christus, verus Deus noster,
cum operaretur et perficeret, certe unam et unitate
diversas naturas in unione illa inconfusa, perspicue
clara nec ullo pacto contradicenda ratione tum ex-

15. Sancta universalis quinta synodus sequitur.
Cui conveniendæ sacrabatur, tanquam septum sa-
crum, magna Constantini civitas. Obtinuit autem
vim et confirmabatur per præsentiam et concursum
quinque sexaginta centum episcoporum. Horum du-
ces et tanquam lumina fuerunt, Mennas quidem ab
initio, tum Euty chius successor, qui clavum regni
istius et archiepiscopalis sedis moderabantur. Vigi-
lius aderat (qui et ipse Romam susceperat procu-
randam) apud urbem quidem, synodo tamen non
interfuit, eo quod nolebat sponte se ad illum ag-
gredere conventum. Ille autem nihilominus, quod
minime volebat sacri illius consessus solalitis inter-
esse, fidem communi Patrum suffragio editam,
libello suo dato, confirmavit. Hisce aderant Apo-
linarius Alexandriæ, et Domnus dignitate Antio-
chenæ Ecclesiæ archiepiscopali præditi. Aderant
Didymus et Evagrius, locum tenentes Eustochii Hiero-
solymitani archiepiscopi. Per id temporis Justi-
nianus maximus imperator, Romani principatus cu-
ram manibus gubernabat, et cum ecclesiasticis dog-
matibus conspirabat. Hæc itaque sancta et univer-
salis synodus impura Nestorii dogmata repullulas-
centia penitus iterum demessuit, una cum zizaniorum
ipso seminare: Et post eum, Theodorum at-

μαρτυρίας ἀνεκηρύχθη καὶ διέλαμψεν. Ἐνα τὸ
Χριστὸν, ἥτοι μίαν αὐτοῦ τὴν ὑπόστασιν, καὶ δύο τὰς
φύσεις, θεότητά τε καὶ ἀνθρωπότητα, ἀσυγχύτως καὶ
ἀδιαιρέτως ἐνθεωρουμένας, τῶν τρισμακαρίστων ἀρ-
χιερέων περιφανῶς θεολογησάντων καὶ παραδει-
κῶτων ἀδιστακτικῶς ὁμολογεῖν καὶ κηρύσσειν εἰς πάντα
τῆς οἰκουμένης τὰ πέρατα. Δῆλον δὲ κἀντεῦθεν, ὡς ἐ-
ὦν μὲν χυλοῖς αἱ βάζεις ὠρθοῦντο, καὶ τυφλοῖς τὸ πᾶ-
θος εἰς ὀμμάτων βλάστην ὑπεφύετο, νεκροὶ τε τῶν
πυλῶν ἀνεσπῶντο τοῦ ἕδου, καὶ πρὸς τὸ ζῆν μετα-
τάττοντο, αἱ τε ἄλλαι θεοσημείαι, ἃς οὐ ῥᾶδιον ἀρ-
θμεῖν, ἐπετελοῦντο καὶ ἐπεδείκνυντο, τῆς θεῆς φύσεως
ἐναργῶς παρεδηλοῦτο τὸ ἀξίωμα. Δι' ὧν δὲ κόποι,
καὶ πόνους καὶ δίψαν καὶ πείναν, καὶ πέναν, καὶ τὰ
τούτοις ὑφίστατο συγγενῆ καὶ παραπλήσια, τῆς ἀνθρω-
πίνης οὐσίας ἔτρατο (sic) τὸ ἰδίωμα. Ὅτι τὰ μὲν θεο-
πρεπῶς, τὰ δὲ ἀνθρωποπρεπῶς ὁ αὐτὸς Χριστὸς ὁ ἀλη-
θινὸς Θεὸς ἡμῶν ἐπιτελέσας καὶ διαπραξάμενος, μίαν
μὲν αὐτοῦ καὶ ἐνιαίαν τὴν ὑπόστασιν, δύο δὲ καὶ δια-
φερούσας τὰς φύσεις, ἐν ἀσυγχύτῳ ἐνώσει, σαφῶς τε
καὶ ἀναντιρρήτῳ λόγῳ παρέστησε καὶ ἐπιστώσατο.
Ἄλλ' ἐν τούτοις καὶ τὰ τῆς τετάρτης συνόδου.

consistentem hypostasin suam, duas autem et
synodo.

ie'. Ἡ δὲ ἅγια καὶ οἰκουμένη πέμπτη σύνοδος,
τέμενος μὲν ἱερὸν αὐτῆ ἡ (20) Κωνσταντινου μεγαλό-
πολις ἀφιέρωτο. Πέντε δὲ καὶ ἐξήκοντα καὶ ἐκπέν
θεοφόρων πατέρων παρουσία καὶ συνδρομῇ ἐκρατύοντο.
Ὅν ἡγοῦντο καὶ προέλαμπον, Μηθὰς μὲν τὴν ἀρχὴν,
εἶτα δὲ καὶ Εὐθύχιος, τῆς αὐτῆς βασιλίδος, ἐκ δια-
δοχῆς, τοὺς ἀρχιερατικὸς πηδαλιουχῆσαντες ὁλα-
κας· καὶ Βιγίλιος (21) ὁ τῆς Ῥώμης τὴν ἱερὰν λα-
χὼν ἐφορίαν, παρὼν μὲν τῇ πόλει, οὐ παρὼν δὲ τῇ
συνόδῳ· ὅς εἰ καὶ μὴ πρόθυμος εἰς τὴν συνδρομὴν
τῆς ἱερᾶς ὁμηγύρας κατέστη, ἀλλ' οὐδὲν ἕλαστο
ὄμως τὴν κοινήν τῶν πατέρων πίστιν ἐπεκίρου λι-
θέλλῳ. Σὺν οἷς Ἀπολιναρίου τε ὁ Ἀλεξανδρείας, καὶ
Δόμνος ὁ Ἀντιοχείας, τῶ ἀρχιερατικῶ ἀξιώματι κε-
κοσμημένοι. Καὶ δὴ καὶ Αἰδύμος καὶ Εὐάγριος,
Εὐστοχίου τοῦ Ἱεροσολύμων ἀρχιερέως τὸν τόπον
ἀναπληροῦντες. Τηνικαῦτα δὲ καὶ Ἰουστινιανὸς ὁ
κράτιστος ἐν βασιλευσί, τῆς Ῥωμαϊκῆς ἀρχῆς τὰς
φροντίδας χεῖριζεν, καὶ τῶ ἐκκλησιαστικῶ συνεφέ-
D νει φρονήματι. Αὕτη τοιγαροῦν ἡ ἅγια καὶ οἰκου-
μένη σύνοδος Νεστορίου πάλιν τὰ μιστὰ παραφυ-
μένα δόγματα εἰς τὸ παντελὲς ἐξεθέρισεν, ἅμα αὐτῶν
ἐκείνων τῶ σκορῆ τῶν ζιζανίων. Μεθ' οὗ, Θεόδωρον
καὶ Διόδωρον· ὧν ὁ μὲν Ταρσοῦ πόλεως, ὁ δὲ Με-
φουεστίας ἐπεσκόπησεν. Οἱ, Νεστορίου πρότερον,

NOTÆ.

(20) Legendum αὐτῆ, non αὐτῆ. Est autem τέ-
μενος, quod ait Hesychius, πᾶς ὁ μεμερισμένος τό-
πος τινὶ εἰς τμήν. Idem quod Latinis Templum,
locus non solum sanctus sed et sacer, ut sepulcrum.
Recentiores Græci sic ecclesiam nominant, sed
nunquam vetustiores.

(21) Βιγίλιος τῆς Ῥώμης. Vigilus papa Con-

stantinopolin adiit, vocante Justiniano, et synodo
interfuit. Sed cum acta non probaret, secessit
Chalcedonem, sed ab imperatore hæretico et impe-
rioso exagitatus, atque in exilium missus, tandem
elanguit et subscripsit. Statim lego non ἐκείνῳ, sed
ἐκείνῳ, hoc est, ζιζανίων, pro ληθοῦσι, repositum
Dominus Herefordensis ληροῦσι, quod rectum est.

τὴν τοιαύτην ὠδίνοντες ἀφρασεῖν, καὶ ἐγγραφὸν ἀπο-
 λειοῦσιν, τῆς νόθου διανοίας τὰ νόθα καὶ ἐκφυλα
 κήματα. Ἐτι δὲ κατεβίβασε καὶ ἀνεθεμάτισεν Ὀρι-
 γένην, Αἰδουμον, Εὐάγριον, παλαιὰ τῶν πιστῶν ἀρβυ-
 στήματα, ἄνδρας τὴν Ἑλληνικὴν μυθολογίαν ἐν τῇ
 τοῦ θεοῦ Ἐκκλησίᾳ παρεῖσαν ἐκφύλακτον φιλονεικήσαντας.
 Προὔπαρχειν τε γὰρ οὗτοι τὰς ψυχὰς τῶν σωμά-
 των ἐληφθῶσαν, καὶ πολλὰ σώματα τὴν αὐτὴν μετεν-
 δῦεσθαι· δόγμα μιᾶρον καὶ κατὰπτυστον καὶ μόνων,
 ὡς ἀληθῶς, ἐκείνων τῶν ψυχῶν ἕξιον. Καὶ τέλος δὲ
 τῆς ἀτελευτήτου κολάσεως ἐψηφίζοντο. Ἄλλη, τοῦτο,
 παράκλησις πρὸς ἁμαρτίαν πᾶσαν καὶ ἀπάθειαν.
 Καὶ τοῖς πονηροῖς δαίμοσι τὸ ἀρχαῖον ἀξίωμα ἐχα-
 ρίζοντο, ἐπαναδραμεῖν αὐτοὺς εἰς τὴν ἄνωθεν δόξαν
 ἐξ ἧς ἐξέπεσον, ἀναπλάττοντες. Ἐτι δὲ, οὐδὲ τὰ
 σώματα ταῖς ψυχαῖς ἐβούλοντο συνανιστασθαι· γυ-
 μνάς δὲ αὐτὰς σωμάτων ἀνιστῶσιν· οὐκ οἶδ' ὅ, τι καὶ
 καλοῦντες ἀνάστασιν, ἐπερ τοῦ πεπτωκότος καὶ
 θανόντος ἢ ἀνάστασις, οὐχὶ δὲ τοῦ αἰεὶ ἐστῶτος καὶ
 ἐν ἀφθαρσίᾳ διαμένοντος, οἷον πέρ ἐστιν ἡ ψυχὴ,
 οὐδὲ τοῦτο δυσωπηθέντες οἱ ἄθλιοι, ἡλικίον οἷον ἀδί-
 κημα, δι' ὧν ληθούσι^α, τοῦ δικαίου Κριτοῦ κατηγο-
 ρούσι. Πῶς γὰρ οὐκ ἐσχάτην ἀδικίαν αὐτοῦ καταμαρ-
 τυροῦσι, τὰ μὲν συναθλήσαντα σώματα ταῖς ψυχαῖς
 ταῖς κατ' ἀρετὴν πόνοις τῶν κοινῶν ἐπάθλων ἀποστε-
 ρεῖν αὐτὸν βλασφημοῦντες· τὰ δ' αὖ πάλιν συνεξα-
 μαρτόντα, τῆς κοινῆς αἰτίας καὶ πράξεως ἀνεπιτί-
 μητα καταλιμπάνειν, μόνας δὲ τὰς ψυχὰς, χωρὶς
 τῶν συνδιαπραξαμένων σωμάτων, ἢ διπλῆν εἰσπράτ-
 τειν τιμωρίαν, ἢ διπλῆς ἀξιοῦν μισθοποδοσίας.
 taverant, præmiis illorum laborum communibus
 reatu et poena pro actibus solverentur; animæ
 operantibus, vel duplici poena, vel duplicata mercede,

17. Οὐ μόνον δὲ τὰ τοιαῦτα τῶν δυσφημιῶν ὁ
 ἱερὸς οὗτος τῶν πατέρων χορὸς ἀπεκήρυξεν, ἀλλὰ
 καὶ πρὸς γε τούτους (22) (οὐ πολλῶ ἐμπροσθεν χρόνῳ)
 καθέτε καὶ ἀνεθεμάτισεν Ἀνθιμόν τε τὸν Τραπε-
 ζούντιον, τὸ Εὐτυχοῦς ὑποβάλλοντα φρόνημα, καὶ
 Σεβήρον, Πέτρον τε τὸν ἀπ' Ἀμαθείας^ο, καὶ Ζωορᾶν,
 καὶ πᾶσαν τὴν πονηρὰν ἐκείνην καὶ πολυκέφαλον
 διασπορὰν καὶ συμμορίαν· Ἀγαπητοῦ μὲν μάλιστα,
 τοῦ Ῥώμης, τῆς εὐαγοῦς προκατάρξαντος πράξεως·
 συμψήφων δὲ καὶ συνεργῶν ἀναφανέντων τῶν πε-
 ρωνύμων ἀρχιερέων· ὧν ὁ μὲν Εὐφραῖμιος (ὁ κλει-
 νὸς τῆς Ἀντιόχου δὲ οὗτος), τῶν Ἱεροσολύμων δὲ
 Πέτρος ὁ ἱερὸς ἐπετρόπευεν. Τούτους οὖν ἅπαντας
 τὸ θεῖον τῶν ἀρχιερέων συνάθροισμα ἐκκηρύξαντες
 τε καὶ ἀποβαλλόμενοι, τὰ ἀπλανῆ καὶ θεῖα τῆς κα-
 θολικῆς καὶ ἀποστολικῆς Ἐκκλησίας ἐκράτυνάν τε

A que Diodorum: quorum iste Tarsi civitatis, ille au-
 tem Mopsuestiæ episcopus erat. Isti enim Nestorio
 priores illam ipsam hæresim parturiebant, et post
 se defunctos, scriptis traditos reliquere spurie sen-
 tentiæ spurios partus. Condemnavit insuper et ana-
 themate feriit Origenem, Didymum, Evagrium, ab
 antiquis temporibus in fide languidos, quippe qui
 in Ecclesiam Dei subintroducere Paganorum fabulas
 tentaverant. Delirabant enim, animas ante corpora
 præexstitisse, nec non, unam et eandem animam
 multa corpora subingredi. Impium dogma et conspuen-
 dum, nullis dignum præter ipsos fautoribus. Finem
 quoque et terminum supplicii interminabilis consti-
 tuebant: quæ est maxima omnium ad peccandum
 illecebra et præcipitium in ruinam ducens. Sed et
 B impiis dæmonibus suum antiquum locum et digni-
 tatem largiebantur: nam regressum illis ad cœle-
 stem gloriam patefactum iri docebant, unde olim
 exciderant. Sed nec corpora cum suis animabus
 conjuncta resurrectura fingebant, sed nudas animas
 sine corporibus. Nescio quam rem interea commi-
 niscentes resurrectionem, siquidem resurrectio il-
 lius est quod conciderat et moriebatur, non ejus
 quod jugiter consistebat et incorruptibile permane-
 bat, cujusmodi animæ status est, nec intelligebant
 miseri aut reverebantur, quam magna injustitia
 justum interea Judicem onerabant. Nam quomodo
 non contra illum perhibent de summa injustitia
 testimonium, qui blaspheme pronuntiant, corpora
 illa quæ una cum animabus in stadio virtutis decer-
 privanda: aut ut quæ una peccaverant, ab omni
 autem solæ et solitarie ac semotæ a corporibus una
 retributionem haberent?

16. Neque istiusmodi solum blasphemias sanctus
 ille Patrum illorum consessus proscripsit, sed et in-
 super sede sua deposuit et anathematizavit Anthi-
 mum, qui non ita tum pridem Trapezuntiorum epi-
 scopus fuerat, qui tacite apud animum fovebat Eu-
 tychetis sententiam, et una cum illo, Severum, Pe-
 trum Apameæ episcopum, Zooran, et universam
 illam impiam, multicipitem, dispersam varie socie-
 tatem. Principes in hoc negotio sancto patres Aga-
 petus Romæ episcopus obibat; conspirantibus
 autem et conjunctas operas conferentibus celeberrimis
 illis antedictis archisacerdotibus. In quorum
 dein numero censebantur Euphrasimus ineluctus An-
 tiochiæ, et sanctus Petrus Hierosolymorum episcopi.
 Sanctus istorum archisacerdotum concessus illos
 D supra omnes ejectiones ex Ecclesia publicavit: dum

VARIÆ LECTIONES.

^α ληρούσι. ^ο Ἀπαμείας.

NOTÆ.

(22) Ἀλλὰ καὶ πρὸ γε τούτων. Recte, si inclu-
 dantur parenthesi. Paulo post reponē Ἀπαμείας.
 Nam divisio exscriptoris et ἀπ' Ἀμαείας ineptia est.
 At πρὸ γε τούτων, quod ait, non est verum de illa
 synodo, nedum de Vigilio. Nam, quod habetur in
 sequentibus, Agapetus, qui Silverium prædecessor-

rem Vigiliæ antecessit, Anthimum Trapezuntis epi-
 scopum, Theodora Augusta procurante, Constanti-
 nopolin translatus, et hæreticum, extra synodum
 quintam œcumenicam deposuit, cum ad Justinia-
 num Augusta a Theodato Gothorum rege, et Italiae
 domino, ablegaretur.

certa infallibilia divina Catholicæ Ecclesiæ dogmata confirmant et corroborant. Atque ita se habuit quinta synodus quæ fuit universalis.

17. Sacrum œcumenicum sextum concilium, et ipsum in urbe regia habebatur; ibi enim mysticis spectaculis peragendis sanctum theatrum figebatur. Ubi centum et septuaginta divini viri certamen subiere, et splendidam veritati victoriam reportavere. Hujus concilii principes, utpote digni iudicati qui cæteris præessent, erant Georgius, cui regiam urbem legibus moderari episcopalibus concedebatur; Theodorus et Georgius, qui in sacerdotali ordine constituti, et Joannes diaconus pro Agathone sanctissimo papa Romano aderant, inter primores Patrum allecti. Locum magnæ urbis Alexandriæ episcopi Petrus monachus supplebat. Cum quibus aderat missus a sede Hierosolymæ Georgius monachus et presbyter. Qui una cum cæteris sanctis Patribus Sergium, Pyrrhum, Paulum Constantinopolitanum, Honorium Romanum, Cyrum Alexandrinum, et Theodorum Pharan, implicatilem mendacii catenam contextentes diripuerunt. Justæ quinetiam condemnationi subjecerunt Macarium episcopum Antiochiæ, una cum hæresis suæ discipulo Stephano, et misero quodam sene Polychronio, superioribus conjunctos, et patrocinium ipsorum impietatis suscipientes: dum voluntatem unam, unam operationem in Christo Deo nostro vero, e duabus naturis subsistente sine omni ratione cum impietate constitutam sententiam pronuntiant. Imprudentes nimium, qui cogitatione illud non revolvunt quod facile cuivis obviam venire potest. Non esse unius et ejusdem operationis, claudum per potentiam rectificare, et fatigationem contrahere ex itinere: non ejusdem facultatis esse cæcis visum reddere, et sputo, digitorum ope, terram commiscere, lutum coagulare, oculis imponere; neque mortuos suscitare, et vita functum plangere. Ita nec ejusdem fuit voluntatis,

Α και επικύρωσαν δόγματα. Καί τὰ μὲν τῆς οἰκουμένης πέμπτης σ. νόδου, ἐν τούτοις.

17. Ἡ δὲ ἅγια καὶ οἰκουμένηκη ἕκτη σύνοδος, ἐν τῇ βασιλεῖα μὲν τῶν πόλεων καὶ αὐτῇ τῶν μυστικῶν τῆς ἀληθείας θεαμάτων τὸ ἱερὸν ἐπήγγυτο θέατρον. Ἐβδομήκοντα δὲ καὶ ἑκατὸν θεοφόροις ἀνδράσι τὸν ἀγῶνα ὑποδομένην, λαμπρῶς νικῶσαν ἀπέδεικνυ τὴν εὐσέθειαν. Ταύτης ἀρχῆγοι καὶ τῶν ἄλλων προνομηθεῖν ἐκρίνοντο ἄξιοι, Γεώργιος τε, ὃ τῆς βασιλίδος πόλεως ὁ ἀρχιερατικὸς θεσμὸς ὑπῆρχεν ἐγκειρισμένος, καὶ Θεόδωρος, καὶ Γεώργιος (23) α, ἐν πρεσβυτέρων ἀξιώματι κατελεγμένοι, ἅμα διακόνῳ Ἰωάννῃ, οἱ ἀντὶ Ἀγάθωνος, τοῦ ἀγιοτάτου πάπα Ῥώμης, εἰς τὴν τῶν ἐξάρχων τάξιν ἐριθμοῦντο· καὶ τοῦ τῆς Ἀλεξάνδρου δὲ μεγαλοπόλεως θρόνου Πέτρος μοναχὸς τὸν τόπον ἀνεπλήρου. Μετ' ὧν καὶ Γεώργιος μοναχὸς καὶ πρεσβύτερος, εἰς τὸν βαθμὸν τῆς ἀρχιερατικῆς τῶν Ἱεροσολύμων παρηγήσει καθέδρας· οὗτοι δὲ, σὺν τοῖς ἄλλοις ἱεροῖς καὶ ἁγίοις πατράσι, Σέργιον, Πύρρον, Παῦλον, Κωνσταντινουπόλεως κατάρξαντας, καὶ Ὀνώριον Ῥώμης, Κύρρον τε Ἀλεξανδρείας, καὶ Θεόδωρον τὸν τῆς Φαράν, τὴν ἀλληλόπλοκον τοῦ ψεύδους σειρὰν διαβρήξαντες· οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ Μακάριον Ἀντιοχείας, ἅμα Στεφάνῳ τῆς αἰρέσεως μαθητῇ, σὺν γέροντι τινὶ ἀθλίῳ τοῦνομα Πολυχρονίῳ, ἐπιπλακέντας αὐτοῖς, καὶ τῆς ἐκείνων δυσσεθείας ὑπερμαχεῖν μελέτησαντας, ὑπὸ δικαίαν καταβίχην ἐποίησαντο· ὅτι μίαν θέλησιν καὶ μίαν ἐνέργειαν ἐπὶ Χριστοῦ, τοῦ ἀληθινοῦ Θεοῦ ἡμῶν, τοῦ ἐκ δύο πεφυκότος φύσεων, δυσσεθεῖ καὶ ἀλόγῳ φρονήματι ἐτόλμησαν ἀποφῆνασθαι, μὴδὲ τοῦτο λογιζομένους ἀναλαβόντες οἱ ἀσύνετοι, βῆδιον ὃν καὶ πρόχειρον εἰς κατάληψιν, ὡς οὐκ ἔστι, τῆς αὐτῆς ἐνεργείας, χωλὸν κατ' ἐξουσίαν ὀρθῶσαι· καὶ κόπους ὁδοπορίας μετέρχεσθαι οὐδὲ τυφλοῖς ὀμματῶσαι, καὶ γῆν σιᾶν δακτύλων ἔργοις φυρᾶσαι, καὶ πηλὸν ποιῆσαι καὶ ἐπιβαλεῖν τοῖς ὀμμασιν

VARIAE LECTIONES.

Ρ ... μένοις   α ἄλλος.

NOTÆ.

(23) Θεόδωρος καὶ Γεώργιος. Forsan addenda vox ἄλλος, ad distinguendum hunc Georgium ab alio prænominato, qui cum patriarchatu Constantinopolitano fuit. Synopsis Græca septimarum synodorum imperfecta est. Nam præter Georgium Constantinopolitanum, Theophanem Antiochenum, et Petrum monachum, non nominat alium convenarum. Sed et Photius negligentior fuit, qui Theophanem præternisit, et Petrum quasi τοποτηρητὴν episcopi Alexandrini citat, cum per illa tempora vacaret sedes. Erat igitur ab Ecclesia missus, et non episcopi τοποτηρητῆς. De legatis Romanæ sedis pleniora sunt quæ in præambulis sextæ synodi leguntur, ex litteris Pogonati imperatoris ad Georgium P. C. *Agatho sanctissimus, nuper ordinatus papa in apostolica sede prædictæ antiquæ Romæ, hujusmodi nostros pios suscipiens apices destinavit in præsentem propriam ejus indutos personam Theodorum et Georgium Deo amabiles presbyteros, et Joannem Deo amabilem diaconum; ex persona autem totius ejus concilii Joannem et Abundantium et Joannem venerabiles episcopos cum cæteris clericis et monachis.* Intellegit autem concilium Romæ habi-

tum per Agathonem, anno 680, contra Monothelitas, ubi convenerant episcopi 125. Ibid. Σέργιον. Cui synopsis addit Petrum. Hic maxima lis vertitur de Honorio papa, an fuerit Monothelita. Rem tractat omnium accuratissime doctissimus Raynoldus, in dissertatione cum Harto. Ibid. Διαβρήξαντες, dirumpentes. Quinam vero erant? an intelligit prænominatos? at illi nullam impietatis catenam dirupuerunt. Saltem scriberetur, διαβρήξαντας, ut mox ἐπιπλακέντας. Quod si legamus διαβρήξαντες, referenda vox est ad ἐποίησαντο, per immane quoddam hyperbaton: et illa, οὐ μὴν ἀλλὰ usque ad μελέτησαντας, sunt parenthesis includenda. Est autem Pharan, cujus loci Theodorus episcopus dicitur. Πόλις, Stephano auctore, μεταξὺ Αἰγύπτου καὶ Ἀραβίας. De Polychronio, singulare est quod relatum in synopsis, σὺν αὐτοῖς δὲ καὶ Πολυχρονίῳ, τὸν νηπιόφρονα γέροντα, τὸν νεκροῦς ἐγγείραι ἐν τῇ ταῖς ταύτη πλάνῃ τῆς αἰρέσεως μεγαλοπρονήσαντα, ἀδείας τετυχόντα, καὶ ἐν τῷ μὴ ἐγγείραι μειζόνως τὴν βλασφημίαν τῆς τοιαύτης αἰρέσεως θριαμβεύσαντα. Erat ergo Polychronius ille impostor mirabiliarius, quales multi apud sequiores.

οὐδὲ νεκρὸν ἀναστῆσαι, καὶ διακρῦειν ἐπὶ τελευτή-
σαντι. Οὐ μὴν οὐδὲ τῆς αὐτῆς ἐστὶ θελήσεως, παρα-
θεῖν αἰταῖσθαι τὸ ποτῆριον τοῦ θανάτου, καὶ δόξαν
αὐτῷ ἰ καλεῖν πάλιν, καὶ βούλεσθαι τὸ ἀθέλητον.
Ἄλλὰ πῶς οὐχὶ συνήσθησαν διὰ τούτων, καὶ τῶν
φύσεων τὴν διαφορὰν ἐξαρνοῦμενοι; πᾶσα γὰρ φύ-
σις πηγὴ ἐνεργείας, καὶ ταῖς διαφοραῖς ἐνεργείαις
αἱ φυσικαὶ θελήσεις συνδιασχίζονται. Καὶ εἰ, κατὰ τὴν
ἐν αὐτοῖς πλάνην, ἡ ἐνεργεῖα καὶ ἡ θέλησις μία, καὶ
ἡ φύσις πάντων; ἐξ ἧς ταῦτα, μία. Εἰ δὲ δύο αἱ φύσεις
(οὐπω γὰρ εἰς τοῦτο μανίας ἐξέωκειλαν, ἐν ὀφθαλ-
μοῖς ἔχοντες τὴν διασπορὰν τῶν καταρξάντων καὶ
ἀπώλειαν), πῶς οὐχὶ ἑκατέρα πηγᾶσι τὴν οἰκείαν
ἐνεργεῖαν καὶ τὴν θέλησιν; Ἄλλ' οὗτοι μὲν τῆς αὐ-
τῶν καὶ δυσφήμου δόξης οὐδὲν προτιμήσαντες, σὺν
αὐτῇ ἐκείνῃ, τῷ αἰωνίῳ κατεδικάσθησαν ἀναθέματα.
Δύο δὲ θελήσεις φυσικὰς καὶ δύο ἐνεργείας ἐπὶ τοῦ
ἐνὸς Χριστοῦ τοῦ Θεοῦ ἡμῶν, τῶν θεοφόρων Πα-
τέρων ἱερολογήσας ὁ σύλλογος, ταῖς ἀπανταχοῦ Ἐκ-
κλησίαις τὸ διπλοῦν ὁμολογεῖν καὶ κηρύσσειν, ὥσπερ
τῶν φύσεων, οὕτω καὶ τῶν ἐνεργειῶν καὶ θελήσεων,
ὀρθοδόξως παραδειώχασαι. Κωνσταντῖνος δὲ τηγι-
καῦτα, ὁ ἀπόγονος Ἡρακλείου, τὸν προγονικὸν τῆς
βασιλείας κλήρον ἐχρημάτιζεν ἀναδεχόμενος. Τὰ
τε ἄλλα συμπράττων τῇ συνόδῳ, καὶ τὸ ὄρθον τῆς
Ἐκκλησίας φρόνημα πρεσβεῖων. Ἄλλ' ἐν τούτοις
μὲν καὶ ἡ ἕκτη.

ιγ'. Ἡ δ' ἁγία καὶ οὐνομενικὴ ἐβδόμη σύνοδος,
Νικαίαν μὲν, τῆς Βιθυνῶν μητρόπολιν οὖσαν, καὶ
τῶν ὀρθῶν δογματικῶν δικαστήριον πάλαι γενοῦσαν,
καὶ αὐτῇ (24) τῆς εὐσεβείας κριτήριον ἔδειξεν, ἐπὶ
μὲν καὶ ἐξήκοντα καὶ τριακοσίων ἱερῶν ἀνδρῶν τῷ
πλήθει πλατυνομένη, ταξίαρχος δὲ καὶ πρωτοστά-
τας τῆς ἱερᾶς αὐτῶν καὶ μεγάλης φάλαγγος προ-
βαλλομένη, Ταράσιόν τε τὸν ἐν ἀρχιερεῦσι Θεοῦ πε-
ριθῆτον (θεῖος οὗτος καὶ πανάριστος ἀνὴρ, καὶ τῆς
βασιλείας πόλιως τοῖς ἱεραρχικοῖς οὐκασας, εἰπερ τις
ἄλλος, περιάγειν ἄξιός), καὶ δὴ καὶ Πέτρον τὸν εὐλα-
βίστατον, πρωτοπρεσβύτερον τῆς κατὰ Τῶμην ἁγίας
Ἐκκλησίας, καὶ Πέτρον ἄλλον, πρεσβύτερον καὶ
αὐτὸν, καὶ τῆς ἐκείσε μονῆς ἡγούμενον τοῦ ἁγίου
Σάββα· αἱ τῆς ἀποστολικῆς καθέδρας διεκληροῦντο
τὸν τόπον, Ἀδριανοῦ τότε τὸ ἀρχιερατικὸν κοσμοῦν-
το; ἄξιωμα. Ἄμα δὲ τούτοις, Ἰωάννην καὶ Θεωμᾶν,
ἀνδρας μοναχικῆ πολιτείας περιωνύμους, καὶ ἱερα-
τικῇ τιμῇ διαλάμποντας, καὶ τῆς ἀνατολικῆς ἀπάσης
διοικήσεως τῶν ἀποστολικῶν καὶ μεγάλων θρόνων
τοποτηρητάς, καὶ τὸ τῶν ἀρχιερέων προνόμιον
ἔχοντας· λέγω δὴ Ἀπολιναρίου τε, καὶ Θεοδο-
ρήτου, καὶ Ἠλία· ὧν ὁ μὲν Ἀλεξανδρείας, ὁ δὲ
Ἀντιοχείας, καὶ ὁ λοιπὸς δὲ Ἱεροσολύμων, ἱερα-
κρεπῶς τε καὶ πανσφόρος προεπιστήχασαν. Τότε
Κωνσταντῖνος καὶ Εἰρήνη, ὀρθοδοξίας σταφάνῳ κο-

A deprecari ut transeat mortis poculum, et eandem
rursus glorificationem dicere, atque ita velle non
volitum. Qui fieri potuit ut non perciperent se natu-
rarum tollere, his sublati, differentiam? Est enim
operationis cujuscunque fons, natura: et juxta di-
versas naturales operationes voluntates naturales
dispertuntur. Quod si, secundum illorum hæresin,
operatio unica sit et voluntas, certe et natura quo-
que si dederint naturas duas (neque enim hoc insanie
eruperunt, utpote habentes ante oculos dispersio-
nem et perditionem eorum qui ita docuere primi),
quomodo non utraque natura propriam emittet ope-
rationem et voluntatem? Verum dum suam pro-
priam et blasphemam sententiam omni modo præfe-
ruat, anathemate æterno condemnantur. Duas porro
voluntates, duas operationes in uno Christo Deo
nostro, dum sanctus divinarum Patrum cœtus sta-
tuit, ubivis terrarum positis Ecclesiis orthodoxam
confessionem et prædicationem duarum cum volun-
tatum tum operationum tradidit. Erat autem eo
tempore Constantinus Heraclii proles cum regia
majorum sorte constitutus: qui et suam alias ope-
ram synodo contulit, et orthodoxam Ecclesiæ sen-
tentiam tuebatur. Atque ita sexta synodus fuit.

18. Sancta universalis septima synodus metropo-
lin Bithyniæ Nicæam, olim illud tribunal sanorum
dogmatum, et nunc deum pietati judicandæ desti-
navit. Implebatur porro synodus numero sexcentum
sexaginta septem virorum, quorum primi fuerant
ductores et sacrosanctæ ac numerosæ phalangis
principes, Tarasius, inter Dei sacerdotes illustris,
divinus plano et optimas omnimode vir, dignus
certe (si quis alius) qui regis arbis clavum guber-
naret; Petrus deinceps archipresbyter sanctæ Ro-
mânæ Ecclesiæ piissimus; et Petrus quoque alter
aderat ipse quoque presbyter, qui monasterii, quod
ibi est, sancti Sabbæ præfectus vel archimandrita
fuit. Isti sortiebantur locum cathedræ apostolicæ,
cui tum dignissimo præerat Adrianus, archipresul.
Aderant una cum istis Joannes et Thomas, viri
celebres in professione monachatus, et honore
fulgentes sacerdotali, qui quidem locum tenebant
universæ orientalis, apostolicæ, et magnæ diocesis
et archiepiscoporum ejusdem dignitatem habebant,
Apolinarii nempe, Theodoretii et Helix: quorum
primus Alexandriæ, secundus Antiochiæ, tertius
Hierosolymorum Ecclesiæ prudenter, et ut sacer-
dotes decebat, gubernabant. Eo tempore Constan-
tinus et Irene, orthodoxiæ corona redimiti, Ro-
mani imperii purpura vestiebantur. Ista porro

VARIE LECTIONES.

ἰ γρ. αὐτό.

NOTÆ.

(24) Αὐτῇ. Nempe synodus. Sed malim, αὐτῇ
καὶ ἰπρα synodus; nisi forsitan utraque lectione me-

lior αὐτῆς, id est, secunda vice. Ibid. legendum in
plurali, ἐτολίζοντο. Nam Irene regnabat cum Filio.

sancta et magna synodus barbaram quamdam hæresin, tunc nuper ab impiis et profanis hominibus introductam, communi suo et divinitus gubernato suffragio condemnabat, ejusdemque auctores et propugnatores iisdem sententiis damnatos subjecerunt. Miseri autem isti Christum Deum verum ore non ausi vel confessione sua blasphemare, operibus tamen suis quoquo modo contumeliis affecerunt, et licentiose blasphemantibus viam adiuvenerunt. Immediate ipsum insectari conviciis, et nudo ore, sine velo cum non audeant, voluntatem suam omnem adimplerunt, et Christo oppositam mentem et sententiam per venerandam ejus imaginem deonestatam demonstrarunt. Idolum venerandam Christi imaginem (o nimis audacem impie linguæ sonum, et cordis atheistici boatum!) appellant, per quam idololatriæ error eliminatur: hanc conviciis et omnibus deonestamentis foedatam per compita, forum et plateas pedibus proculcant, distrahunt varie, igni demum comburendam tradunt. Spectaculum Christianis deplorandum, dignum paganorum in Christum odio! Talismodi et in cæteras imagunculas sacras pedibus citi ad fundendum sanguinem exstiterunt: quas manibus sacrilegis, labris profanis foedarunt. Neque exsatiari voluerunt alastores ad hunc modum insanendo et furiendo. Neque certe minus quam paganorum execranda facinora, si non forte magis, Christianorum sacra signa et repræsentationes odio perciti conspuerunt: adeo ut bellum videantur internecinum contra Christum et ipsius sanctos susceptum indixisse.

19. Patet quippe cunctis, quod imaginibus honor habitus, eorum honor sit qui repræsentatur; quemadmodum et infamia atque dedecus transit ab imagine in imaginatum. Isti autem, nupera Judæorum, Christi hostium, progenies, in eo quod venerandam Christi imaginem illiusque sanctorum inhonorant, quod in ipsorum atavis desiderabatur, adimplerunt: nam usque ad audacia Judæorum facinora delati feruntur; imo id agunt contentione summa, ut progenitores suos longe supergrediantur voluntate. Porro, cum in medio Christianorum siti, labiis non audent abnegare Christum, ab ipsa Judaica avitaque invidia minime recedere convincuntur: sed et spuriam eorum imitationem expressisse, licet nequam sibi constare queant, sed hæretico quodam stupore huc illuc incerti aguntur et feruntur. Christianos se appellant; verum effrenes contra Christum pergunt: Judæorum titulum non admittunt, et tamen per hanc contra imagines pugnam non solum imitati sunt, sed et supergressi illorum contra Christum malitiam. Cum nomen aversentur idololatriæ, nihilo tamen tolerabilius quam idololatriæ in divina et intemerata Christianorum mysteria insaniant. Ideo autem propter istos omnes qui non id agunt, ut degenerem hanc, adulteram, variam et confusaneam doctrinam aversentur et declinent, sancta hæc et universalis synodus, tanquam prolem spuriam, ejectitiam, et ab omni fidelium nobilitate

Α σμούμενοι, [καί] τὴν αὐτοκράτορα τῆς Ῥωμαίων ἀρχῆς πορφυρίδα ἐστολλέετο. Δὴτε τοιγαροῦν ἡ ἐκρὶ καὶ μεγάλη σύνοδος, ἀριφανῆ τε καὶ βάρβαρον αἰρεσιν, ὑπὸ δυσσεῶν τε καὶ ἀνιέρων ἀνδρῶν παρεισαχθεῖσαν, θεοκρίτω καὶ κοινῷ ψηφίσματι κατεδίκασε, καὶ τοὺς εἰσηγητὰς καὶ προμάχους αὐτῆς τῷ αὐτῷ συνυποβάλλουσα κρίματι. Οὗτοι γὰρ οἱ δειλαιοὶ Χριστὸν τὸν ἀληθινὸν Θεὸν ἡμῶν βλασφημεῖν οὐχ ὁμολογοῦντες τοῖς βήμασι, διὰ τῶν ἔργων πᾶσαν ἐπεκύνουν ὕβριν καὶ βλασφημίαν καὶ ἀσελγείαν· καὶ αὐτὸν ἐκαίον δυσφημεῖν ἀμέσως καὶ χωρὶς τινος παραπετάσματος οὐ θαρβήσαντες, διὰ τῆς σεπτῆς εἰκόνος τὸ πᾶν αὐτὸν τῆς Χριστομάχου γνώμης ἐξεπλήρουν θέλημα. Εἰδῶλον γὰρ (ὧ τολμηρὰς καὶ ἀθέου γλώσσης καὶ διανοίας ἀπήχημα!) τὴν προσκωνητὴν εἰκόνα Χριστοῦ, δι' ἧς εἰδῶλον πλάνη διώκεται, καθυβρίζοντες, καὶ πάσαις αὐτὴν ἀτιμίαις περιβάλλοντες, ἀνὰ τὰς ἀγορὰς καὶ τὰς λεωφόρους ποσὶ κατεπάτου, περιέσυρον, πυρὶ παραδίδουσαν. Θέαμα Χριστιανοῖς ἐλεεινὸν, καὶ τῆς Ἑλληνικῆς Χριστομαχίας μόνης ἄξιον. Τὰ αὐτὰ δὲ καὶ κατὰ τῶν ἄλλων ἱερῶν εἰκονισμάτων, ποσὶ ταχεινοῖς ἐχέται αἶμα, χερσὶ τε παλαμναῖαις καὶ βεβήλοις χεῖρας ἐνησέλγαινον. Καὶ κέρον οὐδένα τῆς τηλικαύτης μανίας καὶ παραπληξίας οὐδαμῶς ἐλάμβανον οἱ ἀλάστορες. Ἄλλὰ τῶν Ἑλληνικῶν βδελυγμάτων οὐδὲν ἔλαττον, εἰ καὶ μὴ μᾶλλον τὰ Χριστιανῶν ἱερὰ συμβολὰ τε καὶ ἐκτυπώματα, διὰ μίσους ἔγοντες, ἐδελύσσοντο· δι' ὧν αὐτοῖς καὶ ὁ ἄσπονδος πόλεμος κατὰ Χριστοῦ καὶ τῶν αὐτοῦ ἁγίων συνεκροτεῖτο καὶ ἐκράτύνετο.

10. Δῆλον γὰρ ἅπασιν, ὡς ἡ τιμὴ τῶν εἰκονισμάτων τιμὴ γίνεται τῶν εἰκονιζομένων· ὥσπερ καὶ ἡ ἀτιμία εἰς αὐτὰ διαβαίνει τὰ εἰκονιζόμενα. Ἄλλ' οὗτοι τὰ νέα τῶν Χριστομάχων Ἰουδαίων γεννήματα, δι' ὧν μὲν τὴν σεπτὴν εἰκόνα Χριστοῦ, καὶ τῶν αὐτοῦ ἁγίων ἐνύβριζον, τὸ προγονικὸν ἀνεπλήρουν ὑστέρημα, εἰς τὰ τῶν Ἰουδαίων τολμήματα ἐκφερόμενοι, καὶ νικᾶν φιλονεικοῦντες τῇ ὑπερβολῇ τῆς προθυμίας τοῦ γεννήτορος. Δι' ὧν δὲ, Χριστιανῶν ἐν μέσῳ, οὐκ ἔσγον τολμήσαι τὸν Χριστὸν καὶ χεῖρας ἀπαρνήσασθαι, καὶ αὐτοῦ ἐκαίονου τοῦ Ἰουδαίου καὶ πατρῷου ζήλου ἠλέγχοντο διαπίπτοντες, καὶ νόθον καὶ κατ'ἑαυτὴν αὐτῶν δεικνύντες τὴν μίμησιν, καὶ μηδαμοῦ στάσιν ἔχοντες, ἀλλ' ὥσπερ τῷ κακῷ κερωθέντες τῆς αἰρέσεως, ὧδε κἀκεῖσε διεβρίπτουνο καὶ παρεφέροντο. Χριστιανούς μὲν γὰρ ἑαυτοὺς ὀνομάζοντες, κατὰ Χριστοῦ ἐφραύττοντο· καὶ τὴν Ἰουδαίων κλῆσιν οὐ προσέμενοι, τὸ Χριστομάχον αὐτῶν παρεζήλου διὰ τῆς εἰκονομαχίας καὶ ὑπερέβαλλον. Οὐ μόνον δὲ, ἀλλὰ καὶ τὸ τῆς εἰδωλολατρίας ἐκκλίνοντες ὄνομα, οὐδὲν εἰδωλολατρῶν ἀνεκτότερα εἰς τε Χριστιανούς αὐτοὺς καὶ εἰς τὰ τῶν Χριστιανῶν θεῖα καὶ ἄχραντα μυστήρια ἀπεδείξαντο. Δι' ὃ τοῦτους μὲν, ὅσοι μὴ τῆς μοιχαλίδος ταύτης καὶ πολυσπόρου καὶ συμπεφυρμένης δόξης φυγεῖν ἠθέλησαν τὴν δυσγένειαν, ὡς νόθα γένη καὶ ἐκφυλα τῆς τῶν πιστῶν εὐγενείας, ἡ ἁγία καὶ οἰκουμένη διακρίνασα σύνοδος, δεσμοῖς ἀλύτοις τοῦ ἀναθέματος καθυπέβαλε·

τὴν δὲ εἰκόνα Χριστοῦ τοῦ ἀληθινοῦ Θεοῦ ἡμῶν, A societate excludendam, vinculo anathematis indissolubili innodavit : Christi autem veri Dei nostri imaginem, juxta traditiones priscas Patrum et apostolorum et sacrorum oraculorum declarationes, in honorem et cultum representati adorandam et honorandam, communibus suffragiis sancit et confirmavit; cultu nimirum et honore sic habito, quomodo quoque signa et symbola sanctissimi nostri cultus solemus celebrare. Neque enim in iisdem ita insisimus ut cultum et honorem debitum ibidem circumscribamus, sed nec in alienis a pietate fines et diversos diffindimus; sed nec per conspicuam, differentem et divisam eorum venerationem atque cultum, modo quodam sacro et divino ac indiscreto, ad illam, quæ est indivisa, unica, unita et unionem procurans divinitatem deducimur.

B procurans divinitatem deducimur.

κ'. Οὕτω τὸν τίμιον σταυρὸν προσκυνούμεν· ἐν ᾧ τὸ Δεσποτικὸν ἐξετανώσθη σῶμα, καὶ τὸ τοῦ κόσμου καθάρσιον ἀνέδλωσεν αἷμα· καὶ ἡ τοῦ ζύλου φύσις ταῖς ἐκείθεν ῥοαῖς ἀρδευθεῖσα τὴν ἀγῆρω ζῶην ἐβλάστησεν ἀντὶ τοῦ θανάτου. Οὕτω τὸν τύπον τοῦ σταυροῦ προσκυνούμεν, δι' οὗ δαιμόνων ἐλαύνεται στίφη, καὶ πάθη θεραπεύεται ποικίλα· τῆς ἁπαξ ἐν τῷ πρωτοτύπῳ χάριτος καὶ δυνάμεως ἐνεργηθείσης, καὶ μέχρις αὐτῶν τῶν τύπων, μετὰ τῆς ὁμοίας ἐνεργείας συμποιοῦσης. Τούτων τοιγαροῦν ἕκαστον, τὴν τε Χριστοῦ εἰκόνα φημί, καὶ αὐτὸν τὸν σταυρὸν, καὶ δὴ καὶ τοῦ σταυροῦ τὸν τύπον, παραπλησίως τῇ σεβασμιότητι καὶ προσκυνήσει ἐξοσιῶντες, οὐκ ἐν αὐτοῖς περιγράφομεν καὶ περιορίζομεν τὴν τιμὴν καὶ τὸ σέβας, ἀλλ' εἰς τὸν δι' ἡμᾶς ἐνανθρωπήσαντα πλοῦτον φιλανθρωπίαν ἀράτω, καὶ τὸν ὑπὲρ ἡμῶν ἐπονεῖδιτον θάνατον ἔκουσιως ὑπενεγκόντα, ταύτην ἀναφέρομεν καὶ ἀνιερούμεν. Οὕτω δὴ καὶ ναοὺς ἁγίων, καὶ τάφους, καὶ λείψανα, πιστοὶς βρύοντα ἰάσεις^α, πιστῶς προσκυνούμεν, τὸν αὐτοῦς ἰδοξάσαντα Χριστὸν τὸν Θεὸν ἡμῶν μεγαλύνοντες καὶ ἀνευφημοῦντες· καὶ δὴ καὶ εἰ τι τούτοις, κατὰ τὰς μυστικὰς καὶ ἁγίας ἡμῶν τελετὰς, ἐστὶ παραπλησιον, διὰ τῆς ἐν αὐτοῖς ἐνεργουμένης δωρεᾶς τε καὶ εὐεργεσίας^β, τὸ ἀρχικόν τε καὶ πρωτουργὸν αἰτιον ἐπιγινώσκομεν τε καὶ δοξολογοῦμεν. Δι' ὃ καὶ τῶν μακαρίων ἐκείνων καὶ ἱερῶν ἀνδρῶν ἡ θεοφόρος καὶ ἁγία πανήγυρις οὐ μόνον τὴν εἰκόνα Χριστοῦ, καθάπερ εἴρημεν, ἀλλὰ γε δὴ καὶ τῆς παναχράντου καὶ ἀειπαρθένου Δεσποίνης ἡμῶν Θεοτόκου, καὶ πάντων τῶν ἁγίων τὰς ἱεράς εἰκόνας, κατ' ἀναλογίαν τῆς τῶν πρωτοτύπων ὑπεροχῆς καὶ σεβασμιότητος, τιμᾶσθαι καὶ προσκυνεῖσθαι, κοινῶν θεσπισμάτων ὄροις ἐπεσφράγισέ τε καὶ ἐπεκύρωσε. Καὶ γὰρ καὶ δι' αὐτῶν εἰς ἐνοπιὸν τινα καὶ συναγωγὸν ἀναγόμεναι.

20. Ad hunc modum et venerabilem crucem adoramus, in qua Domini corpus extendebatur, unde sanguis ille ebullit quo mundus mundabatur: ligni autem natura illius stillicidiis irrigata pro morte vitam haud senescentem egerminavit. Ad hunc modum crucis adoramus effigiem, per quam agmina dæmonum effugantur, morbi autem varii persanantur, nimirum illa gratia et potentia quæ prima vice operata est in exemplari, usque ad imagines et representationes cum eademmet vi et operatione progrediente. Singula igitur ista, hoc est, Christi imaginem, et ipsamet crucem, et figuram crucis, pari modo reverentia et adoratione consecrantes, non tamen ita cultum circumscribimus, et ad eadem terminamus, sed ad illum referimus, et in illo sacrate statuimus, qui per et propter humani generis amorem abundantissimum et inexplicabilem incarnatus fuit, et sponte sua et voluntate maledictam illam mortem nostra causa subiit. Ad eundem morem sanctorum basilicas, sepulcra, reliquias, fidelibus curationes exuberantia, fideliter veneramur; Christum nimirum Deum nostrum, qui sic eos glorificavit, honorantes et laudibus prosequentes. Quod si solemnes nostræ et sacræ festivitates et sacrificia mystica aliquid hisce simile in se complectuntur, per virtutem illius gratiæ quæ inibi operatur, in eo ipso originale et principalem beneficii causam tum recognoscimus tum glorificamus. Atque hanc ob causam sacer ille et Deo plenus sanctorum Patrum et beatorum consessus, non modo (quod diximus) Christi, verum etiam intemeratæ, semper virginis Dominæ nostræ Deiparæ, et sanctorum omnes imagines, juxta gradum et proportionem excellentiæ et venerationis prototyporum, colit et adorari, communi suo suffragio et dictamine ratum.

VARIÆ LECTIONES.

^α γρ. ἰάσει. ^β γρ. αὐτά. ^γ γρ. χάριτος. ^δ γρ. Μαρίας καὶ δεσπ.

NOTÆ.

(25) Τέτη. Verti, fines; fortassis auctor intellexit ordines, turmas, ut sint στρατιωτικὰ τάγματα, veritatem, quasi prælio conserto, oppu-

gnantia. Erudite usum imaginum docet, et mentem illius septimi concilii aperit contra Iconoclastas, quas extra invitationem non processit.

et firmum veluti futurum consignarunt. Etenim per ipsas ad contemplationem quamdam unientem et compaginantem sursum ducimur, et per easdem digni simus qui cum summo desideratorum omnium per divinam et supernaturalem copulationem aduniamur. Hæc autem sapienter admodum et secundum Dei beneplacitum decernens synodus determinavit: atque ita depulsis hæreseos morbis et immunditia a grege ratione prædita, nobis Ecclesiam repræsentavit in recuperato suo ornatu et pulchritudine conspicuam, et tanquam sponsam, non quidem bullis aut clavis ornatam aureis, sed sacris redimitam et resplendentem imagunculis, a Christi sponsi dextris constitutam, universæ fide-
 A μεθα θεωρίαν, καὶ τῆς πρὸς τὸ ἀκρότατον τῶν ὀρεκτῶν δι' αὐτῆς ἀξιούμεθα θείας καὶ ὑπερφυσίως συναφείας. Ἄλλα ταῦτα μὲν σοφῶς τε καὶ θεαρέστως τελεσαμένη (26), διώρισεν· πᾶσαν δὲ αἰρετικὴν νόσον καὶ πᾶσαν ἀκοσίαν τῆς λογικῆς ἀγέλης ἀπέλασασα, τὸν οἰκεῖον κόσμον καὶ τὸ κάλλος τὴν Ἐκκλησίαν ἐπαναλαβοῦσαν ὑπέδειξε γ, καὶ ὅσα θῆ νόμφην, οὐκ ἐν χρυσωτοῖς χρυσοῖς, ἀλλ' ἐν ἱεροῖς ἔξωραίσθεισαν εἰκονίσμασιν, ἐκ δεξιῶν τοῦ νυμφίου Χριστοῦ παραστήσασα, ἰλαροῖς καὶ χαίρουσιν ὀφθαλμοῖς καθορᾶσθαι καὶ ἐναγλαΐζεσθαι παντὶ τῷ τῶν πιστῶν πληρώματι παρεσκεύασεν.

21. Est hæc nostra Christianorum pura, de-
 B κα'. Αὕτη τῆς πίστεως ἡμῶν τῶν Χριστιανῶν ἡ καθαρά καὶ ἀμώμητος ὁμολογία· αὕτη τῆς ἀχράντου καὶ εἰλικρινοῦς ἁ λατρείας ἡμῶν, καὶ τῶν περὶ αὐτὴν σεπτῶν μυστηρίων, ἡ θεόσοφος μυσταγωγία· κατὰ ταύτην, μέχρι βίου δυσμῶν, καὶ φρονεῦντες καὶ πιστεύοντες καὶ πολιτευόμενοι, πρὸς τὴν ἀνατολὴν τοῦ νοητοῦ ἡλλου ἐπαίγμεθα, τῆς ἐκείθεν ἀνεσπέρου αὐγῆς καὶ λαμπρότητος τρανότερόν τε καὶ τελειότερον ἀπολαύσοντας. Ταύτην προσήκει καὶ τὴν ὑμετέραν θεοφροῦρητον σύνεσιν ἤδη, πρὸς τὸν ἡμέτερον κληρὸν τῆς εὐσεβείας ἀφορώσασα, εἰλικρινεῖ διαθέσει, καὶ γνώμης εὐθύτητι, καὶ ἀδιστακτῶ πιστεῖ ἀποδέχεσθαι καὶ στέργειν, καὶ μήτε δεξιᾶ μήτε ἀριστερᾶ, μηδὲ ἐπὶ βραχί, ταύτης ἀποκλίνειν. Τοῦτο γὰρ τῶν ἀποστόλων τὸ κήρυγμα, τοῦτο τῶν οἰκουμηνικῶν συνόδων τὸ φρόνημα. Διὸ οὐ μόνον σεαυτῶν φρονεῖν οὕτω δεῖ καὶ [τῶ] δοξάζειν, ἀλλὰ καὶ τοὺς ὑπὸ σὲ τεταγμένους εἰς τὸ αὐτὸ τῆς ἀληθείας φρόνημα χειραγωγεῖν, καὶ πρὸς τὴν αὐτὴν καταρτίζειν πίστιν, καὶ μηδὲν τῆς τοιαύτης σπουδῆς καὶ ἐπιμελείας ἡγεῖσθαι τιμώτερον. Ἄρχοντας γὰρ ὡς ἀληθῶς, μὴ τῆς ἰδίας μόνον σωτηρίας ποιῆσθαι φροντίδα, ἀλλὰ καὶ τὸν ἐμπιστευθέντα λαὸν τῆς ἰσῆς ἀξιῶν προνοίας, καὶ εἰς τὴν αὐτὴν τῆς θεογνωσίας χειραγωγεῖν τε καὶ προσκαλεῖσθαι τελειότητα. Μὴ τοίνυν τῶν ἐπιπέδων ἡμᾶς διαψευθεῖναι ποιήσης, ὡς ἡ σὴ περι τὰ καλὰ ῥοπή τε καὶ εὐηχοία παρέσχε προβάλλεσθαι· μηδὲ τοὺς πόνους καὶ τοὺς ἀγῶνας, οὓς ὑπὲρ τῆς ὑμετέρας σωτηρίας ἀνεδεξάμεθα χαίροντες, ματαίους ἐλέγξῃ· μηδ' ἀρχεσθαι μὲν προθυμίᾳ τοῦ θείου κηρύγματος ὑποδέχεσθαι τοὺς λόγους, αὐτὴν ἐπιδείξῃς, εἰς ῥαθυμίαν δὲ τὴν προθυμίαν καταλύσεις· ἀλλ' ὅμοιον μὲν τῇ ἀπαρχῇ τὸ τέλος, σύμφωνον δὲ τὴν πολιτείαν τῇ πίστει, κοινὸν δὲ ἀγαθὸν καὶ γένους καὶ πατρίδος τὴν σὴν διδοῦς ἐξουσίαν

VARIÆ LECTIONES.

γ γρ. καὶ πρὸς. γ γρ. ἀπέδειξε. α γρ. νοεροῖς. α Leg. εἰλικρινούς. β Leg. καταλύσης.

NOTÆ.

(26) Post τελεσαμένη, ἀπὸ τοῦ κοινοῦ συνιτηγένη ἀγνοδus, quæ vox rectius adderetur σαφηνείας gratia. Χρυσωτοῖς χρυσοῖς. Alludit ad *Psal.* xlv,

15: Πᾶσα ἡ δόξα τῆς θυγατρὸς βασιλείας ἔσωθεν ἐν χρυσωτοῖς χρυσοῖς περιβεβλημένη. Quæ postrema vox hic deesse videtur.

καθορᾶσθαι καὶ ὀνομάζεσθαι, τὴν ἐμὴν ἐπὶ σοὶ χα-
 ρὰν καὶ εὐφροσύνην διατήρει ἀνεξέλειπτον.
 respondet; vitæ conversatio fidem exprimat, et dum tuam potestatem omnium oculis et linguis usur-
 pandam exhibes, in commune et generis et patriæ utilitatem, meum de te gaudium et animi solatium
 semper indeletum custodito.

κβ'. Ἄλλ' ὄρα δὴ μοι λοιπὸν, φιλόχριστε καὶ πνευ-
 ματικῆ ἡμῶν υἱέ, καὶ εἰ τι ἄλλο κλεινὸν καὶ καλὸν
 καὶ στοργῆς ἄξιον ὄνομα, ὄρα τοιγαροῦν ὅσας παρα-
 τάξεις ὁ πονηρὸς κατὰ τῆς εὐσεβοῦς καὶ μόνης ἀλη-
 θινῆς τῶν Χριστιανῶν θρησκείας ἐπαλαμῆσατο, αἰ-
 ρέσεις διαφόρους, καὶ στάσεις, καὶ μάχας, καὶ
 πολέμους ἐπινοῶν. Ὅρα δὲ καὶ τοῦτο, ὅπως ἀπάσας
 αὐτὴ κατεστρέψατο, καὶ λαμπρὰ τὰ κατὰ πάντων
 ἀνέστησε τρόπαια. Καὶ μηδὲν θαυμάσιος τὰς κατ'
 αὐτῆς λογιζόμενος ἐπινοίας καὶ ἐπιβουλὰς. Πρῶτον
 μὲν γὰρ, οὐκ ἂν οὕτω περιφανῆς καὶ κραταιὰ καὶ
 ἐπίσημος διὰ τῆς νίκης ἐγένετο, εἰ μηδὲν αὐτῇ πολέ-
 μιον συνεπλέκετο. Ἐπειτα δὲ καὶ συνορᾶν ῥάδιον,
 ὡς ἐνθαπερ ὁ πονηρὸς σφοδρότερον πολεμῆται, ἐκεῖ
 καὶ αὐτὸς σπουδαιότερον τὰ τῆς κακίας αὐτοῦ βέλῃ
 πέμπει, καὶ τὰ μηχανήματα ἱστησιν. Ἐν μὲν γὰρ
 τοῖς ἄλλοις ἔθνεσιν, ἐπὶ μηδεὶς ἐστὶν αὐτῷ σφοδρὸς
 πόλεμος, διὰ τοῦτο οὐδὲ αὐτὸς κατ' ἐκείνων ὀπλι-
 ζεται· ὁ δὲ Χριστιανισμὸς τοῦ Θεοῦ λαός, τὸ ἅγιον, τὸ
 βασιλεῖον ἱεράτευμα, ἐκεῖ καθ' ἐκείνην κραταιού-
 μωνοι τῆ πίστει, κατὰ τῶν πονηρῶν αὐτοῦ πράξεων
 καὶ ἐπιτηδευμάτων ἀνδρίζονται, διὰ τοῦτο κακίους
 μυρίαὶ ἐπιβολαὶ καὶ πάσαις μεθόδοις τινὰς ἐξ
 αὐτῶν ὑποσκαλίζειν τεχνάζεται, καὶ ἀντιτυπεῖν τὴν
 Ἐκκλησίαν Χριστοῦ ἀγωνίζεται, εἰ καὶ εἰς αἰσχύνην
 αὐτῷ οἱ ἄγῳνοι καὶ τὰ πονηρεῦματα καταστρέφου-
 σιν· ἀλλ' ὥστε ἂ δὲ τὰ μὲν ἄλλα τῶν ἐθνῶν ἀδιάκριτα
 καὶ συγκεχυμένα τὰ ἐν δόγμασιν ἔχει φρονήματα,
 καὶ οὐδὲν καθαρὸν οὐδ' εἰς ἀκρίθειαν δεδοκίμασμέ-
 νον, διὰ τοῦτο ἐν ἐκείνοις οὐτε τὸ διεστραμμένον φαί-
 νεται. Ἐν δὲ τῇ καθαρῳτάτῃ, καὶ ἀγιωτάτῃ, καὶ
 πολὺ τὸ ἀκριβὲς ἐχρῶσθαι πίστει τῶν Χριστιανῶν, διὰ
 τὸ λαν αὐτῆς εἰλικρινὲς καὶ εὐθέως καὶ ἐξηρημένον
 καὶ ἀκήρατον, ἐπειδὴν τις καὶ μικρὸν τι διαστροφῆς
 ἢ καινοτομίας παρεισενεγκεῖν ἐπιχειρήσῃ, αὐτίκα τὸ
 διεστραμμένον καὶ κίβδηλον τῇ παραθέσει τῆς ἀλη-
 θείας καὶ τοῦ ὀρθοῦ λόγου καταφαίνεται τε καὶ δι-
 ελέγχεται, καὶ οὐδ' ἐπὶ βραχὺ τὸ νόθον γέννημα οὐδ'
 ὑπὸ τὴν αὐτὴν ὀνομασίαν εἶναι, τῶν εὐσεβῶν δογμα-
 τῶν οὐδαμῶς ἀνέχεται ἢ εὐγένεια. Ὅσπερ γὰρ ἐπὶ
 τῶν κάλλει διαφερόντων σωμάτων καὶ μικρὰ τις
 ἐπιγενομένη κηλὶς θάτερον συνορᾶται καὶ πεφώραται
 τῇ παραθέσει τῆς λοιπῆς ἐν τῷ σώματι ὠραιότητος,
 τοῖς δ' αἰσχροῖς τὴν ἕξιν οὐκ ἂν ἐξελεγχθεῖ ῥάδιως
 τὰ τῆς ἀσχημοσύνης πάθη ἐπισυνιστάμενα (ὑπο-
 λανθάνει γὰρ τῆς ἀμωρίας τῶν συγγενῶν καὶ τῇ
 ἴμοιότητι)· οὕτω καὶ ἐπὶ τῆς τῶν Χριστιανῶν ὠραι-
 οτήτης ὡς ἀληθῶς καὶ ὑπερλάμπρου θρησκείας καὶ
 πίστεως, κὰν τὸ βραχυτάτον τις αὐτῆς παρατρέψῃ,
 μενάλην ἀσχημοσύνην ἐργάζεται· τὰ δ' ἄλλα τῶν
 ἐθνῶν δόγματα, πολλῆς ἀκοσμίας καὶ ἀσχημοσύνης
 γέμοντα, οὐδεμίαν ἔχειν τοῖς οἰκείοις ἐρασταῖς συν-

A talem præbueris aliquantisper, illud tuum studium
 convertere in ignaviam: verum finis initio corre-
 spondet; vitæ conversatio fidem exprimat, et dum tuam potestatem omnium oculis et linguis usur-
 pandam exhibes, in commune et generis et patriæ utilitatem, meum de te gaudium et animi solatium
 semper indeletum custodito.

92. Sed vide demum, quæso te, o tu mihi dilecte
 in Christo et spiritualis filii, et si quid aliud
 eximium usurpari potest et excellens nomen di-
 gnum paterno illo quo te amplector affectu; vide,
 inquam, et adverte quot adversus acies malus ille
 dæmon contra pium, solum verum Christianismi
 cultum instruxerit: hæreses nimirum plurimas,
 tumultus, pugnas, contentiones, prælia concitavit.
 Vide autem quemadmodum Christiana pietas ista
 omnia sudit fugavitque, et clarissimum inde trium-
 phum reportavit. Nec te subeat admiratio, dum
 mente revolvās contra illam susceptas machina-
 tiones et insidias. Imprimis enim nequaquam victo-
 riam tam illustrem, potenter partam et gloriosam
 reportasset Christiana pietas, si cum nullo congre-
 deretur adversario. Deinde et illud facile intelli-
 gitur, quod ubi validius malus ille bello petitur,
 ibi et ipse sua iniquitatis tela fortius emittit, et
 machinas adaptat suas. Et certe inter alias gentes,
 eo quod nequaquam serio contra ipsum bellatur,
 nec ipse in adversum armatus adeo tendit. At po-
 pulus qui a Christo sortitur nomen, natio illa
 sancta, regale sacerdotium, eo quod per fidem
 prævalentes, quotidie contra improbos ipsius actus
 et instituta decertant, et ipse quoque sexcentas in-
 sidias, diversas vias excogitat et machinatur, ut vel
 saltem nonnullos supplantare atque ita Christi
 Ecclesiam mœrore afflicere et tristitia posset: ut-
 cunque tandem incepta omnia et impia illa machina-
 menta in ipsius dedecus conversa desinent. Sed et
 aliæ nationes dogmata sua et doctrinam indistin-
 ctam et confusam habent, nec quidquam apud illos
 defæcatum reperitur aut cum cura exasciatum.
 Hinc est quod nihil videatur inter illas distortum.
 Verum in illa mundissima, sacratissima et accura-
 tissima Christianorum fide, propter summam ipsius
 puritatem et impermistam simplicitatem, propter
 rectitudinem et delectum quo præfertur cæteris, si
 quis vel tantillum in ea a rectitudine declinans,
 innovatum aliquid subintroduxerit, continuo quod
 obliquum est et adulteratum, si ad rectam veritatis
 rationem exigatur, et apparet et vincitur. Neque
 certe pati potest generosa illa indoles doctrinæ
 sanæ, ut spuria dogmata vel tantillum temporis
 sub uno secum nomine delitescerent. Quemadmodum
 enim in corpore pulchro vel minima labecula aut
 macula quæ adhæserit, cerni potest et cuius anima-
 adverti, eo quod a reliqua discrepet pulchritudine,
 si ad eam componatur: ast in deformibus et visu
 turpibus, quæ turpicula sunt, non tam cito et facila
 deprehenduntur; nam per deformitatis similitudi-
 nem et congenerem formam latent: ita quoque et

VARIÆ LECTIONES.

ο ἐπιβουλαίς. ἂ γρ. ἄλλως τε.

in Christianæ religionis et fidei splendore ac pulchritudine accidit : si quis vel tantillum in illa immutatum perverterit, magnam operatur deformitatem, quæ ipsa et statim deprehenditur; cum cæterarum gentium doctrina, utpote dedecore multiplici referta et turpitudine, nullum plane sensum ipsius sequacibus admixtæ turpitudinis vel notitiam suggerat. Quod ipsum eodem modo animadvertere licet in cæteris omnibus, etiam artibus et scientiis : nam in iis quæ constant exactissime vel minima aberratio facile discernitur; cum in vulgaribus multa negligantur, et nec in errorum censu reputentur. Ita se res quoque habet et in principibus, et in dignitatis gradu super alios constitutis, eoque magis quo pluribus imperitaverint : illi enim si vel leviter cespitaverint, exaggeratur, et magnum flagitium admisisse omnium iudicio denotantur : cum tamen subditi et inferioris ordinis, si multoties similia plane admiserint, nulla notitia notantur, neque id egisse animadvertuntur, sed quidquid fecerint, una cum parvitate et contempta admittentis, et ipsum celatum atque occultatum penitus evanescit.

23. In quantum igitur magnitudine, potentia, pulchritudine, accuratione, puritate, et omnimoda alia perfectione Christianorum fides et religio paganorum superat et transcendit pietatem, in tantum malus ille bellum contra illam furiosius concitatum gerit; in tantum etiam stolidorum et insipientium hominum delicta, ad id quod rectum est apposita, discernuntur; nec fieri potest ut vel tantillo temporis spatio obvelentur, aut modum clam et secreto ingrediendi sortiantur. Verum, quod in antedictis positum est a nobis, catholica et apostolica Dei Ecclesia omnia diaboli machinamenta nulli usui nec actioni esse et inservire declarat, quin et in ipsum machinatorem eadem convertit; ita hæreticorum blasphemias facile refutat, impudentiam pudore afficit, contra omnes et omnia potestatem inexsuperabilem et invictam habens, triumphis in salutem mundi ductis, gloriosissime exaltatur.

24. Tu ideo (o quo te nomine designem, ut meum explicem in te animi affectum et desiderium?) divini Spiritus splendore mentem habens irradiatam, et ad lucem sublatus rectæ pietatis; et opus ejusmodi operatus quo ad Constantini illius Magni actiones subveharis, imitare adhuc primitias illas mentis, consilii, sapientiæ tuæ : consiste validius super petram fidei, in qua pulchre per Dominum fundatus fuisti : superædificato actiones bonas, emendatæ vitæ gravitatem, super fidem orthodoxam : noli superstruere ligna, fenum, stipulas, materiem peccati combustibilem ac conflagrationi tantum, nulli autem usui præterea, inservientem; sed aurum, argentum ædifices, et pretiosas recte factorum res. Hæc siquidem per tribulationes explorata puriora redduntur, et pretiosiora apparent.

25. In mandatis Christus communis Dominus noster et magister hoc dedit, fructus nimirum virtutis proferre, nec fidem per opera pedefacere. Ad

Α αίσθησιν διδωσι τῆς ἐπιγιγνομένης αἰσχρότητος. Ὁ μόνον δὲ, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τῶν ἄλλων πασῶν τεχνῶν καὶ ἐπιστημῶν τὸ αὐτὸ κατιδεῖν ἔστιν. Ἐν μὲν γὰρ ταῖς ἀκριβεστάταις καὶ τὸ βραχυτάτων τῶν ἀμαρτημάτων ῥῆστα κατάφωρον γίνεται· ἐν δὲ ταῖς τυχοῦσαις πολλὰ παρορᾶται, καὶ οὐδ' εἰς ἀμαρτήματα κρίνεται. Εἰ βούλει δὲ, καὶ ἐν μὲν τοῖς ἀρχουσι, καὶ τῶν ἄλλων τῇ ἐξουσίᾳ προέχουσι, μάλιστα δὲ οἷς κατὰ πλειόνων τὸ κράτος, καὶ τὸ μικρὸν τῶν πταισμάτων εἰς μέγεθος αἴρεται, καὶ πᾶσι γίνεται περιβόητον· ἐν δὲ τοῖς ἀρχομένοις καὶ ταπεινοτέροις πολλὰ τῶν παραπληθῶν διαμαρτηθέντων οὐδ' ὅτι ἐπράχθη συνεγνώσθησαν, ἀλλ' ἐναπεκρύθη καὶ ἔλαθε, τῇ σμικρότητι καὶ εὐτελεῖ συναποσβεσθέντα τοῦ ἀμαρτήσαντος.

Β γγ'. Ὅσον οὖν μεγέθει, καὶ κράτει, καὶ ἀλλεί, καὶ ἀκριθείᾳ, καὶ καθαρότητι, καὶ τῇ ἄλλῃ πάτῃ τελειότητι, τῶν ἐν τοῖς ἔθνεσι δοξασμάτων ἢ τῶν Χριστιανῶν πίστις καὶ λατρεία ὑπερανέστηκε καὶ ἐξήραται, τοσοῦτον ὁ τε πονηρὸς εἰς τὸν κατ' αὐτῆς ἀνερεθίζεται πόλεμον· καὶ τοσοῦτον πάλιν τὰ ἐξ ἀπρόνων καὶ κακοβούλων ἀνδρῶν ἀμαρτήματα ἐκ τοῦ εὐθέως καταφαίνεται, μὴδ' ἐπὶ βραχὺ χώραν τοῦ λαθεῖν ἔχοντα, μὴδὲ τίνα παρεῖδουσιν ἐφευρίσκοντα. Ἄλλ' ὁμως ἡ τοῦ Θεοῦ καθολικὴ καὶ ἀποστολικὴ Ἐκκλησία, ὡς καὶ φθάσαντες ἐφημεν, καὶ τοῦ πονηροῦ πάντα τὰ μηχανήματα, σαθρὰ καὶ ἀπρακτὰ διελέγχουσα, μᾶλλον δὲ κατ' αὐτοῦ ἐκείνου τοῦ μηχανουργούντος ἐπαναστρέφουσα, καὶ τῶν αἰρετιζόντων ῥαδίως ἀποσκευαζομένη τὸ βλάσφημον, καὶ καταισχύνουσα τὸ ἀναίσχυντον, κατὰ πάντων ἁμαρτιῶν τὸ κράτος καὶ ἀήτητον ἀναδέχεται, καὶ καλοῖς καὶ σωσικόμοις διαπαντὸς θριάμβοις ἐγκαλλωπίζεται.

κδ'. Σὺ τοίνυν (ὡ τί σε προσειπῶν ἄξιως εἴπω τοῦ πόθου;) τῇ αἰγλῇ τοῦ θεοῦ Πνεύματος τὴν ψυχὴν ἀύγασθεις, καὶ πρὸς τὸ τῆς εὐσεβείας φέγγος ἀναχθεις, καὶ ἔργον ἐργασάμενος, δι' οὗ πρὸς τὴν τοῦ μεγάλου Κωνσταντίνου πρᾶξιν ἀνυψώθης, κατὰ μίμησιν ἔχου τῆς ἀπ' ἀρχῆς σου γνῶμης καὶ βουλής, καὶ συνέσεως· στήθι στερῶς ἐν τῇ πέτρᾳ τῆς πίστεως, ἐν ἣ καλῶς ὑπὸ Κυρίου θεμελιώσαι· ἐποικοδομεῖ τῇ ὀρθῇ σου πίστει πράξεις ἀγαθὰς καὶ βίου σεμνότητά, μὴ ξύλα καὶ χόρτον, μὴδὲ καλάμην, εὐφλεκτον τῆς ἀμαρτίας ὕλην, καὶ πρὸς καῦσιν μόνην, πρὸς οὐδὲν δὲ χρησιμεύουσαν ἕτερον· ἀλλὰ χρυσὸν καὶ ἀργυρον, τῶν κατορθωμάτων τὰ τίμια. Ταῦτα γὰρ καὶ περὶ ὁ πειρασμῶν δοξαζόμενα, καθαρώτερα καὶ τιμιώτερα διαδείκνυται.

κε'. Οὕτω Χριστὸς ὁ κοινὸς Δεσπότης ἐγκλειύεται καρποῦς προβάλλειν, καὶ μὴ καταισχύνειν τὴν πίστιν διὰ τῶν πράξεων. Οὕτω Παῦλος ὁ μέγας τῆς Ἐκ-

VARIE LECTIONES.

* Ἰσ. παρά

κλησίας συμβουλεύει διδάσκαλος. Οὕτω Πέτρος ὄνομα Α
 ρωφαίος τῶν ἀποστόλων, καὶ τῶν οὐρανῶν πυλῶν
 τὰς κλεῖς ἐμπειπιστευμένος καὶ τὴν εἰσοδὸν· οὕτω
 τῶν λοιπῶν ἀποστόλων ὁ θεὸς χορὸς τὴν οἰκουμένην
 ἐμαθήτευσεν· οὕτως ἡμῶν οἱ Πατέρες παρελήφασιν,
 οὕτως ἡμῖν, τοῖς μετ' ἐκεῖνους, παραδεδώκασιν· οὕτω
 καὶ ἡμεῖς σοὶ παραινόμεν καὶ συμβουλεύομεν, ἀρε-
 ταῖς κοσμεῖν τὴν πίστιν, καὶ τῇ πίστει τὰς ἀρετὰς
 λαμπροτέρας ἀπεργάζεσθαι. Ἐβουλόμην αὐτοῖς ἐγὼ
 σοὶ παρῆναι, καὶ ταῖς πράξεσιν ἐπιστάναι, ἵνα τῶν
 μὲν καλῶν ἔργων αὐτεπάγγελτον διὰ τῆς ἔψεως
 λαμβάνων τὴν γνώσιν, ἔτι μᾶλλον ἐν εὐθυμίᾳ καὶ
 χαρᾷ διακειμένος εἴην· εἰ δέ τι καὶ παράλογον συν-
 ἔβη, μεθέλκειν ἔχοιμι βραδίως καὶ μεθαυρόζεις, ἐκ
 τοῦ παραχρῆμα, πρὸς διόρθωσιν. Ἐπεὶ δὲ ἡ βού-
 λησις τῆς δυνάμεως χηρεῖται, καὶ πολλὰ τὴν ὁρμὴν
 ἀνακόπτομεν κωλύει, ὃ μοι λοιπόν ἐστι δυνατόν,
 γραφῇ τυπῶσαι τὰς παραινέσεις, ὡς καὶ καταρχὰς
 ὀψοχόμην, ἤδη πειράσομαι.

κζ. Ὅτι μὲν οὖν χρὴ τὸ θεῖον εἰλικρινῶς ἀγαπᾶν
 καὶ θεραπεύειν, καὶ τὸ ὁμόφυλον ὡς ἑαυτὸν στέργειν
 καὶ φιλεῖν, ἐμφυτὸς πως τοῖς ἀνθρώποις ἢ γνώσις
 καθέστηκεν· ἢ βούλησις δὲ μὴ συντρέχουσα τῇ γνώ-
 σει, εἰς θέσισμα καὶ νόμον ἀναγραφῆναι τὴν κοινήν
 ἐξεδιάσατο γνώμην. Ὅτι δὲ ὁ τοῦ θεοῦ εἰλικρινῆς
 ἔρωσ, καὶ ἡ τοῦ πλησίον στοργὴ καὶ τελεία ἀγάπη,
 τῶν ἄλλων ἐντολῶν ἐν ἑαυταῖς περιέχουσι τὰς
 πράξεις, οὐ χελεπὸν μὲν καὶ αὐτόθεν κατανοῆσαι.
 Παρίστωσι δὲ τοῦτο καὶ ὁ Δεσποτικὸς λόγος, ἐν οἷς
 φησι περὶ αὐτῶν, Ἐν ταῦταις ταῖς δυσιν ἐντολαῖς
 ὁ δὸς νόμος κρέματα, καὶ οἱ προσήται. Καὶ
 γὰρ ὁ τὸν θεὸν ἔρωτα ἐνστερνισμένος, καὶ τὸν πλη-
 σίον ὡς ἑαυτὸν στέργων καὶ φιλῶν, πατέρα μὲν καὶ
 μητέρα διαφερόντως ἀγαπήσει, καὶ τιμῆς τῆς πρώ-
 τῆς, μετὰ γε θεοῦ, ἀξιώσει· αἰμάτων δὲ ἐμφυλίων
 καὶ φύων οὐ μόνον τὰς χεῖρας καθαρὰς φυλάξει,
 ἀλλὰ καὶ τὴν γλῶσσαν καὶ τοὺς λογισμοὺς μελέτης
 τοιαύτης· οὐ μὴν οὐδὲ κλέψει οὗτος· οὐδεὶς γὰρ
 ὢν ὡς ἑαυτὸν φιλεῖ καὶ φιλάττει, τούτου κλέπτης
 ἐφωράθη. Ἄλλ' οὐδὲ ἄλλοτριους γάμους διορῶζει.
 Οὐδ' ὄρκον ἐπιόρκον ὁμοσει, οὐ μὲν οὖν οὐδὲ μαρτυ-
 ρίαν ψευδῆ κατὰ τοῦ πλησίον μαρτυρήσει. Καὶ ὄλωσ,
 οὐ χειρῶν ἀδίκων ἄρξει, τύπτειν ἢ προπηλακίζειν
 ἐπιχειρῶν, ἢ τύραννος (27) ἔραστῆς τῶν, ὅσα τῷ
 πλησίον ὑπάρχει, γινόμενος. Ὁ γὰρ τι τούτων κατα-
 τολμῶν, αὐτόθεν λυμαίνεται ἄμφω, καὶ τὸν ἔρωτα
 τὸν θεῖον καὶ Δεσποτικόν, καὶ τοῦ ὁμοφυοῦς τὴν στορ-
 γήν. Τῷ μὲν ἐπιβουλεύων καὶ περιβάλλων κακοῖς,
 τὸν δὲ παρὰ φαῦλον ποιούμενος καὶ ὑπερορῶν. Ἐξ
 ὧν εἰς εἰς ἀπαραιτήτους καὶ πικρὰς τιμωρίας ἐμ-

hunc modum Paulus magnus ille magister Ecclesiae
 consilium dat ; ita suadet Petrus apostolorum cory-
 phæus, cui claves et ingressus portarum coelestium
 conceduntur ; sic et reliquus apostolorum chorus
 orbem terrarum informavit : hoc Patres nostri
 traditum susceperunt ; ad hunc modum nobis po-
 steris tradiderunt : hoc tibi nos suademus, et con-
 silium damus, nempe ut fidem illustres per actiones,
 et fide reddas actiones speciosiores. Vellem ego
 quidem in rem præsentem esse tibi, et tuarum
 actionum regimen in me suscipere, eo sine ut per
 oculos bonorum tuorum operum cognitionem actu
 ipso usurpans, majori gaudio repletus sim et jucunditate ; et si præter rectam agendi rationem ali-
 quid tibi excideret, retrahere continuo et reformare
 possem, nullo negotio correctionem adhibens :
 verum cum voluntati non respondeat possibilitas
 aut facultas, et impetum multa sint quæ inter-
 ceptent atque reprimant, quod unicum mihi re-
 lictum est ut præstare possim, scripto, quod pol-
 licitus sum ab initio, admonitiones conabor de-
 lineare.

27. Deum esse sincero affectu adamandum atque
 colendum, diligendum nobis congenerem hominem
 et amplectendum, quasi insita quedam hominibus
 cognitio suggerit : dum autem voluntas cum cog-
 nitione non conspirat, necessario factum est ut
 notitia illa communis tanquam legis dictamen scri-
 pta traderetur. Porro, quod in Deum sincerus amor,
 et dilectio proximi, et illa quidem perfecta, cæte-
 rorum mandatorum in se contineant actiones, haud
 certe difficulter e re ipsa intelligi potest. Sed et do-
 cet hoc insuper verbum illud Domini, quo cen-
 sebat : *In duobus hisce præceptis tota lex suspenditur et prophetæ* *. Qui enim divinum sibi amoreni
 impetoravit et vicinum diligit sicut ipse se, patrem
 quidem et matrem excellentiori quodam modo
 complectetur, et post Deum præcipuo honore
 prosequetur ; a sanguine porro et cædibus con-
 sanguineorum puras sibi manus conservabit, sed et
 linguam porro et cogitationes ab ejusmodi omni
 dispositione mundas : adhuc, nec furabit qui talis
 est, neque enim unquam illum spoliasset invenitur
 aliquis quem diligit, cui custos apponitur ; sed nec
 alienum irrumpet thalamum ; nec falsum jurabit
 juramentum, nullum dicet falsum testimonium
 contra vicinum suum, neque dabit initium in-
 juriarum ; non pugnis cædere, non conspurcare
 maledictis aggredietur ; non tyrannice concupiscet
 ea quæ pertinent ad vicinum suum. Qui enim quid
 istiusmodi attentaverit, uno actu utrumque violat,
 amorem nempe in Deum et Dominum, et erga cog-
 natum sibi affectum : hunc enim adoritur ex in-

* Matth. xxii, 40.

NOTÆ.

(27) Ἡ τύραννος. Aut delendum ἢ, aut legendum τυραννεῖν, et non τύραννος· ubique τύραννος ἔρα-
 στῆς, non sunt ἀσυνδέτως copulandi.

sidiis. et malis circumseribit; illum vero despectum et contemptum habet. Patet autem omnibus, quibus se pœnis, quam gravibus subicit et ineluctabilibus. Si enim qui mandata transgreditur humana, et imperium despicit sibi præsentis, condemnationem non effugiet, sed et capite quandoque peccatum luit; is profecto qui per vim oblatam et insidias structas in conservum suum, omnium rerum Dominum, regem et opificem inhonorat et nihili facit, verum leges ab eo latas ludibrio habet et lubentiam exponit, qualem, par est, ut subeat pœnam? Oportet igitur omni modo, omni cura et diligentia, hæc mandata una cum inculcata pietate et sincera religione conservare. Neque enim aliter partem habere possimus cum fidelibus et Deo charis, nec regni cœlorum digni judicabimur.

28. Enimvero cuilibet mortalium hoc incumbit, ut omnem exhibeat suam et quidem extremam potentiam in his conservandis. Spectat hoc ad principem æque ac ad subditos, juvenes et ætate proveciores, divites et pauperes: nam communis est natura omnibus, communia hæc mandata dantur, communi cura et sollicitudine custodienda. At quæ spectant autem alia ad informandos principes, quæ magis par est ut tua observet potestas, unde tibi major accrescet experientia, illa tibi in procinctu summo suggesturus. Principem enim oportet multiplici prædium esse probitate, cum alia tum imprimis illa quæ morum spectat pulchritudinem, unde illud adregium dicitur: Magistratus virum indicat. Et: Quomodo aurum probat acies lapideæ, ita et humanam mentem actiones cum imperiales, tum subditorum dispositiones discernunt.

29. At tu mihi sedulus auditor adsis, nec auditor tantum, sed et operator actionum bonarum et admiratione dignarum. Principium porro a Deo et divinis areessemus. Oratio igitur connectit Deo hominem, eique familiarem reddit. Est autem illa cum Deo colloquio et congressus quidam intellectualis, qui est omnium rerum pulcherrimus et pretiosissimus. Ab illo emanat substantia omnis et consistentia; ab illo providentia et honorum exhibitio; perfectio omnis, et affectuum omnis emundatio. Quocirca si ab oratione nulla alia utilitas egrederetur, istud tamen unicum apud homines Deum diligentes et videndi curiosos instar omnis alterius oblectamenti, omnis quæ in vita contingere potest beatitudinis et felicitatis, esset abunde suffectarum. Ast cum per eandem peccatorum obtinemus remissionem, et quidquid nobis conducibile sit recipimus, donis donati optimis, et perfectos facientibus recipientes, necnon in se speciosissimis; ad operandum ea advocamur quæ inexplicabilia omnia nobis conferre solent: per gratiarum porro actionem, quam in precibus expeditimus, benefactorem quasi remuneramus, et tanquam quasdam illi primitias offerimus, præsentis animi nostri affectiones et motus, doxologias quoque ab intelligibili nostra et rationali natura resultantes. Cum igitur tot et tanta per orationem procurentur, quomodo non æquum sit ut nos alacriter in illa extendamus, eam vehementius depereamus et omni modo amplectamur.

Α δάλλαι ἐαυτὸν πᾶσιν ἔστι φανερόν. Εἰ γὰρ ὁ τῶν ἀνθρωπίνων προσταγμάτων καὶ τῆς ἐπιστατοῦσας ἀρχῆς ὑπερόπτης οὐ διαφεύγει τὴν δίκην, ἀλλὰ καὶ εἰς αὐτὸ τὸ ζῆν πολλάκις τὸν κίνδυνον ἔχει, ὁ τὸν δεσπότην τῶν ἄλλων καὶ Βασιλεῖα καὶ Δημιουργὸν διὰ τῆς εἰς τὸν ὀμόδουλον παροινίας καὶ ἐπιβουλῆς ἀτιμάζων καὶ ἐξουθενῶν, καὶ τοὺς αὐτοῦ νόμους διαπαίζων, καὶ χλευσὴν δεικνύς, ἡλίκη τινὰ τὴν τιμωρίαν δώσει; Διὸ προσήκει παντὶ τρόπῳ καὶ πάσῃ σπουδῇ, μετὰ τῆς καθαρᾶς καὶ ἀμωμῆτου ἡμῶν θρησκείας, καὶ ταύτας διαφυλάττειν τὰς ἐντολάς. Οὐ γὰρ ἔστιν, οὐκ ἔστι, χωρὶς αὐτῶν, οὐτε τῆς τῶν πιστῶν καὶ φιλοθίων μερίδος γενέσθαι, οὐτε τῆς τῶν οὐρανῶν ἀξιοθῆναι βασιλείας.

B

καὶ. Ἄλλα ταῦτα μὲν ἀνθρώπῳ παντὶ πάσῃ δυνάμει παραφυλακτέον, ἀρχοντι καὶ ἀρχομένῳ, πᾶσι καὶ πρεσβύτῃ, πλουσίῳ καὶ πένητι. Κοινὴ γὰρ ἡ φύσις, καὶ κοινὰ τὰ προσταγμάτων, καὶ κοινὴ τῆς παραφυλακῆς καὶ ἐπιμελείας δεόμενα. Ἄ δὲ μᾶλλον πρὸς τὴν τῶν ἀρχόντων ὀρᾶ παιδαγωγίαν, καὶ τῇ σῇ φυλάττειν ἐπιτηδεϊότερα ἐξουσία, καὶ ἐξ ὧν ἔσται σοὶ καὶ περὶ τῶν ἄλλων κλειστόν ἐμπειρία, ἐκεῖνά σοι νῦν εἰρήσεται. Καὶ γὰρ πολλῆς τῷ ἀρχοντι δεῖ καλοκαγαθίας, τῆς τε ἄλλης, καὶ τῆς ἐν ἡβῆσιν εὐχοσμίαις. Διὸ καὶ φασιν ἡ Ἀρχὴ ἔκβα δεικνύει· καὶ, ὅτι· Ὅσπερ ὁ χρυσοῦς ἐν ταῖς λίθιναις ἀκόνις δοκιμάζεται, οὕτως ὁ ἀνθρώπῳ νοῦς ἐν ταῖς ἀρχικαῖς ἐργασίαις καὶ ταῖς τῶν ἀρχομένων διανοαῖς ἐξετάζεται. »

κθ'. Σὺ δὲ μοι μάλιστα πρόσεχε, ἵνα μὴ μόνον ἀκροατῆς, ἀλλὰ καὶ ποιητῆς γένη καλῶν καὶ ἀφίματων πράξεων. Ἀρχὴ δὲ ἡμῖν, κἀν τοῖς, ἀπὸ τῶν θεῶν. Εὐχὴ μὲν οὖν Θεῷ συνάπτει καὶ οἰκτιρᾷ, ὁμιλία τις ἐνθεος οὔσα, καὶ συνουσία νεοῖ τοῦ πάντων καλλίστου καὶ τιμιωτάτου· ἐξ οὗ πᾶσα μὲν οὐσίωσις καὶ συνοχὴ, πᾶσα δὲ πρόνοια καὶ χορηγία τῶν ἀγαθῶν, πᾶσα δὲ τελειότης καὶ διακρίθαις τῶν παθῶν. Ὅσπερ εἰ καὶ μὴ τι ἄλλο κέρδος ἐκ τῆς εὐχῆς ἀνεφύετο, αὐτὸ δὲ τοῦτο μάλιστα τοῖς φιλοθέοις καὶ τοῦ ἀγαθοῦ φιλοθεάμοισιν ἀντὶ πάσης εὐφροσύνης ἔρκει, καὶ πάσης τῆς κατὰ τὸν βίον μακαριότητος καὶ εὐδαιμονίας. Ὅτε καὶ τῶν ἡμαρτημένων ἀφῆσιν λαμβάνομεν δι' αὐτῆς, καὶ τῶν ἄλλων αἰτημάτων ὅσα συμφέρουσι τὰς ἀγαθοποιίας; καὶ τελειουργοὺς δωρεὰς, προκαλοῦμεθα, ἀξιούμεθά τε τῶν ἀφάτων περὶ ἡμᾶς ἔργων καὶ δώρων διὰ τῆς ἐν αὐτῇ εὐχαριστίας τὸν εὐεργέτην ἀμείβεσθαι, καὶ δὴ καὶ οἷας ἀπαρχὰς τινὰς αὐτῷ προσφέρειν, τὰς κατ' ἐκείνην τοῦ νοῦ κινήσεις καὶ δοξολογίας; τῆς νοερᾶς ἡμῶν καὶ λογικῆς οὐσιώσεως· ὅτε τοῖνυν τοσαῦτα καὶ τηλικαῦτα τῇ εὐχῇ περιεληπται, πῶς οὐ χρὴ πρὸς ταύτην προθύμως ἐπεκτείνεσθαι, καὶ ταύτης ἐρᾶν σφόδρα καὶ ἀντιλαμβάνεσθαι;

et rationali natura resultantes. Cum igitur tot et tanta per orationem procurentur, quomodo non æquum sit ut nos alacriter in illa extendamus, eam vehementius depereamus et omni modo amplectamur.

λ'. Σὺ τοίνυν προσεύχου μὲν εὐχὰς ἰβίας διαπαν- A
τός και καθ' ἑαυτὸν τῷ θεῷ. Προσεύχου δὲ και ἅμα
τῷ πλήθει, και ἐν τῷ φανερῷ· δι' ἑκατέρου μὲν γὰρ
θεοφιλῶς πραττομένου, τὸ δοῖον ἐστὶν ἀποδιδόναι.
Ὅσον δὲ τὸ πρότερον εἰς καθαρότητα διανοίας
πλευροῦνται, τοσοῦτον τὸ δεύτερον εἰς μίμησιν τοὺς
ὀρώντας παρακαλεῖ. Καὶ τὸ μὲν εἰς οἰκειὸν κέρδος
συντελεῖ· τὸ δὲ και τοὺς ἄλλους οἶδεν ὠφελεῖν· ὧν ἡ
σωτηρία και ἡ προκοπή, μεγάλη πάλιν τῆς ἀρετῆς
ἐστὶ τοῦ ἀρχοντος μαρτυρία.

λβ'. Ναοὺς ἐπ' ὀνόματι Θεοῦ και τῶν αὐτοῦ ἁγίων
κατὰ τοὺς ἐκκλησιαστικούς θεσμούς οἰκοδομοῦναι, και
τούτοις τὸν λαὸν ἐκκλησιάζεσθαι ἐπιτίθει· ἵνα κοινῇ τὸ
θεῖον ἐξελιούμενοι, και κοινῇ τὴν δοξολογίαν προσ-
άγοντες, εἰς κοινὴν τε μᾶλλον ὁμόνοιαν συναυ- B
νωται, και κοινῇ καρπῶνται τὴν σωτηρίαν και
ὠφελείαν.

λγ'. Αἱ θυσίαι μὲν τῆς ἱερᾶς ἡμῶν λατρείας τοῖς
ιερεῦσιν ἀνάκεινται οἷς ὑπηρετῶν προθύμως και
προσφέρων, πολλῆς τῆς διὰ τούτων ἀπολαύσεως και
εὐεργεσίας και χάριτος. Δύνατο δ' ἂν και σὺ, βουλευ-
θεὶς, κάλλιστον αὐτοουργῆσαι θεῷ θῦμα και ἐρασιμώ-
τατον, βίον αὐτῷ καλλιερούμενος καθαρὸν, και δια-
νοίας ὀρθότατον.

λδ'. Εἰδὼς δὲ ὡς μεγάλη ῥοπή πρὸς τὴν τῶν ἄλλων
διοίκησιν, ῥώμη και τάχος διανοίας, μηδὲ ταύτης
ἀρίστασο τῆς ἐπιμελείας. Ἀγγίζου μὲν γὰρ οὐκ
ἐστὶ γενέσθαι τὸν μὴ φῦσει τοῦτο παφυκότα· μελέτη
δὲ και πραγμάτων πείρα, πρόχειρον ἐμποιοῦσαι τὴν C
γνώσιν, πολλάκις ἐν αὐτοῖς τοῖς ἔργοις ὀξύτερον
ἐδειξαν τὸν ἐγγεγυμνασμένον, ἢ τοὺς ταύτης τῆς
δυνάμεως κατὰ φύσιν μετεσχηκότας. Δι' ὃ φρόνη-
σιν ἀσκαῖν προσήκει διὰ βίου· ζήτη δὲ παραγίνεται
μελέτη μὲν και μνήμη πράξεων πρᾶσθυτέρων, ὁμι-
λίαι δὲ και συνουσίαι τῶν περιόντων ἀνδρῶν φρονί-
μων, και ἐμπειρίαι δὲ τῶν κατὰ τὸν βίον πρακτέων.
Πράξις γὰρ μνήμησιν και βουλήσιν και διαχειρίσει
κράτος συλλαβοῦσα, τῆς ἀνωθεν ῥοπῆς οὐκ ἀντιπρα-
τούσης, εἰς συμφέρον τέλος ἀποβαίνει.

λε'. Μηδὲ τῶν περὶ τὸ σῶμα δὲ ἡμῶν και σχημά- D
των και κινήσεων, ὡς εὐτελῶν, ὑπερόρα. Καὶ γὰρ
και ἡ ἐν αὐτοῖς ἀρίστη τάξις και κατάστασις οὐκ
ἐλάχιστον μέρος φρονήσεως ἔδοξεν εἶναι· και τῶν
ἀνθρώπων, ὅσοι μὴ συνιδεῖν εἰσὶν ἐκ τοῦ ῥήσους
δεινὸν τὴν ἐν τῇ ψυχῇ δύναμιν και τὸ κάλλος, οὗτοι
τοῖς ἔξωθεν θεάμασι ξαναγόμενοι, και τῶν ἀδή-
λων ἔρασταί και ἐπαινέται καθίστανται. Διὰ τοῦτο
δεῖ και προσώπου διαθέσει, και κόμης ἀσκήσει, και
περιβολῇ ἐσθῆτος κόσμιον ὀρᾶσθαι και σεμνὸν, μήτε
εἰς τὸ βλακῶδες και περιεργὸν ἐκφερόμενον, μήτε
πάλιν πέρα τοῦ μετρίου πρὸς τὸ ἡμελημένον καθ-
ελκόμενον. Ἐκότερον γὰρ ἀπρεπὲς και εὐκατα-
φρόνητον, και ἀρχικῆς πολιτείας ἀλλότριον. Καὶ
βαδισματος δὲ πρέπει τῷ ἀρχοντι εὐταξία, μήτε

30. Orato igitur indesinenter privatim et apud te
Deum : sed et palam et una cum multitudinē orato.
Certe per utrumque orandi modum, ut Deum aman-
tem decet, observatum sanctificatio habetur. In
quantum vero prius illud ad mentis tuæ conducit
puritatem, in tantum id quod ponitur secundo loco,
intuentes in imitationem vocat. Et alterum quidem
privatis commodis inservit, alterum insuper con-
ducit et alienis. Illorum porro salus et in virtute
progressus illustre admodum testimonium virtuti
imperantis perhibet.

31. Tempia Deo et sanctis ejus secundum leges
œdifica ecclesiasticas : eo populus convenire in
cœtus assuescat, in eum finem ut communibus vo-
tis Deum propitium facientes, et communiter doxo-
logiam ei offerentes, ita magis cum in communem
concordiam coalescant, et communem referant cum
salutem tum etiam alias utilitates.

32. Sacrificia sacrata nostræ religionis spectant
ad sacerdotes : quibus si libenter te accommodabis,
et oblationes tuas dederis, et benevolentiam ex eo
facto, et simul gratiam inde non vulgarem repor-
tabis. Poteris autem, modo animus adsit, et tute
per te pulcherrimum Deo offerre sacrificium et de-
lectabile, si vitam ipsi puram et animum rectum
pulchre obtuleris.

33. Ad rei vero totius publicæ administrationem
cum intelligas plurimum conferre mentis valentiam
et agilem dexteritatem, noli curam hanc obire ne-
gligentius. Et certe prudentiam in procinctu non
habebit ille qui non est a natura ad illam compa-
ratus. Meditatio sedula, experientiaque rerum, quæ
cognitionem ad manum suppeditant, non raro virum
usu exercitatum faciunt multo acutius in procinctu
videre quam alios quibus a natura hæc facultas con-
cessa est. Quocirca providentiam decet exercere
per totum totius vitæ cursum. Acquiritur illa autem
dum recolimus et meditamur res olim gestas, dum
congressum affectamur et familiarem sermonem
prudentium in vita existentium, dum rerum quoti-
dianam experientiam colligimus. Actio enim acqui-
rit vires per imitationem, consilium et operationem,
atque ita divino non adversante auxilio in finem
commodum conducit.

34. Habitum, figuram, motum corporis nos tan-
quam vilia contemnere. Ordo enim in illis qui est
optimus observatus, et dispositio præclara, non
minima videtur esse prudentiæ portio. Illi autem
quibus non est positum in proclivi vim, facultatem,
pulchritudinem in animo delitescerentem intueri, fa-
cile ducuntur externis spectaculis, et rerum oculis
non subjectarum exinde amatores existunt et præ-
cones. Ideo decet vultu bene disposito, coma exor-
nata, vestitu et amictu gravitatem præ se ferre et
decorem : non ad molliem vel curiositatem deviare,
nec ultra quam par est ad neglectum transferri. De-
decet enim utrumque et contemptum parit, et ab-
horret a principis viri ratione et statu. Sed et prin-
cipem decet incessus bene compositus : nam nec

moveri debet dissoluto et muliebri motu, neque rursum novitatem affectare per confertum, perturbatum, disparem ingressum, omnis autem corporis motio ordine omnino disponatur.

35. Cavenda est et in sermone velocitas. Est autem illa forsitan alicujus usus in contentiosis et eristicis congressibus, nec virum dedecet generosum: sed stulta est et periculosa, adhibita si sit in colloquiis familiaribus: in mandatis dandis, politicis præsertim et rem spectantibus communem, humilis est et nullius pretii. Exaccurate dicere, celeriter perficere actibus, sermonibus, motibus, cum decore versari, divinæ sortis illum esse et ultra communem arguit qui ita comparatus est. Verum raro admodum et difficulter contingit ut simul omnia in unum conspirent: moderatio ornata, gravitas visu digna; cum pondere quodam et cautione conjuncta, ea possidentem conspicuum cum jucunditate quadam, et ornatum reddit ad imperandum, et, si quid vulgus quod optimum censetur adamare queat, placitum. Volubilitas vero sine ulla dispositione vel ordine furiosum quiddam et insanum videtur: sæpius aberrat a recto, etiamsi aliquando prodesset poterit vehementer. Tarditas cum confusione, stultum quid, imbelles: aberrare videtur plerumque, et quidem in magnis, licet interdum aliquid perficiat boni: sed illud tenue et nullius pretii, quodque non aliter habeatur bonum, quam collatum ad cæteras ejus actiones.

36. Risa dirumpi, cum deformitate vultus et morum dedecore, constantiam et gravitatem contumelia afficit.

37. Immunis sit cum auditus tum etiam lingua a turpiloquio. Quæcumque cum voluptate quis audire gestit, illa eadem effari non pudefit: et quæ quis dicere non erubescit, certe nec erubescet perpetrare, cujus rei ita edidit demonstrationem. Omnino caveas ne lingua prolabaris, sæpe enim vel levissimo sermone lapsa, ingens intulit detrimentum, et certo de capite periclitata est, jecitque aleam.

38. Aures præbe patulas injuria affectis, clausas contra ad afficientium injuria lenocinia et probabiles inductiones.

39. Labia accusatoria et sycophantica aspernere: nam non raro et liberos furere in parentes, et parentes in liberos, adegerunt, vitæ vincula et connectiones diruperunt, et in se invicem consanguineos excitarunt. Quid autem illa minora commemoro? vel unica sycophantæ vox civitates et domos integras subvertit sæpe.

40. Ne sis in amicitia ineunda velox; in itam vero omni modo nexu conserva indissolubili, totum in te proximi derivans onus, nisi forte cum periculo tuæ animæ jungatur. Certamina et discordiæ inter amicos in contemptum adducunt universum hominum propositum et dispositionem: nec culpæ tantum obnoxii, sed et sine culpa qui sunt, in eandem suspicionem trahuntur. Hlorum frueri amicitia qui cum aliis sine fuco sinceram semper amicitiam custodierunt; qui nec oculo invidio intuiti sunt florentes, nec positos in adversis neglexerunt. Exsti-

εις τὸ θηλυπρεπὲς καὶ ἐκλυτον ἀσημονοῦν: τὴν κίνησιν, μήτε μὴν εἰς τὸ ἀθρόον καὶ τεταραγμένον καὶ ἀνώμαλον ταύτην ἐκνευτερίζοντι· καὶ ὁμοίως πᾶσα κίνησις τάξει κοσμεῖσθω.

λε'. Δεῖ δὲ καὶ τὸ ἐν λόγοις τάχος εὐλαβεῖσθαι. Ταχυλογία γάρ, ἐν μὲν ἀγωνιστικαῖς διαλέξεσι καὶ ἀμιλλαῖς, οὐκ ἐνκαταφρόνητον ἴσως, οὐδὲ ἀγενές· ἐν δημογορίᾳ δὲ, ἀνόητον καὶ ἐπισφαλές. Ἐνδὲ προστάγμασι, καὶ μάλιστα τοῖς πολιτικοῖς, καὶ κοινοῖς εὐτελὲς καὶ ταπεινόν. Ἐντελέστερον δ' εἶπαι, ταχύτης ἐν πράξει καὶ λόγοις καὶ κινήμασι, σὺν εὐταξίᾳ, θεῖον μὲν τινα καὶ ὑπερφυῆ ἀποφαίνει τὸν ἔχοντα. Σπίνιον δὲ, καὶ συνελεῖν ἅμα πάντα χαλεπώτατον. Τὸ δὲ ἐν τούτοις σύμμετρον σὺν εὐταξίᾳ, σεμνόν τε καὶ ἀξιάγαστον, καὶ μετὸν ὄγκου καὶ σὺν εὐλαθείᾳ, ποθεινὸν ὁρᾶσθαι παρασκευάζει, καὶ ἀργεῖν ἐπιτηδειότερον, εἴπερ καὶ ἐν τοῖς ἀρίστοις ἔστι τι τῷ πληθεῖ ἐρασιμώτερον. Ταχύτης δὲ σὺν ἀταξίᾳ, ἐρηπληκτον καὶ μανικὸν, καὶ παραδιορθοῦν ἔνιστε μεγάλα, καὶ σφάλλον ὡς τὰ πολλὰ παραπλήσια. Ἡ δὲ σὺν ἀταξίᾳ βραδύτης, νωθρὸν καὶ ἡλίθιον, καὶ σφάλλον μὲν ἐνίοτε καὶ μεγάλα, κατορθοῦν δὲ ἐλάχιστα, καὶ ταῦτα λίαν ταπεινά, καὶ πρὸς τὰς λοιπὰς ἐκείνου πράξεις μόνον παραμετρούμενα, κατορθώματα.

λς'. Τὸ πρὸς γέλωτας διαθρόπτεσθαι, μετὰ τοῦ ἀσημονεῖν τὴν μορφήν, καὶ τοῦ ἤθους ἐστὶν ἐφύβριζειν τὴν εὐστάθειαν.

λδ'. Αἰσχρολόγησόντης δὲ πάσης καὶ ἀκοῆ καὶ γλώσσης καθαρευέτω. Ἄ μὲν γὰρ τις ἀκούων ἤεται, ταῦτα καὶ λέγειν οὐκ αἰσχύνεται, ὅτι καὶ κριτικὴν οὐκ αἰσχυνθήσεται, μεγάλην παρέσχειν ἀπέδειξεν. Δι' ὅλου δὲ, γλώσσης φυλάσσου παρολιθῆσαι. Ῥήματι γὰρ βραχυτάτῳ πολλάκις ὑποσφαλίσαι, μεγάλην ἤνεγκε ζημίαν, αὐτοῦς τοῖς περὶ τοῦ ἦν ἐσχάτους ἀναβρήψασα κύβους.

λη'. Ἐγε τὰ ὦτα τοῖς μὲν ἀδικουμένοις ἠνεφγμένα, πρὸς δὲ τὰς τῶν ἀδικούντων ἐπαγωγὰς καὶ πιθανολογίας ἀποκεκλεισμένα.

λθ'. Χεῖλη δὲ κατήγορα, καὶ συκοφαντίας ἀποστρέφου· πολλάκις γὰρ παῖδας κατὰ πατέρων, καὶ πατέρας ἐξέμηνε κατὰ παίδων, καὶ βίον ἔσχισεν συζυγίας καὶ συγγενεῖς ἐπανέστησε κατ' ἀλλήλων. Καὶ τί λέγω; πόλεις ὅλας καὶ οἰκίας ἀνέτρεψε μίᾳ φωνῇ συκοφάντου.

μ'. Μὴ ταχὺς ἦσθα ζευγνύειν εἰς φίλαν· συζεύξαι δὲ, παντὶ τρόπῳ τὸν δεσμὸν ἔλυτον συντήρει, ἅπαν τοῦ πλησίον ἀνέχων τὸ βάρος, πλὴν εἰ μήπω ψυχῆς κίνδυνον ἐπάγει· αἱ γὰρ πρὸς τοῖς φίλους διαστάσεις τὴν ὅλην προαίρεσιν ἐκφαυλίζουσι τῶν ἀνθρώπων, καὶ οὐ τὸν ὑπαίτιον μόνον, ἀλλὰ καὶ τὸν ἀνάτιον εἰς τὴν αὐτὴν ὑπόνοιαν κατασπῶσιν. Ἐκείνοις δὲ κέρησον φίλους οἱ πρὸς ἑτέρους κατὰ πάντα καιρὸν ὀδόν διεσπῶσαντο τὴν φίλαν, καὶ μήτε εὐπραγοῦσι βασκανίας ἐπέβαλον ὀφθαλμῶν, μήτε ἡμέλησαν δυσπραγούντων. Πολλοὶ γὰρ κακῶς μὲν πράττου-

σιν ἐπεκουρήσαν τε καὶ συνήγγησαν τοῖς φίλοις, εὐ δὲ ἄ-
 φερομένων, ὄρῳ οὐκ ἤνεγκαν τὴν εὐημερίαν· καὶ οὐδὲ
 οὐκ ἤλεγξε καιρὸς συμπαθείας, τούτους ἐφώρασε τὸ
 πάθος τοῦ φθόνου. Κτῶ τοίνυν φίλους, μὴ τοὺς φαύ-
 λους, ἀλλὰ τοὺς ἀρίστους. Ἐκ γὰρ τῶν φιλουμένων
 ὡς τὰ πολλὰ κρίνεται τὰ ἤθη τῶν φίλων· καὶ διὰ
 μὲν τῶν σπουδαίων βῆστον ἂν τις, καὶ παρασφα-
 λεις ἰ, ἐπαναχθείη· οἱ φαῦλοι δὲ καὶ τὴν προσοῦσον
 λυμαίνονται καλοκαγαθίαν· καὶ οἱ μὲν καὶ τὸ λει-
 πον εἰς ἀρετὴν, δι' ἑαυτῶν ἐπιτελιζόντες, ἀνελλιπὲς
 φαίνεσθαι ποιοῦσιν· ἡ δὲ πρὸς τοὺς φαύλους ἐπιμι-
 ξία, καὶ ὅπερ ἐστὶν ὑπόλοιπον ἀρετῆς, νόθον ἀπο-
 φαίνει. Μὴ ζῆτει δὲ παρὰ φίλων ἀκούειν τὰ ἡδέα,
 ἀλλὰ τὰ ἀληθῆ μᾶλλον· εἰ γὰρ ἐχθροῖς μὲν, οὐδ'
 ἀληθεύουσι, πιστευτόν, φίλοις δὲ διέφθορε τὰ τῆς
 ἀληθείας, καὶ τὸ ἡδὺ λέγειν ζητοῦσι κάκεινοι, πόθεν
 ἡμῖν ἀλλαχόθεν ἢ τῆς ἀληθείας ἔσοιτο ἡ γνῶσις,
 καὶ ἡ ἐπιστροφή (28), τῶν ἡ οὐκ εὐαγῶς ἐνίοτε παρ'
 ἡμῶν λεγομένων ἢ πραττομένων ἰ; Διὸ μάλιστα
 ἡγοῦ φίλους κολάκων διαφέρειν. Οἱ μὲν γὰρ κατὰ
 πρόσωπον ἐπαινοῦντες, σέ τε τῶν, ὡς εἰκός, ἀμαρτα-
 νομένων συναίσθησιν λαβεῖν οὐκ ἔωσι, καὶ μείζω
 ταῦτα πρὸς τοὺς ἄλλους ταῖς διαβολαῖς ἀποτελοῦσιν·
 οἱ δὲ καὶ σέ, τῷ διὰ φιλίας ἐλέγχῳ, συνιθεῖν τὸ
 παρανομηθῆν μᾶλλον δυναμοῦσι, κἄν τι δέῃ πρὸς
 τοὺς ἕξω λέγειν, ἀντὶ κατηγορίας ἀπολογίαν τοῦ
 πραχθέντος ἐκμηχανῶνται. Ὅσον οὖν τοῦ ἐπὶ κα-
 κίαν προκόπτειν τὸ ἀρετὴν ἀσκεῖν διενήνοχε, καὶ
 τοῦ διαβάλλεσθαι ἐν τοῖς ἀρχομένοις τὸ τὰς διαβολὰς
 διαλύειν, τοσοῦτον δεῖ παρὰ σοὶ τοὺς εὐνοὺς πλέον
 εἶχειν τῶν κολάκων.

tere multi qui tulerunt opem afflictis et auxiliati
 sunt amicis, at felicitatem in prosperis eorum ferre
 nequiverere : quos neutiquam redarguit oblata com-
 miserandi occasio, illos affectus invidiæ palam fecit.
 Habe ergo tibi amicos non malos sed optimos. Certe qui
 in amicos eliguntur, mores et dispositiones propalant
 ipsos eligentium. Per probos et honestos, si quis in
 aliquo lapsus sit, tacite in amisum locum reducetur :
 improbi bonitatem qua quis præditus est depopulantur.
 Probi, si quid desit de virtutis mensura, e suo penu
 supplendo, defectum tollunt et resarciunt : sed cum
 improbis conversatio, quidquid boni sit reliquum,
 declarat esse adulterum. Noli ab amicis libenter ea quæ
 delectent audire, potius autem cum veritate juncta :
 si enim inimicis ne verum quidem dicentibus fides
 adhibenda, et id quod verum est ab amicis deperit,
 eo quod id quod dulciter arridet tantum proloqui vo-
 luerint, unde erit ut in veritatis cognitionem, ad
 illam conversi, deducamur ? unde ut ab iis discedamus
 quæ nos parum pie interdum dicimus vel facimus ?
 Existima idcirco plurifarum differre assentatores
 ab amicis. Illi coram laudantes et in os, nullo sensu
 te affici permittent eorum quæ sunt a te minis recte
 gesta ; apud alios autem calumniando, majora esse
 quam sunt revera clamabunt : amici vero, reprehensione
 sua amica, peccatum ut videre possis melius, effici-
 ent ; quod si opus sit apud alienos de eo verba
 facere, non illi accusationem sed apologiam meditantur.
 In quantum igitur virtutis exercitium progressum in
 malis antecedit, et satius est apud subjectos crimini-
 bus absolvi quam accusari, in tantum te oportet bene-
 volos omnibus adulatoribus anteferre.

μα'. Τῶν ἀπορρήτων, ἃ μὲν τὴν σὴν ἀρετὴν αὐ-
 ξάνει, κοινώνει τοῖς φίλοις· ἃ δὲ τὴν γνῶμην φαυλι-
 ζεῖ, μήτε αὐτὸς μετέρχου, μήτε τοῖς φίλοις ἀνατίθει·
 ἀριστον μὲν γὰρ τοῦτο καὶ χωρὶς αἰτίας ἐτέρας.
 Πλὴν γε δὴ, καὶ εἰς κόρον, ὅσα πολλὰ τὰ ἀνθρώπινα,
 τοῦ φίλτερου τραπέντος, μᾶλλον τῆς παραινέσεως τὸ
 χρῆσιμον καθορᾶται· τὸ μὲν γὰρ φαῦλον τῶν κρυ-
 φῶν, τότε μάλιστα τοὺς λογισμοὺς τοῦ συνεγνωκῆτος
 ὀπταρέχον καὶ διακυμαίνον, θᾶτόν τε, καὶ σὺν οὐ-
 δενὶ ἔκνη, τῆς ἀγάπης ἀποστήσει, καὶ πρὸς ἐπι-
 στροφὴν ἰδεῖν οὐκ ἔάσει· σοὶ τε διαβολὴν βαρείαν,
 ἔκφορον γεγονὸς, ἐποίσει, καὶ πρὸς τὸν ἐξειπόντα
 χαλεπώτερον διαθήσει. Τὸ δὲ χρηστὸν τὸν τε συν-
 εγνωκῆτα βαγῆναι τῆς φιλίας ἐπικατασχέσει, δεσμῷ
 κρατίστῳ, τῇ ἀρετῇ, βιαζόμενον, καὶ εἰς ἐπαινον
 τῆς σῆς σπουδαίας γνῶμης ἐπὶ νοῦν ἐρχόμενον, δι-
 ἀναστήσει, καὶ σὲ δηλονότι ταῦτα συνορῶντα, οὐκ

41. De secretis, illa quibus in te virtutis studium
 augeatur amicis imperti. Sed quæ iudicium deprava-
 vant, illa nec actites, nec apud amicos deponas.
 Est hoc quidem optimum factu sine ullo alio re-
 spectu. Quod si, ut fit in humanis rebus, amicorum
 satietas te ceperit, hic scio id quod utile est ad-
 monitioni præferes. Malum enim si quid in secretis
 fuerit, tunc imprimis mentem et cogitationem ho-
 minis conscii alicujus subiens, tumultu implet,
 quantocius certe nec gravate recedit ab amicitia,
 ita ut nec admittat revertendi aut respiciendi ani-
 mum. Propalam vero idem factum magno tibi futu-
 rum est dedecori, et in eum qui palam fecit, impla-
 cabiliorem faciet. Bonum vero quidvis illum qui
 est conscius non patitur ab amicitia divelli, cum
 virtutis fortissimo vinculo constringatur : et ad
 laudem optimæ tuæ et præclaræ voluntatis, animo

VARIÆ LECTIONES.

ἰ κἄν παρασφαλῆ. ἡ ἔξεσται. ἢ ἡ τῶν. ἰ Ἰσ. ...ων ἀποστροφή ;

NOTÆ.

(28) Ἡ ἐπιστροφή. Puto legendum, ἡ τῶν οὐκ
 εὐαγῶς, εἰς. ἡ ἐπιστροφή. Id enim requirit veritas

cognita, ut ad ipsam revertamur, quæ mirabiles sui
 amores solet excitare.

cum sit representatum, excitabit adhuc magis, neque tu qui tibi scilicet eorum conscius es, ægre persuadeberis illum, si quid perperam commissum est, ad familiarem iterum congressum et fruitionis desiderium admittere. De amicis igitur semper optime loquaris et persuasus sis, absentibus præsertim, idque coram aliis: ita et suspicionem adulandi evitabis, cum nec vel leviter impressum apud te vestigium illius vitii residere persuasum dabis, et enim opinabuntur te eundem erga ipsos futuram

42. Ad hunc modum ubi te amicis communiveris, eris in illos qui contra alios tum etiam in reipublicam deliquerint, implacabilis; sed commisericos in eos qui te offenderint. Ita enim fiet, ut recte in republica procedant leges, et bene cognita et perspecta erit illa cura et sollicitudo quam erga subditos geris. Ita quoque fiet, ut intelligatur quam humanus sis, et bene animatus, qui mores regem cum deceant, in te erunt prædicabiles. Tyranni plerumque negligunt et insuper habent injurias communitati hominum atque aliis irrogatas, sed suas ipsorum proprias rigidissime solent vindicare: regem vero, qui secundum justitiam imperinim administrat, decet suas injurias humaniter condonare, sed communes et aliis irrogatas cum justitia reformare et disponere.

43. Ut magnam is meretur laudem, qui cum summam habeat lædendi potestatem, justum tamen se exhibet; ita multo vituperio dignus, qui cum nulla re indigeat necessaria, manus tamen rebus alienis injicit. Indigentis siquidem excusatio est paupertas, licet non admittenda, si deliquerit contra justitiam: sed qui, cum potestatem habeat, nec ulla re indigeat, injuriam facit, prorsus est sine omni excusatione.

44. Quanto quis majorem potestatem obtinet, tanto majori virtuti debet is præcellere. Qui contra facit, tria simul admittit improbissima: se perdit ipsum; intuentes ad peccandum allicit; Deum facit blasphemari, qui tam improbo tradidit potestatem. Quocirca decet unumquemque malum declinare; sed ante alios, eos qui sint cum imperio.

45. Ita ergo subditis tuis impera, ut nequaquam tyrannidi, sed eorum confidas benevolentia. Est enim benevolentia et longe excellentius et multo tutius firmamentum quam metus. Illud autem acquiritur virtutem possidendo, et labores curamque erga subditos impendendo. Ita fiet ut vitam vere vitalem et regiam agas ipse, atque illos dum tutos et incolumes præstas ab insidiis et calamitatibus præter jus illatis, gloriam tibi paratam immortalem conservabis.

46. Leges exactissime latas laudato et amplectere. Illas porro intuendo, vitam tuam dirige: noli autem juxta illarum legum calculos poenas inexorabiles subditis tuis irrogare; potius autem clementioribus institutis illos eruditos rege. Ita fiet ut, dum exactam in teipso rationem inis, metuendus videbe-

ἄηδῶς ἀναλαβεῖν, εἰ τι παρηνήθης, τὴν τε πρὸς αὐτὸν ὀμίλιαν καὶ τὴν ἐν τῷ πόθῳ σχέσιν ἀναποιεῖ. Ἄει μὲν οὖν φίλους εὐλόγει, μάλιστα δὲ τοὺς ἀπόντας ἐπὶ τῶν παρόντων. Οὕτω γὰρ καὶ τὸ τῆς κολακείας διαφύγοις, οὐδ' ἔχνος αὐτῆς ἐν σοὶ φαίνεσθαι παρασκευάζων, καὶ τοῖς φίλοις ἔση πράττων κηραρισμένα, τοιοῦτον σεαυτὸν εἶναι τοῖς παροῦσι πιστώσας, ὅσος αὐτοῖς περὶ τῶν ἀπόντων ἐγνώσθης.

amicis quæ grata et accepta sunt facies. Præsentibus alias, quem agnoverint ipsi erga absentes te fuisse.

μβ'. Οὕτω δὲ σεαυτὸν φίλῳ περιφράξας ἔση καὶ μὲν εἰς ἑτέροους καὶ εἰς τὰ κοινὰ πλημμελοῦσιν ἀπαραιτήτος, τοῖς δὲ εἰς σὲ ἀμαρτανόουσι συμπαιστέτος. Διὰ μὲν γὰρ ἐκείνων εὐνομία ἔσται τῇ πολιτείῃ, καὶ ἡ σὴ περὶ τοὺς ἀρχομένους ἐπίδηλος σπουδὴ καὶ κηδεμονία· διὰ δὲ τούτου τὸ φιλόανθρωπον τῆς γνῶμης καὶ ὁ βασιλεῖος ὡς ἀληθῶς ἀνακηρύττεται τρόπος. Οἱ μὲν γὰρ τύραννοι τὰ κοινὰ τῶν ἀδικημάτων καὶ τὰ εἰς ἀλλήλους πολλάκις ὑπερορῶσι, πικρῶς δὲ τὰ εἰς ἑαυτοὺς ἐξετάζουσι· βασιλεὺς δὲ ἔστι καὶ ἀρχῆς ἐνομοματίας ἔργον, τὰ μὲν εἰς ἑαυτὸν φιλοθρώπως φέρειν, τὰ δὲ εἰς κοινὰ καὶ εἰς ἀλλήλους ἡκαίως εὐθετεῖν καὶ διεξάγειν.

μγ'. Ὅσπερ πολλῶν ἐπαύτων ἄξιος, ὁ μεγάλῃ ἐξουσίᾳ τοῦ ἀδικεῖν λαθῶν, καὶ τὰ δίκαια πρῶτων οὕτω πολλῶν ὑπεύθυνος φάσις, ὁ μηδενὸς ἐνδὲς τῶν ἀναγκαίων, καὶ εἰς τὰ ἀλλότρια τὰς χεῖρας ἐκτείνων. Ἄνδρὶ μὲν γὰρ πενομένην πρόφασιν, εἰ καὶ παρὰ λόγον, τοῦ ἀδικεῖν, ἡ πενία· ἀνὴρ δὲ δυναστεῖαν ἔχων, καὶ ἀπορίαν οὐκ ἔχων, ἀναπολόγητον ἔχει τὴν ἀπὸ τοῦ ἀδικεῖν ἀμαρτίαν.

μδ'. Ὅσῳ δὲ τις προέχει τῇ ἀρχῇ, τοσούτῳ χρεωστεῖ πρωτεύειν καὶ τῇ ἀρετῇ. Ὁ δὲ τούναντιον ποιῶν, τρία ἄμα, καὶ κάκιστα, ἐπιτελεῖ· ἀπόλλυσιν ἑαυτὸν τοὺς ὀρώντας εἰς κικλία παρακαλεῖ· βλασφημεῖσθαι παρασκευάζει τὸν θεόν, ὅτι τοιοῦτῳ τηλικαύτῳ ἐνεχείρισεν ἀρχὴν. Διὰ τοῦτο παντὶ μὲν ἀνθρώπῳ φευκτέον ἢ κακία, μάλιστα δὲ τοῖς ἐν τῇ ἀρχῇ.

με'. Ἀρχὴ τοίνυν τῶν ὑπηκόων, μὴ πεποιθὸς τὸν ραννίδι, ἀλλὰ τῇ τῶν ἀρχομένων εὐνοίᾳ. Εὐνοία γὰρ μείζον ἀρχῆς βᾶθρον καὶ ἀσφαλέστερον, ἢ φόβος. Τοῦτο δὲ ἀρετῶν τε κτήσις ποιεῖ, καὶ οἱ περὶ τὸ ὑπὸν πόνοι καὶ φροντίδες. Οὕτω δὲ αὐτὰς τε εἰς ἀληθῶς βασιλικῶς καὶ ἡδῶς βιώσεις, κάκιστοις ἐλευθέρων ἐπιβουλής καὶ συμφορῶν ἀλογιστῶν τὴν πολιτείαν συντηρήσας, ἀείμνηστον σεαυτοῦ κλέος τὸν ἅπαντα χρόνον καταλείψεις.

μς'. Νόμον τοὺς ἀκριβεστάτους ἐπαίνει καὶ ἀποδείχου· καὶ πρὸς ἐκείνους βλέπων, τὸν σεαυτοῦ ρύθμιζέ βλον· μὴ μέντοι κατὰ τὰς ἐκείνων ψήφους τὸ ὑπὸν ἀπαραιτήτου εἰσπράττου τὰς τιμωρίας, ἀλλὰ διὰ τῶν φιλοανθρωποτέρων μάλλον παιδαγωγεί· οὕτω τε γὰρ φοβερός, δι' ὧν σεαυτὸν ἀκριβολογεί,

τοῖς ἀμαρτάνουσιν εἶναι δόξεις, καὶ ἀνεπαχθῆς τοῖς A ris delinquentibus, neque tamen subditis intole-
 ὑπηκόοις. randus.

μζ'. Δεῖ δὲ ἐγκρατῶς ἀρχειν, οὐ τῷ κολάζειν, ἀλλὰ τῷ δοκεῖν κολαστικὸν εἶναι. Τοῦτο δὲ ἦθος εὐσταθῆς ποιεῖ, καὶ ἡ τῶν οἰκειῶν τρόπων σεμνότης καὶ ἐπιμέλεια. Ὀργίλων δὲ μᾶλλον ἀνθρώπων ἢ φρονίμων, αἱ κολάσεις· οἵτινες ἀπορίτ τοῦ δημαγωγεῖν σωφρόνως, ἐπὶ τὸ κολάζειν τρέπονται βλάβως. Καὶ τὸ μὲν καὶ ὁ τυραννικώτατος πράξειεν ἂν· τὸ δὲ, μόνος ὁ ἀρχικώτατος· εἴπερ ἀρχοντος ἀρετὴ μὴ φθαίρειν, ἀλλὰ πλείους καὶ βελτίονας ποιεῖν τοὺς ἀρχομένους.

μη'. Ἀρχοντος μὲν τινες ἐφησαν ἀρετὴν, ἐκ μικρᾶς μεγάλῃν πόλιν ποιῆσαι· ἐγὼ δὲ μᾶλλον ἂν φαίην, τὸ ἐκ φαύλης σπουδαίαν παρασκευάσαι. Τοῦ μὲν γὰρ καὶ καιρῶν πολλάκις φορὰ γέγονε παραιτία. Τὸ δὲ B οὐκ ἔστι μὴ οὐχὶ παρὰ τοῦ ἀριστα διοικοῦντος γενέσθαι. Ὅν σὺ παραζηλῶν, δι' ὧν κατορθοῖς, ἀρετῇ τὴν τῶν ἀρχομένων ἀξίεις πολιτείας.

μβ'. Ὅσπερ τεῖχος σαθρὸν, κἂν οἰκίας ἔνδον ἐγγὺ λαμπρὰς, καὶ ἀέρων εὐκрасίαν, καὶ ὕψους ἀφθονίαν, ὁμως τὴν πόλιν ἐξευτελίξει· οὕτως οἱ περὶ τὸν ἀρχοντα φαῦλαι, καὶ τὸν ἐκείνου συνδιαβάλλουσι τρέπον. Οἱ γὰρ ἐκείνων τῆς πονηρίας λαμβάνοντες πείραν, καὶ τὸν ὅπ' αὐτῶν δορυφορούμενον παραπλήσιον ὑπολαμβάνουσιν εἶναι.

ν. Μηδενὸς παρανομίαν, κἂν δοκῇ δι' αὐτῆς εὐημερεῖν, ἐπαινέσης. Ἐκείνῳ τε γὰρ μᾶλλον εἰς κακίαν ὑπαλείψεις, καὶ σεαυτὸν εἰς παραπλήσιαν πράξιν C καιρὸν ἐπιζητεῖν ἀπελέγξεις. Ὁ γὰρ πρὸ καιροῦ ταῦτα, δι' ὧν ἐπαινεῖ, προθυμούμενος καὶ τιμῶν, τί ἂν οὐ ποιήσει τοιοῦτου παραπεπτακότος;

να'. Ὁ τῶν ἀρχόντων τρόπος, νόμος γίνεται τοῖς ὑπὸ χεῖρα. Εἴ τι οὖν τὸ πλῆθος ἐξαμαρτάνει, εἰς τὸν ἀρχοντα τὴν αἰτίαν ἀναπέμπει, πόσον οἰεῖ σεαυτὸν ἀρετῆς ἐπιμελεῖσθαι, καὶ χρεωστῆναι εἰς ἐπὶ τοῖς καλοῖς ἐγγηγορῆναι;

νβ'. Πάσης πράξεως βουλή προηγεῖσθω. Αἱ γὰρ ἀνεπίσκεπτοι πρόξεις, ὡς τὰ πολλὰ σφαλεραί· καὶ τὸ κατορθούμενον, δικαίως ἂν αἰτίας ἄλλοις ἔργον νομισθεῖν μᾶλλον, ἢ τῆς τοῦ πολλᾶκις παρασφαλέντος D ὀρμῆς καὶ περιπεταίας.

νγ'. Ἄπερ χεῖρες πολλῶν, καὶ πολλάκις, οὐκ εἰργάσαντο, ταῦτα βουλή μία καὶ ἐφάπαξ κατεπράξατο. Δι' ὃ εὐβουλίαν προτίμα πολυχειρίας.

νδ'. Προνοίας ἐπίκουρος ἡ μετάνοια, ἃ τοίνυν ἐκείνῃν διέλαθε καὶ ἐκπίπτει, αὕτη ταῦτα ἐπανελόμενῃ διορθοῦσθω καὶ διασωζέτω.

νε'. Ὁ φθόνος, πάση μὲν ψυχῇ μεγάλη νόσος· μεγίστη δὲ, μάλιστα τοῖς ἐν ἐξουσίᾳ. Ἀνάγκη γὰρ, οἷς συνεργοῖς μέλλει χρῆσθαι καὶ βίου καὶ πόλεως πρὸς εὐδαιμονίαν, τούτους ὄρᾳ ὡς ἐχθρούς, διὰ τὴν ἐκού-

47. Vim imperii obtinere oportet non puniendo, sed opinionem fovendo severitatis. Hanc morum procurat stabilitas, gravitas et sedula observantia. Poenas infligere frequentiores iracundi potius quam prudentis est. Illi enim facile ad puniendum descendunt, cum per defectum moderationis mulcere homines nesciunt. Quorum alterum tyrannus, alterum is solus qui imperio dignus faciet : cujus virtus est præcipua, non perdere, sed meliores reddere suos subditos.

48. Sunt qui pronuntiant ad officium regis imprimis pertinere, rempublicam e parva magnam facere : mihi potius videtur, ex improba probam constituere. Illud enim interdum occasionis cursus præstat : hoc nullo modo contingere potest nisi per optime imperantem. Hunc tu si imitatus fueris, tuis præclaris factis rem subditorum communem virtute promovebis.

49. Mœnia sicut ruinam minitantia, urbem in contemptum ducunt, licet alias pulchre ædificatam interius, aeris salubritate, et rerum venalium ubertate præstat : ita quoque et impii apud principem, una cum ipsorum, et ejus etiam vitam vituperari faciunt : nam quisquis illorum nequitiam experitur, eum in cujus sunt satellitio, ipsis omnino similem arbitrabitur.

50. Nullius improbitatem commendes, licet inde videatur felix esse : nam hoc modo ad majorem improbitatem provocabis, et suspicionem creabis probabilem se tantum operiri occasionem ut illi similis fias. Certe qui nondum data justa occasione affectum se ostendit erga illa quæ commendat, nihil ille non effectum dabit ut primum occasio justa incidit.

51. Mores principum legis vice sunt apud subditos, quocirca cum delinquant homines, causam rejiciunt in imperantem. Quo te ergo nexu obstructum teneri putas, ut omni ope operaque virtutem colas, et bonis factis agendis invigiles ?

52. Actionem quamcunque consilium præcedat. Sunt enim lubricæ et periculosæ, quæ sine consilio peraguntur. Quod si quid forte successerit bene, nec quidem injuria aliunde censebitur evenisse potius quam ab impetu et fortuita ejus operatione qui plerumque solet aberrare.

53. Quæ multorum manibus, et continuo operantibus, haud perficiuntur, illa unico consilio unius et semel actu eventum sortiuntur. Itaque rectum consilium multorum manibus prætuleris.

54. Adjuvassit pœnitentia providentiam. Si quæ igitur illum latuerint et effugerint, hæc resumpta et recollecta resarciat et conservet.

55. Est invidia cujuscumque animæ morbus ingens, sed præ aliis viri cum principatu existentis. Necessè enim habet illos tanquam hostes intueri, propter iunctam ipsis virtutem, et ex insidiis velut

hostes adoriri, quos vult et debet adhibere coope-
rantes ad suam ipsius et reipublicæ felicitatem
constituendam. Quo quidem nihil vel perniciosius
vel stultius esse queat.

56. In quantum vitanda est invidia, in tantum
annitendum ut invidiamur. Et hoc imprimis prin-
cipi convenit, quem non est proclive malevolis ut
lædant. Quod si autem comprimenda sit invidia
(est enim bellua audax imprimis et versipellis), im-
pressiones ejus eludere oportet, non virtutem
minuendo, sed moderatione animorum, et per
quamdam diminutionem subtractionemque osten-
tandi potestatem, et declarandi superioritatem in
rebus non nimis necessariis.

57. Cum sibimet ipsi quis imperaverit, tum se suis
subditis imperare putet cum effectū. Ubi enim illi
viderint eum qui ipsis præest, affectibus suis impe-
rantem, voluptatibus dominantem, libenter se et
cum desiderio subjicient imperio ejus: quod si
voluptatibus et affectibus suis servire viderint,
servo subesse non patientur.

58. Judicem illum optimum arbitrare, qui justiti-
æ naturam et conditionem celerrime valet animo
apprehendere, et intellectam ordine producit in
apertum; qui celer ad opitulandum accedit injuria
affectis, delinquentes tardius punit; qui non cor-
rumpitur auro, nec inflatur potestate; qui vincit
iracundiam, nec clementia vincitur; qui affinitatem
solam, amicitiam, popularem auram non aliter
agnoscit quam cum justitia judicando, solum inju-
ritiam a se alienam, inimicam sibi et ignominio-
sam arbitratur.

59. Erga cognatos et affines noli esse abalienato
animo, levi de causa et incerta. Nam utcumque sub-
esse possunt latentes causæ quæ jure excusent
abalienatum, illi tamen quibus sunt incognitæ, non
in illos conjicient culpam abalienationis, sed tuam
accusabant omnino levitatem et mentis infirmi-
tatem.

60. Principem non tam excolit virtus hellica et
salvum præstat, quam benignitas et pius in compa-
triotas affectus. Multi, rebus bellicis præclare ad-
ministratis, domi propter truculentiam per suos
interierunt, multi per suos servati redierunt, quos
bene captivos fecerunt hostiles copiæ, neque enim
vitam illi suam principis salutis prætulerunt.

61. Illos oportet cum magistratu constituere,
qui virtutum omnium copia instruuntur: quod si
non omni virtute, justitia saltem instruuntur. Quid-

(29) Τὸ φθονεῖσθαι. Hoc est, ea agere, quæ nec
odium, nec miserationem, sed invidiam procurant,
nimirum res præclaræ et illustres. Καὶ γὰρ τοὶ ὅστις
τούτοις φθονεῖ, inquit Lysias, οὐδ' οἱ ἄλλοι ἐλευσοῖς,
τίνας ἂν ὅμιν οἱ τοιοῦτοι ἀποστέθει δόκεῖ πονη-
ρίας; Apposite Statius Papinius,

σαν ἀρετῆν, καὶ ἐπιβουλεύειν ὧ; πολεμίοις. Οὐ γὰρ
ἂν εἴη ὀλεσθριώτερον ἢ ἀφρονέστερον;

νς'. Ὅταν δὲ δεῖ φυγεῖν τὸ φθονεῖν, τοσοῦτον δι-
ώκειν τὸ φθονεῖσθαι (29). Ἄρχοντι δὲ μάλιστα πρέπει,
ὅ μὴδ' ἐξ ἑτοίμου ἢ ἀπὸ τῶν φθονούντων φέρεται
βλάβη. Εἰ δὲ δὲ ὁμοῦ τὸν φθόνον περιστέλλειν (πο-
λυμήχανον γὰρ καὶ πάντολμον τὸ θηρίον), οὐκ ἀρε-
τῆς ἐλάττωσι, μετριότητι δὲ φρονήματος, καὶ ἀφι-
ρέσει καὶ περικοπῇ τῆς ἐν τοῖς οὐκ ἀναγκαίοις ἐπι-
δείξει καὶ πλεονεξίας, τὰς αὐτοῦ βολίδας διακρο-
στέον.

βς'. Ὅταν τις ἀρχῇ ἑαυτοῦ, τότε νομιζέτω καὶ
τῶν ὑπηκόων ἀρχεῖν ἀληθῶς. Ὅταν γὰρ ἴδωσι τὴν
ἐφ' ἐστηκότα ἀρχοντα παθῶν καὶ κρατοῦντα ἡδονῶν,
τότε πόθῃ καὶ ἐκόντες καὶ αὐτοὶ ὑποταγήσονται· ἂν
δὲ ἀνδράποδον ἴδωσιν ἡδονῆς καὶ παθῶν, ἀφόρητον
ἠγῆσονται ἀνδραπόδῳ δουλεύειν αὐτοῖ.

γς'. Ἄριστον νόμιζε δικαστῆν, ὃς τάχει μὲν ἰσ-
γισμῶν τὴν τοῦ δικαίου φύσιν θηρεύει, θηρεύσας δὲ
σὺν ὀρθότητι προάγει· καὶ πράξει μὲν ἀνεῖσι τὰς
ἀδικουμένους ὀξύς, βραδύς δὲ κολάσαι τοὺς ἀμαρτάν-
οντα;· καὶ κρείττων μὲν χρυσίου, οὐκ ἐλάττων δὲ
δυναστείας· καὶ κρατῶν μὲν ὀργῆς, οὐκ ἠττώμενος
δὲ συμπαθεία· καὶ μόνῃ μὲν συγγένειαν καὶ φίλει
καὶ δόξαν οἶδεν, ἐν τῷ δικάζειν, τὴν δικαιοσύνην
μόνην δὲ ἀλλοτριῶσιν καὶ ἐχθραν καὶ ἀδοξίαν, τὴν
ἀδικίαν.

δς'. Μηδὲν τῆς πρὸς τὸ ὁμόφυλον διαθέσεως εὐχε-
ρῶς καὶ χωρὶς ἐμφανοῦς αἰτίας μεταβάλλεις. Εἰ γὰρ
καὶ ὑπολανθάνουσαι παρ' αὐτῶν αἰτίαι τὴν πρὸς αὐ-
τοὺς μεταβολὴν δικαίαν ποιοῦσιν, ἀλλ' οὐκ οἱ ταῦτας
μὴ συνωρῶντες, οὐκ ἐκείνων αἰτιάσονται τῆς σῆς
περὶ αὐτοῦς ἀλλοιώσεως, σοῦ δ' ἀβήρωσταν καὶ εὐ-
χέρειαν κατηγορήσουσι γνώμη.

ες'. Οὐκ οὕτως ἢ ἐν πολέμῳ ἀνδρεία τὸν ἀρχοντα
κοσμεῖ καὶ σώζει, ὡς ἢ πρὸς τοὺς ὁμοφύλους εὐ-
μένεια καὶ φιλανθρωπία. Πολλοὶ γὰρ πολεμίων κρα-
τήσαντες, ὑπὸ τῶν οἰκείων δι' ὠμότητα διεφθάρη-
σαν· καὶ πολλοὶ παρὰ μικρὸν ἀλῶναι πολεμίοις κιν-
δυνεύσαντες, ὑπὸ τῶν ὁμοφύλων διεσώθησαν, οὐδ'
αὐτὸ τὸ ζῆν ὑπὲρ τῆς σωτηρίας προτιμησάντων τοῦ
ἀρχοντος.

ςς'. Ἄρχοντας δεῖ καθιστάναι, μάλιστα μὲν πά-
σαις πλουτοῦντας ταῖς ἀρεταῖς· εἰ δὲ μὴ, πάντως ἵε
δικαιοτάτους. Καὶ γὰρ ἃ τοῖς ἀρχουσι παρανομεῖται,

NOTE.

Quisnam impacata consanguinitate locavit
Fortunam invidiamque? Deus qui jussit iniquus
Æternum bellare Deas? nullamne potavit
Illa domum, torvo quum non hæc lumine figat
Protinus, et sæva perturbet gaudia dextra.

ταῦτα τὸ μῖσος καὶ τὴν ὀργὴν τοῦ πλήθους εἰς τὸν Ἀ
προχειρισάμενον ἀναφέρει.

ἔβ'. Πολλαχόθεν δεῖ τὸν ἄρχοντα θηρεύειν τῶν
ὑπηκόων τὰς γνώμας, καὶ οὕτω κοινωνοῖς χρῆσθαι
φιλίας καὶ ἀρχῆς καὶ βουλευμάτων· πρῶτον, ἐξ ὧν
αὐτὸς τὰ κατὰ τὴν αὐτοῦ οἰκίαν οἰκονομεῖ· δεύτερον,
ἐξ ὧν γυναῖκι τε καὶ παισὶ καὶ δούλοις συνδιατίθε-
ται· τρίτον, ἐξ ὧν κέχρηται τοῖς φίλοις· τέταρτον,
ἐξ ὧν πρὸς τοὺς ἐκ γειτόνων διάκειται· καὶ πέμ-
πτον, ἐξ ὧν ἔχθραν τε ἀναδέχεται καὶ ἀμύνεται, καὶ
πάλιν, οἷς κατατίθεται καὶ διαλύεται. Ἰκανὰ γὰρ
ταῦτα φύσιν ἀνδρὸς τεκμηριῶσαι, καὶ δεῖξαι γυμνὸν
προσωπείου, καὶ τοῖς ἐπὶ σκηπῆς (30) ὑποκρίσεως
τὸν ἀνθρώπον θεωροῦσι.

ἔγ'. Τότε κριτὴς ἄριστος ἔση τῶν ἄλλων, ὅτε τὰς
αὐτοῦ ἐπισκοπῶν, λόγον ἐκάστης πράξεως ὑπὸ
συνειδήτοι κριτῆ δίδως, καὶ διόρθωσιν ἐπινοεῖς τῶν
ἡμαρτημένων. Ἐπεὶ πῶς τοὺς ἄλλους ἐπιτιμῶν
οὐκ ἐρυθρίασεις, ἐφ' οἷς αὐτὸς τὰ ὅμοια ἐξαμαρτά-
νεις; πῶς δὲ ἐκείνους οἷσι σοὶ διατεθῆναι, ἤνίκα ἐν
οἷς ὑπεύθυνόν σε καθορώσιν, αὐτοὶ δίκας εἰσπράτ-
τεσθαι δικαιούνται;

ἔδ'. Ἐπαίνει τὰς ἀρίστους πράξεις· ἐπαίνει δὲ,
μὴ λόγῳ μόνον, ἀλλὰ δι' ὧν αὐτὸς τε μάλιστα τὰ
ὅμοια πράττει, καὶ δι' ὧν τοὺς μιμητὰς τῶν λοι-
πῶν προκρίνων, ἐντίμους ἀποδεικνύεις. Τὸ μὲν γὰρ
καὶ τῶν τυχόντων, τὸ δὲ τῶν ἀρχεῖν ἀξίων.

ἔε'. Προνοεῖ πάντων, τῶν μὲν ἐπιεικῶν, ὡς ἂν
ἀριστοὶ γένωνται, καὶ τῆς ὀφειλομένης αὐτοῖς ἀπο-
λαύσῃ τιμῆς καὶ τοῦ προνομίου· τῶν δὲ μὴ τοιού-
των, ὡς ἂν βελτιωθῶσι τὰς γνώμας, καὶ τῆς ἀπὸ
τῶν νόμων βυσθῶσιν ἀτιμίας. Τοῦτο γὰρ ὡς ἀληθῶς
ἀρχῆς ἐνόμου καὶ ἐπιστασίας ἔργον.

ἔς'. Τὰς πρὸς ἀλλήλους τῶν ἀρχομένων ἔρεις εἰς
τοὺς πολεμίους τρέπων, ἐν τοῖς ὑπὲρ τῆς πατρίδος
ἀγῶσι μετατίθει· τυράννων μὲν γὰρ, στασιάζειν τὰ
πλήθη· ἐν γὰρ τῇ κοινῇ φθορᾷ καὶ διχοστασίᾳ ἡ
τυραννὶς τὴν ἀσφάλειαν ἔχει· ἄρχοντος δὲ καὶ βασι-
λέως, ἀστασίαστον συντηρεῖν τὴν ὁμόνοιαν τῶν
ὑπηκόων· ἐν γὰρ τῇ τῶν ἀρχομένων σωτηρίᾳ τὸ
βάθρον αὐτοῖς πέπηγε τῆς ἐξουσίας.

ἔζ'. Ὅσπερ δεῖ τὸν ἄρχοντα φοβερόν εἶναι τοῖς
ἀδικούσιν, οὕτω φυλακὴν καὶ ἀσφάλειαν τῶν μηδὲν
ἀδικούντων, ἀλλὰ κατὰ τοὺς νόμους πολιτευομένων.

ἔη'. Τρία εἰσὶν ἐν ἀνθρώποις, τιμωρία, φόβος,

quid enim deliquerint magistratus, odium et ira
a populo concepta, eapropter in illos redundat per
quos erant constituti.

62. Multis modis principem oportet subditorum
mentes explorare, ut participes eos ita adhibeat
cum amicitiae, tum imperii, ac etiam consiliorum
suorum: eorum scilicet imprimis quibus in sua
ipsius privata familia ordinanda utitur; secundo,
quibus ipse cum uxore, liberis et servis se
impertit; tertio, quibus utitur erga amicos, quarto,
quibus cum vicinis agit; quinto, quibus inimicitias
exercet, et vim illatam depellit, vel pacem
stabilit et reconciliationem. Sufficiunt autem ista
ad naturam hominis cujuscunque patefaciendam,
ad demonstrandum, nihil in illo praetextus, nihil
B hypocrisis esse, cujusmodi in scena solent obser-
vari.

63. Tum judicium optime in alios exercesis,
cum tuas ipsius actiones contemplatus, sub iudice
propria conscientia uniuscujusque actus rationem
exegeris, et peccatorum institueris correctionem.
Siquidem enim alios si redargueris, cum iisdem
ipse criminibus teneris, necesse est ut erubescas.
Quomodo rursus illos affectos iri putas, cum te
qui nulli rationem reddere teneris obstrictus,
severe tamen exercentem judicium intuebuntur?

64. Praeclare gestas res collaudato, nec verbis
tantum collaudato, sed ipse res pariles operando,
et illos aliis anteferendo honorandosque declarando
qui talia imitantur: quorum alterum cuicumque
C homini, alterum competit ei qui digne imperat.

65. Omnium omnino curam adhibeto modera-
torum hominum, ita ut commendatissimi sint, et
digno ipsis honore praemissque fruantur; minime
autem talium, in eum finem ut ad bonam frugem
deveniant, et immunes sint a poenis per leges inflig-
endis, nec infamia notentur. Hoc enim revera
spectat ad officium ejus qui secundum leges cupiat
imperare.

66. Subditorum lites in hostes diverte; atque
ad certamina pro patria subeunda transfer; tyran-
nicum est populum ad seditiones concitare, cum
securitatem suam tyranni statuunt in discordia et
interitu populari: regium est autem, subditorum
D concordiam immotam conservare, cum in salute
subjectorum potestatis eorum fulcrum statuatur.

67. Princeps ut adversus injustos terribilis esse
debet, ita custodiam suscipere innocentium oportet,
et eos qui secundum leges vivunt sartos lectos
praestare.

68. Fria sunt quae tangunt homines, poena,

VARIÆ LECTIONES.

i l. τὰ σαυτοῦ.

ΝΟΤΑΕ.

(30) Καὶ τοῖς ἐπὶ σκηπῆς. Inepta lectio. Le-
gendum et distinguendum, καὶ τῆς ἀπὸ σκηπῆς ἀπο-
κρίσεως τὸν ἀνθ., etc. Sequenti sect. restituendum,

Ὅτε τὰς ἑαυτοῦ ἐπισκοπῶν πράξεις λόγον ἐκάστης
ὑπὸ συνειδήτοι, etc.

vituperium, laus, sed et insuper, si placet, beneficentia. Poena digni sunt inimici; vituperio, cives qui exorbitant in quibusdam; laudandi et beneficiis cumulandi, qui rebus bene gestis inclaruere. Quod si quis eo progreditur, ut quæ hostes facerent, et ipse audeat, eosque imitetur, hostium ille pœnam in se transfert. Quod si quis mutaverit ordinem suum et locum in quo constituitur, ultra etiam hostes inimicos habendus reipublicæ. Proditor est, qui beneficiis hostem afficit. Civitatem perdit, qui laudibus improbos atollit; nam cives ad male agendum stimulat. In quam ipsam deformitatem civitatem et is adducit qui recte incedentes inhonorat.

69. Difficile quidem metum amori immiscere. Amantes enim omnino sunt absque metu: qui timore percelluntur, amare nolunt. At tu tamen divide: teque ita compara ut ames optimos; neque enim hic opus est ullo metu. Reliquos necesse est metu terreas, ut a male agendo se absteineant. Metuent porro, si te videant semota iracundia punientem, et tanquam parentem informantem; si te animadvertant minime libenti animo punientem, rebus autem adversis et infortuniis sine aliquo prætextu, sincere, opem ferentem.

70. Qui naturæ dona in improbitatem convertunt, et non ad auxilium vicinorum, cum naturam spernunt, tum creatoris erga ipsos munificentiam in contumeliam ingrati pervertunt.

71. Quemadmodum turpe est et sordidum, plane plebeculis ad voluntatem obsecundari, et nimis familiariter se gerere: ita lubricum est et periculosum, superciliosum semper et tumidum apparere. Extrematam ergo utramque fugere oportet, et medium tanquam virtutem consecrari, suas partes cuique temporis congruas tribuendo.

72. Juramentum proclive, perjurium est stans in procinctu. Certe nec mores bene constitutos nec animum decet generosum, jurare. Vir etenim gravis et magnanimus pudescit, si verba sua fidem non mereantur absque juramento, et conversationi suæ injuriam iniuri: ita ut conjunctum sit cum utilitate et nostra cura, quod lege divina prohibeamur omnino jurare.

73. Beneficiorum semper memor esto; quæ benefeceris statim oblivioni trade. Illud enim bonitatem et probitatem animi indicat, hoc autem magnitudinem et puritatem; dum purum etiam præstat beneficium.

74. Beneficia exprobrari vel infortunium alicui, et levitatem indicat et inhumanitatem.

75. Fraus semper profitetur imbecillitatem: sed eadem erga amicos adhibita extremam indicat nequitiam et summam improbitatem: adhibita in hostes et inimicos, etiam improvidos, non longe abit a stratagemate. Tractatu autem habito de

Α επαινος, ει βούλει δε, και ευεργεσία · αλλά της μὲν οἱ πολέμοι αξιοι · ψόγος δὲ, οἱ μέτρια τῶν πολιτῶν ἀμαρτάνοντες · ἐπαινοῦ δὲ και ευεργεσίας, οἱ διαφέροντες κατορθώμασι. Εἰ δὲ τις εἰς τὴν τῶν πολεμίων τόλμαν και μίμησιν ἐξαχθεῖη, αὐτὸς και τὴν ἐκείνων ποιήν εἰς αὐτὸν ἐπιστρέφει. Ὅ δὲ τι τούτων ἀμείβων, και τὴν διάταξιν ἐπαλλάσσω, οὗτος ἐχθρὸς τῆς πολιτείας πλέον ἢ οἱ πολέμοι. Ὅ τε γὰρ τοὺς πολεμίους ευεργετῶν, προδότης · ὃ τε τοὺς φαύλους ἐπαινῶν, τὴν πόλιν ἀνατρέπει · ἐπὶ κακίαν γὰρ παρακαλεῖ τοὺς πολίτας · και ὁ τοὺς κατορθούτας μὴ τιμῶν, εἰς τὴν αὐτὴν ἀκοσμίαν τὴν πολιτείαν καταστρέφει.

Β Ξθ'. Χαλεπὸν μὲν φόβον ἀγάπη κερᾶσαι. Οἱ γὰρ φιλοῦντες ὡς ἐπίπαν τὸ δέος οὐκ ἔχουσι, και οἱ δεδιότες φιλεῖν οὐκ ἐθέλουσι. Σὺ δὲ διέλε · και τοὺς μὲν ἀρίστους φιλεῖν παρασκευάσον · οὐδὲν γὰρ δεῖ δέους ἐπὶ τοῖς τοιοῦτοις. Τοὺς δ' ἄλλους ἀνάγκη φοβεῖν, ἵνα τῶν φαύλων ἀπέχονται. Ἐφοβήσονται δὲ χωρὶς μίσους, ἀν μὴ μετ' ὀργῆς ὀρώσι κολάζοντα, ἀλλ' ὡς πατέρα παιδεύοντα, και ἐν μὲν τοῖς ἀμαρτήμασιν οὐχ ἡδέως τιμωρούμενον, ἐν δὲ ταῖς συμφοραῖς και τοῖς δυστυχημασιν ἀπροφασίστως ἐπικουρεῖν προθυμούμενον.

Γ Οἱ χρώμενοι τοῖς ἐκ φύσεως πλεονεκτημασιν εἰς πονηρίας ὑπηρεσίαν, ἀλλὰ μὴ πρὸς τὴν τῶν κλησίον ευεργεσίαν, οὗτοι και τὴν φύσιν φαυλίζουσι, και τῷ Δημιουργῷ τὴν περὶ αὐτοὺς φιλοτιμίαν εἰς ὕβριν και ἀχαριστίαν περιτρέπουσιν.

Δ αα'. Ὡσπερ αἰσχρὸν και ταπεινὸν, πρὸς ἡδονὴν ὀμιλεῖν τῷ πλήθει, οὕτως ἐπικινδύον και σφαλερὸν, ἀεὶ σοβαρεύεσθαι και ὑπέρογκον ὀρᾶσθαι. Δεῖ τοιγαροῦν ἐκάτερον ἀκρον φυγόντα, ὡς ἀρετὴν, τὴν μεσότητα διώκειν, και καιροῖς ἰδίους τὸ πρόσφορον ἀπονέμειν.

Ε οβ'. Προπητής ὄρκος, πρόχειρος ἐπιτορκία. Ἄλλως τε δὲ και τὸ ὀμνυεῖν ὄλω, ἡθους οὐκ εὖ βεβηκότος, οὐδὲ φρονήματος εὐγενοῦς · ὁ δὲ εὐσταθῆς και μεγαλόφυχος ἀνήρ αἰσχυνθήσεται τοὺς λόγους ὄρκου πιστοὺς ἀποφαίνειν, και τὴν διὰ τῶν οἰκίων τρόπων πίστιν ἀτιμάζειν. Λίαν ἄρα συμφερόντως και κηδεμονικῶς [και] ὁ Δεσποτικὸς νόμος τὸν ὄρκον κωλύει.

στ'. Ἄ μὲν εὖ πάθοις, ἀεὶ μέμνησο · ὧν δ' ἂν εὖ ποιήσῃς, θάπτον ἐπιλανθάνου. Τὸ μὲν γὰρ χρηστότητος και εὐγνωμοσύνης, τὸ δὲ καθαρᾶς μεγαλοψυχίας, και καθαρᾶν φυλάττει τὴν ευεργεσίαν.

ζδ'. Ευεργεσίας και συμφορὰς ὀνειδίξειν, τῆς αὐτῆς εἶναι νόμιζε κουφότητος και ἀπανθρωπίας.

οε'. Ἀπάτη μὲν πανταχοῦ ἀσθeneίας ὁμολογία. Ἄλλ' εἰ μὲν ἐν φίλοις, κακὸν τε ἔσχατον, και ὑπερβαλλούσης μοχθηρίας · εἰ δὲ πρὸς ἐχθροῦς και πολεμίους, μηδὲν μὲν προσιδῶτας, οὐ πόρρω στρατηγίας. Κοινωνολογίας δὲ γενομένης, και ταύτην οὐκ

VARIÆ LECTIONES.

* Leg. ἀπέχονται f. ἡπέιγρονται.

ἀθετοῦντας, πέρβω ἀριστείας καὶ ἀνδραγαθίας· δι' ἃ μὴδὲ τοῦ πιστεύοντός σοι πολεμίους ἀπάτη μετέργου. Εἰ γὰρ καὶ πολέμιοι, ἀλλ' ὅμως οὐδὲν ἑλαττον ἀπαταῶν καὶ πλάνος, ὁ τοῦς πιστευκότας ἐξαπατήσας.

ος'. Προδότην ὡς τὰ πολλὰ οἱ ἄνθρωποι προδιδόντα μὲν φιλοῦσι, προδεδωκότα δὲ μισοῦσι. Σὺ δὲ ἐπισκόπει, κἄν μὲν ἐπιβουλευθεὶς ὑπὸ τῶν οἰκείων καὶ χαλεπῶν παθῶν (31) προῦδωκεν, οὐκ ἀνέλπιστόν ἐστι φίλον καὶ καλὸν γενέσθαι· ἂν δὲ μὴδὲν, καὶ σαυτοῦ μὴδὲν ἑλαττον νόμιζε προδότην. Τὸ μὲν γὰρ ἀμείψασθαι κακοῖς τοῦς λευσηκώτας, ἀνθρώπινον πάθος· τὸ δὲ τηλικαύτης ἄρξαι κακουργίας, ἀνιάτου μοχθηρίας.

οζ'. Χρυσὸς ἅπαντα τὰ ἀνθρώπινα στρέφει. Φύλαττε τοιγαροῦν τὸ τῆς πατρίδος ἀνύδριστον ἔθος· ἔχρηστον καὶ νομίζων καὶ πᾶσιν ἐπιδεικνύς, τὸν τοῖς φιλοῦσιν ἰσχυρὸν ἐπιβουλον, χρυσόν.

οη'. Δεῖ τὰ μὲν ἴδια συμπίπτοντα εὐχαρίστως καὶ γενναίως φέρειν· τὰ δὲ τῶν ὑπηκόων, συμπαθῶς καὶ οὐκ ἀναλήγτως. Τὸ μὲν γὰρ καρτερίας καὶ φρονήματος ἀνδρείου· τὸ δὲ ὀλιγωρίας (32) καὶ ἀνάξιον ἀρχικῆς προνοίας καὶ ἐπιστάσις.

οθ'. Ἐχθροὺς ὁμοφύλους (33) μὴ ἀμύνασθαι, ἔστι μὲν θεῖος καὶ φιλόανθρωπος νόμος, ἔστι δὲ καὶ πολλὸν τὸ χρήσιμον ἐν αὐτοῖς τοῖς πράγμασι παρέχων· ὁ μὲν γὰρ ἀμυνόμενος ἔχει πάλιν χαλεπώτερον ἐχθρὸν, ὁ δὲ εὐεργετῶν ἢ φίλον παρεσκευάσεν ἀντὶ ἐχθροῦ, ἢ πάντως πρῶτερον ἐχθρὸν.

π'. Μὴδὲν ὦν ἄλλοις ἔγνωσ ἐπαγγέλλειν, φαίνου παραβαίνων. Ἡ γὰρ ἐν τῷ ψευδολογίᾳ τὸν ἕλον ἔρπον ἀπιστον δεικνύει. Καὶ τοῖς διαψευθεῖσιν οὐκ ἔστιν αἰσχύνῃ μὴ ἀμείβεσθαι τοῖς ὁμοίοις. Παντὶ μὲν οὖν ἀνθρώπῳ διὰ τοῦτο ψευκτέον τὸ ψεῦδος, μάλιστα δὲ τοῖς ἐν δυναστείᾳ. Τοῖς μὲν γὰρ ἄλλοις ἔσθ' ὅτε γίνεται ἀπολογία, ἢ ἀδυναμία· τοῖς δὲ οὐκ ἔστι καταφυγὴ μὴ οὐχὶ παντὶ τρόπῳ μοχθηροῦς τὰς γνώμας ἐλεγχθῆναι.

πα'. Τὰς μετὰ σφοδρότητος ὑποσχέσεις εὐλαβεῖσθαι χρῆ. Εἴτε γὰρ παράσχοις, τὴν κλειστότην προαφείλες χάριν τῇ σφοδρότητι τῆς ἐπαγγελίας, ταύτην

A foderatione, si ab illa non abhorrescat adversarii, a fortitudine et probitate alienum est, fraudem adhibere. Quocirca qui fidem tibi adhibeant, ne si sint hostes, noli circumvenire : utcumque enim hostes sunt, is tamen qui fidem sibi adhibentem facit, deceptor est et planus plane.

B 76. Proditorem dum prodit plerumque amant mortales ; ubi autem prodiderit, odio habent. Tu autem inquire, an insidiis is petitus et circumventus a suis intrinsicis et urgentibus passionibus, proditor exstiterit. Si enim ita sit, non est desperandum quin vir probus et honestus existere possit : quod si nihil talesit, eum et tui proditorem futurum arbitrare. Est enim humanum, eos qui nobis injuriosi exstiterint velle ulcisci ; sed sine causa rem tam impiam exordiri, insanabilis cujusdam est improbitatis.

77. Aurum quaquam versum res humanas ducit. Quocirca mores patrios inculpato observa : nec non id age, ut omnes videant et intelligant aurum, præpotentem illum insidiatorem, nihil apud te posse, contra amicos.

78. Quæ tibi ipsi acciderint, forti et grato erga Deum animo tolerare decet : subditos autem si quid male habuerit, noli esse sine sensu, sed cum compassione una cum illis tolerato. Illud enim tolerantia et animi fortis est : hoc incuriam arguit, nec dignum est imperatoris cura et providentia.

C 79. Lex divina et erga homines charitas jubet, ut congeneres nobis tanquam hostes ne ulciscamur : sed et magna exinde rebus nostris utilitas accessura est. Nam si vindictam sumpseris, plus in te hostem irritaveris ; cum qui beneficio afficiet, vel pro hoste amicum reddiderit, aut saltem modestiorem hostem.

D 80. Si quid aliis promiseris, ne videaris velle non implere. Quod si enim infidus vel in quibusdam reperiaris, in universum tuis moribus diffidere facies alios : et quos sic fuco facto illuseris, ad pari referendum armabis. Quocirca decet omnes mendacium vitare, præsertim vero qui cum postestato sunt. Alii enim se ab impossibili, vel alio quovis modo, excusabunt : principes autem natura mala præditi esse existimabuntur, nec remanebit alia ipsis excusatio.

81. Vehementiori cum asseveratione noli aliquid polliceri. Si enim steteris promissis, plurimum decessit de gratitudine per illam vehementem pol-

NOTÆ.

(31) Χαλεπῶν παθῶν. In margine annotatum erat, nescio an e libris aut conjectura, χαλεπά, hoc modo, ἐπιβουλευθεὶς ὑπὸ τῶν οἰκείων, καὶ χαλεπὰ παθῶν προῦδωκεν, sed omnino male. Legendum est ut edidimus et vertimus. Ibid. Πατρίδος ἔθος. Nam Bulgari, ut barbari plerique omnes, et nostris temporibus nuper inventi occidentales Indi, aurum non curabant, τὸ ἀρχαῖον ἔθος aureæ illius, et antiquæ, ac fabulosæ ætatis, ut in plerisque illibatium custodientes. Itaque in pace plerumque erant. Χρυσὸς enim ἅπαντα τὰ ἀνθρώπινα στρέφει. Tibull. Lib. i. Eleg. 10.

*Divitis hoc sitium est auri; nec bella fuerunt
Faginus astabat cum scyphus ante dapes :
Non acies, non vallus erat, somnumque petebat
Securus varias dux gregis inter oves.*

(32) Τὸ δὲ ὀλιγωρίας. Imo non est συμπαθῶς φέρειν, sed ἀναλήγτως. Ad illud ergo, non ad prius referenda ἀπόδοσις.

(33) Ἐχθροὺς ὁμοφύλους. Hoc verum est. Nam ἐχθροὶ sunt homines ; ergo ὁμόφυλοι. Legerem tamen libenter, ὡς ὁμοφύλους, hoc est, tanquam domesticos, nam id divina lex præcipit.

licitationem tuam ; nam dispertitam ab initio atque ita deminutam illam gratiam reddidisti : quod si non steteris, dupliciter inde verecundaberis : eo nimirum nomine quod tam attestanter promiseris, et eo quod nihil præstiteris eorum quæ pollicebare : atque ita pro amico videberis inimicus, eo quod de spe dejectos eluseris. Alioqui certum est promissa tam violenta et asseverantia illos decere quibus fides haud bene adhibetur ; et certè non tam indignitatem quam curam et patrocinium susceptum redarguunt, et eo nomine referendas gratias.

82. Gratia dignus est qui naturam gratiæ et nomen veneratur, quique omnem cogitationem suam contendit conferre ut remuneret : beneficio autem veluti indignus est, qui bene merentem ingratius remunerat ; ita et dignus est cui excellenter beneficiat, qui bene illis fecerit a quibus retributionem non exspectaverit.

83. Ne quidem amicis contra æquum aliquid elargitor. Nam si homines bene morati sint, odio te habebunt potius quod leges violaveris, quam ob beneficium collatum exosculabuntur : si vero mali sint, duplici dispendio afficeris : nam et improbis benefecisti, et odium apud probos incurristi. Sed utcumque his carueris, gaudio privato et temporali æternum opprobrium permutasti, quod stultum plane esset.

84. Gratia per procrastinationes, temporum extensiones, velut ad senectutem quamdam divergentes, propria deflorescunt pulchritudine : excusso etenim promptitudinis flore, qui cum adesset splendidam quamdam et immensam pulchritudinem præsentabat, nullo modo ne ad horam possunt oblectare.

85. Gratia dimidiata nequaquam gratia sunt : erunt autem, consummatae ubi fuerint. Qui per partes tantummodo gratiam facit, ipsemet se damno afficit, nec accipienti gratiam facit : nam plus ille de eo quod desideratur dolebit, quam lætabitur de accepta dimidiata portione .

86. Qui gratiam alicui factam exprobrat, similis est colono qui libenter seminat, sed porcos et feras in sementem immittit. Perdit ille semen, et fructum e semine ; perdit iste ea quæ contulit, et gratitudinem sibi ex iis efflorescentem.

87. Si ab initio beneficio affeceris, quos deinceps neglectu habes, noli putare eos sic beneficio affectos velle benevolentiam priorem conservare. Multos egomet expertus cognovi, qui multis et magnis suis collatis beneficiis confisi, nullam prorsus curam eadem deinceps continuare habuerunt : persuaserant enim sibi exhibitam ab initio liberaliter benevolentiam sufficere debere ad obstringendum perpetuo beneficiis affectos, nec temporis diutur-

Α προκαταμερίσας και εις δύο την μιαν δωρεάν κατασμικρύνας· ειτε μη παράσχους, διπλήν ἀπήνεγκας την αισχύνην, ότι τε σφοδρῶς ὑπέσχου, και ότι μηδὲν ὦν ὑπέσχου παρέσχες· και δυσμενῆς ὠφθῆς ἀντιφίλου· ἀφαιλες γὰρ ὃ παρέσχον αἱ ἐπίδες. Ἄλλως τε δὲ και αἱ σφοδραὶ ὑποσχέσεις ἀρμύζουσι τοῖς ὀλίαν πιστευομένοις· ἐλέγχουσι δὲ και ὡς οὐ κηδεμονίας μᾶλλον ἢ χρεῖας ὑποτεινόμεναι χάριν.

πβ'. Ἄξιος χαρίτων ὁ εὐλαβοῦμενος αὐτῆς και τῆν φύσιν και προσηγορίαν, και μη παυόμενος μελετᾷ ἕως ἂν [αὐτὴν] ἀνταποδώσῃ. Ὡσπερ δὲ ἀνάξιος χαρίτων, ὁ ἀχαριστία γνώμης ἀμείβων τὸν εὐεργετήν, οὕτως ἀξιός τοῦ τῆς εὐεργεσίας ἀξιώματος, ὁ χαριζόμενος ἐφ' ᾧ μη ἀνταπολαβεῖν τὴν χάριν.

πγ'. Μηδὲν παράνομον μηδὲ φίλοις χαρίζου. Ἄν μὲν γὰρ ἐπιεικεῖς ὦσι, μισήσουσι μᾶλλον παρανομῶντα, ἢ φιλήσουσι χαριζόμενον· ἂν δὲ φαῦλοι, διπλήν ζημίαν ὑπέμεινας, κακοὺς εὐεργετῶν, και ἀγαθοῖς ἀπεχθανόμενος. Καὶ χωρὶς δὲ τούτων, τέρφεῖ προσκαίρῳ και ἰδιωτικῇ ἀίδιον ὄνειδος ἀλλάξασθαι και κοινόν, μεγάλῃς ἀνοίας.

πδ'. Αἱ χάριτες ταῖς ἀναβολαῖς και παρατάσει τοῦ χρόνου, ὡσπερ εἰς γῆρας ἐλθοῦσαι, τὸ οἰκεῖον μαραινονται κάλλος· τὸ γὰρ ἄνθος ἀποδαλοῦσαι τῆς προθυμίας, μεθ' ἧς ἀμῆχανόν τινα και λαμπρὰν ἐπιποιῶντο τὴν τέρψιν, οὐ καθωρὰν ἠ φέρουσι τὴν εὐφροσύνην.

πε'. Αἱ χάριτες ἡμιτελεῖς οὔσαι, οὐκ ἐθέλουσι χάριτες εἶναι· ἔσονται δὲ, ἐπειδὴν τετελειωμένοι ὦσιν· ὁ δὲ ταύτας ἐξ ἡμισίας κατατιθεῖς, ἑαυτὸν ἐζημιώσε, και τὸν λαβόντα οὐκ εὐφρανεν. Ὁ γὰρ ἡμίτομον τὴν χάριν ἀπειληφῶς, οὐκ οὕτω τῷ ἡμίσει εὐφρανθήσεται, ὡς ὑπὲρ τοῦ ἀφαιρέματος ἀνιάσεται.

πς'. Ὁ τὰς χάριτας ὄνειδίζων, ὁμοίως ἐστὶ τῷ γεωργῷ, στείροντι μὲν προθύμως, ἐπαφέντι δὲ χοίρους και θηρία τῷ σπέρμῳ. Ὡς γὰρ ἐκεῖνος και τὸ σπέρμα και τὸν ἐξ αὐτοῦ λυμαινεται καρπὸν, οὕτω και οὗτος και τὰ καταβληθέντα και τὴν βλαστάουσαν αὐτῷ προσάπολλυσιν εὐχαριστίαν.

πδ'. Μηδὲ κατὰ πρώτας εὐεργετῶν, ἔπειτα δὲ ἀμείλων, νόμιζε τὴν ἐξ ἀρχῆς σοι εὐνοίαν τοὺς εὐεργετηθέντας διαφυλάττειν. Πολλοὺς γὰρ αὐτὸς ἐγὼ παίρῃ διέγνων, ὅτι θαρρήσαντες τῷ πλήθει και μεγέθει τῆς καταρχὰς εὐεργεσίας, οὐδὲν ἐν τοῖς ἐφεξῆς ἐφρόντισαν ἐπιδείξασθαι τοιοῦτον· ἀρκέσειν γὰρ τοῖς εὐεργετηθεῖσι πρὸς τὴν διὰ βίου εὐχαριστίαν τὴν καταρχὰς ἤλπισαν φιλοτιμίαν, και χρόνον οὐδένα ἂν ἐγγενέσθαι λήθῃς τοῖς εὐ πεπονθόσι τῆς ἀγαθοουργίας· τὸ

VARIAE LECTIONES.

¹ ἴσ. καθωρὰν, vel, κατ' ὄραν

δὲ οὐ μόνον οὐ κατὰ τὰς αὐτῶν ἐλπίδας ἀπέβη, ἀλλὰ καὶ εἰς τὸναντίον ἐτρέπη. Ἄλλὰ περὶ μὲν τῶν φαύλων τὴν προαίρεσιν οὐδὲν θαυμαστόν· οἱ γὰρ τοιοῦτοι, οὐδὲ βρούσης αὐτοὶ εἰς χεῖρας ἰσως τῆς εὐεργεσίας, οὐδὲ τότε γλώσσαις ἀνοθεύτοις ἡμείβοντο τὰς εὐεργεσίας, πλὴν καὶ ἐπὶ τῶν ἄλλων, τοὺς μὲν καλοκαγαθίας ἐπιμελουμένους ἦν ἰδεῖν, ὡς εἶχον μὲν μὴ μὴ ὦν ἔτυχον ἀπολαυκότες, καὶ εὐλογεῖν οὐκ ἐξίσταντο τὸν εὐεργέτην· ὁμοίως δὲ μὴ τῶν ὁμοίων τυγχάνοντας, οὐδ' αὐτοὶ καθαρὰν καὶ ἀκέραιον τὴν ἀρχαίαν διέσωζον εὐγνωμοσύνην, ἀλλὰ τῷ χρόνῳ τὴν χάριν (οὐ γὰρ εἶχον ἐπιβροῆν) ὑπομαραινόμενοι, τὸ σφοδρὸν καὶ ὠραῖον ἀπηνθίζοντο τοῦ φιλῆρου· οἱ δὲ μέσης νομιζόμενοι διαθέσεως, εὐεργετούμενοι μὲν εὐχαρίστως διέκειντο· ἀμεληθέντες δὲ, οὐδ' αὐτοὶ τὴν προτέραν διαθέσιν εἰς τὸναντίον μεταβαλεῖν ἐνησχύνθησαν· μάλιστα, βλέποντες ἑτέρους φιλοτιμιῶν ἀπολαύοντας. Οὐ γὰρ δὲ προπεπνῶσιν αὐτοὶ, καίτοι δέον, ἐλογίσαντο· οἷς δ' εὐπάθοιεν οἱ πλησίον, ἐπητένιζον· καὶ τούτοις παρακινιζόμενοι τὴν εὐφημίαν εἰς ἀχαριστίαν ἔτρεπον. Πολλῶν ἄρα λυσitelέστρον ἄρχοντι, καὶ ἐν πολιτείᾳ, κατὰ μέρος, καὶ διὰ βίου, ταῖς θωρακαῖς ἢ ἀθρόον καὶ ἐπάπαξ οικειοῦσθαι τὸ ὑπῆκοον. Τὸ δὲ πλῆθος καὶ βῆρος τῶν χαρίτων ἀρμόζει μᾶλλον τοῖς ὑπέρογκόν τι καὶ παράδοξον ἐπὶ κοινῇ σωτηρίᾳ καταρωθωκόσιν, ἢ τοῖς εἰς τὸ σπανιώτατον τῆς ἡμῶν ἐπικουρίας δεῖσθαι νομισθεῖσι.

πη'. Θυμὸς ἐστὶν ἔκστασις ἐκούσιος, καὶ τῶν ἰδίων φρενῶν ἄλλοτριωσις· ἃ γὰρ οἱ διαπαντὸς μελαγχολῶντες κατεργάζονται, παραπλήσια τούτοις καὶ οἱ τῷ θυμῷ πληγέντες κατ' ἐκείνου καιροῦ διαπράττονται.

πθ'. Ὡσπερ τὸ πῦρ τὴν τρέφουσαν ἕλην ἀφανίζει, οὕτω καὶ ὁ θυμὸς τὴν ἔχουσαν ψυχὴν κατεσθίει, πολὺ αἰεὶ δὲ καὶ φθορὰν ὀλόκληρον εἰργάσατο τοῦ ζώου.

ι'. Μηδαμῶς μηδένα μηδὲ δικαίως θυμῷ κολάσας. Ὡς γὰρ ἂν ὁ πάσχων τὴν δίκην ὑπέβη, αὐτὸς ὁμοίως οὐδὲν ἕλαττον ἐξελεγχθήσῃ, σφαιρωῶς τῇ πράξει κεχρημένος. Διὸ καὶ κάλλιστά τις τῶν ἀρχαίων ἀπεθέσπισε πρὸς ἡμαρτηκότα, Ἐκόλασα ἂν σε, εἰ μὴ ἐθυμούμην.

ια'. Τυφλὸν ἐστὶ πάθος ὁ θυμὸς, καὶ κρίνειν οὐκ ἔχων ἀπὸ τοῦ χείρονος τὸ κρείττον. Διὸ οὐδεμία δησις, παραίνεσις ὀργιζομένη. Πεπαυμένη δὲ, τὴν διὰ τῶν ἐλέγχων θεραπείαν προσενεκτέον κεράσανει ἐπιεικέως. Οὕτε γὰρ τὰ δριμύτερα τῶν φαρμάκων ἄνευ μέλιτος τοῖς κάμνουσι προσάγειν ἔγνώκασιν οἱ ἰατροὶ, οὕτε τοὺς ἀκράτους ἐλέγχους ἢ τῶν ἀπειθεύτων δέχεται ψυχὴ.

ιβ'. Ὡσπερ ταχὺν ἐν ταῖς ἀξίωσις εὐεργεσίαις εἶναι προσῆκεν, οὕτω βραδὺν ἐν ταῖς τῶν αἰτίων τιμω-

nitatem debere oblivionem collatorum beneficiorum a semel bene de se meritis procurare. Quae in re spe delusi exciderunt, re in contrariam partem procedente. Neque mirum sane malos sic affectos esse animo: tales enim, ne quidem dum in manus ipsorum beneficia depluerent, linguis sincerioribus bene merentes de se remunerari volebant. Sed et alioquin apud eos quibus etiam probitas curae est, videre possumus memoriam eorum quibus fruebantur, haud retinere: et utcumque benemeritis dum afficiuntur, benefactoribus grati existant, verumtamen si deinceps non pari modo afficiantur, priorem illam suam animi promptitudinem nequaquam retinent sinceram et illibatam; verum temporis decursu (cum influxu de novo non supplerentur) gratiam emarcidam habentes, quod in amore vehementius et splendidius habebatur, avulsum et deflorescens admittunt. At qui media quodam more tenebantur, beneficiis affecti ad gratitudinem disponebantur; neglecti autem, ne quidem ipsi pudore deterrentur quo minus priorem animi affectum contendant in contrarium; eoque magis si alios viderint sibi dignitate praelatos. Nam nequaquam solent recordari eorum quibus ipsi prius bene erant affecti beneficiis, quanquam redamare eos par fuerat; sed quibus fruuntur vicini, solent ea contueri, quibus irritati gratias in quicumque principi est, cum in republica administranda tum in privata vita, subditos sibi suos demereri donis collatis particulatim, sed quandiu sint in vivis, potius quam semel, neque id profusiori modo. Sed par est ut gratiarum multitudo magnitudoque iis potius irrogetur, qui pro salute communi ingens aliquod et excellens facinus perpetraverint, quam ut in eos impendatur qui rarissime nostra ope et auxilio indigere videntur.

88. Ira est voluntaria quaedam ecstasis, et mentis a statu suo abalienatio: quae enim furiosi quotidie peragunt, similia plane perpetrant per illud tempus illi qui percelluntur iracundia.

89. Ignis veluti nutrientem se materiam annihilat, ita et iracundia animam exedit quam obedit, quin et non raro consummatam totius animalis perditionem operatur.

90. Iratus neminem, ne quidem iusto licet, supplicis afficito. Utcumque enim tulerit ille qui punitur, tu nihilominus vituperium incurres, quod improvide negotium illud obiveris. Quocirca peribelle dictum ab antiquorum aliquo fuit erga delinquentem: *Certe te punirem, si non irascerer.*

91. Caeca quaedam passio furor est, nec discernere potest utile ab inutili. Irato nihil proderit admonitio: postquam vero deferbuit ira, adhibeatur medicina per correctionem, ita ut comitate condiatur. Nam nisi melle illita pocula medicantia aegris exhibere paulo amariora non solent medici; ita nec insipientium animae redargutiones admittunt meraciores.

92. Quemadmodum celeritatem adhibere par est in remunerandis iis qui digni sunt, ita tardum esse

deceat in delictorum poenis infligendis. Gaudentem A oportet bonos honorare, condolentem vero supplicio afficere obnoxios.

93. Illi qui tibi fidem adhibet diffidere noli. Si enim credentibus infidi erimus, qualesnam alii videbimur esse, aut cum quibusnam suaviter et sine metu versabimur?

94. Esse et opinione usurpari non coincidunt. Quocirca apud quos opinionem sui obtinere videaris, exulare ibidem actionem reputa et essentiam realem abesse,

95. Turpe est illum qui viris imperat succumbere mulieribus, et voluptatibus subditum inveniri. In illa femina tantummodo non delinquit aliquis, quam vitæ, secundum leges, adjutricem sortitur. Cælibatus quidem divina quædam res est, naturam superans, majus quiddam virtute politica et recta legum observantia. Univiratus humanæ naturæ opus est, cum ad successionem generis continuandam, tum ad societatem civilis et humanæ vitæ, et conversationis recte institutæ. Polygamia res turpissima et detestabilis, quæ belluarum convenit et impuritati et lasciviæ.

96. Alexander Macedo dominatum Asiæ bello acquirens, Persicas mulieres oculorum jacula dicebat esse: vir autem vere temperans et divinorum mandatorum sedulus observator non modo Persicarum, sed et omnium omnino seminarum intuitum, tanquam letiferum animæ telum et nimis velox, fugiet et aversabitur. Vocis quidem sonus aures ferit, et per aures passio animæ insculpitur: attrahit oculum corporis pulchritudo, et per eum modum captivum vinculis constrictum tenens rationem, sui prius juris et imperii, in servitutum simul redegit.

97. Quemadmodum impossibile est ut is qui mare navigat sit sine tempestate et turbato salo, ita fieri nequit ut is extra pericula et fluctus consistat qui corporalem sectatur paulo curiosius pulchritudinem. Oportet igitur initia passionum et causas declinare: quod et utilitatem afferet, neque sane difficulter præstabitur. Cum vero semel rationalem partem hoc inale in vaserit, ita ut imaginem desideratæ rei eidem impresserit, difficulter hæc passio abjicitur, et vix est ut ab illa se expediat aliquis.

98. Sunt qui amatores pronuntiant in alienis D corporibus suas animas habere: conjunctius opinor cum ratione dicitur, eos in corporibus alienis et mentem et animam perdidisse.

^m Leg. τιμῶντα.

(34) Πολυγαμία. Retinui vocem, quia est ambigua. Sed hoc in loco putem, non significare pluribus simul uxoribus uti, ut Jacob, David, Herodes, alii olim utebantur, sed ad tertias quartasve nuptias progredi. Rem mali ominis et nominis in Ecclesia; sed, proh pudor, ab iis usurpatam, qui καθρότητα affectant hodie.

(35) Δεσποτικῶν ἐντολῶν. Intelligit illud Do-

ραιοί, καὶ χαιρείν μὲν τιμῶνται ἢ τοῖς σπουδαίοις, ἀνίστασθαι δὲ καλᾶζοντα τοὺς ὑπευθύνους.

147. Μηδὲν μὴδέποτε πιστεύσαντί σοι ἔπιστο; ὀφθαίης. Ἄν γὰρ ἄπιστοι γενώμεθα τοῖς πεπιστευκόσι, τίνας τοῖς ἄλλοις δόξομεν; καὶ μετὰ τίνων ἂν λοιπὸν ἀδεῶς καὶ ἡδέως βιώσομεν;

148. Οὐκ ἐθέλει τὸ εἶναι μετὰ τοῦ οἴεσθαι συνίνααι. Δι' ὃ ἐν οἷς ἂν τὴν οἴησιν ὄρας, τὴν πράξιν ὑπερόριον νόμιζε, καὶ διαπεφυγένοι τὸ εἶναι.

149. Διςχρόν ἐστιν ἀνδρῶν ἀρχοντα καὶ δεσπόζοντα, γυναικῶν ἡγετηθῆναι, καὶ δοῦλον ἡδονῶν ὀφθῆναι. Ἦν δὲ τις νόμῳ βοηθὸν ἐκτῆσατο βίου, ταύτη συνικῶν οὐχ ἁμαρτάνει. Ἄγαμία μὲν θεῖον πρᾶγμα, καὶ ὑπερφυῖς, καὶ μείζον πολιτικῆς ἀρετῆς καὶ εὐνομίας. Μονογαμία δὲ, φύσεως ἀνθρωπίνης ἱερῆ, εἰς τε γένους διαδοχὴν, καὶ εἰς κοινωνίαν ἡμέρων καὶ φιλάνθρωπου βίου, καὶ πολιτείας εὐνομούμενης. Πολυγαμία (34) δὲ, ὑπέρισχρον καὶ μιᾶρον, καὶ τῆς τῶν ἀλόγων ἀκολασίας καὶ ἀκαθαρσίας.

149. Ἀλέξανδρος ὁ Μακεδὼν, Ἀσία κύριος ὄρατι γεγονώς, τὰς Περσίδας εἶπεν βολίδας ὀμμάτων εἶναι; ὃ δὲ σώφρων ὡς ἀληθῶς ἀνὴρ, καὶ Δεσποτικῶν φύλαξ ἐντολῶν (35), οὐ τὰς Περσίδας μόνον, ἀλλὰ καὶ πάσης γυναικὸς ἕψιν, ὡς δέξῃ ψυχῆς βέλος καὶ θανατηφόρον, φεύσεται καὶ ἀποστραφεῖται. Ἦχος μὲν φωνῆς ἐπληξεν ἀκοήν, καὶ δι' αὐτῆς ἐνετυπώθη τὸ πάθος τῇ ψυχῇ· κάλλος δὲ σώμάτων εἰλκυσεν ὀφθαλμὸν, καὶ δι' αὐτοῦ δέσμιον λαβῶν, κατεδουλώσατο τὸν αὐτοδέσποτον λογισμὸν.

149. Ὅσπερ ἀδύνατον ἐν θαλάσῃ πλέοντα, ταρραχῆς καὶ ζάλης ἀπείρατον διαμεῖναι, οὕτως ἀμήχανον τὸν κάλλη σωμάτων ἐπισκοποῦντα καὶ περιεργαζόμενον, τῶν ἐκεῖθεν κυμάτων καὶ κινδύνων ἐκτὸς καθεστάναι. Δι' ὃ τὰς ἀρχὰς καὶ τὰς αἰτίας ἐκτρέπεσθαι χρῆ τῶν παθημάτων. Τοῦτο γὰρ καὶ συμφέρον, καὶ οὐ χαλεπὸν. Ἐπειδὴν δὲ τοῖς λογισμοῖς τὸ κακὸν ἐνοσκήψῃ, καὶ τὸ εἰδωλὸν αὐτοῖς τῆς ἐπιθυμίας ἐνετυπώσῃ, δυσἀποδληστον γίνεται τὸ πάθος, καὶ χαλεπὸν ἀπαλλαγῆναι.

149. Τινὲς τοὺς ἐρῶντας ἐφησαν ἐν ἄλλοτρίοις σώμασι τὴν ψυχὴν τὴν ἰδίαν ἔχειν· εὐλογώτερον δ' οἶμαι λέγειν, αὐτοὺς ἐν ἄλλοτρίοις σώμασι τὸν νοῦν τῇ ψυχῇ συναπολωλέναι.

VARIE LECTIONES.

NOTÆ.

mini de intuitu mulieris ad illam concupiscendam, quod alibi in epistolis explicat. Ex γὰρ τοῦ ὄραν, γίνεται τὸ ἐρᾶν. *Ut vidi, ut perii! ut nis malus abstulit error!* hic oculi dicuntur δαδούχοι ἔρωτος, amoris lampadiferi. Hinc illud Phillemonis, Ὁρῶντι πάντες πρῶτον, εἴτ' εἰς ἐλπίδα ἐνέπεσαν, οὕτως γίνεται ἐκ τούτων ἔρωτος.

λθ'. Μέθην και τρυφήν τῶν ἀρχόντων, ναυάγιον A νόμιζε τῶν ἀρχομένων. Ὅτε γάρ ὁ κυβερνήτης καταποντίζεται τῇ πλησμονῇ και τῷ οἴνῳ, πῶς οὐχί μυριοῖς κύμασι και κλυδῶσιν ἐσχάτοις ἢ κυβερνωμένη προσαβράξει πολιτεία, και τῇ τοῦ κυβερνήτου συγκαταποθήσεται ἀπωλείᾳ;

ρ'. Μηδένα μηδέποτε ἀνθρώπων, μηδέ τῶν τυχόντων, εἰς ἀπόγνωσιν συνελάσῃς. Ἴσχυρον γάρ και ἄμαχον ἀπόγνωσις ἄπλον, και πολλαίς ἀνάγκη στρατηγήσασα πράξεων παραβῶλον, ἀνεπίστους μεταβολάς ἐξεργάσατο, και πρὶν ἢ γενέσθαι, μύθους νομιζομένης.

ρα'. Ἄριστον μὲν ἀνθρώπῳ μὴ διαμαρτεῖν, μηδέ τῆς ὀρθῆς κρίσεως ἀποσφαλῆναι· συνετοῦ δὲ, και B πεισνῶτα θάττον ἀναστῆναι, και χρῆσθαι τῷ πταίσματι, πρὸς τὸ μὴ πάλιν πεσεῖν παραγγέλματι.

ρβ'. Τὸ περὶ τοὺς πόνους ἐκούσιον, τῶν ἀκουσίων ἀφαιρείται τὸ ἀφόρητον και χαλεπὸν· δι' ὃ χρήσιμος ἢ ἐν τοῖς ἀκουσίοις τριθῆ και μελέτη.

ργ'. Ἀρχικῆς ἀρετῆς και τελείας, μὴ μόνον τὸ πλῆθος αἰσχύνεσθαι πρὸς τὸ μὴ ἀμαρτάνειν, ἀλλὰ και ἑαυτὸν πρὸ τοῦ πλήθους.

ρδ'. Ἡ διὰ λόγων ὕβρις τοῖς ἐλευθεροῖς οὐ πολὺ παραλλάσσει τῆς διὰ πληγῶν και μαστιγῶν. Χρῆ οὖν παραφυλάττεσθαι τὸ προπετεῖς τὸ ἐν τούτοις. Οὐ μέγα γὰρ δοκοῦν, μεγάλας φέροι ζήμιας.

ρε'. Πολλοὺς ἐβλάψεν εὐτραπελία· ἀπὸ γὰρ γνώμης διεκπεσοῦσα παιζούσης, καιρία πληγῇ γέγονε τοῖς διαπαιχθεῖσι· και βραχεία τέρπει τῶν ἐπιτυχόντων, μεγάλας ἔτεκεν ἐχθρας τῶν σπουδαίων. Ἦν παντὶ μὲν ἔμφρονι παραφυλακτέον, ἀρχοντι δὲ μάλιστα τῶν ἄλλων· ὅτι και χυδαῖον, και καταφρονεῖσθαι μᾶλλον, ἢ χαριεντίζεσθαι, παρασκευάζει.

ρς'. Εὐεργετῶν τὸ ὑπήκοον περιφροῦρει, ὡς τῆς ἀρχῆς νεῦρα και οἰκεία μέλη. Ἐκείνων γὰρ διασπασθέντων, κίνδυνος και τὴν σὴν συγκαταλύεσθαι ἐξουσίαν.

ρζ'. Τὰς μελετωμένας ἢ στάσεις, ὅσαι μὴ σβέσαι βῆρον, ἀμεινον ἀγνοίας ὑποκρίσει δοῦναι, και λήθη D καλύψαι, ἢ θριαμβεῦσαντα ἐπεξιέναι. Τὸ μὲν γὰρ ἔσθ' ὅτε και πλέον ἀνήψε τὴν φλόγα, και χαλεποῦς ἦνεγκε κινδύνους, και πολλῇ και τὸν διασπασθέντα περιέβαλε ζήμια· τὸ δὲ, πρᾶεως κοιμίζειν, και μετὰ τοῦ ἀκινδύνου, τὸ φιλόανθρωπον και συνετὸν και ἀζήμιον περιέχει.

ρη'. Δεῖ τὸν ἀρχοντα, φερομένον μὲν αὐτῷ κατὰ ροῦν τῶν πραγμάτων και εὐ συνεστώτων, ὡς σαλευομένων ἀσφαλίζεσθαι και ἐπιμελεῖσθαι. Ἄνατρεπο-

99. Ebrietatem principum atque luxum naufragium esse existima subditorum. Quando enim vino atque crapula gubernator, tanquam mari, demergitur, necesse est ut respublica ejus gubernationi credita, sexcentis fluctibus et altuvionibus allisa agitur, imo et una cum gubernatore demerso, pari quoque interitu male pereat.

100. Neminem mortalium, ne quidem obscurissimorum, ad desperationem adigas. Est enim desperatio robustum quoddam et inevitabile telum. Quin saepe accidit, ut progressa in aciem necessitas, rerum praeter expectationem mutationes una induxerit inexpectatas, quas loco fabularum habere voveris, antequam actu compleantur.

101. Optimum est ut homo nec omnino aberraret, nec a sani judicii norma excederet; sed prudentis est, quantocius ut collapsus resurgat, et lapsus sic suum instituat ne deinceps labatur.

102. Voluntas in laboribus suscipiendis prompta, involuntariorum illud durum telum et intolerandum frangit. Optimum est igitur de voluntariis meditari et in iisdem inherere.

103. Ad virtutem et perfectionem principis spectat, tum turbam promiscuam, tum imprimis seipsum pudore a peccatis abstinere.

104. Contumelia verbis ingesta apud homines liberos parum differt a plagis acceptis et verberibus. Cavendum est ergo ne proclivis feraris ad conviciandum, siquidem id quod haud creditur magnum, magna damna procurat.

105. Multos urbanitas laesit: ab animo siquidem ludenti profecta, aliquando vulnus lethale illis infligit: quae per admodum brevem oblectationem cui-cunque obvio impensam, inimicitias etiam graves inter prudentes excitavit. Hanc ideo quisque prudens evitabit, princeps imprimis; cum res sit, quae contemptum potius parit, quam gratiam vel acceptationem aliquam.

106. Beneficiis subditos circumvallato, tanquam nervos imperii, et tua ipsius membra. Nam si illa discerpantur, periculum tibi interitus incumbet, et imperii ruinae.

107. Seditiones conspirationesque quas facile non licet extinguere, conduceret per dissimulationem et praetensam ignorantiam oblivioni tradere, quam publico quasi triumpho propalare. Ita enim fieri solet ut flamma magis ex eo accendatur et pericula non levia creentur; quin et nonnisi male multatus salutem sibi quis comparaverit. E contrario vero, moderatione sopitur malum, et praeterquam quod sine periculo sit, misericordiae, prudentiae, utilitatisque rationem subit.

108. Principem oportet, cum statu secundo res ipsi succedant et in tuto sitae esse videantur, non secus tamen quam in tempestate procurare, et salu-

tis habendæ rationem gerere ; conturbatis autem rebus, et in se collisis, omni consilio et cogitatione incumbere, ut in statum redigantur, et bene stabiliantur. Nam quæ ita comparata sunt, ut in partem utramlibet ferantur, ipsa experientia docente, desperari non debent. Sed interdum factum fuit ut *secura negligentia, quamvis tantilla, principatus magnos et excellentes pessumdederoit, quos ita deturbatos diligens cum recto consilio industria, in magnitudinem eximiam reductos, restauravit.*

109. Prudentes et moribus compositi viri rebus prosperis non inflantur, sed moderata quadam de se opinione felicitatis suæ mensuram exornant, qua et invidorum quique malevolentiam asperatam lenire solent. Quod si cespitaverint, fortiter illud ferunt, in argumentum virtutis suæ, id, quod contigit, trahentes, cujus potestate mentem sibi suam roborant, et desperationem omnem ab animo procul amoliuntur. Intelligunt enim esse res humanas omnes versatiles, instabiles et minime firmas : levitatis porro et insipientiæ esse, imo et pusillanimitatis, rebus secundis attolli et inflari, adversis autem valde dejici, et mœrore turpiter macerari.

110. Prudentibus convenit adversa prævidere, eademque per consilium sanum opportune semovere. Nec minus convenit, quæcunque acciderint, optime composita ferre, et in rem suam vertere.

111. Novi ego confertim incurrentes rerum moles, inexpectato adventu, homines terrefactos et consternatos reddere, etiam spectatores, et qui tranquillius aliquanto ferrent ea, adeo ut, nec adversus futura stantes in procinctu, onus illud possint a se excutere; atque ita etiam cum damnum inde dimanans non adaugetur, verum potius remittatur, per mores alioqui modestiores. Vidi, inquam, vidi quasdam res ita compositas, ut per consuetam familiaritatem, paulatim progrediendo, alleviatæ, in omnis molestiæ carentiam evanuerint; alias vero interdum e contrario, eos etiam qui ita vivebant, ut auferent, curarent nihil, tanquam stimulis e somno punctos, excitasse. Quisque enim inexpectato et subitaneo rerum adventu excitatus, et quasi prurigne impulsus ad agendum accedit, ita ut ne quidem ad unius diei spatium potuerit resistere novitas : cum sint aliæ res, nec ipsæ assuetæ, quæ paulatim se subinferunt, et illapsæ quieto nec tumultuoso sensum omnem innovationis effugiunt, quæ sine labore illabuntur, nec novitatis alicujus accessorix vel memoriam relinquunt, ne quidem apud experientiam edoctos. Quædam vero cum ad

μένων δὲ, καὶ συρρήγνυμένων, ὡς ἂν ἐπινασθῆισαν καὶ ἐδρασθῆισεν, βουλεύεσθαι καὶ φροντίζειν· οὐδέτερον γὰρ τῶν ἐπὶ τάναντια φερόντων ἢ πείρα δεῖκνυσιν ἀνέλπιστον. Ἄλλὰ πολλάκις μικρὰ βρασιῶν μεγάλας ἀρχὰς καὶ ὑπερβόλους κατήνεγκεν, καὶ πάλιν σπουδὴ σὺν εὐβουλίᾳ, εἰς μέγα δυνάμεως ὕψος τοὺς κατενεχθέντας ἐπανήγαγεν.

ρβ'. Οἱ ἔμφορες καὶ εὐσταθεῖς τῶν ἀνθρώπων, κατορθοῦντες μὲν, οὐ φυσιοῦνται, ἀλλὰ μετρίῳ φρονήματι τῆς εὐπραγίας κοσμοῦσι τὸν ὄγκον, καὶ τῶν φθορῶντων διαπραϋνοῦσι τὸ φλεγμῶν. Περιπταλῶτες δὲ, φέρουσι γεναιῶς, καὶ τὸ συνε[εν]χθὲν, ἀρετῆς ὑπόθεσιν ποιούμενοι, τῷ κράτει ταύτης δυναμοῦσι τὴν γνώμην, καὶ τὸ ἀθυμοῦν ἐξορίζουσι τῆς διανοίας. Ἰσασι γὰρ τὸ ἐφ' ἑκάτερα τρεπτὸν, καὶ ἄστατον, καὶ ἀδίδικον τῶν ἀνθρωπίνων. Ἀφροσύνης δὲ καὶ κωφότητος καὶ ἀπειροκαλίας, τό τε ἐν ταῖς εὐπραγίαις ἐπαίρεσθαι καὶ τὸ ἐν ταῖς δυσπραγίαις σφόδρα καταπίπτειν καὶ ἐνασχημονεῖν τῇ ἀθυμίᾳ.

ργ'. Ἀνδρῶν μὲν συνετῶν, προνοήσαι τὰ δυσερῆ καὶ ἀπίσασθαι δι' εὐβουλίας· οὐκ ἐλαττόνων· εἰ, καὶ τὰ συμβεθεκτότα καλῶς διαθέσθαι καὶ οἰκονομῆσαι.

ρδ'. Οἶδα (36) πράξεις ἀθρόον ἐπιστάσας, καὶ τῷ ἀδοκῆτῳ τοῦ συμβεθεκτότος ἐκπλαγέντας, τοὺς τεθεαμένους, καὶ ἡσύχους ἐνεγκόντας τὰ συνενεχθέντα, καὶ οὐδ' εἰς τὸ ἔπειτα διαναστάνας, ἀποσεῖσασθαι τὸ βῆρος· μάλιστα δὲ τῆς ἐξ αὐτῶν οὐ συναυξομένης βλάβης, ἀλλὰ καὶ τρόποις ἄλλοις πραστοτέροις ὑποχαλωμένης. Ἰδὼν γὰρ ἴδον ἐνίας οὕτως οἰκονομηθείσας, καὶ τῷ συνῆθει, κατ' ὄλιγον, ἐπὶ κλέον συνεπικουφιζομένης, εἰς τὸ ἀλυπώτατον ἀποκρηθείσας· ἄλλας δὲ ταυναντίον, καὶ τοὺς πρὸς ἀμέλειαν καὶ ἀτολίαν ζῶντας, κέντρου δίχην, ὡς ἐξ ὕπνου, διεγῆγηερκίας. Τῷ γὰρ παραλόγῳ καὶ ἐξαίφινιδι τῶν προστυχόντων, ἕκαστος ἀνηρεθισμένος, πᾶς ἀνὴρ τοὺς πράγμασιν ἐγεγόνει· καὶ οὐδὲ ἐπὶ μιᾷ ἡμέρᾳ ἀντέσχεν ἐπισχεῖν τῇ καινοτομίᾳ. Ἄλλαι δὲ, καὶ αὐταὶ τῶν οὐκ ἐξ ἔθους, κατὰ μικρὸν ὑπεριστάσαι, καὶ τῷ ἡρεμεῖ καὶ ἀταράχῳ συνδιακλέπτουσαι τὴν συναίσθησιν τῆς καινοτομίας, παρεισέδυσάν τε οὐ σὺν πόνῳ, καὶ οὐδ', εἰ καινότερόν τι συνέθη, μνήμην ἔδωκαν, οὐδὲ τοῖς πεπειρασμένοις. Τινὲς δὲ, τῶν ὁμοίων τρόπον ἐπιχειρήσασθαι παρεισδύειν, καὶ τῷ μὴ τυραννίδι μηδ' αὐτοδεσπότῳ κράτει, καὶ ἐκ τῷ ἐμφανοῦς, ὡσπερ ἐπισκῆπτειν, δειλίαν καταγνώ-

VARIÆ LECTIONES.

• Ἐλαττων. ρ γρ. ἢ καινοτομία.

NOTÆ.

(36) Confusa est hæc et hians, ut alias quoque oratio, per totam hanc sectionem. Hoc autem vult se scire ubi πράξεις ἀθρόον incubuere eos qui inexpectato terrefacti sunt, non tantum quibus incubuerant, sed et etiam spectatores, cum quiete

ferrent, excussisse onus. Illa porro, ἀλλὰ δὲ τούναντιον, vel corrupta sunt, vel certe, σόλοια, ut ἕκαστος ἐπὶ πᾶς ἀνὴρ. Mihi sine libris melioribus hæc sunt conclamata : sen um et εὐρυμῶν extundat qui potest.

σλαῖσαι, θάττον ἀνετρέπησαν ὑπὸ τῶν ἐπιτυχόντων. Τῷ γὰρ καθ' αὐτὰς εὐλαβεστέρω, εἰς θράσος ἄσχετον καὶ παράβολον τόλμαν ἐξοπίλισσαι, καὶ τοὺς πρὸ τούτου δόξαντας ἐπιεικεστάτους, αὐτῇ συνεφθάρησαν τῇ ἐπιχειρήσει. Πῶς οὖν ἐστὶ τυχεῖν τοῦ σκοποῦ; τάναντία γὰρ διὰ τῶν αὐτῶν ὁράται συντελεσμένα. Ἄμεινον μὲν μηδ' ἀπάρχεσθαι τῶν τοιούτων· δεινὰ γὰρ αἱ καινότητες, καὶ χωρὶς ἐτέρου λυπηροῦ, θορυβεῖν καὶ πλήττειν διανοίας, καὶ εἰς διαβολὴν καὶ ὕβριν ἐκκαλεῖσθαι τὸ πλήθος.

per easdem causas effectus progignuntur contrarii. Præstitisset certe, ne quidem ab istis inceperit : aliqua, ita quodammodo a se compositæ, ad mentium induendum ad calumnias et convicia in-

ριβ'. Ἐπεὶ δ' ἔσθ' ὅτε χρεια καταπαύγει, καὶ δεῖται· πρῶτως δ' προσεσηκώς καινοτέρας, ἂν μὲν μέγα ἔφελος καὶ εὐφροσύνη ἐξ αὐτῆς τὸ κοινὸν εὐρίσκη, οὐδὲν ἐστὶ σπέψως καὶ μελέτης· ἂν δ' ἄλλως, καὶ λυπηρὰ εἴη, λόγῳ μὲν διελευθῆν, ὅπως ἂν ὡς ἀριστα διανυσθεῖη, οὐ ῥῆδιον οἶμαι. Τὰ γὰρ κατὰ τινὰς ἰδικωτάτας ἐπακολουθοῦντα περιστάσεις, οὐκ ἐνεστὶν ἀκριβῶς καινοτέρῳ λόγῳ, καὶ τῶν ἔργων πόρρωθεν, θηρᾶσαι. Πλὴν ὃ γε καλῶς, ἐν τοῖς προειρημένοις ἐγγεγυμνασμένος, καὶ πρὸς τὰ τοιαῦτα τὴν ἀνωθεν ῥοπήν ἐπικουρον ἔχων, μεγάλην εἴσεται δύναμιν συνειλεγμένος.

ριγ'. Ὅπλων καὶ ἀνδρείας καὶ στρατηγίας κραταιότερον καὶ ἀσφαλέτερον νόμιζε τὴν εὐνοίαν τῶν ἀρχομένων. Ταύτης μὲν γὰρ παρουσίας καὶ στρατηγούσης, κάκεινα χρήσιμα, καὶ μεγάλην ῥοπήν πρὸς πάντα παρέχει. Ἀνηρημένη δὲ τῆς εὐνοίας, ἄμεινον συνανηρησθαι κάκεινα. Θάττον γὰρ ἐπὶ τὴν μισουμένην ἀρχὴν, ἢ κατὰ τῶν πολεμίων ἐθέλει ταῦτα κινεῖσθαι.

ριδ'. Δόγους μὲν ἤλεγξαν δόρατα πολλάκις. Ἡμῶν δὲ πολλαγοῦ καὶ λόγων ἰσχυς, ἐξύτατα πολέμου, καὶ μεγάλων ὀρμῆν διέλυσε στρατευμάτων. Χεῖρες ἄρα μετὰ λόγου, διπλοῦν τρέπαιον. Πόνους ἐλπίδας νεύροῦσι, καὶ πόνοι τίκτουσιν ἐλπίδας. Σὺ δὲ ἐξελκούμενος τὸ θεῖον, μηδενὸς ἀμέλει τῶν πρακτέων, καὶ καλὰς καὶ μεγάλας ἐλπίδας θερσίσεις.

ριε'. Ἐπικουρεῖν ἐν οἷς ἕκαστος ἔχει χρεῖαν, ἀρχικῆς καὶ ἐχέφρονος διανοίας· μάλιστα δὲ τοῖς ἐν συμφοραῖς περιπεσοῦσι. Μετὰ γὰρ τῶν ἄλλων, καὶ ἀείμνηστον συντηρεῖν εὐθῶσαι τὴν εὐεργεσίαν.

ρις'. Ἡ εὐδαιμονία τῶν ὑπεξουσίων, ἄκραν ἀνακρῦπτει σύνεσιν καὶ δικαιοσύνην τῆς ἐξουσίας.

ριζ'. Περὶ ὧν ἂν εὐπράξῃς, εἴτε ἐν τῷ οἰκίῳ βίῳ, εἴτε ἐν τῷ κοινῷ τῆς πολιτείας, τῷ θεῷ ἀνατιθέναι δικαίου τὴν αἰτίαν. Οὕτω γὰρ μᾶλλον τε αὐτὸν ἐπικουρον ἔξεις, καὶ θεοφιλῆς εἶναι δόξεις, καὶ κούφον σεαυτὸν καὶ ἀλαζονικὸν οὐκ ἐλέγξεις, καὶ τοῦ φθόνου δείξεις περιτθετρασμένως τὰς ἀκίδας.

ριη'. Ταῦτά σοι ἐκ πολλῶν ὀλίγα (ὦ τῶν ἐμῶν πνευματικῶν ὠδίνων εὐγενὲς καὶ γνήσιον γέννημα)· τῆς περὶ σὲ φιλίας καὶ υἱοθεσίας, οἷον εἶ τινα θεῖα συμβόλαια καὶ ἀρετῆς ἀρχετύπους ἀνατίθημι πρὸ-

A eundem modum subinferre se attentaverint, nec per tyrannicam quandam vel arrogatam potestatem, et vim manifestariam, impressionem fulminis in modum facere, tamen sub prætextu timiditatis facillime, etiam ab obviis, subvertuntur. Dum enim naturaliter sibi insitam timiditatem ad audaciam intolerabilem, et præter omnem expectationem exarant, etiam eos qui multo moderati prius habebantur, ad primum inceptum perdidierunt. Adeo queri potest qua ratione finem quis propositam assequatur, cum

Præstitisset certe, ne quidem ab istis inceperit : aliqua, ita quodammodo a se compositæ, ad mentium induendum ad calumnias et convicia in-

112. Cum interdum necesse sit ut is, qui rebus administrandis præest, aliquid innovet, non est sollicitius exquirendum, utrum inde aliquid vel utilitatis, vel jucunditatis communitati hominum acquiretur. Quod si per molestum id fuerit, non est, opinor, proclive rationem explicare, ut quam optime transigatur. Quæ enim specialiores consecantur rerum instantias, non possunt accurate communi quodam sermone explicari, nec indagari eo qui recesserit longius ab operibus. Verumtamen qui cum laude versatus est in antedictis, et divinum in rem præsentem auxilium præsto habet, magnam facultatem afferet ad illud peragendum.

115. Armis, fortitudine, exercitu quovis prævalentiolem et tutiolem subditorum benevolentiam arbitrare. Hæc si adfuerit, et agmen duxerit, illa erunt utilia : ista autem sublata, præstaret et illa quoque una tolli. Nam multo citius contra principem invisum, quam contra hostes movebuntur.

114. Plurifariam consilium hastis cedit, sæpe numero etiam et rationis vis belli procinctus exercitusque hostiles magnos elusit : sint ergo manus cum consilio junctæ, duplex tropæum. Laborem spes roborat, et spem labores progignunt. Tu autem rite Deum veneratus, noli aliquid omittero quod agendum est ; ita spem tibi metes et magnam et amplam.

115. Subvenire cujuslibet necessitatibus, animum regium decet et prudentem, ante alios iis qui in calamitates inciderunt. Solent enim illi, ad cætera, æternam beneficii collati memoriam conservare.

116. Subditorum felicitas summam principis deprecatur cum prudentiam, tum justitiam.

117. Deo causam ascribere æquum est eorum quæ prospere gesseris, seu in privata, sive in publica vita. Fiet enim ita ut illum habeas libentiolem auxiliatorem, et ut Deo dilectus videaris : nec redarguere te quisquam possit, vel levitatis vel superbiæ ; sed et invidiæ quasvis acies retusas et aufractas reddes.

118. Hæc e multis pauca, apud te (o tu partus mei spiritualis verum et genuinum gennema) amicitia et filiationis tanquam a Deo quædam symbola et virtutis tabulas archetypas, depono, ut dum ad-

illas oculos converteris, et te ad ipsas conformaveris et composueris, non difficulter intueri possis et animadvertere, qualesnam illæ sunt actiones, quæ in animo tuo facient puchritudinem efflorescere; quæque itidem eandem, veluti maculæ quædam et sordes, in turpem et deformem effigiem solent alterare. Illas dum eluis, has dum inscribis, imaginem tute temet vere vivam et eximiam conversationis secundum Deum ordinatæ exhibebis: quam et ego lubentissime, et pii etiam omnes, cum et oculis velimus, tum etiam sermone usurpare. Ea propter manus in cælum extendens, et meum erga te amorem, labores susceptos, divinamque exinde resultantem gloriam suppliciter Deo offerens, votis omnibus postulo, ut secundum spes de te conceptas opere ipso adimpleas admonitiones nostras, et fideliter easdem custodias, ita ut per species singulas præclarorum operum illustris et excellens conspiciare: ut prudentia summa polleas, memoria valeas, fias suavis affatu, moribus snavior, congregantibus amabilis, magis adhuc autem comitibus et amicis: ut de re præsentis quæcunque prudenter valeas statuere, ordinare, et futurum acute prospicere: cautus ad custodiendum, promptus et expeditus ad res magnas aggrediendum, eademque consummatas possis et eodem statu conservare: ut quod e re tua fuerit, studiose occultes, nec latebris extrahare, sed speculatores et vim facturos discooperias: sis terribilis hostibus, subditis desiderabilis, apud utrosque habeas et venerationem et admirationem: voluptates vincas temperantia, iræ dominere. Sis amicus mansuetudinis, celer in justitia indaganda, impartarius in distribuendo, constans sententia, promissis fidus, generoso animo in terroribus, meticulosus ad omne contra leges: noli socordiam vel remissionem animi aliquam præferre laboribus et patientiæ justis: sis ad benefaciendum promptus, tardus ad puniendum, amator amicitiae, inimicitarum hostis, misericordiae fons: opinionem de te magnam ne concipias, humilitate te minorem judica, divitias contemne, pauperibus auxiliator, veritatem colito, fœdus cum mendacibus ferire noli: ne dejiciaris animo, si gloriam non assequaris; sin autem assequeris, noll elatior esse: linguam coerce, aures custodi, tactui et cæteris sensibus moderator assistas non dimovendus, passioni nulli te victum trade, nec pruriginem orexium delinitus sis: et ut uno verbo complectar omnia, omnigenæ virtutis et pietatis te exemplar exhibe et delineationem; neque tuis solum subditis, sed universo mortalium generi, qui vel post te futuri sunt, ut rerum magnarum et præclare gerendarum habeant te egregium admonitorem. Ita autem tibi regnum illud cælorum in æternum et inexplicabile, in sortem hæreditatis haud auferendæ, in tabernaculum sine successore possidendum, in voluptatem et gaudium supra naturam, planeque divinum, nulla non æternitate perfruendum concedetur.

A νακας · εις ους ἀφ' ὧν, καὶ πρὸς ἐκείνους σεαυτὸν σχηματίζων καὶ διαμορφῶν, οὐ χαλεπῶς ἔξεις συνορθῶν, τίνες τε τῶν πράξεων ἀνθεὶν τὴν ἐν τῇ ψυχῇ παρασκευάζουσιν ὠραιότητα, καὶ τίνες αὐτὴν, ὡσπερ σπῖλοι καὶ ρυτίδες, εἰς αἰσχρὰν ἔβην καὶ ἀσχημονα μετασκευάζουσιν. Ὅν τὰς μὲν ἀπαλείφω, τὰ δὲ ἐγγραφόμενος, ἐμψυχον, ὡς ἀληθῶς, καὶ κάλλιστον θεοφιλοῦς πολιτείας σεαυτὸν ἐπιδείξεις ἄγαλμα, καὶ ἡδιστον ἐμοὶ καὶ πᾶσιν εὐσεβέσι καὶ θεάμα καὶ διήγημα. Δι' ὃ καὶ τὰς χεῖρας εἰς οὐρανοῦς ἐξαπλώσας, καὶ τὴν περὶ σὲ στοργὴν καὶ τὸν πόνον, καὶ τὴν εἰς θεὸν ἀναφερομένην δόξαν, ἀνθ' ἱεστηρίας αὐτῷ προτεινας, ἐπέυχομαι σε, τῶν ἐλπιδῶν καὶ παραινήσεων ἐργάτην δόκιμον, καὶ πιστὸν φύλακα γενέσθαι · καὶ εἰς μοὶ δι' ἀπάσης ἰδέας κατορθωμάτων ἐπίσημος καὶ περιβλεπτός, ἀκρὸς μὲν εἶναι, μνήμην δ' ἀσφαλῆς · ἡδὺς ἐν λόγοις · τοὺς τρόπους ἡδύτερος · ἐράσμιος ἐντυχεῖν τοῖς ἀεὶ ἐποῦσιν ἐρασμιώτερος · κράτιστος τὸ παρὸν κρίναι, καὶ ἀγαγεῖν εἰς διάταξιν · ὄξυς τὸ μέλλον ἰδεῖν · προμηθῆς φυλάξασθαι · ἐτοιμος μεγάλας αὐτουργῆσαι πράξεις · ἐτοιμώτερος τὸ κατορθωθὲν διασώσασθαι δεινὸς μὲν τὸ συμφέρον κρύπτειν, κρείττων δὲ λανθάνειν, δεινότερος δὲ φωρᾶσαι τοὺς ἐπηρέαζοντας · φοβερὸς μὲν τοῖς πολεμίοις · ποθεινὸς δὲ τοῖς ὑπηκόοις · ἀμφοῖν δὲ κοινὸς τὸ αἰδεῖσθαι καὶ θαυμάζεσθαι · κρείττων ἡδῶν · ἤτων σωφροσύνης · ὀργῆς κύριος · πραδότητος φίλος · ταχὺς θηραῦσαι τὸ δίκαιον, ἀδέχαστος διανεῖμαι · γνώμην εὐσταθῆς ταῖς ὑποσχέσεσι βέβαιος · γενναῖος ἐν φόβοις · ἀτολμος πρὸς πᾶσαν παρανομίαν, καὶ μηδεμίαν βρασιόντην καρτερίας καὶ καλῶν πόνων ἀνταλασσόμενος · εὐεργετεῖν πρόθυμος · κολάζειν ὀκνηρὸς · φιλίας ἐραστής · ἐχθρας πολέμιος · ἐλέους πηγὴ · οἰήσεως μείζων · ταπεινοφροσύνης ἐλαττούμενος · ὑπερόπτης πλούτου · πενίας ἐπίκουρος · ἀλήθειαν τιμῶν · ψεῦδες μὴ σπενθόμενος · ἀταπείνωτος οὐκ εὐδοκίμων, εὐδοκίμων δὲ οὐ φυσιοῦμενος · γλώσσης αὐτοκράτωρ · ἀκοῆς φύλαξ · ἀφῆς, καὶ τῆς ἄλλης αἰσθησεως, ἀδυσώπητος ἐπιστάτης, καὶ μηδενὶ πάθει ἐνδιδοὺς μηδὲ τοῖς ἐρεθισμοῖς κηλούμενος τῶν ὀρέξεων · καὶ σύμπαν εἰπεῖν, εἰς μοὶ πάσης ἀρετῆς καὶ εὐσεβείας, οὐ τοῖς ὑπὸ σὲ μόνον ὑπογραμμὸς καὶ παράδειγμα, ἀλλὰ καὶ τῷ μετὰ σὲ παντὶ τῶν ἀνθρώπων γένει, καλὴ καὶ μεγάλη, καὶ καλὰ καὶ μεγάλα καταρξαζόμενη, παραίνεσις. Δι' ἃ σοὶ μάλιστα καὶ ἡ τῶν οὐρανῶν ἀνέκφραστος καὶ ἀττιος βασιλεία, εἰς κλήρον ἀναφαίρετον, καὶ κατασκήνωσιν ἀδιάδοχον, καὶ ὑπερφυῆ καὶ θεῖαν τρυφήν, καὶ ἀπόλαυσιν μὴ λυσόμενῃ, παρασχεθήσεται.

ANGELO MAI MONITUM

De duabus epistolis sequentibus Photii patriarchæ ad Zachariam Armeniorum patriarcham et ad Asutium ejusdem gentis principem, et de variis inter Græcos et Armenios pro religiosa concordia tractatibus.

1. Ut Photii duas ad Zachariam Armeniorum patriarcham, atque ad Asutium ejusdem gentis supremum principem epistolas in hoc volumine divulgarem, causa mihi Nicolai mystici epistola 159 fuit, in qua hi Photii cum Armeniis tractatus, ut vidimus, commemorantur. Epistolæ quidem ad Zachariam testis est etiam Samuel Aniensis, a me olim et a cl. Zohrabo Mediolani editus, in suo *Chronico* ad Christi annum 878 his verbis: *Constantinopoli patriarcha erat Photius, qui nuper qd Zachariam patriarcham nostrum consortii ineundi causa epistolam scripserat.* Quo loco nos editores adnotavimus: *hæc Photii proliza epistola exstat in codicibus Armeniacis collegii Veneti Sancti Lazari (1).* De altera vero contemporanea Photii epistola ad Asutium principem, verba facit Serposius *Comp. hist. t. II, p. 44.* Hoc ego triplici testimonio admonitus Nicolai, Samuelis, atque Serposii, de Photiani utriusque scripti non existentia solum, verum etiam, in aliena saltem lingua, conservatione (etenim Græce neque in Montacutii epistolaram Photii editione hæc duæ leguntur, neque a me in Hellenicis unquam codicibus observatæ fuerunt) rogavi RR. Patres Mechitaristas, ut si ipsorum commodo ac libito fieri posset, Photianæ mecum epistolas communicarent: hique tantam præ se tulerunt benignitatem, ut illarum statim apographum, cum Italica P. Eduardi Hormutii, perdocti viri mihique amiceissimi, interpretatione utendum concesserint. Quo accepto munere, nolui equidem occasionem omittere sociandi Photium cum Nicolao, qui familiaris ejus et cathedræ successor fuit: quodque magis interest, gestivi protinus, novum hoc Ecclesiasticæ historiæ additamentum ad publicam notitiam perferre. Est enim hic unus ex tot tractatibus, quibus Græca Ecclesia cum Armeniis instaurare concordiam fideique religiosæ unitatem conata est.

2. Profecto disputationum omnium, quæ inter duas Ecclesias habitæ sunt, seriem non contexam: id enim ad generalem potius religionis historiam pertinet. Video tamen principem fere omnium in banc aleam descendisse sanctum Proclum, qui sæculo quinto, et quidem ante Chalcedonense concilium vixit, scripta ad Armenios dogmatica epistola, qua illos contra falsas doctrinas communivit. Superest adhuc ipsa epistola inter Procli opera, rei vero historia exponitur apud Galanum t. I, p. 69 et seq. Trullani canones sæculo septimo editi, ob emendandam præsertim Armeniorum liturgiam ac disciplinam, notissimi sunt. En autem octavo sæculo sanctus Germanus I, patriarcha Byzantinus zelum suum pro Armeniorum orthodoxia exprompsit, datis ad eos litteris, ut duplicis in Christo naturæ confessionem, et Chalcedonensis synodi admissionem suaderet: quæ litteræ non exstant quidem, sed earum certa notitia legitur in Armeniorum ipsorum menologio apud Galanum p. 78, nec non in Tarsensi concilio apud eundem p. 341 (2). Germano tunc omnino consensisse dicuntur Armenii op. cit. p. 77, præsertim quia hunc inter divos numerant. Nunc Photius sequente sæculo curiose narrat quoties Armenii episcopi Chalcedonensem fidem susceperint, atque aliis œcumenicis synodis interfuerint ac subscripserint. Pauloque post Nicolaus mysticus epistolam suam ad Armenios misit, cujus nos Latinum quoque summarium in præfatione n. 14 scripsimus. Utriusque tentaminis exitus nullus fuit, ut de Nicolao nos diximus, de ipso autem Photio Nicolaus ep. cit., quæ valde contradicunt narratis a Serposio t. II, p. 46. Secutæ sunt duodecimo sæculo, post annum 1170, regnante apud Græcos Manuele Comneno, celebres duæ ad Armenios ob religiosam concordiam legationes ac disputationes Theoriani philosophi cum Nersete Claiensi patriarcha, quarum priorem Leunclavius, posteriorem nos in codicibus saltem quinque inventam edidimus. Harum tamen felix exitus patriarchæ morte corruptus videtur: donec quinquennio post res iterum in concilio Tarsensi acriter ventilata ac prope confecta, Manuelis imperatoris similiter obitu, Deo sic permittente, rursus corruit.

3. Sed enim præter hæc dicta, nova mihi quædam in mss. comperta sunt, quæ integre quidem in alia monumentorum veterum sylloge, ut spero, daturus sum; nunc tamen summariam ipsorum notitiam delibabo. Etenim circa Christi ann. 1240, regnante Constantinopoli postremo Latinorum imp. Balduino, Nicææ imperatore Græco Joanne Duca Vatatzæ, renovatum a Græcis tentamen ad dogmaticam copulandi cum Armeniis pacem. Scripsit ergo Germanus II, tunc patriarchæ Græcus, epistolam ad Constantinum eodem tempore Armeniorum patriarcham, quam ego in codicibus vaticanis legi hoc titulo et initio: *Τῷ ὑψηλοτάτῳ καθολικῷ πάσης τῆς Ἀρμενιακῆς Ἐκκλησίας, τῆς κατὰ πᾶσαν τὴν οἰκουμένην, καὶ σοφίᾳ καὶ συνέσει κεκοσμημένῳ κυρῷ Κωνσταντίνῳ, Γερμανὸς ἐλέω Θεοῦ ἀρχιεπίσκοπος Κωνσταντινουπόλεως, νέας Ῥώμης, καὶ οἰκουμηνικὸς πατριάρχης.* Incipit: *Ἀγαλλιάσθω ὁ οὐρανός, καὶ εὐφραινέσθω ἡ γῆ σήμερον, κ. τ. λ.* In ea Germanus commemorat primo Tiridatis et Constantini contemporales domi-

(1) Ab hac Photii dogmatica epistola prorsus distinguenda est Johannis Nicæni episcopi ad eundem Zachariam epistola, a Combesio in Auctario B. PP. t. II, p. 297 edita, quæ nonnisi de festorum celebratione agit.

(2) Ergo Germanus I permutari nequit cum Germano II, qui pariter ad Armenios pro concordia scripsit, ut mox videbimus. Etenim Tarsense concilium, in quo verba fiunt de Germano, ante Germanum secundum fuit.

nationes : atque hunc miraculo visæ crucis conversum, et a beato Silvestro per baptismatis aquas lepra mundatum, illum vero prædicatione S. Gregorii e vitiorum cæno vitæque belluina ereptum : atque hos ambos reges religionis communi concordes, suis unumquemque populis orthodoxam Christi doctrinam tradendam curasse. Et Armenios quidem prioribus tribus œcumenicæ auctoritatis conciliis assensum suum præbuisse : deinde tamen diaboli fraude deceptos in pestiferam hæresim incidisse, qua unicam in Christo naturam ex deitate et humanitate concretam affirmantes, universam incarnationis œconomiam pessumdederunt. Sic enim Christus neque æterno Patri suo qui nihil humanitatis habet, neque Virgini Matri quæ vicissim deitatis est expers, foret consubstantialis. Frustra autem Armenios objecisse orthodoxi Christi in duos divisionem : hanc enim Nestorii esse blasphemiam, quem hominem Judæi instar abominatur Ecclesia. Sic autem separatim a catholico corpore Armeniis, alias subinde pravas consuetudines, ecclesiasticæ traditioni contrarias, inter eos, ut fit, obrepserunt. Hæc nos breviter diximus, quæ in Græco textu paulo copiosius scribuntur sic : Διέστησεν (ὁ διάβολος) ἀπὸ τῶν Ῥωμαίων τοὺς Ἀρμενίους ἀδελφὰ φρονούντας τὸ πρότερον, οὐ διάστασιν σωματικὴν (μικρὸν γὰρ τοῦτ' ἐστὶ τὸ ἀδίχημα), ἀλλὰ ψυχικὴν συνδιέστησε δὲ καὶ ἀπὸ Χριστοῦ, οὐχ ὅτι διστῶσιν αὐτοὶ εἰς Χριστοὺς δύο τὸν ἓνα Χριστὸν (τοῦτο γὰρ τὸ δόγμα τοῦ ἀντικειμένου ἔχοντος πρὸς αὐτοὺς Νεστορίου, ὃν καὶ ἡμεῖς ὀλοφύχως ἀναθέματι αἰωνίῳ καθυποβάλλομεν, ὡς ἓνα τῆς τῶν Ἰουδαίων Συναγωγῆς), ἀλλ' ὅτι τὰς δύο φύσεις εἰς μίαν συγγέουσι τολμηρῶς· ὡς μήτε τῷ προαιωνίῳ Πατρὶ, μήτε τῇ ὑποχρονίῳ Μητρὶ ὁμοούσιον νοεῖσθαι καὶ συμφυῆ τὸν Υἱόν· οὔτε γὰρ ἐκ θεότητος καὶ ἀνθρωπότητος ὁ Πατήρ, οὔθ' ἡ Μητήρ τοιαύτη· δεῖ δὲ τοῖς ὀρθῶς φρονούσιν ὁμοφυῆ τοῦτο κηρύττειν τῷ Πατρὶ καὶ ἡμῖν· οὐ κηρυχθήσεται δὲ ὁὕτως, εἴπερ αἱ δύο φύσεις εἰς μίαν κραθῆναι συνήχθησαν, ἀλλ' εἰ σώζονται ἀσύγχυτοι ἐν τῷ αὐτῷ καὶ ἐν Χριστῷ· αὕτη μὲν πρώτη αἰτία τῆς διαστάσεως, καὶ τῆς κινήσεως ὀλομελίας τὸ καλὸν τοῦτο μέλος τῶν Ἀρμενίων ἀποκοπὴν μακρὰν ἀπερρίψη· μέλος δὲ πᾶν τῆς ὁλότητος ἐκτεμηθὲν, πολλοὺς περιστοιχίζεται μετὰ τὴν ἐκτομὴν τοῖς κακοῖς, μελαίνεται, σήπεται, δυσωδίας ἐκπέμπει, σκώληκας ἀναβράττει· οὐ γὰρ ἐπὶ μόνῃ τῇ πρώτῃ αἰρέσει ἡ τῶν Ἀρμενίων Ἐκκλησία παραμμένηκεν, ἀλλὰ καὶ ἕτερα προσεξέρρηκεν ἔθνη ταῖς ἐκκλησιαστικαῖς ἐναντιούμενα παραδόσεις.

4. Transit mox Germanus ad Haltonis Armeniorum regis, nec non patriarchæ eorumdem Constantini laudes, qui de instauranda fidei concordia sincero, ut sperat, affectu laborabant, missis ad Græcos legatis Theodoreto hegumeno, et Basilio monacho : qua ex re speque Germanus (sede sua tunc pulsus et errans) plus gaudii se percepisse affirmat, quam si Constantinopolis Latinorum per id tempus tyrannide, ut ait, oppressa, ad Græci Cæsaris jus reversa fuisset. Porro tantam se suscepisse de Armeniorum conversione fiduciam dicit, ut, etsi nullas a Catholico receperat litteras, ipse tamen fretus Antiocheni patriarchæ testimonio, qui ejus rei obses erat, nec non Theodoretī monachi affirmatione, negotium occepisset, misso ad Armenios Melitenes metropolita ; quem nunc ad se cum aliquot ejus gentis episcopis remitti postulat, ut de Catholici regisque circa rem tantam voluptate certior fiat.

5. Acceptis Germani litteris respondit Constantinus Armenius, perscripta fidei suæ formula seu libello, qui etsi in diverso Vat. longeque dissito exemplari legitur Armeniæ atque Latine, eum nihilominus ad hanc tractationem pertinere, manifestum ex titulo fit, qui ita se habet : *Confessio brevis Armeniorum fidei, tradita a sanctis Patribus et recepta ; scripta vero ad sanctogenitum patriarcham Constantinopolitanum, præcepto Constantini catholici Armenorum.* Versatur hæc confessio in expositione mysteriorum sanctissimæ Trinitatis, et Christi Jesu incarnationis, vitæ, mortis, resurrectionis, atque in cœlum reditus. Est autem universa locutio hujusmodi, ut catholico passim sensu intelligi posse videatur : quamquam duarum discrete naturarum, nedum definitionis Chalcedonensis, mentionem omnino vitat, et quibusdam præterea particulis æquivoca fortasse sententia subest. Cæteroqui Constantinus passam et mortuam Christi humanitatem dicit, immortalem divinitatem : Spiritum sanctum a Patre procedentem : corpus Christi datum nobis in cibum, et ejus sanguinem hostiam pro peccatis : Athanasii magni auctoritatem bis laudat, ad symbolum ejus, ut plane apparet, respiciens. Certe hic Constantinus apud Romanum pontificem Gregorium IX habitus est orthodoxus, qui pallium et alia ornamenta ad eum misit cum pacificis litteris, quæ sunt apud Rainaldum ad Christi annum 1239, n. 82.

6. Antequam hic Constantini libellus fidei ad Græcos perveniret, mortem cumq; vitæ Germanus II patriarcha commutavit : itaque nonnisi a patriarchali clero et episcoporum cœtu suscipi potuit, qui eo lecto, epistolam vacante sede rescripserunt, in codice Vaticano superstitem, hoc titulo et initio : Γράμμα ἀποστολικὸν πρὸς τὸν λίβελλον τῆς τῶν Ἀρμενίων Ἐκκλησίας, τὸν ἐκ προσταγῆς τοῦ καθολικοῦ τῆς τοιαύτης Ἐκκλησίας κυροῦ Κωνσταντίνου γραφέντα πρὸς τὸν ἀγιώτατον πατριάρχην κύριον Γερμανόν, ἐκτεθὲν μετὰ τὴν ἐκείνου πρὸς Κύριον ἐκδημίαν παρὰ τῶν ὑποκειμένων τῷ θρόνῳ τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἀρχιερέων. — Ὁ τὴν ῥηγικὴν ἀνεξισμῆτος ἀρχὴν τῆς τῶν Ἀρμενίων γενεᾶς, κ. τ. λ. *Responsio ad libellum Armeniæ Ecclesiæ jussu catholici ejusdem Ecclesiæ domini Constantini scriptum ad sanctissimum patriarcham dominum Germanum. Facta est autem hæc responsio post illius ad Dominum transitum, a subjectis Constantinopolitanæ sedis episcopis.* Incipit : *Qui regalem dignitatem apud Armeniorum gentem obtinet,* etc. Et libellum quidem Armenii patriarchæ allatum sibi aiunt Græci a Gregorio metropolita Isauriæ, eundemque paulo fortasse obscuro et sensuum profunditate abstrusum, verumtamen charitati scrutanti pervium, appellare videntur. Quamobrem ipsi vicissim recitata mox sua luculenta fidei professione, ad eandem Armenios invitant, atque ad omnimodam concordiam dogmatum stabilendam. Ergo septem synodorum (inter quas Chalcedonensis) sum-

nam exponunt, a quibus tanquam totidem tubis sacerdotalibus profanæ Hierichuntis, id est hæresum, mœnia prostrata fuisse aiunt. Deinde gratulantur quod jam in libello sic loquantur Armenii, ut appareat eos a Chalcedonensi synodo non dissidere : Οἴδατε γὰρ καὶ ὁμολογεῖτε τρανῶς μεθ' ἡμῶν τὴν ἐκ δύο φύσεων, θεότητός τε καὶ ἀνθρωπότητος, συντεθείσαν μίαν ὑπόστασιν Χριστοῦ τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ, καὶ δοξάζετε ἕνα Υἱὸν καὶ Θεὸν, ἐνωθέντα σαρκὶ ἐμφύτῳ, νοεῖσθαι τε καὶ λογικῇ κατὰ τὴν καθ' ὑπόστασιν ἕνωσιν, καὶ ἀσυγγύτους τὰς φύσεις, καὶ ἐτι μένειν τὰς συνελθούσας καὶ ἀποτελεσάσας τὴν μίαν ὑπόστασιν τοῦ Χριστοῦ ἡμεῖς γὰρ τὸν φρενοβλαβῆ Νεστόριον δυάδα υἱῶν φληναφήσαντα, καὶ τὴν Ἀειπαρθένον Θεοτόκον, Χριστοτόκον καλέσαντα, καθυποβάλλομεν ἀναθέματι ἄλλ' εὖ γε ὑμῖν, ἀδελφοί, ὅτι καὶ τοὺς τῆς τετάρτης συνόδου καρπούς, οὓς τὸ πρὶν ὡς ἑμφακὰς ἀπεπτύετε, νῦν ὡς ὠρίμους καὶ ἡδύτατους προσείθετε ἔθε δὲ καὶ ὑπὸ τὴν τοῦ δένδρου σκιάν τοῦ ἐκβλαστήσαντος τοὺς τοιοῦτους καρπούς ἴδοιμεν καθημένους ὑμᾶς σὺν ἡμῖν ἡ τὸ γὰρ ἀσυγγύτων τῶν ἐπὶ Χριστῷ δύο φύσεων συνελθουσῶν, καὶ τὸ ἐνιαῖον τῆς ὑποστάσεως, καὶ ἐν τῷ λιθέλλῳ ὑμῶν γραφόμενον ἔβρομεν, καὶ θαρβύομεν ὅτι καὶ τὴν κρᾶσιν, καὶ τὴν φύσιν, καὶ τὴν σύγχυσιν τὴν τὰς δύο φύσεις εἰς μίαν συγκρῶσαν φύσιν, μεθ' ἡμῶν καλῶς ἀποβάλλεσθε ἡ καὶ αὐτοὺς τοὺς ταύτην παραδιδάξαντας, τὸν τε ἄνουν Διόσκορον καὶ τὸν Εὐτυχία τὸν δυστυχῆ, οὓς ἡ ἐν Χαλκηδόνι δ' ἑκκλησία τῶν ἑξακοσίων τριάκοντα Πατέρων, σὺν τῷ ἀγίῳ πάπῃ τῆς παλαιᾶς Ῥώμης Λέοντι τῷ θεόφρονι, τῷ ἀναθέματι παραδέδωκε. Constat autem, Armeniorum errores in quarta præsertim, quinta, sextaque synodo fuisse damnatos, quæ contra Monophysitas, Synusiastas, Synchyticos et Monothelitas celebratæ fuerunt. Et quidem Græci disertè adnotant a sexta synodo quartam fuisse firmatam. Ergo quia jam Armenii quartæ synodi fructus se gustasse, quos antea respuebant, confessione sua demonstrarunt, hortantur eos Græci ut sub ipsius arboris umbra, id est sub ejus synodi auctoritate, requiescere demum velint : quo dicto innuunt, nondum Armenios publicum et manifestum Chalcedonensi synodo assensum præbuisse ; quæ est prope æterna ejus gentis calamitas et miseria ; gentis dico quatenus est schismatica, et monophysismo laborans ; partem enim ipsius catholicam, et cum Romano pontifice consentientem, semper excipio. Deinde epistola non sine causa attingit septimam quoque contra Iconomachos synodum ; namque Armenios hæc etiam hæresi fuisse aliquando afflatos, narrat Nicetas Choniata in *Historia* lib. 11, 3. Renovata postremo ad plenam nullo articulo excepto orthodoxiam adhortatione (εἰ οὖν ἀδελφοὶ καὶ ὑμεῖς φρονεῖτε ἡμῖν, τὴν κατὰ Χριστὸν ἡμετέραν ὁμοίωσιν τε καὶ μὀρφωσιν, ἐν πᾶσι τοῖς ἡμετέροις θεοπαραδότοις θεοπλίμασι καὶ ἱεροῖς ἔθνεσιν ἑαυτοὺς ἀναμορφώσατε, καὶ πᾶν τὸ ἐλλείπον ἀναπληρώσατε, καὶ τὸ περιτεῦον καλῶς περιέλετε), aiunt Græci mitti ab se ad Armenios Joannem Melitenes episcopum, cum Joanne altero Constantinopolitanæ Ecclesiæ logotheta, qui verbis Græcæ synodi coram agant pro demortuo nuper Germano, cujus in sedem nemo adhuc successerat.

7. Tertia demum epistola missa est anno 1248 ad Haitonem Armeniæ regem a Manuele II patriarcha, qui post trimestre Methodii II regimen, Byzantinam cathedram insederat. En epistolæ titulum et initium : Ἐπιστολὴ πεμφθεῖσα παρὰ τοῦ πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως κυροῦ Μανουὴλ πρὸς τὸν ῥήγα Ἀρμενίων κύριον Χεττούμιον, καὶ πρὸς τὸν αἰὼν καθολικῶν κύριον Κωνσταντῖνον, καὶ πρὸς ἅπασαν τὴν Ἐκκλησίαν αὐτῶν, πάλιν ἐκ τρίτου, περὶ τῆς μεθ' ἡμῶν ἐνώσεως τῶν Ῥωμαίων, ἔτους ςϛϛς. ν. ζ', id est Græcorum anno 6756, Latinorum 1248, indictione sexta. Incipit autem : Πανευτυχέστατε, πανευγενέστατε, πανευδοξέστατε, πανυψηλότατε, περιώνυμε ῥήξ τοῦ ἀνδρικοῦ καὶ μεγαλοδυνάμου γένους τῶν Ἀρμενίων, τρίτον ἤδη γράμμα τῇ μεγαλοουργοτάτῃ ῥηγικῇ σου ἐπιστέλλομεν ἐξουσία, καὶ πᾶσι τοῖς εὐγενεστάτοις, κ. τ. λ., τῷ τε σοφίᾳ, κ. τ. λ., ὑπερψήλῳ καθολικῷ τῆς τῶν Ἀρμενίων Ἐκκλησίας, κ. τ. λ. Ipse autem patriarcha Manuel (ut supra Germanus) ita epistolæ subscribit : Μανουὴλ ἐλέω Θεοῦ ἀρχιεπίσκοπος Κωνσταντινουπόλεως, νέας Ῥώμης, καὶ οἰκουμενικὸς πατριάρχης. *Manuel miseratione divina archiepiscopus Constantinopoleos, novæ Romæ, et œcumenicus patriarcha.* Prolixa est hæc quoque epistola, in qua primo preces ad Deum flunt ut Armeniorum regem sua gratia illuminet, quo is pariter genti suæ facem præferat ad dignoscendam fidei orthodoxiam ; quæ verba, ut reor, denotant nondum Armeniorum regem ejusque gentem ad plenam veritatis lucem venisse. Monophysismi quoque et monothelismi denuo fit confutatio, cum lucida ac theologica incarnationis Dominicæ et vitæ expositione. Memorantur patriarchæ Antiocheni Græci (erat enim Armeniorum Ecclesia in patriarchatus Antiocheni jure), litteræ ad Græcum imperatorem et ad Germanum II olim patriarcham, quæ negotium concordiæ urgebant ἀπεριέργως πάντῃ καὶ ἀδῶλος, sine ulla tergiversatione aut dolo faciendæ : quas Antiocheni litteras attulerant monachi Theodoretus et Blasius. Exin præteritorum tractatum historia contextitur ; nempe quod Germanus, acceptis iis litteris, Melitenensem metropolitam in Armeniam legatum ire jussisset ; quodque Armenii vicissim suæ fidei libellum mississent, mortuo interim patriarcha Germano. Tum vacantis ecclesiæ clerum et imperatorem, libello lecto, misisse in Armeniam iterum Melitenensem episcopum, cum prælato alio, et cum illis litteris quas nos secundas diximus, et paulo ante summatim retulimus. Quid inde porro secutum sit, dicit nunc Manuel patriarcha, nempe Armenios vana verba legatis dedisse, scilicet nihil confieri posse, quia patriarcha eorum procul aberat in arce Romela ad Euphratem, sine cujus simulque gentilis synodi auctoritate perfici unio non poterat. Igitur post hanc alteram legationem, ac futile Armeniorum responsum, aliquot annos decurriasse (nimirum ab anno circiter 1241 usque ad 1248) ; donec iterum Armenii ad Græcum imperatorem scripserint de negotio concordiæ : quam Græci ut absque diuturniore mora conficerent, tertiam nunc legationem mittunt, nempe Melitenensem prædictum, et Philadelphiam metropolitam Phocam,

ad firmandum denique, si fieri posset, religiosum fœdus, ita tamen ut de quibusdam capitulis Armenios antea interrogarent, quæ valde intererat utrum ipsi admitterent nec ne. Hortatur denique Manuel patriarcha Haitonem regem ejusque gentem, ut memores orthodoxi Tiridatis et veterum Armeniæ episcoporum qui tribus prioribus conciliis interfuerant, in fidei unitatem cum catholica antiquitate conspirent.

8. Ex his, quæ hactenus disputavimus, perspicue constat præcipuum Armeniorum hæresim in hoc verti, quod neque duas in Christo naturas profiteri volunt, neque synodum Chalcedonensem, epistolamque sancti Leonis PP., quæ id dogma definit, admittere. Quatuordecim igitur jam prope sæcula effluerunt, ex quo pars Armeniorum maxima in prædicta secta doctrinæque perversitate versatur; Græcorum autem ad insinuandam orthodoxiam, revocandamque concordiam conatus plerumque irritos vidimus. Latinorum tamen paulo feliciores tractatus cum Armeniis fuisse scimus: ecce enim gentis ejus mediocris numerus, Dei gratia electus, abjecta illa quam designavimus hæreseos tessera, cum Romano pontifice, id est cum catholica Ecclesia, unitatem fovet. Qui utinam fortunatarum Deoque dilectarum animarum numerus magis magisque in dies augeatur! quam rem haud inani fortasse neque infirma spe nos auguramur.

EPISTOLA IX.

Ad Zachariam patriarcham Armeniorum.

Edita ab Ang. Maio (Specileg. Rom. t. X, p. 449-459).

Illustri atque omni genere virtutum fulgenti, dilectissimo domino nostro Zachariæ, viro apostolico, et magni Thaddæi apostoli ac beatissimi sancti Gregorii sedem tenenti, magistro atque inspectori regionis Ararat, populi borealis primati, magno pastori exercituum Ascenez (3), in pontificali eminentia constituto, et pignus futuræ inter angelos remunerationis habenti, Photius archiepiscopus Constantinopoleos, novæ Romæ, salutem sanctitati vestræ dicit.

1. Plurimas Deo gratias egimus, cujus beneficio nobis contigit, ut sanctitatis vestræ epistolam, quæ catholicæ vestræ fidei nuntia est, recipereamus; atque ut in ea, tanquam in theologiæ sole, verbis quidem parca, sed doctrinis ubere, spiritualis concordiam studium cerneremus. Quod autem de concilio Chalcedonensi scribitis vos dubitare, ipsumque suspectum habere, propterea quod fama didita sit, id cæteris orthodoxis conciliis adversari; ita tamen ut subjungatis, vos omnino neque Jacobi Zanzali, a quo Jacobitæ, neque Juliani Halicarnassensis, neque Petri Antiocheni, neque Eutychis discipulos esse, sed sancti Gregorii martyris et confessoris ac borealium omnium populorum illuminatoris, id, inquam, magna nos lætitia cumulavit. Cum enim tanti doctoris alumni sitis, prorsus non decet, vos mentis vestræ consilia sequi, sed illam potius amplecti sententiam, quam sacræ Litteræ suadent; neque illorum falsam cavillationem pensi habere, qui Scripturam sacram pro sua opinione depravant, inconstantibus hominum animis fœcum facientes; veluti olim pseudoprophetæ, qui ex suæ mentis arbitrio, non ex Dei voluntate loqui solebant.

2. Age vero nos diligenti investigatione comperimus, anno adamussim quinto decimo post sancti Isaaci ex hac vita ad Christum Jesum discessu, coactum fuisse Chalcedonense concilium; quo anno sanctus Vardanus cum exercitu suo in Ardacensi provincia martyrium fecit, sedem episcopalem tenente Josepho ex Leontii (4) sodalibus uno. Quam ob rem Armenii Persarum incursione vexati, ei concilio interesse non potuerunt; atque hinc accidit, ut verax concilii ejus relatio ad eos non venerit. Nihilo tamen minus Armenii concilio illi non sunt adversati, imo auctoritatem ejus agnoverunt usque ad Devinense conciliabulum, per annos 106 (5), nempe a secundo Marciani anno usque ad Justiniani decimum, et Nersētis catholici Ascitaracensis sextum, qui Devinense prædictum concilium congregavit (6), Persis in Armenia

(3) Si Ascenez sunt Armenii, ut apparet etiam ex Hieremia l. 1, 27, vana est conclusio disputationis Calmeti ad Genes. x, 3, qui Ascenez definit esse populos Ascanticos circa Tanaïm. Gravius adhuc allucinatur Combesius in adnotationibus ad Joannis Nicæni epistolam (de qua nos retro p. 441) qui vocabulum *Azat* de Armeniis dictum, existimat interpretandum esse ἀσκητάς, religiosæ vitæ homines; cum contra *Azat* Armeniæ significet liberæ conditionis homines seu optimates.

(4) Leontius insignis apud Armenios illius temporis sacerdos, qui cum cæteris necem illam gloriosam a Persis passus est, quam luculenta historia narravit Armenius Elisæus.

(5) Cod. mendose 74.

(6) Galanus quidem, Villottus, et Lequinus, freti historicis Armeniis aliquot, quorū notitia ad eos pervenit, Devinense conciliabulum in Nersētis Ascitaracensis patriarchatu collocant. Sed tamen veraciores et graviore historiarum nostrarum scriptores, rem

illam in Abrahami I patriarchatu peractam dicunt, qui anno 554 electus fuit, et Cyrioni Iberorum patriarchæ adversari coepit Chalcedonensis concilii defensori; ideoque prædictum conciliabulum celebravit, ut Cyrionem excommunicaret, atque unam esse decerneret Christi Jesu naturam, et denique trisagii notissimum illud additamentum cani juberet. Constat insuper librorum hæreticorum apud Armenios interpretationem, quam Photius in epistola memorat, sub Abrahamo patriarcha fuisse curatam, Syrum vero Abdiscium a Nersete haud quidem Ascitaracensi sed Scinogho fuisse consecratum, qui nonnisi anno 640 ordinatus fuit, et pseudosynodum Devini convocavit. Quia ergo, prout sana chronologia tradit, Chalcedonense concilium anno 451 habitum est, quo adamussim anno Vardani sociorumque ejus martyrium contigit, sequitur ut Devinense conciliabulum ad annum post Chalcedonense 141 referendum sit. E. HORMUTIUS.

regnantibus, decimo quarto Chosrois imperantis anno; usus ad eam rem ministro Abdiscio Syro, qui de Sassane monasterioque Sareptæ cum sociis advenerat: hique ordinati sunt a Nersete episcopi, admiseruntque Dioscorum, et Flavianum civitatis Nabuchi (7) episcopum, ac Timotheum Alexandrinum cognomento Ælurum: iidemque libros varios in Armeniacam linguam transtulerunt, insertis multis contra Chalcedonense concilium calumniis (8). Hi idcirco postremorum interpretum titulo indignantur.

3. Ergo Armenii istorum doctrina imbuti unam Jesu Christi hominis ac Dei naturam agnoverunt, et trisagio verba *qui crucifixus es* addiderunt; quod studiose fecerunt, ut Chalcedonensi concilio et quinque patriarchis contradicerent: atque ita a Græcorum communione, indicto his anathemate, recesserunt. Ea res Persarum regem magno gaudio affecit, quia nempe Armenios a Græcorum auctoritate recessisse videbat: quare collaudato Nersete, filium suum, prout promiserat, in adoptionem ei tradidit, et Armeniacæ provinciæ vectigalia administrationi ipsius et faventium ei episcoporum permisit. Attamen anno 16 v. æ Armeniacæ (9) Vardanus Mamiconensis Surenam interfecit, provinciæ Armeniacæ pro Persarum rege præfectum, injuriæ impatiens, quam Surenas optimatibus intulerat, ablatas his dignitates ad episcopos transferendo: quo patratu facinore, ipse cum suis cognatis multisque opibus ad Græcos profugit.

4. Justiniani imperantis anno 17 (10), dum is sanctæ Sophiæ templum exstrueret, ipso sanctissimæ Crucis festo die, Vardanus communicare Græcorum sacris recusavit, dicens eam sibi rem per institutores suos non licere (11). Tunc imperator multorum episcoporum magistrorumque convocari concilium jussit, centumque et triginta homines Constantinopoli convenerunt. Hoc quintum concilium dicitur; cui Armenii quoque interfuerunt, et Chalcedonense concilium se admittere scripto testati sunt. Præterea cum Museghus Mamiconensis Græcorum Armeniorumque copiis sociatis, Chorois Persarum regis potentiam fregit, atque ab ipso rege non sine honore dimissus ad Mauricium imperatorem rediit, oborto de rebus sacris sermone coram imperatore, hic novum concilium indixit, ad quod episcopi Armenii 21, Græci autem 160 (12) concurrerunt; idque sextum concilium appellatur: in quo rursus Armenii, quæstione instituta, Chalcedonense concilium scripto suffragio comprobaverunt sub Mose gentis catholico.

5. Postremo cum Heraclius imperator relata de Persis victoria Carinam (quæ est Erzerum) venit, Armeniorum catholicus Esdras multos gentis suæ episcopos, nec non Syros complures convocavit; a quibus ventilata accurate controversia triginta diebus, denuo consenserunt Armenii sponte sua, cogente nemine, ut concilium Chalcedonense scripto firmarent (13). Quod vero ad Johannem Mairacomensem attinet, is quidem Sabellii Petrique Antiocheni morbo correptus, mentes omnium furore conturbabat. Quam ob rem regnante Constantio Heraclii filio, patriarcha Nersete qui dicitur Scinogobus, Diodoro autem Restunio principatum Armeniorum tenente, hujus improbi hominis cadente ferro frons signaculo vulpis notata fuit, atque ita infamatus ad Caucasum cautes relegatus est. Verum is post Nersedis obitum reversus in Armeniam, voti sui compos est factus, præcipue post conversum in Armeniacam linguam Juliani Halicarnassensis librum (14) Sergii opera in synodo Manazacertæ. Atque hinc doctrina sua confirmata, aligero prope cursu universam regionem pervasit.

6. Jam vero vestra prudentia plane intelligit, quod si tantus episcoporum numerus Chalcedone convenit ut errores confirmarent, haud ipsi tantummodo forent vituperandi, verum et orbis totas qui ipsorum sententiæ assensus est. Attamen vos pro virtute vestra cavete ne decipiimini. Namque infirmi quidem homines instabiles atque rudes, credulitate laborare solent et fraudibus decipi; sapientes vero fallacias hujusmodi auribus aversantur.

Postea Photius Christianæ religionis origines et incrementa paulo fusius narrat, Græcam gentem præcipue dilaudans ob variam humanarum litterarum scientiam, quæ veræ recipiendæ religioni viam stravit; atque ob tot ejus doctores catholicos, quos appellat: nominatimque Constantinopolim celebrat tanquam novam Jerusalem. Cæteroque de patriarchatum aliquot origine malitiose et procul omni veritate loquitur. Hanc nos epistolæ Photianæ partem, nulla rerum novitate utilem, ob arctatum libri nostri spatium non inveni omittimus: atque ad controversiam cum Armeniis properamus, quæ et tunc et omni tempore duplex fuit, de admittenda videlicet Chalcedonensis concilii auctoritate, et de credenda verbis que profertur duplici in

(7) *An Nabachi?* Certe apud Assemanum *Bibl. orient.* t. II, p. 244, legimus, Dioscori Nabachæi opera catholicum Libani ducem, gente Maronitam, Jacobiticis erroribus infectum fuisse.

(8) De plurimis inter Armenios propagatis erroribus diu multumque loquitur Isaacus ipsorum catholicus apud Combessium *Auct. B. PP.* p. 318-415.

(9) Initium ære Armeniacæ, apud Samuelem Aniensem in *Chronico*, sumitur a Christi anno 554.

(10) Corruptas sæpe in hac epistola numerales notas comperimus. Vir cl. Invernitiuss in *magni Justiniani vita* p. 122 seq. narrat ab hoc imperatore impensam fuisse operam templo sanctæ Sophiæ ædificando vel potius instaurando, annis sui imperii secundo et quinto, et undecimo demum

solemni ritu dedicatum.

(11) Contraria his referuntur in Armeniorum historiis, nempe Vardanum sub Justiniano II, seu Rhinotmeto, venisse Constantinopolim, ibique in sanctæ Sophiæ templo cum sociis suis Græcorum sacra frequentasse. E. HORMUTIUS.

(12) Minor veritate numerus hic videtur, culpa, ut reor, amanuensis.

(13) Confirmatur hoc a *Chronico Armeniaco* apud Galanum t. I, p. 186.

(14) Intellige præcipue opus pro hæresi Incorporularum, quod Juliani scriptum refutat Severus Antiochenus apud nos in hoc ipso volumine. Sergii autem interpretis meminit Ill. et rev. Suniæ archiepiscopus in suo egregio *Conspectu historiae litter. Arm.* p. 40.

Christo natura. Quod enim Armenii heterodoxi Chalcedonense concilium ad hanc usque diem respiciunt, in causa jam non est facti historici ignorantia aut error, sed ipsa potius hæresis monophysitica, quam a concilio damnata ipsi retinent a majoribus suis traditam ac propugnant, dum unam pertinaciter in scriptis et confessionibus suis Christi dicunt; reclamantibus omnibus, qui adversus eos quovis tempore disputarunt, Chalcedonensis synodi defensoribus, ut et in his Photii aliorumque Græcorum epistolis: et in evulgatis aliis a me veterum libris sæpe videre est. Sic ergo pergit Photius.

7. Nunc cum a Domini nostri Jesu Christi nativitate (15) usque ad annum Marciani imperantis secundum anni effluxerint 451 (16); et deinde post concilium Chalcedonense usque ad nos, anni 424 (17), mirum est ac prope portentosum, credi a vobis posse, quod populus sanctus, electus atque acceptabilis, qui annis 451 (18) recto cum dogmate Evangelium conservavit, quo veluti copioso fonte perpetuoque flumine orbis terrarum irrigatus est, subito errore abripi se permiserit; cum is potius hæreticos omnes semper refutaverit, fidemque orthodoxam servaverit. Præterea exploratissimum est omnes homines a prædictis doctoribus (19) evangelicam veritatem hausisse: etenim sanctorum doctorum quos supra laudavimus libri per orbem diffusi fuere, qui Christi divinitatem aperte asserunt. Ergo a sancto Nicæno concilio initium capiamus, cujus breviter argumentum exponemus, et cum Chalcedonensi conferemus, ut appareat nunc cum illo hoc consentiat, ejusque vestigiis insistat, an adversetur potius vel repugnet.

8. Beatus Epiphanius octoginta recenset hæreses, viginti quidem ante Domini nostri incarnationem, post hanc autem sexaginta. Attamen haud opus fuit universali concilio ob illas extinguendas, quia videlicet sancti Ecclesiam doctores omni tempore, una cum nonnullis episcopis, eas profligaverant, ac veritatis oraculis tanquam lapidibus obruerant. Igitur impius ille princeps, qui deitatem ambiens, thronum suum supra nubes statuere dixit, seque Altissimo parem esse, cum Evangelium citato cursu per quatuor mundi plagas, nemine obstante, pervagari cerneret, livore tactus, currum ipse quoque sibi machinatus est quadriformem, contra evangelicam quadrigam, quatuor scilicet rotas ex hæresibus quatuor componens, quarum duæ adversus sanctissimam Trinitatem blasphemias evomunt, reliquæ duæ contra Servatoris incarnationem, sicuti scriptum est: *Posuerunt in cælum os suum, et lingua eorum transiit in terra* ⁶. Scilicet convicium sacrosanctæ Trinitati fecerunt, Verbumque ob mundi salutem in terras delapsum, atque ejusdem incarnati œconomiam calumniati sunt. Causa autem illis erroris perniciosi fuit, ipsorum stultitia affirmantium unam naturam, unamque hypostasim, id est personam. Reapse Sabellius Libycus etsi unam sacramentissimæ Trinitatis naturam profitebatur, personas tamen in unum confudit, seque in barathrum perditionis conjecit, quia confusionem mistionemque iniecit atque alterum Judæismum. Arius contra Alexandrinus, æque ac tres in sanctissima Trinitate personas, naturam quoque subdividere nisus est in tres diversas differentesque substantias; consequenterque a veritate devius, creatum a Patre Filium dixit, non genitum.

9. Cum sic igitur a Sabellio et Ario Ecclesia Dei turbaretur, anno post Domini nostri Jesu Christi magni Dei nativitate 325 (20), Constantini imperantis 19 (21), sancti Patres convenerunt Nicææ, adfueruntque ibi patriarchæ, Romæ quidem Silvester (22), Alexander Alexandria, Eustathius Antiochiæ, Alexander Constantinopoleos, (23) Macarius Hierosolymorum, Aristaces (24) quoque Armeniorum sancti Gregorii locum tenens: hique simul cum 318 episcopis, Ecclesia cum anathematibus expulerunt Sabellium atque Arium, confessique sunt Filium de Patre genitum et radium substantiæ ejus. Mox de Arianorum secta Macedonius exstitit, Spiritus sancti hostis, quem creatum, non autem emissum neque procedentem a Patre aiebat. Montanus vero alique Sabellii alumni, majore adhuc impietate sanctissimam Trinitatem ad unicam personam redegerunt. Igitur annis 56 (25) post Nicænum concilium decursis, anno magni Theodosii imperantis III (26), sancti Patres Constantinopoli sunt congregati. Aderant patriarchæ Damasus Romæ (27), Nectarius Constantinopoleos, Timotheus Alexandria, Cyrillus Hierosolymorum, Meletius Antiochiæ, sanctusque Nerses

⁶ Psal. LXXII, 9.

(15) Photius ait a *gloriosissima resurrectione*. Usus sum hac libertate æram variandi; secus enim, totus temporum calculus corrueret, vel certe a communi supputatione desciceret.

(16) Cod. 462, quæ fortasse amanuensis Armenii menda sunt hic et alibi. Et quidem anni etiam apud Chronicon Samuelis immaniter variant.

(27) Cod. 484. Atqui Zacharias patriarcha multo ante ann. 896 obierat (quot conficiuntur ex 462 et 434), teste Samuele Aniensi in editione nostra Mediolanensi p. 65, quo in loco idem Samuel memorat hanc Photii epistolam ad Zachariam extremo ejus viventis tempore missam.

(18) Cod. rursus 462.

(19) Apostolis, evangelistis, Justino, Irenæo, Athanasio, Gregoriis tribus Græcis, Gregorio item Armenio, Cyrillis duobus, Ambrosio, Dionysio, Joan. Chrysostomo, Epiphanio, Proclo; namque hæc nomina recitat Photius in parte epistolæ omissa.

(20) Cod. 315, a *resurrectione*.

(21) Ita recte codex.

(22) In epistola ad Michaellem Bulgarum Photius rectius dicit Silvestrum adfuisse Nicææ, non ipsum per se, sed per legatos suos.

(23) Omittit hunc recte S. Germanus apud nos in *Spicil.* t. VII, p. 19. Photius autem vana ambitione et contra omnem historiam veritatem, facit hunc patriarcham Constantinopoleos ante Nicænum concilium.

(24) Aristaces hic dicitur Arethas in Nicænorum Patrum catalogo Theodori lectoris apud nos *Script.* vet. t. X, p. 58, col. 2.

(25) Cod. 74.

(26) Cod. 25.

(27) Nimirum per suos legatos. Pro Damaso mendose prorsus scribitur *Cælestinus* apud S. Germanum in *Spicil.* t. VII, p. 33. Neque enim Cælestini ætas id patitur.

Armeniorum, qui simul cum episcopis 150 exturbaverunt Ecclesia non sine anathematibus Macedonium et Sabellii asseclas. Atque hæc duo sancta concilia duas contriverunt tartarei currus rotas, duas videlicet impias hæreses, quarum altera sacratissimam Trinitatem pessime dividebat, altera vero non sine scelere confundebat. Ab his duabus synodis edocemur personæ a natura distinctionem: etenim tres personæ, tres veluti facies et aspectus, tres proprietates, tres hypostases sacrosanctæ Trinitati insunt, Pater, Filius, et Spiritus sanctus: una vero natura est, una essentia, una substantia, una dominatio, una immensitas: distinguitur enim Trinitas secundum personalitatem, unitur autem secundum naturam: quippe cum sit una in tribus Deitas, distincta est tamen in singulis personalitas: unusquisque autem ex sua proprietate dignoscitur.

10. Ecce intelleximus diversam esse a natura personam: est enim distincta persona, natura vero adunata et singularis: nam et humana natura mente intelligitur, persona sensu percipitur. Etenim natura his definitionibus constat, nempe animal, rationale, mortale: persona vero ex accidentibus consurgit, videlicet colore nigro, albo, flavo, calvitie, oculis glaucis; ita ut accidentia quidem augeri minuique queant, natura non item. Natura cunctis hominibus est communis, persona est peculiaris et in aliqua re subsistens. Etenim beatissimæ Trinitatis infinita natura æque pertinet ad singulas tres personas, Patrem, Filium, et Spiritum sanctum: at vero proprietates distinctæ sunt in unaquaque persona et hypostasi. Quippe a natura communiter habent ut sint Dominus, Deus, omnipotens, providentissimus, creator, intellectui impervius, incomprehensibilis sine qualitate aut quantitate, neque loco, neque tempore definitus, sine initio, sine fine. Quod vero ad proprietates attinet, Patris quidem proprietas est, ut sit genitor, et causa, utque careat principio, ipse autem illorum qui ab ipsomet sunt principium sit, idem tamen nunquam inceptus: idem mittens, non a quoquam genitus, neque a semet vel quovis factus. Filii autem proprietas est ut sit Filius, Verbum, genitus, lux, forma, sapientia, radius, imago, typus atque character. Denique Spiritus sancti proprietas est, ut procedat, ut sit veritatis spiritus, consolator, instaurator, rectus, bonus. A Patre sunt Filius et Spiritus sanctus; neque tamen hi appellantur fratres; neque ambo filii sunt: veluti ab Adamo tum Seth tum Eva provenerunt, quin tamen vel fratres sint, vel ambo filii. Siquidem Pater est generans, Filius genitus, Spiritus sanctus procedens. Hinc Filius sedere ad Patris dexteram dicitur, Spiritus vero sanctus ad dexteram Filii. Etenim in psalmo cix ait Pater Filio: *Dixit Dominus Domino meo: Sede a dextris meis*⁷. Et mox idem Pater ait Filio: *Tu es sacerdos in æternum secundum ordinem Melchisedech, Dominus a dextris tuis*⁸.

11. Cæteroqui neque majus neque minus in Trinitate sanctissima comperitur: etenim majus et minus, grave et leve, multum vel parum, a temporibus pendent et horis. Atqui ubi neque tempora esse queunt nec horæ, ut in divina natura usuvenit, ibi nihil est majus vel minus. Majorem autem dixi aliquando Patrem (28), ceu genitorem videlicet atque causam: neque id tamen absque metu dixi, debilitatem veluti ei attribuens, atque ipso obsequio meo lædens. Quippe Patri non est gloriosum, si minores ii sint qui ab ipsoveniunt: est enim infirmitas quædam, si Filium gignere nequeat, neque Spiritum emittere, sibi æquales. Nam gloriosissimam Patris potentiam decet, ut æque gloriosi sint qui de ejus natura permanant. Non est ergo genitus neque procedens Pater; non est genitor neque procedens Filius; non est genitor neque genitus Spiritus sanctus, quia perpetuo procedit. Lætatur Pater gloria Filii, gaudet Filius ob honorem Patris; Spiritus demum sanctus Patrem Filiumque glorificat; quippe qui de illorum substantia accipiens, creaturas renovat, ab ipsoque omnia facta sunt in cælis et super terra, visibilia et invisibilia, sensilia et insensilia, corporalia et incorporea.

12. Hanc fidei professionem acceperunt Armenii a magno Gregorio, et a sancto Aristace, beatoque Nersete, qui illis eam attulerunt a duobus sanctis conciliis Nicæno et Constantinopolitano: qui duo concessus duas currus tartarei, ut diximus, rotas fregerunt, Sabellium videlicet atque Arium. Sed Diodorus quidam Tarsensis, qui primo Arianus, postea ad orthodoxam fidem conversus, Filium Patri gloria æqualem confessus fuerat; cum indecorus ei videretur divini Verbi descensus in sanctæ Virginis uterum, commentus est Jesum Christum hominem tantummodo fuisse creatum in Virginis sinu, Virginemque ipsam dixit templum fuisse veluti et altare, ita ut in ipsa, tanquam in ara, divinum Verbum habitaverit: ideoque haud Deiparam fatebatur Mariam, sed hominis genitricem, duos censens esse filios, alterum natura, alterum secundum gratiam (29). Hujus alumnus fuit Theodorus Mopsuestenus: atque ab horum execrandis scriptis cæcatus Nestorius, cum hujus nostræ metropoleos cathedram inscendisset, corruptum suum patefecit animum, quem eatenus caute celaverat, cœpitque Ecclesiam Dei conturbare, et orthodoxos episcopos in exilium pellere.

13. Igitur quinquagesimo (30) post Constantinopolitanum concilium anno, Theodosii vero junioris 23 (31), sancti Patres Ephesi concilium celebrarunt, quos inter præcipui patriarchæ erant Celestinus

⁷ Psal. cix, 1. ⁸ ibid. 4.

(28) Legatur Græcæ Ecclesiæ synodus sub Manuele Comneno ob locutionis Dominicæ, *Pater major me est*, difficultatem et controversiam celebrata, apud nos Script. vet. T. IV.

(29) Merito ergo nos reprehendimus in præf.

p. xxv, Montacutum Anglum, qui valde ἀπόρως se fecit Diodori hujus ac Theodori protectorem.

(30) Cod. 45.

(31) Cod. 15.

Romanus (32), Cyrillus Alexandrinus, Ioannes Antiochenus, Iuvenalis Hierosolymitanus, qui simul cum ducentis (33) episcopis impium Nestorium anathemate percussam ab Ecclesia exterminarunt Cyrillus autem Alexandrinus, et Proclus Cyzicenus litteris ad sanctum Isaacum in Armeniam missis (34), causam celebrati concilii eum docuerunt : sanctus vero Isaacus concilii auctoritatem admisit, et Nestorio dixit anathema. Hæc fuerat rota tertaræ curru tertiarum.

14. Posthinc apparuit scelestus Eutyches, Sabellianæ sectæ surculus, qui unam esse dixit deitatis et corporis Jesu Christi naturam : opinabatur enim factam unionem ante sæcula, et corpus de cælo delatum, non autem ex Virgine captum. Nestorius divinum Verbum negavit natum esse de Virgine, negavit Eutyches Verbum naturam nostram sumpsisse de matre, ac ratione ineffabili et mira cum sua deitate copulavisse. Porro Flavianus nostræ metropoleos patriarcha, re cognita Eutychem jussu Leonis Romani patriarchæ sacerdotio statim atque Ecclesiæ communione privavit. Ille tamen primarium eunuchum, quem sua pestilentia afflaverat, Chrysaphium (35) rogavit, ut pro se ad Alexandrinum Dioscorum scriberet : quod reapse eunuchus præstitit, datis ad Dioscorum litteris, a quo Eutyches in Ecclesiæ gremium fuit receptus. Mox tamen ipse Dioscorus conscientiam morsibus ictus, timens Ecclesiæ canones (36) et legem excommunicationis, propterea quod depositum ordine hominem et anathemati subjectum recepisset, absque mora postulavit a præcipuo illo in aula eunuchum, ut concilium Ephesi indiceret, haud sane divinæ voluntati conforme, nec Ecclesiæ utile, sed ut patratum a se crimen velaret. Neque vero illic synodico jure se gessit Dioscorus, sed eunuchum et militaribus copiis fultus, exsilio et nece Flaviano multavit, Leonis patriarchæ Romani epistolam sprevit, Dominum patriarcham Antiochenum excommunicavit, qui scelus ejus improbaverat : Juvenalem æque patriarcham Hierosolymitanum aspernatus est, prælato his Eutyche, quem uti orthodoxum in honore habuit. Cognita Dioscori fraude, mœsti episcopi dicebantur in suam quisque regionem atque stationem, mansitque tantum Dioscorus cum Eutyche et paucis aliis, ceu corvus in nido suo, ceu stryx in maceris, ceu denique titio ardens in nemore. Ergo a magni Cyrilli ætate, et a priore Ephesi sancto concilio usque ad Dioscori conciliabulum anni effluerunt 48 (37); ab hoc autem ad Chalcedonense anni duo (38).

15. Quippe junior Theodosius, tumultu audito quem in Ecclesia Dioscorus concitaverat, cujus late perturbatio propagabatur; dum magnopere ob eam rem æstualet, litteras a Leone patriarcha Romano tempestive accepit, qui rogabat imperatorem, ut œcumenicum concilium contraheret, ob firmandam sanctorum veterum Patrum traditionem. Mandavit ergo imperator, ut episcoporum conventus fieret. Sed cum ipse eodem anno obiisset, caruit effectu decretum. Mox tamen successor ejus Marcianus primo quidem anno imperium ad obedientiam composuit, altero autem prædictum propositum exsequendum curavit.

16. Concludendum est igitur, prout jam supra arguimus, nempe quod si cunctæ ecclesiæ annis 451 post salutiferam incarnationem (39) usque ad Chalcedonense concilium in vera religione fideque orthodoxa perstiterunt, et nutricis instar lac in Christo ceu parvulis præbuerunt orbi terrarum, per doctores inelytos de evangelico fonte manans, quæ res toti mundo manifesta est, qui fieri potuit ut a recto tramite, quem semper tenuerant, aberraverint? Quis credat, quinque patriarchas ad eandem falsam sententiam atque concilium potuisse divertere? Quod si hi reapse a vera fide descivissent, sine dubio a Deo derelicti sanctisque locis fuissent depulsi, haud secus quam populus Israeliticus Deo rebellis gloria sua spoliatus est.

17. Nunc jam orthodoxam doctrinam cum illa conferamus Jacobitarum acephalorum, Dioscori Eutycheisque alumnorum, qui Christi Dei et hominis unam contenderunt esse naturam, unamque rem putarunt personam esse atque naturam. Certe ex illorum sententia consequitur, ut sanctissima Trinitas non existat : nam si Trinitatis natura una est, uti revera est, unam quoque personam esse opus est : atque ita cum Sabellio conspirant, et cum Petro Fullone, ac Joanne Mairacomensi (40). Secus vero, si unum quid sunt persona atque natura, sequitur ut, quia tres sunt sanctissimæ Trinitatis personæ, necessario tres quoque naturæ sint, prout vestratum insana sententia postulat, qui hoc pacto cum Ario, Eunomio, et Macedonio consentiunt.

18. Adde quod contraria contrariis excluduntur, veluti bonum malo pellitur, visum cæcitas perimit, tenebræ lucem non patiuntur. Ita prorsus in re nostra arguendum est. Si Chalcedonense concilium priora tria non admittit, ergo illis repugnat, eademque abolet. Secus vero si ut a Constantinopolitano concilio

(32) Imo Cœlestinus per Cyrillum præfuit, uti exploratum est, atque ut nos ipsi emendavimus in S. Germano lib. cit. p. 37.

(33) In fragmentis Tusculanis dicuntur CCXL.

(34) Procli antea electi Cyziceni postea Constantinopolitani episcopi exstat dogmatica epistola ad Armenios; Cyrilli non item, nisi forte est una ex encyclicis.

(35) De Chrysaphii eunuchi cubicularii gratia apud Theodosium juniorem legantur etiam fragmenta Tusculana *Spicil.* t. II.

(36) Confer canonem apostolicum 13, et Nicænum 3, apud nos *Spicil.* t. VII, p. 205, 207.

(37) Cod. 28.

(38) Cod. quinque.

(39) Cod. annis 472 post salutiferam resurrectionem.

(40) Joannis Mairacomensis crassos errores ab ipsis Armeniis scriptoribus fuisse refutatos, narrat ill. ac rev. archiepiscopus Suniæ op. cit. p. 20, et 42, nec non vir summus I. B. Aucherus in præf. et adn. ad orat. Joan. Ozn.

receptum fuit Nicænum, ita Chalcedonense tria priora reveritum est; perspicue apparet hoc cum illis consentire, ac nullatenus esse contrarium. Præterea leges, regulæ, canones, et instituta vel conciliis confirmata fuerunt vel miraculis. Miraculis quidem v. gr. Moysis in Ægypto atque in Erythraeo, vel Domini nostri Jesu Christi ægros sanantis, mortuos suscitantis, etc.; conciliis autem, veluti illo 318 Patrum, et illo 150, quæ unam esse in Trinitate naturam, personas tres, definiuerunt, Sabellioque et Ario anathema dixerunt. Ephesi autem Patres docuerunt Mariam Virginem esse Deiparam, Nestoriumque excommunicauerunt. Denique in quarto concilio divinum Verbum de Virgine Maria incarnatum affirmarunt, ac Dioscorum cum Eutyche communionem Christianam removerunt. Age vero Dioscorus atque Eutyches, cum duo sint, concilium certe non conflant, neque miracula ediderunt, neque eos quisquam prodigiorum auctoritate fultos vidit ut Eliam atque Elisæum. Cur ergo liceat, omissis 680 episcopis Chalcedonensis concilii auctoribus, quorum multi concilio quoque Ephesino interfuerant, duobus tantum hominibus fidem adungere? Summa hæc certe stultitia foret.

19. Calumniantur præterea prædictum concilium, quasi id opera Pulcheriæ, Theodosii imperatoris sorore, adunatum fuerit, ob ulciscendam Flaviani necem. Atqui hæc mera fallacia est: etenim id concilium Dei voluntate, mandatoque Leonis Romani pontificis, Anatolii patriarchæ Constantinopolitani, Maximiani patriarchæ Antiocheni, ac Juvenalis patriarchæ Hierosolymitani, indictum fuit. Hi enim quatuor patriarchæ una cum 630 episcopis fidei professionem in superioribus tribus conciliis editam confirmarunt, professique sunt unum Dominum Jesum Christum in unica persona et hypostasi, ex duabus unitis naturis, ut os obstruerent Nestorio ac Theodoro et Dioscoro: eundemque ex duabus naturis dixerunt, ut iis silentium indicerent, qui deitatem simul et humanitatem Jesu Christi non admittunt, et ipsam unam naturam constare dicunt.

20. Reapse Arius docuit creatum esse Filium, atque ex Virgine nihil præter corpus sumpsisse; ideoque unam Verbi creati factique naturam dixit. Sabellius aiebat divinum Verbum apparenter tantummodo, non re vera corpus in mundo sibi circumposuisse; ideoque et ipse unam naturam pronuntiavit. Petrus Verbum redactum esse in corpus existimavit, atque idcirco unam naturam fassus est. Photinus ac Paulus Samosatensis docuerunt Christum Jesum initium a Maria sumpsisse; proptereaque et ipsi unam esse illis naturam dixerunt. Eutyches ac Dioscorus opinati sunt Christum Jesum hominis similitudinem tantum gessisse, et per Virginem, instar aquæ per fistulam, transisse; ideoque unam Jesu Christi naturam affirmaverunt. Julianus Halicarnassensis Christi Jesu corpus impassibile dixit menteque carens, atque ob id unam naturam credebatur. Joannes Mairacomensis et Petrus Fullo Christi Jesu conjunctionem cum corpore ante sæcula factam docuerunt, atque hinc unam esse naturam. Apollinaris vero docuit Christum Jesum humanam animam non assumpsisse, sed ejus locum a deitate teneri: quare et ipse unius naturæ falsum dogma fovit. Sophronius (41) pariter atque Eunomius Jesum Christum humana mente caruisse dixerunt, consequenterque unicam naturam habere. Manes phantasticum Servatoris corpus fuisse, ideoque unicam in eo naturam prædicavit: imo in epistola ad Scythianum narravit, Dei Filium apostolis in monte lucis suæ perpetuæ naturam ostendisse, quia non duas naturas sed unam ex visibili atque invisibili concretam habebat (42).

Hic cessat in Armeniaco exemplari epistola Photii. cujus certe clausulam desiderari exploratum est.

EPISTOLA X.

Ad Asutium principem Armeniorum.

Edita ab Ang. Maio (l. c. p. 460-463).

Illustri, pio, potenti, celsa inter suos dignitate prædito, Asutio magnæ Armeniæ principi Photius patriarcha œcumenicus, per Dei gratiam episcoporum novæ Romæ primus.

1. Magna nobis cura est, ut veritatis notitiam vobis impertiamur, præsertim quia regionem vestram supernæ gratiæ tutela fretam scimus, et cum sancta canonica Ecclesia copulatam, uno excepto articulo quod Deo veritatique contrarium fuisse creditis Chalcedonense concilium, cum id potius depositionem exsiliumque Nestorii confirmaverit, ejusque execrabile dogma funditus abolerit. Etenim quis ignorat laborare stultitia eos, qui Chalcedonense concilium respuunt, prorsusque similes illis fieri qui Domino ac Redemptori nostro conviciabantur cum dæmones expellebat? Reapse dæmonum principes nihil ab iis differunt, qui dæmones ab hominibus ejicientem vituperabant. Jam vero cum sanctum illud concilium Nestorio ejusque asseclis anathema dixerit, quis jam dubitat ministrum Satanæ esse Nestorium, qui sanctum Ephesi concilium sprexit, seque novæ sectæ fecit auctorem? Si quartum igitur concilium tertio consentit, cur ei vos maledicitis, atque ut impium traducitis? Cum alioqui compertum nobis sit amplitudinem tuam Domini frui patrocinio, vosque populum Dei esse, et peregrino quoque dogmate alienum.

(41) Num est Sophronius ille, de quo Photius cod. V? Hic tamen contra Eunomium potius pro S. Basilio scripsit.

(42) Similis huic locus (quod valde miror) exstat in oratione Joannis Ozniensis contra phantasticos p. 47.

2. Attamen ineptos quosdam de hac controversia sermones a vobis scriptos accepimus (43); qui certe nullius momenti evadent, nihilque pravæ sententiæ posthinc supererit, cum quartum demum concilium haud secus quam superiora debito obsequio prosequemini. Namque et principalis Roma æque ac nos quarto concilio, ut prioribus, honorem defert: sic item magna Alexandriæ sedes, necnon illa Hierosolymorum, sine ulla querela: denique et consecuta postea concilia quintum, sextum ac septimum. Quis ergo fidei toto terrarum orbe diffusæ resistere audeat? De qua fide Dominus dixit: *Portæ inferi non prævalent adversus eam*. Cavete igitur ab illorum fraudibus, qui nomine tenus Antichristo differunt, qui mortiferum animabus venenum propinant, dum eas a sancti Spiritus doctrina datisque ejusdem demonstrationibus avertunt.

3. Quippe hi, propter suæ mentis imbecillitatem, Dominum nostrum Jesum Christum, Deum et hominem esse non agnoscunt, id est divina humanaque natura præditum; atque hac vesania correpti utramque naturam negant. Reapse si illa unica quam consistitur natura simplex est, sine dubio alteram excludunt: sin ex duabus simplicibus est composita, procul dubio harum neutra propriam substantiam retinet, quæ in utraque potius perempta est. Age vero, quænam istorum sententia est? Num compositam illam naturam, a Patris et Spiritus sancti natura distinctam credunt, an secus? Si distinctam negant, blasphemia sua obruuntur, quia Patris natura composita evaderet. Sin contra distinctam aiunt, en Filii paternæ natura caret: quod qui affirmant, jam apparet quonam se præcipites proruant. Quis vero ex divinis libris demonstrationes hujus dogmatis omnes coacervare queat, quas jam sanctus Spiritus per quartum concilium ceo invicta argumenta, ob firmandam fidem, adversarios profligandos, atque horum dissipanda consilia, exposuit? Præter quam quod si ad vulgarem hominem hanc epistolam scriberem, multis veritatem verbis opus esset explicare: vestræ tamen amplitudini ac sapientiæ, vestroque veritatis et concordiæ studio, quæ hactenus dixi sufficiunt: præsertim quia ad supremum quoque antistitem vestrum diu nec semel hac de re scripsi (44).

4. Vestram igitur amplitudinem obsecramus, ut sanctis conciliis ducibus, pura in fide pedem figatis, neque a communiore via deerretis, sed in ea recto tramite ambuletis. Nam qui unam profiteri in Christo Jesu naturam audet, is Eutychis in se damnationem provocat, et opinione Sassanitarum (45) corruptus, uni capiti subesse renuens, fit polycephalus, et Manetis simul discipulus. Præterea qui duas in Christo distinctas naturas non fatetur, sed duas potius personas astruit, is in Nestorii ponam incidit. Quam obrem Dei Ecclesia, utroque errore refutato, hæresim a suis septis repulit, atque unam Domini nostri Jesu Christi personam confessa est, duasque naturas distinctas et inconfusas (46); atque illis adversata est qui deitati passiones attribuunt.

5. Da ergo operam, magne Princeps, ut Jesu Christi populum doceas, atque ad veræ fidei professionem adducas (47): neque enim quidquam Deo charius est, quam ut ipsum vera cum notitia agnoscamus, professione orthodoxa glorificemus, magnanimoque et constante amore in his perseveremus. Sic quippe majore semper progressu auctus, et divinæ gratiæ tutela adversus hostes munitus, et a periculis insidiisque tutus, aliorum instar sanctorum regum, utramque felicitatem consequeris, præsentem scilicet et futuram, Deiparæ reginæ inclytæ sanctorumque omnium intercessione. Excellentiæ et magnanimitati tuæ spiritalis monumenti gratia, venerabilis ac salutaris crucis particulam mittimus (48).

(45) Acerbam quamdam Armeniorum ad Græcos responsionem sub Asutio principe (hac tamen epistola posteriorem) memorat Serposius, t. II, p. 44.

(44) Hinc cognoscimus non semel Photium ad Armeniorum patriarcham scripsisse, quod revera dicit etiam Serposius *Compend. hist.* t. II, p. 44.

(45) Innuit Abdiscii Syri monophysiticam sectam, quem de Sassane in Armeniam venisse ait Photius in præcedente epistola n. 2.

(46) Permanentes scilicet, atque ita nominandas etiam in hypostatica unione. Neque enim unio justam causam præbet heterodoxis, ut unam pro duabus dicant naturam. Hic porro, ut arbitrator, controversiæ demum cardo vertitur; huc omnis adversariorum subtilitas et tergiversatio quærit effugium; ut ubi nos dicimus unum Christum, ipsi unam affirmant naturam.

(47) Quemadmodum hic Photius ad orthodoxiam hortatur Asutum principem, ita post quadringentos ferme annos adhortabatur similiter Haitonem Armeniorum regem Manuel II, patriarcha Græcus, in epistola de qua nos supra, p. 447, verba fecimus, cujus particulam Latine recitabimus. *Ego igitur Manuel æcumenicus patriarcha, et qui mecum sunt magnæ sanctæque synodi sacratissimi antistites, dilectique Christo sacerdotes, fratres mei in Domino et simul ministri, Deum orantes optamus, te in primis illumi-*

nari, nobilissime et felicissime rex splendidissimæ Armeniorum gentis; deinde et omnes tibi subjectos. Tu es enim illorum caput; capiti autem membra reliqua et corpus obsecundare necesse est. Jam si in capite vis intelligendi videndique residet, prorsus oportet hoc primum rectam religionem agnoscere, veritatisque lumen recipere. Veritas enim Christus est, isque veros sui adoratores, qui ipsum in duabus naturis subsistentem, totidemque operationibus ac voluntatibus præditum, in unica persona, prædicant, sancto Spiritu ac veritate illuminat, sui que cælestis regni facit hæreses. Quod si illa, quæ in capite tuo est, cernendi et olfaciendi facultas, altera quidem veritatem dispiciat, altera autem duarum in Christo naturarum veluti sensum percipiat; cæteri consequenter, qui tibi auscultant, tuorumque beneficiorum gustu fruuntur, hujusmodi sensibus ducti, rectum dogma admittent, atque ad nostram communionem accedent, etc. Dominus Deus noster, qui adest cunctis invocantibus se, qui misericordiæ suæ miracula ostendit, et dispersa omnia ad unitatem deducit; is utinam tuam nobilissimam potentemque regiam personam cum ecclesia nostra conjungat! eosque omnes qui in fidei unitatem confuserint, abs qualibet adversitate tueatur! etc.

(48) Animadvertamus morem donandi sacras reliquias.

Reliquum est, ut pro hoc duplici Photii scripto gratiæ agantur RR. Patribus monasterii Veneti Mechitaristis, qui splendida morum honestate, bonorum officiorum multitudine, plurima litterarum scientia, editis tot civilis sacræque doctrinæ libris, quotidiano denique ampliandæ orthodoxiæ studio, optime de gente sua et de catholica Ecclesia meriti sunt.

ΕΠΙΣΤ. ΙΑ΄.

Μιχαήλ τῷ θεοσεπέτῳ βασιλεῖ.

Edita a Montacutio (ep. 18, p. 78).ο.

Τῆς ὑμετέρας θεοσεπέτου βασιλείας, καὶ ὡς ἀλη- **A**
θῶς αὐτοκράτορος, ἀναλεγόμενοι τὴν ἐπιστολὴν, χα-
ρᾶς ἕμα καὶ θάμβους ἐπληρώθημεν· χαρᾶς μὲν, ὅτι
τὴν ὑμετέραν δι' αὐτῆς εὐηγγελιζόμεθα βασιλείαν,
πάσης μὲν ἐπιβουλῆς ὑπὸ Θεοῦ φυλαττομένην ἀνωτέ-
ραν, πάσης δὲ κρείττω ἐπαναστάσεως, ἐχθρῶν τε
πάντων ὑψηλωτέραν βουλευμάτων, καὶ παντὸς ἀπὴλ-
λαγμένην ἐτέρου συμπτώματος τε καὶ ἀβρωστήμα-
τος. Ταῦτα χαρᾶς ἡμᾶς ἀνεκκαλήτου καὶ ἀγαλλιά-
σεως ἐπλήρωσε· θάμβει δὲ κατεσχέθημεν, καὶ πρὸς
δάκρυα κατενέχθημεν, τὴν ἀνθρωπίνην ἀπολοφυρό-
μενοι ματαιότητα· καὶ ὅπως τινὲς τῶν ἀνθρώπων,
πολλῶν μὲν χαρίτων, πολλῆς δὲ δόξης ἀξιοῦμενοι,
κύριοι δὲ πολλοῦ γινόμενοι πλοῦτου· καὶ δέον μὲν
τούτους, οἷς ἀπολαύουσιν, ἀγαπᾶν, καὶ τὰ οἰκεία μέ-
τρα συνεπίστασθαι, καὶ τὸν εὐεργέτην ἀγειν δι' εὐ- **B**
φημίας ἀπάσης καὶ σεβασμιότητος· οἱ δὲ τὴν ἐπιθυ-
μίαν ἀκόρεστον ἐνδεικνύμενοι, καὶ πρὸς πάντα δια-
πλωθῆναι φιλονεικήσαντες, τῆς τε ἰβίας κεφαλῆς
καὶ εὐεργέτιδος τολμῶσι καταφρυάττεσθαι, καὶ τὸν
τοῦ Σαλμονέως μύθον εἰς ἔργον προάγουσιν. Ἐξ ὧν
οὐ μόνον τῶν ἐλπίδων, ἀς ὄνειροπολοῦσι, καὶ ἐφ' αἷς
ὠχοῦντο, διαπίπτουσιν· ἀλλὰ καὶ αὐτῶν τούτων, ὧν
δικαίᾳ ἐξουσίᾳ καὶ δεδομένη καθειστήκεισαν κύριοι,
ἑαυτοὺς ἀφρόνως ἀπελαύνουσιν· ὅσον δὴ τι διὰ τῶν
γραμμάτων (ὡς εἶθε μὴ ὄφελον), κατεμάθομεν, καὶ
περὶ τὸν ταπεινὸν ἄνθρωπον ἐκεῖνον (οὐκ οἶδα γὰρ
ὅπως ἐτέρως εἶπω, τῆς ἀνθρωπίνης μνησκόμος
ἠθιότητος) πῶς ὑπὸ τῆς ὑμῶν φιλοδώρου καὶ μεγα-
λωδώρου δεξιᾶς εἰς αὐτὰ που τὰ σκῆπτρα τῆς βασι- **C**
λείας ἀνυψώθεις, καὶ τὴν βασιλείαν, εἰ καὶ μὴ τὴν
κλήσιν, ἀλλὰ τὴν ἐξουσίαν συμμερισάμενος, οὐκ
ἤνεγκεν, ὡς φασί, τῆς εὐεργεσίας τὸ μέγεθος, οὐδ'
ἔστρεψεν οἷς ἤξιωται, οὐδ' εὐχαρίστησεν οἷς ἀπῆλαυ-
σεν· ἀλλ' ὑπερόριον τὸν πόδα κινῶν, καὶ χεῖρας
ὑβρως κατὰ τῆς εὐεργετιδος ἀνατεινόμενος κεφαλῆς,
αὐτὸς τε τὸ ζῆν, καὶ τὰς ὑπερηφάνους ἐλπίδας, καὶ
τὰ μάταια φουσηματα, οἰκτρῶς οἶμοι καὶ ἐλεινῶς
ψυχῆτο λειπῶν· ἤλγησα μὲν (ὦ φιλόανθρωπον ἔμοι
καὶ πανήμερον κράτος) ἀώρῳ θανάτῳ παραδοθέντα
τὸν ἄνθρωπον μαθῶν· ἐφ' ᾧ δὲ μάλιστα ὅτι καὶ τυ-
ραννίδος διδοῦς δίκην, εἰσεπράχθη τὸν θάνατον.
Πλάττεσθαι γὰρ τὸ γράμμα, καὶ ἄλλως πῶς, ἢ ὡς
ἐδῆλου, τὰ περὶ αὐτὸν συνενεχθῆναι, δι' ὧν ἐκεῖνος
μὲν στέφεται, ἄλλοι δὲ κόφονται, ἢ τοῦ σου κράτους **D**
ἀρετῆ καὶ ἐπιείκεια ὑπονοεῖν οὐκ ἐνδίδωσιν. Διὰ τοῦτο
μάλιστα καιρίαν ἤνεγκα τὴν ἀπὸ τῆς λύπης πληγὴν·
τά τε ἄλλα ἐπὶ νοῦν ἀναλαμβάνων, καὶ ὅτι ἄνθρωπος
ἐν αὐτῷ τῷ κακουργεῖν ἀνάγκαστος γεγὼνός, καὶ
μῆτε τὰ ἀπὸ τοῦ βίου μολύσματα τε καὶ ρυπάσματα,
ἢ τῆ ἀθλίᾳ ταύτῃ φύσει φιλεῖ ἐπιτρέβεσθαι, τοῖς δά-

EPIST. XI.

Michaeli imperatori a Deo coronato.

Lecta quam accepimus ab imperatoria vere potestate, et Deo coronato principatu, epistola, gaudio simul repleti sumus et admiratione. Gaudio certe, eo quod lætum per eandem accepimus nuntium, imperium vestrum extra omnem conspirationis aleam a Deo positum et custoditum, supra omnes insurgentium machinationes constitutum, liberum et quietum ab omni alio casu et infirmitate. Et hæc erant, quæ nos gaudio inexplicabili et exultatione repleverunt: admiratione porro capti sumus, et ad lacrymas adacti effundendas, dum humanam deploramus vanitatem; nimirum cum non pauci sint qui magna gratia, gloria multiplici floreat, qui cum possideant ingentes opes, ita ut contenti deberent esse cum possessis, et proprium ipsorum modulum agnoscere, benefactorum vero omni laudis præconio, et veneratione prosequi teneantur; illi tamen inexplicabilem præ se ferunt cupiditatem, omni studio et contentione se immiscet omnibus, in ipsorum caput quidem benemeritum audent tumultuosius insolere, ita ut de Salmoneo fabulam opere ipso exhibente completam: unde contingit, ut non modo de spe, quam sibi per somnum conflexerant, et qua evehuntur, excidant; verum etiam per insipientiam ab iis ipsis se exterminent, quorum justa potestate, dominio et concessione fruebantur. Illiusmodi istud est quod (utinam non ita contigisset!) per litteras facti certiores intelleximus, in illo abjecto et humiliato homine perpetratum (neque enim quo alio eum nomine notem satis intelligo, qui inemor sim humanæ miseræ) ille tantum non ad regni sceptrum per dextram vestram munificam exaltatus, ita ut licet nominis imperatorii et tituli non esset particeps, potestatem tamen tecum dividebat, magnitudinem beneficii ferre nequivit; non erat contentus iis quibus fuit dignatus, nec gratias habebat pro fruitione habitis, sed extra lineas pedem promovens, et manus in opprobrium benefactoris retendens, capitique ejus insidiatus, vitam ipsam tandem, insolentiores spes suas, inanes spiritus, miserum heu et miserandum in modum, abiit hinc relinquens. Indolui quidem (o misericors et mitissima potestas) cum rescivi immaturæ neci hominem datum; magis, quod affectatæ tyrannidis poenam, appetiit mortem. Certe, non patitur subire animum meum suspicionem vestræ potestatis virtus et clementia, commentitias venisse ad me litteras, vel alio modo quam quo in illis narratur, quæ illum concernebant contigisse, unde fiet ut coronetur ille, ringantur alii. Atque hinc lethalem a dolore accepi inflictam plagam, dum memoria inter alia

recolo, quod in ipso improbitatis actu hinc abripiebatur, ita ut neque lacrymis abluerit sordes vitæ et inquinamenta, quæ miseræ naturæ nostræ astricta solent inhærere; nec ob injurias, quibus fortassis alios affecerat, ullam declararat poenitentiam; nec ullo alio modo Judicem in altera vita futurum conciliatum dare studuerat; itaque delictis onustus ad ejusdem tribunal transmissus est: sed prout secreto Dei judicio decretum fuerat, ita ille finem vitæ consequeretur: multis quidem stupor, non paucis admonitio, quibusdam commiseratio, pluribus hæsitatio fiebat. Tu autem, rogamus (regum decus et ornamentum, patriæ exaltatio, imperii stabilimentum, et Christianorum omnium, qui vocantur amor, deliciæ et gloriatio), quanto magis ad nos festinato; redde desiderium desiderantibus; libera nos primum a captivitate, qua, dum tua caremus præsentia, detinemur; refice nos et refrigerata ab illa miseria, qua detinemur, dum vestra non adest præsens refocillatio; gratiam hanc primam et præcipuam urbi tuæ et civibus impertito, ut possint manibus et linguis cum libertate summa debitas tibi acclamationes, et, o imperator, coram efferre; tangat te canities sacri et venerandi senatus; floctere ad preces cujuscunque ætatis, virorum, feminarum, puellorum: certe enim omnes uno animo, voce una, dominationis vestræ præsentiam efflagitant. Quod si apud te locum habeat cura et respectus (quod scio sic habere) archipræsulis tui, ipsum tibi finge coram adesse, et manum manum apprehensam ad propriam pertrahere civitatem, ad Dei templum, apud quem spes reposita habes, ad ipsius imperii sacraria. Certe, tibi supplicamus omnes; spes nostras noli; quæso, pudescere, aut preces rejicere. Speramus enim in Deo vero nostro Jesu Christo futurum esse, ut cum ad regiam hanc urbem vestra potentia revertetur, mœroris tenebras a republica depelles, hostium et inimicorum insolentias magis adhuc magisque contundes, consilio, prudentia, militari disciplina, superior deviceris; idque per intercessionem sanctissimæ Dei genitricis, et omnium sanctorum. Amen.

EPIST. XII.

Eidem.

D

Edita a Montacutio (ep. 19, p. 80).

Recessisti a nobis, et nos a nobismetipsis; viventes non vivimus, nec movemur moti. Quod si Domini promissum dignaretur nostræ humilitatis precibus annuere, vel Cretam Byzantium transferremus, vel Byzantium cum nobisipsis Cretæ copularem: sed moriens unde fit ut scribam, aut ut mutus loquar? unicum si dixerò, silentium teneo. Festina, o regum et filiorum decus! et vel nos captivos Cretam ducito, vel Byzantinos de captivitate libera, qui captivos a conspectu tuo detineri tam male ferunt.

VARIÆ LECTIONES.

1 10.

Α κρυσιν ἀπολουσάμενος· μήτε ὦν ἐτέρους ἀδικίας ἰσως ἐκάκωσεν, ὑπὲρ τούτων μετάνοιαν ἐνδείξάμενος· μήθ' ἐτέρως πο; τὸν ἐκεῖθεν Κριτὴν φθάσαι· ἐξιλώσασθαι· οὕτως, αὐτοῖς φορτίοις, πρὸς τὰ ἐκεῖθεν παρεπέμφθη δικαιοσύνη· ἀλλ' ἐκεῖνος μὲν ὡς τῶν τοῦ Θεοῦ κριμάτων ἐδίκασε τὸ ἀπόβητον, οὕτω καὶ τὸν βίον κατεστρέψατο· πολλοῖς μὲν ἐκπληξίς, πολλοῖς δὲ σωρρονισμός, πολλοῖς δ' ἔλεος, πλείοσι δ' ἀπορία γεγινώς. Αὐτὸς δὲ (ὧ βασιλέων καλλώπισμα, καὶ τῆς πατρίδος ἀνώψωμα, καὶ τῆς πολιτείας ὀχύρωμα, καὶ πάντων οἷς τὸ τοῦ Χριστοῦ ἐπιπέληται ὄνομα, πολυέραςτον σεμνολόγημα) ἤκε πρὸς ἡμᾶς τὴν ταχίστην ἀπόδος τοῖς ποθοῦσι τὸν ποθούμενον· ῥῦσαι πρώτον τῆς αἰχμαλωσίας ἡμᾶς, ἣν ὑπέστημεν σοῦ στερηθέντες· ἀνάψυξον ἡμᾶς τῆς ταλαιπωρίας, ὅφ' ἤς καταχόμεθα, τῆς ὑμετέρας παραψυχῆς οὐ παρούσης· ὁδὸς χάριν αὐτήν, καὶ πρώτην καὶ μεγίστην, τῇ σὴ πόλει, καὶ τοῖς σοῖς πολίταις, τὸ πεπαρήρησισμένας καὶ χερσὶ καὶ γλώσσαις, τὴν κεχρηωτημένην εὐφημίαν, καὶ τὸ αὐτοκράτορα σοὶ προσφθέξασθαι· δυσωπήθητι τὴν πολιάν τῆς αἰδεσίμου καὶ ἱερᾶς συγκλήτου· δυσωπήθητι πάσης ἡλικίας τὴν ἐξαιτήσιν, ἀνδρῶν, γυναικῶν, παιδῶν· πάντες γὰρ μιᾷ γνώμῃ, καὶ μιᾷ φωνῇ, τὴν τοῦ ὑμετέρου κράτους ἐξαιτοῦνται παρουσίαν. Εἰ δὲ σοὶ ποτε καὶ ὁ ἀρχιερεὺς ἐν λόγῳ καὶ φρονεῖδι νενόμισται (οἶδα δὲ οὐ νενόμισται) αὐτὸν σοὶ παραίναί νόμιζε, καὶ τῇ χειρὶ τὴν χεῖρα λαβόμενον ἔλακιν πρὸς τὴν σὴν πόλιν, καὶ τὸν τοῦ Θεοῦ ναὸν, ἐφ' ᾧ τὰς ἐλπίδας ἀνέχεις, καὶ πρὸς τὰ τῆς βασιλείας ἀνάκτορα. Ναὶ πάντες σοῦ δεόμεθα, μὴ καταισχύνης ἡμῶν τὰς ἐλπίδας καὶ τὴν ἀτησίαν. Πιστεύομεν γὰρ ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ, τῷ ἀληθινῷ Θεῷ ἡμῶν, ὡς πρὸς τὴν βασιλίδα πόλιν, τοῦ ὑμετέρου κράτους ἐπανατέλλοντος, καὶ τοῦ ζῆφου τῆς ἀθυμίας τὴν πολιτείαν λύσει; καὶ τῶν ἐχθρῶν ἐπιμᾶλλον καὶ πολεμίων τὸ φρόνημα ταπεινώσει; βουλῇ καὶ συνέσει καὶ ταῖς στρατηγικαῖς μελέταις; τὸ κατ' αὐτῶν κράτος ἀναδεχόμενος· πρεσβείαις τῆς ὑπεραγίας Θεοτόκου, καὶ πάντων τῶν ἁγίων. Ἀμήν.

EPIST. IB'.

Τῷ αὐτῷ.

Ἀπῆλθες ἀφ' ἡμῶν, καὶ ἡμεῖς ἀφ' αὐτῶν· καὶ ζῶμεν οὐ ζῶντες, καὶ κινούμεθα μὴ κινούμενοι. Εἰ δὲ τὸ Κυριακὸν ἐπάγγελμα προσεῖναι ἡξίου τῇ ὑμετέρᾳ τεταπεινωμένῃ εὐχῇ, ἢ τὴν Κρήτην τῷ Βυζαντίῳ μετεστήσαμεν, ἢ τὸ Βυζάντιον, μεθ' ἡμῶν, τῇ Κρήτῃ συνήψαμεν. Ἀλλὰ πῶς γράφω θανῶν, καὶ σιγῶν λάλος γίνομαι; ἐν εἰπῶν σιωπήσομαι· τάχυνον (ὧ βασιλέων ἐμοὶ καὶ τέχων ἢ ἐγκαλλώπισμα) ἢ τὴν Κρήτην αἰχμαλωτῶς ἄγων, ἢ τὸς Βυζαντινοὺς (τῆς σῆς γὰρ δυστυχεῦσιν ὄψεως τὴν αἰχμαλωσίαν) τῆς αἰχμαλωσίας ἐλευθερῶν.

ΕΠΙΣΤ. ΙΓ΄.

A

Ἐγκύκλιος ἐπιστολή πρὸς τοὺς τῆς Ἀνατολῆς ἀρχιερατικοῦς θρόνους, Ἀλεξανδρείας σμῆλ, καὶ τῶν λοιπῶν, ἐν ἧ περι κεφαλαίων τινῶν διάλυσιν πραγματεύεται· καὶ ὡς οὐ χρὴ λέγειν, ἐκ τοῦ Πατρὸς, καὶ τοῦ Υἱοῦ, τὸ Πνεῦμα προέρχεται, ἀλλ' ἐκ τοῦ Πατρὸς μόνου.

Edita a Montacutio (ep. 2, p. 47).

α'. Οὐκ ἦν ἄρα, ὡς δοκεῖν, κόρος τῷ πονηρῷ τῶν κακῶν, οὐδέ τι τῶν ἐφευρημάτων καὶ μηχανημάτων πέρας, ἀ κατὰ τοῦ ἀνθρωπίνου γένους ἐξαρχῆς ἀνακινεῖν ἐμελέτησεν· ἀλλὰ μυρίαὶ μὲν ὄσαις ἀπάταις, πρὸ τῆς ἐν σαρκὶ τοῦ Δεσπότητος παρουσίας, τὸν ἀνθρωπον ὑπηγάγετο εἰς ἀλλοφύλους καὶ παρανόμους ἀποδοκολήσας πράξεις· ἐξ ὧν καὶ τὴν κατ' αὐτοῦ τυραννίδα, κατὰ κράτος ἀνεδήσατο· μυρίαὶ δὲ καὶ μετὰ ταῦτα πλάναις, καὶ δολέασμασιν, ὑποσκελίζειν καὶ παρασύρειν, τοὺς αὐτῷ πειθόμενους, οὐ διέλιπαν. Ἐντεῦθεν Σίμωνες, καὶ Μαρκίωνες, Μοντάνοι τε καὶ Μάνητες, καὶ ἡ ποικιλῆ καὶ πολύτροπος, τῶν αἱρέσεων θεομαχία, ἐπλήθυνεν. Ἐντεῦθεν Ἄρειος, καὶ Μακεδόνιος, καὶ Νεστόριος, Εὐτυχῆς τε καὶ Διόσκορος, καὶ τὸ λοιπὸν τῆς ἀσεβείας σύνταγμα· καθ' ὧν αἱ ἅγια καὶ οἰκουμενικαὶ συνεκροτήθησαν ἑπτὰ σύνοδοι, καὶ τῶν, κατὰ τόπους, ἱερῶν καὶ θεοφόρων ἀνδρῶν συνελέγη τὰ συστήματα, τὰς πονηρὰς παραφάδας τῆ μαχαίρα τοῦ Πνεύματος αὐτοβρίζουσι ἐκθερίσαντες, καὶ καθαρὸν παρασκευάσαντες ἀναφυῆναι τῆς Ἐκκλησίας τὸ λῆλον.

β'. Ἀλλὰ τούτων ἐκ ποδῶν γεγενημένων, καὶ τισὶ καὶ λήθῃ παραδεδομένων, ἔλπις ἀγαθὴ καὶ βαθεῖα τοῖς εὐσεβέσιν ὑπετρέφετο, μὴ ἂν ποτε καινοτέρων δυσσεδημάτων ἐφευρετὰς γενέσθαι, ἐν πᾶσιν, οἷς ἐπέiraσεν ὁ πονηρῶς, εἰς τὸναντίον αὐτῷ τῶν βουλευμάτων περιτραπέντων· μήτε μὴν τῶν ἡδὴ κατὰ κρισιν συνοδικῶς δεδεγμένων, ὑπερασπιστὰς τινὰς, καὶ προμάχους ἀναφανῆναι, τῆ καταστροφῆ, καὶ τῷ πάθει τῶν ἀρξάντων, καὶ τῶν εἰς μίμησιν ἐκείνων ἐλθεῖν μελετώντων, ἀνακοπτομένων· καὶ ταῦται μὲν ταῖς ἄλλοις ὁ εὐσεβῆς λογισμὸς ἐπανεπαύετο· μάλιστα δὲ κατὰ τὴν βασιλεύουσαν πόλιν, ἐν ἧ πολλὰ, Θεοῦ συνεργεῖα, τῶν ἀνεπίστων κατῶρθωται· πολλὰ δὲ γλώσσαί, τὴν προτέραν διαπυρσάμεναι μυσαιρότητα, τὸν κοινὸν ἀπάντων Πλάστην, καὶ Δημιουργὸν, μεθ' ἡμῶν ὑμνεῖν ἐδιδάχθησαν· ὡσπερ ἀπὸ τινος ὑψηλοῦ, καὶ μετεώρου χώρου, τὰς τῆς ὀρθοδοξίας πηγὰς, τῆς βασιλίδος ἀναδιδούσης, καὶ καθαρὰ τῆς εὐσεβείας τὰ νόματα, εἰς τὰ τῆς οἰκουμένης διαβρέουσης πέρατα, καὶ ποταμῶν δίκην ἀρθευούσης τοῖς δόγμασι τὰς ἐκεῖσε ψυχὰς, αἵτινες, χρόνος πολὺς ἐξ οὗ, καταξηρανθεῖσαι τοῖς τῆς ἀσεβείας, ἣ ἐθελοθηρσκειας, ὑπεκκῶμασι, καὶ εἰς ἐρήμους καὶ ἀγόνους ἀποχερσωθείσαι, ὅμως τὸν τῆς διδασκαλίας δμθρον ὑποδεξάμεναι, τὸ Χριστοῦ γεώργιον καρποφοροῦσιν ἐνευθηνοῦμεναι. Καὶ γὰρ οἱ τῆν Ἄρμενίαν οἰκοῦντες, τῷ τῶν Ἰακωβιτῶν ἐνισχημένοι δυσσεδήματι, καὶ πρὸς τὸ ὄρθον τῆς εὐσεβείας ἀπαυθαδιαζόμενοι κήρυγμα, ἀπ' οὗπερ ἡ πολυάνθρωπος ἐκείνη καὶ ἅγια

Encyclica epistola ad archiepiscopales thronos per Orientem obtinentes, Alexandrinum scilicet, et cæteros, in qua de capitibus quibusdam dubiis solutiones meditatur, et quod non licet dicere Spiritum procedere a Patre et a Filio, sed a Patre solo.

EPIST. XIII.

4. Nondum illi malo, ut videtur, abunde erat improbitatis satietas; nondum adinventionum et machinationum terminus, quas ab ipso rerum exordio in humanum genus censuit commovendas. Sed et ante Domini nostri incarnationem hominem seductum in peregrinas, legibus contrarias, et generi incongruas actiones per varias fraudes impulsum seducebat, unde suam tyrannidem vehementius promovit, et ab illo tempore, sextentis erroribus et inescationibus delinitis, sibi qui sunt obtemperantes, supplantare et aliorum transferre satagit. Hinc orti Simones, Marciones, Montani, Manetes; hinc hæresium variegata et multiformis in Deum pugnantium ordinatio multiplicata fuit. Hinc Arius, Macedonius, Nestorius, Eutyches, Dioscorus, et cæteri de conventibus impiorum, contra quos septem sancta generalia illa concilia, nec non sanctorum et divinorum virorum per loca diversa, consessio colligebantur, ut impietatis istos stolones cultro spirituali radicibus extirparent, et campum Ecclesiæ sativum purum atque impermistum curarunt efflorescere.

2. Istitis autem de medio sublatis, ac silentio et oblivioni traditis, præclara et profunda spes bonis subinnutrita affulgebat, futurum ut nulli deinceps novarum impietatum exsisterint adinventores, cum in omnibus, quorum sumpserat experimentum diabolus, concilia ejus cessissent in contrarium. Nec illorum dogmatum quæ jam synodica condemnatione censuram meruerant, aliquos rebantur hyperaspistas prodituros aut propugnatores, quos nimirum exitus, et pœna auctorum, et qui deinceps in eorum imitationem, ducti exemplo, erant successuri excuderat. Atque hisce quidem cogitationibus piorum ratiocinia acquiescebant: imprimis autem apud regiam urbem, in qua per Dei cooperationem multa præter spem præclare geruntur; multæ linguæ vetustam conspuentes illam feditatem, communem omnium fabricatorem, et creatorem, nobiscum hymnis concelebrare edocti sunt. Ita veluti ab excelso quodam et eminentiori loco, fidei fontes orthodoxæ regia urbs emittit, nec non purissimos pietatis latices in cunctos mundi terminos decurrentes, qui non aliter quam rivus solent, dogmasi irrigant hominum ibi degentium animas, quæ a longo temporis tractu æstus et conflagratione vel impietatis, vel spontanei cultus, exaruerant, atque ita in solitudines et infructuosum solani stereliverant; qui tamen imbribus doctrinæ sanæ susceptis, Christi coloniam, cultura lætificatam, fructibus adornant. Nam qui incolunt Armeniam,

Jacobitarum impietate impediti, contra rectæ pietatis prædicationem audacius se gerentes, ex eo tempore, quo sancta et numerosa Patrum nostrorum synodus apud Chalcedonem convenerat, vestris nobiscum precibus in auxilium conspirantibus, longum illum errorem a se repellere valere; ita ut hodie Armeniorum natio sincero et orthodoxo more Christianum cultum profiteatur, Eutychetam, Severum, Dioscorum, et Petros revera illos petrobolos jaciendis in Ecclesiam lapidibus, Julianum Halicarnassensem, necnon universam ipsorum varie diffusam dispersionem, ut et catholica Ecclesia, exsecretur, et indissolubilibus anathematum nexibus supposuerit constrictos.

3. Sed et in super barbara Bulgarorum gens, et Christo in visa et infesta, in tantam mansuetudinem et Dei cognitionem convertitur, ut a patriis diabolicisque orgiis recedentes, et paganicæ superstitionis errorem excutientes, præter omnem expectationem in fidem Christianam insiti transierunt.

4. Sed o improbum, invidum Deo, invisum consilium et inceptum! Talis enim narratio, Evangelii vel boni nuntii argumentum quæ futura esset, in dejectionem vultus commutatur, delectatio et gaudium in luctum et lamentum abiit. Nondum enim gens illa per biennium rectam Christianorum religionem amplexabatur, cum impii quidam homines et execrandi, portenta (vel quo illos titulo Christianus insigniat) homines e tenebris prorepentes (erant enim exorti ab occiduis partibus) heu quomodo reliqua persequi potero? isti, inquam, in gentem, novella quorum pietas et nuper constituta, tanquam fulgur, terræ motus, seu copiosa grando; aut ut proprius, quod accedit ad et veritatem, dicam, tanquam aper agrestis vineam Domini dilectam, nuper consitam insilientes, pedibus et dentibus, hoc est semitis quibusdam politizæ turpis, et dogmatum depravorum, quæ illorum erat audacia, deprædantes devastabant; omni cum fraudulentia a sanis et puris dogmatibus, et fide inculcata Christianorum, eos subdole deducere et corrumpere conabantur.

5. Imprimis contra Ecclesiæ canones illicite ad Sabbatorum jejunia traducebant. Solet autem vel levissima traditionum neglectio homines ad totius doctrinæ contemptum traducere. In secundis, primam jejuniorum quadragesimalium scilicet septimanam a cætero jejunio discerpentes, in lactis potionem, casei esum, et similibus ingurgitationem traxerunt. Ab his exordiis transgressionum vias dilatantes, de recto tramite et regia via deturbarunt; sacerdotes deinceps legitimo conjunctos matrimonio, qui puellas multas sine viro mulieres effecerunt, et mulieres pueros educantes, quorum nemo patrem novit, vere, uti dixeram, sacerdotes Dei abominari

τῶν Πατέρων ἡμῶν κατὰ Χαλκηδῶνα συνεκροτήθη σύνοδος, τῶν ὑμετέρων εὐχῶν ἡμῖν ἐπαμυνόντων, τὴν μακρὰν ἐκείνην πλάνην ἀποδέσθαι ἐνευθενάμωθησαν· καὶ λατρεῖς σήμερον, καθαρῶς καὶ ὀρθόδοξως, ἢ τῶν Ἀρμενίων λῆξις τὴν Χριστιανῶν λατρείαν, Ἐὐτυχῆ τε καὶ Σεβήρον, καὶ Διόσκορον, καὶ τοὺς κατὰ τῆς εὐσεβείας πετροβόλους Πέτρους, καὶ τὸν Ἀλικαρνασσέα Ἰουλιανόν, καὶ πᾶσαν αὐτῶν τὴν πολύσπορον διασποράν, ὡς ἡ καθολικὴ Ἐκκλησία, μυστατομένη, καὶ δεσμοῖς ἀλύτοις τοῦ ἀναθέματος ὑποβάλλουσα.

γ. Ἀλλὰ γε δὴ, καὶ Βουλγάρων ἔθνος βαρβαρικόν, καὶ μισόχριστον, εἰς τοσαύτην μετέκλινεν ἡμρότητα καὶ θεογνωσίαν, ὥστε τῶν δαιμονίων καὶ πατρῶν ἐκστάντες ὀργίων, καὶ τῆς Ἑλληνικῆς δεισιδαίμονίας ἀποσκευασάμενοι τὴν πλάνην, εἰς τὴν τῶν Χριστιανῶν παραδόξω μετενεκνετρισθήσαν κίστιν.

δ. Ἄλλ' ὦ πονηρὰς καὶ βασκάνου καὶ ἀθέου βουλῆς τε καὶ πράξεως! Ἡ γὰρ τοιαύτη διήγησις, Εὐαγγελίων οὐσα ὑπόθεσις, εἰς κατήφειαν μετατίθεται, τῆς εὐφροσύνης καὶ χαρᾶς εἰς πένθους τραπέισις καὶ δάκρυα. Οὐπω γὰρ ἐκείνου τοῦ ἔθνους, οὐδ' εἰς δύο ἐνιαυτούς, τὴν ὀρθὴν τῶν Χριστιανῶν τιμῶντος θρησκείαν· ἄνδρες δυσσεβεῖς καὶ ἀποτρόπαιοι (καὶ εἰ γὰρ οὐκ ἂν τις εὐσεβῶν τούτους ἐξονομάσειεν); ἄνδρες ἐκ σκότους ἀναλύοντες (τῆς γὰρ ἐσπερίου μοίρας ὑπῆρχον γεννηματα) οἱμοὶ πῶς τὸ ὑπόλοιπον ἐκδιηγῆσομαι; οὗτοι, πρὸς τὸ νεοπαγῆς εἰς εὐσεβίαν καὶ νεοσύστατον ἔθνος, ὡς περ κεραυνὸς ἢ σεισμὸς ἢ χαλᾶζης πλῆθος, μᾶλλον δὲ οἰκειότερον εἰπεῖν, ὡς περ ἄγριος μονιὸς ἐμπηδῆσαντες τὸν ἀμπελώνα Κυρίου, τὸν ἡγαπημένον καὶ νεόφυτον καὶ ποσὴν καὶ ὀδοῦσιν, ἦτοι τρίβους αἰσχρᾶς πολιτείας, καὶ διαφθορᾶς δογμάτων, τότε εἰς τὸλμαν ἦγον τὴν αὐτῶν, κατανεμησάμενοι ἐλυμήναντο· ἀπὸ γὰρ τῶν ὀρθῶν καὶ καθαρῶν δογμάτων, καὶ τῆς τῶν Χριστιανῶν ἀμωμῆτου πίστεως, παραφθεῖρειν τούτους, καὶ ὑποσπᾶν, κατεπανουργήσαντο.

ε'. Καὶ πρῶτον μὲν αὐτοὺς ἐκθέσμως, εἰς τὴν τῶν Σαββάτων νηστείαν μετέστησαν. Οἶδε δὲ καὶ ἡ μικρὰ τῶν παραδοθέντων ἀθέτησις, καὶ πρὸς ὅλην τοῦ δόγματος ἐπιτρέψαι καταφρόνησιν. Ἐπειτα δὲ τὴν τῶν νηστειῶν πρώτην ἑβδομάδα, τῆς ἄλλης νηστείας περικόψαντες, εἰς γαλακτοποσίαν, καὶ τυροῦ τροφήν, καὶ τὴν τῶν ὀμοίων ἀδδηφαγίαν καθελικῶσαν. Ἐντεῦθεν αὐτοῖς τὴν ὁδὸν τῶν παραβάσεων ἐμπλατύνοντες, καὶ τῆς εὐθείας τρίβου καὶ βασιλικῆς διαστρέφοντες, καὶ δὲ καὶ τοὺς ἐνθέσμῳ γάμῳ πρεσβυτέρους διαπρέποντας, οἱ πολλὰς κόρας χωρὶς ἀνδρὸς γυναῖκας δεικνύντες, καὶ γυναῖκας παῖδας ἐκτρεφούσας, ὧν οὐκ ἐστὶ πατέρα θεάσασθαι, οὗτοι, τοὺς ὡς ἀληθῶς

VARIÆ LECTIONES.

† Ἰσ. ἐπιτρέψαι.

Θεοῦ ἱερεῖς, μυσάττεσθαι τε, καὶ ἀποστρέφασθαι, A
παρσεκεύασαν· τῆς Μανουῦ γεωργίας, ἐν αὐτοῖς, τὰ
σπέρματα κατασπείροντες, καὶ ψυχὰς ἄρτι βλαστά-
νειν ἄρξαμένας τὸν σπόρον τῆς εὐσεβείας, τῇ τῶν ζι-
ζανίων ἐπισπορᾷ λυμαινόμενοι.

ζ'. Ἀλλὰ γε δὴ, καὶ τοὺς ὑπὸ πρεσβυτέρων μύρω
χρισθέντας, ἀναμυρίζειν αὐτοὶ οὐ πεφρίκασιν· ἐπι-
σκόπους ἑαυτοὺς ἀναγορεύοντες, καὶ τὸ τῶν πρεσβυ-
τέρων χρίσμα, ἄχρηστον εἶναι, καὶ εἰς μάτην ἐπιτε-
λεῖσθαι, τερατεύμενοι.

ζ'. Ἄρ' ἔστιν, ὃς τηλικαύτην ἀκοῆν παρελήφεν
ἄνοιαν, ἣν κατατολμᾷν οἱ παράφρονες οὐκ ἐνάρκη-
σαν; Τοὺς ἅπαξ μύρω χρισθέντας ἀναχρίοντες, καὶ
τὰ τῶν Χριστιανῶν ὑπερφυῆ καὶ θεία μυστήρια, εἰς
λήθρον μακρὸν, καὶ πλατύν ἐξορχοῦμενοι γέλωτα. Καὶ B
τό γε σοφὸν τῶν ὡς ἀληθῶς ἀμυήτων. Οὐ γὰρ ἔξεστι, B
φασίν, ἱερεῦσιν τοὺς τελουμένους μύρω ἀγιάζειν·
ἀρχιερεῦσι γὰρ μόνους ἐνομήθη· πόθεν ὁ νόμος; τίς
δ' ὁ νομοθέτης; ποιοὺ τῶν ἀποστόλων; τῶν Πατέ-
ρων δέ; ἀλλὰ τῶν συνόδων; ἢ ποῦ καὶ πότε συστάσα;
τίνων δὲ κρατήσασα ψήφοις; οὐκ ἔξεστιν ἱερεῖ μύρω
τοὺς βαπτιζομένους σφραγίζειν; οὐκοῦν οὐδὲ βαπτί-
ζειν ὄλωσ, οὐδὲ ἱεράσθαι· ἄρα ἵνα σοι μηδὲ ἡμίτο-
μος ἱερεὺς, ἀλλ' ὀλόκληρος, εἰς ἀνίσρον εἴη κλῆρον
ἀπεληλαμένος. Ἰερουργεῖ τὸ δεσποτικὸν σῶμα καὶ
αἷμα Χριστοῦ, καὶ τοὺς πάλαι μυσταγωγηθέντας δι'
αὐτῶν καθαγιάζει, πῶς οὐκ ἀγιάσει μύρω χρίων τοὺς
νῦν τελουμένους; βαπτίζει ὁ ἱερεὺς, καθάρσιον δῶ-
ρον τῷ βαπτιζομένῳ τελεσιουργῶν, πῶς, ἧς τελε-
σιουργὸς αὐτὸς· ὑπάρχει καθάρσεως, ἀφαιρήσεις αὐτοῦ C
τὴν φυλακὴν καὶ σφραγίδα; ἀλλ' ἀφαιρεῖς τὴν σφρα-
γίδα, μηδ' ὑπηρετεῖν ἐπιστρέψῃς· τῷ δῶρῳ, μηδ'
ἐν αὐτῷ τινας τελεσιουργεῖν, ἵνα σε γυμνοῖς, ὁ σὸς
ἱερεὺς, ἐνδιαπρέπων ὀνόμασιν, τῆς αὐτῆς αὐτῷ χορο-
στασίας· κορυφαῖον δαίξῃ, καὶ ἐπίσκοπον.

η'. Ἀλλὰ γὰρ οὐχὶ μόνον εἰς ταῦτα παρανομεῖν
ἐξηγήθησαν, ἀλλὰ καὶ εἴ τις κακῶν ἔστι κορωνίς,
ταύτην ἀνέδραμον. Πρὸς γὰρ τοὶ τοῖς εἰρημένοις
ἀτοπήμασι, καὶ τὸ ἱερὸν καὶ ἅγιον σύμβολον, ὃ πᾶσι
τοῖς συνοδικοῖς καὶ οἰκουμενικοῖς ψηφίσμασιν, ἀμα-
χον ἔχει τὴν ἰσχύ, νόθοις λογισμοῖς, καὶ παρεγγρά-
πτους λόγους, καὶ θράσους ὑπερβολῆ, κιβδηλεύειν D
ἐπεχείρησαν· ὧ τῶν τοῦ πονηροῦ μηχανημάτων! τὸ
Πνεῦμα τὸ ἅγιον οὐκ ἐκ τοῦ Πατρὸς μόνον, ἀλλὰ γε
καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ, ἐκπορεύεσθαι, καινολογήσαντες.

θ'. Τίς ποτε τοιαύτην, παρὰ τῶν πώποτε ἀσεθη-
σάντων, φωνὴν ἤκουσεν βραγείσαν; ποιοὺ σχολιὸς
ὄφρις εἰς τὰς ἐκείνων καρδίας τοῦτο ἠρεῦξαστο; Τίς
ὄλωσ ἀνάσχοιτο, τῶν ἐν Χριστιανοῖς τελούντων, ἐπὶ
τῆς ἁγίας Τριάδος δύο εἰσάγειν αἴτια· Υἱοῦ μὲν καὶ
Πνεύματος, τὸν Πατέρα· τοῦ Πνεύματος δὲ πάλιν,
τὸν Υἱόν· καὶ εἰς διθεῖαν τὴν μοναρχίαν λυεῖν, καὶ
μηδὲ ἤττον τῆς Ἑλληνικῆς μυθολογίας, τὴν τῶν

et adversari docuerunt; semina nimirum Manichæo-
rum agricolationis apud illos serentes, et animas,
tam nuperrime semen pietatis proferre incipientes,
superiore seminatione zizaniorum male perdentes. I

6. Sed et chrismate inunctos per sacerdotes.
denuo chrismate inungere non dubitabant; cum se
episcopos prædicarent, et presbyterorum chrisma
inutile quiddam ac frustra factum comminise-
rentur.

7. An talem quis insaniam aliquando fando au-
divit, quam non cohorrere insanientes isti facti-
tare? ut semel oleo delibutos rursus inungerent, et
augusta illa divinaque Christianorum mysteria in
bene longas nugas et risum lubentiamque conversa
proculcarent. Sed vide insanificationum fallacias.
Non licet, dicebant, sacerdotibus baptizatos oleo
sanctificare: hoc enim solis lege concessum epis-
copis. Verum unde illa lex? Quis legislator? Ec-
quis apostolorum: sed an vel Patrum, aut e synodis
aliqua? ubi gentium illa, vel quando coæta, quo-
rumve votis sancita et suffragiis? Non licet sacer-
doti, baptizatos oleo signare? Certe tum nec bap-
tizare, nec sacrificare, atque de media sui parte,
sacerdos non perfectus, in sortem abeat abactus
profanam. Qui corpus Dominicum consecrat, et
Christi sanguinem, et per illa illos sanctificat qui
sacris erant olim initiati; unde erit ut non idem
sanctificet oleo ungens consummatos? baptizat sa-
cerdos, donum expiatorium in baptizato consummat;
qua ratione privabis illum custodia et sigillo illius:
purificationis, cuius ipse erat consummator? ver-
num aufers sigillum, nec dono pateris subservire,
nec aliquos per illud consummare, ut nudo tantum
nomine tuus insignitus sacerdos, te quidem cum
ipso societatis et chorostasiæ coryphæum declaret,
et episcopum.

8. Enimvero non in istis tantum peccare sunt
inducti, sed in ipsam impietatis coronidem, si quæ
ulla est, devenerunt. Præter enim memoratas ab-
surditates sanctum et sacrum symbolum, quod ab
omnibus œcumenicorum conciliorum calculis con-
firmatur, et vim obtinet irresistibilem, sensibus
spuriis, verbis ascitiis, quæ summa fuit ipsorum
audacia, conabantur adulterare. O machinationes
diabolicas! Spiritum sanctum novo more commi-
nisecebantur, non de solo Patre sed etiam Filio
procedere.

9. Quis unquam oïm talem vocem audivit ab
impiis apud sæculum prius prolatam? quis lubricus
anguis in ipsorum corda hoc eruclavit? Quis cul-
tui initiatus Christiano ferre queat duplicem in
Triade causam dari, Patrem nempe causam Filii, et
Spiritus, Spiritus autem causam Filium? hoc est
monarchiam in duplicem deitatem solvere, et non
minus quam gentilitiam mythologiam Christianorum

VARIÆ LECTIONES.

• ἴσ. ἐπιτρέψεις. ἴσ. μηδέν.

discerpere theologiam, atque ita Trinitatis dignitatem supersubstantialis et monarchicæ per contumeliam imminuere. Sed quorsum e Filio procederet Spiritus? Si quidem perfectio a Patre sit perfecta (est autem certe perfecta, quia perfectus Deus, a Deo perfectus), quæ autem illa a Filio profectio, et quam ob rem? Certe res supervacanea, atque ita futillis.

40. Adhuc autem, si e Filio procedit Spiritus, uti et e Patre; cur non et Filius gignitur e Spiritu, ut e Patre? ut sic impiis omnia sint plane impia, hoc est, et sensus, atque sermo, nec quidquam illis relinquatur inausum.

41. Sed et hoc præterea consideretur: siquidem in eo quod a Patre Spiritus procedat, proprietas ipsius agnoscat; ita et Filii proprietas agnoscat, in eo quod Filius generatur. Procedit autem, ut illi delirant, et a Filio Spiritus; quocirca pluribus proprietatibus dividitur Spiritus a Patre, quam Filius: siquidem processus Spiritus ex ipsis, commune quiddam Patri est, et Filio. Spiritus processio e Patre et e Filio est Spiritus proprietas. Quod si pluribus distantis differt Spiritus quam Filius, proximior erit paternæ substantiæ Filius quam est Spiritus; atque ita demum audax illud facinus in Spiritum sanctum Macedonii prorepturum est, hominum istorum fabulam et scenam quæm subsiens.

42. Insuper vero, si omnia Patris et Filii communia sunt, certe et quæ Spiritum spectant sunt etiam communia; nempe Deus, rex, creator, omnipotens, supersubstantiale, simplex, infiguratum, incorporale, invisibile, et simpliciter alia omnia. Quod si processio Spiritus sit Patri communis atque Filio, tum e seipso procedet Spiritus, ipse sibi ipsi principium erit, causa simul et causatum; quam fictionem ne Græcorum fabulæ comminiscerentur.

43. Accedit autem quod, si proprium sit Spiritus solius in diversa principia relationem habere, certe solius erit Spiritus principium habere multiplex, et non unum.

44. Adhuc, si in quibus novam Patris et Filii communionem introduxerunt, ab iis ipsis Spiritum excludunt; et si Pater Filio per substantiam conjungitur, non autem secundum aliquam e proprietatibus; Spiritum quoque circumscribant necesse est, illa quæ per substantiam est cognatione.

45. Vides enim quam inaniter isti, sed tamen ut facilius plures inde aucupentur; nomen sibi Christianum imposuerunt. Egreditur a Filio Spiritus; Hoc unde fando factum accepisti? E quibusnam Evangeliiis hanc vocem habes? Cujusnam synodi blasphemum istud verbum?

16. Dominus ac Deus noster inquit, Spiritus qui procedit a Patre. Istius autem novitiæ impietatis parentes alunt: Spiritus qui a Filio procedit.

Quis non ad enormem hanc blasphemiam oclu-

Α Χριστιανῶν σπαράττειν θεολογίαν, καὶ τῆς ὑπερουσίου καὶ μοναρχικῆς Τριάδος ἐξυβρίζειν τὸ ἀξίωμα. Διὰ τί δὲ καὶ ἐκπορευθεῖν τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα; Εἰ γὰρ ἡ ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπόρευσις τέλεια (τέλεια δὲ, ὅτι Θεὸς τέλειος, ἐκ Θεοῦ τελείου) τίς ἡ ἐκ τοῦ Υἱοῦ ἐκπόρευσις, καὶ διὰ τί; Περιττὸν γὰρ ἂν εἴη τοῦτο, καὶ μάταιον.

ι'. Ἐτι δὲ, εἰ ἐκπορεύεται τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα, ὡσπερ ἐκ Πατρὸς· τί μὴ καὶ ὁ Υἱὸς ἐκ τοῦ Πνεύματος γενῶνται, ὡσπερ ἐκ Πατρὸς; ἵνα εἴη πάντα τοῖς ἀσεβοῦσιν ἀσεθῆ, καὶ αἱ γινῶμαι, καὶ τὰ ῥήματα· καὶ μηδὲν αὐτοῖς ἀτόλμητον ὑπολιπτοίτο.

ια'. Σκόπει δὲ κάκεινο· εἰ γὰρ ἐν ᾧ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεται τὸ Πνεῦμα, ἡ ἰδιότης ἐπιγινώσκειται αὐτοῦ· ὡσαύτως δὲ, καὶ ἐν ᾧ γενῶνται ὁ Υἱὸς, ἡ τοῦ Υἱοῦ. Ἐκπορεύεται δὲ, ὡς ὁ ἐκεῖνων λῆρος, καὶ τὸ Πνεῦμα ἐκ τοῦ Υἱοῦ. Πλείοσιν ἄρα ἰδιότησιν διαστέλλεται τὸ Πνεῦμα τοῦ Πατρὸς, ἢ περ ὁ Υἱός. Κοινῶν μὲν γὰρ Πατρὶ καὶ Υἱῷ, ἡ ἐξ αὐτῶν τοῦ Πνεύματος πρόδοσις· ἴδια δὲ τοῦ Πνεύματος, ἡ τε ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπόρευσις, καὶ μὴν καὶ ἡ ἐκ τοῦ Υἱοῦ. Εἰ δὲ πλείοσιν διαφοραῖς διαστέλλεται τὸ Πνεῦμα, ἢ περ ὁ Υἱός, ἐγγυτέρω ἂν εἴη τῆς πατρικῆς οὐσίας ὁ Υἱός, ἢ περ τὸ Πνεῦμα· καὶ οὕτως ἡ Μακεδονίου πάλιν, κατὰ τοῦ Πνεύματος, παρακύψει τόλμα, τὸ ἐκεῖνων ὑποδυομένη δρᾶμα, καὶ τὴν σκηνὴν.

ιβ'. Ἄλλως τε δὲ, εἰ πάντα τὰ κοινὰ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ, καὶ τοῦ Πνεύματος πάντως ὑπάρχει κοινὰ· ὡς τὸ Θεός, τὸ Βασιλεὺς, τὸ Δημιουργός, τὸ Παντοκράτωρ, τὸ Ὑπερουσίον, τὸ Ἄπλοῦν, τὸ Ἀσημάτιστον, τὸ Ἀσώματον, τὸ Ἀόρατον, ἀπλῶς τὰ ἄλλα πάντα κοινὸν δὲ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ, ἡ τοῦ Πνεύματος, ἐξ αὐτῶν, πρόδοσις· καὶ ἐξ αὐτοῦ ἄρα ἐκπορευθήσεται τὸ Πνεῦμα· καὶ ἀρχὴ ἔσται αὐτὸ αὐτοῦ, καὶ αἰτῶν ἄμικ καὶ αἰτιατόν. Ὅπερ οὐδ' οἱ τῶν Ἑλλήνων μύθοι ἀνεπλάσαντο.

ιγ'. Ἄλλα καὶ εἰ μόνου Πνεύματος ἔστι, τὸ εἰς ἀρχὰς ἀναφέρεσθαι διαφόρους, πῶς οὐκ ἔστι μόνου Πνεύματος, τὸ πολὺαρχον ἔχειν ἀρχὴν;

ιδ'. Ἐτι δὲ, εἰ ἐν οἷς Πατρὶ καὶ Υἱῷ κοινωνίαν ἐκαιουόρησαν, τὸ Πνεῦμα τούτοις ἀποτελεῖζουσιν· Πατὴρ δὲ κατ' οὐσίαν Υἱῷ, ἀλλ' οὐ κατὰ τι τῶν ἰδιωμάτων, εἰς κοινωνίαν συνάπτεται· τῆς κατ' οὐσίαν ἄρα συγγενείας, τὸ Πνεῦμα περιορίζουσιν.

ιε'. Ὅρθως, ὡς μάτην οὗτοι, μᾶλλον δ' εἰς πρόχειρον θήραν τῶν πολλῶν, τὸ τῶν Χριστιανῶν αὐτοῖς ἐπέθεσαν ὄνομα. Ἐκπορεύεται τὸ Πνεῦμα τοῦ Υἱοῦ· πόθεν ἤκουσας τοῦτο; ἐκ ποίων Εὐαγγελιστῶν τὴν φωνὴν ἔχεις ταύτην; ποίας συνόδου τὸ βλάσφημον τοῦτο ῥῆμα;

ις'. Ὁ Κύριος καὶ Θεὸς ἡμῶν φησιν, Τὸ Πνεῦμα, δὲ παρὰ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεται· οἱ δὲ τῆς καινῆς ταύτης δυσσεβείας πατέρες, Τὸ Πνεῦμα, φησίν, δὲ παρὰ τοῦ Υἱοῦ ἐκπορεύεται.

Τίς οὐ κλεῖσει τὰ ὦτα πρὸς τὴν ὑπερβολὴν τῆς

βλασφημίας ταύτης; Αὕτη κατὰ τῶν Εὐαγγελίων ἁρτυρεῖται, πρὸς τὰς ἁγίας παρατάσσεται συνόδους, τοὺς μακαρίους καὶ ἁγίους παραγράφεται Πατέρας, τὸν μέγαν Ἀθανάσιον, τὸν ἐν θεολογίᾳ περιβόητον Γρηγόριον, τὴν Βασίλειον τῆς Ἐκκλησίας στολὴν ἢ, τὸν μέγαν Βασίλειον, τὸ χρυσοῦν τῆς οἰκουμένης στόμα, τὸ τῆς σοφίας πέλαγος, τὸν ὡς ἀληθῶς Χρυσόστομον. Καὶ τί λέγω τὸν δεῖνα, ἢ τὸν δεῖνα; κατὰ πάντων ὁμοῦ τῶν ἁγίων προφητῶν, ἀποστόλων, ἱεραρχῶν, μαρτύρων, καὶ αὐτῶν τῶν δεσποτικῶν φωνῶν, ἡ βλάσφημος αὕτη καὶ θεόμαχος φωνὴ ἐξοπλίζεται.

ιζ'. Τὸ Πνεῦμα ἐκ τοῦ Υἱοῦ ἐκπορεύεται; πότερον τὴν αὐτὴν ἐκπέρευσιν, ἢ τῆς πατρῴας ἀντίθετον; Εἰ μὲν γὰρ τὴν αὐτὴν, πῶς οὐ κοινοῦνται αἱ ιδιότητες; αἷς καὶ μόναίς ἡ Τριάς, Τριάς εἶναι, καὶ Β προσκυνεῖσθαι, χαρακτηρίζεται. Εἰ δὲ ἐκείνης ἀντίθετον, πῶς ἡμῖν οὐ Μάνεντες, καὶ Μαρκίωνα, τῷ ῥήματι τούτῳ, προκύπτουσι, τὴν θεόμαχον πάλιν, κατὰ τοῦ Πατρὸς, καὶ τοῦ Υἱοῦ, γλώσσαν προτείνοντες;

ιη'. Πρὸς δὲ γε τοῖς εἰρημένοις, εἰ ἐκ τοῦ Πατρὸς μὲν ὁ Υἱὸς γηγέννηται, τὸ δὲ Πνεῦμα ἐκ τοῦ Πατρὸς, καὶ τοῦ Υἱοῦ, ἐκπορεύεται· ὡς εἰς δύο αἰτίας ἀναφερόμενον, οὐδὲ τὸ σύνθετον εἶναι διαδράσειεν.

ιθ'. Ἐστὶ δὲ, εἰ ἐκ τοῦ Πατρὸς ὁ Υἱὸς γηγέννηται, τὸ δὲ Πνεῦμα ἐκ τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ ἐκπορεύεται, τίς ἡ καινοτομία τοῦ Πνεύματος, μὴ καὶ ἕτερόν τι αὐτοῦ ἐκπεπορευθῆναι; ὡς συνάγεσθαι, κατὰ τὴν ἐκείνων θεόμαχον γνώμην, μὴ τρεῖς, ἀλλὰ C τέσσαρας τὰς ὑποστάσεις, μᾶλλον δ' ἀπίρους· τῆς τετάρτης αὐτοῖς ἄλλην προβαλλούσης, κάκεινης πάλιν ἑτέραν, μέχρις ἂν εἰς τὴν ἑλληνικὴν πολυπληθίαν ἐκπέσωσι.

κ'. Πρὸς δὲ γε τοῖς εἰρημένοις, κάκεινο ἂν τις ἐπισκοπήσειεν, ὡς εἴπερ ἡ τοῦ Πνεύματος, ἐκ τοῦ Πατρὸς, πρόοδος, εἰς ὑπερξίν συντελεῖ· τὴ συννοεῖ τῷ Πνεύματι ἢ ἐκ τοῦ Υἱοῦ ἐκπέρευσις, τῆς πατρικῆς ἀρκούσης; εἰς ὑπερξίν; Οὐ γὰρ τις, εἰς ἕτερόν τι, τῶν περὶ τὴν οὐσίαν, συντελεῖν, κατατολήσειε λέγειν· πάσης διπλότης, καὶ συνθέσεως, τῆς μακαρίας καὶ θείας ἐκείνης φύσεως, ὡς ἀπωτάτω κειμένης.

κα'. Χωρὶς δὲ τῶν εἰρημένων, εἰ πᾶν ὅπερ μὴ ἐστὶ κοινὸν τῆς παντοκρατορικῆς καὶ ὁμοουσίου καὶ D ὑπερφυοῦς Τριάδος; ἐνός ἐστὶ μόνου τῶν τριῶν· οὐκ ἐστὶ δὲ ἡ τοῦ Πνεύματος προβολή, κοινὸν τῶν τριῶν· ἐνός ἄρα ἐστὶν μόνου τῶν τριῶν. Πότερον οὖν ἐκ τοῦ Πατρὸς φήσουσιν ἐκπορεύεσθαι τὸ Πνεῦμα; καὶ πῶς οὐκ ἐξομόσονται τὴν φίλην αὐτοῖς καὶ κοινήν μυσταγωγίαν; Εἰ δὲ ἐκ τοῦ Υἱοῦ, τί μὴ καταρχὰς ἐθάρρησαν αὐτῶν ὅλην ἐκκαλύψαι τὴν θεομαχίαν; ὡς οὐ μόνον τὸν Υἱὸν εἰς τὴν τοῦ Πνεύματος προβολὴν ἐγκαθιστώσιν, ἀλλὰ καὶ τοῦ Πατρὸς ταύτην ἀφαιροῦνται· οἷς ἀκόλουθον δὴ πού, καὶ τὴν γέννησιν τῆ προβολῆ συμμετατιθέντας, μηδὲ τὸν Υἱὸν ἐκ

det aures? quæ quasi stat ex adversa acie Evangelio, exarmatur contra sacras synodos, beatos et sanctos Patres falsificat, nempe magnum illum Athanasium, theologiæ titulo decantatum Gregorium, Basilium illum Ecclesiæ vere regiam stolam, aureum orbis os, vere Chrysostomum, sapientiæ illud pelagus. Quid autem hunc vel illum compellem? Contra omnes omnino sanctos prophetas, apostolos, sacerdotes, martyres, et ipsius etiam Domini voces, blasphema hæc. et Deo bellum indicens, vox exarmatur.

17. Spiritus nimirum procedit e Filio? Utrumne eadem processione, an ex adversa processioni a Patre? si eadem, quomodo non communicantur proprietates, a quibus tamen solis Trinitas et esse, et adorari characterem sortitur? sin contraria quadam illi, quomodo non hac sua assertione Manetes et Marciones proceduntur, qui Deo bellum indicentem linguam, contra Patrem et Filium rursus exseruere?

18. Accedit ad præmissa, si e Patre quidem Filius generatur, Spiritusque procedit e Patre et Filio, in duplicem existentiam suæ causam relatus, non evadet, quin et compositus existat.

19. Adhuc si e Patre generatur Filius, si Spiritus e Patre procedit et Filio, quænam evenit nova innovatio, quominus ab ipso aliud procedat? Ita constituentur, juxta blasphemiam hanc ipsorum sententiam, non tres hypostases solæ, sed quatuor, si non potius infinitæ, ut quarta aliam emittat, illa itidem aliam, usquedum in multiplicatam Paganorum divinitatem deveniatur.

20. Præter superiora, et hoc considerandum quod, si processio Spiritus e Patre in substantia determinetur, quidnam Spiritui, quæso, accedet ab illa de Filio processione, cum processio paterna ad essentiam sufficiat? Nemo enim eo audaciæ deveniet, opinor, ut affirmet conducere ad aliquid aliud, eorum quæ sunt circa substantiam, cum duplicatio quævis compositio ab illa natura divina quam longissime removentur.

21. Præter supradicta, si omne quod non est commune Trinitati illi omnipotestativæ, homousiæ et supernaturali, unius solius est proprium e tribus; processio autem Spiritus non est tribus aliquid commune; omnino erit unius solius e tribus proprium. Utrum igitur affirmabunt Spiritum procedere e Patre, an non? Quod si autem, quomodo non necessario ejerabunt illam suam dilectam adeo, et communem mystagogiam? Quod si dicant e Filio, cur non ab initio eo procecti sunt audaciæ, ut totam suam blasphemiam simul revelarent? ut qui non tantum Filium ad productionem Spiritus admittant, sed Patrem privent penitus quidem pro-

VARIÆ LECTIONES.

ἢ Ἰο. σὺλήν.

ductione. Quem demum ordinem consecrantes, A generationem non minus quam processionem alterabunt, nec Filium e Patre, sed Patrem e Filio genitum, quod est monstrosum, commentabuntur; unde se principes et antipilanos non tantum impiorum sed et furiosorum exhibebunt.

22. Quam furiosam et impiam ipsorum sententiam esse et ab isto quod dicemus manifestum faciemus. Quando quidquid consideratur vel dicitur in ea sacrosancta connaturali et supersubstantiali Trinitate, vel commune quiddam est universæ, vel unius alicujus illiusque solius e tribus personis; cumque Spiritus processio non sit quiddam commune, ne quidem ex ipsorum sententia, unius et solius (propitius autem nobis Deus esto ita loquentibus, et blasphemia resultet in eorum capita) B non est ulla omnino Spiritus processio in perfectissima et vitam largienti Trinitate.

23. Certe, sexcenta quædam alia cum plena mensura quis addiderit ad ista, dum refellere atheam illorum sententiam aggreditur; quæ me epistolica lex non patitur in præsentia afferre, et his litteris inserere: atque ideo etiam ea quæ dixi breviter et imperfecte sunt illata, particulares refutationes et ampliorem docendi modum, Deo concedente, in conventum communem sepositas reservamus.

24. Hanc impietatem tenebrarum ἄλλι ἐπισκοπί (nam se episcopos præferebant) una cum illicitis et illegitimis aliis apud gentem Bulgaricam disseminabant. Harum rerum fama pervenit ad aures C nostras; vulnerati sumus lethali vulnere per media viscera nostra, non secus quam si coram et sub aspectu suo viderit quispiam ventris sui fœtus a serpentibus et belluis huc illuc discerptos et direptos circumraptari. Qui enim studium, labores, sudores in illorum regenerationem et baptismum contuleramus, non sine ratione dolorem insufferendum et calamitatem tulerimus, partus nostros deperditos conerentes.

25. Atque eodem modo de hoc tristi casu condolimus, quo gaudio majori perfundebamur, cum liberatos eosdem primum a vetusto paganismi errore videremus.

26. Verum illos quidem luximus, et lugemus D adhuc, neque concessuri sumus oculis nostris requiem ut a lapsu hoc illos resuscitemus, neque palpebris connictionem dabimus, donec, quoad fieri per nos poterit, illos in Domini tabernaculum iterum compulerimus.

27. Novitios autem illos apostasiæ præcursores, Antichristi ministros, mortibus multis dignissimos, communem pestem, qui tenellam illam nuper compaginatam gentem ad pietatem, tot tantis dilacerationibus discerpserunt; istos, inquam, perfidos deceptores, et Deo belligerantes divino synodico calculo notatos condemnavimus: non de præsentibus illorum abstentionem decernentes, sed per antehabitas synodos, per scita et leges aposto-

τοῦ Πατρὸς, ἀλλὰ τὸν Πατέρα τερατολογεῖν ἐκ τοῦ Υἱοῦ γεγεννησθαι· ἵνα μὴ τῶν δυσσεβούντων μόνον, ἀλλὰ καὶ τῶν μαινομένων ὧσιν πρωτοστάται.

κβ'. Ὅρα δὲ κἀντεῦθεν κατάφωρον αὐτῶν τὸ δυσσεβὲς, καὶ ἀνόητον, δεικνύμενον βούλημα. Ἐπεὶ γὰρ ἅπαν ὁ θεωρεῖται καὶ λέγεται ἐν τῇ παναγίᾳ καὶ ὁμοφυσίᾳ καὶ ὑπερουσίῳ Τριάδι, ἡ κοινὸν ἐστὶ πάντων, ἡ ἐνὸς καὶ μόνου τῶν τριῶν· ἡ δὲ τοῦ Πνεύματος προβολή, οὔτε κοινὸν ἐστὶν, ἀλλ' οὐδ', ὡς αὐτοὶ φασιν, ἐνὸς καὶ μόνου τινὸς (Πλεως δὲ ἡμῖν : ἐη, καὶ εἰς τὰς ἐκείνων τρέποιτο τὸ βλάσφημον κεφαλῆς) οὐκ ἄρα ὅλως ἐστὶν ἐν τῇ ζωαρχικῇ καὶ παντελεῇ Τριάδι, ἡ τοῦ Πνεύματος προβολή.

κγ'. Καὶ μυρία ἂν τις, τὴν δθεον αὐτῶν γνώμην διελέγχων, τοῖς εἰρημένοις ἐπιμετρήσειεν, ἀ τῆς ἐπιστολῆς ὁ νόμος οὐκ ἐᾷ νῦν ἐντάττειν, οὔδὲ παρατίθεσθαι· δι' ὃ καὶ ἄπερ εἰρηται, στοιχειωδῶς τε καὶ ἐν τύπῳ ἀπηγγέλησαν τῶν κατὰ μέρος ἐλέγχων, καὶ τῆς ἐν πλάτει διδασκαλίας, Θεοῦ διδόντος, εἰς τὴν κοινὴν ταμειουμένων συνέλευσιν.

κδ'. Ταύτην τὴν ἀσέβειαν οἱ τοῦ σκότους ἐκεῖνοι ἐπίσκοποι (ἐπισκόπους γὰρ ἑαυτοὺς ἐπεφημίον) μετὰ τῶν ἄλλων ἀθεμίτων, Βουλγάρων ἔθνος ἐπέπειραν· ἦλθεν ἡ τούτων φήμη εἰς τὰς ἡμετέρας ἀκοάς· ἐπλήγημεν διὰ μέσων τῶν σπλάγγων κερριαν πηγήν, ὡς εἰ τις τὰ ἐκγονα τῆς κοιλίας αὐτοῦ, καθ' ὄφθαλμοὺς ἴδοι ὑπὸ ἔρπετων καὶ θηρίων παραρασσόμενά τε καὶ διασπώμενα. Καὶ γὰρ οἷς κόποι, καὶ πόνοι, καὶ ἰδρῶτες, εἰς τὴν ἐκείνων ἀναγέννησιν τε καὶ τελείωσιν κατεβλήθησαν· ἀναλόγως αὐτοῖς, συμπεσεῖν ἀφόρητον τὴν λύπην καὶ τὴν συμφορὰν, τῶν γεννημάτων παραπολυμένων, ἐξεγένετο.

κε'. Οὕτω γὰρ ἐθρηνήσαμεν ἐπὶ τῷ συνενεχθέντι παθήματι, ὅσον χαρὰς ἐπληρώθημεν, τῆς παλαιᾶς πλάνης ἀπαλλαγέντας αὐτοῖς θεασάμενοι.

κς'. Ἄλλ' ἐκεῖνους μὲν ἐθρηνήσαμεν τε καὶ θρηνοῦμεν, καὶ ἀνορθωθῆναι τοῦ πτώματος, οὐ δώσομεν τοῖς ὀφθαλμοῖς ἡμῶν ὕπνον, οὔδὲ τοῖς βλεφάροις υσταγμὸν, ἕως ἂν αὐτοὺς εἰς τὸ τοῦ Κυρίου, κατὰ τὸ βυνατὸν ἡμῖν, εἰσελάσωμεν σκῆνωμα.

κζ'. Τοὺς δὲ νέους τῆς ἀποστασίας προδρόμους, τοὺς θεραπευτὰς τοῦ ἀντικειμένου, τοὺς μυρίων ἐνόχους θανάτων, τοὺς κοινούς λυμεῶνας, τοὺς τὸ ἀπαλὸν ἐκεῖνο καὶ νεοσύστατον εἰς τὴν εὐσέβειαν ἔθνος, τοσοῦτοις καὶ τηλικούτοις σπαραγμαῖς διασπαράξαντας· τούτους τοὺς ἀπατεῶνας καὶ θεομάχους συνοδικῇ καὶ θεῖα κατεκρίναμεν φήφω· οὐ νῦν αὐτῶν τὴν ἀπόφασιν καθορίζοντες, ἀλλ' ἐκ τῶν ἱερῶν συνόδων, καὶ ἀποστολικῶν θεσμῶν, τὴν προωρισμέ-

νην αὐτοῖς καταδίκην ὑπεκβαίνοντες, καὶ πᾶσι **A** licas, prædeterminatam in illos condemnationem in ποιούντες ἐπίδηλον.

κη'. Πέφυκε γὰρ τὸ ἀνθρώπινον, οὐχ οὕτω ταῖς παρελθούσαις τιμωρίαις ἀσφαλίζεσθαι, ὡς ταῖς ὀραμέναις σωφρονίζεσθαι· καὶ τῶν φθασάντων ὑπάρχει βεβαίωσις, ἢ τῶν ἐνεστηκότων συμφώνησις. Οὕτω δὲ ὁ τοῦτους ἐπιμένοντας αὐτῶν τῆ πολυτρόπῳ πλάνῃ, πάσης ἀγέλης Χριστιανῶν ἐκκηρύττους ἐποιήσαμεθα· καὶ γὰρ καὶ ὁ τῶν ἁγίων ἀποστόλων τέταρτος καὶ ἐξηκοστὸς κανὼν, τοὺς ἐν τοῖς Σάββασιν νηστειαν ἐπιτηθεύοντας, ὧδέ πως ἀπορραπίζων φησίν.

κθ'. **E**Ι τις κληρικὸς εὐρεθῆι τὴν Κυριακὴν ἡμέραν νηστεύων, ἢ τὸ Σάββατον, κλήν τοῦ ἐνὸς μόνου, καθαιρεῖσθαι· εἰ δὲ λαϊκὸς εἴη, ἀφοριζέσθαι. **B** Ναὶ δὴ καὶ ὁ τῆς ἁγίας καὶ οἰκουμένης ἐκτῆς συνόδου κείμενος καὶ πεντηκοστὸς κανὼν οὕτω πως ἀποφαινόμενος·

λ'. Ἐπειδὴ μεμαθήκαμεν τοὺς ἐν τῇ Ῥωμαίων πόλει, ἐν ταῖς ἁγίαις τῆς τεσσαρακοστῆς νηστειαῖς, τοῖς ταύτης Σάββασιν νηστεύειν, παρὰ τὴν παραδοθεῖσαν ἐκκλησιαστικὴν ἀκολουθίαν, ἔδοξε τῇ ἁγίᾳ συνόδῳ, ὥστε κρατεῖν καὶ ἐπὶ τῇ Ῥωμαίων Ἐκκλησίᾳ, ἀπαρασταλεύτως, τὸν κανόνα τὸν λέγοντα, « **E**Ι τις κληρικὸς εὐρεθῆι τῇ ἁγίᾳ Κυριακῇ νηστεύων, ἢ τὸ Σάββατον, κλήν τοῦ ἐνὸς καὶ μόνου, καθαιρεῖσθαι· εἰ δὲ λαϊκὸς εἴη, ἀφοριζέσθαι. »

λα'. Ἀλλά γε δὴ καὶ ὁ τῆς ἐν Γάγγρα συνόδου, **C** παρὶ τῶν τὸν γάμον βελουσομένων, κανὼν τέταρτος ταῦτά φησιν· **E**Ι τις διακρίνοιτο παρὰ πρεσβυτέρου γηραμηκότος, ὡς μὴ χρῆναι, λειτουργήσαντος αὐτοῦ, προσφοράς μεταλαμβάνειν, ἀνάθεμα ἔστω. Ἐπειδὴ δὲ ψήφον ὁμόφωνον φέρει κατ' αὐτῶν, καὶ ἡ ἐκτὴ σύνοδος, τοῦτον ἀναγράφουσα τὸν τρόπον· Ἐπειδὴ ἐν τῇ Ῥωμαίων Ἐκκλησίᾳ, ἐν τάξει κανόνος παραδεδοσθαι διέγνωμεν, τοὺς μέλλοντας διακόνου, ἢ πρεσβυτέρου ἀξιοῦσθαι χειροτονίας, καθομολογεῖν, ὡς οὐκέτι ταῖς αὐτῶν συνάπτονται γαμεταῖς· ἡμεῖς τῷ ἀρχαίῳ ἐξακολουθοῦντες κανόνι, τῆς ἀποστολικῆς ἀκριβείας καὶ τάξεως, τὰ τῶν ἱερῶν ἀνδρῶν κατὰ νόμους συνοικέσιαι, καὶ ἀπὸ τοῦ νῦν ἐρρώσθαι βουλόμεθα· μηδαμῶς αὐτῶν τὴν πρὸς γαμετὰς συνάψιας διαλύοντες, ἢ ἀποστεροῦντες αὐτοὺς τῆς πρὸς ἀλλήλους, κατὰ καιρὸν τὸν προσήκοντα, ὁμιλίας. Ὅστε εἰ τις ἀξίος εὐρεθῆι πρὸς χειροτονίαν διακόνου ἢ ὑποδιακόνου, οὗτος μηδαμῶς κωλύεσθαι ἐπὶ τὸν τοιοῦτον βαθμὸν ἐμβιβάεσθαι, γαμετῇ συνοικῶν νομίμῳ· μήτε μὴν ἐν τῷ τῆς χειροτονίας καιρῷ ἀπαιτεῖσθαι ὁμολογεῖν, ὡς ἀποστήσεται τῆς νομίμου, πρὸς τὴν οἰκίαν γαμετῆν, ὁμιλίας. Ἴνα μὴ ἐντεῦθεν, τὸν ἐκ Θεοῦ νομοθετηθέντα καὶ εὐλογηθέντα τῇ αὐτοῦ παρουσίᾳ γάμον, καθυβρίζειν ἐκδιασθῶμεν, τῆς τοῦ Ἐβραγγελίου φωνῆς ἐκδοῦσης, « **O**δὲ ὁ Θεὸς ἔξυθεν, ἀνθρώπος μὴ χωριζέτω »· καὶ τοῦ Ἀποστόλου διδάσκοντος,

vulgus, ut omnibus ita innotescat, proferentes.

28. Ita enim natura comparantur homines, ut non tantum præteritis suppliciis sarti tecti remaneant, quantum præsentibus et in oculos incurrentibus in ordine continentibus; dum cum præteritis præsentia conspirant, illa per isthæc roboris accipiunt firmitatem. Ad hunc modum per id quod hosce homines multiplici suo errori immanentes, ab universo grege Christianorum publico præconio exclusos denuntiavimus: sexagesimus enim quartus canon apostolicus, eos qui intendunt jejuniis Sabbati, ad hunc modum percutiens, inquit:

29. Si quis clericus inveniatur diem Dominicam jejunare, vel etiam Sabbatum, excepto uno Sabbato solo, deponatur; sin laicus fuerit, separetur a comunione. Sed et sanctæ universalis sextæ synodi canon quintus et quinquagesimus ad hunc modum sciscit:

30. Eo quod pervenit ad notitiam nostram, eos qui Romam incolunt in sanctis Quadragesimæ jejuniis earumdem Sabbatis jejunare, contra consuetudinem et traditionem ecclesiasticam, visum est sacræ synodo, ut etiam et per Romanam Ecclesiam inconcusus obtineat ille canon qui ait: « Si quis clericus inveniatur in sancto Dominico die jejunare, vel in Sabbato, excepto uno, et solo, deponatur, sin autem laicus, separetur a comunione. »

31. Sed et quartus concilii Gangrensis canon, contra nuptias abominantes ait: Si quis presbyter, qui uxorem duxit, discernat quasi non oporteat, eo sacra celebrante oblationi communicare, sit anathema. Adversus quos sententiam similem præfert et sexta synodus, ad hunc modum scribens: Quandoquidem in Romana Ecclesia canonis vicem obtinere novimus, ut qui ad diaconatum vel presbyteratum promovendi sunt, professionem faciant, se non amplius consuetudinem uxorum suarum habituros; nos antiquum canonem apostolicæ perfectionis ordinisque observantes, eorum qui sunt in sacris ordinibus constituti, conjugia deinceps, ab hoc temporis momento, firma et stabilia esse volumus, nequaquam eorum cum uxoribus suis copulam dissuantes, vel eos mutua consuetudine opportunis temporibus privantes. Quamobrem si quis dignus inventus fuerit, qui hypodiaconus, diaconus, presbyter ordinetur, hic ad talem gradum assumi nequaquam prohibeatur, si cum sua legitima uxore cohabitet. Sed nec ordinationis tempore, ab illo exigatur professio, se a legitima cum uxore sua consuetudine penitus abstenturum: Ne per illud nuptias, a Deo institutas, et sua præsentia honestas contumelia afficere rideamur. Evangelica voce dicente: « Quæ Deus conjunxit, homo ne separet; » et Apostolo docente: « Honorabiles esse nuptias, et torum immaculatum; » et, « Alligatus es uxori? noli querere dissolutionem. » Si quis igitur contra canones apostolicos incitaverit aliquem eorum qui sunt in sacris, presbyterorum nimirum, vel dia-

conorum, vel hypodiconorum, conjunctione cum A. e. Τίμιον τὸν γάμον ἐν πᾶσι, καὶ τὴν κοίτην
legitima sua uxore privari, deponatur: 'simi-
liter, et si quis presbyter, vel diaconus suam uxorem
sub pietatis aut religionis prætextu ejecerit, segregetur;
et si perseverat, deponatur.

ἀποστερεῖν τῆς πρὸς τὴν νόμιμον γυναῖκα συναφείας τε καὶ κοινωρίας, καθαιρέσθω ὡσαύτως,
καὶ εἰ τις πρεσβύτερος ἢ διάκονος τὴν αὐτοῦ γυναῖκα, προφάσει εὐλαβείας, ἐκβάλλει, ἀφορι-
ζέσθω· ἐπιμένων δὲ, καθαιρέσθω.

32. Verum enimvero primæ hebdomadis per
eos inducta dissolutio, uti et baptizatorum atque
oleo inunctorum reuinctio, non opus habent ut per
canones recitatos damnationi subjiciantur: nam vel
solummodo mentionem eorum fecisse, impietatis
cujuscunque eminentiam supergreditur.

33. Sed et illa in Spiritum sanctum, vel totam B
potius sacrosanctam Trinitatem, blasphemia, nul-
lam a se secundam habens, si cætera omnia abessent,
sufficeret ad mille anathematismis eos feriendos.

34. Istarum ita gestarum rerum notitiam, pro
vetusta Ecclesiastica consuetudine, ad vestras in
Domino fraternitates deferre, statuebamus æquum;
quos paratos fore rogamus, et cupimus, ad opem
communem vestram conferendam in istarum impi-
rum et a Deo abhorrentium propositionum condem-
natione; ut nequaquam stationem paternam defe-
ratis, quam vobis vestri antecessores, per suas res
gestas, tuendam et ornandam tradidere. Quocirca
studiose curetis, et cum diligentia, ut vestras vices
obituros locum tenentes huc destinatis, qui vestras
personas repræsentent, pietate consummatos, in
sacris ordinibus constitutos, dicendi facultate et vi-
tæ honestate ornatos, ut hanc late serpentem gan-
grænam de media ecclesia amoveamus, eosque qui
in tantum insanierunt, ut impietatis suæ superse-
minationem subintroducerent in gentem hanc no-
vellam, nuper coalitam et constitutam, radicibus
exstirpatos igni mandemus adurendos, idque com-
muni consensu omnium; quod divinitus oracula
nobis data, quod exsecrandos attinet, ut suscipiant,
sanciverunt.

35. Ita enim futurum optime speramus, et de-
pulsæ impietate, et cultu pietatis constituto, Bulgarorum
multitudo noviter in Christo catechizata, et lumine
baptismatis illustrata, ad fidem ipsis annun-
tiam sit reversura. Certe non modo gens universa
antiquam suam impietatem pro fide in Christo com-
mutavit; sed insuper, quod multorum vocibus decan-
tatur, cum post se omnes, quod crudelitatem
attinet et sanguinis fundendi cupiditatem, in secun-
dis reliquerint, et illud quod vocatur Rhos, apud
eos ita obtinuerit, ut Romani imperii subditos sibi
quaquaversum proximos, in servitutem redigerent,
atque animis ultra modum elatis manus injicerent
violentas: illi ipsi in præsentem sinceram, et imper-
mistam religionem Christi pure profitentes, pro pa-

λβ'. Ἡ δὲ κατάλυσις τῆς πρώτης ἐβδομάδος, καὶ
ὁ ἀναμυρισμὸς τῶν ἤδη βεβαπτισμένων, καὶ μεμυ-
ρισμένων, οὐδὲ κανόνων, οἶμαι, δεήσεται εἰς κατά-
γνωσιν, αὐτόθεν καὶ μόνῃς τῆς διηγήσεως πᾶσαν
ὑπερβολὴν ἐκνικώσης δυσσεβήματος.

λγ'. Οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ ἡ κατὰ τοῦ Πνεύματος,
μᾶλλον δὲ καθ' ὅλης τῆς ἁγίας Τριάδος, ὑπερβολὴν
οὐ λειπούσα βλασφημία, κἂν μηδὲν ἕτερον εἴη τῶν
προειρημένων τετολημένον, ἐξαρκεῖ, καὶ μόνον,
μυρίοις αὐτοῦς ὑπαγαγεῖν ἀναθέμασιν.

λδ'. Τούτων τὴν γνῶσιν καὶ εἰδῶσιν, κατὰ τὸ π-
λατὸν τῆς Ἐκκλησίας ἔθος, ἀνενεγκεῖν τῇ ἡμετέρᾳ
ἐν Κυρίῳ ἀδελφότητι, ἐδικαιώσαμεν καὶ προθύμως
καὶ συναγωνιστὰς γενέσθαι, ἐπὶ τῇ καθαιρέσει τῶν
δυσσεβῶν τούτων καὶ ἀθίων κεφαλαίων, παραινυ-
μέν τε καὶ δεόμεθα· καὶ μὴ λιπεῖν τὴν πατρῴαν
τάξιν, ἣν ὁμᾶς οἱ πρόγονοι, δι' ὧν ἔπραξαν, κατέ-
χειν παραδεδώκασιν· ἀλλὰ σπουδῇ πολλῇ καὶ προθυ-
μίᾳ, ἀνθ' ὁμῶν, τοποτηρητὰς τινὰς ἐλέσθαι ἀποστεί-
λαι, ἀνδρας τὸ ὑμέτερον ἐπέχοντας πρόσωπον, εὐσε-
βεῖα δὲ καὶ ἱερωσύνη, καὶ λόγῳ καὶ βίῳ, κεκοιμη-
μένους· ὡς ἂν τὴν ἀρτιφανῆ τῆς ἀσεβείας ταύτης
ἐφερπύσασαν γαγγράϊναν, ἐκ μέσου τῆς ἐκκλησίας
πο:ησώμεθα· καὶ τοὺς ἐκμανέντας τὸσαύτην ἐπι-
στορὰν πονηρίας εἰς τὸ νεοπαγῆς καὶ νεοσύστατον
ἔθνος εἰσενεγκεῖν, αὐταῖς ἀνασπάσαι βίζαις, καὶ τῷ
πυρὶ παραδοῦναι, διὰ τῆς κοινῆς ἀποφάσεως· ὃ τοὺς
κατηραμένους ὑποδέχεσθαι, τὰ κυριακὰ θεοπίστους
λόγια.

λε'. Οὕτω γάρ, τῆς μὲν ἀσεβείας ἐλαυνομένης,
καὶ τῆς εὐσεβείας κραταιουμένης, ἐλπιδας ἔχομεν
ἀγαθὰς, εἰς τὴν παραδοθείσαν αὐτοῖς ἐπαναστρέψαι
πίστιν, καὶ τὸ νεοκατήχητον εἰς Χριστὸν καὶ νεοφύ-
τιστον τῶν Βουλγάρων πλήρωμα· καὶ γὰρ οὐ μόνον
τὸ ἔθνος τοῦτο, τὴν εἰς Χριστὸν πίστιν, τῆς προτέ-
ρας ἀσεβείας ἠλλάξατο· ἀλλὰ γε δὴ, καὶ τὸ παρὰ
πολλοῖς πολλὰκις θρυλούμενον, καὶ εἰς ὠμότητα
καὶ μαιφονίαν πάντας δευτέρους ταττόμενον, τοῦτο
δὴ τὸ καλούμενον τορῶς τ, οἱ δὴ καὶ κατὰ τῆς Ῥω-
μαϊκῆς ἀρχῆς, τοὺς πέριξ αὐτῶν δουλωσάμενοι, κά-
κειθεν ὑπέρογκα φρονηματοσθέντες, χεῖρας ἀντή-
ραν· ἀλλ' ὁμως νῦν καὶ οὗτοι, τὴν τῶν Χριστιανῶν
καθαράν καὶ ἀκίβδηλον θρησκείαν, τῆς Ἑλληνικῆς
καὶ ἀθεοῦ δόξης, ἐν ἧ κατεῖχοντο πρότερον, ἀντηλ-

VARIE LECTIONES.

▼ λογ. ὑμετέρᾳ. * ἴσ. τὸ Ῥῶς.

λίξαντο, ἐν ὑπηκόων ἑαυτοὺς καὶ προξένων τάξει, ἀντὶ τῆς προμικροῦ καθ' ἡμῶν λεηλασίας, καὶ τοῦ μεγάλου τολμήματος, ἀγαπητῶς ἐγκαταστήσαντες. Καὶ ἐπὶ τούτου αὐτοὺς ὁ τῆς πίστεως πόθος καὶ ζῆλος ἀνέφλεξεν, (Παῦλος πάλιν βοᾷ, *Εὐλογητός ὁ Θεὸς εἰς τοὺς αἰῶνας*) ὥστε καὶ ἐπίσκοπον καὶ ποιμένα δέξασθαι, καὶ τὰ τῶν Χριστιανῶν θρησκεύματα, διὰ πολλῆς σπουδῆς καὶ ἐπιμελείας ἀσπάζεσθαι.

λς'. Τοῦτων οὖν οὕτω, τῇ τοῦ φιλανθρώπου Θεοῦ χάριτι, τοῦ πάντας ἀνθρώπους θέλοντος σωθῆναι, καὶ εἰς ἐπίγνωσιν ἀληθείας ἐλθεῖν, τῶν παλαιῶν αὐτοῖς δοξασμάτων μετατιθεμένων, καὶ τὴν εὐκρινῆ τῶν χριστιανῶν πίστιν ἐκείνων, ἀλλασσομένων· εἰ διανασταίη καὶ ἡ ὑμετέρα ἀδελφότης συμπροθυμηθῆναι, καὶ συγκατεργάσασθαι, εἰς τὴν ἐκκοπήν καὶ καῦσιν τῶν παραφυάδων, ἐν Κυρίῳ Ἰησοῦ Χριστῷ, τῷ ἀληθινῷ Θεῷ ἡμῶν κεποιοῦτες ἐσμέν, ὅτι τὸ ποίμνιον αὐτοῦ, ἐπὶ πλέον ἐτι μᾶλλον αὐξήθησεται, καὶ πληρωθήσεται τὸ εἰρημένον, ὅτι *Εἰδήσουσιν με πάντες ἀπὸ μικροῦ ἕως μεγάλου αὐτῶν, καὶ, Εἰς πᾶσαν τὴν γῆν ἐξῆλθεν ὁ φόβος τῶν ἀποστολικῶν διδαγμάτων, καὶ εἰς τὰ πέρατα τῆς οἰκουμένης τὰ ρήματα αὐτῶν.*

λς'. Δεῖ οὖν τοὺς παρ' ὑμῶν ἀνθ' ὑμῶν στελλομένους, καὶ τὸ ὑμέτερον ὑποδυομένους ἱερὸν καὶ ὁσίων πρόσωπον, τὴν ὑμετέραν αὐθεντίαν, ἣν ὑμεῖς ἐν Πνεύματι ἁγίῳ ἐκληρώσασθε, ἐγχειρισθῆναι· ὡς ἂν περὶ τε τούτων τῶν κεφαλαίων, καὶ περὶ ἐτέρων τούτοις παραπλησίω, ἐξ αὐθεντίας ὣσιν ἀποστολικῷ θρόνῳ, καὶ λέγειν ἴκανοί, καὶ πράττειν ἀκώλυτοι. Καὶ γὰρ δὴ, καὶ ἀπὸ τῶν τῆς Ἰταλίας μερῶν, συνοδικῆ τις ἐπιστολὴ πρὸς ἡμᾶς ἀναπεφοίτηκεν Ἰ, ἀρρήτων ἐγκλημάτων γέμουσα· ἅτινα κατὰ τοῦ οἴκειου αὐτῶν ἐπισκόπου, οἱ τὴν Ἰταλίαν οἰκοῦντες, μετὰ πολλῆς κατακρίσεως, καὶ ὄρκων μυρίων, διεπέψαντο· μὴ παριδεῖν αὐτοὺς οὕτως οἰκτρῶς ὀλλυμένους, καὶ ὑπὸ τρικαύτης βαρείας πιεζομένους τυραννίδος, καὶ τοὺς ἱερατικούς νόμους ὑβριζομένους, καὶ πάντας θεσμούς Ἐκκλησίας ἀνατροπομένους. Ἄ καὶ πάσαι μὲν διὰ μοναχῶν καὶ πρεσβυτέρων ἐκείθεν ἀναδραμόντων, εἰς πάντων ἀκοῆς διεφέροντο. Βασίλειος δ' ἄρα ἦν, καὶ Ζωσιμάς, Μητροφάνης τε, καὶ οὖν αὐτοῖς ἕτεροι, οἱ τὴν τοιαύτην τυραννίδα ἀπωδύροντο, καὶ πρὸς ἐκδίκωσιν τῶν Ἐκκλησιῶν ἐξεκαλοῦντο δακρύνοντες. Νῦν δὲ (ὡς ἐφθην εἰπὼν) καὶ γράμματα διάφορα, καὶ ἐκ διαφόρων ἐκείθεν ἀναπεφοίτηκεν, τραγυδίας ἀπάσης καὶ μυρίων θρήνων γέμοντα· ὧν τὰ ἴσα, κατὰ τὴν ἐκείνων ἀξιολογίαν τε καὶ ἐξάλτησιν (καὶ γὰρ εἰς πάντας τοὺς ἀρχιερατικούς καὶ ἀποστολικούς θρόνους διαδοθῆναι ταῦτα μετὰ φρικτῶν ὄρκων καὶ παρακλήσεων ἰδυσώπησαν), ὡς αὐτὰ ἐκεῖνα παραστήσει ἀναγινωσκόμενα. Τῷ δὲ ἡμῶν τῷ γραμματικῷ ἐνετάξαμεν, ἵνα καὶ περὶ τούτων, τῆς ἀγίας καὶ οἰκουμενι-

A ganica impietate illa, qua prius possessi detinebantur, in numero semet et ordine reposuerant subditorum, adeo ut, cum non ita pridem praedarentur nostra cum audacia summa, nunc satis habeant si acquiescant. Et eo quidem usque fidei amor et zelus intendit (de qua re cum Paulo dixerim, *Benedictus sit in saecula Deus*) ut pastorem et episcopum sibi propositum admittant, et Christianos ritus religionis sedulo suscipiant, et amplectentur libentissime.

36. Ad hunc ergo modum, cum per gratiam misericordis Dei qui vellet omnes homines salvari, et ad veritatis venire cognitionem, a vetustis opinionibus suis hi recesserint, et eandem pro sincera Christianorum fide mutaverint, profecto si consurgere dignetur vestra fraternitas, et una cum affectu cooperari nobiscum ut excindantur, et in incendium mittantur, qui succrevit stolones, valde confidimus per Dominum nostrum Jesum Christum, Deum verum, futurum ut ipsius adhuc magis exaugeatur ovile, et illud impleatur quod dictum est: *Cognoscent me omnes, a minimo ad maximum*⁹, et, *In universam terram exiit sonus*, doctrinae apostolicæ, et ad terminos terræ verba eorum¹⁰.

37. Oportet igitur illos qui a vobis pro vobis mittendi sunt, quique sacram sanctamque vestram personam sustinebunt, cum vestra liberrima potestate legari, ea scilicet quam per Spiritum sanctum sortiti estis, et ut sententiam dicere possint, et suffragium ferre valeant de capitibus propositis, et si quæ alia similia agitabuntur, ea cum libertate, quæ thronum decet apostolicum. Cum præcipue ab Italiæ partibus synodalis ad nos epistola perscripta venerit, accusationibus infandis repleta; quas contra proprium ipsorum episcopum, Itali ad nos cum multiplici condemnatione, et juramentis non parvis transmiserant, rogantes, ne velimus pati adeo miserum in modum ipsos perire, qui tam urgente et intolerabili tyrannide opprimantur, per quam sacerdotii leges contumeliose resurgunt, et quæcunque consuetudines ecclesiasticæ subvertuntur: et certe non nunc primum, sed et olim per monachos et presbyteros inde profugos, hæc ad omnium aures dimanarunt. Basilius erat, Zosimas, et Metrophanes, necnon alii, qui tyrannidem istam deplorabant, et qui cum lacrymis ad Ecclesiam vindicandam nos excitabant. In præsentem autem, quod dicebamus, diversæ de diversis locis litteræ abunde ad nos venerunt, tragicis sexcentis lessis repletæ et lamentis. Istarum porro litterarum exemplaria, secundum quod volebant et rogabant ipsi qui summopere contenderant et nos adjurabant vehementer, ut ad omnes ubique apostolicas sedes transmittentur, vobis legenda offerimus, et quidem litteris nos his inclusimus, quod sancta et œcumenica quæ

⁹ Act. viii, 10. ¹⁰ Psal. xviii, 5; Rom. x. 18.

VARIÆ LECTIONES.

Ἰ γρ. ἀναπεψύτηκεν.

conventura est in Domino 'synodus, prout cum canonibus congruere videbuntur, suo communi suffragio confirmet, ut sic pace jugi et profunda Christi Ecclesia quaquaversum perfruat.

38. Neque sane vestram solummodo beatitudinem huc convocamus, sed reliquarum quæ sunt archiepiscopalium et apostolicarum sedium antistites, vel jam advenerunt, vel propediem adventuri expectantur.

39. Ne committat igitur fraternitas vestra in Domino quæ est, per aliquam dilationem, aut procrastinationem temporis, ut diutius quam par est vestrum vos hic expectent: noverit quod, si per vestrum aliqualem defectum res suo ordine rite non peragantur, non in alium, sed in ipsum delinquentem recidet contracta culpa.

40. Sed et illud insuper libris nostris duximus inferendum, ut nimirum sanctam et universalem septimam synodum in eundem numerum velitis et ordinem referre cum sex sanctis et œcumenicis conciliis, per universas vestræ ditionis Ecclesias; cum ad nos rumor increbuerit quod quædam apostolico vestro throno subditæ Ecclesiæ usque ad sextam computare solent universales synodos, septimam nequaquam agnoscentes: quæ in illa sanciebantur, cum veneratione suscepta fovere dicuntur; ipsam tamen nondum eo processisse susceptionis, ut publice per Ecclesias, sicut priores, deprædicatione suscipiatur, etiam tum cum ubique pari cum cæteris dignitate suscipiatur.

41. Certe quidem illa synodus summam profligavit impietatem; habuit consessores et suffragatores qui de quatuor archiepiscopalibus thronis aderant. Patet enim a vestra apostolica sede advenisse Alexandrinum Thomam monachum, et cum eo presbyteros; ab Hierosolymis et Antiochia, Joannes, et qui cum illo venerunt; ab antiqua Roma, aderat Petrus archiepiscopus religiosissimus, et alius item Petrus presbyter, monachus et præpositus religiosæ domus sancti Sabbæ, quæ Romæ erat.

42. Isti omnes convenere una cum divino nostro Patre, sacratissimo et beatissimo viro, Tarasio, aderant, Constantinopolis archiepiscopo: magnum hoc et universale septimum concilium congregabatur, ut Iconomachorum, vel potius Christomachorum, impietatem convelleret, et de illa triumpharet. Et hujus forte synodi practica, propter barbaram illam et peregrinam gentem Arabum, quæ passim loca omnia infestabat, ad vos deferri non potuere. Atque hoc in causa fuisse videtur, cur a multis apud vos hujus synodi constitutiones, licet cum honore suscipiantur et admittantur, tamen in publicam cognitionem non venerunt.

43. Par est igitur, quod dicebamus, ut magna sancta œcumenica hæc synodus una cum sex prio-

κῆς ἐν Κυρίῳ συνόδου ἀθροισμένης, τὰ τῶν Θεῶν· καὶ τοῖς συνοδικοῖς κανόσι δοκοῦντα. ψήφῳ βεβαιωθείη κοινῇ, καὶ εἰρήνη βαθεῖα τὰς τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας καταλήψοιτο.

λη'. Καὶ γὰρ καὶ οὐ μόνον τὴν ὑμετέραν μακαριότητα ἐπὶ τοῦτο προκαλούμεθα· ἀλλὰ γε δὴ, καὶ τῶν ἄλλων ἀρχιερατικῶν καὶ ἀποστολικῶν θρόνων, οἱ μὲν ἤδη καὶ πάρεισιν, οἱ δὲ οὐ μετὰ πολὺν χρόνον παρῆναι εἰσι προσδόκιμοι.

λθ'. Μὴ οὖν ἡ ὑμετέρα ἐν Κυρίῳ ἀδελφότης, ἀναβολῇ τινι καὶ παρατάσει χρόνου, τοὺς ἀδελφοὺς αὐτῆς διατρίβειν· ὑπὲρ τὸ δέον, ποιήσει· γινώσκουσα ὡς εἰ τι παρὰ τὴν αὐτῆς ὑστέρησιν, οὐ κατὰ τὸ δέον, ἐλλίπεις τι διαπραχθεῖη, οὐχ ἕτερός τις, ἀλλ' εἰς ἑαυτὴν αὐτὴ τὸ κατάκριμα ἐπισπάσαιτο.

μ'. Καὶ τοῦτο δὲ προστεθῆναι χρῆν τοῖς γράμμασιν ἠγησάμεθα, ἵνα τὴν ἀγίαν καὶ οἰκουμένην ἐβδόμην σύνοδον, ταῖς ἀγίαις καὶ οἰκουμένικαῖς ἐξ συνόδου συντάττειν καὶ συναριθμεῖν, παντὶ τῶ ὑφ' ὧν τῆς Ἐκκλησίας παραδοθεῖη πληρώματι· φήμη γὰρ ἦκεν εἰς ἡμᾶς, ὡς τινες τῶν ὑπὸ τὸν ἀποστολικὸν ὧν θρόνον Ἐκκλησία, μέχρι τῆς ἕκτης, τὰς οἰκουμένικὰς ἀριθμῆσαι συνόδους, τὴν ἐβδόμην οὐκ ἴσασιν· ἀλλὰ τὰ μὲν ἐν αὐτῇ κυρωθέντα^α, εἴπερ τι ἄλλο, διὰ σπουδῆς καὶ σεβασμιότητος ἄγουσιν, αὐτὴν δ' ἀνακηρύττειν ἐπὶ τῆς Ἐκκλησίας, ὡσπερ καὶ τὰς ἄλλας, οὕτω τυχεῖν ἐπιγνώσεως, καὶ τοι τὸ ἴσον ἐκείναις ἀπανταχοῦ διασωζούσης ἀξίωμα.

μα'. Καὶ γὰρ καὶ αὕτη μεγίστην καθέλε δυσέθειαν, συμπαρέδρους αὐτῇ καὶ συμψήφους τοῖς ἐκ τῶν τεσσάρων ἡκοντας ἀρχιερατικῶν θρόνων ἔχουσα· παρὴν γὰρ, ὡς δῆλον, ἀπὸ μὲν τοῦ ὑμετέρου ἀποστολικοῦ θρόνου τῆς Ἀλεξανδρείας, Θωμᾶς μοναχὸς πρεσβύτερος, καὶ οἱ σὺν αὐτῷ, ἀπὸ δὲ Ἱεροσολύμων καὶ Ἀντιοχείας Ἰωάννης, καὶ οἱ σὺν αὐτῷ, καὶ ἀπὸ γε τῆς πρεσβυτέρας Ῥώμης, Πέτρος ὁ εὐλαθέτατος πρωτοπρεσβύτερος, καὶ ἕτερος Πέτρος πρεσβύτερος, μο·αχὸς καὶ ἡγούμενος τῆς κατὰ Ῥώμην εὐαγοῦς μονῆς τοῦ ἁγίου Σάββα.

μβ'. Καὶ τούτων ἀπάντων συνεληλυθότων, ἅμα τῷ ἡμετέρῳ πατροθεῖψ, καὶ ἀγνωτάτῳ καὶ τρισμακαρίστῳ ἀνδρὶ Ταρασίῳ, ἀρχιεπισκόπῳ Κωνσταντινουπόλεως, ἡ μεγάλη καὶ οἰκουμένη ἐβδόμη σύνοδος συνεκροτήθη, τὴν τῶν εἰκονομάχων, ἢ χριστομάχων, θριαμβεύσασα καὶ καθελούσα δυσέθειαν· ἧς ἴσως, τοῦ βρβαρικοῦ καὶ ἀλοφύλου τῶν Ἀρράβων κατασχόντος τὰς χώρας ἔθνους, οὐκ ἐγένετο ῥῆστον τὰ πρακτικὰ πρὸς ὑμᾶς διακομισθῆναι. Δι' ἦν αἰτίαν, παρὰ πολλοῖς τῶν αὐτόθι, ταύτης αἰ τάξεις^α, εἰ καὶ τιμῶνται καὶ περιέπονται· ἀλλ' οὖν, ὅτι ταύτης εἶσιν, ὡς φασιν, οὐκ εἶσιν ἐν γνώσει.

μγ'. Χρῆ δ' οὖν καὶ ταύτην (καθάπερ ἐφθήμεν) μεγάλην τε καὶ ἀγίαν καὶ οἰκουμένην, καὶ ταῖς πρὸ

VARIÆ LECTIONES.

^α leg. κυρωθέντα. ^α ἴσ. διατάξεις.

αὐτῆς ἐξ συνόδοις συνανακηρύττειν. Τὸ γὰρ μὴ οὕτω διαπράττεσθαι καὶ ποιεῖν, πρῶτον μὲν ἀδικεῖν ἐστὶ τὴν τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίαν, τηλικαύτην ὑπεροπῶντας συνόδον, καὶ τοσοῦτω μέρει τὸν σύνδεσμον αὐτῆς καὶ τὴν συνάφειαν διασπῶντας καὶ διαλύοντας. Δεύτερον δὲ, καὶ τῶν εἰκονομαχούντων, ὧν οὐδὲν ἔλαττον τῶν ἄλλων αἰρετικῶν, εὖ οἶδ' ὅτι μυσάττεσθαι ἢ τὸ δυσσέδημα, πλατύνειν ἐστὶ τὰ στόματα· οὐχὶ οἰκουμενικῆ συνόδῳ τὴν αὐτῶν καθαιρεθῆναι δυσσέθειαν, ἀλλ' ἐνὸς θρόνου χρίσει, τὴν δίκην ὑπέχειν, πρόφασιν ἔχόντων εἰς τὸ τερατεύεσθαι.

μδ'. Δι' ἅπερ ἅπαντα, ἐν τε τοῖς συνοδικαῖς γράμμασι, καὶ ἐν ἄλλαις ἀπάσαις ἐκκλησιαστικαῖς ἱστορίαις καὶ συζητήσεσιν, ἀριθμεῖν ταύτην καὶ συγκαταλέγειν ταῖς ἀγίαις καὶ οἰκουμενικαῖς ἐξ ἐξιστάμενων μετακείνας ἑτάττοντας, ἀξιούμεντα, καὶ ὡς ἀδελφοῖς ἀδελφοί, παραινούμεν τὰ πρόποντα εἰσηγούμενοι.

με'. Χριστὸς δὲ, ὁ ἀληθινὸς Θεὸς ἡμῶν, ὁ πρῶτος καὶ μέγας ἀρχιερεὺς, ὁ ἐκούσιον ὑπὲρ ἡμῶν ἑαυτὸν καλλιερησάμενος σφάγιον, καὶ τὸ οἰκεῖον αἷμα λύτρον ὑπὲρ ἡμῶν καταθέμενος, δοίη μὲν τὴν ὑμετέραν ἀρχιερατικὴν καὶ τιμιαν κεφαλὴν κρείττω τῶν κύκλω καθισταμένων βαρβαρικῶν ἐθνῶν ὀφθῆναι· δοίη δὲ γαληνὸν καὶ ἡρεμον ἐξανύειν τὸν τοῦ βίου δρόμον· δοίη δὲ τυχεῖν καὶ τῆς ἄνω κληρουχίας, ἀνεκλαλήτην χαρὰ καὶ εὐφροσύνη, ἐνθα πάντων ἐστὶν εὐφραίνωμένων ἢ κατοικία, καὶ ἧς ἀπέδρα δόξη πάσα καὶ στεναγμὸς καὶ κατήφεια· ἐν αὐτῷ Χριστῷ τῷ ἀληθινῷ Θεῷ ἡμῶν, ᾧ ἡ δόξα καὶ τὸ κράτος εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.

Ἵπερευχόμεθα ὑμῶν κατὰ χρέος τῆς πατρικῆς ἀσότητος, μέμνησθαι καὶ αὐτοὶ τῆς ἡμῶν μὴ διαλείποιτε μετριότητος.

EPIST. IA'.

Ἀπὸ τῆς ὑπερορίας, πρὸς τοὺς ἐπισκόπους.

Edita a Montacutio (ep. 174, p. 245).

Ἐγὼ θαυμάζω πῶς οὕτω ταχέως, ὅστις ποτὲ ἐστὶ ἐκεῖνος, τῆς ἡμῶν ἐπελάθετο φύσεως· οὐδὲ γὰρ οὐδ' ὀνόματι τὸν Ἐλεγχον βουλοίμην ἂν προσεγγεῖν, οὐδ' ἂν ἐτι προσραγεῖν αὐθαδέστερον. Ἐπεὶ καὶ βῆον ὁρῶ τοὺς πολλοὺς τῶ τῶν ἐλέγχων ἀπροσώπων νοουθετουμένους, ἢ τὴν ἐν προσηγορίᾳ παραίνεσιν φέροντας. Ἀλλὰ πῶς οὕτω θῆτον ἡμᾶς ὀπίσω μνήμης ἀφῆκεν, ὥστε καὶ τοσαύτην ἡμῶν ἄνοιαν, καὶ θεῶν νόμων ὀλιγωρίαν ἐπιβαλεῖν; πόθεν δὲ ἐπὶ τοσοῦτον τῆς ἡμῶν κατεξανίσταται μετριότητος; μᾶλλον δὲ τίς αὐτὸν εἰς τηλικαύτην ἀθρόον ἀνάβασιν ὕψωσεν, ὥστε καὶ μηδὲν ἡμῶν φθεγγόμενων, αὐτὸν ὁμῶς ἀκούειν, καὶ μηδ' ἐπὶ λογισμῶν τοιοῦτον ἡχόντων, ἐκείνον, ὥσπερ ἀπὸ τινος σκοπιᾶς, τῆς οἰκοθεν φαντασίας ἐφορῶντα τὰς καρδίας, καὶ ἐμβατεύοντα αὐτοὺς ἐκεῖνα συνιέναι καὶ κατανοεῖν, ἃ μηδ' ἑαυτοῖς τινες συνεγνώκεισαν. Καὶ πλέον ἔδοξε

A ribus publicetur. Nam si hoc fieri negligatur, imprimis Christi Ecclesia injuria afficitur, ubi talis et tanta synodus despectui habetur, et ipsius copula et conjunctio per talis modi partis temerationem dissoluta discerpitur. Secundo, accedit quod iconomachorum impietas, quam scio vos non minus detestari quam aliorum hæreticorum, ora distendentur; cum non per synodum universalem, sed unius tantum sedis sententiam ipsorum impiam opinionem difflata et judicio damnata, cum quadam probabilitate ampullabuntur.

44. Ob ista omnia rogamus, et ut fratres germanos nostros exhortamur, ut quod par et æquum est in usum inducatur, nimirum ut in synodicis litteris, et quibuscumque aliis ecclesiasticis rebus gestis, et quæstionum agitationibus, hæc septima synodus eodem tenore collocata, cum cæteris sex sanctis et œcumenicis recitetur.

45. Christus autem verus ille Deus noster, ille princeps et maximus sacerdotum, qui spontaneam se pro nobis offerebat hostiam, et proprium sanguinem nostræ redemptionis pretium pro nobis contulit, concedat ut archisacerdotale vestrum et venerandum caput, supra barbaras, quæ in prociectu circumstant, nationes attollatur; concedat tranquillum vobis et quietum vitæ cursum conficere; det ut consequaris sortem illam supernam cum gaudio inexplicabili et delectamento, ubi sita exhilaratorum habitatio, a qua exsulat omnis dolor, gemitus et dejectio vultus, per ipsum Christum, Deum nostrum verum, cui gloria et potestas in sæcula sæculorum. Amen.

Maximopere vos rogamus ut juxta debitum paternæ sanctitatis, ne velitis intermittere nostræ mediocritatis meminisse.

EPIST. XIV.

Ad episcopos, ab exsilio suo.

Mirum unde fiat, ut is quicumque tandem ille sit, quem intelligo, tam cito naturæ mez et dispositionis sit oblitus: neque enim libet illum de nomine compellare, ne tum quidem si protervius in me feratur. Intelligo enim plurimos, cum sub larva et in tegumento taxentur, facilius redire ad cor instructos quam qui de nomine citati nequaquam ferre velint increpationem. Sed ille tamen quisquis est, inde factum, ut tam cito nostræ naturæ fuerit oblitus, ut amentiz me incuset, et divinarum legum contemptus: unde motus aut incitatus tantopere invectus est in meam mediocritatem: imo, quis eum potius, adeo sublimem extulit, ut cum omnino taceremus, ille tamen nos exaudiret. Imo cum ne cogitatione quidem aliquid ejusmodi comprehenderemus, ille tamen e propria sua imaginatione, tanquam ab alta quadam specula cor hominis intaitu

VARIAE LECTIONES.

ἢ ἰσ. μυσάττεσθε. ἑ ἰσ. μετ' ἐκείνας. ἰ εἰς. ἑ ἐπικαλεῖν. ἰ τοιοῦτον.

suo permeans, ea deprehendit et intellexit, quorum nemo sibi ipsi conscius fuit. Et de rebus aliorum majorem habere voluit cognitionem arrogatam, quam spiritus homines inhabitans habet : et tamen Paulus, qui proventum istorum hominum non expectabat, parem cum spiritu hominis cognitionem omnino abnegavit alicui futuram aliquando. Verum enimvero quid tandem in causa reperietur esse tanti, ut de multiplici amentia incusemur, de Ecclesia catholica prodita, de legum contemptu latorum? quid omnino gessimus? quid agitavimus? cui tandem aliquid enuntiavimus? Nam utcumque non iisdem per omnia verbis convicium nobis fecit, ne tamen apud animum suum recolat et ometur, meliori se esse conditione quam erit ille qui taliter fuerit conviciatus. Nam non gravant sensum et sententiam voces, sed animi quæ est amaritudo dictiones acerbæ magis et intolerabiles reddunt. Cum vero verba consentiant animis, et sententiæ acerbitas cum sermonis virulentia correspondeat, nihil interest an eadem iisdem verbis proferantur, an idem sensus per æquipollentia verba proferatur. Quod si autem tempestatem et malorum salum in quo demersi collidimur respiciebat; si insultum illarum calamitatum quibus circumsepti cōstringimur, ad amentiam referre justum arbitrabatur, humanas ille fovebat cogitationes, et pie meditabatur : quod solum in ejus gratiam dici potest. Malorum enim moles et excessus mentis emotionem et alienationem in graviter oppressis operantur. Quod si de sententia sua aliquid ei decessit, plus in nobis diabolo potestatis tributum dabit, quam olim ei tribuebatur in divinum virum Job. Nam in illius animam aut vitam non accepit potestatem: at contra nos etiam in animam ipsam permissam habeat facultatem. In eo enim quod postquam alias in leges a nobis commissum etiam meram nec admistam mihi insaniam affricat, manifeste se patefacit hoc apud animum agitasse et certissimo id constituisse. Quod si subito abreptus ad hanc de nobis cogitationem fuit, hanc ille viam facilem adinvenit ad alia convicia pertexenda. Ut omittam in præsentia apologiæ artificium et fucatam speciem, non debuit certe tanquam de loco superiori ex insidiis me aggredi, nec per aggestas e suo penu contumelias flebiliorum mihi statum procurare: sed consolatione potius nonnulla, et verborum delinimentis dolorem incumbentem alleviare, et modum si quæ facultas fuerit solatii excogitare: sed exasperare, insultare, exprobrare calamitates, lascivientis est in rebus proximi sui afflictis, non quod oportuit, condolentis, vel compatientis, non ejus qui amici partes agat, sed qui hostilem in modum malis afficit. Ego certe profiteor eos, quidquid erat improbitatis in torculari, id in me totum effudisse, dum amicos alieniores reddunt, affines sejungunt, a vobis me

Α τὰ τῶν ἀνθρώπων εἶδέναι, ἢ τὸ πνεῦμα τὸ ἐνοικοῦν ἐν αὐτοῖς. Ἐὖν Παῦλος, οὐδ' ἐλπίσας ἀνδρῶν τηλικούτων ἐξεσθαι φορὰν, οὐδὲ τὴν ἴσῃν γνώσιν ἐτέροισ καταλίπειν. Ἄλλὰ γὰρ πόθεν ἡμῶν ἢ πολλὴ κατασκεδάσεται ἄνοια, καὶ τῆς Ἐκκλησίας ὅλης ἢ προδοσία; καὶ τῶν κειμένων νόμων ἢ ὑπεροψία; τί παραξάντων; τί δὲ διανοηθέντων; πρὸς τίνα δὲ τι ἀπαγγειλάντων; μηδὲ γὰρ, ὅτι τοῖς αὐτοῖς ἔρημασι τὴν ὕβριν οὐκ ἔθετο, ἀμεινόν τι καθ' ἡμῶν εἰπεῖν, τῶν, εἰ τις ἡμῖν τὰ τοιαῦτα λοιδορεῖται, νομιζέτω καὶ λογίζετο, οὐ γὰρ αἱ λέξεις βαρύνουσι τὰς ἐνοίας· τὰς δὲ λέξεις τραχεῖς καὶ δυσφύρους τὸ πικρὸν τῆς διανοίας μᾶλλον ἐργάζεται. Ὅτε δὲ καὶ λέξεις ταῖς διανοίαις ὁμολογεῖ, καὶ τὸ βαρὺ τῆς ἐνοίας, τῷ τραχεῖ συντρέχει τῆς λέξεως, τί διαφέρει τὰ αὐτὰ τῶν ῥημάτων εἰπεῖν, ἢ διὰ τῶν ἴσων τὴν αὐτὴν παραστῆσαι διάνοιαν; Ἄλλ' εἰ μὲν πρὸς τὸν ἐπιχυθέντα ἡμῖν τῶν κακῶν ἀφορῶν χειμῶνα, καὶ τὴν πανταχόθεν ἡμᾶς περισχούσαν ἢ καὶ συμπερίζουσαν τῶν δυσχερῶν φορὰν, εἰς παραφορὰν πεσεῖν ἐδικαίωσεν, ἀνθρώπινον μὲν τι διανοήθη καὶ ἐμελέτησε. Τί γὰρ ἂν τις ἄλλο, ὑπὲρ αὐτοῦ, καὶ εἰπεῖν δυναθῆ; Αἱ γὰρ ὑπερβολαὶ τῶν κακώσεων παρατροπῆ καὶ ἀλλοίωσιν ὡς τὰ πολλὰ τοῖς κακουμένοις ἐνεργάζονται. Εἰ καὶ μείζονα τὸν πονηρὸν τὴν ἐξουσίαν λαβεῖν καθ' ἡμῶν, ἢ κατὰ τοῦ θεοσπεσίου Ἰωδ, οὗ νομιζοίμεν ἐψηφίσαστο· εἶπε τοῦ μὲν τῆς ψυχῆς τὴν ἐξουσίαν οὐκ εἰληφεν, ὁ δὲ καθ' ἡμῶν, καὶ ταύτης αὐτῷ τὴν κυριότητα ἐνεχειρήσεν· ἐξ ὧν γὰρ ἡμῶν ἄκρατον μετὰ τοῦ παρανομεῖν καταχέει τὴν ἄνοιαν, σαφῶς ἑαυτὸν δεικνύει τοῦτο καὶ λογισάμενον καὶ κυριώσαντα. Πλὴν εἰ καὶ πρὸς ταύτην περὶ ἡμῶν ὑπεσῶρη τὴν ὑπόνοιαν, καὶ τοῦτο πρὸς εὐλογίαν τῆς ἄλλης εὐρίσκει λοιδορίας. Ἴνα νῦν ἑάσω τὸ σοφὸν τῆς ἀπολογίας καὶ εὐσχημον, ἐχρῆν οὐκ ἐπιτίθεσθαι, οὐδὲ βαρύτερον ποιεῖν τὸ πάθος οἰκείων ὑβρεων προσθήκη· ἀλλὰ παρακλήσει τιμὴ μᾶλλον καὶ λόγος ψυχαγωγίας ἢ διαπραθνεῖν τὸ ἄλγος, καὶ πειρᾶσθαι τὸν δυνατὸν τρόπον ἐπινοεῖν παραμύθιον. Τὸ δὲ ἐκτραχύνειν καὶ ἐπεμδαίνειν, καὶ κατονειδίξειν τὰς συμφορὰς, ἐντροφῶντός ἐστι τοῖς τοῦ πλησίου κακοῖς, ἀλλ' οὐ συναλοῦντος, οὐδὲ συμπάσχοντος, καὶ οὐ τὰ τῶν φίλων διαπραττομένου, ἀλλ' ἄπερ ἂν οἱ ἐχθροὶ κακουργέσειαν. Ἐγὼ δὲ, ὅτι μὲν τὸν τρυγίαν πάσης αὐτῶν τῆς κακίας καθ' ἡμῶν ἐκέλευσαν, φίλων ξενώσαντες, συγγενῶν διακόψαντες, ὁμῶν αὐτῶν (τῶν ἡμῶν παθῶν τὸ πικρότατον) προδιατέμνοντες καὶ ἀπομερίσαντες ἢ; θεραπόντων καὶ ὑπηρετῶν ἐξερημώσαντες, αἰχμαλωτίσαντες, φρουροῦς καὶ φρουράρχους περιστήσαντες· Ἴνα μηδὲ τὰ οἰκτεῖα βουλομένοις κακὰ κλαίειν ἐξῆ καὶ ἀποδύρεσθαι· μηδέ τις ἔλεος πόθεν ἡμῖν παρεισδύη μὴ λόγῳ μὴ πράγματι· μυρίους θανάτους ἐπιπρεμάσαντες, λογίων θεοῦ καὶ παντὸς ἄλλου, ὁμοί, καθ' ἡμῶν λιμὸν ἐπιστήσαντες. Καὶ ὅτι ὅλον μὲν ἅμα πολλοῖς κακοῖς οὐ διαλιμπάνουσι περιβάλλοντες, καὶ πάσας δὲ ἡμῶν ἀπο-

VARIAE LECTIONES.

Ἐ αὐτοῦ. ἢ συμπεριέχουσαν. ἰ καὶ. ἰ ψυχαγωγῶν. ἰ ἀτοιμετῆσαντες.

μερισάμενοι τὰς αἰσθήσεις, καὶ πρὸς πάσας παρατα-
 ξάμενοι καινὰς μηχανὰς πρὸς ἐκάστην ἐπενόησαν (ὄξυ
 γὰρ εἰς κακίαν, Θεοῦ καὶ φιλανθρωπίας ἀλλοτριώσις)·
 καὶ ὀφθαλμοὺς μὲν ἐνέφραξαν· τί γὰρ ἂν τις καὶ
 εἶποι; ἔπειθ' ἀνδρῶς μῆτε τινὰς ἀνθρώπων ὄραν, μῆδὲ
 βιβλίοις ἐνομιλεῖν ἔχει· καὶ μάλιστα οἷς μέγα καὶ
 πρῶτον παραμύθιον ἢ ἀνάγνωσις. Καὶ γὰρ καὶ ταύτην
 καθ' ἡμῶν ἀπάσαις ψήφοις ἐξήνεγκαν τὴν ἀπόφασιν·
 ἀκοὴν δὲ συναπέκλεισαν· οὕτε γὰρ φωνῆς φιλοῦντων,
 ἀλλ' οὐδὲ ἔχθρῶν (Τί γὰρ δεῖ λέγειν;) ἀναγινω-
 σκόντων συγχωροῦσιν ἐνωτιζέσθαι. Ἄλλ' ὅσον γὰρ
 εἰς αὐτῶν ἦκε σπουδὴν οὐδὲ ῥόδοντων Θεῶ, οὐδ'
 ὕμνοις εὐχαριστοῦντων ἀκούομεν. Οὐδὲ γὰρ οὐδέ
 τινα οὐδ' ἐπὶ βραχὺ, οὐδὲ τῶν μετρίως πρὸς ὑδᾶ·
 ἐχόντων. (Ἦ καὶ βαρβάρων γνώμας νικώσης ὠμό-
 τητος!) συνεῖναι κατέλιπον· ἀλλ' ἀντὶ κληρικῶν, B
 ἀντὶ μοναζόντων, ἀντὶ ψαλλόντων, ἀντὶ ἀναγινω-
 σκόντων καὶ ὑπογραφόντων, ἀντὶ θύλων καὶ συνή-
 θων (οἷς ὡς τὰ πολλὰ φιλεῖ ἡ τῶν θλιβερῶν βα-
 ρύτης ἐπικουφίζεσθαι), ἀντὶ πάντων ἀπῶς, στρα-
 τιωτῶν κουστωδίας, καὶ στρατιωτικῶς λέγειν
 ἐκδεδόμεθα. Καὶ τί δεῖ καθ' ἕκαστον λέγειν, καὶ
 ἐπιφαίνειν τῇ μνήμῃ τοῦς μῶλυπας; ἀλλ' ὅτι μὲν
 πάσας ἡμῶν τὰς αἰσθήσεις μυρίων κακῶν ἐπινοίας
 ἐπετείχισαν· μῆδ' αὐτὴν ἡμῶν τὴν ψυχὴν (ὅσα γὰρ
 εἰς αὐτῶν ἔργα κεχώρηκεν) ἀκάκωτον συγχωρή-
 σαντες. (Ἔργον ἀπάντων ὅσα Θεὸς ἐβδελύξατο
 μιαιώτερόν τε καὶ ὠμότερον) οἴκους Θεοῦ κατα-
 λύοντες, πτωχοὺς ἀναπήρους καὶ λειωθεμένους,
 οὓς ἡμεῖς ἱλαστήριον τῶν ἡμετέρων ἀμαρτημάτων
 προστησάμεθα, τῆς οἰκείας ἐστίας καὶ ἀναπαύσεως C
 ἐξορίζοντες, καὶ τὰς αὐτῶν ὑπάρξεις, ὡς πολεμίων,
 διαμεριζόμενοι λάφυρα· καὶ θεραπεόντων σάρκας
 νεύροις κατέκοψαν· ὡς δι' ὄλου τοῦ σώματος, τῇ
 πολλῇ τῶν μαστίγων ῥύμη χαράδρας ἐναπεργάσα-
 σθαι· ἵνα χρυσὸν καὶ ἄργυρον ὄν ἐθισαυρίσαμεν,
 ὄν οὐδ' ὄναρ ἴδον οἱ ἀθλοῖ, ἐκμηγύσωσι. Καὶ τοὶ
 σαφέστερον αὐτοὶ τῶν ἄλλων οἱ καλῶντες εἰδότες,
 ὡς ἡμεῖς αἰεὶ πρὸς χρήματα διεβδελύμεθα. Καὶ οὐχ
 εὐτως ἐκείνοι φιλάργυροι, ὡς ἡμᾶς, ἡ τούτων ὑπερ-
 οφία, οὐδὲν ἄλογον αὐτῶν ἕνεκα οὐδέποτε ποιέσθαι
 (μὴ τί γε θησαυρίζειν) παρεσκευάζεν· ἀλλ' ὅπερ
 ἤλιος ἀνίσχων ἑώρα (ἡ τῶν ἐπηρεαζόντων δὲ πολ-
 λάκις ἀνάγκη καὶ τὸν τῆς ἀρετῆς διδάσκαλον Παῦλον
 εἰς τοιαῦτα ἐξεδιβάζετο ῥήματα). Τοῦτο τῆς ἡμέρας, D
 καὶ μάλιστα τῆς νυκτὸς ὁ καιρὸς ἐξαφορεῖ τε, καὶ
 ἀπεφοριζέτο. Ἄλλ' ὅμως ταῦτα τῶν πάντων οὐδενὸς
 ἔλαττον εἰδότες, ἐκρεοῦργουν, ἐμάσιζον· οὐχ ἵνα
 τε ὦν ἐπλάττοντο, ζητεῖν εὐρώσι, εἰ μὴ καὶ τοῦτο
 προσεμεμῆνασι, ζητεῖν εὐρέειν ὅπερ Ἰσασιν οὐχ
 ὑπάρχοντα, ἀλλ' ἵνα κάκειθεν ἡμᾶς ἀνίσωσι, καὶ
 μετ' ἑνὸς τρόπου κακοεργίας, ὄν ἡμῖν οὐ προσάξωσι,
 παραλείψωσιν. Ἄλλ' ὅτι μὲν ταῦτα καὶ τῶν εἰρημέ-
 νων πολὺ πλείονα, καθ' ἡμῶν ὁ Σατανᾶς, ἡ οὐκ οἶδα
 ὅ τι καὶ εἶπω, ἐξητήσατο, καὶ τούτοις ἡμεῖς περιαν-
 τλούμεθα οὐχ ἂν ἀρνηθεῖν· ὅτι δὲ τῶν φρενῶν
 ἡμᾶς ἡ τοσαύτη κακία ἐξέστησε, καὶ θείων ἐντολῶν
 ἐπερόπτας ἀπέτελεσε, καὶ κοινοὺς προδότας εἰργά-
 σατο, οὐκ οἶδα ἀνθ' ὅτου τίς ἡμᾶς αἰτιώμενος ταῦτα,

A divisum abscondunt, quod ad cumulum malorum
 tristissimum accedit, dum famulis et ministris me
 privant, postquam in ergastulum concluderunt,
 appositis custodibus, qui circumstant undique: ideo
 scilicet ne mihi liceat, si maxime cupiam, miseram
 meam sortem deplorare: ne per rimulam aliquam
 vel tantillum me adreperet misericordiae ab alicujus
 sermone vel actione. Quin dum multiples mortis
 species excogitant, fame me (me miserum) divino-
 rum oraculorum, et cujuscunque alterius affatus
 premerent. Nec cessant adhuc multiplicatis mala
 circumsepire: sensum mihi omnem divulsam expec-
 torarunt, et adversus eorum singulos nova machi-
 namentorum genera, ex adverso constituti, adinven-
 nerunt (nam ad malefaciendum celeres sunt, qui
 sunt a Deo et humanitate alieni), et ad utrumque
 sibi oculos occluserunt. Quid enim aliud dicendum
 restat? cum nec hominum aliquem libere liceat in-
 tueri, nec cum libris commercium habere, praesertim
 iis qui maximum solamen et principale legenti-
 bus possunt suppeditare. Hanc filii in me sententiam
 de generali ipsorum assensu et consensu tolerant.
 Aurem autem obturarunt meas: non enim
 admittunt ut sermones amicorum, ne inimicorum
 quidem voces auribus nostris insonare possint.
 Quid aliud afferam? quam quod, quantum in ipsis
 est, nec Deo hymnos concipientes nec laudantes
 aut gratias agentes audimus. Non enim mihi permit-
 tunt cum aliquo conversari, ne quidem ad brevis-
 simum tempus qui vel modicam canendi peritiam
 habent, adeo in sua crudelitate omnem barbariem
 exsuperant! sed clericorum loco, monachorum,
 psallentium et legentium, subscribentium dictata:
 pro amicis et consuetis, per quos plerumque calami-
 torum tribulatio solet alleviari, pro omnibus, ut
 uno verbo dicam, militum custodis et turmis vincit
 tradimur. Quid opus sigillatim percensere, aut vi-
 bites memorando refricare? Profecto, omnes nos-
 tros sensus innumerorum malorum inventis cir-
 cumvallarunt: nec animam quidem ipsam, quantum
 per ipsorum opera stetit, immunem ab istis malis
 esse patiuntur. Ecquid est inter omnia quae abomi-
 natur Deus, detestandum magis, et truculentius:
 divinas aedes demoluntur: mendicos, mutilos,
 membris decurtatos, quos ad propitianda nostra
 peccata constitueramus, de propriis ipsorum sedi-
 bus et quiete exturbarunt, et eorum utensilia atque
 supellectilem tanquam spolia de hostibus capta
 distribuerunt: nervis servorum carnes conciderunt;
 ita ut per totum corpus propter flagrorum incus-
 siones, charadræ velut quaedam ducerentur: in eum
 finem ut indicium facerent, auri scilicet et ar-
 genti, quae me reposuisse affirmabant: quod factum
 nunquam probare possunt, et tamen caesos certo
 certius id resciscere pronuntiabant: ita semper
 de pecunia reposita me accusant. Nec sunt ipsi
 pecuniarum ita avidi quam nos contemptores, qui
 nunquam hactenus induci potuimus, ut aliquid
 contra rectam rationem pecuniarum causa facere-

mus, nedum ut illas thesaurizaremus. Sed quod sol A οὐ σφοδρότερον καθ' ἡμῶν πνεῖν, ἢ οἱ προφαναί, exoriens intuebatur (nam malevolorum infesta nequitia, necessitatem vel beato Paulo virtutis doctori interitum imposuit ad verba ejusmodi profereunda), hoc ipsum diurni, saltem nocturni temperis opportunitas ebajulavit, et ut onus impositum exportavit. Istud autem cum non minus illi quam alii resciverant, tamen carnes conciderunt, flagris intentis lancinabant : non ut aliquid eorum quæ se quærere sungebant, invenirent (nisi forsitan et eo proruperint insanix ut illa se conquærere fingerent, quæ non ignorabant exstare nusquam), sed ut ab hac etiam parte nobis inurerent dolorem : nec aliquam nequitix rationem omitterent, quam in nos inferre possent. Verum quod ista dum et alia innumera contra nos machinatus sit Satan, non plane intelligo; sed profecto, quod ab istis exhaurimur, haud negaverim. Sed quod hæc improbitas de mentis meæ statu me dimoverit, aut redegerit ad oraculorum divinorum contemptum, et eorum prodicione me infamaverit, concedere non possum : ut eapropter hostium meorum infensissimi me afflarent, et in os aperte oggannirent.

Sin quispiam vero, his talibus auditis, pudore suffunditur, erigat se aliquantulum, et emergat inde nec tale quidquam se contra nos perpetrasse dicat, sed nec cogitatione agitasse olim; sic enim natura comparatur peccatum, ut cum per justam reprehensionem deaudetur, magis majori immodestia quam prius se venditet; nec quidem a parente suo pro partu genuino agnoscat, sed ut spurius et execrandus sæctus oculis representetur : præcipue, si per conscientix stimulos, quam sapienter omnino rerum Conditor naturæ nostræ inseruit, ad rerum contuitum agendarum excitetur. Quod si autem eapropter nihil tale se in animum admisisse contendat; sed quod videtur, eos qui ejusmodi attentent in partes amandent reinotissimas cum diris dimissos execrationibus. Per ipsammet amicitiam interrogate illum, in quo differt talia de nobis prædicare, ab illa accusatione? quod cum hostibus in acie constiterimus, nullam plane differentiam statuamus inter amicum et inimicum, cujus autem? scilicet Christi : o injuriam intolerabilem! amicos et inimicos Christi. Huc enim tendunt, quod in album eorum nos referre satagimus, qui pro Christo patiuntur persecutionem, cum illis qui contra Christum bellum gerunt; qui sanguinem testamenti ipsius communem reddunt, et, ut cætera omittam in præsentī, Domini altaria profanarunt, et sanctum simul chrisma, vel, ut verius dicam, Spiritum sanctum per quem conficitur chrisma ludibrio habuerunt. Interrogate illos denuo, obtestor, quantum inter hæc et illa sit discriminis nisi quod extremum hæc contingunt improbitatis. Quod si quis contenderit leviora ista esse, vos tum me desipere et delirare dicatis, illum multiplici præconio licet effratis. Cum tamen non eam ob causam illeangebatur, quod levior nos quam alios contumelia impetiverat, aut eo quod cæteris ansam dederit, ut in contumeliis ingerendis ad excessum progressi fuerint : verum quod libere proloqui nihil potuit, unde juste reprehendi debeam, imo nisi parum distare ab encomiis criminationes suas docuerit, nolite eum exsibilare; si nec id demonstret, silentio indicto modestiam im-

B Εἰ δὲ τις ταῦτα ἀκούων ἐρυθρίῃ καὶ ἀνανεύει, καὶ ἀναδύεται, καὶ μήποτε ἂν τοιοῦτον εἰπεῖν καθ' ἡμῶν, μηδ' ἐπὶ νοῦν λαβεῖν · πέφυκε γὰρ ἀμάρτημα, δικαίων λόγων ἐλέγχους ἀπογοιμουόμενον, ἀσχημονέστερον μᾶλλον ἢ πρότερον καταφαίνεσθαι, ὥστε μηδ' αὐτῷ τῷ τεκόντι δοκεῖν γνήσιον, ἀλλ' ὡς νόθον καὶ ἀποτρόπαιον · μάλιστα, τοῦ συνειδότης τῷ κέντρῳ, ὃ τῇ φύσει πανσόφως ὁ Πλάστης ἐπέθηκεν εἰς τὴν τῶν πρακτικῶν διεγειρομένου διάδραξιν. Ἄν οὖν διὰ ταῦτα οὐδὲν ἐκείνων, οὐδ' εἰς νοῦν ἐλθεῖν διατείνοντο, ἀλλ', ὡς εἰκός, καὶ τοὺς πώποτε τοιαῦτα τετολημκότας, εἰς ἐκτόπους μοίρας, καὶ εἰς ἀράς ἀπάγει φρικώδεις · πρὸς τῆς φιλίας αὐτῆς ἐρωτήσατε αὐτὸν, τί διαφέρει περὶ ἡμῶν εἰπεῖν τὰ εἰρημένα, καὶ τὸ λέγειν; ὅτι μετὰ τῶν πολεμίων γινόμεθα, καὶ φίλων μεταξὺ καὶ ἐχθρῶν οὐ διαστέλλομεν, καὶ τότε τίνος; (ὦ τῆς καθ' ἡμῶν ἐπιηρέας!) φίλων Χριστοῦ καὶ ἐχθρῶν Χριστοῦ · εἰς ταῦτα γὰρ ἀποτελεῦντ' ἃ, βούλεσθαι καταλέγειν ἡμᾶς τῷ κλήρῳ τῶν ὑπὲρ Χριστοῦ πασχόντων, καὶ τοὺς ἅμα Χριστῷ πολεμοῦντας ἡμᾶς · οἱ τὸ αἴμα τῆς διαθήκης αὐτοῦ κοινὸν ἠγησάμενοι (ἵνα νῦν τὰ ἄλλα ἐάσω) τὰ θυσιαστήρια Κυρίου ἐθεθήλωσαν, καὶ τὸ ἅγιον χρίσμα, μᾶλλον δὲ τὸ πανάγιον Πνεῦμα, δι' οὗ τὸ χρίσμα, ἐξεμυκτήρισαν. Ἐρωτήσατε οὖν πάλιν, ἀξίῳ, τί διαφέρει ταῦτα ἐκείνων, πλὴν εἰς κακίας ὑπερβολὴν; καὶ μὲν ἐκείνων δεῖξῃ ταῦτα κούφότερα, ἐμὲ μὲν ληρεῖν ὡς ἀληθῶς νομίσατε, ἐκείνων δὲ μυρίων ἔγκωμιων ἀξιώσατε · καίτοι γε, οὐχ ὅτι κούφότερον ἄλλων ὕβρισεν, ἠγωνίζετο, οὐδ' ὅτι καίτεροις ὑπερβολὴν ὕβρεων καταλέλοιπεν · ἀλλ' ὅτι οὐδὲν εἰς μῶμον ἡμῶν διαβαῖνον ἐπαρρησιάσατο, ἀλλ' ὅμως ἂν ἐλάττω δεῖξῃ τὰ αὐτοῦ τῶν ἔγκωμιων, μὴ ἐκκηρύξητε. Εἰ δὲ μηδὲν δεῖξῃ ὥσπερ οὐδὲ δεῖξει γε, ἐκείνων μὲν σιγῶν σωφρονήσατε · τὰ ἐμὰ δὲ δυστυχήματα κἀντιῦθεν ἀναλογίζεσθε, ὅτι, καὶ ἐχθρῶν ἐπιβουλὰς, φίλων ἐπαναστάσεις, καὶ βλασφημίας διαδέχοντα. Πῶς γὰρ ὁ τοιαῦτα λέγων ἢ ἐνοῶν, οἷα λέγειν ἡμᾶς καὶ φρονεῖν ὁ καλὸς ἐκείνος φίλος ἀνεπλάσατο, οὐκ εἰς ἔσχατον μὲν ἀνοίας ἐλαύνει, κοινὸς δὲ προδότης πάσης ἐστὶ τῆς Ἐκκλησίας, ὑπερόπτης δὲ καὶ ὕβριστής καὶ τῶν πατριῶν παραδόσεων, καὶ μύρια ἄλλα ἐκείνοιο

VARLE LECTIONES.

¹ ὁρᾶσθαι.

ἐμπεριεληπται· ψευδολογια, ἀπάτη, δυσσεβεις· καὶ ἄπιστοι λογισμοί, μάχαι πρὸς ἑαυτοὺς, καὶ ἄλλο πλῆθος κακίας ἀπειρον.

enim qui poterit, ut is qui taliusmodi statuat aut dicat, quæ dicere nos et sentire bonus ille amicus confluxit, non extrema labore insaniam, et communis quidem Ecclesiæ proditor, contemnens et conculcans traditiones avitas habeatur, necnon sexcentis similibus aliis criminibus involvatur, mendaciis nempe, fallaciis, impietate, rationibus parum fidis, concertationibus mutuis, ac innumero aliarum impietatum coetu.

Ἄρ' οὐκ ἐκ καλῶν χρωμάτων ὁ καλὸς ζωγράφος τὴν ἡμῶν διεμόρφωσεν εἰκόνα, ὁ μὴδὲν τῶν φαύλων περὶ ἡμῶν εἰπεῖν ἀπισχυρίζομενος; ἀλλ' εἰ μὲν ἀπλότῃτος ταῦτα, τῷ, *Γίνεσθε φρόνιμοι ὡς οἱ ὄφεις, καὶ ἀκέραιοι ὡς αἱ περυστραί*, τοῦ Κυρίου βοῶντος πειθώμεθα· εἰ δὲ κακουργίας, αὐτοῦ πάλιν διακεκραγὸς μεταβαλλώμεθα· *Ἐάν μὴ στραφῆτε καὶ γένησθε ὡς τὰ παιδία, οὐ μὴ εἰσελθῆτε εἰς τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν*.

Μάλιστα συνεπιστάμενοι ὅτι τῷ σκανδαλίζοντι ἓνα τῶν ἐλαχίστων ἀδελφῶν ἡ τιμωρία ἀπόκειται. Εἰ δὲ ὁ σκανδαλίζων ἓνα, τὴν δικὴν ἀπαραιτήτως εἰσπράττεται ὁ οὐρανὸν ὅλην καὶ ἀνασκευάζων Ἐκκλησίαν, αὐτὸν ἐκείνῳ ἔννοεῖν καταλιμπάνω, ἡλικίαν ἑαυτὸν ὑπεύθυνον ἀποφαίνει κακῶν· ὧν εἴη Χριστοῦ πάντων ἡμῶν χεῖρα ὑπερέχοντος, μηδεὶς ἔνοχος.

Ἄλλ' ἐκείνῳ πῶς ἀναλήγῃ καὶ χωρὶς δακρύων ὄσω, εἰ μὲν, οὐς φησιν, οὐ δεῖ δέχεσθαι, δέχοιτο, τί μὴ μετ' ἐκείνων γινώμεθα; Εἰ δὲ μὴ δέχοιτο φρόνως τῆς μελλούσης τιμωρίας, καὶ ἄκοντες τὴν παρούσαν εὐσεβείαν φυλαξόμεθα· περὶ δὲ Θεοῦ, ὧ βέλτεστε, περὶ δὲ πίστεως, περὶ δὲ τῶν ἐκεῖ δικαιοτηρίων, περὶ συνειδήσεως δὲ, ἀλλὰ περὶ ἀληθείας, περὶ δὲ γνώμης εὐσταθοῦς, περὶ δὲ τούτων οὐδὲν, λήθη πάντα ἡ Χάρυδιδος λαβοῦσα κατέπιεν.

Ἐγὼ δὲ τούναντιον ἂν αὐτὸν καὶ φρονεῖν καὶ λέγειν ἤβουον· ὡς εἴπερ οὐδὲ οὐ δεῖ δέχεσθαι δέχοιτο, πάντες ἅμα τορὸν τι καὶ διαπρῦσιν ἐμφοήσωμεν, μηδὲ τις εἴη μηδεὸς φειδῶ, μὴ πετρικοῦ πόθου ἐν ψεμνυόμεθα, μὴ τῆς προσηκούσης εὐλαθείας ἢν πατράσιν νέμειν ἀεὶ δεδιδάγμεθα, μηδὲ τινος ἄλλης αἰδοῦς ἢν περὶ αὐτὸν συντηρήσωμεν, ἀλλὰ ταῦτα πάντα πόρρωθεν ἡμῶν ἀπελάσαντες, ὑπερ ἔφη, διωλύγιον ἐμφοσόμεθα. Τί ταῦτα ποιεῖς, ἄνθρωπε; ποῖ φέρῃ; τί δὲ σαυτὸν ἐχθροῖς ἀγνοεῖς ἐγγχειρίζων; τί τοὺς ἡμῶν ἀθλοὺς εἰς ὕθλους ἐξήνεγκας; τί τῶν εὐσεβοῦντων αἰσχύνεις τὸ σύνταγμα; τί δὲ τῶν ἐχθρῶν ἐπαίρεις τὸ φρόνημα; Τοιαῦτα αὐτὸν ἐγωγε σπουδάζειν μᾶλλον ἂν ἠλπίζον, εἰ τί με παρολισθαίνειν ἠσθάνετο, ἀλλ' οὐχ' ὅσα νῦν, παιζόντων γνώμης μιμούμενος, διαπράττεται. Ἥλπίζον δὲ κάκεινο, ὡς εἰ τις ποτε τῶν ἐχθρῶν ταύτας αὐτοῦ τὰς φωνὰς πρὸς αὐτὸν ἐτόλμησιν ἀφείναι, μυριοὺς ἂν αὐτὸν βάλλων ἐξεδίωξε τοῖς λίθοις, ἀπατεῶνα καὶ ψεύστην [καὶ] τοιοῦτοις λόγοις διαπλύνων· ἀνέχεσθαι γὰρ τῶν ἄλλως ἡμᾶς ἐξουθενούντων προσεταγμένων, ὅτι ὁ τοῦ πρᾶου καὶ εἰρηνικοῦ μαθηταί, εἰς πῖστιν δὲ ἐξυβρίζοντων οὐδεὶς ἂν ἀνάσχοιτο

Verum si non optimis coloribus pictor egregius nostram nobis imaginem delineavit, qui tanta vehementia asseverat, nihil se mali in nos aliquando protulisse; sed omnino, si a morum simplicitate proficiscuntur ista, dicto illi Servatoris obtemperemus, *Prudentes estote sicut serpentes, innocentes autem ut columbæ*¹¹, credamus ita esse: quod si malitiam indicare videantur, mutemus sententiam, et cum eodem Christo dicamus, *Nisi conversi fueritis, et fiat sicut parvuli, non intrabitis in regnum celorum*¹². Imprimis si recoluerimus supplicium illud repositum contra eum qui scandalizaverit vel unum e pusillis fratribus. Si autem in eum, qui vel unum ex illis scandalizet, pœna inexorabilis irrogetur, is qui concussam evertit universam Ecclesiam, reputet apud se quot se malis reum involvit: quibus faxit Deus, ut nemo nostrum sit obnoxius, Christo manum adjutricem et protectricem porrigente.

Illud autem nequaquam sine lacrymis vel sine dolore sufferam, si illos admittat et ad se recipiat, quos Christus edicit non recipiendos, in quorum numero quidni et nos ipsos habet? Quod si tales ille propter metum futuri iudicii non recipiat, nos vel reluctantes et inviti pietatem in Deum, quam præsentem fovemus, exculturi sumus: verumenimvero, de Deo, vir optime, de fide, futuro iudicio, de conscientia, veritate, sententia constanti neque fluxa, et similibus nihil habeat: dicendum esse lethæo voragine Charybden omnia absorbuisset. Ego autem optarim, ut contrarium cum sentiat, tum etiam loquatur: ita ut, si quos non debuit, ad se recipiat, elata voce et clara tunc omnes acclamemus, nec quisquam inde excipiat, ne quidem obstat paternum desiderium quod magni solemus æstimare: non illa reverentia quam docemur in parentes semper adhibere: non alius quilibet pudor, quem versus illum observamus; sed hæc omnia longissime a nobis revolventes, quod dicebam, extenta voce inclamemus: Mi homo, quorsum ista ita patras? quo delatus abis? cur per ignorantiam te in hostium manus conjicis? quid nostra certamina inter nugamenta numeras? quorsum piorum consensum fœdas? quorsum attollis sic hostiles spiritus? Talia ego illi fore inter curas primas existimabam, si in aliquo me exorbitantem deprehendisset, potius quam ut illudentium gestus imitaretur. Sperassem ulterius, quod si de meis inimicis aliquis illas ipsas voces protulisset coram

Matth. x, 16. Matth. xviii, 3.

καὶ δὲ καὶ περὶ. Ἰσ. ἠσθάνετο. Ἰσ. ἐστι. Ἰσ. ἔσμεν.

καὶ δὲ καὶ περὶ. Ἰσ. ἠσθάνετο. Ἰσ. ἐστι. Ἰσ. ἔσμεν.

καὶ δὲ καὶ περὶ. Ἰσ. ἠσθάνετο. Ἰσ. ἐστι. Ἰσ. ἔσμεν.

καὶ δὲ καὶ περὶ. Ἰσ. ἠσθάνετο. Ἰσ. ἐστι. Ἰσ. ἔσμεν.

καὶ δὲ καὶ περὶ. Ἰσ. ἠσθάνετο. Ἰσ. ἐστι. Ἰσ. ἔσμεν.

καὶ δὲ καὶ περὶ. Ἰσ. ἠσθάνετο. Ἰσ. ἐστι. Ἰσ. ἔσμεν.

καὶ δὲ καὶ περὶ. Ἰσ. ἠσθάνετο. Ἰσ. ἐστι. Ἰσ. ἔσμεν.

καὶ δὲ καὶ περὶ. Ἰσ. ἠσθάνετο. Ἰσ. ἐστι. Ἰσ. ἔσμεν.

¹¹ Matth. x, 16. ¹² Matth. xviii, 3.

VARIAE LECTIONES.

καὶ δὲ καὶ περὶ. Ἰσ. ἠσθάνετο. Ἰσ. ἐστι. Ἰσ. ἔσμεν.

ipso, quæ sunt ab illo usurpatæ, lapidum illos imbre obruisset tanquam deceptorem, mendacem, et similem conviciis prolutum. Nam cum habeamus in mandatis illos tolerare qui nos alias vili faciunt, propterea quod illius discipuli simus, qui mitis et pacificus commemoratur, attamen ille tolerandus non est, qui fidem transgreditur Christianam: Christus certe ipsemet, qui omnia in se delicta æquanimice ferebat nec ulciscabatur, illos tamen, qui *domum sui Patris, domum reddiderant cauponantium*, non sine dura et vehementi objurigatione ejectos inde deturbat; et eos qui in Spiritum sanctum suas linguas exacuebant, duplici condicito condemnationi, *ignis* nimirum in futuro, et *esurie* in præsentis sæculo, cum Judæorum civitas funditus excinderetur: et ubi vehementius excandescens pronuntiat futuram eos poenam non evasuros, licet etiam ulterius præsentem tulerant. Sed ego, quod apparet, qui sperabam aliter, me ad enectionem per famem refovebam. Quis ergo me thronum condescendentem archiepiscopalem, et principatum, in manus traditum totius et consilii et actionis recipientem intuitus, illi insurravit? ejusmodi enim cum voces tum disquisitiones impiæ sunt, et erga illos adhibendæ sunt, qui moderamen et habenas gubernandas splendide et illustri modo acceperunt: et qui in bonum publicum throno præsent: et ubi ad genus provoluti abjiciebantur poenitentes, qui tellurem lacrymarum rivis irrigabant, ac ad movendam misericordiam multa loquebantur: ac qui ad finem usque pro veritate et virtute certamen sustinebant splendidibus coronis lemniscatis sedent cum Christo judicantium sortiti locum, quorum nonnemo ad commiserandum congeneres sibi feruntur: quidam alii æquitatis nullam vel canonicæ potestatis rationem habentes, sed tanquam qui justitiæ oculos ad faciendam justitiam provocare vellent: certe opus est ut hic, hic inquam, si alicubi, talia obtendi debeant, apud illos præsentim, qui in illo ordine constituuntur: non in vita præsent, non apud eos qui fame, nunc siti, custodiis et miserum quidem in modum intercipiuntur, de vita sua periclitantes. Ad illos enim spectat deputatus justitiæ locus, judicii, condemnationis, remissionis tempus nempe futurum illud, et non hoc præsens. Ast, o tu bone vir et bellissime, si recipiendi non sunt, quidni te pudeat cum illis commiserari? et cum possis coronatus comparere, cum captivis malis aggregari: per somnium aliorum humanitatem laudare, cum sis longe ab illa cœlesti nobilitate, et libera conditione semotus, etiam et conditionis illius reus. Verumtamen si cum illis censeris non ferebatur turpe, cognoscat quod versatur apud illos animo, a quorum vita abhorret et actionibus, et illum honorat gregem, cui pro pastoribus lupos præsse præ-

πει· καὶ αὐτοὺς τὰλλα πρῶως φέρων καὶ μὴ ἀμυνόμενος, τοὺς τε τὸν πατριάρχου οἶκον, οἶκον ἐμπορίας ποιῶν ἀποροηθέντας, μετὰ σφοδρᾶς τῆς ἐπιτιμήσεως ἐκείθεν ἀπήλασε· καὶ τοὺς εἰς τὸ ἄγιον Πνεῦμα τὴν γλώσσαν ὀξύνοντας, δικλῆν τὴν τιμωρίαν ἀπειλησάμενος, πυρὸς μὲν ἐναυθα καὶ μαχαίρας ἔργον καὶ λιμοῦ τὴν πῶλιν αὐτανδρον ἐποίησατο, καὶ τὴν μέλλουσαν δὲ οὐ διακφυγεῖν, δι' ὧν τὴν παρούσαν μετὰ πολλῆς τῆς ὀργῆς ἐξήνεγκεν, ἐπιστάτωσατο. Ἄλλ' ἐγὼ μὲν τοιαύταις ἐλλείψιν ἐμαυτὸν, ὡς ἔοικεν, εἰς λιμὸν ἔτρεφον· τίς ποτε δὲ ἄρα τῶν θρόνων ἀπάστας ἡμᾶς τῶν ἀρχιερατικῶν, καὶ τὸ κύριος ἀπάστας πράξεως καὶ βουλήσεως ἔγγειρισθέντας, αὐτῷ κατεμήνυσεν; αἱ γὰρ τοιαῦται φωναὶ καὶ ζητήσεις ἀνίταραι, καὶ δεῖ ἢ τισὶν αὐτάς ὅλας προτείνεσθαι, τοῖς τὰς ἡνίας λαμπρῶς ἦδη καὶ περιφανῶς τῆς ἀρχῆς ἐπανεληφόσι, καὶ ἐπὶ κοινῷ προκαθεζομένοις τοῦ βήματος· καὶ τῶν μὲν ἡμαρτηκῶτων ἐπὶ γόνυ κειμένων, καὶ πολλοῖς μὲν τὴν γῆν δάκρυσι βρεχόντων, πολλὰ δὲ ἐπὶ ἑλέφ λεγόντων· τῶν δὲ μέχρι τέλους τῆς ἀρετῆς καὶ τῆς ἀληθείας ὑπερηθληκῶτων μετὰ λαμπρῶν τῶν στεφάνων συγκαθεζομένων, καὶ τῶν δικαστῶν τὴν τάξιν διακληρουμένων, καὶ τῶν μὲν ἐπὶ συγγνώμῃ τοῦ ὁμοφροῦς ὑποφερομένων, τῶν δὲ τοῦ Ἰσοῦ καὶ τῆς κανονικῆς αὐθεντίας μὴδὲν ἐπιπροσθεῖν ποιουμένων, ἄλλ' ὡς δίκης ὀφθαλμοῦς εἰς τὴν τοῦ δικαίου φύσιν πάντα καταρρυθμιζόντων· τότε δὲ, τότε, εἰ θέμις ποτὲ, χώραν ἔχει τὰ τοιαῦτα προτείνεσθαι, καὶ τοῖς ἐκείνην τὴν λήξιν καταλαθεῦσιν· ἄλλ' οὐχὶ νῦν οὐδὲ τοῖς λιμῷ καὶ δίψει, καὶ φυλακαῖς, καὶ μυρίαις ἐναθλοῦσι ταλαιπωρίαις, καὶ τὸν περὶ ψυχῆς ἀγῶνα ἔχουσιν· ἐκείνοις γὰρ ὁ περὶ κρίσεως καὶ κατακρίσεως καὶ ἀπίστεως λόγος, καὶ ὁ καιρὸς ἐκεῖνος, ἄλλ' οὐχ ὁ παρὼν, ἀφορίζεται. Ἄλλ', ὦ καλὲ καὶ ἀγαθὲ, εἰ μὴ δεῖ δέχεσθαι, πῶς οὐκ αἰσχρὴν μετ' ἐκείνων συντάττεσθαι; καὶ ἐνὸν στεφανηφόρον ὀφθῆναι, τοῖς ἀχμάλωτοις ἐγκαταλέγεσθαι; καὶ τὴν ἐτέρων ὄνειροπολεῖν φιλανθρωπίαν, τῆς ἀνωθεν εὐγενείας καὶ ἐλευθερίας γυμνὸν καὶ προδότην ἑαυτὸν καταστήσαντα· εἰ δ' οὐκ αἰσχρὸν ἦγετο συντάττεσθαι, ἴσθι, σὺν ἐκείνοις ὧν τῆ γνώμῃ, ὧν ἔξαρτος ὑπάρχεις τῆς πράξεως· καὶ ἐκείνην τιμῶν τὴν ἀτέλην, ἥς ἀντὶ ποιμένων ἴλυκος λέγεις προτοστασθαι· εἰ βούλει δὲ καὶ τῶν ἐν αὐτῇ ἐνίων πλέον ταύτην περιέπεις. Εἰ γέ τινες μὲν αὐτῶν, καίτοι σώματι συνόντες, τοῦ συνεῖδος αὐτοῦς στασιάζοντος ταῖς γνώμαις, ὅμως ὀκλάζουσιν· σὺ δὲ καὶ πρὸ τοῦ συναφθῆναι τῷ σώματι, λογισμοῖς καὶ γνώμῃ σπουδάζεις συνάπτεσθαι· τὸ γοῦν τῆς συναφῆς ἔλλειπον, δειλία οὐκ εὐσέβεια, αἰσχρὴν οὐ προαίρεσις. Τίς οὖν ὁ δεχόμενος, ὁ μὲν δ' ἄρα τοῦτο παραδεξάμενος· ἢ δεῖ, ὅτι μὴ μέχρι νῦν πρὸς ἐκείνους ἀπέκλινε, τῷ φόβῳ τὴν αἰτίαν ἀνέθηκε, καὶ τὸ σὺν τοῖς ἐχθροῖς καταισχύνεσθαι, ἀν μὴ δὴ τὴν δίκην ὑστερον, κρεῖσσον ἦγεται τοῦ μετὰ τῶν οικείων διδου θουμάζεσθαι· εἰ μὴ δεῖ δέχε-

VARIÆ LECTIONES.

ἢ ἴσ. εἰ καὶ. ἢ τοὺς.

σθαι, τίς ἂν δεξάμενος, ἀντὶ τοῦ δεκεῖν ἐτέρους, οὐκ ἔξεστι δέχεσθαι, μᾶλλον ἑαυτὸν ἐκείνοις οὐ συναπολέσειεν; οὐ γὰρ τὰ ῥήματα βελτιοῖ τὰς πράξεις, διὰ δὲ τῶν ἔργων συνίσταται καὶ τὰ ῥήματα. Ἐἴτα ἂν τις ἰδὼν ληστὰς, ἢ πόλεων προδότας, ὑπὸ πάντων μὲν βδελυσσομένους, πᾶσι δὲ μυστατομένους· ἐπειτα αὐτὸς τούτων τέως καθαρὸς ὑπάρχων, φαντασιοκοπή καὶ λέγοι πρὸς τὸν κρατοῦντα τοὺς νόμους, εἰ μὲν οὐς ἀναιρεθῆναι δέον, τούτους ἀτιμωρήτους ἔδει, τί μὴ θάπτον ληστεύω καὶ προδότης γίνομαι, ἵνα συγγνώμης τύχω· ἂν δὲ δίκην ἀπαιτήσῃ, φόβῳ ταύτης, ἐκείνους οὐ μιμήσομαι· ἂν οὖν τις παρελθὼν τοιαῦτα λέγοι, ἄρ' ἔστιν ὅστις οὐκ ἂν αὐτοῦ παραφορᾶν καὶ ἄρρωστίαν γνώμης, καὶ μυρία ἄλλα καταγνοίῃ; τί δὲ ἐκείνου μὲν ἕκαστος τῶν γούν ἐχόντων καταγνώσεται; ἂν δὲ τις, ἀντὶ μὲν προδοτῶν πώλεως, προδότας πίστεως, ἀντὶ δὲ ληστῶν σωμάτων ληστὰς θείων νόμων εἰς μέσον παράγοι· ἐπειτα τὰς αὐτὰς φωνὰς ἀνακράξῃ, οὐχὶ τὴν Ἰσθμὴν αὐτὸν ἢ καὶ μέγιστα ψῆφον παρὰ γε τῶν σωφρονούντων, ἀπενεγχεῖν οἰησόμεθα; χωρὶς δὲ τῶν εἰρημίων, εἰ μὲν τοῖς ἐκκλησιαστικοῖς θεσμοῖς τὰς πράξεις ἰθύνουσι, τίς δεῖ τῶν ἀκαίρων ζητήσεων, καὶ λογισμοῖς παλαίειν καὶ ἀποπνίγεσθαι; ἀλλὰ μὴ θάπτον αὐτῶν τῆς μοίρας γινόμενος πολλὴν τὴν συγγνώμην ἐξαίτεζε τῆς βραδύτητος; εἰ δ' ἐκ θεσμῶν ἔργων ὀπρῆτας ἐπίστασαι, τί πολυπραγμονεῖς; ἂν τε δῶσιν ἐνταῦθα δίκην, ἂν τε μὴ; ἂν μὲν γὰρ δῶσιν, ἄμεινον ἔξουσι, τῇ τιμωρίᾳ τὴν ἁμαρτίαν ἐκκαθαίρομενοι· ἂν δὲ μὴ δῶσιν, τοῦτο αὐτοὺς ἀθλωτέρους ἐργάζεται, ὅτι

πικρότερον αὐτοῖς τὸ ἐκείθεν ἀπαντήσαι δικαιοτήριον· ὥστε εἰ τιμὴ τῶν δύο τούτων αἴρεσις προδύκειτο, ἐκείνους ἂν τὸ ἔλαττον κακὸν ἐφάνη αἰρούμενος, καὶ τὸ αὐτοῦ συμφέρον ἐπισκοπούμενος, οὐχ ἄς τὴν ἐνταῦθα φεύγει δοῦναι δίκην· ἀλλ' ἔς ἐν τῷ νῦν καὶ ἐνταῦθεν διδόναι τὴν ἐκείθεν ἐπράδον· ἐπεὶ καὶ τὸν νοσοῦντα, οὐχ ὅν λατρῶν χεῖρες, καὶ τομαί, καὶ καύσεις, τοὺς πάθους ἀπάγούσιν, ἀλλ' ὅν τὰ τῆς τέχνης ὀρῶμεν μὴ προσιέμενον, ἐκείνους ἤδη τελείως ἀναγινώσκωμεν*, καὶ ἐν ἐσχάτοις κακοῖς ἰσμὲν ἐταζόμενον.

Καὶ τί ἂν τις τὰ ἐπόμενα τοῖς αὐτοῦ λογισμοῖς ἀπαριθμοῖ; ταῦτα ἡμᾶς ἀκοπώτερον ἢ παρασκευάσει τὰ συμβαίνοντα· ταῦτα εἰς παραφυγὴν ἔξομεν· τούτοις ἡμᾶς ἀνακτάσθαι, ὧ φησι καὶ ἀδελφοί, διεσπούδασας, οὐ γὰρ τῶν σεμνοτέρων

se palam fert. Quos multo magis fovere comperitur, quam eorum quispiam, qui in illo coetu annumeratur. Sunt enim inter eos, qui utcumque corporibus suis assistant, tamen ab illorum societate practica, ab intus dissidente conscientia, vacillantes recedunt. Tu autem, nondum conjunctus corpore, iudicio et affectu copulari desideras : quod non adhuc plene fueris adunitus, id a timiditate, non pietate ; a pudore proficiscitur et non voluntate. Quis autem ea admitteret, quæ ne somnians approbavit aliquando? is scilicet, qui causam in timorem rejicit cur nondum illorum consortio aggregetur, cum inimicis pudederi antiquius habuit, quam cum familiaribus suis et cognatis admirationi esse ; modo sit ei in posterum impune. Si recipere vel admittere non licebat, æquis post receptionem illam, ut possit quos non licuit, susceptos admittere, velit se in manifestum discrimen præcipitare? Verba sane non meliorant actiones, sed per actiones verba licet interpretari. Nam si quis contuitus latrones, aut civitatum expilatores, detestatione ubique habitos, execrationibus undiquaque proscissos : immunis adhuc ipse et purus ab illorum consortio tandem phantasmate abreptus, dicat legum arbitris et dispensatoribus, si hosce homines, rogo, sine pœna dimittas, quos par et æquum fuerat de vita tolli, cur non ego statim latro flam ac proditor, ut sic veniam possim sceleribus promovere : quod si pœnam irrogas, metu pœnæ nolim ego illos imitari. Si quis, inquam, obiter ista dicat, quis non illum furere et insanire? quis non mente in rebus aliis laborare similiter haud pronuntiabit? Quod si quis non urbium sed fidei proditores, prædones non corporalium sed divinæ legis in medium productos sistat, et apud illos voces eas ipsas edat, annon eamdem in ipsum sententiam vel etiam duriozem per prudentes rerum æstimatores ferendam putamus? Verum sepositis quæ jam dicta sunt, si secundum canones, hoc est, leges ecclesiasticas actiones regulent, quid opus est hisce intempestive motis quæstionibus? quid ratio-

potius actutum ad partes accedit, et veniam deprecetur suæ tarditatis? Sin vero actionum lege prohibitarum actores agnoscas, quid ita tandem curiose satagis, utrum hic supplicium luant aut non luant? Si dederint isthic pœnas, meliori tum erunt conditione, nimirum per pœnas irrogatas expiato peccati reatu : quod si non dent, hoc eo sunt miseriore, eo quod iudicium aliquando celeste cum majori subibunt acerbitate. Itaque, si modo inter hæc duo electio consistat, is minus malum videtur elegisse, et suo commodo melius prospexisse, non qui id agit ne hic puniatur, sed qui per supplicium isthicobitum tolerabilius reddet iudicium illud. Nam et ægrotantem, nequaquam illum quem medicorum manus, sectiones, ustulationes morbo liberant ; sed quem videmus artis medicæ praxin non ferentem, illum, inquam, statu positum desperato, et conclamatum, morbis extremis cruciatum, et doloribus confectum reputamus.

Quorsum vero quispiam ea quæ sequuntur rationibus putet apprehendenda? sane enim illa ut levius feramus quæ contingunt facient ; atque ita nobis parient consolationem. Per ista nosmet iterum possidere satagisti, amice et frater ;

VARIÆ LECTIONES.

* Ἰσ. ἀπογινώσκωμεν. ἢ φέρειν.

nam vocibus te affari honorationibus non desistam, non omnia et singula consiliis et propositis ascribam; sed quod in actum hactenus producta non fuerint, illa ideo cum spe emendationis tuæ compellationes meas instituo: Si sal infatuatus fuerit, inquit Dominus, in quo demum salietur¹³? Si res meorum amicorum, fratrum, liberorum, membrorum, viscerum: si res eorum singulorum (qui mihi ante omnes sunt honorandi); propter quos in carne adhuc potius subsistere, quam dissolvi et cum Christo esse malletm: quorum causa concidor, distrahor, et lacrymæ meæ mihi panes sunt: si eorum omnium hic sit status, quid debeam ab aliis exspectare? Nec injuria. Scio etenim, beatum Paulum, solus cum esset in vinculis destitutus, dixisse: In prima mea defensione nemo mihi adfuit¹⁴: et iterum, solus Lucas mecum est¹⁵. Nam non possunt omnes se obdurare, et patientia niti: quapropter cum Dominus prædiceret afflictiones venturas, et tentationes, cum quibus illi qui in ipsum credituri erant, configere debebant, subnectit: At qui in finem perseveraverit, is salvus erit¹⁶. Scio, et anteriorem adhuc Davidem prophetam multorum solitudinem luxisse, et illam ab amicis desertionem Domino deprecationis loco repræsentasse: Salvum me fac, Deus, quoniam defecit justus, et veritas paucitate laborat inter filios hominum¹⁷. Quorsum vero hunc vel illum citem? Scio Dominum et Deum meum tum cum apprehensus, vinculis constrictus abduceretur, solitarium fuisse derelictum: scriptum est enim: Ipso deserto fugerant¹⁸. Quid ergo mirum? nos homunciones miseros et miserandos, quibus nec aerem spirare liberum licet, carceribus et vinculis mancipatos, mille moriendi modos quotidie exspectantes, omni destitutos meliori spe, ab omnibus ita desertos et derelictos: atque, o si tantum derelictos! ferre hoc possemus, sed neququam nos nudi deserimur, sub nominis nostri prætextu, veritatem abnuunt, ecclesiasticam omnem et rectam sententiam deserunt: cujus observandi gratia, ni non hactenus elegerunt pati, ab illa se nunc abscindunt, et illam longe seponunt. Hoc est illud quod imprimis percellit mentem mihi, quod me absumit, cum videam membra, quibuscum nos incorporamur, et participes exstamus, ex æquo Christi a capite illo divelli et in perniciem redigi. Et tamen istud malum in se non sufferendum, sit certe tolerabile per prius exempla recitata. Attamen derelicti illius causam in nos artificiose transferre velle, cujus nondum potuit exemplum aliquod reperiri, quomodo quis, utcunque omnia ferendo sufficientissimus æquanimiter poterit tolerare. Omnino percipio præclaram ego remunerationem amoris in te mei paterni, cum Deo conjuncti, et spiritualis illius mirifici et tremendi illius partus, quo tu nobis enixus, lumen terrarum orbis in mystico Ecclesiæ thalamo per vitæ sermonem prodiisti. Et ista ego tolero per et propter ad-

Δ ῥημάτων ἐξισταμαι, οὐδὲ τῷ μελετηθέντι πάντα δίδωμι, ἀλλ' ὅτι τέως μὴ διαπέπρακται, καὶ πρὸς τὴν ἐλπίδα τῆς διορθώσεως τὰς κλήσεις μερίζομαι. Ἐάν τὸ ἄλλας μωρανθῆ, ὁ Κύριός φησιν, ἐν τίνι ἀλισθησεται; ἐάν τὰ τῶν φίλων, τὰ τῶν ἀδελφῶν, τὰ τῶν τέκνων, τὰ τῶν ἐμῶν μελῶν, τὰ τῶν ἐμῶν σπλάγγων (τὰ τῶν πάντων ἔμοι τιμωτάτων), δι' οὓς ἐτι τὸ σαρκὶ παρεῖναι, τοῦ ἀναλύσαι καὶ σὺν Χριστῷ εἶναι προκρίνεται· δι' οὓς κόπτομαι καὶ σπαράσσομαι, καὶ τὰ δάκρυά μου ἄρτος ἔμοι γίνεται· ἐάν οὖν τὰ αὐτῶν τοιαῦτα, ποταπὰ χρῆ προσδοκῆν τὰ τῶν ἄλλων; ἀλλ' οὐδὲν θαυμαστόν· οἶδα γὰρ καὶ τὸν θεσπέσιον Παῦλον μόνον ἐν δεσμοῖς καταλειφθέντα· Ἐν τῇ πρώτῃ μου, φησιν, ἀπολογία οὐδεὶς μοι συμπαρηγόρητο, καὶ, Λουκάς ἐστι μέγας μετ' ἐμοῦ· οὐ γὰρ πάντων ἡ καρτερία καὶ ὑπομονή· διὰ τοῦτο καὶ ὁ Κύριος εἰπὼν τὰς θλίψεις καὶ τοὺς πειρασμούς οἷς ἐμελλον οἱ εἰς αὐτὸν πεπιστευκότες ἐναθεῖν, ἐπήγαγεν· Ὁ δ' ὑπομείνας εἰς τέλος, οὗτος σωθήσεται· οἶδα καὶ πρὸ τούτου τὴν προφήτην Δαβὶδ τῶν πολλῶν τὴν ἐρημίαν ἀποδουρῆμενον, καὶ ταύτην ὡς ἱκετηρίαν τῷ Θεῷ προτεινόντα· Σῶσόν με, Κύριε, ὅτι ἐκλέλοιπεν ὁσῖος· ὅτι ὠλιγώθησαν αἱ ἀλήθειαι ἀπὸ τῶν νιῶν τῶν ἀνθρώπων· καὶ τί λέγω τούτου ἢ ἐκεῖνον; οἶδα τὴν ἐμὴν δεσπότην καὶ Θεὸν, ἐπεὶ συνελήφθη καὶ πρὸς δεσμωτήριον ἦγετο, μόνον καταλειφθέντα· Καὶ ἀφέντες γὰρ αὐτὸν, φησὶ, πάντες ἐφυγον· Τί οὖν θαυμαστόν; εἰ καὶ νῦν ἡμᾶς, ἀνθρώπους οἰκτρούς, καὶ ἐλεινοὺς, ἀνθρώπους μὴδὲ τὸν ἀέρα σπῆν ἐλευθέρων παραχωρουμένους, ἀνθρώπους δεσμωτήριον οἰκοῦντας, μυρίους θανάτους καθ' ἐκάστην προσδοκῶντας, καὶ πάσης ἐπιπέδος χρηστῆς περιηρημένης, εἰ καὶ καταλαπτεῖν τὸς ἐμελέτησεν, ἀλλ' εἴθε μόνον καταλαπτεῖν (ἀνύποιστος γὰρ ἔν) οὐ γὰρ ἡμᾶς οἱ τοιοῦτοι καταλιμπάνουσιν, ἀλλ' ἐν ἡμετέρᾳ προσηγορίᾳ, τῆς ἀληθείας καὶ τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ καὶ ὀρθοῦ φρονήματος, ὑπὲρ οὗ, μέχρι νῦν, μυρία παθεῖν ἐβλοντο, ἑαυτοὺς ἐκτέμνουσιν τε καὶ ἀποκηρύττουσιν· ὅπερ παντὸς μάλιστα ψυχὴν πλήττει καὶ ἐκδαπανᾷ, μέλη ὀρθῶν, ὧν ἐσμέν σύσσωμοι καὶ συμμετοχοί, Χριστοῦ τῆς κεφαλῆς διασπώμενά τε καὶ ἀποφθειρόμενα, ἀλλ' ὁμως ἀφόρητον ἔν τὸ κακόν, φορητὸν ἂν ἐγεγονέι τοῖς βῆθεισι παραδείγμασιν· τὸ δὲ καὶ τὴν αἰτίαν τοῦ καταλαπτεῖν, ἡμῖν τεχνάζεσθαι ἐπιγράφειν, οὐ μὴ μέχρι νῦν οὐδ' ἔστιν εὐρεῖν ὑπάρξαν παράδειγμα, πῶς ἂν τις, εἰ καὶ πάντα φέρειν ἔσχε γυμνασίαν, ὀπενεγκεῖν δυνηθεῖ; καλὰ γὰρ (οὐ γὰρ ἀπέχω) τὰς ἀμοιβὰς τοῦ περὶ τε θεοῦ καὶ πατρικοῦ φίλτρον, καὶ τῶν πνευματικῶν ἐκείνων καὶ ὑπερφῶν καὶ φρικτῶν ἐκείνων, ἐν αἷς σὺ φωστήρ ἐν κόσμῳ λόγον ζωῆς ἐπέχειν, τῇ μουστικῇ παστάδι τῆς Ἐκκλησίας ἐναπετέχθης· ταῦτα διὰ τῆς ὑμῶν ἀξιαγάστου καὶ θείας συνείσεως, πρὸς τὸν χθὲς καὶ πρῶην δοχὰς ἡμῖν καὶ ὑπερδοχὰς περιθήμενον, ὑποφέρομαι, καὶ τῆς ἰδίας ὀρμῆς τὴν ἡμῶν ἐπιτροπὴν περαθέντα λαβεῖν, αἰσχύνης καὶ ἀμαρτημάτων,

¹³ Matth. v, 13. ¹⁴ II Tim. iv, 16. ¹⁵ ibid. 11. ¹⁶ Matth. xxiv, 13. ¹⁷ Psal. xi, 2. ¹⁸ Matth. xxvi, 56.

ὡς εἶπεν, ἀποστροφήν καὶ ἀναχώρησιν, εἰ καὶ τοῦ-
 ναντιον ἐμπραττεν αὐτῷ περιγέγονεν· ἡ γὰρ εἰς
 ἔσπερον ἀναφορὰ τοῦ ἐγκλήματος, ἂν μὴ δὲ χώραν
 εὐδρη, μάλιστα τὸ τέχνασμα παρεισδύσας, εἰς σφο-
 δρατέραν περιτρέπει τοῦ συνεϊδότης κατὰ γωνίαν,
 οἰκοθεν καὶ σαφῆ καὶ ἄφυκτον τὸν ἐλεγχον φέρουσα·
 τί γὰρ ἐτέρωθεν ἐζήτεισ συμμάχων, καὶ σχῆμα
 σεαυτῷ ἐτεχνάζου δικαιολογίας, εἰ μὴ τὸ συνεϊδὸς
 ἔνδον εἶχες πικρὸν κατῆγορον τῆς βουλῆσεως; τί
 δὲ καθ' αὐτὸν οὐ πράττεις, ἃ σπουδάζεις ἄλλοθεν·
 tibilem redargutionem manifestam patitur. Cur vero aliunde satagebas auxilium? cur formulam
 tibi defensionis, et prætextum artificiosum procurabas, si conscientia interna destitutus eras tuæ vo-
 luntatis accusatrice? Quod per te non agis ipse, hoc per alios consequi molliris.

Καὶ εἰ μὴ τῶν ἐπιστολῶν ὁ νόμος ἐπέσχε, καὶ τοῦ
 ὑπογράφοντος ἡ χεὶρ καὶ τότε κλαπέσσα ἐμποδῶν
 ἴστατο, ἴδειξα ἂν ἀκριβέστερον καὶ διὰ πλειόνων τότε
 ἡμέτερον ἄλλος, καὶ οἷς ἐκείνος ἡμᾶς ἐλυμήνατο·
 ἀλλὰ πῶς τὰς ἑαυτοῦ λαμπράς ὁμολογίας, ἃς ἐνώ-
 πιον Θεοῦ καὶ ἀγγέλων, ἐνώπιον πάντων ἀνθρώπων,
 βασιλέων, ἀρχόντων, ἀρχομένων ἐπαρρησιάσατο, οὐκ
 εἰς μεγάλην ἔγει αἰδῶ; πῶς τὸ τῆς Ἐκκλησίας οὐκ
 ἐδυσωπήθη καύχημα, ὃ κατὰ παντὸς φέρειν ἔσχε
 καὶ χρόνου καὶ διηγήματος; καὶ εἴη γε τῆς ἄνωθεν
 ἐνισχυροῦσης παλάμης διηνεκῶς μεγαλαυχοῦσα καὶ
 φέρουσα· πῶς δὲ δι' αὐτοῦ καὶ μόνου ψυχαγωγεῖν
 ἔγνω τὸ ἀντίπαλον, καὶ ἴδια πῶσει τὴν κοινήν καὶ
 παράδοξον τῆς Ἐκκλησίας στάσιν χωλεύειν προεἴλετο;
 καινὸν μὲν γὰρ καὶ παράλογον ὁ πολυμήχανος ὄρις
 κόσμῳ παραδείξει ἐνεανιεύσατο· ἀλλὰ καινότερον
 καὶ παραδοξότερον καὶ θεῖον ἔργον, ὡς ἀληθῶς, ὃ
 τῆς φύσεως ἡμῶν Πλάστης καὶ Δημιουργὸς κατέστη-
 σεν. Ὁ μὲν γὰρ ἀνθρώπους τρισαλιτηρίου, ἀν-
 θρώπους οὐδ' εἰς ἀριθμὸν τινα συντελοῦντας, πάσαι
 τῆς ἱερατικῆς ἀξίας ἀπογυμνωθέντας, καὶ τῶν ἐκ-
 κλησιαστικῶν συλλόγων, δι' ἃς αἰτίας οὐδὲ θέμις
 λέγειν ἡμῖν, ἐξοστρακισθέντας, ὡς ἀποθανόντας,
 ἐκριζωθέντας, κατὰ τὴν ἀποστολικὴν περὶ αὐτῶν
 προαναφήνησιν, σκίλους καὶ μώμους, τολμητὰς,
 αὐθάδεις· τούτους ὑπεισδύς καὶ τῆς οὐκείας πονη-
 ρίας ἐργαστήριον προστησάμενος, δι' αὐτῶν πᾶσαν
 καταστρέψαι καὶ καταλαθεῖν τὴν Ἐκκλησίαν ἐφρυά-
 ξατο· ὃ δὲ, οἷα δὴ θαυμάσια μόνος ποιῶν, καὶ ἐν
 ταῖς θλίψεσι πλατύων τοὺς ἐπικαλουμένους αὐτὸν,
 καὶ τότε μάλιστα δεικνύων τὸ τῆς προνοίας ἄφατον καὶ
 σοφὸν, ὅτε πανταχόθεν τὸ ἄπορον περιέστηκε καὶ δεινὸν,
 ἐπὶ τοσοῦτον αὐτὴν συγκεκροτημένην καὶ κατηρτισμέ-
 νην, καὶ ὡς ἀληθῶς ἐν ἑαυτῷ τεθεμελιωμένην, ἀνέ-
 δειξεν, ὡς οὐ μόνον ἀντιρρόπον τῆς κακουργίας τὸν πο-
 νηρὸν τὴν πληγὴν δέξασθαι, ἀλλὰ πολὺ χαλεπωτέραν
 καὶ ἀλγεινότεραν εἰσπράττεσθαι· πῶς γὰρ οὐχὶ μεγίστη
 καὶ ἀνίατος τῆ διαβολῆς ἡ πληγὴ, ὅτι περ ἐν τοσαύτῃ
 ζάλῃ καὶ τηλικαύτῃ συγχύσει καὶ μεταβολῇ, οὐ μι-
 κρὸς οὐ μέγας, οὐκ ἀσημοῦ πλεως ἀρχιερεὺς, οὐ τὸ
 ἐπίσημον ἔχούσης, οὐκ ἐν λόγῳ ἰδιώτης, οὐκ ἀμφο-
 τέρωθεν ὠπλισμένος, καὶ σύνδραμον ἔχων τῆ πυ-
 κνότητι τῆς διανοίας τὸ βεῦμα τῆς γλώττης, οὐκ ἐν
 βίῳ λαμπρὸς, οὐκ ἐν ἀκριβείᾳ δογμάτων περιβλε-

A mirabilem et divinam plane illius hominis pruden-
 tiam, qui nos heri ac nudius tertius epulo apposito
 recipiebat : quique ex animi sui impetu nostri in
 se patrocinium suscipere et tuitionem volebat : de-
 decoris, et admissorum criminum aversionem, de-
 pulsionemque scilicet, licet secus quam speraverat,
 id contingebat. Transmissio siquidem criminis in
 alium quempiam, si non admittatur artificeose exco-
 gitata machinatio, in graviozem concedere solet
 conscientiaē condemnationem, dum ab intus inevi-
 tabilem redargutionem manifestam patitur. Cur vero aliunde satagebas auxilium? cur formulam
 tibi defensionis, et prætextum artificiosum procurabas, si conscientia interna destitutus eras tuæ vo-
 luntatis accusatrice? Quod per te non agis ipse, hoc per alios consequi molliris.

B Certe si pateretur lex epistolaris, si mei amanuen-
 sis manus lassata se non subduxisset, pluribus adhuc
 persequerer justum meum dolorem, et in quibus ab
 illo læsus sum. At enim vero præclara illius professio,
 coram Deo et angelis, coram omnibus hominibus, re-
 gibus, principibus, subditis enuntiata, non pudore
 suffundit vehementius? Unde factum ut Ecclesiæ
 gloriatio non vereatur, quam semper et ubique pro-
 palare poterat et præ se ferre, superna præsertim
 manu corroborante, in qua perpetuo triumpharet :
 suis autem viribus et quidem solitariis posse se pu-
 tat adversarium delinire : casuque suo voluit, ut
 Ecclesiæ ille status communis præter omnem ex-
 pectationem claudicaret : volebat nimirum versutis-
 simus ille serpens, audaciæ suæ novum et inusita-
 tum quid, mundo palam facere : sed opus magis
 novum, inauditum et paradoxum magis, divinus
 naturæ nostræ Opifex et Conditor ex adverso edidit.
 Ille homines nefarios et improbos in nullo numero
 habendos, sacerdotali pridem dignitate spoliatos,
 cœtibus ecclesiasticis (sed quas ob causas, haud
 libet dicere) amotos, abactos, bis mortuos, eradica-
 tos, juxta apostolicum de talibus pronuntiatum,
maculas, momos, audaces, arrogantes : in istos ub
 se insinuaverat diabolus, et ad propriæ nequitiaē
 officinam applicuerat, per illos universam occupare
 Ecclesiam, per summam impudentiam nitebatur.
 Sed Deus, qui miracula operatur solus, et dilatat
 invocantes se in afflictionibus, qui suæ providen-
 tiæ sapientiam inexplicabilem ostendit, cum undique
 inextricabilibus circumdamur fluctibus oppressi,
 adeo comparatam et consummatam, vere in ipso
 fundatam, ut non solum parem et adæquatam ma-
 litiaē suæ plagam malus accipiat, sed multo vehe-
 mentiozem et cum majori conjunctam tormenta
 procreet. Quomodo enim non infligitur diabolo
 maxima et insanabilis plaga, cum in tanta procella,
 tali rerum confusione, tanta rerum mutatione, ne-
 mo parvus, magnus, obscuræ umbeculæ episcopus,
 nedum cui præest aliquis eximius : nemo rudis in
 sermone, nemo utrinque comparatus, qui linguæ
 volubilitatem cum acumine mentis conjunctam ha-
 bet : nemo propter vitam illustris, propter dogma-
 tum sublimitatem conspicuus, nullus plane homo

cum tempore immutatus comprehenditur : nec cessit loco torrenti omnia abripienti : inter omnes omnino qui de choro fuerant religiosorum (quis eorum per auditionem antiquam, nedum per præsentem spem, priusquam res constaret, hoc credet?), omnes diaboli laqueos, insidias omnes, omnia artificia, vim omnem intentatam infra se positam demonstrarunt. Jucondam mihi est, ista apud vos imprimis prosequi, qui magna pars eorum estis, de quibus hæc mirifica recensentur : Neque enim quidquam commilitonibus accidere potest gratius, dolore aliqui confectis, quam ut rem pugnando bene gerant : sed malitiosus, (quem dixi, dæmon omnes confertim deglutire, et per suas nequitiis fraudulentas impedire fremendo gloriatur : sanctæ tamen Ecclesiæ multitudo ipsius machinationes et consilia deridet, et ludibrio habet, dum sub Christo capite militant, et ejus ductum observant : ut captivos potius quosdam abducunt veritati, quam ut aliquis ex ipsis fugitivus existat et desertor ordinum. Quapropter si diabolo daretur optio, utrum talia adhibere vasa voluerit, qualia sunt, in quæ nunc incidit, capacia totius operationis ipsius : tum Ecclesiam ita viriliter et animose concertantem ex adverso consistere ; vasa illa ut sigulina cum ipso met artifice confringentem, annon istorum experimentum facere potius recusaret ? nec talia vasa reperire, vel ab iis gaudium proventurum somnare, quam Ecclesiam intueri ita roboratam ac vigentem, et in media ipsius viscera vulnus tam mortiferum inferentem, et gloriosum de tota ipsius potentia tropæum statuentem. Quod profecto, si non aliud, oportebat eum, qui nunc nimium commotus est (neque enim intelligo, quid, aut quomodo, cum majori modestia dicam) revereri, nec victoriarum adoras non conari a sua propria sede dimovere. Quidni enim ? licet non effectum dedit, quod conceperat animo, gratiam tamen efflorescentem marcescere fecit, eo quod cogitavit, quæ cogitatio redarguit opinionem. Divina autem gratia providentiam, qua nos semper tutatus est, nunc ostendit, cum in effectum prodire non sit passa, quod apud animum ille constituerat.

Cæterum, mi fili, nulla talis deinceps mentem irrepit cogitatio. In præsentem enim omnia increpatione omni qua hactenus mea ipsius viscera feriendo vulneravi, quod ipsum dolenter fecisse me profiteor. Licet enim medicina, concisiones etiam, necessaria sint, tamen erga laborantes et cruciatos compassio superat leges doctrinæ cujusque et medicinæ : et ego ideo compassionis tyrannidem haud sustinendo cum sim, prætermisissis omnibus, tanquam præsentis in complexum ruor. Filium meum compello, partum meum immaculatum, membrum mei corporis. Quoniam ego abripior ? ubinam de te mea gloriatio ? ubi spes ? potius, post spem ubi comparent opera ? Videsis

Α πτος, ἀλλ' ὅπως οὐδεις οὐδαμοῦ τῷ καιρῷ συναλωθεῖς ἠλέγχθη, οὐδὲν ἔδωκεν τῇ ρύμῃ τοῦ φέροντος· ἅπαντες δ' ἀπλῶς ὄσοι τοῦ χοροῦ τῆς εὐσεβείας γεγόνασι (τίς ἀκοῆ παλαιᾶ μήτιγε ἐλπιδι νέφ, πρὶν πραχθῆναι τοῦ παρεδέξατο), πάσης πάγης τ' τοῦ πονηροῦ, καὶ πάσης ἐπιδουλής, καὶ παντός τεχνάσματος καὶ βίας κρείττονας ὠφθησαν. Ἡδὴ δὲ μοι ταῦτα, καὶ μάλιστα πρὸς ὑμᾶς διεξιέναι, τοὺς μέγα μέρος τοῦ τηλικούτου χρηματίσαντας θαύματος· ἐπεὶ καὶ συστρατιώταις οὐδὲν ἰδύτερον, κἄν ἄλλως ἐν λύταις ὦσιν, ἢ τὰ ἐν πολέμοις αὐτοῖς προσομιλεῖν κατορθώματα· ἀλλ' ὅπερ ἔλεγον, ὁ μὲν πονηρὸς ἀθρόως ἅπαντας καταπειθεῖν, καὶ τῆς αὐτοῦ πανουργίας ἔργον δεῖξειν, ἐφυσάτο καὶ ἐφρυάττετο· τὸ δὲ τῆς Ἐκκλησίας ἄγιον πλήρωμα, τοσοῦτον αὐτοῦ τὰς μηχανὰς καὶ τὰς ἐπινοίας ἐξεμυκτήρισάν τε καὶ κατεγέλασαν, Χριστῷ τῇ κεφαλῇ στρατηγούμενοι τε καὶ καθοδηγούμενοι, ὡς ἐκείθεν μᾶλλον αἰχμαλωτίσαι τινὰς, καὶ τῇ ἀληθείᾳ προσαγγεῖν, ἢ λειποτάκτην ἕνα τινὰ τῆς καλῆς αὐτῶν παραχωρησαι γενέσθαι τάξεως. Ὅστε εἰ τις αἴρεισιν ἐδίδου τῷ διαβόλῳ, πότερον ἐβούλετο τοιαῦτα σκευὴ εὐρεῖν, οἷοις νῦν περιέμενεν, ἢ ἀπὸ αὐτοῦ τὴν ἐνέργειαν ἢ χωρῆσαι δυνάμενα· ἐπειτα τὴν Ἐκκλησίαν οὕτως αὐτῷ ἀνδρείως καὶ στερβῶς ἀγωνιζομένην ἀντικαταστήναι, ὡς σκευὴ κεραμέως σὺν αὐτῷ τεχνίτῃ ταῦτα συντρέψουσιν, ἢ μὴδ' ἐτέρου τούτων εἰς πείραν ἐλθεῖν πολλοῦ ἂν ἐτιμήσατο ; μήτε τοιοῦτων σκευῶν εὐτυχῆσαι, καὶ τὴν ὕ ἐπ' αὐτοῖς εὐθυμίαν ἀναιροπολιῆσαι, μήτε τὴν Ἐκκλησίαν οὕτως ἰδεῖν κραταιουμένην καὶ ἀκμάζουσαν, καὶ διὰ μέσων αὐτοῦ σπλάγγχνου καιρίαν οὕπω καὶ πικρὰν τὴν πληγὴν φέρουσαν, καὶ λαμπρὸν ἰσθῶσαν κατὰ πάσιν αὐτοῦ τῆς δυναστείας τὸ τρέπαιον ὅπερ εἰ μὴ εἰ ἄλλῃ ἐχρῆν, καὶ τὸν νῦν (οὐ γὰρ οἶδα πῶς ἀλυπώτερον εἶπω) ὑποσαλευθέντα ἐκδυσωπηθῆναι, καὶ μὴ τοὺς τῆς νίκης στεφάνους μονονουχί τοῦ ἰδίου ἐπιχειρεῖν ἀνασπῆν μετώπου· τί γὰρ εἰ καὶ μὴ ἐπραξεν ἂ ἐμελέτησεν, ἀλλὰ τὴν ἀνθοῦσαν χάριν ἐμάρανεν οἷς ἔδιστρασε· καὶ ἡ μὲν μελέτη τὴν γνώμην ἠλεγξεν· ἡ δὲ θεία χάρις, ἣν ἔχει περὶ ἡμᾶς πρόνοιαν, καὶ νῦν ἔδοξεν, εἰς ἔργον τὴν βουλὴν ἐλθεῖν οὐκ ἐδάσσα.

Ἄλλὰ μηδὲν σοι τὸ λοιπὸν μηδὲ τοιοῦτον, ὡς τέκνον, διαμελετάσθω· ἤδη γὰρ, ἤδη τοὺς ἐλέγχους ἀφελὲς, ἐφ' οἷς μέχρι νῦν, ἄδη ἰδία σπλάγγχνη πλήττων καὶ τιτρώσκων ἀνώμενος ἔφερον κἄν γὰρ ἀναγκαῖα τὰ φάρμακα καὶ αἱ τομαὶ, ἀλλ' ἡ τῶν πόνων καὶ ἀλγηδόνων συμπάθεια, νικᾷ τοὺς νόμους τῆς ἰατρείας καὶ παιδείσεως δι' ὃ μηκέτι τοῦ συμπαθεῖν τὴν τυραννίδα φέρων, ἐκείνα πάντα λιπών, καὶ ὡς παρόντι περιχυθεὶς, τέκνον ἐμὸν, ὠδίνων ἀγνῶν μέλος ἐμὸν, τί τοῦτο, ἀνακαλοῦμαι ποῦ μοι τὸ περὶ σὲ καύχημα· ποῦ δὲ αἱ ἐλπίδες μᾶλλον δὲ μετὰ τῶν ἐλπίδων τὰ ἔργα ; Ὅραξ τὸ σκυθρωπὸν, τὴν κατῆφειαν, εἰ βούλει, καὶ τὰ δάκρυα. Ἡ περὶ σοῦ φροντίς τούτων αἰτία· ὁ ἐπὶ σοὶ πόνος αὐτῶν ἅπτε-

VARIE LECTIONES.

ν ἰσ. πληγῆς. x ἰσ. πανουργίαν. γ μήτε τὴν. z ἰσ. ἄτε.

ται σπλάγγων, τὸ ἄλγος αὐτῆς τῆς ζωῆς· ἀλλ' εἰ εἰ σοι τῆς ἐμῆς μέλει ζωῆς (οὐπω δὲ μέ τις ἀναπαύσει λόγος ὡς οὐ μέλει) μηκέτι μηδὲν τοιοῦτον μηδὲ παραπλήσιον, μήτε εἰς βουλήν μήτε εἰς μελέτην διαβαινέτω· μακάριος γὰρ ἀνὴρ οὐχ ἄς ἐπὶ παρανόμων οὐκ ἔδραμεν ἔργα, ἀλλ' ἄς οὐδὲ ἐν τῇ βουλῇ αὐτῶν ἐπορεύθη· μηδ' ὅτι χεῖρους ἔχομεν σεμνυνώμεθα, ἀλλ' εἰ τινων ἐλάττους ἐλεγχώμεθα, αἰσχυνώμεθα· ἐπεὶ καὶ ἀριστεύς οὐχ ὅταν λειποταξίας οὐχ ἄλιπ, οὐδ' ὅταν τῶν φυγάδων οὐχ ἦττων ὄφθῃ, σεμνὸς καὶ περιβλεπτός· ἀλλ' ἐπεὶ ἂν τῶν συστρατιωτῶν κρείττων ἐν πολέμοις ἀναφανῇ καὶ τῶν ἐχθρῶν κρατήσῃ, τότε καὶ τοὺς στεφάνους ἐστὶν ἀναδέχασθαι δίκαιος· ναί, δέομαι καὶ παρακαλῶ δεῖξον, τὸ τέλος ἄξιον τῆς ἀρχῆς, ἄξιον τῶν ἀγῶνων· ὦ πόσων στεναγμῶν, πόσων δακρύων ἐν πελάγει μὲν μέσον α πνευμάτων καὶ ζάλης οὐρίοδρομείν, πρὸς αὐτῷ δὲ τῷ λιμένι, καταποντίζεσθαι· καὶ πόλεμον μὲν κρατεῖν τῶν ἐχθρῶν, τῶν δὲ τροπαίων αὐτοῖς ὑπεξίστασθαι· καὶ τὸν ἀγῶνα μὲν ἐν τῷ σταδίῳ λαμπρῶς ἐνεγκεῖν, πρὸς δὲ τοὺς στεφάνους μαλακίζεσθαι· ὕμῳ δὲ ἄρα, ὦ τῆς ἀρετῆς ἔρασταί, καὶ τῆς εὐσεβείας κήρυκες, καὶ τῆς ἀληθείας προαεπιστά, ὡσπερ ἐν τοῖς ἄλλοις ἄπασιν, οὕτω καὶ τοῦ παρόντος ἄλγους εὐρήσειν ἐμελλον παραψυχῆν· οὐ μόνον ὅτι πέφυκε τὸ λυποῦν τοῖς φίλοις ἐκκαλυπτόμενον διαχέσθαι ἢ πως τοῖς λόγοις, καὶ οἷον συνεξαμιγρῆσθαι· ἀλλὰ καὶ μᾶλλον, διότι μεγάλας ἐλπίδας ἔχω διὰ τῶν ὑμετέρων σοφῶν καὶ καλῶν ἐπιγῶν τε καὶ παραινέσεων, θῆτον ἀναβήσθηται τὸν ἄνδρα, καὶ τὸν τοῦ βρεως ψιθυρισμὸν τέλει ἀποστραφέντα, μηκέτι συμβουλῆς ἀνασχεῖσθαι στασιαζούσης, τοὺς ὀρθοὺς λογισμοὺς καὶ εἰς δισταγμὸν μετακλινοῦσης, πτώματος αἰτίου, ἀλλ' εἰς τὴν προτέραν ἐπαναδραμόντα τελειότητα, ἄσειστον καὶ ἀκλόνητον ἐν τῇ στερέβῃ καὶ ἀββάγεῖ τῆς ὁμολογίας Χριστοῦ διατηρηθῆναι πέτρα, διὰ βίου παντός καὶ λόγων.

versum, ita ut immotus et inflexus, in Christianæ confessionis petra solida et infracta conservetur, in omni vitæ cursu, et sermonum varietate conservatus.

Εἰ τις δὲ παράκλησις ἐν Χριστῷ (μετὰ τοῦ θεοσπετοῦ Παύλου ὑμῖν, καὶ δι' ὑμῶν πᾶσιν ἐπιδοῦμεθα), εἰ τι παραμύθιον ἀγάπης, εἰ τις κοινωρία Πνεύματος, εἰ τινα σπλάγγνα καὶ οἰκτιρμοὶ, κληρώσατέ μου τὴν χαρὰν· ἴνα, ὡσπερ μέχρι νῦν, οὕτω καὶ διαπαντός, τὸ αὐτὸ φρονήτε, ἐν ἐνὶ πνεύματι καὶ μιᾷ ψυχῇ συναυλοῦντες τῆς ἀληθείας τῷ κηρύγματι, καὶ μὴ πτυρῶμενοι ἐν μηδενὶ ὑπὸ τῶν ἀντικειμένων· ἦτις αὐτοῖς μὲν ἐστὶν ἔρδειξις ἀπωλείας, ὑμῖν δὲ σωτηρίας, καὶ τοῦτο ἀπὸ Θεοῦ· ὅτι ὑμῖν ἐχαρίσθη [τὸ] ὑπὸ Χριστοῦ, οὐ μόνον τὸ εἰς αὐτὸν πιστεῦσιν, ἀλλὰ καὶ τὸ ὑπὲρ αὐτοῦ πάσχειν. Καὶ ταῦτα οὐχ ὡς τῶν ἐμῶν δεομένων λόγων ἰσχυρῶς, ἀλλ' ὡς χρῆστων, ἀλλὰγε καὶ ἐφειμένους ὑμῖν κοινωρεῖν, ἔνθα μὲν καλεῖται καὶ ἄλλοις, αὐτοῖς ἔργοις καὶ ἔργοις, ἀλλ' ὅτε δὲ καὶ

tristem, vultu dejectum, lacrymantem: de te sollicitudo talia causat. Labor meus circa te, de vita dolor viscera mea penetrat interiora. Quare, si meæ vitæ tibi cura est ulla (et certe non probatur non esse tibi curæ), noli deinceps ejusmodi aliquid in deliberationem admittere. Beatus ille vir, non qui nequaquam cucurrit ad illicita malorum opera, sed qui ne quidem inaccessit in concilio malignantium. Nec quod sint, quam nos sumus, deteriores alii, gloriemur, sed si aliquibus impares inveniamur, pudore suffundimur. Nam et optimus miles haud desertor convictus, nec quod cum fugitivis censeatur, clarus obinde et illustris fit, sed si bello præstantior quam commilitones: si victoriam de hostibus reportavit, tum dignus judicatur qui coronetur. Hortor autem atque obsecro, ostende finem principio dignum, dignum certaminibus. Quantum adest gemitus et lacrymarum, si in maribus fluctibus, inter ventos, in procellosis tempestatibus rectum tenere cursum possimus, et in portu patiamur naufragium! prælio si vincamus hostes et depellamur a tropæo! in stadio cum laude certamen subire, et emollescere ad bravium! Vos ergo, o virtutis amatores, veritatis qui præcones estis, et in Deum pietatis defensores; ut contra cætera prævaluistis, ita date operam, et sedulo incumbite, ut quod exopto doloris habeatis levamentum. Non ob eam tantum causam, quia quod dolet, amicis si exponatur, diffundi quodam modo per sermones poterit, aut, ut sic dicam, evaporari; sed multo magis quod spem egregiam concipio, futurum ut vestris prudentibus illis et præclaris admonitionibus et insurratationibus corroborandum hominem, serpentis illius diffuso sibilo quasi consiliis ulterius non pariturum eorum qui fecerunt secessionem; qui consilia recta et optima ab dubitationem inflectunt ruinæ daturam occasionem, sed ad priorem integritatem re-

Atque hæc quidem hactenus. Quod si autem aliqua sit consolatio in Christo¹⁹, ita enim vocibus divini Pauli vobis sigillatim inelamabo; si quod solatium charitatis, si quæ spiritus societas, si quæ miseracionis viscera, vos adimplete gaudium meum²⁰; ut quemadmodum huc usque, sic semper idem sapiatis, in uno spiritu unanimiter collaborantes præconio veritatis, ut nunquam ab adversariis terreamini: Quod illis concedet in damnationem, vobis in salutem imputabitur, idque Deo operante; quia vobis donatum est a Christo, non solum ut in illum credatis, sed ut pro illo patiamini. Ista autem scripsi, non quod sermonibus meis indigeatis, sed propterea quod desiderem, quippe debitor quædam vobiscum communicare, nec factis tantum sed interdum et verbis²¹. Vos enim, ut cum Joanne Theologo dicam, habetis a sancto Spi-

¹⁹ Philip. II, 1. ²⁰ ibid. 2. ²¹ Philip. II, 2; I, 29 et passim.

VARIÆ LECTIONES.

^a ἴσ. ἀνάμεσον. ^b συνδιαχεῖσθαι. ^c πτυρῶμενοι, vel πτροῦμενοι. ^d ἄλλοτε.

ritu unctionem : porro, quam accepistis, unctio in vobis manet, nec opus est ut quisquam vos erudiat, sed sicut eadem unctio docet vos, et sicut vos docuit manete in eo, ut cum apparuerit Filius Dei, habeamus fiduciam, nec confundamur in adventu ejus²². Pacis autem custos atque rex, qui vitam nobis dedit, et eandem conservat : In quo vivimus, movemur, sumus²³, cujus amoris vinculis, nec dissolubilibus constricti tenemur : ille princeps sacerdos, idemque magnus, Christus nempe verus noster Dens : Qui nos de non populo, populum constituit acquisitionis, per sanguinem proprium²⁴ : nec populum simpliciter, sed dilectam, sed gentem sanctam, sed regale sacerdotium, quæ ineffabilis illius bonitas est, filios nos constituens, hæredes, et secum cohæredes : apud quem non est conversio vel inversionis umbra²⁵ : quos inculpato ad finem usque est custoditurus, constringens nos vinculo pacis et amoris, formans nos in ipso, et inter nosmet mutuo immota et inconcussa pietatis sententia constitutus, unam et eandem omnes cogitationem habentes, unum dicentes, ad unum prospectantes, ad bravium supernæ vocationis properantes : ubi primogenitorum Ecclesia est²⁶ : ubi martyrum chorus, patriarcharum tabernacula ; ubi mendacium non antefertur veritati, non est contentio, tyrannis, insanus furor : sed alta quies, veritatis irresistibleis pulchritudo nullo artificio inobscuranda : ubi quies, pax, concordia, beatarum visionum et inenarrabilium spectaculorum intuitus, participatio, et fruitio, adoptionis finis non ulterius speratæ sed perfectæ, cujus tamen etiamnum illustri quodam modo participes simus, propter quam in præsentī persecutiones patimur, et captivi abducimur ; propter quam sexcentas calamitates, mortes perpetimur quotidianas, quas læti ferimus agentes præterea gratias. Pro regibus orandum esse, divinus Paulus ante nos jam olim docuit²⁷ : et discipulorum summus Petrus²⁸ : *Subjetti estote, inquit, omni humanæ creaturæ propter Dominum : sive rex sit vel superior.* Iterumque : *Regem honorate* : utroque prior, communis ille noster et illorum Dominus, Doctor, Creator, a thesauro inæstimabili suo censum Cæsari solvens, opere et verbo docuit, prærogativas regibus datas dare. Quocirca inter mysticas et venerandas nostras hierurgias orationes pro regibus offerimus. Quæ per leges debita, conservare illæsa et communiter custodire, erga nostros a Christo dilectos reges institutum est Deo gratum, et nobis congruentissimum.

EPIST. XV.

Ab exsilio, ad episcopos similem passos persecutionem.

Persecutio gravis, sed Domini benedictio suavis : exsiliū difficile, sed jucundum regnum cælorum : *Beati persecutionem passi propter justitiam, quia illo-*

²² I Joan. II, 27, 28. ²³ Act. XVII, 28. ²⁴ I Petr. II, 9. ²⁵ Osee XIV, 8. ²⁶ Hebr. XII, 23. ²⁷ I Tim. II, 2. ²⁸ I Petr. II, 13.

τοῖς ῥήμασι. Καὶ γὰρ ὑμεῖς (μετὰ τοῦ θεολόγου φάναι Ἰωάννου) χρίσμα ἔχετε ἀπὸ τοῦ ἁγίου Πνεύματος, καὶ, τὸ χρίσμα δ' ἐλάβετε ἀπ' αὐτοῦ, ἐν ὑμῖν μένει, καὶ οἰδατε πάντα, καὶ οὐ χρεῖαν ἔχετε, ἵνα τις διδάσκῃ ὑμᾶς, ἀλλ' ὡς τὸ αὐτὸ χρίσμα διδάσκει ὑμᾶς περὶ πάντων· καὶ καθὼς ἐδίδαξεν ὑμᾶς, μένετε ἐν αὐτῷ· ἵνα διατ' φανερωθῇ ὁ γιὸς τοῦ Θεοῦ, ἔχωμεν παρρησίαν, καὶ μὴ αἰσχυνθῶμεν ἀπ' αὐτοῦ ἐν τῇ παρουσίᾳ αὐτοῦ· ὁ δὲ τῆς εἰρήνης ταμίης καὶ βασιλεὺς, ὁ τῆς ζωῆς ἡμῶν αἰτίας καὶ συνοχεύς, ἐν ᾧ ζῶμεν καὶ κινούμεθα καὶ ἐσμέν· οὗ τοῖς ἀλύτοις δεσμοῖς τῆς ἀγαπήσεως συνδεδέμεθα· ὁ πρῶτος καὶ μέγας ἀρχιερεὺς, Χριστὸς ὁ ἀληθινὸς Θεὸς ἡμῶν· ὁ ἐξ οὗ λαοῦ λαὸν οἰκτιρῶν ἡμᾶς ἰδίῳ αἵματι ποιησάμενος· καὶ οὐχ ἀπλῶς λαόν, ἀλλὰ καὶ ἡγαπημένους, καὶ ἔθνος ἁγιον, καὶ βασιλείον ἱεράτευμα (ὃ τῆς ἀπάτου φιλανθρωπίας!) καὶ υἱοὺς, καὶ κληρονόμους, καὶ συγκληρονόμους θέμενος· παρ' ᾧ οὐκ ἔστι παραλλαγή ἢ τροπὴ ἀποσκίασμα· αὐτὸς ἐως τέλους ἀνεγκλήτους συντηρήσει, συσφιγγων ἡμᾶς ἐν τῷ συνδέσμῳ τῆς εἰρήνης καὶ ἀγάπης, στήριζων ἐν αὐτῷ καὶ ἐν ἀλλήλοις ἐν ἀκλονήτῳ καὶ ἀταλεύτῳ τῆς εὐσεβείας φρονήματι, μίαν καὶ τὴν αὐτὴν μελέτην ἔχοντας, ἐν λέγοντας, πρὸς ἐν ἀφορῶντας ἀπαντας, πρὸς τὸ βραβεῖον ἐπαιγομένους τῆς ἐνωκλήσεως· ἐνθα τῶν πρωτοτόκων ἢ Ἐκκλησίας· ἐνθα χοροὶ μαρτύρων· ἐνθα πατριαρχῶν αἱ σκηναὶ· ἐν οἷς οὐκ ἔστι ψεῦδος πρὸ τῆς ἀληθείας τιμώμενον, οὐκ ἐρις, οὐ τυραννίς, οὐκ ἀπόνοια· ἐν οἷς βαθεῖα γαλήνη, καὶ κάλλος ἀληθείας ἀμύχανον ὑπὸ μηδεμίας τέχνης καλυπτόμενον· ἐν οἷς εἰρήνη πᾶσα καὶ ὁμόνοια, καὶ ἡ τῶν μακαρίων ἐκείνων καὶ ἀδιηγῆτων θαμάτων θέα καὶ μετοχή καὶ ἀπόλαυσις, καὶ τέλος τῆς υἱοθεσίας οὐκ ἐπι ἐλπίζομένη, ἀλλ' ἤδη λαμπρῶς μετεχομένη· ἡ τελείωσις, ὑπὲρ ἧς οἱ παρόντες διωγμοὶ καὶ αἰχμαλωσίαι· καὶ δι' ἣν τὰ μυρία δεινὰ, καὶ τοὺς καθημερινοὺς θανάτους εὐχαριστως καὶ χαίροντες φέρομεν. Ὑπὲρ δὲ βασιλέων εὐχεσθαι Παῦλος μὲν ὁ θεσπέσιος πρὸ ἡμῶν παραινέει· καὶ Πέτρος δὲ τῶν μαθητῶν ἢ ἀκρότης· Ὑποτάγητε πάσῃ ἀνθρωπίνῃ κτίσει διὰ τὸν Κύριον, λέγων, εἴτε βασιλεῖ ὡς ὑπερέχοντι. Καὶ πάλιν· τὸν βασιλεῖα τιμᾶτε· ἀλλάγε πρὸ τούτων αὐτὸς ὁ κοινὸς Δεσπότης καὶ Διδάσκαλος καὶ Δημιουργὸς, ἐκ παραδόξου θησαυροῦ κήνον τέλειαν τῷ Καίσαρι ἔργῳ καὶ νόμῳ τὰ προνόμια νέμει ὑπὲρ ἀφώρισται τοῖς βασιλεῦσιν ἐξεπαίδευσε· διὸ καὶ ταῖς μυστικαῖς ἡμῶν καὶ φρικταῖς ἱερουργίαις, εὐχὰς ὑπὲρ βασιλέων ἀναφέρομεν· ἃ δὴ προνόμια συντηρεῖν καὶ

EPIST. IÆ.

Ἀπὸ τῆς ὑπερορίας τοῖς συνδεδιωχμένοις ἐπισκόποις.

Ὁ διωγμὸς βαρὺς, ἀλλ' ὁ τοῦ Δεσπότητος μακαρισμὸς ἡδύς· ἡ ὑπερορία χαλεπή, ἀλλ' ἡ τῶν οὐρανῶν βασιλεία τερπνή. Μακάριοι οἱ δεδιωγμένοι

ἔσκεν δικαιοσύνης, ὅτι αὐτῶν ἐστὶν ἡ βασιλεία ἅ-
 τῶν οὐρανῶν· πολλὰ αἱ θλίψεις, καὶ πᾶσαν ὑπερ-
 βαλλόμενα χαλεπότητα· ἀλλ' ἡ ἐκεῖθεν χαρὰ καὶ
 ἀγαλλίασις, οὐ μόνον κουφίζειν οἶδεν αὐτῶν τὴν
 δριμύτητα, ἀλλὰ τοῖς πρὸς ἐλπίδας τὰς ἄνω βιοῦσι,
 καὶ εἰς εὐθυμίας ὑπέθεσιν αὐτὰ μετατίθησιν· ἐχώ-
 μεθα τοιγαροῦν τῶν ἀθλων, ἵνα τύχωμεν τῶν
 ἐπάθλων· ἵνα γένηται καὶ ἡμῖν μετὰ Παύλου βοῆ·
 Τὸν ἀγῶνα τὸν καλὸν ἠγωνίσμαί, τὸν δρόμον
 τετέλεκα, τὴν πίστιν τετήρηκα· λοιπὸν ἀπόκειται
 μοι ὁ τῆς δικαιοσύνης στέφανος. Τί ταύτης τῆς
 ἐπινικίου φωνῆς ἡδύτερον ἢ χαριέστερον; τί δὲ
 καταισχύνει τὸν κοινὸν τοῦ γένους ἐχθρὸν δυνατώ-
 τερον; Τὸν δρόμον τετέλεκα· τὴν πίστιν τετή-
 ρηκα· λοιπὸν ἀπόκειται μοι ὁ τῆς δικαιοσύνης
 στέφανος. Ἡ φωνῆς ἀπάσης λύπης ζάλην κατακοι-
 μιζούσης μᾶλλον δὲ πάσης πνευματικῆς εὐφροσύνης
 χάριν ἐπιχορηγούσης, τοὺς διώκτας εἰς ἐκπληξιν ἀντι-
 μεθιστώσης, τοὺς διωκομένους στεφανούσης, ἀσθενεῖς
 ἀναρρῶννουσούσης, τοὺς κατεβράχμενους ἀνορθούσης!
 ταύτην καὶ ἐγὼ τῶν ἔργων μοι τοῖς λόγοις συνυπη-
 χούτων ἀξιωθείην ἅμα ὑμῖν τοῖς καλοῖς συνάθλοις ἐν
 Δεσποίνῃς ἡμῶν Θεοτόκῳ, καὶ πάντων τῶν ἁγίων. Ἀμήν.

EPIST. IΓ.

Τῷ εὐσεβεστάτῳ καὶ μεγάλῳ βασιλεῖ Βασιλεῖφ.

Ἄκουσον, ὦ φιλανθρωπότατε βασιλεῦ, οὐ προ-
 βάλλομαι νῦν παλαιὰν φιλίαν· οὐ φρικώδεις ὄρκους
 καὶ συνθήκας· οὐ χρίσμα καὶ χειροθεσίαν βασιλείας·
 οὐχ ὅτι ταῖς ἡμετέραις χεραὶ προσῶν, τῶν φρικτῶν
 καὶ ἀχράντων μετείχας μυστηρίων· οὐδὲ τὸν δεσμὸν,
 ὃν ἡμεῖς ἡ τοῦ καλοῦ παιδὸς υἱοθεσία συνέδησεν·
 οὐδὲν τούτων λέγω· ἀλλὰ τὰ κοινὰ τῶν ἀνθρώπων
 προτείνω σοι δίκαια. Πάντες γάρ, καὶ βαρβάρων καὶ
 Ἑλλήνων, οὓς μὲν θανάτου κρίνουσι, τοῦ βίου ἐξ-
 ἀγοῦσιν· οὓς δὲ ζῆν ἐῶσι, λιμαγχονία καὶ μυρίοις
 ἄλλοις κακοῖς θανεῖν οὐ βιάζονται· Ἡμεῖς δὲ βίον
 βιοῦμεν θανάτου πικρότερον· ἠχμαλωτισμέθα, πάν-
 τῶν ἰσπερῆμεθα, συγγενῶν, ὑπηρετῶν, συνήθων,
 πάσης ἀπλῶς ἀνθρωπίνης θεραπείας. Καὶ τοιγα-
 Παῦλος ὁ θεῖος, περιεγόμενος δέσμιος, τῆς ἀπὸ τῶν
 γνωρίμων καὶ συνήθων θεραπείας ἀπολαύειν οὐκ
 ἐκωλύετο· ἀλλὰ καὶ τοι τὴν ἐπὶ θανάτῳ ἀγόμενος,
 ἀνθρωπίνης καὶ παρὰ τῶν μισοχριστῶν Ἑλληνιστῶν,
 ἐτύγγανεν ἡμερότητος. Ἄλλ' ἴσως ὁ μακρὸς χρόνος,
 εἰ καὶ μὴ ἀρχιερεῖς Θεοῦ, ἀλλ' οὖν γέ τινας κακουρ-
 γοῦς, τοιαῦτα δείκνυσι κερπονθότας· ἀλλ' ὅτι ἰσπερ-
 ῆθημεν καὶ βιβλίων, καινὸν τοῦτο καὶ παράδοξον,
 καὶ νέα καθ' ἡμῶν ἐπινενοσημένη τιμωρία· ἵνα
 τί γίνεται; ἵνα μὴ ἀκούωμεν μηδὲ λόγον Κυρίου.
 Μὴ γένοιτο ἐπὶ τῆς σῆς βασιλείας ταύτην τὴν ἀρὰν
 κληρωθῆναι, ὅτι Ἔσται ἐν ταῖς ἡμέραις ἐκεῖνας
 λιμὸς ἄρτου, καὶ λιμὸς τοῦ ἀκοῦσαι λόγον Κυ-
 ρίου. Διὰ τί γὰρ ἡμῶν ἀφηρέθη τὰ βιβλία; Εἰ μὲν

rum est regnum cælorum : afflictiones multæ,
 omnem excedentes gravitatem, sed a cælo gaudium et
 exsultatio non modo acerbiter illarum alleviant :
 sed ita immutant, ut sint solatii argumentum iis, qui
 vivunt secundum spes supernas : quocirca certa-
 mina subeamus, ut consequamur præmia, ut cum
 Paulo clamare possimus : *Bonum certamen certavi,*
cursum confeci, fidem servavi; de cætero reposita
mihi est justitiæ corona . Hac voce triumphali, ec-
 quid suavius, aut amplius erit : ecquid magis in
 dedecus communis generis humani hostis cedat :
Cursum perfeci, fidem servavi, deinceps reposita
mihi justitiæ corona : vox est, quæ turbulentas quas-
 vis sedet tempestates, quæ gratiam spiritualis gau-
 dii suggerat, persecutores attonitos reddat, persecu-
 tionem passos coronet, infirmos corroboret, de-
 jectos resuscitet. Hanc ego, si verbis meis facta
 respondeant, felicitatem consequar, una vobiscum
 præclare mecum concertantibus, per intercessionem
 sanctissinæ Dominæ nostræ Deiparæ, et sanctorum
 omnium. Amen.

ἐν Κυρίῳ ἀναφθέξασθαι πρεσβείαις τῆς ὑπεραγίας
 Ἀμήν.

EPIST. XVI.

Plisimo et maximo regi Basilio.

Audi autem, humanissime imperator, non ego nunc
 allego veterem nostram amicitiam; non tremenda ju-
 ramenta, et stipulationes initas; unctionem et ma-
 num impositionem regiam; non quod manibus nostris
 subditus, sacramentorum illorum reverendorum et
 immaculatorum fuisti particeps factus, non illud vin-
 calum quo nos filii optimæ spei adoptio copulavit.
 Horum nihil commemoro; sed omnibus communem
 æquitatem tibi præfero. Omnes certe cum Græci tum
 etiam Barbari, si capitalem in aliquem sententiam
 statuunt, vita privant; quibus autem vivere permit-
 tant, compellant fame enectos, et mille aliis mal-
 lis emori. Ast ego vivo vitam quavis morte acerbio-
 rem: in captivitatem abductus, rebus omnibus exuor:
 cognatis, familia, amicis, omni omnimodo humano
 ministerio. At certe divinus Paulus cum captivus
 circumduceretur, non tamen prohibebatur fami-
 liarium officiosa cura, et cognitorum: imo cum ad
 capitale supplicium duceretur, humanitatem expe-
 riebatur a paganis, et Christi nomen invisum ha-
 bentibus. Verum fortassis temporis diuturnitas,
 licet haudquaquam archisacerdotes Dei, tamen im-
 probitate notos, hujuscemodi docet portulisse. At
 nos etiam libris privamur, et hoc certe novum, et
 paradoxum, recens in me excogitatum supplicium.
 In quem porro finem? certe ne verbum Domini
 audiremus. Absit autem, ut in diebus imperii tui,
 illa execratio finem sortiatur: *Erit in diebus illis*

²⁰ Math. v, 10. ²¹ II Tim. iv, 7,

fames panis, et fames audiendi verbum Dei ²¹. Nam cur a me libri sublatis sunt? Si in aliquo læsi aliquem, adhuc plures dari deberent, etiam et informatores adhiberi, ut legendo majorem utilitatem, et convicti citius correctionem consequamur: sin nullos læsi, cur ego lædor? Nullus orthodoxus tale quid ab heterodoxis passus est. Athanasius ille, multarum palmarum auctor, sede sua episcopali sæpius, cum ab hæreticis, tum a paganis pellebatur; at nemo sancivit aliquando, ut libri ab illo auferrentur. Vir admirandus Eustathius similibus Arianorum fraudibus impletebatur; sed nec ab illo, ut a nobis, ablatis libri. Paulus confessor, Joannes Chrysostomus, Flavianus eximius, infiniti alii. Quid enim opus est illos recensere, qui in libro cœlesti describuntur? Quid ego commemoro sanctos et orthodoxos episcopos? Magnus Constantinus Eusebium, Theogonium, alios cum illis hæreticos, propter impietatem et versatiles sententias exsilio multavit, sed neque facultatibus spoliatis, neque libris denudatos: puduit enim eum a sermocinatione excludere illos, quos ob eam causam exsilio multabat, quod ἀλόγως se gesserant; impius Nestorius relegatur, ita et Dioscorus: Petrus ille infelix; Severus, alii quamplures; sed nemo librorum captivitatem pertulit. Quid veteres recenseo? Multi etiamnum superstites norunt Leontem illum impium, ferè potius quam hominis naturam ostendisse: ille autem cum à solio depelleret Nicephorum, magnum et vere Nicephorum, eumque mitteret in exsiliū, non una relegavit exsulem a libris suis; sed nec inedia confecit, quemadmodum nos fame enecamur: et tamen summe in votis habebat, ut ille athleta interitu occumberet, non minus quam ut regnum ipsius impium quam diutissime perduraret: sed ille titulum homicidii subire noluit; nec carnes ministrorum suorum, non secus quam latronum aut proditorum frustatim dissecabat, utcumque alioquin impius, et sanguinem spirans; non quemquam ab amicorum visitatione exclusit; nec facultatum damno quemquam punivit. Reverebatur enim Christianismum, quem præ se ferebat, ita ut nollet crudelius quam pagani desævire. Illi enim cum martyres consummarent, non impediebant quominus amicorum famulitio uterentur; nec proprietate privarunt facultatum. Sed nec ille Leo psalmodias prohibebat, verum multorum monachorum in unum concessum fieri solatii causa ferebat. Domos divinas et sacratas Deo ædes non subruebat; metuens, ut probabile est, contra sacra opera insævire, cum homines non metueret offendere. At contra me, heu mihi! omnia nova, omnem tragediam exsuperantia usurpantur: captivor, ab omnibus deseror amicis, ab affinis, famulis privor, psallentibus, monachi-

γάρ τι ἀδικούμεν, πλείονα ἔδει δοθῆναι, καὶ δὴ καὶ τοὺς διδάσκοντας, ἵνα καὶ ἀναγιγνώσκοντες μᾶλλον ὠφελώμεθα, καὶ ἐλεγγόμενοι διορθώμεθα· εἰ δὲ μηδὲν ἀδικούμεν, τί ἀδικούμεθα; Οὐδεὶς τοῦτο τῶν ὀρθοδόξων οὐδ' ὑπὸ τῶν ἑτεροδοξούντων πέπονθεν. Ἀθανάσιος ὁ πολὺαθλος, τοῦ θρόνου πολλάκις, καὶ ὑπὸ αἰρετικῶν, καὶ ὑπὸ Ἑλληνιστῶν ἀπελήφεται· ἀλλ' οὐδεὶς αὐτοῦ τῶν βιβλίων ἀφαίρεισιν ἐψηφίσατο. Εὐστάθιος ὁ θαυμασιός, τὴν Ἰσθμὴν ἐπιβουλήν παρὰ τῶν Ἀρειανιστῶν ὀπηγεύει· ἀλλ' οὐχ, ὡς ἡμεῖς, καὶ τὰ βιβλία ἀφήρηται. Παῦλος ὁ ὁμολογητῆς, Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος, Φλαβιανὸς ὁ θεσπέσιος, μῆτρεις ἄλλοι· τί γὰρ δεῖ τὸν τούτους ἀριθμεῖν, οὐδὲ ἔν οὐρανοῖς βίβλους ἀπεγράφωτο; Καὶ τί λέγω τοὺς ὀρθοδόξους καὶ ἁγίους ἀρχιερεῖς; Εὐσέβιον καὶ Θεοτόκιον, καὶ σὺν αὐτοῖς ἄλλους ἀνθρώπους αἰρετικούς ὁ μέγας Κωνσταντῖνος, διὰ τὴν αὐτῶν δυσσεβίαν καὶ τὸ τῆς γνώμης παλιμβολόν, ὑπερορίους ἐποίησατο· ἀλλ' οὐτε τῶν ὑπαρχόντων ἐγύμνωσεν, οὐτε βιβλίους προσεζημίωσεν. Ἐσχύνετο γὰρ λόγου κωλύειν, οὐδὲ, ὅτι ἀλόγως ἔπραττον, ἐξορίσσει κατέδικα· Νεστόριος ὁ δυσσεβὴς ἐξορίζεται· Διόσκορος πάλιν· Πέτρος ὁ δελταῖος· Σευήρος καὶ πολλοὶ ἄλλοι· ἀλλ' οὐδεὶς αὐτῶν βιβλίων ἀιχμαλωσίαν ὑπέμεινε. Τί δὲ λέγω τὰ παλαιά; Λέοντα τὸν δυσσεβῆ πολλοὶ καὶ τῶν ἐπιπεριόντων Ἰσασί θηρίων ἢ μᾶλλον ἢ ἀνθρώπου φύσιν ἐπιδειξάμενον· ἀλλ' οὗτος τὸν μέγαν, καὶ ὡς ἀληθῶς Νικηφόρον, ἐλαύνων τοῦ θρόνου, καὶ ἐξορίσσει παραδίδου, οὐχ ὅτι καὶ τῶν αὐτοῦ βιβλίων ἐποίησεν ὑπερόριον· οὐ μὲν οὖν οὐδὲ ἐλιμοκτόνησεν, ὡς ἡμεῖς λιμαγγοῦμεθα. Καὶ τοὶ οὐδὲν ἦσαν τὸν ἀθλητὴν ἐπαθύμει θανεῖν, καὶ ἡ τὴν αὐτοῦ βασιλείαν εἰς μῆκος χρόνων, εἰ ἂν ἐπίδει, πάντα παραταθῆσθαι· ἀλλ' ὅμως ὄνομα λαβεῖν ἀνδροφονίας ἐφυλάττετο· οὐδὲ τὰς σάρκας τῶν ὑπεροριούντων αὐτῷ, ληστῶν καὶ σφοδρῶν δίειν, κατέκοψε, κατέπερ δυσσεβῶν τέλλα ², καὶ πένων ὠμότητα· οὐ τῶν συγγενῶν τὴν ὁμίλιαν ἐκώλυσεν· οὐχὶ τῶν ὑπαρχόντων ζήμιαν ὀπήγευεν. Ἠδέσθη γὰρ, Χριστιανισμὸν ὑποκρινόμενος, Ἑλλήνων ὠμότερα διαπράττεσθαι. Ἐκεῖνοι γὰρ, ἀναιρούμενοι τοὺς μάρτυρας, ὅμως οὐτε θεραπειας, τῆς παρὰ τῶν οικείων, τυγχάνειν ἐκώλυον· οὐδὲ τῶν ὑπαρχόντων ἀφῆρουντο τὴν κυριότητα. Οὐ μὲν οὐδὲ φαλμαχίας ἐκείνος ἐτίκοψεν, ἀλλὰ καὶ πολλῶν μοναζόντων συναυλίαν ἀνεβίδου παραμύθιον. Οὐ τοὺς ἀφιρωθέντας αὐτῷ οἴκους Θεοῦ καὶ ναοὺς καταστρέψατο· ἐδυσωπαίτετο γὰρ, ὡς ἐνόμιζεν, ἀνθρώπων προσκρούων, τοὺς θεοὺς ἐργοῖς ἐπιθυμᾶσθαι. Καθ' ἡμῶν δὲ, οἱ μοι, πάντα καινὰ, καὶ τραγωδίας ἐπέκεινα· ἀιχμάλωτοι πάντων ², ἔρημοι φίλων, ἔρημοι συγγενῶν, ὑπεροριούντων, ἔρημοι φαλλόντων, μοναζόντων· ἀντὶ δὲ φίλων, ἀντὶ μοναζόντων, ἀντὶ φαλλόντων, ἀντὶ πάντων ἀπλῶς, στρατιωτῶν κουστωδίας καὶ στρατιωτικοῦ λόγους ἐκιδέθμεθα· καταστράφησαν

²¹ Amos vii, 11.

VARIE LECTIONES.

¹ Ἰσ. θηρίου. ² τὰ ἄλλα. ³ οὐτε. ⁴ πάντως.

οἰκοῦ Θεοῦ, καὶ λελωθημένα σώματα πενήτων μετανέστησαν· καὶ τὰ ὑπάρχοντα αὐτοῖς, ὡς πολεμίων ἐδημοσιώθησαν λάφυρα· ἵνα τί γένηται; ἵνα ἡμεῖς ἀνιάσωμεν· ἵνα πικρῶς ἠνιάσαμεν· ἵνα στήριον γὰρ ἡμῖν ἁμαρτημάτων, ἐκείνοι τε καὶ οἱ περὶ αὐτοῦς, θεραπεία Θεῷ ἀφίρωτο. Ἄλλ' ἔδει συννοεῖν, μήποτε καὶ Θεὸς ἡμῖν ὁ ζημιούμενος, μᾶλλον συναλγήσειεν· εἴπερ αὐτός ἐστιν, ὁ τὰ τῶν πενήτων οικειούμενος. Σωμάτων μὲν κακώσεις, νόμοι Ῥωμαίων, τοῖς ἐπὶ κακουργίᾳ ἀλοῦσιν, εἰς κάθαρσιν ψυχῆς ἐπενόησαν· ψυχῆς δὲ κακώσεις καὶ ἐπιβουλὰς, οὐδὲ ἀκοή, μέγρι νῦν, παρὰ τισιν ἀνθρώπων ἐπιτηδευόμενας παρελήφαμεν· εἰ καὶ νῦν τῇ περὶ μανθάνομεν· τοῦτο γὰρ δῆλον ὅτι ποιεῖ, ἢ τε τῶν βιβλικῶν ἀφαίσεις, καὶ τοῦ λύτρου τῶν ἁμαρτημάτων ἢ καταστροφή καὶ ἀναίσεις· ἢ μὲν αὐτῆς τὸ ὄμμα τῆς θεωρίας ἐναποσθένουσα καὶ διαφθείρουσα· ἢ δὲ τὸ κάλλιστον τῶν πράξεων πρασσωμένη καὶ καταλύουσα· τίς ἤκουσεν ἐξ αἰῶνος, κατὰ ψυχῶν ἀνθρωπίνων, πάλαιον ἢ πρὸ ἀνθρώπων ἐπινοούμενον; οὐ γὰρ ἱκανὰ κενώσαι πᾶσαν ὄργην αἰ τιμωραὶ τοῦ σώματος, ὕπερ-ορία, καὶ αἰχμαλωσία, καὶ λιμὸς, καὶ φρουρά, καὶ θάνατος καθ' ἑκάστην ἐπαγόμενος, καὶ τοσοῦτον μόνον τοῦ ζώου φειδόμενος, ὅσῳ μὴ συνανελθῆναι καὶ τῶν ἀλγεῖνων τὴν συναίσθησιν, ὅπερ ἐστὶ τὸ πικρότατον τοῦ θανάτου κέντρον, καὶ ἡ ἀφόρητος βίαστος, ἵνα καὶ τὰ τῶν θνησκόντων πάσχωμεν, καὶ τῷ θανάτῳ τὰ πάθη μὴ συνδιαλύοιτο· ὁ μόνον ἦν, ὡς ἐν τηλικούτῳ κακῷ, τοῖς θνήσκουσι παραμύθιον. Σκόπησον, ὦ βασιλεῦ, ταῦτα κατὰ σεαυτὸν· καὶ εἰ μὲν ἀθροῖς σε τὸ σὸν συνειδὲς, πρόσθε καὶ ἕτερα καθ' ἡμῶν, ἀνᾶρα τι καὶ παραλέλειπται. Εἰ δὲ καταδικάζει, μὴ ἀναμείνης τὴν ἐκείθεν καρδιάκην, ὅτε καὶ ἡ μεταμέλεια ἀχρηστος. Ἐγὼ δὲ σου δέομαι, καινὴν ἴσως δέησιν, ἀλλ' ἐπὶ καινοτάτοις προσαγομένην· στήσον, ὦ βασιλεῦ, τὰ κακὰ, ὧ βούλει τρέψῃ· ἢ τοῦ βίου τάχιον ἡμᾶς καὶ μὴ μετὰ τῆς πολλῆς ταύτης καὶ ἀφάτου ταριχίας, ἐξάγων· ἢ τὴν ὑπερβολὴν ἀνακόπτων τῶν δυσχερῶν· μνήσθητι ὅτι ἀνθρώπος εἶ, καὶ βασιλεὺς· μνήσθητι ὅτι σάρκα περιεβίμεθα τὴν αὐτὴν, καὶ βασιλεὺς καὶ ἰδιώται, καὶ τῆς αὐτῆς κοινοῦμεν φύσεως· μνήσθητι ὅτι κοινὸν Δεσπότην ἔχομεν καὶ Πλάστην, καὶ κοινὸν Κριτὴν^β. Τί τὴν σὴν ἐπιείκειαν, ταῖς καθ' ἡμῶν κακώσεσιν ἐξελέγχεις; τί τὴν σὴν χρηστότητα, ταῖς εἰς ἡμᾶς ἐπηρείαις διαβάλλεις; τί δὲ τὴν φιλανθρωπίαν, εἰς ὑπόκρισιν, καὶ σχῆμα πραότητος, τῇ καθ' ἡμῶν ὄργῃ καὶ βαρύτερῃ διασύρεις; οὐκ αἰτούμεν θρόνους, οὐ δόξαν, οὐκ εὐήμερίαν, οὐκ εὐπάθειαν· ἀλλ' ἐκεῖνα αἰτούμεν, ἃ καὶ τοῖς δεσμώταις παρέχεται, ὧν οὐδ' οἱ αἰχμάλωτοι ἀποτυγχάνουσιν, ἃ καὶ βάρβαροι τοῖς δεσμοῖς παρέχειν φιλανθρωπεύονται· εἰς τοῦτο γὰρ τὰ ἐμὰ περιεσθηκε πράγματα, ἵνα παρὰ βασιλέως, καὶ ὅτε φιλανθρωποτάτου γένους τῶν Ῥωμαίων τοιαῦτα αἰτῶ. Τί οὖν αἰτούμεν; ἢ ζῆν μὴ χαλεπωτέραν θανάτου ζωὴν, ἢ ὅσπερ ἀπαλλαγῆναι τοῦ

A smum colentibus; pro amicis, affnibus, monachis, psallentibus, ac pro cæteris omnibus, militum custodiæ, militaribus turmis trador: subversæ sunt Dei ædes, male multata pauperum corpora translata, facultates eorum non aliter quam belli spolia publicatæ: in quem finem? nempe ut ego excrucier: certe crudelem in modum ego excarnificor; qui pro peccatis meis cum propitiatorium, et illas ædes et ipsorum famulos destinaveram, a serviendo Deo illi abstrahuntur; sed cogitandum fuit an Deus damno a nobis afficiatur, et vehementius doleat. Certe quidem dolet si modo ille ipse est, qui pauperum statum in se recipit procurandum. Corporea tormenta civiles Romanorum leges in maleficos, ad purgandum animum adhibuerunt; animæ autem cruciatus, et in eam conspirationes, ne fando quidem, nisi nunc primum, apud aliquos intelleximus usurpatis: sed nos in præsentem eas experimur; satis enim patet quod hoc intendat librorum ablatio, redemptionis peccatorum catastrophe, et sublatio: harum duarum, altera theoriæ oculum exstinguit et depravat: altera autem pulcherrimas alias actiones in partes divellit et dissolvit. Ab omni retro memoria quis audivit bellum ab hominibus contra animam hominis indictum? quasi non sufficerent omnem frangere penitus evacuate corporea supplicia, exsilium nempe, captivitas, fames, custodia, mors quotidie inferenda; ubi in eo tantum vitæ parcitur, ne cum vita simul sensus malorum auferatur; est hic acerbissimus mortis stimulus, carnificina intolerabilis, ut nimirum morientium patiamur dolores, et tamen sensum dolum non in morte amittamus, quod tamen morientibus in tantis malis, solum est solatium. Considera in teipso hæc, domine rex; et si tua te excuset conscientia, adjice adhuc aliquid contra me, si tamen quidquam est a te prætermisum. Sin te illa condemnat, noli expectare futuram condemnationem, cum frustra futura sit poenitentia. Deprecor autem ego te nova fortassis deprecatione, sed rebus novatis accommodata; siste, imperator, malorum cursum quocunque modo poteris, aut voveris: vel me de vita hac sustollendo, idque quantocius, non cum multa et inexplicanda mora, quasi salæ conditum asservando; aut saltem tristitiarum mensuram qua premor imminuens. Memor sis quod mortalis existis, licet imperator; cogita quod uterque eadem carne amicumur, et ejusdem naturæ participes sumus, et reges et privatus quilibet. Memento quod communem Dominum, factorem et judicem habemus: tuam ipsius mansuetudinem, quid me affligendo convincis? quid tuam bonitatem injuriis meis accusas? Misericordiam in hypocrisis, et schema clementiæ odio in me et furore periculis gravi, ludibrio habes? Thronum non desidero, non glo-

VARIÆ LECTIONES.

^α Ἰσ. Θεοῦ. ^β Ἰσ. ἔχομεν. ^γ Ἰσ. τοῦτου.

riam, non dies bonos, non felices successus; illa tantum rogo, quæ in vincula coniectis exhibentur, a quibus nec captivi excluduntur, quæ et barbaris catenatis exhiberi solent cum humanitate: eo enim statu res meæ constituuntur, ut a rege et Romanis clementissima natione hujusmodi deprecatione uti necesse mihi sit. Quæ est autem illa? scilicet ut vel ne vita, quavis morte magis afflicta fruar, aut ut quam cito de corpore egredi liceat: reverere naturam ut exoreris; communes mortalitatis leges venerare; communia Romani imperii jura noli committere, ut de te narretur novum te in vita exemplum intulisse: nempe istud, quod imperator qui misericordiam et clementiam pollicebatur, archiepiscopum quem amicum habebat et communem filium: a cujus manibus, cum ipse tum imperatrix regni susceperant unctionem, et potestatem induerant dignitatis: a quo vehementer diligebatur, apud quem juratus fidem interposuerat reverendam: quem valde diligere et amore complecti passim omnibus ostenderat: illum inedia, exsilio multavit, et sexcentis aliis malis liquefactum interim precibus pro ipso intercedentem morti dedit.

EPIST. XVII.

Eidem.

B

Edita a Montacotio (op. 98, p. 141).

Ego quidem arbitrabar te ad regni fastigia promote, mihi gratias agendi multiplices adfuturas occasiones, pro amicis, cognatis, familiaribus, cæteris quibuscunque, quibus te sine fastidio mihi gratificaturum in quantum posses, putavi; eo me spei induxerat sincerus et sine fuco meus in te animus, nec dubitare sinebant promissiones sexcentæ juramentis confirmatæ; quas me vel invito, ipse coram omnibus studiose propagabas. At nostræ jam tandem huc spes devenerunt, ut licet sero, nec satis opportune, tuo imperio gratificari habeam. Quorsum autem et in quo inquires? quod latronum et suspendiosorum hominum supplicia, cum quibus usque ad absorptionem conflictabar, in cursum temperantiorum convertere pollicearis. Vide autem sis, dilecte mihi, licet nolis, imperator, quod tentare tantum ut persuadeas hominibus, non modo nihil confert ad persuadendum Deum, sed in plane contrarium immutatur; certe quæ sine ullo metu hic geruntur acerbiore poenas olim justitiæ omnia iustranti dabant.

σώματος· δυσωπήθητι τὴν φύσιν· αἰδέσθητι τοὺς κοινούς τῶν ἀνθρώπων νόμους· αἰδέσθητι τῆς Ῥωμαϊκῆς ἀρχῆς τὰ κοινὰ δίκαια· μηδὲ καινόν τι παραχώρησθαι ἐπισημασθῆναι τῷ βίῳ διήγημα· ὅτι ποτὲ βασιλεὺς, ἐπιεικίαν καὶ φιλανθρωπίαν ἐπαγγελλόμενος, φίλον ἀρχιερέα, καὶ σύντεκνον ποιησάμενος, ὕψ' οὐ χερσίν, αὐτὸς τε καὶ ἡ βασιλεὺς, τὸ χρίσμα τῆς βασιλείας ἐχρίσθη, καὶ τὸ ἀξίωμα ἐνεδύσαντο, ὕψ' οὐ λίαν ἐφιλήθη, καὶ πρὸς ὃν ὄρκια καὶ πίστει φορικῶδεις ἔθετο, ὃν ὑπεραγαπᾶν καὶ στέργειν ἐδείκνυτο ἅπασι· τοῦτον ἐξορίσθαι, καὶ λιμῷ κικρῆν παραδοῦς, καὶ μυρίοις ἄλλοις κατατήξας κακοῖς, εὐχόμενον ὑπὲρ αὐτοῦ, τῷ θανάτῳ παρέπεμψεν.

EPIST. IZ.

Τῷ αὐτῷ.

Εγὼ μὲν ὀφθαλμῶν, τῆς ὁμῶν κραταιομένης βασιλείας πολλὰς αὐτῇ προσάγειν εὐχαριστίας ὑπὲρ τῆς εἰς ἡμᾶς εὐεργεσίας, ὑπὲρ φίλων, ὑπὲρ συγγενῶν, ὑπὲρ συνήθων, ὑπὲρ πάντων ἀπλῶς, ὅσα πράττων αὐτὸς εἰς τὴν ἡμῶν θεραπείαν κόρον οὐκ εἶχες χαρίζεσθαι. Εἰς τοῦτο γὰρ ἡμᾶς ἤγεν, ἥ τε καθαρὰ πρὸς σε καὶ ἀληθινὴ διάθεσις, καὶ τῶν μυρίων ὄρκων καὶ ὑποσχέσεων τὸ ἀνένδοτον· οὐδὲ καὶ ἀκόντων ἡμῶν, αὐτὸς ὁμῶς, πρὸς ἅπαντας ὑποτείνων οὐ διελίπες. Νῦν δὲ εἰς τοῦτο τὰ τῶν ἡμετέρων ἐλπίδων περιέστηκεν, ὅτι κἂν ὄψι τοῦ καιροῦ; ὁμῶς εὐχαριστίαν τῇ σῇ προσάγομεν βασιλείᾳ. Ἐπὶ τίνοι, καὶ διὰ τί; ὅτι τὰς τῶν ληστῶν καὶ κακούργων τιμωρίας, αἷς ἐναθλοῦντες ἡμεῖς καταδαπανώμεθα, εἰς τὸ μετρώτερον σχηματίζειν ἐπιχειρήσας. Ἄλλ' ὄρα, φίλε, κἂν μὴ βούλει, βασιλεῦ, ὅτι τὸ πειρασθαι πείθειν ἀνθρώπου, οὐ μόνον οὐδὲν συντελεῖ πρὸς τὸ καίσαι Θεόν, ἀλλὰ καὶ εἰς τοῦναντίον περιτρέπεται· καὶ τῶν ἀδεῶς ἐνταῦθα πραττομένων, μᾶλλον ἔστιν ἐκείθεν ἡ παντέφορος δίκη κριτῆς.

MONITUM

IN SEQUENTEM EPISTOLAM.

(Angelo Mai Script. vet. t. I, page xxi.)

Vestiganti mihi in Vaticanis pluteis Photii scripta, ignotum quoddam præter spem se obtulit in codice vetere palimpsesto, breve equidem sed tamen non contemnendum. Prior palimpsesti scriptura quadrata est, continetque partes sacrarum rerum Leontii, de quo opere in alio volumine locuturus sum. Scriptura posterior, sæculi ferme xvi, habet opus Eusebii *De situ et nominibus Hebraicorum locorum*: et quidem ad normam hujus rarissimi codicis, qui fuit olim cardinalis Sirleti, textum operis Eusebii fuisse restitutum docet Vallarsi in Hieronymi editione, T. III. Sequuntur in codice glossaria quædam, tum de mensuris ponderibusque opuscula, necnon theologicæ aliquot definitiones. Exin Photii canonica responsa quinque, cum eo titulo quem in nostra editione Græce scripsimus, Photium denique subsequuntur Gre-

gorii Theologi quædam, et pauca anonyma. Profecto et ipse palimpsestus in extremis codicibus suis a priore et maxima sui parte differt: habet enim Actuum apostolicorum fragmenta, veterioribus. quam Leontii opus, litteris exarata. Sed enim, his interim omissis, de Photii scripto breviter ~~notandum~~ est, quod ad Leonem Calabriæ archiepiscopum mittitur. Calabriæ sedem episcopalem inter eas numeratam video, quæ patriarchæ Byzantino parebant, in novella Leonis Sapientis (1), qui Photii alumnus fuit: cujus sedi honoris gradus inter Mocissum Larissamque tribuitur. Porro utrum Calabria intelligenda sit Argivorum insula, in qua olim Demosthenes venenum hausit, an potius Italiæ provincia, haud scio an meritis dubitare liceat. Nam et Italiæ Calabriam in ea novella p. 100 appellari video, quo loco Severinæ Calabriæ sedi subjiciuntur episcopi Callipolitanus, Acerantinus, et Castri veteris. Tum apud Porphyrogenitum them. lib. II, 40, oppidulum Sanctæ Severinæ prope Crotonem ponitur. Atque his in locis Græcæ ritum Ecclesiæ partim adhuc vigere docet Ughellius tom. IX, p. 475. Profecto ætate Photiana extremam illam Italiæ partem in Byzantini patriarchatus finibus fuisse comprehensam, multis documentis comprobatum est, et certe a dicta jam imperatoris novella. Imo vero Leonem hunc Calabriæ Italiæ archiepiscopum fuisse vix dubito, dum considero Photiani cujusdam inediti operis adversus Latinos (de quo opere mox) locum, ubi, enumeratis Italiæ et Occidentis variis populis qui pontifici Romano parebant, ab his Photius excipit Calabros, quos ait cum Græcis consentire. Sed tamen Leo certe Rhegii episcopus octavæ synodo contra Photium celebratæ subscripsit (2): idemque in pseudo-synodo Photiana apparuit (3): quam rem Coletus in Ughellii (4) emendationibus sapienter notavit, atque ita Leonem non dubio ordine in Rheginorum episcoporum serie constituit. Sed ecce in prædicta novella p. 100 Rheginus episcopus a Calabro satis distinguitur. Porro ego auctor sum ut de finibus Byzantini patriarchatus legatur etiam perdoctus Bressius in *Melitæ antiquitatibus* (5), qui Leoninæ novellæ auctoritatem post alios criticos ventilat. Ad rem nostram quod attinet, constat Leonem Calabriæ archiepiscopum postulavisse a Photio patriarcha suo, atque a synodo, quæ apud ipsum celebrabatur, dubitationum quarundam solutiones: cui honestæ petitioni occurrens Photius, capita quinque rescripsit: quæ ego ut de re canonica bene, ut spero, mererer, Latina feci, scholiis aliquot declaravi, et si cum Amphilochiis in hoc volumine ederem, pretium operæ fore judicavi.

PHOTII RESPONSA CANONICA.

Τῷ θεοφιλεστάτῳ δισυεστάτῳ συλλειτουργῷ Λέοντι Ἀρχιεπισκόπῳ Καλαβρίας Φώτιος ἀρχιεπίσκοπος Κωνσταντινουπόλεως. *Religiosissimo et sanctissimo Leoni Calabriæ archiepiscopo Photius archiepiscopus Constantinopolitanus.*

Τὰ παρὰ τῆς ὑμῶν θεοφιλίας πρὸς ἡμᾶς ἀναπεμφθέντα κεφάλαια τοῖς θεοφιλεστάτοις ἡμῶν ἐπιδοθέντα μητροπολίταις (6) καὶ παρ' αὐτῶν δοκιμασθέντα τε καὶ βασανισθέντα, τοιαύτης ἔτυχε κρισεώς τε καὶ ἐπιλύσεως.

Α'. Περὶ μὲν τῶν χειροτονιῶν ἱερατικῆν μηδὲ μίαν ἐχόντων, βαπτίσματα δὲ δι' αὐτῶν τελεσάντων, τοιοῦτόν τι ὄρισται. Ὡς εἰ μὲν ἐν ἐλευθέρῃ γῆ καὶ Χριστιανῶν παρῆρσι ἱερῶν τε εὐπορίᾳ, τοῦ τοιοῦτου κατετόλμησαν ἐγχειρήματος, τῶν ἱερῶν διακοσμήσεών τε καὶ προχειρήσεων τὸν θεσμὸν εἰς φαῦλον τιθέμενοι, μᾶλλον δὲ ἀλαζονίᾳ ἐμπορευσάμενοι, σφοδρῶς ἐπιτιμηθέντες ὑπὲρ τῶν ἤδη πλημμεληθέντων, καὶ τῆς μετὰ ταῦτα ἱερατικῆς προχειρήσεως δι' αὐτὸ γε τοῦτο ἀπειρχθήσονται· οἱ γὰρ τὴν τοῦ θεοῦ Πνεύματος χάριν ἀποσάλησαι θελήσαντες, καὶ αὐτοῖς τὴν τιμὴν, ἀλλ' οὐχ ὑπὸ θεοῦ καλούμενοι ἐπιτρέψαντες, ὡς τῆς θείας χάριτος κατα-

Quæ vestra pietas ad nos misit capitula, cum religiosissimis nostris metropolitibus exhibita fuerint atque ab illis in examen vocata, ejusmodi retulerunt iudicium ac solutionem.

I. Quod ad eos homines attinet qui, nullo sacro ordine præditi, baptismum manu sua administraverunt, hoc definitum fuit. Siquidem hi libera in regione et Christiana pace sacerdotumque copia, ejusmodi actui manum admovere ausi fuerint, sacrarum constitutionum ac ministeriorum legem flocci facientes, imo vero superbia sua elati; hi, inquam, severe increpiti, ob id quod bactenus perpetrarunt, a sacro etiam posthinc ministerio ob hanc noxam excludantur. Nam qui divini Spiritus gratiam usurpare voluerunt, sibi que honorem absque Dei vocatione vindicare, veluti divinæ gratiæ contemptores, hac ipsa semet orbaverunt. Quam enim ante acci-

NOTÆ.

(1) Apud Leunclavium *De jur. Gr. Rom.* p. 88.

(2) Hard. Concil. t. V, p. 929.

(3) Colet. Conc. t. XVII, p. 374.

(4) Tom IX, p. 324.

(5) Lib. vi. 15.

(6) Intellige patriarchalem synodum, cujusmodi permultas legimus apud Leunclavium in canonicorum responsorum libris. De Leone autem Calabriæ Italiæ archiepiscopi, ad quem hæc responsa scribit Photius, dixi supra in *Monito*.

piendum spreverunt, eamdem etiamsi postea acceperint, aspernari non dubitabunt. Jam eos qui ab ipsis baptizati fuerunt, nequaquam Spiritus gratiam recepisse censemus : quare eos et aqua baptizari et sancto chrismate ungi atque ita consecrari decernimus. Nempe cum res ejusmodi contemptim et indigne antea peracta fuerit, sequimur apostolicos canones, qui magnopere objurgant, si quis minime baptizaverit eos, qui ab impiis baptismum receperint, ceu qui falsos a veris sacerdotibus non discreverint. At enim si qui in barbarica ditione degentes, in sacerdotum defectu baptismum administraverint, meretur veniam necessitas; ne videlicet, tyrannidis causa, vacui gratia dimittantur ii qui illa potiri volunt. Quare homines qui baptizaverunt etiamsi sacro ordine non insigniti fuissent, iudicio vindicti subiacere visum non est. Baptizatos autem iterum chrismate ungi omnino desinimus, etiamsi a prædictis uncti fuerint : atque ita prorsus divino unguento consecrari in septenario dierum spatio : cæteroque illum baptismum, qui urgente necessitate ministratus fuerat, non antiquari. Etsi enim is ritus imperfectus erat, tamen Trinitatis invocatione, et pio invocantium sine, et recipientium fide, satis honoratus fuit. Quare nec iterum aqua baptizari eos qui baptizati fuerant, decernimus, ne scilicet rebaptizare videamur. Nam et petentium fides, et initiantium pietatis studium, et tyrannicæ auctoritatis contemptus, et impendentium periculorum propter Christum neglectus, nec sancto Spiritu expertem nec profanum videntur sinere peractum baptismum. Multos enim antiquitas Ecclesia Dei comprobavit baptismos, propter temporum et locorum necessitatem ceu commode administratos. De hoc hactenus.

βαπτίσματα, διὰ καιρῶν καὶ τόπων ἀνάγκην χρησίμως ἀποδειχθέντα. Καὶ περὶ μὲν τούτου τσαῦτα.

ἄφρονταί, ταύτης ἑαυτοὺς ἀπεστέρησαν· ὧν γὰρ πρὸ τοῦ λαβεῖν καταφρόνησαν, τούτων καὶ μετὰ τὸ λαβεῖν εἰκότως καταφρόνησαι οὐ παραιτήσονται· τοὺς δὲ γε παρ' αὐτῶν βαπτισθέντας, οὐδαμῶς δεξιμένους Πνεύματος χάριν ἡγοῦμεθα· δι' ὃ καὶ ἐν ὕδατι βαπτισθῆναι, καὶ τῷ ἁγίῳ μύρῳ χρισθῆναι, καὶ οὕτω τελειωθῆναι διορίζομεθα· κἄν τι τοιοῦτον καταφρονητικῶς τε καὶ ἀναξίως προδιεπράχθη, ἐπιμένοι τοῖς ἀποστολικῶς κανόσι σφοδρῶς ἐπιτιμῶσι τοὺς μὴ βαπτίζοντας τοὺς ὄσκι παρὰ τῶν ἀσθενῶν ἐδέξαντο βάπτισμα, ὡς μὴ διακρινάστας ἱερέας ψευθεῶν (7). Εἰ δ' ἐν βαρβαρικῇ τινεσ παραικούντες ἐπικρατεία καὶ ἱερῶν ἐπιλιπόντων, βάπτισμα ἱερὸν ἐπετέλεσαν, συγγνώμη τῇ ἀνάγκῃ, καὶ τὸ μὴ ἀγεῦστος τῆς χάριτος διὰ τὴν τυραννίδα τοὺς ταύτην ἐπιδοσμένους ἀποστραφῆναι· διὸ τοὺς βαπτισάντας, κἄν ἄνευ χειροτονίας, ἐπιτίμη κρίσει οὐκ ἔδοξεν ἡμῖν καθυποβαλεῖν· τοὺς δὲ γε βαπτισθέντας, ἀναμυρισθῆναι μὲν πάντως διορίζομεθα κἄν εἰ παρ' αὐτῶν ἐμυρίσθησαν (8)· καὶ οὕτω διὰ τῆς τοῦ θεοῦ μύρου ἀπαξ χρίσεως ἐν ἑπτὰ ἡμέραις (9) τελειωθῆναι· οὐ μὴν δὲ τὸ ὅπως οὖν γεγονὸς διὰ τὴν ἀνάγκην βάπτισμα μὴ συγχωρηθῆναι· κἄν γὰρ ἀτελεῖς (10), ὅμως τῇ ἐπικλήσει τῆς παναγίας Τριάδος καὶ τῷ πιστῷ σκοπῷ τῶν ἐπικαλουμένων, τῇ τε πίστει τῶν ὑποδεχομένων τετίμηται· δι' ὃ οὐδὲ ἐμπάλιν βαπτισαὶ τῷ ὕδατι τοὺς βαπτισθέντας ὀρίζω, ἵνα μὴ ἀναβαπτισαὶ δόξωμεν· ἢ τε γὰρ τῶν αἰτουμένων πίστις, καὶ ὁ τῶν τελούντων περὶ τὴν εὐσέθειαν σπουδαῖος σκοπός· ἢ τε τῆς τυραννικῆς ἐπικρατείας παρόρασις, καὶ ἡ τῶν ἐπηρετημένων κινδύνων διὰ Χριστὸν καταφρόνησις, οὐκ ἄριστον τοῦ ἁγίου Πνεύματος οὐδ' ἄνιστον τὸ τελεσθῆναι βάπτισμα δοκοῦσι καταλιπεῖν· πᾶλλὰ γὰρ ἀνέκαθεν παρὰ τῇ τοῦ Θεοῦ Ἐκκλησίᾳ συνεχωρήθη.

NOTE.

(7) Canon est inter vulgo apostolicos quadragesimus septimus; quos sine dubio tribuisse apostolis auctoribus Photium jam vidimus p. 415. Atqui nemo jam ambigit, quin hi canones auctoritate atque ætate apostolica careant; et quidem etiam propter errores, quos continent, circa baptismum. Chrysostomi etiam (ut et hoc obiter notem) scripta complura spuria recensuit inter genuina Photius haud satis hac in re acutus criticus, fraude non agnita, uti nos admonet Montfauconius Chrysostomi editor, in præf. Jam ne miremur Photium tantopere, et præter veram sententiam, urgere ut baptismus a laico collatus, aliquando saltem habeatur invalidus, audiendus est Græcus Arcudius de bapt. cap. 11 dicens: *Totam ferme Græciam, Russiam, Moscoviam, et alius provincias, quæ in fide Christi ritu Græco perseverant, in eo versari errore ac scrupulo, ut absente presbytero malint permittere ut infantes sine baptismo e vita decedant, quam eos saluari lavacro abluere, quod existiment sibi laicis ne in necessitate quidem licere hoc munere fungi.* Photii sententia sine dubio innotuit Arcudio, a quo cap. cit. inter rebaptizantes ponitur Photius coryphæus schismatis, lingua et calamo, ut ait, ad læsendum homo promptissimus. Hujusmodi fere errorem, jam inde a Cyprianicis temporibus repetitum, passim arguunt Latini theologi :

quamobrem hic parcere verbis licet.

(8) Arcudius cap. 4 de neogræcorum erroribus agens ait: *Sacramentum confirmationis æque ac baptismum semel exhibitum veteres iterare nefas esse dicebant; recentes, si non iterarint, canones conciliorum violasse existimant.* Blastares apud eundem Arcud. cap. 12 prorsus cum Photio conspirat dicens non esse rebaptizandum, sed tamen confirmationem repetendam. In eadem sententia est Zonaras cum Aristeno ad can. apost. Rursusque Zonaras ad can. Carth. Cypriani apud Beveregium t. I. p. 367. Sed et chrismatis repetitionem refutat Arcudius l. c. Denique Zonaras cum rebaptizantibus sentire videtur ad can. Carth. Aurelii t. I. p. 575. De re universa legendus omnino Blastares in syntagma ubi de bapt., apud Bevereg. tom. II. p. 38. 199.

(9) Intellige septenarium numerum dierum, post quos Græci solent puerum, qui in baptismis unctus fuerat, iterum deferre ad ecclesiam ut abluatur. Arcud. cap. 17, p. 55.

(10) Nimirum ex sententia Græcorum qui baptismum non sine confirmatione conferunt. Sic ergo loquitur imprudenter etiam Simeon Thessal. apud Arcudium cap. 13: *Οὐκ ἔσται τελείως τις βαπτισθείς, ὃ μὴ τὸ μύρον δεξάμενος.*

ΚΕΦΑΛ. Β'. — *Περὶ πρεσβυτέρων καὶ διακόνων ἁ γυναικῶν* A CAP. II. — *De presbyteris et diaconis quorum uxores a Barbaris violatæ fuerunt.*

Περὶ δὲ τῶν πρεσβυτέρων καὶ διακόνων τῶν ἐκ βαρβαρικῆς ἀλώσεως τὰς οἰκίας ἀναδεξαμένων γυναικῶν, φθορὰν ἐν τοῖς Βαρβάροις ὑποστάσας, οὐχ ἀπλοῦν ὀρώμεν τὸν νόμον, ἀλλὰ πρὸς τὰς διαφόρους ποικιλλόμενον πράξεις· εἰ μὲν γὰρ ἐκουσίωτηι τὴν φθορὰν ὑπέστησαν, παντὶ τρόπῳ τοὺς ἀνδρας τούτων ἱερωμένους ὄντας, ἢ τούτων τῶν γυναικῶν ἐκστῆναι, ἢ βουλομένους ταύταις συνεῖναι, πεπαιῦσθαι τῆς ἱεροσύνης (11)· οὕτω μὲν εἰ ἐκουσίωτηι ὑπέστησαν τῇ φθορᾷ· τὸ μὲν οὖν πάθος κάλιν τέμνεται εἰς δύο· τὸ μὲν γὰρ αὐτοῦ μεμιγμένην ἔχει τὴν τοῦ ἡναγκασμένου συγκατάθεσιν· τὸ δὲ παντελῶς ὑπάρχει γνώμης καὶ συγκαταθέσεως ἐλευθέρου τοῦ ἐπηρεασθέντος· οἷόν τι λέγω· Ἐλπίδι φόβῳ ἢ μαστίγων τινὲς τῶν γυναικῶν, ἢ καὶ πρὸς πείραν τῆς τιμωρίας ἀφιγμένα ἐξέδωκαν ἑαυτὰς εἰς φθορὰν· συγγνώμης μὲν οὖν αὐταὶ ἀξίαι, ἢ αἰ πρότερον, ἅτε δὴ βουληθεῖσαι διαφθαρήναι, ὑστερον δὲ ὑπὸ τῆς ἀνάγκης πρὸς τοῦτο κατολισθήσασαι· οὐ μὴν δὲ οὐδὲ αὐταὶ ἀξίαι τυγχάνουσιν ἱερωμένοις συνεῖναι ἀνδράσιν· συγγνώμης γὰρ ἐπὶ ῥυπάσμασι καὶ καθαρότητος πολὺ τὸ διάφορον· δι' ὃ καὶ οἱ βουλομένοι αὐταῖς ἱεραῖς συνάπτεσθαι, καὶ οὕτοι τοῦ οἰκείου διαπεσοῦνται ἀξιώματος· τὸ δὲ λοιπὸν παρὰ ταῦτα ὡς τοῦ ἀκουσίου εἶδους ἐξήρηται τῆς κοινωνίας τούτου· οἷόν τι λέγω· Εἰ τις βασάνων ἐπαγομένων ἢ καὶ μὴ ἐπαγομένων χεῖρας καὶ πόδας δεθείη, εἶτα περιφυλάξει ἑαυτὴν τὰ μάλιστα σπουδάζει, πόρον οὐκ ἔχει αὐτῇ, καὶν δοκεῖ διαφθάρθαι, φθορᾶς τὴν ἑαυτῆς ψυχὴν ἐλευθέραν τῇ γε ἀληθείᾳ διατηρήσασα κρίνεται· ταῖς τοιαύταις οὖν γυναιξίν εἰ τινες τῶν ἱερωμένων συνοικεῖν βούλοιντο, οὐδεμίαν ἐπ' αὐτῶν ὀρώμεν ἀποτομίαν προβαίνουσιν· ἀγαπητὸν μὲν γὰρ καὶ ἐπαινετὸν, εἰ καὶ κοινῇ γνώμῃ καὶ βουλῇ τὸ συνοικεῖσθαι ἐπιθυμοῦσιν· οὐχ ὡς ῥυπάσματος ἢ κηλιδώσεως αἰτίων, ἀλλ' ἵνα τὰς τε τῶν πολλῶν ὑπολήψεις ἐπὶ τὸ μᾶλλον θαυμάσειν τὴν ἀρετὴν διαγεύωσιν, καὶ τῶν χαιρεκάκων παντελῶς τὰ στόματα ἀπορρόψωσιν (12)· καὶ μαρτύριον ἐναργῆς παραστήσωσιν, ὅτι βίας μόνης ἦν ὄπισθ' ἐξ ἐπηρείας ὑπέστησαν· εἰ γὰρ ἐξὸν αὐτῇ ἀνδρὶ τῷ νομίμῳ κοινωνεῖν, ἢ δὲ θεῶ μᾶλλον κολληθῆναι ἤρετισσατο, πῶς ἂν τὴν γε-

De presbyteris ac diaconis, qui ex barbarica captivitate uxores suas receperunt, contumeliam a Barbaris passas, haud simplex decretum existere videmus, sed pro rerum gestarum diversitate varium. Nam si illæ non invitæ violatæ fuerunt, omnino oportet viros earum sacris ordinibus præditos aut hujusmodi feminas deserere, aut si illarum convicta uti velint, a sacro ministerio cessare. Ita, inquam, si mulieres non invitæ violatæ fuerunt. Rursus ejus atupri duo genera esse possunt; quorum alterum mistum habet cum necessitate consensus; alterum voluntarium omnino est et consensionis plenum et injuria liberum. Exemplum esto. Spe, timore verberum, nonnullæ feminæ, vel etiam cruciatuum experientia, vitari se permiserunt. Hæ quidem venia magis dignæ sunt, quam illæ quæ antea quidem sponte stuprum passæ sunt, postea vero necessitate id admiserunt. Has quoque, inquam, feminas indignum et cum sacerdotibus viris vitam agitare. Quippe ingens inter labis indulgentiam et puritatem intervallum est. Quare si qui sacerdotes his copulari volent, ipsi quoque sua dignitate excident. Superest involuntarium stupri genus, quod in prædictorum societatem non venit. Exemplum esto. Si qua, admotis cruciatibus, aut sine his, manus pedesque devincta, nihilominus custodire se pro viribus visa fuerit, nihil ipsa in rem contulit, etiamsi vitari visa est: nam vitio puram animam revera conservavisse judicatur. Hisce feminis si qui sacris præditi ordinibus cohabitare velint, nullam durioris divisionis necessitatem imponendam videmus. Optabile tamen est atque laudabile si mutuo consensu ac voluntate convictum dirimant: non quod inde macula aut labes sequatur, sed uti vulgi opinio ad virtutis admirationem magis excitetur, atque ut eorum, qui alieno malo gaudent, ora prorsus obstruantur: ac denique testimonium evidens fiat, vi tantummodo injuriam mulieri contigisse. Cum enim huic liceat legitimo cum viro vivere, ea si adhærere potius Deo optet, nonne barbaram contumeliam sine dubio involuntariam sibi atque inculpata accidisse demonstrat? Hoc

VARIE LECTIONES.

^a Cod. ei.

NOTÆ.

(11) Idem decernit etiam Michael patriarcha contra sacerdotem qui adulteram uxorem retinere velit. Leuncl. tom. I, p. 263.

(12) Quippe apud Græcos sacerdotis uxor παπαδικῷ peculiari honore fruitur, ferme ut veteres diaconissæ; eaque sanctior quodammodo habetur, pudicitia, modestiæ ac solitudini præcipue studens, candido velo distinguitur, et æquata prope cum sacerdote viro veneratione colitur. Qua de re lege Goarium in adnot. ad *Euchologium Gr.* p. 219. Cæteroquin Latini sacerdotes meliorem conditione sunt (*I Cor.* vii, 38), qui, nuptiis omissis, omni hoc sanctifi-

candæ uxoris negotio curisque cæteris liberantur. Et quidem ex cælibatu majorem quoque virtutis admirationem creari in populo confirmat hoc loco Photius. Quare et in Græca Ecclesia episcopi, nedum monachi cælibem vitam degunt. Porro Græcorum majus fuisse obsequium erga sacerdotes cælibes quam erga uxoratos, testis est Nanzianzenus Gregorius in oratione *de baptismo*, dum ait quosdam differre solitos baptismum, donec hunc acciperent vel ab episcopo vel a sacerdote potius cælibe quam uxorato.

dicimus, si vir de resolvendo convictu assentiatur : A si minus, conjugium haudquaquam reum agimus.

CAP. III. — *Utrum baptizandi sint Saracenorum infantes in eorum regione ac domibus.*

Saracenorum infantes a matribus oblatos nequam a sacro baptismo arcendos decretum fuit. Neque enim vetitum est ab Ecclesia Dei, quominus teneræ adhuc mentes baptismi gratiam recipiant ; etiamsi postea puberes facti partim bonam, partim improbam, vitam electuri sint. Nam quia futurum latet, absurdum sit nisi bona fundamenta præoccupentur ab eo qui vitæ ædificium arbitrato suo extollere potest. Quanquam vero barbarica institutio vanum baptismum redditura videtur, ejus rei baptismus ipse culpam non sustinet, sed is potius qui baptismum irritavit, vel certe irritare molitus est. Sicuti enim Christianæ fidei eruditio, licet hi qui erudiuntur male se gerant, irreprehensibilis est, ita etiam baptismus, etiamsi deinde baptizatorum vita improba evaserit atque incredula. Præstat igitur infantes baptizari, et fidei arrham interim accipere. Fortasse enim aliquando meminerint se Christum induisse, et gratia adjuti gratiam sequentur. Porro ubi spes ambigua est, bonum præstat eligere illique adhærere. Et sane oportet, etiamsi aliquis minime perficiatur, tamen initium boni facere. Tum quæ mulieres optaverunt ut sui liberi fidei arrham reciperent, si voti compotes fiant, ad perficiendam quoque eruditionem alacriores erunt : sin repellantur, non liberorum tantummodo, sed sui quoque ipsarum curam fortasse abjicient.

CAP. IV. — *Utrum oporteat divina munera mulieribus deferenda concedere ad Christianos Saracenorum vinculis detentos.*

Quod attinet ad mulieres quæ sacram communionem ad Christianos in Barbarorum domibus conclusos deferunt, definitum fuit ut hæc bene moratæ sint, prope ut virgines, vel decora senectute ornata, dignæque quæ ad ministerium diaconissarumque gradum assumantur. Quod si feminæ ejus-

γεννημένην εις αὐτὴν βάρβαρον πρᾶξιν ἀκούσιόν τε περιφανῶς καὶ ἀνεπιτίμητον μὴ^b δείκνυσιν ; τοῦτο δὲ φαμεν, εἰ ἄρα τῷ ἀνδρὶ τὰ τῆς διαζεύξεως συνδοκεῖ· ἂν δὲ μὴ, οὐκ ἐν εὐθύνοις τὴν ἔνωσιν ἄγωμεν.

ΚΕΦΑΛ. Γ'. — *Περὶ τοῦ εἰ χρὴ βαπτίζεσθαι τὰ τῶν Σαρακηνῶν βρέφη ἐν τῇ αὐτῶν οἰκίᾳ χωρὶ καὶ εἰς τοὺς δαυτῶν οἴκους.*

Τὰ δὲ γε τῶν Σαρακηνῶν βρέφη παρὰ τῶν μητέρων προσαγόμενα (13), μηδαμῶς ἀποστειροῦσθαι τοῦ θεοῦ βαπτίσματος δεδοκίμασται· οὐδὲ γὰρ κεκώλυται παρὰ τῆς τοῦ Θεοῦ Ἐκκλησίᾳ τὸ καὶ ἐν ἀπαλαῖς ἔτι φρεσὶ τὴν θεῖαν χάριν τοῦ βαπτίσματος δέχεσθαι· κἂν μετὰ ταῦτα ἠθάσκουσι, καὶ τὸ αὐτεξούσιον ἐκάστου τὸν βίον πῆ μὲν σπουδαῖον, πῆ δὲ φαῦλον διατίθῃσι· εἰ γὰρ τὸ μέλλον ἀόρατον, ἄτοπον μὴ καταλαβεῖν ἀγαθοὺς θεμελίους τῷ ἐξουσίαν ἐξῆντι ἐπιποδομησαί τοῦ βίου τὸν οἶκον· εἰ δὲ καὶ ἡ βαρβαρικὴ παιδεία, κενὸν ἀποδεικνύειν τὸ θεῖον βάπτισμα δοκεῖ, ἀλλ' οὐ τοῦ βαπτίσματος τὸ ἐγκλημα, τοῦ δὲ τὸ βάπτισμα ἀθετήσαντος ἢ ἀθετήσαι παρασκευάσαντος· ὥσπερ γὰρ τὸ διδάσκειν τὴν εἰς Χριστὸν πίστιν, κἂν οἱ διδασκόμενοι καταρθημοῦσιν, ἀνέγκλητον· οὕτω καὶ τὸ βαπτίζεσθαι, κἂν ὁ μετὰ ταῦτα βίος τῶν βαπτισθέντων ἀδίκιμος τε καὶ ἀπιστος· μάλλον οὖν ἀγαθὸν βαπτίζεσθαι τὰ βρέφη, καὶ τὸν τῆς πίστεως ἀρραβῶνα τέως ὑποδέχεσθαι· ἴσως ὑπομνησθέντα ποτὲ ὅτι Χριστὸν ἐνεδύσαντο (14), ἐλεῖσθαι βουληθῶσι τὴν χάριν διὰ τῆς χάριτος· ἐν οἷς γὰρ τὰ τῆς ἐλπίδος ἀμφίβωλα, τὸ χρηστὸν μάλλον αἰρεῖσθαι χρὴ, κἀκεῖνω συγγίνεσθαι· δεῖ γὰρ, κἂν εἰ μὴ τελειωθῆ τις τῷ καλῷ, ἀπάρχεσθαι τοῦ καλοῦ· αἱ γὰρ τῆς πίστεως τὸν ἀρραβῶνα ποθοῦσαι τὰ ἴδια τέκνα δέξασθαι μητέρες, εἰ μὲν τύχοιεν, προθυμότεραι καὶ πρὸς τὴν διδασκαλικὴν τελείωσιν ἴσονται· εἰ δ' ἀποτύχοιεν, οὐ μόνον τῶν τέκνων, ἀλλὰ καὶ ἑαυτῶν ἴσως καταμελήσουσιν.

ΚΕΦΑΛ. Δ'. — *Περὶ τοῦ, εἰ χρὴ γυναιξὶ διδοῦναι δῶρα (15) πρὸς τὸ ἀποκομίσαι ἐγκεκλεισμένους Χριστιανοὺς ὑπὸ τῶν Σαρακηνῶν.*

Περὶ δὲ γε τῶν τῆν κοινωνίαν διακομιζουσῶν γυναικῶν τοῖς βαρβαρικοῖς οἴκοις ἐγκεκλεισμένοις Χριστιανοῖς, τοῦτο διώρισται, ὡς εὐσχήμονας εἶναι χρὴ ταύτας, καὶ οἶαι δ' ἂν αἱ παρθενίαι ἢ σεμνῶ γῆρε κοσμούμεναι, καὶ ἀξίαι εἰς διακονίαν καὶ εἰς διακόνων παραδεχθῆναι βαθμὸν (16)· εἰ δὲ τοιοῦτων

VARIAE LECTONES.

^b Addendam censui particulam μῆ.

NOTÆ.

(15) Cogitare licet Christianas mulieres in captivitate abductas, de quibus agit Photius in superioribus, necnon sententia synodica infra citanda. Porro et nostri theologi docent, ut puer ex infidelibus parentibus genitus baptizari possit, sufficere alterutrius parentis consensum. Mirum tamen est quod in sententia synodica apud Leuiclavium t. 1, p. 226 dicitur, itemque apud Blastarem in *Arcud.* cap. 12, nempe alicubi Agarenorum nefariam superstitionem fuisse, ut non prius suos infantes circumciderent, quam qui in eorum ditone essent, Christiani sacerdotes, vel inviti eosdem baptizavissent. Jamvero Saracenorum Photianis temporibus in terras Christianorum crebras excensiones ac rapinas et

D infinita damna cognoscere licet ex epistolis etiam papæ synchroni Joannis VIII, qui de Christianorum tutela, et de calamitate Saracenica pro viribus avertenda plurimum laboravit.

(14) Formula hæc cantari solita a Græcis post baptismum. *Phot. Amphilocho.* 43, p. 119, et apud *Arcud.* cap. 17, p. 55.

(15) Δῶρα vel δῶρον significare in ecclesiasticis scriptis sacram Eucharistiam satis compertum est, ex iis certe exemplis quæ Suicerus profert.

(16) Scilicet ætate Photii adhuc vigeabant diaconisse, quas duodecimo certe sæculo jam exolevisse scribebat Balsamon ad 15 can. Chalced. De diaconissis erudite scribit Blastares Græcus in syntagmate

ἀπορία εἶναι δοκεῖ, μὴδὲ τὰς πίστεως ἀλλοτριὰς A
βουλομένας εὐποιεῖν Χριστιανοὶς ἀδελφοῖς, καὶ ἐπὶ
τοσοῦτον αὐταῖς τεθαβῆκεναι καὶ προσανατεθῆ-
ναι, μὴδ' αὐτὰς ἐκείνας παρατηρεῖσθαι· ἀλλὰ καὶ
δε' αὐτῶν εἰσχομίζειν τὴν τοῦ ἀγαθοῦ κοινωνίαν
τοῖς μὴδ' ὅπ' αὐτῆς τῆς τυραννίδος τῆς εἰς Χριστὸν
κατωλιγορηχόσι πίστεως· οὐδέποτε γὰρ κοινοῦται τὸ
ἅγιον, μᾶλλον δὲ ἀγιάζει καὶ τοὺς κεκοινωνημένους·
εἰ μὴ ὑποπτά τινα πρόσωπα κατακαίξιν συνήθως
ἔχοντα τῶν θείων, ταῦτα ἐγγχειρησθῆναι προφασί-
ζονται.

ΚΕΦΑΛ. Ε'. Περὶ τοῦ, εἰ χρὴ κοινωνεῖν τοὺς ὑπὸ
τῶν Σαρακηνῶν εἰς ἀσέλγειαν βιασθέντας
καίδασ.

Ἔτι δὲ καὶ περὶ τῶν παρὰ τῆς βαρβαρικῆς ἀσελ-
γείας βιασθέντων παιδίων διὰ τὸ τῆς βίας ἐπάγαγόν B
τε καὶ ἀπαραίτητον, συγγνώμην τοῦτοιοῦ δοθῆναι,
καὶ τῆς ζωοποιου κοινωνίας μὴ ἀποκλωθῆναι δι-
ώρισται· εἰ μήπω ἔκουσιον τὸ ἀμάρτημα κατειργά-
σαντο· τότε γὰρ καὶ αὐτοῖς τὰ ἐπὶ τοῖς ἔκουσίω
τοιαῦτα πλημμελοῦσι προσφόρως ἐπιτίμια προσα-
ρμόσει.

Τοσαῦτα μὲν παρὰ τῆς σῆς θεοφιλείας προβλη-
θέντα ζητήματα, ἀξια προφανῶς ἐρεῦνης τυγχά-
νοντα, καὶ τῆς σῆς συνέσεως τὸ σπουδαῖον χαρακτηρί-
σαι δυνάμενα· καὶ τοιαύτη παρὰ τῶν θεοφιλεστάτων
μητροπολιτῶν συμφώνως περὶ αὐτῶν ἐξανεστηκυῖα
ψήφος, ἥτις παρὰ τῆς ἡμῶν μετριότητος (17) ἐπι-
σφραγισθεῖσα καὶ ἀποδεδεγμένη πρὸς τὴν σὴν θεοφιλή
παραπέμπεται δούτιστα· δέχου τοίνυν τῶν σῶν C
προβλημάτων τὰς ἐπιλύσεις σαφεῖς ὡς ἐξήτησας,
ἐν καιρῷ καὶ προσώπῳ τῷ ἐπιτηδεῖψ ταύτας συν-
τηρῶν καὶ παραφυλάττων· καὶ μὴ τι περὶ τὴν
τούτων ἀποτυχίαν, ἀλλ' ὅτι ἀκρίδια οὐκ ἄλλω...
τὰ δ' ἄλλω· ἐβῶσθαι δὲ διὰ παντὸς κυ... λιπαροῦ
μὴν ἐν δούτιστη καὶ δικαιοσύνη τὸ ἱερὸν ὑμῶν ποι-
μένοντα ποιμνιον, καὶ τῶν ψυχολετῆρων παθῶν
διατηρήσαι πορρώτερον. — Τέλος τῶν κεφαλαίων.

EPISTOLÆ CANONICÆ AD EPISCOPOS.

ΕΠΙΣΤ. ΙΘ'.

EPIST. XIX.

Edita a Montacutlo (p. 385).

Πάντα τῆς ὑμῶν ἀρχιερατικῆς τελειότητος καὶ D
πνευματικῆς σοφίας γέμει, καὶ τῆς πολιτικῆς εὐνο-
μίας τῇ ἀκριδεῖα συγκέκραται. Τό τε γὰρ εἰς συν-
οδικὴν κρίσιν ἀγαγεῖν δὲ προῦβάλλετο τὴν ἀμφισβῆ-
τησιν· καὶ τὸ μὴ οἰκεῖα ῥώμη τῆς συνέσεως, καίπερ
ἐκωνῶς ἐχούση καὶ πολυπλάσιον βάρυς ἀνέχειν ὀχλή-
σεων· καὶ τὸ, πρότερον τὰς ἐγχολλίους φιλονεικίας
διαλυσάμενον, οὕτω χωρεῖν ἐπὶ τὴν κρίσιν τῶν ἐξω-

VARIÆ LECTIONES.

• In sequentibus lacunis vix tria vocabula amisimus, quæ legi nequeunt in oblitterato codice.

NOTÆ.

apud Beverigium tom. II, p. 70 sqq. Et 'quidem
eas, excepto fortasse necessario casu, sanctiora
mysteria attigisse, negat cum Blastare Arcudius de
ord. cap. 10. Legendus quoque Goarius ad euchol.
p. 219 sq. necnon Io. Finius in peculiari tractatu.
De diaconissis denique breviter quædam collectanea
reliquit mss. Josephus Regius Vaticanæ bibliothecæ
ante hos annos præfectus, quæ non sine aliquo

A modi desiderentur, tunc enimvero ne illæ quidem
vitandæ sunt, quæ etsi fide alienæ, tamen ut Chri-
stianis fratribus bene faciant, tantopere audent tan-
tumque oneris non recusant. Harum quoque, in-
quam, manibus deferendam censemus divini boni
communione ad eos qui ne sub tyrannidis quidem
jugo Christianam fidem negligunt. Non enim sanctum
polluitur, imo ipsum eos sanctificat qui se contin-
gunt. Nisi forte suspectæ quædam personæ, quæ
rebus sacris illudere solent, officium illud sibi com-
missum simulent.

CAP. V. — *Utrum ad sacram communionem admit-
tendi sint pueri quibus Saracenorum incontinentia
vini attulit.*

Insuper decretum fuit, ne pueris quibus Barba-
rorum impudicitia vi stuprum obtulisset, habita
ratione violentiæ et necessitatis, venia denegetur,
neve ii divina ac vivifica communione prohibeantur.
Nisi forte voluntarium peccatum perpetraverunt :
tunc enim, non secus ac illos qui sponte culpæ ejus-
modi semet irretiunt, pœna merita pueros quoque
deceat.

Atque hæc fuerunt a tua pietate quæstiones pro-
positæ, consultatione prorsus dignissimæ, tanquam
sapientiæ zelum satis demonstrantes. Hæc item a
religiosis metropolitibus concordii suffragio lata
sententia est, quam nostra mediocritas ratam habens
atque confirmans ad religiosam tuam sanctitatem
mittit. Excipe igitur dubitationum tuarum, quas
postulasti perspicuas solutiones, easque commodo
in tempore personisque idoneis utens serva. Et ne-
cubi in his labaris, vel quia incuria... Valere te
cupio, jugique sanctitate ac justitia sacrum vestrum
regere gregem, atque a noxiis animæ vitis procul
avertere *Finis capitulorum.*

in tempore personisque idoneis utens serva. Et ne-
cubi in his labaris, vel quia incuria... Valere te
cupio, jugique sanctitate ac justitia sacrum vestrum
regere gregem, atque a noxiis animæ vitis procul
avertere *Finis capitulorum.*

Omnia vestræ sacerdotis summi perfectionis et
spiritualis sapientiæ plena sunt, cum exacta civi-
lium rerum rite administrandarum peritiâ con-
junctæ. Nam et ea quæ proponebantur ad disce-
ptionem, ad synodicum judicium referre, nec so-
lertiæ suæ robori fidere, quamvis sufficienti mul-
tiplex negotiorum pondus sustinere, et sopitis
primum intestinis dissensionibus, ita demum ad

fructu leguntur. De diaconis qui in carceres ad mar-
tyres submittebantur exstat Natalis Alexandri dis-
sertatio in *Thesouro theol.* tom. XI, p. 584.

(17) Ita modeste semet appellare solent Græci patri-
archæ in synodorum actis apud Leunclavium. Latini autem sæpe utuntur dictione *nostra mansuetudo*, cum Græca phrasi ferme conspirantes.

ea quæ extra sunt dijudicanda procedere, quomodo non ejus sit qui ad divinæ sapientiæ regulam se comparet? Quatuor igitur initio statim ad examen propositi presbyteri, recte statim ex justo calculo, ab iniqua et præter rationem irrogata censura absoluti sunt; et vecordia irrationabilis in justam sententiam impedit. Non enim fas est, non est, inquam, fas, ex accusatione sola, sive exiguum, sive magnum, sive etiam maximum crimen sit, ejus intentio demonstrationem non habeat, ob illud vel sacerdotem gradu moveri, vel irrogari censuram. Multum sane lucrati essent sycophantæ, si quos intentorum criminum reos peragere non potuerunt, eorum pœnas pendere quasi convictos viderent. Quis enim exitus sit, si hæc ratio obtineat, quo immerito accusati manus sycophantarum evadant? Non convictos igitur de eis quorum accusabantur, mediocritas nostra, secundum vestram quæ ab initio processit sententiam, omnis condemnationis immunes dimittit. Qui autem intentis criminibus teneri [deprehensi sunt, sive seculares, sive in eadem causa versantes presbyteri, hos censuræ ad tempus inflictæ subjici, siquidem, ut diximus, crimen notum factum sit, etiam nos pronuntiamus. Quibus autem nulla indulta est venia, de eis non habemus quod iudicemus, quibus de crimine non constat. De episcopo autem hoc, secundum rationem, et canones, et examen, et terminalis processit examinis. Nos autem ad consternationem non mirari non possumus, quam prorsus alieno a præsentis sermone Amasiæ antistitis litteræ et narrent et subjiciant. Nam aliquid ex testimonio ordinare, etiamsi indignus postea deprehendatur, ordinantem culpæ obnoxium non reddit. Atqui nihil tale istæ litteræ demonstrabant, quin ejus contrarium narrabant. Rectum autem erit, adesse et eos qui testati sunt, cum ordinationem qui incusatur suscepit, ut innocentes et inculpati, etiam iniquus erga absolutionem fratrum affectis, et omnino odio habentibus, demonstrantur: et Dei sacerdos, in nihilo eorum quæ antistiti conveniunt, innovationem sustineat. Synodicum autem de dispensatione scriptum, quod archiepiscopum Cæsareæ inscriptum habet, et ex mente nostra scriptum, et ex nutu nostro missum est: nec quidquam, ut opinor, vel præter conscientiam, vel sacris Spiritus legibus adversum continet. Magna enim est differentia peccatorum ignorantia, ab eis quæ a scientibus contra jus fasque proficiscuntur. Sane, sacerdotum et Christianorum defunctorum neglecta cura, et Psalmodiæ sacræ omissum debitum officium, necessario nos, de exactio sacrorum canonæ ad id quod est benignius, remittere cogit. Sed hæc forte superfluum est scienti dicere. Capitula autem definitionis ut instanti tempore fieri potuit, formari decrevimus. Qui quidem ante rem contestatam digamis benedixerunt, tum propter ignorantiam, tum quod nihil ab episcopis de hac re constitutum fuerit, neque aliunde exactam

A θεν, πῶς οὐκ ἔστι μὲν θείας σοφίας ἀπαιθνομένου γνῶμονι; Οἱ μὲν οὖν εἰς ἐξέτασιν κατ' ἀρχὰς προταθέντες τέσσαρες πρεσβύτεροι, καλῶς εὐθύς, τῆς ἀλόγου, καὶ πολὺ τὸ ἀδικον ἐχούσης ἐπιτιμίας ἀθωοθῆναι, δικαίαν ψῆφον ἀπέλαβον. Καὶ ἀνοιά τις ἀλόγιστος τῇ δικαίᾳ ψήφῳ ἀντέκρουσεν. Οὐ γὰρ ἔστιν, οὐκ ἔστιν ἐκ κατηγορίας μόνης, κἂν μικρὸν, κἂν μέγα, κἂν τῶν μεγίστων εἴη τὸ αἰτίημα, μηδὲ μίᾳ ἀποδείξῃ; τῇ αἰτίᾳ περιτεθείσης, οὐμενοῦν οὐτε ἱερέα τοῦ οἴκελου βαθμοῦ παρενεχθῆναι, οὔτε τινὰ ἐπιτίμιαν ἄλλην εἰσπραχθῆναι. Οὕτω γὰρ εἴη ἂν μέγα κέρδος τοῖς συκοφάνταις, ὅτι καὶ μὴ λαβόντες οἷς ἠτιῶντο τοὺς ἀνατίους, ὡς ἐαλωκότας εἶδον τὴν δίκην ἀπαιτηθέντας. Καὶ τίς ἂν εὐραβείη πόρος, τῆς παραλόγου ταύτης φορδῆς κυρωθείσης, δι' οὗ τὸ μάτην κατηγορούμενον τὰς λαβὰς τῶν συκοφαντησάντων διαφεύξεται; Τοὺς οὖν ἐπ' οἷς κατηγορήθησαν μὴ ἐλεγχθέντας, ἀθῶους τῶς ἡμῶν μετριότης, ὡς καὶ ἡ κατ' ἀρχὰς ὑμῶν προελθούσα ψῆφος, πάσης καταδικῆς ἀφίησιν. Ὅσοι δὲ τοῖς ἐγκλήμασιν ἐαλωκότες κατάδηλοι καθεστῆκασιν, τοὺς τε κοσμικοὺς φημι, καὶ τοὺς σὺν αὐτοῖς ἐταξομένους πρεσβυτέρους, τούτους φυλάττειν τὸ πρόσκαιρον ἐπιτίμιον, ἂν ὡς ἐφημεν, γνωστὸν κατέστη τὸ αἰτίημα, καὶ ἡμεῖς ἀποφαινόμεθα. Περὶ δὲ ὧν οὐδεμία συγγνώμη προέβη, οὐδὲν ἡμῖν παρίσταται φάναι, ἀδήλου ἡμῖν καθεστῆκότος τοῦ ἀδικήματος. Καὶ περὶ ἐπισκόπων δὲ τοῦδε, ἀξιολόγως μὲν, καὶ κανονικῶς, καὶ ἡ ζήτησις, καὶ τὸ πέρασ προήλθε τῆς ἐξετάσεως. Ἡμεῖς δὲ ἐκπλήξῃς παρέπεμψε θαύματι, ὅπως παντελῶς ἀλλότρια τῆς παρουσίας διηγήσεως τὸ τοῦ Ἀμασιᾶς γράμμα καὶ ἀπήγγειλε καὶ ὑπετίθετο. Τὸ γὰρ μετὰ μαρτύρων χειροτονήσαι τινα, κἂν ὕστερον ὁ χειροτονηθεὶς ἀνάξιος ἀπελεγχθῆ, οὐδὲν πρόκριμα τῷ χειροτονήσαντι γίνεται. Ἄν οὐδὲν τὸ γράμμα ὑπεδήλου, ἀλλὰ καὶ τάναντία διηγγεῖλε. Καλὸν δὲ παρουσιάσαι καὶ αὐτοὺς τοὺς τὴν μαρτυρίαν ὁμοσχόντας, ἵτε τὴν χειροτονίαν ὁ ὑπάτιος ἀνεδίχετο ὡς ἂν πανταχόθεν τὸ καθαρὸν καὶ ἀνεπιληπτόν, καὶ τοῖς ἀγνωμονέστερον περὶ τὴν ἀθώωσιν τῶν ἀδελφῶν διακειμένοις παντελῶς, καὶ μισοῦσιν, ἀποκαλυφθῆ, καὶ ὁ τοῦ Θεοῦ ἀρχιερεὺς, εἰ μὴδὲν τῶν ἀνηκόντων ἀρχιερεῦσι τὴν καινοτιμίαν εἴη ὑποστάς. Τὸ δὲ συνοδικὸν τῆς οἰκονομίας γράμμα, ὃ τὸν ἀρχιεπίσκοπον ἔχει τῆς Καισαρίας προταττόμενον, γνώμη τε ἡμετέρα ἐγράφη, καὶ δι' ἐπιτροπῆς ἀπεστάλη· καὶ οὐδὲν, οἴμαι, οὔτε παρὰ συνελθόντων ἔχει, οὔτε τοῖς ἱεροῖς μαχόμενον τοῦ Πνεύματος [νόμοις]. Πολλὴ γὰρ ἡ διαφορὰ τῶν ἐξ ἀγνοίας ἀμαρτημάτων, πρὸς τὰς ἐν γνώσει καὶ μετὰ καταφρονήσεως προϊούσας ἀθεμίτους πράξεις. Καὶ ἱσρέων δὲ καὶ Χριστιανῶν ἀποικομένων οὐδεμία φροντίς, οὐδ' ὕμολογίας ὀφειλομένης ἱερὰ τελεῖται, πῶς οὐκ ἂν ἐκδίασται, ἐπ' οἰκονομίαν, ἀπὸ τῆς ἀκριβείας τῶν θείων μυστηρίων ἀποκλίνει; Ἄλλ' ἴσως ταῦτα περιτετὸν πρὸς εἰδῶτα λέγειν. Περὶ δὲ τῶν κεφαλαίων, ἐκεῖνα τῶς ὡς ἐν καιρῷ καταπεύγοντι τυπωθῆναι διέγνωμεν. Ὅσοι μὲν πρὸ τῆς διαμαρτυρίας τοὺς διγάμους ἠυλόγησαν, διὰ τε τὴν ἀγνοίαν, καὶ διὰ τὸ μὴδὲν παρὰ τῶν ἐπισκόπων περὶ

τῆς τοιαυτῆς ἐξασφαλισθῆναι πράξεως, μήτε μὴν ἅ των κανόνων ἀλλαχθῆεν ἀκριβείαν μαθεῖν, καὶ διὰ ταῦτα τῷ τοιοῦτῳ ὠλισθήσαν πτώματι, οἱ τοιοῦτοι πάντως, εἰ μήτε ἄλλο, ἀλλ' ἐν ὅσῳ γε χρόνῳ τὸν δίγαμον τῆς κοινωνίας τῶν φρικτῶν μυστηρίων οἱ νόμοι τοῦ Πνεύματος ἀποκωλύουσιν, ἐν τοσοῦτῳ, καὶ ὁ παραλόγως τὴν εὐλογίαν τοῖς συναπτομένοις ἐπιτεθεῖς, τῆς ἱερουργίας ἐπισηθῆσεται. Εἰ μὴ τις ἄρα κατεπείγει χρεῖα ἀπαιραίτητος ἄλλη, καὶ παντελῶς ἀπραγμοσύνη, καὶ βίος ἄλλος ἐπίσημος τοῦ ἀνδρός. Ἄ πολλάκις παρὰ τοῖς Πατράσιν ἡμῶν, δι' οἰκονομίαν, τῆς ἀκριβείας ὤφθη περιγεγονότα, καὶ τὸν χρόνον τῆς ἐπιτιμίας συνάγοντα πρὸς τὸ ἐλαττον. Γυναῖκα δὲ παρὰ μὲν τὸν θεσπεσίον Παύλου μεμαθηκαμεν ἀποβαλοῦσαν τὸν ἀνδρα, δευτέρους γάμους ὀμιλῆσαι συγγνώμην λαβοῦσαν. Πολλὰ γὰρ τὰ γυναικεῖα ἀρρώστῆματα, καὶ δυσωπεῖν ἰκανὰ, μὴ πρὸς τὴν φύσιν τῶν ἀνδρῶν τὴν ἐκείνων ἀσθένειαν ἐκδιὰζεσθαι. Ἄνδρα δὲ οὐκ ἴσμεν τῆς αὐτῆς συγγνώμης παρὰ τῶν ἀποστολικῶν ἀξιοθέντα σπλάγγων, διὸ καὶ τὸ ἐπιτίμιον τοῦ μὲν γυναῖκα δίγαμον εὐλόγησαντος, ἢ οὐδ' ὄλωσ ἢ πολὺ χειρότερον ἔσται τοῦ δίγαμον ἀνδρα εὐλόγησαντος. Οἱ δὲ ἀπολελυμένως ἀρμοζόμενοι γυναῖξιν, ἐπίπερ ἢ πρᾶξις οὐκ ἀπλή, οὔτε τὸ ἐν αὐτοῖς ἐπιτίμιον πρόσισι μονοειδές· οὐ μὴν οὐδ' οἱ τοῦτους εὐλογοῦντες ὑπὸ μίαν τελοῦσι δίκην. Ὅσαι μὲν γυναῖκες ἀπελύθησαν τοῦ ἀνδρός, ἐκείνου τὴν αἰτίαν παρασχομένου, ἐφ' ἧς τῆς φυσικῆς ὀμιλίας ἢ ἀσθένεια κατεκράτησεν, αὗται δι', αὗται, εἰ μὲν σωφρονεῖν ἔλοιτο, τοῦτο ἄμεινον· εἰ δὲ καὶ ἀνδρὶ συνάπτεσθαι βούλοιντο, καὶ τοῦτο ἀκατάγνωστον αὐταῖς τε, καὶ εἰ τινες εὐρεθεῖεν τῶν ἱερέων, διὰ τῆς εὐλογίας τὸν γάμον σεμνύνοντες. Καὶ τῆς γυναικὸς τὴν αὐτὴν παρεχομένην αἰτίαν, ἥς καὶ ὁ διαλυθεὶς ἀνὴρ τῆς αὐτῆς ἐλευθερίας ἠξίωτο, καὶ ἡ μικρῶ πρόσθεν εἰρημνῆ γυνὴ ἀπολαύσει. Κἂν παρὰ τὴν ἡλικίαν δὲ τινες εἰς μνηστειαν ἔλθωσιν, εἴτα τοῦτους ὁ νόμος διὰ τὸ παράνομον ἀπ' ἀλλήλων διαστήσῃ, οὐδὲ τότε οὐδ' ἕτερον τῶν δισταμένων προσώπων, ἐν λαϊκῷ δηλονότι ἐξεταζόμενον τάγματι, πρὸς ἕτερον νόμιμον ἐρχόμενον γάμον εὐθύνας ὑφέξει. Ὁ δὲ τὴν ἐκβεβλημένην ἐπὶ μοιχεῖα γυναῖκα θέμενος, εἴτε γεγαμηκῶς εἴη, εἴτε καὶ γάμων ἄγευστος, μοιχός τε ἔσται, καὶ τῷ τῶν μοιχῶν ἐπιτιμῶ ὑπόκειται. Εἰ δὲ διὰ μόνον ἄλογον μῖσος ὑπὸ τοῦ ἀνδρός καὶ ἀκουσα ἐξωσθεῖσα, ἄμεινον μὲν εἰ πάλιν πρὸς τὸν ἴδιον ἐπαναστρέψῃ ἀνδρα· εἰ δὲ μὴ, ἐκείνου πρὸς ἑτέραν γυναῖκα χωρήσαντος ἤδη, μοιχείας μὲν αὐτῆ, συνερχομένη ἀνδρὶ ἑτέρῳ, οὐκ ἂν ἐγκλιματι περιμενεχθεῖη· οὐ μέντοι γε ὁ ἱερεὺς, τὰ νενομισμένα ἐπιτελῶν ἐν αὐτῇ, τὸ ἀκατάγνωστον ἔξει, ἀλλὰ τὴν τοῦ διγάμου εὐλόγησαντος ἀπαιτηθῆσεται δίκην. Τὸ δὲ ἐξ ἀλόγου συμφωνίας διαλύεσθαι, ἐπεὶ νόμῳ κεκωλυμένη ἡ τοιαύτη τόλμα καθέστηκεν, οὔτε τὸν ἀνδρα, πρὸς ἕτερον συνερχόμενον συνοικέσιον, ἐὰν ἀνεύθουν, οὔτε τὴν γυναῖκα διαπραττομένην τὸ ἴσον. Μᾶλλον μὲν οὖν καὶ ποινὰ βαρεῖα κείνεται τοῖς νόμοις, εἰ τοιαύτη πρᾶξις εἰς τόλμαν ἀχθῆσεται· καὶ δῆλον ὡς ἐπὶ τοῖς τοιοῦτοις συνοικε-

Canonum disciplinam noverint, et propterea lapsi sint, hi omnino, si nihil aliud, saltem, quandiu digamum leges spirituales tremendorum mysteriorum communionem prohibent, tandiu et ipsi, qui conjugibus præter rationem benedictionem imposuerunt, sacris faciendis abstinebunt. Nisi quæ alia implacabilis urgeat necessitas, et omnino vita hominis, tum tranquilla, tum notabilis: quæ sæpenumero apud Patres nostros æquitatis intuitu, præ exacto canone obtinuisse constat, et censuræ tempus abbreviasse. Mulierem autem, viro defuncto, novimus quidem a divinitus inspirato Paulo veniam adeptam secundas nuptias adeundi. Multæ enim sunt mulierum infirmitates, quæ pudorem incutiant, ad naturam virilem eorum imbecillitatem exigendi. Virum autem a visceribus apostolicis eadem indulgentia dignari non novimus. Censura igitur ejus qui mulieri digamæ benedixerit, vel nulla omnino, vel mitior, quam ejus qui viro. Qui autem absolute junguntur mulieribus, quoniam non simplex actio est, proinde nec uniformis est censura, nec qui ipsis benedicunt sub unam pœnam cadunt. Quæ quidem mulier a viro dimissa est, ipso causam præstante, quod naturalis congressus impotentia teneretur, hæc si continere elegerint, melius fuerit; quod si vero jungi voluerint, nec illud condemnationem in ipsis habet, nec si quis sacerdos nuptias earum benedictione honoret. Quod si femina eandem causam præstat, eadem libertate prædicta fruatur, qua prius solutum virum dignati sumus. Quod si qui præter ætatem desponsati sint, deinde lex ipsos tanquam præter legem conjunctos separaverit, tunc neutra personarum discedentium, quæ quidem in ordine laico censentur, si ad alias legitimas nuptias accedat, censuram subibit. Qui autem ob adulterium ejectam uxorem fecerit, sive conjugatus sive cælebs, adulter est, et adulterii censuræ subjacet. Quod si solum propter odium citra rationem a viro invita expulsa sit, melius erit si ad suum virum revertatur: si hoc, quod ipse ad alias se nuptias jam applicuerit, fieri non possit, adulterii ipsa crimini, cum alio viro juncta, obnoxia non erit: at vero sacerdos, ipsi rite benedicens, super ipsa insouus non erit, sed pœnam ejus præstabit qui digamis benedixerit. Citra rationem autem a conjugio discedere, quod ausum lege prohibitum est, neque virum, ad alias nuptias accedentem, insontem dimittit, neque feminam quæ idem faciat. Quin potius graves pœnæ legibus constitutæ sunt, si quis hoc facere ausus fuerit. Et manifestum est sacerdotem, qui adfuerit, et sacra rite celebraverit in hujusmodi nuptiis omnino honore suo juxta exactam canonum disciplinam excidere. Sed hæc festinate pronuntiata sint; quod quæ inopinatæ disceptationi proposita erant considerationis moram non ferrent: quod si quid aliud vestra solertia diligenti disquisitione perspexerit, obtineat quod melius est. Et

nos etiam fortassis, laxiori tempore concesso, Α σίσις εὐρισκόμενος· ὁ ἱερεὺς, καὶ τὰ νενομισμένα τοῖς exactius aliquid dispiciemus. γάμοις τελῶν, παντελῶς τῆς ἰδίας τιμῆς κατὰ τῶν κανόνων ἐκπεσεῖται ἀκριβείαν. Ἄλλὰ ταῦτα μὲν τὸ τάχος εἶπε· καὶ τὸ ἀμελέτητόν τε καὶ ἀπρόσδοκῆτον τῶν προτεθέντων εἰς ζήτησιν· εἰ δέ τι ἄλλο ἐπιμελέστερον ἢ ὑμετέρα σύνεσις ἐπισκοποῦσα κατίδοι, νικάτω τὸ ἄμεινον. Καὶ ἡμεῖς δὲ ἴσως ἐν πλατυτέρῳ καιρῷ ἀκριβέστερόν τι ἄλλο ἐπιθεωρήσομεν.

EPIST. XX.

ΕΠΙΣΤ. Κ'.

Edita a Montacutio (p. 588).

Scriptis sanctitas tua de quibusdam, polluti cibi esu contaminatis : causa autem contaminationis erat ejusmodi. Iverant gentilis cujusdam monumentum refossuri ad inveniendas pecunias : cum autem incassum laborarent, nec quidquam invenirent, dixerunt inter sese, nisi canem mactemus, et de carnibus ejus gustemus, non reddet nobis terra quod quærimus. Statim factum est quod dictum erat. Cum itaque ad interdicti cibi conscientiam venissent, genibus episcopi accidentes medicinam petierunt, et commissi peccati indulgentiam. Hæc sunt quæ pietatis tuæ litteræ narrant. Et de hac re formula ab Ecclesia constituta est, quadraginta dierum poenitentia, et precibus quibusdam absolvi, qui huic crimini innexi sunt. Præsens autem polluti cibi participatio alterius cujusdam impietatis misturam habet. Propterea enim contaminatum cibum attingere, ut terra placaretur, secundum insanam ipsorum opinionem, crimen in majus attollit : etiamsi sine gravioris impietatis cogitatione, ad hanc opinionem accesserunt. Verumtamen et hominum mores, et reliquus vitæ actæ tenor, et animi constitutio, tum mentis, sive simplicitas sive solertia, vel producere potest tempus vel curtare : cum fortasse post quadraginta dies imposita censura sit. Quod si secunda aliqua definitio producenda est, quodis circumstantiis, quæ producendo vel curtando tempori causam præbent, ad tres dierum quadragenas multa eorum qui in hoc crimine deprehensi sunt, redigenda erit : præter reliquam victus austeritatem, et tremendorum mysteriorum abstinenciam.

EPIST. XXI.

ΕΠΙΣΤ. ΚΑ'.

Edita a Montacutio (p. 589).

Non idcirco antistiti significavimus, ut certiores fieremus, num sciens episcopus adulterum, sacra facere permisisset, quod et grave esset ; sed num ipsum adulterum esse sciens ordinasset : quod gravius est. Ille autem, cujus nos certiores fieri velle significavimus, de eo nihil nos docuit, quod autem nemo quærebat, hoc renuntiavit. Verumtamen, siquidem ipsum adulterum esse sciens ordinavit, omnino et episcopatu et sacerdotio excidit : quod si ignorans adulterum esse eum ordinavit, tum certior factus, ad tempus quidem abstinnit, deinde sacra facere permisit, etiam ipsum quidem ad tempus sacris faciendis abstinere oportet. Aliud enim est Deum contemnere, aliud errore deceptum videri legem observasse etiamsi non observet. Cæterum, ad tempus abstinere ipsum decrevimus, si re-

Ἐγραφέ σου ἡ δόσις περὶ τινῶν μιαιφορητῶν. Ἡ δὲ αἰτία τῆς μιαιφορίας ἐστὶ τοιαύτη· Τύμβον Ἑλληνικὸν ἀπῆλθον διορύξαι πρὸς ἀνεύρεσιν χρημάτων· ματαιοπονοῦντες δὲ καὶ μηδὲν εὐρίσκοντες, εἶπεν ἕκαστος πρὸς τὸν πλησίον αὐτοῦ, ὅτι Ἐάν μὴ σφάξωμεν κύναν, καὶ ἐκ τῶν κρεῶν αὐτοῦ ἀφώμεθα, οὐ μὴ ἐπιδώσει ἡμῖν ἡ γῆ τὸ ζητούμενον. Αὐτίκα γοῦν ὁ λόγος εἰς ἔργον προέβη. Ἐλθόντων οὖν εἰς ἀσθησιν τῆς ἀπηγορευμένης βρώσεως, τοῖς ποσὶ προσέπεσον τοῦ ἐπισκόπου, αἰτούμενοι ἰατροίαν, καὶ λύσιν τοῦ παραπτώματος. Ταῦτα διηγῶν τὸ γράμμα τῆς σὺς εὐλαθείας· καὶ περὶ τούτου τύπος μὲν ἐστὶν ἐκκλησιαστικῆς, διὰ τεσσαρακονθήμερου ἐπιτιμίου, καὶ τινῶν εὐχῶν, διαλύεσθαι τοὺς ἐλαϊκότητας τῷ ἐγκλήματι. Ἡ δὲ παρούσα μιαιφορία ἔχει καὶ ἐτέρας τινὲς ἀσεθείας ἐπιμιξίαν. Τὸ γὰρ ἕνεκα τούτου μιαιφορηθῆσαι, ὥστε τὴν γῆν ἐκμείλιξασθαι, κατὰ τὴν ἐκείνων τῆς ἀπονοίας ὑπόνοιαν, αὐξεῖ πλέον τὸ ἐγκλημα· κἀν ἄνευ λογισμῶν τινῶν δυσσεβεστέρων πρὸς τὴν τοιαύτην ὑπόληψιν κατη- ἐχθησαν. Πλὴν γε καὶ τῶν ἀνδρῶν τὸ ἦθος, καὶ ἡ αἴλη τοῦ βίου διαγωγῆ, καὶ κατάστασις, καὶ ἡ τῆς διανοίας ἀπλότης ἢ δεινότης, δύναται πολυπλασιάζειν καὶ συντέμνειν· εἴτε καὶ μετὰ τεσσαράκοντα ἡμέρας ἐπιτεθῆ αὐτοῖς ἐπιτίμιον. Εἰ δὲ δεῖ τι καὶ κεφάλαιον δεύτερον εἰπεῖν, ἄνευ τῶν ἐπιτεμνόντων ἢ μηχανόντων τὸ πρῶγμα περιστατικῶν αἰτιῶν, εἰς τρεῖς τεσσαρακοστάς, ἢ ἐπιτιμία, τοὺς ἐπὶ τῇ εἰρημένῃ μιαιφορίᾳ ἐλαϊκότητας, περιστήσει· ἅμα τῇ αἴλῃ κατὰ τὴν διαίταν σκληραγωγίᾳ, καὶ τῇ τῶν φρικτῶν μυστηρίων ἀποκωλύσει.

Οὐχ οὕτως ἐμνηύσαμεν ἰψὸν προέδρῳ, ἵνα μάθωμεν εἰ μετὰ γνώσεως παρεχώρητε τὸν μοιχὸν ἱερατεύειν ὁ ἐπίσκοπος· ἄποπον γὰρ καὶ τοῦτο· ἀλλ' εἰ ἐγίνωσκε μοιχὸν αὐτὸν εἶναι, καὶ οὕτω αὐτὸν ἐχειροτόνησε· χαλεπώτερον γὰρ τοῦτο. Ὁ δὲ, ὁ μὲν ἐμνηύθη διδάξαι, οὐκ ἐδίδαξεν, ὁ δὲ οὐδεὶς ἐζήτησε τοῦτο ἀνήγειλε. Πλὴν εἰ μὲν εἰδὼς αὐτὸν μοιχὸν ὄντα ἐχειροτόνησε, παντελῶς ἐστὶ καθρημένος τῆς ἀρχιερωσύνης τε καὶ ἱερωσύνης· εἰ δὲ ἀγνοῶν αὐτὸν μοιχὸν ὄντα ἐχειροτόνησεν, εἴτα μαθὼν, ἐπέσχε μὲν ἐπὶ χρόνον, ἀπέλυσε δὲ ἱερατεύειν, παυθήσεται μὲν καὶ αὐτὸς τοῦ ἱερουργεῖν ἐπὶ χρόνους τινάς. Ἄλλο γὰρ τὸ [κατα]φρονῆσαι Θεοῦ, καὶ ἄλλο τὸ ἀπαιτηθῆναι καὶ δόξαι φυλάξαι, κἀν οὐκ ἐφύλαξεν· ἐπὶ χρόνους δὲ τινὰς ἐφρημεν ἐπισχεθῆναι αὐτὸν, ἔάνπερ τὰ ἄλλα αὐτοῦ προτερήματα καὶ ἡ τῆς ἀλλῆς περιουσία δύναται.

ἀντιταλαντευθῆναι τῷ τοιοῦτῳ αὐτοῦ παραπτώματι. Αἱ δὲ μὴ διηγεκῆς τὸ ἐπιτίμιον ἔξει. Ταῦτα δὲ λέγομεν, οὐκ ἔάν ὁ πρόεδρος αὐτοῦ λέγει ὅτι γινώσκων αὐτὸν μοιχὸν ἐχειροτόνησεν, ἢ ὅτι μετὰ τὸ χειροτονηθῆναι αὐτὸν μαθὼν μοιχὸν εἶναι, καὶ ἐπὶ τινα χρόνον ἐπισχῶν, εἶτα ἱεροργεῖν αὐτὸν ἀφήκεν· ἀλλ' ἔάν αὐτὸς διὰ μαρτύρων πιστῶν καὶ ἀδιαβλήτων ἠλέγχθῃ· ἢ καὶ μὴ ἠλεγχθεῖς, οἰκείῳ κατετέθετο καὶ ὠμολόγησε στόματι. Ταῦτα μὲν οὖν ἡ ἡμετέρα ἀρμόζειν ἔκρινε μετριότης· καὶ περὶ αὐτοῦ ὡς καλεῖται διοικήσει ἡ ὑμῶν ἀγιότης. Σὺ δὲ μοι ἐν Κυρίῳ ἔρρωσο.

ΕΠΙΣΤ. ΚΒ'.

Aliaque ejus merita, et virtutis copia, hujusmodi lapsum compensare videantur: sin, in perpetuum censuræ subiacebit. Hæc autem dicimus, non si antistes ipsius dicat quod ipsum adulterum esse sciens ordinavit, vel quod postquam ordinasset, certior factus adulterum esse, cum ipsum ad tempus abstinisset, deinde sacris fungi permisit; sed si ipse testibus fide dignis et inculpatis convictus, vel non convictus, sed ore suo assensus sit et confessus. Hæc igitur mediocritas nostra convenire censuit: de ipso autem sanctitas vestra quod hortatur, constituet. Tu vero mihi in Domino vale.

EPIST. XXII.

Edita a Montacutle (p. 390).

Θαῦμα μὲν ἡμᾶς κατέσχε καὶ ἐκπληξίς, ἐπὶ τῇ Β τοσαύτῃ παροινίᾳ, καὶ ἀπονοίᾳ, καὶ ἀναισθησίᾳ, καὶ παρανομίᾳ τοῦ προέδρου, καίτοιγε τῶν τοιοῦτων παθῶν παλαιὰ τινα ἔχον ἐν τῇ μνήμῃ φέροντας· ἀλλ' ἡ ἐπιμονὴ καὶ αὐξήσις τῶν προλαθόντων, ὡς ἐπὶ παραδόξοις, τοῖς νῦν πεπραγμένοις, παρέσχε ταράττεσθαι. Πῆν οὐκ ἔστιν ἀνεπὶχλητον τοῖς καθ' ἑκαστον τῶν κατὰ μέρος λόγων ἐπιστηῖται, ὃ πολλάκις ἔφαμεν καὶ νῦν φάμεν. Ὡς ἐπέπερ καὶ ἡμεῖς ἀμαρτωλοὶ εἰς ἀμαρτωλὰς ἡμῶν χεῖρας ἐπὶ τὴν σὴν ἐθέμεθα κεφαλῆν, τὴν τελεταρχικὴν τοῦ παναγίου Πνεύματος ἐπικαλούμενοι χάριν (καὶ πεπιστεύκαμεν οὐ ταῖς ἡμῶν χειροθεσίαις, ἀλλὰ τῇ τε ἄνωθεν εὐμενίᾳ, καὶ τῇ σῇ ἀρετῇ, τὴν ἐπιφοίτησιν αὐτοῦ πλουτίσαι ἡμᾶς), οὐ μόνον ὅσα ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ παρανόμως τε καὶ ἀκανονίστως παρὰ τοῦ ταύτης προέδρου πρόβεισι, ἀλλὰ καὶ ὅσα παρ' ἑτέρου τὴν ὁμοίαν ἐπιδεικνυμένου γνώμην, ταῦτα πάντα τὴν σὴν ἀρχιερατικὴν παρεργυώμεθα τελειότητα (ὡς ἡμῶν τῶν ταπεινῶν συμπαρόντων καὶ συνεφαπτομένων τοῖς νόμοις τοῦ Πνεύματος;) ἀνακόπτειν τε καὶ ἀναχαιτίζειν, καὶ ἐπὶ τὸ βέλτιον καὶ ἀριστον μεταρρυθμίζειν· οὐχ ἡμῶν νυνὶ τὴν τοιαύτην πνευματικὴν ἐξουσίαν χαρίζομένων, ἀλλὰ τοῦ Πνεύματος τοῦ παναγίου, ἡνίκα καὶ τὴν ἀρχιερατικὴν ἐδίδου δωρεάν. Ἀπολυέσθωσαν γοῦν οἱ παραλόγως ὀσμῶ ὑποβληθέντες τῆς ἀλόγου καταξίτης, καὶ πρὸς τὴν δικαίαν μεθαρμοζέσθωσαν θεραπείαν· καὶ οἱ τὴν παράνομον καθαίρεισιν ὑποστάντες, τῆς ἀνόμου ψήφου πεπαυμένης, ἐχέτωσαν τῆς ἱερουσύνης· καὶ ὃ ταῦτα πράξας ἀφρόνως, μάλιστά γε, ὅτι τὰ τοῦ σώματος πάθη καὶ τὴν τῆς ψυχῆς συνάφειαν ὑπογράφει, μανθανέτω, εἰ μὴ δύναται παραινέσεως λόγῳ, ἀλλ' οὖν αὐστηρότερον, μὴ παραφέρεισθαι τοῦ δικαίου. Διὰ τοῦτο καὶ ἴη πρὸς αὐτὸν ἐπιστολὴ καλὴ καὶ δικαία· καὶ εἰ μὴδὲ μετὰ ταύτην σωφρονισθεῖται, ἱεροργεῖν μὲν, καὶ τῶν ἀψύχων τὴν διοικήσιν ἔχειν, τέως μὴ κωλυέσθω· ἐπιτιμᾶν δὲ καὶ κανονίζειν τοὺς ἐμψύχους, ἀψύχους αὐτὸς ὢν, διὰ τῆς ἐν Πνεύματι ἀγίῳ ἡμῖν δεδομένης ἐξουσίας, μὴ παραχωρεῖσθω.

Admiratio quidem nos invasit ac stupor super tanta deliratione et vecordia, necnon insulsiatate atque enormitate antistitis, etiam vetera quædam vestigia ejusmodi affectuum, memoria recolentes. Verum duratio atque incrementum præcedentium de præsentibus, tanquam præter opinionem factis, perturbationis nobis materiam præbuerunt. Cæterum molestia non vacat, singulorum causis particulatim insistere, quod sæpius diximus, et nunc etiam dicimus. Quod cum peccatores nos peccatrices manus capiti tuo imposuimus, gratiam sancti Spiritus antistiti propriam implorantes (non nostræ manu positioni, sed supernæ benignitati, et tuæ ipsius virtuti confisi, superventum ipsius nos benedictione ditaturum), non solum quæ in Ecclesia illegitime et contra canones ab ipsius antistite procedunt, sed quæ ab alio quopiam, similem animi sententiam demonstrante, hæc omnia a tua antistitis perfectione (tanquam humilitate nostra præsentem, et spirituales leges adjuvante) reprimi, sufflaminari, [et in meliorem, sive optimum statum reformari præcipimus: non nobis nunc hujusmodi spiritualem potestatem largientibus, sed sancto Spiritu tunc eam conferente, cum gratiam summi sacerdotii donaret. Absolvantur igitur præter rationem vinculo subjecti ab iniqua damnatione, et ad legitimum cultum reformatur: et qui degradationem legibus contrariam passi sunt, iniquo decreto cessante, in sacerdotio administrando pergant: et qui hæc imprudenter admisit, maxime quidem, quia corporis passiones congruos animi affectus expriment, discat si potest sermonis exhortatione, sin minus severitate, ab eo quod justum est, non recedere. Idcirco ad eum epistola jure et recte destinabitur: postquam nisi sanior evadat, sacra quidem facere, et inanitate administrare nondum prohibeatur, censuras autem irrogare, et animatos ab regulas exigere, ipse inanimis, potestate nobis a Spiritu sancto indulta ne permittatur.

Edita a Montacutio (p. 591).

Pervenerunt ad nos litteræ sanctitatis tuæ Deo dilectæ, postulantes a mediocritate nostra sententiam ferri de presbytero, qui præter voluntatem parentum, non expectato eorum consensu, liberos ipsorum coronaverat : quorum postea studio separati, cum aliis personis ad nuptiarum communione cum venissent, opera parentum ab alio presbytero benedictionem acceperint. De primo itaque presbytero sic decernimus : si quidem contrariæ parentum voluntatis ignarus, ex inscitia, in coronandis istis quæ convenerunt personis, in errorem lapsus sit, talis cum sit, non prorsus lætæ culpæ obnoxius, tanquam de voluntario peccato damnandus est : non tamen tanquam omnis culpæ expers dimittendus ; oportuit enim ipsum accurate sciscitatum, rescivisse num voluntate parentum qui ad nuptias coibant, conjugium contraherent. Idcirco ordinis sui jacturæ talis non subjicitur, sed ad tempus constitutum sacro celebrando prohibebitur ; tum, eam quæ in reliquis cernitur austeritatem, jejuniis scilicet atque orationibus, subibit : tempus autem pœnæ subeundæ, vel ad quadraginta dies, vel bis totidem extendetur, pro ratione ipsius in pœnitentia fervoris ; ne amplius in ejusmodi quid delicti, ex incuria, animique ignavia incidat. Hoc igitur obtineat, si ad inscitiam peccatum referat. Quod si voluntatem parentum consensui huic et conjugio adversari sciret, et ejus non ignarus, tum naturalem Legem tum spiritua-lem contempsit, quorum uterque irritum conjugium pronuntiat, parentibus assensus sui suffragium non ferentibus, pœnæ rite obnoxius esto. Si tamen parentes, postquam ætas liberorum per leges idonea ad nuptias esset, dilato per longum temporis spatium conjugio, necessitatem ipsi liberis præbuerint, etiam invitis parentibus ad nuptias aecedendi, tum nec leges hujusmodi nuptias irritas faciunt, et qui interest sacerdos, et eis benedicit, nulla culpa tenetur. Ratum autem sit hujusmodi conjugium, judice ex causæ notitia, custodiam liberorum, et legitimam ipsorum voluntatem improbitati parentum præferente. De primo itaque presbytero, ista nobis jus suggerit. De secundo autem nec simplex est consideratio. Nam si conjugii prioris ignarus fuerit, nullo jure culpæ tenetur. Præsentia enim parentum in nuptiis magnum momentum illi ad absolutionem impendit, qui ideo ad anteactorum inquisitionem non venit, quod præsentia parentum, ea ad examen revocari non ferret. Quod si factum conjugium, et secutam copulam carnalem noverit, quoniam quasi ex necessitate, non sunt in coelibatu continendi qui a priori conjugio discesserunt, sed legitimo conjugio vincendi, ne in fornicatione versentur, non quidem ad finem arcebitur sacrorum præsidatu qui nuptias consecravit, sed moderatiores quasdam pœnas subibit. Scilicet quod, cum factas ante nuptias manifestum esset, quæ quidem

Ἀφίκετο ἡμῖν γράμματα τῆς σῆς θεοφιλείας, ἐπιζητοῦντα παρὰ τῆς ἡμῶν μετριότητος ψῆφον ἐπευχθῆναι περὶ τοῦ πρεσβυτέρου τοῦ στεφανώσαντος παρὰ γνώμην τῶν γονέων τὰ τοῦτων τέκνα, καὶ τὴν τοῦτων συναίνεσιν μὴ προσδεξαμένου· εἶτα ὑπ' αὐτῶν διαζευχθέντα, καὶ ἄλλιν ἐτέροις προσώποις κοινωνήσαντα, καὶ πρὸς γάμον ἐλθόντα, συνεργεῖα τῶν πατέρων ὑφ' ἐτέρου πρεσβυτέρου εὐλογηθέντα. Καὶ περὶ μὲν τοῦ πρώτου πρεσβυτέρου οὕτω διοριζόμεθα· Εἰ μὲν ἠγνοεῖ τῶν τεκόντων τὸ ἀδούλητον, εἶτα ἐξ ἀγνοίας περιεπάρη, ἐν τῷ στεφανώματι τῶν συνελθόντων προσώπων, ὁ τοιοῦτος μὲν οὐ παντελῶς ἐστὶν ὑπεύθυνος, οὐδὲ ἐκουσίως ἀλώσιμος ἀμαρτήματι, οὐκ ἀνεύθυνος δὲ παντελῶς ἀπολύεται, ὅτι περ εἶδει τοῦτον ἐξεργυνῆσαι καὶ ἀκριβολογησάμενον ἀναμαθεῖν, εἰ ἄρα τῇ βουλήσει τῶν τεκόντων οἱ πρὸς γάμον συναπτόμενοι συνιστῶσι τὸ συνοικέσιον. Διὰ τοῦτο, καθαιρέσει μὲν ὁ τοιοῦτος οὐχ ὑποβάλλεται, ἐπὶ χρόνον δὲ τινα ῥήτον, τῆς ἰεουργίας ἐπισχεθήσεται, καὶ τὴν ἐν τοῖς ἄλλοις ταλαιπωρίαν, νηστειὰς τε, φημί, καὶ προσευχαίς, ὑποστήσεται· ὁ δὲ χρόνος τῆς ἐπιτιμήσεως, ἢ ἐν τεσσαράκοντα ἡμέραις, ἢ δις τοσούταις παραταθήσεται, πρὸς τὴν ἀναλογίαν τῆς ἐν τῇ μετανοίᾳ θερμότητος· ὡς ἂν ἐξ ἀμελοῦς καὶ ῥαθυμοῦ γνώμης μηδέποτε μηδενὶ τοιοῦτον περιπέσῃ· ἀλλ' οὕτω μὲν εἰ πρὸς τὴν ἀγνοίαν μεταφέρει τὸ ἀμαρτήμα· εἰ δὲ τὴν βούλησιν τῶν πατέρων ἐξηκίστατα, καὶ ὡς ἀπηρέσκοντο τῇ συναφείᾳ τε καὶ συμφωνίᾳ, καὶ ταῦτα εἰδώς, ὑπερβῆκε μὲν τὸν φυσικὸν νόμον, ὑπερβῆκε δὲ καὶ τὸν πνευματικὸν (ἐκάτερος γὰρ ἀκυρον ἀποφαίνει τὴν συνάφειαν, τῶν τεκόντων οὐ φερόντων τὴν ἐπατρέπουσαν ψῆφον), ὁ τοιοῦτος ὑπόδικος ἔστω. Εἰ δὲ ἄρα μακρῷ χρόνῳ, τῆς γάμου νομικῆς ἡλικίας τῶν παιδῶν ἐπιτηδείας οὐσης, ὑπερετίθεντο οἱ γονεῖς, καὶ τὴν ἀνάγκην αὐτοὶ παρέσχον, καὶ μὴ βουλομένων αὐτῶν, ἐλθεῖν τοὺς παῖδας εἰς συνάφειαν, τῆνικαῦτα καὶ τὸν τοιοῦτον γάμον ὁ νόμος οὐκ ἀκυρον τίθησι, καὶ ὁ ἱερεὺς παρῶν καὶ ἀγιάζων τὸν γάμον οὐδεμίᾳ αἰτίας ἐστὶν ἐνοχος· λαμβάνει δὲ ὁ τοιοῦτος γάμος τὸ κύρος, κριτοῦ τὴν ὑπόθεσιν ἐπιτηροῦντος, καὶ τῆς τῶν τεκόντων κακουργίας, τῶν παιδῶν τὴν φύλαξιν τε καὶ ἐννομον θάλησιν ἐπίπροσθεν ποιουμένου. Ἀλλὰ περὶ μὲν τοῦ πρεσβυτέρου ταῦτα τὸ δίκαιον ὑπαγορεύει. Οὐδ' ὁ δεῦτερος δὲ τὴν σκέψιν ἀπλῆν ἐπιδέξεται· ἀλλ' εἰ μὲν ἠγνοεῖ τὸ πρότερον συνοικέσιον, οὐδεμίαν ἐνοχός ἐστι δίκην ὑπέχειν· τῶν γὰρ τεκόντων παρόντων τοῖς συναπτομένοις, πολλὴ ῥοπή ἀθωώσεως βραβεύεται τοῦτω, τοῦ μὴ πρὸς ἐρευναν τῶν προγεγονότων καταστήναι, καὶ λογοθετεῖν ἢ ἡ παρουσίᾳ τῶν τεκόντων λογοθετεῖν οὐκ εἶδου. Εἰ δὲ ἤδει μὲν προγεγενημένην συναφείαν, καὶ ὅτι σαρκικῶς ὠμίλησαν ἀλλήλοις, ἐπεὶ οὐχ ἴσον τέ ἐστι διασάνας τῆς προτέρας συζυγίας, ἐξ ἀνάγκης τινὸς ἀγάμου κατέχειν, ἀλλ' ἡ πορνεία ἐκδαιτηθήσονται, ἢ νομίμῳ γάμῳ δοθήσονται· ἐλεῖως μὲν ὁ ἀγιάσας τὸν γάμον οὐ πεπαύσεται τῆς ἱεραρχίας, ἐπιτιμίαις δὲ τισὶ μετριωτέροις ὑποβλη-

θήσεται· ὅτι δὲ τῆς προγεγενημένης συναφείας περιφανεστάτης γενομένης, τὸ δὲ τῆς πορνείας ἐγκλημα μὴ διαφευγούσης, ἐτόλμησεν οὗτος, τοὺς ἐπὶ προδήλῳ τῆς ἀμαρτίας ἐγκλήματι ἀλόγως, ὡς καθαρὸς καὶ ἀμέμπτους, τῆς ἱερατικῆς ἀξιώσει αὐλογίας, καὶ τοῖς τῶν παρθένων στεφάνοις, τοὺς ταύτην κακῶς ἀποθεμένους κοσμήσαι. Εἰ μέντοι εὐδοκίᾳ τῶν γονέων ὁ πρῶτος γάμος ἐγένετο, εἴτα δ' ἔσθισαν παραλόγως, ὁ μὲν πρῶτος πρεσβύτερος παντελῶς τὸ ἡθωωμένον ἔξει· ὁ δεύτερος, εἴτε παρήσαν οἱ γονεῖς, εἴτε μὴ, ζημιωθήσεται τὴν ἱερωσύνην. Ἐκθεσμον γὰρ καὶ παράνομον συνάφειαν, οὔτε σύννευσις καὶ παρουσία πατέρων, οὔτε ἀνάνευσις καὶ ἀπουσία, οὐμνοῦν ἀθώωσιν τῆς βεβηλώσεως οὐκ ἂν μεταστήσῃ.

ΕΠΙΣΤ. ΚΔ'.

Τῷ θεοφιλεστάτῳ, ὀσιωτάτῳ, ἱερωτάτῳ ἀρχιερεῖ ἀδελφῷ καὶ συλλειτουργῷ, τῷ θαυμασιωτάτῳ καὶ περιωνύμῳ ἀρχιεπισκόπῳ καὶ μητροπολίτῃ Ἀκυλίας, Φώτιος ἐλέφ Θεοῦ ἀρχιεπίσκοπος Κωνσταντινουπόλεως πᾶσι Ρώμης καὶ οἰκουμένης (1).

Edita a Combefisio (*Auct. Noviss.*, p. 527, et Jager, *Histoire de Photius*, p. 452).

Α'. Τὸ μὲν τῆς παρ' ὑμῶν μακαριότητος ἀφιγμένον γράμμα ἡμῖν, πρῶτα μὲν ἐχαρακτήριζε τὴν ταύτης κατὰ Θεὸν γνώμην, καὶ τὸ φίλτρον τοῦ πνεύματος, ὡς μέγα τε εἴη καὶ ὑψηλόν, καὶ ὑπερανωμισμένον τῆς τῶν πολλῶν καταστάσεως· Ἐπειτα δὲ καὶ ὡς αὐτὸ ἐνεκχειρίστο τούτου τοῦ ἱεροῦ ἀνδρὸς τὴν τε ἄλλην ἀρετὴν καὶ σύνεσιν, καὶ τὸ κατὰ διάνοιαν εὐσταθὲς τε καὶ θραστήριον· δι' ὧν ὡς δι' ἐσόπτρου τὴν ὑμέτεραν ἱεράν καὶ θεοτίμητον ὁσιότητα, ὅσα τὸ γράμμα, οἷα δὴ γράμμα, παρέτερε, καθορᾶν παρείχεν ἐμφανεστερόν τε καὶ τελειώτερον· καὶ ἐπὶ τοῖς ταύτης κατορθώμασιν ἠδιστα καὶ κατατέρεσθαι. Καὶ γὰρ εἴσομεν ἀνδρα συνέσει μὲν μᾶλλον ἢ τῇ κοιλίᾳ σμυ-

A fornicationis crimen evadere non possunt, ausus sit eos qui flagranti peccati crimine tenebantur, tanquam puros et inculpato, sacerdotali benedictione dignari, et virginitatis coronis, eos qui ipsam male deposuerant ornare. Quod si prius conjugium ex assensu parentum processerit, a quo deinde, præter rationem, discesserit, prior quidem præbyter omnis culpæ absolvetur: secundus, sive interfuerint parentes, sive non, sacerdotio excidit. Nam alienum a legibus sacris conjugium, nec absentia et dissensus parentum facit, nec præsentia et assensus, aut quod profanatum est sanctitati restituit.

ΕΠΙΣΤ. XXIV.

B Deo charissimo, sanctissimo, sacratissimo præsulī fratri et comministro, omni admiratione dignissimo, famaue clarissimo archiepiscopo et metropolitæ Aquiliæ, Photius Dei miseratione archiepiscopus Constantinopolis novæ Romæ et œcumenicus.

I. Quæ ad nos venerunt beatitudinis vestræ litteræ, primum quidem ejus religiosa pietate mentem certa velut nota obsignabant, spiritusque amoris vim, quam magna sit et excelsa, et vulgarium hominum conditionem superet, exhibebant. Deinde vero etiam, cui illæ creditæ erant, sacri hujus viri cum reliquis virtutes ac prudentiam, tum mentis constantiam ac solertiam, per quæ, ut per speculum, sacram vestram Deoque venerabilem sanctitatem, quæcumque ipsæ litteræ (quippe litteræ) missa faciebant; clarius perfectiusque pervidere, ipsiusque virtutum magnitudine delectari, nimiumque gaudere, præstabat. Vidimus enim hominem

NOTÆ.

(1) Edidit Baronius, anno 883, ex Vallicellana Bibliotheca, Federico Metio interprete: in qua redanda auctor est diligentem operam adhibuisse: ipseque veneno aspersæ epistolæ, solerter ac erudite antidotum paravit; ostendens quam futilia Photii, quibus hic juveniliter exsultat, argumenta. Nihil ergo necesse repetere, viro docto melius occupata. Græca, cum desiderentur in Montacutio, aliisque Photii epistolis editis, libet hic repræsentare, meo ipsius stylo reddita; paucisque quandoque suffixis, quibus non satis mihi probata Metii (viri alias docti) versio. Non satis videtur haberi ex hac epistola Aquileiensem archiepiscopum (etsi Schismaticum, eoque nomine Photio perinde Schismatico charum, tantisque ac fuitosis laudibus ab eo celebratum) in hoc ipsius errore fuisse, de processione Spiritus sancti a solo Patre: nihil certe Photius ejusmodi indicat, sed in eum trahere studet ipsa hac epistola, ne tanta virtus ejus epistola ac legati persona in eo deprehensa, errore detecto Photii doctrinæ luce, deinceps in eo nutaret, cum haecenus ex occupata opinione ac ignorantia videretur veniæ aliquid habuisse. Hæc mihi Photii mens, eoque trahunt illius verba. Tantus scilicet hominis fastus ac jaectantia; velut unus ipse sol esset, ac lucerna dispellendis quibusvis errorum tenebris accensa. Ejus technas malasque artes, cum alii persecuti sunt, Græci æquales aut parum superares, tum meus Logotheta, si quando, pace lenius

aspirante ac Christianissimo rege semper Victore, regia Lupara *Historiæ Byzantinæ* pene necessario supplemento, cum Leone diacono et Michaele Psello regum vere multiplici titulo monumentum, juris publici regia munificentia faciat; ne sibi per moras Batavus, aut gens alia, eam gloriam rapiat.

Titulus, ut repræsentat Baronius, quin sit antiquarii manu genioque ascriptus, sive etiam a Metio ita compositus, non a Photio perscriptus, res clara est: cum nihil epistolaris formæ habeat, qua auctor amicum convenire solet et salutare: secus quem meliorem productum, in quo summam adulationem, ex ipso limine, prodit Photius, ostenditque, ut et sequenti exordio, quam ea arte polleret, ut nihil mirum sit ea obrepisise primum Bardæ Cæsari, et per eum, Ignatium sede depulisse, tumque Basilio Macedoni, ut licet amotum, dum Ignatius viveret, in palatio tamen deinceps aleret, liberorumque suorum educationi præficeret ac eo consummato, in sedem, cujus nefarie invasor fuerat, sublimaret, omnique prorsus indignum sacerdotio hominem, summum regis urbis præsulem et patriarcham vellet, suaque auctoritate Joannem Romanum pontificem, non satis ex decessorum pontificum moribus firmo pectore, in consensum traheret, et ut ipse pariter eum patriarcham probaret, dum tandem Leo V, extincto patre, iterum in ordinem cogeret, eique fratrem suum subrogaret.

prudencia magis quam canitie venerandum : virtutum quoque reliqua varietate non minus quam prudentia ornatum, ac qui pati mentis constantia ac sagacitate fulciatur; atque (ut verbo dicam) tali gratia præditum, qua par erat eum fulgere, qui a Deo accepit, ut tremendorum nostrorum mysteriorum sacerdos statueretur, vestraque et doctrina dignus et manuum impositione haberetur; talem factæ vestræ sanctitatis, quam faciebamus, experientia nuntium ostendebat. Hincque adeo intelligere licebat certoque conjicere, eum, qui præ illo primas ferebat, ejusque ordinator fuerat, et ut legatione ad nos fungeretur, illi auctor exstiterat, divinarum plenum gratiarum esse; ac qui totius vitæ splendore, dogmatumque ardentis zelo atque amore longe conspicuus, necnon salutis exemplar in ipsum conuentibus foret.

II. Nisi enim vestris religiosa pietate doctrinis ac documentis large imbutus, qui a vobis pontificalis muneris gratiam trahit, sic eluxuriaret, nec mirando quodam, tantoque velut ex fonte vestrarum virtutum irriguo potitus esset, nunquam ad tantam virtutum claritatem, pro eo ac summo Dei sacerdotes decet, evasisset. Non semper enim, vel exiguo jubare ac splendore, similitudinem servant, quæ secunda sunt, cum formis, quæ illis præiverunt. Quorum omnium causa habendæ Deo gratiæ, qui in omnes muneribus effusus universorumque conditor existens, sicut in Orientis partibus, sic etiam in Occidentis, luminaria ducesque consecrans, ut quotidie luceant, plebisque animos ac mentes illustrent, in celso episcopali sedium culmine præficit.

III. Sed cum nos de sacra vestra virtute ea mens inaccesseret, ejusque præclaris dotibus ac ornamentis gestiremus et lætaremur, quod nunc in aures nostras incidit (atque utinam nunquam: dirus enim animi, non corporis dolor est: per hanc enim ex aspectu magna nobis concepta spe, ut et ipsum mærorem aperiamus, operæ pretium duximus), haud

νόμενον ἄρεταις δὲ οὐκ ἔλαττον, ἢ συνέσει ποικιλλόμενον· καὶ τῷ εὐσταθεὶ τῆς γνώμης τὸ ἀρχίνου συμπροβαλλόμενον. Καὶ ἀπλῶς εἰπεῖν, οἷα ἔχρῃν μετελιχθῆναι χάριτος, τὸν ἱεραῖοι παρὰ Θεοῦ τῶν φρικτῶν ἡμῶν μυστηρίων τὴν τελετὴν λαχόντα, καὶ τῆς ὁμῶν καὶ διδασκαλίας καὶ χειροθεσίας ἄξιον, τοιοῦτον ἢ πείρα τῆς ἱεραῖς ὁμῶν ὁσιότητος παρεδείκνυ τὸν ἀπόστολον. Κἀντεῦθεν ἦν συνοραῖν τε καὶ λαμβάνειν τὴν ἀπόδειξιν, ὡς ὁ τούτου τὰ πρωτεία φερόμενος καὶ τελεσιουργὸς (2), καὶ τῆς πρὸς ἡμᾶς ἀποστολῆς αἰτίος, πλήρης μὲν τῶν θείων ἐστὶ χάριτων· ὁλος δὲ τῆ τοῦ βίου λαμπρότητι, καὶ τῷ τῶν δογμάτων διαπύργῳ ζήλῳ καὶ τῷ ἔρωτι, διασημώτατος τε ἂν εἴη, καὶ παράδειγμα σωτηρίας τοῖς εἰς αὐτὸν ἀτενίζουσιν.

B'. Εἰ μὴ γὰρ (3) ταῖς κατὰ Θεὸν ὁμῶν διδασκαλίαις καὶ εἰσηγήσει ἐπιδραμεύμενος, ὁ τὴν ἀρχιερατικὴν χάριν ἐξ ὁμῶν ἔλακων οὕτως ἐνετύφα· καὶ εἰ μὴ θαυμαστῆς τιнос καὶ τοσαύτης ἀπύλου τῆς ἐκ τῶν ἀρετῶν ὁμῶν πηγαιῆς ἀρδεῖας, οὐκ ἂν εἰς τοσαύτην προήλθε κατὰ τὸ προσήκον ἀρχιερεῦσι Θεοῦ, ἀρετῶν ἐπιφάνειαν. Σώζουσι γὰρ οὐκ ἀεὶ, οὐδὲ ἐκ βραχείας τινὸς αὐγῆς καὶ ἐλλάμψεως, τὴν ὁμοίότητα τῶν πρωτοτύπων τὰ δευτέρα. Καὶ χάρις ἐπὶ πάντι τούτοις τῷ εὐεργέτῃ καὶ δημιουργῷ τῶν ὅλων Θεῷ· ὅς, ὡσπερ ἐν τοῖς τῆς Ἐφῆς μέρεσιν, οὕτω δὴ καὶ ἐν τοῖς Ἑσπερίοις φωστῆρας καὶ ὀδηγοῦς τελεσιουργῶν (4), ὁσημέραι λάμπειν καὶ καταυγάζειν πολλῶν ψυχᾶς καὶ διανοίας, ἐν τῷ τῶν ἀρχιερατικῶν ὕψει θρόνων προβάλλεται.

Γ'. Ἄλλ' οὕτω περὶ τῆς ἱεραῖς ὁμῶν ἀρετῆς ἔχοντες, καὶ τοῖς ταύτης ἐνοσημνομένοι τε καὶ ἡδόμενοι κατορθώμασι, τὸ νῦν ἡμῶν ταῖς ἀκοαῖς ἐπιπεσοῦν, ὡς εἴθε μὴ ὠφέλε· ψυχῆς γὰρ ἐστὶ, καὶ οὐ σώματος ἄλγημα. Διὰ ταύτης ἀπὸ θείας μεγάλης ἐλπίδα λαβόντες, καὶ αὐτὸ τὸ πάθος ἀνακαλύψαι δεῖν ἐψήθημεν. Οὐκ οἶδα πῶς ἂν ἀλύπως εἴπω· εἰ μὴ καλῶς (5) ταῖς

NOTÆ.

(2) Καὶ τελεσιουργός. Qui initiavit atque præsuem ordinavit, seu in episcopum jure metropolitico consecravit, manusque imposuit, ut paulo ante dicebat. Τῆς ὁμῶν χειροθεσίας ἄξιον, *Dignum cui manus imposueritis, sacra scilicet ordinatione.* Metius vel non habuit, vel non reddidit, sed solius missionis memini.

(3) *Εἰ μὴ γάρ.* Male hunc locum Metius accepit, et contra Photii sensum: ac ubi ille legati episcopi laudes prosequitur, indicando ejus virtutis fontem ac exemplar, quod summa laude reddiderit (etsi non raro secus contingat), is, extra omne judicium, quasi non adeptum eam præstantiam, quæ pontifices deceat, qui missus pontifex esset, et quidem provecctæ ætatis, deprimit ac plane vituperat: *Nec propterea ad eam devenit præstantiam, quæ pontifices Dei decet.* Nunquæ Potentialia in absolutum. Nisi copiose imbutus, etc., οὐκ ἂν εἰς τοσαύτην προήλθε, κατὰ τὸ προσήκον ἀρχιερεῦσι Θεοῦ ἀρετῶν ἐπιφάνειαν. Nunquam ad tantam virtutum claritatem evasisset, pro eo ac summos Dei sacerdotes decet:

Quibus et magistri sedulitatem, et discipuli diligentiam celebrat: nec nisi primas ac excellentiam, ei qui auctor sit ac magister, servat.

(4) *Φωστῆρας καὶ ὀδηγοῦς τελεσιουργῶν.* Et hic mire allucinatus Metius, dum ita reddidit: *Lumina quædam et duces sacerdotum.* Imo certe, *Lumina ducesque consecrans, initians, ordinans:* quod per auctoritatem facit Christus, ipse summus sacerdos, suoque sacerdotio (primo aut secundo ordine) per suos vicarios episcopos, eos qui initiantur, seu ordinantur, impartiens. Bene Bud. p. 817. *Τελεσιουργὸν δύναμιν τῶν ἱεραρχῶν Dionysio dictam exponit, Vim iniciatricem et consecraticem:* et τελεσιουργεῖν, τὸ τελεῖν. Cujus fere voces sequuntur recentiores Græcorum Theologi: nec in re sic trita debuit Metius cespitare.

(5) *Εἰ μὴ καλῶς.* Ab hac expostulatione, nec ipsum ad quem scribit, videtur eximere, aut ejus montem alias exploratam habere. Metius etiam nihil Photii πάθος exprimit, quod hic maximo utitur, rei indignitatem, ut sibi videtur, exaggerans:

Κυριακαῖς φωναῖς ἔξαρχεθέντες, ἢ τῶν Πατρικῶν τε καὶ συνοδικῶν ὄρων καὶ δογματῶν ἔχοντες λόγον οὐδένα, ἢ τῆς ἐκεῖθεν ἀκριβείας ὑπερωρῶντες, ἢ τὸν νοῦν πρὸς τὰ τοιαῦτα φέροντες πεπωρωμένοι, ἢ οὐκ οἶδ' ὅπως ἂν τις καὶ φαίη, ὅμως οὖν, ὡς εἴθε μὴ ὤφελεν, ἤκην εἰς ἡμετέρας ἀκοάς, ὡς τινες τῶν ἀνὰ τὴν Δύσιν, τὸ θεῖόν τε καὶ πανάγιον Πνεῦμα, οὐ μόνον ἐκ τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς, ἀλλὰ καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ ἐκπορεύεσθαι παρεισάγουσι· καὶ πολλὴν ἐντεῦθεν τὴν βλάβην διὰ τῆς τοιαύτης φωνῆς τοῖς πειθόμενοις ἀπεργάζονται. Τοῦτο δὲ κατὰ γνώμην μὲν τοῖς οὕτως ἐξ ἀλόγου προλήψεως ἔχουσιν, οὐ τοσαύτην, καίτοι πολλὴν, διὰ τὸ τῆς ἀγνοίας προκαλύμμα, τάχα οὐκ ἂν προξενήσειεν· ἐρεύνης δὲ προτεθείσης, καὶ τρανώ; διὰ τε τῆς ἄλλης ἡμῶν ἱερᾶς Γραφῆς, καὶ αὐτῆς δὴ τῆς Κυριακῆς φωνῆς ἐλεγχθείσης πλάνης, εἰ μὴ θάττον μὲν ἀποσταλεῖν ὡς ἐνησχημένοι τῆς ἀτόπου δόξης· θάττον δὲ τοῖς ὀρθῶς ἐπιδεδειγμένοις καὶ προτεθείσιν ἐπασμενίσειεν, εἰς ὅσῃν οἱ τοιοῦτοι καταφέρονται βλασφημίαν· ὅσῃ δὲ καταδικῆς ὕπευθύνους ἑαυτοῦς ἀποφαίνουσι, κἂν μηδεὶς ἀνακηρύττῃ, κτᾶδῆλον. Ἐκπασοῦνται γὰρ μετὰ τῶν ἄλλων ἀγαθῶν, καὶ τοῦ τῆς εὐσεβείας φρονήματος, καὶ αὐτοῦ τοῦ θείου Πνεύματος, ὡς ταπεινοῦντες τὸ Πνεῦμα, οἷα δὴ ἐκ τοῦ Υἱοῦ δογματίζοντες ἐκπορεύεσθαι· καὶ δευτέρᾳ προόδῳ, αὐτὸ μὲν ἐνυβρίζοντες, χλευάζοντες δὲ καὶ τὴν μίαν ἐκπόρευσιν. Πῶς γὰρ οὐκ ἄτοπον· μᾶλλον δὲ, πῶς οὐκ ἐσχάτης βλασφημίας πλήρες, τὸ πρὸς αὐτὰς τὰς Δεσποτικὰς φωνὰς ἀπομάχεσθαι· καὶ τῇ πανταχοῦ κρατοῦσῃ τῶν μεγάλων καὶ ἀρχιερατικῶν θρόνων (6) παραδόσει τε καὶ διδασκαλίᾳ ἀντεπανιστασθαι;

Δ'. Καὶ γὰρ ἵνα τοὺς πρὸ αὐτοῦ ἴδω, καὶ Λέων δ τῆς Ῥώμης ἀρχιερεὺς, ὃ τε παλαιός, καὶ πάλιν ἔμετα τοῦτον νέος Λέων, τὰ αὐτὰ φρονούντες τῇ καθολικῇ καὶ ἀποστολικῇ Ἐκκλησίᾳ, καὶ τοῖς πρὸ αὐτῶν ἄγιος ἀρχιερεῦσι, καὶ τοῖς ἀποστολικοῖς θεσπισμασιν ἐπιδείκνυνται. Ὁ μὲν, τῇ τετάρτῃ καὶ οἰκουμηνικῇ ἀγίᾳ

A plane scio quomodo non amaro tristisque animo dicam. Velut namque Dominicæ voces ipsæ non bene haberent, aut eis sufficerent, vel nullam Patrum et conciliorum definitionum ac decretorum rationem haberent, eorumve eo nomine diligentiam spernerent, aut in talibus cæco animo essent, vel nescio quomodo quis etiam possit eloqui; atque utinam nec res esset, pervenit ad nostras aures, quod nonnulli Occidentalium, divinum ac sanctissimum Spiritum non solum ex Deo et Patre, verum etiam ex Filio procedere novo dogmate introducunt; multamque inde labem, per ejusmodi vocem, illis creant, qui eis credunt ac parent. Quod vero ex eorum mente est, qui sic inconsulte occupata opinione imbuti sunt, etsi magnam, propter ignorantiam tamen objectum velamen haud tantam eis forte noxam attulerint. Proposita vero indagine, eorumque errore cum ex aliis sacris Scripturis, tum ex ipsa utique Dominica voce clarius confutato, nisi quamprimum ab hujusmodi absurda opinione resipuerint, ociosiusque his, quæ rite probata sunt ac proposita non acquieverint, ad quam blasphemiam istiusmodi prolabantur, ac quantæ damnationis reos seipos efficiant, etsi nemine prædicante, plane compertum est. Excident enim cum reliquis bonis, etiam a pietatis sensu, ipsoque divino Spiritu, ut qui Spiritus dignitati detrahant; quippe qui dicant illum ex Filio procedere, aliaque processione; tum illi contumeliam irrogantes, tum et singularem unamque processionem ostentui habentes. Quomodo enim non absurdum; vel potius, quomodo non extremæ plenum blasphemiam est, Dominicis ipsis vocibus adversari? traditioni quoque et doctrinæ refragari, quæ ubique apud magnas primique sacerdotii sedes viget?

IV. Atque ut illo superiores omittam, etiam Leo Romanus pontifex, tum senior, tumque rursus, qui illum secutus est, Leo junior, eadem sentire cum catholica et apostolica Ecclesia, et sanctis episcopis, qui eos præcesserunt, nec non apostolicis decretis assentiri, noscuntur. Nempe prior, qui quartæ

NOTÆ.

quæ tamen ejus inepta exaggeratio, et qua conficiatur, præter primo traditam fidem vel sacris Evangelii, vel etiam Symbolo, nihil per Ecclesiam potuisse addi explanationis causa, et ad novos errores convellendos, nisi summa temeritate et contempta divinorum eloquiorum, quasi illa sola non sufficerent. Quodque Romanus pontifex, etiam extra concilium generale fecerit, nihil mirum, cum et ipse conciliis generalibus quid sancierendū palam præscriperit, regulamque Patribus dederit, ut in tertio sextoque præsertim liquet, quæ fidelibus omnibus maximæ sunt auctoritatibus.

(6) Καὶ ἀρχιερατικῶν θρόνων. Romanus Cod. si bene reddidit Metius, πατριαρχικῶν, quod forte melius, aut saltem expressius. Ex his enim potissimum sedibus propter primatum sacerdotii, petenda regula fidei; sed præcipue ac singulari privilegio, a Romana, cum reliquis sæpius error obrepserit, præsertim Constantinopolitanæ, quæ nova Roma, secundam jactat a seniore; ipsa sæculari potius po-

D testate fundata, et per aliarum injuriam provelta, quam Christi institutione aut apostolica: non sicut sedes Petri, quam fulsit divina promissio, eaque primatum tenet, ac unum sub Christo caput omnium Ecclesiarum, suum præsulē habet: ineptique Photius, qui sua, aliorumve Orientalium auctoritate, ei velit præscribere: falsoque sibi assumit omnes, qui verborum Dominicorum simplicitate contenti, explanationem aperte non abjiciant: mirumque nec unum veterum afferre potuisse, vel Photium, vel alios sequacēs, qui spiritum a Filio inficiaretur, aut ex solo Patre diceret, nisi ubi semel plagio manus sacrilega sæviit, nec tamen plagium obtegere potuit; ut est auctor Georgius Meotichita, cujus utinam aureos libros a me acceptos evulgasset Leo Allatius, illisque tertium tomum Græciæ Orthodoxæ primum fecisse. Dolet certe tanti confessoris lucubrationem illam, tuenda Romana et apostolica fide, nec Romæ invenire qui producat.

œcumenicæ sanctæ synodo momentî plurimum attulit, tum per sacros viros quos ex persona sua legatos destinavit ac vicarios, tu per epistolam, qua Nestorium atque Eutychem prostravit : in qua etiam Spiritum sanctum ex Patre procedere, juxta superiora decreta, non autem ex Filio, prædicavit.

V. Similiter vero etiam Leo junior prioris illius nedum nomen, sed et parem fidem adeptus : hic nimirum ; hic, inquam, pietatis fervens æmulator, ut nullo pacto, barbaro idiomate intemerata nostræ fidei regula corrumpetur, Græca lingua, ut et a principio dictata fuerat atque lecta, per eam Occidentalibus laudandam ac prædicandam divinam sanctamque Trinitatem tradidit. Neque id verbo solum ac jussione, verum etiam quibusdam ancilibus velut titulis columnarum more inscribens, obque omnium ponens oculos, ad fores ecclesiæ affixit : quo videlicet cunctis facile, nullaque depravatione fidem addiscere liceret ; nec usquam via esset occultis ejusmodi depravatoribus ac vanarum doctrinarum auctoribus adulterandi nostram Christianorum fidem, alteramque præter Patrem . Spiritus causam, Filium juvehendi ; qui pari honore, quo a Patre Filius genitus est, a Patre procedit.

VI. Neque hi duo solum in Occidente quondam micantes sacrati viri, ab omni immunem novitate pietatem servarunt (non enim sic rati in Ecclesia Occidentali sacri præcones atque doctores) verum, etiam alius eorum non facile numerabilis cœtus ac chorus, qui illis, quos dicebam, viris, quasi extremis summisque interjecti, pari pietatis luce splendescunt. Cum igitur Ecclesia Romana una cum aliis quatuor primi sacerdotii sedibus eadem sentiat et consteatur ; et in petra verborum Domini fundata sit atque firmata ac radicata Ecclesia (contra quam

Α συνὸν πολλὴν συνεισενεγκῶν τὴν συγκρότησιν (7), διὰ τε τῶν εἰς πρόσωπον αὐτοῦ σταλέντων ἱερῶν ἀνδρῶν, καὶ διὰ τῆς οικείας ἐπιστολῆς· δι' ἧς καὶ Νεστόριος καὶ Εὐτυχῆς καταβέβηται· ἐν ἧ καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκ τοῦ Πατρὸς κατὰ τὰς πρὸ αὐτοῦ συνοδικὰς ψήφους· ἀλλ' οὐχὶ καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ ἀνεκέρυττεν ἐκπορεύεσθαι.

Ε'. Ὡσαύτως δὲ καὶ ὁ μεταγενέστερος Λέων, ὁ τὴν πίστιν ὡσπερ τὴν κλῆσιν ἐφάμιλλος· οὗτος δὲ, οὗτος ὁ τῆς εὐσεβείας θερμὸς ζηλωτής, ὡς ἂν κατὰ μὴδὲνα τρόπον μὴδαμῶς παραχαράττειτο βαρβάρῳ γλώσσῃ τὸ ἀχραντὸν ἡμῶν τῆς εὐσεβείας μᾶθημα, Ἑλληνικῆ φωνῇ, ὡσπερ δὴ καὶ κατ' ἀρχὰς εἴρηται (8), τοῖς ἐν τῇ Δυσεί δι' αὐτοῦ δοξολογεῖν καὶ θεολογεῖν τὴν ἁγίαν Τριάδα παραδίδωκε. Καὶ οὐ λόγῳ μόνον καὶ προτάγματι, ἀλλὰ καὶ θυροῖς τισὶ πεποιημένοις, ὡσπερ στήλαις τισὶν ἀναγραφάμενός τε καὶ εἰς βῆαν ἀπάντων προθεῖς, κατὰ τὰς πύλας τῆς ἐκκλησίας προσέπηξεν· ὡς ἂν πᾶσιν εἴη ῥᾶδιον τε καὶ ἀκινήλευτον ἐκμανθάνειν τὴν εὐσέβειαν· καὶ μὴδαμῶς τοῖς κρυφίοις παραχαράτταις καὶ κενολόγοις (9) μέθοδος εἴη κινδυνεύειν ἡμῶν τῶν Χριστιανῶν τὴν εὐσέβειαν· καὶ δεύτερον αἰτίον εἰσάγειν παρὰ τὸν Πατέρα τὸν Υἱὸν, τοῦ ὁμοτίμως τῷ γεννηθέντι Υἱῷ ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορευομένου Πνεύματος.

Ζ'. Καὶ οὐχ ἡ διὰς αὐτῆ μόνον τῶν ἱερῶν ἀνδρῶν, κατὰ τὴν Δύσιν διαλαμψάντων, τὴν εὐσέβειαν ἀκαινοτόμητον διεσώσαντο (οὐχ οὕτω σπανίζει κρυψὸν ἐσπερίων ἢ Ἐκκλησία), ἀλλὰ καὶ ἄλλος χορὸς οὐκ εὐαριθμητός· οἱ καθάπερ ἄνθρωποι τοῖς εἰρημένοις ἀνδράσι ἐμπιριέχονται τε καὶ συνεκλάμπουσι τὴν εὐσέβειαν. Οὕτω γοῦν τῆς Ῥωμαϊκῆς Ἐκκλησίας (10) τοῖς ἄλλοις τέσσαρσιν ἀρχιερατικοῖς θρόνοις συμφωνούσης τε καὶ ἁνομολογούσης· καὶ ἐν τῇ κέρας τῶν Δεσποτικῶν ῥημάτων ἐνιδρυμένης τε καὶ στηριζομένης τῆς Ἐκκλησίας (καθ' ἧς οὐδὲ πύλας ἔβου,

NOTÆ.

(7) *Συνεισενεγκῶν τὴν συγκρότησιν. Multum augmenti opisque contulit.* Nam Suid. συγκροτεῖ, αὖξει, συμπράττει. *Multum monumenti attulit* : illo conflando multus fuit, ejusque definitionibus, ac si quid ejusmodi vox συγκροτεῖν ad propositum potest exponi : non quod reddit Metius extra Photii sensum, *Multas laudes est arsecutus* : etsi enim valde laudatus in quarta synodo Leo fuit, ejusque epistola ad Flavianum, nihil tamen Photius eam arcessit laudem, sed vim ipsam doctrinæ ac rectam fidem, qua idem Leo synodo prævit, eamque constabilivit atque instruxit. Illud, καὶ οὐχὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ, Photii glossema est, adversum Leonis menti, qui ex utroque palam Spiritum suis ad Hispanos literis professus est : etsi in synodo Filium non expressit.

(8) *Ὡσπερ δὴ κατ' ἀρχὰς εἴρηται. Quomodo a principio dictata, atque edita fidei regula.* Tò τῆς εὐσεβείας μᾶθημα. Nempe Symbolam CPLitanum. Sic non bene Metius, *Ut initio dictum est* ; quasi ejus aliquid antea Photius meminisset. Leo iste antiquitatis tenax, cogentibus Gallis, ut quod ipsi alieque gentes a Romana sede accepissent, Romæ symbolo inseri ac prædicari juberet, fortiter obstisit, negans omnem fidem atque doctrinam symbolo inserendam ; sed satis esse ut mente teneatur, uti ipse tenebat ex majorum ratione, esse Spiritum

sanctum etiam ex Filio. Metuebat forte Orientalium offensionem, quam nec ea dispensatione Ecclesia Romana vitare potuit, et ut Schismaticorum livore erroris in fide ea parte non notaretur, Photio præsertim auctore : quem majoribus animis secutus Michael Cerularius, pari ipse livore, insanabile divortium fecit.

(9) *Καὶ κενολόγοις.* Legit Metius καινολόγοις· novatoribus : uti etiam in Paulo, *I Tim. vi, 10*, varia lectio est : nec vel antiquis certum, utrum legendum sit, τὰς βεθῆλους κενοφωνίας, ut modo Græca habent, an καινοφωνίας, ut legit Vulg. favetque Chrys. quod alias τὸ, βεθῆλους, videretur vacare. Sane quidquid κενόν, vacuum, inane, ipsum βέβηλον (id est, profanum) non item quidquid καινόν, id est novum.

(10) *Τῆς Ῥωμαϊκῆς Ἐκκλησίας.* Quod Romanam Ecclesiam in partem dogmatis trahit Photius ; argumento est necdum Romæ acrius pugnatum pro eo articulo : vel potius de Romana Ecclesia sic dissimulat Photius pro sua cum Joanne papa necessitudine, et accepta ab eo indulgentia, qua et ejus legatos sibi consensisse jactabat. Alios ergo incertos suggillat, puta Gallos aut Hispanos, sic palam ex Filio proficientes, a quorum sensu studet avocare Aquileiensem.

ἦτοι τὰ ἀπύλωτα τῶν αἰρετιζόντων στόματα, ἡμεδα- A μῶς ἰσχύειν αὐτῇ διετράνωσεν ἡ ἀλήθεια), πόθεν, καὶ ἐκ τίνων ἢ καινῆ αὐτῇ παραναδύεται κατὰ τοῦ Πνεύματος βλασφημία; Καὶ πῶς οὐκ ἀνεῖρη τὸ συνενεχθὲν πολλῶν μὲν ἀξίων στεναγμῶν· πολλῶν δὲ θαυρῶν, πολλῆς δὲ σπουδῆς ἀναχαρτίσαι τὴν νομὴν τοῦ πάθους, καὶ μὴ πλείους ὄρβην καταδοσκόμενον τῶν εἰς ποίμνην Θεοῦ καταλογισθέντων τὸ νόσημα;

Z'. Διὰ τοι τοῦτο καὶ ἡ ἡμῶν μετριότης ὥσπερ τινὰ μέγαν τῆς Ἐκκλησίας πρόμαχον, καὶ οἷα δὴ σκοπὸν θεθεϊμένον τῷ οἴκῳ Ἰσραὴλ, τὴν ὑμετέραν ἐπ' ἀρετῇ τελειότητα προκαλούμεθα, τὸν ἐν τῇ καρδίᾳ ζῆλον ἔνθεον εἰς μέσον ἐκपुरσεύσαι· καὶ οἷα δὴ τὴν τῆς ἀρχιερωσύνης λυχνίαν ἀνάπτοντα, πᾶσι τοῖς πλανωμένοις φῶς σωτήριον ἐναυγάσαι· καὶ τῆς B πλάνης μὲν ἀποστήσαι, χειραγωγῆσαι δὲ πρὸς ἀνά πᾶσαν τὴν οἰκουμένην ἐξηπλωμένην εὐσέθειαν.

H'. Πρῶτον μὲν γὰρ, ὡς εἴρηται, τὴν Κυριακὴν ἔχει φωνὴν, λαμπροτέραν πάσης λαμπρόδος ἐξοστράπτουσαν, ἢ ἐκ τοῦ Πατρὸς τοῦ Πνεύματος ἐκπορεύουσι· πρὸς ἦν ἀναβλέποντες, κἂν ὄψῃ γούν οἱ ἐκ τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα δυσφημήσαντες ἐκπορεύεσθαι, παυσάσθωσαν τῆς ἐν πλάνῃ καὶ σκῆψι διατριβῆς, καὶ τῷ φωτὶ τῆς εὐσεθείας ἐλλαμπόμενοι, εἰς τὰς ἀδύτου ἐχούσας μάνδρας τὴν τῆς ὀρθοδοξίας ἀγλήν, τοῖς εὐσεδέσι συνεισιέτωσαν, καταιδόμενοι μάλιστα καὶ τὸν ἐπιστήθιον τῶν οὐρανίων δογμάτων μύστην καὶ μυσταγωγὸν, τὸν τῆς θεολογίας Ἰωάννην ἐπώνυμον· καὶ εἰς πρῆσθειαν προβαλλέτωσαν, συγγνώμης C τυχεῖν οἷς ἀπεναντίας αὐτοῦ τε καὶ τοῦ διδασκάλου, καὶ τῶν μαθητῶν τοῦ θεολογικωτάτου (11) πάλοι ποτὲ ἐπανεστήσαν. Τοῖς γὰρ ἐκ τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ τὴν πανάγιον Πνεῦμα ἐκπορεύεσθαι δογματίζουσι, δύο πάντως αἷτια καὶ ἀρχαὶ συνεισέρχονται· καὶ ἡ ἐν τῇ Τριάδι μοναρχία φρούδος οἰχίησεται. Δύο γὰρ φανερώς τοῖς οὕτω λέγουσι τὰ αἷτια συνανακηρύσσεται, ἐξ ὧν καὶ ἡ μία εἰς δύο ἀρχὰς (τρέποιοτο δὲ τὸ βλάσφημον εἰς τὰς τῶν αἰτίων κεφαλὰς) συνδιασχίζεται.

Θ'. Ἄλλως τε δὲ, εἰ μὲν τελεία ἡ ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐστὶν ἐκπόρευσις, τίς ἢ χρῆται τῆς δευτέρας ἐκπορεύσεως, ἢ δὴ τῆς τελειότητος ἐκ τῆς πατρικῆς προόδου καθορωμένης τῷ Πνεύματι; Εἰ δ' ἀτελής, τίς ὑποίσει τὸ ἀτοπον; Πρῶτον μὲν γὰρ ὁ τοῦτο φάναι D τολμήσας, τῇ παντελείῳ Τριάδι τὸ ἀτελὲς ἐναπέριψεν. Ἐπειτα δὲ καὶ ἐκ δύο πάλιν ἀτελῶν τὸ τελειοποιῶν Πνεῦμα συγκατεσκεύασε. Ναὶ δὴ καὶ σύνθετον ἀπετέλεσεν, ὡς ἐκ δύο τινῶν αἰτίων· καὶ τότε (ὡ γλώσσης ἀκρατοῦς καὶ γνώμης ἀγνώμονος!) ἀτελῶς ἐξ ἐκατέρου ἐκπορευομένου τοῦ Πνεύματος. Οἱ δὲ ταύτῃ τῇ δυσφημίᾳ κάτοχοι, καὶ υἰωνὸν εἰπεῖν τὸ Πνεῦμα, οὐκ ἀν ἀποκνήσαιεν. Εἰ δὲ τὴν φωνὴν φου-

²² Matth. xvi, 18.

neque inferi portas ²², ora videlicet hæreticorum portis carentia, ullo pacto prævalere posse, ipsamet declaravit veritas), unde, et ex quibus nova hæc emersit adversus Spiritum blasphemia? Et quomodo non multis istud prosequendum lacrymis ac suspiriis? Multaque opus diligentia ad cohibendum hujus mali progressum, ac ne plures depascere labem videamus, eorum, qui in Dei grege numerantur.

VII. Hac igitur de causa, nos quoque humiles, velut magnum quoddam Ecclesiæ columen, ac quasi speculatorem positum domui Israel, præstantem vestram provocamus virtutem, ut Dei zelum, quem in corde habetis, in medium lucente flamma suscitatis: summique sacerdotii velut accensa lucerna, errantibus omnibus salutare lumen invehatis, atque ab errore avocatos, ad pietatem toto terrarum orbe explicatam, manu ducatis.

VIII. Primum quidem (uti jam dictum est) Dominicam habetis vocem, quavis face lucidius, Spiritum a Patre procedentem: ad quam tandem aliquando levantes oculos, qui per blasphemiam, Spiritus ex Filio processionem ducent, desinant in errore ac tenebris versari: fideique luce collustrati, pari cum orthodoxis fœdere caulas ingradientur, orthodoxiæ radiantibus jubare, quod nescit occasum; eum præsertim reveriti qui e Dominico pectore haustis liquoribus, cœlestium dogmatum discipulus ac doctor, effectus, Joannes a Theologia nomen est consecutus: eo intercessore veniam precantur, quod illi ac magistro, discipulorumque albo theologiæ radiis micantissimo, contrariis opinionibus quandoque olim obstiterunt. Quod enim sanctissimus Spiritus a Patre et Filio dicatur procedere, duas omnino causas ac principia est introducere: eoque in sancta Trinitate monarchiam penitus abolere. Qui enim sic loquuntur, duas perinde causas prædicabunt: hincque adeo unum pariter principium (vertat Deus in reorum caput blasphemiam) in duo dividetur.

IX. Præterea, si perfecta est ex Patre processio, quid opus est altera processione, cum ex paterna jam processione Spiritus perfectus esse intelligatur? Sin autem imperfecta, quis feret quod ita absurde asseritur? Primum enim qui hoc audeat dicere, Trinitati, quæ modis omnibus perfecta est, imperfectionem tribuit. Deinde vero, ex duobus rursus imperfectis, auctorem omnis perfectionis Spiritum constituit: quin et compositum, velut ex duabus quibusdam causis ac auctoribus, fecit: et ita (o linguam incontinentem et reprobam mentem!) ex utroque imperfecte Spiritus procedet. Qui hac porro teneantur blasphemiam, nec Spiri-

NOTÆ.

(11) Τῶν μαθητῶν τοῦ θεολογικωτάτου. Metius plurali numero reddit: *Et alios discipulos*; non explicata etiam voce θεολογικωτάτου. Velit forte Paulum, summum inter apostolos theologum, cujus

perinde vocibus abuti Latinos sequentibus causetur. At straminea omnia, ac satis jam superque a Catholicis elisa.

tum nepotem dicere recusaverint. Etsi enim hanc A vocem piorum metu vitant, at sensum tamen, quibus ita docent, subministrant. Nam si Filius ex Patre exit per generationem, Spiritus vero ex Filio per processionem existit, plane in nepotis ordinem transibit. Id vero qua ratione ferendum, quibus cura sit ut pietatem colant, et Christianorum numero censeantur? aut quomodo diutius neglectum ne arguatur, non eos qui silent, Dei tamen munere sensu præditi sunt atque gratis ad arguendum, in parem his qui blasphemant, trahet interitum?

X. Tu vero mihi, sacrorum hominum sacratissime, quod ex illorum absurda opinione emergit incommodum, eis objice. Si enim etiam Spiritus procedit Filii generatione, ac simul alter quidem gignitur; alter vero ex eo procedit, qui gignitur, seu nascitur; nihil minus etiam Spiritus, quam Filius, ex Patre gignendo procedet, quandoquidem generat Filium Pater; Spiritus vero una cum Filio procedente per generationem, procedit. Sin autem aliud eis tempus Filium ex Patre gignendo cogitandum ingerit, aliud vero Spiritum ex Filio procedere facit (forsitan enim ipsum hoc pressi difficultate fingent), prorsus necesse erit ut Spiritum Filii generatione posteriorem, illoque juniorem statuunt. Sin autem manifestæ hujus impietatis periculum subverentes resilierint, procul dubio Spiritum genitum esse fateri cogentur.

XI. Audio autem istos adversus Paulum audere, divinumque cum virum contra communem Dominum ac magistrum, hæresis suæ patrociniū obiectare. Aiunt enim dixisse, *Misit Deus Spiritum Filii sui, clamantem in cordibus nostris, Abba, Pater* 22. Sed illi, qui verbis istis Apostoli suam se inscitiam confirmare existimant, illud noverint, quibus sibi niti videntur Apostoli sententiis, iisdem magis errare ipsos argui. Non enim ea, quæ Paulus docet, ac prædicat, vitio vertimus: sed qua divinas illius voces depravant, reprehendimus. Et quoniam quæ nec dixit unquam ille, nec ut diceret ei in mentem venit, ad ejus calumniam impudenter adducunt: eaque ratione justam in seipso deprehendunt ferre damnationis sententiam. Filii igitur Spiritum vir ille cœlo sublimis, a Patre missum esse dixit. Dico et tu eandem ac Paulus vocem. Est enim Filii Spiritus; nam nec alienus, nec pugnancia loquitur, aut ei contraria sancire visus est unquam: sed quia sicut ejusdem essentiæ ac virtutis sunt, ita ejusdem quoque consilii ac voluntatis, eodemque similiter modo ad unum referuntur (qua alter natus est, alter processit), Filii Spiritum nuncupavit. Ita hi quoque loquantur: nullusque erit qui hæreseos insimulet. Non dixit, *Procedit a Filio*: quod si qui dicant, cum Pauli doctrinæ injurii sunt, tum se opinionis hæreticæ reos constituunt. Sin autem idcirco quod dicitur *Spiritus Filii*, etiam procedere eum existimant, Patrem quoque ex Filio procedere do-

λάττονται φόβω τῶν εὐσεβῶν· ἀλλ' οὖν τὸ φρόνηρα, δι' ὧν δογματίζουσι, θάλασσιν. Εἰ γὰρ ὁ μὲν Υἱὸς ἐκ τοῦ Πατρὸς διὰ γεννήσεως πρόβεται· τὸ Πνεῦμα δὲ ἐκ τοῦ Υἱοῦ δι' ἐκπορεύσεως, εἰς υἰωνοῦ τάξιν περιστήσεται· καὶ πῶς ἂν εἴη τοῦτο φορητὸν τοῖς εὐσεβεῖν σπουδῆν ποιουμένοις, καὶ τῷ τῶν Χριστιανῶν καταλόγῳ συνεξετάζεσθαι; ἢ πῶς ἐπὶ πολλῷ παρῳώμενον ἀνεξέλεγκτον οὐ συναλύσει, τοὺς σιγῶντας μὲν, νοῦ δὲ ἐκ Θεοῦ καὶ χαρίτων διελέγγειν ἀποκλιῶσαντας, εἰς τὴν τῶν βλασφημησάντων ἀπίθειαν;

I'. Σὺ δὲ μοι ἀνδρῶν ἱερῶν ἱερώτατε, καὶ τοῦτο τῆς αὐτῶν ἀτόπου δόξης ἀναφυόμενον αὐτοῖς ἐπιδείκνυε. Εἰ γὰρ τῆ τοῦ Υἱοῦ γεννήσει ἐκπορεύεται καὶ τὸ Πνεῦμα· καὶ ἅμα ὁ μὲν, γεννᾶται· τὸ δὲ, τῷ γεννωμένου ἐκπορεύεται, οὐδὲν ἕλαττον τοῦ Υἱοῦ καὶ τὸ Πνεῦμα ἂν εἴη ἐκ τοῦ Πατρὸς τὴν πρόδον λαμβάνον διὰ γεννήσεως· εἴπερ γεννᾷ μὲν ὁ Πατὴρ τὸν Υἱόν, τὸ Πνεῦμα δὲ τῷ Υἱῷ διὰ γεννήσεως προΐναι συμπρόεισιν. Εἰ μὲν γὰρ ἄλλος αὐτοῖς καιρὸς τὸν Υἱόν ἐκ τοῦ Πατρὸς ὑποβάλλει τῇ γεννήσει, ἄλλος δὲ τὸ Πνεῦμα ἐκ τοῦ Υἱοῦ ποιεῖ ἐκπορεύεσθαι (τίγα γὰρ καὶ τοῦτο συναυθινοῦν ἀναπλάσσοσι,) πῶς τὸ Πνεῦμα νεώτερον τῆς τοῦ Υἱοῦ γεννήσεως ἀναγκάσῃ ὑποστήσασθαι. Εἰ δὲ ταύτης τῆς περιφανοῦς θεομαχίας τὸν κίνδυνον ὑφορῶντες ἀποστήσονται, εἰς τὸ γεννητὸν ὁμολογεῖν τὸ Πνεῦμα ἑαυτοῦς συναλύσουσιν.

IA'. Ἀκούω δὲ τούτους θρασυνομένους κατὰ Παύλου καὶ κατὰ τοῦ κοινοῦ Δεσπότη καὶ διδασκάλου, τὸν θεῖον Παῦλον εἰς συνηγορίαν τῆς οἰκείας προβαλλομένους αἰρέσεως. Ἐξαπέστειλε γὰρ, φαίν, εἰπεν, ὁ Θεὸς τὸ Πνεῦμα τοῦ Υἱοῦ αὐτοῦ πρόβειν ἐν ταῖς καρδίαις ἡμῶν, Ἀββᾶ ὁ Πατὴρ· ἀλλ' οἱ γε τοῦτο τὸ ῥητὸν τὴν οἰκείαν κρατύνειν ἀμαθίαν νομίζοντες, ἐκείνο γινωσκέτωσαν, ὡς ἐν οἷς, τοῖς τοῦ Παύλου ῥητοῖς ὑπολαμβάνουσιν ἐπερῖεσθαι, ἑαυτοῦς μᾶλλον ἀμαρτάνοντας ἐξελέγχουσιν. Οὐ γὰρ αὐτοῦς ἐν οἷς κηρύσσει Παῦλος μεμφόμεθα· ἀλλὰ δι' ὧν τὰς ἐκείνου θεοκνεύστους φωνὰς παραχαράσσοσιν αἰτιώμεθα· καὶ διότι περ ἂ μῆτε εἶπεν αὐτοῖς, μῆτε ποτὲ ἐνενόησεν, εἰς κατηγορίαν αὐτοῦ ἀνασχυντοῦσι προκομίζειν· διὰ τοῦτο δικαίαν αὐτοῖ κατ' ἑαυτῶν ἀλλοσκονταί τὴν κατάγνωσιν ἐπιφέροντες. Τὸ Πνεῦμα τοῖνον τοῦ Υἱοῦ ὁ μετάρσιος ἄνθρωπος λέγει ἀπιστάλθαι παρὰ τοῦ Πατρὸς· λέγε καὶ σὺ τὴν αὐτὴν τῷ Παύλῳ φωνήν. Ἔστι γὰρ τὸ Πνεῦμα τοῦ Υἱοῦ, ἐπεὶ μὴδ' ἀλλότριον, μὴδ' ἀντιφθεγγόμενον αὐτῷ, μὴδ' ἀντινομοθετοῦν ὥφθη ποτέ· ἀλλ' ὅτι ὡσπερ τῆς αὐτῆς οὐσίας καὶ δυνάμεως, οὕτω καὶ τῆς αὐτῆς βουλῆς καὶ γνώμης, καὶ τῆς αὐτῆς ὁμοίως πρὸς τὸ ἐν· ἐξ οὗ, τὸ μὲν, γεγέννηται· τὸ δὲ, ἐξεπορεύθη, συννεύσεως, εἶπεν εἶναι τὸ Πνεῦμα τοῦ Υἱοῦ. Οὕτω χἀκείνοι λεγέτωσαν· οὐδεὶς αὐτοῦς αἰρέσεως ὁ γραφόμενος. Οὐκ εἶπεν, Ἐκπορεύεται τοῦ Υἱοῦ· ἂν τοῦτο τινες λέγωσι, καὶ τὴν Παύλου διδασκαλίαν ὑβρίζουσι, καὶ δόξης αἰρετικῆς αὐτοῦς

22 Gal. iv, 6.

ἐνοχους δεικνύουσιν. Εἰ δ' ὅτι λέγεται τὸ Πνεῦμα αὐτοῦ τοῦ Υἱοῦ, διὰ τοῦτο φαντάζονται καὶ τὸ ἐκπορεύεσθαι· καὶ τὸν Πατέρα τοῦ Υἱοῦ δογματίζουσιν ἐκπορεύεσθαι. Λέγεται γὰρ ὁ Πατήρ πανταχοῦ τοῦ Υἱοῦ. Καὶ πολλοὺς δ' ἂν οἱ τοιοῦτοι προβολίας καὶ αἷτια τοῦ Πνεύματος ὑποστήσονται. Λέγεται γὰρ οὐδὲν ἑλάττω, καὶ σοφίας Πνεῦμα, καὶ γνώσεως, καὶ δυνάμεως, καὶ τοιούτων θεοκρεπῶν ἄλλων. Εἰ οὖν διότι τοῦτων τὸ Πνεῦμα λέγεται, διὰ τοῦτο καὶ ἐξ αὐτῶν ἀπαιτοῦσιν ἐκπορεύεσθαι, ὁρᾶν ἔστιν αὐτῶν τὸ σοφὸν τῆς ἐπινοίας, εἰς οἷον βάραθρον κλάνης αὐτοῦ κατακρημνίζει καὶ ἀποπλανᾷ.

Β'. Ἐτέρῳ δὲ τρόπῳ πάλιν ἕτερον βλάσφημον τῆς αὐτῶν ὁρᾶται δόξης ἀναφύμενον. Εἰ γὰρ ἐκπορεύεται μὲν τὸ Πνεῦμα ἐκ τοῦ Υἱοῦ· οὐχ ὕστερον δὲ τῆς αὐτοῦ γεννήσεως οὐδὲ πρότερον· ἐν γὰρ τῇ παναγίᾳ Τριάδι τὰ χρονικὰ ταῦτα προσρήματα παντελῶς ἀπελήλαται· εἰ τοίνυν ἅμα μὲν ἐκπορεύεται τοῦ Πατρὸς, ἅμα δὲ τοῦ Υἱοῦ, συνδιαιρεθῆσεται ταῖς τῶν προβαλλομένων ὑποστάσεις· καὶ αὐτὸ τὸ προβαλλόμενον· καὶ δύο ἀνθ' ἑνὸς αὐτοῖς ἔσται τὸ Πνεῦμα· τὸ μὲν, τοῦ Πατρὸς· τὸ δὲ, τοῦ Υἱοῦ ἐκπορεύμενον. Καὶ γὰρ οὐδὲν ἔστι τοιοῦτον καινιζόμενον, οὐδὲ ἐπὶ τῶν διὰ γεννήσεως λαθόντων τὴν ὑπαρξιν· διαφορὰ μὲν γὰρ ὁρᾶν ἔστι καθ' ὑπόστασιν ἐκ μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς προϊόντα ὑποστάσεως· ἐν δὲ καὶ τὸ αὐτὸ καθ' ὑπόστασιν ἐκ διαφόρων προϊέναι, καὶ μὴ συνδιαιρεῖσθαι ταῖς προβαλλομένων ὑποστάσεσιν, οὔτε ἡ γένεσις οἶδεν, οὐδὲ εἰ τι κρείττον τῆς γενέσεως.

Γ'. Καὶ γὰρ παῖδες μὲν πολλοὶ πολλάκις, ἐκ μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς νηδύος, καὶ ἅμα, καὶ χωρὶς ὁρῶνται τελεσφορούμενοι· καὶ ἡ αὐτῆ χεὶρ καὶ τύπτει, καὶ γράφει καὶ εὐεργετεῖ, καὶ πρὸς τὸ θεῖον ἀνατείνεσθαι· τὸ γράφειν δὲ χειρὸς ἔργον ὀλόκληρον (12) ὁρᾶν καὶ ποδὸς ὁμοίως· ἢ τὸ βαδίζειν ὡσαύτως τῶν εἰρημένων ἑκατέρου, ἢ τὸ βλέπειν ὀμματος καὶ ὠτὸς, ἢ τὰ τοιαῦτα, οὐκ ἂν τις καθαρῶν ἀναισθησίας νομίσειεν· ἀλλ' ὡσπερ ἀλλήλων τὰ μέρη τῇ οικείᾳ περιγραφῇ διεστήκασιν, οὕτω καὶ ἡ ἐκάστου ἐνέργεια πρὸς τὴν τῶν ἐνεργούντων φύσιν συνδιαιρεῖται, καὶ τῶν ἄλλων συναποδίσταται. Καὶ ἐπὶ τῶν παντελῶς δὲ κεχωρισμένην λαχόντων τὴν ὑπόστασιν, ὁ αὐτὸς εἰρμὸς τῆς θεωρίας διασώζεται.

Δ'. Τίς οὖν ἑτέρα πρόφασις τοῖς βλασφημῶν αἰρουμένων ὑπολείπεται; Εὐμήχανον γὰρ ὁ πονηρὸς εἰς ἀπάτην· κἂν ἡ τοῦ ἀκρογωνιαίου λίθου σοφία καὶ δύναμις, διὰ τῶν αὐτοῦ θεραπόντων βραδίως αὐτοῦ καταθραύσῃ τὰ μηχανήματα. Ἀλλὰ τί τοῦτοι

cebunt. Ubique enim Pater Filii dicitur; multosque hi productores et causas²⁶, seu auctores Spiritus constituent. Nihil enim minus etiam Spiritus sapientiae et scientiae, intelligentiae et fortitudinis, et aliorum istiusmodi divinarum donorum dicitur. Si igitur quod horum Spiritus dicatur, idcirco etiam ex illis procedere exigunt, licet intelligere in quod eos erroris barathrum praecipites agat, eorum mentis solertia.

XII. Alio praeterea modo, alia iterum blasphemia, ex eorum opinione oriri cernitur. Nam si Spiritus a Filio procedit, non utique posterius, neque prius Filii generatione procedet. Prorsus enim eliminantur a sanctissima Trinitate adverbia haec temporis. Si igitur simul quidem a Patre, simulque a Filio procedit, ab utrisque producentium pariter distinctus personis erit: ac pro uno, duplex illis erit Spiritus, alter qui a Patre, alter qui a Filio procedit. Sane enim nihil ejus novitatis occurrit, nec in his quibus per generationem ut sint in rerum natura contingit. Diversa enim secundum substantiam videre licet, quae ex una eademque substantia (seu hypostasi) procedunt. Quod vero unum et idem secundum substantiam ex diversis procedat, nec pari ac producentes substantiae distinctioni subjaceat, neque generatio ortusque productionis rerum agnoscit, nec si quid illo praestantius existit.

XIII. Etenim filii multi saepenumero ex uno eodemque utero, et simul, et seorsim cernuntur in lucem edi; eademque manus et caedit et scribit, et beneficia praestat, et ad Deum tenditur; scribere autem cum manus integrum opus videre, tum similiter pedis: aut ambulare perinde utriusque dictorum munus esse, itemque oculorum auriumque videre, aut si qua ejusmodi sunt, nemo sanae mentis putaverit: sed quemadmodum membra sua circumscriptione alia ab aliis distincta sunt, sic et cujusque vis ex operantium indole dividitur, et a reliquis condistinguitur. Atque adeo in his etiam quae penitus discretam nacta sunt substantiam, idem contemplationis ordo servatur.

XIV. Quae igitur alia volentibus blasphemare reliqua occasio? Facile enim qui prava est mente in errorem labitur; tametsi angularis lapidis sapientia ac virtus, per servos suos, eorum facile elidat consilia. At, quid illis ad blasphemiam reliquum? Do-

²⁶ Isa. xi, 1.

NOTÆ.

(12) Ἔργον ὀλόκληρον. Metius videtur legisse κατάλληλον· magis congruum opus: sed nihil ad rem reddit. Insulso Photius argumento, quod sensuum vitales operationes distinctae, et sua cuique propria, nec una integra ex duobus exire possit, a manu ambulare, a pede scribere, etc., quod Spiritus a Patre procedat, non posse et a Filio proce-

dere, quasi sit illorum disparata virtus non una simplicissima, qua sunt unum principium, unus auctor, una causa Spiritus, vere dormitans et ineptiens somniat. Aliaque hic insulsa deblaterat, ne veritatis quidem ulla specie, ut parum cautus obrepit.

mini ipsam sibi vocem usurpant, quasi minus habeant, quod ipsi a se Dominum blasphemant, nisi prius eum qui blasphematur, ejus ipsius blasphemiae Legislatorem atque auctorem arcessant: dixit enim, aiunt, Salvator, *Ille de meo accipiet, et annuntiabit vobis*²⁴. At, si quidem istud a nobis adversus illos afferatur, ut probemus Spiritum ex Patre accipere, atque ex illo, non vero ex Filio procedere, quodnam aliud effugium ne coarguantur possint adinvenire? Qui igitur ea quæ manifeste illorum hæresis convincit insaniam, hæc eandem ejus confirmandæ causa proferant, quomodo non deploratæ mentis sensu miseri habendi sint, miserabilioresque mentis sententia et voluntate? Quid enim clarius Dominica hac voce, ad eorum qui illam afferunt, elidendam impudentiam? Quid apertius ad probandum quod non ex Filio, sed ex Patre procedat Spiritus?

XV. Etenim quod aliis locis dixit Salvator, Spiritum ex Patre procedere, hoc ipsum nunc in proposita docet auctoritate, dicendo, *Spiritus de meo accipiet*. Non enim dixit, ex me, sed, *de meo*, videlicet Patre; nisi forte velint, aliud quid præterquam Patrem et Spiritum esse pariter ac dici Filii. Si igitur ita aperta contra sese argumenta pro se stare putant, undenam opem aliam conferre possint ut pravam mentem suam ac sententiam stabiliant? Sed ut videtur, isti nec cunctis notas voces intelligentes, nec vel trivialem rerum notitiam habentes, nedum non ferunt ab aliis doceri quæ ignorant (eisi orare deberent, et sedulo quærere, qui ex ignorantie profundo extraheret), ut ipsi potius suorum se deliriorum magistros constituent. Quomodo enim non pudet, dicente Domino, *Spiritus de meo accipiet, et annuntiabit vobis*, non ita ac ille dixit istud

²⁴ Joan. xvi, 14, 15.

πρὸς βλασφημίαν ὑπολοίπον; Τὴν Κυριακὴν φωνὴν αὐτοῦς ὑποβάλλονται, οὐκ ἀγαπητὸν ἡγούμενοι δι' αὐτῶν τὸν Δεσπότην δυσφημεῖν, εἰ μὴ καὶ τὸν δυσφημούμενον, νομοθέτην τῆς δυσφημίας καὶ προλαβόντας κατηγορήσουσιν. Εἶπε γὰρ, φησὶν, ὁ Σωτὴρ, *Ἐκείνος ἐκ τοῦ ἐμοῦ λήψεται, καὶ ἀναγγελεῖ ὑμῖν*. Ἄλλ' εἴπερ ἡμῖν τοῦτο κατ' αὐτῶν ἐκοιμίζετο πρὸς ἀπόδειξιν, ὅτι ἐκ τοῦ Πατρὸς λαμβάνει τὸ Πνεῦμα, καὶ ἐξ αὐτοῦ, ἀλλ' οὐκ ἐκ τοῦ Υἱοῦ ἐκπορεύεται, τίνα ἂν ἀποφυγὴν τῶν ἐλέγχων αὐτοῖς ἐπινοήσαιτο; Ἄ τοῖνον αὐτῶν περιφανῶς ἐλέγχει τὴν ἀνοίαν τῆς αἰρέσεως, ταῦτα πρὸς τὴν αὐτῆς βεβαίωσιν προβαλλόμενοι, πῶς οὐκ ἂν εἴησαν ἄθλιοι μὲν τὸν νοῦν, ἀθλιώτεροι δὲ τὴν προαίρεσιν; Τί γὰρ ἂν εἴη ταύτης τῆς Δεσποτικῆς φωνῆς τρανότερον, τῶν προκομιζόντων αὐτὴν καταβαλεῖν τὴν ἀνάδειξιν; Τί δὲ παραστήσαι φανερώτερον ὡς οὐκ ἐκ τοῦ Υἱοῦ, ἀλλ' ἐκ τοῦ Πατρὸς τὸ Πνεῦμα ἐκπορεύεται;

IE'. Καὶ γὰρ ὅπερ ἐν ἄλλοις εἶπεν ὁ Σωτὴρ, τὸ Πνεῦμα ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεται, τοῦτο καὶ νῦν διὰ τῆς προκειμένης ἐκδιδάσκει ῥήσεως, *Τὸ Πνεῦμα, λέγων, ἐκ τοῦ ἐμοῦ λήψεται*. Οὐ γὰρ εἶπεν, *Ἐξ ἐμοῦ, ἀλλ' Ἐκ τοῦ ἐμοῦ*. δῆλον δτι, τοῦ Πατρὸς (13) εἰ μὴ τι ἄρα βούλοιντο ἕτερον παρὰ τὸν Πατέρα καὶ τὸ Πνεῦμα, εἶναι τε καὶ ὀνομάζεσθαι τοῦ Υἱοῦ. Οἱ γοῦν τοὺς οὕτω περιφανεῖς κατ' αὐτῶν ἐλέγχους ὅπερ αὐτῶν νομίζοντες ἴστασθαι, τίνος συμμαχίαν ἀλλήν πρὸς βεβαίωσιν τοῦ πεπλανημένου φρονήματος ἐκπορίσονται; Ἄλλ' ὡς εἴκειν, οὐδὲ τὰς πᾶσιν ἐγνωσμένας φωνὰς συνιέντες οὔτοι, οὐδὲ τῶν ἐν χερσὶ μάθησιν ἔχοντες, οὐ μόνον οὐκ ἀνέχονται παρ' ἑτέρων μαθεῖν τὸ ἀγνωσόμενον· καίτοι ποταμοὶ παρακαλεῖν ἐχρῆν, καὶ σπουδῆ ζητεῖν, τοὺς αὐτοὺς τῆς ἀγνοίας ἀνελεύσοντας· οἱ δὲ καὶ διδασκάλους αὐτοὺς τῶν οικειῶν ἀναπλάσμάτων προκαθίζουσι. Πῶς γὰρ οὐκ αἰσχύ-

NOTÆ.

(13) *Δῆλον δτι, τοῦ Πατρὸς*. Liqueet in violenta hac expositione, uni propria Photio, qua sic exsultat, sic triumphat, ac si locus ille Joannis, totum convellat dogma de processione Spiritus etiam ex Filio, non illud statuatur falso insimulat quod τὸ ἐκ τοῦ ἐμοῦ, depravarint Latini, quasi ejus loco ἐξ ἐμοῦ legerint aut scripserint. Nihil illi ejusmodi: Cyrillus tamen sic non depravationem putavit, ut quasi idem significantibus vocabus usus sit. In Joan. I. II, c. 1: Καὶ εἰ, καθάπερ αὐτὸς φησιν, Ἐξ ἐμοῦ λαμβάνει τὸ Πνεῦμα, καίτοι πάντα ἰσχυρὸν καὶ κατορθοῦν, πῶς ἂν αὐτὸς οὐκ ἔχη τὸ ἐφ' ἅπασιν ἰσχυρὸν; Quod si (ut ipse ait) de eo Spiritus accipit, quamvis omnia possit et impleat, quomodo ipse omnium potestatem non habebit? Igitur τὸ, ἐκ τοῦ ἐμοῦ, idem ἐκ τῶν ἐμοῦ, perinde ἐκ τῶν Πατρὸς, exponit. Λαμβάνειν τε οὕτω τὸ Πνεῦμά φαμεν ἐκ τε τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ τὰ αὐτῶν, οὐχ ὡς ποτὲ μὲν οὐκ ἔχον. Atque ita nos dicemus Spiritum accipere ex Patre et Filio, quæ eorum sunt, non quod, etc. Nec aliter Chrysostomus quod una sit scientia Filii et Spiritus; quomodo etiam Filius dicitur, non a se loqui, sed quæ audivit a Patre, æterna scilicet generatione, et qua οὐσείας, et quæ ejus sunt omnia, accepit: sicque adeo Spiritus etiam a Filio, quamquam a Patre ut προκαταρχτικῶ αἰτίου, ac quasi fontali principio et a se,

cum Filio ipse cum Patre principium sit et a Patre, unumque cum illo principium quod Græci fere propositione διὰ, amant explicare; ipseque ibi Cyrillus; Ἐπειδὴ ὁμοουσίον ἐστὶ τῷ Υἱῷ, καὶ πρόκειται θεοπροπῶς δι' αὐτοῦ, πᾶσαν αὐτοῦ τὴν ἐφ' ἅπασιν τελειωτῆτην ἔχον ἐνέργειάν τε καὶ δύναμιν, διὰ τοῦτο φησιν Ὅτι ἐκ τοῦ ἐμοῦ λήψεται. Ἐπεσθῆναι γὰρ αὐτὸ καθ' αὐτὸ τὸ Πνεῦμα πιστεύομεν, εἶναι τε κατ' ἀλήθειαν, τοῦθ' ὅπερ ἐστὶ καὶ λέγεται. Quoniam consubstantialis est Filio ac divine per eum procedit, omnem ejus perfectissimam in omnibus operandi vim habens ac efficaciam; idcirco dicit, Quia de meo accipiet. Ipsum enim per se Spiritum subsistere credimus, et esse vera id quod est atque dicitur. Sic non favet Dominica illa vox novæ Græciæ et Photii errore dementatæ, sed fidei veritatem Græcis etiam olim agnitam, suadet. Eadem voce πρόκειται, etiam Filii ex Patre processionem idem ibi Cyrillus exponit, ne quis hic cavilleter, quasi τὸ, ἐκπορεύεσθαι majus aliquid sit, et æternæ emanationi addictum, cum alterum potius respiciat temporalem effectum: quo se fucum facere putant, qui schismatico spiritu, non lucem, sed fumum ac tenebras labentis Græciæ fœcibus, post tanta ejus olim lumina, ministrant. Sed hæc prosequi, alterius olii atque operæ.

νονται, τοῦ Σωτῆρος λέγοντος, διὰ τὸ Πνεῦμα ἐκ τοῦ ἐμοῦ λήφεται, καὶ ἀναγγελεῖ ὑμῖν, αὐτοὶ τὸ, ἐκ τοῦ ἐμοῦ, οὐχ ὡς εἶπεν ὁ Σωτὴρ ἐξακούοντες, ἀλλὰ τούτου παραγραφόμενοι, ἀνθ' ἑαυτῶν, τὸ ἐξ ἐμοῦ ἀντιγράφουσι. Τοῦτο γὰρ αὐτοῖς ἴσως ἔδοξε κατασκευάζειν τὸ βούλημα. Καίτοι εἰ καὶ οὕτως εἴρητο, ὡσπερ οὐκ εἴρηται, οὐδ' οὕτως αὐτοῖς εἶχεν ἰσχυρὸν ἢ ἐπήρεια. Οὐ γὰρ δεῖ τὸ λαμβάνειν εἰς τὴν τοῦ ἔκπορεύεσθαι διάνοιαν λαμβάνεται· ἀλλ' ἔσθ' ὅτε καὶ πολλὴν τὴν παραλλαγὴν ὑπαινίττεται. Ἄλλο γὰρ ἔστι τὸ λαμβάνειν, καὶ ἀπαρῦεσθαι ἀπ' ἐτέρας ὑποστάσεως ἐτέραν ὑπόστασιν· καὶ ἄλλο τὸ πρὸς οὐσίωσιν τε καὶ ὑπόστασιν ἔκπορεύεσθαι. Οὕτως οὐδὲ περὶ αὐτὰ τὰ σημαίνόμενα τῶν ὀνομάτων ἀπευθυνομένην ἔχουσι τὴν διάνοιαν. Καὶ εἰ τι ἄλλο παρ' αὐτῶν προκομισθεῖ, τῆς αὐτῆς μὲν ἔχεται παρανοίας· τῆς αὐτῆς δ' ἀμαθίας καθορᾶται βλάστημα, καὶ πρὸς τὴν αὐτὴν καταστρέφει τῆς ἀσεβείας ἀπώλειαν.

19. Καὶ, φησὶν· ἀλλ' Ἀμβρόσιος ὁ μέγας καὶ Ἀγουστίνος καὶ Ἱερώνυμος, καὶ τινες τούτοις ὁμοταγεῖς τε καὶ ἰσοστάσιοι, μέγα ὄνομα λαχόντες ἐπ' ἀρετῇ καὶ βίῳ λαμπρότητι, τὸ Πνεῦμα ἐκ τοῦ Υἱοῦ ἐν πολλοῖς αὐτῶν λόγοις συνέταξαν ἔκπορεύεσθαι. Καὶ δὴ τούτοις παιθόμεθα, οὕτω καὶ λέγειν καὶ φρονεῖν· καὶ μὴ ἀτιμάζειν πατέρας εἰς αἰρετικὴν δόξαν διαβάλλοντες. Ἔστι δὲ πρῶτον μὲν τὸ πᾶσι πρόδηλον πρὸς αὐτοὺς εἶπαι, ὡς εἰ δέκα, ἢ καὶ εἴκοσι τινος τῶν Πατέρων ταύτην εἶπον τὴν φωνὴν, μυριοὶ δὲ οὐκ ἐφθέγγαντο, τινες οἱ Πατέρας ἐξυβρίζοντες· οἱ τὸ πᾶν αὐτῶν τῆς εὐσεβείας ἐν ὀλίγοις περιγράφοντες, καὶ τούτους ἀντιφθεγγομένους καὶ ἀντιτασσομένους οἰκουμένικαῖς συνόδοις, καὶ ἀναριθμητῶ πλήθει θεοφύρων ἀνδρῶν προβαλλόμενοι, ἢ οἱ τοὺς πολλαπλασίους συνηγόρους παραλαμβάνοντες. Ὑβρίζει τις Πατέρας, ὡς φησὶ, μὴ λέγων τὸ Πνεῦμα ἐκ τοῦ Υἱοῦ ἔκπορεύεσθαι· καὶ γὰρ οὕτως ἐκείνοι ἐφθέγγαντο· καὶ πῶς οὐχ ὑβρίζει πολλαπλασίους ὁ τούτου λέγων; Οὐ γὰρ οὐμενοῦν οὐδαμῶς τούτο φθέγγεσθαι κατεδέξαν· Ἄλλ' ὑβρίζει Πατέρας ὁ παρὰ τὴν ἐκείνων φωνὴν λέγων; πῶς οὐχ ὑβρίζει τὸν κοινὸν Δεσπότην ὁ τὴν ἐκείνου παραχαράττων φωνὴν, καὶ διδάσκαλον ἀντ' ἐκείνου ἄλλον τῆς θεολογίας προβαλλόμενος. Ἄλλὰ τίς λέγει τούτο, τίς ἐστὶν ὁ ὑβριστής τῶν περὶ Ἀγουστίνου τὴν ἱερὴν καὶ Ἱερώνυμον καὶ Ἀμβρόσιον. Ὁ τούτους ἀντιτιθεὶς τῷ κοινῷ Δεσπότην καὶ διδασκάλῳ ἀντιφθεγγομένους· ἢ ὁ μηδὲν μὲν τοιοῦτον ποιῶν, κοινῶς δὲ Δεσπότην κατακολουθεῖν ἀξίῳ πάντας τῷ θεοπισματι.

12. Ἄλλ' εἰ καλῶς, φησὶν, ἐδογματίσαν, καὶ χρῆ ἐθ' ἐκείνων θάλαπιν φρόνημα, τοὺς, ὅσοι τούτους Πατέρας ἐπιγράφουσιν· ἢ δυσσεβῶς εἶπον, καὶ δεῖ τῷ αἰρετικῷ φρονήματι κάκεινους συναποβάλλεσθαι. Ταῦτα οἱ τὴν ἀσέβειαν ἀδικώτεροι. Οὐ γὰρ αὐτοῖς, ὡς εἶοικε, μέγα πρὸς ἀσέβειαν δοκεῖ κρατυνομένη παρ' αὐτῶν τῆς θεολογίας ἢ διαστροφή· ἀλλ' ἀτελεῖς ἡγούνται· τὸ σπούδασμα, εἰ μὴ καὶ ζητήσωσιν εὐ-

A de meo accipere, sed vitiosa littera, ejus loco ex me rescribere? Nempe suam inde probatum iri sententiam forte putavere. Quanquam etiam ita dictum esset, uti certe non dictum est, ne sic quidem ullam ejus vim aggressio haberet. Non enim semper accipere, eandem ipsam vim habet ac procedere, sed quandoque longe magnam diversitatem ac dissimilitudinem obscure indicat. Aliud est enim accipere atque haurire ex una substantia aliam substantiam, atque aliud ut existens vere substantia atque persona procedere. Sic neque circa ipsas vocum significationes rectam habent mentem. Ac si quid aliud ab eis allatum fuerit eidem hæret demeritæ: ejusdem germen inscitia cernitur, et ad eandem invertit læsæ pietatis perniciem ac interitum.

XVI. Esto, inquit; atqui magnus Ambrosius et Augustinus et Hieronymus, alique nonnulli pariter merito atque ordinis, virtutis luce ac vitæ claritate longe conspicuum nomen consecuti, multis suarum lucubrationum locis, Spiritum ex Filio procedere scripserunt. Ac sane morem gerimus, ut sic illi et dicant et sentiant; nec tamen hæreticæ labis calumniam noxamque Patribus inferamus. Ac primum, quod cunctis manifestum est, respondere ad eos licet: Si decem, seu etiam viginti e Patribus hanc vocem dixerunt, sexcenti vero ac innumeri non dixerunt; quinam sunt qui Patres injuria afficiunt, inique qui brevi numero quotquot pie senserunt, circumscribunt, eosque statuunt qui œcumenicis synodis contradixerunt hæcque adversati sunt, divinatorumque Patrum, quanta nec numerari potest multitudini anteponunt, an qui multis partibus plures sibi patronos asciscunt? Injuria quis Patres afficit, inquis, qui Spiritum ex Filio procedere non dicit: etenim sic illi locuti sunt; et quomodo non longe plures injuria violat, qui hoc dicit? Nunquam enim sustinuerunt ut hoc dicerent. Enimvero Patres injuria afficit, qui præterquam quod illi locuti sunt, dicit? At quomodo non magis ea communem Dominum afficit, qui illius depravat ac corrumpit vocem, ejusque loco alium sibi doctorem ac theologiam magistrum præficit? At quis hoc dicit? Quisnam injurius est contra sanctum Augustinum et Hieronymum et Ambrosium? isne qui communi Domino atque magistro tanquam contraria locutos opponit, an qui nihil ejusmodi facit, sed ut omnes communis Domini decretum sequantur, cupit?

XVII. At siquidem, inquit, probe docuerunt atque senserunt, eorum quoque illis omnibus fovenda sententia est, qui eos Patres agnoscunt: sin autem impie locuti sunt, una cum hæretico sensu et illi explodendi sunt. Hæc ita qui majori scelere litant impietati: Non enim ipsis (ut licet conjicere) magnum videtur ad impietatem, ut quam inducunt theologiam perversionem statuunt, sed quod ita

moliuntur imperfectum existumant, nisi etiam quæ-
rant invenire, quos Patres vocant, quomodo im-
proba ea indagine ac verendorum detectione injuria
afficiant : hac quoque parte veros Cham illius disci-
pulos sese exhibentes, qui nedum patris verenda
non obtexit; verum etiam impudenti ore vultuque
subsannavit. Secus vero Ecclesiæ alumni, nec quid-
quam sacra documenta obliiti, Sem et Japhet hæ-
rentes vestigiis, cum paternam turpitudinem no-
verunt occultare, tum Cham illius æmulos repro-
bari ac aversari.

XVIII. Præterea vero, si quos superius Patres
memoravimus, nihil communi Domino contrarium
loquuntur, ne nos quidem illis loquemur contraria.
Sin autem vos dicitis Dominicæ eos voci adversari,
vestrum est ut et Dominum illis postponatis, ip-
sosque spretei Dominici præcepti reos, in inevita-
bilis judicii noxam ac damnationem tradatis. Quanta
vero quis pro beatis illis viris possit dicere? Quantæ
enim rerum negotiorumque perplexitates multos
coegerunt ut partim male interpretarentur, partim
dispensatione quadam loquerentur, cum et
increduli adversarentur, et in quam prolapsi essent,
ignorantia, ut se habent res humanæ. Alius nam-
que decertans adversus hæreticos; alius pro au-
ditorum imbecillitate composita doctrina, atque
alius aliud quid moliens, et cum majori aliquo fine
ab accurata disciplina non paucis in rebus tempe-
rare submitiusque agere tempus suaderet, tum
locuti sunt, tumve egerunt, quæ nobis nec loqui
nec agere licet.

XIX. Et ut reliquos omittam, perpende, quæso,
admirandum Paulum ac orbis magistrum ut sanctifi-
catus, ut rasmus; eos qui recens ad disciplinam
animum adiecissent, non solido cibo, sed lacte ale-
ret. Ac si quis deinceps sacrorum virorum chorum
percurrat, vitæ omne tempus teret talia per-
censendo, et ut ea conscribat. Si quis enim vero

Α ρεῖν. οὐδὲ Πατέρας καλοῦσι, διὰ τῆς τοιαύτης ἀγνώ-
μονος ἐρείνης, καὶ τῆς τῶν ἀσχημῶνων ἀνακαλύψεως,
ὅπως ὑβρίσωσι· δεικνύντες αὐτοὺς κἀνταῦθα γη-
σίους τοῦ Χάμ μαθητάς, ὃς τὴν τοῦ πατρὸς ἀσχημο-
σύνην οὐ συνεκάλυψεν, ἀναίδει δὲ προσώπων διεχλεύα-
σεν. Ἄλλ' οἱ τῆς Ἐκκλησίας τρόφιμοι, καὶ τῶν ἱε-
ρῶν μαθημάτων οὐκ ἐπιλήμονες, κατὰ τὸν Σῆμ καὶ
Ἰάφεθ, καὶ τὴν πατρικὴν ἀσχημοσύνην ἐπικαλύπτειν
ἐπίστανται, καὶ τοὺς μιμητάς τοῦ Χάμ καταγιγνώ-
σκοντες ἀποστρέφονται.

Β Η'. Ἄλλως τε δὲ, εἰ μὲν μηδὲν, οὐδὲ ὁ λόγος ἀνω-
θεν ἐφη Πατέρας, τῷ κοινῷ Δεσπότη ἀντιφθέγγονται,
οὐδ' ἡμεῖς τούτοις ἀντιφθεγγόμεθα· εἰ δ' ὅμως φατε
ὡς τῆ Δεσποτικῆ φωνῆ ἀντιφθέγγονται, ὁμῶν ἐστὶ τὸ
καὶ τὸν Δεσπότην δεύτερον ἐκείνων ποιεῖν, κἀκείνους·
διὰ τὸ τὴν Δεσποτικὴν παριδεῖν ἐντολὴν, ἀπελαύνειν
εἰς τὸ τοῦ κρίματος ἀπαράλητον. Πόσα δ' ἄν τις
ὑπὲρ τῶν μακαρίων ἀνδρῶν ἐκείνων εἴποι; Πόσα γὰρ
περιστάσεις πραγμάτων πολλοὺς ἐξεδιάζοντο, τὰ
μὲν παραφθέγγασθαι, τὰ δὲ πρὸς οἰκονομίαν εἰπεῖν,
τὰ δὲ, καὶ τῶν ἀπειθῶντων ἐπαναστάντων, τὰ δὲ,
καὶ ἀγνοίᾳ οἷα δὴ περιολισθεῖσι ἀνθρώπινα. Ἄλλος τῆ
γὰρ πρὸς τοὺς αἰρετικίζοντας διαμαχόμενος· Ἄλλος τῆ
ἀσθενείᾳ συγκατιῶν τῶν ἀκροατῶν· Ἄλλος ἄλλο τι
διαπραττόμενος, καὶ τὸν καιρὸν ἔχων πολλὰ τῆς
ἀκριβείας καθυφεῖναι παρακαλοῦντα ἐπὶ τέλει μί-
ζονι καὶ εἶπε, καὶ ἐπραξεν, ἃ μῆτε λαλεῖν ἡμῖν,
μῆτε πράττειν ἐξέστι.

Γ Ιθ'. Καὶ ἵνα ἄλλους ἐάσω, ἐννοεῖ μοι τοῦ θαυμα-
σίου Παύλου καὶ διδασκάλου τῆς οἰκουμένης τὸν ἀγια-
σμόν, τὸ ξύρσθαι (14)· τὸ γάλακτι τρέφειν τοὺς
ἄρτι καθισταμένους πρὸς μάθησιν, καὶ οὐ βρώματι.
Κἀκείθεν ἐψέξῃς εἰ τις ἱερῶν ἀνδρῶν τὸν χορὸν
διέλθοι, ὅλον ἀνθρώπου κατατρήσει βίον, τὰ τοιαῦτα
ἐξαριθμῶν, καὶ γραφόμενος. Ἄλλὰ γὰρ εἰ τις τῶν

NOTE.

(14) Τὸν ἀγιασμόν, τὸ ξύρσθαι. Sunt hæc le-
galia, quæ Paulus Hierosolymis observavit, Jacobo
ejus urbis episcopo illi auctore, quorum observa-
tione placandos putavere Paulo intensiores Ju-
dæorum animos; etsi conatu irrito. Quæ dispen-
satio nihil dum fidei officiebat, cum necdum legalia
essent mortifera, si quis in eis spem nontroneret;
sed per fidem Christi salutem sibi arrogaret. Quæ
dispensatio nihil attinet ad relatos Patres, hocque
doctrinæ capitulum, ad quod nihil cogebat, eorum
quæ Photius tanto verborum ambitu exaggerat.
Erat illorum eruditissimum sæculum, summa Ec-
clesiæ pax : nulli tyranni, hæreses magna parte
compressæ, libera prædicatio : quæ omnia vel si
defuissent, nulla ejusmodi licentia Patribus (in
theologia maxime ac deitatis doctrina) τοῦ παρα-
φθέγγεσθαι (ut Photii ipsa voce utar) ut contra
mentem loquerentur, et falsa pro veris ingererent :
secus ut subicerent aliquid, aut Dominica ipsa voce
contenti essent, ejusque simplicitate, παρὰ Πατρός,
A Paire : quod Filium non excludere ipsi divino
eodem Spiritu sunt interpretati, quo quidam alii
οἰκονομοῦντες tacuere. Hæcque vera concordia, neu-
tris injuriosa, non quam Pythonico spiritu Photius

fabricatur, ipse illa vere Chamita, non quos ejus rei
virulento ore ac calamo insimulat. Nec aliter vel
Joannis papæ legati, vel alii Latini, erga Græcos
ipsumque Photium videantur habuisse, quam ut
taceri indulgerent vocem *Filioque*, dum sensus te-
neretur, nec inde erroris, seu etiam hæresis eos
notarent, qui eam admitterent. Qua indulgentia
nec modo (etiam Romæ) Græcos cogunt Latini,
ut in fide explicatius Spiritus ex Filio processionem
edant. Metius valde hallucinatus est, dum ita reddit,
quæ scribit de castitate, de radenda barba, etc.
Scribit Paulus de castitate, sed ejus doctrina non
parvulorum est, sed perfectorum; in qua non οἰκο-
νομία est, sed ἀκρίβεια : de barba quid et ubi scri-
perit Paulus, vellem annolasset : etsi nihil hic de
Pauli scriptione, sed de his quæ pro loci ac tempo-
ris necessitate aut circumstantia egit, quæ alias fo-
rent illicita, et quæ in exemplum trahere non con-
venit. Malim ἀγιασμόν, purificationem, qua voce
Lucas semel et iterum utitur, Act. xxi, 24. Ἀγί-
σθητι σὺν αὐτοῖς, ἵνα ξυρίσωνται τὴν κεφαλὴν. Pu-
rificare cum illis : ut caput radant, Nazarenorum
ritu; non sic barbam.

τοιούτων λόγων καὶ πράξεων, τὴν ἀσθένειαν τῶν ἀκροατῶν, καὶ τὴν οἰκονομίαν τοῦ λόγου· τὴν τε πρὸς τοὺς ἀντιτεταγμένους μάχην περιελών, γυμνὰ τῶν εἰρημένων, καὶ ὡς δόγμα προβάλλοι καὶ περιθάλλοι, αὐτοὺς ἐκείνους τοὺς τὰ τοιαῦτα καὶ εἰπόντας καὶ πράξαντας, εὐρήσει κατ' αὐτοῦ τὴν δικάζουσαν ἀφιέν-
τας ψῆφον.

Κ'. Ἐτι δὲ, εἰ μὲν ὁπομηθησέντες περὶ τοῦ προ-
κειμένου κεφαλαίου, τῶν εἰρημένων Πατέρων ἀντείπει
τὸ σύνταγμα, καὶ πρὸς ἐνστασιν τινα καὶ ἀπειθείαν
ἀπεθρασύνετο· διέτεινάν τε τῇ αὐτῇ παρατροπῇ τῆς
δόξης, καὶ ἐπ' αὐτῇ τὸν βίον μετὰ τοὺς ἐλέγχους
κατέστρεψεν, ἀνάγκη τοὺς συναποβάλλεσθαι τῷ
φρονήματι. Εἰ δὲ παρεφθέρξαντο μὲν, ἢ διὰ τινα αἰ-
τίαν νῦν ἀγνοουμένην ἡμῖν τῆς εὐθύτητος ἐξετράπη-
σαν· οὐδεμία δὲ ζήτησις αὐτοῖς προσσηνεκται, οὐδ' **B**
εἰς μάθησιν τῆς ἀληθείας οὐδεὶς αὐτοὺς παρεκάλεσε,
Πατέρας μὲν οὐδὲν ἔλαττον αὐτοὺς, εἰ καὶ μὴ τοῦτο
εἶπον, ἐπιγραφόμεθα, διὰ τε τὸ τοῦ λαμπρῶν,
καὶ τῆς ἀρετῆς τὸ αἰδέσιμον, καὶ τῆς ἄλλης εὐσε-
θείας τὸ ἀκατάγνωστον· τοῖς δὲ λόγοις τούτων, ἐν
οἷς παρηνέχθησαν, οὐχ ἐψόμεθα. Ὅσοι δὲ τούτων,
βιάζονται εἰς ἀντίθετον μαρτυρίαν ἵλαθαι τῆς Δεσπο-
τικῆς φωνῆς, οὗτοι λέξαι μὲν γυμνῇ τὸν Πατέρα τού-
τοις χαρίζονται· ἔργῳ δὲ καὶ πάσῃ σπουδῇ εἰς τὴν
τῶν πατραλοίων καὶ πολέμων χώραν αὐτοὺς ἀπελαί-
νουσιν. Ἡμεῖς δὲ, ἐπεὶ καὶ ἄλλους τινὰς τῶν μακα-
ρίων ἡμῶν Πατέρων καὶ διδασκάλων, ἐν πολλοῖς τε
ἄλλοις τῆς ἀκριθείας τῶν ὁρθῶν δογμάτων παρεν-
εχθέντας καταλαμβάνοντες, τὸ μὲν παρενεχθέν, οὐ
προσθήκη δεχόμεθα, τοὺς ἄνδρας δὲ ἀσπαζόμεθα· **C**
οὕτω καὶ τοὺς, εἰ τινας ὑπηγάθησαν εἰπεῖν τὸ Πνεῦ-
μα ἐκ τοῦ Υἱοῦ ἐκπορεύεσθαι· τὸ μὲν παρὰ τὴν Δε-
σποτικὴν φωνὴν, οὐ δεχόμεθα· ἐκείνους δὲ τῆς τῶν
Πατέρων ἀγέλης οὐχ ἀποκρίνομεν.

ΚΑ'. Καὶ γὰρ καὶ Διονύσιον τὸν Ἀλεξανδρείας (15)
τῷ χορῷ τῶν ἁγίων Πατέρων συντάττοντας, τὰς ὑπ'
αὐτοῦ λεγθείσας πρὸς τὸν Αἴθιον Σαβέλλιον Ἀρειανί-
κας φωνὰς οὐ μνησθῆναι οὐ συναποδεχόμεθα, ἀλλὰ καὶ
παντελεῶς ἐκτρέπομεθα. Καὶ τὸν ἐν μάρτυσι μέγαν
Μεθόδιον, ὃς τοὺς ἀρχιερατικούς τοῦ Πατάρων θρό-
νου ἐπιδαλιούχησεν ὁλακας· ἔτι μὲν καὶ Εἰρηναῖον

exempta ex ejusmodi sermonibus atque actibus
auditorum imbecillitate, doctrinaeque dispensatione,
nec non adversariorum pugna, his nuda quae dicta
sunt, et ut dogma proponat foveatque, illos qui talia
vel locuti sunt vel egerunt, lata in eum senten-
tia, ipsum damnare inveniet.

XX. Præterea, si cum meminissent propositi ca-
pituli, dictorum Patrum cœtus contradixisset, et
ut contentiosius obsisterent nec obtemperarent
animos obfirmassent, atque in ea prava opinione
perseverassent, ejusque reprehensi, sententiæ te-
naces vitam cum morte commutassent; necesse
esset ut cum errore sensuque suo exploderentur.
Sin autem male quidem locuti sunt, aut aliqua causa
nunc nobis ignota a recto tramite deviarunt; nulla
tamen illis quæstio oblata est, nec quisquam ad
condiscendam veritatem illos provocavit, perinde
illos in Patrum albo admittimus, ac si istud minime
dixissent, propter vitæ claritatem ac spectabilem
virtutem, nec non reliquam inculpatam fidem ac
pietatem: doctrinam vero, in qua a veritatis semita
aberrarunt, non sequimur. Quotquot vero cogunt,
ut contraria auctoritate Dominicæ voci adversen-
tur, hi nuda quidem voce Patris eis titulum defe-
runt, facto vero omnique opera in parricidarum
atque hostium eos classem detrudunt. Nos autem,
qui alios quoque nonnullos sanctorum nostrorum
Patrum ac magistrorum et rectorum dogmatum fide
exorbitasse intelligamus, quod quidem exorbitantur,
in doctrina partem non assumimus, viros tamen
amplectimur: ita etiam si quibus obrepsit ut Spi-
ritum a Filio procedere dicerent; quod quidem
Dominicæ voci adversetur non admittimus, illos
tamen a Patrum cœtu non rejicimus.

XXI. Etenim Dionysium quoque Alexandrinum
sanctorum Patrum choro accensentes, haud tamen
dictas ab eo Arianicas voces adversus Sabellium
Libycum perinde recipimus, quin etiam prorsus re-
pudiamus. Magnum itidem Methodium martyrem,
qui Patarensis Ecclesiæ clavum præsul gubernavit:
præterea etiam Irenæum Lugdunensem episcopum,

NOTÆ.

(15) Διονύσιον τὸν Ἀλεξανδρείας. Longe dispar **D**
illius causa, et Patrum, quorum Photius auctori-
tatem excipit. Errasse in theologia Dionysius statim
agnitus est, aut certe occasionem dedisse sic de
illo opinandi, quam etiam opinionem sustulit eluere
et satisfacere: qua ipsa modestia, et cultu Dionysii
item Romani antistitis, Catholicici nomen sibi reti-
nuit et Patris, tametsi acrius in illum invehitur
Basilium, vindicante Athanasio. Quis vero erroris
in theologia notavit, quod in processione Spiritus
Filii Patri adjungeretur, et ex utroque procedere,
necum tres relati; verum etiam plures aliis Græci
pariter ac Latini profiterentur? Oportuit Photium
novum sidus surgere, ad fœdum errorem, Dominicæ
voci contrarium, et cui stabiliendo nec orbis con-
sensus sufficiat, una illius luce detegendum ac
coarguendum. Hæc tua fata, Græcia! ut hoc capite
renuas subijci sedi Petri, putesque te nactam ve-
ritatem, a qua illa excidit, eoque nomine primæ

sedis et Apostolicæ summique capituli nomine tibi
blandiaris. Reliquorum errores, partim ab hære-
ticis aspersi, partim ævi simplicitate nati, minoris
fere momenti, quam ut theologiam attingerent,
in qua, et Christi mysterio astruendis, strenuam
ii Patres (maxime Irenæus) adhibuerunt operam,
qua etiam sanctisque eorum moribus τὸ θαυμάσιον
ἐξήστραψαν, miram claritatem adepti sunt, et ut
sancti Patres et Ecclesie magistri haberentur: non
quod male reddidit Metius, Vitæ innocentia et miraculis
claruerunt. Nam rogo unde Photius ea miracula
habuit, vel Papæ, vel aliorum? Sic quidem nunc
vindicanis sanctis usu Romano quæruntur mira-
cula, ne quid humani subrepat, et quod tam multos
vindicare non intersit rei Christianæ; sed quos
Deus majoribus signis cum vitæ fideique præstantia
clariones efficiat, velitque suis fidelibus eum præ-
sidio esse, tum exemplo.

nec non Papiam Hieropolitanam : ex quibus prior quidem martyrii coronam consecutus est; alii vero apostolici viri exstiterē, moribusque ac vita miro splendore effulsere. Si quid tamen veritatis tramite per negligentiam aliquid offenderunt, aut aberrarunt, ut adversus communem Ecclesiæ doctrinam quidpiam loquerentur, in his illos minime sequimur, nec ea tamen ratione ullum eorum Patris honore atque gloria abdicamus.

XXII. Deficiet me dies percensentem viros, quos Patrum quidem honore honestamus, nec tamen illis, in quibus a veritate deviarunt, auscultamus. Sic itaque etiamsi qui præter Dominicam vocem cunctos docentem mysteria dixisse videantur, Spiritum a Filio procedere; novitatem quidem, ut quæ Dominicam corrumpat vocem ejusque depravatio existat, aversamur; illius tamen parentem, qui maxime sileat, nec suam præsens causam agere possit aut contradicere, nequaquam damnamus. Cum enim qui humanis rebus substractus est, non sit, nec ipse per se, nec per alios qui ejus tuendi partes munusque susceperint, nullus quidem sanæ mentis actorem in eum agere velit. Nullo vero auctore, nec sententia erit damnati criminis. Nulla autem damnationis sententia, qui cum incessere audeat qui hos omnes casus excesserit, non magis in illum, quam in caput ipse suum contumeliam vertit.

XXIII. Verum, aiunt, dixerunt Patres Spiritum a Filio procedere? At pauci numero: plures vero dicere non sustinuerunt: dixerunt Patres quorum facile numerum in eas: etenim sanctarum synodorum decreta eos respuerunt, qui præter Dominicam vocem locuti essent. Dixerunt Patres; sed quid opus de illorum numero, qui dixerunt, anxius sermonem trahere? Nec si creatura universa unam misisset vocem, nemo tamen Conditoris ac Opificis relicta

τὸν Λουγδούων ἐπίσκοπον, καὶ Παπῖαν τὸν τῆς Ἱεραπόλεως· τὸν μὲν, τοῦ μαρτυρίου τὸν στέφανον ἀναδησάμενον· τοὺς δὲ, ἄνδρας ὄντας ἀποστολικούς, καὶ τοῖς τοῦ βίου τρόποις τὸ θαυμάσιον ἐξαστράπτοντας. Ἄλλ' οὖν, εἰ τί γε τῆς ἀληθείας ὠλιγόρησαν, καὶ παρηγέχθησαν φθέγγασθαι ἀπεναντίας τοῦ κοινού καὶ ἐκκλησιαστικοῦ δόγματος, ἐν τούτοις μὲν οὐχ ἐπόμθα· τῆς πατρικῆς δὲ τιμῆς καὶ δόξης οὐ μὲν οὐδὲν αὐτῶν περικόπτομεν.

ΚΒ'. Ἐπιλείπει με ἡ ἡμέρα τοὺς ἄνδρας ἀπαριμώμενον, ὅς τῇ μὲν τῶν Πατέρων τιμῇ σεμνύομεν· ἐν οἷς δὲ τῆς ἀληθείας παρηγέχθησαν, οὐ μὴ οὐμέθα· οὕτω γοῦν καὶ εἰ τινες φανεῖεν παρὰ τὴν Δεσποτικὴν φωνὴν τὴν πάντα ἡμᾶς μυσταγωγούσαν, τὸ Πνεῦμα εἰπόντες; ἐκ τοῦ Υἱοῦ ἐκπορεύεσθαι· τὴν μὲν κεινοτομίαν, ὡς τὴν Δεσποτικὴν φωνὴν κιδόρλεύουσιν καὶ παραχαράσσουσιν, ἀποστρεφόμεθα· τὴν πατέρα δὲ αὐτῆς, σιγῶντα μάλιστα καὶ μὴ παρόντα, μὴδ' ἀντιλέγοντα, οὐ μὲν οὐδὲν καταδικάζομεν. Τοῦ γὰρ φεύγοντος (16) οὐκ ὄντος, οὔτε δι' αὐτοῦ, οὔτε δι' ὧν ὑπὲρ αὐτοῦ λέγειν προχειρίζεται, οὐδεὶς ἂν εἶη νοῦν ἔχων κατήγορος. Κατηγορίας δὲ οὐκ ὄσης, οὐδὲ ψῆφος προέρχεται τοῦ ἐγκλήματος· ψήφου δὲ καταδικασούσης μὴ δοθείσης, ὁ τολμῶν ὑβρίζει τὸν ἕξω τούτων καθεστῶτα πάντων τῶν περιστάσεων, οὐ κατ' ἐκεῖνον μᾶλλον, ἢ κατ' αὐτοῦ περιτρέπει τὴν βνεῖδον.

ΚΓ'. Ἄλλ' εἶπον, φασί, Πατέρες τὸ Πνεῦμα ἐκ τοῦ Υἱοῦ ἐκπορεύεσθαι; Ἄλλα βραχεῖς τῷ ἀριθμῷ· ἀλλ' οἱ πλείους εἰπεῖν οὐκ ἠνέσχοντο. Εἶπον εὐαριθμητοὶ Πατέρες, ἀλλὰ συνόδων ἁγίων ψηφίσματα, τοὺς παρὰ τὴν Δεσποτικὴν φωνὴν εἰπόντας, ἀποπέμπονται. Εἶπον Πατέρες, ἀλλὰ τί με δεῖ μικρολογεῖν περὶ τὸν ἀριθμὸν τῶν εἰπόντων; Οὐδ' ἂν ἡ κτίσις ἀφῆκε πᾶσα μίαν φωνὴν, οὐ μὲν οὐδὲν τοῦ Κτιστοῦ καὶ Δημιουργοῦ καταλιπὼν τὴν μυσταγωγίαν, καὶ τζ

NOTÆ.

(16) Τοῦ γὰρ φεύγοντος. Reddo ac si esset φεύγοντος; ut ita vocet, qui humanis rebus exemptus est. Metius. Quando enim reus non est, qui forte aliam vocem habuit. Ludit vero istis Photius ac illudit, quasi illi deessent exempla eorum, qui vivis exempti, hæreseos damnati sunt, ubi præsertim illorum hæresis serpere videbatur, illorumque auctoritate fultici. Sic in v synod. damnati Origenes, Theodorus Mopsuet, etc. totque alii deinceps in vi. primarii ordinis viri magnique antistites. Atque adeo si vere caput τῆς θεολογίας erat, sicque improbe adversus ipsam Dominicam vocem ii Patres in eo erraverunt, merito compescendi erant: patriæque sceleris rei videbantur, qui vel in eis vel in eorum scriptis tanta successione rem dissimularunt. Sed nulla ejusmodi querela erat, donec Photius, eam discessionis occasionem fecit, illoque pejor Gerularius. Urget hoc argumentum Georgius Metochita ex παρὰ synodica, de qua consultus Maximinus confessor, ad Marimum presbyterum Cypri, exposuitque sensum illius nihil fidei adversum, aut a Græcorum ipso sensu, aliter quam in modo significandi, diversum. Jam tum ergo Ecclesia CPhitana Ecclesiæ Romanæ communionem non respuebat, cum illa ex Filio Spiritum profiteretur, non ex solo Patre, unumque ambos Spiratorem et causam seu auctorem Spiritus agnosceret: sed qua ipsa

confessione ac Maximii ejusdem auctoritate facta unio Florentiæ est: cui utinam zizaniorum satio paucorum pervicacia non obstisset. Et quamvis non desint ex modernis, etiam viri catholici, quibus non videatur hæc epistola esse Maximii, quod nusquam integra existet, aut inter reliqua ejus opuscula, sedulo satis pluribus Græcorum Codicibus descripta: pluris tamen mihi est Metochitæ Patrumque Florentinorum auctoritas, et quod ita olim Græcis sit habita, nec stylus abhorreat: nec alia fuerit causa cur desideretur tota, nec existet in codicibus Maximii, quam quod forte prior erat, ut sunt plures Maximii epistolæ, præsertim dogmaticæ, et quod sæpius pluribusque excerptum illud excerptum de processione Spiritus ex Patre et Filio, pro quæstionis celebritate, ipsius visum est sufficere: quomodo pleraque auctorum monumenta desiderantur, quorum quandoque edita sunt electa. Accedit alias alios Maximii codices habere epistolæ: alias regios, alias vaticanos, alias Florentinos, præter eas, quas eorum aliqui communes habent: quibus omnibus ditari velim Ecclesiam; pigetque tanto labore quæsitæ, tantumque in rem Ecclesiasticam commodi allaturas et ornamentis, necdum licuisse juris publici facere per temporis injuriam, eorumque fastidium qui juvare opera poterant.

διδάγματα, τῇ ἀντιφθεγγομένη κτίσει τῷ Κτίσει A προσέθετο· οὐδ' ὑπέκυψε νόμοις τῆς κτίσεως, τοῦ τοῦ Κτίστου καὶ Δημιουργοῦ νόμους παραγραφόμενος.

ΚΔ'. Πατέρας ζητεῖς συνηγόρους τῷ φρονήματι; τὸν Δεσπότην αὐτὸν ἔχεις· τῶν οἰκουμενικῶν συνόδων τὰς ψήφους· χορὸν θεοφόρων Πατέρων ἀριθμοῦ κρεῖττονα· ἐξ ὧν (17) καὶ οἱ λελεγμένοι ἀνωθεν τῆς Ῥώμης ἀρχιερεῖς ἐκδιδαχθέντες, καὶ διὰ τοῦ ἐκθειμένου τῆς πίστεως ἀγίου μαθήματος τῇ Τριαδικῆς ὁμοουσιότητος ἀπαραχάρακτον τὸ δόγμα παρεληφότες, τοῖς κατὰ τὴν δίσιν πᾶσαν παραδεδώκασι μέρασι· καὶ οὐ μόνον ὁ κατὰ τὴν τετάρτην καὶ οἰκουμενικὴν ἀγίαν σύνοδον ἐκλάμψας ἐπερὶ Δέων, οὐδ' ὁ τὴν εὐσέθειαν ἐκέλευ, ὡσπερ καὶ τὸ ὄνομα ἀπαράλακτος· ἀλλὰ καὶ Ἀδριανὸς ἐκαίνος τὸν αὐτὸν ἀποστολικὸν διθῦνας θρόνον, ἐν οἷς πρὸς τὸν ἀγιώτατον καὶ μακαριώτατον Ταρσίσιον τὸν ἡμέτερον πατρί-

A sacratiorē doctrina ac initiatione, creaturæ adversa Creatori loquenti, animum attenderet, ac Creatoris ac Opificis violatis legibus, creaturæ legibus se submitteret.

XLIV. Patres quæris tuæ sententiæ fautores? Ipsum Dominum habes, universalium synodorum suffragia; divinorum Patrum chororum, qui et numerum excedat: quorum doctrina imbuti, quos superius memoravi Romani antistites, ac per editam fidei sanctam regulam, trinæ consubstantialitatis incorrupta accepta doctrina, cuncti per omnes Occidentis plagas eam tradiderunt: nec solum Leo sacer, qui in quarta et œcumenica sancta synodo celebris fuit, vel is etiam qui pari illi pietate, eodem etiam nomine fulsit; verumetiam Adrianus ille, qui eandem apostolicam sedem rexerat, in his quæ ad sanctissimum ac beatissimum majorem patrum nostrum Tarasium rescripsit, aperte ac manifeste sentire

NOTÆ.

(17) Ἐξ ὧν. Male Metius, *Quatuor Romani Pontifices inde edocti*, cum Græca nullum numerum habeant, sed solum indefinite, οἱ ἀνωθεν λελεγμένοι, nec Photius plurimum meminert quam duorum, Leonis primi et tertii, quorum iterum urget auctoritatem: hoc solum male argumentatus, quod eorum silentium illius vocis, *Filioque*, negationis rationem habere contendit: quo eodem vitio male torquet verba Dominica, παρὰ τοῦ Πατρὸς ἐκπορευόμενον, *Qui a Patre procedit*: malus certe theologus, non intelligens, quæ de una persona dicuntur, de aliis perinde intelligi (ubi præsertim nullus est terminus excludens) nisi sit oppositio aliqua, qualis nulla occurrit, in eo quod Filius cum Patre unus sint auctor Spiritus sancti; intellecta jam Filii a Patre emanatione, quasi priore origine, dum vel ita loqui liceat. De Adriano, quod ita asserte ponit Photius, σαφῶς τε καὶ περιφανῶς φαίνεται, quasi aperte et manifeste noscitur ac liquet, non ut Metius, aperte videtur, idem putem dicendum: Adrianum scilicet, qui Iconoclastarum hæresim profligatum iri cuperet, Græcorum more scripsisse suppressa ea voce, *Filioque* ne per ejus occasionem, hæretici ac schismatici novas turbas cicerent; quod ita in causâ patrocinium rapiat Photius, sub illo paralogismo, quo uno tota ejus strues nititur: vel certe eadem dispensatione, qua Adriani litteras ad Tarasium truncarunt Græci, quibus ejus ordinationem ex laicis factam, quasi minus Canonicam redarguit, ne quid illa ejus severitas et ἀκρίβεια fidei negotio noceret, sic quoque vocem *Filioque*, eraserint, siquidem eam Adrianus scripserat. Definitionem vero synodicam eam habuisse, etsi contendit Baron. an. 787. n. 38, quod ita visum in concilio Florentino, ac Latinis probatum auctoritate Anastasii et vetustissimi codicis Actorum vii synodi, mihi ipse non satis persuadeo, nec Julianus Cardinalis magnam in eo fecit vim in dicta synodo, vel Anastasius apertius noscitur istud testatus esse, etsi in ejus versione habetur. Certe si ita aperte in fidei regula positum esset, non sic facile per omnes Orientis Ecclesias aboleri potuisset autve mutari. Nec vero Anastasium, sive etiam ejus antiqui Codicis scriptorem ausim plagii insimulare: sed ita putem fuisse transactum, cum inde lris orta esset, et Tarasium Græcique διὰ Ἰησοῦ, per Filium dicerent, eaque particula perinde Spiritus a Filio existentem agnoscerent, Latini ex Filio mallent, utrisque permissum, seu ἀδιάφορον, idemque reipsa

ac bono sensu valens, sibi quod vellent scribere, nulla inde Ecclesiarum scissione. Mirorque Photii genium, qui tantis urgeat, τὸ ἐκ τοῦ Ἰησοῦ, adversari voci Dominicæ, παρὰ τοῦ Πατρὸς, quia minime scriptum est; nec advertat idem urgeri posse in illo, διὰ τοῦ Ἰησοῦ, quod perinde vel additio, vel expositio est ejus, quod ipsa vox Dominica virtute continet. Ut ergo pius et orthodoxus Tarasius ita scribens, sic et Latini, non aliter quam phrasi, ac loquendi modo ex cujusque gentis proprio idiomate ab eo, ac Græcis antiquis ita loquentibus, diversi aut dissidentes, quod plane intellexisset Photius, si velut olim Athanasius, spiritu pacis ductus Ecclesiarum unioni studuisset, non schismati. Nota quam vir apostolicus περὶ ὑποστάσεως καὶ προσώπου sedavit, controversia, Latinorum Græcorumque, seu Occidentalium et Orientalium, utrorumque in eis sensum sciscitatus, et cum fide concordans invenisset, etsi ex idiomatis et linguæ proprietate viderentur discordes: quod egregie illustrat Gregorius in ejus Panegyrico. Sed debuit Photius satanico spiritu ita sciendendo sibi nomen facere, uti jam fecerat tyrannica sedis invasione. Perinde etiam se habuisse putem Joannem papam ejusque legatos, quos sibi concordans in omni fidei capitulo gloriatur Photius, aliosque deinceps utriusque sedis antistites, ad Michaelē usque Cerularium, cujus rei gravis testis Michæ Psellus in ejus Panegyrico, inde laudans quod τὸ ἀδιάφορον superioribus patriarchis CPlitanis habitum, in quæstionem dogmatis traxerit, nec Latinorum fidem aliter quam veram hæresim, insectatus sit, sic belle posita Photio ova, majore ipse superbia hæreticus (purpuræ rubrorumque calceorum ambitu) excludens iisque extremum Græciæ exitium patiens. Atque utinam Psellus Oratione sua ad synodum contentus, sic in ea suis coloribus expresso Cerulario (digno scilicet schismatici antistite atque auctore) nec dealbando Æthiopem, levitatis sibi maculam aspersisset, ac curialis minusque Christiani, non illi omnis sceleris ac impietatis labem abstersisset; quin sibi ipse schismatici ac hæretici, qua sic hæretico ac schismatico favet, nomen ascivisset; quod alias Leonis Allatii diligentiam fugerat ac πολυμάθων, in suo de Psellis Syntagmate, emendaturus, si quod optarat, lucubratiunculam augere, auctamque producere, per gravem ætatem sive etiam per tempus hominumque eruditæ ejus generis ipsius lucubrationum inodiosum fastidium, ei licuisset.

noscitur, Spiritum sanctum a Patre, et non a Filio A
procedere.

XXV. Illud etiam haud mihi videtur omittendum, etsi omnibus pro temporis nuper propinquitate conspicuum; qui nostris temporibus legati, nedum semel, sed et tertio ex seniore Roma venerunt, cum de fide, ut par est, non cum illis sermonum contulissemus, ii nihil diversum autve dissonum a fide, quæ per omnem terrarum orbem explicata est, aut dixerunt, aut sentire deprehensi sunt: quinimo clare nobiscum citraque omnem dubitationem Spiritum sanctum ex Patre procedere prædicaverunt. Quin et coacta synodo quorundam ecclesiasticorum capitum causa, qui inde missi fuerant sancti Joannis papæ vicarii, tanquam illo ipso præsentate, ac una nobiscum rectam de Trinitate sententiam edente, fidei symbolum, quod omnium universalium synodorum calculo, consentaneæ voci Dominicæ tum prædicatur, tum viget, tanquam eodem ipsi sensu eademque sententia, voce pariter et lingua, propriæque manus subscriptione, firmaverunt.

XXVI. Hæc cum ita se habeant, et Romana Ecclesia una cum aliis quatuor patriarchalibus sedibus eadem sentiat, eisque concors existat, quomodo qui Chamum æmulentur, Patrum suorum (ut vocant) turpitudinem detegere non verentur, omniumque oculis ipsos ridendos exponere? Decebat enim eos, siquidem Patrum quærent voces, ad synodica decreta recurrere; ad Romanorum antistitum voces mentem intendere; ad reliquorum sanctorum divinatorumque Patrum chorum confugere; non simul quosdam Patres facere, acerbique illos criminari, tanquam adversus communem Dominum cervicem exsererint, ac tum velut stylum ac indicem fideique regulam eos adhibere. Sed et illud eos advertere decebat, longe se graviore injuria afficere, quos Domino adversantes objiciant, non honorem habere quos Patrum titulo augeant. Enimvero vel si nihil illis curæ est Patrum injuria, timenda tamen atque vèrenda, ei qui primus parricida fuit ac sceleris auctor, inflicta Dei calculo execratio ac sententia, nec æmulandum maledictum caput, aut magis detegendum, sed obtegendum, si quid in suis Patribus turpe deprehendissent atque verendum.

XXVII. Utinam vero nemo vel illius facinoris æmulus existat, vel reus maledictionis: quin propitius sit Christus Deus noster, his, quibus parricidarum illa injuria obrepit, et qui adversus ipsius legem vocemque insurrexerunt: clementique sua

θειον ἀντέγραψε, σαφῶς τε καὶ περιφανῶς φαίνεται τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον φρονῶν ἐκ τοῦ Πατρὸς, ἀλλ' οὐκ ἐκ τοῦ Υἱοῦ ἐκπορεύεσθαι.

ΚΕ'. Οὐκ ἐάσειν μοι δοκῶ, κἀν ἔστι πᾶσιν ἐκ τοῦ χρόνου ὑπόβουον περιφανῆς, τοὺς ἐν τοῖς καθ' ἡμᾶς χρόνοις πρέσβεις οὐ μόνον ἔπαξ, ἀλλὰ καὶ τρίτον τῆς πρεσβυτέρας Ῥώμης ἀναβραμόντας· οἱ περὶ τῆς εὐσεβείας ὅλα εἰκὸς ἡμῶν πρὸς αὐτοὺς λόγους ἀνακινήσαντων, οὐδὲν παρηλλαγμένον τῆς ἀνὰ πᾶσαν τὴν οἰκουμένην ἐξηπλωμένης εὐσεβείας, οὔτε εἶπον, οὔτε φρονούντες ἠλέγχθησαν· τούναντιον δὲ, τρανῶς μεθ' ἡμῶν καὶ ἀδιστάτως τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκ τοῦ Πατρὸς ἀνεκέρησαν ἐκπορεύεσθαι. Ἀλλὰ γὰρ καὶ συνόδου συγκροτηθείσης ἐπὶ τισιν ἐκκλησιαστικοῖς κεφαλαίοις, οἱ ἐκεῖθεν ἀπεσταλμένοι τοῦ ἐν ἁγίοις Ἰωάννου πάπα τοποτηρηταί, ὡς αὐτοῦ παρόντος ἐκέλευε καὶ συνθεολογούντος ἡμῖν τὴν εὐσέβειαν, τῷ συμβῶλω τῆς πίστεως τῷ διὰ πᾶσων τῶν οἰκουμηνικῶν συνόδων κατὰ τὴν Δεσποτικὴν φωνὴν καὶ κηρυσσομένῃ καὶ κρατυνομένῃ, ὡς ὁμόφρονες, καὶ φωνῇ καὶ γλώσσῃ, καὶ ἰδιοχείρῳ γραφῇ καθυπεσημήναντο.

ΚΓ'. Τούτων οὕτως ἐχόντων, τῆς Ῥωμαϊκῆς Ἐκκλησίας τοῖς ἄλλοις τέσσαρσιν ἀρχιερατικοῖς θρόνοις ὁμοφώνου τε καὶ ὁμοδόξου καθεστῶσης, πῶς οἱ τοῦ Χάμι μιμηταί, τῶν Πατέρων αὐτῶν, ὡς φασί, τὴν ἀσχημοσύνην οὐκ ἐρυθρῶσιν ἀνακαλύπτειν, καὶ εἰς χλεύην πᾶσι προτιθέναι; Ἐχρῆν γὰρ αὐτοὺς εἰ ζητούσαι Πατέρων φωνάς, πρὸς τὰς συνοδικὰς ἀναβραμῆν ψήφους· πρὸς τὰς τῶν ἀρχιερέων τῆς Ῥώμης φωνάς ἀπαυθύνεσθαι· πρὸς τῶν ἄλλων ἁγίων καὶ θεοφόρων ἡμῶν Πατέρων τὸν χορὸν καταφεύγειν· ἀλλὰ μὴ ἅμα τε τινὰς Πατέρας ποιεῖν, καὶ πικρῶς τούτους ἐνδιαβάλλειν, διὰ τῆς κατὰ τοῦ κοινού Δεσπότη τοῦ ἐπαναστάσεως, εἴτα τούτοις πάλιν ὡς γνώμονα καὶ κανόνι τῆς πίστεως χρῆσθαι. Ἐδει δὲ αὐτοῖς καὶ τοῦτο συνορᾶν, ὡς πολὺ μᾶλλον ἐξυθρῶσιν, οὐς αὐτοὺς κατὰ τοῦ Δεσπότη προκομίζουσιν ἀλλ' οὐχὶ τιμῶσιν οὐς Πατέρας ἐπιγράφονται. Ἀλλ' εἰ καὶ μηδὲν αὐτοῖς τῆς Πατρικῆς ὕβρεως μέλει, ἐχρῆν ὁμως δεδιέναι τε καὶ διευλαθεῖσθαι τὴν τοῦ κατάρξαντος τῆς πατραλοίας (18) θεοθεν ἐπενηγεμένην ἀρὰν καὶ ψῆφον, καὶ μηδαμῶς τὸν ἐπάρατον μισεῖσθαι, μηδ' ἀνακαλύπτειν μᾶλλον, ἀλλ' ἐπικαλύπτειν, εἴπερ τι τοῖς αὐτῶν Πατράσιν ἐύρων ἀσχημονούμενον.

ΚΖ'. Ἀλλ' εἴθε εἶγε μηδεὶς εἴη μήτε τῆς ἐκεῖνον πράξεως μιμητῆς, μήτε ἐνοχος τῆς ἀρᾶς· ἀλλ' ὡς μὲν εἴη Χριστὸς ὁ Θεὸς ἡμῶν, τοῖς τε τῆ τῶν πατραλοῶν ὑποσυρεῖσιν ὕβρει, καὶ τοῖς κατεξαναστάσι τῆς αὐτοῦ νομοθεσίας καὶ φωνῆς· καὶ φιλανθρώπως

NOTÆ.

(18) Τοῦ κατάρξαντος τῆς πατραλοίας. Longe a Photii verbis et sensu Metius, qui adversus parricidas illam promulgavit. Non promulgata quasi generatim in parricidas maledictio, sed θεοθεν ἐπενηγεμένη, a Deo illata in caput, quod ejus auctor sceleris foret, sua illa paterna irrisione: a cujus exemplo insulse deterret eos, qui Dominicam vocem ex Patrum sensu atque vocibus interpretentur, non qui illi Patres opponant: nisi est idem bardo homini ac plane cæco, divinarum vocum divinus

interpres, et adversarius malignusque calumniator, ac depravator. Ab aliis supersedeo, ne viro insultare videar, qui magis illustrissimo Annalium Patri Græcæ linguæ notitiam aliquam optaverim, aut melioris interpretis copiam: qualis denique ei in Theodoro Studita fuit Jacobus Sirmundus ὁ μακαρίτης, ac si qui ejusmodi veri interpretes et Ecclesiastici, rei ecclesiasticæ operam ecclesiasticè nāvarent.

μεταγάγοι τοῦ σφάλματος, καὶ καταλλαγεῖν τοῖς ἄβρισταις, καὶ πρὸς διόρθωσιν ἰδεῖν παρασκευάσοι· καὶ τῇ εὐλογίᾳ τῶν περιστειλάντων τὴν πατρικὴν ἀσχημοσύνην περιλάβοι· καὶ μηδένα τοῦ λοιποῦ παραχωρήσοι γενέσθαι βρῶμα καὶ θήραμα τοῦ ἀρχεκάκου θηρός. Τῆς σῆς κεφαλῆς ἱερᾶς, τοῦς ὑπὲρ τῆς ἐκείνων σωτηρίας ἀγῶνας ἀναδεχομένης, καὶ κατὰ τοῦ κοινοῦ τῆς φύσεως πολεμίου τροπαιοφορούσης, καὶ τὴν τῶν πεπλανημένων σωτηρίαν Θεῷ καρποφορούσης καὶ προσαγούσης, δι' ὧν καὶ ὁ πρὸς ἡμᾶς τῆς θείας ἀγάπης ἔρωσ, ἀσθεστός τε καὶ ἀδιάρρηκτος συντηρηθεῖ, ἐν αὐτῷ Χριστῷ τῷ ἀληθινῷ Θεῷ ἡμῶν πρεσβευούσης τῆς ὑπεραγίας Δεσποίνης ἡμῶν τῆς Θεοτόκου· τῶν θεοειδῶν ἀγγέλων, καὶ πάντων τῶν ἁγίων. Ἀμήν.

A bonitate ac misericordia ab errore reducat, et reconcilietur sic in illum injuria procaecibus, praestetque ut emendari studeant, atque intra eorum allegat sortem, qui paternam obtexerunt turpitudinem: neminemque deinceps escam sinat fieri et praedam feræ, quæ malorum auctor ac auspex est; dum venerandum caput tuum, pro illorum salute certamina sustinet, et adversus communem humani generis hostem tropæa erigit; fructumque salutis eorum qui errore lapsi sunt Deo edit, eique affert, quibus et divinæ charitatis erga nos amor inextinguibilis inconcussusque consistat; in eodem Christo et Deo nostro, intercedentibus sanctissima Domina nostra Dei Genitrice, angelisque deiformibus B ac sanctis omnibus. Amen.

PHOTII EPISTOLARUM LIBER SECUNDUS.

EPISTOLÆ AD EPISCOPOS, CLERICOS, MONACHOS, SANCTIMONIALES, PLERUMQUE FAMILIARES, COMMENDATITIÆ AUT CONSOLATORIÆ.

SERIES PRIMA. — AD EPISCOPOS.

EPIST. A'.

Ἰωάννη μητροπολίτη Ἡρακλείας.

Montacut. (ep. 9, p. 72).

Ἀπολοφύρη τὰ σὰ, ὅτι τὰ ἡμέτερα ἀγνοεῖς. Εἰδ' ὅτι πάσομεν, ἦδεις, καὶ πρὸς οὓς ἀθλοῦς καθ' ἐκάστην ἀποδύμεθα, οἶμαι ἂν σε λυπεῖν τὸ τὰς σὰς ἐξαιριθμεῖν καὶ θρηνεῖν συμφοράς. Καὶ τῶν βροντῶν γὰρ τοῦς ἐξαισίους ἦχους, ἐπειδὴν πολλὸν καταβραγῶσι, μείζους, τοῖς ὡσὶν ἀλύτως φέρειν μᾶλλον, ἢ πρότερον, ἐθιζόμεθα. Τί οὖν δεῖ ποιεῖν; ἢ καρτερῶς ἐναθλεῖν τοῖς ἐμπίπτουσιν· ἀκριδῶς εἰδόμενος, καθ' ἃ δὴ που καὶ τὰ θεία καὶ ἱερὰ διαμαρτύρεται Λόγια, ὡς ὁ παρὼν βίος οὐκ ἔστι τρυφῆς καὶ βραδείων καὶ ἐπάθλων, ἀλλ' ἀγῶνων καὶ πόνων καὶ παλαισμάτων· τὰ δὲ γέρα, καὶ τοῦς στεφάνους, καὶ τὴν ἀπολαυσιν ἐκείθεν προσῆκεν ἐπιζητεῖν, ἐκείθεν, εἰ μὴ μέγα εἰπεῖν, Θεοῦ φιλανθρωπίᾳ καὶ εὐρήσομεν.

EPIST. B'.

Εὐσταθίῳ πατριάρχῃ Ἀντιοχείας.

Montacut. (ep. 11, p. 73).

Τῆς ὁδοῦ τὸ μῆκος, καὶ τῶν ἐχθρῶν ὁ φόδος, λακονίζειν ἡμῖν ὑποτίθεται· καὶ εἴγε ἀλλήλοις συνέκειτο, καὶ σκυτάλαι ἂν τὴν ἐπιστολὴν διεκόμιζον. Φαίνονται οὖν σου τὴν ἱερατικὴν τελειότητα ἐρᾶν τε ἡμῶν, καὶ ἰδεῖν ἐφίεσθαι· καὶ ἡμεῖς δὲ, ἴσθι, ὡς οὐδὲν ἑλαττον (τί γὰρ χρὴ νυκτὶ διαφιλονικεῖν;) ὡς παρὰ πολλὸν πλέον, κατὰ τὸν Θεῖον τοῦτον ἔρωτα διακειμεθα. Εἰ οὖν τοῖς λόγοις καὶ ἀλήθεια ἐπιπάθηται, τὸ καλῶν οὐδὲν τοῦς ἀλλήλων ἐραστάς, ἔργω τε τὸν πόθον παραστήσαι, καὶ ἀλλήλοις ἐμφανισθῆναι,

EPIST. I.

Joanni metropolitæ Heracleæ.

Tuum ipsius deploras statum, nam ignoras nostrum. Quod si illa cognosceres, quæ nos patimur, et ad quæ certamina quotidie descendimus, opinor te nolle ulterius proprias tuas enumerare vel deplorare miseras. Fulminum certe sonos et tonitruum infaustos, dum majore cum horrore incutiantur, cum metu sufferre assuefacti sumus multo, quam olim, minore. Quid agendum igitur? Nihil certe aliud quam animosius colluctari cum his quæ acciderunt: ut qui sciamus optime, quod sacra nobis et divina oracula suggerunt, non esse vitam hanc presentem luxu transeundam, haud in illa corollas et præmia condonari, sæd certamina, labores, colluctamenta subeunda; retributionem, coronas, fruitionem inde exspectanda, unde etiam, id est de D caelo, per divinam misericordiam illa inveniemus.

EPIST. II.

Eustathio patriarchæ Antiocheno.

Viæ longitudo, et hostium metus, argumentum suppeditant laconismi. Et certe si hoc mutuo pacti fueramus, scutale epistolam expeditam traderet. Fertur sacerdotalem tuam perfectionem nos diligere, et conspectam cupere: noveris autem nos (nam quid hic opus contestatione?) non minus, si non magis, hoc secundum Deum affectu detineri. Si verbis igitur comes adhæret veritas, nihil impedit, quominus qui se mutuo diligunt reipsa desiderium adimplere, alteri alterum patēferi, et inde resul-

tante communi utilitate oblectari. Inimera quamvis longa, ubi alis amoris dilectio instruitur, et quamvis difficillima, expedite et leviter transmeantur. Quod cætera attinet, Patrum et fratrum optime, vale; scias nos tuam exspectare præsentiam, interim desiderii ardorem, spe futuræ consecutionis refocilemus. Vale.

Propria manu exarabatur.

EPIST. III.

Joanni metropolitæ Nicomediæ.

Montacut. (ep. 17, p. 77).

Nec illudere novi, nec ferre illudentes possum, Si tu homo antiqui adeo moris, et simplex fueris, ut cum simus affecti contumeliis, ejus sensu non tangi debere nos, opineris, haud æquum erat, ut tu nos læderes, eo 'sine quasi morum tuorum simplicitas culpam extenuaret, et levioerem redderet. Cum vero per illa, quæ ausus es facere, studiose id egeris; ut sensum omnem a nobis suffurari posses, hac tua rusticitate duxisti ingestam nobis calumniam: nec resillire poteris ad illam quam in scenam producis nobis levitatem. Verumtamen ne non tam corrigendi, quam puniendi causa videar reprehensionem struere, cum justitiæ omnia scrutanti et pervidenti satisfecisse deprehenderis pro injuriis et contumeliis quibus sumus affecti, tum temet ego injuria me afficientem libens merito immunem dimittam a supplicio, hoc tantum commonefaciens, ejus oportet meminisse, nempe poenam et supplicium te subterfugisse non propter morum tuorum vel scævitatam, vel malam consuetudinem, (unde fortassis, altum sapis,) sed per nostram, quibus insidiabaris, honitatem, quippe qui simus Christi discipuli et sectatere.

EPIST. IV.

Ignatio Lophorum episcopo.

(Montacut. (ep. 23, p. 84).

Dolet tibi quod inhibeam tibi injuste agere; at mihi magis juste dolere debet, quod non impediverim hæc ipsa exordiri. Sin dolorem meum occultum necesse est effari, quod ipse tibi causam exhibuerim, unde cum fieri volebas improbus, improbus revera esse possis, vides ut memetipsum auctorem tuis improbitatibus ascribam. Quid reris de me dicturi sunt alii, cum de tuis factis ringantur, neque habent elabendi facultatem? quomodo laturum illorum afflictiones, quarum tu es architectus, communem Dominum reris? Annon infestum experiere, qui hominem evexerit dignitate eum, quem par erat cum infimis subditorum accenseri? hoc modo me in te animatum puta: quod si non libenter et quantocius improbe agere desiveris, scito mihi incumbere necessitatem, ut te penitus a meipsum et Ecclesiæ communione abscindam.

EPIST. V.

Georgio Nicomediæ metropolitæ.

Montacut. (ep. 24, p. 84).

Virum probum et honestam te prædicant, qui

καὶ τῆς αὐτόθεν ἀναφρομένης κοινῆς ὠφελείας κατέντροψῆσαι. Ὅδὸς γὰρ καὶ μήκος, οἷς δὲ τῆς ἀγάπης ἔρωσ διεπτερώται, κἀν δυσχερέστατα εἶη, βῆστα καὶ κούρωσ διεπεραίνεται. Τὰ δὲ ἄλλα, Πατέρον καὶ ἀδελφῶν ἀριστε, ἔρρωσο, εἰδὼς ἀπεκδεχομένουσ ἡμᾶσ τὴν σὴν παρουσίαν, καὶ τὸ διακαὲσ τοῦ πόδου, τῆ ἐλπίδι τῆσ ἐπιτυχίασ ἀναψύχοντασ. Ἐρρωσο.

Ἐργράφῃ αὐτοχειρίᾳ.

EPIST. Γ.

Ἰωάννη μετροπολίτῃ Νικομηδείασ.

Οὕτε παίζειν οἶδα, οὔτε παιζέσθων ἀνέχεσθαι. Εἰ οὖν οδτωσ ἦσ αὐτόσ ἀρχαίωσ καὶ ἀπλοῦσ, ὥστε μὴδ' ἡμᾶσ προσηλακίζομένουσ αἰσθάνεσθαι οἰεσθαι, οὐκ ἔδει σε κακουργεῖν, ἵνα σοῦ τὸ ἀμάρτημα ἢ τῶν ἡθῶν ἀπλότησ ἐδείκνυ κούφότερον. Ἐπεὶ δὲ καὶ τὴν αἰσθησιν ἡμῶν, δι' ὧν ἐτόλμησασ, μελέτην ἔθου ληστεῦσαι, καὶ δυστροπίᾳ τὴν καθ' ἡμῶν ὄβριν ἡξήσασ· οὐδεμίαν ἔχεισ ἀναχώρησιν εἰσ τὴν νοῦν παρὰ σοῦ σκηνοποιουμένην κούφότητα. Πλὴν ἵνα μὴ δόξω τὸν ἐλεγχον ἐπάγειν, οὐ διορθώσεωσ ἄλλα κολάσεωσ ἔνεκα, ὅτε τῇ παντεφόρῳ δικῆσ δικασ εἰσπράττεσθαι τῆσ εἰσ ἡμᾶσ κακουργίασ καὶ ὄβρεωσ, ὡσ αὐτόσ ὄρῃσ, ἐάλωσ· τότε σε τῆσ σῆσ δικαίασ ποινήσ ἐκῶν ἀδικούντα ἀφίημι, τοῦτο μόνον ἐπειπῶν, ὡσ μεμνήσθαι σε χρῆ, ὅτι μὴ τῇ σῆ τῶν τρόπων κακοθηεῖσ καὶ δεινότητι, (ἐφ' οἷσ ἴσωσ μέγα φρονεῖσ) τῇ δ' ἡμετέρᾳ τῶν ἐπιβουλεύθέντων χρηστότητι (Χριστοῦ γὰρ ἔσμεν μαθηταί), τὴν τιμωρίαν διέφυγασ.

vel scævitatam, vel malam consuetudinem, (unde fortassis, altum sapis,) sed per nostram, quibus insidiabaris, honitatem, quippe qui simus Christi discipuli et sectatere.

EPIST. Δ.

Ἰγνατίῳ ἐπισκόπῳ Λόφωρ.

Ἄλγεῖσ, ὅτι σε νῦν ἀδικούντα διακωλύω· ἐγὼ δὲ μᾶλλον καὶ δικαιοτέρων, ὅτι μὴ πάλαι μὴδ' ἄρχεισ τοιαύτησ πράξεωσ. Εἰ δὲ καὶ τὸ ἐμὸν κρύφιον ἄλωσ δέον ἐξεῖπειν ὅτι σοι παρέσχον ἀφορμήν, δι' ἧσ κακῶσ^β βουλήθεισ, ἐδυνήθεισ γενέσθαι, ὄρῃσ, ὡσ τῶν σῶν ἀδικημάτων, αὐτόσ ἐμαυτόν αἰτιον ἐγὼ γράφω. Τί ἂν οὖν οἰεῖ τοῦσ ἄλλουσ λέγειν περὶ ἐμοῦ, ὅταν τοῖσ σοῖσ ἀνιῶνται, καὶ φυγεῖν οὐκ ἔχουσι, τὸ μὴ διαρορεῖν^ο; πῶσ δὲ τοῖσ ἐκείνων, ἄπερ αὐτόσ διέθου, παθήμασιν, οὐ τὸν κοινὸν Δεσπότην εὐρήσειν δυσμενῆ, ἀρχὴν ἐγγειρήσαντα ἀνδρὶ, ᾧ χρείσσον ἦν τοῖσ τῶν ἀρχομένουσ ἐσχάτοισ ἀντεξετάζεσθαι; Οὕτω με λογίζεσθαι νόμιζε περὶ σοῦ· καὶ εἰ μὴ θάπτον καὶ ἡδέωσ σαυτοῦ τὰ ἀδικήματα περικόψῃσ, ἀνάγκην εἶκαί μοι, ἐμοῦ τε καὶ τῆσ ὄλησ Ἐκκλησίασ, τῆλεῶν σε διακόψαι.

EPIST. Ε.

Γεωργίῳ μετροπολίτῃ Νικομηδείασ.

Montacut. (ep. 24, p. 84).

Καλόν σε καὶ ἀγαθὸν οἱ αὐτόθεν φημίζουσιν ἕπον-

VARIÆ LECTIONES.

^α ἴσ. ἀρχοντα. ^β ἴσ. κακός. ^ο ἴσ. δυσπερεστεῖν.

τες· καὶ οἱ μὲν ἄλλοι θαυμάζουσι χαίροντες. Ἐσθ' ἄ
 ὄτε γὰρ, ὑπνοῦντος τοῦ φθόνου, οὐδὲν ἦτον ἄνθρω-
 ποι τὰς ἀλλήλων, ἢ ταῖς αὐτῶν, ἡδόνοντες κατορ-
 θώμασιν. Ἐγὼ δὲ χαίρω μόνον, τὸ θαυμάζειν ἐφ-
 ἔμενος. Οὐ γὰρ ἠγγόνον σε τοιοῦτον εἶναι, οὐδ' ἀνο-
 μοίους πάλαι τὰς ἐλπίδας εἶχον εἶσθε καὶ θείας τε-
 λεταῖς μυσταγωγήσας ἰέρωσα· θαυμάζειν δ' ἂν οἶμαι
 προαχθεῖν, εἰ τί σου τῶν ἐρόπων, καὶ τοῦ ἐγνω-
 σμένου ἦθους, ἀλλοτριώτερον διακούσαιμι. Εἰ δὲ, μὴ
 φεύγειν τὴν ἐφορίαν, ἐφ' ἣ νῦν ἐτάχθης, καλῶς
 κατορθώσης, λειποταξίαν κρίνων τὴν ἐπαινουμένην
 πάλαι ἡσυχίαν· εὖ ἴσθι, ὡς τοῦτο ἂν ἔμα χαίρων,
 καὶ σὺν ὅτι μάλιστα ἐπαινω θαυμάσαιμι.

ΕΠΙΣΤ. Γ.

Ἰωάννη μητροπολίτη Ἡρακλείας, τῆς ἐπαρ-
 στάσεως τῆς κατὰ τὴν Ἀρμενίαν συγγιστα-
 μένης.

Montaut. (ep. 28, p. 87).

Ἀπληγμέναις λύπαις ἀριθμεῖς ἐπὶ τῇ φορᾷ τῶν
 παρόντων κακῶν, ὡσπερ ἐκὼν τὰς αἰσθήσεις μύων,
 καὶ οὐκ ἐθέλων ὀρᾶν. Στελεται σχεδὸν ἡ Ἀσία πᾶσα
 ἐμφυλίῳ στάσει, καὶ πόλεις αὐτανδροὶ ὑποδρόμοι
 φέρονται; εἴ κακῶν, ὃ δὲ τὴν φορὰν ταύτην ἐπισχεῖν
 ἐλπίδας ἦσαν, οὐχ ὅτι οὐδὲν ἐπικουρεῖ, ἀλλὰ καὶ πρὸς
 τὸ βέραθρον συνωθῶν, οὐ μικρὰ ἐπὶ τούτῳ φρονεῖ.
 Οἱ γὰρ κατηγορούμενοι τοῦ στρατοῦ, αὐτοὶ κατὰ τῶν
 δυσμενῶν τὰ ὄπλα φέρειν μεθέντες (ὡς δὲ νῦν, ὡς
 κατὰ τῆς ἰδίας κεφαλῆς καὶ ἀρχῆς ἐπανετείναντο),
 ἀλλ' οὐκ κατ' ἀλλήλων φέρειν τὸ στρατιωτικὸν ἐθα-
 βάρωσαν, οὔτε θεσμούς θείους, οὔτε ἀνθρωπίλους ἐν
 λόγῳ ποιησάμενοι. Πῶς οἶε τὴν πόλιν καὶ τοὺς βα-
 σιλεῖς αὐτοῦς, εἰ βούλει δὲ καὶ ἡμᾶς, ἐπὶ τηλικούτῳ
 διαχεισθαι πάθει; Ἄγ δὲ τὸ κοινὸν λωφῆση κακὸν,
 λωφῆσει δὲ, (τοῦτο γὰρ τὸ εὐθὺς τῆς δίκης καὶ λέ-
 γειν ἀναπέθει, καὶ ἐνοεῖν) οἰχῆσεται καὶ τὰ ἐν-
 οχλοῦντα ἐκάστη καὶ ἰδίᾳ λυπηρὰ, τῶν νόμων ἐπὶ
 τὴν ἰδίαν ἰσχὺν ἀνενεγκόντων, καὶ τῶν ἀδικεῖν ἐπι-
 χειροῦντων, ἢ καὶ ἀδικησάντων, τὴν δίκην ἀπαιτου-
 μένων. Ἐδῶρω.

ΕΠΙΣΤ. Ζ'.

Θεοδώρῳ μητροπολίτῃ Λαοδικείας.

Montaut. (ep. 40, p. 98).

Ἐὶ στάδιον ἐστὶν ὁ παρὼν βίος, ἐπάθλων δὲ ἢ
 ἐκεῖθεν πολιτεία· μὴ θαύμαζε εἰ τῶν δικαίων τινὲς
 ἐνταῦθα τάλαιπωρῆσαις καταλοῦσι, ἀλλὰ μάλλον εἰ
 τινες τῶν ἀγῶνων καὶ ἀθλῶν καὶ καιρῶν καὶ τόπον
 στεφάνων, ἡμέραν καὶ ἀναρρήσεως βῆμα νομίζουσιν.

ΕΠΙΣΤ. Η'.

Ἰγνατίῳ ἐπισκόπῳ Λόφων.

Montaut. (ep. 69, p. 120).

Δυσφορεῖς καὶ θρηνεῖς καὶ τὰ ἄνω κάτω ποιεῖς,
 ὅτι σε ταχέως οὕτως καὶ ἀφειδώς, ὡς νομίζεις,

VARIAE LECTIONES.

† ἴσ. ὡδε.

Alii quidem cura admira-
 tione gaudent; ita enim interdum fit, ut sopito
 livore, nos minus aliorum recte factis quam suis-
 met ipsorum oblectantur homines. Ego mirari qui-
 dem mitto, tantum gaudeo. Neque enim te, qualis
 eras, ignorabam, nec dissimiles jam olim spes
 fovebam; quippe qui sacris Christianorum insuitatis
 episcopum ordinavi. Ad mirandam vero, arbitror,
 procederem, si quid accepissem sacro immutatum
 de moribus, et mihi nota satis conditione, tuis.
 Quod si non subterfugere provinciam, in qua con-
 stitutus es, recte tecum statuas, desertionem ordinis
 existimans laudatam tibi olim tranquillitatem, no-
 tum tibi sit quod affectum istum cum gaudio, et
 magna etiam cum laude admirarer.

B

EPIST. VI.

Joanni Heracleensi metropolitæ, cum per Armeniam
 defectio agitaretur.

Mærores insensatos enumeras in præsentium
 malorum diffusionem, perinde ac si sensus volun-
 tarie ocluseras, neque animus esset oculis usur-
 pare. Universa pene Asia intestina concutitur se-
 ditione; civitates cum tota incolarum multitudine
 malo ferantur involuti, et suffocati undis. Qui rui-
 nam hanc concepta spe suffulciturus credebatur,
 non modo nihil auxilii præstat, sed in præcipitum
 res deturbat, atque eam ob rem gloriose de se
 sentit. Exercituum ductores, omisso in hostes ca-
 pependorum armorum actu (nec refero quantopere
 in propriam ipsorum caput et imperium conju-
 rent) in semet mutuo, barbarorum more, castra
 morant, nil leges Dei veriti, nil humanos reveriti
 mores. Quomodo putas, urbs, imperatores ipsi,
 etiam nos, si velis, afficimur hac tanta calamitate?
 Quod si commune hoc quiescat malum, omnino
 autem conquiescat (ita enim ut loquamur persuadet
 justitia), simul etiam evanituræ sunt, quæ quem-
 libet privatim urgent calamitates; veterem vim et
 debitam obtinebunt leges; de iis qui injuste aliquid
 patrarunt, et injuste patrare volentibus, supplicium
 sumetur. Vale.

EPIST. VII.

Theodoro metropolitæ Laodiceæ.

Si stadium vita præsens fuerit, præmiorum,
 quæ ventura est, politia erit. Noli mirari si justo
 rum aliqui cum miseris hic colluctentur: magis
 autem multo, si qui rentur idem esse tempus cer-
 taminum et locum coronarum, diem manifestationis
 et iudicii tribunal.

EPIST. VIII

Ignatio Lophorum episcopo.

Male te habet, deploras. sursum deorsum omnia
 misces, quod te iam cito, et iam vehementer (ut

reris) sine respectu taxaverim. Ego te non minus A incuso, qui te dignum dederis hisce reprehensionibus, et nos adegeris ut ad ista dicenda, præter consuetudinem, accederemus. Si autem revera percussus fueris, et profundius penetraverit reprehensionum cuspis, tute declarabis, dum illa averseris, quæ telum hoc a nobis extorserunt. Ita plagam tibi ingestam, per Dei misericordiam, non modo persanaturi sumus, sed deinceps te ut membrum nostri corporis confovebimus.

EPIST. IX.

Theodoro metropolitæ Laodicæ.

Montacut. (ep. 70, p. 130).

Occasio nunc, o amice, offertur, si ipse volueris, B et noster filius existas, vel minime reformidare mortalium minas, dum immotum te præstes veritatis athletam, illustre laudum præconium de cælo consequi, et victorem ibidem declarari: vel dum veritatem prodis, et proditor censeris, temporali et fluida voluptate et gloria frui.

EPIST. X.

Eidem.

Montacut. (ep. 71, p. 130).

Si finis doctrinæ et institutionis sit pudore C suispius teneri, extremæ fuerit ineruditionis necesse est, nullo aliorum pudore moveri. At gloriari de iis quæ occultanda potius fuerant, terminos excedit humanæ improbitatis.

EPIST. XI.

Theodoro metropolitæ Laodicæ.

Montacut. (ep. 87, p. 132).

Quæ de te fando accepimus, si vera sunt, tardor D quidem, et vix tu qualis sis, intellexi; sin falsa, quis fueras ab initio cognovi. In quantum ergo virum decet esse bonum et honestum, non malum et improbum, et me gaudere, non ægre ferre, quod te amicum mihi conciliavi; in tantum te oportet evitare illa, quæ rumor est te perpetrare; esto autem omnis hæc fama, precor, veritate destituta.

EPIST. XII.

Eulampio archiepiscopo et sceuophylaci.

Montacut. (ep. 93, p. 133).

Non possunt tenebræ una cum luce adesse, odii D enim veritas congressum mendacii. Post tuum a nobis discessum, qui titulum mentitur affuit Emmanuel, qui ea nobis manifestavit quæ par et probabile fuit acturum illum, et quæ mores ipsius decebant.

EPIST. XIII.

Antonio Bosphori archiepiscopo.

Montacut. (ep. 96, p. 136).

Olim erat Axinus Scythicus pontus. Nam advenas intrantes, quod fando horrible, devorabant. Milesii vero in Euxinum transformarant per comitatem et civilitatem introductam, cicurata barbarica et bestiali consuetudine. In præsentî per te et tuos pro virtute susceptos labores et certamina et multi-

ἐπλήξαμεν. Ἐγὼ δὲ οὐδὲν ἔλαττον, ὅτι σεαυτὸν τοούτων ἄξιον παρεσκευάσας, καὶ ἡμᾶς ἔλθειν, παρὰ τὸ ἡμέτερον ἦθος, εἰς τοὺς περὶ σὲ λόγους ἠνάγκασας. Εἰ δ' ἀληθῶς ἐπλήγης, καὶ μέχρι βάθους ἢ τῶν ἐλέγχων ἀκμὴ ἐφθασεν, δεῖξαις ἐκεῖνα φυγῶν, δι' ἃ τὸ βέλος ἀφῆκαμεν· καὶ σοῦ τὴν πληγὴν σὺν εὐμένειᾳ Θεοῦ οὐ μόνον ἐξιασόμεθα, ἀλλὰ καὶ τὸ λοιπὸν ὡς μέλους ἀντιποιησόμεθα.

EPIST. Θ.

Θεοδώρῳ μητροπολίτῃ Λαοδικείας.

Nūn καιρὸς, ὃ φίλε, εἰ βούλει δὲ, καὶ τέκνον ἡμέτερον, ἢ τὰς ἐξ ἀνθρώπων ἀπειλὰς οὐ δεδιότα, σαρβὸν ὀφθῆναι τῆς ἀληθείας ὑπέρμαχον, καὶ λαμπρὰς τυχεῖν τῆς ἐκείθεν εὐφρημίας καὶ ἀναβρόχσεως· ἢ προσκαίρω καὶ ρεοῦση ἡδονῇ καὶ δόξῃ προδότην τῆς αἰδίου καὶ εἶναι καὶ ὀνομάζεσθαι.

EPIST. Ι.

Τῷ αὐτῷ.

Εἰ τέλος παιδείας τὸ σεαυτὸν αἰσχύνεσθαι, ἐσχάτης ἀπαιδευσίας τὸ μηδὲ τοὺς ἄλλους αἰσχύνεσθαι· τὸ δὲ καὶ ἐφ' οἷς ἐγκαλύπτεσθαι προσήκων, ἐγκαλλωπίζεσθαι, ὑπερῖον καὶ τῆς ἀνθρωπίνης κακίας.

C

EPIST. ΙΑ'.

Θεοδώρῳ μητροπολίτῃ Λαοδικείας.

Ἄπερ ἀκούομεν περὶ σοῦ, εἰ μὲν ἀληθῆ εἰσιν, ὀφείλει καὶ μόλις γινώσκομεν ὅστις εἶ· εἰ δὲ ψευδῆ, ἀπαρχῆς ἐγνωμεν ἄρα ὅστις εἶ. Ὅσῳ οὖν διαφέρει καλὸν καὶ ἀγαθὸν εἶναι τοῦ φαῦλον καὶ μοχθηρὸν γίνεσθαι· καμὲ χαίρειν ἀντὶ τοῦ δυσφορεῖν, ἐφ' ᾧ σε φίλον ἐποισάμην, τοσοῦτον δεῖ σε φυγεῖν ἢ σὲ φασὶ ποιεῖν εἶη δὲ, πάντων ἕνεκα, τῆς ἀληθείας ἤρεμος ἢ φήμη.

EPIST. ΙΒ'.

Εὐλαμπίῳ ἀρχιεπισκόπῳ καὶ σκευοφύλακι.

Οὐκ ἐθέλει τῷ φωτὶ συμπάρειναι τὸ σκότος· μισεῖ δὲ καὶ τὴν σύνοδον τοῦ ψεύδους ἢ ἀλήθεια. Μετὰ τὴν σὴν ἀφ' ἡμῶν ἀναχώρησιν, ὁ τὴν κλῆσιν ψευδόμενος ἐφέστηκεν Ἐμμανουήλ, ὅσα εἰκὸς ἦν πράττειν αὐτὸν καὶ τῶν οἰκείων τρόπων ἀξίως, ἐπιδεικνύμενος.

EPIST. ΙΓ'.

Ἀντωνίῳ ἀρχιεπισκόπῳ Βοσπόρου.

Ἦν ποτε Ἄξεινος ὁ Σκυθικὸς πόντος. Ἐπειτα γὰρ βορὰν, φρικτὸν ἀκούσαι, καὶ τοὺς ἐμπλέοντας τῶν ξένων. Μιλήσιοι δὲ φιλανθρωπίᾳ καὶ ἡμέρῳ πολιτείᾳ, τὸ τε θηριώδες καὶ βάρβαρον ἐξημέρωσαν ἦθος, καὶ εἰς Εὐξείνιον αὐτὸν μετεποίησαν. Νῦν δὲ διὰ σοῦ, καὶ τοὺς σοὺς ὑπὲρ ἀρετῆς ἀγῶνας καὶ

πόνους καὶ τὴν ἄλλην περὶ τὸ θεῖον θεραπείαν, οὐκ ἔβξεινος μόνον, ἀλλὰ καὶ Εὐσεβῆς, μετὰ τοῦ εἶναι, καὶ ὀνομάζεται ¹. Πόσῃ οἶσι με, ταῦτα καὶ ἐνοῦοντα καὶ γράφοντα, χαρᾶς καὶ εὐφροσύνης πληροῦσθαι; Εἰ δὲ καὶ τοὺς αὐτοὺς Ἰουδαίους, εἰς τὴν ὑπακοὴν Χριστοῦ αἰχμαλωτίσας, ἀπὸ τῆς σκιάς καὶ τοῦ γράμματος, ἐπὶ τὴν χάριν, ὡς ἔγραψας, μεταστήσεις ², ἀπέχω, καὶ περισσεύω τῶν καλῶν ἐλπιδῶν τοὺς ὠραίους καρπούς, ὡς ἐπὶ σοὶ διαπαντὸς ἔτρεπον.

ΕΠΙΣΤ. ΙΑ'.

Ζαχαρία μητροπολίτη Χαλκηδόνος.

Montaent. (ep. 106, p. 151).

Εἰ ἐγὼ τὸν ἐμὸν Ζαχαρίαν ἀγνοῶ, καὶ ἐμαυτοῦ ἐπιλέλησμαι· ἀλλ' ἡμῶν, ὡς ἔοικεν, ἐκεῖνος (οὐ γὰρ ἔχω τί μετριώτερον εἶπω ^h) ἐπιλέλησται. Οὐ γὰρ ἂν ἡμᾶς ὑπετόπαζεν, ἀνθρώπων λόγοις, τῆς περὶ αὐτὸν δόξης, ἣν ἐκ παλαιῦ φυλάττομεν, παρασύρσθαι. Ὁ δὲ καὶ φοβεῖται διὰ ταῦτα φόβον, ἐν οἷς οὐ μόνον οὐκ ἔστι φόβος, ἀλλ' οὐδὲ τις φόβου, τοῖς ἡμᾶς ἐγκωκίσις, ὑπόνοια. Εἰ γὰρ ἡμᾶς ὁ μακρὸς, δὴ ἐκ παιδὸς σχεδὸν ἐγνωμένον σε, χρόνος, καὶ ὁ πολὺς καὶ οὐ μέγα κλέος ὑπὲρ ἡμῶν, μᾶλλον δὲ Χριστοῦ καὶ τῶν αὐτοῦ θεσπισμάτων, ἀγῶν καὶ δρόμος, οὕτω πειραν ἔχειν τῆς σῆς ἐνεγύμνασεν ἀρετῆς, οὐκ οἶδα ὅπως ἡμεῖς τε οὐχὶ κακοί, μετὰ τοῦ ἀνοήτου, δόξαμεν ἂν· καὶ οἱ δεδιότες μὴ τι πάθοιμεν τοιοῦτον, τὸ μὴ ἀγνοεῖν ἡμᾶς, οὐ φυγόντες ἀλλ' ὅτι ἰ πλὴν τοῦ χειρίστους εἰπεῖν, εὐπορήσουσιν. Ἀλλὰ τούτων τε ἐνεκα θάρρει, καὶ ἡμᾶς, ὡσπερ τοῖς ἄλλοις, οὕτω καὶ τὸ μὴ παρασύρσθαι τοῖς λογισμοῖς, ὅφ' ἑτέρων, ἐπιγίνωσκαι· ἵνα μὴ διὰ μῖδος, οὐ προσηκούσης ὑπολήψεως, ἡμᾶς τε καὶ σαυτὸν μᾶλλον, ἐναίτια ^k ποίησῃς μεγάλη· καὶ τοὺς ἀδελφοὺς, εἰ τι ἄρα καὶ ἀνθρώπινον αὐτοῖς ὀποτρῆγει πάθος ^l, τοῖς σοῖς ἀνεριθιζομένους προτερήμασιν ἀδελφικῶς φέρε καὶ διαβάσταζε· οὐ γὰρ ἄφ' οἷς ἡμᾶς εὐχαριστεῖν δεῖ, ἄλλοις ἀπεχθάνεσθαι χρῆ· οὐδ' ἐξ ὧν ἔστι λαθεῖν ἀπόδειξιν λαμπρὰν τοῦ πρωτεύειν ἡμᾶς, διὰ τούτων ὑφειλομεν πρὸς τοὺς αἰτίους δυσανασχετεῖν, καὶ τὸ ἄλογον πάθος, εἰς ἄλογον αὐτοῖς ἀπολογίαν μεταποιεῖν. Ἀλλὰ καὶ τῶν εἰρημῶν, ἄλλον ἴσθι τοῦτο· ὅτι ὑφειλομεν ἡμεῖς, οἱ δυνατοὶ τὰ ἀσθενήματα τῶν ἀδυνάτων ^m βαστάζειν· καὶ πάντων δὲ μάλιστα ἐκεῖνο διὰ βίου μελέτην ποιῶ· τὸ ποῖον; Ὅτι ἡ ἀγάπη οὐκ ἀσχημονεῖ. Ἐρεῦνα καλῶς τί ποτὲ ἔστι τὸ, οὐκ ἀσχημονεῖ· βέθο; γὰρ ἄρατον εὐρήσεις ὠφειλείας. Εἴτα, διὰ τί οὐκ ἀσχημονεῖ. Ὅτι οὐ ζητεῖ, φησὶ, τὰ ἐρυτῆς· ἀλλὰ καὶ πάντα στέγει πάντα ἐλπίζει· ὁ ὑψηλὸς μὲν [καὶ] ταῦτα ἀνέχσθαι βάρη, καὶ βελτίωσιν ἀεὶ καὶ μεταβολὴν ἐπὶ τὸ κρεῖττον, ἐλπίζειν τοῦ πλησίον. Τί δὲ ἄλλο, ὦ Παύλου σοφία, πλοῦτος, καὶ χάρις, ἡ ἀγάπη; φησὶν, οὐδέποτε ἐκπίπτει. Ὡ μακαρίας φωνῆς, καὶ μακαριωτέρου στόματος, καὶ κρείττων ἐγκωμίων, καὶ θαύματος, γνώμη· οὐδέποτε, φησὶν, ἐκπίπτει. Κἂν στασιάζωσιν ἄλλοι· κἂν χαίρωσι μάχαις· κἂν

plicem Numinis cultum, non Euxinus sed et Eusebes, cum talis exsistat, nominatur. Quanto me gaudio, qua jucunditate, dum hoc ipsum scribo repletum arbitraris? Quod si Judæos qui inibi sunt captivos in Christi obedientiam duxeris, ab umbra et littera, quemadmodum scribis, in gratiam transtuleris, abstineo, et cum abundantia fovebo, maturos illosce optimæ spei fructus, quos continuo de temet ipso foveo.

EPIST. XIV.

Zachariæ Chalcedonis metropol.

Montaent. (ep. 106, p. 151).

Si meum ignorem Zachariam, et meimet obliviscerer; sed ille mei (neque enim effari quid moderatius possum) ut videtur oblitus est: nec suspicetur me vulgi sermone, ab illa quam jam olim de eo fovi opinionem abstractum. At ille ibi valde timet ubi non tantum non est timor, sed nec timoris aliqua, ab iis qui me noverant, suspicio. Si enim diuturnum illud tempus in quo te a pueris cognovi, magnum, et cujus magna gloria, certamen pro nobis, aut Christo potius, susceptum, et in ipsius mandatis cursus, nondum de tua virtute me confirmatum reddidit, certe non video quomodo non, cum insipiente, iniquissimus videar; et qui metuerint, ne quid tale patiamur nos, eo quod ipsi nos non noverimus, satis justam habebunt causam, ut inter pessimos me recenseant. Sed tu hisce de rebus sis persuasissimus, et me cognoscas velim, sicut aliis notis, ita quod mentem aliorum per alios pertrahi nolo: noli ergo ob nudam nec congruam satis suspicionem et me et te potius ipsam insigniter reos statuere; sed et fratres etiam nostros, si quid humano more patiantur, tuis excitates præ eminentis fraternæ tolerato et sufferto, neque enim par est ut aliis succenseamus pro iis de quibus nobis agendæ sunt gratiæ; nec e quibus demonstrari liquido poterit, nos obtinere principatum, tenemur ob illa succensere iis qui culpabiles sunt, ut sic irrationalem passionem in rationabilem apologiam commutemus. Sed et aliud e dictis te intelligere velim, hoc nempe, quod debemus nos qui validiores sumus, infirmitates infirmorum portare et sustinere. Imprimis per totæ vitæ cursum illius habeto curam, quod nihil indecore faciat cautus amor; sedulo inquire quid sibi velit, Nihil facit indecore, (certe immensam et innarabilem utilitatis invenies profunditatem.) Nimirum quod non querit quæ sua sunt, sed omnia tegit, sperat omnia, sublimia sunt ista onera sufferenda, emendatio semper et conversio in melius speranda est de proximo. Quid aliud vult Pauli sapientia, divitiæ, gratia? Charitas, inquit, nunquam excidit: beata plane vox, magis beatum os, sententia laudes et admirationem omnem excedens. Nunquam ait, excidit,

VARIÆ LECTIONES.

¹ γρ ὀνομαζέτω, ² ἴσ. καὶ τὸ σῶμα. ^h εἰπεῖν. ⁱ ἴσ. ἄλλοι. ^j τῶ. ^k ἴσ. ἐν αἰτία. ^l subrepiτ πῖθος. ^m ἴσ. ἐκ. ⁿ ἀδυνατούντων. ^o πάντα πιστεύει.

licet sumultuentur alii, licet concertationibus gaudeant, licet primaria quærant, licet ipsos extimulet invidia, licet manus injuste violentas injiciant, licet susque habeant deque; nunquam charitas de sua statione dejicitur, nec deficit a virtute, non desperat, non aversatur dolentes; semper occasiones quærit, semper omnem movet lapidem, omnem init methodum ut extra se desultores in proprium conjunctionis et unionis pratum reducat. Hæc, o filii nri, in Christo meditare, et hisce te conforma, tibi concinens. Certe bene noris quod nihil his panariis magis utile reperire poteris: cæterum vale, et precibus nostram mediocritatem commendatam habe.

EPIST. XV.

Eidem.

Montacut. (ep. 107, p. 152).

Gratia Christo vero Deo nostro qui in omnibus nos consolatur, qui naturas generosas si vel aliquatenus ab innata virtute exorbilent, potestate donat, ut quantocius suum lapsum intelligant, et ad suam nobilitatem et dignitatem regrediantur; qui etiam nunc, non mearum rationum et orationum, ut tute putes, vi et admonitione, gratiam largitus est, ut viles et humiles cum despectu habitas cogitationes abjicias, sed facultate et robore tuæ ipsius quam possides magnanimitalis. Si autem innata et apposita propriæ voluntatis amplitudo quæ optima est, et cæteræ tuæ conversationis, sine difficultate reduxit, utcunque rerum contingentium occasio, multiplici me alea jactatum turbaverit, tu tamen usque in immotæ amicitia institutione solidatus persistes. Vale, mi fili sacratissime.

EPIST. XVI.

Gregorio Syracusæ archiepisc.

Montacut. (ep. 111, p. 154).

Quæcunque archiepiscopalis tua sanctitas ad constitutionem Dei Ecclesiæ operatur, ab ipso principio mea mediocritas tecum in iis conspirat: ut frequentius tibi in memoriam revocare non sit opus; nunc temporis præcipue, cum voce quacunque clarius et consummatius nos id doceant quæ mutuo nobis contigerunt, ac utriusque statum æqualem, eundem animum, cogitationes easdem suggerant, communis nostra in Christo causa, persecutio, communes passiones, ineffabiles quibus meremur conflictari propter observationem, et custodiam mandatorum Domini nostri. Intende autem porro, et recto tramite incedito, manus imponens, sacra poragens, Christi gregem multiplicans et adaugens, templa veneranda construens et dedicans; præcipue eum tempora sint ejusmodi, in quibus sacerdotes et sacerdotium, magnam partem, miserandum in modum silentio obruuntur, et ex hominibus eliminantur; cum templa passim desolata jaceant, et demolita sint aut expilata, pro illo ordine et pul-

Α τὰ πρῶτα ζητοῦσι· κὴν φθόνος αὐτοῖς ἀνερεθίζῃ· καὶ χειρῶν ἀρχῶσιν ἀδίκων· κὴν τὰ ἄνω στρέφωσι κάτω· οὐδέποτε ἡ ἀγάπη τῆς οικείας ἑδρας καὶ ἀρετῆς ἐκπίπτει, οὐδ' ἀπογινώσκει, οὐδ' ἀποστρέφεται τοὺς λελυπηκότα· ἀλλ' ἀεὶ προφάσεις ἐπιζητεῖ, καὶ πάντα κινεῖ, καὶ μεθοδεύει, δι' ὧν αὐτοὺς καὶ ἀποσχιρτώντας εἰς τὸν οικεῖον τῆς συναφείας καὶ ἐνώσεως συναγλάζῃ λειμῶνα. Ταῦτα, τέκνον ἡμέτερον ἐν Κυρίῳ, μελέτα· καὶ τοῦτοις ἑαυτὸν ῥύθμιζε, κατεπέδων. Οὐδὲν γάρ, εὐ Ἰσθι, τῶν παναρίων τοῦτων εὐρήσεις ὠφελιμώτερον· τὰ δ' ἄλλα ἐῤῥώσω, ἱερῶτατε, τῆς ἡμῶν ὑπερευχόμενος μετριότητος.

ΕΠΙΣΤ. ΙΕ'.

Τῷ αὐτῷ.

Β Χάρις Χριστῷ τῷ ἀληθινῷ Θεῷ ἡμῶν, τῷ ἐπὶ πᾶσι παρακαλοῦντι ἡμᾶς, τῷ καὶ τὰς γενναίας τῶν φύσεων (ἐπεὶ δ' ἂν τῆς οικείας ἀρετῆς μικρὸν ἀποκλίνωσι) θάττον τε συναρᾶν δυναμοῦντι· τὸ δὲ ἰσθημα, καὶ πρὸς τὸ οικεῖον καὶ εὐγενὲς ἐπανατρέχειν ἀξίωμα. Ὅς καὶ νῦν, οὐ τῇ τῶν ἡμετέρων λόγων, ὡς ἂν αὐτὸς φαίης, δυνάμει καὶ παραινέσει· ἀλλὰ τῆς οἰκοθεν, καὶ ἐξ αὐτοῦ σοὶ παρασχεθείσης μεγαλονοίας, τῇ ῥώμῃ τὸ χυδαῖον μὲν καὶ ταπεινὸν τῶν λογισμῶν ἐχαρίτωσέ σε διαπτύσασθαι. Εἰ δὲ τὸ προσφύες καὶ κατὰλληλον μέγεθος τῆς ἀρίστης προαιρέσεως, καὶ τῆς ἄλλης πολιτείας, ἐκ τοῦ βέστου ἐπανήγαγεν, ἐν οἷς εἴης μοι κὴν μυρίους κύβους ἢ τῶν πραγμάτων ἀναρρίπτοι περιπέτεια, αὐτὸς διαπαντὸς ἐν ἀκλονήσῃ τῆς ἀγάπης ἐστηριγμένος φρονή-
C ματι. Ἐῤῥώσω, τέκνον ἡμέτερον ἱερῶτατον.

ΕΠΙΣΤ. ΙΓ'.

Γρηγορίῳ ἀρχιεπισκόπῳ Συρακούσης.

Ἄσα πρὸς καταρτισμὸν τῆς τοῦ Θεοῦ Ἐκκλησίας ἡ ἀρχιερατικὴ ὑμῶν διαπράττεται δοξότης, ἄνωθεν καὶ ἐξ ἀρχῆς τὴν ἡμετέραν ἔχεις συμφωνοῦσαν μετριότητα· διόπερ οὐ δεῖται συνεχοῦς ἐπὶ τούτοις ὑπομνήσεως· μάλιστα γὰρ νῦν, ὅτε φωνῆς ἀπίσης λαμπρότερον τε καὶ τελειότερον, ἀναδιδάσκουσιν ἡμᾶς τὰ ἀλλήλων, καὶ εἰς μίαν γνώμην καὶ τὸ αὐτὸ συνᾶπτουσι φρόνημα· ὅτε κοινὸς ὑπὲρ Χριστοῦ διωγμὸς, καὶ τὰ κοινὰ πάθη καὶ ἀνιστόρητα, οἷς ἐναθλεῖν διὰ τὴν συντήρησιν τῶν δεσποτικῶν ἐντολῶν καὶ παραφυλακῆν, ἀξιούμεθα. Ἐντείνε τοίνυν καὶ κατενοδοῦ χειροθετῶν τε καὶ ἱεροτελῶν, καὶ τὸ ποιμνιον ἀβρῶν καὶ πληθύνων Χριστοῦ· ναοὺς τε σεπτοὺς ἐγείρων καὶ τελεσιουργῶν· ἀλλ' ὥστε ἡ καὶ καιροῖς τοιούτοις ἐν οἷς ἱερεῖς τε καὶ ἱερῶσύνῃ, τὸ μέρος ἐκείνων τῶν τρισαθλῶν, σεσίγηται καὶ ἐξ ἀνθρώπων ἠφάνισται· ναῶν τε ἐρημια καὶ πόρθσις ἀντὶ τῆς πρὶν εὐκοσμίας, τὸ Ῥωμαϊκὸν κατέχει πολίτευμα, καὶ μονοουχὶ τὰ Χριστιανῶν ἐκ βάρβρων αὐτῶν ἀνατέτραπται· οἷς, τίς ἀξίως ἄλλος ἢ Ἱεραμίας ἐπιστενάξειε δυ-

VARLÆ LECTIONES.

P καὶ ἐνδυναμοῦντι. q ἕλλως τε.

νατὸς ὧν οἰκεῖοις θρήνοις τηλικαύτης ἐρημίας ἐκ-
τραγωδήσῃσι καὶ παραστήσῃσι μέγεθος; ἀλλὰ ταῦτα
μὲν καὶ σιωπώμενα κέκραγεν. Σὺ δέ μοι τὰ τε ἄλλα
ἔβρωσο, καὶ τῆς ἡμῶν ὑπερέχου μετριότητος.
lessis et lamentis, tantæ vastitatis et desolationis
magnitudinem et exprimere possit, et tragice deplo-
rare? sed hæc silentio pressa exclamant tamen. Tu cætera vale, et pro mea mediocritate apud Deum
precibus intercede.

ΕΠΙΣΤ. ΙΖ'.

Ἰγνατίῳ μητροπολίτῃ Κλαυδιουπόλεως.

Montæcut. (ep. 115, p. 156).

Ἦν ποτε φευκτὸν καὶ φοβερὸν τὸ ἀνάθεμα, ὅτε
κατὰ τῶν ἐνόχων τῆς ἀσεθείας, ὑπὲρ τῶν τῆς εὐσε-
θείας κηρύκων, ἐφέρετο. Ἄφ' οὐ δὲ ἡ τολμηρὰ καὶ
ἀναίσχυντος τῶν ἀλαστέρων ἀπόνοια, παρὰ πάντα
θεσμὸν θεῖόν τε καὶ ἀνθρώπινον, καὶ παρὰ πάντα
λόγον Ἑλληνικόν τε καὶ βάρβαρον, τὸ οἰκεῖον ἀνάθεμα
κατὰ τῶν προμάχων τῆς ὀρθοδοξίας ἀναστρέφειν ἐκ-
φρυάξατο, καὶ τὴν βαρβαρικὴν μανίαν ἐκκλησιαστι-
κὴν παρανομίαν ἐπιλόνοιχσαν ἀπεργάσασθαι, αὐτίκα
καὶ τὸ φρικτὸν ἐκείνο καὶ ποινηῆς ἀπέσης πέρας
ἔσχατον, εἰς μύθους καὶ παίγνια μεταπέπτωκε· μᾶλ-
λον δὲ, τοῖς εὐσεβέσι καὶ αἰρετῶν παρεσκευάσται.
Οὐδὲ γὰρ οὐδ' ἡ πάντολμος τῶν ἐχθρῶν τῆς ἀλη-
θείας γνώμη, τὰς ποινὰς, καὶ μάλιστα τὰς ἐκκλησια-
στικὰς, ποιεῖ φοβεράς, ἀλλὰ τῶν πασχόντων τὸ ὑπεύ-
θυνον, ὡς τὸ γε ἀνεύθυνον καὶ εἰς χλεύην τὰς ἐκεί-
νων τιμωρίας τρέπει, καὶ κατ' ἐκείνων τὸ δικαίωμα
τῆς τιμωρίας ἀναστρέφει, καὶ τῷ ὑπ' αὐτῶν τιμω-
ρουμένῳ στεφάνου ἀκηράτους, καὶ ἀθάνατον δόξαν,
ἀντὶ ποινηῆς, ἀπεργάζεται. Δι' ὃ καὶ ἕκαστος τῶν
εὐσεβῶν καὶ ἀγίων, ὑπ' αὐτῶν ἠλλοτριωμένων Χρι-
στοῦ, μυριάκις αἰρεῖται προπηλακίζεσθαι, καὶ ἀνα-
θεματίζεσθαι ἢ τοῖς αὐτῶν μισοχριστοῖς καὶ θεστυ-
γέσι μετὰ λαμπρᾶς τῆς εὐφημίας κοινώνησαι πο-
νηρέμασιν.

ΕΠΙΣΤ. ΙΗ'.

Μιχαήλ μητροπολίτῃ Μιτυλήνης.

Montæcut. (ep. 116, p. 137).

Ὅσπερ τοὺς τοῦ Δεσπότου μαθητὰς τὸ μισόχριστον
τῶν Ἰουδαίων συνέδριον ἀποσυναγωγῶς ποιήσαντες,
ἐκείνους μὲν μᾶλλον τῇ Διδασάλῃ καὶ Δεσπότη
προσφικέωσαν, ἑαυτοὺς δὲ τέλειον καὶ τῆς θείας μυ-
σταγωγίας, καὶ τῆς οὐρανῶν βασιλείας ἠλλοτρίωσαν.
Οὕτω καὶ νῦν οἱ τῶν Ἰουδαίων μιμηταί, τοὺς τῶν
ἀποστόλων ζηλωτὰς, ἀποσυναγωγῶς ποιήσαντες,
ἡμᾶς μὲν τοῖς θεσπεσίοις ἐκείνοις καὶ ἀυτόπταις τοῦ
Λόγου, συνήψαν τε μᾶλλον καὶ συνήνωσαν. Ἡ γὰρ
κοινωνία τῶν παθῶν ἀκριβεστέραν ποιεῖται τὴν ἐν
βίῳ καὶ πίστει συνάφειαν· ἑαυτοὺς δὲ καὶ τῆς ἐκεί-
νων διδασκαλίας, καὶ τῆς ἡμετέρας ὀρθοδοξίας,
ἐλευκνῶς τε καὶ ἀθλιῶς ἐναπέτεμον· καὶ τῆς Χρι-
στιανῶν ὄλωσ καὶ κλήσεως καὶ πολιτείας τὴν ἑαυτῶν
μοῖραν διχάσαντες, εἰς τὴν τῶν Ἰουδαίων, οὐς παρ-
εζήλωσαν, καὶ χριστομαχίαν καὶ μταιφονίαν φερόμε-
σοι ἐκπεπτώκασιν.

A chritudine qua prius Romana respublica florebat,
et Christianismus tantum non ex imis subruitur
fundamentis. Ingemiscere ad hæc, pro meritis quis
alius suffecerit quam Jeremias, qui propriis suis
magnitudinem et exprimere possit, et tragice deplo-
rare? sed hæc silentio pressa exclamant tamen. Tu cætera vale, et pro mea mediocritate apud Deum
precibus intercede.

EPIST. XVII.

Ignatio metrop. Claudiopolitano.

Erat olim terribile anathema, et fugiendum;
nempe cum a veritatis præconibus, contra reos et im-
probos ferebatur. Ex quo vero audax et impu-
dens alastorum quorundam vesania, contra leges
omnes divinas et humanas; contra omnem rationem
Græcam, barbaram, ipsorum anathema in propu-
gnatorès orthodoxæ pietatis faciat insolenter, et
furores barbaricos, ecclesiasticas transgressiones
magna contentione habendas contendunt; e vesti-
gio illud formidandum, et omnium suppliciorum
extremum, in fabulam et ludibrium evasit: potius
viri pii illud exoptaverint; non enim sententia per
audacissimos veritatis hostes lata penas saltem
ecclesiasticas formidabiles facit, sed reatus eorum
in quos intorquentur. Quod si innocens quis fuerit,
ridendas illorum pœnas propinat, et in ipsorummet
judicium mutat, illi autem quem multarant coro-
nam imuarcescibilem, et immortalem gloriam pro
supplicii procurat. Quocirca quisque pius et sanc-
tus vir mille modis optaverit, potius ab iis qui a
Christo alieni sunt contumeliis affici, et anathe-
mate feriri, quam cum splendore et applausu de
ipsorum impietatibus participare, qui Christo odiosi,
et Deo invisī sunt.

EPIST. XVIII.

Michaeli Mitylenes metropolitæ.

Quemadmodum discipulos Domini nostri Judæorum
Christiosorum synedrūm e synagogis ejicientes, illos
eo facto, magis magistro et Domino dederē copu-
latos, at seipsos penitus a cœlesti mystagogia et
regno cœlorum alienos reddidere. Ad eundem
modum et nunc Judæorum imitatores apostolorum
zelotas nos e synagogis ejicientes, eo facto divinis
illis, et Verbi incarnati spectatoribus nos magis
conjunctos adunierunt; siquidem communes pas-
siones, exactissimam vitæ et fidei conjunctionem
operantur; semet autem ipsos ab eorum doctrina,
et orthodoxa nostra fide, miserum et miserandum
in modum absciderunt; et cum separati sunt om-
nino a Christianorum nomine et politia, in Judæo-
rum quos zelo imitantur, oppositionem contra
Christum, et homicidii pollutionem abrepti exci-
derunt.

EPIST. XIX.

A

ΕΠΙΣΤ. ΙΘ'.

*Eusechemoni et Georgio metrop.**Εὐσεχίμονι καὶ Γεωργίῳ μητροπολίταις.*

Montacut. (ep. 126, p. 166).

Non despondeo animum, dum intueor tempestatem malorum, et tyrannidis intensionem; audio enim vos per fidem in Deo certam, et pietatem efflorescentes et vernantes: imo lætitia afficio eo quod illorum summa impudentia, qui dedecus vobis et turpitudinem volebant affricare, vos et pulchrior reddidit, et probatior. Sed, o vos amici, filii, fratres, et si quid nomen filiali amore et naturali affectione magis familiaris sit, usque ad finem consummatum in Deum hunc animum et affectum conservemus: et quemadmodum Jobus ille generosus, ipsorum ducem diabolum, per stupendam illam patientiam et fortitudinem triumpho duxit, ita vos ut Christi populus ille sanctus, regaleque sacerdotium, ut et olim, ita etiamnum istosce illius germanos primipilares discipulos, cum læsis et lamentis, nec quo se conferant scientes, publice spectandos exhibebimus. Nam quod vos probe nostis æque atque ego, brabia et coronæ exspectant eos, qui usque ad finem decertant.

EPIST. XX.

Theodoro metropol. Laodiceæ.

Montacut. (ep. 140, p. 198).

Scio plurimos fidelium ita affectos esse, ut occasionem omnem quaerant, qua possint propriæ virtutis illustre quoddam specimen exhibere; et martyres felices prædicare, quod barbaram tyrannorum crudelitatem nacti fuerant, qua possint in æternum, suam ipsorum animi magnitudinem quasi columnæ insculptam stabilire. Sane adest hæc ipsa occasio, vel major potius, quam speraret etiam valentissimus. Confido, autem quod qui contra tuam generositatem insurrexit, ultimam, maximam, et perpetuo memorandam confusionem incurret, in opprobrium propriæ cum infirmitatis tum audaciæ. Ita ut immota tua formidine percussus, ulterius aliquid attentare cessabit. Ita per hanc unicam concertationem, duo egregia consequere trophæa, cum ut victor proclamare, tum ut fratribus malorum impendentium gravitate, et labores multos, propriis tuis certaminibus allevies.

EPIST. XXI.

Eidem.

Montacut. (ep. 141, p. 199).

Generosos plane stadium exspectat: nemo feminea teneritudine emollitus, introeat. Quod si quis sit qui exsilierit, recedat quantocius; vel a sua sententia, vel a collectatione. Neque enim labores talibus congruunt. Sed neque ab auro onustis: nec ambitione inflatis. Omnino qui corporeis voluptatibus inhiat, ut mihi stat sententia, ne se componat ad certamen: velim ego longe removeri, si non præveniat is, et impleat votum meum.

VARIAE LECTIONES.

• *ισ. γεγονότα.* • *πολλῶν.* • *ἡμῶν.*

Οὐκ ἀθυμῶ, τὴν χειμῶνα τῶν κακῶν καὶ τῆς τυραννίδος ἐπιτεινόμενον βλέπων. Ταῖς γὰρ εἰς θεὸν ἐλπίσι, καὶ τῇ εὐσεβείᾳ ἀνθούντας ὑμᾶς καὶ ἐαρίζοντας ἀκούω· μᾶλλον δὲ καὶ χαίρω, ὅτι καὶ ὠραιότερους καὶ δοκιμωτέρους ἢ τῶν καταισχυῖναι καὶ ἀσχημονῆσαι σπουδασόντων ὑμᾶς ἔδειξεν ἀναισχυντία. Ἄλλ', ὡ φίλοι καὶ τέκνα καὶ ἀεῖφοι, καὶ εἰ τι στοργῆς καὶ σχέσεως φυσικῆς οἰκειότερον, ἔω; τέλους Θεῶν τὴν αὐτὴν εὐγνωμοσύνην καὶ τὸ φίλτρον διασώσωμεν· καὶ ὅπερ Ἰωὺς ὁ γενναῖος τὴν καθηγήτην αὐτῶν πεπονηότα^τ, διὰ τῆς θαυμασίας ἐκείνης ὑπομονῆς καὶ ἀνδρείας ἐθριάμβευσε· τοῦτο καὶ ὑμεῖς, καὶ λαὸς ἅγιος τοῦ Χριστοῦ, καὶ βασιλεῖον ἱεράτευμα, ὡσπερ μέχρι νῦν, οὕτω καὶ διαπαντός, τουτοῦσι τοῖς ἐκείνου γνησίους καὶ κορυφαίους μαθητάς, ὀδυρομένους καὶ ἀμυχανοῦντας ἐπιδείξομεν. Καὶ γὰρ, ὡς καὶ ὑμεῖς συνεπίστασθε, τῶν εἰς τέλος ἀγωνιζομένων ἐστὶ τὰ βραβεῖα καὶ οἱ στέφανοι.

ΕΠΙΣΤ. Κ'.

Θεοδώρῳ μητροπολίτῃ Λαοδικείας.

Οἶδα πολλοὺς τῶν πιστῶν ἀνδρῶν, καιρὸν ζητοῦντας, ἐφ' ὃν τῆς οἰκειᾶς ἀρετῆς τὸ μέγεθος ἐπιδείξαιτο· καὶ τοὺς μάρτυρας μακαρίζοντας, ὅτι τυράννων ἔσχον ὠμότητα τὴν ἀνδρείαν αὐτῶν εἰς αἰῶνα στηλιτεύουσαν. Ἐφέστηκεν οὗτος ὁ καιρὸς, εἰ καὶ πλείον, ἢ ὅσων ἂν καὶ ὁ γενναϊστάτος ἤλπισεν· κείθμαι δὲ, ὡς τελευταῖον καὶ μέγιστον τῆς ἰδίας ἀσθηνείας, καὶ τοῦ θράσους, ὁ τῇ σῆ γενναϊότητι ἐπαρθεὶς προσενεχθῆναι, ἀεὶ μνηστον τὸν ἐλεγχον δώσει· καὶ τὴν σὴν στερεότητα καταπλαγεῖς, καὶ τῶν λοιπῶν ἐκτραπήσεται τὴν πείραν· ὡς ἅμα δύο τὰ μέγιστα σε, δι' ἐνὸς ἀγῶνος, κατορθῶσαι, νικηφόρον τε ἀναρρήθῆναι· καὶ τοῖς ἀδελφοῖς τῶν ἐπιπεραμένων κακῶν τὴν ὑπερβολὴν, καὶ τοὺς πολλοὺς πόνους, ἰδίῳις ἀβλοῖς, κουφίσαι.

ΕΠΙΣΤ. ΚΑ'.

Τῷ αὐτῷ.

Γενναίων ὄντως ἀνδρῶν τὸ στάδιον δεῖται· μηδεὶς εἰσέτω θηλυδρίας· ἂν δ' εἰσεπήδησε, θάπτον ἀποστήτω· ἢ τῆς γνώμης, ἢ τῶν παλαισμάτων. Οὐ γὰρ τῶν τοιούτων οἱ πόνοι. Ἄλλὰ μὴδ' ὁ χρυσῷ τὸν βίον βεβαρημένος· μὴδ' ὁ πρὸς κενὰς δόξας ἀνεπερωμένος. Τὸν γὰρ πρὸς τὰς τοῦ σώματος ἡδονὰς ἐπτοημένον, οὐδ' ἀποδύσασθαι πρὸς τὸν ἀγῶνα νομίζω. Ἄλλὰ καὶ εὐχομαι πόρρω καθεστάναι, εἰ μὴ προλαβῶν ἐπλήρωσεν·* ἐκεῖνος τὴν εὐχὴν.

ΕΠΙΣΤ. ΚΒ'.

A

Εὐθυμίῳ μητροπολίτῃ Κατάνης.

Montacut. (ep. 148, p. 205).

Γενέσθαι μὲν ἐμοὶ σχολήν, ὥστε τὰ σὰ διηγεῖσθαι, ἀπέυχομαι· γενέσθαι δὲ, ὥστε μὴδ' ἀκούσαι, προέλαβες. Τί οὖν αἰτιᾶς, ὅτι μὴδ' ἄπερ ἤλπισα, ἤκουσα· καὶ ὅτι σιγὴν ἐθέμην, οἷς μὴδὲ τὴν ἀκοὴν ἠδέως ἠνέψξα. Ἄλλ' εἰ, διότι ὄλιγος τὴν ἀκοὴν τῶν τοιούτων ὑπέμεινα; τῆς περὶ φίλους ὀλιγωρίας γραφὴν ἔνοχος γράφεσθαι· τί ἂν δράσειαν οἱ τοιαῦτα δεδρακότες, δι' ὧν καὶ τοὺς φίλους τῆς ὑπὲρ αὐτῶν ἐν τῷ λέγειν παρῆρησας, ἀπεστέρησαν, καὶ τῶν δυσμενῶς ἐχόντων τὰς γλώσσας, οὐ καθ' ἑαυτῶν μόνον, ἀλλὰ καὶ κατ' ἐκείνων εἰ ποτε τῶν πεπλησιακότων ἦσαν, ἠκόνησαν. Τί οὖν δεῖ ποιεῖν; σὸν ἐστίν, (ὅ πῶς σε προσείπω) καὶ ἡμῖν ὑπὲρ σοῦ, εἴθ' ὄφρα, τὴν παρῆρησιν, ἦν εἰχομεν, ἀποδοῦναι· καὶ μὴδὲν ἀκούειν ἀηδὲς περὶ σοῦ· ἀλλὰ καὶ τοὺς κακῶς σε λέγοντας νῦν, ἐπιστομίσαι, εἰς τὴν ἀρχαίαν ἐπαναδραμόντα κατὰστασιν.

ΕΠΙΣΤ. ΚΓ'.

Γεωργίῳ μητροπολίτῃ Νικομηδείας.

Montacut. (ep. 169, p. 245).

Ἐθε μοι τῶν σῶν ἦν ἐνάμιλλα λόγων τὰ ἔργα· οὐχ ἔνα κλέος ὄντας ἀκεστορίδων Γαληνός καὶ Ἰπποκράτης, ὡς αὐτὸς ἡμᾶς θειάζων γράφεις, Ὑπεξίστανται μοι τῶν πρωτείων· οὐδ' ἵνα τῶν Ἀσκληπιαδῶν τὸ μέγα ὄνομα τῷ ἡμετέρῳ καταχωσθεῖ· ἀλλ' ὡς ἂν εἴην, εἰ καὶ μὴ πρὸς ἕτερόν τινα, ἀλλ' οὖν ἐν τούτῳ γε τῷ μέρει μικρὰ τις κατὰ τῶν σωματικῶν παθῶν τοῖς φίλοις καὶ συνάθλοις ἐπικουρία.

ΕΠΙΣΤ. ΚΔ'.

Θεοδώρῳ μητροπολίτῃ Λαοδικείας.

Montacut. (ep. 171, p. 244).

Ἄρστρον μὲν, ὡς ἡ παροιμία φησὶν, ἀκοντίζεις, ἀντὶ τοῦ μετανοεῖν θρασυνόμοτος. Οὐ γὰρ μετανοίας ἀλλ' ἀπονοίας, ἑαυτῷ τῶν ἐσφαλμένων ἐπιτρέπειν τὴν συγγνώμην. Εἰ δέ σοι καὶ ληρεῖν δόξαιμι, ἔσται σοι οὐκ εἰς μακρὰν τὸ παροιμιώδες, συνεχῶς ἐπ' ἔργοις ἀδόμενον, Ἄρτι μῦς πίττης γεύεται.

ΕΠΙΣΤ. ΚΕ'.

Εὐσχήμενι ἀρχιεπισκόπῳ Καισαρείας.

D

Montacut. (ep. 173, p. 245).

Οὐδὲν θαυμαστὸν, εἰ μὴ τοῖς δικαίοις ἅπαντες χαίρουσιν· ἀλλ' ἐκεῖνο θαυμαστὸν ἂν ἦν καὶ λίαν ἐνδίκως, εἰ πάντες ὑπ' ὀφθαλμοῖς τῆς δίκης ἐπολιτεύοντο. Ἀγαπητὸν δ' ἐμοί, κἂν οἱ πλείους εἴησαν (ἄπερ οὐκ ἐστὶ) φίλοι τοῦ δικαίου. Μερῖδα μὲν γὰρ ὀλίγην ὀρῶ βέπουσαν εἰς δικαιοσύνην, τὸ δὲ πλῆθος ἐπισύρεται ἢ ἀδικία. Ὅτε τοίνυν οὕτως ἔχει ταῦτα, τί δὴποτε ἀλύεις σὺ καὶ ἀσχάλλεις, ὅτι τὸ δίκαιον, οἷς ἐστὶν οἰκτεῖον, ἀπονέμων, ὑπὸ τῶν τὰ δίκαια μισούντων τὴν ἴσῃν ὕβριν ὑπομένεις. Τοῦνάντιον γὰρ ἔχρησεν σε σκυθρωπάζειν καὶ ζητεῖν λύσιν εὐρεῖν τοῦ

EPIST. XXII.

Euthymio Catanensi metropol.

Essē mihi otium, ut res tuas enarrem, opto; at ne eas intelligam præveniēdo cavisti. Quid causaris ergo, quod quæ non sperabam, audiam; et quod silentio texerimus, quæ libens fando non acciperem? Quod si autem, quia fando necessario accepi, dignus sum cui dicam scribatur contemptæ amicitiae. Quid et illi faciant, qui talia faciunt, quæ et amicos libertate privent pro ipsis dicendi, et malevolas linguas non tantum in ipsos, sed in eos etiam quibus olim utebantur familiariter, exacuunt. Quid ergo faciendum? Hoc ad te spectat (o quo te nomine compellem!) et, mihi libertatem condonare, si id placuerit, satis abunde jam olim habui; et ut nihil de te audiam quod minime placet; sed tu ad priorem constitutionem revolvendo, eorum ora qui te nunc lacerant, obturabis.

EPIST. XXIII.

Georgio metropolitæ Nicomediensi.

Utinam ex æquo verbis tuis opera mea responderent, non ut Acestoridum gloria, Galenus et Hippocrates, ut tute me encomiis ornans scribis, mihi cedentes primas darent nec ut ingens illud Asclepiadarum nomen nostro nomine obrueretur, sed ut præstetur, licet non ad aliud quidpiam, saltem hæc in parte exiguum quid quoad corporis passiones amicis et synathletis auxilium.

EPIST. XXIV

Theodoro metropolitæ Laodiceno.

Atratō, quod proverbis usurpatur, jacularis, qui cum debeas poenitere, audaciam urges. Nec enim poenitentis, sed insanientis est sibimet permittere errorum condonationem. Quod si tibi videro delirare, in te proverbium quod non ita dudum sæpe jactatum quadravit: Mus scilicet picem gustavit.

EPIST. XXV.

Euschemoni Cæsareæ archiepiscopo.

Mirum non est, si justis hominibus plerique omnes haud plane delectantur. Illud autem mirandum magis, si tanquam in conspectu justitiæ, omnes et singuli vitæ cursum instituant. Mihi sufficit si plusculi sint; ut certe pauci sunt tales, qui justitiam consectantur. Partem sane non magnam ad justitiam colendam propensos video, multitudinem ad se rapit injustitia. Hæc ita se habere, quid tute hæsitās, qui cum juste justitiam cui debetur administras, ab illis quibus justum quod est, odiosum est, pariter reportas contumeliam. Omnino te decuit contrario

VARIÆ LECTIONES.

* ἐπέυχομαι.

modo affectum esse, torvo vultu eos intueri, et id agere sedulo ut solamen invenias illius quod te contristatum reddet, si modo hostes qui se justos profitentur, linguam tibi amicam largiri vellent.

EPIST. XXVI.

Paulo Cæsareæ archiepiscopo lapsæ.

Montacut. (ep. 175, p. 262).

Arcadium me flagitas, quispiam diceret, nec injuria, proverbialiter. Ego autem exhibeo, sed non e plastro, nec a Scythis mutuatum verbum, sed quale amet charitas. Improbus exististi erga amicos, divini legis proditor, hostis propriæ confessionis : et tamen rogitas cur te ut improbum diffugiunt homines, nec congressu suo communi dignantur? Nimirum ideo (o quo te titulo jure designem!) quod terribile arbitrantur, vel per *salve* communionem habere eum operibus tuis impiis.

EPIST. XXVII.

Zachariæ metropol. Chalcedonis.

Montacut. (ep. 179, p. 267).

Misi tibi amaram potionem, præparatione confectioneque novam, stomacho inservientem roborando, ab eadem arte qua prius profectam, sed tempore antiquiorem. Horum medicamentorum prius mane recipies cum tertia parte ejus quod una mittitur, sumatur in aqua tepida aut melierato, prout alterutrum magis ferre possis : et post amari illius medicamenti potionem, sumas alterum licet per mensem integrum continuatum, usque ad nucis Ponticæ quantitatem, ternis porro bolis distributum sumito. Illam ante solis exortum, alteram ad occasum solis post cœnam, stomachi cachexiam ita in melius reformabis, et aurium dolorem sedabis. Non possum tibi promittere totalem sanationem : nam morbi inveterati vix ad tempus breve sanantur. Atque ut alibi, ita imprimis in promissionibus medicamentabilibus id quod turgescit reprobandum : sed divino facile aspirante auxilio mitigatum magis statum consequeris et habitudinen..

EPIST. XXVIII.

Eulumpio archiepiscopo et sceuophylaci.

Montacut. (ep. 184, p. 273).

Adversatur virtuti improbitas, nec in amicitiam coalescent aliquando : utraque proprium subjectum habet, et amplectitur cui innititur : fieri non potest ut, subjectis pugnantibus, ea quæ incubant, inducias agant : si hoc ita se habet mirari noli, si is, qui minister est impietatis, bellum iis denuntiat cum magno statu, qui virtutem ipsi ex adverso constitutam repræsentant.

EPIST. XXIX.

Euschemoni archiepiscopo Cæsareæ.

Montacut. (ep. 186, p. 274).

Improbitas (neque hoc videatur tibi paradoxum quid, cum satis testetur verum quotidiana per vitam experientia) si non velo virtutis oppanso vele-

λυπούντος εἰ οἱ τῆς δικῆς ἐχθροὶ σοὶ φίλην ἐχαρίζοντο γλώσσων.

EPIST. ΚΖ'.

Παύλῳ γεγονότι ἀρχιεπισκόπῳ Καισαρείας καὶ ἀποστήσαντι.

Ἄρχαδιαν με αἰτεῖς, εἶπαι ἂν τις, καὶ μάλα εἰκότως, παροικιστοῦ ἀνὴρ· ἐγὼ δὲ σοὶ δώσω, σὺ τὰ ἐξ ἀμάξης, οὐδὲ τὴν ἀπὸ Σκυθῶν ῥῆσιν, ἀλλ' ἄπερ ἂν φιλεῖ ἢ ἀλήθεια· κακὸς ἐγένου φίλος, καὶ θεῖου προδότης δόγματος, καὶ τῆς σῆς ὁμολογίας πολέμιος· εἶτα διερωτᾷς τί δὴ ποτὲ σε οἱ εὐσεβεῖς ὡς ἐναγῆ ἀποστρέφονται, μὴδὲ τῆς κοινῆς ἀξιοῦντες προσήσω; (ὦ, τί σε δικαίως προσεῖπω;) φοβερὸν ἡγοῦνται καὶ τὸ διὰ τοῦ χαίρειν κοινωνῆσαι τοῖς ἔργοις σου τοῖς πονηροῖς.

EPIST. ΚΖ'.

Ζαχαρίᾳ μητροπολίτῃ Χαλκηδόνος.

Ἐπεμψά σοι πικρὰν, τῇ τε κατασκευῇ, καὶ τῇ ἐπινοῇ νέαν· καὶ βοήθημα στομαχικόν, τέχνης μὲν τῆς αὐτῆς, ἡλικίας δὲ πρεσβυτέρας. Τούτων τὴν μὲν ὑπὲρ ἡμέραν ὀρθροῦ προσπερόμενος κατὰ τριτημόριον τοῦ σταλάντος, ὕδατι χλιαρῷ, ἢ καὶ μελικράτῳ, ὡς ἂν ἦ σοὶ ἀλυπώτερον· τὸ δὲ, μετὰ τὴν τῆς πικρᾶς πόσιν, καθ' ὅλον ἡμερῶν μῆνα, Ποντικῷ κάρου κατὰ μέγεθος, ἐς τρία τῷ πλήθει λαμβάνων τὰ μὲν, ἡλιακῶν ἀγῶν πρῶταίτερον· τὸ δὲ λοιπὸν, δυομένου καὶ ἐπιδειπνίου· τήντε σωματικὴν καχεξίαν ἐπὶ τὸ ἀμεινον ἐξῆς μεθισταμένην σοὶ, καὶ τὴν τοῦ ὠτός περιωδυνίαν. Οὐκ ἂν δὲ φαίην εἰς ἀπαλλαγὴν παντελῆ· βραχεῖά τε γὰρ θεραπεία χρονιωτέρων ἡσθται νοσημάτων, καὶ ὡσπερ πανταχοῦ, οὕτω μάλιστα ταῖς λατρικαῖς ὑποσχέσεσι νεμέσητον τὸ ὑπερογκον. Ἄλλ' οὖν τῆς ἀνω βροχῆς, εἰς εὐμένειαν ὀρώσης, εἰς πολὺ ῥάονα συγκαθισταμένην σοὶ διάθεσιν.

EPIST. ΚΗ'.

Εὐλαμπίῳ ἀρχιεπισκόπῳ καὶ σκευοφύλακι.

Ἔστιν ἐναντίον τῇ ἀρετῇ ἡ κακία, καὶ οὐκ ἂν εἰς φίλαν συνέλθοιεν· ἑκατέρα δὲ ὑποκείμενον οἰκεῖν, ἐφ' ᾧ ἴδρυται, καταλαμβάνουσα ἔχει· οὐκ ἔστιν οὖν, μαχομένης τῆς ἐφιδρυμένης, σπένδεσθαι τὸν ἐδράζοντα· εἰ δὲ τοῦτο, μὴδὲν θαυμάζης, εἰ ὁ τῆς κακίας ὑπηρέτης, κατὰ τῶν ἀντιπροσώπων αὐτῷ τὴν ἀρετὴν προεδλημένον, μέγα πνεῖ τὸ πολέμιον.

EPIST. ΚΘ'.

Εὐσχημόνι ἀρχιεπισκόπῳ Καισαρείας.

Ἡ κακία (καὶ μὴδὲν σοὶ δόξει παράδοξον, ἢ γὰρ τῶν ἐν βίῳ πείρα σαφῆς τῶν τοιούτων διδάσκαλος) ἂν μὴδὲ τῆς ἀρετῆς ὑπέλθοι τὸ σχῆμα, τάχιστα διό-

λυται· μη τοίνυν ἀθύρει ταύτην ὄρων, τὸ λεγόμενον, A
 γυμνῆ τῆ κεφαλῇ θρασυνομένην καὶ ἀτηρυθριασμένην
 προσώπων κατὰ πάντων ἀσελγαίνουσαν· βραχὺς ὁ
 χρόνος, καὶ εἰς διαφθορὰν αὐτὴν ἔψει, σὺν μεγάλῃ
 ἤχῳ καταστρέφουσαν· ἔχεις δὲ καὶ τὸν Προφήτην
 ἐμοὶ συμφεγγόμενον· *Εἶδον τὸν ἀσεβῆ ὑπερ-
 υψούμενον καὶ ἐπαυρήμενον, ὡς τὰς κέδρους τοῦ
 Λιδάνου, καὶ παρήλθεν¹, καὶ ἰδοὺ οὐκ ἦν· ἐξή-
 τησα αὐτόν, καὶ οὐχ εὐρέθη ὁ τόπος αὐτοῦ.*

ΕΠΙΣΤ. Α'.

Ζαχαρία μητροπολίτη Ἀρτιοχίας.

Montacut. (ep. 191, p. 289).

Ο μακάριος καὶ θεῖος Παῦλος, ὁ τῶν ἐθνῶν ἀπό- B
 στολος, καὶ τῆς οἰκουμένης διδάσκαλος, ὁ τὸν γύρον
 ἅπαντα τῆς γῆς περιλαβὼν τῷ κηρύγματι, οὗτος ὁ
 τῷ οὐρανῷ παιδευθεὶς διδασκαλεὺς καὶ τῶν ἀπορρή-
 των ἐκείνων ῥημάτων πρῶτος ἀνθρωπίνην ἀκοήν ἐπι-
 δεξίας κατήκοον, πολλοῦ τοὺς μαθητὰς τῆς μετὰ
 τῶν φαύλων διατριβῆς ἀπειργων, αὐτὸς οὐ μόνον
 συνῆν καὶ συναεστρέφετο, ἀλλὰ καὶ τοῖς ἀνόμοις ὡς
 ἀνομος συνδιετίθετο. Τί τοῦτο; Μὴ γὰρ ἄτερ ἐτέροις
 ἀπέτρεπεν, αὐτὸς καθ' ἡδονὴν ἐπραττεν; ἢ τῶν μα-
 θητῶν μὲν τὸ ἀσφαλὲς διετίθετο, ἐαυτῷ δὲ τὴν βλάβ-
 ῆν εἰσέφερεν; ἢ λήθην ἔχων ὧν ἄλλους ἐπαίδευεν,
 αὐτὸς τάναντία ἔστρεψε; μὴ γένοιτο! ἀλλ' ἐκάτερον
 τούτων ἀκριδῶς συνεπίστατο, καὶ τὸ καθ' ἑαυτὸν
 τέλειον, καὶ πρὸς καλίαν ἀμετακίνητον, καὶ τῶν
 πολλῶν τὸ ἀτέλεις καὶ πρὸς τὰ χεῖρω εὐέμπυτον. C
 Ταῦτα δὲ καλῶς εἰδὼς καὶ συνεπιστάμενος, ἐκείνοις
 μὲν τὰς ἐκ τῶν ἐπιφαλῶς βιούτων βλαβὰς ἀνακό-
 πτων καὶ ἀποκρούμενος τῆς μετ' αὐτῶν διαίτης
 καὶ ἀναστροφῆς διεκώλυεν· ἑαυτὸν δὲ καὶ εἰς μέσους
 φέρων ἦφει, καὶ ἐμορρόφοις αὐτοῖς πολλάκις, καὶ
 ὁμοβλαίτοις ἐχημάτιζεν· οὐ δεδίας μετασχέιν κηλι-
 δος τῆς παρ' αὐτῶν θαρβῶν δὲ καὶ μεταδώσειν τῆς
 ἐνούσης καθαρότητος· οὕτω τοιγαροῦν ὁ αὐτὸς σκοπεῖ,
 ἢ τῶν ψυχῶν, φημι, σωτηρία, διὰ τῶν ἐναντιῶν τῷ
 μακαρίῳ Παύλῳ ἐπεραίνετο· αὐτοῦ μὲν τῶν οὐκ
 εὐαγῶς βιούτων τὴν σύνοδον, ἐπὶ διορθώσει τῶν
 συνόντων οὐ παραιτούμενου· τοὺς δὲ μαθητὰς οὐκ
 ἐὼντος παραπλησίως πράττειν, ἵνα μὴ χρηστὸν ἦθος
 κακαῖς ὁμιλίαις ἐνδιαφθεῖρουντο. Πρὸς τί δέ μοι ἀφ- D
 ορᾶ ὁ λόγος, καὶ τί βούλεται; ἢ δήλον ὅτι τὸ παρὰ
 τῆς ὑμῶν τελειότητος διαλύει προτεινόμενον. Ὅσπερ
 γὰρ οὐκ ἦν μὲν τοῖς ἀτέλεισιν ἐπ' ἐξουσίας ἔχειν,
 μετὰ τῶν φαύλων συναναφύρεσθαι· Παῦλος δὲ πράτ-
 των, ὅπερ ἀπειργε, καὶ διοικονομούμενος κατεφαί-
 νετο, κερδαίνων μᾶλλον ἐξ ὧν ἄλλοις ὑπῆρχε τὸ ἐπι-
 ζῆμιον· οὕτω χρὴ καὶ περὶ τοῦ διορισμοῦ τῆς τρι-
 ετίας λογίζεσθαι, ἦν ἐπὶ τῶν προσιόντων τῷ μονάδι
 βίῳ ὁ ἀκριθῆς λόγος διορίσατο. Τοὺς μὲν γὰρ πολ-
 λούς καὶ θεομένους προκαθάρσεως, ἄμεινον ἐκεῖθεν

tur, quantocius dissipatur. Noli quocirca despon-
 dere animum, si quod dici solet, aperte et nudato
 capite, audaciam illam videas insolescentem, et
 in conspectu contra omnes non erubescente vultu
 lascivientem. Tempus breve interveniet, cum illam
 videbis cum ingenti sonitu in perniciem præcipi-
 tatam. Atque hic mihi consentientem Prophetam
 habes. Vidi, aiebat ille, *impium in sublimi exalta-
 tum, et tanquam e cedris Libani elatum; præter-
 ibam vero, et ecce non erat: quærebam eum, et non
 est inventus locus ejus* ¹.

ΕΠΙΣΤ. XXX.

Zachariæ metropolitæ Antiocheno.

Beatus et divinus Paulus, gentium apostolus,
 mundi doctor, qui totos terræ angulos prædicando
 circumiit: ille cœlesti magisterio edoctus, et in-
 enarrabilium sermonum princeps, humanas aures
 audientes habens, multis in locis discipulos a con-
 versatione impiorum excludens, non tantum versa-
 tus est ipse cum ejuscemodi, sed et *sine lege existen-
 tibus velut cæcæ convixit* ². Quid autem? An ut
 ipse libenter ageret, quod reliquis non permisit?
 an discipulorum securitati ut provideret, ipse sibi
 damnum creavit? an oblitus eorum quæ suggesse-
 rat, aliis contraria obivit? absit! utrumque optime
 noverat, se perfectionem assecutum immobilem ad
 malum, aliorum imperfectiones et quam labiles ad
 deteriora: horum conscius et intelligens, disci-
 pulis inhibuit congressum et conversationem cum
 improbis, præcidens nempe damna et amolians
 exinde futura: seipsam medius intulit, sub eodem
 sæpe tecto cum iis, et eadem mensa familiaris
 versatus: neque enim maculam ab iis metuebat:
 imo communicaturum se confidens de puritate sua:
 atque ita contrariis viis ad eundem finem contende-
 debat Paulus, nec declinavit convictum improbe
 viventium, ob correctionem secum versantim, pa-
 ria admittere non sinens discipulos, ne boni mores
 malis conversationibus corrumperebantur. Quo spe-
 ciat, quid vult sibi hæc oratio? certe solvit a vestra
 perfectione quæstionem propositam: Nam ut im-
 perfecti facultatem non habebant libere cum impro-
 bis miscendi se: at Paulus faciens quod prohibe-
 bat, et quod facere cernebatur, ut lucrifaceret eo,
 quod aliis damnum crearet: ita oportet et de tri-
 enni exploratione statuere, quam statuit exacta
 disciplina erga monasticam professionem facturos:
 multos, utpote purificatione indigentes, melius est
 subire illam explorationem; at qui se prius pur-
 gantes vitam ineunt philosophicam, non necesse
 habent præcise illud tempus observare: quemad-
 modum in iis qui hanc vitam instituunt, multa et
 magna differentia invenitur, et diversa eapropter

¹ Psal. xxxvi, 35. ² 1 Cor. ix, 21.

VARIÆ LECTIONES.

10. παρήλθεν.

PATROL. GR. CII.

exploratio conceditur : ita et quod eos tangit, qui A
 præponuntur et informationi aliorum præficiuntur,
 non eadem prudentia aut facultas erudiendi osten-
 datur : quocirca præstaret ut simpliciores, nihil a
 suo ingenio faciant, sed omnia agant, canonis judi-
 cium intuentes et eo collimantes : præpositi vero,
 qui, vel per rerum humanarum experientiam et
 exercitium, vel per gratiam et adjutorium cœlestē,
 satis instructi sunt ad discernendum affectus et
 dispositiones admittendorum, iis, ut mea fert sen-
 tentia, non est opus ut triennii terminus præcise
 expleatur injunctus, nec a regula deficiet multum,
 qui sic judicaverit, iudicii et conscientiae cuiusque
 calculus et discretio, in iis qui omnia ad salutem
 administrare volunt et gratiam de cœlo insuper ac
 sapientiam acceperunt ab experientia : et quid im-
 primis causæ mutationi favet, et veniam meretur,
 hujus temporis necessitate constringantur, in quo
volucres et vulpes, si vis lupi, dracones, pardales,
 et, ut verbo dicam, belluinis moribus homines præ-
 diti, illustres et amplas domos incolunt, et licentiam
 sibi assumunt, quidquid placuerit agendi : discipuli
 vero et imitatores Filii hominis *non habeant ubi*
reclinent capita ², nec ullius rei usum liberum, sine
 quo vita non est vitalis. Is qui rebus necessariis
 privatur, qui nec libere aerem spirare permittitur,
 quomodo ad integrum triennium, virtutem addis-
 cere volentes præstruet, et exercitium illis describet
 asceticæ futuræ ? sufficit vel quocunque modo de
 nequitia multiplici extractum vitæ philosophicæ co-
 pulare. Ubi erit illud phrontisterium, in quo per
 triennium quis versari possit, cum passim diffusa
 sit persecutio : cum nec in montibus, speluncis,
 terræ foraminibus sine vexatione vivere piis per-
 mittatur ? Ubi ordo et obsequium, quibus monachi
 labores asceticos subeunt, cum torrente malorum
 tam ingenti omnia corripantur ? Rebus sane ad
 voluntatem fluentibus, nec aliqua urgente necessi-
 tate, exactam disciplinam impediēte, præstaret,
 opinor, formam præscriptam cuicumque observare :
 sed cum in proverbio est : *Ketro flumina, omnia sub-*
versa sint, melius fuerit, in quantum est possibile,
 et in quantum res patitur, salutem quovis modo
 procurare, quam nudo nomini exactæ disciplinæ
 adhærendo, proditores animarum humanarum, et
 malos dispensatores prodire : quocirca archiepi-
 scopalis vestra perfectio cum sufficiat judicare quæ
 conveniunt, et tempestates istas consideret omnia
 contra accuratationem promoventes, omnino ad tuum
 iudicium rem integram deferendam sentio, ut ea
 facias potestatem sanctificando, quæ conscientia tibi
 pura, aut potius Spiritus gratia per immaculatam
 conscientiam operata suggererit.

ψιλῶ τῷ τῆς ἀκριθείας ὀνόματι περικαθημένους, προδόντας ψυχῶν ἀνθρωπίνων καὶ κακοῦς οἰκονόμους ἀπελεγχθῆναι ; διὸ καὶ τὴν ὑμετέραν ἀρχιερατικὴν τελειότητα, ἰκανὴν τε οὖσαν κρίνειν τὰ δέοντα ἐπι-

² Matth. viii, 20.

VARIE LECTIONES.

† ἰσ. ξαυτῶν.

τὴν δοκιμασίαν ἐπιδέχεσθαι· ὅσοι δὲ αὐτοὺς προκα-
 θάραντες, οὕτως πρὸς τὸν φιλόσοφον βίον διαβαί-
 νοῦσιν, οὐκ ἀναγκαίαν ἔχουσι τὴν ὁμοίαν παρατήρησιν.
 Ὡσπερ δὲ ἐπὶ τῶν προσιόντων τῇ φιλοσοφίᾳ πελ-
 τεῖα ταύτη, πολλὴ καὶ μεγάλη καθορᾶται ἡ διαφορὰ,
 καὶ διὰ τοῦτο διάφορος συγχωρεῖται ἡ δοκιμασία,
 οὕτω καὶ ἐπ' αὐτῶν πρὸς τὰς προτεταγμένων, καὶ καταρ-
 βυθμίζειν τοὺς ἄλλους ἀξιωμένων, οὐχ ἡ αὐτὴ δύνα-
 μιν καὶ σοφίαν τοῦ παιδαγωγεῖν ἐπιδείκνυται. Διὸ
 τοὺς ἀπλούστερόν πως διακειμένους βέλτιον ἂν εἴη
 μὴδὲν παρ' ἑαυτῶν προσεπινοεῖν, πάντα δὲ πράτ-
 τειν πρὸς τὴν τοῦ κανόνος κρίσιν ἀφορῶντας καὶ
 ἀπευθύνοντας. Ὅσοι δὲ τῶν προσετηχότων, τοῦτο μὲν
 τῶν ἀνθρωπίνων πείρα πολλῇ καὶ συγγυμνασίᾳ·
 τοῦτο δὲ τῇ ἀνωθεν χάριτι καὶ ἐπικουρίᾳ, ἰκανῶς
 Β ἔλαχον κρίνειν τε καὶ διακρίνειν τὰς ὁρμάς τε, καὶ
 τὰς διαθέσεις τῶν εἰσαγουμένων· τοῦτοισι οὐκ ἂν
 εἴη πολὺ τῆς εὐθύτητος ἀπολειπόμενον κριτήριον,
 ἡμῶν, κἂν ὁ τῆς εὐσεβείας οὐ συμπαρακτεῖναι το χρόνος,
 ἢ τῆς οικειᾶς γνώμης καὶ συνειδήσεως ψήφος καὶ ἐπὶ
 τῇ τῶν ἀνθρώπων σωτηρίᾳ οὐ μόνον σκοπεῖν τιθε-
 μένοις, ἀλλὰ καὶ χάριν ἀνωθεν, καὶ σοφίαν ἐξ ἐμπει-
 ρίας προσειληφόσι. Καὶ τὸ δὴ μέγιστον καὶ ἀναγκαῖό-
 τατον εἰς μεθάσεις αἰτίας, καὶ παραίτησιν συγγνώ-
 μης, ὁ παρῶν καιρὸς, ὡς τὰ μὲν *πτερυγὰ καὶ τὰς*
ἀλώπηκας, εἰ βούλει δὲ καὶ τοὺς λύκους, καὶ τοὺς
 δράκοντας, καὶ τὰς παρδάλεις, καὶ ἀπλῶς τοὺς θη-
 ριοτρόπους τῶν ἀνθρώπων λαμπραῖς καὶ περιφανέσιν
 οἰκίαις ἐγκατοικίζει, καὶ πᾶσαν αὐτοῖς ἐλευθερίαν
 πράττειν ἢ ἂν ἔλοιτο, παρέχει· τοῖς δὲ μαθηταῖς
 C καὶ μιμηταῖς τοῦ Ἰησοῦ τοῦ ἀνθρώπου, οὐδ' ἔχειν ὄσπερ
κλίνας τὴν κεφαλὴν, οὐδ' ὄν ἀνευ οὐδὲ ζῆν ἔστιν οὐ-
 δένος, οὐδεμίαν ἀδειαν ἐπιτρέπει. Πῶς οὖν, ὁ καὶ αὐτῶν
 τῶν ἀναγκαίων ἀπεστερημένος, καὶ μηδὲ σπᾶν ἀδείως
 τὸν ἀέρα συγκεχωρημένος, ἐφ' ὅλα τρία ἔτη τὸν μαθεῖν
 ἐθέλοντα τὴν ἀρετὴν προκαταρτίσει, καὶ γυμνάσιον
 αὐτῷ τῆς μελλούσης ἀσκήσεως προδιαχῆσει ; Ἄγα-
 πητὸν γὰρ καὶ ὀσιωδῆποτε τρόπον τῆς πολλῆς ἐξελ-
 κύσας γε κακίας, τῇ φιλοσοφίᾳ δυνηθεῖ ζωῇ ἐνδε-
 σμῆσαι. Πού γάρ τὸ φροντιστήριον, ἐν ᾧ ἡ τοῦ τρι-
 ετοῦ χρόνου διατριβὴ, ἅπαντα τοῦ διωγμοῦ καταλα-
 θόντος, καὶ οὐδὲ τοῖς ἡρεσιν, ἢ τοῖς σπηλαιῶσι, ἢ
 ταῖς ὄποις τῆς γῆς ἀνεπηρέστως παροικεῖν τοὺς
 εὐσεβεῖς συγχωροῦντος ; πού δὲ ἡ ἄλλη τάξις καὶ
 D ἀκολουθία, καθ' ἣν τὸ μοναδικὸν τοὺς τῆς ἀσκήσεως
 ὑπεδύετο πόνους, ἀπάντων τῷ τοσοῦτῳ ρεύματι τῶν
 κακῶν συγκεχυμένων ; Τῶν μὲν γὰρ πραγμάτων
 κατὰ βροῦν φερομένων, καὶ μηδεμιᾶς περιστάσεως
 τὴν ἀκριθείαν παραποδίζουσης, ἀμεινον οἶμαι παντὶ
 τοῦς θεέντας φιλάττεσθαι τύπους· Ἄνω δὲ ποτα-
 μῶν, ὡς ἡ παροιμία, *πάντων ἀνατετραμμένων*,
 πῶς οὐκ ἀμεινον, καθ' ὅσον οἶόν τε, καὶ ἐφ' ὅσον
 ἐγχωρεῖ, τὴν τῶν σωτηρίαν διεικονομεῖσθαι, ἢ

στέμμενος, καὶ τὸν καιρὸν ὁρῶν τάναντία πάντα τῆς ἀκριβείας ἀναφθεγγόμενος, ἄλην ἐπὶ σοὶ τοῦ προ-
κειμένου τὴν κρίσιν ἀνατίθῃμι ἐκεῖνα πράττειν τὴν ἐξουσίαν ἀφιερῶν ἄπερ ἂν τὸ καθαρὸν συνειδὸς,
μᾶλλον δὲ ἢ τοῦ ἁγίου Πνεύματος χάρις διὰ τοῦ καθαρῶ συνειδὸτος ἐνεργοῦσα ἐπιτρέψειν.

ΕΠΙΣΤ. ΛΑ'.

A

EPIST. XXXI.

Θεοδώρω μητροπολίτη Λαοδικείας.

Theodoro metropolitæ Laodicensi.

Montacut. (ep. 194, p. 293).

Μελέτη μὲν μήτηρ εὐπραξίας · ὁρμὴ δ' ἀπερίσκε-
πτος ἐγγὺς ἀμαρτίας. Οὐ χρὴ τοιγαροῦν ἀφέντας
τὸ βουλευέσθαι ἐπ' ἐκεῖνο δραμεῖν, δι' οὐ μετὰ τοῦ
μηδὲν, ὧν σπουδάζομεν ἀνύειν καὶ ἀνοίας ἔλεγχον
ἀλλοκόμηθα διδόντας.

Meditatio mater est operationis rectæ, impetus
improvisus cum peccato hæret. Quocirca neglecto
consilio non oportet in illud procurrere, unde,
præterquam quod nihil eorum perficiemus, quæ
studiose satagemus, insipientiæ culpam incurrisse
videbimur.

ΕΠΙΣΤ. ΛΒ'.

EPIST. XXXII.

Ἀμφιλοχίω μητροπολίτη Κυζίκου.

Amphilochio metropolitæ Cyzici.

Montacut. (ep. 198, p. 295).

Ἡ δικαία πειθῶ, οὐ τῆς τοῦ λέγοντός ἐστι δυνά- B
μεως, μᾶλλον ἢ τῆς τοῦ ἀκούοντος διαθέσεως. Οὐ-
κοῦν οὐκ ἐγὼ κινήσω γέλωτα τὸν ἀπειθῆ νοουθετῶν,
εἰ μὴ πείσω, ἀλλ' ὁ ἀπειθῶν, εἴθε γέλωτα, ἀλλὰ μὴ
αἰ! τὴν ἐσχάτην ἐκείθεν προσοφλήσῃ τιμωρίαν.

Justa persuasio non tam procedit a dicentis fa-
cultate, quam dispositione audientis. Nolo risum
movere indocilem informans, si non persuasero,
sed indocilis, utinam risum tantummodo incurrat,
et non in futuro supremo supplicio luat!

ΕΠΙΣΤ. ΛΓ'.

EPIST. XXXIII.

Γεωργίω μητροπολίτη Νικομηδείας.

Georgio metropolitæ Nicomediæ.

Montacut. (ep. 199, p. 295).

Εἰ δῆλον ἐστίν, ὡς εἰ τις νοουθετεῖ, δόξης θήραν
πραγματευόμενος, ἀξιός ἐστι μεγάλης μέμφεως ·
οὐδὲν καινὸν οὐδ' ἀνέλπιστον εἰ τις νοουθετῶν κακῶς
ἀκούει καὶ διασύρεται. Διὰ τοῦτο, μηδ' αὐτὸς θαυ-
μάσης, εἰ Πετρῶνιος νοουθετούμενος τραχυτέρους C
λόγους κατὰ τῆς σῆς ἀφίησι τελειότητος · μηδὲ διὰ
τούτου μήτε τῆς εἰς ἐκεῖνον, μήτε τῆς εἰς ἄλλους
ἐφειλομένης ὑπεροφῆς παραινέσεως. Ἐπεὶ δόξομεν
ἂν πρὸ ἐκείνων αὐτοὶ ἑαυτοὺς ἀξίους ἀποφαίνειν
ἐπιτιμήσεως, καὶ τὴν ἄλογον αὐτῶν μομφὴν εἰς
αἰτίαν μεταποιεῖν ἀξιόλογον.

Si patet illud, quod si quis consilium dat, ut
gloriam venetur, reprehensione acerbior dignus :
sed quod quis pro consilio dato male audiat, et de-
ridetur, nec novum, nec inexpectatum est. Quo-
circa mirari desine, si Petronius admonitus aspe-
rioribus verbis tuam perfectionem excepit : sed
noli tu idcirco exhortationem debitam, vel erga
illum, vel alium omittere. Ita enim videbimur
nos ipsi, priusquam illi id faciant, dignos exhibere
reprehensione. et incusationem ipsorum alias mi-
nime rationabilem in rationabilem transformare.

ΕΠΙΣΤ. ΛΔ'.

EPIST. XXXIV.

Γεωργίω μητροπολίτη Νικομηδείας, τελευταί-
ουσαντος αὐτῷ ἐν τῇ ὑπεροφῇ κληρικῶ, μετὰ
τὴν γενομένην ἐπ' αὐτῷ τοῦ προσδυτέρου χει-
ροτοσίω.

*Georgio metropolitano Nicomediæ cujus clericus
peregre diem clauserat extremam, post ordina-
tionem ipsius ad presbyteratum.*

Montacut. (ep. 201, p. 296).

Ἐβουλόμην ἀπαρχῆς τῆς σκυθρωπῆς ἀγγελίας
(ὡς εἴθε μὴ ὄφελον ἐμοῖς ὡσὶν ἐπελθεῖν), λόγοις
παρακλήσεως τὸ ἐν σοὶ πραῦνειν ἄλγος, καὶ τὸ D
λυποῦν ἀφαιρεῖν, αἶς ἐνὶν μοι παρηγορίας. Ἐπεὶ
δὲ ταῖς Ἰσαις αὐτὸς (οὐ γὰρ ἂν εἴποιμι πλέον · οὐ
τὴν ἀλήθειαν, τὴν δ' ἀπίστιαν εὐλαβοῦμενος, κατ-
ετεινόμενην ἀληθῶσιν, καὶ τὴν ψυχὴν χαλεπῶς ἐπα-
σχον) ἀμβλύτερός πως κατέστην ἐτέρων λύπας
ἀφαιρεῖν, ὧν αὐτὸς παραμύθιον οὐχ εὕρισκον. Ὅφθ
δὲ καὶ μόλις τοὺς λογισμοὺς ἀνενεγκῶν, κάκεινο πρὸ
τῶν ἄλλων ἐνθυμηθεῖς, ὡς ὅτι περίεστιν ἢ ἀρχιερ-
τικῆ καὶ ἁγία χεῖρ ἐκείνη (καὶ περιεῖη γε ἐπὶ πλέον,
ἢ ὅσον διεγέγονεν, ἢ τοιοῦτους ἡμῖν διαπλάττουσα
καὶ διαμωφούσα τοὺς τῆς ἱερᾶς ἡμῶν ὑπηρέτας
ἀγιστίας), εἶτι μᾶλλον ἐγενομένην ἐμαυτοῦ, καὶ τοῦ
δυσσοφεῖν ὑπερανέσχον, καὶ πρὸς τὴν αὐτὴν λοιπὸν
δεάσεις τὴν ὑμετέραν μεθέλκειν ἐθάρρησα τελειό-

Cupiebam ab accepto amaro nuntio, quod uti-
nam in meas aures non venisset, consulentiibus
verbis dolorem tuum mitigare, et quibus possem
solatiis afflictionem tuam lenire. At cum iisdem
ego ipse hebetior essem redditus malis nec aliorum
tristitias auferendo, cum ipse meis solatium repe-
rire nequirem : ita enim tam mecum erat revera,
ne quid gravius dicam : nec vereor ne fides mihi
non adhibeatur, qui veritatem dico : certe, excru-
ciabar doloribus : et animo male affectus eram.
Cumque sero ac vix tandem ad animum redieram,
illud imprimis cogitabam : adhuc superstes est ar-
chiepiscopalis et sancta illa manus (et diu adhuc
supersit precor, quæ tales nobis defingit et efformat
sacerdotes rerum administratos sacrarum) magis me-
metipsum recollegi, nec ulterius graviter patiebar,
et ad eandem mecum dispositionem perfectionem

vestram volui deducere : ubi tamen absurdi quid mihi occurrebat : tamen nescio quid novi passus enim : membrum divalsum abstrahitur ; sed Deo dicatur, et nos qui per Deum divitiis illis abundavimus, illi primitias offerre debebamus : antiqua lex hæc obtinet, ut rerum pretiosarum primitias datori et communi Domino offeramus : germen præclarum, et fructus ferens maturos diffractum est : sed manet radix, germinabit denuo non inferiora : si is qui ablatus est mœrore afficiat, progerminet alios, ut ne ita demum tristitia percellatur, si ramos quosdam ad se transferat hortulanus ; sed per reliquorum oblectationem ablati sensum absconditum voluit. Abiit præclara et admirabilis virtutis imago ; sed idem pictor manum adhuc exercere potest, et qui præclaras ejus dotes diligebat, proculdubio plures tales imagines describet. At mihi quidem mali medicinam facit istud ; puto quemlibet religiosum prudenter sumpturam : sed Ecclesiæ corpus, ad quod vocati sumus, non opinor, ipse justificabis, non esse tibi compassionis solatium archipræsuli. Nam quid est ? ante tempus auferebatur : et quis, quæso, melius de temporibus judicare, et eadem observare novit, quam is, qui secundum rationem et ordinem disposuit omnia ? Sed raptus est in ætate vigente, et qui tales existant, certamina subeunt viriliter : verum ad senectutem usque probeundi interruptionem plerumque fortitudinis operatur. Ad virtutem nobiscum concurrebat : non oportet invidere, si stadium suum prior confecerit. At solamen erat urgentium afflictionum : sed nec omnes secum abstulit consolationis modos : imo plures nunc præstat, et quidem primo per generosas vitæ actiones : secundo per intercessionem apud Deum ; utpote jam vicinior ei factus, et cœleste adjumentum in partes assumens, cum ad succurrendum, tum ad vindicandum. Silent labra : clamant actiones. Lingua tacet, sed contra legum violatores ejus redargutiones ipsorum consilia perpetuo flagellant, et religiosum quemlibet ad oblectationem excitant et fortitudinem. Quid tandem ? in persecutione, afflictione, miseria, vitam clausit. At hæc me summopere consolantur. Non enim delictis affluere illum decuit, qui ad regnum cœlorum anhelabat, et illam ibi adire hæreditatem voluit : luctatorem quiescere non decebat : nec certauini destinatum in umbraculis arborum paradisi recubare, ac dulcem somnum capere : sed inter certamina, per tribulationes, inter persequentium gladios explorari decuit : et sic approbari ab agonotheta, sudore madentem e colluctatione, et sic de cursu, laboribus anhelum, felicem prædicari : id quod ego coronis prætulirim : nam coronæ donantur ab athlotheta : hæc certantis labores clamant et lemniscos : inter medias et illas extremas persecutiones, abiit ad coronatorem. Quorsum enim in infinitam agonistam durare oportuit, ac non tantum potius illa consequi propter ea quæ pertu-

, et sic obduravit : hostium sane vota mihi istud

Α τῆρα· καὶ τι γὰρ ἐνεύλον τῶν ἀποκαταρῶν· τί δὲ τῶν καινοτέρων κερώνθαι, οὐκ οἶδα· ἀφηρέθη μέλος, ἀλλὰ θεῶ ἀφιέρωται· ἀλλ' ἀπαρχὴν εἶδει δοθῆναι τῶν καλῶν, ὧν ἐκείθεν ἐκλουτίσασιν· ἀρχαίος οὗτος νόμος ἀπαρχὰς τῶν τιμῶν τῷ δωτηρι, καὶ κοινῶ προσφέρειν δεσπότῃ. Κλάδος εὐθαλής, καὶ καρπὸν ὠραίων φέρων, περιφύεται· ἀλλ' ἡ βίβη μένει· ὁσει πάλιν οὐκ ἐλάττωσα. Εἰ δὲ πλεονὸς περιτηρημένος λυπαί, βλαστανέτω καὶ πλείονας· ἵνα μὴ πάλιν ἔχοι χαλεπῶς ἀλγεῖν τοῦ φυτοκόμου πρὸς ἑαυτὸν τινα τῶν κλάδων λαμβάνοντας, ἀλλ' ἐν τῇ τῶν ὑκαλιεπομένων τέρψει, τοῦ ἀφηρημένου λυθάνειν ἔχοι τὴν συναίσθησιν. Ἀπὸ τῆς ἡ καλῆ καὶ θαυμάσια τῆς ἀρετῆς εἰκὼν· ἀλλ' ὁ γραφεὺς εἶπεν· τὴν χεῖρα κινεῖ, καὶ γράφει γὰρ πάντως, ἐραστή· ὡν τοῦ καλοῦ, οὐκέτι μίαν, ἀλλὰ καὶ πλείονας. Ἄλλ' ἐμοὶ μὲν τοῦτο τῆς ἀθυρίας φάρμακον· οἶμαι δ' ἂν αὐτὸ λαθεῖν προθύμως, καὶ τῶν εὐσεβοῦντων ἕκαστον· τὸ δὲ κοινὸν τῆς Ἐκκλησίας, ἐφ' ᾧ γὰρ παρακεκλήμεθα, οὐκ ἂν οὐχὶ δικαίως καὶ αὐτὸς, καὶ τῆς σῆς ἀρχιερατικῆς συμπαθείας μὴ γενέσθαι παράκλησιν. Τί γάρ; πρὸ ὥρας ἀπῆρέν· καὶ τίς ἀκριβέστερος ὥρας συντηρεῖν καὶ κρίνειν, τοῦ πάντα λόγῳ καὶ εἰρημῶ τέλει; Ἄλλ' ἐν ἀκμῇ τῆς ηλικίας, οἱ τοιοῦτοι τοὺς ἀθλοὺς γενναίως φέρουσι· τὸ δὲ εἰς γῆρας παραταθῆναι, ἐγκοπή, τὰ πολλά, τῆς πολλῆς καθίσταται γενναϊότητος. Σύνδρομος ἦν πρὸς ἀρετὴν· οὐ γὰρ φθονεῖν εἰ τὸ ὑπὸ τῶν προκαταληφένων. Ἄλλ' ἦν τῶν θλιβερῶν παραμύθιον· οὐ συναπῆρεν τοὺς λόγους τῆς παρακλήσεως· καὶ πλεονὸς ἐστὶ νῦν, οἷς τε διὰ βίου ἀνδρικόως ἐνεκαρτέρησε, καὶ ταῖς πρὸς τὸ θεῖον ἐνεύξασιν· ἄτε δὴ πλησύτερον γεγονώς, καὶ τὴν ἐκείθεν ἔλκων μᾶλλον βροτήν, εἰς ἐπικουρίαν καὶ ἐκείνησιν. Σίγη τὰ χεῖλη· ἀλλὰ βῶσιν αἱ πράξεις· ἡ γλῶσσα τέως ἡρεμεῖ· ἀλλ' οἱ κατὰ τῶν παρανομοῦντων ἐλεγχοὶ αὐτῶν τ' ἐκείνων τοὺς λογισμοὺς ἀθάνατα μαστιγοῦσι, καὶ τῶν εὐσεβοῦντων ἕκαστον, εἰς θυμῆδιαν καὶ ἀνδρείαν διανιστῶσιν. Τί λοιπόν; ἐν διωγμοῖς καὶ θλίψεσι καὶ ταλαιπωρίαις τὸν βίον ἀπέλιπε. Τὸ μέγιστον μοι λέγεις παραμύθιον. Οὐ γὰρ εἶδει τρυφῆν τὸν τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν ἐπιζητοῦντα, καὶ τὸν ἐκείσε κληρὸν διώκοντα. Οὐκ εἶδει τὸν ἀθλητὴν ἡσυχάζειν· οὐδὲ τὸν ἀγωνιστὴν ὑπὸ σκιάς καὶ δένδρους καὶ παραδείσοις ἀνεκακίσθαι καὶ ἀναπαύεσθαι· ἀλλ' ἐν μέσοις εἶδει τοὺς ἀγῶσιν, ἐν αὐτοῖς τοῖς πειρασμοῖς, ἐν μέσῳ τῆς τῶν δικωόντων μαιφονίας δοκιμάζεσθαι, καλὸν ἐμφανισθῆναι τῷ ἀγωνοθέτῃ, ἰδρῶσιν ἀθλητικοῖς εἶπε περισταζόμενον· μακάριον ὄφθηναι τῶν δρόμων καὶ καμάτων ἀσθμαίνοντα. Τοῦτο τῶν στεφάνων ἐγὼ φημι μακαριώτερον. Τὸ μὲν γὰρ ἐστὶ τοῦ ἀθλοθέτου, τὸ δὲ τῆς τοῦ ἀγωνιζομένου σπουδῆς καὶ εὐδοκίμησεως. Ἐν αὐτῇ μέσῃ τῇ τῶν διωγμῶν ἀκμῇ, πρὸς τὸν στεφοδότην ἀπέδραμεν. Τί δὲ ἀπέραντα κάμειν ἐβούλου τὸν ἀγωνιστὴν καὶ μὴ τάχιον τυχεῖν ἐφ' ᾧ ταῦτα διεκαρτέρει καὶ ὑπέφερεν; Ἐχθρῶν εὐχὴν μοι λέγεις, ἀλλ' οὐχὶ πρόνοιαν φίλων· οὐδὲ πόνον, οὐδὲ ἔλεον. Ἐξῆλθε κοινῶν ὀμμάτων τὸ κοινὸν τῆς Ἐκκλησίας τέκνον, ὁ καλῶς

ἐμοὶ καὶ τοῦ Θεοῦ ἄνθρωπος· ἀλλ' εἰς οὐρανὸν, ἀλλ' ἄ
 εἰς τὸν κοινὸν Δεσπότην, ἀλλὰ μετ' ἀγγέλων χορευ-
 σων, ἀλλ' ἱερουργός. Ὡ πόσην εὐρον ἐν τούτῳ πα-
 ραψυχὴν! Ἔδει γὰρ, ἔδει καὶ τὴν ἡμῶν ἀπαρχὴν
 ὑπὲρ ἱερᾶς δόξης, καὶ νόμων ἱερῶν διωκομένων,
 ἱεουργῶν Θεῷ προσταχθῆναι· ἱεουργός, ἐμφράτ-
 των μετὰ πλείονος τῆς παρῆρας στόματα βεβήλων,
 καὶ χαλινῶν γλώσσας κενὰ ἐπιταμένας· ἱερουρ-
 γός, κἄν μὴ τὸ ἀντίπερον βούλοιοτο. Τί ἐτι; Ἐπὴνθαι
 αὐτῷ τὰ τῆς ἀρετῆς ἅπαντα· διὰ τοῦτο γὰρ θάττων
 εἰς τὴν ἀμάραντον ἀπεφοίτησεν τοῦ παραδείσου
 πολιτείας, ἵνα μὴδὲν αὐτῷ τῶν κατορθωθέντων ἀπο-
 μαρναθῆ. Εἰ γὰρ οὐδεὶς ἀπὸ ρύπου καθαρὸς, οὐδ'
 ἂν ἡμέρα μία ὁ βίος αὐτοῦ, ὁ θάττων τὸν δίαυλον τοῦ
 βίου ἐξελεθῶν, τὸ πλείστον ἔφη τοῦ ρύπου ἐκφυγῶν.
 Κοινὸν ἦν τῶν εὐσεβούντων στήριγμα· καλὸν αὐτοῖς
 ἀπολλέοιπε κανόνα καὶ τύπον ἐν τοῖς ὑπὲρ εὐσεβείας
 πόνοις τὸ ζῆν ἐκλιπῶν. Οὐκ εἶδεν τὴν τῆς Ἐκκλησίας,
 ὑπὲρ ἧς ἐνήθλει, ἀποκατάστασιν· διὰ τοῦτο ἀκε-
 ραίτους ἐκείθεν ἔχει τῶν πόνων τοὺς μισθοὺς. Τὸ γὰρ
 ἀνθ' ὧν ἀγωνίζεται τις, εὐφροσύνης ἐνταῦθα τυχεῖν,
 ὑπομένεται τῆς ἐκείθεν μακαριότητος τὰς ἀμοιβάς.
 Οὐκ εἶδε τὴν ἀποκατάστασιν αἰσθητοῖς ὀφθαλμοῖς,
 ἀλλ' ὁρᾷ νυνὶ τοῖς νοητοῖς· ἀλλ' ἴσως πλησιαίτερον
 γεγονώς Θεοῦ, ταύτην, τοῖς ἐν αἰσθήσει στρεφομέ-
 νοις, ἐτι ἂν ἄρα συμφέρον ἐπιταχυνεῖ. Ἐχει τάφος
 τὸ σῶμα, ἀλλ' οὐράνιοι θάλαμοι τὴν ψυχὴν· ἡ γῆ
 τὴν κόνιν, ἀλλ' Ἀβραμιαῖοι κόλποι τὸ πνεῦμα. Φίλων
 ἐστερήθη, ἀλλ' εὗρε τοὺς κρείττους· εὗρήσει δὲ καὶ
 τοὺς ἔλιπε μετ' ὀλίγον, ἂν τῷ εἶναι μείνωσιν φίλοι
 Θεοῦ. Ἐγθρῶν ἐξῆλθεν ἐπιβουλάς αἰσθητῶν, νοη-
 τῶν, φανεράς, ὑφάλους, ἔξωθεν, ἔσθον, αἰδεῖς ὑπ'
 ἐνέδρα. Εἶδεν, εἰ καὶ ὡς ἐν ἐσόπτρῳ (τοῦτο γὰρ
 ἔγωγε τὸ ἐν τοῖς θεοπέμπτοις ὄνειροις ὁρᾷ) ἂ ἐπὶθεῖ,
 καὶ ὧν ἀδιαλείπτως ἐγλίχτο· οἷς τὴν ψυχὴν ἀν-
 επτέρωτο, καὶ πρὸς ἂ καὶ τῷ σῆναι βαρυνόμενος
 ἀνεφέρετο. Εἶδεν τὸν καλοῦντα Βασιλέα, τοὺς ὑπ-
 ηρετουμένους παιδρὸς ἀγγέλους τῇ κλήσει, τὸν ἱερὸν
 ἐκείνον καὶ βεβήλους ἄψυστον καὶ ἀθέατον, ἐν ᾧ
 παρεπέμπετο χορὸν τὴν ἄψυστον ἐκείνην καὶ ἀτε-
 λεύτητον δόξαν καὶ τροφήν. Ὡ γλυκεῖαν ἀπόλαυσιν,
 καὶ πρὸ τῆς ἀπολαύσεως, θεαμάτων· ὦ μακαρίας
 ἀποδημίας· ὦ ἀξίας θαυμάζεσθαι· ἀλλ' οὐχὶ δάκρυα
 προκαλεῖσθαι ζηλοῦσθαι, οὐχὶ πενθεῖσθαι· μετὰ
 λαμπρῶν ἐνταφίων τῶν οὐρανίων ἀνέβη πυλῶν·
 μετὰ λαμπρᾶς τῆς λαμπάδος οὐκ ἐλαίῳ μόνῳ φαι-
 θρουνομένης, ἀλλὰ καὶ τοῖς ἀπὸ τῶν ἄθλων ἰδρῶσιν
 ἀρθευομένης· οὐ παρθεναία μόνῃ λαμπρουνομένης,
 ἀλλὰ καὶ ἱερωσύνης ἀξιωματικῆς κλειζομένης· οὐδὲ
 τούτοις μόνον, ἀλλὰ καὶ ταῖς ἄλλαις ἀρεταῖς δι' ὧν
 τὸ δαφιλὲς καὶ ἀένναον τῆς φωτοχυσίας καταπλου-
 τίσθη. Ταῦτά μοι γέγονε ψυχαγωγία, ταῦτα παρα-
 μύθιον, μᾶλλον δὲ ἀπὸ τῆς παραμυθίας ἀρξάμενα,
 εἰς πνευματικὴν μετέστησεν εὐφροσύνην καὶ ἀγαλ-
 λασιν. Ταῦτα καὶ τῇ σῇ ἀρχιερατικῇ τελειότητι
 γινέσθω καὶ παραμυθία, καὶ χαρὰς καὶ θυμηδία;

A narras, non pavidam amicorum curam, nec tolera-
 torum commiserationem. Ab oculis omnium abiit
 publicus Ecclesiae filius: præclarus ille Dei, et no-
 ster homo: sed in caelos, ad communem Dominum
 abiit, sed choros cum angelis concelebraturus, sed
 sacerdos. Ego autem quantum in hoc uno solatii
 adinveni! Ita enim par fuit ut sacerdos Deo offer-
 retur, primitiarum loco, divinis legibus, pro Dei
 gloria passus persecutionem: sacerdos autem is,
 qui cum multa libertate profanis hominibus os ob-
 struere potest, et frenum injicere linguis meditan-
 tium vana: sacerdos, velint nolint profani. Quid
 alterius? Virtute florebat undique. Quocirca citius
 hinc abiit ad immarcescibilem paradisi politiam,
 ut ne quid illi a rectis factis defloresceret: si enim
 denuo sit a sordibus purus, ne quidem si vel unius
 diei spatium vinceret, certe qui *dialulum* vitae quan-
 tocius excessit, plurimas ille sordes abluit. Pietatis
 erat commune quoddam stabilimentum: præcla-
 ram ipsis regulam, et formam reliquit, qui in patien-
 do pro pietate excessit e vita. Ecclesiae illius, pro
 qua certavit, restitutionem non vidit: quocirca, im-
 permistam laborum mercedem in caelis habet.
 Nam si oblectamentum laborum hic perceperat,
 privaretur beatitudinis ibidem retributione: oculis
 sensitivis restaurationem non vidit: sed intellectus
 oculis nunc intuetur; utpote Deo vicinior factus,
 eo properare et illis conducet, qui adhuc versantur
 in sensibilibus. Corpus sepulcrum continet, thalami
 autem caelestes animam, pulverem habet terra,
 spiritum vero sinus Abrahæ: privabatur amicis,
 reperit meliores, et quos dereliquit, haud diu erit
 cum rursus inveniet, si permanserint, statu quo.
 amici Dei: hostium insidias evasit sensibilium, in-
 tellectualium, apertas, occultas, internas, externas,
 manifestas et clancularias. Vidit hic, sed ut in spe-
 culo (quod et ego per somnia a Deo immissa video),
 quæ cupiebat, et continue anhelabat, quibus ani-
 mæ dedit alas, ad quæ licet tabernaculo prægrava-
 tus ferebatur. Vidit Regem annuentem, angelos
 claritate conspicuos administros vocationis, sacrum
 illum, profanis intactum, et invisibilem locum, inex-
 plicabilem gloriam et oblectationem interminabilem,
 quo transferebatur. Hæc est dulcedinis fruitio, et
 visionis illius ante fruitionem: certe, excessus felix
 et admirandus, non lacrymis decorandus, sed æmula-
 tione operandus, non lugendus. Illustri modo tumu-
 latus caelestes sedes ascendit, cum lampade clara,
 non oleo tantum illuminata, sed certaminis sudoribus
 diffuente, non sola virginitate exulta, sed sacer-
 dotali dignitate quoque diffusa; nec istis solis, sed et
 aliis virtutibus unde abundantia perennis effuso lu-
 mine dilatatur: hæc sunt illa, quæ animum meum
 resciant; hæc quæ consolantur: imo potius hinc
 inuito consolationis derivato, ad spiritualem referre-
 batur oblectationem exaltationemque. Hæc et tuam

VARIE LECTIONES.

z Is. μελετῶν.

archiepiscopalem perfectionem solentur : hæc in gaudii et consolationis argumentum cedant, eoque magis quod tuæ disciplinæ curæ et instructioni translantur illius res præclare olim gestæ ascribi debeant.

EPIST. XXXV.

Euschemoni Cæsareæ archiepiscopo.

Montacut. (ep. 202, p. 299).

Suscepit quidam prophetam, aut justorum aliquem, eo quod multos illum admirationi habentes observat, qui ex illa sua admiratione, gloriam non mediocrem venabantur. Alius spem concipit, quod e tali susceptione, eximia divitiarum affluentium copia abundabit : vel statum aliquem bonum corporalem consequetur. At nemo plane istorum, vel prophetæ mercedem consequetur, vel justi viri retributionem. Quis autem recepturus eam est? Is nimirum, qui, quod Dei servus, et propheta quis existat (hoc enim vult illud, *In nomine prophetæ, in nomine justi*), et non cauponando, vel commodum captando recipit, et quo potest obsequio eam demeretur, e pura conscientia et honesto animo. Certe, dignus omnino talis divina retributione, et redhostimento. Illud porro, *Mercedem justii, mercedem prophetæ recipiet* ^b, duplicem habet sententiam : vel enim sinceræ hospitalitatis et puræ mercedem illi recipient, certo certius, qui prophetam vel justum recipiunt : nec honore illo privari possunt, qui dignos se per res a se gestas præstiterunt ; vel quod illam non recipient simpliciter mercedem hospitalitatis, sed similem aut æqualem justis et prophetis. Magnum quid hospitalitas est : magnam conducet mercedem, imprimis, si honesti et legem Dei sectantes recipiantur. Hanc tu rationem si recte institueris, ac propter nomen ac titulum servorum Dei, non ob aliam ullam causam hospitio ausceperis, oraculi Evangelici mentem tenebis, unde commodum percipies : felix omnium magis illa beatitudo, quam quæ verbis poterit ullis explicari.

EPIST. XXXVI.

Paulo metropolitæ Laodicææ.

Montacut. (ep. 206, p. 304).

Defatigatus sum serenos dies numerando, dum ditium adventum expectem : sed sudum, ut videtur, tempestas tibi fuit : quem ergo terminum sortientur tempestates tuæ.

EPIST. XXXVII.

Paulo metropolitæ Laodicææ.

Montacut. (ep. 215, p. 317).

Si hiems non erat, de qua dicebat Servator, *Orate, ne fuga vestra per hiemem fiat* ^b, verborum in te hiemem concitare : Non novi ego, dicam more minime amici, tam longinquam peregrinationem, quæ propius accedat, ad antiqui illius corvi fugam incusare. Sin alæ tibi adsint castæ, puræ et velocis columbæ, sartum tectum amorem habeo, hiems plane nihili est, nec quid aliud grave : sin colli-

^b Matth. x, 41. ^c Marc. xiii, 18.

ὑπόθεσις, ὅσα καὶ μᾶλλον εἰς τὴν σὴν ἀγῆκαι διδασκαλίαν καὶ σπουδὴν, τὰ τοῦ μεταστάντος κατορθώματα.

EPIST. ΔΕ'.

Εὐσχήμονι ἀρχιεπισκόπῳ Καισαρείας.

Ἐδέξατό τις προφήτην, ἢ ὄλωσ τινὰ τῶν δικαίων, ὅτι πολλοὺς εἶδε τὸν ἄνδρα θαυμάζοντας, καὶ δόξαν οὐ μικρὰν ἐκ τῶν θαυμάσαι θηράσαντας. Ἐτερος πάλιν ἐλπίδας τρέφων, ὡς ἐκ τῆς ὑποδοχῆς πλοῦτου περιβαλεῖται λαμπρότητα, ἢ τινος ἄλλης, σωματικῆς εὐπαθείας ἐπιτεύξεται. Οὐδαὶς οὐδαμῶς τῶν εἰρημένων οὔτε προφήτου μισθὸν, οὔτε τινοῦ δικαίου λήψεται. Τίς δὲ λήψεται; Ὁ δὲ αὐτὸ τὸ εἶναι προφήτην καὶ θεοῦ θεράποντα (τοῦτο γὰρ ἐστίν, *Εἰς ὄνομα προφήτου, καὶ εἰς ὄνομα δικαίου*) ἀλλὰ μὴδ' ἐμπορίαν, ἢ τοιαύτην τινὰ χρεῖαν τὸν ἄνδρα δεχόμενος, καὶ τὴν δυνατὴν θεραπείαν εἰς αὐτὸν καθάρτητι καρδίας καὶ σπουδαίᾳ γνώμῃ ἐνδεικνύμενος. Ἄξιός γάρ ὡς ἀληθῶς ἄξιός ἐ τοιοῦτος θείας ἀντιμισθίας καὶ ἀντιδόσεως. Τὸ δὲ, *μισθὸν προφήτου, καὶ μισθὸν δικαίου λήψεται*, διττὴν ἔχει τὴν διάνοιαν· ἢ γὰρ ὅτι τῆς εἰλικρινοῦς καὶ καθαρᾶς φιλοξενίας τὸν μισθὸν, οἱ τοὺς προφήτας, καὶ ὄλωσ, οἱ τινὰς τῶν δικαίων ὑποδεχόμενοι, πάντως γε λήφονται, καὶ οὐκ ἐστὶν αὐτοῦς τῶν γερῶν στερηθῆναι, ὧν ἀξίους ἑαυτοῦς, δι' ὧν ἐπραξαν, ἐδειξαν· ἢ ὅτι καὶ οὗτοι οὐχ ἀπλῶς μισθὸν φιλοξενίας, ἀλλὰ τὸν ἴσον καὶ ὁμοῖον τοῖς προφήταις καὶ δικαίοις ἀπολήφονται. Μέγα γὰρ φιλοξενία, καὶ μεγάλους μισθοὺς προσενοῦσα, καὶ μάλιστα σπουδαίων ἀνδρῶν, καὶ ὑπὲρ θείων νόμων διωκομένων ἦν σὺ κατορθῶν καὶ εἰς ὄνομα θεοῦ θεραπόντων, ἀλλὰ μὴ δι' ἄλλο τι τοὺς αὐτοῦ ξενίζων φίλους, μᾶλλον τε συνήσεις τὸν εὐαγγελικὸν χρησμὸν, κάκειθεν εὐρήσεις τὸ κέρδος (ὧ μακαριότητος!) πολὺ μείζον ἢ κατὰ διήγησιν λόγου.

EPIST. ΔΣ'.

Παύλῳ μητροπολίτῃ Λαοδικείας.

Ἐχαμὸν, τὰς εὐδίας ἀναμετρῶν, καὶ τὴν σὴν περιβλεπόμενος ἀφίξιν· ἀλλ', ὡς εἶοικε, χειμῶνές σοι αἱ εὐδαίαι γεγονάσιν. Εἰς ποῖον οὖν ἄρα πέρας τὰ τῶν χειμῶνων σοι ἀποκριθήσεται;

EPIST. ΔΖ'.

Παύλῳ μητροπολίτῃ Λαοδικείας.

Εἰ μὴ χειμῶν ἦν, περὶ οὗ ὁ Σωτὴρ ἔλεγεν, *Εὐχεσθε μὴ γενέσθαι τὴν φυγὴν ὑμῶν ἐν χειμῶνι*· χειμῶνα ἂν σοι λόγων δικαίως ἐπέγειρα· οὐκ οἶδα, τὸν ἀφίλον ἐρῶ τρόπον ἢ τὴν οὕτω μακρὰν ἀποδημίαν, καὶ τοῦ παλαιοῦ κόρακος ἐκείνου ἐγγὺς γενέσθαι φιλονικήσασαν, αἰτιώμενος. Ἄλλ' εἰ μὲν τὸ πτερόν σοι τῆς ἀγνῆς καὶ καθαρᾶς καὶ ὀξυπόρου περιστερᾶς, ἐρῶται τῆς ἀγάπης, οὐδὲν ὁ χειμῶν,

ὡσπερ οὐδέ τι ἄλλο. Εἰ δέ τινα θραύσιν, ἀλλ' οὐκ ἂν A
πεισθεῖν ἐκείνο, πεπόνθοι, ἀνάγκη κάτω μένειν
ἕως ἂν ὁ τάρσος πάλιν ἀνωθεν βλαστήσῃ, καὶ μηδ'
ἐν εὐδία πρὸς ἡμᾶς μετεωρίζεσθαι. Ἄλλ' ἐβήρωσέ μοι
τὸν θεῖον ἔρωτα μᾶλλον ἐπὶ τοῖς προτέροις πετερο-
φυῶν, ἢ τοὺς ἀρχῆθεν καὶ καλῶς προσεδητημένους
τάρσους βραθυμῶς περιθραυόμενος.

ΕΠΙΣΤ. ΛΗ'.

Παύλῳ μητροπολίτῃ Λαοδικείας.

Montacut. (ep. 220, p. 328).

Οὐτε τοὺς ἐν λόγοις ἀγνώμονας εὐεργετῆν οἶδα B
λόγῳ, καίπερ ἐν τοῖς ἄλλοις (ὡς ἂν αὐτὸς φαίης)
φιλοσοφώτερον αὐτὸ θεωρήσας, οὐτε σολοικίζουσι (νῦν
γὰρ εἰ ποτε, καιρὸς καὶ τοῦ παῖξαι) συνήθης εἰμὶ
πεῖθεσθαι· ἕως ἂν οὖν εὐχάριστοι μὲν οἱ ἀγνώμονες
καταστῶσιν· οἱ δὲ τοὺς καλοὺς κακῆ προφορᾷ ρημά-
των αἰκίζόμενοι λόγοις, Ἑλλάδα γλώτταν τῆς ἀμου-
σίας ἀλλάζωνται, οὐκ ἂν ἐκὼν γε εἶναι τῶν τῆς ρη-
τορίας καινῶν μυστηρίων ἐπόπτας ποιήσωμαι· διὸ σὺ
μὲν τὴν γλώτταν Ἀττικαῖς μελέταις, ὁ δὲ σὸς φίλος
εὐγνωμοσύνης τελευταῖς, τὴν γνώμην καθάρως, σὺν
θεῷ φάναί τεύξοισθε τῶν ποθουμένων.

ΕΠΙΣΤ. ΛΘ'.

Ζαχαρίῳ μητροπολίτῃ Χαλκηδόνος.

Montacut. (ep. 221, p. 329.)

Γράφεις ἡμᾶς γραφὴν, ἣν κἂν ἑτέρω γράφοντος,
δίκαιος αὐτὸς ἦσθα τοῦτον διώκειν ἀδίκου γραφῆς·
καὶ γράφεις ἀπολογία, μηδενὸς σε διώξαντος δικη·
καὶ τοι συγγνώμη πᾶσα καὶ ἀπολογία, μακρῶ τῷ C
μέτρῳ τῆς κατηγορίας διέστηκεν· οὐ γὰρ ἔστιν, οὐκ
ἔστιν ἔλεον αἰτεῖν, καὶ λόγον ἀδικημάτων ἀπατεῖν,
ὥστε μὴ πρότερον αἰτίαν ἔχων· εὖρες ἀπολογούμε-
νος, δι' ὧν σεαυτὸν μακροτάτων λόγων ἐδειξας
χρεώστην· οὐκ ἐπεκαλεσάμην δίκης· καὶ τῶν Αἰσώπου
λόγων οὐδὲν μετριωτέραν ὄρω τὴν ἀπολογία. Οὐχ
ἤμαρτον, οἶμαι καὶ τῶν εἰς Σωκράτην ἐμπαρονη-
σάντων ἀναισχυνοτέρων ὄρω τὴν κατηγορίαν· καὶ
ὑπὲρ μὲν σεαυτοῦ εἰς ἀέρα δέρων ἐτύχτευσας, καθ'
ἡμῶν δὲ ὄξιν μὲν καὶ σφοδρὸν τὸν δρόμον, ἀλλ'
ἐπισφαλῆ καὶ ἀνατίον διηγώνισαι. Ἡ γὰρ τῶν
ἐπαίων ἀβξήσις οὐ μόνον οὐδὲν παραιτεῖσθαι, ὧν
ὄθρῖσμεθα, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τὸ μείζον ἔχει τὰ ἐγκλη-
ματα. Πίπτουσι μὲν γὰρ γεωργοὶ, καὶ ναῦται, καὶ D
στρατιῶται, καὶ παλιγκάπηλοι· ἀλλ' ἐάν τις τὸ
ἐκείνων πτώμα φιλῶ ἀληθείας περιάπτοι, ἢ στρα-
τηγῷ, ἢ ἀρχιερεῖ Θεοῦ, ἢ ἀπλῶς ἀνδρὶ τῶν πολλῶν
ταῖς ἀρεταῖς τὸ ἐξαιρετικὸν ἔχοντι, βαβαί, ἡλίκον οὗτος
διὰ μηχανῆς κατασκευάζων ἀποφαίνει τὸ ἀτόπημα.
Οὕτω τοῖς ἐπαίνοις, ὡς ἀνωτάτω φέρων ἡμᾶς, εἰς τὸ
βαθύτατον ἐβρίψας· ἀνδρας ἐπηρεάζειν ἡμᾶς, καὶ
κακῶς ποιεῖν, αἰτιώμενος, οἷς οὐδὲν αἰτίας διαπέ-
πραχται· καὶ τότε συμφοραῖς μυρίαίς, καὶ τὸ βαρύ-
τατον, ὑπὲρ ἀληθείας, περιανθλουμένους, καὶ πάντας,
τῶν καθῶν τῷ μεγέθει, καὶ αὐτοὺς τοὺς ἐπιτιθεμέ-
νους εἰς ἔλεον ἔλκοντας. Τίς γὰρ ὁ τοῖς τηλικούτοις,
οὐ λέγω θλίψεις ἐπινοῶν, ἀλλὰ μὴ καὶ σφόδρα καμ-
πτόμενος, οὐκ ἀδικος, οὐκ ὠμὸς, οὐ τὸν νοῦν καὶ τὴν

sionem et anfractionem, quod non puto, illud per-
peti, necesse est deorsum ut consistas, donec alæ
excreverint, et ne ad nos advoles, ne per sudum
quidem. Sed valeas, Dei amorem magis adhuc ma-
gisque adurgendo, potius quam ut alæ quæ ab initio
optime excreverant per socordiam collisæ diffrin-
gantur.

ΕΠΙΣΤ. XXXVIII.

Paulo Laodicensi metropolitæ.

Nec benefacere dictis improbos scio, licet (ut tute
affirmas) qui magis philosophice rem complecteris in
aliis : neque solæcismum admittentibus (nunc enim,
si alias, occasio jocandi ministratur) mihi in more
ponitur obtemperare : quandiu grati existant, qui
sunt tam perverse affecti, ut et male productis ver-
bis orationem lædant, ita ut linguam Græcam illi-
terati permutent, haud ego libenter admittam eos
novorum rhetoricæ mysteriorum epoptas. Tu igitur
linguam tuam Atticismorum meditationibus, amicus
autem tuus bonæ dispositionis mysteriis, ubi ani-
mum purgaveritis, cum bono Deo consequemini id
quod concupiscitis.

ΕΠΙΣΤ. XXXIX.

Zachariæ metropolitæ Chalcedonis.

Dicam nobis inscribis, quam si alius inscriperat,
de lite injuste intentata illum non immerito accu-
sares ; et apologiam scribis dicæ, cum te nemo acu-
cuset ; certe venia quam longissime ab accusatione
distinguitur : non potest misericordiam expetere,
qui rationem exigit acceptæ injuriæ, nisi prius rea-
tum contraxerat. Tu apologiam contextendo, reum
te prodis, et longissimæ rationis reddendæ debito-
rem. Omnino te non appellavi, apologiam nihilo
moderatiorem Æsopi fabulis video : opinor haud
deliqui, accusationem institutam video vehemen-
torem, quam illorum erat, qui in Socratem debac-
chabantur. Tu ergo aerem verberans pro teipso,
concertas adversus me, cursu veloci, sed lubrico et
incerto contendisti valide : laudationum siquidem
excrecentia non modo nihil excusat contumelias in
me jactas, sed accusationes institutas adauget. Con-
cidunt coloni, nautæ, milites, caupones : si quis
eorum lapsus ante veritatem amat, duci vel sacerdoti
Dei appendat, aut cuicumque virtute præstanti viro,
papæ, quam absurdum ille et machinatur, et ma-
chinari convincitur : tu sic laudibus me in sublime
efferens, in profundum mergis, causans me homines
conviciis afficere et in eo malefacere, qui tamen
extra culpam sum, qui innumeris calamitatibus,
quod dolens dico, pro veritate exhaurior, qui om-
nium passionum gravitate vicerim, et ipsos inimicos
mihi insultantes in misericordiam flexerim. Quis
talibus, non dicam afflictionem excogitans, non valde
infectetur, si injustus, crudus, crudelis, barbarus
non sit, si non omnem illi rationalem et humanum
sensum potestas non exspectavit? Ita sit, inquires,

sed te oportuit me vocatum consolari : aut, saltem in secundis, si non illud, permittere ut avolem e vestigio. Horum neutrum cum succedat, cur non me summis malis immergat, et vivendi odium ac timorem faciat? Ast, o bone, tu et virtuose, si ignoras, quod me persequentium furor in me effunditur, si quas struunt ubique soli et sali insidias forte ad alios prætextus convertere possis orationem, quod tute tibi struere volueris, et non insimulare, cum quod diligar non redamem : at cum experientia hæc scias, et litteris ea tragicæ persecuaris, tum demum causam sciscitari cur te non advocarim, nec annuerim ut accedas, cum id cuperes; non est hominis causam vere requirentis, sed veritatem ob oculos versantem negligentis et prætextus excogitantis, per quos non impudenter videaris me et de justa causa tractare. Sed scena et theatrum in nos commotum ita consedit : cætera quod attinet, sedulitatem video pueriliter libantem; dejectionem in risum versam lacrymas chororum comicum cantitantes : nam quæ contigerunt plangere, et ad passiones, morbos, fortunam referre animæ indicium est deplorantis, et sincere satagentis, ut labe contractas eluat : at affirmare, hunc deliquisse, alium eum defendere conantem, ne dicam : Quorsum te exagitas pro alio, quid res prosperæ illius te respiciunt, qui non relationem habet ad te? Permite illum reatui suo : et si tibi torqueri, verberari, pati quæ dignum est eum pati, qui in te maliem exercuit, et virtutem ipsam contumellis affecit : ne aliquid huiusmodi proferam (in ludicris serio agendum non est), tamen congruum est, ut id omnes affirmant, sapientiam illam decere, tales admittere apologias, quas suavis ille Aristophanes ut coryphæus texat. At enim non est hoc jucundum, utcumque per ipsas gratias Philistionem referat : illud autem summe delectabile ludentem contexere apologiam, tanquam in re valde seria et splendide justa : quin offerre juramentum, et sciscitari, an aliquis sit, qui cum unus captaverit, alium culpa teneri justum putet. Certe tuum hoc philosophice usurpatum, non modo sapientiam Aristophaneam, et universi poetici generis, artes et methodos novitate sua obscurat : quod si oblatum non esset juramentum, me in admiratione comicæ lusionis et dramatum sistere voluissem. Cum vero, quod non oportuit fieri, Deus jocis intermedius veniat; certe qui veritatem non vult dicere, reum te culpæ peractæ non peraget, sed nec omni culpa eximet; usquedum perspicue magis mentem tuam per verba tua intellexerit. Neminem olim, arbitror, similis jocandi modus reatu exemit, idque constanter ego affirmo, uti et neminem esse culpæ obnoxium propter jocandi usum, qui, cum alius revera peccaverit, mereatur poenas subire, aut rationi reddendæ subjacere. Nec inter iudices repertus est,

A φύσιν βάρβαρος, οὐ πᾶσαν περιηρημένος λογικὴν τε καὶ ἀνθρωπίνην, μετὰ τῆς δυνάμεως ἀσθησιν; εἶεν. Ἄλλ' ἔδει σε, φησὶ, μετακαλεσάμενόν με ψυχαγωγῆσαι· ἢ εἰ μὴ τοῦτο, τὸ γοῦν δεύτερον, ὠρμημένον ἐπιτρέψαι παραγενέσθαι· τὸ δὲ μηδέτερον προδῆναι τούτων, πῶς οὐ τοῖς ἐσχάτοις με περιβάλλει κακοὺς, καὶ ἄλλοις μῖσος ἀπάγει καὶ αὐτοῦ τοῦ ζῆν; Ἄλλ', ὦ καλὲ καὶ ἀγαθὲ, εἰ μὲν ἠγνόεις, ὅτι καθ' ἡμῶν ἡ κοινὴ τῶν δικόντων κέχεται λύσσα, καὶ οἷας πανταχοῦ γῆς σχεδὸν καὶ θαλάσσης, τὰς ἐπιβουλὰς ἰστώσι, καὶ τὰ ἐνεδρα, τάχα ἂν εἰς Ἑλλάς προφάσεις ἔσχες λόγον ἀναφέρειν, ὧν ἐβούλου, τὴν ἀποτύχην καὶ ἐπαιτιάζομαι γ, ὅτι μὴ στερῶν στεργόμενος· τὸ δὲ καὶ γνώσκαι αὐτῇ πείρα ταῦτα, καὶ ἐκτραγυρεῖν κἂν τοὺς γράμμασιν, εἶτα ζητεῖν αἰτίαν ἄλλην, διὰ τί μὴ μεταπέμπτόν σε πεποιήμεθα, μὴδ' ἔλθεῖν ἐζητηκῶτι κατενεύσαμεν· οὐ ζητούντός ἐστιν αἰτίαν, ἀλλὰ τὴν ἀληθεστάτην καὶ πρὸ ὀφθαλμῶν παρορῶντος, καὶ προφάσεις ἐκμηχανωμένου, δι' ὧν οὐ μὲν οὖν οὐκ ἔχοντας αἰτίαν δόξαις, οὐκ ἂν ἀνατιχόντος λίαν κακῶς ἡμᾶς εἶπειν. Ἄλλ' ἢ μὲν περὶ ἡμᾶς σκηπῆ, καὶ τὸ θέατρον, τοιαύτην ἔλαχε τὴν ὑπόθεσιν· τὰ δ' Ἑλλὰ, σπουδῆν ὀρῶ παιδία σπενδομένην, καὶ καθήκειαν γέλωτι, καὶ κωμικὸν χορὸν ᾄδοντα δάκρυα. Τὸ μὲν γὰρ ὀδύρεσθαι τὰ συμβεβηκότα, καὶ πρὸς πάθη καὶ νόσους καὶ τύχας καταφεύγειν, ψυχῆς ἐστὶν ὀλοφυρομένης, καὶ σπουδαζούσης ἀλτῆως· εἰ τι καὶ προσεβλήθη τῶν κηλίδων ἀπονίψασθαι. Τὸ δ' ἄλλον μὲν λέγειν τὸν ἁμαρτηκῶτα, ἕτερον δὲ τὸν ὑπὲρ ἐκείνου λέγοντα, ἵνα μὴ λέγω τέως. Τί οὖν ὑπὲρ ἐτέρου κόπτεις σεαυτὸν; τί δέ σοι μέλει τοῦ κατὰ μηδὲν σοι προσήκοντος; Ἐὰ τοῦτον ἐν αἰτίαις εἶναι, καὶ εἰ δὲ σοι στρεβλοῦσθαι, καὶ μαστιγοῦσθαι, καὶ πάσχειν, ἢ πάσχειν ἄξιός, κακὸν περὶ σὲ φανέντα, καὶ μικροῦ τὴν ἀρετὴν ἐνυβρίσαντα. Ἴνα οὖν μηδὲν τῶν τοιούτων λέγω (ἴσως γὰρ οὐδὲ δεῖ σπουδάζειν ἐν παικτοῖς), ἀλλ' ἐκεῖνο πάντως εἶπαιν πρεπωδέστατον, ὡς ἐκεῖνός ἐστι τῆς σοφίας, τοιαύτας φέρειν τὰς ἀπολογίας, ἧς Ἀριστοφάνης ὁ καλὸς κορυφαῖος καθέστηκεν. Ἄλλ' οὐπω τοῦτο χαρίεν, καὶ τοι νῆ τὴν χάριν, Φιλιστωνίων δν· ἀλλ' ἐκεῖνο χαριέστατον, τὸ παίζαντα τὴν ἀπολογίαν, ὡς ἐπὶ λίαν ἐσπουδασμένοις, καὶ τὸ δίκαιον λαμπρὸν ἐπιδεδειγμένοις, ὄρον τε ἐπάγειν, καὶ διαπινθάνεσθαι, ὡς ἄρ' ἐστὶ τις ἀνθρώπων, ἄλλου πταίσαντος, ἕτερον τὴν δίκην ἀξίων πράττεσθαι. Οὐ γὰρ τὴν Ἀριστοφάνους μόνον σοφίαν, ἀλλὰ καὶ παντὸς ἐκείνου τοῦ γένους, τέχνας πάσας, καὶ πάσας μεθόδους, τῇ καινοπρεπειᾷ, τοῦτο δὴ τὸ σὺν ἀποκρύπτειται φιλοσόφημα· ἀλλ' εἰ μὲν τῆν μὴ προπεθεμιένος ὄρον, μέχρι τοῦ θαυμάζειν τὴν κωμικὴν παιδιάν, ἐμμαντὸν ἐδίδουν ἂν καὶ τὰ δράματα. Ἐπει δὲ καὶ θεός, οὐ δέον μίσην παιδιᾶς συμπροθεθεῖται, ἀνάγκη καὶ μὴ βουλόμενον λέγειν τάλθη, ἔνοχον μὲν οὖν προηγησαμένης αἰτίας οὐκ ἂν σε φαίην, οὐδ' ἂν πάλιν παντελῶς ἀνυπαίτιον, ἴσως ἂν τὴν σὴν δίκαιαν, διὰ τῶν σῶν φωνῶν, λέυ-

VARIÆ LECTONES.

γ ἴσ. μὴ ἐπαιτιάζομαι.

κότερον ἀναμάθωμεν. Ὅτι δὲ οὐδένα ποτὲ τῶν πο-
ποτε ἀνθρώπων ἢ τοιαύτῃ παιδιᾷ δίκης ἐρρύσατο,
καὶ μάλιστα ἂν διαβεβαιωσαίμην· καὶ ὡς οὐκ ἐστὶν
οὐδεὶς τῶν ἡμαρτηρῶτων, ἐκ τοῦ παίζειν, ὡς ἄλλος
μὲν ἡμαρτεν, ἄλλος δὲ τὰς ποινὰς οὐκ ἔστι δίκαιος
ὑπέχειν, μὴ δεδωκώς, ἅς ὦφλεν, εὐθύνας· οὐ μὴν
ἀλλ' οὐδὲ τῶν κρινόντων εἴη ἂν τις ὄλωσ, ἅς ἀφῆκε
τὸν τοιαύτην σκηὴν ἀντὶ τοῦ στένειν ἐφ' οἷς ἡμαρτε,
προβεβληκότα. Καὶ μοι, πρὸς αὐτῆς δίκης, καὶ ἱε-
ρῶν ἀληθείας ὀργίων, ῥίψας τὴν σκηὴν, καὶ τὰ ὄντα
λέγων (ἐμοὶ γὰρ μᾶλλον οἰκειότερον ἤπερ ἄλλοις
τοιαῦτα προτείνειν), ἄρα φήσας ἂν, ἐνοχῆς εἶπε δι-
καίας αὐτὸς α, τὸν, εἰ τις, ὑπὲρ ἂν ἐξυθρίσοι, ταύ-
την τὴν σὴν προβαλλόμενον δικαιολογίαν; ἀλλ' οὐκ
ἂν φαίης, οὐδ' ἂν φαίης. Ἀλλὰ ταῦτα μὲν, ἵνα τε
μὴ δώξωμεν ὀρκωθέντες σιγῆν, καὶ τὰ ψεύδη πρὸ
τῆς ἀληθείας τιμῆν· καὶ ἵνα μᾶλλον ἐπιγνώσ, ὡς
ἡδέως τε, καὶ οὐ παρέργως, τὴν σὴν ἀνελεξάμην
ἐπιστολῆν· δι' ἧ καὶ τὴν σὴν γραμματικὴν ἀκρίβειαν
καταρῶ, μηκέτι τὸ ῥῆμα τοῦτο δοτικῆ συντάξ-
σειν, πλὴν εἰ μήπω περιπεποιημένην ἢ ἔνοια σύν-
ταξιν ἀπαιτοῖ· τότε γὰρ ἔξεστι καὶ πρὸς δοτικὴν
ἀποδιδόναι, δηλοῦντα τῷ λόγῳ, ὡς οὐχί σε παραινέειν,
ἔτερον δὲ διὰ τῆς παραινέσεως, τό σοι ποιῶν κεχα-
ρισμένον, προήγμαι βελτιοῦν· καὶ δὴ καὶ τὸ δίκην
ὑφ' ἑτέρου εἰσπράττεται, ἀντὶ τοῦ παρ' ἑτέρου,
παραφυλακτέον. Βάρβαρα μὲν γὰρ οὐ λέγω τὰ τοι-
αῦτα· βαρβαρικά δὲ, καὶ αὐτὸς συνήσεις ἐπιστήσας·
ἀ καὶ τὴν ἐπιστολὴν κεκαλλιπημένην οὔσαν, ὑπενό-
θευεν. Ἀλλ' ἐπὶ τοσοῦτον μὲν ταυτα. Ἐγὼ δὲ Ζα-
χαρίαν τὸν ἐμὸν οὐκ ἀργόμενος νῦν, ἀπαγε, φαίθε-
σαι, οὐδὲ τοῦ κολάζειν πεπαυμένος, οὐδὲ δυσωπη-
θεὶς νόσους καὶ πάθη καὶ τύχας καὶ περιστάσεις,
οὐδ' ἐπιβουλὰς τε καὶ κακώσεις μικροῦ τὰς Φαλάρι-
δος ἀνεκτοτέρας δεικνύσας, ἀλλὰ τὴν ἐμφοτον ἐμοὶ
καὶ ἀρχαίαν διασώζων γνώμην, καὶ τὸ καθαρόν καὶ
ἀκρήρατον περὶ τοὺς ἐμοὺς οὐκ ἐπιλελησμένους φιλ-
τρον, καὶ περιπέυσσομαι πατρικῶς, καὶ ἐνεγκαλίζο-
μαι ἱεροπρεπῶς· οὐτε τῷ πάλαι σφαιλῶν, ὡς οὐ γράφεις,
ἐπεμβαίνων, καὶ τὸν ἄσιστον διαμενη-
κότα στέργων καὶ κατασπαζόμενος ἐν σπλάγχχνος Χριστοῦ
καὶ δέχομαι προσίοντα χαίρων, καὶ πάντας
κινδύνους ὑπερορῶν, οὐ τραγικῶν ἡμῖν διηγημάτων
ἀγωνα φόρον, ἀλλὰ τὸν οἰκτεῖον νοῦν, καὶ τὴν ἐαυ-
τοῦ ψυχὴν, προστύλου πάσης ἀγλῆς φέροντα καθαράν·
ἐν ἣ τὸ βέβαιόν τε καὶ ἀμετακίνητον διὰ βίου
ἔχοντά τε καὶ ἰδρυσάμενον, τοῖς ἐκείθεν στεφάνοις
λαμπρόν, λαμπρῶς εὐχομαι παραπεμφθῆναι.

ΕΠΙΣΤ. Μ'.

Παύλῳ μητροπολίτῃ Λαοδικείας.

D

EPIST. XL.

Paulo metropolitæ Laodicæ.

Montacut. (ep. 222, p. 332).

Οἱ δρᾶπεται, τοὺς ποτε τὴν πρᾶξιν αἰτιωμένους,
πείθοντες συνδραπετεύειν, οὐ μόνον οὐδενός, ὧν αἰ-
τιῶνται, ἀφίενται, ἀλλὰ καὶ διπλῆς αἰτίας σφᾶς αὐ-
τοὺς, μᾶλλον δὲ πολλαπλῆς ἐνόχους δεικνύουσιν. Οὐ
γὰρ ἢ κοινωνία τοῦ ἀδικήματος τὴν ἐλευθερίαν
πραγματεύεται τῷ καταρῶντι, ἀλλ' ἢ τῶν παραζη-
λούντων μίμησις, αὐξήσις ἐστὶν ἀδυσώπητος τοῦ
ἐξαρχῆς ἀδικήματος, λιποταξίου δίκην ὄφλων, καὶ
φυγᾶς, καὶ ἀρχηγός, καὶ πείθων ἄλλους μιμῆσθαι,
καὶ τὸ βαρύτερον, καὶ τοὺς ὄσοις ἦν ἢ τοιαύτῃ πρᾶ-

Fugitivi, actionem illam aliquando vituperantes,
una secum esse fugitivos inducere. illi non modo
liberi sunt ab illa culpa, sed duplici se aut multi-
plici reatu prædicant teneri: Non enim communi-
catio injuriæ libertatem procurat eam auspicandi,
sed imitatio male agentium in immensum acceptum
crimen; nam desertor ordinis, fugitivus, princeps,
et inducens alios est, et quod gravius est, eos qui
illæ patrare, priusquam captivarentur, dejerassent:
videsis autem, videsis, inquam, quin videritis potius

VARIÆ LECTIONES.

• ἴσ. εἶναι αὐτόν.

omnes (comitem enim, consilii, fugæ tuæ comitem socium adjungo discipulum) quid sis dicturus, cum ratio tui facti a te exigetur. Sed vale : nec deinceps fugitivi animum mentemque fove, nec alios una fugere allicito : et terribile judicium illud, ac indeclinabile, ultra comminationem non procedet. μήτε δραπετεύειν άλλους ὑπόβελγε· καὶ τὰ τῆς λυταί.

EPIST. XLI.

Zachariæ metropolitæ Chalcedonis.

Montacut. (ep. 223, p. 333).

Inveni, opinor, sanguinis ablationem, licet per ætatem, tui corporis habitudini congruam. Quod quamvis sit contra opinionem medicorum qui nunc ubique abundant, non est paradoxum tamen. Nam ne alios ipsorum errores persequar, quibus hipparices, qui batrachion parvum chelidonium putant; et pro peplo tithymallus habetur; quibus potamogiton est leimonium; et niger chamæleon tanquam albus; qui pro anemone proferunt argemonem; apud quos infinitæ herbarum species et naturæ peregrinis subserviunt temporibus, usibus, nominibus : nam quæ jam dixi, præ manibus sunt, quæ sine quæstione certa debebant esse vel iis, qui a portu medicinam salutarunt. Quid mirum, si phlebotomia tibi conducens ab illis deputetur aliena? Tu si consilium meum admiseris, cum bono Deo, illorum pudore, experientia profuturum invenies.

EPIST. XLII.

Michaeli Mitylenes metropolitæ.

Montacut. (ep. 223, p. 334).

Quæ tu passus es a persecutoribus, alii forte excedere solatium dicent, ego cum tua bona venia dixerim laude omni majora esse : opportune ergo considerandum est utrum inter eos velis esse qui miseratione, an felicitate excipiuntur. Si cum grato animo patiaris (scio quod sic patieris), optarim adhuc magis tuarum passionum et coronarum particeps fieri : sin, quod deprecor, nec efferam; quia me ineptire persuasum habeo; dicam communia denuo sint tua mecum certamina, remunerationesque. Vale.

EPIST. XLIII.

Michaeli metropolitæ Mitylenes.

Montacut. (ep. 227, p. 334).

Alius optaret tuarum coronarum participare; sed non tuas passiones, ac pro pietate certamina subire: mihi honorandæ sunt passiones tuæ, licet nemo manu extenta capiti meo coronam imponat. Virum tantopere æmulandum et felicem, tam illustrem et conspicuum in ipsis pathemasi despondere non decet animum. Rerum enim præsentium, licet legis-

Α ζης, πριν ὑπανδραποδοσθῆναι, μέγα ὄρκιον. Ὅρα δὴ λοιπὸν, ὄρα, μᾶλλον δὲ συνορᾶτε (δίδωμι γάρ σοι κοινωνὸν τῆς βουλῆς τὸν γνήσιον τῆς φυγῆς μαθητὴν) τίνα μέλλεις λόγον ἔχειν, ὅτε σε τῶν τηλικούτων τὰς εὐθύνas βουληθεῖη μὲν πράττεσθαι β. Ἄλλ' ἔρρωσο· καὶ μηκέτι μήτε σὺ δραπέτην ἔχε λογισμὸν, ἀρύκτου καὶ φοβερᾶς δίχης εἰς μόνas ἀπειλὰς διαλέλυται.

EPIST. MA'.

Zachariæ μητροπολίτη Χαλκηδόνας.

Εὐρον, οἶμαι, τὴν τοῦ αἵματος ἀφαίρσιν, καὶ θερμίας οὐσίας, τῇ τοῦ σώματός σου διαθέσει συμπερούσαν. Εἰ δὲ παρὰ δόξαν ἐστὶ τῶν νῦν ἐπιπολαζόντων λατρῶν, παράδοξον οὐδέν. Οἷς γὰρ ἵνα μὴ νῦν τὰς άλλας αὐτῶν περὶ τὴν τέχνην ἀμαρτιάδας, οἱ μοι λέγω, ἀλλ' ἵππουρις μὲν νομίζεται τὸ πολύγονον· σέσελις δὲ τὸ ἡράκλειον πάνακας· καὶ οἷα δὴ βατράχιον τὸ μικρόν, κρίνεται χελιδόνιον· καὶ ἀντι μὲν πεπλίου, τιθύμαλλος· ὡς ποταμογεῖτων δὲ, τὸ λειμώνιον· καὶ ὁ μὲν μέλας χαμαιλέων, ὡς λευκὸς παραλαμβάνεται· ἀντι δὲ τῆς ἀνεμώνης, ἡ ἀργεμώνη· καὶ μυρίων άλλων φύσεις βοτανῶν ξένοις ὑπηρετοῦσι καὶ καιροῖς, καὶ χρεῖαις, καὶ ὀνόμασι. (Ταῦτα δὴ ταῦτα τὰ πρόχειρα, καὶ ἂ μὴδὲ τοῖς ἐν προθύροις λατρικῆς προσήκον ἦν ἐν ἀμφισθητῆσει καθίστασθαι.) Τί θαυμαστὸν κἄν ἡ φλεβοτομία, χρεῖώδης οὐσά σοι, ταῦτοις νομισθεῖη ξενίζουσα, αὐτὸς δὲ τὴν συμβουλήν δεχόμενος, σὺν Θεῷ Σωτῆρι φάναι, καὶ τὸν ἔλεγον ἐκείνων, τῇ πείρᾳ, καὶ τὸ σὺν εὐρήσεις κέρδος.

EPIST. MB'.

Μιχαὴλ μητροπολίτη Μιτυλήνης.

Τὰ μὲν εἰς σὲ τῶν διωκόντων πάθη, άλλος ἂν τις εἰποι μελίζω παραμυθίας· ἐγὼ δὲ σοῦ βουλομένω φαίην ἂν μελίζω εὐφημίας. Ὅρα οὖν ἐπισκοπεῖν σε, πότερον ἂν ἔλωσ τῶν σφόδρα ἔλεουμένων, ἢ τῶν σφόδρα μακαριζομένων, εἶναι. Ἄν μὲν γὰρ εὐχαρίστως φέρεις (οἶδα δ' ὅτι φέρεις), εὐχομαί σου τῶν στεφάνων, καὶ τῶν παθῶν, ἐπὶ πλέον κοινωνῆσαι· ἂν δ' ὅπερ ἀπέυχομαι, ἀλλ' οὐκ ἂν ἐρῶ· καὶ γὰρ πέπεισμαι ματασιολογήσειν· διὸ μοι πάλιν εἴησαν κοινὰ, καὶ οἱ ἄθλοι, καὶ τὰ ἔπαθλα. Ἐρρωσο.

EPIST. MI'.

Μιχαὴλ μητροπολίτη Μιτυλήνης.

D Montacut. (ep. 227, p. 334).

Ἄλλος ἂν τις ἠξείαιτο τυχεῖν στεφάνων τῶν σῶν, ἄνευ τοῦ τὰ σὰ πάθη, καὶ τοῦς σοῦς ὑπὲρ εὐσεβείας ἄθλους, ὑπελθεῖν. Ἐμοὶ δὲ τίμια τὰ πάθη τὰ σὰ, κἄν μήπω τις ἐκτείνων τὴν χεῖρα, στεφάνους τῇ ἐμῇ προσέπτῃ κεφαλῇ. Οὐ δεῖ, τοιγαροῦν, ἀθυμεῖν οὕτω ζηλωτὸν καὶ μακάριον, καὶ ἐν αὐτοῖς τοῖς κινδύνοις, καὶ τοῖς παθήμασι, ἀναφανέντα, καὶ ἀνα-

VARIE LECTIONES.

β Ἰσ. ὁ Θεὸς εἰσπράττεσθαι.

λάμπαντα. Τὰ μὲν γὰρ ἐνταῦθα, καὶ νομοθετῶν, καὶ A
προφητῶν, καὶ εὐσεβῶν βασιλέων, καὶ ἄλλως ἀν-
δρῶν ἀληθείας φιλῶν, σφῆεν ἅπαντα τὰ στόματα,
τὴν ἐν αὐτοῖς ἐκτραγυδοῦντα ματαιότητα· ἀλλ' οὐδ'
ὄρξ, ὅπως τῇ διηνεκεῖ βρούσει καὶ μεταβολῇ, οὐκ
ἡρέμει ἀλλοιούμενα· ἀλλ' ἔνω καὶ κάτω φέρεται
δόξα πᾶσα, καὶ πλοῦτος, καὶ τύχαι, καὶ λαμπρότη-
τες, καὶ οὐδὲν ἔστι τῶν παρόντων, ὅπερ τὸν σώφρονα
νοῦν ἐπισπασάμενον ὑποθέλξει. Τῶν δὲ ἐκείθε, τὰ
τε ἄλλα ὑπὲρ διήγησιν ὄντων, καὶ τῷ ἀναλλοιώτῳ
καὶ ἀβρέυστῳ τὴν τῶν ἀγαθῶν ἀπολαύσειν τοῖς ἀξίοις
παρεχομένον· τίς πρὸς τὰ ἐκείθε τὰς ἐλπίδας ἔχων
ισταμένος, καὶ τοὺς ὀφθαλμοὺς ἠνευγμένους, τοῖς
παροῦσι κακοῖς συμπεσεῖτα, ὄνειροι ἴσα λυποῦσι,
καὶ ἐξαθυμήσει τοῖς, δι' ὧν ἔστι λαμπρύνεσθαι,
ἀγωνίσμασι; Ἄμεινον οὖν, οἶμαι, καὶ κρεῖττον λό- B
γου παντὸς, ἐν ὄνειροις ἔχοντα τὰ χεῖρω, τῶν καθ'
ὑπερ ἀγαθῶν, καὶ ἀνεκλαλήτων, ἐν ἀπολαύσει γενέ-
σθαι μὴ ληγούση, ἢ ὄνειροις μικρὰ καὶ πρόσκαιρα
πλανηθέντα, καὶ παίξιντα, τῶν ἀδιαδόχων πειρᾶ-
σθαι κακῶν.

ΕΠΙΣΤ. ΜΑ'.

Ἀμφιλοχίῳ μητροπολίτῃ Κυζίκου.

Montecat. (ep. 207, p. 504).

Οἱ μὲν ἄλλοι τοῦ Πλάτωνος λόγοι τοῦ πολιτικοῦ
λόγου πεφύκασι γινώμονες, πλὴν εἴ τι κατ' ἐκλογὴν
ὀνομάτων ἐνιαχοῦ παρημέληται· αἱ δὲ τοῦτο ἐπιστο- C
λαι ἴσων τε τῆς ἐκείνου λογιότητος, καὶ τοῦ ἐπιστο-
λιμαίου τύπου ἀπολείπονται. Αἱ δὲ γε τοῦ Ἀριστο-
τέλους, τῶν μὲν ἄλλων αὐτοῦ γραμμάτων εἰσὶ πως
λογωδέστεραι· πλὴν οὐδὲ ταῖς Πλατωνικαῖς ἐξισά-
ζουσι. Δημοσθένους δὲ οἱ μὲν ἄλλοι πόνοι, καὶ ῥητό-
ρων καὶ κριτικῶν ἐγκωμιοὺς πληροῦσι τὰ στόματα.
Τὰς ἐπιστολάς δὲ, οὐδὲν ἀμείνους εὐρήσεις τῶν
Πλάτωνος. Τίσιν οὖν ἐπιστολαῖς ὀμιλητέον, καὶ τίσι
τὸν ἐπιγνωσθέντα ἡμῖν διὰ τῆς τέχνης χαρακτηῖρα
ἐφαρμόζοντες τὴν γυμνασίαν συλλεξόμεθα; Ἔστι
μὲν καὶ ἄλλο πλῆθος ἀπειρον· ἔχεις δ', ἵνα μὴδὲ
μακρὸν ἦ σοι τὸ τῆς γυμνασίας στάδιον, τὰς εἰς
Φάλαριν ἐκείνον, οἶμαι, τὸν Ἀκραγαντῖνον τύραννον
ἀναφερομένης ἐπιστολάς, καὶ αἰς Βροῦτος, ὁ Ἰω- D
μαίων στρατηγός, ἐπιγράφεται· καὶ τὸν ἐν βασιλεῦσι
φιλόσοφον, καὶ τὸν σοφιστὴν ἐν ταῖς πλείστοις Λιδά-
νιον. Εἰ δὲ βούλει σὺν τῷ χαρακτήρι, καὶ πολλῶν
ἄλλων καὶ μεγάλων συλλέξει ὠφέλειαν, ἀρκήσει
σοι Βασίλειος ὁ γλυκὺς, καὶ ὁ κάλλους, εἴ τις ἄλλος,
ἐργάτης Γρηγόριος, καὶ ἡ ποικίλη καὶ τῆς ἡμετέρας
αὐλῆς μῦσα Ἰσιδωρος· ὅς ὡς περ λόγων, οὕτω δὲ
καὶ ἱερατικῆς καὶ ἀσκητικῆς πολιτείας κανὼν ἔστι
χρηματίζειν ἀξιοχρεως· καὶ εἴ τις ἕτερος μετὰ τῆς
ὁμοίας προαιρέσεως, τὴν ἐκείνων ἰδέαν ταῖς ἰδίαις
ἐπιστολαῖς ἐνεδυναμώθη μορφώσασθαι.

latorum, prophetarum, regum piorum, virorum ve-
ritatis amantium acta, omnia omnino ora reticerent,
ea est conditio, ut suam futilitatem tragice expo-
nant : annon vides ut fluxu continuo et mutatione
alterantur sine sensu, susque deque fertur gloria
omnis, divitiarum, fortunarum, splendorum, nec quidquam
in rebus presentibus, quod mentem sobriam alli-
ciat aut ad se trahat? Quæ in caelis sunt, cum om-
nem excedant explicationem, inalterabilia, nec
fluxa sunt ; atque ita æternam præstant bonorum
fruitionem iis qui merentur : ecquis est, cui oculi
sunt aperti respectu stabilitum illorum quæ speran-
tur ibi, cum malis presentibus incideret, quæ simi-
lia sunt insomniis dolorem inferentibus ? Quis in
medio certaminum contristabitur, unde par est
eum magnificari ? Quocirca, præstat, arbitror, et
majori cum ratione conjunctum est, pejora pro
insomniis habere vigilantem, vero bona ineffabilia
et non diffundenda per fruitionem consequi, quam
somnia, exigua, temporalia, errantia, ludentia
bona eligentem, malis interminabilibus permutare.

ΕΠΙΣΤ. XLIV.

Amphilochio Cyzici metropolitæ.

Cæteri Platonis sermones gnomones quidam
sunt politici sermonis, nisi quod verborum electio
nonnunquam negligitur. At epistolæ ejus ex æquo
fortassis deficiunt, cum ab ipsius conditione, tum
a forma epistolari. Aristotelis autem fere sunt cæ-
teris ejus operibus accuratiorum : et tamen Plato-
nicas non exæquant. Demosthenis opera cætera et
rhetorum et criticorum ora implent ; sed nihilo me-
liores quam Platonis ejus epistolas reperies. Quæ-
nam igitur epistolæ lectitandæ : et a quibus exerci-
tium adhibebimus, ut artificiosum, quem didicimus,
charactera exprimamus ? Certe ingens est earum
numerus : habes autem, ne elongatus tibi stadium
figas, epistolas quæ Phalaridis esse dicuntur Acri-
gantini Tyranni et quibus Bruti Romanorum du-
cis nomen præscribitur : et qui apud imperatores
philosophus erat, sophista apud vulgus, Libanium.
Quod si una cum epistolari charactera, rerum mul-
tarum et magnarum utilitatem acquirere cupias,
sufficiat suavis ille, si quis alius, Basilii : et in-
ter omnes præcipuus pulchritudinis artifex Grego-
rius : et variata illa Isidori musa, qui, ut nos, mo-
nachus fuit. Ille ut orationis, ita quoque sacerdo-
talis et asceticæ vitæ canon dignissime inscribitur :
his adjungas, si qui alii sint, qui eodem animo,
eorum ideam, propriis suis epistolis expres-
serunt.

VARIE LECTIONES.

* ἴσ. ἡμετέρας.

vestram volui deducere : ubi tamen absurdi quid mihi occurrebat : tamen nescio quid novi passus sum : membrum divulgum abstrahitur ; sed Deo dicatur, et nos qui per Deum divitiis illis abundavimus, illi primitias offerre debebamus : antiqua lex hæc obtinet, ut rerum pretiosarum primitias datori et communi Domino offeramus : germen præclarum, et fructus ferens maturos diffractum est : sed manet radix, germinabit denuo non inferiora : si is qui ablatus est mœrore afficiat, progerminet alios, ut ne ita demum tristitia percellatur, si ramos quosdam ad se transferat hortulanus ; sed per reliquorum oblectationem ablati sensum absconditum voluit. Abiit præclara et admirabilis virtutis imago ; sed idem pictor manum adhuc exercere potest, et qui præclaras ejus dotes diligebat, proculdubio plures tales imagines describet. At mihi quidem mali medicinam facit istud ; puto quemlibet religiosum prudenter sumpturum : sed Ecclesiæ corpus, ad quod vocati sumus, non opinor, ipse justificabis, non esse tibi compassionis solatium archipræsuli. Nam quid est ? ante tempus auferebatur : et quis, quæso, melius de temporibus judicare, et eadem observare novit, quam is, qui secundum rationem et ordinem disposuit omnia ? Sed raptus est in ætate vigente, et qui tales existunt, certamina subeunt viriliter : verum ad senectutem usque protendi interruptionem plerumque fortitudinis operatur. Ad virtutem nobiscum concurrebat : non oportet invidere, si stadium suum prior confecerit. At solamen erat urgentium afflictionum : sed nec omnes secum abstulit consolationis modos : imo plures nunc præstat, et quidem primo per generosas vitæ actiones : secundo per intercessionem apud Deum ; utpote jam vicinior ei factus, et cœleste adjumentum in partes assumens, cum ad succurrendum, tum ad vindicandum. Silent labra : clamant actiones. Lingua tacet, sed contra legum violatores ejus redargutiones ipsorum consilia perpetuo flagellant, et religiosum quemlibet ad oblectationem excitant et fortitudinem. Quid tandem ? in persecutione, afflictione, miseria, vitam clausit. At hæc me summopere consolantur. Non enim delictiis affluere illum decuit, qui ad regnum cœlorum anhelabat, et illam ibi adire hæreditatem voluit : luctatorem quiescere non decebat : nec certauini destinatum in umbraculis arborum paradisi recubare, ac dulcem somnum capere : sed inter certamina, per tribulationes, inter persequentium gladios explorari decuit : et sic approbari ab agonotheta, sudore madentem e colluctatione, et sic de cursu, laboribus anhelum, felicem prædicari : id quod ego coronis prætulerim : nam coronæ donantur ab athlotheta : hæc certantis labores clamant et lemniscos : inter medias et illas extremas persecutiones, abiit ad coronatorem. Quorsum enim in infinitam agonistam durare oportuit, ac non statim potius illa consequi propter ea quæ pertulit, et sic obduravit : hostium sane vota mihi istud

Α τητα· και τι γάρ ενενδουν των αποπωτερων· τι δε των· καινοτερων πεπονθαμεν, ουκ οίδα· αφηρηθη μελος, αλλα θεω αφιερωται· αλλ' απαρχην εδει δοθηναι των καλων, ων εκειθεν εκλουτισαμεν· αρχαιος ουτος νομος απαρχας των τιμων τω δωτηρι, και κοινω προσφερειν δεσποτη. Κλαδος ευθαλης, και καρπον ωραιον φερων, περιφιρηται· αλλ' η ριζι μινει· οσει παλιν ουκ ελαττονα. Ει δε πλεον ο περιηρημενος λυπει, βλαστανετω και πλειονας· να μη παλιν εχει χαλεπως αλγειν του φυτοκομου προς εαυτον τινα των κλαδων λαμβανοντος, αλλ' εν τη των υπολειπομενων τερπει, του αφηρημενου λανθανειν εχει της συναισθησιν. Απηληθεν η καλη και θαυμασια της αρετης εικων· αλλ' ο γραφευς ει· την χειρα κινει, και γραφει γε παντως, εραστη· εν του καλου, ουκειτι μιαν, αλλα και πλειονας. Αιι· εμοι μεν τουτο της αθυμιας φαρμακον· οϊμαι δ' αν αυτο λαθειν προθυμως, και των ευσεβουντων εκαστον· τα δε κοινον της Εκκλησιας, εφ' ω γε παρακεκλημεθα, ουκ αν ουχι δικαιωσαις και αυτους, και της σης αρχιερατικης συμπαθειας μη γενεσθαι παρακλησιν. Τι γαρ; προ ωρας απηρεν· και τις αρθεστερος ωρας συντηρειν και κρινειν, του παντα λογω και ειρωμω ταξαντος; Αλλ' εν ακμη της ηλικιας, οι τοιουτοι τους αθλους γενναίως φερουσι· το δε εις γηρας παραταθηναι, εγχοπη, τα πολλα, τις πολλης καθισταται γενναιστητος. Συνδρομος ην προς αρετην· ου χρη φθονειν ει το υταδιον προκατελιηφεν. Αλλ' ην των θλιβερων παραμυθιον· ου συνατηρεν τους λογους της παρακλησεως· και πλεον ε C εστα νυν, ος τε δια βλου ανδρικως ενεκαρτερησε, και τας προς το θελον εντευξεν· ατε δη κλησιαιτερον γεγωνος, και την εκειθεν ελκων μλλον βοτην, εις επικουριαν και εκδικησιν. Σιγξ τα χειλη· αλλα βοωσιν αι πραξεις· η γλωσσα τεως ηρημα· αλλ' οι κατα των παρανομουτων ελεγχοι αυτων τ' εκεινων τους λογισμους αθανατα μαστιγουσι, και των ευσεβουντων εκαστον, εις θυμηδιαν και ανδρειαν διανιστωσιν. Τι λοιπον; εν διωγωις και θλιψαις και ταλαιπωριας τον βλον απελιπε. Το μεγιστον μα λεγεις παραμυθιον. Ου γαρ εδει τρυφην τον την βασιλειαν των ουρανων επιζητουσα, και των εκεισε κληρον διωκοντα. Ουκ εδει τον αθλητην ησυχάζειν· ουδε τον αγωνιστην υπο σκιας και δένδροις και παραδεισοις ανεκεκλισθαι και αναπαύεσθαι· αλλ' εν D μεσοις εδει τοις αγωσιν, εν αυτοις τοις πειρασμοις, εν μεσω της των δευκοντων μαιφονιας δοκιμαζεσθαι, καλον εμφανισθηναι τω αγωνοθετη, ιδρωσιν αθλητικοις ει περισταζόμενον· μακαριον οφθηναι των δρομων και καματων ασμαινοντα. Τουτο των στεφανων εγω φημι μακαριωτερον. Το μεν γαρ εστι του αθλοθετου, το δε της του αγωνιζομενου σπουδης και ευδοκιμησεως. Εν αυτη μεση τη των διωγων ακμη, προς τον σεφοδοτην απεδραμεν. Τι δε απεραντα καμνειν εβουλου τον αγωνιστην και μη ταχιον τυχειν εφ' ω ταυτα διεκαρτερει και υπεφερεν; Εχθρων ευχην μοι λεγεις, αλλ' ουχι προνοειν φιλων· ουδε πονον, ουδε ελεον. Εζηλθε κοινων ομμάτων το κοινον της Εκκλησιας τεκνον, ο καλες

ἐμοὶ καὶ τοῦ Θεοῦ ἄνθρωπος· ἀλλ' εἰς οὐρανὸν, ἀλλ' εἰς τὸν κοινὸν Δεσπότην, ἀλλὰ μετ' ἀγγέλων χορεύσων, ἀλλ' ἱερουργός. Ὡς πόσῃν εὐρον ἐν τούτῳ παραψυχὴν! Ἔδει γὰρ, ἔδει καὶ τὴν ἡμῶν ἀπαρχὴν ὑπὲρ ἱερᾶς δόξης, καὶ νόμιον ἱερῶν διωκομένων, ἱερουργὸν Θεῷ προσταχθῆναι· ἱερουργός, ἐμφράτων μετὰ πλείονος τῆς παρῆρσις στόματα βεβήλων, καὶ χαλινῶν γλώσσας κενὰ ἐπισταμένας· ἱερουργός, κἄν μὴ τὸ ἀνίερρον βούλοιοτο. Τί ἐτι; Ἐπήνθει αὐτῷ τὰ τῆς ἀρετῆς ἅπαντα· διὰ τοῦτο γὰρ θάττον εἰς τὴν ἀμάραντον ἀπεφοίτησεν τοῦ παραδείσου πολιτείαν, ἵνα μὴδὲν αὐτῷ τῶν κατορθωθέντων ἀπομαρανθῆ. Εἰ γὰρ οὐδεὶς ἀπὸ ρύπου καθαρὸς, οὐδ' ἂν ἡμέρα μία ὁ βίος αὐτοῦ, ὁ θάττον τὸν διαυλον τοῦ βίου ἐξελεθῶν, τὸ πλείστον ἐφθῆ τοῦ ρύπου ἐκφυγῶν. Κοινὸν ἦν τῶν εὐσεβούντων στήριγμα· καλὸν αὐτοῖς ἀπολλέοιπε κανόνα καὶ τύπον ἐν τοῖς ὑπὲρ εὐσεβείας πόνοις τὸ ζῆν ἐκλιπῶν. Οὐκ εἶδεν τὴν τῆς Ἐκκλησίας, ὑπὲρ ἧς ἐνήθει, ἀποκατάστασιν· διὰ τοῦτο ἀκεραίους ἐκείθεν ἔχει τῶν πόνων τοὺς μισθοὺς. Τὸ γὰρ ἀνθ' ὧν ἀγωνίζεται τις, εὐφροσύνης ἐνταῦθα τυχεῖν, ὑπομένεται τῆς ἐκείθεν μακαριότητος τὰς ἀμοιβὰς. Οὐκ εἶδε τὴν ἀποκατάστασιν αἰσθητοῖς ὀφθαλμοῖς, ἀλλ' ὁρᾷ νυνὶ τοῖς νοητοῖς· ἀλλ' ἴσως πλησιαιτερον γεγωνῶς Θεοῦ, ταύτην, τοῖς ἐν αἰσθήσει στρεφομένοις, ἐτι ἂν ἄρα συμφέρον ἐπιταχυνεῖ. Ἐχει τάφος τὸ σῶμα, ἀλλ' οὐράνιοι θάλαμοι τὴν ψυχὴν· ἡ γῆ τὴν κόκιν, ἀλλ' Ἀβραμιαῖοι κόλποι τὸ πνεῦμα. Φίλων ἀστερήθη, ἀλλ' εὗρε τοὺς κρείττους· εὗρήσει δὲ καὶ ὅς ἐλιπε μετ' ὀλίγον, ἂν τῷ εἶναι μείνωσιν φίλοι Θεοῦ. Ἐχθρῶν ἐξῆλθεν ἐπιθουλάς αἰσθητῶν, νοητῶν, φανεράς, ὑφάλους, ἐξωθεν, ἔνδον, αἰδεῖς ὑπ' ἐνέδροα. Εἶδεν, εἰ καὶ ὡς ἐν ἐσῶπτρῳ (τοῦτο γὰρ ἐγωγε τὸ ἐν τοῖς θεοπέμπτοις ὀνειροῖς ὄρω) ἀ ἐπῶθει, καὶ ὧν ἀδιαλείπτως ἐγλίχτο· οἷς τὴν ψυχὴν ἀνεπτέρωτο, καὶ πρὸς ἀ καὶ τῷ σῆναι βαρυνόμενος ἀνεφέρετο. Εἶδεν τὸν καλοῦντα Βασιλέα, τοὺς ὑπηρετούμενους παιδοῦς ἀγγέλους τῇ κλήσει, τὸν ἱερὸν ἐκείνον καὶ βεβήλοισ ἀψαυστον καὶ ἀθέατον, ἐν ᾧ παρεπέμπετο χορὸν τὴν ἀψαυστον ἐκείνην καὶ ἀτελεύτητον δόξαν καὶ τρυφήν. Ὡς γλυκείων ἀπόλαυσις, καὶ πρὸ τῆς ἀπολαύσεως, θαυμάτων· ὡς μακαρίας ἀποδημίας· ὡς ἀξίας θαυμάζεσθαι· ἀλλ' οὐχὶ δάκρυα προκαλεῖσθαι ζηλοῦσθαι, οὐχὶ πενθεῖσθαι· μετὰ λαμπρῶν ἐνταφίων τῶν οὐρανίων ἀνέδη πολῶν· μετὰ λαμπρᾶς τῆς λαμπάδος οὐκ ἐλαίῳ μόνῳ φαιδρυνόμενης, ἀλλὰ καὶ τοῖς ἀπὸ τῶν ἀθλῶν ἰδρῶσιν ἀρδευομένης· οὐ παρθεναῖα μόνῃ λαμπρυνόμενης, ἀλλὰ καὶ ἱερωσύνης ἀξιώματι κλειζομένης· οὐδὲ τούτοις μόνον, ἀλλὰ καὶ ταῖς ἄλλαις ἀρεταῖς δι' ὧν τὸ δαψιλὲς καὶ ἀένναον τῆς φωτοχυσίας καταπλουτίστη. Ταῦτά μοι γέγονε ψυχαγωγία, ταῦτα παραμύθιον, μᾶλλον δὲ ἀπὸ τῆς παραμυθίας ἀρξάμενα, εἰς πνευματικὴν μετέστησεν εὐφροσύνην καὶ ἀγαλλίασιν. Ταῦτα καὶ τῇ σῇ ἀρχιερατικῇ τελειότητι γενέσθω καὶ παραμυθία, καὶ χαρὰς καὶ θυμηδία;

A narras, non pavidam amicorum curam, nec tolerantium commiserationem. Ab oculis omnium abiit publicus Ecclesiae filius: praeclarus ille Dei, et noster homo: sed in caelos, ad communem Dominum abiit, sed choros cum angelis concelebraturus, sed sacerdos. Ego autem quantum in hoc uno solatii adveni! Ita enim par fuit ut sacerdos Deo offerretur, primitiarum loco, divinis legibus, pro Dei gloria passus persecutionem: sacerdos autem is, qui cum multa libertate profanis hominibus os obstruere potest, et frenum injicere linguis meditantium vana: sacerdos, velint nolint profani. Quid alterius? Virtute florebat undique. Quocirca citius hinc abiit ad immarcescibilem paradisi politiam, ut ne quid illi a rectis factis defloresceret: si enim denuo sit a sordibus purus, ne quidem si vel unius diei spatium vinceret, certe qui *diavulum* vitae quantum excessit, plurimas ille sordes abluit. Pietatis erat commune quoddam stabilimentum: praeclearam ipsis regulam, et formam reliquit, qui in patiendo pro pietate excessit e vita. Ecclesiae illius, pro qua certavit, restitutionem non vidit: quocirca, impermistam laborum mercedem in caelis habet. Nam si oblectamentum laborum hic perceperat, privaretur beatitudinis ibidem retributione: oculis sensitivis restaurationem non vidit: sed intellectus oculis nunc intuetur; utpote Deo vicinior factus, eo properare et illis conducet, qui adhuc versantur in sensibilibus. Corpus sepulcrum continet, thalami autem caelestes animam, pulverem habet terra, spiritum vero sinus Abrahæ: privabatur amicis, reperit meliores, et quos dereliquit, haud diu erit cum rursus inveniet, si permanserint, statu quo, amici Dei: hostium insidias evasit sensibilibus, intellectualium, apertas, occultas, internas, externas, manifestas et clancularias. Vidit hic, sed ut in speculo (quod et ego per somnia a Deo immissa video), quæ cupiebat, et continue anhelabat, quibus animæ dedit alas, ad quæ licet tabernaculo praegravatus ferebatur. Vidit Regem annuentem, angelos claritate conspicuos administros vocationis, sacrum illum, profanis intactum, et invisibilem locum, inexplicabilem gloriam et oblectationem interminabilem, quo transferebatur. Hæc est dulcedinis fruitio, et visionis illius ante fruitionem: certe, excessus felix et admirandus, non lacrymis decorandus, sed æmulatione operandus, non lugendus. Illustri modo tumultus caelestes sedes ascendit, cum lampade clara, non oleo tantum illuminata, sed certaminis sudoribus diffuente, non sola virginitate exulta, sed sacerdotali dignitate quoque diffusa; nec istis solis, sed et aliis virtutibus unde abundantia perennis effuso lumine dilatatur: hæc sunt illa, quæ animum meum reficiunt; hæc quæ consolantur: imo potius hinc initio consolationis derivato, ad spiritualem referrebat oblectationem exaltationemque. Hæc et tuam

VARIE LECTIONES.

z Ἰσ. μελετᾶν.

archiepiscopalem perfectionem solentur : hæc in A
gaudii et consolationis argumentum cedant, eoquemagis
quod tuæ disciplinæ curæ et instructioni translati
hi. ac illius res præclare olim gestæ ascribi debeant.

EPIST. XXXV.

Euschemoni Cæsareæ archiepiscopo.

Montacut. (ep. 202, p. 299).

Suscepit quidam prophetam, aut iustorum aliquem, eo quod multos illum admirationi habentes observat, qui ex illa sua admiratione, gloriam non mediocrem venabantur. Alius spem concipit, quod e tali susceptione, eximia divitiarum affluentium copia abundabit : vel statum aliquem bonum corporalem consequetur. At nemo plane istorum, vel prophetæ mercedem consequetur, vel justii viri retributionem. Quis autem recepturus eam est ? Is nimirum, qui, quod Dei servus, et propheta quis existat (hoc enim vult illud, *In nomine prophetæ, in nomine justii*), et non cauponando, vel commodum captando recipit, et quo potest obsequio eam demeretur, e pura conscientia et honesto animo. Certe, dignus omnino talis divina retributione, et redhostimento. Illud porro, *Mercedem justii, mercedem prophetæ recipiet* ⁴, duplicem habet sententiam : vel enim sinceræ hospitalitatis et puræ mercedem illi recipient, certo certius, qui prophetam vel justum recipiunt : nec honore illo privari possunt, qui dignos se per res a se gestas præstiterunt ; vel quod illam non recipient simpliciter mercedem hospitalitatis, sed similem aut æqualem justis et prophetis. Magnum quid hospitalitas est : magnam conducet mercedem, imprimis, si honesti et legem Dei sectantes recipiantur. Hanc tu rationem si recte institueris, ac propter nomen ac titulum servorum Dei, non ob aliam ullam causam hospitio susceperis, oraculi Evangelicæ mentem tenebis, unde commodum percipies : felix omnium magis illa beatitudo, quam quæ verbis poterit ullis explicari.

EPIST. XXXVI.

Paulo metropolitæ Laodiceæ.

Montacut. (ep. 206, p. 504).

Defatigatus sum serenos dies numerando, dum D
tuum adventum exspectem : sed sudum, ut videtur, tempestas tibi fuit : quem ergo terminum sortientur tempestates tuæ.

EPIST. XXXVII.

Paulo metropolitæ Laodiceæ.

Montacut. (ep. 215, p. 317).

Si hiems non erat, de qua dicebat Servator, *Orate, ne fuga vestra per hiemem fiat* ⁵, verborum in te hiemem concitarem : Non novi ego, dicam more minime amici, tam longinquam peregrinationem, quæ propius accedat, ad antiqui illius corvi fugam incusare. Sin alæ tibi adsint castæ, puræ et velocis columbæ, sartum tectum amorem habeo, hiems plane nihili est, nec quid aliud grave : sin colli-

⁴ Matth. x, 41. ⁵ Marc. xiii, 18.

ὑπόθεσις, ὅση καὶ μᾶλλον εἰς τὴν σὴν ἀγῆκει διδασκαλίαν καὶ σπουδὴν, τὰ τοῦ μεταστάντος κατορθώματα.

EPIST. ΛΕ'.

Εὐσχήμονι ἀρχιεπισκόπῳ Καισαρείας.

Ἐδέξατό τις προφήτην, ἢ ὄλωσ τινὰ τῶν δικαίων, ὅτι πολλοὺς εἶδε τὸν ἄνδρα θαυμάζοντας, καὶ δόξαν οὐ μικρὰν ἐκ τοῦ θαυμάσαι θηράσαντας. Ἐτερος πάλιν ἐλπίδας τρέφων, ὡς ἐκ τῆς ὑποδοχῆς πλοῦτου περιβαλεῖται λαμπρότητα, ἢ τινος ἄλλης, σωματικῆς εὐπαθείας ἐπιτεύξεται. Οὐδεὶς οὐδαμῶς τῶν εἰρημένων οὔτε προφήτου μισθόν, οὔτε τινός δικαίου λήψεται. Τίς δὲ λήψεται ; Ὁ δὲ αὐτὸ τὸ εἶναι προφήτην καὶ Θεοῦ θεράποντα (τοῦτο γὰρ ἐστίν, *Εἰς ὄνομα προφήτου, καὶ εἰς ὄνομα δικαίου*) ἀλλὰ μὴ ἐμπορίαν, ἢ τοιαύτην τινὰ χρεῖαν τὸν ἄνδρα δεχόμενος, καὶ τὴν δυνατὴν θεραπείαν εἰς αὐτὸν καθάρτητι καρδίας καὶ σπουδαίᾳ γνώμῃ ἐνδεικνύμενος. Ἄξιός γάρ ὡς ἀληθῶς ἄξιός ὁ τοιοῦτος θείας ἀντιμισθίας καὶ ἀντιδόσεως. Τὸ δὲ, *μισθὸν προφήτου, καὶ μισθὸν δικαίου λήψεται*, διττὴν ἔχει τὴν διάνοιαν ἢ γὰρ ὅτι τῆς εἰλικρινοῦς καὶ καθαρᾶς φιλοξενίας τὸν μισθόν, οἱ τοὺς προφήτας, καὶ ὄλωσ, οἱ τινὰς τῶν δικαίων ὑποδεχόμενοι, πάντως γε λήφονται, καὶ οὐκ ἐστὶν αὐτοὺς τῶν γερῶν στερηθῆναι, ὡς ἀξίους ἑαυτοῦς, δι' ὧν ἐπραξαν, εἰδειξαν ἢ ὅτι καὶ οὗτοι οὐχ ἄπλῶς μισθὸν φιλοξενίας, ἀλλὰ τὸν ἴσον καὶ ὅμοιον τοῖς προφήταις καὶ δικαίοις ἀπολήφονται. Μέγα γὰρ φιλοξενία, καὶ μεγάλους μισθοὺς προξενούσα, καὶ μάλιστα σπουδαίων ἀνδρῶν, καὶ ὑπὲρ θείων νόμων διωκομένων ἦν σὺ κατορθῶν καὶ εἰς ὄνομα Θεοῦ θεραπεπόντων, ἀλλὰ μὴ δι' ἄλλο τι τοὺς αὐτοῦ ξενίζων φίλους, μᾶλλον τε συνήσεις τὸν εὐαγγελικὸν χρησμόν, ἀκαίθην εὐρήσεις τὸ κέρδος (ὃ μακαριότητος !) πολὺ μείζον ἢ κατὰ διήγησιν λόγου.

EPIST. ΛΓ'.

Παύλῳ μητροπολίτῃ Λαοδικείας.

Ἐκαμον, τὰς εὐδίας ἀναμετρῶν, καὶ τὴν σὴν περιβλεπόμενος ἀφιξίν ἄλλ', ὡς εἶοικε, χειμῶνές σοι αἱ εὐδίαί γεγόνασιν. Εἰς ποῖον οὖν ἄρα πέρας τὰ τῶν χειμῶνων σοι ἀποκριθῆσεται ;

EPIST. ΛΖ'.

Παύλῳ μητροπολίτῃ Λαοδικείας.

Εἰ μὴ χειμῶν ἦν, περὶ οὗ ὁ Σωτὴρ ἔλεγεν, *Εὐχεσθε μὴ γασθέσθαι τὴν φυγὴν ὁμῶν ἐν χειμῶνι* . χειμῶνα ἂν σοι λόγων δικαίως ἐπέγειρα ὅτι οὐκ οἶδα, τὸν ἀφίλον ἐρῶ τρόπον ἢ τὴν οὕτω μακρὰν ἀποδημίαν, καὶ τοῦ παλαιοῦ κόρακος ἐκείνου ἐγγὺς γενέσθαι φιλονικήσασαν, αἰτιώμενος. Ἄλλ' εἰ μὲν τὸ πτερόν σοι τῆς ἀγῆς καὶ καθαρᾶς καὶ ὑψυπόρου περιστερᾶς, ἐβῶται τῆς ἀγάπης, οὐδὲν ὁ χειμῶν,

ὡσπερ οὐδέ τι ἄλλο. Εἰ δέ τινα θραῦσιν, ἀλλ' οὐκ ἂν πεισθεῖην ἐκεῖνο, πεπόνθοι, ἀνάγκη κάτω μένειν ἕως ἂν ὁ τάρσος πάλιν ἄνωθεν βλαστήσῃ, καὶ μῆδ' ἐν εὐδία πρὸς ἡμᾶς μετεωρίζεσθαι. Ἄλλ' ἐρήσῃ μοι τὸν θεῖον ἔρωτα μᾶλλον ἐπὶ τοῖς προτέροις πτεροφυῶν, ἢ τοὺς ἀρχῆθεν καὶ καλῶς προβεβλημένους τάρσους βραθυμῶς περιθραυόμενος.

ΕΠΙΣΤ. ΑΗ'.

Παύλῳ μητροπολίτῃ Λαοδικείας.

Montacut. (ep. 220, p. 326).

Ὅτε τοὺς ἐν λόγοις ἀγνώμονας εὐεργετῆν οἶδα λόγῳ, καίπερ ἐν τοῖς ἄλλοις (ὡς ἂν αὐτὸς φαίης) φιλοσοφώτερον αὐτὸ θεωρήσας, οὔτε σολοικίζουσι (νῦν γὰρ εἰ ποτε, καιρὸς καὶ τοῦ παίξαι) συνήθης εἰμι πείθεσθαι· ἕως ἂν οὖν εὐχάριστοι μὲν οἱ ἀγνώμονες καταστῶσιν· οἱ δὲ τοὺς καλοὺς κακῇ προφορᾷ ῥημάτων αἰκίζόμενοι λόγοις, Ἐλλάδα γλώτταν τῆς ἀμουσίας ἀλλάζωνται, οὐκ ἂν ἐκὼν γε εἶναι τῶν τῆς ῥητορίας καινῶν μυστηρίων ἐπόπτας ποιήσωμαι· διὸ σὺ μὲν τὴν γλώτταν Ἀττικαῖς μελέταις, ὁ δὲ σὸς φίλος εὐγνωμοσύνης τελεταῖς, τὴν γνώμην καθάρως, σὺν Θεῷ φάναι τεύξοιθε τῶν ποθουμένων.

ΕΠΙΣΤ. ΑΘ'.

Ζαχαρίῳ μητροπολίτῃ Χαλκηδόνας.

Montacut. (ep. 221, p. 329.)

Γράφεις ἡμᾶς γραφὴν, ἣν κἂν ἕτερος γράφοις, δίκαιος αὐτὸς ἦσθα τοῦτον διώκειν ἀδίκου γραφῆς· καὶ γράφεις ἀπολογίαν, μηδενὸς σε διώξαντος δίκην· καὶ τοὶ συγγνώμη πᾶσα καὶ ἀπολογία, μακρῶ τῷ μέτρῳ τῆς κατηγορίας διέστηκεν· οὐ γὰρ ἔστιν, οὐκ ἔστιν ἔλεον αἰτεῖν, καὶ λόγον ἀδικημάτων ἀπαιτεῖν, ὥστε μὴ πρότερον αἰτίαν ἔχων· εὖρες ἀπολογούμενος, δι' ὧν σεαυτὸν μακροτάτων λόγων ἐδειξας χρεώστην· οὐκ ἐπεκαλεσάμην ὅλως· καὶ τῶν Αἰσώπου λόγων οὐδὲν μετριωτέραν ὀρῶ τὴν ἀπολογίαν. Οὐχ ἤμαρτον, οἶμαι καὶ τῶν εἰς Σωκράτην ἐμπαροινήσαντων ἀναισχυντοτέραν ὀρῶ τὴν κατηγορίαν· καὶ ὑπὲρ μὲν σεαυτοῦ εἰς ἀέρα δέρων ἐπύκτευσας, καθ' ἡμῶν δὲ ὄξυν μὲν καὶ σφοδρὸν τὸν δρόμον, ἀλλ' ἐπισφαλῆ καὶ ἀνατίον διηγώνισαι. Ἡ γὰρ τῶν ἐπαίνων ἀβξησις οὐ μόνον οὐδὲν παραιτεῖσθαι, ὧν ὕδρισμαθα, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τῷ μείζον ἄγει τὰ ἐγκλήματα. Πίπτουσι μὲν γὰρ γεωργοί, καὶ ναῦται, καὶ στρατιῶται, καὶ παλιγκάπηλοι· ἀλλ' ἐάν τις τὸ ἐκείνων πτώμα φίλῳ ἀληθείας περιάπτοι, ἢ στρατηγῶ, ἢ ἀρχιερεὶ Θεοῦ, ἢ ἀπλῶς ἀνδρὶ τῶν πολλῶν ταῖς ἀρεταῖς τὸ ἐξαιρετον ἔχοντι, βαβαλ, ἡλίκον οὗτος διὰ μηχανῆς κατασκευάζων ἀποφαίνει τὸ ἀτόπημα. Οὕτω τοῖς ἐπαίνοις, ὡς ἀνωτάτω φέρων ἡμᾶς, εἰς τὸ βαθύτατον ἐβρύψας· ἄνδρας ἐπηρεάζειν ἡμᾶς, καὶ κακῶς ποιεῖν, αἰτιώμενος, οἷς οὐδὲν αἰτίας διαπέπρακται· καὶ τότε συμφοραῖς μυρίαῖς, καὶ τὸ βαρύτατον, ὑπὲρ ἀληθείας, περιαντιλούμενος, καὶ πάντας, τῶν παθῶν τῷ μεγέθει, καὶ αὐτοὺς τοὺς ἐπιτιθεμένους εἰς ἔλεον ἔλκοντας. Τίς γὰρ ὁ τοῖς τηλικούτοις, οὐ λέγω θλίψεις ἐπινοῶν, ἀλλὰ μὴ καὶ σφοδρὰ καμπύμενος, οὐκ ἀδικος, οὐκ ὠμὸς, οὐ τὸν νοῦν καὶ τὴν

sionem et anfractationem, quod non puto, i. lud perpeti, necesse est deorsum ut consistas, donec alæ excreverint, et ne ad nos advoles, ne per sudum quidem. Sed valeas, Dei amorem magis adhuc magisque adurgendo, potius quam ut alæ quæ ab initio optime excreverant per socordiam collisæ diffringantur.

EPIST. XXXVIII.

Paulo Laodicensi metropolitæ.

Nec benefacere dictis improbos scio, licet (ut tute affirmas) qui magis philosophice rem complecteris in aliis : neque solæcismum admittentibus (nunc enim, si alias, occasio jocandi ministratur) mihi in more ponitur obtemperare : quandiu grati existant, qui sunt tam perverse affecti, ut et male productis verbis orationem lædant, ita ut linguam Græcam illiterati permutent, haud ego libenter admittam eos novorum rhetoricæ mysteriorum eoptas. Tu igitur linguam tuam Atticismorum meditationibus, amicus autem tuus bonæ dispositionis mysteriis, ubi animum purgaveritis, cum bono Deo consequemini id quod concupiscitis.

EPIST. XXXIX.

Zachariæ metropolitæ Chalcedonis.

Dicam nobis inscribis, quam si alius inscripserat, de lite injuste intentata illum non immerito accusares ; et apologiam scribis dicæ, cum te nemo accuset ; certe venia quam longissime ab accusatione distinguitur : non potest misericordiam expetere, qui rationem exigit acceptæ injuriæ, nisi prius reatum contraxerat. Tu apologiam contextendo, reum te prodis, et longissimæ rationis reddendæ debitorem. Omnino te non appellavi, apologiam nihilo moderatiorem Æsopi fabulis video : opinor haud deliqui, accusationem institutam video vehementiorem, quam illorum erat, qui in Socratem debacchabantur. Tu ergo aerem verberans pro teipso, concertas adversus me, cursu veloci, sed lubrico et incerto contendisti valide : laudationum siquidem excrecentia non modo nihil excusat contumelias in me jactas, sed accusationes institutas adauget. Concidunt coloni, nautæ, milites, caupones : si quis eorum lapsus ante veritatem amat, duci vel sacerdoti Dei appendat, aut cuicumque virtute præstanti viro, papæ, quam absurdum ille et machinatur, et machinari convincitur : tu sic laudibus me in sublime efferens, in profundum mergis, causans me homines conviciis afficere et in eo malefacere, qui tamen extra culpam sum, qui innumeris calamitatibus, quod dolens dico, pro veritate exhaurior, qui omnium passiones gravitate vicerim, et ipsos inimicos mihi insultantes in misericordiam flexerim. Quis talibus, non dicam afflictiones excogitans, non valde inflectetur, si injustus, crudus, crudelis, barbarus non sit, si non omnem illi rationalem et humanum sensum potestas non exspectavit ! Ita sit, iniquis,

sed te oportuit me vocatum consolari : aut, saltem in secundis, si non illud, permittere ut avolem e vestigio. Horum neutrum cum succedat, cur non me summis malis immergat, et vivendi odium ac timorem faciat? Ast, o bone, tu et virtuose, si ignoras, quod me persequentium furor in me effunditur, si quas struunt ubique soli et sali insidias forte ad alios prætextus convertere possis orationem, quod tute tibi struere volueris, et non insimulare, cum quod diligar non redamem : at cum experientia hæc scias, et litteris ea tragice persequaris, tum demum causam sciscitari cur te non advocarim, nec annuerim ut accedas, cum id cuperes; non est hominis causam vere requirentis, sed veritatem ob oculos versantem negligentis et prætextus excogitantis, per quos non impudenter videaris me et de justa causa tractare. Sed scena et theatrum in nos commotum ita consedit : cætera quod attinet, sedulitatem video pueriliter libantem; dejectionem in risum versam lacrymas chorum comicum cantantes : nam quæ contigerunt plangere, et ad passiones, morbos, fortunam referre animæ indicium est deplorantis, et sincere satagentis, ut læbes contractas eluat : at affirmare, hunc deliquisse, alium eum defendere conantem, ne dicam : Quorsum te exagitas pro alio, quid res prosperæ illius te respiciunt, qui non relationem habet ad te? Permite illum reatui suo : et si tibi torqueri, verberari, pati quæ dignum est eum pati, qui in te malitiam exercuit, et virtutem ipsam contumellis affectit : ne aliquid hujusmodi proferam (in ludicris serio agendum non est), tamen congruum est, ut id omnes affirmem, sapientiam illam decere, tales admittere apologias, quas suavis ille Aristophanes ut coryphæus texat. At enim non est hoc jucundum, utcunque per ipsas gratias Philistionem referat : illud autem summe delectabile ludentem contextere apologiam, tanquam in re valde seria et splendide justa : quin offerre juramentum, et sciscitari, an aliquis sit, qui cum unus captaverit, alium culpa teneri justum putet. Certe tuum hoc philosophice usurpatum, non modo sapientiam Aristophaneam, et universi poetici generis, artes et methodos novitate sua obscurat : quod si oblatum non esset juramentum, me in admiratione comicæ lusionis et dramatum sistere voluissem. Cum vero, quod non oportuit fieri, Deus jocos intermedius veniat; quod qui veritatem non vult dicere, reum te culpæ peractæ non peraget, sed nec omni culpa eximet; usquedum perspicue magis mentem tuam per verba tua intellexerit. Neminem olim, arbitror, similis jocandi modus reatu exemit, idque constanter ego affirmo, uti et neminem esse culpæ obnoxium propter jocandi usum, qui, cum alius revera peccaverit, mereatur poenas subire, aut rationi reddendæ subjacere. Nec inter judices repertus est,

Α φύσιν βάρβαρος, οὐ πᾶσαν περιηρημένος λογικῆν τε καὶ ἀνθρωπίνην, μετὰ τῆς δυνάμεως ἀσθησιν ; εἰεν. Ἄλλ' ἔδει σε, φησὶ, μετακαλεσάμενόν με ψυχαγωγῆσαι· ἢ εἰ μὴ τοῦτο, τὸ γοῦν δεύτερον, ὠρμημένον ἐπιτρέψαι παραγενέσθαι· τὸ δὲ μηδέτερον προδῆναι τούτων, πῶς οὐ τοῖς ἐσχάτοις με περιβάλλει κακοίς, καὶ ἕρκος μίσος ἀπάγει καὶ αὐτοῦ τοῦ ζῆν ; Ἄλλ' ὧ καλὲ καὶ ἀγαθὲ, εἰ μὲν ἠγνόεις, ὅτι καθ' ἡμῶν ἡ κοινὴ τῶν διωκόντων κέχεται λύσσα, καὶ οἷας πανταχοῦ γῆς σχεδὸν καὶ θαλάσσης, τὰς ἐπιβουλάς ἰστώσι, καὶ τὰ ἐνεδρα, τάχα ἂν εἰς Ἑλλάδα προφάσεις ἔσχες λόγον ἀναφέρειν, ὧν ἐδοῦλου, τὴν ἀποτύχϊαν καὶ ἐπαιτῖσθαι γ, ὅτι μὴ στέρῳ στεργόμενος· τὸ δὲ καὶ γινώσκων αὐτῆς παρὰ ταῦτα, καὶ ἐκτραφεῖν κἂν τοῖς γράμμασιν, εἶτα ζητεῖν αἰτίαν ἄλλην, διὰ τί μὴ μετὰ πμπτὸν σε πεποιήμεθα, μὴδ' ἔλθειν ἐζητηκὸτι κατενεύσαμεν· οὐ ζητοῦντός ἐστιν αἰτίαν, ἀλλὰ τὴν ἀληθεστάτην καὶ πρὸ ὀφθαλμῶν παρορῶντος, καὶ προφάσεις ἐκμηχανωμένου, δι' ὧν οὐ μὲν οὖν οὐκ ἔχοντας αἰτίαν δόξαις, οὐκ ἂν ἀναισχύντως λίαν κακῶς ἡμᾶς εἰπαίεν. Ἄλλ' ἡ μὲν περὶ ἡμᾶς σκηνή, καὶ τὸ θέατρον, τοιαύτην ἔλαχε τὴν ὑπόθεθραν· τὰ δ' ἄλλα, σπουδὴν ὀρῶ παιδία σπεινοδομένην, καὶ καθήφϊαν γέλωτι, καὶ κωμικὸν χορὸν ἔδοντα δάκρυα. Τὸ μὲν γὰρ ὀδύρεσθαι τὰ συμβεβηκότα, καὶ πρὸς πάθη καὶ νόσους καὶ τύχας καταφεύγειν, φυχῆς ἐστὶν ὀλοφυρομένης, καὶ σπουδαζούσης ἀληθῶς· εἴ τι καὶ προσεβλήθη τῶν κηλίδων ἀπονίσθασθαι. Τὸ δ' ἄλλον μὲν λέγειν τὸν ἀμαρτηκὸτα, ἕτερον δὲ τὸν ὀπὲρ ἐκείνου λέγοντα, ἵνα μὴ λέγω τίως. Τί οὖν ὀπὲρ ἐτέρου κόπτεις σεαυτὸν ; τί δὲ σοι μέλει τοῦ κατὰ μηδὲν σοι προσήκοντος ; Ἐὰ τοῦτον ἐν αἰτίαις εἶναι, καὶ εἰ δὲ σοι στραβλοῦσθαι, καὶ μαστιγοῦσθαι, καὶ πάσχειν, ἢ πάσχειν ἄξιός, κακὸν περὶ σὲ φάνεντα, καὶ μικροῦ τὴν ἀρετὴν ἐνουδρίασαντα. Ἴνα οὖν μηδὲν τῶν τοιούτων λέγω (ἴσως γὰρ οὐδὲ δεῖ σπουδάζειν ἐν παικτοῖς), ἀλλ' ἐκεῖνο πάντως εἰπαίεν πρεπωδέσθαι, ὡς ἐκεῖνός ἐστὶ τῆς σοφίας, τοιαύτας φέρειν τὰς ἀπολογίας, ἧς Ἀριστοφάνης ὁ καλὸς κορυφαῖος καθέστηκεν. Ἄλλ' οὕτω τοῦτο χαρίεν, καὶ τοι νῆ τῆν χάριν, Φιλιστιώνιον δν· ἀλλ' ἐκεῖνο χαριέστατον, τὸ παίζαντα τὴν ἀπολογίαν, ὡς ἐπὶ λίαν ἐσπουδασμένοις, καὶ τὸ δίκαιον λαμπρὸν ἐπιβεδειγμένοις, ὄρκον τε ἐπάγειν, καὶ διαπυθάνεσθαι, ὡς ἄρ' ἐστὶ τις ἀνθρώπων, ἄλλου πταίσαντος, ἕτερον τὴν δίκην ἀξίῳν πράττεσθαι. Οὐ γὰρ τὴν Ἀριστοφάνους μόνον σοφίαν, ἀλλὰ καὶ παντὸς ἐκείνου τοῦ γένους, τέχνας πάσας, καὶ πάσας μεθόδους, τῆ καινοπρεπείᾳ, τοῦτο δὴ τὸ σὸν ἀποκρύπτεται φιλοσόφημα· ἀλλ' εἰ μὲν τῆν μὴ προσηθειμένους ὄρκος, μέχρι τοῦ θαυμάζειν τῆν κωμικὴν παιδιάν, ἑμαυτὸν εἰδίδουν ἂν καὶ τὰ δράματα. Ἐπεὶ δὲ καὶ θεός, οὐ δέον μέτρω παιδιὰς συμπεροσέθειται, ἀνάγκη καὶ μὴ βουλόμενον λέγειν τάληθῆ, ἔνοχον μὲν οὖν προσηγασμένης αἰτίας οὐκ ἂν σε φαίην, οὐδ' ἂν πάλιν παντελῶς ἀνουπαίτιον, ἔως ἂν τὴν σὴν διάνοιαν, διὰ τῶν σῶν φωνῶν, λει-

VARIÆ LECTIONES.

γ Ἴσ. μὴ ἐπαιτῖσθαι.

κλῆρον ἀναμάθωμεν. Ὅτι δὲ οὐδένα ποτὲ τῶν πο-
ποτε ἀνθρώπων ἢ τοιαύτη παιδιὰ δίκης ἐρρύσατο,
καὶ μέλιστα ἂν διαβεβαιωσαίμην· καὶ ὡς οὐκ ἐστὶν
οὐδεὶς τῶν ἡμαρτηκότων, ἐκ τοῦ παίζειν, ὡς ἄλλος
μὲν ἡμαρτεν, ἄλλος δὲ τὰς ποινὰς οὐκ ἔστι δίκαιος
ὑπέχειν, μὴ δεδωκώς, ἅς ὤφλειν, εὐθύνας· οὐ μὴν
ἀλλ' οὐδὲ τῶν κρινόντων εἴη ἂν τις ὄλωσ, ἅς ἀφῆκε
τὸν τοιαύτην σκηὴν ἀντὶ τοῦ στένειν ἐφ' οἷς ἡμαρτε,
προβεβληκότα. Καὶ μοι, πρὸς αὐτῆς δίκης, καὶ ἱε-
ρῶν ἀληθείας ὀργίων, βίβλας τὴν σκηὴν, καὶ τὰ ὄντα
λέγων (ἐμοὶ γὰρ μᾶλλον οικειότερον ἤπερ ἄλλοις
τοιαῦτα προτείνω), ἄρα φήσας ἂν, ἐνοχῆς εἶπε δι-
καίας αὐτὸς α, τὸν, εἰ τις, ὑπὲρ ὧν ἐξυθρίσοι, ταύ-
την τὴν σὴν προβαλλόμενον δικαιολογίαν; ἀλλ' οὐκ
ἂν φαίης, οὐδ' ἂν φαίης. Ἄλλ' ταῦτα μὲν, ἵνα τε
μὴ δώξωμεν ὀρκωθέντες σιγῆν, καὶ τὰ ψεῦδη πρὸ
τῆς ἀληθείας τιμῆν· καὶ ἵνα μᾶλλον ἐπιγνώσ, ὡς
ἡδέως τε, καὶ οὐ παρέργως, τὴν σὴν ἀναλεξάμην
ἐπιστολήν· δι' ἧ καὶ τὴν σὴν γραμματικὴν ἀκρίβειαν
ἡραρινῶ, μηκέτι τὸ βῆμα τοῦτο δοτικῆ συντάσ-
σειν, πλὴν εἰ μήπω περιπεποιημένην ἢ ἔνοια σύν-
ταξιν ἀπαιτοῖ· τότε γὰρ ἔξεστι καὶ πρὸς δοτικὴν
ἀποιδόναι, δηλοῦντα τῷ λόγῳ, ὡς οὐχί σε παραινέειν,
ἕτερον δὲ διὰ τῆς παραινέσεως, τό σοι ποιῶν κεχα-
ρισμένον, προηγῆμαι βελτιῶν· καὶ ὅθι καὶ τὸ δίκην
ὑφ' ἐτέρου εἰσπράττεται, ἀντὶ τοῦ παρ' ἐτέρου,
παραφυλακτέον. Βάρβαρα μὲν γὰρ οὐ λέγω τὰ τοι-
αῦτα· βαρβαρικά δὲ, καὶ αὐτὸς συνήσεις ἐπιστήσας·
ἀ καὶ τὴν ἐπιστολήν κεκαλλιημένην οὔσαν, ὑπενό-
θευσεν. Ἄλλ' ἐπὶ τοσοῦτον μὲν ταυτα. Ἐγὼ δὲ Ζα-
χαριαν τὸν ἐμὸν οὐκ ἀρχόμενος νῦν, ἀπαγε, φαίδη-
σθαι, οὐδὲ τοῦ κολάζειν πεπαυμένος, οὐδὲ δυσωπη-
θεὶς νόσους καὶ πάθη καὶ τύχας καὶ περιστάσεις,
οὐδ' ἐπιβουλὰς τε καὶ κακώσεις μικροῦ τὰς Φαλάρι-
δος ἀνεκτοτέρας δεικνύσας, ἀλλὰ τὴν ἐμφυτον ἐμοὶ
καὶ ἀρχαίαν διασώζων γνώμην, καὶ τὸ καθαρὸν καὶ
ἀκέραιον περὶ τοὺς ἐμοὺς οὐκ ἐπιλεησμένος φιλ-
τρον, καὶ περιπτύσσομαι πατρικῶς, καὶ ἐναγκαλίζο-
μαι ἱεροπρεπῶς· οὐτε τῷ πάλαι σφαλέντι, ὡς οὐ
γράφεις, ἐπεμβαίνων, καὶ τὸν ἀσειστον διαμνη-
κότα στέργων καὶ κατασπαζόμενον ἐν σπλάγχχνις Χριστοῦ
καὶ δέχομαι προσίοντα χαίρων, καὶ πάντας
κινδύνους ὑπερορῶν, οὐ τραγικῶν ἡμῖν διηγημάτων
ἄγοντα φόρτον, ἀλλὰ τὸν οικεῖον νοῦν, καὶ τὴν ἐαυ-
τοῦ ψυχὴν, προστύλου πάσης ἀγλῦος φέροντα καθαράν·
ἐν ἧ τὸ βέβαιόν τε καὶ ἀμετακίνητον διὰ βίου
ἔχοντά τε καὶ ἰδρυσάμενον, τοὺς ἐκέθειεν στεφανίους
λαμπρὸν, λαμπρῶς εὐχομαι παραπεμφθῆναι.

ΕΠΙΣΤ. Μ'.

Παύλῳ μητροπολίτῃ Λαοδικείας.

D

EPIST. XL.

Paulo metropolitæ Laodiceæ.

Montacut. (ep. 222, p. 532).

Οἱ δρᾶπεται, τοὺς ποτε τὴν πρᾶξιν αἰτιωμένους,
πεῖθοντες συνδραπετεύειν, οὐ μόνον οὐδενός, ὧν αἰ-
τιῶνται, ἀφίενται, ἀλλὰ καὶ διπλῆς αἰτίας σφᾶς αὐ-
τοὺς, μᾶλλον δὲ πολλαπλῆς ἐνόχους δεικνύουσιν. Οὐ
γὰρ ἡ κοινωμία τοῦ ἀδικήματος τὴν ἐλευθερίαν
πραγματεύεται τῷ κατάρχοντι, ἀλλ' ἡ τῶν παραζη-
λούντων μίμησις, αἰσῆσις ἐστὶν ἀδυσώπητος τοῦ
ἐξαρχῆς ἀδικήματος, λιποταξίου δίκην ὀφλων, καὶ
φυγᾶς, καὶ ἀρχηγός, καὶ πείθων ἄλλους μιμεῖσθαι,
καὶ τὸ βαρύτερον, καὶ τοὺς ὄσοις ἦν ἡ τοιαύτη πρᾶ-

Fugitivi, actionem illam aliquando vituperantes,
una secum esse fugitivos inducere. illi non modo
liberi sunt ab illa culpa, sed duplici se aut multi-
plici reatu prædicant teneri: Non enim communi-
catio injuriæ libertatem procurat eam auspicandi,
sed imitatio male agentium in immensum acceptum
crimen; nam desertor ordinis, fugitivus, princeps,
et inducens alios est, et quod gravius est, eos qui
illa patrare, priusquam captivarentur, dejerassent:
videsis autem, videsis, inquam, quin videritis potius

VARIE LECTIONES.

• ἴσ. εἶναι αὐτόν.

omnes (comitem enim, consilii, fugæ tuæ comitem A socium adjungo discipulum) quid sis dicturus, cum ratio tui facti a te exigetur. Sed vale : nec deinceps fugitivi animum mentemque fove, nec alios una fugere allicito : et terribile judicium illud, ac inclinabile, ultra comminationem non procedet.

μήτε δραπετεύειν άλλους ὑπόβελγε· καὶ τὰ τῆς ἀφύκτου καὶ φοβερᾶς δίχης εἰς μόνας ἀπειλὰς διαλέλυται.

EPIST. XLI.

Zachariæ metropolitæ Chalcedonis.

Montacut. (ep. 223, p. 333).

Inveni, opinor, sanguinis ablationem, licet per æstatem, tui corporis habitudini congruam. Quod quamvis sit contra opinionem medicorum qui nunc ubique abundant, non est paradoxum tamen. Nam ne alios ipsorum errores persequar, quibus hipparris habetur polygonum ; seselis, herculeum panaces, qui batrachion parvum chelidonium putant ; et pro peplio tithymallus habetur ; quibus potamogiton est leimonium ; et niger chamæleon tanquam albus ; qui pro anemone proferunt argemonem ; apud quos infinitæ herbarum species et naturæ peregrinis subserviunt temporibus, usibus, nominibus : nam quæ jam dixi, præ manibus sunt, quæ sine quæstione certa debent esse vel iis, qui a portu medicinam salutarunt. Quid mirum, si phlebotomia tibi conducens ab illis deputetur aliena ? Tu si consilium meum admiseris, cum bono Deo, illorum pudore, experientia profuturum invenies.

EPIST. XLII.

Michaeli Mitylenes metropolitæ.

Montacut. (ep. 223, p. 334).

Quæ tu passus es a persecutoribus, alii forte excedere solatium dicent, ego cum tua bona venia dixerim laude omni majora esse : opportune ergo considerandum est utrum inter eos velis esse qui miseratione, an felicitate excipiuntur. Si cum grato animo patiaris (scio quod sic patieris), optarim adhuc magis tuarum passionum et coronarum particeps fieri : sin, quod deprecor, nec efferam ; quia me ineptire persuasum habeo ; dicam communia denuo sint tua mecum certamina, remunerationesque. Vale.

EPIST. XLIII.

Michaeli metropolitæ Mitylenes.

Montacut. (ep. 227, p. 534).

Alius optaret tuarum coronarum participare ; sed non tuas passiones, ac pro pietate certamina subire : mihi honorandæ sunt passiones tuæ, licet nemo manu extenta capiti meo coronam imponat. Virum tantopere æmulandum et felicem, tam illustrem et conspicuum in ipsis pathemasi despondere non decet animum. Rerum enim præsentium, licet legis-

ἢ ἴσ. ὁ θεὸς εἰσπράττεσθαι.

EPIST. MA'.

Zachariæ μητροπολίτη Χαλκηδόνος.

Εὐρον, οἶμαι, τὴν τοῦ αἵματος ἀφαίρεσιν, καὶ θέριας οὐτης, τῆ τοῦ σώματός σου διαθέσει συμπερούσαν. Εἰ δὲ παρὰ δόξαν ἐστὶ τῶν νῦν ἐπιπολαζόντων ἰατρῶν, παράδοξον οὐδέν. Οἷς γὰρ ἵνα μὴ νῦν τὰς ἄλλας αὐτῶν περὶ τὴν τέχνην ἀμαρτιάδας, οἱ μοι λέγω, ἀλλ' ἵππουρις μὲν νομίζεται τὸ πολύγονον· σέσελις δὲ τὸ ἡράκλειον πάνακες· καὶ οἷα δὴ βατράχιον τὸ μικρὸν, κρίνεται χελιδόνιον· καὶ ἀντι μὲν πεπλίου, τιθύμαλλος· ὡς ποταμογεῖτων δὲ, τὸ λειμώνιον· καὶ ὁ μὲν μέλας χαμαιλέων, ὡς λευκὸς παραλαμβάνεται· ἀντι δὲ τῆς ἀνεμώνης, ἡ ἀργεμώνη· καὶ μυρίων ἄλλων φύσεις βοτανῶν ξένοις ὑπηρετοῦσι καὶ καιροῖς, καὶ χρεῖαις, καὶ ὀνόμασι. (Ταῦτα δὲ ταῦτα τὰ πρόχειρα, καὶ ἄ μὴδὲ τοῖς ἐν προθύροις ἱατρικῆς προσήκον ἦν ἐν ἀμφισθητῆσει καθίστασθαι.) Τί θαυμαστὸν κἄν ἡ φλεβοστομία, χρειώδης οὐσά σοι, τοῦτοις νομισθεῖη ξενίζουσα, αὐτοῖς δὲ τὴν συμβουλήν δεχόμενος, σὺν θεῷ Σωτῆρι· φάναι, καὶ τὸν ἐλεγχὸν ἐκείνων, τῇ πείρᾳ, καὶ τὸ σὺν εὐρήσεις κέρδος.

EPIST. MB'.

Μιχαὴλ μητροπολίτη Μιτυλήνης.

Τὰ μὲν εἰς σὲ τῶν διωκόντων πάθη, ἄλλος ἂν τις εἴποι μείζω παραμυθίας· ἐγὼ δὲ σοῦ βουλομένου φαίην ἂν μείζω εὐφημίας. Ὡρα οὖν ἐπισκοπεῖν σε, πότερον ἂν ἔλοιο τῶν σφόδρα ἐλεουμένων, ἢ τῶν σφόδρα μακαριζομένων, εἶναι. Ἄν μὲν γὰρ εὐχαρίστως φέρεις (οἶδα δ' ὅτι φέρεις), εὐχομαί σου τῶν στεφάνων, καὶ τῶν παθῶν, ἐπὶ πλέον κοινωνῆσαι· ἂν δ' ὅπερ ἀπέυχομαι, ἀλλ' οὐκ ἂν ἐρῶ· καὶ γὰρ πέπεισμαι ματαιολογήσειν· διό μοι πάλιν εἰρησαν κοινά, καὶ οἱ ἄθλοι, καὶ τὰ ἐπαθλα. Ἐρῶ σοι.

EPIST. MI'.

Μιχαὴλ μητροπολίτη Μιτυλήνης.

Ἄλλος ἂν τις ἠξείαιτο τυχεῖν στεφάνων τῶν σῶν, ἄνευ τοῦ τὰ σὰ πάθη, καὶ τοὺς σοὺς ὑπὲρ εὐσεβείας ἄθλους, ὑπελθεῖν. Ἐμοὶ δὲ τίμια τὰ πάθη τὰ σὰ, κἄν μήπω τις ἐκτείνων τὴν χεῖρα, στεφάνους τῇ ἐμῇ προσάπτῃ κεφαλῇ. Οὐ δεῖ, τοιγαροῦν, ἀθυμεῖν οὕτω ζηλωτῶν καὶ μακάριον, καὶ ἐν αὐτοῖς τοῖς κινδύνοις, καὶ τοῖς παθήμασι, ἀναφανέντα, καὶ ἀνα-

VARLÆ LECTIONES.

λάμψαντα. Τὰ μὲν γὰρ ἐναυθῶν, κἄν νομοθετῶν, κἄν A
προσητῶν, κἄν εὐσεβῶν βασιλέων, κἄν ἄλλως ἀν-
δρῶν ἀληθείας φιλῶν, σὺν ἅπαντα τὰ στόματα, τὴν ἐν αὐτοῖς ἐκτραγῶδοντα ματαιότητα· ἀλλ' οὖν
ὄρξ, ὅπως τῇ διηγεσθῆ βρέσει καὶ μεταβολῇ, οὐκ
ἠρέμει ἀλλοιούμενα· ἀλλ' ἄνω καὶ κάτω φέρεται
δόξα πᾶσα, καὶ πλοῦτος, καὶ τύχαι, καὶ λαμπρότη-
τες, καὶ οὐδὲν ἐστὶ τῶν παρόντων, ὅπερ τὸν σῶφρονα
νοῦν ἐπισπασάμενον ὑποθέλξειε. Τῶν δὲ ἐκείθε, τὰ
τε ἄλλα ὑπὲρ διήγησιν ὄντων, καὶ τῷ ἀναλλοιώτῳ
καὶ ἀβρέυστῳ τὴν τῶν ἀγαθῶν ἀπόλαυσιν τοῖς ἀξίοις
παρεχομένων· τίς πρὸς τὰ ἐκείθε τὰς ἐλπίδας ἔχων
ἰσταμένας, καὶ τοὺς ὀφθαλμοὺς ἠνεωγμένους, τοῖς
παροῦσι κακοῖς συμπεσεῖτα, ὄνειροι ἴσα λυποῦσι,
καὶ ἐθαυμῆσει τοῖς, δι' ὧν ἔστι λαμπρύνεσθαι,
ἀγωνίσμασιν; Ἄμεινον οὖν, οἶμαι, καὶ κρεῖττον λό- B
γου παντὸς, ἐν ὄνειροις ἔχοντα τὰ χεῖρω, τῶν κατ'
ὑπάρ ἀγαθῶν, καὶ ἀνεκλαλήτων, ἐν ἀπολαύσει γενέ-
σθαι μὴ ληγοῦση, ἢ ὄνειροις μικρὰ καὶ πρόσκαιρα
πλαγηθέντα, καὶ παίξιαντα, τῶν ἀδιαδόχων πειρᾶ-
σθαι κακῶν.

ΕΠΙΣΤ. ΜΑ'.

Ἀμφιλοχίῳ μητροπολίτῃ Κυζικίου.

Montacut. (ep. 207, p. 504).

Οἱ μὲν ἄλλοι τοῦ Πλάτωνος λόγοι τοῦ πολιτικοῦ
λόγου πεφύκασιν γνώμονες, πλὴν εἴ τι κατ' ἐκλογὴν
ὀνομάτων ἐνιαχοῦ παρεμέλῃται· αἱ δὲ τούτου ἐπιστο- C
λαὶ ἴσων τε τῆς ἐκείνου λογιότητος, καὶ τοῦ ἐπιστο-
λιμαίου τύπου ἀπολείπονται. Αἱ δὲ γὰρ τοῦ Ἀριστο-
τέλους, τῶν μὲν ἄλλων αὐτοῦ γραμμάτων εἰσὶ πως
λογωδέστεραι· πλὴν οὐδὲ ταῖς Πλατωνικαῖς ἐξιθά-
ζουσι. Δημοσθένους δὲ οἱ μὲν ἄλλοι πόνοι, καὶ ῥητό-
ρων καὶ κριτικῶν ἐγκωμίοις πληροῦσι τὰ στόματα.
Τὰς ἐπιστολάς δὲ, οὐδὲν ἀμείνους εὐρήσεις τῶν
Πλάτωνος. Τίσιν οὖν ἐπιστολαῖς ὀμιλητέον, καὶ τίσι
τὸν ἐπιγλωσσθέντα ἡμῖν διὰ τῆς τέχνης χαρακτήρα
ἐφαρμόζοντες τὴν γυμνασίαν συλλεξόμεθα; Ἔστι
μὲν καὶ ἄλλο πλῆθος ἀπειρον· ἔχεις δ', ἵνα μὴδὲ
μακρὸν ἢ σοι τὸ τῆς γυμνασίας στάδιον, τὰς εἰς
Φάλαριν ἐκείνον, οἶμαι, τὸν Ἀκραγαντίνων τύραννον
ἀναφερομένας ἐπιστολάς, καὶ αἷς Βρούτος, ὁ Ῥω- D
μαίων στρατηγός, ἐπιγράφεται· καὶ τὸν ἐν βασιλεῦσι
φιλόσοφον, καὶ τὸν σοφιστὴν ἐν ταῖς πλείσταις Λιδά-
νιον. Εἰ δὲ βούλει σὺν τῷ χαρακτήρι, καὶ πολλῶν
ἄλλων καὶ μεγάλων συλλέξαι ὠφέλειαν, ἀρκῆσει
σοι Βασίλειος ὁ γλυκὺς, καὶ ὁ κάλλους, εἴ τις ἄλλος,
ἐργάτης Γρηγόριος, καὶ ἡ ποικίλη καὶ τῆς ἡμετέρας
αὐλῆς μουσα Ἰσίδωρος· ὅς ὡσπερ λόγων, οὕτω δὲ
καὶ ἱερατικῆς καὶ ἀσκητικῆς πολιτείας κανὼν ἐστὶ
χρηματίζειν ἀξιοχρεῶς· καὶ εἴ τις ἕτερος μετὰ τῆς
ὁμοίας προσαίρεσως, τὴν ἐκείνου ἰδέαν ταῖς ἰδίαις
ἐπιστολαῖς ἐνεδυναμώθη μορφώσασθαι.

latorum, prophetarum, regum piorum, virorum ve-
ritatis amantium acta, omnia omnino ora reticerent,
ea est conditio, ut suam futilitatem tragice expo-
nant : annon vides ut fluxu continuo et mutatione
alterantur sine sensu, susque deque fertur gloria
omnis, divitiarum, fortunarum, splendorum, nec quidquam
in rebus presentibus, quod mentem sobriam all-
iciat aut ad se trahat? Quæ in caelis sunt, cum om-
nem excedant explicationem, inalterabilia, nec
fluxa sunt; atque ita æternam præstant bonorum
fruitionem iis qui merentur : ecquis est, cui oculi
sunt aperti respectu stabilium illorum quæ speran-
tur ibi, cum malis presentibus coincident, quæ simi-
lia sunt insomniis dolorem inferentibus? Quis in
medio certaminum contristabitur, unde par est
eum magnificari? Quocirca, præstat, arbitror, et
majori cum ratione conjunctum est, pejora pro
insomniis habere vigilantem, vero bona ineffabilia
et non diffundenda per fruitionem consequi, quam
somnia, exigua, temporalia, errantia, ludentia
bona eligentem, malis interminabilibus permutare.

ΕΠΙΣΤ. XLIV.

Amphilochio Cyzici metropolitæ.

Cæteri Platonis sermones gnomones quidam
sunt politici sermonis, nisi quod verborum electio
nonnunquam negligitur. At epistolæ ejus ex æquo
fortassis deficiunt, cum ab ipsius conditione, tum
a forma epistolari. Aristotelis autem fere sunt cæ-
teris ejus operibus accuratiores : et tamen Plato-
nicas non exæquant. Demosthenis opera cætera et
rhetorum et criticorum ora implent; sed nihilo me-
liores quam Platonis ejus epistolas reperies. Quæ-
nam igitur epistolæ lectitandæ : et a quibus exerci-
tium adhibebimus, ut artificiosum, quem didicimus,
charactera exprimamus? Certe ingens est earum
numerus : habes autem, ne elongatius tibi stadium
figas, epistolas quæ Phalaridis esse dicuntur Acra-
gantini Tyranni et quibus Bruti Romanorum du-
cis nomen præscribitur : et qui apud imperatores
philosophus erat, sophista apud vulgus, Libanium.
Quod si una cum epistolari charactera, rerum mul-
tarum et magnarum utilitatem acquirere cupias,
sufficiat suavis ille, si quis alius, Basilius : et in-
ter omnes præcipuus pulchritudinis artifex Grego-
rius : et variata illa Isidori musa, qui, ut nos, mo-
nachus fuit. Ille ut orationis, ita quoque sacerdo-
talis et asceticæ vitæ canon dignissime inscribitur :
his adjungas, si qui alii sint, qui eodem animo,
eorum ideam, propriis suis epistolis expres-
serunt.

VARIÆ LECTIONES.

* ἴσ. ὑμετέρας.

EPIST. XLV.

A

Joanni metropolitanæ Heracleæ.

Montacut. (ep 218, p. 324).

Videtur mihi Christus Deus et Rex noster cum sit, et Dominus rerum existentium, propter multas alias inexplicabiles causas, et mentis intuitum transcendentes, per voluntatem potius passionem subijisse, et non per potentiam absolutam totius mundi salutem operatus. Imprimis ob hoc ipsum, ut ita magnum, eximium et apparens solatium iis qui in hac vita affliguntur, et extrema omnia patiuntur, relinqueret suas ipsius passiones, et mortem contumeliosam. Hæc tu intuitus, lætare potius, eo quod habeas, servus cum sis, in quibus magistrum tuum imiteris: noli murmurare, ob illa quæ cedent tibi in argumentum coronarum, si a veritatis hostibus, licet invitis contribuleris.

ΕΠΙΣΤ. ΜΕ.

Ἰωάννη μητροπολίτη Ἡρακλείας.

Ἐμοὶ μὲν δοκεῖ, καὶ δι' ἄλλας πολλὰς ἀρρήτους τε, καὶ ὑπὲρ νοῦν, θεωρίας, τὸν Χριστὸν καὶ Θεὸν ἡμῶν, Βασιλέα, καὶ τοῦ παντὸς ὑπάρχοντα Κύριον, δι' ἔκουσίου μᾶλλον παθήματος, ἀλλὰ μὴ δεσποτικῆ καὶ αὐτοκράτορι ἐξουσίᾳ, τὴν παγκόσμιον σωτηρίαν ἀπεργάσασθαι· οὐδὲν δὲ ἤττον, οἶμαι, καὶ διὰ τοῦτο ὡς ἂν μάλιστα μέγα καὶ σαφὲς παραμύθιον τοῖς ἐν βίῳ ταλαιπωροῦσι, καὶ τὰ ἔσχατα πάσχουσι, καταλείποι τὰ οἰκεία πάθη, καὶ τὸν ἐπονεϊδιστὸν αὐτοῦ θάνατον. Πρὸς ἃ καὶ σὺ ἀφορῶν, χαίρει μᾶλλον, οἷς ἔχεις, ὁ διούλος μιμεῖσθαι τὸν δεσπότην· ἀλλὰ μὴ δυσφύρει πρὸς τὰς τῶν στεφάνων ὑποθέσεις, ὑπὸ τῶν τῆς ἀληθείας ἐχθρῶν, καὶ ἀκόντων, παιδοτριβόμενος.

SERIES SECUNDA. — AD ABBATES.

EPIST. XLVI.

B

Sabæ Pissadorum hegumeno.

Montacut. (ep. 15, pag. 76)

De tua dispositione et natura quid dicam nescio. Vidi quidem ego te pelliculam indutum ovilem, et perinde, quod illa tegebatur, simplex arbitrabar, sine malitia, Christi grege dignum. Vulgo autem aiunt, pellem illam vulpem obtegere; quæ mortua et olentia nutrit corpora, cujusmodi nempe in cœtu putrefacta ecclesiastico, dæmonibus pabulum atque eorum ministris fiunt. Ego certe te audiavi longum errorem prædicantem, frustraneum errorem tuum deplorantem, antiquum scilicet errorem tuum. Aiunt autem, eundem te adhuc errare errorem; neque aliter affectum quam insani Corybantes. In faciem tu nos benedixisti, servatores appellasti, qui te de puteo perditionis deceptionisque illius extraximus: ast in absentes aiunt te nos obmurmurare, et non secus quam in scena solent lascivire. Recordare an hæc omnino Christianum, nedum monachum deceant. Quod si hæc commentitia sint, deplorare me oportet oggannientes, quod deficit sanctus, depauperata est veritas a filiis hominum⁶: sin quæ renuntiantur vera sunt, deslendi plane sunt peccatores, eo quod stulta loquatur omnis apud proximum suum, et labiis dolosis osculatur. Omni autem modo dolendum est mihi: ad meum etenim et Christi gregem spectant, velint nolint, infecti lepra, et cum Paulo de ipsis angimur, utcumque simul sensu tangi nolint.

EPIST. XLVII.

Theoctisto hegumeno.

Montacut. (ep. 52, p. 94).

Virtutes lauda; coram vero et in facie discipulos ne laudes, qui sequuntur eas; instigare, et adhortari, boni operis pars est; laudare coram, nec

⁶ Psal. xi, 2.^d Ἰσ. σκέπει.

ΕΠΙΣΤ. ΜΓ.

Σάβα ἡγουμένῳ τῶν Πισσάδων.

Οὐκ οἶδ' ὅ τι καὶ εἶπω περὶ τῆς ὑμῶν διαθέσεως. Ἐγὼ μὲν γὰρ εἶδον προβάτου σε δορὰν περικείμενον, καὶ ἐδόκουν ἀπλοῦν καὶ ἄκακον, τῆς Χριστοῦ ἀγέλης ἄξιον εἶναι τὸ καλυπτόμενον. Οἱ δὲ φασί, τὴν δορὰν ἀλώπεκα κρύπτειν· ἢ νεκρὰ καὶ ὀδωδέτα τρέφει^d σώματα, ὅσα τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ διασπέντα πληρώματος δαίμοσι τροφή καὶ τοῖς αὐτῶν θεράπουσι γίνεται. Καὶ ἐγὼ μὲν ἤκουόν σε πλάνην λέγοντα μακρὰν, καὶ ματαίαν πλάνην ἀπολοφυρόμενον, τὴν πάλαι σου πλάνην. Οἱ δὲ σὲ φασιν ἐκείνην ἐτι περιπλανᾶσθαι, μηδὲν ἑλαττον τῶν κορυθαντιῶν διακείμενον. Καὶ σὺ μὲν κατὰ πρόσωπον ἡμᾶς ἠλόγεις, καὶ σωτήρας ἡμᾶς ὡμολόγεις, ὅτι σὲ τοῦ βόθρου τῆς παρατροπῆς ἐκείνης καὶ ἀπάτης ἀνεϊκύσαμεν· οἱ δὲ σὲ φασιν, ἀπόντων ἡμῶν, καταγογγύζειν ὅμοια τοῖς ἐπὶ σκηνῆς ἀσελγαίνοντα. Ἐννόει δὴ ταῦτα εἰ ὅλως Χριστιανῶν, μὴ τι γε μοναζόντων, δύναται εἶναι. Ἄλλ' εἰ μὲν ἐπλάσαντο ταῦτα, ὀδύρεσθαι με δεῖ τῶν κατειπόντων, ὅτι ἐκλέλοιπεν ὄσως, ὅτι ὠλιγόθησαν αἱ ἀληθεῖαι ἀπὸ τῶν νῶν τῶν ἀνθρώπων· εἰ δ' ἀληθῆ τὰ ἀπηγγελμένα, θρηνεῖν προσῆκε τοὺς ἡμαρτηκότας, ὅτι μάταια λαλεῖ ἕκαστος πρὸς τὸν πλησίον αὐτοῦ, καὶ δολοῖς περιπτύσσεται χεῖλεσι. Πάντως δὲ δεῖ με ἀνιδᾶσθαι· τῆς ἐμῆς γὰρ καὶ Χριστοῦ ποίμνης, καὶ μὴ βούλωνται, καὶ τὰ λερωθέντα, καὶ περὶ αὐτῶν μετὰ Παύλου διαμεριμῶμεν, καὶ μὴ θέλωσι συναισθάνεσθαι.

ΕΠΙΣΤ. ΜΖ.

Θεοκτιστῶ ἡγουμένῳ.

D

Ἐπαίνει τὰς ἀρετὰς· μὴ θαύμαζε δὲ κατὰ πρόσωπον τοὺς σοὺς μαθητὰς μετιόντας αὐτάς. Τὸ μὲν γὰρ, προτροπὴ καὶ παράκλησις, ἀγαθοεργίας ἐστὶ,

VARIE LECTIONES.

τὸ δὲ, καὶ σὲ κολακείας οὐχ ἴσθησι μακρὰν, καὶ Ἀ
πρὸς οἴησιν τοὺς θαυμασθέντας ἢ μαλακίαν τοῦ τόνου
τῆς ἀρετῆς εἰσθεὶν ὑποχαλῆν· δι' ὧν τὸ γλυκὺ τῶν
κατὰ θεὸν πόνων πέφυκεν ἐπικαταβρεῖν, καὶ αἱ τῆς
σαρκὸς ἀναζωπυροῦνται ἡδοναί.

ΕΠΙΣΤ. ΜΘ΄.

Θεοδώρῳ ἡγουμένῳ.

Montan. (ep. 142, p. 199).

Οὐχ ὁ τὸ βεῦμα τῶν λόγων ἐν γλώσση πηγάζων
ἤδη, καὶ χεῖρα δραστήριος· ὥσπερ οὐδ' ὁ πρᾶξει
κρατῶν, καὶ τὴν τῶν ῥημάτων πειθῶ σοβαρευομένην
ἔχει τοῖς χεῖλεσι. Καὶ πολλὰ μὲν ἄλλοις εἰπεῖν ἔχων
καὶ παντοδαπὰ παραδείγματα· πρὸς σὲ δὲ γράφων
ἐδόν ἠμριζόντα, ἐν ὑποδείξας ἀρκεῖν ἡγοῦμαι. Διμὸς
ἐπόμεναι τὸ στρατιωτικόν, οἱ τὴν σὴν Τροίαν πολιορ-
κοῦντες περιεκάθητον· καὶ ὁ μὲν Ὀδυσσεύς σίτον
αἰτήσων, πρὸς Ἄνιον ἀπιστέλλετο· ἐθάβρει γὰρ
αὐτοῦ τῇ γλώσση τὸ Ἀχαικόν. Ὁ δὲ παραγεγονώς,
ἔπεα νιφάδεσσιν τοικότα χειμῆροισι, πλείστα ἐπομ-
θρήσας, καὶ τούτοις κατακλύσας τὸν ἄνθρωπον, οὐ
μόνον, ὧν ἤλπισεν, οὐδὲν ἐγεώργησεν, ἀλλὰ καὶ
ὀχληρὸς εἶναι δόξας, ὑπέστρεψεν· ἄπορον ὁ τὴν ζῶην
τοῖς εἰς αὐτὸν κεχηρῶσι ποιησάμενος. Παλαμήδης δὲ
ἐκείνος (οἶδας τὸν ἄνθρωπον, ὅσον Ὀδυσσεῶς ἀφω-
νότερος) τὴν πρῆσβίαν μετὰ τὴν λιγὴν ἐκείνων
ἀγορητὴν ἐθάβρησεν ὑποδύσασθαι· καὶ καταλαβὼν
τὸν Ἄνιον, ἐργαζόμενον, εἶπε μὲν οὐδέν· ἀποβαλὼν
δὲ τὸ ἱμάτιον, κοινωὸς τοῦ ἔργου ἐγένετο. Ἐπει
δὲ μετὰ τοὺς πόνους, τὸ δεῖπνον ἐκάλει, τῷ ἀνθρώπῳ
συνηρίστῃ· καὶ τότε βραχὺ ῥῆμα προήνεγκεν ἰ,
ὡς ἦκε σίτον αἰτήσων στρατῷ, φίλῳ καὶ λιμῶντοντι·
καί· τυχὼν ἀπῆει χείρων, καὶ φέρων τοῖς ὀμοφύλοις,
ἀντὶ λόγων, τὴν ὠφέλειαν. Καὶ σὺ τοῖσιν μὴ πάντα
θάβρει τοῖς λόγοις· βραχὺ γὰρ ἔργον σιγῶντος μετὰ
συνέσεως, μακροὺς ἐπιστομίζει λόγους πολλᾶκις,
καὶ οὐδὲν τῶν ψόφων, καὶ τῶν ἀσχημῶν φωνῶν κλεῖον
ἔχειν, ἐπιδείκνυσιν.

ΕΠΙΣΤ. ΜΘ΄.

Τῷ αὐτῷ.

Montan. (ep. 145, p. 200).

Τὴν Αἰσώπου γνωμην, ἣν ἀπέδωκε, διερωτήσαν· D
τοῦ Λακεδαιμονίου Χείλωνος (ἐξ ὧν γὰρ ποθεῖς
ναμάτων, τὸν τῆς παραινέσεώς σοι κινῶν κρατήρα),
μὴ μόνον εὐστόχως καὶ σφῶς εἰρημένην, ἀλλὰ καὶ
χρησιμωτάτην λίαν νόμιζε. Ἔστι γὰρ, ἔστιν, ἐπ'
αὐτῶν τῶν πραγμάτων ἰδεῖν ἑναργῶς, ὡς ὁ ἀρβή-
τος ἑ καὶ ἀναλλοίωτος νοῦς, ἐκφαίρει μὲν συνεχῶς
(ὅπερ ἐκείνος ἐφησεν) εἰς ὕψος ἢ ταπεινά· κατὰγει·
δὲ εἰς ταπεινότητα, εἰς ὑψηλά· καὶ τοῦτο συνεχῶς
διαμελετῶν, κἂν ἄνω δοκῆς ἐστάναι, σκόπτει τὰ κάτω
καὶ ταπεινά· ἵνα μὴ ἀθρόον, καὶ παρ' ἐλπίδας πε-
σῶν, εἰς ἀμηχανίαν ὄλως καταστῆς, καὶ διγγιῶντι

te submovet longe ab adulatione, et cum admira-
tione laudatos, vel ad sui opinionem perducere, vel
virtutis tonum in mollitiem animi relaxare solet;
hinc fit ut laborum secundum Deum susceptorum
dulcedo defluat, et carnis excitentur, velut igne
afflato, voluptates.

EPIST. XLVIII.

Theodoro hegumeno.

Non est ille statim manu promptus habendus, qui
torrentes verborum, lingua veluti fonte immitit:
ita nec rebus gestis clarus, verborum suadellam
labiis cum pompa insidentem semper habet. Apud
alios, ego multis hoc effatum et multiplicibus pro-
bare posse exemplis: sed cum ad te scribam, qui
Homerizantium unus es, unicam si suggeram, suf-
fecturam arbitror. Fame laborabat exercitus Trojam
circumobsidentium: Ulysses, frumentum impetra-
turus, ad Anium mittitur. Linguae enim ejus con-
fidebant Graeci. Ille ubi Anium advenit, verba
grandinis aut nivis instar depluebat, atque illis ho-
minem inundabat; sed non modo nihil eorum quae
sperabat obtinuit, verum molestus ei visus inanis
reversus est; et vitam sine fructu, sine victu red-
didit Graecis qui in illum inhiabant. Verum Pala-
medes (de quo fando audisti, minus existitisse illum
quam Ulysses erat, loquacem) legationem, post
illum rhetoricum declamatores, obire ausus; cum
operi intentum rustico invenisset Anium, nihil
prorsus dixit, sed exuta veste, operi se accinxit
laboris socium. Cum finito opere ad coenam vocaretur,
coenavit una: et inter coenandum breviter
exposuit adventus sui causam, ut frumentum
exercitui impetraret, fame nimis quam laboranti.
Quo impetrato, laetus revertitur; pro verbis, con-
tribulibus suis utilitatem ferens. Noli ergo, tu ni-
mium verbis fidere; nam taciturnitas prudentis
viri logos longos saepe obturat: necnon omnibus
manifestum facit, esse illos inanes strepitus, et
praeter voces nihil.

EPIST. XLIX.

Eidem.

Aesopi sententiam, quam Chiloni Spartano inter-
roganti protulit, non modo apposite et prudenter
prolatam, sed valde commodam arbitrare (ut e
rivulis, quibus oblectaris, admonitionis tibi po-
culum propinam) Certe e re ipsa manifeste licet
animadvertere, quod firma et immota mens saepe-
numero atollit (quemadmodum ille loquebatur)
humilia in sublime, et deprimit sublimia in humi-
litate. Hoc tuo animo recolens saepe, licet in ex-
celso elatus existere videaris, quae deorsum sunt,
intuere; ne praeter expectationem tuam, subito et
confertim deturbatus excidas, et quo te verti-

VARIÆ LECTIONES.

• ἄπορον. ἰ προσ. ἑ ἀρβήτος. ἢ τά.

nescius, similis fias vertiginoso et circumactō, ita ut risum moveas (quæ est deploranda hominum conditio) iis qui per adulationem nunc te beatum prædicant : nobis autem dolorem procures, qui libere nunc optima tibi suggerimus. Et utcumque temet tunc vehementer incuses, quia suspectos aliquando habebas eos qui bene suadebant, nihil inde referes emolumenti, tantum post oblatam occasionem neglectam, pœnitentiam frustra ages, atque feres ægerime.

EPIST. L.

Nicolao hegumeno monasterii Sancti Nicephori.

Montacut. (ep. 159, p. 315).

Amicus est res necessaria ; quidni enim ? sed magis necessarius sermo justī. Optaram utramque concurrere in eo pro quo intercedis, amicitiam nempe et justitiam. Ita enim cum gaudio gratificabor amico. Sin id minus, non jam ego culpandus, sed is qui amicitiam disjunxit a justitia. Animo certe haud feres, me amantem cum justitia, ei qui sine ea diligit, non præferri. Quin scio, quod hoc ante illud animo recoles, quod haud tibi libitum est, ut ego qui olim in futuro judicio pœnas pendam pro judicio nec æquo, nec recto, et ille duplici pœna plectatur. Nimirum quod injuste fecit primum ; secundo, quod cum justitiam violasset, et solutus esset crimine, aliam rem injustam perpetravit, quod cum pœnam luere debuerat, illi non erat inflictā.

EPIST. LI.

Dorotheo hegumeno monasterii Cedronorum.

Montacut. (ep. 220, p. 344).

Tu quidem plangis et lacrymaris, eo quod a nostro olim in Christo amore separabare ; recte facis : non enim est minus cum virtute conjunctum, amoris jacturam deflere ; et non modo velle emendare, verum acerbe ferre, quod aliquando lapsus invaluit. Tantum abest ut ego alienationem priorem vituperem, propter præsentis concordia sinceritatem, aut ut tarde veniam concedam, ut gratias divina Providentia omnia administrandi ferendas tibi asseram. Qui enim tum profitebantur amicitiam, satis numerabiles generosam sane mentem tenere : cæteros vel adulationem simulasse tempus convicit : quosdam, quod dum experirer, non metuebam, audacia exarmavit in contrarium ; et tamen factum est, ut qui cum illis staret, ab illorum suspicione non esset purus ; verum per istiusmodi tempora sinceram amicitiam viriliter conservasse, et dispositionis laudem egregiam habet, et futurorum sine dubio pignus, et prætorum apologia, quæ nullam aliam requirat exigentiam, sed cum omni venia, de inertia in judicium si vocetur, apud tribunal nullis muneribus corrumpendum recte et egregie factum in præsentī ipsum per se honorem et venerationem consequetur.

ἰ κινήσεις ἰ μὲν.

EPIST. N'.

Nικολάφ ἡγουμένω μονῆς τοῦ ἁγίου Νικηφόρου.

Ἀναγκαῖος μὲν ὁ φίλος· πῶς γὰρ οὐ ; ἀναγκαιότερος δὲ ὁ τοῦ δικαίου λόγος. Εὐχομαί· ἀμφοτέρω συνδραμεῖν ὑπὲρ οὗ πρεσβεύεις, καὶ τὴν φιλίαν, καὶ τὴν δικαιοσύνην. Οὐτω γὰρ ἂν ἡδέως φίλω χαρισαιμην. Εἰ δ' οὖν, μηκέτι ἡμᾶς, ἀλλὰ τὸν διχάζοντα τὴν ἑαυτοῦ φιλίαν τῆς δικαιοσύνης, αἰτιατεύον. Πάντως γὰρ, οὐδ' αὐτὸς ἀνέβη, ἐμὲ φιλοῦντα μετὰ τῆς δικαιοσύνης, τοῦ χωρὶς ταύτης ἀγαπηθέντος, μὴ προκρίνεσθαι. Ἐκεῖνο δὲ μοι, καὶ πρὸ τούτου, εὐ οἶδ' ὅτι, σκοπήσας· ὡς οὐκ ἂν θελήσας ἐμὲ τι δίκην ὀφείλειν ἐκεῖθεν, τῆς οὐκ ὀρθῆς, οὐδὲ Ἰσῆς κρίσεως, ἐκεῖνόν τε διπλᾶς ὑπέχειν ποινᾶς, τοῦ τε πρώτου ἀδικήματος· καὶ τοῦ, ἐφ' ᾧ τὴν δίκην διαφθείρας, καὶ φυγῶν, δεῦτερον ἀδίκημα, τῷ δίκην ὀφείλοντι, παρὰ τοῦ λαβεῖν, ἤνεγκεν.

C

EPIST. NA'.

Δωροθέω ἡγουμένω μονῆς Κεδρώνων.

Σὺ μὲν ὀλοφύρη καὶ θρηνηεῖς ἐφ' οἷς πάλαι τῆς ἡμῶν ἐν Κυρίῳ ἀγάπης δίστασο· καὶ καλῶς ποιεῖς· οὐδὲ τοῦτο γὰρ ἔλαττον τῶν ἄλλων εἰς ἀρετῆς λόγων ἀγάπης ζημίαν ὀδύρεσθαι, καὶ μὴ μόνον ἐθέλειν ὀρθοῦσθαι, ἀλλὰ καὶ πικρῶς ἀλγεῖν, ὅτι τὴν ἀρχὴν ἢ πτωσίαις ἐκράτησεν. Ἐγὼ δὲ τοσοῦτον ἀπέχω τοῦ μέμψασθαι τι τῆς πρὶν διχονοίας, διὰ τὴν καθαρότητα τῆς νῦν ὁμοιολας, ἢ πρὸς συγγνώμην βραδύς εἶναι, ὥστε καὶ χάριτας τῇ πάντα σοφῶς περιαιούση προσομολογῶ προνοίᾳ, καὶ σέ φημι δεῖν. Τῶν γὰρ τότε φίλων εὐαρίθμητοι μὲν διεσώσαντο τὸ τῆς ψυχῆς εὐγενές· τῶν δὲ λοιπῶν, τοὺς μὲν ὁ ἐπιπρεμασθεῖς φόβος ἀφείλε τὴν ἀρετὴν· τοὺς δὲ κολακείας ἔντας πρόσωπον ἠλεγξεν ὁ καιρός· τοὺς δὲ, ὧ, μέχρι τοῦ γενέσθαι μηδ' ἐλπίζομένη τόλμα καὶ ἀπειναντίας ἰσταμένους· καὶ συνέβαινε, εἰ καὶ συνέβαινε, τὴν μετ' ἐκείνων ἔχοντι τάξιν, μηδὲ τῆς ἐκείνων καθαρεύειν ὑποψίας· τὸ δὲ ἐν καιρῷ τοιοῦτω καθαρῶν οὐπω καὶ ἀνδρείαν ἐπιδείξασθαι τὴν φιλίαν, καὶ τῆς παρούσης ἐστὶ διαθέσεως ἐγκώμιον μέγα· καὶ τῶν μελλόντων οὐκ ἔχουσα δισταγμὸν ἐγγύη· καὶ τῶν παρεληλυθότων ἀπολογία, μηδεμιᾶς μὲν ἄλλης δεομένη περιστάσεως, ἀλλὰ καὶ συγγνώμῃ πάσῃ δικάζουσα, τὴν ἀργίαν, ἐξ ἀδωροφορήτου τοῦ βήματος τοῦ παρόντος κατορθώματος αὐτῇ καθ' ἑαυτὴν τὸ ἀιδέσιμόν τε καὶ ἀξιώπιστον χρηματίζει.

VARIÆ LECTIONES.

ΕΠΙΣΤ. ΝΒ'.

Τῷ αὐτῷ.

Α

ΕΠΙΣΤ. ΛΙΙ.

Eidem.

Montacut. (ep. 230, p. 345).

Τὸ μὲν ὄωρον γνησίας ἀγάπης · τὸ δὲ ἐν καιρῷ τοιοῦτῳ διαπύρου πόθου · τὸ δὲ καὶ τηλικούτων ἐπι- κρεμαμένων κινδύνων μαρτυρικοῦ ζήλου · ἀνθ' ὧν Χριστὸς ὁ Θεὸς ἡμῶν, καὶ ἡμῶν σιγόντων, εἰς τὸν αὐτοῦ σε τῆς βασιλείας ἐναπογράφεται κληρον. Ἐἴη δ' ἡμῖν καὶ ἡ σὴ παρουσία μετὰ λαμπρᾶς καὶ μεγά- λης τῆς σωτηρίας, καὶ τῶν ἱερῶν ἐλπίδων, αἷς ἡ σὴ πανιερός ψυχὴ προσανέχει · μηδὲν εἰς ἀναβολὰς ἔτι ὤρημένον ^κ ἀλλ' ἐπ' αὐτοῖς ἔργοις τὸ βέβαιον λαμ- πρῶς καθορώμενον.

Munus ab amore est genuino; at hoc tempore missum ardenti desiderio: sed tantis periculis impendentibus martyrii zelo. Pro quo Deus noster Christus, nobis tacentibus, in regni sui sortem te transmittat: tua autem presentia futura est mihi cum illustri et notabili salute, et spe sacra, cui anima tua sancta affigitur, non per procrastinationem rejecta, sed reipsa conspicue firmata.

SERIES TERTIA. — AD DIVERSOS CLERICOS.

ΕΠΙΣΤ. ΝΓ'.

Γεωργίῳ διακόνῳ καὶ ξεροδόχῳ.

Β

ΕΠΙΣΤ. ΛΙΙΙ.

Georgio diacono et hospitalario.

Montacut. (ep. 45, p. 100).

Ὁ τῶν ἀποβρήτων ἐπόπτης καὶ μυσταγωγός, τὴν μέθην πόθῳ Θεοῦ βασιλείας ἐθέασατο. Εἰ οὖν μέθυ- σοι βασιλείαν Θεοῦ οὐ κληρονομήσουσι, τί σοι τὸ ὄφελος, ὅτι τῶν ἄλλων ἀμαρτιῶν δοῦλος, ὡς λέγεις, οὐ γέγονας; Καὶ τοι τῶν ἀδυνάτων ἐστὶ τυφλοῦ κει- μένου τῇ μέθῃ τοῦ καθοδηγοῦντος λογισμοῦ καὶ ἀμύ- νοντος, μὴ παντὶ προσπταῖεν λίθῳ τὸν ἀνθρώπων, κατὰ μὴ παντὸς πάθους προκεισθαι ἀνδράποδον.

Rerum secretarum inspector et propalator, ebrietatem a regno Dei submovit longe. Quod si ebrii Dei regnum non hæreditabunt, quid tibi prodest, si (quod affers) aliorum peccatorum servus non exsistas? Est enim impossibile, cum ratio (via dux quæ esse debuit et injurias propulsare) cæca exstiterit per ebrietatem, non ad omnem lapidem offendere, non cujuslibet servum se exhibere.

ΕΠΙΣΤ. ΝΔ'.

Τῷ αὐτῷ.

ΕΠΙΣΤ. ΛΙΥ.

Eidem.

Hæc epistola nunc quæstio CCII editionis nostræ.

ΕΠΙΣΤ. ΝΕ'.

Θεοφάνει διακόνῳ καὶ πρωτονοταρίῳ.

Γ

ΕΠΙΣΤ. ΛΥ.

Theophani diacono et protonotario.

Montacut. (ep. 85, p. 129).

Ἄλγεῖς ὅτι ἀκούων ^ι εἰς ἡμᾶς ἡμαρτες · μᾶλλον δὲ ὅτι τυραννούμενος καὶ πληγαῖς εἰς πείραν προκει- μένος, μέχρι γλώσσης μόνον τὴν ἰσχὺν αὐτῶν τῆς βίας ἐπέδειξας, ἀνάωτον ταῖς βασάνοις συντηρήσας τὴν διάνοιαν. Καὶ τί ἄν ἄλλο ταύτης γένοιτο τῆς πα- ραψυχίας παραμύθιον, ὅτι τοσοῦτῳ πλήθει φοβερῶν βασάνων τὴν τοῦ συνειδέτος κρίσιν οὐκ ἐθόλωσας, οὐδὲ τῆς κακίας τῶν βιαζομένων ὄργανον ἐγένου, καὶ τοι πολυειδέσι καὶ πολυτρόποις αἰκίαις, ἀλλ' οὐ δα- κτύλοις, κρουόμενος. Πῶς δὲ ἡμεῖς οὐκ ἄν συγγνώ- μης καὶ εἰ τι ταύτης ὑψηλότερον, οὐχὶ καὶ σὺν προ- θυμίᾳ σε δέξιοι ψηφιοῦμεθα, ὅτι ῥήματι ^δ καὶ βίᾳ παρασύρεις, ὡς εἰς τὸ πᾶν καὶ ἐκὼν ἐξημαρτηκώς, οὕτως ἑαυτὸν ἐταπεινώσας; καὶ τῶν ἡμετέρων ῥη- μάτων οὐκ ἔχεις, οἶμαι, χρεῖαν μανθάνειν τὸ βέβαιον. Ἡμεῖς γὰρ τοσοῦτον ἀπέχομέν ^ε τι τῶν ἀηδῶν περὶ σοῦ διανοηθῆναι, ὅτι καὶ πολλοὺς ἄλλους ἀφορᾶν εἰς σὲ προτρεπόμεθα. Σὺ δὲ ἐβρώσω, καὶ ἀρετῆς ἐπιμε- λοῦ, δι' ἧς τσελιούμεθα, καὶ δι' ἧν σὲ τῶν φίλων καὶ

Dolet tibi quod invitus in me deliquisti; potius quod tyrannice compulsus, et plagis inflictis ad tentationem subditus, lingua tenuis tantum, quam vim habuerit eorum violentia, docuisti; tormentis interim animam non succumbentem custodiens. Et quodnam aliud solatium haberi poterat hujusce præsentis animi, quod ne per tantam terribilium terrorum multitudinem conscientiæ tuæ judicium fœdaveris, nec improbatum vim inserentium in- strumentum te præstitisti, utcumque tormentis multarum specierum et variarum, non leviter, aut digito tenuis tortus fuisti. Nos autem quomodo non te venia dignum, aut si quid venia excellentius sit, et quidem libentissime decernemus, ut torrente ac violentia in transversum actus, in offensionis pec- catum incideris, tibi te taliter humiliasti, ut non sit tibi, opinor, opus, a nobis constantiam edoceri? Certe tantum abest ut nos aliquid acerbitalis in te statuamus, ut plerosque, te intueri, tanquam in

VARIE LECTIONES.

^κ ἰσ. ἀπηρωρημένων. ^ι ἀκων. ^δ ῥύματι.

exemplum jubeamus; tu autem vale, et virtutem A τῶν ἰησιῶν θεοκαπόντων πάλαι τῷ χορῷ συγκατελέ-
cura per quam consummamur, et propter quam te ξαμεν.
jam olim amicorum albo et genuino meorum fami-
liarium choro ascripsimus.

EPIST. LVI.

Georgio diacono, et hospitalario.

Montacut. (ep. 88, p. 132).

Melanthium ferunt, tragœdiæ auctorem, tam voracem fuisse, ut indoleret, quod cycni collum non haberet, ut quam diuturno tempore ciborum per guttur descendentium voluptate frueretur: si tuorum particeps conviviorum fieret, opinor eum indolentiae suæ et mœstitiæ remedium illius habiturum, et deprecaturum ne guttur in antiqua sua subsistat longitudine, ne multum temporis insumeret a tua mensa et eduliis tuis abstinens. Quid ergo faciendum? Certe semper et ubique *Ne quid nimis*, optimum existimare.

EPIST. LVII.

Eidem.

Montacut. (ep. 89, p. 133).

Divitias amas, idcirco virtutem non amas. Nam impio amore, laudandus amor omnis bonorum exstinguitur. Sin avaritiæ flammam extinxeris et spinas cupiditatis simul combures, tum facilius animæ tuæ tellus suum proprium fructum faciet pullulare, eleemosynam, et te alioqui cum hædis locandum inter ovium greges translatum dabit. Vale.

EPIST. LVIII.

Georgio diacono et hospitalario.

Montacut. (ep. 91, p. 135).

Qui apud Græcos videntur sapientes, materiam, sive *hylam*, impensis multis et longis sermonibus, vix tandem potuere (ut ipsimet aiunt) tardo hebeti et infirmæ rationi persuadere, quod aliud illa esset, et diversum ab omnibus, perpetuis alterationibus subdita, fluxa, fluida, omnium formarum receptiva. Si te tum temporis nasci contigerat, tu solummodo in illorum notitiam deveniens, a multis longis laboribus et defatigationibus ipsos facile liberasses. Nemo enim, opinor, te aliquando deprehendit, ne per momentum in eadem sententia manentem; sed defluentem semper, immutatum, et præsentibus implicitum et ad omnia transfiguratum et fœditate tanquam propria pulchritudine excul- tum.

EPIST. LIX.

Gregorio diacono et chartulario Amasiano.

Montacut. (ep. 99, p. 141).

Audio quosdam ex adversariis pacem circum-annuntiare, et simpliciores conari, ut hoc nomine inescatos capiant: verumtamen, si pacem illam

EPIST. NΓ.

Γεωργίῳ διακόνῳ καὶ ξενοδόχῳ.

Μελάνθιον φασί, τὸν τραγῳδίας ὑποκριτὴν, οὕτω τῆς ὀψοφαγίας ἤτω γενέσθαι, ὥστε καὶ ἀθυμεῖν, ἐπεὶ μὴ κύκνου τὸν τράχηλον εἶχεν· ἵνα ὡς πλεῖστον χρόνον τῶν διὰ τοῦ λαιμοῦ ρεόντων, καὶ τῆς ἐκείθεν ἠδονῆς, ἀπολαύῃ. Εἰ δὲ σοῦ τῶν δειπνῶν ἐγγεγόνει κοινῶς, οἶμαι ἂν αὐτὸν καὶ τῆς ἀθυμίας, μέγα φάρμακον ἐξευρεῖν, καὶ ἀπεύχεσθαι μηδὲ εἰς τὸ ἀρχαῖον μῆκος τὸν αὐγένα διαμένειν, ἵνα μὴ συχῶν ἀναλίσκοι χρόνον τῆς σῆς τραπέζης καὶ τῶν σῶν ἐδεσμάτων ἀνεχόμενος. Τί οὖν δεῖ ποιεῖν; Πανταχοῦ τὸ, *Μηδὲν ἀγαν*, ὑπολαμβάνειν κράτιστον.

EPIST. ΝΖ.

Τῷ αὐτῷ.

Ἐρᾶς χρημάτων διὰ τοῦτο, ἀρετῆς οὐκ ἐρᾶς. Ἐρωτι γὰρ κακίας, ὃ τῶν καλῶν ἔρωσ ἕνα ποσδέννυται. Εἰ δὲ γε τὴν φλόγα τῆς πλεονεξίας ἀποσδέσεις, καὶ τὰς ἀκάνθας τῆς φιλαργυρίας συμπλέξεις, ῥᾶσ ἢ τῆς ψυχῆς ἄρουρα τὸν οἰκεῖον καρπὸν, τὴν ἐλεημοσύνην ἀναθλαστήσει· καὶ σὲ ἀντὶ τοῦ μετὰ τῶν ἐρίφων τετάχθαι, εἰς τὴν τῶν προβάτων ἀγέλην μεταστήσει. Ἐρῶσο.

EPIST. ΝΗ.

Γεωργίῳ διακόνῳ καὶ ξενοδόχῳ.

Τὴν ὕλην, οἱ παρ' Ἑλλησι δοκοῦντες εἶναι σοφοί, πολλοὺς καὶ μεγάλους ἀναλώσαντες λόγου, μόλις ἰσχυσαν, (ὡς αὐτοὶ φασί) νόθῳ^α καὶ ἀσθενεῖ παραστῆσαι λογισμῷ, ὡς ἄλλο τι οὕσα παρὰ πάντι τὰ ὄντα, καὶ ἀλλοιουμένη διηνεκῶς, καὶ ῥέουσα, πάντων δὲ ἐστὶ τῶν ὄντων δεκτικῆ. Εἰ δὲ σὲ συνέθη κατ' ἐκείνους γενέσθαι τοὺς καιροῦς, μόνον αὐτοῖς ἐπιγνωσθεῖς, πάντων ἂν τῶν μακρῶν ἐκείνων, ἀπῆλλαξας αὐτοὺς πόνων καὶ καμάτων. Οὐδεὶς γὰρ, οἶμαι, οὐδέποτε σε, οὐδ' ἐν ἀκαρεῖ, τὴν αὐτὴν ἔχοντα κατεῖλε γνῶμην· ἀλλὰ ῥέοντά τε ἀεὶ, καὶ ἀλλοιούμενον, καὶ τῶν παρατυγχανόντων γινόμενον, καὶ πρὸς ἅπαντα μορφούμενον, καὶ ὡς οἰκεία μορφή τὴν ἀμορφίαν καλλωπιζόμενον.

EPIST. ΝΘ.

Γρηγορίῳ διακόνῳ καὶ χερτουλαρίῳ τῷ Ἀμασιάνῳ.

Ἀκούω τινὰς τῶν ἐναντίων εἰρήνην περιαγγέλλειν, καὶ τοὺς ἀπλουστέρους ἐπιχειρεῖν ταύτη δελεάζειν τῇ προσηγορίᾳ. Ἄλλ' εἰ μὲν ἦν ὁ Κύριος δίδω-

VARIE LECTIONES.

^α Ἰσ. νωθρῷ.

σιν, οὐκ ἐκείνους δεῖ περιαγγέλλειν, ἀλλὰ παρ' ἡμῶν αὐτὴν ἀφελουσιν ἐκμανθάνειν. Εἰ δὲ ἦν καθελεῖν αὐτὸς ἐλήλυθεν (Οὐ γὰρ ἤλθον, φησὶν, βαλεῖν εἰρήνην, ἀλλὰ μάχαιραν), ἴστωσαν οὗτοι χριστομαχοῦσιν, ὑπὸ τῷ τῆς εἰρήνης ὀνόματι, τὴν κατ' αὐτοῦ πολιορκίαν ἀνιστῶντας.

EPIST. ΕΨ.
Τῷ αὐτῷ.

Montacut. (ep. 100, p. 143).

Εἰ τις δοξολογία, εἰ τις εὐχαριστία, ταύτην ἐξ ὅλης ψυχῆς Θεῷ ἀνατίθῃμι, οὗτοι με τοιαύταις ἡμέραις ἀρχειν ἀνθρώπων οὐ συνεχώρησεν, οὐδ' ὀφθαλμοῖς ἐπιθεῖν πάθος ἀπαράκλητον, ἐν αἷς τάφος μὲν ἀντὶ πόλεως ἡ Κωνσταντινου, θρῆνος δὲ ἀντὶ ψαλμωδίας, οὐ τὰς οἰκίας μόνον, ἀλλὰ καὶ τὰς ἐκκλησίας ἔχει. τῶν μὲν ὀλοκλήρων εἰς ἕδαφος κειμένων θέαμα, φασὶν, ἔλαεινδν, καὶ διηγεῖσθαι μείζον πιστεως· τῶν δὲ τῷ μεγίστῳ μέρει κατενηνεγμένων, καὶ μηδενὸς τοῦ πάθους κρείττονος γενομένου· ἀλλὰ καὶ αὐτῆς τῆς γῆς, τῷ ἀφορήτῳ σάλῳ καὶ κλόνη, εἰς μέρη πολλὰ συγκαταθρόαγελσης, καὶ τὰ ἐξ αἰῶνος τῆς πόλεως πάθη, τῷ μεγέθει τῶν κακῶν ἀποκρυψάσης. Νῦν μὲν γὰρ τὰ ἑαυτοῦ μόνον σκοπῶ, καὶ εἰς ἐκεῖνός μοι τὰ τῆς φροντίδος καὶ τῆς ἀγωνίας ἀποτείνεται. Τότε δὲ ἀνάγκη ἐρέμεν ἦν, καὶ ὑπὲρ τῶν ἑτέροις ἀμαρτανομένων, καὶ τοῖς ἐκείνων παθήμασι· πικρότερον ἀποδύρεσθαι, καὶ μήποτε τῷ κοινῷ ὁ τῶν ἀδικημάτων [δεδιέναι] κοινήν τῷ πλήθει τὴν τιμωρίαν, καὶ αὐτοὶ δοκοῦντες προσεσθάναι, συνδιενεργεῖν καταδικασθῶμεν ὅν ἀπάντων, ἀνθρώπων μὲν, ὡς ἐνόμισαν, ἐπιβουλαί, Θεὸς δὲ, τῇ οἰκίᾳ χάριτι καὶ φιλανθρωπίᾳ, ἐρρύσατο.

EPIST. ΕΛ'.
Τῷ αὐτῷ.

Montacut. (ep. 101, p. 142).

Ἐγὼ μὲν οὐκ ἂν φαίην δίνας εἶνουςα ῥ τὴν πόλιν τῶν εἰς ἡμᾶς ἀδικημάτων. ἀντὶ πόλεως πολυάνδριον γενέσθαι· παραινῶ δὲ μηδὲ τὴν ὑμῶν θούσητα ταῦτα ἐννοεῖν. Τίνες γὰρ ἡμεῖς, εἰ καὶ πεπόνθαμεν ἀδιήγητα, ἵνα τηλικαύτην ὀργὴν ἐκκαλεσώμεθα Θεοῦ; ἄλλως τε δὲ καὶ τότε, πλέον πάσχοντες [νῦν] ἐν οἷς ἐκεῖνοι πάσχουσι, τῷ κοινῷ νόμῳ τῆς συμπαθείας καὶ φύσεως, ἣ ἐν οἷς αὐτῶν δεδρακότων, ἐπάσχομεν. Εἰ δ', οὗτοι τῶν ἀνά τὴν Ῥωμαϊκὴν ἀρχὴν Ἐκκλησιῶν τὴν δόξαν ἀπέχειρον, καὶ εἰς τὰ τῶν Χριστιανῶν μυστήρια ἐξωρχήσαντο, καὶ ἀρχιερεῖς καὶ ἱερεῖς Θεοῦ, θρόνων καὶ Ἐκκλησιῶν, πάση μηχανῇ καὶ πάση βίᾳ, ἐξήλασαν· καὶ ἐν καιρῷ Χριστιανισμοῦ, τὰς Ἑλλήνων πράξεις παρῆρησιάζασθαι παρεσκεύασαν, σιγῇ βαθείᾳ, μᾶλλον δὲ καταστροφῇ τελείᾳ, τὰς

* Math. x, 34.

VARIAE LECTIONES.

ο Ἰσ καὶ δεδιέναι μήποτε τῷ κοινῷ... ῥ Ἰσ. εἶνουςαν.

EPIST. LX.
Eidem.

Si quæ doxologia, si eucharistia aliquid sit, illam ego toto animo in Deum refero, quod me non est passus hominibus præesse cum imperio per tales dies, nec oculis contueri inconsolabile malum, cum non civitas sed sepulcrum existat Constantini urbs, lamentatio cum pro psalmodiis, non domos tantum privatas, sed et ecclesias occupet: quarum nonnullæ e fundamentis subrutæ; solo æquantur; miserandum cuius spectaculum, et quod narratum fidem non inveniat: aliæ autem maxima ex parte, licet nulla clades desolaverit, ruinam tamen spectent: nec vel una ecclesiarum extra calamitatem hanc posita subsistat, sed et ipsa tellus, concussione et tremore intolerabili, in multas partes dissiluit: unde illa quoque quibus olim hæc civitas malis conflictabatur pro nullis habenda sunt. In præsentem res meas tantum speculor, in eas cura et sollicitudo mea omnis fertur. Quod si autem cum imperio essem necessum haberem, et pro aliis timere peccantibus, et vehementius eorum afflictionibus condolere, et metuere ne per peccatorum societatem, et nos, qui videmur eisdem præesse, ad supplicium commune condemnemur: ad istis nos omnibus hominum, quæ videbantur conspirationes, Deus autem revera, e sua gratia et bonitate liberavit.

EPIST. LXI.
Eidem.

Ego certe haud dixerim, urbem in sepulcretum redactam, in vindictam eorum qui in me injuste fecerunt; aut hortor tuam sanctitatem ut eandem foveas mecum opinionem. Quinam enim nos sumus licet passi inexplicabilia, ut tantam a Deo iracundiam devochemus: certe quidem in iis quæ patitur civitas, et nos plane compatimur, secundum legem naturæ et compassionis naturalis, plus quam per illa patiebamur, quæ a civibus sumus passi. Sin autem facinorum eorum penas luant, per quæ gloriam Dei et Ecclesiarum in toto Romano imperio positarum attonderunt, et insultarunt petulanter Christianorum mysteriis, episcopos, et Dei sacerdotes, nil non molientes, nullam vim non intentantes, de thronis et Ecclesiis suis ejectos abergerunt:

et ubi Christiana professio vigeat, paganas actiones licentiose patrari curaverunt: silentio profundo, potius subversioni plenariæ, sacrificia divina, et veneranda illa orgia tradidere: si ob hæc omnia pœnas luant audaciæ, nihil est quod pronuntiare ego possum, donec multa his majora eos perpetrasse iudicium illud in cœlis repræsentet.

EPIST. LXII.

Georgio diacono et cubiculo.

Montacut. (ep. 104, p. 149).

Denuntio tibi, amicorum optime, ne deinceps amicus nobis nomineris. Nunc enim intelligo me præ cunctis mortalibus in veris amicis habendis infelicissimum. Bonus ille et fidelis œconomus communis amicus (hei mihi qui hoc dico et scribo, ipso interim tacente), me relicto, temporali amico, pro me, ut videtur, æternos amicos permutavit. Non enim pati potuit tantam virtutem tali temporum opportunitate obtinere. Timon ille apud antiquos, improbitate hominum fortassis intolerabili motus, prudenter egisse quidem visus est, cum pro *philanthropo misanthropus* haberi volebat. Ego multo quidem rectius videbor, pro affectu quo sum, *misophilus* nominandus: nam cum inter amicos mira quidem virtutis admiratione frui viderer, de fruitione gaudebam, et statim cum dolore acerbo, inde, quod me male habet, exturbor; ita ut quicumque ille est qui telum hoc in me amentavit, sive ex invidia sive aliunde motus, id egit tantum ut cruciaret, et de voluptate extremis quasi labeculis degustaremus. Extra me rapior ab iis quæ patior, nec est quod dicam aliud, quam quod omnino mei non sis misertus, nec cum in exsilium relegarer, nec cum in vincula conjicerer, nec in aliqua meorum quibus exaurior miseriarum: in nullo ipsorum emollitus, magno impetu amicum arreptum a me avulsisti, qui abiit, stimulum acerbum et inflexibilem medio meo cordi infigans. Sed fortassis haud diuturnum erit tempus, et penitus hoc conficiet (istud enim solum, utpote in tantis malis, nos refrigerat) et ad desideratum nobis exturbabit. Tu autem, o vitæ meæ solamen solum, vale: me ama, exsequias mea vice perlice, prout dignum tua virtute et illius amicitia fuerit, et meo loco cognatis et affinibus et tibimetipsi curator et patronus constitutus, alleva magnam doloris partem. Neque enim, opinor, facultas est, defuncto amico aliunde opitulari. Certe plura me scribere volentem inhibuere lacrymæ profusiores.

EPIST. LXIII.

Damiano xenodocho.

Montacut. (ep. 112, p. 155).

Cum tacet qui injuriam patitur, multo magis afficientem convincit: patet enim quod nisi summam et inexplicabilem injuriam irrogantium crude-

¶ *ισ. έκστ.*

VARIÆ LECTIONES.

Α θείας τελετής και τὰ φρικτά παραδεδωκότες ὄργια· ἄν οὖν διὰ ταῦτα δικασ εἰσπρόστυνται τοῦ τολμήματος, πρὸς τοῦτο οὐκ ἄν δυναίμην ἄλλως ἔχειν διαχειρισασθαι, μέχρις ἂν τὸ ἔχει τ δικαιοτέριον, ἄλλα τινὰ μείζονα τῆς τολκαύτης τόλμης ἐξημαρτηκότας παραστήσειεν.

EPIST. ΣΒ.

Γεωργίῳ διακόνῳ και κουβουκλεισίῳ.

Ἄπαγορεύω σοι, φίλων ἄριστε, μηκέτι φίλον ἡμέτερον ὀνομάζεσθαι. Νῦν γὰρ ἔργων ἑμαυτὸν, περὶ τοὺς ἀληθεστάτους φίλους, πάντων ἀνθρώπων δυστυχέστατον. Ὁ καλὸς ἡμῖν και πιστὸς οἰκονόμος, ὁ κοινὸς φίλος (ὁ μοι λέγω και γράφω σιγῶντος ἐκεῖνου) λιπῶν ἡμᾶς τοὺς προσκαίρους, ἀνθ' ἡμῶν, ὡς εἴκοι, τοὺς αἰωνίους φίλους ἠλλάξατο· ὥσπερ οὐκ ἀνεχόμενος ἀρετῆν τσοσῦτην καιροὺς τοιούτοις ἐμπολιτεύσθαι. Ὁ μὲν οὖν παλαιὸς ἐκεῖνος Τίμων, μοχθηρίας ἀτόποις ἀνθρώπων ἰσως περιτυχὼν, ἔδοξε τι σοφὸν ἐπιτελεῖν, ἀντὶ φιλανθρώπου, μισάνθρωπος, και εἶναι και ὀνομάζεσθαι. Ἐγὼ δὲ πολλῶ ἂν φανεῖην δικαιοτέρα, οἶμαι, διαπραττόμενος, ἀνθ' οὐπὲρ εἶμι, μισόφιλος γενέσθαι διανοούμενος. Τῆς γὰρ ἐν φίλοις θαυμαστῆς ἡλικῆς ἀρετῆς ἀπολαύειν ἀρχόμενος, ἅμα μὲν χαίρω τῆς ἀπολαύσεως, ἅμα δὲ λιαν πιπρῶς ἀνώμενος, ταύτης ἀθλίως ἐλαύνομαι· ὥσπερ ἓνα μόνον λυπήση και τὴν συναίσθησιν τῶν ἀλγεινῶν ἀφόρητον ἐπαφήση, διὰ τοῦτο μόνον τῆς τοιαύτης ἡδονῆς ἡμᾶς γεύσαντος τοῦ, ὅστις ποτὲ ἐστὶν ἐκεῖνος ὁ τηλικούτον καθ' ἡμῶν βίβας τὸ βέλος, εἶτε φθόνος, εἶτε ψῆφος ἄλλη. Ἐξάγοιμι γὰρ ὑπὸ τοῦ πάθους, και οὐκ ἔχω τί εἶπω πλην ὅτι μὴ καταλέθωσς ἡμᾶς, μήτε τῆς ὑπερορίας, μήτε τῆς φυλακῆς, μήτε τῶν ἄλλων χαλεπῶν, οἷς τὸν βίον περιαντλούμεθα. Ὅτι μὴδενὸς τούτων δυσωπηθεις, λαβὼν ἀθρόον και διασπάσας ἀφ' ἡμῶν τὸν φίλον οἴχεται πακρὸν και ἀπαραιτήτων κατὰ μέσης αὐτῆς καρδίας τὸ κέντρον ἐμπήξας. Ἄλλ' ἰσως οὐ πολὺς χρόνος και τελείως ταύτην διεργασάμενος (τοῦτο γὰρ ὡς ἐν τηλικούτοις κακοῖς ἡμᾶς μόνον ἀναψύχει) πρὸς τὸν ποθοῦμενον ἀπελάσει. Σὺ δὲ, ὦ μοι λοιπὸν τοῦ βίου παραμύθιον, ἔρρωσο, και με φίλει· και τὴν δόξαν ἐκείνω, ἀνθ' ἡμῶν, ἀξίως τῆς σῆς ἀρετῆς και τῆς ἐκεῖνου φιλείας, ἐπιτέλει, και τῶν συγγενῶν και οικείων ἀνθ' ἡμῶν και σαυτοῦ προστάτης και κηδεμῶν καθιστάμενος, κούφιζε τὸ πολὺ τοῦ πάθους· ἄλλο γὰρ οὐδὲν ἐστὶν οἶμαι τῷ καιμένῳ συνεισενεγκεῖν. Εἰ δ' ἐτι και πλέσον ἦθελον γράφειν, ἀλλὰ σφοδρότερον βέον ἐπέσχευ τὸ δάκρυον τῆν γραφῆν.

EPIST. ΣΓ.

Δαμιανῷ ἱεροδόχῳ.

Τὸ σιγᾶν ἀδικούμενον, μείζονα τῶν ἀδικούντων ποιεῖται τὸν ἐλεγχον· δηλον γὰρ ὡς εἰ μὴ μεγάλην τινὰ και ἀνυπέβλητον τῶν ἀδικούντων ὠμότητα

κατεγίνωσκεν, οὐκ ἂν ἀφείς τὸ κινεῖν ἐπ' ἔλεον, ἀντί
 τούτου τε καὶ τῶν δικαίων λόγων, τὴν σωτηρίαν ἔστεργεν·
 ἀλλ' ὁ μὲν δυστυχῆς ἐκεῖνος καὶ πένθης ἄνθρωπος,
 περὶ οὗ καὶ πρὶν ἔγραψα, ἠδικηκέναι μὲν ὑμᾶς ὁμολογεῖ,
 καὶ τῶν ἀδικημάτων οὐκ ἄλλους, ἀλλ' ὑμᾶς ἐπάγεται
 μάρτυρας. Κύριοι γὰρ νῦν ἀξιοῦτε γενέσθαι ὧν
 τυραννίδι καὶ βίᾳ τὴν ἐξουσίαν προεἰλήφατε.
 Ἄνιάτα δὲ νοσεῖν, καὶ κρείττους εἶναι ἐιορθώσεως
 καὶ μεταμελείας, οὐπω κατέγνωκε· διὰ τοῦτο, καὶ
 φίλους περινοστεῖ, καὶ λόγους φθέγγεται ἑλεεινούς,
 καὶ πρὸ τούτων, ὡσπερ ἰκετηρίαν, αὐτὸ προτείνει
 τὸ δίκαιον· οὐκ ἐν τοῖς ἐξωθεν κριτηρίοις, ἀλλ' ἐν
 μέσσις φίλοις, καὶ ἐπὶ τοῦ βήματος τῆς ὑμῶν
 συνειδήσεως. Εἰ δ' ἔτι μηδὲν χρηστὸν μηδὲ δίκαιον
 περὶ αὐτὸν ἔγνωσθε, μηδ' ἐκεῖνων αὐτῷ ἐκοσμήτε
 ἃ τυραννίδος νόμος αὐτοῦ μὲν ἤρπασεν, ὑμῖν δὲ ἐν-
 εχέρισεν, ἴστε, ὡς ὅπως ἐκεῖνος ὁ θεὸς ὑμῶν ἀδικού-
 μενος εἰπεῖν καθ' ὑμῶν ἐφυλάξατο, αὐτοὶ καθ' ἑαυ-
 τῶν, διὰ τῶν ἔργων, τὸ χειρίστους ἀνθρώπων εἶναι
 πάντων ἐψηφίσασθε.

ΕΠΙΣΤ. ΣΔ'.

Γρηγορίῳ διακόνῳ καὶ χαρτυλαρίῳ.

Montacut. (ep. 115, p. 155).

Ἄναθεμάτισαν ἡμᾶς χρόνιοι μακροί, πᾶσα σύν-
 οδος αἰρετικῆ, καὶ πᾶν εἰκονομάχων συνέδριον· οὐχ
 ἡμᾶς δὲ μόνον, ἀλλὰ καὶ πατέρα καὶ θεῖον ἡμέτε-
 ρον, ἄνδρας ὁμολογητὰς Χριστοῦ, καὶ ἀρχιερέων
 σεμνολόγημα· ἀλλ' ἀναθεματίσαντες, εἰς τὸν ἀρχιε-
 ρατικὸν θρόνον ἡμᾶς ἀνήγαγον καὶ μὴ θέλοντας·
 ἀναθεματίζέτωσαν τοιγαροῦν καὶ νῦν οἱ παραπλη-
 σίως ἐκεῖνοις τῶν Δεσποτικῶν ἐντολῶν ἀλογήσαντες,
 καὶ παρανομίας ἀπάσης πλατεῖαν τὴν πύλην καὶ
 εὐρύχωρον ἀναπετάσαντες, ἵνα καὶ αὐτοὶ ἀπὸ γῆς εἰς
 τὴν οὐράνιον ἡμᾶς βασιλείαν καὶ ὀκνοῦντας ἀναβι-
 θάσωσιν.

ΕΠΙΣΤ. ΣΕ'.

Γεωργίῳ διακόνῳ καὶ ὀρφανοτρόφῳ.

Montacut. (ep. 156, p. 189).

Εἰ μὲν ἀπὸ τῆς γνώμης κρίνεις τὰ πράγματα, καὶ
 σκοπεῖς τὴν προαίρεσιν (οὕτω δὲ προσῆκε, καὶ θεῖων
 χρησιμῶν ἔστιν ἡ ψῆφος), ἔχεις ἡμᾶς, εἰ μὴ φορτικὸν
 εἰπεῖν, λαμπρῶς ἐπὶ σοὶ στεφανωθέντας. Εἰ δὲ τοῖς
 ἔργοις διδῶς τὸν στέφανον, ἡμᾶς μὲν οὐδ' οὕτως
 οὐδὲν ζημιώσεις. Οὐδὲ γὰρ, οὐδὲ τοῦτο, καίτοι τῶν
 καιρῶν ἡμῖν ἀντικειμένων, ἀναλίπομεν. Ἐξαίνο δὲ
 σε συνιέναι χρῆ, ὅτι ταῦτα ψηφίζόμενος, οὐχ ἡμᾶς
 μᾶλλον θατέρου τῶν στεφανῶν ἀποστρεφείς, ἀλλὰ
 σεαυτοῦ ἐκάτερον ἀραιρεῖς· ὃν τε προξενεῖ τὰ ἔργα,
 καὶ ὃν πλέκει ἡ προαίρεσις.

ΕΠΙΣΤ. ΣΖ'.

Ἀναστασίῳ πρεσβυτέρῳ καὶ βιβλιοθηκαρίῳ
 Ρώμης.

Montacut. (ep. 170, p. 244).

Ἄφ' ἱερᾶς μὲν σοι, τὸ παροιμιῶδες, ὁ ἀγὼν·
 ἀφ' ἑστέρας δὲ τῆς χρείας, καὶ τῆς γνώμης οὐ μέφομαι.
 Τὸν καιρὸν δ' ὄρω παρελάσαντα, καὶ μοι δοκεῖ
 τοῦτον οὐκ ἀκόμψως ὁ αἰνιγματιστῆς ἀπεικάζων

A litatem sentiret, non ea omisisset, quæ movere ad
 misericordiam possent, nec silentium prætulisset
 justæ injuriarum deplorationi. Miser autem ille et
 pauper, in cujus jampridem causa ad te litteras
 dedi, fatetur te injuriam intulisse, injuriam porro
 illatarum haud alios testes quam teipsum citat.
 Dominum earum rerum haberi te vis legitimum,
 quas per vim et tyrannidem prius abstulisti. Non
 tamen desperato morbo teneri te, vel incurabili, nec
 poenitentia corrigendo, arbitrat. Idcirco passim
 amicos adit, sermones serit miserabiles, atque
 inprimis jus ipsum deprecatorem offert: nec rem
 apud forensia tribunalia tractat, sed amicis arbi-
 tris, et ad tribunal conscientie tuæ. Si adhuc nil
 humanius, nihil cum justitia conjunctum, statuas
 in hac ejus causa, nec cedere velis possessionem
 eorum quæ per tyrannidem, non legem, abstulisti,
 scias, quod utcumque ille quem tu pauperem affe-
 cisti injuria, id non contra te dixerit, temet tamen
 contra te sciscere, per ea quæ perpetras, esse te
 nimirum omnium hominum nequissimum.

ΕΠΙΣΤ. LXIV.

Gregorio diacono et chartulario.

Anathemate nos perculerunt jamdudum synodus
 hæretica, et universus Iconomachorum consessus;
 nec nos tantum, sed et patrem et patruum etiam
 nostrum, viros Christi confessores, et episcoporum
 gloriam, sed tamen anathematizatum in thronum
 archiepiscopalem intruserunt non volentem; ana-
 themate, nunc etiam non minus feriant illi,
 Domini mandata facientes flocci, sed et transgres-
 sioni cuicumque spatiosum et amplum portum ape-
 rientes, in eum finem ut me de terra in celeste
 regnum transmittant.

ΕΠΙΣΤ. LXV.

Georgio diacono et orphanotropho.

Siquidem ab intentione de rebus actis judicas, et
 propositum consideres (quod par est facere, quando-
 quidem ita divina præcipiant oracula), habes et nos,
 ne quid gravius dicam, splendide a te coronatos et
 honoratos: sin actis dederis coronam, nos nullo, nec
 sic quidem, damno afficies. Neque enim nos, licet
 tempore adverso, defecimus officio: et illud te
 oportet scire, quod ita decernendo, non tam nos al-
 terutra coronarum privas, quam utramque a teipso
 tollis; nampe quam largiuntur opera, et quam vo-
 luntas plectit et propositum.

ΕΠΙΣΤ. LXVI.

Anastasio presbytero et bibliothecario Romano.

A sacra linea, ut proverbium habet, tibi certamen
 sumitur. Nec reprehendo, quod post usum et cogni-
 tionem opportunitatem elapsam video. Nec inscite
 mihi videtur ænigmatica oratio hoc insinuare, quæ

fronte capihatam occasionem, a postico calvam pingit. Nam cum præterlapso tempore advenit, licet omnibus machinis persequatur, haud comprehendet tamen. Sed bene sit patienti proposito tuo, utcumque tarde advenerit. Amici enim debent gratiam non usu et necessitate metiri, sed affectu et voluntate.

EPIST. LXVII.

Damiano xenodocho.

Montacut. (ep. 195, p. 295).

Si graves quam delicta merentur poenas irrogaveris, noli arbitrare te justitiæ fines non transillire : nam non tantum hoc rationi reddendæ te non subjiciet, licet legis prætextu fiat, sed duplicatæ injustitiæ reum facit, nimirum, quod injuriam intulit, et leges afficit contumelia : huc usque forsân æquum et legitimum est, ab injuria afficiente poenam repositum : at mensuram transgredi in inferendo supplicio, contra leges manifeste pugnat, et supplicio dignum facit eodem, quod irrogavit, si non graviore, certe non moderatiore : dat enim initium alteri injuriæ : si certe qui ab altero poenas pro injuria reposcit, eo ipso debet ipse moderationem discere, ne juste ea poena reposcatur ab ipso. Quod si debitorem decem millium talentorum animo recolas, et terribilem illam et horrore plenam comminationem, licet nihil extorquebat non debitum, tantum quod debitori non percipit : scena illa et prætextus, te secundum leges facere, quid proderit? quod auxilium tunc procurabit?

EPIST. LXVIII.

Paulo monacho lapsso.

Montacut. (ep. 7, p. 71).

Deum nostrum Christum abnegavit Petrus : diffidebat eidem Thomas; Judas autem prodidit. Tu autem si resipueris ab iis quæ contra nos, aut tuam potius salutem, furore percitus patrueris, quæ te ad mentem sanam reducere debebant, desperare noli. Nos enim, utcumque tute ipse emansor fueris, ab affectu in te nostro non excidimus. Sint Thomas et Petrus antiqua tibi exempla ad conversionem : sed et alios etiam collapsos conservabis, cum a casu tuo resuscitatus fueris. Quod si nequaquam pœnitentiam egeris, te licet dolentes sic affamur, reliquum est ut Judæ laqueum reapicias.

EPIST. LXIX.

Monacho E. collapsso.

Montacut. (ep. 12, p. 74).

Peccasti : humanum est. Sed peccato admissio inheres, nec reverteris : hei mihi! hoc diabolicum est. Considera, queso, an non professus cum monachis sortem, et stipulatus angelicam conversatio-

† *ισ. οίμαι.*

Α λόγος, ἔμπροσθεν μὲν ἀκερσεκόμηνη, ἐπισθεν δὲ κουρίαν ἐν χρῶ, διαγράφασθαι. Ἐπειδὴν γὰρ τις ὀπίσω τοῦ χρόνου γένηται, κἀν μυρίαὶ αὐτὸν ἐπιδιώκη τέχναις, οὐκ ἔστιν αὐτοῦ περιδράξασθαι. Ἄλλ' εὐγέ σοι καὶ τῆς διὰ βράδους ἐλθούσης συμπαθοῦς προαίρεσεως. Φίλων γάρ, οὐχὶ τῆς χρεῖας τὴν χάριν μετρεῖν, τῆς προθέσει δὲ κρίνειν τὴν εὐνοίαν.

EPIST. ΕΖ'.

Δαμιανῶ ξενοδοχῶ.

Μὴ μείζους ἀπαιτῶν τὰς τῶν πταισμάτων εἰσπράξεις ἔξω νόμῳ δικαίας ποιῆς πράττειν· οὐ μόνον γὰρ οὐκ ἀνεύθυνον, κἀν ἐπ' ὀνόματι νόμου τοῦτο ποιῆ τις, ἀλλὰ καὶ διπλοῖς ἔνοχον ἀδικήμασιν· ὅτι καὶ ἀδικίας ἀρχαί, καὶ νόμους ὀβριζέει· μέχρι μὲν γὰρ τοῦτο, ἴσον παρὰ τοῦ ἡδικοῦτος λαθεῖν, νόμιμον ἴσως τοῖς πολλοῖς καὶ οὐ χαλεπὸν· ὑπερβεθηκότα δὲ τὸ μέτρον, ἔτι ποινὰς ἐπιζητεῖν, παράνομον φανερώς καὶ τιμωρίας ἔνοχον ἤς ἀπήτησεν, ἵνα μὴ λέγω βαρυτέρας, τέως οὐ μετριωτέρας· ἀρχὴ γὰρ ἔστιν ἀδικήματος ἄλλου· καίπερ ὁ δίκην ἕτερον, ὑπὲρ ὧν ἡδίκησεν, ἀπαιτῶν, αὐτόθεν ὀφείλειν ἔχειν τὸν σωφρονισμὸν, εἰς τὸ μὴ ἐπὶ τοῖς ἴσως καὶ ὁμοίοις τὴν δίκην ὀφείλειν, ἀλλ', ὡς ἔοικεν, οὐκ ἔστιν ὀργῆς ἐμμανέστερον. Εἰ δὲ καὶ τὸν ὀφειλέτην τῶν μυρίων ταλάντων εἰς νοῦν ἀναλάβοις, καὶ τὴν φοβερὰν ἐκείνην, καὶ τοὺς ἄλλοις ἢ ὑπερ ἔχρωσθητο ἀπήτη καὶ φρικτῆς γέμουσαν ἀπειλήν, ὅτι μὴ συγγνώμων ἐγένετο τῷ ὀφειλέτῃ, τίνα ἂν σοι ἡ σκηνὴ τοῦ κατὰ νόμον οἴεσθαι· πράττειν, καὶ παρανομοῦντι βοήθειαν ἐμπορίση;

EPIST. ΕΗ'.

Παύλῳ μοναχῶ ἀποστατήσαντι.

Τὸν Χριστὸν καὶ Θεὸν ἡμῶν, ὁ Πέτρος ἠρνήσατο, ὁ Θωμᾶς ἠπίστησεν, ὁ Ἰούδας προδωκε· σὺ οὖν, εἰ μὲν μετέγνωσ ἐφ' οἷς, ἐξ ὧν ἔδει σε σωφρονεῖν, καθ' ἡμῶν, μᾶλλον δὲ τῆς σῆς σωτηρίας, ἐμάνης, μηδὲν ἀπογνῶς. Οὐτε γὰρ τῆς ἡμῶν πρὸς σὲ, κἀν αὐτὸς ἐξέστης, ἀπέστημεν διαθέσεως, καὶ Θωμᾶς σοι τῆς ἐπιστροφῆς, καὶ Πέτρος, παλαιὰ παραδείγματα· σώσεις δ' ἴσως καὶ αὐτὸς ἄλλους σφαλέντας, δι' ὧν αὐτὸς ἀνέστης πεισῶν· εἰ δὲ μὴ μεταγνῶς, κἀν ἀνώμενοι, λέγομεν, πρὸς τὸν Ἰούδα σε βρόχον ὑπόλοιπον ἀφορᾶν.

EPIST. ΕΘ'.

Μονάχοιτι Ε. πεισῶντι.

VARIE LECTIONES.

τῶν ἀγγέλων πολιτείαν, εἰς τὴν τῶν δαιμόνων **A** nem, in infaustum dæmoniorum statum recidens, κατενεχθῆς μοθηρίαν, καὶ πρὸς τὴν ἐκείνων ad illorum pœnas præcipitaris, ubi cessat propo- ἀπενεχθῆς τιμωρίαν · ὅτε πᾶσα πρόφασις ἀργεῖ, situm, et frustratur pœnitentia. καὶ εἰς κενὸν ἢ μετένοια.

EPIST. O.

Ἀθανασίῳ μοναχῷ ἡσυχάζοντι.

Montacut. (ep. 20, p. 81).

Ὁ μὲν τῆς Ἐπιστοῆς ἐπίσκοπος, ταῖς ὑμετέραις εὐχαῖς ὀρθωθεὶς, ἀνέρρῳσε τοῦ πάθους · καὶ τῆς σχισματικῆς σηπεδόνης ἀπαλλαγεῖς, τῇ ὀλόττει τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ σώματος, μέλους καὶ μέρους τάξιν ἀνειληφῶς, συνηρμόσθη, πολλὰ μὲν τῆς προτέρας **B** καταγνοῦς φρενοδραβείας, πολλοῖς δὲ δάκρυσι τὸ ἔδαφος βάλων, οἰμωγαῖς δὲ πολλαῖς, καὶ ἐλεεινολογίαις τὴν παροῦσαν σύνοδον, ἀπαραίτητον ἐπ' αὐτὸν ὀρῶσαν, εἰς οἰκτιρμούς διαλύσας · καὶ ὁ γε ἀνὴρ ἰούχι πολιτῆς συγγνώμην ἤτησεν ἀ κακίας · ἀλλὰ νεανειυμένην ἔδειξε μισήσας πονηρίαν. Οὐ γὰρ ἀπλότητος ἦν ὁ γέροντος, ἀλλ' ἀπάτης θήραμα · ὧν, τὸ μὲν, βοηθείας μόνης · τὸ δὲ δεῖται καὶ προκαθάρσεως · ἀλλὰ γὰρ τοῖς ὑμετέροις πόνοις καλῶς τοῦ γέροντος ἐξεργασθέντος, καὶ τῶν τῆς νοθεσίας σπερμάτων προκαταβληθέντων, ἡμεῖς ἀπόνως αὐτοῦ τὴν σωτηρίαν ἐκαρπώσαμεθα. Τῶν δὲ λατρικῶν εἰδῶν, πάντα μὲν οὐκ ἦν εὐρεῖν κατὰ χεῖρας · ὅσα δὲ παρῆν, ἀπεστάλη. Τῶν ὑπολοιπῶν ἢ φροντίς, ἕως ἀνπορισθῶσιν, οὐκ ἐπιλείψει. Τοῖς δώροις δὲ τῆς **C** ὑμετέρας δσιότητος, ἐπὶ μέγα ἡγαλλιασάμεθα · μάλιστα γὰρ τῆς ἀληθινῆς ἀγάπης ταῦτα πληθυνούσης ἡ, καὶ εἰς μέγεθος καὶ κάλλος ἐξαπλούσης, καὶ δι' αὐτῶν διδούσης εἰκονίζου τὸ τοῦ βίου ὑψηλὸν τε καὶ μετάρσιον. Ἐρῶσο.

EPIST. OA.

Ζωσιμῷ μοναχῷ καὶ ἡσυχαστῇ.

Montacut. (ep. 25, p. 85).

Ὅρεά σοι τὰ δῶρα, κάστανα καὶ ἀμανίται · ἀλλὰ **D** βασιλικῆς πολυτελείας τὸ πλῆθος · καὶ τῷ μὲν ὀρεῖν ἡδυνας, οὐχ ὁμοίως δὲ τῷ πολυτελεῖ διέθκης · ὄρη τε ἀδικῶν, καὶ βασιλείαν κλέπτων ἐν ὄρεσιν. Ἐγραφα ταῦτα, ἵνα καὶ συσταίης τὸ πλῆθος καὶ τὴν εἰδίαν φυλάττης τῶν δῶρων · ἐβουλόμην σοι παραγενέσθαι, ἀλλὰ τῆς ὀρητῆς ἐσχέθην · ὄμως οὐκ εἰς μακρὰν, ἀνθ' ἡμῶν, σταλήται, ὅς, οὐ λέγω ἀναπληρώσει (οὐδὲ γὰρ αὐτοὶ, οὐδ' ἄλλοτε ἡμεῖς), ἀλλὰ μετριώσει τὸ ὑστέρημα ἡμῶν. Τὰ δ' ἄλλα, ἐρῶσθαί σου τὴν πατρικὴν δσιότητα ἐπευχόμεθα, καὶ τῆς ἡμῶν μὴ ἐπιλελῆσθαι μετριότητος.

EPIST. OB.

Ἀθανασίῳ μοναχῷ καὶ ἡσυχάζοντι.

Montacut. (ep. 26, p. 85).

Εἰς τὴν τῆς ἡγεμονίας ἐπέστη ἀρχὴν, ὃν ἀρχειν τῆς πνευματικῆς ἀγέλης ἢ σὴ ἰσιότης εἰς δοκιμῆς

EPIST. LXX.

Athanasio monacho anachoretæ.

Eristæ episcopus, vestris precibus erectus, a morbo convaluit, et de putredine liberatus schismatica, partis jam et membri munus obiens, cum ecclesiastico toto costu compaginatus est, priorem mentis suæ sanæ amotionem multis condemnans, lacrymis pavementum rigavit multis, et præsentem synodum, quam in se videbat inexorablem, lamentis, flebilibus sermonibus, tandem ad compassionem convertit. Nec veniam quasi insons canitiei deprecabatur, sed odio se habere ostendit, insolentiorum juventæ improbitatem. Certe non per simplicitatem senex, sed dolo captus peccaverat; horum duorum alteri opus est nudo auxilio, alteri autem purgatione. Cum vero per vestrum exhibitum ei studium optime reformetur ille senex, seminibus consilii prius sparsis, nos fructum illius salutis sine ullo nostro labore retulimus. Omnes porro species medicinæ nobis ad manus non erant præsto; quod erant in procinctu, missæ sunt. Cura de residuis, donec ipsæ suppeditentur, nec non deficiet. Donis nobis a tua sanctitate profectis maximopere exsultabamus: sunt autem inprimis illa a veraci profecta dilectione, quæ in eximiam magnitudinem et pulchritudinem succrevit, quæ amore, unde oriebantur, faciunt vitæ excelsitatem et sublimitatem repræsentare.

EPIST. LXXI.

Zosimæ monacho et anachoretæ.

Montana tua munera sunt, castaneæ nempe et amanitæ; sed regiam adimplet munificentiam copia; montanismo delectasti, non perinde abundantia; montes lædis, et regnum tibi in montibus suffuraris. Hæc ideo scripsi, ut de copia deinas, et in muneribus congruam retineas speciem. Vellem tibi præsens adesse, sed retardatur ille impetus; verumtamen non diu erit cum nostra vice ablegabitur qui non dicam adimplebit, (neque enim hoc aliquando vel ipsi præstare poterimus) sed admensurabit defectum nostrum. Cætera quod attinet. Deum veneror, paterna sua sanctitas valeat, nolito nostræ oblivisci mediocritatis.

EPIST. LXXII.

Athanasio monacho et anachoretæ.

Ad principatum et magistratum promotus est, quem tua sanctitas, experientia capta, præcosse

VARIE LECTIONES.

• ἰσ. Ἐπιστοῆς. ἰσ. δι.ά. ἡ γρ. πληθυνούσης.

gregi fecit spirituali. Precare ergo, Pater, ut nec tuo iudicio decipiaris (est enim hoc vel inprimis, si quid aliud, congruum cum tuæ sanctitati, tum etiam illi), nec manuum nostrarum impositio ad reddendam vocetur rationem, sed ut plane dignus ille demonstretur et vestro suffragio, et spe nobis concepta. Cætera quod spectat, valere exopto tuam sanctitatem, et nostræ mediocritatis jugiter meminisse.

EPIST. LXXIII.

Eidem.

Montacut. (ep. 27, p. 86).

Ad ea quæ attendere debuit is, qui vestræ sanctitatis litteras attulit, brevissimo et opportuno tempore instruebatur. Præstitit ille se morigerum vel maxime, et pollicitationibus declaravit fructum se laturum admonitionibus illis dignum, nimirum quoad cætera, complacente Deo, vitam instituere, nec vel digitum, quod dicitur, attollere absque vestra directione; Deum oro ut respondeant facta verbis, ne si forte in saxa seminantes, desituant nos tempus agri metendi.

Monachi symbolorum inordinate se gesserunt, qui censuram sibi arrogarunt et potestatem abbatis deponendi. Idem facinus ausi, quæ si in aurigam insurgerent equi, greges in pastorem, nautæ in nauclerum: imo multo hoc magis absonum est, ut monachi audacia contra hegumenum insolescant, qui rationem aliis tenetur et non ipsis reddere. Si quid ab illo delictum fuerat, iudicem adire majorem debebant, nec ad se arripere iudicium episcopale, cum vix in numero consistant iudicandorum. Nihilominus cum ad vestram confluerint sanctitatem, remittitur illis audax illud anarchiæ facinus, et seditionis motus, sed ita ut se recipiant promittendo de cætero futuros obedientiores; id autem ita demonstratum dederint, si in abbatem consenserint a tua sanctitate nominatum; neque enim illa versentur opinione, toleratum iri ut qui ad seditionem elati commovebantur, in illum denuo consentiant et conspirent eligendum, quem, calculis prius scriptis, sibi designarant. Sufficere delinquentibus debet si veniam de admisis impetraverint; nequaquam vero aspirabunt ad non delinquentium prærogativam, ut ne res indifferentes, bonum, malum, recte agere, et delinquere habeantur, iudicio de utroque indifferenter affecto. Cætera quod spectat, precor tuam valere sanctitatem, et nostræ mediocritatis non oblivisci.

EPIST. LXXIV.

Barnabæ monacho.

Montacut. (ep. 41, p. 98).

Quid paupertatem desles? Justus non deseritur. Imo (inquies) deserebatur Job. Sed eo fine, ut impium illum vincendo vinceret qui per summam impudentiam, purissimam ipsius pietatem vitæ prospere cursu et felicitate volebat cauponari, atque

ἐπιζητήστω. Εὐχοῦν ὁὖν, Πάτερ, μήτε τὴν σὴν σφαλίχαι κρίσιν (τοῦτο γὰρ τῆ τε σῆ δσιότητι, κάκεινω, εἴπερ τι ἄλλο, λυσιτελέστατον), μήτε τὴν ἡμῶν χειροθεσίαν εὐθύνας ἐνορᾶσθαι· ἀλλ' ἄξιον τὸν ἄνδρα, τοῦ τε ὑμετέρου ψηφίσματος, καὶ τῶν ἡμετέρων ἐλπιδῶν ἀναδειχθῆναι· τὰ δ' ἄλλα ἐβρῶσθαι σου τὴν δσιότητα ἐπευχόμεθα, καὶ τῆς ἡμῶν μὴ ἐπιλελησθαι μετριότητος.

EPIST. ΟΓ΄.

Τῷ αὐτῷ.

Ὡν εἶδει καθήκον γενέσθαι τὸν γραμματοφόρον τῆς ὑμῶν δσιότητος, ὡς ἐν βραχυτάτῳ καιρῷ, πάντα παρηγέθη, καὶ αὐτὸς αὐτὸν εὐπειθῆ, καὶ καρπὸν οἴσειν τῶν παραινέσεων ἔξιον, ταῖς ὑποσχέσεσιν εἰδείξε, τὰ τε ἄλλα θεῷ εὐαρέστως βιοῦν, καὶ μηδὲ τὸν δάκτυλον, ὃ δὴ φασί, κινεῖν τῆς ὑμετέρας χωρὶς ἐπικρίσεως· εὐχόμεθα δὲ τοῖς ἔργοις συμβαίνοντας εἶδεν τοὺς λόγους, ἵνα μὴ σπειράντας εἰς πέτρας, ὃ τοῦ γεωργίου καιρὸς ἡμᾶς ἐξελέγξειεν.

Οἱ δὲ τῶν συμβόλων μοναχοὶ ἀτάκτως ἐχώρησαν ἑαυτοῖς τὴν περὶ τοῦ σφῶν ἡγουμένου ἐξουσίαν καὶ κρίσιν ἐπιτρέψαντες· ἴσον γὰρ ἔστιν Ἰσπουσ ἡνιόχων καταξανίστασθαι, καὶ πρόβατα τοῦ ποιμένου, καὶ ναύτας τοῦ κυβερνήτου· μᾶλλον δὲ πολλῷ ἀτοπώτερον, μοναχοὺς τῶν καθηγουμένων καταφραύττεσθαι, οἰλόγον ὑπέχειν αὐτῶν ἑτέροις, ἀλλ' οὐκ ἐκείνοις, ἐπιστεύθησαν· εἰ δὲ τι πλημμελεῖ, μείζονα κριτὴν ἐπιζητεῖν εἶδει, ἀλλὰ μὴ ἀρπάζειν τὴν κρίσιν τῶν ἀρχιερέων, τοὺς ἐν τῇ τῶν κρινόμενων χῶρᾳ μόλις ἐξεταζομένους· ὁμοίως ἐπεὶ τῇ ὑμετέρᾳ προσεβρόθησαν ἀγυωσύνη, ἀφιεται αὐτοῖς τῆς ἀναρχίας τὸ τόλμημα, καὶ τῆς στάσεως, εἰ καὶ αὐτοὶ εὐπειθῶς τοῦ λοιποῦ πολιτεύεσθαι διαβεβαιώσαιντο· δείξουσι δὲ, ἐὰν ἕνα τινα, ὃν ἂν βουλευθῆ σου ἡ δσιότης, εἰς ἡγουμένον ἐδέχονται· μὴ γὰρ αὐτοῖς ἐπὶ νοῦν ἦκοι, ὡς οἱ καταστασιάζειν ἐπαρθέντες, ἀνδρὸς, ὑπὲρ οὗ τὰς ψήφους ἐγγράφους ἔθεντο, οὗτοι πάλιν ψηφίζεσθαι καὶ μαρτυρεῖν ἀξιοθήσονται. Ἄρχει γὰρ τοῖς πλημμελοῦσιν ἡ τῶν ἀμαρτηθέντων συγγνώμη· τὸ δὲ προνόμιον τῶν ἀνεξαμαρτήτων οὐκ ἐξουσίαν, ἵνα μὴ ἀδιάφορον τῷ ἁγαθῷ τὸ κακόν, καὶ τῷ κατορθοῦν τὸ ἀμαρτάνειν, ἐν ἀδιαφόρῳ τῇ ἐφ' ἐκατέρου κρίσει λογίζοιτο. Τὰ δ' ἄλλα, ἐβρῶσθαι σου τὴν δσιότητα ἐπευχόμεθα, καὶ τῆς ἡμῶν μὴ ἐπιλελησθαι μετριότητος.

EPIST. ΟΔ΄.

Barnabæ μονάχορι.

Τί θρηνεῖς πένταν; δίκαιος οὐκ ἐγκαταλιμπάνεται. Ἄλλ' Ἰὼβ ἐγκατελείφθη. Ἄλλ' ἵνα καὶ τὸν πονηρὸν εἰς κράτος νικήσῃ εὐπαθεία καὶ βίου εὐροία, τὴν αὐτοῦ καθαρὰν εὐσέθειαν καπηλεύειν ἀναισχυτήσαντα· καὶ ἵνα πλέον ὢν ἐγυμνώθη, ὀφθεῖν περι-

καλλόμενος· ἀλλὰ καὶ Παῦλος φησὶν· Ἐν λιμῷ καὶ δίψει διεβίω, καὶ ψύχει καὶ γυμνότητι· ἀλλ' ἐκίων. Ἄλλ' ἀρκαί σοι Παῦλον ἔχειν ἀντὶ παντός πλούτου καὶ πάσης εὐδαιμονίας εἰς παράδειγμα.

EPIST. OE.

Σωφροσίῳ μονάζοντι.

Montacut. (ep. 42, p. 98).

Ὅσπερ αἱ ἀπὸ τῶν τραυμάτων οὐλαί, τοὺς τόπους ἐκείνους, καθ' οὓς ἐνεσκιρρώθησαν, καὶ μετὰ υγείαν εὐπαθεῖς καὶ νοσῶδεις παρασκευάζουσιν· οὕτω καὶ οἱ ἐν τῇ ψυχῇ τῶν ἀμαρτημάτων μώλωπες, καὶ μετὰ τὴν θεραπείαν εὐπαράδεκτον αὐτὴν καὶ ἐτοίμην πρὸς τὴν καταστίξασαν ἀμαρτίαν ἀπεργάζονται· φεῦγε τοίνυν ἐν νεότητι, κατὰ πᾶσαν σπουδὴν, τὰ ἀμαρτήματα· ὅτι συμβάν σε τοῦτοις περιπαρῆναι, κἂν τῆς πληγῆς σὺν πόνῳ πολλῷ ἀπαλλαγῆς, ἀλλ' οὖν οἱ τύποι τῶν σιγμάτων καὶ οἱ χαρακτῆρες, οὐδὲ μέχρι γήρους σχολάσουσιν ἐρεθίζοντες, καὶ τῶν οικειῶν καὶ συγγενῶν παθῶν ἐπιδεικνύντες τὸ εἶδωλον, οὐ γαλεπῶς σε πρὸς τοῦτο διαμορφώσουσιν.

EPIST. OΓ.

Μητροφάνῃ μοναχῷ ἀποστατήσαντι.

Montacut. (ep. 65, p. 118).

Οὐδεὶς ἀνθρώπων, οὐδ' ὁ τέλειος, ἀπὸ βύπτου καθαρός· καὶ οὐδεὶς ἀνθρώπων, οὐδ' ὁ κάκιστος, παντελῶς ἀμέτοχος ἀρετῆς· δόγμα παλαιὸν καὶ μέχρι νῦν ταῖς ἀπάντων καὶ ψήφοις καὶ πράξεσι φυλαττόμενον. Μὴ θελήσῃς λύσαι, τῷ κατὰ σεαυτὸν ὑποδείγματι, κενὸν ἀπάσης ἀρετῆς σεαυτὸν ἐπιδειξάμενος φιλικῶν καὶ κενὸν ἀνθρώποις διήγημα.

EPIST. OZ.

Τῷ αὐτῷ.

Montacut. (ep. 66, p. 118).

Ἐπεσε Δαβὶδ, ἀλλ' ἀνέστη· ἀνέστη δὲ προσευχῇ προφήτου, καὶ δάκρυσι, καὶ πικροῖς ἐλέγχοις προσαχθεῖσιν ὑπὸ δράματι· ναὶ δὴ καὶ πόνους καὶ μεταμελεία καὶ τῇ ἄλλῃ ἀρετῇ αὐτοῦ ἐκείνου, τοῦ κατενεχθέντος μὲν τῷ πτώματι, διατιθέντος δὲ φιλοσόφως πρὸς τὸν ἑλεγχον. Ἐπεσεσες καὶ αὐτός· καὶ προφήτην οὐχ ὁρῶ· ὅτι μὴδὲ τοῦ Δαβὶδ ταπεινοφροσύνην καὶ μετάνοιαν· σὺν ἔστι λαίπην καθορῆν καὶ φρονιζέειν ὅπως ἀναστήσῃ τοῦ πτώματος, εἰ μὴ σοι τὸ δοῦναι δίκην καὶ τότε, τὴν ἐκεῖθεν τοῦ διαφυγεῖν, ἔστιν αἰρετώτερον.

EPIST. OH.

Εὐθυμίῳ μονάζοντι παραπεσόντι.

Montacut. (ep. 68, p. 119).

Εἰ μήτε τῆς ἐκεῖθεν βασιλείας ὁ πόθος, μήτε τῆς ἀπαραιτήτου τιμωρίας ὁ φόβος, ἀλλὰ μὴδὲ τῶν ὁμοίων σοι τὸν βίον ἐν τῷ αὐτῷ πονηρίᾳ καταδαπανήσαν-

ut longe pluribus instructus, quam quibus privabatur, videretur. Sed et Paulus inquit: In fame atque siti vixi, in frigore et nuditate; sponte tamen. Sufficiat autem tibi Pauli exemplum pro quibuslibet opibus, et quacunquē felicitate.

EPIST. LXXV.

Sophronio monacho.

Quemadmodum obducta cicatricibus vulnera locos illos, in quibus callum superinductum habent, etiam post curationem morbis et impressionibus aptos reddunt: ita et animæ per peccatum inflictis livores, ipsam reddunt (post curationem) apte dispositam et paratiorē ad stigmata per peccatum inurenda. Declina igitur per adolescentiam peccatum omni studio: quoniam si te ab illis confodi contigerit, utcunque te a plaga cum multo labore extricaveris, stigmatum tamen impressa vestigia et characteres, usque ad senilem ætatem non omittent irritationem: et cum tibi familiarium malorum et congenitorum imagines repræsentaverint, non difficulter te ad illa conformatum reddent.

EPIST. LXXVI.

Metrophani monacho apostatæ.

Nemo mortalium, ne quidem perfectus, a maculis purus et sordibus. Nullus homo, ne quidem pessimus, quin alicujus virtutis particeps sit: antiquum dogma est, etiamnum singulorum calculis et actionibus custoditum. Noli tu id, non exemplo evacuatum reddere: dum te penitus inanem et quantalibet virtutis portione vacuum contendis exhibere, et fabula apud cunctos inanis fias.

EPIST. LXXVII.

Eidem.

Cecidit David, sed surrexit: surrexit autem per prophetæ preces, acerbis lacrymis, et amaris reprehensionibus, ficta quidem persona, occulte intentatis. Sed et per labores insuper, pœnitentiam, et virtutes alias ipsius qui per lapsum sternebatur. Comparabatur autem philosophice ad taxationem. Cecidisti et tu: prophetam nullum video; non Davidis humilitatem animi, non resipiscentiam. Ad te deinceps spectat videre et curare, ut a lapsu resusciteris, nisi tibi dare pœnas olim in votis magis hæreat proposito, quam a supplicio expediti.

EPIST. LXXVIII.

Euthymio monacho collapsæ.

Si neque cælestis regni desiderium, nec ineluctabilis supplicii metus, nec eorum, qui tui similes, vitam tam insigni improbitate sædam transigerunt,

VARIÆ LECTIONES.

γ. ἀπαλλαγῆς. ζ. *Is.* add. οικείοις, non enim prophetæ Nathanis.

dures, difficilia et intoleranda quæ statim passi sunt, sed nec ab omnibus ingesta opprobria, ad conversionem et sobrietatem ab audacibus facinoribus adhuc excitantur: vereor ego certe, ne dæmonum natura formam in te simulaverit humanam. Utinam nunquam me ad ista proferenda adgressus. Certe proemia nobis venturi Antichristi in temetipso exhibes.

EPIST. LXXIX.

Marco Siculo monacho.

Montacut. (ep. 84, p. 130).

Multi historici docent, quod cum per terrarum orbem totum impietas diffundebatur, Saturnum, Venerem, et Proserpinam, Occidentales solos pro diis habuisse: et quod neque malorum tolerantissimum Herculem, nec Vulcanum laudandum artificem, nec rhetoricantem Mercurium, nec alium quemlibet eorum, quos fabulæ operum optimorum et ingeniorum præsidēs et curatores suggerunt, in deorum album retulisse, aut admittere voluisse: sed nec aram iustitiæ, temperantiæ, aut alicui alteri virtuti ædificasse, quas multas mortales tum deificabant, et superstitione prævalente colebant. Quid erat autem cur apud istos Saturnus, Venus, Proserpina colebantur, solum eo quod homines solis addicti erant voluptatibus ventris, et rerum venerarum. Certe enim illos quos colebant deos miscuentes invicem, et promiscuis complexibus inhaerentes, alimenta, luxum, omne genus voluptatum, ab illis diis, ut verbis ferebant, fluentes, actionibus suis coactervabant. Non est ergo mirum, si tu, qui genus ab Occidentalibus derivas, nihil prudens aut temperatum dicere vel facere possis: certe paternæ consuetudines vix aut ne vix quidem corrigis et in ordinem redigi possunt maxima adhibita diligentia, cura, et laboribus.

EPIST. LXXX.

Sabæ anachoretæ, cum apostatis immorato.

Montacut. (ep. 90, p. 133).

Unde factum, ut cum ad omnia tarde et onerose movearis, ad machinationes contra me celer et vehementer exstiteris? Liquet hinc, opinor, quod in quibus secundum rationem procedit ratio, utcumque ingenta ipsi celeritas non sit ad ante vertenda mala, tamen incitatus et continuo, nec suspensio motu, ad mala ferri non vult. At cum inde exciderit quod secundum naturam est, una etiam effertur, et motus omnes et actiones singulæ in statum turbulentum et furiosum. scito autem me valde pudore suffusum, et mærore ultra modum arreptum, non quod omnes in præsentia alexæ jactæ sint in me, sed quod olim tu ex iis videbaris esse, qui me amabant,

των, τὰ κατὰ πόδας χαλεπὰ καὶ δύσοιστα πάθη, μήτε τὰ κοινὰ παρὰ πάντων ἐνειδῆ, πρὸς ἐπιστροφὴν σε καὶ νῆψιν τῶν τολμωμένων ὀσπερ διεγείρει· δέδοικα μὴ δαιμόνων φύσει ἀνθρώπου μορφὴν ὑποκρίνεται. Ἄλλ' εἶθε μὴ συνήλασας ἡμᾶς ταῦτα εἰπεῖν, καὶ τοῦ Ἀντιχρίστου διὰ σοῦ ἡ παρουσία προομιάζεται.

EPIST. 08.

Μάρκω Σικελῷ μονάζοντι.

Τοὺς πρὸς Ἑσπέραν ἀνθρώπους, ὅτε πανταχοῦ γῆς ἐξῆπλωτο ἡ ἀσέβεια, Κρόνον, καὶ Ἀφροδίτην, καὶ Περσεφόνην μόνους νομίζουσιν θεοὺς τῆς ἱστορίας ἡ πεῖρα παρέδωκεν, καὶ οὔτε τληπαθῆ καὶ καρτερικὸν Ἡρακλέα, οὔτε Ἡφαιστον κλυτοτέχνην, ἀλλ' οὔδ' ἄλλοιον Ἑρμῆν, οὔδ' ἄλλον τινὰ ὧν ὁ μῦθος χρηστῶν καὶ σπουδαίων ἔργων προστάτας καὶ ἐφόρους ὑποτίθεται, οὐδένα τούτων οὔτε θεῖσθαι, οὔτε παραδέξασθαι, οὔδ' βωμῶν ἰδρῦσαι δικαιοσύνης, οὐ μὴν οὔδ' σωφροσύνης, οὔδ' ἄλλης τινὸς ἀρετῆς, ἣν τηνικαῦτα τὸ ἀνθρώπινον γένος ἐθεοποίησε τε καὶ ἔσεθε δεσποδαμονία κατεχόμενον· διὰ τί οὖν Ἀφροδίτην, καὶ Κρόνον, καὶ Περσεφόνην τούτοις ἐτιμήθησαν; ὅτι μόνης ἡδονῆς καὶ γαστρὸς καὶ ἀφροδισίων ἀεὶ γεγόνασιν ἀνθρώποι. Καὶ γὰρ καὶ τούτους οὐς ἔσεθεν, μιγνύντες ἀλλήλοις καὶ διαπλέκοντες, τρωφὰς τε καὶ τρωφᾶς καὶ ἡδονᾶς παντοίας ἐκείθεν αὐτοῖς τῷ λόγῳ θεούσης διὰ τῶν πράξεων συναλέγοντο. Οὐδὲν οὖν θαυμαστὸν εἰ καὶ σὺ τὸ γένος ἔλκων ἐξ Ἑσπέρας, οὐδὲν, οὔτε εὐφρον λέγειν ἔχεις, οὔτε διαπράττεσθαι. Μεγίστη γὰρ σπουδὴ καὶ πόνοισ καὶ μελέταις τὰ ἐξ ἔθους καὶ πατριδος μόλις ποτὲ φιλεῖ μεταρρυθμίζεσθαι.

EPIST. II.

Σάββα ἡσυχαστῆ, μετὰ τῶν ἀποστατῶν γεγορότι.

Πόθεν ἡ πρὸς πάντα σου κίνησις βραδεία καὶ νοθής, εἰς τὴν καθ' ἡμῶν κατέστη συσκευὴν ἐξελτα καὶ σφοδρά; ἢ δῆλον, ὡς ἐν οἷς μὲν ἔπραττεν ὁ λογισμὸς κατὰ φύσιν, κἀν οὐκ ἦν αὐτῷ τάχος ἐμφυτον εἰς ἀντιληψιν τῶν κακῶν, ὅμως οὔδ' ἀκρατῶς εἶα πρὸς τὰ φαῦλα φέρεσθαι, καὶ ἀνευδότως τῆν ὀρμῆν. Ἐπεὶ δὲ καὶ αὐτὸν ἐξέπεισε τῶν κατὰ φύσιν, συνεξηνέχθησαν αὐτῷ καὶ αἱ κινήσεις πᾶσαι, καὶ αἱ πράξεις εἰς τὸ στασιώδες ἦθος καὶ ἐμμανές· ἡμᾶς δὲ γίνωσκε λίαν αἰσχύνεσθαι καὶ ὑπεραλγεῖν, οὐχ ὅτι νῦν πάντας κύθους καθ' ἡμῶν ἀναρρίπτεις, ἀλλ' ὅτι καὶ αὐτὸς εἰς ἐδόκεις πάλαι τῶν φιλοῦντων ἡμᾶς εἶναι.

VARIÆ LECTIONES.

ΕΠΙΣΤ. ΠΑ'.

Ἀθανασίῳ μονάζοντι καὶ ἡσυχαστῇ.

Montacut. (ep. 92, p. 154).

Τὸν φοίνικα φασι τὸ φυτὸν τῇ ἄλμυρᾷ θάλλειν γῆ, καὶ τὴν κόμην εἰς ὕψος ἐκτρέφειν, καὶ καρπὸν εἰς πλῆθος καὶ πολλὴν γλυκύτητα φέρειν· καὶ ὅως φοίνικι καὶ ἐπιτήθειον ἄλμυρὰ γῆ· καίτοι τῶν ἄλλων σπερμάτων, ὅσα τὸ γλυκὺ φιλεῖν ἐθέλει καὶ λιπαρὸν, ὑπάρχουσα φαρμακική. Καλῶς οὖν καὶ αὐτὸς, εἰ καὶ μὴ πολλοὺς ἔχεις τοὺς συναραστὰς, ἀντὶ τῶν πολιτικῶν θορυβῶν, τὴν ἔρημον οἰκεῖν ἤρετήσω. Ῥῆγον γὰρ ἐκ ταύτης ἐστὶ, σοὶ τε καὶ τοῖς ὑψικόμοις, τοῖς κατὰ σέ, πρὸς οὐρανὸν ταῖς ἀρεταῖς ἀναφέρεσθαι.

Aiunt palmam arborem salsa gaudere tellure, et frondes in altum atollere, et fructum multiplicem proferre, et summa præditum dulcedine: ita omnino soli salsa tellus palmæ congrua, quæ cætera omnia semina et plantas quæ dulcedine capiuntur et pinguedine salsugine enecat. Quare recte tu quidem, licet multos non habeas rivales, pro civilibus turmis et tumultibus eremum incolere elegisti: ex illa enim solitudine facile tibi fuerit et similibus excelsa coma præditis, ad cælum ascendere per virtutes.

ΕΠΙΣΤ. ΠΒ'.

Μητροφάνει μονάζοντι ἀποστατήσαντι.

Montacut. (ep. 105, p. 149).

Τῆς πονηρίας τὸ πάθος (πάθος γὰρ ἔγωγε μάλιστα καλῶ πᾶν ὅπερ λυμάνεται τοῖς κατὰ φύσιν) τοῦτο δὴ ἐπειδὴν κρείττον γένηται τῆς ἀπὸ τῶν παραινούντων ἰατρείας· ἢ σφοδρότητι τιμωρίας, ἢ τῷ θανάτῳ, τὴν ἐπὶ τὰ χεῖρω νομὴν ἀνακόπτεται· παρηνέσαμεν οὐχ ἅπαξ, ἀλλὰ καὶ πολλάκις· *Κωφῶν δὲ ἄρα θύρας*, τὴν παροιμίαν, ἀπέδειξας κόπιτορας. Ἄλλ' ἔδειξας μὲν νόσον, ἀνθρωπίνης μείζονα θεραπείας, οὐ δείξεις δὲ, οἶμαι, καὶ τῆς ἀπὸ τῶν νόμων τιμωρίας. Εἰ δὲ καὶ ταύτην, ὑπερβολῇ θράσους ἐλέγξει φιλονεικήσεις, ἀλλ' οὖν ἀλώσεται γε πάντως τῷ θανάτῳ τὸ σὸν ἐπὶ τῇ σαυτοῦ καταστροφῇ πρὸς πάντα φιλόδεικον.

ΕΠΙΣΤ. LXXXII.

Μητροφάνει μονάζοντι ἀποστατήσαντι.

Improbitalis passio (passionem ego intelligo quidquid illud quod secundum naturam est demolitur) hæc cum superior evaserit omni admonitorum medicina, vel per supplicii gravitatem, vel per mortem intercipitur ne in deterius procedat: admonui non semel, sed sæpius; at tu, quod habet vetus verbum, *Pulsantes foras surdus non audivisti*. Verum morbo te laborare qui humanam excedat curationem, doces; sed, opinor, non præstabis ultra legibus pœnam irrogandam. Quod si, quæ tua est improba audacia, et illam volueris flocci facere, omnino evitare nequibus, quo minus tua illa importuna contentio in ipso fine male succumbat.

ΕΠΙΣΤ. ΠΓ'.

Θεοδοσίῳ μονάζοντι καὶ ἡσυχαστῇ.

Montacut. (ep. 117, p. 158).

Τί θαυμάζεις εἰ προκάθητο μὲν ἐξοφρωμένον τὸ ἀνίερρον, παρίστατο δὲ τῶν ἀρχιερέων Θεοῦ τὸ ἐπίσημον; καὶ κρίνεις μὲν ἐλέγγο τὸ κατὰκρίτον, κατεδικάζετο δὲ ξίφει περιεστοιχισμένον, ὑπὲρ τοῦ μηδὲ φωνὴν ἀφεῖναι, τὸ ἀνεύθυνον; ἔχεις γὰρ πολλὰ καὶ νέα καὶ παλαιὰ παραδείγματα· Ἄνας καὶ Καϊάφας καὶ Πιλάτος ἐδίκαζον, καὶ Ἰησοῦς, ὁ ἐμὸς Δεσπότης καὶ Θεός, καὶ κοινὸς ἀπάντων κριτής, παρίστατο ἐταζόμενος. Στέφανος ὁ καλλίνικος, καὶ πρῶτος τῶν Χριστοῦ μαρτύρων παρίστατο, καὶ τὸ τῆς μαιφονίας συνέδριον, λίθοις θεολογοῦντα τὸν ἀθλητὴν κατεχώννου. Ἰάκωβος ὁ πρῶτος ἀρχιερέων, καὶ Δεσποτικῆ χειρὶ τὸ ἱερὸν χρίσμα καὶ τὴν ἐφορίαν Ἱεροσολύμων λαχὼν, παρεστήκει· καὶ Ἄνανος ὁ ἐκ Σαδδουκαίων, ἐκρότει συνέδριον, καὶ θάνατος ἦν εὐθύ; τῷ δικαίῳ τῶν παρανομούντων τὸ ψήφισμα. Παῦλος πάλιν, ὁ μέγας καὶ λαμπρὸς τῆς οἰκουμένης κῆρυξ, παρίστατο, καὶ Ἄνανιαι, ὁ καθάπερ τοῖς χρόνοις Ἄνανου πρότερος, οὕτω καὶ τοῖς τρόποις οὐ δεύτερος, τὸ τῆς ἀληθείας στόμα προσέτατε τύπεσθαι· ἀλλὰ Παύλου μνηστεις, πολλῶν

ΕΠΙΣΤ. LXXXIII.

Theodosio monacho et anachoretæ.

Quorsum miraris si profani cum supercilio præsidet, gloriosi autem antistites Dei astent? quid, quod iudicium exercent iudicio damnati, culpa vacui iudicio sistantur, gladiis circumvallati, ita ut ne vocem emittere audeant? sed bujuscemodi suppetunt multa, et vetera et novitia exempla. Annas, Caiphas, et Pilatus sedentes pro tribunali judicabant, astabat meus Dominus Deus, et communis olim omnium futurus iudex, examini subjectus. Stephanus ille martyrii lemniscis et adorea gloriosus, pro tribunali stetit, et concilium homicidarum, athletam illum de Christi divinitate concionantem, lapidibus obruerunt. Jacobus ille princeps episcoporum, quique de manu Domini unctionem sacram, et Hierosolymitanum præsulatum accepit, pro tribunali stetit; et Ananias Sadducæus consessum congregavit, a quo mors decernebatur continuo contra virum justum quasi legis transgressorem. Paulus ille magnus et illustris totius orbis præco astitit, et Ananias, qui tempore ut præcessit Anano, ita moribus illi secundus haud exstitit, veritatis os

VARIE LECTIONES.

² ἡρετίσω, Hæsch.

illud pugnis cædi jubebat : Pauli autem ubi injecta A
est mentio, simul multa ejusmodi concilia in nume-
rato repræsentabantur. Quid virilim singulos per-
censere opus? crudelitas et furor ille insanus perse-
cutorum et tyrannorum quorumcunque, contra
Christi martyres et confessores, illustrem tibi
præclari istius concilii repræsentationem dabunt.
Patet enim quod in illis homines, non una, aut
simplici tantum morte digni, sed multiplici, cum
superciliosa quadam gravitate pro tribunali con-
sederint, legislatorum et judicum nomen induti; et
illi, quibus mundus haud dignus fuit, astiterint
capitali sententia damnati. Noli igitur rebus gestis
nimis vehementer percuti, sed nec Dei patientiam
et longanimitatem in iis tolerandis sic interpretare,
quasi rerum humanarum esset derelictio : neque B
enim per hæc tempora divina providentia rebus
præesse, aut eas procurare destitit; nam qui poterit
illud fieri? Sed ita est, dispensatio divina res
nostras sapienter et ineffabili modo, supra captum humanum, optimum et mirandum in modum dirigit.

EPIST. LXXXIV.

Eidem.

Montacut. (ep. 118, p. 139).

Enimvero, licet hucusque non sit audacter ten-
tatum, et sine exemplo sit, ut Ismaelitarum atheorum
legati et administri in archiepiscopos refingantur,
et ut patriarchalibus prærogativis exornentur, et
admirandi ipsorum concilii præsidēs fiant; noli C
tamen ut hospes hac in re versari diutius; re-
spondet enim cæteris ipsorum audaciis, sciebantque
sacerdotii gratiam, et ipsis et illis ex æquo factam,
competere : non erant facile profani illi inveniendi,
qui alterius concilii consessum adimplerent; nec
isti, cum essent apostoli eorum qui Christum ode-
rant, fieri poterant principes et coryphæi aliorum
ab ipsis quorumcunque. Ecqui enim alii ad eorum
partes accederent, contra tot, tales, tantos Dei an-
tistites et sacerdotes, et eorum furorem imitarentur,
nisi barbarorum Christum et Deum oppugnantium
ministri, alumni, soboles? Judiciale porro sive
synodalem consessum eorum, barbaris immistum, D
insidiis occultandis locum appellare licet; cum non
testes injuriæ illatæ nec accusatores producere
possunt, utcunque res susque deque agebantur,
sed nec aliquid culpæ quod certo constabat factum
esse. Quid autem ulterius fiebat? certe gladiis ar-
matus stabat exercitus, mortem intentans in cir-
cuitu vocatis in judicium, qui interea nec hiscere
nec vocem efferre audebant; quo statu, ad sex aut
novem etiam horas circumsepientes, nulla satietate
tenebantur insolescendi lasciviendique, quin con-
tumelias perpetuo incesserent. Interea prodigiose
multa ostendebantur, tanquam in scena perageban-
tur actus, barbaræ et blasphemæ legebantur epi-
stolæ. His ita expeditis, tardius tandem theatrum
dimiserunt, nihil humanitus, licet id prætendebant,

τοιούτων εὐρήσεις συνεδρίων ἀπαρίθμησιν. Τί δὲ δεῖ
καὶ κατ' ἄνδρα λέγειν; πᾶσα τῶν διωκτῶν καὶ τυ-
ράννων, ἢ κατὰ τῶν ὁμολογητῶν Χριστοῦ καὶ μαρ-
τύρων, ὠμότης καὶ ἀπόνοια, ὑπάρξει σοι τοῦ λαμ-
προῦ τούτου συνεδρίου παραδείγματα. Ἐν ἅπασι
γὰρ ἐκεῖνοις δῆλον, ὡς, οἱ μὲν οὐχ ἄπαξ, ἀλλὰ πολ-
λάκις θανεῖν ἀξιοὶ μετὰ σοβαροῦ τοῦ φρονήματος
προεκάθητο, νομοθετῶν καὶ κριτῶν περιδεδημένοι
δνομα· ὧν δ' οὐκ ἦν ἀξίος οὐδ' αὐτὸς ὁ κόσμος,
παρεστῶτες τὴν ἐπὶ θανάτῳ κατακρίνοντο. Μηκέτι
οὖν ἐκπλήτου ἂ τοῖς τετολμημένοις, μηδὲ τὴν ἐπ'
αὐτοῖς ἀνοχὴν τοῦ Θεοῦ καὶ μακροθυμίαν ἐγκατάλει-
ψιν αὐτοῦ νόμιζε τῶν ἀνθρωπίνων. Οὐ γὰρ εἰς
ἀνεπιστάτητον καὶ ἀπρονόητον νῦν ποθεν τὰ τῆς
προνοίας περιέστη. Ἄει δὲ τὰ ἡμέτερα σοφῆ τινι
καὶ ἀπορρήτῳ καὶ ὑπὲρ νοῦν, ἐπὶ τὸ ἅριστόν τε καὶ
θαυμασιώτατον μεθοδεύεται οἰκονομία.

ΕΠΙΣΤ. ΠΔ'.

Τῷ αὐτῷ.

Ἄλλὰ γὰρ εἰ καὶ μέχρι νῦν οὐ τετόλμηται, οὐδ'
ἔστιν ἔχον ὁ παράδειγμα, Ἰσραηλιτῶν ἀθέων με-
τὰ σβείας καὶ ὑπηρέτας, εἰς ἀρχιερατικοὺς ἄνδρας μετα-
πλάσαι, καὶ πατριαρχικὰ τοῦτοις προνόμια περιθεῖ-
ναι, καὶ τοῦ θαυμασίου αὐτῶν συνεδρίου κορυφαίους
ἀποφῆναι. Ἄλλ' οὖν μηδὲ τοῦτό σε ξενίζετω· ἀκό-
λουθόν τε γὰρ ταῖς ἄλλαις αὐτῶν τόλμαις· καὶ ἤθε-
σαν τῆς ἱερωσύνης τὴν χάριν, αὐτοῖς τε κἀκείνοις
ἐξ Ἰσοῦ ἀνήκειν. Οὐτε οὖν τοῦτους ἦν εὐρεῖν, ἀνιέρ-
ρους γεγονότας, ἐτέρου συνεδρίου πλήρωμα γενέ-
σθαι· οὔτε ἐκείνους μισοχρίστων ἀποστόλους ὄντας,
ἄλλων τινῶν κορυφαίους καὶ ἐξάρχους, εἰ μὴ τού-
των ἀναρρήθηναι. Τίνες δ' ἂν αὐτοῖς καὶ συνῆλ-
θον, κατὰ τοσοῦτων καὶ τηλικούτων ἀρχιερίων Θεοῦ
καὶ ἱερέων συνεκμανῆναι, εἰ μὴ θεομάχων βαρβά-
ρων καὶ ὑπηρέται, καὶ θρέμματα, καὶ γεννήματα;
τὸ δὲ κριτήριον μὲν καὶ σύνοδον τὴν μισοδόξουσαν
αὐτῶν ἐνέδραν ἀποκαλέσαι. Εἴτα δὲ μήτε μάρτυράς
D ποθέν τινος ἀδικήματος, μήτε κατηγορούς ἢ παρα-
στήσαι, ἀλλὰ μηδὲ κατηγορίαν τινὰ προενεγκεῖν
ἐξισχύσαι, καίτοι τῶν ἄνω κάτω γινομένων· μήτε
μὴν ὄλωσ τι αἰτιάσασθαι· εἰ τόδε ἢ τί γέγονεν, εἰ ἢ
μὴ τόδε; ξηφῆρηται ἰ στρατὸν περιστῆσαι, τὸν
θάνατον τοῖς ἀθληταῖς ἀνασελόντας, ὥστε μηδὲ φω-
νὴν ἀφεῖναι· καὶ τὴν στάσιν αὐτοῖς ἐφ' ὄλαις ἐξ καὶ
ἐννέα ὥραις, οἷα κόρον οὐκ ἔχοντας ἐνασελγαίνειν
καὶ τρυφᾶν αὐτῶν ταῖς ὑβρεσι, παρατεῖναι· μακρὰς
ἄλλης τερατείας ἐπιδεικνυμένης, καὶ δραμάτων,
ὡσπερ ἐπὶ σκηνῆς, ἄλλων ἐπ' ἄλλοις τῶν βαρβαρι-
κῶν καὶ βλασφημῶν γραμμάτων ἐπιεισίντων. Ἐπὶ
δὲ τοῦτοις, τὸ θέατρον λόνοντας ὄψα καὶ μόλις, τῶν
ἀνθρωπίνων μὲν ὄλωσ οὐδὲν, κἀν γοῦν ἐν σχήματι,
μήτε ἀρᾶσαι μήτε φθέγγασθαι· ὡσπερ δὲ κορυ-

VARIÆ LECTIONES.

α ὑπερεκπλήτου. β ἔχειν. γ κατήγορον. δ εἴτα. ε ἦ. ζ ξιφήρη τε.

θαντιῶντας καὶ βεβακχευμένους τορὸν τι καὶ δω-
 λύγιον ἀνακράξαι, ὡς Ἡμεῖς οὐτε κρῖνειν συνήλο-
 μεν, οὐτε κρῖνομεν ὑμᾶς· ἤδη γὰρ κατεκρίναμεν·
 καὶ δέον στέργειν τὴν κατὰκρισιν. Τοῦτο δὴ οὖν,
 τοῦτο τὸ ἄθεον, καὶ ἀναίσχυντον, καὶ ἀνιστόρητον
 τόλμημα, εἰ καὶ πάσας Ἰουδαίων τόλμας, ὅσας
 ἥλιος ἐπέειδε καὶ σελήνη συνέκρυψεν, ἀπεκρύφατο·
 καὶ τῶν ἀθεότητα νενοσηχότων Ἑλλήνων τὸ ἀναιδὲς
 ὑπερέσχε καὶ παράνομον, καὶ βαρβάρων ὅποι γῆς εἰσι
 εἰς τὸ μανικὸν ὑπερεβάλετο καὶ ἐμβρόντητον. Ἄλλ'
 οὖν μηδὲν τούτῳ καταπεπληγμένος ἔσο, μηδὲ τῶν
 θείων καὶ σοφῶν κριμάτων ἀλόγιστός τις τοῖς λογι-
 σμοῖς συμπαισδυέτω μῶμος· ὡς ἔγωγε τυσοῦμαι
 δὲν τοῦτο ἐκπεπληγῆθαι, καὶ σὺ μετ' ὀλίγον οἶδα
 συνήσεις. Ὅστε τούναντιον, εἰ καὶ παράδοξόν τισι
 δόξω λέγειν, ἐκ τούτων μάλιστα τῆς θείας καὶ
 ὑπερφουῶς προνοίας ἀλάθητόν τε καὶ πανεπίσκοπον
 ἐνεργεστάταις ὁρῶ μαρτυρίαις. Πῶς δὴ καὶ τίνα
 τρόπον; Ὅτι τῆς κρατούσης, κατὰ τῶν πιστῶν,
 ὁργῆς, ἀνθ' ὧν αἱμάτων καθαρὰς καὶ γλώσσας καὶ
 γνώμας ἐφύλαξαν, οὕτω μέγα καὶ βαρῦ πνεύσεως,
 καὶ τῆς μὲν ἀληθείας πᾶσι τρόποις ἐπηρεαζομένης,
 τοῦ ψεύδους δὲ λαμπρῶς παρῆρσιαζομένου· καὶ τῆς
 μὲν ἀνιέρου τόλμης πᾶσαν πρᾶξιν καὶ λόγον καὶ
 κίνημα πικρῶς πολυπραγμονούσης, τῶν εὐσεβῶν δὲ
 τοῖς ὁρωμένοις μόνον ἐπιστυγαζόντων, καὶ πρὸς
 τὸν τῆς δίκης ὀφθαλμὸν ἕμμα τε καὶ χεῖρας ἀνατει-
 νόντων· καὶ τῶν μὲν συκοφάντας καὶ μάρτυρας
 περιεργαζομένων, πολλῶν δὲ ζητούντων τῆ ἰου-
 στεία χάρισσασθαι καὶ καθ' ἡδονὴν ὑπηρετῆσαι, πλειο-
 νος δὲ φόβου καὶ θανάτου, κατὰ πάντων τῶν ὑπὲρ
 ἀληθείας λέγειν τι βουλομένων, ἐπιχεχυμένου. Τὸ
 γοῦν τοσοῦτων αὐτοῖς, καὶ πολλῶν πλειόνων πλεον-
 εκτημάτων συγκεχωρημένων, ἐξαπορῆσαι μὲν ὅλως
 γράψασθαι τίνα γραφὴν, ἐξαπορῆσαι δὲ γραφόμενον
 παρασχεῖν· καὶ μήτε τινὸς ἐπικλήματος κατὰ μηδε-
 νὸς τῶν ἀγίων μάρτυρα παραστήσαι, ἀλλὰ μηδὲ
 βαρβαρικοῦ κριτηρίου μηδὲ σχῆμα ἰσχύσαι φυλάξαι,
 ἀλλ' οὕτως αἰσχυρῶς τε καὶ καταγελάσσει, καὶ πλήρη
 ἀσχημοσύνης καὶ αἰσχύνης ἀπαλλάξαι, πῶς οὐκ
 ἔστιν ἐναργεστάταις καὶ ἀναμφηρίστοις πίστεαι
 λαβεῖν τῆς πάντα σοφῶς περιεπούσης προνοίας τὰς
 ἀποδείξεις, καὶ ὅτι ἐστὶν αἰεὶ, καὶ τὸν ἀνθρώπινον
 νοῦν πολλάκις ὑπολανθάνη, συμπρωιοῦσά τις αὐτῆ
 τιμωρὸς δίκη, κολάζουσα μὲν τοὺς ἀδικούντας, τιμω-
 ροῦσα δὲ καὶ ἐπίκουρος τοῖς ἀδικουμένοις οὔσα ;
 Δι' ἧς καὶ νῦν τοὺς μὲν ὕβρισταί, καίτοι δόξαντας
 λαμπροὺς ἐν τῷ τυραννεῖν καὶ περιθλέπτους, αἰ-
 σχύνης καὶ ἀτιμίας ἐπλήρωσε· τοὺς δὲ ἀθλητάς,
 καίπερ τὰ ἔσχατα πάσχειν νομισθέντας, χαρᾶς καὶ
 εὐφροσύνης ἐνέπλησε, καὶ γλώσσης ἀπάσης διηνεκέ-
 σιν εὐφημαίαις, οἷα δὴ στεφάνους ἀμαραντίνοις, ἐκό-
 σμησε· τοὺς μὲν τῶν ἀνοσίως αὐτοῖς τετολμημένων
 ἐκ τούτων ἀπαρχομένη τὰς τιμωρίας, εἰσπράττε-
 σθαι, καὶ προοιμαζομένη τὴν ἐκείθεν αὐτοῖς ἀπαραί-
 τητον ἀθλιότητα· τοῖς δὲ τῶν ἀθλῶν ἀμειβομένη,

A nec acu nec voce facientas; nec corybantum more
 et bacchantium fortiter et inconsonè eboabant,
 scilicet, Nos huc non accessimus, ut hanc causam
 cognosceremus: sed nec de vobis iudicium fecimus;
 condemnavimus enim jampridem, et illa eonde-
 mnatione sitis contenti. Hoc itaque, hoc, inquam,
 impium, impudens, nulla historia memoratum faci-
 nus, Judaicas omnes audacter perpetratas nequi-
 tias, quas sol vel vidit, vel abscondit luna, silentio
 involvit: sed et paganorum atheismos et impu-
 dentiam excessit, exlegum et barbarorum quotquot
 ubique gentium sunt furores et insanias post se
 reliquit. Noli tamen istis consternari, nec de sap-
 ientibus divinis iudiciis animum tuum irrationabilis
 subeat cogitatio, vel obmurmuratio; longe ego assumi
 ut istis percutiar; et tu, non dubito, deinceps ita
 affectus eris. Ex adverso, ego potius, licet paradoxum
 videar quibusdam dicere, ab istis ita gestis, divinæ et
 naturam transcendentis providentiæ inexplicabilem
 et omnia permanentem curam, ex priscissimis tes-
 timoniis confirmatam video. Quomodo autem? Ni-
 mirum cum eorum qui cum imperio sunt, iracundia
 adeo graviter et in immensum inflammatur contra
 fideles, eo quod a sanguine puras linguas et mentes
 conservarint: cumque veritas tot modis injuria
 afficiatur: mendacium splendido cultu prostat:
 cumque impia audacia omnem actum, verbum,
 molum acerbius exagitet; homines pii his visis soli
 ingemiscant, et ad iudicii oculum, lumina manus-
 que extendant. Cumque alii sycophantas adeant ut
 accommodent testimonium; multi potestatibus gra-
 tificari cupiant et ad placitum obsecundari; timor
 non unicus, nec mors singularis intentetur iis cir-
 cumfusis, qui pro veritate proloqui cupiunt: cum
 tot ut illi audeant, et hæc plura, tolerantur; cum
 hi non habeant vel litteram scribendi facultatem
 concessam, aut si scripserint exhibendi; cum nemo
 testis cujuscumque criminis in sanctos produceratur,
 cum nec barbarici iudicii forma et processus obser-
 vetur, sed tam pudendum in modum et ridicule,
 tam sine pudore et modestia dissolvatur. Quomodo
 non manifestissimas demonstrationes inde dedu-
 cemus, et inexpressissimis et indubiis testimoniis
 arripiemus commendatam illam divinam providen-
 tiam, quæ universa amplectitur cum sapientia;
 quodque illi adsit semper, licet se latenter exserat,
 et humanam mentem non afficiat, una tamen pro-
 cedens ultrix justitia, quæ supplicium erogat in
 injustos, vindex adsit et auxiliatrix injuria affectis.
 Per hanc suam providentiam, Deus etiam contum-
 eliosos illos, utcumque videantur splendidati exer-
 cere tyrannidem et ab omnibus observati, pudore
 supplevit et dedecore: certaminibus expositos, licet
 omnia extrema pati adjudicatos, gaudio replevit et
 exultatione, et omnium linguarum applausionibus
 continuis, veluti coronis immarcescibilibus exornavit;

VARIE LECTIONES.

et illis quidem propter ea quæ impie perpetrarunt, ab istis primitias quasdam apparatus supplicii inferendi, et miseræ aliquando inconsolabiliter subeundæ in futuro sæculo, quasi præmia quædam struit. Istis autem certaminis parat præmia, et pignus quoddam depositumque disponit retributionum in cælis indicendarum, et felicitatis æternæ ac multum desideratæ. Habes ita, opinor, perspicue, ita ut nihil varius omnino dubites, admirandæ et naturam excedentis providentiæ inobliviosum et omniscium; quæ ipsa, etiam in rebus, ab omni ratione quæ videntur alienissimæ, abscondita quadam vi, et potestate ineluctabili, sapienter justitiam et immutabilitatem suam copulat, et libræ pondera justa

A και ὡσπερ ἀρβῶνά τινα κατατιθεμένη τῶν ἐκείθεν ἀρβήτων ἐπάθλων, καὶ τῆς πολυεράστου καὶ ἀιδίου μακαριότητος. Ἔχεις, οἶμαι, τρανῶς καὶ οὐδὲν ἐπιδισταζῶν τῆς θαυμασίας καὶ ὑπερφουῶς προνοίας τὸ ἀλάθτην τε καὶ πανεπίσκοπον· καὶ ὅτι καὶ τοῖς δοκοῦσι παραλογωτάτοις, ἀπορρήτων τινὶ καὶ ἀπειροδυνάμῳ κράτει καὶ σοφίᾳ τὰ δίκαια αὐτῆς καὶ ἀρρεπῆ συνεπιζευγνῦσα φυλάττει ζυγὰ, εἰρμόν τινα θεῖον ἐν αὐτοῖς, καὶ τάξιν ἀρίστην καὶ καλλίστην ἐνείσει, εἰ καὶ τοῖς ἀνθρωπίνους λογισμοῖς διὰ βάθος κριμάτων ἀνεξιχνίαστον, καὶ σοφίας ἀδιεξίτητον πέλαγος, οὐκ ἀεὶ πέφυκε γίνεσθαι ἐφικτά.

statuminat, et divinam quamdam seriem, et concatenationem in rebus optimam, ordinem et pulcherrimum immittens, licet hominum ratiociniis propter judiciorum profunditatem impervestigabilem, et ob pelagus non adeundum, non semper ut obvia arripienda.

EPIST. LXXXV.

Acacio monacho et medico.

Montacut. (ep. 119, p. 162).

Si nequitiam aliquando ab impuris cogitationibus purus exististi, prorsus novum est quod ais. nec lacrymæ exprimentæ quæ adæquent. Quod si fueris aliquando mundus (et certe fuisti); neque enim cœlestibus convenit nunquam mundari, sed nec in præsentī ullo puritatis amore tenerere, si non illius aliquando experientiam haberes; et certe si non expeditus fuisses, saltem aliqua ex parte, ab illis sordibus, haud circumspexisses quomodo se purum quis conservaret; at cum mundus factus fueris, eo modo quo ita factus existis, eo te ut conserves mundum operam dato. Oratio hoc tibi subministrabit, modo illam ad tempus aliquod extenderis. Paulus ille divinus, me prior, tibi exhortationem suggerat, ubi ait: *Indesinenter orate*^p. Sed et abstinentiæ donum cum summa custodito cura: naturaliter enim accedit vis et potentia irresistibilis ad ejusmodi passiones retundendas. Sed et ad misericordiam erga indigentes accedit, nec ab illa velis resillire: sacrum quippe oleum istud facem accendit luculentam, operationes suas dividendo; nam per quasdam incensas consumit passiones; per alias illuminat et dirigit in virtutis currus gressus. Erga illos, qui videntur in te deliquisse, si potes, noli commoveri: sin in iram prolabaris, nihilominus ante solis occasum in te reversus, absolute concede veniam ut simpliciter dicam, unde tibi accidit, ut quam expedite mundatus fueris, inde omni modo decet indagare, nec absistere a vitæ puritate: alioquin non continget facile quietem a molestiis adipisci, sed aut per aliquid e supradictis, aut etiam aliqua, si non per omnia simul conjuncta.

^p I Thess. III, 17.

VARLE LECTIONES.

^h add. μαθεῖν. i ελατον. j ἐπανιών.

B

ΕΠΙΣΤ. ΠΕ'.

Ἀνακλιφ μοναχῷ καὶ ιατρῷ.

Ei μὲν μηδέποτε γέγονας καθαρὸς λογισμῶν ἀκαθάρτων, καινόν τι λέγεις, καὶ οὐ μὴ ἔστιν εὐρεῖν δάκρυον ἐξιῶσαι. Εἰ δὲ γέγονας (γέγονας δὲ πάντως· οὐ γὰρ οὐράνιον τὸ μηδέποτε καθαρεῦσαι), καὶ οὐκ ἂν οὐδ' εἰς ἔρωτα νῦν τῆς καθαρότητος, εἰ μὴ ταύτης πείραν ελαβες, ἤλθες· οὐδ' ἂν εἰ μὴ ἀπηλλάχης, καὶ ἐπὶ ποσὸν, ἐκείνου τοῦ ῥύπου, διέβλεψας ἂν ἐπιζητῆσαι ἢ δι' ὅτου ἂν τις καθαρὸν ἑαυτὸν συντηρήσῃ. Ἐπεὶ δὲ ποτε γέγονας, ᾧ τρόπῳ γεγέννησαι, τῷ αὐτῷ τούτῳ καὶ διατηρεῖν σεαυτὸν ἐν τῇ καθαρότητι, διανάστηθι. Προσευχῆ σοι τούτου πρόξενος, καὶ ἐπ' ὀλίγον κατέστη παρατείνων ταύτην· Παῦλος ὁ θεὸς πρὸ ἡμῶν σοι τὴν παραίνεσιν εἰσηγεῖται. Ἀδιαλείπτως, λέγων, προσεύχασθε. Ἄλλ' ἐγκρατείας τὸ δῶρον ἔχου [ταύτης] ἐπιμελέστερον φύσει γὰρ αὐτῇ καὶ κράτος ἄμαχον πρόσεστι πρὸς τὰ τοιαῦτα τῶν παθημάτων. Ἄλλ' ἐπ' ἐλέω πενομένων ἀφίκετο, μὴ ἀφίστατο τῆς ἐλεημοσύνης· μεγάλην γὰρ ἀνάπτει λαμπάδα τὸ ἱερὸν ἔλεον ἰ τοῦτο, καὶ μερίζει τὰς ἐνεργείας, καὶ ταῖς μὲν φλέγει τὰ πάθη, ταῖς δὲ φωτίζει καὶ κατευθύνει πρὸς τὸν τῆς ἀρετῆς δρόμον τὰ διαθήματα. Ἄλλ' ὅτι ἀφήκας τοῖς δόξασιν εἰς σὲ πεπλημμεληκέναι, εἰ μὲν δυνατόν, μηδ' ὀργίζου. Εἰ δ' ἐξέπεσας, ἄλλ' οὐδ' ἀεὶ πρὸ δυσμῶν ἡλίου εἰς σεαυτὸν ἀνιών ἰ, ὅπως γίνου τῆς συγγνώμης, καὶ ἀπλῶς εἰπεῖν, δι' οὗ σοι ἐν βραχεῖ καθαρεῖσαι προσεγένετο, διὰ τούτου θηρεῖν ἀεὶ μὴ ἀποστῆς καὶ τὴν διὰ βίου καθαρότητα. Ἄλλως γὰρ, ἄλλως οὐκ ἔστιν ὅπως ἀνεσιν εὐρεῖν τῶν ἐνοχλούντων, ἄλλ' ἢ διὰ τινος τῶν εἰρημένων, ἢ τινων, ἢ καὶ διὰ πάντων ἅμα.

ΕΠΙΣΤ. ΠΓ'.

Ἀκουλίῳ μοναχῷ καὶ λατρῷ.

Montacut. (ep. 122, p. 165).

Μέγα κακὸν ἡ δόκησις· ἀφρονα τὸν ἀνθρώπων ποιεῖ, οὐδ' ἀπαλλαγῆναι τοῦ πάθους ἐξ, οὐδὲ μεταμαθεῖν τὸ συνοῖσον. Ἐχθροὺς ὄρῳ ἀναπέθει τοὺς μεθέλκειν τῆς πλάνης καὶ βοηθεῖν ἐπιχειροῦντας· τοὺς δὲ φλεγμαίνοντας τὴν νόσον κολακεύει καὶ ἀνάτον ποιοῦντας πλέον εἰσοικίζει. Φεῦγε πάση δυνάμει τὴν οἴησιν, κρημνός ἐστι βαθὺ πᾶσαν σωτηρίας ἀνοδὸν περιρηρημένος.

ΕΠΙΣΤ. ΠΖ'.

Ἰσακίῳ μοναχῷ.

Montacut. (ep. 128, p. 169).

Εἰ καὶ πρὸς θερισμὸν, ἐφ' ὃν ὁ δεσπότης σπλαγχνιζόμενος ἐργάζεσθαι πέμπει τοὺς μαθητάς, ἀωρότατος εἶ· ἀλλ' οὖν ἐφ' ὃν οἱ θερισταὶ παραγίνονται ἄγγελοι, καὶ λαὸν ἐπιπέθειόν σε δείκνυσιν ὁ τῆς ἡλικίας καιρός. Πῶς οὖν, ἀντὶ μὲν τοῦ καρπὸν φέρειν, ἀκάνθας ἐκφέρεις; ζιζάνια δὲ ἀντὶ σίτου; Καὶ οὐδὲν ἐργῶδες ὃν καλὸν καὶ ἀγαθὸν, κἂν ὄψῃ τοῦ καιροῦ, διὰ μετανοίας γενέσθαι. Σὺ δὲ σαυτὸν εἴθε ἀχρηστον ἀλλὰ δέδοικα μὴ καὶ αὐτοσαπρίας ἀγγεῖον ἐργάζῃ. Ἄλλ' ἐπίγνωθι, κἂν νῦν ἦδη, τὸν ἀνθρώπινον καταδύόμενος βίον, ὅτι τὰ μὲν συνάγεται καὶ ἀποθησαυρίζεται εἰς ἀκαταλύτους ἀποθήκας καὶ τῆς οὐρανῶν ἀξιοῦται βασιλείας· τὰ δὲ ἐκκόπτεται, ὅς μοι, καὶ ἐκβάλλεται, καὶ κατακαίεται τῷ ἐξωτερῷ καὶ ἀτελευτήτῳ πυρὶ διαπαντός θανατώμενα.

ΕΠΙΣΤ. ΠΗ'.

Μητροφάνει μοναχῷ καὶ ἡσυχαστῇ τῷ ἐκ Σικελίας.

Montacut. (ep. 149, p. 205).

Μέγα μὲν τὸ ἄλγος ὑπὲρ τῶν Ἐκκλησιῶν τοῦ Θεοῦ· εἰς γὰρ τὴν οἰκουμένην ἐχύθη τὸ κακόν· μείζων δὲ ἡ χαρά. Ἐν γὰρ τῇ ὑψηλῇ θαυμάζεται ὑμῶν τὰ ἄθλα, καὶ ἡ ἀρετὴ· καὶ παντός στόματός ἐστιν, ἀντὶ παντός ἄλλου * οἱ λαμπροὶ ὑμῶν ἀγῶνες, καὶ τὰ τρόπαια, καὶ ὁ πολὺς ἐκείνος καὶ ἄξιος τῶν ὑπὲρ Χριστοῦ παθημάτων, μακαριαμός.

ΕΠΙΣΤ. ΠΘ'.

Ἀρσενίῳ μοναχῷ, πρεσβυτέρῳ καὶ ἡσυχαστῇ. D

Montacut. (ep. 182, p. 271).

Ἦν καιρός τοῦ γράφειν^κ, ὡσπερ νῦν τοῦ σιγᾶν, ὅτε πᾶσα μὲν γαλήνη διὰ πάσης ἐκέχυτο πολιτείας· ἀρετῆς δὲ, τῆς νῦν γελωμένης, ἐθαυμάζετο τὸ χρῆμα· καὶ εὐσέβεια μὲν τὸ κράτος εἶχεν· ἀλήθεια δὲ (ποῦ νῦν ἀπῆρες;) καὶ γλώσση καὶ ἀκοαῖς ἐπαρρησιάζετο, ὅτε τὸ πολιτικὸν ἐν εὐθυμίαις ἐπανηγύριζε σωφρονούσαις· καὶ ὁ φιλόσοφος βίος, πρὸς τὴν τῶν ἀγίων ἀνδρῶν ἀνατεινόμενος μίμησιν, ἀξιοζή-

A

EPIST. LXXXVI.

Acacio monacho et medico.

Montacut. (ep. 122, p. 165).

Magnum malum est opinio sui, stultum enim hominem reddit, nec morbo patitur liberari, aut sero addiscere quod in rem erit; imo loco inimicorum habendos suggerit, qui operam impendunt ut ab errore retrahant et auxiliuntur: eos autem qui per adulationem morbum exulcerant et insanabilem reddunt, familiares magis reddit. Omni ope igitur operaque opinionem vita, inane præcipitium quippe est, omnemque obstruit salutis ascensum.

EPIST. LXXXVII.

Isacio monacho.

Montacut. (ep. 128, p. 169).

Utique ad messem illam obeundam ad quam misericordie visceribus Dominus tactus emisit discipulos suos, sis maxime immaturus; ad illam tamen, ad quam messores delegantur angeli, vitas te tua valde comparatum docet. Unde ergo, proferendo fructum cum sis, spinas producis? zizania autem pro frumento? Nec est operosum, virum bonum probum fieri, licet serius, per poenitentiam. Tu tu autem, utinam solum inutilem, ac non, quod vereor, vas depravate corruptionis te præbeas! Sed tu recognosce, vel nunc tandem, qui penitus in mortali vita immerges, quod sunt quæ congregantur et reponuntur in apothecas haud unquam dissolvendas, et regno caelorum digna habentur: sunt, qui exscinduntur, eheu, et ejiciuntur, et igne exteriori, qui nunquam exstinguetur, et flamma consumenda et comburenda destinantur.

EPIST. LXXXVIII.

Metrophani monacho et hesychastæ e Sicilia.

Montacut. (ep. 149, p. 205).

Magnus certe dolor est, qui pro Dei Ecclesia est; nam in orbem universum effunditur malum: at majus tamen resultat gaudium. Sub sole quippe admirationi sunt certamina, et virtutes tuæ, omnibus linguis narrantur, nec aliud quidquam agones tui, Tropæa tua, multiplex illa felicitas prædicant, quam dignum te habitum, qui pro Christi causa patiaris.

EPIST. LXXXIX.

Arsenio monacho, et presbytero anachoretæ.

Montacut. (ep. 182, p. 271).

Erat tempus scribendi, ut nunc est tacendi, cum pax et tranquillitas per totam rempublicam diffunderetur: virtus, quæ nunc ludibrio habetur, cum esset admirationi: et pietas vim suam obtineret. Veritas (oh! quo nunc aufugisti) cum et oculis et linguis liberrima insideret: status civilis oblectationibus modestis se reficiebat: et vita philosophica ad imitationem sanctorum virorum conformata,

VARIE LECTIONES.

κ δὲ χημα.

digna et ipsa reputabatur imitatione : sacerdotialis ordo et episcopalis, non tam per sacra sua insignia, quam per virtutis actiones illustris esset, et sectatores agnoscendos exhiberet. At nunc quod scribo threni sunt, in quibus Jeremias nos prævenit. Sunt enim nostra in præsentī, quam illa erant, haudquaquam tolerabiliora : suspiria scribo? sed quæ illa et qualia tanto malorum torrenti sunt suffectura? lacrymarum rivos, unum post aliud malum incumbens, ita exhausti ut ipsi fontes exaruerint; sancta profanantur, sacra conculcantur, sanctus Spiritus (o labia impia, et animas magis improbas), ut quid e trivio, blasphemii incessitur et ludibrii. Deserta, montes, speluncæ, extrema terrarum Dei sacerdotes et episcopos, qui prius vinculis acerbioribus, et exsillis tenebantur, vix salvos præstant : nec ulterius ista persequor. Nam profecto impendens comminationum metus haud patietur illa omnia deplorare quibus constricti tenemur (et tamen ut in ejusmodi malis solatium quærebatur). Hæc ego scribo, quæ tu nosti optime, cum visu percepta, tum auditu : sed ego doctus ab experientia et Christo compatiens, ista scribo : consiste autem per Deum placatum redditum figmento suo : attolle sanctas tuas ad illum manus, qui suas aliquando in cruce, tanquam deprecatorias extendebat : clavos, lanceam, sanguinem, mortem, sepulturam per quæ salvamur. Habes unde impetres a misericorde persecutionum allevamentum, vexatorum pro pietate constantiam, dilaceratos greges, pastores partim ubi terrarum delitescant incognitos : Ecclesiam Dei in partes scissam et divulsam : dividit enim eam Dei timor, et humanus metus. Divinum oraculum mentiri nequit, ait autem : *Spiritus quidem paratus est, infirmatur autem caro*¹⁰. Hæc præ te ferto, quæ melius ipse nosti per quæ illa impetrabis. Nam per quæ cor purum (modo qui hominibus possibilis est) quo Deum, vident illi propius intuentes, ita rectius intelligunt placatior ille redditur. Mediaticem compella deprecationis Verbi Matrem Virginem, illam inclama, naturæ illi repræsentans imbecillitatem magnam et inexplicabilem : tragœdiam nostram intelligit; novit cognatæ naturæ misereri : assumas licet martyrum choros, libertatem plenam adeundi habent, ex intuitu illorum quæ pro Christo tulerunt, subvenire volunt et aliis qui pro illo patiuntur. Sed communio passionum cedit per se in consolationem, et est invitatio ad illis subveniendum, qui paria patiuntur : omnia expedient intercessionem : deprecatio conjungitur cum spe bona, solummodo deest constans et continuata tua oratio, atque in deprecando fervor.

EPIST. XC.

Nicephoro philosopho monacho agenti.

Montacut. (ep. 204, p. 301).

Omnia se habebant optime, nec syntaxis omnino aliquid in grammaticalibus accuratis claudicabat :

¹⁰ Matth. xxvi, 41.

Α λωτος ἐνομιζέτο, τὸ ἱερατικὸν καὶ ἀρχιερατικὸν, οὐχ οὕτω διὰ τῶν τελεστικῶν συμβόλων, ὡς περ ἀπὸ τῶν κατορθωμάτων, οἷς περιέλαμπον τοὺς μυομένους, ἐγκωρίζοντο. Νῦν δὲ τί γράφω; θρήνους; ἀλλ' ὁ συμπαθέστατος Ἰερεμίας προλαβὼν ἡμᾶς, τοὺς θρήνους ἀπέδωκεν· οὐ γὰρ ἐκείνων τὰ νῦν ἀνεκτότερα. Ἀλλὰ στεναγμούς; καὶ τίνες ἢ ποιοὶ τηλικαύτη φορᾶ δυσχερῶν ἐπαρκέσουσι; τῶν δακρῶν ἄλλο ἐπ' ἄλλῳ πάθος προκαλούμενον τὸ βέθρον, τὰς πηγὰς ἀνεξήρανε, τὰ ἄγια βεδηλοῦται, τὰ ἱερά συμπεπλάττηται· τὸ πανάγιον Πνεῦμα (ὡ χειλέων δυσσεβῶν, καὶ διανοίας δυσσεβεστέρης!) ὡς περ τι τῶν ἐκ τριβῶν, δυσφημεῖται καὶ διασύρεται· ἐρημία, καὶ ὄρη, καὶ σπήλαια, καὶ τῆς γῆς ἐσχατιαί, τοὺς ἱερεῖς· Θεῷ καὶ ἀρχιερεῖς, ὅσους· μὴ προκατελάθοντο πικρὰ φυλακὰι, καὶ ὑπερῖοι φυγαδεῖαι, μόλις διασώζουσι· καὶ οὕτω λέγω τὰ ἄλλα· οὐδὲ γὰρ, οὐδ' ἀποδύρεσθαι τὰ συνέχοντα πάντα (ὁ μόνον ἦν, ὡς ἐν τηλικούτοις κακοῖς, τῶν συμφορῶν παραμύθιον) ὁ ἐπηρητημένος τῶν ἀπειλῶν φόβος ἐνδίδωσι· ταῦτα γράφω· ἀλλ' ἔχεις τὴν τούτων γῶσιν, ὡς περ ὄψει καὶ ἀκοῆ, οὕτω δὲ συμπάσχων Χριστῷ, καὶ αὐτῇ τῇ πείρᾳ, ἔχω εἰ γράψω· ἐτήθι πρὸς Θεόν, ἐξευμενίζων τὸν Πλάστην τῷ πλάσματι· ἔκτεινον ὄσιους σου χεῖρας, τὰς ἐκταθείσας αὐτοῦ καλάμας ἐν τῷ σταυρῷ, ὡς ἱκετηρίαν προτείνων· τοὺς ἤλους, τὴν λόγχην, τὸ αἷμα, τὸν θάνατον, τὸν τάφον, δι' ὧν σεσώσμεθα· ἔχεις δι' ὧν δυσωπήσεις τὸν εὐύλατον, τὴν βαρύτητα τῶν διωγμῶν τῶν διωκομένων τὸ ὑπὲρ εὐσεβείας ἀνένδοτον τὰ ποίμνια σπαρασσόμενα· τοὺς ποιμένας, ἔστιν οὗς, οὐδ' ὅποι γῆς εἰσι γινωσκομένους τὴν Ἐκκλησίαν Θεοῦ κατατεμινομένην, ὁμοί, καὶ μεριζομένην· μερίζεται γὰρ αὐτὴν φόβος Θεοῦ, καὶ φόβος ἀνθρώπου· οὐδὲ γὰρ, οὐδ' ἔστι τὸν θεὸν διαψεύδεσθαι χρησμόν· τὸ μὲν πνεῦμα πρὸς ἄνθρωπον, ἡ δὲ σὰρξ ἀσθενής. Ταῦτα προβαλοῦ, μᾶλλον δὲ αὐτὸς, δι' ὧν δυσωπήσεις, οἶδας· οἷς γὰρ ἡ καρδία καθαρὰ, ἅτε δὴ Θεὸν, ὡς ἔστιν ἀνθρώπων δυνατὸν ἰδεῖν, ἐνορῶσιν· οὗτοι μᾶλλον τῶν ἄλλων συνίστασι, καὶ οἷς ἐκμειλίσσεται· κίνησον μεσίτην τῆς πρεσβείας, τὴν τοῦ Λόγου Μητέρα καὶ Παρθένον· βόησον πρὸς αὐτὴν τῆς φύσεως τὴν ἀσθένειαν τὴν μακρὰν ἡμῶν καὶ ἀνιστόρητον πᾶσιν τραγῳδίαν· ὀδεν συμπαθεῖσαι τῷ ὁμοφύει· τῶν μαρτύρων τὸν χορὸν συμπάραλαβε· ἔχουσιν παρρησίαν, οἷς ἐπαθὸν ὑπὲρ Χριστοῦ ἐπαμῦναι τοῖς δι' αὐτὸν πάσχουσι· καὶ τῶν παθῶν ἡ κοινωνία παρὰ κλησίς ἔστιν αὐτῇ καθ' αὐτὴν, πρὸς τὴν τῶν πασχόντων ἐπικουρίαν· πανταχόθεν ῥάδια τὰ τῆς πρεσβείας· εὐελπίς ἡ ἱκεσία· ἐνδὸς μόνου δέεται, τῆς σῆς ἐκτενοῦς προσευχῆς, καὶ ἐπιμόνου δεήσεως.

EPIST. L.

Nicephoro philosopho monacho.

Ἄπαντα μὲν καλῶς εἶχε, καὶ οὐδὲν ταῖς συντάξεσιν, ἢ ταῖς ἄλλαις γραμματικαῖς ἀκριβείαις ὁ λόγος

ἐχώλευεν· ἃ δὲ τῶν ῥητορικῶν ἐνέδει νόμων, καὶ τῆς A
ἐκαίβην περιολίας, οὐδ' ἐν τούτοις εἰς ἀναίσχυντον
ἐκφερομένων τῶν γεγραμμένων ἀμάρτημα· καὶ ταῦτα
δὲ σοι, ὡσπερ ἤτησας, διορθώσεως τυχόντα προσ-
αναπεπλήρωται. Εἰς δὲ κἀν τούτοις, ὡσπερ κἀν τοῖς
ἄλλοις, αὐτὸς διὰ σεαυτοῦ λαμπρὸν φέρων τὸ εὐδόκι-
μον. Ἐρῶσο.

ΕΠΙΣΤ. ΙΑ'.

Nicéphoro φιλοσόφῳ μονάζοντι.

Montacut. (ep. 217, p. 325).

Τὸν μὲν τοῦ σώματος ἔρωτα, ἐπιπερωμένον οἱ σω-
ματικοὶ γράφουσι· γράφουσι δὲ καὶ τὸν θεῖον, ὅσοι
τὸ νοερὸν αὐτοῦ κάλλος ψυχαῖς καθαραῖς ἐνεμορφώ-
σαντο· ἀλλ' οἱ μὲν βαφαῖς καὶ χρωμάτων ἄνθεσιν· οἱ
δ' αὖ ἀρεταῖς καὶ λαμπροτέροις τοῖς κατορθώμασι. B
Ἐκάτεροι δ' οὖν ὁμῶς μαρτυροῦσι, δι' ὧν γράφουσιν,
ὡς ἀφατον ἔχει τάχος, καὶ προθεσμίας ὑπάρχει τύ-
ραννος, καὶ ὑπερόπτης νόμων, οἷς ἀναβολὴ διιθύνε-
ται. Ἰσθι τοιγαροῦν, ὦ τοῦ Θεοῦ ἐπερ ἄνθρωπε, ὡς
καὶ ἡμεῖς ἡ τυραννὸς αὕτη κατὰ κράτος εἴλας, καὶ
τὴν προθεσμίαν ἐδιάσατο, καὶ πρὸ τοῦ χρόνου τὴν
σὴν παρουσίαν ἐπιζητεῖν κατηνάγκασεν. Ἐρῶσο.

ΕΠΙΣΤ. ΙΒ'.

Ἀθανασίῳ μονάζοντι καὶ ἡσυχαστῇ.

Montacut. (ep. 212, p. 315).

Ἐπειδὴ, κατὰ μίμησιν Χριστοῦ, τοῦ ἀληθινοῦ Θεοῦ
ἡμῶν, *σεαυτὸν ἐσταυρώσας τῷ κόσμῳ καὶ τῷ κοσμο-
κράτορι, πέμπομά σοι τὸν σταυρὸν φυλακτικὸν τῆς
σταυρώσεως.*

ΕΠΙΣΤ. ΙΓ'.

Ἀρσενίῳ μονάζοντι καὶ ἡσυχαστῇ.

C

Montacut. (ep. 251, p. 345)

Τί γράφω; οἴχεται μὲν εὐχή, οἴχεται δ' ἀνθρώπων
ἀρετὴ· ἐκκλίνομαι δὲ παρρησία πρὸς Θεόν, καὶ
ἀνδρῶν ἔρημος ὁ βίος ἐλκόντων τοῖς ἐπὶ γῆς τὴν
ἀνωθεν πρόνοιαν· ἡ δίκη (πῶς εἶπω; οὐ γὰρ ἐβου-
λόμην εἰπεῖν) ὅτι καθεύδει μέγα φουσαταὶ τὸ παρά-
νομον· καὶ θεσμῶν οὔτε θείων, οὔτε ἀνθρωπίνων
αἰδῶς οὐδεμία· οἱ δὲ τῆς παλαιᾶς ἐκείνης ἀρετῆς
ἀνθρώποι, ὅσους μὴ προκατελάβοντο δεσμὰ καὶ φυ-
λακαὶ καὶ ὑπερόριοι καταδικαί, τοῖς ὄρεσι καὶ ταῖς
πέτραις ἐγκατακλείσαντες ἑαυτοὺς, καὶ, ὡσπερ
ἐρμαίφ, τῇ κοινῇ συμφορᾷ περιτυχόντες, αὐτοὶ μὲν
ὡς πορρωτάτω τῆς ἐν κόσμῳ ζάλης ἴστανται, οὐδε-
μίαν δὲ τῶν ἐν αὐτῷ κλυδωνιζομένων καὶ βαπτιζομέ-
νων ἔστιν ὧν φροντίδα βάλλονται. Οὐδὲ γὰρ Ἰλα-
στηρίου χεῖρας ἀπλοῦσι πρὸς Θεόν, οὐδὲ τὰ Μωσέως
φθέγγονται, *Ἄν μὲν ἀφῆς, ἀφες*· καὶ τὴν ὑπόλοιπον
ἐκείνην φίλτρον γέμουσαν καὶ θαυμαστῆς παρρησίας
φωνῆν· οὐδὲ λύσιν τῶν ἀμηχάνων κακῶν οἷς τὸ συγ-
γενὲς συνέχεται δαπανώμενον. Εἰ δὲ ψεύδομαι, ὁμέ-
τερον μὲν ἔστι λοιπὸν ἐλέγχειν, ἐμὸν δὲ πεισθῆναι
καὶ προσοφλεῖν αἰσχύνῃν, ὁμολογεῖν χαρὰς αἰδίου
πρόξενον.

nullus legum rhetoricalium defectus erat, vel soler-
tiae quiddam solite adhiberi : sed nec ita hic pec-
cabatur ut scripta se impudentius venditarent.
Hæc prout rogaveris ut corrigerentur, ad te missa
perfecti. Tu autem in istis, quemadmodum et in aliis
illustris fias et prædicandus. Vale.

EPIST. XCI.

Nicéphoro philosopho monacho.

Amorem corporalem corporales ipsi alatum pin-
gunt : pingunt item divinum, quotquot pulchritudi-
nem ejus intelligibilem animis puris effigiatam
gestant : illi colorum tincturis et flore : isti virtutibus
et illustribus factis. Testantur utrique, eo quod sic
pingunt, quod celeritate mira præditus est amor,
propositi tyrannus, legum contemptor quibus retar-
datur. Cognoscas igitur, Deo sacrate vir, nos ab hoc
tyranno vehementer oppressos, qui voluntatem cogit,
et ante tempus tuam efflagitare præsentiam incitat.
Vale.

EPIST. XCH.

Athanasio monacho et anachoretæ.

Quandoquidem, ad exemplum Christi veri Dei
nostri, *mundo te crucifixisti* et rectori mundano,
misi ad te crucem custodiam crucifixionis.

EPIST. XCHII.

Arsenio monacho anachoretæ.

Quorsum scribo? abiit deprecatio, virtus homi-
num abiit, libertas apud Deum aufertur, virorum
vita vacua est, qui de coelo in terram providentiam
devocant : justitia (quid dicam? certe nollem di-
cere) quiescit : iniquitas ingentes spiritus sumit,
nulla verecundia est legum divinarum aut huma-
narum : homines prisca illa virtute præditi, qui
vinculis et custodiis non antevertantur, qui in exsilio
non agunt, montibus et speluncis se includentes,
qui tanquam invento fortuito, in communem inci-
dunt calamitatem, a turbulentis quidem mundi pro-
cellis remouentur, nullam autem curam et sollicitu-
dinem habent illorum, qui in salo immersi fluctuan-
tesque agitantur : propitiantes manus ad Deum
non attollunt : nec cum Mose aiunt, *Si dimittes,*
dimitte : et quæ in illo sermone mirabilis amoris
sequuntur : non liberationem a malis ineluctabilibus
quibus eadem natura præditi continuo depascuntur.
Si mentior, tuæ partes sunt convincere, meæ mu-
tare sententiam et pudore suffundi et pudorem
agnoscere lætitiæ æternæ conciliatorem.

EPIST. XCIV.

A

Nicephoro philosopho, monasticam amplexo.

Montacut. (ep. 235, p. 336).

De quibus accedat gravamen, ignoro: novi autem, tanquam per insomnium rogatus, rhetoricas exhibere tibi occasiones, vel præcepta, tum quæ lingua efferuntur, tum quæ libris repræsentantur. Novi etiam præterea similem assensum exhibere, et in communi positum, verbis simpliciter et indefinite prolatis, interrogatus. Cum vero te in causa nihil adjeceris, nec quidem quod in rem præsentem adesse me oporteat, ita ut lingua facultatem dicendi illa habeat, quæ dicenda sunt; neque aliquid protuleris, quod particulari congruat, definitæque interrogationi, ne quidem communi, et generaliori modo: nec perspicue edixeris, quorum tibi librorum usus est, quas desideres rhetorum scriptiones, cujus artificis artificiosas texturas. Quomodo putas posse me vocis repercussionem tuæ, cum tanto intervallo simus disternati, ad tuas usque aures derivatam extendere, nisi fabulam de Stentorea voce deponere me posse putes? Deinde, et incusare debes, quod ingentem librorum acervum hinc inde conquisitum, non incassum ad te miserim. Ignorantia certe rei quæsitate, hoc est, cum ipsius artis, tum librorum ad illam pertinentium, in necessitatem conjecisset conquirendi (omnes libros, de quacunque arte scriptos:). Si dolor hinc tuus sortiebatur originem, nihil ille quidem ad me spectat; sin quid sit aliud, tu mihi ignoscas, virorum optime, qui temporis diuturnitate, et morbi insuper acerbitate, oblivionem obrepentem repellere nequivi. Sed valeas animo atque corpore, et noli tam facile gravaminum umbras, quas ipse præjicis, subire, nec ab alio quocquam allevamen requiras doloris tui, qui nullam non illas, ego arbitror, legitime natas. Vale.

EPIST. XCV.

Arsenio monacho et anachoretæ, postquam dimissi ad illum fuerant, qui de Bulgaria profecti, vitam monasticam ingredi cupiebant.

Montacut. (ep. 236, p. 337).

Si tunc quoque oculis ego, quibus olim, videbam (hoc enim de me mihi tuæ litteræ occinuerunt, et illam gratiam prædicarunt, quam alioquin ego non libenter admitterem), non obscuræ meæ ignorantiae convictionem affero. Verum si quovis modo ego videns eram, quare duces me cæcum exhibebam iis, qui ad lucem veritatis festinabant? Non est hoc videntis, opinor, imo longe aliud, imo, quod gravius est, ad eum spectat qui excæcat videre cupientes: et longo tramite aberrare facit a veritate illos, qui rectis pedibus viam virtutis premere volebant. Si igitur hymnus non omnino insomnium sit, et scenicum videnti donum, ego illos contradixerim, qui manuuctione indigebant; et si sententia processu ab incorrupto judicio, si animum dirigebat rectitudo, et non amor, cui ludibrio justitia habebatur, nec a visceribus per indulgentiam filialem in affectu

EPIST. ΙΔ'.

Νικηφόρω φιλοσόφῳ μονάζοντι.

Ἐφ' οἷς μὲν ἡ ἀχθῆδών, ἀγνοῶ· οἶδα δὲ κατ' ἐξιν ἀξιοθεῖς, ῥητορικάς ἀφορμάς παρασχεῖν, ὅσας τε γλῶττα χαρίζεται, καὶ εἰ τι βίβλοι προσεκδιδάσκουσι· καὶ ἀπλῶς μὲν προβαλλομένῳ καὶ ἀπροσδιορίστῳ ῥήματι τὴν ἀξίωσιν συνοῖδα καὶ αὐτὸς ὁμοίαν σοι καὶ κοινὴν πεποιημένος τὴν ἐπίνευσιν· σοῦ δὲ, τὸ λοιπὸν, μὴδὲν προσθέντος, μήτε ὅτι παραγενέσθαι δεοί· ἵνα καὶ γλῶττα λέγειν ἔχοι, τὰ ἂν ἀκαλὸν λέγοι, μήτε εἰς ἐπὶ μέρους καὶ ὠρισμένην ἀξίωσιν, τὴν κοινοτέραν καὶ ἀόριστον περινευγόντος, μὴδὲ σαφῶς δεδηλωκότος, τίτων ἐστί σοι χρῆμα βιβλίων, καὶ πόλις τῶν ῥητορικῶν τεχνῶν πραγματείας, καὶ τίνας τεχνολόγους. Πῶς ἂν δυναίμην ἐγὼ, ἡ τῆς φωνῆς τὴν ἀπήχησιν τοσοῦτον διεστηκότων διαστήματι, μέχρι τῶν σῶν ὠτων παρατείνειν; εἰ μὴ με καὶ Στεντορείους μύθους, ὅτι μὴ μακρῶν φθειγγόμενος, ἀποκρύπτω, πάλιν αἰτιάσῃ, ἡ βιβλίων πλῆθος ἀόριστον, ὧδε κάκιστος διερευνᾶσθαι, εἶτα μάτην διαπέμπειν. Ἢ γὰρ ἄγνοια τοῦ ζητουμένου, τῆς τέχνης ἀπάσης καὶ τῶν περὶ αὐτὴν τὰς βίβλους, εἰς ἀνάγκην ἂν ἀπήγε συναγειρεῖν. Ἄλλ' εἰ μὲν ἐν τοῦτοις ἔσχες τὰς γονὰς ἡ ἀχθῆδών, οὐδὲν, ὧ βέλτιστε, πρὸς ἡμᾶς· εἰ δ' ἄλλο τί ἐστι, σὺ δὲ μοι σύγγνωθι, καὶ χρόνον μακρῶν, καὶ νόσον πικρῆν τὸ κρατεῖν λαθούσης λήθης ἠτηθῆντι. Ἀλλὰ μοι ἔβρωσο τὴν ψυχὴν σὺν τῷ σώματι, καὶ μήτε βραδίως οὕτω σκιά ἀχθῆδόνων αὐτὸς διεκπέμπων, ταύτας ὑπότρεχε, μήτε ζῆτει παρ' ἄλλου λύτης ἐξευρεῖν ἀπαλλαγὴν, ἥς οὐκ ἐστὶ τὴν γένεσιν εὐρεῖν οὐδαμοῦ, ἀλλ' ἡ παρὰ τὰς σὰς τῆς ὑπονοίας οὐ γνησίους, οἶμαι, γονὰς. Ἐβρωσο.

alibi sortitur originem quam apud tuas suspiciones

EPIST. ΙΕ'.

Ἀρσενίῳ μονάζοντι καὶ ἡσυχαστῇ, μετὰ τὸ ἀποσταλῆναι πρὸς αὐτὸν τοὺς ἐκ Βουλγαρίας ζητοῦντας μονάσαι.

Εἰ βλέπων ἐγὼ καὶ τότε ὀφθαλμοῖς, τοῦ πάλα· βλέποντος (τοῦτο γάρ με τὸ σὸν ἀνύμνησε γράμμα, καὶ χάριν ἔδωκεν ἐν καιρῷ, ὃ οὐκ ἂν ἄλλως ἔδεδωκεν; οὐδ' ἀπλῶς ἔδεξάμην), μὴ λάθω διδοὺς ἐλεγχον τῆς ἐμαντοῦ ἀγνοίας. Ἄλλ' εἰ μὲν βλέπων ὁπωσοῦν ἐγὼ, πῶς τυφλὸν ὁδηγὸν τοῖς πρὸς τὸ φῶς τῆς ἀληθείας ἐθέμην ἐπιγυόμενος; Οὐ γὰρ, οὐ βλέποντος τοῦτο μόνον, πολλοῦ γε καὶ δεῖ· ἀλλὰ καὶ τὸ χαλεπώτατον τυφλοῦντος, ἐτέρους βλέπειν ἐλομένους· καὶ διαπλανῶντος μακρῆν τρίβον τῆς εὐθείας, τοὺς ὅλων ποδὶ μεταίναι ταύτην ἐκζητοῦντας. Εἰ τοίνυν μὴ παντελῶς ὁ ὕμνος θνεῖρος, καὶ δῶρον σκηνῆς βλέποντι παρεθέμην ἐγὼ τοὺς χειραγωγίας δεομένους· καὶ κρίσεως ἦν ἀδεκάστου ψῆφος, καὶ γνώμης εὐθύτης, ἀλλ' οὐ στοργῆς τὴν δίκην διαγελώσης, οὐδὲ σκλάβων, τῷ φιλτρῷ τῶν τέχνων, εἰς παράλογον προσπάθειαν διαχουμένον, τὸ τῇ σῇ τελειότητι τοὺς ἀν-

δρας παραπέμψαι ¹. Οὐκοῦν ἐρρέτω τὸ παρ' ἀξίαν, A
καὶ τὸ θαῦμα φυγὸν τὸ θαῦμα· γινέσθω τῶν συν-
ήθων τὴν ἐν πράξεσι πρέπουσαν μεθαρμοζόμενον
ἀκολουθίαν, καὶ ἡμεῖς οὐδὲν τῆ σῆ κεχαρισμεθα
μακαριότητι, τῶν εἰς ἐκπλήξιν ἀγόντων· ἀλλ' οὐδὲ
τῶν ἐπὶ τὸ μέτριον διαβαινόντων. Χάριν δὲ μᾶλλον
τὴν ὅτι μάλιστα ἀπειλήσαμεν, ἐν οἷς ἔσχομεν ἀδελ-
φούς, ἀρτι τῆς ἐν βίῳ ζάλῃς ὑποχωροῦντας, ἡσυχίας
καὶ φιλοσόφου ζωῆς διὰ σοῦ λιμένι ἐγκαθορμίσαι·
ἡμᾶς δὲ νόσος ἔσχεν (εἶγε χρῆ ταύτην νόσον καλεῖν,
ἀλλὰ μὴ θανάτου πρόθυρα) ὄξεια καὶ ἀπροσδόκητος·
ἀλλὰ ταῖς ὑμῶν εὐχαῖς τῆς σφοδρᾶς ἀνῆκεν ἐπιθέ-
σεως, Θεοῦ πάλιν ἄνωθεν ἡμῖν τὴν ζωὴν, ἐπὶ μετανοίᾳ
Ἰσως, ὃ καὶ γένοιτο, κατανεύσαντος· καὶ λοιπὸν ἦδη B
ζῶμεν, εἰ καὶ τὰ λείψανα τοῦ πάθους ἐτι παραλυπεῖ
τὸ σωματίον.

ΕΠΙΣΤ. 47.

Nicéphoro φιλοσόφῳ μοναχῷ.

Montacut. (ep. 237, p. 538).

Ἀμνηστούντι μοι καὶ ἀπορούμενῳ, καὶ ἀσχά-
λοντι περὶ τὰ κατ' ἐμαυτὸν (ἐμὰ γὰρ τὰ τοῦ ἐμοῦ
αἵματος, κἀν μὴ θέλω), καὶ ὅσα πάθη συνέχει τοὺς
φίλους, παραμύθιον ἦκεν (εἶδες καινὰ) ἐκ συμφορῶν
πολυτρόπων ἠρτημένον φίλου. Ἐλθὲ δὴ οὖν, ὡσπερ C
ἦτησας· ἐλθὲ τὴν ταχίστην· ἐν μέρει μὲν Ἰσως (σὺν
Θεῷ δὲ φάναι) τὴν ἀπαλλαγὴν ἐδρῆσαν τῶν παραλυ-
πούτων· ἐν μέρει δὲ καὶ ἡμᾶς τῆ φίλῃ παρουσίᾳ
τῆς πολυωδύνου κουφιζῶν ἀθυμίας.

ΕΠΙΣΤ. 48.

Τῷ αὐτῷ.

Montacut. (ep. 238, p. 359).

Ὁ μὲν χειμῶν ἐγεγόνει, καὶ τὴν χειμέριον ὥραν,
ὡσπερ ἐπιτηδᾶς, τὰς σὰς προασαστέλων τῆς βραδύ-
τητος αἰτίας, ἀῆρ εὐδιδος ὑπέδεγετο. Καὶ χειμῶν πάλιν
καθ' ἡμῶν πολλὰς νιφάδας λογισμῶν ἀφιείς κατε-
βρόγγυτο. Τί δὲ γέγονε; μὴ τι τῶν ἀδοκῆτων ἀπήν-
τησας; μῆτι συνέβη τῶν μολυσμάτων^m; ἀρα δὲ θερ-
μὴν οὕτω πρὸς τὴν ἀνοδὸν ὄρμην, ἀνευ μεγάλης ἀνάγκης,
ἐνήν ἡσυχάσαι. Τοιαύταις ἡμεῖς οἱ ὑπὸ τῆς εὐ-
δίας ἐκλυδωνιζόμεθα φροντισίῳ. Ὁ γὰρ τρόπος, οὐκ
οἶδ' ὅθεν, ὑμῖν παρακύψαςⁿ, τάχα δὲ ἐκ τῆς ποιη-
τικῆς ἐντροχειας· συνεφεῖλα γὰρ αὐτῷ καὶ στίχους
τῆς ἐκείθεν πεποιημένους ἀδαίας, ὡσπερ ἐκίγαυρού-
μενος τῷ γένει, καὶ ἐπιδεικνύς ἡμῖν τὸ αὐτόνομον.
Ἄλλ' οὖν οὗτος οὕτω τοῖς ἀγροικότερον Ἰσως ἡμῖν,
πρὸς τὰ τοιαῦτα βιοῦσιν, οὐδαμῶς παρῆρησιαν ἔσχεν
ἐπιεισιέναι· σχῆμα προφάσεως ὑποτρέχων μᾶλλον ἢ
αἰτίαν ἔχων πόθεν ἐμφανίζειν. Καὶ οὕτω λέγω, ὡς εἰ
μὲν ὁ χειμῶν ἀπεῖργε· περιττὸν ὁ τρόπος· εἰ δ' ὁ
τῆς ἀνοδοῦ τρόπος, οὐκ οἶδ' ὅπως ἀγνοοῦμενος, ἐπει-
χε, παρέλκουσα πρόφασις ἢ τοῦ χειμῶνος βία· οὐδ'
ὅτι μετὰ πολλὰς ἡμέρας, καὶ περίοδον οὕτω μακρὰς

irracionales diffasis, tuæ absolutæ perfectioni ho-
mines transmittere. Eat igitur quo velit id quod
præter dignitatem accidit, et admiratio fugiens
admirationem. Fiat aliquid solitum, quo imitetur
actionum congrua consequentia, tuæ beatitati nos
nihil condonamus, quod possit ad stuporem im-
pellere, aut quod excedat moderationem. Potius
gratissimum nobis est, quod ejusmodi affectos fra-
tres habeamus, qui de fluctibus istius vitæ emerse-
runt, et per te cupiunt in portum tranquillitatis
et vitæ philosophicæ deduci. Me morbus habuit (si
morbum tamen, et non mortis potius vestibulum
dicere debeam) acutus et inexpectatus. Sed per
vestras preces, de acerbitate aliquid remisit; Deo
demum de cælo mihi vitam ad penitentiam, quod
optaverim factum, annuente. Quocirca vivimus ad-
huc, licet mihi corpusculum reliquæ illius mali
male habeant affectum.

EPIST. XCVI.

Nicéphoro philosopho monacho.

Hærenti mihi dubio, et vacillanti de mearum
rerum statu (mea enim sunt, velim nolim, quæ mei
sanguinis sunt), et quot malis amici premerentur,
venit solatium (vide rei novitatem) a multiplicibus
illis malis quibus amicus urgebatur: veni autem
juxta quod expetebas, et celerrime quidem veni ad
partes inventurus, favente Deo, liberationem ab iis
quæ mœrore te afficiunt: veni etiam in partes alle-
viandi per amicam tuam præsentiam multimodam
tristitiam.

EPIST. XCVII.

Eidem.

Transiit hiems, et hibernam tempestatem illam
admodum congrue tuæ tarditatis causas discutiens,
sudum cælum secutum est. Rursus tamen in nos
hiems cogitationum nives et imbres immisit cum
fragore. Quid autem factum? Num aliquid accidit
insperatum? num impedimentum? num sine magna
necessitate aliqua quiescere potuit tantus ille im-
petus atque ardor ad regressum? Talibus nos curis
et cogitationum tempestatibus, etiam cum sudum
erat, jactabamur. Modus enim, nescio unde, se vo-
bis per crepidinem ostentavit, fortassis ab assidui-
tate poetica; una enim secum attrahebat versus
quosdam licentiæ apud poetas usurpatæ, quasi gen-
eris elatione tumens, et nobis ostendere volens,
quam sit juris sui et potestatis. Verumtamen iste
modus nondum satis libertatis nactus est, ad nos
ingrediendi (qui magis rustici moris sumus) speciem
quamdam prætextus potius subiens, quam veram
causam habens, unde manifestetur. Nondum addo,
quod si prohibuit hiems, frustra est rei modus; sin
ignoratus autem regrediendi modus inhibuit, hiemis

VARIÆ LECTIONES.

¹ Ἰσ. παραπέμψαιμι. ^m Ἰσ. κωλυμάτων. ⁿ Ἰσ. παρέκυψε.

PATROI. GR. CII.

illa vis prætextus est supervacuus : non quod post multos dies et periodum tam longi propositi modi cognitio jam tandem inquiritur. Sed hoc, uti dixeram omitto ; cum jam cessaverit hiems, et cœlum sudum diem ridendo serenaverit ; nusquam tamen comparet amicus, et ideo obnubilum et tetricum rursus ejus vultum facit. Et tamen si a scena prospexerit apologia, et præclarus ille mos se una cum tempestate choreuten prodat ; mihi jucundum est, si sic vel in scena agent. Cum enim esset procul dubio aliud, quod doleret, et adventum posset detinere, per amotionem a seipsis illius causæ, liberationem et exemptionem indicavit. Gaudium porro gaudere sincerum e litteris datum est iis, qui e litteris tuis resciscunt, te meliuscule de morbo habere, a quo optarim te perfecte liberari, sub conditione B ne deinceps aliquid tale committas.

EPIST. XCVIII.

Nicephoro philosopho monachismum amplexo.

Montacut. (ep. 242, p. 363).

Pavidus est ad amicitiam contrahendum ; timidior erga meam dispositionem. Tu autem vide in quantum ego tibi confido, cum nec pavescenti pepercerim, sed ulterius adhuc et alius timiditatis semina jaciam ; in quo timiditatem reprehendam et exagitem : sed tu viriliter age, vale, et me eum esse intellige, quem non existimas. Cum tamen præsens hoc tempus non tibi sufficiat, ut in opinione confirmaris, quam qui aderit, aperit (ut cum bono Deo dicam), cum timiditatem tuam re et opere C redarguet : sed diligentem operam a te impensam in sanctam martyrem laudando, cum pro tua dignitate percenseamus, seminis Asiatici germen genuinum apprehendimus (ut id ita usurpem, absque Musarum nominis usurpatione, et ipse tecum Asiatico more agens). Errata nulla video, nisi forsitan in syntaxi ; quod et ipsum rarissime indicavi. Quod si ad sermonis verborumque pulchritudinem hoc unum laude dignum videatur deesse, tamen et sic ad congenerem de cætero pulchritudinem universam operis pulchritudinem copulavit.

EPIST. XCIX.

Eidem.

Montacut. (ep. 243, p. 363).

Quemadmodum pusillanimitatem tuam negare D non potes, ita nequis inficiari me bene satis de te persuasum, antequam suavem hanc epistolam misistares : passio ipsa ita est manifesta, ut volentem animadvertere latere non possit. At quomodo fieri possit ut in amicitia colenda pusillanimitas, in utramque partem, nempe fortunæ adversæ, et sanctæ imitationis referri possit, conjecturis adhuc assequi nequeo. Miserum me fateor, quocirca timidior in amicitia ; sed eodem modo afficitur et sanctorum cohors : a pusillanimitate non distillant dulcedo, vel voluptas, nec aliquid, quod per suam naturam oblectat per inconsequentiam, minus gratiæ habet : si enim adversa cum fortuna confligis, sanctos non poteris imitari. At si in quibus timi-

A προθεσμίας, ἢ τοῦ τρόπου μάθησις νῦν ἐπιζητεῖται. Ἐὼ μὲν οὖν, ὡσπερ ἔφη, ταῦτα. Ἄλλὰ γὰρ ὁ μὲν χειμῶν ἠρέμει, καὶ γαληνὸν μεθίωμα τὴν ἡμέραν διεγέλα· παρῶν δ' ὁ φίλος οὐδαμῶς σκυθρωπὸν αὐτῆς καὶ στυγνὸν τὸ πρόσωπον ὑπαδείκνυ· πλὴν εἰ καὶ σκηνης προέκυπτεν ἡ ἀπολογία, καὶ ὁ καλὸς τρόπος συγχορευτὴν ἑαυτὸν ὑπέβαλε τοῦ χειμῶνος· ἀλλ' ἡμῖν γε καὶ οὕτω χαρὰν ἐπέστησαν θεατρίσαι. Πάντως γὰρ ἄλλου παραλυποῦντος, καὶ κωλύειν ὡς ἀληθῶς τὴν ἀφιξίν δυναμένου τῇ καθ' ἑαυτῶν μεταστάσει τῆς αἰτίας, ἀπαλλαγὴν ἐμήνυε καὶ ἐλευθερίαν· χαρὰν μέντοι γε καθαρὰν ἐδίδοι χαιρεῖν, ἐκ τοῦ γράμματος μαθοῦσι τὸ βῆδόν σε τῶν νοσημάτων ἔχειν, καὶ εἴης ἡμῖν μετὰ τοῦ μηδὲν εἶναι τοιοῦτον διαμαρτάνειν εἰς τὸ τέλειον ἀπηλλαγμένος.

EPIST. I. H.

Νικηφόρῳ φιλοσόφῳ μονάζοντι.

Δειλὸς μὲν εἰς τὴν φιλίαν, δειλότερος δὲ περὶ τῆν ἡμετέραν διάθεσιν. Ἄλλ' ὄρα ἡμᾶς εἰς ὅσον σοι τεθαβῆκαμεν, ὅτι καὶ δειλιῶντος οὐ φειδόμεθα, ἀλλ' ἐτέρως πάλιν δειλίας ἴσως καταβαλλόμεθα σπέρματα, τὸ δειλὸν ἐπιτιμῶντες καὶ ἐξονειδίζοντες. Ἄλλ' ἀνδρίζου καὶ ἐβῶσω καὶ γίνωσκε ἡμᾶς οὐχ οἴους νομίσεις· ἀλλ' ἐπεὶ ὁ παρῶν καιρὸς οὐκ ἀποχρῶν ἐστὶ σοι πρὸς βεβαίωσιν οἴους ὁ προσέχων (σὺν Θεῷ δὲ φάναι) δεῖξαι τὴν σὴν δειλίαν ἔργοις ἐλέγχοντας· τὸ δὲ εἰς τὴν μάρτυρα τῆς ὁμῶν εὐφύτας φιλοπόνημα, κατὰ τὴν σὴν ἀξίωσιν ἐπελθόντες, τῆς μὲν Ἀσιανῆς σπορᾶς (ὡς ἂν τις εἴποι μὴδὲ τῷ Μουσῶν ὀνόματι χρώμενος, ἅμα δὲ καὶ ἀσιανίζων) γνησίαν γονὴν κατελιψάμεν· σφαλμάτων δὲ οὐδὲν, πλὴν εἴπου τι περὶ σύνταξιν· καὶ τοῦτο σπάνιον ἐπεσημηνάμεθα. Εἰ δέ τι πρὸς τὴν ἄλλην καλλονὴν τῶν βημάτων, καλὸν ὄν δμως ὑστερεῖν ἐδόκει, καὶ τοῦτο πρὸς τὴν συγγενῆ μορφήν τὸ λόγου κάλλος μεθρημόσατο.

ad congenerem de cætero pulchritudinem universam

EPIST. I. Θ.

Τῷ αὐτῷ.

Ἦς μὲν οὐκ ἔχεις ἐξαρνεῖσθαι τὴν δειλίαν, οὐδ' ἂν ἀρηθεῖς καὶ πρὸ ταύτης σου τῆς γλυκειᾶς ἐπιστολῆς σαφῶς ἐπεπέισμαιν. Τοῦ πάθους γὰρ τὸ περιφανές, οὐδὲ λαθεῖν δυνήθηται συγχωρεῖ βουληθέντι. Ὅπως δὲ σε τὸ περὶ τὴν φιλίαν δειλὸν, ἅμα μὲν εἰς δυστυχμάτων κλῆρον, ἅμα δὲ εἰς ἀγίαν μίμησιν ἀναφέρει, τοῦτο συμβαλεῖν οὐκέτι δυνατὸς ἐγενήμην. Οἱμοὶ δυστυχῆς ἐγὼ, διὸ καὶ περὶ φιλίαν δειλός· ἀλλὰ καὶ τῶν ἀγίων σύμπας ὁ χορδός, καὶ δειλία ἄρ' οὐ γλυκεῖα ταῦτα ἡδονῆς στάζει, καὶ οὐδενός, ὅσα πέφυκε τῷ ἀνακολούθῳ τέρπειν, εἰς χάριν ἐλάττω. Εἰ μὲν γὰρ δυστυχεῖς, πῶθεν σοι τῶν ἀγίων ἡ μίμησις ; Εἰ δ' ἐπ' οἷς δειλιᾶς καὶ τρέμεις, ἀγίων σε χορδός ἔχει, πῶς σου τὰ ἐν ἔθει δυστυχήματα ; Καὶ εἰ τοῦτο δυστυχήματος, τί ἂν εἴη τὸ εὐτύχημα ; Παύ-

λος, φησίν, ὁ πτηνὸς καὶ μετάρσιος ἀνθρώπος· Πέ-
 τρος ἐφ' ᾧ τὰ τῆς πίστεως κείται θεμέλια· τῶν ἄλ-
 λων ἀπάντων ἀγίων ἢ πληθὺς παράδειγμά μοι τῆς
 δειλίας καθεστῆκασιν. Ἄλλὰ φεῦ τῶν ἐμῶν κακῶν,
 τοσοῦτους ἔχων εἰκονίζειν εἰς ὅσον δυστυχῶ. Διὰ
 τοῦτο γὰρ καὶ περὶ ὧν οὐκ ἴσασιν ἄλλοι τὴν δειλίαν
 ἐγὼ δειλιῶ. Ἄρ' εἰ τις γρίφους, ἢ τὰ Σφίγγος αἰνίγ-
 ματα βίον εἶχεν ἐκμιμῆσθαι, ἔμεινον ἂν, ἢ ὁ ταῦτα
 λέγων ἀπηλλάγη τῆς ἐπιδείξεως; Παῦλον, ὧ βέλτι-
 στε, καὶ τοὺς κατ' αὐτὸν, ὁ ἱερὸς φόβος, ὃς ἀρετῆς
 ἀπάσης, ὡς καὶ συγγράφεις, κρητικὸς ὑπεβέβλητο,
 εἰς τοὺς ἀμαρτανίλους ἀπάγει στεφάνους· σὺ δὲ, οὐκ
 οἶδα δὲ ὅπως, ὡς μὲν Παῦλος φοβῆ, ὡς δ' Ὀδυσσεύς,
 ἢ εἰ τις ἄλλος δυστυχέστερος, εἰς τὰ συνήθη δυστυ-
 χήματα τὸν φόβον ἀνάπτει. Καὶ δέον μὲν μὴ παρά-
 δεῖγμα νομίζειν τὸν θεῖον Παῦλον τῆς τοιαύτης διδα-
 σκαλίας νομίζει· δέον δὲ, εἰπερ ἐκείνου μιμητῆς
 ἦσθα, χαίρειν, καὶ πρὸς τοὺς στεφάνους ἐπιστρέφε-
 σθαι, θρηναῖς καὶ ὀδύρῃ τὴν δυστυχίαν. Δειλία σε
 στροβεῖ προσλαθοῦσα. Τί σοι καὶ Παῦλῳ κοινόν; μέμ-
 φου σεαυτὸν· ἔκστηθι τοῦ πάθους· ἀλλὰ Παῦλός σοι
 διδάσκαλος ταύτης. Χαίρει τῇ μιμῆσει, τῶν ἔθλων
 εὐφραίνου· ἀλλὰ μὴ ἀκκιζόμενος καὶ ὑποκορίζων
 τὴν δυστυχίαν, φύρης πάντα καὶ συγχέης· καὶ τῇ
 ἐῶν ῥημάτων κοινωνία, τὰ πλείστον ἀλλήλων δισυτώ-
 τα εἰς τὴν αὐτὴν φύσιν βιάζῃ συνάπτειν· ὡς ἂν καλ-
 λωπέριτό σου, καὶ εὐπρόσωπος ἢ δειλία δόξῃ. Τί
 γὰρ ἔχει κοινὸν φόβος ἔνθεος, καὶ δειλία ὑβρίζουσα
 εἰς φίλαν; ἢ δυστυχημάτων ἄγκος, καὶ λόγος κατ-
 ορθωμάτων; Ναί, φησίν· ἀλλὰ Παῦλος βοᾷ· **Φοβοῦ-
 μαι μὴ πως ἄλλοις κηρύξας, αὐτὸς ἀδόκιμος γέ-
 ρωμαι.** Καὶ τί τοῦτο; χωρὶς, φασίν, τὰ Μύσων καὶ
 Φρυγῶν ὄρισματα· οὐδὲ γὰρ οὐδὲ περὶ τὰς δεσποτι-
 κάς ὑποσχέσεις, ὡσπερ ὁ ἡμέτερος Παῦλος, ἄπαγε,
 δειλιῶν ἐφοβεῖτο· οὐδ' ἀγωνιῶν τὴν φίλαν, οὐδ'
 εὐλαθούμενος μὴ τις αὐτοῦ τὸν ὑπέριτον μάργαρον,
 ἐκ πειρατικῆς τριβῆς καὶ μελέτης ἀφαρπάσας, ἔρη-
 μον παντὸς ἀφήσῃ. Τὰ σοφὰ ταῦτα καὶ σεμνὰ τῆς
 δειλίας προσήματα· ἐν οὐδενὶ τούτων ἐκεῖνος ἐδε-
 εῖε· τούναντίον δὲ, πεποιοῦς μὲν ἦν καὶ θαβρῶν,
 εἰ τις πώποτε, περὶ τὰς θαυμασίους ἐκείνας ἐπαγ-
 γελίας. Βέβαιος δ' ἦν ὅλος καὶ ἀδόνητος τὴν δεσπο-
 τικὴν φίλαν· κοινὸν δ' ἐβούλετο τὸ ἀγαθὸν πᾶσιν
 προκεῖσθαι· Ἰουδαίους πρὸς κοινωνίαν τοῦ θησαυρί-
 σματος συνεκάλει. Ἕλληνας ἐκάλει, βαρβάρους
 ἅπαντας, ἄρχοντας, ἀρχομένους· εἰ βούλει δὲ, καὶ
 ληστὰς καὶ πειρατὰς, καὶ πᾶσαν ἀπλῶς τὴν ἀνθρω-
 πίνην συνήγειρε φύσιν εἰς ἀπόλαυσιν τοῦ μαργαρί-
 του. Καὶ οὐκ ἀπλῶς οὕτως, ἀλλὰ καὶ σπεύδων, καὶ
 τρέχων καὶ πάντα πάσχων, ἵνα πάντως τινὰ τοῦ ἐκεῖ-
 θεν κάλλους καὶ τῆς θέας ἀξιώσῃ. Διὸ καὶ σφόδρα
 θαβρῶν εἶλε· **Τὸν ἀγῶνα τὸν καλὸν ἠγρόισμαι,
 τὸν δρόμον τετέλεκα, τὴν πίστιν τετήρηκα· λοι-
 πὸν ἀπόκειται μοι ὁ τῆς δικαιοσύνης στέφανος.**
 Ἄλλ' ἐν μὲν τούτοις τοιοῦτος ἦν ἀπίστος καὶ στεβ-
 ρός· ἐφοβεῖτο δὲ τί; Μῆτι αὐτὸς ἐλλείπων ὄφειθ
 τοῦ θεόντος συνεισενεχθῆναι τοῖς ἐπαγγέλμασι. Διὰ

A dior trepidas, sanctorum accenseare choris, ubi
 infelicitas tuæ vitæ consistit? Sin hanc adnumeres
 infelicitatem, quid est, quod voces felicitatem?
 Paulus, ais, ille volucer et in sublimi raptus; Pe-
 trus, in quo reposita sunt fidei fundamenta; cæte-
 rorum sanctorum universa multitudo meæ sunt
 argumenta timiditatis: eheu mea mala, qui tot
 mihi possum imagines repræsentare meæ infelici-
 tatis. Enimvero timore timeo in rebus quas alii
 non capiunt. Quidni qui griphos, aut Sphingis æni-
 gmata, vitam vitalem imitari statuatur, satius et melius
 a declaratione eorum semoveretur, quam qui hæc
 pronuntiat? Sanctus timor, qui virtutis cujuslibet,
 ut tu pronuntias, fundus est, Paulum et consocios
 ejus ad immarcescibiles coronas hinc abduxit. Tu
 autem, nescio quomodo, ut Paulus quispiam me-
 tuis; ut Ulysses aliquis, vel alius eo infelicior in
 consuetas infelicitates timorem refers. Arbitrari
 autem minime debes esse congruum, ut sanctus
 Paulus in exemplum talis timoris producat doctor.
 Par autem fuit, si quidem tu illum volebas imitari,
 gaudio ut afficereris, conversus ad coronarum intui-
 tum, nequaquam plangeres infelicitatem; pusilla-
 nimitas te arreptum versat. Quid tu cum Paulo
 commune habes? Temetipsum corripe; a passione
 recede. Imo, inquis, hic Paulum præeuntem habeo.
 Lætare tum de imitatione; de certaminibus tuis ex-
 sulta; neutiquam vero muliebriter ludens infelicitatem
 tuam palpitare, ita ut permisceas omnia et
 confundas, aut per sermonis communionem, illa,
 quæ ab invicem multis disparantur parasangis, per
 vim sub eadem natura compingas; ut te excolat
 et gloriosum reddat pulchra facie pusillanimitas.
 Quid inter se commune habent divinus timor, et
 pusillanimitas quæ offendet in amicitiam; vel infor-
 tuniorum gravamen, cum ratione recte factorum?
 Quin ita affirmas, verum voca Paulum, cujus sunt:
*Vereor ne dum aliis prædico, ipse fiam reprobis*¹¹.
 Quid hoc vult sibi? Separantur, aiunt, Mysorum
 termini atque Phrygum. Neque enim de promissionibus
 Dominicis, ut noster ille Paulus, expavescimus,
 quasi ille præ timore desponderet animum; non de
 amicitiaangebatur, non metuebat ne quis inæstimabilem
 margaritam, piratica quadam arte et
 D impostura abripiens exspoliata omnibus derelin-
 quat. Hæc sunt proschemata illa gravitatem præferentia
 timiditatis. De nullo istorum metuebat ille; e contrario
 confidens erat, et resolutus, si quis alius, de promissis
 illis mirandis; firmus erat plane, et totus inconcussus
 in Domini amicitiam recollendo: utilitatem volebat
 omnibus communem exhiberi. Judæos ad communionem
 thesauri vocabat; vocabat gentes, omnes barbaros, prin-
 cipes, subditos, imo, si lubet, latrones, piratas, et
 universam mortalium naturam ad participationem
 margaritæ convocabat. Nec hoc simpliciter, sed cum
 conatu, cursu, et omni tolerantia, ut sic omnes

¹¹ 1 Cor. ix, 27.

vel aliquem saltem pulchritudinis inde resultantis faciat participes. Quapropter, cum multa confidentia ait : *Bonum certavi certamen ; absolvi meum cursum ; fidem conservavi ; de cætero, reposita est mihi justitiæ corona* ¹³. Verum erat ille in istis tam imperterritus et obfirmatus, ut nihil metueret ; ne videretur in aliquo deficiens, aut præter congruum quidquam omisisse. Quam ob causam et cum anxietate dicebat : *Ita curro, ut non in obscuro positus ; ita concerto, ut non tanquam aerem verberem, sed subigo vibricibus corpus meum, et in servitutem redigo, ne forsam dum aliis prædico, ipse fiam reprobus* ¹⁴. Quocirca, de proposito non erat dubius, desiderio non deliquim patiebatur, margaritam non metuit abripiendam ; sed ne quid ipse eo indignum pateretur, ne quem defectum, ne quid admittat quod mentem emoveat. Alius hic erat metuendi modus, alius qui respiceret retributiones, ille laudandus, vituperandus iste, ille fluctuantium, confirmatorum iste, a brabio abducit ille, hic componit victoriæ præmia, ille erat Pauli, hic est noster. Atenim amo, inquires, ne quid nullus ego plus edicam. Metuo autem vel maxime (si quis alius) piratas in vita obeuntes, ne me spolient amicitiae fructu, ne insidias struant margaritæ meæ. Quid, homo, tu halbutis ? amicosne malevolos facis ? nec in bonam partem, ut venustatem habeas admiratione, ut splendore coruscante ex amicitia illustratus afficiaris gaudio, et spe meliori luxuriare : sed uti proclive tibi sit, tanquam res inanimes prodere, latronum incursibus et rapinis cedens, partim ut ingestam contumeliam occultare queas perartificiose, et contemptus velo religiosæ verecundiæ famam veneris ; simul etiam ut amicos morsu graviore et profundiore corripas. Ita ut, non quomodo solent malevoli, ita et amici sint ob pusillanimitatem cavillandi ; sed ideo quod videre videor, omnem in eos potestatem, omnem voluntatis dominationem, ad mergendos flucibus abissis, quod insidiatores observem et naufragia. Enimvero, vir bone et laudande, artificiose procedens convicium, licet nihil tale intenderit, proderit tamen fortasse, dum foris illatum mentis tumorem compescat, frangendo illum quidem, sed et consilium adhibendo, et sedatiorem operando. At cum publice convicietur aliquis, multas superinducit absurditates, intolerandos mores, vituperium sub prætextu laudis, pudefactionem de iis quæ voluit, sed frustra, occultare. Plurima prætereo. Quod si conviciari propositum fuit, quid opus occultandi artificio ? sin clam esse et latere, certe præstitisset ab omni prorsus contumelia abstinuisse in initio. Qui vero contumeliam per margaritam occultat, nec celare novit artificiose, tamen, nescio quo pacto, a spe sua non excidit et desiderio. Neque enim latuit contumeliosius agens, et scenam illam, ne quid gravius dicam, frustra convincitur adornasse. Visne amicis-

A τούτου γὰρ ἀγωνιῶν ἔλεγεν· Ὁὕτως τρέχω, ὡς οὐκ ἀδηλώως, οὕτως περπατῶ, ὡς οὐκ ἀέρα θέρων ἀλλ' ὑποκιάζω μου τὸ σῶμα, καὶ δουλαγωγῶ, μὴ πως ἀλλοις κηρύξας, αὐτὸς ἀδόκιμος γένομαι. Οὐ μὲν οὖν, οὐκ ἐδίσταζε τὴν ὑπόθεσιν· οὐκ ἠγωνία τὴν πόθον· οὐ τὴν ἀρπαγὴν ἐδειλία τοῦ μαργαρίτου· ἀλλὰ μὴ τι αὐτὸς ἀνάξιον τούτου διαπράξῃται, μὴ τι ἐνδέον, μὴ τι σαλευομένης γνώμης ἀκόλουθον. Ἄλλος οὗτος δειλίας τρόπος, καὶ ἄλλος ὁ περὶ τὰς ἀμοιβὰς. Ἐκεῖνος ἐπαινετός, οὗτος ψεκτός· ἐκεῖνος σαλευομένων, οὗτος ἠδρασμένων· ἐκεῖνος ἀπάγει τῶν βράθειων, οὗτος συγκατασκευάζει τὰ ἐπαθλα· οὗτος Παύλου, ἐκεῖνος ἡμέτερος. Ἄλλὰ γὰρ φιλῶ, φησὶν, ἵνα μὴ ὡς οὐδεις εἴπω πλέον· ὡς εἰ τις ἄλλος δέδοικα δὲ τοὺς ἐν βίῳ πειρατάς, μὴ με συλήσωσι τῆς φίλας ἀπόνασθαι· μὴ τὸν ἐμὸν μαργαρίτην λοχήσωσι. Τί λαλεῖς, ἄνθρωπε ; μαργάρους τοὺς φίλους ποιεῖς, οὐκ ἐκ τοῦ βελτίονος, ἵνα τὸ κάλλος θαυμάσης, καὶ ταῖς μαρμαρυγαῖς τῆς ἐν τῇ φιλίᾳ λαμπρότητος περιαστραπτόμενος χαίρης, καὶ τρουφῆς ταῖς ἀμείνοσιν ἐλπῖσιν. Ἄλλ' ἵνα ἐξῆ σοι τοῦτο μὲν, ὡς περὶ ἀψύχων προδοσίαν πλάττειν, καὶ ληστῶν ἐφόδους καὶ ἀρπαγὴν. Τοῦτο δὲ, ὡς ἂν δυνηθείης τὸν προσηλακισμὸν κρύπτειν τῷ τεχνάσματι· καὶ τῷ ἐσχηματισμένῳ ὕδρεως, ἅμα μὲν εὐλαθείας δόξαν θηρᾶσαι, ἅμα δὲ βαθύτερον τε καὶ πικρότερον τῶν φίλων καθάπτεισθαι· ὅτι καθ' ὃν τρόπον, οὐχ οἱ μάργαροι, λέγω, οὕτως οὐδ' οἱ φίλοι τῆς δειλίας εἰσὶ μοι παραίτιοι· ἀλλ' ὅτι ὁρῶ τὴν περὶ αὐτοὺς ἐξουσίαν, καὶ τὸ κράτος τοῦ βουλήματος, ὅλον εἰς τοὺς καταποντιστάς μεταχωρήσαν, καὶ τοὺς λοχῶντας καὶ τὰ ναυάγια. Ἄλλ' ὕβρις, ᾧ καλῆ καὶ ἀγαθῆ, σὺν τέχνῃ προιοῦσα, λαμβάνουσα μὲν, τάχα τι καὶ συνήσει, τῆς ψυχῆς τὸ οἰδαῖνον ἐξω βήγγυσα, παρηγοροῦσά τε καὶ διαπραδνουσα· ἐπειδ' ἂν δὲ κατάφωρος γένηται, εἰς ταῦτ' ἄτοπα πολλὰ συνάγει· ἤθος βαρὺ, φογὸν ἐπαίνους ὑποκρινόμενον· αἰσχύνην, ἐφ' οἷς ὁ κρύπτων οὐκ ἔλαθεν. Καὶ παρატρέχω τὰ πλεῖονα. Καίτοι, εἰ μὲν ὕβρις εἴη, τίς ἢ μηχανὴ τοῦ κρύπτειν ; εἰ δὲ λαθεῖν ἐχρήν, ἀμεινον ἦν μηδὲ τὴν ἀρχὴν εἰς ὕβρις ἔλθειν. Ὁ δὲ κρύπτων μὲν ἐν τῷ μαργάρῳ τὴν ὕβριν, λαθεῖν δὲ οὐκ ἔχων τὴν τέχνην, οὐκ οἶδ' ὅπως, ὧν βούλεται οὐ διαπαισεται. Οὔτε γὰρ ἔλαθεν ὕβρις, καὶ τὴν σκηνὴν (ἵνα μηδὲν εἴπω πλέον) ἐλέγχεται· μάτην διαπλώσας. Βούλει μαργαρίδας τοὺς σοὺς ἐξονομάζειν φίλους ; μὴ σαυτὸν διασταγῶ περιτρέποις, ὡς τὸ λευκὸν τῆς ἀγάπης καὶ λαμπρὸν, εἰς τὴν μέλαιναν διαχύσωσιν ἔχθραν· μηδὲ δειλίᾳ τὸ τῆς διαθέσεως ἐντορον, καὶ πανταχόθεν ἴσον καὶ καθαρὸν, ὡς εἰς ἀνίσους γωνίας πλαστῆς περιθραυσθήσεται γνώμης. Ἄλλὰ δειλίᾳ, μὴ ἀρπαγῇ σου τὸ τιμώτατον. Οὐκ ἔστιν ἀψυχος οὐδὲ ἀκίνητος ὁ φίλος τῆν φύσιν· ἐκ τοῦ χείρονος ἢ τοιαύτη χρῆσις τοῦ παραδείγματος· καὶ ὁ τὴν ἀρπαγὴν λέγων δεδιέναι, τῆς εἰκότος ἐπιβουλεύει τὸ χρήσιμον. Ἄλλὰ φοβῆ, μὴ ἔρπαγμα τοῖς λοχῶσι γένηται. Καὶ τί μὴ λέγεις ἀπλῶς ; ἀλλὰ φοβοῦμαι μὴ αὐτὸς ἀποστὰς

¹³ II Tim. iv, 8. ¹⁴ I Cor. ix, 26, 27.

ἡμῶν μετὰ τῶν λοχῶντων γένηται· μή ἐπιλήσεται· φιλίας, πόνων, θθλων, οὐ; διὰ Χριστὸν καὶ τὴν αὐτοῦ Ἐκκλησίαν ἠνέγκαμεν. Οὕτως ὁ λέγων καὶ ἀποκαλύπτων τῆς ἀγωνίας τὸ αἴτιον, καὶ τὰ ἑαυτοῦ χωρὶ; μηχανῆς πράττει, καὶ τὸν αἴτιον ῥῆστα διορθοῦται, καὶ δεικνύει θαρῆρῃ ἑαυτὸν, οἷς ἐπικαλεῖ. Ὁ δὲ σκηπὴν πηγνύς, εἶτα δραματουργῶν ἐν αὐτῇ, μετὰ προσωπειοῦ τὸ βλάσφημον, ἀντὶ τοῦ σκηπὴν ἑτέροις προβαλεῖν, λαθῦρῖνον ἑαυτῷ λανθάνει περιτιθεῖς· ὡς καὶ νῦν ὄρας οὐκ ἔστιν ἐξελεθεῖν. Ἄλλ' ὅθεν ἂν τις προκύψαι πειραθεῖη, ἀπαντῶσαν ἔχει πανταχόθεν τοῦ λαθῦρῖνου τὴν κατασκευήν. Χωρὶς γὰρ τῶν εἰρημῶνων, εἰ μὲν νῦν δειλιῶς τὴν φιλίαν, εἰ μὴ ῥίπτῃς*, ἢ σε διὰ βλου σαλεύουσα παλῆς;· Εἰ δὲ ἐθάβῃ ῥήκας, πῶς ἐκ τοῦ παρόντος, καὶ περὶ τῶν μελλόντων οὐ λαμβάνεις τὴν ἀσφάλειαν; ἀλλ' οἷς μὲν ἔχεις, οὐ χαίρεις· ἂ δ' ὑπονοεῖς, ὡς ὑπ' αὐτῶν κατελιγμένους, στένεις· μᾶλλον δ' ἂν τις ἕτερος αἰτιάσῃ τὸ (οὐ γὰρ ἔγωγε ἂν φαίην) ὡς ἐξ ὧν περὶ τῶν μελλόντων τεθορύβησαι, ἔργῳ κἂν μὴ λόγῳ διομολογῆς, ὡς οὐδὲ τὰ παρόντα σοι πέπηγέ· ἀλλ' ἡμεῖς, ὧ φίλος, οἷα λέγομεν, ἀπλᾶ καὶ σαφῇ συνεπισκόπει. Οὐκ ἐπιτρέπω μὲν σοι προδοῦναι τὸν μαργαρίτην· ἀλλὰ μὴδ' εὐπρόδοτον λογίζου· τοῦτο γὰρ πρὸ ἐκείνου πικροτέρα μᾶλλον καὶ βαθυτέρα προδοσία. Μὴ προδοῖς τὸν σὸν μαργαρίτην, ἀλλὰ μὴδ' ἀναίσθητον καὶ ἀκίνητον ὑπονόει, μὴδὲ τοῖς ἐχθροῖς εἰς ἄλωσιν πρόχειρον· μὴ δειλία τὴν φιλίαν ὑβρὶς ἐστὶ πάντως ἢ τοῦ δειλιώντος, ἢ περὶ ὧν δειλαινόμεθα. Τὸν μὲν γὰρ μαργαρίτην ἐξαιρεῖ τῆς αἰτίας τὸ ἀψυχοῦ· τὸν ἀνθρώπον δὲ οὐδὲν ἕως ἂν ἄνθρωπος μὲνη, καὶ τῆς ἐπ' ἀμφῶ βοπῆς Κύριος. Τί ἄλλο; Μὴ νόμιζε τοὺς ἀγίους ταύτην τὴν δειλίαν νοῆσαι· μὴ σύ γε, ὧ βέλτιστε, μὴδ' ἐπὶ ταύτῃ καθαρὸς ἀπιέναι μῶμων· μὴ οὐτὶ γε στεφάνων σὺν αὐτοῖς τεύξεσθαι. Οὕτως ἡμεῖς σοι προσφερόμεθα· οὕτω καὶ σε πρέπον ἡμῖν προσφέρεισθαι· ἐπιτιμηθῆναι δεῖ;· καθαρῶς ἐπιτίμησον. Οὐδὲν ἀπαίτει, μὴδὲ μετὰ τέχνης ἐπίβαλλε· ἀφορμὰς δεδώκαμεν δειλιάς; ταύτας ἐπιδείξων· οὐκ ἔχεις εἰπεῖν· μὴδὲ ἐν ἐχθρῶν προσώπῳ, καθ' ἡμῶν ῥίπτῃ τὸν δνειδόν· καὶ μυρία δ' ἂν κατόψαιτ' ἂν τις, ἀπὸ τῶν ὑμετέρων γραμμάτων προκλύπτοντα· ἀλλ' ἴσως καὶ ταῦτα πλέον, ἢ κατ' ἐπιστολῆς νόμους. Τὸ λοιπὸν ἀνδρίζου τὴν φιλίαν, καὶ ἔκτεινε, καὶ κατεσοδοῦ· τοὺς πειρατὰς καὶ λοχῶντας, καὶ εἰ τι ἄλλο κακουργὸν γένος, εἰς τὴν τῆς αἰσχύνης ἀπωθῶν καὶ βυθίζων Οάλασσαν· σαυτὸν δ' ἐκείθεν ἀνάγων, τὸν λαμπρότατόν σου λαμπρῶς περιφέρων μαργαρίτην· κἂν πᾶς ὀφθαλμὸς πρὸς αὐτὸν ἐπιστρέψῃται, ἢ ἐποφθαλμῶν, ἢ ἀπολαύων τοῦ κάλλους, ὅλον ἔχεν παρὰ σοι κείμενον νόμιζε. Ταῦτα παλῆς ἄμα καὶ σπουδάζων ἔγραψα· παλῆς μὲν, ἵνα γνῶς, ὡς ἐστὶ καὶ ἡμῖν καταρῆτορευομένοις ὑπὸ τῶν σφριγῶντων τὴν ῥητορίαν, ἀμύνης ἀκμῆ, καὶ λόγος λύων σοφίσματα· σπουδάζων δὲ, ἵνα μηκέτι δειλιὸς ἦς, περὶ ὧν προσ-

simos tuos palam nominare? Noli temetipsam distractioni subjicere, ita ut candorem amoris et splendorem in nigredinem convertas inimicitiarum. Noli ita meticulosus esse, ut tui instituti soliditatem, et statum undequaque æqualem, atque labe omni immunem, in angulos inæquales conflictæ opinionis collidere. Sed curam dejiceris, ne forte quod pretiosissimum est violenter a te rapiatur. Amicus non est sine anima, nec immobilis natura sua; a parte deteriore deducitur hujus exempli usus. Is qui se dicit rapinam metuere, quod in ipsa imagine utile habetur, idem oppugnat ex insidiis. Metuis porro, ne insidiantibus præda fiat; quidni autem disertim affirmas? vereor ne desertor nostri ad partes se transferat insidiatorum; vereor ne obliviscatur amicitia, laborum, certaminum, quæ pro Christo sustinemus et Ecclesia. Hæc qui pronuntiat, et metus sui causam sic revelat, rem suam agit sine machina, et eum facile reducit in viam rectam qui est in culpa, et se in iis spem suam ponere agnoscit, quos advocat in auxilium. At qui scenam statuit, et in illam introducit actores, qui personas maledictis incessant, pro scena quam aliis adornavit, sese induit in labyrinthum, unde, quod facile apparet, non licet extricari; sed a qua parte quis prospicere tentaverit, occurrat ei labyrinthi paratura; ut ad ea, quæ allata sunt, non attendas, si adhuc nunc amicitiam reformides, quid non illam abjicis, quæ sic te per totam tuam vitam exagitando deludit? Quod si aliquando confidebas, cur non et in præsentem, per statum eum qui est et de futuro tibi acquiris securitatem? Sed de rebus præsentibus minime lætaris, quæ suspicaris futura, non aliter gemis, quam si iisdem constrictus tenereris. Adhuc magis te accuset aliquis (is enim egomet non profitor esse) quod utcumque non verbo re tamen ipsa profiteris, ex iis quæ ventura sunt, quod te conturbant, te ne quidem præsentibus adhibere fidem. Tu autem, amice mi, quæ a me dicuntur, simpliciter et aperte velim consideres; non permitto te tuam prodere margaritam, quæ tamen facile prodi non potest; est hæc ante illam acerbior et profunda magis proditio. Ne tuam prodas margaritam; sed nec insensatam crede vel immobilem, nec hostili direptioni expositam: amicitiam ne metuito; est enim plane illud injuria vel metuentis, vel de quibus metuimus. Margaritam culpa eximit, quod sit inanimatum quid; hominem nihil eximet quandiu manet homo, et dominus est inclinationis suæ in utramque partem. Ecquid aliud restat? Noli accedere sanctos hunc timorem intellexisse. Neque enim tu hoc modo a reprehensione immunis abiveris; nec coronas cum illis communes consequeris: atque hoc modo ego te allocutus sum; ita et te me alloqui par est; si correptione opus sit, sincere

VARIÆ LECTIONES.

* ἴσ. ῥίπτεις.

corripias velim ; noli aliquid efflagitare ; noli quidquam artificiose adjicere ; occasiones meticulositatis dedimus ? hasce revela, sed proferre nequis. Noli igitur personatus hostis in me exprobrationem projicere : quorum satis tantam supellectilem o tuis pluribus quam secundum leges epistolicas. Quod incede ; piratas, insidiatores, et cæteros maleficos in pudoris pelagus propèhe, et demerge profundo. Expedi te inde, et splendidam illam margaritam tuam splendide circumfero, oculus quicumque in eam convertetur, vel lippitudine, vel sua pulchritudine fruiscens, tu tamen apud te depositam custodito : hæc partim serio, partim joco scripsi. Et ideo quidem jocos, ut intelligas apud me rhetoricantem esse et vigere ultionis aciem, et solvendi sophismata scientem orationis vim, ab iis edoctam qui valentissime rhetoricantur : serio autem scribo, ne deinceps sis meticulosus, ubi virum temet præstare oportet. Depositum vero apud me tuum, et servatur et, noli metuere, servabitur.

EPIST. C.

Eidem.

Montacut. (ep. 244, p. 571).

Nec scenam ego nec theatrum sub alis meis gestans prodigiose sum locutus ; sed quod æquum et justum fuit, libere pro veritate constiti ; ego non contra amicos, sed et nec contra hostes tela, arcus, belli ordines institui, nullos hostes, clypeos nullos somniavi ; ut solent illi, qui cum aere depugnant ; sed libere locutus sum pro amicis. Quod si tibi aridet, ut ab ulceribus suis Lazarus liberetur, quibus conflictatur, nec deinceps ab iis molestiam patiat ; si omnem fluctuum ingruentium vim in caput piratarum convertas, tum demum mare vitæ istius sine metu licet navigare. Vide autem, quod ego minime tibi insidias struam per hoc exemplum ; nec indigentis voluntatem subverto, cum gemitibus divitem C prosequor, et sitim inextinguibilem, et chasma illud, et ignem, et tormenta. Non enim a parte deteriore (quanquam recte tu illud in manus sumpseris), sed in meliore sumitar ; arbitror me non frustra operam amicissimum nancisci contigit (quod a te scriptum gaudio me replevit et lætitia), qui timiditatem qua male premebatur longe a se removit, ejus autem loco elegit sibi moribus suis et recte factis congruam et congenerem fortitudinem ; quique piratas illos cum suis artificii et machinamentis profundo demersos obruit, ipse autem omnibus malorum ventorum flatibus et fluctibus super exstans, spe se fulcit et sublimat bona. Hæc porro exempla nequaquam mala mente a me proferuntur, et ne male multent, rationem inivi : illa autem quænam est ? Ne quis scilicet, fontem et fluvium a natura sincera in exemplum trahens (quo tuum te lapsum sustinere posse exemplo putas), deinde metuat, ne sibi veneratio dilabatur, aut deploret tanquam ab aliis per rivulos deducta, dispareat : nec metuit ne aliquando ansam illis det sibi applaudendi de furto, qui ut auferant insidiantur, aut negligat insidiatores, quibus id in votis est, ut amatores justa fruitione defraudent. Hæc nos senili consilio secundum veritatem diximus, non autem ostentandi nos gratia, aut ut juvenes solent, disse- ruimus. Quocirca, non hortati sumus ut abrenunties amicitia (absit, ut aliqua rhetoricæ gravitas

ἦκεν ἀνδρίζεσθαι. Ἡ δὲ παρακαταθήκη (σύ δὲ πάλιν δειλία), καὶ σώζεται καὶ σωθήσεται.

EPIST. P.

Τῷ αὐτῷ.

Οὕτε σκηνὴν καὶ θέατρον ὑπὸ μάλης φέροντες ἑταρευσάμεθα· δικαίᾳ δὲ λόγων ἐλευθερίᾳ τῆς ἀληθείας προσέσθημεν· οὔτε κατὰ φίλων, ἀλλ' οὐδὲ κατ' ἐχθρῶν ὠπλισάμεθα βέλη καὶ τόξα καὶ παρατάξεις· καὶ πολεμίους καὶ ἀσπίδας ὄνειρώττοντες, ὥσπερ οἱ πρὸς ἀέρα πυκτεσόντες· ἀλλ' ὑπὲρ φίλων ἐπαρρησιασάμεθα. Εἰ βούλει δὲ, καὶ ἵνα ὁ Λάζαρος ἀπαλλαγῇ τοῦ παραλυτοῦτος ἔλκουσ, καὶ ἀνώτερος τοῦ διοχλοῦντος γένηται, πᾶσαν κυμάτων ἐπιφορὰν εἰς τὰς τῶν πειρατῶν κεφαλὰς ἐπαναστρέψων, καὶ λοιπὸν ἀδεῶς διαπλέοι τοῦ βίου τὴν θάλασσαν. Καὶ ὄρα ὡς οὐχ ἐπιβουλεύω τῷ παραδείγματι, οὐδὲ περιτρέπω τοῦ κεχηρημένου τὸ βούλημα, τὸν πλοῦσιον ἐπιστένων, καὶ τὴν ἀστηκτον δίσταν, καὶ τὸ χάσμα, καὶ τὸ πῦρ, καὶ τὴν βάσανον. Οὐ γὰρ ἐκ τοῦ χείρονος (ἀλλ' εὐγέ σοι μεταχειρίζομένῳ κατὰ τὸ βέλτιον εἰληπταί), οἶμαι δ' ὡς οὐδὲ μάτην ἢ παρρησία, καὶ τὸ ἐλεύθερον τῆς γλώττης μοι ἐσπούδασαι. Εἰ γὰρ τὸν φίλιον ἐχομεν (ὡς καὶ σύ γράφεις χαρὰς ἡμᾶς καὶ εὐφροσύνης πληρῶν) παρωσάμενον μὲν τὴν οὐδαμόθεν αὐτῷ προσήκουσαν δειλίαν, ἀνθελόμενον δὲ τὴν συγγενῆ τῶν ἄλλων τρόπων καὶ κατορθωμάτων ἀνδρείαν· καὶ βυθῷ μὲν τοὺς πειρατὰς, αὐταῖς μηχαναῖς καὶ τέχναις τῆς σφῶν βελυρίας, ἐπικλύσαντα· αὐτὸν δὲ πάσης τρικυμίας πονηρῶν ὑπερνασχόντα πνευμάτων, καὶ ταῖς καλαῖς ἐλπίσιν γεγεννημένον μετάρσιον. Τὰ μὲν τοι παραδείγματα οὐ μὲν οὖν οὐ κεκαουργῆται παρ' ἡμῶν, ἀλλ' ἵνα μὴ κακουργῆται, λόγον D ἀπέλιψεν. Τί γὰρ λέγω ; ἵνα μὴ τις πηγὴν καὶ ποταμὸν, ἐπὶ τῆς ἀκηράτου φύσεως ὑπόδειγμα λαβὼν (ὃ καὶ τὸ σὸν ἀνέχων ὑπείληφας παρολίθημα), ἐπειτα τὸ μὴ διαρρηθῆναι αὐτῷ τὸ σέβας δειλία· μὴδ' ὡς ὑφ' ἑτέρων παροχουμένου κατὸν κατὸν ὑρῆται· μὴδ' ἔχοι φόβον, ὡς τοῖς ἐνεδρεύουσι ποτε δοίη κροτήσαι τὴν ὄλιωσιν· ἢ τοὺς λοχῶντας περιόψεται, ἀποστρεφῆναι ἐπιχειροῦντας τὰς ἐραστὰς αὐτοῦ τῆς δικαίας ἀπολαύσεως. Οὕτως ἡμεῖς πρεσβυτικῶς τε καὶ φιλαλήθως, ἀλλ' οὐκ ἐπιδεικτικῶς, οὐδὲ κατὰ νεανίσκους, περὶ ὧν ἐχρῆν, διεξήλθομεν. Διόπερ οὐδὲ τὴν φιλίαν δίσταν προτρέψαμεν (μὴ μοι γένοιτο μὴ οὕτω τῆς πολλῆς ἡμῶν ἀπελότητος τὸ δεινὸν τῆς ῥητορίας κατενευφάτω), ἀλλ' ἦτις ἐστὶ τοὺς φίλους παίζουσα, ἦτις σαλεύουσα, ἐκείνην ἀποσειτάσθαι, ἐκείνην δίσταν· ἢ

τό γε εαυτῆς μέρος προαπέστη, καὶ καταλέλοιπεν ἡκεῖνην μὴ φέρειν ἄχθος μάταιον, τὴν λόγους μόνον ἐπιμιθεύσαν· ἔργῳ δὲ τὸ σκυθρωπὸν καὶ τὴν κατῆφειαν μετὰ τῶν ἐχθρῶν συσκευάζουσαν. Τὰ δ' ἄλλα, ὡσπερ ἦτησας, πτέρυγες φιλίας ἤρπασαν, καὶ προνοίας περιέπουσι θάλαμοι, καὶ οικειοῦμαι τὰ ἐμά· καὶ οὐκέτι δέομαι φαρμάκων, οὐδὲ θεραπείας, μηδ' ἰκευόντος, αὐτός γε, μηδὲ προσβεύοντος. Ἐγὼ γὰρ τὸν ποθούμενον πάσης ἀρρώστιας ἀνώτερον· καὶ τὸ ἔχνος αὐτὸ τοῦ νοσήματος, τὴν μικρὰν δειλίαν, εὐγε- νῶς τε καὶ ὡσπερ ἠύχόμεν, ἀπορρίψαντα.

miseratione, nedum alicujus intercessione. Quam enim desidero, hunc possideo, omni morbo et valetudine superiorem, quique vestigium omnis ægritudinis metum vel minimum generose, ut optaverim, rejiciat.

ΕΠΙΣΤ. ΡΑ΄.

Εὐσεβείᾳ μοναζούσῃ καὶ ἡγουμένη παραμυθη-
τικῇ, ἐπὶ ἀδελφῆ τελευτησούσῃ.

Montecat. (ep. 245, p. 372).

Εἰ μὲν ἀφ' ἡμῶν ὁ θάνατος ἤρχεται, καὶ πρῶτοι B
δεῖα τοῦ γένους εἰς πείραν αὐτοῦ καθιστάμεθα, εἰκό-
τως ἂν ὡς ἀπροσδοκῆται καὶ καινῶ περιπεσόντες
ἐθοροδούμεθα τῷ συμπτώματι· ἐπεὶ δὲ, ἀφ' οὗ γεγό-
νασιν ἄνθρωποι, ζωῆ καὶ θανάτῳ μεριζόμεθα, καὶ
προγονικὸν ὑπάρχει τὸ ἐπιτίμιον· καὶ οὐκ ἔστιν ὅς
ζήσεται, καὶ οὐκ ἔβηται θάνατον· τί τὸ κοινὸν χρεὸς
ἰδίαν ζημίαν λογιζόμεθα; καὶ, ὡς καινὴν ἀπειτηθέ-
τες εἰσπραξίν ἀπολοφυρόμεθα; καὶ ὁ [οὐκ] ἔστιν ἄλλως
γενέσθαι, οὐδ' ἡ φύσις ἄλλον νόμον ἐπίσταται, ὡς τὶ
τῶν παραδόξων ὑπερεκπληττόμεθα; καὶ διδόμεν
ἑαυτοὺς οὐκ εὐαγῶς, οὐδὲ κατὰ τοὺς νόμους τοῦ
πνεύματος, ὅλους τῆ λύπῃ βαπτίζεσθαι; καὶ λανθά-
νομεν, θάνατον συγγενῶν ὀδυρόμενοι, ἑαυτοῖς τῷ
θρήνῳ τὸν θάνατον συγκατασκευάζοντες; Καίτοι, εἰ
μὲν χαλεπὸν ὁ θάνατος, τί τοῦτον ἑαυτοῖς ἐπιταχύνο-
μεν; καὶ τὸν ὄρον τοῦ Πλάστου φθάσαι διανιστάμεθα;
Εἰ δ' ἀγαθὸν καὶ σωτήριον, τί τοὺς ἀποικουμένους,
καὶ τότε κρίσει τοῦ Δεσπότη, πέρα τοῦ μετρίου κο-
πιόμεθα; Ἄδελφὲ με, φησὶν, ἐγκατέλιπεν ἡ μόνη
μετὰ Θεὸν παραψυχῆ, τῶν λυπηρῶν ἢ παράκλησις,
τῶν ἀλγεινῶν ἢ διάλυσις, ἢ πρώτη τῶν εὐφραίνόντων
ὀπότεσις. Καὶ τί τοῦτο; καὶ πατήρ σε καὶ μήτηρ
προλέλοιπεν, καὶ συγγενεῖς ἄλλοι, καὶ τὸ μέχρις
Ἄδαμ γένος ἀναφερόμενον. Σὺ δὲ πάλιν ἄλλους κα-
ταλείψεις, καὶ οὐκ ἔστιν εὐρεῖν, ὃν οὐ πλεῖστοι κατα-
λιμπάνουσιν. Ἄδελφὴ κατέλιπεν ἀδελφὴν· ἄλλ' εὗρεν
τοὺς προλαβόντας γεννήτορας· κατέλιπεν ἀδελφὴν,
ἀλλ' εἰς τὸν κοινὸν Δεσπότην καὶ Πατέρα ἀπεδήμη-
σεν· ἀλλὰ πρὸς ἡκεῖνην τὴν πολιτείαν, πρὸς ἣν καὶ
ἡμεῖς πορευόμεθα. Εἶτα ὅτι μὲν σε κατέλειπεν, λο-
γίζῃ· ὅλους δὲ κατέλαβεν οὐκ ἐννοεῖς; Καὶ τὸ μὲν
σῶμα στένεις ὅτι οὐχ ὄρῃς· ἢ δὲ ψυχὴ ὅτι μᾶλλον
ἀκώλυτον εὗρεν τὴν πρὸς σὲ συνάφειαν, οὐ χείρεις
συνορᾶν· καὶ ὅτι μὲν φαρτῶν ἀπηλλάγη, δεῖνὰ
ποιεῖς· ὅτι δὲ τῶν ἀφθάρτων ἀπολαύει, οὐ μέγα ἡγή-
η. Πῶς δαὲ καὶ κατέλιπεν; εἰ μὲν εἰς τὸ μὴ ὂν ὑπεχώ-
ρησεν, εἰ ὑπ' ἄλλην ἐξουσίαν καὶ κυριότητα γέγονεν,
τότε ἂν ἡμᾶς ὡς ἀληθῶς ἐγκατέλειπεν. Εἰ δὲ τῆ
αὐτῆ παλάμῃ φρουρεῖται τοῦ Πλάσαντος, καὶ τὴν
αὐτὴν Κύριον δεσπόζοντά τε καὶ προνοούμενον ἔχο-

A sic simplicitati meæ insultet), sed illi nuntium re-
mittendum, quæ illudit amicos, quæ fluctuat et
vacillat; illam rejiciendam esse, quæ quod ipsam
spectat, jam recessit et reliquit sedem, cum non
esset oneri sustinendo par, quæ verbis tenus arri-
det tantum, re autem ipsa per tetricitatem et de-
jectum vultum a partibus consistit hostium. Quod
reliquum est, id quod volebas, alicuius amicitiam abri-
puere, et providentiæ refocillant thalami: ego res
meas mihi reddo familiares; nec adhuc mihi medi-
cina opus est, aut curatione ulla, vel a quoquam
miseratione, nedum alicujus intercessione. Quam enim desidero, hunc possideo, omni morbo et valetudine superiorem, quique vestigium omnis ægritudinis metum vel minimum generose, ut optaverim, rejiciat.

ΕΠΙΣΤ. CΙ.

Eusebiæ monachæ, et hegumenæ de sororis obitu,
consolatoria.

Si a nobis mors inciperet, et omnium in genere
nostro primi nos illam experiremur, merito qui-
dem, ut de re inexpectata et inusitato casu contur-
baremur. At cum post homines primum natos inter
vitam et mortem dividamur, cumque majoribus
nostris inflictum sit supplicium, nec sit qui vivit,
quin gustabit mortem: commune debitum quorsum
nos ut peculiare damnum reputamus, et tanquam
ad noviter superinductam solutionem adacti gemi-
mus? et cum aliter fieri non possit, nec legem
admittat natura aliam, cur tanquam præter opinio-
nem contingentem ad eam conturbamur, et tradi-
mus nos mœrori immergendos, non sancto alioue
more, aut secundum leges spiritus? Nosne latet
dum mortem nobis affinium lugemus, nos mortem
nobis ipsis per luctum adornare? Quod si res adeo
dura mors est, cur eam ita nobis acceleramus? et
contra legem Creatoris nostri insurgimus, ut eam
præveniamus? Sin e bonis sit et salutaribus, quor-
sum defunctos de Domini sententia ultra omnem
modum deploramus? Soror me reliquit, inquires, solum
post Deum solamen meum, doloris lenimen,
acerbitatis diaspatrix, principale lætitiæ meæ sub-
jectum. Et quid tum postea? Pater te et mater an
non dereliquerunt, cognati quoque alii, et ab Adamo
longum genus? et tu post te relinques alios, nec
invenies virum quem non plurimi deseruere. Soror
deseruit sororem, sed parentes invenit præceden-
tes; deseruit sororem, sed ad Dominum et paren-
tem communem abiit; in illam migravit rempubli-
cam, ad quam nos quoque pergimus. Tu, quod te
deseruit, commemoras; at quos invenit, non reco-
lis; quod corpus non intuearis, gemis; at quod
anima non impediendam tecum conjunctionem in-
venit, hoc non commemoras, cum gaudio intueri
non curas. Quod a corruptione expedita sit, grava-
tim fers; quod fruatur incorruptione non magni
facis. Verum te quomodo dereliquit? Certe si in
non ens reciderit, si in alienam jurisdictionem et
potestatem abiit, tum fatebor eam nos dereliquisse.
Quod si eadem Conditoris sui manibus custoditur;

si eundem nos et illa Dominum imperantem et procurantem habemus ; si eadem habitatio et conversatio utrisque apparatur, si illam habet vitium tumultuum expers, nos autem fluctibus etiam tum jactati circumferimur : quare dicenda est illa nos dereliquisse ? Si non ad eundem quietis portum cursu directi feramur : si non eadem insistamus via : si non et nos quoque finis idem exspectet ; tum ratiocinandum fuit eam dereliquisse ; tum divortium factum deplorandum fuit. Sin vero quodcumque quis consilio agitet, et agendo perficiat, eo tantum contendat : quid frustra plangimus ? Quid legi naturæ obmurmuramus, eo quod, cum mortalis existeret, morti subservivit ; quod æqualibus spatiis cum patre, matre, universo genere vitam hanc transivit ? An erat æquum ut nostra causa subrueretur natura, et ut creationis termini confunderentur, quod non demum per dissolutionem et mortem remergitur ? Omitto herbas florentes, pulchras, quibus non modo oculi, sed et sensus cæteri oblectantur : plantarum transeo decorem, et universorum animalium greges, quæ omnia temporibus transeunt, et sortiuntur generationem eam, quæ procæmium pangit dissolutioni. Sed recole astrorum chorum bene dispositorum, quanta firmitate exornant firmamentum, illustrioribus aerem coloribus florum in morem illuminantes ; noctem qualiter funeralibus exornant, dum horriditate illius radii emissis temperant, ita gratum hominibus spectaculum exhibitia : lunam deinceps intuere, quæ mutuata a sole lucem suam, sine dote gratis aerem illustrat, et donum acceptum impertit longe lateque, ita ut diem diei antecedaneum constituere nitatur. Sed terminum ista omnia respiciunt suum, debitum agnoscunt suum, et ad faciendam solutionem maturant. Sol ipse nonne mirabilis est aspectu, pulchritudine plane admirabilis ? de quo non aliud edixeris, quam quod *ut gigas exsultat conficere cursum suum, ab una cæli extremitate ad alteram* ¹⁴, cursu quodam ordinato, licet supernaturali, in orbis medio se explicans, tanquam in teatro manifestatur, et radiis omnia percutiens, partim vita dotata imbuat, partim fovet ; et compingit in se, quæcunque sub-lunaria secundum edictum conditionis suæ : neque interea, dum hoc peragit tantis et tam productis spatiis consenescit, neque decoris sui deliquium vel diminutionem patitur, non in cursu fatiscit, nihil agit, unde de dissolutione postuletur ; et tamen ille talis tantusque finem suum et consummationem non diffugit, sed decretis succumbit naturalibus. Omnia quippe immutantur, nec quidquam est, quod per generationem substantiatur, quin ante mortem aspiret immortalitatem. Quid ergo ? Hæc omnia refinguntur, et se immutant, nec de fine conditionis suæ murmurant, sed Opificis sui beneplacitum æquo animo ferunt : at nos, qui

Α μὲν, καὶ ἡ αὐτὴ ἐκατέρως διατριβὴ τε καὶ κατασκή-
νωσις ἐτοιμάζεται· καὶ τὴν μὲν ἡδὴ θορύβων Ἐξη-
βίος ἐλεύθερος, ἡμεῖς δὲ ἐπὶ τῷ κυμαίνοντι περιφε-
ρόμεθα· πῶς ἡμᾶς ἐγκατέλειπεν ; Εἰ μὴ πρὸς τὸν
αὐτὸν καὶ ἡμεῖς κυβερνώμεθα τῆς καταπαύσεως λι-
μένα· εἰ μὴ τὴν αὐτὴν ὁδὸν διανύωμεν· εἰ μὴ τὸ αὐτὸ
ἡμᾶς ἐκδέχεται τέλος· ἔδει τότε λογίσεσθαι τὴν ἐγ-
κατέλειψιν, ἔδει τότε πνευθεῖν τὴν διάστασιν. Εἰ δὲ
ὅσα ἂν τις καὶ βουλεύσῃ τε καὶ πράξῃ, πάντα πρὸς
ἐκαίνην τὴν μονὴν ἀπάγει· τὴ μάτην κοπτόμεθα ; τί
δὲ κατὰ τοῦ νόμου τῆς φύσεως χαλεπαίνωμεν. ὅτι
θνητὸς ὢν τὴν φύσιν ἀνθρώπος τῷ θανάτῳ ἐπιτεούρ-
γησεν ; οὗ τὰ ἴσα καὶ ὅμοια πατρὶ καὶ μητρὶ καὶ τῷ
λοιπῷ γένοι τὸν παρόντα βίον διεπέρασεν ; Τί δ'
ἐχρῆν ἐφ' ἡμῶν μόνον ἀνατραπῆναι τὴν φύσιν, καὶ
συγχυθῆναι τοὺς ὄρους τῆς κτίσεως ; τί γὰρ προκύ-
ψαν διὰ γενέσεως, οὐ διὰ λύσεως πάλιν καὶ θανάτου
καταδύεται ; Παραλείπω βοτανῶν ἀνθη καὶ κάλλι, οὐ
τὴν ὕψιν μόνον, ἀλλὰ καὶ τὰς ἄλλας αἰσθήσεις τέρ-
ποντα. Παρατρέχω φυτῶν ὠραιότητος, ἀγέλας τε
παντοδαπῶν ζώων. Ἄπαντα τῷ χρόνῳ παρέρχεται,
καὶ τὴν γένεσιν εὕρισκεῖ προοιμιάζουσαν τὴν διάλυ-
σιν. Ἄλλ' ἐννοεῖ μοι τὸν εὐτακτὸν χορὸν τῶν ἀστέρων,
ὅπως τε ποικιλοῦσι τὸ στερέωμα, βαφαῖς λαμ-
προτέρας περιανθίζοντες τὰ οὐράνια. Καὶ ὅπως δε-
δοουχοῦσι τὴν νύκτα, τὸ στυγνὸν αὐτῆς ὑπαυγάζοντες,
καὶ τὴν θείαν ἄλυτον τοῖς ὀφθαλμοῖς παρεχόμενοι· τῆς
σελήνης πάλιν ἐπισκόπει, ὅπως ἐκ τοῦ ἡλίου δανειζο-
μένη τὸ φῶς, προῖκα τῶν ἀέρα πυρσεύει, καὶ φιλοσι-
μεῖται τὸ δῶρον, καὶ πρὸ ἡμέρας ἄλλην ἡμέραν φιλο-
νεικεῖ ἀπεργάζεσθαι. Ἄλλὰ καὶ ταῦτα πάντα πρὸς τέ-
λος ὄρεθ, καὶ τὸ χρέος οἶδε, καὶ τρέχει πρὸς τὴν ἀπαίτη-
σιν. Αὐτὸς ὁ ἥλιος οὐ λαμπρὸς μὲν ἰδεῖν, θαυμάσιος δὲ
τὸ κάλλος ; καὶ τί γὰρ ἄλλο εἰπεῖν, ἢ ὅτι ὡς γίγας
ἀγαλλιώμενος δραμεῖν ὁδὸν αὐτοῦ, ἀπ' ἀκροῦ τοῦ
οὐρανοῦ, ἕως ἀκροῦ τοῦ οὐρανοῦ, ἐκαίνων τὸν ὑπερ-
φυῆ δρόμον καὶ εὐτακτὸν ἐν αὐτῷ μέσῳ τῷ κόσμῳ
ἀνελίτων, θεατρίζει τε καὶ ἐπιδείκνυται· καὶ τὰ σύμ-
παντα ταῖς ἀκτίσι βάλλων, καὶ τοῦτο μὲν ζωογονῶν,
τοῦτο δὲ θάλλων, καὶ συνέχων τὰ περιγεία λόγῳ καὶ
νόμῳ τοῦ Κτίσαντος, οὐχὶ τοσοῦτω μακροῖς ταῦτα
πράττων οὐ γηράσκει χρόνοις, οὐδ' ἄλλοιοῦται τὸ κά-
λλος, οὐδὲ τὸν δρόμον ὀκλάζει, οὐδ' ἔχει πρᾶξιν, δι'
οὐ τὴν λύσιν ἀπαίτηθῆσεται. Ἄλλὰ καὶ οὗτος ὁ
τοσοῦτος καὶ τηλικούτος οὐ διαφεύγει τὸ τέλος, ἀλλ'
ὑπακούπτει τοῖς νόμοις τῆς φύσεως. Πάντα γὰρ μετα-
βάλλεται, καὶ οὐδὲν, ὃ διὰ γενέσεως οὐσώθη, ἐπι-
ζητεῖ πρὸ τοῦ θανάτου μαθεῖν τὸ ἀθάνατον. Τί οὖν ;
ταῦτα πάντα μεταπλάττεται καὶ μεταβάλλει καὶ πρὸς
τὸν ὄρον οὐκ ἀνακατεῖ τῆς πλάσεως, ἀλλ' εὐπειθῶς
φέρει τοῦ τεχνίτου τὸ βούλημα· ἡμεῖς δὲ δι' ὧν μά-
την κοπτόμεθα ; καθ' ἡμῶν τὸ θεῖον παροργίζειν οὐκ
ὀνήσομεν ; καὶ τοσαῦτα πρὸ ὀφθαλμῶν ἔχοντες παρα-
δείγματα, ὑπὸ τοσαῦτον μὲν οὐδενὸς ἀνανήψομεν ; ὅσα
δὲ τὸ πάθος καὶ ὁ πονηρὸς ὑπαγορεύει, τοῦτοις ἐαυ-
τοὺς παραδώσομεν ; Ἐλαβεν ὁ Πλάστης πρὸς ἑαυτὸν
τὸ πλαστούργημα· καὶ σὺ οὐκ ἀνέχῃ ἵνα λύσῃ πῶν

¹⁴ Psal. xviii, 6.

καὶ φρονιῶν, ἃ τῷ βίῳ πάντως συνανακύπτουσιν· καὶ σὺ δυσχεραίνεις ἵνα ἀναστήσῃ· καὶ σὺ τὴν τοσαύτην χάριν ὀλοφύρη; Αὐτὸς ἀπαθανατίζει, καὶ σὺ, ὡς μηκέτι οὐσης, εἰς ὄδυρους καταπίπτεις· καὶ τοῦ ταῦτα τῆς σῆς ἀρετῆς ἄξια; ἀλλ' ἀναλάδωμεν ἑαυτούς, ἐπιγνώμεν ἡμῶν τὴν φύσιν, ἐπιγνώμεν τὸν Πλάστην, ἐνεθήσωμεν τὴν ἄβυσσον τῆς Δεσποτικῆς φιλανθρωπίας. Ἐδῶκεν εἰς ἐπιτιμίου λόγον τὸν θάνατον· ἀλλ' ἀθανασίας αὐτὸν πύλην δι' ἑαυτοῦ μετεσκεύασεν θανάτου. Ὅργης καὶ ἀγανακτῆσεως ἀπόφασις ἦν· ἀλλὰ τὴν ἀκραν ἀγαθότητα τοῦ κριτοῦ μὴνύει· ἀλλ' ὑπερβαίνει λογισμῶν μεθόδους τὸ ἐννόημα. Λύει μὲν γὰρ θανάτῳ τὴν φύσιν, ἥτις διὰ τοῦ προγονικοῦ συνετέριθι παραπτώματος· ἀλλ' ἡ λύσις προοίμιον τῆς ἀναπλάσεως γίνεται. Διαιρεῖ τοῦ σώματος τὴν ψυχὴν· καὶ ἡ διαίρεσις ἀρχὴ συναφείας λαμπροτέρας τε καὶ θειοτέρας εὐρίσκεται· Σπείρεται γὰρ σῶμα ψυχικόν, ἐγείρεται σῶμα πνευματικόν· σπείρεται ἐν ἀτιμίᾳ, ἐγείρεται ἐν δόξῃ. Ἀναλαμβάνει τὸ φιλοτέχνημα τῶν οὐρανῶν χειρῶν ὁ Δημιουργός, ἔλακε πρὸς ἑαυτὸν· χωρίζει μὲν τῶν ἀνθρωπίνων ὀφθαλμῶν, ἀλλ' ὑπὸ ταῖς ἀγγελικαῖς ἀστραπαῖς καὶ λαμπρότησιν ἐγκατοικίζει. Ποῦ ταῦτα θρήνων, ποῦ δὲ δακρύων; πόσον ἀπέχει τούτων τὸ πένθος; Ταῦτα διανοουμένη καὶ μελέτην ἔχουσα, καὶ πρὸ γε τούτων ἀπάντων ἐκείνη λαβοῦσα τῆς μνήμης, ὅτι ἐκ βρέφους Θεῷ ἐκολλήθη, καὶ τῷ ἀφάρτῳ καὶ ἀθανάτῳ νυμφίῳ Χριστῷ συνηρμόσθη, γεννητορας μὲν καὶ ἀδελφούς καὶ συγγείειαν πᾶσαν ἀρνησαμένη, αὐτῷ δὲ μόνῳ τὸν βίον δλον καὶ τὴν ζωὴν καθυποσχόμενη· μὴ καθύβριζε τοῖς ὄδυροις τὴν ὁμολογίαν, μηδὲ τῷ πένθει τὴν χάριν ἐκείνην ἀμαυρώσης, μηδὲ τῇ νῦν σκυθρωπότητι τὴν τῶν ἀγγέλων τότε χαρὰν ἐνταλλάξῃ. Ἄν γὰρ οἷς ἐκείνοι νυκτὶ χαίρουσιν παρθένον ψυχὴν καὶ τῶν παθῶν ἀνωτέραν, εἰς ἀνακλήρωσιν τῶν ἀπορρέοντων δαιμονίων εἰσοδεσμένοι, σὺ ταῦτα πένθους κατασκευάζεις ὑπόθεσιν. Ὅρα ὅπως τοῖς δευτέροις πικρῶς ἐξυβρίζεις τὰ πρότερα. Οὐδεὶς ἀκμάζων τῷ πρὸς τὸν νυμφίον ἔρωτι, λείπει μὲν τὸν πόθον, γίνεται δὲ τοῦ πένθους. Καὶ ὅτι μὲν ἐκείνον ἔχει, ἐπιλανθάνεται· θανάτου δὲ περισκοπεῖ καὶ περιεργάζεται καὶ τούτοις περιοδεύεται· τῷ πάθει τὸν πόθον βαπτίζων, καὶ τὴν χαρὰν προδιδοῦς τῇ λύπῃ αἰχμάλωτον. Εἰ μὲν οὖν ὁ τελευτήσας, μᾶλλον δὲ ἡμεῖς ἡ προλαβοῦσα τῶν ἀμελῶς καὶ οὐκ εὐσεβῶς βεβιωκότων ἐτύχχανεν· τάχα ἂν συγγνώμην εἶχεν ὁ στεναγμὸς καὶ τὰ δάκρυα, καίτοι γε ὁ Κύριος ἡμῶν καὶ Σωτὴρ, ἡ τῆς φιλανθρωπίας πηγὴ, οὐδὲ πρὸς τούτους ἐπιστρέφεται τοῖς ἀκολουθεῖν αὐτῷ προαιρουμένοις νόμον ἔθετο. Ἄψες γὰρ, ἔφη, τοὺς νεκροὺς θάψαι τοὺς ἑαυτῶν νεκροὺς· σὺ δὲ ἀκολούθει μοι. Ἐπεὶ δὲ τῶν ὁσίων καὶ θεοφιλῶς διαζησάντων, καὶ Θεῷ τὴν πίστιν καθαρὰν τετηρηκότων, τὸ παρθενοικὸν ἐκείνο καὶ μακάριον σκεῦος ἐτύχχανεν· πῶς τὴν Δεσποτικὴν φωνὴν οὐ δυσωπούμεθα; πῶς οὐκ εὐρίσκομεν ἐν αὐτῇ πᾶσαν κατηφείας διάλυσιν; Ὁ πιστευῶν εἰς ἐμέ, κἄν ἀποθάνῃ, ζήσεται· διὰ θανά-

A frustra plangimur, per nostram illam querelam Numen irritare non gravamur: neque cum tot habeamus prae oculis exempla, ad eorum aliquod excitati velut de somnio sapimus, sed potius nos iis tradimus exagitandos, quæ diabolus suggerit et affectus nostri. Transtulit opificium suum ad seipsum artifex; tu autem ægre fers, ut a laboribus et curis, quæ passim per vitæ cursum occurrunt, se expediat. Pati non potes ut resurgat illa; sed talem et tantam gratiam collatam doles. Deus illam reddidit immortalem, et tu idcirco, quasi non adhuc exstaret alicubi, in lessus te dedis et lamenta. Hæcæine tuam an non dedecent virtutem? Recolligamus nos ipsos autem, naturam nostram recolamus, Conditorem agnoscamus, abyssum divinæ misericordiæ cogitemus. Mortem ille constituit tantquam pœnam, sed per propriam suam mortem januam immortalitatis mortem constituit: sententia fuit irati, et indignantis Dei, sed tamen eximiam judicis bonitatem indicat; rationis viam omnem exsuperat cogitatio. Per mortem natura solvitur ea, quæ conterebatur per primi parentis transgressionem; sed illa dissolutio fit proœmium nostræ recreationis. Corpus et animam separat mors; illa autem conjunctionis alterius et illustrioris et divinius initium reperitur: *Seminatur enim corpus animale, surgit corpus spirituale; seminatur corpus in dedecore, surgit in gloria*¹⁸. Opus enim manuum suarum assumit Opifex, ad se transfert; seponit ab humanis oculis, sed habitare facit in coruscante illuminatione angelorum. An lacrymæ hic jam congruunt? an lamenta? quam longe hinc removetur planctus? Hæc tu revolvens, et apud animum tuum cogitans, et præter hæc omnia illius imprimis reminiscens, quod Deo ab incunabulis addicta fueras, incorruptibili et immortalis sponso Christo copulata, parentes, fratres, consanguineos abnegans, ipsi soli vitam universam et vivendi rationem stipulata. Noli igitur lamentando illam tuam professionem dedecorare; noli luctu illam gratiam offuscare, ne præsentis tetricitate gaudium commutes angelorum. Si enim, quibus illi nunc lætantur, animam virginæ passionibus superiorem humanis, ad supplendum locum et statum dæmoniorum, qui de illo exciderunt, suscipientes, tu in argumentum doloris transtuleris, vide an non priora tua recte facta, per ista posteriora vities. Nemo amore sui sponsi inflammatus amoris nuntium remittet, ut se dedat luctui: oblitus quod illum amplectatur, mortes circumspicit, et curiose inquirat, et ob illas vehementer se affiget, passionibus immergens desiderium suum, et gaudium in vinculis constrictum luctui dedens: si, autem illa suo fato functa, vel ut verius dicam, quæ nos antecessit, in earum fuisset numero, quæ securæ sui, nec secundum Deum vixerant, tum certe gemitibus indulgendum tibi foret. Nam Dominus et Servator noster ille fons et origo

¹⁸ I Cor. xv, 44.

humani amoris sequaces suos nequaquam permisit talibus affectionibus abduci : *Permitte, inquires, mortuos suos mortuos sepelire : tu autem sequere me* ¹⁶. Cum vero inter eos qui secundum Dei dilectionem vixerunt, et Deo fidem sinceram et illibatam servaverunt, virgineum illud et beatum vas fuerit, unde est, quod Dominicam vocem non vereamur ? Cur non in eo vase dissipationem obnubilationis requirimus potius ? *Qui credit in me, licet moriatur vivet* ¹⁷, per mortem nempe adeptus immortalitatem, per solutionem nactus indissolubile tabernaculum. Dixit iterum communis ille hominum Servator, et salvandorum sponsus : *Filii sponsalis thalami lugere non possunt, quandiu cum illis manet sponsus* ¹⁸. Audis quid dicit ? Noli te tuamet sententia damnare, ad separationem talis Sponsi per lamenta ; nec illud in teipsum decretum sancias, quod si quis alius tulisset, injuriam non ferres irrogatam, sed in loco hostis et malum tibi machinantis habere velles, et omnimodo a te relegandum diceres. Noli tu lugendo gloriam illam, qua fruitur illa, te ipsam lacrymis dignam facere : *Lugere non possunt, qui assistunt sponso* ¹⁹. Hoc effatum quid sibi vult ? Quid voce hac Dominica terribilius ? Deploras ? itaque disjungis a sponso ; lamentaris ? atque ita genialem thalamum contumelia afficis, id quod homines plerique et vilis multitudo facit, nempe e thalamo excidisti. Quocirca ne ut mortuam deploremus eam, quæ cum Domino vivit ; ne per ea illam deonestemus, quibus eam amore prosequi videri volumus : planctus convicium illis facit, qui caelestes thalamos incolunt ; lacrymæ convitiantur beato illorum statui ; de fruitione dubitant, qui dubitant de resurrectione, ne dicam qui tollunt. Hoc tu ruminans, et sobrio atque jejunante velut animo perpendens, amove luctum, lætitiæ exprime, passionem hanc abdica, lessus, lamenta, dolores, lacrymas. Hoc efficies, cum ad ea quæ diximus attendendo, et imprimis si te abducas penitus ab omnibus aliis, solummodo ad beatum illum et duraturum semper amorem Christi, purissimi illius et impolluti sponsi, integrum integre assumptum convertas, et nequaquam desinas sic conversa illum anhelare.

Α του ζωην ἀθάνατον εὐρατο· διὰ λύσεως τὴν ἀδιέλκτον κατασχίνωσιν ἐκκληρώσατο. Ἐφη πάλιν ὁ κοινὸς ἀνθρώπων Σωτήρ, καὶ τῶν σωζομένων νυμφίος· Οὐ δύναται περθεῖν οἱ υἱοὶ τοῦ νυμφῶρος, ἐφ' ὅσον χρόνον μετ' αὐτῶν ἐστὶν ὀνυμφίος· ἀκούεις τί λέγει; μὴ καταδικῆσης σεαυτῆ, διὰ τοῦ πένθους, τοῦ τηλικούτου νυμφίου τὴν διάστασιν, μηδὲ ψῆφον κατὰ σεαυτῆς ἐξενέγκης, ὃ καὶ ἄλλου τολμῶντος οὐκ ἂν αὐτὴ τὴν ἐπήρειαν ἤνεγκας· ἀλλ' ἐχθρόν, ἀλλὰ πολέμιον, ἀλλὰ πάντα κακὸν ἀπεκήρυξας· μηδὲ τὴν δόξης ἀπολαύουσαν θρηνοῦσα σεαυτὴν ἔνοχον θρήνων ἀποδείξης· Οὐ δύναται περθεῖν οἱ συνόντες τῷ νυμφίῳ. Τί ταύτης τῆς φωνῆς, μάλλον δὲ τῆς δεσποτικῆς διαμαρτυρίας, φοβερώτερον ; Πενθεῖς ; ἀπέστης τοῦ νυμφίου. Ὀδύρης ; τὸν θάλαμον ὑβρίζεις. Τὰ τῶν πολλῶν καὶ χυδαίων πράττεις, ἐκπίπτεις τῆς παστάδος· ἀλλὰ μηκέτι τὴν ἐν Θεῷ ζῶσαν ὡς νεκρὰν θρηνώμεν· μηδὲ δι' ὧν στέργειν αὐτὴν νομίζομεν, καὶ αὐτὴν ἐκείνην ἀτιμάζωμεν. Ὑβρις ἐστὶ τοῖς τὸν οὐρανὸν θαλαμηπολοῦσιν ὁ ὀδυρμός· καὶ τὰ δάκρυα δυσφημούντων ἐστὶν αὐτῶν τὸ μακάριον, δισταζόντων τὴν ἀπόλαυσιν, ἀμφιβαλλόντων (ἵνα μὴ ἀπιστούντων λέγω) τὴν ἀνάστασιν· ἀ πάντα λογισαμένη, καὶ νηφούση κρῖσει ἐπισκοπήσασα, ῥίψον τὸ πένθος, ἀπέθου τὸ πάθος, τοὺς στεναγμοὺς, καὶ τὰ δάκρυα. Ἔσται δὲ τοῦτο τοῖς τε ἄλλοις, οἷς προείπομεν, καὶ ἐάνπερ ἐαυτὴν πάντων τῶν λοιπῶν ἀποσπάσασα, μόνον τοῦ καθαροῦ καὶ ἀγράντου νυμφίου Χριστοῦ τὸν μακάριον καὶ ἀνώλεθρον ἔρωτα, ὅλον καθ' ὅλην σεαυτὴν ἀναλαβοῦσα, πρὸς ἐκεῖνον οὐ λήγεις ἐπιστρεφομένη καὶ ἀτενίζουσα.

FRANCISCI SCORSI MONITUM

IN SEQUEMTEM EPISTOLAM.

(Ex præfatione ad opera Theophanis Ceramei.)

Habeo in meis monumentis a P. Octavio Caetano collectis epistolam Photii missam Theophani monacho Græcæ scriptam manu P. Jacobi Sirmondi et Latine ab eo redditam, depromptam, ut judico, ex Bibliotheca cardinalis Sirletti, nunc ducis Atemptis.

EPIST. CII.

Theophani monacho.

Edita a Francisco Scorso in Præfatione ad Opera Theophanis Ceramei (iu-fol. Paris. 1644).

Si te humilitatis nostræ litteræ delectant, rursus accipe, desideratissime, quæ nihil quidem elegantis, facundis que habeant, ut tu blande dicis ; charitatis vero symbolum sunt procul dubio : quantum fuerint litterarum vices, tanto et charitatis

D

EPIST. PB.

Θεοφάνη μοναχῶρι.

Εἰ σοὶ φίλον τὸ πρὸς ἡμῶν τῶν εὐτελῶν γράμμα, δέχοιο καὶ αὐθις, ὧ τριπλόητα, οὐδὲν μὲν ἔχον εὐπρεπές τε καὶ εὐφραδές, ὡς χάριτι φῆς, τὸ δ' οὖν τῆς ἀγάπης σύμβολον ὁμολογουμένως. Καὶ γε ὅσον ἡ ἀντίδοσις τῶν γραμμάτων γένοιτο, τοσοῦτον ἡ τῆς

¹⁶ Matth. viii, 22. ¹⁷ Joan. vi, 47. ¹⁸ Marc. ii, 19. ¹⁹ Matth. ix, 15.

ἀγάπης διαθεσις αἰξοίτο. Οὐ τί ἂν εἴη ἐπουδαιότε-
ρον; ἀλλὰ τοῦτο νῦν κείσθω ἐνταῦθα. Πρὸς δὲ τὸ
ἔξης βαδιστέον ὁ λόγος. Τί τὸ νῦν καινοτομηθὲν ἐν
τοῖς αὐτόθι; Καὶ τίνας οἱ νεοφανῶς δράκοντες χαρυσ-
θηδὸν καταπίνοντες ψυχὰς μὴ ἐστηριγμένας τῷ
λόγῳ τῆς ἀληθείας; Αὐτὸς μὲν οὖν οὐκ ἐξωνομάτι-
σας, ἡμεῖς δὲ καὶ πρὸ τῆς δηλώσεως τῶν γραμ-
μάτων κατεστενάζαμεν, ὅτι μάλιστα ἐφ' ἐνὶ ἀνδρὶ
αἰρετικῷ, μᾶλλον δὲ βλασφήμῳ τῷ ὄντι εἰς Θεόν·
λαχόντι ἐν τοῖς αὐτόθι παρὰ τοῦ κράτους χαρτου-
λαρεῦσιν, ἐκείνο εἰπόντες, ὅτι γε τῆς περιδοῆτου
Σικελίας, ἐφθασεν θλασθῆναι. Τόδε τὸ πῆμα, οὐκ ἐκ
δογματικῆς παύρας τετεχνωμένον· ἀπειρον γὰρ τὸ
ἀνδριαντάριον· ἀλλὰ ἐξ ἀσεβοῦς γνώμης πεπλη-
ρωμένον, καὶ ἵνα τἀληθέστερον ῥηθῆι, πρόσθεν ἐπὶ
τὸ ἀσεβοῦν ἠγγέμον· καὶ γε συνδοῖσιν ἄλλοις ὁμαί-
μοσιν. Ἄλλὰ τούτοις μὲν ἡ Τριάς ἐνθέους στόμασιν
οἶδ' ὅτι ἀπορῥάπτει ὑμῶν τε καὶ τῶν ἐνταῦθα
ὑπερμαχούντων τῆς ἀληθείας. Σὲ δὲ, καὶ τὸν οἶος σὺ,
μηδὲν ξενίζέτω, ἡ ἔτι λυτενύσα αἰρεσις. Οὐπω γὰρ
ἐκτέτριπται τὸ κακὸν οὐτε δεδοικίμασαι ἱκανῶς
τῶν πιστῶν τὸ φιλόθεον· καὶ τρίτον, οὐχ οἶοί ἐσμεν
ἐμβατεῦειν εἰς ἄβυσσον κριμάτων Θεοῦ, καθ' οὓς
τρόπους ἀνέχεται ἀκμὴν κλυδωνίζεσθαι τῷ σάλῳ
τῆς ἀπιστίας τὸν λαὸν αὐτοῦ

Πλὴν συμπερασμοῦ τοῦ λόγου, ἵνα οἱ δόκιμοι
γίγνιντο φανεροί, ὡς ὁ τῆς σοφίας ταμίης Παῦλος
λέλειχεν. Διὸ παρακαλοῦμεν καὶ ἀντιβολοῦμεν, μὴ
ἐκκακεῖν διακατελέγγειν σε τοῖς ὑπεναντιοῖς ἐκ τῶν
ἀδύτων ταμείων τῆς καρδίας σου, προφέροντα τὰ
θεῖα διδάγματα, καὶ ὑποδεικνύοντα ἐντεῦθεν ἀρι-
δῆλως, ὅτι Χριστὸς οὐ Χριστὸς, εἰ μὴ περιγράφοντο
τῇ καθ' ἡμᾶς ἰδέᾳ. Εἴπερ γὰρ σὰρξ ἐγεγόνη, πάντως
καὶ ὡς σὰρξ περιγράφοιτο. Ὁ δὲ μὴ περιγράφοιτο,
τοῦτο οὐκ εἴσω ἀνθρωπότητος, ἀλλ' ἔξω δηλονότι
καὶ τόπου καὶ χρόνου, Θεὸς γυμνὸς τῇ ἀπεριληψίᾳ
τε καὶ ἀοριστίᾳ, καὶ λεγόμενος καὶ νοούμενος·
καὶ τοῦτο ἀραρότως εἰς ἀναμφίλεκτον ἀπόδειξιν
τῆς ἀληθείας φυσικῆς ἀκολουθίας ἀναγκαζό-
μενον περιγράφεσθαι Χριστὸν καὶ τῇ εἰκόνι
προσκυνούμενον, ἐπεὶ περ ἐν αὐτῇ τὸ ἀρχέτυπον
ἐκπέφανται, ὡς περ φησὶ θεόφαντος Διονύσιος,
καὶ ἄλλαχού, ἐκότερον ἐν ἐκατέρῳ παρὰ τὸ τῆς
οὐσίας διάφορον. Ὡστε ὁ ἀπαναινόμενος ἐγγρά-
φεσθαι Χριστὸν ἠρνηταὶ ἀνθρώπων γεγενηναί. Καὶ
ὁ μὴ προσκυνῶν αὐτοῦ τὴν εἰκόνα, οὐ τύπον προσ-
κυνεῖ αὐτὸν τὸ καθόλου, καὶ νομίζῃ προσκυνεῖν,
ἐπεὶ φησιν ὁ ἱερὸς λόγος, Οἱ ἄπιστοι ὁμολογοῦσι
Θεὸν εἰδέναι, τοῖς δὲ ἔργοις ἀρνούονται. Ταῦτα οὐχ
ὡς ἀγνοοῦση τῇ τιμιότητι σου ὑπεδήλωσα, ἀλλ' ὡς
συνμογκῶ μονοῦση, καὶ ὡς περ βάνιδα ἐκ πελάγους
δογμάτων ἀνελεύσας, πρὸς τὸ καὶ ἀπειρον ἐσμὸν
εἶναι Πατρικῶν, μετὰ καὶ τῆς ἀρχαιολόγου ἱστορίας,
καὶ αὐτῆς βαλθίδος τοῦ κηρύγματος εἰς σύστασιν
τῆς ἀμωμῆτου ἡμῶν τῶν Χριστιανῶν πίστεως.

crescat affectus. Quo quidem optabilius esse quid
possit? Verum hæc missa faciamus: ad sequentia
pergat oratio. Quid hoc est, quod nunc apud vos
innotatum audio? Et quinam hi novi dracones,
charybdis instar animas absorbentes quæ veritatis
verbo firmatæ non sunt? Tu quidem haud nomi-
nasti: nos vero etiam antequam litteræ tuæ signifi-
ficarent, vehementer planximus, unius hominis
causa hæretici, sed potius revera blasphemi in
Deum, qui chartularii munus istic ab imperatore
adeptus est, hoc dicentes celeberrimæ Siciliæ exitium
obtigisse. Pernicies autem hæc non ex dogmatica
doctrina conflata est: doctrinæ enim expers ingens
hæc statua: sed ab impia mente profecta, atque,
ut quod verius est dicatur, ad impietatem prius
nata: et quidem cum duabus aliis consanguineis.
Sed hos Trinitas divinis oribus profigabit, et vestro
et aliorum, quæ veritatem ibi defendunt. Te vero
et tui similes minime turbet adhuc furens hæresis.
Nondum enim excussum et contusum est malum,
nec satis adhuc probatus fidelium in Deum amor;
ac tertio, non possumus ingredi in abyssum judi-
ciorum Dei, quomodo populum suum infidelitatis
procella usque adeo agitari sinat.

Cæterum sermonis conclusio est ut manifesti
siant electi, sicut sapientiæ dispensator Paulus ait.
Quapropter hortamur et obsecramus, ne fatigeris,
neque cesses adversarios coarguere ex intimo cordis
tui penu divina promens documenta, atque hinc
perspicue demonstrans, Christum non esse Chri-
stum, nisi juxta figuram nostram circumscribatur.
Nam si caro factus est, utique veluti caro circum-
scribetur. Quod vero non circumscribitur, id non
intra humanitatem est, sed extra haud dubie et
locum et tempus, Deus nudus, quem incompre-
hensibilis et indefinitæ naturæ dicimus et cogita-
mus. Atque hoc congruenter ad certam demonstra-
tionem veritatis naturæ sequi necesse est, circum-
scribi Christum, et in imagine adorari, siquidem
in ea archetypum representatur, quemadmodum
diviniloquus ait Dionysius, et alibi, alterum in
altero, præter substantiæ differentiam. Quare qui
negat depingi Christum, is natum hominem esse
negavit; et qui ejus imaginem non adorat, ne ipsum
quidem prorsus adorat, licet adorare se putet:
quando quidem, ut sermo sacer ait, infideles confi-
tentur se Deum nosse, factis autem negant. Hæc
ego non tanquam ignorantis reverentiæ tuæ exposui,
sed tanquam una sentienti, ac veluti guttam ex
dogmatum pelago hauriens, cum infinitæ præterea
sint Patrum sententiæ, una cum vetere historia, ab
exordio ipso evangelicæ prædicationis ad illibatæ
fidei nostræ Christianæ confirmationem.

PHOTII EPISTOLARUM LIBER TERTIUS.

EPISTOLÆ AD OFFICIALES LAICOS ET MAGISTRATUS SÆCULARES.

EPIST. I.

Joanni aspathario et Philoponesi duci.

Montacut. (ep. 3, p. 69).

Adverso flumine, quod proverbio dicitur, in præsentia negotia ferri videntur: Joannes enim ille quondam laudatus bonusque subito non est is qui fuit ante (religio enim mihi est adhuc dicere aliter), non est qui fuerat, nec qualem manere eum in votis mihi erat, sed cum hac ætate sit, et ad vitæ occasum jamjam devertat, immutatur. Defluxere res præclaræ, mortua est virtus, oblivionis tumulto occultatur amicitia: amicus communi calculo censetur, non ille qui quod loquitur ex tota anima loquitur, et sine dolo diligit per totius vitæ cursum, sed is qui subdola et sublesta mente, coram et in faciem tranquilliter et jucunde conversatur, at cum extra malum intentando concitat.

EPIST. II.

Sergio magistro, et Dromi logothetæ.

Montacut. (ep. 10, p. 73)

Non quidem contra nos, ut tute scribis, sed pro nobis dicta, quæ dicebantur a te, reputamus; atque ideo veniam dictis precari non erat opus. Si quidem quæ protulisti vera sunt, commodo, non incommodo me affecisti, dum culparum instituis reprehensionem, quæ solet procurare emendationem; sin falsa protuleris, magis quidem magisque profueris, eo quod falso culpaveris; res enim magis attendere, et in præcinctura stare nos fecisti; non tantum ut ab operibus iis abstinemus quæ retulisti, sed ut et a pravis cogitationibus quantocius quam longe recedamus; eo quod retributio a cælis reposita est iis, qui cum proposito mentiendi verba impia protulere. Noli igitur de dictis erubescere; tantum abest ut te nos ob illa incusemus, ut etiam scripto consignatas habeamus gratias.

EPIST. III.

Basilio patricio urbis præfecto.

Montacut. (ep. 13, p. 74).

Diffluxit virtus, abiit ejus gratia, obtinet impietas, et mendacium alis pullulantibus crescit, veritatis alæ floresque decidunt. Unde autem hæc invaluit malorum liras? Nimirum aiunt quod tu sis cum imperio, et qui multo digniores sunt ut tibi imperent, tuum tolerare et trahere jugum cogantur. Moderata certe videtur improbitas quæ vitam ipsis penitus non absciderit; hoc est quod fures passim et carnifices per urbem scatent. Hæc ego de te nullus prædico; is autem qui in præsentia patrat ea quæ per omnium ora et aures celebrantur, ipse est qui (licet ego conticescam) istiusmodi titulis dignus est. Tu porro, si quod referunt, illa agis, odio potius habeto actionem ipsam, de perpe-

A

EPIST. A'.

Ἰωάννη ἀσπαθάρῳ καὶ στρατηγῷ Φιλοπονήσου.

Montacut. (ep. 3, p. 69).

Ἄνω ποταμῶν, ἡ παροιμία, ἐπὶ καιροῦ ἂν φαίη τὰ πράγματα· Ἰωάννης ὁ καλὸς τε καὶ ἀγαθός, ἐξαίφνης (ἐπεὶ γὰρ εὐλαβοῦμαι αὐτὸ τούναντιον εἶπεῖν) οὐκ ἔστιν οἵσπερ ἦν, οὐδ' οἷον αὐτὸν μένειν εὐχόμεθα· ἀλλ' ἐνταῦθα ἠλικίας ἐλθὼν, καὶ πρὸς δυσμάς ἐλαύνων βίου, μεταβέβηται. Ἐρεῖ F τὰ καλά: τέθνηκε δ' ἀρετῆ, καὶ λήθης τάφῳ φίλιε καλύπτεται· καὶ φίλος ἐκεῖνος, οὐχ ὅστις ἐξ ὄλου λέγει τοῦ νοῦ, καὶ ἀδόλως διὰ βίου μένει φίλων, ἀλλ' ὅστις ὑφάλῳ γνώμῃ, κατὰ πρόσωπον μὲν ἠδέως γαληνῶν ὀμιλεῖ, ἔξω δὲ γενόμενος ὀφθαλμῶν, τριχυμίας ἀπάσας ἐγείρει πονηρίων.

fuerit oculorum conspectum, omnimodos fluctus

EPIST. B'.

Σεργίῳ μαγίστρω καὶ λογοθέτῃ τοῦ Δρόμου.

Montacut. (ep. 10, p. 73)

Ὁὐ καθ' ἡμῶν, ὥσπερ ἔγραψας, ἀλλὰ ὑπὲρ ἡμῶν, τὰ λαληθέντα σοὶ λογιζόμεθα· οὐκοῦν οὐδὲ συγγνώμην, οἷς ἐλάλησας, προσήκεν αἰτεῖν. Εἰ μὲν γὰρ ἀληθῆ τὰ βηθέντα, ὠφέλησας, ἀλλ' οὐκ ἐδολίψας, ἐλεγχον τῶν ἡμαρτημένων ποιησάμενος, ἐξ ὧν εἶωθε διόρθωσις περιγίνασθαι· εἰ δὲ ψευδῆ, πολὺ μᾶλλον ὠφέλησας, μάτην αἰτιασάμενος. Προσέχειν τε γὰρ οὕτω μᾶλλον, καὶ περιστέλλειν ἑαυτοῦς, οὐ τῶν ἔργων μόνον, ὅσα μὴ δεῖ, διανέστησας, ἀλλ' οὐδὲν ἤττον σπεύδειν ἀναχωρεῖν καὶ τῶν μὴ καλῶν ὑπολήψεων. Ἄλλως τε δὲ, ὅτι καὶ μισθαποδοσίαι τοῖς ἐπὶ ψεύδει βῆμα πονηρῶν ὑφισταμένοις, ἐκείθεν ἀπόκεινται. Μηκέτι οὖν ἐπερυσθῶν τοῖς σοὶ λαληθείσιν ἐπιδείκνυσθε· ἡμεῖς γὰρ τοσοῦτον ἀπέχομεν περὶ τούτων ἐπικαλεῖν, ὥστε σοὶ καὶ χάριν ὀμολογεῖν ἐγγράφως ἤδη συντιθέμεθα.

EPIST. Γ'.

Βασιλείῳ πατρικίῳ καὶ ἐπάρχῳ πόλεως.

Ἐρρεῖ τὰ καλά, καὶ τῆς ἀρετῆς ἡ χάρις οὐχεται, κακία δὲ πολιτεύεται· καὶ τὸ μὲν ψεῦδος περροφυεῖα, φυλλοβολεῖ δὲ τὰ πτέρια ἡ ἀλήθεια. Πόθεν οὖν ἡ τσαυτῆ τῶν κακῶν Ἰλιάς; Ὅτι σὺ μὲν, ὡς φασιν, ἀρχεῖς· οἱ δὲ σου πολὺ κρείσσους ἀρχεῖν, τὸν σὸν βαρὺν ἔλκειν ζυγὸν ἀναγκάζοντα· καὶ μετρία τοῦτοι· κάκωσις, ἡ μὴ πᾶσαν αὐτῶν τὴν ζωὴν περικόπτουσα· τοῦτό ἐστιν ὁ ἐν πόλει ληστής, καὶ ὁ πάνδημος δῆμιος. Ἐγὼ μὲν οὐ λέγω ταῦτα περὶ σοῦ· ἀλλ' ὁ ποιῶν τὰ νυνὶ πάση γλώσση καὶ ἀκοῇ πάση περιβόδιμα, ἐκεῖνός ἐστι (καὶ ἐγὼ σιωπήσωμαι) ὁ τούτων τῶν ὀνομάτων ἀξίος. Σὺ δὲ, εἰ μὲν πράττεις ἅ φασιν, μίσησον μᾶλλον τὴν πρᾶξιν, καὶ τοῖς πραττομένοις αἰσχύνθητι, ἢ τοῖς ὀνομάζουσι

VARIÆ LECTIONES

P Ἰσ. ἔρρει. q Ἰσ. περροφυεῖ.

μνησικάκησον. Οὐ γὰρ ἔστιν ἄλλως τὰς πράξεις, ἀλλ' ἢ τοῖς οἰκείοις ἐξονομάζειν ὀνόμασιν. Καὶ τῷ δυσχεραίνοντι ταῖς κλήσεσιν, πολλῶν πρότερον ἢ φυγῆ διαπονεῖται τῶν πράξεων. Εἰ δὲ τὰ ψευδῆ σου καταχέουσι· σπεῦσον ὡσπερ ἐφυγες τὴν πρᾶξιν, οὕτω φυγεῖν σε καὶ τὸ ἐγγὺς τυγχάνειν τῆς πράξεως. Τὸ μὲν γὰρ κολάσεως, τὸ δὲ οὐκ ἐπαίνων ἄξιον· καὶ οὐχὶ τὸ πῦρ λυμαινεται μόνον τοὺς ἀπτομένους, ἀλλὰ καὶ ὁ καπνὸς, τῶν μὴ πόρρω τοῦ πυρὸς ἀφ' εστηκότων δριμύσεων τὰς βφεις καὶ ἀμαυρούμενος.

ΕΠΙΣΤ. Δ'.

Σεργίῳ μαγίστρῳ καὶ λογοθέτῳ.

Montacut. (ep. 14, p. 75).

Ἐχθρῶν εἰσιν αἱ ἐπιβουλαι καὶ αἱ λοιδοριαί, καὶ τὰ βάραθρα· φίλων δὲ, τὸ ὑπερασπίζειν, καὶ προκινδυνεύειν, καὶ κωλύειν τοὺς ἐπιχεράζοντας, ὅση δύναμις. Μέτριος οὖν τῶν ἐχθρῶν ἐκεῖνος, ὁ τῶν προειρημένων ἑαυτὸν καθυφεῖς· καὶ μήτε συκοφαντῶν, μήτε δόλους, μήτε ἐπιβουλὰς σκευαζόμενος. Καὶ ἀθλιὸς τῶν φίλων ἐκεῖνος (εἴγε φίλος διως) ὁ μήτε ὑπερασπίζων, μήτε προκινδυνεύων, μήτε ἀνακόπτειν σπεύδων τοὺς προαιρουμένους ἐπιτίθεσθαι. Τοῦτο γὰρ καὶ τῶν ἐχθρῶν ἂν (ὡσπερ ἐφη) ποιήσῃ ὁ μέτριος. Σκόπει οὖν, οἷς ὑπὲρ σοῦ λέγεις, εἶνι σεαυτὸν συντάττεις. Οὐχ ὕβρισα γὰρ, οὐδὲ τῶν διασυρόντων, φήσεις, γέγονα, οὐδὲ κατὰ σοῦ δόλους ἐβραφάμην. Ἐγὼ δ' εἰ μὴ τὸ φορτικὸν ἠύλαβούμην, ἰσχυρισάμην ἂν, ὡς οὐδὲ τοῦτο τῆς σῆς ἕνεκα φιλοτιμίας καὶ γνώμης· ἀλλ' ὅτι μὴδ' ἔχεις, ἐξ ὧν σοι ταῦτα, μὴ λίαν ἀσχημόνως καὶ ἐπιγελάτως, συμπλασθήσεται.

ΕΠΙΣΤ. Ε'.

Ἠλίᾳ πρωτοσπαθαρίῳ.

Montacut. (ep. 16, p. 77).

Ἦτέσω· συνεθέμεθα· γέγονεν· εὐχαρίσται οὖν Θεῷ τῷ χορηγῷ καὶ αἰτίῳ πάντων τῶν καλῶν, τῆς βαρυτάτης φορολογίας ἀπαλλαγῆς.

ΕΠΙΣΤ. Γ'.

Θεοφυλάκτῳ πατρικίῳ, καὶ στρατηγῷ Ἀρμενιακῶν.

Montacut. (ep. 21, p. 82).

Τρία μισεῖν οἶδα, καὶ τοὺς ἄλλους μισεῖν παραινῶ, καὶ δόλους, καὶ ἀγάπης διαφθοράν. Ἀλοίην ἂν τοῖς τρισίν, εἰ τί μοι, παρ' ἃ διεπράχθη, καὶ κατὰ νοῦν ἔχω, ἄλλως ἐρεῖν μελετήσω. Ἐγὼ σε φίλον ἐποιησάμην, φίλον μὲν ὄντα Θεοῦ, ὅσα γε εἰς εὐσεβεῖς ἤκε λογισμοὺς, φίλον δὲ πιστὸν τοῖς φιλοχρίστοις βασιλεῦσιν ἡμῶν· οὐδὲ τὰ πρὸς ἡμᾶς δὲ παρὰ ταῦτα (ὡς γε αὐτοὺς ἡγομεν εἰς πειθῶ), ἀλλὰ τὸν ὁμοιον τρόπον διακείμενον· ἀλλὰ τότε μὲν οὕτως εἰχομέν τε καὶ πεπεσμεθα, ἔχομεν δὲ ὡσαύτως καὶ νῦν. Πῶς οὖν ἡδύς εἰμι τοῖς σοῖς συκοφάνταις; Ἀισχύνομαι γὰρ εἶπεῖν, πῶς ἦλθον ἐπὶ σὰς διαβολάς· οὐδὲ γὰρ τὸ ἀπολύειν ἑμαυτὸν ὑπολήψεως τοιαύτης, ἀνεκτον ἔμοι· ἀλλ' ἐκεῖνος ἐχθρὸς, ἐκεῖ-

tratis pudestas, quam memineris ut punias eos qui sic loquuntur. Sunt enim actiones propriis suis nominibus designandæ. Qui quemcunque titulum in malam partem capit, is potius id agere debebat, ut actiones ipsas evitaret: sin autem te mendaciis onerant, id agas oportet, ut quemadmodum recesseris ab agendo male, ita et omnem devites ejus propinquitatem. Illud supplicium meretur, laudem istud non meretur. Non modo lædit ignis arripientes, sed et fumus eorum oculis perstringit et fuliginat qui non longe ab igne consistunt.

ΕΠΙΣΤ. ΙV.

Sergio magistro et logothetæ.

Ab hostibus insidiæ, convicia, barathra parantur. amicorum est, indignis modis multatos tueri velle, periculis se ob eos offerre, et vim illatam prohibere, quantum quidem in ipsis fuerit. Inter inimicos modestus est, qui ab ante memoratis se expeditum tenens, nec sycophanta, nec dolosus, nec insidiarum structor erit. Improbus autem amicus ille (si modo talis amicus dicendus) qui nec protegit, nec periclitatur pro amico, nec festinat eos repellere, qui in amicum ejus irruere secum statuerunt. Id enim vel qui inter inimicos modestus est (ut dixi) efficiet. Vide sis ergo cui ipsorum te annumeres, per ea quæ pro te allegas. Te non affeci contumeliis, inquires, nec iis annumerabar qui te irridebant; nullos in te contexui dolos. Ego certe, nisi quod odiosum hoc fore verear, confirmare auderem hoc nullo modo ut æstimationi tuæ consuleres, aut sententiæ factum. Imo vero nullam habes occasionem tibi suppeditatam unde ista, nisi admodum absurde et ridicule, confingere possis.

ΕΠΙΣΤ. V.

Elizæ protospathario.

Supplicasti: condescendi: factum est. Gratias age Deo igitur largitori et causæ bonorum omnium, quod liber sis a tributo gravissimo colligendo.

ΕΠΙΣΤ. VI.

Theophylacto patricio, et duci Armeniacorum.

Tria odio prosequi certum est, et alios hortor ut similiter exosa habeant, mendacium, dolos, interitum amoris. Si quid aliter efferre proposuerim quam quomodo gestum est, et apud animum meum cognitum, tribus istis ego culpabilis fiam. Ego te mihi amicum conciliavi, Dei amicum existentem (in quantum pia cogitatione assequi potuerim), amicum autem fidelem, regibus nostris a Christo dilectis: nec te reputabam, quod persuasum habebam, aliter in nos etiam animalium; bene verum tunc quidem ita forte persuasum habebam, imo et etiamnum eodem modo affecti sumus. Quare igitur gratus sum et acceptus tuis sycophantis? pudet enim dicere me ad te accusandum descendisse.

nec mihi certe tolerandum videtur ab hujusmodi A suspicione me expedire : verum ille hostis, ille sycophanta omnigena malitia repletus est, qui talem, tantam machinationem instruxit, ut te penitus spoliatum amicis redderet, et nos tum etiam in maleficorum extrema regione locare destituerat, nimirum ut principium non violenter manuum illatarum, sed improbi animi, a nobis procederet (unde multo majorum malorum origo quam a manibus procedunt violentis), ut pro dilectione odium potius exspectaremus, et dolos refugium nobis in omnibus statueremus. Omnia in nos per hoc ipsum ingerit ; coincidunt etenim in se ista, cum malum nos amicis machinari statuit, et tamen hæc ipsa effutire non horruit apud eos quibus optime nostri mores noti erant, utcunque de ridiculo habebatur. Quis B demumcunque fuerit, manifestum illum facito : sic certe te a mala bestia expediveris quæ clanculum cum teipsum tum etiam amicos deprædatur et admordet, et sub prætextu benevolentiae multiplices instimulat inimicitias. Sin abscondes illum, ego tanquam in conspectu Dei, apologiam dedi, me credere quidem et profiteri amicum te nostrum Deo, et piissimis imperatoribus devotum, non minus in præsentem quam ab olim. Improbus autem ille homo haud quadam, mihi crede, malitia destituetur, qua res tuas pessimo loco statuatur. Consulerem ego tibi certe, ne velis communem illum hostem occultare. Certe autem si diffidas iis quæ dicta sunt per me, scio te illum occultaturum, et in amici censu habiturum ; passus interim me longas ineptias agere et desipere frustra : sin propalam feceris, credidisti mihi ; quod in vobis est, utrique certe nostram conducturum.

EPIST. VII.

Pantoleonti protospathario.

Montacut. (ep. 22, p. 83).

Qui vergis ad occasum vitæ tuæ, propellis te in C illorum insolentes audacias quibus sanguis bullit. Quin quod verius est ut proferam, latronum facinora ut leviora habeantur præstas. Totos enim dies, noctes integras, in cædendis hominibus transmittis ; nec vel tantillum temporis omititis improbe gloriari de illorum pœnis quos puniendos tenes. Phalaris forte aliquis, aut Dionysius, aut si qui ob crudelitatem barbaram celebrius nomen habent, in certamen prodire ambitiosius tentas. Nec tibi vita vitalis habetur, si te æqualem illis præstes, nisi multis excedas parasangis. Ast certe cum viris in certamen descendit puer. Nam sine illis quæ magnifice alioquin gerebantur ab illis tyrannis, tibi tyrannis haud videtur, licet omni opere in id in-nixus fueris, et tempus similia perpetrandi non longe absit. Leges profecto, quarum beneficio vivunt republicæ, haud adhuc emortuæ sunt, nec diutius tolerabit hæc justitiæ oculus. Cum enim qui per montes latrocinantur fures, pro meritis dignum supplicium sufferant, haud æquum est, ut qui per ram, cum improbius deliquerint, tranquillius agant.

vos συκοφάντης, ἐκείνος πάντα κακός, ὁ τηλικαύτην πλάσας συσκευὴν, καὶ σε φίλων καὶ τῶν ὄτι μάλιστα σπουδάζας ἔρημον ποιεῖν, καὶ ἡμᾶς εἰς τὸν ἔσχατον τῶν κακουργῶν χώραν τάττειν οἰηθεὶς, ἔρχεσθαι ἀδίκων, οὐ χειρῶν, ἀλλὰ γνώμης (ὅ κλειόνων αἰτία κακῶν, ἢ χερσὶν ὑβρίζειν), μίσος δὲ πρὸ τῆς ἀγάπης τιμᾶν, καὶ τὸν δόλον ἔχειν εἰς ἀποφυγὴν· ἅμα πάντα φέρων καθ' ἡμῶν (συντρέχει γὰρ ταῦτα εἰς αὐτὸ τῷ κακῷ τι τοῖς φίλοις ἐθέλειν ποιεῖν, & λέγει ἐκείνος), καὶ τοὶ γέλωτα ὀφλισκάνων, τοῖς ἡμᾶς εἰδόσι, καὶ τὸν ἡμέτερον τρόπον, ὁμῶς οὐκ ἐνάρκτισε τολμᾶν. Δῆλου τοῦτον ὅστις ἂν ἦ ἢ ἀκαλλαγίης γὰρ ἂν οὕτω θηρίου κακοῦ, καὶ σὲ καὶ τοὺς φίλους λάθρα λυμαίνονμένου καὶ δάκνοντος, καὶ ἐν προσποιήσει εὐνοίας πολλὴν ἐκκενοῦντος ἢ τὴν δυσμένειαν. Εἰ δὲ κρύψεις τοῦτον, ἡμεῖς μὲν, ὡς ἐπὶ Κυρίου, ἀπολελογήμεθα, καὶ φίλον σε καὶ Θεοῦ ἡμῶν, καὶ τῶν εὐσεβεστάτων βασιλέων πάλα τε καὶ νῦν, καὶ πιστεύομεν, καὶ κηρύσσομεν. Ὁ δὲ κακὸς ἐκείνος ἀνὴρ, εὖ ἴσθι, ὡς οὐκ ἀπορήσει κακίας, δι' ὧν τὰ σὰ χεῖρῳ διαθήσει. Ἐγὼ δὲ σοὶ ἐπι συμβουλεύομαι ἂν μὴ κρύπτειν τὸν κοινὸν ἐχθρὸν· καὶ εἰ μὲν ἀπιστεῖς, ὧν ἔγραψα, εὖ οἶδ' ὅτι κρύψεις· φίλον γὰρ νομῖσεις· ἐμὲ δὲ μακρὰ ληρεῖν καὶ φλυαρεῖν μάτην. Εἰ δὲ θριαμβεύσεις, ἐπίστευσας ἔπερ εὐχομαί τε, καὶ ἀμφοῖν λυσitelῆσει.

EPIST. Z'.

Παντολέοντι πρωτοσπαθάρῳ.

Ἐπὶ βίῳ δυσμᾶς ἤκων, εἰς τὰ τῶν σφριγῶντων ἐλαύνεις νεανειύματα· μᾶλλον δὲ ἀληθέστερον εἰπείν, ἤττον φοβερὰ τὰ τῶν ληστῶν δεικνύεις τολμήματα· ὄλας νύκτας καὶ ὄλας ἡμέρας δαπανῶν εἰς τὰς τῶν ἀνθρώπων μάστιγας· καὶ μικροῦ μηδὲ λιπῶν, οὐδ' ἐτι κολάζων ἔχεις, κακὸς εἶναι σεμνύνεσθαι. Φάλαρις ἴσως σοὶ, καὶ Διονύσιος, καὶ οἷς ἐπὶ ὠμότητι μείζον ὄνομα, εἰς ἀγῶνα προκείμεθα πεφιλοτήμησαι· καὶ οὐχ ὅτι τούτοις σεαυτὸν ἐνάμιλλον, ἀλλ' εἰ μὴ μακρῷ παραδράμοις τούτους, τὸν βίον σοὶ ἀβίωτον νομίζεις. Ἀλλὰ παῖς πρὸς ἀνδρὰ ἄγωνίζεται· χωρὶς γὰρ τῶν, ἅπερ ἐκείνοις ἄλλως τε καὶ μεγαλείως διαπέπρακται, οὐδ' ἢ τυραννίς, σοὶ τυραννίς, κἂν λίαν ἐκβιάζῃ, καὶ τοῦ παθεῖν ὁ χρόνος, ὧν πράττεις, τὰ ὁμοία οὐ μακρὰν· οὐτε γὰρ οἱ νόμοι, καθ' οὓς αἱ πολιτεῖαι ζῶσι, τεθνήκασιν, καὶ ὁ τῆς εἰκῆς D οὐκ ἀνέξοιτ' ἂν ἐτι σφθαλμὸς, ὥστε τῶν ἐν τοῖς ἔρεσ. ληστῶν, τὴν ἀξίαν διδόντων ποινηλασίαν, τοὺς ἐν ταῖς πόλεσιν ἀναιδέστερον μεταφρονούντας, ὧν χεῖρῳ τελομήχασιν, ἀδέεστερον βιώσεσθαι· civitates multo impudentius homicidiis dant ορε-

VARLÆ LECTIONES.

ἢ ἴσ. εἴη. ἢ γρ. ἐκκενοῦντος. ἢ ἢ ἀνδρᾶς.

ΕΠΙΣΤ. Η΄.

A

EPIST. VIII.

Λέοντι σπαθαρίῳ τῷ ἐπιλεγμένῳ Δράκοντι.

Leonti spathario, cognominato Draconi.

Montacut. (ep. 29, p. 87).

Πολλοὶ πρὸς ἡμᾶς λύκοι τὴν γνώμην παρεγένοντο, προβάτων ἐνδύματα φοροῦντες, καὶ τῷ ἔξωθεν σχηματισμῷ τὴν ἔσωθεν περιστέλλοντες κακίαν· ἀλλὰ τούτων οἱ πλείους οὐκ ἔλαθον ἐπιπολῦ, τοῦ χρόνου φωράσαντος αὐτῶν τὴν τέχνην, καὶ τῇ περιβόλῃ τῆς δορᾶς, οὐκ εἰς μάτην μόνον ἐπινοηθεῖσαν, ἀλλὰ καὶ διπλὴν ἐπιδεικνύντος, τούναντίον ἤπερ ἐβούλοντο, τὴν προσοῦσαν αὐτοῖς πονηρίαν τὴν τε κρυπτομένην φημί καὶ τὴν κρύπτουσαν. Ἡ δὲ σὴ μεγαλειότης, ὡς εἰσικεν, ἐκ πολλοῦ τοῦτο καὶ μελετήσασα καὶ τεχνώσασα, σοφῆ τοῦ καλύπτειν ἐγένετο τὸ θηρίον, καὶ μέχρις ἂν ἀνὴρ περιέτυχε, τὴν δορᾶν οὐκ ἀπέθετο· ἐπιτυχούσα δὲ, καὶ ἀπεδύσατο, καὶ τὸν θῆρα εἰδείξε· καὶ τοσοῦτον, τό γε αὐτῆς μέρος, τὰ προσυχνόντα διέφθειρεν, ὅσον οὐδὲ τὰ προφανέστατα τῶν ἀγριωτάτων θηρῶν ἐλυμήνατο ἔν. Ἄλλὰ χαίρομεν κἀν τούτῳ, ὅτι λαθοῦσα προέλαβεν ἡμᾶς κρυπτομένη κακία, ἣ προκατελάθμεν ἡμεῖς κολάσαι ὑπονοούμενην μοχθηρίαν· τὸ μὲν γὰρ καὶ σφάλει ἀνπολλάκις οὐκ ἐπ' ὀλίγον· τὸ δὲ καὶ λαθὼν, τὴν ὑστάτην οὐκ ἂν φύγοι δίκην· ἀλλὰ ταῦτα γράφομεν, οὐχ ἵνα ἐπιστραφῆς (ἐπιστραφήσῃ γὰρ καὶ μὴ θέλων), ἀλλ' ἵνα γνῶς ὡς οὐδὲ τὴν ἀρχὴν ἔλαθες ἂν ἡμᾶς, εἰ μὴ συνεργὸν εὖρες τὴν ἡμετέραν φιλανθρωπίαν. Τὰ δ' ἄλλα ἐβρῶσθαί σε τὴν ψυχὴν μᾶλλον ἢ τὸ σῶμα ἐπευχόμεθα· καὶ τῶν τετολημένων διὰ μετανοίας τὰ στίγματα ἀπαλείψαντα, καὶ οὐ τὸ πρόστατον, ἀλλὰ τὸ θηρίον εἰς τὸν παντελεῖς ἀπεκδυσάμενον, μήτε ἐνταῦθα, μήτε ἐκεῖθεν εὐθύνας ὑφέξειν.

B

C

Multi ad nos animitus lupi accesserunt, ovium indumenta gestantes, quique per externum habitum internam vestierunt improbitatem. Sed horum plerique diu non celabantur : revelavit enim tempus artificium ipsorum, et amictum pelliculæ non tantum in vanum excogitatum monstravit, sed insuper, quod minime volebant factum, duplicem ipsis adesse iniquitatem, absconditam nimirum et abscondentem. Tua autem magnificentia, quod par est credere, cum a longo tempore meditata, et artificiose construens fueris istud, prudenter bestiam occultavit ; neque pellem deposuisti priusquam in agnum arreptum incidisti : illo potitus, et exuisti, et te bestiam professus es. In tantum vero oblata, quod tuas partes attinebat, discerpisti, ut nec crudelissimæ bestiæ publica devorarent. Lætatur hoc ipso tamen, quod celata improbitas prius nos occupavit, quam ad coercendam suspectam tantum accingeremur ; illud enim licet sæpe numero aberret, non tamen in minimis ; hoc, si latuerit, postremo vindictam non elongabit. Et hæc quidem scribo, non ut convertaris (nam licet invitus olim converteris), sed ut plane intelligas, quod ne quidem ab initio nos latueris, sed cooperantem nostram expertus sis clementiam. Cæterum te animo magis quam corpore valere cupiam, et ut per poenitentiam stigmata impressa eluas, nec velis oveni, sed bestiam penitus deponere, ita ut, nec in hoc, nec futuro sæculo ad calculos voceris et reddendam rationem

ΕΠΙΣΤ. Θ΄.

Ἰωάννη σπαθαρίῳ τῷ χρυσοχέρῃ.

Montacut. (ep. 39, p. 98).

Οὐκ ἐγράψαμεν ἵνα θαυμάζῃς, ἀλλ' ἵνα στηριχθῆς, ἐν οἷς τὸν σάλον ὑπέμεινας. Εἰ δ' ἀρραβῶνα τοῦ στηριχθῆναι τὸ θαῦμα παρέχεις, ἠδέως ἀποδεχόμεθα. Οὐδὲ γὰρ ἐξ ἑαυτῶν προφέρομεν ἅπερ λέγομεν, ἀλλ' ἐξ ὧν τῆς ζωηφόρου πηγῆς ἀπηντλήσαμεν· ἥτις μετὰ τῆς ἐν πίστει δόξης τοῖς προσιοῦσιν ἀφθονα παρέχει τὰ τῆς σωτηρίας ἐπηγγελιατο νόματα.

ΕΠΙΣΤ. Ι΄.

Λέοντι γεροντίῳ λογοθέτῃ τῷ Μαδιᾷ.

Montacut. (ep. 44, p. 100).

Εὐτύχημα μὲν καὶ τὸ φίλους ἔχειν ἐν καιρῷ πειρασμῶν, καὶ χρεῖας^α τὸ τῆς φιλίας παρέχοντας χρησιμὸν· οἱ δὲ μὴ τοιοῦτοι φανέντες, οὐδὲ οὗτοι τῷ ἀγαπήσαντι ἄχρηστοι, ἀλλ' ὅσον αὐτοῦ τῆς φιλίας ἀπελείφθησαν, τοσοῦτον τὴν ἀρετὴν τοῦ ἡγαπηκότος παριστῶσιν ὑπερβαύμαστον ὅτι καὶ τοι-

EPIST. IX.

Joanni spathario, chrysocheri.

Nequaquam eo fine scripsimus ut mirareris, sed ut stabilem te redderem in iis quibus fluctuaberis ; si in pignus confirmationis tuæ affers admirationem, lubenter admitto. Nam non a nobis proferimus quæ dicimus, sed ab iis unde de fonte in vitam salienti hausimus : qui præ se fert et profiteatur, iis qui fidem sitiunt, atque ideo ædeunt ut eam expleant, abundantissimos salutis latices subministrare.

EPIST. X.

Leonti logothetæ Madiam.

D

Felicitas est amicos possidere tentationis tempore usum atque debitum amicitiae utile exhibentes : sed nec amanti plane sunt inutiles qui tales se non præstant. Nam in quantum amicitiae deeerint, in tantum diligentis virtutem valde præstant admirabilem : eo quod etiam tales nihilominus dilexerit,

VARIÆ LECTIONES.

^α γρ. χρεῖος.

quod non omnia ex intuitu retributionis præstiterit, sed gratis amare novit, et Patrem, qui in cœlis est, imitari in eo, quod nec vel inimicos aversetur. Quocirca nec amoris nostri legem solvere poteris, utcumque (quod rumor est) ingratus exstiteris, et ementiaris amicitiam. Etenim quantumvis ingratus exstiteris, nos tamen, ut videre potes, occasiones nobismetipsis ministravimus, ut ne vel sic quidem odio te habeamus. Tu quid de te homines opinentur considera: et ante alia, tuam ipsius conscientiam, et futurum olim iudicium recolito.

EPIST. XI.

Alexandro comiti.

Montacut. (ep. 46, p. 101).

Alexander Macedo, qui in summam sublimitatem pervexit Macedoniæ regnum, eo die principatum abdicasse videbatur, quo neminem beneficio ornasse dicebatur. Rarissime hoc illi ita contingebat; utpote qui in illud omni studio incumberebat, ut beneficeret hominibus. Quod si interdum ita contingebat ut nihil præstaret, dolens dicebat: *Hodie non regnavi*. Sed paganus ille fuit et inter paganos rex, et voluptati atque luxui deditus, et ob felicitatem ebrius, quique sibi consimiles deos suarum actionum inspectores fecerat. Tu autem Christianus cum Christianis vivens, et (ut secundum leges agas) cum imperio existens, sæpius in vitæ cursu fluctibus agitated obrueris, in ipsis sacris, inter sacerdotes, idque cum temperantiam et virtutem honorare te non neges, sed et unum illum verum Deum actionum omnium inspectorem fallere non posse putes. Quid hinc sequatur, gravor ego dicere. Illud autem affirmo, neminem e tuo subditis regimini esse, quin loco alicujus beneficii aut benignitatis quam agnoscere vellet, non supplicia deplorat inaudita irrogata, aut damnum illatum inexpectatum. Alius aliud insigne facinus dextræ tuæ tragico cothurno dignum deplorans refert. Cum Alexander cum dolore professus fuerit: *Hodie quidem rex non fui*: tu, quod videtur, non præterlabi tibi diem patieris, in quo non verearis dicere: *Hodie tyrannus non fui*.

EPIST. XII.

Basilio quaestori.

Montacut. (ep. 47, p. 101).

Si justa cum mensura contendentes invicem judicaveris, haud te auri pallor majore pudore suffunderet, temetipsum quam illos qui tibi offerunt.

EPIST. XIII.

Joanni patricio et sacellano.

Montacut. (ep. 48, p. 102).

Illustri laudum præconio ob ea quæ geris apud viros probos et honestos digaus es. Neque ignorare te

οότους εντας. ὁμως ἐφιλησα, καὶ οὐ πάντα χάριν ἀμοιβῆς ἐπραττεν, ἀλλ' ἤδει καὶ προῖκα φιλεῖν, καὶ τὸν ἐν οὐρανοῖς μιμεῖσθαι Πατέρα, οἷς ἢ οὐδὲ τοὺς ἐχθροὺς ἀπεστρέφετο. Οὐκ ἂν οὖν λύσης αὐτὸς τὸν ἡμέτερον τῆς ἀγάπης νόμον, καὶ ἀγνώμων, ὡς φημίζουσι, φανῆς, καὶ τὴν φιλίαν ψευδόμενος. Καὶ γὰρ καὶ δι' ὧν ἀγνωμονήσεις, ἀφορμὰς, ὡς ὄρας, ἡμῖν ἑαυτοῖς πεπορίμεθα, δι' ἧς οὐδὲ οὕτω σε μισεῖν ὑπαχθισόμεθα. Σὺ δὲ τὴν περὶ σὲ τῶν ἀνθρώπων δόξαν ἐπισκόπει· μᾶλλον δὲ πρὸ ταύτης τὸ σὺν συνειδὸς καὶ τὸ ἐκείθεν κριτήριον.

EPIST. IA.

Ἀλεξάνδρῳ κόμητι.

Ἀλέξανδρος ὁ Μακεδὼν, καὶ Μακεδόνων ἄρας εἰς ὕψος τὴν βασιλείαν, κατ' ἐκείνην τὴν ἡμέραν ἐδόκει παύεσθαι τῆς ἀρχῆς, καθ' ἣν εὐεργετήσας οὐδένα εἰδείκνυτο. Σπάνιον δὲ αὐτῷ τὸ τοιοῦτο συνέπιπτεν, ἅτε μελέτην ἄγοντι ἀνθρώποις εὐποιεῖν. Εἰ δὲ ποτε καὶ συμπέσειεν, ἀνιῶμενος ἔλεγε· *Σήμερον οὐκ ἐβασίλευσα*. Ἀλλ' ὁ μὲν Ἕλληνα, καὶ ἐν Ἕλλησι καὶ βασιλεὺς· καὶ ἡδονῶν, καὶ τρυφῆς καὶ εὐτυχίαν μεθύων ἀνθρωπος, καὶ θεοῦ τοιοῦτους τῆς οὐκίας πολιτείας ἐφόρους ποιοῦμενος. Σὺ δὲ πιστὸς, καὶ ἐν πιστοῖς καὶ μετὰ τῶν νόμων ἀρχεῖν τεταγμένος, καὶ πολλὰ προσπαταῖων τοῦ βίου τοῖς χύμασι· καὶ ἐν μέσσοις αὐτοῖς ἱεροῖς καὶ ἱερεῦσι, καὶ ἐγκράτειαν καὶ ἀρετὴν τιμῶν οὐκ ἀρνούμενος· ναὶ δὴ καὶ τὸν μόνον ἀληθινὸν θεὸν ἐπόπτην τῶν πρακτέων, οὐ μὲν οὖν οὐκ ἂν ἐνάντιος παραγράφασθαι. Ἀλλὰ τί τὸ ἐντεύθει; Ἐγὼ μὲν εἰπεῖν ἀποκινῶ. Πλὴν οὐκ ἔστιν ἰδεῖν οὐδένα τῶν ὑπὸ σέ, ἧς ἀντὶ τοῦ χάριν εὐεργεσίας ἡ τινος ἄλλης φιλανθρωπίας ὁμολογεῖν, οὐχὶ τιμωρίαν οὐκ ὀδύρεται ἀκριτον ἢ ζημίαν ἀπροφάσιστον. Καὶ ἄλλος ἄλλο τι ἔργον τῆς σῆς δεξιᾶς τραγικῆς σκητῆς θέαμα καταλοφυρόμενος διεξέρχεται· ἀλλ' Ἀλέξανδρος μὲν ἀνιῶμενος ἔλεγέ ποτε· *Σήμερον οὐκ ἐβασίλευσα*· σὺ δ', ὡς εἰοικεν, οὐ περιλείψεις ἡμέραν σαυτῷ ἐν ἣ θαρρήσεις εἰπεῖν· *Σήμερον οὐκ ἐτυράννησα*.

EPIST. IB.

Βασιλεὺς κοιλοστορι.

Εἰ τῷ δικαίῳ μέτρῳ χρώμενος τοὺς διαμφισθητοῦντας ἀλλήλοις ἐδίκαζες, οὐκ ἂν σε ἡ τοῦ χρυσοῦ ὠχρότης πλέον αἰσχύνεσθαι τοὺς πλέον αὐτὸν χορηγούντάς σοι, παρεσκεύαζεν.

EPIST. II.

Ἰωάννῃ πατρικίῳ καὶ σακελλαρίῳ.

Λαμπρῶν ἐπαίνων, δι' ὧν πράττεις, παρὰ τοῖς σπουδαίοις τυγχάνων· δίκαιος ἂν εἴης· μηδὲ τούτου

VARIAE LECTIONES.

† γρ. ὅς. * Ἰσ. τυγχάνειν.

ἐν ἀγοῖα εἶναι, ὅτι ἔσον ὑψηλὸν καὶ θαυμάσιον τὸ ἄ
 ἐν τούτοις κλέος, τοσαύτης καὶ τῆς ἀσφαλείας καὶ
 ἐπιμελείας δεῖται. Πολλὰ μὲν γὰρ κατὰ τῶν εὐδοκι-
 μούντων, ἀπὸ τῆς τῶν δαιμόνων ἐπιβουλῆς ἀφίεται ἢ
 βέλη· οὐδὲν δὲ ἔλαττον, καὶ ὁ ἐξ ἀνθρώπων ἀνερε-
 θιζόμενος φθόνος, τὸν ἴδον ἐκχέει. Ἄλλὰ σὺ γε τὸν τῆς
 ἀρετῆς οὐκ ἐνδιδούς τόνον, καὶ εἰς τὸν αὐτὸν δὲ τοῖς
 προτέροις ἀγῶνα σὺν μετρίῳ καὶ ταπεινῷ ἐναποδυ-
 μενος τῷ φρονήματι, τῶν μὲν κωφὰ θῆκτον διελέγξας
 τὰ μέλη ἢ εἰς ἐσχάτην αἰσχύνην καὶ ἀπορίαν μᾶλλον
 αὐτοὺς περιστήσεις· τὸν δὲ, εἰς τοὺς τεκόντας, μετὰ
 πλείονος πικρίας ἐπαναστρέψαι παρασκευάσεις· καὶ
 τὸν τῆς ἐχθρῆς μῦθον ἐν αὐτοῖς ἐνεργούμενον ἐπι-
 δείξεις· δείξας, οὐχ ἑτέρους, ἀλλ' αὐτοὺς γε τοὺς
 γεννησαμένους κατεσθιομένους μᾶλλον καὶ διαφθει-
 ρομένους, ὑπὸ τοῦ καλοῦ γεννήματος αὐτοῖς τοῦ
 φθόνου, δι' ὧν σαυτὸν λαμπροτέρας εὐφημίας καὶ
 ἀναρρήσεως μέλιστα ἀξιώσεις.

tamen hanc ob causam illustriori quadam deprædicatione publicationeque te dignum imprimis arbi-
 traris.

EPIST. IΔ'.

EPIST. XIV.

Joanni patricio et sacellano per Angurios.

Montacut. (ep. 49, p. 102).

Τῷ Ἄττιδι μὲν σε ἀναφέρουσι, Γάλλον καλοῦντες,
 οἱ παρ' Ἑλλήσι σοφισταί· τῇ γυναικωνίτιδι σε κα-
 τακλειουσιν, ἀνδρόγυνον καὶ εἰδότες καὶ ὀνομάζοντες,
 οἱ ἡμέτεροι σοφοί. Πόθεν οὖν σὺ τοὺς ἐκατέρωθεν
 ὄρους ὑπερβάς εἰς τὰ τῆς Ἐκκλησίας Θεοῦ μυστήρια
 παρεπίσπρησας, ἄνω καὶ κάτω πάντα ποιῶν· καὶ
 τὸ ἐν τῇ σῇ παραφθόρῳ φύσει ἀκαρπὸν τε καὶ ἀχρη-
 στον ἐν τῇ τοῦ Χριστοῦ γονιμωτάτῃ καὶ πολυτέκνῳ
 Ἐκκλησίᾳ, φιλονεικίαις καταπράξασθα; ἀλλ' ἴσθι
 σαφῶς, ὅτι ἄδου μὲν καὶ τῶν αὐτοῦ πύλων, δι' ὧν
 πράττεις ἀναιδέστερον, σαυτὸν ἢ ἐστηλίτευσας· ὅτι
 δὲ καὶ ἀσθενέστερος ἦσθα, ἡμεῖς καὶ ὁ τοῦ Χριστοῦ
 σὺν ἡμῖν πολυάνθρωπος καὶ ἅγιος χορὸς, κἂν λυπή-
 σωμεν, διελέγχομεν. Εἰ δ' ἐκείνον τὸν ἀρχιτέκτονα
 τῶν πονηρευμάτων, μετὰ τῶν αὐτοῦ πύλων ἴδων μία
 τάχα τυγχάνεις αὐτὸς, ὅλον ἐκείνῳ τὸ στόμα καὶ
 τὴν γλῶσσαν καὶ τὴν φωνὴν χαρισάμενος, ὅμως
 σύμπασαν αὐτοῦ τὴν παράταξιν ἀνισχύρους καὶ
 ἀπράκτους κατὰ ἢ τῆς Ἐκκλησίας αὐτοῦ Χριστοῦ ἢ
 ἀλήθεια ἀπεφάνετο· μέχρι τίνος οὐκ ἐνδίδως ἀναι-
 δεύμενος, καὶ εἰς οὐρανοὺς τὰ τῆς ἀπονοίας βέλη
 μετὰ πολλῆς τῆς ἀναισθησίας ἀφίεις; δι' ὧν, γέλωτα
 μὲν τοῖς συμπράττουσι δαίμοσι κινεῖς, λύπην δὲ ἐπὶ
 τῇ σῇ ἀπολεία τοῖς ἁγίοις προξενεῖς, μισητὸν δὲ τὸ
 σὺν γένος νῦν μᾶλλον ἢ πρότερον καὶ διαδύητον ἐπὶ
 κακίᾳ περιστάς.

EPIST. IΕ'.

Ἀναστασίῳ φορολόγῳ.

Montacut. (ep. 51, p. 106).

Οὐκ ἔστι σοι πάροδος εἰς τὴν τῆς βασιλείας πύλην,
 ὅτι σοι ταύτην ἀπέτελεξεν ὁ τῆς φιλαργυρίας ἔρωσ.

Hand tibi patet ingressus per ostium in regnum:
 pecuniarum quippe amor eum tibi occlusit. Quod

VARIAE LECTIONES.

γ ἐφίεται. ἢ γρ. βέλη. ἢ αὐτόν. ἢ μετὰ Haesch.

PATROL. GR. CII.

si murum interjectum quo excluderis, per pauperum amorem submoveris, quantocius te recipiet eleemosynæ destinata habitatio.

EPIST. XVI.

Eidem.

Montacut. (ep. 32, p. 106).

Nullum admittunt inter se commercium avaritia et humanitas. Longe abest enim vir misericors ab odio fraterno, quo laborant divites. Quocirca hiatus ingens constituitur inter infernum et cœlorum regnum.

EPIST. XVII.

Eidem.

Montacut. (ep. 53, p. 107).

Divitias evacuas, et vehementer gaudeo, quod tibi cœlorum regnum ædificatum videam: sed et una evacuentur affectus illi, qui divitias prius possederunt: ut non modo thalamus tibi regalis contingat, sed et sponsus etiam prodeat pulchre exornatus.

EPIST. XVIII.

Galatoni, a secretis.

Montacut. (ep. 53, p. 110).

Archetypon (opinor) est, nec ad imitationem aliorum institutum, præclari amici tui mendacium. Neque enim persuaderi ipsi possit, ut cum poetis vel amantissimis fictionum, ne dicam comicis aut tragicis, comparetur; multo magis qui res heroum gestas metro paronymo (hoc est, heroico) persecuti sunt. Cum vero poetas omnes in extemporaliibus figmentis transgreditur, idque cum supercilio, historicus quispiam aut prosa scriptor, hic opus est, ut in memoriam revocetur ei, et ex adverso componatur strenuus quispiam mendaciorum sator, ut ita magnum et dubium subeant certamen. Quis autem ille tandem erit? Certe nec inter Græcos, sed neque barbaros versari dignabitur ille. Sed opus autem est ut investiges terram hominibus incognitam, potius quæ nusquam habetur, et gentem aliquam innominatam; inde huc peregrinus adveniat; et cum terribili quodam supercilio, secretorum enarrator, fabulis præsideat enarrandis. Timoclem forte aliquem, cum vel puer vel adolescens disciplinarum scholas adires, audivisti, aut Clonthaconthlon ophicianum (nam monstra nobis nominum formanda sunt) Ophicianorum, quos sibi confixit, nationis naturam, politiam, pugnas, victorias, vitæ sæcula, ætates, felicitates, neque hominum tantummodo, sed et plantarum et animalium, maris, et terræ, aerisque, hyperbolice mentientem, et prodigiose prosequentem. Certe si præclarus ille tuus amicus, in certamen de mentiendo, cum isto homine descenderet, iudices et præmiorum distributores, ad istiusmodi certamina

Α Εἰ δὲ τὸ μεσότοιχον διὰ φιλοπτωχείας λύσεις, θάπτεν ἢ τῆς ἐλεημοσύνης ὑποδέχεται σε κατοικία.

EPIST. IΓ.

Τῷ αὐτῷ.

Οὐκ οἶδε συνοδὸν ἀλλήλων, πλεονεξία καὶ φιλοπρωπία. Μακρὰν ἀπέχει ἀνὴρ ἐλεήμων τῆς τῶν πλουτούντων μισαδελφίας. Διὰ τοῦτο καὶ μέγα χάρισμα ἐστῆρικται μεταξὺ γέφυρης καὶ βασιλείας.

EPIST. ΙΖ.

Τῷ αὐτῷ.

B

Κενοῖς τὸν πλοῦτον· καὶ μέγα χαίρω ὅτι σοὶ βασιλείαν οὐρανῶν ὁρῶ οἰκοδομουμένην. Ἀλλὰ κενοῦσθε σοὶ καὶ ἂ προκαταίχῃ τὸν πλοῦτον πάθη· ἵνα μὴ μόνον ἢ παστὰς ὑπάρχῃ βασιλική, ἀλλὰ καὶ ὁ νυμφίος ἐξωραϊσμένος.

EPIST. ΙΗ.

Γαλάτωρι ἀσηκρητίς.

Ἀρχέτυπον, οἶμαι, καὶ οὐ πρὸς μίμησιν ἐτέρων μεμηχανημένον, τοῦ καλοῦ σου φίλου τυγχάνει τὸ ψεῦδος. Ποιηταὶς μὲν γὰρ, καίτοι φιλομουθοῦσιν (οὐ λέγω κωμικοῖς, ἀλλ' οὐδὲ τραγικοῖς), οὐκ ἂν πεισθεῖν συγκρίνεσθαι. Πολλῶ δὲ μᾶλλον, οὐδ' οἷς τὰ ἠρώων παρωνύμῳ μέτρῳ ἐξήρηται. Ὅπου δὲ, ποιητῶν ἀπάντων, ἐν τῷ σχεδιάζειν, ὑπερρωφρῶνται, τίς ἱστορικῶν ἢ συγγραφῶν εἰς μνήμην χρεῖα καὶ παράθεσις; πρὸς ἕνα τινὰ, λοιπὸν, γενναίων, οἶμαι, τὰ ψευδῆ, μέγας αὐτῷ καὶ ἀμφήριστος ὑπολείπεται ὁ ἀγών. Τίς οὖν ἐστὶν οὗτος; Οὐκ ἐν Ἑλλήσιν, οὐδ' ἐν Βαρβάρους ἀξιοῖ πολιτεύεσθαι· γῆν δὲ ἀγνωστον ἀνθρώποις, μᾶλλον δ' ἀνύπαρκτον ὄλωσ, καὶ γένος ἀκατονόμαστον ἐπιζητήσας, κακείθεν ἐπιδημῶν, τοῖς μύθοις, τῶν ἀπορρήτων ὀρηγητής, μετὰ φοβεράς τῆς ὀφρῶς προκάθηται. Τιμοκλέα ποτὲ, μᾶλλον δὲ Χλωνθάκονθλον τὸν Ὀφιοκανὸν (δεῖ γὰρ, ὡς εἶπες, καὶ τὰ ὀνόματα τερατεύεσθαι) κουρίζων ἰσως ἢ μειρακίζων τοῖς μαθήμασιν, ἤκουσας, Ὀφιοκανῶν ἐκείνων, οὓς αὐτὸς ὑπεστήσατο, γένος, καὶ φύσιν, καὶ πολιτείαν, καὶ μάχας, καὶ νίκας, καὶ βίων αἰῶνας ε, καὶ ἡλικίας, καὶ εὐδαιμονίας· οὐκ ἀνθρώπων μόνον, ἀλλὰ καὶ φυτῶν, καὶ ζώων, καὶ γῆς, καὶ θαλάσσης, καὶ ἀέρος, καὶ ὑπερβολῆν ψευσμάτων τερατευσάμενον. Ἀλλὰ καὶ πρὸς τοῦτο, εἰς τοὺς περὶ τοῦ ψεύθους ἀγῶνας, ὁ καλὸς σου φίλος εἰ ἀποδύσαιτο, εἰς μεγίστην ἂν ἀπορίαν τοὺς ἀθλοθέτας καὶ κριτὰς τῶν το:ούτων ἀγωνισμάτων περιστήσειεν, ὁποτέρῳ τῶν δύο τὴν νικῶσαν ἐπιψηφίσονται. Ἐὰ τοίνυν τὸν ἀνεμφυμένον τάφον τῶν ψευσμάτων (δμεινον γὰρ ἐκ τῆς ἀληθοῦς σοφίας ἐξεικονίσειαι θεμα καὶ στηλιτεῦσαι

VARIE LECTIONES.

ε ἰσ. ἀγωγιάς.

τὸν ἄθλιον) καὶ τῆς ἐκεῖθεν δυσωδίας· σαυτὸν ἀπόστη-
σον. Εἰ γὰρ οὐδὲ δεξιῶ ὀφθαλμοῦ, οὐδὲ χειρὸς (ἅπερ
δύναται φίλων δεξιότης, τῶν μὲν ὄρῃν τὸ συμφέρον,
τῶν δὲ μεταχειρίζεσθαι συνεργούντων καὶ συμπρο-
θυμουμένων, καὶ ἁπλῶς πρὸς ἅπαντα μὲν τὰ τοῦ
βίου χρησιμεύοντων, ἄλλως δὲ πρὸς κακίαν ὕποσυ-
ρόντων), οὐδὲ τούτων φείβεσθαι παρακελεύεσθαι,
ἀλλὰ διασχίζεσθαι θάττον αὐτῶν καὶ διατεμεσθαι
προστατόμεθα· τί χρὴ ποιεῖν περὶ τοῦ σεσηπότος,
καὶ οὐ νῦν, ἀλλὰ διαπαντὸς καὶ ἀχρήστου καὶ πάλαι
δαιρεθέντος, καὶ οὐ μέλους ποτὲ γεγονότος, ἀλλὰ
πολλὰ τῶν μελῶν ἀπαρχῆς τραυματίσαντος.

possunt, in iis quæ accepimus, quique simpliciter ad omnes vitæ partes nobis utiliter inserviunt, etiam ubi periculum est, ne ad vitia abripiamur). quid putas faciendum in putrefacto, et non nunc primum, sed semper inutili, olim divulso, neque unius membri quod fuerat, sed multorum membrorum, et quidem ab initio, vulneribus infami.

ΕΠΙΣΤ. ΙΘ΄.

Ἰωάννη σπαθαρίῳ.

B

EPIST. XIX.

Joanni spathario.

Montecat. (ep. 56, p. 112).

Ἄριστον μὲν, κρεῖττονα φαύλης ὑπονομίας νομίζεσθαι·
εἰ δὲ μὴ, ὑπονοηθέντα καὶ κριθέντα μὴ ἀλίσκεσθαι.
Ὅ δὲ καὶ κριθεὶς καὶ ἀλούς, κὰν δίκην ὑπὸ πῶ δίδωσιν
ἐτέραν, ἀλλ' οὖν τὴν χαλεπωτάτην, τὸ, κακὸς ὀφθη-
ναὶ καὶ δίκην ὀφείλειν, δίδωκε. Πράττε τοίνυν αὐ-
τὸς, ἐπεὶ μηκέτι σοι ῥῆστον ἀποσκευάσασθαι τὴν
ὑπόνοιαν, οὐχ ὅπως μὴ δίκην δῶς, ἀλλ' ὅπως μὴ τῶν
δίκην ἐφελόντων ἐλεγχθῆς.

ΕΠΙΣΤ. Κ΄.

Μιχαὴλ πατρικίῳ καὶ σακαλλαρίῳ.

C

EPIST. XX.

Michaeli patricio et sacellario.

Montecat. (ep. 57, p. 112).

Εἰ μὲν φιλεῖς, ἀδικεῖς· εἰ δὲ μὴ φιλεῖς, πλὴν ἀδι-
κεις· τὸ μὲν, ὅτι τῶν φιλούμενων ἐν ταῖς συμφοραῖς
ὀλιγωρεῖς· τὸ δὲ, ὅτι οὐδὲ τοὺς φιλοῦντας φιλεῖς.
Ταῦτά σοι ὁ πάλαι μὲν οὐδ, νῦν δὲ καὶ κοινὸς φίλος,
τοῦτο μὲν φιλικῶς ἐλέγχων, τοῦτο δὲ θυσαπῶν, δι'
ἡμῶν χρηματίζει καὶ διαμαρτύρεται.

ΕΠΙΣΤ. ΚΑ΄.

Ἄρσενίῳ μοναχῷ.

D

EPIST. XXI.

Arsenio monacho.

Montecat. (ep. 59, p. 115).

Πολλοὶ καὶ τῶν παρ' Ἑλλήσιν εὐδοκίμησάντων, καὶ
τῶν παρ' ἡμῖν ἀριστευσάντων, ἐμαρτύρησαν δι'
ᾧν ἔδρασαν, ἔμαχον εἶναι καὶ χρησιμώτατον τὴν
ἀρετὴν. Εἰ δ' ὁ παρῶν καιρὸς μονοουχὶ βοᾷ, ὡς οὐ-
δὲν ἀσθενέστερον καὶ ἐπικινδυνότερον αὐτῆς (ἐλαύ-
νεται μὲν γὰρ καὶ προπηλακίζεται πᾶσα ἀρετὴ·
θαυμάζεται δὲ καὶ περιπτύσσεται πᾶσα κακία),
μηδὲν θαυμάσης. Ἄρετὴ γὰρ ὡς ἀληθῶς, καὶ ἀρε-
τῆς τῆς πρώτης μέγιστα ἄνθος, τὸ μετὰ κινδύνων
καὶ θλίψεων καὶ παρευδοκίμουμένην ὑπὸ τῆς κακίας
δισπάξεσθαι τὴν ἀρετὴν. Ὅ δὲ καιρὸς βοῶν τάναν-
τία, τῆς μὲν ἰδίας μοχθηρίας τὴν ὑπερβολὴν καὶ ἀπόνοιαν
λαμπρῶς ἐλέγχει· τῶν δὲ σπουδαίων μὴ-
λων τὸ ἀξιοθαύμαστον καὶ ἀήτητον, παντὸς λόγου
ἐναργέστερον ἀνακηρύττει.

A constitutos, in ambiguis sententiis distractos vide-
remus, cui e duobus victoriæ calculum ascribere
deberent. Omitte autem tu patens illud sepul-
crum mendaciorum (salus fuerit a veraci sapien-
tia mutuantes representare, simul et propalare
miserum illum), et ab exhalante inde fetore temet
quam longissime submove. Si enim nec dextero
oculo, aut etiam manui parcere jubemur²⁰, sed
erueri et abscindere quantocius utrumque (quibus
intelligi videtur amicos dexteritas, qui partim
quod conducit nobis cernere possint; partim liben-
ter et prompto animo cooperari et adjuutores esse

Optimum quidem est ultra omnem mali suspicio-
nem locari. Quod si non illud contigerit, at suspec-
tum et examini subditum, non eum deprehendi.
Qui autem sic iudicium subierit, ut in culpa inveni-
tus fuerit, licet aliam pœnam non tulerit, at certe,
quæ gravissima est, dedit; nempe quod improbus
inventus, et dignus qui supplicio subjiciatur, ha-
beat. Age igitur, quandoquidem haud tibi in
promptu est suspicionem amoliri, non ut ne pœnas
des, sed ut ne pœnas juste meruisse convincaris.

Si diligis, injuriosus es; si non diligis, magis inju-
riosus. Illud; quod amatos calamitatibus obsessos
negligas. Hoc; quod amantes haudquaquam amas.
Ita quidem ille olim tuus, in præsentem, noster
communis amicus, partim amanter reprehendendo,
partim me advocato, intercedendo, et profletur, et
testimonio protestatur dato.

Multi qui apud Græcos cum fama vixerunt, et etiam
qui inter nos virtutis laude floruerunt, per res a se
gestas, testimonium perhibuerunt, virtutem esse
rem inexpugnabilem et utilissimam: utcunque
præsentium rerum status, tantum non clara voce
pronuntiat, nihil vel infirmius, vel periculosius
esse, quam ipsa est. Impellitur enim, et conviciis,
quasi lato injecto, proscinditur omnis virtus. In
admiratione et oculis est quælibet improbitas.
Noli autem mirari. Est enim virtus certo certius, et
quidem virtutis primæ flos. ...

²⁰ Matth. v. 29.

EPIST. XXII.

Joanni patricio, et Græciæ duci.

Montecat. (ep. 60, p. 115).

Si amas, infirmus es : si non amas, injustus es. Sin amans, non infirmaris, certe amicos injuria affectos negligis. Ego quidem Deum oro, ne tu talibus calamitatibus et necessitatibus distinearis : et si in eas incideris, ut ne talem benevolentiam aut auxilium consequaris, qualem tu tuis amicis præstas. Tu autem utrumque in memoriam revoca Domini oraculum, quo declaratur : *Qua mensura altis metistis eadem et vobis metietur*²¹.

EPIST. XXIII.

Bardæ patricio, et Macedoniae duci.

Montecat. (ep. 67, p. 119).

Κατερα potius cum aliorum desiderio et affectu, B quam per timorem. Est enim impossibile ut non in odium timor hic muletur. Illud autem subditorum benevolentiam omnibus vestigiis insequitur. Patet autem inter utrumque differentia, in omni actione et usu necessario. Quod si animum tuum subjecit opinio, futurum ut inde humile quid, abjectum, et contemptibile enascatur, unde tardius et invitus ad hoc consilium accedas : tu contra oppones mores constitutos et stabiles, sententiam obfirmatam, et quod assentationibus et scurris non attenditur, gravitatem in delictis habitam opponendo. Notum porro tibi sit, quod tuo subditi imperio, pudorem suavem militari sagulo prælaturi sint, et te eo indutum magis illustrem iis appariturum. Hoc tu lenocinio, subditos tibi, quocumque volueris, perduces, multo C

Ἄρχε ποθοῦμενος μᾶλλον ἢ σὺν φόβῳ· τὸ μὲν γὰρ οὐκ ἔστι μὴ οὐκ εἰς μίσος ἀποκριθῆναι· τὸ δὲ τὴν τῶν ἀρχομένων εὐνοίαν εἴωθε θηρεύειν· ὄρηλον δὲ τὸ ἐν πάσῃ καὶ πράξει καὶ χρεῖα διάφορον ἐκατέρου. Εἰ δέ τι ταπεινὸν καὶ εὐκαταφρόνητον, ὡς ἂν ἐκεῖθεν, ἐπιφύσσαι σοι μέλλον ὑποτρέχει τοὺς λογισμοὺς, καὶ πρὸς τὴν συμβουλήν ὀκνηρότερον πρᾶσκει· ἀλλὰ σὺ γε τὸ βεβηχὸς τῶν τρόπων, καὶ τὸ ἐστηριγμένον τῆς γνώμης, καὶ τὸ μὴ προσκαίεσθαι κόλαξι καὶ βωμολόχοις τοῦτοις, ἀντιτάξαι σεμνότητα φιλῶν· εὐ ἴσθι παρὰ τοῖς ἀρχομένοις, καὶ γλυκεῖαν αἰδῶ, τῆς στρατηγικῆς χλανίδος, λαμπρότερον ὀφθήσῃ περιβεβλημένος· καὶ τῶν ἐπὶ σοβαρότητι καὶ ἠθῶν τραχύτητι μέγα φρονούντων εὐσταθέστερον κατὰ πολὺ καὶ βεβαιότερον ἐπιδειχθήσῃ ἢ ὑπήκοον περιάγων.

efficacius et constantiori tenore, quam qui de fastu supercilioso, et morum asperitate, magnos sibi sumunt spiritus.

EPIST. XXIV.

Joanni patricio et sacellano avud Angurios.

Montecat. (ep. 73, p. 123).

Omnino mihi recte et sapienter olim oictum videtur, ascendisse quidem multos in arborem illam, quæ tyrannis nominatur : descendit autem nullus denuo, sed singuli ruina præcipitantur. Itaque quid adeo intumescis et exsultas tu? Tu nondum super ramos hujus arboris, gravis utcumque et tumidus conscendisti, sed insipienter in ipsis caulium, foliis evehis.

EPIST. XXV.

Tarasio fratri.

Montecat. (ep. 78, p. 126).

Ad summa peraucitar passio, et intenditur malum. Ac præter Deum et a Deo spes, nulla superest consolatio; insidiæ, minæ, terrores, qui experientiam fecerunt faciliorem, undique apparent. Quis hæc sistet? Fortassis illa ipsa quam contra nos parturiunt mors, vel illos privabit potestate et supplicia ingerendi, vel nos liberatura est a tribulationibus.

EPIST. ΚΑ'.

Ἰωάννη πατρικίῳ καὶ σακελλαρίῳ κατὰ τοὺς Ἀγγουρίους.

Δίαι ἐμοίγε δοκεῖ καλῶς καὶ συνετῶς ὁ πάλαι λεγόμενος ἔχειν λόγος, ὡς ἀνέθησαν μὲν ἦδη πολλοὶ ἐπὶ τὸ δένδρον τοῦτο ὃ καλούμενόν ἐστι τυραννίς· κατέβη δὲ οὐδεὶς πάλιν, ἀλλὰ καταπίπτουσιν ἅπαντες. Εἰ δὲ τοῦτο, τί γαυριᾶς καὶ σχιρτᾶς αὐτὸς, οὐδ' ἐπὶ τοῖς τοῦτου κλάδοις, καὶ ταῦτα βαρῦς ὢν καὶ σοβαρὸς καὶ φλεγμαινῶν, ἀλλ' ἐπὶ τοῖς τῶν φύλλων αὐτοῦ πετάλοισι ἀνοήτως ὀχούμενος;

D

EPIST. ΚΒ'.

Ταρασίῳ ἀδελφῷ.

Ἀκμάζει τὸ πάθος, καὶ τὸ κακὸν ἐπιτείνεται· καὶ πλὴν Θεοῦ καὶ τῶν ἐκεῖθεν ἐλπίδων, παραμύθιον οὐδέν· ἐπιουλαὶ δὲ, καὶ ἀπειλαὶ, καὶ φόβοι, τῶν προλαβόντων τὴν πείραν καιφοτέρων ἀποφαίνουσι· τίς στήσῃ ταῦτα; ἀλλ' ἴσως, ὃν αὐτοὶ καθ' ἡμῶν ὠδίνουσι θάνατον, ἢ τοῦ τιμωρεῖν καὶ κολάζειν ἐκείνους, ἢ ἡμᾶς ἀπάγων τῶν θλίψεων.

²¹ Matt. vii, 2.

ΕΠΙΣΤ. ΚΓ΄.

Ἰωάννη σπαθαρίω.

A

Montaen. (ep. 79, p. 127).

Οὐκ ἐλυπησας δεῖ ἠπάτησας· καὶ συχνὸς ὁ χρόνος
ἐξ οὗ τὸν ὄφιν ὑπ' ἀνθρώπου μορφή κατεῖχε κρυ-
πτόμενον· ἀλλ' ὅτι κακὸς ἐφάνης, καὶ φίλων ἐχθρὸς,
καιροῖς δουλεύων, καὶ ἀπάτη ἐπηρεϊδόμενος. Εἰ δέ
σε μὴ κακὸν ἢ πρᾶξις ἐδείκνυ, καὶ εἰς ζῆλον εἴλας
τοῦ προδότου ἐδ κακοῖς τὸν εὐεργέτην ἀμαίβεσθαι,
εὖ ἴσθι, ὡς καὶ εὐφρανας ἂν ἐκ τοῦ πάσχειν ἡμᾶς,
οἷς καθαιρούμεθα, αὐτὸς τι τῶν ἀγαθῶν ἐκκαρπού-
μενος.

ΕΠΙΣΤ. ΚΖ΄.

Κωνσταντίνω σπαθαρίω γένους ὄντος Τυρρηνῶν
καὶ δυστροπομέτρω.

B

Montaen. (ep. 80, p. 127).

Τὰ Τυρρηνῶν δημόσια ἔργα, καὶ ἐφ' οἷς σεμνύ-
νονται, ἀρχαῖος ὁ λόγος, οὐδὲ τοῖς ἀσελεγεστάτοις τῶν
ἄλλων ἀνθρώπων, οὐδὲ χωρὶς αἰσχύνης ὄργια γί-
νεται. Ὅρα οὖν ὅπως αὐτὸς νῦν πόλιν Κωνσταντίνου
μετοικῶν ἄριστα βιώσεις. Ἄν γάρ τι σε καὶ μικρὸν
τῆς ὀρθῆς παρατραπέντα συναίσθωνται πολιτείας,
καπνὸν Τυρρηνικὸν ἰδόντες, καὶ τὸ πῦρ, κἂν οὐκ
ἀνάπτῃς, εἰς μέγα φλογὸς ὑποτοπήσουσιν αἰεσθαι.
Ἄ χρῆ διευλαβοῦμενον, ἀπρόσκοπον πᾶσιν, ὡς οἱ
θεοὶ θεσμοὶ διακελεύονται, καὶ εἶναι καὶ φαίνεσθαι.

ΕΠΙΣΤ. ΚΗ΄.

Ἄδοντι λογοθέτη γεγονότι, καὶ μονάσαντι, ὑπὸ
δοκούντος φίλου παραλυθηθέντι.

C

Montaen. (ep. 81, p. 128).

Ἄμβλιος τὸ ἦθος, καὶ μαλακὸς τοὺς πόνους, γνώ-
μην τε οὐ βέβαιος, καὶ λημμάτων ἤττων, καὶ τῆς
ἡδονῆς ἀνδράποδον ἄνθρωπος, οὗτ' ἐν τι τῶν ἀγαθῶν
γενναῖον ἐργάζαιτο, καὶ εἰς κακὸν οὐκ ἂν ἀποβαίη
μέγα· ὅσοι δὲ φύσιν μὲν ὀξεῖς, καρτερεῖν δὲ πρὸς
πάντα δεινοί, ὑπερόπται δὲ καὶ χρημάτων καὶ ἡδο-
νῶν, καὶ γνώμην ἐξαγαγεῖν ἀμετάστρεπτοι. Τούτοις
δὲ ἄρα καὶ ἰσχύος ποθὲν περιτεθείσης, καὶ εἰς ἀγα-
θὸν ἢ ῥοπή τὰ μέγιστα ἐξανύσειε, καὶ πρὸς τὸ
φαῦλον ἐπειδὴν ἀποκλίνωσιν ἀφόρητοί τε καὶ ἀπαι-
τήτοις καὶ φίλοις καὶ οικείοις καὶ πᾶσι καθίσταν-
ται. Οὐ χρῆ τοίνυν δυσφορεῖν, ὅτι μὴ τὰ βέλτεστα
παρὰ τοῦ ποτε γενναίου φίλου ἐκκαρπούμεθα· ἀλλ'
εὐχαριστεῖν, ὅτι οὐχὶ μόνον μηδὲν λυπηρὸν, ἀλλ'
ἐφ' οἷς μηδὲ τῶν εἰς ὑπερβολὴν ἠκόντων δυσχερῶν,
ἐκεῖθεν πειρώμεθα. Εἰ δ' ἐπιστρέψει ποτὲ, καὶ πρὸς
τάς συγγενεῖς μετὰ τῆς φιλίας ἀναδράμοι ἀρετὰς,
ἴσως ἀποκρύψει τοῖς εὐφραίνουσιν ἀγαθοῖς καὶ ὅσα
τῶν λυπούμενων ἡμᾶς προκατέλαθεν.

ΕΠΙΣΤ. ΚΘ΄.

Βασίλειω πράκτορι.

Montaen. (ep. 82, p. 128).

Καίρουσιν οἱ παλαιοὶ λόγοι Προμηθεῖ τὸ ἥπαρ,
ἄετον ἐπιστῶντες τὸν κείροντα· καὶ ἡ αἰτία, ὅτι
θεῶθεν τὸ πῦρ ἐκκλέψας, φησὶ, πόνων καὶ καμάτων
ἀνθρώποις ἤνεγκεν αἰτίων. Εἰ δέ σε εἶλον οἱ ποιηταί,

ΕΠΙΣΤ. XXVI.

Ἰωάννη σπαθαρίω.

Non dolore affecisti, quod fraudasti, et tempus
satis longum est, ex quo serpentem sub humana
forma latentem occultas; improbus apparuisti,
amicis inimicus, temporibus serviens, fraudibus in-
nixus: si te iniquum ista actio non manifestavit,
et ad imitationem attraxit proditoris Judæ, ut bene-
meritum malis pensatum habeas, illud habe cognitum,
quod si lætitia affeceris ob ea quæ patimur, aliquid
inde boni tu consequeris.

ΕΠΙΣΤ. XXVII.

Constantino spathario Tyrreni generis perversi
moribus prædito.

Publica Tyrrenorum opera, de quibus gloriantur,
vetus habet verbum, orgia sunt, ne quidem ab
impudicissimis hominum sine pudore. Cogita idcirco
ut cum urbem inhabitas Constantini vitam optime
instituas, si enim te intellexerint cives, vel tantillum
a recte vivendi ratione declinasse, ubi fumum Tyr-
renorum animadverterint, suspicabuntur et ignem,
licet haud succenderis, in magnam flammam attollen-
dum. Quod dum sedulo præcaves, sine lapsu, quem-
admodum divina jubent oracula, coram omnibus
ut incedas nitendum est.

ΕΠΙΣΤ. XXVIII.

Leonti, qui cum esset logotheta monachus habebat, et
ab amico mærore affecto.

Moribus piger, ad labores mollis, mens incon-
stans, succumbens donis, voluptatum mancipium,
nec aliquid boni generosive facit; sed nec in ma-
gnam nequitiam emanabit. Natura celeres, ad omnia
sufferenda impigri, divitiarum voluptatumque
contemptores, et qui facile e sententia dimoveri
nolunt; isti, accedente aliquanto potestate, vel ad
virtutem magno futuri sunt momento, vel ad malum
cum inclinent, intolerandi, implacabiles amicis,
familiaribus, singulis existunt: Quocirca non est
ægre ferendum, quod optima quæque ab amico ge-
neroso non semper impetramus, sed gratiæ sunt
agendæ, eo quod non tantum nihil triste reporta-
mus, sed potius quod nihil ab eo profisciscatur quod
inter summe tristitia et molesta numeretur. At si re-
vertatur aliquando, et ad cognatas cum amicis vir-
tutes recurret, fieri potest ut bona quæ deinceps
oblectant, omnia illa mala et tristitia evanescere fa-
ciat, quibus pridem occupabamur.

ΕΠΙΣΤ. XXIX.

Βασίλειω πράκτορι.

Veterum fabulæ depastum Prometheo hepar fe-
runt ab aquila detondente; causam dant, quod de
cælo furatus ignem, laborum et defatigationum
causas hominibus dedit. Quod si te ceperint poete-

tantum malorum pyram in patriam construentem, non illi aquilarum, milvorum, accipitrum species in te concitarent, quæ viscera depascere tua; sed et pardos, leones, et cæteras bestias in tua intestina immittere non desisterent. Tu autem cogita, quod licet poetæ non existant, qui hæc talia confingant, veritatis tamen Christianæ exacta ratio non cesset supplicium magis formidolosum intentare, ignem indefectibilem, tenebras exteriores, stridorem dentium, multitudinem vermium peccatoribus dum substernit. Quod si te timor futurorum in præsentem non coerceat, nec a cursu inordinato et irrationabili avertit; attamen Sodomæ et Gomorrhæ quæ litteris traditur perpessio inconsolabilis, et commune illud omnium hominum naufragium, diluvium; et quotidiana providentiæ opera, animus, et cogitationes, ad sobriam et sapientem cogitationem reforment

EPIST. XXX.

Michaeli protospathario.

Montacut. (ep. 83, p. 151).

Corpus morbis, patiēdo anima, vita denique tota ab hominibus contumeliis afflicta despondet se: amicorum paucitas et absentia, servorum tortiones et vincula, cognati minarum acerbitate divulsi, rerum necessariorum ablatio, librorum direptio, sacrorum ædium expilatio, quas expiatoria nobis futura constitueramus, dum caneretur, legeretur, divinis in eisdem inserviretur; contra omnes sententiæ acerbæ sunt et decreta dura edita, ita ut nemo ad nos propius accedere audeat. Quid opus commemorare quotidianas excusationes, decisiones, condemnationes; in quibus nemo testis comparet, nemo pro tribunali iudex, nemo accusator; non dixero contra memet, sed contra amicos, consanguineos, servos omnino omnes, quos aliqua suberat cogitatio, me omnino non negligere. Quod si tandem cessarunt, investigantes quæstiones, non sit id ex animi ipsorum sententia, aut propter aliquam virtutem meam; sed ab excelsa sit et profunda Dei misericordia, a qua sola pendemus, et sub qua in vita agitamus; his tot tantis talibusque exhausti fluctibus, pro cognatis autem, pro amicis, pro famulis, pro canentibus Psalmos, pro quocunque humano solatio; milites, custodia tribuni, vicarii, militares copiarum nos circumstant. Uade poterit amina tot malorum falcibus divisa, a corpore non abripi, et aufugere, certe et hoc mihi summam dubitationem movet.

EPIST. XXXI.

Joanni patricio et sacellano apud Angurios.

Montacut. (ep. 86, p. 151).

Talem ego mihimet amicum conjungere optarem, per quem neque superbiens aliqua gratia et excelsa

τοσαύτην κακῶν πυρὰν τῇ πατρὶδι ἀνάφαντα· οὐκ ἀετῶν γένη, καὶ ἰκτινῶν, καὶ ἱεράκων τοῖς σπλάγχνοις· ἀν διεβόσθησαν· ἀλλὰ καὶ παρδάλεις, καὶ λέοντες, καὶ θηρία πάντα οὐκ ἀν τοῖς ἐγκάτοις ἐπαφίεντες ἀπίκαμον. Σὺ δὲ σκόπει, ὡς εἰ καὶ τὸ ποιητῶν γένος ταῦτα σχηματίζειν ἐπιλέλοιπεν, ἀλλ' ἦ γε καθ' ἡμᾶς τῆς ἀληθείας ἀκρίβεια, οὐκ ἀπέστη, φοβερωτέραν τὴν τιμωρίαν ἐπανατείνουσα· πῦρ ἀτελεύτητον· καὶ σκότος ἐξώτερον· καὶ βρυγμῶν ὀδόντων· καὶ σκυλῶν πλῆθος ὑπεστρωρῶν ὡσα τοῖς ἀμαρτάνουσιν. Εἰ δὲ σε καὶ τῶν μελλόντων οὐπω συστέλλει ὁ φόβος, οὐδὲ τῆς ἀτάκτου καὶ ἀλόγου φορᾶς ἀνακόπτει· ἀλλὰ κἂν γοῦν τὸ Σοδόμων καὶ Γομόρρας ἀνάγραπτον καὶ ἀπαράκλητον πάθος· καὶ τὸ κοινὸν τῶν ἀνθρώπων ναυάγιον ὁ κατακλυσμὸς· καὶ τὰ καθημερινὰ τῆς προνοίας ἔργα, εἰς σῶφρονα τοῖς λογισμοῦς μεταρρυθμιζέτω μελέτην.

EPIST. Δ'.

Μιχαὴλ πρωτοσπαθάρῳ.

Τὸ σῶμα ταῖς νόσοις· ἡ δὲ ψυχὴ τοῖς παθήμασιν· ὁ δὲ βίος ὅλος ταῖς ἐξ ἀνθρώπων ἐπιρρῆλαις ἀπειπεταλαιπωρούμενος. Φίλων ἡμερία, θεραπεύωντων αἰκισμοὶ καὶ αἰχμαλωσίαι, συγγενεῖς τῇ τῶν ἀπειλῶν βαρύτερη· ἀστερησεις καὶ αἰτῶν τῶν ἀναγκαίων· ἀρπαγαὶ βιβλίων, ἱερῶν ἐκπορθήσεις οἰκῶν, οὐκ ἱλαστήριον ἡμεῖς ἐστησάμεθα, ψαλλόντων, ἀναγνωσκόντων, ἐν πᾶσι θεοῖς ὑπηρετούντων· κατὰ πάντων ἀπλῶς ἀποφάσεις πικραῖ, καὶ ψηφίσματα, ἵνα μηδεὶς μηδὲ τοῦ παραγενέσθαι πρὸς ἡμᾶς κλησίον γένηται. Τί δεῖ τὰς ἐφημερίους ἀνακρίσεις λέγειν, καὶ κρίσεις, καὶ κατακρίσεις· ὧν οὐδεὶς οὔτε μάρτυς, οὔτε κριτής, ἀλλ' οὐδὲ κατήγορος οὐ καθ' ἡμῶν μόνον, ἀλλὰ καὶ κατὰ φίλων, καὶ κατὰ συγγενῶν, καὶ θεραπεύωντων, καὶ κατὰ πάντων ἀπλῶς εἰς σὺς αὐτοὺς ἡ τοῦ μελετᾶν καθ' ἡμῶν ἐλαύνει ἐπίνοια. Εἰ δὲ καὶ ἐξέλιπον· ἐξερευνήσεις ἐξερευνῶντες, οὔτε τῆς ἐκείνων γνώμης οὔτε τῆς ἡμῶν ἀρετῆς, ἀλλὰ τῆς βαθείας καὶ ὑψηλῆς φιλανθρωπίας τοῦ Θεοῦ ἧς μόνης ἠρτήμεθα, καὶ ἐφ' ἣ τὸν βίον σαλεύομεν· τοσοῦτοις καὶ τηλικούτοις περιαντελούμενοι κύμασιν, ἀντὶ δὲ συγγενῶν, ἀντὶ φίλων, ἀντὶ δὲ θεραπεύωντων, ἀντὶ ψαλλόντων, ἀντὶ δὲ πάσης ἀνθρωπίνης παραμυθίας, τί; στρατιῶται καὶ κουστωδία, καὶ τριβούνοι, καὶ βικάριοι, καὶ στρατιωτικοὶ λόχοι περικλῆνται. Πῶς οὖν ἡ ψυχὴ τοσοῦτοις κακῶν δρεπάνοις διατριουμένη τοῦ σώματος οὐκ ἐρράγη καὶ ἐξέφυγε, τοῦτο καὶ ἡμᾶς εἰς ἀπορίαν περιεστήσιν.

EPIST. ΛΑ'.

Ἰωάννη πατρικίῳ καὶ σακελλαρίῳ, κατὰ τοὺς Ἀγγουρίους.

Ἐλοίμην ἀν ἐγωγε φίλον ἑμαυτῷ συζεῦσαι, ἐξ οὗ, μήτε τῶν ὑπερηφάνων μοι χαρίτων καὶ ὑψηλῶν

VARLÆ LECTIONES.

^a διασωόμενοι. * ἴσ add. ποτα.

μηδὲν ἔσοιτο, μήτε δεδιώς εἶην, μήποτε πνεύσας ἅ
ἐκ τοῦ ἐναντίου συγκατασπᾶση, καὶ ἅ μηδὲ θναρ
ἐκείθεν ἤλπισα. Πόθεν οὖν εἰς ταύτην ἐξέπεσα τὴν
βούλησιν; αἱ σαί πράξεις, τοῦ ποτε φιλοῦντος ἡμᾶς,
ἐπὶ ταύτην ἤγαγον.

EPIST. AB'.

Βαδὴνη πραιποσίτω καὶ πατρικίῳ.

Montacut. (ep. 91, p. 133).

Ἦν ποτε κρύφιος φίλος ὁ Ἰωσήφ, καὶ νυκτερινὸς
μαθητὴς τοῦ ἐμοῦ Δεσπότου καὶ Θεοῦ· ἀλλ' ὕστερον
τοὺς δεσμοὺς ἀπορρήξας τῆς δειλίας, τῶν εἰς τὸ
φανερόν φιλοῦντων θερμότερος καὶ θαρραλεώτερος
γέγονε· καὶ τὸ Δεσποτικὸν ἐφ' ὕβρει κρεμάμενον
σῶμα τοῦ ξύλου καθελών, τῆς δυνατῆς θεραπείας
οὐκ ἠμέλησε. Μέχρι τίνος τοίνυν καὶ αὐτὸς διὰ
νυκτὸς ἡμᾶς ἀγαπήσας, ἀλλὰ μὴ φωτὸς καὶ ἡμέρας
οὐδὲ γεγονῶς, ῥήξεις ἀξίαν φωνῆν τῆς Ἰωσήφ παρ-
ρησίας, καὶ καθελείς οὐκ ἀπὸ ξύλου τὸ σῶμα, ἀλλὰ
μυρῶν πειρασμῶν καὶ θλίψεων καὶ τάλαιπωρίας καὶ
πιπεροῦ βυόμους καὶ καθημερινοῦ θανάτου †; Εἰ δὲ
σε ἡ τοῦ κόσμου φίλια, καὶ ἡ πρὸς αὐτὸν συμπάθεια
οὐκ ἐξ, μάτην εἰς καταφυγὴν καὶ παράδειγμα ὁ
Ἰωσήφ ἐπενοήθη καὶ προκομίζεται.

EPIST. AG'.

Ἰωάννη πατρικίῳ καὶ στρατηγῷ Ἑλλάδος |

Montacut. (ep. 93, p. 134).

Εὐνομος ἔδων ἐσεμνύετο, φασί, ὁ Δοκρός. Καὶ
ἦδε γὰρ θέλων, καὶ κηλαύμενος τοὺς ἀκροατάς.
Μιᾶς δὲ ποτε βραδείας αὐτῷ χορδῶν, τέττιξ ἐπὶ τὸν
πῆχυν καθίσας, τὸν φθόγγον ἀνεπλήρου τῆς βραδείας
χορδῆς, καὶ ἦν Εὐνόμῳ πάλιν ἔδειν, ὡς τὸ πρότερον,
ἐμμελῶς. Εἰ δὲ γε ἡμῖν, ἀντὶ τέττιγος καὶ ξένης
ἰδέης, τῆς σῆς φίλιας, οὐκ οἶδ' ὅθεν περιβραδείας,
ἀποκαταστήσας, πάλιν ἐντεινεῖς τὴν νευρᾶν, ἴσως
ἂν εἰς τὴν προτέραν ἡμῶν ὀλοκληρίαν ὁ βίος ἐπανε-
θῶν, καὶ συμφωνίαν ἀρίστην ἀναλαθῶν, ἔσεται τι
μέλος εὐδαιμονίας, ἀντὶ τῆς νῦν τραγωδίας, ἡδὺ καὶ
τερπνόν· καὶ τοῖς ἔπειτα τῶν ἀνθρώπων, οὐχὶ Εὐνο-
μος καὶ κιθαρωδός, καὶ τέττιξ μουσουργός, μύθου
πλάσμα παλαίου, ἀλλ' ἀρχιερεὺς Θεοῦ ὁ φίλος ἐνθεός,
καὶ καλός, εἰς παράδειγμα καὶ παροιμίαν ἐξαρκέσει
ἀληθινήν.

EPIST. AA'.

Λέοντι καὶ Γαλάτωνι ἀδελφοῖς καὶ ἀσηκρητίς.

Montacut. (ep. 105, p. 150).

Εἰ τὰς πρὸς ἔριν παρασκευὰς ἐξελύσατε, τὰς ἡμε-
τέρας ἐντολάς, κἂν νῦν γούν, ἐπεὶ μὴ πρότερον, ἐκ-
πληρώσατε, καὶ τὸ βιβλίον διορθώσαθε· σφαλμάτων
γὰρ αὐτὸ μάλλον ἢ γραμμάτων, ὀρθῶν ἔστι τοῖς ἐν-
ταγγάνουσι [βιβλίον] οὕτω δὲ οἶμαι κατὰ σπουδὴν
πράξασι, καὶ ἡ ἐπὶ τῇ προτέρῃ παρακοῇ συγγνώμη,
μὴ πλέον οὔσα συγγνώμης, ἀλλὰ τὸν ὀρθὸν φυλάτ-
τουςσ λόγον, ἐπακολουθήσει.

VARÆ LECTIONES.

† Ἰσ. add. τὴν ψυχὴν. ὁ καί.

impertiat, neque a quo timeam, ne ex adverso
mibi aliquid affletur unde disjiciantur res meæ, et
ea in me contrahantur, quæ ne per somnum quidem
cogitarem. Ast unde mihi hoc consilii aboritur?
tuæ me actiones impulerunt in hanc sententiam,
qui olim me dilirebas.

EPIST. XXXII.

Baanæ præposito et patricio.

Erat aliquando Joseph, latenter amicus et no-
cturnus discipulus Dei et Domini mei; sed ruptis
postea vinculis meticulositatis, inflammatus et
confidentius se gessit, quam illi, qui amabant pal-
lam: Dominicum corpus contumeliose suspensum,
de ligno sustulit, et quo potuit modo curavit.
Quousque tu et me per noctem dilecturus es, et non
lucis atque diei factus filius, vocem dignam rumpes
Josephi fortitudine, et non quidem corpus de li-
gno auferes, sed de mille modis tentationum, affli-
ctionum, miseriarum, acerba et quotidiana morte
expedies. Quod si te impediat amicitia mundi et
affectus erga mundum, frustra tibi excogitasti Jo-
sephum, et in medium adducis tanquam recepta-
culum et exemplar.

EPIST. XXXIII.

Joanni patricio, et Græciæ duci.

Celebris habetur Eunomus Locrensis cantor.
Cum caneret, oblectabat audientes, et deliniebat;
at cum aliquando una e fidibus rumperetur, cicada
jugo citharæ insidens, chordæ disruptæ vices adim-
plebat, ita ut cum concentu Eumelus uti et prius
caneret. Quod si tu loco cicadæ et cantus alieni
tuæ amicitia chordam nescio quo pacto disruptam
resarcias, et intendas, fieri potest, ut vita nostra,
ad priorem integritatem reducta optimam conficiet
harmoniam, et pro præsentis tragœdia, concinet
cantilenam felicitatis alicujus, quæ suavis, et cum
delectatione sit: et futuro sæculo non aliquis Eu-
nomus citharedus aut cicada musices operatrix,
vetustæ cujusdam fabulæ figmentum, sed Dei pon-
tifax amicus divinus et bonus sufficiet, qui in pro-
verbium æbeat verum et exemplar

EPIST. XXXIV.

Leonti et Galatoni fratribus et a secretis.

Si apparatus vestros ad contentionem missos fec-
stis, at nunc, siquidem non prius, præcepta mea
observate, et librum corrigite. Nam qui cum in ma-
nus sumpserint, magis erroribus scatere quam lit-
teris videbunt. Quod si graviter in hæc incubueritis
veniam consequimini de præterita insuper habitio-
ne et neglectu, nec ultra veniam quid consequimini,
nam secundum rectam rationem indulgetur vobis.

ΕΠΙΣΤ. XXXV.
Damiano hospiti.

A

Montacut. (ep. 108, p. 153).

Venit ad me hesterno die, cum jam luminaria accenderentur (urgentior ejus miseria ab intempetivo accessu videbatur), homo indigens, cum eulatu, et voce calamitatem testante, ita ut mollefacere et exorare posset ferarum animos; tunica illum lacera vitæ opertura tegebat; vultus plagas impactas hominum pugno præ se ferebat, quæ imprimis conuolutes in compassionem et luctum adigerent; me imprimis ita male habuerunt, quod intelligerem, illum pauperem ista passum, a mihi notis; at causam cum rescivi, propter quam peressus hæc insufferenda fuit; cum mimirum ideo hæc luisse in corpore, eo quod cum silentio et voluntarie nolebat, terram ipsis tradere, quæ licet fluctuantem vitæ tamen spem ipsius fovebat; hæc ubi velut cumulum cæteris adiecit, confusus ego omnino constiti, ne quidem minus, quam ipse ille pauper, ut ne dicam magis, et profecto qui meum dolorem de homine injuria affecto, et te considerabit, omnino dicturus est, duplicatum esse. Quare, mi homo, miseriam pauperi condona, redde quod injuste tenes, vulnera curato beneficentiæ oleo. Quod si pauperem despiciatui habes, at meum dolorem et calamitatem dele, si non potius tuam; certe, tua, et pauperis, et meam excedit, licet nondum, ut reor, communem illius sensum habeas.

ΕΠΙΣΤ. XXXVI.
Michaeli protospathario.

Montacut. (ep. 109, p. 155).

Institutionis possessio, ætate proveciori vitæ baculus firmissimus est, et ætate florentem juvenili, sine tristitia ad virtutis transmittit tempestatem. Quocirca tuos liberos prudentia imbuit et virtute; ut adhuc adolescentes maturam exhibeant conversationem, et sic cum consenserint, aliorum auxilio non indigebunt.

ΕΠΙΣΤ. XXXVII.
Nicetæ protospathario.

Montacut. (ep. 114, p. 154).

De nobilibus te natum parentibus gloriaris, at ego te potius juberem magnos tibi spiritus sumere si virtute tua mereres, ut generis princeps exsistas ipse; illud enim nequissimus allegabit, at hoc nisi optimus nemo dicit.

ΕΠΙΣΤ. XXXVIII.
Banæ præposito et patricio.

Montacut. (ep. 120, p. 156).

Erat olim apud Romanos, sed et Græcos (nam quid opus Christianos nominare?) etiam contra iniusteissimos, nedum bene meritos malefaciendi terminus, et modus statutus. Quin et barbari solent

ΕΠΙΣΤ. ΑΒ΄.
Δαμιανῶ ξενοδόχῳ.

Ἦκε χθές, ὡς ἡμᾶς, περὶ λόγων ἀφᾶς (μείζον γὰρ αὐτῶ καὶ τῆς ἀωρίας τὸ πάθος ἐτύγγανεν) ἀνθρώπος πένης κλαίων, καὶ φωνὰς ἤφει πάσας ἢ ἐπ' ἐλέῳ, ἀλ' μαλάττειν καὶ δυσωπεῖν ἴσχυον καὶ γνώμην θηρίων· χιτωνίσκος ἦν αὐτῶ περιεβήγμενος, κάλυμμα τοῦ βίου· καὶ πληγὰς τὰς ἐξ ἀνθρώπων ἔφερον ἐπὶ τοῦ προσώπου· ἃ μᾶλλον τῶν ἄλλων εἰς οἶκτον καὶ θρήνον τοὺς ὀρώντας παρεκάλει· ἐμὲ δὲ πλέον, ὅτι καὶ γνωρίζων ἔργα τὰ ἰπάθη τοῦ πένητος ἐπυθανόμην· ὡς δὲ μοι καὶ ἡ αἰτία, δι' ἣν τὰ ἀνήκεστα πάθοι, δῆλη ἐγεγόνει, ὅτι ποινὰς ἔτισε ταῦτα, ἀνθ' ὧν μὴ σιγῆν μὴδὲ ἀγαπᾶτο γήδιον αὐτὸ ἐφ' ᾧ ὁ τὰς τοῦ ζῆν ἐσάλευεν ἐπιπέδας προηδικημένος· ὡς οὖν καὶ ταῦτα τοῖς ἄλλοις προσετέθη, ὅλος σφῶδρα συνεχύθη, καὶ οὐδὲν ἔλαττον τοῦ πένητος (οὐ γὰρ ἔστιν εἰπεῖν, μείζον) τὴν ψυχὴν διετέθη· πλην εἰ μὴ τις τὴν ἐμὴν ἀλγηδόνα ἐπὶ σοὶ τε καὶ τῶ ἡδικομένου γινομένην βλέπων διπλήν ἀποφαίνῃ. Δύσον ἀνθρώπε τῶ πένητι τὴν συμφορὰν, ἀποδιδούς τὸ ἀδίκημα, καὶ τὰ τραύματα θεραπεύων εὐεργεσίας ἐλέῳ ἰ. Εἰ δὲ τοῦ πένητος ὑπερορᾶς· ἀλλ' οὖν τὴν ἐμὴν λύσον συμφορὰν· μᾶλλον δὲ τὴν σὴν· ἢ σὴ γὰρ μείζων, καὶ τῆς τοῦ πένητος καὶ ἡμῶν, κἂν οὕτω ταύτης, οἶμαι, συναίσθησιν ἔχης.

C

ΕΠΙΣΤ. ΑΓ΄.
Μιχαὴλ πρωτοσπαθάρῳ.

Τῆς παιδείας ἡ κτήσις τῶ γεγραμῶτι κρατίστη γίνεται βίου βακτηρία· καὶ τὸν ἀνοθεύοντα τὴν νόον ἡλικίαν, εἰς ἀρετῆς ὤραν ἀλύτως διαβιβάζει. Παιδεύει τοῖνον σοφίαν καὶ ἀρετὴν τοὺς σοὺς παῖδας ἵνα καὶ νεάζοντες, ὠραῖαν ἔχωσι τὴν πολιτείαν, καὶ γεγραμῶτες μὴ δεθῶνται ἢ τῆς ἐτέρων βοήθειας.

ΕΠΙΣΤ. ΑΔ΄.
Νικήτηα πρωτοσπαθάρῳ.

Αὐχεῖς, ὅτι γονέων ἐφους εὐ γεγονότων· ἐγὼ δὲ σε ἤξιον μᾶλλον μέγα φρονεῖν, εἰ τοῦ γένους ἡγεμόνα σαυτὸν δι' ἀρετῆς προετίθει· τὸ μὲν γὰρ, ἐσθ' ὅτε, καὶ ὁ χειριστὸς ἔξει λέγειν· τὸ δὲ, μόνου καθίστηκε τοῦ ἀρίστου.

ΕΠΙΣΤ. ΑΕ΄.
Βαδῆν πραιποσίτῳ καὶ πατρικίῳ.

VARIÆ LECTIONES.

ἢ πικράς. ἰ ἴσ. τις ἦν ἐπὶ αὐτῶ. ἰ ἐλαίῳ. κ δεήσωνται, Hoesch.

σεων· και πολλά δέ φασι τῶν θηρίων, ὡς περ εὐλα-
βεῖσθαι και ὑποστέλλεσθαι, πρὸς τοὺς ἐν συμφοραῖς·
ἰσχύαται και μόνου, και τὸ θηριῶδες οὐκ ἐπιδεικνυ-
σθαι. Ἡμεῖς δὲ νῦν, ὧ φιλανθρωπότητος, ἀπὸ τῶν
ἄλλων ἔργων ὑμῶν, και νόσῳ κείμεθα· και ἱατρὸν ἢ
νόσο· ἐπιζητεῖ· και ἡμέραι τῇ νόσῳ τριάκοντα
παρετάθησαν, και πολλοὶ πολλὰκις ὑμῶν ἐδεήθησαν,
ἱατροῦ συγχωρῆσαι παρουσίαν· ἀλλ' (ὧ φύσις ἀν-
θρώπων, και Ῥωμαίων, ὅποι γῆς ἐστε νόμοι, και
κλῆσις Χριστιανῶν;) οὐκ ἐδυσωπήθητε. Ἄλλ' ἡμεῖς
μὲν, βαρβάρους ὑμᾶς ἢ θηρία νομίζεις, οὕτω πει-
θόμεθα· ὑμέτερον δ' ἐστὶν ἐπισκοπεῖν, δι' ὧν εἰς
ἡμᾶς τοὺς ταπεινοὺς, τὰς ὑπερορλοὺς ταύτας και
καινὰς ὑπὸ τῶν ἡλιον τιμωρίας, ἐπεινήσατε, τίνα
προσηγορίαν, ἀντὶ τοῦ Χριστιανοί, και Ῥωμαῖοι,
και Ἕλληνες, και βάρβαροι, και θηρία, ὀνομάζεσθαι, B
ταῖς ὑμετέραις πράξεσιν ἀρμόζουσαν, ἐξευρήσατε·
ἡμεῖς δὲ, κὰν τῇ νόσῳ νικηθῶμεν, λαμπρότερον, εἶ-
τε, τὸ καθ' ἡμῶν ἢ στήσομεν τρόπαιον· τὸν ἡμέ-
τερον βίαιον θάνατον, τῷ παντὶ βίῳ, στήλην τῆς
ὑμῶν μαιφονίας ἐναπολείποντες ἀνεξάλειπτον.

EPIST. ΛΘ'.

Θεοφίλω κραιπνοσίτῳ.

Montacut. (ep. 121, p. 163).

Τὸ μὲν, ἀγαπῆν τοὺς μισοῦντας, ἀρετῆς, και θεῖον· C
τὸ δὲ, τοὺς ἀγαπῶντας, ἀνθρώπινον και κοινόν· τὸ
δὲ μισεῖν και τοὺς ἀγαπῶντας οὐδὲ θηρίων οἶμαι.
Ἡμεῖς μὲν οὖν ἀγαπῆν σε δι' ἔργων δεικνύομεν, οὐ
νῦν, ἀλλὰ και πάλαι, τὰ τε ἄλλα (οὐ γὰρ ἔμῳν ὡς-
περ οὐδ' ὀνειδιζοίμεν, οὕτως οὐδ' ἀριθμεῖν χάριτας),
ἀλλὰ και γράφομεν, και προσαγορεύομεν, και
παρανοοῦντες τὰ δέοντα. Εἰ δ' αὐτὸς ἀγαπῶντας
ἐμίσησας, ἡμᾶς μὲν εἰς μεῖζονα βαθμὸν, ὡς ὄρεα,
φέρων ἔστησας. Εὐρήσεις δὲ και σὺ τὸν σουτοῦ ὡς
εἶθε μὴ ὀφείλες.

EPIST. Μ'

Ἡλίῳ πρωτοσπαθαρίῳ.

Montacut. (ep. 122, p. 165).

Οἱ πειρασμοὶ πειραζομένων γίνονται πειρασμοί· D
μὴ πειραζομένων δὲ, στεφάνων και βραβείων παραι-
τιοί.

EPIST. ΜΑ'.

Θεοφίλω πρωτοσπαθαρίῳ.

Montacut. (ep. 123, p. 164).

Ταχὺ μανθάνεις τοὺς φίλους· ταχύτερον δ' ἀπο-
μανθάνεις· ἀλλ' ἔρρωσο· μήτε μανθάνων βῆρον,
μήτ' ἀπομανθάνων. Τὸ μὲν γὰρ προπετοῦς και κού-
φης διανοίας, τὸ δὲ γνώμης, ἵνα μηδὲν εἶπω φαυλό-
τερον, ἀδειχάτω· κρίσεις δὲ συνέσεως διδοῦς τὸ
πρακτέον, ἴστασο μένων ἐν οἷς ἐδοξας μεμαθηχέναι.

A leges suppliciorum statas non excedere; imo be-
stias non paucas narrant, revereri quodammodo et
submittere se extremas inter angustias conclusis,
nec feritatem in prostratos exercere. Ego in præ-
senti, o clementissime, per tuam operam ultra alia,
et ex morbo decumbo; medicum flagitat illa ægri-
tudo quæ dies jam triginta me afflixit, multi interea
multis apud te intercesserunt medici, ut præsen-
tiam concedas mihi; sed (o communem hominum
naturam! o leges Romanas! o Christianorum titu-
los! ubi estis?) non impetrarunt: et tamen nondum
mihi subiit sententia, te cum barbaris, aut bestiis
annumerare; cogitare autem te tua interest, quam-
obrem in me vilem et abjectum, peregrina hæc,
nova, nec sub sole adhuc visa supplicia excogitave-
ris, quam tibi denominationem aliam pro Christiani
titulo, Romani, Græci, barbari hominis, imo be-
stie, quæ tuis respondeat actionibus excogitare
velis. Ego autem si morbo succumbam, extinctum
splendidiorum de te scias velim triumphum repor-
taturus sum: mortem enim mihi violentier illatam
columnæ vicem obeuntem indelebilibus, contra tuam
sanguinariam crudelitatem statuam sum relicturus.

EPIST. XXXIX.

Theophilo præposita.

Odio habentes diligere, virtutis opus, et divinum;
diligentes, humanum et vulgare; sed diligentes
odio prosequi haud est, opinor, belluarum. Ego re
ipsa docui me te diligere; nec nunc primum, sed
jamdudum, cum in cæteris (sed non ego soleo vel
exprobrare, vel enumerare gratias) tum vel maxime
scribendo, alloquendo, adhortando, et quæ tibi con-
veniunt suggerendo. Sin tute diligentes odio habes,
certe me, quod vides, in superiorem gradum extul-
listi; invenies autem, quod nolueris, et qui te ita
tractabit.

EPIST. XL.

Helie protospathario.

Tentationes tentantibus tentationes sunt; non
tentantibus causant coronas et brabia.

EPIST. XLI.

Theophilo protospathario.

Citissime amicos ediscis: dediscis autem multo
citius: vale autem, et ne cito discas, nec citius
eorum obliviscere; est enim illud animi leviculi,
nimium properantis; et incerti, ut ne quid gravius
dicam, iudicii illud; intelligentiæ tribunali ubi quod
agendum stiteris, consiste firmus in iis quæ videris
addidicisse.

VARIÆ LECTIONES.

1 lege ὑμῶν.

EPIST. XLII.

A

ΕΠΙΣΤ. ΜΒ΄.

*Theodoto spatharocandidato.**Θεοδότῳ σπαθαροκαρδιδιώτῳ.*

Montacut. (ep. 121, p. 161).

Humana omnia simul diffluunt cum tempore et evanescent; virtus autem, ut igne et ferro, et omnibus rebus inconsumptibilis est, quibus omnia succumbunt quæ generantur; ita quoque tempus, pathos, mortem ipsam superat. Sin intuearis perspicacius, a tempore et morte ipsa magis reviviscit, et egerminat; proprium splendorem gloriamque magis admirabili modo et illustriori immoriente iterum invidia reassumit. Quid tu igitur erga ea quæ statim nunc erunt, ac si semper perdurarent, sis affectus? æterna interim susque deque habes, non aliter quam defluxura. Nonne aurum pro ære, quod in pœsi est, permutas? Certe breviusculum est peccatum, quod natura fluida et corruptibilis sit: sed mutatur incorruptibile pro corrumpendo, sapientia pro insania, gloria pro dedecore, gehenna pro cœlorum regno.

EPIST. XLIII.

Joanni patricio et sacellano apud Anqurios.

Montacut. (ep. 150, p. 171).

Molestias intueri, volentem me oportuit; nolentem autem tu docuisti: et quid tibi adhuc reliquum est, quam ut sub omnium oculis et testimonio convictus tenearis, multa adhuc duriora in me machinari, quia per quotidianum exercitium, ea omnia cum minore dolore subire edoctus sum.

EPIST. XLIV.

Tarasio patricio fratri.

Montacut. (ep. 151, p. 171).

Defunctus est nobis secundum corpus amicus, sed nec ipse tu inficias iveris quin reliquit columnam universæ quæ vitæ virtutem: quocirca beatum prædicabimus eum, et tunc quemnam pro illo lesam meditabimur.

EPIST. XLV.

Manueli patricio.

Montacut. (ep. 146, p. 203)

Fortassis ob ea confidentior existis, quæ a me, cum splendide in tuo theatro conspicerer, dicebantur: *Domine, nimirum ne imputes eis hoc peccatum, nesciunt enim quid faciunt*. Atque adeo flatus tuos contra me non cessas. Ego autem, prout tunc temporis beatam illam precem proferre dignus habitus fui, ita et adusque idem votum emitto sine intermissione. Scias autem, o bone, quod quemadmodum, ut ego mihi legem præscripsi, talibus remunerare conviciatores meos; ita et tu quoque teneris, cum homo sis (nedicam Christianus), licet sero, tandem tamen a crudelitate recedere; sin minus feceris, ne sic quidem ego orare desinam, scilicet, ne cœlesti adoptione ex-

ἅπαντα μὲν τὰ ἀνθρώπινα συγκαταρῆει τῷ χρόνῳ καὶ ἀφανίζεται· ἀρετὴ δὲ, ὡς περὶ πυρὶ καὶ σιδήρῳ, καὶ πᾶσιν οἷς ὑπάρχει τὰ ἐν γενέσει πάντα, ἀνάλωτος οὕτω καὶ χρόνου καὶ παθῶν καὶ αὐτοῦ θανάτου περιγίνεται. Εἰ δ' ἀκριβέστερον βῶσις, τῷ χρόνῳ, καὶ τῷ θανάτῳ μᾶλλον ἀναζῆ καὶ θάλλει, καὶ τὸ οικεῖον κλέος, καὶ τὴν εὐπρέπειαν, ἐναποσθεσθέντος αὐτοῖς τοῦ φθόνου, λαμπρότερόν τε καὶ θαυμασιώτερον ἀναδέχεται. Τί οὖν σὺ τῶν μὲν μετ' ὀλίγον οὐκέτι ὄντων, ὡς αἱ μερόντων, ἀντιποιῆ; ὀλιγωρεῖς δὲ τῶν αἰδίων, ὡς βρόντων; οὐ χρυσῷ χαλκόν, τὸ ποιητικόν, ἀμείβων; Βραχὺ γὰρ τὸ ἀμάρτημα, ὅτι φαρτῆς ἐκότερον καὶ βροῦσης ὕλης, ἀλλὰ φθορὰν ἀφθαρτίας, καὶ φρονήσεως ἀνοιαν, καὶ δόξης αἰσχύνην, καὶ γένεον οὐρανῶν βασιλείας ἀνταλασσόμενος.

ΕΠΙΣΤ. ΜΓ΄.

Ἰωάννῃ πατρικίῳ καὶ σακελλαρίῳ κατ' Ἀγγορίους.

Πρὸς λύπας ὄρῳν, καίτοι ἐκόντας ἐχρῆν, ὁμῶς καὶ ἀκόντας ἐδιδάξατε. Τί δὴ νῦν ὑμῖν ἔσται πλέον, πλὴν τοῦ κακοῦ; κρίνεσθαι ὑπὸ μάρτυσι τοῖς πάντων ὀφθαλμοῖς, κλειόμενα ἐπινοοῦσι τὰ καθ' ἡμῶν λυπηρὰ, ὅτε διὰ τῆς καθημερινῆς γυμνασίας καὶ ἀλυπώτερον αὐτὰ φέρειν ἐπαυδαῖσθαι;

ΕΠΙΣΤ. ΜΔ΄.

Ταρασίῳ πατρικίῳ ἀδελφῷ.

Τέθνηκεν ὁ φίλος τῷ σώματι· ἀλλ' οὐδ' ἂν αὐτὸς ἀρνηθείης, ὡς οὐκ ἀθάνατον ἀφῆκε στήλην, παντὶ τῷ βίῳ, τὴν αὐτοῦ ἀρετὴν. Ἄρα οὖν εὐδαιμονίσωμεν δλωσ τινὰ, ἂν τοῦτον θρηνεῖν μελετήσωμεν;

ΕΠΙΣΤ. ΜΕ΄.

Μανουήλ πατρικίῳ.

Ἴσως θαρρῆεις, οἷς ἡμεῖς, ἐπὶ τοῦ λαμπροῦ ὑμῶν θεάτρου προσηλακισόμενοι, ἐφθελγόμεθα· Κύρια, μὴ στήσης αὐτοῖς τὴν ἀμαρτίαν ταύτην· οὐ γὰρ οἶδας τί ποιούσιν· καὶ διὰ τοῦτο πλείων καθ' ἡμῶν, οὐ λήγεις. Ἄλλ' ἡμεῖς μὲν, ὡς περὶ τότε τὴν μακαρίαν ἐκαίην εὐχὴν ἠξιώθημεν εὐξασθαι, οὕτω καὶ μέχρι νῦν ἀδιαλείπτως εὐχόμεθα. Ἰσθὶ δὲ, ὡ βέλτεστε, ὅτι καθάπερ ἡμῖν, τοιοῦτοις ἀμείβεσθαι τοὺς ὕβριστάς νενομοθέτηται· οὕτω καὶ ὑμῖν, ἀποστήναι τῆς μαιφονίας (κἂν ὀψέ ποτε τοῦ καιροῦ), ἀνθρώποις οὖσιν (ἵνα μὴ λέγω Χριστιανοῖς), κεχρωσθηται. Εἰ δὲ μὴ, ἡμεῖς μὲν οὐδὲ οὕτω, τῆς ἡμετέρας εὐχῆς ἀποσταίημεν, ἵνα μὴ τῆς ἀνωθεν υἰοθεσίας ἐκπίσωμεν (τοῦτο γὰρ αὐτὸ καὶ νῦν ἡμᾶς πρὸς τὴν ὑμετέρην παραίνεσιν διανέστησεν). Ὑμῶν δὲ ἐστὶ λοιπὸν

** Rom. v, 15.

ὄρξιν (οὐ γὰρ ἂν ἄλλοτριώτερόν τι τῆς ἐμῆς εὐχῆς ἄσσει). Tuum est videre (ne longius ab oratione aberrem mea) ut exinde tute tibi omnia commodissime ordines.

ΕΠΙΣΤ. ΜΖ΄.

Ἰωάννη πρωτοσκαθαρίῳ καὶ δρουγγαρίῳ τοῦ πλοῦμου.

Montacut. (ep. 150, p. 206).

Οὐ τοσοῦτον χαλεπὸν, εἰ τυφλὸν ἢ Πλούτος, κατὰ τὴν καλῶς αὐτὸν κωμικευσάμενον Ἀριστοφάνην· ἀλλ' ἐκεῖνο παγγάλεπον, εἰ καὶ αὐτὴ κάθηται τυφλὴ ἢ Δίκη, μὴ ἔχουσα δι' οὐ τοὺς ἀδικουμένους ἐπιβλέψει· ἀλλὰ νῦν διὰ τῆς σῆς ἀρχῆς, εἰς τὸ ὄρξιν ἐπανελθοῦσα, δεξιᾶτω τὸν Πλούτον, μὴ τυφλὸν μόνον, ἀλλὰ καὶ ἄρωνον· ὑπερηγεῖ τῷδε ἢ τα δίκαια, καὶ πένητος εἴη, τῶν χρυσῶν παντὸς δικαίου φωνῆν ἐθισθέντων ἀπελαύνειν τοῦ σεμοῦ ταύτης· καὶ πειθιπέτου θήματος.

ΕΠΙΣΤ. ΜΖ΄.

Ταρασίῳ ἀδελφῷ.

Montacut. (ep. 153, p. 206).

Τί δεῖ πλέον γράφειν, ὑπὲρ οὗ γράφω; ἂν ἴδῃς τὴν ἄνδρα, καὶ τὴν ἐν αὐτῷ ἀρετὴν, οὐκ οἶδα πότερόν σοι δόξω ἐκεῖνον χαρισθῆναι, ὅτι τῇ σῇ τοῦτον συνιστώμεν δεξιότητι· ἢ σαυτῷ μᾶλλον, ὅτι σε τηλικούτου ἀνδρός καὶ τοσαύτης ἀξίου φιλανθρωπίας, εὐεργέτην ὀφθῆναι παρεσκευάσαμεν.

ΕΠΙΣΤ. ΜΗ΄.

Βασιλείῳ κναίστωρι.

C

Montacut. (ep. 154, p. 209).

Οἶδά ποτε τὸ δίκαιον, καὶ τὸν χρυσόν, ἐν τῇ σῇ διαμψισθητέσαντας ψυχῇ· ἀλλ' οὐκ οἶδα, εἴτε καταδεσάμενος ἡμᾶς ὁ χρυσός, εἴτε σοῦ τὴν ἀρχὴν, ἐν ἀρχαῖς, τῷ ἀδωροδοκίῳ P τιμῶντος. Πολλοὺς γὰρ ὄρῳ ταύτην τὴν μέθοδον, θηράματι κερδῶν μειζάνων, μετεροχομένους· ὁμοῦς ὁ χρυσός ἀπῆλθεν, ἔχων τὸ ἔλαττον· καὶ τὸ δίκαιον λαμπρὰν ἀνεδήσατο τὴν νίκην. Νῦν δὲ πάντα σέ φασι χρυσῶν πράττειν· καὶ οὐ πείθομαι. Χρυσός σοι, φασίν, αἱ χεῖρες, ἡ γλῶσσα, τὸ δίκαιον. Ἄλλ' ὥσπερ οὐ πείθομαι, οὕτως εἶναι καὶ ψευδῆ τὴν φήμην εὐχομαι. Δείξει δ' ὁ τὴν ἐπιτολὴν κομίζων πένης, ἢ ψευδῆ ταύτην, ἢ ὅπερ ἀπτηξάμην, ὑπάρχουσαν.

ΕΠΙΣΤ. ΜΘ΄.

Ἀλεξάνδρῳ κόμητι.

Montacut. (ep. 158, p. 215).

Εἰ τὴν Ἀλεξάνδρου τοῦ βασιλέως γνώμην ἐστεργες, οὐκ ἂν εἰς τὴν τοῦ Ἀλεξάνδρου τοῦ χαλκίως ὕβριν ἐξέπιπτες. Ὁ μὲν γὰρ, οὐδὲ κατὰ τῶν ὑπηκόων, ὡς ἔτυχε, τὰς διαβολὰς προσεδέχετο· θάτεραν

ΕΠΙΣΤ. XLVI.

Ἰωάννη πρωτοσκαθαρίῳ, καὶ δαυγαρίῳ πλοῦμι.

Haud ita res dura est, si cæcus sit Plutus, ut comicus eum fingit scite Aristophanes: sed illud plane intolerandum arbitror, si astat illi Justitia cæca, nec oculos habeat, quibus injuria affectos intueatur. At nunc per te magistratu præditum, cum restituta sit oculis suis, ostendat illa Plutum non modo cæcum, sed et mutum: etiam majorem sonum reddat Justitia in causa pauperis, quam in illorum qui propter aurum assolebant omnimodæ justitiæ sonum ablegare ab hoc venerando et suspiciendo tribunali.

ΕΠΙΣΤ. XLVII.

Ταρασίῳ φράτρι.

Quid opus est ut verba addam ulterius, rei de qua scribo? si hominem vidisti, et virtutem hominis attendisti, nescio an tibi visus fuerim in ejus gratiam scripsisse, cum tuo recto judicio eum commendaverim; et non potius tibi gratificatus fuisse quod, ut ejus benefactorem te præstes, induxerim, qui talis tantusque est, et tua tanta dignus humanitate.

ΕΠΙΣΤ. XLVIII.

Βασιλίῳ κωστωρι.

Intelligo justitiam et aurum apud animum tuum contendere; sed ignoro num me in tantum reveritur aurum, aut imperium potius tuum, qui ab initio magistratus tui, locum tuum honoraveris per tuam a muneribus accipiendis aversionem. Multos enim novi hanc viam instituisse, dum lucra majora venantur; verum abiit hinc aurum cum præjudicio, et quod justum est splendidam reportavit victoriam. At nunc ob pecuniam te omnia facere aiunt: Ego illis haud credulus sum. Aiunt, aurum tibi sunt manus, est lingua et justitia aurum. Sed ut ipse non credo, ita falsam esse famam exoptarim quoque. Is qui reddet epistolam, pauper, docebit, falsane fuerit, an, quod nollem, vera fama.

ΕΠΙΣΤ. XLIX.

Ἀλεξάνδρῳ κόμητι.

Si regis Alexandri sententiam amplectarere, haud excideres in contumeliam ferrarii Alexandri. Ille non admisit proniscuas quasvis accusationes ne contra subditos; sed dum accusator diceret, alte-

VARIE LECTIONES.

^m τυφλός. ⁿ ὑπερηγεῖτω δέ. ^o τούτου. ^p ἀδωροδοκίητον.

ram auriculam obturabat : symbolice ostendens , A quod qui œcensabantur , et iudicandi erant , tribunal invenirent purum a convicio solitario , nec linguæ detractionem admittens . Iste autem cum non egeret criminationibus , aut eas desperaret se reperire potuisse , seipsum , loco linguæ et manuum exhibuit contra eos , a quibus maximis beneficiis affectus fuerat . Quod nisi me præveniens divinus Paulus , venturum in te supplicium per eum , qui moribus tibi similis erat clarissime præsignasset , omnino idem et tibi iisdem ipsis verbis denun-
tiassem .

EPIST. L.

Tarasio patrio fratri.

Montecat. (ep. 160, p. 214)

Si illum expertus cognosceres , pro quo scribo B non me intercessorem pro illo haberes , sed illo uterere pro multis aliis advocato : adeo confido tuæ facilitati et bonitati , ita ejus virtuti et dexteritati .

EPIST. LI.

Pantoleonti aspathario.

Montecat. (ep. 168, p. 243).

Ægyptiaca mulier fuit , quæ ab efflorescente Josephi pulchritudine flamma concepta incendebatur . Sed erat ille licet puer , Israelita , qui lascivientis amoris omnes aditus et accessus declinabat . Nec cupidinem , jaculis suis tantum , faculis et igne , ac aliis quibus illam fabulæ exornant , spoliavit : sed manifestius declaravit nullam omnino illa existentiam possidere : si non ab affectibus malis inescati homines amplecterentur et foverent . Vereor autem ne te , qui es Israelita secundum gratiam , et ad vitæ tuæ terminum provectum , barbara cupiditas , et non illa amoris , acerbum vero et turbulentum amatorem possidens , clanculum et paulatim in extremam proruat perniciem , et exinde ne contra quam Josephi , vitæ tuæ exitus enarretur . Senex amat meretricem barbaram , illa decipitur aut excutitur , sed ille amorem suum in eo consistere fecit , usque dum illa effectum amorem , satietate ꝑet importunitate aversior , profundo allisit .

EPIST. LII.

Constantino notario.

Montecat. (ep. 172, p. 244).

Momus certe (nam ut video , quod dolendum est , frustra in præsentem de Divinis Oculis adhibentur admonitiones) duplicem eamque discrepantem sortitur naturam . Nam si is qui calumniam impingit , cum veritate conjunctam infert , adversarium suum convictum mœrore afficit . Sin mendaciter vicinum impetit , ab illo oppugnato calumnia resiliit , et in illo condesit , qui imputavit : in ipsummet ea omnia convertit quæ nequiter in illum contexerat , qui reprehensioni justæ non dedit aditum . Tu igitur , qui calumnias illi incessas ,

δὲ τῶν ὕτων , ἐν τῷ τοῖς κατηγοροῦς λέγειν , ἀπεφραττε δεικνύς ἐν τῷ συμβόλιω , ὡς καθαρὸν μονομεροῦς λειδορίας , καὶ διαδόλιω γλώσση ἀνεπίδατον , εὐρήσουσι οἱ κατηγορηθέντες , τὸ κριτήριον . Ὁ δὲ , μὴδὲ διαβολῶν δεηθεὶς , ἢ μὴδὲ εὐρεῖν ἐλπίσας , οἶμαι , αὐτὸς , κατὰ τῶν τὰ μέγιστα εὐεργετησάντων , καὶ γλώσσαὶ καὶ χεῖρες , ἐγίνετο . Ἄλλ' εἰ μὴ προλαβὼν ἡμᾶς ὁ θεσπέσιος Παῦλος , τὴν μέλλουσάν σοι τιμωρίαν , διὰ τοῦ ὁμοτροπού , τρανώς προεμήνησε , πάντως ἂν ἡμεῖς σοι ταύτην , διὰ τῶν αὐτῶν ρημάτων , διεμαρτυράμεθα .

EPIST. N°.

Tarasio patrio ἀδελφῷ.

Εἰ τοῦ ἀνδρὸς πείραν λάβοις , περὶ οὗ γράφω . οὐκέτι προσευεῖν ὑπὲρ ἐκείνου ἐμὰ ἔξεις ἄλλ' ἐκείνον ὑπὲρ ἄλλων πολλῶν . Οὕτως καὶ τῇ σῆ εὐμενεῖα , καὶ χρηστότητι , καὶ τῇ ἐκείνου ἀρετῇ καὶ δεξιότητι , πεποιθὼς εἰμι .

EPIST. NA'.

Παρτολέοντι ἀσπαθαρίω.

Αἰγύπτιον ἦν τὸ ἀναφλεγόμενον γύναιον εἰς τὴν ἀνθοῦσαν ὥραν τοῦ Ἰωσήφ . Ἄλλ' Ἰσραηλίτης ἦν ἐκεῖνος , εἰ καὶ παῖς , ὁ πάσας τοῦ ἀκολάστου ἔρωτος στρεψάμενος τὰς προσβολὰς . Καὶ οὐ μόνον τῶν βελῶν , οἷς αὐτὸν ἐπλήρουν οἱ μῦθοι , γυμνώσας , καὶ τῶν περῶν , καὶ τοῦ πυρὸς , ἀλλὰ μὴδ' ἂν ὑπάρξει διελέγξας ὄλων , εἰ μὴ συνεῖχον αὐτὸν καὶ περιέβαλον αἱ τῶν τοῖς ἀσχροῖς ἠδομένων ὀρμαί . Σὲ δὲ καίτοι τῆς χάριτος Ἰσραηλίτην ὄντα , καὶ πρὸς βίω βαθύνοντα πέρας , δέδοικα μὴ ἡ βάρβαρος πλεονεξία , οὐκ ἐρῶσα , πικρὸν δὲ καὶ ὄχληρὸν ἔραστην κτησαμένη , λάθῃ κατὰ μικρὸν εἰς ἔσχατον ἀπωλείας συνεφέλικουσα , καὶ καταλείψῃ τοῦ σώφρονος Ἰωσήφ ἀντίστροφον τῷ βίω διήγημα . Γέρον ἤρας βαρβάρου μαχλάδος ἢ δὲ διεκρούετο ἄλλ' ἐκεῖνος μέχρις ἐκείνου τὸν ἔρωτα ἔσθησε μέχρις ἐκείνην τὸν ἔξωρον ἔραστην τοῦ κόρου καὶ τῆς ὀχλήσεως μυσσασθεῖσα , βάθει τοῦ ὀλέθρου βαρβάρω κατέρραξε συνωθήσασα . perditionis harathro , una cum ipso præcipitata ,

D

EPIST. NB.

Κωνσταντίνω νεαρίω.

Ὁ Μῶμος (περιττὸν γὰρ νῦν ἄρῳ τὰς διὰ τῶν θείων Λογιῶν , οἶμοι , παραίνεσις) διπλὴν πῶς ἔχει καὶ ἀντικειμένην τὴν φύσιν . Ἄν μὲν γὰρ ὁ φέρων αὐτὸν , ἀληθεύει καθ' οὗ τίθηται , ἐλέγχει καὶ λυπεῖ τὸν ὑπαίτιον ἂν δὲ ψευδόμενος αὐτὸν κατὰ τὸν πλησίον ἀποτίθοντο , ἐκείνου μὲν ἀποπηδᾷ , ἐπιμάθηται δὲ τῷ κομίσαντι , ἐπ' αὐτὸν ἅπαντα στρέφων , ὅσαπερ αὐτὸς κατὰ τοῦ μὴ δεδωκότος τῇ αἰτίᾳ τὴν παράδον , ἐπονηρεύσασα . Ὅρα οὖν καὶ σὺ εἰς ἀνδρὸς ἐμβαίνων μῶμους , ὅν οἱ τῆς εὐσεβείας ἀγωνισταί , γνήσιον τῆς ἀρετῆς ἔραστην ὀρῶσιν , τί μέλλεις πράττειν ἐπειδὴν

ὁ κατ' αὐτό γε τοῦτο δικαιοτάτος Μῶμος, οὐκ ἔχων ἄποιον ἀναπεριβῆτο τῇ μάτην αἰτιαθέντι (οὐ γὰρ αἰσχία τῶν κατηγοριῶν ἀλλ' αἰ πράξεις Ἰδρυμα τῆ Μώμου) εἰς τὸν ἀδίκως αἰτιασάμενον, μετὰ πολλῆς τῆς πεποιθήσεως· καὶ ἰσχύος ἐπαναστρέψας, ἀθάνατον αὐτῷ διαφυλάττει τὸ δίκαιον θνείδος.

eum qui injuste hominem accusavit magna enim confidentia et violentia resultans immortale ei dedecus justum comparat, nec injuria.

ΕΠΙΣΤ. ΝΓ΄.

Ἰωάννη πατριῶφ.

Montecat. (ep. 183, p. 275).

Τῷ μὲν φίλῳ, ὑπὲρ οὗ πρεσβεύω, ὡς καὶ πρόσθεν ἔγραψα, περὶ ψυχὴν ἔστιν ὁ ἀγών· σὺ δὲ, ὡς ἐκείνον ὄρῃν ἔστι, κἂν λέγει, Λασθίαν αὐτῷ δεξιὰν προτείνεις. Ἄν μὲν οὖν αὐτὸς οὐδέποτε πάθει περιέπεσας τοιοῦτῳ, μέγα μὲν λέγεις· μᾶλλον δὲ, διότι μὴ πέπονθας, χρεώστην σεαυτὸν τοῦ οἰκτεῖρειν ἀποφαινεῖς· φοβερὸν γὰρ πῶς ἔστιν ἐν τῇ φύσει ἐν ἄλλοις μάλιστα προορώμενα τὰ ἀλγεῖνᾶ, ἄλλως τε εἰ κρεῖττον μέχρι νῦν τῶν ἐν ἀνθρώποις ἐτηρήθης δυσχερειῶν· οὐ γὰρ εὐπρόσδοκον τῷ πρεσβευτῇ ἀθρόον ἐμβαλεῖν εἰς τὴν ἀνάμνησιν τῶν λυπηρῶν, ἀλλ' οὖν ἀσφαλίσαι τὸ μέλλον διὰ τῆς συμπαθοῦς περὶ τὸ ὁμόφυλον σπουδῆς. Ἐῴθε γὰρ πως τὰ δεινὰ, τοὺς μέχρι πολλοῦ διαφυγόντας αὐτὰ, μᾶλλον τῶν ἄλλων ἐποφθαλμιῶν καὶ σφοδρότερον, ἢ οὐς πολλάκις καταλάθοντο, διώκειν· καὶ οὐδὲν ὄρω τοιοῦτο πρὸς ἀποτροπὴν τῶν ἐν ἀνθρώποις περιστασέων, ὡς τὸ τοῖς ἐμπεσοῦσιν ἴστασθαι βοηθόν. Εἰ δ' ἀνθρώπος ὢν καὶ αὐτὸς, ἐκοινωνήσας τοῖς ἀνθρώποις ἅ, ἐκεῖνα λογίζου, ἃ σε τότε διεστρόβει, καὶ συνέστρεφε τὰ σπλάγχνα, καὶ ὅλον πικρῶς ἐπεδόσκετο, θανάτου βαρυτέραν ἀποφαινόντα τὴν ζωὴν· μέμνημαι γὰρ ποτε καὶ ἐγὼ, εἴ τι μὴ ὑπὸ τῆς συνεχείας τῶν κακῶν εἰς ὄνειρους ἀποφέρομαι, τοιοῦτόν τι (ὃ μὴ γένοιτο τοῦ λοιποῦ) καὶ περὶ τὴν σὴν εὐκληρίαν ἀπαντήσαν· ὅτε τὸ ὄμμα ξηρὸν πρὸς πάντας ἀνέψικτο, πάσης συμφορῆς λιθάδος ἀπαναλωθείσης τοῖς δάκρυσι· καὶ χεῖρες πρὸ τῶν λόγων τὴν ἰκεσίαν προῦβάλλοντο τὸ πρόσωπον συντηχόμενον εἰς πολλὴν τοῦ ὄροντας, καὶ πρὸ τῶν χειρῶν, ἐκάλει συμπάθειαν· καὶ ὅλον εἶχε σύγχυσις καὶ κατῆφεια καὶ γνόφος· καὶ κρεῖττων ἢ σιγῆ τοῦ τότε διηγήματος. Ταῦτα δὲ, ταῦτα (ὧ μὴκέτι μῆδαμῶς ταυαῦτα καθεῖν σε ἴσοιμι) σιωφρόνως ἀναμνησθεῖς (πολλαχοῦ γὰρ εὐχρηστον ἢ μνήμη τῶν λυπηρῶν), γενοῦ σιωτήρ, ὅσον τῆς σοῦ γενέσθαι τότε (οὐ γὰρ ἐμὸν εἰπεῖν, ὅσον εὐρες), τῷ νῦν εἰς τὰς ὁμοίας συμφορὰς καταπαδόντι. Ἐὐ γὰρ ἴσθι, ὡς ἐμοὶ τε τὸ χρεῖος ἀποδεδώκως εἶης, καὶ τὸν βοηθούμενον, ἐν οἷς ἂν βούλη, χρεώστην ἀπροφάσιστον εὐρήσεις. Καλὸν δὲ ἐν βίῳ πολλοὺς χρεώστας, καὶ τότε εὐγνώμονας χαρίτων ἔχειν.

gratiam redhibentes possidere.

A quem, qui pro pietate certamen incunt, germanum virtutis amorem agnoscunt, vide et considera sis, quid attentas. Cum enim Momus justissimus in hoc arbiter, non invenerit in eo, qui frustra accusatur ubi resideat (neque enim calumniarum umbræ, sed realiter actitata Momi sedes sunt) in

EPIST. LIII

Joanni patrio.

Amicus inie, cujus ago causam, quod jamdudum recte intelligis de vita sua periclitatur : Tu porro, quod in illo licet intueri, Lesbiam, utcumque nihil dicat, manum porrigis : si ipse nihil tale aliquando perpessus es, magnum est quod dicis ; sed tamen in eo quod perpessus nihil tale fueris, debitor misericordiæ faciendæ multo magis obligaris : naturaliter formidolosum est futura mala prævidere, imprimis, si quæ hominibus adversa contingere solent, seque ad hunc diem observata nota sti. Non est legatione fungenti congruum constipatum prorueri in malorum commemorationem, sed futurum oportet præcavere, per affectum et studium erga eos, qui sunt ejusdem naturæ participes. Usu enim ita comparatur, ut adversa illos invido magis animo intueantur, qui prospera fortuna diu usi sunt : quam illos, quos frequentius ea incursavit : nihil ego intelligo magis conducere ad avertendas ab hominibus calamitates, quam fuisse afflictis auxilio. Si homo cum sis, communicaveris cum hominibus, illa recolito, quæ te et ipsum tunc vexatum habebant, et viscera quæ subverterunt, et vitam ipsam morte gravioris depascebant. Memini aliquando (nisi forte malorum magnitudo me somniare fecerit) aliquid tale (utinam non et denuo l tuam quoque felicitatem invasisse : cum sicci oculi in omnia aperirentur, humore congenito penitus per lacrymas desiccato ; cum manus verba præcederent, et precos manus tenderent, facies et vultus dejectus præ manibus intuentes vocaret multis modis ad misericordiam : cum te totum possideret confusio, dejectio, tenebræ ; præstat cætera tacere, quam profari, quæ te tunc contingebant. Hæc ipsa, quæso (o utinam unquam te denuo eadem patientem intuear!), moderate recordare (conducit etenim quamplurimum multoties malorum commeminisci) : sis illius exhibitor, in quantum tunc desiderata expetebas, ei qui in similes incidit calamitates. Quid inde lucratus, non dicam scias vellim, quod et mihi debitum persolveris, et eum cui auxilium attulisti in quibuscunque utile multos per vitam habere debitores præsertim

VARIÆ LECTIONES.

9 ἴσθι. ἀνθρωπίναις.

EPIST. LIV.

A

ΕΠΙΣΤ. ΝΔ'.

Mariano patricio et domestico scholarum.

Montecat. (ep. 189, p. 287).

Si quis unquam optaverit offerri sibi in vita occasionem talem : per quam et amicitiae et justitiae simul opera perficiat, non ille potiore[m] aliquando inveniet illa, quam in praesenti tibi offero. Injuria affectus, pro quo intervenio, non est adhuc tibi notus : causa ejus est eximie justa : si in quem intenditur actio, amicus est tibi et pauper : et non fortassis quia malus est, sed quia pauper, injustitiae faciendae pronus : Tu judex, bene moratus, et quod utroque non est minus, utramque virtutem illustrando dispositus : Deum habes, qui te divitiis circumfluentem custodit, nec custodiet tantum, sed, ut qui veritatem prodere non solet, propter misericordiae actiones tuas, easdem tibi accumulabit redundantius. Quomodo quis periclitanti amico secundum leges dilectionis verae adesse poterit ? et injuriam passo alter justitiae oculus factus manna[m] porrigat auxiliatricem, si ut tute fecisti et recte incedisti, quod speramus (spes enim me futurum tanquam praesens intueri facit), injuriam passo injuriam resarciet : amicum vero, domi debitum amicitiae continens, a faciendo liberabis : Vide autem ut res illa, ad quam te hortamur, cum sit unica, et duo tibi ista representans, testimonium reddat, et amoris diviti, et justitiae invictae, cujusvis et pulchritudo in te relucens celeberrime per totam vitam praedicabitur : ita ut archetypum te et exemplum praestet virtutem amantibus imitatione dignum, et quod maximum est, inter bona quae nominari queunt, atque caput : quod coelestes portas hoc tibi adaperiet, ad ingrediendum immaculatum et felicem thalamum divinae aeternae fructificationis, eo transmissio, cujus fructione claritatis sim ego dignus.

EPIST. LV.

Eidem.

Montecat. (ep. 190, pag. 288.)

Declarasti, quantum et amicitiae, et justitiae tribuas, vir consummate, praesertim cum tot praeterfluxerint generationes, in quibus nullum utriuslibet actum sincerum viderimus : ego certe cum ob celeritatem, tum ob magnitudinem istius rei optime gestae gaudeo : nec gaudere cum exultatione desistam, quia priusquam litteris explorarem an molestus tibi essem, tantum dignatus es mihi attribuere : in praesenti, adeo attollor et allatus incedo, ob promptitudinem optimae tuae voluntatis : et in tantum efferor ob actum plane admirabilem, sine ulla excusatione, quod verear, ne plures tibi tales ministrem occasiones, unde et meam gratiam multiplicabo, et tuam virtutem reddam illustriorem : et pro eo, quod videbor molestus, ne parcus nimium tibi, quod molestum erit mihi, te judice, censear. Sed vale in Domino, etiamsi apud ipsum, multas ejusmodi actiones inveniens, et gloriam tibi per vitae cursum acquirens, me minime captante experimentum.

Μαριανῷ πατρικίῳ καὶ δομestικῷ τῶν σχολῶν.

Εἰ τις ἤδρατο διὰ βίου τοιαύτη περιτυχῆν ὑποθέσει, δι' ἧς ἄμα καὶ φιλίας καὶ δικαιοσύνης ἐργάτης δοκιμὸς ἀναφανείη, οὐκ ἂν ἀμείνω τῆς νῦν σοι παρ' ἡμῶν προτεινομένης ὀφθεῖν εὐράμενος. Ὁ μὲν ἀδικούμενος, ὑπὲρ οὗ πρεσβεύω, τῶν μήπω μὲν σοι ἐγνωσμένων ἐστὶ· λαμπρὸν δὲ τὸ δίκαιον ἔχει· ὁ δὲ πρὸς ὃν ἡ δίκη, φίλος τὲ ἐστὶ καὶ πένης, καὶ οὐδ' ἀπὸ κακίας ἴσως, ἀλλ' ἐξ ἀπορίας ὄρα πρὸς τὸν ἀδικον. Σὺ δὲ καὶ κριτὴς, καὶ τρόπους χρηστὸς, καὶ ὁ μὴδ' ἐτέρου ἑλαττον, ἑκατέραν, τῶν ἀρετῶν λαμπρῶς ἐπιδείξασθαι· τὸν θεὸν ἔχεις ἐν ἀφρονίᾳ πλοῦτου τὸν βίον συνέχοντα· οὐ συνέχοντα δὲ μόνον, ἀλλὰ καὶ οὐκ ἂν σφαλῆν τῆς ἀληθείας, διὰ τὰς ἐπ' ἑλέω σου πράξεις ἰση προσθήκῃ τοῦτον ἤδη πλεονάζοντα. Πῶς ἂν τις καὶ τῷ φίλῳ κινδυνεύοντι κατὰ τοὺς νόμους τῆς ὡς ἀληθοῦς ἀγάπης βοηθήσῃ ; καὶ τῷ ἀδικουμένῳ ὅστις ἄλλως ὑφ' ἄλλοις γενόμενος χεῖρα ἐπίκουρον προτείνει· εἰ ὡσπερ σὺ διαπραξάμενος καὶ κατορθώσας, ὅπερ ἀξιούμεν (ἐλπὶς γάρ με, τὸ μέλλον ὡς παρὸν ὁρῶσα), οὕτω λέγειν ἀναπειθεῖ, τῷ μὲν ἀδικηθέντι τὸ ἀδικήμα ἀποκαταστήσει· τὸν δὲ φίλον, οἰκόμεν κατατιθεὶς τὸ ὀφελήμα τῆς εἰσπράξεως, ἐλευθερώσει· καὶ ὄρα ὡς ἡ πρᾶξις, ἐφ' ἣν σε παρακαλοῦμεν, μία οὖσα καὶ δύο ταῦτά σοι περιποιῶσα, προσμαρτυρεῖ ἀγάπης πλοῦτον καὶ δικαιοσύνης ἄμαχον ἰσχύον, καὶ καλὸν τῷ βίῳ διήγημα ἐγκαινίζουσα, ἀρχέτυπὸν σε τοῖς φιλαρέτοις καὶ ἀξιοζήλωτον ἐπιστάγει παράδειγμα, καὶ τὸ μέγιστον καὶ τῶν ἄλλων ἀπάντων ὅσα τις ἀγαθὰ καὶ εἰποι καὶ ἐπινοήσοιτο κεφάλαιον, ὅτι τὰς οὐρανίους πύλας αὕτη ὑπανοίγει σοι, πρὸς τὸν καθαρὸν ἔκεινον καὶ μακάριον θάλαμον τῆς θείας καὶ αἰδίου ἀπολαύσεως, μετὰ πολλῆς προπέμπουσα (ἧς πῶς ἂν ἀξιοθεῖην ἔγωγε ;) φαιδρότητος.

ΕΠΙΣΤ. ΝΕ.

Τῷ αὐτῷ.

Ἐδειξας εἰς ὅσον ἔχει καὶ φιλίας καὶ δικαιοσύνης ἡ σὴ τελειότης καὶ τότε γενεαῖς τοιαύταις ἐν αἷσι οὐδ' ἐτέρας αὐτῶν, οὐδὲ τὴν συνήθη πρᾶξιν καθαρὰν ὁρῶμεν. Καὶ ἔγωγε ἐπὶ τοσούτον, καὶ τῷ τάχει, καὶ τῷ μεγαλείῳ, χαίρω τοῦ κατορθώματος, καὶ χαίρων οὐ λήγω τῆς ἀγαλλιάσεως, ὅτι πρὶν μὲν γράφον ἐσκοπούμην, μή πως ἄρα ὀχληρὸς σοι ὀξέω, εἰς τοιαύτας εὐθὺς ἀναβαλῶν ἀξιώσεις. Νῦν δ' οὐτως ἀνεπτέρωμαι καὶ μετέωρος ὅλος εἰμι τῷ προθύμῳ τῆς ἀρίστης γνώμης, καὶ ἀπροφασίστῳ τῆς θαυμασίου σου πράξεως ἐπαιρόμενος, ὅτι δέδοικα μὴ πολλὰς ἔχων σοι τοιαύτας προσάγειν ὑποθέσεις, δι' ὧν καὶ τὴν ἐμὴν χαρὰν πολυπλασιάσω, καὶ τὴν σὴν ἀρετὴν λαμπροτέραν ἐπιδείξω· ἀντὶ τοῦ δοκεῖν ὀχληρὸς εἶναι, μὴ ἀφιλόκαλος, καὶ τότε παρὰ σοὶ κριτῆ γὰρ (τὸ βαρύτερον) νομισθεῖν. Ἄλλ' ἐβρώσά μοι ἐν Κυρίῳ, κἂν μὴ δοκιμάζωμεν ἡμεῖς, αὐτὸς δι' ἑαυτοῦ πολλὰς τοιαύτας ἀνευρίσκων πράξεις καὶ ταῦταις ἐλλαμπρυνόμενος διὰ βίου.

ΕΠΙΣΤ. ΝΓ΄.

Α

EPIST. LVI.

Θεοφίλω ἀσπαθαρίῳ καὶ σακελλαρίῳ.

Theophilo aspathario et sacellario.

Montacut. (ep. 195, p. 292).

Τὸ μὲν δίκην ἀπαιτεῖν τὸν ἡδικοχότα, ἀνθρώπινον · τὸ δὲ μὴ ἀμύνεσθαι, φιλόσοφον · τὸ δὲ καὶ εὐεργεσίαις ἀμείβεσθαι, λοιπὸν ἤδη θεῖον · καὶ μιμητὰς τοῦ ἐν οὐρανοῖς πατρὸς τοὺς γηγενεῖς ἀποφαίνον. Τὸ μέντοι χειρῶν ἄρχειν ἀδίκων, ἐπεὶ χώραν ἐν τοῖς εἰρημένοις οὐδεμίαν ἔχει, ἢ θηρίων πάντως, ἢ δαιμόνων πράξιν ἐμφανίζει, κἂν ἀνθρώπινον εἴη σχῆμα περιδεδυκὸς ὁ πράξας. Τεσσαρὸν οὖν χαρακτηρῶν ταῖς πράξεσιν ἐνθεωρουμένων, αὐτὸς κατὰ σεαυτὸν τὸν προσφυῆ τύπον τῆ νυκτὸς σου πράξει περιαρμόσας · εἶτα κατιδὼν βψῆ, κἂν ἄλλος σοι μὴ ὑποδεικνύει (φῶς τοῦ ἀσχιστοῦ θεάματος!) τίνος σεαυτῷ τοῖς ἔργοις διεκόλαψας εἰκόνα.

Actionem instituere contra injustitiam, numanum est : non ulcisci, philosophicum : at benefactis compensare, divinum : quo Patris, qui in cœlis est, terreni homines filii per imitationem fiunt. Violentas manus injicere non provocatum cum inter superius memorata locum non habeat, belluinam aut dæmoniacam actionem notat : licet actor sub humana figura fuerit. Quocirca cum quatuor sint rerum notæ : tute per temet formam actioni tuæ congenerem adapta, re perspecta intelliges, licet alius non subindicet, est enim visu res turpis, cujusnam imaginem tibi per opera tua insculperis.

ΕΠΙΣΤ. ΝΖ΄.

Ἡλία ἀσπαθαρίῳ καὶ δρουγγαρίῳ τοῦ πλοῦμου.

Helie aspathario, et drungario plovimi.

Montacut. (ep. 197, p. 294).

Εἶπεν ἂν τις τῶν παρ' Ἑλλήσι σοφῶν· Τὸ τάχος μὲν ὁρμῆς τύχης. Ἐγὼ δ' ἂν φαίην, ὡς εἰ μὴ θείας ἔστιν ὁρμῆς, ἢ καιρῶν ἀνάγκης, μόννης ἀβουλίας. Σκέψασθαι δεῖ τοιγαροῦν περὶ ὧν ἐπιείρη, καὶ μὴ τῷ προπετεῖ τὴν πράξιν πιστεῦσαι. Καὶ γὰρ ἂν μὲν εἰς συμφέρον ἀποδαίη, ὥσπερ τὰς ἐκ τοῦ τέλους ὠφελείας, οὕτω δὲ καὶ τοῦ βουλευσασθαι κερδανεῖς τοὺς ἐπαινοὺς · ἂν δὲ τούναντιον, τοῦ μὲν βεβουλεῦσθαι οὐδ' οὕτω τὴν κρίσιν ἐζημιώθη, τοῦ δὲ γε μὴ ὠφελείσθαι, ὃ μέγιστόν ἐστιν ἐν πᾶσι τοῖς τοιοῦτοις παραμύθιον, οὐ σαυτὸν αἰτιάσθαι.

Dixit quispiam Græciæ sapientum : *Celeritas soli fortunæ convenit.* Ego dixerim, quod si non a divino motu procedat, aut temporis necessitate, celeritas inconsulta est. Considerandum ergo illud est, quod instat, nec præcipationi res concedenda. Nam si satis commode inciderit, quod finalem atinet utilitatem, laudem eo consequeris, quasi rectum consilium ceperis. Sin contra evenerit, quam consilio capto opinaberis, judicii detrimentum non sic subibis, nec quod utilitatem non ceperis, te juste incusabis, quod in talibus solamen non exiguum erit.

ΕΠΙΣΤ. ΝΗ΄.

Σερρίῳ ἀσπαθαρίῳ ἀδελωῷ.

EPIST. LVIII.

Sergio aspathario fratri.

Montacut. (ep. 200, p. 295).

Ἐλεγχος ἄκρατος εἰς δύο περισταταὶ ταῦτα · ὃ μὲν βούλεται ποιεῖν, οὐ περαίνει · καὶ οἷς μὴ βούλεται, περιπίπτει · βούλεται μὲν γὰρ εἰς μετάνοιαν τὸν ἐλεγχόμενον ἀγειν · ἀλλὰ τοῦτο μὲν οὐκ ἐξανύει · περισταταὶ δὲ οὕτω τὰ τῆς σπουδῆς εἰς τούναντιον ἐκτραχύνει γὰρ μᾶλλον, καὶ εἰς ἀπόνοιαν περιτρέπει · ἑαυτὸν τε δίδωσι νομισθῆναι, ὡς οὐχὶ φιλοανθρώπων γνῶμη, καὶ συμπαιθεῖ διαθέσει, ἐπιχαίρει κακοῦντα δὲ τῷ πταίσματι τοῦ πλησίον τοῖς ὀνειδῶσιν ἐπεμβαίνειν. Διδὸς συνετῶς ἀγαν καὶ σοφῶς, καὶ Νάθαν ὁ προφήτης τῷ Δαβὶδ, καὶ Μιχαῖας τῷ Ἀγαθάδ, ὑπὸ προσωπεῖοι τοὺς ἐλέγχους προσενηνόχασιν · ἕνα μὲν πρῶτον ὑπολαβόντες λόγους · ἕνα δὲ καὶ διὰ τοῦ ἀγνοεῖν, εἰς ὃ τείνει καὶ ἀφορᾷ τὸ τοῦ δράματος, αὐτοὺς ἐκείνους κριτὰς ἀδεκάστους τῶν παρὰ σφίξιν αὐτοῖς ἡμαρτημένων, λαμβάνοντες. Διὰ τοῦτο γὰρ καὶ ὁ μὲν ἤνυσεν τὸ πᾶν (ἄνδρα γὰρ ἀρετῆς ἐραστὴν, εἰ καὶ παρωλισθηκότα, ἐν νοθεσίῳ διήλεγξεν) · ὁ δὲ, ὡς πρὸς τηλικούτον θηρίον, εἰ καὶ μὴ ὁμοίως, ἀλλ' οὖν μεγάλη ἐξήνυσεν · εἰς ἀλγος γὰρ καὶ δάκρυα παραυτίκα, εἰ καὶ πρὸς τὰ τῆς δυσσεβείας μετ' ὀλίγον ἐπανιδρόμησε, συνέστειλεν αὐτοῦ τῆς γνῶμης τὸ ἀπονενοημένον καὶ φουσῶμενον. Καὶ σὺ τοῖνον, ἐν οἷς ἡ χρεῖα καλεῖ, ἐπιεικέα κερῶν τοὺς ἐλέγχους, καὶ ὑπὸ προσφῶρι παραπετάσματι τοῖς νοθετουμένοις προσφερόμενος, μᾶλλον ἐξανύσεις τὸ σπουδαζόμενον.

Immoderata redargutio in hæc duo incidit : quod intendit, haud perficit : quibus nollet, incidit. Intendit, ad resipiscentiam inducere redargutum : hoc non præstat ; studium divertitur in contrarium, exacerbat potius et ad desperationem adigit : opinionem de se suscitatur, quod opprobriis indulget, quasi malis vicini sui gavisus, non quod humano affectu aut compassione tangatur. Quocirca consulto et sapienter, cum Nathan Davidi, tum Michæas Achabo, personatam repræsentant redargutionem : molliori sermone delinientes ; et quia nesciebant quo scena tenderet, ipsos judices habentes criminum ab ipsis patratorem. Ideo Nathan perfecti quod volebat. Virum enim virtutis amantem, licet ab ea exorbitaverat, admonendo redarguit : aliter autem, licet similiter apud talem bestiam non profecit, multum tamen fecit ; in mærorem protinus et in luctum conjecit, utcunque statim ad pristinam impietatem revertebatur, tamen desperatum ejus animum et inflatum coercuit. Tu autem quoties necesse fuerit, reprehensionibus admisce comitatem, et sub parato velamento, admonitis te applica, atque ita magis, quod conaris, perfectum dabis.

EPIST. LIX.

A

ΕΠΙΣΤ. ΝΘ'.

*Theophylacto aspathario.**Θεοφυλάκτῳ ἀσπαθαρίῳ.*

Montacut. (ep. 224, p. 333).

Orarem, ut nunquam si fieri ita posset, morbo labores, nec medica arte indigeas: sin, quia homo es, necessario ægrotas, secundo, te cito convalescere, et talibus me donis remunerare, nempe Deo ingentes habentem gratias, pauperibus opitulantem, debitoribus condonantem debita. Talibusmodi ingentibus sane donis nequaquam exsaturari vel lætari desinam.

Εὐξαίμην ἀν. ε.περ ἐνῆν, μηδέποτε σε περιπεσεῖν νόσῳ, μηδ' ἀκεστορήσῃς ἐπιδεῖν γενέσθαι τέχνης. Εἰ δ' ἄνθρωπον ὄντα, καὶ νόσειν ἀνάγκη· ἀλλ' οὕτω τε βράβιου τυγχάνειν τῆς θεραπείας, καὶ τοιούτους ἡμᾶς ἀμείβεσθαι δώροις· Θεῷ μὲν μεγάλας ἀναφέροντα τὰς εὐχαριστίας, πένησι δὲ βοηθοῦντα, λύοντα δὲ καὶ τοῖς χρεωστοῦσι δίκας τὰς ὀφειλάς· ταῖς γὰρ τοιαύταις οὐδὲ κόρον ἴσμεν ἡδόμενοι μεγαλοδωραεῖς.

EPIST. LX.

Manueli patricio

Montacut. (ep. 226, p. 334)

Non latebis, etiamsi lateas, Dei oculum non latibilem, qui ea agis, et apparatus, quibus me per vim o vita extrahas. Qui præter ordinatam mortem, per aliam viam vita homines privat, licet manu enssem non teneat, nec tingat illum sanguineus est nihilominus homicida; etiam cum carnificem non appellet. Si talia patrare, tribunalia cœlestia reddat implacabiliora, quousque tu te non expedies ab illis, qui tam acerbe olim ibi, quod ego nollem tibi contingere, ne quidem si adhuc magis in me feraris, frustra tamen et sine fructu, ad osæ homines undique gementes transmittuntur.

Οὐκ ἂν λανοεῖς, οὐδ' ἂν λάθοις, τὸν ἀλάθῃτον ὀφθαλμὸν τοῦ Θεοῦ, ἐκεῖνα πράττων καὶ κατασκευαζόμενος, δι' ὧν ἡμᾶς ἐξάγοις βίᾳ τοῦ ζῆν. Ὁ γὰρ παρὰ τὸν ὀρισθέντα τῇ φύσει θάνατον, ἕτερον τρόπον ἐλαύνων ἀνθρώπους τοῦ βίου, εἰ καὶ μὴ τῇ χειρὶ τὸ ξίφος φέρων βάπτει τῇ σφαγῇ, ἀλλ' οὖν ἀνδροφόνος ἐστὶ· κἂν μήπω τὸν δῆμιον ὀρᾷ. Εἰ δὲ καὶ τὸ τὰυτὰ διαφυγεῖν, χαλεπώτερα τὰ ἐκεῖθεν δικαιοκτήρια ποιεῖ, μέχρι τίνος οὐκ ἀποστήσῃ σαυτὸν τῶν ἐκεῖσε, πικρῶς οὕτω, καὶ ὡς οὐκ ἂν ἐγῶγε βουληθεῖην, οὐδ' ἂν πλεόν ἐπιβουλεύθειην, μακρὰ καὶ μάτην οὐμῶζοντα, καὶ καταλοουρέμενον, παρατεμπόντων.

ΕΠΙΣΤ. Ε'.

Μαρουλῇ πατρικίῳ.

PIST. LXI.

Leonti et Galatoni fratribus, a secretis.

Montacut. (ep. 232, p. 346)

Anatolio illo bono (nescio an ipse fictiones illas commentus est, an alterius fetum supposititium in suum adoptat?) Pontus impletur; tam vehementes, tam frequentes sunt mendaciorum venti; ita undique perflant, ut nec Argœ puppis Nautæ celebrentur, nec vellus aureum, nec spirantes ignem tauri, vel multiformes dracones, nec quæ sunt aliæ monstrosæ fabulæ deinceps fingantur. Novitia mendaciorem hyperbole efficiet, ut illa absoleta fere fidem mereantur, neque enim ante quinque dies, non ante duos, imo ne ante unam horam ad nos accessit aliquis inter eos numeratus, qui sunt cum imperio, nec qui imperio parent; non tabellarius, non litteras annotans, non honorum nuntius, non adversantium famulus; imo quæ nunc in promissis dabantur, cum prioribus disperiere, aerem tantum verberantia? Quid dico in promissis? non enim promittebantur tantum, sed placituris isthisce clare ob oculos repræsentabantur, utcumque ne per insomnium cernebantur. Nam ab initio per imaginationes haud alicubi subsistentes conficta, circa easdem quoque diffluxere: verumtamen, quod nullus arbitror, mendacii continuatio cuivis de iis divinandî faciet potestatem exaccuratam. Quod si, contra opinionem, cum veritate coinciderint; om-

ΕΠΙΣΤ. ΕΑ'.

Λέοντι καὶ Γαλάτῳ ἀδελφοῖς ἀσηκηῖταις.

Τῶν Ἀνατολίου τοῦ καλοῦ πλάσμάτων (οὐκ οἶδα δὲ πότερον αὐτός ἐστι πατήρ, ἢ ὑποβολιμαίους ἐτέρων ποιεῖται γονάς) πλήρης ὁ πόντος ἐγένετο· καὶ οὕτω μὲν σφοδραί, οὕτω δὲ συνεχεῖς αἱ τοῦ ψεύδους αὔραι καταπλέουσιν, ὡς μηδ' οἷς ἡ τῶν ἐν Ἀργῷ πλωτῆρων πλάνη σεμνύεται, τὸ χρυσομαλλον δέρας, καὶ τοὺς πυριπνόους ταύρους, καὶ τοὺς πολυμόρφους δράκοντας, καὶ τὴν ἄλλην τερατεῖαν, μηδὲ τὰυτὰ λοιπὸν εἰς μύθους ἀναφέρεσθαι· τῇ γὰρ νεωτέρᾳ τοῦ ψεύδους ὑπερβολῇ, ἔσχεν ἀνελεθεῖν ἐκεῖνα τὰ παλαιὰ εἰς εἰκόνα τοῦ πιστεύεσθαι. Οὐδὲ γὰρ, οὐδ' ἡμερῶν πρὸ πάντε, οὐδὲ πρὸ δύο, οὐ μὲν οὖν ἀλλ' οὐδὲ πρὸ μιᾶς ὥρας, οὐδεὶς ἀπίκετο πρὸς ἡμᾶς, οὐ τῶν ἀρχαίων λαχόντων, οὐ τῶν ἐτέροις πειθαρχούντων· οὐ γραμματεφόρος· οὐκ ἐπισημότερος γραμμάτων· οὐκ ἀγαθῶν ἀγγελος· οὐκ ὑπηρετούμενος τοῖς ἐναντίοις· ἀλλὰ γὰρ καὶ τὰ νῦν ὑπεσχημένα τοῖς ἐμπροσθεν συναπώλετο, τὸν ἄερα μόνον τυτπήσαντα. Τί δὲ δεῖ λέγειν ὑπεσχημένα; οὐ γὰρ ὑπεσχημένα μόνον, ἀλλὰ γε τοῖς χαριεστάτοις τουτοιεῖ καὶ πρὸ ὀφθαλμῶν λαμπρῶς κείμενα, εἰ καὶ μηδ' ὄνειροις ὠράθησαν· καὶ γὰρ τὴν ἀρχὴν, εἰς ἀνυπάρκτους διαπεπλασμένα φαντασίας, περὶ αὐταῖς καὶ κατεβρύχησκον· πλὴν ἀλλ', ὅπερ οὐκ ἠγοῦμαι, ἡ συνέχεια δὲ τοῦ ψεύδους, τὴν ἐπ' αὐτοῖς μαντικὴν παντὶ παρέχεται ἀκριβῶ-

VARIAE LECTIONES.

* Ἰσ. καὶ μετὰ τὰ.

σασθαι. Ἄλλ' οὖν εἰ καὶ παρὰ δόξαν, ὅμως εἰ ποτε A
πρὸς ἀλήθειαν περιτραπήσαν, ἔσοιτο πάντα παρ'
ἡμῶν τῷ ἀνδρὶ, ὅσα γενέσθαι αὐτῷ δι' ὑμῶν παρ-
τήσατο. Ἐβρώσθε.

ΕΠΙΣΤ. ΕΒ΄.

Ἄρσαβῆρ Ἀσπαθαρίω.

Montacut (ep. 253, p. 347).

Τὸ μὲν δῶρον, μεγαλοπρεπὲς ἔν, καὶ χωρὶς τῆς
ἄλλης διαθέσεως ὃ καὶ ἄλλους ἂν ἐπεπειθεῖ, μεγα-
λοπρεπῶς ἡμᾶς παρεσκεύασε δέξασθαι. Ἡ δὲ διαθέ-
σις καὶ χωρὶς τοῦ δώρου τὸ οἰκτεῖον ποιεῖν διανοου-
μένη, ἄτε δὴ μελίζων μὲν πάσης ἄλλης φιλοτιμίας,
μελίζων δὲ παντός εὐεργετήματος καὶ εἶναι καὶ ὀνο-
μάζεσθαι μεγαλοφρονόσα οὐδενὶ ἐτέρῳ τῶν πρω-
τείων ὑπεξίσταται. Εἰ δὲ ταῦτα ἂν τε παρῆι τὰ δῶρα, B
κἂν μέγιστα ἦ, οὐδὲν ἐκεῖνη δι' αὐτῶν περιβάλλεται
μέγα, ἂν τε μὴ παρῆι, τῇ μονῶσει πλέον ἀπαστρέ-
πτει. Ὡσπερ νέφος ἥλιος τὴν ὕλην διαφυγοῦσα καὶ
καθαρὰς καὶ ἀβύλους τὰς αὐγὰς τῆς φιλικῆς προ[σ]αγο-
ρεύσεως ἐκ τοῦ δεχομένου ἀντανακλῶ σοι τῷ πέμποντι.
Διὸ μηκέτι σοι δῶρων ἀπορία ἢ πρόσρησις βραδυ-
νέτω, ἄλλ' ἐποχουμένη τῇ διαθέσει καὶ τὰς σὰς συν-
επικομιζούσα ὑγείας θάττον ἀφικνεῖσθω. Οὐ γὰρ
ἔστιν, οὐκ ἔστιν οὐδ' οὐ μὴ ἔσοιτο τῆς δι' αὐτῆς ἡμῖν
ἐγγινομένης χαρᾶς καὶ θυμηδίας οὐδὲν τῶν περιγεῖων
δῶρον * χαριέστερον.

ΕΠΙΣΤ. ΕΓ΄.

Ταρασίω Πατρικίῳ ἀδελφῷ παραμυθητικῇ ἐπὶ
θυγατρὶ τεθνηκυίᾳ. C

Montacut. (ep. 254, p. 347).

Ἦ ποῦ νῦν Ἠλίας; ποῦ δὲ Ἐλισσαῖος; ποῦ δὲ Πέ-
τρος, ἢ Παῦλος, ἢ τινες τῶν κατ' ἐκείνους ἱερῶν καὶ
ἀγίων ἀνδρῶν; οὐ γὰρ ἂν ἐπιστολῆς ἐδεήθην, αὐτῶν
ὁ τίς τις λαθόμενος τῶν ποδῶν, ἐπεὶ τὴν χάριν οὐκ ἔχω
τῶν χειρῶν, οὐκ ἂν ἀπέστην ἅπαντα ποιῶν, ἕως ἂν
ζῶσαν τοῖς γεννησαμένοις παρέθεντο τὴν παῖδα. Νῦν
δὲ τί; οὐδὲ γὰρ, οὐδὲ ταῖς τηλικαύταις συμφοραῖς
τοῦ γένους, ἢ καθ' ἡμῶν ὑπερόριος φυγῆ δυσωπεῖται.
Ἐπιστολῆς δέομαι, ἐπιστολῆς, οἱ μοι! θρηγῶν ἀδελ-
φοῦ, ἐπὶ θυγατρὶ κειμένη διαπραυνοῦσης· ὅτε τέκνων
παρῆσαν ἐλπίδες, καὶ τὸν γάμον εἶχε δυσφημία· ὅτι
μὴ θάττον τὴν παῖδα μητέρα εἶδεκνυ, μηδὲ παιδὸς
παῖς χερσὶ προπατόρων ἐναθύρει τε καὶ ἐνάλλεται,
περιλαλῶν τοῖς ψελλίσμασιν. Ἄλλ' ὅτε τὰ μελίζων D
ἠλπίζετο, τότε καὶ ἃ κατείχομεν ἀντηρπάζετο· οἱ μοι
τῶν παλαιῶν προπατόρων ἀπάτη καὶ παράθασις καὶ
δίχη! Πῶς εἰς τὸν παράδεισον εἰρπυσεν ὁ πονηρὸς
ἐκεῖνος καὶ σκολιδὸς ἕρις; πῶς ἔπεισεν ἰ; ἢ πῶς
ἐκείθεν μέχρι τοῦ νῦν τὸ πικρὸν τοῦ θανάτου παρα-
τείνεται κέντρον; ἐφθασεν αὕτη καὶ καθ' ἡμῶν ἢ
πληγῇ βέλους ὀξύτερον, σκηπτῶ φοβερώτερον· καὶ
κεῖται παῖς, ἄρτι τὴν ὥραν ἀνθοῦσα, δεινὸν καὶ
σχυρηρῶν ὀφθαλμοῖς τεκόντων θέαμα· ὅτε τὸ ἄνθος
ἐφύετο τῆς παιδοποιίας, τότε αὐτὸ τὸ φυτόν συν-

EPIST. LXII.

Arsaber aspathario.

Munus quidem cum sit magnificentum, et quod sine
dispositione alia quosvis allexisset, me, ut magnifice
acciperem, invitavit. At dispositio, semoto quidem
dono, cum quod suum erat peragere cogitaret, ut-
pote aliam quamlibet honorandi causam excedens, et
omni beneficio majus, et cum pro tali censeretur et
nominari magnopere cuperet, in nulla re a primis
deficit. Si ejusmodi munera afferantur, utcumque
eximia sint, nihil per illa tamen voluntati accedet
magnum, nisi et illa adsit; solitudine magis illu-
stratur: ut sol a nube subductus, et materiam illam
dispellens, illimes, et puros et defæcatos amicæ
compellationis radios, ab accipiente refractos ad-
mittentem mittunt. Quare non ulterius propter
munerum indigentiam affari te tardabo. Sed salu-
tatio in animi affectu evecta, et una secum tuas ap-
portans salutationes, citius advolet: non est, nec
erit terrenorum donorum aliquid magis jucundum,
aut quod oblectationem majorem et gaudium ope-
retur.

EPIST. LXIII.

Tarasio patricio, fratri, de obitu filiae suæ consolati-
otia.

Ubi nunc Elias? ubi Elisæus? ubi Petrus, Paulus
aut aliquis similis sanctus et sacer homo? Certe non
esset epistolam scribere opus, si vel pedes illorum
alicujus apprehenderem, neque enim res manibus
agetur, sane omnia tentarem, nec absisterem, donec
vitæ restitutam parentibus suis puellam traderent.
At nunc quid? certe talibus consanguineorum
ærumnis exsiliium nostrum non alleviatur. Epistola
opus est, hei mihi, qua luctum mei fratris ob filiae
excessum leniam. Cum liberorum spes esset, et ac-
cusarentur nuptiæ, quod citius filiam matrem non
declararent; nec filii filius in avorum manibus lud-
dit, et circumsaltat, crepundiis blandiens: sed
cum majora sperabantur, tum quæ habebamus, eri-
piebantur. Hei vetustissimorum proavorum frau-
dem, transgressionem, pœnam: quomodo in para-
disum se insinuavit ille malus et perversus serpens?
quomodo persuasit? quomodo exinde ad hunc usque
diem acerbis ille mortis stimulus extenditur? Ad
nos transivit ista plaga, telo velocior, fulgure terri-
bilior; ita ut jaceat defuncta puella vix horæ spatio
efflorescens, grave et aversandum parentum oculis
spectaculum; quo primum momento puerperii flos
exeruit se, eodem exaruit, etiam radicitus. Natura

VARIÆ LECTIONES.

* Ἰσ. δῶρων. ἰ Πῶς εἶπεν.

PATROL. GR. CII.

parata est ad germinationem, et falx mortifera visceribus altius immissa vitæ vitam demessuit. Quæ suffecturæ huic casui lacrymæ? luctus, lamenta, gemitus qualis? os longo jillo et fugiendo silentio obturatur, clauduntur labia, non gravitatem demonstrantia, non mores compositos referentia, sed ad dissolutionem conclusa : at quid? oculi, heu, passio hæc silentium superat, nec admittit consolationem, oculi (quomodo id exprimam?) omnem vitalem liquorem evacuantes, reliquias immittunt in cilia; malas pro rubicunda tinctura naturali tenebrosus et mortifer inungit color, formæ omnem exspolians venustatem. Vultus denique totus ut in tali casu, spectaculum intuentibus timendum exhibet et terribile. Quæ hæc invidia? quæ injuria ejusmodi in nos contorquet tela? ubi transit luctus unus, insequitur alter vehementior; ille lactantem infantem occupavit, hic matrem mox futuram, nisi prævenisset mala mors. Undenam tot et tantæ plagæ? ab hominibus plagæ, ab occultis inimicis, undique circumstant mala, mittuntur in nos jacula, in liberos; tragœdiis scena simus, chorum in nos saltant luctus, dolor, tristitia, vultus dejectio, omnis plane malorum Erynnis: Clotho, nescio quæ, ut videtur, chorum in nos ducit, fusus et infelices illius glomi vitam nostram actibus innectunt, et argumenta ministrant tragicorum modorum acerbis choreutis. Sed quid mihi accidit? quo ego feror? qui institueram consolationem scribere, nescio quo pacto, luctu una abreptus, cum non valeret ratio, contra cursum mali in contrarium obnixi, quo nollem delatus sum; et solatii sermonem exorsurus, ad lacrymas plangentium abripiebar. Sed revertur ad meipsum; nec mœroris profundo immergar: multos dolor pessumdedit, non modo corpus destruens, sed lethaliter ipsam animam vulnerans. Hostibus ne gratificemur; oblectat hostes nostra dejectio injuriis affectorum; ne committamus in paterna fortitudinis certamina: viderunt illi liberorum mortes, mortes non ejusmodi nostræ sunt, Deus avertat! Horum proles ignis, aqua, lacus diviserunt; exsiliium acerbissimum et intolerandum incubuit; omnibus amicis et affinibus destituti erant. Nihil denique non auferebatur, quod tantillum solatii afferre posset; et tamen gratias agentes tulere, et tamen supernum numen venerabantur; quod res humanas, ultra hominum cogitationes gubernaret. Cogitemus, qui sumus: unde orti, non e mortalibus mortales? nonne e non existentibus, mox futuri ipsi quod non sumus? ubi pater? ubi mea mater? annon postquam paucillum in hac vitæ scena coluserant, nisi quod martyrurum illos corona et patientiæ cohonestabat, quantocius theatro excesserunt? Reges autem et tyranni, supercilio, et tumore immortales, annon cum suis potestatibus morte submersi sunt? Natura omnis humana utcumque

Α απεμαρτίνετο ταῖς ρίζαις· ἡ φύσις πρὸς βλάστην εἰσθήκει, καὶ τὸ τοῦ θανάτου ὄρεπνον ἐμβαθυνόμενον τοῖς σπλάγγνοις, καὶ αὐτὴν ζωὴν ἐξεθέριζε τοῦ βίου. Ποῖον δάκρυον ἀρκεῖσι τῷ πάθει; τίς στεναγμός; ὄδυρμός δὲ ποῖος; σιγᾶ στόμα τὴν μικρὰν ἐκείνην καὶ φευκτὴν σωπὴν, καὶ χεῖλη μήμεκέν, οὐ σεμνότητα διηγούμενα, οὐδὲ τὸ τοῦ ἤθους κόσμιον ἀπαγγέλλοντα, πρὸς δὲ λύσιν συσσελλόμενα· ὀφθαλμοὶ δὲ τί; φεῦ πάθος καὶ σιγὴν νικῶντος καὶ λόγων οὐκ ἀνεχομένου ὀφθαλμοὶ (πῶς εἶπω); πᾶσαν ζωτικὴν λιθὰδα κενώσαντες, νεκραὶ; ταῖς βλεφαρίσι τὰ λείψανα περιστέλλουσι· τὰς παρειὰς ἀντὶ ἐρυθήματος, καὶ βαφῆς ἐμφύτου σκοτεινῶν καὶ νεκρῶν ὑπαλείπει χρῶμα, μορφῆς ἀπάσης ἐξαφανίζον εὐπρέπειαν· τὸ πρόσωπον ὄλον, ὡς ἐκ τοιούτων, Β φρικτὴν καὶ φοβερὰν τοῖς ὀφθαλμοῖς τὴν θεὰν παρέχεται. Τίς βασκανία; τί; ἐπήρεια τοιαῦτα καθ' ἡμῶν ἀκοντίζει τὰ βέλη; οὐπω παρήλαθε τὸ πρότερον πένθος, καὶ πάλιν ἕτερον ἐπέπεσε μείζον. Τὸ μὲν εἶχεν ὑπομάζιον παῖδα· τοῦτο δὲ καὶ μετῆρα ἐπὶ ἀν θάπτων τὸ κακὸν ἐπέστη. Πόθεν αἱ τηλικαῦται καὶ τοσαῦται πληγαί; πληγαὶ ἐξ ἀνθρώπων· πληγαὶ ἐξ ἀθῆλων μηνιμάτων. Πανταχόθεν ἔστηκε τὰ δεινὰ· τὰ βέλη φέρεται εἰς ἡμᾶς αὐτοὺς, εἰς παῖδας. Γεγόναμεν σκηνὴ τραγῳδίας, καὶ χορεύουσιν ἐν ἡμῖν θρῆνος καὶ πένθος καὶ λύπη καὶ κατῆφεια, καὶ πᾶσα κακῶν ἐριννύς· συνάγει δ' ἄρα, ὡς εἰκοι, τὸν καθ' ἡμῶν χορὸν Κλωθῶ τίς καὶ ἄτρακτοι, καὶ τὰ δυστυχῆ ταύτης νήματα, τὸν τε ἡμέτερον βίον τοῖς δράμασι διαπλέκουσα, καὶ χορηγοῦσα τὰς ὑποθέσεις τῶν τραγικῶν ἡσμάτων τοῖς πικροῖς χορευταῖς. Ἄλλὰ τί ἔκαθον; ποὶ φέρομαι; γράφειν ἀρξάμενος παραμῦθιον, αὐτὸς, οὐκ οἶδ' ὅπως, τῷ πένθει συναρπασθεὶς, οὐκ ἀντιστοχόντων τῶν λογισμῶν πρὸς τὴν φορὰν τοῦ δεινοῦ, εἰς τοῦναντίον, ὧν ἐσκόπουν, παρεσύρην· καὶ παραψυχῆς εἰσηγούμενος λόγον, εἰς τὰ τῶν ὀδυρομένων ἀπηνέχθην δάκρυα. Ἄλλὰ γενώμεθα ἡμῶν αὐτῶν, μηδὲ τῷ θυμῷ τῆς λύπης βαπτίζώμεθα· πολλοὺς ἀπώλεσε λύπη, οὐ σῶμα μόνον διαφθείρασα, ἀλλὰ καὶ ψυχῆς αὐτῆς λυμνηναμένη τὰ καίρια. Μηδὲ τοῖς ἐχθροῖς χαρίζώμεθα· μέγα γὰρ ἐχθροῖς εἰς θυμηδίαν, ἢ κατῆφεια τῶν ἐπιπρεαζόμενων· μηδ' εἰς τοὺς πατρικοὺς τῆς καρτερίας ἐξυθριζώμεν ἄθλους. Εἶδον ἐκεῖνοι θανάτους παίδων· θανατούς, οὐχ οἷοι παρ' ἡμῖν, μηδὲ γένοιτο· τοῦτων τὰ ἔκγονα, πῦρ καὶ ὕδωρ καὶ λάκκος ἐμερίζετο, καὶ τότε πικρὰς καὶ βαρεῖας τῆς ὑπερρίας ἐπικειμένους, καὶ πάσης ἐρημίας φίλων συγγενῶν περισσῆχυσίας, καὶ πάντων ἀπλῶς ὅσα ψυχαγωγίαν τινὰ φέροι περιρηρημένων· ἀλλ' εὐχαρίστως ἤνεγκαν· ἀλλ' ἐδόξασαν τὸν κρείττονα· ἢ κατὰ λογισμοὺς ἀνθρώπων τὰ ἀνθρώπινα διακυβερνῶντα. Ἐνοήσωμεν τίνες ἐσμεν, πόθεν γεγονάμεν· οὐκ ἐκ θνητῶν θνητοί; οὐχὶ ἐξ οὐκ ὄντων μετ' ὀλίγον οὐκ ἐσόμενοι; ποῦ μοι πατήρ; ποῦ δὲ μοι μήτηρ; οὐχὶ μικρὰ τῷ βίῳ προσπαίζαντες, πλὴν ὅσα μαρτυρικῶς αὐτοὺς καὶ τῆς ὑπο-

VARLE LECTIONES.

■ Ἄστροπός. ▽ Ἰσ. τὸν Θεόν, κρείττον.

μονῆς διεκόσμηται στέφανος, θάττον λιπόντες τὸ θέατρον ἔρχοντο; Οἱ δὲ βασιλεῖς καὶ τύραννοι, οἱ τῷ φρυάγματι καὶ ταῖς ὀφρῦσιν ἀθάνατοι, οὐχὶ τῷ θανάτῳ δυναστείας αὐταῖς καταδύονται; Πᾶσα φύσις ἀνθρώπων, κἀν ἔξουσιάζουσα ἤ, κἀν ἰδιώτης, κἀν γερόντων, κἀν νέων, κἀν ἀνδρῶν, κἀν γυναικῶν, θανάτῳ πάντως τέμνεται τοῦ βίου· καὶ οὐδὲν οὐ μὴ διαφύγη τὸ ἐκείνου δρέπανον· οὐδὲν καινὸν, οὐδὲ παράδοξον, οὐδὲ τῆς φύσεως ὑπέστημεν ὑπερόριον. Θνητὴ προελήλυθεν ἐκ σπλάγχων θνητῶν καὶ τῷ θνητῷ βίῳ νόμῳ φύσεως λειτουργήσασα, τῷ αὐτῷ τῆς φύσεως νόμῳ πρὸς τὴν ἀθάνατον πολιτείαν ἀπαδήμησεν. Οὐκ ἔλιπε καὶ δαυδ ὀφρανομένους ὀφρανομένην· οὐκ ἀπῆλθε τὸν περὶ τὰ ἔκγονα πόνον παρῶτερον τοῦ θανάτου συνεπιφέρουσα κέντρον· οὐκ ἔλαβε πολλὴν πείραν τῶν ἀνιερῶν· οὐκ ἐξήτησε θάνατον, οὐ πολλοὶ πολλάκις συμφοραῖς ἀφύκτοις περιστοιχηθέντες ἔπεθύμησαν. Γονεῦσι προσμιλοῦσα τῆς ζήτησιν ἐξήλθε τῶν προσκαίρων· χερσὶ μητρικαῖς ἀπῆλθεν ὑπηρετουμένη· χερσὶ τεκόντων ἐναπέθετο τὸ πνεῦμα. Ἐκηδεύθη τὸ σῶμα· παρεδόθη τάφῳ, καλοῖς ἐνταφίαις εὐσεβεῖα καὶ σωφροσύνη καὶ πολλῶν εὐχαῖς ἐλεημένων προπεμπομένη· ἀπῆλθεν εἰς χῶρον, ἐξ οὗ πᾶσα λύπη καὶ στεναγμὸς ἀπελήλαται. Τί πλέον εἶδαι; εἰς τούναντιόν μοι τρέπει τὸ ἀλγος, τὰ περὶ τὸ μακάριον ἐκεῖνο θυγάτριον οἰκονομηθέντα· καὶ μακάριζω ταύτην τῆς ἀποδημίας, καὶ τὸν θρήνον εἰς δόξαν Θεοῦ μεταβάλλω, καὶ τὴν ἀμυχανίαν εἰς εὐχαριστίαν, οὕτως αἰσῶς καὶ ὡς ἂν τις μόλις εὐξαιτο ἀπηλλαγμένη ὄρων τῶν παρόντων. Ἄλλ' οὐ πολὺν ἐπεβίω χρόνον· καὶ τί διαφέρει ἂν τε πλείους, ἂν τε ἐλάττους τὴν ζωὴν ἡμῶν διαμερισώσιν ἡμέραι, ὅτε καὶ τὸ πλείον καὶ τὸ ἐλάττον, εἰς τὰς αὐτὰς τοῦ θανάτου πύλας διαβιβάσει; Οὐδεὶς ἤδεται τοῖς παρελθοῦσι, τὸ μέλλον οὐκ ἔστι, τὸ παρὸν ἐν ᾧ ἂν τις καὶ τὸ ἡδεσθαι θεῖη παντελῶς ἀκαριαῖον· ὥστε καὶ ὁ μακρὸς καὶ βραχὺς τοῦ βίου χρόνος, τῷ παρόντι μόνον τὴν αἰσθησίν τῶν ἡδέων περικλείων, εἰς ἴσην καὶ ὁμοίαν ἀπόλαυσιν, τὸν τε εἰς γῆρας βαθύνοντα, καὶ τὸν ἐνακμάζοντα τῆ νεότητι συνάγει, ἐκατέρου μὲν τὴν αἰσθησίν τῆ παρούσῃ τέρψει διαπλανῶν, οὐδενὸς δὲ, οὕτε τῶν παρεληλυθότων, οὕτε τῶν μελλόντων, οὐδεμιᾶς ἡδονῆς, οὐδ' ἐτέρῳ μετέχειν ἐνδιδοῦς. Οὕτως ἀδιάφορον πολὺν ἢ ὀλίγον χρόνον ἐμβιῶναι· μᾶλλον δὲ οὐδ' ἀδιάφορον. Εἰ γὰρ οὐδεὶς ἀνθρώπος ἀπὸ ρύπου καθαρὸς εἴρηται τε, καὶ τοῖς ἔργοις ὀρθαῖς πιστούμενον, οὐδ' ἂν εἰ μία ἡμέρα ὁ βίος αὐτῷ, ὁ ἐν ἐλάττονι χρόνῳ τὸ πῆλινον τοῦτο σκῆνωμα καταλιπὼν, ἐλάττον ἔχων ἀπῆλθε καὶ κηλίδων τῶν σωματικῶν. Οὐκ οὖν ὁ πενθῶν τὴν ἀπελθοῦσαν, ὅτι θάττον ἀπῆλλαξε τῶν παρόντων, ὅτι ἐλάττον μετέσχε τῶν μολυνόντων, τοῦτο δάκρυον ποιεῖται, καὶ τὸ καθαρῶτερον αὐτὴν τῷ ἐκείθεν ὀφθῆναι. Νυμφίῳ, νομίζει[ς] συμφορᾶν· ἀλλὰ πρὸ ὥρας μετέστη· μή μοι γένοιτο τοιαύτην φωνὴν ἀκοῦσαι· φωνὴν ῥηθηῖναι μὲν τολμηρᾶν· ἐννοηθῆναι δὲ τολμηροτέραν. Πρὸ

A potentia fruatur, licet privati, senes, juvenes, viri, mulieres, per mortem de vita tollitur, nec est quod ejus falcem evitare queat. Novum non est, aut paradoxum, quod naturæ exsilio subjiciamur, mortalis illa prodiit e visceribus mortalibus, et vitæ mortali ubi juxta legem naturalem inservisset, per eandem legem ad immortalem statum peregrinatur: liberos haud reliquit orphaniam gementes suam; non excessit una secum desiderium circa prolem asportans morte acerbiorum stimulum, experientiam miseriarum multiplicem non habuit, mortem non quæsit, quam multi multoties malis inevitabilibus oppressi optarunt, cum parentibus versata et temporali procella exiit, exiit ministerio maternas manuum, in manibus parentum emisit spiritum: curabatur corpus, mandabatur sepulcro fasciis tumularibus egregiis involuto pietate et modestia, mitorum miserantium precibus comitata in regionem abiit, unde exsulat luctus et gemitus universim. Et quid ultra desiderari postest? In contrarium dolorem me adigunt, quæ circa beatam illam filiam tuam administrabantur; excessum hunc illius felicem prædico; luctum in Dei gloriam muto, infortunium in gratiarum actionem: cum tam feliciter, ita ut vix optares, videam præsentibus liberatam. Verum haud ita diu in vita fuit; quid interest si plures, an pauciores dies vitam nostram dividant; cum minus et magis in easdem mortis portas nos transmittant? Præteritis nemo delectatur; quod futurum est, nondum est; præsens, in quo omnis oblectatio, momentaneum est. Longum ergo vitæ, et breve tempus, cum delectamentum præsentis tantum circumscribas, una et eadem fruitione illum, qui longævam attigit senectutem, et qui juvenia floret, constringit; utriusque sensum oblectamento præsentis errabunde definiens; nullius autem vel e præteritis, aut futuris, voluptate gaudere cuius permittens, adeo res indifferens est, longo vel brevi spatio superesse. Imo potius haud est indifferens; si enim a maculis nemo prorsus est immunis, quod et dicto et facto confirmatum videmus, ne si vita ejus sit unius diei, certe qui et abbreviato magis tempore istius vitæ exiit tabernaculum luteum, cum paucioribus corporis sordibus hinc excedit. D Quocirca qui luget illius obitum, eo quod a præsentibus tam cito liberatur, eo quod minus macularum participavit, pollutentium lacrymas fundit, et inter calamitates computat, quod splendidior sponso præsentetur. Sed excessit ante tempus. Quin hanc ego vocem nullus audiam, dictu audacem, cogitatu audaciorum. Ante tempus, ais? Cum nasceretur, cur non dicitur ante tempus in lucem edita? Nascebatur de divino nutu et tempestive. An nosmet nos statuemus arbitros de tempore, quod ad conditorem hinc abibit? Annon ille opifex produxit in tempore, ad se assumet nesciens, opportunum tem-

VARIÆ LECTIONES.

• περιτυχόντες.

pus? de gutta in carnem solidavit, in utero formavit, in lucem produxit, ab infantia ad ætatem puerilem custodivit, ad thalamum, ad perfectam ætatem, ecquid horum intempestive? ut cum in æternum vitam permutat, tum solum agit intempestive? sit longe a lingua pietatem meditante hæc blasphemia, longe ab animo moderato; dignum id est longis lamentis, et multis lacrymis, obrutum hominem tali cogitationum nequitia; non autem mortalia immortalibus mutare: quocirca lugere non oportet illam quæ corpus mortale reliquit, sed illum qui mortificat mentem immortalem, non quam thalamus cœlestis complectitur; sed qui spe mortifera animam sepelivit: sed prævenit abiens parentes; et quid tum? operata forsitan patris et matris interitui, hinc tunc excedere debuit tot plagis cæsa. Hæc qui ait, non patris viscera, sed novercæ affectum refert, non patris aut matris certe amorem; magis illum, qui quod se oblectet querat, quam quod filix existat gratum, quique sub desiderii filix sui ipsius curam meditatatur. Quid tristitiæ est intueri mortem amatorum? excessit hinc filia, a morte libera, hoc triste non est: et quid nos tum consumimus tristitia? si rediviva tibi adesset nata, et astans manum manui misceret, si blando et exhilarante vultu oscula daret et alloqueretur. Quid te affligis, pater? quid lamentaris, quasi mala te excedentem ambirent? Habitare paradysum sortita sum, jucundum oculis spectaculum, jucundius fruitione, experientia omnem excedit fidem; paradysus ille sedes paterna et principalis nostri generis, in quo Dominicæ manus opificium naturale primi nostri parentes, antequam insibilaret serpens, hoc est, beatam vitam agebant: huic campum ille nequam et incurvus serpens illabi nequit adhuc, nec insurratos sermones insinuare fraudulentè. Inest ibi nobis mens omni machina superior, omni arte major, non est ibi oculus aperiendus aut majoris oblectationis fruendæ desiderium. Sumus omnes sapientia divina et cœlesti sapientes; vita omnis transigitur in inenarrabilibus nec invidendis bonis, inde tota nobis festivitas et panegyris: splendidi splendide in corporibus incorruptibilibus et purissimis versantes, Deum videmus, quomodo homini videre fas est Deum, illius inexplicabile et incomprehensibili pulchritudine, quasi luxuriantes, continuo tripudiamus, nec satietas adest: luxuriæ abundantia illius summitas sit dilectionis, et illam comitata fructio inenarrabile illud gaudium, et inexplicabilem exultationem operatur: adeo ut amor me inensus eo revehat, dum tecum hos sermones fero, nec possum illorum partem vel minimam referre. Accedes tu aliquando eo cum dilecta mea matre, et tum me paucæ quædam de multis, et minutiora enarrasse censebis, utque ipsum de hac tristitia accusabis, qui me in talibus bonis versantem deplorat: verum, dilectissime pater, de cætero me lætus præmitte isthinc, nec diutius detine, ne plus incommoderis, et idcirco vehementius affligaris. Si

ώρας· καὶ πῶς ὄτε τὰς μητρικὰς ἔλυσεν ὠδίναν, οὐκ ἐνομίζετο λύειν πρὸς ὥραν; ἀλλ' ἐτέθη μὲν νεύσει Θεοῦ καὶ καθ' ὥραν. Ἀπελθεῖν δὲ πρὸς τὸν Πλάστην ἡμᾶς αὐτοὺς καθίζομεν ὑποθέτας; καὶ προάγει μὲν ὁ Δημιουργὸς καθ' ὥραν, λαμβάνει δὲ πρὸς ἑαυτὸν οὐκ εἰδὼς τὴν ὥραν; ἀπὸ σταγόνος ἔπηξεν εἰς σάρκα, διέπλασεν ἐν μήτρᾳ, προήνεγκεν εἰς φῶς, ἐκ βρέφους διετήρησε μέχρι παιδός, μέχρι παστάδος, μέχρι τελείας ἡλικίας· τούτων οὐδὲν οὐ καθ' ὥραν; Ὅτε δὲ πρὸς τὸν ἀθάνατον ἀμείβει βίον, τότε μόνον οὐ καθ' ὥραν; πόρρω γλώσσης εὐσέβειαν μελετώσης ἡ τοιαύτη δυσφημία· πόρρω φρονήματος σωφρονούντος· τοῦτο θρήνων μακρῶν, τοῦτο θαυμάσιον πολλῶν ἐγκαταχωσθῆναι τὸν ἀνθρώπον τηλικαύτη μογηρίᾳ λογισμῶν, ἀλλ' οὐχὶ τὸ διαμεῖψαι τὰ ἀφάρτα τῶν φαρτῶν. Οὐ μὲν οὖν οὐχὶ πενεθεῖν τὴν διαφυγούσαν σῶμα θνητὸν δεῖ, ἀλλὰ τὸν νεκρῶσαντα τὸν ἀθάνατον νοῦν· οὐδ' ἦν οὐράνιος παστὰς θαλαμῆυι, ἀλλ' ὅς ἐνέθαψε τὴν ψυχὴν ἐλπίσι νεκρῆς. Ναί, φησὶν, ἀλλὰ τεκόντων προσηγήθη· τί δαί ἄρα, ἐβούλετο δὲ τις αὐτὴν μητρὸς καὶ πατρὸς θανάτῳ προκατεργασθεῖσαν πρότερον, οὕτως ἀπελθεῖν, τηλικαύταις πληγαῖς μεμαστιγμένην; πατρὸς οὐ μοι σπλάγγνα, μητρὸς δὲ διάθεσιν οὗτος, ἀλλ' οὐ πατρὸς οὐδὲ μητρὸς φίλτρον, ἀπαγγέλλει, καὶ ζητούντος τὸ οἰκεῖον ἠδὲ ἡ τὸ τῆ θυγατρὶ κεχαρισμένον, καὶ σοφίζομένου πόθῳ παιδὸς τὴν ἑαυτοῦ θεραπείαν. Τί γὰρ λυπηρὸν ἰδεῖν στεργομένων θάνατον; οὐκ οὖν ἀπῆλθεν ἡ παῖς ἐλευθέρᾳ τούτου· ἀλλ' οὐ λυπηρὸν. Καὶ τί δαπανῶμεν ἑαυτοὺς τῇ λύπῃ; Εἰ δ' αὖτε σοι παρῆν ἑκαῖθεν ἡ παῖς ἐπιστάσα, καὶ χειρὶ χεῖρα ἐμβαλοῦσα, ἰλαρῶ δὲ καὶ χαίροντι προσώπῳ κτεφίλει τε καὶ προσεφθέγγετο, Τί δὲ ἄρα κόπτεις; σεαυτὸν, ὦ πάτερ; τί δὲ θρηνεῖς, ὡς ἐπὶ κακοῖς, ἀπελθοῦσαν; ἐμοὶ παράδεισος ἔλαχεν οἰκεῖν. Γλυκὺ μὲν τι θέαμα ὀφθαλμοῖς ἰδεῖν· γλυκύτερον δὲ ἐναπολαῦσαι· μεῖζω[v] δὲ πίστεως ἀπάσης ἡ πείρα. Παράδεισος ἐκεῖνος ἡ πρώτη καὶ θαυμασία τοῦ γένους πατρὸς, ἐν ᾧ πάλαι τῆς Δεσποτικῆς καλᾶμης τὸ φιλοτέχνημα τῆς φύσεως οἱ προπάτορες, πρὶν ἢ τὸν ὄφιν ὑποφίθουσαι, τῆς εὐδαίμονος καὶ μακαρίας ἀπῆλθον ζῆς. Ἀλλὰ νῦν οὐδὲ ὁ σκολιὸς ἐκεῖνος καὶ πονηρὸς ὄφιν, χώραν ἔχει ὑπερπῦσαι, οὐδέ τινος ψιθύρους λόγους ὑπομηχανᾶσθαι· ἀλλ' οὐδ' ἐν ἡμῖν ἐστὶ τις, οὐ μὴ ἐστὶν ἡ γνώμη μηχανῆς ἀπάσης καὶ τέχνης ἀμείνων· οὐδ' ὀφθαλμοῦς δὲ τις ἀνοιχθῆναι δεῖται ἡ ἴσος μεῖζονος ἐπιθυμίας ἀπολαῦσαι. Ἔσμεν γὰρ ἅπαντες σοφοὶ μὲν τὴν θέαν καὶ οὐράνιον σοφίαν· ἐν ἀφθόνοις δὲ καὶ ἀνεκλαλήτοις ἀγαθοῖς· ὁ δὲ πᾶς βίος ἡμῖν ἑορτὴ καὶ πανήγυρις. Δαμπροὶ δὲ λαμπρῶς ἐν ἀφάρτοις καὶ καθαρῶτάτοις πολιτευόμενοι σώμασι, Θεὸν ὀρώμεν, ὡς ἔστιν ἀνθρώπῳ δυνατὸν ἰδεῖν, καὶ τούτου τῷ ἀφράστῳ καὶ ἀπερινοήτῳ κάλλει ἐντροφῶντες, διαπαντὸς ἀγαλλόμεθα, καὶ κόρος τούτων οὐδεὶς, ἀλλὰ τὸ ἀφθονοῦν τοῦ τρυφῆν ἀκμὴ γίνεται τοῦ ἔρῃν, καὶ τῷ ἔρωτι συμπροϊούσα ἡ ἐξουσία τῆς ἀπολαύσεως, ἀπατόν τινα καὶ ἀνεκδιήγητον, ὡς ἀληθῶς, τὴν χαρὰν ἐκείνην καὶ ἀγαλλίαν ἐργάζεται· ὡς καὶ νῦν ἐμοῖς ταυτά σοι προσομιλοῦσθαι,

δεινός καὶ ἀμήχανος πρὸς ἐκεῖνα ἔρωσ ἐπιστρέφει, καὶ οὐδὲ τὸ βραχύτατον αὐτῶν παραχωρεῖ διηγήσασθαι. Ἐλεύσῃ δὲ ποτε καὶ αὐτὸς ἐκεῖσε ἅμα φίλη μητρὶ, καὶ τότε πολλὰ μὲν ἐμὲ τοῦ μικρὰ περὶ τηλικούτων εἰπεῖν· πολλὰ δὲ σαυτὸν τοῦ πένθους αἰτιάσῃ· ὡς καλῶν κάγαθῶν ἡμῖν κατωδύρου. Ἄλλὰ με λοιπὸν, ὦ φίλτατε πᾶτερ, χαίρων ἔα καὶ πρόπεμπε· μηδὲ πλέον κατέχῃς, ἵνα μὴ πλέον ζημιώσῃς, καὶ διὰ τοῦτο πικρῶς ἀνιάσῃς. Εἰ ταῦτα δὲ καὶ τοιαῦτα ἔτερα τὸ μακάριον ἐκεῖνο θυγάτριον διεξῆσι, ἄρ' οὐκ ἂν δυσωπηθῆεις καὶ τὸν ὄδυρμον ἀπέθου καὶ χαίρων χαίρουσαν ἀπέλαιοι πρόεπεμπες; Ἐἴτα ἂν μὲν ἡ παῖς ταῦτα λέγῃ, βελτίους ἐσόμεθα καὶ τοὺς θρήνους ἀπορρίψομεν; ἂν δ' ὁ κοινὸς Πλάστης καὶ Δεσπότης βοᾷ· Ὁ πιστευῶν εἰς ἐμὲ, κὰρ ἀποθάνῃ ζήσεται· καὶ ὁ τὸ ἠτολμασεν τοῖς ἀγαπῶσιν αὐτὸν, ἃ ὄφθαλμὸς οὐκ εἶδε, καὶ οὐς οὐκ ἤκουσε, καὶ ἐπὶ καρδίαν ἀνθρώπου οὐκ ἀνέβη· ὡς ἀπιστοῦντες οὐδὲν ἄμεινον διακισσόμεθα, ἀλλ' ἐπὶ πλέον θρηνησομεν; Καὶ τοῦ τοῦτο καλόν; ποῦ δὲ δίκαιον; ποῦ δὲ λογισμῶν ἐγγύς ἐστηκότων τοῦ πρέποντος; ἢ συμφέροντος; Ἐἴτα οὐδὲ τὴν ἐμὴν αἰσχύνην κοσμιωτάτην νύμφην, εἰς τὰ τῶν θηλέων δάκρυα τὸ ἀρβένωτον διαχέων καὶ καταφερόμενος· οὐδὲ φείδῃ τῆς γυναικείας ἀσθενείας, οὐδ' ἡ περὶ αὐτὴν εὐλογος συμπάθεια καὶ ὠφέλιμος τὴν παράλογον διαλύει καὶ ἀσύφορον. Εἰ γὰρ ἄνδρες, παρ' ὧν ταῖς γυναίξιν ἡ ἀνάκτησις, ἴσα γυναίκοις κόφονται· τί τὸ περὶ αὐτὰς ἔσται; πόθεν τὸ παραμύθιον ἔξουσι; τίνας δὲ παραινέσομεν εἰς καρτερίαν μιμεῖσθαι, πρὸς τίνας ἀφορᾶν; ἀλλὰ μὴ σύ γε, μηδὲ σεαυτοῦ ἀνάξιον πάθος, μηδὲ τοῦ γένους, ἵνα τι καὶ τοῦ καιροῦ φιλετιμώτερον εἴπω, νόθον καὶ ἀλλότριον. Μὴ δὴ τοῦ καλοῦ πλέον εἰς οἰμωγὰς ἐκφερώμεθα, μηδὲ γυναικίζόμεθα τῷ πάθει ἄνδρες πολλαχοῦ ἐν πολλοῖς καὶ χαλεπωτάτοις πειρασμοῖς ἀναφανέντες. Ἔλαβε πρὸς ἑαυτὸν ὁ Πλάστης τὸ πλάσμα· ἀλλ' ἔδωκε πλείους ὧν ἀφείλε (καὶ εἰησάν γε ἐπὶ μακρότατον εὖ βιοῦντες, καὶ τοὺς τεκόντας εὐφραίνοντες) υἱοὺς καὶ θυγατέρας. Ἀυτεῖ τὸ παρελθόν· εὐφραίνετωσαν οἱ παρόντες· εὐχαριστήσομεν ὑπὲρ ὧν ἀφείλεν, ἵνα οἷς ἐχαρίσατο χαίρειν καὶ ἀγαλλιᾶσθαι βεβαίαν ἔχωμεν τὴν ἀπόλαυσιν. Καλὸν ἔχειν τῷ βίῳ γένους διαδόχους· ἔχομεν· καλὸν παρέχειν ἀπαρχὰς τῷ κοινῷ Πλάστῃ, καὶ τῶν ἀγαθῶν ἀπάντων δοτῆρι προσηγέχαμεν· πρὶν μὲν ἀδηλον ἦν τίνας τῶν παιδῶν εἰς ἀπαρχὰς Θεῷ, τίνας δὲ εἰς διαδοχὴν γένους λογισθήσονται. Νῦν δὲ ἂν μόνον εὐχαρίστως τὴν ἀπαρχὴν ὀσωμεν, οὐκέτι ἐν ἀδήλοις τὰς ἐλπίδας σαλεύσομεν, ἀλλ' ἐν τῷ βεβαίῳ πεπηγότες ἐσόμεθα. Οὐδέ ποτε λαβῶν οὐ παρέσχε φιλοτιμώτερον· ἀεὶ δὲ μεγίστοις καὶ ἀνεπίστοις ἀγαθοῖς τὰ ἐλάχιστα διαμείβεται. Εἰ δὲ θρήνοις, ὡς ἀδικούμενοι, τὰς ἀπαρχὰς καθυβρίσωμεν, ἀλλ' ἐγὼ μὲν οὐδὲν ἐρῶ δυσχερὲς, ἐπεὶ μὴδ' ὑμᾶς ἐλπίζω τοῦ λοιποῦ θρήνους καὶ λύπας καὶ τοιαῦτα πάθη, ἃ τοῦ δυσχεροῦς ἔστιν αἰτία, περιβάλλεσθαι. Εἴη δὲ μοι καὶ τὸ Θεῖον

A apud te hæc vel similia tecum beata tua filiola colloqueretur, annon permotus inde gemitus abigeres, et lætus lætam abire permitteres? Deinde si filia hæc diceret, an meliori statu eripus, et lamenta rejiciemus? sin communis Conditor, et Dominus clamet: *Qui credit in me, etiamsi morietur vivet*¹¹; *et qui præparavit diligentibus se, quæ oculus non vidit, nec auris audivit, nec in cor hominis ascendit*¹²; tanquam infideles nihilo erimus meliores, et plus dolebimus? ubi bonum, justum, et plus dolebimus? ubi bonum, justum, et rationationes conjunctæ cum decenti aut uttili? Uterius, nonne pudet ornâtissimam meam sponsam virilem conditionem in muliebres lacrymas diffundendo et irruendo, femineæ imbecillitatis curam omittere, ne rationabilis et conducens compassio dissipet irrationalem et inutilem. Si viri, per quos femineæ firmantur, non minus quam femineæ plangunt, unde illæ solamen acquirant? quos laudandos proponemus ob strenuitatem imitandos? ad quos respiciemus? Verum noli tu quidquam te ipso vel genere tuo indignum perpeti, aut, ut magis temporari congruum dixerim, adulterinum: in luctum ne ultra decorum efferamus, nec cum viri sumus, muliebriter passionem feramus, cum multoties multis in locis fortes nos præstiterimus: Opifex ad se transulit opificium; sed plus dedit quam abstulit: et subsistant precor diu viventes, et parentes gaudio afficientes filii alii filiaque: dolet quod præterit; lætitia afficiant præsentes, gratias de ablatis agamus, ut stabiliter fruamur iis quos habemus, deque iis gaudium et exultationem habeamus: pulchrum est successuros possidere, possidemus: præclarum est primitias largitori consecrare et omnium datori, quod fecimus, offerre. Incertum prius erat, quos e liberis Deo primitias dare, quos generis destinare successioni oporteret. Nunc si gratanter primitias dederimus, non inter incerta vacillabit spes, sed immoto in statu defixi erimus: Deus nunquam accepit, quin amplius largiatur; semper vel minima maximis et insperatis bonis remunerat. Sin planctu, ut injuria affecti primitias dedecoremus: quanquam nihil ego proloqui infaustum velim, quippe qui sperem te de cætero nullam talem passionem, lamenta, mœrorem admissurum, unde infausti quidquam procuretur: mihi Numen et spe et suffragio faveat; faveat autem, et libertatem loquendi concedit, te ab animi mœrore in gratiarum actionem converso, plurima cum antiqua tum recentia exempla, quæ solamen afferant, repræsentare possum. Quin ut quod res est dicam, tota hominum vita hujus est exemplum, quam cogitatione rememorans facile dejectionem omnem anolietur. Majus adhuc dixerò, et tremendum illud; ad quos pertinet defunctos deplorare? hic ipse non dicam, sed orbis præconem compello, ut voce sua enuntiet cœleste decretum: *De dormientibus nolo vos ignorare, fratres: ut ne tristitia vos ita afficiamini, quemadmodum et cæteri,*

¹¹ Joan. xi, 24. ¹² I Cor. ii, 9.

qui spem non habent¹³. Paulus horum est buccinator, coelesti institutus ludolitterario, qui totum mundum obivit prædicando : Christi os clamat, infideles decere, de defunctis tristitia affici, resurrectionis spem extinguere, non credendo virtutem mysterii secundum Christum. Tristitiam igitur exuamus, ne reatum contrahamus tanti mali; ne filiam tuam vero damno afficiamur; nam nunc Abrahami sinu fovetur, ibidem non ita longo post hac tempore illam lætam et exultantem intuebimur : sint contra Domini legem puellam desseo, ab illo pulchro spectaculo expellor. Visne ergo filiam intueri, repelle luctum, per actionem gratiarum declarata te dignum lætitia illa? si luctibus adhuc indulgeamus, desiderato nos privamus. Lætitia inibi ploratus nescit. Exsultationis et gaudii nuptialis thalamus locum lugentibus non concedet; nec admittet lacrymantes, quos hæredes gaudii inexplicabilis habet. Visum est factori figmentum refingere ad immortalitatem; hanc felicem ego sortem puellæ non invidio, nec sententiam contra murmurabo eam, quam amplecti deberem : Dominicam largitatem in argumentum ingratiitudinis non traxero. Morbo aliquando laborabat filiolus magni regis David, morbus sepulcrum monstrabat. Ille morbum calamitatis loco habens, pronus sternitur, lacrymas implorat numen, a cibo et omni corporis cultu abstinet. At ubi excessit puellus, statim deponerat luctum. Orabat prius ut viscerum stirps subsisteret; postquam vidit Fictorem determinasse abitum, per luctum iudicis sententiam violare non erat ausus : sed sublimiorem se omni dejectione præstans, voces emisit gratias agentes, et usitato more se refecit. Ita non affectos esse decet; si infirmatur filius cognatus, amicus, si morbus mortem parturiat : Deum veneror, ut auferat morbum, det, donet desiderantibus desiderium suum : sed translationem ille utiliore iudicat; decet deinceps de illa dispensatione gratias agere, contentos esse, nec luctu et gemitibus Creatoris iudicium violare. Si quis nobis insidiatur dæmon, et Jobum rursus deposcit, si malevolum cum servo suo committere Deus velit, si patientiam vult explorare ad convictionem adversarii, si stadium certamini aperit, ut pudefaciat antagonistam, athletam coronet : mœstitiæ argumentum virtutis deprecationem facere non oportet, nec tempus coronarum lamentorum tempus constituere, non certaminis diem, diem lacrymarum; non per eos quos coronavit patientia; non per coronas ipsas immarcescibiles et splendidas : hæc generosum tuum animum dedecent, iudicium solidum, virtutes reliquas. Quocirca, stemus viriliter; stemus confidenter, ut milites coelestis regis cum hoste congregiamur. Agonothetæ testimonium ne pudefaciamus; nec adversarii audaciæ in maleferendo applaudamus : nec si quid a principio viriliter gessimus, posterioribus mollefaciamus; ne simus fortes ad movendam hostis

Α τῆ τε ψήφῳ, καὶ τῆ ἐλπίδι συνεφαπτόμενον· καὶ ἔστι γε· αὐτὸς μοι τὴν παβήρησαν χορηγεῖ ὑμῶν, ὅπερ ἔφη, ἀπὸ τῆς ἀθυμίας εἰς εὐχαριστίαν ἀνεγκώντων, πολλὰ δὲ καὶ νέα καὶ παλαιὰ τοῦ συνενεχθέντος εἰς ψυχαγωγίαν ὑποδείγματα· μᾶλλον δ' ἀληθέστερον εἰπεῖν, ὅλος ὁ βίος τούτου παράδειγμα, ἐν τοῖς λογισμοῖς ἐπιδιελθόντα, πᾶσαν ἔστι βῆρον ἀποθέσθαι τὴν κατ'ἕψαιαν. Εἶπω τὸ μείζον, μᾶλλον δὲ τὸ φρίκης γέμον· τίμων ἔστι τὸ λυπεῖσθαι τοὺς ἀποχομένους; μᾶλλον δὲ οὐδ' αὐτὸς ἐρῶ, τὸν κήρυκα δὲ τῆς οἰκουμένης καλῶ, διὰ τῆς οἰκείας φωνῆς ἀπαγγέλλαι τὸ ἐπουράνιον ψήφισμα· Οὐ θέλω ὑμᾶς ἀγνοεῖν, ἀδελφοί, περὶ τῶν κεκοιμημένων, ἵνα μὴ λυπηθῆτε καὶ ὑμεῖς, καθὼς καὶ οἱ λοιποὶ, οἱ μὴ ἔχοντες ἐλπίδα. Παῦλός ἐστιν ὁ σαλπίζων ταῦτα, ὁ τῷ οὐρανῷ παιθευθεὶς διδασκαλεῖω, ὁ τὴν οἰκουμένην πᾶσαν περιλαβὼν τῷ κηρύγματι, τὸ τοῦ Χριστοῦ στόμα, ἀπίστων εἶναι βοᾶ τὴν ἐπὶ τοῖς τελευτῶσι λύπην, σθενόντων τῆς ἀναστάσεως τὴν ἐλπίδα, ἀπιστούντων τοῦ κατὰ Χριστὸν μυστηρίου τὴν δύναμιν. Ἄλλ' ἀποθώμεθα τὴν λύπην, ἵνα μὴ τηλικούτοις κακοῖς ἐνοχοὶ φανώμεν· ἵνα μὴ ὡς ἀληθῶς τότε τὴν παιδα ζημιωθώμεν. Νῦν μὲν γὰρ κόλποι θάλπουσιν αὐτὴν Ἀβραμαιοί· κάκει ταύτην, εὐφραϊνομένην καὶ χαίρουσαν, μετ' ἄλλῳν θεασόμεθα. Ἐὰν δὲ παρὰ τοῦς Δεσποτικούς θεσμοὺς ἐγὼ τὴν παιδα θρηνώ, ἐλαύνομαι τοῦ καλοῦ θεάματος ἐκείνου. Ποθεῖς τὴν παιδα θεάσασθαι; βίβον ἀπὸ σοῦ τὴν λύπην· δεῖξον σεαυτὸν, δι' ὧν εὐχαριστεῖς, ἄξιον τῆς ἐκείθεν εὐφροσύνης· ἄλλ' εἰ εἰ στέργομεν τοὺς θρήνους, ἑαυτοὺς στερίσκομεν τοῦ ποθομένου· οὐκ οἶδε θρήνους ἡ ἐκείθεν εὐφροσύνη· οὐδ' ὁ τῆς ἀγαλλιάσεως καὶ χαρᾶς νυμφῶν ἀνέχεται γενέσθαι χωρίον πενθούντων· οὐδ' ἐθέλει παραδέχασθαι τοὺς ὑπὸ δάκρυσι τιθέντας, οὐς αὐτὸς ἀνεκλάλητου χαρᾶς ἔχει κληρονόμους. Ἐκρίνειν ὁ Πλάστης τὸ πλάσμα πρὸς ἀθανασίαν μεταπλάσαι· μὴ βασκαίνωμεν τῆς εὐδαιμονίας τὴν παιδα, μηδὲ τῆς κρίσεως ἦν ἔδει θαυμάζειν καταγογγύζωμεν· μηδὲ τὴν Δεσποτικὴν φιλοτιμίαν εἰς ὑπόθεσιν ἀγνωμοσύνης βιαζώμεθα. Ἐνόσει ποτὲ παιδίον τοῦ μεγάλου βσιλῆως Δαβὶδ, καὶ ἡ νόσος τὸν τάφον ἐδείκνυ. Ὁ δὲ συμφορὰν τὴν νόσον ποιούμενος, πρηγῆς ἔκειτο, καὶ δάκρυσιν ἐξεμείλισσέτο τὸ θεῖον, τροφῆς τε αὐτῆς ἀπεχόμενος καὶ τῆς ἀλλῆς ἐπιμελείας τοῦ σώματος, ἀλλ' ὅτε τὸ παιδίον ἀπῆλθεν, αὐτίκα συναπέθετο καὶ τὴν λύπην· πρὶν μὲν γὰρ ἰκέτευε παραμένειν τὸ φῦεν τῶν σπλάγγων· ἐπεὶ δὲ κρίναντα τὴν ἀναχώρησιν τὸν Πλάστην εἶδεν, οὐκ ἐτόλμησε τοῦ κριτοῦ τὴν ψῆφον ἐγκαθυβρίσαι τῷ πένθει· ἀλλ' ἀνώτερον ἑαυτὸν πάσης παρασκευασάμενος κατ'ἕψαιας, εὐχαριστηρίους ἤφει φωνᾶς, καὶ τῆς συνήθους εἶχετο διαίτης· οὕτω χρῆ διατίθεσθαι καὶ ἡμᾶς· ἀσθενεῖ παιδίον, συγγενῆς ἄλλος, ἢ τῶν φίλων τις, καὶ ἡ νόσος θάνατον ὀδίνει· δέομαι Θεοῦ παρελθεῖν τὴν νόσον δοῦναι, παρεῖναι τὸ ποθοούμενον τοῖς ποθοῦσιν· ἀλλ' ἀμεινον αὐτὸς τὴν μετὰστασιν

¹³ 1 Thess. 4, 12.

ἡγεῖται· εὐχαριστῶν λοιπὸν οἷς ὑποκόμεθα προσ-
 ἔχει· σέβειν τὸ πραχθὲν καὶ μὴ τῷ θρήνῳ καὶ τοῖς
 ὀδυρμοῖς ἐγκαθυδρίζειν τὴν χρίσιν τοῦ Κτίσαντος.
 Εἰ δέ τις καὶ ἡμᾶς ἐνεδρεύει δαίμων, καὶ τὸν Ἰωὺ
 πάλιν ἐξαιτεῖ, καὶ θεὸς ἀφίησι τῷ θεράποντι βάσα-
 νον ὧ συμπλακῆναι, καὶ δοκιμάζει τὴν ὑπομονὴν
 ἐπ' ἐλέγχῳ τοῦ ἀντικειμένου, καὶ ἀγῶνων στάδιον
 ἀνοίγει, κατασιγῶναι μὲν τὸν ἀνταγωνιστὴν, στεφα-
 νῶσαι δὲ τὸν ἀθλητὴν· οὐδ' οὕτω χρὴ ἀνίας ὑπόθεσιν
 τῆς ἀρετῆς τὴν ἀνακῆρξιν, οὐ μὲν οὖν οὐδαμῶς
 ποιεῖσθαι, οὐδὲ καιρὸν θρήνων ἀποφαίνειν τὸν καιρὸν
 τῶν τροπαίων· οὐδὲ ἡμέραν δακρύων, τῆς ἀθλήσεως
 τὴν ἡμέραν· οὐ μὰ τοὺς δι' ὑπομονῆς στεφανωθέν-
 τας, καὶ τοὺς ἀμαρτανίλους αὐτοὺς καὶ λαμπροὺς
 στεφάνους· οὐκ ἔστιν ἄξια ταῦτα τῆς σῆς γενναίας
 ψυχῆς, οὐδὲ τοῦ εὐσταθοῦς φρονήματος, οὐδὲ τῆς
 ἄλλης ἀρετῆς. Τοιγαροῦν στώμεν ἀνδρείως· στώμεν
 εὐθαρσῶς, ὡς τοῦ οὐρανοῦ στρατιῶται βασιλέως τῷ
 ἐχθρῷ προσπλεκόμεθα· μὴδὲ κατασιγῶμεν τὴν μαρ-
 τυρίαν τοῦ ἀγωνοθέτου· μὴδὲ τοῦ ἀντιπάλου τῆ
 θράσος ἐν τῷ δυσφορεῖν συγκροτήσωμεν· μὴδ' εἰτι
 πρότερον ἡμῖν ἀνδρείας ἴκατωρθώθη, τοῖς ὑστέροις
 ἐκθηλύνωμεν· μὴδὲ κινήσαι μὲν φθόνον ἐχθροῦ
 γενόμεθα ἀγαθοί· νικῆσαι δὲ δι' ὑπομονῆς εἰς
 τέλος ἐλεγχθῶμεν ὀκνηροί· ἔτοιμοι εἰς πτώσιν ὁ
 πολέμιος, ὅταν εἴδῃ μακροθύμως φέροντα τοὺς
 πειρασμούς, θάπτον ἀφίσταται τῆς πείρας, ὀρῶν τὸν
 ἀνθρωπῶν ἐπὶ στεβρᾶς τῆς καρτερίας ἐδραζόμενον·
 ἐγγὺς δὲ στεφοδότης, λαμπροῖς τοῖς στεφάνοις ἀντὶ
 τῶν ἀθλῶν δεξιούμενος τὸν ἀγωνιστὴν· καὶ οὐκέτι
 συγχωρεῖ προσθάλειν τὸν ἐχθρὸν· πόρρω δὲ τοῦτον
 ἐλαύνει· κὰν ἔτι δόξῃ ἀναίσχυνην, σὺν αὐταῖς
 ἀπάσαις τέχναις καὶ ἐπιβουλαῖς· ἀμείβει δὲ καὶ τὰ
 ἀλγεῖνά· πολλαπλασιῶν τῇ εὐδαιμονίᾳ καὶ χαρᾷ,
 καὶ τούτων ἀπάντων ἀπαράγραπτος μάρτυς, αὐτὸς
 πάλιν Ἰωὺ, οὗ, ὡσερ ταῖς πληγαῖς ἐκκοινωνήσα-
 μεν, οὕτω καὶ τῆς εὐφροσύνης, καὶ τῆς δόξης, καὶ
 τῆς λαμπρότητος ἀπολαύσομεν, νῦν τε καὶ εἰς
 τοὺς ἀτελευτήτους αἰῶνας, πρεσβευσοῦσης τῆς
 ὑπερνεύουσης Θεοτοκίου Λαοποιήσεως ἡμῶν
 Θεοτόκου καὶ ἀειπαρθένου Μαρίας, καὶ πάν-
 των τῶν ἁγίων. Ἀμήν.

ΕΠΙΣΤ. ΕΔ'.

Κωνσταντίνῳ νοταρίῳ.

Montacut. (ep. 259, p. 360).

Βραδύς μὲν ἦσθα πρὸς μνήμην τῶν ἐπεσταλμένων·
 βραδύτερος δὲ πρὸς πρᾶξιν τῶν ἐπηγγελμένων· τῇ
 μὲν οὖν περὶ τὰς ἐντολάς λήθη, ἔστι τι καὶ συγγνώ-
 μης· τὸ δὲ μὴδὲν σε τῶν ὑπεσχημένων ἐκτελέσαι,
 ἀν μὴ προπετείας ἦν ἡ ὑπόσχεσις δῶρον, μόνης
 ἔστιν ἀμελείας.

ΕΠΙΣΤ. ΕΕ'.

Νικητῆ Ἀσπαθαρίῳ καὶ ἐπὶ τοῦ ἰδικοῦ ὑπὲρ τῶν
 μητροπολιτῶν τοῦ Κυζίκου καὶ τῆς Λαοδι-
 κείας.

Montacut. (ep. 240, p. 360).

Οἶδα μὲν τὴν φιλόθεόν σου ψυχὴν αὐτοπαράκλητον
 ὄσαν πρὸς θεὸν ἀγαθὸν, καὶ συμπάσχουσαν ἐμφύτῳ
 διαθέσει τοῖς ὑπὲρ Χριστοῦ τὰ ἔσχατα πάσχουσι.
 Πλὴν ἐπεὶ καὶ ἡμεῖς ἐγκαυχᾶσθαι σου ταῖς ἀρεταῖς
 ποιούμεθα μέγα, καὶ συναγγεῖν τοῖς μέλεσιν ἡμῶν
 καὶ ἀδελφοῖς χρέος ἀπαραίτητον ὀρώμεν διὰ ταῦτα
 τὴν διάνοιαν πρὸ τῶν λόγων, καὶ πρὸ τῆς χειρὸς
 τοὺς λόγους, καὶ σὺν αὐτοῖς τὴν χεῖρα πρὸς ἐκείαν
 κινουῦμεν. Ἀρκεῖ ταῦτα πρὸς σέ, οἶδα, καὶ δυσχε-
 ραίνεις ἴσως, ὅτι βραδύνω τὴν αἴτησιν, καὶ ἀγωνίζ-
 τὴν παράκλησιν, καὶ μήπου ἔρα τῆς σῆς ἐπιλελή-
 σμεθα τελειότητος, καὶ ὅτι πολλαχοῦ προφθάνων

A invidiam, in fine autem vincere inepti, et desides
 convincamur: hostis proclivis ad lapsum, cum vi-
 deat ferre nos patienter tentationes, ocius abstitit
 a tentando, videns hominem firmiter a fortitudine
 fundatum. In proximo stat qui coronas donat, splen-
 didis remunerat agonistam coronis ad se susceptum,
 nec ulterius permittit cum hoste impetendum; quin
 illum longius amovet. Quod si impudentius instet,
 artes ejus et insidias diffat; patientis dolores remu-
 nerat felicitate et gaudio multiplicato. Horum om-
 nium exemplum præbet beatus rursus Job, cujus
 participes velut et plagarum facti sumus, gaudii,
 gloriæ, et resplendentiæ, vel flemus saltem, vel in
 præsentia, vel in sæculo interminabili, intercedente
 gloriosissima Domina nostra, Deipara, semper Vir-
 gine Maria, cum omnibus sanctis. Amen.

B gine Maria, cum omnibus sanctis. Amen.

C

EPIST. LXIV.

Constantino notario.

Tardus fuisti in memoria missorum recolenda;
 tardior ad promissa exsequenda; de oblitis mandatis
 concedenda est tibi venia; at quod promissum non
 præstiteris, si fervoris cujusdam donum erat, ad
 negligentiam solam spectat.

EPIST. LXV.

Nicetæ aspathario, et de rebus privatis pro metropo-
 litis Cyzici et Laodiceæ agentis.

D Animam ego tuam Dei amantem novi sua sponte
 in bonum ferri, et ab ingenita dispositione illis
 compati, qui pro Christo patiuntur. Sed propterea
 quod magni faciam de tuis virtutibus gloriari, et
 debitum a me illud exigi videam, ut commembris et
 fratribus compatiar: idcirco, ante orationem cogi-
 tationes, ante manus orationem, et una cum iis
 manum supplicem prætendo. Hæc apud te suffi-
 cient, scio; et fortassis fers ægerrime, quod peti-
 tionem non exponam, et laboras de admonitione
 meæ intercessionis, ne scilicet fortassis tuæ per-
 fectionis me oblivio ceperit, cum tu multoties in-

VARIAE LECTIONES.

γ Ἰσ. βᾶσκων. ζ Ἰσ. ἀνδρείως.

tercessionem prævenieris, non exspectata admonitione : et mihi quidem ista sunt persuasissima. Sed dolor mihi conceptus de coathletis et conceptivis meis ita me disponit, ut a longe exordiar intercessionem; at nunc expediam, Dei veri sacerdotes, et nostri consacerdotes ab æstu et frigore consumuntur. Subeat tibi cogitatio, quanto jam tempore decurso de emendicata stipe, et pecunia gravissimis usuris mutuo accepta vix vitam sustinuerint, coacti non aliter quam volucres cœli nidos sibi construere, et aliquod vitæ solatium vel exiguum procurare. Ostende teipsum non dissimilem tui, et Dei desiderium tibi inhærens extra te diffunde; dum illorum miserearis, leniorem nobis redde maxima ex parte dolorem, illorum solando indigentiam. Animæ procurat indulgentiæ veniam, si quis animabus pro Christo afflictis, auxilium ferat. Quid autem aliud ego scribo? quam ut is qui supplicat rogando, concessa petitione gratias agat; propterea quod in cæteris mei bene memor fueris, et præsentem petitionem fervide, et sine prætexta excusatione adimpleveris potiusquam adimplebis: Christus omnis misericordiæ et consolationis Dominus ad omne tui voti desiderium aurem apertam omnigenis bonis adaugeat? usque dum regni illius, ubi nulla est successio, beati participem faciat.

EPIST. LXVI.

Stauratio sputharocandidato præfecto insulæ Cypri.

Coteler. (Monumenta Eccles. Græc., t. II, p. 104).

Piscis capito in paludibus plerumque vitam agit. Is, prout marina constat experientia, ventri strenue imperat, temperatumque vietum in natali servat natura. Unde in nullum animal insurgit, neque eorum quæ ad capturam promptissima sunt: sed ei natura est, erga omne marinum genus, instar caducei, et mos instar fœderis ac inviolabilis jurisjurandi. Adeo autem iis quæ diximus custodiendis operam dat, ut si quando ventorum vis et maris procellæ ipsum a consueto pastu abegerint, sinulque ingruens fames e patria abduxerit, atque

Α ὄφθης τὴν ἔδουσαν οὐκ ἀναμαίνας παραίνεσιν. Πείθομαι ταῦτα· ἀλλὰ τὸ περὶ τοὺς συναθλητὰς καὶ συναιχμαλώτους ἄλγημα, οὕτω με ποιεῖ διατίθεσθαι, καὶ μακρότερον τῆς ἰκεσίας ἐφάπτεσθαι. Ἐρῶ δὴ ἤδη· οἱ τοῦ Θεοῦ τῶ ὄντι ἀρχιερεῖς, καὶ ἡμῶν τῶν ταπεινῶν συναρχιερεῖς χεῖμωνι καὶ ἡλίῳ διατηκόμενοι· λογίζου μοι χρόνος ὅσος ἠναγκάσθησαν ἐξ ἐράνου καὶ χρεῶν βαρυτόκων, εἰ μὴ τι ἄλλο, ἀλλ' οὖν ὥσπερ τὰ πετεινὰ τοῦ οὐρανοῦ ἑαυτοῖς περινοήσασθαι κατασκηνώσεις, καὶ ζωῆς τινος μικρὰν παραμυθίαν, οὐκέτι λέγω πολλά. Δεῖξον σεαυτὸν ἀπαράλλακτον σεαυτοῦ, καὶ τὸν ἑνδοθέν σου περὶ τὸ θεῖον πόθον προχοόμενον ἔξω, διὰ τῆς εἰς αὐτοὺς συμπαθείας, πρᾶξον ἡμῶν τὸ πολλὸν τοῦ ἄλλου, τὴν αὐτῶν παραμυθούμενος ἀπορίαν. Ψυχῆς ἔστιν ἄφεσις καὶ λύτρον, τὸ ψυχαῖς ἐπικουρῆσαι διὰ Χριστὸν ταλαιπωρουμένης. Τί ἄλλο γράφω; ἢ ὡς τὴν αἰτησὶν ἔχων, λοιπὸν πληρουμένην εὐχὴν α, καὶ εὐχαριστίαν ἀνθ' ὧν, γὰρ ἄλλα μνήμην ἡμῶν ἀγαθὴν ἔχεις, καὶ πρὸς τὴν παρούσαν αἰτησὶν ἀπροφάσιτος καὶ θερμὸς (πῶς εἶπω;) γέγονας πληρωτῆς, ἢ γίνῃ. Ἐξῆ σοι Χριστὸς, ὁ τοῦ ἁέλου καὶ πάσης παρακλήσεως Κύριος, ἐπὶ πάσῃ μὲν δεήσει τὸ οὖς εὐήκοον παρέχων, καὶ τὸν ἄλλον δὲ βίον παντοδαποῖς ἀγαθοῖς συναΐξων τῆς ἀδιαδόχου καὶ μακαρίας ἐκείνης μέτοχον ἀναδίκην β βασιλείας.

ΕΠΙΣΤ. ΕΣ΄.

С Σταυρακίῳ σπαθαροκandidatῳ (1) ἐπάρχοντι τῆς Κυπρίῳ νήσου.

Τῶν ἰχθύων ὁ κέφαλος (2) ἐπὶ τοῖς ἔλεσι τὰ πολλὰ τὸν βίον ἀνέχει. Οὗτος, ὡς ἡ θαλαττία πείρα βούλεται, γαστρός τε νεανικῶς κρατεῖ, καὶ τὴν σφύρανα διαίταν νηχομένη φύσει πολιτεύεται. Διὸ ζῶν μὲν οὐδενὶ οὐδὲ τῶν εἰς ἄλωσιν ἐτοιμοτάτων ἐπιτίθεται· ἀλλ' ἔστιν αὐτῷ ἄπαν τὸ ἐν θαλάσῃ γένος ἢ φύσις κηρύκειον, καὶ σπονδαί (3) τὸ ἔθος καὶ τῶν ὀρκίων τὸ ἀπαράβατον. Τοσοῦτον δ' αὐτῷ τῶν εἰρημένων ἢ φυλακῆ διεσποῦδαται, ὥστε κάπεδᾶν ἀνέμων βία καὶ θαλάττιοι τάραχοι τῆς ἐθίμου νομῆς ἀπελαύνωσι, τὸν δὲ λιμὸς συνεπιτιθέμενος ἀπάτη τῆς

VARIAE LECTIONES.

• Ἰσ. Ἐχπ.

NOTÆ

(1) *Σπαθαροκandidatῳ*. Rectius *σπαθαροκandidatῳ*. Ita in jure Græco-Romano mentio habetur *Βασιλείου σπαθαροκandidatῳ*, per Eustratium CP. p. 268, idque nomen explicant, aliisque testimoniis firmant optima Glossaria, Græcum Meursii, et Latinum Fresnii. Porro *spatharii* erant imperatorii satellites. Quocirca *δορυφόροι* Sozomeni lib. 1. cap. 14, et Theodoriti lib. III, cap. 14, in Historia tripartita sunt *spatharii* *σπαθαρικῶν ἀξίωμα* in Orientalium synodica ad Theophilum imperatorem, quam edidit Combefissius, p. 121. Sicque vocati sunt a *σπάθη*, quæ est longior ensis, *spatha*, *spata*, *spada*. Unde factum est ut lancea Dominicæ passionis *σπάθη* appellata fuerit a Gelasio Cæsariensi apud Theodoritum Dialogo 3. Atque hæc pauca addidimus ad aliorum observationes.

(2) *Κέφαλος*. Capito, cephalus, labeo, mugilum

D genus piscis, notus, et pietate, justitia, innocentia conspicuus. De quo vide cum cæteris *Rittershusium* ad *Oppianum*.

(3) *Σπονδαί*. Superius *σπονδὰς* mutavimus in *σπουδὰς*. Nunc vice versa *σπουδὰς* in *σπονδὰς*, apud *Philonem* De confusione linguarum p. 526, C. Κατὰ τῶν *σπονδὰς* λύειν ἐπιχειρούντων, καὶ σύγχυσιν ὀρκίων αἰεὶ μελετήτωντων. *Adversus eos qui fœdera solve conantur, et conturbationem pactorum jurejurando firmatorum semper meditantur*. Et *σπονδὴν* in *σπονδὴν*, in eodem magno *Judæo* lib. Quis rerum divinarum hæres, p. 506. C. προσηκόντως ὄλωσ εἰς ἱερὰν σπονδὴν ἀναστοιχειωθῆς. *Decenter omnium ad sacrum fœdus reformatus*, p. 298. *Georgii Syncelli* non *πονδίων*, neque *κονδίων* sed *σπονδίων*, ex *Josepho*.

πατρίδος, καὶ πλανᾶται κατὰ τροφῆς ζήτησιν ὁ κέφα- A
 λος, οὐδ' οὕτως αὐτῷ τὰ τῆς πατρίδος παραλύεται
 νόμιμα, ἀλλὰ καὶ μετανάστης γενόμενος, καὶ τῆς
 τροφῆς ἂν οὕτω τύχοι πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν πολλάκις
 ἐγκειμένως, καὶ τοῦ λιμοῦ λύσαι τοὺς νόμους ἐπιναγ-
 κάζοντος, οὔτε τῷ φαινομένῳ δελεάζεται, οὔθ' ὑπεί-
 κει τῷ βιαζομένῳ· ἀλλ' ὡς ἐφημεν καὶ πρὸ τῆς
 ὄψεως ἐγκειμένου τοῦ θηράματος, αὐτὸς σωφρονεῖ,
 καὶ λιμοῦ καὶ γαστρὸς καὶ τοῦ κινουίντος τὴν βρεξιν
 ἐξωθεν, ἐπικρατεστέραν τὴν ἐμφυτον φιλοσοφίαν
 ἐπιδείκνυσαι. Δι' ὃ ἂν μὲν ἐτι ζῆ τὸ προκειμένον, οὐ
 φθείρειν τὸ ὀμόφυλον ἀνεχόμενος, οὐδαμῶς τῆς θοί-
 νης ἐράπτεται. Ἄν δὲ τῆς ζωῆς ἡρημαμένον πρόκει-
 ται, τῷ μηκέτι ὄντι, μηδ' ἀληθῶνα λαμβάνοντι,
 τούτῳ τοῦ λιμοῦ τὴν βίαν παραμυθεῖται καὶ διαλύε- B
 ται. Ὁ μὲν οὖν κέφαλος ὁ ἰχθύς οὐδὲ τῶν ἀναισθητῶν
 σωμάτων, ἂν μὴ λιαν ὁ λιμὸς ἐπιτιθῆται καὶ νικᾷ
 τὴν φύσιν, οὐ μὲν οὖν οὐ προσάπτεται. Σὺ δὲ ζῶντας
 ἀνθρώπους ὅλους αὐταῖς περιουσίαις, καὶ τότε τρυ-
 φῶν. Τί γάρ με δεῖ λέγειν μηδεμιᾶς ἀνάγκης ἐπι-
 κειμένης; ἀνέδην οὕτω καὶ πρὸς αὐτῆς τῆς πατρι-
 δος ὀφθαλμοῖς, χανδὸν καταπίνων καὶ ἀκορέστως
 καταβοσκόμενος; (4) τίνα λόγον ἐκεῖθεν ἔξεις, ὅτε
 παραβάλλεται;

ΕΠΙΣΤ. ΕΖ'.

Περὶ τοῦ μὴ δεῖν πρὸς τὰ ἐν τῷ βίῳ λυπηρὰ
 ἐπιστρέφασθαι (5).

Coteler. (l. c. p. 106).

Ἄγαθὸν ἀνθρώπῳ βίος ἀλυπος, χαλεπὸν δὲ τυχεῖν, C
 μᾶλλον δὲ τοῖς γε τὴν χρίσιν μὴ ἔχουσιν ἀπ' ὀρθῆς
 διαίτης προοῦσαν, ἀδύνατον. Οἷς μὲν οὖν ἡδόμεθα,
 τῷ πλάσαντι καὶ χορηγοῦντι τὴν ἀνεύθυνον ἡδονὴν
 χάρις. Ἄ δὲ ἀνιόμεθα, ἐν ἑαυτοῖς ἔστιν εὐρεῖν,
 ὥσπερ τούτων τὸ αἴτιον, οὕτω καὶ τὸ φάρμακον τῆς
 λύσεως. Τὰ γὰρ πλείστα τῶν λυπηρῶν, οὐκ ἐξ ἑαυ-
 τῶν τὴν πληγὴν ἐπάγει, ἀπὸ δὲ τῆς ἡμετέρας κρίσεως
 λαμβάνει τὸ πᾶρτερον. Ἐστερήθη τις πλούτου; τί
 δύναται ἡ στέρησις λυπηρῆσαι; ἀλλ' ἐγὼ τὴν στέρησιν
 βαρὺ νομίζω· δῆλον ὡς αὐτὸς ἐγὼ καὶ τὴν οὐδὲν
 κατ' ἐμοῦ κινούσαν ὀπλιζῶ πικρὸν ἀφεῖναι μοι
 βέλος. Ὁ μὲν γὰρ φθόνος, ἢ κοινὸν τι πόλεως ἢ πατρι-
 δος πάθος, ἢ ἄλλο τῶν ἐξωθεν, ἰσχυρὸς με καὶ μὴ βου-
 λόμενον πένητα ποιῆσαι· λυπηρὰ δὲ οὐδὲν τούτων
 οὐδαμῶς οὐκ ἂν δυνηθεῖν, εἰ μὴ ἐγὼ βουλομένη. D
 Ἄλλὰ φιλτατοὶ παῖδες ἀπέστησάν μοι τῶν κόλπων,
 καὶ οὐς ὀρῶν ἡδόμεν καὶ τὰς ἐλπίδας πάσα· ἀνηπτον
 τοῦ βίου, οὗτοι τὸ χρεῶν ἀθρόον ὑπέηλθον; οὐδ' ἐκεῖνοι
 πληττεῖν οὐδασιν ὅλως, μάλιστα γὰρ φύσεως ὥσπερ
 ἐν τῇ γενέσει, οὕτω κἂν τῇ ἐξόδῳ λειτουργήσαντες
 νόμοις. Ἄλλ' ἐγὼ τοὺς τὰ ἔσχατα ἡρεμοῦντας ὡς ἐν

oberrat capito ad quærendum cibum; neque tunc
 ab eo solvuntur patriæ jura; verum etiam exsul, et
 sæpe alimento, si ita casus tulerit, ob oculos po-
 sito, ac fame compellente ad violationem legum;
 neque per oblatum illicitur, neque vim inferenti
 cedit, sed prout diximus, etiam præda in conspectu
 posita, ipse abstinet, insitamque philosophiam
 ostendit tum fame tum ventre tum eo quod escæ de-
 siderium extrinsecus movet fortiozem. Quocirca si
 adhuc vivit quod sese obtulit, non sustinens perdere
 sibi congener, nequaquam dapem attingit. Sin vero
 vitæ expers adsit, per id quod non amplius est nec
 dolorem sentit, violentiam famis solatur ac dissol-
 vit. Capito itaque piscis, ne sensu quidem destituta
 tangit corpora, nisi valde urgeat fames naturamque
 vincat. Tu vero qui vivos homines cum facultatibus
 suis integros, idque inter delicias (quid enim me
 oportet dicere, nulla compellente necessitate?) adeo
 impudenter, et coram ipsius patriæ oculis, deglutis
 inbianter atque insaturabiliter devoras, quam in alla
 vita excusationem habiturus es, cum ne in hac
 quidem locum invenias ut cum piscibus conferaris?
 μηδ' ἐνταῦθα πρὸς τοὺς ἰχθύας εὐρίσκεις χώραν

EPIST. LXVII.

Quod non oporteat ad præsentis vitæ molestias
 attendere.

Grata res homini est, vita sine dolore tranquilla,
 sed obtentu difficilis, imo ex sententia eorum quo-
 rum judicium a recta ratione non aberrat, impos-
 sibilis. Ob ea ergo quibus delectamur, Creatori et
 voluptatis inculpatae largitori gratiam habeamus;
 circa molestias autem, in nobis invenire est, ut
 earum causam, ita et remedium ad curationem.
 Nam tristium pleraque, non ex seipsis plagam infe-
 runt, sed a nostra opinione accipiunt quod feriant.
 Privatus est aliquis divitiis? Quid potest privatio
 contristare? At ego privationem rem gravem puto:
 patet quod ipse ego nihil adversus me moventem
 armo, ut in me acerbum emittat jaculum. Siquidem
 vel invidia, vel commune civitatis aut patriæ infor-
 tunium, vel ex externis aliud quidpiam, potuit me
 etiam nolentem ad paupertatem redigere; at tristi-
 tiam inferre nihil horum ullaatenus poterit, nisi
 ipse voluero. Verum charissimi liberi e sinu meo
 abscesserunt, et in quos intuens gaudeham, omnes-
 que vitæ spes appendebam, ii subito fatale decre-
 tum subierunt? Neque illi omnino ex se habent
 percellere, cum præsertim sicut in natalitate, ita et

NOTÆ.

(4) Χανδὸν καταπίνων καὶ ἀκορέστως κατα-
 βοσκόμενος. Hæc verba nos adnontent illorum Cy-
 rilli in Habacuc p. 15, l. III, p. 550. Α. Κατὰ τὸν
 ἴσον ἰχθύσι τρόπον τοὺς ἀσθενεστέρους κατανέμε-
 σθαι, καὶ εἶον ἀλλήλους καταβροφεῖν ἀθρῶν τε καὶ
 ἀπλήστω στόματι, σκληρὰν δὲ οὕτω καὶ ἀμικτον
 ζωὴν ἐπιτιθεύειν, ὡς ἐρπετῶν τῶν ἐν βρεξί καὶ χει'
 ὀλίγα διενεγκεῖν, ut promamus nostram conjecturam,

χειραμοῖς. Pari cum piscibus more, infirmiores absum-
 mere, et ore patulo ac insatiabili se mutuo velut de-
 glutire; adeo vero duram et a commercio alienam
 vitam persequi, ut a reptilibus que in montibus et
 cavernis versantur parva sit differentia.

(5) Inter epistolas Photianas refertur in ms. cum
 alias characterem epistolæ non habeat.

In exitu legibus naturæ paruerint. Ast ego in summa tranquillitate degentes, tanquam magna tempestate procellaque vexatos *reputans*, meisque ductus cogitationibus, et commiserationem conciens nihil illis conferentem, mihi met ipsi vulnus infligo inutile. At mihi concidit domus? Quid ergo? Si me quoque comprehendit, nihil ad me: neque enim sentio. Quod si multis cadentibus, ego casum evasi, quo modo qui ægre fero collapsa esse inanima, cum gratias agere deberem quod ereptus fuerim, non ipse mihi molestiam concilio? Ita sane et in reliquis omnibus. Nam quæ velut in his exemplis prolata sunt, communia sunt cunctis, erga quæ humana vita quotidie, alia sursum alia deorsum agens, versatilem suum volutat circumulum. Unum igitur est dumtaxat inter hujusce vitæ cuncta, de quo oportet gravem dolorem suscipere, et a quo liberari satagendum est. Cætera vero fere omnia quæcumque contigerint, equidem si mala esse judicem, tanquam molesta mihi incumbent; sin autem ad ea non attenderim, eorum nullum aliquam mihi valet affigere anxietatem. Quidnam ergo est de quo me oportet esse sollicitum, non autem de dolore curam gerere? Animum conservare intactam et liberam a peccatorum spiculis: et si quod eorum ad illam pertigerit, plagamque protulerit ad cicatricem, excitari ad curandum vulnus, sanitatemque

μεγάλῃ κλύδωνι καὶ σὺν·ταλαιπωρουμένοις, τοὺς ἐμοὺς ποιῶν λογισμοὺς, καὶ τὴν μηδὲν αὐτοῖς συνεισάγουσαν συμπάθειαν ἀνακινῶν, ἐμαυτῷ τὴν πληγὴν μηδὲν ὠφελῶν ἐπιφέρω. Οἰκία δὲ μοι συνέπεσε; Τί οὖν; εἰ μὲν καταλαβοῦσα χάμῃ, οὐδὲν πρὸς ἐμὲ· οὐδὲ γὰρ αἰσθάνομαι. Εἰ δὲ πολλῶν πεσόντων, ἐγὼ τοῦ πτώματος κρείττω ἐγενόμην, πῶς ἀντὶ τοῦ χάριν ἔχειν οἷς ἐβρύσθη, ὑπὲρ ὧν διψυχα καίται δυσφορῶν, οὐκ ἐμαυτῷ προξενῶ τὴν λύπην; οὕτω δὴ καὶ ἐπὶ τῶν ἄλλων ἀπάντων. Ἄ γὰρ ὡς ἐπὶ παραδειγμάτων τούτων εἴρηται, κοινὰ πάντων ἐστὶν ὅσα καθεκάστην ὁ βίος (6), τὰ μὲν ἄνω φέρω, τὰ δὲ κάτω (7) τὸν ἑαυτοῦ πολύστροφον (8) ἐλλίσσεται κύκλον. Ἐν οὖν ἐστὶ μόνον τῶν ἐν τῷ βίῳ πάντων, περὶ οὗ χρῆ καὶ τὴν ἀλγηδὸνα βαρβαίαν δεχέσθαι, καὶ σπουδῆν εἰσάγειν ταύτης ἀπαλλάττεσθαι. Τὰ δ' ἄλλα μικροῦ πάντα ὅσα συμβῆ, ἂν μὲν ἐγὼ κρίνω φαῦλα ταῦτα εἶναι, ὡς λυπηρὰ μοι ἐπιτίθεται· ἂν δ' οὐκ ἐπιστρέφωμαι πρὸς αὐτὰ, οὐδὲν αὐτῶν ἰσχύει προσάφασθαι οὐδεμίαν μοι θλίψιν. Τί οὖν ἐστὶ περὶ οὗ με δεῖ φροντίζειν, καὶ οὐ πρὸς τὴν ἀλγηδὸνα ἐπιστρέφειν; τὸ ταῖς ἀκρίσι τῶν ἀμαρτημάτων ἀπαθῆ τὴν ψυχὴν (9) καὶ ἀνάλωτον (10) συντηρεῖν· κτῆ τι προσάφεται ταύτης, καὶ πρὸς μῶλωπα τὴν πληγὴν ἐκτελεῖν, διανίστασθαι τὸ τραῦμα θεραπεύειν καὶ πρὸς ὑγίαιαν ἀνακαλέσασθαι. Τὰ δ' ἄλλα πάντα, δόξα καὶ πλοῦτος, κάλλος καὶ ἰσχύς, δυναστεία καὶ

NOTÆ.

(6) Ὁ βίος. Locus communis de instabilitate vitæ humanæ: in quo peculiari animadversione digna mihi visa sunt verba Clementis Alexandrini, quia mutila, ut hic ex verisimili per uncos completerentur. Sic inchoat summus vir librum, *Quis dives salutem consequatur*: Οἱ μὲν τοὺς ἐγκωμιαστικούς λόγους τοῖς πλουσίοις δωροφοροῦντες, οὐ μόνον κολακῆς καὶ ἀνελεύθεροι δικαίως ἂν ἐμοίγε κρίνεσθαι δοκοῖεν, ὡς ἐπὶ πολλῶν προσποιούμενοι χαρίσασθαι τὰ ἀχάριστα· ἀλλὰ καὶ ἀσεβεῖς καὶ ἐπιβουλοὶ· ἀσεβεῖς μὲν, ὅτι παρὲντες αλνεῖν καὶ δοξάζειν τὸν μόνον τέλειον καὶ ἀγαθὸν Θεόν, ἐξ οὗ τὰ πάντα καὶ δι' οὗ τὰ πάντα καὶ εἰς ὃν τὰ πάντα, περιάπτουσι τὸ [θεῖον] γέρας ἀνθρώποις ἐν ἀσ[τάτῳ] βίῳ κυλινδομένοις, [καὶ] τὸ κεφάλαιον, ὑποκειμένοις τῇ χριστιανότητι τοῦ Θεοῦ. *Qui Encomiorum munera divitibus tribuunt, si vero mihi non solum adulatores et illiberales merito esse videntur, qui magno se gratificari simulent quorum nulla gratia; verum etiam impii et insidiosi: impii quidem, quod posthabitis Dei laudibus et gloria, qui unus perfectus ac bonus est; ex quo omnia et per quem omnia et in quem omnia, divinum honorem attribuunt hominibus in vita instabili volutantibus, et quod caput est, iudicio Dei obnoxii.* Accedat huc Theophylacti epistola 12, ipsa quoque corrigenda, πᾶσαν τὴν ἀστατοῦσαν κτίσιν (male editum et versum χριστιανὸν) καὶ μόνον ἀκίνητον τὸ ἀεικίνητον ἔχουσαν. Et Parænesis Eucherii n. 10. *Vita hæc brevis, ita brevissima, ut ærumnosissima; quæ undique circumstantium dolorum urgetur incommodis, et deficientibus (an inefficientibus) fatigatur malis, dum accidentium jaculatur injuriis, etc.*

(7) Ἄνω, κάτω. Affirmare nihil dubito, in homilia Leontii presbyteri CP. apud Gretserum *De Cruce* c. 1587. B. ubi de Filio Dei agitur, legendum esse, καὶ ἄνω καὶ κάτω μετὰ μοῦ λειπόμενος. *Et in superioribus et in inferioribus nullatenus esse desinens.*

(8) Πολύστροφον ἐλλίσσεται κύκλον. Apposite

C in theca reliquiarum Joannis Baptistæ Perpinianensi, Πραγματῶν ἐλίξεις (aut ελήσεις. Ita legendum, ut paulo ante τειμαρῆν) τε καὶ στροφῆς βίου.

(9) Ἀπαθῆ τὴν ψυχὴν. Quid novi ad ἀπάθειαν, rem innumeris innumerorum commentariis illustratam proferam? Pro more criticæ observationes. Primo itaque lego Epist. 186. lib. 1 S. ἸNili, ὅπως μὴ ἀπειθοκλήσης τοῦ χαρίσματος τῆς ἀποτοσίας, καὶ τῆς τελευτωτάτης ἀπαθείας. Et verto, *ut ne desperes de charismate intrepiditatis, et perfectissimæ imperturbabilitatis.* Deinde vero Eusebium Meursii corripo in *Canticum canticorum* p. 10. Τοσοῦτον δεῖ καθαρεύειν τὸν λαλούμενον Θεῷ, ὡς τὰς ἐμπαθεῖς ἀφορμὰς ἀπαθείᾳ ὑποτίθεσθαι. Hoc est, *Adeo autem purus esse debet qui cum Deo loquitur, ut affectuum impetus vacuitate perturbationes subjiciat.*

(10) Ἀνάλωτον. Non me laet plerasque meas Notas magis esse observationes ad alios auctores, quam elucidationes ad meos. Id si quis vitio verterit, potest eas non legere. Contra ego censeo, in hoc genere operis atque in hac luce litterarum, pauca declaranda esse: nullam autem intermittere occasionem adjuvandi eos qui veteres libros versant, mendarum scrupulos removendo, hoc vero in laude pono. Igitur Nota præsens erit ad Joannem Calecam Serwone habito Dominica ante exaltationem S. Crucis, apud Gretserum c. 1571. Καὶ ἀπλῶς τοὺς Ἰουδαίους διήγειρε καὶ παρῴτρυνε συκοφαντῆσαι τοῦτον καὶ καταδικάσαι ὡς κακοῦργον καὶ θανατώσαι. Ἀλλὰ καὶ οὕτως εὔρεν αὐτὸν ἀήτητον καὶ ἀνάλωτον. Nemp̄ longe præstantiorum fore lectionem, ἀνάλωτον quam ἀναλλοίωτον *imperturbabilem. Judæosque universim impulit diabolus, ut calumniis eum Christum incesserent, et tanquam maleficum condemnarent, mortisque adjudicarent. Verum sic quoque invictum et inextinguibilem reperit.*

ῥώμη σώματος, καὶ κράτος λόγων τιμιώτερον, ἂν revocandam. Reliqua vero omnia, gloria et divitiarum, παῖδες εἰσὶν ἐν βίῳ παίζοντες· μᾶλλον δὲ οὐδὲ παῖδες, σκηνὴ δὲ παιδῶν ὑποκρινομένη δράμα, καὶ εἴ τι τούτων ἀπατηλότερον.

potentia et robur corporis, quodque pretiosius est, dicendi facultas, pueri sunt in vita ludentes, imo potius ne pueri quidem, sed scena fabulam puerorum repræsentans, vel si quid his est fallacius.

ANG. MAI ANIMADVERSIONES

DE ERRORIBUS MONTACUTII IN EDENDIS PHOTII EPISTOLIS.

(*Spicileg. Rom. t. X, p. xxiii.*)

Hic ego, pro meo veritatis studio, facere non possum, quin data occasione, nonnullos Angli Montacutii errores, in epistolarum Photii ab eo editarum epigraphis coarguam. 1. Ac primum non jurgabor cum editore, quod in voluminis fronte Latine *sanctissimi* titulum patriarchæ Photio addiderit, est enim id officii potius ac dignitatis, quam virtutis epithetum, et quidem apud Græcos pervulgatissimum. Quæro tamen cur in eadem libri fronte non legatur Græce ἀγιωτάτου? Oblivione aliqua, an codicis haud reprehendendo defectu factum est? 2. In quintæ Photianæ epistolæ [nunc 1ª tertii libri] epigraphæ, et sæpe in aliis, Græce ἀσπαθαρίῳ ponit Montacutius, Latine autem *aspathario*; atque in ejusdem epistolæ scholio judicat eundem esse *aspatharium* atque *spatharium*. Verumenimverò quis unquam nisi apud Montacutium *aspatharii* vocabulum audit? En autem erroris causam. In Vaticano Nicolai nostri codice ep. 69, scribitur in epigraphæ ἀσπαθαρίῳ, lineola superposita litteræ α', ob significandam, ut fieri solet, notam numeralem primam. Est igitur David Camulianus *protospatharius*, ut nos Græce quoque scripsimus: de qua re ne dubitemus, eidem Davidi in subsequentis epistolæ epigraphæ non per numeralem litteram α', sed explicatis litteris tribuitur in codice titulus πρωτοσπαθαρίῳ. Rursus in Nicolai epp. 84 et 103, æque scribitur in codice Vat. α' σπαθαρίῳ, lineola super α' posita. Nihil ergo evidentius dici potest contra vitiosam Montacutii lectionem, in cujus codice cum pariter scriberetur α' σπαθαρίῳ, ipse incaute unum vocabulum fecit ἀσπαθαρίῳ: quanquam ab aliis ejusdem codicis locis v. gr. ep. 110, coarguebatur, ubi explicite scriptum erat πρωτοσπαθαρίῳ. Nemo igitur, ne in mixobarbara quidem lexica, ἀσπαθάριος vel *aspatharius* vocabula inferat. 3. Sane apud eundem Montacutium lectio quoque Φιλοποννήσου et *Philoponnesi*, tam Græce quam Latine solæca est, pro Πελοποννήσου et *Peloponnesi*: quam ego quidem typhothetæ culpam existimare maluissem, nisi in scholio quoque editoris sic legeretur (Peloponnesi præses aut dux, στρατηγός, occurrit in Nicolai nostri epistolis). 4. Denique in eadem adnotatione mendose scribitur *Germania* pro *Germanicia* Nestorii patria (a). 5. Nollem item a Montacutio vocabulum Δέοντι in epigraphis sæpe et in scholiis *Leonti* Latine dici, sed potius *Leoni*. 6. (Et quoniam de scholiis dixi, nollem item p. 46, scribi ab eo *septimarum synodorum* pro *septem synodorum*). 7. In epigraphæ epistolæ 12 [nunc 69^a libri secundi], scribit Montacutius μονάζοντι. E. παρόντι, Latine autem *monacho E. collapse*. Atqui ego judico scribendum esse μονάζοντι ἐκπαρόντι, *monacho lapsa*. Nempe apud eundem Photium p. 119, ep. 68 [nunc 78^a secundi libri], legitur παραπαρόντι. 8. Epistolæ 82 [nunc tertii libri 29^a], epigraphæ Βασιλείῳ πράκτορι Latine scribi video *Basilio practori*, pro *exactori* vel *quæstori*. Cur id, inquam, præsertim cum significatum πράκτορος Montacutius in scholio agnoscat? Sane idem homo in epp. 47 [nunc tertii libri 12^a], et 154 [nunc tertii libri 48^a], dicitur χοιάστῳ, quod Græcis litteris est Latinum *quæstor*. 9. In epigraphis voc. ξενόδοχος modo *hospes* redditur modo *hospitalarius*. Malim hoc alterum, sed certe interpretis constantiam requiro. 10. Item in titulo epistolæ 60 [nunc tertii libri 22^a], mallet ab interprete dictum *Helladis*, quam nimis generatim *Græciæ*. Legatur Constantinus in thematibus. 11. Nolo ego post ducentos annos scribere dicam Montacutiō: cæteroquin non probo quod in suis ad Photium adnotationibus p. 46 Diodorum Tarsensem ac Theodorum Mopsuestenum labe hæreseos infectos non judicet, contra quos passim prisci, Patres clamarunt, nominatimque sanctus Cyrillus Alex. integro opere nunc deperdito, cujus fragmenta nos aliquot dedimus, atque alia posthinc daturi sumus. Concedo, illos nonnisi post obitum damnatos fuisse; verum id minime impedit, quominus ipsorum scripta doctrinis hæreticis, ut satis constat, redundaverint. 12. Neque licet Montacutio Iconomachis p. 97, et p. 118, aperte favere, quos non Photius solus oderat, sed œcumenicæ synodi decretis solemnibus condemnarunt. 13. Neque rursus est ferendum quod Montacutius p. 159, latrocinæm appellet octavam synodum œcumenicam, in qua deposito Photio Ignatius restitutus est. 14. Neque prudenter tot laudibus Photium cumulat, a cujus ambitione ac violentia magnum, quod adhuc permanet, schisma sumpsit initium. 15. Contra vero dum plurimis maledictis Baronium onerat, alienum se non æquitate solum, sed etiam omni mansuetudine Christiana demonstrat. 16. Inconsiderate etiam, vel potius irate, Anastasii Bibliothecarii biographias verbis contumeliosis summoque contemptu persequitur p. 214, a quo tamen auctore, fatentibus passim eruditibus, pretiosiore ac certiore historiae pontificalis partem habemus.

(a) Montacutii notas ut veneno tinctas inutilesve rejecimus. EDIT. PATR.

INDICES IN PHOTII EPISTOLAS.

I.

SYNOPSIS EPISTOLARUM PHOTII A MONTACUTIO EDITARUM IN FOL. LONDINI 1651,
PROUT NUNC IN HAC NOSTRA EDITIONE SUNT DISPOSITÆ.

Edit. Montacutii.	Epistola	1	Epistola	lib.	I,	8	Edit. Montacutii.	Epistola	62	quæstio	203	Editio nova.		
—	—	2	—	—	I,	13	—	—	63	—	204			
—	—	3	—	—	I,	4	—	—	64	—	205			
—	—	4	—	—	I,	5	—	—	65	epist.	lib.	II,	76	
—	—	5	—	—	III,	4	—	—	66	—	—	II,	77	
—	—	6	—	—	I,	6	—	—	67	—	—	III,	23	
—	—	7	—	—	II,	68	—	—	68	—	—	II,	78	
—	—	8	—	—	I,	7	—	—	69	—	—	II,	8	
—	—	9	—	—	II,	1	—	—	70	—	—	II,	9	
—	—	10	—	—	III,	2	—	—	71	—	—	II,	10	
—	—	11	—	—	II,	2	—	—	72	quæstio	206			
—	—	12	—	—	II,	69	—	—	73	epist.	—	III,	24	
—	—	13	—	—	III,	3	—	—	74	quæstio	207			
—	—	14	—	—	III,	4	—	—	75	—	208			
—	—	15	—	—	II,	46	—	—	76	—	209			
—	—	16	—	—	III,	5	—	—	77	—	210			
—	—	17	—	—	II,	3	—	—	78	epist.	—	III,	25	
—	—	18	—	—	I,	11	—	—	79	—	—	III,	26	
—	—	19	—	—	I,	12	—	—	80	—	—	III,	27	
—	—	20	—	—	II,	70	—	—	81	—	—	III,	28	
—	—	21	—	—	III,	6	—	—	82	—	—	III,	29	
—	—	22	—	—	III,	7	—	—	83	—	—	II,	55	
—	—	23	—	—	II,	4	—	—	84	—	—	II,	79	
—	—	24	—	—	II,	5	—	—	85	—	—	III,	50	
—	—	25	—	—	II,	71	—	—	86	—	—	III,	51	
—	—	26	—	—	II,	72	—	—	87	—	—	II,	11	
—	—	27	—	—	II,	73	—	—	88	—	—	II,	56	
—	—	28	—	—	II,	6	—	—	89	—	—	II,	57	
—	—	29	—	—	III,	8	—	—	90	—	—	II,	80	
—	—	30	nunc quæst.	171			—	—	91	—	—	III,	52	
—	—	31	—	172			—	—	92	—	—	II,	81	
—	—	32	epist.	—	II,	47	—	—	93	—	—	III,	53	
—	—	33	quæstio	173			—	—	94	—	—	II,	58	
—	—	34	—	193			—	—	95	—	—	II,	12	
—	—	35	—	194			—	—	96	—	—	I,	13	
—	—	36	—	195			—	—	97	—	—	I,	16	
—	—	37	—	196			—	—	98	—	—	I,	17	
—	—	38	—	197			—	—	99	—	—	II,	59	
—	—	39	epist.	—	III,	9	—	—	100	—	—	II,	60	
—	—	40	—	—	II,	7	—	—	101	—	—	II,	61	
—	—	41	—	—	II,	74	—	—	102	quæstio	211			
—	—	42	—	—	II,	75	—	—	103	epist.	—	II,	82	
—	—	43	quæstio	198			—	—	104	—	—	II,	62	
—	—	44	epist.	—	III,	10	—	—	105	—	—	II,	34	
—	—	45	—	—	II,	53	—	—	106	—	—	II,	14	
—	—	46	—	—	III,	11	—	—	107	—	—	II,	15	
—	—	47	—	—	III,	12	—	—	108	—	—	III,	35	
—	—	48	—	—	III,	13	—	—	109	—	—	III,	56	
—	—	49	—	—	III,	14	—	—	110	—	—	III,	37	
—	—	50	quæstio	199			—	—	111	—	—	II,	16	
—	—	51	epist.	—	III,	15	—	—	112	—	—	II,	65	
—	—	52	—	—	III,	16	—	—	113	—	—	II,	64	
—	—	53	—	—	III,	17	—	—	114	—	—	III,	58	
—	—	54	quæstio	200			—	—	115	—	—	II,	17	
—	—	55	epist.	—	III,	18	—	—	116	—	—	II,	18	
—	—	56	—	—	III,	19	—	—	117	—	—	II,	83	
—	—	57	—	—	III,	20	—	—	118	—	—	II,	84	
—	—	58	quæstio	201			—	—	119	—	—	II,	85	
—	—	59	epist.	—	III,	21	—	—	120	—	—	III,	59	
—	—	60	—	—	I',	22	—	—	121	—	—	III,	40	
—	—	61	—	—	II,	54	—	—	122	—	—	II,	86	
			et quæstio	202			—	—	123	—	—	III,	41	

Edit. Montacutii

Editio nova.

Edit. Montacutii

Editio nova.

Epistola	124	Epistola	lib.	III,	42
—	125	quæstio	212	—	—
—	126	epist.	—	II,	19
—	127	quæstio	213	—	—
—	128	epist.	—	II,	87
—	129	quæstio	214	—	—
—	130	epist.	—	III,	43
—	131	—	—	III,	44
—	132	quæstio	215	—	—
—	133	—	—	—	216
—	134	—	—	—	217
—	135	—	—	—	222
—	136	epist.	—	II,	65
—	137	quæstio	218	—	—
—	138	—	219	—	—
—	139	—	220	—	—
—	140	epist.	—	II,	20
—	141	—	—	II,	21
—	142	—	—	II,	48
—	143	—	—	II,	49
—	144	quæstio	221	—	—
—	145	—	81	—	—
—	146	epist.	—	III,	45
—	147	quæstio	82	—	—
—	148	epist.	—	II,	22
—	149	—	—	II,	88
—	150	—	—	III,	46
—	151	quæstio	85	—	—
—	152	—	84	—	—
—	153	epist.	—	III,	47
—	154	—	—	III,	48
—	155	quæstio	85	—	—
—	156	—	86	—	—
—	157	—	87	—	—
—	158	epist.	—	III,	49
—	159	—	—	II,	50
—	160	—	—	III,	50
—	161	quæstio	88	—	—
—	162	—	89	—	—
—	163	—	90	—	—
—	164	—	91	—	—
—	165	—	92	—	—
—	166	—	93	—	—
—	167	—	94	—	—
—	168	epist.	—	III,	51
—	169	—	—	II,	23
—	170	—	—	II,	66
—	171	—	—	II,	24
—	172	—	—	III,	52
—	173	—	—	II,	25
—	174	—	—	I,	14
—	175	—	—	II,	26
—	176	quæstio	95	—	—
—	177	—	96	—	—
—	178	—	79	—	—
—	179	epist.	—	II,	27
—	180	quæstio	98	—	—
—	181	—	99	—	—
—	182	—	100	—	—
—	183	epist.	—	II,	89
—	184	—	—	II,	28
—	185	—	—	III,	53
—	186	—	—	II,	29

Epistola	187	quæstio	101	lib.	I,	15
—	188	epist.	—	—	III,	54
—	189	—	—	—	III,	55
—	190	—	—	—	II,	30
—	191	—	—	—	—	—
—	192	quæstio	102	—	—	—
—	193	epist.	—	—	III,	56
—	194	—	—	—	II,	31
—	195	—	—	—	II,	67
—	196	quæstio	103	—	—	—
—	197	epist.	—	—	III,	57
—	198	—	—	—	II,	32
—	199	—	—	—	II,	33
—	200	—	—	—	III,	58
—	201	—	—	—	II,	34
—	202	—	—	—	II,	35
—	203	quæstio	104	—	—	—
—	204	epist.	—	—	II,	90
—	205	quæstio	105	—	—	—
—	206	epist.	—	—	II,	36
—	207	—	—	—	II,	44
—	208	quæstio	106	—	—	—
—	209	—	—	—	—	107
—	210	—	—	—	—	108
—	211	—	—	—	—	109
—	212	epist.	—	—	II,	92
—	213	quæstio	110	—	—	—
—	214	—	—	—	—	111
—	215	epist.	—	—	II,	57
—	216	quæstio	112	—	—	—
—	217	epist.	—	—	II,	91
—	218	—	—	—	II,	45
—	219	quæstio	113	—	—	—
—	220	epist.	—	—	II,	38
—	221	—	—	—	II,	39
—	222	—	—	—	II,	40
—	223	—	—	—	II,	41
—	224	—	—	—	III,	59
—	225	—	—	—	II,	42
—	226	—	—	—	III,	60
—	227	—	—	—	II,	43
—	228	quæstio	114	—	—	—
—	229	epist.	—	—	II,	51
—	230	—	—	—	II,	52
—	231	—	—	—	II,	93
—	232	—	—	—	III,	61
—	233	—	—	—	III,	62
—	234	—	—	—	III,	63
—	235	—	—	—	II,	94
—	236	—	—	—	II,	95
—	237	—	—	—	II,	96
—	238	—	—	—	II,	97
—	239	—	—	—	III,	64
—	240	—	—	—	III,	65
—	241	quæstio	115	—	—	—
—	242	epist.	—	—	II,	98
—	243	—	—	—	II,	99
—	244	—	—	—	II,	100
—	245	—	—	—	II,	101
—	246	quæstio	116	—	—	—
—	247	—	117	—	—	—
—	248	—	118	—	—	—

II.

PHOTII EPISTOLARUM ORDO NOVUS PROUT IN HAC NOSTRA EDITIONE DISPONUNTUR.

LIBER PRIMUS.		Edition. novæ epist. 30	Montacutii epist.	191
Edition. novæ 1	Latine, Baronius ad an. 859; Græce, Jager, <i>Histoire de Photius</i> , pag. 453.	31	—	194
—	2 Latine, Baronius ad an. 861 n ^o 34; Jager <i>loc. cit.</i> pag. 452, cum supplemento ex Ang. Mai <i>Biblioth. nov. t. IV, p. 55.</i>	32	—	198
—	3 (<i>Memoratur tantum.</i>)	33	—	199
—	4 Montacut. 5	34	—	201
—	5 — 4	35	—	202
—	6 — 6	36	—	206
—	7 — 8	37	—	215
—	8 Montacutii 1 et apud Canisium <i>Antiquæ lectiones</i> , t. II, part. II, pag. 382 ed. Basnagii.	38	—	220
—	9 Latine, Mai, <i>Spicileg. Rom.</i> t. X, part. II, pag. 440-459.	39	—	221
—	10 Latine, Mai <i>ibid.</i> , pag. 460-462.	40	—	222
—	11 Montacutii 18	41	—	223
—	12 — 19	42	—	225
—	13 Montacut. 2	43	—	227
—	14 — 174	44	—	207
—	15 — 188	45	—	218
—	16 — 97	46	—	15
—	17 — 98	47	—	32
—	18 Mai, <i>Scriptor. vet. nov. collect.</i> , t. I, part. II, pag. 216.	48	—	142
—	19 } Montacut. <i>appendice</i> , p. 385 seq.	49	—	143
—	20 } —	50	—	159
—	21 } —	51	—	229
—	22 } —	52	—	250
—	23 } —	53	—	45
—	24 <i>Combesis. Auclar. novissim.</i> t. I, pag. 527.	54	—	61
		55	—	85
		56	—	88
		57	—	89
		58	—	94
		59	—	99
		60	—	100
		61	—	101
		62	—	104
		63	—	112
		64	—	113
		65	—	136
		66	—	170
		67	—	195
		68	—	7
		69	—	12
		70	—	20
		71	—	25
		72	—	26
		73	—	27
		74	—	41
		75	—	42
		76	—	65
		77	—	66
		78	—	68
		79	—	84
		80	—	90
		81	—	92
		82	—	103
		83	—	117
		84	—	118
		85	—	119
		86	—	122
		87	—	128
		88	—	149
		89	—	185
		90	—	204
		91	—	217
		92	—	212
		93	—	231
		94	—	235
		95	—	236
		96	—	237
		97	—	238

LIBER SECUNDUS.

Edition. novæ epist. 1	Montacutii epist. 9
—	11
—	17
—	23
—	24
—	28
—	40
—	69
—	70
—	71
—	87
—	95
—	96
—	106
—	107
—	111
—	114
—	115
—	116
—	126
—	140
—	141
—	148
—	169
—	171
—	173
—	175
—	179
—	184
—	186

Edition. novæ epist.	98	Montacutii epist.	242	Edition. novæ epist.	30	Montacutii epist.	85
—	99	—	243	—	31	—	86
—	100	—	244	—	32	—	91
—	101	—	245	—	33	—	95
—	102	Edita a Francisco Scorsio in præfatione ad opera Theophanis Ceramei, fol. Paris. 1644.		—	34	—	105
				—	35	—	108
				—	36	—	109
				—	37	—	110
				—	38	—	114
				—	39	—	120
				—	40	—	121
				—	41	—	123
				—	42	—	124
				—	43	—	130
				—	44	—	131
				—	45	—	146
				—	46	—	150
				—	47	—	153
				—	48	—	154
				—	49	—	158
				—	50	—	160
				—	51	—	168
				—	52	—	172
				—	53	—	185
				—	54	—	189
				—	55	—	190
				—	56	—	193
				—	57	—	197
				—	58	—	200
				—	59	—	224
				—	60	—	226
				—	61	—	232
				—	62	—	233
				—	63	—	234
				—	64	—	239
				—	65	—	240
				—	66	Cotelerius, <i>Monumenta Eccles. Græc. t. II, pag. 104, 105.</i>	
				—	67	<i>Ibid. pag. 106-108.</i>	

LIBER TERTIUS.

Edition. novæ epist.	1	Montacutii epist.	5
—	2	—	10
—	3	—	13
—	4	—	14
—	5	—	16
—	6	—	21
—	7	—	22
—	8	—	29
—	9	—	39
—	10	—	44
—	11	—	46
—	12	—	47
—	13	—	48
—	14	—	49
—	15	—	51
—	16	—	52
—	17	—	53
—	18	—	55
—	19	—	56
—	20	—	57
—	21	—	58
—	22	—	60
—	23	—	67
—	24	—	73
—	25	—	78
—	26	—	79
—	27	—	80
—	28	—	81
—	29	—	82

INDEX ANALYTICUS

IN LIBROS QUATUOR ADVERSUS MANICHÆOS, IN SPIRITUS SANCTI MYSTAGOGIAM,
IN HOMILIAS, ODAS, NEC NON ET IN LIBROS TRES EPISTOLARUM PHOTII.

Revocatur lector ad columnas editionis nostræ. Litteræ, a, b, c, d, inchoantem, mediam et desinentem paginam signant.

A

Abbati quæ debeatur a monachis reverentia, 885 b, c.
Abrahamus Deum credebatur mortuos excitare posse, 151 b.
Abstinentiæ donum cum summa cura custodiendum; ad passiones retundendas utilissimum, 895 c.
Acacius monachus et medicus, 893 b; 898 a.
Actio acquirit vires per imitationem, 666 c. Actionem quamcumque consilium præcedat, 674 c.
Adamantus, Manetis discipulus, 42 b.
Adamus in paradiso collocatus; illius tentatio et lapsus, 558 b, c.
Adimantus, discipulus Manetis, 42 b.
Adrianus papa, 650 c.
Adulatio fugienda; morbos exulcerat, et reddit insanabiles, 898 a.
Adulatores fugiendi, 670 b, c.
Adversa fortis animo toleranda, 682 b; adversis defici,

secundis attoniti. levitatis et insipientiæ est, imo et pusillanimitatis, 691 b.
Affectio superat naturam, 354 b.
Agapetus papa, 646 c.
Agapius Manetis discipulus, heptalogum conscripsit, 42 b.
Agatho, pontifex Romanus, sextam synodum œcumenicam per legatos collustravit, 567 a.
Alexander Alexandria archiepiscopus, vir rebus sanctis et præclare gestis eximius, 631 c.
Alexander comes; illius maleficia Alexandri Magni munificentia opponuntur, 935 b, c; 938, 939.
Alexander constantinopolitanus archiepiscopus, vir caritatis et prudentia venerabilis, 651 b.
Alexander Macedo; illius sententia de mulieribus, 687 b.
Alexander qui Cyropoleos archiepiscopatum tenuit, contra Paulicianos scripsit, 34 a.
Alexius Comnenus, imperator sapientissimus, 899 a.

- Amantes redamandi, 942 c; 945 a.
 Ambrosius (S.) affirmat Spiritum sanctum a Filio procedere, 343 b, c; 346 b; 350 b; 339 b; 394 a; 810 b.
 Ameras, cognomine Monocherares, Christi inimicus, Saracenorum dux, 78 c.
 Amicitia a iustitia non disjungenda, 867 b.
 Amicus amicus non gravis, 599 b. Amicus improbus jam non amicus dicendus, 930 b. Amicus est res necessaria, sed magis necessarius sermo iusti, 867 b. Amici qui non eligendi, 667 d; quomodo tractandi, 670 a; quomodo ab adulatoribus differant, *ibid.* b. De amicis absentibus cur optime loquendum, 671 a; illis contra æquum nihil concedendum, 683 b.
 Amor Dei et proximi totius legis summa, 662 c, d. Amor lutiis est firmiter imperii quam metus, 679 b; utroque tamen opus est principi, *ibid.* Amori cur a:æ a pictoribus tribuantur, 902 a, b.
 Amphiloehus Cyzici archiepiscopus, 827 d.
 Anastasius presbyter et bibliothecarius Romanus, 878 d.
 Anastasius tributii collector, 938, 939.
 Anathema jure latum, terribile; injuria, ridiculum, 834 b, c.
 Anatolius, insignis mendaciorum enarrator, 967 c.
 Anatolius, qui in sacerdotale regis urbis solium fuerat inunctus, Leonis papæ vices in synodo Chalcedonensi gerebat, 642 a.
 Angelorum hymnus, in Nativitate Christi decantatus, omnes creaturas sensibiles ad unum refert conditorem, 210 b.
 Ania, vicus Tabiæ urbi proximus, 62 c.
 Animæ alium, et alium corporis flingere conditorem, Deo oppositum furoreque ac insaniam plenum est, 86 c; 103 a. Animæ plaga gravior quam corporis, 619 a. Animæ per peccatum inflicti livores, ipsam reddunt etiam post curationem apte dispositam et paratorem ad stigmata per peccatum inurenda, 886 a, b. Animam meliorem quæ dona reddunt, 627 a. De animabus impii quædam dogmata, 616 a.
 Anius Dei rex Græcis Trojam obsidentibus frumentum præbet, 866 c.
 Anna cujus tribus Aserem habebat auctorem, Christum in templo vidit, 115 c; 211 b.
 Anna sterilitatis opprobrium amputat, et Mariam parit, 350 c.
 Annus periodus est temporum, sicut tempus est mensura motus sensibilis, 123 a.
 Anthimus, Trapezuntiorum episcopus, anathematizatur, 616 a.
 Antipater; illius mores, 536 c.
 Antonius Bospori archiepiscopus, 827 d.
 Apithonius, Manetis discipulus, 42 b.
 Apollinarius Alexandriæ archiepiscopus, 630 d.
 Apostoli, præcones dogmatum Domulnicorum, 350 a.
 Aqua a bono Creatore profecta, 187 d.
 Ararat, regionis nomen, 70 t.
 Arcana quæ divulganda, quæ reticenda, 670 c, d.
 Archelaus Carcharorum episcopus, vir divinarum et humanarum rerum peritissimus, Manetem confutat et pudentiat. 39 b, c; 45 b, c.
 Argaum, oppidulum cui Pauliciani nomen induunt Laodiceorum, 23 a; 78 c; 79 a, d.
 Aristophanes, poeta suavis 855; Plutum cæcum finxit, 958, a.
 Aristotelis epistolæ cæteris ejus operibus accuratiores, 862, c.
 Arius hæreticus 590 b; 591 b; 707; illius errores refelluntur et damnantur 634, b, c, d.
 Armeniacorum regio, 18, a. Armeniaca Ecclesia cur ab orthodoxa separata fuerit, 703 et seq.; 714, 715.
 Arsabes protospatharius; munus ab illo missum Photius gratissime accipit, 970 a, b.
 Arsenius monachus, presbyter et sacrorum præfectus, 178 c.
 Arsenius presbyter et eremita; illum ut pro Ecclesia et sacerdotibus afflictis apud Deum Christum, B. Virginem et sanctos martyres exoret, hortatur Photius, 898, 899; 902 c. Ad illum mittit Bulgaros ad monasticam vitam anhelantes, 903 c, d.
 Asia seditione intestina concussa 826 b.
 Astarti, pars selecta discipulorum Sergii, 78 b.
 Asutius princeps Armeniorum; ad illum scribit Photius de synodo Chalcedonensi et de fide orthodoxa, 714, 715; ad illum mittit venerabilis crucis portunculum, 716.
 Athanasius Alexandriæ archiepiscopus; ejus encomium, 575 a; illius scripta, *ibid.*, a, b; multarum calmarum auctor, 767 a.
 Athanasius monachus et anachoreta; Photii amicus. 802 a, d; 883 a. Crucem illi mittit Photius, 902 b.
 Augustinus (S.) dicit Spiritum sanctum a Filio procedere, 543 b, c; 346 b; 350 b; 339 b; 394 a; 810 b.
 Aurem ad audiendum formavit Deus, 107 d.
 Aurum quaquaversum res humanas ducit, 682 b.
 Avaritia et humanitas nullam admittunt inter se commercium, 939 a. Avaritia regnum colorum occuldit, elemosyna aperit, 871 b, c.
 Axinus Scythicus pontus, 827 d.
- B**
- Baanes, impurus Paulicianorum doctor, 22 a. Ab asseculis Deo exæquatur, *ibid.* c. Ilius origo et dogmata impia, 62 b. A Sergio aperte scinditur, 74 b, c.
 Baanes præpositus et patricius, 950 a. Illi se tractari indignis modis Photius queritur, 939 d; 934 a.
 Baanitæ et Sergiotæ inter se contendunt et pugnati, 75 a, b.
 Baptismus Christi, et omnia quæ tunc contigerunt, adversus duo Manichæorum principia militant, 91 c, d; 94 a, b. Baptismus a laico collatus, an sit invalidus et ideo reiterandus, 774, 775. Baptizatos oleo ungere ad quem pertineat, *ibid.*
 Bardas patricius, et Macedoniæ dux, 945 a. 619. Ad illum scribit Photius pro Christodulo, 623 a. Pro clerico S. Blasii, *ibid.* b.
 Bardas imperator, 626 c.
 Barabas monachus, 883 d.
 Basilidis sordes et lascivix, 47 a.
 Basilii Macedo imperator, ecclesiam Deiparæ dicatam extruit, 563 c, d. Ilius ecclesiæ descriptio, 567 et seqq. Basilii laudes, 366 b; 578 et seqq. Illi scribit Photius, tractari se indignis modis enixe querens, 766 et seqq.
 Basilios exactor; suppliciorum timore futurorum illum terrere conatur Photius, 946 d; 947 a, b.
 Basilios patricius, urbis Constantinopoleos præfectus, 927 c.
 Basilios quæstor; illius avaritia vituperatur, 938 c.
 Basilios (S.) qui in penitioribus animæ thalamis puram et interemeratam servavit pietatem, Spiritus sancti divinitatem subcult, 358 b, c; 394 a. Ecclesiæ vere regis stolæ, 730 a. Eius epistolæ laudantur, 862 d.
 Basilios Sergii hæretici discipulus, 791 d.
 Beatitude cercularum quæ, et quanta, 763 c, d.
 Bellum sine consilio non gerendum, 694 c.
 Benedictus, pontifex Romanus, vir mitis et mansuetus, asceticis clarus certaminibus, 378 b; 393 a.
 Beneficiorum quæ acceperis, meminisse oportet; quæ feceris, oblivisci, 679 d. Beneficio qui digni sunt, qui indigni, 683 a. Beneficium nemini contra æquum est ferendum, 683 b, non exprobrandum, *ibid.* c; quomodo remunerandum, *ibid.* Ubi semel conferuntur beneficia, semper continuanda, et quare, 683 d; 686 b. Beneficia, imperiorum nervi, principum membra, 690 c.
 Benevolentia est longe excellentius et multo tutius firmiter imperii quam melius; quomodo acquirenda, 671 d. Benevolentia subditorum, armis, fortitudine et exercitu valentior et tutior, 694 b, c.
 Berzelis, Nicephori cognomen, 178 c.
 Boni cupiditas ab impetu bono proficiscitur, 126 b.
 Bonifacius presbyter in concilio Chalcedonensi locum Leonis papæ obtinebat, 642 a.
 Bonitatis Dei argumentum et signum est odium malorum et humanitas, 134 b.
 Bonorum afflictio, malorumque prosperitas, quomodo stet cum Providentia divina, 891 a.
 Bruti Romanorum ducis, epistolæ laudantur, 862 c.
 Budas, Manetis discipulus, 42 b.
 Bulgari quidam ad Arsenium mittuntur monachismum ambientes, 903 c, d. Bulgarorum gens ad fidem Christianam convertitur, 723 b; 755 d. Michaellem illorum principem de variis officiis obeundis edocet Photius, 627 et seqq.
 Bithus, unus ex triginta æonibus quos fingebant Valentiniiani, 139 a.
- C**
- Callinice, mater Pauli et Joannis Manichæorum, 18 a; 46 a.
 Canones leges sunt ecclesiasticæ quæ actiones Christianorum regunt, 754 d. Canonum custodia a quovis bono debetur, magis vero ab eis qui dignatione alios præstant, 615 c, d.
 Capillorum rescatio signum est conversionis a mortuis operibus puræ, 607 d.
 Carbas, vir ad subordinandam plebem acutus, bellicæ

rei non imperitus, urbem Tephricam excitat, 82 a, b. Bella varia gerit, 82 a; sero tandem vix ægritudine consumptus, perit, 85 a.
 Celeres sunt ad malefaciendum, qui sunt a Deo alieni, 746 b.
 Celeritas sæpius inconsulta; res præcipitationi non credende, 966 b.
 Chalcedonensis synodus: eorum qui aderant numerus, illius præses, una cum actionibus describuntur, 642, 643.
 Charitas Christiana quæ, et quæ illius commoda et effectus, 594 a, b. Charitas nunquam de sua statione dejectur, 851 a.
 Chorloepium Antiochiæ Pisdie suburbium; ibi Joseph, doctor hæreticus, obiit, 62 a.
 Chrysmate inunctos an licet denuo unguere, 726 a.
 Christodulus a secretis; per ebrietatem offenderat; pro illo deprecatur Photius, 625 a, b.
 Christus omnia ad salutem nostram et facit et monet, 106 a. Christus post resurrectionem suam in Patris sinum, quem nunquam deseruerat, rediit, 111 d. Christus est caput, apex et initium totius legislationis, 119 a. Christi mysterium et adventus potestates et principatus hujus mundi, ipsamque mundi dominum latuere, 126 c; 145 a. Christus minister circumcisionis factus, 162 a. Christus lux mundi, substantialis Dei sapientia, 230 d. Christi doctrina de Spiritu sancto, 307 et seqq. Car per passionem, non per potentiam, mundum Christus servare voverit, 865 a. Christus, Verbum Dei et Patris, ex semper Virgine natus, cum anima rationali, 590 c, d. Christus Deus est homo, divina humaneque natura præditus, 715. Christum habere duas naturas, sed hypostasim unicam contra Nestorium probatur, 639 a, b, c; 645 a, b. A diversitate naturarum fluxit diversitas voluntatum et operationum, 650 a, b. Christi imago veneranda et adoranda, 654 a. Christus, nisi iuxta figuram nostram non describatur, Christus non est, 626 c.
 Chrysapianus eunuchus, Theodosii junioris cubicularius, 711.
 Chrysocheres, Carthæ gener ex filia et consobrinus genere, illius successor declaratur, 83 b.
 Chrysostomus, vere aureum orbis os, sapientiæ pelagus, 750 a.
 Cibossa Colonie oppidulum, quod Pauliciani Macedoniam vocant, ubi Constantinus defectiois magister fuit, 22 c, d; 47 b; 50 c.
 Cibus corporis non est Mali opus, ut nugantur Manichæi, 232 a, b. Cibi polluti participatio, ad quam penam obnoxia, 787 b, c.
 Clemens, pontifex Romanus, cujus scripta Clementina dicta, 355 b.
 Coelestinus papa, luce rectæ fidei fulsit, 559 c; per Cyrillum Alexandrinum Ephesinæ synodo præerat, 658 c.
 Cœlibatus, res divina, naturam superans, 687 b.
 Cœlum et quæ in eo sunt omnia, terra et quæ continent a Deo uno et optimo creata sunt, 90, 91. Cœlum thronus est veri Dei, 110 a. Cœlorum gaudia describuntur, 763 c, d.
 Cognatorum mors non immodice deflenda, 918 et seqq., 970 et seqq.
 Compassio erga laborantes et cruciatus superat leges doctrinæ cujusque et medicinæ, 253 d. Quæ nobis accidunt, fortiter; quæ aliis cum compassione toleranda, 082 b.
 Concilia œcumenica quare sumptenda, 651 a. Concilia septem generalia describuntur, 651 et seqq. Vide Synodus.
 Concordia subditorum, fulcrum principum, 678 c, d.
 Conjugium indissolubile, 123 d; 126 a; 259 c. Conjugium alienum a legibus sacris non facit parentum absentia, nec filiorum præsentia quod profanatum est sanctitati reddit, 794 a.
 Conscientia, quam sapienter rerum Conditor nostræ nature inseruit, ad rerum agendarum contactum, 747 c.
 Consilium rectum manibus multorum antefereendum, 674 d. Manus cum consilio junctæ duplex tropæum, 694 c.
 Constantinopolis magnis afflicta cladibus, quæ describuntur, 874, 875.
 Constantinus imperator, Heraclii proles, 46 a; orthodoxam Ecclesiæ sententiam tuebatur, 650 b.
 Constantinus Magnus imperator, concilium Nicænum sua præsentia honorabat, 654 a.
 Constantinus notarius, 959 d; 982 c.
 Constantinus, qui hoc nomen in Silvanum commutavit, Manichæorum doctor, 18 b; 46 b. Illius doctrina et mors, 19 a; 50 b; illius artificia, 46, 47. Macedonas vocabat discipulos suos, 47 c.

Constantinus spatharius, Tyrreni generis, perversis moribus præditus, 946 b.
 Constituta quæ sunt, custodire oportet, 611 a.
 Consuetudines paternæ vix aut ne vix quidem corrigi possunt, maxima adhibita diligentia, cura et laboribus, 887 c.
 Contraria contrariis excluduntur, veluti bonum malo pellitur, 711.
 Coævicia parum differunt a verberibus, 690 b.
 Corpus hominis ad matum principium, ut illius opus, referri non potest, sicut voluit Manichæi, 99 b, c; 102 a; 134 b, c; 162 b, c; 190 c, d. Corpus per animam morbis affigitur, 619 a; an cum anima resurrecturam, 646 b. Corporis passiones congruus animi affectus expriment, 790 d. Corporis habitus, figura, motus non contemnenda, 866 d.
 Corybantes insani, 865 b.
 Creatio animæ et corporis ad deo principia opposita referri non potest, 86, 87.
 Cricoraches magistratus, doctrina pius, Josephum hæreticum prosequitur, 59 b, c.
 Crux venerabilis et veneranda, destructionis mortis causa, 590 d. Crux Christi in qua sanguis ille ebullit, in quo mundus mundabatur, veneranda et adoranda, 654 b. Crucem mittit Photius ad monachum Athanasium, 902 b.
 Cubricus puer, a quadam vidua adoptatur; Persarum disciplinis eruditur; nomine mutato, in Manem evadit, 58 a. Vide Manes. Illius abominanda de pluvia fabula, 47 a.
 Cynochoritas in Colossensium appellationem transferunt Pauliciani, 25 a. Cynochoritas, discipuli Sergii hæretici, 78 b, c.
 Cyrillus Hierosolymitanus patriarcha, 635 a. Adversus Paulicianos scripsit, 51 b.
 Cyrillus Alexandrinus in Ephesina synodo Coelestini papæ vices gerebat, 658 c.

D

Damasus, pontifex Romanus, ter beatus, secundam synodum generalem, scilicet Constantinopolitanam, cujus dogmata orbis universus veneratur, confirmavit, 359 b.
 Damianus xenodochus, 875 d; reprehenditur quod pauperem injuria affecerit, 878 a; 879 a, b, 951 a, b.
 David cecidit, sed surrexit, 856 c.
 Demosthenis opera rhetorum criticorum ora impleat; ejus epistolæ, 862 c.
 Desperatio robustum est et inevitabile telum, 690 a; ad eam nemo adigendus, ibid.
 Deus Veteris Testamenti idem est ac Domini nostri Jesu Christi Pater, 107 a. Deus bonus et hominum amans, 134 a. Dei invisibilitas ex visibilibus creaturis intelliguntur, 155 a. Deus sors misericordiarum in illos qui ipsum respiciunt, superbiorum vero et elatorum fastum et supercilium deprimit et coerces, 158 c, d. Deus Pater omnium conditor, omnium etiam conditor Deus Filius, 165 c; 167 b. Deus sincero affecta adamanda atque colendus, 662, b. Deus, cui omnia etiam occulta aperta sunt, 498 c. Deus unus est et solus communis omnium tum coelestium tum terrestrium formator et Dominus, 105 c, d; 122 c; 145 c; 146 a.
 Devinense conciliabulum, ab Hercete Ascitaranensi congregatum, 705.
 Diabolus, organo serpentis utens, Evam tentat et deicit, 558 c. Diaboli in humanum genus varii conatus, 722 a, b.
 Didymus damnatur, 591 d; 646 a.
 Digamorum benedictio an licita, et quando, 786 b, c, d.
 Diodorus Tarsensis, primo Arianus, postea ad orthodoxam fidem conversus, 710.
 Dionysius Alexandrinus contra Sabellium disputans, Ario propemodum protendit manus, 535 b; 814 c.
 Diotides, Careharorum vicus, 45 c.
 Dioscorus et illius dementia anathematizatur, 591 c; 642 b, c; 711, 712.
 Discordiæ inter amicos in contemptum adducunt universum hominum propositum, 667 d.
 Divinitas in substantiam majorem et minorem dividendi non potest, 654 c.
 Divisio viam ad dissolutionem pandit, 182 c.
 Divitias simul et virtutem amare, impossibile, 871 b.
 Divitiæ regnum cœlorum occidunt, 959 b.
 Dona vera quæ sint, 627 a, b.
 Dorotheus monasterii Cedronorum hegumenus, 867 c; 870 a.
 Dryinus, cui patria erat Antia, Sergii hæretici pater, 62, c.

E

Ebrietas principum, naufragium subditorum, 690 a.

Ebrietate abrepti homines, plurimum solent delinquendo labi, 623 a. Ebrietas aliorum vitiorum fons, a regno Dei submovet, 370 b.

Ecclesia, purissimus et intemeratus Christi thalamus, 334 c. Ecclesia sacris redimita et resplendescens imanguculis, Sponsa Christi, 635 a. Adversus illam demon hæreses plurimas, tumultus, pugnas, contentiones et prælia concitavit, 638 a, b.

Eleemosyna, oleum sacrum, facem accendit luculentam, qua passiones consumuntur, et gressus in virtutis vias diriguntur, 895 c; aperit regnum cælorum 939 a. Elias protopatharius, 930 c; 966 b.

Eloquentia pollut nonnunquam, qui manu debiles, 866 b, c.

Ephesina synodus. *Vide Synodus.*

Epiphanius magnus adversus Paulicianos scripsit, 31 b.

Episcopi, velut luminaria et duces, statuuntur ut plebis animos ac mentes illustrent, 795 b, c.

Episparris vicus; unde nomen sortitus est, 18 a, b; 51 c; 85 c; 59 a.

Epistolas quantum optime scripserint, 862 c, d.

Eremitæ palmæ arbori conferuntur, 890 c.

Erista episcopus errores suos cum lacrymis abjurat, 882 a, b.

Error in multas partes abit, 90 b.

Eulampius archiepiscopus Photium deserit, 827 c, d; 859 d.

Eunomi citharedi tabula, 950 c.

Euphrimus Antiochiæ inclutus episcopus, 646 c.

Euschemon Cæsareæ archiepiscopus Photii amicus, 353 a; 836 d; 839 d; 851 a.

Eusebia monacha: illam solatur Photius de sororis obitu, 918 *et seq.*

Eustathius, ecclesiæ Antiochenæ decus, propter fidei puritatem, orationis et iudicii castitatem celebrat, 654 a. Multis Arianorum fraudibus impetitus, 767 a; 822 c.

Eustochius Hierosolymitanus archiepiscopus, 645 c.

Euthymius Catanensis metropolita, 856 a.

Euthymius, monachus lapsus, graviter reprehenditur, 846 d. Procœmia venturi Antichristi in semetipso exhibit, 887 a.

Eulyches et illius dementia damnatur, 891 c; 642 b, c; 711, 712.

Eutychieus Constantinopolitanus archiepiscopus, Memnæ successor, 645 c.

Euxinus pontus, unde sic nominatus, 827, d.

Evagrius damnatur, 591 d; 646 a.

Excommunicatio ab impiis lata, ridicula, 854 c.

F

Felicitas subditorum principis deprædicat prudentiam et justitiam, 694 d.

Feminarum intuitus, telum velox et animæ lethiferum, 687 b, c.

Festivitates solemnes quid significant, 654 c, d.

Fidendum illi qui tibi fidem adhibet, 687 a.

Fides recta mores producit honestos, et operum puritas fidem esse divinam probat, 630 b. Fides Christiana sola, sine ulla aberratione, ad Deum perducit et salutem, 627 b. Per eam, tanquam in speculo, Trinitatis divinitatem contuemur, 627 b; 630 a. Fides et religio Christianorum omnimoda perfectione paganorum religionem superat et transcendit, 659 b. Fidei communicatio est omnium optima, et maxima veræ dilectionis causa, 590 a. Fidem exprimere debet vitæ conversatio, 638 a. Fidem qui transgreditur Christianam, tolerandus non est, 751 a.

Finis initiû correspondeat, 638 a.

Fraus nusquam probanda, 679 d; 682 a.

Furor, cæca passio, utile ab inutili discernere nequit, 696 d.

G

Gabriel, cœli dux, nativitatem Domini ex Virgine, Virgini annuntiat, 114 d; per illum loquitur Deus, 114; 207 c.

Galato a secretis; illi scribit Photius de mendacio, 939 b, c; 967 c, d.

Gauriabius, Manetis discipulus, 42 b.

Gegnasius, gente Armenus, qui nomen suum vertit in Timotheum, Paulicianorum doctor, 22 a, b; 51 c. Illius apud patriarcham fallaciæ et artificia, 54, 53. Pestilentis isorbo diem oblit supremum, 638 d.

Generatio, conceptionis et gestati uteri terminus, 359 b.

Georgius Constantinopolitanus patriarcha, 647 a.

Georgius diaconus et cubiculus, Photii amicissimus, 875 a.

Georgius diaconus et hospitalarius, 870 b; false dicitur, 871 a, e.

Georgius Nicomedis archiepiscopus, laudatur, 833 d; 826 a; 836 b; 846 b. Illum solatur Photius de morte clerici qui peregre diem clauserat extremam, 846 d.

Georgius orphanotrophus et diaconus, 878 c.

Gloriari de his que occultanda potius fuerant, terminos excedit humanæ improbitatis, 827 b.

Gramen agri et illius magnificentie ad malum principium referri non potest, 305 b, c; 206 d.

Gratia dignus est, qui naturam gratis et nomen veneratur, 685 a. Gratiis procrastinatis vel dimidiatis, gratis non sunt, 685 b, c.

Gravitas cum pondere quodam et cautione conjuncta, eam possidentem conspicuum reddit, 667 b.

Gregorius diaconus et chartularius Amasianus, 871 d; 874 a, d; 878, b.

Gregorius Nyss. in Cappadocia episcopus, ex operibus Theologus dictus, 635 b; inter omnes præcipuos pulchritudinis in genere pistolari artifex, 862 d.

Gregorius pontifex Romanus, virtute et doctrinis claudit, 567, 568, 574 b, c; 894 b.

Gregorius Syracusæ archiepiscopus, multa passus est a factione Ignatiana, 851 c, d.

H

Hadrianus, pontifex Romanus, 382 a.

Hæresis omnis per concilia refellitur, et omnis innovatio, 631 a. Hæreses christiana pietas debellavit et fugavit, 638 b. Hæreses octoginta recenset Epiphanius, 707; præcipuos describuntur, 714, 722 b.

Helias, Hierosolymorum archiepiscopus, 630 d.

Heraclides, Manetis discipulus, 42 b.

Heraclius, Chalcedonis episcopus, viginti libris certamina adversus Paulicianos instituit, 54 a.

Herbas quam ignorat vulgus medicorum, 859 b.

Herodes, calumniæ patefactis auribus, miserimus evasit, 626 d.

Hierax, Manetis discipulus, 42 b.

Hieronymus (S.) affirmat Spiritum ex Filio procedere, 545 c; 352 b, c; 394 a; 810 b.

Hippocentauros olim in rebus generationi corruptionique obnoxios per jocum continxit mythologia, 322 c.

Hippolytus, Irenæi discipulus et martyr, 558 a; 394 b.

Homicida, qui præter ordinatam mortem, per animam vitam privavit homines, 967 b.

Homo, animal rationale, ex visibilibus et invisibilibus compactus consistit, 182 d. Homo qui ex luto fluxaque natura constat, non potest se immunem ab omni humano lapsu perpetuo conservare, 351 a; nullus, ne quidem perfectissimus, a maculis purus et soribus, 886 c; nullus, ne quidem pessimus, quin alicujus virtutis particeps sit, *ibid.* Homines ita comparati, ut sine doloris sensu pati nequeant, 619 c.

Honor qui honorabiliorem divinioremque animam efficit, solus expetendus, 611 c.

Hosius Cordubæ episcopus; unde illi hoc nomen; synodo Nicænæ aderat, 631 b, c.

Hospitalitas quid, et quæ illius merces, 851 b, c.

Humane res omnes versatiles, instabiles, et minime firmæ, 691 b. Humana simul difflunt et evanescent cum tempore; virtus vero inconsumptibilis, 965 a.

I

Ieonmachi, dicti Christomachi, a synodo Nicænâ damnati, 594 a, b; 635 a; 739 d. Ilorum factura, 631 a, b. Judæorum erga Christum malitiam supergressi sunt, 631 d. Idololatricæ nomen aversantur, et tamen intolerabilis quam idololatricæ in divina Christianorum mysteria insaniunt, *ibid.*

Idolum venerandam Christi imaginem per quam idololatricus error eliminatur, vocant heretici, 651 b.

Ignatius Claudopolitanus, 834 a.

Ignatius Sophorum episcopus objurgatur, 825 c, d; 826 d.

Ignis, qui animo tantum cerni potest, non auctor fuisse potuit principium mali, 87 c. Ignis, si opus mali est, quomodo bonus Deus, boni Filius, homines baptizat in Spiritu sancto et igne, 94 d. Si malus ignis est conditor, quomodo diabolus paratus est ignis? Non enim ipse sibi paravit supplicium, 95 a. Ignis se nutrientem materiam auvihilat, et iracundia animum exedit quem obsedit, 686 c, d. Ignis non modo arripientes lædit, sed fumus oculis perstringit eorum qui non longe ab illo consistunt, 930 a.

Imagines Christi, crucis et sanctorum honorandæ, et quatenus, 651 b; 926 c, d. Imaginibus honor habitus, honor est eorum qui representantur, sicut infamia et dedecus transit ab imagine ad imaginatum, 651 c.

Imperare sibi oportet qui aliis vult imperare, 675 b.

Impii apud principem, illum vituperari faciunt, 674 b.

Improbi bonitatem qua quis prœditus est, depopulantur, 670 a.
 Improbis nunquam commendanda, et quare, 674 b, c.
 Improbis virtuti adversatur, nec in amicitiam coalescent aliquando, 839 d. Improbis passio, cum superior evaserit omni admonitorum medicina, vel per supplicii gravitatem, vel per mortem intercipitur, ne in deterius procedat, 890 b. Improbis humanæ terminos excedit, qui gloriatur de his quæ potius fuerant occultanda, 827 b.
 Impunitas ad culpam trahit, 734 b.
 In aruatio via est ad generationem, 559 b.
 Incessus qualis esse debeat, et præsertim in principe, 666 d; 667 a.
 Indigenti excusatio est paupertas, si deliquerit contra justitiam, non item de divite, 671 c.
 Infirmities infirmorum validiores portare debent, 830 d.
 Ingrati munificentiam erga ipsos in contumeliam pervertunt, 679 b.
 Injuriam inferre, cur principem maxime dedecet, 671 b, c.
 Injustitia multitudinem ad se rapit, 836 d.
 Injustos punire, innocentes protegere debet princeps, 678 d.
 Institutionis possessio, ætate proveciori vitæ baculus firmissimus est, 931 c. f.
 Invidia seditionem parit, 51 c. Invidia in quovis homine mala, in principe pessima, 674 d. Invidere pessimum, invideri optimum, 675 a. Facilius est afflictos misereri, quam prosperis non invidere, 670 a.
 Ira furori et igni comparatur, 686 c, d. Irato nihil proderit admonitio, *ibid.* Iratus neminem punito, *ibid.*
 Ireneus Dei sacerdos et Lugdunensium episcopatum nactus, 358 a; 394 b; 814 c.
 Irene regina, religiosa et Deo accepta mulier, 70 d; 650 d.
 Isacius monachus; illius vita depravata reprehenditur, 698 b.
 Isidorus monachus; variata illius musa; ejus epistolæ laudantur, 862 d.
 Itinera quamvis longa, ubi alis amoris dilectio instruitur, expedite transmeantur, 823 a.

J

Jacobitas acephali, 712, 723 a.
 Joachim Mariæ puellæ appellatur pater, 350 c.
 Joannes Baptista, fœderis gratiæ nondum particeps, sed secundum legem adhuc ductus, Christum prædicavit, 186 b. Prodomos et prænuntius gratiæ fuit, 198 a, b. Primus in lege gratiæ declaravit Spiritum sanctum a Patre procedere, 371, 374.
 Joannes evangelista, tonitru filius, 190 a.
 Joannes Heracleus metropollita, 823 a; 826 b; 862 a.
 Joannes Manichæus, filius Callinices, 18 a.
 Joannes Nicomedie metropollita, 825 a; redarguitur, *ibid.* b, c.
 Joannes patricius et sacellarius; scriber reprehenditur, 933 d; 938 a, b, c; 943 c; 947 d; 953 c; 962 a, b.
 Joannes Sergii hæretici discipulus, 79 d.
 Joannes spatharius et Peloponnesi dux; illi immutato exprobratur, 927 a; 943 a; 950 c.
 Joannes spatharius fraudis et proditiōnis arguitur, 942 c; 946 a.
 Joannes VIII, pontifex Romanus, virilis mente, virilis pietate fuit, 379 a, b.
 Jobus generosus per patientiam et fortitudinem diabolum triumpho duxit, 835 b.
 Joseph ab Arimathæa, Christi discipulus occultus, laudatus, 950 a, b.
 Joseph Christi pater putatilius, 115 d; 211 c.
 Joseph, qui se Epaphroditum vocari fecit, Paulicianorum doctor, 22 a; 59 c; a Zacharia percussus, 58 b; illius versutæ et artes, 59 a, b; moritur, 62, a.
 Joseph patriarchæ castitas, 959 b, c.
 Josue Israelis dux, 295 b.
 Judæi per cælum et terram, caput et Hierosolyma jurare consueverant, 106 b; 199 c, d. Judæi et Manichæi contra Deum pugnare deprehenduntur, illi miracula, hi vero creaturas Dei hosti ascribentes, 119 c, d.
 Judicis optimi descriptio, 675 b; seipsum imprimis debet judicare, 678 b.
 Julianus Halicarnassensis hæreticus, 723 a.
 Julius papa, præsul insignis et celeberrimus, Nicæna synodo per vicem gerentes aderat, 651 b.
 Juramentum proclive, perjurium stans in procinctu, 679 c. Jurare, animum generosum minime decet, *ibid.*
 Justinianus qui post Heraclium imperium acceperat, ad ignem hæreticos damnat, 51 b. Cum ecclesiasticis

dogmatibus conspirabat, 645 c, d; erexit templum Sanctæ Sophiæ, 705.
 Justitia amicitias præferenda, 867 b. Justitia cæca, 958 a.
 Justi in regno Patris sui lucebunt instar solis, 111 c; si cum miseris hic colluctentur, non mirandum, 826 d.
 Justus a Constantino hæretico in flumem adoptatus et edoctus, magistrum et patrem saxo occidit, 51 b. Contra Symeonem insurgit, et ad mortem damnare facit, 51 a, b.
 Juvenalis Hierosolymorum episcopus, Ephesinæ synodo aderat, 658, c; Chalcedonensi, 642 b.

K

Kanacares, Sergii hæretici discipulus, 79 d.

L

Laborem spes roborat, et spem labores progignunt, 694 c.
 Laico an baptizare liceat, 774, 775.
 Laus. Quinam sunt laudandi, qui non, 679 a. Laudanda non est, quantumvis felix, improbitas, 674 b, c. Laudare quemquam in faciem non debemus, 863 d.
 Leo Calabriæ archiepiscopus, 774 a.
 Leo Germanicæ in Syria ortus, Romani imperii sceptra moderans, hæreticos prosequitur, 54 a, b; 76 a.
 Leo imperator impius, qui feræ potius quam hominis naturam ostendit, 767 b, c.
 Leo Logotheta Madiam; illi exprobratur ingratitude, 934, 935.
 Leo Magnus, qui sacratas Romæ curas sanctiores ad hæc demonstravit, quartæ synodi columna, 562 a, b; regium animum et sermonem nactus, 563 c.
 Leo IV, pontifex Romanus, qui et miraculorum gloria claruit, jussit Romanos Græca lingua symbolum recitare, 575 a; 595 a.
 Leo senior et Leo junior, Romani pontifices; illorum sententiæ de processione Spiritus sancti, 798, 799.
 Leo spatharius, redarguitur quod efferatos mores agnina pelle occultasset, 954 a, b.
 Lex pædagogus erat ad ea quæ sunt gratiæ, 118 c. Legis et gratiæ connexio et cognatio, 143 b; 203 d; 206 a; 230 d; 250 a. Leges Mosaicæ ad malum principium referri nequeunt, 207 a, b. Leges a principe quomodo observantur, 671 d. Legum minorum inulta violatio, tritiores homines ad majorum contemptum facit, 606 b.
 Libanius, apud imperatores philosophus, sophista apud vulgus; ejus epistolæ laudantur, 862 d.
 Lingua mendacis veritatem dicere refugit, 235 a. Lingua debiles, aliquando manu prompti, 866 b, c.
 Lucas divinus, Actorum scriptor, Judæos confutat, 107 b. Lucas discipulus et præco salutari doctrinæ, 110 a. Verborum Domini scriptor, 114 c.
 Lucentius episcopus, in synodo Chalcedonensi Leonis papæ vices gerebat, 642 a.
 Luna a sole lucem suam mutuata, sine dote gratis aërem illustrat, 919 c.

M

Macarius, Antiochiæ episcopus, in synodo Constantinopolitana, n. damnatur, 617 b, c.
 Macarius Hierosolymitanus, multis virtutum generibus clarus, Nicæna synodo aderat, 634 a.
 Macedonius hæreticus, 563 b. Illius delramenta, 394 a. In Spiritum sanctum blasphemus, refellitur, et damnatur, 635, 638. Illius excommunicatio, 391 b.
 Magistratus quales instituendi, 675 d; 678 a.
 Malorum moles et excessus mentis emotionem et alienationem operantur in oppressis, 743 b, c.
 Mananalis, Samoastenium vicus, in quo Gognastius docuit, Achaia appellatorem accepit, 23 a; 46 b; 55 d.
 Manes, 15 a; 22 b; 715. Manes Græca lingua furiosus, Persica vero disertus interpretatur, 38 a. Illius doctrina de abnegatione Petri, 27 a; 178 c. Impiam adversus Patrem et Filium dilatans garrulitatem, 315 a. Se Patrem et Spiritum sanctum nominavit, 38 b. A rege Persarum damnatus, in carcerem conjicitur, 59 a. E custodia elapsus, in Mesopotamiam ab Archelao episcopo exagitatur, 43 b, c. Illius mors infamis, 42 a; 46 a.
 Manichæorum dubia varia et illorum solutiones, 86 et seqq.; 178 et seqq.
 Manuel patricius; illius exprobratur crudelitas, 955 d; 967 b.
 Marcianus, religiosissimus princeps, 642 a.
 Marcion, impiam adversus Patrem et Filium dilatans garrulitatem, 315 a.
 Marcus, Siculus monachus; nihil prudens aut temperatum dicere poterat, 887 b, c.

Maria, B. Virgo, Delpara nominanda, et quare; 659 c. Illius imagines venerande, 654 d. Mariæ nativitas, 547 et seqq.

Marianus patricius et domesticus scholarum; illius justitia laudatur, 963 a, c.

Martyres et confessores Christi ante implos judices constituti laudantur, 891 a.

Materiam esse difficilem a philosophis probatum, 871 c.

Maximus Antiochiæ archiepiscopus, Chalcedonensi synodo aheret, 642 a, b.

Medicorum ignorantia et errores circa herbarum nomina et usus, 859 b, c.

Meditatio mater est operationis rectæ; impetus improvisus cum peccato hæret, 846 a. Meditationis utilitas, 666 c.

Melanthius, tragicodiæ auctor, heluo, 871 a.

Meletius Antiochiæ episcopus, 635 a.

Melitina, secunda Armeniæ urbs, 78 c.

Memnon, ad clavum Ephesiæ ecclesiæ sedebat, 658 b.

Memoria rerum anxiarum malum acris efficit, ac sublevari non sinit mororem, 387 a.

Mendacium veritatem dicere refugit, 255 a. Mendacium vitandum, et præsertim ab his qui cum potestate sunt, 682 c. Mendaciorum portentosus quidam enarrator, 959 c, d; nomine, ut videtur, Anatolius, 967 c.

Mennas Constantinopolitanus, 645 c.

Mens firma et immota sæpe humilia in sublime attollit, et deprimit sublimia in humilitatem, 816 d.

Methodius Constantinopolitanus; ejus encomium, 678 d.

Methodius Patrensis, martyr; angelorum naturam corporis et passionum expertem censuit, 535 b; 594 a; 814 c.

Metrophanes monachus; illius virtutes et certamina pro Christo laudantur, 893 c.

Metrophanus, monachus apostata, vehementer reprehenditur, 886 c, d; 890 a.

Michael, Bulgariæ princeps; ad illum scribit Photius de officio principis, 627 et seqq.

Michael imperator a Deo coronatur; illi gratulatur Photius, 718 a; ab illo libertatem imporat, 719 b, c, d.

Michael Mitylenæ metropolitæ, 854 c; 859 c, d.

Michael patricius et sarcellaris, 942 c.

Michael protospatharius; illi se tractari indignis modis queritur Photius, 947 b, c.

Michael, qui imperatoriam vestem in monachalem commutavit, hæreticos prosequitur, 78 a.

Michael Sergii hæretici discipulus, 79 d.

Miles, non quod cum fugitivis non censeatur, clarus et illustris fit, sed si bello præstantior quam commilitones, 762 a.

Misericordia et humanitas his quibus offertur vis, debentur, non objurgatio et contemptus, 898 a.

Mœnia diruta, urbem in contemptum ducunt, 674 b.

Momus duplicem easque discrepantem sortitum est naturam, 990 d.

Monachos contra abbatem suum insurgere, absurdum, 885 b, c.

Monasticam vitam ingressuri, an per totum triennium necessario sint exhortandi, 842, 845.

Mopuestia urbs, quam Pauliciani Ephesum vocant, Sergii doctrinam accipit, 25 a.

Morbus si mortem parturiat, quid stupendum, 979 c.

Mores principum legis vice sunt apud subditos, 674 c.

Mors amicorum patienter ferenda, 918 et seqq. Morti subditum est universum hominum genus, 918 b, c. Ejus naturam Christus immutavit, 922 b. Mors animæ, non corporis, lugenda, 923 d; 975 a.

Mortuos lugere feminarum potius quam virorum, 978 b; paganorum potius quam Christianorum, 979 a.

Moyse unum Deum prædicat et Dominum, 114 b c.

Moysem filie dignum prædicat Christus, 125 b, c. Moyse gratias doctor, 206 b. Moyse et Elias, secundum legem viventes, ministri fuerunt boni et veri Dei, 259 b.

Mulier que sacram communionem ad vinculis detentos deferunt, quales esse debeant, 779 c. Mulierum genus callidum ad captandum, 66 b.

Mundus sensibilis non opus est mali principii, et quare, 98 a, b, c.

N

Natura operationis conjuncunde fons, 950 a. Natura enectis hominibus est communis, persona peculiaris, etc., 710. Natura hominum apprimè comparata ad futuras difficultates prævidendas, præsertim ubi propria ipsius causa agit, 625 c. Naturæ donis non abutendum, 679 b. Naturam a diversitate in Christo fluxit diversitas voluntatum et operationum, 650 a, b.

Nectarius, adhuc catechumenus, a Patribus synodi Constantinopolitane ordinatur et episcopus urbis, synodi præses nominatur, 610 a; 635 a.

Nestorius Antiochiæ ad Orontem flumen sita oriundus, Constantinopolitanus episcopus, 638 c. Illius errores refelluntur et damnantur, 591 b; 639 a, b, c; 710, 711. Nestorius Satanae minister, 714.

Nicephorus ex ordine laico ad pontificatus fastigium pervenit, 602 c, d; 610 a. In exilium mittitur, 767 c.

Nicephorus Manichæus, Berzelis nominatur, 178 c.

Nicephorus philosophus monachus, Photii amicus, 899 d; 902 a; 905 a, c; 906 b, c; 907 b, c; 915 b. Rhetorum libros quos petierat ad illum non missos fuisse dolet Photius, 905 b. Timiditatis eum arguit, 907 et seq.; eum ad se venire invitat, 906 c; sæpe fert eum non venisse, ibid. d. Ejus sermonem Asiaticum notat, 907 c.

Nicetas protospatharius, de rebus privatis pro Cyzici et Laodicæ metropolitæ agens, 882 c.

Nicolaus monasterii S. Nicephori hegumenus, 867 a.

Nicolaus papa; ad illum scribit Photius, suam fidei professionem mittens, 586 et seq. Iterum ad illum scribit ob impetrandam sui in patriarchatu confirmationem, 595 et seq. Illius orationes expetit, 594 c.

Nuptiæ clericorum licite an illicitæ sint, 606 a; 754 c, d.

O

Occidentales populi, si historicis credatur, voluptatibus ventris et rerum venerarum erant addicti, 887 b, c.

Odiū proximi communem Creatorem injuria afficit, 122 a. Odio habentes diligere, virtutis opus et divinum, 954 c.

Opinio sal, magnum malum; stultam reddit hominem; omni ope vitanda, 898 a.

Oratio assidua mentem servat mundam ab impuris cogitationibus, 895 b, c. Oratio connectit Deo hominem, eique familiarem reddit, 665 c; illius utilitas et effectus, ibid. c, d. Oratio privata et publica, 666 a. Orandum pro regibus, 763 d.

Ordinare aliquem ex testimonio, etiamsi indignus postea deprehendatur qui ordinatur, ordinantem [culpæ obnoxium non reddit, 785 c. Si aliquem esse adulterum sciens ordinaverit, omnino et episcopatu et sacerdotio excludi, 787 p.

Origenes et illius errores damnantur, 591 d; 946 a, b.

P

Palamedes et Ulysses opponuntur, 866 b, c.

Palmas arbori conferuntur eremitæ, 890 c.

Pamphilus martyr, sanctarum institutionum doctor, 555 c; 594 a.

Panis communis in corpus Christi mutatur, et commune vinum sanguis ejus fit, 607 b.

Pantenus, vir sanctus, sanctarumque institutionum doctor, 555 c.

Pantoleo protospatharius; illius taxatur crudelitas, 951 c, d; item et libido, 959 b, c.

Papias Hierapolitanus, 818 a.

Parabola hominis bonum semen in agrum suam spargentis, 111, a, b; 302 b, c. Parabola ovis perditæ humanam substantiam manus benedice opus existere docet, 245 b, c. Parabola drachmæ perditæ eandem sententiam nobis commendat, 246 a, b. Parabola filii prodigi eandem sententiam probat, 246, 247, 250.

Paracandaces, vir honestate morum præditus, ab imperatore hæreticorum judex constituitur, 78 a; dolo et proditiōne Astatorum confoditur, 78 c.

Paradisus terrestris, res delectabilis et amoris plena, 558 a. Paradisus celestis quam gloriosus; illius lætitiæ et gaudia e describuntur, 975 c, d.

Paschasius episcopus, in synodo Chalcedonensi Leonis papæ vices gerens, 642 a.

Passionum iustitia et causas declinare oportet, 687 c.

Pauliciani, vel Paulicianorum cœtes, unde sic dicti, 15 a; 18 b. Sex ecclesiæ sibi esse profitentur, 22 c; illorum doctrinæ de Deo creatore, 25 b, c; de Virgine Delpara, 26 a; de Eucharistia, ibid. b; de cruce, c; sacros prophetas et Scripturam veterem aversantur, 26 d; 27 a. Actus apostolorum et catholicæ, ut vocant, epistolæ admittunt, præterea quæ Petro tribuuntur, 27 c; 45 a. Catholicam Ecclesiam suos cœtes vocant, 50 a; baptismum admittente simulant, ibid.; Ecclesiæ catholicæ rejiciunt sacerdotes, quos synedemos et notarios vocant, 50 b, c; illorum corruptela et fœditates, 51 a; 42 c.

Paulus Cæsareæ archiepiscopus lapsus, Photii inimicus, 859 a.

Paulus Laodirensis archiepiscopus, 851 c, illum taxat Photius, 851 d; 858 d.

Paulus Manichæus, Callinices filius, a quo Pauliciani, 18 a, b; 51 c.

Paulus, monachus lapsus; illura ad penitentiam hortatur Photius, 879 c.

Paulus Samosatensis docebat Christum Jesum initium a Maria sumpsisse, 715.

Paulus (S) divinus et celestis, 154 d; 145 d; os Christi, 1-5 a; cognitione Veteris et sapientia Novi Testamenti illustris, 155 c; seipsum Deo penitus consecravit, 159 d; gnarus et doctor mysteriorum Dei, 142 d; 145 b; orbis doct r, 147 d; 811 c; præro gratiæ, 151 b; et veritatis, 158 a; 163 b. Magnus magister Ecclesie, 662 a; spectator et doctor rerum absconditarum, 165 d; 190 d; præro Ecclesie orbisque doctor, vir celestis, 527 a; cogitatum rectorum dogma, 527 a; cursu divinis prædicationis breviorum suo studio telluris magnitudinem ostendit, 550 a; Ignota Spiritus lingua, 555 a; sonora et nunquam tacens Ecclesie tuba, 547 c. Paulus, qui humanam naturam læstignibus suis moribus nobilitavit, 554 a. Malorum consortium cum aliis veteris, cur ipse non vitaverit, 842 b, c, d.

Paupertas non defendi; justus non deserit, 885 d.

Peccare humanum est; peccato admissio inhære, diabolicum, 879 d.

Peccatum, sicut vulnus, etiam post curationem, vestigia et cicatrices relinquit, 886 a, b. Peccatum omni studio vitandum, *ibid.* Peccatum ignorantie magna est differentia, ab iis quæ a scientibus contra jus læsqe proficiuntur, 785 d.

Pecunia amor regnum cælorum occludit, 958 d.

Perjurium animam in contemtionem Dei præcipitem agit, 122 a.

Persecutio gravis, Domini benedictio suavis, 763 d.

Persecutio adversus episcopos et sacerdotes describitur, 891, 894.

Persuasio justa non tam procedit a dicentis facultate, quam a dispositione audientis, 846 b.

Petrus Apameus episcopus anathematizator, 646 c.

Petrus archipresbyter sanctæ Romanæ Ecclesie piissimus, Nicæna synodo non aderat, 650 c; 759 c.

Petrus presbyter, sancti Sabæ, præfectus et archimandrita Nicæna synodo non aderat, 650 c; 759 c.

Petrus (S.), apostolorum coryphæus, 91 b; cui claves et ingressus portarum cælestium creduntur, 662 a.

Phalaridis epistolæ laudantur, 862 c.

Phanarea, vicus ab incolis sic dictus, Manichæorum impietatis semina fovit, 18 a; 46 a.

Phlebotomia an per ætatem tuta, 859 b.

Photinus docebat Jesum a Maria Virgine initium sumpsisse, 715.

Photius ad Nicolaum papam Romæ scribit, et illi mittit professionem fidei, 586 *et seqq.*; iterum scribit ob impetrandam sui in patriarchatu confirmationem, 595 *et seqq.* Patriarchatum a se coacto initium deplorat, 586, 587. Mala quibus afficitur, depingit, 598 a, b. Bardam sibi hostem esse dolet, 619 *et seqq.* Patriarchatum sibi dimidium queritur, 619 d; 622 a, b. Pro Christodulo, qui per ebrietatem offenderat, deprecatur, 625 a, b. Michaelem Bulgariæ principem de officio principis docet, 627 *et seqq.* Michaeli Cæsari gratulatur, 718 a; ad omnes Orientis episcopos mittit Encyclicam, et probare quod non licet dicere Spiritum procedere a Patre et a Filio, sed a Patre solo, conatur, 722 *et seqq.* Ab exilio ad episcopos scribit, mala quibus obruitur referens, 742 *et seqq.* Amantissimus accusatur, et proditoris, et divinarum legum contemptus, 742 d; 745 a; de pecunia reposita, 646 d. Libros sibi ablatos dolet, 746 b; 766 d; 767 a. Ad episcopos canonicas epistolæ mittit, 782 *et seqq.* Aquileiensis metropolitæ Spiritum a solo Patre procedere probare conatur, 798 *et seqq.* Erat in medicina peritus, 656 c. Phlebotomiam, contra aliorum medicorum sententiam, per ætatem præscribit, 859 a, b. Qualia dona ab agroribus ejus ope convalescentibus desiderabat, *ibid.* Amici cujusdam mortem vehementer deplorat, 874 b, c. — Illius inimici: Alexander comes, 935 b; 958, 959; Baanes præpositus, 950 a; 951, 954; Bardas Cæsar, 926 c; Basilius imperator, 766; Joannes metropolitæ Nicomedie, 925 a; Joannes patricius, 935, 938, 943, 947; Manuel patricius, 955, 967; Metrophanes monachus, 886, 890; Paulus Cæsares archiepiscopus, 859 a; Sabas anachoreta, 887; Sabas Pissadorum præfectus, 865; Theodorus Laodicensis, 826, 827; Zosimus monachus, 882, 885. — Illius amici: Athanasius monachus, 882, 885, 890; Dorotheus abbas, 867, 870; Eusechemon Cæsares metropolitæ, 855, 856, 859, 851; Eustathius Antiochenus patriarcha, 822; Georgius diaconus, 875; Georgius Nicomedie archiepiscopus, 825, 826, 836, 846; Nicephorus monachus, 899, 902, 905, 906, 907, 915; Nicetas protospatharius, 962; Zacharias Chalcedonensis metropolitæ, 850, 851, 852, 853, 859.

Pierius martyr, sanctarum institutionum doctor, 555 c; 594 a.

Pietas, etiam dum irascitur, proximi sui commiserationem non abjicit, 294 a.

Platonis scripta varia, et præsertim epistolæ, 862 b, c.

Plutum cæcum finxit Aristophanes poeta, 953 a.

Pœna merita pueros quoque decet, 782 b. Pœna eorum est eadem quorum delicta non differunt, 146 c. Pœnas infligere frequentiores iracundi potius quam prudentis est, 674 a.

Penitentia quæ sub afflictione nascitur, nullum avertit lucrum, 175 d.

Polygamia, res turpissima et detestabilis, belluis conveniens, 687 b.

Pontificatus, jugum ipsi angelis tremendum, 586 a, b.

Potestatem quanto majorem quis obtinet, tanto majore virtute præcellere debet, 671 c.

Principia duo, eaque sibi invicem opposita, dari in his quorum voluntas in se libera illecebræ mali non subjecta est, nec dicere nec opinari fas est, 159 c.

Principis officium est, non tantum sui ipsius salutis habere rationem, sed et pari cura populo sibi concedit prospicere, 655 c. In principibus culpæ, vel etiam levissimæ, ut magnum flagitium omnium judicio denotantur, 659 a. Principem oportet multiplici prædium esse probitate, 665 b; gravitatem et decorem præ se ferre, vultu, coma, vestitu, 666 d; imprimis sibi metipsi imperare debet, 675 b; nec familiariter nimis, nec nimis tumide cum plebecula se gerere, 679 c; miseris subvenire, 694 c, d; Deo gloriam ascribere prospere gestorum, *ibid.* Promptus ad renumerandum, tardus vero ad puniendum esse decet, 686 d; 687 a; 695 c. Vota pro principe, 695.

Proditor qui beneficiis hostem afficit, 679 a. Proditor dum prodit amat, ubi autem prodiderit, odio habetur, 682 a. Proditorum duo genera, *ibid.*

Promethæi fictas pœnas impiorum vera supplicia longe exsuperant, 946 d; 947 a, b.

Promissa implenda, 682 b. Promittere aliquid vehementer cur non expedit, 685 a.

Prophetam recipere in nomine prophetæ, 831 a, b. Prophetarum chorus in sacris oraculis quæ ediderunt, ut opus Dei et ministri boni comparerent, 226 c.

Providentiam adjuvat penitentia, 674 d.

Proximi dilectio, et illa quidem perfecta, quid et in quo consistat, 662 c, d.

Prudentes homines nec prosperis inflantur, nec dejiciuntur adversis, 694 b. Prudentis est quanticus ut colapsus resurgat, et lapsus sic suum insituat, ne deinceps labatur, 690 b.

Prudentia quomodo acquirenda, 666 c.

Puellanimitas et timiditas fugienda, 907, 910.

R

Redargutio qualis esse debeat, 906 c, d.

Regnum Dei divisionem et separationem non admittit, 182 d.

Reliquiæ sanctorum venerandæ, 651 c.

Rempublicam præstat magis ex improba probam quam ex parva magna facere, 674 a, b.

Resurrectio est, quia mors, 650 a. Resurrectionem negabat Origenes, 646 a; an solas animas, an cum suis corporibus resurrecturæ, *ibid.* b.

Reverentia in parentes semper adhibenda 750 c.

Risus immoderatus constantiam et gravitatem contumelia afficit, 667 c.

S

Sabas anachoreta, Photii inimicus, 887 c, d.

Sabas Pissadorum hegumenus, Photii inimicus, 865 b.

Sabbatorum jejunia an illicita, 723 d, 754 b.

Sabellius, 290 b; 555 b; 590 b; 707. Ipse monstrosum Filiopatritatis commentum excogitavit, 294 b.

Sacerdos an cum uxore sua a Barbaris violata cohabitare possit, 778 a, b, c. Sacerdotes an uxorem ducere liceat, 725 d; 726 a; 734 b; an baptizatos oleo ungeret, 726 a, b.

Sacrificia sacra nostræ religionis spectant ad sacerdotes, 666 b. Sacrificium pulcherrimum, vita pura et animus rectus, *ibid.*

Sadducæorum incredula et male sedula factio, 126 d; 235 b.

Salmoneus et de lyra fabula, 718 b.

Samosata, urbs Syriæ, ubi Manichæorum doctrina olim floruit, 15 b; 46 a.

Sancta et Sancta sanctorum quæ ad Vetus pertinent Testamentum, non a malo orta sunt, 151 a, b. Sancti ante tribunal Impiorum constituti, describuntur et laudantur, 890 c, d.

Saracenorum infantes an baptizandi in eorum regione et domibus, 779 a, b.
 Sassanica monophysita, 715.
 Scandalum quid, et quibus supplicii obnoxium, 750 b.
 Scortatio perit corpus simul et animam, 122 a.
 Scribarum et Pharisaeorum seniores, labiis se Deum colere dicentes, corde vero ab eo procul remoti, 110 d.
 Scythianus haereticus, patria Aegyptus, genere Saracenus, 34 a; quatuor lib. os composuit, *ibid.* b; unum quidem *Evangelium* appellavit; secundus, *Capitulum*; tertius, *Mysteriorum*; quartus *Thesaurus vitæ* inscribitur, 35 a.
 Securitatem et portum qui nondum assecutus est, deterioris est conditionis eo, qui jam utrumque tenet, 212 a.
 Seditioes quomodo sedandæ, 690 c, d.
 Serapion Thmuitanus contra Paulicianos scribit, 51 b.
 Sergius Constantinopolitanus patriarcha, 595 a.
 Sergius haereticus, qui mutato nomine se Tychicum appellavit, Paulicianorum doctor, 22 a; 70 b. Ab assecis Deo exsequabatur, 22 c. Patrem habuit Drynium, 62 c; a muliere quadam apostasiae mysteriis initiatus, Antichristi prodromus efficitur, 63 b, c. Omnes qui ante fuerant impietate conspicui, pene putabantur comparati cum illius vilitate et captiosis moribus, 67 a. Pelle ovis lupum abscondens, mulis doctor pietatis et dux salutis esse videbatur, 67 c. Ab Apostolo se mi-sum esse praecone dicitabat, 70 c; se Paracletum et Spiritum sanctum jactabat, *ibid.* Modo gigas, modo simia, nunc leo, nunc vulpes, modo illum, modo alium morem simulans, 71 c. Illius scripta, 74 a. Ab impio Baane aperte sein iur, 74 b, c; securi percussus, diem obit extremam, 79 b.
 Sergius magister et dromi logotheta; illi gratias agit Photius quod illum reprehendisset, 927 b, c; 930 b.
 Sergius protospatharius Photii frater; illum ad respicientium hortatur, 966 c.
 Sermonis velocitas cavenda, 667 a.
 Severus non tam debet esse princeps quam opinionem fovere severitatis, 674 a.
 Sida, Pamphytiæ metropolis, 605 d.
 Silvester papa, præsul insignis, ad synodum Nicenam misit vicem gerentes, 651 b.
 Siges, unus ex triginta senibus quos fingeant Valentiniani, 159 a.
 Sisinnius, Manetis discipulus, 42 b.
 Sophronius monachus, 886 a.
 Soros, loci nomen, unde sic dictus, 50 b.
 Spiritus sanctus ex Patre procedit, testante ipso Filio, 282 a; hanc doctrinam sancierunt septem primæ synodi generales, 286 a, b. Spiritui admi non potest quidquam eorum quæ Filio et Patri insunt, 287 a. De Spiritu sancto Christi doctrina, 307 et *seqq.* Spiritus a Patre processio est perfecta, quoniam Deus perfectus ex Deo perfectio, 311, c, 327 a. Spiritus consubstantialis Patri, quia ex ipso procedit, consubstantialis Filio, non quia procedit, sed quia ex una indivisaque causa ab æterno simul eodemque ordine uterque prodiit, 531 a. Spiritus si creatura est, certe et ille creatura fuerit, cuius Spiritus est, 635 c; probatur Spiritum esse Deum, 638 a, b. Spiritus sanctus a solo Patre procedit, 726 et *seqq.*; 798 et *seqq.*
 Spyridion, synodo Nicenæ aderat, 651 a.
 Stauratius, spatharocandidatus, insulæ Cypri præfectus, 983 c.
 Stephanus martyr primus et propheta, 110 a.
 Stupri duo genera esse possunt, quorum alterum mistum habet cum necessitate consensum, alterum omnino necessarium, 778 a, b.
 Sycophantæ aspernandi, 626 d; 667 c; unica sycophantæ vox sæpe civitates et domos subvertit, *ibid.*, d.
 Symbolum Constantinopolitanum, 630 b, c.
 Symeon justus, communem servatorem amplexus est, et illi benedixit, 113 c; 210 c, d; 563, 564.
 Symeon, qui nomen ipse suum in Titum commutavit, Manichæorum doctor, 22 a, b; 50 d.
 Synodi septem œcumenicæ, et varii haeretici ab illis damnati, 591 b, c, d; 591 a, b. Illorum locus, multitudo, præsidens una cum actionibus describuntur, 617 et *seqq.* 1° Nicæna, 632, 634, 707, 708. 2° Constantinopolitana, 1, 635, 638, 708, 709. 3° Ephesina, 638, 639, 710, 711. 4° Chalcedonensis, 642, 643. 5° Constantinopolitana II, 643, 646. 6° Constantinopolitana III, 647, 650. 7° Nicæna II, 650, 651, 739, 742.

T

Taciturnitas prudentis viri longos sermones sæpe obturat, 866 c.
 Tarasius ex ordine laico ad pontificatus fastigium pervenit, 603 c, d; 610 a; hic vir divinus plane et optimus

omnino, synodo Nicenæ II aderat inter doctores, 650 c; 759 c.

Tarasius Photii frater, 943 d; 955 c; 958 b; 959 b; illum de obitu filiae suæ consolatur, 970 et *seqq.*

Tarditas verborum cum confusione, stultum quid et imbelles denotat, 667 b.

Templum veteris instrumenti non solum sanctum erat, sed et sanctificandi vi pollebat, 107 c; 230 c, d. Tempum B. Mariæ in palatio a Basilio Macedone extractam describitur et laudatur, 567 et *seqq.* Tempia Deo et sanctis ejus secundum leges ecclesiasticas ædificanda, 666 a, b; illorum usus, *ibid.*

Tenebræ, quæ ratione tantum intelliguntur, ab initio tales fuerunt, neque permittunt ut illarum conditorum culpa vacare credamus, 87 c.

Tentationes tentantibus tentationes sunt; non tentantibus causant coronas, 934 d.

Tephrica urbs, quam Carbeas exclavit, 82 b.

Terebinthus, Scythiani haeretici discipulus, 35 a; e lecto ejectus, toto contritus corpore, moritur, *ibid.*, c.

Terræmotus Constantinopolim graviter affligit, 874 b.

Terrestria ad malum principium referri non possunt, et quare, 95 b, c; 99 a, b; 194, 195

Testamentum vetus ad malum principium referri nequit, 125 et *seqq.*; 142 et *seqq.* Ex sancti Pauli textibus lucide probatur, 150 et *seqq.*; item ex prophetis, 226, 227.

Thalassius Caesarem episcopus, 610 b.

Theoctistus hegumenus, 863 d.

Theodoretus Antiochiæ episcopus, 650 d.

Theodorus hegumenus, 866 a, c.

Theodorus Laodicæ metropolitæ, 826 d; Photium deserit, 827 c; 835 c, d; 836 c; 846 a.

Theodorus Mopsuestiæ episcopus, damnatur, 591 d; 634 c; 710.

Theodorus Pauli haeretici filius, 51 c; 54 a.

Theodosius imperator, religiosam pietatis propugnator egregius extitit, 638 b.

Theodosius junior, quem Romana respublica serenis oculis intuebatur, 642 a.

Theodosius monachus et anachoreta, 890 c; 891 b.

Theodotus, cultu impius, Baanistarum a Sergiote cadem compescit, 75 b, c; 79 d.

Theodotus spatharocandidatus, 965 a.

Theognostus, vir sanctus, sanctarumque institutionum doctor, 595 c; 594 a.

Theologia gratiæ si semel ab ipsa gratia subvertatur, nusquam firma poterit permanere, 305 c.

Theophanes monachus, 925 d.

Theophanes diaconus et protonotarius, 870 c.

Theophilus præpositus, 954 c, d.

Theophylactus patricius, dux Armeniacorum, 930 d; illum rogat Photius ut sycophantam quemdam, qui illum calumniaverat, manifestum faceret, 930, 931.

Thomas, Manetis discipulus, Evangelium suo nomine scripsit, 42 b.

Thomas Neocæsarem episcopus, ab imperatore jodex haeticorum constituitur, 78 a; ab Astatis obruncatur, *ibid.*, c.

Timocles, insignis mendaciorum promus condus, 939 d.

Timor sanctorum longe differt a pusillanimitate, 910 b, c.

Timotheus Alexandriae archiepiscopus, 635 a.

Titus, Bostrenorum episcopus, adversus Paulicianos scripsit, 51 b.

Trinitas omnium opifex, omnipotens, sanctissima, supersubstantialis substantia, 590 b; Trinitatis infinita natura, æque pertinet ad singulas tres personas, 709; in Trinitate neque majus neque minus, 710. Trinitatis uniformem et transcendentem divinitatem per fidem tanquam in speculo contuemur, 629 b; 630 a. In Trinitate si duo principia admittantur, inde polytheismi dogma impium irrepit, atque adeo atheismus, 291 a b; 318 a.

Trypho præfectus, jussu imperatoris Constantinum haeticum et ejus assecras prosequitur, 50 a, b.

Trypho, vir strenuus et presbyter. Manetem debellat, 43 c.

Turpiloquia vitanda, 667 c.

Tyranni suas injurias vindicant, alienas vero insuper habent; reges autem contra, 671 b; suam statuunt securitatem in discordia, 678 d.

Tzanio Nicopolitanus, vir pius, animo manibusque strenuus, Sergium haeticum securi percussit, 79 a, b.

U

Ulysses lingua magis quam manu valebat, 866 b, c.

Urbanitas multos lædit; contemptum potius parit quam gratiam, ideo a principe prudenti vitanda, 600 c.

V

Valentinus Evangelii verba adlitterat. 19 a; illius portentosa de æonibus et diis doctrina, 47 a.
 Vardanus (S.), martyr in Adracensi provincia, 703.
 Venia quam longissime ab accusatione distinguitur, 834 c. Venia libenter concedenda, 895 d.
 Verba multa quæ simili efferuntur, forma vocis, similem sensum nullatenus exhibent, 331 b. Verba non meliorant actiones, sed per actiones verba licet interpretari, 751 c. Verbis et eloquentiæ non fidendum, 866 c.
 Veritas congressum odit mendacii, 827 d. Veritate nihil amicus, 595 d.
 Vigilus inclytus, pontifex Romanus, quintæ aderat synodo, quæ œcumenicis decretis claruit, 366 c; 643 c.
 Vindicta non sumenda, et quare, 682 c.
 Vincentius presbyter, virtute clarus, in synodo Nicæna papæ vices gerebat, 631 h.
 Virtus, utcumque despectui habeatur, res inexpugnabilis, et apprimè utilis, 942 d; 955 a. Virtus bellica principem non tam excolit quam benignitas, 675 c.
 Vita præsens non luxu sed certaminibus transeunda, 822 b. Vita præsens si fuerit stadium, quæ ventura est præmium pollicita erit, 826 d. Vitæ præsentis molestiis non attendendum, 986 et seqq.
 Vituperio qui sint digni, 679 a.
 Vitus presbyter, virtute præditus, in synodo Nicæna, vicem papæ gerebat, 631 h.
 Vocibus Dominicis adversari, extremæ plenum est blasphemie; 798 c.

Volubilitas verborum sine ulla dispositione vel ordine, furiosum quiddam et insanum videtur, 667 b.
 Voluntati sæpius non respondet possibilitas aut facultas; et voluntas ipsa sæpe cum cognitione non conspirat, 662 b. Voluntas in laboribus suscipiendis prompta, invicentiorum telum frangit, 690, b.
 Voluptas fugienda, et quare, 675 b; 687 a, b.

Z

Zacharias Armenorum patriarcha; de synodo Chalcedonensi et de illius auctoritate ad illum scribit Photius, 703 et seqq.
 Zacharias Chalcedonensis archiepiscopus, Photii amicus, 830, 831, 842, 854. Medicamentum stomacho roborando inserviens illi mittit Photius, 839 b, c.; 859 d.
 Zacharias, pontifex Romanus, virtute et doctrinis claruit, 367, 368, 374 b, c; 394 c.
 Zacharias sacerdos Veteris Testamenti, 114 c, d; 207 b. Spiritu Dei repletus, prophetizat, 115 a, b.
 Zacharias, qui, licet indignus, magisterium doctrinæ apud Paulicianos obtinuit, 22 a. Gegræsi ex occulta commistione filius, 55 d. Unde inter Manichæos mercenarius dictus, 58 b, c.
 Zanares hæreticus, non pauca impietatibus suis humano generi damna importavit, 42 b.
 Zarus, Manetis discipulus, 42 b.
 Zooras anathematizatur, 616 c.
 Zostmas monachus et anachoreta, 882, 885.
 Zosimus Sergii hæretici discipulus, 79 d.

ORDO RERUM QUÆ IN HOC TOMO CONTINENTUR.

PHOTIUS PATRIARCHA CONSTANTINOPOLITANUS.

PARS SECUNDA. — OPERA DOGMATICA.	
Præfatio Christ Wolfii in libros IV contra Manichæos. 9	
LIBRI IV ADVERSUS MANICHÆOS. 15	
Liber primus. — Narratio de Manichæis recens repullulantibus. 15	
Liber secundus. — Dubia et solutiones Manichæorum. 86	
Liber tertius. 122	
Liber quartus. — Contra repullulantem Manichæorum errorem, ad Arsenium monachum presbyterum et præfectum sacrorum. 178	
LIBER DE SPIRITUS SANCTI MYSTAGOGIA. 263	
Præfatio J. Hergenrotheri. 265	
DOCTRINA seu MYSTAGOGIA DE SPIRITU SANCTO. 279	
LIBELLUS contra veteris Romæ asseclas ostendens Spiritum sanctum ex solo Patre procedere, non vero etiam ex Filio. 391	
PARS altera ejusdem operis. 395	
ANIMADVERSIONES historicæ et theologicæ in librum de Spiritu sancti Mystagogia. 399	
PARS TERTIA. — OPERA PARÆNETICA.	
Catalogus homiliarum quæ Mosquæ servantur. 542	
Homiliæ. 547	
Homilia prima. — In SS. Mariæ nativitate. 547	
Hom. II. — De Symeone Christum in ulnas suscipiente. 563	
Hom. III. — De Encomiis. 563	
Hom. IV. — Encomium S. Athanasii. 575	
Carmina. 575	
Sticheron in S. Methodium Constantinopolitanum. 575	
Monitum in odas sequentes. 577	
Odæ tres in Basilium imperatorem. 578	
PARS QUARTA. — OPERA HISTORICA.	
EPISTOLARUM LIBRI TRES. 586	
LIBER I. — Continet epistolas ad Romanos pontifices, ad patriarchas, ad episcopos, ad imperatores et ad principes. 586	
Epistola prima. — Nicolao papæ. 596	
II. — Eidem Nicolao papæ. 594	
III. — Ad Orientales patriarchas et œconomum ecclesiæ Antiochenæ. 618	
IV. — Bardæ magistro, patricio et œropalatæ. 618	
V. — Eidem, deprecatio pro Christodulo a secretis qui periclitabatur. 622	
VI. — Bardæ magistro, patricio et œropalatæ, pro clerico Blasii in periculis constituto. 623	
VII. — Bardæ Cæsari. 626	
VIII. — Ad Michaëlem Bulgariæ principem; de officio principis. 626	

IX. — Ad Zachariam patriarcham Armenorum. 703	
X. — Ad Asutium principem Armenorum. 714	
XI. — Michaeli imperatori a Deo coronato. 718	
XII. — Eidem. 719	
XIII. — Encyclica ad archiepiscopales thronos per Orientem obtinentes. 722	
XIV. — Ad episcopos, ab exilio suo. 742	
XV. — Ab exilio, ad episcopos similem passos persecutionem. 765	
XVI. — Pissimo et maximo regi Basilio. 766	
XVII. — Eidem. 771	
XVIII. — Leoni Calabriæ archiepiscopo, Responsa canonica. 774	
XIX. — Ad episcopos epistola canonica. 782	
XX. — Ad eosdem. 787	
XXI. — Ad eosdem. 787	
XXII. — Ad eosdem. 790	
XXIII. — Ad eosdem. 791	
XXIV. — Ad archiepiscopum et metropolitam Aquileiensem. 794	
LIBER II. — Continet epistolas ad episcopos, clericos, monachos, sanctimoniales, plerumque familiares, commendatitias aut consolatorias. 822	
Epistola prima. — Joanni metropolitæ Heracleæ. 822	
II. — Eustathio patriarchæ Antiocheno. 822	
III. — Joanni metropolitæ Nicomedie. 823	
IV. — Ignatio Sophorum episcopo. 823	
V. — Georgio Nicomedie metropolitæ. 825	
VI. — Joanni Heracleensi metropolitæ, cum per Armeniam defecto agitaretur. 826	
VII. — Theodoro metropolitæ Laodiceæ. 826	
VIII. — Ignatio Sophorum episcopo. 826	
IX. — Theodoro metropolitæ Laodiceæ. 827	
X. — Eidem. 827	
XI. — Eidem. 827	
XII. — Eulampio archiepiscopo sceuophylaci. 827	
XIII. — Antonio Bosphori archiepiscopo. 827	
XIV. — Zachariæ Chalcedonis metropolitæ. 830	
XV. — Eidem. 831	
XVI. — Gregorio Syracusæ archiepiscopo. 831	
XVII. — Ignatio metropolitæ Claudiopolitano. 834	
XVIII. — Michaeli Mitylene metropolitæ. 834	
XIX. — Euschemoni et Georgio metropolitæ. 835	
XX. — Theodoro metropolitæ Laodiceæ. 835	
XXI. — Eidem. 835	
XXII. — Euthymio Catanensi metropolitæ. 838	
XXIII. — Georgio metropolitæ Nicomediensi. 838	
XXIV. — Theodoro metropolitæ Laodiceno. 838	
XXV. — Euschemoni Cæsareæ archiepiscopo. 836	
XXVI. — Paulo Cæsareæ archiepiscopo lapsa. 839	
XXVII. — Zachariæ metropolitæ Chalcedonis. 839	

XXVIII. — Eulampio archiepiscopo et scenophylaci.	839	Cl. — Theophani monacho.	925
XXIX. — Eusebion archiepiscopo Casares.	839	Lissa III. — Continet epistolas ad officiales laicos et magistratus saeculares.	927
XXX. — Zachariae metropolitae Antiocheno.	842	Epistola prima. — Joanni spathario et Peloponnesi duci.	927
XXXI. — Theodoro metropolitae Laodicensi.	846	II. — Sergio magistro et Dromi logothetae.	927
XXXII. — Amphilochio metropolitae Cyzici.	846	III. — Basilio patricio, urbis praefecto.	927
XXXIII. — Georgio metropolitae Nicomediae.	848	IV. — Sergio magistro et logothetae.	930
XXXIV. — Georgio metropolitae Nicomediae, ejus clericos peregre diem causerat extremam, post ordinationem ipsius ad presbyteratum.	848	V. — Eliae protospathario.	930
XXXV. — Eusebion Casares archiepiscopo.	850	VI. — Theophylacto patricio, et duci Armeniacorum.	930
XXXVI. — Paulo metropolitae Laodiceae.	851	V.I. — Pantoleonti protospathario.	931
XXXVII. — Eidem.	851	VIII. — Leonti spathario, cognominato Draconi.	934
XXXVIII. — Eidem.	854	IX. — Joanni spathario (chrysocheri).	934
XXXIX. — Zachariae metropolitae Chalcedonis.	854	X. — Leonti logothetae Madiam.	934
XL. — Paulo metropolitae Laodiceae.	858	XI. — Alexandro comiti.	935
XLI. — Zachariae metropolitae Chalcedonis.	859	XII. — Basilio quaestori.	935
XLII. — Michaeli Mitylenes metropolitae.	859	XIII. — Joanni patricio et sacellario.	935
XLIII. — Eidem.	862	XIV. — Joanni patricio et sacellario per Angurios.	938
XLIV. — Amphilochio Cyzici metropolitae.	862	XV. — Anastasio tributii collectori.	938
XLV. — Joanni metropolitae Heracleae.	863	XVI. — Eidem.	939
XLVI. — Sabae Pissadorum hegumeno.	863	XVII. — Eidem.	939
XLVII. — Theocisto hegumeno.	863	XVIII. — Galatoni a secretis.	939
XLVIII. — Theodoro hegumeno.	866	XIX. — Joanni spathario.	942
XLIX. — Eidem.	866	XX. — Michaeli patricio et sacellario.	942
L. — Nicolao hegumeno monasterii Sancti Nicephori.	867	XXI. — Arsenio monacho.	942
LI. — Dorotheo hegumeno monasterii Cedranorum.	867	XXII. — Joanni patricio, et Graeciae duci.	943
LII. — Eidem.	870	XXIII. — Bardae patricio, et Macedoniae duci.	943
LIII. — Georgio diacono et hospitalario.	870	XXIV. — Joanni patricio et sacellario apud Angurios.	943
LIV. — Eidem.	870	XXV. — Tarasio patri.	943
LV. — Theophani diacono et protonotario.	870	XXVI. — Joanni spathario.	946
LVI. — Georgio diacono et hospitalario.	871	XXVII. — Constantino spathario Tyrreni generis perversis moribus praedito.	946
LVII. — Eidem.	871	XXVIII. — Leonti, qui cum esset logotheta, monachus febat, et affecto morere ab amico.	946
LVIII. — Eidem.	871	XXIX. — Basilio exactori.	946
LIX. — Gregorio diacono et chartulario Amasiense.	871	XXX. — Michaele, protospathario.	947
LX. — Eidem.	874	XXXI. — Joanni patricio et sacellario apud Angurios.	947
LXI. — Eidem.	874	XXXII. — Banae praeposito et patricio.	950
LXII. — Georgio diacono et cublicusio.	875	XXXIII. — Joanni patricio et Graeciae duci.	950
LXIII. — Damiano xenodocho.	875	XXXIV. — Leonti et Galatoni fratribus et a secretis.	950
LXIV. — Gregorio diacono et chartulario.	875	XXXV. — Damiano hospiti.	951
LXV. — Georgio diacono et orphanotrocho.	878	XXXVI. — Michaeli protospathario.	951
LXVI. — Anastasio presbytero et bibliothecario Romano.	878	XXXVII. — Nicetae protospathario.	951
LXVII. — Damiano xenodocho.	879	XXXVIII. — Banae praeposito et patricio.	951
LXVIII. — Paulo monacho lapsio.	879	XXXIX. — Theophani praeposito.	954
LXIX. — Monacho E. collapsio.	879	XL. — Eliae protospathario.	954
LXX. — Albanasio monacho et anachoretæ.	882	XLI. — Theophilo protospathario.	954
LXXI. — Zosimæ monacho et anachoretæ.	882	XLII. — Theodoto spatharocandidato.	955
LXXII. — Athanasio monacho, et anachoretæ.	882	XLIII. — Joanni patricio et sacellario apud Angurios.	955
LXXIII. — Eidem.	883	XLIV. — Tarasio patricio fratri.	955
LXXIV. — Barnabæ monacho.	883	XLV. — Manuelli patricio.	955
LXXV. — Sophronio monacho.	886	XLVI. — Joanni protospathario, et Drungario Ploimi.	958
LXXVI. — Metrophani monacho apostatae.	886	XLVII. — Tarasio fratri.	958
LXXVII. — Eidem.	886	XLVIII. — Basilio quaestori.	958
LXXVIII. — Euthymio monacho collapsio.	886	XLIX. — Alexandro comiti.	958
LXXIX. — Marco Siculo monacho collapsio.	887	L. — Tarasio patricio fratri.	959
LXXX. — Sabae anachoretæ, cum apostatis immorato.	887	LI. — Pantaleonti spathario.	959
LXXXI. — Athanasio monacho et anachoretæ.	890	LII. — Constantino notario.	959
LXXXII. — Metrophani monacho et anachoretæ.	890	LIII. — Joanni patricio.	962
LXXXIII. — Theodosio monacho apostatae.	890	LIV. — Mariano patricio et domestico scholarum.	963
LXXXIV. — Eidem.	891	LV. — Eidem.	963
LXXXV. — Acacio monacho et medico.	895	LVI. — Theophilo spathario et sacellario.	966
LXXXVI. — Eidem.	898	LVII. — Eliae spathario et Drungario Ploimi.	966
LXXXVII. — Isacio monacho.	898	LVIII. — Sergio spathario fr. tri.	966
LXXXVIII. — Metrophani monacho et hesychastæ Siciliae.	898	LIX. — Theophylacto spathario.	967
LXXXIX. — Arsenio monacho, presbytero et anachoretæ.	898	LX. — Manuelli patricio.	967
XC. — Nicephoro philosopho monachum agentis.	899	LXI. — Leonti et Galatoni fratribus, a secretis.	967
XCI. — Nicephoro philosopho monacho.	902	LXII. — Arsaber spathario.	970
XCII. — Albanasio monacho et anachoretæ.	902	LXIII. — Tarasio patricio, fratri, de obitu filiae suae consolatoria.	970
XCIII. — A senio monacho anachoretæ.	902	LXIV. — Constantino notario.	962
XCIV. — Nicephoro philosopho, monasticam vitam amplexo.	903	LXV. — Nicetae spathario, et de rebus privatis pro metropolitae Cyzici et Laodiceae agentis.	962
XCV. — Arsenio monacho et anachoretæ, postquam dimissi ad illum fuerant qui, de Bulgaria profecti, vitam monasticam ingredi cupiebant.	903	LXVI. — Stauratio spatharocandidato, praefecto insulae Cypri.	963
XCVI. — Nicephoro philosopho monacho.	906	LXVII. — Quod non oporteat ad praesentes vitam molestias attendere.	96
XCVII. — Eidem.	906	Anthemadversiones Ang. Mal de erroribus Montacutii in edendis Photii epistolis.	90
XCVIII. — Eidem.	907	Index rerum et verborum analyticus.	901
XCIX. — Eidem.	915		
C. — Eusebii monacha et hegumensæ, de sororis obitu consolatoria.	918		

ADDENDA.

PHOTII EPISTOLA AD ECCLESIAM ANTIOCHENAM (1).

Ἡ ἐνθρονιστικὴ ἐπιστολὴ τοῦ Φωτίου πρὸς τὸν Α Ἐπιστολὴ ἰαυρατῆς Photii ad Ecclesiam Antiochenam.

Τοῖς θεοφιλεστάτοις, θεοτάτοις συλλειτουργοῖς, τῷ θεοσεβεστάτῳ οἰκονόμῳ καὶ συγγέλλῳ τῆς Θεουπολιτῶν Ἐκκλησίας, Φώτιος ἐπίσκοπος Κωνσταντινουπόλεως νέας Ῥώμης.

Μεγίστων μὲν ἀνωθεν τετυχηκότας ἀγαθῶν, ὧν ὁ λόγος τὴν τῶν ἐννοιῶν διαδιδράσκειν κατάληψιν πέφυκεν, ὁμῶς ἐν εὐχαριστίᾳ διατελεῖν ἀπολαυμῶν ἀπαντες, οἷς οἱ τῆς εὐσεβείας σπινθῆρες οὐκ ἀπεσβέσθησαν. Οὐδὲ γὰρ, οὐδ' ἀνθρώπινος καταλήψεται λογισμὸς, ἢ λόγος ἐξαρχέσει διασημᾶναι τὸν ὑπερανωκισμένον πλοῦτον τῆς τοῦ Δημιουργοῦ χρηστότητος, ἀνεξερεύνητον μὲν ὄντα νοήσεις, ἀδιήγητον δὲ γλώσσαις; τηρούμενον· οὕτω δὲ πολλῶν ὑπερανεστηκότων εὐεργεσιῶν, καὶ τῷ ἀλήπτῳ θαυματοζόμενον, καὶ ταύτη ταύτην τὴν δοξολογίαν, εἰ μὴ τινα ἄλλην, ἐξ ἡμῶν αὐτοῖς προσοικειούμενη. Ἐτι μᾶλλον ἐξαισιῶς διανυμνείται καὶ μεγαλύνεται τὸ τῆς καθ' ἡμᾶς ἱεραρχίας μυστήριον. Καὶ γὰρ ἀπάσης εὐεργεσίας τε καὶ φιλανθρωπίας καὶ τῆς πρὸς ἡμᾶς θεοδὸν φιλοτιμίας πολὺ τὸ ὑπερκειμενον ἀποφέρεται· φοβερὸν μὲν γὰρ ἔστι νοούμενον, ἐπιθυμητὸν δὲ ταῖς ἀσωμάτοις καὶ θείαις δυνάμει. Καὶ τίς ἂν ἐννοῶν εἰς τοσοῦτον βίος ἐπαιρομένην τὴν ἀνθρωπίνην εὐτέλειαν μὴ ἐκπλαγείη τὸν λογισμὸν, καὶ τάξεως ἐπειλημμένην ἀγγελικῆς καθορῶν, οὐκ ἂν ἐκσταίη τὸν καθεστηκότας; Πηλίνιας χειρὸς τοῦ ἀστέικτου περιδρασομένου πυρός, καὶ πόδας γετροῦς σαρκὶ διηρημένους τὸν ἱερὸν περιστρίχοντας χώρον, χωροῦντάς τε ἀνθρώπους. Ὡς τῆς περὶ ἡμᾶς τοῦ Θεοῦ κηδεμονίας εἰς τὰ τῶν ἀδυνάτων ἐνδότερα, καὶ τὴν φρικώδη καὶ ἀναίμακτον θυσίαν ἐναίμοις μὲν τελοῦντας παλάμας, οὐ καταφλεγομένους δὲ τῷ ἐγγειρήματι! Τίς τὰ τοιαῦτα καθορῶν, οὐκ ἂν χάριτι κρείττων, καὶ τῇ ἀνωθεν δωρεᾷ ἀδιαφθόρου διατηρεῖσθαι τοὺς τὴν τοιαύτην ἐγχειριζομένους λειτουργίαν μεγάλην τῇ φωνῇ ἂν ὁμολογήσειεν;

Ἄλλα ταῦτα μὲν ἐμοὶ μελετῶντι, καὶ πολλάκις διερευνημένῳ, δέος ἐπέχει καὶ μόνῳ προσβάλλειν λογισμῷ τῇ τοιαύτῃ διακονίᾳ τῆς πράξεως· μεγάλου δὲ μᾶλλον καὶ τοὺς καθυπηρετοῦντας ἤξιον τοῦ θαύματος, καὶ ὅπως τὸ θαρρῆν ἐν τούτοις ἔχουσι καταπληκτικῶν· ἀλλὰ γὰρ τὸ φοβερὸν οὐκ ἐξέφυγον, καὶ ὑπὸ τῆς προφυλαττομένης ἀνάγκης ἀλόους λόγοις οἷς ὁ σύγχωρήσας μόνος ἐπιστατῶν προσημῆσατο. Ἀθυμία τε καὶ πολλῇ τῇ ἀμηχανίᾳ πιέζομαι. Οἶμαι γὰρ καὶ τοὺς πρὸ πείρας ἐρῶντας ταυτησί τῆς λειτουργίας, ἐπειδὴν εἰς μέσον αὐτοῖς τῶν ἔργων καταστήναι παραχωρηθῆ, ἀπονείειν τε καὶ μεταμειβεῖσθαι ἐφ' οἷς ἠβουλήθησαν πρότερον. Ὅταν δὲ τὸ καὶ πρὸ τῆς πείρας τοῦ πράγματος βαρὺ τε καὶ δυσβάστακτον ἐκλογίζοιτο, φόβοι τε καὶ δειμάτα τοῦ μήποτε ἄρα τὸ τοιοῦτον ἀπροσίτως ἐπελευσεσθαι τῇ ψυχῇ προσαρασάσμενα, οὐδὲ πρὸς αὐτὴν τὴν μελέτην παρέχουσι τὸ ἀτάραχον. Ψυχὴ γὰρ πῶς πέφυκε τῶν ἐσομένων προμαντεύεσθαι τὴν ἀπόβασιν, μάλιστα γὰρ ἐκέρτων ἀηδῶν καὶ λυπούντων εἰς τὰ ὑφορώμενα. Ὅταν οὖν τινα ταῦτα καὶ προεπισκοπούμενα οὕτω συστρέφῃ καὶ διαδοῖη τὴν διάνοιαν, εἰ οὐκ ἂν αὐτὸς πάθοι ταῦτα τῇ πείρᾳ καρπούμενος, ὧν ἡ μελέτη πρότερον τὸν λογισμὸν ἐκταράσσουσα, πρὸς τὴν λειτουργίαν τοῦ πράγματος παντελῶς ἀνεχαίριζε; Δεῖ δ' οὖν διως πρὸς τὴν

Dei amantissimis, sanctissimis collegis, Dei cultori œconomō et procuratori Ecclesie civitatis Dei, Photius Constantinopolis novæ Romæ episcopus.

Quandoquidem maxima cœlitus bona sortiti sumus, quorum numerem neque cogitando neque proloquendo assequi valemus, animi nihilominus grati affectum servabimus quotquot pietatis sensum non abjecimus. Et re vera quidem nec mens humana comprehendet, nec vox sufficet ad prædicandum Creatoris divitias bonitatis, quippe quæ impervestigabiles eadem ac ineffabiles apparent. Hujus rei beneficio admirationi sumus, quia hanc saltem, si non aliam, gloriam consecuti sumus. Majorem autem in modum hierarchiæ nostræ mysterium celebratur et extollitur, quippe quod omne beneficium, omnem Dei erga nos benevolentiam et amorem longe superat. Sicut enim mentem percellit, sic incorporeis et divinis potestatibus res est desiderabilis. Quis enim vilem hominum conditionem ad id fastigium elatam videns non stupescat? quis homines jam angelos factos non miretur? Manus e limo formatae ignem intractabilem contractant; pedes argillosi et carne suffulti locum sacrum et turbam circumeunt. O divinam circa nos indulgentiam, qui, mirum dictu, manibus cruentis sacrificium formidandum, incruentum perficimus et igni cœlesti non consumimur! Quis tandem, hæcce videns, eos qui istud sacrificii obeunt, non magna aliqua gratia, non dono aliquo cœlesti affici, alta voce clamabunt?

Talia mihi consideranti et animo sæpe volenti accidit ut ea omnia vel sola cogitatione prosequi metuerem, miratus eos qui tali munere tanto cum ardore fungerentur, vocemque antistitis ex necessitate prolata. Hinc animi vires collapsæ dubio succedunt. Arbitror enim fore ut qui huic divini cultus generi favent, si ad operandum provocarentur, jam nollent, imo facta infecta reddere vellent. Ea res si primo obtutu per se difficilis videatur, animus eam ponderans metuet ne impedimenta improvisa accidant et rei discrimen augeant. Ea enim est animi natura ut rerum futurarum, ac in primis fastidiosarum tristiumque, præsagiat eventum. Quæ si, tantummodo mente præconcepta, intellectum perturbant, quantopere putas te permoveri rem ipsam expertum? Quæ enim prius cogitare recusavit animus, ea facere manus jam totis viribus refugit. Attamen ad sanctitatem vestram scribere in animo est, ne quid eorum quæ ad nosmet spectant, ignoretis; quibus cognitis et precibus vacetis et animo quietem reddatis.

(1) Græce edita in libro cui titulus: *Τόμος χάρας*. Ἐν Ῥημῆκῳ μψ' (1705), fol. Alibi non exstat.

Ebrietate abrepti homines, plurimum solent delinquendo labi, 623 a. Ebrietas aliorum vitiorum fons, a regno Dei submovet, 370 b.

Ecclesia, purissimus et intemeratus Christi thalamus, 354 c. Ecclesia sacris redimita et resplendescens imagunculis, Sponsa Christi, 635 a. Adversus illam dæmon hæreses plurimas, tumultus, pugnas, contentiones et prælia concitavit, 638 a, b.

Eleemosyna, oleum sacrum, facem accendit luculentam, qua passiones consumuntur, et gressus in virtutis vias diriguntur, 895 c; aperit regnum caelorum 939 a.

Elias protospatharius, 950 c; 966 b.

Eloquentia pollet nonnunquam, qui manu debiles, 866 b, c.

Ephesina synodus. Vide Synodus.

Epiphanius magnus adversus Paulicianos scripsit, 51 b.

Episcopi, velut luminaria et duces, statuuntur at plebis animos ac mentes illustrent, 795 b, c.

Epispas vicus; unde nomen sortitus est, 18 a, b; 51 c; 55 c; 59 a.

Epistolæ quinam optime scripserint, 862 c, d.

Eremitæ palmæ arbori conferuntur, 890 c.

Erista episcopus errores suos cum lacrymis abjurat, 882 a, b.

Error in multis partes abit, 90 b.

Eulampius archiepiscopus Photium deserit, 827 c, d; 859 d.

Eunomi citharædi tabula, 950 c.

Euphrasimus Antiochis inclytus episcopus, 646 c.

Euschemon Cæsareæ archiepiscopus Photii amicus, 555 a; 836 d; 859 d; 851 a,

Eusebia monacha: illam solatur Photius de sororis obitu, 918 et seq.

Eustathius, ecclesiam Antiochenam decus, propter fidei puritatem, orationis et iudicii castitatem celeber, 634 a.

Multis Arianorum fraudibus impetitus, 767 a; 822 c.

Eustochius Hierosolymitanus archiepiscopus, 645 c.

Euthymius Catanensis metropolita, 856 a.

Euthymius, monachus lapsus, graviter reprehenditur, 886 d. Proemia venturi Antiehr sibi in semetipso exhibet, 887 a.

Eulyches et illius dementia damnatur, 891 c; 642 b, c; 711, 712.

Eutycheus Constantinopolitanus archiepiscopus, Memas successor, 645 c.

Euxinus pontus, unde sic nominatus, 827, d.

Evagrius damatur, 591 d; 646 a.

Excommunicatio ab impiis lata, ridicula, 854 c.

F

Felicitas subditorum principis deprædicat prudentiam et iustitiam, 694 d.

Feminarum intuitus, telum velox et animæ lethiferum, 687 b, c.

Festivitates solennes quid significant, 654 c, d.

Fidendum illi qui tibi fidem adhibet, 687 a.

Fides recta mores producit honestos, et operam puritatis fidem esse divinam probat, 630 b. Fides Christiana sola, sine ulla aberratione, ad Deum perducit et salutem, 627 b. Per eam, tanquam in speculo, Trinitatis divinitatem contuemur, 627 b; 630 a. Fides et religio Christianorum omnimoda perfectione paganorum religionem superat et transcendit, 659 b. Fidei communio est omnium optima, et maxima veræ dilectionis causa, 590 a. Fidem exprimere debet vitæ conversatio, 638 a. Fidem qui transgreditur Christianam, tolerandus non est, 751 a.

Finis initio correspondeat, 638 a.

Fraus nusquam probanda, 679 d; 682 a,

Furor, cæca passio, utile ab inutili discernere nequit, 686 d.

G

Gabriel, copiarum dux, nativitatem Domini ex Virgine, Virgini annuntiat, 114 d; per illum loquitur Deus, 114; 207 c.

Galato a secretis; illi scribit Photius de mendacio, 939 b, c; 967 c, d.

Gauriabius, Manetis discipulus, 42 b.

Gegnasius, gente Armenus, qui nomen suum vertit in Timotheum, Paulicianorum doctor, 22 a, b; 51 c. Illius apud patriarcham fallaciæ et artificia, 54, 55. Pestilentia morbo diem oblit supremum, 85 d.

Generatio, conceptionis et gestati uteri terminus, 559 b.

Georgius Constantinopolitanus patriarcha, 647 a.

Georgius diaconus et cubicularius, Photii sanctissimus, 875 a.

Georgius diaconus et hospitalarius, 870 b; false deridetur, 871 a, e.

Georgius Nicomedis archiepiscopus, laudatur, 853 d; 826 a; 856 b; 846 b. Illum solatur Photius de morte clerici qui peregre diem clauserat extremam, 846 d.

Georgius orphanotrophus et diaconus, 878 c.

Gloriari de his quæ occultanda potius fuerant, terminos excedit humanæ improbitatis, 827 b.

Gramen agri et illius magnificentiam ad malum principium referri non potest, 205 b, c; 206 d.

Gratia dignus est, qui naturam gratiæ et nomen veneratur, 685 a. Gratiæ procrastinitate vel dimidiata, gratia non sunt, 685 b, c.

Gravitas cum pondere quodam et cautione conjuncta, eam possidentem conspicuum reddit, 687 b.

Gregorius diaconus et chartularius Amasianus, 871 d; 874 a, d; 878, b.

Gregorius Nysæ in Cappadocia episcopus, ex operibus Theologus dictus, 635 b; inter omnes præcipuus pulchritudinis in genere epistolari artifex, 862 d.

Gregorius pontifex Romanus, virtute et doctrinæ claruit, 567, 568, 574 b, c; 594 b.

Gregorius Syracusæ archiepiscopus, multa passus est a factione Ignatiana, 851 c, d.

H

Hadrianus, pontifex Romanus, 582 a.

Hæresis omnis per concilia refellitur, et omnis innovatio, 631 a. Hæreses christiana pietas debellavit et fugavit, 638 b. Hæreses octoginta recenset Epiphanius, 707; præcipuus describuntur, 714, 722 b.

Helias, Hierosolymorum archiepiscopus, 650 d.

Heraclides, Manetis discipulus, 42 b.

Heraclius, Chalcedonis episcopus, viginti libris certamina adversus Paulicianos instituit, 54 a.

Herbas quam ignorat vulgus medicorum, 859 b.

Herodes, calomniæ patefactis auribus, miserimus evasit, 626 d.

Hierax, Manetis discipulus, 42 b.

Hieronymus (S.) affirmat Spiritum ex Filio procedere, 543 c; 352 b, c; 394 a; 810 b.

Hippocentauros olim in rebus generationi corruptionique obnoxios per jocum confinxit mythologia, 522 c.

Hippolytus, Irenæi discipulus et martyr, 558 a; 594 b.

Homicida, qui præter ordinatam mortem, per aliam viam vita privat homines, 967 b.

Homo, animal rationale, ex visibilibus et invisibilibus compactus consistit, 182 d. Homo qui ex luto fluxaque natura constat, non potest se immunem ab omni humano lapsu perpetuo conservare, 351 a; nullus, ne quidem perfectissimus, a maculis purus et sordibus, 886 c; nullus, ne quidem pessimus, quin alicujus virtutis particeps sit, *ibid.* Homines ita comparati, ut sine doloris sensu pati nequeant, 619 c.

Honor qui honorabiliorem divinioremque animam efficit, solus expetendus, 611 c.

Hosius Cordubæ episcopus; unde illi hoc nomen; synodo Nicænæ aderat, 651 b, c.

Hospitalitas quid, et quæ illius merces, 851 b, c.

Humanæ res omnes versatiles, instabiles, et minime firmæ, 691 b. Humana simul difflunt et evanescent cum tempore; virtus vero inconsumptibilis, 935 a.

I

Ieonmachii, dicti Christomachi, a synodo Nicæna damnati, 594 a, b; 635 a; 739 d. Illicum facinora, 651 a, b. Judæorum erga Christum multam supergressi sunt, 651 d. Idololatriæ nomen aversantur, et tamen intolerabilis quam idololatriæ in divina Christianorum mysteria insaniunt, *ibid.*

Idolum venerandum Christi imaginem per quam idololatriæ error eliminatur, vocant hæretici, 651 b.

Ignatius Claudiopolitanus, 834 a.

Ignatius Sophorum episcopus objurgatur, 823 c, d; 826 d.

Ignis, qui animo tantum cerni potest, non auctor fuisse potuit principium mali, 87 c. Ignis, si opus mali est, quomodo bonus Deus, boni Filiius, homines baptizat in Spiritu sancto et igne, 94 d. Si malus ignis est conditor, quomodo diabolo paratus est ignis? Non enim ipse sibi paravit supplicium, 95 a. Ignis se nutrientem materiam annihilat, et iracundiæ animum exedit quem obedit, 686 c, d. Ignis non modo arripientes lædit, sed fumus oculis persurragit eorum qui non longe ab illo consistunt, 930 a.

Imagines Christi, crucis et sanctorum honorandæ, et quatenus, 651 b; 926 c, d. Imaginibus honor habitus, honor est eorum qui representantur, sicut infamia et dedecus transit ab imagine ad imaginatum, 651 c.

Imperare sibi oportet qui aliis vult imperare, 675 b.

Impii apud principem, illum vituperari faciunt, 674 b.

Improbi bonitatem qua quis præditus est, depopulantur, 670 a.

Improbis nunquam commendanda, et quare, 674 b, c.

Improbis virtuti adversatur, nec in amicitiam coalescent aliquando, 859 d. Improbis passio, cum superior evaserit omni admonitorum medicina, vel per supplicii gravitatem, vel per mortem intercipitur, ne in deterius procedat, 890 b. Improbis humanæ terminis excedit, qui gloriatur de his quæ potius fuerant occultanda, 827 b.

Impunitas ad culpam trahit, 754 b.

In carnatio via est ad generationem, 539 b.

Incessus qualis esse debeat, et præsertim in principe, 666 d; 667 a.

Indigenti excusatio est paupertas, si deliquerit contra justitiam, non item de divite, 671 c.

Infirmatates infirmorum validiores portare debent, 850 d.

Ingrati munificentiam erga ipsos in contumeliam pervertunt, 679 b.

Injuria inferre, cur principem maxime dedecet, 671 b, c.

Injustitia multitudinem ad se rapit, 856 d.

Injustos punire, innocentes protegere debet princeps, 678 d.

Institutionis possessio, ætate provectori vitæ baculus firmisimus est, 951 c, f.

Invidia seditionem parit, 51 c. Invidia in quovis homine mala, in principe pessima, 674 d. Invidere pessimum, invideri optimum, 673 a. Facilius est afflictos misereri, quam prosperis non invidere, 670 a.

Ira furori et igni comparatur, 686 c, d. Irato nihil proderit admonitio, *ibid*. Iratus neminem punito, *ibid*.

Irenæus Dei sacerdos et Lugdunensium episcopatum nactus, 558 a; 594 b; 814 c.

Irene regina, religiosa et Deo accepta mulier, 70 d; 650 d.

Isacius monachus; illius vita depravata reprehenditur, 698 b.

Isidorus monachus; variata illius musa; ejus epistolæ laudantur, 862 d.

Itinera quamvis longa, ubi alis amoris dilectio instruitur, expedite transmeantur, 823 a.

J

Jacobitas acephali, 712, 723 a.

Joachim Mariæ puellæ appellatur pater, 550 c.

Joannes Baptista, fœderis gratiæ nondum particeps, sed secundum legem adhuc ductus, Christum prædicavit, 186 b. Prodomus et prænuntius gratiæ fuit, 198 a, b. Primus in lege gratiæ declaravit Spiritum sanctum a Patre procedere, 571, 574.

Joannes evangelista, tonitru filius, 190 a.

Joannes Heraclææ metropolita, 822 a; 826 b; 862 a.

Joannes Manichæus, filius Callinice, 18 a.

Joannes Nicomedis metropolita, 823 a; redarguitur, *ibid*. b, c.

Joannes patricius et sacellaris; acriter reprehenditur, 955 d; 958 a, b, c; 945 c; 947 d; 955 c; 962 a, b.

Joannes Sergii hæretici discipulus, 79 d.

Joannes spatharius et Peloponnesi dux; illi immutatio exprobat, 927 a; 943 a; 950 c.

Joannes spatharius fraudis et proditoris arguitur, 942 c; 946 a.

Joannes VIII, pontifex Romanus, virilis mente, virilis pietate fuit, 579 a, b.

Jobus generosus per patientiam et fortitudinem diabolum triumpho duxit, 835 b.

Joseph ab Arimathæa, Christi discipulus occultus, laudatus, 950 a, b.

Joseph Christi pater putatilius, 115 d; 211 c.

Joseph, qui se Epaphroditum vocari fecit, Paulicianorum doctor, 22 a; 59 c; 59 a; Zacharia percussus, 58 b; illius versutis et artes, 59 a, b; moritur, 62, a.

Joseph patriarchæ castitas, 959 b, c.

Josue Israël dux, 295 b.

Judæi per cælum et terram, caput et Hierosolyma jurare consueverant, 106 b; 199 c, d. Judæi et Manichæi contra Deum pugnare deprehenduntur, illi miracula, hi vero creaturas Dei hosti acribentes, 119 c, d.

Judicis optimi descriptio, 675 b; seipsum imprimis debet judicare, 678 b.

Julianus Halicarnassensis hæreticus, 723 a.

Julus papa, præsul insignis et celeberrimus, Nicænæ synodo per vicem gerentes aderat, 651 b.

Juramentum proclive, perjurius stans in proclivo, 679 c. Jurare, animum generosum minime decet, *ibid*.

Justinianus qui post Heraclium imperium acceperat, ad ignem hæreticos damnat, 51 b. Cum ecclesiasticis

dogmatibus conspirabat, 645 c, d; erexit templum Sanctæ Sophiæ, 705.

Justitia amicitia præferenda, 867 b. Justitia cæca, 938 a.

Justi in regno Patris sui lucebunt instar solis, 111 c; si cum miseris hic colluctentur, non mirandum, 826 d.

Justus a Constantino hæretico in filium adoptatus et edoctus, magistrum et patrem saxo occidit, 51 b. Contra Symeonem insurgit, et ad mortem damnare facit, 51 a, b.

Juvenalis Hierosolymorum episcopus, Ephesinæ synodo aderat, 638, c; Chalcedonensi, 642 b.

K

Kanacares, Sergii hæretici discipulus, 79 d.

L

Laborem spes roborat, et spem labores progignunt, 694 c.

Laico an baptizare liceat, 774, 775.

Laus. Quinam sunt laudandi, qui non, 679 a. Laudanda non est, quantumvis felix, improbitas, 674 b, c. Laudare quemquam in faciem non debemus, 863 d.

Leo Calabriæ archiepiscopus, 774 a.

Leo Germanici in Syria ortus, Romani imperii sceptra moderans, hæreticos prosequitur, 54 a, b; 76 a.

Leo imperator impius, qui ferè potius quam hominis naturam ostendit, 767 b, c.

Leo Logotheta Madium; illi exprobratur ingratitude, 934, 935.

Leo Magnus, qui sacratas Romæ curas sanctiores adhuc demonstravit, quartæ synodi columna, 562 a, b; regium animum et sermonem nactus, 565 c.

Leo IV, pontifex Romanus, qui et miraculorum gloria claruit, jussit Romanos Græca lingua symbolum recitare, 575 a; 595 a.

Leo senior et Leo junior, Romani pontifices; illorum sententiæ de processione Spiritus sancti, 798, 799.

Leo spatharius, redarguitur quod efferatos mores agnina pelle occultasset, 954 a, b.

Lex pædagogus erat ad ea quæ sunt gratiæ, 118 c. Legis et gratiæ connexio et cognitio, 142 b; 203 d; 206 a; 250 d; 250 a. Leges Mosaicæ ad malum principium referri nequeunt, 207 a, b. Leges a principe quomodo observandæ, 671 d. Legum minorum inulta violatio, tritiores homines ad majorum contemptum facit, 606 b.

Libanius, apud imperatores philosophus, sophista apud vulgus; ejus epistolæ laudantur, 862 c, d.

Lingua mendacis veritatem dicere refugit, 253 a. Lingua debiles, aliquando manu prompti, 866 b, c.

Lucas divinus, Actorum scriptor, Judæos confutat, 107 b. Lucas discipulus et præco salutaris doctrinæ, 110 a. Verborum Domini scriptor, 114 c.

Lucentius episcopus, in synodo Chalcedonensi Leonis papæ vices gerebat, 642 a.

Luna a sole lucem suam mutuata, sine dote gratis aerem illustrat, 919 c.

M

Macarius, Antiochiæ episcopus, in synodo Constantinopolitana, nr, damnatur, 647 b, c.

Macarius Hierosolymitanus, multis virtutum generibus clarus, Nicænæ synodo aderat, 634 a.

Macedonius hæreticus, 565 b. Illius deliramenta, 394 a. In Spiritum sanctum blasphemus, refellit, et damnatur, 655, 658. Illius excommunicationo, 691 b.

Magistratus quales instituendi, 675 d; 678 a.

Malorum moles et excessus mentis emotionem et alienationem operantur in oppressis, 745 b, c.

Mananalis, Samosatensium vicus, in quo Gegasius docuit, Achaia appellacionem accepit, 25 a; 46 b; 53 d.

Manes, 18 a; 23 b; 715. Manes Græca lingua furiosus, Persica vero disertus interpretatur, 58 a. Illius doctrina de abnegatione Petri, 27 a; 178 c. Impiam adversus Patrem et Filium dilatans garrulitatem, 315 a. Se Paracletum et Spiritum sanctum nominavit, 38 b. A rege Persarum damnatus, in carcerem conjicitur, 59 a. E custodia elapsus, in Mesopotamiam ab Archelao episcopo exagitatur, 45 b, c. Illius mors infans, 42 a; 46 a.

Manichæorum dubia varia et illorum solutiones, 86 et seqq.; 178 et seqq.

Mannel patricius; illius exprobratur crudelitas, 955 d; 967 b.

Marcianus, religiosissimus princeps, 642 a.

Marcion, impiam adversus Patrem et Filium dilatans garrulitatem, 315 a.

Marcus, Sículus monachus; nihil prudens aut temperatum dicere poterat, 887 b, c.

Maria, B. Virgo, Deipara nominanda, et quare; 639 c. Illius imagines veneranda; 634 d. Mariæ natiuitas, 547 et seqq.

Marianus patricius et domesticus scholarum; illius iustitia laudatur, 963 a, c.

Martyres et confessores Christi ante impios iudices constituti laudantur, 891 a.

Materiam esse difficulter a philosophis probatum, 871 c. Maximus Antiochiæ archiepiscopus, Chalcedonensi synodo aherat, 642 a, b.

Medicorum ignorantia et errores circa herbarum nomina et usus, 859 b, c.

Meditatio mater est operationis rectæ; impetus improvisus cum peccato hæret, 846 a. Meditationis utilitas, 666 c.

Melanthius, tragœdiæ auctor, heluo, 871 a.

Melietius Antiochiæ episcopus, 635 a.

Melitina, secunda Armeniæ urbs, 78 c.

Memnon, ad clauum Ephesiæ ecclesiæ sedebat, 638 b. Memoria rerum anxiarum malum acrius efficit, ac subleuari non sinit mœrorem, 387 a.

Mendacium veritatem dicere refugit, 255 a. Mendacium vitandum, et præsertim ab iis qui cum potestate sunt, 682 c. Mendaciorum portentosos quidam enarrator, 939 c. d; nomine, ut videtur, Anatolius, 967 c.

Mennas Constantinopolitanus, 643 c.

Mens firma et immota sæpe humilia in sublime attollit, et deprimit sublimia in humilitatem, 806 d.

Methodius Constantinopolitanus; ejus encomium, 875 d.

Methodius Patrensis, martyr, angelorum naturam corporis et passionum expertem censuit, 555 b; 594 a; 814 c.

Metrophanes monachus; illius virtutes et certamina pro Christo laudantur, 893 c.

Metrophanus, monachus apostata, vehementer reprehenditur, 886 c, d; 890 a.

Michael, Bulgariæ princeps; ad illum scribit Photius de officio principis, 627 et seqq.

Michael imperator a Deo coronatur; illi gratulatur Photius, 748 a; ab illo libertatem implorat, 719 b, c, d.

Michael Mitylenæ metropolita, 834 c; 869 c, d.

Michael patricius et sacellarius, 942 c.

Michael protospatharius; illi se tractari indignis modis queritur Photius, 947 b, c.

Michael, qui imperatoriam vestem in monachalem commutavit, hereticos prosequitur, 78 a.

Michael Sergii hereticus discipulus, 79 d.

Miles, non quod cum fugitivis non censeatur, clarus et illustris sit, sed si bello præstantior quam commilitones, 762 a.

Misericordia et humanitas iis quibus affertur vis, debentur, non objurgatio et contemptus, 698 a.

Moena diruta, urbem in contemptum ducunt, 674 b. Moens duplicem eamque discrepantem sortitus est naturam, 959 d.

Monachos contra abbatem suum insurgere, absurdum, 863 b, c.

Monasticam vitam ingressuri, an per totum triennium necessario sint explorandi, 842, 845.

Mopsuestia urbs, quam Pauliciani Ephesum vocant, Sergii doctrinam accipit, 25 a.

Morbus si mortem parturiat, quid stupendum, 979 c.

Mores principum legis vice sunt apud subditos, 674 c.

Mors amicorum patienter ferenda, 918 et seqq. Morti subditum est universum hominum genus, 918 b, c. Ejus naturam Christus immutavit, 922 b. Mors animæ, non corporis, lugenda, 922 d; 975 a.

Mortuos lugere feminarum potius quam virorum, 978 b; paganorum potius quam Christianorum, 979 a.

Moses unum Deum prædicat et Dominum, 114 b c.

Moslem fide dignum prædicat Christus, 123 b, c. Moses gratiæ doctor, 206 b. Moses et Elias, secundum legem viventes, ministri fuerunt boni et veri Dei, 239 b.

Mulieres quæ sacram communionem ad vinculis detentos deferunt, quales esse debeant, 779 c. Mulierum genus callidum ad captandum, 66 b

Mundus sensibilis non opus est mali principii, et quare, 98 a, b, c.

N

Natura operationis ejusqueque fons, 950 a. Natura eunctis hominibus est communis, persona peculiaris, etc., 710. Natura hominum apprime comparata ad futuras difficultates prævidendas, præsertim ubi propria ipsius causa agitur, 625 c. Naturæ donis non abutendum, 679 b. Natura: unum a diversitate in Christo fluxit diversitas voluntatum et operationum, 660 a, b.

Nectarinus, adhuc catechumenus, a Patribus synodi Constantinopolitanæ ordinatur et episcopus urbis, synodi præses nominatur, 610 a; 635 a.

Nestorius Antiochia ad Orontem flumen sita oriundus, Constantinopolitanus episcopus, 638 c. Illius errores refelluntur et damnantur, 891 b; 639 a, b, c; 710, 711. Nestorius Satanas minister, 714.

Nicephorus ex ordine laico ad pontificatus fastigium pervenit, 603 c, d; 610 a. In exilium mittitur, 767 c.

Nicephorus Manichæus, Berzelis nominatur, 178 c.

Nicephorus philosophus monachus, Photii amicus, 899 d; 902 a; 903 a, c; 906 b, c; 907 b, c; 915 b. Rhetorum libros quos petierat ad illum non missos fuisse dolet Photius, 903 b. Timiditatis eum arguit, 907 et seq.; eum ad se venire invitat, 906 c; sæpe fert eum non venisse, *ibid.* d. Ejus sermonem Asiaticum notat, 907 c.

Nicetas protospatharius, de rebus privatis pro Cyzici et Laodiceæ metropolitani agens, 982 c.

Nicolaus monasterii S. Nicephori hegumenus, 867 a.

Nicolaus papa; ad illum scribit Photius, suam fidei professionem mittens, 586 et seq. Iterum ad illum scribit ob impetrandam sibi in patriarchatu confirmationem, 593 et seq. Illius orationes expetit, 594 c.

Nuptias clericorum licitæ an illicitæ sint, 606 a; 734 c, d.

O

Occidentales populi, si historicis credatur, voluptatibus ventris et rerum venerarum erant addicti, 887 b, c.

Odiū proximi communem Creatorem injuria afficit, 123 a. Odio habentes diligere, virtutis opus et divinam, 954 c.

Opinio sui, magnum malum; stultam reddit hominem; omni ope vitanda, 898 a.

Oratio assidua mentem servat mundam ab impuris cogitationibus, 895 b, c. Oratio connecit Deo hominem, eique familiarem reddit, 663 c; illius utilitas et effectus, *ibid.* c, d. Oratio privata et publica, 666 a. Orandum pro regibus, 763 d.

Ordinare aliquem ex testimonio, etiamsi indignus postea deprehendatur qui ordinatur, ordinantem [culpæ obnoxium non reddit, 785 c. Si aliquem esse adulturum sciens ordinaverit, omnino et episcopatu et sacerdotio excludit, 787 p.

Origenes et illius errores damnantur, 591 d; 946 a, b.

P

Palamedes et Ulysses opponuntur, 866 b, c.

Palmas arbori conferunt eremitæ, 890 c.

Pamphilus martyr, sanctorum institutionum doctor, 553 c; 594 a.

Panis communis in corpus Christi mutatur, et commune vinum sanguis ejus fit, 607 b.

Pantenus, vir sanctus, sanctorumque institutionum doctor, 553 c.

Pantoleo protospatharius; illius taxatur crudelitas, 951 c, d; item et libido, 959 b, c.

Papias Hierapolitanus, 815 a.

Parabola hominis bonum semen in agrum suam spergentis, 111, a, b; 263 b, c. Parabola ovis perditæ humanam substantiam manus beneficis opus existere docet, 243 b, c. Parabola drachmæ perditæ eandem sententiam nobis commendat, 246 a, b. Parabola filii prodigi eandem sententiam probat, 246, 247, 250.

Paracandaces, vir honestate morum præditus, ab imperatore hereticorum iudex constituitur, 78 a; dolo et prodicione Astatorum confoditur, 78 c.

Paradisus terrestris, res electabilis et amoris plena, 558 a. Paradisus celestis quam gloriosus; illius lætitiis et gaudiis e describitur, 975 c, d.

Paschasius episcopus, in synodo Chalcedonensi Leonis papæ vices gerens, 642 a.

Passionum initia et causas declinare oportet, 687 c.

Pauliciani, vel Paulicianorum cœtus, unde sic dicti, 15 a; 18 b. Sex ecclesiis sibi esse profertur, 22 c; illorum doctrina de Deo creatore, 25 b, c; de Virgine Deipara, 26 a; de Eucharistia, *ibid.* b; de cruce, c; sacros prophetas et Scripturam veterem aversantur, 26 d; 27 a. Actus apostolorum et catholicæ, ut vocant, epistolæ admittunt, præterea quæ Petro tribuuntur, 27 c; 43 a. Catholicam Ecclesiam suos cœtus vorant, 50 a; baptismum admittere simulant, *ibid.*; Ecclesiæ catholicæ rejiciunt sacerdotes, quos synædemos et notarios vocant, 50 b, c; illorum corruptela et fœditates, 51 a; 42 c.

Paulus Casarææ archiepiscopus lapsus, Photii inimicus, 839 a.

Paulus I. sodirensis archiepiscopus, 861 c, illum taxat Photius, 861 d; 888 d.

- Paulus Manichæus, Calliaces filius, a quo Pauliciani, 18 a, b; 51 c.
- Panius, monachus lapsus; illum ad penitentiam hortatur Photius, 879 c.
- Paulus Samosatensis docebat Christum Jesum initium a Maria sumpsisse, 715.
- Paulus (S) divinus et cœlestis, 154 d; 145 d; os Christi, 1-5 a; cognitio Veteris et sapientia Novi Testamenti illustris, 135 c; seipsum Deo penitus consecravit, 139 d; gnarus et doctor mysteriorum Dei, 142 d; 143 b; orbis doct r, 147 d; 811 c; præco gratia, 151 b; et veritatis, 158 a; 163 b. Magnus magister Ecclesiæ, 662 a; spectator et doctor rerum absconditarum, 165 d; 190 d; præco Ecclesiæ orbisque doctor, vir cœlestis, 327 a; dogmatum rectorum dogma, 327 a; curen divinis prædicationis breviorum suo studio telluris magnitudinem ostendit, 330 a; Ignota Spiritus lingua, 335 a; sonora et nunquam tacens Ecclesiæ tuba, 347 c. Paulus, qui humanam naturam insinibus suis moribus nobilitavi, 334 a. Malorum consortium cum aliis venerit, cur ipse non vitaverit, 842 b, c, d.
- Paupertas non defendi; justus non deseritur, 885 d.
- Peccare humanum est; peccato admissio inhære, diabolicum, 879 d.
- Peccatum, sicut vulnus, etiam post curationem, vestigia et cicatrices relinquit, 886 a, b. Peccatum omni studio vitandum, *ibid.* Peccatorum ignorantia magna est differentia, ab iis quæ a scientibus contra jus fasque proficiuntur, 785 d.
- Pecunia amor regnum cœlorum occludit, 938 d.
- Perjurium animam in contemptum Dei præcipitem agit, 122 a.
- Persecutio gravis, Domini benedictio suavis, 765 d. Persecutio adversus episcopos et sacerdotes describitur, 891, 894.
- Persuasio justa non tam procedit a dicentis facultate, quam a dispositione audientis, 846 b.
- Petrus Apameus episcopus anathematizatur, 646 c.
- Petrus archipresbyter sanctæ Romanæ Ecclesiæ piissimus, Nicænæ synodo non aderat, 630 c; 759 c.
- Petrus presbyter, sancti Sabæ, præfectus et archimandrita Nicænæ synodo non aderat, 630 c; 759 c.
- Petrus (S.), apostolorum coryphæus, 91 b; cui claves et ingressus portarum cœlestium creduntur, 662 a.
- Phalaridis epistolæ laudantur, 862 c.
- Phanarea, visus ab incolis sic dictus, Manichæorum impietatis semina fovit, 18 a; 46 a.
- Phlebotomia an per ætatem tuto, 859 b.
- Photius docebat Jesum a Maria Virgine initium sumpsisse, 715.
- Photius ad Nicolaum papam Romæ scribit, et illi mittit professionem fidei, 586 *et seqq.*; iterum scribit ob impetrandam sui in patriarchatu confirmationem, 595 *et seqq.* Patriarchatum a se coacto initum deplorat, 586, 587. Mala quibus afficitur, depingit, 598 a, b. Bardam sibi hostem esse dolet, 619 *et seqq.* Patriarchatum sibi dimidium queritur, 619 d; 622 a, b. Pro Christodulo, qui per ebrietatem offenderat, deprecatur, 625 a, b. Michaelem Bulgariam principem de officio principis docet, 637 *et seqq.* Michaeli Cæsari gratulatur, 718 a; ad omnes Orientis episcopos mittit Encyclicam, et probare quod non licet dicere Spiritum procedere a Patre et a Filio, sed a Patre solo, conatur, 722 *et seqq.* Ab exilio ad episcopos scribit, mala quibus obruit referens, 742 *et seqq.* Amantiam accusatur, et proditorum et divinarum legum contemptus, 742 d; 745 a; de pecunia reposita, 646 d. Libros sibi ablatos dolet, 746 b; 766 d; 767 a. Ad episcopos canonicas epistolæ mittit, 782 *et seqq.* Aquileiensi metropolitæ Spiritum a solo Patre procedere probare conatur, 798 *et seqq.* Erat in medicina peritus, 656 c. Phlebotomiam, contra aliorum medicorum sententiam, per ætatem præscribit, 859 a, b. Qualia dona ab ægrotis ejus ope convalescentibus desiderabat, *ibid.* Amici cujusdam mortem vehementer deplorat, 874 b, c. — Illius inimici: Alexander comes, 955 b; 958, 959; Baanes præpositus, 950 a; 951, 954; Bardas Cæsar, 626 c; Basilii imperator, 766; Joannes metropolita Nicomediam, 925 a; Joannes patricius, 935, 938, 943, 947; Manuel patricius, 955, 967; Metrophanes monachus, 886, 890; Paulus Cæsareus archiepiscopus, 859 a; Sabas anachoreta, 887; Sabas Pissadorum præfectus, 863; Theodorus Laodicensis, 826, 827; Zosimus monachus, 882, 885. — Illius amici: Athanasius monachus, 882, 885, 890; Dorotheus abbas, 867, 870; Eusechemon Cæsareus metropolita, 855, 856, 859, 861; Eustathius Antiochenus patriarcha, 822; Georgius diaconus, 875; Georgius Nicomediam archiepiscopus, 825, 826, 836, 846; Nicephorus monachus, 899, 902, 905, 906, 907, 915; Nicetas proto-patriarchus, 882; Zacharias Chalcedonensis metropolita, 850, 851, 852, 853, 859.
- Pierius martyr, sanctarum institutionum doctor, 355 c; 394 a.
- Pietas, etiam dum irascitur, proximi sui commiserationem non abjicit, 294 a.
- Platonis scripta varia, et præsertim epistolæ, 862 b, c. Plutum cæcum finxit Aristophanes poeta, 938 a.
- Pœna merita pueros quoque decet, 782 b. Pœna eorum est eadem quorum delicta non differunt, 146 c. Pœnas infligere frequentiores iracundi potius quam prudentis est, 674 a.
- Pœnitentia que sub afflictione nascitur, nullum affert lucrum, 175 d.
- Polygamia, res turpissima et detestabilis, bellis conveniens, 687 b.
- Pontificatus, jugum ipsis angelis tremendum, 386 a, b.
- Potestatem quanto majorem quis obtinet, tanto majore virtute præcellere debet, 671 c.
- Principia duo, eaque sibi invicem opposita, dari in his quorum voluntas in se libera illecebri mali non subjecta est, nec dicere nec opinari fas est, 159 c.
- Principis officium est, non tantum sui ipsius salutis habere rationem, sed et pari cura populo sibi concredito prospicere, 655 c. In principibus culpæ, vel etiam levissimæ, ut magnum flagitium omnium judicio denotantur, 659 a. Principem oportet multiplici prædium esse probitate, 665 b; gravitatem et decorem præ se ferre, vultu, coma, vestitu, 666 d; imprimis sibi metipsum imperare debet, 675 b; nec familiariter nimis, nec nimis tumide cum plebecula se gerere, 679 c; miseris subvenire, 691 c, d; Deo gloriam ascribere prospere gestorum, *ibid.* Promptus ad renumerandum, tardus vero ad puniendum esse decet, 686 d; 687 a; 695 c. Vota pro principe, 695.
- Proditor qui beneficii hostem afficit, 679 a. Proditor dum prodit amatur, ubi autem prodiderit, odio habetur, 682 a. Proditorum duo genera, *ibid.*
- Promethei fictas pœnas impiorum vera supplicia longe exsuperant, 946 d; 947 a, b.
- Promissa implenda, 682 b. Promittere aliquid vehementer cur non expedit, 685 a.
- Prophetam recipere in nomine prophetæ, 831 a, b. Prophetarum chorus in sacris oraculis quæ ediderunt, ut opus Dei et ministri boni comparuerunt, 326 c.
- Providentiam adjuvat pœnitentia, 674 d.
- Proximi dilectio, et illa quidem perfecta, quid et in quo consistat, 662 c, d.
- Prudentes homines nec prosperis infantur, nec dejectis adversis, 694 b. Prudentis est quanticus ut collapsus resurgat, et lapsus sic suum instituat, ne deinceps labatur, 690 b.
- Prudentia quomodo acquirenda, 666 c.
- Pusillanimitas et timiditas fugienda, 907, 910.

R

- Redargutio qualis esse debeat, 906 c, d.
- Regnum Dei divisionem et separationem non admittit, 182 d.
- Reliquis sanctorum venerandæ, 654 c.
- Rempubicam præstat magis ex improba probam quam ex parva magnam facere, 674 a, b.
- Resurrectio est, quia mors, 650 a. Resurrectionem negabat Origenes, 646 a; an solæ animæ, an cum suis corporibus resurrecturæ, *ibid.* b.
- Reverentia in parentes semper adhibenda 750 c.
- Risus immoderatus constantiam et gravitatem contumelia afficit, 667 c.

S

- Sabas anachoreta, Photii inimicus, 887 c, d.
- Sabas Pissadorum hegumenus, Photii inimicus, 863 b.
- Sabbatorum jejunia an illicita, 723 d; 734 b.
- Sabellius, 290 b; 355 b; 590 b; 707. Ipse monostrophum Filiopatemitatis commentum excogitavit, 294 b.
- Sacerdos an cum uxore sua a Barbaris violata cohabitare possit, 778 a, b, c. Sacerdotes an uxorem ducere liceat, 723 d; 726 a; 734 b; an baptizatos oleo ungeret, 726 a, b.
- Sacrificia sacra nostræ religionis spectant ad sacerdotes, 666 b. Sacrificium pulcherrimum, vita pura et animus rectus, *ibid.*
- Sadducæorum incredula et male sedula factio, 126 d; 235 b.
- Salomoneus et de illo fabula, 748 b.
- Samosata, urbs Syriæ, ubi Manichæorum doctrina olim floruit, 15 b; 46 a.
- Sancta et Sancta sanctorum quæ ad Vetus pertinent Testamentum, non a malo orta sunt, 151 a, b. Sancti ante tribunal Impiorum constituti, describuntur et laudantur, 890 c, d.

Saracenorum infantes an baptizandi in eorum regione et domibus, 779 a, b.
 Sassanitas monophysitas, 715.
 Scandalum quid, et quibus supplicia obnoxium, 750 b.
 Scortatio perdit corporum simul et animam, 122 a.
 Scribarum et Pharissaeorum seniores, labiis se Deum colere dicentes, corde vero ab eo procul remoti, 110 d.
 Scythianus haereticus, patria Aegyptius, genere Saracenus. 34 a; quatuor lib. os composuit, *ibid.* b; unum quidem *Evangelium* appellavit; secundus, *Capitulum*; tertius, *Mysteriorum*; quartus *Thesaurus vitæ* inscribitur, 33 a.
 Securitatem et portum qui nondum assecutus est, deterioris est conditionis eo, qui jam utrumque tenet, 242 a.
 Seditioes quomodo sedandæ, 690 c, d.
 Serapion Thmuitanus contra Paulicianos scribit, 51 b.
 Sergius Constantinopolitanus patriarcha, 595 a.
 Sergius haereticus, qui mutato nomine se Tycheicum appellavit, Paulicianorum doctor, 22 a; 70 b. Ab assecitis Deo exequatur, 22 c. Patrem habuit Drynium, 62 c; a muliere quadam apostavia mysteriis initiatus, Antichristi prodromus efficitur, 63 b, c. Omnes qui ante fuerant impietate conspicui, pueri putabantur comparati cum illius varietate et captiosis moribus, 67 a. Pelle ovis lupum abscondens, mulis doctor pietatis et dux salutis esse videtur, 67 c. Ab Apostolo se mi-sum esse praconem dicebat, 70 c; se Paracletum et Spiritum sanctum jactabat, *ibid.* Modo gigas, mole simia, nunc leo, nunc vulpes, modo illum, modo alium morem simulans, 71 c. Illus scripta, 74 a. Ab impio Baane aperte scinditur, 74 b, c; securi percussus, diem obit extremam, 79 b.
 Sergius magister et dromi logotheta; illi gratias agit Photius quod illum reprehendisset, 927 b, c; 930 b.
 Sergius protospatharius Photii frater; illum ad respicientiam hortatur, 966 c.
 Sermonis velocitas cavenda, 667 a.
 Severus non tam debet esse princeps quam opinionem fovere severitatis, 674 a.
 Sida, Pamphytiæ metropolis, 603 d.
 Silvester papa, praesul insignis, ad synodum Nicænam misit vicem gerentes, 631 b.
 Siges, unus ex triginta senibus quos fingebant Valentiniani, 439 a.
 Sisinnius, Manetis discipulus, 42 b.
 Sophronius monachus, 886 a.
 Soros, loci nomen, unde sic dictus, 50 b.
 Spiritus sanctus ex Patre procedit, testante ipso Filio, 282 a; hanc doctrinam sancierunt septem primæ synodi generales, 286 a, b. Spiritui adimi non potest quidquam eorum quæ Filio et Patri insunt, 287 a. De Spiritu sancto Christi doctrina, 307 et *seqq.* Spiritus a Patre processio est perfecta, quoniam Deus perfectus ex Deo perfectio, 511, c, 727 a. Spiritus consubstantialis Patri, quia ex ipso procedit, consubstantialis Filio, non quia procedit, sed quia ex una indivisaque causa ab æterno simul eodemque ordine uterque prodiit, 531 a. Spiritus si creatura est, certa et ille creatura fuerit, cujus Spiritus est, 635 c; probatur Spiritum esse Deum, 638 a, b. Spiritus sanctus a solo Patre procedit, 726 et *seqq.*; 798 et *seqq.*
 Spyridion, synodo Nicænae aderat, 634 a.
 Stauratus, spatharocandidatus, insulæ Cypri praefectus, 983 c.
 Stephanus martyr primus et propheta, 110 a.
 Stupri duo genera esse possunt, quorum alterum mistum habet cum necessitate consensum, alterum omnino necessarium, 778 a, b.
 Sycophantæ aspernandi, 626 d; 667 c; unica sycophantæ vox sæpe civitates et domos subvertit, *ibid.*, d. Symbolum Constantinopolitanum, 630 b, c.
 Symeon justus, communem servatorem amplexus est, et illi benedixit, 113 c; 210 c, d; 363, 364.
 Symeon, qui nomen ipse suum in Titum commutavit, Manichæorum doctor, 22 a, b; 59 d.
 Synodi septem œcumenicæ, et varii hæretici ab illis damnati, 591 b, c, d; 594 a, b. Illorum locus, multitudo, praesides una cum actionibus describuntur, 617 et *seqq.* 1° Nicæna, 632, 634, 707, 708. 2° Constantinopolitana, 1, 633, 658, 708, 709. 3° Ephesina, 638, 639, 710, 711. 4° Chalcedonensis, 642, 643. 5° Constantinopolitana II, 643, 646. 6° Constantinopolitana III, 647, 650. 7° Nicæna II, 650, 651, 739, 742.

T

Taciturnitas prudentis viri longos sermones sæpe obturat, 866 c.
 Tarasius ex ordine laico ad pontificatus fastigium pervenit, 602 c, d; 610 a; hic vir divinus plane et optimus

omnino, synodo Nicænae II aderat inter doctores, 650 c; 759 c.
 Tarasius Photii frater, 945 d; 955 c; 956 b; 959 b; illum de obitu filiae suæ consolatur, 970 et *seqq.*
 Tarditas verborum cum confusione, stultum quid et imbelles denotat, 667 b.
 Templum veteris instrumenti non solum sanctum erat, sed et sanctificandi vi pollebat, 107 c; 230 c, d. Tempum B. Mariae in palatio a Basilio Macedone extractum describitur et laudatur, 567 et *seqq.* Tempia Deo et sanctis ejus secundum leges ecclesiasticas adificanda, 666 a, b; illorum usus, *ibid.*
 Tenebræ, quæ ratione tantum intelliguntur, ab initio tales fuerunt, neque permittunt ut illarum conditorem culpa vacare credamus, 87 c.
 Tentationes tentantium tentationes sunt; non tentantibus causant coronas, 954 d.
 Tephrica urbs, quam Carbeas excitavit, 82 b.
 Terebinthus, Scythiani hæretici discipulus, 35 a; a lecto ejectus, toto contritus corpore, moritur, *ibid.*, c.
 Terræmotus Constantinopolim graviter affligit, 874 b.
 Terrestria ad malum principium referri non possunt, et quare, 95 b, c; 99 a, b; 194, 195.
 Testamentum vetus ad malum principium referri nequit, 123 et *seqq.*; 142 et *seqq.* Ex sancti Pauli textibus lucide probatur, 150 et *seqq.*; item ex prophetia, 226, 227.
 Thalassius Caesareæ episcopus, 610 b.
 Theocistus hegumenus, 863 d.
 Theodoretus Antiochiæ episcopus, 650 d.
 Theodorus hegumenus, 866 a, c.
 Theodorus Laodicæ metropolis, 826 d; Photium deserit, 827 c; 835 c, d; 836 c; 846 a.
 Theodorus Mopsuestinæ episcopus, damnatur, 591 d; 634 c; 710.
 Theodorus Pauli hæretici filius, 51 c; 54 a.
 Theodosius imperator, religioso pietatis propagator egregius extitit, 638 b.
 Theodosius junior, quem Romana respublica serenis oculis intuebatur, 642 a.
 Theodosius monachus et anachoreta, 890 c; 891 b.
 Theodotus, cultu impius, Baanistarum a Sergiote cadem composit, 75 b, c; 79 d.
 Theodotus spatharocandidatus, 955 a.
 Theognostus, vir sanctus, sanctorumque institutionum doctor, 535 c; 594 a.
 Theologia gratiæ si semel ab ipsamet gratia subvertatur, nusquam firma poterit permanere, 305 c.
 Theophanes monachus, 923 d.
 Theophanes diaconus et protonotarius, 870 c.
 Theophilus praepositus, 954 c, d.
 Theophylactus patricius, dux Armeniarum, 930 d; illum rogat Photius ut sycophantam quendam, qui illum calumniaverat, manifestum faciat, 950, 951.
 Thomas, Manetis discipulus, Evangelium suo nomine scripsit, 42 b.
 Thomas Neocæsareæ episcopus, ab imperatore jodex hæreticorum constituitur, 78 a; ab Astasio obruncatur, *ibid.*, c.
 Timocles, insignis mendaciorum promus condus, 939 d.
 Timor sanctorum longe differt a pusillanimitate, 910 b, c.
 Timotheus Alexandriae archiepiscopus, 655 a.
 Titus, Bostrrenorum episcopus, adversus Paulicianos scripsit, 51 b.
 Trinitas omnium opifex, omnipotens, sanctissima, supersubstantialis substantia, 590 b; Trinitatis infinita natura, æque pertinet ad singulas tres personas, 709; in Trinitate neque majus neque minus, 710. Trinitatis uniformem et transcendentem divinitatem per fidem tantum in speculo contuemur, 629 b; 650 a. In Trinitate si duo principia admittantur, inde polytheismi dogma impium irrepit, atque adeo atheismus, 291 a, b; 318 a.
 Trypho praefectus, jussu imperiali Constantinum hæreticum et ejus asecias prosequitur, 50 a, b.
 Trypho, vir strenuus et presbyter. Manetem debellat, 45 c.
 Turpiloquia vitanda, 667 c.
 Tyranni suas injurias vindicant, alienas vero insuper habent; reges autem contra, 671 b; suam statuunt securitatem in discordia, 678 d.
 Tzazio Nicopolitanus, vir pius, animo manibusque strenuus, Sergium hæreticum securi percussit, 79 a, b.

U

Ulysses lingua magis quam manu valebat, 866 b, c.
 Urbanitas multos lædit; contemptum potius parit quam gratiam, ideo a principe prudenti vitanda, 690 c.

V

Valentinus Evangelii verba adlitterat, 19 a; illius portentoſa de æonibus et diis doctrina, 47 a.

Vardanus (S.), martyr in Ardacensi provincia, 703.

Venia quam longiſſime ab accusatione distinguitur, 854 c. Venia libenter concedenda, 895 d.

Verba multa quæ ſimili efferuntur, forma vocis, ſimilem ſenſum nullatenus exhibent, 531 b. Verba non meliorant actiones, ſed per actiones verba licet interpretari, 754 c. Verbis et eloquentiæ non fidendum, 866 c.

Veritas congreſſum odit mendacii, 827 d. Veritate nihil amicus, 595 d.

Vigilius inclutus, pontifex Romanus, quinta aderat ſynodo, quæ œcumenicis decretis claruit, 586 c; 643 c.

Vindicta non ſumenda, et quare, 682 c.

Vincentius preſbyter, virtute clarus, in ſynodo Nicæna papæ vices gerebat, 631 h.

Virtus, utcumque deſpectui habeatur, res inexpugnabilis, et aptime utilis, 942 d; 953 a. Virtus bellica principem non tam excolit quam benignitas, 675 c.

Vita præſens non luxu ſed certaminibus tranſeunda, 822 b. Vita præſens ſi fuerit ſtadium, quæ ventura eſt præmiorum politia erit, 826 d. Vitæ præſentis moleſtiis non attendendum, 986 et ſeqq.

Vituperio qui ſint digni, 679 a.

Vitus preſbyter, virtute præditus, in ſynodo Nicæna, vicem papæ gerebat, 631 b.

Vocibus Dominicis adverſari, extremæ plenum eſt blaſphemiæ; 798 c.

Volubilitas verborum ſine ulla diſpoſitione vel ordine, furioſum quiddam et inanum videtur, 667 b.

Voluntati ſæpius non reſpondet poſſibilitas aut facultas; et voluntas ipſa ſæpe cum cogitatione non conſpirat, 662 b.

Voluntas in laboribus ſuſcipiendis prompta, invonariariorum telum fraugit, 690, b.

Voluptas fugienda, et quare, 675 b; 687 a, b.

Z

Zacharias Armenorum patriarcha; de ſynodo Chalcedonenſi et de illius auctoritate ad illum ſcribit Photius, 703 et ſeqq.

Zacharias Chalcedonenſis archiepiſcopus, Photii amicus, 850, 851, 842, 854. Medicamentum ſtomacho roborando inſerviens illi mittit Photius, 859 b, c; 859 d.

Zacharias, pontifex Romanus, virtute et doctrinis claruit, 567, 568, 574 b, c; 594 c.

Zacharias ſacerdos Veteris Teſtamenti, 114 c, d; 207 b. Spiritu Dei repletus, prophetizat, 115 a, b.

Zacharias, qui, licet indignus, magiſterium doctrinæ apud Paulicianos obtinuit, 22 a. Gegneſii ex occulta commiſtione filius, 55 d. Unde inter Manichæos mercenarius dictus, 58 b, c.

Zanares hæreticus, non pauca impietatibus ſuis humano generi damna importavit, 42 b.

Zaruas, Manetis diſcipulus, 42 b.

Zooras anathematizatur, 646 c.

Zosimas monachus et anachoreta, 882, 885.

Zosimus Sergii hæretici diſcipulus, 79 d.

ORDO RERUM QUÆ IN HOC TOMO CONTINENTUR.

PHOTIUS PATRIARCHA CONSTANTINOPOLITANUS.

PARS SECUNDA. — OPERA DOGMATICA.

Præfatio Chriſt Wolfii in libros IV contra Manichæos. 9

LIBRI IV ADVERSUS MANICHÆOS. 15

Liber primus. — Narratio de Manichæis recens repullulantibus. 15

Liber ſecundus. — Dubia et ſolutiones Manichæorum. 86

Liber tertius. 122

Liber quartus. — Contra repullulantem Manichæorum errorem, ad Arſentium monachum preſbyterum et præfectum ſacrorum. 178

LIBER DE SPIRITU SANCTI MYSTAGOGIA. 265

Præfatio J. Hergenroetheri. 265

DOCTRINA SEU MYSTAGOGIA DE SPIRITU SANCTO. 279

LIBELLUS contra veteris Romæ aſſeclas ostendens Spiritum ſanctum ex ſolo Patre procedere, non vero etiam ex Filio. 391

Pars altera ejuſdem operis. 595

ANIMADVERSIONES hiftoricæ et theologicæ in librum de Spiritu ſancti Mystagogia. 599

PARS TERTIA. — OPERA PARÆNETICA.

Catalogus homiliarum quæ Moſque ſervantur. 542

Homiliæ. 547

Homilia prima. — In SS. Mariæ nativitate. 547

Hom. II. — De Symeone Chriſtum in ulnas ſuſcipiente. 563

Hom. III. — De Encomiis. 563

Hom. IV. — Encomium S. Athanaſii. 572

Carmina. 573

Sticheron in S. Methodium Conſtantinopolitanum. 575

Motum in odas ſequentes. 577

Odæ tres in Baſilium imperatorem. 578

PARS QUARTA. — OPERA HISTORICA.

EPISTOLARUM LIBRI TRÊS. 586

LIBER I. — Continet epiftolas ad Romanos pontifices, ad patriarchas, ad epifcopos, ad imperatores et ad principes. 586

Epiftola prima. — Nicolao papæ. 586

II. — Eidem Nicolao papæ. 594

III. — Ad Orientales patriarchas et œconomum eccleſiæ Antiochenæ. 618

IV. — Bardæ magiſtro, patricio et europalætæ. 618

V. — Eidem, deprecatio pro Chriſtodulo a ſecretis qui periclitabatur. 622

VI. — Bardæ magiſtro, patricio et europalætæ, pro clerico Baſilii in periculis conſtituto. 623

VII. — Bardæ Cæſari. 626

VIII. — Ad Michaelem Bulgariæ principem; de officio principis. 626

IX. — Ad Zachariam patriarcham Armenorum. 703

X. — Ad Aſutium principem Armenorum. 714

XI. — Michaeli imperatori a Deo coronato. 718

XII. — Eidem. 719

XIII. — Encyclica ad archiepiſcopales thronos per Orientem obtinentes. 722

XIV. — Ad epifcopos, ab exſilio ſuo. 742

XV. — Ab exſilio, ad epifcopos ſimilem paſſos perſecutionem. 763

XVI. — Piſſimo et maximo regi Baſilio. 766

XVII. — Eidem. 771

XVIII. — Leoni Calabriae archiepiſcopo, Reſponſa canonica. 774

XIX. — Ad epifcopos epiftola canonica. 782

XX. — Ad eoſdem. 787

XXI. — Ad eoſdem. 787

XXII. — Ad eoſdem. 790

XXIII. — Ad eoſdem. 791

XXIV. — Ad archiepiſcopum et metropolitam Aquileienſem. 794

LIBER II. — Continet epiftolas ad epifcopos, clericos, monachos, ſanctimoniales, plerumque familiares, commendatitias aut conſolatorias. 822

Epiftola prima. — Joanni metropolitæ Heracleæ. 822

II. — Euthymio patriarchæ Antiocheno. 824

III. — Joanni metropolitæ Nicomediæ. 825

IV. — Ignatio Sophorum epifcopo. 823

V. — Georgio Nicomediæ metropolitæ. 825

VI. — Joanni Heracleenſi metropolitæ, cum per Armeniam defectio agitaretur. 826

VII. — Theodoro metropolitæ Laodiceæ. 826

VIII. — Ignatio Sophorum epifcopo. 827

IX. — Theodoro metropolitæ Laodiceæ. 827

X. — Eidem. 827

XI. — Eidem. 827

XII. — Eutampio archiepiſcopo ſceuphylici. 827

XIII. — Antonio Boſpori archiepiſcopo. 827

XIV. — Zachariæ Chalcedoniſi metropolitæ. 830

XV. — Eidem. 831

XVI. — Gregorio Syracenæ archiepiſcopo. 831

XVII. — Ignatio metropolitæ Claudiopolitano. 834

XVIII. — Michaeli Mitylenæ metropolitæ. 834

XIX. — Eufchemoni et Georgio metropolitæ. 835

XX. — Theodoro metropolitæ Laodiceæ. 835

XXI. — Eidem. 835

XXII. — Euthymio Catanenſi metropolitæ. 838

XXIII. — Georgio metropolitæ Nicomediſi. 838

XXIV. — Theodoro metropolitæ Laodiceo. 838

XXV. — Eufchemoni Cæſareæ archiepiſcopo. 836

XXVI. — Paulo Cæſareæ archiepiſcopo lapſo. 839

XXVII. — Zachariæ metropolitæ Chalcedoniſi. 839

XXVIII. — Eulampio archiepiscopo et scenophylaci.	839	CII. — Theophani monacho.	923
XXIX. — Eusebemoni archiepiscopo Casareæ.	839	Littera III. — Continet epistolas ad officiales laicos et magistratus sæculares.	927
XXX. — Zachariæ metropolitæ Antiocheno.	842	Epistola prima. — Joanni spathario et Peloponnesi duci.	927
XXXI. — Theodoro metropolitæ Laodicensi.	846	II. — Sergio magistro et Dromi logothetæ.	927
XXXII. — Amphilochio metropolitæ Cyzici.	846	III. — Basilio patricio, urbis præfecto.	927
XXXIII. — Georgio metropolitæ Nicomediæ.	846	IV. — Sergio magistro et logothetæ.	930
XXXIV. — Georgio metropolitæ Nicomediæ, ejus clericos peregre diem c'auserat extremam, post ordinationem ipsius ad presbyteratum.	846	V. — Eliæ protospathario.	930
XXXV. — Eusebemoni Casareæ archiepiscopo.	850	VI. — Theophylacto patricio, et duci Armeniacorum.	930
XXXVI. — Paulo metropolitæ Laodicæ.	851	VII. — Pantoleonti protospathario.	931
XXXVII. — Eidem.	851	VIII. — Leonti spathario, cognominato Draconi.	934
XXXVIII. — Eidem.	854	IX. — Joanni spathario Chrysocheri.	934
XXXIX. — Zachariæ metropolitæ Chalcedonis.	854	X. — Leonti logothetæ Madiam.	934
XL. — Paulo metropolitæ Laodicæ.	858	XI. — Alexandro comiti.	935
XLI. — Zachariæ metropolitæ Chalcedonis.	859	XII. — Basilio questori.	935
XLII. — Michaeli Mitylenes metropolitæ.	859	XIII. — Joanni patricio et sacellario.	935
XLIII. — Eidem.	859	XIV. — Joanni patricio et sacellario per Angurios.	938
XLIV. — Amphilochio Cyzici metropolitæ.	862	XV. — Anastasio tributii collectori.	938
XLV. — Joanni metropolitæ Heracleæ.	863	XVI. — Eidem.	939
XLVI. — Sabæ Pissadorum hegumeno.	863	XVII. — Eidem.	939
XLVII. — Theocisto hegumeno.	863	XVIII. — Galatoni a secretis.	939
XLVIII. — Theodoro hegumeno.	866	XIX. — Joanni spathario.	942
XLIX. — Eidem.	866	XX. — Michaeli patricio et sacellario.	942
L. — Nicolao hegumeno monasterii Sauti Nicephori.	867	XXI. — Arsenio monacho.	942
LI. — Dorotheo hegumeno monasterii Cedranorum.	867	XXII. — Joanni patricio, et Græciæ duci.	943
LII. — Eidem.	870	XXIII. — Bardæ patricio, et Mæcedoniæ duci.	943
LIII. — Georgio diacono et hospitalario.	870	XXIV. — Joanni patricio et sacellario apud Angurios.	943
LIV. — Eidem.	870	XXV. — Tarasio patri.	943
LV. — Theophani diacono et protonotario.	870	XXVI. — Joanni spathario.	946
LVI. — Georgio diacono et hospitalario.	871	XXVII. — Constantino spathario Tyrreni generis pervertis moribus prædito.	946
LVII. — Eidem.	871	XXVIII. — Leonti, qui cum esset logotheta, monachus sebat, et affecto morere ab amico.	946
LVIII. — Eidem.	871	XXIX. — Basilio exactori.	946
LIX. — Gregorio diacono et chartulario Amasiano.	871	XXX. — Michaeli, protospathario.	947
LX. — Eidem.	874	XXXI. — Joanni patricio et sacellario apud Angurios.	947
LXI. — Eidem.	874	XXXII. — Baanæ præposito et patricio.	950
LXII. — Georgio diacono et publicisio.	875	XXXIII. — Joanni patricio et Græciæ duci.	950
LXIII. — Damiano xenodocho.	875	XXXIV. — Leonti et Galatoni fratribus et a secretis.	950
LXIV. — Gregorio diacono et chartulario.	875	XXXV. — Damiano hospiti.	951
LXV. — Georgio diacono et orphanotropho.	878	XXXVI. — Michaeli protospathario.	951
LXVI. — Anastasio presbytero et bibliothecario Romano.	878	XXXVII. — Nicetæ protospathario.	951
LXVII. — Damiano xenodocho.	879	XXXVIII. — Baanæ præposito et patricio.	951
LXVIII. — Paulo monacho lapsio.	879	XXXIX. — Theopni o præposito.	951
LXIX. — Monacho E. collapsio.	879	XL. — Eliæ protospathario.	951
LXX. — Athanasio monacho et anachoretæ.	882	XLI. — Theophilo protospathario.	951
LXXI. — Zosimæ monacho et anachoretæ.	882	XLII. — Theodoto spatharocandidato.	953
LXXII. — Athanasio monacho, et anachoretæ.	882	XLIII. — Joanni patricio et sacellario apud Angurios.	953
LXXIII. — Eidem.	883	XLIV. — Tarasio patricio fratri.	955
LXXIV. — Barnabæ monacho.	883	XLV. — Manuelli patricio.	955
LXXV. — Sophronio monacho.	886	XLVI. — Joanni protospathario, et Drungario Ploimi.	958
LXXVI. — Metrophani monacho apostatæ.	886	XLVII. — Tarasio fratri.	958
LXXVII. — Eidem.	886	XLVIII. — Basilio questori.	958
LXXVIII. — Euthymio monacho collapsio.	886	XLIX. — Alexandro comiti.	959
LXXIX. — Marco Siculo monacho collapsio.	887	L. — Tarasio patricio fratri.	959
LXXX. — Sabæ anachoretæ, cum apostatis immorato.	887	LI. — Pantaleonti spathario.	959
LXXXI. — Athanasio monacho et anachoretæ.	890	LII. — Constantino notario.	962
LXXXII. — Metrophani monacho et anachoretæ.	890	LIII. — Joanni patricio.	962
LXXXIII. — Theodosio monacho apostatæ.	890	LIV. — Mariano patricio et domestico scholarum.	963
LXXXIV. — Eidem.	891	LV. — Eidem.	963
LXXXV. — Acacio monacho et medico.	895	LVI. — Theophilo spathario et sacellario.	966
LXXXVI. — Eidem.	898	LVII. — Eliæ spathario et Drungario Ploimi.	966
LXXXVII. — Isacio monacho.	898	LVIII. — Sergio spathario fr. tri.	966
LXXXVIII. — Metrophani monacho et hesychastæ e Sicilia.	898	LIX. — Theophylacto spathario.	967
LXXXIX. — Arsenio monacho, presbytero et anachoretæ.	898	LX. — Manuelli patricio.	967
XC. — Nicephoro philosopho monachum agenti.	899	LXI. — Leonti et Galatoni fratribus, a secretis.	967
XCI. — Nicephoro philosopho monacho.	902	LXII. — Arsaber spathario.	970
XCII. — Athanasio monacho et anachoretæ.	902	LXIII. — Tarasio patricio, fratri, de obitu filiæ suæ consolatoria.	970
XCIII. — A senio monacho anachoretæ.	902	LXIV. — Constantino notario.	982
XCIV. — Nicephoro philosopho, monasticam vitam amplexo.	903	LXV. — Nicetæ spathario, et de rebus privatis pro metropolitæ Cyzici et Laodicæ agenti.	982
XCV. — Arsenio monacho et anachoretæ, postquam dimissi ad illum fuerant qui, de Bulgaria profecti, vitam monasticam ingredi cupiebant.	903	LXVI. — Stauratio spatharocandidato, præfecto insulæ Cypri.	985
XCVI. — Nicephoro philosopho monacho.	906	LXVII. — Quod non oporteat ad præsentem vitam molestias attendere.	9 6
XCVII. — Eidem.	906	Animadversiones Ang. Mai de erroribus Montacutii in edendis Photii epistolis.	9 9
XCVIII. — Eidem.	907	Index rerum et verborum analyticus.	991
XCIX. — Eidem.	907		
C. — Eidem.	915		
CI. — Eusebiæ monachæ et hegumensæ, de sororis obita consolatoria.	918		

ADDENDA.

PHOTII EPISTOLA AD ECCLESIAM ANTIOCHENAM (1).

Ἡ ἐνθρονιστικὴ ἐπιστολὴ τοῦ Φωτίου πρὸς τὸν Ἀ Epistola inauguralis Photii ad Ecclesiam Antiochenam.

Τοῖς θεοφιλεστάτοις, θεοτάτοις συλλειτουργοῖς, τῷ θεοσεβεστάτῳ οἰκονόμῳ καὶ συγκέλλῳ τῆς Θεουपालιῶν Ἐκκλησίας, Φώτιος ἐπίσκοπος Κωνσταντινουπόλεως νέας Ῥώμης.

Μεγίστων μὲν ἄνωθεν τετυχηκότις ἀγαθῶν, ὧν ὁ λόγος τῆν τῶν ἐννοιῶν διαδιδράσκειν κατάληψιν πέφυκεν, ὅμως ἐν εὐχαριστίᾳ διατελεῖν ἀποταλῶμεν ἅπαντες, οἷς οἱ τῆς εὐσεβείας σπινθῆρες οὐκ ἀπεσβέσθησαν. Οὐδὲ γὰρ, οὐδ' ἀνθρώπινος καταλήφεται λογισμὸς, ἢ λόγος ἐξαρκέσει διασημᾶναι τὸν ὑπερανωτισμένον πλοῦτον τῆς τοῦ Δημιουργοῦ χρηστότητος, ἀνεξερεύνητον μὲν ὄντα νοήσιν, ἀδιήγητον δὲ γλώσσῃς τηρούμενον· οὕτω δὲ πολλῶν ὑπερανωτισθέντων εὐεργεσιῶν, καὶ τῷ ἀλήπτῳ θαυμαζομένων, καὶ ταύτῃ ταύτην τὴν δοξολογίαν, εἰ μὴ τινα ἄλλην, ἐξ ἡμῶν αὐτοῖς προσοικειούμενην. Ἐτι μᾶλλον ἐξαιτίας διαυμνῆται καὶ μεγαλύνεται τὸ τῆς καθ' ἡμᾶς ἱεραρχίας μυστήριον. Καὶ γὰρ ἀπάσης εὐεργεσίας τε καὶ φιλανθρωπίας καὶ τῆς πρὸς ἡμᾶς θεοῦ φιλοτιμίας πολὺ τὸ ὑπερκεῖμενον ἀποφέρεται· φοβερὸν μὲν γὰρ ἔστι νοούμενον, ἐπιθυμητὸν δὲ ταῖς ἀσωμάτοις καὶ θείαις δυνάμεσι. Καὶ τίς ἂν ἐννοιῶν εἰς τοσοῦτον ὕψος ἐπαυρομένην τὴν ἀνθρωπίνην εὐτέλειαν μὴ ἐκπλαγίῃ τὸν λογισμὸν, καὶ τάξως ἐπειλημμένην ἀγγελικῆς καθορῶν, οὐκ ἂν ἐκσταίῃ τοῦ καθεστηκότος; Πηλίνιας χεῖρας τοῦ ἀστέκτου περιδρασομένης πυρὸς, καὶ πύδας γενηρὸς σαρκὶ διηρημένους τὸν ἱερὸν περιστρέφοντας χώρον, χωροῦντάς τε ἀνθρώπους.

Ἡ τῆς περὶ ἡμᾶς τοῦ Θεοῦ κειμένης εἰς τὰ τῶν ἀδυνάτων ἐνδόξερα, καὶ τὴν φρικώδη καὶ ἀνάμικτον θυσίαν ἐναίμιοι μὲν τελούντας παλμαίαις, οὐ καταφλεγόμενοι δὲ τῷ ἐγγεῖρηματι! Τίς τὰ τοιαῦτα καθορῶν, οὐκ ἂν χάριτι κρείττονι, καὶ τῇ ἄνωθεν δωρεᾷ ἀδιαφόρους διατηρεῖσθαι τοὺς τὴν τοιαύτην ἐγγεiriζομένους λειτουργίαν μεγάλην τῇ φωνῇ ἂν ὁμολογήσειεν;

Ἄλλὰ ταῦτα μὲν ἔμοι μελετῶντι, καὶ πολλὰκις διερευνημένῳ, ὅπως ἐπὶ καὶ μόνῳ προσβάλλειν λογισμῷ τῇ τοιαύτῃ διακονίᾳ τῆς πράξεως· μεγάλου δὲ μᾶλλον καὶ τοῦς καθυπηρετοῦντας ἡξίον τοῦ θαύματος, καὶ ὅπως τὸ θαρρῆν ἐν τοῦτοις ἔχουσι καταπληττόμην· ἀλλὰ γὰρ τὸ φοβερὸν οὐκ ἐξέφυγον, καὶ ὑπὸ τῆς προφυλαττομένης ἀνάγκης ἀλοῦς λόγοις οἷς ὁ σύγχωρήσας μόνος ἐπιστατῶν προσηθήσατο. Ἄθυμία τε καὶ πολλὴ τῇ ἀμχανίᾳ πείζομαι. Οἶμαι γὰρ καὶ τοὺς πρὸς πείρας ἐρῶντας ταυτησὶ τῆς λειτουργίας, ἐπειδὴν εἰς μέσον αὐτοῖς τῶν ἔργων καταστήναι παραχωρηθῆ, ἀπονεύειν τε καὶ μεταμελεῖσθαι ἐφ' οἷς ἡθουλήθησαν πρότερον. Ὅταν δὲ τὸ καὶ πρὸς τῆς πείρας τοῦ πράγματος βαρὺ τε καὶ δυσόστακτον ἐκλογίζοιτο, φόβοι τε καὶ δειμάτα τοῦ μήποτε ἄρα τὸ τοιοῦτον ἀπορήτως ἐπελευθεσθαι τῇ ψυχῇ προσαρασόμενα, οὐδὲ πρὸς αὐτὴν τὴν μελέτην παρέχουσι τὸ ἀτάραχον. Ψυχὴ γὰρ πως πέφυκε τῶν ἐσομένων προμαντεύεσθαι τὴν ἀπόβασιν, μάλιστα γὰρ εἰπερ τῶν ἀηδῶν καὶ λυκούων εἴη τὰ ὑφορώμενα. Ὅταν οὖν τινι ταῦτα καὶ προεπισκοπούμενα οὕτω συστρέφῃ καὶ διαδῶν τὴν διάνοιαν, εἰ οὐκ ἂν αὐτὸς πάθοι ταῦτα τῇ πείρᾳ καρπούμενος, ὧν ἡ μελέτη πρότερον τὸν λογισμὸν ἐκπαράσσουσα, πρὸς τὴν λειτουργίαν τοῦ πράγματος παντελῶς ἀνεχαίριζε; Δεῖ δ' οὖν ὅπως πρὸς τὴν

Dei amantissimis, sanctissimis collegis, Dei cultori œconomœ et procuratori Ecclesiæ civitatis Dei, Photius Constantinopolis novæ Romæ episcopus.

Quandoquidem maxima cœlestis bona sortiti sumus, quorum numerum neque cogitando neque proloquendo assequi valemus, animi nihilominus grati affectum servabimus quotquot pietatis sensum non abjecimus. Et re vera quidem nec mens humana comprehendet, nec vox sufficit ad prædicandum Creatoris divitiarum bonitatis, quippe quæ impervestigabiles eædem ac ineffabiles apparent. Hujus rei beneficio admirationi sumus, quia hanc saltem, si non aliam, gloriam consecuti sumus. Majorem autem in modum hierarchiæ nostræ mysterium celebratur et extollitur, quippe quod omne beneficium, omnem Dei erga nos benevolentiam et amorem longe superat. Sicut enim mentem percellit, sic incorporeis et divinis potestatibus res est desiderabilis. Quis enim vilem hominum conditionem ad id fastigium elatam videns non stupescat? quis homines jam angelos factos non miretur? Manus e limo formatae ignem intractabilem contrectant; pedes argillosi et carne suffulti locum sacrum et turbam circumveunt. O divinam circa nos indulgentiam, qui, mirum dictu, manibus cruentis sacrificium formidandum, incruentum perficimus et igni cœlesti non consumimur! Quis tandem, hæc videns, eos qui istud sacrificii obeunt, non magna aliqua gratia, non dono aliquo cœlesti affici, alta voce clamabunt?

Talia mihi consideranti et animo sæpe volenti accidit ut ea omnia vel sola cogitatione prosequi meturem, miratus eos qui tali munere tanto cum ardore fungerentur, vœtemque antistitis eis necessitate profectam. Hinc animi vires collapsæ dubio succedunt. Arbitror enim fore ut qui huic divini cultus generi favent, si ad operandum provocarentur, jam nollent, imo facta infecta reddere vellent. Ea res si primo obtutu per se difficilis videatur, animus eam ponderans metuet ne impedimenta improvisa accidant et rei discrimen augeant. Ea enim est animi natura ut rerum futurarum, ac in primis fastidiosarum tristiumque, præagiat eventum, Quæ si, tantummodo mente præconcepta, intellectum perturbant, quantopere putas te permoveri rem ipsam expertum? Quæ enim prius cogitare recusat animus, ea facere manus jam totis viribus refugit. Attamen ad sanctitatem vestram scribere in animo est, ne quid eorum quæ ad nosmet spectant, ignoretis; quibus cognitis et precibus vacetis et animo quietem reddatis.

(1) Græce edita in libro cui titulus: Τόμος χαρας. Ἐν Ῥημνίκῳ αψ' (1705), fol. Alibi non exstat.

ὁμετέραν δούτιτα γράφειν ἀπαργόμενον, μηδὲν τῶν καθ' ἡμᾶς ἀποκρύφασθαι, ὡς ἂν αὐτὰ ἐκμανθάνουσα εὐχαίς τε μὴ διαλίπη ἐκαλείφουσα, καὶ τὸν πολὺν τάραχον τῆς ψυχῆς κατευνασθῆναι παρασκευάσειεν.

Itaque a prima adolescentia vitæ solitariæ amor **A** Νεαρὰς μὲν οὖν ἐστὶ τῆς ἡλικίας οὕσης, ἔρωσ τοῦ μονήρους συνήκμας βίου, εἰ καὶ τῶν οἰκείων τρόπων πρὸς αὐτὸν ἡ διαφωρία τῶν τοιούτων ἀντιπράτουςα ἔρωτι, μέχρι πολλοῦ τὰ τῆς ἐπιθυμίας διετίθη ἀνερέργητα· καίτοι πολλῶν ὑπαρχουσῶν ὑποθέσεων, ἐξ ὧν ἐχρῆν τὰ τῆς βουλῆσεως μὴδ' ἀφαιμαρτεῖν τοῦ τέλους. Ἦν γὰρ καὶ πατὴρ τὸ πρόσθεν ἐπ' ἀρετῆν προσκαλοῦμενος, ὃς ἔνεκα δόξης ὀρθῆς, καὶ πίστεως ἀληθοῦς, πλοῦται μὲν καὶ ταῖς τῶν ἀξιωματῶν περιφανείαις μακρὰ χεῖρειν εἰπῶν, καὶ πάντα παθῶν, ἵνα μὴ κατὰ μέρος λέγω, ἐν αὐτῷ τῷ μαρτυρίῳ ὑπερορισθεὶς τετελειώται, καὶ μήτηρ φιλόθεός τε καὶ φιλάρετος καὶ τοῦ ἀνδρὸς φιλονεικοῦσα κατὰ μὴδὲν ἐν τοῦτοις ἀπολιμπάνεσθαι. Ἀλλὰ πρὸς μὲν τὴν μοναχικὴν πολιτείαν ταῦτά τε καὶ τοιαῦτα ἔτερα προστῆν ἐπελκόμενα, ἀνθελικον δὲ καὶ μὴ βουλόμενον

B κοσμικαὶ φροντίδες, καὶ πολιτικῶν ἀξιωματῶν τιμαὶ, ἃς ἐμοὶ βασιλικὴ χεῖρ, καὶ βασιλικὸν ἐπανετίθη θέλημα. Ἄλλ' ἐκεῖνα μὲν παρεληλυθότα καὶ γράφομενος παρατρέχομεν· τὰ δὲ νῦν ἐπισυμβάντα πολλῆς μὲν ἐπιδεόμενα τῆς διηγήσεως, τῆς μνήμης δὲ τῶν λυπηρῶν ἐπιπολὺ διατρέθειν τοῦτοις οὐκ ἐπιδοῦσης, ὡς οἶόν τε ἔστι ταῦτα διηγουμένοις βραχυλογίᾳ ἀποχρησόμεναι.

Postquam is qui Ecclesiæ nostræ habenas gesserat, dignitate sua excidit, et jam omnes pastorem circumspiciunt qui membra Ecclesiæ disjecta coadunare et res turbatas restaurare valeat (magna enim undique tempestas et undæ perniciosæ conti a Ecclesiam alliserunt), indignis nobis et debilibus imperator et sacerdotum concilium munus archiepiscopale invitis imponunt. Ac nos quidem lacrymis et precibus usi, ut a proposito illos dissunderemus, parum proficimus; alii enim ne tantillum quidem a proposito, provectora ætate nostra moti, alii a vi inferenda recedere sategerunt, ita ut multitudinis suffragia vincerent, resistentia nostra illorum obstinationem in majus augente.

C ρας ἡμῶν μὲν ἀναβαλλομένων πρὸς τὴν ἐγχείρησιν, τλειόνων τὸ βούλημα· ὅσον γὰρ ἡμεῖς ἐνιστάμεθα, τοσοῦτον αὐτοῖς ἡ ἐπιθεσις ἐπιψέξεται τε καὶ ἐξηρετο.

Jam vero votum signantium et pretiosæ crucis signum exhibitum sacerdotum et archipresbyterorum aderat statutum tempus. Quid enim opus erat ut illa concio me in lacrymas effuso, tempus tereret? Equidem nescio num Dei providentia an ob peccata mea archiepiscopatus jugum mihi imposuerint uni, qui nonnisi desolationis parvum aliquod solamen quærebam. Ac primo illi inter se differabant, ad schisma propensi; sed concordia quædam innata id fecit ut quæ separata jacebant denuo jungerentur, unde fœdus novum pangere-tur. Et quoniam nunc maxime ad dignitatem archiepiscopalem evecti sumus, manus supplices ad Deum omnipotentem tollimus ut nobis in rebus nostris succurrere ei libeat, gregemque nobis commissum ut rite conducere et supræma felicitate frui permittat. Ut vero communio fidei communionem in charitate puram et sinceram conservet, quæ sequuntur sanctitati tuæ divinitus inspiratæ communicamus: Ἴνα δὲ καὶ ἡ κοινωνία τῆς πίστεως τὴν ἐν ἀγάπῃ ταύτην τῇ ὁμετέρᾳ θεοσυλλέκτῳ δούτιτῃ ἀνακαινώσασθαι ἐδικαιώσαμεν.

Credo in unum Deum, perfectum, absolutum, Patrem, Filium et Spiritum sanctum, non separans naturam hypostasium differentia (Arii enim hæresis precat!); imo naturæ identitate hypostasium differentiam honoro. Sabellii enim quoque volo hæresim perditum iri. Et in sanctissimam Trini-

D Πιστεῦω τοιγαροῦν εἰς ἓνα θεόν, τέλειον, τελειοποιὸν Πατέρα, Υἱὸν, καὶ Πνεῦμα ἅγιον, οὐ κατατέμων τῇ τῶν ὑποστάσεων ἑτερότητι, καὶ τὴν φύσιν (ἐκτεμνέσθω γὰρ ἡ Ἀρειοῦ κατατομή!), ἀλλὰ τῇ ταυτότητι τῆς φύσεως τὴν τῶν ὑποστάσεων διαφορὰν δοξάζω. Συναναίρεσθω γὰρ περαπλησίως καὶ ἡ τοῦ

Σαββαλλίου συναίρεισις. Τριάδα παναγίαν, παντουργόν, Α παντοδύναμον, συνάναρχον μὲν αὐτῆ αὐτῆ, ὡς χρονικῆς ἀπάσης ἀρχῆς ὑπεράναρχον, ἀρχῆς δὲ καὶ αἰτίου λόγον ἐν αὐτῇ τοῦ Πατρὸς ἀναπληροῦντος. Οὕτω γὰρ καὶ τῆς χρονικῆς ἐνοίας ὁμοτίμως ἡ Τριάς, ὑπεριδρυθήσεται, καὶ τῆς οὐσίας τῆς Πατρὸς, ἐξ οὐπερ ὁ μὲν ἀρβύευσται· καὶ ἀρρήτως γαγέννηται, τὸ δὲ ἐκπεπόρευται, θεολογικῶς ὁμολογηθήσεται. Τριάδα παναγίαν, ὑπερούσιον οὐσίαν. Τὸ μὲν, ὅτι πάσι τοῖς οὐσίαις αὐτόθεν ἡ μετοχὴ τοῦ εἶναι. Ὑπεράγαθον ἀγαθότητα, τὸ μὲν, ὅτι πηγὴ ἀγαθότητος, τὸ δὲ, ὅτι τοῖς ἀγαθοῖς ἐκείθεν τὸ ἀγαθύνεσθαι, τοῦτο ἡμῖν ὡς ἐν βραχέσιν ἡ τῆς καθ' ἡμᾶς θεολογίας ἀδιάδελτος μυσταγωγία. Τὸν δὲ Ἰῶν καὶ Λόγον τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς ἐπ' ἐσχάτων τῶν ἡμερῶν ἐκ τῆς ἀειπαρθένου καὶ ὑπερπρόξενου Δεσποίνης ἡμῶν Θεοτόκου προελθεῖν μετὰ σαρκὸς ἐμφυχωμένης ψυχῆ νεοφῆ τε καὶ λογικῆ, τοῦτέστι τέλειον ἄνθρωπον ἀνελθῆναι, καὶ ἀληθεῖα, ἀλλὰ μὴ κατὰ φαντασίαν. Οὐ προσωπικῶς, οὐδέ τινα τῶν καθ' ἕκαστα ἰδικῶ καὶ ἀφωρισμένῳ χαρακτῆρι περιοριζόμενον, ἀλλ' ὅλον τὸν ἄνθρωπον, ὃν καὶ ἐν τῇ αὐτοῦ ἀτομώσαντά τε ὑποστάσει, καὶ ὑποστήσαντά, σώσει τὸ ἀνθρώπινον γένος, σεσωσμένως τε ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ καὶ ἐνὸς Χριστοῦ τὰς φύσεις θεότητος, καὶ ἀνθρωπότητος, ἡνωμένας μὲν τῇ καθ' ὑπόστασιν ἐνώσει, ἀλλ' οὐ πεφυρμένας τῇ κατ' οὐσίαν ἀλλοιώσει. Μίαν μὲν ὑπόστασιν Χριστοῦ, δύο δὲ φύσεις, καὶ ἑκατέρῃ αὐτῶν τὸ ἴδιον ἀκονέμω θέλημα. Δύο γὰρ θελήματα ἐπὶ Χριστοῦ ἀμείωτα, ὅτι καὶ δύο ἐνέργειαι. Τὸν αὐτὸν παθῆναι καὶ ἀπαθῆναι, φθαρῆναι καὶ ἀφθαρτον, γραπτόν τε καὶ ἀγραπτον, τὰ μὲν οἰκειούμενος τῇ θεότητι, τὰ δὲ προσάπτων τῇ C ἀνθρωπότητι. Σταυρωθέντα ἐκουσίως ὑπὲρ ἡμῶν, καὶ πρόξενον ἡμῖν τῆς τοῦ θανάτου καταλύσεως· τὸν τίμιον σταυρὸν, καὶ προσκυνητὸν παρασχόμενον. Ταφέντα τε τὸν αὐτὸν, καὶ νεκροῖς συναριθμηθέντα, καὶ τριήμερον κατὰ τὴν αὐτοῦ θεόφθεκτον φωνὴν ἐκ τῶν νεκρῶν ἀναστάντα. Καὶ τοῖς μαθηταῖς ὄφθέντα, καὶ τῶν συμφαγεῖν αὐτοῖς, καὶ συμπιεῖν, πᾶσαν ἀμφιβολίαν καὶ φαντασίας ὑπόληψιν τέλειον αὐτῶν ἀπεσκευακότα. Εἶτα καὶ ἀναληφθέντα μετὰ τοῦ προσλήμματος, ἦγουν μετὰ τῆς ἐμφυχωμένης ψυχῆ νεοφῆ τε καὶ λογικῆ οἰκίας αὐτοῦ σαρκὸς, καὶ πάλιν ὡσαύτως ἐρχόμενον εἰς τὸ κρῖναι ζῶντας καὶ νεκρούς. Οὕτως γὰρ φησὶ τὸ ἱερὸν λόγιον· Ἐλεύσεται, ὃν τρόπον ἐδάσασθε αὐτὸν προεῦόμενον εἰς τὸν οὐρανόν.

Οὕτω φρονῶν, καὶ διωολογῶν ἀπαρτηρέτως τὴν ἐν τῇ καθολικῇ τε καὶ ἀποστολικῇ Ἐκκλησίᾳ ἐφιδρυμένην τε καὶ κηρυττομένην πίστιν, τὰς ἀγίας καὶ οἰκουμενικὰς ἐπιτὰ συνόδους ἀποδέχομαι. Τὴν μὲν πρῶτην, ἃτε δὴ Ἄρειον, καὶ τοὺς ὁμοφρονούντας D αὐτῷ ἄμα, τῆς βδελυκτῆς αὐτῶν κτισματολατρίας διαρρήξασάν τε καὶ καθελούσας· τὴν δὲ δευτέραν, ὡς τὸν φρενοπλάστῃ Μακεδόνην τῆς ἐκκλησιαστικῆς χοροστασίας ἐξοστρακίσασάν τε καὶ ἐκτεμοῦσαν, Ἄρειῳ παραπλησίαν τὴν μανίαν ἐκμεμηνῶσα. Ἐν κτίσμασι γὰρ καὶ οὕτως τὸ πανάγιον καὶ παντουργόν τοῦθεῖς Πνεῦμα, κτισματολατρεῖν οὐκ ἤσχύνετο. Ἀλλὰ γε δὴ καὶ τῇ τρίτῃ καθαιρέτῃ οὕτως τοῦ δυσσεβοῦς Νεστορίου, καὶ τῆς αὐτῷ κατοποιοηθείσης θεοστογῆς· δεισιδαιμονίας. Οὕτως γὰρ τὸν ἀδιαιρέτως καὶ κτὶ ὑπόστασιν ἐνωθέντα τῷ Θεῷ Λόγῳ ὀλίγον ἄνθρωπον, τολμηρῶς καὶ ἀφρόνως τῆς θεϊκῆς τοῦ λόγου δικαιοσύνης ὑποστάσεως, ἰδιοὑπόστατον αὐτὸν ἐτερπυλόγει τε καὶ ἐφαντάζετο. Διὸ καὶ ψιλὸν ἄνθρωπον τὸν σαρκὶ ἐπιφανέντα Ἰῶν καὶ Λόγον τοῦ Θεοῦ

latem, omnipotentem, sine principio quoad se, sine initio temporali, siquidem Pater principii et causae rationem in ipsa implet. Sic namque Triinitas aequali honore supra intellectum saecularem statuatur, eadem qua Pater essentia gaudens, ex quo Filius ineffabili ratione genitus et Spiritus sanctus processit theologice celebrabitur. In Trinitatem sanctissimam, essentiam superessentialem, quae omnem substantiam vi divina superat, essentiae cum omnibus creaturis particeps. Bonitatem plus quam bonam; est enim bonitatis fons, unde bonis facultas bonos sese praebentem prodit; unde nobis ipsa theologiae pura doctrina emanat. Credo Filium et Verbum Dei et Patris inde a tempore indefinito ex Domina Deipara semper virgine natum in carne animae intellectuali praedita, id est, hominem mortale induisse; idque in veritate et non pro forma et libito; non individualiter et characterem peculiari circumscriptionem, sed totum hominem, qui, hypostasi sua in partes indivisibiles redacta, genus humanum salvavit, qui sub uno eodemque Christo divinitatis et humanitatis naturas salvatas nec alteratione contaminatas unitate hypostatica adunavit. Unam Christi hypostasim et duas naturas, quarum utraque suam habet voluntatem. Duae enim voluntates in Christo incoluntur, quia duae functiones. Eundem passibilem et impassibilem, corruptum et incorruptum, circumscriptionem et incircumscriptionem, illi divinitati, hoc attribuens humanitati. Crucifixum pro sua voluntate pro nobis, et crucem ipsam adorandam quae nos a morte liberavit. Sepultum eundem ac mortuis annumeratum, qui post triduum, ut ipse praedixerat, a mortuis resurrexit. Qui postmodum discipulis apparuit et cum ipsis edendo ac bibendo omnem suspicionem, omne dubium ex eorum animis abstulit, qui denique in corpore, id est in propria carne, anima intellectuali praedita, ascendit; quique item venit iudicaturus vivos et mortuos. Sic enim Scriptura sacra habet: *Quemadmodum ipsum ascendentem in caelum vidistis, sic veniet* (Act. 1, 11).

Sic cogito; sic inflexibiliter assentiendo, fidem super catholica et apostolica Ecclesia constitutam et praedicatam, et septem sanctas et oecumenicas veneror synodos; primam quia Arium et ejus sectatores eorumque abominandam haeresim perdidit; secundam, quia dementem Macedonium ex Ecclesia ejecit, eadem fere quae Arius contra fidem molientem. In rebus enim creatis Spiritum sanctum et omnipotentem posuit idololatriae opprobrium manifeste subiendo. Sed tertiam quoque haeresim impii Nestorii fomentavit superstitionem novam. Hic enim hominem integrum Deo Verbo indivulve et secundum hypostasim unitum aduacter et imprudenter a verbo hypostasis avellendo, propriam ipsi substantiam miraculosam indidit; quare etiam Filium et Verbum Dei incarnatum pro vero homine habens homo miserrimus, sanctam Deiparam noluit pro Deipara habere. Quartam, quia Eutychem et Dioscorum, et scelestam eorum stultitiam cum sectatoribus anathematizavit. Carnem enim Dominicam nostrae

dissimilem esse somniabant, unitatem porro ex duabus naturis proficiscentem, in unam deinde naturam conflata, neutrius qualitates, nec divinam, nec humanam conservasse. Quintam, quia plane extirpavit dogmata funesta et in hominum exitium nata impii Nestorii, qui Ecclesiam male gubernavit; dein Theodori Mopsuestini non minori cum impietate episcopi partes agentis vanam hæresim eradicavit. Hæc eadem synodus Origenem, Didymum, Evagrium, qui philosophiam græcicam amplexi in impietatis abyssum considerant, anathematizavit. Gradus namque divinitatis, et animarum præexistentiam earumque cum Numine concordiam et discordiam fingentes, easque in diversa corpora transponentes, pœniarum denique finem et dæmonum defectionem quasi ruminantes, ultra modum fabulis et inanibus sermonibus sese dederunt. Sed sextam quoque profiteor, quæ Honorium et assecias ejus, et Sergium Macariumque miraculorum stultos cultores atque eos qui illorum impietatem totis labiis gustarunt, interemit. Unam enim voluntatem et unam actionem Christo Deo nostro qui e duabus naturis inflexibilibus prodiit, mala mente isti viri nefandi attribuerunt. Addo etiam secundam sanctam Nicænam synodum quæ Iconomachos, id est Christomachos depressit et eorumdem manichæismum exstinxit. Domini hi nostri nobis consubstantialia sanctum corpus pingere extimescebant, eumque ejusdem cum nobis substantiæ esse negantes. Has igitur septem sanctas et œcumenicas synodos veneror, anathematizans eos qui ab ipsis anathematizati sunt; amplectens et celebrans eos quos illæ collaudarunt. Θεῖαν ἀκρατῶς ἐναπομαξαμένους μετὰ τῆς ἐκφύλου καὶ μίαν ἐνέργειαν τῶ ἐκ δύο ἀπατραρέπτων φύσεων ἐπεγράφοντο. Ἐτι δὲ καὶ τὴν ἐν Νικαίᾳ τὸ δεύτερον ἱερὰν καὶ μεγάλην σύνοδον τοὺς εἰκονομάχους καὶ διὰ τοῦτο Χριστομάχους καὶ ἀγικατηγόρους ἀποσκυβαλίσασάν τε καὶ καταβαλοῦσάν, σὺν αὐτοῖς δὲ καὶ τὴν βδέλυκτὴν καὶ Μανιχαϊκὴν αὐτῶν αἵρεσιν. Τὴ γὰρ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ ὁμοούσιον ἡμῖν ἅγιον σῶμα γράφειν εἰκονικῶς ἐμυσάττοντο· τὸ ἀγραπτον καὶ περιγραπτον αὐτοῦ καταδακχυόντες, καὶ διὰ τοῦτο μὴ εἶναι ἡμῖν ὁμοούσιον μανικῶς συμπραίνοντες. Ταύτας οὖν τὰς ἀγίας καὶ οἰκουμενικὰς ἐπέτᾳ συνόδους ἀποδέχομαι, ἀναθεματίζων μὲν, οὓς ἀνεθεμάτισαν, κατασπαζόμενος; δὲ καὶ μεγαλύνων, οὓς ἐπευφήμησαν.

Hæc est mea fidei et eorum qui eo spectant declaratio, et in ea spes nititur, non mihi soli, sed omnibus quibus pietas cordi est, et puræ Christianorum fidei amor insitus. Hanc igitur fidei professionem manu mea scriptam sanctitati vestræ mittentes, precamur, de more, ut preces pro nobis faciatis. Sic enim Deum propitium faciemus, et ut omnem scandalorum radicem, et omnem lapidem quo offendi possimus rejiciat. Ita fideles felicissime pascentur; sic nos ipsi peccatorum multitudine non impediemur quin in virtutis semita progrediamur. Utinam ego semper faciam et dicam quæ sanæ doctrinæ sunt; utinam illi se ad salutem perducant, Christoque, qui omnium est caput, studioso adhæreant; cui gloria et fortitudo simul cum Patre et Spiritu sancto, Trinitati consubstantiali, vitæ fonti, nunc et semper et in sæcula sæculorum. Amen.

ὄνειρώξας, ἀκολούθως ὁ τρισάθλιος καλεῖν τὴν παναγίαν Θεοτόκον, Θεοτόκον κυρίως, ἀπρηνήσατο. Τὴν δὲ τετάρτην, ὡς τὸν δυστυχῆ Εὐτυχῆ καὶ Διδόσκορον τὸν ἀλάστορα καταράσασαν καὶ ἀναθεματίσασαν μετὰ τῆς φαντασιώδους αὐτῶν φρενοβλαβείας καὶ πάσης αὐτῶν τῆς συμμορίας· τὴν γὰρ τοῦ Κυρίου σάρκα μὴ εἶναι ἡμῖν ὁμοούσιον ἐληφρόδου, ἀλλ' ἐκ δύο μὲν φύσεων τὴν ἔκωσιν γενέσθαι, εἰς μίαν δὲ μετὰ τὴν ἔκωσιν συναναλωθῆναι φύσιν, μηδετέρας ἀποσώζουσαν τὰ ἰδιώματα, μήτε τῆς θεϊκῆς, μήτε μὴν τῆς ἀνθρωπίνης. Καὶ τὴν πέμπτην δὲ, ὡς ἐκτεμνοῦσαν τε καὶ ἀποτεφρώσασαν τέλειον τὰ ἐπ' ὀλέθρῳ τῶν γεγεννηκότων ἀναρριπιζόμενα μιὰρὰ δόγματὰ τε καὶ κηήματα τοῦ δυσσεβοῦς Νεστορίου τοῦ τῆς βασιλείδος ἀθέως ἱεραρχήσαντος, καὶ Θεοδώρου τοῦ Μομφουεστίας ἀθεώτερον ἐπισκοπήσαντος, αὐτοὺς τε καὶ πάντας τοὺς τὴν αὐτὴν ἀπόψιν μεταιοφροσύνην ἐκώσασαντας. Οὐ μὴν ἀλλὰ γε δὴ καὶ ὡς διασπάσαζάν τε καὶ ἐκθερίσαζαν Ὀριγένην, Δίδυμον, Εὐάγγριον ἐληφρόφρονι λογισμῷ, καὶ ἀσυνέτῳ γνώμῃ εἰς ἔσχατον βυθὸν ἀθεότητος ἐμπεκτωκίτας. Βιβλίους γὰρ καὶ ὑποδόσεις θεότητος ἀναπλάσαντας, καὶ ψυχῶν προὑπάρξεις, καὶ τῆς πρὸς τὸ Θεῖον αὐτῶν νεύσεως ἀπρόβρίας τε καὶ ἀποπτῶσεις ἐν ἑαυτοῖς ὑποστήσαντες, εἰς διάφορὰ τε καὶ πολυειδῆ σώματα μεταγίγγιζοντες ταύτας καὶ μεταβάλλοντες, καὶ τέλος κολάσεων καὶ δαιμόνων ἀποκατάστασιν, τὸ δὴ λεγόμενον, ἀπὸ κοιτίας ἐρευγόμενας, ἀδυσροτόμως ἐμυθολόγησαν καὶ ἐβλάψθησαν. Ἀλλὰ καὶ τὴν ἕκτην, ὡς ἀπορρήψασάν τε καὶ κατασπάσαζαν τοὺς ἀμφὶ Ὀνούριον, καὶ Σέργιον, καὶ Μακάριον, τοὺς τερατολόγους καὶ παράφρονας ἅμα αὐτοῖς, καὶ τοὺς τὴν αὐτῶν ἐκτέλειαν καὶ ἀλλοκότου αὐτῶν πλάσματολογίας· ἐν γὰρ θέλημα Αὐτῆ μου ἡ τῆς πίστεως, καὶ τῶν εἰς ταύτην ἀνηκόντων, καὶ περὶ αὐτὴν ὀρισταμένων ὁμολογία, καὶ ἐν ταύτῃ ἡ ἐλπίς, οὐκ ἐμοὶ δὲ μόνον, ἀλλὰ καὶ πᾶσιν ὄσοις εὐσεβεῖν μεμελέτηται, καὶ τῆς καθαρᾶς; καὶ ἀκίβδηλου δόξης τῶν Χριστιανῶν θεῖος ἔρωσ προσπέφυκεν ἔχεσθαι. Ταύτην οὖν ἡμῶν τὴν ἔγγραφον τῆς πίστεως ὁμολογίαν ὑποστήσαντες, καὶ τῆ ἡμῶν πανιέρῳ ἱερέτῃ τὰ καθ' ἡμᾶς ὡς ἐν πίνακι διαχαράττοντες τοῖς λόγοις ἀνιστορήσαντες, ὅπερ εἴη πολλάκις ἠτησάμεθα, τῶν ὑμετέρων ἐπιδεδόμεθα προσευχῶν, Θεὸν μὲν ἰστων καὶ εὐμενῆ ἐφ' οἷς τε πράττομεν, καὶ διεπραξάμεθα, ἡμᾶς ἐφευρεῖν. πᾶσαν δὲ σκανδάλων ῥίζαν καὶ πέτραν προσκόμματος ἐκ ποδῶν γεγεννημένα τῆς ἐκκλησιαστικῆς εὐταξίας; καθορᾶν· ποιμαίνεσθαι τε καλῶς τὸ ὑπὲρκοον, μὴ τῷ πλήθει τῶν ἡμετέρων ἀμαρτημάτων τὴν ἐκείνων ἐπ' ἀγαθῷ προκοπὴν ἀνακόπτεσθαι, ὡς ἐντεῦθεν ἡμῖν πολλαπλάσιον τὸ ἀμάρτημα καταγράφεσθαι. Ἀλλ' εἴην μὲν αὐτοῖς ἔγωγε καὶ ποιῶν, καὶ λέγων ἐν διδασκαλίᾳ τὰ δέοντα, εἴησαν δὲ καὶ αὐτοὶ εὐπειθῶς τε καὶ εὐγνώμως πρὸς τὴν ἐκτελεῖν σωτηρίαν ἀναγόμενοι, καὶ Χριστῷ τῇ πάντων κεφαλῇ προσφύως συναρμολογούμενοι. τῇ αὐτοῦ ζετανθρωπίᾳ καὶ χρηστότητι. Ἡ ἡ δόξα καὶ τὸ κράτος ἅμα τῷ Πατρὶ καὶ τῷ ἁγίῳ Πνεύματι, τῇ ζωαρχικῇ καὶ ὁμοουσίῳ Τριάδι, νῦν καὶ ἀεὶ, καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰῶνων. Ἀμήν.

FINIS TOMI CENTESIMI SECUNDI.

Parisiiis. — Ex typis MIGNE.

3 2044 012 543 948

THE BORROWER WILL BE CHARGED AN OVERDUE FEE IF THIS BOOK IS NOT RETURNED TO THE LIBRARY ON OR BEFORE THE LAST DATE STAMPED BELOW. NON-RECEIPT OF OVERDUE NOTICES DOES NOT EXEMPT THE BORROWER FROM OVERDUE FEES.

~~CAMP~~ STALL-STUDY CHARGE

STALL-STUDY CHARGE

